SANCTI AMBROSII MEDIOLANENSIS EPISCOPI OPERA,

AD MANUSCRIPTOS CODICES VATICANOS, Gallicanos, Belgicos, &c. nec-non ad editiones veteres emendata,

STUDIO ET LABORE MONACHORUM
Ordinis S. Benedicti, e Congregatione S. Mauri.

TOMUS TERTIUS.

VENETIIS,

Sumptibus, & Typis { Joannis Baptistæ Albrizzi, Hieronymi Filii, Josephi Bertella, & Caroli Pecora.

MDCCLI.

SUPERIORUM PERMISSU, AC PRIVILEGIO.

P R Æ F A T I O
IN TERTIUM, ET QUARTUM TOMUM.

QUIDQUID universim ad Operum sancti Ambrosii castigationem pertinet, speciatim vero ad illorum librorum, qui volumine primo continentur, non ita persunctorie in Præfatione ad idem illud volumen exposuimus, ut in hac iterari sine justo lectoris fastidio posse videatur. Hoc igitur loco tantum superest, ut circa eos Tractatus quibus hi tomi constant, tam qui legitimi sunt, ac vere Ambrosiani, quam qui supposititii & adulterini, aliqua expendamus, ac de illis insuper, qui temporis injuria interierunt, quædam dicamus.

Editis in tomis superioribus iis libris, qui quodam suo jure ad scripturas divinas referuntur, in his ceteras Doctoris nostri commentationes exhibemus, eas nimirum quibus propriæ eximiis quibusdam christianæ vitæ generibus virtutes atque institutiones edocentur, & catholica dogmata vel enucleantur rudioribus, vel ab impietate hæreticorum defenduntur. Quibus scriptionibus cum epistolas ejusdem Antistitis subjunxerimus, non secus atque Orationes ab eo in Satyri fratris, & imperatorum Valentiniani ac Theodosii funeribus habitas; ex his omnibus volumina duo efficiuntur cum ipsa varietate, ac diversarum ævi Ambrosiani sive in Ecclesia, sive imperio conversionum narratione jucundissimum, tum argumentorum queis bene multa fidei ac disciplinæ capita continentur, gravitate utilissimum. In qua lectione illud contingit, ut utrum Ambrosii in sacris ministris ac virginibus instituendis pietatem, atque in propugnanda Christi & Spiritus sancti divinitate scientiam: an vero in exsequendis maximis rebus peritiam constantiamque magis mireris, prorsus nescias.

Cum sicut in prioribus, ita etiam in his tomis singulis Operibus sua præmittatur Admonitio, qua eadem illa pro captu nostro examinavimus; superfluam rem hic ageremus, si diutius in eorumdem excussione immoraremur. Ordinem porro in iis collocandis, quoniam ætatis & chronologiæ rationem sequi minime licuit, illum tenuimus, quem & argumentorum affinitas postulare visa est, & ab editionum superiorum syntagmate minus abhorrentem judicavimus. Ne vero cuipiam negotium facesseret necessario inducta mutatio, omnium tractatuum, qui hunc tomum componunt, syllabum una serie, & adnotata cujusque initiali pagina contextum, huic subjecimus Præfationi.

De notis nostris quæ his in tomis frequentiores sunt ac longiores, illud iterum admonebimus eas doctioribus scriptas non esse; quippe apud quos discipulorum nobis personam magis convenire quam præceptorum ultro fateamur. Verum cum cerneremus in argumentis longe gravissimis difficultates atque salebras minime leves subinde occurrere, gratiam aliquam a novis Theologis speravimus nos inituros, si eorum causa scabros illos locos complanaremus, quos veterani illæso vestigio calcare solent. Etiamsi autem nobis vere simus conscii pro nostra virili connisos esse, ne vel transversum unguem a catholica fide recederemus; sicubi tamen, quæ humana infirmitas est, aliquid ei minus consonum protulerimus, illud delere non tantum la-

crymis, sed etiam sanguine parati sumus. Quin hoc etiam profiteri licet, in iis ipsis opinionibus, in quibus quam quisque anteponat, sibi statuere maxime liberum est, cavisse nos sedulo ne ullis abrepti præjudiciis, usquam a recto itinere deflecteremus.

Plurima quidem codicum veterum beneficio emendavimus restituimusque in his voluminibus, sed multo plura, quæ in numerum Operum Ambrosianorum dudum irrepserant, partim omisimus, partim rejecimus in Appendicem, rati scilicet iniquum fore ut gloriosum tanti patris nomen una cum legitimis liberis subditii atque eodem prorsus indigni sibi arrogarent. Enim vero non possumus satis mirari tot libros atque sermones sancto Doctori suppositos fuisse, qui ab ejus ingenio, stylo, sæculo penitus abhorrent, & quorum etiam nonnulli inter aliorum scriptorum Opera circumferuntur. Sed hoc admirationem nobis incutit multo majorem, quod male feriati quidam homines adeo illuserint fidei publicæ, ut aliquas commentationes, quas Ambrosii non esse liquido prodebat prima lectio, variis locis interpolarent, quo eas pro Ambrosianis securius liceret obtrudere. Quod imposturæ genus qua parte levius sit eorum crimine, qui cusos abs se adulterinos nummos bonis admiscent, nemo dixerit.

Itaque subdititii illi fœtus duplici in ordine, ut jam indicavimus, constituti sunt, omissorum scilicet & in Appendice comprehensorum. Priores ideo censuimus prætermittendos, quod alibi cum aliorum auctorum scriptis, uti dictum est, editi quærentium diligentiæ facile occurrerent, aut rursus quod per se levissimi ac nullius utilitatis, perinde editorum labore ac lectorum studio indigni essent. Quod vero ad eos ex quibus Appendicem composuimus, illorum quoque gemina est ratio. Etenim vel ipsos editiones superiores venditaverant tamquam Ambrosianos, & horum numerus multo major est: vel eosdem quasi subreptitios, aut saltem suppositionis admodum suspectos in extremum agmen coegerant. Ex hac autem ultima classe quosdam tractatus retinuimus; quos videlicet nec inutiles judicavimus, nec invenimus usquam alibi in lucem datos. De his porro omnibus, sicut & de quibusdam opellis in hac editione primum vulgatis, nihil adjicimus; præfixa enim singulis scriptis sua Admonitio, quidquid prædoceri lectoris interest, satis explicat.

Ut ergo ad Opera in editionem nostram e superioribus non admissa jam veniamus, quæ ex Gillotiana editione jam Romani repudiaverant, ea nos similiter abdicavimus tamquam manifesto supposititia. Tale est fragmentum *De Fide Resurrectionis*, quod Gillotius legitimo Ambrosii de eadem materia libro etsi non sine dubitatione aliqua subjunxerat. Sed numquam illud edi curasset, si ex epistola Hieronymiana ad Pammachium adversus errores Johannis Hierosolymitani conflatum esse deprehendisset. Tales etiam sunt Meditationes ex archivis Cartusiæ Parisiensis, ut idem Gillotius testatur, depromtæ; quæ quidem omnes reperiuntur inter eas meditationes, quas apud Augustinum tom. IX. Lovaniensis editionis evolvere est, sed non eodem tamen ordine. Exstant hæ ipsæ in Appendice ad tom. VI. novæ editionis, quibus & præmittitur Admonitio, quam consulere cuivis pronum est. Nec etiam dissimiles sunt his scriptionibus, immo ab Ambrosii charactere magis abhorrent breves epistolæ philosophorum, quas tamquam a Viro sancto e græca lingua in latinam versas post Gilbertum Cognatum edidit Gillotius. Cum his rejecere iidem Romani secundam ex illis duabus epistolis de monacho energumeno, quas e codice uno Germanensi, in quo tres libros Officiorum proxime sequuntur, Gillotiana editio repræsentarat. Extra dubium est jure semotam illam epistolam, cum non alia sit ab epistola Gregorii Magni ad Januarium Calaritanum episcopum: sed cum altera lacinia sit avulsa e

fine

fine libri de vitiorum virtutumque conflictu, cur eadem Romana editio illam retineret, nihil erat causæ. Illo accedit, quod neutra epistola Ambrosii nomen in codice nostro inditum præfert; unde utrisque ex eo quod subjungantur libris Officiorum, male auctorem adtributum esse perspicuum est.

Jam vero ut de iis tractatibus agamus, quos licet a Romana editione non repudiatos, a nostra tamen duximus excludendos, libri *De Vocatione gentium* ordinem ducent. Hi quidem hactenus cum Operibus Ambrosianis editi fuerunt, sed eos tamen non esse Ambrosii tam constanter conveniunt critici, quam de vero eorumdem auctore dissentiunt. Ne porro singulas de illis opiniones hic referamus, efficiunt duorum eruditorum hominum dissertationes, Quesnellii scilicet atque Antelmi; horum enim prior cum eos libros inter Opera sancti Leonis edidisset, rationes quibus illos huic Pontifici arbitratus est adseri posse, in medium protulit: posterior autem injuriam Prospero suo fieri existimans, ipsius jura contra Quesnellium nuper defendit. Et hoc etiam cum evenerit in *Epistola ad Demetriadem*, de eadem controversia, ubi de rejectis epistolis agendum erit, iterum dicemus.

Librum quoque *de Vitiorum virtutumque conflictu*, quem in calce tomi V. Romani ediderant, omisimus. Hunc quidem manuscriptorum alii Ambrosio nostro, alii Augustino, vel etiam Leoni adtribuunt, sed pari falsitate. Optime vero omnium codex unus Abbatiæ sancti Ebrulphi eum Ambrosii Autperti nomine inscriptum habet: cui Autperto in Appendice tomi VI. Augustiniani ultimæ editionis, ubi exstat eadem illa disceptatio, argumentis nequaquam futilibus jam adserta est.

Sunt præterea in Appendice librorum Ambrosii quædam opellæ, quas in hac editione recudere superfluum duximus: ut puta, *Expositio fidei Symboli Nicæni contra Arrium & Photinum*, quæ tota e locis aliquot primi librorum sancti Ambrosii *de Fide* consarcinata est: item *Exhortatio ad pœnitentiam agendam*; quia cum fere totidem verbis in Sermone 393. inter Augustinianos reperiatur, eam Ambrosio abjudicandam esse liquido patet. His item adde tractatum *de moribus Brachmanorum*, quem a nobis omissum nemo queretur, ut pote Ambrosio plane indignum. Denique abdicatorum ordinem claudet *Sermo de Purificatione S. Mariæ*, quem etsi codices non pauci Ambrosio tribuant, & e veteri manuscripto, in quo præferebat nomen Alcuini, Cl. Baluzius primo Miscellaneorum suorum tomo ediderit, probabilius tamen videtur Ambrosii Autperti hunc sermonem esse. Nam præterquam quod sub ejus vocabulo vetustissimus codex Floriacensis illum exhibet, eumdem auctorem pulcherrimas in sanctos, & in hoc beatissimæ Virginis festum scripsisse homilias testificatur [a] Petrus Diaconus.

Et hæc de Operibus quæ aliquando inter Ambrosiana vel in eorum Appendice locum habuerunt, dicta sufficiant: quod vero ad ea quæ in voluminum sancti Doctoris editionibus nusquam leguntur, nunc ipsi expendemus. Citatur in Decreto ex Synodo Romana sub Gelasio pontifice habita [b] *Liber physiologus, qui ab hæreticis conscriptus est, & B. Ambrosii nomine præsignatus, apocryphus*; quem Hormisdas quoque prohibuit in Decretali: sed hic tractatus jamdiu evanuit. In bibliotheca Sanctigallensi apud Helvetios adservantur duo codices 1000. annorum, in quorum altero tractatus exstat sub hoc lemmate: *Liber sancti Ambrosii episcopi contra hæreticos*, cujus initium est: *David uno lapidis ictu*, &c. in altero autem alius tractatus ita inscriptus: *Liber sancti Ambrosii episcopi in laude sanctorum compositus*; cujus prima verba sunt: *Pertinere ad nos, dilectissimi fratres*. Utrumque autem Mabillonius noster dum Germaniæ perlustraret bibliothecas, rogatu nostro, describi curavit: sed cum priorem, quem ex Parisino quoque manuscripto descriptum habemus, &

pro

[a] *De viris illustr. Casin. cap.* 13.

[b] *Distinct.* 15. *cap. Sancta Rom.*

pro Ambrosiano citatum videre est in Urbinatis Milleloquio, ad examen revocassemus, invenimus partem tantum esse Operis cujusdam semel atque iterum in *Bibliotheca Patrum* editi, primo quidem sub hac epigraphe: *Faustini episcopi contra Arrianos* &c. rursus vero sub ista: *Gregorii Bætici Illiberitani episcopi ad Gallam Placidiam Augustam*. Tametsi vero non defuerint, qui hac inducti inscriptione, id opusculum Gregorio tribuerent, melius tamen ab aliis Faustino adscribitur: sed hæc urgere non est hujus loci. Quod ad secundum horum tractatuum, quam & ille alienus sit ab Ambrosio, vel hinc intelligas, quod sermo quidam sit habitus ab episcopo anonymo, qui se ex Britanniis, ubi pacis conciliandæ gratia diu moratus fuerat, reducem esse aperte narrat. Illud autem eos qui hocce scriptum Doctori nostro rati sunt adscribendum, videtur decepisse, quod ejus auctor mentionem facit sanctorum Protasii atque Gervasii; quin etiam & Ambrosium ipsum alloquitur. Sed hoc ultimum sancti Antistitis orationem non esse abunde probat.

In codicibus bibliothecæ Ambrosianæ Mediolani opellæ item aliquot habentur Doctoris nostri titulo prænotatæ, quarum nonnullas laudatus supra Mabillonius ejusque socius D. Mich. Germanus, Musea Italiæ solita rimantes diligentia, detexerunt, descripseruntque. Prima illarum est, quæ inscribitur: *Confessio fidei sancti Ambrosii*; incipit autem: *Sufficiebat fides conscripta apud Nicæam*. Sed hanc e Colbertino codice P. Jac. Homey Augustinianus Theologus edidit in *Supplemento Patrum*, jamque prius ipsam vulgaverat P. Quesnellius Operum sancti Leonis tomo 2. pag. 138. ubi Faustini nomen in fronte gerit. Rationibus iis quibus Faustino idem Quesnellius eam vindicat, & inter annos 379. & 381. adserit scriptam, nihil repugnat: contra vero ut eamdem Ambrosii esse existimemus, nihil suffragatur. Huic schedio iidem nostri Mabillonius atque Germanus alia duo etiam adjunxere, videlicet *Libellum Fidei*, & epistolam *de Pudicitia & castitate*. Libellus acephalus est, epistola vero decurtata posteriori parte; ac præterea tam crebris lacunis utrumque intersectum, ut quamvis a charactere Ambrosii minus recederent, vix tamen essent tanti, ut in iis edendis charta & opera impenderetur. Idem etiam judicium esto de quibusdam aliis scriptionibus, quæ in eadem bibliotheca feruntur inveniri sub his titulis: *De Primitiis offerendis*, *de Melioribus litigantibus*, & *adversus Astronomos*, quæ opuscula memoratis sodalibus nostris per angustias temporis, quo versati sunt Mediolani, expiscari minime licuit.

In Vaticana bibliotheca, præter scriptiones paucas, quas edidimus in Appendice, aliæ occurrunt adscriptæ Ambrosio; istæ nimirum, *De beato Petro & Simone mago*, quod fragmentum est libri 2. Historiæ Ecclesiasticæ Eusebii Pamphili latine versum. Item, *de Pœnitentia Petri*, *de interfectione Agag*, *de Fide ad beatum Hieronymum*, & *Sententia in hominem pœnitentem*. Quæ quidem Sententia reperitur etiam in manuscripto Cisterciensi sub hoc lemmate: *Tractatus sancti Ambrosii episcopi De Pœnitentia*; & in Appendice Operum beati Hieronymi sic prænotatur, *Epistola sancti Hieronymi ad quemdam, qui in sæculo pœnitebat*. Reliquos vero memoratos tractatus forte apud alios auctores reperient ii, quibus otii satis suppetet: nobis autem illud sufficit, quod ex lectione apographorum quos hic habemus, Ambrosii non esse certo cognovimus.

Gallicanæ bibliothecæ quasdam similiter scriptiunculas jactant in Ambrosii Operibus numquam editas, sed Ambrosianam mentientes nuncupationem. Hujusmodi quippe sunt in Regia sermones *de Eucharistia*, *de Cæco nato*, *de Pace*, *de falso amico*, & *contra eos qui animam non confitentur esse facturam, aut eam ex traduce esse dicunt:* in Colbertina sermones *in Nativitate B. Mariæ*, *ad habitantes in cœnobiis*, & *de malitia carnis*: in aliquibus etiam pro-

vin-

vinciarum bibliothecis talia scripta pseudonyma reperiuntur, cujusmodi est *epistola sancti Ambrosii ad Hilarium*. Sed cum horum omnium ac similium, eruditis qui forte in illa inciderint, vix ullum possit imponere, statimque agnoscatur suppositio; nihil hic addendum esse arbitramur.

Verum tamen silentio prætereundæ non sunt commentationes duæ, in Ambrosianarum quidem corpore numquam, sub Ambrosii tamen titulo alibi editæ. Altera habetur apud Bollandum XIII. Kal. Febr. sub hac epigraphe: *S. Sebastiani Mart. Acta, auctore sancto Ambrosio episcopo*. Sed critici omnes judicii limatioris mendacem hanc esse inscriptionem nullo negotio deprehenderunt. Et sane multo minus ingenii præferunt Ambrosiani, quam Acta vel sanctorum Protasii ac Gervasii, vel sanctorum Vitalis atque Agricolæ; quæ tamen non immerito in Appendicem a nobis rejici loco suo clare ostendetur. Unde mirum fit quomodo errare in hoc potuerit vir doctissimus.

Duorum autem Operum quæ indicabamus, alterum est *Historia Egesippi de bello Judaico & excidio Hierosolymitano*. Eam historiam non tantum editiones quædam Ambrosio tribuunt, sed etiam nonnulli manuscripti. Exempli causa quartus ex quinque libris ejusdem sic inscribitur in codice Carmelitarum Claromontanorum: *Sancti Ambrosii episcopi dispersionis* Judæorum *Flavii Josephi historiographi capitulum quartum*. Huc etiam accedit Cassiodori testimonium, affirmantis ætate sua Josephi versionem exstitisse [a] *ab aliis quidem sancto Hieronymo, ab aliis Rufino, ab aliis vero deputatam Ambrosio*. Atqui eam non esse Hieronymi discimus ex ipsiusmet epistola ad Lucinium Bœticum, ubi profitetur ex historia ejusdem Josephi nihil a se esse translatum: neu autem Rufino illam addicamus, vel sola elocutio videtur prohibere; atque hoc pacto tota probabilitas ad Ambrosium redit. Quibus addi insuper possunt non paucæ locutiones auctori sive interpreti dictæ historiæ cum Antistite nostro communes, quas diligenter abs se collectas inter se contendit Gronovius. Verum facile respondetur huic argumento comparationem istiusmodi fallacem esse; cum ex auctoribus diversissimis loquendi formulas inter se affines hinc inde resecare & componere cuivis promtum sit. Solvi autem haud ægre potest auctoritas Cassiodori; aut enim ille hanc historiam non indicavit, quippe quæ non septem libris constet, sed tantum quinque; nec tam librorum Josephi sit translatio, quam compendium, sæpe etiam aliunde petitis narrationibus interpolatum: aut si maxime hanc ipsam designavit, quotidie fieri nemo negabit, ut incognito alicujus rei auctore vero, eidem plures vulgi opinione substituantur ex æquo falsi. Credibile autem est ex eadem illa fama vulgari ab audaculo aliquo quibusdam codicibus Ambrosii nomen fuisse adscriptum; unde postea magis hic error fuerit propagatus. Certe quidem in hoc Opere nihil inest Ambrosiani neque styli neque judicii. Sed nec facile a nobis quisquam extorquebit; ut a rebus seriis credamus Ambrosio tantum vacasse, quantum necesse erat scribendis non modo his quinque libris, sed etiam aliis quatuor quos ex totidem Regum abs se compositos auctor memorat. De vocabulo autem *Hegesippi* ita sentimus id factum esse παρὰ τοῦ Ἰωσήπου, at librarios loco Josepi sive Josipi, sub quo latere auctor voluit, corrupte Hegesippum seu Egesippum supposuisse.

Verum ut huic parti modum ponamus, optandum esset ut pro tot libellis Ambrosii nomine perperam inscriptis omnes legitimos illius fœtus majori fide & sedulitate antiquitas nobis servasset, ac transmisisset. Eorum porro quos desideramus, in capite collocanda sunt *Commentaria in Esaiam prophetam*, e quibus non solum plurimos locos apud Augustinum legere licet, citatos adversus hæresim pelagianam: sed quorum etiam mentionem facit ipsemet Ambrosius [b] *in Expositione Evangelii secundum Lucam*.

[a] De Inst. Div. Litter. c. 17.

[b] Lib. 2. num. 5.

Ex-

Excidit quoque aliud eximium opus Ambrosii nostri similiter ab Augustino magna cum laudo commemoratum; de illo quippe ad Paulinum Nolanum scribens, ita lóquitur: [a] *Libros beatissimi papæ Ambrosii credo habere sanctitatem tuam, eos autem desidero, quos adversus nonnullos imperitissimos & superbissimos, qui de Platonis libris Dominum profecisse contendunt, diligentissime & copiosissime scripsit*. Hoc ipsum Opus alio atque alio modo variis locis idem allegat; interdum enim illud nominat, *de Sacramentis sive Philosophia*: interdum, *de Sacramento Regenerationis, sive Philosophia*: nonnumquam etiam simpliciter, *de Regeneratione*: alicubi demum, *de Philosophia adversus Platonem*. Dolemus sane hanc pulcherrimam disceptationem interiisse; nobis tamen solatii non minimum est, quod restant adhuc Opera bene multa, in quibus temerarios illos, omni nata occasione, confutare ac contundere numquam omittit, ut suis locis declaravimus.

Haud satis adsequimur, quo sensu intelligi debeat Ambrosianum illud [b]: *de Eliæ gestis plurima jam frequenti diversorum librorum sermone digessimus*. Si quidem enim nihil aliud Vir sanctus his significat, nisi frequentem in libris suis gestorum Eliæ fieri mentionem, vix quidquam erit quod in hac parte videatur amissum: sin vero id argumentum ex professo pluribus libris abs se tractatum illic testatur, ante multa sæcula eosdem illos intercidisse dicamus necesse est.

Non eadem est dubitandi ratio num perierit ille tractatus, quem Pansophi pueri a mortuis a se suscitati causa scripserat, quemadmodum narrat Paulinus diaconus in illa verba: [c] *Ad quem etiam infantulum*, inquit, *libellum conscripsit, ut quod ætatis infantia scire non poterat, legendo cognosceret*. Sed hunc libellum a longo tempore nusquam reperiri comperta res est.

Idem ille fidelissimus Ambrosii diaconus memoriæ tradidit ab illo compositam & ad Fritigil, quæ Marcomannorum regina erat, destinatam fidei catholicæ institutionem, de qua sic ait: [d] *Ad quam*, nempe Frigitil, *ille epistolam fecit præclaram in modum Catechismi*. At gemmulam istam prorsus evanuisse nulli dubitamus; quod enim nonnulli fragmentum quoddam a Theodoreto [e] græce citatum, nec non a nobis infra referendum, ex eadem epistola desumtum volunt, plane divinant.

Quamvis autem ipsemet Ambrosius epistolas suas videatur redegisse in librum, extra controversiam tamen est ab eo corpore [f] quod nunc superest, plurimas abesse, gravissimasque illas, uti ex personis ad quas scriptæ fuerant, colligi datur. Nihilominus tamen epistolam illam ad Irenæum, in qua perdicis clamantis habetur mentio, quamque injuria temporis interceptam esse quidam autumant, nos incolumem existimamus. Quid vero doctis illis viris fraudi fuerit, melius alibi aperietur.

Veri quoque simillimum est a sancto Doctore Opera quædam quæ perierint, in Apollinarii sectam fuisse lucubrata; quando Paternus Braccarensis episcopus, qui eidem hæresi nomen dederat, ad veram fidem lectione librorum adversus Apollinaristas ab Ambrosio editorum conversus legitur.

Multorum opinio est de sermone aliquo deperdito intelligenda esse Cassiodori verba, quæ sic habent: [g] *Sanctus Ambrosius Mediolanensis episcopus sermonem fecit de judicio Salomonis*. Verum tamen nihil aliud istic designari credimus, quam libri *de Virginitate*, qui hactenus cum libro tertio *de Virginibus* una serie connectebatur, ipsum exordium, cujus prima verba illa sunt: *Nobile apud veteres Salomonis illud fertur fuisse judicium* &c. Quod quidem exordium ostensuri sumus non multum habere affinitatis cum reliquo libro, & ho-

[a] Epist. 31 novæ edit.
[b] De Elia & Jejun. c. 3. n. 5.
[c] In Ambr. vita n. 28.
[d] Ibidem num. 36.
[e] Polym. Dial. 2.
[f] Epist. 48. num. 7.
[g] Libri de Inst. Div. Litt. c. 2.

tuis, ut bonus vir [a] nihil alteri detrahendum putet, nec alterius incommodo suum lucrum augeri velit. Quod cum naturalibus humanisque legibus, tum divinis ex utroque Testamento petitis [b] probat: iis vero quæ contra isthæc sibi objicit, illam adhibet solutionem, christianis viris ab exemplo Christi, qui alienæ utilitati suam numquam anteposuit, non discedendum. Inde colligit in omni actu atque contractu, semper & in quocumque casu honestum utili præferri oportere [c]; etiamsi maxime constaret fraudem nostram Deo perinde atque hominibus fore ignotam. Addit hanc legem ab ipso Deo sancitam esse, atque adeo ad veteres fabulas non recurrendum, ut adstruatur res certissima; christianam enim religionem hujus exempla [d] in magnis illis viris suppeditasse, qui ea vere exsequuti sunt, quæ habebantur pro miraculis apud paganos. Ad postremum maxima quæque Romanorum exempla [e] sacris heroibus omni ex parte inferiora esse ostendit.

Non diffitemur Ambrosium sequendam sibi proposuisse Ciceronis in Officiis sus œconomiam, sed Ciceronem ipsum libros Panætii & Hecatonis multo addictius imitatum esse audacter affirmamus. Manifesto enim significat sanctus Antistes non alio consilio se se Oratoris imitationi operam dedisse, nisi ut in eo, qui præ ceteris honestatis exactæ leges profitebatur, falsa præcepta paganæ ethices fortius confutaret; ac simul etiam palam faceret, quanto intervallo christianæ institutiones quidquid umquam inter gentiles perfectius fuit, antecederent. Passim explodit inanem illam eloquentiæ affectationem, quam idem Cicero nusquam non ostentat. Subinde vero in hoc incumbit, ut quidquid præstantius in morum disciplina tradiderunt philosophi, ex nostris auctoribus totum illud desumtum esse clare demonstret. In primis autem ejusdem Tullii fastum evertit, ejusque scita de ultione atque ambitione funditus tollit. Sed illud caput longe gravissimum, a Cicerone tamen vix delibatum, summa contentione firmare studet, præcipua nempe officia nostra Deum spectare, & omnia nostra facta dictave ad ejus gloriam esse referenda: illud quoque alterum, de quo ne per somnium quidem Orator, vitam præsentem viam esse ad immortalem, bonisque operibus illuc perveniri obnixe probat. Ad hæc præcipit a terrenis bonis animum abstrahendum, coercendam severiori castigatione corporis lasciviam, condonandas inimicis offensiones & injurias, majora beneficia illis præstanda, qui nos atrocius & injustius divexavere.

Verum ut curiosus lector facilius cognoscat, quibus in rebus cum Cicerone consentiat, aut ab eo discrepet Ambrosius noster, locos omnes tum Officiorum, tum aliorum Operum ejusdem auctoris, quos sanctus Præsul visus est respicere, in inferiori margine exhibuimus. Qua ratione statim innotescet Ambrosium a M. Tullio ibi desciscere, ubicumque utriusque affinitas non subnotatur. Hinc etiam fiet compertum quanto judicio eosdem libros utilissimis præceptis refertos esse dixerit Augustinus, [f] quamque merito ipsos hactenus universi in precio habuerint, quemadmodum ex manuscriptis omnium ætatum, quos reperias in bibliothecis, intelligitur.

Quapropter quis ferre possit christianum auctorem de hisce libris ausum dicere: Scripsit de Officiis etiam D. Ambrosius, credo ut pueris inculcaret religionem. Verum ego religionem ex scripturis divinis censeo hauriendam esse, de civilibus moribus malim audire Ciceronem. Qua sententia utrum Ambrosio an sacris paginis graviorem inurat injuriam, definitu non facile est. Etenim cum hi mores civiles non alii sint quam humani actus ex prudentia aliisque virtutibus cardinalibus instituendi, nonne immanis contumelia est prophanam ethicen præponere illis præceptis, quæ super hac re prophetis adflavit sanctus Spiritus, aut Christus ipse ore proprio apostolis dictavit suis? Non jam ergo mirum, si libros istos, in quibus moralem Christi disciplinam sanctus hic Doctor interpretatur insuper habeat heterodoxus; talibus enim Patrum contemtus familiaris est. Ceterum ansam dubitandi an eosdem libros umquam legerit, ipse suppeditat, cum de his scribit: Credo ut pueris inculcaret religionem; non enim pueris, sed Ecclesiæ ministris omnium ætatum destinatos esse ipsemet Ambrosius non paucis locis, & Operis inscriptio in codicibus longe plurimis, ut jam dictum est, testificatur. Verum tamen licet Auctori erudiendi clericos consilium fuerit, nihilo minus cuilibet conditioni hoc idem Opus utile esse inficiotur nemo; nam cum clerici ad superiores quibus obtemperant, & inferiores quos ipsi regunt, ordinem habeant; inde factum est, ut præcepta illic permulta contineantur, communi omnibus fructu referta.

Hæc eadem utilitas in causa fuit, cur iidem libri non solum toties exarati sint, verum etiam a multis in compendii aut excerptorum formam redacti. Excerpta ex illis exstant in uno manuscripto Lyrensis monasterii, compendium autem in uno codice Ecclesiæ Carnutensis, connexionibus ac transitionibus apte concinnatum, cujus apographum D. le Feron ejusdem insignis Ecclesiæ canonicus & Sorbonicus Doctor cura sua descriptum ad nos transmisit. Non imus inficias, quin prodierit ab antiqua manu istud exemplar, sed alia multa eodem illo antiquiora nobis suppetunt. Namque ut Benignianum annorum 800. Vaticana tria, Laudunense, Crespeiense, ac Bigotianum annorum circiter 700. prætermittamus, solum Colbertinum, alias Thuaneum ante 1000. annos haud dubie confectum, quatuor ut minimum sæculis superat Carnutense. Cum porro in omnibus illis codicibus Officia nostra in tres libros distribuantur, id evidenti argumento est Carnutense nihil aliud esse nisi epitomen: in quam quidem contrahi opus illud haud ægre potuit, unde exempla & excursiones absque sensus damno licet eximere.

[a] Ibidem num. 13.
[b] Cap. 3. & seq.
[c] Cap. 5. & seq.
[d] Cap. 9. & seq.
[e] Cap. 15. & seq.
[f] Epist. 82. al. 19. num. 21.

Quod ad ætatem ipsius Operis, volunt nonnulli Ambrosium nostrum ipso episcopatus sui exordio ad illud scribendum manum admovisse. Videtur quidem Baronius huic sententiæ patrocinari, cum ad annum 377. de eodem ita loquitur: Tres illos libros egregios scribere postea est aggressus, cum aliquamdiu populum docuisset. *Verum si fuisset in hac opinione magnus cardinalis, secum ipse non consensisset; quippe qui annos prædictum illum 377. non modico intervallo sequutos ipse adjudicat factis quibusdam, quorum in hoc Opere mentio exstat. Exempli gratia quod Ambrosius de vasis Ecclesiæ in captivorum redemtionem a se venditis* [a] *ibi memorat, idem Baronius refert ad bellum tyranni Maximi anno 387. gestum; tametsi nobis probabilius hoc pertineat ad eam barbarorum inundationem, qui anno 379. post Valentis mortem, direptis Thracia atque Illyria, usque in Italiam, unde innumeros captivos abduxere, vastando pervenerunt. Eamdem circa hos libros opinionem & hoc refellit, quod in iisdem satis perspicua librum suum* de Noe & Arca, *anno 379. ut ostensum est, in lucem emissum consuli jubet. Eo accedit quod frequentius illic repetit ad eos clericos, quibus ipse manus imposuerat, verba se facere; unde cognoscitur clerum ei jam tunc fuisse satis numerosum, proindeque per annos aliquot initiatum. Deinde persecutionem Justinæ annos etiam aliquam multos bacchatam significat, ubi se propter viduarum deposita* [b] multos regales impetus *perpessum dicit. Non aliam quoque persecutionem, nisi Justinæ anni circiter 386. spectare videtur* [c] *narratio de duobus clericis* Arrianæ infestationis *tempora a fide lapsis. Queritur præterea sanctus Antistes per insolitam annonæ penuriam Roma actos* [d] *esse omnes exteros: hanc autem famem anno 383. contigisse Baronius auctor est. Alii tamen semel & iterum inopia frumenti laborasse Romanos volunt, primo nimirum sub extremam vitam Damasi pontificis, qui ab Ambrosio* senex sanctissimus *appellatur, secundo post ejusdem obitum, qui anno 384. ponitur: Baronium autem de sola priori fame loquutum esse, cum utramque indicaverit Ambrosius noster. Quod etiam dicitur de Ticinensis viduæ* [e] *deposito nulli alii aptius accommodari posse videtur, quam legi cuidam a Valentiniano juniore in urbe Papia XV. Kal. Mart. datæ; ex loco enim, ubi lata est, satis colligitur, imperatorem cum per eam urbem iter haberet, a Justina matre catholicis episcopis numquam non infesta, inductum esse, ut tantum molestiæ Ticinensi præsuli creare niteretur.*

Isthæc omnia eo mentem nobis impellunt, ut hosce libros non nisi post Justinæ infestationes, & Maximi tyranni bellum ac brevissimo spatio sequutam ipsius eadem credamus factos, id est, circiter annum 391. quo tempore pacatiorem Ecclesiæ suæ statum expertus, ea præcepta in legitimi Operis corpus digesta, clericis suis assidua manu volvenda tradere constituit, quibus eosdem e sacro pulpito primis ipsis annis episcopatus sui informaverat. Nullus enim est dubitandi locus, quin sermonibus publice habitis maximam partem constent hi libri; quandoquidem in eorum primo Scripturæ loci edisseruntur, quos in synaxi lectos fuisse ipse memorat: quosque iterum illic tractare forsan voluit, quod cum jam olim motos eis vidisset auditorum animos, hinc quoque eumdem speraret fructum, si ab his ipsis non sine attentione perlegerentur

[a] Lib. 2. c. 15. & 28.

[b] Ibidem c. 29. num. 150.

[c] Lib. 1. cap. 18. n. 72.

[d] Lib. 3. cap. 7.

[e] Lib. 2. c. 29. nu. 150.

SAN-

SANCTI AMBROSII

MEDIOLANENSIS EPISCOPI

* DE OFFICIIS * MINISTRORUM

LIBRI TRES. *

* Scripti circ. an. 391.

LIBER PRIMUS.

CAPUT I.

Episcopi proprium munus, docere: sibi autem discendum esse, ut doceat; immo etiam docendum quod non didicerit; aut saltem & discendum simul, & docendum.

NON arrogans videri arbitror, si inter filios suscipiam affectum docendi; cum ipse humilitatis magister dixerit: *Venite, filii, audite me; timorem Domini docebo vos*. In quo licet & humilitatem verecundiæ ejus spectare & gratiam. a Dicendo enim, *timorem Domini*, qui communis videtur esse omnibus, expressit insigne verecundiæ. Et tamen cum ipse timor initium sapientiæ sit, & effector beatitudinis (quoniam timentes Deum beati sunt) præceptorem se sapientiæ edocendæ, & demonstratorem beatitudinis adipiscendæ, b evidenter significavit.

Ps. 33. 12.

2. Et nos ergo ad imitandam verecundiam seduli, ad conferendam gratiam non usurpatores, quæ illi Spiritus infudit sapientiæ, ea per illum nobis manifestata, & c visu comperta atque exemplo, vobis quasi liberis tradimus; cum jam effugere non

* Vox *ministrorum* deerat in superioribus edit. ac recentioribus aliquot mss. nos vero eam ex optimis quibusque ac frequentissimis reposuimus. Qua de re vide quæ supra in Admonitione dicta sunt.

a Mss. aliquot, *Docendo enim timorem* &c. Plures autem ac potiores, nec non edit. omnes, ut in textu. Rursus ubi vet. edit. cum mss. nonnullis, *insigne documentum verecundiæ*; melius Rom. cum longe maxima parte mss. *insigne verecundiæ*, hoc est, signum & quasi vexillum verecundiæ.

b Ita edit. ant. & scripti cod. magno numero: Rom. vero & plures ex eisdem ant. in margine, *pudenter significavit*: edit. ultimæ Paris. ac mss. non pauci, *prudenter*; unus etiam, *patenter significavit*.

c Era. & seq. edit. cum tribus aut quatuor mss. *usu comperta*: melius Amerb. cum mss. ut minimum, viginti quinque, *visu comperta*. Quomodo enim sibi *usu*, id est, experientia, comperta

non possimus officium docendi, quod nobis refugientibus impositum sacerdotii necessitudo: *Dedit enim Deus quosdam quidem apostolos, quosdam autem prophetas, alios vero evangelistas, alios autem pastores & doctores.* (Ephes. 4. 11.)

3. Non igitur mihi apostolorum gloriam vindico. Quis enim hoc, nisi quos ipse Filius elegit Dei? Non prophetarum gratiam, non virtutem evangelistarum, non pastorum circumspectionem: sed tantummodo intentionem & diligentiam circa scripturas divinas opto adsequi, quam ultimam posuit Apostolus inter officia sanctorum: & hanc ipsam ut docendi studio possim discere. Unus enim verus magister est, qui solus non didicit quod omnes doceret: homines autem discunt prius quod doceant, & ab illo accipiunt quod aliis tradant.

4. Quod ne ipsum quidem mihi accidit. Ego enim raptus de tribunalibus atque administrationis * infulis ad sacerdotium, docere vos cœpi, quod ipse non didici. Itaque factum est ut prius docere inciperem, quam discere. Discendum igitur mihi simul & docendum est; quoniam non vacavi ante [a] discere.

CAPUT II.

Multiplex loquendo incurri periculum, cujus remedium Scriptura in silentio demonstrat esse positum.

5. Quid autem præ ceteris debemus discere quam tacere, ut possimus loqui: ne prius me vox condemnet mea, quam absolvat aliena; scriptum est enim: *Ex verbis tuis condemnaberis.* (Matth. 12. 37.) Quid opus est igitur ut properes periculum suscipere condemnationis, loquendo; cum tacendo possis esse tutior? QUAMPLURES vidi loquendo peccatum incidisse, vix quemquam tacendo; ideoque tacere nosse quam loqui difficilius est. Scio loqui plerosque, eum tacere nesciant*. Rarum est tacere quemquam, cum sibi loqui nihil prosit. Sapiens est ergo qui novit tacere. Denique Sapientia Dei dixit: *Dominus dedit mihi linguam eruditionis, quando oporteat sermonem* (Esai. 50. 4.) *dicere.* Merito ergo sapiens qui a Domino accipit, quo tempore sibi loquendum sit. Unde bene ait Scriptura: *Homo sapiens tacebit usque ad tempus.* (Eccli. 20. 7.)

6. Ideo sancti Domini, qui scirent quia vox hominis plerumque [b] peccati annuntiatio est, & initium erroris humani, sermo est hominis, amabant tacere. Denique sanctus Domini ait: *Dixi, custodiam vias meas, ut non delinquam in lingua mea.* (Ps. 38. 2.) Sciebat enim & legerat divinæ esse protectionis, ut homo a linguæ suæ flagello absconderetur, & a conscientiæ suæ testimonio. (Job 5. 21.) Verberamur enim tacito cogitationis nostræ opprobrio, & judicio conscientiæ: verberamur etiam vocis nostræ verbere, cum loquimur ea quorum sono cæditur animus noster, & mens consauciatur. Quis autem est qui mundum cor a peccatorum habeat colluvione, aut non delinquat in lingua sua? Et ideo quia nemioem videbat sanctum os servare posse ab immunditia sermonis, ipse sibi silentio legem imposuit innocentiæ; ut tacendo culpam declinaret, quam vix effugere posset loquendo.

7. Audiamus ergo cautionis magistrum: *Dixi, custodiam vias meas;* hoc est, dixi mihi, tacito cogitationis præcepto indixi mihi, ut custodi em vias meas. Aliæ sunt viæ quas debemus sequi, aliæ quas custodire: sequi vias Domini, custodire nostras; ne in culpam dirigant. Potes autem custodire, si non cito loquaris. Lex dicit: *Audi Israel dominum Deum tuum.* (Deut. 6. 3.) Non dixit, loquere; sed audi. Ideo Eva lapsa est, quia locuta est viro, quod non audierat a domino Deo suo. Prima vox Dei dicit tibi: *Audi* [c] Si audias, custodis vias tuas: & si lapsus es, cito corrigis. *In quo enim corrigit juvenior viam suam, nisi in custodiendo verba Domini?* (Ps. 118. 9.) Tace ergo prius, & audi, ut non delinquas in lingua tua.

8. Grave malum ut aliquis ore suo condemnetur. Etenim si pro otioso verbo reddet unusquisque rationem, quanto magis pro verbo impuritatis & turpitudinis? (Matt. 12. 36.) Graviora enim sunt verba præcipitationis quam otiosa. Ergo si pro otioso verbo ratio poscitur, quanto magis pro sermone impietatis pœna exsolvitur?

CA-

perta diceret, eo loci quo se adeo in scientia ecclesiastica tyronem profitetur? Sed *visa*, id est, legendo, *comperta*; indicat videlicet exempla virtutum quæ consignata in Scripturis animadvertit, se traditurum. Sed præterea non obscure significat vix aliud quidpiam esse quod arctius sanctiusve adstringat episcopos, quam docendi munus. Verum quidem est jam inde a primis Ecclesiæ sæculis hanc provinciam a quibusdam prætulibus demandatam fuisse presbyteris, inter quos illud officium Augustinus & Chrysostomus tanta cum Ecclesiæ utilitate obierunt; quanta cum ejusdem pernicie infamis Arrius: attamen S. Ambrosius has episcopatus sui partes ipse per se numquam non implevit, qui non solum clericos, sed etiam populum suum erudiebat, publice singulis dominicis verba faciens, ut Confess. lib. 6. cap. 3. testatum reliquit Augustinus, & nos superiore Tomo Admonit. in Exposit. Evang. sec. Lucam observavimus.

* Infula erat capitis ornamentum e laneo filo, quod non solum magistratibus conveniebat, sed etiam supplicibus oratoribus, sacerdotibus, immo vero & victimis ipsis. Quod porro Ambrosius raptum se a tribunalibus, ad sacerdotium dicit, id fusius explicat Paulinus in ejus vita; unde eamdem rem alii postea mutuati sunt.

a Omnes edit. post verbum, *discere*, sic prosequuntur: Et *quantumlibet quisque profecerit, nemo est qui doceri non egeat, dum vivit.* Sed cum isthac omnino in mss. desiderentur, si Laudionum unum excipias, at via edit. ipsis antiquiorem, nec paucis interpolatum hujusce modi lacinius; manifestum est non aliud nisi marginalem aliquam notam esse, quæ incogitanter in textum inducta est.

b Vet. edit. cum mss aliquot, *peccati annuntia est*: eædem edit. in margine, ac Rom. in textu cum mss uno vel altero, *peccato adjunctia est*: alii cod. frequentissimi nobiscum faciunt.

c Ita mss. exceptis tribus, quorum unus legit, *custodias*, alter autem, *cito corrigas*. Edit. vero cum mss. Full. *Si audis, custodis*, (Rom. & Full. *custodi*) *vias tuas: & si lapsus es, cito corrige.* Infra autem ubi ex mss. fere omnibus repetimus, *ut non delinquas*: edit. cum paucis mss. legunt, *& non delinquas*.

CAPUT III.

Non perpetuum nec otiosum esse debere silentium: & quo pacto custodia cordi ac ori contra inordinatos affectus adhibenda sit.

9. QUid igitur? Mutos nos esse oportet? Minime. Est enim tempus tacendi, & est tempus loquendi. (Eccles. 3. 7.) Deinde si pro otioso verbo reddimus rationem, videamus ne reddamus & pro otioso silentio. Est enim & negotiosum silentium; ut erat Susannæ, quæ plus egit tacendo, quam si esset locuta. (Dan. 13. 3.) Tacendo enim apud homines, locuta est Deo: nec ullum majus indicium suæ castitatis invenit, quam silentium. Conscientia loquebatur, ubi vox non audiebatur: nec quærebat pro se hominum judicium, quæ habebat Domini testimonium. Ab illo igitur volebat absolvi, quem sciebat nullo modo posse falli. Ipse Dominus in Evangelio tacens operabatur [a] salutem hominum. (Matth. 26. 63.) Recte ergo David non silentium sibi indixit perpetuum, sed custodiam.

10. Custodiamus ergo cor nostrum, custodiamus os nostrum; utrumque enim scriptum est: hic, ut os custodiamus, alibi tibi dicitur: *Omni custodia serva cor tuum.* (Prov. 4. 23.) Si custodiebat David, tu non custodies? Si immunda labia habebat Esaias, qui dixit: *O miser ego, quoniam compunctus sum, quia cum sim homo, & immunda labia habeam*: (Esai. 6. 5.) si Propheta Domini immunda habebat labia, quomodo nos munda habemus?

11. Et cui, nisi unicuique nostrum scriptum est: *Sepi possessionem tuam spinis .... & argentum & aurum tuum alliga, & ori tuo fac ostium & vectem, & verbis tuis jugum & stateram?* (Eccl. 28. 28. & 29.) Possessio tua mens tua est: aurum tuum cor tuum est: argentum tuum eloquium tuum est: *Eloquia Domini, eloquia casta, argentum igne examinatum.* (Ps. 11. 7.) Bona etiam possessio mens bona. Denique possessio pretiosa homo mundus. Sepi ergo hanc possessionem, & circumvallato cogitationibus, munito [b] spinis, sollicitudinibus; ne in eam irruant, & captivam ducant irrationabiles corporis passiones, ne incursent motus graves, ne diripiant vindemiam ejus, transeuntes viam. Custodi interiorem hominem tuum. Noli eum quasi vilem negligere ac fastidire, quia pretiosa possessio est. Et merito pretiosa, cujus fructus non caducus & temporalis, sed stabilis atque æternæ salutis est. Cole ergo possessionem tuam, [c] ut sint tibi agri.

12. Alliga sermonem tuum, ne luxuriet, ne lasciviat, & multiloquio peccata sibi colligat. Sit restrictior, & ripis suis coerceatur. Cito lutum colligit amnis exundans. Alliga sensum tuum, non sit remissus ac defluus, ne dicatur de te: *Non est malagma apponere, neque oleum, neque alligaturam.* (Esai. 1. 6.) Habet suas habenas mentis sobrietas, quibus regitur & gubernatur.

13. Sit ori tuo ostium, ut claudatur ubi oportet: & obseretur diligentius; ne quis in iracundiam excitet vocem tuam, & contumeliam rependas contumeliæ. Audisti hodie lectum: *Irascimini & nolite peccare.* [d] (Ps. 4. 5.) Ergo etsi irascimur, quia affectus naturæ est, non potestatis; malum sermonem non proferamus de ore nostro, ne in culpam ruamus: sed jugum sit verbis tuis & statera, hoc est, humilitas atque mensura; ut lingua tua menti subdita sit. Restringatur habenæ vinculis, frænos habeat suos, quibus revocari possit ad mensuram: sermones proferat libra examinatos justitiæ; ut sit gravitas in sensu, in sermone pondus, atque in verbis modus.

CAPUT IV.

Eadem custodia prospicitur, ne a pravis motibus, sed a recta ratione prodeat oratio: in qua potissimum nobis Diabolus insidiatur.

14. HÆc si custodiat aliquis, fit mitis, mansuetus, modestus. Custodiendo enim [e] os suum, & retinendo linguam suam, nec prius loquendo quam interroget, & expendat atque examinet verba sua, si dicendum hoc, si dicendum adversus hunc, si tempus sermonis hujus est: is profecto exercet modestiam, ac mansuetudinem, & patientiam; ut non ex indignatione & ira in sermonem erumpat, non alicujus passionis indicium det in verbis suis, non ardorem libidinis flammare in sermone suo indicet, & inesse dictis suis stimulos iracundiæ: ne sermo postremo qui commendare interiora debet, vitium aliquod esse in moribus, aperiat & prodat.

15. Tunc enim maxime insidiatur adversarius, quando videt nobis passiones aliquas generari: tunc fomites movet, laqueos parat. Unde non immerito, sicut audi-

a Scripti cod. magno numero, *salutem omnium*; aliqui tamen & omnes edit. *salutem hominum*.

b Ant. edit. *spinis sollicitudinum*: quædam in marg. & pauci mss. in corp. *piis sollicitudinibus*, quod Rom. in textum admisit. Mss. autem alii non pauci, *spinis sollicitudinis*; plures tamen & probatiores, *spinis, sollicitudinibus*. Big. vero utrumque, *spinis, piis sollicitudinibus*, non male.

c Ita vet. edit. ac prope omnes mss. At Rom. cum cod. aliis nonnullis, *ut sint tibi agri*, quæ etiam adnotat in marg. Prov. 27. nempe vers. 26 verum cont respexerit sanctus Præsul, haud satis patet.

d Edit. ultimæ Paris. ac mss. aliquot, *Ergo & irascimur, quia affectus naturæ est*.

e Mss. aliquot, ac edit. Era & Gill. in marg. *cor suum*. Rursus post pauca, ubi nos cum ant. edit. ac mss. prope omnibus, *quam interroget*: Rom. edit. cum paucis mss. atque Era. in marg. *quam interrogetur*: sed *interroget* hoc loco refertur ad, *verba sua*, estque synonymum cum duobus verbis illic adjunctis.

Ps. 90. 3. audisti hodie legi, Propheta dicit: *Quia ipse* [a] *liberavit me de laqueo venantium & a verbo aspero*. Symmachus irritatioois verbum dixit, alii perturbationis. Laqueus adversarii est sermo noster: sed etiam ipse ooo mious adversarius nobis. Loquimur plerumque quod excipiat inimicus, & quasi oostro gladio nos vulneret. Quanto tolerabilius est alieno gladio, quam oostro perire?

16. Explorat ergo adversarius oostra arma, [b] & concutit sua tela. Si viderit moveri me, inserit aculeos suos, ut seminaria jurgiorum excitet. Si emisero verbum iodecorum, laqueum suum striogit. Interdum mihi qoasi escam propooit vindictæ possibilitatem; ut dum vindicari cupio, ipse me inseram laqueo, & nodum mortis adstringam mihi. Si quis ergo hunc adversarium sentit præsentem esse, tunc magis custodiam adhibere debet ori suo, ne det locum adversario: sed non multi hunc vident.

CAPUT V.

Contra visibilem etiam adversarium, cum nos instigat, utendum silentio, cujus unius ope superiores evadimus, & humilitatem quæ exhibenda adversus omnes, conservamus.

17. Sed etiam ille cavendus est, qui videri potest, quicumque irritat, quicumque incitat, quicumque exasperat; quicumque incentiva luxuriæ aut libidinis suggerit. Quando ergo aliquis nobis conviciatur, lacessit, ad violentiam provocat, ad jurgium vocat: tunc silentium exerceamus, tuoc muti fieri non erubescamus. Peccator est enim qui nos provocat, qui iojuriam facit, & nos similes sui fieri desiderat.

18. Deoique si taceas, si dissimules, solet dicere: Quid taces? Loquere, si audes. Sed noo audes: mutus es, elinguem te feci. Si ergo taceas, plus rumpitur: victum se se putat, irrisum, posthabitum atque illusum. Si respondeas, superiorem se factum arbitratur, quia parem iovenit. Si enim taceas, dicetur: Ille coovitiatus est, huoc cootemsit iste. Si referas contumeliam, dicetur: Ambo conviciati sunt. Uterque condemoatur, nemo absolvitur. Ergo illius est studium, ut irritet, ut similia illi loquar, similia agam: justi est autem dissimulare, nihil loqui, teoere bonæ fructum conscientiæ, plus committere bonorum judicio, quam criminantis insolentiæ, cootentum esse gravitate morum suorum. Hoc est enim silere a boois; quia beoe sibi conscius, falsis non debet moveri: oec æstimare plus ponderis io alieno esse coovicio, quam in suo testimonio.

19. Ita fit ut etiam humilitatem custodiat. Si autem oolit humilior videri, talia tractat, & dicit ipse secum: [c] Hic ergo ut me cootemnat, & in coospectu meo loquatur talia adversum me, quasi noo possim ego ei aperire os meum? Cur non etiam ego dicam, in quibus eum mœstificare possim? Hic ergo ut mihi injurias faciat, quasi vir ooo sim, quasi vindicare me oon possim? Hic ut me crimioetur, quasi ego non possim graviora in eum componere?

20. Qui talia dicit, non est mitis atque humilis, oon est sine tentatione. Tentator eum exagitat, ipse ei tales opioiones inserit. Plerumque adhibet hominem, atque apponit nequam spiritus, qui hæc illi dicat: sed tu in petra fixum vestigium tene. Etsi servus convicium dicat, [d] justus tacet: etsi infirmus cootumeliam faciat, justus tacet: etsi pauper crimioetur, justus non respondet. Hæc suot arma justi, ut cedendo vincat. Sicut periti jaculandi cedentes solent vincere, & fugientes gravioribus sequentem vulnerare ictibus.

CAPUT VI.

Hæc in re silentium atque humilitatem David imitanda esse, ne digni videamur injuriam.

21. Quid enim opus est moveri, cum audimus coovicia? Cur ooo imitamur dicentem: *Obmutui, & humiliatus sum, & silui a bonis*? An hoc dixit tantummodo, non etiam fecit David? Immo & fecit. Nam cum ei conviciaretur Semei filius Jemini, tacebat David: & quamvis septus armatis, non retorquebat coovicium, oon ultionem quærebat, eousque ut dicenti sibi Sarviæ filio quod vindicare in eum vellet, non permiserit. Ibat ergo tamquam mutus & humiliatus, ibat tacens, nec movebatur, eum vir appellaretur sanguinis, qui erat conscius propriæ maosuetudiois. Noo ergo movebatur coovicíis, cui abundabat bonorum operum coosciencia.

Ps. 38. 3.

2. Reg. 16. 6. & seq.

22. Itaque is qui cito injuria movetur, facit se dignum videri contumelia, dum vult ea iodignos probari. Melior est itaque qui contemnit injuriam, quam qui dolet; qui eoim contemnit, quasi ooo seotiat, ita despicit: qui autem dolet, quasi seoserit, torquetur.

CA-

a Sic omnes edit. ac plures probatioresque mss. cum Psalterio Rom. & Vulg. nonnulli tamen, *liberabit me*; quibus accedunt plurima e vet. Psalt. & Augustinus: Hieron. autem ex aliquot græcia cod. *liberabit te*. At vero pro eo quod est, *verbo aspero*, Symmachus quidem scripsit, λόγον ἐπηρείας, *sermonem violenti insultus, contumeliæ, injuriæ*: Theodoretus, τὸ λόγον ταραχώδη, *sermonem turbulentum, ac perturbationis*.

b Rom. edit. ac pauci mss. *& acuit tela sua*.

c Hinc edit. Gill. ac Rom. unius aut alterius mss. auctoritate triplicem particulam *ut* sustulerant: quam tamen aliæ edit. ac mss. frequentissimi elegantius exhibent. Est autem ibi quædam ellypsis supplenda per verbum *patior*, *ferendum est*, aut quid simile.

d Mss. non pauci hic & infra, *justus taceat*: & post pauca, *justus non respondeat*.

CAPUT VII.

Quam pulcre proœmii loco usurpatus fuerit psalmus XXXVIII. *quo inductus Vir sanctus de Officiis scribere constituit: idque potiori jure quam olim Cicero ad filium; & quam ob causam.*

23. NEque improvide ad vos filios meos scribens, hujus psalmi proœmio usus sum. Quem psalmum * propheta David sancto Idithum canendum dedit, ego vobis tenendum suadeo, delectatus ejus sensu profundo & virtute sententiarum. Advertimus enim ex his quæ breviter libavimus, & silendi patientiam, & opportunitatem loquendi, & in posterioribus contemtum divitiarum, quæ maxima virtutum fundamenta sunt, hoc psalmo doceri. Dum igitur huoc psalmum considero, successit animo de Officiis scribere.

(Ps. 38. 1. — Ibidem 8.)

24. De quibus etiamsi quidam Philosophiæ studentes scripseriot, * ut Panætius, & filius ejus apud Græcos, Tullius apud Latinos; non alienum duxi a nostro munere, ut etiam ipse scriberem. Et sicut Tullius * ad erudiendum filium, ita ego quoque ad vos informandos filios meos; neque enim minus vos diligo quos io Evangelio geoui, quam si conjugio suscepissem. Non enim vehementior est natura ad diligendum, quam gratia. Plus certe diligere debemus quos perpetuo nobiscum putamus futuros, quam quos in hoc taotum sæculo. Illi degeneres nascuntur frequenter, qui dedeceant patrem: vos aote elegimus, ut diligamus. Itaque illi necessitate diliguntur, quæ non satis idooea atque diuturna est ad perpetuitatem diligeodi magistra: vos judicio, quo magnum caritatis poodus ad vim diligendi adjungitur, probare quos diligas, & diligere qoos elegeris.

CAPUT VIII.

Nomen Officii, non solum philosophis, sed etiam scriptoribus sacris usitatum esse; & unde hoc deductum?

25. ERgo quooiam personæ conveniuot, videamus utrum res ipsa conveniat scribere de Officiis: & utrum hoc nomen philosophorum tantummodo scholæ aptum sit, ao etiam io scripturis reperiatur divinis. Pulcre itaque dum legimus hodie Evangelium (quasi adhortaretur ad scribendum) Spiritus sanctus obtulit nobis lectionem, qua confirmaremur etiam in oobis Officium dici posse. Nam cum Zacharias sacerdos obmutuisset in templo, & loqui noo posset: *Factum est*, inquit, *ut impleti sunt dies * Officii ejus*, *abiit in domum suam*. Legimus igitur Officium dici a nobis posse.

(Luc. 1. 23.)

26. Nec ratio ipsa abhorret, quandoquidem * Officium ab efficiendo dictum putamus, quasi efficium: sed propter decorem sermonis una immutata littera, officium nuncupari: vel certe, ut ea agas, quæ nulli officiant, prosiot omnibus.

CAPUT IX.

Officium ab honesto & utili, nec non ab amborum inter se comparatione desumi: sed a Christianis nihil quod ad futuram vitam non conferat, honestum aut utile agnosci; atque adeo non supervacaneum fore hunc de Officio tractatum.

27. OFficia * autem ab honesto & utili duci existimaveruot, & de iis duobus eligere quid præstet: deinde incidere ut duo concurraot honesta, & duo utilia; & quæratur quid honestius, & quid utilius. Primum igitur in tres partes Officium dividitur, honestum, & utile, & quid præstantius. Deinde hæc tria in quinque genera diviseruot, io duo hooesta, & duo utilia, & eligendi judicium. Prima pertinere dicunt ad decus honestatemque vitæ, secuoda ad vitæ commoda, copias, opes, facultates: de iis eligendis subesse judicium. Hæc illi.

28. * Nos autem nihil omnino nisi quod deceat & hooestum sit, futurorum magis quam

* Confer hunc locum & ea quæ secundo Tomo in titulum hujus ipsius psalmi dicuntur, & affinitatem non parvam utrobique animadvertes.

* Panætium, cujus mentionem non uno loco Tullius facit, Rhodium fuisse ex Strabone refert Vossius lib. *de Phil. sectis*, cap. 19. pag. 103. quem consule. De filio autem ejus qui scripserit aliquid, præter Ambrosium forte reperias neminem, nisi quis aut Possidonium ejus discipulum & successorem intelligat, de quo Tull. lib. 3. de Offic. & epist. 26. ad Attic. vel Hecatonem Panætii quoque auditorem, quem idem Tull. sex libros de hoc ipso argumento scripsisse auctor est.

* Lib. 1. De Offic. pag. 351. tom. 4. ejusdem Cic. operum Genevæ apud Jer. des Planches an. 1584. editorum, quam edit. in sequentibus semper laudabimus, lin. 3. *Sed cum statuissem aliquid hoc tempore ad te scribere* &c. Item ad Attic. epist. 327. lib. 15.

* Ita edit. Vulg. Græcus autem textus, [illegible] ministrationis, seu ministerii ejus. Sed cum officium sit id quod cuique convenit, unde dicitur græce [illegible]: nihil vero sacro ministro æque conveniat, atque ipsa ministratio; hinc intelligas haud absurde Ambrosianam hanc *officii* acceptionem defendi posse.

* Hanc Officii etymologiam probat Franc. Sanctius, *Minervæ* lib. 4. *De Antiphrasi*, §. 4. & Donati auctoritate confirmat: secundam refellit hoc ipso D. Ambrosii testimonio. Sed male, cum utramque perinde amplectatur S. Antistes.

* Cic. lib. 1. Offic. pag. 352. lin. 41. *Triplex igitur est* &c.

* Sententiam hanc non nihil impeditam ita explica: Nos autem sola decentia & honesta tractamus ac definimus, idque facimus magis regula futurorum, quam præsentium.

quam præsentium metimur formula: nihilque utile nisi quod ad vitæ illius æternæ profit gratiam definimus, non quod ad delectationem præsentis. Neque aliqua commoda in facultatibus & copiis opum constituimos: sed incommoda hæc putamus, si non rejiciantur; [a] eaque oneri cum sint æstimari magis, quam dispendio cum erogantur.

29. Non superfluum igitur scriptionis nostræ est opus, quia Officium diversa æstimamus regula atque illi æstimaverunt. Illi sæculi commoda in bonis ducunt, nos hæc etiam in detrimentis; quoniam qui hic recipit bona, ut ille dives, illic cruciatur: & Lazarus qui mala hic pertulit, illic consolationem invenit. Deinde qui illa non leguot, nostra legent si volent: qui non sermonum supellectilem, neque artem dicendi; sed simplicem rerum exquirunt gratiam.

Luc. 16. 25.

CAPUT X.

Prius in sacris litteris decorum quam in philosophorum libris frequentatum esse: Pythagoram silentii sui legem mutuatum a Davide: sed hujus tamen præstare disciplinam; cum primum Officium sit loquendi modus.

30. DEcorum * autem in nostris Scripturis primo constitui loco (quod græce πρέπον dicitur) instruimur & docemur, legentes: *Te decet hymnus Deus in Sion*: vel græce, Σοὶ πρέπει ὕμνος ὁ θεὸς ἐν Σιών. Et Apostolus ait: *Loquere quæ decent sanam doctrinam*. Et alibi: *Decebat autem eum per quem omnia, & propter quem omnia, multis filiis in gloriam adductis, ducem salutis eorum per passionem consummari*.

Ps. 64. 2. Tit. 2. 1. Hebr. 2. 10.

31. Numquid * prior Panætius, numquid Aristoteles, qui & ipse disputavit de Officio, quam David; cum & ipse Pythagoras, qui legitur Socrate antiquior, prophetam sequutus David, legem silentii dederit suis? Sed ille ut per quinquennium discipulis usum inhiberet loquendi: David autem non ut naturæ munus imminueret; sed ut custodiam proferendi sermonis doceret. Et Pythagoras quidem ut non loquendo loqui doceret: David ut loquendo magis disceremus loqui. Quomodo enim sine exercitio doctrina, aut sine usu profectus?

Ps. 38. 2. & 3.

32. Qui disciplinam bellicam vult adsequi, quotidie exercetur armis, & tamquam in procinctu positus præludit prælium, & velut coram posito prætendit hoste: atque ad peritiam viresque jaculandi, vel suos explorat lacertos, vel adversariorum declinat ictus, & [b] vigilanti exit obtutu. Qui navim in mari regere gubernaculis studet, vel remis ducere, prius in fluvio præludit. Qui canendi suavitatem & vocis affectant præstantiam, prius sensim canendo vocem excitant. Et qui viribus corporis, legitimoque luctandi certamine coronam petunt, quotidiano usu palæstræ durantes membra, nutrientes patientiam, laborem adsuescunt.

33. Hæc ipsa natura nos in parvulis docet, quod prius sonos meditantur loquendi, ut loqui discant. Itaque sonus exercitatio quædam & palæstra vocis est. Ita ergo & qui volunt discere cautionem loquendi, quod naturæ est, non negent: quod custodiæ est, exerceant; ut qui in specula sunt, speculando intendant, non dormiendo. Omnis enim res propriis ac domesticis exercitiis augetur.

34. Ergo David tacebat non semper, sed pro tempore: non jugiter, neque omnibus; sed irritanti adversario, provocanti peccatori non respondebat. Et, sicut alibi ait, loquentes vanitatem, & cogitantes dolum, non audiebat quasi surdus, & quasi mutus non aperiebat illis os suum; quia & alibi habes: *Noli respondere imprudenti ad imprudentiam ejus, ne similis illi fias*.

Ps. 37. 13. & 14. Prov. 26. 4.

35. Primum igitur officium est loquendi modus. Hoc sacrificium laudis Deo dependitur, hoc reverentia exhibetur, cum scripturæ divinæ leguntur, hoc honorantur parentes. [c] Scio loqui plerosque, cum tacere nesciant. Rarum est tacere quemquam, cum sibi non prosit loqui. Sapiens ut loquatur, multa prius considerat, quid dicat, aut cui dicat, quo in loco, & tempore. Est ergo & tacendi & loquendi modus: est etiam facti modus. Pulcrum igitur tenere mensuram officii.

CA-

a Ers. & seq. edit. cum uno vel altero mss. *eaque oneri magis cum sint æstimari, quam* &c. Sed ea transpositio quæ reliquis mss. & Amerb. edit. contraria est, loci non tollit obscuritatem. Hanc ergo ut amoveas, subintellige verbum, *putamus*; & interpretare, *cum sint*, positum pro, *cum adsint*, ut opponatur sequenti membro, *cum erogantur*.

* Lib. 1. Offic. pag. 363. lin. 47. *Hoc loco continetur id, quod dici latine decorum* &c.

* Quod Aristoteles disputasse de officio dicitur, non ita accipimus quasi peculiarem sub hoc titulo ediderit commentationem: sed quod multa quæ ad singulorum officia pertinent, tradiderit in lib. Politic. & Oeconom. maxime vero in tribus Moralium suorum voluminibus, quæ manibus omnium evolvuntur. Quod vero David hisce philosophis adseritur esse antiquior, id cum chronologia consentire jam observavimus tomo 1. pag. 766. & 982. Et certe Panætius florebat tantum an. ab Urbe condita circ. 625. id est, 126. an. ante salutis reparationem: Aristoteles an. ab Orbe condito circ. 3570. id est, an. fere 380. ante Christum. Socrates anno mundi 3525. Pythagoras denique ante Virginis partum circ. 557. hoc est, an. 500. post Davidem. Porro qui plura de his philosophis desideraverit, adeat de Pythagora Laertium, Porphyrium, Anonymum apud Photium, August. *De Civit. Dei* lib. 18. cap. 37. Vayerium, *De Virtute paganorum*, & Naudeum, *Apologia illustrium Virorum*: de Socrate autem præter plures memoratis, Diodorum Sicul. Aristidem orat. 2. Eusebium, Suidam & alios. Nam de Panætio jam quantum sufficiat, adtigimus.

b Ita vet. edit. ac mss. fere ad unum: Rom. autem edit. *vigilanti excipit obtutu*. Sed nihil mutandum. Quidni enim recte dicatur, exire ictum vel extre extra ictum, quemadmodum e contrario dicimus, venire intra jactum aut ictum teli?

c Hanc sententiam jam legimus cap. 2. num. 5. eisdem verbis. Et eam quidem hoc loco non habet ms. Vat. unus & Tellerianus: verum cum in aliis omnibus atque edit. reperiatur, ipsam loco movere noluimus præsertim cum Ambrosio insolens non sit easdem sententias subinde repetere.

CAPUT XI.

Officium omne aut medium, aut perfectum esse Scripturæ testimoniis ostenditur: cui subjungitur misericordiæ laus, atque ad eam exhortatio.

* 36. Officium autem omne * aut medium, aut perfectum est, quod æque Scripturarum authoritate probare possumus. Habemus etenim in Evangelio dixisse Dominum: *Si vis in vitam æternam venire, serva mandata. Dixit ille: Quæ? Jesus autem dixit illi: Non homicidium facies, non adulterabis, non facies furtum, non falsum testimonium dices: honora patrem & matrem:* &c. *Diliges proximum tuum sicut te ipsum.* Hæc sunt media officia, quibus aliquid deest.

(Matth. 19. 17. & seq.)

37. Denique dicit illi adolescens: *Omnia hæc custodivi a juventute mea, quid adhuc mihi deest? Ait illi Jesus: Si vis perfectus esse, vade, vende omnia bona tua, & da pauperibus, & habebis thesaurum in cælo, & veni, sequere me.* Et supra ita est scriptum, ubi diligendos inimicos, & orandum dicit pro calumniantibus & persequentibus nos, & benedicere maledicentes; hoc nos facere debemus, si volumus perfecti esse, sicut Pater noster qui in cælo est, qui super bonos & malos solem jubet radios suos fundere, & pluvia & rore terras universorum sine ulla discretione pinguescere. Hoc est igitur perfectum officium, * quod κατόρθωμα dixerunt Græci, quo corriguntur omnia, quæ aliquos potuerunt lapsus habere.

(Ibidem 20. & 21.) (Matth. 5. 44. & 45.)

38. Bona etiam misericordia, quæ & ipsa perfectos facit, quia imitatur perfectum Patrem. Nihil tam commendat Christianam animam quam misericordia. * Primum in pauperes, ut communes judices partus naturæ, quæ omnibus ad usum generat fructus terrarum; ut quod habes, largiaris pauperi, & consortem & conformem tuum adjuves. Tu nummum largiris, ille vitam accipit: tu pecuniam das, ille substantiam suam æstimat. Tuus denarius, census illius est.

39. Ad hæc plus ille tibi confert, cum sit debitor salutis. Si nudum vestias, te ipsum induis justitiam. Si peregrinum sub tectum inducas tuum, si suscipias egentem: ille tibi adquirit sanctorum amicitias, & æterna tabernacula. Non mediocris ista gratia. Corporalia seminas, & recipis spiritalia. Miraris judicium Domini de sancto Job? Mirare virtutem ejus, qui poterat dicere: *Oculus eram cæcorum, pes claudorum. Ego eram infirmorum pater, velleribus agnorum meorum calefti sunt humeri eorum. Foris non habitabat peregrinus: ostium autem meum omni venienti patebat.* Beatus plane, de cujus domo numquam vacuo sinu pauper exivit; neque enim quisquam magis beatus, quam qui intelligit super pauperis necessitatem & infirmi atque inopis ærumnam. In die judicii habebit salutem a Domino, quem habebit suæ debitorem misericordiæ.

(Job. 29. 15. & 16.)

CAPUT XII.

Ne quis ab exercenda misericordia revocetur, ostenditur Deum curare actus hominum, & quemlibet improbum in ipsa opum affluentia miserum esse Jobi auctoritate demonstratur.

40. Sed plerique revocantur ab officio dispensatricis misericordiæ, dum putant hominis actus non curare Dominum, aut nescire eum quid in occultis geramus, quid teneat nostra conscientia: aut judicium ejus nequaquam justum videri, quando peccatores divitiis abundare vident, gaudere honoribus, sanitate, liberis: contra autem, justos inopes degere, inhonoros, sine liberis, infirmos corpore, luctu frequenti.

41. Nec mediocris ea quæstio, quandoquidem tres illi reges amici Job, propterea eum peccatorem pronunciabant, quia inopem factum ex divite, orbatum liberis ex fœcundo parente, perfusum ulceribus, * inhorrentemque vibicibus, exaratum vulneribus a capite usque ad pedes videbant. Quibus hanc sanctus Job proponit adsertionem: Si ego propter peccata mea hæc patior, *Cur impii vivunt? Inveteraverunt autem, & in divitiis semen eorum secundum voluntatem, filii eorum in oculis, domus ipsorum abundant, timor autem nusquam: Flagellum autem a Domino non est in ipsis.*

(Job 2. & seq. Ibidem 8. & seq.) (Ibidem 11. 14. & seq.) (Ibidem 21. 7. & seq.)

42. Hæc videns infirmus corde exagitatur, & studium avertit suum. Cujus dicturus sermones, ante sanctus præmisit Job, dicens: *Portate me, ego autem loquar, deinde ridete me. Nam & si arguor, quasi homo arguor. Portate ergo onus sermonum meorum.* Dicturus enim sum quod non probo: sed ad vos redarguendos proferam sermones iniquos. Aut certe; quia ita est * versus: *Quid autem? Numquid ab homine arguor?* hoc est, homo me non potest redarguere quia peccavi, etsi argui dignus sum; quia non ex evidenti culpa me arguitis, sed ex injuriis æstimatis merita delictorum. Videns ergo infirmus abundare injustos successibus prosperis, se autem adteri, dicit Domino: *Discede a me, vias tuas scire nolo.* Quid prodest, quia servivimus ipsi: aut quæ utilitas, quia

(Ibidem 2. & seq.) (Ibidem 14.)

* Cic. lib. 1. Offic. pag. 351. lin. 36. *Atque etiam alia divisio est* &c. Adverte interim Ambrosii doctrinam de præceptorum & consiliorum distinctione, quæ tam pertinaciter ab heterodoxis neotericis impugnatur & rejicitur.

* Ibidem pag. 351. lin. 37. *Perfectum autem officium* &c.

* Lib. 2. Offic. pag. 283. lin. 12. *In illo autem altero genere* &c.

a Mss. aliquot *subinventemque vibicibus*, quidam .. *varicibus* neutiquam commode, nec mutanda vox Auctori nostro familiaris.

* *Versus* hoc loco ponitur pro *conversus*, aliam enim ejusdem loci Ambrosius, ut alibi sæpe, versionem proponit.

quia occurrimus ipsi? In manibus ipsorum omnia bona, opera autem impiorum non * videt.

43. Laudatur in * Platone, quod in Politia sua posuit, eum qui contra justitiam disputandi partes recepisset, postulare veniam dictorum quæ non probaret, & veri inveniendi atque examinandæ disputationis gratia, illam sibi impositam personam dicere. Quod eousque Tullius probavit, ut ipse in libris quos scripsit de Republica, in eam sententiam dicendum putaverit.

44. * Quanto antiquior illis Job, qui hæc primus reperit, nec eloquentiæ phalerandæ gratia, sed veritatis probandæ, præmittenda æstimavit? Statimque ipse quæstionem enodem reddidit, subjiciens quod extinguatur lucerna impiorum, & futura sit eorum eversio: non falli Deum doctorem sapientiæ & disciplinæ, sed esse veritatis judicem: & ideo non secundum forensem abundantiam æstimandam beatitudinem singulorum; sed secundum interiorem conscientiam, quæ innocentium & flagitiosorum merita discernit, vera atque incorrupta pœnarum præmiorumque arbitra. Moritur innocens in potestate simplicitatis suæ, in abundantia propriæ voluntatis, sicut adipe repletam animam gerens. At vero peccator quamvis foris abundet, deliciis diffluat, & odoribus flagret, in amaritudine animæ suæ vitam exigit, & ultimum diem claudit, nihil secum eorum quæ epulatus fuerit, boni referens: nihil secum auferens, nisi scelerum suorum pretia.

(Job. 21. 17.) (Ibidem 22.) (Ibidem 23. & seq.)

45. Hæc cogitans nega, si potes, divini esse judicii remunerationem. Ille suo affectu beatus, hic miser: ille suo judicio absolutus, hic reus: ille in exitu lætus, hic mœrens. Cui absolvi potest, qui nec sibi innocens est? Dicite, inquit, mihi, ubi est protectio tabernaculorum ejus? Signum ejus non invenietur. Vita etenim facinorosi, ut somnium. Aperuit oculos, transivit requies ejus, evanuit delectatio: licet ipsa quæ videtur, etiam dum vivunt, impiorum requies in inferno sit; viventes enim in inferna descendunt.

(Job. 21. 28.)

46. Vides convivium peccatoris, interroga conscientiam ejus. Nonne gravius omnibus fœtet sepulcris? Intuetis lætitiam ejus, & salubritatem miraris corporis filiorum atque opum abundantiam: introspice ulcera & vibices animæ ejus, & cordis mœstitudinem. Nam de opibus quid loquar, cum legeris: *Quia non in abundantia est vita ejus*: cum scias quia etsi tibi videatur dives, sibi pauper est, & tuum judicium suo refellat? De multitudine quoque filiorum, & de indolentia quid loquar; cum se ipse lugeat, & sine hærede futurum judicet, cum imitatores sui successores suos esse nolit? Nulla enim hæreditas peccatoris. Ergo impius ipse sibi pœna est: justus autem [a] ipse sibi gratia; & utrique aut bonorum aut malorum operum merces ex se ipso solvitur.

(Luc. 12.)

CAPUT XIII.

Refelluntur philosophorum opiniones qui Deo vel mundi totius, vel alicujus ex ejus partibus curam abjudicant.

47. Sed revertamur ad propositum, ne divisionem factam præteriisse videamur, quia occurrimus opinioni eorum qui videntes sceleratos quosque divites, lætos, honoratos, potentes, cum plerique justorum egeant, atque infirmi sint, putant vel nihil Deum curare de nobis, ut * epicurei dicunt: vel nescire actus hominum, ut flagitiosi putant: vel si scit omnia, iniquum esse judicem; ut bonos egere patiatur, abundare improbos. Nec superfluus velut quidam excursus fuit, ut opinioni hujusmodi ipsorum affectus responderet, quos beatos judicant, cum ipsi se miseros putent. Arbitratus enim sum quod ipsi sibi facilius quam nobis crederent.

48. Quo decurso, proclive æstimo, ut refellam cetera. Et primo eorum assertionem, qui Deum putant curam mundi nequaquam habere, sicut * Aristoteles adserit usque ad lunam ejus descendere providentiam. Et quis operator negligat operis sui curam? Quis deserat & destituat quod ipse condendum putavit? Si injuria est regere, nonne est major injuria fecisse; cum aliquid non fecisse nulla injustitia sit; non curare quod feceris, summa inclementia?

49. *

* Plato lib. 2. de Rep. Glauconem in eorum qui justitiæ præferendam injustitiam dicebant, loquentem inducit, atque impositum sibi munus ita excusantem: [illegible] Et infra: [illegible]

* Job scriptorum omnium antiquissimus vulgo creditur, natusque anno post orbem conditum circiter 2330. cum Plato vix ante annum 3550. floruerit. Non desunt tamen a quibus liber qui ipsius nomine inscribitur, non ei, sed Mosi adtribuatur. Videtis Jobi Historiam multa cum eruditione a Spanhemio elucubratam.

a Edit. & mss. aliquot, *ipse sibi gloria:* plurimi vet. & optimi quique, *ipse sibi gratia;* id est, quies atque oblectatio.

* Cum providentia & mundi administratione non solum felicitatem divinam stare non posse docuit Epicurus, sed multo minus humanam. Quocirca omni modo conatus est ea hominum animis numinis metum evellere; ut videre licet apud Cl. Petrum Gassendum in Syntagm. Epic. Phil. 2. part. sect. 2. c. 5. & 6. nec non 3. part. cap. 20. & 21. quam ob impietatem discipulus ejus Lucretius eumdem miris laudibus extollit tum in ipso limine lib. 1. ac 2. tum maxime 3. ubi ipsum ob eam causam in deos referendum canit.

* Diog. Laertius in vita hujus philosophi eamdem opinionem ipsi adtribuit, hisce verbis, [illegible] Sed ea sententia in iis, quæ restant, Aristotelis scriptis non legitur

46. * Quod si aut Deum creatorem suum abnegant, aut ferarum & bestiarum se haberi numero censent: quid de illis dicamus, qui hac se condemnant injuria? Per omnia Deum ire ipsi asserunt, & omnia in virtute ejus consistere, vim & majestatem ejus per omnia elementa penetrare, terras, cælum, maria: & putant injuriam ejus, si mentem hominis qua nihil nobis ipse præstantius dedit, penetret, & divinæ majestatis ingrediatur scientia?

50. Sed horum magistrum velut * ebrium, & voluptatis patronum, ipsi qui putantur sobrii, irrident philosophi? Nam de Aristotelis opinione quid loquar, qui putat Deum suis contentum esse finibus, & præscripto regni modo degere, ut poetarum loquuntur fabulæ, qui mundum a inter tres ferunt esse divisum; ut alii cælum, alii mare, alii inferoa coercenda imperio, forte obvenerint: eosque cavere ne usurpata alienarum partium sollicitudine, inter se bellum excitent. Similiter ergo asserit quod terrarum curam non habeat, sicut maris vel inferni non habet. Et quomodo ipsi * excludunt quos sequuntur, poetas?

CAPUT XIV.

Dei cognitionem nihil fugere & Scripturarum testimoniis, & solis comprobatur exemplo, qui licet creatura sit, tamen vel lumine, vel calore cuncta penetrat.

51. Sequitur illa responsio, utrum Deum, si operis sui cura non præterierit, prætereat scientia. Ergo qui plantavit aurem, non audit: qui finxit oculum, non videt, non considerat?

52. Non præteriit hæc vana opinio sanctos prophetas. Denique David inducit eos loquentes, quos superbia inflatos asserit. Quid enim tam superbum, quam cum ipsi sub peccato sint, alios indigne ferant peccatores vivere, dicentes: *Usquequo peccatores, Domine, usquequo peccatores gloriabuntur?* (Ps. 93. 3.) Et infra: *Et dixerunt, Non videbit Dominus, neque intelliget Deus Jacob.* Quibus respondet Propheta dicens: *Intelligite nunc insipientes in populo, & stulti aliquando sapite. Qui plantavit aurem, non audit: Et qui finxit oculum, non considerat? Qui corripit gentes, non arguit, qui docet hominem scientiam? Dominus scit cogitationes hominum, quoniam vanæ sunt.* (Ibidem 7. & seq.) Qui ea quæcumque vana sunt deprehendit, ea b quæ sancta sunt, nescit, & ignorat quod ipse fecit? Potest opus suum ignorare artifex? Homo est, & in opere suo latentia deprehendit; & Deus opus suum nescit? Altius ergo profundum in opere, quam in auctore. Et fecit aliquid quod supra se esset, cujus meritum ignoraret auctor, cujus affectum nesciret arbiter? Hæc illis.

53. Ceterum nobis satis est ipsius testimonium, qui ait: *Ego sum scrutans corda & renes.* (Hier. 17. 10.) Et in Evangelio ait dominus Jesus: *Quid cogitatis mala in cordibus vestris?* (Luc. 5. 22.) Sciebat enim quod cogitarent mala. Denique Evangelista testatur dicens: *Sciebat enim Jesus cogitationes eorum.* (Luc. 6. 8.)

54. Quorum non poterit satis movere opinio, si facta eorum consideremus. Nolunt supra se esse judicem, quem nihil fallat: nolunt ei dare occultorum scientiam, qui metuunt occulta sua prodi. Sed etiam Dominus sciens opera eorum, tradidit eos in tenebras. *In nocte*, inquit, *erit fur. Et oculus adulteri servabit tenebras, dicens: Non considerabit me oculus: & latibulum personæ posuit suæ.* (Job 24. 14. & 15.) Omnis enim c qui lucem fugit, diligit tenebras, studens latere, cum Deum latere non possit, qui intra profundum abyssi, & intra hominum mentes non solum tractata, sed etiam volvenda cognoscit. Denique & ille qui dicit in Ecclesiastico: *Quis videt me? Et tenebræ cooperiunt me, & parietes, quem vereor?* (Eccli. 23. 25. & 26.) quamvis in lecto suo positus hæc cogitet, ubi non putaverit, comprehenditur. *Et erit*, inquit, *dedecus, quod non intellexerit timorem Dei.* (Ibidem 31.)

55. Quid

* Epicuro Deum neque creatorem mundi, neque, uti supra diximus, gubernatorem esse ignorat nemo: qua de re adiri potest Cl. Gassendus Phil. Epic. Syntagm. parte 2. sect. 1. cap. 3. & sect. 2. cap. 2. 3. 4. 5. & 6. Porro quod epicurei esse in ea opinione dicuntur, ut Deum asserant rebus admisceri omnibus, videtur istud respicere ad Lucretium qui lib. 1. initio hæc ipsa sub Veneris nomine atque involucro significat. Hinc autem desumtos constat celebres duos Virgilii locos, alterum Georgic. 4. alterum 1. Æneid. quos consule.

* Epicurum *ebrium* hic vocat, quippe qui ter in die, ut quidem tradidere, crapulam evomere consueverit, & priusquam in balneo voluntariam obiret mortem: *Τὸν ἄκρατον ἔπινεν*, ut loquitur Diog. Laert. in ejus vita. Quod vero spectat ad susceptum ab eo voluptatis patrocinium, frustra sunt qui eum de animæ voluptate intelligendum ajunt; cum ejus verba ab eodem Diog. memorata contrarium demonstrent: sunt autem hujusmodi: *Οὐ γὰρ ἔγωγε ἔχω τί νοήσω τἀγαθόν, ἀφαιρῶν μὲν τὰς διὰ χυλῶν ἡδονάς, ἀφαιρῶν δὲ τὰς δι' ἀφροδισίων, καὶ τὰς δι' ἀκροαμάτων, καὶ τὰς διὰ μορφῆς.* Et hoc non minus evincit ejusdem cum perditissimis adolescentibus ac mulierculis consuetudo. Neque tamen dissimulandum eumdem Laertium ibidem scribere banc dementiam illi ab æmulis invidiæ conflandæ ergo fuisse adtributam; nec defuisse magnos viros, qui se defensores Epicuri profiterentur, quorum antesignanum doctissimum Gassendum propter ejusdem philosophi vitam erudite admodum ab eo scriptam jure nominamus. Verum cum Tullius lib. 3. Tusc. Quæst. hæc ipsa in libro Epicuri *De summo bono*, quem ejus esse negabat nemo, contineri asserat: cumque sancti Patres eamdem ipsi de voluptate sententiam tribuant; credibilius est, ut indicat idem Tullius, Epicuri discipulos invidiæ levandæ causa ad animi voluptatem tamquam ad sacrum ancoram, cum urgerentur, confugisse.

a Cunctæ edit. ac mss. haud pauci, *in tres ferunt* &c. Melius alii, *inter tres* &c. Iterum eædem edit. ac mss. aliquot, *coercenda imperii forte obvenerint*: mss. plures & antiquiores, *coercenda imperio* &c. Melius, ut vox *imperio* referatur ad *coercenda*. De divisione autem illa qua mundus inter tres Jovem nimirum, Neptunum ac Plutonem divisus fertur, opera Philosophi ad nos transmissa nihil habent.

* Aristoteles quidem lib. 1. Metaph. cap. 5. poetas de diis indigna fabulantes negat audiendos, eorumque fabulas ibidem lib. 14. cap. 8. exagitat: sed hoc multo uberius tractatum reperias apud Platonem cum alibi, tum præcipue libris 2. 3. & 10. de Rep.

b Edit. cum mss. aliquot, *quæ facta sunt*. Sed in plurimis ac probatissimis legitur *quæ sancta sunt*. In qua lectione inest antithesis non inelegans.

c Rom. edit. *qui male agit, lucem fugit* &c.

55. Quid autem tam stolidum, quam putare quod Deum quidquam prætereat; cum sol qui minister luminis est etiam abdita penetret, & in fundamenta domus vel secreta conclavia vis caloris ejus irrumpat? Quis neget verna temperie tepefieri interiora terrarum, quas glacies hiberna constrinxerit? Norunt ergo arborum occultam vim caloris vel frigoris, adeo ut radices arborum aut urantur frigore, aut fotu solis virescant. Denique ubi clementia cæli arriserit, varios terra se fundit in fructus.

56. Si igitur radius solis fundit lumen suum super omnem terram, & in ea quæ clausa sunt, se inserit, nec vectibus ferreis aut gravium valvarum obicibus, quominus penetret, impeditur; quomodo non potest intelligibilis Dei splendor in cogitationes hominum & corda semet quæ ipse creavit, inserere: sed ea quæ ipse fecit, non videt, & fecit ut meliora sint quæ facta sunt, & potentiora, quam ipse est qui ea fecit; ut possint quando volunt, cognitionem sui operatoris latere? Tantam ergo virtutem & potestatem inseruit mentibus nostris; ut eam comprehendere cum velit, ipse non possit?

CAPUT XV.

Quibus displicet quod bonis male, & malis bene sit, eis Lazari exemplo & Pauli auctoritate ostenditur post vitam pœnas ac præmia reservari?

57. Duo absolvimus, & ut arbitramur, non incongrue nobis hujusmodi cecidit disputatio. Tertium genus quæstionis residet hujusmodi: cur peccatores abundent opibus & divitiis, epulentur jugiter, sine mœrore, sine luctu; justi autem egeant, & afficiantur aut conjugum amissione, aut liberorum? Quibus satisfacere debuit illa Evangelii parabola, quod dives bysso & purpura induebatur, & epulas copiosas exhibebat quotidie: pauper autem plenus ulcerum de mensa ejus colligebat reliquias. Post obitum vero utriusque, pauper erat in sinu Abrahæ requiem habens, dives in suppliciis. Nonne evidens est meritorum aut præmia aut supplicia post mortem manere?

Luc. 16. 25.

58. Et recte, quia in certamine labor est, post certamen aliis victoria, aliis ignominia. Numquid priusquam cursus conficiatur, palma cuiquam datur, aut defertur corona? Merito Paulus: *Certamen*, inquit, *bonum certavi, cursum consummavi, fidem servavi: quod reliquum est, reposita est mihi corona justitiæ, quam reddet mihi Dominus in illa die, justus judex: non solum autem mihi, sed etiam his qui diligunt adventum ejus. In illa*, inquit, *die reddet*, non hic. Hic autem in laboribus, in periculis, in naufragiis, quasi athleta bonus decertabat; quia sciebat quoniam per multas tribulationes oportet nos introire in regnum Dei. Ergo non potest quis præmium accipere, nisi legitime certaverit, nec est gloriosa victoria, nisi ubi fuerint laboriosa certamina.

2. Tim. 4. 7. & 8.

CAPUT XVI.

Confirmato quod supra de præmiis & pœnis dictum fuerat, subjungitur non mirum esse si quibus merces in futuro non destinatur, hic illi non laborent neque configant: additurque ideo temporalia bona ipsis concedi, ne qua eis relinquatur excusatio.

59. Nonne injustus est, [a] qui ante dat præmium, quam certamen fuerit absolutum? Ideoque Dominus in Evangelio ait: *Beati pauperes spiritu, quoniam ipsorum est regnum cælorum.* Non dixit: Beati divites, sed pauperes. Inde incipit beatitudo judicio divino, ubi ærumna æstimatur humana. *Beati qui esuriunt, quia ipsi saturabuntur. Beati qui lugent, quoniam ipsi consolationem habebunt. Beati misericordes, quoniam ipsis miserebitur Deus. Beati mundo corde, quoniam ipsi Deum videbunt. Beati qui persecutionem patiuntur propter justitiam, quoniam ipsorum est regnum cælorum. Beati estis, cum vobis maledicent, & persequentur, & dicent omne malum adversum vos, propter justitiam. Gaudete & exsultate quoniam merces vestra copiosa est in cælo.* Futuram, non præsentem: in cælo, non in terra mercedem promisit esse reddendam. Quid alibi poscis, quod alibi debetur? quid præpropere coronam exigis, antequam vincas? quid detergere pulverem? quid requiescere cupis? quid epulari gestis, antequam stadium solvatur? Adhuc populus spectat, adhuc athletæ [b] in scammate sunt, & tu jam otium petis?

Matth. 5. 3.

Ibidem 5. & seq.

60. Sed forte dicas: Cur impii lætantur? cur luxuriantur? cur etiam ipsi non mecum laborant? Quoniam qui non subscripserint ad coronam, non tenentur ad laborem certaminis: qui in stadium non descenderint, non se perfundunt oleo, non oblinunt pulvere. Quos manet gloria, exspectat injuria. Unguentati spectare solent, non decertare: non solem, æstus, pulverem, imbresque perpeti. Dicant ergo & ipsis athletæ: Venite, nobiscum, laborate. Sed respondebunt spectatores: Nos hic interim de vobis judicamus: vos autem sine nobis coronæ, si viceritis, gloriam vindicabitis.

61. Isti

a Era. & sequentes edit. *qui ante quærat præmium*. Amerb. & mss. omnes, *qui ante dat præmium*. Non male; utrumque enim injustitiæ adscribi debet.

b Ant. edit. cum paucis mss. *in stamate*: Rom. cum aliis pluribus, *in scammate*. Quid sit autem *scamma*, dictum est ad lib. *De Elia & jejunio*, cap. 13. pag. 550.

61. Isti igitur qui in deliciis, qui in luxuria, rapinis, quæstibus, honoribus, studia posuerunt sua, spectatores magis sunt quam præliatores. Habent * lucrum laboris, fructum virtutis non habent. Fovent otium, astutia & improbitate aggerant divitiarum acervos: sed exsolvent, seram licet, nequitiæ suæ pœnam. Horum requies in infernis, tua vero in cælo: horum domus in sepulcro, tua in paradiso. Unde pulcre vigilare eos in tumulo Job dixit; quia soporem quietis habere non possunt, quem ille dormivit, qui resurrexit.

Job. 21. 32.

62. Noli igitur ut parvulus sapere, ut parvulus loqui, ut parvulus cogitare, ut parvulus vindicare ea quæ sunt posterioris ætatis. Perfectorum est corona. Exspecta, ut veniat quod perfectum est; quando non per speciem in ænigmate, sed facie ad faciem formam ipsam redopertæ veritatis possis agnoscere. Tunc qua causa ille dives fuerit, qui erat improbus & raptor alieni, qua causa potens alius, qua causa ille abundaverit liberis, ille fultus honoribus, revelabitur.

63. Fortasse ut dicatur raptori: Dives eras, qua causa aliena rapiebas? Egestas non compulit, inopia non coegit. Nonne ideo te divitem feci, ut excusationem habere non possis? Dicatur etiam potenti: Cur non adfuisti viduæ, orphanis quoque injuriam patientibus? Numquid tu infirmus eras? Numquid non poteras subvenire? Ideo te feci potentem, ut non inferres violentiam, sed repelleres. Non tibi scriptum est: *Eripe injuriam accipientem*? Non tibi scriptum est: *Pauperem, & egenum de manu peccatoris liberate*? Dicatur etiam abundanti: Liberis, & honoribus cumulavi te, salubritatem corporis concessi tibi; cur non sequutus es præcepta mea? Famule meos quid feci tibi, aut quid contristavi te? Nonne ego tibi liberos dedi, honores contuli, salutem donavi? cur me negabas? Cur æstimabas quod ad scientiam meam quæ gereres non pervenirent: cur tenebas dona mea, despiciebas mandata mea.

Eccl. 4. 9. Ps. 81. 4. Mich. 6. 3. & seq.

64. Denique de Juda proditore hæc colligere licet, qui & apostolus inter duodecim electus est, & loculos pecuniarum quas pauperibus erogaret, commissos habebat; ne videretur aut quasi inhonorus, aut quasi egenus Dominum prodidisse. Et ideo ut justificaretur in eo Dominus, hæc ei contulit; ut non quasi injuria exasperatus, sed quasi prævaricatus gratiam, majori esset offensæ obnoxius.

S. Ambr. Tom. III.

CAPUT XVII.

Adolescentis officia, & exempla eidem ætati accommoda proponuntur.

65. Quoniam igitur & pœnam improbitati, & virtuti fore præmium satis claruit, de Officiis aggrediamur dicere, * quæ nobis ab adolescentia spectanda sunt, ut cum ætate accrescant a simul. Est igitur bonorum adolescentium timorem Dei habere, deferre parentibus, honorem habere senioribus, castitatem tueri, non adspernari humilitatem, diligere clementiam ac verecundiam, quæ ornamento sunt minori ætati. Ut enim in senibus gravitas, in juvenibus alacritas; ita in adolescentibus verecundia, velut quadam dote commendatur naturæ.

66. Erat Isaac Dominum timens, utpote Abrahæ indoles, deferens patri usque adeo, ut adversus paternam voluntatem nec mortem recusaret. Joseph quoque cum somniasset quod sol & luna & stellæ adorarent eum; sedulo tamen obsequio deferebat patri: castus ita ut ne sermonem quidem audire vellet nisi pudicum: humilis usque ad servitutem, verecundus usque ad fugam, patiens usque ad carcerem, remissor injuriæ usque ad remunerationem. Cujus tanta verecundia fuit, ut comprehensus a muliere, vestem in manibus ejus fugiens mallet relinquere, quam verecundiam deponere. Moyses quoque & Hieremias electi a Domino, ut oracula Dei prædicarent populo, quod poterant per gratiam, excusabant per verecundiam.

Gen. 22. 9. & seq. Ibidem 37. 6. & seq. Ibidem 39. 8. & seq. Exod. 4. 10. Hier. 1. 6.

CAPUT XVIII.

De partibus verecundiæ: quemadmodum sermonem ac silentium temperet, pudicitiam comitetur, preces nostras Deo commendet, motibus corporis moderetur; ubi refertur historia de duobus clericis observatu minime indigna: tum subnectitur qua ratione componendus ex eadem virtute incessus, quantave cautio ne quid inverecundum ore proferatur, aut detegatur in corpore, adhibenda sit: & hæc omnia exemplis appositissimis illustrantur.

67. Pulcra igitur virtus est * verecundiæ, & suavis gratia, quæ non solum in factis, sed etiam in ipsis spectatur sermonibus; ne modum progrediaris loquendi, ne quid indecorum ser-

* *Lucrum laboris*, id est, immunitatem laboris; non vero lucrum quod ex labore gignitur.

* Cic. Offic. lib. 1. pag. 368. lin. 4. *Et quoniam officia non eadem disparibus ætatibus tribuuntur, aliaque sunt juvenum &c.*

a Omnes edit. *simul studia bonorum æstuum*: sed quæ resecavimus, a mss. absunt, nec videntur sensui ullo modo necessaria. Rursus edit. & pauci recentioresque mss. *deferre parentibus honorem, habere senioribus reverentiam*: plures autem ac potiores mss. jugulata voce, *reverentiam*, verbum *deferre* absolute ponunt; nec non & infra duobus locis, quorum e primo expungunt vocem *honorem*, quæ in edit. posita erat ante, *deferens*: in altero autem scribunt, *sedulo tamen obsequio*, pro, *sedulum tamen obsequium*, editionum.

* Cic. Offic. lib. 1. pag. 369. lin. 43. *In primis provideat, ne sermo vitium aliquod indicet inesse moribus &c.*

mo resonet tuus. SPECULUM enim mentis plerumque in verbis refulget. Ipsum vocis sonum librat modestia, ne cujusquam offendat aurem vox fortior. Denique in ipso canendi genere prima disciplina verecundia est: immo etiam in omni usu loquendi; ut sensim quis aut psallere, aut canere, aut postremo loqui incipiat; ut verecundia principia commendent processum.

68. Silentium quoque ipsum, in quo est reliquiarum virtutum otium, maximus actus verecundiæ est. Denique si aut infantiæ putatur aut superbiæ, probro datur: si verecundiæ, laudi ducitur. Tacebat in periculis Susanna, & gravius verecundiæ, quam vitæ damnum putabat, nec arbitrabatur periculo pudoris tuendam salutem. Deo soli loquebatur, cui poterat casta verecundia eloqui: refugiebat ora intueri virorum; est enim & in oculis verecundia, ut nec videre viros femina, nec videri velit. (Dan. 13. 35.)

69. Neque vero quisquam solius hanc laudem castitatis putet. Est enim verecundia pudicitiæ comes, cujus societate castitas ipsa tutior est. BONUS ENIM regendæ castitatis pudor est comes: [a] qui si se prætendat ad ea quæ prima pericula sunt, pudicitiam temerari non sinat. Hic primus in ipso cognitionis ingressu, Domini matrem commendat legentibus, & tamquam testis locuples, dignam quæ ad tale munus eligeretur, adstruit: quod in cubiculo, quod sola, quod salutata ab Angelo tacet, & mota est in introitu ejus, quod ad virilis sexus [b] speciem peregrinam turbatur adspectus Virginis. Itaque quamvis esset humilis, præ verecundia tamen salutantem non resalutavit, nec ullum responsum retulit, nisi ubi de suscipienda Domini generatione cognovit; ut qualitatem effectus disceret, non ut sermonem referret. (Luc. 1. 29. & seq.)

70. In ipsa oratione nostra multum verecundia placet, multum conciliat gratiæ apud Deum nostrum. Nonne hæc prætulit Publicanum, & commendavit eum qui nec oculos suos audebat ad cælum levare? Ideo justificatur magis Domini judicio, quam ille Pharisæus, quem deformavit præsumtio. Ideoque oremus in incorruptione quieti & modesti spiritus, qui est ante Deum locuples, ut ait Petrus. Magna igitur modestia, quæ cum sit etiam sui juris remissior, nihil sibi usurpans, nihil vindicans, & quodammodo intra vires suas contractior, dives est apud Deum, apud quem nemo dives. Dives est modestia, quia portio Dei est. Paulus quoque orationem deferri præcepit cum verecundia & sobrietate. Primam hanc & quasi præviam vult esse orationis futuræ, ut non glorietur peccatoris oratio: sed quasi colore pudoris obducta, quo plus defert verecundiæ de recordatione delicti, hoc uberiorem mereatur gratiam. (Luc. 18. 13. & 14.) (1. P. 3. 4.) (Tim. 2. 9.)

71. Est etiam [*] in ipso motu, gestu, incessu tenenda verecundia. Habitus enim mentis in corporis statu cernitur. Hinc homo cordis nostri absconditus, aut levior, aut jactantior, aut turbidior: aut contra gravior, & constantior, & purior, & maturior æstimatur. ITAQUE VOX quædam est animi, corporis motus.

72. [*] Meministis, filii, quemdam amicum, cum sedulis se videretur commendare officiis; hoc solo tamen in clerum a me non receptum, quod gestus ejus plurimum dedeceret: alterum quoque cum in clero reperissem, jussisse me ne umquam præiret mihi; quia velut quodam insolentis incessus verbere oculos feriret meos. Idque dixi, cum redderetur post offensam muneri. Hoc solum excepi, nec fefellit sententia; uterque enim ab Ecclesia secessit, ut qualis incessu prodebatur, talis perfidia animi demonstraretur. Namque alter arrianæ infestationis tempore, fidem deseruit: alter pecuniæ studio, ne judicium [c] subiret sacerdotale, se nostrum negavit. Lucebat in illorum incessu imago levitatis, species quædam scurrarum percursantium.

73. Sunt etiam qui [*] sensim ambulando imitantur histrionicos gestus, & quasi quædam fercula pomparum, & statuarum motus nutantium; ut quotiescumque gradum transferunt, modulos quosdam servare videantur.

74. Nec

a Ita edit. ac mss. perpauci: alii frequentissimi, *qui si prætendat, & quæ prima ... tentari non sinat:* unus, *qui sibi prætendat, & quæ prima* &c. alius, *quasi prætendat* &c. quæ lectio satis arridet.

b Mss. nec pauci, nec inferioris notæ, *speciem peregrinatur*, quidam, *peregrinatur*, *adspectus* &c. Infra vero ubi edit. ac pauci mss. *sermonem refelleret*; reliqui legunt partim, *sermonem proferret*, aliqui, *proferret*: partim, *sermonem referret*, quod ultimum sensui videtur esse magis congruum.

[*] Cic. lib. 1. Offic. pag. 368. lin. 28. *Sed quoniam decorum illud in omnibus factis & dictis, in corporis denique motu & statu cernitur.*

[*] Mirare quantam in corporeo ipso Clericorum habitu perfectionem requirebat sanctus Præsul; & hinc collige quas & quantas in eisdem animi virtutes expetebat.

c Sic mss. magno consensu, si duos excipias qui perinde ac vet. edit. habent; *subiret*, *sacerdotem se nostrum* &c. Sola edit. Rom. *subiret sacerdotum*, *se nostrum* &c. sensu a lectione nostra non alieno. Videtur autem hic acceptæ administrationis aut furti cujuspiam rationem reddere defugiens, transfugisse ad arrianos. Porro de judiciis ecclesiasticis, ac bonorum Ecclesiæ œconomia alio loco dicetur commodius.

[*] Cic. lib. 1. Offic. pag. 369. lin. 8. *Nam & palæstrici motus* &c. Et infra 14. *Cavendum est autem ne aut tarditatibus* &c. Varii generis erant fercula apud antiquos, alia enim in triumphis usurpabantur, cum devictarum gentium spolia, vestem pretiosam, aurum sive factum sive signatum, coronas, arma, machinas, ipsas denique urbium captarum imagines in plaustris ante currum triumphantium portabantur: alia erant ludorum ac spectaculorum, non multum prioribus illis absimilia: alia denique sacrorum, in quibus gestabantur deorum simulacra; & de ultimis hisce ferculis maxime hic loqui Ambrosium ipse videtur declarare in sequentibus. Ceterum ab istis parum admodum abhorruisse constat funerum gestamina, quibus defuncti cadaver dum efferretur, avorum ejus præmittebantur imagines. Quæ omnia cum non sine magna gravitate veherentur atque incessu tardiore, locum dare Ambrosianæ Ciceronianæque comparationi facile potuerunt.

74. Nec cursum ambulare honestum arbitror, nisi cum causa exigit alicujus periculi, vel justa necessitas. Nam plerumque festinantes anhelos videmus torquere ora, quibus si causa desit festinationis necessariæ, nævus est justæ offensionis. Sed non de his dico, quibus rara properatio ex causa nascitur: sed quibus jugis & continua in naturam vertitur. Nec in illis ego tamquam simulacrorum effigies probo, nec in istis tamquam excussorum ruinas.

75. Est etiam gressus probabilis, in quo sit species auctoritatis, gravitatisque pondus, tranquillitatis vestigium; ita tamen si studium desit atque affectatio, sed motus sit purus ac simplex; NIHIL ENIM fucatum placet. Motum natura informet. Si quid sane in natura vitii est, industria emendet; ut ars desit, non desit correctio.

76. Quod si etiam ista spectantur altius, quanto magis cavendum est ne quid turpe ore exeat; hoc enim graviter coinquinat hominem. Non enim cibus coinquinat, sed injusta obtrectatio, sed verborum * obscœnitas. Hæc etiam vulgo pudori sunt. In nostro vero officio nullum verbum quod inhoneste cadat, non incutiat verecundiam. Et non solum nihil ipsi indecorum loqui, sed ne aurem quidem debemus hujusmodi præbere dictis: sicut Joseph ne incongrua suæ audiret verecundiæ, veste fugit relicta; quoniam quem delectat audire, alterum loqui provocat. *Gen. 39. 12.*

77. Intelligere quoque quod turpe sit, pudori maximo est. Spectare vero si quid hujusmodi fortuitu accidat, quanti horroris est? Quod ergo in aliis displicet, numquid potest in se ipso placere? * nec ipsa natura nos docet? quæ perfecte quidem omnes partes nostri corporis explicavit; ut & necessitati consuleret, & gratiam venustaret. Sed tamen eas quæ decoræ ad adspectum forent, in quibus formæ apex quasi in arce quadam locatus, & figuræ suavitas, & vultus species emineret, operandique usus esset paratior, obvias atque apertas reliquit: eas vero in quibus esset naturalis obsequium necessitatis, ne deformе sui præberent spectaculum, partim tamquam in ipso amandavit atque abscondit corpore, partim docuit & suasit tegendas.

78. Nonne igitur ipsa natura est magistra verecundiæ? Cujus exemplo * modestia hominum (quam a modo scientiæ quid deceret appellatam arbitror) id quod in hac nostri corporis fabrica abditum reperit, operuit & texit; ut ostium illud quod ex transverso faciendum in arca illa Noe justo dictum est; in qua vel Ecclesiæ, vel nostri figura est corporis: per quod ostium egeruntur reliquiæ ciborum. Ergo naturæ opifex sic nostræ studuit verecundiæ, sic decorum illud & honestum in nostro custodivit corpore, ut a ductus quosdam atque exitus euniculorum nostrorum post tergum relegaret, atque ab adspectu nostro averteret, ne purgatio ventris visum oculorum offenderet. De quo pulcre Apostolus ait: *Quæ videntur, inquit, membra corporis infirmiora, necessariora sunt: & quæ putamus ignobiliora esse membra corporis, his abundantiorem honorem circumdamus: & quæ inhonesta sunt nostra, honestatem abundantiorem habent.* Etenim imitatione naturæ industria auxit gratiam. Quod alio loco etiam altius interpretati sumus, ut non solum abscondamus ab oculis, verum etiam quæ abscondenda accepimus, eorum indicia usu̇sque membrorum suis appellationibus nuncupare indecorum putemus. *Gen. 6. 16.* *1. Cor. 12. 23.* *Lib. 1. de Noe & Arca cap. 8.*

79. Denique si casu aperiantur hæ partes, confunditur verecundia: si studio, impudentia æstimatur. Unde & filius Noe Cham offensam retulit, quia nudatum videns patrem risit: qui autem operuerunt patrem, acceperunt benedictionis gratiam. Ex quo * mos vetus & in urbe Roma, & in plerisque civitatibus fuit, ut filii puberes cum parentibus, vel generi cum soceris non lavarent, ne paternæ reverentiæ auctoritas minueretur: licet plerique se & in lavacro quantum possunt tegant; ne vel illic ubi nudum totum est corpus, hujusmodi intecta sit portio. *Gen. 9. 22. & seq.*

80. Sacerdotes quoque veteri more, sicut in Exodo legimus, brachas accipiebant, sicut

* Ibidem pag. 368. lin. 30. *Quarumque partium corporis usus sunt necessarii eat neque partes* &c.

* Ibidem lin. 32. *Principio corporis nostri magnam natura ipsa videtur habuisse rationem* &c. Hic autem in Ambrosii contextu Era. & seq. edit. præferunt, *Hæc ipsa natura nos docet*, mss. vero constantissime, *nec ipsa natura*, Amerb. *nec hoc ipsa natura* &c. Non male; est enim cœptæ interrogationis continuatio.

* Ibidem pag. 372. lin. 47. *Itaque ut eamdem nos verecundiam* &c.

a Edit. *ut velut ductus quosdam aquæ, exitus cuniculorum* &c. Mss. vero prope ad unum ut nos in textu.

* Ibidem pag. 369. lin. 3. *Nostro quidem more cum parentibus puberes filii* &c. Laudabilem hanc consuetudinem in Africa non obtinuisse indicat sanctus Augustinus Confess. lib. 2. cap. 3. Nam alioquin antiquis Christianis publicarum balnearum usu interdictum neutiquam fuisse non solum inde intelligimus, quod Marcianus aliique Christiani ac pii imperatores thermas construxere, verum etiam ex eo quod legamus apud Irenæum lib. 3. cap. 3. nec non apud alios scriptores ecclesiasticos Johannem apostolum cum aliquando lavatum ivisset, ac intus Cerinthum reperisset, illotum discessisse, ne videlicet corrueret balneum in quo veritatis inimicus lavaret. Et certe atque adeo usum balnei, dummodo necessitatis non luxuriæ causa adhiberetur, vitiosum non putavit Gregorius Magnus, ut lib. 11. epist. 3. responderit eo ne dominica quidem die abstinendum. Porro valetudinem in causa fuisse cur eodem Johannes evangelista uteretur, auctor est Theodoretus lib. 2. Hæret. fabul. quamvis rem totam aliter narret Epiphanius Hær. 30. quem consule. Augustinus etiam ne mœstitudinem sibi allatam ex matris obitu deliniret, balneum se petiisse commemorat lib. 9. Confess. cap. 12. Sola igitur luxuria in balneis interdicitur; unde DD. Athanasius lib. de Virginibus, & Leander. de Instit. Virginum cap. 10. illas virginibus non omnibus quidem, sed sanis prohibuit, sicut e contrario eadem sanctus Benedictus Reg. cap. 36. monachis concessit ægrotis. Fuere tamen qui nec semel quidem iis uti vellent, ut Egesippus & Hieronymus narrant de Jacobo apostolo, Palladius de Isidoro atque Evagrio, de Basilio Gregor. Nazianzenus. Immo nec defuere inter philosophos qui hanc eadem laudem sibi vindicarent, quemadmodum Seneca epist. 108. de se ipso, & de Plotino Porphyrius tradidere.

sicut ad Mosen dictum est a Domino: *Et facies illis bracbas lineas, ut tegatur* [a] *turpitudo pudoris. A lumbis usque ad femora erunt, & habebit eas Aaron & filii ejus, cum intrabunt in tabernaculum Testimonii: & cum accedent sacrificare ad aram Sanctuarii, & non inducent super se peccatum, ne moriantur.* Quod nonnulli nostrorum servare adhuc feruntur: plerique spiritali interpretatione ad cautionem verecundiæ & custodiam castitatis, dictum arbitrantur.

CAPUT XIX.

Decorum quomodo describatur ab Oratore: an & quantum ad virtutem conferat formositas: postremo qua cura ne quid affectatum aut effeminatum in nobis appareat, efficiendum?

81. Delectavit me diutius in partibus demorari verecundiæ; quia ad vos loquebar, qui aut bona ejus ex vobis recognoscitis, aut damna ignoratis. Quæ cum sit omnibus ætatibus, personis, temporibus & locis apta; tamen adolescentes, juvenilesque annos maxime decet.

82. In omni autem servandum ætate, ut deceat quod agas & conveniat, & quadret sibi ordo vitæ tuæ. Unde * Tullius etiam ordinem putat in illo decore servari oportere: idque positum dicit in formositate, ordine, ornatu ad actionem apto: quæ difficile ait loquendo explicari posse, & ideo satis esse intelligi.

83. Formositatem autem cur posuerit, non satis intelligo; quamvis ille etiam vires corporis laudet. Nos certe in pulcritudine corporis locum virtutis non ponimus, gratiam tamen non excludimus; quia verecundia & vultus ipsos solet pudore obfundere, gratioresque reddere. Ut enim artifex in materia commodiore melius operari solet, sic verecundia in ipso quoque corporis decore plus eminet; ita tamen ut etiam ipse non sit affectatus decor corporis: sed naturalis, simplex, neglectus magis quam expetitus, non pretiosis * & albentibus adjutus vestimentis sed communibus; ut honestati vel necessitati nihil desit, nihil accedat nitori.

84. Vox ipsa non remissa, non fracta, nihil femineum sonans, qualem multi gravitatis specie simulare consuerunt, sed formam quamdam & regulam ac succum virilem reservans. Hoc est enim pulchritudinem vivendi tenere, convenientia cuique sexui & personæ reddere. Hic ordo gestorum optimus, hic ornatus ad omnem actionem accommodus. Sed ut molliculum & infractum aut vocis sonum, aut gestum corporis non probo; ita neque agrestem ac rusticum. Naturam imitemur: ejus effigies, formula disciplinæ, forma honestatis est.

CAPUT XX.

Ad conservandam verecundiam intemperantium hominum consortia, convivia extraneorum, ac mulierum commercia vitanda: sed otium nostrum domi in piis honestisque studiis insumendum.

85. Habet sane suos scopulos verecundia, non quos ipsa invehit, sed quos sæpe incurrit; si intemperantium incidamus consortia, qui sub specie jucunditatis venenum infundunt bonis. Hi si adsidui sunt, & maxime in convivio, ludo ac joco, enervant gravitatem illam virilem. Caveamus itaque ne dum relaxare animum volumus, solvamus omnem harmoniam, quasi concentum quemdam bonorum operum; usus enim cito inflectit naturam.

86. [b] Unde quam prudenter factis convenire ecclesiasticis, & maxime ministrorum officiis arbitror, declinare extraneorum convivia: vel ut ipsi hospitales sitis peregrinantibus, vel ut ea cautione nullus sit opprobrio locus. Convivia quippe extraneorum

---

a Mss. aliquot, *turpitudo sudoris*: melius alii longe plurimi, ac vet. edit. *turpitudo pudoris*; ubi reposuit Rom. .... *corporis*; nimirum ex LXX. apud quos: Καλύψαι ἀσχημοσύνην χρωτὸς αὐτῶν. Vulg. vero, *ut operiant carnem turpitudinis*: text. Hebr. ... *nuditatis*.

* Cic. lib. 1. Offic. pag. 368. lin. 29. *Idque positum est in tribus rebus, formositate* &c.

* Ibidem lin. 49. *Quibus in rebus duo sunt maxime fugienda* &c. Albas vestes lætitiæ indices olim fuisse in confesso est. Hinc non solum Romanos in festis & in cœnis eum colorem indui solitos frequentissima scriptorum testimonia prodiderunt; verum etiam sacri interpretes, quod Christi vestimenta in transfiguratione alba facta sint, quodque Angeli post resurrectionem albati apparuerint, ad eamdem trahunt significationem: quo etiam non absurde id referatur, quod recens baptisati per octavam paschatis in alba veste incedere soliti erant; in quo tamen innocentiæ quoque demonstrabatur indicium. Sed nec adeo lætitiæ addictus erat candidus color, ut non luctui etiam inserviret; novimus enim quondam mulieres apud Romanos albatas fuisse in funeribus: quem morem etiam in Gallia servatum a reginis viduis fuisse volunt nonnulli. Aliaz tristitiæ niger seu pullus color convenire existimabatur; unde sibi eum monachi, quorum est tum sua tum aliorum peccata flere, delegerant. Quapropter Magnus Antonius martyrii desiderio incensus, ne coloris monastici cognitus indicio, ab secessu judicis prohiberetur, album induit, ut disserit in ejusdem vita Rosweidus. Eo similiter colore sacras virgines indui solitas Baronius ad an. 57. scribit. Idem vero e quodam loco epistolæ Hieronymi ad Nepotianum, quam ad annum 393. refert, clericos antiquitus non pulla nec alba, sed castanea veste ac violacea usos colligens, addit in Ecclesiam tunc primum irrepsisse colorem nigrum, *cum monachismus in nonnullis Ecclesiis a clericis receptus est, & ex monachis episcopi creati sunt*. Certe quidem in hac posteriori parte cum doctissimo Cardinali facere videtur, quod scribitur in vita sancti Martini, eum postquam ad episcopalem sedem evectus esset, nigrum pallium, quo prius monachum agens utebatur, retinuisse: verum ille in exponendo Hieronymi loco dissentit a Petro Cluniacensi: hic enim eum ita interpretatur, ac si tantum admoneatur Nepotianus, in utriusque coloris nisi fastum caveat. Sed quamvis minus certa videatur Baronii expositio, certum tamen est ab Ambrosio hoc loci aliud nihil clericis prohiberi, nisi candorem vestium affectatum ac nimis lucentem; ut quæ sequuntur satis ostendunt, *nihil accedat nitori*. Et hoc profecto mirifice convenit cum iis quæ Basilius epist. 1. ad Gregorium Nazianz. præcipit. Sed illam ipse consulas licet.

b Ita edit. ac mss. nonnulli: alii vero partim, *unde prudenter facetis convenire*: partim, *unde quod prudenter agitis, convenire*, &c. non incongrue.

a rum occupationes habent, tum etiam [a] epulandi producit cupiditatem. Subrepunt etiam fabulæ frequenter de ſæculo ac voluptatibus: claudere aures non potes, prohibere, putatur ſuperbiæ. Subrepunt etiam præter voluntatem pocula. Melius eſt tuæ domui ſemel excuſes, quam alienæ frequenter: & ut ipſe ſobrius ſurgas, tamen ex aliena inſolentia condemnari non debet præſentia tua.

* 87. * Viduarum ac virginum domos niſi viſitandi gratia, juniores adire non eſt opus: & hoc cum ſenioribus, hoc eſt, vel cum epiſcopo, vel ſi gravior eſt cauſa, cum presbyteris. Quid neceſſe eſt ut demus ſæcularibus obtrectandi locum? Quid opus eſt ut illæ quoque viſitationes crebræ accipiant auctoritatem? Quid ſi aliqua illarum forte labatur? cur alieni lapſus ſubeas invidiam? Quam multos etiam fortes illecebra decepit! Quanti non dederunt errori locum, & dederunt ſuſpicioni!

88. Cur non illa tempora, quibus ab Eccleſia vacas, lectioni impendas? Cur non Chriſtum reviſas, Chriſtum alloquaris, Chriſtum audias? Illum alloquimur cum oramus, illum audimus cum divina legimus oracula. Quid nobis cum alienis domibus? Una eſt domus, quæ omnes capit. Illi potius ad nos veniant, qui nos requirunt. Quid nobis cum fabulis? Miniſterium altaribus Chriſti, non obſequium hominibus deferendum recepimus.

89. Humiles nos eſſe decet, mites, manſuetos, graves, patientes, modum tenere in omnibus; ut nullum vitium eſſe in moribus vel tacitus vultus, vel ſermo annunciet.

CAPUT XXI.

Iracundiam priuſquam oriatur, præcavendam; ſi oborta fuerit, reprimendam, ac mitigandam: ſi nec id adſequi valuerimus linguam ſaltem a conviciis coercendam; ut ſint motus noſtri puerilium commotionum ſimiles. Dictum Architæ memoratur, oſtenditurque Davidem ipſi hac in re factis & ſcriptis prævivſe.

* 90. Caveatur * iracundia, aut ſi præcaveri non poteſt, cohibeatur; mala enim illex peccati indignatio eſt: quæ ita animum perturbat, ut rationi non relinquat locum. Primum eſt igitur, ſi fieri poteſt, ut morum tranquillitas uſu quodam, affectione, propoſito, in naturam vertatur. Deinde quoniam ita plerumque motus infixus eſt naturæ ac moribus, ut evelli atque evitari non queat: ſi prævideri potuerit, ratione reprimatur. Aut ſi prius occupatus fuerit animus ab indignatione, quam conſilio proſpici ac provideri potuerit, ne occuparetur: meditare B quomodo motum animi tui vincas, iracundiam temperes. Reſiſte iræ, ſi potes: cede, ſi non potes; quia ſcriptum eſt: *Date locum iræ*. *Rom. 12. 19.*

91. Jacob fratri indignanti pie ceſſit, & Rebeccæ, id eſt, patientiæ inſtructus conſilio, abeſſe maluit & peregrinari, quam excitare fratris indignationem; & tunc redire, cum fratrem mitigatum putaret. Et ideo tantam apud Deum invenit gratiam. *Gen. 27. 43. & ſeq.* C Quibus deinde obſequiis, quantis muneribus fratrem ipſum reconciliavit ſibi; ut ille præreptæ benedictionis non meminiſſet, meminiſſet delatæ ſatisfactionis? *Ibidem 32. 3. & ſeq.*

92. Ergo ſi prævenerit & præoccupaverit mentem tuam iracundia, & adſcenderit in te, non relinquas locum tuum. Locus tuus patientia eſt, locus tuus ſapientia eſt, locus tuus ratio eſt, locus tuus ſedatio indignationis eſt. Aut ſi te contumacia reſpondentis moverit, & perverſitas impulerit D ad indignationem: ſi non potueris mitigare mentem, reprime linguam tuam. Sic enim ſcriptum eſt: *Cohibe linguam tuam a malo, & labia tua ne loquantur dolum. Deinde inquire pacem, & ſequere eam.* Pacem illam ſancti [b] Jacob vide, qua tu primum ſedato animum: ſi non prævalueris, frænos linguæ impone tuæ: deinde reconciliationis ſtudium non prætermittas. Hæc oratores ſæculi de noſtris uſurpata in ſuis poſuere E libris: ſed ille ſenſus hujus habet gratiam, qui prior dixit. *Pſ. 33. 14. & 15.* b

93. Vitemus ergo, aut temperemus iracundiam; ne ſit ejus aut in laudibus exceptio, aut in vitiis exaggeratio. Non mediocre eſt mitigare iracundiam: non inferius quam omnino non commoveri. Hoc noſtrum eſt, naturæ illud. Denique commotiones in pueris innoxiæ ſunt, quæ plus habent gratiæ, quam amaritudinis. Et ſi cito pueri inter ſe moventur, facile ſedantur, & majori ſuavitate in ſe recurrunt. Neſciunt ſe ſubdole artificioſeque tractare. Nolite

a Mſſ. aliquot, *epulandi producunt cupiditatem*.

* Magnam ſemper geſſit Eccleſia exiſtimationis miniſtrorum ſuorum curam. Hinc eſt quod Ambroſius hoc loco tot conditionibus clericorum adoleſcentiorum cum viduis ac ſacris virginibus congreſſum circumſcribit. Qua etiam prudentia inducti 4. Synodi Charthaginienſis Antiſtites, ut ſignificarent omnem hujuſmodi familiaritatis occaſionem tollendam e medio, definierunt can. 102. *ad vnatum epiſcopi pertinere .... ſi ſuſtentandæ vitæ præſentis cauſa* (qua tamen vix alia juſtior eſſe poteſt) *viduæ vel ſanctimoniales clericorum familiaritatibus ſubjiciantur*. Cum autem qua ratione a clericis hujuſmodi feminæ accedentes excipiendæ ſint, S. Doctor nequaquam præcipiat; inde conjicias haud ita frequenter eas domo egredi ad inviſendum quempiam conſueviſſe. Ab Eccleſia tamen univerſim proviſum reperimus, ne mulier ſine diaconiſſa ad diaconum debeat accedere. Quod ſi tanta cautione de ſimplici feminæ ad diaconum aditu conſtitutum ſit, quis miretur presbyterorum cum mulieribus contubernium tot canonibus proſcriptum eſſe?

* Cic. lib. 1. Offic. pag. 363. lin. 12. *Prohibenda maxime ira* &c. Hic porro diſſidet a Cicerone noſter Ambroſius; quandoquidem ille virtutem more Stoicorum in affectuum vacuitate, hic autem ex Chriſtianorum ſcitis in moderatione conſtituit.

b Rom. edit. ſola, *Jacob vide. Quanta primum ſedatio animi*. Vet. edit. & pauci mſſ. *Jacob vide, qua primum ſedato animum*: alii nonnulli, *Jacob, Vide quanta: primum* &c. ceteri denique ut in textu, niſi quod pro, *qua tu*, legunt aliqui, *quanto*: perperam.

Nolite hos contemnere pueros, de quibus Dominus ait: *Nisi conversi fueritis, & efficiamini sicut puer iste, non intrabitis in regnum cælorum.* Itaque & ipse Dominus, hoc est, Dei virtus, sicut puer, cum malediceretur, non remaledixit: cum percuteretur, non repercussit. Ita ergo te compara, ut quasi puer injuriam non teneas, malitiam non exerceas: omnia a te innocenter proficiscantur. Non consideres quid ab aliis in te revertatur. Locum tuum serva, simplicitatem & puritatem tui pectoris custodi. Noli respondere irato ad iracundiam ejus, sive imprudenti ad imprudentiam. Cito culpa culpam excutit. Si lapides teras, nonne ignis erumpit?

Matt. 18. 3.

1. Petr. 2. 23.

94. Ferunt gentiles, ut in majus omnia verbis extollere solent, * Architæ Tarentini dictum philosophi, quod ad villicum suum dixerit: O te infelicem, quem afflictarem, nisi iratus essem! Sed jam David & armatam dexteram in indignatione compresserat. Et quanto plus est non remaledicere, quam non vindicare? Et bellatores adversus Nabal ad ultionem paratos, Abigail deprecatione revocaverat. Unde advertimus tempestivis quoque intercessionibus non solum cedere nos, sed etiam delectari oportere. Eousque autem delectatus est, ut benediceret intervenientem, quod ab studio vindictæ revocatus foret.

1. Reg. 25. 32.

95. Jam dixerat de inimicis suis: *Quoniam declinaverunt in me iniquitatem, & in ira molesti erant mihi.* Audiamus turbatus in ira quid dixerit: *Quis dabit mihi pennas sicut columbæ, & volabo, & requiescam?* Illi ad iracundiam provocabant, hic tranquillitatem eligebat.

Ps. 54. 4.

Ibidem 7.

96. Jam dixerat: *Irascimini, & nolite peccare.* Moralis magister, qui naturalem affectum inflectendum magis ratione doctrinæ, quam extirpandum noverat, moralia docet; hoc est: Irascimini ubi culpa est, cui irasci debeatis. * Non potest enim fieri, ut non rerum indignitate moveamur: alioquin non virtus, a sed lentitudo & remissio judicatur. Irascimini ergo ita, ut a culpa abstineatis. Vel sic: Si irascimini, nolite peccare, sed vincite ratione iracundiam. Vel certe sic: Si irascimini, vobis irascamini, quia commoti estis, & non peccabitis. Qui enim sibi irascitur, quia cito commotus est, desinit, irasci alteri: qui autem vult iram suam justam probare, plus inflammatur, & cito in culpam cadit. Melior est autem secundum Salomonem, qui iracundiam continet, quam qui urbem capit; quia ira etiam fortes decipit.

Ps. 4. 5.

Prov. 16. 32.

97. Cavere igitur debemus, ne in perturbationes prius incidamus, quam animos nostros ratio componat; exanimat enim mentem plerumque aut ira, aut dolor, aut formido mortis, & improviso percellit ictu. Ideo prævenire pulcrum est cogitatione, quæ volvendo mentem exerceat; ne repentinis excitetur commotionibus, sed jugo quodam rationis & habenis adstricta mitescat.

CAPUT XXII.

De cogitationibus, & appetitu: deque decoro sermonis in confabulatione, ac disceptatione servando.

98. Sunt autem gemini motus, hoc est, * cogitationum & appetitus: alteri cogitationum, alteri appetitus: non confusi, sed discreti & dispares. Cogitationes verum exquirere, & quasi emolere muneris habent: appetitus ad aliquid impellit agendum atque excitat. Itaque ipso genere naturæ suæ & cogitationes tranquillitatem sedationis infundunt, & appetitus motum agendi excutit. Ita ergo informati sumus, ut bonarum rerum subeat animum cogitatio: appetitus rationi obtemperet (si vere ut illud decorum custodiamus, animum volumus intendere) ne rationem excludat rei alicujus affectus: sed ratio quid honestati conveniat, examinet.

99. * Et quoniam ad conservationem decori spectate diximus, ut sciamus in factis dictisve quis modus: prior autem ordo loquendi quam faciendi est; sermo in duo dividitur, in colloquium familiare, & in tractatum, disceptationemque fidei atque justitiæ. In utroque servandum, ne sit aliqua perturbatio: sed tamquam mitis & placidus, & benevolentiæ plenus & gratiæ, sine ulla sermo ducatur contumelia. Absit pertinax in familiari sermone contentio; quæs-

* Val. Maximus eadem refert de Archita lib. 4. cap. 1. Hunc autem fuisse constat Davide multo posteriorem: ejus enim præceptorem Pythagoram vixisse anno demum 3389. post mundum conditum communior chronologorum calculus sancit; cum David jam inde ab anno 2867. floruerit. Alii tamen aliis hæc ipsa adtribuerunt; ut Laertius Platoni, Plutarchus Charillo, Theanoni Stobæus.

* Cic. lib. 1. Offic. pag. 370. lin. 4. *Objurgationes etiam nonnumquam incidunt necessariæ* &c.

a Ant. edit. cum parte mss. *sed lenitudo*: Gill. in marg. ac Rom. in textu, cum aliis mss. *sed lentitudo*: commodius: hæc siquidem in vitiis est: at non alia.

* Cic. lib. 1. pag. 369. lin. 19. *Motus autem animorum duplices sunt, alteri cogitationis, alteri appetitus* &c.

* Ibidem lin. 23. *Et quoniam magna vis orationis* &c. Infra etiam lin. 39. *Sit igitur hic sermo, in quo Socratici excellunt, lenis* &c. Item lin. 40. *Sed quoniam in omni vita* &c. Universam autem concionum ecclesiasticarum materiam duobus membris comprehensam proponit Ambrosius; aut enim ea circa fidem versatur, aut circa mores sive morales virtutes: has autem sub justitia, virtute scilicet universali, complectitur. Sic ipse Christus ad Johannem Baptistam, *oportet nos implere omnem justitiam*, id est, omnem virtutem; & sanctus Præsul eamdem justitiam generalem infra quasi in propria membra distribuit, nimirum in continentiam quæ ad nos ipsos, in justitiam particularem quæ ad proximum, denique in diligentiam quæ maxime ad Dei cultum atque obsequium pertinet. Quod autem subdit non unum tractatum esse oportere, sed prout se dederit perfecta in Ecclesiæ conventu lectio, arripiendum; præcipit quidem aliter sermonem cum in Scriptura de continentia agitur, aliter cum de justitia vel de pietate instituendum: non tamen meditationem seu præparationem removet; immo potius eam requirit, ubi orationem æquo breviorem vetans fieri, causam hanc reddit, ne *desidiam prodat atque incuriam*. Sed forte iterum hac de re dicendi nascetur locus.

quæstiones enim magis excitare inanes, quam utilitatis aliquid adferre solet. Disceptatio sine ira, suavitas sine amaritudine sit, monitio sine asperitate, hortatio sine offensione. Et sicut in omni actu vitæ id cavere debemus, ne rationem nimius animi motus excludat, sed teneamus consilii locum: ita etiam in sermone formulam eam teneri convenit, ne aut ira excitetur, aut odium, aut cupiditatis nostræ, aut ignaviæ aliqua exprimamus indicia.

100. Sit igitur sermo hujusmodi de Scripturis maxime. Quid enim magis nos oportet loqui, quam de conversatione optima, adhortatione observationis, disciplinæ custodia. Habeat * caput ejus rationem & finis modum. Sermo enim tædiosus iram excitat. Quam vero indecorum, ut cum omnis confabulatio habere soleat incrementum gratiæ, habeat nævum offensionis?

101. Tractatus quoque de doctrina fidei, de magisterio continentiæ, de disceptatione justitiæ, adhortatione diligentiæ, non unus semper, sed ut se dederit lectio, nobis & arripiendus est, & prout possumus, prosequendus: neque nimium prolixus, neque cito interruptus; ne vel fastidium derelinquat, vel desidiam prodat atque incuriam. Oratio pura, simplex, dilucida, atque manifesta, plena gravitatis & ponderis: non affectata elegantia, sed non intermissa gratia.

CAPUT XXIII.

Jocos etsi nonnunquam honesti sint, tamen in ecclesiasticis viris omnino proscribendos: vocem autem puram ac simplicem esse oportere.

102.* MUlta præterea de ratione dicendi dant præcepta sæculares viri, quæ nobis prætereunda arbitror, * ut de jocandi disciplina. Nam licet interdum honesta joca ac suavia sint, tamen ab ecclesiastica abhorrent regula; quoniam quæ in scripturis sanctis non reperimus, ea quemadmodum usurpare possumus?

103. Cavenda enim etiam in fabulis, ne inflectant gravitatem severioris propositi. *Væ vobis qui ridetis, quia flebitis!* ait Dominus: & nos ridendi materiam requirimus, ut hic ridentes, illic fleamus? Non solum profusos, sed omnes etiam jocos declinandos arbitror; nisi forte plenum suavitatis & gratiæ sermonem esse, non indecorum est.

Luc. 6. 21.

104. Nam de voce quid loquar, quam simplicem & puram esse satis arbitror: * canoram autem esse naturæ est, non industriæ. Sit sane distincta pronuntiationis modo, & plena succi virilis; ut agrestem ac subrusticum fugiat sonum, non ut rythmum adfectet scenicum, sed * mysticum servet.

CAPUT XXIV.

Tria in vita actibus observanda, nimirum ut rationi appetitus subjiciatur, ut in studiis justa servetur moderatio, denique ut sua quæque tempore atque ordine gerantur. Quæ omnia in Sanctis veteris testamenti viris adeo præfulserunt, ut manifestum sit eos cardinalibus, quas vocant, virtutibus egregie instructos fuisse.

105. DE ratione dicendi satis dictum puto, nunc de actione vitæ quid congruat, consideremus. * Tria autem in hoc genere spectanda cernimus: unum, ut rationi appetitus non reluctetur; hoc enim solum modo possunt officia nostra illi decoro convenire. Si enim appetitus rationi obediat, facile id quod deceat in omnibus officiis conservari potest. Deinde ne majore studio quam res ipsa est quæ suscipitur, [a] vel minore: aut parvam magno ambitu suscepisse, aut magnam inferiore destituisse videamur. Tertium de moderatione studiorum, operumque nostrorum: de ordine quoque rerum & de opportunitate temporum, non dissimulandum puto.

S. Ambr. Tom. III. C 106. Sed

* Ibidem lin. 49. *Et ut incipiendi ratio fuerit, ita sit desinendi modus.*

* Supra lin. 25. *Contentionis præcepta Rhetorum sunt multa* &c.

* Pag. 365. lin. 23. *Ludo autem & joco uti illis quidem licet* &c. S. Thomas 2. 2. quæst. 168. art. 2. ad 1. Ambrosii verbis nihil aliud vult significari, nisi jocos christianis oratoribus populo sacram doctrinam exponentibus abjiciendos esse. At bona cum venia tanti Doctoris, jocos ab ecclesiastica regula abhorrere non idem videtur ac jocis abstinendum in tradenda sacra doctrina, sed nullam esse in sacris paginis aut canonibus regulam, qua jocari clericis permittatur. Sed ut maxime de tradenda populo doctrina Christiana intelligatur hic locus, non tamen vim solvit objectionis; sibi enim ille opposuerat ejusdem Doctoris verba et num. seq. ubi de fabulis, id est, familiari confabulatione agens, proposita Christi adversus ridentes comminatione, nullum omnino jocum non damnat. Neque vero mirum est Ambrosium jocorum usum clericis indicere, cum universim ridere homini christiano fas esse neget Basilius Reg. brevior. Interr. 31. Hunc etiam consule epist. 415. & Constit. monastic. cap. 12. quem in hac quoque doctrina S. Benedictus Regula sua cap. 6. est imitatus. Quæ quidem ita pertinent ad ascetas, ut etiam omnibus quotquot virtutis studiosi fuerint, conveniant, & maxime sacerdotibus, de quibus vere juxta ac pie Bernardus lib. 2. de Consid. cap. 13. *Inter sæculares*, inquit, *nugæ, nugæ sunt: in ore sacerdotis, blasphemiæ*. Adi similiter Tract. de Ordine vitæ & morum Instit. inter opera S. Bernardo male adscripta, ubi cap. 3. textus Ambrosii, quo de agimus, ad verbum exscribitur. Ceterum fatendum in hoc genere omnium gravissime peccare eos, qui theatrales facetias ad sacrum transferunt suggestum, & histrionica scurrilique dicacitate gravitatem evangelicam solvunt & conspurcant. Vide Mabillonii nostri notam ad Bernardi locum supra laudatum. J.B. Thiers & alios.

* Cic. lib. 1. pag. 369. lin. 29. *In voce autem duo sequamur, ut clara sit & suavis* &c.

* *Mysticum servet*, id est, mysteriorum sanctitati congruum.

* Cic. lib. 1. pag. 370. lin. 37. *In omni autem actione suscipienda, tria sunt tenenda* &c.

a Mss. non pauci, *vel minorem ac parvam magno ambitu* &c.

106. Sed primum illud quasi fundamentum est omnium, ut appetitus rationi pareat: secundum & tertium idem est, hoc est, in utroque moderatio. Vacat enim apud nos speciei liberalis, quæ pulchritudo habetur, & dignitatis contemplatio. Sequitur de ordine rerum, & de opportunitate temporum. Ac per hoc tria sunt, quæ videamus utrum in aliquo sanctorum consummata possimus docere.

107. Primum ipse pater Abraham, qui ad magisterium futuræ successionis informatus & instructus est, jussus exire de terra sua, & de cognatione sua, & de domo patris sui: nonne multiplicatæ necessitudinis præstrictus affectu, tamen appetitum rationi obedientem præbuit? Quem enim terræ suæ, cognationis, domus quoque propriæ gratia non delectatet? Et hunc ergo mulcebat suorum suavitas, sed imperii cælestis & remunerationis æternæ consideratio movebat amplius. Nonne considerabat uxorem imbecillem ad labores, teneram ad injurias, decoram ad incentiva insolentium, sine summo non posse duci periculo? Et tamen subire omnia, quam excusare consultius dijudicavit. Deinde cum descenderet in Ægyptum, monuit ut diceret se sororem esse, non uxorem ipsius.

Gen. 12. 1. & seq.

108. Adverte, quanti appetitus. Timebat uxoris pudori, timebat propriæ saluti, suspectas habebat Ægyptiorum libidines; & tamen prævaluit apud eum ratio exsequendæ devotionis. Consideravit enim quod Dei favore ubique tutus esse posset, offenso autem Domino, etiam domi non posset illæsus manere. Vicit igitur appetitum ratio, & obedientem sibi præstitit.

109. Capto nepote, non perterritus neque tot regum turbatus populis, bellum repetit: victoria potitus, prædæ partem cujus ipse fuit auctor recusavit. Promisso quoque sibi filio, cum consideraret emortui corporis sui vires depositas, sterilitatem conjugis, & supremam senectutem, etiam contra usum naturæ Deo credidit.

Gen. 14. 14. & seq. — Ibid. 15. 6.

110. Adverte convenire omnia. Appetitus non defuit, sed repressus est: animus æqualis gerendis, qui nec magna pro vilibus, nec minora pro magnis duceret, moderatio pro negotiis, ordo rerum, opportunitas temporum, mensura verborum. Fide primus, justitia præcipuus, in prælio strenuus, in victoria non avarus, domi hospitalis, uxori sedulus.

111. Sanctum quoque ejus nepotem Jacob delectabat domi securum degere: sed mater voluit peregrinari, ut daret fraternæ iracundiæ locum. Vicit appetitum consilii salubritas. Exsul domo, profugus a parentibus; ubique tamen convenientem mensuram negotiis tenuit, & temporibus opportunitatem reservavit. Acceptus domi parentibus, ut alter maturitate provocatus obsequii benedictionem daret, alter amore pio propenderet. Fraterno quoque judicio prælatus, cum cibum suum fratri cedendum putasset: delectabatur utique alimento secundum naturam, sed secundum pietatem cessit petito. Pastor domino gregis fidus, socero gener sedulus, impiger in labore, in convivio parcus, in satisfactione prævius, in remuneratione largus. Denique sic fraternam mitigavit iracundiam; ut cujus verebatur inimicitias, adipisceretur gratiam.

Gen. 27. 24. & seq. — Gen. 25. 34. — Gen. 31. 6. & seq. — Gen. 33. 1.

112. Quid de Joseph loquar, qui utique habebat cupiditatem libertatis, & suscepit servitii necessitatem? Quam subditus in servitute, quam in virtute constans, quam benignus in carcere, sapiens in interpretatione, in potestate moderatus, in ubertate providus, in fame justus, ordinem laudis rebus adjungens, & opportunitatem temporibus, æquitatem populis officii sui moderatione dispensans?

Gen. 39. 1. & seq.

113. Job quoque juxta secundis, atque adversis rebus irreprehensibilis, patiens, gratus Deo atque acceptus, vexabatur doloribus, sed se consolabatur.

Job 1. 1. & seq.

114. David etiam fortis in bello, patiens in adversis, in Hierusalem pacificus, in victoria mansuetus, in peccato dolens, in senectute providus, rerum modos, vices temporum per singularum sonos servavit ætatum; ut mihi videatur non minus vivendi genere, quam canendi suavitate prædulcia[a] immortalem Deo sui fudisse meriti cantilenam.

1. Reg. 17. 8. & seq.

115. Quod his viris principalium virtutum officium defuit? Quarum primo loco * constituerunt prudentiam, quæ in veri investigatione versatur, & scientiæ plenioris infundit cupiditatem: secundo justitiam, quæ suum cuique tribuit, alienum non vindicat, utilitatem propriam negligit, ut communem æquitatem custodiat: tertio fortitudinem, quæ & in rebus bellicis excelsi animi magnitudine, & domi eminet, corporisque præstat viribus: quarto temperantiam, quæ modum, ordinemque servat omnium, quæ vel agenda, vel dicenda arbitramur.

CA-

a Ita mss. frequentissimi, ac edit. Era. & Gill. in marg. alii tamen nonnulli, & omnes edit. in contextu: mortalem Deo: Benig. immortalem Deo sui &c.

* Cic. lib. 1. pag. 351. lin. 36. Sed omne quod honestum est, id quatuor partium oritur ex aliqua &c.

CAPUT XXV.

Expositio cur ductum non fuerit a memoratis virtutibus exordium, easdem in veteribus Patribus exstitisse pressius demonstratur.

116. HÆc forsitan aliquis dicat primo loco poni oportuisse, quoniam ab his quatuor virtutibus nascuntur officiorum genera. Sed hoc artis est, * ut primo Officium definiatur, postea certa in genera dividatur. Nos autem artem fugimus, exempla majorum proponimus: quæ neque obscuritatem adferunt ad intelligendum, neque ad tractandum versutias. Sit igitur nobis vita majorum disciplinæ speculum, non calliditatis commentarium: imitandi reverentia, non disputandi astutia.

117. Fuit igitur in sancto Abraham primo loco prudentia, de quo dicit Scriptura: *Credidit Abraham Deo, & reputatum est illi ad justitiam*. (Gen. 15. 6.) Nemo enim prudens, qui Deum nescit. Denique insipiens dixit quia *non est Deus*; (Ps. 13. 1.) nam sapiens non diceret. Quomodo enim sapiens qui non requirit auctorem suum, qui dicit lapidi: *Pater meus es tu*: (Hier. 2. 27.) * qui dicit diabolo, ut Manichæus: Auctor meus es tu? Quomodo sapiens arrianus, qui mavult imperfectum auctorem habere atque degenerem, quam verum atque perfectum? Quomodo sapiens Marcion atque Eunomius, qui malunt Deum malum quam bonum habere? Quomodo sapiens, qui Deum suum non timet? *Initium enim sapientiæ timor Domini*. (Ps. 110. 9. Prov. 24. 7.) Et alibi habes: *Sapientes non declinant de ore Domini, sed tractant in confessionibus suis*. Simul quoque dicente Scriptura: *Reputatum est ei ad justitiam*; alterius virtutis ei gratiam detulit.

118. Primi igitur nostri definierunt prudentiam in veri consistere cognitione. Quis enim illorum ante Abraham, David, Salomonem? Deinde justitiam spectare ad societatem generis humani. Denique David ait: *Dispersit, dedit pauperibus, justitia ejus manet in æternum*. (Ps. 111. 9.) *Justus miseretur, justus commodat*. Sapienti & justo totus mundus divitiarum est. Justus communia pro suis habet, sua pro communibus. Justus se ipsum, priusquam alios, accusat. Ille enim justus, qui nec sibi parcit, & occulta sua latere non patitur. Vide quam justus Abraham. In senectute susceperat filium per repromissionem, reposcenti Domino negandum ad sacrificium, quamvis unicum, non putavit. (Gen. 22. 3 & seq.)

119. Adverte hic omnes virtutes quatuor in uno facto. Fuit sapientiæ, Deo credere, nec filii gratiam anteferre auctoris præcepto: fuit justitiæ, acceptum reddere: fuit fortitudinis, appetitum ratione cohibere. Ducebat hostiam pater, interrogabat filius, tentabatur affectus patrius, sed non vincebatur. Repetebat filius appellationem paternam, compungebat paterna viscera, sed non minuebat devotionem. Accedit & quarta virtus, temperantia. Tenebat justus & pietatis modum, & exsecutionis ordinem. Denique dum sacrificio necessaria vehit, dum ignem adolet, dum filium ligat, dum gladium educit, hoc immolandi ordine meruit, ut filium reservaret.

120. Quid sapientius sancto Jacob, qui Deum vidit facie ad faciem, & meruit benedictionem? (Gen. 32. 1. & seq.) Quid justius, qui ea quæ adquisierat, oblatis muneribus cum fratre divisit? Quid fortius, qui cum Deo luctatus est? Quid modestius eo qui modestiam ita & locis & temporibus deferebat, ut filiæ injuriam mallet prætexere conjugio, quam vindicare; eo quod inter alienos positus amori potius consulendum, quam odia colligenda censebat?

121. Noe quam sapiens, qui tantam fabricavit arcam? (Gen. 6. 14. & seq.) Quam justus, qui ad semen omnium reservatus, solus ex omnibus & præteritæ generationis superstes est factus, & auctor futuræ, mundo potius & universis magis quam sibi natus? Quam fortis, ut diluvium vinceret? Quam temperans, ut diluvium toleraret? quando introiret, qua moderatione degeret, quando corvum, quando columbam dimitteret, quando reciperet revertentes, quando exeundi opportunitatem captaret, agnosceret?

* Pag. 351. lin. 27. *Placet igitur, quoniam omnis disputatio de officio futura est, ante definire* &c.

* Plana sunt quæ hic tribuuntur Manichæo atque Arrio: hunc enim imperfectionem Christo quem in creaturarum ordinem dejecit, adfinxisse, illum vero corporalium rerum creationem diabolo adjudicasse, nemo est qui nesciat. At vero id fortasse cuipiam movent difficultatem, quod Marcioni potius quam Arrio jungatur Eunomius. Constat siquidem hunc Aetii fuisse discipulum cum arrianis, ut Socrates lib. 2. cap. 15. testatur, idem & dicentis & sententiis, cujus etiam sectæ postea nomen dedit ipse Eunomius, ut idem Socrates loco citat. sicut & lib. 4. cap. 7. & 13. significat. Cui jungere licet Sozomenum lib. 4. cap. 25. & lib. 6. cap. 26. atque alios. Sed nodum solvit Theodoretus, hic enim cum lib. 2. Hist. cap. 20. tantum scripsisset Eunomium Aetii blasphemiam nova impietatis accessione cumulasse, in lib. 4. Hær. fabul. rem evolvit enucleatius ita inquiens: *Baptizantes usque ad pectus aqua madefaciunt, reliquas autem partibus tamquam exsecrandis aquam adhibere prohibent . . . Sed & aliud audere illos dicunt, quod scriptis committere non ausim* &c. Hinc profecto aperte colligitur eum admisisse duplex principium, bonum alterum a quo partes corporis superiores quas bonas esse non negabant, procederent: malum alterum a quo inferiores, quas malas esse iidem contendebant. Unde miramur eos qui collectos ejusdem Eunomii errores scripto prodiderunt, ut puta ex antiquis Epiphanium & Augustinum, e recentioribus vero Baronium, Petavium aliosque omnes, impietatem de qua hic loquitur beatus Doctor, non advertisse. Porro in causa forte fuit ejusdem erroris atrocitas, cur in quibusdam imperatorum legibus, qualis ea Gratiani fuit, cujus meminit Sozomenus lib. 7. cap. 1. cum liberum cuique relinquatur quamcumque religionem aut cœtum sectari pro libito, adjectum fuerit, exceptis manichæis, photinianis & eunomianis. Non videtur certe dubium quin Ambrosius ipse ad hancce blasphemiam respexerit lib. 2. Hexaem. cap. 5. ubi nominantur eunomiani *radicis degeneris*, arrianorum scilicet, *fructus deterior*.

CAPUT XXVI.

In inquirenda veritate contra sua præcepta peccasse philosophos: Moysen vero illis sapientiorem se præbuisse. Eo majori studio enitendum ad comparandam sapientiam, quo major est ipsius dignitas, ad quem omnes ipsa natura impelluntur.

122. Itaque tractant * in veri investigatione tenendum illud decorum, ut summo studio requiramus quid verum sit, non falsa pro veris ducere, non obscuris vera involvere, non superfluis vel implexis atque ambiguis occupare animum. Quid tam indecorum, quam venerari ligna, quod ipsi faciunt? Quid tam obscurum, quam de astronomia & geometria tractare, quod probant; & profundi aeris spatia metiri, cælum quoque & mare numeris includere: relinquere causas salutis, errores quærere?

123. At non ille eruditus in omni sapientia Ægyptiorum Moyses probavit ista: sed illam sapientiam detrimentum & stultitiam judicavit, & aversus ab ea, intimo Deum quæsivit affectu; ideoque vidit, interrogavit, audivit loquentem. (Exod. 3. 1. & seq.) Quis magis sapiens quam ille quem docuit Deus, qui omnem sapientiam Ægyptiorum, omnesque artium potentias operis sui virtute evacuavit? Non hic incognita pro cognitis habebat, hisque temere adsentiebatur: quæ duo in hoc maxime naturali atque honesto loco vitanda discant, qui sibi nec contra naturam esse, nec turpe judicant saxa adorare, & a simulacris auxilium petere, quæ nihil sentiant.

124. Quanto igitur excelsior virtus est sapientia, tanto magis enitendum arbitror, ut adsequi eam possimus. Itaque ne quid contra naturam, ne quid turpe atque indecorum sentiamus, duo hæc, id est, & tempus & diligentiam ad considerationem rerum examinandi gratia referre debemus. Nihil est enim quo magis homo ceteris animantibus præstet, quam quod rationis est particeps, causas rerum requirit, generis sui auctorem investigandum putat, in cujus potestate vitæ necisque nostræ potestas sit, qui mundum hunc suo nutu regat, cui sciamus rationem esse reddendam nostrorum actuum. NIHIL EST enim quod magis proficiat ad vitam honestam, quam ut credamus eum judicem futurum, quem & occulta non fallant, & indecora offendant, & honesta delectent.

125. Omnibus igitur hominibus inest secundum naturam humanam verum investigare, quæ nos ad studium cognitionis & scientiæ trahit, & inquirendi infundit cupiditatem. In quo excellere universis pulcrum videtur, sed paucorum est adsequi: qui volvendo cogitationes, consilia examinando, non mediocrem impendunt laborem; ut ad illud beate honesteque vivendum pervenire possint, atque operibus appropinquare. *Non enim qui dixerit*, inquit, *mihi: Domine, Domine, intrabit in regnum cælorum, sed qui fecerit ea quæ dico:* (Matth. 7. 21.) Nam studia scientiæ sine factis, haud scio an etiam involvant magis.

CAPUT XXVII.

Primum officii fontem esse prudentiam, ex qua derivatæ tres aliæ virtutes, ita cum ea atque inter se connexæ sunt, ut ab invicem divelli ac separari nequeant.

126. Primus igitur Officii fons * prudentia est. Quid enim tam plenum officii, quam deferre Auctori studium atque reverentiam? Qui tamen fons & in virtutes derivatur ceteras; neque enim potest justitia sine prudentia esse, cum examinare quid justum, quidve injustum sit, non mediocris prudentiæ sit: summus in utroque error; *Qui enim justum judicat injustum, injustum vero justum, execrabilis apud Deum. Ut quid abundant* [a] *justitiæ imprudenti?* (Prov. 17. 15. & 16.) Salomon ait. Neque iterum prudentia sine justitia est; pietas enim in Deum initium intellectus. Quo advertimus illud ab hujus sæculi translatum magis quam inventum sapientibus; qua pietas fundamentum est omnium virtutum.

127. Justitiæ * autem pietas est prima in Deum, secunda in patriam, tertia in parentes, item in omnes: quæ & ipsa secundum naturæ est magisterium. Siquidem ab ineun-

---

* Cic. lib. 1. Offic. pag. 352. lin. 42. *Velut ex ea parte, quæ primo descripta est . . . . inest indagatio atque inventio veri* &c.

* Ibidem pag. 353. lin. 4. *Ex quatuor autem locis in quos* &c.

a Sic vet. edit. cum mss. pluribus nec non antiquioribus: Rom. vero cum aliis, *pecuniæ imprudenti*: LXX. Interp. ἵνα τί ὑπῆρξε χρήματα ἄφρονι: a quibus non abludunt ceteræ versiones; nisi quod Aq. & Theod. scribunt ἵνα τί τοῦτο ἀντάλλαγμα ἐν χειρὶ [illegible] magis ad textum Hebraicum.

* Cic. ibid. lin. 22. *De tribus autem reliquis, latissime patet ea ratio* &c. Docet hoc loco sanctus Ambrosius pietatem justitiæ annexam esse, quod etiam adstruit Angelicus Doctor 2. 2. q. 58. a. 1. Et hæc pietas donum est Spiritus sancti, ut docet idem Thomas 2. 2. q. 121. art. 1. de illa vero quæ ad parentes, quamque virtutem ipse vocitat, in eo dissentit ab Ambrosio, quod parentes patriæ, Ambrosius autem patriam parentibus præponi jubet. Prævit autem sancto Præsuli Cicero lib. Offic. pag. 353. lin. 32. *Sed quoniam, ut præclare scriptum est a Platone, non nobis solum nati sumus, ortusque nostri partem patria vindicat, partem parentes, partem amici* &c. Item pag. 358. lin. 15. *Sed cum omnia ratione animoque lustraveris, omnium societatum nulla est gravior, nulla carior, quam ea quæ cum Rep. est unicuique nostrum. Cari sunt parentes, cari liberi* &c. Lib. quoque 3. pag. 400. lin. 30 *Quid si tyrannidem occupare, si patriam prodere conabitur pater? .. Ad extremum si ad perniciem patriæ res spectabit, patriæ salutem anteponet saluti patris.* Ceterum quæ verba ex Platone a se translata dicit Orator, ea reperiuntur ep. 9. ejusdem philosophi, quæ est ad Architam 1. hunc in modum. Ἀλλὰ κἀκεῖνο δεῖ σε ἐνθυμεῖσθαι, ὅτι ἕκαστος ἡμῶν οὐχ αὑτῷ μόνον γέγονεν, ἀλλὰ τῆς γενέσεως ἡμῶν τὸ μέν τι ἡ πατρὶς μερίζεται, τὸ δέ τι οἱ γεννήσαντες, τὸ δὲ οἱ λοιποὶ φίλοι.

ineunte ætate ubi primum sensus infundi cœperit, vitam amamus tamquam Dei munus, patriam, parentesque diligimus, deinde æquales quibus sociari cupimus. Hinc caritas nascitur, quæ alios sibi præfert, non quærens quæ sua sunt, in quibus est principatus justitiæ.

128. Omnibus quoque animantibus innascitur, * primum salutem tueri, cavere quæ noceant, expetere quæ prosint, ut pastum, ut latibula quibus se a periculo, imbribus, sole defendant, quod est prudentiæ. Succedit quoque ut omnium genera animantium congregabilia natura sint: primo generis sui ac formæ consortibus, tum etiam ceteris; ut videmus boves armentis, equos gregibus, & maxime pares paribus delectari: cervos quoque cervis, & plerumque hominibus adjungi. Jam de procreandi studio & sobole, vel etiam generantium amore, quid loquar, in quo est forma justitiæ præcipua?

129. Liquet igitur & has, & reliquas cognatas sibi esse virtutes. Siquidem & fortitudo quæ vel in bello tuetur a barbaris patriam, vel domi defendit infirmos, vel a latronibus socios, plena sit justitiæ: & scire quo consilio defendat atque adjuvet, captare etiam temporum & locorum opportunitates, prudentiæ ac modestiæ sit: & temperantia ipsa sine prudentia modum scire non possit: opportunitatem noscere, & secundum mensuram reddere, sit justitiæ: & in omnibus istis magnanimitas necessaria sit, & quædam fortitudo mentis, plerumque & corporis; ut quis quod velit, possit implere.

33. quæst. 3. c. Fortitudo.

CAPUT XXVIII.

Societatem constare justitia & beneficentia; illius partes duas ultionem & privatam possessionem a Christianis non agnosci: quod vero de rerum communitate ac mutuo auxilio tradunt Stoici, hoc eos e Scripturis sacris mutuatos esse. Quantus justitiæ splendor, & quinam scopuli accessum ad illam præpediant?

130. Justitia * igitur ad societatem generis humani, & ad communitatem refertur. Societatis enim ratio dividitur in duas partes, justitiam & beneficentiam, quam eamdem liberalitatem & benignitatem vocant: justitia mihi excelsior videtur, liberalitas gratior: illa censuram tenet, ista bonitatem.

131. Sed * primum ipsum quod putant philosophi justitiæ munus, apud nos excluditur. Dicunt enim illi eam primam esse justitiæ formam, ut nemini quis noceat, nisi lacessitus injuria: quod Evangelii auctoritate vacuatur; vult enim Scriptura, ut sit in nobis spiritus Filii hominis, qui venit conferre gratiam, non inferre injuriam.

Luc. 9. 55.

132. Deinde formam justitiæ putaverunt, ut quis * communia, id est, publica pro publicis habeat, privata pro suis. Ne hoc quidem secundum naturam; natura enim omnia omnibus in commune profudit. Sic enim Deus generari jussit omnia [a] ut pastus omnibus communis esset, & terra foret omnium quædam communis possessio. NATURA IGITUR jus commune generavit, usurpatio jus fecit privatum. Quo in loco ajunt * placuisse Stoicis, quæ in terris gignantur, omnia ad usus hominum creari: homines autem hominum causa esse generatos; ut ipsi inter se aliis alii prodesse possint.

133. Unde hoc, nisi de nostris Scripturis dicendum adsumserunt? Moyses enim scripsit, quia dixit Deus: *Faciamus hominem ad imaginem nostram & secundum similitudinem, & habeat potestatem piscium maris, & volatilium cæli, & pecorum, & omnium repentium super terram.* Et David ait: *Omnia subjecisti sub pedibus ejus, oves & boves universas, insuper & pecora campi: volucres cæli, & pisces maris.* Ergo omnia subjecta esse homini de nostris didicerunt, & ideo censent propter hominem esse generata.

Gen. 1. 26.

Psal. 8. 8. &c.

134. Hominem quoque hominis causa generatum esse in libris Moysi reperimus, dicente Domino: *Non est bonum esse hominem solum, faciamus ei adjutorium simile sibi.* Ad adjumentum ergo mulier data est viro, quæ generaret; ut homo homini adjumento foret. Denique antequam mulier formaretur, dictum est de Adam: *Non est inventus adjutor similis illi*; adjumentum enim homo nisi de homine habere non poterat. Ex omnibus igitur animantibus nullum animal simile, & ut absolute dicamus, nullus adjutor hominis inventus est: muliebris igitur sexus adjutor exspectabatur.

Gen. 2. 18.

Ibidem 20.

135. * Ergo secundum Dei voluntatem, vel naturæ copulam, invicem nobis esse auxilio debemus, certare officiis, velut in medio omnes utilitates ponere, & ut verbo Scripturæ utar, adjumentum ferre alter alteri, vel studio, vel officio, vel pecunia, vel operibus, vel quolibet modo; ut inter

nos

* Cic. lib. 1. Offic. pag. 352. lin. 4. *Principio generi animantium omni est a natura tributum, ut se, vitam, corpusque tueatur, declinetque ea* &c.

* Cic. lib. 1. Offic. pag. 353. lin. 22. *De tribus autem reliquis latissime patet ea ratio* &c.

* Ibidem lin. 25. *Sed justitiæ primum munus est ut ne cui* &c.

* Ibidem lin. 26. *Deinde ut communibus utatur pro communibus, privatis ut suis. Sunt autem* &c.

a Mss. aliquot, *ut pastus omnibus communis esset. Et terra ergo foret* &c. Melius alii ac edit. ut in textu.

* Cic. lib. 1. Offic. pag. 353. lin. 32. *Sed quoniam, ut præclare scriptum est* &c.

* Ibidem lin. 36. *In hoc naturam debemus ducem sequi* &c. Item pag. 327. lin. 37. *Optime autem societas hominum* &c.

nos societatis augeatur gratia. Nec quis-A quam ab officio vel * periculi terrore revocetur: sed omnia sua ducat, vel adversa vel prospera. Denique sanctus Moyses pro populo patriæ bella suscipere gravia non reformidavit, nec regia potentissimi trepidavit arma, nec barbaricæ immanitatis expavit ferociam: sed abjecit salutem suam, ut plebi redderet libertatem.

136. * Magnus itaque justitiæ splendor, quæ aliis potius nata quam sibi, commu-B nitatem & societatem nostram adjuvat: * excelsitatem tenet; ut suo judicio omnia subjecta habeat, opem aliis ferat, pecuniam conferat, officia non abnuat, pericula suscipiat aliena.

137. Quis non cuperet hanc virtutis arcem tenere, * nisi prima avaritia infirmaret atque inflecteret tantæ virtutis vigorem? Etenim dum augere opes, aggregare pecunias, occupare terras possessionibus cu-C pimus, præstare divitiis; justitiæ formam exuimus, beneficentiam communem amisimus. Quomodo enim potest justus esse, qui studet eripere alteri, quod sibi quærat?

138. Potentiæ * quoque cupiditas, formam justitiæ virilem effeminat? Quomodo enim potest pro aliis intervenire, qui alios sibi subjicere conatur: & infirmo adversus potentes opem ferre, qui ipse gravem libertati adfectat potentiam?

CAPUT XXIX.

Justitiam in bello etiam atque ipsis hostibus servari oportere Moysis ac Elisæi exemplis ostenditur: ab Hebræis mutuo veteres accepisse, ut hostes appellarent nomine molliori: denique justitiæ fundamentum in fide esse, ac formam in Ecclesia.

139. QUanta autem justitia sit ex hoc intelligi potest, quod nec locis, nec personis, nec temporibus quæ etiam * hostibus reservatur; ut si constitutus sit cum hoste aut locus aut dies prælio, adversus justitiam putetur aut loco prævenire, aut tempore. Interest enim utrum aliquis pugna aliqua & conflictu gravi capiatur, * an superiore gratia, vel aliquo eventu. Siquidem vehementioribus hostibus & infidis, & his qui amplius læserint, vehementior refertur ultio; ut de Madianitis qui per mulieres suas plerosque peccare fecerant ex plebe Judæorum, unde & Dei in populum patrum iracundia effusa est. Et ideo factum est ut nullum Moyses victor superesse pateretur: Gabaonitas autem qui fraude magis quam bello tentaverant plebem patrum, non expugnaret Jesus; sed conditionis impositæ adficeret injuria. Syros vero Elisæus, quos obsidentes in civitatem induxerat, momentanea cæcitate percussos, ut quo ingrederentur videre non possent, volenti regi Israel percutere non adquiesceret dicens: *Non percuties quos non captivasti in lancea & in gladio tuo: pone eis panem & aquam, ut manducent & bibant, & remittantur, & eant ad dominum suum;* ut humanitate provocati gratiam repræsentarent. Denique postea in terram Israel venire piratæ Syriæ destiterunt.

(Num. 31. 3. & seq.) (Josue 9. 20. & seq.) (4. Reg. 6. 14. & seq.)

140. Si ergo etiam in bello justitia valet, quanto magis in pace servanda est? Et hanc gratiam propheta his detulit, qui ad eum corripiendum venerant. Sic enim legimus, quod in obsidionem ejus miserat rex Syriæ exercitum suum, cognito quod Elisæus esset, qui consiliis & * argumentationibus ejus obviaret omnibus. Quem videns exercitum Giezi servus prophetæ, de salutis periculo trepidare cœpit. Cui dixit propheta: *Noli timere, quoniam plures nobiscum sunt, quam cum illis.* Et rogante propheta ut aperirentur oculi servo suo, aperti sunt. Et vidit itaque Giezi totum montem equis repletum & curribus in circuitu Elisæi. D Quibus descendentibus ait propheta: *Percute Deus cæcitate exercitum Syriæ.* Quo impetrato, dixit ad Syros: *Venite post me, & ducam vos ad hominem quem quæritis.* Et viderunt Elisæum, quem corripere gestiebant: & videntes, tenere non poterant. Liquet igitur etiam in bello fidem & justitiam servari oportere, nec illud decorum esse posse, si violetur fides.

141. Denique etiam * adversarios molli E veteres appellatione nominabant, ut peregrinos vocarent; hostes enim antiquo ritu peregrini dicebantur. Quod æque etiam ipsum de nostris adsumtum dicere possumus; adversarios enim suos Hebræi allophylos, hoc est, alienigenas latino appellabant vocabulo. Denique in libro Regnorum primo sic legimus: *Et factum est in diebus illis, convenerunt alienigenæ in pugnam ad Israel.*

(1. Reg. 4. 1.)

142. * Fundamentum ergo est justitiæ F fides; justorum enim corda meditantur fidem: & qui se justus accusat, justitiam supra fidem collocat; nam tunc justitia ejus apparet, si vera fateatur. Denique & Dominus per Esaiam: *Ecce,* inquit, *mitto lapidem in fundamentum Sion;* id est, Christum in

(Esai. 28. 16.)

* Ibidem pag. 354. lin. 35. *Est enim difficilis cura rerum alienarum; quanquam Terentianus* &c.

* Ibidem pag. 353. lin. 23. *In qua virtutis splendor est maximus.*

* Pag. 352. lin. 25. *Ex quo animi magnitudo* &c.

* Pag. 353. lin. 49. *Maximam autem partem ad injuriam faciendam aggrediuntur nonnulli* &c.

* Pag. 354. lin. 7. *Maxime autem adducuntur plerique* &c.

* Cic. lib. 1. Offic. pag. 355. lin. 23. *Atque in republica maxime conservanda jura belli* &c.

* *Superiore gratia*, id est, majori aliqua temporis aut loci opportunitate, ut contextus clare demonstrat.

* *Argumentatio* non idem hic sonat atque argumenti seu rationis explicatio: sed idem prorsus valet, atque argute sive acute excogitata machinatio.

* Cic. lib. 1. Offic. pag. 355. lin. 46. *Equidem illud etiam animadverto quod qui proprio nomine perduellis esset* &c.

* Pag. 353. lin. 39. *Fundamentum autem est justitiæ fides* &c.

in fundamenta Ecclesiæ. Fides enim omnium, Christus: Ecclesia autem quædam forma justitiæ est. Commune jus omnium: * in commune orat, in commune operatur, in commune tentatur. Denique qui se ipsum sibi abnegat, ipse justus, ipse dignus Christo est. Ideo & Paulus fundamentum posuit Christum, ut supra eum opera justitiæ locaremus; quia fides fundamentum est: in operibus autem aut malis iniquitas, aut bonis justitia est,

1. Cor. 3. 11.

CAPUT XXX.

De beneficentia & ejus partibus benevolentia & liberalitate: quomodo illæ simul jungendæ sint; quænamve adjuncta, ut liberalitatem cum laude ac merito quis exerceat, requirantur?

143. Sed jam de beneficentia loquamur, quæ dividitur etiam ipsa in benevolentiam & liberalitatem. Ex his igitur duobus constat beneficentia, ut sit perfecta. Non enim satis est bene velle, sed etiam bene facere: nec satis est iterum bene facere, nisi id ex bono fonte, hoc est, bona voluntate proficiscatur: *Hilarem enim datorem diligit Deus*. Nam si invitus facias, quæ tibi merces est? Unde Apostolus generaliter: *Si volens hoc ago, mercedem habeo: si invitus, dispensatio mihi credita est*. In Evangelio quoque multas disciplinas accepimus justæ liberalitatis.

D. ft. 86. c. Non satis.
2. Cor. 9. 7.
1. Cor. 9. 17.

144. Pulcrum est igitur bene velle, & eo largiri consilio, * ut prosis, non ut noceas. Nam si luxurioso ad luxuriæ effusionem, adultero ad mercedem adulterii largiendum putes; non est beneficentia ista, ubi nulla est benevolentia. Officere enim istud est, non prodesse alteri, si largiaris ei qui conspiret adversus patriam, qui congregare cupiat tuo sumtu perditos, qui impugnent Ecclesiam. Non est hæc probabilis liberalitas, si adjuves eum qui adversus viduam & pupillos gravi decernit jurgio, aut vi aliqua possessiones eorum eripere conatur.

145. Non probatur largitas, * si quod alteri largitur, alteri quis extorqueat: si injuste quærat, & juste dispensandum putet; nisi forte ut ille Zacchæus, reddas prius quadruplum ei quem fraudaveris: & gentilitatis vitia fidei studio & credentis operatione compenses. Fundamentum igitur habeat liberalitas tua.

Luc. 19. 8.

146. Hoc primum quæritur, ut cum fide conferas, fraudem non facias oblatis; ne dicas te plus conferre, & minus conferas. Quid enim opus est dicere? Fraus promissi est: in tua potestate est largiri quod velis. Fraus fundamentum solvit, & opus corruit. Numquid Petrus ita indignatione efferbuit, ut Ananiam extingui vellet, vel uxorem ejus? Sed exemplo eorum noluit perire ceteros.

Act. c. 5. & seq.

147. Nec illa perfecta est liberalitas, * si jactantiæ causa magis quam misericordiæ largiaris. AFFECTUS TUUS nomen imponit operi tuo: quomodo a te proficiscitur, sic æstimatur. Vides quam moralem judicem habeas. Te consulit, quomodo opus tuum suscipiat, mentem tuam prius interrogat. *Nesciat*, inquit, *sinistra tua, quid faciat dextera tua*. Non de corpore loquitur, sed etiam unanimus tuus, frater tuus quod facis nesciat; ne dum hic mercedem quæris jactantiæ, illic remunerationis fructum amittas. Perfecta autem est liberalitas, ubi silentio quis tegit opus suum, & necessitatibus singulorum occulte subvenit: quem laudat os pauperis, & non labia sua.

Matth. 6. 3.

148. Deinde * perfecta liberalitas fide, causa, loco, tempore commendatur; ut primum opereris circa domesticos fidei. Grandis culpa, si sciente te, fidelis egeat: si scias eum sine sumtu esse, famem tolerare, ærumnam perpeti, qui præsertim egere erubescat: si in causam ciderit aut captivitatis suorum, aut calumniæ, & non adjuves: si sit in carcere, & pœnis, & suppliciis propter debitum aliquod justus excrucietur (nam etsi omnibus debetur misericordia, tamen justo amplius) si tempore afflictionis suæ nihil a te impetret: si tempore periculi quo rapitur ad mortem, plus apud te pecunia tua valeat, quam vita morituri. De quo pulcre Job dixit: *Benedictio perituri in me veniat*.

D. ft. 86. c. Non satis. § Perfecta liberalitas.
Job 29. 13.

149. Personarum quidem Deus acceptor non est, quia novit omnia. Nos autem omnibus quidem debemus misericordiam: sed quia plerique fraude eam quærunt, & adfingunt ærumnam; ideo ubi causa manifestatur, persona cognoscitur, tempus urget, largius se debet profundere misericordia. Non enim avarus Dominus est, ut plurimum

* Ad frequentandas Ecclesiæ synaxes precesque in communi apud Deum fundendas maximo semper opere populum Christianum exhortati sunt antiqui Patres, ut cognoscimus non modo ex vetustissima illa epistola nomine beati Barnabæ promulgata, verum etiam ex Ignatii epist. ad Ephes. ex Apologet. Tertulliani cap. 39. aliisque innumeris tum Patrum testimoniis, tum canonibus conciliorum. Verumtamen non de publicis hisce precibus hic agi verisimilius est: sed cum dicitur, *in commune orat*, &c. hoc tantum modo significari, pro omnibus, sive in omnium utilitatem orat, operatur, ac tentatur: in quo sanctorum communio posita est. Neque tamen ita Ecclesia orat in commune, ut non etiam preces nuncupet pro singulis: vidimus quippe tomo superiori Ambrosium peccatoribus, ut ad Ecclesiæ orationes confugerent, non semel suasisse: at vero hæ ipsæ preces pro singulorum utilitatibus conceptæ, etiam in commodum universorum caritatis beneficio derivantur. Juvat etiam hic adnotare sanctum doctorem continuo post, non uni fidei, quod heterodoxi faciunt, sed etiam operibus ex fide atque caritate profectis justificationem attribuere.

* Cic. lib. 1. Offic. pag. 356. lin. 37. *Videndum est enim primum ne obsit benignitas & iis ipsis quibus* &c.

* Cic. lib. 1. Offic. pag. 356. lin. 42. *Et qui aliis nocent, ut in alios liberales sint, in eadem sunt injustitia* &c.

* Ibidem pag. 357. lin. 3. *Videre etiam licet plerosque non tam natura liberales, quam quadam gloria ductos* &c.

* Ibidem lin. 6. *Tertium est propositum ut in liberalitate delectus* &c. Item lin. 33. *Sed in collocando beneficio* &c.

mum quærat. Beatus quidem qui dimittit omnia, & sequitur eum: sed & ille beatus est, [a] qui quod habet, ex affectu facit. Denique duo æra viduæ illius divitum muneribus prætulit; quia totum illa quod habuit, contulit: illi autem ex abundantia partem exiguam contulerunt. Affectus igitur divitem collationem aut pauperem facit, & pretium rebus imponit. Ceterum Dominus non vult simul * effundi opes, sed dispensari: nisi forte ut Elisæus boves suos occidit, & pavit pauperes ex eo quod habuit; ut nulla cura teneretur domestica, sed relictis omnibus, in disciplinam se propheticam daret.

Luc. 21. 3. — *Dist. 86. c. Dominus non vult.* — *3. Reg. 19. 21.*

150. Est etiam illa probanda liberalitas, * ut proximos seminis tui non despicias, si egere cognoscas. Melius est enim ut ipse subvenias tuis, quibus pudor est ab aliis sumtum deposcere, aut alicui postulare subsidium necessitati: non tamen ut illi ditiores eo fieri velint, quod tu potes conferre inopibus; causa enim præstat, non gratia. Neque enim propterea te Domino dicasti, ut tuos divites facias: sed ut vitam tibi perpetuam fructu boni operis adquiras, & pretio miserationis peccata redimas tua. Putant se parum poscere? Pretium tuum quærunt, vitæ tuæ fructum adimere contendunt, [b] & se juste facere putant. Et accusat quod eum divitem non feceris, cum te ille velit æternæ vitæ fraudare mercede.

Dist. 86. c. Est probanda.

151. Consilium promsimus, auctoritatem petamus. Primom neminem debet pudere, si ex divite pauper fiat, dum largitur pauperi; quia Christus pauper factus est, cum dives esset, ut omnes sua inopia ditaret. Dedit regulam quam sequamur, ut bona ratio sit exinaniti patrimonii; si quis pauperum famem repulit, inopiam sublevavit. Unde *& consilium in hoc do*, Apostolus dicit: *hoc enim vobis utile est, ut Christum imitemini*. Consilium bonis datur, correptio errantes coercet. Denique quasi bonis dicit: *Quia non tantum facere, sed & velle cœpistis ab anno præterito*. Perfectorum utrumque est, non pars. Itaque docet & liberalitatem sine benevolentia, & benevolentiam sine liberalitate non esse perfectam. Unde ad perfectum hortatur, dicens: *Nunc ergo & facere consummate, ut quemadmodum promta est in vobis voluntas faciendi, ita sit & perficiendi ex eo quod habetis. Si enim voluntas promta est, secundum id quod habet, acceptum est, non secundum quod non habet. Non enim ut aliis refectio sit, vobis autem angustia: sed ex æqualitate in hoc tempore, vestra abundantia ad illorum inopiam, ut illorum abundantia sit ad vestram inopiam; ut fiat æqualitas, sicut scriptum est: Qui multum, non abundavit: & qui modicum, non minoravit.*

2. Cor. 8. 10. — *Ibidem.* — *Ibidem 11. & seq.*

152. Advertimus quemadmodum & benevolentiam, & liberalitatem, & modum comprehendit, & fructum, atque personas. Ideo modum, quia imperfectis dabat consilium; non enim patiuntur angustias, nisi imperfecti. * Sed & si quis Ecclesiam nolens gravare in sacerdotio aliquo constitutus aut ministerio, non totum quod habet, conferat; sed operetur cum honestate quantum officio sat est, non mihi imperfectus videtur. Et puto quod hic angustiam non animi, sed rei familiaris dixerit.

153. De personis autem puto dictum: *Ut vestra abundantia sit ad illorum inopiam, & illorum abundantia ad vestram inopiam*; id est, ut populi abundantia sit bonæ operationis ad illorum sublevandam alendi inopiam: & illorum abundantia spiritalis adjuvet in plebe inopiam meriti spiritalis, & conferat ei gratiam.

154. Unde exemplum optimum posuit: *Qui multum, non abundavit: & qui modicum, non minuit*. Bene hortatur ad officium misericordiæ omnes homines istud exemplum; quoniam & qui plurimum auri possidet, non abundat; quia nihil est quidquid in hoc sæculo est: & qui exiguum habet, non minuit; quia nihil est, quod amittit. Res sine dispendio est, quæ tota dispendium est.

155. Est etiam sic intellectus bonus: Qui plurimum habet, & si non donat, non abundat; quia quantumvis adquirat, eget semper, qui plus concupiscit: & qui exiguum habet, non minuit; quia non multum est quod pauperem pascit. Similiter ergo & ille pauper qui confert spiritalia pro pecuniariis, etsi plurimum habeat gratiæ, non abundat; non enim onerat gratia, sed allevat mentem.

Luc. 7. 12.

156. Sed etiam sic potest intelligi: Non abun-

a Edit. ultimæ Paris. cum uno aut altero mss. *qui quod debet*, melius aliæ ac reliqui cod. *qui quod habet*, supple, in potestate: ut Marci 14. 8. *quod habuit hæc, fecit*.

* Cic. lib. 1. pag. 358. lin. 49. *Alter erat locus cautionis* &c. Item pag. 358. lin. 9. *Sed quoniam copiæ parvæ sunt* &c.

* Ibidem pag. 358. lin. 40. *Sed si contentio quædam & comparatio fiat* &c.

b *Et se juste facere putant*, absunt isthæc ab ant. edit. ac maximo numero mss. ea tamen non solum in edit. Rom. sed etiam in mss. quatuor invenire est. Infra vero ubi edit. omnes, *Consilium præmisimus*; mss. fere ad unum legunt, *Consilium promsimus*. Obiter autem animadverte quanta Ambrosii prudentia hic innotescat, quæ ita pietati quod suum est, adscribit, ut nihil detrahat justitiæ. Etenim pietatis est cognatos affinesque in beneficentia collocanda non præterire, sed eos primorum pauperum habere loco: justitiæ vero, non illos ex eo quod aliis debetur pauperibus, ditare. Nec vero existimandum est hoc veluti majoris cujusdam perfectionis esse consilium, alioqui enim neutiquam adderetur, *& accusat quod eum divitem non feceris, cum te ille velit æternæ vitæ fraudare mercede*. Facessant igitur inepta cupiditatis humanæ tegumenta, Ecclesiæ numquam fuit hoc propositum vel sacerdotis inani, vel consanguineorum ejus ambitioni satisfacere.

* Ne quis crederet modum omnem in largiendo semper esse imperfectioni conjunctum, ex eo nimirum quod proxime dixerat, *Ideo modum, quia imperfectis dabat consilium*, clarius mentem suam exponit, adserens qui sibi partem aliquam patrimonii retinuerit, ne oneri sit Ecclesiæ, eum nequaquam imperfectum existimandum. Hinc cognoscimus ad Ambrosii nostri sententiam Augustinum severitatis aliquid adjecisse, qui clericos omnino patrimonio suo spoliatos volebat communem vitam simul agere, ut discere est e compluribus ejusdem operum locis, sed maxime ex lib. de Comm. vita Clericorum.

abundas, o homo. Quantum est enim quod accepisti, etsi tibi multum est? Joannes quo nemo major est inter natos mulierum, inferior tamen erat eo, qui minor est in regno cælorum.

157. Potest & sic: Non abundat Dei gratia corporaliter, quia spiritalis est. Quis potest ejus aut magnitudinem aut latitudinem comprehendere, quam non videt? Fides si fuerit sicut granum sinapis, montes transferre potest, & non tibi datur ultra granum sinapis. Si abundet in te gratia [a], non est verendum ne mens tua tanto munere incipiat extolli; quia multi sunt qui ab altitudine cordis sui gravius corruerunt, quam si nullam habuissent Domini gratiam? Et qui parum habet, non minuit; quia non est corporeum ut dividatur: & quod patum videtur habenti, plurimum est cui nihil deest.

158. Consideranda * etiam in largiendo ætas atque debilitas, nonnumquam etiam verecundia, quæ ingenuos prodit natales; ut senibus plus largiaris, qui sibi labore jam non queunt victum quærere. Similiter & debilitas corporis, & hæc juvanda promtius. Tum si quis ex divitiis cecidit in egestatem: & maxime si non vitio suo, sed aut latrociniis, aut proscriptione, aut calumniis, quæ habebat, amisit.

Dist. 86. c. Consideranda.

159. Sed forte dicat aliquis: Cæcus uno loco sedet & præteritur, & juvenis validus frequentet accipit. Et verum est; quia obrepit per importunitatem. Non est illud judicii, sed tædii. Nam & Dominus ait in Evangelio de eo qui jam clauserat ostium suum, si quis ostinm ejus procacius pulset, quia surgit & dat illi propter importunitatem.

Luc. 11. 8.

CAPUT XXXI.

Acceptum beneficium largiori manu remetiendum terræ præcipitur exemplo: nec non adductus ad eamdem rem Salomonis de convivio locus, postea spiritali sensu exponitur.

160. PUlcrum quoque est propensiorem ejus haberi rationem, qui tibi aut * beneficium aliquod, aut munus contulit, si ipse in necessitatem incidit. Quid enim tam contra officium, quam non reddere quod acceperis? Nec mensura pari, sed uberiore reddendum arbitror, & usum pensare beneficii; ut & tu subvenias, quantum ejus ærumnam repellas. ETENIM superiorem non esse in referendo [b] quam in conferendo beneficio, hoc est minorem esse; quoniam qui prior contulit, tempore superior est, humanitate prior.

161. Unde imitanda nobis est in hoc quoque * natura terrarum, quæ susceptum semen multiplicatiori solet numero reddere quam acceperit. Ideo tibi scriptum est: *Sicut agricultura est homo insipiens, & tamquam vinea homo egens sensu. Si reliqueris eum, desolabitur.* Sicut agricultura ergo etiam sapiens, ut tamquam fœnerata sibi majore mensura semina suscepta restituat. Terra ergo aut spontaneos fructus germinat, aut ereditos uberiore cumulo refundit ac reddit. Utrumque debes quodam hereditario usu parentis, ne relinquaris sicut infœcundus ager. Esto tamen ut aliquis excusare possit * quod non dederit, quomodo excusare potest quod non reddiderit? Non dare cuiquam vix licet, non reddere vero non licet.

Prov. 24. 30. & 31.

162. Ideo pulcre Salomon ait: *Si sederis cœnare ad mensam potentis, sapienter intellige ea quæ apponuntur tibi: & mitte manum tuam sciens quod oportet te talia præparare. Si autem insatiabilis es, noli concupiscere escas ejus; hæc enim obtinent [c] vitam fallacem.* Quas nos imitari cupientes sententias, scripsimus. Conferre gratiam bonum est: at qui referre nescit, durissimus. Humanitatis exemplum ipsa terra suggerit. Spontaneos fructus ministrat quos non severis, multiplicatum quoque reddit quod acceperit. Negare tibi pecuniam numeratam non licet, quomodo licet acceptam non referre gratiam? [d] In proverbiis quoque habes, quod ita plurimum redhibitio ista gratiæ apud Deum consuevit valere, ut etiam in die ruinæ inveniat gratiam, quando possunt præponderare peccata. Et quid aliis utar exemplis, cum Dominus ipse remunerationem uberiorem sanctorum meritis in Evangelio polliceatur, atque exhortetur ut operemur bonum opus, dicens: *Dimittite & dimittetur vobis: date & dabitur vobis: mensuram bonam, commotam, supereffluentem dabunt in sinum vestrum?*

Prov. 23. 1. & seq.

Eccli. 3. 34.

Luc. 6. 37. 38.

163. Itaque & illud convivium Salomonis non de cibis, sed de operibus est bonis. Quo enim melius epulantur animi, quam bonis factis? Aut quid aliud tam facile potest justorum explere mentes, quam boni operis

a Negatio *non* deest in edit. omnibus & mss. nonnullis; ea tamen in longe pluribus potioribusque cod. reperitur. Si per interrogationem sententiam nobiscum acceperis, non incongrue.

* Cic. lib. 1. pag. 357. lin. 6. *Tertium est propositum, ut in beneficentia* &c. Item lib. 2. pag. 382. lin. 22. *In illis autem altero genere largiendi* &c.

* Ibidem lib. 1. pag. 357. lin. 20. *Sin autem erant merita, ut non ineunda, sed referenda sit gratia* &c.

b *Quam in conferendo*, desunt in duobus mss. & Rom. edit. sed in reliquis extant, nec sensum ullo modo impediunt.

* Cic. lib. 1. Offic. pag. 357. lin. 24. *Annon imitari agros fertiles qui multo plus afferunt quam acceperunt.*

* Ibidem lin. 27. *Dare enim nec ne in nostra potestate est: non reddere vero bono non licet.*

c Omnes edit & pauci mss. *vitam falsam*: Alii multo plures, *vitam fallacem*. LXX. Ταῦτα γὰρ ἔχοντα ζωὴν ψευδῆ. Aq. & Th. Καὶ αὐτὸς ἀποτεψευσμένος. Et continuo post edit. Amerb. *quam nos*; aliæ *quem nos* &c. mss. prope ad unum, *quas nos* &c.

d Rom. edit. sola, *in Salomone quoque habes*. Sed aut Ambrosius locum memoriter citavit, aut non libri titulum sed materiam designavit; constat enim proverbialibus sententiis Ecclesiasticus. Infra vero eadem edit. *illud convivium in proverbiis non de cibis* &c.

operis conscientia? Qui autem jucundior cibus, quam facere voluntatem Dei? Quem cibum sibi solum Dominus abundare memoravit, sicut scriptum est in Evangelio: *Meus cibus est, ut faciam voluntatem Patris mei qui est in cœlo.* Joh. 4. 34.

164. Hoc cibo delectemur, de quo ait Propheta: *Delectare in Domino.* Hoc cibo delectantur, qui superiores delectationes mirabili ingenio comprehenderunt, qui possunt scire qualis sit illa munda & intelligibilis mentis delectatio. Edamus ergo panes sapientiæ, & saturemur in verbo Dei; quia non in solo pane, sed in omni verbo Dei vita est hominis facti ad imaginem Dei. De poculo vero satis expresse dicit sanctus Job: *Sicut terra expectans pluviam, sic & isti sermones mei.* Ps. 36. 4. Job 29. 23.

CAPUT XXXII.

Præmisso quid gratiæ ob memorati convivii fercula sit referendum, variæ reddendi beneficii rationes recensentur; ubi & de benevolentiæ laude, effectis atque ordine disseritur.

165. Pulcrum est ergo ut divinarum scripturarum humescamus alloquio, & quasi ros sic in nos Dei verba descendant. Cum igitur fœderis ad illam mensam potentis, intellige quis sit iste potens: & in paradiso delectationis positus, atque in convivio sapientiæ locatus, considera quæ apponuntur tibi. Scriptura divina convivium sapientiæ est: singuli libri singula sunt fercula. Intellige prius quæ habeant ferculorum dapes, & tunc mitte manum; ut ea quæ legis vel quæ accipis a domino Deo tuo, operibus exsequaris, & collatam in te gratiam officiis repræsentes: ut Petrus & Paulus, qui evangelizando vicem quamdam largitori muneris reddiderunt, ut possent singuli dicere: *Gratia autem Dei sum quod sum, & gratia ejus egena in me non fuit: sed abundantius illis omnibus laboravi.* 1. Cor. 15. 10.

166. Alius ergo fructum accepti beneficii, ut aurum auro, argentum argento rependit: alius laborem, alius, haud scio an etiam locupletius, * solum restituit affectum. Quid enim si reddendi nulla facultas suppetit? IN BENEFICIO referendo plus animus quam census operatur: magisque præponderat benevolentia, quam possibilitas referendi muneris. Gratia enim in eo ipso quod habetur, refertur. Magna igitur benevolentia, quæ etiam si nihil conferat, plus exhibet: & cum in patrimonio nihil habeat, largitur pluribus; idque facit sine ullo sui dispendio, & lucro omnium. Et ideo præstat benevolentia supra ipsam liberalitatem. Ditior hæc moribus, quam illa muneribus; plures enim sunt qui indigent beneficio, quam qui abundant.

167. Est autem benevolentia etiam conjuncta liberalitati, a qua ipsa liberalitas proficiscitur, cum largitatis affectum sequitur largiendi usus: & separata atque discreta. Ubi enim deest liberalitas, benevolentia manet, communis quædam parens omnium, quæ amicitiam connectit & copulat: * in consiliis fidelis, in prosperis læta, in tristibus mœsta; ut unusquisque benevolentis se magis quam sapientis credat consilio: ut David cum esset prudentior, Jonathæ tamen junioris consiliis adquiescebat. * Tolle ex usu hominum benevolentiam, tamquam solem e mundo tuleris, ita erit; quia sine ea usus hominum esse non potest * ut peregrinanti monstrare viam, revocare errantem, a deferre hospitium, (non igitur mediocris virtus, de qua sibi plaudebat Job dicens: *Foris autem non habitabat hospes, janua mea omni venienti patebat*) aquam de aqua profluenti dare, lumen de lumine accendere. Benevolentia itaque in his est omnibus, tamquam fons aquæ reficiens sitientem, & tamquam lumen quod etiam in aliis luceat, nec illis desit, qui de suo lumine aliis lumen accenderint. 1. Reg. 20. 42. Job 31. 32.

168. Est etiam illa benevolentiæ liberalitas, ut si quod habes debitoris chirographum, scindens restituas, nihil a debitore consequutus debiti. Quod exemplo sui facere nos debere Job sanctus admonet. Nam qui habet, non mutuatur: qui non habet, non liberat syngrapham. Quid igitur etiam si ipse non exigas, avaris heredibus reservas, quam potes cum benevolentiæ laude sine damno pecuniæ repræsentare? Ibidem 35. & seq.

169. Atque ut plenius discutiamus; * benevolentia a domesticis primum profecta personis, id est, a filiis, parentibus, fratribus, per conjunctionum gradus in civitatum pervenit ambitum, & de paradiso egressa mundum replevit. Denique cum in viro & femina benevolentem Deus posuisset affectum, dixit: *Erunt ambo in una carne,* & in uno spiritu. Unde se Eva serpenti credidit; quoniam quæ benevolentiam acceperat, esse malevolentiam non opinabatur. Gen. 2. 24.

* Cic. Offic. lib. 2. pag. 384. lin. 26. *Nimirum enim inops ille, si bonus est vir, etiamsi referre gratiam non potest, habere certe potest,* commode autem &c.

* Cic. Offic l. 1. p. 358. lin. 40. *Consilia, sermones, cohortationes* &c.

* Translata est hæc sententia ex Cic. lib. *de Amicitia* pag. 425. lin. 18. ubi habetur: *Solem enim e mundo tollere videntur, qui amicitiam e vita tollunt.*

* Cic. lib. 1. Offic. pag. 358. lin. 3. *Ex quo sunt illa communia: Non prohibere aquam profluentem: Pati ab igne* &c.

a Post voces, *deferre hospitium*, edit. Rom. continuo subjungit, *aquam de aqua profluenti dare, lumen de lumine accendere.* Verum non satis attenderunt qui ei præfuerunt, viri doctissimi, verba ista, *Non igitur* &c quadam esse parenthesi quæ per causam verborum, *deferre hospitium*, introducta est.

* Cic. Offic. lib. 1. pag. 357. lin. 37. *Optime autem societas hominum* &c. Item pag. 358. lin. 16. *Arctior vero colligatio societatis propinquorum . . . primo societas in ipso est conjugio* &c. Nec non lin. 40. *Sed si contentio quædam* &c.

CAPUT XXXIII.

Benevolentiam in Ecclesia maxime, & earumdem aut affinium virtutum hominibus perseverare.

170. AUgetur benevolentia cœtu * Ecclesiæ, fidei consortio, initandi societate, percipiendæ gratiæ necessitudine, mysteriorum communione. Hæc enim etiam appellationes necessitudinum, reverentiam filiorum, auctoritatem & pietatem patrum, germanitatem fratrum sibi vindicant. Multum igitur ad cumulandam spectat benevolentiam necessitudo gratiæ.

171. Adjuvant etiam parium * studia virtutum. Siquidem benevolentia etiam morum facit similitudinem. Denique Jonathas filius regis imitabatur sancti David mansuetudinem, propter quod diligebat eum. Unde & illud: *Cum sancto sanctus eris*, non solum ad conversationem, sed etiam ad benevolentiam derivandum videtur. Nam utique & filii Noe simul habitabant, & non erat in his morum concordia. Habitabant etiam in domo patria Esau & Jacob, sed discrepabant. Non enim erat benevolentia inter eos, quæ sibi præferret alterum: sed magis contentio, quæ præriperet benedictionem. Nam cum alter prædurus, alter mansuetus esset, inter dispares mores, & studia compugnantia, benevolentia esse non poterat. Adde quia sanctus Jacob paternæ degenerem domus virtuti præferre non poterat.

(1. Reg. 19. 1. & seq. — Ps. 17. 26. — Gen. 9. 22. & seq. — Gen. 25. 27. — Ibidem 27. 24. & seq.)

172. Nihil autem tam * consociabile, quam cum æquitate justitia: quæ velut compar & socia benevolentiæ, facit ut eos quos pares nobis credimus, diligamus. Habet autem in se benevolentia etiam fortitudinem; nam cum amicitia ex benevolentiæ fonte procedat, non dubitat pro amico gravia vitæ sustinere pericula: *Et si mala mihi*, inquit, *evenerint per illum, sustineo*. (Eccli. 22. 31.)

CAPUT XXXIV.

Alia nonnulla benevolentiæ commoda memorantur.

173. BEnevolentia etiam gladium iracundiæ extorquere consuevit. Benevolentia facit ut amici vulnera utilia quam voluntaria inimici oscula sint. * Benevolentia facit, ut unus fiat ex pluribus; quoniam si plures amici sint, unus fiunt, in quibus unus spiritus & una sententia est. Simul advertimus etiam * correptiones in amicitia gratas esse, quæ aculeos habent, dolorem non habent. Compungimur enim censoriis sermonibus, sed benevolentiæ delectamur sedulitate. (Prov. 27. 6.)

174. Ad summam, non * omnibus eadem semper officia debentur, nec personarum semper, sed plerumque causarum & temporum prælationes sunt, ut vicinum quis interdum magis quam fratrem adjuverit. Quoniam & Salomon dicit: *Melior vicinus in proximo, quam frater longe habitans*. Et ideo plerumque amici se benevolentiæ quisque committit, quam fratris necessitudini. Tantum valet benevolentia, ut plerumque pignora vincat naturæ. (Ibidem 10.)

CAPUT XXXV.

De fortitudine qua dividitur in bellicam atque domesticam: primam sine justitia & prudentia virtutem non esse: alteram maxime in tolerantia esse positam.

175. SAtis copiose justitiæ loco honesti naturam & vim tractavimus. Nunc de * fortitudine tractemus, quæ velut excel-

* Ibidem pag. 358. lin. 24. *Magnum est enim eadem habere* &c. Videtur autem per voces *percipiendæ gratiæ necessitudine* potissimum ea signari necessitudo, quæ inter ordinantem atque ordinatum, baptizantem & baptizatum, nec non inter catechizantem & catechizatum contrahitur, quo etiam referri potest quæ inter susceptores atque susceptos nascitur sacra cognatio. Quarum autem appellationum Ecclesiæ societas origo est, primam dicit *reverentiam filiorum*, qua videlicet non solum christiani laici, sed & clerici quoque episcopos patris nomine salutabant, ut infra cap. 41. beatum Sixtum ter compellat eo nomine sanctus Laurentius. Secundum vero statuit *auctoritatem & pietatem patrum*, qua nempe ibidem Sixtus vicissim appellat Laurentium, & Ambrosius cum passim hoc in opere clericos suos, tum alibi pluribus locis sacras virgines atque viduas filias nominat, quod quidem non minus pietatis esse quam auctoritatis ipsemet satis indicavit cap. 7. ubi ait: *Neque enim minus vos diligo, quos in Evangelio genui, quam si in conjugio suscepissem* &c. Tertio demum loco *germanitatem fratrum* collocat, quo vocabulo primos christianos nominari consuevisse ex bene multis intelligitur Actuum apostolorum, canonicarumque epistolarum locis.

* Ibidem lin. 55. *Sed omnium societatum nulla præstantior est* &c. Item lin. 30. *Nihil autem est amabilius* &c.

* Ibidem lin. 58. *Et quamquam omnis virtus nos ad se allicit, facitque ut eos diligamus* &c.

* Ibidem lin. 32. *Efficiturque id quod Pythagoras* &c.

* Ibidem lin. 46. *Interdum etiam objurgationes in amicis* &c.

* Ibidem lin. 43. *Sed his omnibus officiis tribuendis* &c.

* Ibidem pag. 359. lin. 11. *Intelligendum est autem, cum proposita* &c. Quod Ambrosius armorum tractationem clericis illicitam esse patefaciens, particulam *jam* semel & iterum hic adhibeat, manifestum est hoc modo eos distingui vel ab antiqui fœderis sacerdotibus ac levitis quibus arma ferre nefas non erat, vel potius a laicis Christianis, quos quidem Evangelica lex non prohibet a militia. Scimus tamen Erasmum traduci a Sixto Sen. lib. 6. Biblioth. Annot. 156. nec non ab aliis nonnullis, quasi in suis Annot. in cap. 3. maxime vero in 22. Evang. secundum Lucam voluerit *licitum non esse Christianis bellum gerere*; adversæque opinioni notam inusserit impietatis. Verum ipsemet ita mentem explicat suam, ut sola christianorum in christianos bella penitus damnet, christianorum autem contra barbaros eatenus dicat se approbare cum Ambrosio, ut simul admoneat hæc ipsa puritatis evangelicæ non esse. Attamen hoc non ita habere vel hinc intelligas quod hi Cæsares quos ob gesta bella laudatos ab Ambrosio Erasmus narrat, non omnes semper pugnavere contra barbaros. Etenim qui inter illos principes ordinem ducit Theodosius, bello Maximum atque Eugenium tyrannos, christianos tamen, est persequutus. Et certe infra lib. 3. cap. 3. bellum a se non improbari S. Doctor palam indicat, ubi ait: *Cum gloriosum unicuique ducatur, si periculis propriis quærat universorum tranquillitatem* &c. Quod igitur sanctus Martinus ubi primum christianus factus est, militiam, Sulpitio Severo teste, abdicare cogitans, *Christi*, inquit, *ego sum, pugnare non mihi licet*; hoc ad singularem Spiritus sancti impulsum, quo ille ad perfectius vocabatur pugnandi genus, referri debet. Hinc est quod imperatores, qui suis edictis militiæ spiritali hac militia interdixere, a sanctis Patribus liberius objurgati sunt. Alias autem eis qui Christo nomen dedissent, liberum semper fuisse armorum usum vel hinc evincitur, quod primis temporibus referti erant militibus christianis exercitus etiam ethnicorum imperatorum. Vide Tertullianum de Corona militis, cap. 11. Aug. de Lib. Arbit. cap. 5. Serm. 302. de S. Laurentio, de Civ. Dei lib. 2. cap. 21. & alibi pluribus locis, & præter ceteros S. Thomam 2. 2. q. 40.

excelsior ceteris, dividitur in res bellicas & domesticas. Sed bellicarum rerum studium a nostro officio jam alienum videtur; quia animi magis quam corporis officio intendimus: nec ad arma jam spectat usus noster, sed ad pacis negotia. Majores autem nostri, ut Jesus Nave, Hierobaal, Samson, David summam rebus quoque bellicis retulere gloriam.

176. Est itaque fortitudo velut excelsior ceteris, sed numquam incomitata virtus; non enim se ipsam committit sibi: alioquin * fortitudo sine justitia iniquitatis materia est. Quo enim validior est, eo promtior ut inferiorem opprimat; cum in ipsis rebus bellicis justa bella an injusta sint, spectandum putetur.

177. Numquam David nisi lacessitus bellum intulit. Itaque prudentiam fortitudinis comitem habuit in prælio. Nam & adversus Goliam immani mole corporis virum singulari certamine dimicaturus, arma quibus oneraretur, respuit; virtus enim suis lacertis magis quam alienis integumentis nititur. Deinde eminus, quo gravius feriret, ictu lapidis hostem interemit. Postea numquam nisi consulto Domino, bellum adorsus. Ideo in omnibus victor præliis, usque ad summam senectutem manu promtus, bello adversum Titanas suscepto, ferocibus bellator miscebatur agminibus, gloriæ cupidus, incuriosus salutis.

178. Sed non hæc sola præclara fortitudo est; sed etiam illorum gloriosam fortitudinem accipimus, qui per fidem magnitudine animi *obstruxerunt leonum ora, extinxerunt virtutem ignis* [a], *effugerunt aciem gladii, convaluerunt de infirmitate fortes*: qui non comitatu & legionibus succincti communem cum multis victoriam, sed nuda virtute animi singularem de perfidis retulerunt triumphum. Quam insuperabilis Daniel, qui circa latera sua rugientes non expavit leones? Fremebant bestiæ, & ille epulabatur.

(1. Reg. 17. 4. — 2. Reg. 5. 19. & seq. — 2. Reg. 21. 15. & seq. — Hebr. 11. 33. & 34. — Dan. 14. 38.)

CAPUT XXXVI.

Fortitudinis officium aliud esse, ut injuriam a debiliori depellamus: aliud ut non rectos animi motus coerceamus: aliud demum tum ut adspernemur humilia, tum ut honesta infracto animo prosequamur. Quæ ab universis quidem christianis, sed potissimum ab Ecclesiasticis viris præstanda demonstrantur.

178. NOn igitur in * viribus corporis & lacertis tantummodo fortitudinis gloria est, sed magis in virtute animi: * neque in inferenda, sed in depellenda injuria lex virtutis est. QUI ENIM non repellit a socio injuriam, si potest, tam est in vitio, quam ille qui facit. Unde sanctus Moyses hinc prius orsus est tentamenta bellicæ fortitudinis. Nam cum vidisset Hebræum ab Ægyptio injuriam accipientem, defendit; ita ut Ægyptium sterneret, atque in arena absconderet. Salomon quoque ait: *Eripe eum qui ducitur ad mortem*.

(Sup. c. 27. — Non in inferenda. — Exod. 2. 11. & seq. — Prov. 24. 11.)

179. Unde igitur hoc vel Tullius, vel etiam Panætius, aut ipse Aristoteles transtulerint, apertum est satis. Quamquam etiam his duobus antiquior dixerit Job: *Salvum feci pauperem de manu potentis, & pupillum cui adjutor non erat, adjuvi. Benedictio perituri in me veniat*. Nonne hic fortissimus, qui tam fortiter pertulit impetus diaboli, & vicit eum virtute mentis suæ? Neque vero de ejus dubitandum fortitudine, cui dicit Dominus: *Accinge sicut vir lumbos tuos, suscipe altitudinem & virtutem: omnem autem injuriosum humiliato*. Apostolus quoque ait: *Habetis fortissimam consolationem*. Est ergo fortis qui se in dolore aliquo consolatur.

(Job. 29. 12. & 13. — Ibidem 40. 2. — Hebr. 6. 18.)

180. Et re vera jure ea fortitudo vocatur, quando unusquisque se ipsum * vincit, iram continet, nullis illecebris emollitur atque inflectitur, non adversis perturbatur, non extollitur secundis, & quasi vento quodam, variarum rerum circumfertur mutatione. Quid autem excelsius & magnificentius, quam exercere mentem, affiicere carnem & in servitudinem redigere; ut obediat imperio, consiliis obtemperet, ut in adeundis laboribus impigre exsequatur propositum animi ac voluntatem?

181. Hæc igitur prima vis fortitudinis, quoniam in duobus generibus * fortitudo spectatur animi. Primo, ut externa corporis pro minimis habeat, & quasi superflua despicienda magis quam expetenda ducat. Secundo, ut ea quæ summa sunt, omnes quæ res in quibus honestas & illud πρέπον cernitur, præclara animi intentione usque ad affectum persequatur. Quid enim tam præclarum, quam ut ita animum informes tuum, ut neque divitias, neque voluptates, neque honores in maximis constituas, neque in his studium omne conteras? Quod cum ita affectus animo fueris, necesse est ut illud honestum ac decorum præponendum putes, illique mentem ita intendas tuam, ut quidquid acciderit quo frangi animi solent, aut patrimonii amissio,

aut

* Cic. Offic. lib. 1. pag. 359. lin. 22. *Sed ea animi elatio quæ cernitur in periculis & laboribus, si justitia vacat* &c.

a Ita Gill. & Rom. edit. cum parte mss. ant. vero cum alia, *effugarunt aciem gladii*. Sed in græco textu habetur, *ἔφυγον στόματα μαχαίρας*, *effugerunt* &c. cui consentiunt variæ translationes. At infra ubi omnes edit. ac mss. aliquot, *legionibus succincti*; legunt alii mss. *legionibus subpolis*, quidam *legionibus subjectis* &c.

* Cic. Offic. lib. 1. pag. 361. lin. 38. *Omnino autem illud honestum, quod ex animo excelso* &c.

* Ibidem pag. 353. lin. 42. *Sed injustitiæ duo genera sunt* &c.

* Ibidem pag. 360. lin. 13. Non *est autem consentaneum, qui metu non frangitur, eum frangi cupiditate* &c.

* Ibidem pag. 359. lin. 49. *Omnino fortis animus & magnus duabus rebus maxime cernitur* &c.

aut honoris immunitio, aut obtrectatio infidelium, quasi superior non sentias. Deinde ut te salutis ipsius pericula pro justitia suscepta non moveant.

182. Hæc vera fortitudo est, quam habet Christi athleta, qui nisi legitime certamine, non coronatur: An mediocre tibi videtur præceptum fortitudinis: *Tribulatio patientiam operatur, patientia probationem, probatio autem spem?* Vide quot certamina, & una corona. Quod præceptum non dat, nisi qui est confortatus in Christo Jesu; cujus caro requiem non habebat. Afflictio undique: foris pugnæ, intus timores. Et quamvis in periculis, in laboribus plurimis, in carceribus, in mortibus positus; animo tamen non frangebatur, sed præliabatur, adeo ut potentior suis fieret infirmitatibus.

(Rom. 5. 3. 2. Cor. 7. 5. 2. Cor. 11. 24. & seq.)

183. Itaque considera quemadmodum eos qui ad officia Ecclesiæ accedunt, despicientiam rerum humanarum habere debere doceat. *Si ergo mortui estis cum Christo ab elementis bujus mundi, quid adhuc velut viventes de hoc mundo decernitis? Ne tetigeritis, ne attaminaveritis, ne gustaveritis, quæ sunt omnia ad corruptelam ipso usu*. Et infra: *Si ergo consurrexistis cum Christo, quæ sursum sunt quærite, non quæ super terram.* Et iterum: *Mortificate ergo membra vestra, quæ sunt super terram.* Et hæc quidem adhuc omnibus fidelibus: tibi autem, fili, contemtum divitiarum, profanarum quoque & anilium fabularum suadet declinationem, nihil permittens nisi quod te exerceat ad pietatem; quia corporalis exercitatio nulli rei usui est: pietas autem ad omnia utilis.

(Coloss. 2. 20. & seq. Ibidem 3. 1. Ibidem 5.)

184. Exerceat ergo te pietas ad justitiam, continentiam, mansuetudinem; ut fugias juvenilia opera, confirmatus & radicatus in gratia bonum fidei subeas certamen; non te implices negotiis sæcularibus, quoniam Deo militas. Etenim si is qui imperatori militat, a * susceptionibus litium, actu negotiorum forensium, venditione mercium prohibetur humanis legibus; quanto magis qui fidei exercet militiam, ab omni usu negotiationis abstinere debet, agelluli sui contentus fructibus, si habet: si non habet, * stipendiorum suorum fructu? Siquidem bonus testis est qui dicit: *Juvenis fui, & senui, & non vidi justum derelictum, nec semen ejus quærens panem.* Ea est enim tranquillitas animi & temperantia, quæ neque studio quærendi afficitur, neque egestatis metu angitur.

(Psal. 36. 25.)

CAPUT XXXVII.

Servandam ut in prosperis, ita & in adversis mentis æqualitatem: mala tamen interdum declinanda.

185. EA est etiam quæ dicitur * vacuitas animi ab angoribus; ut neque in doloribus molliores simus, neque in prosperis elatiores. Quod si hi qui * ad capescendam rempublicam adhortantur aliquos, hæc præcepta dant, quanto magis nos qui ad officium Ecclesiæ vocamur, talia debemus agere quæ placeant Deo; ut prætendat in nobis virtus Christi, & ita simus nostro probati imperatori, ut membra nostra arma justitiæ sint, arma non carnalia in quibus peccatum regnet, sed arma fortia Deo quibus peccatum destruatur: moriatur caro nostra, ut in ea omnis culpa moriatur; & quasi ex mortuis viventes, novis resurgamus operibus ac moribus.

186. Hæc sunt plena honesti & decori offi-

* Tria olim prohibita militibus fuisse ostendit Ambrosius, nimirum causarum alienarum defensionem aut procurationem, negotiorum etiam propriorum nedum alienorum in foro prosecutionem, distractionem rerum venalium. Et de mercatura quidem, quam per leges vetitam fuisse militibus Chrysostomus quoque in Epist. 1. ad Timotheum prodit, plana sunt Auctoris nostri verba: duas vero priores partes non alio, quam quo eas interpretamur, sensu accipiendas esse ex iis legibus, quæ plures in eamdem materiam supersunt, intelligere est. Etenim quas ille *litium susceptiones* vocat, quis non videat hoc ipsum esse quod lege 6. *de Cognitor. & Procur.* Olybrio & Probino Coss. ab Arcadio atque Honorio sancita exprimitur in illa verba: *Nemo militantium fiat susceptor defensorve causarum, nec ad cognitionem alieni jurgii suffragator* &c. Quam vero conveniunt hæc voca, *actu negotiorum forensium* cum lege 3. *de Commeatu*, iisdem Coss. atque ab iisdem principibus data, ubi legimus: *Si qui vacationem temporariam ... impetraverint, nihil sibi necessitatis usurpent, nullorum actibus misceantur* &c. Item cum seq. 15. & 17. *de Re militari*; quarum in priore quæ Arcadium 4. Honorium 3. Coss. præfert, sic habetur: *Si quis post hac militem in privato negotio repertus fuerit retinere* &c. in posteriore autem quæ Honor. 4. & Eutych. Coss. ita scriptum ait: *Si quis miles ... repertus fuerit vel sibi vacans, vel alieno negotio contentus, nobis illico nuncietur* &c.? Quibus sane militem perinde a domesticis atque externis arceri negotiis manifestum est. Neque tamen crediderimus Ambrosium respexisse ad eas leges, ut pote multo posteriores hocce tractatu: sed ipsas ib aliarum similium quæ postea interciderint, confirmationem scriptas arbitramur. Quod etiam colligere licet ex Vegetio lib. 2. cap. 19. Ceterum Ambrosius ipsos forenses actus satis proscribit his verbis, *ab omni usu negotiationis*; cum ea respondeant superioribus illis, *non te implices negotiis sæcularibus*, quibus contentiosa quoque fori negotia planum est contineri. De aliis vero negotiationis generibus ejusdem verba non tam stricte atque ad apices exponenda sunt. Constat siquidem non modo presbyteris & diaconis bonorum Ecclesiæ solitam committi administrationem; sed & sanctum Felicem omnibus pro Christo facultatibus exutum tria, ut scribit Paulinus, agri jugera conduxisse, unde suæ nec non aliorum se ipso pauperiorum vitæ consuleret: præterea can. 3. Synodi 4. Carthag. præcipitur ut clerici victum vestitumque sibi comparent, vel artificioli vel agriculturæ beneficio. Quæ omnia perfici sine qualiam negotiatione non poterant. Videsis hac de re Sozom. lib. 3. cap. 17. edit. Vales. Decr. Dist. 88. & 89. Godefridum ad legem 6. imperatorum Arcadii & Honorii supra indicatam. Spencæum lib. 2. Digress. cap. 15. Rom. a Valleta Hypparcho sive lib. de Relig. negot. Thaumassinum atque alios

* *Stipendium* ad significandam pensionem viris ecclesiasticis ad victum atque vestitum præberi solitam a castris translatum, quando non solum Ambrosium hic, Augustinum Serm. 19. de verbis Domini, Hincmarum de Archid. & presbyt. aliosque reperias: varum etiam Conc. Carth. 4. can. 18. Agath. can. 36. Aquisgr. cap. 119. & alia non pauca.

* Cic. Offic. lib. 1. pag. 360. lin. 20. *Vacandum autem est omni animi perturbatione* &c. Item pag. 363. lin. 17. *Atque etiam in rebus prosperis & ad voluntatem nostram fluentibus* &c.

* Cic. Offic. lib. 1. pag. 360. lin. 45. *Capessentibus autem rempublicam nihilominus quam philosophis* &c. Item pag. 362. lin. 34. *Omnino qui rei p. profuturi sunt* &c.

officii stipendia fortitudinis. * Sed quia in omnibus quæ agimus, non solum quid honestum, sed etiam quid * possibile sit quærimus, ne forte aggrediamur aliquid quod non possimus exsequi. Unde nos tempore persecutionis de civitate in civitatem concedere, immo ut verbo ipso utar, *fugere* vult Dominus; ne temere aliquis dum martyrii desiderat gloriam, offerat se periculis, quæ fortasse caro infirmior, aut remissior animus ferre aotolerare non queat.

CAPUT XXXVIII.

Adversus futura incommoda mentem exercitatione roborandam, nec non confirmandam prævidentia: & quæ hic incurrant difficultates?

187. NEc rursus propter * ignaviam cedere quis ac desorore fidem debet metu periculi. Qua gratia præparandus est animus, exercenda mens, stabilienda ad constantiam; ut nullis perturbari animus possit terroribus, nullis frangi molestiis, nullis suppliciis cedere. Quæ difficile quidem sustinentur: sed quia omnia supplicia graviorum suppliciorum vincuntur formidine, ideo si consilio firmes animum tuum, nec a ratione discedendum putes, & proponas divini judicii metum, perpetui supplicii tormenta, potes animi subire tolerantiam.

188. Hoc igitur * diligentiæ est, ut quis ita se comparet: illud ingenii, si quis potest vigore mentis prævidere quæ futura sunt, & tamquam ante oculos locare quid possit accidere, & quid agere debeat, si ita acciderit, definire; interdum duo & tria simul volvere animo, quæ conjiciat aut singula aut conjuncta accidere posse, & aut singulis aut conjunctis disponere actus quos intelligat profuturos.

189. Fortis ergo est viri non dissimulare cum aliquid immineat, sed prætendere, & tamquam explorare de specula quadam mentis, & obviare cogitatione provida rebus futuris, * ne forte dicat postea: Ideo ista incidi, quia non arbitrabar posse evenire. Denique nisi explorentur adversa, cito occupant. Ut in bello improvisus hostis vix sustinetur, & si imparatos inveniat, facile opprimit: ita animum mala inexplorata plus frangunt.

200. In his igitur duobus illa est animi excellentia, ut primum animus tuus bonis exercitus cogitationibus, mundo corde quod verum & honestum est videat; *Beati* enim *mundo corde, quia ipsi etiam Deum videbunt*: atque id quod honestum est solum bonum judicet: deinde nullis perturbetur occupationibus, nullis cupiditatibus fluctuet.

201. Neque vero id facile quisquam facit. Quid enim tam difficile quam dispicere tamquam ex arce aliqua sapientiæ opes, aliaque omnia quæ plerisque videntur magna & præcelsa? Deinde ut judicium tuum stabili ratione confirmes, & quæ judicaveris levia, tamquam nihil profutura contemnas? Deinde ut si quid acciderit adversi, idque grave & acerbum putetur, ita feras, ut nihil præter naturam accidisse putes, cum legeris: *Nudus sum natus, nudus exibo. Quæ Dominus dedit, Dominus abstulit*; utique & filios amiserat & facultates? Servesque in omnibus personam sapientis & justi, sicut ille servavit qui ait: *Sicut Domino placuit, ita factum est: sit nomen Domini benedictum.* Et infra: *Sicut una insipientium mulierum loquuta es. Si bona suscepimus de manu Domini, quæ mala sunt, non sustinebimus?*

CAPUT XXXIX.

Fortitudinem adversus omnia vitia dimicare debere, præcipue adversus avaritiam: quod in sancto Job docetur factum.

202. NOn est igitur mediocris nec discreta a ceteris animi fortitudo, quæ bellum cum virtutibus gerat: sed quæ sola defendat ornamenta virtutum omnium, & judicia custodiat, & quæ [b] inexpiabili prælio adversus omnia vitia decernat, invicta ad labores, fortis ad pericula, rigidior adversus voluptates, dura adversus illecebras, quibus aurem deferre nesciat, nec (ut dicitur) ave dicat, pecuniam negligat, * avaritiam fugiat tamquam labem quamdam, quæ virtutem effeminet. NIHIL ENIM tam contrarium fortitudini, quam lucro vinci. Frequenter pulsis hostibus, & inclinata in fugam adversariorum acie *, dum exuviis cæsorum

Matt. 10. 23. — Matt. 5. 8. — Job 1. 21. — Ibidem. — Ibidem 2. 10.

a Hic Rom. edit. jugulaverat voculam, *quia*, & pro *quærimus*, posuerat, *quæramus*, quod videlicet sensum quodammodo suspensum efficiat antiqua lectio: verum eamdem cum aliæ edit. ac mss. omnes exhibeant, nobis visa est in integrum restituenda. Quare periodum ita interpreteris, ut ejus pars ultima sit, *ne forte aggrediamur* &c. quæ verba tantumdem valent, ac si scriberetur, *caveamus ne aggrediamur* &c.

* Ibidem pag. 361. lin. 3. *Ad rem gerendam autem qui accedit, caveat ne id modo consideret* &c.

* Ibidem lin. 4. *In quo ipso considerandum est* &c.

* Ibidem lin. 6. *In omnibus autem negotiis* &c. Item lin. 47. *Fortis vero animi & constantis est non perturbari* &c.

* Cic. lib. 1. Offic. pag. 362. lin. 2. *Nec committere ut aliquando dicendum sit: Non putaram.*

b Benign. & alii nonnulli, *inexplebili prælio*: Fisc. *insuperabili.*

* Cic. Offic. lib. 1. pag. 360. lin. 15. *Quamobrem & hæc vitanda sunt, & pecuniæ* &c.

* Eodem sensu Polybius lib. 10. Histor. Καὶ πολλοὶ δή τινες κατορθώσαντες ταῖς ἐπιβολαῖς... οὐ μόνον ἐξέπεσον, ἀλλὰ τοῖς ὅλοις ἐσφάλησαν. Exemplum ejus rei ipsemet suggerit lib. 5. in Xenœta Antiochi præfecto Molonis perduellis arte ad internecionem deleto. Alia suppeditant Justinus lib. 1. in Cyro Tomyris astutia profligato, atque truncato: Corn. Tacitus libro 1. Annalium in Armenio Germanorum duce a Cæcina Germanici legato, & alii in aliis. Quæ quidem haud adnotaremus, nisi Christianorum, qui patrum memoria Turcas apud Erlam in Hungaria fusos ac stratos aviditate prædæ in se revocarunt, lugenda simul & erubescenda clades admoneret imperatores nostros alieno damno nihilo fieri cautiores. Prudenter ergo rex Israel libro 4. Regn. cap. 8. ne sibi prædæ occasione fraus strueretur, prospiciebat. Similiter etiam Romani observatione illius moris de quo Polybius lib. 10. jam allegato.

rum capitur prœliator, inter ipsos quos stravit, miserandus occubuit: & triumphis suis dejectæ legiones dum spoliis occupantur, hostem in se revocaverunt, qui fugerat.

203. Fortitudo igitur tam immanem pestem repellat & proterat, nec tentetur cupiditatibus, nec frangatur metu; quia virtus sibi constat, ut fortiter omnia persequatur vitia, tamquam virtutis venena: iracundiam velut quibusdam propulset armis, quæ tollat consilium, & tamquam ægritudinem vitet. Gloriæ * quoque caveat appetentiam, quæ frequenter nocuit immoderatius expetita, semper autem usurpata.

204. Quid horum sancto Job vel in virtute defuit, vel in vitio obrepsit? Quomodo laborem ægritudinis, frigoris, famis pertulit? Quomodo despexit salutis periculum? Numquid rapinis divitiæ coacervatæ, de quibus tanta inopibus affluebant? [a] Numqnid avaritiam census, aut voluptatis studia cupiditatesque excitavit? Numquid trium regum injuriosa contentio, vel servorum contumelia in iram excussit? Numquid gloria sicut levem extulit, qui imprecabatur gravia sibi, si umquam vel non voluntariam celavisset culpam, vel veritus esset multitudinem plebis, quominus annuntiaret eam in conspectu omnium? Neque enim consentaneæ sunt vitiis virtutes, [b] sed sibi constant. Quis igitur tam fortis quam sanctus Job: cui secundus adjudicari potest, qui parem vix reperit?

CAPUT XL.

Virtutem bellicam nostris etiam non defuisse, veterum exemplis, maximeque præclaro Eleazari facto demonstratur.

205. Sed fortasse aliquos * bellica defixos gloria tenet, ut putent solam esse præliarem fortitudinem; & ideo me ad hæc deflexisse, quia illa nostris deforet. Quam fortis Jesus Nave, ut uno prælio quinque reges captos sterneret cum populis suis? Deinde cum adversum Gabaonitas urgeret prælium, & vereretur ne nox impediret victoriam, magnitudine mentis & fidei clamavit: *Stet sol*; & stetit, donec victoria consummaretur. Gedeon in trecentis viris de ingenti populo & acerbo boste revexit triumphum. Jonathas adolescens [c] virtutem fecit in magno prælio. Quid de Machabæis loquar?

Josue 10. 5. & seq. — *Judic. 7. 8. & seq.* — *1. Reg 14. 1. & seq.* — *1. Mach. 2. 35. & seq.*

206. Sed prius de populo dicam Parrum, qui cum essent parati ad repugnandum pro templo Dei, & pro legitimis suis, dolo hostium die lacessiti sabbati, maluerunt vulneribus offerre nuda corpora, quam repugnare, ne violarent sabbatum. Itaque omnes læti se obtulerunt morti. Sed Machabæi considerantes quod hoc exemplo gens omnis posset perire, sabbato etiam, cum ipsi in bellum provocarentur, ulti sunt innocentium necem fratrum suorum. Unde postea stimulatus rex Antiochus, cum bellum accenderet per duces suos Lysiam, Nicanorem, Gorgiam, ita cum Orientalibus suis & Assyriis adtritus est copiis, ut quadraginta & octo millia in medio campi a tribus millibus prosternerentur.

207. Virtutem ducis Judæ Machabæi de uno ejus milite considerate. Namque Eleazarus cum supereminentem ceteris elephantum, lorica vestitum regia, adverteret, arbitratus quod in eo esset rex, cursu concitus in medium legionis [d] se proripuit, & abjecto elypeo, utraque manu interficiebat, donec pervenit ad bestiam, atque intravit sub eam, & subjecto gladio interemit eam. Itaque cadens bestia oppressit Eleazarum, atque ita mortuus est. Quanta igitur virtus animi! Primo, ut mortem non timeret: deinde, ut circumfusus legionibus inimicorum, in confertos raperetur hostes, medium penetraret agmen, & contemta morte ferocior, abjecto clypeo, utraque manu vulneratæ molem bestiæ subiret ac sustineret: post infra ipsam succederet, quo pleniori feriret ictu; cujus ruina inclusus magis quam oppressus, suo est sepultus triumpho.

1. Mac. 6. 43. & seq.

208. Nec fefellit opinio virum, quamvis regius fefellerit habitus; tanto enim virtutis spectaculo defixi hostes * inermem, occupatum incursare non ausi, post casum ruentis bestiæ sic trepidaverunt, ut impares se omnes unius virtuti arbitrarentur. Denique rex [e] Antiochos Lysiæ filius qui cum centum vinginti millibus hominum armatis venerat & cum triginta duobus elephantis; ita ut ab ortu solis per singulas

* Cic. lib. 1. pag. 359. lin. 46. *Facillime autem ad res injustas* &c. Item pag. 360. lin. 18. *Cavenda est etiam gloriæ cupiditas* &c.

a Ita mss. fere ad unum: edit. vero, *Numquid avaritia, cujus, aut voluptatis* &c.

b Mss. aliquot, *Sed sibi consistunt*, Benig. *Sed sibi contra sistunt*, quæ lectio, si vox *sibi* dispungeretur, non displiceret.

* Cic. Offic. lib. 1. pag. 361. lin. 7. *Sed cum plerique arbitrentur res bellicas majores esse* &c.

c Rom. edit. sola, *virtutem magnam fecit in prælio*.

d Edit. Gill. ac Rom. cum mss. aliquot, *se prorupit*: melius aliæ cum mss. pluribus ac potioribus, *se proripuit*. Rursus vero ubi ant. edit. & plures mss. *interficiebat bestiam*, elegantius edit. Rom. atque alii mss. licet pauciores, *interficiebat, donec pervenit* (Rom. edit. *perveniret*) *ad bestiam*.

* Quomodo *inermem*, qui gladio armatus utraque manu hostes interficiebat? Sed hoc ad abjectum clypeum referendum est, juxta illud Ciceronis orat. pro Cecina. pag. 45. *Arma esse suis nominibus alia ad tegendum, alia ad nocendum: quæ qui non habuerint eos inermes fuisse* &c.

e Sic edit. Gill. & Amerb. in marg. cum mss. longe plurimis: aliæ vero cum mss. nonnullis omittunt, *Lysiæ filius*; quod videlicet contrarium Scripturæ auctoritati videatur. Sed hoc loco *filius* idem est ac pupillus sive alumnus; creditus enim a patre fuerat Lysiæ fidei & quasi tutelæ hic Antiochus.

las bestias velut montes quidam splendor A armorum corusco, tamquam lampadibus ardentibus refulgeret, unius territus fortitudine, pacem rogaret. Itaque Eleazarus heredem virtutis suæ pacem reliquit. Sed hæc triumphorum sint.

CAPUT XLI.

Laudata Judæ ac Jonathæ magnitudine animi, martyrum in tolerando constantia, quæ pars non minima fortitudinis, ob oculos ponitur.

209. VErum quia fortitudo non solum secundis rebus, sed etiam adversis probatur; spectemus nunc Judæ Machabæi exitum. Is enim post victum Nicanorem regis Demetrii ducem, securior adversus viginti millia exercitus regis, cum nongentis viris bellum adorsus, volentibus his cedere, ne multitudine opprimerentur, gloriosam magis mortem, quam turpem fugam suasit: *Ne crimen*, inquit, *nostræ relinquamus gloriæ*. Itaque commisso prælio, cum a primo ortu diei in vesperam dimicaretur, dextrum cornu, in quo validissimam manum advertit hostium, aggressus facile avertit. Sed dum fugientes sequitur, a tergo vulneri locum præbuit: ita gloriosiorem triumphis locum mortis invenit.

1. Mach. 9. 1. & seq.

210. Quid Jonatham fratrem ejus adtexam, qui cum parva manu adversus exercitus regios pugnans, deserros a suis, & cum duobus tantum relictus reparavit bellum, avertit hostem, fugitantes suos ad societatem revocavit triumphi?

211. Habes fortitudinem bellicam, in qua non mediocris honesti ac decori forma est, quod mortem servituti præferat ac turpitudini. Quid autem de martyrum dicam passionibus? Et ne longius evagemur, E non minores de superbo rege Antiocho Machabæi * pueri revexerunt triumphos, quam parentes proprii. Siquidem illi armati, isti sine armis vicerunt. Stetit invicta septem puerorum cohors, regiis cincta legionibus: defecerunt supplicia, cesserunt tortores, non defecerunt martyres. Alius corium capitis exutus, speciem mutaverat, virtutem auxerat. Alius linguam jussus amputandam promere, respondit: Non solum Dominus audit loquentes, qui audiebat Moysen tacentem. Plus audit tacitas cogitationes suorum, quam voces omnium. Linguæ flagellum times, flagellum sanguinis non times? Habet & sanguis vocem suam, qua clamat ad Deum, sicut clamavit in Abel.

2. Mach. 7. 1. & seq.

Exod. 14. 15.

B

Gen. 4. 10.

212. Quid de matre loquar, quæ spectabat læta filiorum quot funera tot trophæa, & morientium vocibus tamquam psallentium cantibus delectabatur, pulcherrimam ventris sui citharam in filiis cernens, & pietatis harmoniam omni lyræ numero dulciorem?

2. Mach. 7. 20. & seq.

C

213. Quid de * bimulis loquar, qui ante palmam victoriæ acceperunt, quam sensum naturæ? Quid de sancta Agne, quæ in duarum maximarum rerum posita periculo, castitatis & salutis, castitatem protexit, salutem cum immortalitate commutavit?

214. Non prætereamus etiam sanctum Laurentium, qui cum videret Xystum episcopum suum ad martyrium duci, flere cœpit, non passionem illius, sed suam remansionem. Itaque his verbis appellare cœpit: Quo progrederis sine filio, pater: quo sacerdos sancte sine diacono properas tuo? Numquam sacrificium sine ministro offerre consueveras. Quid in me ergo displicuit, pater? Num degenerem probasti? Experire certe utrum idoneum ministrum elegeris. Cui commisisti Dominici a sanguinis consecrationem, cui consummandorum consortium sacramentorum, huic sangui-

D

a

---

* Non pigeat conferre hanc narrationem de martyrio fratrum Machabæorum cum eorumdem historia lib. 2. de Jacob & Vita beata cap. 11. latius exposita, nec non cum illis cap. seq. num. 53. verbis: *Quæ cithara dulciores edere cantus* &c. videbisque alteram alteri exemplari loco fuisse propositam.

* Infantes intelligit a bimatu & infra Herodis jussu trucidatos, quos Ecclesiæ traditio semper numeravit inter martyres. Non incongruum scilicet esse creditum est, ut quibus ad peccati debitum aliena voluntas suffecerat, eis etiam sufficeret ad gloriæ meritum aliena, id est, Christi voluntas, & parentum dolor. *Quando Rachel ploravit filios suos, ut lacrymis ablutos suis pro Christo offerret infantes*, ut Ambrosius ipse loquitur epist. ad Horontianum, olim in vet. edit. 39. quam inde avulsam Rom. edit. Inter Enarrationes in Genesim collocarunt. Habuerunt varii SS. Patres sermones in natalem SS. Innocentium; maxime vero Augustinus atque Bernardus, quos consule.

a Ita vet. edit. quibus consentiunt omnes mss. nisi quod unus e Vat. & decem e Gall. habent *Dominici corporis & sanguinis consecrationem*. At Rom. edit. ab omnibus & scriptis & excusis Ambr. cod. discedens pro *consecrationem* reposuit *dispensationem*. Ex qua mutatione causam legitimam habere se sibi visi sunt heterodoxorum non pauci, ut corruptionem ac malam editorum fidem clamarent avidissime. Sed non satis consulta illiure accusatio; meminisse enim ipsos oportuerat Hospinianum lib. 5. Hist. Sacram. cap. 6. non editioni Rom. quæ jam multis ab annis vulgata fuerat, verum Eutropio corruptionem hanc adtribuere. Nec forte vacat etiam temeritate hæc ipsa Hospiniani insimulatio. Etenim non solum in vita beati Sixti apud Lipomanum, Venetæ edit. an. 1554. verum etiam in vita sancti Laurentii, ut habetur in legenda Lombardica Jac. Genuensis excusa Nuremburgi an. 1487. legimus *Dominici sanguinis dispensationem*: quod quidem haud levi indicio sit, alicubi extare exemplar aliquod, in quo sic legatur. Verumtamen antiquiori atque genuinæ, minimeque, ut cum Card. Bona dicamus, formidandæ lectioni standum sit. Enimvero sumitur *consecratio* vel pro ipso consecrandi actu, vel pro ejusdem effectu, id est, jam peracta consecratione, quorum neutrum a sensu catholico abhorret. Nam si placeat prima ratio, quid mirum Diacono consecrationem adscribi, cum Guerricus abbas serm. 5. de Purif. etiam populum adserat consecrare? Sane Diacono competit non tamquam uni e fidelium conventu, sed tamquam primarii consecrantis sacerdotis ministro illius actioni cooperari per modum cujusdam, ut sic loquamur, concelebrationis: quo spectat Synodi Rom. can. 3. ad episcop. Gall. apud Sirmond. Tom. 1. Conc. Gall. Et hoc sensu accipiendos putamus locos duos, alterum Petri Blesensis epist. 123. ad episc. Londin. alterum Petri Cant. lib. de Verbo Mirif. cap. 41 quorum utrumque Hallerius lib. 3. Hierar. pag. 375. de sola dispensatione, priorem vero de sola præsentia Cardin. Bona lib. 1. Rer. Liturg. cap. 25. num. 4. interpretatur, quos consule, sicut & Menardum nostrum in Sacrament. S. Gregorii. Porro secunda *consecrationis* acceptio, nimirum pro rei consecratæ distri-

guinis tui consortium negas? Vide ne periclitetur judicium tuum, dum fortitudo laudatur. ABJECTIO discipuli detrimentum est magisterii. Quid quod illustres & præstantes viri discipulorum certaminibus quam suis vincunt? Denique Abraham filium obtulit, Petrus Stephanum præmisit. Et tu, pater, ostende in filio virtutem tuam, offer quem erudisti; ut securus judicii tui comitatu nobili pervenias ad coronam.

Gen. 22. 9. Act. 7. 57.

215. Tunc Xystus ait: Non ego te, fili, relinquo ac desero: sed majora tibi debentur certamina. Nos quasi senes levioris pugnæ cursum recipimus: te quasi juvenem manet gloriosior de tyranno triumphus. Mox venies, flere desiste, post triduum me sequeris. a Sacerdotem & levitam hic medius numerus decet. Non erat tuum sub magistro vincere, quasi adjutorem quæreres. Quid consortium passionis meæ expetis? Totam tibi hereditatem ejus dimitto. Quid præsentiam meam requiris. Infirmi discipuli magistrum præcedant, fortes sequantur; ut vincant sine magistro, qui jam non indigent magisterio. Sic & Elias Elizæum reliquit. Tibi ergo mando nostræ virtutis successionem.

216. Talis erat contentio, digna sane de qua certarent sacerdos & minister, quis prior pateretur pro Christi nomine. In fabulis ferunt tragicis excitatos theatri magnos esse plausus, cum se Pylades Orestem diceret, Orestes, ut erat, Orestem se esse adseverarer: ille ut pro Oreste necaretur, Orestes ne Pyladem pro se pateretur necari. Sed illis non licebat vivere, quod uterque esset patricidii reus: * alter qui fecisset, alter qui adjuvisset. Hic Laurentium sanctum ad hoc nullus urgebat, nisi amor devotionis; tamen & ipse post triduum, cum illuso tyranno, impositus super craticulam exureretur: *Assum est*, inquit, *versa & manduca*. Ita animi virtute vincebat ignis naturam.

CAPUT XLII.

Potestates non irritandas, neque adulationi præbendas aures.

217. CAvendum etiam reor, ne dum aliquid nimia gloriæ ducuntur cupiditate, insolentius abutantur potestatibus, & plerumque aversos a nobis animos gentilium in studia persecutionis excitent, atque inflamment ad iracundiam. Itaque ut illi perseverare possint, & supplicia vincere, quantos perire faciunt?

218. * Prospiciendum etiam ne adulantibus aperiamus aurem; emolliri enim adulatione, non solum fortitudinis non esse, sed etiam ignaviæ videtur.

CAPUT XLIII.

De temperantia, & præcipuis ejus partibus, nimirum animi tranquillitate ac moderatione, honestatis cura, & decoris consideratione.

219. QUoniam de tribus virtutibus diximus, * restat ut de quarta virtute dicamus, quæ temperantia ac modestia vocatur: in qua maxime tranquillitas animi, studium mansuetudinis, moderationis gratia, honesti cura, decoris consideratio spectatur & quæritur.

220. Ordo igitur quidam vitæ nobis tenendus est, ut a verecundia prima quædam fundamenta ducantur: quæ socia ac familiaris est mentis placiditati, protervitæ fugitans, ab omni aliena luxu, sobrietatem diligit, honestatem fovet, decorum illud requirit.

221. Sequatur conversationis electio, * ut adjungamor probatissimis quibusque senioribus. NAMQUE ut æqualium usus dulcior, ita senum tutior est, qui magisterio quodam & ductu vitæ colorat mores adolescentium, & velut murice probitatis

distributione, omni prorsus caret offendiculo, maximeque nobis arridet: tum quia vox *commisisti* aliquid jam perfectum signat, & aliæ illæ *consummandorum consortium sacramentorum*, pulcm ad eamdem dispensationem referuntur: tum quia proprium Diaconorum officium erat plebi Dominicum sanguinem administram, quemadmodum Conc. Aquisgr. cap. 7. *Nam sicut in sacerdote*, inquit, *consecratio, ita in ministro dispensatio sacramenti est. Ille oblata sanctificat, hic sanctificata dispensat*. Quæ verba etiam reperire est apud Isidorum lib. 2. off. Eccl. cap. 8., & veterem auctorem qui Hieronymi titulum falso præfert. Coactior autem hic ei non videbitur explicatio, qui cum Ant. Godello Historiæ Eccl. Tom. 1. pag. 570. perpenderit in ipso missæ sacrificio dum in calice particula hostiæ sacræ immittitur, consecrationem sumi pro in consecrata. Huc adde quod ait Cardinalis Bona loco laudato, dici diaconum consecrare, *quatenus sanguinem dispensat, qui est consecratio & sanctificatio nostra, & fons atque essentia omnis sanctificationis*. Apage ergo vanum quorumdam cum Hospiniano commentum, qui loco citato & lib. 1. ejusdem Hist. Sacr. cap. 24. ex his Ambrosii verbis exprimere conatur licuisse olim diaconis in sacerdotum absentia eucharistiam conficere. Nam præterquam quod in mss. plusquam 24. & in omnibus scriptoribus a quibus hic idem locus citatur, *corporis* Dominici omittitur mentio; ipsemet sanctus Levita non sacrificantem, sed sacrificantis ministrum se profitetur, nec de sacerdotis absentia loquitur, sed de consortio. Quapropter sicubi diaconos alio sensu legitur consecrasse, id superbiæ ac temerariæ adscribendum est usurpationi.

a Omnes edit. & mss. aliquot, *inter sacerdotem* &c. At plures mss. omittunt, *inter*. Cum autem per *sacerdotem* episcopus intelligatur, & per *levitam* diaconus (nam ut postea Syn. Aquisgr. cap. 7. ex lib. 2. Constit. Apost. cap. 25. & epist. 8c. sancti Hieron. definivit: *Diaconorum ordo a tribu Levi accepit exordium*) apte adseritur inter utrumque tribuum interstitium convenire; sunt enim tres in hierarchia distincti gradus, episcopi, presbyteri ac diaconi, ut Patres Tridentini majorum traditioni adhærentes, confirmarunt.

* *Alter qui fecisset*, id est, Orestes qui matrem Clytemnestram in ultionem occisi ab ea patris Agamemnonis interemerat. *Alter qui adjuvisset*, Pylades nimirum ejusdem Orestis cognatus atque amicus adeo fidelis, ut uterque pro veræ amicitiæ forma fuerit habitus. Hic autem locus desumtus translatusque est, non ex Euripidis *Iphigenia in Tauris*, ut in margine notavit Rom. edit. sed ex Cicer. lib. 5. de Fin. Bon. & Mal. pag. 100. & Dial. de Amic. pag. 412. ubi hos plausus in M. Pacuvii tragœdia excitatos narrat.

* Cic. Offic. lib. 1. pag. 363 lin. 30. *Cavendum est ne assentatoribus patefaciamus aures, nec adulari nos sinamus* &c.

* Ibidem lin. 44. *Sequitur ut de illa reliqua parte honestatis dicendum sit, in qua verecundia* &c.

* Cic. Offic. lib. 2. pag. 368. lin. 5. *Est igitur adolescentis majores natu* &c. Item lib. 2. pag. 380. lin. 38. *Facillime autem, & in optimam partem cognoscuntur adolescentes* &c.

tatis inficit. Namque si hi qui sunt ignari locorum, cum solertibus viarum iter adoriri gestiunt; quanto magis adolescentes cum senibus debent novum sibi iter vitæ aggredi, quo minus errare possint, & a vero tramite virtutis deflectere? Nihil enim pulcrius quam eosdem & magistros vitæ & testes habere.

222. Quærendum etiam in omni actu * quid personis, quid temporibus conveniat atque ætatibus, quid etiam singulorum ingeniis sit accommodum. Sæpe enim quod alterum decet, alterum non decet. Aliud juveni aptum, aliud seni: aliud in periculis, aliud in rebus secundis.

223. Saltavit ante arcam Domini David: non saltavit Samuel; nec ideo ille reprehensus, sed magis iste laudatus. Mutavit vultum a contra regem, cui nomen Achis: at hoc si fecisset remota formidine quo minus cognosceretur, nequaquam levitatis reprehensione carere potuisset. Saul quoque vallatus choro prophetarum, etiam ipse prophetavit; & de solo quasi indigno memoratum est: *Et Saul inter prophetas!*

(2. Reg. 6. 14. — 1. Reg. 21. 13. — Ibid. 19. 24.)

CAPUT XLIV.

Officia sibi congrua quemque studere oportere: sed multos impediri paternorum imitatione studiorum; contra quam Ecclesiastici viri faciunt.

224. Unusquisque igitur suum ingenium * noverit, & ad id se applicet, quod sibi aptum elegerit. Itaque quid sequatur, prius consideret. Noverit bona sua, sed etiam vitia cognoscat: æqualemque se judicem sui præbeat; ut bonis intendat, vitia declinet.

225. Alius * distinguendæ lectioni aptior, alius psalmo gratior, alius exorcizandis qui malo laborant spiritu, sollicitior, alius sacrario oportunior habetur. Hæc omnia spectet sacerdos, & quid cuique congruat, id officii deputet. Quo etenim unumquemque suum ducit ingenium, aut quod officium decet, id majore b impletur gratia.

226. Sed id cum in omni vita difficile, tum in nostro actu difficillimum est. * Amat enim unusquisque sequi vitam parentum. Denique plerique ad militiam feruntur, quorum militaverunt parentes, alii ad actiones diversas.

227. In ecclesiastico vero officio nihil rarius invenias quam eum qui sequatur institutum * patris: vel quia gravis deterret actus, vel quia in lubrica ætate difficilior abstinentia, vel quia alacri adolescentiæ videtur vita obscurior; & ideo ad ea convertuntur studia, quæ plausibiliora arbitrantur. Præsentia quippe plures quam futura præferunt. Illi autem præsentibus, nos futuris militamus. Unde quo præstantior causa, eo debet esse cura attentior.

CAPUT XLV.

De pulcro & honesto: quid sit inter illa discriminis tam apud prophanos auctores, quam sacros.

228. Teneamus igitur verecundiam, & eam quæ totius vitæ ornatum attollit, modestiam. Non enim mediocre est rebus singulis modum servare, atque impartiri ordinem, * in quo vere prælucet illud quod decorum dicitur: quod ita cum honesto jungitur, ut separari non queat. Siquidem & quod decet, honestum est: & quod honestum est, decet; ut magis in sermone distinctio sit, quam in virtute discretio. Differre enim ea inter se intelligi potest, explicari non potest.

229. Et ut conemur aliquid eruere distinctionis, * honestas velut bona valetudo est, & quædam salubritas corporis: decus autem tamquam venustas & pulcritudo. Sicut ergo pulcritudo super salubritatem ac valetudinem videtur excellere, & tamen sine his esse non potest, neque ullo separari modo; quoniam nisi bona valetudo sit, pulcritudo esse ac venustas non potest: sic honestas decorum illud in se continet, ut ab ea profectum videatur, & sine ea esse non possit. Velut salubritas igitur totius operis actusque nostri honestas est, & sicut species est decorum, quod cum honestate con

* Ibidem pag. 365. lin. 42. *Altera autem quæ proprie singulis est attributa; ut enim in corporibus* &c.

a Edit. & mss. non pauci, *coram rege*: alii vero non pauciores, sed iidem antiquiores, *contra regem*: id est, ex adverso regis.

* Cic. Offic. lib. 1. pag. 366. lin. 16. *Admodum autem tuenda sunt sua cuique* &c. Et infra lin. 40. *Suum igitur quisque noscat ingenium* &c. Item pag. 367. lin. 30. *In qua deliberatione ad suam cujusque naturam, consilium est omne revocandum* &c.

* Quamvis hic nulla fiat mentio acolythi & ostiarii, minime tamen hinc sequitur eorum ordines in Ecclesia tum temporis non exstitisse, cum illi quatuor qui recensentur, tantum exempli causa memorentur. Quod autem cum lectore atque exorcista numerantur psalmista & sacrarii custos, quorum apud nos jam nulli sunt ordines; hoc inde putamus factum quod cum minores illi clericatus ecclesiasticæ tantum institutionis sint, pro variis necessitatibus modo aucti, modo imminuti ab Ecclesia reperiuntur. De psalmista quidem sive cantore loquitur Conc. Carthag. 3. can. 21. item 4. can. 10. Gregorius magnus lib. 11. 54. Ordo Rom. & alii: de custode vero sacrarii atque ipsius officio dicemus ad caput hujus libri 50. Observa interim non omnes omnibus, sed singulis singulos ordines tribui solitos: nec non in episcopi positum fuisse arbitrio quem cui ordini destinaret.

b Ita mss. melioris notæ: alii vero & edit. *majore implet gratia*, parum admodum diverso sensu.

* Cic. Offic. lib. 1. pag. 367. lin. 5. *Quorum vero patres aut majores aliqua gloria præstiterunt, eorum plerique in hoc genere* &c.

* *Patris*, spiritalis scilicet, id est, institutoris ac magistri: aut si contenderis patrem naturalem intelligendum, minime sane repugnabimus, modo intellexeris de patre in minoribus tantum gradibus constituto; & catenus de initiatis majoribus, quatenus eos liberos ante ordinationem suam susceperit. Etenim abhoc ultimo necessariae servandam continentiam Ambrosium nostrum docuisse postea suo loco evidentissime ostendemus.

* Cic. Offic. lib. 1. pag. 363. lin. 47. *Hoc loco continetur id quod dici latine decorum potest* &c.

* Ibidem pag. 364. lin. 10. *Ut enim venustas & pulcritudo corporis secerni non potest a valetudine* &c.

confusum, opinione distinguitur. Nam etsi in aliquo videatur excellere, tamen in radice est honestatis, sed flore præcipuo, ut sine ea decidat, in ea floreat. Quid enim est honestas, nisi quæ turpitudinem quasi mortem fugiat? Quid vero inhonestum, nisi quod ariditatem ac mortem adferat? Virente igitur substantia virtutis, decorum illud tamquam flos emicat, quia radix salva est: at vero [a] propositi nostri radice vitiosa, nihil germinat.

230. Habes hoc in nostris aliquanto expressius. Dicit enim David: *Dominus regnavit decorem induit*. Et Apostolus ait: *Sicut in die, honeste ambulate*. Quod Græci dicunt εὐσχημόνως, hoc autem proprie significat, bono habitu, bona specie. Deus ergo primum hominem cum conderet, bona habitudine, bona membrorum compositione formavit, & optimam ei speciem dedit. Remissionem non dederat peccatorum: sed posteaquam renovavit eum spiritu, & infudit ei gratiam, qui venerat in servi forma, & in hominis specie adsumsit decorem redemtionis humanæ. Et ideo dixit Propheta: *Dominus regnavit, decorem induit*. Deinde alibi dicit: *Te decet hymnus, Deus, in Sion*; hoc est dicere: Honestum est ut te timeamus, te diligamus, te precemur, te honorificemus, scriptum est enim: *Omnia vestra honeste fiant*. Sed possumus & hominem timere, diligere, rogare, honorare: hymnus specialiter Deo dicitur. Hoc tamquam excellentius ceteris credere est decorum, quod deferimus Deo. Mulierem quoque [b] in habitu ornato orare convenit: sed specialiter eam decet orare velatam, & orare promittentem castitatem cum bona conversatione.

(Ps. 92. 1. — Rom. 13. 13. — Ps. 64. 2. — 1. Cor. 14. 40. — 1. Tim. 2. 9. & 10.)

CAPUT XLVI.

Proponitur bifida decori divisio: tum postquam ostensum est quod secundum naturam sit, honestum: quod secus, turpe censendum; exemplis illustratur hæc ipsa divisio.

231. Est igitur decorum quod præeminet, cujus * divisio gemina est. Nam est decorum quasi generale, quod per universitatem funditur honestatis, & quasi in toto spectatur corpore: est etiam speciale, quod in parte aliqua enitet. Illud generale ita est, ac si æquabilem formam atque universitatem honestatis in omni actu suo habeat concinentem; cum omnis sibi ejus vita consentit, nec in ulla aliqua re discrepat: hoc speciale, cum aliquem actum in suis habet virtutibus præeminentem.

232. Simul illud adverte quod & * decorum est secundum naturam vivere, secundum naturam degere, & turpe est, quod sit contra naturam. Ait enim Apostolus quasi interrogans: *Decet mulierem non velatam orare Deum? Nec ipsa natura [c] docet vos quod vir quidem si comam habeat, ignominia est illi; quoniam contra naturam est?* Et iterum dicit: *Mulier vero si capillos habeat, gloria est illi*. Est enim secundum naturam, quoniam quidem capilli pro velamine sunt; hoc est enim naturale velamen. Personam igitur nobis & speciem natura ipsa dispensat, quam servare debemus: utinamque & innocentiam ejus custodire possimus, nec acceptam nostra malitia mutaret.

233. Habes hoc decorum generale, quia fecit Deus mundi istius pulcritudinem. Habes & per partes, quia cum faceret Deus lucem, & diem noctemque distingueret, cum conderet cælum, cum terras & maria separaret, cum solem & lunam & stellas constitueret lucere super terram, probavit singula. Ergo decorum hoc, quod in singulis mundi partibus elucebat, in universitate resplenduit, sicut probat Sapientia, dicens: *Ego eram cui applaudebat ... cum lætaretur orbe perfecto*. Similiter ergo & in fabrica humani corporis grata est uniuscujusque membri portio: sed plus in commune compositio membrorum apta delectat, quod ita sibi quadrare & convenire videantur.

(1. Cor. 11. 13. — Ibidem 15. — Genes. 1. 3. & seq. — Prov. 8. 30. & 31.)

CAPUT XLVII.

Ut in vita nostra eluceat decorum illud, quid præstare nos oporteat, quosve appetitus refrenare?

234. Si quis igitur * æquabilitatem universæ vitæ, & singularum actionum modos servet, ordinem quoque, & constantiam dictorum atque operum, moderationemque custodiat, in ejus vita decorum illud excellit, & quasi in quodam speculo elucet.

235. Ac-

a Mss. aliquot, *in virtute propositi nostri*; at commodius in aliis, nec non in edit. deest, *in virtute*.

b Rom. edit. *in habitu ordinato*: cetera non modo cum mss. sed etiam cum vulgata vers. *in habitu ornato* ex græco scilicet, ἐν καταστολῇ κοσμίῳ. Rursus vero eadem edit. Rom. pro eo quod aliæ, ac mss. plures habent, *cum bona conversatione*, reposuit cum nonnullis, *per bonam conversationem*, respiciens scilicet ad illud Apostoli ex loco citato, ἀλλ' (ὃ πρέπει γυναιξὶν ἐπαγγελλομέναις θεοσέβειαν) δι' ἔργων ἀγαθῶν *promittentes pietatem per bona opera*: ubi Ambrosius *pietatem* etiam mutavit in *castitatem*.

* Cic. Offic. lib. 1. pag. 364. lin. 23. *Est autem ejus descriptio duplex. Nam & generale quoddam decorum* &c.

* Ibidem lin. 25. *Decorum id esse quod consentaneum sit hominis excellentiæ* &c. Item infra lin. 40. *Officium autem quod ab eo ducitur, hanc primum* &c. Ibidem pag. 367. lin. 31. *Nam cum in omnibus quæ aguntur* &c.

c Omnes edit. *nec docet quod vir* &c. sed contra mss. auctoritatem, quibus etiam suffragatur textus Apostolicus, διδάσκει ὑμᾶς, ὅτι ἀνὴρ &c. non vero διδάσκει ὅτι &c.

* Cic. Offic. lib. 1. pag. 364. lin. 33. *Sic hoc decorum quod elucet in vita, movet* &c.

235. Accedat tamen * suavis sermo, ut conciliet sibi affectum audientium, gratumque se vel familiaribus, vel civibus, vel, si fieri potest, omnibus præbeat. Neque adulantem se, neque adulandum cuiquam exhibeat; alterum enim calliditatis est, vanitatis alterum.

236. Non * despiciat quid de se unusquisque & maxime vir optimus sentiat; hoc enim modo discit bonis deferre reverentiam. Nam negligere bonorum judicia vel arrogantiæ, vel dissolutionis est: quorum alterum superbiæ adscribitur, alterum negligentiæ.

237. Caveat etiam * motus animi sui; ipse enim sibi & observandus & circumspiciendus est: & ut adversum se cavendus, ita etiam de se tuendus. Sunt enim motus, in quibus est appetitus ille, qui quasi quodam prorumpit impetu; unde græce ὁρμὴ dicitur, quod vi quadam se repente proripiat. Non mediocris in his vis quædam animi atque naturæ est. Quæ tamen vis gemina est, una in appetitu, altera in ratione posita, quæ appetitum refrænet, & sibi obedientem præstet, & ducat quo velit: & tamquam sedulo magisterio edoceat quid fieri, quid evitari oporteat, [a] ut bonæ domitrici obtemperet.

238. Solliciti enim debemus esse, * ne quid temere aut incuriose geramus, aut quidquam omnino cujus probabilem non possimus rationem reddere. Actus enim nostri causa, etsi non omnibus redditur, tamen ab omnibus examinatur. Nec vero habemus, in quo nos possimus excusare. Nam etsi vis quædam naturæ in omni appetitu sit; * tamen idem appetitus rationi subjectus est lege naturæ ipsius, & obedit ei. Unde boni speculatoris est ita prætendere animo, ut appetitus neque præcurrat rationem, neque deserat; ne præcurrendo perturbet atque excludat, eamque deserendo destituat. PERTURBATIO tollit constantiam, destitutio prodit ignaviam, accusat pigritiam. Perturbata enim mente latius se ac longius fundit appetitus, & tamquam efferato impetu frænos rationis non suscipit, nec ulla sentit aurigæ moderamina, quibus possit reflecti. Unde plerumque non solum * animus exagitatur, amittitur ratio; sed etiam inflammatur vultus, vel iracundia, vel libidine: pallescit timore, voluptate se non capit, & nimia gestit lætitia.

239. Hæc cum fiunt, abjicitur illa * naturalis quædam censura, gravitasque morum: nec teneri potest illa quæ in rebus gerendis atque consiliis sola potest auctoritatem suam, atque illud quod deceat tenere, constantia.

240. Gravior autem appetitus * ex indignatione nimia nascitur, quam acceptæ plerumque accendit injuriæ dolor. De quo satis nos psalmi quem in præfatione posuimus, præcepta instruunt. Pulcre autem & hoc accidit, ut scripturi de Officiis, ea præfationis nostræ assertione uteremur, quæ & ipsa ad officii magisterium pertineret. *Cap. 1. 6. & 7.*

241. * Sed quia supra, ut oportebat, perstrinximus quemadmodum unusquisque cavere possit, ne excitetur accepta injuria, verentes ne præfatio prolixior fieret, nunc de eo uberius disputandum arbitror. Locus enim opportunus est, ut in partibus temperantiæ dicamus quemadmodum reprimatur iracundia.

CAPUT XLVIII.

Repetito compescendæ iracundiæ argumento, tres eorum qui lacessuntur injuriis, ordines explicantur: ad quorum perfectissimum Apostolus ac David dicuntur pervenisse: ubi ex occasione quadam hujus ac futuræ vitæ traduntur discrimina.

242. Tria itaque genera esse hominum injuriam accipientium in scripturis divinis demonstrare volumus, si possumus. Unum est eorum quibus peccator insultat, [b] conviciatur, inequitat. Iis quia deest justitia, pudor crescit, augetur dolor. Horum similes plurimi de meo ordine, de meo numero. Nam mihi infirmo si quis injuriam faciat, forsitan, licet infirmus, donem injuriam meam. Si crimen objiciat, non sum tantus, ut sim contentus conscientia mea, etiamsi me ejus objecti alienum noverim: sed cupio abluere [c] ingenui pudoris notam, tamquam infirmus. Ergo oculum pro oculo, & dentem pro dente exigo, & convicium convicio rependo.

243. Si

* Ibidem pag. 370. lin. 3. *Maximeque curandum, eos quibuscum sermonem conferimus & vereri & diligere videamur.*

* Ibidem pag. 364. lin. 35. *Adhibenda est igitur quædam reverentia adversus homines* &c.

* Ibidem lin. 44. *Neque enim solum corporis .... sed multo etiam magis animi* &c.

a Omnes edit. ac mss. aliquot, *ut bonæ dominatrici*: alii plures potioresque, *ut bonæ domitrici*. Aptius id quidem; refertur enim ad superiora, *quæ appetitum refrænet* &c.

* Cic. Offic. lib. 1. pag. 364. lin. 48. *Omnis autem actio vacare debet temeritate & negligentia* &c.

* Cic. lib. 1. Offic. lin. 1. *Efficiendum autem est ut appetitus rationi obediant* &c.

* Ibidem pag. 365. lin. 6. *A quibus non modo animi perturbantur, sed etiam corpora. Licet ora ipsa cernere* &c.

* Ibidem lin. 22. *Neque enim ita generati ..... sed ad severitatem potius* &c.

* Ibidem pag. 370. lin. 22. *Rectum est autem etiam in illis contentionibus quæ cum inimicissimis fiunt* &c.

* In superior edit. hoc erat initium cap. 48. sed incommode.

b Mss. aliquot, *conviciatur iniquus*: unus, *conviciatur iniquitates*: alii non pauci, *conviciatur iniquitas*: aliqui & edit. Amerb. *conviciatur iniquitate*. nonnulli, ac Erasm. & Gill. *conviciatur, iniquitat*: duo, *conviciatur, iniquitates increat*: ceteri denique atque edit. Rom. *conviciatur, inequitat*: Quod verbum a scribis minime intellectum tantam peperit diversitatem, cum hic *inequitat*, nihil aliud sit, quam veluti calcaribus incitat exagitatque.

c Mss. nonnulli, *infecti pudoris notam*.

243. Si vero is sum qui proficiam, etsi nondum perfectus, non retorqueo contumeliam: & si [a] influat ille convicium, & inundet aures meas contumeliis, ego taceo, & nihil respondeo.

244. Si vero perfectus sim (verbi gratia loquor, nam veritate infirmus sum) si ergo perfectus sim, benedico maledicentem, sicut benedicebat & Paulus, qui ait: *Maledicimur, & benedicimus*. (1. Cor. 4. 12.) Audierat enim dicentem: *Diligite inimicos vestros, orate pro calumniantibus & persequentibus vos*. (Matt. 5. 44.) Ideo ergo Paulus persecutionem patiebatur, & sustinebat, quia vincebat & mitigabat humanum affectum propositæ mercedis gratia; ut filius Dei fieret, si dilexisset inimicum.

245. Tamen & sanctum David in hoc quoque genere virtutis imparem Paulo non fuisse edocere possumus. Qui primo quidem cum malediceret ei filius Semei, & crimina objiceret, tacebat & humiliabatur, (2. Reg. 16. 7. & seq. Ps. 38. 3.) & silebat a bonis suis, hoc est, bonorum operum conscientia: deinde expetebat maledici sibi, quia maledicto illo divinam adquirebat misericordiam.

246. Vide autem quomodo & humilitatem & justitiam & prudentiam emerendæ a Domino gratiæ reservaverit. Primo dixit: *Ideo maledicis mihi, quia Dominus dixit illi ut maledicat*. (2. Reg. 16. 10) Habes humilitatem; quia ea quæ divinitus imperantur, æquanimiter quasi servulus ferenda arbitrabatur. Iterum dixit: *Ecce filius meus qui exivit de ventre meo, quærit animam meam*. (Ibidem 11.) Habes justitiam; si enim a nostris graviora patimur, cur indigne ferimus quæ inferuntur ab alienis? Tertio ait: *Dimitte illum ut maledicat; quoniam dixit illi Dominus, ut videat humiliationem meam, & retribuat mihi Dominus pro maledicto hoc*. (Ibidem 11.) Nec solum conviciantem pertulit, sed etiam lapidantem & sequentem illæsum reliquit, (Ibidem 19. 24.) quin etiam post victoriam petenti veniam libenter ignovit.

247. Quod ideo inserui, ut Evangelico spiritu sanctum David non solum inoffensum, sed etiam gratum fuisse convicianti docerem, & delectatum potius quam exasperatum injuriis, pro quibus mercedem sibi reddendam arbitrabatur. Sed tamen quamvis perfectus, adhuc perfectiora quærebat. Incalescebat injuriæ dolore, quasi homo [b]: sed vincebat quasi bonus miles; tolerabat quasi athleta fortis. Patientiæ autem finis, promissorum exspectatio, & ideo dicebat: *Notum fac mihi, Domine, finem meum, & numerum dierum meorum, quis est, ut sciam quid desit mihi*. (Ps. 38. 5.) Finem illum quærit promissorum cælestium, vel illum, quando unusquisque surget in suo ordine: *Primitiæ Christus, deinde hi qui sunt Christi, qui in adventum ejus crediderunt, deinde finis*. (1. Cor. 15. 23) Tradito enim regno Deo & Patri, & evacuatis omnibus potestatibus, ut Apostolus dixit, perfectio incipit. Hic ergo impedimentum, hic infirmitas etiam perfectorum, illic plena perfectio. Ideo & dies illos requirit vitæ æternæ, qui sunt, non qui prætereunt; ut cognoscat quid sibi desit, quæ terra sit repromissionis, perpetuos fructus ferens, quæ prima apud patrem mansio, quæ secunda, quæ tertia, in quibus pro ratione meritorum unusquisque requiescet.

248. Illa igitur nobis expetenda, in quibus perfectio, in quibus veritas est. Hic umbra [c], hic imago, illic veritas. Umbra in Lege, imago in Evangelio, veritas in cælestibus. (Hebr. 10. 1. & seq.) Ante agnus offerebatur, offerebatur & vitulus, nunc Christus offertur: sed offertur quasi homo, quasi recipiens passionem; & offert se ipse quasi sacerdos, ut peccata nostra dimittat: hic in imagine, ibi in veritate, ubi apud patrem pro nobis quasi advocatus intervenit. Hic ergo in imagine ambulamus, in imagine videmus: illic facie ad faciem, ubi plena perfectio; quia perfectio omnis in veritate est.

CA-

a Edit. & pauci mss. *influat ille conviciis*: alii mss. longe plurimi ..... *convicium*. Rursus vero ubi edit. & mss. plerique *nihil respondeo*: mss. nonnulli habent; *nihil respondo*.

b Ita mss. plures ac probatiores: alii nonnulli, atque edit. *Sed vincebat spiritu quasi* &c.

c Thuan. cod. ac tres alii, *hic imago, veritas in cælestibus*. Verum alia lectio non solum multo pluribus mss. omnibusque edit. nititur, verum etiam consensione alterius loci ex Expos. Psal. 38. num. 25. ubi hæc eadem verba sine ulla diversitate legere est. Porro Edm. Albertinus lib. 2. cap. 2. pag. 505. his Ambrosii verbis *imago in Evangelio*, & *in imagine* &c. hunc sensum affingit, quasi neget vir sanctus Christum *jam hic offerri nisi in imagine, cum e contra in cælis offerat se in veritate*; atque ita imago & veritas invicem opponantur, ut altera alteram excludat. Verum nisi partium studio occæcatus esset, pervidisset utique Christum non alia de causa in imagine offerri dictum, nisi quia *offertur quasi homo, quasi passionem recipiens*. Quapropter ut clare sancti Doctoris mens pateat, advertendum est his verbis, *Hic umbra, hic imago* &c. Ecclesiam ab eo sic describi, ut sit status quidam medius inter Synagogam & cælum; quod videlicet in illa fuerit sola umbra, in hoc autem sola veritas: at in Ecclesia utraque res simul conjuncta. Et certe adeo verum est ab Ambrosio veritatem cum imagine in Evangelico fœdere copulatam significari, ut eas se jungere non potuerit, quin ipsiusmet cruenti sacrificii, atque adeo Dominicæ incarnationis veritatem funditus everteret; cum hæc mysteria ex mente ipsius non ad Synagogam, neque ad cælum referri queant, sed ad Ecclesiam. Sed ipse Ambrosius mentem suam loco citato Expos. psal. 38. tam claris verbis expromit, ut nullam cavillis relinquat ansam. *Vidimus nunc*, inquit, *per imaginem bona, & tenemus imaginis bona. Vidimus Principem sacerdotum ad nos venientem, vidimus & audivimus offerentem pro nobis sanguinem suum. Sequamur, ut possumus .... quia etsi nunc Christus non videtur offerre, tamen ipse offertur in terris, quando Christi corpus offertur* &c.

CAPUT XLIX.

Hic servandam in nobis virtutum imaginem, Diaboli vero & vitiorum eradendam, ac in primis avaritiæ: quæ libertatem nobis adimit, variisque turbatos vanitatibus imagine Dei spoliat.

249. ERgo dum hic sumus, servemus imaginem, ut ibi perveniamus ad veritatem. Sit in nobis imago justitiæ, sit imago sapientiæ; quia venietur ad illum diem, & secundum imaginem æstimabimur.

250. Non inveniat in te adversarius imaginem suam, non rabiem, non furorem; in his enim imago nequitiæ est. Adversarius enim diabolus sicut leo rugiens quærit quem occidat, quem devoret. Non inveniat auri cupiditatem, non argenti acervos, non vitiorum simulacra; ne auferat tibi vocem libertatis. Vox enim libertatis illa est, ut dicas: *Veniet hujus mundi princeps, & in me inveniet nihil.* Itaque si securus es quod nihil in te inveniat, cum venerit perscrutari, dices illud quod dixit ad Laban Jacob patriarcha: Cognosce si quid tuorum apud me est. Merito beatus Jacob, apud quem nihil Laban suum potuit reperire! Absconderat enim Rachel simulacra deorum ejus aurea & argentea.

Joann. 14. 30.

Gen. 31. 32.

251. Itaque si sapientia, si fides, si contemtus sæculi, si gratia tua abscondat omnem perfidiam, beatus eris; quia non respicis in vanitates & insanias falsas. An mediocre est tollere vocem adversario, ut arguendi te non possit habere auctoritatem? Itaque qui non respicit in vanitates, non conturbatur; qui enim respicit conturbatur, & vanissime quidem. Quid est enim congregare opes, nisi vanum; quia caduca quærere vanum est satis? Cum autem congregaveris, qui scias an possidere liceat tibi?

Ps. 39. 5.

252. Nonne vanum est ut mercator noctibus ac diebus conficiat iter, quo aggregare possit thesauri acervos, merces congreget, conturbetur ad pretium, ne forte minoris vendat quam emerit, aucupetur locorum pretia, & subito aut latrones a in se invidia famosæ negotiationis excitet, aut non exspectatis serenioribus flatibus, dum lucrum quærit, naufragium impatiens moræ incidat?

253. An non conturbatur etiam ille vane, qui summo labore coacervat, quod nesciat cui heredi relinquat? Sæpe quod avarus summa congesserit sollicitudine, præcipiti effusione dilacerat heres luxuriosus: & diu quæsita turpis helluo, præsentium cæcus, futuri improvidus, quadam absorbet voragine. Sæpe etiam speratus successor invidiam partæ adquirit hereditatis, & celeri obitu extraneis aditæ successionis transcribit compendia.

254. Quid b ergo vane araneam texis, quæ inanis & sine fructu est, & tamquam casses suspendis inutiles divitiarum copias: quæ etsi fluant, nihil prosunt; immo exuunt te imaginem Dei, & induunt terreni imaginem? * Si tyranni aliquis imaginem habeat, nonne obnoxius est damnationi? Tu deponis imaginem æterni imperatoris, & erigis in te imaginem mortis. Ejice magis de civitate animæ tuæ imaginem diaboli, & adtolle imaginem Christi. Hæc in te refulgeat, in tua civitate, hoc est, anima resplendeat, quæ obliterat vitiorum imagines. De quibus ait David: *Domine, in civitate tua, ad nihilum deduces imagines eorum.* Cum enim depinxerit Hierusalem Dominus ad imaginem suam, tunc adversariorum omnis imago deletur.

Ps. 72. 20.

CAPUT L.

Levitas a terrenis cupiditatibus maxime alienos esse debere. Quæ sint illorum virtutes ex Apostolo, quantave in ipsis castimonia requiratur: item quæ dignitas eorum atque officium, ad quod primariæ virtutes sunt necessariæ. Hasce ignotas non fuisse philosophis, sed in ordine illos peccavisse: nonnulla esse natura secundum officium, quæ ob adjuncta fiant contra officium; unde colligitur quantas dotes postulet dignitas levitarum: quæ sequitur verborum Moysis tribui levitica benedicentis expositio.

255. QUod si Evangelio Domini etiam populus ipse ad despicientiam opum informatus atque institutus est; quanto magis vos levitas oportet terrenis non teneri cupiditatibus, quorum Deus portio est? Nam cum divideretur a Moyse

a Ms. unus, *in se vindices amor negotiationis excitet.*
b Rom. edit. sola, *Quid ergo telam araneæ texis?*
* Confer, si lubet, quæ hic dicuntur cum iis quæ tom. 1. lib. 4. de Interpell. n. 24. & tom. 2. Expos. in Psal. 38. n. 27. Sed præter hos duos locos ad quos hic respexisse Ambrosium ipsa res loquitur, alibi quoque non semel ut puta lib. 6. Hexaem. cap. 9. num. 57. & & Serm. 10. Expos. in Psal. 118. num. 25. meminit imaginum imperatoriarum. Neque mirum id quidem; certum enim est non alio honoris genere Romanos principes ambitiosius coli solitos. Namque ut omittamus imagunculas illas, quas privatim nonnulli secum ferebant, & quibus depromtis, eos qui sibi mali quidpiam minitarentur, absterrebant, ut Corn. Tacitus lib. 3. Annal. auctor est; iisdem imperatoribus maxime postquam recens proclamati fuerant, aut insignem aliquam victoriam adepti, statuas aureas, argenteas, aut ex alia pretiosa materia non modo in earum urbium ubi erat imperii sedes, privatis ac publicis ædibus erigi, verum etiam ad remotiores provincias mitti consuesse ex multis veterum monumentis colligere est. Videsis Zosimi Hist. lib. 4. Libanii Epist. 841. ad Sever. & quæ nos superiori tomo pag. 476. annotavimus.

Num. 18. 13. Moyse possessio terrena populo parum, excepit levitas Dominus a terrenæ possessionis consortio, quod ipse illis esset funiculus hereditatis. Unde ait David: *Dominus pars hereditatis meæ, & calicis mei.* (Ps. 15. 5.) Denique sic appellatur levita * Ipse meus, vel ipse pro me. Magnum ergo munus ejus, ut de eo Dominus dicat: Ipse meus; vel quemadmodum Petro dixit de statere in ore piscis reperto: *Dabis eis pro me & pro te.* (Matth. 17. 26.) Unde & Apostolus cum episcopum dixisset debere esse sobrium, pudicum, ornatum, hospitalem, docibilem, non avarum, non litigiosum, domui suæ bene præpositum, addidit: *Diaconos similiter oportet esse graves, non bilingues, non multo vino deditos, non turpe lucrum sectantes, habentes mysterium fidei in conscientia pura.* (1. Tim. 3. 8.) Et hi autem probentur primum, & sic ministrent, nullum crimen habentes.

256. Advertimus quanta in nobis requirantur: ut abstinens sit a vino minister Domini, ut testimonio bono fulciatur non solum fidelium, sed etiam ab his qui foris sunt. Decet enim actuum operumque nostrorum testem esse publicam existimationem, ne derogetur muneri; ut qui videt ministrum altaris congruis ornatum virtutibus, auctorem prædicet, & Dominum veneretur, qui tales servulos habeat. LAUS ENIM Domini, ubi munda possessio, & innocens familiæ disciplina.

257. De * castimonia autem quid loquar, quando una tantum, nec repetita permittitur copula? (Dist. 26. Una tantum.) Et in ipso ergo conjugio lex est non iterare conjugium, nec secundæ conjugis sortiri conjunctionem. Quod plerisque mirum videtur, cur etiam ante baptismum iterati conjugii ad electionem muneris & ordinationis prærogativam impedimenta generentur; cum etiam delicta obesse non soleant, si lavacri remissa fuerint sacramento. Sed intelligere debemus quia baptismo culpa dimitti potest, lex aboleri non potest. In conjugio non culpa, sed lex est. Quod culpæ est igitur in baptismate relaxatur: quod legis est in conjugio non solvitur. Quomodo autem potest hortator esse viduitatis qui ipse conjugia frequentaverit?

258. Inoffensum autem exhibendum & immaculatum ministerium, * nec ullo conjugali coitu violandum cognoscitis, qui integri corpore, incorrupto pudore, alieni etiam ab ipso consortio conjugali, sacri ministerii gratiam recepistis? Quod eo non præterii, quia in plerisque abditioribus locis cum ministerium gererent, vel etiam sacerdotium, filios susceperunt: & id tamquam usu veteri defendunt, quando per intervalla dierum sacrificium deferebatur; & tamen castificabatur etiam populus per biduum aut triduum, ut ad sacrificium purus accederet, ut in veteri Testamento legimus; & lavabant vestimenta sua. (Exod. 19. 10.) Si in figura tanta observantia, quanta in veritate? Disce, sacerdos atque levita, quid sit lavare vestimenta tua, ut mundum corpus celebrandis exhibeas sacramentis. Si populus sine ablutione vestimentorum suorum

a MSS. duo, *æternæ possessionis consortio*: sed minus commode.

* Hanc eamdem interpretationem habes Tomo 1. col. 144. num. 11. & infra (Tom. 2.) col. 444. num. 4.

* Cic. lib. 1. pag. 308. lin. 8. *Maxime autem hæc ætas a libidinibus* &c. Ob verba autem Ambrosiana Madeburgenses Cent. 4. cap. 10. Doctorem nostrum insimularunt, quod secundas nuptias videatur damnare. Sed illa vel de quibuslibet christianis dicta putaverunt, & sic auctoris mentem non pervidere: vel de solis clericis acceperunt, ut re vera accipienda sunt, atque ita non in unum Ambrosium, sed in Ecclesiam universam recidit ea criminatio. Siquidem digamiæ impedimentum ad sacros ordines antiquissimum est omnium, utpote in ipsis Apostoli ad Timotheum ac Titum præceptis stabilitum. At enim mirum profecto videatur illud ita intelligi non tantum ab heterodoxis, sed quibusdam etiam catholicis, quasi nihil aliud sacris ministris interdicatur, nisi plurimarum eodem tempore uxorum usus. Quasi vero in Ecclesia umquam vel ipsis laicis permissa fuerit hujusmodi polygamia? Sed non est immorandum in eo errore refutando, qui tota Ecclesiasticæ traditionis serie invictissime profligatur. Est autem aliud quod doctores antiquos in opiniones diversas scidit, nimirum utrum qui aliam conjugem ante baptismum, aliam jam baptizatus accepisset, digamiæ lege teneretur. Affirmat hic & epist. ad Vercell. Ambrosius, Hieronymus vero lib. 1. in Jovin. epist. 83. ad Ocean. & in cap. 1. ad Titum negat. Primum secuti sunt fidelissimus ejus discipulus Augustinus lib. *De Bono conjug.* cap. 18. num. 21. Innoc. I. epist. ad Maced. quæ in codice canonum Quenellii cura edito exhibetur: & Leo etiam I. duabus epist. quarum altera est ad Anast. Thessal. Episc. altera ad Episc. Metropol. per Illyr. Quæ quidem horum summorum Pontificum definitio in Ecclesia occidentali apud omnes (si unum aut alterum excipias) deinceps obtinuit. Sunt autem viri eruditi qui apud orientalem Hieronymi valuisse sententiam autument, ducti potissimum adnotationibus Zonaræ ac Balsamonis in can. 17. apostolorum, quem ipsum aperte Hieronymo favere existimant. Veruntamen idem ille canon nullam conjugii ante susceptum baptisma initi facit mentionem. Et ut demus eorumdem auctorum, qui etiam non de conjugio, sed de peccatis regenerationis sacramentum antecedentibus loquuntur, eam quæ ipsis tribuitur, mentem esse; tamen quid ipsi sentiant, non quid universa orientis Ecclesia, eos testari contendemus. Quis enim credat memoratum Doctorem si tot auxiliantibus copiis fuisset succinctus, adeo timida in priore adversus Rufinum Apologia responsurum, ut cum ad Oceanum advertam sententiam Canonum hæresi tantum non accenseret, in allegato opere animos demittens ita scriberet: *Sed interrogati a fratribus quid nobis videretur, respondimus, nulli præjudicantes sequi quod velit, nec alterius decretum nostra sententia subvertentes.* Neque vero cum omnem mundum plenum esse hujusmodi ordinationibus prius asseverasset, hic verba sua ad sacerdotes nonnullos restringeret. Nihil autem agit Franciscus a Messana, dum hoc Ambrosii atque Hieronymi dissidium metaphysicis quibusdam distinctionibus nititur conciliare; non enim argutiis tam manifesta tollitur discrepantia. Ceterum haud facile alium in Patribus Ambrosio vetustiorem qui de hac digamia scripserit, invenimus. Nam quo jure ad Tertullianum revocaverit Spencerus hanc quæstionem, non satis constat; cum e contrario digamiam ex marito ante baptismum contractam viduis obesse noluerit idem ille Pater Lib. de Monogamia cap. 11.

* Ambrosianus hic locus pro clericali continentia tam clarus tamque apertus est, ut Centuriatores iisdem Cent. & cap. supra cit. ad solitas artes confugere coacti fuerint, id est, auctorem ipsum in falsi dogmatis crimen vocare. Atqui hoc loco non legislatorem agit sanctus Præsul, qui novum clericorum cervicibus jugum imponat: sed receptæ atque insolitæ consuetudini præbet testimonium. Enim vero quam universalis illa fuerit quamque firma vel hoc satis indicat, quod non nisi in *abditioribus locis*, quo solent vitia quærere perfugium, invenirentur, qui institutum illud violare adtentarent. Accedit præterea quod isti non ullam novi fœderis auctoritatem, non cujuspiam Concilii canonem, non usum quarumdam Ecclesiarum in defensionem afferebant suam: sed tantum veteris Testamenti morem. Hoc autem incontinentium clericorum integumentum egregie diluerat sanctus Doctor. Confer etiam quæ idem super hoc ipso argumento disputat epist. ad Vercellenses.

rum prohibebatur accedere ad hostiam suam, tu illotus mente pariter & corpure audes pro aliis supplicare, [a] audes aliis ministrare?

259. Non mediocre officium levitarum, de quibus dicit Dominus: *Ecce eligo levitas de medio filiorum Israel pro omni primogenito operiente vulvam filiis Israel: redemtiones eorum erunt isti, & erunt mihi levitæ. Mihi enim sanctificavi primogenitum in terra Ægypti*. Cognovimus quia non inter ceteros levitæ computantur, sed omnibus præferuntur, qui eliguntur ex omnibus, & sanctificantur; ut primogenita fructuum atque primitiæ quæ Domino deputantur, in quibus est votorum solutio, & redemtio peccatorum. *Non accipies*, inquit, *eos inter filios Israel: sed constitues levitas super tabernaculum testimonii, & super omnia vasa ejus adstare, & super quæcumque sunt in ipso. Ipsi tollant tabernaculum & omnia vasa ejus, & ipsi ministrent in eo, & in circuitu tabernaculi castra ipsi constituant, & promovendo, tabernaculum ipsi deponant levitæ: & constituendo castra, rursum ipsum tabernaculum ipsi statuant. Alienigena quicumque accesserit, morte moriatur*.

(Num. 3, 12, & 13.) (Num. 1, 49. & seq.)

260. Tu ergo electus es ex omni numero filiorum Israel, inter sacros fructus quasi primogenitus æstimatus, præpositus tabernaculo, ut prætendas in castris sanctitatis & fidei, ad quæ si alienigena accesserit, morte morietur, positus ut operias arcam Testamenti. Non enim omnes vident alta mysteriorum, quia operiuntur a levitis; ne videant qui videre non debent, & sumant qui servare non possunt. Moyses denique circumcisionem vidit spiritualem: sed operuit eam, ut in signo circumcisionem præscriberet. Vidit azyma veritatis & sinceritatis, vidit passionem Domini: operuit azymis corporalibus azyma veritatis, operuit passionem Domini, agni vel vituli immolatione. [b] Et boni levitæ servaverunt mysterium, fidei suæ tegmine; & tu mediocre putas quod commissum est tibi? Primum ut alta Dei videas, quod est sapientiæ: deinde ut excubias pro populo deferas, quod est justitiæ: castra defendas, tabernaculumque tuearis, quod est fortitudinis: te ipsum continentem ac sobrium præstes, quod est temperantiæ.

261. Hæc * virtutum genera principalia constituerunt etiam hi qui foris sunt [c]: sed communitatis superiorem ordinem quam sapientiæ judicaverunt; cum sapientia fundamentum sit, justitia opus sit, quod manere non potest, nisi fundamentum habeat. Fundamentum autem Christus est.

(1. Cor. 3. 11.)

262. Prima ergo fides, [d] quæ est sapientiæ, ut Salomon dicit, sequutus patrem: *Initium sapientiæ timor Domini*. Et lex dicit; *Diliges dominum Deum tuum, diliges proximum tuum*. Pulcrum est enim ut gratiam tuam atque officia in societatem humani generis conferas. * Sed primum illud decorum est, ut quod habes pretiosissimum, hoc est, mentem tuam, qua nihil habes præstantius, Deo deputes. Cum solveris auctori debitum, licet ut opera tua in beneficentiam & adjumenta hominum conferas, atque opem feras necessitatibus, aut pecunia, aut officio, aut etiam quocumque munere; quod late patet in vestro ministerio; pecunia, ut subvenias; debito, ut obligatum liberes: officio, ut servanda suscipias, quæ metuat amittere, qui deponenda credidit.

(Prov. 9. 10. Ps. 110. 10. Deut. 6. 5.)

263. Officium est igitur depositum servare ac reddere. * Sed interdum commutatio fit, aut tempore, aut necessitate, ut non sit officium reddere quod acceperis; ut si quis contra patriam, opem Barbaris ferens, pecuniam apertus hostis reposcat: aut si cui reddas, cum adsit qui extorqueat: si furenti restituas, cum servare non queat: si insanienti gladium depositum non

neges,

---

a Edit. cum mss. aliquot, *audes pro aliis ministrare*. Melius in aliis pluribus potioribusque omittitur præpositio. Et post duos versus ubi vet. edit. cum mss. omnibus, *Ecce eligo levitas* &c. sola Rom. edit. *Ecce tuli ego levitas in medio filiorum Israel: redemtiones eorum erunt, & erunt mihi levitæ. Mihi enim ex quo die percussi primogenitum in terra Ægypti, sanctificavi omne primogenitum in omni Israel*. Nobiscum autem satis consentiunt paginæ sacræ, nisi quod ultimam partem quam contractam exhibet Ambrosius, illæ paulo fusius dilatant in hæc verba. *Mihi enim omne primogenitum. In qua die percussi omne primogenitum in terra Ægypti, sanctificavi mihi omne primogenitum in Israel*.

b Duo mss. *ut boni levitæ servaretur mysterium fidei suæ tegmine*, unus, *& boni levitæ . . . . servaverunt & tegmina*: reliqui nobiscum faciunt exceptis paucis illisque junioris manus, qui cum edit. legunt, *Et boni levitæ . . . . sub hoc tegmine*.

* Cic. lib. 1. Offic. pag. 372. lin. 25. *Nam cum omnis honestas . . . . . Placet igitur aptiora esse naturæ ea officia quæ ex communitate* &c. Culpat autem philosophos Ambrosius noster, quod justitiam quæ ad communitatem societatemque hominum refertur, antepofuerint sapientiæ; cum hujus initium sive pars prima ad fidem divinumque cultum pertineat. Verumtamen hoc loco S. Ambrosius nequaquam videtur Ciceronis doctrinam satis expendisse. Hic enim illi soli prudentiæ, *quam Græci φρόνησιν dicunt*, justitiam præfert, non vero illi principi omnium virtutum, *quam σοφίαν vocant: quæ rerum est divinarum atque humanarum scientia, in qua continetur Deorum & hominum communitas, & societas inter ipsos*. Ubi vides divinitatis cognitionem, ac religionis officia sapientiæ ab Oratore accenseri. Quod porro illam φρόνησιν jubet postponi justitiæ, non mirum id cuiquam videatur; cum ad hanc etiam referat cultum divinum &c. Et sane ipsemet Ambrosius supra cap. 27. pietatem in Deum justitiæ subjicit. Quod autem prudentiæ dignitatem supra justitiam ex eo extullis, quod hujus illa sit fundamentum, *fundamentum autem Christus*, pie & christiane id quidem; non absurde tamen Tullius pag. 375. lin. 30. & seq. societatem omnibus officiis antecellere ita colligit: *Etenim*, inquit, *cogitationem prudentiamque sequitur considerata actio; ita fit ut considerate agere pluris sit, quam cogitare prudenter*. Sed facile conciliabitur illud dissidium, si dixerimus originis ac necessitatis in prudentia, in justitia vero dignitatis ac utilitatis esse præstantiam.

c Mss. aliquot, *sed communitatis superiorem ordinem; quem* &c. Minus commode. At continuo post ubi edit. cum paucis mss. *fundamentum sit, justitia opus sit, quod* &c. alii partim, *fundamentum sit, justitiæ opus sit, quod* &c. partim, *fundamentum sit justitiæ, opus sit*, tria, *& opus sit quod* &c.

d Em. & seq. edit. cum paucis mss. *quæ est sapientia*.

* Cic. Offic. lib. 1. pag. 373. lin. 73. *In ipsa autem communitate sunt gradus officiorum . . . ut prima Diis immortalibus* &c.

* Ibidem pag. 354. lin. 42. *Sed incidunt sæpe tempora, cum ea quæ maxime* &c.

neges, quo se ille interimat, nonne solvisse contra officium est? Si furto quæsita sciens suscipias, ut fraudetur qui amiserat, nonne contra officium est?

264. Est etiam contra officium nonnumquam * solvere promissum, sacramentum custodire: ut Herodes qui juravit quoniam quidquid petitus esset, daret filiæ Herodiadis: & necem Johannis præstitit, ne promissum negaret. Nam de Jephthe quid dicam, qui immolavit filiam, quæ sibi victori prima occurrerat, quo votum impleret, quod spoponderat, ut quidquid sibi primum occurrisset, offerret Deo? Melius fuerat nihil tale promittere, quam promissum solvere parricidio.

(21. quæst. 4. c. Est etiam. — Matt. 14.7. & seq. — Judic. 11.39.)

265. Hæc quanti consilii sit prospicere, non ignoratis. Et ideo eligitur levita, * qui sacrarium custodiat, ne fallatur consilio, ne fidem deserat, ne mortem timeat, ne quid intemperantius gerat, ut speciem ipsa gravitatem præferat *: nec solum animum, sed etiam oculos continentes habere quem deceat; ne vel ipse frontem sobrietatis fortuitus violet occursus; quoniam *Qui viderit mulierem ad concupiscendam eam, adulteravit eam in corde suo*. Ita adulterium non solum facti colluvione, sed etiam adspectus intentione committitur.

(Matth. 5.28)

266. Magna hæc videntur, ac nimis severa, sed in magno munere non superflua; quando tanta est levitarum gratia, ut de his Moyses in benedictionibus diceret: ^a *Date Levi viros ejus, date Levi manifestos ejus, date Levi sortem suffragii sui, & veritatem ejus viro sancto, quem tentaverunt in tentationibus, maledixerunt super aquam contradictionis. Qui dicit patri suo, & matri: Non novi te; & fratres suos non cognovit, & filios suos abdicavit: hic custodit verba tua, & testamentum tuum observavit.*

(Deut. 33. 8. & seq.)

267. Illi ergo viri ejus, & manifesti ejus, qui nihil in corde doli habeant, nihil fraudis occultent, sed verba ejus custodiant, & in corde suo conferant, sicut conferebat & Maria: qui suos parentes officio suo non noverint præferendos, qui violatores oderint castitatis, pudicitiæ ulciscantur injuriam, noverint officiorum tempora; quod majus, quod minus sit, quod cui aptum tempori est, & ut id solum sequantur quod honestum est: * sane ubi duo honesta, id quod honestius est, præponendum putent; hi jure benedicti.

(Luc. 2. 19.)

268. Si quis ergo manifestet justitias Dei, ^b incensum imponat: *Benedic, Domine, virtutem ipsius, opera manuum ejus suscipe*; ut gratiam propheticæ benedictionis inveniat apud eum qui vivit & regnat in sæcula sæculorum, Amen.

(Deut. 33. 11.)

---

* Ibidem lin. 47. *Potest etiam accidere promissum aliquod* &c.

* Jam dixerat supra cap. 44. sanctus Ambrosius, *alius sacrario opportunior*: quæ verba magnis viris qui vel non legerant hunc locum, vel se legisse non meminerant, haud parum negotii facessivere. Nonnulli secretarii custodiam rati sunt illis etiam quandoque demandatam, qui nullum ordinem ne minorem quidem accepissent: quidam vero etsi ordinis alicujus ab aliis distincti nomen non esse arbitrarentur, hoc tamen officium hypodiaconis aut ostiariis committi solitum contenderant. Cum autem sacrarii nomine secretarium seu sacristia, & sanctuarium præcipue intelligantur, essent forte qui objicerent Synodi Laodic. can. 20. quo hypodiaconis & eorumdem locorum ingressu & sacrorum vasorum tactu interdicitur. Respondere tamen poterat cum Balsamone ac Zonara, ingressum in sacrarium non nisi cum sacra mysteria illic celebrarentur, tactum vero vasorum initiatorum non nisi cum Christi sanguinem continebant aut in supplicationibus ferebantur, illis prohibitum; si locus hic rem non decideret in eorum gratiam qui sacrarii curam diaconis impositam volunt. Hinc sacrarium idem esse docent atque apud Græcos διακονικὸν & σκευοφυλάκιον; licet huic officio non solum diaconos, verum etiam presbyteros & chorepiscopos Constantinopoli præfectos fuisse reperiamus. Sacrarium autem etiam idem erat, quod in orientali Ecclesia martyrium, sive pro cœmeterio accipias extra basilicas posito, ubi martyrum corpora sepulta essent, sive pro ipsis basilicis quæ non nisi super martyrum reliquiis ædificabantur, sive pro ipso sanctuario atque adeo sancto altari, sub quo cum sanctorum reconderentur sacri cineres, proprie martyrum confessio atque memoria vocitabatur. Vide plura apud Hallerium de Eccl. Hierar. cap. de num. Eccles. Ordin. Morinum de Sacr. Ordin. Exercit. 12. cap. 2. Cardin. Bonam lib. 1. Rer. Liturgic. cap. 20. & 24. Thomassinum parte 1. Discipl. Eccl. lib. 1. cap. 36. & Cl. Cangium verbo *sacrarium*. Porro dubium non est quin Sanctus noster provinciam hanc potissimum diaconis commissam voluerit, ut locum sanctum majori auctoritate prohiberent ab injuria, maxime vero a profanis illis conviviis, de quibus nos aliquid lib. de Elia & jejunio jam attigimus, & forte in posterum, ubi se dederit occasio, nonnihil adjiciemus.

* Cic. lib. 1. pag. 357. lin. 10. *Bene Pericles . . . At enim prætorem, Sophocles decet non solum manus, sed etiam oculos abstinentes habere.*

a Edit. omnes, *veros ejus*; mss. e contrario, *viros ejus*. Potuit quidem fieri ut mss. recentiores antiquum aliquod exemplar secuti sint, in quo *i* pro *e* fuerit positum, ut advertimus in Thuaneo plusquam 1000. an. scriptum esse *docis, studis, quodlibes, mercidem*, & similia; veri tamen similius est *viros ejus* germanum esse, repositumque ab editoribus *veros*, ut esset quasi synonymum voci *manifestos*, cum LXX. tantum modo habeant Δότε Λευὶ δήλους αὐτοῦ, καὶ ἀλήθειαν &c. Sed fallacem esse eam conjecturam vel hinc intelligere, quod cum sanctus Ambrosius lib. *De Bened. H. Patriarch.* cap. 3. tantum posuerit, *Date Levi sortem suffragii sui & veritatem* &c. hinc conjecerit Flam. Nobilius S. Doctorem legisse κλήρους loco δήλους; cum tamen eum utrumque legisse hic locus demonstret. Textus autem hebraicus præfert, *Perfectiones & illuminationes tuæ viro pio tuo*. Vulg. *Perfectio tua & doctrina tua viro sancto tuo*: Chald. paraph. *Perfectione & lumine induisti virum, qui inventus est sanctus coram te*.

* Cic. lib. 1. Offic. pag. 372. lin. 20. *Eorum autem ipsorum quæ honesta sunt* &c.

b Ita mss. complures, quibus etiam edit. accedunt, nisi quod secunda parte nonnihil immutata præferunt, *& incensum ponat*. Codex autem Thuan. & alii aliquot bonæ antiquitatis, *manifeste justitias Dei incensum imponat*. Neque id pessime, si tamen hoc modo interpreteris: Si quis remota dissimulatione justitias Dei pro incenso vel tamquam incensum quoddam offerat. Iterum vero mss. plures & antiquiores post verbum *inveniat* finiunt primum librum: alii autem atque edit. addunt, *apud eum*, cod. Big. *apud Deum qui vivit & regnat*, quatuor mss. *apud se qui vivis & regnas* &c.

LIRER SECUNDUS.

CAPUT I.

Vita beatitudinem adquiri honestate, quippe quæ Christianus gloriam & favores hominum spernens, opera sua Deo soli placere in votis habet.

1. Superiore * libro de officiis tractavimus, quæ convenire honestati arbiteraremur, in qua vitam beatam positam esse oulli dubitaverunt, quam Scriptura appellat vitam æternam. Tantus enim splendor honestatis est, ut vitam beatam efficiaot traoquillitas conscientiæ, & securitas ionocentiæ. Et ideo sicut exortus sol lunæ globum & cetera stellarum abscondit lumina; ita fulgor honestatis, ubi vero & incorrupto vibrat decore, cetera quæ putantur bona secuodum voluptatem corporis, aut secondum sæculum clara & illostria, obumbrat.

2. Beata plane, quæ noo alienis æstimatur judiciis, sed domesticis percipitur sensibus, tamquam sui jodex. Neque enim populares opiniones pro mercede aliqua requirit, neque pro supplicio pavet. Itaque quo mious sequitur gloriam, eo magis super eam eminet. Nam qui gloriam requirunt, his ea merces præsentium, umbra futurorum est, quæ impediat vitam æternam; quod in Evaogelio scriptum est: *Amen dico vobis, perceperunt mercedem suam;* de his scilicet qui velut tuba canente, vulgare liberalitatem suam quam faciunt circa pauperes, gestiuot. Similiter & de jejunio quod osteotationis causa faciunt: *Habent*, inquit, *mercedem suam.*

Matth. 6. 2.

3. Honestatis igitur est vel misericordiam facere, vel jejunium deferre in abscondito; ot mercedem videaris a solo Deo tuo quærere, non etiam ab hominibus. Nam qui ab hominibus qnærit, habet mercedem suam: qui autem a Deo, habet vitam æternam: quam præstare non potest nisi auctor æternitatis, sicut illud est: *Amen dico tibi, hodie mecum eris in paradiso.* Unde expressius Scriptura vitam æternam appellavit eam quæ sit beata; ut ooo hominum opinioonibus æstimandum relinqueretur, sed divioo judicio committeretur.

Luc. 23. 43.

CAPUT II.

Varia philosophorum de beatitudine opiniones: eam in Dei cognitione ac bonorum operum studio consistere primum probatur ex Evangelio: tum ne a philosophis videatur hoc sumtum, prophetarum testimoniis confirmatur.

4. Itaque philosophi * vitam beatam, alii in non doleodo posuerunt; ut Hierooymus: alii in rerum scieotia, ut Herillus, qui audiens ab Aristotele & Theophrasto mirabiliter laudatam esse rerum scientiam, solam eam quasi summum bonum posuit; cum illi eam quasi bonum, non quasi solum booum laudaverint. Alii * voluptatem dixerunt, ut Epicurus: alii, ut Callipho, & post eum Diodorus, ita interpreratі sunt, ut alter ad voluptatem, alter ad vacuitatem doloris, consortium honestatis adjungereot, quod sioe ea oon possit esse beata vita. Zenoo Stoicus solum & summum booum quod honestum est: Aristoteles autem vel Theophrastus & ceteri peripatetici io virtute quidem, hoc est, honestate vitam beatam esse, sed compleri ejus beatitudinem etiam [a] corporis atque externis bonis adseruerunt.

5. Scrip-

* Cic. Offic. lib. 2. pag. 373. lin. 45. *Quemadmodum officia ducerentur ab honestate . . . . explicatum arbitror libro superiore.*

* Quæ de variis philosophorum opinionibus circa naturalem beatitudinem hic referuntur, ea desumta sunt a Cicerone, non quidem ex Officiorum, sed ex aliis ejusdem philosophicis libris, puta ex iis qui supersunt *Academ. quæst.* e quinque libris lib. *De Finibus bon. & mal.* ac potissimum e quinto, nec non e libris totidem *Tuscul. quæst.* & maxime etiam ex ultimo: ubi tantam locutionum, doctrinæ, atque in multis ipsius ordinis consensionem cum eis quæ hoc & proximis duobus capitibus traduntur, advertere est; ut non sit dubium quin eo respexerit sanctus Ambrosius.

* *Voluptatem* hanc non tam corpoream quam spiritalem intelligi debere, sunt qui contendant: qua de re satis diximus ad cap. 13. num. 50.

a Edit. ac pauci mss. *corporis voluptatibus atque externis bonis:* alii nonnulli, *corporis egregiis voluptatibus* &c. Sed Thuan. duo Vatic. totidem Laudun. & alii aliquot, *corporis, atque externis bonis.* Optime, siquidem vox *corporis* congruit cum *bonis*; ut infra clarius exprimitur. Et post duos versus ubi edit. *vitam beatam in cognitione*, unus ms. *in conjunctione* &c. omnes alii legunt *vitam æternam* &c. Idque ita legendum esse declarant quæ continuo post adducuntur scripturæ testimonia, tum quod infra dicitur, *Habet ergo vitam æternam fides.* Porro ea tota serie facile intelligas non hic agi de illa æterna vita, quæ resurrectionem sequutura est, sed quæ per hanc etiam lucis usuram a justis vivitur; ac proinde vitam æternam appellari eam quæ sit beata, ut supra sub finem cap. 1. declaratur, propteseaque in sensu non errasse editiones.

5. Scriptura autem divina vitam æternam in cognitione posuit divinitatis, & fructu bonæ operationis. Denique utriusque assertionis Evangelicum suppetit testimonium. Nam & de scientia ita dixit dominus Jesus: *Hæc est autem vita æterna, ut cognoscant te solum verum Deum, & quem misisti Jesum Christum*. (*Johan. 17. 3.*) Et de operibus ita respondit: *Omnis qui reliquerit domum, vel fratres, aut sorores, aut patrem, aut matrem, aut uxorem, aut filios, aut agros propter nomen meum, centuplum accipiet, & vitam æternam possidebit*. (*Matt. 19. 29*)

6. Sed ne æstimetur hoc recens esse, & prius tractatum a philosophis, quam in Evangelio prædicatum (anteriores enim Evangelio philosophi, id est, Aristoteles & Theophrastus, vel Zenon atque Hieronymus, sed posteriores prophetis) accipiant quam longe antequam philosophorum nomen audiretur, per os sancti David utrumque aperte videatur expressum. Scriptum est enim: *Beatus quem tu erudieris, Domine; & de lege tua docueris eum*. (*Ps. 93. 12.*) Habemus & alibi: *Beatus vir qui timet Dominum, in mandatis ejus cupiet nimis*. (*Ps. 111. 1.*) Docuimus de cognitione, cujus præmium æternitatis fructum esse memoravit, adjiciens Propheta, [a] quia in domo hujus timentis Dominum, vel eruditi in Lege, & cupientis in mandatis divinis: *Gloria & divitiæ, & justitia ejus manet in sæculum sæculi*. (*Ibidem 3.*) De operibus quoque in eodem psalmo subjunxit vitæ æternæ suppetere præmium viro justo. Denique ait: *Beatus vir qui miseretur & commodat, disponet sermones suos in judicio; quia in sæculum non commovebitur. In memoria æterna erit justus*. (*Ibidem 5. & 6.*) Et infra: *Dispersit, dedit pauperibus, justitia ejus manet in æternum*. (*Ibidem 9.*)

7. Habet ergo vitam æternam fides, quia fundamentum est bonum: habent & bona facta, quia vir justus & dictis & rebus probatur. Nam si exercitatus sit in sermonibus, & desidiosus in operibus, prudentiam suam factis refellit: & gravius est scire quid facias, nec fecisse quod faciendum cognoveris. Contra quoque strenuum esse in operibus, affectu infidum, ita est ac si vitioso fundamento pulcra culminum velis elevare fastigia: quo plus exstruxeris, plus corruit; quia sine munimento fidei bona opera non possunt manere. Infida statio in portu navem perforat, & arenosum solum cito cedit, nec potest impositæ ædificationis sustinere onera. Ibi ergo plenitudo præmii, ubi virtutum perfectio, & quædam in factis atque dictis æqualitas sobrietatis.

CAPUT III.

Petita e Scripturis beatitudinis definitio expenditur, demonstraturque nihil ipsi vel propter externa bona accedere, vel decedere propter incommoda.

8. Et quoniam sola rerum scientia explosa est, vel quasi inanis secundum Philosophiæ disputationes superfluas, vel quasi semiperfecta sententia; consideremus quam enodem de eo divina scriptura absolvat sententiam, de quo * tam multiplices & implicatas atque confusas videmus esse quæstiones Philosophiæ. Nihil enim bonum Scriptura nisi quod honestum admisit, virtutemque in omni rerum statu beatam judicat, quæ neque augeatur bonis corporis, vel externis, neque minuatur adversis: nihilque tam beatum, nisi quod a peccato alienum sit, plenum innocentiæ, replerum gratiæ Dei. Scriptum est enim: *Beatus vir qui non abiit in consilio impiorum, & in via peccatorum non stetit, & in cathedra pestilentiæ non sedit: sed in lege Domini fuit voluntas ejus*. (*Ps. 1. 1. & 2.*) Et alibi: *Beati immaculati in via, qui ambulant in lege Domini*. (*Ps. 118. 1.*)

9. Innocentia igitur & scientia beatum faciunt. Bonæ quoque operationis mercedem esse beatitudinem vitæ æternæ superius advertimus. Restat igitur ut spreto patrocinio voluptatis, aut doloris metu (quorum alterum quasi infractum & molliculum, alterum quasi eviratum & infirmum [b] despuit) in ipsis doloribus vitam beatam eminere demonstret. (*Sap. cap. 1.*) Quod facile doceri potest, cum legerimus: *Beati estis, cum vobis maledicent, & persequentur, & dicent omne malum adversus vos propter justitiam. Gaudete & exsultate, quoniam merces vestra copiosa est in cælo. Sic enim persequuti sunt & prophetas, qui erant ante vos*. (*Matt. 5. 11. & 12.*) Et alibi: *Qui vult venire post me, tollat crucem suam, & sequatur me*. (*Matth. 16. 24.*)

a Ita mss. multo plures potioresque: alii autem atque edit. *quæ sint in domo .... Gloria, inquit, & divitiæ in domo ejus* &c.

* Tullius in libris de Fin. bon. & mal. nec non in Tuscul. quæst. jam multas opiniones circa naturalem hujus vitæ beatitudinem esse agnoscit, ut confusionis vitandæ causa cogatur illas ad certum quemdam ordinem atque capita revocare. Sanctus autem Augustinus lib. 19. de Civ. Dei cap. 1. a Varrone proditum scribit easdem usque ad 288. posse perduci. Adeundum hoc idem caput sicut duo proxime sequentia, ex quibus non parum lucis his quæ traduntur ab Ambrosio, adjici potest.

b Edit. cum uno aut altero mss. *despuitur .... demonstrem*: alii mss. magno numero & contentu, *despuit .... demonstrat*. Non incommode, si modo ista duo verba referas ad Scripturam de qua numero superiori.

CAPUT IV.

Idem argumentum, scilicet rebus externis non minui neque augeri beatitudinem, veterum exemplis illustratur.

10. **E**St ergo beatitudo & in doloribus, quos plena suavitatis virtus comprimit & coercet, ipsa sibi domesticis opibus abundans, [a] vel ad conscientiam, vel ad gratiam. Neque enim parum beatus Moyses, cum Ægyptiorum vallatus populis, & mari clausus, per fluctus sibi & populo patrum pedestrem viam piis meritis invenisset. Quando autem fortior, quam tunc cum extremis circumventus periculis non desperabat salutem, sed exigebat triumphum?

Exod. 14. 13.

11. Quid Aaron, quando se beatiorem credidit, quam tunc quando medius stetit inter vivos ac mortuos, & objectu sui statuit mortem, ne ad vivorum transiret agmina a cadaveribus mortuorum? Quid de puero Daniele loquar, qui tam sapiens erat, ut inter leones fame exasperatos, nulla bestialis sævitiæ formidine frangeretur: ita alienus a metu, ut posset epulari, nec vereretur, ne ad pastum exemplo sui feras provocaret?

Num. 16. 48. Dan. 14.

12. Est ergo & in dolore virtus, quæ sibi bonæ suavitatem exhibeat conscientiæ; & ideo indicio est, quod non minuat dolor virtutis voluptatem. Sicut ergo nulla virtuti decessio beatitudinis per dolorem, ita etiam nulla accessio per voluptatem corporis, aut commodorum gratiam. De quibus pulcre Apostolus ait: *Quæ mihi lucra fuerunt, hæc duxi propter Christum detrimenta esse.* Et addidit: *Propter quem omnia damna duxi, & æstimo ut stercora, ut Christum lucrifaciam.*

Phil. 3. 7. & 8. Ibid. 3. 25.

13. Denique Moyses damnum suum credidit thesauros esse Ægyptiorum, & opprobrium Dominicæ crucis prætulit: nec tunc dives cum abundaret pecunia, nec postea pauper cum egeret alimento; nisi forte tunc alicui minus beatus videretur fuisse, cum in deserto quotidiana alimonia sibi & populo suo deforet. Sed quod summi boni ac beatitudinis nemo negare audeat, manna ei, hoc est, panis Angelorum ministrabatur e cælo: carnis quoque quotidiana pluvia totius plebis epulis redundabat.

Exod. 16. 13. & seq.

14. Eliæ quoque sancto panis ad victum deerat, si quæreretur: sed non videbatur deesse, quia non quærebatur. Itaque diurno corvorum obsequio mane panis, caro ad vesperam deferebatur. Numquid ideo minus beatus, quia pauper erat sibi? Minime. Immo eo magis beatus, qui erat Deo dives. Aliis enim quam sibi divitem esse præstat, ut iste erat, qui tempore famis a vidua petebat, largiturus ut hydria farinæ per triennium & sex menses non deficeret, & quotidianos usus olei vas viduæ inopi sufficeret ac ministraret. Merito ibi volebat Petrus esse, ubi istos videbat. Merito in monte cum Christo in gloria apparuerunt; quia & ipse pauper factus est, cum dives esset.

3. Reg. 17. 6. Ibidem 14. Matt. 17. 4.

15. Nullum ergo adminiculum præstant divitiæ ad vitam beatam. Quod evidenter Dominus in Evangelio demonstravit dicens: *Beati pauperes, quoniam vestrum est regnum Dei. Beati qui nunc esuriunt & sitiunt, quia saturabuntur. Beati qui nunc fletis, quia ridebitis.* Itaque paupertatem, famem, dolorem, quæ putantur mala, non solum impedimento non esse ad vitam beatam, sed etiam adjumento evidentissime pronunciatum est.

Luc. 6. 20. & seq.

CAPUT V.

Quæ putantur bona, plerumque impedimento esse ad beatam vitam: & quæ mala, materiam esse virtutum: quod beatitudinis ac aliis exemplis confirmatur.

16. **S**Ed & illa quæ videntur bona, divitias, satietatem, lætitiam expertem doloris, detrimento esse ad fructum beatitudinis, Dominico declaratum judicio liquet, cum dicitur: *Væ vobis divitibus; quia habetis consolationem vestram! Væ vobis quia saturati estis, quia esurietis!* Et illis qui rident, quia lugebunt. Sic ergo non solum adminicula non sunt ad vitam beatam [b] corporis, aut externa bona, sed etiam dispendia sunt.

Ibidem 24. & seq.

17. Inde enim beatus Nabuthe etiam cum lapidaretur a divite, quia pauper & infirmus adversus opes regias, solo erat affectu & religione dives, ut pecunia regali non commutaret paternæ vineæ hereditatem; eoque perfectus, quia sanguine proprio defenderet jura majorum suorum. Inde quoque miser Achab etiam suo judicio, quia pauperem necari fecerat; ut ejus possideret vineam.

3. Reg. 21. 13.

18. Certum est solum & summum bonum esse virtutem, eamque abundare solam ad vitæ fructum beatæ: nec externis aut corporis bonis, sed virtute sola vitam præstari beatam, per quam vita æterna adquiritur. Vita enim beata fructus præsentium: vita autem æterna spes futurorum est.

19. Sunt

a Mss. nonnulli, *vel ad constantiam.*
b Mss. quatuor, *corporis voluptates, aut externa bona*: melius alii, *corporis aut externa bona*; uti supra 71.

19. Sunt tamen qui in hoc corpore tam infirmo, tam fragili, impossibilem vitam beatam putent, in quo necesse est aogi, dolere, deplorare, ægrescere: quasi verò ego in corporis exsultatione dicam vitam beatam consistere, & non in altitudine sapientiæ, suavitate conscientiæ, virtutis sublimitate. NON ENIM in passione esse, sed victorem esse passionis beatum est, nec frangi temporalis [a] motu doloris.

20. Pone accidere hæc quæ gravia ad vim doloris feruntur, cæcitatem, exsilium, famem, stuprum filiæ, amissionem liberorum. Quis neget beatum Isaac, qui non videbat in senectute, & beatitudines suis benedictionibus conferebat? An non beatus Jacob qui profugus patria domo, mercenarius pastor exsilium sustinuit, filiæ pudicitiam ingemuit esse temeratam, famem pertulit? Noo ergo beati quorum fide Deus accipit testimonium, cum dicitur: *Deus Abraham, Deus Isaac, Deus Jacob?* Misera est servitus, sed non miser Joseph; immo plane beatus, cum dominæ libidines in servitute positus coerceret. Quid de sancto David loquar, qui trium filiorum deploravit [b] obitum, & quod his durius, incestum filiæ? Quomodo non beatus, de cujus successione beatitudinis auctor exortus est, qui plurimos fecit beatos? *Beati enim qui non viderunt, & crediderunt.* Fuerunt & ipsi in sensu infirmitatis, sed evaluerunt de infirmitate fortes. Quid laboriosius autem sancto Job vel [c] in domus incendio, vel filiorum decem interitu momentaneo, doloribus corporeis? Numquid minus beatus, quam si illa non pertulisset, in quibus magis probatus est?

[Gen. 17. 1. & seq. — Ibidem 31.1. & seq. — Gen. 34. 2. & seq. — Ibidem 39.8 & seq. — 2.Reg.13.3. 2.Reg.18.35 — Joan.20.29. — Job 1. 14. & seq. — Ibidem 2. 7. & seq.]

21. Esto tamen fuisse in illis aliquid acerbitatis, quem virtus animi non abscondit dolorem. Neque enim * profundum mare negaverim, quia vadosa sunt littora: neque cælum lucidum, quia interdum obtexitur nubibus: neque terram fœcundam, quia aliquibus locis jejuna * glarea est: aut lætas segetes, quia intermixtam solent habere sterilem avenam. Similiter puta [d] beatæ messem conscientiæ interpellari aliquo acerbo doloris. Nonne totius manipulis vitæ beatæ, si quid forte accidit adversi atque amaritudinis, tamquam sterilis avena absconditur, aut tamquam lolii amatitudo frumenti suavitate obducitur? * Sed jam ad proposita pergamus.

CAPUT VI.

De utili non quæstuoso illo, sed justo & honesto, quod etiam damnis quæritur: ac dividitur in utile corporeum & pietatis.

22. Superiore libro ita * divisionem fecimus, ut primo loco esset honestum ac decorum, a quo officia ducerentur, secundo loco quid utile. Et quemadmodum in primo diximus quia inter honestum & decorum est quædam distinctio, quæ magis intelligi quam explicari possit: sic & cum utile tractamus, considerandum videtur quid utilius.

23. * Utilitatem autem non pecuniarii lucri æstimatione subducimus, sed adquisitione pietatis; sicut Apostolus ait: *Pietas autem ad omnia utilis est, promissionem habens vitæ præsentis & futuræ.* Itaque in scripturis divinis, si diligenter quæramus, sæpe invenimus quod honestum est, utile vocari: *Omnia mihi licent, sed non omnia utilia sunt.* Supra de vitiis loquebatur. Hoc ergo dicit: Licet peccare, sed non decet. In potestate sunt peccata, sed non sunt honesta. Luxuriari promtum, sed non justum. Non enim Deo esca, sed ventri colligitur.

[1.Tim.4.8. — 1.Cor.6.12]

24. Ergo quia quod utile, id etiam justum: justum est ut * serviamus Christo qui nos redemit; ideo justi, qui pro ejus nomine morti se obtulerunt: injusti qui declinaverunt, de quibus dicit: *Quæ utilitas in sanguine meo;* id est, qui justitiæ meæ profectus? Unde & illi: *Alligemus justum, quia inutilis est nobis,* [e] id est, Injustus qui nos arguit, condemnat, corripit. Licet hoc possit etiam ad avaritiam hominum impiorum derivari, quæ perfidiæ vicina est, sicut in Ju-

[Ps. 29. 1. — Esai. 3. 10.]

a Parif. quædam edit. *metu doloris*: aliæ ac mss. *motu doloris*. Continuo autem ubi omnes edit. cum duobus omnino mss. *metuentem accidere*: mss. aliquot, *pane accidere*, perperam: alii nonnulli, *nec pæne accidere hæc*. Melius quidem; sed omnium optime Thuan. & alii longe plurimi: *Pone accidere*, id est, fac, esto, finge: quæ verba rhetoricæ concessioni inserviunt.

b Ita mss. summo consensu; edit. vero subdunt, *interitum Amnon & Absalom atque infantuli ex ea quæ fuit Uriæ nati . . . . filiæ Thamar*.

c Mss. nonnulli, *in domorum incendio*: sed cum nullam Jobi domum incendio consumtam in sacris paginis reperiamus, non deerunt forte qui suspectam habeant utramque lectionem. Attamen recte dici potest *domus incendium*, pro clade illius ac ruina.

* Ex Ciceronis lib. 5. de Fin. bon. & mal. sub finem, ubi hæc habentur: *At enim quæ in vita est aliquid mali, ea beata esse non potest. Ne seges quidem igitur spicis uberibus & crebris, si avenam uspiam viderit: nec mercatura quæstuosa, si in maximis lucris parum aliquid damni contraxerit. An hoc usquequaque aliter in vita, & non ex maxima parte de tota judicabis?* &c.

* *Glarea*, terra est arenosa, minutisque scrupis & calculis referta: de qua Virg. lib. 2. Georg. versu 212.

Nec jejuna quidem clivosi glarea ruris
Vix humiles apibus casias, roremque ministrat.

d Sic edit. omnes, ac plerique mss. alii tamen aliqui partim, *beatam conscientiam*, partim, *beatæ esse conscientiæ*. Ubi vero eædem edit. ac pauci mss. *acerbo dolore*; alii plures legunt, *acervo*, partim, *beatam conscientiam*, partim, *beatæ esse dolores*: commodius vero Thuan. & reliqui, *acerbo doloris*.

* Cic. lib. 1. pag. 374. lin 40. *Sed jam ad instituta pergamus.*

* Ibidem. *Quinque igitur rationibus propositis officii persequendi quarum duæ ad decus* &c.

* Ibidem pag. 375. lin. 4. *Quod utile appellatur, in quo verbo lapsa consuetudo* &c.

* Alluditur ad id quod ibidem pag. 376. lin. 48. dicitur *Atque etiam subjiciunt se homines imperio alterius & potestati* &c.

e Sex mss. *id est injustis*: cui lectioni conjecturæ suæ calculum adjecit vir non indoctus: alii tamen 28. & omnes edit. *id est, injustus*. Magis apposite; non enim ad vocem, *nobis*: sed ad *inutilis* referenda est vox, *injustus*: cum id agat hoc loco sanctus Doctor, ut & utile pro justo, & contra inutile pro injusto sumi demonstret.

in Juda proditore legimus, qui avaritiæ A studio & pecuniæ cupiditate, laqueum proditionis incurrit atque incidit.

25. De hac igitur tractandum est utilitate, quæ sit plena honestatis, sicut ipsis verbis definivit Apostolus dicens: *Hoc autem ad utilitatem vestram dico, non ut laqueum injiciam vobis, sed ad id quod honestum est*. (1. Cor. 7. 35.) Liquet igitur [a] quod honestum est, utile esse; & quod utile, honestum: & quod utile, justum; & quod justum, utile. Neque B enim mihi ad mercatores lucri cupidine avaros, sed ad filios sermo est, & sermo de Officiis, quæ vobis quos elegi in ministerium Domini, inculcare gestio atque infundere; ut ea quæ mentibus ac moribus vestris usu atque institutione inolita atque impressa sunt, etiam sermone ac disciplina aperiantur.

26. Itaque de utilitate dicturus, utar illo versiculo prophetico: (Psal. 118. 36.) *Declina cor meum in testimonia tua, & non in avaritiam*; ne utilitatis sonus excitet pecuniæ cupiditatem. Denique aliqui habent: *Declina cor meum in testimonia tua, & non ad utilitatem*; hoc est, illam quæstuum nundinas aucupantem utilitatem, illam usu hominum ad pecuniæ studia inflexam ac derivatam. Vulgo enim hoc solum dicunt utile, quod quæstuosum: nos autem de ea tractamus utilitate, quæ damnis quæritur; ut Christum lucremur, (1. Tim. 6. 6.) cujus quæstus est pietas cum sufficientia. D Magnus profecto quæstus, * quo pietatem adquirimus, quæ apud Deum dives est, non caducis facultatibus, sed muneribus æternis: in quibus non tentatio lubrica, sed constans & perpetua sit gratia.

27. Est igitur utilitas alia corporalis, alia pietatis, sicut divisit Apostolus: (Ibid. 4. 8.) *Corporalis enim exercitatio ad modicum*, inquit, *utilis est: pietas autem ad omnia utilis est*. Quid autem tam honestum, quam integritas? Quid tam decorum, quam immaculatum servare corpus, & inviolatum atque intaminatum pudorem? Quid etiam E tam decorum, quam ut vidua uxor defuncto conjugi fidem servet? Quid etiam hoc utilius, quo regnum celeste adquiritur? *Sunt* enim *qui se castraverunt propter regnum cælorum*. (Matt. 19. 12.)

CAPUT VII.

Utilitatem idem esse ac honestatem; nihil autem utilius dilectione, quæ mansuetudine, affabilitate, beneficentia, justitia aliisque virtutibus comparatur; quemadmodum ex Moysis atque Davidis historia datur intelligi: postremo & e dilectione fidem nasci, & rursus e fide dilectionem.

28. Est igitur non solum familiare contubernium honestatis & utilitatis, sed eadem quoque utilitas, quæ honestas. Ideo & ille qui regnum cælorum volebat omnibus aperire, non quod sibi utile quærebat, sed quod omnibus. Unde ordo quidam nobis & gradus faciendus est, etiam ab his usitatis & communibus ad ea quæ sunt præcellentia; ut C ex pluribus utilitatis colligamus profectum.

29. Ac primum noverimus nihil tam utile, * quam diligi; nihil tam inutile, quam non amari; nam odio haberi exitiale ac nimis capitale arbitror. Itaque id agamus, ut omni sedulitate commendemus existimationem opinionemque nostram, ac primum * placiditate mentis & animi benignitate influamus in affectum hominum. Popularis enim & grata est omnibus bonitas, nihilque quod tam facile illabatur humanis sensibus. Ea si mansuetudine morum ac facilitate, tum moderatione præcepti, * & affabilitate sermonis, verborum honore, patienti quoque sermonum vice, modestiæque adjuvetur gratia, incredibile quantum procedit ad cumulum dilectionis.

30. * Legimus enim non solum in privatis, sed etiam in ipsis regibus, quantum facilitas blandæ [b] affabilitatis profecerit, aut superbia verborumque obfuerit tumor; ut regna ipsa labefactaret, & potestatem solveret. Jam si quis consilio, usu, ministerio, officiis popularem comprehendat gratiam: aut si quis periculum suum pro universa plebe offerat; non est dubium quod tantum caritatis a plebe in eum refundatur, ut populus salutem ejus & gratiam sibi præferat.

31. Quantas Moyses a populo illatas (Exod. 32. 11. & seq.) F absorbebat contumelias: & cum Dominus in insolentes vindicare vellet; se tamen pro populo offerebat frequenter, ut indignationi divinæ plebem subduceret? Quam miti sermone post injurias appellabat populum, conso-

a Ita mss. omnes, duobus exceptis, in quibus est aliquid confusionis: edit. vero, *quod honestum est, utile & justum esse: & quod utile, honestum & justum: & quod justum, utile & honestum*.

* Cic. lib. 2. pag. 375. lin. 18. *Deos placatos pietas efficiat & sanctitas* &c.

* Ibidem pag. 377. lin. 2. *Rerum autem omnium nec aptius est quidquam ad opes tuendas quam diligi* &c.

* Ibidem pag. 378. lin. 24. *Sed est alius quidam aditus ad multitudinem, ut in universorum animos tamquam influere* &c.

* Ibidem pag. 380. lin. 48. *Sed tamen difficile dictu est quantopere conciliet animos hominum* &c.

* Ibidem lin. 49. *Exstant epistolæ & Philippi ad Alexandrum . . . . quibus præcipiunt ut oratione benigna multitudinis animos* &c.

b Rom. edit. sola, *affabilitatis profuerit*. Et infra, *a populo Dei illatas* &c.

coosolabator in laboribus, delioibat oraculis, fovebat operibus: & cum Deo constanter loqueretur; homines tamen humili & grata appellatione affari solebat? Merito æstimatus est supra homioes, ut & vultum ejus ooo posseot inteodere, & sepulturam ejus non repertam crederent; quia sic sibi totius plebis meotes devinxerat, ut plus eum pro maosuetudine diligerent, quam pro factis admirareotur.

Ibid. 33. 8. & seq. Ibidem 34. 29. & seq. Deut. 34. 6.

32. Quid ejus imitator sanctus David, electus ex omnibus ad plebem regendam, quam mitis & blandus, humilis spiritu, sedulus corde, facilis affectu? Aote regnum se pro omnibus offerebat: rex cum omnibus æquabat suam militiam, & partiebatur laborem: fortis in prælio, mansuetus in imperio, patiens in convicio, ferre magis promtus quam referre injurias. Ideo tam carus erat omnibus, ut juvenis ad regnum etiam invitus peteretur, resistens cogeretur, seoex ne prælio interesset a suis rogaretur; quod mallent omnes pro ipso periclitari, quam illum pro omnibus.

1. Reg. 20. 22. & alibi.

33. Ita sibi gratis officiis plebem obligaverat, primum, ut in discordiis populi exsulare io Hebroo mallet, quam io Hierusalem regnare: deinde, ut etiam io hoste positam virtutem diligeret: justitiam etiam his qui arma contra se tulerant æque ac suis præstaodam putaret: denique fortissimum adversæ partis propugnatorem Abner ducem, & inferentem prælia miratus est, & orantem pacis gratiam non adspernatus, hoooravit convivio: interemtum insidiis doluit & flevit, prosequutus exsequias honestavit, mortem ultus, conscientiæ fidem præstitit, quam filio inter hereditaria jura transcripsit, magis sollicitus, oe inoocentis mortem inultam relinqueret, quam quo suam mortem doleret.

2. Reg. 2. 2. & seq. Ibidem 3. 32. & seq.

34. Noo mediocre istud, præsertim in rege, sic obire humilitatis munia, ot communem se exhiberet etiam infimis, alieno periculo cibum non quærere, potum recusare; peccatum fateri, seque ipsum pro populo offerre morti, ut io se divioa iodignatio converteretur, cum ferienti angelo offerens se diceret: *Ecce sum, ego peccavi, & ego pastor malum feci, & iste grex quid fecit? Fiat manus tua in me.*

Ibidem 23. 15. & seq. Ibidem 24. 17.

35. Nam quid alia dicam, qood dolum meditantibus os suum non aperiebat, & tamquam oon audieos nullum sermonem refereodum putabat: non respondebat conviciis: cum sibi derogaretur, orabat: cum malediceretur, benedicebat? Ambulans in simplicitate, & superborum [a] fugitans, sectator immaculatorum, qui cinerem miscebat alimentis suis, cum peccata propria deploraret, & potum suum temperabat fletibus? Merito sic expertus est ab uoiverso populo, ut venirent ad eum omnes tribus Israel dicenres: *Ecce nos ossa tua & caro tua sumus: heri & nudiustertius cum esset Saul, & regnaret super nos; tu eras qui producebas & inducebas Israel. Et dixit tibi Dominus: Tu pasces populum meum.* Et quid plura de eo dicam, de quo hujusmodi Dei processit sententia, ut de eo diceret: Inveni David secundum cor meum? Quis enim in sanctitate cordis & justitia sicut ille ambulavit, ut impleret voluntatem Dei: propter quem & delinquenribus posteris ejus venia data, & prærogativa est reservata heredibus?

Ps. 37. 14. & alibi. 2. Reg. 5. 1. & seq. Ps. 88. 21.

36. Quis igitur non diligeret eum, quem videbat ita carum amicis; ut quia ipse sincere amicos diligebar, æque diligi se a suis amicis arbitraretur? Denique parentes eum filiis suis, filii præferebant parentibus. Unde graviter indignatus Saul, percutere Jonathan filium hasta voluit; quia pluris apud eum valere David amicitiam judicabat, quam vel pietatem, vel auctoritatem paternam.

1. Reg. 18. 12. & 13. 1. Reg. 20. 30 & seq.

37. Etenim ad incentivum caritatis commuois plurimum proficit, si quis vicem amantibus reddat, nec minus redamare se probet, quam ipse amatur, idque amicitiæ fidelis pateat exemplis. Quid enim tam populare, quam gratia? Quid tam insitum oaturæ, quam ut diligentem diligas? Quid tam inolitum atque impressum affectibus humanis, quam ut eum amare inducas in animum, a quo te amari velis? Merito sapiens dicit: *Perde pecuniam propter fratrem & amicum.* Et alibi: *Amicum salutare non erubescam, & a facie illius non me abscondam.* Siquidem vitæ & immortalitatis medicamentum lo amico esse Ecclesiasticus sermo testatur: & summum lo caritate præsidium nemo dubitaverit, cum Apostolus dicat: *Omnia suffert, omnia credit, omnia sperat, omnia sustinet, caritas numquam cadit.*

Eccli. 29. 13. Ibid. 22. 31. Ibid. 6. 16. 1. Cor. 13. 7. & seq.

38. Ideo David oon cecidit, quia carus fuit omnibus, & diligi a subjectis quam timeri maluit. * TIMOR ENIM temporalis tutaminis servat excubias, nescit diuturnitatis costodiam. Itaque ubi timor decesserit, audacia obrepit; quooiam fidem non timor cogit, sed affectus exhibet.

39. Prima ergo ad commendationem nostri est * caritas. Bonum est ergo testimonium habere de plurimorum dilectione. Hinc nascitur fides, ut committere se tuo affectui non vereantur etiam alieni, quem pluribus carum adverterint. Similiter etiam

per

a Edit. ac mss. duo, *fugitans arrogantiam*: alii paulo plures, *conventicula fugiens*: reliqui maximo numero & auctoritate oeque *arrogantiam* agnoscunt, neque *conventicula*: sed nec ulli omnino verbum *exstitit*, quod in editis legitur post, *sectator*.

* Cic. lib. 2. pag. 377. lin. 8. *Malus enim custos diuturnitatis metus* &c.

* Ibidem pag. 378. lin. 13. *Carum igitur hoc sit, idque & primum & maxime necessarium familiaritates habere fidas* &c.

per fidem ad caritatem pervenitur; ut qui uni aut duobus præstiterit fidem, tamquam influat in animos universorum, & omnium adquirat gratiam.

CAPUT VIII.

Nihil ad conciliandam gratiam magis valere quam consilia: sed eis confidere posse neminem, nisi justitia nitantur ac prudentia: quantum autem hæ duæ virtutes eluxerint in Salomone, ex ipsius celeberrimo judicio palam fieri.

40. DUo igitur hæc ad commeodationem nostri plurimum operantur, * caritas & fides, & tertium hoc si habeas quod in te admiratione dignum plerique existiment, & jure honorandum puteot.

41. Et quia consiliorum usus maxime conciliat homines, ideo * prudeotia & justitia in unoquoque desideratur, & ea exspectantur a pluribus; ut in quo ea siot, illi deferatur fides, quod possit utile consilium ac fidele desideranti dare. Quis enim ei se committat, quem non putet plus sapere, qnam ipse sapiat qui quærit consilium? Necesse est igitur ut præstantior sit a quo consilium petitur, quam ille est qui petit. Quid enim consulas hominem, quem non arbitreris posse melius aliquid reperire, quam ipse intelligis.

42. Quod si eum inveoeris qui vivacitate ingenii, mentis vigore atque auctoritate præstet, & accedat eo ut exemplo & usu paratior sit, præsentia solvat pericula, prospiciat futura, denuntiet imminentia, argumentum expediat, remedium ferat in tempore, paratus sit non solum ad consulendum, sed etiam ad subveniendum; huic ita fides habetur, ut dicat qui consilium petit: *Et si mala mibi evenerint per illum, sustineo*. (Eccli. 22. 31)

43. Hujusmodi igitur viro salutem nostram & existimationem committimus, qui sit, ut supra diximus, justus & prudens. Facit enim * justitia, ut oullus sit fraudis metus: facit etiam prudentia, ut nulla sit erroris suspicio. Promtius tamen nos justo viro quam prudenti committimus, ut secundum usum vulgi loquar. * Ceterum sapieotum definitione, in quo una virtus est, coocurrunt ceteræ, nec potest sine justitia esse prudeotia. Quod etiam io nostris iovenimus; dicit enim David: *Justus miseretur & fœnerat*. (Ps. 36. 21.) Quid fœneret justus, alibi dicit: *Jucundus vir qui miseretur & fœnerat, disponet sermones suos in judicio*. (Ps. 111. 5.)

44. Ipsum illud nobile Salomonis judicium nonne sapientiæ plenum ac justitiæ est? Itaque spectemus illud si ita est. Duæ, inquit, mulieres in conspectu regis Salomonis steterunt, & dixit una ad eum: Audi me, domine. Ego & hæc mulier in uno habitantes cubiculo, ante diem tertium partu edito, singulos filios suscepimus, & eramus una, arbiter nullus domi, nec ulla alia nobiscum femina, nisi nos solæ: & mortuus est filius ejus hac nocte, ut obdormivit super eum: & surrexit media nocte, & accepit filium meum de sinu meo, & collocavit eum io gremio suo, & filium suum mortuum posuit in siou meo. Et surrexi mane, ut lactarem parvulum, & inveni mortuum. Et consideravi illum diluculo, & non erat filius meus. Et respondit altera: Non, sed filius meus est, qui vivit: filius autem tuus, qui mortuus est. (3. Reg. 3. 16. & seq.)

45. Et hæc erat contentio, cum utraque filium sibi vindicarent superstitem: defunctum autem suum negarent. Tunc rex jussit adferri machæram, & iofantem dividi, ac singulas partes dari singulis: dimidiam uni, & dimidiam alteri. Exclamat mulier quæ vero erat affectu percita: Nequaquam, domine, infantem dividas: detur potius illi, & vivat, & non interficiat eum. At illa respondit altera: Neque meus, neque hujus sit infans, dividite eum. Et statuit rex dari infantem ei mulieri quæ dixerat: Nolite interficere eum, sed date eum illi mulieri; quia mota sunt, inquit, viscera ejus in filio suo.

46. Itaque non immerito æstimatus est intellectus Dei in eo esse; a quoniam quæ occulta sunt Deo? Quid autem occultius ioternorum viscerum testimonio, in quæ sapientis intellectus velut quidam pietatis descendit arbiter, & velut quamdam genitalis alvi vocem eruit; quia maternus patuit affectus, qui eligeret filium suum vel apud alienam vivere, quam in conspectu matris necari.

47. Sapientiæ igitur fuit latentes distinguere conscientias, ex occultis eruere veritatem; & velut quadam machæra, ita spiritus gladio penetrare non solum uteri, sed etiam animæ & mentis viscera: justitiæ quoque, ut quæ suum necaverat, alienum non tolleret; sed vera mater reciperet suum. Denique etiam Scriptura hoc pronunciavit: *Audivit, inquit, omnis Israel hoc judicium, quod judicavit rex: & timuerunt a facie regis, eo quod intellectus Dei in eo esset, ut faceret justitiam*. (3. Reg. 3. 28.) Denique & ipse Salomoo ita poposcit sapientiam, ut daretur sibi cor prudens audire & judicare cum justitia. (Ibidem 9.)

CA-

* Ibidem pag. 376. lin. 38. *Quæcumque igitur homines &c.* Item pag. 378. lin. 21. *Summa igitur & perfecta gloria constat &c.*
* Ibidem pag. 378. lin. 34. *Fides autem ut habeatur, duabus rebus effici potest &c.*
* Ibidem lin. 39. *Justis autem & fidis hominibus, id est, bonis . . . Harum igitur duarum ad fidem faciendam justitia plus pollet &c.*
* Ibidem lin. 46. *Sed ne quis sit admiratus cur cum inter omnes philosophos constet . . . qui unam haberet &c.*

a Omnes edit. ac pauci mss. *in quo occulta sunt Dei*: alii sex aut septem, *quoniam quæ occulta sunt Dei, manifesta facta sunt ei*. Ceteri ferme, *quoniam quæ occulta sunt Deo patent*: sed cum verbum, *patent*, omittatur in antiquissimis, qui sententiam interrogationis forma efferendam non perspexere, de suo quisque quod sensui necessarium visum est, addiderunt.

CAPUT IX.

Quamvis individuæ sint justitia atque prudentia, vulgi tamen cardinales virtutes distinguentis ingenio serviendum esse.

48. Liquet igitur etiam secundum scripturam divinam, quæ antiquior est, sapientiam sine justitia esse non posse; quia ubi una earum virtutum, ibi utraque est. Daniel quoque quam sapienter alta interrogatione fraudulentæ accusationis deprehendit mendacium, ut calumniatorum sibi responsio non conveniret? Prudentiæ igitur fuit vocis suæ testimonio reos prodere: justitiæ quoque, nocentes supplicio dare, innocentem subducere. (Dan. 13. 54. & seq.)

49. Est ergo individuum sapientiæ atque justitiæ contubernium: * sed vulgi usu dividitur una quædam forma virtutum, ut temperantia sit in despiciendis voluptatibus: fortitudo spectetur in laboribus & periculis: prudentia in delectu bonorum, sciens commoda & adversa distinguere: justitia quæ sit bona custos juris alieni, & vindex proprietatis, suum cuique conservans. Sit ergo nobis communis opinionis gratia quadripartita hæc facta divisio, ut ab illa subtili disputatione philosophicæ sapientiæ, [a] quæ limandæ veritatis causa quasi ex adyto quodam eruitur, retrahentes pedem, forensem usum ac popularem sensum sequamur. Hac igitur divisione servata, revertamur ad propositum.

CAPUT X.

Salutem justi viri quam prudentis consilio magis committi: eum autem qui justitiam ac prudentiam in se conjunxerit, ab omnibus expeti solere: hujus rei exemplum fuisse tum Salomonem, de quo verba reginæ Sabæ exponuntur; tum Josephum, & Danielem.

50. Prudentissimo cuique causam nostram committimus, & ab eo consilium promtius quam a ceteris poscimus. Præstat tamen fidele * justi consilium viri, & sapientissimi ingenio frequenter [b] præponderat. [b] *Utilia enim vulnera amici, quam aliorum oscula.* (Prov. 27. 6.) * Deinde quia justi judicium est, sapientis autem argumentum: in illo censura disceptationis, in hoc calliditas inventionis.

51. Quod si utrumque connectas, erit magna consiliorum salubritas, quæ ab universis spectatur admiratione sapientiæ & amore justitiæ; ut omnes quærant audire sapientiam ejus viri, in quo utriusque virtutis copula sit: sicut quærebant omnes reges terræ videre faciem Salomonis, & audire sapientiam ejus; ita ut & Saba regina veniret ad eum, & tentaret eum in quæstionibus. *Et venit, & omnia loquuta est quæ habebat in corde suo, & audivit omnem sapientiam Salomonis, nec ullum verbum prætermisit eam.* (3. Reg. 10. 1. & 3.)

52. Quæ sit ista, quam nihil præteread, nec sit aliquid quod ei non annuntiaverit verus Salomon, cognosce, o homo, ex his quæ audis loquentem: *Verus est*, inquit, *sermo quem audivi in terra mea de sermonibus tuis, & de prudentia tua, & non credidi his qui dicebant mihi, donec veni, & viderunt oculi mei: & nunc non est nec dimidia quidem pars secundum ea quæ annuntiabant mihi. Apposuisti bona super omnia quæ audivi in terra mea. Beatæ mulieres tuæ, & beati pueri tui qui adsistunt tibi, qui audiunt omnem prudentiam tuam.* (Ibidem 6. & seq.) Intellige convivium veri Salomonis, & quæ apponuntur in eo convivio, intellige sapienter, & considera in qua terra congregatio nationum audierit famam sapientiæ veræ atque justitiæ, & quibus eum viderit oculis, contemplantibus utique ea quæ non videntur. Quoniam *quæ videntur, temporalia sunt: quæ autem non videntur, æterna.* (2. Cor. 4. 18.)

53. Quæ sunt beatæ mulieres, nisi illæ de quibus dicitur, [c] quia multæ verbum Dei audiunt & pariunt? Et alibi: *Quicumque enim verbum Dei fecerit, ipse meus frater & soror & mater est.* (Luc. 11. 28. Matt. 12. 50.) Qui etiam pueri tui beati qui adsistunt, nisi Paulus qui dicebat: *Usque in hunc diem sto protestans minori ac majori?* (Act. 26. 22.) Symeon qui exspectabat in templo ut videtet consolationem Israel? (Luc. 2. 25.) Quomodo enim dimitti posceret, nisi quia adsistens Domino, discedendi habere facultatem non poterat, nisi voluntatem Domini adeptus esset? Exempli causa propositus est nobis Salomon, a quo certatim ut audiretur ejus sapientia, postulabatur.

54. * Joseph quoque nec in carcere feriatus erat, quo minus de rebus incertis consuleretur. (Gen. 41. 10. & seq.) Cujus consilium Ægypto universæ profuit; ut non sentiret septem annorum sterilitatem, aliosque populos miseræ famis levaret jejunio.

55. Da-

* Cic. lib. 2. pag. 378. lin. 50. *Quamobrem ut vulgus, ita nos hoc loco loquimur, ut alios fortes* &c.

a Paris. edit. nonnullæ, *quæ eliminanda veritatis causa.* Non satis recte.

* Cic. lib. 2. Offic. pag. 378. lin. 41. *Harum igitur duarum ad fidem faciendam justitia plus pollet* &c.

b Edit. cum mss. pauculis, *Utiliora* (Amerb. *utilia*) *enim vulnera amici, quam alienorum oscula.* Mss. vero multo plures ac vetustiores, *Utilia . . . . quam aliorum oscula.* Hunc versiculum, qui habetur apud solos LXX. crebro citari ab Ambrosio advertas licet, semper autem illum ita exprimit, ut pro *utiliora* mss. probatiores exhibeant *utilia*, ubi subintellige adverbium *magis*, at vero pro *aliorum oscula*, quod hic scribitur, nusquam non invenias, *voluntaria oscula inimici*, ut LXX. nimirum ἑκούσια φιλήματα ἐχθροῦ.

* Huc usque cap. 9. in vet. edit. protendebatur: quam autem recte, quivis lectorum facile judicabit.

c Rom. edit. sola, *Beatæ quæ verbum Dei* &c. Sed hic Scripturæ sensum, potius quam verba citari manifestum est.

* In superioribus edit. hinc incipiebat cap. 11. sed male. Namque hoc & sequens exemplum ad cap. 10. spectare constat: postea vero de tertia illa parte agi, quæ capitis 8. initio proposita est.

Dan. 2. 10. & seq.

55. Daniel ex captivo, regalium consultorum arbiter factus, consiliis suis emendavit præsentia, annuntiavit futura. Ex his enim quæ frequenter interpretatus ostenderat veri se esse annuntium, fides ei in omnibus deferebatur.

CAPUT XI.

Tertia conditio qua ad fidem alicui conciliandam valet, in Moyse, Daniele ac Josepho fuisse ostenditur.

Exod. 18. 13 & seq.

56. SEd etiam * tertius locus de his qui admiratione digni æstimarentur, Joseph, Salomonis & Danielis exemplo decursus videtur. Nam quid de Moyse loquar, cujus omnis Israel quotidie consilia præstolabatur, quorum vita fidem faciebat prudentiæ, admirationemque ejus augebat? Qui se non committeret consilio Moysi, cui seniores si qua supra suum intellectum & virtutem esse arbitrarentur, dijudicanda servabant.

Ezech. 28. 3.

57. Quis Danielis consilium refugeret, de quo Deus ipse dixit: *Quis Daniele sapientior?* Aut quomodo homines de eorum dubitare mentibus possent, quibus Deus tantam conferebat gratiam? Moysi consilio bella conficiebantur: Moysi meritis de cælo affluebat alimonia, potus e petra.

Dan. 14. 39.

58. Quam purus Danielis animus, ut mulceret barbaros mores, mitigaret leones? Quæ in illo temperantia? Quanta animi, & corporis continentia? Nec immerito mirabilis factus omnibus, quando (quod vehementer admirantur homines) regalibus fultus amicitiis, aurum non quærebat, nec delatum sibi honorem pluris faciebat quam fidem. Quin etiam periclitari malebat pro lege Domini, quam pro gratia hominis inflecti.

Gen. 39. 8. & seq.

59. Nam de sancti Joseph (quem pene prætericram) castimonia & justitia quid dicam; quarum altera illecebras heriles respuit, refutavit præmia; altera mortem contemsit, metum repulit, carcerem præoptavit? Quis hunc privatæ causæ ad consulendum idoneum non judicaret, cujus ferax animus & mens fertilis, temporis sterilitatem quodam consiliorum & cordis ubere fœcundavit.

Ibidem 41. 25. & seq.

CAPUT XII.

Neminem ab homine vitiis contaminato consilium poscere; nec rursus a moroso & difficili: sed ab eo cujusmodi exemplar habemus in Scripturis.

60. ADvertimus igitur quod in adquirendis consiliis plurimum adjungat vitæ probitas, virtutum prærogativa, benevolentiæ usus, [a] facilitatis gratia. Quis enim in cœno fontem requirat? Quis e turbida aqua potum petat? Itaque ubi * luxuria est, ubi intemperantia, ubi vitiorum confusio; quis inde sibi aliquid hauriendum existimet? Quis non despiciat morum colluvionem? Quis utilem causæ alienæ judicet, quem videt inutilem vitæ suæ? Quis iterum * improbum, malevolum, contumeliosum non fugiat, & ad nocendum paratum; quis non eum omni studio declinet?

61. Quis vero quamvis instructum ad consilii opem, difficili tamen accessu, ambiat; in quo sit illud, tamquam si quis aquæ fontem præcludat? Quid enim prodest habere sapientiam, si consilium neges? Si consulendi intercludas copiam, clausisti fontem; ut nec aliis influat, nec tibi prosit.

62. Pulcre autem & de illo convenit, qui habens prudentiam, * commaculat eam vitiorum sordibus, eo quod aquæ exitum contaminet. * Degeneres animos vita arguit. Quomodo enim cum potes judicare consilio superiorem, quem videas inferiorem moribus? SUPRA me debet esse, cui me committere paro. An vero idoneum eum putabo, qui mihi det consilium, quod non det sibi: & mihi eum vacare credam, qui sibi non vacet: cujus animum voluptates occupent, libido devincat, avaritia subjuget, cupiditas perturbet, quatiat metus? Quomodo hic consilii locus, ubi nullus quieti?

63. Admirandus mihi & suspiciendus consiliarius, quem propitius Dominus Patribus dedit, offensus abstulit. Hujus imitator debet esse qui potest consilium dare, & alienam a vitiis custodire prudentiam, quoniam nihil inquinatum in illam incurrit.

Esai. 3. 3.

CA-

* Cic. lib. 2. pag. 370. lin. 3. *Erat igitur ex tribus, quæ ad gloriam pertinent, hoc tertium* &c.

a Omnes edit. *frugalitatis gratia*. Elegantius mss. prope ad unum, *facilitatis gratia*; nam frugalitas in vitæ probitate supra continetur, de facilitate vero infra etiam acturus est sanctus Ambrosius.

* Cic. lib. 2. Offic. pag. 370. lin. 8. *Despiciunt autem eos & contemnunt, in quibus nihil virtutis* &c.

* Ibidem lin. 10. *Nam quos improbos, maledicos* &c.

* Ibidem lin. 15. *Nam & voluptates, blandissimæ dominæ* &c.

* Translatum ex illo Virg. Æneid. 4.

Degeneres animos timor arguit.

CAPUT XIII.

Declarata divinis testimoniis sapientiæ pulcritudine, ad probandam ejus cum virtutibus aliis societatem transit oratio.

64. Quis igitur [a] tamquam vultu speciem præferat pulcritudinis, & belluinis posterioribus ac ferinis unguibus formæ superioris dehonestet gratiam; cum tam [*] admirabilis & præclara forma virtutum sit, & specialiter pulcritudo sapientiæ, sicut series Scripturæ indicat. Est enim hæc speciosior sole, & super omnem stellarum dispositionem luci comparata invenitur prior. Lucem etenim hanc suscipit nox, sapientiam autem non vincit malitia.
Sap. 7. 29.

65. Diximus de ejus pulcritudine, & Scripturæ testimonio comprobavimus: superest ut doceamus Scripturæ auctoritate nullum ei contubernium cum vitiis esse, sed individuum cum ceteris virtutibus conjunctionem: cujus spiritus est disertus, sine inquinamento, certus, sanctus, amans bonum, acutus, qui nihil vetet benefacere, benignus, stabilis, securus, omnem habens virtutem, omnia prospiciens. [b] Et infra: Sobrietatem docet, & justitiam & virtutem.
Ibidem 7. 22. & seq. *Ibidem 8. 7.*

CAPUT XIV.

Prudentiam cum omnibus virtutibus conjunctam esse, maxime vero cum opum despicientia.

66. Omnia [*] igitur operatur prudentia, cum omnibus bonis habet consortium. Nam quomodo potest utile consilium dare, nisi habeat justitiam, ut induat constantiam, [*] mortem non formidet, nullo terrore, nullo revocetur metu, nulla adulatione a vero deflectendum putet: exsilium non refugiat, quæ noverit sapienti patriam mundum esse: egestatem non timeat, quæ nihil deesse sapienti sciat, cui totus mundus divitiarum est? Quid enim præcelsius illo viro, qui auro moveri nesciat, contemtum habeat pecuniarum, & velut ex arce quadam despiciat hominum cupiditates? Quod qui fecerit, hunc homines supra hominem esse arbitrantur: *Quis est*, inquit, *hic*, *& laudabimus eum? Fecit enim mirabilia in vita sua.* Quomodo enim non admirandus, qui divitias spernit, quas plerique saluti propriæ prætulerunt?
Eccli. 31. 9.

67. [c] Decet igitur omnes censura frugalitatis, continentiæ auctoritas, & maxime eum qui honore præstet, ne præminentem virum thesauri possideant sui, & pecuniis serviat, qui præest liberis. Illud magis decet, ut supra thesaurum sit animo, & infra amicum obsequio. Humilitas enim gratiam auget. Hæc plena laudis & digna primario viro, non communem cum Tyriis negotiatoribus, & Galaaditis mercatoribus habere turpis lucri cupidinem, nec omne bonum locare in pecunia, & tamquam mercenario munere quotidianos numerare quæstus, [d] calculari compendia.

CAPUT XV.

De liberalitate. Quibusnam potissimum impartienda: & qua ratione illam tenuioris census homines opera & consiliis exerceant.

68. Quod si ab his sobrium gerere animum laudabile est, quanto illud præstantius si [*] dilectionem multitudinis liberalitate adquiras, neque superflua circa importunos, neque restricta circa indigentes?

79. Plurima autem [*] genera liberalitatis sunt, non solum quotidiano sumtu egentibus, quo vitam sustinere suam possint, disponere ac dispensare alimoniam; verum etiam his qui publice egere verecundantur, consulere ac subvenire, quatenus communis egenorum alimonia non exhauriatur. De eo enim loquor qui præest alicui muneri, ut si officium sacerdotis gerat, aut dispen-

a Era. & seq. edit. *tantam vultu speciem*, Amerb. autem cum mss. fere omnibus, *tamquam vultu speciem*. Non incommode. Confer hunc locum cum initio Tract. Horatiani de Arte Poet.

[*] Cic. Offic. lib. 2. pag. 379. lin. 19. *Quis non admiretur splendorem pulcritudinemque virtutis* &c.

b Ita Amerb. & mss. excepto quod nonnulli *veritatem* legunt, non *virtutem*. Cum autem eam sententiam Era. & Gill. resecuissent, illam edit. Rom. restituerat sic immutatam: Et *alibi: Sobrietatem enim & prudentiam edocet, justitiam & fortitudinem*.

[*] Cic. lib. 2. Offic. pag. 379. lin. 25. *Itaque illa tria omnia justitia conficit* &c.

[*] Ibidem lin. 28. *Nemo enim justus esse potest, qui mortem* &c.

c Paris. aliquot edit. *Docet igitur omnes*. Et infra, *Illud magis docet* &c.

d Omnes edit. *calculari compendio*; contra vero mss. *calculari compendia*. Multo commodius.

[*] Cic. lib. 1. Offic. pag. 378. lin. 26. *Quæ quidem, benevolentia beneficiis capitur maxime*. Item pag. 382. lin. 2. *Nonnumquam tamen est largiendum* &c.

[*] Ibidem pag. 383. lin. 11. *In illo autem genere largiendi* &c. Multa sunt in Ambrosiano textu quæ non perfunctoria sed attentius videntur observanda; primo enim hinc cognoscitur antiquis illis episcopis haud mediocri curæ fuisse, ne quis vel manifesto vel clanculum ac secreto indigentium necessario ad sustentandam vitam subsidio destitueretur: deinde constitui solitos quibus ea demandaretur provincia, sive illi a sacerdotum numero eligerentur, quod etsi frequentius erat in Ecclesia orientali, tamen in occidentali quoque nonnumquam usu venisse ex hoc & sequenti capite intelligimus; sive adsumerentur ex ordine diaconorum, quod fere obtinuisse per occidentem non modo quæ sanctus Præsul frequenter hoc in Opere de beato Laurentio, nec non & Prudentius in Hymno de eodem martyre tradunt, palam faciunt; verum etiam quod Sulp. Severus in vita S. Martini ab eo archidiaconum suum ei muneri præfectum fuisse commemorat. Postremum autem illud est quod hinc advertas, dispensatores illos non pro libito, sed ex episcopi, ad quem omnia referre consueverant, nutu & voluntate cuncta gessisse; ita ut nihil in ejus potestate non esset positum. Et hoc sane oppido quadrat cum apostolorum can. 39. 40. & 41. Synodi Laodic. can. 57. & sequentium Conc. definitionibus prope innumeris.

dispensatoris; ut de his suggerat episcopo, nec reprimat si quem positum in necessitate aliqua cognoverit, aut dejectum opibus ad inopiæ necessitatem redactum: * maxime si non effusione adolescentiæ, sed direptione alicujus & amissione patrimonii in eam teciderit injuriam, ut sumtum exercere diurnum non queat.

70. Summa etiam liberalitas, * captos redimere, eripere ex hostium manibus, subtrahere neci homines, & maxime feminas turpitudini, reddere parentibus liberos, parentes liberis, cives patriæ restituere. Nota sunt hæc nimis * Illyrici vastitate & Thraciæ: quanti ubique venales erant toto captivi orbe, quos si revoces, unius provinciæ numerum explere non possint? Fuerunt tamen qui & quos Ecclesiæ redemerunt, in servituurem revocare vellent, ipsa graviores captivitate, qui inviderent alienam misericordiam. Ipsi si in captivitatem venissent, servirent liberi: si venditi fuissent, servitutis ministerium non recusarent; & volunt alienam libertatem rescindere, qui suam servitutem non possent rescindere, nisi forte pretium recipere emtori placeret; in quo tamen non rescinditur servitus, sed redimitur.

71. Præcipua est igitur liberalitas, * redimere captivos, & maxime ab hoste barbaro, qui nihil deferat humanitatis ad misericordiam, nisi quod avaritia reservaverit ad redemtionem: æs alienum subire, si debitor solvendo non sit, atque arcetur ad solutionem, quæ sit jure debita, & inopia destituta: enutrire parvulos, pupillos tueri.

72. Sunt etiam qui virgines orbatas parentibus tuendæ pudicitiæ gratia connubio locent, nec solum studio, sed etiam sumtu adjuvent. Est etiam genus illud liberalitatis quod Apostolus docet: *Ut si quis fidelis habet viduas, subministret illis, ut earum alimoniis Ecclesia non gravetur, ut his quæ vere viduæ sunt, sufficiat.* (1. Tim. 5. 16.)

73. Utilis igitur hujusmodi liberalitas, sed non communis omnibus. Sunt enim plerique etiam viri boni, qui tenues sunt censu, contenti quidem exiguo ad sui usum sed non idonei ad subsidium levandæ paupertatis alienæ; tamen suppetit aliud beneficentiæ genus, quo juvare possint inferiorem. * Est enim duplex liberalitas, una quæ subsidio rei adjuvat, id est, usu pecuniæ: altera quæ operum collatione impenditur, multo frequenter splendidior, multoque clariot.

74. Quanto illustrius Abraham captum armis victricibus recepit nepotem, quam si redemisset? (Gen. 14. 16.) Quanto utilius regem Pharaonem sanctus Joseph consilio providentiæ juvit, quam si contulisset pecuniam? Pecunia enim unius civitatis non redemit ubertatem: prospicientia totius Ægypti [a] per quinquennium famem repulit. (Gen. 41. 31. & seq.)

75. Facile autem * pecunia consumitur, consilia exhauriri nesciunt. Hæc usu augentur: pecunia minuitur, & cito deficit, atque ipsam destituit benignitatem; ut quo pluribus largiri volueris, eo paucioces adjuves, & sæpe tibi desit quod aliis conferendum putaveris. Consilii autem operisque collatio, quo in plures diffunditur, eo redundantior manet, & in suum fontem recurrit. In se enim refluit ubertas prudentiæ: & quo pluribus fluxerit, eo exercitius fit omne quod remanet.

CAPUT XVI.

Modum in liberalitate servandum, ne præsumatur in indignos quod dignioribus debebatur; non tamen nimis parce ac timide ministrandas eleemosynas: sed imitandum beatum Joseph, cujus prudentia prolixius ibus verbis commendatur.

76. Liquet igitur debere esse * liberalitatis modum, ne fiat inutilis largitas. Sobrietas tenenda est, maxime sacerdotibus, ut non pro jactantia, sed pro justitia dispensent. Nusquam enim [b] major aviditas petitionis. Veniunt validi, veniunt nullam causam nisi vagandi haben-

* Ibidem lin. 14. *Propensior benignitas ... nisi forte erunt digni* &c.

* Ibidem lin. 25. *Atque hæc benignitas etiam reip. utilis est, redimi e servitute captos* &c.

* Hanc Illyrici Traciæque populationem Baronius auctor est anno reparatæ salutis 367. contigisse. Verum hoc loco non satis cohærentia loquitur Cardinalis eruditissimus. Et enim si hoc eodem anno conflata & venumdata fuerint ab Ambrosio vasa sacra, necessario hinc eruitur non nisi post memoratum annum hosce libros Officiorum editos esse, cum tamen ipsos toto decennio prius in lucem prodiisse ad annum 377. affirmaverit. Ceterum multo probabilius videtur cladem hanc, cujus hoc loco meminit sanctus Ambrosius, atrocem Valentis imperatoris exitum sequutam esse; cum ipsius ducibus Trajano & Sebastiano cæsis, omnique adeo exercitu internecione deleto, Gothi aliique barbari vastato Illyrico usque ad Alpes Julianas ac Venetorum regionem omnia igne ferroque populati sunt, ut post Ammianum Marc. Socratem, Sozomenum atque Theodoretum Baronius ipse scripto prodidit. Adi etiam Cl. V. Hermannum in Ambrosii vita, lib. 2. cap. 12.

* Cic. lib. 2. Offic. pag. 382. lin. 15. *Liberales autem qui facultatibus aut capta a prædonibus redimunt . . . aut in filiarum collocatione adjuvant* &c.

* Ibidem pag. 381. lin. 34. *Incipere de beneficentia dicendum: cujus est ratio duplex* &c.

a Gill. in marg. & Rom. edit. in corpore, *per septennium*. Sed cum aliæ omnes, ac mss. præferant, *quinquennium*; credibile est sanctum Auctorem ita potuisse, quod putaverit populum Ægyptium saltem primis duobus annis victitasse privatis fructibus, antequam eum ad regia horrea confugere fames cogeret. Sane hunc sensum videtur favere, quod legitur, *ἐγένετο λιμὸς ἐν πάσῃ τῇ γῇ, ἐν δὲ πάσῃ τῇ γῇ Αἰγύπτου ἦσαν ἄρτοι*. Licet dissimulandum non sit, haberi in mss. nonnullis *οὐκ ἦσαν ἄρτοι*: cui etiam concinit Syriaca versio. Sed aliarum omnium, ipsiusque textus hebraici consensus, nec non orationis ipsa series aliam adstruit lectionem.

* Cic. lib. 2. Offic. pag. 381. lin. 37. *Largitioque quæ fit ex re familiari, fontem ipsum benignitatis exhaurit* &c.

* Ibidem pag. 382. lin. 7. *Quamobrem nec ita claudenda est res familiaris, ut eam benignitas aperire non possit* &c.

b Mss. aliquot, *major aviditas. Petitionis causa veniunt validi*. Et continuo post, *alii pauci, nisi vagandi habentes*.

habentes, & volunt subsidia evacuare pauperum, exinanire sumtum: nec exiguo contenti, majora quærunt, ambito vestium captantes petitionis suffragium, & natalium simulatione licitantes incrementa quæstuum. His si quis facile deferat fidem, cito exhaurit pauperum alimoniis profutura compendia. Modus largiendi adsit, ut nec illi inanes recedant, neque transcribatur vita pauperum in spolia fraudulentorum. Ea ergo mensura sit, ut neque humanitas deseratur, nec destituatur necessitas.

77. Plerique simulant debita. Sit veri examen. Exutos se per latrocinia deplorant: aut injuria fidem faciat, aut cognitio personæ, quo propensius juventur. [a] Ab Ecclesia relegatis sumtus impartiendus, si desit eis alendi copia. Itaque qui modum servat, avarus nulli, sed largus omnibus est; non enim solas aures præbere debemus audiendis precantium vocibus, sed etiam oculos considerandis necessitatibus. Plus clamat operatori bono debilitas, quam vox pauperis. Neque vero fieri potest ut non extorqueat amplius importunitas vociferantium: sed non semper impudentiæ locus sit. VIDENDUS est ille, qui te non videt: requirendus ille, qui erubescit videri. Ille etiam clausus in carcere occurrat tibi, ille affectus ægritudine mentem tuam personet, qui aures non potest.

78. Quo plus te operari viderit populus, magis diliget. Scio plerosque sacerdotes, quo plus contulerunt, plus abundasse; quoniam quicumque bonum operarium videt, * ipsi confert quod ille suo officio dispenset, securus quod ad pauperem sua perveniat misericordia: nemo enim vult, nisi pauperi proficere suam [b] collationem. Nam si quem aut immoderatum aut nimis tenacem dispensatorem viderit, utrumque despiciet: si aut superfluis erogationibus dissipet alieni fructus laboris, aut recondat sacculis. Sicut igitur modus liberalitatis tenendus est, ita etiam [c] calcar plerumque adhibendum videtur. Modus ideo, * ut quod benefacis, id quotidie facere possis; ne subtrahas necessitati, quod indulseris effusioni: calcar propterea, quia melius operatur pecunia in pauperis cibo, quam in divitis sacculo. Cave ne intra loculos tuos includas salutem inopum, & tamquam in tumulis sepelias vitam pauperum.

79. Potuit donare Joseph totas Ægypti opes, & effundere thesauros regios; noluit tamen de alieno effusus videri: maluit frumenta vendere, quam donare esurientibus; quia si paucis donasset, plurimis defuisset. Eam liberalitatem probavit, quo abundaret omnibus. Patefecit horrea, ut omnes emerent subsidium frumentarium, ne gratis accipiendo, cultus terrarum relinquerent; quoniam qui alieno utitur, suum negligit.

Gen. 41. 56. & 57.

80. Itaque primum omnium coacervavit pecunias, deinde instrumenta cetera, ad postremum jura terrarum regi adquisivit, non ut omnes exueret suo, [d] sed fulciret: * publicum tributum constitueret, quo sua tutius habere possent. Quod ita fuit gratum omnibus quibus terras ademerat; ut non venditionem sui juris, sed redemtionem salutis putarent. Denique dixerunt: *Sanasti nos, invenimus gratiam in conspectu domini nostri*. Nam & de proprietate nihil amiserant qui jus receperant: & de utilitate nihil perdiderant, qui adquisierant perpetuitatem.

Ibidem 47. 14. & seq.

Ibidem 25.

81. O * virum magnum, qui non largitatis superfluæ temporalem captavit gloriam, sed perpetuam commoditatem constituit providentiæ! Fecit enim ut tributis populi se juvarent suis, nec in tempore necessitatis aliena subsidia desiderarent. Melius enim fuit conferre aliquid de fructibus, quam totum de jure amittere. Quintam portionem collationis statuit, & in providendo perspicacior, & in tributo liberalior. Denique numquam postea Ægyptus hujusmodi famem pertulit.

82. Quam præclare autem collegit futura! Primum, quam argute regalis interpres somnii veritatem expressit! Somnium regis primum hoc fuit. Septem juvencæ adscendebant de flumine, visu decoræ, & pingues corpore, & ad oram pascebantur fluminis. Aliæ quoque vitulæ visu deformes ac jejunæ corpore, post illas juvencas adscendebant de flumine, & juxta eas in ipso

Ibidem 41. 22. & seq.

a Sic edit. omnes, & major potiorque pars mss. Aliqui tamen, *Ab Ecclesia relegatis*. Quæritur autem in prima lectione quinam sunt illi, *ab Ecclesia relegati*? Voluerunt nonnulli eos hoc loco intelligendos qui propter fidem ab Ecclesiis suis exsulare coacti essent. Sed numquam tam parce ac tenuiter de his loquuturus erat sanctus Doctor. Eos ergo intelligimus qui ab Ecclesiæ sacris pœnitentiæ causa fuerant separati: quibus etsi Ecclesiasticas eleemosynas auferri consuevisse testetur Augustinus, tamen in extrema necessitate christiana liberalitas non deerat. Potest etiam ita explicari, ut *ab Ecclesia* referatur ad *impartiendus*, minime vero ad *relegatis*, id est, exsulibus.

* Non sane properanti oculo transmittenda est laudabilis ea consuetudo, qua prisci illi christiani pecuniam suam œconomo seu dispensatori Ecclesiæ in manus tradebant, ab eodem postea fidelium pauperum gregibus distribuendam. Insignis hac de re locus est in beati Justini Apologia secunda proxime ante finem, cujus verba non pigebit hic subjicere. *Ceterum qui locupletiores sunt*, inquit, *& volunt, pro arbitrio quisque suo, quod visum est, conferunt; & quod ita colligitur, apud præpositum deponitur: atque ille inde opitulatur pupillis & viduis, & his qui propter morbum, aut aliquam aliam caussam egent, quique in vinculis sunt, & peregre advenientibus hospitibus; & ut simpliciter dicam, indigentium is omnium curator est.*

b Nonnulli mss. *suam consolationem*. Sed omnino cum aliis, atque edit. legendum, *suam collationem*, id est, suam eleemosynam, quam collectam vocat Apostolus. Et infra ubi edit. ac mss. non pauci, *utrumque despiciet*? Thuan. & alii aliquot præferunt, *utrumque displicet*.

c Codex Thuan. & alii non parvo numero, *calcar plerumque. Adhibendus videtur modus* &c.

* Cic. lib. 2. Offic. pag. 382. lin. 3. *Quid autem est stultius, quam quod libenter facias* &c.

d Mss. aliquot, *sed fulciret publicum*, vel *publice: tributum* &c.

* Cic. lib. 2. Offic. pag. 385. lin. 3. *Danda est opera omnino, si possit* &c. Item lin. 15. *Danda etiam opera est, ne . . . tributum sit conferendum* &c.

* Ibidem pag. 385. lin. 33. *O virum magnum, dignumque* &c.

ipso ripatum thoro pascebantur: & visæ sunt hæ vitulæ tenues atque exiles devorare illas quæ præstabant & forma & gratia. Et somnium secundum hoc fuit: Septem spicæ pingues, electæ & bonæ de terra surgebant; & post eas septem spicæ exiles & vento [a] corruptæ ac marcidæ se subjicere moliebantur: & visum est quod lætas & uberes spicas steriles spicæ & tenues devoraverunt.

83. Hoc somnium ita aperuit sanctus Joseph, eo quod septem juvencæ septem anni forent, & septem spicæ similiter septem anni forent, ex fœtu & fructu interpretatus tempora. Fœtus enim juvencæ annum exprimit, & fructus segetis annum consummat integrum. Quæ ideo adscendebant de flumine, quod dies, anni, ac tempora fluminum prætereunt modo, & cursim labuntur. Annos itaque septem priores uberis terræ fertiles ac fœcundos declarat futuros: posteriores autem alios septem annos steriles atque infœcundos, quorum sterilitas absumtura foret ubertatem superiorum. Qua gratia prospiciendum admonuit, ut uberioribus annis congregaretur subsidium frumentarium, quod sustentare posset inopiam futuræ infœcunditatis.

84. Quid primum mirer? Ingenium quo in ipsum veritatis descendit cubile: an consilium quo tam gravi atque diuturnæ prospexit necessitati: an vigilantiam atque justitiam; quarum altera, imposito sibi tanto munere congregavit tam multiplices commeatus: alteraque æqualitatem per omnes servavit? Nam de magnanimitate quid loquar; quod venditus a fratribus in servitutem, non retulit injuriam, sed famem depulit? Quid de suavitate, qua dilecti fratris præsentiam pia fraude quæsivit, quem simulato per elegantiam furto, reum statuit rapinæ, ut obsidem teneret gratiæ. *(Gen. 41. 2. & seq.)*

85. Unde merito ei a patre dicitur: [b] *Filius ampliatus meus Joseph, filius ampliatus meus, zelotes filius meus adolescentior... Adjuvit te Deus meus, & benedixit te benedictione cœli a summo, & benedictione terræ, terræ habentis omnia, propter benedictiones patris tui & matris. Prævaluit super benedictiones montium manentium, & desideria collium æternorum.* Et in Deuteronomio: *Qui visus es*, inquit, *in rubo, ut venias super caput Joseph, & super verticem ipsius. Honorificus inter fratres: primitivus tauri decus ejus, cornua unicornui cornua ipsius. In ipsius cornu gentes ventilabit simul usque ad extremum terræ.* [c] *Ipsi decem millia Ephram, & ipsi millia Manasses.* *(Ibidem 49. 22. & seq. — Deut. 33. 16. & seq.)*

CAPUT XVII.

Quas virtutes in eo quem consulamus, inesse oporteat: & qua ratione iisdem Joseph ac Paulus ornati fuerint?

86. Talis itaque debet esse qui consilium alteri det, ut se ipsum formam aliis præbeat ad exemplum bonorum operum, in doctrina, in integritate, in gravitate; ut sit ejus sermo salubris atque irreprehensibilis, consilium utile, vita honesta, sententia decora.

87. Talis erat Paulus, qui consilium dabat virginibus, magisterium sacerdotibus, ut primum se ipsum formam nobis præberet ad imitandum. Ideo & humiliari sciebat, sicut scivit & Joseph, qui summo ortus patriarcharum genere, non dedignatus degenerem servitutem, exhibebat eam obsequiis, illustrabat virtutibus. Scivit humiliari, qui & venditorem & emtorem passus est, & dominum appellabat eum. Audi humiliantem se: [d] *Si Dominus meus propter me nihil scit in domo sua, & omnia quæcumque habet, dedit in manus meas, neque subtractum est a me quidquam præter te, quia uxor illius es; quomodo faciam verbum malum hoc, & peccabo coram Domino?* Plena vox humilitatis, plena castimoniæ: humilitatis, quia domino [e] deferebat; honorificentiæ, quia referebat gratiam: plena quoque castimoniæ, quia turpi flagitio contaminari, grave peccatum putabat. *(1. Cor. 7. 25. & seq. Tit. 2. 7. — Gen. 39. 8. & seq.)*

88. Talis igitur debet esse consiliarius, qui nihil nebulosum habeat, [f] nihil fallax, nihil simulatum, quod vitam ejus ac mores refellat, nihil improbum ac malevolum, quod avertat consulentes. * Alia sunt enim quæ fugiuntur, alia quæ contemnuntur. Fugimus ea quæ possunt nocere, quæ malitiose possunt in noxam serpere; ut si is qui consulitur, dubia sit fide, & pecuniæ avidus, ut possit pretio mutari: si injuriosus, hic fugitur ac declinatur. Qui vero voluptuarius, intemperans, etsi alienus a fraude; tamen avarus & cupidior lucri turpis, hic contemnitur. Quod enim specimen

a Thuan. & alii aliquot mss. *corrupta ac madidæ*: alii non pauci, *corrupta ac macidæ*, quod non displicet.

b Hæc duo testimonia e Genesi, ac Deuteronomio paulo aliter citantur lib. *De Benedict. Patriarch.* cap. 11. num. 46. & 53. Satis autem hoc loco conveniunt ant. edit. cum mss. nisi quod habent illa, *zelotes filius meus, filius meus adolescentior. Adjuvet te ... & benedicat te .... in rubo, veniat super caput* &c. Sed varietates sicut & quas addidit edit. Rom. ad scriptos cod. & maxime ad Thuan. castigavimus.

c Rom. edit. sola, *Ipse decem millia Ephraim, & ipse millia Manasses*. At omnes alia, ac mss. nobiscum faciunt; quibus etiam hebraicus textus patrocinatur. LXX. vero præferunt. *αὗται μυριάδες Ἐφραΐμ, καὶ αὗται χιλιάδες Μανασσῆ*: & his accedunt reliquæ versiones.

d Edit. vet. & quædam Paris. cum paucis mss. *præter me nihil scit ... quæ uxor illius es*. Rom. cum potiori parte mss. ut in textu. Et quidem commodius, cum id reddatur, quod est apud LXX. *οὐ γινώσκει δι' ἐμὲ οὐδέν ... διὰ τὸ σὲ γυναῖκα αὐτοῦ εἶναι*.

e Ita mss. optimi quique ac numerosissimi: aliqui tamen & cunctæ edit. *deferebat honorificentiam, quia referebat gratiam*.

f Omnes edit. *nihil fallax, nihil fabulosum*: sed *nihil fabulosum* in mss. longe plurimis nec non antiquissimis prætermittitur.

* Cic. lib. 2. Offic. pag. 370. lin. 9. *Non enim omnes eos contemnunt, de quibus male existimant* &c.

cimen industriæ, quem fructum laboris A edere potest, quam recipere animo curam ac sollicitudinem, qui se torpori dederit atque ignaviæ?

Phil. 4. 11. 89. Ideo boni vir consilii dicit: *Ego enim didici, in quibus sum, sufficiens esse.* Sciebat enim omnium malorum radicem esse ava- *1. Tim. 6. 10.* ritiam, & ideo suo contentus erat, alienum non requirebat. Satis mihi est, inquit, quod habeo, sive parum, sive plu- B rimum habeam, mihi plurimum est. Expressius aliquid dicendum videtur. Signato verbo usus est: Sufficit mihi, inquir, in quo sum; id est, nec deest, nec superfluit. Non deest, quia nihil quæro amplius: non superfluit, quia non solum mihi habeo sed pluribus. Hoc de pecunia.

90. Ceterum de omnibus dici potest quia sufficiebant illi præsentia, hoc est, non honorem majorem, non obsequia uberiora C desiderabat, non gloriæ immodicæ cupidus, aut gratiam indebite quærebat: sed debiti finem certaminis, patiens laboris, securus *Phil. 4. 12.* meriti præstolabatur: *Scio*, inquit, *& humiliari*. Non ergo indocta humilitas, sed quæ habeat sui modestiam & scientiam, laudi datur. Est enim humilitas formidinis, est imperitiæ atque ignorantiæ; & ideo Scri- *Ps. 33. 19.* ptura ait: *Et humiles spiritu salvabit.* Præclare D ergo dixit: *Scio & humiliari*, id est, quo in loco, qua moderatione, quo fine, in quo *Luc. 18, 11. & seq.* officio, in quo monere. Nescivit Pharisæus humiliari, ideo dejectus est: scivit publicanus, ideo justificatus est.

91. Sciebat & abundare Paulus, quia animum habebat divitem; etsi thesaurum divitis non habebat. Sciebat abundare, qui non quærebat datum in pecunia, sed requirebat fructum in gratia. Possumus & E sic intelligere, quia sciebat abundare, qui *2. Cor. 6. 11.* poterat dicere: *Os nostrum patet ad vos, o Corinthii, cor nostrum dilatatum est.*

92. In omnibus erat imbutus, & saturari & esurire. Beatus qui sciebat saturari in Christo. Non ergo illa corporalis sed spiritualis est satietas, quam operatur scien- *Deut. 8. 3.* tia. Et merito scientia opus est; quia *non in pane solo vivit homo, sed in omni verbo Dei.* Ergo qui sic sciebat saturari & sic esurire, F a sciebat ut semper nova quæreret, [a] esuri- *Matth. 5. 6. 2. Cor. 6. 10.* ret Deum, sitiret in Dominum. Sciebat esurire, qui sciebat quia esurientes manducabunt: sciebat & poterat abundare, qui nihil habebat, & possidebat omnia.

CAPUT XVIII.

Quantum iniqui consiliarii damni adferant, exemplo decem tribuum a rege Roboam desciscentium fat intelligi.

93. Egregie itaque viros alicui * præsidentes muneri commendat justitia: coorta iniquitas destituit atque impugnat. Exemplo nobis est Scriptura quæ *3. Reg. 12. 4. & seq.* dicit quia cum populus Israel post mortem Salomonis rogasset filium ejus Roboam, ut relevaret cervices eorum a servitute dura, & paterni imperii temperaret austeritatem, illum spreto senili consilio de suggestione adolescentium responsum dedisse hujusmodi, quia & onus adjiceret super patrium jugum, & leviora gravioribus suppliciis mutaret.

94. Quo responso exasperati responderunt populi: *Non est nobis portio cum David*, *Ibidem 16.* *neque hereditas in filiis Jesse. Revertere unusquisque in tabernacula tua, Israel*; [b] quoniam b hic homo neque in principem, neque in ducem erit nobis. Itaque desertus a populo ac destitutus, vix duarum tribuum propter David meritum habere potuit societatem.

CAPUT XIX.

Justitia & benevolentia & affabilitate plurimos conciliari: sed hanc sinceram esse debere.

95. Claret ergo quoniam & * æquitas imperia confirmet, & injustitia dissolvat. Nam quomodo potest malitia regnum possidere, quæ ne unam quidem privatam potest regere familiam? Summa igitur benignitate opus est, ut non solum publica gubernacula, sed etiam privata jura tueamur. Plurimum juvat benevolentia, quæ omnes studet beneficiis amplecti, devincire officiis, oppignerare gratia.

96. Affabilitatem quoque sermonis diximus ad conciliandam gratiam valere plurimum. Sed hanc volumus esse * sinceram ac sobriam sine ulla adulatione, ne simplicitatem ac puritatem alloquii [c] dedeceat c sermonis adulatio; forma enim esse debemus ceteris non solum in opere, sed etiam in sermone, in castitate ac fide. QUALES HABERI volumus, tales simus: & qualem affectum habemus, talem aperiamus. Neque dicamus in corde nostro verbum iniquum, quod abscondi putemus silentio; quia audit in occulto dicta, qui occulta fecit:

a Omnes edit. *esurire & sitire Dominum*: mss. nonnulli, *esurire Deum, sitiret*, aut *sitire & Dominum*: alii magno numero, *esuriret Deum, sitiret in Dominum*; in quorum tamen aliquibus non legitur *in* præpositio.

* Cic. lib. 2. Offic. pag. 385. lin. 40. *Nullum igitur vitium tetrius . . . . . quam avaritia, præsertim in principibus* &c.

b *Quoniam hic homo* &c. non reperiuntur in Bibliis; sicut nec ultima verba, *erit nobis*, in pluribus potioribusque mss. quorum etiam aliqui pro *neque in ducem*, legunt *neque in judicem*.

* Cic. lib. 2. Offic. pag. 378. lin. 8. *Quæ si populo Rom. injuste* &c. Item pag. 379. lin. 43. *Cum igitur tanta vis justitiæ sit* &c.

* Ibidem pag. 380. lin. 9. *Quam præclare Socrates hanc viam . . . . ut qualis haberi vellet, talis esset. Quod si qui simulatione* &c.

c Edit. ultimæ Paris. cum paucis mss. *deleat sermonis adulatio*.

fecir: & cognoscit secreta viscerum, qui sensum visceribus iosudit. Ergo tamquam sub oculis constituti judicis, quidquid gerimus, in luce positum putemus, ut omnibus manifestetur.

CAPUT XX.

Omnibus multum prodesse bonorum familiaritatem, maxime vero adolescentibus: hoc Jesu Nave ac Moysi, aliisque exemplis probari: quibus subjicitur qui ætate sint dispares, virtute interdum pares esse, ut Petrus ac Johannes patefaciunt.

97. PLurimum itaque prodest unicuique boois jungi. * Adolescentibus quoque utile, ut claros & sapientes viros sequaotur; quooiam qui congreditur sapientibus, sapiens est: qui autem cobæret imprudeotibus, imprudeos agnoscitur. Et ad iostructionem itaque plurimum proficir, & ad probitaris testimonium. Osteodunt eoim adolescentes eorum se imitatores esse, quibus adhærent; & ea coovalescit opioio, quod ab his vivendi acceperint similitudinem, eum quibus conversandi hauserint cupiditatem.

98. Inde tantus Jesus Nave, quod eum noo solum erudivit ad Legis scientiam Moysi copula, verum etiam sanctificavit ad gratiam. Deoique eum in ejus rabernaculo divina refulgere præseotia videretur majestas Domini, solus erat in tabernaculo Jesus Nave. Moyses cum Deo loquebatur, Jesus pariter nube sacra regebatur. Presbyteri & populus deorsum stabanr, Jesus cum Moyse, ad accipieodam Legem adscendebat. Omois populus intra castra erat, Jesus extra castra in tabernaculo testimooii. Cum columoa nubis descenderet, & loqueretur cum Moyse, quasi fidus adstabat mioister: nec exibar de tabernaeulo juvenis, cum seniores longe positi divina trepidareot miracula.

Exod.24.13

Exod.33.11.

99. Ubique igitur inter admiranda opera & reverenda secreta sancto Moysi iodividuus adhærebat. Unde factum est ut qui fuerat socius conversationis, fieret successor potestatis. Merito vir hujusmodi evasir, ut sisteret fluminum cursus, diceret: Stet sol, & starer sol; quasi ejus spectator victoriæ noctem differret, diem produceret. Quid (quod Moysi oegatum est) solus eligeretur, ut populum iotroduceret in terram repromissionis. Magnus vir fidei miraculis, magous triumphis. Illius augustiora opera, hujus prosperiora. Uterque igitur divioa subnixus gratia, ultra humanam processit conditionem: ille mari, hic cælo imperavit.

Deut.34.9.

Josue 3.15. & seq.

Josue 10.12. & 13.

Exod.14.21.

100. Pulcra itaque * copula seniorum atque adolescentium. Alii testimooio, alii solatio suot: alii magisterio, alii delectatiooi. Omitto quod Abrahæ adhæsir Loc adolescentulus etiam proficiscenti; ne forte hoc propinquitatis magis fuisse existimetur, & oecessariæ potius quam voluntariæ adjunctionis. Quid Eliam, atque Elisæum loquamur? Licet non expresse Elisæum juvenem Scriptura significaverit; advertimus tamen & colligimus juniorem fuisse. In Actibus apostolorum Barnabas Marcum adsumsit, Paulus Silam, Paulus Timotheum, Paulus Titum.

Gen. 12. 4.

3.Reg.19.21

Act. 12. & alibi.

101. Sed illis superioribus videmus divisa officia, ut seniores coosilio prævalerent, juniores mioisterio. Plerumque etiam virtutibus pares, dispares ætatibus, sui delectantur copula, sicut delectabaotur Petrus & Johannes. Nam adolescentem legimus in Evangelio [a] Johannem & sua voce, licet meritis & sapientia oulli fuerit seniorum secundus; erat eoim in eo senectus venerabilis morum & cana prudentia. VITA ENIM immaculata bonæ senectutis stipendium est.

CAPUT XXI.

Plurimum valere ad commendationem, si defendas infirmos, aut peregrinos suscipias, similiave officia exhibeas, & hoc maxime viris probatis. Ubi injecta avaritiæ vituperatione, potissimum prodigalitas in sacerdotibus improbatur.

102. ADjuvat hoc quoque ad profectum bonæ existimatioois * si de potentis manibus eripias inopem, de morte damnatum eruas, quaotum sine perturbatione fieri potest; ne videamur jactaotiæ magis causa facere, quam misericordiæ, & graviora inferre vulnera, dum levio-

* Cic. lib. 1. Offic. pag. 380. lin. 38. *Facillime autem ... adolescentes qui se ad claros & sapientes* &c.

* Cic. lib. de Senectute pag. 409. lin. 9. *Etenim adolescentibus bona indole præditis sapientes senes delectantur* &c.

a Rom. edit. resecaverat, *& sua voce*, quod tamen in aliis edit. & cunctis mss. reperimus.

* Cic lib. 1. Offic. pag. 381. lin. 29. *Maxime autem & gloria paritur & gratia defensionibus* &c. Quod autem air Ambrosius, *de morte damnatum eruas*, de hoc adeas licet, quæ nos tomo superiori Expos. in Ps. 118 serm. 8. num. 41. subnotavimus. Hic vero id unum libet adjicere, cautionem appositam hoc loco hinc promanasse, quod cum interdum episcopi, clerici vel etiam monachi ferventiore quam prudentiore zelo reos suppliciis eripere niterentur, aut seditionibus, aut saltem gravibus judicum imperialium querelis ansam dabant. Adde quod etiam fieri poterat, ut quos per corruptionem ipsi liberaverant, eos per vim ab episcopis raptos causarentur. Tollendo igitur huic malo leges nonnullæ reperiuntur datæ ab imperatoribus; ut puta a Theodosio & Arcadio lib. 15. & 16. *de Pœnis*. Porro morem hunc quo clerici ac monachi supplicio reos alias eximebant, Cujacius Paratitlo cod. *de Episc. audientia* autumat ortum duxisse ab exemplo paganorum sacrificorum; hos enim eo jure potitos esse Taciti, Svetonii, & Plutarchi auctoritate idem adstruit. Superest autem etiamnum apud nos vestigium quoddam priscæ hujus consuetudinis, dum Rothomagi singulis annis, festo Adscensionis die, unus de reis homicidii post quam solemni ritu sacrum Romani episcopi feretrum humeris subivit, absolvitur: Aureliani quoque novo episcopo in eam urbem ingredienti quisquis occurrerit, si rerum capitalium noxa reneatur, eadem donatur impunitate; cujus privilegii meminit Ivo Carnot. epist. 53.

levioribus mederi desideramus. Jam si oppressum opibus potentis, & factione magis quam sceleris sui pretio gravatum liberaveris, egregiæ convalescit opinionis testimonium.

103. Commendat plerosque etiam * hospitalitas. Est enim publica species humanitatis, ut peregrinus hospitio non egeat, suscipiatur officiose, pateat advenienti janua. Valde id decorum totius est orbis existimatione, peregrinos cum honore suscipi, non deesse mensæ hospitalitatis gratiam, occurrere officiis liberalitatis, explorare adventus hospitum.

[Gen. 18. 2. & seq.] 104. Quod Abrahæ laudi est datum, qui ante januam suam speculabatur, ne forte præteriret peregrinus aliquis: & diligenter prætendebat excubias, ut occurreret, ut præveniret, ut rogaret, ne transiret hospes, dicens: *Domine, si inveni gratiam ante te, ne præterieris puerum tuum.* Et ideo pro hospitalitatis mercede fructum posteritatis recepit.

[Gen. 19. & seq.] 105. Lot quoque nepos ejus non solum genere, sed etiam virtute proximus, propter hospitalitatis affectum Sodomitana a se suisque supplicia detorsit.

106. Decet igitur hospitalem esse, benignum, justum, non alieni cupidum; immo * de suo jure cedentem potius aliqua, si fuerit lacessitus, quam aliena jura pulsantem, fugitantem litium, abhorrentem a jurgiis, redimentem concordiam & tranquillitatis gratiam. Siquidem de suo jure virum bonum aliquid relaxare, non solum liberalitatis, sed plerumque etiam commoditatis est. Primum dispendio litis carere, non mediocre est lucrum: deinde accedit ad fructum quod augetur amicitia, ex qua oriuntur plurimæ commoditates, a quæ contemnenti aliqua in tempore, postea fructuosæ erunt.

[Matth. 10. 41. & 42.] 107. In officiis autem hospitalibus, omnibus quidem humanitas impartienda est: * justis autem uberior deferenda honorificentia: *Quicumque enim justum receperit in nomine justi, mercedem justi accipiet*, ut Dominus pronuntiavit. Tanta autem est apud Deum hospitalitatis gratia, ut ne potus quidem aquæ frigidæ a præmiis remunera- [Gen. 18. 2.] tionis immunis sit: Vides quia Abraham Deum recepit hospitio, dum hospites quærit? Vides quia Lot angelos recepit? [Gen. 19. 1.] Unde scis ne & tu cum suscipis hominem, suscipias Christum? Licet in hospite sit Christus; quia Christus in paupere est, sicut ipse ait: *In carcere eram, & venistis ad me: nudus eram, & operuistis me.* [Matth. 25. 36.]

108. Suave est igitur non pecuniæ, sed gratiæ studere. * Verum hoc malum jamdudum humanis influxit mentibus, ut pecunia honori sit, & animi hominum divitiarum admiratione capiantur. Inde se immersit avaritia, veluti quædam bonorum ariditas officiorum; ut homines damnum putent, quidquid præter morem impenditur. Sed etiam in hoc adversus avaritiam, ne quod adferre possit impedimentum, prospexit Scriptura venerabilis, dicens: *Quia melior est hospitalitas cum oleribus.* Et infra: *Melior est panis in suavitate cum pace.* [Prov. 15. 17. Prov. 17. 1.] Non enim prodigos nos docet esse Scriptura, sed liberales.

109. Largitatis enim * duo sunt genera: unum liberalitatis, alterum prodigæ effusionis. Liberale est hospitio recipere, nudum vestire, redimere captivos, non habentes sumtu juvare: prodigum est, sumtuosis effluescere conviviis, & vino plurimo; unde legisti: *Prodigum est, vinum, & contumeliosa ebrietas.* [Prov. 20. 1.] Prodigum est, popularis favoris gratia exinanire proprias opes: quod faciunt qui ludis circensibus, vel etiam theatralibus, & muneribus gladiatoriis, vel etiam venationibus patrimonium dilapidant suum, ut vincant superiorum celebritates; cum totum illud sit inane, quod agunt. Quandoquidem etiam bonorum operum sumtibus immoderatum esse non deceat.

110. Pulcra liberalitas erga ipsos quoque pauperes * mensuram tenere, ut abundes pluribus: non conciliandi favoris gratia ultra modum fluere. [Dist. 86. cap. Pulcra.] Quidquid ex affectu puro ac sincero promitur, hoc est decorum: * non superfluas ædificationes aggredi, nec prætermittere necessarias.

111. Et maxime sacerdoti hoc convenit, orna-

* Cic. lib. 2. Offic. pag. 386. lin. 37. *Recte etiam a Theophrasto est laudata hospitalitas* &c.

* Ibidem pag. 383. lin. 30. *In omni re contrahenda .... æquum & facilem, multa multis de suo jure decedentem* &c.

a Edit. omnes, *quæ contemnenti aliquo in tempore, postea fructuosæ sint?* mss. vero omnes, ut in contextu; si tamen unum aut alterum excipias, ubi legitur, *quæ contemnenti aliqua in tempore, postea fructuosa erunt.*

* Cic. lib. 2. Offic. pag. 384. lin. 22. *Itaque vulgo loquuntur se in beneficiis collocandis mores hominum* &c.

* Ibidem lin. 23. *Sed quis est tandem qui inopis & optimi viri causæ non anteponat* &c. Item lin. 43. *Sed corrupti mores depravatique sunt admiratione divitiarum.*

* Ibidem pag. 382. lin. 12. *Omnino duo sunt genera largorum, quorum alteri prodigi dicuntur* &c. Quæ autem prodigalitatis exempla subjecit sanctus Ambrosius, eadem jam priore tomo sæpius exagitaverat; enim vero conviviorum luxum atque effusionem cum alibi non semel, tum plurimis locis lib. *de Elia & Jejunio*, suis coloribus descripta reperies: de circi autem ac theatri spectaculis præcipue habes in Psal. 118. serm. 5. col. 403. Quod autem in gladiatorum munera non ita crebro invehitur, hinc forte merito collexeris, Mediolani parum usitatum fuisse crudele illud oblectationis genus, quod numquam non summo cum stomacho detestati sunt antiqui Patres. De hujusmodi certaminibus præter veteres auctores e recentioribus accuratissime disputavit J. Lipsius lib. duob. Saturnalium: Rosinus in Antiq. Rom. nonnulla, Laurentius in Polymathia multa congessit. Ultimum tandem prodigi sumtus exemplum ponit venationes, circenses videlicet in quibus feras insolitas per totam Africam aliasque difficillimas regiones maximis impensis conquisitas populo exhibebant: de qua venationе multa sunt apud Martialem epigrammata: nonnulla quoque habet Suetonius, atque alii: sed adeundus præ ceteris Tertull. *de Spectaculis*, & Cassiod. lib. 5. Var.

* Ibidem pag. 383. lin. 34. *Habenda autem est ratio rei familiaris* &c.

* Ibidem lin. 3. *Atque etiam illæ impensæ meliores sunt, muri, navalia, portus* &c.

ornare Dei templum decore congruo, ut etiam hoc cultu aula Domini resplendeat: impensas misericordiæ convenientes frequentare; quantum oporteat largiri peregrinis, non superflua, sed competentia: non redundantia, sed congrua humanitati; ne sumtu pauperum alienam sibi quærat gratiam, nec restrictiorem erga clericos aut indulgentiorem se præbeat. Alterum enim inhumanum, alterum prodigum; si aut sumtus desit necessitati eorum quos a sordidis negociationis aucupiis retrahere debeas: aut voluptati superfluat.

CAPUT XXII.

Modum inter nimiam remissionem ac severitatem esse statuendum: eos enim qui affectata remissione in aliorum animos irrepere moliuntur, solidum ac duraturum nihil consequi: quod Abessalonis exemplum satis ostendit.

112. QUin etiam verborum ipsorum & præceptorum esse mensuram convenit; ne aut nimia remissio videatur, aut nimia severitas. Plerique enim * remissiores malunt esse, ut videantur boni esse: sed nihil simulatum & fictum veræ virtutis esse certum est; quin etiam diuturnum esse non solet. In principio vernat, in processu tamquam flosculus dissipatur & solvitur: quod autem verum ac sincerum, alta radice fundatur.

113. Et ut exemplis assertiones nostras probemus, quoniam quæ simulata sunt, diuturna esse non possunt, sed tamquam ad tempus virentia cito decidunt, ex ea familia ex qua nobis plurima ad virtutis profectum exempla accersivimus, unum simulationis & fraudis proferamus testimonium.

114. Abessalon erat David regis filius, decore insignis, egregius forma, præstans juventa; ita ut vir talis in Israel non reperiretur, a vestigio pedis usque ad verticem immaculatus. Is fecit sibi currus & equos, & viros quinquaginta, qui præcurrerent ante eum. Surgebat diluculo, & stabat ante portam in via: & si quem advertisset regis judicia quærentem, accedebat ad eum, dicens: Ex qua civitate es tu? Respondebat ille: Ex una tribu sum de tribubus Israel, servus tuus. Referebat Abessalon: Verba tua bona sunt & directa, & qui te audiat non est tibi datus a rege. Quis constituet me judicem, & quisquis ad me veniet, cuicumque fuerit judicium necessarium, justificabo illum? Talibus delinibat singulos sermonibus. Et cum accederent adorare eum, extendens manus suas, apprehendebat atque osculabatur eos. Sic convertit in se corda omnium, dum blanditiæ hujusmodi intimorum tangunt viscerum sensum.

115. Sed delicati isti & ambitiosi elegerunt honorabilia & grata ad tempus & jucunda: ubi parva processit dilatio, quam prudens omnium Propheta paulisper cedendo interponendam putavit, non potuerunt tolerare ac sustinere. Denique non dubitans de victoria David, commendabat filium dimicaturis, ut ei parcerent. Ideoque nec prælio interesse maluit; ne vel referre arma, parricidæ licet, videretur, sed tamen filio.

116. Liquet igitur ea esse perpetua ac solida, quæ vera sunt, & quæ sincere potius quam dolo congregantur: ea vero quæ simulatione atque assentatione parata sunt, non posse diu perseverare.

CAPUT XXIII.

Eorum qui vel pecunia vel ambitu redemti fuerint, fluxam fidem esse.

117. QUis igitur vel illos * qui pecunia ad obedientiam redimuntur, vel eos qui assentatione invitantur, fidos sibi arbitretur? Nam & illi frequenter se vendere volunt, & isti imperia dura ferre non possunt. Levi assentatiuncula facile capiuntur: si perstrinxeris verbo, immurmurant, deserunt, infesti abeunt, indignantes relinquunt, imperare malunt, quam obedire; quasi obnoxios beneficio, subjectos sibi debere esse existimant, quos præpositos sibi habere debeant.

118. Quis igitur sibi fideles putet, quos vel pecunia vel adulatione sibi obligandos crediderit? Nam & ille qui pecuniam accepit, vilem se & despectum judicat, nisi sæpe redimatur? Itaque frequenter exspectat pretium suum: & ille qui obsecratione ambitus videtur, vult semper se rogari.

CAPUT XXIV.

Bonis artibus ad honores nitendum, maxime Ecclesiasticos: adeptum vero munus moderate ac sapienter administrandum. Nec inferiores ordines simulatis virtutibus episcopo derogare, nec item episcopum cleri invidum esse debere: sed justum in omnibus, atque comprimis in judicando.

119. ERgo [a] bonis actibus & sincero proposito nitendum ad honorem arbitror, & maxime Ecclesiasticum; ut ne-

2 Reg. 15, 1. & seq.

2 Reg. 18, 5.

* Cic. lib. 2. Offic. pag. 380. lin. *Quod si qui simulatione, & inani ostentatione* &c. Item pag. 382. lin. 27. *Ipsaque illa delinitio multitudinis* &c.

* Ibidem pag. 376. lin. 45. *Malo enim se res habet, cum quod virtute effici debet* &c. Item pag. 381. lin. 42. *Præclare in epistola quadam Alexandrum filium Philippus accusat* &c.

a Sic Amerb. cum mss. prope omnibus: Eras. autem ac sequens edit. *bonis artibus*.

ut neque resupina arrogantia, vel remissa negligentia sit; neque turpis affectatio, & indecora ambitio. AD OMNIA abundat animi directa simplicitas, satisque se ipsa commendat.

120. In ipso vero munere * neque severitatem esse duram convenit, nec nimiam remissionem; ne aut potestatem exercere, aut susceptum officium nequaquam implere videamur.

121. Enitendum quoque ut beneficiis atque officiis * obligemus plurimos, & collatam reservemus gratiam; ne jure beneficii fiant immemores, qui se graviter læsos dolent. Sæpe enim usu venit ut quos gratia foveris, vel aliquo superiore cumulaveris gradu, avertas, si indigne aliquem eis præponendum judices. Sed & sacerdotem beneficiis suis vel judiciis favere convenit, ut æquitatem custodiat, & presbytero vel ministro deferre, ut parenti.

122. Neque hos quia semel probati sunt, arrogantes esse oportet; sed magis tamquam memores gratiæ, humilitatem tenere: neque offendi sacerdotem, si aut presbyter, aut minister, aut quisquam de clero, aut misericordia, aut jejunio, aut integritate, aut doctrina & lectione existimationem accumulet suam. a GRATIA ENIM Ecclesiæ laus doctoris est. Bonum, opus alicujus prædicari, ita tamen si nullo studio fiat jactantiæ. Laudent enim unumquemque proximorum labia, & non os suum: & commendent opera, non studia sua.

123. * Ceterum si quis non obediat episcopo, extollere atque exaltare se se desideret, obumbrare merita episcopi simulata affectatione doctrinæ, aut humilitatis, aut misericordiæ, is a vero devius superbit; quoniam veritatis ea est regula, b ut nihil facias commendandi tui causa, quo minor alius fiat: neque si quid boni habeas, id ad deformationem alterius & vituperationem exerceas.

11. q. cap. Si quis vero.

124. Ne * defendas improbum, & sancta indigno committenda arbitreris: neque iterum urgeas & impugnes, cujus crimen non deprehenderis. Nam cum in omnibus * injustitia cito offendat, tum maxime in Ecclesia, ubi æquitatem esse oportet, ubi æqualitatem haberi decet; ut nihil sibi potentior plus vindicet, nihil plus usurpet ditior. Sive enim pauper, sive dives, in Christo unum sunt. Nihil sanctior plus sibi arroget; ipsum enim par est esse humiliorem.

125. Sed nec personam alterius accipiamus in judicio: gratia absit, c causæ merita decernant. Nihil sic opinionem, immo fidem gravat, quam si in judicando potentiori dones causam inferioris: vel pauperem innocentem arguas, divitem excuses reum culpæ. Pronum quidem est genus hominum favere honoratioribus, ne læsos se se putent, ne victi doleant. Sed primum si offensam vereris, * non recipias judicium: si sacerdos es, aut si quisquam alius, non lacessas. Licet tibi silere in negotio dumtaxat pecuniario; quamquam sit constantiæ adesse æquitati. IN CAUSA autem Dei, ubi communionis periculum est, etiam dissimulare peccatum est non leve.

CAPUT XXV.

Beneficia in pauperes potius conferenda quam in divites; hos enim aut quæsitam a se beneficii vicem putare, aut indignari quod videantur hinc facti debitores: pauperes vero & debitorem pro se Deum ipsum constituere, & libenter accepta beneficia confiteri. Quibus additur ad pecuniæ contemtum adhortatio.

126. QUid autem & tibi prodest favere diviti? An quia citius amantem remuneratur? * His enim favemus frequentius, a quibus referendæ vicem speramus gratiæ. Sed eo magis infirmo & inopi nos studere convenit; quia pro eo qui non habet, remunerationem speramus a Domino Jesu: qui sub specie convivii generalem virtutum edidit formam; ut his potius nostra conferamus beneficia, qui nobis ea non possunt repræsentare, docens ad convivium atque epulas non eos qui divites sunt, sed pauperes invitandos. Divi-

Luc. 14. 12. & 13.

* Cic. lib. 1. Offic. pag. 363. lin. 5. *In juris æqualibitate exercenda etiam est facilitas . . . & tamen ita probanda est mansuetudo* &c.

* Lib. 2. pag. 376. lin. 12. *Proprium hoc statuo esse virtutis, conciliare sibi animos* &c. Item pag. 384. lin. 12. *Licet tamen opera prodesse multis* &c.

a Mss. aliquot, *Grata enim Ecclesiæ laus* &c.

* Clericos episcopo suo perinde ac Deo ipsi morem gerere oportere beatus Ignatius multis epistolarum locis præcipit, maxime vero epist. ad Ephes. epist. ad Magnes. & epist. ad Trallian. Cyprianus vero epist. 55. & 65. docet non aliunde exoriri solere hæreses atque schismata, nisi ex eo quod præsulibus suis obedire cleri detrectent ac refugiant. Cujus quidem rei exemplum luctuosum in Arrio proponit Theodoretus Hist. Eccl. lib. 1. cap. 2. & in aliis alii.

b Codex Thuan. *ut nihil facis commendandi tui* &c. non male, si verbum aliquod subintelligas, quod forte a scriptore fuerit prætermissum.

* Cic. lib. 2. Offic. pag. 381. lin. 21. *Atque etiam hoc præceptum officii diligenter tenendum est, neque umquam innocentem judicio capitis arcessas . . . Nec tamen ut hoc fugiendum est, ita habendum est religioni contrarium* &c.

* Ibidem pag. 384. lin. 48. *Extremum autem præceptum . . . ne quid contendas* &c.

c Omnes edit. ac mss. aliquot, *causam merita decernant*, mss. nonnulli, *discernant*: Thua. vero & antiquissimi quique, *causæ merita decernant*; id est, confligant, ac decertent.

* His verbis non obscure innuere videtur Ambrosius, episcopis licitum fuisse causarum ac litium sæcularium recusare arbitrium; cum tamen alii hoc munus ab Apostolo 1. Cor. cap. 6. ℣. 1. & seq. ipsis impositum fuisse contendant. Verumtamen observat Augustinus lib. de Opere Monach. cap. 15. a Paulo ipso impetrari non potuisse, ut hujusmodi munia exerceret. Quin immo ipsemet Christus Dominus delatam ad se de patrimonio quod fratrum duorum alter cum altero dividere nolebat, querelam non admisit. Quid igitur mirum, si sanctissimos quosque antistites hanc litium decidendarum necessitatem, sibi populorum improbitate obtrusam, tam frequenter, tamque graviter questos reperiamus.

* Cic. lib. 2. pag. 384. lin. 24. *A quo enim expeditior & celerior remuneratio fore videatur* &c.

Divites enim rogari videntur, ut ipsi quoque nobis reddant convivium: pauperes, quia non habent quod restituant, cum acceperint, remuneratorem nobis faciunt Dominum, qui se pro paupere obligandum obtulit.

127. Ad ipsum quoque sæculi usum collatio beneficii facta in pauperes magis quam in locupletes plus juvat; * quia dives dedignatur beneficium, & pudet eum debitorem esse gratiæ. Quin etiam id quod collatum est sibi, meritis suis arrogat, quod velut debitum acceperit, vel ideo datum sit ea quod is qui dedit, reddendum sibi a divite uberius existimaverit. Ita in accipiendo beneficio, eo ipso quod acceperint divites, dedisse se magis quam accepisse existimant: * pauper vero etsi non habet unde reddat pecuniam, refert gratiam. In quo certum est quod plus reddat, quam acceperit; pecunia enim nummo solvitur, gratia numquam exinanitur. REDDENDO vacuatur pecunia: gratia autem & habendo solvitur, & solvendo retinetur. Deinde quod dives refugit, pauper fatetur quod sit obligatus debito, sibique subventum, non honori suo delatum putat: donatos sibi arbitratur filios, vitam redditam, servatam familiam. Quanto igitur melius apud bonos, quam apud ingratos locare beneficium?

128. Unde Dominus ad discipulos ait: *Nolite possidere aurum, neque argentum, neque pecuniam;* qua velut falce, pullulantem in pectoribus humanis succidit avaritiam. Petrus quoque clando, qui ex utero matris suæ portabatur, ait: *Argentum & aurum non habeo: sed quod habeo, do tibi. In nomine Jesu Christi Nazareni surge & ambula.* Itaque pecuniam non dedit, sanitatem dedit. Quanto melius est salutem habere sine pecunia, quam pecuniam sine salute. Surrexit claudus, quod non sperabat: pecuniam non accepit, quam sperabat. Sed hæc vix in sanctis Domini reperiuntur, ut divitiæ contemtui sint.

[Matth. 10.9.] [Act. 3.6.]

CAPUT XXVI.

Quam vetus malum sit avaritia, multis veteris testamenti exemplis clarum esse; hincque præterea patere quam inanis sit pecuniarum possessio.

129. CEterum ita incubuerunt * mores hominum admiratione divitiarum, ut nemo nisi dives honore dignus putetur. Neque hic recens usus: sed jam dudum, quod pejus est, inolevit hoc vitium humanis mentibus. Siquidem cum Hiericho magna civitas tubarum sacerdotalium sono corruisset, & Jesus Nave potiretur victoria, cognovit infirmatam esse virtutem populi per avaritiam, atque auri cupiditatem. Nam cum de spoliis urbis incensæ sustulisset Achar vestem auream, & ducenta argenti didrachmata, [a] & linguam auream, oblatus Domino negare non potuit, sed prodidit furtum.

[Josue 7.19. & seq.]

130. Vetus igitur & antiqua avaritia est, quæ cum ipsius divinæ legis cœpit oraculis, immo propter ipsam reprimendam lex delata est. Propter avaritiam Balach putavit Balaam præmiis posse tentari, ut malediceret populum patrum: & vicisset avaritia, nisi Dominus a maledicto [b] eum abstinere jussisset. Propter avaritiam præcipitatus Achar, in exitium deduxerat totam plebem parentum. Itaque Jesus Nave, qui potuit solem statuere, ne procederet, avaritiam hominum non potuit sistere, ne serperet. Ad vocem ejus sol stetit, avaritia non stetit. Sole itaque stante, confecit Jesus triumphum: avaritia autem procedente, pene amisit victoriam.

[Exod. 20.16] [Num. 22.7. & seq.] [Josue 10.12. & 13.]

131. Quid fortissimum omnium Samson, nonne Dalilæ mulieris avaritia decepit? Itaque ille qui rugientem leonem manibus discerpsit suis, qui vinctus & alienigenis traditus, sine ullo adjutore solus dissolutis vinculis, mille ex his peremit viros: qui funes intextis nervis velut mollia sparti fila disrupit; is super genua mulieris inflexa cervice truncatus, invicti crinis ornatum, prærogativam suæ virtutis amisit. Influxit pecunia in gremium mulieris, & a viro discessit gratia.

[Judic. 16.5. & seq.]

132. Feralis igitur avaritia, illecebrosa pecunia, quæ habentes contaminat, non habentes non juvat. * Esto tamen ut aliquando adjuvet pecunia, inferiorem tamen & ipsam desiderantem. Quid ad eum qui non desiderat, qui non requirit, qui auxilio ejus non indiget, studio non flectitur? Quid ad alios, si sit ille copiosior qui habet? Numquid idcirco honestior? quia habet quo honestas plerumque amittitur, quia habet quod custodiat magis, quam quod possideat? ILLUD ENIM possidemus quo utimur: quod autem ultra usum est, non utique habet possessionis fructum, sed custodiæ periculum.

CA-

* Ibidem lin. 29. *At qui se locupletes honoratos* &c.
* Ibidem lin. 33. *At vero ille tenuis, cum quidquid factum sit, se spectatum putet* &c.
* Cic. lib. 2. Offic. pag. 384. lin. 43. *Sed corrupti mores depravatique sunt admiratione divitiarum* &c.

a Ita Era. cum sequent. edit. ac potioribus mss. Amerb. vero, *lineam*, & mss. non pauci, *regulam*, aliqui, *laminam auream*. Et infra ubi nos cum melioris ævi cod. *lex delata est*: alii partim cum ant. edit. *lex Dei data est*, partim cum Rom. *lex Dei lata est*.

b Omnes edit. *eum abstinere vetuisset*, contrario & inepto sensu, cui tamen etiam omnes mss. patrocinantur, excepto Fulliac. quem hoc loco ceteris ducimus præponendum.

* Cic. lib. 2. pag. 384. lin. 45. *Illum fortasse adjuvat, qui habet* &c.

A

CAPUT XXVII.

In pecuniæ contemtu inesse formam justitiæ: quam virtutem nec non alias nonnullas sectari debent tam clerici quam antistites; ubi potissimum de non ferenda præcipitanter excommunicatione.

133. AD summam novimus quod pecuniæ contemtus justitiæ forma B sit; & ideo avaritiam declinare debemus, & omni studio intendere, ne quid faciamus umquam adversus justitiam, sed in omnibus gestis & operibus custodiamus eam.

134. Si volumus commendare nos Deo, caritatem habeamus, unanimes simus, humilitatem sequamur, alterutrum existimantes superiorem sibi. Hæc est enim humilitas, si nihil sibi quis arroget, & inferio- C rem se esse existimet. Episcopus ut membris suis utatur clericis, & maxime ministris qui sunt vere filii: quem cuique viderit aptum muneri, ei deputet.

135. * Cum dolore amputatur etiam quæ putruit pars corporis, & diu tractatur, si potest sanari medicamentis: si non potest, tunc a medico bono absciditur. Sic episcopi affectus boni est, ut optet sanare infirmos, serpentia auferre ulcera, adurere aliqua, non abscidere: postremo D quod sanari non potest, cum dolore abscidere. Unde pulcherrimum illud præceptum magis eminet, ut cogitemus non quæ nostra sunt, sed quæ aliorum. Hoc enim modo *Phil. 2. 4.* nihil erit, quod vel irati nostro indulgeamus affectui, vel faventes nostræ plus justo tribuamus aliqnid voluntati.

CAPUT XXVIII.

Misericordiam etiam cum invidia propria largius exercendam: ad quod refertur memorabilis vasorum sacrorum in captivorum redemtionem ab Ambrosio fractorum historia, & pulcherrima de auri & argenti quæ Ecclesia possidet, legitimo usu præcipiuntur. Hinc postquam ex facto sancti Laurentii quinam veri sint Ecclesiæ thesauri ostensum est, regulæ in conflandis atque impendendis vasis initiatis servandæ proponuntur.

136. HOc maximum incentivum misericordiæ, ut compatiamur alienis calamitatibus, necessitates *Dist. 86. cap. Quid. §. Cum autem.* aliorum, quantum possumus, juvemus; & plus interdum quam possumus. Melius est enim pro misericordia causas præstare, vel invidiam perpeti, quam prætendere inclementiam; ut nos aliquando in invidiam incidimus, quod confregerimus * vasa mystica, ut captivos redimeremus, quod arrianis displicere potuerat; nec tam factum displiceret, quam ut esset quod in nobis reprehenderetur. Quis autem est tam durus, immitis, ferreus, cui displiceat quod homo redimitur a morte, femina ab impuritatibus barbarorum, quæ graviores morte sunt: adolescentulæ, vel pueruli, vel infantes ab idolorum contagiis, quibus mortis metu inquinabantur?

137. Quam causam nos etsi non sine ratione aliqua gessimus; tamen ita in populo prosequuti sumus; ut confiteremur, multoque fuisse commodius adstrueremus, ut animas Domino quam aurum servaremus. Qui enim sine auro misit apostolos, *Matth. 10. 9.* Ecclesias sine auro congregavit. Aurum Ecclesia habet, non ut servet: sed ut ero- E get, & subveniat in necessitatibus. Quid opus est custodire quod nihil adjuvat? An ignoramus quantum auri atque argenti de templo Domini Assyrii sustulerint? Nonne *4. Reg. 25. 13.* melius [a] conflant sacerdotes propter alimoniam pauperum, si alia subsidia desint, quam

* Eodem pietatis sensu hic affectum se ostendit Ambrosius noster, quo Ecclesia filiorum suorum mater amantissima moveri se se contestatur, dum generalibus in Conciliis a suo corpore quempiam cogitur abscindere. Ephesina Synodus act. 1. in sententia contra Nestorium lata loquitur in hunc modum: *Coacti per sacros canones, & epistolam sanctissimi patris nostri & comministri Cælestini Romanæ Ecclesiæ Episcopi lacrymis subinde perfusi ad lugubrem hanc contra eum sententiam necessario venimus.* Conc. quoque Calcedonense act. etiam 1. & Constant. 7. adversus Eutychen ita lamentantur: *Unde lacrymantes & gementes perfectam ejus perditionem, decrevimus* &c. Vida similiter in Conc. Calced. act. 3. Patrum adversus Dioscorum subscriptiones, imprimis vero Maximi, Cyri, Constantini, Patricii atque Epiphanii.

* Discimus ex hoc toto capite jam inde a primis sæculis in Ecclesia fuisse vasa pretiosa, quorum alia ad usum sacramentorum initiata & consecrata essent; alia minime, sed tantum ad decus & ornamentum: utraque vero tam multa exstitisse, ut redimendæ innumerorum captivorum multitudini sufficerent. Hinc præterea intelligimus auream illam Ecclesiæ supellectilem Ambrosio nullo modo fuisse improbatam, cum non nisi certis ac definitis casibus, & deficientibus aliis subsidiis eam jure distrahi posse concedat. Itaque sicubi nonnulli sancti Patres, ut Hieronymus epist. 2. ad Nepotianum, Chrysostomus hom. 52. in Matth. & 60. ad populum Antioch. Isidorus Pelusiota lib. 2. epist. 58. & Bernardus cap. 12. Apologiæ, videntur aureorum argenteorumve ornamentorum in Ecclesia usum condemnare; ita mens eorum interpretanda est, ut non usum legitimum, sed abusum proscriptum velint, videlicet aut luxum & fastum plane profanum, aut præposteram eorum religionem qui multos pauperes perire, quam aureum aliquod vasculum e sacrario decedere levius ferrent. Hoc autem animo fuisse agnoscimus arrianos illos, qui sancto nostro invidiam hujus numquam satis laudati facinoris occasione conflare moliebantur. Huc refer quæ supra habentur pag. 103. num. 70. ubi quo tempore ea acciderint subnotavimus, sicut & in Admonit. nostra ad hos de Offic. Minist. libros.

a Era. & edit. seq. cum mss. nonnullis, *conflat sacerdos propter alimoniam* (edit. Rom. *pro alimonia*) *pauperum ... quam sacrilegus contaminata asportet*, quidam mss. *contaminat, adsportat hostis*. Rom. edit. *quam ut sacrilegus contaminet & asportet* &c. Amerb. cum aliis longe plurimis, ut in textu, nisi quod aliqui mss. pro, *sacrilegus*, legunt *sacrilegus*.

quam ut sacrilegus contaminata asportet hostis? Nonne dicturus est Dominus: Cur passus es tot inopes fame mori? Et certe habebas aurum, ministrasses alimoniam. Cur tot captivi deducti io commercio sunt, nec redemti, ab hoste occisi sunt? Melius fuerat ut vasa viventium servares, quam metallorum.

138. His non posset responsum referri. Quid enim diceres: Timui ne templo Dei ornatus deesset? Responderet: Aurum sacramenta non quærunt: neque auro placent, quæ auro non emuntur. ORNATUS sacramentorum redemtio captivorum est. Vere illa sunt vasa pretiosa, quæ redimunt animas a morte. Ille verus thesaurus est Domini, qui operatur quod sanguis ejus operatus est. Tunc vas Dominici sanguinis agooscitur, cum in utroque viderit redemtionem; ut calix ab hoste redimat, quos sanguis a peccato redimit. Quam pulcrum, ut eum [a] agmina captivorum ab Ecclesia redimuotur, dicatnt: Hos Christus redemit. Ecce aurum quod probari potest, ecce aurum utile, ecce aurum Christi quod a morte liberat, ecce aurum quo redimitur pudicitia, servatur castitas.

139. Hos ergo malui vobis liberos tradere, quam aurum reservare. Hic numerus captivorum, hic ordo præstantior est, quam species poculorum. Huic muneri proficere debuit aurum Redemtoris, ut redimeret periclitantes. Agnosco infusum auro sanguinem Christi non solum irrutilasse, verum etiam divinæ operationis impressisse virtutem redemtionis munere.

140. Tale aurum sanctus martyr Laurentius Domino reservavit, a quo cum quærerentur thesauri Ecclesiæ, promisit se demonstraturum. Sequenti die pauperes duxit. Interrogatus ubi essent thesauri quos promiserat, ostendit pauperes dicens: Hi sunt thesauri Ecclesiæ. Et vere thesauri, in quibus Christus est, in quibus fides est. Denique Apostolus ait: *Habemus thesaurum in vasis fictilibus*. Quos meliores thesauros habet Christus, quam eos in quibus se esse dixit? Sic enim scriptum est: *Esurivi, & dedistis mihi manducare: sitivi, & dedistis mihi bibere: hospes eram, & collegistis me*. Et infra: *Quod enim uni horum fecistis, mihi fecistis*. Quos meliores Jesus habet thesauros, quam eos in quibus amat videri?

2. Cor. 4. 7. — Matth. 25. 35. — Ibidem 40.

141. Hos thesauros demonstravit Laurentius, & vicit, quod eos nec persecutor potuit auferre. Itaque Joachim qui in obsidione servabat, nec dispensabat alimooiæ comparandæ; & aurum vidit eripi, & se in captivitatem deduci. Laurentius qui aurum Ecclesiæ maluit errogare pauperibus, quam persecutori reservare, pro singulari suæ interpretationis vivacitate sacram martyrii accepit coronam. Numquid dictum est sancto Laurentio: Non debuisti erogare thesauros Ecclesiæ, vasa sacramentorum vendere?

4. Reg. 24. 13

142. Opus est ut quis fide sincera & perspicaci providentia munus hoc impleat. Sane si io sua aliquis derivat emolumenta, crimen est: sin vero pauperibus erogat, captivum redimit, misericordia est. Nemo enim potest dicere: Cur pauper vivit? Nemo potest queri, quia captivi redemti sunt: nemo potest accusare, quia templum Dei est ædificatum: nemo potest indignari, quia humaodis fidelium reliquiis spatia laxata sunt: nemo potest dolere, quia in sepulturis Christianorum requies defunctorum est. In his tribus generibus vasa Ecclesiæ etiam initiata confringere, conflare, vendere licet.

12. q. 2. cap. Aurum §. Nemo potest.

143. Opus est ut de Ecclesia mystici poculi forma non exeat, ne ad usus nefarios sacri calicis ministerium transferatur. Ideo intra Ecclesiam primum quæsita sunt vasa quæ initiata non essent: deinde comminuta, postremo conflata, [b] per minutias erogationis dispensata egentibus, captivorum quoque pretiis profecerunt. Quod si desunt nova, & quæ nequaquam initiata videantur, in hujusmodi usus, quos supra diximus, arbitror omnia pie posse converti.

CAPUT XXIX.

Deposita viduarum, immo omnium fidelium in Ecclesia cum sui etiam periculo defendi oportere: quæ res Oniæ sacerdotis, Ambrosii, ac Ticinensis Episcopi exemplis lucem capit.

144. Illud sane diligenter intuendum est, ut deposita viduarum intemerata maneant, sine ulla serventur offensione, non solum viduarum, sed etiam omnium; fides enim exhibenda omnibus est, sed major est viduarum causa & pupillorum.

145. Denique hoc solo viduarum nomine, sicut io libris Machabæorum legimus, commendatum templo omne servatum est. Nam cum indicium factum esset pecuniarum, quas in templo Hierosolymis maximas reperiri posse Simon nefarius Aotiocho regi prodidit, missus [c] io rem Heliodorus, ad templum venit, & summo sacerdoti aperuit indicii iovidiam, & adventus sui causam.

2. Machab. 3. 10. & seq.

146. Tuoe

a Codex Thuan. & alii magno numero, *agmina peccatorum*.

b Edit. ac multi mss. *per minutas erogationes*: Thuan. vero & alii aliquot bonæ notæ, *per minutias erogationis*.

c Edit. omnes ac plerique mss. *missus in Hierusalem*: verum potiores antiquioresque constanter legunt, *missus in rem*, supple *præsentem*, id est, in ipsum locum.

146. Tunc sacerdos deposita esse dixit viduarum victualia & pupillorum: [a] quædam autem Hircani Tobiæ viri sancti, eaque demonstravit. Argenti talenta quadraginta erant, auri vero ducenta. Quæ cum Heliodorus ereptum ire vellet, & regis vindicare commodis, sacerdotes ante altare jactaverunt se, induti sacerdotales stolas; & Deum vivum qui de depositis legem dederat, flentes invocabant, ut custodem se præceptorum præstaret suorum. Vultus vero & color summi sacerdotis immutatus declarabat dolorem animi, & mentis inteoræ sollicitudinem. Flebant omnes, quod in contemtum locus venturus foret, si nec in Dei templo tuta fidei servaretur custodia: accinctæque mulieres pectus, & clausæ virgines pulsabaot januam: ad muros alii currebant, per fenestras alii prospectabant, omnes ad cælum tendebant maous, orantes ut suis Domious adesset legibus.

147. Heliodorus autem nec his territus, quod intenderat, urgebat, & satellitibus suis ærarium sepserat; cum subito apparuit illi terribilis eques armis præfulgens aureis: equus autem ejus erat insigni ornatus opertorio. Alii quoque duo juvenes apparuerunt in virtute inclyta, decore grato, cum splendore gloriæ, speciosi amictu, qui circumsteterunt eum, & utraque ex parte flagellabant sacrilegum, sine ulla intermissione continuato verbere. Quid multa? Circumfusus caligine in terram concidit, & evidenti divioæ operationis iodicio exanimatus jacebat, nec ulla spes in eo residebat salutis. Oborta est lætitia metuentibus, metus superbis: dejectique ex amicis Heliodori quidam rogabant Oniam, vitam poscentes ei, quoniam supremum gerebat spiritum.

148. Rogante itaque sacerdote summo, iidem juvenes iterum Heliodoro apparuerunt, iisdem amicti vestibus, & dixerunt ad eum: Oniæ summo sacerdoti gratias age, propter quem tibi vita est reddita. Tu autem expertus Dei flagella, vade & nuntia tuis omnibus, quantam cognoveris templi religionem, & Dei potestatem. His dictis, non comparuerunt. Heliodorus itaque recepto spiritu, hostiam Domino obtulit, Oniæ sacerdoti gratias egit, & cum exercitu ad regem revertitur dicens: Si quem habes hostem, aut aliquem insidiatorem rerum tuarum, illuc illum dirige, & flagellatum recipies eum.

149. Servanda est igitur, filii, depositis fides, adhibenda diligentia. Egregie hinc vestrum enitescit ministerium, si suscepta impetitio potentis, quam vel vidua vel orphani tolerare non queant; Ecclesiæ subsidio cohibeatur: si ostendatis plus apud vos mandatum Domini, quam divitis valere gratiam.

150. Meministis ipsi quoties adversus regales impetus pro viduarum, immo omnium depositis certamen subierimus. Commune hoc vobiscum mihi. Recens exemplum Ecclesiæ Ticinensis proferam, quæ viduæ depositum, quod susceperat, amittere periclitabatur. Interpellante enim eo qui sibi illud imperiali rescripto vindicare cupiebat, [b] clerici non tenebant auctoritatem: honorati quoque & intercessores dari non posse præceptis imperatoris obviari ferebant. Legebatur rescripti forma directior, magistri officiorum statuta, agens in rebus imminebat. Quid plura? [c] Traditum erat.

151. Tamen communicato mecum consilio, obsedit sanctus episcopus ea conclavia, ad quæ translatum illud depositum viduæ cognoverat. Quod ubi non potuit auferri, receptum sub chirographo est. Postea iterum flagitabatur ex chirographo: præceptum imperator iteraverat, ut ipse per semetipsum nos conveniret. Negatum est: & exposita divinæ legis auctoritate, & serie lectionis, & Heliodori periculo, vix tandem rationem imperator accepit. Post etiam tentata fuerat obreptio; sed prævenit sanctus episcopus, ut redderet viduæ quod acceperat. Fides interim salva est: [d] im-

a *Quædam autem .... auri vero ducenta*, desunt isthæc omnia in Thuan. aliisque pluribus ac melioris ævi cod. Et proinde nobis majorem in modum suspecta sunt. Attamen cum in nonnullis, atque omnibus edit. habeantur ea spongiam inducendam non putavimus.

b Mss. plures & antiq. *Clerici contendebant auctoritatem*: quatuor, *contemnebant auctoritatem*: unus, *obtendebant*: alius, *non tenebant*, *contendebant auctoritatem*. Attamen videtur potior aliorum & edit. lectio, nisi quis id velit per *contendebant*, significari, clericos intendisse ac verbis amplificasse Cæsaream auctoritatem; propterea quod ei cederent: quod non male cohæret cum sequentibus. Infra vero ubi edit. Amerb. & Era. cum mss. aliquot, *Legebatur rescripti forma directior, magister officiorum statuta agens in rebus imminebat*. Gill. autem ac Rom. cum mss. etiam nonnullis, *Legebatur rescripti forma, directio magistri, officiorum* &c. Quidam mss. .... *rescripti forma directi, magister*: quidam etiam, *rescripti forma, directo magistri*: reliqui tandem in quibus Thuan. & alii probatioris notæ, ut nos in textu. Porro quid esset rescriptum, quibusve nominibus diceretur priore tomo pag. jam diximus: de quo etiam J. C. Bulengeri lib. 3. *de Imperat. Rom.* cap. 12. Sunt alia quædam vocabula, quæ ne moræ sint legenti, explicabimus. *Interpellare* hoc loco idem est ac compellare, convenire, & juridice postulare. *Honorati* non alii intelliguntur quam qui publicis muneribus ante defuncti, emerito honore pollebant. Sic non solum hic & lib. 3. cap. 7. sed etiam apud scriptores Ambrosio æquales supparesve, nec non in Cod. Theod. tit. *de Officio Jud.* ea vox accipienda est. Vide Cassiod. *Variarum* lib. 2. epist. 3. 4. & 29. 40. Adi similiter eumdem Bulenger. *de Imperio Rom.* lib. 2. cap. 16. *Intercessores*, teste Gothofredo in lib. 1. *de Pignoribus*, erant ii qui a rectoribus provinciarum exsequutores dabantur. *Magister Officiorum* palatinis præerat officiis. *Agentes* autem *in rebus dicti sunt*, quod sub Magistro Officiorum agerent, ut docet Gothofredus, Tit. *de Agentibus in rebus*: Bulengerus vero de hoc utroque officio tractat lib. 3. *de imperio Rom.* cap. 14. & lib. 6. cap. 41. Postremo dicitur *rescripti forma directior*, id est, plana & aperta, nec ullis ambagibus involuta. De illo autem viduæ deposito apud Eccles. Ticinensem egimus in Admon. in hosce de Offic. libros.

c Mss. Divion. *creditum erat*. Mss. Feron. & Laud. *tradendum erat*. Sed nihil mutandum in lectione aliorum atque edit. sæpe enim per præteritum efferimus, quod statim futurum significamus, ut cum dicimus, hoc factum puta; vel urbs capta erat, nisi auxilio venisset &c.

d Vet. edit. *oppressio non est formidini*. Rursus vero ubi eadem

impressio non est formidini; quia jam res, non fides periclitatur.

CAPUT XXX.

Libri conclusio per exhortationem ad fugiendos invidos, atque ad prudentiam, fidem aliasque virtutes prosequendas.

152. Filii, fugite improbos, cavete invidos. Inter improbum & invidum hoc interest, improbus suo delectatur bono, invidus torquetur alieno: ille diligit mala, hic bona odit; ut prope tolerabilior sit, qui sibi vult bene, quam qui male omnibus.

153. Filii, ante factum cogitate: & cum diutius cogitaveritis, tunc facite quod probatis. [a] Laudabilis mortis cum occasio datur, rapienda est illico. Dilata gloria fugit, nec facile comprehenditur.

154. Fidem diligite, quoniam per fidem & devotionem Josias magnum sibi [b] ab adversariis amorem adquisivit; quoniam celebravit pascha Domini, cum esset annorum decem & octo, quemadmodum nemo ante eum. Zelo itaque ut vicit superiores, ita & vos, filii, zelum Dei sumite. Exquirat vos Dei zelus & devoret; ut unusquisque vestrum dicat: *Exquisivit me zelus domus tua*. Apostolus Christi zelotes dictus est. Quid de Apostolo dico? Ipse Dominus ait? *Zelus domus tuæ comedit me*. Sit ergo Dei zelus, non iste humanus quem invidia generat.

155. Sit inter vos pax, quæ superat omnem sensum. Amate vos invicem. Nihil caritate dulcius, nihil pace gratius. Et vos ipsi scitis quod præ ceteris vos semper dilexi & diligo: quasi unius patris filii coaluistis in affectum germanitatis.

156. Quæ bona sunt tenete, & Deus pacis & dilectionis erit vobiscum in Domino Jesu: cui est honor, gloria, magnificentia, potestas, cum Spiritu sancto in sæcula sæculorum. Amen.

4. Reg. 23. 21. & seq. — Ps. 68. 10. Luc. 6. 15. Johan. 2. 17

eædem cum Rom. & pluribus mss. *quia jam res, non fides periclitatur*: cod. Thuan. & alii aliquot, *quia res non est, fides periclitabatur*. Sed forte *non est*, librarii lapsu scriptum est, pro *non*, & sive, *non etiam*; nisi hic quoque fuerit transpositio pro, & *non*.

a Omnes edit. cum mss. nonnullis, *Laudabilis mors, cum occasio* &c. Cod. Thuan. & alii probatiores, *Laudabiles mortis* &c. Magis apposite; non enim omnis mors laudabilis, nec proinde quælibet mortis occasio rapienda.

b Ita mss. plures ac potiores: non pauci tamen atque omnes edit. *ab universis*. Veri tamen similius est hoc loco alludere Ambrosium ad id quod lib. 2. Paralip. cap. 35. memoratur cum eo regem Ægypti non nisi invitum, & postquam amanter cum dissuadere conatus esset, manus conseruisse,

LIBER TERTIUS.

CAPUT I.

A David ac Salomone nobis præceptum, qua ratione cum corde nostro conversandum sit, proindeque Scipionem dicti, quod ei tribuitur, primum auctorem non reputandum. Quam pulcra in otio suo perpetraverint sancti prophetæ: horum atque aliorum otia conferuntur, ostenditurque numquam solum aut in angusto justum esse.

1. David propheta docuit nos tamquam in ampla domo deambulare in corde nostro, & conversari cum eo tamquam cum bono contubernali; ut ipse sibi diceret, & loqueretur secum, ut est illud: *Dixi, custodiam vias meas*. Salomon quoque filius ejus ait: *Bibe aquam de tuis vasis, & de puteorum tuorum fontibus;* hoc est tuo consilio utere. *Aqua enim alta, consilium in corde viri. Nemo*, inquit, *alienus particeps sit tibi. Fons aquæ tuæ sit tibi proprius. & jucundare cum uxore, quæ est tibi a juventute. Cervus amicitiæ, & pullus gratiarum confabulentur tecum*.

2. Non ergo primus * Scipio scivit solus non esse, cum solus esset; [a] nec minus otiosus, cum otiosus esset: scivit ante ipsum Moyses, qui cum taceret, clamabat: cum otiosus staret, præliabatur; nec solum præliabatur, sed etiam de hostibus, quos non contigerat, triumphabat. Adeo otiosus, ut manus ejus alii sustinerent: nec minus quam ceteri negotiosus, qui otiosis manibus expugnabat hostem, quem non poterant vincere qui dimicabant. Ergo Moyses & in silentio loquebatur, & in otio operabatur. Cujus autem majora negotia, quam hujus otia, qui quadraginta diebus positus in monte, totam Legem complexus est, & in illa solitudine qui cum eo loqueretur, non defuit? Unde &

Da-

Ps. 38. 2. Prov. 5. 15. Prov. 20. 5. Prov. 5. 17. & 18. — Exod. 14. 15. Ibid. 17. 11. & seq. Ibidem 24. 15. & seq.

* Cic. lib. 3. Offic. statim initio: *Publium Scipionem, Marce fili, eum qui primus* &c. De hac autem sententia multo fusius disputat Ambrosius epist. 3. ad Sabinum.

a Vet. edit. *nec minus negotiosus, cum otiosus esset*, Rom. cum mss. prope omnibus, *nec minus otiosus, cum* &c. Sententiam autem hanc cum non satis adsequerentur, qui ultimis Paris. edit. præfuerunt, particulam *quam*, sive voces, *cum otiosus esset*, quasi sensui necessariam addidere. Sed hoc loci non est opus, cum procul dubio ellipsis quædam sit ita supplenda: *Nec primus scivit minus otiosus esse, cum otiosus esset*. Duo tamen codices legunt, *nec minus pugnaret quam ceteri, nec otiosus esset* &c. Non satis apte.

Ps. 84. 9. David ait: *Audiam quid loquatur in me Dominus Deus*. Et quanto plus est si cum aliquo Deus loquatur, quam ipse secum?

Act. 5. 16. 3. Transibant apostoli, & umbra eorum curabat infirmos. Tangebantur vestimenta eorum, & sanitas deferebatur.

3. Reg. 17. 1. & seq. 4. Sermonem loquutus est Elias, & pluvia stetit, nec cecidit super terram tribus annis & sex mensibus. Iterum loquutus est, & hydria farinæ non defecit, & vas olei toto famis diurnæ tempore non est exinanitum.

5. Et quoniam plerosque delectant bellica; quid est præstantius, exercitus [a] magni lacertis, an solis meritis confecisse prælium? Sedebat Elisæus in uno loco, & rex Syriæ magnam belli molem inserebat populo patrum, diversisque consiliorum acervabat fraudibus, & circumvenire insidiis moliebatur: sed omnes ejus apparatus propheta deprehendebat, & vigore mentis per gratiam Dei ubique præsens, cogitationes hostium suis annunciabat, & monebat quibus caverent locis. Quod ubi regi Syriæ manifestatum est, misso exercitu, clausit prophetam. Oravit Elisæus, & omnes illos cæcitate percuti fecit, & captivos intrare in Samariam, qui venerant obsidere eum. (4. Reg. 6. 8. & seq.)

6. Conferamus * hoc otium cum aliorum otio. Alii enim requiescendi causa abducere animum a negotiis solent, & a conventu cœtuque hominum subtrahere se se; & aut ruris petere secretum, captare agrorum solitudines, aut intra urbem vacare animo, indulgere quieti & tranquillitati: Elisæus autem aut in solitudine Jordanem transitu suo dividit; ut pars desluat posterior, superior autem in fontem recurrat: aut in Carmelo resoluta difficultate generandi, inopina sterilem conceptione fœcundat: aut resuscitat mortuos: aut ciborum temperat amaritudines, & facit farinæ admixtione dulcescere: aut decem panibus distributis, reliquias colligit, plebe saturata: aut ferrum securis excussum, & in fluvii Jordanis mersum profundum, misso in aquas ligno, facit supernatare: aut emundatione leprosum, aut siccitatem imbribus, aut famem mutat fœcunditate. (4. Reg. 2. 8. Ibidem 4. 16. & seq.)

7. Quando ergo justus solus est, qui cum Deo semper est? Quando solitarius est, qui numquam separatur a Christo? *Quis nos*, inquit, *separabit a dilectione Christi? Confido quia neque mors, neque vita, neque Angelus*. Quando autem feriatur a negotio, qui numquam feriatur a merito, quo consummatur negotium? Quibus autem locis circumscribitur, cui totus mundus divitiarum possessio est? Qua æstimatione definitur, qui numquam opinione comprehenditur? Etenim quasi ignoratur, & cognoscitur: quasi moritur, & ecce vivit: quasi tristis, & semper lætior: ut egenus, & largus: ut qui nihil habeat, & possideat omnia. Nihil enim spectat vir justus, nisi quod constans & honestum est. Et ideo etiamsi alii videatur pauper, sibi dives est: qui non eorum quæ caduca, sed eorum quæ æterna sunt, æstimatione censetur. (Rom. 8. 35. — 1. Cor. 6. 8.)

CAPUT II.

Quod philosophi de honesti atque utilis comparatione disputant, hoc apud Christianos locum non habere, quibus nihil utile nisi quod justum. Quæ officia perfecta, quæve media? Easdem voces diversis diverse convenire: postremo virum justum numquam alieno incommodo commodum suum quærere, sed contra semper aliorum studere utilitati.

8. Et quoniam de duobus superioribus locis diximus in quibus * honestum illud & utile tractavimus, sequitur utrum honestatem & utilitatem inter se comparare debeamus, & quærere quid sit sequendum. Sicut enim supra tractavimus, utrum honestum illud an turpe esset, & secundo loco, utrum utile an inutile: similiter hoc loco, utrum [b] honestum sit an utile nonnulli requirendum putant.

9. Nos autem movemur, ne hæc inter se velut compugnantia inducere videamur, quæ jam supra unum esse ostendimus: * nec honestum esse posse, nisi quod utile: nec utile, nisi quod honestum; quia non sequimur sapientiam carnis, apud quam utilitas pecuniariæ istius commoditatis pluris habetur, sed sapientiam quæ ex Deo est, apud quam ea quæ in hoc sæculo magna æstimantur, pro detrimento habentur.

10. Hoc etenim κατόρθωμα, quod * perfectum & absolutum officium est, a vero virtutis fonte proficiscitur. Cui secundum est commune officium, quod ipso sermone significatur non esse arduæ virtutis ac singularis, quod potest plurimis esse commune. Nam pecuniæ compendia captare familiare multis, elegantiori convivio & suavioribus delectari epulis usitatum est: jejunare autem & continentem esse paucorum

a Amerb. Gill. ac mss. non pauci, *magnis lacertis*; melius tamen, *magni lacertis*, ut in ceteris. Et continuo post, Era. & seq. edit. cum paucissimis mss. *suis meritis*; Amerb. vero cum aliis longe plurimis ac probatissimis, *solis meritis*.

* Cic. lib. 3. Offic. pag. 387. lin. 47. *Sed nec otium hoc cum Africani otio, nec hæc solitudo* &c.

* Ibidem pag. 388. lin. 30. *Panætius igitur .... tribus generibus propositis* &c.

b Mss. nonnulli, & ultimæ edit. Paris. *honestum sit an inutile*: concinnius reliqui .... *an utile*. Rursus vero ubi omnes edit. *Nos autem movemur*: mss. fere ad unum præferunt, *Nos autem movemur*, haud incommode; idem siquidem est, ac si scriptum sit, *Nos autem veremur* &c.

* Cic. lib. 3. Offic. pag. 389. lin. 3. *Nam sive honestum solum bonum est, ut stoicis placet* &c.

* Ibidem lin. 15. *Etenim quod summum bonum a stoicis dicitur, convenienter* &c.

rum est; & alieni cupidum non esse, rarum: contra autem detrahere velle alteri, & nun esse contentum suo; nam in hoc cum plerisque consortium est. Alia igitur prima, alia * media officia. Prima cum paucis, media cum pluribus.

11. Denique in iisdem verbis frequenter discretio est. Aliter enim bonum Deum dicimus, aliter hominem: aliter justum * Deum appellamus, aliter hominem. Similiter & sapientem Deum aliter dicimus, aliter hominem. Quod & in Evangelio docemur, *Estote ergo & vos perfecti, sicut & pater vester qui in cælis est, perfectus est*. Ipsum Paulum lego perfectum & non perfectum. Nam cum dixisset: *Non quod jam acceperim, aut jam perfectus sim: sequor autem si comprehendam*, statim subjecit: *Quicumque ergo perfecti sumus*. Duplex enim forma perfectionis: alia medios, alia plenos numeros habens: alia hic, alia ibi: alia secundum hominis possibilitatem, alia secundum perfectionem futuri. Deus autem justus per omnia, sapiens super omnia, perfectus in omnibus.

Matth. 5. 48.

Phil. 3. 12.

Ibidem 15.

12. Inter ipsos quoque homines distantia est. Aliter Daniel sapiens, de quo dictum est: *Quis Daniel sapientior?* Aliter alii sapientes, aliter Salomon, qui repletus est sapientia super omnem sapientiam antiquorum, & super omnes sapientes Ægypti. Aliud est enim communiter sapere, aliud sapere perfecte. * Qui communiter sapit, pro temporalibus sapit, pro se sapit; ut alteri aliquid detrahat, & sibi adjungat. Qui perfecte sapit, nescit sua spectare commoda: sed ad illud quod æternum est, quod decorum atque honestum, toto affectu intendit, quærens non quod sibi utile est, sed quod omnibus.

Ezech. 28. 3.

3. Reg. 4. 29. & seq.

13. Itaque * hæc sit formula, ut inter duo illa, honestum atque utile, errare nequeamus; eo quod justus nihil alteri detrahendum putet, nec alterius incommodo suum commodum augeri velit. Hanc formam tibi præscribit Apostolus dicens: *Omnia licent, sed non omnia expediunt: omnia licent, sed non omnia ædificant. Nemo quod suum est quærat, sed quod alterius*; hoc est, nemo commodum suum quærat, sed alterius: nemo honorem suum quærat, sed alterius. Unde & alibi dicit: *Alter alterum existimantes superiorem sibi, non quæ sua sunt singuli cogitantes, sed quæ aliorum*.

1. Cor. 10. 23.

Phil. 2. 3. & 4.

14. Nemo etiam suam gratiam quærat, nemo suam laudem, sed alterius. Quod evidenter etiam in Proverbiis declaratum possumus advertere, dicente sancto per Salomonem Spiritu: *Fili, si sapiens fueris, tibi sapiens eris & proximis: si autem malus evaseris, solus hauries mala*. Sapiens enim aliis consulit, sicut justus; quando quidem consors sui est, utriusque forma virtutis.

Prov. 9. 12.

CAPUT III.

Præmissum de non quærendo proprio emolumento præceptum urgetur, primum a Christi exemplo, tum ab interpretatione nominis, denique ab ipsa membrorum forma & usibus. Unde ostendit quam flagitiosum sit alienæ utilitati detrahere; cum hoc scelere naturalis lex æque ac divina violetur, atque insuper illud amittatur quo præstamus ceteris animantibus, ad postremum leges civiles cum summa infamia conculcentur.

15. SI quis igitur vult placere omnibus, per omnia quærat non quod sibi utile est, sed quod multis, sicut quærebat & Paulus. Hoc est enim conformari Christo, alienum non quærere, nihil alteri detrahere, ut adquirat sibi. Christus enim Dominus cum esset in Dei forma, exinanivit se, ut formam susciperet hominis, quam operum suorum locupletaret virtutibus. Tu ergo spolias, quem Christus induit? Tu exuis, quem vestivit Christus? Hoc enim agis, quando alterius detrimento tua commoda augere expetis.

Philip. 2. 6 & seq.

16. Considera, o homo, unde nomen sumseris; ab humo utique, quæ nihil cuiquam eripit, sed omnia largitur omnibus, & diversos in usum omnium animantium fructus ministrat. Inde appellata humanitas specialis & domestica virtus hominis, quæ consortem adjuvet.

17. Ipsa te doceat * forma tui corporis, membrorumque usus. Numquid membrum tuum alterius membri officia sibi vindicat aut oculus officium oris, aut os oculi officium sibi vindicat, aut manus pedum ministerium, aut pes manuum? Quinetiam ipsæ manus dextera ac sinistra dispartita habent officia pleraque, ut si usum commutes utriusque, adversum naturam sit; priusque totum hominem exuas, quam membrorum tuorum ministeria convertas: si aut de sinistra cibum suggeras, aut de dextera fungaris ministerio sinistræ, ut reliquias ciborum abluas, nisi forte poscat necessitas.

18. Finge hanc & da oculo virtutem, ut possit detrahere sensum capiti, auditum auribus, menti cogitationes, odoratum naribus, ori saporem, & sibi conferat;

* Ibidem lin. 23. *Hæc igitur omnia officia .... media stoici appellant, ea communia* &c.
* Ibidem lin. 36. *Nec vero cum duo Decii, aut duo Scipiones fortes viri commemorantur, aut cum Fabricius* &c.
* Ibidem lin. 48. *Qui autem omnia metiuntur emolumentis, & commodis, neque ea volunt* &c.

* Ibidem pag. 390. lin. 11. *Itaque ut sine errore dijudicare possimus .... formula quædam constituenda est* &c. Et infra lin. 21. *Detrahere igitur aliquid alteri, & hominem* &c.
* Cic. lib. 3. Offic. pag. 390. lin. 27. *Ut enim si unumquodque membrum sensum hunc haberet* &c.

rat; nonne omnem statum dissolvet naturæ? Unde pulcre Apostolus ait: *Si totum corpus oculus, ubi auditus? Si totum auditus, ubi odoratus?* Omnes ergo unum corpus sumus & diversa membra, sed omnia corpori necessaria; non enim potest membrum de membro dicere: Non est mihi necessarium. Quinetiam ipsa quæ videntur infirmiora membra esse, multo magis necessaria sunt, & majorem plerumque tuendi se requirunt sollicitudinem. Et si quid dolet membrum unum, compatiuntur ei membra omnia.

1. Cor. 12. 17.

19. Unde quam grave est ut detrahamus aliquid ei, cui nos compati oportet: & cui debemus consortium ministerii, ei fraudi & noxæ simus. Hæc utique * lex naturæ est, quæ nos ad omnem adstringit humanitatem, ut alter alteri tamquam unius partes corporis invicem deferamus. Nec detrahendum quidquam putemus, cum contra naturæ legem sit non juvare. Sic enim nascimur ut consentiant membra membris, & alterum alteri adhæreat, & obsequantur sibi mutuo ministerio. Quod si unum desit officio suo, impediantur cetera: ut si eruat oculum manus, nonne sibi operis sui usum negavit? Si pedem vulneret, quantorum sibi actuum profectum inviderit? Et quanto gravius est totum hominem quam unum membrum detrahi? Jam si in uno membro totum corpus violatur, utique in uno homine communio totius humanitatis solvitur; violatur natura * generis humani, & sanctæ Ecclesiæ congregatio, quæ in unum connexum corpus atque compactum unitate fidei & caritatis adsurgit: Christus quoque Dominus, qui pro universis mortuus est, mercedem sanguinis sui evacuatam dolebit.

20. Quid quod etiam * ipsa lex Domini hanc formam tenendam edocet, ut nihil alteri detrahas, tui commodi servandi gratia, cum dicit: *Non transferas terminos, quos statuerunt patres tui*; cum vitulum errantem fratris tui reducendum præcipit, cum furem mori jubet, cum vetat mercenarium debita mercede fraudari, cum pecuniam sine usuris reddendam censuit. Subvenire enim non habenti humanitatis est: duritiæ autem plus extorquere quam dederis. Etenim [a] si ideo auxilio tuo erit opus, quia non habuit unde de suo redderet; nonne impium est, ut sub humanitatis simulatione amplius ab eo poseas, qui non habebat unde minus solveret? Absolvis igitur alteri debitorem, ut condemnes tibi: & hanc humanitatem vocas, ubi est [b] iniquitatis auctio?

Prov. 22. 28. Exod. 23. 4. Exod. 22. 2. Levit. 19. 13. Deut. 23. 19.

21. Hoc præstamus ceteris animantibus, quod alia genera animantium conferre aliquid nesciunt: feræ autem eripiunt, homines tribuunt. Unde & Psalmista ait: *Justus miseretur, & tribuit*. Sunt tamen quibus & feræ conferant. Siquidem collatione sobolem suam nutriunt, & aves cibo suo pullos satiant suos: homini autem soli tributum est, ut omnes tamquam suos pascat. Debet istud ipso naturæ jure. Quod si non licet non dare, quomodo detrahere licet? Nec ipsæ * leges nos docent ea quæ detracta sunt alicui cum injuria personæ, aut rei ipsius cumulo restitui jubent; quo furem a detrahendo, aut pœnis deterreant, aut multa revocent.

Psal. 36. 21.

22. Pone tamen quod aliquis possit aut pœnam non timere, aut mulctæ illudere; numquid dignum est ut aliqui alteri detrahant? Servile hoc vitium, & familiare ultimæ conditioni; adeo contra naturam, ut inopia magis hoc extorquere videatur, quam natura suadere. Servorum tamen occulta furta, divitum rapinæ publicæ.

23. Quid autem tam * contra naturam, quam violare alterum tui commodi causa; cum pro omnibus excubandum, subeundas molestias, suscipiendum laborem naturalis affectus persuadeat: & gloriosum unicuique ducatur, si periculis propriis quærat universorum tranquillitatem: multoque sibi unusquisque arbitretur gratius excidia patriæ repulisse, quam propria pericula: præstantiusque esse existimet quod operam suam patriæ impenderit, quam si in otio positus tranquillam vitam voluptatum copiis functus egisset.

CAPUT IV.

Ubi strictius ostensum est eum qui commodi sui causa noceat alteri, graves conscientiæ suæ pœnas luiturum, colligitur uni utile nihil esse, quod itidem non sit omnibus: atque adeo propositæ a philosophis de naufragis duabus quæstioni locum non esse apud christianos, quibus ubique caritas atque humilitas exercendæ sunt.

24. Hinc ergo * colligitur quod homo, qui secundum naturæ formatus est directionem, ut obediat ei, nocere non possit alteri: quod si cui noceat, naturam violet: neque tantum esse commodi quod adipisci se se putet, quantum incommodi, quod ex eo sibi accidat. Quæ enim pœna gravior, quam interioris vulnus conscientiæ? Quod severius judicium, quam domesticum, quo unusquisque sibi est reus,

* Ibidem lin. 32. *Illud quidem natura non patitur* &c.
* Ibidem lin. 37. *Atque hoc multo magis exigit ipsa naturæ ratio, quæ est lex divina & humana* &c.
a Ita mss. longe plurimi atque antiquissimi: nonnulli tamen & omnes edit. *si ideo inops auxilio tuo eguit* &c.
b Mss. aliquot, *iniquitatis actio*. Minus commode.

* Cic. lib. 3. Offic. pag. 390. lin. 36. *Hoc enim spectant leges, hoc volunt* &c.
* Cic. lib. 3. Offic. pag. 390. lin. 45. *Itemque magis est secundum naturam pro omnibus gentibus* &c.
* Ibidem pag. 391. lin. 1. *Ex quo efficitur hominem naturæ obedientem homini nocere non posse.*

seque ipse arguit quod injuriam fratri indigne fecerit? Quod non mediocriter [a] Scriptura commendat dicens: *Ex ore stultorum baculum contumeliæ*. Stultitia igitur condemnatur, quia contumeliam facit. * Nonne hoc magis fugiendum, quam mors, quam dispendium, quam inopia, quam exsilium, quam debilitatis dolor? Quis enim vitium corporis, aut patrimonii damnum non levius ducat vitio animi, & existimationis dispendio.

Prov. 14. 3.

25. * Liquet igitur [b] id spectandum & tenendum omnibus, quod eadem singulorum sit utilitas, quæ sit universorum: nihilque judicandum utile, nisi quod in commune prosit. Quomodo enim potest [c] uni prodesse? Quod inutile sit omnibus, nocet. Mihi certe non videtur, qui inutilis est omnibus, sibi utilis esse posse. Etenim si una lex naturæ omnibus, una utique utilitas universorum, ad consulendum utique omnibus naturæ lege constringimur. Non est ergo ejus qui consultum velit alteri secundum naturam, nocere ei adversus legem naturæ.

26. Etenim si hi * qui in stadio currunt, ita feruntur præceptis informari atque institui, ut unusquisque celeritate non fraude contendat, cursuque, quantum potest, ad victoriam properet; supplantare autem alterum aut manu dejicere non audit: quanto magis in hoc cursu vitæ istius, sine fraude alterius & circumscriptione [d] gerenda nobis victoria est?

27. Quærunt aliqui * si sapiens in naufragio positus insipienti naufrago tabulam extorquere possit, utrum debeat? Mihi quidem, etsi præstabilius communi videatur usui sapientem de naufragio quam insipientem evadere; tamen non videtur quod vir christianus, & justus, & sapiens quærere sibi vitam aliena morte debeat: utpote qui etiam si latronem armatum incidat, * ferientem referire non possit; ne dum salutem defendit, pietatem contaminet. De quo in Evangelii libris aperta & evidens sententia est: *Recondε gladium tuum; omnis enim qui gladio percusserit, gladio ferietur*. Quis latro detestabilior, quam persecutor qui venerat ut Christum occideret? Sed noluit se Christus persecutorum defendi vulnere, qui voluit suo vulnere omnes sanare.

Matth. 26. 52.

28. Cur enim * te potiorem altero judices, cum viri sit christiani præferre sibi alterum, nihil sibi arrogare, nullum sibi honorem adsumere, non vindicare meriti sui pretium? Deinde cur non tuum tolerare potius incommodum, quam alienum commodum diripere adsuescas? Quid tam adversus naturam, quam non esse contentum eo quod habeas, aliena quærere, ambire turpiter? Nam si honestas secundum naturam, omnia enim fecit Deus bona valde, turpitudo utique contraria est. Non potest ergo honestati convenire & turpitudini, cum hæc inter se discreta naturæ lege sint.

CAPUT V.

Justum nihil agere quod sit contra officium, etiamsi latendi spem habuerit, ad hoc ipsum significandum fabulam de Gygis annulo excogitatam esse a philosophis, qua explosa, Davidis ac Joannis Baptistæ certa & vera exempla proferuntur.

29. Sed jam ut etiam * in hoc libro ponamus fastigium, in quo velut in fine disputationis nostræ dirigamus sententiam: ut nihil expetendum sit, nisi quod honestum. [e] * Nihil agit sapiens, nisi quod cum sinceritate, sine fraude sit: neque quidquam facit, in quo se crimine quoquam obliget, etiamsi latere possit. Sibi enim est reus priusquam ceteris; nec tam pudenda apud eum publicatio flagitii, [f] quam conscientia est. Quod non fictis fabulis, ut philosophi dispu-

a Omnes edit. ac pauci mss. *Scriptura condemnat*: elegantius autem alii: *Scriptura commendat*. Hoc enim refertur ad domesticum judicium conscientiæ, quo de agitur.

* Cic. lib. 3. Offic. pag. 391. lin. 1. *Sin fugiendum id quidem censet, sed & multo illa pejora, mortem, paupertatem* &c.

* Ibidem lin. 8. *Ergo unum debet esse omnibus* &c.

b Mss. aliquot & edit. omnes, *id expetendum*: alii non pauci, *id exspectandum*: reliqui tandem etiam multi, *id spectandum*; quod aliis præstare negabit nemo.

c Edit. omnes, at pauci nec non recentiores mss. *uni prodesse, quod inutile sit omnibus?* Alii paulo plures, *uni prodesse, quod omnibus noceat?* Quidam etiam utrumque.... *quod inutile est & omnibus nocet?* Aptius vero Thuan. ut in contextu. Iterum autem ubi cunctæ edit. cum uno aut altero codice junioris manus *utilitas universorum. Quod si una utilitas universorum, ad consulendum* &c. ceteri mss. omittunt quæ resecuimus.

* Cic. lib. 3. Offic. pag. 393. lin. 26. *Scite Chrysippus.... qui stadia, inquit, currunt* &c.

d Sic Amerb. cum longe plurimis vetustissimisque mss. Era. autem & seq. edit. cum aliis, *quærenda nobis* &c.

* Cic. lib. 3. Offic. pag. 391. lin. 24. *Forsitan quispiam dixerit: Nonne igitur sapiens* &c. Item pag. 400. lin. 20. *Si tabulam de naufragio stultus arripuerit* &c.

* Ibidem lib. 2. pag. 376. lin. 22. *Si quid importetur nobis incommodi, propulsemus ulciscamurque* &c. Item pro Milone, *Si vita nostra in aliquas insidias .... omnis honesta ratio esset expediendæ salutis*. Confer cum hac Ambrosii doctrina quæ super eodem argumento tradit Tertullianus in Apologet. Cyprianus epist. ad Thebanos edit. Priorianæ 56. & 57. ad Cornelium Papam. Synodus Ancyr. can. 22. de homicidio involuntario, & Basilius epist. ad Amphiloch. can. 11. Ex his enim facile intelliges Doctorem nostrum non in Ciceronis aliorumque licet honestiorum inter paganos, sed in eadem Christi schola, qua sancti illi patres eductum esse.

* Ibidem pag. 392. lin. 39. *Modo hoc ita faciat, ut ne ipse de se bene existimans* &c.

* Cic. lib. 3. Offic. pag. 392. lin. 2. *Sed quoniam operi inchoato..... tamquam fastigium* &c.

e Omnes edit. *Nihil namque agit sapiens, nisi quod honestum sit*: verum quæ omisimus, in omnibus mss. desiderantur.

* Cic. lib. 3. Offic. pag. 392. lin. 3. *Quamobrem hoc deliberantium genus pellatur e medio*. Et infra lin. 37. *Atque etiam in omni deliberatione celandi & occultandi spes* &c.

f Rom. edit. *quam conscientiæ est*. Haud satis recte; nec enim hic significatur minus pudendam esse flagitii publicationem, quam conscientiæ publicationem, sed quam conscientiam ipsam, id est, interiorem admissi flagitii cognitionem. Infra etiam eadem edit. Rom. *quem magna quadam imbrium tempestate exorta, terram fecisse, & in quem* &c. Sed quorsum ea mutatio spectet, non satis adsequimur.

putant, sed verissimis justorum virorum exemplis docere possumus.

30. Non igitur ego simulabo terræ hiatum, quæ magnis quibusdam dissiluerit * soluta imbribus, in quem descendisse Gyges, atque ibi fabularum illum equum æneum offendisse a Platone inducitur, qui in lateribus suis fores haberet: quas ubi aperuit, animadvertit annulum aureum in digito mortui hominis, cujus illic exanimum corpus jaceret, aurique avarum sustulisse annulum. Sed cum se ad pastores recepisset regios, de quorum ipse numero foret, casu quodam, a quod palam ejus annuli ad palmam converterat, ipse omnes videbat, atque a nullo videbatur: deinde cum in locum suum revocasset annulum, videbatur ab omnibus. Cujus solers factus miraculi, per annuli opportunitatem reginæ stupro potitus, necem regi intulit, ceterisque interemtis, quos necandos putavetat, ne sibi impedimento forent, Lydiæ regnum adeptus est.

31. Da, inquit * hunc annulum sapienti, ut beneficio ejus possit latere, cum deliquerit: non enim minus fugiet peccatorum contagium, quam si non possit latere. NON ENIM latebra sapienti spes impunitatis, sed innocentia est. Denique *lex non justo, sed injusto posita est*; (1. Tim. 1. 9.) quia justus legem habet mentis suæ, & æquitatis ac justitiæ suæ normam: ideoque non terrore pœnæ revocatur a culpa, sed honestatis regula.

32. Ergo ut ad propositum redeamus, non fabulosa pro veris, sed vera pro fabulosis exempla proferam. Quid enim mihi opus est fingere hiatum terræ, equum æneum, annulumque aureum in digito defuncti repertum; cujus annulli tanta sit vis, ut pro arbitrio suo qui eum sit indutus annulum, appareat, cum velit: cum autem nolit, e conspectu se præsentium subtrahat, ut præsens non possit videri? * Nempe en tendit istud, utrum sapiens etiam si isto utatur annulo, quo possit propria flagitia celare, & regnum adsequi; nolitne peccare, & gravius ducat sceleris contagium pœnarum doloribus: an vero spe impunitatis utatur ad perpetrandum scelus? Quid, inquam, mihi opus est figmento annuli, cum possim docere ex rebus gestis quod vir sapiens cum sibi in peccato non solum latendum, sed etiam regnandum videret, si peccatum admitteret; contra autem periculum salutis cerneret, si declinaret flagitium; elegerit tamen magis salutis periculum, ut vacaret flagitio, quam flagitium quo sibi regnum pararet?

33. Denique David cum fugeret a facie regis Saul, (1. Reg. 26. 2. & seq.) quod eum rex cum tribus millibus virorum electorum ad inferendam necem in deserto quæreret, ingressus in castra regis, cum dormientem offendisset, non solum ipse non percussit, sed etiam protexit; ne ab aliquo qui simul ingressus fuerat, perimeretur. Nam cum diceret ei Abessa: *Conclusit hodie Dominus inimicum tuum in manibus tuis, & nunc occidam eum,* (Ibidem 8. & seq.) *respondit: Non consumas eum, quoniam quis injiciet manum suam in christum Domini, & purus erit?* Et addidit: *Vivit Dominus, quoniam nisi Dominus percusserit illum, aut nisi hora illius venerit, ut moriatur, b aut in pugna discesserit, & apponatur mihi; non sit a Domino injicere manum meam in christum Domini.*

34. Itaque non permisit necari eum, sed solam lanceam quæ erat ad caput ejus, & lenticulam sustulit. Itaque dormientibus cunctis, egressus de castris transivit in cacumen montis, & coarguere cœpit stipatores regios, & præcipue principem militiæ Abner, quod nequaquam fidam custodiam regi & domino suo adhiberet; denique demonstraret, ubi esset lancea regis, vel lenticula quæ erat ad caput ejus. Et appellatus a rege lanceam reddidit: *Et Dominus*, inquit, *restituat unicuique justitias suas, & fidem suam; sicut tradidit te Dominus in manus meas, & nolui c vindicare manu mea in christum Domini.* Et cum hæc diceret, timebat tamen insidias ejus, & fugit, sedem exsilio mutans. Nec tamen salutem prætulit Innocentiæ, cum jam secundo facultate sibi tributa regis necandi, noluisset uti occasionis beneficio; quæ & securitatem salutis metuenti, & regnum offerebat exsuli.

35. Ubi opus fuit Johanni Gygeo annulo, qui si tacuisset, non esset occisus ab Herode? (Marc. 6. 18.) Præstare hoc illi potuit silentium suum, ut & videretur & non occideretur: sed quia non solum peccare se propter salutis defensionem passus non est, sed ne alienum quidem peccatum ferre ac perpeti potuit; ideo in se causam necis excitavit. Certe hoc negare non possunt potuisse fieri ut taceret, qui de illo Gyge negant potoisse fieri ut annuli beneficio absconderetur.

36. Sed fabula etsi vim non habet veritatis, hanc tamen rationem habet, ut si possit celare se vir justus; tamen ita peccatum decliner, quasi celare non possit: nec personam suam indutus annulum, sed vitam

* Cic. lib. 3. Offic. pag. 391. lin. 40. *Hinc ille Gyges inducitur a Platone, qui cum terra discessisset* &c.

a Mss. omnes scribunt, *paleam*; tres tamen ex illis explicationis ergo hæc habent in margine: *Al. palam, sic enim vocat superiorem partem annuli, in qua lapis infixus est.*

* Cic. lib. 3. Offic. pag. 392. lin. 47. *Hunc igitur ipsum annulum si habeat sapiens* &c.

* Ibidem pag. 393. lin. 3. *Hæc est vis hujus annuli & hujus exempli* &c.

b Vet. edit. ac Rom. hoc loco non discrepant, nisi quod hæc sic interponit.... *& apponetur, mihi non sit a Domino* &c. Nimirum ut respondeat his verbis ex LXX. Καὶ προστεθῇ, μηδαμῶς μοι &c. Mss. autem cum veteribus magis faciunt, excepto quod hæ præferant, *vel in pugnam*, hi vero, *ut in pugnam*; & pro, *descenderit*, Thuan. *discesserit*. Et post pauca, ubi omnes edit. *& lenticulam tulit aquæ, dormientibusque* &c. scribitur in mss. ut in textu.

c Omnes edit. *injicere manum meam in christum Domini*: quidam mss. *inducere manum* &c. ceteri omnes ut in textu.

tam suam Christum indutus abscondat, sic- A ut Apostolus ait: *Quia vita nostra abscondita est cum Christo in Deo*. Nemo ergo hic fulgere quærat, nemo sibi arroget, nemo se jactet. Nolebat se Christus hic cognosci, nolebat prædicari in Evangelio nomen suum, cum in terris versaretur: venit ut lateret sæculum hoc. Et nos ergo simili modo abscondamus vitam nostram Christi a exemplo, fugiamus jactantiam, a prædicari non exspectemus. Melius est hic esse in B humilitate, ibi in gloria. *Cum Christus*, inquit, *apparuerit, tunc & vos cum illo apparebitis in gloria*.

C Coloss. 3. 3. — Luc. 9. 36. — Coloss. 3. 4.

CAPUT VI.

Prævalere apud nos emolumentum non oportere. Quid ostendere soleant qui frumentis lucrum captant: quidve illis debeat responderi? Ubi eisdem Evangelica parabola & Salomonis effata sub oculis ponuntur.

37. Non vincat igitur * honestatem utilitas, sed honestas utilitatem: hanc dico utilitatem, quæ æstimatur secundum vulgi opinionem. Mortificetur avaritia, moriatur concupiscentia. Sanctus in negotiationem introisse se negat; quia pretiorum captare incrementa non simplicitatis, sed versutiæ est. Et alius ait: *Captans pretia frumenti, maledictus in plebe est*.

Psal. 70. 15. — Prov. 11. 26.

38. Definita est sententia, nihil disputationi relinquens, b quale controversum genus solet dicendi esse, cum alius allegat agriculturam laudabilem apud omnes haberi, fructus terræ simplices esse, plus qui seminaverit eo probatiorem fore, * uberiores reditus industriæ non fraudari, negligentiam magis & incuriam ruris inculti reprehendi solere.

39. Aravi, inquit, studiosius, uberius seminavi, diligentius excolui, bonos collegi proventus, sollicitius recondidi, servavi fideliter, provide custodivi. Nunc in tempore famis c vendo, subvenio esurientibus: vendo frumentum non alienum, sed meum; non pluris quam ceteri, immo etiam minori pretio. Quid hic fraudi est, cum multi possent periclitari, si non haberent quod emerent? Num industria in crimen vocatur? Num diligentia reprehenditur? Num providentia vituperatur? Fortasse dicat: Et Joseph frumenta in abundantia collegit, in caritate vendidit. Num carius aliquis emere compellitur? Num vis adhibetur emtori? Omnibus defertur emendi copia, nulli irrogatur injuria.

Gen. 41. 34.

40. His igitur quantum cujusque fert ingenium disputatis, exsurgit alius, dicens: Bona quidem agricultura, quæ fructus ministrat omnibus, quæ simplici industria accumulat terrarum fœcunditatem, nihil doli, nihil fraudis interserens. Denique si quid vitii fuerit, plus dispendii est; quia si bene aliquis seminaverit, melius metet: si sincerum tritici granum severit, puriorem ac sinceram messem colligit. Fœcunda terra multiplicatum reddit, quod acceperit: fidelis ager fœneratos solet restituere proventus.

41. De reditibus igitur uberis glebæ exspectare debes tui mercedem laboris, de C fertilitate pinguis soli justa sperare compendia. * Cur ad fraudem convertis naturæ industriam? Cur invides usibus hominum d publicos partus? Cur populis minuis abundantiam? Cur affectas inopiam? Cur optari facis a pauperibus sterilitatem? Cum enim non sentiunt beneficia fœcunditatis, te auctionante pretium, te condente frumentum, optant potius nihil nasci, quam te de fame publica negotiari. Ambis fru- D mentorum indigentiam, alimentorum penuriam, uberes soli partus ingemiscis, fles publicam fertilitatem, horrea frugum plena deploras, exploras quando sterilior proventus sit, quando exilior partus. Votis tuis gaudes arrisisse maledictum, ut nihil cuiquam nasceretur. Tunc messem tuam venisse lætaris, tunc tibi de omnium miseria congeris opes: & hanc tu industriam vocas, hanc diligentiam nominas, quæ calliditatis E versutia, quæ astutia fraudis est; & hoc tu remedium vocas, quod est commentum nequitiæ. Latrocinium hoc, an fœnus appellem? Captantur tamquam latrocinii tempora, quibus in viscera hominum durus insidiator obrepas. Augetur pretium tamquam forte cumulatum fœnoris, quo periculum capitis acervatur. Tibi conditæ frugis multiplicatur usura: tu, frumentum quasi fœnerator occultas, quasi venditor F auctionaris. Quid imprecaris male omnibus, quia major futura sit fames, quasi nihil frugum supersit, quasi infœcundior annus sequa-

a Era. & seq. edit. *prædicari non expetamus*: Amerb & mss. aliquot, *prædicari non exspectamus*: alii demum elegantius .... *non exspectemus*.

* Cic. lib. 3. Offic. pag. 394. lin. 26. *Maneat ergo, quod turpe sit, id numquam esse utile* &c.

b Edit. omnes, & mss. nonnulli, *quale controversiarum genus*: alii autem numero & antiquitate præstantiores, *quale controversum genus*. Infra etiam ubi in iisdem edit. ac mss. paucul is habetur, *simplices esse triplos*; in longe plurimis probatissimisque omittitur, *triplos*.

* Hunc omnem locum ex Cic. lib. Oeconomicon, qui jam non extant, desumtum esse forsitan haud sine causa quis conjecerit. Etenim quod hic dicitur: *Uberiores reditus industriæ* &c. id apertissime cum Xenophontis, cujus librum ejusdem argumenti ab Oratore translatum scimus, his verbis quadrat: *Τὰς γὰρ ἄριστα θεραπευούσας αὐτὴν πλεῖστα ἀγαθὰ ἀντιποιεῖ*: & illis, *ἀνὴρ λαμβάνων σῖτον ἐκ τοῦ ἀγροῦ, οὐχὶ ἐπιμελεῖται ὡς αὐτῷ σπείρωνται ἀλλ' ὡς πλεῖστον γένηται*. Alia similia ipse per te observes licet.

c Rom. edit. inde expunxerat verbum, *vendo*: sed cum aliarum & mss. omnium injuria.

* Cic. lib. 3. Offic. pag. 394. lin. 31. *Si vir bonus Alexandria Rhodum magnum frumenti* &c.

d Mss. aliquot hic & infra non *partus*, sed *pastus*, scribunt. Iterum vero post pauca nonnulli cod. habent, *te auctionante, & propter pretium condente frumentum*.

quatur? Lucrum tuum damnum publicum est.

Gen. 41. 56. 42. Joseph sanctus omnibus aperuit horrea, non clausit: nec pretia captavit annonæ, sed perenne subsidium collocavit: nihil sibi adquisivit, sed quemadmodum fames etiam in posterum vinceretur, provida ordinatione disposuit.

43. Legisti quemadmodum hunc frumentarium pretii captatorem exponat in Evangelio dominus Jesus, cujus possessio B divites fructus adtulit, & ille quasi egens Luc. 12. 17. & 18. dicebat: *Quid faciam? Non habeo quo congregem, destruam horrea, & majora faciam*; cum scire non posset, utrum sequenti nocte anima sua ab eo reposceretur. Nesciebat quid faceret: quasi ei alimenta deessent, hærebat ambigno. Non capiebant horrea annonam, & ille se egere credebat.

41. Recte igitur Salomon: *Qui continet*, Prov. 11. 26. inquit, *frumentum, relinquet illud nationibus*, C non heredibus, quoniam avaritiæ emolumentum ad successorum jura non pervenit. Quod non legitime adquiritur, quasi ventis quibusdam, ita extraneis diripientibus dissipatur. Et addidit: *Captans annonam maledictus in plebe est* [a] *: benedictio autem ejus qui participat*. Ibidem. Vides ergo quod largitorem frumenti esse deceat, non pretii captatorem. Non est igitur ista utilitas, in qua plus honestati detrahitur, quam utilitati adjun- D gitur.

CAPUT VII.

Peregrinos tempore famis ex urbe neutiquam expellendos. Egregium hac in re christiani senis consilium refertur: cui opponitur indignum facinus Romæ admissum; nec non utroque inter se comparato, primum eum honestate atque utilitate conjunctum fuisse ostenditur, secus vero secundum.

E

* 45. Sed & illi qui * peregrinos urbe prohibent, nequaquam probandi: expellere eo tempore quo debent juvare, separare a commerciis [b] communis parentis, fusos omnibus partus negare, inita jam consortia vivendi averruncare: cum quibus fuerint communia jura, cum his nolle in tempore necessitatis subsidia partiri. Feræ non expellunt feras, & homo excludit hominem. Feræ ac bestiæ communem putant omnibus victum, quem terra ministrat. Illæ etiam conformem sui generis adjuvant, homo impugnat, qui nihil a se alienum debet credere quidquid humani est.

46. Quanto ille rectius, qui cum jam provecta processisset ætate, & famem tolleraret civitas, atque (ut in talibus solet) peterent vulgo, ut peregrini [c] urbe prohiberentur; præfecturæ urbanæ curam ceteris majorem sustinens, convocavit honoratos & locupletiores viros, poposcit ut in medium consulerent [d], dicens quam immane esse peregrinos ejici, quam hominem ab homine exui, qui cibum morienti negaret. Canes ante mensam impastos esse non patimur, & homines excludimus: quam inutile quoque tot populos mundo perire, quos dira conficiebat tabes: quantos urbi suæ perire, qui solerent adjumento esse, vel in conferendis subsidiis, vel in celebrandis commerciis: [e] neminem famem alienam juvare: protrahere ut plurimum diem posse, non inopiam repellere; immo tot cultoribus extinctis, tot agricolis occidentibus, occasura in perpetuum subsidia frumentaria. Hos igitur excludimus, qui victum nobis inferre consuerunt: hos nolumus in tempore necessitatis pascere, qui nos omni ætate paverunt? Quanta sunt quæ ab ipsis nobis hoc ipso tempore ministrantur? *Non in solo pane vivit homo*. Deut. 8. 3. Nostra illic familia, plerique etiam nostri parentes sunt. Reddamus quod accepimus.

47. Sed veremur ne cumulemus inopiam. Primum omnium misericordia numquam destituitur, sed adjuvatur. Deinde subsidia annonæ, quæ his impartienda sunt, collatione redimamus, reparemus auro. Numquid his deficientibus, non alii nobis redimendi cultores videntur? [f] Quanto vilius est pascere, quam emere cultorem. Ubi etiam repares, ubi invenias quem refor-

[a] Omnes edit. ac pauci mss. *benedictio autem ejus in capite*. Era. & seq. edit. *in capite ejus qui participat*. Quæ lectio cum hebræo textu, & præcipuis versionibus quadrat: antiquissimi tamen cod. cum Paraphr. Chald. omittunt vocem, *in capite*, idque sine ullo sententiæ incommodo.

* Cic. lib. 3. Offic. pag. 304. lin. 6. *Male etiam qui peregrinos urbibus uti prohibent* &c.

[b] Mss. non pauci, nec infimæ notæ, *communes parentes*. Haud ita male; ut referatur ad id quod infra legitur, *Plerique etiam nostri parentes sunt*; concinnius tamen, *communis parentis*, id est, Romæ, quæ totius imperii erat quasi mater, vel potius terræ quæ communis omnium mater est.

[c] Rom. edit. *urbe pellerentur*. Quis porro fuerit pius ille senex, cujus consilio Roma exacti non sint peregrini, ægre intelligas. Id tamen certum videri potest, fuisse videlicet eum christianæ religioni addictum, cum ab Ambrosio sanctissimus senex appelletur: ac præterea non annonæ præfectum, sed urbis extitisse; illum enim sub hujus auctoritate fuisse, ac utrumque annonæ civilis curam gessisse auctor est J. C. Bulengerus lib. 6. de Imperio Rom. cap. 2. nec alio spectare diximus ambrosiana verba, *præfecturæ urbanæ curam ceteris majorem sustinens*: quibus verbis cum aliæ minores, tum potissimum annonæ præfectura includitur, sicut etiam frumenti dividendi, de qua idem Bulengerus ibidem lib. 5. cap. 13. Quod autem Baronius hoc factum Graccho adscribendum autumat, quamquam nullo nititur alicujus auctoritatis momento, saltem nihil involvit contrarietatis. Cum enim in secundam illam frumenti penuriam de qua continuo post agitur, collocet anno 383. quid prohibeat, quominus prior accidere potuerit an. 376. aut 377. quibus Gracchum præfecturam gessisse tradit Gothofredus lib. 3. de Quæstionibus, ubi etiam duos locos, alterum Hieronymi, Prudentii alterum, de eadem præfectura explicat. Sed in hoc cum Gothofrido Hermannus vitæ Ambr. lib. 2. cap. 6. non concinit, sicut nec cum Baronio de fame anni 383. primam quippe contigisse hoc anno ibidem lib. 3. cap 8. vero putat simillimum.

[d] Era. & seq. edit. *dicens quam immane esset peregrinos ejici, quam hominem exueret qui* &c. Amerb. & propemodum omnes mss. ut in contextu, nisi quod nonnulli pro *ab homine*, habent *ex homine*: quidam vero utrumque conlodiunt.

[e] Sic Amerb. ac mss. majori consensu: Era. vero & seq. edit. *neminem fame aliena privari*; qua lectione ambiguitas evitatur, sed auctoris verba non retinentur.

[f] Gill. in marg. & quædam Paris. edit. in corpore, *Quanto utilius est* &c. Perperam: vilius enim hoc loco idem est, ac minori pretio atque impensis.

formes? Adde si invenias, quod ignarum, & alieni usus, numero possis substituere, non cultui.

48. Quid plura? Collato auro, coacta frumenta sunt. Ita nec abundantiam urbis minuit, & peregrinis alimoniam subministravit. Quantæ hoc commendationis apud Deum fuit sanctissimo seni, quantæ apud homines gloriæ! Hic magnus vere probatus, qui vere potuit imperatori dicere, demonstrans provinciæ totius populos: Hos tibi omnes reservavi, hi vivunt beneficio tui senatus, hos tua curia morti abstulit.

49. Quanto hoc utilius quam illud quod proxime Romæ factum est, ejectos esse urbe amplissima, qui jam plurimam illic ætatem transegerant, flentes cum filiis abiisse, quibus velut civibus amoliendum exsilium deplorarent, interruptas complurium necessitudines, diremtas affinitates? Et certe arriserat anni fœcunditas, invectitio urbs sola egebat frumento: potuisset juvari, si peteretur ab Italis frumentum, quorum filii expellebantur. Nihil hoc turpius, excludere quasi alienum, & exigere quasi suum. Quid illum ejicis, qui de suo pascitur? Quid illum ejicis, qui te pascit? Servum retines, trudis parentem? Frumentum suscipis, nec affectum impertis? Victum extorques, nec rependis gratiam?

50. Quam deforme hoc, quam inutile? Quomodo enim potest utile esse quod non decet? Quantis * corporatorum subsidiis dudum Roma fraudata est? Potuit & illos non amittere, & evadere famem, exspectatis ventorum opportunis flatibus, & speratarum commeatu navium.

51. Quam vero illud superius honestum atque utile? Quid enim tam decorum atque honestum, quam collatione locupletum juvari egentes, ministrari victum esurientibus, nulli cibum deesse? Quid tam utile, quam cultores agro reservari, non interire plebem rusticanorum?

52. Quod honestum igitur, & utile est: & quod utile, honestum. Et contra quod inutile, indecorum: quod autem indecorum, id etiam inutile.

CAPUT VIII.

Eos qui honestum utili anteponant a Deo probari, Josue, Caleb, & aliorum exploratorum patere exemplis.

Exod. 12. 31. & seq.

53. QUando majores nostri servitio exire potuissent, nisi id non solum turpe, sed etiam inutile credidissent regi servire Ægyptiorum?

54. Jesus quoque & Caleb missi ad explorandam terram, uberem quidem terram, sed a ferocissimis inhabitari gentibus nuntiaverunt. Terrore belli populus infractus, recusabat terræ ejus possessionem. Suadebant missi exploratores Jesus & Caleb terram esse utilem: indecorum putabant cedere nationibus: lapidari potius eligebant, quod minabatur populus, quam decedere de honestate. Dissuadebant alii, plebs reclamabat, dicens adversus diras & asperas gentes bellum fore, cadendum sibi in prælio, mulieres suas & pueros direptioni futuros.

Num. 13. 18. & seq.

Num. 14. 6. & seq.

55. Exarsit Domini indignatio, ut omnes vellet perdere: sed rogante Moyse, temperavit sententiam, ultionem distulit, satis esse perfidis supplicii judicans, etsi parceret interim, nec percuteret incredulos; ad eam tamen terram quam recusaverant, propter incredulitatis suæ pretium non pervenirent: sed pueri & mulieres qui non immurmuraverant, vel sexu, vel ætate veniabiles, caperent ejus terræ promissam hereditatem. Denique quicumque erant a vigesimo anno & supra in deserto, eorum membra ceciderunt: sed aliorum dilata est pœna. Qui autem adscenderunt cum Jesu, & dissuadendum putaverunt, a plaga magna statim mortui sunt: Jesus vero & Caleb cum innoxia ætate, vel sexu in terram promissionis intraverunt.

56. Pars igitur melior gloriam saluti prætulit, deterior salutem honestati. Divina autem sententia eos probavit, qui honesta utilibus præstare arbitrabantur: eos vero condemnavit, apud quos ea quæ videbantur saluti potius quam honestati accommoda, præponderabant.

CAPUT IX.

Fraudes & turpia lucra maxime decedere clericos, quorum est utilitati omnium inservire: illos in causis pecuniariis intervenire nequaquam debere, secus vero in capitalibus. Eisdem ne cui etiam lacessiti noceant, exemplum David, neu autem vitam honestati præferant, cædes Nabuthe proponitur.

57. NIhil itaque deformius quam nullum habere amorem honestatis, & usu quodam degeneris mercaturæ, quæstu sollicitari ignobili, avaro æstuare corde, diebus ac noctibus hiare in alieni detrimenta patrimonii, non elevare animum ad honestatis nitorem, non considerare veræ laudis pulcritudinem.

58. * Hinc

* Corporati dicuntur in variarum artium societates & collegia cooptati, ut puta sculptorum, pictorum &c. De his loquitur Symmach. lib. 10. epist. 27. & 58. Vid. Gothofrid. in L. 2. *de Privilegiis corporatorum*, Cod. Theod. Scalig. & alios.

a Edit. cum uno vel altero mss. *plaga mala statim* &c.

58. * Hinc nasceuntur [a] aucupio quæsitæ hereditates, continentiæ atque gravitatis simulatiooe captatæ: quod abhorret a proposito christiani viri; omne eoim quod arte elicitum, & fraude compositum est, caret merito simplicitatis. In ipsis qui nullum Ecclesiastici ordinis officium receperiot, incongrua judicatur affectatæ ambitio hereditatis. In supremo fine vitæ positos suum habere judicium, ut libere testenrur quod sentiant, qui postea non sunt emendaturi: cum honestum noo sit [b] competentia * compendia aliis vel debita, vel parata avertere; cum vel sacerdotis vel ministri sit * prodesse, si fieri potest, omoibus, obesse nemini.

14. quest. 5 cap. Denique.

59. Denique si oon potest alteri subveniri, nisi alter lædatur, commodius est neutrum juvari, quam gtavari alterum. Ideoque in causis pecuniariis invenire non est sacerdotis: in quibus non potest fieri, quin frequenter lædatur alter qui vincitur, quoniam intercessoris beneficio se victum arbitrabatur. SACERDOTIS est igitut nulli nocere, prodesse velle omnibus: posse autem solius est Dei. Nam in causa capitis nocere ei quem juvare debeas periclitantem, oon sine peccato est gravi: in causa autem pecuniæ odia quærere, insipientiæ est; cum pro salote homiois graves frequenter fiant molestiæ: io quo etiam periclitari gloriosum sit. Proposita igitur forma in sacerdotis officio teneatur; * ut nulli noceat, ne lacessitus quidem, & aliqua ijuria offensus. Bonus enim est vir qui dixit: *Si reddidi retribuentibus mihi mala*. Quæ enim est gloria, si eum non lædimus, qui nos non læserit? Sed illa virtus est, si læsus remittas.

Psal. 7. 5.

60. Quam honestum, * quod cum potuisset regi inimico nocere, maluit parcere! Quam etiam utile, quia successori hoc profuit, ut discerent omnes fidem regi proprio servare, nec usurpare imperium, sed vereri. Itaque & honestas utilitati prælata est, & utilitas sequuta honestatem est.

1. Reg. 24. 5. & seq.

61. Parum est quod pepercit, addidit quod etiam in bello doluit occisum, & flebiliter deploravit dicens: *Montes qui estis in Gelboal, neque ros, neque pluvia cadat super vos. Montes mortis, quoniam ibi sublata est protectio potentium, protectio Saul.* [c] *Non est unctus in oleo & sanguine vulneratorum, & ex adipe belligerantium. Sagitta Jonathæ non est retrorsa retro, & gladius Saul non est reversus vacuus. Saul & Jonathas speciosi & carissimi, inseparabiles in vita sua, & in morte non sunt separati. Super aquilas leviores, super leones potentiores. Filiæ Israel plorate super Saul, qui vestiebat vos vestimenta coccinea cum ornamento vestro, qui imponebat aurum super vestimenta vestra. Quomodo ceciderunt potentes in media pugna? Jonathas in morte vulneratus est. Doleo in te, frater meus Jonatha, speciosus mihi valde. Ceciderat amor tuus in me, sicut amor mulierum. Quomodo ceciderunt potentes, & perierunt arma concupiscenda?*

2. Reg. 1. 21. & seq.

62. Quæ mater sic unicum defletet filium, quemadmodum hic deflevit inimicum? Quis gratiæ auctorem tantis prosequeretur laudibus, quantis iste prosequutus est insidiatorem capitis sui? Quam pie doluit, quanto ingemuit affectu! Aruerunt montes prophetico maledicto, & divina vis seotentiam malediceotis implevit. Itaque pro regiæ necis spectaculo pœnam elementa solverunt.

63. Quid vero sancto Nabuthe, quæ fuit causa mortis, nisi honestatis contemplatio? Nam cum ab eo vineam rex posceret, pecuniam daturum se pollicens; indecorum pretium pro paterna recusavit hereditate, maluitque morte declinare hujusmodi turpitudinem. *Non mihi*, inquit, *faciat Dominus, ut dem tibi hereditatem patrum meorum*; hoc est, tantum mihi opprobrium non fiat, non permittat Deus taotum extorqueri flagitium. Non utique de vitibus dicit, neque enim de vitibus cura est Deo, neque de terreno spatio, sed de jure loquitur patrum. Potuit utique alteram vineam de vineis regis accipere, & amicus esse; in quo non mediocris sæculi hujus utilitas æstimari solet: sed quod turpe erat, judicavit non videri utile: maluitque periculum cum honestate subite, quam utilitatem eum opprobrio: vulgarem utilitatem loquor, non illam in qua etiam honestatis gratia est.

3. Reg. 21. 3.

64. Denique & ipse rex potuit extorquere, sed impudens arbitrabatur, sed occisum doluit. Dominus quoque [d] mulieris immanitatem, quæ honestatis immemor turpe antetulit lucrum, coogruo supplicio plectendam annuntiavit.

65. Turpis est itaque * omois fraus. Denique etiam io tebus vilibus exsecrabilis est stateræ fallacia, & fraudulenta mensura.

* Cic. lib. 3. Offic. pag. 398. lin. 2. *Mihi quidem etiam vera hereditates non honestæ videntur* &c.

a Ita mss. longe plurimi ac vetustissimi: quidam tamen atque omnes edit. *aucupia quæsitæ hereditatis*.

b Era. & seq. expunxerunt, *competentia*, quæ vox tamen in Amerb. ac mss. prope omnibus reperitur. Quæ porro de causis tum pecuniariis, tum capitis his dicuntur, cum his conferenda sunt quæ habentur sup. pag. 118. & 121.

* Cic. lib. 3. Offic. pag. 398. lib. 11. *Homo autem justus ... nihil cuiquam quod in se transferat, detrahet* &c.

* Ibidem lin. 14. *Jam se ipse doceat eum virum bonum esse, qui prosit quibus possit; noceat nemini, nisi lacessitus injuria*. Vide quod hanc in rem annotatum est a nobis pag. 136. ad num. 27.

* Ibidem pag. 396. lin. 18. *Sive vir bonus est, qui prodest quibus potest, nocet nemini* &c.

c Ita mss. plures ac potiores, quibus accedunt edit. nisi quod præferunt, *sed sanguine*: alii vero aliquot, *quasi non sit unctus oleo & a sanguine vulneratorum*.

d Edit Rom. *mulieris ejus immanitatem* mss. autem aliquammulti, *mulieris ausus immanitatem*, alii denique majori numero, nec non edit. Amerb. atque Era. ut in contextu.

* Cic. lib. 3. Offic. Pag. 396. lin. 29. *Numquam igitur est utile peccare, quia semper est turpe* &c.

ra. Si in foro rerum venalium, in usu commerciorum fraus plectitur, potestne irreprehensibilis videri inter officia virtutum? Clamabat Salomon: *Pondus magnum & exiguum, & mensura duplices immunda sunt* [a] *coram Domino*. Supra quoque ait: *Statera adultera, abominatio est Domino, pondus autem æquum acceptabile est illi*.

Prov. 20. 10. Prov. 11. 1.

CAPUT X.

De fraude in omni contractu fugienda non solum in politico jure cautum esse, verum etiam in sacris litteris, ut Josue ac Gabaonitarum patet exemplo.

66. IN omnibus igitur decora est fides, justitia grata, mensura æquitatis jucunda. Quid autem loquar de contractibus ceteris, ac maxime de coemtione prædiorum, vel transactionibus, atque pactis? [b] Nonne formulæ sunt, * dolum malum abesse; eumque cujus dolus fuerit deprehensus, duplici pœnæ obnoxium fore? Ubique igitur honestatis præponderat consideratio, quæ dolum excludit, fraudem ejicit. Unde recte generalem David propheta promsit sententiam dicens: *Nec fecit proximo suo malum*. Non solum * itaque in contractibus (in quibus etiam vitia eorum quæ veneant, prodi jubentur, ac nisi intimaverit venditor, quamvis in jus emtoris transcripserit, doli actione vacuantur) sed etiam generaliter * in omnibus dolus abesse debet: aperienda simplicitas, intimanda veritas est.

Psal. 14. 3.

67. Veterem autem istam de dolo non jurisperitorum formulam, sed patriarcharum sententiam scriptura divina evidenter expressit in libro Testamenti veteris, qui Jesu Nave inscribitur. Nam cum exisset fama per populos siccatum esse mare in Hebræorum transitu, fluxisse aquam de petra, de cælo diurnam ministrari alimoniam tot populi millibus abundantem, corruisse muros Hierico sacro tubarum [c] sono, ictu, & ululatu plebis arietatos, Hethæorum quoque regem victum, & suspensum in ligno usque ad vesperam; Gabaonitæ metuentes validam manum, venerunt cum versutia, simulantes se de terra longinqua esse, diuque peregrinatos dirupisse calciamenta, detrivisse amictus vestium, quarum veterascentium indicia monstrarent: causam autem tanti laboris, emerendæ pacis, & ineundæ cum Hebræis esse amicitiæ cupiditatem: & cœperunt ab Jesu Nave poscere, ut secum firmaret societatem. Et quia adhuc erat ignarus locorum, atque incolarum inscius, non cognovit fraudes eorum, neque Deum interrogavit: sed cito credidit.

Josue 9. 3. & seq.

68. Adeo sancta erat illis temporibus fides eorum, ut fallere aliquos posse non crederetur. Quis hoc reprehendat in sanctis, qui ceteros de suo affectu æstimant; & quia ipsis amica est veritas, mentiri neminem putant, fallere quid sit ignorant: libenter credunt quod ipsi sunt, nec possunt suspectum habere quod non sunt. Hinc Salomon ait: *Innocens credit omni verbo*. Non vituperanda facilitas, sed laudanda bonitas. HOC EST INNOCENTEM esse ignorare quod noceat: & si circumscribitur ab aliquo; de omnibus tamen bene judicat, qui fidem esse in omnibus arbitratur.

Prov. 14. 15. Innocens.

69. Hac igitur mentis suæ devotione inclinatus ut crederet, testamentum disposuit, pacem dedit, confirmavit societatem. Sed ubi in terras eorum ventum est, deprehensa fraude, quod cum essent finitimi, advenas se esse simulaverant, circumscriptum se se populus patrum indignari cœpit. Jesus tamen pacem quam dederat, revocandam non censuit; quia firmata erat sacramenti religione; ne dum alienam perfidiam arguit, suam fidem solveret. Multavit tamen eos vilioris obsequio ministerii. Clementior sententia, sed diuturnior; manet enim officiis pœna veteris astutiæ, hereditario in hunc diem ministerio deputata.

Josue 9. 15. & seq.

CAPUT XI.

Inductis per reticentiam rhetoricam fraudum quarumdam exemplis, eas atque alias omnes apertius in Scriptura damnari ostenditur.

70. NOn ego * in hereditatibus adeundis digitorum [d] percussiones, & nudi successoris saltationes notabo; nam hæc etiam vulgo notabilia: non simulatæ piscationis compositas copias, ut emptoris illiceretur affectus. Cur enim tam studiosus luxuriæ ac deliciarum re-
per-

a Omnes edit. *apud Deum*: omnes mss. *coram Domino*, nonnulli, *coram Deo*.

b In edit. omnibus habetur: *Nonne honestatis formulæ sunt*: in cunctis vero mss. desideratur *honestatis*.

* Cic. lib. 3. Offic. pag. 396. lin. 5. *Atque iste dolus malus etiam legibus erat vindicatus* &c. Item infra lin. 31. *Ac de jure quidem prædiorum* &c. . . . . . *duplicem pœnam subiret*.

* Ibidem lin. 24. *Quidquid enim in eo prædio vitii, id statuerunt . . . . præstare oportere* &c.

* Ibidem pag. 397. lin. 6. *Ratio igitur hoc postulat, ne quid insidiose* &c. Item lin. 21. *Quintus quidem Scævola . . . . fundique bona nummi æstimabat mancipio latissimi* &c. Item lin. 29. *Nec vero in prædiis solum jus civile ductum a natura* &c.

c Ita mss. fere ad unum: omnes autem edit. *sono ictus, & ululatu* &c. sed *ictu* ad collisionem lagenarum referendum est.

* Cic. lib. 3. Offic. pag. 398. lin. 7. *Itaque si vir bonus habeat hanc vim, ut si digitis concrepuerit . . . . At si dares hanc vim M. Crasso . . . . in foro, mihi crede, saltaret*. Ponitur autem digitorum percussio seu crepitus pro re vilissima; unde proverbium, digitorum crepitu non emam.

d Vet. edit. cum mss. longe plurimis, *nudi*, mss. aliquot, *crudi, successoris saltationes*: Rom. *nudis successoribus saltationes*. Melius alii mss. ut nos in textu.

pertus est, ut hujusmodi fraudem paterentur?

71. Quid mihi tractare de Syracusano * illo amœno secretoque secessu, & de * Siculi hominis calliditate: qui eum peregrinum [a] aliquem reperisset, cognito quod cupidus esset hortorum venalium, ad cœnam in hortos rogaverit: promisisse invitatum, postridie venisse: offendisse illic magnam piscatorum multitudinem, exquisitis copiis adornatum convivium, in prospectu B cœnantium ante hortulos compositos piscatores, ubi numquam ante jaciebant retia: unusquisque quod ceperat, certatim offerebat epulantibus: supra mensam pisces ingerebantur, oculos recumbentium resilientes verberabant. Mirari hospes tantam copiam piscium, tantumque numerum cymbarum. Responsum quærenti, aquationem illic esse, dulcis aquæ gratia innumerabiles eo pisces convenire. Quid multa? Pellexit hospitem, ut sibi extorqueret hortos: C vendere volens cogitur, [b] pretium gravatus suscipit.

72. Sequenti die ad hortos emtor cum amicis venit, navigium nullum invenit. Percontanti num aliqua piscatoribus eo esset die feriarum solemnitas, respondetur nulla, nec umquam illic præter hesternum diem piscari solitos. Quam hic redarguendi haberet auctoritatem doli, qui tam turpe captarit aucupium deliciarum? QUI D ENIM alterum peccati arguit, ipse a peccato debet alienus esse. Non ergo hujusmodi nugas ego in hanc Ecclesiasticæ censionis auctoritatem vocabo, quæ generaliter condemnat omnem lucri turpis appetentiam, brevique sermonis compendio excludit levitatem ac versutiam.

73. Nam de illo quid loquar, qui de eo * testamento quod ab aliis licet factum, falsum tamen cognoverit, hereditatem sibi E aut legatum vindicet, & lucrum quærat alieno crimine; cum etiam leges publicæ eum qui sciens falso utitur, tamquam reum facinoris adstringant? Regula autem justitiæ manifesta est, quod a vero declinare virum non deceat bonum, nec damno injusto afficere quemquam, nec doli aliquid adnectere, fraudisve componere.

74. Quid evidentius eo quod Ananias, qui fraudavit de pretio agri sui, quem ipse F vendiderat, & portionem pretii tamquam summæ totius numerum ante pedes posuit apostolorum, sicut reus fraudis interiit? (*Act. 5. 1. & seq.*) Licuit utique illi nihil offerre, & hoc sine fraude fecisset. Sed quia fraudem admiscuit, non liberalitatis gratiam reportavit, sed fallaciæ pœnam exsolvit.

75. Et Dominus in Evangelio eum dolo accedentes repudiabat, dicens: *Vulpes foveas habent;* (*Matth. 8. 20.*) quoniam in simplicitate cordis, & innocentia nos jubet vivere. David quoque ait: *Sicut novacula acuta fecisti dolum;* (*Psal. 51. 4.*) nequitiæ arguens proditorem, eo quod instrumentum hujusmodi ad hominis adhibetur ornatum, & plerumque ulcerat? Si quis igitur prætendat gratiam, & dolum nectat proditoris exemplo, ut [c] eum quem protegere debeat, prodat ad mortem; instrumenti istius comparatione censetur, (*1. Reg. 22. 9.*) quod ebriæ mentis & titubantis vitio manus vulnerare consuevit. (*Ibidem 18.*) Sicut iste malitiæ ebrius vino, per funestæ proditionis indicium Abimelech sacerdoti necem detulit, eo quod Prophetam hospitio recepisset, quem rex invidiæ accensus stimulis persequebatur.

CAPUT XII.

Nihil promittendum quod sit inhonestum, nec si quid injustum juraveris, id observandum; contra quam peccasse Herodes demonstratur. Culpatur etiam votum a Jephthe nuncupatum, itemque alia omnia quæ sibi exsolvi Deus nolit. Denique filia ejusdem Jephthe cum duobus Pythagoreis componitur ac præponitur.

76. Purum igitur ac sincerum oportet esse affectum, ut unusquisque (*1. 2. 9. 4. c. Jacob. [illegible]*) simplicem sermonem proferat, vas suum in sanctitate possideat, nec fratrem circumscriptione verborum inducat, * nihil promittat inhonestum: ac si promiserit, tolerabilius est promissum non facere, quam facere quod turpe sit.

77. Sæpe plerique * constringunt se ipsos jurisjurandi sacramento: & cum ipsi cognoverint promittendum non fuisse; sacramenti tamen contemplatione faciunt quod spoponderunt: sicut de Herode supra scripsimus, (*Sup. c. 5.*) qui saltatrici præmium turpiter promisit, crudeliter solvit. Turpe, quod regnum pro saltatione promittitur: crudele, quod mors prophetæ pro jurisjurandi religione donatur. Quanto tolerabilius tali fuisset perjurium sacramento? Si tamen perjurium posset dici, quod ebrius inter

 vina

* Cic. lib. 3. Offic. pag. 395. lin. 30. *Cujus Canius eques Romanus .... cum se Syracusas otiandi causa, non negotiandi* &c.

a Era. & seq. edit. cum mss. duobus, iisque recentioribus, *Promisit invitatus postridie se venire, veniens offendit* &c.

b Amerb. & mss. non pauci, *rogatus suscipit*: aliæ edit. *gravatim*, mss. *gravatus suscipit*.

* Cic. lib. 3. Offic. pag. 395. lin. 41. *L. Minutii Basilii, locupletis hominis falsum testamentum quidam e Græcia* &c.

c Sic mss. magno consensu, si unum aut alterum exceperis, ubi sicut & in edit. legitur *Doech proditoris .... quem celare & protegere debeat*.

* Cic. lib. 3. Offic. pag. 400. lin. 47. *Quid si sapiens rogatus sit ab eo, qui eum heredem faciat .... ut antequam hereditatem adeat, luce palam in foro saltet* &c.

* Cic. lib. 3. Offic. pag. 401. lin. 4. *Ac ne illa quidem promissa servanda sunt, quæ non sunt iis ipsis utilia* &c.

vina juraverat, quod [a] eviratus inter saltantium choros promiserat. Infertur disco prophetæ caput; & hoc æstimatum est fidei esse, quod amentiæ fuit.

78. Neque umquam adducar ut eredam non incaute principem * promisisse Jephthe, ut immolaret Deo quidquid sibi revertenti intra limen domus suæ occurreret; eum & ipsum voti pœnituerit sui, postquam filia occurrit sibi. (Judic. 11. 31.) Denique conscidit vestimenta sua, & dixit: *Heu me, filia mea,* [b] *impedisti mihi, stimulus doloris facta es mihi.* (Ibid. 35.) Qui licet pio metu ac formidine acerbitatem duræ solutionis impleverit; tamen luctum annuum etiam posteris deplorandum statuit ac dereliquit. Dura promissio, acerbior solutio, quam necesse habuit lugere etiam ipse qui fecit. Denique factum est præceptum & decretum in Israel ex diebus in dies: *Ambulabant*, inquit, *filiæ populi Israel, lugentes filiam Jephthe Galaaditidis quatuor diebus in anno.* (Ibid. 40.) Non possum accusare virum qui necesse habuit implere quod voverat: sed tamen miserabilis necessitas, quæ solvitur parricidio. (22. q. 4. c. Unusquisque. §. Miserabilis.)

79. Melius est non vovere, quam vovere id quod sibi eui promittitur, nolit exsolvi. Denique in Isaac habemus exemplum, pro quo arietem Dominus statuit immolari sibi. (Gen. 22, 13.) Non semper igitur promissa solvenda omnia sunt. (22. q. 4. c. Non semper.) Denique ipse Dominus frequenter suam mutat sententiam, sicut Scriptura indicat. Nam & in eo libro qui inscribitur Numeri, proposuerat percutere morte & perdere populum: sed postea rogatus a Moyse, reconciliatus est populo suo. (Num. 14. 12. & seq.) Et iterum ad Moysen & Aaron ait: *Dividite vos de medio Synagogæ ejus, & consummabo eos simul.* (Num. 16. 21.) Quibus discedentibus de cœtu, Dathan & Abiron subito impios terra prærupto soluta hiatu absorbuit.

80. Præcellentius & antiquius istud exemplum de filia Jephthe, quam illud quod memorabile habetur apud philosophos * de duobus Pythagoræis, quorum alter eum a tyranno Dionysio capitis damnatus esset, præscripto mortis die, poposcit ut domum pergendi ei facultas daretur, quo commendaret suos: ac ne revertendi nutaret fides, vadem mortis obtulit, ea conditione ut si ipse deforet ad constitutum diem, vas ejus sibi pro eo moriendum agnosceret. Nee qualitatem sponsionis qui offerebatur recusavit, constantique animo diem necis præstolabatur. Itaque alter se non subtraxit, [c] alter ad diem recepit. Quod eousque fuit mirabile, ut tyrannus eos sibi in amicitiam adscisceret, quorum urgebat periculum.

81. Quod ergo in spectatis & eruditis viris plenum miraculi est, hoc in virgine multo magnificentius, multoque illustrius deprehenditur, quæ ingemiscenti patri ait: *Fac mihi ut exivit de ore tuo.* (Judic. 11. 36. & seq.) Sed spatium duorum poposcit mensium, ut cum æqualibus conventum ageret in montibus, quæ virginitatem ejus prædestinatam neci pio affectu prosequerentur. Nec fletus æqualium movit puellam, nec dolor flexit, nec gemitus retardavit, nec dies præteriit, nec fefellit hora. Rediit ad patrem, quasi ad votum rediret, & voluntate propria cunctantem impulit, fecitque arbitratu spontaneo, ut quod erat impietatis fortuitum, fieret pietatis sacrificium.

CAPUT XIII.

Judithbam cum multa pericula pro honestate subjisset, multiplicem reportasse utilitatem.

82. Ecce tibi Judith se offert mirabilis, quæ formidatum populis virum Holophernem adit, Assyriorum triumphali septum caterva. (Judith. 10. 12. & seq.) Quem primo formæ gratia & vultus decore perculit, deinde sermonis circumscripsit elegantia. Primus triumphus ejus fuit, quod integrum pudorem de tabernaculo hostis revexit: (Ibidem 13. 20.) secundus, quod femina de viro reportavit victoriam, fugavit populos consilio suo.

83. Horruerunt Persæ audaciam ejus. (Ibidem 15. 1. & seq.) Utique quod in illis Pythagoræis duobus mirantur, non expavit mortis periculum, sed nec pudoris, quod est gravius bonis feminis: non unius ictum carnificis, sed nec totius exercitus tela trepidavit. Stetit inter cuneos bellatorum femina, inter victricia arma, secura mortis. Quantum ad molem spectat periculi, moritura processit: quantum ad fidem, dimicatura.

84. Honestatem igitur sequuta est Judith, & dum eam sequitur, utilitatem invenit. Honestatis enim fuit prohibere ne populus Dei se prophanis dederet, ne ritus patrios & sacramenta proderet, ne sacras virgines, viduas graves, pudicas matronas barbaricæ subjiceret impuritati, ne obsidionem deditione solveret: (Judit. 8, 10 & seq.) honestatis fuit

a Amerb. cum mss. aliquot, *dejuratus:* quidam alii *ejuratus .... promiserat*; non pauci, *promserat*: aliæ vero edit. ac mss. nobiscum faciunt, nisi quod pro *eviratus*, in quibusdam legitur, *iratus:* prorsus incongrue.

* Cic. lib. 3. pag. 402. lin. 21. *Quid Agamemnon cum devovisset* &c.

b Vet. edit. *impedisti mihi*, *impedisti mihi*, *in stimulum dolorum facta es mihi*. Rom. *Decepisti me*, *impedimentum in oculis*, *in stimulum dolorum facta est mihi*. Mss. vero inter se consentiunt, nisi quod aliqui legunt, *impedisti mihi*, *in stimulum* &c. ubi reliqui, *impedisti me*, *stimulus* &c.

* Cic. lib. 3. Offic. pag. 393. lin. 42. *Damonem, & Pythiam pithagoræos, ferunt hoc animo inter se fuisse*, &c. Vide etiam lib. 5. Tusc. Quæst. pagin. 186. lin. 48. & Val. Max. lib. 4. cap. 7. & rursus Ambr. lib. 2. de Virgin.

c Omnes edit. ac mss. aliquot, *alter ad diem repedavit*: reliqui autem partim *rediit*, partim, *se recepit*, partim etiam, *receptus est*: Thuan. vero & alii nonnulli melioris notæ, *alter ad diem recepit*. Haud male, si ad vadem referas; idem enim prorsus erit ac si legeretur: *alter spopondit ad diem constitutum, nisi redisset reus, mortem subiturum*.

fuit se malle pro omnibus periclitari, ut omnes eximeret periculo.

85. Quanta honestatis auctoritas, ut consilium de summis rebus femina sibi vindicaret, a nec principibus populi committeret? Quanta honestatis auctoritas, ut Deum adjutorem præsumeret: quanta gratia, ut inveniret?

CAPUT XIV.

Elisæi factum quam honestum atque utile fuerit. Ejusdem cum decantato Græcorum facinore comparatio. Johannem pro honestate vitam impendisse: nec non Susannam eadem causa se mortis periculo objecisse.

86. Quid vero Elisæus nisi honestatem sequutus est, cum exercitum Syriæ, qui ad obsidendum eum venerat, captivum introduxit in Samariam, cujus oculos cæcitate obduxerat, & dixir: *Domine, aperi oculos eorum, ut videant, & viderunt?* Itaque cum rex Israel percutere ingressos vellet, eamque sibi dari a propheta facultatem posceret; respondit non percutiendos, quorum captivitatem non esset manu operatus, armisque bellicis, sed magis subsidio alimentorum juvandos. Denique epularibus refecti copiis, nunquam postea in terram Israel piratæ Syriæ revertendum putarunt.

4. Reg. 6. 18. & seq.

87. Quanto hoc sublimius, quam illud Græcorum * quod cum duo populi adversum se de gloria imperioque decertarent, & alter ex his haberet copiam quemadmodum naves alterius populi clanculo exureret, turpe credidit: maluitque minus posse honeste, quam plus turpiter. Et isti quidem sine flagitio hoc facere nequibant, ut eos qui consummandi belli Persici gratia in societatem convenerant, hac fraude deciperent; quam licet possent negare, non possent tamen non erubescere: Elisæus autem non fraude, deceptos licet, sed potestate Domini percussos; maluit tamen servare quam perdere; quia decorum foret hosti parcere, & adversario donare vitam, quam potuisset auferre, nisi pepercisset.

88. Liquet igitur id quod decorum est, semper esse utile. Nam & Judith sancta decoro contemptu propriæ salutis solvit obsidionis periculum, b & publicam honestate propria adquisivit utilitatem: & Elisæus gloriosius ignovit, quam perculit: & utilius reservavit hostes, quos ceperat.

89. Quid autem aliud Johannes nisi honestatem consideravit, ut inhonestas nuptias etiam in rege non posset perpeti, dicens: *Non licet tibi illam uxorem habere.* Potuit tacere, nisi indecorum sibi judicasset mortis metu verum non dicere, c inclinare regi propheticam auctoritatem, adulationem subtexere. Sciebat utique moriturum se esse, quia regi adversabatur: sed honestatem saluti prætulit. Et tamen quid utilius quam quod passionis viro sancto advexit gloriam?

Mar. 14. 4.

90. Sancta quoque Susanna denuntiato falsi testimonii terrore, cum hinc se videret urgeri periculo, inde opprobrio, maluit honesta morte vitare opprobrium, quam studio salutis turpem vitam subire ac sustinere. Itaque dum honestati intendit, etiam vitam reservavit: quæ si id quod sibi videbatur ad vitam utile præoptavisset, non tantam reportasset gloriam: immo etiam id quod non solum inutile, sed etiam periculosum foret, pœnam criminis forsitan non evasisset. Advertimus igitur quia id quod turpe est, non posse esse utile: neque rursus id quod honestum est, inutile; quia complex honestatis est semper utilitas, & utilitatis honestas.

Dan. 13. 23. Ibidem 60.

CAPUT XV.

Relato Romanorum generoso consilio, maximam fuisse Moysi honestatis curam, ex ejus factis declaratur.

91. Memorabile ferunt rhetores, quod * dux Romanorum cum ad eum adversarii regis medicus venisset, pollicens daturum se regi venenum, vinctum eum ad hostem remiserit. Et revera præclarum, ut qui virtutis certamen susceperat, nollet fraude vincere. Non enim in victoria honestatem ponebat: sed ipsam, nisi honestate quæsitam, victoriam turpem pronuntiabat.

92. Redeamus ad nostrum Moysen, atque ad superiora revertamur; ut quanto præstantiora, tanto antiquiora promamus. Nolebat Ægypti rex populum dimittere patrum. Dixit Moyses sacerdoti Aaron, ut extenderet virgam suam super omnes aquas Ægypti. Extendit Aaron, & conversa est aqua fluminis in sanguinem, & nemo poterat bibere aquam, omnesque Ægyptii siti peribant: sincera autem fluenta patribus abundabant. Jactaverunt favillam in cælum, & facta sunt ulcera, & vesicæ candentes in hominibus & quadrupedibus.

Exod. 7. 20. Ibid cap. 9. 10. & seq.

De-

a Mss. Thuan. *nec a principibus populi adjutorem præsumeret.*

* Cic. Offic. lib. 3. pag. 394. lin. 17. *Themistocles post victoriam hujus belli, quod Persis fuit* &c. Idem legimus apud Plutarchum in Aristide.

b Mss. aliquot, *& publicam honestatem, propriam acquisivit utilitatem:* alii nonnulli, *& publicam honestatem propria acquisivit utilitate.* Magis faite reliqui ac edit. ut in textu.

c Ita mss. longe plurimi: alii autem aliquot & omnes edit. *inclinari regi, propheticam auctoritatem adulatione subtexere.*

* Cic. lib. 3. Offic. pag. 399. lin. 42. *Quamquam id quidem cum sæpe alias, tum Pyrrhi bello .... perfuga ab eo venit in castra Fabricii, eique est pollicitus, si præmium* &c.

Deduxerunt grandinem in igne flammeo, coorrita erant super terram omnia. Rogavit Moyses, & universa in suam gratiam reverterunt: grando sedata est, sanata ulcera, solitos potus flumina præbuerunt.

93. Iterum caligaotibus tenebris operta erat terra per triduum, ex quo Moyses manum levaverat, & tenebras infuderat. Moriebatur omne primogenitum Ægypti, cum Hebræorum omnis esset inoffensa progenies. a Rogatus Moyses, ut his quoque finem exitiis daret, oravit & impetravit. In illo prædicandum, quod a fraudis consortio temperaverit: in hoc mirabile, quoniam divinitus intentata supplicia virtute propria etiam ab hoste detorserit, vere nimium, sicut scriptum est, mansuetus & mitis. Sciebat quod fidem rex non servaret promissis; tamen honestum putabat ut rogatus oraret, læsus benediceret, appetitus remitteret.

94. Projecit virgam, & serpens factus est, qui devoravit serpentes Ægyptiorum: significans quod Verbum caro fieret, quæ serpentis diri venena vacuaret per remissionem & indulgentiam peccatorum. Virga est enim Verbum directum, regale, plenum potestatis, insigne imperii. Virga serpens facta est, quoniam qui erat Filius Dei ex Deo Patre natus, Filius hominis factus est, natus ex Virgine: qui quasi serpens exaltatus in cruce, medicinam vulneribus infudit humanis. Unde & ipse Dominus ait: *Sicut Moyses exaltavit serpentem in deserto, ita exaltari oportet Filium hominis.*

95. Denique & alterum signum ad dominum Jesum pertinet, quod fecit Moyses: *Manum suam misit in sinum, & protulit eam, & facta est manus ejus sicut nix. Iterum misit, & protulit eam, & erat sicut carnis humanæ species*; significans domini Jesu primum fulgorem divinitatis, postea susceptionem carnis, in qua fide credere omnes gentes populosque oporteret. Merito manum misit, quia dextera Dei Christus est, in cujus divinitate & incarnatione si quis non crediderit, quasi reprobus flagellatur: sicut iste rex qui quoniam signis non credidit evidentibus, postea flagellatus orabat, ut veniam mereretur. Quantus igitur honestatis affectus esse debeat, ex his probatur, & eo maxime quod se objiciebat pro populo, dicens ut remitteret populo Deus, aut certe de libro viventium se deleret.

CAPUT XVI.

Paucis de Tobia injectis, Raguelem honestate philosophis antecelluisse evincitur.

96. Tobis quoque formam expressit honestatis evidentius, cum relicto convivio mortuos sepeliret, & ad cibos pauperis mensæ invitaret inopes. Raguel præcipue, qui contemplatione honestatis, cum rogaretur ut filiam suam in conjugium daret, vitia quoque filiæ non tacebat; oe circumvenire petitorem videretur tacendo. Itaque cum Tobis filius Tobis posceret ut sibi daretur puella: respondit lege quidem ipsi eam deberi tamquam propinquo, sed dedisse se eam jam sex viris, & omnes eos esse mortuos. Justus itaque vir plus alienis timebat, & malebat ionuptam sibi manere filiam, quam propter nuptias ejus extraneos periclitari.

97. Quam breviter absolvit omnes quæstiones philosophorum. * Illi de vitiis tractant domorum, tegenda an prodenda a venditore videantur: noster iste nec filiæ vitia celanda arbitratus est. Et certe non ipse affectabat ut eam traderet, sed rogabatur. Quanto utique iste honestior sit illis, dubitare non possumus, si conferamus quanto præstantior sit filiæ causa, quam rei venalis pecunia.

CAPUT XVII.

Quanto honestatis studio antiqui patres in captivitatem abituri, sacrum ignem occuluerint.

98. Consideremus aliud quod in captivitate gestum, summum tenuit honestatis decorem. NULLIS ENIM adversis honestas impeditur, quæ in his eminet, & magis præcellit quam in prosperis. Inter vincula itaque, inter arma, flammas, servitutem, quæ liberis omni supplicio gravior est, inter pœnas morientium, excidia patriæ, b vivorum formidinem, sanguinem peremtorum, non excidit tamen cura honestatis majoribus nostris: sed inter eversæ patriæ cineres, & favillas c in affectibus piis resplenduit & refulsit.

99. Nam cum in Persidem ducerentur patres nostri, qui tunc Dei omnipotentis cultores erant, acceptum ignem de altari sa-

a Mss. ac vet. edit. hoc tantum dissident, quod pro *rogatur*, plures mss. legunt, *rogatus*, & pro *exitiis*, mss. nonnulli habent, *exitus*. Rom. autem edit. post verbum *daret*, adjecit *& benediceret*, sublatis hisce aliis, *oravit & impetravit*.

* Cic. Offic. lib. 3. pag. 305. lin. 4. *Vendat ædes vir bonus propter aliqua vitia, quæ ipse norit* &c.

b Amerb. cum mss. non paucis, *virorum formidinem*.

c *In affectibus piis resplenduit, & refulsit*, desunt in mss. pluribus nec inferiores notæ, quorum in nonnullis pro *sed inter*, legitur, *nec inter*, minime male. Videtur tamen aliorum atque omnium edit. lectio hic præferenda.

sacerdotes Domini occulte in valle abscon- derunt. Erat illic [a] velut patens puteus, aquæ secessu infrequens, nec populari usui patens, ignoto & ab arbitris remoto loco: ibi obsignaverunt [*] indicio sacro pariter ac silentio ignem reconditum. Non illis studio fuit aurum defodere, argentum abscondere, quod servarent posteris suis: sed inter extrema sua honestatis curam habentes, sacrum ignem servandum putarunt; ne eum vel impuri contaminarent, vel defunctorum sanguis extingueret, vel deformium ruinarum acervus aboleret.

100. Abierunt itaque in Persidem sola religione liberi; quoniam sola illis per captivitatem extorqueri nequivit. Post vero plurimum temporis, quando placuit Deo, dedit hanc mentem regi Persarum, ut restaurari in Judæa templum, & legitimos reparari Hierosolymis ritus juberet. Cujus gratia muneris Neemiam sacerdotem rex Persarum direxit. At ille secum deduxit sacerdotum illorum nepotes, qui profecturi de patrio solo, sacrum ne periret ignem absconderant. Venientes autem, ut patrum sermone est proditum, non invenerunt ignem, sed aquam. Et cum deesset ignis, quo adolerent altaria, haurire eos aquam Neemias sacerdos, sibique deferre, & adspergere super ligna jussit. Tunc, visu mirabile! cum esset cælum intextum nubibus, sol repente illuxit, accensus est magnus ignis; ita ut omnes in tam evidenti Domini gratia factum stupentes, lætitia perfunderentur. Orabat Neemias, psallebant sacerdotes hymnum Deo. Utque consumtum est sacrificium, jussit iterum Neemias residua aqua majores perfundi lapides: quo facto flamma accensa est, [b] lumen autem refulgens ab altari consummatum illico est.

101. Hoc patefacto indicio, rex Persarum eo loco in quo ignis fuerat absconditus, & postea reperta est aqua, templum fieri mandavit, cui inferebantur dona plurima. Appellaverunt autem illud qui erant cum sancto Neemia, [c] ephthar, quod interpretationem habet purificationis: a plurimis nephthe vocatur. Invenitur autem in descriptionibus Hieremiæ prophetæ, quod jusserit accipere de igne eos qui postea essent futuri. Hic est ignis qui cecidit super sacrificium Moysi, & consumsit illud; sicut scriptum est: *Quia exivit ignis a Domino, & consumsit universa quæ erant super altare holocausta*. (Levit. 9. 24.) Hoc igne oportebat sanctificari sacrificium; ideoque & in filios Aaron qui alienum ignem inferre voluerunt, exivit iterum ignis a Domino & consumsit eos, ita ut mortui extra castra projicerentur. (Levit. 10. 1. & seq.)

101. Veniens autem Hieremias in locum, invenit domum in modum speluncæ, & tabernaculum & arcam, & altare incensi intulit illuc, & obstruxit ostium: quod cum hi qui simul venerant, curiosius perscrutarentur, ut notarent sibi locum; nequaquam comprehendere atque invenire potuerunt. Ut autem cognovit Hieremias quod affectassent, dixit: Ignotus erit locus, donec congreget Deus congregationem populi, & propitius fiat. Tunc Deus ostendet hæc, & apparebit majestas Domini. (2. Mac. 2. 5. & seq.)

CAPUT XVII.

Superioris eventus, ac potissimum oblati a Neemia sacrificii narratione Spiritum sanctum, christianorumque baptisma significari: & eodem etiam Moysis & Eliæ sacrificium, atque historiam Noe referri.

102. Congregationem populi tenemus [d], propitiationem domini Dei nostri agnoscimus, quam propitiator in sua operatus est passione. Arbitror quod nec ignem istum possimus ignorare, cum legerimus quia baptisat dominus Jesus in Spiritu sancto & igni, sicut in Evangelio dixit Johannes. (Luc. 3. 16.) Merito consumebatur sacrificium, quoniam pro peccato erat. Ille autem ignis typus Spiritus sancti fuit, qui descensurus erat post Domini adscensionem, & remissurus peccata omnium: qui quasi ignis inflammat animum ac mentem fidelem. Unde ait Hieremias accepto Spiritu: *Et factum est in corde meo ut ignis ardens, flammigerans in ossibus meis: & dissolutus sum undique, & ferre non possum*. (Hier. 20. 9.) Sed etiam in Actibus apostolorum cum descendisset super apostolos Spiritus, & plerosque, qui exspectabant promissa Domini, tamquam ignem dispersas esse linguas legimus. (Act. 2. 4. & seq.) Denique sic vaporabatur singulorum animus, ut musto [e] repleti esse æstimarentur, qui acceperant linguarum diversitatem.

103. Quid ergo sibi vult esse quod ignis aqua

a Mss. aliquot, *velut puteus haud quaquam patens, aquæ secessu infrequens*; unus, *velut puteus aquæ non patiens*, alter, *haud aquam patiens, atque secessu infrequens*.

* *Indicio sacro*, id est, nota aliqua mystica cujus ope locus postea dignosci posset.

b Ita mss. ac vet. edit. magno consensu, nisi quod aliqui & edit. legunt, *consumptum est*, ubi probatissimi quique, *consummatum est*, Rom. autem edit. sola, *quæ tandem lumine refulgente ab altari consumta illico est*.

c Rom. edit. ex LXX. *nephthar*: vet. autem edit. cum Aldino cod. eorumdem LXX. *ephthar*, quo etiam accedant mss. nisi quod eorum complures scriptorum inscitia exhibent, alii *epathar*, alii *ephatar*, quidam etiam *phatar*. Infra vero ubi omnes edit. multique mss. *nephthe*, mss. aliquot præferunt *nepho*. Adi super hoc bituminis genere Plinium lib. 2. cap. 118. & lib. 35. cap. 15.

d Mss. aliquot, *propitiationem non cognoscimus*. Haud male, si modo per figuram admirationis aut interrogationis efferatur.

e Cancti propemodum mss. *repleti esse qui acceperant, æstimarentur linguarum diversitate*.

aqua factus est, & aqua ignem excitavit; nisi quia spiritalis gratia per ignem exurit, per aquam mundat peccata nostra? Eluitur enim peccatum, & exuritur. Unde & Apostolus ait: *Uniuscujusque opus quale sit, ignis probabit*: & infra: *Si cujus opus arserit, detrimentum patietur: ipse autem salvus erit, sic tamen quasi per ignem.*

1. Cor. 3. 13. Ibidem 15.

104. Quod ideo posuimus, ut probaremus per ignem exuri peccata. Notum est ergo hunc esse vere ignem sacrum, qui tunc in typo futuræ remissionis peccatorum descendit super sacrificium.

105. Hic igitur ignis absconditur captivitatis tempore, quo culpa regnat: tempore autem libertatis promitur. Et licet in aquæ speciem mutatus, tamen servat ignis naturam, ut consumeret sacrificium. Nec miteris cum legeris, quia Pater Deus dixit: *Ego sum ignis consumens*; & alibi: *Me dereliquerunt fontem aquæ vivæ*. Ipse quoque dominus Jesus quasi ignis inflammabat audientium corda, quasi fons refrigerabat; nam in Evangelio suo dicit quod venerit, ut ignem in terras mitteret, & potum sitientibus aquæ vivæ ministraret.

Deut. 4. 24. Hier. 2. 13. Luc. 12. 49. Johan. 7. 37. & seq.

106. Eliæ quoque tempore descendit ignis, quando provocavit prophetas gentium, ut altare sine igne accenderent. Et cum illi nequissent facere, hostiam suam tertio ipse perfudit aqua, & manabat aqua in circuitu altaris, & exclamavit, & cecidit ignis a Domino de cælo, & consumsit holocaustum.

3 Reg. 18. 38.

107. Hostia illa tu es. Considera tacitus singula. In te descendit vapor Spiritus sancti, te videtur exurere, cum tua peccata consumit. Denique quod consumtum est sacrificium Moysi tempore, sacrificium pro peccato erat. Unde Moyses ait, sicut in Machabæorum scriptum est libro, eo quod non sit manducatum quod erat pro peccato, consumtum est. Nonne tibi consumi videtur, quando in baptismatis sacramento interit homo totus exterior? Vetus homo noster confixus est cruci, Apostolus clamat. Illic, sicut Patrum exempla te docent, [a] Ægyptius demergitur, Hebræus resurgit, sancto renovatus Spiritu, qui etiam per mare rubrum inoffenso transivit vestigio, ubi baptisati sunt patres sub nube, & in mari.

2 Mac. 2. 11. Rom. 6. 6. 1. Cor. 10. 2. & seq.

108. In diluvio quoque Noe tempore mortua est omnis caro, justus tamen cum sua progenie servatus est. An non consumitur homo [b], cum absolvitur mortale istud a vita? Denique exterior corrumpitur, sed interior renovatur. Nec solum in baptismate, sed etiam in pœnitentia fit carnis interitus ad profectum spiritus; sicut Apostolica docemur auctoritate, dicente sancto Paulo: *Judicavit ut præsens eum qui sic operatus est, tradere hujusmodi satanæ interitum carnis, ut spiritus salvus sit in die Domini nostri Jesu Christi.*

Gen. 7. 21. & seq. 1. Cor. 5. 3. & 4.

109. Prolixior excursus admirandi gratia mysterii factus videtur, dum studemus revelatum plenius sacramentum pandere, quod eo usque plenum honestatis est, ut sit plenum religionis.

CAPUT XIX.

Narratur admissum in levitæ cujusdam uxorem a civibus Gabaa flagitium, atque ex illius ultione colligitur quam veteribus illis cordi fuerit honestatis ratio.

110. Quanta autem honestatis cura majoribus fuit, ut unius mulieris injuriam strupro illatam intemperantium bello persequerentur, & victo populo, tribus Benjamin obtestarentur in conjugium se eis proprias filias non daturos? Remanserat tribus sine ullo posteritatis subsidio, nisi fraudis necessariæ accepisset licentiam. Quæ tamen indulgentia congruo intemperantiæ supplicio non videtur vacare, quando illis hoc solum permissum est, ut rapto inirent conjugia, non connubii sacramento. Et revera dignum fuit ut qui alienum contubernium solverant, ipsi nuptiarum amitterent solemnitatem.

111. Quam plena autem miserationis historia? Vir, inquit, levita acceperat sibi jugalem (quam a concubitu * concubinam appellatam arbitror) quæ aliquanto post quibusdam, ut fieri solet, offensa rebus, ad patrem se contulit, & fuit illic quatuor mensibus. Et surrexit vir ejus, & abiit ad soceri sui domum, ut cum sua jugali repararet gratiam, & revocaret eam, ac reduceret: occurrit ei mulier, atque in domum patris sui introduxit maritum.

Judic. 19. 1 & seq.

112. Lætatus est adolescentulæ pater, venit obviam, & sedit cum eo tribus diebus; & epulati sunt, & quieverunt. Et sequenti die surrexit levita diluculo, & retentus est a socero, ut tam cito non desereret convivii jucunditatem. Et alio & tertio die non permisit pater adolescentulæ proficisci generum suum, donec lætitia & gratia inter eos omnis consummaretur. Sed die septimo cum jam ad vesperum declinaret dies, post mensas & læta convivia, cum prætexeret finitimæ noctis viciniam, ut apud suos potius, quam apud extraneos requiescendum putaret, nequi-

a Edit. omnes, ac mss. aliquot, *Ægyptus demergitur*.
b Ita mss. plures ac potiores: alii vero & edit. *cum absorbetur*.

* Adverte pulcherrime hinc confirmari, quod observatione in lib. 1. de Abraham c. 4. num. 23. vol. 1. diximus, nimirum legitimam uxorem haud raro concubinæ nomine vocitari.

nequivit tenere, & dimisit una cum filia A sua.

113. Verum ubi facta est aliqua progressio, eum vesper jam propior urgeret, & appropinquatum foret ad urbem Jebusæorum, dicente servulo, ut ad eam dominus suus deflecteret, non adquievit dominus suus; quia non erat ea civitas filiorum Israel: sed intendit pervenire usque Gabaa, quæ habitabatur a populo tribus Benjamin. Nec erat quisquam qui advenientes reciperet hospitio, nisi vir pere- B grinus progressa ætate. Qui cum adspexisset eos, & interrogasset levitam: Quo vadis, vel unde venis? quo respondente quod esset viator, & repeteret montem Ephræm, & non esset qui colligeret eum; hospitium ei obtulit, & adornavit convivium.

114. At ubi satietas epulandi facta est, & mensæ remotæ, irruerunt pestilentes viri, & circumierunt domum. Tunc senior C filiam suam virginem, & [a] coæqualem ejus cum qua cubitare solita esset, offerebat viris iniquitatis, tantum ne vis irrogaretur hospiti. Verum ubi parum ratio processit, & vis prævaluit, cessit levites jugali sua: & cognoverunt eam, & tota nocte illuserunt ei. Qua atrocitate, vel dolore victa injuriæ, ante ostium hospitis, quo vir suus diverterat, projecit se, atque exhalavit spiritum, supremo licet vitæ mu- D nere affectum bonæ conjugis servans, ut exsequias saltem sui funeris marito reservaret.

Ibidem 20. 1. & seq.

115. Quo cognito (ne multis morer) omnis prope populus Israel in bellum exarsit, dubioque eventu cum anceps maneret prælium, tertia tamen præliandi vice, traditus est populus Benjamin populo Israel, & divina judicatus sententia, pœnas intemperantiæ luit. Condemnatus quo- E que ne quis ei ex numero patrum filiam suam daret in uxorem: idque confirmatum jurisjurandi sacramento est. Sed compuncti quod tam acerbam in fratres tulissent sententiam, ita severitatem ejus temperaverunt, ut orbatas parentibus virgines in conjugium sibi adsciscerent, quorum patres pro delicto peremti forent, vel rapto copulam sociarent; quia pro tam turpis commissi facinore, qui alieni matrimonii jus violaverant, indignos se impetrando exhibere matrimonio. Sed ne periret una popu- F lo tribus, fraudis indulta est conniventia.

Ibidem 21. 1. & seq.

116. Quanta igitur honestatis cura majoribus fuerit, hinc proditur, ut quadraginta millia virorum stringerent gladium adversus fratres suos de tribu Benjamin, dum ulcisci volunt [b] injuriam pudicitiæ; quia temerarores castitatis non sufferebantur. Itaque eo bello cæsa sunt utrinque [c] sexaginta quinque millia bellatorum, & exustæ urbes. Et eum inferior primo fuisset populus Israel; tamen nec adversi metu belli percitus, vindicandæ castitatis sequestravit dolorem. Ruebat in prælium, vel sanguine suo parans commissi flagitii diluere notam.

CAPUT XX.

Post solutam ex Elisæi vaticinio diram Samariæ obsidionem, quanta fuerit quatuor leprosis honesti cura, enarratur.

4. Reg. 6. 25. & seq.

117. Et quid mirum si populo Dei decorum illud atque honestum curæ fuit, quando etiam leprosis, sicut in libris Regnorum legimus, honestatis non defuit consideratio?

118. Fames erat magna in Samaria, quia obsederat eam Syrorum exercitus. Rex militares excubias supra murum sollicitus revisebat; interpellavit eum mulier dicens: Persuasit mihi hæc mulier ut adferrem filium meum, & adtuli, & coximus, & comedimus eum; & promisit ut & ipsa postea filium suum adferret, & carnes illius simul manducaremus: nunc autem filium suum abscondit, & non vult eum adferre. Motus rex quod non solum humanis, sed etiam parricidalibus cadaveribus mulieres pastæ viderentur, & tam atrocis calamitatis exemplo percitus, Elisæo prophetæ denuntiavit necem, eujus in potestate fore crederet, ut obsidionem solveret, propulsaret famem: vel quia non permiserat regi ut percuteret Syros, quos cæcitate perfuderat.

4. Reg. 6. 32. & seq.

119. Sedebat Elisæus cum senioribus [d] in Bethel, & priusquam introiret ad eum regis nuntius, ait ad seniores viros: Si vidistis quoniam filius homicidæ illius misit auferre caput meum? Et introivit nuntius, mandatum regis pertulit, denuntiantis præsens capitis periculum. Cui respondit propheta: Hac hora die crastina mensura similaginis siclo, & duæ mensuræ hordei siclo in porta Samariæ. Et cum missus a rege nuntius non credidisset, dicens: Si plueret Dominus de cælo abundantiam frumenti, nec sic quidem id posset effici; dixit ad eum Elisæus: Quia non credidisti, oculis tuis videbis, & non manducabis.

Ibidem 7. 1. & seq.

120. Et factus est subito in castris Syriæ

a Edit. & pauci mss. *jugalem ejus .... solitus esset*: sed optimi quique iidemque frequentissimi ut in textu.

b Quædam edit. *injuriam impudicitiæ*: aptius reliquæ, ac mss. *injuriam pudicitiæ*; nempe quam acceperat pudicitia.

c Ita edit. ac mss. aliquot: alii vero partim, *quadraginta*; partim *quadraginta-quinque millia*. Sed nisi locum Ambrosius memoriter citavit, omnino legendum 65. millia, ut in sacris codicibus haberi, subducta mortuorum in singulis præliis ratione cognoscitur.

d Edit. *in domo sua*. Et infra post duos versus *filius hic homicidæ*. Utrobique autem mss. prope ad unum ut in textu.

a ria velut quadrigarum sonus [a], & vox multa equitum, & vox magnæ virtutis, atque ingens belli tumultus: & arbitrati sunt Syri quod rex Israel in societatem advocasset prælii regem Ægypti, & regem Amorrhæorum: & fugerunt diluculo relinquentes tabernacula sua; quoniam verebantur ne improviso adventu novorum opprimerentur hostium, & conjunctis regum viribus non possent resistere. Id incognitum Samariæ erat; quoniam victi metu, & fame tabidi, nec prætendere audebant.

Ibidem 3. & seq. 121. Erant autem leprosi quatuor ad portam civitatis, quibus vita erat supplicium, & mori lucrum; & dixerunt ad se invicem: Ecce nos hic sedemus, & morimur. Si ingredimur urbem, moriemur fame; si manemus hic, nullum subsidium vivendi suppetit nobis: eamus in castra Syriæ, aut compendium mortis erit, aut salutis remedium. Perrexerunt itaque, & intraverunt in castra: & ecce omnia nuda hostium. Ingressi tabernacula, primum repertis alimentis fugaverunt famem, deinde auri & argenti quantum potuerunt, diripuerunt. Et b cum [b] soli prædæ incumberent, disposuerunt tamen nuntiare regi fugisse Syros; quia id honestum arbitrabantur, quam repressо indicio fovere fraudis rapinam.

122. Quo indicio egressus est populus, & diripuit castra Syriæ, & commeatus hostium abundantiam fecit, annonæ vilitatem reddidit secundum propheticum dictum; ut mensura similaginis siclo, & duæ mensuræ hordei pari pretio constarent. In hac lætitia plebis nuntius ille in quo requiesceC bat rex, [c] contritus inter exeuntium festinationem & remeantium exsultationem, conculcatus a plebe, mortuus est.

CAPUT XI.

Hesther vitæ periculo honestatis decus secutam esse, immo & regem barbarum, illata nece viro amicissimo; amicitiam enim honestati semper conjungendam, ut Jonathæ atque Achimelech exempla probant.

Hesth. 4. 16. 123. Quid Hesther regina, nonne ut populum suum periculo exueret, quod erat decorum atque honestum, morti se obtulit, nec immitis regis trepi-Ibidem 6. 3. & seq. davit furorem? Ipse quoque rex Persarum ferox, atque tumido corde, tamen decorum judicavit indici insidiarum quæ sibi paratæ forent, gratiam repræsentare, populumque liberum a servitute eripere, eruere neci, nec parcere ei, qui tam indecora suasisset. Denique quem secundum a se, ac præcipuum inter omnes amicos haberet, cruci tradidit, quod dehonestatum Ibidem 7. 9. se ejus fraudulentis consiliis animadvertisset.

124. Ea enim * amicitia probabilis, quæ honestatem tuetur, præferenda sane opibus, honoribus, potestatibus: honestati vero præferri non solet, sed honestatem sequi. Qualis fuit Jonathæ, qui pro 1. Reg. 20. 29. & seq. B pietate nec offensam patris, nec salutis periculum refugiebat. Qualis fuit Abimelech, qui pro hospitalis gratiæ officiis Ibid. 11. 6. necem potius sui, quam proditionem fugientis amici, subeundam arbitrabatur.

CAPUT XXII.

Honestatem amici causa non deserendam, si tamen adversus amicum testimonium dicendum fuerit, cautionem adhibendam. Inter amicos quis candor in aperiendo pectore, quæ generositas in patiendo, quæ in arguendo libertas requiratur? Amicitiam virtutum custodem esse, nec nisi in similium morum hominibus inveniri. Eamdem in corripiendo mitem, atque a propriis commodis alienam esse oportere; & inde quam rari divitibus veri amici! Quanta amicitiæ dignitas; quæ quo major, eo detestabilior amici perfidia, ut Judæ atque amicorum Job exemplis cognoscitur.

125. Nihil igitur præferendum honestati; quæ tamen ne amicitiæ studio prætereatur, etiam hoc Scriptura admoD net de amicitia. Sunt enim pleræque philosophorum quæstiones: * utrum amici causa quisquam contra patriam sentire necne debeat, ut amico obediat? Utrum oporteat ut fidem deserat, dum indulget atque intendit amici commoditatibus?

126. Et Scriptura quidem ait: *Clava & gladius & sagitta ferrata, sic homo est testimonium dans falsum adversus amicum suum.* Prov. 25. 18. Sed considera quid adstruat. Non testimonium reprehendit dictum In amicum, sed falsum E testimonium. Quid enim si Dei causa, quid si patriæ cogatur aliquis dicere testimonium? Numquid præponderare debet amicitia religioni, præponderare caritati civium? In his tamen ipsis rebus requirenda est veritas testimonii; ne amicus appetatur amici perfidia, cujus fide absolvi debeat. Amicus itaque neque noxio gratificari debet, neque innocenti insidiari.

127. Sane

a Edit. cum uno vel altero mss. *& vox multitudinis*: alii mss. non multi, *& voces multa, quantum & vox magnæ virtutis*: ceteri nobiscum faciant. Rursus vero ubi nos cum ant. edit. & cunctis mss. *& regem Amorrhæorum*, Rom. edit. substituerat, *& regem Ethæorum*.

b Sic mss. longe plurimi, ac notæ probatioris: nonnulli tamen & omnes edit. *sol. possent prædæ incubare*, elegerunt, &c.

c Omnes edit. cum paucis mss. *constitutus in porta inter* &c.

* Cic. lib. 3. Offic. pag. 303. lin. 30. *Maxime autem perturbantur officia in amicitiis* &c.

* Ibidem lin. 33. *At neque contra rempublicam* &c. Item de Amic. pag. 424. lin. 1. *Quamobrem videamus, si placet, quatenus amor in amicitia progredi debeat*, &c.

127. Sane si necesse sit dicere testimonium, si quid in amico vitii cognoverit, * corripere occulte: si non audierit, corripere palam. Sunt enim bonæ correptiones, & plerumque meliores quam tacita amicitia. Et si lædi se putat amicus, tu tamen corripe; & si amaritudo correctionis animum ejus vulneret, tu tamen corripe, ne verearis: a *Tolerabilia sunt enim amici vulnera quam adulantium oscula*. (Prov. 27. 6.) Errantem igitur amicum corripe, innocentem amicum ne deseras. * Constans enim debet esse amicitia, perseverare in affectu: non puerili modo amicos mutare vaga quadam debemus sententia.

128. Aperi * pectus tuum amico, ut fidelis sit tibi, & capias ex eo vitæ tuæ jucunditatem. Fidelis enim amicus medicamentum est vitæ, & immortalitatis gratia. (Eccli. 6. 16.) * Defer amico ut æquali, nec te pudeat ut prævenias amicum officio; amicitia enim nescit superbiam. Ideo enim Sapiens dicit: *Amicum salutare non erubescas*. (Eccli. 22. 31.) * Nec deseras amicum in necessitate, nec derelinquas eum, neque destituas; quoniam amicitia vitæ adjumentum est. Ideo onera nostra portemus, sicut Apostolus docuit; dicit enim his quos ejusdem corporis complexa est caritas. (Galat. 6. 2.) Etenim si amici secundæ res amicos adjuvant, cur non & in adversis amici rebus amicorum adjumentum suppetat? Juvemus consilio, conferamus studia, compatiamur affectu.

129. Si necesse est, toleremus propter amicum etiam aspera. Plerumque inimicitiæ subeundæ sunt propter amici innocentiam, sæpe obtrectationes, si restiteris vel responderis, cum amicus arguitur & accusatur. Nec te pœniteat ejusmodi offensionis; justi enim vox est: *Etsi mala mihi evenerint propter amicum sustineo*. (Eccli. 22. 31.) In adversis enim amicus probatur; nam in prosperis amici omnes videntur. Sed ut in adversis amici patientia & tolerantia necessaria, sic in prosperis auctoritas congrua est; ut insolentiam extollentis se amici reprimat & redarguat.

130. Quam pulcre in adversis positus Job dicit: *Miseremini mei, amici, miseremini*. (Job 19. 21.) Non quasi abjecta vox ista est, sed quasi censoria. Nam cum injuste argueretur ab amicis, respondit: *Miseremini mei, amici*; hoc est, misericordiam debetis facere: opprimitis autem vos & impugnatis hominem, cujus ærumnis compati pro amicitia vos oportebat.

131. Servate igitur, filii, initam cum fratribus amicitiam, qua nihil est in rebus humanis pulcrius. * Solatium quippe vitæ hujus est, ut habeas cui pectus aperias tuum, cum quo arcana participes, cui committas secretum pectoris tui; ut colloces tibi fidelem virum, qui in prosperis gratuletur tibi, in tristibus compatiatur, in persecutionibus adhortetur. Quam boni amici Hebræi pueri, quos a sui amore nec fornacis ardentis flamma divisit? (Dan. 3. 16. & seq.) De quo supra diximus. (Sup. c. 9.) Bene ait sanctus David: *Saul & Jonathas speciosi & carissimi, inseparabiles in vita sua, & in morte non sunt separati*. (2. Reg. 1. 23.)

132. Hic est amicitiæ fructus, * ut non fides propter amicitiam destruatur. NON POTEST enim homini amicus esse, qui Deo fuerit infidus. Pietatis custos amicitia est, & æqualitatis magistra; ut superior inferiori se exhibeat æqualem, inferior superiori. Inter * dispares enim mores non potest esse amicitia; & ideo convenire sibi utriusque debet gratia. Nec auctoritas desit inferiori, si res poposcerit, nec humilitas superiori. Audiat quasi parem, quasi æqualem: & ille quasi amicus moneat, objurget, non jactantiæ studio, sed affectu caritatis.

133. Neque * monitio aspera sit, neque objurgatio contumeliosa; sicut enim adulationis fugitans amicitia debet esse, ita etiam aliena insolentiæ. Quid est enim amicus, nisi consors amoris, * ad quem animum tuum adjungas atque applices, & ita misceas, ut unum velis fieri ex duobus, cui te tamquam alteri tibi committas, a quo nihil timeas, nihil ipse commodi tui causa inhonestum petas? * Non enim vectigalis amicitia est, sed plena decoris, plena gratiæ. VIRTUS EST enim amicitia, non quæstus; quia non pecunia paritur, sed gratia: nec licitatione pretiorum, sed concertatione benevolentiæ.

* Cic. Offic. lib. 1. pag. 358. lin. 46. *Interdum etiam objurgationes in amicis vigent maxime*. Item de Amic. pag. 425. lin. 5. *Consilium verum dare gaudeamus libere* &c.

a Rom. edit. sola: *Utiliora sunt amici vulnera*: Vet. autem ac mss. *Tolerabilia*, seu *tolerabiliora*; quidam tamen *probabiliora sunt amici vulnera* &c.

* Cic. de Amic. pag. 428. lin. 1. *Non enim amicitiarum esse debent, sicut aliarum rerum satietates* &c.

* Ibidem pag. 426. lin. 25. *Tum sit inter eos omnium rerum consiliorum & voluntatum* &c.

* Ibidem pag. 427. lin. 38. *Quid, hæc ut omittam, quam graves, quam difficiles plerisque videntur calamitatum societates* &c.

* Ibidem pag. 428. lin. 20. *Sed maximum est in amicitia, superiorem parem esse inferiori* &c.

* Ibidem pag. 421. lin. 39. *Quid dulcius quam habere quicum omnia audeas sic loqui, ut tecum* &c.

* Lib. 3. Offic. pag. 303. lin. 41. *Nam si omnia facienda sint quæ amici velint* &c. Item de Amic. pag. 424. lin. 15. *Quod si rectum statuerimus vel concedere amicis* &c. Item lin. 27. *Hæc igitur prima lex in amicitia* &c.

* Cic. de Amic. pag. 425. lin. 45. *Quamobrem hoc quidem .... constat, ut opinor, bonis inter bonos* &c. Item pag. 429. lin. 49. *Par est autem primum esse virum bonum, tum alterum similem sui quærere* &c.

* Lib. 1. Offic. pag. 370. lin. 9. *Magna autem ex parte clementi castigatione licet uti* &c. Item de Amic. pag. 430. lin. 48. *Nam & monendi amici sæpe sunt & objurgandi* &c.

* Cic. de Amic. pag. 429. lin. 41. *Est enim is amicus quidem, qui est tamquam alter idem ... Et alterum anquirit cujus animum ita cum suo commisceat*. &c.

* Ibidem pag. 425. lin. 50. *Atque etiam mihi quidem videntur, qui utilitatis causa fingunt amicitias* &c.

134. Denique meliores amicitiæ sunt inopum plerumque quam * divitum; & frequenter divites sine amicis sunt, quibus abundant pauperes. NON EST enim vera amicitia, ubi est fallax adulatio. Divitibus itaque plerique adsentatorie gratificantur; erga pauperem nemo simulator est. Verum est quidquid defertur pauperi, hujus amicitia invidia vacat.

Luc. 16, 9.

135. Quid amicitia pretiosius, quæ Angelis communis & hominibus est? Unde & dominus Jesus dicit: *Facite vobis amicos de iniquo mammona, qui recipiant vos in æterna tabernacula sua*. Ipse nos Deus amicos ex servulis facit, sicut ipse ait: *Jam vos amici mei estis, si feceritis quæ ego præcipio vobis*. Dedit formam amicitiæ quam sequamur, ut faciamus amici voluntatem, ut aperiamus secreta nostra amico quæcumcumque in pectore habemus, & illius arcana non ignoremus. Ostendamus illi nos pectus nostrum, & ille nobis aperiat suum. *Ideo*, inquit, *vos dixi amicos, quia omnia quæcumque audivi a Patre meo, nota feci vobis*. Nihil ergo occultat amicus, si verus est; effundit animum suum, sicut effundebat mysteria patris dominus Jesus.

Joan. 15, 14.

Joan. 15, 15.

136. Ergo qui facit mandata Dei, amicus est; & hoc honoratur nomine. Qui est unanimis, ipse amicus est; quod unitas animorum in amicis sit: neque quisquam detestabilior, quam qui amicitiam læserit. Unde in proditore Dominus hoc gravissimum invenit, quod ejus condemnaret perfidiam, quod gratiæ vicem non repræsentaverit, & conviviis amicitiæ venenum malitiæ miscuerit. Itaque sic ait: *Tu vero homo unanimis, dux meus & notus meus, qui semper mecum dulces capiebas cibos!* Hoc est, non potest sustineri illud, quia unanimis appetisti eum, qui tibi donaverat gratiam: *Nam si inimicus meus maledixisset mihi, sustinuissem utique*; & ab eo qui me oderat, absconderem me. INIMICUS VITARI potest, amicus non potest, si insidiari velit. Illum cavemus cui non committimus consilia nostra: hunc cavere non possumus, cui commisimus. Itaque ad acervandam peccati invidiam non dixit: Tu vero servus meus, apostolus meus, sed unanimis meus; hoc est, non meus, sed etiam tuus proditor es, qui unanimem prodidisti.

Ps. 54, 14.

Ibidem 13.

137. Dominus ipse cum a tribus regibus offensus esset, qui sancto Job non detulissent, ignoscere his per amicum maluit, ut amicitiæ suffragium remissio fieret peccatorum. Itaque rogavit Job, & Dominus ignovit. Profuit illis amicitia, quibus obfuerat insolentia.

Job 42, 7. & seq.

Operis conclusio.

138. HÆc apud vos deposui, filii, quæ custodiatis in animis vestris: quæ utrum aliquid profectus habeant, vos probabitis; interim copiam multam exemplorum offerunt: nam prope omnia Majorum exempla, plurima quoque dicta his tribus inclusa libris tenentur; ut etsi sermo nihil deferat gratiæ, series tamen vetustatis quodam compendio expressa plurimum instructionis conferat.

* Ibidem pag. 426, lin. 12. *Hæc enim est tyrannorum vita, nimirum in qua nulla fides, nulla caritas ..., Coluntur tamen simulatione amicitiæ &c. ..... Multorum opes pauperentium excludunt fideles amicitias &c.*

ADMONITIO IN LIBROS SEQUENTES,

UBI ET DE VIRGINUM SACRARUM ORIGINE DISSERITUR.

VIrginitatis institutum cum in ipsis Christi domini verbis, Doctorisque gentium consiliis stabilitum sit, atque in Ecclesia maximo semper fuerit in pretio; non immorabimur in refellendis illis hæreticis qui contra manifestam Scripturæ ac universæ traditionis auctoritatem, vel cœlibatum postposuere matrimonio, vel continentiæ vota tanquam temeraria, impia atque illicita proscripsere. Sed quoniam inter catholicos alii jam ab ipsis Ecclesiæ incunabulis affirmant exstitisse virgines, quæ tum solemnia continentiæ vota nuncuparent, tum etiam communem vitam in monasteriis amplecterentur: alii autem ipsis sola privata vota, & vitam aut in multarum sæculari contubernio, aut singulatim in paternis domibus actam concedunt: alii demum in ipsis simplex propositum quod illæ velo & vestium suarum modestia testabantur, agnoscunt, Ambrosio nostro primam parthenonum institutionem adtribuentes; non ingratum duximus fore, si paulo uberius de eodem argumento proloqueremur.

Primam opinionem constat susceptam esse a pluribus, qui eam dissertationibus & ingentibus etiam voluminibus propugnare conati, Patrum & Conciliorum quorumdam testimonia, multorumque martyrum Acta congesserunt. Nihilominus tamen magnas ipsa difficultates pati videtur. Romanæ leges cœlibatum severe prohibebant ac puniebant: Christianorum vel minimos cogi conventus nequaquam sinebant idololatræ; qui etiam pro sua libidinis impotentia maximo in virgines debacchabantur. Hæc tamen difficultatum repagula eorum quæ in martyrum bene

multo-

multorum Actis leguntur, auctoritate removerentur, nisi illam elevaret vehemens suspicio, ne dicamus indicia prope manifesta, corruptionis. Quod autem ad allatos Patrum aut Conciliorum locos, facile illos ita exponunt alii, ut in suas etiam partes traducant.

Proinde lubentes cum Innocentio I. agnoscimus duo sacrarum virginum genera; nimirum [a] *alias* quæ Christo specialiter nupserunt, & velari a sacerdote meruerunt: & alias quæ necdum sacro velamine tectæ, tamen in proposito virginali semper se manere promiserunt. *At vero utrasque perpetuo virginitatis voto adstrictas fuisse contendimus. Et certe illud Patribus, maxime autem Augustino familiare videmus esse, ut voces* propositum *ac* votum *eodem usurpent significatu. Neque votum apud ipsos quoque scholasticos aliud sonat quam propositum voce firmatum. Quod utique sacræ illæ virgines factitabant, cum illud vestium mutatione, ac loci in Ecclesia separati occupatione palam facerent.*

[a] Epist. ad Victric. Rotomag.

Quod si obtendant Cypriani locum, ubi præcipit: [b] Quæ perseverare nolunt aut non possunt, melius est nubant, quam in ignem delictis suis cadant: *id ea ratione statutum esse respondetur ob lapsum quarumdam virginum, quæ offensionem Ecclesiæ etiamnum crudelitate tyrannorum vexatæ pariebant. Quocirca licet istiusmodi conjugia majorem in modum condemnaret, ea tamen tamquam minora mala vitandis majoribus toleranda censuit verius, quam probavit. Quin etiam sanctus* [c] *Epiphanius ac post eum* [d] *Augustinus quorum temporibus virginum illarum vota usitata fuisse non diffitentur adversarii, matrimonium post emissa vota contractum vetant dissolvi propter maritos, qui quidem si alias uxores duxissent damum, majori scelere se obligassent. Iidem vero maximum adserunt ipsarum esse crimen, ac pœnis Ecclesiasticis dignum. Quænam, obsecramus, alia mens fuit Cypriano? Numquid enim non dicit corruptas & pollutas illas virgines* firmiter continere decrevisse, atque Christo se devovisse; *quove pacto votum in his positum esse negari queat? Et hinc est profecto quod idem Pater cum Augustino* [e] *adseverat adulterio teneri feminas illas, quippe quæ datam Christo domino fidem fregissent.*

[b] Epist. ad Pompon.

[c] Heres. 61

[d] Lib. de Bono Viduit. c. 10. & 11.

[e] Enarrat. in Psal. 83. & 75

Maneat igitur virginum & continentium vivendi rationem ipsi Christianæ religioni ætate non esse inferiorem: jam inde ab Apostolicis temporibus puellas exstitisse, quæ Deo virginitatem seu voto seu firmo perpetuæ continentiæ promisso consecrarent: postremo hæc vota coram episcopis, aut presbyteris, aut parentibus, aut tandem omnibus christianis per extrema illa indicia, quæ jam ante memoravimus, declarari consuevisse. Difficillimis autem vastatæ atque sub acerbissima tyrannide gementis ecclesiæ temporibus eædem virgines in paternarum ædium secreto degebant. Postquam vero divinæ benignitatis ope fidelibus tranquillitas concedi cœpta, illæ ipsæ Hominis-dei sponsæ monasteria instituere aggressæ sunt in Oriente; unde Athanasius ob arrianorum persecutionem Romam perfugere coactus, ut nonnulla ibi constituerentur, causam præbuit. Illic quidem hoc vitæ genus initio minus valuit [f] *apud nobiles: at vero cum illud illustres quædam matronæ essent amplexæ, sensim in alias regiones maximi cujusque præsulis studio propagatum est.*

[f] Hieron. de laudib. Marcellæ.

In juvando tam sancto tamque utili instituto nemini inferiorem se se ostendit magnus Ambrosius; illud quippe non modo in diœcesi propria admissum totis viribus fovit atque auxit; verum etiam per vicinas provincias & trans maria quoque usque in Africam ac Mauritaniam amplificavit. Unde agnoscas sancto Antistiti sin minus primi apud Italos sanctimonialium parentis laus debeatur, proximam tamen eidem non posse nisi injuria negari, patroni scilicet ac propagatoris. Ut autem qua ratione virginitatis professio dilatata est, manifestius appareat, librorum, quos hic edimus, analysim aggrediamur.

Cum nihil antiquius haberet vir sanctus, quam ut populum sibi creditum salutari doctrina informaret, operæ pretium episcopatus sui initio facturum se duxit, si demonstrata virginitatis sanctitudine ad eam profitendam christianas puellas pro sua virili accenderet. Habuit igitur de hoc argumento sermones tanta cum eloquentia & vehementia, ut maria ipsa pervaderent. Horum excita rumore beata ipsius soror Marcellina, eidem per litteras tam lætum prosperumque successum gratulata est: quem etiam ut quæ viva voce pronunciabat, quando sibi coram audire minime liceret, saltem transmitteret scripto mandata, obsecravit. Quare ut tam justæ petitioni obsequeretur, conciones suas in tres illos libros, quos etiam nunc habemus, digerere animum induxit.

In primo libro virginitatis dignitatem expendit, ac post singularem sui demissionem statim in exordio demonstratam, quænam ad scribendum ipsum impulerint, aperit. Tum beatæ Agnetis cujus natalis inciderat in eum diem, præmissa laudatione, virginitatem a Deo Patre ad nos una cum Verbo descendisse affirmat. Inde colligit nullam apud Ethnicos, apud Hebræos autem adumbratam solum exstitisse virtutem illam: quam tametsi neutiquam imperetur, tamen matrimonio longe præstare compositis inter se ambobus, palam facit. Hinc arrepta occasione parentes ac potissimum viduas amanter arguit, quod filias ne vel ipsum de hac materia audirent con-

cio-

SANCTI AMBROSII
MEDIOLANENSIS EPISCOPI
DE VIRGINIBUS
AD MARCELINAM SOROREM SUAM
LIBRI TRES. *

* Scripti an. 377.

LIBER PRIMUS.

CAPUT I.

Ambrosius ab unoquoque verborum talentorumque suorum reddendam Deo rationem intelligens, ad scribendum mentem appellit; tum recensitis aliquot divinæ misericordiæ exemplis provocat se se ad bene sperandum: sed mox illi officio imparem se esse confessus, ut secum tamquam cum Evangelica ficu agatur, optat; quo tamen os censoribus opprimat suis, sperare se testatur verba sibi non defutura, qui loquatur Christum.

Matth. 12. 36.

1. SI juxta cælestis sententiam veritatis, verbi totius, quodcumque otiosum fuerimus loquuti, habemus ^a præstare rationem: vel si unusquisque servus credita sibi talenta gratiæ spiritalis, quæ nummulariis dividenda forent, ut crescentibus multiplicarentur usuris, intra terram suam vel quasi timidus fœnerator, quasi avarus possessor abscondent, non mediocrem, domino revertente, offensam incidet; jure nobis verendum est, quibus licet ingenium tenue, necessitas tamen maxima eloquia Dei credita popoli fœnerare mentibus, ne vocis quoque nostræ poscatur usura: præsertim cum studium a nobis Dominus, non profectum requirat. Unde scribendi aliquid sententia fuit. Majore siquidem pudoris

Matth. 25. 14. & seq.

A periculo auditur vox nostra quam legitur, liber enim non erubescit.

2. Et quidem ingenio diffisus, sed divinæ misericordiæ provocatus exemplis, sermonem meditari audeo; nam volente Deo etiam asina loquuta est. Quod mihi sub istius sæculi oneribus constituto adsistat Angelus, ego quoque muta diu ora B laxabo; potest enim solvere impedimenta imperitiæ, qui in illa asina solvit naturæ. In arca veteris Testamenti virga floruit sacerdotis: facile Deo ut in sancta Ecclesia ^b de nostris quoque nodis flos germinet. Cur autem desperandum quod Dominus loquatur in hominibus, qui est loquutus in sentibus? Deus nec rubum est dedignatus. Atque utinam meas quoque illuminet spinas. Erunt fortassis qui etiam in C nostris sentibus aliquem ^c mirentur lucere fulgorem, erunt quos spina nostra non urat, erunt quibus de rubo audita vox nostra solvat de pedibus calceamentum, ut impedimentis corporalibus exuatur mentis incessus.

Num. 22. 28. — Num. 17. 8. — Exod. 3. 4. & seq.

3. Sed hæc sanctorum merita virorum. Utinam me sub illa infructuosa adhuc ficu jacentem ex aliqua Jesus parte respiceret; ferret quoque post triennium fru- D ctus & nostra ficus. Sed unde tantum peccatoribus spei? Utinam saltem ille Evangelicus Domini cæ cultor vineæ ficum nostram fortasse jam jussus excidere, remittat illam & hoc anno, usque dum fodiat,

Johan. 1. 48. — Luc. 13. 6. & seq.

a Mss. aliquot, *præsentare rationem.*

b Ita edit. omnes, ac mss. non pauci: alii vero aliquot, *de nostris quoque nucleis*, non satis recte; manifestum enim est Ambrosium nostrum, quæ sua erat humilitas, scipsum cum virga rudi ac nodis aspera comparare.

c Mss. aliquam multi, *mereantur ducere fulgorem*, *quos spina nostra*, &c.

diat, & mittat cophinum stercoris; ne forte de terra suscitet inopem, & de stercore erigat pauperem. Beati qui sub vite & olea equos suos alligant, [a] laborum cursus suorum luci & lætitiæ consecrantes: me ficus adhuc, id est, illecebrosa deliciarum obumbrat prurigo mundi, humilis ad altitudinem, fragilis ad laborem, mollis ad usum, sterilis ad fructum.

Gen 49. 11

4. Ac fortasse miretur aliquis cur scribere audeo, qui loqui nequeo. Et tamen si repetamus quæ legimus in Evangelicis scripturis, & sacerdotalibus factis, ac nobis sanctus Zacharias propheta documento sit, inveniet esse quod vox non explicet, & stylus signet. Quod si nomen Johannis reddidit patri vocem, ego quoque desperare non debeo quod vocem licet mutus accipiam, si loquar Christum: cujus quidem generationem juxta propheticum dictum quis enarrabit? Et ideoquasi servus, [b] Domini familiam prædicabo; immaculatus enim Dominus immaculatam sibi familiam etiam in hoc pleno colluvionum fragilitatis humanæ corpore consecravit.

Luc 1. 63. & 64.

Esai. 53. 8.

CAPUT II.

Docet libri sui auspicato preferri exordium, cum Natalis dies esset virginis, beatæ Agnetis videlicet: quam a nomine, a pudore, a martyrio elegantissime commendat: sed potissimum ab ætate, quippe quæ annos duodecim nata, terrores, promissa, cruciatus, mortem denique ipsam virili prorsus constantia devicerit.

5. ET bene procedit, ut quoniam hodie natalis est virginis, de virginibus sit loquendum, & a prædicatione liber sumat exordium. Natalis est virginis, integritatem sequamur. Natalis est martyris, hostias immolemus. Natalis est sanctæ Agnes, mirentur viri, non desperent parvuli; stupeant nuptæ, imitentur innuptæ. Sed quid dignum de ea loqui possumus, cujus ne nomen quidem [c] vacuum luce laudis fuit? Devotio supra ætatem, virtus supra naturam; ut mihi videatur non homini habuisse nomen, sed oraculum martyris, quo indicavit quid esset futura.

6. Habeo tamen unde mihi subsidium comparetur. Nomen virginis titulus est pudoris. [d] Appellabo martyrem, prædicabo virginem. Satis prolixa laudatio est, quæ non quæritur, sed tenetur. Facessant igitur ingenia, eloquentia conticescat. Vox una præconium est. Hanc senes, hanc juvenes, hanc pueri canant. NEMO EST laudabilior, quam qui ab omnibus laudari potest. Quot homines, tot prcones, qui martyrem prædicant, dum loquuntur.

7. Hæc [e] duodecim annorum martyrium fecisse traditur. Quo detestabilior crudelitas, quæ nec minusculæ pepercit ætati: immo magna vis fidei, quæ etiam ab illa testimonium invenit ætate. Fuitne in illo corpusculo vulneri locus? Et quæ non habuit quo ferrum reciperet, habuit quo ferrum vinceret. At istius ætatis puellæ torvos etiam vultus parentum ferre non possunt, & acu districta solent puncta flere, quasi vulnera. Hæc inter cruentas carnificum impavida manus, hæc stridentium gravibus immobilis tractibus catenarum, nunc furentis mucroni militis totum offerre corpus, mori adhuc nescia, sed parata: vel si ad aras invita taperetur, tendere Christo inter ignes manus, atque in ipsis sacrilegis * focis trophæum Domini signare victoris: nunc ferratis colla manusque ambas inserere nexibus: sed nullus tam tenuia membra poterat nexus includere.

8. Novum martyrii genus? Nondum idonea pœnæ, & jam matura victoriæ: certare difficilis, facilis coronari: magisterium virtutis implevit, quæ præjudicium vehebat ætatis. Non sic ad thalamum nupta properaret, ut ad supplicii locum læta successu, gradu festina virgo processit, non intorto crine caput comta, sed Christo: non flosculis redimita, sed moribus. Flere omnes, ipsa sine fletu. Mirari plerique quod tam facile vitæ suæ prodiga, quam nondum hauserat, jam quasi perfuncta donaret. Stupere universi, quod

a Omnes edit. cum paucis mss. *laborem cursuum suorum paci & lætitiæ consecrantes, ne ficus .... obumbret*: alii mss. majori numero & auctoritate, ut in textu.

b Rom. edit. ac mss. nonnulli, *Domini famulam .... immaculatam sibi famulam*: melius vet. edit. cum reliquis mss. utrobique *familiam*. Etenim hic universim de virginum statu atque ordine prius loquitur, ac deinde ad aliquam sigillatim laudandam progreditur.

c Eadem Rom. edit. sola, *vacuum laudis est*: sed vocem *luce* ex ant. edit & cunctis mss. restituimus. Dicitur autem laudabile hoc nomen esse, quod agna sive Agnes, græce ἁγνὴ, id est, pura, tum innocentiæ symbolum sit, tum religionis; cum ad sacrificium quondam maxime destinatum fuerit illud animal.

d Edit. omnes cum Teller. cod. *Appellabo martyrem. Prædicavi satis. Prolixa* &c. Elegantius autem reliqui mss. ut in textu, nisi quod pro, *prædicabo* non pauci legunt, *prædicatur*. Rursus vero post duos versus Rom. edit. sola, *Vox una præconium est*, minus congrue.

d Rom. edit. *Hæc tredecim annorum*, &c. Sic etiam non solum earumdem sanctæ martyris Acta beato Ambrosio inter ejus epistolas nequicquam, ut suo loco ostendemus, intertexta, sed & magnus Augustinus serm. de Diversis 121. in edit. nova 275. quamquam in Floriacensi ms. hæc verba *tredecim annorum* omnino desint. Verumtamen minime mutanda mss. omnium, ac vet. edit. lectio. Solemus quippe eos qui tertium decimum annum necdum impleverint, promiscue vel duodecim vel tredecim annorum vocitare. Illam autem scriptores cum Baronio satis consentiunt in ultima persecutione fuisse passam. Cujus quidem festum apud Græcos die 14. & 21. Ianuarii, nec non 15. Julii celebratur, apud Latinos vero 21. & 28. Januarii.

* *Trophæum Domini signare*, id est, crucis figuram sublatis in altum brachiis exprimere, quod primis Christianis familiare fuit inter orandum.

si, quod jam divinitatis testis existeret, quæ adhuc, * arbitra sui per ætatem esse non posset. Effecit denique ut ei de Deo crederetur, cui de homine adhuc non crederetur: QUIA QUOD ultra naturam est, de auctore naturæ est.

9. Quanto terrore egit carnifex ut timeretur, quantis blanditiis ut suaderet, quantorum vota ut sibi ad nuptias perveniret? At illa: Et hæc [a] Sponsi injuria est exspectare placiturum. Qui me sibi [b] prior elegit, accipiet. Quid percussor moraris? Pereat corpus quod amari potest oculis quibus nolo. Stetit, oravit, cervicem inflexit. Cerneres trepidare carnificem, quasi ipse addictus fuisset: tremere percussoris dextram, pallere ora alieno timentis periculo, cum puella non timeret suo. Habetis igitur in una hostia duplex martyrium, pudoris & religionis. Et virgo permansit, & martyrium obtinuit.

CAPUT III.

Variis e capitibus virginitatis laudes petuntur, sed hinc imprimis quod e cælo Verbum elicere in terram ipsa meruerit; unde postea ejus studium quod sub antiquo fœdere in paucis floruerat, propagatum est in innumeris.

10. INvitat nunc integritatis amor, & tu, soror sancta [c], vel mutis tacita moribus, ut aliquid de virginitate dicamus; ne velut transitu quodam perstricta videatur, quæ principalis est virtus. Non enim ideo laudabilis virginitas, quia & in martyribus reperitur, sed quia ipsa martyres faciat.

11. Quis autem humano eam possit ingenio comprehendere, quam nec natura suis inclusit legibus? Aut quis naturali voce complecti, quod supra usum naturæ sit? E cœlo accersivit quod imitaretur in terris. Nec immerito vivendi sibi usum quæsivit e cælo, quæ sponsum sibi invenit in cælo. Hæc nubes, aera, Angelos, sideraque transgrediens, Verbum Dei in ipso sinu Patris invenit, & toto hausit pectore. Nam quis tantum cum invenerit, relinquat bo- ni? *Unguentum enim exinanitum est nomen tuum: propterea adolescentulæ dilexerunt te, & adtraxerunt te.* Postremo non meum est illud, quoniam quæ non nubent, neque nubentur, erunt sicut Angeli in cælo. Nemo ergo miretur si Angelis comparentur, quæ Angelorum Domino copulantur. Quis igitur neget hanc vitam fluxisse de cælo, quam non facile invenimus in terris, nisi postquam Deus in hæc terreni corporis membra descendit? Tunc in utero [d] virgo concepit, & Verbum caro factum est, ut caro fieret Deus.

Cant. 1. 2. — Matth. 22. 30. — 4. Reg. 2. 11. — Matth. 17. 3.

12. Dicet aliquis: Sed etiam Elias nullis corporei coitus fuisse permixtus cupiditatibus invenitur. Ideo ergo curru raptus ad cælum, ideo cum Domino apparet in gloria, ideo Dominici venturus est præcursor adventus. Et Maria tympanum sumens pudore virgineo choros duxit. Sed considerate cujus illa speciem tunc gerebat. Nonne Ecclesiæ, quæ religiosos populi cœtus qui carmina divina concinerent, immaculato virgo spiritu copulavit? Nam etiam templo Hierosolymis fuisse legimus virgines deputatas. Sed quid Apostolus dicit: *Hæc autem in figura contingebant illis, ut essent indicia futurorum*; figura enim in paucis est, vita in pluribus.

Malac. 4. 5. — Exod. 15. 20. — 1. Cor. 10. 11.

13. At vero posteaquam Dominus in corpus hoc veniens, contubernium divinitatis & corporis sine ulla concretæ confusionis labe sociavit, tunc toto orbe diffusus corporibus humanis vitæ cælestis usus inolevit. Hoc illud est quod ministrantes in terris Angeli declararunt futurum genus, quod ministerium Domino immaculati corporis obsequiis exhiberet. Hæc est cælestis illa militia, quam laudantium exercitus Angelorum promittebat in terris. Habemus ergo auctoritatem vetustatis a sæculo, plenitudinem professionis a Christo.

Matth. 4. 11. — Luc. 2. 9. & seq.

* Rogabit forte aliquis cur Agnem tredecim annos natam, arbitram sui aut ad ferendum testimonium habilem exstitisse neget Ambrosius, cum ex Tertulliano lib. de Virgin. velandis cap. 11. constet moris fuisse apud Ethnicos, ut puellæ 12. anno masculi autem 14. *ad sua negotia* mitterentur. Verum observant ejus commentatores pupillas etsi a negotiorum tutela liberatas, nondum tamen absolvi a tutela auctoritatis. Unde licet propria negotia agere permitterentur, tamen quia etiamtum sub muliebri tutela erant, multa eisdem prohibebantur, quæ apud ipsos reperias. Postea vero legem *de venia ætatis* masculis anno 20. puellis 18. edidit Constantinus Magnus. Vide cod. Theod. ad hunc titulum, & Cassiod. lib. 3. Variar. form. 41. atque in eosdem Godefridi ac Fornerii observationes.

a Omnes edit. ac mss. aliquot, *injuria est inquit*, m. T. omittunt *inquit*, *expectare placiturum*: alii mss...... *exspectare placiturum*. Aptius. Sed quid si legamus *spectare* pro *exspectare*? Certe hoc ultimum loco prioris perpetuo exhibent mss.

b Plures mss. *priorem elegit*: melius tamen alii, & cunctæ edit. *Prior elegit.*

c Mss. duo, *vel mitibus tacita moribus* reliqui, & omnes edit. *vel mutis*, &c. Rom. edit. addit, *petis*; at nulla causa, cum aperte subintelligatur *invitat*, ubi Marcellinam sororem alloquitur, de qua in Admonitione.

d Vocem *virgo* edit. Rom. detraxerat, sed contra aliarum, ac mss. omnium fidem.

CAPUT IV.

Negatur virginitatis decus in ethnicis ullis umquam exstitisse, puta in vestalibus, sacris dea phrygia ac Liberi patris, atque etiam in philosophis: ubi & de Pythagorea virgine, in qua tametsi laudatur animi magnitudo, continentia tamen desideratur; cum utraque in nostris virginibus emineat.

14. CErte non est hoc mihi commune cum gentibus, non populare cum barbaris, non cum ceteris animantibus usitatum; cum quibus etsi unum eumdemque vitalem aeris hujus carpimus spiritum, vulgarem terreni corporis participamus statum, generandi quoque non discrepamus usu; hoc solo tamen naturæ paris convicia declinamus, quod virginitas affectatur a gentibus, sed consecrata violatur: incursatur a barbaris, nescitur a reliquis.

15. Quis mihi prætendit * Vestæ virgines & Palladis sacerdotes? Qualis ista est non morum pudicitia, sed annorum; quæ non perpetuitate, sed ætate præscribitur! Petulantior est talis integritas, cujus corruptela seniori servatur ætati. Ipsi docent virgines suas non debere perseverare, nec D posse, qui virginitati finem dederunt. Qualis autem est illa religio, ubi pudicæ adolescentes jubentur esse impudicæ anus? Sed nec illa pudica est, quæ lege retinetur: & illa impudica, quæ lege dimittitur. O mysteria! o mores! ubi necessitas imponitur castitati, auctoritas libidini datur. Itaque nec casta est, quæ metu cogitur: nec honesta, quæ mercede conducitur: nec pudor ille, qui intemperantium E oculorum quotidiano expositus convicio, flagitiosis adspectibus verberatur. Conferuntur immunitates, offeruntur pretia; quasi non hoc maximum petulantiæ sit indicium castitatem vendere. Quod pretio promittitur, pretio solvitur: pretio addicitur, pretio adnumeratur. NESCIT redimere castitatem, quæ vendere solet.

A 16. Quid de * sacris phrygiis loquar, in quibus impudicitia disciplina est, atque utinam sexus fragilioris. Quid de orgiis Liberi, ubi religionis mysterium est incentivum libidinis? Qualis igitur potest ibi vita esse sacerdotum, ubi colitur stuprum deorum? Non habent igitur [a] sacram virginem.

17. Videamus ne forte aliquam vel philosophiæ præcepta formaverint, quæ B magisterium sibi omnium solet vindicare virtutum. Pythagorea quædam una ex virginibus [b] celebratur fabula, cum a tyranno cogeretur secretum prodere, ne quid in se ad extorquendam confessionem vel tormentis liceret, morsu linguam abscidisse, atque in tyranni faciem despuisse; ut qui interrogandi finem non faciebat, non haberet quam interrogaret.

C 18. Eadem tamen forti animo, sed tumenti utero, exemplum taciturnitatis & proluvium callitatis victa est cupiditatibus, quæ tormentis vinci nequivit. Igitur quæ mentis potuit tegere secretum, corporis non texit opprobrium. Vicit naturam, sed non tenuit disciplinam. Quam vellet in voce munimentum sui pudoris exsistere! Eoque fortasse [c] erudierat illam patientia, ut culpam negaret. Non igitur invicta undique; nam & tyrannus licet non potuerit invenire quod interrogabat, tamen quod non interrogabat, invenit.

19. Quanto nostræ virgines fortiores, quæ vincunt etiam quas non vident potestates: quibus non tantum de carne & sanguine, sed etiam de ipso mundi principe sæculique rectore victoria est? Ætate utique Agnes minor, sed virtute major, triumpho numerosior, constantia confidentior, non sibi linguam propter metum abstulit, sed propter trophæum reservavit. Nihil enim habuit quod prodi timeret, cujus non erat criminosa, sed religiosa confessio. Itaque illa secretum tantummodo celavit, hæc probavit Dominum, quem quia ætas nondum poterat confiteri, natura confessa est.

CA-

* Virgines christianas vestalibus cum alibi non semel opponit atque anteponit Ambrosius noster, ut maxime hoc loco & *Relat. adversus Symm.* quæ si invicem conferre non pigeat, lucem ex mutua contentione accipient. De ipsarum autem institutione, numero, officio, privilegio, ac vivendi forma tractant abunde Dionysius Halicar. lib. 2. J. Lipsius de vestalibus, & Joseph Laurentius pluribus locis.

* *Sacra phrygia* celebrabantur in honorem Cybeles matris Deorum, cujus sacerdotes erant evirati quidam nebulones qui Galli dicebantur. De quorum sacrorum institutione multa refert Lucianus in *Dea Syria*; sicut de eorumdem Agyrtarum seu Gallorum spurcis ac infandis libidinibus & imposturis in *Asino*, quæ in suum postea transtulit auxitque Apuleius. Vide hac de re præter Servium in 9. Æneidos, Arnobium etiam lib. 5. & August. lib. 6. *de Civit. Dei* c. 7. & lib 7. cap. 25. atque alios. *Orgia* vero eadem erant ac bacchanalia, quæ ita vocabantur a verbo ὀργίζεσθαι, id est, irasci ac furere, quod hujus sacris proprium fuisse ignorat nemo. De illis agunt T. Livius dec. 4 lib. 9. August. *de Civit. Dei* lib. 2. cap. 6. & uberius adhuc lib. 7. capit. 21, Jos. Laurentius variis locis, nec non alii.

a Rom. edit. cum ms. Teller. *sacra virginem*. Quæ lectio minime displiceret, si paulo firmiori patrocinio uteretur.

b Ita mss. omnes, excepto Teller. cumque edit. *celebratur fabulis, cum*, Rom. *quæ cum, a tyranno .... linguam abscidisse fertur*. Sed *fertur* additum fuisse ab iis, qui infinitivum *abscidisse* ad *celebratur* referendum esse non advertebant. Ceterum per virginem illam Pythagoream videtur sanctus Præses indicare Leænam Harmodii & Aristogitonis amicam, quæ eorum adversus Hipparchum conspirationis conscia & deprehensa, cum libera linguæ abscissione silentium retinuisset, statuam meruit sub figura Leænæ ore patulo & lingua vacuo expressæ. Consule Herod. in Terpsic. Thucid. lib. 1. Plutarch. *de Garrul.* Plinium lib. 34. cap. 8. & alios.

c Omnes edit. *erudierat illam pænitentia*: optime vero cuncti mss. .... *patientia*; nam quod nonnulli habent, *patientiam*, scriptorum inscitiæ imputandum est.

CAPUT V.

Virginitatis patriam cælum esse, auctorem vero Dei Filium: qui cum virgo esses ante virginem, ex virgine tamen editus virginem Ecclesiam duxis uxorem. Ab ipsa susceptos nos omnes esse, cujus dotes nonnullæ commemorantur. Ejusdem filias hinc præcellere quod virginitas non subjiciatur præcepto, quodque ad pietatis cultum facultatem suppeditet quam expeditissimam.

20. IN laudationibus solet patria prædicari & parentes; ut commemoratione auctoris dignitas successionis exaggeretur: ego licet laudationem non susceperim virginitatis, sed expressionem; ad rem tamen pertinere arbitror, ut quæ sit ei patria, quis auctor, appareat. Ac prius ubi sit patria definiamus. Si enim ibi est patria, ubi genitale domicilium: in cælo profecto est patria castitatis. Itaque hic advena, ibi incola est.

21. Quid autem est castitas virginalis, nisi expers contagionis integritas? Atque ejus auctorem quem possumus æstimare, nisi immaculatum Dei Filium, cujus caro non vidit corruptionem, divinitas non est experta contagionem? Videte igitur quanta virginitatis merita sint. Christus ante virginem, Christus ex virgine; a Patre quidem natus ante sæcula, sed ex virgine natus ob sæcula. Illud naturæ suæ, hoc nostræ utilitatis est. Illud erat semper, [a] hoc voluit.

22. Spectate & aliud virginitatis meritum: Christus virginis sponsus, & si dici potest, Christus virgineæ castitatis; virginitas enim Christi, non virginitatis est Christus. Virgo est ergo quæ nupsit, virgo quæ nos suo utero portavit, virgo quæ genuit, virgo quæ proprio lacte nutrivit, de qua legimus: *Quanta fecit virgo Hierusalem? Non deficient de petra ubera, neque nix a Libano, aut declinabit aqua valido vento quæ portatur.* (Hier. 18. 13. & seq.) Qualis est hæc virgo quæ Trinitatis fontibus irrigatur: cui de petra fluunt aquæ, non deficiunt ubera, mella funduntur? Petra autem est juxta Apostolum Christus. Ergo a Christo non deficiunt ubera, claritas a Deo, flumen ab Spiritu. Hæc est Trinitas quæ Ecclesiam suam irrigat, Pater, Christus, & Spiritus. (1. Cor. 10. 4.)

23. Sed & jam a matre descendamus ad filias. *De virginibus*, inquit sanctus Apostolus, *præceptum Domini non habeo*. Si Doctor gentium non habuit, habere quis potuit? Et præceptum quidem non habuit, sed habuit exemplum. Non enim imperari potest virginitas, sed optari; nam quæ supra nos sunt, in voto magis quam in magisterio sunt. *Sed volo vos*, inquit, *sine sollicitudine esse. Nam qui sine uxore est, sollicitus est quæ Domini sunt, quomodo placeat Deo .... & virgo cogitat quæ Domini sunt, ut sit sancta corpore & spiritu. Nam quæ nupta est, cogitat quæ mundi sunt, quomodo placeat viro suo.* (1. Cor. 7. 32. Ibidem 34.)

CAPUT VI.

Sanctus vir a se minime damnari matrimonium contestatus, tamen ut bona mulierum ac virginum inter se componat, primo quæ mala fœcunditatem comitentur, puta dolores pariendi, molestias educandi, addictam viro servitutem, nimiam formæ atque ornamentorum curam, proponit: tum illis opponit majorem virginum formæ gratiam feliciorem que fœcunditatem; quibus eas Ecclesiæ perquam similes fieri adseverat.

24. NOn ego quidem dissuadeo matrimonium, sed virginitatis adtexo beneficium. *Qui infirmus est*, inquit, *olera manducet.* (Rom. 14. 2.) Aliud exigo, aliud admiror. *Aligatus es uxori? Noli quærere solutionem. Solutus es ab uxore? Ne quæsieris uxorem.* (1. Cor. 7. 27.) Hoc præceptum est copulatis. De virginibus autem quid ait? *Et qui matrimonio jungit virginem suam, bene facit: & qui non jungit, melius facit.* (Ibidem 38.) Illa non peccat, si nubat: [b] hæc si non nubat, æterna est. Ibi remedium infirmitatis, hic gloria castitatis. Illa non reprehenditur, ista laudatur.

25. Conferamus, si placet, bona mulierum [c] cum ultimis virginum. Jactet licet fœcundo se mulier nobilis partu: quo plures generaverit, plus laborat. Numeret solatia filiorum, sed numeret pariter & molestias. Nubit & plorat. Qualia sunt vota, quæ flentur? Concipit, & gravescit. Prius utique impedimentum fœcunditas incipit adferre, quam fructum. Parturit, & ægrotat. Quam dulce pignus quod a periculo incipit, & in periculis desinit, prius dolori futurum, quam voluptati! Periculis emitur, nec pro arbitrio possidetur.

26. Quid recenseam nutriendi molestias, instituendi [d] & copulandi? Felicium sunt istæ miseriæ. Habet mater heredes, sed auget dolores. Nam de adversis non opor-

a Mss. quatuor, *hoc voluit circa finem*: reliqui (uno excepto, ubi legas, *hoc fieri voluit*) exhibent tantum, *hoc voluit*. Sic etiam edit. cunctæ præter Rom. in qua legitur, *hoc esse voluit*. Eadem quoque Rom. post vocem *Christus*, proxime sequentem adjecit, *virgo*, quæ neque in ant. edit. neque in mss. ullis reperitur.

b Mss. quatuor, *hæc si non peccat, æterna est*: alii totidem, *hæc si non nubat, non peccat, æterna est*. Melius reliqui, & edit. ut in textu.

c Mss. duo, *cum multis bonis virginum*.

d Ita edit. cum parte mss. at alia pars haud multo minor, *& copulandi filium. Sunt istæ miseriæ*. Non satis apte.

tet, dicere, ne sanctissimorum parentum animi contremiscant. Vide, mi soror, quam grave sit pati, quod non oportet audiri. Et hæc in præsenti sæculo. Venient autem dies, quando dicant: *Beatæ steriles, & ventres qui non genuerunt*. (Luc. 23. 29.) Filiæ enim hujus sæculi generantur, & generant: [a] filia autem regni abstinet a voluptate viri, & a voluptate carnis; ut sit sancta corpore & spiritu.

27. Quid ergo famulatus graves & addicta viris servitia replicem feminarum, quas ante jussit Deus servire quam servos? (Gen. 3. 16.) Quæ eo prosequor, ut indulgentius obsequantur; quibus hoc si probæ, merces est caritatis: si improbæ, pœna delicti.

28. Hinc illa nascuntur incentiva vitiorum, ut quæsitis coloribus ora depingant, dum viris displicere formidant; & de adulterio vultus meditantur adulterium castitatis. (S. Aug. lib. 4. de Doctr. Christ. c. 21) Quanta hic amentia, effigiem mutare naturæ, picturam quærere; & dum verentur maritale judicium, prodere suum? Prior enim de se pronuntiat, quæ cupit mutare quod nata est. Ita dum alii studet placere, prius sibi ipsa displicet. Quem judicem, mulier, veriorem requirimus deformitatis tuæ, quam te ipsam, quæ videri times? Si pulcra es, quid abscondetis? Si deformis, cur te formosam esse mentiris, nec tuæ conscientiæ, [b] nec alieni gratiam erroris habitura? Ille enim alteram diligit, tu alteri vis placere. Et irasceris si amet aliam, qui adulterare in te docetur? Mala magistra es injuriæ tuæ. Lenocinari enim refugit, etiam quæ passa lenonem est; ac licet vilis mulier, non alteri tamen, sed sibi peccat: tolerabiliora que propemodum in [c] altero crimina sunt; ibi enim pudicitia, hic natura adulteratur.

29. Jam quanto pretio opus est, ne etiam pulcra displiceat? Hinc pretiosa collo dependent monilia, inde per humum vestis trahitur aurata. Emitur igitur hæc species, an habetur? Quid quod etiam ad odorem variæ adhibentur illecebræ? Gemmis onerantur aures, oculis color alter infunditur. Quid ibi remanet suum, ubi tam multa mutantur? Sensus suos amittit mulier, & vivere posse se credit?

30. Vos vero beatæ virgines, qui talia tormenta potius quam ornamenta nescitis: quibus pudor sanctus verecunda suffusus ora, & bona castitas est decori: non humanis addictæ oculis, alieno errore merita vestra pensatis: Habetis sane & vos vestræ militiam pulcritudinis, cui virtutis militat forma, non corporis: quam nulla extinguit ætas, nulla eripere mors potest, nulla ægritudo corrumpere. Solus formæ arbiter petatur Deus, qui etiam in corpore minus pulcro diligat animas pulcriores. Non uteri onus notum, non dolor partus; & tamen numerosior suboles piæ mentis, quæ omnes pro liberis habet: fœcunda successoribus, sterilis orbitatibus, nescit funera, novit heredes.

31. Sic sancta Ecclesia immaculata coitu, fœcunda partu, virgo est castitate, mater est prole. [d] Parturit itaque nos virgo non viro plena, sed spiritu. Parit nos virgo non cum dolore membrorum, sed cum gaudiis Angelorum. Nutrit nos virgo non corporis lacte, sed Apostoli, quo infirmam adhuc crescentis populi lactavit ætatem. (1. Cor. 3. 2) Quæ igitur nupta plures liberos habet quam sancta Ecclesia, quæ virgo est sacramentis, mater est populis, cujus fœcunditatem etiam Scriptura testatur dicens: *Quoniam plures filii desertæ magis quam ejus quæ habet virum?* (Esai. 54. 1.) Nostra virum non habet, sed habet sponsum; eo quod sive Ecclesia in populis, sive anima in singulis, Dei Verbo, sine ullo [e] fluxu pudoris, quasi sponso innubit æterno, effœta injuriæ, fœta rationis.

CAPUT VII.

Parentes ut ad virginitatem filias instituant, hortatur, eisque quot molestiæ nascantur ex voluptate quam illi quærunt in nepotibus, ponit ob oculos. Negat tamen a se prohiberi nuptias; quin immo illas contra hereticos earumdem adversarios tuetur: ceterum ipsis virginitatem anteponens, quanta sit virginum sponsi pulcritudo, quibusve ab eo muneribus illæ donentur, explicat: tum expositis in eam rem Canticorum locis aliquot, inde morum ac virtutum præcepta exprimit virginum conditioni accomodata.

32. AUdistis, parentes, quibus erudire virtutibus, quibus instituere disciplinis filias debeatis; ut habere possitis quarum meritis vestra delicta redimantur. Virgo Dei donum est, munus parentis, sacerdotium castitatis. Virgo matris hostia est, cujus quotidiano sacrificio vis divina placatur. Virgo individuum pignus parentum, quæ non dote sollicitet, * non emi-

a Rom. edit. *filia autem .... a voluntate viri, & a voluntate carnis*, &c. Vet. & mss. satis inter se consentiunt, nisi quod horum non pauci præ se ferunt, *filiæ autem regni abstinent*, &c. quidam etiam pro *filiæ* legunt *filii*, utque loci totius constructionem restituant, ita concludunt, *ut sit quod Johannes dicit: Qui non ex voluptate viri, neque ex voluptate carnis, sed ex Deo nati sunt*.

b Mss. plerisque, *nec alieni gratiam erris habitura*. Minime male.

c Omnes edit. cum paucis mss. *in adulterio crimina sunt*: ita etiam apud August. loco in marg. citato, qui isthæc ibi retulit in præclarum dictionis grandis exemplum: alii magno numero, *in altero*, &c. nimirum in eo quod hæc mulier admittit, quæ sibi peccat, non alteri.

d Mss. aliquot, *Parturit itaque nos virgo non cum dolore*: alii vero & edit. prorsus conveniunt, nisi quod pro *parturit*, in Rom. edit. repositum est, *concipit*.

e Ita vet. edit. cunctique prope mss. at Rom. edit. cum uno vel altero mss. *fluxu pudoris*.

* Nihil apertius probare possit necdum monasteria virginum Mediolani fuisse instituta, secus vero Bononiæ, ut docetur infra cap. 10. num. 57.

emigratione destituat, non offendat injuriis.

33. Sed nepotes aliquis habere desiderat, & avi nomen adquirere. Primum suos tradit, dum quærit alienos: deinde certis defraudari incipit, dum sperat incertos: confert opes proprias, & adhuc poscitur; nisi dotem solvat, exigitur: si diu vivat, onerosus est. Emere istud est generum, non adquirere, qui parentibus filiæ vendat adspectus. Ideone tot mensibus gestatur utero, ut in alienam transeat potestatem? Ideo [a] commendandæ virginis cura suscipitur, ut citius parentibus auferatur.

34. Dicet aliquis: Ergo dissuades nuptias? Ego vero suadeo, & eos damno qui dissuadere consuerunt; ut pote qui Saræ ac Rebeccæ & Rachel, ceterarumque veterum conjugia feminarum pro documentis singularium virtutum recensere soleam. Qui enim copulam damnat, damnat & filios: & ductam per successionum seriem generis societatem damnat humani. Nam quemadmodum duratura in sæculum ætas succedere posset ætati, nisi gratia nuptiarum procreandæ studium sobolis incitaret? Aut quomodo prædicari potest quod immaculatus Isaac ad altaria Dei victima paternæ pietatis accessit, quod Israel humano situs in corpore Deum vidit, & religiosum populo dedit nomen, quorum originem damnat? Unum sane habent * homines licet sacrilegi, quod in his etiam a sapientissimis probetur; quia conjugia damnando, profitentur se non debuisse nasci.

Gen. 22. 2. *Gen. 32. 27.*

35. Non itaque dissuadeo nuptias, sed fructus sacratæ virginitatis enumero. Paucarum quippe hoc munus est, illud omnium. Nec potest esse virginitas, nisi habeat unde nascatur. Bona cum bonis comparo, quo facilius quid præstet, eluceat. Neque meam ullam sententiam adfero, sed eam repeto, quam edidit Spiritus sanctus per Prophetam: *Melior est*, inquit, *sterilitas cum virtute*.

Cap. 4. 1.

36. Primum enim quod nupturæ præ ceteris concupiscunt, ut sponsi decore se jactent, eo necesse est impares sacris se fateantur esse virginibus, quibus solis contingit dicere: *Speciosus forma præ filiis hominum, diffusa est gratia in labiis tuis*. Quis est iste sponsus? Non vilibus addictus obsequiis, non caducis superbus divitiis: sed cujus sedes in sæculum sæculi. Filiæ regum in honore ejus. *Adstitit regina a dextris tuis in vestitu deaurato, varietate circumamicta virtutum. Audi igitur, filia, & vide, & inclina aurem tuam, & obliviscere populum tuum & domum patris tui; quoniam concupivit Rex speciem tuam, quia ipse est Deus tuus.*

Psal. 44. 3. *Ibidem 30. & seq.*

37. Et advertе quantum tibi Spiritus sanctus scripturæ divinæ testificatione detulerit regnum, aurum, pulcritudinem: regnum, [b] vel quia sponsa es regis æterni, vel quia invictum animum gerens, ab illecebris voluptatum [c] non captiva haberis, sed quasi regina dominaris: aurum, quia sicut illa materies examinata igne pretiosior est, ita corporis species virginalis Spiritui consecrata divino, formæ suæ adquirit augmentum; pulcritudinem vero quis potest majorem existimare decore ejus, quæ amatur a Rege, probatur a Judice, dicatur Domino, consecratur Deo: semper sponsa, semper innupta; ut nec amor finem habeat, nec damnum pudor.

38. Hæc profecto vera pulcritudo est, cui nihil deest, quæ sola meretur audire a Domino: *Tota es formosa, proxima mea, & reprehensio non est in te. Sponsa, veni huc a Libano, veni huc a Libano, transibis & pertransibis a principio fidei, a capite Sanir & Hermon, a latibulis leonum, a montibus pardorum.* Quibus indiciis ostenditur perfecta, & irreprehensibilis virginalis animæ pulcritudo, altaribus consecrata divinis, inter occursus & latibula spiritalium bestiarum [d] non inflexa mortalibus, sed intenta mysteriis Dei meruisse dilectum, cujus ubera plena letitiæ: *Vinum* enim *lætificat cor hominis*.

Cant. 4. 7. & 8. *Psal. 103.*

39. *Odor*, inquit, *vestimentorum tuorum super omnia aromata*. Et iosta: *Et odor vestimentorum tuorum sicut odor Libani*. Vide quem nobis tribuas, virgo, processum. Primus enim odor tuus super omnia aromata, quæ in Salvatoris missa sunt sepulturam: & emortuos corporis motus, membrorumque redolet obiisse delicias. Secundus odor tuus sicut odor Libani, Dominici corporis integritatem, virgineæ florem castitatis exhalat.

Cant. 4. 10 *Ibidem 11* *Johan. 19. 39.*

CAPUT VIII.

Locum sequentem Canticorum, Favus distillans *&c. sic edisserit, ut inde ansam arripiat cum apibus sacras virgines comparandi.*

40. Favum itaque mellis tua opera componant; digna enim virginitas quæ apibus compararetur: sic laboriosa, sic pudica, sic continens. Rore pascitur apis, nescit concubitus, mella componit. Ros

Cant. 4. 11.

a Rom. edit. cum paucis mss. *comende virginis*: aliæ cum reliquis, *commendandæ*, duo mss. *commendatæ*, *virginis*.
* Manichæi scilicet, de quibus Augustinus in lib de Hæres. cap 46. ita loquitur. *Unde nuptias sine dubitatione condemnant, & quantum in ipsis est, prohibent; quando generare prohibent, propter quod conjugia copulanda sunt.*

b *Vel quia sponsa est regis æterni*, hæc in mss. multo pluribus prætermittuntur.
c Sic omnes edit. ac mss. aliquot: alii autem majori numero, *non captiva laberis*.
d Mss. longe plurimi, *non inflexa moralibus*, unus *moribus*.

Ros quoque virginis est sermo divinus; quia sicut ros Dei verba descendunt. Pudor virginis est intemarata natura. Partus virginis fœtus est [a] labiorum, expers amaritudinis, fertilis suavitatis. In commune labor, communis est fructus.

41. Quam te velim, filia, imitatricem esse hujus apiculæ, [*] cui cibus flos est, ore soboles legitur, ore componitur. Hanc imitare tu, filia. Verba tua nullum doli velamen obtendant, nullum habeant fraudis involucrum; ut & puritatem habeant, & gravitatis plena sint.

42. Meritorum quoque tuorum tibi æterna posteritas [b] tuo ore pariatur. Nec soli tibi, sed etiam pluribus congreges (qui scis enim quando a te anima tua reposcatur) ne receptacula horreorum frumentis coacervata dimittens, nec vitæ tuæ usui profutura, nec meritis, rapiaris eo quo thesaurum tuum ferre non possis. Dives igitur esto, sed pauperibus; ut naturæ participes tuæ, participes sint etiam facultatum.

43. Florem quoque tibi demonstro carpendum, illum utique qui dixit: *Ego flos campi, & lilium convallium. Tamquam lilium in medio spinarum*; quod est evidentis indicii, spiritalium nequitiarum sentibus virtutes obsideri; unde nemo fructum referat, nisi qui cautus accedat.

Cant. 2. 1. & 2.

CAPUT VIII.

Pergit alios e Canticis canticorum locos aptare subjecto argumento, & primum virginem ad Christum inquirendum exhortatus, ubinam ille inveniatur, exponit: tum descripta ejusdem secundum utramque naturam præstantia, quibus ab eo perfectionibus Sponsa exornetur, quibusve muniatur præsidiis, aperit: postremo eamdem cum Angelis ob castitatem confert, nec non illi eorum parti quos e cœlo intemperantia deturbavit, præfert.

44. Sume igitur alas, virgo, sed spiritus; ut supervoles vitia, si contingere cupis Christum: *In altis habitat, & humilia respicit*; & species ejus sicut cedrus Libani, qui comam nubibus, radicem terris inserit. Principium enim ejus e cælo, posteriora ejus in terris, fructus cælo proximos edit. Scrutare diligentius tam bonum florem, necubi eum in pectoris tui convalle teperias; humilibus enim frequenter inhalatur.

Psal. 112. 5. — Dan. 13. 7.

45. Amat generari in hortis, in quibus eum Susanna dum deambularet, invenit mori prius, quam violari parata. Qui sint autem horti, ipse demonstrat dicens: *Hortus conclusus, soror mea Sponsa, hortus conclusus, fons signatus*; eo quod in hortis hujusmodi impressa signaculis imagine Dei, sinceri fontis unda resplendeat; ne volutabris spiritalium bestiarum sparsa cœno fluenta turbentur. Hinc ille [c] murali septus spiritu pudor clauditur, ne pareat ad rapinam. Itaque sicut hortus foribus inaccessus vitem redolet, flagrat oleam, rosam renidet; ut in vite religio, in olea pax, in rosa pudor sacratæ virginitatis inolescat. Hic est odor quem Jacob patriarcha flagravit, quando meruit audire: *Ecce odor filii mei sicut odor agri pleni*. Nam licet plenus omnibus fere fructibus patriarchæ sancti fuerit ager; ille tamen fruges majore virtutis labore generavit, hic flores.

Cant. 4. 12. — Gen. 27. 27.

46. Accingere itaque, virgo, & si vis hujuscemodi tibi ut hortus adspiret, propheticis eum claude præceptis. Pone custodiam ori tuo, & ostium circumstantiæ labiis tuis; ut etiam tu possis dicere: *Tamquam malus in lignis nemoris, ita fraternus meus in medio filiorum. In umbra ejus concupivi & sedi, & fructus ejus dulcis in faucibus meis. Inveni quem dilexit anima mea, tenui eum, & non relinquam*. [d] *Descendit fraternus meus in hortum suum, ut manducet fructum pomorum suorum. Veni, fraterne mi, exeamus in agrum. Pone me ut sigillum in cor tuum, & velut signaculum super brachium tuum. Fraternus meus candidus & rubeus*. Decet enim ut plene noveris, virgo, quem diligis, atque omne in eo & ingenitæ divinitatis & adsumtæ mysterium incorporationis agnoscas. Candidus merito, quia Patris splendor: rubeus, quia partus est virginis. Color in eo fulget & rutilat utriusque naturæ. Memento tamen antiquiora in eo divinitatis insignia, quam corporis sacramenta; quia non cœpit a virgine, sed qui erat, venit in virginem.

Psal. 140. 3. — Cant. 2. 3. — Ibidem 3. 4. — Ibidem 5. 1. — Ibid. 7. 11. — Ibidem 8. 6. — Ibid. 5. 10.

47. [e] Ille discretus a militibus, ille lancea vulneratus, ut nos sacri vulneris cruore sanaret, respondebit tibi profecto (est enim mitis & humilis corde, blandus adspectu) *Exsurge Aquilo, & veni Auster, adspira hortum meum, & fluant aromata mea*. Ex omnibus enim partibus mundi odor sacratæ religionis [f] inolevit, dilectæque virginis membra flagrarunt. *Formosa es, proxima mea, ut bona opinio: pulcra, ut Hierusalem*. Non caduci itaque corporis pulcritudo vel morbo

Matth. 27. 29. & seq. Johan. 19. 34. — Cant. 4. 16. — Cant. 6. 3.

a Rom. edit. cum mss. aliquot, *fœtus laborum*. Minus commode.
b Mss. non pauci, *tuo opere pariatur*.
* Hic non secus ac lib. 5. Hexaem. cap. 21. Virgilium imitatus est sanctus Doctor, ut illic a nobis observatum est.
c Aliquot mss. *murale septus spiritu*.
d Ita mss. plerique: nonnulli tamen & omnes edit. *Descendat .... & manducet*: quod etiam consentit cum sacro textu.
e Rom. edit. sola, *Ille spretus a militibus*.
f Omnes edit. & pauci mss. *adolevit, dilectæ quo* (Rom. *quo dilecta*) *virginis membra fragrarunt*: mss. vero ceteri nobiscum faciunt; nisi quod plus legunt, *flagrabunt*, unus *flagrabant*.

bo peritura, vel senio; sed nullis obnoxia casibus opinio bonorum numquam moritura meritorum, virginibus est decori.

48. Et quoniam non humanis jam, sed cælestibus, quorum vitam vivis in terris, digna es comparari: accipe a Domino præcepta quæ serves. *Pone me ut sigillum*, inquit, *in cor tuum, & velut signaculum super brachium tuum*: quo signatiora prudentiæ tuæ factorumque documenta promantur, in quibus figura Dei Christus elucea, qui paternæ ambitum exæquans naturæ, totum quidquid a Patre divinitatis adsumsit, expressit. Unde etiam apostolus Paulus in Spiritu nos dicit esse signatos; quoniam Patris imaginem habemus in Filio, sigillum Filii habemus in Spiritu. Hac Trinitate signati caveamus diligentius, ne quod accepimus pignus in cordibus nostris, aut morum levitas, aut ullius adulterii fraus resignet.

[Cant. 8. 6.] [Ephes. 1. 13.]

49. Sed facessat hic sacris virginibus metus, quibus tanta præsidia tribuit primum Ecclesia, quæ teneræ prolis sollicita successu, ipsa quasi murus abundantibus in modum turrium increscit uberibus, donec soluto obsidionis hostilis incursu, pacem validæ juventuti maternæ præsidio virtutis adquirat. Unde & Propheta ait: *Fiat pax in virtute tua, & abundantia in turribus tuis*.

[Cant. 8. 10.] [Psal. 121. 7.]

50. Tum ipse pacis Dominus postquam validioribus brachiis commissa sibi vincta complexus, palmites suos gemmare conspexerit, vultu præsule, nascentibus fructibus auras temperat, sicut ipse testatur dicens: *Vinea mea est in conspectu meo, mille Salomoni, & ducenti qui servant fructum ejus*.

[Cant. 8. 12.]

51. Supra ait: *Sexaginta potentes in circumitu propaginis ejus, strictis armatos ensibus, & eruditos præliatibus disciplinis*; hic mille & ducentos. Crevit numerus, ubi crevit & fructus; quia quo sanctior quisque, eo communitior. Sic Elisæus propheta exercitus Angelorum præsidia sibi adesse monstravit: sic Jesus Nave ducem militiæ cælestis agnovit. Possunt igitur fructum in nobis custodire, qui possunt etiam militare pro nobis. Vobis autem, virgines sanctæ, speciale præsidium est, quæ intemerato pudore sacrum Domini servatis cubile. Neque mirum si pro vobis Angeli militant, quæ Angelorum moribus militatis. Mereatur eorum præsidium castitas virginalis, quorum vitam meretur.

[Cant. 3. 7. & 8.] [4. Reg. 6. 17.] [Josue 5. 14.]

52. Et quod pluribus exsequar laudem castitatis? Castitas etiam Angelos fecit. Qui eam servavit, Angelus est: qui perdidit, diabolus. Hinc [a] religio etiam nomen accepit. Virgo est, quæ Deo nubit: meretrix, quæ deos fecit. Nam de resurrectione quid dicam, cujus præmia jam tenetis? *In resurrectione autem neque nubent, neque ducent uxores: sed erunt sicut Angeli*, inquit, *in cælo*. Quod nobis promittitur, vobis præsto est, votorumque nostrorum usus apud vos. De hoc mundo estis, & non estis in hoc mundo. Sæculum vos habere meruit, tenere non potuit.

[Matth. 22. 30.]

53. Quam præclarum autem [*] Angelos propter intemperantiam suam in sæculum cecidisse de cælo, virgines propter castimoniam in cælum transisse de sæculo? Beatæ virgines, quas non illecebra sollicitat corporum, non colluvio præcipitat voluptatum! CIBUS PARCIMONIÆ, potus abstinentiæ docet vitia nescire, qui docet causas nescire vitiorum. Causa peccandi etiam justos sæpe decepit. Hinc populus Dei postquam sedit manducare & bibere, Deum negavit. Hinc Lot concubitus filiarum ignoravit, & pertulit. Hinc inversis vestigiis filii Noe patris nuda ... pudenda texerunt: quæ procax vidit, modestus erubuit, pius rexit, offensurus si & ipse vidisset. Quanta vini est vis, ut quem diluvia non nudaverunt, vina nudarent?

[Exod. 32. 6.] [Gen. 19. 33.] [Gen. 9. 22.]

CAPUT IX.

Ultima virginitatis laus proponitur avaritiæ nimirum immunitas. Hujus occasione sanctus Præsul sorori in mentem revocat, quanta sit illius felicitas quæ non cogatur luxui atque vanitati, quibus nuptura mancipantur, morem gerere.

54. Quid illud? Quantæ felicitatis est, quod nulla vos habendi cupiditas inflammat? Pauper quod habes poscit, quod non habes non requirit. Fructus laboris tui thesaurus est inopi; & duo æra si sola sint, census est largientis.

55. Audi ergo, soror, quantis careas. Nam

a Theod. ac Tell. cod. *Hinc legio etiam dicitur*. Quod si cui arriserit, referendum erit ad diabolum, quem ob impuritatem in Evangelio *legionem* dictum indicat Sanctus noster lib. 6. in Lucam num. 47. Melius tamen reliqui, atque edit. *Hinc religio* &c. Cave autem putes vocem *religio* a *castitate* deduci ab Ambrosio. Quid enim inter has voce cognationis? At vero *nomen accepit*, interpretare *titulum accepit*, ut nempe religiosa virgo dicatur, quemadmodum continuo post ipse significat. Ceterum *religionem* Tullius lib. 2. *de Nat. Deor.* a *relegendo*, Lactantius lib. 4. cap. 28. a *religando*, Augustinus denique a *reeligendo* dictam affirmant.

* Triplicem de Angelorum peccato opinionem, quam apud alios Patres invenit Ambrosius, ipse tamquam probabilem admisit. Primam etenim qua de bonis Angelis intelligitur, quod legitur secundum LXX. *Viderunt Angeli Dei filias hominum* &c. post Philonem, & cum eo Patres fere ad unum, proponit hic & in *Apologia David* col. 47. Secunda quæ eumdem locum de malis Angelis jam propter superbiam de cœlo lapsis exponit, ex eodem Philone & aliis nonnullis exhibetur lib. *de Noe & Arca* cap. 4. col. 267. & in *Psalm.* 118. serm. 49. 178. Tertia demum quæ de filiorum Seth conjugiis cum filiabus Cain locum explicat, præteritur in eumdem Psalm. 118. serm. 4. col. 384. Ad quos omnes locos vide quæ sunt a nobis animadversa. Interim autem observabis eam opinionem quæ quarto sæculo ex Ambrosii, Hieronymi & Augustini auctoritate nata videtur, solam postmodum obtinuisse.

Nam cavere quid debeas, nec meum est docere, nec tuum discere; perfectæ enim virtutis usus magisterium non desiderat, sed informat. Cernis ut pomparum ferculis similis incedat, quæ se componit ut placeat, omnium in se vultus & ora convertens, eo ipso quo studet placere, deformior; prius enim populo displicet, quam placeat viro. At in vobis rejecta decoris cura plus decet: & hoc ipsum quod vos non ornatis, ornatus est.

55. [a] Cerne laceras vulneribus aures, & depressæ onera miserare cervicis. Non sunt allevamenta pœnarum discrimina metallorum. Hinc collum catena constringit, inde pedem compes includit. Nihil refert auro corpus oneretur an ferro. [b] Sic cervix premitur, sic gravatur incessus. Nil pretium juvat; nisi quod vos mulieres, ne pereat vobis pœna, trepidatis. Quid interest, utrum aliena sententia, an vestra vos damnet? Hinc vos etiam miserabiliores quam qui publico jure damnantur, quod illi optant exui, vos ligari.

56. Quam vero miserabilis illa conditio, quod tamquam mancipii forma venalis nuptura licitatur; ut qui pretio vicerit, emat. Tolerabilius tamen mancipia veneunt, quæ sæpe sibi dominos eligunt: virgo si eligat, crimen est; si non eligat, contumelia. Quæ quamvis pulcra sit & decora, & timet & cupit videri: cupit, ut se carius vendat: timet, ne hoc ipsum dedeceat quod videtur. Quanta autem votorum ludibria, & ad procorum eventus suspecti metus, ne pauper illudat, ne dives fastidiat, ne pulcher irrideat, ne nobilis spernat?

CAPUT X.

Objicientibus frequentium Ambrosii ad virginitatem exhortationum nullum fructum esse ut satisfaciat, adducit exempla cum aliarum virginum, tum Mauritaniensium ac Bononiensium: sed harum imprimis virtutes ac propagandæ virginitatis ardorem laudat.

57. DIcet aliquis: Tu nobis quotidie virginum canis laudes. Quid faciam qui eadem quotidie cantito, & pro- ficio nihil? Sed non mea culpa. Denique de Placentino sacrandæ virgines veniunt, [c] de Bononiensi veniunt, de Mauritania veniunt, ut hic velentur. Magnam rem videtis. Hic tracto, & alibi persuadeo. Si ita est, alibi tractemus, ut vobis persuadeamus.

58. Quid, quod etiam qui me non audiunt, sequuntur: qui audiunt, non sequuntur? Nam plerasque virgines cognovi velle, & prohiberi etiam prodire a matribus, & quod est gravius, viduis, cum quibus hic mihi sermo est. Nempe [d] si hominem vellent amare filiæ vestræ, per leges possent eligere quem vellent. Quibus igitur hominem eligere licet, Deum non licet?

59. Contuemini quam dulcis pudicitiæ fructus sit, qui barbaricis quoque inolevit affectibus. Ex ultimis infra ultraque Mauritaniæ partibus deductæ virgines hic sacrari gestiunt; & cum sint omnes familiæ * in vinculis, pudicitia tamen nescit esse captiva. Profitetur regnum æternitatis, quæ mœret injuriam servitutis.

60. Nam quid de Bononiensibus virginibus loquar, fœcundo pudoris agmine, quæ mundanis se deliciis abdicantes, sacrarium virginitatis incolunt? Sine * contubernali sexu, contubernali pudore provectæ ad vicenarium numerum, & centenarium fructum, relictoque parentum hospitio, tendunt in tabernaculis Christi, indefessæ milites castitatis: nunc canticis spiritalibus personant, nunc victum operibus exercent, liberalitati quoque subsidium manu quærunt.

61. Quod si [e] investigandi virgines inoleverit odor (namque præ ceteris speculandi venatum pudoris explorant) totis cubilia rarum vestigiis prædam latentem usque ad ipsa cubilia persequuntur: aut si liberior alicujus volatus afsulserit, totis omnes videas adsurgere alis, concrepare pennis, emicare plausu; ut casto pudicitiæ choro cingant volantem, donec albenti delectata comitatu, in plagas pudoris & indaginem castitatis, [f] domus patriæ oblita, succedat.

CA-

[a] Omnes edit. cum mss. uno vel altero, *Certe laceræ vulneribus aures, & depressæ onere misera cervices non sunt allevamenta pœnarum, sed* &c. Mss. non pauci, *Carnes laceras vulneribus, aures & depressæ onera cervicis miserare. Non sunt* &c. Reliqui demum melius, ut in textu. Porro si totum hunc locum libeat cum iis quæ in eamdem materiam leguntur apud Clem. Alex. lib. 2. Pædagogi sui, cap. 12. & Tertull. *De Cultu femin.* cap. 6. componere; haud ægre animadvertes Ambrosio priscos hosce Patres nequaquam fuisse incognitos.

[b] Ita mss. magno numero: nonnulli tamen & edit. *Si cervix premitur, si gravatur incessus, nil pretium* &c.

[c] *De Bononiensi veniunt*, in mss. prope omnibus desideratur.

[d] Edit. *Si hominem amarent*; mss. *vellent amare*. Qua autem ratione locus hic cum alio ex lib. 1. *De Abraham*, cap. 9. conciliandus sit, infra explicabitur in epistola ad Sisinnium.

* Designatur hoc loco Tyrannis non Firmi, ut quidam volunt, cum ille a comite Theodosio Theodosii Magni parente an. 373. victus fuerit: sed Gildonis, qui licet in Firmum fratrem pugnasset pro Romanis, eo tamen exstincto, Africam ipsemet oppressit, ac Donatistarum atrociter catholicos divexantium partes adjuvit. Quod autem ad Legem quæ hoc anno data habetur in Cod. Theod. & qua baptismatis iteratio prohibetur; ea cum destinata fuerit Flaviano Africæ Vicario, qui & ipse hac eadem hæresi erat infectus, non credenda est Ecclesiæ peperisse quidquam auxilii. Videsis August. lib. 2. contra Petil. cap. 83. & epist. in nova edit. 87. num. 8. Item Amm. Marcell. lib. 28. & Claudianum *De bello Gildon.*

* Id est, masculino, quia feminas sine virorum contubernio degere tunc rarum erat.

[e] Omnes edit. & mss. duo, *investigandæ virginitatis*: alii aliquot, *investigandæ virgines*: reliqui majori numero, ut in textu.

[f] Sic mss. omnes: edit. vero, *domus patriæque oblita*.

CAPUT XI.

Ut optabile sit virgini favere parentes suos, eam tamen laude majori dignam esse, quam iis reluctantibus divinus amor ad hoc propositum instigaverit. Non timendam igitur nec vim parentum nec patrimonii jacturam; quod memorabili nobilis ac piæ virginis facto confirmatur.

62. Bonum itaque si virgini studia parentum quasi flabra pudoris adspirent: sed illud gloriosius, si teneræ ignis ætatis etiam sine veteribus nutrimentis sponte se rapiat in fomitem castitatis. Dotem negabunt parentes: sed habes divitem sponsum cujus contenta thesauro, patriæ successionis emolumenta non quæras. Quanto dotalibus præstat compendiis casta paupertas?

63. Et tamen quam audistis aliquando propter studium integritatis, legitimæ factam successionis extorrem? Contradicunt parentes: sed volunt vinci. Resistunt primo, quia credere timent: indignantur frequenter, ut discas vincere: abdicationem minantur, ut tentent si potes damnum sæculi non timere: quæsitis blandiuntur illecebris, ut videant si variarum mollire te non queat blanditia voluptatum. Exerceris, virgo, dum cogeris. Et hæc tibi prima certamina, anxia parentum vota proponunt. Vince prius, puella, pietatem. Si vincis domum, vincis sæculum.

64. [a] Sed esto maneant vos damna patrimonii: nonne caducarum & fragilium facultatum futura cæli regna compensant? Quamquam si verbis cælestibus credimus, (*Matth. 19.*) nemo est qui reliquerit domum, aut parentes, aut fratres, aut uxorem, aut filios, propter regnum Dei, & non recipiat septies tantum in hoc tempore: in sæculo autem venturo vitam æternam possidebit. Crede fidem tuam Deo: quæ homini pecuniam credis, fœnerare Christo. Bonus depositæ spei custos multiplicatis fidei tuæ talentum solvit usuris. Non fallit veritas, non circumscribit justitia, non decipit virtus. Quod si non creditis oraculo, vel exemplis credite.

65. Memoriæ nostræ puella dudum nobilis in sæculo, nunc nobilior Deo, cum urgeretur ad nuptias a parentibus & propinquis, ad sacrosanctum altare confugit. Quo enim melius virgo, quam ubi sacrificium virginitatis offertur? Ne is quidem finis audaciæ. Stabat ad aram Dei pudoris hostia, victima castitatis: nunc capiti dexteram sacerdotis imponens, precem poscens, nunc justæ impatiens moræ, ac summum altari subjecta verticem. [b] Num melius, inquit, maforte me quam altare velabit, quod sanctificat ipsa velamina? Plus talis decet flammeus, in quo caput omnium Christus quotidie consecratur. Quid agitis vos propinqui? quid exquirendis adhuc nuptiis sollicitatis animum? Jam dudum provisas habeo. Sponsum offertis? Meliorem reperi. Quaslibet exaggerate divitias, jactate nobilitatem, prædicate potentiam: habeo eum cui nemo se comparet, divitem mundo, potentem imperio, nobilem cælo. Si talem habetis, non refuto optionem: si non reperitis, non providetis mihi, parentes, sed invidetis.

66. Silentibus ceteris, unus abruptius: Quid si, inquit, pater tuus viveret, innuptam te manere pateretur? Tum illa majori religione, moderatiore pietate: Et ideo fortasse defecit, [c] ne quis impedimentum possit adferre. Quod ille responsum de patre, de se oraculum, maturo sui probavit exitio. Ita ceteri eadem sibi quisque metuentes, favere cœperunt, qui impedire quærebant: nec dispendium debitarum adtulit virginitas facultatum, sed etiam emolumentum integritatis accepit. Habetis, puellæ, devotionis præmium: parentes, cavere offensionis exemplum.

a Edit. Rom. sola, *Sed quid refert te an tuos maneant damna patrimonii?* Et infra, *& non recipiat multo plura ...... vitam æternam. Crede* &c.

b Amerb. atque Eras. *Num melius, inquit, quam altare velabit*: Gill. & Rom. *Num melius, inquit, mater tu me, quam altare velabit*: optime vero cuncti mss. *Num melius, inquit, maforte* &c. Dicebatur autem maforte seu mavorte, ut Cassianus lib. 1. cap. 7. velum quoddam quo virginis in consecratione sua caput operiebatur, non secus ac flammeum sive flammeus quo puellæ, dum matrimonio copulabantur, faciem obnubebant, unde nubere nuptiæque deducuntur. Attamen nonnumquam etiam flammeum de velo dicitur virgineo, ut hoc ipso loco, quod infra videre erit pluribus locis.

c Rom. edit. cum paucis mss. *ne quod impedimentum posset afferre.*

LIBER SECUNDUS.

CAPUT I.

Ambrosius hoc libro virginum mores instituendos esse cum agnosceret, cur exemplorum viam sibi proposuerit, docet: inde præsumtionis invidia abs se quam modestissime derivata, cur scripto potius quam voce id aggressus sit, monet.

1. SUPERIORE libro quantum virginitatis munus sit, [a] voluimus (non enim potuimus) explicare; ut per se cælestis gratia muneris invitet legentem. Secundo libro virginem institui decet, & tamquam competentium præceptorum magisteriis erudiri.

2. Sed quoniam [b] nos infirmi ad monendum sumus, & impares ad docendum (debet enim is qui docet supra eum qui docetur excellere) ne vel susceptum deseruisse munus, vel nobis adrogasse amplius videremur, exemplis potius quam præceptis putavimus imbuendam: licet amplius proficiatur exemplo; quoniam nec difficile quod jam factum est æstimatur, & utile quod probatum, & religiosum quod hereditario quodam paternæ virtutis usu in nos est successione transfusum.

3. Quod si quis nos præsumtionis arguit, arguat potius sedulitatis; quia rogantibus virginibus ne hoc quidem putavi negandum. Malui enim me in periculum deduci pudoris, quam non obsequi voluntati earum, quarum studiis etiam Deus noster placido se indulget adsensu.

4. Sed neque præsumtio notari potest, quoniam cum haberent unde discerent, affectum potius quam magisterium quæsiverunt meum: [c] & excusari sedulitas; quoniam cum haberent auctoritatem martyris ad observantiam disciplinæ, non superfluum judicavi, si nostri sermonis blanditiam derivarem ad professionis illecebram. Ille docere facilis, qui severo vitia coercet affectu: nos qui docere non possumus, blandiamur.

5. Et quoniam pleræque absentes nostri desiderabant sermonis usum, volumen hoc condidi: quo profectæ ad se vocis meæ munus tenentes, deesse non crederent, quem tenerent. Sed proposita prosequamur.

CAPUT II.

Virginibus exemplum Mariæ proponitur, cujus variæ virtutes enumerantur, castitas, humilitas, vitæ asperitas, secessus amor; quæ quidem virtus ubi testimonio evangelico probata est, inde etiam ejus pietas erga propinquas, discendi sedulitas, atque adeundi templi studium commendatur. Narratur denique quemadmodum illa tot muneribus exornata, innumeris virginibus obviam ventura sit, nec sine magnifico triumpho ad thalamum Sponsi, & cælestia altaria quibus ob castitatem similes fuere, deductura.

6. SIt igitur vobis tamquam in imagine descripta [d] virginitas vita Mariæ, de qua velut speculo refulgeat species castitatis & forma virtutis. Hinc sumatis licet exempla vivendi, ubi tamquam in exemplari magisteria expressa probitatis, quid corrigere, [e] quid effingere, quid tenere debeatis, ostendunt.

7. Primus discendi ardor nobilitas est magistri. Quid nobilius Dei matre? quid splendidius ea, quam Splendor elegit? quid castius ea quæ corpus sine corporis contagione generavit? Nam de ceteris ejus virtutibus quid loquar? Virgo erat non solum corpore, sed etiam mente, quæ nullo doli ambitu sincerum adulteraret affectum: corde humilis, verbis gravis, animi prudens, loquendi parcior, legendi studiosior: non in incerto divitiarum, sed in prece pauperum spem reponens: inten-

S. Aug. li. 4. de doct. Christ. c. 21

a Omnes edit. *evolvimus, non enim potuimus*: omnes mss. *voluimus*, &c. Optime, ut sensus per se satis declarat.

b Edit. nonnullæ Parif. *infirmi ad movendum*. Haud inscite quidem, si aliquo edit. aliarum vel mss. præsidio niterentur.

c Omnes edit. *& excusari sedulitas non potest*; nullo vel contrario sensu, tollenda enim omnino negatio: sed deest etiam verbum in mss. quod subintelligendum relinquitur. Iterum vero ubi legitur in vet. edit. ac mss. aliquot, *auctoritatem matris*, & in edit. Rom. mss. aliis habetur, *auctoritatem martyris*: denique pro *derivarem*, quod est in omnibus edit. ac mss. nonnullis; alii plures concinnius exhibent, *derivarem*.

d Ita mss. plures, ac potiores: alii autem, & omnes edit. *virginitas, vitaque beatæ Mariæ, de qua velut in speculo refulget species castitatis*, &c.

e Omnes edit. *quid effugere*: mss. vero partim, *quid diffingere*, partim, *quid effingere*. Et hoc commodius; est effingere idem atque imitatione exprimere.

intenta operi, verecunda sermone, arbitrum mentis solita non hominem, sed Deum quærere: nullum lædere, bene velle omnibus, adsurgere majoribus natu, æqualibus non invidere, fugere jactantiam, rationem sequi, amare virtutem. Quando ista vel vultu læsit parentes? quando dissensit a propinquis? quando fastidivit humilem? quando derisit debilem? quando vitavit inopem; eos solos solita cœtus virorum invisere, quos misericordia non erubesceret, neque præteriret verecundia? Nihil torvum in oculis, nihil in verbis procax, nihil in actu inverecundum: non gestus fractior, non incessus solutior, non vox petulantior; ut ipsa corporis species simulacrum fuerit mentis, figura probitatis. Bona quippe domus in ipso vestibulo debet agnosci, ac primo prætendat ingressu nihil intus latere tenebrarum; ut mens nostra nullis repagulis corporalibus impedita, tamquam lucernæ lux intus posita foris luceat.

8. Quid ego exsequar ciborum parcimoniam, officiorum redundantiam: alterum ultra naturam superfuisse, alterum pene ipsi naturæ defuisse: illic nulla intermissa tempora, hic congeminatos jejunio dies? Et siquando reficiendi successisset voluntas, cibus plerumque obvius, qui mortem arceret, non delicias ministraret. Dormire non prius cupiditas quam necessitas fuit; & tamen cum quiesceret corpus, vigilaret animus: qui frequenter in somnis aut lecta repetit, aut somno interrupta continuat, aut disposita gerit, aut gerenda prænuntiat.

9. Prodire domo nescia, nisi cum ad Ecclesiam conveniret, & hoc ipsum cum parentibus, aut propinquis. Domestico operosa secreto, forensi stipata comitatu; nullo meliore tamen sui custode quam se ipsa: quæ incessu affatuque venerabilis, non tam vestigium pedis tolleret, quam gradum virtutis attolleret. Ut tamen alios habeat virgo membrorum custodes suorum, morum autem suorum se habeat ipsa custodem: plures erunt de quibus discat, si ipsa se doceat, quæ virtutes magistras habet; quia quidquid egerit, disciplina est. Sic Maria intendebat omnibus, quasi a pluribus moneretur: sic omnia implebat virtutis officia, ut non tam disceret, quam doceret.

10. Talem hanc Evangelista monstravit, talem Angelus reperit, talem Spiritus sanctus elegit. Quid enim in singulis morer, ut eam parentes dilexerint, extranei prædicaverint, quæ digna fuit ex qua Dei Filius nasceretur? Hæc ad ipsos ingressus Angeli inventa domi in penetralibus, sine comite, ne quis intentionem abrumperet, ne quis obstreperet; neque enim comites feminas desiderabat, quæ bonas cogitationes comites habebat. Quin etiam tum sibi minus sola videbatur, cum sola esset. Nam quemadmodum sola, cui tot libri adessent; tot Archangeli, tot prophetæ?

Luc. 1. 27.

11. Denique & Gabriel eam ubi revisere solebat, invenit: & Angelum Maria [a] quasi virum specie mota trepidavit, quasi non incognitum audito nomine recognovit. Ita peregrinata est in viro, quæ non est peregrinata in Angelo; ut agnoscas aures religiosas, oculos verecundos. Denique salutata obmutuit, & appellata respondit: sed quæ primo [b] turbaverat affectum, postea promisit obsequium.

Ibidem 28. & seq.

12. Quam vero religiosa in propinquas fuerit, scriptura divina significat. Nam & humilior facta est, ubi se a Deo cognovit electam, & statim ad cognatam suam in montana processit: non utique ut exemplo crederet, quæ jam crediderat oraculo: *Beata* enim, inquit, *quæ credidisti*. Et tribus cum ea mensibus mansit. Tanti autem intervallo temporis non fides quæritur, sed pietas exhibetur. Et hoc posteaquam in utero parentis exsiliens puer matrem Domini salutavit, prius compos devotionis, quam naturæ.

Ibidem 45.

Ibidem 56.

13. Inde tot sequentibus signis, cum sterilis pareret, virgo conciperet, loqueretur mutus, adoraret Magnus, exspectaret Symeon, sidera nuntiarent, Maria mobilis ad introitum, immobilis ad miraculum: *Conservabat*, inquit, *hæc omnia in corde suo*. Quamvis mater Domini, discere tamen præcepta Domini desiderabat: & quæ Deum genuerat, Deum tamen scire cupiebat.

Luc. 2. 19.

14. Quid, quod annis quoque omnibus ibat in Hierusalem solemni die paschæ, & ibat cum Joseph? Ubique in virgine comes singularum virtutum est pudor. Hic individuus debet esse virginitati, sine quo non potest esse virginitas. Nec ad templum igitur Maria sine pudoris sui custode processit.

Ibidem 41.

15. Hæc est imago virginitatis. Talis enim fuit Maria, ut ejus unius vita omnium sit disciplina. Si igitur auctor non displicet, opus probemus; ut quæcumque sibi ejus exoptat præmium, imitetur exemplum. Quantæ in una virgine species virtutum emicant? Secretum verecundiæ, vexillum fidei, devotionis obsequium: virgo intra domum, comes ad ministerium, mater ad templum.

16. O quantis illa virginibus occurret, quan-

a Mss. magno numero, *quasi virum specie mutata*: nonnulli tamen & edit. *quasi virum* (edit. *viri*) *specie mota*: quod magis placet.

b Omnes edit. *titubaverat adspectu*; omnes mss. *turbaverat affectum*.

quantas complexa ad Dominum trahet, dicens: Hæc thorum filii mei, hæc thalamos nuptiales immaculato servavit pudore. Quemadmodum eas ipse Dominus commendabit Patri; nimirum illud repetens suum: *Joan. 17. 24.* Pater sancte, istæ sunt quas custodivi tibi, in quibus Filius hominis caput reclinans quievit; peto ut ubi ego sum, & ipsæ sint mecum. Sed si non solis sibi debent prodesse, quæ non solis vixerunt sibi: hæc parentes, hæc redimat fratres. *Ibidem 25.* Pater juste, mundus me non cognovit, istæ autem me cognoverunt, & mundum cognoscere noluerunt.

17. a Quæ pompa illa, quanta Angelorum lætitia plaudentium, quod habitare mereatur in cælo, quæ cælesti vita vixit in sæculo? *Exod. 15. 20.* Tunc etiam Maria tympanum sumens, choros virginales excitabit cantantes Domino, quod per mare sæculi sine sæcularibus fluctibus transierunt. Tunc unaquæque exsultabit dicens: *Psal. 42. 4.* *Et introibo ad altare Dei mei, & ad Deum qui lætificat juventutem meam.* *Psal. 49. 14.* Immolo Deo sacrificium laudis, & reddo Altissimo vota mea.

18. Neque enim dubitaverim vobis patere altaria Dei, quarum mentes altaria confidenter dixerim, in quibus quotidie pro redemtione corporis Christus immolatur. Nam si corpus virginis Dei templum est, animus quid est, qui tamquam membrorum cineribus exagitatis, sacerdotis æterni redopertus manu, vaporem divini ignis exhalat? Beatæ virgines, quæ tam immortali spiratis gratia, ut horti floribus, ut templa religione, ut altaria sacerdote!

CAPUT III.

Ut Maria vitæ informandæ, sic Thecla mortis obeundæ exemplar dicitur. Hanc a bestiis ad quas damnata fuerat, non solum nihil passam, sed e contrario cultam & adoratam esse. At ne quas superiora exempla deterreant, recentius quoddam narrandum proponitur.

19. Ergo sancta Maria disciplinam vitæ informet, Thecla doceat immolari: quæ copulam fugiens nuptialem, & sponsi furore damnata, naturam etiam bestiarum virginitatis veneratione mutavit. Namque parata ad feras, cum adspectus quoque declinaret virorum, ac vitalia ipsa sævo offerret leoni, fecit ut qui impudicos detulerant oculos, pudicos referrent.

20. Cernere erat lingentem pedes bestiam cubitare humi, muto testificantem sono quod sacrum virginis corpus violare non posset. Ergo adorabat prædam suam bestia: & propriæ oblita naturæ, naturam induerat quam homines amiserant. Videres quadam naturæ transfusione homines feritatem indutos, sævitiam imperare bestiæ: bestiam exosculantem pedes virginis, docere quid homines deberent. Tantum habet virginitas admirationis, ut eam etiam leones mirentur. Non impastos cibus flexit, non citatos impetus rapuit, non stimulatos ira exasperavit, non usus decepit adsuetos, non feros natura possedit. Docuerunt religionem, dum adorant * martyrem: docuerunt etiam castitatem, dum virgini nihil aliud nisi plantas exosculantur, demersis in terram oculis, tamquam verecundantibus, ne mas aliquis vel bestia virginem nudam videret.

21. Dicet aliquis: Cur exemplum adtulisti Mariæ, quasi reperiri queat matrem Domini quæ possit imitari? Cur etiam Theclæ, quam gentium Doctor instituit? Da hujuscemodi doctorem, si discipulam requiris. Hujuscemodi recens vobis exemplum profero, ut intelligatis Apostolum non unius esse doctorem, sed omnium.

CAPUT IV.

Antiochena virgo, cum sacrificare idolis recusaret, ad lupanar damnata, inde militis Christiani opera, mutatis inter se vestibus, sine ullo pudoris damno evadit; at cum ille propterea duceretur ad supplicium, hæc e vestigio rediens, constanter de palma cum eodem contendit, qua tandem uterque donati sunt.

22. Antiochiæ nuper virgo quædam fuit b fugitans publici visus: sed quo magis virorum evitabat oculos, eo amplius incendebat. Pulcritudo enim audita

a Ita vet. edit. ac mss. paucis exceptis, ubi pro *Quæ pompa illa*, habetur, *Quæ bona illa*; non satis recte: Gill. autem ac Rom. edit. post voces, *Quæ pompa illa*, sine sponte ullo subjungunt, *quæ gratia*.

* Martyrem vocat beatam Theclam, quod ea tormenta pro fide pertulerit, quæ natura sua mortem inferre debuerant; quamquam verisimilius putetur eam divinitus ab ipsis liberatam tranquille exspirasse. Vide Baron. in Appendice ad tom. 10.

b Mss. aliquot, *fugitans publici usus adspectum* &c. alii, & edit. ut in textu, nisi quod edit. præferunt, *evitabat adspectum*, ubi omnes mss. *evitabat oculos*. Multi porro in ea fuere opinione virginem, de qua hic agitur, eamdem esse ac Theodoram illam Alexandrinam, quam a simili supplicio Didymi christiani militis ope liberatam fuisse Martyrologium antehac Bedæ Venerabilis nomine pervulgatum refert. Hoc in errorem non tantum Molanum, Surium, aliosque complures induxerat, sed etiam ipsummet Baronium, qui proinde quod apud Ambrosium eventus ille *Antiochiæ* contigisse legitur, scriptorum imperitiæ tribuendum in Notis ad Martyr. 4. Kal. Maii scribit. Verum idem Cardinalis sententiam suam in Annal. ad an. 309. revocavit, hoc potissimum argumento ductus, quod in citatis Martyrologiis passus cum Theodora Didymus non legatur. Alia duo proponunt Bollandi continuatores, nempe quod hæc virgo scribatur *nuper* in vivis fuisse, quodque ejus cum liberatore suo dialogus in quibusdam Theodoræ Actis non legatur. Sed responderi potest ad primum, eam comparatione quidem Theclæ quæ temporibus degebat apostolicis, *nuper* vixisse: ad secundum vero, colloquium illud non nisi brevitatis causa fuisse prætermissum. At quod illi putant esse aliquod in Ambrosii narratione quod ipse ex Actis proconsularibus, ut vocant, transtulerit, multo nobis verisimilius fuerit, illud ipsum ex Ambrosio in Acta illa translatum esse. Quænam igitur censenda est virgo illa Ambrosiana? Illud vero definire neque expeditum credimus, neque adeo necessarium.

dita nec visa plus desideratur, duobus stimulis cupiditatum, amoris & cognitionis: dum & nihil occurrit quod minus placeat, & plus putatur esse quod placeat; quod non judex oculus explorat, sed animus amator exoptat. Itaque sancta virgo, ne diutius [a] alerentur potiendi spe cupiditates, integritatem pudoris professa, sic restinxit improborum faces, ut non jam amaretur, sed proderetur.

23. Ecce persecutio. Puella fugere nescia, certe pavida, ne incideret insidiatores pudoris, animum ad virtutem paravit: tam religiosa, ut mortem non timeret: tam pudica, ut exspectaret. Venit coronæ dies. Maxima omnium exspectatio. Producitur puella, duplex professa certamen, & castitatis, & religionis. Sed ubi viderunt constantiam professionis, metum pudoris, paratam ad cruciatus, erubescentem ad adspectus, excogitare cœperunt quemadmodum [b] specie castitatis religionem tollerent; ut cum id abstulissent quod erat amplius, etiam id eriperent quod reliquerant. Aut sacrificare virginem, aut lupanari prostitui jubent. Quomodo deos suos colunt, qui sic vindicant: aut quemadmodum ipsi vivunt, qui ita judicant?

24. Hic puella, non quod de religione ambigeret; sed de pudore trepidaret, ipsa secum: Quid agimus? Hodie aut martyr, aut virgo: altera in nobis invidetur corona. Sed nec virginis nomen agnoscitur, ubi virginitatis auctor negatur. Nam quemadmodum virgo, si meretricem colas: quemadmodum virgo, si adulteros diligas: quemadmodum virgo, si amorem petas? TOLERABILIUS est mentem virginem, quam carnem habere. Utrumque bonum, si liceat: si non liceat, saltem non homini castæ, sed Deo simus. Et Rahab meretrix fuit, sed postquam Deo credidit, salutem invenit. Et Judith se, ut adultero placeret, ornavit; quæ tamen quia hoc religione, non amore faciebat, nemo eam adulteram judicavit. Bene successit exemplum? Nam si illa quæ se commisit religioni, & pudorem servavit & patriam, fortassis & nos servando religionem, servabimus etiam castitatem. Quod si Judith pudicitiam religioni præferre voluisset, perdita patria, etiam pudicitiam perdidisset.

22.q.5.cap. Tolerabilius.

Josue 2. 9. & seq.

Judic. 9. 2. & seq.

25. Itaque talibus informata exemplis, simul animo tenens verba Domini, quibus ait: *Quicumque perdiderit animam suam propter me, inveniet eam*; flevit, tacuit, ne eam vel loquentem adulter audiret: nec pudoris elegit injuriam, sed Christi recusavit. Æstimate utrum adulterare potuerit corpus, quæ nec vocem adulteravit.

Matt. 10. 39.

26. Jamdudum verecundatur oratio mea, & quasi adire gestorum seriem criminosam atque explanare formidat. Claudite aurem, virgines. Ducitur puella Dei ad lupanar. Sed aperite aurem, virgines. Christi virgo prostitui potest, adulterari non potest. Ubicumque virgo Dei est, templum Dei est: nec lupanaria infamant castitatem, sed castitas etiam loci abolet infamiam.

27. Fit ingens petulantium concursus ad fornicem. Discite martyrum miracula, sanctæ virgines, dediscite locorum vocabula. Clauditur intus columba, strepunt accipitres foris: certant singuli, quis prædam primus invadat. At illa manibus ad cælum levatis, quasi ad domum venisset orationis, non ad libidinis diversorium: Christe, inquit, [c] qui domuisti Danieli virgini feros leones, potes etiam domare hominum feras mentes. Chaldæis roravit ignis, Judæis se unda suspendit, misericordia tua non natura sua. Susanna ad supplicium genu fixit, & de adulteris triumphavit: aruit dextera quæ templi tui dona violavit, nunc templum ipsum adtrectatur tuum, ne patiaris incestum sacrilegii, qui non passus es furtum. Benedicatur & nunc nomen tuum; ut quæ ad adulterium veni, virgo discedam.

Dan. 14. 39. Ibid. 3. 50. Exod. 14. 21.

Dan. 13. 42. 3. Reg. 13. 4.

28. Vix compleverat precem, & ecce vir militis specie terribilis irrupit. Quemadmodum eum virgo tremuit, cui populus tremens cessit? Sed non illa immemor lectionis: Et Daniel, inquit, supplicium Susannæ spectaturus advenerat: & quam populus damnavit, unus absolvit. Potest & in hoc lupi habitu ovis latere. Habet & Christus milites suos, qui etiam legiones habet. Aut fortasse percussor intravit. Ne vereare, anima, talis solet martyres facere. O virgo, fides tua te salvam fecit.

Dan. 13. 45. & seq.

Matth. 26. 53.

29. Cui miles: Ne quæso paveas, soror. Frater huc veni salvare animam, non perdere. Serva me, ut ipsa serveris. Quasi adulter ingressus, si vis, martyr egrediar. Vestimenta mutemus, conveniunt mihi tua, & mea tibi: sed utraque Christo. Tua vestis me verum militem faciet, mea te virginem. Bene tu vestieris, ego [d] melius exuar, ut me persecutor agnoscat. Sume habitum, qui abscondat feminam: trade, qui consecret martyrem. Induere chlamydem quæ occultet membra vir-

a Edit. omnes, *alerentur potienda spe cupiditatis*: mss. fere ad unum ut in corpore.

b Mss. complures, *speciem castitatis tollerent*: unus, *speciem castitatis, religionemque tollerent*: elegantius tamen alii, & edit. *specie castitatis* &c. Sperabant enim illam dolis potius sacrificaturam, quam ut ad prostitutionem duceretur, passuram esse.

c Non pauci mss. *qui domuisti virgini*. Haud male quidem, si referatur ad Theclam virginem, de qua supra.

d Mss. aliquot, *melius exuar, ut absconderis*; *ne me persecutor agnoscat*. Et infra, *Sume pallium, quod tegat* &c.

virginis, servetque pudorem. Sume pileum quod tegat crines, abscondat ora. Solent erubescere qui lupanar intraverint. Sane cum egressa fueris, ne respicias retro, memor uxoris Lot quæ naturam suam, quia impudicos licet castis oculis respexit, amisit. Nec vereare ne quid pereat sacrificio. Ego pro te hostiam Deo reddo, tu pro me militem Christo. Habes bonam militiam castitatis, quæ stipendiis militat sempiternis: loricam justitiæ, quæ spiritali munimine corpus includat: scutum fidei, quo vulnus repellas: galeam salutis; ibi enim est præsidium nostræ salutis, ubi Christus: quoniam mulieris caput vir, virginis Christus.

Gen. 19. 26.

30. Et inter hæc verba chlamydem exuit. Suspectus tamen adhuc habitus & persecutoris & adulteri. Virgo cervicem, chlamydem miles offerre. Quæ pompa illa, quæ gratia, cum in lupanari de martyrio certarent? Addantur personæ, miles & virgo, hoc est, dissimiles inter se natura, sed Dei miseratione consimiles; ut compleatur oraculum: *Tunc lupi & agni simul pascentur*. Ecce agna & lupus non solum pascuntur simul, sed etiam immolantur. Quid plura? Mutato habitu, evolat puella de laqueo, jam non suis alis, ut pote quæ spiritalibus ferebatur: & (quod nulla umquam viderunt sæcula) egreditur de lupanari virgo, sed Christi.

Esai. 65. 25.

31. At illi qui videbant oculis, [s] & non videbant, ceu raptores ad agnam, ceu lupi fremere ad prædam. Unus qui erat immodestior, introivit. Sed ubi hausit oculis rei textum: Quid hoc, inquit, est? Puella ingressa est, vir videtur. Ecce non fabulosum illud * cerva pro virgine, sed quod verum est, miles ex virgine. At etiam audieram & non credideram, quod aquam Christus in vinum convertit: jam mutare cœpit & sexus. Recedamus hinc, dum adhuc qui fuimus, sumus. Numquid & ipse mutatus sum, qui aliud cerno, quam credo? Ad lupanar veni, cerno * vadimonium: & tamen mutatus egrediar, pudicus exibo, qui adulter intravi.

Joan. 2. 9.

32. Indicio rei, quia debebatur tanto corona victori, damnatus est pro virgine, qui pro virgine comprehensus est. Ita de lupanari non solum virgo, sed etiam martyres exierunt. Fertur puella ad locum supplicii cucurrisse, certasse ambos de nece, cum ille diceret: Ego sum jussus occidi, te absolvit sententia, quando me tenuit. At illa clamare cœpit: Non ego te mortis vadem elegi, [b] sed prædem pudoris optavi. Si pudor quæritur, manet sexus: si sanguis exposcitur, fidejussorem non desidero, habeo unde dissolvam. In me lata ista sententia, quæ pro me lata est. Certe si pecuniæ te fidejussorem dedissem, & absente me, judex tuum censum fœneratori adjudicasset; eadem me sententia convenires, meo patrimonio solverem tuos nexus. Si recusarem, quis me indignam indigna morte censeret? Quanto major est capitis hujus usura? Moriar innocens, ne moriar nocens. Nihil hic medium est: hodie aut rea ero tui sanguinis, aut martyr mei. Si cito redii, quis me audet excludere? Si moram feci, quis audet absolvere? Plus legibus debeo, rea non solum fugæ meæ, sed etiam cædis alienæ. Sufficiunt membra morti, quæ non sufficiebant injuriæ. Est in virgine vulneri locus, qui non erat contumeliæ. Ego opprobrium declinavi, non martyrium. Tibi cessi vestem, non professionem mutavi. Quod si mihi præripis mortem, non redemisti me, sed circumvenisti. Cave, quæso, ne contendas, cave ne contradicere audeas. Noli eripere beneficium, quod dedisti. Dum mihi hanc sententiam negas, illam restituis superiorem. Sententia enim sententia superiore mutatur. Si posterior me non tenet, tenet superior. Possumus uterque satisfacere sententiæ, si me prius patiaris occidi. In te non habent aliam quam exerceant, pœnam: in virgine obnoxius pudor est. Itaque gloriosior eris, si videaris de adultera martyrem fecisse, quam de martyre adulteram reddidisse.

33. Quid exspectatis? Duo contenderunt, & ambo vicerunt: nec divisa est corona, sed addita. Ita sancti martyres invicem sibi beneficia conferentes, altera principium martyrio dedit, alter effectum.

CAPUT V.

Amicorum duorum e secta Pythagorea memorabile factum cum laude recensetur; superiori tamen ostenditur esse postponendum: ubi etiam de Dionysii in spoliandis idolis irrisione, nec non de deorum in tolerandis illius sacrilegiis infirmitate disseritur, posita ex adverso quam Deus olim cepit de Hieroboam, severa ultione.

34. At etiam philosophorum gymnasia * Damonem & Pythiam Pytha-

---

[s] Ita mss. omnes, nisi quod duo exhibent, *fremere*: Rom. vero edit. post voces, *& non videbant*, sola subjungit, *corde*, at cum aliis particulam *ceu* detrahit ante vocem *lupi*.

* Cervam intellige in sacrificio pro Iphigenia virgine Agamemnonis regis filia suppositam: de qua Dictys Cret. lib. 1. Eurip. in *Iphigenia in Aulide*. Ovid. lib. 12. Metam. & alii.

* Vadimonium proprie est promissio sistendi se ad constitutum diem coram judicibus, at dicitur hoc loco vadimonium quod se quasi vadem miles pro virgine constituerit.

[b] Mss. aliquot, *sed prædem pudoris expavi*. Plures vero ubi omnes edit. cum paucis aliis mss. *manet nexus*, præferunt elegantius, *manet sexus*.

* De hoc amicorum pari agitur apud Cic. lib. 3. Offic. loco jam a nobis citato, atque alibi; nec non apud Val. Max. lib. 4. c. 7. & alios.

Pythagoreos in cælum ferunt, quorum unus cum esset morti adjudicatus, commendandorum suorum tempus poposcit; tyrannus autem astutissimus, quod reperiri non posse existimaret, petivit ut sponsorem daret, qui pro se feriretur, si ipse faceret moram. Quid de duobus præclarius, nescio. Utrumque præclarum. Alter mortis vadem invenit, alter se obtulit. Itaque dum reus moram supplicio faceret, fidejussor vultu sereno mortem non recusavit. Cum duceretur, amicus revertitur, cervicem substituit, colla subjecit. Tunc admiratus tyrannus cariorem philosophis amicitiam quam vitam fuisse; petivit ut ipse ab his quos damnaverat, in amicitiam reciperetur. a Tantam virtutis esse gratiam, ut & tyrannum inclinaret.

35. Digna laude, sed minora nostris. Nam illic ambo viri, hic una virgo, quæ primo etiam sexum vinceret: illi amici, isti incogniti: illi tyranno uni se obtulerunt, isti tyrannis pluribus, hoc etiam crudelioribus, quod ille pepercit, isti occiderunt: inter illos in uno obnoxia necessitas, in his amborum voluntas libera. Hoc quoque isti prudentiores, quod illis studii sui finis amicitiæ gratia, istis corona martyrii; illi enim certaverunt hominibus, isti Deo.

36. Et quoniam rei istius fecimus mentionem, par est contexere quid de diis suis senserit, quo magis infirmos judicetis, quos irrident sui. Namque is eum venisset in templum Jovis, * amictum aureum quo operiebatur simulacrum ejus, detrahi jussit, imponi laneum, dicens aurum hyeme frigidum, æstate onerosum esse. Sic deum irrisit suum, ut nec onus ferre posse, nec frigus putaret. Idem cum Æsculapii barbam vidisset auream, tolli imperavit, incongruum esse appellans ut filius barbam haberet, b patre non habente. Idem simulacris tenentibus aureas pateras ademit, allegans accipere se debere, quod dii darent: Quoniam hæc sunt vota, inquit, hominum, ut a diis quæ bona sunt, adipiscantur: nihil autem auro melius: quod tamen si malum est, habete deos non debere: si bonum est, habere magis homines debere, qui uti scirent.

37. Ita ludibrio habiti sunt, ut neque Jupiter vestem suam defendere potuerit, nec barbam Æsculapius, nec Apollo pubescere adhuc cœperit, neque omnes qui dicuntur dii, retrahere potuerint pateras quas tenebant: non tam furti reatum timentes, quam sensum non habentes. Quis igitur eos colat, qui nec defendere se quasi dii, nec abscondere quasi homines possunt?

38. At in templo Dei nostri cum Hieroboam rex sceleratissimus dona quæ pater ejus posuerat, auferret, ac super sanctum altare libaret idolis; nonne dextera ejus quam tetendit, aruit, nec sua ei quæ invocabat, idola profuerunt? Deinde conversus ad Dominum, rogavit veniam, statimque manus ejus quæ aruerat sacrilegio, sanata est religione. Tam maturum in uno & misericordiæ divinæ & indignationis exemplum exstitit, ut sacrificanti subito dextera adimeretur, pœnitenti venia daretur. *3. Reg. 13. 2. & seq.*

CAPUT VI.

Libri secundi conclusio, qua testatur Auctor modestissimus, si quid hactenus boni scripserit, id totum in virginum merita referendum: sui autem officii fuisse adseverat, antequam severiora traderet præcepta, earum animos orationis atque exemplorum suavitate mulcere; quod & humano usu, & divinorum codicum auctoritate demonstrat.

39. HÆc ego vobis, sanctæ virgines, nondum triennalis sacerdos munuscula paravi, licet usu indoctus, sed vestris edoctus moribus. Quantus etenim adolescere usus potuit tam parva initiatæ religionis ætate? Si quos hic flores cernitis, de vestræ vitæ collectos legite sinu. Non sunt hæc præcepta virginibus, sed de virginibus exempla. Vestræ virtutis effigiem nostra depinxit oratio, vestræ gravitatis imaginem quasi in speculo quodam sermonis istius cernitis refulgere. Vos si quam nostro gratiam inhalastis ingenio, vestrum est quidquid iste redolet liber. Et quoniam quot homines, tot sententiæ: si quid defæcatum est in sermone nostro, omnes legant; si quid decoctum, maturiores probent: si quid modestum, pectoribus inhæreat, genas pingat: si quid florulentum, ætas florulenta non improbet.

40. Debuimus sponsæ excitare amorem; scriptum est enim: *Diliges dominum Deum tuum*. c Debuimus in nuptiis calamistris quibusdam crines saltem orationis ornare; scriptum est enim: *Plaude manu, & percute pede*. Debuimus perpetuos spargere thalamos *Deut. 6. 5.* *Ezech. 21. 14.*

a Omnes edit. *Tanta virtutis est gratia*. Omnes mss. *tantam virtutis esse gratiam*, supple *constat*, aut quid simile.
* De hisce Dionysii in deos suos ludibriis consule Diodorum, Plutarch, Val. Maximum & alios.
b Omnes edit. *Cum Apollo pater ejus adhuc non haberet*, quæ verba in nullis mss. reperiuntur.
c Rom. edit. *Debuimus in nuptiis sponsæ crines calamistris quibusdam saltem orationis ornare*. Vet. a mss. non discedunt, nisi quod hi pro *in nuptiis*, habent ferme ad unum, *innuptis*, id est, virginibus. Haud male quidem, edit. tamen ob sequentia videntur præponenda. Rursus eadem Rom. edit. sola, *perpetuis spargere* &c. Melius aliæ, ac mss. *perpetuos*; ut opponantur perpetui thalami temporalibus, de quibus verbu sequenti. Ubi obiter adverte sola perpetuæ castitatis vota pro legitimis haberi ab Ambrosio.

mos rosis. Etiam in his conjugiis temporalibus nubenti prius plauditur, quam imperatur; ne ante dura offendant imperia, quam blanditiis amor fotus inolescat.

41. Equorum vis * plausæ sonitum discit amare cervicis, ne recuset jugum. Denique prius adsuescitur verbo lasciviæ, quam verbere disciplinæ. Ast ubi colla subdiderit jugo; & habena constringit, & stimulus urget, & compares trahunt, & * jugalis invitat. Sic etiam virgo nostra debuit prius amore pio ludere, aurea thori cælestis fulcra mirari in ipso vestibulo nuptiarum, * & postes frondium sertis cernere coronatos, & chori strepentis interius haurire delicias; ne se prius Dominico jugo timefacta subduceret, quam vocata inclinaret.

42. *Veni igitur huc a Libano, Sponsa, veni huc a Libano, transibis & pertransibis.* (Cant. 4. 8.) Sæpius enim nobis iste versiculus recantandus est; ut vel Dominicis vocata verbis, sequatur, si qua non credit humanis. Hoc nos magisterium non invenimus, sed accepimus; sic instituit mystici carminis doctrina cælestis: *Osculetur me ab osculis oris sui, quia ubera tua super vinum, & odor unguentorum tuorum super omnia aromata. Unguentum exinanitum est nomen tuum.* (Cant. 1. 1. & 2.) Totus iste decliciarum locus ludum sonat, plausum excitat, amorem provocat. *Ideo*, inquit, *adolescentulæ dilexerunt, & adtraxerunt te: retro odorem unguentorum tuorum curramus. Induxit me Rex in tabernaculum suum.* (Ibidem 3.) Ab osculis cœpit, ut ad tabernaculum perveniret.

43. At illa tam patiens duri laboris, exercitatæque virtutis, ut aperiat manu claustra, in agrum exeat, in castellis maneat; in principio tamen retro odorem currit unguenti: mox cum in tabernaculum venerit, a unguentum mutatur a castellis. Denique quo vadit, vide, *Si murus*, inquit, *est, ædificemus super eum turres argenteas.* (Cant. 8. 9.) Quæ ludebat osculis, jam turres erigit; ut pretiosis sanctorum turrita fastigiis, non solum hostiles frustretur incursus, verum etiam bonorum propugnacula struat tuta meritorum.

* Agnosce apertam Virgilii imitationem ex 3 Georg. ubi legimus:
Tum magis atque magis blandis gaudere magistri
Laudibus, & plausæ sonitum cervicis amare.

* Id est, jugarius, sive auriga.

* Veterem tangit nuptiarum morem, quo solebant in ejusmodi lætitia, corollis ac sertis fores ornare, ac musicorum tibicinumque choros conducere: qua de re scribit Lucianus vidisse nequaquam [Greek illegible], &c.

a Rom. edit. sola, *unguentum mutatura castellis*, cum aliis, *denique quo evadat, videte*: mss. autem utrobique ut in contextu, nisi quod unus sic interpungit, *unguentum mutatur. A castellis denique*, & quod non displicet.

L I B E R

T E R T I U S.

CAPUT I.

Liberii Marcellinam dato virginitatis velamine consecrantis refertur oratio: cujus exordium tum a frequentia confluentium ad illius Sponsi nuptias, a quo ipsos pascendos narrat, deducit: tum a convenientia diei quo ex virgine natus est Christus, ad cujus amorem eleganti perfectionum ejus descriptione illam inflammat.

1. QUoniam quæ habuimus superioribus duobus libris digessimus, tempus est, soror sancta, ea quæ mecum conferre soles, * beatæ memoriæ Liberii præcepta revolvere; ut quo vir sanctior, eo sermo accedat gratior. Namque is, cum Salvatoris natali ad apostolum Petrum virginitatis professionem * vestis quoque mutatione signares (quo enim melius die, quam quo virgo posteritatem adquisivit?) adstantibus etiam puellis Dei compluribus quæ certarent invicem de tua societate: Bonas, inquit, filia nuptias desiderasti. Vides quantus ad natalem Sponsi tui populus convenerit, & nemo impastus recedit?

* Hic Liberius Pontifex maximus idem quidem est, qui an. 357. Sirmiensi professioni a Demophilo sibi oblatæ, sive posteriori, ut Petavius Not. in Epiphanium & Blondellus contendunt, sive priori, ut Baronio & recentioribus quibusdam novo rationum præsidio instructis placet, subscripsit, ut reditum ab exsilio impetraret. Sed is pulcre lapsum reparaverat suum, cum Ariminensi concilio summa constantia adsensum suum ac suffragium negavit. Non itaque mirum est, si ab Ambrosio *Beatæ memoriæ* atque *vir sanctior* appelletur, quando non absimiles honoris ac venerationis titulos meruit a Basilio Magno epist. 74. ab Epiphanio Hæresi 75. cap. 7. a Siricio demum epist. ad Himer. Tarrac. can. 1. Obiit autem Liberius, Baronii sententia, 5. Idus Sept. an. 367. aliorum vero accuratiorum 8. Kal. Octob. an. 366. cujus nomen in additionibus ad Usuardum, Bedæ martyrologio, nec non in eo quod a Vandelberto versibus scriptum tom. 5. Spicilegii editum est, in sanctorum albo describitur.

* Adverte antiquitatem votorum publice nuncupandorum, quod sane non sine quibusdam ceremoniis peragebatur. Hoc videntur agnoscere Magdeburgenses pluribus locis, at præcipue Cent. 4. c. 7. ubi consecrandi monachi ritum e Dionysii Hierarchia referunt. Habes etiam apud Mabill. in antiquis-

dit? Hic est qui rogatus ad nuptias aquam in vina convertit. In te quoque sincerum sacramentum conferet virginitatis, quæ prius eras obnoxia vilibus naturæ materialis elementis. Hic est qui quinque panibus & duobus piscibus quatuor millia populi in deserto pavit. Plures potuit, si plures jam tunc qui pascerentur, fuissent. Denique ad tuas nuptias plures vocavit: sed jam non panis ex hordeo, sed corpus ministratur e cœlo.

2. Hodie quidem secundum hominem homo natus ex virgine, sed ante omnia generatus ex Patre: qui matrem corpore, virtute referat patrem. Unigenitus in terris, unigenitus in cælo: Deus ex Deo, partus ex virgine: justitia de Patre, virtus de potente, lumen ex lumine: non impar generantis, non potestate discretus: non Verbi extensione, aut prolatione confusus, a ut cum Patre mixtus, sed ut a Patre generationis jure distinctus sit: ipso est fraternus tuus, sine quo nec cælestia, nec marina, nec terrestria, consistunt. Verbum Patris bonum, quod erat, inquit, *in principio*: habes ejus æternitatem. *Et erat*, inquit, *apud Patrem*: habes indiscretam a Patre, inseparabilemque virtutem. *Et Deus erat Verbum*: habes ingenitam ejus divinitatem; de compendio enim tibi fides est haurienda.

3. Hunc, filia, dilige, quia bonus est: *Nemo* enim *bonus nisi unus Deus*. Si enim non dubitatur quia Deus Filius, Deus autem bonus est: utique non dubitatur, quia Deus bonus Filius. Hunc, inquam, dilige. Ipse est quem Pater genuit ante Luciferum, ut æternum: ex utero generavit, ut Filium: ex corde eructavit, ut Verbum. Ipse est in quo complacuit Pater: ipse est Patris brachium, quia creator est omnium: Patris sapientia, quia ex Dei ore processit: Patris virtus, quia divinitatis in eo corporaliter habitat plenitudo. Quem Pater ita diligit, ut in sinu portet, ad dexteram locet; ut sapientiam discas, virtutem noveris.

4. Si igitur virtus Dei Christus, numquid aliquando sine virtute Deus? Numquid aliquando sine Filio Pater? Si semper utique Pater, utique semper & Filius. Perfecti ergo patris perfectus est Filius. Nam qui virtuti derogat, ei derogat, cujus est virtus. Inæqualitatem non recipit perfecta divinitas. Dilige igitur, quem Pater diligit: honorifica, quem honorificat Pater: *Qui* enim *non honorificat Filium, non honorificat Patrem. Et qui negat Filium, nec Patrem habet*. Hæc quantum ad fidem.

Johan. 2. 9. — Luc. 9. 13. & seq. — Cant. 5. 1. — Johan. 1. 1. & seq. — Luc. 18. 19. — Psal. 109. 3. — Psal. 44. 2. — Matth. 17. 5. — Coloss. 2. 3. — Cor. 1. 30. — Johan. 5. 23.

CAPUT II.

Virginis institutionem aggreditur, quæ in potu & cibo ratio servanda, & quo pacto motus animæ cohibendi sint, præcipiens: qua occasione ubi fabulosam Hippolyti necem ac suscitationem retulit suggillavitque, postremo calidiores escas & convivia vitanda monet.

5. SEd interdum etiam cum fides tuta sit, juventas suspecta est. Modico itaque vino utere, ne infirmitatem corporis augeas, non ut voluptate excites; incendunt enim pariter duo, vinum & adolescentia. Infrænent etiam teneram ætatem jejunia, & parcimonia cibi retinaculis quibusdam indomitas cohibeat cupiditates. Ratio revocet, mitiget spes, restringat metus. Nam qui moderari nescit cupiditatibus, is sicut equis raptatus indomitis, volvitur, obteritur, laniatur, affligitur.

6. Quod aliquando * juveni ob amorem Dianæ contigisse proditur. Sed poeticis mendaciis coloratur fabula, ut Neptunus prælati rivalis dolore incitatus, equis dicatur furorem immisisse, quo ejus magna potentia prædicetur, quod juvenem non virtute vicit, sed fraude decepit. Unde etiam sacrificium quotannis instaurant Dianæ, ut equus ad ejus immoletur aras. Quam virginem dicunt, quæ (id quod etiam meretrices erubescere solent) amare potuit non amantem. Sed habeant per me licet fabulæ suæ auctoritatem; quia licet scelestum utrumque, minus tamen sit juvenem amore adulteræ sic flagrasse ut periret, quam duos, ut ipsi dicunt, deos de adulterio certasse: Jovem autem dolorem scortantis filiæ in medicum vindicasse adulteri, quod ejus curarit vulnera, qui Dianam in silvis adulteraverit, venatricem sane optimam non ferarum, sed libidinum, sed ferarum etiam, ut nuda venaretur.

7. Dent igitur Neptuno dominatum furoris, ut adstruant crimen incesti amoris. Dent Dianæ regnum in silvis quas incolebat, ut confirment adulterium quod gerebat. Dent Æsculapio quod mortuum reformaverit, dummodo profiteantur quod fulminatus ipse non evaserit. Dent etiam Jovi fulmina quæ non habuit, ut testificentur quæ habuit opprobria. Sed a fabulis ad propositum revertamur.

8. Escis quoque omnibus quæ gignant membris calorem, parce utendum puto; carnes enim etiam aquilas volantes deponunt. Io vobis quoque ales interior illa, de qua legimus: *Renovabitur* b *sicut aquila* juve-

Psal. 102. 5.

tiquissimo Lection. veteris Liturgiæ Gallic. libr. 2. cap. 76. *Legenda in velatione virginum*, item in Missal Franc. lib. 3. cap. 10. *Bened. super virgines*, & cap 11. *Bened. vestem. viduæ*. Vide quoque Greg. Sacram. pag. 173. & seq.

a Sic omnes edit. cum mss. aliquot: alii vero plures, *ut cum Patre mixtus .... distinctus sit persona, unitate confusus* (unus *persona unitate confusus*) *ut ambo unum, neuterque unus sit; indifferentis* (quidam *indifferenter*) *enim ipse est fraternus tuus*. At horum pleraque tam sapiunt interpolationem, quam quod maxime.

* Fabulam hanc de Hippolyto ab equis efferatis discerpto aliter narrat. Virg. 7. libr. Æneid. Servius in eumdem librum, Ovid. lib. 15. Metamorph. Hyginus & alii.

b Ita mss. fere ad unum: nonnulli tamen & omnes edit. *sicut aquilæ juventus tua*.

juventus tua, sublime tenens, virgineo præpes volatu superfluæ carnis nesciat appetentiam. Conviviorum devitandæ celebritates, fugiendæ salutationes.

CAPUT III.

Hortatur ad fugiendas visitationes, ad servandum pudorem, nec non ad silentium exemplo Mariæ per mysteriorum celebrationem præbendum: ea gratia ethnici adolescentis facto, & profani poetæ dicto memoratis, sancti cujusdam sacerdotis miraculum adjungit.

9. IPsas visitationes in junioribus esse parciores volo, si forte deferendum sit parentibus aut æqualibus. Teriturenim officiis pudot, audacia emicat, risus subrepit, modestia solvitur, dum affectatur urbanitas: interroganti non respondere, infantia: respondere, fabula est. Deesse igitur sermonem virgini, quam superesse malim. Nam si mulieres etiam de rebus divinis in Ecclesia jubentur tacere, domi viros suos interrogare: de virginibus quid cautum putamus, in quibus pudor ornat ætatem, taciturnitas commendat pudorem?

1. Cor. 14. 34.

10. An vero mediocre pudoris exemplum est, quod Rebecca cum veniret ad nuptias, & sponsum vidisset, velamen accepit; ne prius videretur, quam jungeretur? Et utique pulcra virgo non decori timuit, sed pudori. Quid Rachel; quemadmodum * extorto osculo, flevit & gemuit: nec flere desisset, nisi proximum cognovisset? Ita & pudoris servavit officium, & pietatis non omisit affectum. Quod si viro dicitur: *Virginem ne consideres, ne quando scandalizet te*; quid dicendum est sacratæ virgini, quæ si amet, animo peccat: si amatur, & facto?

Gen. 24. 65.

Gen. 29. 11.

Eccli. 9. 5.

11. Maxima est virtus tacendi, præsertim in Ecclesia. Nulla te divinarum sententia fugiet lectionum, si aurem admoveas, vocem premas. Nullum ex ore verbum quod revocare velis, proferas: sed parcior loquendi fiducia sit. Copiosum quippe in multiloquio peccatum. Homicidæ dictum est: *Peccasti, quiesce*, ne peccaret amplius: sed virgini dicendum est: Quiesce, ne pecces. Conservabat enim Maria, ut legimus, omnia in corde suo quæ de Filio dicebantur: & tu cum legitur aliquid quo Christus aut venturus annuntiatur, aut venisse ostenditur; noli fabulando obstrepere, sed mentem admove. An quidquam est indignius, quam oracula divina circumstrepi, ne audiantur, ne credantur, ne revelentur: circumsonare sacramenta confusis vocibus, ut impediatur oratio pro salute [a] depromta omnium?

Prov. 10. 19.

Gen. 4. 7.

Luc. 2. 19.

12. Gentiles idolis suis reverentiam tacendo deferunt. Unde illud exemplum proditur: Alexandro sacrificante Macedonum rege, puerulum barbarum qui ei lumen accenderet, excepisse ignem brachio, atque adusto corpore, mansisse immobilem, nec dolorem prodidisse gemitu, nec tacito pœnam indicasse fletu. Tanta in puero barbaro fuit disciplina reverentiæ, ut natura vinceretur. Atque ille non deos, qui nulli erant, sed regem timebat. Quid enim timeret eos, quos si idem ignis contigisset, arsissent?

13. [b] Quanto melius quod quidam in convivio patris adolescens jubetur ne meretricios amores indiciis insolentibus prodat? Et tu in mysterio, Dei virgo, gemitus, screatus, tussis, risus abstine. Quod ille in convivio potest, tu in mysterio non potes? Voce virginitas prima signetur, claudat ora pudor, debilitatem excludat religio, instituat consuetudo naturam. Virginem mihi prius gravitas sua nuntiet, pudore obvio, gradu sobrio, vultu modesto; & prænuntia integritatis anteeant signa virtutis. NON SATIS probabilis virgo est quæ requiritur, cum videtur.

14. Frequens sermo est, cum plurima ranarum murmura religiosæ auribus plebis obstreperent, sacerdotem Dei præcepisse ut conticescerent, ac reverentiam sacræ deferrent orationi; tunc subito circumfusos strepitus quievisse. Silent igitur paludes, homines non silebunt? Et irrationabile animal per reverentiam recognoscit, quod per naturam ignorat: hominum tanta est immodestia, ut plerique deferre nesciant mentium religioni, quod deferunt aurium voluptati?

CA-

* Versio Vulg. & aliæ cum textu Hebræo, *osculatus est eam; & elevata voce flevit, & indicavit ei* &c. e quibus verbis quod hic de fletu pudicum illud osculum consequuto narratur, eleganter quidem & apposite ad maritam tribuitur Racheli; cum tamen ad Jacob referri oporteat. Et certe ut esset aliqua in aliis idiomatis ambiguitas, aperte apud LXX. legere est, καὶ βοήσας τῇ φωνῇ αὐτοῦ ἔκλαυσε.

a Omnes edit. *omnium, cum gentiles ..... deferunt* mss. autem magno consensu nobiscum faciunt. Porro subjectam ephebi hujusce barbari historiam memorat. V. Maximus lib. 3. cap. 3. *de Patientia*.

b Edit. *Quid quod quidam*. Et infra, *in ministerio ..... tusses, risus abstine .... in ministerio Dei non potest Vocis* &c. mss. vero ut in textu, nisi quod aliqui pro *mysterio* legant cum edit. *ministerio*. Ceterum hic indicatur ab Ambrosio Terentianæ fabulæ, quæ inscribitur *Heautontimorumenos*, Actus 2. ubi sub finem scenæ 3. admonetur Clitipho adolescens, ut præsente patre modestiam in convivio retineat; ex eodem enim loco sanctus Præsul transtulit illa verba; *Gemitus, screatus; tussis, risus abstine*.

CAPUT IV.

Recitata Liberii exhortatione, sororis virtutes laudat Ambrosius: maxime vero jejunium illius, quod tamen ut tantisper remittat, alternisque exercitiis mentem colat, hortatur, adductis in eam rem exemplis elegantissimis. Præterea ipsam ad preces frequentandas, orationem Dominicam & psalmos noctu etiam repetendos, recitandumque antelucanis horis symbolum urget.

15. HÆc tecum sanctæ memoriæ Liberius: quæ apud alios [a] majora veris, apud te minora exemplis; ita omnem disciplinam non solum virtute adæquasti, sed etiam æmulatione vicisti. Namque jejunium in præceptis habemus, sed singulorum dierum: tu autem multiplicatis noctibus ac diebus, innumera tempora sine cibo transigis; & siquando rogaris ut cibum sumas, paulisper deponas codicem, respondes illico: *Non in pane solo vivit homo, sed in omni verbo Dei*. Ipse epularum [b] usus cibis obviis; ut edendi fastidio jejunium desideretur: potus e fonte, fletus in prece, somnus in codice.

Matth. 4. 4.

16. Hæc junioribus convenere annis, donec mens ævi matura canesceret: ast ubi domiti trophæum corporis virgo sustulerit, moderandum labori, ut magistra [c] subpari servetur ætati. Cito fœcundis onerata palmitibus emeritæ ætatis vitis crepat, nisi aliquando reprimatur. Eadem tamen donec adolescit, exuberet, & inveterata putetur; ne silvescat sarmentis, aut fœtu nimio exanimata moriatur. Bonus agricola optimam vitem & fotu terræ cohibet, & defendit a frigore, & ne meridiano sole uratur, explorat. * Agrum quoque vicibus exercet: vel si non patitur otiosum, diversa alternat semina, mutatis ut fœtibus arva requiescant. Tu quoque, virgo veterana, pectoris tui colles diversis saltem seminibus sere, nunc alimoniis mediocribus, nunc jejuniis parcioribus, lectione, opere, prece; ut mutatio laboris induciæ sint quietis.

17. * Non totus messem generat ager. Hinc de collibus vineta consurgunt, illic purpurascentes cernas olivas, hic olentes rosas. Sæpe etiam relictis aratris, ipse validus agricola digito solum scalpit, ut florum deponat radices: & asperis manibus quibus luctantes inter vineta flectit juvencos, molliter ovium pressat ubera. Eo quippe melior ager est, quo numerosior fructus. Ergo & tu boni agricolæ exemplum sequuta, non perennibus jejuniis tamquam depressis vomeribus humum tuam findas. Floreat in hortis tuis rosa pudoris, lilium mentis, & irriguum sacri sanguinis violaria bibant fontem. Vulgo hoc ferunt: QUOD VELIS prolixe facere, aliquando ne feceris. Debet esse aliquid, quod Quadragesimæ diebus [d] addatur: sed ita, ut nihil ostentationis causa fiat, sed religionis.

18. Oratio quoque nos Deo crebra commendet. Si enim Propheta dicit: *Septies in die laudem dixi tibi*; qui regni erat necessitatibus occupatus, quid nos facere oportet, qui legimus: *Vigilate & orate, ne intretis in tentationem?* Certe solemnes orationes cum gratiarum actione sunt deferendæ, cum e somno surgimus, cum prodimus, cum cibum paramus sumere, cum sumserimus, & * hora incensi, cum denique cubitum pergimus.

Psal. 118. 164.

Matth. 26. 41.

19. Sed etiam in ipso cubili volo psalmos cum oratione Dominica frequenti contexas vice, vel cum evigilaveris, vel antequam corpus sopor irriget; ut te in ipso quietis exordio rerum sæcularium cura liberam, divina meditantem somnus inveniat. Denique etiam * qui primus Philosophiæ ipsius nomen invenit, quotidie priusquam cubitum iret, tibicinem jubebat molliora canere, ut anxia curis sæcularibus corda mulceret. Sed ille, sicut is qui laterem lavat, sæcularia sæcularibus frustra cupiebat abolere; magis enim se oblinibat luto, qui remedium a voluptate quærebat: nos autem terrenorum vitiorum colluvione detersa, ab omni inquinamento carnis mentium interna mundemus.

20. Symbolum quoque specialiter debemus tamquam nostri signaculum cordis antelucanis horis quotidie recensere: quo etiam cum horremus aliquid, animo recurrendum est. Quando enim sine militiæ sacramento, miles in tentorio, bellator in prælio?

a Omnes edit. ac pauci mss. *majora verbis*, reliqui, *majora veris*; uno excepto, ubi legitur, *major haberis*. Non sat congrue.

b Ita mss. complures, nisi quod pro *ut edendi fastidio* exhibent, *utendi fastidio*, quod non arridet: alii autem atque edit. *usus, cibus obvius, ut edendi fastidio* &c.

c Mss. aliquot, *suppari servetur ætate*. aptius aliis, & edit. *ætati*, hoc est, adolescentioribus.

* Ex virgilianis illis lib. 1. Georg.
Mutatis requiescunt fœtibus arva &c.

* Idem Virg. ibidem.
Non omnis fert omnia tellus &c.

d Mss. non pauci, *augeatur*, *& ita ut nihil* &c. Si vero hoc præceptum conferas cum ea hymni vesperarum quadragesimalium strophe, qua jubemur cibo & potu uti parcius; haud injuria consiteberis, quo spiritu regitur Ecclesia, eodem afflatum fuisse Ambrosium.

* Horæ incensi meminit sanctus Lucas cap. 1. vers. 10. in quem locum Maldonatus, Jansenius Yprensis & alii scribunt in more fuisse apud Judæos, ut quotidie mane ac vespere thus adoleretur. Videtur autem Ambrosius de vespertina thuris oblatione intelligendus, cum mentio cubitus mox subsequatur.

* Pythagoram ejusque sectatores musica impendio delectatos multi litteris prodidere; putat. Cicero. libr. 4. *Tuscul. Quæst.* Macrobius in *Somnium Scipionis*, Gellius lib. 1. c. 14. & Fabius lib. 9. ubi quod hoc loco docet Ambrosius apertissime confirmatur.

CAPUT V.

Ad lacrymas fundendas hortatus Davidis versiculo, vocem lectum *docet hic simpliciter accipi posse, vel figurate, ut corpus nostrum significet: quam acceptionem probat & confirmat. Quomodo Christus corpus doloris susceperit, stratumque versaverit in infirmitate? Omnia in honorem Christi referenda, & spirituali lætitia exsultandum, non autem illa, qua in conviviis insaniens Johanni Baptistæ mortem intulit.*

21. JAm illud quis non ad nostram Institutionem dictum intelligat, quod ait sanctus Propheta: *Lavabo per singulas noctes lectum meum, lacrymis meis stratum meum rigabo?* (Psal. 6. 7.) Nam sive lectum juxta litteram intelligas, tantam ubertatem ostendit profundi oportere lacrymarum; ut lavetur lectus, stratum rigetur fletibus obsecrantis: fletus enim præsentium, merces est futurorum; quoniam beati qui fletis, ipsi enim ridebitis (Luc. 6. 21.): sive pro corpore accipiamus propheticum dictum, delicta corporis pœnitentiæ lacrymis abluamus. Fecit enim sibi lectum Salomon ex lignis Libani, columnæ ejus erant argenteæ, adclinatorium ejus aureum, dorsum ejus gemmatum stratum (Cant. 3. 9 & 10.). Quis est iste lectus, nisi nostri corporis species? Namque [a] in gemmis aerii species fulgoris ostenditur, in auro ignis, aqua in argento, terra per lignum: ex quibus corpus humanum quatuor constat elementis, in quo nostra recubat anima; [b] si non aspero montium, non humi arido expers quietis exsistat, sed sublimis a vitiis, ligno fulta requiescat. Unde etiam David dicit: *Dominus opem ferat illi super lectum doloris ejus* (Psal. 40. 4.). Nam lectus doloris esse qui potest, cum dolere non possit, qui non habeat sensum? Corpus autem doloris sicut corpus est mortis ejus: *Infelix ego homo, quis me liberabit de corpore mortis hujus?* (Rom. 7. 24.)

22. Et quoniam versiculum induximus, in quo Dominici corporis fecimus mentionem; ne quem forte perturbet legentem quod Dominus corpus suscepit doloris, recordetur quia Lazari mortem & doluit & flevit, & in passione est vulneratus, atque ex vulnere sanguis & aqua exivit, spiritumque exhalavit (Johan. 11. 35. Ibidem 19. 34.). Aqua ad lavacrum, sanguis ad potum, spiritus ad resurrectionem. Unus enim Christus est nobis spes, fides, caritas: spes in resurrectione, fides in lavacro, caritas in sacramento.

23. Tamen ut corpus suscepit doloris, (Ps. 40. 4.) ita etiam stratum in infirmitate versavit; quia [c] convertit in commodum carnis humanæ. Nam passione infirmitas est soluta, mors resurrectione. Et tamen mœrere pro sæculo, gaudere debetis in Domino: tristes ad pœnitentiam, alacres ad gratiam; licet & flere cum flentibus, & gaudere cum gaudentibus oportere gentium Doctor salutari præceptione præscripserit (Rom. 12. 15.).

24. Verum qui penitus enodare * cicatricem omnem desiderat quæstionis, ad eumdem confugiat Apostolum: *Omne*, inquit, *quodcumque facitis in verbo aut in facto, in nomine domini nostri Jesu Christi, gratias agentes Deo Patri per ipsum* (Col. 3. 17). Omnia ergo dicta nostra factaque referamus ad Christum, qui vitam fecit ex morte, & lucem creavit ex tenebris. Namque ut corpus ægrotum nunc calidioribus fovetur, nunc frigidioribus temperatur; remediorumque mutatio, si juxta præceptum fiat medici, salutaris est: si contra mandatum usurpetur, languoris augmentum est; ita medico nostro quidquid penditur Christo, remedium est: quidquid usurpatur, incommodum.

25. Debet igitur bene conscię mentis esse lætitia, non inconditis comessationibus, non nuptialibus excitata symphoniis; ibi enim intuta verecundia, illecebra suspecta est, ubi comes deliciarum est extrema saltatio. Ab hac virgines Dei procul esse desidero. Nemo enim, ut dixit * quidam sæcularium doctor, saltat sobrius, nisi insanit. Quod si juxta sapientiam sæcularem, saltationis aut temulentia auctor est, aut amentia; quid divinarum scripturarum cautum putamus exemplis, cum Johannes prænuntius Christi, saltatricis optione jugulatus, exemplo sit plus nocuisse saltationis illecebram, quam sacrilegi furoris amentiam?

CAPUT VI.

Mentione sancti Præcursoris inducta, omnia cædis ejus adjuncta quam eloquentissime describit & amplificat, ut a saltatione impiorumque conviviis deterreat.

26. ET quoniam talis viri non strictim prætereunda est recordatio, interest ut quis, & a quibus, & quam ob causam, quomodo, & quo tempore sit occisus, advertere debeamus. Ab adulteris justus occiditur, & a reis in judicem capitalis sceleris pœna convertitur. Deinde præmium saltatricis mors est Prophetæ. Po-

a Omnes edit. cum mss. duobus, *in gemmis aer species fulgoris*: reliqui.... *aeris species fulgoris*: unus, *fulguris*.
b Ita edit. & pauci mss. alii vero bene multi, *si non asperum montium, si non humi aridum*, minus tamen congrue; &c.
c Mss. complures, *convertit incommoda*, &c.

* Cicatricem vocat difficultatis residuum, ducta metaphora a vulneribus, quibus sanatis eorum nota in carne adhuc perseverat.
* Ciceronem designat apud quem eadem reperiuntur Orat. pro L. Murena.

Postremo (quod etiam omnes barbari horrere consueverunt) inter epulas atque convivia consummandæ crudelitatis profertur edictum: & a convivio ad carcerem, de carcere ad convivium feralis flagitii circumfertur obsequium. Quanta in uno facinore sunt crimina?

Marc. 6. 21.

27. Exstruitur regifico luxu ferale convivium, & explorato quando major solito turba convenerit, reginæ filia intimis [a] mandata secretis, in conspectu virorum saltatura producitur. Quid enim potuit de adultera discere, nisi damnum pudoris? An quidquam est tam pronum ad libidines, quam inconditis motibus ea quæ vel natura abscondit, vel disciplina velavit, membrorum operta nudare, ludere oculis, rotare cervicem, comam spargere? Merito inde in injuriam divinitatis proceditur. Quid enim ibi verecundiæ potest esse, ubi saltatur, strepitur, concrepatur?

Ibidem 22. & 23.

28. *Tunc rex*, inquit, *delectatus*, *dixit puellæ, ut peteret a rege quod vellet. Deinde juravit quod vel dimidium regni, si petisset, concederet.* Vide quemadmodum sæculares ipsi de sæcularibus suis judicant potestatibus, ut pro saltatione etiam regna donentur. Puella autem admonita a matre sua, poposcit afferri sibi in disco caput Johannis. Quod dicit: *Rex contristatus est;* non pœnitentia regis, sed confessio iniquitatis est: quam divinæ habet consuetudo sententiæ, ut qui gesserunt impia, ipsi propria confessione se damnent. *Sed propter discumbentes*, inquit. Quid indignius quam ut homicidium fieri juberet, ne discumbentibus displiceret? *Et propter jus*, inquit, *jurandum*. O religionem novam! Tolerabilius pejerasset. Unde non immerito Dominus in Evangelio jubet non esse jurandum, ne sit causa perjurii, ne sit necessitas delinquendi. Itaque ne jusjurandum violaretur, percutitur innocens. Quid prius horrescam nescio. Tolerabiliora perjuria, quam sacramenta sunt tyrannorum.

Ibidem 25. & seq.

Matth. 5. 34.

29. Quis non cum e convivio ad carcerem cursare videret, putaret prophetam jussum esse dimitti? Quis, inquam, cum audisset natalem esse Herodis, solemne convivium, puellæ optionem eligendi quod vellet datam, missum [b] ad Johannis absolutionem non arbitraretur? Quid crudelitati cum deliciis? quid cum funeribus voluptati? Rapitur ad pœnam propheta [c] convivali tempore, convivali præcepto, quo non cuperet vel absolvi: perimitur gladio, caput ejus adfertur in disco. Hoc crudelitati ferculum debebatur, quo insatiata epulis feritas vesceretur.

Marc. 6. 27. & seq.

30. Intuere, rex acerbissime, tuo spectacula digna convivio. Porrige dexteram, ne quid sævitiæ tuæ desit; ut inter digitos tuos rivi defluant sancti cruoris. Et quoniam non exsaturari epulis fames, non restingui poculis potuit inauditæ sævitiæ sitis; bibe sanguinem scaturientibus adhuc venis exsecti capitis profluentem. Cerne oculos in ipsa morte sceleris tui testes, aversantes conspectum deliciarum. Clauduntur lumina non tam mortis necessitate, quam horrore luxuriæ. Os aureum illud exangue, cujus sententiam ferre non poteras, conticescit, [d] & adhuc times. Lingua tamen, quæ solet etiam post mortem officium servare viventis, palpitante licet motu, damnabat incestum. Portatur hoc caput ad Herodiadem: lætatur, exsultat, quasi crimen evaserit; quia judicem trucidavit.

31. Quid dicitis vos, sanctæ feminæ? Videtis quid docere, quid etiam dedocere filias debeatis? Saltat, sed adulteræ filia. Quæ vero pudica, quæ casta est, filias suas religionem doceat, non saltationem. Vos autem, graves & [e] prudentes viri, discite detestabilium hominum epulas vitare. Si talia sunt convivia, qualia judicia perfidorum?

CA-

a Rom. edit. *amandanda secretis*: aliæ ac mss. *mandata secretis*, duo mss. *commendata secretis*. Infra vero ubi edit. *filia de adultera discere matre*, voces *filia*, & *matre*, in mss. omnibus desunt.

b Omnes edit. *ad Johannem ob solutionem*: mss. autem partim, *ad Johannem absolutionem*; partim, *ad Johannis absolutionem*. Magis congrue, nisi pro *missum*, quod antecedit, reponas *missam* &c.

c *Convivali tempore*, in cunctis edit. habetur, contra in mss. desiderantur.

d Edit. omnes, *& adhuc timetur*; mss. vero fere ad unum, *& adhuc times*.

e Omnes edit. & pauci mss. *evitare*. *Talia sunt .... perfidorum*. Et infra, *quid super eorum meritis .... qui se* &c. alii mss. multo plures, ut nos in textu. Porro non obscurum est a sorore interrogatum Doctorem sanctum quid de iis qui sibi manus adferrent violentas, judicaret, eas laudasse quæ castitatis tuendæ causa mortem sibi sponte peculiari Dei afflatu consciscerent: Augustinus autem lib. 1. de Civ. Dei, cap. 19. & seq. de eadem materia disputans non sine dubitatione sententiam aperit suam, forte propter Circumcelliones, ut Baronius ad an. 309. existimat. Idem Cardinalis has ipsas martyres de quibus hoc loci Ambrosius, & etiam epist. ad Simplic. ibidem haud immerito conjicit easdem esse, quas tacitis nominibus, loco citato memorat Augustinus. Utrum autem hæc Ambrosii Pelagia distincta sit ab ea, cujus mentio exstat in Actis S. Luciani martyris & presbyteri Antiocheni, & apud Eusebium lib. 8. Hist. cap. 12. Vales. edit. nec non apud Joh. Chrys. duabus homiliis, non minimum difficultatis est, cum in præcipuis circumstantiis eorum historiæ diffideant. Sed de his consule Card. Baronium in notis ad Martyrologium Rom. ad 5. Idus Junii, & in Annal. Eccl. ad annum 309. jam citatum: item Frontonem Ducæum in Chrysostomi Hom. 41. & 51. ad populum Antiochenum.

CAPUT VII.

Quærenti Marcellinæ quid sentiendum de illis, qui ne in persecutorum manus deveniant, sibi vim inferunt, respondet; eoque Pelagiæ virginis, nec non ejusdem matris ac sororum exemplum oculis subjicit, singulari elegantia descriptum: quibus Beatæ Sotheris ex qua ipse cum Marcellina ducebant originem, martyrium adjicit.

32. Jam ad finem orationis vela pandenti bene suggeris, soror sancta, quid de earum meritis existimandum sit, quæ se præcipitavere ex alto, vel in fluvium demerserunt, ne persecutorum inciderent manus; cum scriptura divina vim sibi Christianum prohibeat inferre. Et quidem de virginibus in necessitate custodiæ constitutis enodem habemus assertionem, cum martyrii exstet exemplum.

33. Sancta Pelagia apud Antiochiam quondam fuit, annorum fere quindecim, soror virginum, & ipsa virgo. Hæc primo domi classico persecutionis inclusa, cum se a prædonibus fidei vel pudoris circumsideri videret, absente matre & sororibus, vacua præsidio, sed Deo plenior: Quid agimus, inquit, nisi prospicias [a] captiva virginitatis? Et votum est, & metus est mori; quia mors non excipitur, sed adsciscitur. Moriamur si licet, vel si nolunt licere, moriamur. DEUS REMEDIO non offenditur, & facinus fides ablevat. Certe si vim ipsam nominis cogitemus, quæ vis voluntaria? Illa magis est vis, mori velle, nec posse. Nec difficultatem veremur. Quis enim est qui vult mori, & non possit; cum sint ad mortem tam proclives viæ? Jam enim sacrilegas aras præcipitata subvertam, & accensos focos cruore restinguam. Non timeo ne dextera deficiens non peragat ictum, ne pectus se dolore subducat. Nullum peccatum carni relinquam. Non verebor, ne desit gladius. Possumus mori nostris armis, possumus mori sine carnificis [b] beneficio, matris in gremio.

34. Fertur ornasse caput, nuptialem induisse vestem; ut non ad mortem ire diceres, sed ad sponsum. Ast ubi detestandi persecutores ereptam sibi viderunt prædam pudoris, matrem & sorores cœperunt quærere. Verum illæ spiritali volatu jam campum castitatis tenebant, cum subito hinc persecutoribus imminentibus, inde torrente fluvio exclusæ a fuga, inclusæ ad coronam: Quid veremur, inquiunt? Ecce aqua, quis nos baptizari prohibet? Et hoc baptisma est, quo peccata donantur, regna quæruntur. Et hoc baptisma est, post quod nemo delinquit. Excipiat nos aqua, quæ regenerare consuevit. Excipiat nos aqua, quæ virgines facit. Excipiat nos aqua, quæ cælum aperit, [c] infirmos tegit, mortem abscondit, martyres reddit. Te rerum conditor precamur, Deus, ne exanimata spiritu corpora vel unda dispergat; ne mors separet funera, quarum vitam non separavit affectus: sed sit una constantia, una mors, una etiam sepultura.

Act. 8. 36.

35. Hæc effatæ, [d] & suspenso paululum in cinctum sinu, quo pudorem tegerent, nec gressum impedirent, consertis manibus tamquam choros ducerent, in medium progrediuntur alveum; ubi unda torrentior, ubi profundum abruptius, illo vestigium dirigentes. Nulla pedem retulit, nulla suspendit incessum, nulla tentavit ubi gressum figeret: anxiæ cum terra occurreret, offensæ vado, lætæ profundo. Videres piam matrem stringentem nodo manus, gaudere de pignore, timere de casu, ne sibi filias vel fluctus auferret. Has tibi, inquit, hostias, Christe, [e] immolo præsules castitatis, duces itineris, comites passionis.

37. Sed quis jure miretur tantam viventibus fuisse constantiam, cum etiam defunctæ immobilem stationem corporum vindicaverint? Non cadaver unda nudavit, non rapidi cursus fluminis volutarunt. Quin etiam sancta mater licet sensu carens, pietatis tamen adhuc servabat amplexum: & religiosum quem strinxerat, nodum nec in morte laxabat; ut quæ religioni debitum solverat, [f] pietate herede moreretur. Nam quas ad martyrium junxerat, usque ad tumulum vindicabat.

38. Sed quid alienigenis apud te, soror,

[a] Omnes edit. cum mss. nonnullis, *captiva virginitas*: alii magno numero, *captiva virginitatis*. Minime incongrue; apostrophe namque est qua semetipsam alloquens syllepsi utitur, nunc plurali, nunc singulari adhibita.

[b] Ita mss. plures & probatiores: ab his autem alii, ac edit. nihil discrepant, nisi quod interpungunt in hunc modum, *beneficio. Matris in gremio fertur* &c.

[c] Rom. edit. sola, *inferos tegit*.

[d] Omnes edit. *suspensa paululum, incincto sinu*: mss. nonnulli, *suspenso paululum incinctæ sinu*: reliqui, *suspenso paululum in cinctum sinu*, hoc est, in modum cinctus: quod cum sequentibus pulcre congruit.

[e] Amerb. Eras. & Rom. cum duobus cod. *Præsules virginitatis, duces castitatis, comites passionis*: Gill. cum reliquis ut in contextu.

[f] Plerique mss. *pietatis herede moreretur*: aliqui vero & edit. *pietati, herede moreretur*, edit. vet. *moveretur*. Quod utrumque haud mediocriter nobis suspectum est. Beata hæc Sotheris, quæ Sotheres etiam dicitur in mss. quibusdam, & Sothera, ut Bollandi continuatoribus placet, vocari potest; cum virgo non modo in martyrologiis, verum etiam in Exhort. ad virginitatem ab Ambrosio ipso nominetur, qua ratione hic *auctor generis*, ac supra *parens* Marcellinæ scribatur, non immerito lector ambigat. Respondent autem iidem Bollandi continuatores haud insolitum fuisse illorum temporum scriptoribus non solum avos a quibus recta quis descenderet, sed & majores omnes ex quorum stirpe esset oriundus, sic appellare. Passa vero est sancta hæc martyr an. ab Incarn. 304. si Baronio credimus; nam sunt qui martyrium ejus an. 293. aut 287. adferant contigisse. Porro de loco ubi passa sit non minima est discordia inter auctores, e quibus a vero propius aberrare videntur ii, qui Romam eidem putant adsignandam. Festum autem ipsius ex martyr. Rom. 4. ex aliis vero 8. Idus Februarias renuntiatur.

ror, utor exemplis, quam hereditariæ castitatis inspirata successio parentis iosufione martyris erudivit? Unde enim didicisti, quæ non habuisti unde disceres, constitota in agro, nulla socia virgioe, nullo informata doctore? Noo ergo discipulam, quod fieri sine magisterio oon potest, sed heredem virtutis egisti.

39. Qui enim fieri posset ut sancta Sotheris * tibi non esset mentis auctor, cui auctor est generis? Quæ persecutionis ætate, servilibus quoque contumeliis ad fasti- A gium passionis evecta, etiam vultum ipsum qui inter cruciatus totius corporis liber esse consuevit injuriæ, & spectare potius tormenta quam perpeti, carnifici dedit: tam fortis & patiens, ut cum teneras pœnæ offerret genas, prius carnifex cædendo defecerit, quam martyr injuriæ cederet. Noo vultum inflexit, oon ora convertit: non gemitum, oon lacrymam de- B dit. Denique cum cetera pœnarum genera vicisset, gladium quem quærebat, inveoit. *

* Hisce verbis cum tractatus desinat in mss. omnibus, quæ in edit. sequuntur, post librum *de Viduis* sub proprio titulo rejicienda esse duximus.

IN

IN LIBRUM DE VIDUIS ADMONITIO

UBI ET DE SANCTORUM INVOCATIONE NONNIHIL DELIBATUR

Ambrosius in ipso Commentationis hujus limine [a] *profitetur ad eam tribus libris* de Virginibus *conjungendam Apostoli, a quo utriusque conditionis laudes passim in epistolis suis copulantur, auctoritate atque exemplo inductum esse. At vero in operis serie* [b] *quamdam occasionem deprehendimus quæ ipsum ut haberet chartisque committeret huncce tractatum, acrius movit. Exstincto conjuge matrona quædam, cui filiæ plures partim nubiles, partim jam nuptui traditæ supererant, ad commune mœrentium omnium perfugium se se contulit, scilicet Ambrosium. Hanc vir sanctus pro sua facultate consolatus, eidem etiam auctor fuit, ut temperata mestitiæ vehementia vestem lugubrem, quia fortassis constitutum luctui tempus jam effluxerat, deponeret. Vidua illa quæ sub pullo syrmate voluptatis amorem occultaverat, Ambrosiana verba in cupiditatis suæ gratiam interpretans, nihil aliud nisi adornandas novas nuptias agitabat. Non fugit hoc sanctum Præsulem; cumque perspectissimum haberet quot mala, rixæ, lites, inimicitiæ, hinc necessario essent orituræ; ut simul & illud conjugium dissuaderet, & suspicionem datæ approbationis abs se removeret, Christianæ viduitatis excellentiam prædicare, atque ad colendam eam viduas cohortari aggressus est.*

Principio igitur proxime ad virginitatem accedere viduitatis professionem, nec non matrimonio longe præcellere [c] *adseverat. Hujus rei argumentum profert non modo Apostolicum testimonium, verum etiam exemplum viduæ* [d] *Sareptanæ: cujus castitatem non solitariam exstitisse, sed pluribus aliis puta hospitalitate ac pietate stipatam docet. Enarrata secundum moralem & mysticum sensum hac historia transit ad* [e] *Annam prophetidem, a qua deinde ad eam viduam, cujus immissa in gazophylacium duo minuta Lucas memorat,* [f] *gradum facit. Postea decursis aliquot veteris testamenti exemplis, nimirum* [g] *Noemi,* [h] *Judithæ* [i] *atque Deboræ, ipsarum historias & moraliter & mystice, Annæ tamen mystice tantum, edisserit. Libro denique post expositam* [k] *de socru Petri narrationem ad umbilicum perducto, viduas ad perseverandum in vita cœlibe cujus sanctitatem, munera, propriasque virtutes ibi* [l] *describit, quanta verborum valet efficacia, compellit.*

Porro dum socrus beati Petri mentionem facit, memoratam [m] *viduam, cujus tamen parcit nomini, alloquitur. Docet itaque omnes illas causas quibus ineundi novi conjugii tegebat voluntatem, leves esse atque subleslas, cum reapse hic solum voluptatis ac sæcularium voluptatum amorem sequeretur. Conjugale vinculum fatetur* [n] *bonum ac sanctum esse, Ecclesiamque* [o] *cum agro fertili, qui diversæ pulcritudinis flores in virginibus, viduis & conjugatis gignit, comparat. Cunctas igitur florum exornat vocabulo, sed Ecclesiæ aream frumento magis abundare quam liliis, hoc est, conjugatarum numero virgines plurimum superari adstruit. Denique ubi virginitati adversus conjugium primas vindicavit, ostenditque* [p] *solos idololatras umquam exstitisse, qui pœnas irrogarent viduitati ex hoc deducit Christianis omnibus feminis maritali necessitate absolutis a tam religioso proposito non recedendum: discussis postremo quæ viduæ nupturientes adhibere solent, larvatis rationibus, acriter* [q] *urget in libri calce; at satis patet eum non ob aliud tam concitata peroratione usum nisi ut perculsam hujusce mulieris mentem a consilio quod agitabat, facilius deterreret. Nihil dici potuit aut prudentius aut cum sana doctrina magis consonum, cum neque secundas condemnarit; nuptias, neque officio suo defuerit, quo viduitatem illis anteferre, animasque sollicitudini suæ creditas ad perfectiora semper impellere tenebatur.*

Ceterum illud esse voluit istius libri exordium, quod omnem de ipsius auctore dubitationem amoveat, nisi cui libros de Virginibus *Ambrosio etiam ab judicare libuerit; quod quam sit absurdum ignorat nemo. Verumtamen Centuriatores injecta hujus ejusdem libri mentione, non*

sine

[a] Num. 1.
[b] Cap. 9. num. 57. & seq.
[c] Cap. 2.
[d] Num. 3. & seq.
[e] Cap. 4.
[f] Cap. 5.
[g] Cap. 6.
[h] Cap. 7.
[i] Cap. 8.
[k] Cap. 9. num. 53.
[l] Cap. 10. & seq.
[m] Cap. 9. num. 57. & seq.
[n] Cap. 12. & seq.
[o] Cap. 14. num. 87.
[p] Cap. 14. num. 84.
[q] Cap. 15. num. 80.

sine fastidio scribunt: [a] Ambrosius, si tamen Ambrosii est, permulta crassa habet de invocandis sanctis mortuis. *Quo quidem dubio quid ineptius? Si tamen eis non sufficiat quod jam diximus, voluerintque hac de re ab Ambrosio doceri expressis verbis; adeant ejusdem commentarium in Evangelium secundum Lucam, & illic Commentationem hanc ab eo pro sua quater ut minimum citatam, lectoremque ad illam remissum invenient. Sed ut magis ac magis quanti facienda sit ejusmodi censorum auctoritas, quivis intelligat, addemus Hieronymi testimonium ex Epist.* 50. *ad Pammachium:* [b] Legat, *inquit*, sancti Ambrosii de Viduis librum. *Quid igitur in causa fuit, cur ista dissimularent Magdeburgenses? Nimirum ut quæ super sanctorum invocatione tradit* [c] *pius Doctor, paulo audacius* crassa *dicerent. Sed nihil promoverunt ingeniosi viri; nemo quippe non intelligit quod illi crassum vocitant, orthodoxum Ambrosio visum fuisse; nec enim eum cudere voluisse novum dogma, sed veritati catholicæ testimonium reddidisse. Enim vero numquam ea quæ isti propterea tantum exagitant, quia cum Romanæ Ecclesiæ placitis aperte faciunt, prudentissimus præsul ex suggestu populo proposuisset, si quid aut abhorrens a pietate, aut quoquomodo infirmiorum offensioni obnoxium inesse in hac doctrina existimasset. Non est autem cur afferamus in medium quod scripsit Perkinsius,* librum de Viduis pugnare cum Commentario in capit. I. Epist. ad Romanos; *quandoquidem Rivetus* [d] *ipse ejus sectæ atque ordinis rationem adeo futilem, nulla prorsus consideratione dignam esse judicavit.*

[a] Centur. 4. cap. 4.

[b] Apolog. adv. Jovin.

[c] Cap. 9. num. 55.

[d] Crit. sac.

Ex iis omnibus quæ hactenus a nobis examinata sunt, intelligere est hunc librum sermonibus, in quibus viduam illam ad secunda nuptiarum vota adspirantem compellat sanctus Doctor, compositum esse: quem litteris deinde a se commendatum non multo post editos libros de Virginibus, *hoc est, post annum* 377. *in lucem emissum abunde ab ipso operis exordio declaravit.*

SANCTI AMBROSII
MEDIOLANENSIS EPISCOPI
DE VIDUIS
LIBER UNUS. *

* Spript. circa an. 377.

CAPUT I.

Postquam actum est de virginibus, de viduis opportune tractari, cum eas illis Apostolus sociaverit, utpote quodammodo virginitatis magistras, & conjugatis longe superiores. Quam viduis gloriosum sit quod ad viduam fuerit Elias destinatus? At illas laude dignas non esse, nisi virtutem istius imitentur, maxime vero hospitalitatem. Quæ virtus quanta fuerit in hac fœmina, exponitur: sed prius perstringitur hominum avaritia, qui dum communia sibi arrogant, divinis promissis se se privarunt.

A

1. BENE accidit, [a] fratres, ut quoniam tribus libris superioribus de virginom laudibus differuimus, viduarum tractatus incideret; neque enim inhonoras debuimus præterire, & a virginum præconio separare, quas apostolica sententia cum virginibus copulavit, juxta quod scriptum est; *Et mulier innupta, & virgo cogitat quæ sunt Domini, ut sit sancta corpore & spiritu?* Quodammodo enim magisterium virginitatis viduarum valascit exemplis. Quæ cum viro castum cubile custodiunt, documento virginibus sunt integritatem Deo esse servandam. Et propemodum non inferioris virtutis est eo abstinere conjugio, quod aliquando delectaverit, quam conjugii oblectamenta nescire. In utroque fortes; ut eas & conjugii non pœniteat, cui fidem servent, & conjugalia oblectamenta non alligent; ne videantur infirmæ, quæ sibi adesse non possint.

1. Cor. 7. 34.

B

C

D

2. In hac ipsa tamen virtute præmia sunt reposita libertatis: *Mulier enim vincta est quanto tempore vir ejus vivit: quod si dormierit vir ejus, liberata est: cui vult nubat, tantum in Domino Beatior autem erit, si sic permanserit, secundum meum consilium; puto enim & ego spiritum Dei habeo.* Evidenter igitur expressit Apostolus quid intersit, cum aliam vinctam esse dixerit, aliam beatiorem esse [b] memoraverit: idque non tam ex suo judicio quam divini Spiritus docuit infusione depromtum; ut cælestis ista, non humana sententia videretur.

Ibidem 39. & 40.

b

3. Quid vero illud quod temporibus iis, quibus fames omne genus urgebat humanum i Elias ad viduam destinatus est? Et vide quemadmodum propria singulis gratia reservetur: Angelus ad virginem, propheta ad viduam. Adde quod Gabriel illic, hic Elias; ut ex Angelorum & prophetarum numero præstantissimi principes videantur electi. Sed non simplex viduitatis laus est, nisi virtus etiam viduitatis accedat. Nam utique multæ viduæ ante, sed una omnibus antefertur: in quo non tam ceteræ revocantur ab studio, quam virtutis provocantur exemplo.

3. Reg. 17. 9

Luc. 1. 27. & 28.

4. Sollicitas igitur aures [c] præfatio facit, quamvis simplicitas intellectus ipsa moralis sit, quæ ad virtutis exemplum viduas cohortetur; quia non professione, sed merito videtur unaquæque præstare, & hospitalitatis apud Deum gratiam non perire, qui potum aquæ frigidæ, sicut in Evangelio ipse memoravit, præmio æternitatis remuneremur amplissimo: & farinæ brevis, oleique mensuram indeficienti adfluen-

c

Matth. 10. 42.

3. Reg. 17. 16.

a Cod. Reg. & Coll. unus, *frater, ut quoniam* &c.

b Ita edit. omnes, & mss. aliquot: aliorum autem quidam legunt, *esse monstraverit*, quidam continuo post, *idque quæ non pone ex suo judicio, sed divini*, &c.

c Edit. omnes, *aures præsagio facit*: omnes mss. *aures præfatio facit*.

fluentium copiarum ubertate compenset. A Nam si * quis de gentilibus dixit communia omnia amicorum esse debere; quanto magis debent esse communia cognatorum! Cognati enim sumus, qui in unam seriem corporis copulamur.

5. Sed tamen non præscripto quodam hospitalitatis fine concludimur. Cur enim proprium id quod in sæculo est, putes; cum commune sit sæculum? Aut cur privatos terræ deputes fructus, cum terra B commuois sit? *Respecit*, ioquit, *volatilia cæli, quoniam non ferunt, neque metunt*, ETENIM QUIBUS nihil est proprium, nihil deest: & senteotiæ suæ Deus arbiter novit servare promissum. Denique aves[a] non coogregant, & edunt; quia pater cælestis pascit illas. Nos autem generalis monita sententiæ ad usus proprios derivantes: *Omne*, inquit, *lignum quod habet in se fructus seminis sativi, erit vobis in escam, & omnibus* C *bestiis, & omnibus avibus, & omnibus serpentibus super terram*; congregando egemus, & congregando vacuamur. Noo possumus eoim sperare promissum, qui oon servamus oraculum. Salubre est igitur præceptum quoque hospitalitatis advertere, ut hospitibus deseramus; quia nos quoque sumus hospites mundi.

Matth. 6. 26.

Gen. 1. 29. & 30.

6. Quam vero saocta vidua, quæ cum fame urgeretur extrema, venerationem D Deo debitam reservabat: nec sibi soli usurpabat alimenta, sed cum filio dividebat, ne caro pignori superviveret. Magnum pietatis officium, [b] sed religionis uberius. Nam sicut neminem filio oportuit anteferri, ita propheta Dei, ejus filio præferri debuit & saluti. Coi noo exiguum victum, sed vitæ suæ omne subsidium existimanda est detulisse, quæ nihil reliquit sibi: tam hospitalis, ut totum daret: tam fidelis, ut cito crederet.

3. Reg. 17. 12. & seq.

CAPUT II.

Vera vidua præcepta traduntur ex Apostolo: scilicet ut liberos educet, perentes colat, Deo placere desideret, irreprehensibilem se exhibeat, meritorum maturitatem præ se ferat, uni viro fuerit copulata; ubi tamen secundas nuptias negat a Paulo fuisse condemnatas: adjicit demum eas apud omnes clara virtutum fama valere oportere. Cur fugiendæ viduæ juniores; quove modo nubere quam uri melius dicatur? Postremo hinc declaratur viduarum dignitas, quod ob illatas ipsi injurias ira gravissime divina moveatur.

7. Ergo vidua non abstioentia corporis tantum definitur, sed virtute designatur: cui præcepta oon do ego, sed C Apostolus tribuit. Honorificentiam non solus impartior, sed gentium Doctor prius detulit dicens: *Viduas honora, quæ vere viduæ sunt. Si qua autem vidua filios aut nepotes habet, discat primum suam domum regere, & mutuam vicem reddere parentibus.* Unde & advertitur utrumque pietatis affectum viduæ inesse debere, ut filios diligat, parentibus deferat. Ita dum obsequium parentibus rependit, magisterium exercet [c] D in filios, suoque se ipsa remuneratur officio; cum id quod aliis defert, sibi proficit.

1. Tim. 5. 3. & 4.

8. *Hoc enim*, ioquit, *acceptum est coram Deo*. Et ideo si cogitas, vidua, quæ Dei sunt, debes id sequi, quod Deo placere didicisti. Et supra quidem saoctus Apostolus ad cootioeotiæ studium viduas cohortatus, dixit eas cogitare quæ sunt Domioi. Alibi autem ubi eligitur vidua quæ probata est, non solum cogitare præcipitur, sed etiam sperare de Domino: *Quæ* E *enim vere vidua est*, inquit, *& desolata, speret in Deum, & instet obsecrationibus & orationibus die ac nocte*. Nec immerito has irreprehensibiles ostendit esse debere, quibus ut opus virtutis indicitur, ita etiam honorificentia larga defertur, ut etiam ab episcopis honorentur.

Ibidem.

1. Cor. 7. 34.

1. Tim. 5. 5.

9. Qualis autem eligi debeat, ipsius Doctoris sermooe describitur: *Non minus*, inquit, *sexaginta annorum, quæ fuerit unius viri*

Ibidem 9.

* Sententiam hanc Diog. Laertius Pythagoræ tribuit in ejus vita. Citatur autem a Platone, Aristotele, Cicerone atque aliis: nec non ab Eras. explicatur Adag. Chil. 1. cent. 1. prov. 1.

a Omnes edit. cum mss. Tell. *non congregant, & abundant .... monumenta sententiæ*: reliqui ut in texto. At sequentia in Rom. edit. ita fuerant partim inversa, partim mutata, *quæ dictum est: Omne lignum quod .... super terram; ad usus proprios derivantes, & congerendo egemus, & congerendo* &c.

b Mss. aliquot, *sed religione superius*. Male; id enim hoc loco præcipit Ambrosius, quod jam docuerat lib. 7. in Lucam, num. 146. religionem præstare pietatis officiis. Quod quidem etsi de religione quæ immediate in Deum, non autem quæ per creaturam aliquam in eumdem refertur, intelligendum sit; credibile tamen est viduam illam tnam majestatis divinæ voluntatis indicia in sancto propheta animadvertisse, ut de veritate verborum ejus dubitare nequaquam posset. Neque vero quisquam dixerit eamdem, Chrysostomo teste, idolorum cultui fuisse addictam; ipsemet enim ita subjungit: *Sed religiosam mulierem, quæ proveniente Deo, quam modicam in capsa farinam, tam magnam in corde habebat fidem.*

c Sic Amerb. & omnes mss. aliquot exceptis, in quibus legas, *in filios suos: quæ se ipsam remuneratur*: Eras. edit. ac seq. ab Amer tantum discrepant, quod in his particula *se* jugulata est. Non adverterunt scilicet Ambrosium verbo *remunero* in activa significatione uti solitum.

viri uxor. Non quo * senectus sola viduam faciat, sed quo viduitatis merita stipendia sint senectutis. Nam utique illa præclarior, quæ calorem adolescentiæ, & junioris fervescentem edomat ætatis ardorem; nec mariti gratiam, nec uberiora liberorum oblectamenta desiderans; quam quæ effœta jam corpore, frigida senectute, matura ævi, nec calere voluptatibus potest, nec sperare de partu.

10. Neque vero si qua in secundas nuptias inciderit, quas utique * apostolica præcepta non damnant, quasi fructu pudoris amisso, si rursus soluta fuerit viro, ab affectu viduitatis arcetur. Habebit illa quidem vel seræ meritum castitatis, sed probatior erit quæ alterius non fuerit experta conjugium; in illa enim eminet studium castitatis: huic aut senectus aut pudor modum videtur fecisse nubendi.

11. Nec sola tamen castitas corporis viduæ fortitudo est, sed magna & uberrima disciplina virtutis: *Quæ in operibus bonis testimonium habeat, si filios educaverit, si hospitio receperit, si sanctorum pedes laverit, si tribulationem patientibus subministraverit, si postremo omne opus bonum fuerit subsequuta*. (Ibidem 10.) Vides quam multas virtutum comprehenderit disciplinas: primum pietatis officium: secundum hospitalitatis studium, & humilitatis obsequium: tertium misericordiæ ministerium, liberalitatisque subsidium: ad summam omnis exsecutionem boni operis flagitavit.

12. Et ideo adolescentiores devitandas putat, eo quod non queant tantæ operam implere virtutis. (Ibidem 11.) Etenim vicina est lapsibus adolescentia, quia variarum [a] æstus cupiditatum fervore calentis inflammatur ætatis; bonique doctoris est, materiam arcere peccati, PRIMA ENIM institutionis est disciplina culpam avertere, secunda virtutem infundere. Tamen cum Apostolus sciret Annam illam ab adolescentia octogenariam viduam Dominicorum operum exstitisse prænuntiam (Luc. 2. 36. & 37.), non puto quod juniores revocandas putarit a viduitatis affectu, maxime cum dixerit: *Melius est nubere quam uti*. (1. Cor. 7. 9.) Nam utique pro remedio nuptias suasit, ut peritura sanetur: non pro electione [b] præscripsit, ne castitatem continens sequatur; aliud est enim subvenire labenti, aliud suadere virtutem.

13. Et quid de humanis judiciis loquar, cum divinis judiciis in nullo gravius Judæi Dominum læsisse prodantur, quam quod viduæ gratiam, minorumque jura violarent? Hæc prophetici causa vocibus conclamatur, quæ meritum Judæis rejectionis invexerit. Hæc sola causa delicti invidiam mitigatura memoratur, si honoretur vidua, minoribusque æqui justitia judicii deferatur; sic enim habes: *Judicate pupillo, & justificate viduam; & venite disputemus, dicit Dominus*. (Esai. 1. 17. & 18.) Et alibi: *Pupillum & viduam suscipiet*. (Psal. 145. 9.) Et alibi: *Viduam ejus benedicens benedicam*. (Psal. 131. 15.) In quo Ecclesiæ quoque figura prætexitur. Videtis igitur, sanctæ viduæ, nequaquam lubrico munus studio deferendum, quod divinæ benedictionis subsidiis honoratur.

CAPUT III.

Redit ad Sarreptanam viduam, in qua Ecclesiæ figuram exstitisse ostendit, atque Esaiæ testimonio confirmat; unde colligit in illa virginibus, nuptis ac viduis exemplar esse. Conversus ad prophetam, in eo Christum quoque significatum dicit, quippe qui divinâ mysteria & futuram pluviæ irrigationem sit pollicitus. Eodem etiam geminum Gedeonis signum refertur atque explicatur. E quibus elicit nec cujusvis esse miracula facere, & Christi incarnationem Judæorumque abdicationem illic adumbrari.

14. Quid vero illud, ut ad superiora redeamus, quod cum in omni terra esset fames maxima; viduæ tamen Deo cura non defuit, atque [c] ad alendum ad eam propheta directus est? (3. Reg. 17. 14.) In quo cum me admoneat Dominus, quod in veritate dicturus sit (Luc. 4. 25.), ad mysterium videtur sollicitare aures. Quid enim verius Christi & Ecclesiæ potest esse mysterio?

Non

* Ambrosius hunc Apostoli locum ita explicat, quasi non tam sexagenariam exigat ætatem, quam gravitatem, aliasque virtutes quas par est inesse in sexagenaria, quæ proinde si in minori ætate reperiantur, ea non excludi debeat a professione viduitatis. Hieronymus quoque ep. ad Furiam juniores viduas a Paulo rejici inficiatur, docens in iis solis ab eo requiri 60. annos, quæ Ecclesiæ sumtibus alendæ essent: quod etiam c. 3. Isaiæ ipse confirmat. Neque forsitan absurde illo referantur cum hæc ipsa Ambrosii verba, tum superiora illa: *Quibus ita honorificentia larga defertur, ut etiam ab episcopis honorentur*; voces enim *honor* & *honorificentia* apud scriptores ecclesiasticos subsidium quo quis in sustentanda vita adjuvatur, significant. At vero mavult in lib. de Sacris Ordin. Exerc. 10. c. 8. pater Morinus huncce annorum numerum non in omnibus quæ vidualem continentiam profiterentur, esse debere, sed in iis tantum quæ ad munus diaconissæ adsumerentur. Hinc illas aligendas præcipi, quæ uni viro prius nupsissent. Negat autem Thomassinus Discipl. Eccl. part. 1. lib. 1. c. 53. alia commodiori via Patres hoc loco conciliari posse, quam si dicamus eos qui sexagenarias viduas esse volunt, intelligendos de viduis illis quæ ad munus aliquod ecclesiasticum eligerentur: qui vero etiam eadem ætate minores non rejiciunt, eos de viduis solam castitatem nuncupantibus loquutos. Nec sane quisquam sibi persuadeat Apostolum, ne viduæ debiles infra annum sexagenarium alerentur ab Ecclesia, prohibuisse; cum id fieri posse in Conc. 4. Carth. can. 101. & 102. decretum fuerit.

* Adverte Doctorem nostrum moderatione multo superiorem hic esse, non solum iis qui contra Ecclesiæ sententiam omnino proscripsere secundas nuptias, ut Tertullianus & alii; sed etiam veterum Patrum non paucis, qui paulo severius easdem nuptias videntur perstrinxisse.

a Edit. *æstus cupiditatum fervorem calentis inflammat ætatis*: aptius omnes mss. ut in textu, nisi quod Tell. legit.. *fervor inflammat ætatis*.

b Omnes edit cum solo cod. Tell. *præscripsit casta & continans quid sequatur*: ceteri autem magno consensu nobiscum faciunt.

c Edit. omnes cum solo ms. Tell. *ad alendam eam*.

Non igitur otiose inter multas viduas una præfertur. Quæ enim talis, ad quam tantus propheta, qui ad cælum raptus est, dirigatur, eo præsertim tempore, quando clausum est cælum annis tribus & mensibus sex, cum facta esset fames magna in omni terra? Ubique ergo fames erat, & adhuc tamen hæc vidua non egebat. Qui sunt hi tres anni? Ne forte illi quibus Dominus venit in terras, & fructum in ficulnea invenire non potuit, juxta quod scriptum est: *Ecce anni tres sunt, ex quo veni quærens fructum in ficulnea hac, & non invenio.*

Ibidem 7.

15. Hæc est profecto vidua illa, de qua dictum est: *Lætare sterilis quæ non paris, erumpe & exclama quæ non parturis; quoniam multi filii desertæ magis quam ejus quæ habet virum.* Et bene vidua, cui bene dicitur: *Ignominiæ & viduitatis tuæ non eris memor; quia ego Dominus qui facio te.* Et fortasse ideo vidua quæ amisit quidem virum secundum corporis passionem, sed in die judicii Filium hominis quem amisisse visa est, receptura. *Tempus enim breve*, inquit, *dereliqui te*; ut gloriosius scilicet fidem derelicta servaret.

Esai. 54. 1. Ibidem 5. Ibidem 7.

16. Habent itaque omnes quod imitentur exemplum, virgines, nuptæ & viduæ. Et fortasse ideo Ecclesia virgo, nupta, vidua; quia unum corpus in Christo sunt. Hæc igitur illa vidua est, propter quam verbi cælestis siccitas cum esset in terris, prophetæ sunt destinati; erat enim vidua quæ sterilis erat, sed partum suo tempore reservabat.

17. Unde nec illius nobis videtur persona mediocris, qui aridam terram verbi rigavit rore cælesti, clausumque cælum non humana utique potestate reseravit. Quis enim est qui cælum potest aperire, nisi Christus, cui quotidie de peccatoribus [a] cibus, Ecclesiæ cumulus congregatur? Neque enim humanæ facultatis est dicere: *Hydria farinæ non deficiet, & vas olei non deficiet usque in diem, quo dabit Dominus pluviam super terram.* Nam licet mos sit ita præfari prophetis, tamen hæc vera Dei vox est. Ideo præmissum est: *Quia hæc dicit Dominus*; Domini enim est perpetuitatem sacramentorum spondere cælestium, & non defuturam spiritalis exsultationis gratiam polliceri, largiri munimenta vitæ, fidei signacula, dona virtutum.

3. Reg. 17. 14. Ibidem

18. Quid est autem? *Usque in illum diem, quo dabit Dominus pluviam super terram*; nisi quia & *descendet sicut pluvia in vellus, & sicut stillicidia stillantia super terram?* In quo vereris mysterium reseratur historiæ quo sanctus Gedeon mystici certaminis prælia-tor, futuræ capiens insigne victoriæ, spiritale sacramentum vigore mentis agnovit, pluviam illam Verbi rorem esse divini: quæ primo pluit in vellus, cum terra omnis perpetuis siccitatibus æstuaret: secundo vero indicio, universæ terræ aream fuso imbre madefecit, eum siccitas esset in vellere.

Ibidem. Ps. 71. 6. Judic. 6. 37. & seq.

19. Advertit enim vir præsagus futuræ Ecclesiæ crescentis insigne. Nam primo intra Judæam divini cœpit ros sermonis humescere (*notus* enim *in Judæa Deus*) cum [b] arida fidei totius orbis universa terra maneret. Sed ubi Joseph greges Deum negare cœperunt, & ausu vario immanium delictorum contrahere divinitatis offensam, tunc per omnes terras fuso imbris rore cælestis, populus Judæorum æstu perfidiæ suæ cœpit arescere, cum Ecclesiam sanctam ex omnibus terrarum partibus congregatam propheticæ nubes, & salutaris imber apostolicus irrigarent. Hæc est illa pluvia non terram humido, non nebuloso [c] concreta montium, sed cælestium scripturarum salubri per totum orbem imbre diffusa.

Psal. 75. 2.

20. Ostenditur igitur exemplo non omnium esse divinæ mereri miracula potestatis, sed eorum quibus religiosæ devotionis studia suffragentur: & divini eos fructu operis abdicari, qui reverentiæ sunt cælestis exsortes. Ostenditur etiam in mysterio, quod ad instaurandam Ecclesiam Dei Filius humani corporis [d] sacramenta susceperit, abdicato populo Judæorum, quibus consiliarius & propheta, beneficiorumque ademta sunt miracula dominicorum; eo quod civico quodam invidiæ nævo in Dei Filium credere noluerunt.

Esai. 3. 1. & seq.

CAPUT IV.

Qualis viduarum vita esse debeat, patefacit exemplo Annæ: quam in singulis suis ætatibus castitatis specimen edidisse demonstrat. Triplicem ex his adstruit ejusdem virtutis gradum esse, quos gradus Ecclesia omnes amplectitur, nec non singulis exempla in Maria, in Anna atque in Susanna proponit. Addit tamen aliis duobus præstare statum virginitatis, viduæ autem curam servandæ famæ majorem esse oportere.

21. Docuit igitur Scriptura [e] quantam collatio conferat gratiam, quantum etiam sit munus divinæ benedictionis in

a Ita plerique mss. edit. vero & cod. Tell. *cibus Ecclesiæ cumulo*; alius etiam, *cibus Ecclesiæ cumulis*, &c.
b Omnes edit. *arido fidei totius orbis universa torrerent*; omnes mss. excepto Tell. ut in textu: & paulo post omnes edit. *& ausu nefario*, omnes mss. *& ausu vario*.
c Mss. aliquot, *congregata montium*.

d Non pauci mss. *facta suscepit*.
e Omnes edit. & cod. Tell. *quanta collatio*, Tell. 1. manu, *consolatio, gratiæ*: reliqui mss. *quantam collatio conferat gratiam*. Est autem hoc loci *collatio* idem ac beneficentia atque eleemosyna.

in viduis. Quibus quoniam honorificentia a Deo tanta confertur, est advertere qualis debeat vita competere; docet enim Anna quales deceat esse viduas, quæ immaturo mariti obitu destituta, maturæ tamen [a] adoream laudis invenit: non minus religionis officio, quam studio castitatis intenta. Vidua, inquit, octoginta & quatuor annorum, vidua quæ non discederet de templo, vidua quæ jejuniis & obsecrationibus die ac nocte serviret.

Luc. 2. 36.

22. Vides qualis vidua prædicetur, unius viri uxor, ætatis quoque jam probata processu, [b] vivida religioni, & effœta jam corpore: cui diversorium in templo, colloquium in prece, vita in jejunio: quæ dierum noctiumque temporibus indefessæ devotionis obsequio, cum corporis agnosceret senectutem, pietatis tamen nesciret ætatem. Sic instituitur a juventute vidua, sic prædicatur in senectute veterana: quæ viduitatem non occasione temporis, non imbecillitate corporis, sed virtutis magnanimitate servaverit. Etenim cum dicit septem annis eam cum viro fuisse a virginitate sua, ab adolescentiæ utique studiis inchoata prædicat subsidia senectutis.

23. Loquamur itaque triplicem castitatis esse virtutem: unam conjugalem, aliam viduitatis, tertiam virginitatis; non enim aliam sic prædicamus, ut excludamus alias. Suis quibusque professionibus ista conducunt. In hoc Ecclesiæ est opulens * disciplina, quod quos præferat, habet: quos rejiciat, non habet; atque utinam habere numquam possit! Ita igitur virginitatem prædicavimus, ut viduas non rejiceremus: ita viduas honoramus, ut suus honos conjugio reservetur. Non nostra hoc præcepta, sed divina testimonia docent.

24. Reminiscamur itaque quemadmodum Maria, quemadmodum Anna, quemadmodum Susanna laudentur. Sed quoniam non laudes earum tantummodo prædicandæ sunt, sed disciplinæ etiam sunt sequendæ, reminiscamur ubi Susanna, ubi Anna, ubi Maria sint repertæ: & advertamus quemadmodum singulæ aptis laudibus prædicentur, & ubinam commorentur: [c] nupta in paradiso, vidua in templo, virgo in secreto.

Dan. 13. 7. Luc. 2. 38. Ibid. 1. 26.

25. Sed in illis tardior fructus, in virgine maturior: illas senectus probat, virginitas laus ætatis est: nec adjumenta quærit annorum, quæ omnium est fructus ætatum. Adolescentiam decet, juventutem ornat, amplificat senectutem: omnique ævo habet justitiæ suæ canos, maturitatem gravitatis, velamen pudoris, quæ devotionem non impediat, religionem augeat. Advertimus enim ex sequentibus quia quotannis in die solemni paschæ sancta Maria cum Joseph Hierusalem petebat. Ubique impigra devotio, ubique assiduus Virgini comes pudoris adjungitur. Nec inflatur Domini mater, quasi secura de meritis, sed quo meritum magis agnovit, eo votum uberius exsolvit, officium copiosius detulit, munus religiosius vexit, mysticum tempus implevit.

Ibid. 2. 41.

26. Quanto igitur vos magis convenit intentas esse studio castitatis; ne locum sinistræ relinquatis opinioni, quæ pudicitiæ testimonium in solis habetis moribus? Virgo enim licet in ea quoque major sit morum prærogativa quam corporis; calumniam tamen integritate carnis abjurat: vidua quæ probandæ subsidium virginitatis amiserit, non in voce obstetricis, sed in suis moribus habet castitatis examen. Docuit igitur Scriptura quam adtentus viduæ esse debeat & religiosus affectus.

Ibid. 21. 1.

CAPUT V.

Liberalitatis erga pauperes exemplum in vidua Evangelica proponitur, cujus duo minuta largioribus divitum donis ostenduntur esse potiora. Docetur etiam hisce duobus minutis utrumque testamentum signatum esse. Quis ille thesaurus sit, unde magorum exemplo tria munera, aut Evangelicæ viduæ instar, duo æra depromi jubeamur? Post quæ sequitur ad viduas bonorum operum studio inflammandas exhortatio.

27. Docuit etiam libro eodem, sed alio loco, quam misericordem in pauperes & liberalem esse conveniat, nec paupertatis debere contemplatione revocari; quia liberalitas non cumulo patrimonii, sed largitatis definitur affectu. Denique Dominica voce illa vidua omnibus antefertur, de qua dictum est: *Vidua hæc plus omnibus misit*. In quo moraliter Dominus instituit universos, ne quis a collatione ministerii paupertatis pudore revocetur: nec sibi divites blandiantur, quod plus videantur conferre quam paupereres. UBERIOR est enim nummus e parvo, quam thesaurus e maximo; quia non quantum detur; sed quantum residear, expenditur. Nemo plus tribuit, quam quæ nihil sibi reliquit.

Ibidem 3.

28. Quid

a Vet. edit. *a Deo remunerationem laudis invenit*: Rom. vero cum mss. omnibus, *adoream* &c. Erat præmium militare quod ex farris genere constabat quo Romani an. ab Urbe condita 300 victitarunt. Unde adorea per tropum pro laude atque honore sumitur ac potissimum militari.

b Mss. non pauci, *vidua & effœta jam corpore*.

* Disciplina nihil hoc loco aliud est, quam instituta, leges, & consuetudines, quæ vigent in Ecclesia Catholica; cum ea vox non raro pro doctrina atque eruditione sumatur.

c Cod. unus e Colbert. *Nupta in pomerio*, lege *in pomario*: & intellige latinam vocem pro græca paradiso ejusdem sensus fuisse positam in hoc codice.

28. Quid tu, dives, egeni comparatione te jactas; & cum tota onereris auro, pretiosam per humum trahens vestem, quasi inferior tuis & parva divitiis, honorari desideras, quia inopem collatione vicisti? Et flumina superfluunt, cum redundant; gratior tamen haustus e rivulo est. Spumant & musta dum ferveot, nec damnum putat agricola quod effluxerit. Gementibus areis, dum cæditur messis, a frumenta desiliunt: sed deficientibus messibus, non deficit hydria de farina, & plena olei testa desudat. Exinanivit tamen dolia divitum siccitas, cum viduæ pauxillulum olearium redundarit. Non ergo quid fastidio expuas, sed quantum devotione conferas, æstimandum est. Denique nulla plus tribuit, quam illa quæ de filiorum alimentis pavit prophetam. Et ideo quia nulla plus contulit, nulla plus meruit. Hæc moraliter.

3. Reg. 17. 15.

29. Nec mystice tamen despexeris hanc mulierem in gazophylacium duo æra mittentem. Magna plane femina, quæ divino judicio meruit omnibus anteferri. Ne forte illa sit quæ de fide sua ad subsidium hominum duo testamenta contulerit; & ideo nulla plus fecit. Nec quisquam hominum quantitatem potuit collationis ejus æquare, quæ fidem cum misericordia copulavit. Et tu igitur quæcumque vitam studio viduitatis exerces, ne dubites ad gazophylacium duo æra deferre, vel fidei plena, vel gratiæ.

30. Felix illa quæ de thesauro suo integram Regis imaginem profert. Thesaurus tuus sapientia, thesaurus tuus castitas atque justitia est, thesaurus tuus intellectus bonus: qualis ille thesaurus fuit, de quo Magorum viri, aurum, thus, myrtham, cum adorarent Dominum, protuleruot: auro regis potentiam declarantes, Deum thure venerantes, myrrha resurrectionem corporis confiteotes. Habes & tu thesaurum hunc, si in te requiras: *Habemus enim thesaurum in vasis fictilibus*. Habes aurum quod conferas, non enim renitentis metalli pretium de te Deus exigit, sed illud aurum quod in judicii die nequeat ignis exurere. Nec dona pretiosa deposcit, sed odorem fidei, quem altaria tui cordis exhalent, & religiosæ mentis spiret affectus.

Matth. 2, 11.

2. Cor. 4. 7.

31. Ex hoc igitur thesauro non solum Magorum tria munera, sed etiam duo viduæ æra promuntur, in quibus integra cælestis imago Regis effulgeat, splendor gloriæ ejus, & imago substantiæ. Bona & illa plane laboriosa stipendia castitatis, quæ de suo opere, * quotidianoque penso conferat vidua, nocturnis pariter ac diurnis jugi exercens labore pensa remporibus, & pudicitiæ quæstuosæ privilegii opere mercedem congregans; ut intemeratum defuncti conjugis cubile custodiat, alere dulces liberos possit, ministrare pauperibus. Hæc est præferenda divitibus: hæc est quæ Christi judicium non timebit.

32. Hanc æmulamini, filiæ: *Bonum est æmulari in bono. Æmulamini meliora charismata*. Spectat vos Dominus semper, spectar, inquam, Jesus, eum ad gazophylacium b accedit, & de bonorum operum mercedibus stipem putatis egentibus conferendam. Quantum est igitur ut æra tua conferas, & Christi corpus acquiras? Noli ergo vacua prodire in conspectum domini Dei tui, vacua misericordiæ, vacua fidei, vacua castitatis; non enim inanes Dominus, sed virtutibus opimas spectare Jesus & laudare consuevit. Videat te adolescentula laborantem, videat ministrantem. Hæc est enim merces quam Deo debes, ut de aliarum quoque profectibus mercedem tuam Deo conferas. Nulla merces Deo melior, quam ea quæ habet pietatis munera.

Gal. 4. 18. 1. Cor. 12. 31.

CAPUT VI.

In Noemi exemplum viduæ ex nuru ad virtutem abs se instituta fructum capientis ob oculos ponitur. Hinc colligitur numquam defutura bona viduæ necessaria subsidia. Quod si tristior videatur illius vita, tunc beatiorem illam esse, cum ipsi a Domino gaudia sint promissa: quo loco nonnulla de lacrymarum utilitate disputantur.

33. AN vero mediocris tibi vidua illa videtur Neomi, quæ viduitatem suam messis manipulis sustentabat alienæ, quam ævo gravem alebat nurus? Nam hoc quoque & ad subsidium & ad gratiam proficit viduarum, ut ita instituant nurus suas, quo possint in his maturæ habere subsidium senectutis; & quasi stipendium magisterii, mercedem quoque suæ capere disciplinæ. Etenim quæ bene instituerit, bene erudierit nurum suam, Ruth ei deesse non poterit, quæ viduitatem socrus paternæ domui præferat: & si vir quoque ejus mortuus fuerit, non relinquat tamen, alat inopem, soletur mœrentem, nec dimissa discedat; nescit enim egere opti-

Ruth. 2. 2. & seq.

a Omnes edit. *frumenta desoliunt*: omnes mss. *frumenta desiliunt*, quidam *dissiliunt*.

* Manifesta imitatio virgiliani hujusce loci e lib. 8. Æneid. ubi de pudica muliere præmissis nonnullis ita pergit.

Noctem addens operi, famulasque ad lumina longo
Exercet penso, castum ut servare cubile
Conjugis, & possit parvos educere natos.

b Sic omnes mss. excepto Tell. cum quo edit. omnes *accedistis ..... forsitan egentibus*, &c. mss. Prat. *accedit*. Sed de &c.

optima disciplina. Sic illa Noemi duobus destituta filiis & marito, quæ fructus fœcunditatis amiserat, pietatis emolumenta non perdidit; nam & solatium mœroris, & subsidium paupertatis invenit.

Ruth 1. 1.

34. Videtis igitur, sanctæ feminæ, quam fœcunda sit vidua prole virtutum, meritorumque suorum sobole, quæ perire non possit. Bona igitur vidua egere novit: & si fessæ fuerit ætatis, & supremæ paupertatis, eruditionis tamen suæ solet habere mercedem. Etsi proximi defuerint, invenit tamen extraneos qui matrem colant, revereantur parentem, parvisque alimentorum sumtibus mercedem cupiant suæ commendationis adquirere; plus enim viduæ [a] rependunt merita. Nam cibos quærit, sumptus impendit.

35. Sed tristes videtur ducere dies, & lacrymis tempus exigere. Hoc beatior, quod perpetua sibi gaudia exiguis fletibus emit, parvisque momentis tempora adquirit æterna. Quibus bene dicitur: Beatæ tristes, ipsæ enim ridebitis. Quis igitur falsas præsentium imagines gaudiorum futuræ securitatis præferat voluptati? An despicabilis nobis auctor videtur, ille Dominici corporis auctor electus, qui cinerem sicut panem manducabat, & potum cum fletu miscebat, & vespertinis lacrymis matutinæ sibi lætitiam redemtionis adquirebat. Unde igitur plurimum gaudere meruit, nisi quia plurimum flevit, & tamquam lacrymarum pretio suarum futuræ sibi gloriæ gratiam comparavit.

Luc. 6. 21.

Psal. 101. 10.

36. Habet igitur vidua bonam commendationis materiam, ut dum virum luget, fleat sæculum: ac in promtu sint lacrymæ redemtrices, dum impenduntur mortuis, viventibus profuturæ. [b] Paratus est mœstitudini animæ fletus oculorum: misericordiam conciliat, laborem minuit, dolorem ablevat, servat pudorem; nec jam misera sibi videtur, quæ consolationem in lacrymis habet, in quibus sunt caritatis stipendia & pietatis officia.

CAPUT VII.

Fortitudinem viduis non deesse in Judith ostenditur: cujus veste ac jejuniis commemoratis, describitur ejusdem in Holophernem præparatio. Quanta fuerit ejus castitas, atque in commentanda pia fraude sapientia: quanta etiam temperantia, & sobrietas. Ad extremum demonstrato non majorem in ipsa fortitudinis quam prudentiæ laudem emicare, summa ejus in tanto successu modestia declaratur.

37. SEd nec fortitudo bonæ viduæ deesse consuevit. Hæc enim vera est fortitudo, quæ naturæ usum, sexus infirmitatem mentis devotione transgreditur: qualis in illa fuit, cui nomen Judith, quæ viros obsidione fractos, perculsos metu, tabidos fame, sola potuit a colluvione revocare, ab hoste defendere. Ea enim, ut legimus, cum Holofernes successu multorum terribilis præliorum, intra muros innumera virorum millia coegisset, armatis paventibus, & de extrema jam sorte tractantibus, extra murum processit: & illo præstantior exercitu, quem liberavit; & eo fortior, quem fugavit.

Judith 8. 6. & seq.

38. Sed ut discas maturæ viduitatis affectum, seriem ipsam persequere Scripturarum. A diebus enim viri sui quibus ille defunctus est, vestem jucunditatis deposuit, mœroris adsumsit: per omnes dies intenta jejunio, [c] sabbato tantum, & dominica sacratarumque temporibus feriarum, non refectioni indulgens, sed religioni deferens. Hoc est enim sive manducatis, sive bibitis, in nomine Jesu Christi agenda esse omnia; ut etiam ipsa refectio corporalis sacræ religionis cultui deferatur. Diuturnis igitur mœroribus, & quotidianis roborata jejuniis sancta Judith, quæ sæculi oblectamenta non quærit, periculi negligens, mortisque contemto fortior; [d] ut commenta strueret doli, vestem illam jucunditatis, qua, vivente viro, vestiri solebat, se induit: quasi platitura viro, si patriam liberaret. Sed virum alium videbat, cui placere quærebat: illum utique, de quo dictum est: *Post me venit vir, qui ante me factus est.* Et bene conjugales pugnatura resumsit ornatus; quia monimenta conjugii arma sunt castitatis; neque enim vidua alias aut placere posset, aut vincere.

1. Cor. 10. 31.

Judith 10. 3. & seq.

Johan. 1. 30

39. Quid cetera persequamur, quod inter millia hostium casta permansit? Quid ejus sapientiam prædicemus, quod hujuscemo-

a Omnes edit. cum ms. Tell. *rependunt merita, quam cibos quærit*: alii mss. ut in contextu.

b Edit ac mss. Tell. *Paratus est*, Rom. delevit *est*, *mæstitudine animi*: magis recte reliqui mss. ut nos supra.

c Rom. edit. sola confoderat, *& dominica*, sed cum in omnibus aliis edit. ac mss. habeatur, dominicam hic idem esse atque in Scripturæ tam multis locis *Domini solemnitatem* quid vetat?

d Vet. edit. *ut commento strueret dolum*: Gill. Rom. & ms. Tell. *ut commentitium strueret dolum*: reliqui nostram exhibent lectionem.

a ſcemodi a eſt commentata conſilium? Potentem elegit, ut intemperantiam a ſe inferioris arceret, occaſionem pararet victoriæ. Abſtinentiæ meritum, pudicitiæ gratiam reſervavit. Nec cibo enim, ut legimus, maculata, nec adulterio, non minorem ſervatæ caſtitatis ex hoſtibus revexit triumphum, quam patriæ liberatæ.

Judith. 12. 1. & ſeq.

40. Quid ſobrietatem loquar? Temperantia enim virtus eſt feminarum. Inebriatis vino viris, & ſomno ſepultis abſtulit vidua gladium, b exeruit manum, bellatoris abſcidit caput, per medias hoſtium acies intemerata proceſſit. Advertitis igitur quantum noceat mulieribus poſſit ebrietas, quando viros vina ſic ſolvunt, ut vincantur a feminis? Eſto igitur vidua temperans: caſta primum a vino; ut poſſis caſta eſſe ab adulterio. Nequaquam te ille tentabit, ſi vina non tentent. Nam ſi Judith bibiſſet, dormiſſet cum adultero. Sed quia non bibit, haud difficile ebrios exercitus onius ſobrietas & vincere potuit, & eludere.

Ibidem 13. 4. & ſeq.

41. Nec dexteræ tantum hoc opus, ſed multo majora trophæa ſapientiæ. Nam cum manu ſolum Holofernem viciſſet, conſilio omnem hoſtium vicit exercitum. Suſpenſo enim Holophernis capite, quod virorum non potuit excogitari conſilio, ſuorum erexit animos, hoſtium fregit: ſuos pudore excitans, hoſtes quoque terrore percellens; eoque cæſi ſunt & fugati. Ita unius viduæ temperantia atque ſobrietas non ſolum naturam ſuam vicit, ſed quod eſt amplius, fecit viros etiam fortiores.

Ibidem 14. 1. & ſeq. Ibidem 15. 1. & ſeq.

42. Nec his tamen elata ſucceſſibus, cui utique gaudere & exſultare licebat jure victoriæ, viduitatis reliquit officium: ſed contemtis omnibus qui ejus nuptias ambiebant, veſtem jucunditatis depoſuit, viduitatis reſumſit: nec triumphorum ſuorum amavit ornatus, illos exiſtimans eſſe meliores quibus vitia corporis, quam quibus hoſtium arma vincuntur.

Ibidem 16. 26. & ſeq.

CAPUT VIII.

Plures alias viduas quæ virtute ad Judith acceſſerint, exſtitiſſe ait vir ſanctus, at de ſola Debbora nunc ſe dicturum. Quanta documenta viduis ea reliquerit, quam viri a qua regerentur defenderenturque, elegerunt. Maximam quoque illius gloriam inde profectam, quod filium a ſe informatum bello præfecerit, hic autem copias, niſi adeſſet illa, negaverit ſe ſe ducturum. Eam igitur & exercitui præfuiſſe & prænunciaſſe belli exitum; in qua Eccleſiæ pugna ac triumphi, nec non ſpiritalia arma deſignata ſunt: hiſtorice vero feminis omnes auferuntur infirmitatis excuſationes.

43. AC ne una vidua tantum hoc opus inimitabile aliis videatur impleſſe, plures alias, vel parilis, vel proximæ fuiſſe virtutis nequaquam dubitandum videtur; bona enim ſeges plurimas ſpicas fructu refertas ferre conſuevit. Nec dubites c illam veterem ſegetem temporum in complurium feminarum moribus fœcundaſſe. Sed quia prolixum eſt complecti omnes, cognoſcite aliquas, & præcipue Debboram, cujus nobis prodidit Scriptura virtutem.

Judic. 4. 4.

44. Hæc enim docuit non ſolum viri auxilio viduas non egere, verumetiam viris eſſe ſubſidio: quæ nec ſexus infirmitate revocata, munia virorum obeunda ſuſcepit, per ſuſcepta cumulavit. Denique cum Judæi Judicum regerentur arbitrio, quia virili non poterant vel æquitate regi, vel virtute defendi, bellis hinc inde ardentibus, Debboram ſibi cujus regerentur judicio, cooptarunt. Itaque multa millia virorum una vidua & in pace rexit, & ab hoſte defendit. Multi Judices in Iſrael, d ſed nulla ante judex femina: multi Judices poſt Jeſum, ſed nullus propheta. Et ideo lectionem iſtius puto eſſe judicium, & geſta ejus arbitror eſſe deſcripta; ne mulieres a virtutis officio muliebris ſexus infirmitate revocentur. Vidua populos regit, vidua docit exercitus,

a Ita mſſ. prope ad unum: edit. autem, *commenta conſilium, ut dum potentem eliciat intemperantia, a ſe inferiores arceret, occaſionem pararet victoriæ, abſtinentiæ .... reſervaret .... non minus*, Amerb. *non minorem, ſervatæ .... revexit trophæum*. Tell. vero partim aliis mſſ. partim edit. accedit.

b Edit. ultimæ Pariſ. cum Tell cod. *exercuit manum*. Et infra ubi omnes edit. ac mſſ. nonnulli, *ebrium exercitatur*.

c Plerique mſſ. *illam veterem ſegetem cumulaſſe: ſed quia* &c.

d Mſſ. non pauci, *ſed nulla ante Judith femina*: unus... *ante Debboram femina*. Convenit porro inter Ambroſium atque Hieronymum Debboram Iſraelitarum præfuiſſe judiciis: utrum vero eadem vidua extiterit, ac mater Barach, non conſentiunt. Etenim Hieronymus epiſt. 10. ad Furiam ita loquitur: *Quidam imperite & Debboram inter viduas memorant, ducemque Barach arbitrantur Debboræ filium, cum aliud Scriptura commemoret. Nobis ad hoc nominabitur, quod prophetiſſa fuerit, & in ordine Judicum ſupputetur*. Quibus verbis imperitiæ Ambroſium inſimulari Spencæus autumat. Favet ſane opinioni ejus, quod eadem epiſtola ſcripta fuerit non multo poſt epiſt. 50. ejuſdem Hieron. ad Pammach. an. 393. datam, qua hujus ipſius Ambroſianæ commentationis mentionem facit. Hic igitur ingenio ſuo nonnunquam paulo vehementiori obſequutus eſt ſanctus ille Pater, aut ſaltem ſolam hebraicæ linguæ imperitiam ſignificavit. Quod autem in ea quæſtione palmam Hieronymo tribuere videtur idem Spencæus, non ei adeo facile alii interpretes adſentientur. Nam licet Debboram Scriptura vocet *uxorem Lapidoth*, eam tamen contendunt viduam recte dici poſſe, vel quod a Lapidoth quem eumdem ac Barach fuiſſe putant, ſeparata quod ad thorum viveret: vel quod *Lapidoth* non viri nomen, ſed artis eſſet; proindeque non uxorem Lapidoth, verum mulierem Lychnariam vertendum cenſent, quæ multo communior opinio eſt. Nos tamen Ambroſio *Lapidoth* Debboræ mariti nomen fuiſſe exiſtimamus, ſed mortui, atque adeo *uxorem Lapidoth* poſitum pro *viduam Lapidoth*, quod ſcriptoribus non eſt inſolens. Quod autem Barach Debboræ filium dicit Ambroſius, negant quidem Hieronymo plures adſentiuntur. Sed de his omnibus turmam interpretum conſulas licet.

vidua duces eligit, vidua bella disponit, vidua mandat triumphos. Non ergo natura rea est culpæ, nec infirmitati obnoxia: STRENUOS non sexus, sed virtus facit.

45. Et in pace quidem nulla querimonia, nullus error mulieris invenitur: cum plerique non mediocrium peccatorum auctores populo suo Judices exstitissent. Ubi vero Chananæi, gens ferox prælio, & adfluentium copiarum opima successu, hostiles in populum Judæorum animos extulerunt, vidua præ ceteris bellicos instruit apparatus. Et ut discas non publicis copiis domesticas necessitates fuisse subnixas, sed domesticis disciplinis munus publicum gubernatum, domo propria filium ducem producit exercitus, [a] ut agnoscatis quod possit instituere vidua bellatorem: quem quasi mater erudiit, quasi Judex præpositut, quasi fortis instituit, quasi prophetissa victoriæ certæ transmisit.

46. Denique in mulieris manu summam fuisse victoriæ docet Barach filius dicens: *Nisi tu veneris mecum, non ibo; quia non novi diem in qua dirigit Dominus Angelum suum mecum.* Quanta ergo feminæ istius virtus, cui dux dicit exercitus: *Nisi tu veneris, non ibo?* Quanta, inquam, viduæ fortitudo, quæ a periculis filium nec materno revocat affectu; immo ad victoriam filium studio matris hortatur, dicens quod in manu mulieris sit summa victoriæ?

47. Debbora ergo prælii prophetavit eventum, Barach jussus produxit exercitum; Jael cepit triumphum; huic enim [b] prophetiæ in Debbora militavit, quæ mystice nobis ortum surrecturæ ex gentibus Ecclesiæ revelavit, cui triumphus de Sisara spiritali, hoc est, de adversariis potestatibus quæreretur. Nobis igitur prophetarum oracula dimicarunt, nobis illa prophetarum judicia & arma vicerunt. Et ideo non populus Judæorum, sed etiam Jael victoriam de hoste quæsivit. Infelix ergo populus, qui hostem quem fugavit, persequi fidei virtute non potuit. Itaque illorum delicto salus gentibus: illorum desidia nobis servata victoria est.

48. Jael ergo prostravit Sisaram, quem tamen corusco duce, hoc enim significat [c] interpretatio Barach, manus veterum fugaverat Judæorum; frequenter enim, ut legimus, orationibus & meritis prophetarum cælestia Patribus adfuere subsidia. Sed his jam tunc de nequitiis spiritalibus victoria parabatur, quibus dicitur in Evangelio: *Venite benedicti Patris mei, possidete paratum vobis regnum a constitutione mundi.* Ergo principium victoriæ a majoribus, finis in Ecclesia.

49. Ecclesia autem non armis sæcularibus vincit adversarias potestates, sed armis spiritalibus, quæ sunt fortia Deo ad destruendas munitiones, & altitudinem nequitiæ spiritalis. Et ideo Sisaræ sitis lactis poculo restinguitur, [d] quia ratione superatur; quod enim nobis salutare ad escam, hoc adversariæ potestati lethale ad infirmitatem. Arma Ecclesiæ fides, arma Ecclesiæ oratio est, quæ adversarium vincit.

50. Ergo secundum historiam ad provocandos animos feminarum femina judicavit, femina disposuit, femina prophetavit, femina triumphavit, & præliaribus intermixta copiis, imperio viros [e] docuit militare femineo. Secundum mysterium vero fidei militia Ecclesiæ victoria est.

51. Non ergo habetis quod per naturam vos excusetis, feminæ. Non habetis, viduæ, quod ad infirmitatem sexus, aut ad amissionem subsidii maritalis mobilitatem vestram referre possitis. SATIS UNICUIQUE præsidii est, si virtus non desit animæ. Et ipse in viduis frequens processus ætatis munimen pudoris est, & ipse amissi conjugis dolor, usus operis, domus cura, sollicitudo liberorum noxiam pudori solet arcere lasciviam: atque ipse lugubris [f] habitus, pompa funebris, fletus assiduus, & mœstæ fronti inarantibus rugis impressa tristitia petulantium premit oculos, restinguit libidines, procaces avertit adspectus. Bonus custos pudoris pietatis dolor: non obrepit culpa, si cura non desit.

Ibidem 6. Ibidem 9. Matth. 25. 34. 2. Cor. 10. 5. Judic. 4. 19.

CA-

a *Ut agnoscatis quod possit instituere vidua bellatorem*, in solis edit. & Tell. cod. reperitur. Et post pauca ubi eadem edit. cum eodem cod. *quasi prophetis victoriæ certa*: reliqui mss. ut in textu.

b Omnes edit. *prophetia Debboræ militavit*: mss. Tell. *prophetia Debbora militavit*: ceteri nostræ lectioni adstipulantur.

c Mss. aliquot, *interpretatio Balac manus, verum fugaverat gaudium Judæorum*.

d Omnes edit. *oratione superatur*, haud male; infra enim, *arma Ecclesiæ oratio est*: at omnes mss. *ratione superatur*. Ibidem vero hæc verba, *Arma Ecclesiæ fides*, quæ habentur in omnibus edit. ac mss. aliquot, in aliis multo pluribus vetustioribusque desiderantur.

e Mss. complures, *docet militare femina .... vero fidei militi Ecclesiæ victoria est*.

f Iidem Mss. *habiturus pompam funeris fletus assiduus, & mixta frontis inarantibus &c.*

CAPUT IX.

Earum quæ dictitarent, sibi melius fore si lætis successibus abundarent, objectioni occurrit, ostendens e sacris litteris subsidia viduis in filiis generisque suppetere: quod postquam exemplo socrus Simonis confirmatum est, eos hortatur ut ad Apostolos tamquam ad proximos atque affines confugiant; ubi pulcherrime de sanctorum invocatione disserit. Postea querimoniis quibusdam de solitudine ac patrimonii conservandi necessitate refutatis, indecentissimum esse demonstrat viduam cui filiæ jam nubiles aut jam nuptæ sint, adhuc nubere.

52. Didicistis igitur, viduæ, subsidio vos non egere naturæ, & posse salubritatem tenere consilii: nec domestico indigere præsidio, quæ etiam publicæ potestis apicem potentiæ vindicare.

53. Sed fortasse dicit aliqua, ei tolerabilem viduitatem cui profluant res secundæ: adversis vero viduas cito frangi, facile succumbere. De quo etsi ipso doceamur usu [a] læta viduis lubrica magis esse quam seria; tamen Scripturarum instruimur exemplis infirmitatibus quoque viduarum non deesse solere subsidia (1. Tim. 5, 16): faciliusque quam ceteris divina atque humana suppetere, si bene filios instituant, generos legant. Denique cum socrus Simonis magnis febribus detineretur, Petrus & Andreas rogaverunt Deum pro ea (Luc. 4. 38. & 39.): *Et stans super illam, imperavit febri, & remisit illam,* [b] *& continuo surgens ministrabat illis.*

54. *Magnis*, inquit, *tenebatur febribus, & rogaverunt illum pro ea.* Et tu habes proximos, qui pro te supplicent. Habes [*] apostolos proximos, habes martyres proximos, si in ipsa martyribus devotionis societate, misericordiæ quoque muneribus appropiques (Luc. 10. 37.); proximus est enim qui misericordiam facit. Fac & tu misericordiam & eris Petro proxima. NON SANGUINIS necessitudo; sed virtutis cognatio facit proximos; quia non in carne ambulamus, sed in spiritu. Ama ergo propinquitatem Petri, affinitatem Andreæ; ut pro te rogent, & recedant cupiditates tuæ. Verbo Dei pulsata surges illico, quæ in terris jacebas, ut Christo ministres. *Nostra enim conversatio in cælis est, unde & Salvatorem exspectamus Dominum Jesum* (Phil. 3. 20.). Nemo enim jacens Christo ministrat. Ministra pauperi, & ministrasti Christo: *Quod enim uni horum fecistis, mihi*, inquit, *fecistis* (Matth. 25. 40.). Habetis ergo, viduæ, auxilium, si tales vobis generos, posteritati vestræ patronos, tales proximos eligatis.

55. Ergo rogaverunt pro vidua Petrus & Andreas. Utinam exsistat aliquis qui tam cito possit rogare pro nobis, vel certe isti qui pro socru rogant Petrus, & Andreas frater ejus; tunc enim [c] pro affine poterant, nunc jam possunt pro nobis, & pro omnibus impetrare. Videtis enim quod magno peccato obnoxia, minus idonea sit quæ pro se precetur, certe quæ pro se impetret. Adhibeat igitur ad medicum alios precatores. Ægri enim nisi ad eos aliorum precibus medicus fuerit invitatus, pro se rogare non possunt. Infirma est caro, mens ægra est, & peccatorum vinculis impedita, ad medici illius sedem debile non potest explicare vestigium. Obsecrandi sunt Angeli pro nobis, qui nobis ad præsidium dati sunt: martyres obsecrandi, quorum videmur nobis quodam corporis pignore patrocinium vindicare. Possunt pro peccatis rogare nostris, qui proprio sanguine, etiam si qua habuerunt peccata, laverunt; isti enim sunt Dei martyres, nostri præsules, speculatores vitæ, actuumque nostrorum. Non erubescamus eos intercessores nostræ infirmitatis adhibere; quia ipsi infirmitates corporis, etiam cum vincerent, cognoverunt.

56. Invenit ergo Petri socrus qui pro se rogarent. Et tu, vidua, invenis qui pro te supplicent: si quasi vere vidua & desolata [d] in Deum speres, instes obsecrationibus, insistas orationibus (1. Tim. 5. 5.), afficias corpus tuum quasi quotidie moriens, ut moriendo revivicas: fugias delicias, ut etiam ægra saneris: *Nam quæ in deliciis est, vivens mortua est* (Ibidem 6.).

57. Sublata est tibi causa nubendi, habes qui pro te intercedant; ne dixeris: Destituta sum. Querela nupturæ est. Ne dixeris: Sola ego sum. Castitas solitudinem quærit: pudica secretum, impudica conventum. [e] Sed negotium habes: habes & intercessorem. Adversarium vereris: apud judicem pro te Dominus intervenit dicens: *Judicate pupillo, & justificate viduam* (Esai. 1. 17.).

58. Sed & patrimonium vis tueri. Majus pudoris est patrimonium, quod melius regit vidua quam nupta. Servus peccavit. Ignosce; melius est enim alterius culpam feras,

[a] Ita edit. omnes, ac mss. aliquot: alii vero longe plurimi, *lætas viduas lubricas magis esse quam serias.*

[b] *Et continuo surgens ministrabat illis*, abest a maxima parte mss.

[*] Vide quod supra in Admonitione de invocatione Sanctorum observavimus.

[c] Omnes edit. *pro affinitate poterant*: omnes mss. *pro affine poterant* &c.

[d] Plerique mss. *in Deum spiritualibus instes obsecrationibus.*

[e] Ita mss. omnes, excepto Tell. qui sicut & Amerb. atque Eras. isthæc præfert; *Sed negotium habes, & intercessorem adversarii vereris: apud judicem* &c. Pessime vero Gill. ac Rom. edit. in hunc modum, *Sed negotium habes, & intercessorem: adversarium vereris apud judicem. Pro te* &c.

feras, quam prodas. [a] Sed vis nubere. Licet. Non habet crimen simplex voluntas. Causam non quæro: cur fingitur? Si honestam putas, fatere: si incongruam, sile. Ne accuses Deum, ne accuses propinquos, quod præsidia tibi desint; utinam non desit voluntas. Nec te consulere liberis dicas, quibus matrem eripis.

59. Est etiam quod facultate licet, & ætate non licet. Cur maternæ parantur nuptiæ inter nuptias filiarum, & plerumque post nuptias? Cur adulta filia discit prius sponsum matris quam suum, erubescere? Suasimus, fateor, ut vestem mutares, non ut flammeum sumeres: ut a sepulcro recederes, non ut thalamum præparares. Quid sibi vult nova nupta, post generos? [b] Quam indecorum est juniores habere liberos, quam nepotes?

CAPUT X.

Ad Christum redit cujus summam in adeundis miseris quibuslibet lenignitatem laudans, eam oculis nostris Evangelii benificio subjectam dicit. Sub hæc varias, quibus in curando idem medicus noster usus noscitur, rationes narrat: deinde curationis prædicat celeritatem, dummodo invocare medicum non negligamus: istis subnectit moralem de voluntate quam in socru Petri expressam docet, acceptionem: postremo ubi exposuit qualem Christi ministrum, maxime vero episcopum esse deceat, ipsorum ait esse proprium per gratiam surgere.

60. SEd ad propositum revertamur, neque nostrorum dolentes vulnera peccatorum, medicum relinquamus: & dum alienis medemur ulceribus, ulcera nostra cumulemus. Rogatur ergo hic medicus. Ne timeas, quia magnus est Dominus, & fortasse ad ægram dedignetur venire; venit enim ad nos sæpe de cælo: nec solum divites, sed etiam pauperes solet & servulos pauperum visitare. Venit & nunc rogatus ad Petri socrum, *& stans super illam imperavit febri, & remisit illam: & continuo surgens ministrabat illis*. Sicut dignus memoria, ita dignus desiderio, dignus etiam caritate Dominicæ in singulos dignationis affectus, & facta miranda. Visitare viduas non dedignatur, & tugurii vilis penetralia angusta succedere. Quasi Deus imperat, quasi homo visitat.

61. Gratias Evangelio per quod etiam nos qui oculis nostris venientem in hunc mundum non vidimus Christum, videmur ei, dum facta ejus legimus, interesse; ut sicut illi quibus appropinquabat, fidem mutuabantur ex eo; ita nobis, dum gestis ejus credimus, appropinquet.

62. Vides qualia habet genera sanitatum? Imperat febri, imperat spiritibus immundis, alibi ipse manus imponit. Non solum igitur verbo, sed etiam tactu ægros curare consuevit. Et tu igitur quæ variis mundi æstuas cupiditatibus, vel forma viri alicujus capta, vel pecunia, roga Christum, adhibe medicum, porrige ei dexteram tuam, tangat interiora tua Dei manus, Verbique cælestis gratia interiorum venas scrutetur animorum, pulset Dei dextera secreta cordis. Aliis oculos luto illinit, ut videre possint, creatorque omnium docet nos nostræ memores debere esse naturæ, & corporis cernere vilitatem; nemo enim magis potest videre divina, nisi qui humilitatis conscientia suæ nescit adtolli. Alius sacerdoti se offerre præcipitur, ut carere in perpetuum lepræ possit exuviis. Solus enim mentis & animi potest servare munditiam, qui ei sacerdoti se novit offerre, quem pro peccatis nostris accepimus advocatum, illum utique cui dicitur: *Tu es sacerdos in æternum secundum ordinem Melchisedech*.

63. Nec vereare moram aliquam sanitatis, Nescit impedimentum qui sanatur a Christo. Opus est ut remedium adhibeas, quod acceperis; simul enim ut præceptum dederit, cæcus videt, paralyticus ambulat, mutus loquitur, surdus audit, febriens ministrat, lunaticus liberatur. Et tu igitur quæcumque indecore alicujus rei cupiditate languescis, obsecra Dominum, fidem defer, nec ullam timeas moram. Ubi adest oratio, adest Verbum, fugatur cupiditas, libido discedit. Nec confessionis verearis offensam; immo magis præsume prærogativam: incontinenti enim quæ corporis morbo antea laborabas, Christo incipies ministrare.

64. Potest etiam hoc loco videri Petri socrus affectio voluntatis, ex qua sibi velut semen futuræ posteritatis adsumserat; quod unicuique voluntas sua posteritatis est auctor. Ex voluntate enim sapientia nascitur, quam sapiens in matrimonium adsciscit sibi, dicens: *Proposui ego hanc adducere mihi in conjugium*. Ergo voluntas illa quæ primo variarum cupiditatum æstibus madefacta languebat, postea per apostolatus officium in ministerium Christi jam robusta surrexit.

65. Simul qualis esse debeat [c] qui Christo

a Amerb. & Rom. edit. *Sed vis nubere, Licet non habet*, Rom *non habeat crimen simplex voluntas, causam non quæro* &c. Minus concinne.

b Rom. edit. sola, *Tam indecorum est.... quam nepotes*. At hæc mutatio licet levicula pervertit sensum, ut quivis vel mediocris ingenii per se intelligat.

c Omnes edit. cum Tell. Cod. *quæ Christo ministrat, ostenditur. Oportet eam* &c. Alii; omnes mss. *qui Christo,... oportet enim* &c. Optime illud quidem; & enim sermonem suum episcopis vir sanctus accommodat, ut aperte declarant sequen-

sto ministrat, ostenditur; oportet enim primo carere variarum illecebris voluptatum, vitare internum corporis animique languorem, ut corpus & sanguinem Christi ministret. Neque enim potest quisquam peccatis suis æger, minimeque sanus, immortalium sanitatum remedia ministrare. Vide quid agas, sacerdos, nec febrienti manu corpus Christi adtingas. Prius curare, ut ministrare possis. Si mundos eos qui ante fuerant leprosi, Christus jubet occurrere sacerdotibus, quanto magis mundum ipsum convenit esse sacerdotem? Non habet igitur quod moleste ferat illa vidua quod sibi non pepercerim, quando nec mihi parco. (Luc. 17. 14.)

66. Surrexit itaque Petri, inquit, socrus, & ministrabat illis. Et bene surrexit; sacramenti enim typum apostolica jam gratia ministrabat. Proprium est autem surgere Christi ministros, juxta quod scriptum est: *Surge qui dormis, & exsurge à mortuis*. (Luc. 4. 39.; Ephes. 5. 14.)

CAPUT XI.

Causis quæ pro nuptiarum iteratione afferri solent, explosis, profitetur a se non damnari secunda conjugia; quorum licet ex Apostolo incommoda percurrat, conditionem tamen affirmat approbatam in Ecclesia: quo loco hereticos qui ea prohibebant, castigat. Cum autem diversæ diversorum sint vires, hinc factum scribit, ut non imperaretur castitas, sed suaderetur.

a 67. Dicimus igitur nec sumtibus egere viduas, quæ donare consueverint: nec subsidio, a quibus sæpe in periculis maximis defensæ copiæ sunt virorum: maritalia iis quoque efficia vel a generis, vel a proximis facile solere reparari: esse etiam in eas divinam misericordiam promtiorem; & ideo cum suppetere non videatur causa nubendi, studium abesse debere.

68. Quod tamen pro consilio dicimus, non pro præcepto imperamus, provocantes potius viduam, quam ligantes; neque enim prohibemus secundas nuptias, sed non suademus. Alia est enim infirmitatis contemplatio, alia gratia castitatis. Plus dico, non prohibemus secundas nuptias, sed non probamus sæpe repetitas; b neque enim expedit quidquid licet: *Omnia mihi licent*, dicit Apostolus, *sed non omnia sunt utilia*. Et vinum bibere, licet, sed plurimum non decet. (1. Cor. 6. 12.)

69. Licet ergo nubere, sed pulcrius est abstinere; sunt enim vincula nuptiarum. Vultis scire quæ vincula; *Quæ sub viro est mulier, vivente viro alligata est legi: si autem mortuus fuerit vir, soluta est a lege viri*. Probatum est igitur vinculum esse conjugium, quo mulier ligatur & solvitur. c Bona mutui amoris gratia, sed major est servitus. *Neque enim mulier sui corporis potestatem habet, sed vir*. Et ne forte tibi non conjugii videatur ista servitus esse, sed sexus: *Similiter & vir sui corporis potestatem non habet, sed mulier*. Quanta igitur conjugii necessitas, quæ subjicit alteri etiam fortiorem? Mutuis enim necessitatibus ab utroque servitur. Nec temperanti licet jugo subdocere caput, cum alterius intemperantiæ serviendum sit. *Pretio*, inquit, *emti estis, nolite fieri servi hominum*. Videtis quam evidens sit conjugalis definitio servitutis. Non ego hoc dico, sed Apostolus: nec ille, sed Christus qui loquebatur in eo. Et hanc utique servitutem de bonis conjugibus definivit. Namque supra sic habes: *Sanctificatus est vir infidelis per uxorem fidelem: & sanctificata est mulier infidelis per maritum fidelem*. Et infra: *Quod si infidelis discedit, discedat. Non est servituti deditus frater aut soror in talibus*. Si igitur bonum conjugium servitus est, d malum conjugium quid est; quando nequeunt se invicem sanctificare, sed perdere? (Rom. 7. 2.; 1. Cor. 8. 4.; Ibidem 23.; Ibidem 14.; Ibidem 15.)

70. Sed ut ad gratiam virtutis viduas adhortamur, ita etiam ad Ecclesiasticam disciplinam feminas provocamus; quia Ecclesia constat ex omnibus. Licet Christi grex, tamen in aliis pabulo vescitur, in aliis adhuc lacte nutritur; quibus lupi illi qui latent in vestitu ovium, sunt cavendi, abstinentiæ speciem prætendentes, provocantes autem intemperantiæ fœditatem. Etenim quia sciunt valida onera castitatis; cum ipsi ea adtingere digitulis non queant, ab aliis supra modum exigunt, cum ipsi servare nec modum possint, * sed injusto

quentia. Nec enim in Ecclesia id umquam concessum reperitur, ut Christi corpus feminæ administrarent; cum è contrario legatur prohibitum non modo in Constitutionibus apostolicis lib. 3. c. 15. & seq. nec non lib. 8. c. 28. verum etiam apud Epiphanium Hæresi 79. atque in fine Panarii: in quibus locis diaconissarum ministerium fere in exuendis induendisve in baptisterio feminis totum collocatur.

a Edit. ac mss. Tell. *Didicimus igitur*: ceteri, *Dicimus igitur*.

b Sic omnes mss. præter Tell. qui & cum eo cunctæ edit. præfert, *Neque enim quidquid licet, & decet*. Quod autem ait Ambrosius nuptias sæpe repetitas à se non probari, mollius quidem loquitur quam multi alii patres, qui ut in lib. 2. *de Abraham*, cap. 4. observatum est, easdem fornicationis loco tantum non habent: attamen ipsas ab se non damnari tamquam illicitas, abunde ex hujus loci lectione arguitur.

c Mss. aliquot, *Bona vis amoris gratia*: nonnulli etiam *Bonam vis habere gratiam*: melius alii & edit. *Bona mutui* &c.

d Plerique mss. *malum quid est; quando nequeunt se invicem sanctificare? Sed ad Ecclesiæ disciplinam* &c. Continuo vero post, ubi edit. omnes, *Et licet Christi grex constet ex omnibus; grex tamen in aliis* &c. omnes mss. exhibent eam lectionem, quæ a nobis in textum recepta est.

* Injusto, id est, nimio & viribus majore: quæ locutio petita est e Virgiliano illo ex 3. Georg.

Injusto sub fasce viam dum carpit &c.

injusto sub fasce succumbant. MENSURA enim oneris pro mensura debet esse gestantis, alioquin impositi oneris fit ruina, ubi vectoris infirmitas est; nam & infantium fauces strangulat esca robustior.

71. Et ideo sicut multitudo vectorum non paucorum viribus æstimatur; nec tamen fortioribus de aliorum infirmitate præscribitur, sed unicuique quantum oneris subire cupiat, relaxatur, manente mercedis cumulo in virtutis augmento: ita etiam feminis non laqueus injiciendus, non supra vires abstinentiæ gravioris vectura subeunda est: sed relinquendum ut unaquæque se pendat, non auctoritate aliqua coacta præcepti, sed incremento gratiæ provocata. Et ideo diversis virtutibus merces diversa proposita est. Nec aliud reprehenditur, ut aliud prædicetur: sed omnia prædicantur, ut quæ meliora sunt, præferantur.

CAPUT XII.

Nonnulla traduntur præcepti atque consilii discrimina; quæ ut adhuc innotescant manifestius, divitis adolescentis, cujus Evangelium meminit, historia: nec non præmiorum consiliis præceptisque propositorum diversitas enarratur.

72. HOnorabile itaque conjugium, sed honorabilior integritas; nam *& qui matrimonio jungit virginem suam, bene facit: & qui non jungit, melius facit.* (Cor. 7. 38) Quod igitur bonum est, non vitandum est: quod est melius, eligendum est. Itaque non imponitur, [a] sed præponitur. Et ideo bene Apostolus dixit: *De virginibus præceptum Domini non habeo, consilium autem do.* (Ibidem 25.) Etenim præceptum in subditos fertur, consilium amicis datur. Ubi præceptum est, ibi lex est: ubi consilium, ibi gratia est. Præceptum, ut ad naturam revocet: consilium, ut ad gratiam provocet. Et ideo Lex Judæis lata est, gratia autem electioribus reservata est: Lex, ut a naturæ finibus culpæ studio demeantes, ad naturæ observantiam pœnæ terrore revocaret: gratia autem, ut electos cum studio bonorum, tum propositis etiam præmiis provocaret.

73. [b] En tibi distantia præcepti atque consilii, si illum recorderis, cui in Evangelio ante præscribitur, ne homicidium faciat, ne adulterium admittat, ne falsum testimonium dicat; præceptum etenim ibi est, ubi est pœna peccati. At vero cum se præcepta Legis memorasset implesse, (Matth. 19. 18. & seq.) consilium eidem datur, ut vendat omnia, & sequatur Dominum; hæc enim non præcepto imperantur, sed pro consilio deferuntur. Duplex namque forma mandati est: una præceptiva, altera voluntaria. Unde & Dominus in alia dicit: *Non occides*, ubi præcepit; in alia: *Si vis perfectus esse, vende omnia tua.* Ergo hic liber est a præcepto, cui defertur arbitrium.

74. Itaque qui præceptum impleverint, possunt dicere: *Servi inutiles sumus, quod debuimus facere, fecimus.* (Luc. 17. 10.) Hoc virgo non dicit, non dicit ille qui bona sua vendidit: sed quasi reposita exspectat præmia, sicut sanctus Apostolus qui ait: *Ecce nos reliquimus omnia, & sequuti sumus te, quid ergo nobis erit?* (Matth. 19. 27.) Non quasi inutilis servus, quod debuit facere, ea fecisse se dixit: sed quasi utilis domino, qui commissa sibi talenta quæsitis multiplicavit usuris, mercedem fidei atque virtutis bene sibi conscius, meritorumque securus exspectat. Et ideo ei cum ceteris dicitur: *Vos qui sequuti estis me, in regeneratione, cum sederit Filius hominis in sede majestatis suæ, sedebitis & ipsi supra duodecim sedes, judicantes tribus Israel.* (Ibidem 28.) At vero illi qui talenta servaverat, etsi præmia, minora tamen pollicetur dicens: *Quoniam super pauca fuisti fidelis, supra multa te constituam.* (Ibidem 28. 21.) Fides igitur ex debito, misericordia in præmio. Qui bene credidit, ut ei credatur, emeruit: qui bene contulit, quoniam suum non quæsivit, quod cæleste est, impetravit.

CAPUT XIII.

Allato Evangelii loco de spadonibus, eos qui vel natura vel hominum violentia tales facti sunt, non magnopere ob id laudandos: qui vero proprias manus in se converterint, damnandos esse; hanc actionem ostendens neque utilem esse, cum mentis concupiscentiam minime auferat: neque honestam, cum certamini locum non relinquat. Solos igitur prædicandos illos qui per continentiam se ipsi vicerint: sed cogendum ad hoc neminem esse, quando nec Apostolus, nec Christus ipse præcepto constrinxerit eam virtutem; unde intelligas non improbari matrimonii vota, sed castitatis anteferri.

75. IDeo ergo præceptum non datur, consilium datur; præceptum enim castitatis est, consilium integritatis: *Sed non omnes capiunt verbum istud, sed quibus datum est. Sunt enim spadones qui de matris utero sic nati sunt;* (Ibidem 19. 11. & 12.) in quibus naturæ necessitas, non virtus est castitatis hominibus. *Et sunt spa-*

a Mss. non pauci, *sed proponitur*. Itidem etiam infra, *ubi consilium, gratiam provocat. Et ideo* &c. Alii vero & omnes edit. nobiscum faciunt.

b Ita mss. nullo excepto: contra vero omnes edit. *Et ut intelligas distantiam consilii atque præcepti, illum recorderis.*

spadones qui se ipsos castraverunt; voluntate utique, non necessitate. *Et sunt spadones qui facti sunt ab hominibus*. Et ideo magna in iis [a] continentiæ gratia; quia VOLUNTAS FACIT, non infirmitas continentem. Nam decet integrum divini operis servare munus. Nec illis forte parum sit lubrico corporis non teneri; nam si erepta est subeundi istius palma certaminis, erepta etiam materia periculi: & quamvis non queunt coronari, non queunt tamen vinci. Habent alia genera virtutum, quibus commendare se debeant, si fides firma sit, prosusa misericordia, aliena avaritia, frequens gratia. Sed in istis nulla culpa; quia facti ignorantia.

76. Non eadem causa eorum, qui in se ipsos ferro utuntur, quo non imprudenter deflexiimus; sunt enim qui virtutis loco ponant, * ferro culpam compescere. De quibus etsi nostram nolumus proferre sententiam, quamvis sint statuta majorum; considerent tamen, [b] ne quis id ad professionem infirmitatis trahat, non ad firmitatis gloriam. Ergo nemo militet, ne aliquando vincatur: nec pedis utatur obsequio, qui gradiendi periculum reformidat: nec oculi intendat officio, qui concupiscentiæ timet lapsum. Sed quid prodest carnem abscindere, cum etiam culpa sit in ipso adspectu? *Nam & qui viderit mulierem ad concupiscendum, jam mœchatus est eam in corde suo*. Et quæ similiter virum in concupiscentiam viderit, adulteratur. Castos ergo, non infirmos esse nos convenit: pudicos oculos habere, non debiles.

Matth. 5. 28.

77. Nemo igitur, ut plerique arbitrantur, se debet abscindere, sed magis vincere; victores enim recipit Ecclesia, non victos. Et quid argumentis utar, cum præsto sit Apostolici forma præscripti? Sic enim habes: * Utinam & abscindantur qui volunt vos circumcidi! Cur enim coronæ occasio, & virtutis usus eripitur homini, qui natus ad laudem est, ad victoriam præparatus, qui potius virtute animæ castrare se possit? *Sunt enim spadones qui se ipsos castraverunt propter regnum cælorum*.

Gal. 5. 12.

Matth. 19. 12.

78. Sed & hoc non omnibus imperatur, sed ab omnibus flagitatur. Etenim qui mandata dat, decretorum semper tenere debet mensuram: & qui pensa distribuit, æquitatem debet examinis reservare: *Statera enim fallax, abominatio est apud Deum*. Est ergo minus pondus & majus: sed utrumque non recipit Ecclesia; *Pondus enim majus & minimum, & mensuræ duplices, immunda in conspectu Domini utraque*. Sunt pensa quæ dividit sapientia; & ita dividit ut virtutem, viresque æstimet singulorum. Et ideo dicit. *Qui potest capere, capiat*.

Prov. 11. 1.

Ibidem 20. 10.

Matth. 19. 12.

79. Scit enim creator omnium affectus esse varios singulorum; & ideo præmiis virtutem provocavit, non infirmitatem vinculis alligavit. Scit & ille gentium Doctor, bonus morum auriga nostrorum, & quidam interiorum rector affectuum, qui de se ipso didicerat legi mentis legem corporis repugnare; eamdem tamen Christi gratiæ cedere: scit, inquam, varios incursus mentium repugnare; & ideo neque in tantum adhortationem integritatis intendit, ut aboleret gratiam nuptiarum: neque ita conjugium prætulit, ut studia integritatis extingueret. Sed a continentiæ persuasione incipiens, ad incontinentiæ remedia descendit: & cum bravium supernæ vocationis fortioribus demonstrasset; deficere tamen in via neminem passus est: ita plaudens prioribus, ut non despiceret & sequentes; didicerat enim & ipse, quia dominus Jesus aliis panem hordeaceum, ne in via deficerent, aliis corpus suum, ut ad regnum contenderent, ministravit.

Rom. 7. 23. & seq.

Johan. 6. 5. & seq. Matth. 26. 26.

80. Nec Dominus ipse præceptum imposuit, sed voluntatem invitavit: nec Apostolus præceptum statuit, sed consilium dedit. Sed non hoc humanum consilium humana-

1. Cor. 7. 25

[a] MSS. plerique, *continentiæ gratia, quia divini operis* &c. Sed manifesta lacuna est, cujusmodi multæ in hujus opellæ scriptis eod antiquariorum oscitantia relictæ sunt.

* Imitatio Virgiliana ex eodem lib. 3. Georg. *Continuo culpam ferro compesce* &c. Testatur autem hoc loco sanctus Doctor fuisse memoria sua, qui corporis motibus inhonestis non tantum oratione, jejuniis, vigiliis, verum etiam vi atque armata manu occurrendum existimarent. Epiphanius Hær. 58. memorat frequenter audita se accepisse Valesianos violentam hanc amputationem non in se tantum, sed & in peregrinos adhibere consuevisse. Verumtamen cum ejusdem testimonio, illi se ab Ecclesia segregaverint, nec appareat multum propagatam fuisse istam hæresim, verisimilius est quosdam e Catholicis indicari ab Ambrosio; cumque hac ipsa de causa cum illis agere benignius; nisi quis malit id Origenis cujus scripta plurimi faciebat, honori datum. Ceterum non obscurum est crassam hanc evangelici loci, quo illi in errorem inducti fuere, interpretationem ab ipso non minus condemnatam esse quam ab aliis Patribus, puta Basil. lib. *de Virgin*. Chrysost. in capit. 19. sancti Matthæi, & Hieron. epist. 65. Quænam autem majorum statuta hic citentur, haud satis constat. Habemus autem hac de re inter canones apostolicos, 21. 22. 23. & 24. quos Nicæni Conc. canone renovatos affirmat eruditissimus Thaumassinus Discipl. Eccl. part. 1. lib. 2. c. 8. Neque obstat quod hos canones apostolicorum temporum non esse probent nonnulli; cum eos & Origenis exsectione posteriores, & Nic. Synodo anteriores dici nihil vetet. De hoc porro ejusdem Origenis facinore præter Eusebium lib. 6. cap 8. Epiphanium Hær. 64. num. 3. Theodoretum lib. 2. cap. 24. vide etiam Petri Halloix. lib. 4. Origen. defensionis. Huetii lib. 1. Origen. capit. 1. num. 13.

[b] MSS. magno numero, *ne quid fit ad professionem infirmitatis. Ergo nemo* &c.

* Citatur Apostoli sensus, non verba. Sunt autem ea in græco hujusmodi, ὄφελον κ, ἀποκόψονται οἱ ἀναστατοῦντες ὑμᾶς, id est, *utinam abscindantur qui vos perturbant*, ut habet Vulg. edit. sive ut fert verbi proprietas, *qui vos ad res novas sollicitant*. Porro Ambrosiana ratiocinatio ea est: Apostolus satis demonstrat voluntariam genitalium amputationem magnum esse malum, quando eam pœnæ loco imprecatus est illis, qui circumcisionis necessitatem fidelibus imponere moliebantur. De virilium enim detruncatione Apostolicam illam imprecationem vulgo interpretantur veteres, ut Hieronymus, Chrysostomus, atque alii. Qui vero eum recentioribus eumdem locum de separatione ab Ecclesia maluerint intelligere, ipsos Ambrosii oportet adtribuere hujusmodi sensum: Si eos qui tantum pelliculam circumcidere tentabant, Apostolus optat ab Ecclesia separari; quanto magis eos qui hominem penitus evirare adtentarent.

manarum virium habere mensuram: divinæ munus misericordiæ confitetur in se esse collatum; ut fideliter sciret prima præferre, secunda disponere. Et ideo *Existimo*, inquit, non statuo, *sed existimo bonum esse propter instantem necessitatem*. (Ibidem 35.)

81. Non ergo copula nuptialis quasi culpa vitanda, sed quasi necessitatis sarcina declinanda. Lex enim adstrinxit uxorem, ut in laboribus & in tristitia filios generet, & conversio ejus ad virum sit, quod ei ipse dominetur. (Gen. 3. 13.) Ergo laboribus & doloribus in generatione filiorum addicitur nupta, non vidua: & dominatui viri sola subditur copulata, non virgo. Omnium autem horum virgo libera est, quæ Verbo Dei suum spopondit affectum, quæ Sponsum benedictionis cum facibus exspectat, bonæ lumine voluntatis accenso. (Matth. 25. 4.) Et ideo provocatur consiliis, non vinculis illigatur.

CAPUT XIV.

Etsi vidua non acceperit præceptum, consilium tamen tam frequens tamque utile illam accepisse, ut contemnendum non videatur. Nolle se cuiquam laqueum injicere, cum Ecclesiæ ager ipso quoque ditetur conjugio: sed viduitatem quæ laudatur ab Apostolo, bonam negari nequaquam posse; unde non perfunctorie in eos agit, quorum legibus illam noverat esse proscriptam.

82. SEd nec vidua præceptum accipit, sed consilium: consilium autem non semel datum, sed sæpe repetitum. Nam & primo dixit: *Bonum est enim mulierem non tangere*; (1 Cor. 7. 1.) & iterum: *Volo sic omnes homines esse sicut & meipsum*; (Ibidem 7.) & tertio: *Bonum est illis, si sic maneant sicut & ego*; (Ibidem 8.) & quarto: *Bonum est propter instantem necessitatem*: (Ibidem 26.) & hoc placere Domino, & hoc honestum esse: postremo beatiorem esse in viduitate [a] perseverantiam, non tantum suo consilio, sed etiam Dei Spiritu definivit. Quænam igitur talis consiliarii benignitatem recuset, qui & voluntati habenas indulgeat, & id suadeat aliis quod in se expertus utile judicavit, non facilis comprehendi, nec fastidiosus æquari? Quæ igitur refugiat sancta fieri corpore & spiritu; cum supra laborem sit præmium, supra usum gratia, supra opus merces?

83. Atque hoc ita dico, non ut laqueum ceteris injiciam, sed ut commissi mihi ruris operarius agrum hunc Ecclesiæ fertilem cernam, nunc integritatis flore vernantem, nunc viduitatis gravitate pollentem, nunc etiam conjugii fructibus redundantem. Nam etsi diversi, unius tamen agri fructus sunt: nec tanta hortorum lilia, quantæ aristæ segetum, [b] messium spicæ, compluriumque spatia camporum recipiendis aptantur seminibus, quam redditis novales fructibus feriantur.

84. Bona ergo viduitas, quæ toties Apostolico judicio prædicatur; hæc enim magistra fidei, magistra est castitatis. Unde & illi qui deorum suorum adulteria & probra venerantur, * cœlibatus & viduitatis statuere pœnas; ut æmuli criminum multarent studia virtutum: specie quidem qua fœcunditatem quærerent, sed studio quo propositum castitatis abolerent. Nam confectis & miles stipendiis arma deponit, & relicto officio quod gerebat, ad propria veteranus rura dimittitur; ut & ipse exercitæ laboribus vitæ requiem consequatur, & alios spe futuræ quietis subeundis faciat operibus promtiores. Agricola quoque maturior [c] torquendam aliis stivam committit, & juvenili gravatus opera, providentiam curæ senilis explorat: vitem facilis tondere quam premere, ut juvenescentem luxuriam reprimat, & adolescentem lasciviam falce succidat, parcorum quamdam partuum castitatem docens etiam in vitibus expetendam.

85. Similis huic vidua velut emeritis veterana stipendiis castitatis, etsi conjugii arma deponat; domus tamen totius pacem gubernat: etsi vehendis oneribus otiosa, maritandis tamen junioribus provida: ubi cultus utilior, ubi fructus uberior sit, quarum copula aptior, senili gravitate disponit. Itaque si maturioribus potius quam junioribus committitur ager, cur putes utiliorem nuptam esse quam viduam? Quod si persecutores fidei persecutores fuerunt etiam viduitatis, utique fidem sequentibus viduitas non pro supplicio fugienda est, sed tenenda pro præmio.

CA-

a Edit. omnes cum Tell. mss. *perseverantem*: reliqui, *perseverantiam*. Infra vero ubi Gill. ac Rom. edit. cum mss *non facilis comprehendi, nec fastidiosus æquari*; Amerb. atque Eras. ediderant, *non facile comprehendi, nec fastidiosi æquari*.

b *Messium spicæ*, reperitur in solis edit. & codice Tell.

* Intelligit legem Juliam atque Papiam de quibus vide quid a nobis observatum est ad lib. 3. in Lucam, a 18.

c Mss. complures, *torquenda aliis æstiva committit.... vitem facilius est tondere* &c. Perperam.

CAPUT XV.

Earum quæ liberorum obtendunt desiderium, tollit excusationem: sed præcipue moratur circa illas, quæ ex priori conjugio filios habent; gravem enim earum servitutem, futuras inter liberos inimicitias, raram denique inter conjuges ipsos concordiam pulcre describit: postremo ne qua Scripturæ exemplis hac in re abutatur, cavet.

86. SEd fortasse aliquibus propter suscipiendos liberos conjugia iteranda videantur. Quod si filiorum studium causa nubendi est, utique ubi est fructus filiorum, causa non suppetit. Quamquam cujusce consilii sit iterum experiri velle frustra tentatam fœcunditatem, aut subire quam pertuleris, orbitatem? Hæc enim iterandi causa est filios non habentibus.

87. Ergo illa quæ liberos suscepit & perdidit (cum ipsa enim major contentio, quæ spem generandi habet) illa, inquam, nonne sibi videtur inter ipsa repetitarum fœdera nuptiarum amissorum prætexere funera filiorum? Nonne iterum passura quod repetit, & ad ipsos [a] votorum tumulos, exceptarum orbitatum imagines, lamentorum strepitus perhorrescit? Vel cum accensis funalibus nox ducitur, nonne pompæ funebris exsequias magis putat, quam thalamum præparari? Cur igitur, filia, dolores magis quos times, repetis; quam filios quos jam non speras, requiris? Si gravis est dolor, subterfugienda causa ejus est, non petenda.

88. Nam tibi quid consilii tribuam, quæ liberos habes? Quæ tibi causa nubendi? Forte levitatis error, & intemperantiæ usus, & saucii cogit pectoris conscientia. Sed consilium sobriis, non ebriis datur; & ideo apud liberam conscientiam mihi sermo est, cui utrumque integrum est. Habeat saucia remedium, honesta consilium. Tu, inquam, filia, quid moliris? Cur heredes quæris extraneos, cum habeas tuos? Non filios desideras, quos habes: sed servitutem, quam non habes. Hæc est enimvera servitus, in qua infractior amor, quem non defloratæ pignus virginitatis, & plena sancti pudoris & gratiæ ætas prima commendat: ubi offensa gravior, suspectior insolentia, concordia infrequentior, quam non temporibus insolitus amor, non vigens annis forma conciliat. Molesta pietas, [b] ut amare liberos metuas, adspicere liberos erubescas; atque inde oriatur causa discordiæ, unde solet mutuus amor mulcere affectus parentum. Generare liberos vis non fratres futuros tuorum, sed adversarios filiorum. Quid est ergo generare alios liberos, nisi spoliare quos habes liberos: quibus pariter auferuntur & pietatis officia, & compendia facultatum?

89. Lex divina cælesti inter se conjuges auctoritate constrinxit, & difficile manet mutuus amor. Tulit enim costam de viro, & formavit feminam; ut sibi eos invicem copularet, dicens: *Et erunt duo in carne una.* (Gen. 2. 24.) Non hoc de secundis, sed primis nuptiis dixit; neque enim Eva secundum accepit virum, neque sancta Ecclesia secundum agnovit virum: *Sacramentum enim illud magnum est, in Christo & in Ecclesia*; (Ephes. 5. 32. Gen. 24. 67. Gen. 25. 10.) & ideo custodiendum est. Sed neque Isaac aliam præter Rebeccam scivit uxorem, [c] neque Abraham patrem cum alia nisi Sara sepelivit uxore. (Gen. 50.)

90. Nam in sancta Rachel magis figura mysterii fuit, quam ordo conjugii. Et tamen in ea quoque habemus, quod ad primi conjugii gratiam referre possimus; si quam primo sponsam habuit, plus amavit, nec fraus exclusit affectum, nec sponsæ amorem conjugii interventus abolevit. Itaque sanctus patriarcha nos docuit, quantum deferre primis nuptiis debeamus, cum tantum primis sponsalibus ipse detulerit. Cavete igitur, filiæ, ne & gratiam nuptiarum tenere nequeatis, & molestias augeatis.

a Tell. cod. & quædam edit. Parif. *votorum tumultus*. Melle. Infra autem ubi edit eædem Parif. *accensis funeralibus*, & mss. aliquot, *funabulis*; aptius reliqui mss. & edit. *funalibus*, id est, facibus confectis e funibus pice illitis, quibus in funeribus uti olim moris erat.

b Plerique mss. *ut amare liberos erubescat..... unde solet mutuos mulcere* &c. Minus commode.

c Erasm. ac Gill. in textu, & cum illis Rom. edit. *neque Abraham pater aliam, nisi cum Saram*, Rom. *nisi Saram, sepelivit uxorem*. In marg. vero, sicut & Amerb. in textu cum mss. omnibus nostram exhibent lectionem. Quod autem pro, *in sancta Rachel.... in ea quoque* &c. edit. Rom. posuit, *in sancto Jacob.... in eo quoque* &c hoc perinde cum aliis edit. atque cum mss. omnibus pugnet. Sed tamen ellipsi dictionis, *Jacob* quæ ante verbum *amavit* subintelligitur, sensum paulo obscuriorem fieri non diffitemur.

IN LIBRUM DE VIRGINITATE ADMONITIO.

Huncce tractatum a libro tertio de Virginibus, quicum hactenus eum editiones omnes conjunxerant, separavimus; iis, ut opinamur, adducti momentis, quæ non magis distinctionis hujus necessitatem palam faciant, quam tam apertæ ac simul tamdiu non deprehensæ confusionis incutiant admirationem. Enim vero in cunctis omnino manuscriptis idem ille tertius liber de Virginibus, his ipsis quibus eum terminavimus, verbis finitur: nec non distincta commentatio non solum ubique incipit in eum modum, Nobile apud veteres &c; verum etiam ipsa in plerisque ex iisdem illis codicibus proximam post librum de Viduis sedem obtinet. Deinde ipsemet Ambrosius memorato libro de Virginibus finem post quam de sancta Pelagia, ejusque matre ac sororibus egisset, abs se imponendum satis indicaverat, ibi loquutus in illa verba: [a] Jam ad finem orationis vela pandenti &c: quod profecto numquam dixisset, si disputationem aliam ea parte quæ jam eodem libro pertractata fuerat, multo longiorem subtexere constituisset. Ad hæc minime obscura est cum in argumento, tum in dicendi ratione discrepantia; neque enim toto hoc opere Marcellinam sororem usquam alloquitur, sed ubique ferme virgines, interdum tamen etiam viduas, universim compellat. Postremo locus quidem e libro de Viduis, quem constat libris de Virginibus posteriorem esse, aperte indicatur [b] in hac opella: quod cum non fugerit Romanos editores, mirum sane est quemadmodum absurdam illam diversorum operum compactionem non adverterint. Ut vero eadem fiat clarior, paulo attentius singulas hujus operis partes discutiamus.

Exorsus a celeberrimo illo Salomonis judicio vir sanctus [c] mysticam ejus intelligentiam declarat. Attamen ut fateamur quod res est, primæ huic parti cum reliqua lucubrationis serie non multum intercedit cognationis. Postea Jephthe sacrificio, quod sibi neutiquam probari profitetur, eleganter descripto, [d] subdit mirari [e] se quod virginis neci qui se opponeret, inventus non sit: sibi vero quod virginis nuptias illicitas prohibuerit, nemo non obtrectet. Hinc tam suam, quam virginalis instituti defensionem aggressus, [f] factum quidem suum potissimum tuetur exemplo Præcursoris: virgineam vero conditionem inde adtollit, [g] quod Christus virgines quibus redivivus primum appareret, elegerit. Deinde perstrictis quam modestissime criminatoribus suis, [h] rem ipsam intensius urget, demonstrans [i] nihil se quod improbum, aut novum, aut inutile esset, persuasisse. Mox ad objectas difficultates pulchre [k] respondet: sed eam præ ceteris qua [l] negabatur virginum tenerioris ætatis admittenda consecratio, summa diluens cum prudentia, tandem pronuntiat solos annos obstare neutiquam debere; cum & pueri [m] pro Christo sanguinem constanter effuderint, & Christus ipse accessum ad se voluerit patere infantibus, ac tandem in ipsis Ecclesiæ incunabulis eumdem turbæ, hoc est, cujuslibet sexus atque ætatis multitudo, sequutæ fuerint. Inde veluti e re nata quando & ubi Christus inquiri debeat [n] a virginibus, expositione quorumdam e Canticis versiculorum aperit; & postquam ad eam viduam quam abs se [o] in alio libro, de Viduis nimirum, perstrictam dicit, reconciliationis causa vertit sermonem, ignavos doctores [p] ac plus æquo remissos vitandos monet. Eamdem prosequutus [q] Canticorum expositionem, docet quid animam, ut Christum quærat, & [r] ipsa quæratur a Christo; nec non ut eumdem intus excipiat, retineatque, præstare oporteat. Virtutibus autem quæ expetendæ, ac simul vitiis, quæ fugienda illic indicantur, scite admodum patefactis, [s] coercendorum quatuor animæ motuum quos ab Ezechiele volantis currus specie adumbratos Plato est imitatus, rationem tradit. Spondet animam hac via certo perventuram ad Christum, qui eum in Evangelio [t] eadem die quæ sacra erat principibus apostolorum, publice recitato adscendisse in scapham Petri, illumque ad laxanda retia impulisse lectus fuisset; eamobrem quid sit in altum ducere, quidve apostolos laborare, perspicuum facit. Denique prosperam sibi piscationem ex præsentia Bononiensis episcopi fore auguratus [u], atque virgines sicut & viduas ut se apostolicis retibus includant, cohortatus; [x] Petri ac Pauli quibus etiam Johannem addit, commendatione opus coronat.

[a] Lib. 3. de Virgin. c. 7. num. 32.
[b] Lib. de Viduis cap. 8. num. 46.
[c] Cap. 1. num. 1. & seq.
[d] Cap. 2. num. 5. & seq.
[e] Cap. 3. num. 10.
[f] Num. 11.
[g] Num. 14. 15. & seq.
[h] Cap. 5. num. 24. & seq.
[i] Cap. 6 & 7
[k] Cap. 7. num. 35. & seq.
[l] Num. 39. & seq.
[m] Cap. 8. num. 42. & seq.
[n] Num. 45.
[o] Num. 46.
[p] Num. 47. & 50.
[q] Num. 48. & seq.
[r] Cap. 9. & seq.
[s] Cap. 15. & seq.
[t] Cap. 19. num. 121. & seq.
[u] Cap. 20. num. 129.
[x] Num. 130 & seq.

Quæ

Quæ dicta sunt hactenus, ea liquido demonstrant hanc lucubrationem libro de Viduis *postponi, atque a libris* de Virginibus *avelli oportuisse. At vero quem ei titulum inscribere debeamus, in promtu non est. Videtur sane detractum ex autographo exemplari folium cum præposteræ illi conjunctioni causam præbuisse, tum scriptoribus antiquariis licentiam, ut pro sua quisque libidine inscriptionem ei præfigerent. Hinc ii quibus eumdem tractatum proxime post tres libros* de Virginibus *libuit collocare, illum libri quarti* de Virginibus*: quibus vero hunc ipsum rejicere post librum* de Viduis *potius fuit, libri secundi* de Viduis *titulo prænotarunt. Sed cum librum unicum* de Viduis *Ambrosio tribuat Hieronymus* [a]*, neque de viduis nisi paucis aliquot locis strictim atque obiter hoc in Opere disseratur, non post ei hæc imponi nomenclatio. Rursus vero eumdem inscribi non magis licet librum quartum de Virginibus; non solum enim Hieronymus* [b] *tres tantum libros sub hoc titulo ambrosianos agnoscit: sed etiam totidem abs se compositos ipsemet testatur* [c] *Ambrosius. Qua in dubitatione nihil satius visum nobis est, quam ut ipsum* de Virginitate *inscriberemus, rati scilicet ita satis & eum ab aliis ejusdem materiæ distingui tractatibus, & argumenti rationem designari; nec etiam multum aberrari a manuscriptis, quippe cum in eorum plerisque desinat in hæc verba:* Explicit sancti Ambrosii de Virginitate; *nam quod addunt iidem codices* liber quartus, *de suo addunt.*

Constat porro tam ex ipsa [d] *eloquutionis forma, quam e Scripturę quæ lecta in Ecclesia palam fuerat, citationibus* [e] *hunc librum pronuntiatum esse. Illum tamen una eademque actione absolutum minime putamus; cum præter eum sermonem qui in natali Apostolorum* [f]*, tertio nimirum Kal. Julias, habitus fuit, alius ut minimum non obscure notari possit. Nec minus etiam certum videtur opere* de Viduis *posteriorem hunc librum esse, ac proinde anno, ut veri simillimum est, 378. idque exacto mense Junio, elucubratum.*

a Epist 50 Apol. adv. Jovinian.

b Ead. Apol. g. pag. 332. col. 2.

c Lib. de Viduis c. 1. num. 1.

d Cap. 3. n. 24.

e Cap. 3. num. 14. & Cap 19. n. 21

f Cap. 19. n. 124.

SANCTI AMBROSII
MEDIOLANENSIS EPISCOPI
DE VIRGINITATE
LIBER UNUS. *

* Script. circa an. 378.

CAPUT I.

Ubi Salomonis judicium inter duas mulieres latum historico modo enarravit, addit hoc ipsum idcirco litteris mandatum esse, uti noscamus vel reconditissima in lucem promi. Deinde ad mysterium conversus, falsam matrem de tentatione, veram de fide, machæram de verbo Dei exponit. Denique ad historiam Jephthe lectorem parat.

1 NOBILE apud veteres Salomonis illud fertur fuisse judicium, cum a duabus litigantibus mulieribus interpellatus esset: quarum altera conversa per somnum, cum infantem oppressisset suum, postulabat alienum: altera veri amoris conscia, & culpæ nescia, filium jure proprium vindicabat. Utraque igitur perseveranter nitente, cogitoris hæsit intentio; non enim poterat Salomon arbiter esse interioris arcani, a cum petentis utriusque meos esset occultior. Eventu conventus ambiguo machæram promi jussit, mandatoque ministris quo simularent triste ministerium, dividi jussit infantem, ut singulæ mulieres singulas partes adipiscerentur: quo audito, illa quæ petebat alienum, non solum adquievit; sed etiam divisionem parvuli depoposcit, nullo affectu b conventa materno. Illa vero quæ suum sciebat infantem, non vinci metuens, sed orbari: nec jam solatio proprio, sed pignori suo consulens, orare hoc cœpit ut incolumis magis puer traderetur alienæ, quam sectus in partes matri propriæ redderetur. Unde Salomon qui non c majestate divina, sed argumentis ut homo interiorem interrogabat affectum; illi potius judicavit parvulum esse reddendum, quam veram matrem dolor proprius prodidisset: illam vero quam morituri parvuli misericordia non movebat, exsortem pronuntiavit esse naturæ, quam exsortem vidit esse pietatis.

(3. Reg. 3. 16. & seq.)

2. Veritas ergo non latuit, sed tamen per simulationem alterius fluctuavit: diuque etiam bona mater eventu hæsit ambiguo, dum judicii periclitatur incerto. Hæc licet in figura superioribus sint facta temporibus, scripta sunt tamen ad correptionem nostram; ut intelligamus prodi omnia posse d quæ ficta sunt, & omnia composita revelari.

(1. Cor. 10. 6.)

3. Duæ igitur istæ (quoniam propositum est nobis hoc loco e non tractare de mulieribus) duæ, inquam, istæ fides est, atque tentatio. Tentatio, inquam, communis ab initio auctor erroris, quæ postquam posteritatem suam carnalis vitio conversationis, & somno mentis amisit, posteritatis fructus auferre conatur alienæ. Itaque dum tentatio litigat, fides fluctuat; donec machæra Christi latentes distinguat affectus. Quæ est hæc machæra Christi? Illa de qua scriptum est: *Gladium veni mittere*

a Mss. duo, *cum parentis utriusque*. Rursus post pauca mss. omnes: *Ibi tunc conventur*, Carn. *conventu*, *ambiguo*. Melius tamen omnes edit. *Eventu conventus*, &c.
b Sic omnes mss. & edit. Amerb. Eras. ac Gill. in corpore: Eras. autem & Gill. in marg. ac Rom. edit in corp. *commota materno*.
c Mss. complures, *majestatem divinam*. Non male, si referatur ad *interrogabat*; idem enim erit, ac Deum non consulebat, ut prophetæ solent.

d Omnes edit. & pauci mss. *quæ facta sunt*: at reliqui melius, *quæ ficta sunt*; ut de simulata matre intelligantur.
e In mss. aliquot ante verbum *tractare* deest negatio, forsan non male. Infra vero post duos versus, ubi edit. & mss. nonnulli, *posteritatem suam*, ultimæ edit. Paris. *posteriorem suam*; mss. plerique exhibent, *potestatem suam*. Non tam commode.

tere in terram. Est enim gladius, de quo scriptum est: *Et tuam ipsius animam pertransivit gladius*. Quis autem sit hic gladius, quæ machæra, cognosce: *Verbum*, inquit, *acutum, & validum, & penetrabilius omni gladio acutissimo, penetrans usque ad divisionem animæ, & spiritus, artuumque, & medullarum*. Bonus gladius verbum Dei: bonus gladius, utpote scrutator cordis, & renis, qui mendacium a veritate discernat, atque eos quorum animam pertransierit, non interficiat, sed reservet.

Matth. 10. 34. Luc. 2. 35. Hebr. 4. 12.

4. Hæc igitur de Regnorum dicta sint libro, adsumta de causa, de historia recensita, de conscientia usurpata, ex fide promta. Nunc decursæ ex libro Judicum inspiciamus seriem lectionis. Non enim otiosis parricidium fuit auribus audiendum. Itaque repetamus historiam.

CAPUT II.

Nuncupatum a Jephthe in pugna votum, redditus ejusdem adepta victoria, & filiæ occursus memorantur: in quo etsi factum damnandum, in solvendo tamen voto fides non improbanda. Cur Deus cum Abrahæ sacrificium prohibuisset, Jephthe parricidium non impedierit, disputatur.

5. Jephthe judex Judæorum fuit. Is eventu belli conflictatus ambiguo, a præliorumque veritus incerta, votum vovit hujusmodi, si adversarios depulisset, ut quidquid ei primum intra domus suæ limen occurrisset, hostiam immolaret Deo, fuorum præsuli triumphorum. Itaque bello potitus, fusisque hostibus, domum rediit, cui in ipso vestibulo filia memor pietatis, ignara oblationis occurrit. Sed recordatus illico pater, & propriæ sponsionis admonitus, ingemuit solvendi muneris sponsionem. *Heu me*, inquit, *filia, perdidisti me; ego enim aperui os meum de te ad Dominum*. Tum illa: *O pater, si in me aperuisti os tuum ad Dominum, fac mihi ita ut exivit de ore tuo*. Duorum tamen tantum mensium inducias postulavit, donec in montem adscenderet, & super virginitatem suam fleret. Deinde duobus post exactis mensibus, remeavit ad patrem. Votum ille complevit; his enim verbis utendum est, quando scriptura divina b effectum rei non prodidit, sed refugit parricidii mentionem.

Judic. 11. 30. & 31. Ibidem 35. & seq.

6. Quid igitur? Hoc probamus? Minime gentium. Sed tamen etsi parricidium non probo, adverto prævaricandæ metum & formidinem sponsionis. Denique ad Abraham dictum est: *Nunc scio quia amas dominum Deum tuum; quia non pepercisti unico filio tuo*. Habes igitur indicium, quo docetur prævaricandum temere non esse promissum. Verum Deo parricidium non probari in eadem adseritur lectione; cum pro filio ovis subjicitur, ut ipsa potius quam filius feriretur.

Gen. 22. 12. Ibidem 13.

7. Habuit igitur Jephthe quod sequeretur exemplum; quia Dominus sanguine non delectaretur humano. In uno enim oraculo ad Abraham promto docuit filiorum salutem religionis obsequio posthabendam: offerri a parentibus Deo debere filios, non debere jugulari. Certe cum hic filia tam sollicita fuerit de patris voto, cur pater non dubitaverit de filiæ parricidio: & cum illa paternum caverit mendacium, iste filiæ non caverit interitum?

8. Dicet aliquis: Qua ratione illic Deus non permiserit parricidium fieri, hic sit passus impleri? Numquid acceptor personarum Deus? Non, sed meritorum atque virtutum. Certe dum consilium esset ambiguum, signari debuit oraculo quid & ad præsens factum, & in reliquo conveniret exemplum. Ubi vero jam præcessisset exemplum, necessarium non judicavit oraculum; cum facti forma veteris quid fieri oporteret, ostendit.

9. Aut fortasse quia non una forma meritorum, ideo non una forma factorum. Pater doluit, flevit filia: uterque de Dei miseratione dubitavit. Non doluit Abraham, nec consuluit parentis affectum. Ubi audivit divinitatis oraculum, non distulit sacrificium, sed maturavit obsequium. Non dubitavit Isaac, cum imparibus sequeretur patrem passibus: non flevit, cum ligaretur: non dilationem poposcit, cum offerretur. Et ideo misericordia largior, ubi fides promtior. Et bene non flevit factum patris; quia risus est matris. Pro qua devotionis exsultatione ovis pro illo jussa est immolari, quia se ipse non distulerat immolandum: nec de Dei miseratione ambiguus, nec de sui devotione sollicitus. Nemo igitur inventus est, qui tam cruentum patris revocaret affectum; c quia omnis promissi muneris conveniebat officium.

Ibidem 3. & seq. Ibid. 21. 6.

CA-

a Cod. bene multi, *plerumque virtus incerta votum* &c. sed alii atque edit. melius ut in contextu.
b Plures mss. *effectum rei non prodidisset, quæ refugit* &c.
c Omnes edit. *quia omnis promissio muneris conveniebat officio*: plures mss. *quia ad omnes promissi muneris conveniebat officium*: alii magis congrue, *quia omnis promissi..... officium*; ubi vox *officium* idem significat atque solutio sive promissi exsequutio.

CAPUT III.

Miratur sanctus vir quod cum Jephthe parricidium nemo prohibuerit, aliqui virginitatis votum impleri prohibeant: quin etiam ipsemet accusetur, quod ne virgo sacra nuberet, vetuerit. Id officii sui fuisse non tantum Baptistæ exemplo & Scripturæ præceptis, sed etiam ipsis gentilium institutis probat: ac demum prædicat ex eo virginitatem, quod virgines resurgentem Christum primæ viderint.

10. Sacrificium itaque sanguinis immolatur, & nemo est qui resistat: sacrificium castitatis offertur, & qui prohibeat, [a] invenitur. Pater parricidium pronuntit, & solvitur: pater integritatem filiæ vovit, & tam piæ oblationis invidetur affectus. Illic filia dolens sanguinem suum obtulit pro patria sponsione: hic tam pium promissum nec hereditario munere, nec propria solvitur voluntate.

11. Quo in negotio etiam nos vocamur in culpam. Quam tandem? Quia nuptias prohibuimus illicitas? Vocent ergo in eamdem culpam etiam Johannem Baptistam. Et cum aliud nihil forte habeamus quod probetur in nobis, hoc solum condemnetur in nobis, quod probatum est in propheta. An erubescendum protulimus auctorem? Quam vero causam aliam habuit ille martyrii, repetite animo. Causa illius passionis certe hæc fuit: *Non licet*, inquit, *tibi eam uxorem habere*. Si hoc de uxore hominis, quanto magis de virgine consecrata? Si hoc regi dictum est, quanto magis dicendum privatis? Gratias itaque divinitati, quod hic nullus Herodes, atque utinam nulla Herodias!

Matth. 14. 4.

12. Non licuit ergo pro virginitate sermonem dicere? Et eut scriptum est: *Judicate pupillum, & justificate viduam*? Et eut scriptum est: *Patris orphanorum, & judicis viduarum*? Ergo castimoniæ & integritati deditas deseremus, aut etiam condemnabimus?

Esai. 1. 17. Psal. 67. 6.

13. At certe ipsis gentilibus inter aras & focos venerabilis solet esse virginitas: & in quibus nulla meritorum est pietas, nulla mentis integritas, in iis tamen carnis virginitas prædicatur. A profanis igitur ceremoniis virgines nemo prohibebit, ab Ecclesia Dei virginitas arcebitur? Illic coguntur, quod non docentur: hic interdicitur, quod non licet non doceri? Illic præmiis revocantur a nuptiis, hic ad nuptias coartabuntur injuriis? * Illic violentia fit, ut capiantur: hic fiet violentia, ne profiteantur? Et potest esse patientia sacerdotum, ut non vel morte oblata, si ita necesse est, integritatis sacrificium vindicetur?

14. Considerate quia virgines præ apostolis resurrectionem Domini videre meruerunt. Certe hoc docuit hodierna quæ decursa est lectio; nam cum in novo monumento, sicut Johannes dixit, corpus positum esset domini nostri Jesu Christi: in suo autem monumento, sicut est secundum librum Evangeli Matthæi, posuisset Joseph Domini corpus, observabant virgines. Bene & Matthæus monumentum dixit novum; ne ex monumento veteri resurrexisse alius crederetur. Bene etiam secundum spiritum in monumento justi positum est; quia Christus a mortuis in novo justi resurgit affectu. Bene etiam secundum litteram alienum monumentum fuit; quia suum monumentum Dominus non quæsivit. Habeant tumulum, qui sub lege sunt mortis: victor mortis suum tumulum non habebat; non enim ille sepulcrum mortis desiderabat, qui de morte trophæa referebat. Vidit ergo Maria resurrectionem Domini: & prima vidit, & credidit. Vidit & Maria Magdalena, [b] quamvis adhuc ista nutaret.

Johan. 19. 41. & 42. Matth. 27. 25. & seq.

CAPUT IV.

Magdalenæ dubitantis occasione virgines ad fidem cohortatur: & quæ de Christi cum ipsa colloquio leguntur apud Johannem Evangelistam, spirituali sensu jucundissime percurrit.

15. Hoc loco non mediocrem advertite quæstionem, ne dubitare de resurrectione Domini, virgines, debeatis. Videte [c] quod meritum non sola carnis virginitas facit, sed etiam mentis integritas. Denique Maria Magdalena Dominum prohibetur tangere, quia nutabat de resurrectionis fide. Illa igitur tangit Christum, quæ fide tangit.

Johan. 20. 2.

16. *Magdalena autem stabat ad monumentum foris plorans*. [d] Quæ foris est, plorat; nam quæ intus est, plorare non novit. Plorat autem,

Ibid. 11.

a Negatio non ante verba *invenitur*, & *invidetur* in editionibus perperam legebatur, quam nos ea mss. omnium fide sustulimus. Iterum autem hoc loco mss. nonnulli ab aliis abeunt, quod pro, *pater integritatem filiæ vovit*, exhibent, *integritatem filia vovit*.

* Gellius lib. 1. cap 12. *Capi autem*, inquit, *virgo vestalis propterea dici videtur, quia Pontificis maximi manu prehensa ab eo parente in cujus potestate est, veluti bello capta abducitur*. De vestalibus plura reperies lib. 1. *de Virginibus* cap 4. num. 15.

b Mss. non pauci, *quamvis adhuc ista notaretur*: unus... nutaret: reliqui ac edit. magis recte, ut in contextu. Non inutile porro fuerit quæ hic de virginibus Dominicæ resurrectionis testibus dicuntur, cum iis quæ habentur lib. 6. Expos. Evang. secundum Lucam, num. 14. contendere, nec non subjectam eidem loco observationem consulere. Interim adverte Ambrosium aut labi memoria, quando contra expressum Marci cap. 16. vers 9. testimonium Christum Magdalenæ secundo tantum loco apparuisse affirmat: aut piæ illorum opinioni subscribendum esse, qui, ut Estius ait, Dei genetricem hic in Maria volunt significatam. Quid vero si duas Magdalenas extitisse hoc loco innuit sanctus Doctor? Confer hæc cum ultimo capit. in Luc. & nodum solve.

c Omnes edit. *Videte quod meritum! Non sola carnis virginitas virginem facit*: omnes mss. ut in textu, nisi quod pro *meritum*, corrupte plures exhibent *meritorum*.

d Plerique mss. *qui foris est, plorat; nam qui* &c. Iterum post pauca, *flevit: quæ non credidit, fraude* &c.

autem, quia corpus non videt Christi: & periisse putat; quia ipsa non cernit. Ergo Maria foris: sed non Petrus, non Johannes foris. Denique illi currentes intraverunt; & ideo non ploraverunt, & gratulantes recesserunt. Illa quæ non introivit, flevit, non credidit, fraude sublatum putavit: nec cum Angelos cerneret, credendum arbitrabatur. Et ideo dicunt ei Angeli: *Mulier quid ploras? quem quæris?* Hoc Angeli dicunt, & Dominus postea iisdem verbis repetivit; ut sciatis quia Angelorum verba mandata sint Domini.

Ibidem 4. — Ibidem 13.

17. Denique eadem, ut dixi, etiam Dominus verba repetivit dicens: *Mulier quid ploras quem quæris?* Quæ non credidit, mulier est; nam qui credit, in virum perfectum resurgit, in mensuram ætatis plenitudinis Christi. *Mulier*, inquit: non de sexu, sed de cunctatione convicium est. Et bene mulier, [a] quæ nutabat; quia jam virgo crediderat. *Quid ploras?* hoc est: Tu tibi es causa plorandi, tu tibi auctor es flendi, quæ es Christi incredula. *Ploras*, quia non vides Christum; crede, & videbis. Adest Christus, nec umquam iis a quibus quæritur, deest. *Quid ploras?* hoc est, non lacrymis opus est, sed fide promta, & Deo digna. Noli cogitare mortalia, & non plorabis: noli cogitare peritura, & flendi causam habere non poteris. Cur inde ploras, unde alii gratulantur?

Ephes. 4. 13

18. *Quem quæris?* hoc est: Non vides quia adest Christus? Non vides quia Christus est Dei virtus, quia Christus est Dei sapientia, quia Christus est sanctitas, quia Christus est castitas, quia Christus est integritas, quia Christus natus est ex virgine, quia Christus ex Patre, & apud Patrem, & in Patre semper, natus non factus, nec degener, [b] sed semper dilectus, verus Deus ex Deo vero?

19. *Tulerunt*, inquit, *Dominum de monumento, & nescio ubi posuerunt eum*. Erras, mulier, quæ putas ab aliis Christum de monumento esse sublatum, & non potestate propria resuscitatum. Sed nemo tulit Dei virtutem, nemo tulit Dei sapientiam, nemo tulit venerabilem castitatem. Non tollitur Christus de monumento justi, nec de suæ virginis secreto, & piæ mentis arcano: & si qui volunt tollere, auferre non possunt.

Johan. 20. 15.

20. Tunc ait illi Dominus: * *Maria, respice ad me*. Quando non credit, mulier est: quando converti incipit, Maria vocatur, hoc est, nomen ejus accipit, quæ parturit Christum; est enim anima quæ spiritaliter parit Christum. *Respice*, inquit, *ad me*. Qui Christum respicit, emendatur: errat autem, qui Christum non videt.

Ibidem 16.

21. Et ideo illa conversa respexit, & dixit: *Rabbi, quod interpretatur magister*. Qui respicit, convertitur: qui convertitur, plenius intuetur: qui videt, proficit. Et ideo magistrum appellat, quem mortuum esse credebat: alloquitur quem putabat amissum.

22. *Noli*, inquit, *me tangere*, hoc est, etsi correctionis tentamenta sunt; non tangit tamen Christum nutantis affectus. *Noli*, inquit, *me tangere*, hoc est, noli tangere Dei virtutem, Dei sapientiam, reverendam integritatem, honorabilem castitatem.

Ibidem 17.

23. *Sed vade ad fratres meos*. Quid est aliud dicere, nisi: Jam noli foris flere? Vade ad electos, & ad observantissimos sacerdotes; *& dic illis: Ascendo ad Patrem meum, & Patrem vestrum: Deum meum, & Deum vestrum*. Quid est aliud dicere, nisi: Ne mulier hinc moveas quæstionem? Certe a perfectioribus quære, dicent tibi quæ distinctio sit inter Patrem meum, & Patrem vestrum. Nam qui juxta divinam generationem Pater mihi est, is juxta adoptionem Pater vester est. *Patrem meum* dicendo, a creaturis se Dei Filius separavit: *Patrem vestrum* dicendo, adoptionis spiritalis gratiam designavit. Ita & *Deum meum* dicendo, mysterium suæ Incarnationis ostendit; ut quem Patrem naturaliter habet, Deum appellet propter suscepti corporis sacramentum: *Deum* quoque *vestrum* cum dicit, profectum in nobis suæ operationis ostendit.

CAPUT V.

Redit a digressione ad suam defensionem, & sibi objecta non tantum agnoscit, verum etiam ulterius intendit, cupere etiam nupturas ad virginitatis studium revocare sponte professus.

24. ET vere Deus noster factus est nobis, ex quo passus est Christus; quando, ut alia omittam, pro integritate servanda mori virgines sunt paratæ. Nihil de causa, nihil de persona loquor; ubi enim Domini gratia, ibi debet esse pax Domini. Nec quemquam publice arguo, sed me ipsum defensatum venio. Accusati enim sumus, & nisi fallor, accusatores nostri plerique de vobis sunt. Horum ego affectus redarguere malo, quam personas prodere. Criminis autem invidia hæc est, quia suadeo castitatem. Qui

a Mss. non pauci, *quæ notabatur*. Non incommode; idem enim est ac reprehendebatur, quod quidem post vocem, *convicium est*, apte ponitur. Hæc autem refer ad lib. 10. in Luc. num. 161.

b Ita mss complures: alii vero, cunctæque edit. prætermittunt vocem, *dilectus*.

* Hunc textum neque in græcis Evangelistæ cod. neque in latinis ullis reperire est.

Qui hoc non libenter accipit, ipse se prodit.

25. Virginitatem, inquit, doces, & persuades plurimis. Utinam convincerer, utinam tanti criminis probaretur effectus! Non vererer invidiam, si efficaciam recognoscerem. Atque utinam me exemplis potius arguetis, quam sermonibus cæderetis! Sed vereor ne a prævaricatores mihi apposuisse videar, qui me alienis commendent laudibus.

26. Initiatas, inquit, sacris mysteriis, & consecratas integritati puellas nubere prohibes. Utinam possem revocare nupturas: utinam possem flammeum nuptiale pio integritatis mutare velamine! An indignum videtur, ut sacratæ virgines a sacrosanctis altaribus non abducantur ad nuptias? Et quibus licet * sponsum eligere, non licet Deum præferre? In me ergo facti conditio mutatur, ut pro opprobrio mihi cedat, quod semper spectavit ad gratiam sacerdotum, jacere semina integritatis, & virginitatis studia provocare.

CAPUT VI.

Ad virginitatem provocare nec improbum esse, nec novum, nec inutile: quorum primo capite pauci absoluto, alterum scilicet novum non esse Christi sententia, judicio Apostolorum, ac puerulorum exemplo docet: tum damnandas non esse nuptias monens, earum tamen multas & graves molestias declarat; atque neutram harum conditionum quisquam traducat, prudenter suadet.

27. Quæro enim utrum quasi improbum hoc, an quasi novum, an quasi inutile reprehendatur. Si quasi improbum, improba ergo vota sunt omnium, improba vita est Angelorum, quam gratia resurrectionis imitatur; qui enim non nubunt, neque ducunt uxores, erunt sicut Angeli in cælo. Qui hoc utique reprehendit, resurrectionis vota condemnat. Itaque improbum videri non potest, quod hominibus pro præmio constitutum est: nec potest ejus rei species displicere, cujus veritas & in fructu est, & in voto.

Matth. 22. 30.

28. Sed esto, non sit improbum, numquid novum est? Nos enim nova omnia quæ Christus non docuit; jure damnamus; quia fidelibus via Christus est. Si igitur Christus non docuit quod docemus, etiam nos id detestabile judicamus. Discutiamus ergo utrum Christus integritatem docuerit, an repudiandam putaverit: *Et sunt*, inquit, *spadones, qui se ipsos castraverunt propter regnum cælorum*. Est ergo præclara militia, quæ regno cælorum militat. Itaque jam tunc Dominus docuit esse debere intemerata studia castitatis.

Matth. 19. 12.

29. Unde & Apostoli eam ceteris præeminere cernentes: *Si ita est*, aiunt, *causa viri cum uxore, non expedit nubere*. Quo dicto & graviora judicaverunt onera vinculi conjugalis, & veræ integritatis gratiam prætulerunt. Sed Dominus qui sciret prædicandam omnibus integritatem, imitandam paucis: *Non omnes*, inquit; *capiunt verbum istud, sed quibus datum est*, hoc est, non est communis plurimis, & vulgaris integritas: nec pro infirmitate permittitur, sed pro virtute conceditur. Denique cum dixisset: *Et sunt spadones qui se ipsos castraverunt propter regnum cælorum*; ut ostenderet hoc non mediocris esse virtutis: *Qui potest*, inquit, *capere, capiat*.

Ibidem 10.

Ibidem 11.

Ibidem 12.

30. Et ideo post hoc verbum offeruntur pueri ad benedicendum, qui corruptelæ expertes, integritatis munus immaculata ætate servarent. Talium enim est regnum cælorum, qui in puerilem castimoniam tamquam in naturam infantium corruptelæ ignoratione remeaverint. Est ergo etiam cælesti voce probata virginitas, Dominicisque expetenda præceptis.

31. Quo loco magisterium divinæ vocis imitemur. Nam cum in superioribus conjugium memoraverit non esse solvendum, nisi ex causa fornicationis, in posterioribus integritatis gratiam, donumque contexuit; ut doceret non damnandas esse nuptias, sed probandas; nuptiis tamen ipsis integritatis studia præferenda. Quis enim tam aversus a vero, qui nuptias damnet? Sed quis tam alienus a ratione, qui conjugii onera non sentiat? Etenim *mulier innupta & virgo cogitat quæ sunt Domini; ut sit sancta corpore & spiritu. Nam quæ nupta est, cogitat quæ sunt mundi, quomodo placeat viro*.

Ibidem 9.

1. Cor. 7. 34.

32. Et præter has molestias quamvis nubendo non peccet, contritionem tamen habebit carnis hujusmodi; graves enim partus labores, gravis creandorum & erudiendorum liberorum molestia. Quibus ante præscripsit, ne quis hujusmodi averteretur injuriis; multæ enim in partus doloribus constitutæ, conjugio se renuntiare dicunt: multi etiam matrimonii onera non ferentes, alieno ab uxore avertuntur affectu. Et ideo Apostolus ante præmisit:

a Mss. nonnulli, *prædicatores*; etsi non omnino insulse, minus tamen concinne. Prævaricator enim ille dicitur, qui eum quem vituperare atque accusare creditur, tacite fraudulenterque laudat ac defendit: quo sensu dictionem hanc Tullius in Philip. 2. non ita longe ab initio adhibuit; unde hunc locum Ambrosius noster videtur imitatus.

* De hac facultate eligendi sponsi jam monuimus nos in epist. ad Sisin. aliquid esse dicturos.

Ibidem 27. misit: *Ligatus es uxori? Noli quaerere solutionem*. Et bene ait; *Ligatus es*; quodam enim vir & uxor nexu inter se amatorio copulantur, & quibusdam invicem sibi habenis amoris adstricti sunt.

33. Bona igitur [a] vincula nuptiarum, sed tamen vincula: bonum conjugium, sed tamen a jugo tractum, & jugo mundi; ut viro potius cupiat placere, quam Deo. Bona etiam vulnera caritatis, & *Prov. 27. 6.* osculis præferenda: *Utilia enim vulnera amici, quam voluntaria oscula inimici*. Denique *Matth. 26. 51. Ibidem 49.* Petrus vulnerat, Judas osculatur: illum oscula condemnant, hunc vulnus emendat: illius osculis proditionis venena funduntur, istius lacrymis culpa lavatur. Itaque ut ostenderet sermo propheticus bona vulnera caritatis, Ecclesia dicit in Canticis canticorum: *Quia vulnerata caritas ego sum*. *Cant. 2. 5.*

34. Nemo ergo vel qui conjugium elegit, reprehendat integritatem: vel qui integritatem sequitur, condemnet conjugium. Namque hujus sententiæ * adversarios interpretes damnavit jam dudum Ecclesia, eos scilicet qui audeant solvere copulam conjugalem. Audite enim quid dicat sacrosancta Ecclesia: *Veni, frater meus, exeamus in agrum, requiescamus in castellis, diluculo surgamus in vineas, videamus si floruit vitis*. [b] Multos ager fructus habet, sed ille melior est qui & fructibus redundat, & floribus. Est ergo Ecclesiæ ager diversis fœcundus copiis. Hic cernas germina virginitatis flore vernantia, illic tamquam in campis silvæ viduitatem gravitate pollentem, alibi tamquam uberi fruge conjugii Ecclesiæ segetem replentem mundi horrea, ac veluti maritatæ vineæ fœtibus torcularia domini Jesu redundantia, in quibus fidelis conjugii fructus exuberat. *Cant. 7. 11. & 12.*

CAPUT VII.

Tertium caput aggressus, nempe virginitatem non esse inutilem, negat ullum hinc reipublicæ adferri damnum; quin immo ubi maxime ille status floruit, ibi copiosissimam civium esse frequentiam docet: quod ut secus esset, hunc tamen eo non improbandum; cum in uxoribus caste viventibus id non culpetur. Postquam vero eorum qui juventuti nuptias hinc fieri difficiliores objiciebant, demonstravit inanitatem, iis qui virgines serius velandas esse contendebant, respondet hic episcopi requiri prudentiam: at solam ætatem considerandam non esse Martyrum exemplis, ac puerorum ad Christum accedentium, probat.

35. NEC improbum igitur, nec novum integritatis est studium. Videamus ne forte inutile judicetur; nonnullos enim dixisse audivi quod periit mundus, defecit genus humanum, conjugia labefacta sunt. Quæro quis tandem quæsivit uxorem, qui non invenerit? Quando fuerint bella pro virgine? Quis umquam pro virgine sit peremptus? De conjugiis autem ista nascuntur, * ut perimatur adulter uxoris, raptor præliis appetatur. Ista reipublicæ semper damno fuerunt. Pro virgine sacra nemo damnatus est; quia castitatem non pœna cohibet, sed religio auget, fidesque conservat.

36. Si quis igitur putat consecratione virginum minui genus humanum, consideret quia ubi paucæ virgines, ibi etiam pauciores homines: ubi virginitatis studia crebriora, ibi numerum quoque hominum esse majorem. Discite quantas Alexandrina, totiusque Orientis, & Africana Ecclesia quotannis sacrare consueverint. Pauciores hic homines prodeunt, quam illic virgines consecrantur. Ex ipsius igitur orbis terrarum usu non inutilis virginitas existimatur, præsertim cum per virginem salus venerit, orbem fœcundatura Romanum.

37. Quod si quis hoc prohibet, probibeat igitur pudicas uxores degere; quia frequentius possunt parere incontinentes. Nulla peregrinanti marito fidem servet; ne damnum faciat prolis futuræ, & partus frequentioris amittat ætatem.

38. Sed difficilior fit via adolescentibus ad nuptias impetrandas. Quid forte commodior? Quæro enim cum his aliquem ha-

a Non pauci mss. *vincula sunt, sed tamen vincula; etsi vincula caritatis. Bonum* &c.

* Marcionem, Manichæum ac Tatianum, eo quod nuptias condemnarent, condemnatos ab Ecclesia jam alibi observavimus.

b Rom. edit. sola, *Multi agri fructus habent*.

* Per legem Juliam de Adulr. coercendis licebat patri filiam & quemlibet ejus adulterum ubicumque in hoc flagitio deprehensos interficere: marito quoque idem jusserat, sed sub certa personarum ac locorum definitione. Quod autem ad prœlia in uxoris alienæ raptorem excitata, quis nescius est famosissimum illud bellum quo Europa atque Asia inter se toto decennio collisæ sunt, quodque nonnulli Trojani regni, ac totius gentis excidio sedari potuit; non ob aliam causam quam ob Helenam a Paride raptam susceptum esse: de quo præter Homerum vide Dyctin cretensem ac Daretem Phrygium historicos, licet in multis non minus ipsomet Homero fabulosos.

bere tractatum, qui arcendæ virginitatis sententiam gerunt. Itaque qui sunt isti, discutere debemus: utrum qui uxores habent, an qui non habent? Si qui habent, timere non debent; uxores enim eorum jam virgines esse non possunt. Si qui non habent, non sibi injuriam faciant, quod ejus tantum nuptias speraverint, quæ nuptura non esset. An fortasse patres pro filiarum conjunctione solliciti, moleste ferunt virgines consecrari? Nec hi quod verentur, habent; si sequantur consilium, inter paucas suæ citius eligentur.

39. Aiunt etiam plerique maturioris ætatis virgines esse velandas. Neque ego abnuo sacerdotalis cautionis esse debere, ut non temere puella veletur. Spectet plane, spectet ætatem sacerdos, sed fidei vel pudoris. Spectet maturitatem verecundiæ, examinet gravitatis canitiem, morum senectam, pudicitiæ annos, animos castitatis: tum deinde si matris tuta custodia, comitum sobria sedulitas. Si hæc præsto sunt, non deest virgini longæva canities; si hæc desunt, differatur puella moribus quam annis adolescentior.

40. Non ergo ætas rejicitur florentior, sed animus examinatur. At certe Theclam non senectus, sed virtus probavit. Et hinc quid plura contexam, cum omnis ætas habilis Deo, perfecta sit Christo? DENIQUE non virtutem ætatis appendicem dicimus, sed virtutis ætatem. Nec mirere in adolescentulis professionem, cum legeris in parvulis passionem; scriptum est enim: *Ex ore infantium & lactentium perfecisti laudem*. An dubitamus si eum usque ad continentiam sequatur adolescentia, quem usque ad mortem confitetur infantia? Et quasi incredibile putamus, [a] si puellæ nubiles Christum sequantur ad regnum, quem etiam pueri sequebantur in deserto; sicut legimus quia saturata sunt de quinque panibus quatuor millia hominum, *exceptis*, inquit, *pueris & mulieribus*.

41. Nolite ergo a Christo arcere infantes; quia & ipsi pro Christi nomine subiere martyrium: *Talium est enim regnum cælorum*. Vocat eos Dominus, & tu prohibes? De ipsis enim Dominus ait: *Sinite eos venire ad me*. Nolite adolescentulas arcere, de quibus scriptum est: *Propterea adolescentulæ dilexerunt te*. Et induxerunt te in domum matris suæ. Nolite postremo a Christi caritate etiam parvulos separare, quem etiam intra matris uterum adhuc positi exsultatione prophetica fatebantur.

Psal. 8. 3. | Matth. 14. 21. | Ibid. 19. 14. | Cant. 1. 2. | Ibid. 8. 2. | Luc. 1. 41.

CAPUT VIII.

Ætatem omnem quærendo Christo habilem esse supra docuit, hic nullum locum ad id opportunum non esse ostendit. Cur occidente sole ægri adferantur ad Christum, ut autem quæratur orto jam die? ubi & de jactantia vitanda præcipitur. Adsequendum per diem Christum exhortatio: eum vero nec in foro, nec in plateis, ubi vulnerari ac spoliari dicitur Sponsa, reperiri.

42. IN ipsis adhuc Ecclesiæ principiis turbæ requirebant eum. Qua ratione? Quia *manus*, inquit, *imponens curabat eos*. Nec tempus ad sanandum, nec locus quæritur. Omnibus enim locis omnibusque temporibus non est prætermittenda medicina. Intra domum Maria ab Angelo benedicitur, intra domum David ungitur in prophetam. Ubique Jesus curat, ubique sanat: in itinere, in domo, in deserto. In itinere curatur quæ fimbriam tetigit: in domo principis Synagogæ filia resuscitatur: in deserto turba sanatur. Denique sic habes: *Cum autem sol occidisset, omnes qui habebant infirmos variis languoribus, ducebant illos ad eum. At ille singulis his manus imponens curabat eos*. Sanabat ergo & in deserto, & occidente jam sole, & sanabat manus imponens; ut & Deum se & hominem demonstraret. Nun immerito igitur facta jam die turbæ requirebant eum.

43. Video ordinem. Sole occidente, ægri deferuntur ad Christum: facta autem die, turbæ requirebant eum. Quando enim nisi per dies quæritur Christus? Nam qui in luce ambulat, non recedit a Christo. Itaque nox habebat adhuc ægrotantium gemitus, dies jam fidem plebis, jam lætitiam sanatorum; ut quod scriptum est, completetur; *Ad vesperum demorabitur fletus, & ad matutinum lætitia*. Quæ enim turbæ major gratia, quam ut etiam in desertum locum Christum sequatur?

44. In quo ille docet a perfecto abesse debere jactantiam; non enim sanandorum copiam, sed operum jactantiam declinabat.

Luc. 4. 40. | Ibid. 1. 28. | 1. Reg. 16. 13. | Matth. 9. 20. | Marc. 5. 41. | Luc. 4. 40. | Psal. 29. 6.

[a] MSS. non pauci, *si puellæ nobiles*: melius alii atque edit. .... *nubiles*. Verum cum duodecimo anno virgines viro maturæ vulgo putentur; aliquid difficultatis hinc nasci potest quod tantula ætate contentus fuerit sanctus Antistes, quandoquidem non ita multo post ad virginum consecrationem Punica Synodus 3. can. 4. annos 25. plenos adsignavit: quod tempus postea Leo primus in antiquo Pontificali, & Majorianus imperator Constit. 8. usque ad quadragenariam ætatem ampliarunt. Attamen meminisse oportet duas consecrationes quas Innoc. primus a nobis in Præfatione ad lib. 2. de virginibus jam laudatus, Leo primus epist. ad Rustic. Narb. & Gelasius epist. ad episc. Lucaniæ clare distinguunt, olim exstitisse, solemnem scilicet ac privatam. Itaque nihil pugnabit, si can. Carth. & Leonis Majorianique constitutionem da priori intelligamus, de posteriori vero & hunc Ambrosii locum, & alium Hieronymi epist. ad Marcellam Asellæ duodenis tantum annis natæ consecrationem referentis, quibus addi etiam posset Basilii testimonium ad professionem virginitatis non ultra 16. aut 17. annos epist. can. conc. 18. exigentis. Quod si contendas Ambrosiana verba etiam de solemni consecratione accipi debere, non admodum repugnabimus, cum semper in Ecclesiæ potestate fuerit, justis de causis ac pro temporum necessitate suam mutare disciplinam. Mirare interim easdem illas adversus virginitatem objectiones nostra memoria renovatas fuisse ab hæreticis, quas Ambrosius in hoc opere tam prudenter atque invicte confutavit.

bat. Et nos igitur si salvi esse desideramus, vel si jam meremur sanitatem, procul a loxuria, procul a lascivia; tamquam in arido viræ istius a & jejuno solo quadam siti corporis fugirantem deliciarum Christum sequamur.

45. Sequamur per dies. Adest Ecclesiæ dies, quem Abraham vidit, & gavisus est. Sequamur ergo per dies Christum; non enim in noctibus reperitur. *In cubili*, inquit, *meo, in noctibus quæsivi quem dilexit anima mea: quæsivi eum, & non inveni eum: vocavi eum, & non obaudivit me.*

Johan.8.56. Cant.3.1.

46. In foro aut in plateis Christus non reperitur. Denique nec illa eum in foro & in plateis potuit reperire, quæ dixit: *Exsurgam, ibo, & circumibo civitatem, in foro, & in plateis, & quæram quem dilexit anima mea. Quæsivi eum, & non inveni eum. vocavi eum, & non obaudivit me.* Nequaquam igitur ibi quæramus Christum, ubi invenire non possimus. Non est Christus circumforaneus. Christus enim est pax, in foro lites: Christus justitia est, in foro iniquitas: Christus operator est, in foro inane otium: Christus caritas est, in foro obtrectatio: Christus fides est, in foro fraus atque perfidia: Christus in Ecclesia est, in foro idola. Et ut illa vidua quam in alio perstrinximus libro, cognoscat non obtrectandi me loquutum illa studio, sed monendi: meque non asperum, sed sollicitum; b gratia reconciliationis accipiat: in Ecclesia vidua justificatur, in foro circumvenitur. Fugiamus ergo forum, fugiamus plateas.

Ibidem 2. De Viduis c.9.& seq.

47. *Prudentiam autem notam adsume tibi, ut custodiat te a muliere aliena & mala .... Per fenestram enim de domo sua in plateas prospicit.* Fugiamus plateas. Non enim injuria tantummodo est non invenisse quem quærentas; sed etiam plerumque * ubi non oportet quæsisse, vulnus est: quæsisse in domibus virorum qui sibi falso doctorum nomen adsumunt: quæsisse procacius quam verecundius.

Prov.7.4. & seq.

48. Ergo caveamus c exemplo Ecclesiæ illius, ne nos custodes inveniant, qui circumeunt civitatem: *Invenerunt*, inquit, *me custodes qui circumeunt civitatem: percusserunt, & vulneraverunt me, & tulerunt pallium meum custodes murorum.* Non in se, filiæ; d non, inquam, in se, filiæ, sed in nobis vulneratur Ecclesia. Caveamus igitur ne lapsus noster vulnus Ecclesiæ fiat; ne quis a nobis pallium auferat, hoc est, amictum prudentiæ, insigne patientiæ, quo molioris ambitio vestis exuitur: *Qui enim mollibus vestibus induuntur, in domibus regum sunt.* Nobis autem pallium dedit Christus, quo apostolos suos, & corpus suum ipse vestivit. Quod denique jubet te dare, si quis a te tunicam petat, ut dimittas ei & pallium, id est, insigne philosophiæ tuæ tradas, & quasi amictu prudentiæ tuæ eum qui ante nudus fuerit, circumvestias.

Cant.5.7. Matth.11.8. Ibid.5.40.

CAPUT IX.

Quærendum Christum in montibus aromatum atque in deserto: hujus fœcunditas, exposito cur flos atque lilium dicatur Christus, describitur: & induci in domum vini, ordinarique in se caritatem cupere narratur Ecclesia.

49. IBi igitur, filiæ, Christum quæramus ubi quærit Ecclesia, in montibus boni odoris, qui excelsorum sublimite factorum suavem viræ odorem promeritorum verticibus exhalant. Fugit enim plateas, fugit conventus, & strepitus fori juxta quod scriptum est: *Fuge, fraternus meus, & similis efficere cervo aut hinnulo cervi in montibus aromatum.* Serpentinis enim invisus colubris & fugitans canum, atque humi reptantibus infestus serpentibus, nescit habitare nisi in sublimitate virtutum, nescit commorari nisi in talibus Ecclesiæ filiabus, quæ possunt dicere: *Christi enim bonus odor sumus Deo*; sed quibusdam odor mortis in mortem, in iis qui pereunt: quibusdam odor vitæ in vitam, in iis utique qui odorem resurrectionis Dominicæ vivida fide spirant.

Cant.8.14. 2.Cor.2.15.

50. Isti sunt aromatum montes, qui domini corpus Jesu acceperunt, & in linteis cum aromatibus ligaverunt; quicumque enim crediderunt quia Jesus mortuus est, & sepultus est, & resurrexit, hi excelsum veræ cacumen fidei virtutum fastigiis extulerunt. Ubi ergo Christus quæritur? In pectore prudentis scilicet sacerdotis.

Joh.19.40.

51. Et quoniam de deserto tractatus hic sumitur, ubi quærendus sit, etiam ipse demonstrat, dicens: *Ego flos campi, & lilium convallium. Tamquam lilium in medio spinarum.* Ecce alium locum, in quo solet Domi-

Cant.2.1.2.

a Ita edit. omnes ac mss. nonnulli: alii vero aliquot, *& jejuno solo quadam siti, corporis fugitantem delicias* &c. unus, *& jejuno solo, quod in appetitu corporis* &c. alius, *& jejuno solo, quo jam petulantiam corporis fugitantes* &c. In reliquis autem nihil sani.

b Omnes edit. ac mss. aliquot, *gratiam reconciliationis accipiat. In Ecclesia* &c. melius autem reliqui, *gratia reconciliationis* &c. Idem enim est ac si scripsisset in reconciliationis testimonium accipiat quod sum dicturus, nimirum in Ecclesia &c.

* Adverte periculum eorum qui presbyteros aut doctrina ecclesiastica destitutos, aut sæcularibus cupiditatibus corruptos, aut denique innata quadam animi mollitie nimium indulgentes consulunt; ex his enim qui quis quærit viam salutis, haud dubie quærit ubi non oportet. Obiter autem monemus ab hoc loco in mss. non paucis lacunam esse, quæ ferme per tres integras columnas hiat.

c Rom. edit. sola, *exemplo illius*: sed sublatam vocem *Ecclesiæ* supervacaneam non esse satis declarant sequentia.

d *Non, inquam, in se, filiæ*, isthæc etiam Rom. edit. resciderat contra ceterarum, ac mss. omnium fidem.

Dominus diversari; immo non in uno, sed in pluribus. *Ego*, inquit, *flos campi*; quia patentem simplicitatem puræ mentis frequentat. *Et lilium convallium*; flos enim humilitatis est Christus, non luxuriæ, non voluptatum, non lasciviæ: sed flos simplicitatis, flos humilitatis. *Tamquam lilium in medio spinarum*. Nonne inter asperitates laborum, contritionesque animorum boni flos odoris exsurgit; quia contrito corde Deos placatur?

52. Hoc est desertum, filiæ, quod ducit ad regnum, hoc est etiam desertum, quod floret ut lilium; juxta quod scriptum est: *Lætare sterilis, & exsulta desertum, & floreat ut lilium*. In hoc deserto, filiæ, arbor illa bona fructifera, quæ bonos fructus facit, incipit brachia factorum suorum diffundere, verticem divinitatis adtollere. Juxta quam nostræ ligna silvæ frutescant; quia *sicut arbor mali inter ligna silvæ, ita fraternus meus inter medium filiorum*. Et videos hoc Ecclesia lætetur & gaudeat dicens: *In umbra ejus concupivi & sedi, & fructus ejus dulcis in faucibus meis*.

Esai. 35. 1. Matth. 7. 19.

Cant. 2. 3.

53. Videns, inquam, hoc Ecclesia, & fidei nostræ jam læta successu dicat: *Inducite me in domum vini, & ordinate in me caritatem*. Caritas non potest esse sine fide; tres enim sunt velut vades Ecclesiæ, spes, fides, caritas. Cum spes præcesserit, fides fundata fuerit, ordinatur caritas, Ecclesia copulatur.

Ibidem 4.

CAPUT X.

Ut Christi mereamur in nos adventum, Spiritum sanctum invocari debere; illum enim non semper venire, neque ad omnes: sed ad eam animam quæ ita terrestrem exuerit tunicam, ut ipsam postea non resumat. Pedum lotio quid significet; & quod dicis Sponsa, quomodo inquinabo illos? *Denique spiritales animæ pedes hoc loco intelligendos esse demonstratur*.

54. Didicisti ergo obi Christum requiras, disce etiam quemadmodum possis mereri, ut ille te quærat. Excita Spiritum sanctum dicens: *Exsurge, aquilo, & veni auster; adspira hortum meum, & profluant aromata mea. Descendat fraternus meus in hortum suum, & manducet fructus pomiferarum suarum*. Hortus Verbi animæ vernantis affectus est, & in pomiferis virtutis est fructus.

Cant. 4. 16. Ibidem 5. 1.

55. Venit ergo; & sive mandoces, sive bibas, si Christum invocas, adest dicens: *Venite, manducate panes meos, & bibite vinum meum*; sive etiam dormias, pulsat ad januam. Venit, inquam, frequenter, & per prospectum mittit manum suam: sed non semper, nec ad omnes, sed ad eam animam quæ potest dicere: *Nocte exui me tunicam meam*. Etenim in hac sæculi nocte prius tibi corporalis vitæ amictus est exoendus; exuit enim se carne Dominus, ut pro te de dominationibus & potestatibus mundi istius triumpharet.

Prov. 9. 5.

Cant. 5. 3.

56. *Quomodo induam illam?* Vide anima Deo devota quid dicat. Sic se actus corporis & terreoos exuit mores, ut nesciat quomodo, etiamsi velit, rursus possit induere. *Quomodo induam illam?* hoc est, qua verecundia, quo pudore, qua postremo memoria? Consuetudo enim boni usum pravitatis veteris amisit.

Ibidem.

57. *Lavi pedes meos, quomodo inquinabo illos?* Didicisti in Evangelio quod pedes lavare fidei mysterium, humilitatis insigne sit; juxta quod scriptum est: *Si ego lavi pedes vestros dominus & magister, quanto magis vos debetis alter alterius pedes lavare?* Sed hoc ad humilitatem pertinet. Quantum vero ad mysteriom, pedes debet lavare suos qui vult partem habere cum Christo: *Si enim non lavero*, inquit, *tibi pedes, non habebis partem mecum*. Cum hoc Petro dicitor, quid de nobis censetur?

Ibidem.

Johan. 13. 14.

Ibidem 8.

58. Qui lavit igitur pedes, non necesse habet iterum lavare; & ideo caveat ne inquinet eos. Et bene sancta Ecclesia dicit: *Lavi pedes meos*. Non dicit: Quomodo iterum lavabo eos; sed, quomodo iterum inquinabo eos? quasi oblita maculæ veteris, oblita contagii. Admonet igitur in ministerio corporali quemadmodum spiritale debeamus actuum nostrorum diluere vestigium. Itaque pedes cum semel laveris æterni fontis irriguo, & mysterii mundaveris sacramento; [a] cave ne iterum corporeæ cupiditatis illuvie, lutulentique actus terrenis sordibus inquinentur.

59. Isti sunt pedes quos David lavit in spiritu, qui te docet quemadmodum eos inquinare non possis, dicens: *Stantes erant pedes nostri in atriis tuis, Hierusalem*. Utique hic non corporis, sed animi intellige pedes. Quomodo enim terrenus homo in cælo haberet corporis pedes? Hierusalem enim, sicut Paulus te docuit, in cælo est. Et idem te docuit quemadmodum in cælo stare possis, cum dicit: *Nostra autem conversatio in cælis est*; conversatio morum, conversatio factorum, conversatio fidei.

Psal. 121. 2.

Hebr. 12. 22

Philip. 3. 20.

CA-

a Omnes edit. cum paucis mss. *cave iterum corporea cupiditatis illuviem, ne lutulenti actus sordibus inquinentur*: alii multo plures ac potiores ut nos in textu.

CAPUT XI.

Bonum esse ad accessum Christi trepidare ac festinare: eum non cum venerit solum, sed & prius quam veniat, solitum deferre mercedem, ut myrrha digiti ac manus fluant, hoc est, ut credamus Christum non vidisse corruptionem, cum sit unguentum effusum nomen ejus. Hoc unguentum quod semper flagrabat apud Patrem, in tempore Filius effudit: sed exinanitum fuit in Judæis, & a gentilibus collectum; cumque etiamnum fluat quotidie, diligenter excipiendum est; ut animam nostram totam penetret.

Cant. 5. 4. 60. Quisquis sic vivit, potest dicere: *Fraternus meus misit manum suam per prospectum, & venter meus turbatus est ad illum: surrexi aperire fratri meo*. Bonum est ut ad adventum Domini interiora turbentur. Si ad Angeli adventum (Luc. 1. 29.) Maria turbata est, quanto magis ad Christi nos turbamur adventum? INFLUENTIBUS quippe divinis, corporeus peregrinatur affectus, & usus ille exterioris hominis exolescit. Et tu turbare, (Exod. 12. 11.) & tu festina. Festinantes illi agnum manducare præcipiuntur. Surge, aperi, ad januam Christus est, vestibula domus tuæ pulsat: si aperueris, introibit, & introibit cum Patre.

61. Nec solum cum ingressus fuerit, mercedem relinquit; sed etiam prius quam ingrediatur, mercedem præmittit. Adhuc anima turbatur, adhuc parietes domus suæ palpat, adhuc ostium quærit ubi Christus est, adhuc solvit vinculum carnis, & corporis claustra, adhuc Christus [a] foris pulsat: *Manus autem*, inquit, (Cant. 5. 5.) *meæ stillaverunt myrrham, & digiti mei pleni in manibus claustra*. Quam myrrham stillant animæ manus, nisi illam quam obtulit justus ille Nicodemus magister in (Johan. 3. 1. & seq. Ibidem 19. 39.) Israel, ille qui meruit lavacri primus audire mysterium, qui adtulit mixturam myrrhæ & aloes quasi libras centum, & misit in corpus Jesu: perfectum utique odorem fidei adtulit?

62. Hunc odorem flagrat anima quæ Christo aperire incipit; ut accipiat primo odorem Dominicæ sepulturæ, & credat quia caro ejus non vidit corruptionem, nec odore aliquo mortis emarcuit: sed æterni illius floris, & semper virentis odore condita surrexit. Quomodo enim poterat vel in carne marcescere, cujus nomen unguentum exinanitum est? Exinanivit se, ut spiraret tibi.

63. Semper unguentum hoc erat, sed (Cant. 1. 2.) erat apud Patrem, erat in Patre. Olebat tantum Angelis & Archangelis, tamquam intra vas cæli. Aperuit os Pater dicens: (Esai. 49. 6.) *Ecce posui te in testamentum generis mei, in lucem gentium; ut sis in salutem usque ad extremum terræ*. Descendit Filius, repleta sunt omnia novo odore Verbi. Eructavit cor (Psal. 44. 2.) Patris Verbum bonum, flagravit Filius, Spiritus sanctus exhalavit, atque per omnium se corda diffudit; *Diffusa est enim* (Rom. 5. 5.) *caritas Dei in cordibus nostris per Spiritum sanctum*.

64. Ipse Dei Filius in corpore tamquam in vase odorem primo cohibebat, suum opperiens tempus, sicut ait: *Dominus dat* (Esai. 50. 4.) *mihi linguam eruditionis; ut sciam quando oporteat dicere sermonem*. Venit hora, [b] & aperuit os, exinanivit unguentum, quando virtus exibat de eo.

65. Hoc unguentum exinanitum est super Judæos, & collectum est a gentibus: exinanitum in Judæa, & redoluit in omnibus terris. Hoc unguento uncta est Maria, & virgo concepit, virgo peperit bonum odorem, Dei Filium. Hoc unguentum effusum est super aquas, & sanctificavit aquas. Hoc unguento uncti sunt (Dan. 3. 23.) tres pueri, & humorem iis flamma roravit. Hoc Daniel unctus est, & leonum (Ibid. 6. 21.) ora mollivit, feritatemque permulsit.

66. Fluit hoc unguentum quotidie, & numquam deficit. Accipe vas tuum, virgo, & accede, ut possis hoc unguento repleri. Accipe unguentum æstimatum trecentis denariis, sed gratis datum, non (Johan. 12. 5.) venditum; ut omnes haberent gratis. Virgo, ungere: noli contristari sicut Judas, quia hoc unguentum effunditur, [c] sed consepeli in te Christum. Claude sane vas tuum, ne unguentum effluat. Claude integritatis clave, loquendi verecundia, abstinentia gloriandi.

67. Hoc quæ habet unguentum, Christum (Cant. 5. 6.) recipit; & ideo quæ habebat, ait: *Aperui*, inquit, *fratri meo, frater meus transivit*. Quomodo transivit? Id est, mentis interna penetravit, sicut dictum est Mariæ: *Et tuam ipsius animam pertransibit gladius*. (Luc. 2. 35. Hebr. 4. 12.) Vivum enim Verbum Dei, sicut gladius acutus, penetrans, & corporalium repagula cogitationum, & cordis interna rimatur.

CA-

a Mss. non pauci, *fores pulsat*.
b Ita plerique mss. nonnulli autem ac edit. *aperuit os, exivit unguentum*.
c Parif. quædam edit. *sed consepeli te in Christum*, perperam. Infra vero ubi omnes edit. ac mss. aliquot, *Claude integritatis clave* &c. alii habent partim, *claude ostium integritatis; claude loquendi verecundiam abstinentia gloriandi*: partim, *Claude integritatis clave loquendi verecundiam, abstinentiam gloriandi*. Neutra tamen harum lectionum satis commoda.

CAPUT XII.

Omnibus & maxime virginibus Christum exspectandum: si vero ille tardaverit, quod semper anima fit socordia, surgendum & donorum ab eo jam acceptorum contemplatione invocandum Spiritum sanctum; extemplo enim Sponsum responsurum. Quid sit quod caput ac cincinnos suos humidos dicat? quo loco inseritur a capillorum cincinnis dehortatio. Deinde ubi animam rursus ad servandam innocentiam, & capiendum ex actibus ac fide odorem spiritalem impulit, spondet eam sic placituram, accessurumque ad ipsam Christum, neque se illi nisi tentationis causa subducturum; atque adeo tentatores esse spernendos.

68. ET tu igitur, anima, una de populo, una de plebe (neque enim Christus stupet aliqua sæcularium discrimina dignitatum, nec auratam vestem, aut monile pretiosum, aut nobilia coruscantium gemmarum serta miratur, quorum dispendiis sæpe lis movetur in Ecclesia, pax fugatur) certe tu una de virginibus, quæ corporis tui gratiam splendore mentis illuminas (propior enim es quæ Ecclesiæ compararis) tu, inquam, in cubili tuo, & nocturno tempore constituta, semper meditare Christum, & ejus adventum omnibus sperato momentis.

69. Si tardare tibi videtur, exsurge. Tardare videtur, cum diu dormis: tardare videtur, cum ab oratione vacas: tardare videtur, cum vocem non excitas * psalmis. Primitias vigiliarum tuarum Christo dicato, primitias actuum tuorum Christo immola. Audisti in superioribus quia vocavit te, dicens: *Veni a Libano, Sponsa, veni a Libano; transibis & pertransibis a principio fidei*: (Cant. 4. 8.) transibis in sæculum certatura, pertransibis ad Christum triumphatura de sæculo. Audisti quia te a leonum & pardorum, id est, a spiritalium nequitiarum incursionibus separavit: audisti quia placet ei tuarum pulcritudo virtutum: audisti quia vestimentorum tuorum aromata, hoc est, bonum odorem integritatis omnibus odoribus prætulit: audisti quia hortus es conclusus, suavium pomiferarum refertus fructibus. Pete igitur ut adspiret tibi Spiritus sanctus, adspiret super cubile tuum, atque odorem piæ mentis, & gratiæ spiritalis accumulet. Respondebit tibi: *Ego dormio, & cor meum vigilat.* (Cant. 5. 2.)

70. Audis vocem pulsantis ad januam, & dicentis: *Aperi mihi, soror mea: surge proxima mea, columba mea, perfecta mea*: (Ibidem.) caritate proxima, simplicitate columba, virtute perfecta; *quia caput meum repletum est rore*. Sicut enim ros cæli nocturnas amovet siccitates, ita ros domini nostri Jesu Christi nocturnis & sæcularibus tenebris æternæ vitæ stillavit humorem. Hoc est caput quod æstu mundi nescivit arescere; unde ait: *Quia si in humido hoc faciunt, in arido quid facient?* (Luc. 23. 31.) Hoc igitur caput rorat aliis, sibi abundat. Et bene abundat caput Christi; quia caput tuum Christus est, qui plus est semper, nec liberalitatibus exhauritur suis, aut diuturna deficit largitate. In hoc caput ferrum non adscendit, quod est instrumentum belli, insigne discordiæ.

71. Nunc specta, & vide ros ille qualis sit, scilicet non vulgaris humoris: a cincinni autem sunt in eo guttarum noctis. Noli proxima mea, accipere cincinnos (Cant. 5. 2.) corporalium capillorum. Non illi ornamenta, sed crimina sunt: lenocinia formæ, non præcepta virtutis. Alios cincinnos Nazaræus habet, in quibus ferrum non adscendit, quos nemo præcidit: qui non calamistris compositi, & arte digesti, sed multiplici crispantes virtutum nitentium gratia refulserunt. Disce in historia (Judic. 16. 17.) quales Nazaræus cincinnos habeat, quos quamdiu Samson habuit intactos, numquam vinci potuit. Cincinnos perdidit, & meritum virtutis amisit.

72. Audita igitur voce Verbi, quam exueras tunicam nocte, ne quæras quemadmodum induas eam; b offenditur enim, & frequenter offertur per nequitiam spiritalem. Quemadmodum, inquam, induas eam, obliviscaris, & nescias: & quasi jam Dominus adsistat, exsors corporalium vinculorum turbata consurgas: internam orationibus præpares mentem dum surgis; ut ex humilibus ad superna contendas, & studeas fores tui cordis aperire: dum manus tuas tendes ad Christum, fidelem tua gesta spirabunt odorem.

73. Admove igitur manus naribus tuis, & odorem actuum tuorum indefessa ac pervigili alacritate mentis explora. Mulcebit te odor dexteræ tuæ, & flagrantiam resurrectionis tua membra redolebunt, myrrham digiti tui sudabunt, hoc est, fidei veræ gratiam spiritalia gesta flagrabunt. Capis ergo, virgo, ex interiore tuo corpore voluptatem, & ipsa tibi dulcis, ipsa tibi suavis es, & ipsa tibi (quod peccantibus sæpe contingit) non incipis displicere; plus enim tibi placebit nuda simpli-

* De psalmis domi privatim decantandis intelligimus, cum publica psalmodia id temporis in Ecclesia Mediolanensi adhuc non videatur fuisse instituta. Vel certe per vocem *psalmis* signari possunt alii quilibet cantici pii atque spiritales, ad quos nos exhortatur sanctus Apostolus.

a Rom edit. sola, *Cincinni autem mei guttarum noctis*.

b Amerb. & Eras. *effunditur enim*: Gill. ac Rom. cum paucis mss. *offertur enim*: alii mss. denique, *offenditur enim* &c. Non incommode, idem quippe est atque *occurrit*. Quid autem si legas *ostenditur*? Certe hanc lectionem duceremus multo potiorem, si quod aliud præsidium ei adesset præter conjecturam.

plicitas, corporeæ fraudis exuta tegminibus.

74. Talem te Christus desideravit, talem te Christus elegit. Aperto itaque ingreditur ostio; neque enim potest fallere, qui se ingressurum esse promisit. Complectere igitur quem quæsisti: accede ad ipsum, & illuminaberis: tene illum, roga ne cito abeat, obsecra ne recedat; Verbum enim Dei currit, fastidio non capitur, negligentia non tenetur. Obeat anima tua in verbo ejus, & cælestis sermonis insiste vestigio; cito enim transit.

Cant. 3. 6. 75. Denique quid ait illa? *Quæsivi eum, & non inveni illum: vocavi eum, & non obaudivit me.* Ne putes displicere te, quæ vocasti, quæ rogasti, quæ aperuisti, quod tam cito abiit: sinit nos sæpe tentari. Denique turbis rogantibus ne recederet, quid ait in Evangelio? *Et aliis civitatibus oportet me evangelizare* ª *verbum Dei; quia ideo missus sum.* Sed etiam si tibi ille abiisse videtur, exi, rursus explora. (Luc. 4. 43.)

Cant. 3. 7. 76. Noli jam Deo devota illos metuendos circumforaneos intelligibiles timere custodes, noli timere eos qui circumeunt civitatem, noli vulnera formidare, quæ sequentibus Christum nocere non possunt. Etiamsi corpus tuum, hoc est, vitam corporis tui auferant, vicious est Christus: quem cum inveneris, ubi cum eodem commorari debeas agnosce, ne forte a te discedat; cito enim deserit negligentes.

CAPUT XIII.

Discendum nobis esse ab Ecclesia quo pacto Sponsus teneri queat, vinculis scilicet caritatis & suppliciorum beneficio: introducendum etiam eum in interiorem domum, sed virtute prius exornatam. Per quam fenestram manum mittere dicatur Sponsus, & quemadmodum fenestræ virgini sint parandæ? Eam quoque januæ suæ silentii seras apponere debere, quod magno suo malo Eva non fecit. Tunc mortificationis ac resurrectionis myrrham sudaturam; si modo virgo illa talis fuerit, qualis esse jubetur ab Apostolo: sed Christum inquiri velle, atque odio habere garrulitatem.

77. Quis igitur te nisi sancta Ecclesia debet docere quemadmodum Christum teneas? Immo jam docuit, si quæ legis, intelligas. *Quam modicum*, inquit, *fuit, cum transivi ab ipsis, donec inveni quem dilexit anima mea: tenui eum, & non relinquam eum.* Quibus igitur Christus tenetur? Non injuriæ nexibus, non restium nodis: sed vinculis caritatis, mentis habenis stringitur, & animæ tenetur affectu. (Cant. 3. 4.) Si vis & tu tenere Christum, quære jugiter, nec pœnam metuas; inter supplicia enim frequenter corporis, inter ipsas persequutorum manus Christus melius invenitur. *Quam modicum*, inquit, *fuit, cum transivi ab ipsis.* Exiguo enim spatio, brevique momento cum persequutorum manus evaseris, nec succubueris potestatibus mundi, tibi Christus occurret, nec te diu tentari patietur.

78. Quæ sic Christum requirit, quæ Christum invenit, potest dicere: *Tenui eum, nec relinquam eum; donec introducam eum in domum matris meæ, & in cubiculum ejus quæ me concepit.* Quæ est domus matris tuæ & cubiculum ejus, nisi internum tuæ secretumque naturæ? Hanc domum serva, hujus domus mundato penetralia; ut cum immaculata domus fuerit, nec ullius adulterinæ conscientiæ sordibus inquinata, spiritalis domus in sacerdotium sanctum lapide angulari coagmentata consurgat, & Spiritus sanctus habitet in ea. Quæ sic Christum requirit, quæ sic Christum obsecrat, non relinquitur ab eo, immo etiam frequenter revisitur; est enim nobis cum usque ad consummationem mundi. (Ibidem. Matt. 28. 20.)

79. Ergo Christus repertus est, & tenetur: & repertus est ille qui per fenestram tuam manum misit. Quæ est fenestra nostra, nisi per quam opera Christi videmus, oculus scilicet animi, & mentis obtutus? Et ideo, virgo, per fenestram tuam Christus introeat, Christus manum suam mittat per fenestram, tibi veniat Verbi non corporis amor. Si igitur per fenestram tuam manum mittit Dei Verbum, vide quemadmodum fenestras tuas præpares, vide quemadmodum ab omni pulvere delictorum detergere debeas. Nihil tetrum habeat, nihil adulterinum fenestra virginis. Procul tibium & ceteras affectati nugas decoris, procul adulterini amoris illecebras. Similis aurium clausura est, quibus non suspendenda onera, non figenda vulnera: sed unus ornatus est, audire quod prosit. (Cant. 5. 4.)

80. Januam quoque tuam disce temporibus obserare nocturnis, non facile quisquam patentem reperiat. Sponsus ipse vult clausam esse, cum pulsat. Janua nostra os nostrum est, Christo propemodum soli debet aperiri: nec aperiatur, nisi ante pulsaverit Dei Verbum. Denique ideo scriptum est: *Hortus conclusus, soror mea Sponsa, hortus conclusus, fons signatus*; ne facile aperiat os suum, nec vulgari designet alloquio. Neque enim de ipsis divinis decet, nisi Verbo Dei interpellata, respondeas. Quid tibi cum ceteris? Soli Christo loquere, soli fabulare Christo. Si enim ut mulieres in Ecclesia taceant, scriptum est; (Cant. 4. 12. 1. Cor. 14. 34.)

ª Rom. edit. sola, *regnum Dei.* Rursus vero eadem cum aliis, & mss. aliquot, *tu rursus explora*; ubi mss. nonnulli, *retrorsus explora*: & alii melius, *exi* &c.

est; quanto magis non decet patere virginis januam, non decet viduæ patere fores? Cito insidiator pudoris obrepit, a cito verbum excidit, quod revocare desideres.

Gen. 3. 1. & seq.

81. Si Evæ clausa fuisset janua, nec Adam deceptus fuisset, nec respondisset interrogata serpenti. Introivit mors per fenestram, hoc est, per Evæ ostium. Ingreditur mors per ostium tuum, si falsum loquaris, si turpiter, si procaciter, postremo si ubi non oportet, loquaris. Clausæ sint igitur labiorum fores tuorum, & obseratum maneat vocis vestibulum: tunc fortasse referandum, cum audieris Dei vocem, cum audieris Dei verbum.

Cant. 5. 5.

82. Tunc tibi myrrha sudabit, tunc tibi baptismatis adspirabit gratia; ut ab elementis mundi commoriare cum Christo, & cum Christo resurgas. *Quid adhuc*, inquit, *velut viventes de hoc mundo decernitis? Ne tetigeritis, ne attaminaveritis, ne gustaveritis quæ sunt ad corruptionem ipso usu*; corruptela enim abesse debet a castis: itaque carnis & mundi se pelite curam. *Qui cum Christo resurrexistis, quæ sursum sunt quærite, ubi Christus est*. Cum Christum quæritis, Patrem Deum videtis; Christus enim in dextera Dei sedet.

Coloss. 2. 20 & seq.

Ibidem 3. 1.

83. Sed ea quæ Christum requirit, non debet esse vulgaris, non debet esse in foro, non in plateis, voce querula, gressu lubrica, b facilis auditu, vilis adspectu. Terrenum tibi Apostolus consortium negat, & ultra naturæ propemodum terminos alis ad cælum docet spiritalibus evolandum. *Quæ sursum sunt*, inquit, *sapite, non quæ super terram*. Sed quia hoc impossibile erat in hoc corporis velut claustro reclusis; & quia defunctis corporibus, anima fertur ad superiora revolare, alligata dum vivimus quadam nostræ legge naturæ, ideo addidit: *Mortui enim estis, & vita vestra abscondita est cum Christo in Deo*. Si abscondita est cum Christo in Deo, non appareat mundo; Christus enim mortuus est mundo, vivit Deo.

Ibid. v. 2.

Ibidem 3.

84. Vide nunc quemadmodum desiderari amet Christus, consabulationes non amet. Aperuit ergo virgo illa suas fores Dei Verbo: sed *transivit*, inquit, *& exivit anima mea in verbo ejus*. Exivit a mundo, exivit a sæculo, remansit in Christo. *Quæsivi*, inquit, *eum, & non inveni eum*; amat enim Christus diu requiri.

Cant. 5. 6.

Ibidem.

CAPUT XIV.

Sponsam inveniri a custodibus cælestis Hierusalem. in quam illi ingrediendum, & qua ratione? Ejusdem civitatis lumen, muri, portæ, ac cives explicantur. Quomodo intelligatur anima spoliari a sanctis Angelis: quomodo etiam quæ Christum in foro & plateis mysticis quæsitum invenerit, ab eisdem Angelis vulneretur? Quibus junguntur alia pallii utiliter ablati expositio.

85. Invenerunt illam custodes murorum. Fortasse sunt & alii custodes, quos magis intelligere debeamus. Est enim civitas quæ portas murorum clausas non habet, de qua dictum est: *Et portæ ejus non claudentur per diem*; nox enim non erit amplius in ea, adferent gloriam & honorem gentes in illam. Illa est ergo civitas Hierusalem quæ in cælo est, intra quam jam quasi perfecta & immaculata serveris; non enim itrat in eam omne * commune. Communis castitas non est, communis pudicitia non est, quæ in libro vitæ scribitur.

Apoc. 21. 25

Hebr. 12. 22

Apoc. 21. 27

86. Si igitur invenimus civitatem, ingrediamur in eam, videamus lumen ejus, videamus muros, videamus tribus, videamus fundamenta muralia, videamus etiam custodes murorum. Sed quomodo ingrediamur in eam? In hac civitate vita est, & una est via quæ ducit ad vitam: via autem Christus est; ergo Christum sequamur. Sed ipsa in cælo est civitas. Quomodo igitur adscendamus ad cælum, docet * Evangelista qui dicit: *Et duxit me Spiritus in montem magnum & altum, & ostendit mihi civitatem sanctam Hierusalem descendentem de cælo*. Adscendamus ergo spiritu; quia caro adscendere ad eam non potest. Adscendamus nos interim ad cælum, ut ad nos postea de cælo illa descendat, in qua lumen est simile lapidis pretiosissimi, ut lapidis jaspidis & crystalli. Habet murum magnum & altum.

Apoc. 21. 10

Ibidem 11.

87. Didicisti lumen, didicisti murum: disce portas, disce custodes. *Habet*, inquit, *portas duodecim; & in portis* c *Angelos duodecim*,

Ibidem 12.

a Rom. edit. sola, *cito verbum excipit*.

b Ita var. edit. ac plures mss. Rom. autem edit. & mss. nonnulli, *facilis aditu*.

* *Commune* Scripturæ usu, idem est atque impurum, ut jam alibi annotavimus.

* Fuere inter hæreticos tam veteres quam novos, qui Apocalypsim a Johanne Evangelista scriptam negarent: e quibus nonnulli etiam eo devenerunt impudentiæ, ut eam Cerintho adtribuerent, cujusmodi fuerunt alogiani, quos refutavit Epiphanius. Exstiterunt quoque inter catholicos, qui eumdem librum aut alteri Johanni ejusdem cum Evangelista ætatis adscriberent, aut crederent merito dubitari posse, utrum illius auctor dici debeat Evangelista. Verumtamen quidquid in contrarium adferuat, infirmum est, si universo Patrum antiquorum agmini opponatur. Etenim pro communi opinione stant, Justinus Dial. cum Tryph. Irenæus lib. 4. & 5. nec non apud Eusebium Hist. Eccl. lib. 3. cap. 23. Clemens Alex. item eodem lib. cap. 25. universalis consensus: iterum apud eumdem lib. 25. cap. 18. & 28. Apollonius, & tandem lib. 6. cap 25. Origenes, queis accedit Tertullianus adversus Marcionem. Cum his atque aliis omnibus concinit Ambrosius noster hic sicut & in Ps. 2. num. 54. in Psalm. 40. num. 26. atque alibi.

c Mss. aliquot, *angulos duodecim*, non solum contra reliquorum atque edit. omnium, sed etiam sacri textus auctoritatem.

detim, *in quibus duodecim tribuum filiorum* *Israel superscripta sunt nomina*. In portis patriarcharum nomina continentur, in muro apostolorum; fundamenta enim civitatis, apostoli: & lapis angularis est Christus, in quo omnis structura consurgit. Deus extra, Deus intus, Deus ubique est; habet enim, inquit, civitas majestatem Dei. Ergo & vos, sanctæ virgines, & quicumque justi estis, [a] & immaculatam animæ geritis castitatem, cives sanctorum estis & domestici Dei. Sed tunc nobilitatem istam patriæ possidebitis, si Christum intra civitatis hujus sepra quæratis, ingressi per fidem actusque pretiosos, patriarcharum clarificati lumine, fundati super apostolos, versantes inter Angelos.

Ibidem 14. *Ibidem* 11.

88. Quomodo igitur isti custodes Angeli sunt, qui castæ animæ pallium tollunt? Aliud pallium virginum est, aliud [b] adolescentiæ circumforaneæ. Illa quæ in foro Christum requirit, pallium etiam quod habebat, amisit; prudentia enim non in foro, non in plateis, sed in Ecclesia possidetur. Et fortasse (ut cum ipsis quoque veniamus in gratiam, atque omnium misericordem Deum esse doceamus; quia & illi Christum aliquando reperiunt, si tamen jugiter quærant) pallium hoc amictus est corporis.

Cant. 5. 7.

89. Ergo qui quæsivit in cubili Christum (si tamen sic quæsivit, sicut ille qui dixit: *Sic memor fui tui super stratum meum*; si quæsivit in noctibus, juxta quod scriptum est: *In noctibus extollite manus vestras in sancta*; si quæsivit in civitate, in foro & in plateis: in civitate Dei nostri: in foro fortasse in quo judex ille divini juris sedet, in plateis unde collecti sunt: qui ad cœnam Dominicam convenerunt) potest custodientibus civitatem Dei Angelis, dum diu quærit, occurrere.

Psal. 62. 7. *Psal.* 133. 2.

90. Quin etiam ex cælesti custodum natura cælestem intelligere possumus civitatem, cælestem forum justitiæ sempiternæ, non viles plateas, sed fortasse in quibus superfluere fons ille consuevit, de quo scriptum est: *Superfluant tibi aquæ de tuo fonte, & in plateis tuis diffundantur tuæ aquæ*. Qui sic ergo Christum requirit, ad Angelos pervenit.

Prov. 5. 16.

91. Sed si bonis ad Angelos meritis pervenitur; cur qui pervenerit, vulneratur? Est & gladius bonus, cujus gladii bonum vulnus. Vulnerat Dei Verbum, sed non ulcerat. Est vulnus boni amoris, sunt vulnera caritatis; ideoque dixit: *Vulnerata caritatis ego sum*. Quæ perfecta est, vulnerata est caritatis. Bona sunt igitur Verbi vulnera, bona sunt amantis vulnera: *Utilia enim vulnera amici, quam voluntaria oscula inimici*. Vulnerata caritatis Rebecca est, quæ relictis parentibus, migravit ad sponsum: vulnerata caritatis Rachel, quæ zelavit sororem, amavit maritum. Sorori enim quod abundabat filiis, ipsa adhuc sterilis invidebat; quia typum gerebat Ecclesiæ, cui dicitur: *Lætare sterilis, quæ non paris: erumpe & exclama quæ non parturis*.

Cant. 2. 5. *Prov.* 27. 6. *Gen.* 24. 58. *& seq.* *Gen.* 30. 1. *Esai.* 54. 1.

92. Invenerunt ergo custodes, & vulneraverunt eam, & tulerunt ei pallium, hoc est, actus corporalis involucrum sustulerunt, ut nuda mentis simplicitas quæreret Christum; quia nemo potest amictu vestitus philosophiæ, in habitu scilicet sapientiæ sæcularis Christum videre. Et bene tollitur ei amictus philosophiæ; ne quis eam per philosophiam deprædetur. Bene tollitur ei pallium, quæ ad Christum propinquat; ut Deum visura mundo corde ingrediatur: *Beati enim mundo corde, quoniam ipsi Deum videbunt*. Denique ubi mundavit cor, Verbum reperit, Deum vidit.

Coloss. 2. 8. *Matth.* 5. 7.

CAPUT XV.

Ad quærendum Deum animam excitat, explicatoque cur ea feminino vocabulo dicatur, monet divinum favorem esse implorandum, ut eadem ab illo gubernetur instar cujusdam currus; illi enim quatuor motus esse tamquam totidem equos, a quibus raptatur: quos docet ratione ac prudentia moderandos.

93. Quære ergo illum, virgo, immo quæramus omnes; anima enim sexum non habet: sed ideo fortasse femineum nomen accepit, quod eam violentior æstus corporis agit: ipsa autem impetus carnis amore sui molli quadam & blanda ratione demulcet.

94. Ergo orationibus & obsecrationibus Deum invitare debemus; ut quasi bonus auster afflare dignetur, Verbique nobis aura cælestis adspiret: quæ fructiferas arbores non turbare vento gravi, sed leni spiramine flatuque molli consuevit agitare. Unde scriptum est: *Posuit me currus Aminadab*; eo quod anima nostra dum jungitur corpori, velut quidam equorum frementium currus rectorem sui quærit aurigam; Aminadab enim pater Naason fuit, sicut in Numeris legimus, qui erat princeps populi Juda: cujus figura refertur ad Christum, qui verus populi princeps animam justi velut currum agitator adscendens, Verbi habenis gubernat; ne violento tum equorum furore in abrupta rapiatur.

Cant. 6. 11. *Num.* 2. 7.

a Non pauci mss. *& immaculatam animam geritis castitate*: nonnulli, *& immaculato animo geritis castitatem*: ceteri ac edit. nobis consentiunt.
b Ita edit. vet. & mss. omnes, tribus exceptis ubi legitur, *aliud adolescentia*. *Circumforanea illa quæ* &c. Rom. autem edit. hoc tantum recessit ab aliis, quod pro *adolescentiæ*, reposuit *adolescentulæ*.

95. Sunt enim ejus velut quatuor equi, quatuor affectiones, ira, cupiditas, voluptas, timor. Quibus furentibus cum cœperit agi, nequaquam seipsa cogooscit; corruptibile enim corpus aoimam gravat, & tamquam [a] irrationabilium animalium currus invitam rapit, volventibus curis velut quodam impetu proruentem, donec memoratæ corporis passiones Verbi virtute mitescant. Hæc Verbi tamquam boni agitatoris est providentia, ne illi animæ quæ in se non est morti obnoxia, corpus mortale conjunctum agitationem sui faciat esse difficilem.

96. Primo igitur hos veloces motus corporis domitet, & nexu rationis infrænet: dein caveat ne dispari motu se velut equi implicet, ut bonum aut improbus decoloret, aut tardus impediat, aut turbidus inquietet; fremit enim equus malitiæ, seseque jactando currum lædit, gravat jugalem. Hunc bonus auriga demulcet, & in campum veritatis immittit, fraudis declinat amfractum. Tutus ad superiora cursus est, periculosus ad inferiora descensus. Inde quasi emeriti qui bene portaverint jugum Verbi, usque ad Domini præsepe ducuntur, in quo non fœnum est esca, sed panis qui descendit e cælo.

97. Hujus currus rotæ sunt, de quibus dixit propheta: *Et spiritus vitæ erat in rotis*; [Ezech. 1, 20.] eo quod currus animæ teres & rotuodus sine ulla offensione volvatur.

CAPUT XVI.

Verbum in hortum nucis quæ tentationis figura est, invitatur; ut fidei ac virtutum odores capiat, melque manducet. In Christo omnibus omnia suppetere: ac proinde exemplo hæmoroissa mulieris accedendum ad ipsum cum firma fide, cujus mirabiles effectus prædicantur. Adjiciendam fidei humilem quoque confessionem; nec eis qui Christo detrahant, respondendum: sed ejusdem mulieris more dicendum: Non laboravi &c. *Postremo ad conciliandam feminæ confitenti auctoritatem Petri & Pauli exempla ad eamdem virtutem pertinentia proponuntur.*

98. SEd ne looglus labamur, invltatur [Cant. 6. 10.] Dei Verbum io hortum nucis, in quo fructus propheticæ lectionis, & sacerdotalis est gratia, quæ amara in teotationibus, dura in laboribus, in virtutibus interioribus fructuosa est. Unde etiam virga Aaron oucea floruit, noo jam oatura [Num. 17. 8.] sua, sed virtute secreta. Desceodat ergo in hortum suum, ut vindemiet fidem, capiat odores, pabulum cæleste reperiat, suavitatem nostri mellis epuletur dicens: *Vindemiavi myrrham meam cum aromatibus, manducavi panem meum cum melle meo.* [Cant. 5. 1.] Quod diversarum virtutum concretum floribus, illarum apum quæ sapientiam prædicant, [Prov. 6. 8.] [b] consono opere congregatum sancta Ecclesia in favis coudit, ut cibus Christi sit.

99. Omnla igitur habemus in Christo. Omnis aoima accedat ad eum, sive corporalibus ægra peccatis, sive clavis quibusdam sæcularis cupiditatis infixa, sive imperfecta adhuc quidem, [c] sed intenta tamen meditatione proficiens, sive multis aliqua sit jam perfecta virtutibus: omnis in Domini potestate est, & omnia Christus est oobis. Si vulnus curare desideras, medicus est; si febribus æstuas, fons est; si gravaris ioiquitate, justitia est: si auxilio indiges, virtus est: si mortem times, vita est: si cælum desideras, via est: si tenebras fugis, lux est: si cibum quæris, alimentum est. *Gustate* igitur, *& videte quoniam suavis est Dominus: beatus vir qui sperat in eo.* [Psal. 33. 9.]

100. Speravit in eo illa, quæ fluxu sanguinis laborabat, & continuo sanata est: sed [Luc. 7. 43. & seq.] quia fidelis accessit. Et tu cum fide, filia, vel fimbriam ejus adtinge. Jam sæcularium fluxus voluptatum modo torrentis exundans, Verbi salutaris calore siccabitur; si cum fide tamen accedas, si pari devotione divini sermoois extremam saltem fimbriam comprehendas, si tremens procidas aote Domini pedes. Ubi sunt pedes Verbi, nisi ubi corpus est Christi? O thesauris omoibus opulentior fides! o virtutibus corporis omnibus fides fortior! o medicis omnibus salutarior! Simul ut accessit mulier, virtutem sensit, medicinam impetravit; ut si oculum lumini admoveas, illuminatur antequam sentias, & operatio lucis præveoit apparatum. Passio inveterata, passio immedicabilis, quæ & artis omoem vicerat excogitationem, & pecuniarum subministrationem, solo fimbriæ curatur adtactu. Illius igitur feminæ tibi, virgo, & in adeundo servaoda verecundia, & in fide imitanda devotio est.

101. Quanta vero illa gratia, quod ea quæ videri erubescebat, vitium tamen non erubuit confiteri? Noli ergo lapsus occulere tuos, fatere quod ille jam novit: noli erubescere quod non erubuerunt prophetæ. Audi Hieremiam dicentem: *Sana me, Domine, & sanabor*. Sic & illa dixit, cum [Hier. 17. 14.] contingeret fimbriam: *Sana me Domine, & sanabor*; [d] *salva me, Domine, & salvabor; quia gloria mea tu es*; sola enim sana est, quam tu sanaveris.

102. Si quis tamen tibi dicat (quia sic ple-

a Edit. ac pauci mss. *irrationabilium*, Rom. *irrationalium*, *animalium cursus*: alii magno numero .... *currus*.
b Mss. complures, *consono ore congregatum*.

c Mss. aliquot, *sed nitenti tamen meditatione*.
d *Salva me, Domine, & salvabor*, in mss. pluribu. omittuntur.

plerumque tentantur fideles) *Ubi est verbum Domini? Veniat*; dictum est enim & Domino: *Descendat nunc de cruce, & credimus ei: confidit in Domino, liberet nunc eum, si vult.* Si quis ergo tibi insultando hoc dixerit, & te in fabulas voluerit evocare, noli respondere ei; noluit enim talibus respondere Christus. Solum Christum interroga; illis enim si dixeris, non respondebunt tibi. [a] Dic soli Verbo: *Non laboravi sequens post te, & diem hominis non concupivi.*

Ibidem 15. Matth. 27. 42. & 43. — Hier. 17. 16.

103. Hoc dixit illa mulier, & stetit sanguis. Quamvis fatigata, quamvis ægra, quæ diu quæsierat Christum, dixit tamen: *Non laboravi sequens post te*; neque enim laborat quæ Christum sequitur, eum laborantes ad se ut requiescant, evocet. Ergo ipsum sequamur. Quamdiu ipsum sequimur, non laboramus; quia non est labor in Jacob. Et in Esaia: *Qui exspectant Dominum.... current, & non laborabunt.*

Matth. 11. 28. — Num. 23. 21. — Esai. 40. 31.

104. Deinde eum quæreret Christus quis tetigisset eum, nonne tibi videtur illa dixisse: Quid interrogas, Domine? Tu scis: quæ prodeunt per labia mea, ante faciem tuam sunt; & ideo non confundor peccata propria confiteri. *Confundantur qui persequuntur me, & non confundar ego.*

Luc. 8. 45. — Hier. 17. 18.

105. Non confusus est Petrus dicere: *Exi a me, Domine, quia peccator sum ego*; vir enim sapiens & gravis, in quo esset [b] Ecclesiæ firmamentum, & magisterium disciplinæ, nihil utilius sibi esse prospexit, quam ne secundantis operis extolleretur eventu. Et ideo: *Exi*, inquit, *a me Domine*. Non rogat ut deseratur, sed ne inflectur.

Luc. 5. 8. — 2. Cor. 12. 7.

106. Paulus quoque de carnis stimulo gloriatur, quod sibi ne extolleretur, provisum est. Illecebrosa jactantia est, quam etiam Paulus veretur: lubrica, quæ etiam in Paulo cavetur. Sed non iste facili mobilis casu, qui revelationibus timebat extolli; & ideo quasi fortis athleta lætatur quod vulnere corporis emere didicerat animæ sanitatem.

CAPUT XVII.

Cavendam jactantiam suadet cum aliis exemplis, tum potissimum apiculæ, habere enim animam nostram suos volatus, quibus mundo facta superior, Deo æternisque virtutibus jungatur. Has supra mundum esse docet exemplo Christi, ad cujus atque apostolorum imitationem animam urget. Ne tamen videatur exemplar sublimius, hortatur ut fiat Christi discipula, quo oratione adjuvetur: interim diligentiam adhibeat, ac vitia varia relinquat foris.

106. Ergo & tu si munera divina superfluere in te & redundare cognoveris, tuam metire virtutem, gratiam Deo redde, [c] contemplationemque corporis, velut navis saburram suscipe; ne te in tantis mundi fluctibus jactantiæ alicujus aura circumferat. Apis illa sapiens cum aeris motus suspectos habet, lapillis sæpe sublatis, per inania se librat nubila; ne leve alarum remigium præcipitent flabra ventorum. Paulus & Barnabas putaverunt se gravari, eum cernerent adorari. Et tu cave, virgo, illius apiculæ modo, ne alarum tuarum volatum aura mundi hujus extollat.

Act. 14. 12. & 13.

107. Habet enim anima volatus suos. Et ideo dictum est: *Qui sunt isti, qui sicut nubes volant, & sicut columbæ cum pullis suis?* Habet ergo anima spiritales volatus, quæ brevi momento totum percurrit orbem; LIBERÆ enim sunt cogitationes prudentium: quanto ad altiora & diviniora se subrigunt, tanto magis sine ullo terrenæ molis impedimento feruntur. Itaque adhærens Deo, & imaginis in se referens cælestis effigiem, ubi cursus suos ab equorum perturbatione placidaverit, in illum æthereum, purumque locum plausu spiritalium evecta pennarum, despicit omnia quæ in hoc mundo sunt: & æternis intenta virtutibus, supra mundum labitur. Supra mundum enim justitia est, [d] supra mundum caritas, supra mundum castitas, supra mundum bonitas, supra mundum sapientia: & si in hoc mundo sit, supra mundum tamen est.

Esai. 60. 8.

108. Supra mundum erat justitia, cum omnia regna mundi & universam ejus gloriam diabolus offerret. Supra mundum fuit, qui de mundo nihil adtigit. Denique ait: *Venit hujus mundi princeps, & in me*, inquit

Matth. 4. 8. — Joan 14. 30.

a Parif. quædam edit. *Dic solo verbo*. Pessime.

b Quidam mss. *fundamentum*. Non male; unde ii etiam e catholis qui illa Christi Domini verba, *super hanc petram ædificabo Ecclesiam meam*, a Patribus de Petro umquam intellecta eunt inficias, vel ex hoc solo sancti Doctoris loco revinci possunt; hic enim ad eum alludi manifestum est.

c Rom. edit. *contentionemque corporis*: melius aliæ, ac mss. *contemplationemque corporis*; id est, considerationem corporeæ fragilitatis ac vilitatis. Est autem *saburra*, cujus continuo post mentio fit, arena in fundo navium posita, ne illæ aut nimium fluctuent, aut alteram in partem inclinentur. Quod vero subjungitur de apibus, ad non obscure petitum fuit ex illo Virgilii lib. 4. Georg.

.... & sæpe lapillos
Ut cymbæ instabiles fluctu jactante saburram
Tollunt: his se se per inania nubila librant.

d *Supra mundum caritas*, in mss. plerisque desiderantur.

inquit, *invenies nihil*. Discite ergo in hoc A mundo supra mundum esse: & si corpus geritis, volitet in vobis ales interior. Supra mundum est ille, qui tollit Deum in corpore suo.

Ibidem 15. 19.

109. Sed Deum imitari non possumus. Imitemur apostolos, quos mundus odio habuit; quia non erant de hoc mundo. Hos imitare, hos sequere. Sed arduum putas homana virtute supra mundum adscendere. Bene adseris; nam & apostoli non quasi consortes, sed quasi discipuli sequendo Dominum, supra mundum esse meruerunt. Et tu esto Christi discipula, Christi æmula: & pro te rogat, qui pro illis rogavit. Non enim pro apostolis tantum, inquit, rogo; sed pro iis qui eredent per sermonem eorum in me; ut omnes unum sint. Unum igitur nos esse vult Dominus, ut supra mundum simus omnes; ut una sit castitas, una voluntas, una bonitas, una gratia. His enim alitur & augetur animæ volatus. B

Ibidem 17. *& seq.*

110. Ergo [a] non pigre eamus, sed de terrenis consurgamus; ea est enim natura pennarum, ut agitando se virtutem capiant. Eo juvatur volatus, quo anima delectatur, quæ si semper Deum sequatur, atque in domo Domini habitare desideret, & ejus delectatione pascatur, ac miraculis virtutum alatur cælestium; foris relinquet invidiam, quæ extra chorum est Angelorum, foris cupiditates corporis, quæ templum Dei maculare non debent. Et ideo quoniam templum Dei sumus, materiales a nobis sollicitudines abdicemus. C

CAPUT XVIII.

Quod a poetis animæ currus, equi & alæ adtribuuntur, id petitum a propheta Ezechiele. Hujus quatuor animalium formas quibus quatuor exprimuntur Evangelistæ, quatuor etiam cardinalium virtutum figuras esse ostenditur. David etiam de animæ alis pulcre dixisse. Accendit ergo nos ad volatum sanctus Antistes, & quæ fugienda moneat Icari lapsus, nobis aperit. Deinde volandi difficultate proposita, docet si actus nostri sibi consenserint, fore ut videamus Christum in throno, qui nos dirigat: cum vero legatur modo montem solitus adscendere, modo navim; hac ansam nactus, navis ac piscationis Petri mysticam enodat sententiam.

111. Ac ne forte * philosophica alicui aut poetica usurpasse videamur, ut currus, equos, alas animæ diceremus, quæ illi magis adsumsere de nostris; domesticis nos usus subsidiis propheticæ series lectionis ostendit, quæ in hunc modum a sancto Ezechiele scripta est: *Et facta est illic super me manus Domini, & vidi, & ecce* [b] *spiritus surgens veniebat ab Aquilone, & nubes magna erat in eo, & ignis refulgens, & lumen in circuitu ejus sicut lumen electri in medio ignis, & lumen in eo, & in medio sicut similitudo quatuor animalium.*

Ezech. 1. 3. *& seq.*

112. Vides igitur animalia jam quatuor esse descripta. Cujusmodi sint animalia ista debemus advertere: *Similitudo*, inquit, *vultus eorum facies hominis, facies leonis a dextris illis quatuor, & facies vituli a sinistris illis quatuor, & facies aquilæ desuper illis quatuor, & alæ eorum extensæ.*

Ibid. 10. & 11.

113. Hic quoque animam describi accepimus, cujus quatuor animalia, quatuor affectiones sunt: sed non ita, ut illæ quas supra descripsimus; adhuc enim illæ erudiuntur animæ, processumque accipiunt: hic jam perfecta describitur. Denique illæ invitantur ad cælum, hæc in cælo est cum Dei Verbo. Habet autem quatuor affectiones, id est, similitudini hominis, leonis, vituli, & aquilæ comparandas. Quas formas pro librorum Evangelicorum proprietate accepimus figuratas. Et ideo hic quoque in homine rationabilis, in leone impetibilis, in vitulo concupiscibilis, in

a Omnes edit. *non pigrescamus deserere terrena; ea est* &c. mss. vero nonnulli *non pigrescamus sede terrena; ea est*, &c. reliqui multo plures ut in contextu.

* Platonem hoc loco designari non inficiabitur, cui libuerit hunc locum & quæ lib. 2. *de Abraham*, cap. 8. num. 54. disputantur, inter se comparare. Sed & ante Ambrosium Justinus martyr orat. Paræn. eumdem philosophum prophetarum libros, & hunc in primis Ezechielis locum perlegisse testatus, adjicit: Ἔνθεν ὁρμώμενος ὁ μεγαλόφωνος Πλάτων μετὰ πολλῆς παῤῥησίας βοᾷ λέγων, Ὁ μὲν δὴ μέγας ἐν οὐρανῷ Ζεὺς πτηνὸν ἅρμα ἐλαύνων.

b Ita mss. fere ad unum: edit. vero, *spiritus urgens*, LXX. πνεῦμα ἐξαῖρον, id est, spiritus auferens, procellosus ac violentus; nihil tamen vetat quin Ambrosius verterit, *spiritus surgens*, cum post ἐξαῖρον subintelligere potuerit ἑαυτόν, hoc est, *attollens se ipsum*. Rursus autem ubi nos cum mss. plerisque, *& ignis refulgens, & lumen in circuitu ejus*; alii mss. tantum exhibent: *& ignis refulgens, & lumen in eo, & in medio sicut similitudo* &c. ubi lacuna est minime dubia. Porro edit. a lectione nostra tantum discrepant, quod pro *& lumen in circuitu ejus sicut lumen*, praferunt, *& lumen in eo, & in medio sicut lumen*. Sed neutrum a propheticis verbis multum dissidet.

in aquila visibilis per figuras animalium species affectionis expressa est.

114. Nam in omni sapiente viro Prudentes Græciæ esse memoraverunt λογιστικὸν, θυμοειδικὸν, ἐπιθυμητικὸν, διορατικόν: Latini vero prudentiam, fortitudinem, temperantiam, atque justitiam. Prudentia enim rationis humanæ est: fortitudo vim quamdam ferocientis virtutis habet, mortisque contemtum: temperantia sacratæ vinculo caritatis, mysteriorumque contemplatione cælestium negligit corporis voluptates: justitia in alto quodam suggestu locata videt, exploratque omnia: [a] quæ aliis potius nata quam sibi, non tam suas utilitates quam publica emolumenta rimatur. Meritoque anima operata justitiam, formam aquilæ accipit, quod terrena defugiens, totaque cælesti sublimis & intenta mysterio, resurrectionis gloriam pretio æquitatis adipiscitur. Propter quod ad eam dictum est: *Renovabitur sicut aquilæ juventus tua.* (*Psal. 102. 5.*)

115. Est ergo & juxta David, alis spiritalibus anima fulta, quam eousque volucrem nobis voluit declarare, ut alibi quoque diceret: *Anima nostra sicut passer erepta est de laqueo venantium.* (*Psal. 123. 7.*) Et alibi: *In Domino confido, quomodo dicitis animæ meæ: Transmigra in montem sicut passer?* (*Psal. 10. 2.*) Habet igitur alas animas suas, quibus se possit libera levare de terris. Alarum autem remigium non materialis compago pennarum, sed continuus ordo bonorum factorum est; qualis ille Dominicus, cui bene dicitur: *Et in umbra alarum tuarum sperabo.* (*Psal. 56. 2.*) Non solum enim manus illæ Domini affixæ cruci in modum volantis extentæ, sed etiam facta cælestia, velut umbra refrigerante salutis æternæ, mundi ferventis incendia temperarunt.

116. Ergo quia volandi nobis data est copia, excitet in se unusquisque gratiam Dei, ac posteriora obliviscens, priora appetens, ad destinata contendat. (*Phil. 3. 13.*) Procul a * militiæ honoribus, procul ab æstibus mundi; ne quod fabulæ ferunt, æstu solis cera resoluta Icareos volatus penna relabente destituat. Nam licet [b] gravitas dictorum absit; poetico tamen sale declarare voluerunt prudentium maturitati tutos esse volatus per sæculum, juvenilem vero levitatem obnoxiam cupiditatibus mundi, refluentibus pennis, & per oblivia veritatis meritorum compage resoluta, majore pernicie in terram relabi.

117. Haud facilis volatus omnibus: difficilis etiam [c] discordantibus internis animalibus vitæ cursus humanæ est. At si sibi actus nostri ordo conveniat, videbit & in nobis propheta rotam illam unam super terram conjunctam animalibus quatuor. Videbit ergo rursus Ezechiel; videt enim adhuc & viget, & vigebit. Videbit, inquam, rotam in medio rotæ super terram sine offensione labentem. (*Ezech. 1. 15 & 16.*) Rota enim super terram vita est corporis ad animæ aptata virtutem, & ad Evangelicum cohærenti cursu formata præceptum: rota autem in medio rotæ, veluti vita intra vitam; quod sanctorum sibi vita non dissonet, sed qualis fuerit superioris ætatis, talis sit & sequentis: vel quod in hac vita corporis vitæ volvatur usus æternæ.

118. Cum ista congruerint, tunc divina vox resultabit, tunc super similitudinem throni similitudo sicut species hominis apparebit. (*Ibidem 26.*) Hic homo Verbum est, quia *Verbum caro factum est.* (*Johan. 1. 14.*) Hic homo [d] nostrorum est agitator animalium, nostrorum rector est morum, qui pro nostrorum ratione meritorum, aut currum plerumque aut montem adscendit, aut navim: sed navim in qua aut apostoli navigant, aut piscatur Petrus; (*Luc. 5. 3 & seq.*) nec enim vilis est navis, quæ ducitur in altum, hoc est, ab incredulis separatur? (*Matth. 17. 1.*) Cur enim navis eligitur in qua Christus sedeat, turba ducatur; nisi quia navis Ecclesia est, quæ pleno Dominicæ crucis velo sancti Spiritus flatu in hoc bene navigat mundo?

119. In hac navi piscatur Petrus: & nunc retibus, nunc hamo piscari jubetur. Grande mysterium! Spiritalis enim videtur esse piscatio, qua doctrinæ hamum mittere jubetur in sæculum; ut primum illum martyrem [e] Stephanum de mari elevet, qui censum Christi in interioribus contineret; MARTYR enim Christi thesaurus Ecclesiæ. Martyr igitur ille qui de mari ad cælum primus adscendit, captus a Petro minister altaris, non reti, sed hamo levatur; ut rivo sui sanguinis elevaretur ad cælum. Cujus in ore thesaurus erat, cum Christum in confessione loqueretur. Quis enim thesaurus in nobis est,

a Mss. aliquot, *quæ aliis potius nota*: melius alii & edit. *quæ aliis potius nata* &c. quam sententiam iisdem verbis reperies in Psal. 35. col. 768. n. 7.

* Militia non solum de castrensi intelligitur, sed etiam de forensi professione. Symmachus lib. 7. epist. 124. *Fungetur militia in scriniis litterarum* &c. Immo vero etiam ad significandum quodlibet munus eam dictionem solemus adhibere, cujus exempla passim occurrunt.

b Paris. quædam edit. ac mss. nonnulli, *gravitas dictorum obsit*: melius aliæ, ac plures mss. .... *absit*; hic enim gravitas idem est atque auctoritas seu veritas, quam poetis abrogat Ambrosius. Iterum, ubi omnes edit. ac mss. aliquot, *declarare voluerunt prudentium maturitati*, non pauci mss. legunt, *declarare voluerunt prudentiam maturitate* &c. non satis recte. Postremo Gill. in marg. & Rom. edit. in corpore cum mss. nonnullis habent *volatus per cælum*, ubi vet. edit. ac multo plures mss. rectius, *volatus per sæculum*.

c Omnes edit. *discordantibus in terris animalibus*: mss. autem nonnulli, *discordantibus in quaternis animalibus vita* &c. Elegantius reliqui ut in textu.

d Mss. aliquot, *nostrarum agitator est animarum*.

e Edit. *de mari verrat*: mss. Partim .... *erueret* partim .... *elevet*. De Stephano autem non solum hoc loco, sed etiam Hexaem. lib. 5. c. 6. n. 16 & in Lucam lib. 5. n. 75. disputatur. Ceterum quod subditur post pauca, *minister altaris*, id sane aperte significat diaconos non ut Ecclesiæ facultates atque eleemosynas tantum administrarent, quemadmodum in Trullana Synodo contra Neocæsariensem, atque adeo universam Patrum traditionem constitutum est, sed ut altaris ministerio consecrarentur, sicut jam alibi animadvertimus.

est, nisi Dei Verbum? Dei ergo & retibus & hamo piscatur perfectior; ut reti concludat, hamo adurat: sed reti turba concluditur, hamo singularis eligitur. O si mihi liceret illum hamum vorare, qui adureret os meum [a], & levi daret salutem vulnere!

CAPUT XIX.

Hortatur virgines, ut subeant retia sapientiæ, id est regnum cælorum, quo ducere jubetur Petrus. Alia ejusdem præcepti datur acceptio, ut cor viri per altum intelligamus atque Ecclesiam: mox proponitur & tertia de ipso Christo; unde & respondet idem apostolus incassum per noctem se laborasse. Quomodo etiamnum eadem Christus ac Petrus dicant: Denique subjungitur exhortatio ut si pretium quod Christo debemus, totum solvere minus liceat, saltem nos ejus beneficio non indignos exhibeamus; ne queratur frustra sanguinem se profudisse, ac locum subjisse corruptionis.

120. Intrate igitur, filiæ, in apostolorum retia, quæ non hominis auctoritate, sed Dei voce laxantur; rete enim sapientiæ spiritalis atque doctrinæ regnum cælorum est, quia scriptum est: *Simile est regnum cælorum reti missæ in mare.* (Matth. 13. 47.)

121. Audistis hodie dicentem Dominum Jesum Simoni: *Duc in altum, & laxate retia vestra in capturam.* (Luc. 5. 4.) Ante non ducebat in altum Petrus, quando piscabatur in stagno. Etsi mare erat, altum non erat. (Ibid. v. 5.) Altum mare Scriptura nescit. Quid ergo sit altum, accipe: *Aqua alta consilium in corde viri.* (Prov. 18. 4.) Altum cor viri est, ubi nihil vadosum est. Duc ergo in altum disputationis tuæ fideique remigium, duc in cor viri. Per parabolam hic vocat ad Ecclesiam Petrum, quem secundum Matthæum simplici vocavit sermone dicens: *Venite, & faciam vos piscatores hominum.* (Matt. 4. 19.)

122. Est & aliud mysterium: *Duc in altum*; quia ante in arena erat, quando in Synagoga erat. Alta non erat aqua Judææ. Denique Samaritana & puteum altum putabat dicens: *Et puteus altus est, unde mihi dare habes aquam vivam?* (Johan. 4. 11.) Non ergo ducere [b] in altum poterat, quando cum Judæis credebat, qui etiam de puteo aquam haurire non poterant. Ideo dicitur Petro: *Duc in altum*, hoc est, duc ad Christum; altus est enim Christus, de quo dicitur ad Johannem a Patre: *Et tu puer, propheta Altissimi vocaberis.* (Luc. 1. 76.) Duc ergo ad Christum. Et bene altum, in quo est altitudo divitiarum sapientiæ & scientiæ Dei. (Rom. 11. 33.) Duc in altum; [c] qui altus super altum custodit, & exaltat.

123. Ibi ergo altæ aquæ, ubi Christus est, [d] hoc est, fides. Altæ aquæ, quæ timent Dominum, quales illæ: *Viderunt te aqua, Deus, viderunt te aqua, & timuerunt.* (Psal. 76. 17.) Apud Judæos [e] aqua alta non erat, quia non erat in corde viri. Ideoque Dominus ait: *Populus hic labiis me honorat, cor autem eorum longe est a me.* (Matth. 15. 8.) In corde amat esse Christus: *Sicut enim fuit Jonas in ventre ceti tribus diebus & tribus noctibus; sic erit & Filius hominis in corde terræ tribus diebus & tribus noctibus.* (Ibid. 12. 40.)

124. Denique ut scias quia de fide dicit: *Duc in altum*; ait Petrus: *Præceptor, per totam noctem laborantes nihil cepimus, sed in verbo tuo laxabo retia.* (Luc. 5. 5.) Noctem habebat Petrus, antequam Christum videret. Nondum enim ei venerat dies; quia veram non viderat lucem. Synagoga nox est, dies Ecclesia est. Unde & Paulus dicit: *Nox præcessit, dies autem appropinquavit.* (Rom. 13. 12.) Bona lux, quæ perfidiæ excussit caliginem, fidei diem fecit. Dies factus est Petrus, dies Paulus; ideoque hodie natali eorum Spiritus sanctus increpuit dicens: *Dies diei eructat verbum*, hoc est, ex intimo thesauro cordis fidem prædicant Christi. (Ps. 18. 3.) Et bonus uterque dies, qui nobis verum lumen evomuit.

125. Hæc in Evangelio legimus. Et fortasse in cælo hodie de nobis Christi & Petri iste sit sermo. Quotidie piscatur Petrus, quotidie ei dicit Dominus: *Duc in altum.* Videor mihi audire dicentem Petrum: *Præceptor, per totam noctem laborantes nihil cepimus.* Nox fuit, * paucieres ad vigilias convenerunt. Laborat in nobis Petrus, quando nostra laborat devotio: laborat & Paulus. Denique audistis dicentem hodie: *Quis infirmatur, & ego non infirmor?* (2. Cor. 11. 29.) [f] Nolite facere ut pro vobis laborent apostoli. Ergo dicunt ei: *Per totam noctem laborantes nihil cepimus.* Nullus certe de ditioribus jejunavit. Quibus hodie bene respondit Petrus: *In timore hoc incolatus vestri tempore conversamini, scientes quod non corruptibilibus argento vel auro redemti estis de vana vestra conversatione paternæ traditionis, sed pretioso san-* (1. Petr. 1. 18. & 19.)

a Mss. aliquot. *& levigaret salutem vulnere*: alii nonnulli, *& levigaret saltem vulnera*: melius reliqui, & edit. ut in textu.

b Nonnulli mss. *in altum poterat. Quando poterat? Quando cum Judæis credebat. Quia etiam* &c. mendose.

c Ita edit. Amerb. atque Eras. cum mss. multo pluribus, nisi quod in illis habetur, *custodiret & exaltabit*. Gill. vero & Rom. cum aliis nonnullis mss. *quia altum*, edit. *altus, super altum custodit & exaltat*, edit. *custodiet & exaltabit*.

d Nonnulli mss. *hoc est, fides alta, & quæ timent*: alii non pauci, *est fides altæ aquæ, quæ*, unus *quæ timent* &c. Melius edit. omnes ut in contextu.

e Vet. edit. *aqua alta non erat in corde viri*: elegantius Rom. cum mss. omnibus, ut nos supra.

* Hinc cognoscimus Apostolorum, quorum festum eodem semper die celebratum est, natalem diem nunquam non maxima cum solemnitate cultum fuisse; quando quidem inde a primis Ecclesiæ sæculis non sine vigiliis ac jejunio præmissis observabatur. Non tamen jejunium illud tantam quantam quadragesimale obligationem induxisse existimamus, cum eos a quibus illud fractum fuerat, molliuscule castiget Ambrosius.

f Aliquot mss. *Nolite deficere, ut proficiat, laborate. Apostoli* &c.

sanguine quasi agni incontaminati & immaculati Christi Jesu. Non ergo aurum & argentum vos liberavit, sed probatio fidei multo pretiosior auro, quod perit.

126. Bonus servus pretium studet reparare domino, quod pro se solutum est. Noli aurum parare, filia, noli argentum. Non divitiis istis te Christus redemit. Paratum habeto pretium. Non semper exigeris, sed semper debes. Sanguinem solvit, sanguinem debes. Ille pro te solvit, tu pro te redde. Eramus oppignorati malo creditori peccatis, contraximus chirographum culpæ, pœnam sanguinis debebamus: venit dominus Jesus, suum pro nobis obtulit; sed non potes sanguinem reddere.

127. Bonus quidem servus debet pretium suum reparare domino suo: si non potest pretium reddere, vel hoc faciat, ne pretio videatur indignus. Ergo & tu digoam te gere tali pretio; ne veniat Christus qui te mundavit, qui te redemit; & si te in peccatis invenerit, dicat tibi: *Quæ utilitas in sanguine meo?* Quid profecit tibi, *dum descendo in corruptionem*, (Ps. 29. 10.)

128. Sed ne mireris quomodo descenderit in corruptionem, cujus caro, ut alibi scriptum est, non vidit corruptionem. (Act. 2. 24. & seq.) Descendit quidem in locum corruptionis, * qui penetravit inferna: sed corruptionem incorruptus exclusit.

CAPUT XX.

Petit preces, piscationem suam cognoscens prosperam esse non posse sine favore Dei, cui gratias quod sibi auxilium mittere sit dignatus, agit. Suis se retibus non uti significat, sed Petri & Pauli, a quibus optat virgines vivificari. Quam utile Johanni fuerit omnia pro Christo deseruisse, cujus persona quo fuit vilior, eo major illi haberi debet auctoritas. Quantum etiam illud quod Moysi ac Eliæ piscatores a Christo socientur. Horum cum Moyse jucunda instituitur collatio.

129. VErum, ut jam ad superiora redeamus, rogate ut & mihi dicatur: *Duc in altum, & laxate retia vestra in capturam*. Quis enim est, qui sine Deo piscetur hanc plebem; præsertim eum tantæ tempestates & procellæ mundi hujus obsistant? Sed quando vult Dominus, jubet laxare retia, & capitur multitudo piscium: nec solum una, sed etiam altera navis impletur: quia plures Ecclesiæ immaculata plebe complentur. Et bene accidit quia nos laboraturos Dominus sciebat, & auxilium de sociis ministravit. Adest * piscator Ecclesiæ Bononiensis aptus ad hoc piscandi genus. Da, Domine, pisces; quia dedisti adjutores.

130. Nec tamen nostris, sed apostolicis utimur retibus. In illos sinus, & quosdam apostolicarum [a] disputationum recessus vestrum, o filiæ, cogatur agmen. Vivificet vos Petrus, filiæ: qui & pro vidua intervenit, quanto magis pro virgine? Qui diutius viduas flere non passus, motus earum lacrymis, resuscitavit altricem. (Act. 9. 39. & 40.) Vivificet vos Paulus, qui vos præcepit honorari, qui ait: *Bonum est si sic maneant sicut & ego*. (1. Tim. 5. 3. 1. Cor. 7. 8. Matth. 4. 20. & seq.) Honore provocat, magisterio docet, * invitat exemplo. Vivificet ille, qui relictis suis omnibus, sequutus est Dominum: sequutus est Petrus, sequutus est Johannes.

131. Vide quid piscator etiam iste profecerit. Dum in mari lucrum suum quærit, vitam invenit omnium. Lembum deseruit, Deum reperit: scalmum reliquit, Verbum invenit: [b] lina laxavit, fidem vinxit: plicavit retia, homines elevavit: mare sprevit, cælum adquisivit. Hic ergo piscator dum ipse turbato agitatur salo, [c] e mobili mentes statione nutantes fundavit in petra.

132. Adstruamus igitur piscatoris artem frequentius, ut plenius de virtute credamus. Fuerit minister ignobilis, ut sit Evangelista nobilior; paupertate egenus, ut virtute locupletior: vilis ad honorem videatur, sed pretiosus ad fidem. Quanto minus creditur piscatori, tanto amplius creditur; quia non sua, [d] sed divina sunt, quæ loquutus est. Obsequitur plebeia conditio, exspectationem aufert sapientiæ sæcula-

* Apertis verbis sanctus Antistes sententiam suam de Christi ad inferos descensu promit: quem quidem cum pro articulo fidei habendum negent nonnulli, de illo nobis ad tractatum *in Symbolum Apost.* nonnihil disputare necessum erit.

* Eusebium Bononiensem episcopum hic significari auctor est Baronius ad an. 377. nec vero quidquam ejus officit opinioni, cum sanctus ille vir Aquilejensi concilio an. 381. simul cum Ambrosio interfuerit. Quod vero idem Cardinalis subjungit hunc ipsum Eusebium esse, cui Ambrosianus tractatus *de Institutione Virginis* dedicatur, id quidem majori indiget examine, ac proinde in præfatione ad eumdem tractatum pag. seq. discutietur. Porro beati Eusebii festum 6. Kal. Octob. notatur in fastis ecclesiasticis.

a Mss. non pauci, *disputationum recessus*.

* Fuerunt Eusebio teste lib. 3 Hist. Eccles. cap. 30. qui cœlibatum Pauli negatum a Clemente Alexandrino contenderent: quin in opinione Clementis socium aliqui conjunxerunt etiam Ignatium epist. ad Philadelphios. Horum auctoritate moti catholicorum nostræ memoriæ nonnulli dubiam hac de re tulerunt sententiam: sed imprimis complures heterodoxi cupide hanc ad oppugnandam vituperandamque cœlibis vitæ conditionem arripuerunt. Verumtamen licet insuper quosdam paulinarum epistolarum locos, puta ex 1. Cor. 9. & ad Philip. 4. 5. male intellectos proferant, nihil hi contra alia ejusdem Apostoli clarissima testimonia, & communem universæ traditionis consensum valent. Certe numquam eorum opinioni favisse Ambrosium abunde significat hic ejus textus. Adi quoque super hac materia Baron. ad an. 57. Bellarm. lib. 1. *de Cleric.* cap. 20. Pammel in Tertul. *de Monog.* annot. 13. Leon. Allatium *de Methodiis*, & interpretum turmam in locos Apostoli controversos.

b *Lina laxavit, fidem vinxit: plicavit retia, homines elevavit*, isthæc in mss. pluribus desiderantur.

c Mss. non pauci, *mobili mentis statione*.

d Sic edit. omnes: mss. vero partim, *divina loquutus est. Obsequii plebeia conditio*: partim, *divina loquutus est obsequia. Plebeia conditio*. Neutrum satis commode.

cularis, opinionem auget sapientiæ spiritalis. Qui Legem non didicit, & quæ Legis sunt sapit, ipse sibi Lex est: qui Legem non didicit, & ultra Legem loquitur, ab eo accepit, a quo ipsa Lex venit.

Rom. 2. 14. & 15.

133. Quæ tam repentina dignitas? Piscatores duo in monte Domini, uni latori Legis, exsequutori alteri conferuntur. Videte qualis sit iste piscator. Moyses quidem terrena omnia & mundanæ sapientiæ altitudinem supergressus, usque ad cælum & sidera prudentia mentis adscendit: piscatoris istius mens non nubibus caligatur, non temporibus includitur, non mysteriis naturæ cælestis excluditur; sed omnem corporalem materiam supergressa; Verbum apud Deum vidit; & quod Verbum ipsum Deus esset, adspexit: nec obtutu carnis in Petro infirmata trepidavit, sed Dei Filium etiam in homine deprehendit; ut adsumtio corporis [a] ad jus divinitatis adsumentis adscita, in nomen transiret auctoris.

Matth. 17. 1. & seq.

Joan. 1. 1. & seq.

Matth. 16. 17.

134. Et Moyses quidem cum dicit: *Et dixit Deus .... & fecit Deus*; Patrem, Filiumque signavit: sed ille non ignorabat, ego adhuc ignorabam. Denique post Legem populus erravit, post Evangelium credidit. Magna [b] in diversis virtutibus Dei gratia. In illo, quia mundum descripsit: in isto, quia mundum ignoravit.

Gen. 1. 3. & seq.

a Mss. aliquot, *ab hujus divinitate adsumentis adscita*: nonnulli alii, *ad jus divinitatis ad usum mentis adsciti*: aptius reliqui, atque editi, quos hic sequimur.

b Pauci mss. *in diversis ætatibus*. Haud ita male.

IN

IN LIBRUM

SEQUENTEM

ADMONITIO.

HOc opus in manu exaratis atque in editis codicibus non eodem titulo inscribitur; in illis enim prænotatur eo lemmate. Sermo de sanctæ Mariæ virginitate perpetua; in his vero, Ad Eusebium institutio vel de institutione Virginis. Et sua quidem utrique inscriptioni subest ratio. Enim vero qui priorem eidem præfixere, hoc vel maxime ductos apparet, quod hujusce lucubrationis potissima pars in refellendis ejusdem Mariæ adversariis impenditur. Non aliunde etiam putamus factum, ut cum aliorum omnium qui ad virginale institutum pertinent, tractatuum reperiantur mss. complures, hujus tam paucos & imperfectos invenire sit. Illum scilicet arbitrati sunt ad virtutis & morum informationem minus referri, quam ad hæresis non exsoletæ solum, sed eversæ ac penitus extinctæ confutationem. Nec novam esse illam eorumdem manuscriptorum hujus hinc intelligas, quod in ea Canticorum expositione quam ex Ambrosianis operibus collegit Guillelmus Abbas S. Theoderici, [a] nihil quod ex hoc eodem libro petitum fuerit, insertum est. Quod autem editiones spectat, qui titulum eisdem indidere, ii magis operis scopum ac finem adsequuti sunt. Quapropter cum utramque inscriptionem summarum paginarum amplitudo integram non caperet, eam tantum in fronte libri duximus præfigendam.

Idem in editionibus destinatus legitur Ad Eusebium: quod nomen licet in mss. nostris desideretur, tamen in iis codicibus, unde prælo commissa est ea scriptio, exstitisse negandum non est, sed solum quisnam ille fuerit, inquirendum. Nonnulli cum Baronio [b] eumdem hunc esse ac sanctum Eusebium Bononiensem episcopum existimarunt. Verum tamen videtur multo probabilius Eusebium alium designari Bononiensem civem, cui familiaritatem intercessisse cum Ambrosio ejusdem sancti ad eum epistola satis declarat. Porro is erat familiæ nobilissimæ caput, ac filium habebat Faustinum pulchræ & numerosæ sobolis patrem. Nepotes suos pius ille avus ad Ambrosium, ut eorum curaret educationem, missitabat. Hos autem inter puellam, Ambrosiam scilicet, numerat sanctus Præsul, quam spiritalem columbam .... unctam oliva integritatis vocat, & quam cum fratre ejusdem nominis designat, ubi dicit utrumque Ambrosii pignus &c. Ergo cum neptem suam sancto Antistiti enixe commendasset Eusebius, [c] hanc ille Mediolani non vulgari cum animi voluptate exceptam, cognito ejus desiderio ac parentum consensu, solemni ritu consecravit. Cum autem illam virginitatis victimam ad aras priusquam velamine obnuberetur, gravi piaque oratione ex more hortatus esset, eamdem orationem additis tantum duobus capitulis [d] ad religiosum illum virum transmisit.

Primo igitur Eusebium quod Ambrosiam sibi præ ceteris suis liberis caram esse significasset, [e] laudat, virgineam conditionem conjugali longe præstare multis demonstrans. Tum ubi docuit continentiæ semper adjungi oportere silentium atque orationem, [f] hujus ultimæ dotes exponit. Mox profitetur tametsi de præcellenti illa virtute sæpius egerit, [g] se tamen non gravate huic operi laborem Ambrosiæ gratia impendisse. Quibus præmissis, habitum abs se dum velaretur eadem Virgo, sermonem refert. In exordio utrique sexui virginitatem testificatur decori esse: [h] ac rebus ab origine prima repetitis, feminas immerito tamquam hominis erroris & peccati causas in invidiam vocari probat. Respondet etiam solisæ illi criminationi, qua mulieres viris offendiculo esse dicuntur; [i] ubi de multarum ejusdem sæculi feminarum pietate atque jejuniis perpulcra narrat. [k] Hinc a veteri Eva ad novam conversus, nimirum ad Mariam, ipsam signum sacræ virginitatis extulisse primam adserit. [l] Quapropter sese mirari subdit Christianorum aliquos huic Dei simulque Virginum omnium parenti perpetuam integritatem ausos negare. Hoc sacrilegium æterno quidem silentio oprimendum dicit, sed cum Episcopus (Bonosus videlicet Sardicensi aut potius Naissitanæ diœcesi, ut a nobis alibi declarabitur, præfectus) in eam impietatem inciderit, [m] jam non videri dissimulandum. Itaque veritus ne rectæ fidei noceret episcopalis auctoritas, illum in publico conventu quo infinita multitudo ad exteræ nobilissimæque virginis consecrationem advolaverat, aggreditur. [n] Primum istorum hæreticorum sophismata in medium profert, quibus deinde suas singulis adhibet solutiones. [o] Porro non alia ferme respondet, quam quæ Helvidio Auxentii illius arriani discipulo reponit Hieronymus. Hoc tamen potissimum inter se distinguuntur, quod cum ultimus adversariorum paralogismos diluere satis habeat, insuper argumenta quibus perpetua Mariæ virginitas demonstretur, addit Ambrosius.

[a] Append. ad tom. 1. pag. 1535.
[b] Ad ann. 377.
[c] Cap. 1. num. 1.
[d] Cap. 1. & 2.
[e] Cap. 1. num. 2. & seq.
[f] Ibid. n. 4 & seq. & Cap. 2. n. 8 & seq.
[g] Cap. 2. n. 15.
[h] C. 3. n. 16
[i] Cap. 4. n. 25. & seq.
[k] Ibid. n. 30. & 31.
[l] Cap. 5. n. 32. & seq.
[m] Ib. n. 35 & seq.
[n] Cap. 6. 7 & 8.
[o] Cap. 9. n. 58 & seq.

Ibi virgines ad ejusdem antesignanæ suæ imitationem ob sponsi zelotypiam cohortatus, [p] *hujus ipsius divinitatem probat, ab iisdem hæreticis superbe impugnatam.* [q] *Postquam vero iterum ad imitandam Deiparæ castimoniam virgines excitavit, quænam virtutes in ipsis requirantur, explicat.* [r] *Denique nominatim ad Ambrosiam revocata oratione, quid ipsam præstare oporteat, paucis aperit.* [s] *Actis autem Deo gratiis quod in nova sedere angelicam virginitatis professionem Mariæ exemplo instituisset,* [t] *ipsi Ambrosiam sacro flammeo jam jam donandam offert;* [u] *atque ut illam virtutibus a Deo cumulatam non dedignetur in candidum sponsarum suarum chorum admittere,* [x] *ardentissimo affectu comprecatur.*

Nunc restat ut scriptionis hujusce tempus indagetur. Adverte autem Ambrosium non modo plures, ut ipse loquitur, [y] *libros jam edidisse, antequam huic lucubrando operam daret, verum etiam huic ipsi magnam affinitatem intercedere cum libris* de Fide, *cum tractatu* de Mysteriis, *immo etiam, quod notandum est, cum opere* de Sacramentis, *cum epistola concilii Mediolanensis, ac Siriciana, sed præ ceteris cum* Exposit. Evang. secund. Lucam, *cujus tum doctrinam tum loquutiones exhibet non paucis locis, & quam consulere* [y] *verbis minime ambiguis nos jubet. Proindeque hic liber eodem Commentario cui annum 386. adsignavimus, posterior est. Ad postremum Bonosi heresis,* [z] *cujus præcipua duo capita tam perspicue confutat sanctus Doctor, nec non ea epistola quam Syricius e Capuana Synodo in qua ejusdem causa excussa est, dedit in multis persimilem isti oppellæ, hæ profecto duæ res faciunt, ut eamdem non nisi post annum 391. prodiisse existimandum sit, nec tamen alium a memorato longe remotum eidem adtribuendum esse inde apparet, quod se tum primum in illam hæresim dicere, publice nimirum, Auctor testatur. Quocirca si horum temporum consuetudinem, qua sacræ virgines maxime in celebritate paschali velabantur, hic sequutus est, illum sermonem in paschate anni 392. habitum fuisse jure dixeris.*

[p] Cap. 10. 11. & 12.
[q] Cap. 13. 14. & 15.
[r] Cap. 16. n. 100. & seq.
[s] Cap. 17. n. 104. & seq.
[t] Ibid. n. 107. & seq.
[u] Ibid. n. 114.
[x] Cap. 2. num. 15.
[y] Cap. 6. num. 43.
[z] Loc. cit.

SANCTI AMBROSII

MEDIOLANENSIS EPISCOPI

DE INSTITUTIONE VIRGINIS

ET S. MARIÆ VIRGINITATE PERPETUA

AD EUSEBIUM

LIBER UNUS. *

* Script. circa an. 391.

CAPUT I.

Parentibus merito curam esse majorem virginis sacræ quam reliquæ sobolis. Quam præstans illa consecratio: ubi præcipue de silentio, quod virginalis verecundiam commendat non secus atque Ecclesiam; cujus omnis gloria ab intus, & quam nos imitari convenit in orando.

1. COMMENDAS mihi pignus tuum, quod æque est meum, [a] Ambrosiam Domini sacram: & pio affectu ejus tibi adseris præstantiorem reliqua sobole sollicitudinem. Et vere ita est apud mentem fidelem; ceteros enim instituis, ut emittas domo, atque alienis copules, istam semper tecum habebis: in ceteris quoque paternæ uteris pietatis necessitudine; in hac ultra patrem procedis, votoque & studio progrederis, ut placeat Deo. Quæ cum sit præstantior causa votorum; sola tamen solvat quidquid pro se & pro omnibus filiis debes.

2. Hoc est sacrificium quod Abel obtulit ex primitivis ovium suarum fœtibus. (Gen. 4. 4.) Quod & Apostolus præ ceteris laudat, ad Corinthios dicens: *Quoniam [b] qui statuit in corde suo firmus, & judicavit in corde suo servare virginem suam, bene facit. Igitur & qui matrimonio jungit virginem suam, bene facit: & qui non jungit, melius facit.* (1. Cor. 7. 37. & 38.) Unde pulcre David cum descripsisset Ecclesiæ gratiam, cujus omnis intus est gloria, non foris, (in bonis enim cogitationibus, atque immaculato castitatis affectu, & sinceræ proposito conscientiæ summa est laus) subtexuit dicens: *Adferentur Regi virgines post eam.* (Psal. 44. 15. & 16.) Et conversus ad dominum Patrem: *Proxime*, inquit, *ejus adferentur tibi: adferentur in lætitia & exsultatione; adducentur in templum Regis.*

3. Quæ est proxima, nisi quæ Christo propinquat, cui dicit Verbum: *Exsurge, veni proxima mea, formosa mea; quia ecce hyems præteriit?* (Cant. 2. 10. & 11.) Antequam Verbum Dei reciperet, hyems erat inbonora, sine fructu: ubi Verbum Dei recepit, & mundus ei est crucifixus, æstas est facta. Denique fervore sancti Spiritus vaporata, flos esse cœpit, & spirare odorem fidei, flagrantiam castitatis, suavitatem gratiæ.

4. Unde & alibi addit: *Oculi tui columbæ extra taciturnitatem tuam*; (Cant. 4. 1.) eo quod tota spiritalis & simplex sicut columba, in cujus specie visus est a Johanne descendere Spiritus sanctus, (Johan. 1.) spiritalia videat, & noverit ea quæ viderit tacere mysteria. Non enim mediocris virtus tacere; est enim & tempus tacendi, sicut tempus loquendi, sicut & scriptum est: *Dominus dat mihi linguam eruditionis, ut sciam quando oporteat dicere sermonem.* (Esai. 50. 4.)

5. Vir-

a Duo mss. *Ambrosi, Domini factam.*
b Mss. aliquot, *qui stat in corde suo firmus.* Haud male; græcus enim textus habet, ὃς δὲ ἕστηκε *qui stetit*: alii autem mss. atque edit. cum Vulg. & aliis versionibus, *qui statuit* &c.

5. Virginitatis itaque [a] dos quædam est verecundia, quæ commendatur silentio, Ideo & Ecclesiæ gloria intus est, non utique in multiloquio, sed in sensibus vel in penetralibus sacramentorum, sicut ipsa dicit ad Sponsum. *Quis dabit te fratrem mihi lactentem ubera matris meæ? Inveniens te foris osculabor te, & quidem non spernent me. Adsumam te, & ducam te in domum matris meæ, & in secretum ejus quæ concepit me.* Et supra ait: *Introduxit me Rex in cubiculum suum.*

Cant. 8. 1. & 2. — Cant. 1. 3.

6. Foris [b] osculatur Ecclesia Christum, & ab eo in cubiculum introducitur. Osculatus est eam foris, quando *Tamquam sponsus procedens de thalamo suo, exsultavit tamquam gigas ad currendam viam.* Tamquam gigas foris est; quia non rapinam arbitratus esse se æqualem Deo, formam servi accepit. Foris ergo factus est, qui erat intus. Vide illum intus, quando legis quod in sinu est patris: cognosce illum foris, quando nos quærit, ut redimat. Foris sibi factus est, ut mihi intus esset, [c] & fieret medius nostrum.

Pf. 18. 6. — Phil. 2. 6. & 7.

7. Ibi ergo simus, ubi Christus medius est, radicatus & fixus in cordibus nostris. Et ideo sicut ipse præcepit: *Cum oras, intra in cubiculum tuum*, & effunde super te animam tuam; cubiculum tuum interiorum secretum est, cubiculum tuum conscientia tua est. Denique Ecclesiastes tibi dicit: *Et quidem in conscientia tua regi ne maledixeris, & in penetralibus cubiculorum ne maledicto devoveris divitem.* Ibi ergo ora, & ora in occulto; ut audiat te qui in occulto audit: & ora sine ira & disceptatione, [d] abdicato occulto dedecoris: JUSTUS ENIM non proditionem criminis metuit, sed contagionem.

Matth. 6. 6. — Eccl. 10. 20. — 1. Tim. 2. 8.

CAPUT II.

Orationem inchoari debere a Dei laudibus, & post exposita postulata nostra in gratiarum actiones desinere. Eamdem pace ac tranquillitate commendandam: qua occasione evangelicus locus quam luculentissime explicatur, quem jubentur observare virgines.

8. Quam bona oratio cum misericordia! Bona oratio quæ ordinem servat, ut primo a divinis inchoemus laudibus. Si enim cum apud hominem agimus, benevolum volumus judicem facere; quanto magis cum Dominum nostrum precamur? Primo ergo immolemus Deo sacrificium laudis; unde & Apostolus ait: *Obsecro ergo primo omnium fieri orationes, obsecrationes, postulationes, gratiarum actiones.*

1. Tim. 2. 1.

9. Doceat te davidicus psalmus octavus, qui cœpit a Dei laudibus: *Domine Dominus noster, quam admirabile est nomen tuum in universa terra! Quoniam elevata est magnificentia tua super cælos. Ex ore infantium & lactentium perfecisti laudem.* Hactenus oratio: inde sequitur obsecratio, ut destruatur inimicus: postulatio, ut lunam, & stellas videat; lunam Ecclesiam, stellas filios Ecclesiæ, cælestis gratiæ luce fulgentes: & quod petit, prophetico spiritu visurum se esse promittit: gratiarum actio, quod tuetur Dominus hominem, & hunc limum corporis nostri divina visitatione confirmat; vel quod homini animantium genera universa subjecit.

Psal. 8. 2. & seq.

10. Similiter & Dominica oratio omnia comprehendit, * quam vulgare non opus est. Tu autem qui legis, quemadmodum distinguere debeas recognosce; præcipue tamen, ut dixi, commendanda est oratio, sicut præmisi, placiditate animi & tranquillitate; ut unusquisque sibi constet & congruat, & fiat illud quod scriptum est: *Si duobus ex vobis convenerit super terram de omni re quamcumque petierint, fiet a Patre meo, qui in cælis est. Ubi enim sunt duo vel tres congregati in nomine meo, ibi ego sum in medio eorum.*

Matth. 18. 19. & 20.

11. Qui sunt isti duo, nisi anima & cor-

a Nonnulli mss. *dux quædam*. Non incongrue; cum inter virginum virtutes prima & quasi ordinum ductrix sit verecundia. Vide quid de eadem virtute præcipiat Ambrosius noster lib. 1. Offic. cap. 18. num. 67. & seq.

b Quatuor mss. *osculatur Ecclesiam Christus*.

c Omnes edit. *& fieret medicus noster.... ubi Christus medicus est*: omnes mss. ut in textu.

d Omnes edit. cum uno aut altero mss. *abdicato occulta dedecoris*: alii mss. melius, *abdicato occulto dedecoris*; hoc est occulto dedecore, sive culpa etiam occulta repudiata.

* Indicatur his verbis Dominicam orationem ex iis fuisse mysteriis quæ catechumenos quondam celabat Ecclesia. Ejus rei hanc causam Chrysostomus reddit Hom. 21. in Matthæum, quod patris nomine illi non liceat Deum appellare, qui non fuerit sacro baptismate regeneratus. Inde est quod ex Ord. Rom. & Amal. Fortunato de Eccles. Offic. cap. 8. eam discimus cum brevi interpretatione secundum Romanam consuetudinem feria 4. hebdomadæ 4. quadragesimæ competentibus tradi consuevisse: quod in Africana Ecclesia tantum feria 2. post Dominicam palmarum fieri solitum Augustinus Hom. 42. ex 50. nunc Serm. 58. novæ edit. testatur. Verum uterque in hoc conveniunt, quod iisdem competentibus necessum fuisse scribunt, ut sabbato sancto memoriter eamdem redderent orationem. Quod porro dotes orationis exponens loco ex Epist. ad Tim 1. 2. Oratione Domin. & Psal. 8. utitur Ambrosius, atque in eodem Psalmo per lunam Ecclesiam, per stellas fideles intelligendos ait, his adeo similia in libr. 6. de Sacram. capit. 5. legere est, ut dubium non videatur, quin si diversi eorum operum scriptores fuerint, alter alterum; sin vero unus ac idem, se suaque ipse descripserit, quod minime novum est in Ambrosio.

1. Cor. 9. 27 corpus? Unde & Paulus castigabat carnem suam, & servituti redigebat; ut esset animæ tamquam imperatrici suæ caro subdita, & mentis imperiis obtemperaret; ne esset in uno homine dissidium, ac bellum intra se gereret, & legi mentis repugnaret lex corporis. Duo igitur ista diversa ratione quadam & pace jungebat, secundum quod ipse adseruit dicens: *Quia Christus est pax nostra; qui fecit utraque unum, & medium parietem sepis solvit, inimicitias in carne sua;* ne id ageret, quod nollet: atque id faceret, quod odisset. Isti ergo sunt duo, anima & caro. Unde & David ait: *Non timebo quid faciat mihi caro*, quam adversariam animæ suæ nosset.

Ephes. 2. 14

Psal. 55. 5.

12. Quæ tamen duo, ut evidentius exprimamus, non solum duo sunt, sed etiam duo homines, unus interior, alter exterior. a Isti duo si sibi propositi æqualitate concurrant, ut cogitationes factis, & cogitationibus facta conveniant; vitæ nostræ rota sine ulla offensione volvetur, ut quemadmodum scriptum est: *Fiat vox tonitrui tui in rota*. Isti igitur duo unum sunt; nec solum unum, sed unus homo. Unde & Apostolus ait: *Ut duos conderet in uno homine, faciens pacem, & reconciliaret utrosque in uno corpore, Deo, per crucem interficiens inimicitias in semetipso .... ut in utrisque accessum habeamus in uno Spiritu ad Patrem.*

Psal. 76. 19.

Ephes. 2. 15 & seq.

13. Sunt etiam duo homines, vetus & novus. Vetus ille peccato obnoxius & obsoletus, ac vestimenti veteris similitudine adtritus & scissus, quem in baptismate affigimus cruci. Unde Apostolus ait: *Quia vetus homo noster simul affixus est cruci, ut destruatur corpus peccati, ut ultra non serviamus peccato*. Vetus ergo affigitur, ut moriatur peccato; ut novus resurgat, qui renovatur per gratiam. Diximus de duobus.

Rom. 6. 6.

14. Fortasse dicat aliquis: Quid de tribus dicis, quoniam sic habet Scriptura: *Ubi enim sunt duo vel tres congregati in nomine meo, ibi ego sum in medio eorum?* Hinc quoque ratio manifesta est; quia idem Apostolus dicit: *Ipse autem Deus pacis sanctificet vos per omnia, ut integer spiritus vester, & anima, & corpus sine querela in die adventus domini nostri Jesu Christi serventur*. Ubi ergo * tres isti integri, ibi Christus est in medio eorum: qui hos tres intus gubernat & regit, ac fideli pace componit.

Matth. 18. 20.

1. Thess. 5. 23.

15. Hæc igitur tria integra præ ceteris in se virgo custodiat; ut nullam det sacræ virginitatis querelam, & sit inoffensa, sine ruga, sine macula. De qua licet frequentibus libris dixerimus, tamen * memorati pignoris causa, hunc ad te librum condendum arbitrati sumus.

CAPUT III.

Culpandum non esse femineum sexum, cui a Deo tanta dona collata fuerint: Deum enim idcirco non statim atque homo creatus est, illum approbasse, tum quia ejus dignitas non in corpore, sed in anima & in divina imagine consistat, tum quia tantum in operis totius fine laudandus homo, ac demum quia nondum creata erat mulier, quæ & ex ipso formata est, & cum ipso magni sacramenti figuram erat expressura; ex quo & nomen accepisse ipsa declaratur.

16. BOna virginitas, quæ sexum utrumque non solum absolvit a crimine, verumetiam provocavit ad gratiam. Accusamus autem plerumque femineum sexum, quod erroris causam invexerit: & non consideramus quanto justius in nos objurgatio retorqueatur. Nam ut repetamus a principio, & rerum exordia interrogemus, quantum ei delatum sit, investigabimus: & quam in misera conditionis humanæ fragilitate femina tamen invenerit gratiam.

17. Nam cum omnia opera sua laudaverit Deus, cælum, terram, maria, noctem & diem, quod iste profecerit ad usum laboris, illa ad fructum quietis, laudaverit feras bestias; ubi ad hominem ventum est, solus non videtur esse laudatus, propter quem omnia generata sunt. Quæ igitur causa est, nisi forte ea, quia alia in specie sunt, homo in occulto? Nihil in bestiis plus reperias, quam quod videtur: in homine nihil est inferius, quam quod videtur; qui cum ex animo constet & corpore, hoc utique in eo fervit, quod videtur: illud quoque in eo regit, quod non videtur.

Gen. 1. 10. & seq.

18. Merito ergo alia in exordio laudantur, istius laudatio non promitur, sed reservatur; quia aliorum gratia foris, hujus intus est: aliorum in nativitate, hujus in corde. Quid enim tam altum & tam profundum, quam mens hominis, quæ quasi involucro quodam corporis tegitur & occultatur; ut eam haud facile quisquam introspicere & speculari queat? Ideo.

a Edit. *Isti duo si sibi propositi in æqualitatem*, ultimæ Paris. *inæqualitate, concurrant*: commodius vero, mss. omnes, quos, hic sequimur.

* De tribus hisce, quibus constare hominem docet Ambrosius, vide sis quæ lib. 1. in Lucam col. 1277. & libr. 7. ejusdem expositionis col. 1460. observavimus.

* *Memorati pignoris*, id est, Ambrosiæ, de qua statim ab exordio libri, *Commendas mihi pignus tuum Ambrosiam* &c. Quod autem ad libros in quibus de Virginitate disseruisse se profitetur, non solos eos intelligimus significari, quos de hoc argumento & sub eadem inscriptione lucubravit: sed & alios quoque, ubi quoties differendi de hac ipsa virtute nata est occasio, eam numquam non obviis manibus arripuit. Usque adeo illi cordi erat ubique doctorem agere virginitatis.

Ideo ergo homo non ante laudatur, quia non in forensi pelle, sed in interiore homine ante probandus, sic prædicandus est: quem præclare definivit apostolus Petrus dicens absconditum esse cordis hominem in incorruptione quieti & modesti spiritus, qui est ante Deum locuples. *1. Petr. 3. 4.*

19. Merito ergo differtur, ut sequatur fœnerata ejus laudatio: cujus dilatio non dispendium, sed incrementum est. Nemo ergo se despiciat [a] quasi vilem, nec contuitu corporis se se æstimet. Nam etsi dixerit sanctus Job: *Nudus exivi de ventre matris meæ, nudus & hinc abibo*; habuit tamen quo non solum inter homines, sed etiam apud Deum dives inveniretur. *Job. 1. 21.*

20. Quid autem locupletius, quam quod ad imaginem Dei est ac similitudinem? Ad imaginem autem interior est homo, non iste exterior: ille qui sensu æstimatur, non oculis comprehenditur. Ille ergo nobis spectandus est, qui serius investigatur. Ideo Deus non putavit hominis fabricam esse laudandam; quia major ejus in virtute est portio. Præclara quidem species, & præstantior ceteris animantibus, sed irrationabilia corporis specie æstimentur; ea autem quæ rationis plena sunt, communem laudem sequestrent.

21. Homo igitur mihi non tam vultu quam affectu admirandus emineat atque excellat; ut in his laudetur, in quibus etiam Deus [b] prophetico judicio laudatur, de quo scriptum est: *Terribilis in consiliis super filios hominum*: cujus opera coram Deo luceant, qui bona jugibus operibus facta contexat; & ideo laudatio ejus non in exordio, sed in fine est: nemo enim nisi legitime certaverit, coronatur. Ideoque Sapiens tibi dicit: *Ante mortem non laudes hominem quemquam*. Qua ratione hoc dixerit, superioribus docuit dicens: *Quia in fine hominis nudantur opera ejus*. *Psal. 65. 5.* *Eccl. 11. 30.* *Ibidem 29.*

22. Spectemus tertium, in quo manifestavit Deus sententiam suam; cum enim fecisset hominem & posuisset in paradiso operari & custodire, dixit non esse bonum solum esse hominem. *Faciamus*, inquit, *ei adjutorium secundum se*. Sine muliere igitur homo non habet laudem, in muliere prædicatur. Nam cum dicit non esse bonum solum esse hominem, confirmat utique bonum esse hominum genus, si virili sexui femineus sexus accedat. *Gen. 2. 18.*

23. Simul illud considerandum, quia ille de terra factus & limo est, ista de viro. Et caro quidem limus: sed ille adhuc informis, iste formatus.

24. Jam illud præclarum Apostolicum arcessamus exemplum, quod habemus scriptum: *Quia relinquet homo patrem & matrem, & adhærebit uxori suæ, & erunt duo in carne una. Sacramentum hoc magnum est: ego autem dico in Christo & in Ecclesia*. [c] Advertimus itaque per mulierem cæleste illud impletum esse mysterium, Ecclesiæ in ea gratiam figuratam, propter quam Christus descendit, & æternum illud opus humanæ redemtionis absolvit. Unde & Adam vocavit nomen mulieris suæ vitam; nam & in populis per mulierem successionis humanæ series & propago diffunditur, [d] & per Ecclesiam vita confertur æterna. *Ephes. 5. 31 & 32.* *Gen. 2. 23.*

CAPUT IV.

Mulieris quam viri levius fuisse peccatum, e-vinci disparitate sexus, tentationis ratione, divina sententia, & responsionibus amborum. Post quæ adversus mulierum tentationes viris remedia præcipiuntur: in his maxime earumdem jejunantium imitatio.

25. Sane negare non possumus quod erraverit mulier. Quid miraris tamen si erraverit & infirmior lapsus est sexus, cum sit lapsus etiam fortior? Mulier * excusationem habet in peccato, vir non habet. Illa, ut Scriptura asserit, a sapientissimo omnium serpente decepta est, tu a muliere: id est, illam superior creatura decepit, te inferior; te enim mulier decepit, illam malus licet, tamen angelus. Si tu inferiori non potuisti resistere, quomodo illa potuit superiori? Culpa tua illam absolvit. *Gen. 3. 1. & seq.*

26. Si de merito culpæ dubitas, interrogemus sententiam. Illi dictum est: *In tristitia paries filios, & ad virum conversio tua, & ipse tibi dominabitur*. Viro autem dicitur: *Terra es, & in terram ibis*. Et vere [e] justa sententia; quandoquidem si Adam quod a domino Deo audierat servare non potuit, quomodo potuit servare mulier quod audivit a viro? Si illum Dei vox non confirmavit, quomodo istam vox confirmaret humana? *Ibidem 16.* *Ibidem 19.*

27. De-

a Sic omnes edit. cum mss. quatuor, nisi quod in his *levem* pro *vilem*, & *esse se* pro *se se* habetur: alii vero mss. legunt, *quasi vilem, nec contemtui se se æstimet*.
b Duo mss. *prophetico spiritu laudatur*.
c Mss. aliquot, *Audivimus itaque*. Hic porro sequentis capitis initium erat in super. edit. Quam autem pulcre, prudentis lectoris esto judicium.
d Tres mss. *& per Ecclesiam filii Dei regenerati augmentantur*: alii autem atque edit. hoc tantum dissident, quod in illis *confertur*, in his *conquiritur* legere est.

* Obiter advertas licet, ei doctrinæ qua toto hoc capite peccatum Evæ Adamico levius ab Ambrosio defenditur, quodammodo contrariam a beato Thoma doceri 2. 2. q. 163. art. 4. Etenim quamvis Adami culpam ex conditione personæ graviorem quam Evæ habendam fateatur, per se tamen & ex sua natura leviorem fuisse adseverat. Ipsum consule, non secus ac Nicolai notas in eumdem locum.
e Omnes edit. *Et vere juxta hanc sententiam*: omnes mss. magis commode, ut nos in textu.

27. Denique Adam conventus, quod contra divina quæ coram audierat præcepta, gustasset, nihil habuit quod diceret, nisi quod sibi mulier dedisset, & manducasset: mulier autem ait; *Serpens traduxit me, & manducavi*. Quanto major mulieris absolutio? Ille arguitur, hæc interrogatur. Adde illud, quod & prior culpam fatetur; etenim quæ se [a] dicit esse seductam, testatur errorem. Erroris igitur medicina confessio est.

Ibidem 13.

28. In judicio ipso quanto clementior mulier viro? Ille mulierem suam accusavit, ista serpentem, hoc est, nec accusata crimen retorsit: sed ipsum accusatorem suum maluit, si posset, absolvere quam ligare.

29. Habes igitur & culpæ absolutionem io confessione, & sententiæ in exsequutione. *In tristitia*, inquit, *paries filios*. [b] Condemnationis suæ pondus agnoscit, munus pœnalis conditionis exsequitur. Pro te mulier doloribus suis militat, & remunerationem ex pœna invenit; ut per filios per quos affligitur, liberetur. Facta est itaque gratia ex injuria, salus ex infirmitate; scriptum est enim: *Quia salus erit per filiorum generationem*. Cum salute itaque parit, quos in tristitia parturivit: & ad laudem educat, quos peperit cum dolore.

1. Tim. 2. 15.

30. Sed dicis, o vir, quia mulier tentatio fuerit viri. Verum est. Jam si est decora, ecce alia tentatio. Tamen Abrahæ descendenti in Ægyptum uxoris pulcritudo non nocuit, immo magis profuit; honoratus est enim per uxorem, non ludibrio habitus in uxore. Cur autem tu vultus decorem in conjuge magis quam morum requiris? Placeat uxor honestate magis quam pulcritudine. Illa eligatur quæ Saram moribus referat. Non est vitium mulieris esse quod nascitur: sed vitium viri est quærere in uxore quo sæpe tentatur; in quo si infirmior fuerit, mulier ipsa labatur: si fortior, vir periclitetur. Non possumus reprehendere divini artificis opus: sed quem delectat corporis pulcritudo, multo magis illa delectet venustas, quæ ad imaginem Dei est intus, non foris comtior.

Gen. 12. 16. & 20.

31. Si ergo uxor tentatio est, esto cautior, quære remedium adversus tentationis periculum: *Vigilate*, inquit, *& orate; ne intretis tentationem*. Dominus hoc dixit, vir audivit, mulier implevit. Quotidie mulieres jejunant, & non indicta præstant jejunia: peccatum agnoscunt, accersunt remedium. Semel de interdicto mulier manducavit, & quotidie jejunio solvit. * Qui sequutus es errantem, sequere corrigentem. Ambo manducastis, cur sola jejunat; hoc est, ambo deliquistis, cur sola remedium quærit errori?

Matth. 26. 13.

CAPUT V.

Evam damnationis sententia in Sara tamquam solutam esse, sed multo magis in Maria, quæ virginitate integra Deum genuit, nec non ejusdem virtutis signum extulit. Quam impudenter ipsam virginem perseverasse negarint haretici, quorum argumenta ex Evangeliis petita diluuntur.

32. VEni Eva jam sobria, veni Eva, etsi in te aliquando intemperans, sed jam in prole jejuna. Veni Eva jam talis, ut non de paradiso excludaris, sed rapiaris ad cælum. Veni Eva jam Sara, quæ parias filios non in tristitia, sed in exsultatione: non in mœrore, sed risu. Isaac tibi multiplex nascetur. Veni iterum jam Sara, de qua dicatur viro: *Audi Sarai uxorem tuam*. Sis tu licet viro subdita, quia esse te decet; cito tamen solvisti sententiam, ut vir te audire jubeatur.

Gen. 21. 12.

33. Si * typum Christi illa pariendo a viro meretur audiri, quantum proficit sexus qui Christum, salva tamen virginitate, generavit? Veni ergo Eva jam Maria, quæ nobis non solum virginitatis incentivum adtulit, sed etiam Deum intulit. Unde lætus & exsultans tanto munere dicit Esaias: *Ecce virgo in utero accipiet, & pariet filium, & vocabitur nomen ejus Emmanuel*, quod est interpretatum, *nobiscum Deus*. Unde hoc munus? Non de terra utique, sed de cælo vas sibi hoc per quod descenderet Christus elegit, & sacravit templum pudoris. Per unam descendit, sed multas vocavit. Unde & speciale Maria Domini hoc nomen invenit, * quod significat: Deus ex genere meo.

Esai 7. 14.

Matth. 1. 23

34. Dictæ sunt & ante Mariæ multæ; nam & Maria soror Aaron dicta fuit; sed illa Maria amaritudo maris vocabatur. Venit ergo Dominus in amaritudinem fragilitatis humanæ, ut conditionis amaritudo dulcesceret, Verbi cælestis suavitate & gratia temperata. Hoc significavit fons Mer-

Exod. 15. 20.

a Mss. duo Gemet. *dicit esse seductam, medicatur*. Hi vero cod. sicut & alii duo Pratel. nimirum & Albin. reliquo tractatu avulso hic desinunt.

b Rom. edit. *Commendationis suæ*. Typographi quidem hic error est, sed qui tamen deinceps propagatus fuit in cunctis edit. Parisinis.

* His ipsis verbis Ambrosium adversus Theodosium, dum ipsum post cædem Thessalonicensem Ecclesiæ aditu prohiberet, usum in ejus vita scripsit Paulinus; quam tamen sententiam in Ambrosianis operibus nusquam alibi reperire est.

* In Isaac ad sacrificium paterna voluntate destinato figuram Christi exstitisse, notius est quam ut probatione indigeat.

* Non admodum felix vocabuli *Mariæ* interpretatio: sed cum moris esset, ut sæpe vidimus, Ambrosio nostro sermonis hebraici peritos in re simili consulere, illi a sciolo aliquo quem falso doctum existimarat, impositum esse credendum est. Quæ vero ejusdem dictionis etymologia proxime sequitur, potior est.

a Merrha per lignum dulcoratus; eo quod populus nationum amarus ante peccatis, vel caro nostra temperamento passionis Dominicæ in usus alteros mutaretur.

35. Egregia igitur Maria, quæ signum sacræ virginitatis extulit, & intemeratæ integritatis pium Christo vexillum erexit. Et tamen cum omnes ad cultum virginitatis sanctæ Mariæ advocentur exemplo, fuerunt qui eam negarent virginem perseverasse. Hoc tantum sacrilegium silere jamdudum maluimus: sed quia causa vocavit in medium, ita ut ejus prolapsionis etiam * Episcopus argueretur, indemnatum non putamus relinquendum; & maxime quia & mulierem eam legimus, sicut qui in Cana Galilææ ipse Dominus ait dicenti sibi: *Vinum non habent, fili*; respondit: *Quid mihi & tibi est, mulier?* Et alibi legimus quod dixerit Matthæus de Joseph & Maria: *Inventa est antequam convenirent, in utero habens de Spiritu sancto*. Et infra: *Non cognovit eam, donec peperit*. Et iterum de Joseph: *Noluit eam traducere*. Et fratres Domini videntur significare, quod de Maria suscepti sint. Et Apostolus ait: *Postquam venit plenitudo temporis, misit Deus Filium suum factum ex muliere, factum sub lege*. Quæ singula b enodanda nobis sunt, ut qui illa legit, sermonis hujusmodi vinculo non alligetur. Respondeamus itaque suo ordine.

36. De mulieris nomine quid moveamur? Ad sexum retulit; non enim corruptelæ, sed sexus vocabulum est. VULGI USUS non præjudicat veritati. Denique virginitas primum hoc nomen accepit; nam cum sumsisset Deus unam de costis Adæ, & supplevisset carnem in locum ipsius: *Ædificavit*, inquit, *eam in mulierem*. Utique adhuc virum non cognoverat, & jam mulier vocabatur. Rationem quoque nominis hujus Scriptura non tacuit dicens: Quia *dixit Adam: Os de ossibus meis, & caro de carne mea. Hæc vocabitur mulier, quoniam de viro suo sumta est*. Quia sumta est, inquit, de viro suo, non quia virum experta. Itaque quamdiu in paradiso fuit, mulier vocata est, & cognita viro non erat: ubi autem ejecta est de paradiso, tunc legitur quia Adam cognovit Evam mulierem suam, & tunc concepit & peperit filium. Primus igitur solutus est nodus.

37. Secunda quæstio, quia scriptum est: *Antequam convenirent, inventa est in utero habens*. Consuetudo autem divinæ Scripturæ ea est, ut causam quæ suscepta est, adstruat, * incidentem differat.

38. Quo solvitur etiam tertia quæstio, qua dictum est: *Non cognovit eam, donec peperit Filium*. Quid ergo? Postea cognovit? Minime. Denique habes scriptum: *Ego sum Deus, & donec senescatis, ego sum*. Numquid igitur postquam senuerunt, quibus *donec* dictum erat, Deus esse desivit? Item in prophetia David legimus: *Dixit Dominus Domino meo: Sede a dextris meis, donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum*. Numquid subjectis populis nationum, qui ante videbantur inimici, cum salutis auctorem negarent, simulacris servirent, ad dexteram Patris Filius sedere desivit, aut in perpetuum non sedebit?

39. Quid autem præjudicat Mariæ, si cælestis consilii mysterium Joseph non intellexit, & putavit virginem non esse, quam prægnantem videret? Resurrectionem ejus Angeli ignoraverunt, quod significant versiculi: *Tollite portas*, c *principes, vestras, & elevamini portæ æternales, & introibit Rex gloriæ. Quis est iste Rex gloriæ?* Interrogant quasi ignorent; & alii respondent: *Dominus fortis & potens, Dominus potens in prælio,*

Ibid. 23. & seq. — Johan. 2. 3. & 4. — Matth. 1. 18. 1. 25. 19. — Matth. 12. 46. — Galat. 4. 4. — Gen. 2. 22. — Ibidem 23. — Gen. 4. 1. — Matt. 1. 18. — Ibid. 25. — Esai. 46. 4. — Ps. 109. 1. — Psal. 23. 7. & 8.

a Omnes edit. *fons Mara*; nimirum cum hebraico textu, & Versionibus omnibus præterquam LXX. In his quippe ita legimus: ἦλθον δὲ εἰς Μερρὰ, καὶ οὐκ ἠδύναντο πιεῖν ἐκ Μερρᾶς. Ab eis autem mss. nostri nihil dissident, nisi quod pro *Merrha* scriptorum imperitia exhibent *Mirra*.

* Extra controversiam est episcopum tacito nomine hic indicatum Bonosum esse, cujus judicium ad vicinos præsules remiserat Synodus Capuana. Verum quæ sedes episcopalis ipsius fuerit, obscurius est. Garnerius in suis ad M. Mercatorem commentariis iterum ac tertio, nempe pag. 115. part. 2. pag. 130. & Differt. 1. *de hæresi & libris Nestorii* §. 6. id sibi ducit palmarium, quam rem Baron. ad an. 389. Patavius tom. 4. Ecclesiasticorum dogmatum lib. 14. aliique magni nominis scriptores ignotam sibi esse confiteantur, cum libri a Mercatore lucubrati, abs se autem primum evulgati beneficio innotescere, scilicet Sardicensi metropoli præfuisse. Certe quidem Garnerio favet, quod Bonosum causam propter eamnes suffraganeis in primatem suum judicandi jus non permittentes Anysio Thessalonicensi ac Macedonibus episcopis tamquam vicinis demandatam asserit. Nihilominus tamen Luc. Holstenius in *Annot. Geogr. de Patriarchatu Rom.* pag. 122. & 123. Naissi, quam urbem hic & in *Annot. ad Mortellium* in Dacia locat, affirmat Bonosum illum sedem tenuisse. At enim objici posset eidem Holstenio, Bonosum siquidem metropolis Sardicensis suffraganeus erat, a Capuensibus Patribus ex canonum præscripto remittendum fuisse ad primatem suum; nisi admodum credibile videretur illum jam ab eodem primate condemnatum provocasse, cujus provocationis cognitionem Macedonibus commiserit Capuanus consessus. Etenim gravissimi momenti esse debet ab Holstenio citata Innocentii epistola; in ea quippe adscitur ordinatos a Bonoso in Naissitana Ecclesia fuisse presbyteros atque diaconos, quod soli proprio episcopo, non autem primati canones concedebant. Crediderimus igitur in mss. Garnerianis post vocem *Sardicensis* omissum aliquod verbum, puta provinciæ, aut aliud ei cognatum. Hac de re consuli etiam potest, qui & Holstenium sequutus est, Cl. Hermannus Ambros. vitæ l. 7. c. 7. Non est autem prætermittendum Augustino cognitam non videri eam hæresim, quando nullam illius in Catalogo suo facit mentionem, quin immo de Joviniani, cujus Bonosus fuit sectator, hæresi agens, negat ullum episcopum qui eadem se se infici passus esset, usquam inventum.

b Edit. *retexenda nobis sunt*: mss. melius, *enodanda* &c. Porro objectiones illæ quæ hic collectim repræsentantur, novæ non erant, nec bonosistarum propriæ; ut intelligere est ex Hieron. adversus Helv. & Epiph. adv. Antidicom.

* Incidens causa sive quæstio secundarium caput est & minus præcipuum.

c Rom. edit. ex uno cod. Vat. *principes vestri*: quod Augustinus etiam legit, cum LXX. scilicet, in quibus, οἱ ἄρχοντες ὑμῶν. Ambrosiani tamen reliqui mss. ac vet. edit. *principes vestras*: quomodo etiam præferunt Vers. Vulg. & Arab. Textus autem hebraicus ac ceteræ Versiones, *Attollite, portæ, capita vestra*. Quod autem Dominicam resurrectionem dicuntur ignorasse Angeli, hoc ipsum Ambrosius jam docuerat lib. 2. in Luc. n. 15. Quam doctrinam similiter lib. 4. de Fide, cap. 1. sicut & lib. de Initiandis cap. 7. reperies elocutione admodum simili expositam. Eamdem vero fusius enucleat Auctor librorum de cælesti Hierarchia c. 7. §. 3. cujus locum Angelicus doctor sibi objicit & solvit. 1. parte, quæst. 107. art. 4. ad 4. quem consule.

lio, ipse est Rex gloria. Et repetivit Propheta eosdem versiculos, & nihilominus illi quasi ignorantes iterum interrogaverunt; sic enim scriptum est: *Tollite portas, principes, vestras, & elevamini portæ æternales, & introibit Rex gloriæ. Quis est iste Rex gloriæ?* Quomodo ergo homo potuit divinum scire secretum, quod Angeli nesciebant? Et in Esaiæ libro habes: *Quis est iste, qui advenit ex Edom; rubor vestimentorum ejus ex Bosor?* Et utique minus erat hominem resurrexisse, quam virginem parturisse. Etenim jam Eliæ precibus, Elisæi orationibus mortui resurrexerant: numquam autem ante, numquam postea virgo generavit.

Ibidem 9. & 10. — Esai. 63. 1. — 3. Reg. 17. 22. — 4. Reg. 4. 35. — Matth. 1. 20.

40. Hoc autem opinatus est quod traduceret eam quasi ream, antequam ab Angelo moneretur: postea autem quasi fidelis nec dubius virginitatis ejus, servavit oraculum.

CAPUT VI.

Solutis aliis duabus circa eamdem rem objectionibus, additur absurdum illud futurum fuisse, si Christus matrem in virginitate non perseveraturam elegisset, aut ei præclarissima virginitatis munera denegasset.

41. Nec illud moveat, quod ait: *Quia Joseph accepit conjugem suam, & profectus est in Ægyptum*; desponsata enim viro conjugis nomen accepit. Cum enim initiatur conjugium, tunc conjugii nomen adsciscitur; * non enim defloratio virginitatis facit conjugium, sed pactio conjugalis. Denique cum jungitur puella, conjugium est, non cum virili admixtione cognoscitur.

Matth. 1. 24. — 27. q. 2. cum initiatur 1. & 2.

42. Quod autem fuit desponsata connubio, a licet alibi plenius dixerimus, libare nunc satis est causam cælestis mysterii; ut ab his qui Mariam gravi utero cernerent, non adulterium virginitatis, sed desponsatæ partus legitimus crederetur. Maluit enim Dominus aliquos de sua generatione, quam de matris pudore dubitare.

43. Fratres autem gentis, & generis, populi quoque consortium nuncupari docet Dominus ipse, qui dicit: *Narrabo nomen tuum fratribus meis: in medio Ecclesiæ laudabo te*. Paulus quoque ait: *Optabam ego anathema esse pro fratribus meis*. Potuerunt autem * fratres esse ex Joseph, non ex Maria. Quod quidem si quis diligentius prosequatur, inveniet. Nos ea prosequenda non putavimus, quoniam fraternum nomen liquet pluribus esse commune.

Psal. 21. 23. — Rom. 9. 3.

44. An vero dominus Jesus eam sibi matrem eligeret, quæ virili semine aulam posset incestare cælestem, quasi eam cui impossibile esset virginalis pudoris servare custodiam? Cujus exemplo ceteræ ad integritatis studium provocantur, ipsa ab hujusmodi quod per se ceteris propositum foret, munere deviaret.

45. Et quæ esset, * cui majus quam matri Dominus meritum reponeret, præmium reservaret? Nulli enim uberiora quam virginitati deputavit munera, sicut Scriptura nos docet. Sic enim per Esaiam Dominus loquutus est: *Ne dicat spado, quia ego sum lignum aridum. Hæc dicit Dominus spadonibus: Quicumque custodierint præcepta mea, & elegerint quæ ego volo, & amplectentur testamentum meum; dabo illis in domo mea & in muro meo locum nominatum meliorem & filiorum & filiarum, nomen æternum dabo illis, & non deficient*. Aliis promittit, ut non deficiant: matrem suam deficere patiebatur? Sed non deficit Maria, non defecit virginitatis magistra; nec fieri poterat ut quæ Deum portaverat, portandum hominem arbitraretur: nec Joseph vir justus in hanc prorupisset amentiam, ut matri Domini corporeo concubitu misceretur.

Esai. 56. 3. & seq.

CAPUT VII.

Ubi probatum est Mariam perseverasse in integritate virginea, ex eo quod in matrem discipulo data fuerit; confirmatur virginitatis propositum ab ea minime mutari potuisse, cujus tanta constantia in Filii passione, tantaque virtus in Baptista exsultatione præfulserit.

46. Sed tamen Maria suis non alienis moribus defendatur. Non defecit, ut dixi. Ipse testis est Filius Dei, qui cum esset in cruce, discipulum matri commendabat ut filium: discipulo eam tradebat ut matrem. Docuit hoc Johannes, * qui

* Planum fit ex hoc loco non in consummatione, sed in mutuo consensu conjugii naturam constitui ab Ambrosio. Qua quidem in re cum eo consentiunt Hieronymus, Augustin. & ceteri Patres: quos in hoc postea Gratianus in Decreto, Pet. Lombardus in lib. 4. Senten. dist. 27. & alii canonistæ, theologique sequuti sunt.

a Rom. edit. sola, *cum alibi* &c. verum retinenda vox *licet* aliarum ac mss. authoritate; plus enim hoc loco significatur quam exprimitur: atque adeo post voces, *plenius diximus*, mente utique supplendum videtur, *ac proinde facile esset plura dicere*. Hic porro indicatur expositionis in Lucam liber 2. ubi non solum huic, sed & reliquis ejus objectionibus fuse respondetur. Et hinc etiam patet virum sanctum, dum supra dixit, *silere jam dudum maluimus*, non de doctrina ipsa, sed tantum de personis quas illic ex industria non indicaverat, intelligendum.

* Hanc opinionem Hieronymus in caput 1. Epist. ad Gal. refert ac refellit: cui quidem hac in re communiter subscribit schola theologorum.

* Ambrosianum hoc principium qui intemeratam Mariæ conceptionem defendunt, quam latissime solent extendere: contra vero illud intra certos limites restringendum autumant oppositæ sententiæ propugnatores. Et certe negari non potest, quin ei quandoque termini sui tribuendi sint: qua de re adisis Th. Reinaudum in *Diptyc. Marianis* non uno loco.

* qui mystica magis scripsit; alii enim Evangelistæ scripserunt quod in passione Domini terra contremuit, sol refugit, persequutoribus venia postulata est: iste dilectus Domini, qui e pectore ejus hauserat secreta sapientiæ, & piæ voluntatis arcana, ab aliis dicta præteriens, hoc diligentius prosequutus est, ut maternæ virginitatis perseverantiam suo judicio comprobaret; quasi filios de matris pudore sollicitus, ne quis eam tanto convicio temeratæ integritatis adspergeret.

Joan. 19. 26. & 27. Matth. 27. 51. & seq. Joan. 13. 23.

47. Dignum quippe erat ut qui latroni veniam donabat, matrem dubio pudoris absolveret. Dicit enim ad matrem: *Mulier, ecce filius tuus. Dicit & ad Discipulum: Ecce mater tua*. Ipse est Discipulus, cui mater commendatur. Quomodo * marito uxorem tolleret, si fuerat Maria mixta conjugio, aut usum thori conjugalis agnoverat?

Luc. 23. 43.

48. * Claudite ora, impii: aperite aures, pii: audite quid Christus loquatur. Testatur de cruce dominus Jesus, & paulisper publicam differt salutem, ne matrem inhonoram relinquat. Subscribitur Johannes testamento Christi. Legatur matri pudoris defensio, testimonium integritatis: legatur & discipulo matris custodia, pietatis gratia. *Et ex illo suscepit eam Discipulus in sua*. Non utique Christus faciebat divortium, non Maria relinquebat virum. Sed cum quo virgo habitare debebat, quam cum eo quem sibi heredem, integritatis sciret esse custodem?

Joan. 19. 26. Ibidem 27.

49. Stabat ante crucem mater, & fugientibus viris, stabat intrepida. Videte utrum pudorem mutare potuerit mater Jesu, quæ animum non mutavit. Spectabat piis oculis filii vulnera, per quem sciebat omnibus futuram redemtionem. Stabat non degeneri mater spectaculo, quæ non metuebat peremtorem. Pendebat in cruce filius, mater se persequutoribus offerebat. Si hoc solum esset, ut ante filium prosterneretur, laudandus pietatis affectus, quod superstes filio esse nolebat: sin vero ut cum filio moreretur, cum eodem gestiebat resurgere, non ignara mysterii quod genuisset resurrecturum: simul quæ publico usui impendi mortem filii noverat, præstolabatur si forte etiam sua morte publico muneri aliquid adderetur. Sed Christi passio adjutorio non eguit, sicut ipse Dominus longe ante prædixit: *Et respexi, & non erat auxiliator: & adtendi, & nemo suscipiebat; & liberabo eos brachio meo*.

Esai. 63. 5.

50. Quomodo ergo extorqueri potuit integritas Mariæ, quæ fugientibus apostolis, supplicia non metuebat, sed ipsa se offerebat periculis? Cujus tanta gratia, ut non solum in se virginitatis gratiam reservaret, sed etiam his quos viseret, integritatis insigne conferret. Visitavit Johannem Baptistam, & in utero matris priusquam nasceretur, exsilivit. Ad vocem Mariæ exsultavit infantulus, obsequutus antequam genitus. Nec immerito mansit integer corpore, quem tribus mensibus oleo quodam suæ præsentiæ & integritatis unguento Domini mater exercuit. Eademque postea Johanni Evangelistæ est tradita conjugium nescienti. Unde non miror præ ceteris loquutum mysteria divina, cui præsto erat aula cælestium sacramentorum.

Luc. 1. 41.

CAPUT VIII.

Ezechielis testimonia, & potissimum quod habet de porta non aperienda, in Mariam quadrare; utpote per quam non reseratam transieris solus Christus, sicque illam confortaverit, ut postea ne Josepho quidem patefacta sit.

51. Nunc mihi dicant qui hanc quæstionem serunt, quid est quod ait Dominus per prophetam: *Nunc revocabo captivitatem Jacob, & miserebor adbuc domus Israel*. Et infra, [a] *Congregabo*, inquit, *de gentibus eos, & congregabo illos de regionibus nationum, & sanctificabor in bis in conspectu gentium: & scient quod ego sum dominus Deus ipsorum, dum apparebo illis inter nationes; & non avertam amplius faciem meam ab eis, pro eo quod effudi iram meam in domum Israel, dicit Dominus*.

Ezec. 39. 25 & Ibidem 27. & seq.

52. Et infra dicit propheta vidisse se in monte alto nimis ædificationem civitatis, cujus portæ plurimæ significantur; una tamen clausa describitur, de qua sic ait: [b] *Et conversi me*

Ezech. 40. 2. & seq.

* Si quæ hoc fere toto capite dicuntur, cum libr. 2. in Luc. num. 130. & seq. nec non cum loco ejusdem argumenti ex Epist. ad Vercell. contuleris, tantam in illis deprehendes consensionem, ut tria hæc opera ejusdem auctoris esse non sis negaturus.

* Duo sunt hoc loco animadvertenda, primum est utrum Ambrosius noster qui superioris capitis initio verum inter Mariam ac Joseph matrimonium visus est agnoscere, hic sibi ipse sit contrarius: alterum, an scolastici ex hac Ambrosiana doctrina suam matrimonii rati & consummato distinctionem recte deducant. Sed a se minime dissidet sanctus Doctor, id enim tantum modo hic negat, uxorem ex qua maritus liberos procreaverit, aut quacum conjugalem habeat consuetudinem, ab illo sine injuria avelli posse: contra vero eam quæ cum conjuge tamquam cum fratre semper vixerit, a viri contubernio separari jus fasque esse, modo causa propter quam copulati fuerant, sublata sit. Atqui nullo modo hinc consequitur solvi hac ratione vinculum conjugale, & eis qui sic fuerint separati, licere novum cum aliis inire conjugium; quod tamen inde confici posse memorati Theologi defendunt.

* Hic septimi capitis initium erat, sed quia liquet illud non secus ac duorum sequentium alieno loco positum fuisse, ipsum perinde ac alia memoratorum capitum initia commodius alio transferri non dubitavimus: quod & fecimus.

a Ita vet. edit. ac mss. quibus favet versio Syriaca. Rom. autem edit. cum textu Hebr. & reliquis vers. *inducam* LXX. Εἰσάξω &c.

b Rom. edit. cum textu hebr. & omnibus omnino vers. *Et convertit me*: vet. autem edit. ac mss. *Et converti me*. Fortean Ambrosius pro ἐπέστρεψε in cod. suo legerit ἐπέστρεψα, facili mutatione.

Ezech. 44. 1. & seq. me secundum viam portæ sanctorum exterioris, quæ respicit ad orientem, & hæc erat clausa. Et ait ad me Dominus: Porta hæc clausa erit, & non aperietur, & nemo transibit per eam; quoniam dominus Deus Israel transibit per eam. Eritque clausa, quoniam dux hic sedebit in ea, ut manducet panem in conspectu Domini. Secundum viam a Ælam portæ intrabit, & secundum viam ejus exibit. Quæ est hæc porta, nisi Maria; ideo clausa, quia virgo? Porta igitur Maria, per quam Christus intravit in hunc mundum, quando virginali fusus est partu, * & genitalia virginitatis claustra non solvit. Mansit intemeratum septum pudoris, & inviolata integritatis duravere signacula; cum exiret ex virgine, cujus altitudinem mundus sustinere non posset.

53. *Hæc*, inquit, *porta clausa erit, & non aperietur*. Bona porta Maria, quæ clausa erat, & non aperiebatur. Transivit per eam Christus, sed non aperuit.

54. Et ut doceamus quia portam habet omnis homo, per quam Christus ingreditur: *Tollite*, inquit, *portas, principes, vestras, & elevamini portæ æternales, & introibit Rex gloriæ*. *Psal. 23. 7.* Quanto magis ergo porta erat in Maria, in qua sedit Christus, & exivit? Est enim & porta ventris. Unde ait Job sanctus: *Intenebrescant*, inquit, *stellæ noctis illius; quia non conclusit portas ventris matris meæ*. *Job. 3. 9. & 10.*

55. Est ergo & porta ventris, sed non clausa semper: verum una sola potuit manere clausa, per quam sino dispendio claustrorum genitalium virginis partus exivit. Ideo ait propheta: *Porta hæc clausa erit, & non aperietur, & nemo transibit per eam*, hoc est, nemo hominum; *quoniam dominus*, inquit, *Deus Israel transibit per eam: Eritque clausa*, id est, ante & post transitum Domini erit clausa: & non aperietur a quoquam, nec aperta est; quoniam habuit semper januam suam Christum, qui dixit: *Ego sum janua*, quam nemo ab ea potuit avellere. *Ezec. 44. 2.* *Johan. 10. 7.*

56. Hæc porta ad orientem adspiciebat; quoniam verum lumen effudit, quæ generavit Orientem, peperitque Solem justitiæ. Audiant ergo imprudentes: Clausa, inquit, erit hæc porta, quæ solum recipit Deum Israel. Is igitur de quo dictum est ad Ecclesiam: *Quoniam confortavit seras portarum tuarum*, suam portam confortare non potuit? Sed confirmavit profecto, & servavit intactam. Denique non est aperta. *Psal. 147. 13.*

57. Audiant igitur prophetam dicentem: *Non aperietur, eritque clausa*, hoc est, non aperietur, ab eo cui desponsabitur, non licebit enim ut aperiatur, per quam Dominus transibit. Et post eum, inquit, erit clausa, hoc est, non aperiet eam Joseph; quoniam dicetur ei: *Noli timere accipere Mariam conjugem tuam: quod enim ex ea nascetur, de Spiritu sancto est*. *Matth. 1. 20.*

CAPUT IX.

Quomodo variis symbolis virginitas significetur, quidve ex eorum singulis discere debeant sacræ virgines?

58. Porta ergo clausa virginitas est: & hortus clausus virginitas: & fons signatus virginitas. Audi, virgo, diligentius apertis auribus, & clauso pudore, aperi manus, ut te pauper agnoscat: claude ostium, ne temerator irrepat: aperi mentem, serva signaculum. *Cant. 4. 12.*

59. Virga quoque a radice virginitas est; sic enim scriptum est: *Exiet virga a radice Jesse, & flos a radice ejus adscendet*. Non cavata est hæc virga, sed solida. Nemo ergo adnrat virgam tuam, ut florem tuum custodias. Virga es, o virgo, non curveris, non inflectaris in terram; ut in te flos paternæ radicis adscendat. *Esai. 11. 1.*

60. Hortus clausus es, virgo, serva fructus tuos: non adscendant in te spinæ, sed uvæ tuæ floreant. Hortus clausus es, filia, nemo auferat sepem tui pudoris; quia scriptum est: *Et destruentem sepem mordebit serpens*. Sed illam solam auferat, de qua dictum est: *Quid incisa est sepis?* Nemo parietem tuum destruat, ne sis in conculcationem. Paradisus es, virgo, Evam cave. *Eccles. 10. 8.* *Gen. 38. 29.*

61. Fons signatus es, virgo, nemo aquam tuam polluat, nemo conturbet; ut imaginem tuam in fonte tuo semper adtendas.

62. Porta clausa es, virgo, nemo aperiat januam tuam, quam semel clausit Sanctus & Verus, qui habet clavim David, qui aperit, & nemo claudit: claudit & nemo aperit. Aperuit tibi Scripturas, nemo eas claudat: clausit pudorem tuum, nemo aperiat eum. *Apoc. 3. 7.*

a Dictionem *Ælam* quæ aberat a cunctis edit. ex mss. restituimus. Hanc etiam habent LXX. quam aliæ versiones interpretantur: *viam portæ vestibuli*, vel *porticus*.

* Locus hic difficultatem alterius e libro 2. *expos. in Lucam*, quo maternam vulvam aperuisse Christus dicitur, penitus solvit. Ostendit enim illic Ambrosium eo modo non ob aliud loquutum, quam ut Moysis elocutioni suam accommodaret: nihil autem ea significatum voluisse, nisi solum Christi exitum, sed virginitatis septa ac signis, qualia fuerant ante partum, in ipso partu & postea usque perseverantibus. Vide quæ citato libro *expos. in Lucam* col. 1300. num. 57. subnotavimus.

CAPUT X.

Innuitur virginitatem coronam esse in manu Domini, quem unum non secundum perinde ac Patrem & Spiritum produnt Scripturæ. In hoc objiciunt Evangelii textum hæretici: at illo per alia testimonia soluto, fides catholica de Trinitate confirmatur.

[Apoc. 3. 11.] 63. VEnio, inquit, *cito, tene quod habes: nemo accipiat coronam tuam*. Quæ est corona tua, nisi illa de qua dictum est: *Et eris corona decoris in manu Domini?* [Esai. 62. 3.]

64. Quis hoc dicit, nisi ille de quo dixit Ecclesiastes: *Est unus & non est secundus?* [Eccles. 4. 8.] Quis est iste, nisi ille de quo dictum est: *Magister vester unus est Christus?* [Matth. 23. 10.] Unus est, quia unigenitus Dei filius: unus, quia solus, ut scriptum est: *Quia expandit cælum solus, & ambulat sicut in terra super mare*. [Job. 9. 8.] Hic ergo non est secundus; quia primus est: non est secundus; quia unus est: *Unus Deus Pater, ex quo omnia, & nos in illo: & unus dominus Jesus Christus, per quem omnia, & nos per ipsum*. [1. Cor. 8. 6.] Unus Deus Pater, [a] & unus Deus Filius, & unus Spiritus sanctus, sicut scriptum est: *Hæc autem omnia operatur unus atque idem Spiritus, dividens singulis pro ut vult*. [1. Cor. 12. 11.] Unus, inquit, quia unus Deus. Nullus secundus; quia quod vult facit, non quod imperatur. Unus ergo Pater Deus, & unus Dei Filius. Unus & unus; quia non sunt duo dii. Unus filius; quia cum Patre unum est, sicut ipse dixit: *Ego & Pater unum sumus*. [Johan. 10. 29.] Et unus Spiritus; quia unitas Trinitatis est, non ordine distincta, nec tempore.

65. Sed * dicunt lectum: *Ite, baptizate gentes in nomine Patris & Filii & Spiritus sancti*; [Matth. 28. 19.] & objiciunt, quia primo Patrem nominavit, secundo Filium, tertio Spiritum sanctum. Numquid ergo, quia dicit Evangelium: *In principio erat Verbum, & Verbum erat apud Deum*, [Johan. 1. 1.] inferiorem significavit Patrem; quia primo Verbum Dei in principio semper esse ac fuisse memoravit? Aut cum dixit Apostolus: *In regno Christi & Dei*, [Ephes. 5. 5.] ordinem fecit? Aut cum dicit ipse Dominus Jesus: *Spiritus Domini super me, propter quod unxit me, evangelizare pauperibus misit me, prædicare captivis remissionem*; [Luc. 4. 18.] eminentiorem Filio Dei Spiritum esse testatus est?

66. Advertis, virgo, quemadmodum ista solvantur. Aperi ad hæc aures tuas, os tuum claude. Aperi aures, ut fidem audias: claude os, ut teneas [b] verecundiam.

67. Deinde illud legunt, quia dixit: *In nomine Patris & Filii & Spiritus sancti*; & non intelligunt quod ante præmiserit: *In nomine*, inquit. Tres personas quidem significavit, sed unum Trinitatis nomen adseruit.

68. Unus itaque Deus, unum nomen, una divinitas, una majestas. Nullus ergo secundus; quia principium omnium Trinitas est, & Trinitatis primatus super omnia est. Ergo unus & non est secundus. Unus est, qui secundum non habet; quia unicus solus sine peccato, solus sine adjutorio, qui ait: *Respexi, & non erat adjutor*. [Esai. 63. 5.]

CAPUT XI.

Cum tantopere pro nobis laboraverit Christus, ei uni laborare nos oportere. Ipsum non legi secundum esse; nisi tantum quatenus homo est, quo sensu etiam novissimus appellatur. Et huc locus Ecclesiastis atque Elisæi exemplum adaptantur.

69. NOn est finis labori ejus; [Eccles. 4. 8.] quia pro omnibus advocatus noster est apud Patrem, & infirmitates nostras suscepit, & pro nobis dolet, pro nobis infirmatur, sicut ait: *Æger eram, & non visitastis me*. [Matth. 25. 43.]

70. *Cujus oculus non satiatur divitiis*; [Ibidem.] quia ipse est altitudo divitiarum sapientiæ & scientiæ Dei, in quo sunt thesauri mysteriorum cælestium. Cur ergo sæculo potius laboramus, & fraudamus animam nostram tantæ bonitatis dispendio, qui nulli alii nisi huic servire Domino debemus?

71. Hic ergo non est secundus. Ego certe hoc testimonium desero: lego quia primus est, lego quia non est secundus. Illi qui secundum aiunt, doceant lectione.

72. Sed dicit aliquis quia scriptum est: *Primus homo de terra terrenus, secundus homo de cæ-* [1. Cor. 15. 47.]

---

a Edit. *& unus Dei Filius*: mss. *& unus Deus Filius*. Magis commode.

* Dubium hic incidere potest utrum in verbo *dicunt* intelligendi sint bonosiani? Certe quidem Ambrosius neque supra cap. 5. neque Bonosus in ea epist. qua judicium ad Macedones episcopos remittit, hanc eis hæresim adtribuit. Sed respondere non difficile est, in opere quod instituendæ virginis causa susceptum esset, eum errorem qui ex diametro virginitati opponitur, ante omnia refutandum fuisse: in Capuensi autem Synodo non agendum nisi de dogmate eisdem hæreticis proprio; cum illud quod ipsis atque arrianis erat commune, satis superque jam Ecclesiæ auctoritas confodisset. Quod tamen obiter hic refellere minime negligit idem præsul; quia qui Christi negaverit divinitatem, vix umquam de Mariæ virginitate perpetua recte sentiat. Porro non injuria hoc loco designari bonosiacos vel hinc intelligas, quod cum illi photiniani, quos Christi æternitati hostes infensissimos ex arriana hæresi pullulasse constat, ita postea confusi fuerint, ut hi amisso proprio nomine, in bonosiacorum transierint appellationem, quemadmodum Gennadius lib. *De Scriptor. Eccles.* cap. 14. testificatur. Concilium etiam Arelat. 2. can 16. & 17. docet ex photinianorum errore venire bonosiacos, licet quæ de utrorumque baptismo illic traduntur, indicent in eorum doctrina aliquid extitisse discriminis. Adi quoque Gelasii decretum de lib. prohibitis, ubi conjungi ab eo videntur utrique hæretici.

b Mss. *verecundiam Dei*. *De illo legunt* &c. M.uus concinne.

a *de cælo cælestis*. [a] Verum adtende quid dicat. *Secundus*, inquit, *homo*; quasi hominem secundum dixit. Et ego dico quia primus est secundum divinitatem, ante quem nullus: secundus autem secundum carnem, quia post Adam.

73. Ego plus dico, non solum ego secundum hominem, sed etiam novissimum. Denique sic habes scriptum: *Factus est primus homo Adam in animam viventem, novissimus Adam in spiritum vivificantem*. Vide clementiam Christi: ipse est primus & novissimus. Qui primus erat, propter nos se novissimum fecit. Primus, quia per ipsum omnia: novissimus, quia per ipsum resurrectio. Descendit enim & projecit se, ut caderet, infra omnes se faciens, ut omnes jacentes levaret.

Ibidem 45.

74. Unde & ait Ecclesiastes: *Quia si ceciderit unus, alter eriget socium suum: & [b] væ illi uni cum ceciderit, & non est secundus, ut eum erigat. Et quidem si dormiant duo, est calor illis: & unus quomodo calefiet?* Hoc est, qui Christum habet secum, etsi ceciderit, resurget: etsi mortuus fuerit, reviviscet; quia [c] adest illi qui venit ignem in terram mittere. Denique & Eliseus cum puerum resuscitaret, insufflavit illi; ut infunderet vitæ calorem. Habeto ergo tecum hunc ignem in pectore tuo, qui te resuscitet; ne frigus tibi perpetuæ mortis irrepat.

Eccles. 4. 10. & 11. b *Luc. 12. 49.* c *4. Reg. 4. 34.*

75. Hic ergo juvenis se projecit, qui venit per Mariam, & infundebat vitæ calorem pectoribus audientium. Unde dicunt illi in Evangelio: *Nonne cor nostrum ardens erat in nobis, cum aperiret nobis Scripturas?*

Luc. 24. 32.

CAPUT XII.

Christum juvenis secundi nomine ab Ecclesiaste designatum cum aliis locis, tum hujus ipsius continuatione intelligi: eum igitur esse qui & transiisse portam, & in ea sedens manducasse describitur.

76. Hic est juvenis secundus, ut dicit Ecclesiastes: *Vidi universos qui vivunt, qui ambulant sub sole cum juvene secundo, [d] quis resurget pro eo?* Quis enim pro Christo resurget, cum ille pro omnibus resurrexerit, & in illo omnes resurrexerint, cum spem resurrectionis acceperint?

Eccl. 4. 15. d

77. De Christo autem dictum liquet, quando advertis congruere istum locum cum benedictione vel prophetia Jacob, qui ait de Juda: *Quis suscitabit eum?* Non utique alter; quia ipse se suscitavit, sicut ipse ait: *Solvite templum hoc, & in triduo resuscitabo illud*. Hoc autem dicebat de templo corporis sui.

Gen. 49. 9. *Johan. 2. 19.*

78. Illud quoque vere Christo convenit soli, quod addidit: *Non est finis omni populo ejus*; quia populus Christi innumerabilis finem non habet, cui fides resurrectionis æternæ [e] perpetuæ vitæ adquirit ætatem. Secundum carnem itaque & juvenem dictum, & cadere vel resurgere dubium non est. Denique & illud adnexuit; quia optimus puer pauper & sapiens: pauper enim factus est, cum dives esset.

Eccl. 4. 16. e *Ibidem 13.*

79. Ipse ergo rex Israel transivit hanc portam, ipse dux sedit in ea; quando Verbum caro factum est, & habitavit in nobis, quasi Rex sedens in aula regali uteri virginalis, vel in olla ferventi, sicut scriptum est: *Moab aula spei*, vel *olla spei meæ*. Utrumque enim diversis in codicibus invenitur. Aula regalis est virgo, quæ non est viro subdita, sed Deo soli. Est & olla uterus Mariæ, quæ Spiritu ferventi qui supervenit in eam, replevit orbem terrarum, cum peperit Salvatorem.

Johan. 1. 14. *Psal. 59. 10.*

80. Qui manducavit in porta sedens, utique cibum illum de quo dicit: *Meus cibus est ut faciam voluntatem Patris mei qui in cælo est*.

Ezech. 44. 3 *Johan. 4. 34*

CAPUT XIII.

Mariæ virginitatem pulcre designari per ollam ac nubem levem: hujus nubis pluviam pluribus typis in veteri fœdere præsignatam a virginibus colligi, non secus ac efficacissimum illius ollæ unguentum excipi oportere, nec paupertatem ab ullo prætexendam, sed adhibendam præparationem.

81. O Divitias Marianæ virginitatis! Quasi olla ferbuit, & quasi nubes pluit in terras gratiam Christi; scriptum est enim de ea: *Ecce Dominus venit sedens super nubem levem*. Vere levem quæ conjugii onera nescivit: vere levem, quæ levavit hunc mundum de gravi fœnore peccatorum. Levis erat, quæ remissionem peccatorum utero gestabat. Denique levavit Johannem in utero constitutum, qui ad vocem ejus exsilivit, & infans exsultavit in gaudio, prius sensu devotionis quam spiritus infusione vitalis animatus.

Esai. 19. 1. *Luc. 1. 41.*

82. Ex-

a Ita mss. edit. autem, *Verum ante videamus de quo dicat*. Ceterum idem, Epiphanio teste, Photinus quoque objiciebat; unde optime id confirmatur, Photini cuipiam discipulo, qualem Bonosum fuisse supra ostendimus, hic respondere sanctum Doctorem.

b Edit. *væ illi qui unicus ceciderit*: mss. *væ illi uni cum ceciderit*. Magis scite; LXX. enim, *οὐαὶ αὐτῷ τῷ ἑνὶ ὅταν πέσῃ* &c.

c Omnes edit. *adest ille*: mss. *adest illi*. Optime, ut referatur ad eum qui ceciderit, & relativi *qui* subintelligatur antecedens *is* aut alius. Infra vero ubi edit. vet. ac mss. *Hic ergo juvenis*, ultimæ voci spongiam induxit Rom. edit. Non satis recte.

d Rom. edit. sola, *quis resurget cum eo*: sed aliarum & mss. lectioni favent etiam LXX. quorum hæc verba sunt, *ὁ ἀναστήσων αὐτὸν* &c. his etiam nec discrepant aliæ versiones.

e Mss. *perpetuitate adquirit ætatem*.

82. Excipite igitur, excipite, sacræ virgines, nubis hujus pluviam spiritalem, temperamentum flagrantiæ corporalis; ut corporis omnes restinguatis ardores, atque interna mentis vestræ humescant. Hujus imbrem nubis sacratæ patres nostri annuntiaverunt nobis salutem mundi futuram. Hunc imbrem significabant esse venturum stillicidia stillantia super terram, quæ Hierobaal poposcit & meruit. Bonam nubem sequimini, quæ fontem intra se genuit, quo rigavit orbem terrarum. Excipite ergo voluntariam pluviam, pluviam benedictionis, quam hæreditati suæ Dominus effudit. Excipite aquam, & non effluat vobis; quia nubes est, diluat vos, & sacro humore perfundat; quia olla est, spiritu vaporet æterno.

83. Excipite itaque ex hac Moabitide olla gratiæ cælestis unguentum, nec vereamini ne deficiat: quod exinanitum est, & plus redundat; quia in omnem terram odor ejus exivit, sicut scriptum est: *Unguentum exinanitum est nomen tuum; ideo adolescentulæ dilexerunt te.* Descendat istud unguentum [a] in ima præcordia, viscerumque secreta, quo non deliciarum odores sancta Maria, sed divinæ gratiæ spiramenta redolebat.

84. Hæc pluvia Evæ restinxit appetentiam: hoc unguentum fœtorem hæreditarii erroris abstersit: hoc unguentum Maria soror Lazari in pedes Domini effudit, & tota domus pio repleta odore flagravit.

85. Nec ulla se pauperem putet, nulla se arbitretur inopem, nulla metuat ne pretiosum hoc unguentum emere non possit, aut fontem istum putet esse venalem. *Qui sititis*, inquit, *ite ad aquam: & quicumque non habetis argentum, ite & emite & bibite sine argento.* Et supra ait: *Gratis venumdati estis, & sine argento redimemini.* Ideo pauper factus est Dominus, cum dives esset; ut eum omnes emant, & egenos præcipue sua paupertate locupletet.

86. Parate igitur vasa Domini, ut excipiatis hunc fontem aquæ vivæ, fontem virginitatis, integritatis unguentum, odorem fidei, & suavis misericordiæ [b] gratia florulentum. Induamini agni ejus innocentiam, qui eum malediceretur, non remaledixit: cum percuteretur, non repercussit.

CAPUT XIV.

Quo virgines acrius impellantur ad Mariæ imitationem, ostenditur multa quæ mystice dicta sunt de Ecclesia, eadem quoque Deiparæ virgini competere.

87. Hanc imitamini, filiæ, [c] cui pulcre convenit illud quod de Ecclesia prophetatum est: *Speciosi facti sunt gressus tui in calceamentis, filia Aminadab*; eo quod speciose Ecclesia Evangelii prædicatione processit. Speciose procedit anima, quæ corpore velut calceamento utitur; [d] ut quo velit, suum possit sine impedimento ullo circumferre vestigium.

88. In hoc calceamento speciose processit Maria, quæ sine ulla commixtione corporeæ consuetudinis auctorem salutis virgo generavit. Unde egregie Johannes ait: *Non sum dignus solvere corrigiam calceamentorum ejus*, id est, non sum dignus Incarnationis mysterium comprehendere angustiis mentis humanæ, atque inopis vilitate sermonis absolvere. Unde & Esaias dicit: *Generationem ejus quis enarrabit?* Speciosi ergo gressus vel Mariæ vel Ecclesiæ; quoniam speciosi pedes evangelizantium.

89. Quam pulcra etiam illa quæ in figura Ecclesiæ de Maria prophetata sunt; si tamen non membra corporis, sed mysteria generationis ejus intendas? Dicitur enim ad eam: *Moduli femorum tuorum similes torquibus*, [e] *operi manuum artificis. Umbilicus tuus crater tornatilis non deficiens mixto. Venter tuus sicut acervus tritici muniti inter lilia*; eo quod [f] continens sibi sit in omnibus Christi ortus ex virgine, sicut victores solent sæcularium præliorum, strænuorum virorum donatis torquibus honorare cervices; ita jugum nostrum levavit, ut fidelium colla virtutis insignibus coronaret.

90. Vere autem alvus ille Mariæ crater tornatilis, in quo erat Sapientia, quæ miscuit in cratere vinum suum, indeficientem cognitionis piæ gratiam divinitatis suæ plenitudine subministrans.

91. In

a Edit. *in animæ præcordia*; mss. *in ima præcordia*.
b Mss. *gratiæ florulentam induamini* &c.
c Ita edit. mss. autem, *cui dictum est: Speciosi* &c. Iterum vero ubi edit. *eo quod speciose Ecclesia*, mss. habent; *eo quod speciosa*; minus concinne, ut sequentia docent.
d Sententia in mss. uno sic invertitur, *ut quo possit, suum velit* &c.
e Vet. edit. *opera manuum artificis*: Rom. *opere manuum artificis*, mss. denique *operi manuum artificis*. LXX. autem omnibus fere patrocinantur; eorum enim mss. partim legunt, ἔργῳ ἔργον τεχνίτου partim χειρῶν τεχνίτου. Infra vero ubi vet. edit. ac mss. *minuti inter lilia*, Rom. edit. restituit, *muniti* &c. quæ quidem videtur vera lectio, cum LXX. constanter præferant, πεφραγμένος ἐν κρίνοις.

f Ita mss. nisi quod habent *onerare*, pro quo *honorare* ex edit. retinuimus: totum vero locum eædem edit. exhibent in hæc verba, *continens sibi sit in omnibus Christi ortus. Sicut victores* &c. Idem autem est hoc loco *continens sibi*, atque sibi congruens & cohærens; quo significatum voluit sanctus Doctor Christum in ortu suo perfectiones tam inter se connexas habuisse, ut coronam efficere quodammodo videantur. Cæterum quod significat moris fuisse ut certaminum victores torquibus donarentur, tam crebra scriptorum testimonia exploratum faciunt, ut de illis in medium proferendis non sit laborandum. Si quis tamen plura desideret, adeat Vegetium lib. 11. cap. 27. & Lipsium de Milit. Rom. lib. 5. pag. 209. ubi ad eum morem nunc usitatos equestrium ordinum torques acceptos refert.

91. In quo virginis utero simul acervus tritici, & lilii floris gratia germinabat; quoniam & granum tritici generabat, & lilium. Granum tritici secundum quod scriptum est: *Amen amen dico vobis, nisi granum tritici cadens in terram, mortuum fuerit, ipsum solum manet*. Sed quia de uno grano tritici acervus est factus, completum est illud propheticum: *Et convalles abundabunt frumento*; quia granum illud mortuum, plurimum fructum adtulit. Hoc itaque granum omnes homines perpetua cælestium munerum esca saturavit: consummatumque est illud prophetici oris eloquium, dicente eodem David: *Cibavit eos ex adipe frumenti, & de petra melle saturavit eos*.

Joan. 12. 24.

Psal 64. 14.

Psal. 80. 17

92. In hoc grano esse etiam lilium divina testantur oracula; quia scriptum est: *Ego sum flos campi, & lilium convallium: sicut lilium in medio spinarum*. Christus erat lilium in medio spinarum, quando erat in medio Judæorum.

Cant. 2. 1.

CAPUT XV.

Virgines quodam singulari modo dici posse lilia Christi: Christum vero ipsum recte per acervum tritici liliis circumdatum adumbrari; quippe qui & Ecclesiam fœcundaverit, & diversorum retulerit coronas certaminum.

Ibidem.

93. Audi, virgo, quid dicat: *Lilium*, inquit, *convallium* Christus, id est, humilium animarum & mitium. Esto ergo mitis, humilis, atque mansueta, ut io te sicut lilium germinet Christus. De quo & alibi habes: *Labia ejus lilia* a *stillantia myrrham primam*; id est, qui Christi passionem loquuntur, & suo ore concelebrant, ac mortificationem ejus in suo circumferunt corpore, Christi lilia sunt; specialiter sacræ virgines, quarum est splendida & immaculata virginitas. Unde plerique accipiunt quod Ecclesia videatur dicere: *Ego sum flos campi, & lilium convallium*: quæ in hac convalle istius mundi gratiam boni odoris exhalat, sedulæ confessione pietatis. Denique & alibi dicit: *Frater meus descendit in hortum suum, in phialas aromatis, pascere in hortis, & colligere lilia. Ego fratri meo, & frater meus mihi, qui pascit inter lilia*.

Ibid. 5. 13.

Cant. 6. 1. & 2.

94. Ex illo ergo utero Mariæ diffusus est in hunc mundum acervus tritici muniti inter lilia; quando natus est ex ea Christus, cui dicit propheta David: *Benedices coronam anni benignitatis tuæ, & campi tui replebuntur ubertate. Pinguescent fines deserti, & exsultatione colles accingentur. Induti sunt arietes ovium, & convalles abundant frumento; etenim clamabunt, & hymnum dicent*.

Psal. 64. 12 & seq.

95. Quis est annus Dominicæ bonitatis, nisi ille de quo dictum est: *Tempore accepto exaudivi te, & in die salutis adjuvi te*; quando populorum fide b Ecclesia abundavit, justitiam indui t sacerdotes? Unde & Apostolus dicit: *Ecce nunc tempus acceptabile, ecce nunc dies salutis*; quando venit Dominus prædicare annum Domini acceptum, & diem retributionis, sicut in Evangelio suo ipse memoravit dicens: *Spiritus Domini super me, propter quod unxit me &c.*

Esai. 49. 8.

2. Cor. 6. 2.

Luc. 4. 18.

96. Tunc ergo Dominus operibus suis & gloria & honore sui tempus coronavit adventus; totus enim ille annus conversationis ejus in hoc mundo diversarum habuit certamina passionum. Vicit Herodem parvulus, de quo in passione infantium triumphavit. Esurivit, sitivit, pro nobis vapulavit, pro nobis contumeliarum indigna toleravit, crucem adscendit, mortuus est pro nobis.

Matth. 2. 16.

CAPUT XVI.

Virginibus exeundum obviam Christo, & qua ratione. Hunc quidem a matre coronatum esse; sed tamen de ipsius divinitate non ambigendum. Sumendam itaque perfectam fidem in esca illa quam paravit Jacob, & in stola quam prudens mulier contexuit, præfiguratam; ut virgo benedictiones a Christo consequuta, in homine Deum videat, immo vera Christum induat, simulque omnium ornamenta virtutum.

97. Vides quanta c certamina? Sed tamen non avarus exactor præmii, cui abundavit una cælestis corona virtutis. Unde egredimini, filiæ Hierusalem, sicut vos hortatur scriptura divina in Canticis canticorum: *Egredimini & videte regem Salomonem in corona, qua coronavit eum mater ejus in die sponsalium ejus, & in die jucunditatis cordis ejus; quia fecit sibi*, inquit, *caritatem a filiabus Hierusalem*; hoc est: Egredimini ex his angustiis & sollicitudinibus corporalibus, egredimini ex hac delectatione carnali, & peregrinamini de corpore, ut adesse Domino possitis; quoniam qui in carne sunt, Domino suo placere non possunt. Dicitur ergo vobis quia non estis in carne, sed in spiritu, si potueritis comprehendere Salomonis veri illius pacifici caritatem, quam fecit

Cant. 3. 11.

Rom. 8. 8. & seq.

a Edit. *Distillantia myrrham plenam*; sic enim LXX. *ϛαζόντα σμύρναν πλήρη*. Mss. tamen, & Vulgata versio, *stillantia myrrham primam*; textus hebr. *myrrham transeuntem*.

b Omnes edit. *Ecclesiam fœcundavit, justitia* &c. Mss. autem ut in contextu.

c Voci, *certamina* edit. addunt, *passus est*: quod elegantius subintelligitur in mss.

cit sibi ipse; & ideo coronam accepit a matre.

98. Beata mater Hierusalem, beatus & Mariæ uterus, qui tantum Dominum coronavit. Coronavit eum quando formavit; coronavit eum, quando generavit; quia etsi * eum sine aliqua sui operatione formaverit (quia Spiritus sanctus supervenit in virginem; unde & ipse ait: *Inoperatum meum viderunt oculi tui*) tamen hoc ipso quod ad omnium salutem eum concepit & peperit, coronam capiti ejus æternæ pietatis imposuit; ut per fidem credentium fieret omnis viri caput Christus. Inoperata est ergo & caro Christi, quem ut Maria virgo conciperet, insitato quodam novoque Incarnationis mysterio, sine ulla virilis seminis admixtione, divinæ gratia dispositionis quod erat carnis, adsumsit ex Virgine, atque in illa novissimi Adam immaculati hominis membra formavit.

(Ps. 138. 16.)

99. Hominem audis, sed supra hominem intellige; quia scriptum est: *Non coques agnum in lacte matris suæ*. Et alibi legis: *Et homo est, & quis agnoscet eum?* Ergo non debes agnum illum, *in quo plenitudo divinitatis corporaliter inhabitat*, conditionis humanæ viribus æstimare, & majestatem incomprehensibilis potestatis a degeneris cognitionis infirmitate concludere. Non enim illum perfectæ fidei cibum Jacob coxit in lacte, quo Isaac pater ita est delectatus, ut ei prærogativam omnem benedictionis prophetica sobrietate conferret. Et ideo Apostolus scripsit succum lactis tenuis cibum esse doctrinæ, dicens: *Quia omnis qui alitur lacte, expers est verborum justitiæ*; parvulus enim est: perfectorum autem est solida esca.

(Exod. 34. 26. Jerem. 17. 9. Coloss. 2. 9. Gen. 27. 25. Hebr. 5. 13.)

100. Et tu ergo, filia, sume stolam illam b mulieris pia operatione contextam, quæ manus suas aperit pauperi, & lucerna ejus non extinguitur in tota nocte: atque indue te, & hujusmodi epulas adfer ad patrem, ut dicat: *Quid est quod tam cito invenisti*, filia? laudans in tenera adhuc ætate prudentiam, piæ quoque devotionis affectum. Et dicat tibi: *Accede ad me*, filia; odoratusque odorem vestimentorum tuorum benedicat te dicens: *Ecce odor* filiæ meæ, *sicut odor agri pleni quem benedixit Dominus*; &, *Det tibi Deus a rore cæli desuper, & ab ubertate terræ abundantiam*. Atque his adjungat: *Qui maledixerit tibi, maledictus erit: & qui benedixerit te, benedictus erit*.

(Prov. 31. 19 & seq. Gen. 27. 20. & seq.)

101. Hac stola indutus Jacob hominem vidit, & ab eo quasi a domino Deo benedictionem poposcit, & appellavit locum, *viso Dei*. Hac stola indutus vidit illam stolam Christi, de qua ait: *Lavabit in vino stolam suam*. Et benedixit etiam Joseph dicens: *Filius meus ampliatus Joseph, filius meus ampliatus, zelatus filius meus adolescentior, ad me revertere*, significans Dominicæ resurrectionis insigne. Et addidit: *Benedictio patris tui & matris tuæ prævaluit super benedictiones montium manentium, & desideria collium æternorum*, id est, c super Regem gratiæ.

(Gen. 32. 26. & seq. Gen. 49. 11. Ibid. 22. Ibid. 26.)

102. Hanc sume stolam, ut induas Christum, atque in ejus agnitione renoveris. Indue ergo sicut electa Dei viscera misericordiæ, benignitatem, humilitatem, patientiam, modestiam, caritatem, quæ est unitatis vinculum; ut nemini quidquam debeas, nisi ut invicem sororem tuam diligas: nec gratiæ ejus invideas, sed quo probatiorem videris, imiteris; ut sit in te pax Christi & gratia, & verbum Dei habitet in corde tuo, atque hujus mundi d fugias cogitationes.

(Coloss. 3. 12. & seq.)

103. Semel mundo mortua, ne quæso, tetigeris, ne adtaminaveris quæ sunt istius sæculi: sed semper in psalmis & hymnis & canticis spiritalibus abducas te ab hujus sæculi conversatione, non homini, sed Deo cantans. Et sicut sancta faciebat Maria, conferas in corde tuo. Quasi bona quoque agnicula rumines in ore tuo præcepta divina, ut dicas & tu: *Exercebor in mirabilibus tuis*. Nec dormitet aut stillet e anima tua præ tædio. Stillicidia enim ejiciunt hominem in tempore byemali de domo sua: anima autem perfecta non stillat, in qua nulla gravioris est rima peccati; sed manet in domo sua, & inoffensæ habitationis novitate lætatur & fruitur. At si aliquid forte nutaverit, dicas: *Confirma me in verbis tuis*.

(Coloss. 2. 20 & seq. Luc. 2. 19. Psal. 118. 27. Prov. 27. 15. Psal. 118. 28.)

CA-

* Cave putes hic negari ab Ambrosio purissimam virginem vere Dei genitricem habendam esse. Sed locum interpretare comparate ad eos hæreticos, quos, ut vidimus, confutandos suscepit. Etenim ut Mariæ virginitatem semper mansisse intaminatam, & divinitatem Christo abjudicandam non esse probet, satis est si doceat camdem Deiparam sine ullo genitali congressu sancti Spiritus opera concepisse. Alioqui enim quomodo Maria negari posset tantumdem Christi generationi, quantum ceteræ matres liberorum suorum, contulisse, quæ illum, ut Ambrosianis verbis utamur, *formavit, generavit, concepit, ac peperit*. Verum de his iterum lib. 3. de Fide cap. 7.

a Rom. edit. sola, *degeneris cognationis infirmitate*. Non incommode.

b Edit. *mulieris, pia operationis studio contextam*: mss. vero ut nos in textu.

c Ita edit. omnes: mss. vero, *super regem gratia*. Quid si legamus, *super legem gratiæ*? Sane huic conjecturæ sensus videtur patrocinari; nec tamen absurdæ aliæ duæ lectiones.

d Gill. edit. in marg. & Rom. in textu, *fugias contagiones*: aliæ & mss. *fucas cogitationes*; nihilo deteriori sensu.

e Mss. *anima tua pretiosa*. Non satis recte. Porro si locum hunc & qua Comment. in Psalm 118. Serm. 4. nu. 15. disputantur, inter se contuleris, idem lucem ex illis accipiet non mediocrem.

CAPUT XVII.

Aguntur Deo gratiæ quod Angelorum vita in paradiso quondam perdita, jam fulgeat in virginibus; quodque mundo Christum edere, atque Hebræos per mare educere digna fuerit virginitas. Post hæc Ambrosia ipsa Deo commendatur ac offertur, ut suum in ea tueatur munus, & ad spiritales partus cælesti connubio illam conjungat, virtutes dotis atque ornamentorum loco tribuat, quarum beneficio Sponsum suum tenere mereatur. Denique Christus obsecratur, ut famulam suam lætus excipiat.

104. NUnc ad te, decursis omnibus, Pater gratiæ, vota converto, cujus pietati innumerabiles gratias agimus, quod in virginibus sacris Angelorum vitam videmus in terris, quam in paradiso quondam amiseramus. Quid enim vel C ad imitanda virginum studia, confirmandamque virtutem, vel ad concelebrandam virginitatis gloriam plus conferre potuisti, quam ut Deus ex virgine nasceretur? * Amplius nobis profuit culpa, quam nocuit: in quo redemtio quidem nostra divinum munus invenit.

105. Sed ipse quoque unigenitus Filius tuus venturus in terras suscipere quod amissum est, puriorem carnis suæ generationem reperire non potuit, quam ut habitationi propriæ cælestis aulam virginis dedicaret; in qua esset & immaculatæ castitatis sacrarium, & Dei templum.

106. Quid autem illud adtexam, quod divino tuo munere cum sanctis Moyse & Aaron virgo Maria pedes per fluctus duxit Hebræorum exercitum? Relinquo vetera, privata non quæro: satis est ista nobilitas familiæ virginali. *Exod. 15. 20.*

107. Te quæso ut tuearis hanc famulam tuam, quæ tibi servire, tibi animam E suam, tibi integritatis suæ studium dicare præsumsit. Quam sacerdotali munere offero, affectu patrio commendo; ut propitius & præsul conferas ei gratiam, quo cælestium thalamorum immorantem adytis Sponsum excutiat, mereatur videre, introducatur in cubiculum Dei sui regis: mereatur audire dicentem sibi: *Ades huc a Libano, Sponsa, ades huc a Libano, transibis & pertransibis a principio fidei*; ut transeat sæculum, ad illa æterna pertranseat. *Cant. 4. 8.*

108. Intende igitur, Pater, in tuum munus, cui sanctificando nullius consilium F quæsisti: sed illi sine ullo petitore atque

A arbitro tantam contulisti gratiam, quantam ante oracula divina credere nemo potuisset, ut in suo utero Deum virgo portaret. Cujus prærogativa muneris provocata crebrescunt studia virginitatis, & sacræ integritatis exempla. Quibus hæc quoque famula tua ad hujusmodi virtutis gratiam lacessita, tuis adsistat altaribus, * non rutilanti cæsarie flavum deferens crinem, flammeo nuptiali dicatum: sed il- B lum crinem quo Evangelica illa mulier sancta Maria pedes Christi sedula pietate detersit, & domum totam effuso implevit unguento, sacro offerens velamine consecrandum. *Iohan. 12. 3*

109. Adest puella, quam non nuptiarum festa, non præmia, non onerati pondus uteri, votivo nupturis dolore sollicitent: sed quæ immaculatos sibi fidei partus & pietatis exposcat; ut in utero accipiat de Spiritu sancto, & spiritum salutis Deo fœta parturiat. Sed ut ista procedere possit meritorum gratia, tu Deus pater omnipotens, suffragia commendationis adjunge; non enim solitaria dos pudoris est. Succingat sacræ virginitatis crinem modestia, sobrietas, continentia; ut virtutum accincta comitatu, purpureo Dominici cruoris redimita velamine, mortificationem domini Jesu in sua carne circumferat; hæc D sunt enim meliora velamina, quæ sunt indumenta virtutum, quibus culpa obtexitur, innocentia revelatur.

110. His igitur famulam tuam indue vestimentis, quæ in omni tempore munda sint; mundum enim manet, quidquid nulla interveniens culpa suscaverit, ut ei jure dicatur: *Quoniam placuerunt Deo facta tua*. In omni tempore sint vestimenta tua candida, & oleum in capite non desit, quo faces suas mysticas possit accendere; ut eum venerit Sponsus, inter illas sapientes virgines cælesti thalamo digna numeretur, quæ devotionis ac fidei suæ, gravitatisque lumine munus sacræ professionis illuminet. *Eccles. 9. 7. & 8.* *Matth. 25. 10.*

111. Tuere igitur ancillam tuam, Pater caritatis & gloriæ, ut quasi in horto clauso & fonte signato teneat claustra pudicitiæ, signacula veritatis. Agrum suum colere noverit, quem colebat sanctus Jacob; & sexagesimos ex eo centesimosque fructus capesset. In hujus virtutibus & fortitudinibus agri suscites in ea gratiam, & resuscites caritatem. Inveniat quem dilexit, teneat eum, nec dimittat eum; donec bona illa vulnera caritatis excipiat, *Gen. 26.*

quæ

* Eodem sensu *lib. de Jacob, & vita beata*, cap. 6. n. 21. *Facta est mihi culpa mea merces redemtionis; per quam mihi Christus advenit* &c. Item in Psal. 39. num. 20. *Felix ruina, quæ reparatur in melius*. Et alibi passim habentur non absimilia.

* De variis nubentium ornamentis, nuptialibusque ritibus multa nec indigna scitu habent Baron. Brissonius. Ant. & Franc. Hotmanni, Jos. Laurentius *Polymathiæ* lib. 3. Synopsi 8. *De sponsalibus & nuptiis antiquorum*: nec non Synopsi 15. *De nuptialibus legibus* &c.

Cant. 5. 7. quæ osculis præferuntur. Semper parata noctibus & diebus toto spiritu mentis invigilet, ne umquam Verbum eam inveniat dormientem. Et quoniam vult se dilectus ejus sæpius quæri, ut exploret affectum; recurrentem sequatur, exeat fides & anima ejus in verbum tuum, peregrinetur a corpore, ut adsit Deo: vigilet cor ejus, caro dormiat, ne male incipiat vigilare peccatis.

112. Tu Domine, adjunge alios sacræ virginitatis ornatus, adjunge sedulos pios cultus; ut noverit possidere vas suum, noverit humiliari: dilectionem teneat, veritatis murum, pudoris septum. * Non pineæ velamen ejus, non vincant cupressi, pudicitiam ejus non turtures, simplicitatem ejus non vincant columbæ. Sit in corde simplicitas, in verbis modus, erga omnes pudor, pietas erga propinquos, circa egenos & pauperes misericordia: quod bonum est teneat, ab omni specie abstineat mala, veniat super eam benedictio morituri, & os viduæ benedicat eam. (Job. 29. 13.)

113. *Pone ut signaculum verbum tuum in corde ejus, ut signaculum in brachio ejus*; ut in omnibus sensibus & operibus ejus Christus eluceat, Christum intendat, Christum loquatur. Aqua multa ejus non possit extinguere caritatem, nec persecutionis gladius, nec periculum: sed confirmata in omni opere bono atque verbo, gloriam tuam induat, & in tua gratia conversetur in hoc mundo. Sanctifices eam in veritate, in virtute confirmes, in caritate connectas, atque ad illam pudicitiæ & integritatis cælestem gloriam, coronam illibatam, immaculatamque divino tuo favore perducas; ut illic Agni sequatur vestigia, & in meridiano pascat, in meridiano maneat, [a] nec in grege sodalium incedat: sed agnis tui admixta, sine offensione versetur comes virginum, pedissequa Mariarum. (Cant. 8. 6. — Apoc. 14. 4. Cant. 1. 6.)

114. Egredere itaque tu, domine Jesu, in die sponsalium tuorum, suscipe jamdudum devotam tibi spiritu, nunc etiam professione, imple agnitione voluntatis tuæ, adsume ab initio in salutem, in sanctificatione spiritus & fide veritatis, ut dicat famula tua: *Tenuisti manum dexteram meam, & in voluntate tua deduxisti me, & in gloria adsumsisti me*. Aperi manum tuam, & imple animam ejus benedictione: ut salvam facias sperantem in te, & fiat vas in honorem sanctificatum, utile Domino, ad omne opus bonum probatum: per illam æternabilem crucem, per illam venerabilem gloriam Trinitatis, cui est honor, gloria, perpetuitas, Patri Deo, & Filio, & Spiritui sancto, a sæculis, & nunc, & semper, & in omnia sæcula sæculorum, Amen. (Ps. 72. 24. Ps. 144. 16. Psal. 85. 2.)

* Is. Casaubonus *Notis in Treb. Pollionem*, pag. 207. n. 12. de quibusdam Gallieni Cæsaris versibus minus pudicis agens, hunc Ambrosii locum citat, cui & subjungit: *Non dubito virum sanctum & facundum imitatum esse hunc Gallieni locum, & a sensu minus honesto ad honestum ac pium traduxisse*.

a Ita mss. edit. autem, *nec in greges sodalium incidat*. Minime male.

IN

IN EXHORTATIONEM VIRGINITATIS

ADMONITIO.

DEum opt. max. ut sui divexentur, nisi ad majorem ipsius gloriam, & illorum Ecclesiæque utilitatem numquam permittere, ex Ambrosiano illo itinere compertum redditur, quod huic operi dedit occasionem. Audierat vir sanctus Eugenium tyrannum in Italiam atque adeo Mediolanum, ut Paulinus[a] *auctor est, properare: igitur hominem qui sub christianæ religionis obtentu idololatriam revocare moliabatur, non exspectandum ratus, Bononiam venit. Ibi interea dum moraretur, corporum Vitalis atque Agricolæ martyrum quæ divinitus ipsi revelata esse videtur a Paulino*[b] *significari translationem solemnem celebravit. Hoc Florentini cum didicissent, eum ingenti animorum ardore invitaverunt, ut se invisere ad dedicandam novam Ecclesiam ne gravaretur. Annuit eorum optatis sanctus Antistes, tametsi alio statuisset*[c] *se se conferre. Cumque aliquas Bononiensium martyrum reliquias secum adtulisset, eas deposuit in illa Ecclesia, quam ibidem celebri pompa ipse consecravit. Qua etiam in solemnitate habuit eam ex qua hic liber constat, orationem.*

Hæc in operis exordio ipse[d] *declarat. Sub quæ Martyrum supplicio & eorumdem reliquiarum exhumatione strictim*[e] *descriptis, addit ipsarum partem propriis manibus a se collectam ad eos adtulisse, nimirum* clavos, [f] sanguinem triumphalem & Crucis lignum. *Negat enim*[g] *æquum fuisse ut repulsam a se pateretur Juliana vidua, quæ sacram ædem, a*[h] *Paulino propterea quod eam inauguravit idem Ambrosius,* Ambrosianam *dictam, construxerat. Cum autem pia illa mater ac vere christiana facultates suas in condenda nobili Basilica Christo consecrasse non contenta esset, insuper se ipsam cum tota familia illi devovere apud se statuit. Jam quidem viro etiamnum in vivis agente, sacrificii sui primitias quasi libaverat. Etenim cum is pietatis laude non cederet uxori, non multo ante obitum annorum numero, licet onera matrimonii satis gravia sustineret, nimirum filii unius ac filiarum trium; tamen Ecclesiasticæ utilitatis contemplatione sacris ordinibus initiari*[i] *de conjugis consensu non detrectavit. Hæc igitur jam tum continentiæ posuerat tyrocinium, sed postquam mortali sorte perfunctus esset ejus maritus, colophonem operi suo voluit imponere. Quapropter ut liberos suos ad amplectendam continentiæ professionem accenderet, eos illa exstimulavit oratione, quam sanctus Doctor proprio stylo & eloquentia exornatam omnibus qui eo confluxerant,*[k] *proponit in hunc sensum.*

Principio filium necdum pueritiæ annos egressum alloquuta,[l] *ei propterea nomen Laurentio factum adserit, quod cum parentes jam desperarent de mascula sobole progignenda, ipsum patrocinio tanti martyris obtinuissent. Illius esse ex hoc colligit, quando eumdem non secus ac Anna Samuelem Deo voverit, apud ipsius numen promissis matrem absolvere. Tum sermonem ad filias*[m] *convertens, eas conjugii incommodis cœlibatusque utilitatibus invicem oppositis, ad consecrandam Christo pudicitiam urget. Denique modo*[n] *ad filium, modo ad filias verba faciens, modo etiam ad omnes simul, nihil intentatum relinquit, ut eos ad implenda quæ parentes ipsorum nomine nuncupaverant vota, induceret. Nec frustra fuit pium illud matris desiderium. Laurentius in lectorum*[o] *numerum cooptatus est, ejus vero sorores more solemni*[p] *castimoniam professæ, illam in maternis ædibus servaverunt.*

His itaque permotus Ambrosius Julianæ sermonem prosequi voluit[q] *etiam propria exhortatione. Istic easdem virgines quod sit illarum officium, quibus ipsas vacare exercitiis, quidve præstare oporteat, ut simul cum matre ex professionis suæ regulis vivant, edocet. Subinde autem & alias informat*[r] *christianas virgines, ad quas a tribus illis integritatis victimis sermonem transfert. Deinde variis exemplis quæ ipsæ imitari debeant, propositis, non prætermittit*[s] *sanctam Sotherim, ipsis, ut alibi*[t] *vidimus, consanguineam, cujus e suppliciis illud describit, quo sibi faciem carnificis pugno cædi cruentarique lubenti animo perpessa est. Addit*[u] *& alia quædam præcepta, quibus finitis, viduæ illi*[x] *quæ se, liberos, omnesque opes Christo voverat, paratam ab eo uberrimam mercedem pollicetur. Ad postremum Deo*[y] *supplicat, ut in ea quam consecrabat, Ecclesia semper præsens atque propitius, fidelium preces ac Dominici corporis sacrificium accipiat, sed in primis hujusce totius familiæ integram admittat oblationem.*

[a] In vita Ambros.
[b] Ibidem.
[c] Capit. 1. n. 1. & Paulin. in vit. Ambr.
[d] Cap. 1. n. 1.
[e] Num. 2. & seq.
[f] Cap. 2. n. 9.
[g] Ibid. n. 10
[h] In vita Ambr.
[i] Cap. 2. num. 12.
[k] Cap. 3 & seq.
[l] Cap. 3. n. 14. & seq.
[m] Cap. 3. nu. 17. & seq.
[n] Cap. 4. n. 25. & seq.
[o] Cap. 8. n. 54.
[p] Cap. 14. n. 93.
[q] Cap. 9. & seq.
[r] Cap. 10. n. 71. &c.
[s] Cap. 12. n. 81.
[t] Lib. 3. de Virginit. n. 38.
[u] Cap. 13. n. 83. & seq.
[x] Cap. 14. n. 92.
[y] Ibidem n. 93.

Eo tractatu quem, ut vidimus, in publico cœtu constat fuisse pronuntiatum, nihil præter unicum sermonem contineri probabile est. Sed licet multus in dicendo istic fuerit sanctus Doctor, vix tamen impetrare poterat ab animo suo, ut in tam læta celebritate orationem magis præcideret, Nec sane etiam a verisimili recesserimus, si qualis Florentiæ habita fuit, talem omnino in codicibus adhuc servari crediderimus. Quippe cum ipsemet e concionibus suis libros condebat, eis ferme semper aliquid, unde mutatio illa dignosceretur, inserebat. Inde est quod aptius in mss. inscribitur. Exhortatio virginitatis, *& in edit. ant.* Ad virgines exhortatio, *quam in Rom.* De Hortatione ad virgioitatem tractatus: *verum tamen quodlibet istorum lemmatum non absurde operis argumento congruere quæ hactenus declaravimus, abunde probant. Mirum autem illud videri potest viduam filias alloquentem ipsa filiabusque audientibus inductam esse ab Ambrosio, atque illi orationem qualem ab ipsamet habitam fuisse conjici poterat, ab eodem accommodatam. Sed hoc procul dubio ita præstitit, ut major vis exhortationi suæ accederet.*

Hanc porro cum habuerit, quo tempore Eugenium fugiebat, nec non post revelata sanctorum Vitalis atque Agricolæ sacra lipsana; hinc conficitur non ante nominati tyranni perduellionem, sed Præsule nostro propriæ sedi quam Kal. Augusti an. 394. *repetivit, nondum reddito, id evenisse.* Baronius [z] *quidem annum* 392. *tribuit huic operi, quod tamen procul dubio in sequentem rejiciendum est. Neque vero minus etiam videtur certum pascha imminente eamdem compositam ac dictam esse orationem; id enim ex eo quod vir sanctus ait:* [aa] Venit paschæ dies &c. *palam indicatur.*

[z] *Ad ann.* 392.

[aa] Cap. 7. n. 42.

SAN-

SANCTI AMBROSII
MEDIOLANENSIS EPISCOPI
EXHORTATIO VIRGINITATIS,
LIBER UNUS. *

* Script. circa an. 393.

CAPUT I.

Ambrosius Bononia veniens ad eos a quibus fuerat invitatus, narrat apophoreta se detulisse, nempe reliquias Agricolæ ac Vitalis martyrum. Horum tametsi alter dominus exstiterit, alter servus, comparatio tamen instituitur; cumque hic illi præiverit ad martyrium, hinc cognoscitur apud Christum impedimento servitutem non esse. Tum amborum certamen describitur; quod ex utriusque nominis præsagio Sanctus illustrat. Deinde quam in Judæorum acceperant tumulis, sepultura commemorata, quanto cum gaudio detecti atque educti sint, refert.

1. QUI ad convivium magnum invitantur, apophoreta secum referre consueverunt. Ego ad Bononiense invitatus * convivium, ubi sancti martyris celebrata translatio est, apophoreta vobis plena sanctitatis & gratiæ reservavi. Apophoreta autem solent [a] habere triumphos principum: & hæc apophoreta triumphalia sunt; Christi enim nostri principis triumphi sunt martyrum palmæ. Nec vero hue dirigebam iter: sed quia petitus a vobis sum, debui mecum deferre quæ aliis parabantur, ne minor ad vos venirem; ut quod in me minus est, quam præsumebatur, in martyre plus inveniretur.

2. Martyri nomen Agricola est, cui Vitalis [b] servus fuit ante, nunc consors & collega martyrii. Præcessit servus; ut providerer locum: sequutus est dominus, securus quod fide servuli jam inveniret paratum. Non aliena laudamus; passio enim servi domini disciplina est. Hic instituit, ille implevit. Nihil illi decerpitur. Quomodo enim minui potest, quod Christus donavit? Egregie & ille quidem homini serviendo didicit quomodo Christo placeret: hic tamen geminam laudem adquisivit, in illo magisterii, in se martyrii. Certaverunt tamen inter se invicem beneficiis, postquam æquales esse meruerunt. Hic illum ad martyrium præmisit, ille istum accersivit.

3. Nullum ergo ad commendationem hominis conditio adfert impedimentum: nec dignitas prosapiæ meritum, sed fides adfert. Sive servus, sive liber, omnes in Christo unum sumus: *Et unusquisque quodcumque fecerit bonum, hoc recipiet a Domino.* Nec servitus derogat, nec libertas adjuvat. Vide ad eam rem quam nihil in conditione momenti sit. *Servus*, inquit, *vocatus es? Non sit tibi curæ ..... qui enim vocatus est in Domino servus, libertus est Domini. Similiter & qui liber vocatus est, servus est Christi.* Vide, inquam, vim Apostoli. Plus putatur dedisse ei qui servus, quam ei qui liber vocatus est; [c] ex servo enim libertus Christi fit, ex libero servus. Sed nulli plus dedit, verum utrisque æquali mensura divisit. APUD CHRISTUM enim servitus & libertas

Ephes. 6. 8.

1. Cor. 7. 21. & 22.

* Convivium per metaphoram translationem sanctorum corporum vocat; eo quod conventus fuerit celebritatis ac lætitiæ plenus, qualia solent esse convivia.

a Rom. edit. sola, *habere triumphi principum*. Erant autem apophoreta proprie munuscula, quæ olim ab his qui vocati fuerant ad convivium, referri domum consueverant, ut puta fructus, assatæ aviculæ, aut quid ejusmodi. Sic etiam dicta sunt munera quæ magistratum novum ineuntes amicis missitabant. Fuerunt quoque apophoreta triumphalia, ab imperatoribus scilicet triumphantibus distributa. Reperitur & pro vasis in quibus sacræ reliquiæ recondebantur, ea vox usurpata, sed in infima tantum latinitate. De quibus acceptionibus consule Turnebum lib. 19. Adverf. c. 23. Lipsium lib. 1. Saturn. cap. 16. Rosweidum in Notis ad epist. 5. sancti Paulini, Cangium in eadem voce, atque alios.

b Ita edit. ac pauci mss. alii autem magno numero, *servus fuit. Ante hunc consors & collega martyrii præcessit servus.* Minime male. Hos porro martyres Bononienses imperantibus Diocletiano & Maximiano coronatos esse ad an. 303. tradit Baronius, cujus opinionem Hermannus licet epistola non dubie supposititia, ut ipse agnoscit, nitentem amplectitur.

c Mss. aliquot, *ex quo enim libertus Christi, fit ex libero servus.*

bertas æqua lance penduntur, nec ullo discerniculo bonæ servitutis & libertatis merita dividuntur; quia nulla major est dignitas quam servire Christo. Denique Paulus servus Christi Jesu; hæc enim servitus gloriosa est, in qua gloriatur & Apostolus. An non summa gloria est, quando tali pretio æstimati sumus, ut sanguine Domini redimeremur? Sed jam pergamus ad cetera.

Rom. 1. 1.

4. [a] Cumque sanctus Vitalis cogeretur a persequentibus ut Christum negaret, & ille amplius profiteretur dominum Jesum Christum, omnia tormentorum genera in eum exercentes, ut non esset in corpore ejus sine vulnere locus, orationem fudit ad Dominum, dicens: Domine Jesu Christe, Salvator meus, & Deus meus; jube suscipi spiritum meum; quia jam desidero ut accipiam coronam, quam Angelus tuus sanctus mihi ostendit. Et completa oratione, emisit spiritum.

5. Sanctus Agricola mitior habebatur moribus, ut ab ipsis etiam inimicis diligeretur. Ideoque differebant ejus passionem. Sed hæc persequutorum honorificentia omni erat immanitate acerbior, quæ invidebat martyrium. Denique ubi non adquievit sanctus Agricola, crucifixus est; ut advertamus illas blanditias eorum non sedulitatis fuisse, sed fraudis. Supplicio servi dominum terrere voluerunt. Vertit hoc Christus in gratiam, [b] ut martyrium servi dominus imitaretur.

6. Utriusque nomen aptum martyrio; ut designati ad martyrium ipsis vocabulis viderentur. Ille Vitalis dictus est, quasi qui contemtu istius vitæ veram illam vitam æternam sibi haberet adquirere: iste Agricola, qui bonos fructus spiritalis gratiæ seminaret, & sacri sanguinis effusione, meritorum suorum omniumque virtutum rigaret plantaria.

7. Sepulti autem erant in Judæorum solo, inter ipsorum sepulcra. Ambierunt Judæi cum servulis sepulturæ habere consortium, quorum Dominum negaverunt. Sic & aliquando Balaam dixit: *Moriatur anima mea in animis justorum*; tamen non communicavit eorum operibus, cum viveret, quorum in animis cupiebat mori. Et istos quos viventes persequuti sunt, mortuos honorabant. Illic igitur martyris exuvias requirebamus, tamquam inter spinas rosam legentes.

Num. 23. 10.

8. Circumfundebamur a Judæis, cum sacræ reliquiæ veherentur: aderat populus Ecclesiæ cum plausu & lætitia. Dicebant Judæi: *Flores visi sunt in terra*; cum viderent martyres. Dicebant Christiani: *Tempus incisionis adest*. Jam *& qui metit, mercedem accipit*. Alii seminaverunt, & nos metimus martyrum fructus. Iterum audientes Judæi voces plaudentis Ecclesiæ, dicebant inter se: *Vox turturis audita est in terra nostra*. Unde bene lectum est: *Dies diei eructat verbum, & nox nocti indicat scientiam. Dies diei*, Christianus Christiano: *nox nocti*, Judæus Judæo. Indicabant ergo Judæi quod haberent scientiam martyrum, sed non scientiam Verbi; id est, non secundum illam solius boni, & solius veri scientiam: *Ignorantes enim Dei justitiam, & volentes se justificare, justitiam Dei non receperunt*.

Cant. 2. 12. Ibidem. Johan. 4. 36. Cant. 2. 12. Psal. 18. 3. Rom. 10. 3.

CAPUT II.

Primo reliquiarum pretium amplificat, deinde Julianam viduam, quæ illis donaretur, dignam asserit; hanc enim cum honorandam ex Apostolo, tum eo prædicandam quod Ecclesiæ damna quam propria sua magis doleret.

9. Detuli ergo vobis munera, quæ meis legi manibus, id est, crucis tropæa, cujus gratiam in operibus agnoscitis. Certe & ipsi dæmones confitentur. Condant alii aurum atque argentum, ac de latentibus eruant venis, legant pretiosa monilium serta, temporalis ille thesaurus est, & sæpe habentibus perniciosus: nos legimus martyris clavos, & multos quidem, ut plura fuerint vulnera quam membra. Clamare martyrem diceres ad populum Judæorum, cum clavos ejus colligeremus: *Mitte manus tuas in latus meum, & noli esse incredulus, sed fidelis*. Collegimus sanguinem triumphalem, & crucis lignum.

Johan. 20. 27.

10. Hæc sanctæ viduæ negare non potuimus postulanti. Munera itaque salutis accipite, quæ nunc sub sacris altaribus reconduntur. Ea igitur vidua [c] sancta est Juliana, quæ hoc Domino templum paravit atque obtulit, quod hodie dedicamus: digna tali oblatione, quæ in sobole sua

a Ab hisce verbis, *Cumque sanctus Vitalis*: usque ad illa, *emisit spiritum*, quidquid continetur, in mss. ferme omnibus desideratur. Neque vero id totum nobis mediocriter suspectum est, maxime quod verba illa, *omnia tormentorum genera in eum exercentes*, cum antecedentibus ac subsequentibus parum congruant. Horum tamen loco in epistola 55. quam Ambrosio Rom edit. mss. aliquot auctoritate substituit, continuus legitur, *adeo omni tormentorum genere cruciatur*. Porro cum mss. nos deficiant, in edit. nihil mutamus.

b Omnes edit. ac mss. nonnulli, *ut martyria servi Dominus invitaretur*: alii longe plurimi, ut in textu.

c Rom. edit sola, *sancta est Judæa*. Favet quidem quod infra ponitur, *dum Julianam volo* (edit. *volui*) *dicere, Judæam dixi*: sed tamen sine mss. aut saltem vet. edit. nulli fidimus conjecturæ. Sunt autem mss. aliquot in quibus habetur, *Ea igitur vidit atque obtulit quod hodie* &c. Interim hic observabis quam antiqua sit dedicandarum cum celebri pompa Ecclesiarum consuetudo. Hujus quoque rei documentum præbet sancti hujus nostri ad Felicem Comensem epistola. Catholici nonnulli, atque heterodoxi Magdeburgenses in seculum 2. tradunt hunc ritum non nisi post imperium Constantini receptum esse, cum alii eumdem a veteri Synagoga in Ecclesiam nascentem translatum velint. Utramque vero sententiam conciliat Card. Bona lib. 1. Rerum liturgic. c. 20 n. 3.

sua templa jam Domino pudicitiæ, atque integritatis sacravit. Dum Julianam volo dicere, Judæam dixi. Non erravit lingua, sed definivit; Judæa enim est anima quæ Christum fatetur. Denique *notus in Judæa Deus*; (Psal. 75. 1.) id est, obi agnoscebatur, non ubi negabatur. Est ergo in spiritu Judæa, ubi major portio, intellectus sincerior; *Quia salus ex Judæis est*. (Joan. 4. 22.) Linguæ igitur error testimonium sanctitatis invenit.

11. Honoremus ergo hanc viduam; quia scriptum est: *Viduas honora, quæ vere viduæ sunt*. (1. Tim. 5. 3.) Licet verborum nostrorum honorem non ambiat, quæ Apostoli mandatum adæquaverit, habens in bonis operibus testimonium, quæ bene filios educaverit, melius instituerit.

12. Quis hanc non ut destitutam & miserabilem deploravit, quando amisit maritum? At ista ministrum sacris ereptum altaribus amplius ingemuit, quam sibi conjugem, aut patrem filiis. Nam etsi præsidio esset mariti viduata & solatio; tamen apud piam mentem causa Ecclesiæ præponderabat.

CAPUT III.

Juliana ad liberos exhortatio. Illic principio filium monet cum non temere vocari Laurentium, sed quod Martyris cognominis patrocinio conceptus fuerit, atque eidem promissus. Solvat igitur parentum vota. Nihil ipsi esse quo retardetur; cum ceteris rebus divinum servitium præstantius sit, hominum autem vita miserrima: patere tamen exitum ex ejus malis, modo castitatem illi eligant, cui conjugii servitus hic opponitur.

13. SUccincxit itaque mentis viscera, & circumfusam se videns numero filiarum trium, & unius filii, quo solet terreri ceteræ, hoc fortior facta, tali filios alloquio convenit: Filii, amisistis patrem, matrem habetis. Melior quidem fuisset illa commutatio, si pater viveret, mater deesset. Tamen infirma licet & desolata ostendo vobis, si vultis sequi, quo arbitremini patrem vobis non decessisse; habetis enim meliorem de cælo parentem. Ille est qui & hos suffulsit patres. Quid enim aliud jam superest spei? Pater vobis fuit dives gratia, non pecunia: opulentus ministerio, non patrimonio: cujus hereditas fides est, locuples Deo, sed egena sæculo. Satis vos divites reliquit, si propositum ejus sequamini. Sola fides utrique indiscreta sexui, census virorum, [a] dos virginum.

14. Et tu quidem, fili, aliquanto propior patri, agnosce quæ matri debeas, quod domui vocabulum reddas. Ætas te excusat, sed hereditas vocat. *Jucundentur, fili, pater & mater in te*. (Prov. 23. 25.) Noli matrem contemnere quasi imprudentem. *Regis admonitio*, inquit, [b] *quem erudivit mater sua*. (Prov. 31. 1. & seq.) Quid filius qui servat dictiones Dei? Primogenite tibi dico, fili: *Quid filius mei ventris? quid natus mearum orationum? Ne dederis mulieri tuam honestatem*. Audi quid sapiens dicat, quid Scriptura asserat.

15. Considera quis te ut nascereris, juverit: filius es votorum magis quam dolorum meorum. Considera cui te muneri pater tali nomine designaverit, qui vocavit Laurentium. * Ibi vota deposuimus, unde nomen adsumsimus. Vota effectus sequutus est, redde martyri, quod debes martyri. Ille te nobis impetravit, to restitue quod de te hujusmodi nominis appellatione promisimus.

16. Quid autem est, fili, aliud quod eligendum putes, nisi Deum patrum tuorum? Ipse enim pauperes & divites, humiles & excelsos facit, suscitat a terra pauperem, & de stercore erigit inopem, & sedere eum facit cum potentibus in tribunali honoris & hereditatis. Dat votum optanti, & benedicit annos justi. Quid hoc, fili, præcellentius? aut quid est vita hominis in hac terra, [c] nisi levis cursor? (Job. 9. 25.) En transivimus, & nihil vidimus. Atque utinam hunc cursorem imitaremur; ut nihil videremus, & nulla onera portaremus: sed quod est gravius, cursus vacuus, & onera inania. Inania sunt quidem, sed non levia, neque delicti vacua; quia grave fœnus peccati est. Unde clamat sanctus Job: *Nonne tentatio est vita hominis in terra, aut sicut mercenarii quotidiani vita ejus? Et sicut servus timens dominum suum, qui umbram invenerit, & sicut mercenarius exspectans mercedem suam; sic ego* [d] *exspectavi in vacuum, noctes autem dolorum datæ sunt mihi*. (Job. 7. 1. & seq.) *Si dormiero, dico: quando dies? Cum surrexero, iterum: Quando vesper? Plenus sum dolore a vespere usque mane. Vita autem mea levior quam favilla. Periit autem in vana spe*; Nihil igitur, est homo, nisi tu, Domine, intendas in eum, & visitationem ejus facias usque mane, & in requiem eum inducas. Arbor si excidatur, repullulat, & floret ab aquæ odore: homo cum ceciderit,

a Mss. non pauci, *duæ virginum*. Haud satis recte.

b Vet. edit. *quæ mater sua, qui filius, qui servat dictiones Dei?* Gill. ac Rom. *quem erudivit mater sua. Quid servabis, fili? Dictiones Dei*: mss. vero magno consensu nobiscum faciunt.

* Agnoscant ex hoc loco novatores quam sit moris antiqui vota sanctis in cælum receptis nuncupare, quo eorum suffragiis a Deo fideles expeditius optata consequantur.

c Edit vet. ac mss. ut in textu, nisi quod in mss. nonnullis habetur; *levior cursu*: at Rom. edit, *nisi levior cursore? Transierunt & nihil viderunt*.

d Rom. edit. sola, *exspectavi menses vacuos*, nimirum ut se ut Scripturæ textui, ac versionibus accommodaret, in quibus omnibus, *menses vacuos*, aut *menses vanitatis*.

a rit, a ingruunt super eum dolores.

17. Hanc igitur tentationem tantarum necessitatum, si vultis, filii, vitare, integritas corporis expetenda vobis est: quam ego pro consilio suadeo, non pro imperio praecipio. * SOLA EST ENIM virginitas quae suaderi potest, imperari non potest. Res magis voti est, quam praecepti. Quod enim gratiae est, non jubetur, sed desideratur: electionisque magis est, quam servitutis. Unde & Apostolus dicit: *De virginibus praeceptum Domini non habeo, consilium autem do, tamquam misericordiam consequutus a Domino*. Legerat enim dixisse Dominum spadonibus: *Quicumque custodierint praecepta mea, & elegerint quae ego volo, & amplectentur testamentum meum; dabo illis in domo mea, & in muro meo locum nominatum, meliorem filiorum & filiarum: nomen aeternum dabo illis, & non deficient*. Meliorem, inquit, locum vobis dabo, spadonibus dicit; his videlicet, * qui se resecta genitali parte absciderint. Ipsi sunt ergo qui habent in caelo praemia ceteris praestantiora.

18. Hos in Evangelio suo praedicat Dei Filius; dicentibus enim Apostolis: *Quia si ita est causa viri, ut non liceat illi uxorem dimittere, nisi ex sola causa fornicationis, non expedit nubere*; respondit Dominus: *Non omnes capiunt verbum istud, sed quibus datum est*, hoc est: Non capit hoc conditionis humanae infirmitas, ut omnibus pateat: sed illis solis facile est ad capiendum, quibus divina refulsit gratia; ut castrare se possint, quo regnum caelorum adipiscantur.

CAPUT IV.

Integritatis dignitate strictim proposita, quae ad filias ex nuptiis damna reditura sint, explicat; utque ad ea fugienda illas excitet, Apostoli sententiam atque exemplum in medium affert. Hinc memoratis & quas in matrimonio pertulit, & quas in viduitate perpessura est, miseriis, affirmat fore, ut illa omnes earum virginitate reparentur, nec ipsa posthac praesidio ullo indigeat.

19. Audistis, filii, quantum sit praemium integritatis. Regnum adquiritur, & regnum caeleste vitam Angelorum exhibet. Hoc vobis suadeo, quo nihil pulcrius; ut inter homines Angeli sitis, qui nulla sibi ligantur nuptiali copula. Quoniam quae non nubunt, & qui uxores non ducunt, sicut Angeli in terris sunt; ut tribulationem carnis non sentiant, servitutem ignorent, a mundanae cogitationis abluentur contagio, divinis rebus mentem intendant; ut tamquam exuti corporis infirmitate, non quae hominis sunt, sed quae Dei, cogitent.

20. Considerate, filiae, si velitis nubere, quarum vobis desit, quibus pater deest. Deest optima dos; quod ipsum tamen si abundaret, emeretis magno pretio servitutem. Nunc vero quis non despiciet destitutas patre? quo confugietis? unde auxilium postulabitis adversus virorum injurias? quanta in ipsis conjugiis incommoda sunt? quam graves plerumque contumeliae? quanta vincula?

21. Primo ipsum conjugium vinculum est, quo alligatur viro nupta, & ei in subjectionem adstringitur. Bonum quidem caritatis vinculum est, sed tamen vinculum, de quo cum velit se exuere nupta, non possit, nec liberum sui habere arbitrium. Denique Apostolus dicit: *Mulier sui corporis potestatem non habet, sed vir*. Et quid mirum de muliere; quandoquidem & vir sui corporis potestatem non habet, sed mulier? Si qui fortior est, potestatem sui non habet, quanto minus infirmior? Non ergo absolvit mulierem communis servitus, sed gravius adstringit.

22. Videte itaque quid Scriptura dicat, quid Apostolus suadeat. Quis vobis potest melius consilium dare, quam ille vas Dominicae electionis? Quid igitur dicat percipite auribus. b *Volo autem omnes homines sic esse sicut & me ipsum*. Et iterum dicit de non nuptis & viduis: *Bonum est illis, si sic permanserint, sicut & ego*. Volo vos imitatrices esse tanti Apostoli, ut vitam ejus sequamini, qui conjugii vinculum refugit, ut vinctus esset Christi Jesu. Non potuisset ad tantam Apostolatus sui pervenire gratiam, si fuisset alligatus conjugii contubernio.

23. Quod si ille, qui & doctrina praestantissimus erat, & tantum Christi donum habebat, judicavit tanti momenti esse, si abstineret ab usu copulae conjugalis: & ideo sic mansit, ne plurimum suo muneri decerperetur; quod neque orationi vacare semper liceret, neque semper divinis intendere mandatis, quem conjugii cura revocaret, ut placere uxori esset necesse: quid utique vos eligere oportet, quibus sola virginitas potest libertatem dare; quoniam quae nupserit, ad servitutem pecunia sua venditur? MELIORI conditione mancipia quam conjugia comparantur: in illis meritum emitur servitutis, in istis pretium ad servitutem additur. Nu-

Margin: Ibid. v. 1. Ε integritas. — 1. Cor. 7. 25. — Isai. 56. 4. & 5. — Matth. 19. 10. 11. & 12. — Matt. 22. 30. — 1. Cor. 7. 4. — Ibidem 7. — Ibidem 8.

a Mss. non pauci, *in eum super eum dolores*.
* Id est, solum suaderi potest, nisi tamen votum intercedat.
* Vide lib. *de Viduis*, cap. 13. n. 76.

b Ita vet. edit. cunctique mss. in quo cum textu Apostolico rite consentiunt. At Rom. edit. cum Vulg. vers. *Volo autem vos omnes esse sicut meipsum*. Confer cum libr. *de Virginit.* cap. 20. n. 130.

Nupta venalis auro gravatur, auro æstimatur.

24. Experta sum, filii, labores copulæ, conjugii indignitates, & sub bono conjuge, nec tamen sub bono marito libera fui: serviebam viro, & laborabam ut placerem. Miseratus est Dominus, & fecit [a] altaris ministrum, continuoque & mihi & vobis raptus est: & fortasse, miserante Domino, ne diceretur maritus.

25. Videtis, filii, longævam matrem doloribus, & adhuc [b] immaturam viduitatis stipendiis. Videtis amissum omne præsidium & ornamentum. Nec auxilium viri habeo, nec virginitatis gratiam. Et de me levis cura: vos mœreo, vos considero. Remanserunt mihi onera conjugii, abiere adjumenta. Quanto mallem [c] in hos numquam venisse usus!

26. Potestis tamen excusare patrem, ablevare matrem; si quod in nobis amissum est, in vobis repræsentetur. Hoc solo nos conjugii non pœnitebit, si vobis labor noster profecerit. Proximum putabo matrem esse virginum, ac si virginitatem tenerem. Considerate, filii, quam sibi veniens in has terras dominus Jesus matrem elegerit. Salutem mundo daturus per virginem venit, & mulieris lapsus partu virginis solvit: vestra quoque integritas meos solvat errores.

27. Quid boni sit virginitas, considerate. Destitutam me esse certum est, præsidio egere: sed si volueritis sic manere, nullius opem requiram, abundabit mihi [d] ad omnem opitulantiam vestræ integritatis corona. Quis me non dicet beatam, quam nunc miseram putant? quis non honorabit tot virginum matrem? quis non venerabitur aulam pudoris?

CAPUT V.

Virginibus in utroque fœdere palmam publicæ salutis attributam, variasque mysticarum virginum laudes celebratas: itemque designatam horti ac vineæ figura virginitatem, non secus ac olerum typo conjugium; unde filios admonet, ut rejectis Achab & Jesabel spiritalibus, verum illum Naboth amplectantur pro nobis accusatum atque occisum. Quamobrem venisse prædictus sit super nubem levem, & cur etiam matrem suam Johanni commendaverit? Quomodo tandem hic qui ut mysticus Levi nihil habebat, legitur eam accepisse in sua?

28. Multas feminas scriptura divina in lucem evexit, palmam tamen publicæ salutis solis virginibus dedit. In veteri testamento terra ac mari clausum Hebræorum populum virgo per maria pedes duxit: in Evangelio auctorem mundi & redemtorem virgo generavit. Virgo est Ecclesia, quam studuit Apostolus virginem castam adsignare Christo: virgo est filia Sion, virgo est civitas illa Hierusalem quæ in cælo est, in quam nihil commune intrat atque immundum: virgo est & illa quam vocat Jesus, cui & dixit: *Ades huc a Libano, Sponsa, ades huc a Libano; transibis & pertransibis a principio fidei:* Non solum transivit virgo, sed etiam pertransivit: quæ festinat ad Sponsum, transit sæculum, pertransit ad Christum: vel quia ea quæ Christo se dicaverit, transeundo ad cælestia, terrena pertranseat. Nam & ipse Sponsus sic venit ad Sponsam suam, ut saliat super montes, transiliat super colles.

(Exod. 15. 20; Luc. 1. 27; 2. Cor. 11. 2; Esai. 37. 22; Apoc. 21. 27; Cant. 4. 8; Cant. 2. 8; Cant. 4. 12)

29. Addit adhuc ad laudem virginitatis: *Hortus clausus soror mea Sponsa, hortus clausus, fons signatus;* quo meliores adserat fructus claustro pudoris septa virginitas, in qua intemerata permaneant castitatis signacula. Hunc hortum animæ vestræ, hunc fontem servate puri liquoris; ut eum in vobis nemo perturbet, nemo designet, quem genitalis in vobis origo signavit. Nemo auferat animæ vestræ vineam, & vilia olera ferat. Vinea enim quidam fructus virginalis est: conjugia velut olerum plantaria sunt, in quibus [e] frequens gelu est, & ideo sicut olera herbarum cito caduot atque marcescunt, nisi finem imponat senectus, aut ad perfectum evehat continentia.

a Deerat in edit. omnibus vox *altaris*, quam tamen in mss. longe plurimis invenire est. Ex hoc autem loco manifestum fit continentiæ necessitatem etiam iis qui conjugati ad ministri, hoc est, diaconi ordinem allecti essent, jam inde a primis temporibus fuisse impositam.

b Plerique mss. *immaturam virtutis stipendiis:* melius tamen alii, & omnes edit. *immaturam viduitatis stipendiis*, id est forte, nondum sexagenariam. Videtur siquidem hic & lib. de Viduis cap. 2. num. 9. illud ætatis exigere, ut senilis viduitas Ecclesiæ stipendiis sustentetur.

c Mss. non pauci, *in hos*, quidam melius *in hoc*, *numquam venissemus*.

d Omnes edit. ac mss. nonnulli, *ad omnem opitulationem*: alii mss. multo plures, *ad omnem opitulantiam*, unus *opulentiam*. Haudquaquam male.

e Ita mss. magno numero: quidam autem, atque omnes edit. *frequens zelus est*.

[3. Reg. 21. 1. & seq.] 30. Non veniat ergo in vos Achab, qui concupiscat vineam vestram delere & extinguere: nec veniat in vobis Jezabel, vanum illud & sæculare profluvium; hoc enim significatur vocabulo, vana & vacua redundantia: sed veniat Nabuthe, qui venit a patre, sicut indicat nominis ipsius interpretatio, qui vineam sanguine defendat suo, & pro ea mortem suam offerat. Hic est qui lapidatus pro nobis est, pro nobis mortuus, pro nobis falsis appetitus testimoniis: qui pauper huc venit, cum dives esset, ut nos ejus inopia ditaremur. Hic est vitis, quæ redundantibus gratiæ suæ fructibus replevit universum orbem terrarum. Hic in vestris pecturibus alta maneat defixus radice; ut & fructus vester exuberet, & liquore gratiæ spiritalis corporei vaporis incendia temperentur.

31. Hic est qui venit in nube levi, sicut dixit propheta: *Ecce Dominus sedet super nubem levem, & veniet in Ægyptum* [Esai. 19. 1.]; significans quod in Ægyptum, id est, in afflictionem mundi hujus veniret super virginem. Nubem itaque Mariam dixit, quia carnem gerebat; levem, quia virgo erat, nullis oneribus gravata conjugii. Ipsa est virga germinans florem [Num. 17. 8.], quia pura, & ad Dominum libero corde directa virginitas, quæ nullis in hoc sæculo curarum amfractibus reflectitur.

32. Ideo illam Dominus de cruce discipulo suo dilectissimo sibi tradidit sancto Joanni, *qui dixit patri & matri: Non novi te* [Johan. 19. 27. Deut. 33. 9.]. Denique vocatus a Christo reliquit patrem, Verbum sequutus [Matth. 4. 22.]. Huic traditur virgo, qui suos nesciat: huic traditur virgo, qui de pectore Christi hauriat sapientiam: huic traditur virgo, qui fratres suos non cognovit, & filios suos non scivit. Ideoque benedicit eum Lex: *Date Levi veros ejus, date Levi sortes ejus* [Deut. 33. 8.].

33. Unde & matrem Domini ipse suscepit; scriptum enim habemus, quia *ex illa hora suscepit eam Discipulus in sua* [Johan. 19. 27.]. Quid est *in sua*, cum reliquerit patrem & matrem, & Christum sequutus sit? Aut quomodo *in sua*, cum ipsi Apostoli dixerint: *Ecce nos reliquimus omnia, & sequuti sumus te* [Matt. 19. 27.]? Quæ sua habebat Johannes, qui mundana & sæcularia non habebat, qui & de mundo non erat? Quæ ergo habebat sua, nisi ea quæ a Christo acceperat? Bonus verbi sapientiæque possessor, bonus receptor gratiæ. Audite quæ apostoli a Christo acceperint: *Accipite*, inquit, *Spiritum sanctum, quorum remiseritis peccata, remissa erunt: & quorum detinueritis, detenta erunt* [Johan. 20. 22. & 23.]. [a] Neque enim mater domini Jesu nisi ad possessorem gratiæ demigraret, ubi Christus habebat habitaculum.

CAPUT VI.

Adaptat filiis dicta superius, docetque qua ratione ipsi nubes leves esse queant per virginitatem: & dare levi veros ejus, si tales nimirum permaneant. quales primi parentes ante peccatum. Horum filios quos ejecti e paradiso genuerunt, comparat: & prioris filii occasione suos hortatur, ut mundanas non quærant possessiones, quas filiæ Salphaad ambierunt. Quid per hoc significetur, quasve sortes Levi jubemur dare? Dominicæ ac Mosaica fortitionis quodnam discrimen? Harum altera matrimonium, altera virginitatem signari, quæ libertatem ministrorum Christi pone sequitur.

34. Date ergo & vos, filii mei, vero illi Levi veros ejus. Estote nubes, sed leves. Eritis profecto, si ablevet virginitas onera conditionis, & tenebras hujus limosæ carnis illuminet. Ideo dicit illa: *Nigra sum, & decora, filiæ Hierusalem* [Cant. 1. 4.]; nigra per carnem, decora per virginitatem. Nubes itaque sunt, & graves nubes, quæ nupserint; namque a nubibus verbum nubentium tractum arbitror. Denique operiuntur ut nubes, cum acceperint nupturæ velamina. Et vere graves nubes, quæ sustinent sarcinam matrimonii. Nam etiam gravari alvo feruntur, cum semina conceptionis acceperint.

35. *Date ergo Levi* [b] *veros ejus*. Quid tam verum, quam intemerata virginitas, quæ signaculum pudoris & claustrum integritatis genitale custodit? At vero cum usu conjugii juvencula defloratur, amittit quod suum est, quando ei miscetur alienum. Illud enim verum quod nascimur, non in quod mutamur: quod a Creatore accepimus, non quod de contubernio adsumsimus. Date ergo vero Levi, illi sacerdotum principi, vero Aaron, vero Melchisedech veros ejus, quales ipse condidit, non quales sæculi hujus usus efficit; ut opus suum in vobis & illud genitale signaculum inviolatum atque integrum recognoscat.

36. Date illi, exhibete illum Adam qui fuit ante peccatum, illam Evam quæ fuit antequam lubricum serpentis hauriret venenum, priusquam ejus supplantarentur insidiis, quando non habebant quo con- [Gen. 2. 25.]

a Rom. edit. sola, *Neque enim mater Domini Jesu ad possessionem gratiæ non demigraret, nisi ubi* &c. Parum congrue.

b MSS. ubique habent, *viros ejus*: at germanam lectionem esse, *veros ejus*, proxima verba, *Quid tam verum*, & alia illa non ita multo post sequentia, *Illud enim verum quod nascimur*, certo demonstrant. Et hinc corrigendus idem locus supra col. 69. num. 266. & emendanda ibidem subjecta annotatio; nisi quis malit Ambrosium variis in codicibus varie legisse, quod eidem alibi quoque usu venire haud difficulter animadvertas.

confunderentur? Nam utique nunc, licet bona conjugia, tamen habent quod inter se ipsi conjuges erubescant. Tales ergo estote, filii, quales Adam & Eva in paradiso fuerunt. De quibus scriptum est, quod posteaquam de paradiso est ejectus Adam, cognovit Evam uxorem suam, & illa concepit, [a] & peperit filium, quem vocavit Cain: & iterum concepit & peperit filium, cui nomen Abel. Melior itaque secundus, quam prior fructus; quia iste immaculatus, ille maculosus. Iste adhærens Deo, & totus a Domino, ille mundana & terrena possessio. Denique in isto mundi redemtio annuntiatur, ab illo mundi ruina. In hoc Christi sacrificium, in illo diaboli parricidium. Nihil ergo vobis sit, filii, cum possessione sæculi, nec terrenæ vobis & Judaicæ [b] possessionis ullos vindicandos esse fortitus arbitremini.

Gen. 4. 2.

37. Legimus quidem quia Moyses, id est Lex, terras bello & cæde quæsitas, forte distribuendas Hebræorum populo censuerit, quarum possessionem sibi Salphæ filiæ postularunt, quia Salphæ filiæ. Tamen idem Moyses Levitis non divisit terram, quorum non erat terrenus, sed superior incolatus: sed iis sine labore terreno sacri stipendia ministerii deputavit. Salphæ autem filiæ quid sunt, quæ terram petunt, nisi, ut interpretatio docet, oris obumbratio? Quæ utique in illis est, quibus non est verbum in ore ipsorum, nec in sermone eorum veritas; sicut in populo Judæorum, qui nolunt Christum Jesum Deum Dei Filium confiteri. Tales igitur terram requirunt, & hujusmodi postulant possessionem, in qua tota vitæ suæ ætate desudent, & pro fructibus spinas curarum & sollicitudinum metunt.

Num. 26. 53. Ibid. 27. 1. & seq. Deut. 18. 1. & seq. Psal. 5. 10.

38. Fugite ergo, filiæ, umbram oris, quæ in lumen æternum creditis, quod illuminat omnem hominem: quæ non tamquam in umbra Christum, sed in lumine confitemini. *Populus qui sedebat in umbra mortis, lux orta est illis.* Fuimus ergo in umbra, sed nunc jam non sumus, qui Christum fatemur. Atque utinam licuisset & mihi dicere, qui Christo profitemur. Et tamen profiteamur, ego viduitatem, vos virginitatem. Fiat in nobis ore ad salutem confessio.

Esai. 9. 2.

39. Date ergo Levi illi salutari nostro [c] fortes ejus. Sors ejus levitica est, sors ejus virginitas est, sors ejus viduitas est; quoniam non solum virgo, sed etiam mulier innupta cogitat quæ sunt Domini. Unde & Apostolus dixit: *In quo & sorte constituti sumus.* Sicut enim in veteri Testamento terra sorte divisa est, ita in Evangelio forte quadam Domino deputamur. [d] Unde & scriptum est de evangelistis: *Diviserunt sibi vestimenta mea, & super vestem meam miserunt sortem.* Et apostoli, cum eligendus esset duodecimus apostolus in locum Judæ, sorte munus apostolatus deferendum arbitrati sunt. Itaque oratione facta, ut de duobus Dominus quem vellet eligeret, sors cecidit super Matthiam.

Deut. 33. 8. 1. Cor. 7. 34. Ephes. 1. 11. Josue 18. 10. Johan. 19. 24. Actor. 1. 26.

40. Illa igitur vetus terrena sortitio, hæc spiritalis. In illa census sæculi materialis, in hac personalis officii: ibi possessio curarum, hic divisio gratiarum: illic possidemus arva plena laboris atque mœstitiæ, hic possidemur a Christo. Unde [e] & sanctus David dicit: *Possedisti renes meos.* Hic, filii, possideat renes vestros, ut in illis seminaria maneant castitatis, incentiva virtutum. Ideo dicate vos Christo, & confitemini ei, ut dicatis: *Portio mea Dominus.* Non potest hoc nupta dicere, sed innupta; nupta enim quærit viro suo placere, innupta autem Christo. Illa mundi, hæc Christi possessio.

Ps. 138. 13. Ps. 118. 5.

41. Christi possessio levita est, qui nihil sibi de terrenis vindicat. Qui quærit uxorem, non potest dicere: *Portio mea Dominus.* Denique Christi minister quid ait? *Argentum & aurum non habeo, sed quod habeo, do tibi: in nomine Jesu Nazareni surge, & ambula*; hoc enim acceperat, quoniam aurum non desiderabat. Denique missus erat sine virga, sine sacculo, sine pecunia. Et ideo gloriabatur, quia non habebat quod non acceperat; non enim erubescebat in paupertate, quem pauper redemerat. Ideoque dixit: *Surge & ambula*, quia legerat: *Iste pauper clamavit, & Dominus exaudivit eum.*

Act. 3. 6. Luc. 9. 3. Ps. 33. 7.

a Omnes edit. *& peperit filium, cui nomen Abel.* Quem quidem locum mancum ac defectum esse cum sequentia aperte clament, ita supplendum post Baudinium edixit Latinius, *& peperit Cain, & dixit: Possedi hominem per Deum. Et rursum concepit* &c. Sed mss. omnium factum est beneficio, ne isthac eorum conjectura opus haberemus.

b Complures mss. *possessiones, illos vindicando*, nonnulli, *judicandos, vobis esse fortitos arbitremini.* Absurde.

c Mss. aliquot, *fortes ejus. Levitica est sors ejus, viduata est.* Corruptissime.

d Paris. quædam edit. *Unde & dictum est ab evangelistis.* Non recte; nihil enim aliud hoc loco significatum vult Ambrosius, nisi evangelistas in militibus vestimenta Christi dividentibus adumbratos esse. De quo adisis Expos. in Lucam lib. 10. col. 1528. n. 115. & seq.

e Omnes edit. *sanctus Dominus*: omnes mss. *sanctus David.*

CAPUT VII.

Virginum sterilitatem aliarum fœcunditate potiorem esse, cum Ecclesia imitetur copiosas partus, qui sorte, hoc est gratia, & non ex operibus producuntur. Dandas itaque sortes Christo, qui supra laborem mercedem solvit: dandam etiam veritatem, id est, virginitatem. Quot & quantis tentationibus ea impugnetur? Sed cum bonam castitatem esse didicerimus ab Apostolo, indicat sancta Vidua recurrendum ad remedium: quod eleganti prisca illius Mariæ allegoria, in carnis mortificatione ac Dominicæ passionis merito, quo nos ad victoriam perducimur, positam esse significat. Quærendam postea in cælestibus sapientiam, atque adtrahendam in interiora, ut vivamus.

42. SIt ergo vobis portio Dominus, Dominus qui sterilem & parientem facit. Utramque facit, sed altera in tristitia parit, altera in sterilitate lætatur, cui dicitur: *Lætare sterilis, quæ non paris: erumpe & exclama, quæ non parturis.* Habet enim filios sine partus dolore. Unde dicitur de Ecclesia: *Quis audivit, si parturivit terra uno die, & gens nata est simul?* Uno autem die terra non parturit, sed parit gratia. Venit paschæ dies, in toto orbe baptismi sacramenta celebrantur, velantur sacræ virgines. Uno ergo die sine aliquo dolore multos filios & filias solet Ecclesia parturire. Ideoque pulcre dicitur: *Et gens nata est simul*, de populo consecrato.

Esai 4.15. — Esai. 66.8.

43. Videtis mysteria, videtis gratiam Christi, gratiam Spiritus sancti, qui velut quadam sorte defertur; quoniam non ex operibus, sed ex fide unusquisque justificatur a Domino. Sicut enim sortis eventus non in nostra est potestate, sed quem casus adtulerit; sic gratia Domini non quasi ex mercedis merito, sed quasi ex voluntate defertur. Unde & Apostolus ait de divisionibus gratiarum, quæ diverso modo Dei servulis deferuntur: *Hæc autem omnia operatur unus atque idem Spiritus, dividens singulis prout vult. Prout vult*, inquit, non prout debetur. Denique & Dominus ait uberiorem mercedem pro opere postulantibus, & conquerentibus quod parem accepissent cum iis, qui posterius advenerant: *Si ego bonus, oculus tuus quare nequam est?*

1. Cor. 12. 11. — Matth. 20. 15.

44. Date ergo, filii, sortes vestras ei, qui ultra meritum laboris remunerationem suis donare consuevit. *Date veritatem ipsius viro sancto*, id est, integritatem; ipsius enim est integritas, qui immaculatus advenit. Veritas itaque virginitas: corruptela mendacium est. State ergo in corde vestro, sicut bona vinea in propagine sua.

Deut. 33. 8.

45. Multæ tentationes sunt; ideoque ait Scriptura: *Tentaverunt eum tentatione, & maledixerunt ei super aquam contradictionis Cades.* Tentatur virginitas a plerisque petitoribus, & cum voluerit virgo perseverare, existunt qui contradicant. Contradicit petitor, & refutatus maledicit. In opprobrio esse videtur innupta, vel virgo, vel vidua. Cades enim innupta est, quæ est sancta corpore & spiritu, & Domino se dicavit, quæ reliquit parentes, & non facit voluntatem eorum qui solent dicere: Debes nobis, filia, nepotes. Cades est quæ filios nescit. Quod si illa divitiis sæculi præfert opprobrium Christi, quod necesse est ut subeat qui quærit Christo placere; quanto magis vos, quos pater provocat ad integritatem, mater hortatur id sequi, quod convenit?

Deut. 32. 51.

46. Bonum est ergo virginitas. Denique, *Qui judicavit*, inquit, *in corde suo* [a] *servare virginem suam, bene facit. Igitur & qui matrimonio jungit virginem suam, bene facit: & qui non jungit, melius facit.* Ille bene facit propter laqueum, hic melius facit propter utilitatem. Illud pro remedio, istud pro præmio. *Beatior autem qui sic permanserit, secundum meum quidem consilium. Puto enim ut & ego Spiritum Dei habeam.* Sequimini ergo, filii, consilium Apostoli, donum Spiritus sancti.

1. Cor. 7. 37. & 38. — Ibidem 40.

47. Sumite ergo & vos, sicut sumsit Maria soror Moysis & Aaron, tympanum in manibus vestris, exite dicentes: *Cantemus Domino; gloriose enim honorificatus est, equum & adscensorem projecit in mare.* Mortificate membra vestra tympani modo: nulla in iis lascivia carnis exæstuet, omnisque flagrantiæ corporalis sensus intereat. Nesciat in iis nisi inter mortuas corporis voluptates solus spiritus resultare. Si enim mortui fueritis peccato, vivetis Deo: vivetis autem, si non regnet in corpore vestro mortuo ulla concupiscentia.

Exod. 15. 20.

48. Versate manibus vestris crucem domini Jesu, & in vestris eam operibus elevantes, calcate mundi hujus profundum, & pertransite. Ille sicut equus adhinniens in libidinem, nullum locum inveniat in vobis; & quicumque voluerit persequens comprehendere vos, demergatur. Dextera lævaque circa vos aquæ murus sit, ut vapor omnis corporis temperetur; donec ad illos intelligibiles duodecim fontes, & septuaginta arbores palmarum, ad illam * magni requiem sabbati divina vos dignatio perducat, & in montem hereditatis suæ plan-

[a] Aliquot mss. *servare virginitatem suam.*

* Hic beatæ resurrectionis quietem intellige, quam in septenario numero designari passim traditur ab Ambrosio. Ceterum Judæis tria erant quæ magna vocitabant, sabbata, de quibus ad *Expos. in Lucam* lib. 8. n. 25. aliquid observamus. Locum ipsum, si vacat, adi.

plantare dignetur, ubi sancta Maria choros ducit.

49. Induite ergo, filii, dominum Jesum, quærite veram sapientiam, de qua dicit Job: *Sapientia autem unde inventa est, qui locus disciplinæ? .... Abyssus dixit: Non est in me, Mare dixit: Non est mecum*. Bene abyssus dixit: *Non est in me*, quia resurrexit; non enim habet quem tenere non potuit. Denique habes in Evangelio, quia Angeli dixerunt mulieribus ad sepulcrum venientibus: *Jesum qui crucifixus est, quæritis: non est hic, sed surrexit*. Quid est, *non est hic*? id est, non est in sepulcro, non est in infernis, sed in cælestibus est. Mare quoque, hoc est, sæculum dicit, mundus hic dicit: *Non est mecum*; quia supra mundum est, quem vitæ humanæ lapsus atque illecebra non immutavit; quia *peccatum non fecit, nec est dolus inventus in ore ejus*. Abyssus ergo dixit: *Non est in me*; mare dixit: *Non est mecum*. Sed cælum non dixit quia non est apud se, quem receperat resurgentem. Paradisus non dixit: *Non est in me*, quem regnare in se, absoluto quoque latrone, cognoverat; sicut ipse Dominus dixit: *Hodie mecum eris in paradiso*.

Job. 28. 12. & seq. — Matth. 28. 5. & 6. — 1. Petr. 2. 22. — Luc. 23. 43.

50. Adtrahite, filii, sapientiam in interiora vestri cordis promtuaria; quoniam ea est omni auro argentoque pretiosior, quam mors nescit; quia non mortui [a] laudabunt te Domine, sed viventes. Et vos igitur ut vivatis, laudate Dominum, & laudate eum diebus ac noctibus. Laudabitis autem, si ab eo nulla vos avertat cupiditas matrimonii, & cura mundi; quoniam quæ conjugium sortiuntur, sollicitantur mundi hujus negotiis.

Psal. 113. 17. & 18.

CAPUT VIII.

Ut prolem suam, quæ Deo jam a parentibus promissa erat, acrius urgeat, filia Jephthe in implendo paterno voto obsequium refert: deinde ad filium conversa, ei revocat in memoriam quemadmodum precibus a Deo fuerit impetratus, cui proinde negari non possit sine crimine. His dictis, alacritatem piæ sobolis cernens in gratiarum actiones effunditur sancta mulier: cujus Ambrosius in Ecclesiam, ubi filium lectoris obeuntem munus reperit, processum narrat.

51. Considerate, filii, quid votis debeatis parentum. Aperuimus ad Deum os nostrum: * VOTUM EST voluntas parentum. Nos oravimus, vos solvite. Quanta vis sit in votis parentum Jephthe Galaaditis filia vos debet docere, quæ ne frustraretur oblationem paternam, etiam mortem suam obtulit. Nam cum ille sollicitus de belli periculo, vovisset ut si prosperior pugnæ eventus foret, id quod regredienti domum suam primo sibi occurreret, Deo immolaret; ubi victoria potitus est, occurrit filia, læta præ ceteris gaudio victoriæ & pietatis officio. Ingemuit pater [b] non affectus memor, sed memor voti. Quæsivit causam filia: respondit ille quid Domino promisisset. Tum illa hortata est ut promissum Deo munus impleret. Itaque incautam patris oblationem sanguine suo solvit.

Judic. 11. 31 & seq.

52. Hæc [c] vobis communia. Tu autem, filii quem mihi verus Helcana, id est, Dei dedit possessio, postulatus meus, petitus meus (inde enim etiam Samuel nomen accepit) tu, inquam, impetratus meus, & votivus meus, qui quomodo in uterum meum veneris, nescio (jam enim desperaveram sobolem sexus virilis) quem mihi vota mea, non aliqua solemnis cœtus secreta formarunt: tu, inquam, fili, agnosce a quo donatus sis mihi. Ille tua crea plasmavit, ille tua membra distinxit, ille mea orata suscepit, cujus templo, cujus

1. Reg. 1. & seq.

a Omnes edit. cum mss. nonnullis, *laudant Dominum*: alii mss. magno numero, *laudabunt te Domine*.

* Jam supra Laurentium trium illarum virginum fratrem Julianæ verbis votorum a parentibus nuncupatorum admonuerat, quasi maximum apud eumdem habere debeant momentum: hoc autem loco manifestius adhuc eorumdem votorum ad adstringendos liberos virtutem docet. Sane dubium non est, quin infantes olim monasteriis a parentibus oblati cogerentur, saltem in occidentis Ecclesia, monasticam vitam perpetuo servare. Hoc aperte præcipit Tolet. Conc. can. 48. ubi legimus, *Monachum aut paterna devotio, aut propria professio facit. Quidquid horum fuerit, alligatum tenebit* &c. Item can. 50. *Non aliter & hi qui detonsi a parentibus fuerint* &c. Isidorus quoque non solum in Decr 20. q. 1. cap. *Quicumque* relatus, sed etiam a sancto Benedicto Anianensi in Concord. Reg. cap. 45. §. 3. & a Smaragdo in Regulæ sancti Benedicti cap. 49. citatus idem statuit. Hoc ipsum etiam jubent Synodus Aurelian 5. can. 19. sicut & 1. Matiscon. can. 18. Quibus adjici potest Gregorius II. Papa Epist. 9. ad Bonif. Mogun. relata in Decr. 20. q. 1. c. *Addidisti* Confirmant eamdem rem præter Regulas sancti Benedicti, Magistri & alias, etiam formulæ quibus in offerendis filiis parentes utebantur, quas Menardus noster in Concord. Reg. cap. 66. ac præter Acherium in Notis ad Lanfr. & alibi, Mabill. noster tom. 3. Analect. pag. 469. exhibent. Vide quoque doctissimi Thomassini Discipl. Eccl p. 2. c. 45. qui consuetudinem illam ad Hispan. conc. refert, quæ forte melius referretur ad hanc Ambrosii commentationem, aut saltem ad Regulam D. Benedicti Synodo Tolet. 4. uno sæculo antiquiorem. Idem autem Thomassinus contrarium usum apud orientales, immo etiam apud occidentales per prima quatuor Ecclesiæ sæcula obtinuisse contendit.

b Edit. omnes, ac pauci mss. *non affectus immemor*: alii multo plures ac pauciores, *non affectus memor*. Et hæc potior lectio videtur, ut sensus sit eum erupisse in gemitus, non tam paterni affectus, quam cruenti voti recordatione.

c Ita mss. edit. vero, *vobis, filiæ, sunt communia*, Rom. *sint commendata* Et infra ubi edit. *cortus*, legunt mss. *cætus*, eodem sensu.

jus obsequio te antequam nascereris, sacravi. Non parentibus, non tibi, sed Deo natus es; cujus antequam de vulva matris exires, esse cœpisti. Et omnes quidem illius sumus, sed tamen tu specialiter [a] promissus, Domino tuo redderis; quia scriptum est: *Vovete & reddite domino Deo vestro.* Ego misera, ego indigna, & tamen quasi Anna promisi ut omnibus vitæ tuæ diebus ac noctibus a conspectu Domini non recedas: ego promisi, tu exsequere. Dominus sibi hostiæ suæ munus implebit.

Ps. 75. 1.

53. Hæc & alia pia mater: quæ postquam congruentem filiorum vidit affectum, ablactatum suum uberibus gratiæ spiritalis in templum Domini deducens, conversa est ad preces, & dixit: *Confirmatum est cor meum in Domino, exaltatum est cornu meum in Deo meo. Dilatatum est os meum super inimicos meos, lætetur in salutari tuo; quoniam non est sanctus alius quomodo Dominus, & non est justus quomodo Deus noster, & non est sanctus præter te.*

1. Reg. 2. 1. & 2.

54. Ista igitur ad filios suos mater dixit, quæ simul & viduitatis in se, & integritatis in liberis titulos in domum suam intulit, quasi quosdam femineos principatus. Egregia sane femina, quæ sibi nihil reliquit: totum quod habuit, Deo obtulit; cujus vita institutio disciplinæ est, & quædam formula castitatis bono proposito, & meliore magisterio. EXEMPLUM enim viduitatis & virginitatis magisterium est.

55. Procedit in Ecclesiam filiarum virginum [b] septa comitatu, domesticum decus invehens: & invenit in Ecclesia quod suum dicat, filium sacrarum lectionum oracula personantem; ut videantur sibi sorores domi discere, cum frater auditur. Mater quoque ad imitationem cælestis exempli gaudet se proficere de filio, & omnia legentis verba pio mandat affectui, & sedulo corde conservat.

CAPUT IX.

Maternam exhortationem ut sua quoque cumulet sanctus Præsul, virgines illas ad quærendum in divinis scripturis Christum excitat. Sed eum quando quæritur, jam tum præsentem esse adseverans, docet interrogandum ubi maneat in meridiano, id est, in Patris lumine: requirendum etiam in lumine bonorum operum, atque in nocturnis orationibus: ubi vero ille transierit, sequendum; cum delectetur sæpius quæri, ut gratiam suscites, animamque vulneret caritate: cujus quidem qualia sint vulnera, variis sanctorum exemplis probat.

56. SEd quamvis nihil maternis defuerit hortationibus, ego quoque vos, filii, vel paucis alloquar. Quærite dominum Jesum, qui nos monet ut quæramus regnum Dei: *Et ecce omnia*, inquit, *supponentur vobis.* Sed malo ego vos ante meritum deferre, & sic exigere mercedem. Bona merces, sed divinior dispensator mercedis, & auctor muneris. In regno merces, in Christo remunerandi potestas. Quærite illam in scripturis divinis, ubi Christus invenitur, & dicite sicut illa dicebat: *Annuncia mihi quem dilexit anima mea.* Sed & Synagoga quærebat quem amiserat, vos quærite quem non amittatis. Sed cur, Synagoga, dicis *quem dilexi*, & non dicis quem diligo? Ideo non tenes, quia dilexisse te dicis: cur non potius adhuc diligis, ut possis tenere?

Matth. 6. 33.

Cant. 1. 6.

57. Verum illam omittamus. Tu, virgo, cum cœperis quærere, adest; neque enim fieri potest ut desit quærentibus se, qui palam factus est non quærentibus, & inventus est non interrogantibus. Dum tractas & cogitas, præsto est. Disce interrogare cum venerit, ubi pascat, ubi maneat; sicut illa dicebat: *Ubi pascis, ubi manes in meridiano?* Ubi enim Christus manet, nisi ubi justitiæ meridies fulget? Idque sacratæ scripturæ docetur testimonio, quæ dicit: *In sole posuit tabernaculum suum.* Unde & alibi idem dicit Propheta: *In lumine tuo videbimus lumen.* Lumen Filius est, lumen & Pater qui videtur in Filio; quoniam Filius *splendor gloriæ Patris, & imago substantiæ ejus est.*

Esai. 65. 1.

Cant. 1. 6.

Ps. 18. 6.

Ps. 35. 10.

Hebr. 1. 3.

58. Sed etiam in tuo lumine, virgo, Christum require, in bonis cogitationibus, in bonis operibus, quæ luceant coram Patre tuo qui in cælis est. Quære in noctibus, quære in cubiculo tuo, quoniam & nocte venit, & pulsat ad januam tuam. Vult enim te omnibus invigilare momentis, vult januam tuæ mentis patentem invenire. Est & illa janua quam vult patere, ut aperiatur, & resonet os tuum laudem Domini, gratiam Sponsi, crucis confessionem: cum symbolum recenses, psalmos in cubiculo tuo concinis. Ergo cum venerit, vigilantem te inveniat, ut parata sis. Dormiat caro tua, vigilet fides: dormiant illecebræ corporis, vigilet cordis prudentia: membra tua redoleant crucem Christi, & sepulturæ odorem; ut nihil iis somnus caloris infundat, [c] nullos excitet motus. Ipsa est anima quæ se Christo aperit, quam nulli vapores carnis exagitant.

59. Cum hæc invenerit Sponsus, transibit: anima tua illo sequatur, discedat a cubili suo, exeat in verbo ejus, sicut scriptum est: *Exivit anima mea in verbo tuo*, id est peregrinetur a corpore, ut Deo adsit; quoniam cum est in corpore, peregrinatur

Cant. 5. 6.

a Omnes edit. *promissus Domino. Tu redderis:* omnes mss. ut in corpore.
b Mss. non pauci, *septa comitatu domestico, decus ingens.*

c Plerique mss. *nullos excites motus . . . Cum hæc veneris, Sponsus transibit, ut anima &c.* melius tamen alii, & edit. ut in textu.

tur a Christo. Unde & Apostolus dicit: [a] *Audemus ergo* [a] *& consentimus magis peregrinari de corpore, & adesse ad Dominum. Et ideo conamur, sive absentes, sive præsentes placere illi. Omnes enim manifestari oportet ante tribunal Christi, ut reportet unusquisque propria corporis, sicut gessit, sive bonum, sive malum.* [2. Cor. 5. 8. & seq.] Quam cito causam probavit, qua corpus resurget! Oportet enim carnem resurgere, quæ remunerationem suorum est adeptura gestorum; ut quæ in corpore gessimus, in corpore recipiamus.

60. Vult igitur se Dominus sæpius quæri: [b] discedit, currit, ut resuscitet gratiam, quam vult a te etiam in te resuscitari, sicut habemus ad Timotheum scriptum: *Propter quam causam admoneo te, ut resuscites gratiam Dei, quæ est in te per impositionem manuum mearum.* [2. Tim. 1. 6.] Quæ autem resuscitaverit gratiam, fit vulnerata caritatis, sicut illa dixit: *Quia vulnerata caritatis ego sum: si suscitaveritis & excitaveritis caritatem.* [Cant. 5. 8.] Quid istud sit, poterimus intelligere, si repetamus quia sagitta est dominus Jesus, cui dicit Pater: *Posui te sicut sagittam electam.* [Esai. 49. 2.] Et quia ipse est caritas, sunt utique jacula caritatis, quibus vulnerat se se quærentes. Denique & alligatæ vinculis ipsum sequuntur; quia quos vulnerat, ligat. Ergo sunt etiam vincula caritatis, quibus ligatus est Paulus, qui ait: *Paulus vinctus Jesu Christi.* [Osee. 11. 4. Philem. 1.]

61. Vulnera autem caritatis esse docet Job, quo nemo amplius Christum dilexit, qui diligebat etiam in ipsius sui corporis cruciatibus. Unde dicebat: *Sagitta autem Domini in meo corpore sunt, quarum furor ebibit sanguinem meum; cum cœpero loqui, compungunt me.* [Job. 6. 4.] Sunt ergo caritatis vulnera, & bona vulnera: denique *meliora vulnera amici, quam voluntaria oscula inimici.* [Prov. 27. 6.] Hieremias quoque æstuabat, & ignem caritatis quo inflammabatur ad officium prophetandi, ferre non poterat. [Hier. 20. 9.] Denique demergebatur in lacum; quia Judæis futura excidia annuntiabat, & tacere non poterat. [Ibid. 38. 6.] Lapidabatur Stephanus, & illa pro Christo vulnera quasi vulnera caritatis pio excipiebat affectu. [Act. 7. 58.] Vapulabant apostoli, & congratulabantur. [Ibid. 5. 40.] Quam bonus est Dominus, pro quo dulces & injuriæ sunt, grata mors! Et bene grata, quæ adquirit immortalitatem.

CAPUT X.

Virginitati competere Ecclesiastis locum de vestibus, quod autem addit de oleo ferendo in capite, hoc & de mentis humilitate & de modesta corporis compositione intelligi; cum ornamenta interiora maxime in nobis requirantur, & pauperum divitiæ sint innocentia simplicitas. Quomodo Ecclesia dicat Synagoga: Ubi pascis &c? *hæc vero eis Christi voces accipiat:* Nisi scias te? &c.? *Hinc significari divinam imaginem residere in anima nostra, & proinde maximam ejus curam gerendam esse. Quapropter monet juvenem, ut cordis innocentia delectetur: virgines autem, ut oculos hominum exemplo Mariæ defugiant, atque omnem declinent fabularum occasionem.*

62. In omni, inquit, *tempore sint vestimenta tua candida.* [Eccl. 9. 8.] Quid candidius virginitate: quid candidius intacto vestimento pudoris? Bona quidem castitas conjugalis, & castitas viduitatis: munda omnis castitas, sed forte non omnis candida, [1. Cor. 7. 4. & 5.] aut non candida in omni tempore. Non candida, quando non habet quis sui corporis potestatem, quando ad tempus sequestratur oratio. De virginitate ergo pulcte dicitur: *In omni tempore sint vestimenta tua candida, & oleum in capite tuo*; [Eccl. 9. 8.] ut faces tuæ semper possint lucere, nec extinguantur; cum cœperit Sponsus ille cælestis venire. [Matth. 25. 6. 7.]

63. [c] Qua autem ratione *in capite tuo* Ecclesiastes dixerit, de Proverbiis colligemus; quia *Oculi hominis in capite ejus*, id est, sapientiæ tuæ sensus. [Eccl. 2. 14. Luc. 7. 38. & seq.] Ideo forte & evangelica mulier illa laudatur, quæ pedes Domini capillis suis extersit, quod si de se humiliaverit; ne per carnis elata sapientiam videretur, [d] quam Legi subditam verus occultorum interpres Paulus negavit, eo quod Christo subjiceretur. [Rom. 8. 7.]

64. Et pulcre hoc possumus intelligere etiam corporaliter; quoniam si in propheticis scriptis reprehenduntur filiæ Sion, quod alta cervice procederent, nutibus oculorum, & itinere pedum trahentes simul tunicas, & ludentes pedibus; & ideo gloriam vestis earum, & ornatus earum, crines & cincinnos Dominus ablaturum esse se dicit: [Esai. 3. 16. & seq.] recte ista mulier sparsit capillos suos; ut nodos crinium Evangelica solveret disciplina. [Luc. 7. 38.] Unde & apostoli dixerunt:

Non

a Sic mss. nullo excepto: omnes autem adit. *& contendimus magis*: Græce, θαῤῥοῦμεν δὲ καὶ εὐδοκοῦμεν, *contendimus, & probamus*: Vulg. *audemus & bonam voluntatem habemus*: aliæ versiones denique, *confidimus & exoptamus*.

b Mss. non pauci, *discedit. Cur? Ut resuscites* &c. Non incongrue.

c Ita mss. omnes; at e contrario omnes adit. *Quam autem unctionem in capite tuo Ecclesiastes dixerit: de Proverbiis*, Rom. *de aliis locis, colligimus*. Sane citata ab Ambrosio verba reperiuntur loco indicato ad marginem; fieri tamen potest ut ille respexerit ad Proverb. capit. 17. versic 24. φιλότητες οφθαλμοὶ ἀνδρὸς ἀφρονος, quam sententiam, ut interdum solet, ex memoria tantum protulerit.

d Omnes edit. ut in textu: mss. nonnulli, *ut homini, quam Legi subditam verus . . . ne averti, ut Christo suis creretur*: unus; ut *homini, quam Lege subditam vero . . . allegavit, ea*, &c. in reliquis autem nihil sani. At infra edit. omnes omissa post dictionem *quoniam* particula *si*, quam in cunctis mss. reperta est, nec non prava punctorum appositione totam periodi seriem dissolverant.

Non implicatu capillorum, sicut Petrus docuit, *neque in tortis crinibus*, *aut auro*, *& margaritis*, *vel veste pretiosa*, ut Paulus adseruit: sed magis interioris hominis ornamenta feminis requirenda; quoniam ille absconditus cordis homo, qui est pauper sæculo, ipse est locuples Deo.

1 Petr. 3. 3. 1 Tim. 2. 9.

65. Audistis, a filii, qui pauperes vos esse putaris. Quis autem est homo dives, cum multis egeat; nisi ille cui non est grave peccatum in conscientia? *Bona est enim*, inquit, *substantia*, *cui non est peccatum in conscientia*. Audistis, inquam, in quo possitis apud Deum esse locupletes; ut sit in vobis, inquit, incorruptibilis & modestus spiritus. Bonæ enim divitiæ sunt innocentiæ atque simplicitatis, quibus peccatum non imputatur, quia nulla in iis doli fraudisque versutia est; omnis enim simplex obtrectare non novit, nescit invidere: suo contentus est, aliena non quærit; & si egeat, sibi dives videtur, si superat quod alimento est satis. Denique pulcre apostolus Paulus: *Et profunda*, inquit, *paupertas eorum abundavit in divitiis simplicitatis eorum*.

Eccli. 13. 30. 1 Petr. 3. 4. 2. Cor. 8. 2.

66. Et quia Ecclesia congruis erat ornatibus comta, & de Christo lumen accipiens refulgebat; potest etiam sic locus ille accipi, eo quod Synagoga ad Ecclesiam dicat: *Ubi pascis*, *ubi manes in meridiano? Ne forte fiam circumamicta super greges sodalium tuorum*. Mercenaria esse desiderat, quæ sibi vindicabat ante dominatum. Quam damnosa perfidia est!

Cant. 1. 6.

67. Sed quia incredula, immitis, sacrilega; ideo eam a gregibus Ecclesiæ suæ separat Christus dicens: *Nisi scias te*, *o decora in mulieribus*, hoc est, te prius quæ sis ipsa cognosce, & tunc pete ut meis gregibus appropinques. Et bene in mulieribus decora dicitur Synagoga, non in virginibus; quia Evam mulierem sequebatur, per quam lapsus advenit: Ecclesia autem b decora in virginibus est; quia virgo sine ruga est.

Ibidem 7.

68. Scire ergo se debet sive vir, sive mulier, quia ad imaginem Dei est & similitudinem; ut animæ sequatur, non corporis pulcritudinem. In quo enim sumus? In animæ substantia & mentis vigore. Hæc nostra omnis portio. Denique David inquit: *In Deo speralo*, *non timebo quid faciat mihi caro*. Non ergo caro sumus, sed spiritus. De Judæis autem dictum est: *Non permanebit in iis spiritus meus*, *quia caro sunt*. Non aurum sumus, non pecunia, non divitiarum copia; illa enim nostra. Et ideo tibi dicit Moyses: *Attende tibi*, hoc est, animæ tuæ; ne pereas, ne carnalis fias. *Attende tibi*, hoc est, imagini quam a Christo accepisti, similitudini ad quam factus es. Ipsam serva imaginem, quam Christus in te operibus suis pinxit, sicut ipse ait ad Hierusalem, id est, ad animam pacificam: *Ecce ego*, *Hierusalem*, *pinxi muros tuos*.

Ps. 55. 5. Gen. 6. 3. Deut. 15. 9. Esai. 49. 16.

69. Attende ergo & tu præcipue, fili, *attende tibi*, ut læteris in juventute tua; cui dicit Scriptura, *Lætare*, *adolescens*, *in juventute tua*. c Non unius tibi dicit tempus ætatis. Est quasi quidam flos vitæ, bonorumque ætas operum, de qua scriptum est: *Renovabitur sicut aquilæ juventus tua*. Et *oblectet*, inquit, *te cor tuum in diebus adolescentiæ tuæ*, *& ambula in viis cordis tui sine macula*, *& in adspectu oculorum tuorum*, *& non in audacia oculorum tuorum*; in adspectu utique spiritali, non in audacia sæculari. *Et scito quod super hæc omnia adducet te Deus in judicium*. *Et repelle iram a corde tuo*, *& amove nequitiam a carne tua*.

Eccl. 11. 9. Psal. 102. Eccl. 11. 9. Eccl. 12. 14.

70. *Attende tibi*, virgo, & tu, ut insistas orationi, & vultus tuus assidua obsecratione palleicat. Sed ante orationem præpara animam tuam, ut non videaris tentare Deum, cum deprecaris; ut id quod oras, mores tui loquantur, fides adjuvet, opera commendent. *Attende tibi*: d quod dico tibi cuicumque virgini. Nam tibi piæ non deest institutionis magistra.

Eccli. 18. 23.

71. Attende, inquam, virgo sacræ præsertim professionis, & *ab omni irreverenti oculis cave*. *Et si ad tempus præterierit quasi viator*, *tamen os suum aperit*, *& ab omni* e *aqua proxima bibet*, ut te inebriet. Nullus sit tuus sine matre processus, quæ sit anxia custos pudoris. Ipsa quoque ad Ecclesiam progressio rarior sit adolescentulis. Considera quanta fuerit Maria, & tamen nusquam alibi, nisi in cubiculo reperitur, cum quæritur. Illa te doceat quid sequaris. Angelum in specie viri vidit, & pavebat corde, peregrinabatur adspectu. Unde dicit ad eam Angelus: *Ne timeas*

Eccl. 26. 14. & seq. Luc. 1. 28.

a Omnes edit. *Audistis*, *filiæ*, *quæ pauperes vos vocatis*: omnes mss. ut contextu.

b Edit. nonnullæ Paris. *decora in hominibus est*. Infra vero ubi omnes edit. ac duo mss. *& similitudinem*. *In quo enim ad imaginem Dei sumus*, *nisi in anima* &c. reliqui mss. nostram præferunt lectionem.

c Mss. quatuor, *Non unius tibi dicit*: *Tempus ætatis est quasi* &c.

d Omnes edit. *quod dico tibi*, *cuicumque virgini loquor*: sed mss. verbum sine ulla sensus jactura prætermittunt. Iterum ubi vet. edit. & cuncti mss. *præsertim professionis*. Rom. edit. reposuit *præsertim professioni*. Non belle, neque enim refertur ad verbum *attende*, sed sacræ virgines hic opponuntur virginibus aliis de quibus paulo superius. Denique pro eo quod habetur in omnibus edit. *ab hominibus irreverentis*, mss. duo, *ab omni irreverentia*, alii totidem, *ab omnis irreverentis*; reliqui tandem, *ab omni irreverenti*. Totum autem locum in græco idiomate sic legimus, [illegible] nec ab eo recedit Vulgata versio. Et hinc potest id confirmari, quod alicubi jam monuimus, Ambrosium sacro codice a nostris haud paulum diverso usum esse.

e Non pauci mss. *aqua proxima bibe*: melius alii atque edit. .... *bibet*. Adverte autem quantum solitudinis amorem sanctus Doctor cavrat a virginibus, quando quidem ipsis etiam crebriora Ecclesiæ frequentatione vult interdictum.

timeat Maria. [a] DOCET SOLITUDO verecundiam: & gymnasium pudoris secretum est.

72. Quid enim tibi opus est vel ad proximam facile accedere? *Pes enim fatui facilis in domum proximi: qui autem sapiens est, verecundatur*. Inde nascuntur fabulæ, de quibus pulcre admoneris ut caveas, cum dicit vir tibi sapiens: *Quis dabit disciplina mea custodiam, & supra labia mea signaculum certum;* [b] *ne cadam ab illis, & lingua mea perdat me*. Si virilis sexus jubetur tacere coram senioribus, quam indecorum est virgines loqui, & varios serere sermones?

Eccl. 21. 25. — Ibidem 22. 31. — Ibid 22. 8.

73. Esto ut imperes tibi silentium, numquid potes aliis imperare, ne audias? Potest quis aliquando frænos ori suo imponere, & verbis stateram: auribus non potest. Loqui enim in nobis est, audire ex aliena pendet potestate; sæpe enim audimus, quod nolumus.

CAPUT XI.

Jungit nova monita superioribus, nempe ut jurandi facilitatem vitent, lætitiæ lacrymas anteponant: a risu per quem Synagoga periit, abstineant. iram temperent, sin minus eam valeant penitus extinguere: postremo si justum istic moderamen non tenuerint, compungantur.

74. Quid deinde aliud nos Scriptura admoneat consideremus. Non jurandum facile; quia plerumque multi casus accidunt, ut non possimus implere quod juraverimus. Qui autem non jurat, utique non pejerat: qui autem jurat, aliquando necesse est incidat in perjurium; quia omnis homo mendax. Noli ergo jurare, ne incipias pejerare.

Ibid. 23. 9. — Ps. 115. 11.

75. Ne ipsam quidem liberiorem lætitiam in virginibus decet esse. Quæ si non habent quod fleant, [c] fleant sæculum, fleant lapsus peccantium; etenim quæ aliorum lapsus fleverit, suos cavebit. Fleant postremo vel illa contemplatione, ut hic flentes, illic accipiant consolationem; ne sicut dives ille qui hic luxuriatus est, illic pœnas graves subire Domini declaratur oraculo, & tu audias: *Recepisti bona in vita tua*. Quanto beatior Lazarus qui hic flevit, & illic exsultat: hic esurivit, & illic epulatur? Si vis ergo & tu bonam lætitiam sequi, demonstrat tibi Ecclesiastes liber quam sequi debeas, qui ait: *Veni, manduca in lætitia panem tuum; quoniam jam placuerunt Deo facta tua.*

Luc. 16. 25. & seq. — Eccl. 9. 7.

76. Quid autem idem Ecclesiastes monuerit nos omnes de immoderatione ridendi, consideremus. *Sicut vox*, inquit, *spinarum sub olla, ita risus stultorum*. Nempe spinæ cum ardent, sonant, & cito exuruntur; ut nullus caloris sit effectus. Unde & de Judæis dictum est: *Exarserunt sicut ignis in spinis*. Exusti enim suo risu, conflagrarunt in Domini passione, quando in animæ suæ jocabantur incendium, dicentes: *Speravit in Domino, eripiat eum; salvum faciat eum, quoniam vult eum*. Et deridentes percutiebant calamo caput ejus, & quoniam spinis eum coronabant, atque acetum ei ut biberet, offerebant; ille risus Synagogam incendit in æternum. Sic ergo est risus stultorum, qui sine gratia sonat, & ollam sui corporis urit. Merito negabat Sara quia riserat, ne videretur ridendo de effectu promissorum dubitasse cælestium; & tamen ille risus plenus gravitatis fuerat & pudoris, quem nemo alius testis, nisi Deus solus cognosceret, quem occulta non fallunt.

Ibid. 7. 7. — Ps. 117. 12. — Ps. 21. 9. Marc. 15. 17. & seq. — Gen. 18. 15.

77. Quam pulcrum & illud! *Noli festinare in spiritu tuo irasci; quia ira in sinu stultorum requiescit*, hoc est: etsi causa sit quæ moveat indignationem, non sit festina vindicta; ne immoderatius calor indignationis exæstuet. Non potest igitur auferre quod naturalis est motus, sed moram inferit, ut medicina consilii temperet iracundiam. Sic enim David ante jam dixerat: *Irascimini, & nolite peccare;* non quod imperaret iracundiam, sed quod id quod naturæ esset, auferre non posset: & quasi bonus medicus remedium daret, ut ipsa iracundia non noceret.

Eccles. 7. 10 — Psal. 4. 5.

78. Denique etiam si quis prolapsus esset corde, quoniam ira nescit tenere moderamen; suadet ut compungatur in cubilibus suis, & suum unusquisque condemnet errorem. Sic enim scriptum est: *Quæ dicitis in cordibus vestris, & in cubilibus vestris compungimini*. Voluit itaque omnes suorum delictorum esse censores; ut qui publico testimonio non tenetur, se ipsum judicem qui in occulto lapsus est, erubescat, & aculeo quodam coerceat amaritudinis & pudoris.

Ibidem.

[a] Ita mss. omnes duobus exceptis: hi vero cunctæque edit. *Decet solitudo*. Minus concinne, ut satis ostendit id quod sequitur, *& gymnasium* &c.

[b] Rom. edit. *ne cadam ab illa*, disciplina scilicet; non secus ac apud LXX. ἵνα μὴ πέσω ἀπ' αὐτῆς, refertur ad superiorem vocem, φυλακὴν: at reliquæ edit. cum mss. omnibus, quibus etiam Vulg. versio suffragatur, *ne cadam ab illis*, labiis nimirum, hoc est, ne ab illis impellar in ruinam.

[c] *Fleant sæculum*, aberat ab omnibus edit. sed nostræ ex omnibus scriptis cod. si duos tantum excipias, additum est.

CAPUT XII.

Ad parcimoniam transit, quæ corpus adteratur: jubet bonam parari existimationem: maxime vero requirit in virgine sobrietatem, id est, abstinentiam a lascivia & vanis corporis ornamentis, quæ affectari etiam a sacris quibusdam virginibus dolet. His apponitur exemplum sanctæ Sotheris, quæ formam suam adeo non excolebat, ut faciem carnificum pugnis lubens obtulerit deturpandam. Ejus cum Hetrusco juvene, quem sibi vultum fœdasse stigmatibus ferunt, comparatio.

79. QUid de parcimonia loquar, cum Sapiens dicat: *Aufer a me ventris concupiscentiam, & concubitus cupiditatis ne apprehendat me?* Neo infirmitatem ex jejunio, & abstinentia reformides; infirmitas enim gravis sobriam facit animam. (Eccles. 23.6)

80. Quomodo etiam docent Salomonis Proverbia bonæ opinioni studendum, dicendo: *Potius est nomen bonum, quam divitiæ multæ?* Quid est enim patrimonium, [a] nisi bona illa gubernet & operatio? Unde sanctus Job dicit: *Benedictio morituri super me veniat, & os viduæ me benedicat. Oculus eram cæcorum, & pes claudorum, invalidorum pater. Si vidi nudum prætereuntem, & non vestivi: si me non benedixerunt egentes, & de velleribus ovium mearum humeros eorum non calefeci: si abscondi aliquando peccatum meum, quod vel imprudens non ex voluntate commiserim: si aliquando permisi vacuo sinu ex re inopem januam meam?* His enim nomen bonum paratur. (Prov. 22. 1. Job 29.13. & seq. Ibid. 31.19 & seq.)

81. Præ ceteris tamen in virgine præcellit studium sobrietatis. Sobrietatem dico non vini abstinentiam, sed corporalis lasciviæ [b] & sæcularis jactantiæ, qua gravius quam vino inebriamur; dat enim calicem ruinæ, & iræ poculum. Unde & dicit Dominus ad Hierusalem: *Audi humiliata & ebria non a vino. Ecce accepi de manu tua calicem ruinæ, & poculum iræ.* Sed hunc [c] calicem exinaniverit Synagoga, non bibant filiæ Ecclesiæ. De Judæis enim dictum est: *Filiæ eorum composita, circumornata quomodo similitudo templi*: vos autem templum Dei estis, filiæ ejus qui non transfiguratur in Angelum lucis, sed verum lumen qui de vero est lumine. Ideo in vobis non similitudo, sed veritas sit. Multæ autem cum studium castitatis profiteantur, affectant adminicula pulcritudinis; ut comtiores prodeant, nitidiore vultu quam sacras Domini decet, quibus Apostolico illo sermone respondeo: *Quæ mortuæ estis cum Christo ab elementis hujus mundi, quid adhuc velut viventes de hoc mundo decernitis? Ne tetigeritis*, inquit, *ne adtaminaveritis, ne gustaveritis, quæ sunt omnia ad corruptelam.* (Esai. 51.17. Ps. 143.12. Coloss. 2.20. & seq.)

82. At non sancta Sotheris, ut domesticum piæ parentis proferamus exemplum, (habemus enim nos sacerdotes nostram nobilitatem præfecturis & consulatibus præferendam, habemus, inquam, fidei dignitates, quæ perire non norunt) at non, ut dixi, Sotheris vultus sui curam gerebat: quæ cum esset decora facie valde, & nobilis virgo majorum prosapia, consulatus & præfecturas parentum sacra posthabuit fide, & immolare jussa non adquievit: quam persecutor immanis palmis cædi præcepit, ut tenera virgo dolori cederet, aut pudori. At illa ubi audivit hanc vocem, vultum aperuit, soli invelata atque intecta martyrio: & volens injuriæ occurrit, vultum offerens; ut ibi martyrii fieret sacrificium, ubi solet esse tentamentum pudoris. Gaudebat enim [d] dispendio pulcritudinis periculum integritatis auferri. Sed illi potuerunt quidem vultum ejus vulnerum vibicibus exarare, faciem tamen virtutis ejus & gratiam decoris interni nequaquam exarare potuerunt.

83. * Etruscum juvenem veteres fabulæ ferunt, cum propter admirandam oris proprii pulcritudinem in amorem incenderet feminas, stigmatibus inarasse vultum suum, ne qua eum posset amare. Videro utrum castus fuerit illius animus: affectus tamen non innocens, propter quem in se ipse animadverterit. Ille tamen sola excepit vulnera, ne noceret: hæc triumphales retulit martyrii cicatrices, ut imaginem Dei quam acceperat, reservaret.

CAPUT XIII.

Virgines de servanda in se imagine divina monet; ut a Deo ipso eruditi, alienæ linguæ flagellum non metuant. Hoc vero quomodo & quatenus non timendum; qua etiam ratione sibi cavendum a lingua propria? Quo loco in eam rem Susannæ, Josephi, Danielis & Jobi exempla referuntur.

84. SErvate & vos hanc imaginem, filiæ, servate scripturæ præcepta divinæ; *Ut omne os*, Inquit, *obstruatur.* Scriptum est enim: *Beatus homo quem tu eru-* (Rom. 3.19. Ps. 93.12.)

a Omnes edit. cum paucis mss. *nisi bona illa gubernatio*: ceteri mss. magno numero, ut in contextu.
b *Et sæcularis jactantiæ*, deerant hæ voces in omnibus edit. quæ in nostra propemodum ex universis mss. restituuntur.
c Rom. edit. *calicem quem exinanivit*: alia & cuncti mss. elegantius per concessionem rhetoricam, *calicem exinaniverit* &c.
d Paris. quædam edit. *stipendio pulcritudinis*. Incongrue.
* Hunc adolescentem Spurinam vocat Val. Maximus l. 4. cap. 5. *de verecundia*.

tu erudieris, Domine, & de lege tua docueris eum. Bonus Dominus erudit & docet, & plerumque arguit: sed etiam quem arguit, beatum facit; beatus enim homo quem arguit Dominus. Et ideo increpationes ejus non refugias, quia caritatis & gratiæ sunt; ipse enim percutit, & quia bonus medicus, manibus suis sanat. *Septies de necessitatibus te liberat, in septimo autem non te continget malum. In fame eripit te a morte, in pugna autem de manu ferri te exuit, a flagello linguæ* [a] *te abscondit*. Si enim tu nullis putaveris derogandum, alienæ linguæ flagella non metues.

85. Mire autem sermones maledicorum expressit dicendo linguæ flagellum, cujus sonus late resultat. A quo nos separare cupiens Petrus apostolus, monet ut non reddamus malum pro malo, & maledictum pro maledicto: sed magis cum maledicitur nobis, benedictionis referamus gratiam. Et ideo dicit: *Cohibe linguam tuam a malo*, tamquam linguæ flagello; nec timeas verborum sonum, si munda est conscientia tua. Bonum est quidem nullum, si fieri potest, locum obtrectationi dare: sed quia plerique non vitiis, sed virtutibus derogant; reprehendant quod laudis est, non inveniant quod erroris est.

86. Sed quod pejus est, non solum aliena lingua, sed etiam nostra flagellamur. Et hæc sunt graviora verbera, cum ex multiloquio peccatum incurrimus. Et ideo custodi, virgo, vias tuas; ut non delinquas in lingua tua. ET BONA loqui plerumque crimen est virginis. Sed quid miraris de virgine, cum mulier in silentio jubeatur discere? Bonus est pudor quem commendant silentia.

87. Susanna periclitabatur, & tacebat; ut melius tacito pudore loqueretur. Denique invenit verecundia defensorem, qui defenderet castitatem. De qua bene dicitur, quod eam a flagello linguæ Dominus abscondit.

88. Quid de feminis dicimus? Joseph tacuit accusatus, ut melius eum innocentia quam lingua defenderet. Tacuit Daniel omnibus sapientior, & ora clausit leonum. Unde pulcre sanctus David dicit: *Posui*, inquit, *ori meo custodiam, dum consistit adversum me peccator*.

89. Quid enim vis loqui? Veteris ne, te tacente, objecta credantur. Sed audi bonum magistrum dicentem sanctum Job: *Ecce rideo opprobria, & non loquor: clamabo, & nusquam judicium*, id est, criminator aliquis opprobria jacit? Habes quod intra te rideas, si crimen conscientia non recognoscit. Quid enim referas verba verbis? Nondum est judicium: & si clames, non appropinquat. Debentur tibi in hoc sæculo multa certamina.

90. Vicerat sanctus Job damni dolorem: vicerat, immo excluserat luctus acerbitatem in amissionibus filiorum, vicerat vulnerum [b] asperitates; vibicibus corporis adhibentur mulieris tentamenta, & ipsa non sensit. Adhuc amicorum increpationes ad certamen ei ultimum reservantur. Luctatus fuerat cum affectu patrio, luctatus cum dolore corporis & ægritudine; oportebat eum subire etiam sermonum tentationes.

CAPUT XIV.

Ex incommodis sæculi de cujusquam merito non judicandum, cum hic locus sit certaminis, non autem coronæ. Hanc Paulum adseverasse cum sibi, tum Christi adventum diligentibus reservari: annumerandam vero illis eam viduam quæ filiis omnibus, quos ipsa instituerat, Deo consecratis, geminum viduitatis suæ ac virginitatis filiorum obtulit sacrificium. Quibus coronidem admodum pia precatione ponit Ambrosius.

91. Ergo quando vides viduam dispendiis aliquibus laborare, aut filiorum [c] incommoditate: vel morte justum, vel injuriis affici; noli ex istius sæculi incommodis merita ejus pensare, aut mirari quod derelictus a Domino sit. Hic quidem luctamur, sed alibi coronamur. Non de me tantum, sed de omnibus hominibus communiter sum loquutus. Nam unde mihi tantum meriti, cui indulgentia pro corona est? Hic lucta, illic bravium: hic militia, illic stipendium est. Ergo dum in hoc mundo sum, adhuc luctor, adhuc decerno, adhuc impellor ut decidam. sed potens est Dominus, qui impulsum suscipiat, labentem statuat, nutantem erigat. Quid ergo miraris aliquem laborare? Donec in hac vita est, certamen non deerit, non erit corona. Nullus probatur, nisi qui perseveraverit usque in finem; ut postea possit qui legitime certaverit, coronari.

92. Quis fortior Paulo, quis beatior? Ille tamen vas electionis Dominicæ non ante sibi coronam vindicavit, quam certamen omne consummaret. Ideoque ait: *Certamen bonum certavi, cursum consummavi, fidem servavi: quod reliquum, reposita est mihi corona justitiæ*; quam non solum sibi, sed etiam omnibus diligentibus adventum Domini

a In mss. multo pluribus sequentia desiderantur, *te abscondet. Si enim tu nullis putaveris derogandum, alienæ linguæ*. Sed lacunam esse quivis facile concesserit.

b Ita mss. omnes, uno excepto: cum hoc autem omnes edit. *asperitates, vibices corporis, adhibentur* &c.

c Omnes edit. cum uno ms. *incommoditate vel morte, justum injuriis affici*. reliqui ut nos in textu.

mini dicit eſſe reddendam. Pulcre dixit, adventum Chriſti diligentibus; nemo enim feſtinat ad judicium, niſi qui de innocentia ſecurus eſt, aut qui de labore præſumit, cui aut gratia Domini, aut pia pro Chriſto certamina ſuffragantur.

93. Quam utique habebit prærogativam & ea vidua quæ bene filios educaverit, & in liberis gratulabitur, & maxime quæ omnes quos ſuſcepit, Domino dedit. Unde & illa Evangelica vidua divitibus anteſertur; non ſolum enim quia totum quod habuit, ad victum pauperum miſit; ſed etiam quod duo æra detulit, Dominica voce laudatur, id eſt, plenam fidem. Denique ad hominis ſanitatem & ille Samaritanus duo æra ſtabulario dedit, quibus ulcera curaret illius a latronibus vulnerati. Ergo quia & ſecundum vetus Teſtamentum Mariæ ſororis Aaron virginitatem, & ſecundum novum ſanctæ Mariæ matris Domini integritatem in ſtudio ſuæ prolis imitata eſt, remunerationem fidei divino judicio conſequetur; quæ nihil ſibi ad ſæculi ſubſidium reſervavit, ſed totum Domino ſobolis piæ munus impendit.

Luc. 21. 1. & 4.

Luc. 10. 35.

Exod. 15. 20. Matth. 1. 23.

94. Te nunc, Domine, deprecor ut ſupra hanc domum tuam, ſupra hæc altaria, quæ hodie dedicantur, ſupra hos lapides ſpiritales, quibus ſenſibile tibi in ſingulis templum ſacratur, quotidianus præſul intendas, orationeſque ſervorum tuorum, quæ in hoc loco funduntur, divina tua ſuſcipias miſericordia. Fiat tibi [a] in odorem ſanctificationis omne ſacrificium quod in hoc templo fide integra, pia ſedulitate defertur. Et cum ad illam reſpicis hoſtiam ſalutarem, per quam peccatum mundi hujus aboletur; reſpicias etiam ad has piæ hoſtias caſtitatis, & diuturno eas tuearis auxilio; ut fiant tibi in odorem ſuavitatis hoſtiæ acceptabiles, Chriſto domino placentes, & integrum ſpiritum eorum, & animam & corpus ſine querela uſque in diem domini noſtri Jeſu Chriſti filii tui ſervare digneris.

a Ita Vet. edit. ac pauci mſſ. alii vero longe plurimi, *in honorem ſanctificationis*: at Rom. edit. ſola, *in odorem ſuavitatis*,

IN

IN LIBRUM

DE

LAPSU VIRGINIS CONSECRATÆ

ADMONITIO.

Continetur hoc in opere vehementissima increpatio, qua puellam quæ post promissam ad aras virginitatem vitiari se ab impudico adolescente sæpius [a] *passa, etiam conceptum ex eo infantem* [b] *necasse dicebatur, summo cum animi dolore objurgat ejusdem episcopus. Ingens erat suapte natura hoc flagitium, sed illud multo gravius cum alia multa, tum sequuta inde hominum* [c] *offensio reddiderat, Susanna,* [d] *sic enim illa vocabatur, e nobili familia* [e] *ducebat ortum. Cum autem perpetuam servare pudicitiam sibi proposuisset, contrarias expugnare nequivit parentum voluntates, nisi postquam* [f] *terrificis quibusdam visis ad id se moveri sancte affirmavit. Ipso Domini reviviscentis festo* [g] *in præcipua basilica, prope altare quo eam neophytorum greges cum cereis accensis deduxerant, vota sua, universo populo respondente,* [h] **amen**, *pronuntiavit. Mox ipsi imposito post consuetam exhortationem velo, illam aliis sanctimonialibus junctam idem præsul admisit* [i] *in asceterium, ubi eamdem idoneis* [k] *præceptis frequens imbuere non negligebat. Vitam illic haudquaquam duxit ab omni criminis specie ac similitudine ita remotam, quin non multo post ejus castitas adversis* [l] *rumoribus traduceretur. Hoc impatientissime tulit Susanna: episcopus vero conjunctis cum ejusdem parente curis, frustra ut auctores hujus calumniæ detecti canonicas luerent pœnas, desudavit. Ea cum fieri cautior hinc debuisset, elapsis tamen tribus* [m] *annis, crimen cujus falsa infamia prius laboraverat, non sine magno Judæorum ac gentilium scandalo vere commisit. Omnem ut illud celaret, lapidem movit: neque ulla ratione ad ipsius confessionem adduci potuit. Convicta* [n] *demum apud antistitem, publicæ addicta est pœnitentiæ. Quam cum illa* [o] *jam cœpisset agere, ipsam acerrima oratione, ex qua constat ista scriptio, idem præsul aggredi instituit. Ubi diritatem sceleris tum adjunctorum enumeratione tum depulsione excusationum oculis subjecit, docet remedium unicum ei superesse, æqualem* [p] *peccato pœnitentiam. Cujus quidem labores atque dedecus si generose ad extremum usque spiritum toleraverit, promittit fore ut inferni sibi debiti non desitura* [q] *evadat supplicia. Compellat etiam ejusdem pseudonymæ virginis* [r] *corruptorem, eique Balthasaris nec non Sodomitarum &* [s] *Gomorrhæorum exemplo declarat, quæ ipsum pœnæ maneant, nisi similes resipiscentiæ suæ ostendat fructus, ad quos eumdem* [t] *exstimulat, proposita extremi judicii nemini evitanda necessitate. Tandem reversus* [u] *ad Susannam, ei quotidianam psalmi 50. recitationem indicit, ac præterea varios* [x] *suggerit, quibus & se ad dolorem & Deum ad misericordiam moveat, mentis affectus.*

Citat hoc opus secunda Synodus Duziac. sub nominibus Ambrosii atque Hieronymi, & revera inter utriusque opera illud reperitur. Erasmus in suis eorumdem Patrum editionibus censura maxime diversa ipsum afficit. Cum enim in Hieronymiana editione pronuntiasset stylum palam arguere non esse Hieronymi, gustum vero phraseos accedere ad Augustini orationem; contra in Ambrosiana [*] *adserit* declamationem esse, qualis est illa S. Hieronymi de matre & filia reconciliandis. *Quam similitudinem si eloquutionis intelligat, nihil utroque illo judicio potest esse discrepantius. At fortassis eam in hoc solo positam voluit, quod ambas istas commentationes declamationes putavit esse, hoc est, in ficto argumento styli exercendi gratia scriptas. Itaque nihil motus hac similitudine Marianus Victor, hanc qua de agimus, in editionis suæ Hieronymianæ rejecit appendicem. Verum tamen Erasmi de ipsius cum dictione Augustini affinitate judicium perstrinxisse contentus, cur eamdem Hieronymo crediderit abjudicandam, prorsus reticet. Atqui in promtu erat ex ejusdem operis lectione rationem illius rei eruere omni exceptione majorem. Auctor siquidem episcopum esse se passim indicat, quod Hieronymo non congruere ignorat nemo.*

Quamvis autem non tanta videatur repugnantia, si Ambrosio idem tractatus adtribuatur, non desunt tamen qui eumdem e legitimorum sancti Doctoris fœtuum catalogo censeant eximendum. Rob. Cocus [y] *propterea negat Ambrosianum esse, quod auctor scribat istam puellam, si virginitate integra mortem oppetisset, futuram fuisse pro parentum peccatis* [z] hostiam vivam,

Domi-

[a] Cap. 4. n. 11.
[b] Cap. 8. n. 33.
[c] Cap. 1. n. 3.
[d] Cap. 2. n. 3.
[e] Cap. 2. n. 4.
[f] Cap. 4. n. 16.
[g] Cap. 5. n. 18.
[h] Ibid. n. 19
[i] Cap. 7. n. 27. & seq.
[k] Ibidem.
[l] Cap. 6. n. 24.
[m] Cap. 7. n. 29.
[n] Cap. 6. n. 25.
[o] Cap. 8. n. 37.
[p] Cap. 8. n. 33 & 37
[q] Cap. 8. n. 35. & seq.
[r] Cap. 0. n. 38
[s] Num. 40.
[t] Num. 41.
[u] Cap. 12. n. 42.
[x] Num. 41. & seq.
[*] Cum Perkinsio & Hospiniano
[y] Censur. script. vet. fer.
[z] Cap. 4. n. 2.

Domino propitiatricem. *Sed quid aliud legitur lib.* 1. de Virg. [a] *ubi Ambrosius parentes virginum sic alloquitur:* Ut habere possitis quarum meritis vestra delicta redimantur .... virgo matris hostia, cujus quotidiano sacrificio vis divina placatur. *Itaque Rivetus* [b] *hac sodalis sui ratione insuperhabita, nihil adversus Ambrosianam ejusdem operis inscriptionem opponit, quam quod objiciunt nonnulli* [c] *auctorum catholicorum, videlicet cap.* 8. *n.* 40. [d] *sententiam haberi prorsus novatianam, quam duobus libris* de Pœnitentia *impugnat Ambrosius. Verum si auctor hujusce scriptionis ista hæresi infectus esset, qua ratione lapsam ad pœnitentiam publicam ita stimulasset, ut simul æternas pœnas quæ sceleri suo debebantur, evitandi spe sublevaret? Adde his quondam Ecclesiæ morem fuisse, ut atrocium quorumdam criminum reis ne in morte quidem venia & reconciliatio concederetur, proindeque Auctorem inter eadem crimina & hoc Susannæ flagitium referre sine ulla erroris nota potuisse. Quapropter quæ loquutiones illic occurrunt paulo duriores, eas non alio consilio adhibitas putamus, quam ut majorem commissi propudii horrorem incutientes, acrius ad pœnitentiæ opera sontem excitarent, efficerentque ne vel propria mollitie, vel remissioris cujuspiam doctoris indulgentia quandoque ab austeritate semel suscepta revocaretur.*

Quæ cum ita sint, nihil jam contra Ambrosium pugnare potest excepto stylo. Licet enim hujusce operis eloquutio quibusdam non multum videatur differre ab Ambrosiana; fatendum tamen est sanctum Præsulem etiam ubi orationem adhibet maxime concitatam, minus densis ac brevibus incisis uti. Quod etiam adjici potest in hac opella quasdam sententias atque exempla reperiri Ambrosio satis familiaria, in hoc quidem momentum aliquod inesse non inficiamur, sed illud haud propterea Achillæi, ut vocant, argumenti loco habendum est, cum diversos auctores in similibus convenire non sit insolens. Atqui ut maxime constaret auctorem hujus operis non esse Ambrosium, nihilo etiam minus id certum esset, eidem fœtui patrem Doctori nostro ætate minime inferiorem adtribuendum; quandoquidem etiam tum qui cultum idolis exhiberent, plures [e] *fuisse, nec paucos etiam qui sacro paschatis festo* [f] *initiarentur, ac tandem eorum a quibus inter æternas pœnas atque gloriam status* [g] *quidam medius admittebatur, errorem viguisse manifestum est.*

Non ignoramus Nicetam Daciarum episcopum, Gennadio [h] *teste, dedisse* ad lapsam virginem libellum, omnibus labentibus emendationis incentivum; *atque adeo non deesse viros eruditos, qui hunc ipsum librum ei tamquam vero domino restituendum scribant. At enim quid vetat Ambrosio quoque occasionem, unde ad tractandum idem argumentum induceretur, nasci? Certe Basilii exstat* [i] *epistola ejusdem materiæ atque epigraphes. Et apud Ambrosium ipsum si virgo Indicia falsi criminis* [k] *potuit accusari, potuit & alia veri. Quocirca rationi magis consonum nihil videtur, quam ut huncce tractatum auctoritate edit. ac mss. omnium, si recentiorem unum excipias, a quo perperam tribuitur Johanni Chrysostomo, inter Ambrosianos alias quæ ad virginitatem spectant, commentationes retineremus. Et quidem nullus est quin fateatur eum & Ambrosio dignum esse, & multiplici veteris Ecclesiæ disciplina refertum: sed quod eumdem pro epistola cuncti fere habeant, qui de illo aliquid tradidere, in eo certissime erratum est. Nam e concione ipsum constare vel sola ad corruptorem apostrophe* [l] *planum facit.*

[a] Cap. 7. n. 32.
[b] Crit. Sac. l. 3. c. 16.
[c] Bellarm. & Possevin.
[d] Num. 37.
[e] Cap. 7. n. 30.
[f] Cap. 5. n. 26.
[g] Cap. 8, 25.
[h] In Catal.
[i] Ad Virg. l. psu.
[k] Epist. ad Syagrium.
[l] Cap. 9. n. 58. & seq.

SAN-

SANCTI AMBROSII

MEDIOLANENSIS EPISCOPI

DE LAPSU VIRGINIS CONSECRATÆ.

LIBER UNUS.

CAPUT I.

Silentium abrumpit auctor, & omnes ut Ecclesiæ propter sacræ virginis corruptionem lugenti condoleant, excitat: propositaque indignitate flagitii, suum hac de re promit mœrorem.

1. QUID [a] taces, anima; quid cogitationibus æstuas; quid non erumpis in vocem, & mentis tuæ exponis ardorem, ut aliquod solatium capias? Hoc plane, hoc erit quasi remedium ægritudinis tuæ, si aperto ore conceptum digeras scelus. Nam & ulcus [b] quamvis tumidum, cum fuerit apertum, evaporans præstat refrigerium passionis.

2. Audite me nunc qui prope estis, & qui longe, & qui timetis Dominum, & Ecclesiæ ejus gaudio congaudetis, & tristitiæ conlugetis; sicut scriptum est: *Gaudere cum gaudentibus, & flere cum flentibus.* (Rom. 12, 15) Vos, inquam, appello qui caritatem Christi verissimam retinetis, & super iniquitate non gaudetis, sed potius ingemiscitis. [c] Advertite verba oris mei, & quæ ex justo dolore procedunt, judicate; & detecti sceleris qualitatem mecum pariter perhorrete.

3. Virgo nobilis, dicata Christo, sapiens, erudita, ruit in foveam turpitudinis, concepit dolorem, & peperit iniquitatem: se perdidit, & Ecclesiam maculavit. Hinc (Matth. 7, 6.) omnis anima Christiana grave vulnus excepit; quia sanctum datum est canibus, & margaritæ missæ sunt ante porcos: a rabidis enim hominibus nomen laceratum est sanctitatis, & ab immundis & luteis pretiosum conculcatum est propositum castitatis.

4. Hinc æstus animo meo, hinc [d] insanabilis dolor; quia unum malum bona plurima secum trahit: & unius nubecula peccatricis totam pene lucem obscuravit Ecclesiæ. Adsumam ergo vocem propheticam, & flebiliter dicam: *Audite me, omnes* (Thren. 1, 18.) *populi, & videte dolorem meum:* virgines meæ, & juvenes mei abierunt in captivitatem. VERE HÆC est captivitas, ubi animæ a peccato captivæ ducuntur ad mortem, & a diabolica dominatione possidentur.

CAPUT II.

Corruptam alloquitur: & qualis quamque beata fuerit ante crimen admissum, in quam vero postea deciderit calamitatem ac turpitudinem, ejus oculis subjicit.

5. AD te ergo nunc mihi sermo sit, quæ caput horum & causa malorum es, quæ multipliciter misera cum gloria virginitatis nomen etiam perdidisti; nefas est enim Susannam vocari non castam, [e] non licet lilium nominari quod non

---

a Hæc omnia usque ad sequentem numerum, quæ in superioribus edit. desiderabantur, nostræ ex mss. Floriacensi ac Regio montano accesserunt. Eadem quoque in Pseudohieronymi exstat epistola: sed illis præmittuntur ibidem ista verba: *Puto levius esse crimen, ubi homo peccatum suum ultro confitetur, quam ubi celans mala, invitus detegitur, & nolens publicatur.* Nemo autem non videt eadem illa pugnare cum mente auctoris: hic enim non suum sed alienum crimen detegit. Nam quod infra dicitur *conceptum scelus*, hoc quidem nihil aliud signat, nisi cognitum scelus & silentio hactenus pressum. Huc etiam accedit quod eadem verba sine ulla fere mutatione reperiuntur c. 8. n. 36. unde ab imperito quopiam in hunc locum translata fuisse oppido credibile est.

b Pseudohieronymus, *cum fuerit tumidum, quamvis suppuratum, evaporans* &c. Minus concinne.

c Mss. nonnulli, *A veritate verba oris mei* &c.

d Aliquot mss. *insanus dolor*, unus *insatiabilis dolor*. Lectio minus elegans, at prior minime displicet.

e Omnes edit. ac mss. non pauci cum Pseudohier. *Non licet nominari quod est*: alii aliquot, *non lilium nominari, quod non est*: at manifestum est ad perfectam sententiam ex aliis & edit. verbum accertendum esse. Lilii porro hic mentio fit, quod Susannæ vocabulo flos ille, non secus ac rosa significentur.

non es. Unde incipiam, quid primum, quid ultimum dicam? Bona commemorem, quæ perdidisti; an mala defleam, quæ invenisti?

6. Eras virgo in paradiso Dei, utique inter flores Ecclesiæ: eras sponsa Christi, eras templum Dei, eras habitaculum Spiritus sancti. Et cum dico toties eras, necesse est toties ingemiscas; quia non es quod fuisti. Incedebas in Ecclesia tamquam columba illa, de qua scriptum est: *Pennæ columbæ deargentatæ, & posteriora dorsi ejus in specie auri.* (Psal 67. 14) Splendebas ut argentum, fulgebas ut aurum, quando cum sincera conscientia procedebas. Eras tamquam stella radians in manu Domini, nullum ventum, nullas belli nebulas pertimescebas.

7. Quæ ista subitanea conversio? Quæ ista repentina mutatio? De Dei virgine facta es corruptio satanæ, de sponsa Christi scortum execrabile, de templo Dei fanum immunditiæ, de habitaculo Spiritus sancti tugurium diaboli. Quæ incedebas cum fiducia ut columba, nunc lates in tenebris sicut stellio. Quæ fulgebas ut aurum propter virginitatis honorem, nunc vilior facta es luto platearum; ut etiam indignorum pedibus conculceris. Quæ fueras stella radians in manu Domini, veluti de alto ruens cælo, lumen tuum extinctum est, & conversa es in carbonem.

CAPUT III.

Quam sit misera quæ jam apud Deum accessum non habeat; immo vero neque apud ipsos homines: unde confusionis quam aliquando coram sanctis atque Angelis passura est, magnitudo intelligitur.

8. VÆ tibi, misera, & iterum væ, quæ tanta bona propter parvi temporis luxuriam perdidisti! Quam tibi spem apud Christum dominum reliquisti, cujus membra tollens fecisti membra meretricis? (1. Cor 6. 15) Quid te Spiritus sanctus visitabit, cum eum repudiaveris, qui se a cogitationibus quoque sordidis longe facit?

9. Sed veniamus ad humana, ut per illa divina noscantur. Adspice quis sanctorum, aut quæ sanctarum tibi approximare non horreat: aperi oculos tuos, si potes; erige frontem, si audes: aliquem sanctorum fiducialiter intuere. [a] Nonne tuam faciem conscientia commissi tamquam plumbum inclinat & premit? Nonne tenebræ ante oculos tuos & dira caligo versabitur? Nonne timor & tremor animam tuam & membra quassabit?

10. Si ergo homines in carne constitutos, & alicujus delicti obnoxios non potes intueri, tam gravi confusione sepulta; quid facies coram castis apostolis? Quid facies coram Elia, Daniele, & tantorum exercitu prophetarum? Quid facies coram Johanne? Quid facies coram Maria, Thecla, & Agne, [b] & immaculato choro puritatis? Quid denique coram Angelis sanctis? Nonne splendore & claritate immaculatorum quasi fulminibus percussa combureris?

CAPUT IV.

Confutatis, quas corruptæ excusationes solent prætexere, ad crimen rediens, parentum ejus ac totius familiæ vicem miseratur: docetque ipsis optabilius futurum fuisse ut prius moreretur: nec illis superesse aliud solatium, quam quod ei virginitatis professionem eligenti sola spe divinæ remunerationis consenserint: ipsam vero eorum exspectationem delusisse.

11. SEd [c] dictura es forsitan: Non potui sustinere; quia carnem fragilem circumferebam. Respondebit tibi beata Thecla cum suis innumerabilibus sociis: Et nos eadem carne amictæ fuimus, nec tamen plenum propositum castitatis nostræ, aut fragilitas carnis [d] potuit mutilare, aut sævitia tyrannorum potuit per varia tormenta dejicere. REVERA NON potest caro corrumpi, nisi mens fuerit ante corrupta. (32. q. 5. cap. revera.) Remanebit ergo in crimine anima, quæ carnem præcedit in voluptate.

12. Sed dices: Nolui hoc malum, violentiam passa sum. Respondebit tibi fortissima illa Susanna, cujus tu nomen fallaciter bajulas: Ego inter duos presbyteros posita, inter duos utique judices populi, sola inter silvas paradisi constituta vinci non potui; quia nec volui. (Dan. 13. 20. & seq.) Tu ab uno ineptissimo adolescente, & in media civitate, quomodo vim potuisti perferre, nisi quia ultro vitiari voluisti? Quis denique tuas voces audivit? Quis obluctationes sensit? Ut autem hæc omittam, certe post illatam violentiam prodere scelus si non aliis, vel parentibus, vel tuis sororibus debuisti; esset enim excusatio infelicitatis, esset conscientiæ plena purgatio, si hostem pudicitiæ tuæ deduxisses in publicum.

13. Sed erubuisti forsitan, ne te violatam multi cognoscerent. Et quid timui-

a Ita mss. non pauci ac Pseudohier. alii vero & omnes edit. *Nonne tua faciem conscientia commissa .... inclinant & premunt.* Infra autem ubi omnes edit. ac mss. quatuor, *alicujus forsitan delicti*, alii mss. maximo numero omittunt *forsitan.*

b Amerb. Gill. ac Rom. edit. cum mss. aliquot, *& immaculato thoro*: Erasm. & plures mss. *& immaculato choro*, nonnulli .... *choro.*

c Mss. aliquot, *redditura est forsitan*. Haud incommode.

d Non pauci mss. *potuit maculare.*

muiſti ubi non erat timor, niſi ut tacendo crimen cum adultero ſæpius ſociareris? Eſto autem, pudor probibuit confiteri; quid de ſecunda commixtione dicis, quid de tertia, quid de frequenti commercio fœditatis? Ceſſet, ceſſet jam violentiæ figmentum, ceſſet ruboris argumentum; ubi toties membra illa dicata Chriſto, ſceleſtiſſimo mœcho ſuis viſceribus polluenda præbuiſti.

14. Horret, horret animus, mens tabeſcit, cum ad aditum ſceleris pervenitur. Nam & medicus quamvis fortis ſit animo, cum altius tamen ſecat vulnus, puto ex parte aliqua ſuſtinebit horrorem. Heu perdita, jamne intelligis omnes tibi vias excuſationis omnimodis clauſas? Jamne ſentis quantum tibi mali & in carne, & in anima nefaria libido contulerit?

15. Non iſtam de te confuſionem tuus exſpectaverat pater, qui te ſibi ſingularem gloriam computabat. Non hunc luctum, & has lacrymas ex te ſibi naſci tua crediderat mater, * quæ partus ſui gemitum per tuam virginitatem conſolabatur. Non fratres tui, non ſorores hoc ex te dedecus exſpectabant, quos omnes quaſi uno gladio tui ſceleris graviter ſauciaſti.

16. Si fuiſſes communi ſorte defuncta, defleſſent te modicum propter deſiderium parentes: ſed exſultaſſent granditer; quia immaculatam præmiſiſſent virginem, hoſtiam vivam Domino, propitiatricem videlicet delictorum. At nunc plangunt mortuam, & non mortuam: lugent vivam, & non vivam: mortuam utique gloria virginitatis, vivam dedecore turpitudinis.

17. Iratus eſt pater ſuis viſceribus, de quibus ſeminata es: maledicit ſuo utero mater, ex quo in hanc lucem infeliciter proceſſiſti. Nec tamen modum ſui doloris reperiunt, niſi hoc ſolum plane videntur habere ſolatium, quia te nec pater compulit, nec mater coegit ut virginitatem profiteretis, quam ultro & propria voluntate profeſſa es. Nam ſcio, cum multas tibi difficultates tuus proponeret genitor, cum arduum eſſe iter ſervandæ virginitatis ingereret; non ſolum pertinaciter reſtitiſti, * ſed & revelationes tibi datas dixiſti terribiles.

18. In quantum ergo ſibi mercedem ſperabant ex eo quod tuo propoſito non reſtiterunt, in tantum tibi intellige, miſera, pondus judicii creſcere; quia non ſervaſti quod ultro promiſiſti. Quibus te ſpiris ſerpens ille nequiſſimus obligavit? Quibus te veneris infecit ille, qui Evam decepit; ut tanta te cæcitate percuteret, tantam animæ tuæ faceret oblivionem? Gen. 3. 6.

CAPUT V.

In memoriam ei revocat, quo die, quo ritu, quove populi concurſu ſacrata fuerit, addens ſanguinem ei potius profundendum, quam violandam fidem: quod ſecularium nuptiarum comparatione amplificat. Deinde objectionem ex Apoſtoli verbis petitam ſolvit.

19. Non es memorata [a] diei S. Dominicæ reſurrectionis, in quo divino altari te obtuliſti velandam? In tanto, tamque ſolemni conventu Eccleſiæ Dei, inter lumina neophytorum ſplendida, inter candidatos regni cæleſtis quaſi Regi nuptura proceſſeras. Non es memorata qualis ad te die illo facta eſt allocutio: Adſpice, filia, intuere virgo, *& obliviſcere populum tuum, & domum patris tui, & concupiſcet Rex decorem tuum; quia ipſe eſt dominus Deus tuus?* Reminiſcere ergo quantus ad Sponſi tui & Domini nuptias convenerit populus. Servare te oportuit fidem, quam ſub tantis teſtibus pollicita es, ſemper cogitare cui virginitatem ſpoponderis. Facilius te oportuit ſanguinem cum ſpiritu fundere, quam perdere caſtitatem tuam. Pſal. 44. 11. & 12.

20. His tunc in illo die conſecrationis tuæ dictis, & multis ſuper caſtitate tua præconiis, ſacro velamine tecta es; ubi omnis populus dotem tuam ſubſcribens, non attramento, ſed ſpiritu, pariter clamavit, Amen. Vincor lacrymis, cum hæc recordor: compungor ſtimulis, cum hæc humana exempla conſidero. Nam ſi inter * decem teſtes confectis ſponſaliis, nuptiis conſummatis, quævis femina viro conjun-

* Habentur non multum abſimilia in *Exhortatione Virginitatis* cap. 4. num. 26.

* Revelationes eo ſæculo raras non fuiſſe, tum ex ipſiuſmet Ambroſii vita, tum ex aliis coævis auctoribus cognoſcere eſt. Quod autem nonnullas tamquam frivolas aut ſuperſtitioſas rejiciunt heterodoxi, hoc minime officit veritati ſanctarum ac divinarum. Cujuſmodi ſi re vera quæ hic referuntur, extiterunt, eo graviori flagitio Suſanna illa ſe ſe polluit.

a Rom. edit. ex Pſeudohier. ſola *diem ſanctum*, *diem Dominicæ reſurrectionis*. Et poſt pauca cum vet. edit. & mſſ. pleriſque, *inter lumina illa ſplendida regni cæleſtis*; nos autem ex eodem Pſeudohieronymo, & cod. Flav. & Regiom. locum reſtituimus, licet in Regiom. poſt vocem, *neophytorum* ſubjungatur, *luminaria Angelorum*, quod in contextus ſeriem recipiendum eſſe non putavimus. Ceterum hoc loco bene multa occurrunt, quæ ad veterem Eccleſiæ pertinent diſciplinam. Primo enim diſcimus in more fuiſſe, ut recens baptizati cereos accenſos manu geſtarent: deinde quod jam in Exhort. Virgin. cap. 7. num. 42. docuerat, velandis virginibus feſtum paſchatis olim deſtinatum, ſicut & Dominicam nativitatis, ut ſupra lib. 3 de Virgin. cap. 1. num. 1. idem tradiderat, quibus præterea natales Apoſtolorum adjunxit Gelaſius Pontifex Rom. tum ad ejuſmodi conſecrationem populi concurſum fieri; ac demum ad virginem ſermonem haberi conſueviſſe. Qua de re adiſis lib. 3. de Virg. ſupra citatum.

* Forte numerus definitus pro indefinito, vel etiam major pro minore. Attamen Franc. Hormannus lib. *de Sponſalibus*, cap. 3. ita hunc locum interpretatur, ut ex eo totidem teſtes ad ſponſalium validitatem olim neceſſarios fuiſſe adſerat. Et hunc etiam numerum quondam ad legitimos uſus fuiſſe neceſſarium Arcadii Conſtit. in L. II. de Teſt. & Legis Mamil. cap. 5. notiſque ſcripta ex Val. Probi Edicti prætorii particula citatis, oſtendit Briſſonius Select. ex Jure Civ. antiquit. lib. 2. Quod autem paulo poſt ſubjungitur de periculo adulterorum, longo quidem tempore his nulla capitis pœna conſtituta fuit apud Romanos, ut Aug. auctor

juncta mortali, non sine magno periculo perpetrat adulterium; quid quod inter innumerabiles testes Ecclesiæ, coram Angelis & exercitibus cæli facta copula spiritalis per adulterium solvitur? Nescio an possit ei condigna mors aut pœna cogitari.

21. Dicet aliquis: [a] *Melius est nubere quam uri*. (1. Cor. 7. 9.) Hoc dictum ad non pollicitam pertinet, ad nondum velatam. Ceterum quæ se spopondit Christo, & sanctum velamen accepit, jam nupsit, jam immortali juncta est viro. Et jam si voluerit nubere communi lege conjugii, adulterium perpetrat, ancilla mortis efficitur. Si hoc ita est, quid de illa dicendum est quæ occulta & furtiva turpitudine constupratur, & fingit se esse quod non est? Habitu virgo, facto non virgo: bis adultera, & in actu, & in adspectu.

CAPUT VI.

Pergit ea commemorare, quibus illam a turpitudine deterreri oportuerat. Cum autem eadem jam ante triennium sinistra laborasset opinione, ipsius amentiam miratur, quod inimicos, amicos, ac Deum ipsum perinde spernens, nullum obicem non perfregerit.

22. SEd ad te iterum redeo, quæ oblivionem tantorum passa bonorum, [b] receptaculum tantorum malorum facta es. Quomodo tibi in actu illo ignominioso non veniebat in mentem habitus virginalis, processus in Ecclesiam inter virgineos choros? Quomodo oculos tuos non perstringebat lux vigiliarum: aures tuas non penetrabat hymnorum spiritalium cantus: mentem tuam non ventilabat lectionum cælestium virtus; hinc vel maxime ad te clamante Apostolo: *Fugite fornicationem: quia omne peccatum quodcumque fecerit homo, extra corpus est: qui autem fornicatur, in corpus suum peccat?* (1. Cor. 6. 17.) Et cum dicit: *In corpus suum*; tamen in Christum eum peccare demonstrat. Nam [c] subjungit: *An nescitis* (Ibidem 20.) *quoniam membra vestra templum est Spiritus sancti, qui habetis a Domino, & non estis vestri; empti enim estis pretio magno glorificate, & portate Deum in corpore vestro*. Et iterum dicit: *Fornicatio autem & omnis immunditia nec nominetur inter vos, sicut decet sanctos*. (Ephes. 5. 3.) Et seposita omni adulatione, sententiam figit Apostolus: *Hoc*, inquit, *scitote intelligentes quia omnis fornicator, aut immundus, aut avarus non erit heres in regno Christi & Dei.* (Ibidem 5.)

23. Hæc tanta, & tam terribilia non tibi veniebant in mentem, cum ad illud opus nefarium tua membra peterentur? Sed mortifera re oblivio tamquam in gurgitem altissimum demergebat, & quasi captivam execrabilis libido ducebat.

24. Nonne vel illum locum tabulis separatum, in quo in Ecclesia stabas, recordari debuisti, ad quem religiosæ matronæ & nobiles certatim currebant, tua oscula petentes, [d] quæ sanctiores & digniores te erant? Nonne vel illa præcepta quæ oculis tuis ipse scriptus paries ingerebat, recordari debuisti: *Divisa est mulier & virgo: quæ non est nupta, cogitat quæ Domini sunt, quomodo sit sancta corpore & spiritu*. (1. Cor. 7. 34.) Tu autem in contrarium versti dictum, ita cogitans, ita agens, ut nec corpore esses sancta, nec spiritu: corpore quidem, fornicando; spiritu autem, virginitatem mentiendo.

25. Proh nefas! solet fama subsequi factum, tua autem malum fama prævenit. Nam cum ante trienium rumor quidam & susurratio de te fuisset, tu sinceritatem prætendebas, & vindictam de maledicis in Ecclesia postulabas publice. Quos æstus ego sustinui? Quos pater tuus pro tua sustinuit opinione labores, requirentes singulos, singulos adstringentes, ut ad auctorem infamiæ veniremus? Grave enim erat nobis & omnibus bonis intolerabile de Dei virgine vel turpe aliquid dici, vel credi.

26. Nec hoc verita es, nec ante oculos habuisti; ne venires inimicis tuis in gaudium, & eos haberes infensos qui pro tua opinione laborabant. Multum audax, mul-

auctus est lib. *de Civit. Dei*, cap. 5. Et hoc adeo verum existimant jurisconsulti, ut sicubi pœnam capitalem aut sanguinis in adulteros a primis imperatoribus latam reperiant, de civili morte, puta deportatione, condemnatione ad metalla, vel de simplici exilio dictum accipiant. At Constantinus Magnus ut religionis ita & castitatis vindex, legem de adulteris ultimo supplicio afficiendis primus tulit. Auxit etiam hanc pœnam Constans ejus filius lege, quam Baronius ad an. 339. refert, ut in hujusmodi reos tamquam in parricidas culeo vel igni animadverteretur imperans. Verum legem hanc non diu ad apices observatam esse intelligimus ex Amm. Marcellini lib. 18. cap. 1. Multa insuper privatim in adulteros deprehensos permittebantur, ut spoliatio, verberatio, raphanismus, mutilatio, immo etiam, uti a nobis libro *de Virginitate*, cap. 7. num. 35. observatum est, cædes.

a Mss. nonnulli, *Melius volo nubere*. Hanc autem objectionem sibi jam alibi propositam eodem plane modo expediverat Ambrosius.

b Quatuor mss. *& spectaculum tantorum* &c. Iterum autem ubi nos ex potiori parte mss. *ad te clamante Apostolo*; alii legunt, *attende clamantem Apostolum*: edit. vero *hinc*, Rom. *hoc*, *vel maxime clamante* &c.

c Solus codex Remig. habet, *An nescitis*, usque ad *non estis vestri*: sed cum hæc optime cum serie orationis quadrent, neque rarum sit Scripturæ locos in mss. occurrere haud parum decurtatos, eadem in textum recipere non dubitavimus.

d Rom. edit. *quasi sanctioris & dignioris*: vet. autem, ac mss. hoc tantum dissident, quod horum non pauci pro *te erant*, scriptorum lapsu habent, *fleverant*. Porro non sunt obeunda perfunctorie, quæ hoc in capite continentur ad antiquam disciplinam pertinentia. Nimirum statim ab ejus initio docet vestem suam peculiarem fuisse virginibus, easque non singulas, sed multas simul ad Ecclesiam e monasteriis processisse: hoc autem loco illis attributam in Ecclesia sedem non a viris solum, sed etiam ab aliis feminis separatam, nec non honoris causa matronas nobiles pacis osculum ab illis petere consuevisse; ac demum inscriptas fuisse parieti Scripturæ sententias, quibus eædem virgines officii sui commonerentur.

multum temeraria; ut te conscientia tua non terreret: sed simulata virginitate, putares te etiam Deum posse decipere. Sed ille qui dixit: *Nihil occultum quod non revelabitur*; & *Vos*, inquit, *fecistis in occulto: ego autem in manifesto faciam*. Ille qui non mentitur, furtivum scelus deduxit in publicum, & in conspectu solis hujus tenebrarum vestrarum opera denudavit.

Matth. 10. 26. 2. Reg. 12. 12.

27. [a] O quidquid prætendit sermo, crudeliora occurrunt: & cupiens moderari, non invenit modum. Oblita es propositum, oblita parentes, oblita es Ecclesiam totam, oblita gloriam virginitatis, oblita honorem dignitatis, etiam oblita promissionem regni, oblita judicium terribile: amplexa es corruptionem, protulisti fructum confusionis; finem vero * mortem sævissimam, & interitum sempiternum.

CAPUT VII.

Omnem Episcopalis officii curam illi a se præstitam fuisse adseverat: sed ipsam non solum inde nihil profecisse, verum etiam aliis objecisse grave scandalum, quod ostenditur in Evangelio severissima pœna damnari.

28. Et certe non habes quod de nostra negligentia conqueraris; quodcumque enim ad officium pastoris pertinet, & tibi & omnibus non negatum est. [b] Dilectio spiritalis adhibita, commonitio sancta non defuit. Oblita domum patris tui, ut scriptum est, ad monasterium virginale transisti. Inter tot posita non solum dico tuta esse debueras, si voluisses, sed etiam tutelam aliis præstare potuisses. Sed frustra hæc & alia provisa sunt.

Ps. 44. 11.

29. Frustra * hymnum virginitatis exposui; quo & gloriam propositi, & observantiam pariter decantares. Seminavi secus viam, seminavi in spinis, seminavi in petrosa; aut enim ex corde tuo verba mea volucres, id est, dæmones rapuerunt: aut malis tuis cogitationibus suffocata sunt, aut aruerunt nimio æstu libidinis. Heu me, quia ubi putabam ædificare aurum, argentum, lapides pretiosos, inventus sum lignum, fœnum, stipulam, arsuras materias laborasse! Dicam & ego secundum Prophetam: *Heu me, quia factus sum sicut qui colligit stipulam in messe?*

Luc. 8. 5. & seq.

1. Cor. 3. 12.

Mich. 7. 1.

30. Et quidem si tibi soli damnum fecisses, erat quidem tristitia, sed forsitan tolerabilis. Nunc vero quantas animas tuo scelere sauciasti, quantas animas propter te de proposito suo pœnitere fecisti? Quanta labia etiam fidelium inquinata sunt, viam Domini blasphemando? Aperuit in nos gentilitas os suum: adversus sanctam Ecclesiam Synagoga Judæorum [c] per tuum dedecus exsultavit.

31. Quod si is qui unum scandalizaverit, mola circumligatus jactari debet in mare, quid de te pronuntias, per cujus scelus omnis anima sauciata est, & nomen Domini in gentibus blasphematum est? Nonne quoties dicitur: O virgines, toties tibi cumulus iniquitatis augetur? Jaces ecce vulnerata, jaces ecce prostrata.

Matth. 18. 6.

CAPUT VIII.

Quænam sit remedii quod adhibere cupit, difficultas atque ratio: suadere se ut ad pœnitentiam non qualemcumque illa confugiat, sed congruam; cujus actus interior, nec non exteriora signa hic memorantur. Porro ejusdem beneficio fore, ut illa æternæ pœnæ immunitatem obtineat; si tamen eo in se fuerit severior, quo peccatum minus libere sit confessa. Ad quod etiam futuri judicii atrocitate ipsam accendit.

32. Cupio prodesse, sed subvenire non possum; quia *totum caput in dolore, & totum cor in mæstitia: a pedibus usque ad caput*, sicut ait Esaias, *non est malagma imponere*. Infirmitas tua omne humanæ medicinæ exclusit auxilium. Et licet tam boni quam mali justa indignatione permoti, te omni depopulatione [d] dignam, te omni tormentorum genere discruciandam judicent, morte mulctandam, aut ignibus exurendam: ego tamen qui scio graviora facinorosis servari tormenta, & sine fine im-

Esai. 1. 5. & 6.

a Rom. edit. & Pseudohier. *O, inquit, qui prætendit sermonem, crudeliora occurrit*, Pseudohier. *incurrit*; melius: Paris. edit. *crudelior occurrit*; nec incommode id quidem: sed tamen in aliarum edit. ac mss. lectione nihil mutandum.

* *Mortem sævissimam*, hoc est, angore animi ac desperatione nisi dignos pœnitentiæ fructus faciat, plenam. Nec enim umquam apud christianos virgines votifragæ violenta morte affectæ, quemadmodum apud ethnicos vestales in terra vivæ defodiebantur.

b Codex Regiom. *Lectio spiritalis*; & continuo post Pseudohieronymus, *commonitio sancta*. Licet autem hæc ingressa dicatur in monasterium, cum tamen eo tempore parthenonum aditus invisentibus viris concederetur, mirum utique non est perditorum hominum temeritate hunc etiam in locum irrepere culpa potuerit.

* Hymnum quandoque sumi pro omni Scriptura, sed maxime pro psalmis Davidicis jam a nobis adnotatum est lib. *de Fuga sæculi*, cap. 4. num. 20. Et hinc forte non injuria dici possit *hymnum Virginitatis* hoc loco nihil aliud esse, nisi, aut inscriptæ illæ parieti sententiæ, de quibus supra: aut quod probabilius est, ultimam psalmi 44. partem; ea quippe, scilicet a versiculo 10. usque ad ultimum, multa quæ ad gloriam & observantiam virginalis propositi pertinent, continentur; id est, sponsarum Christi dignitas, & quibus easdem ornari convenit, dotes ac virtutes. Si quis vero de hymno aliquo ad eum usum composito malit intelligi, non pertinacius obluctabimur; supra enim cap. 5. ubi n. 18. quædam ex eo psalmo memoravit fuisse recitata, paulo post subdit. *His .... dictis & motus supra castitate tua præconiis*: quæ quidem verba non nimium coacte ad hujusmodi hymnum referri possunt.

c Plurimi cod. *perpetuo dedecore exsultabit*, nonnulli, *exsultavit*.

d Floriac. codex & Pseudohier. *depopulatione dedecoratam*.

impias animas cruciatus maœre, non temporales utique, sed æternos; aliis te volo cruciatibus affici, profuturis utique, non animam perdituris.

33. Ergo secundum divinam sententiam dabo consilium; solum enim & unicum tentandum est remedium illud, quod divina vox per Ezechielem miseris porrigit: *Nolo*, inquit, *mortem peccatoris, quantum ut convertatur, & vivat*. Et iterum post hæc inquit Dominus, *dixi: Convertere ad me. Numquid resina non est in Galaad, aut medicus non est ibi? Quare non adscendit sanitas filiæ populi mei?* Hæc utique dicta pœnitentiam sapiunt, hæ sententiæ Dei vocant ad pœnitentiam [a] peccatores: POENITUDO ENIM lapsis necessaria est, sicut vulneratis sunt necessaria medicamina.

Ezech. 33. 11. Jerem. 8. 22.

34. Sed quanta putas, & qualis necessaria pœnitentia? Quæ aut æquet crimina, aut certe excedat. Vide ergo si simplex hoc peccatum adulterii est, an duplex sit pro illa nece quæ facta dicitur in occulto: & secundum conscientiæ molem exhibenda est pœnitentiæ magnitudo. Pœnitentia ergo non verbis agenda est, sed facto. Hæc autem sic agitur, si tibi ante oculos ponas de quanta gloria rueris, & de quo libro vitæ nomen tuum deletum sit; & si te jam credas prope ipsas positam tenebras exteriores, ubi erit fletus oculorum, & stridor dentium sine fine. Cum hæc certa fide, sicut est, animo conceperis, quia necesse est prævaricatricem animam tartareis pœnis, & gehennæ ignibus tradi, nec aliud remedium constitutum esse post unum baptismum quam pœnitentiæ solatium; quantamvis afflictionem, quantumvis laborem subire, esto contenta; dummodo ab æternalibus pœnis libereris.

35. Ergo hæc tu tecum cogitans, & mente retractans, facti tui ipsa judex esto crudelior. In primis omnis cura vitæ hujus [b] interimenda tibi est, & quasi mortuam te existimans, sicut & es, quomodo possis reviviscere, cogita. Deinde lugubris tibi accipienda est vestis, & mens ac membra singula digna castigatione punienda. Amputentur crines, qui per vanam gloriam occasionem luxuriæ præstiterunt. Defluant oculi lacrymis, qui masculum non simpliciter adspexerunt. Pallescat facies, quæ quondam [c] irrubuit impudice. Denique totum corpus injuriis & jejuniis maceretur, cinere adspersum & opertum cilicio perhorrescat; quod male sibi de pulcritudine placuit. Cor vero sit liquescens tamquam cera, jejuniis inquietans seipsum, & cogitationibus ventilans quare sit ab inimico subversum. Sensus etiam crucietur; quia in membra corporis cum haberet dominationem, malo cessit imperio.

36. Talis vita, talis actio pœnitentiæ, si fuerit perseverans, audebit sperare, [d] etsi non gloriam, certe pœnæ vacationem; dicit enim Deus: *Convertimini ad me, & convertar ad vos. Convertimini ex toto corde vestro, in jejunio, & in fletu, & in planctu: dirumpite corda vestra, & non vestimentum; quoniam pius & misericors est*. Sic conversus magnus ille David justificatus est: sic Nini-

Joel. 2. 12. & 13. 2. Reg. 12. 13.

a Post vocem, *peccatores*, Rom. edit. e Pseudohier. in textum, transtulerat, *revocaut ab errore*, quæ in anr. edit. ac mss. nostris desiderantur.

b Ita omnes edit. cum mss. multo plusibus: Pseudohier. autem cum mss. duobus *intermittenda tibi est*. Minus concinne. Hic porro summatim pœnitentiæ exercitia proponuntur, tam interiora quam exteriora. In quibus lugubrem vestem & capillorum resecationem numerari si quis mirabitur, adeat Morinum *de Administ. Pœnit.* libr. 4. cap. 17. n. 7. & seq. ubi eadem illis tunc temporis pœnitentibus imperata esse reperiet. Verum cum agatur hoc loco de virgine Deo consecrata, alia difficultas ex usu præscripti quo solet sacris virginibus coma tonderi, oboritur. Atque certum est olim hac in re variam pro varietate locorum fuisse disciplinam. Etenim præter Synodi Gangr. anno, ut volunt 324. celebratæ can. 17. veletis virginibus, ut non levibus rationibus contra Baronium a quo idem canon de mulierculis quibusdam hæreticis in Notis ad Martyrol. Rom. 15. Kal. Oct. intelligitur, defendit Gothofredus, ergo præter hunc can. tonsura sub anathemate virginibus interdicentem, exstat, ipso quoque fatente Baronio, Theodosii lex 27. de Episc. & Cleric. qua illud ipsum eisdem virginibus prohibetur. Data fuit ea lex an. 390. & de consensu quidem episcoporum; cum eadem quoque anathematis pœna imposita sit. Puellas sacras crinem aluisse ac sponsarum instar sparsum gessisse auctor est Optatus Milevitanus. Ambrosius etiam lib. *de Instit. Virgin.* cap. 17. & Augustinus Epist. 109. satis declarant, apud populares suos ut virgines comam deponerent, morem non fuisse. Neque vero illud idem parum aperte indicat Hieronymus epist. 48. ad Sabinianum, quando quidem eum capillos amoris obsides accepisse docet ab ea moniali, quam corruperat in monasterio Bethlehemitico, in quod illa cum Romæ velum accepisset, se receperat. Contra vero idem Hieronymus citata epist. tradit obtinuisse *in Ægypto & Syriæ monasteriis, ut tam virgo quam vidua, quæ se Deo voverint .... crinem monasteriorum matribus offerant desecandum*. Hinc adde Palladium in Lausiacis cap. 41. ubi virginum hujusmodi fuisse habitum scribit, ut *essent tonsæ & cucullatæ*. Citatur præterea can. 66. Nicæn. Alph. Pisani, nec non etiam Athanasii *de vera virginit.* pro eodem usu, qui tandem solus invaluit, cum feminæ sanctimoniales pœnitentiæ insignibus se non minus quam monachos gloriari pia æmulatione testatum vellent. Sed de his præter memoratos auctores luculenter tractant Sprenæus lib. 5. *de Vots Redempt.* cap. 3. Menardus noster in *Sacram. Gregor.* pag. 215. Heeften *Disquis. Monast.* lib. 5. Disq. 7. & Thomassin. *Discipl. Eccles.* part. 1. lib. 1. cap. 50.

c Omnes edit. ac mss. aliquot, *vibuit impudice*. Minime male; virere enim eum eleganter potest pro vigere, quo sensu Tullius *viriditatem habere*, & Horatius *virere genua* dixerunt: alii tamen mss. plures ac potiores, *irrubuit impudice*. Neque hoc ipsum magis inscite; nam præterquam quod inter *pallescat & irrubuit* concinnius est antitheton, rubor in facie ut bonæ valetudinis, ita etiam vehementis affectus indicium est. Iterum pro *injuriis & jejuniis*, mss. nonnulli, *inedia & jejuniis*. Non absurde quidem, sed tamen non mutanda vox *injuriis*; idem enim est ac rigida & aspera castigatione, ut lib. 1. *de Abraham* cap. 8. num. 51. eadem dicitur *domari injuriis*. Postremo ubi omnes edit. ac mss. excepto Flor. *de pulcritudine placuit*, idem Flor. habet, *de turpitudine placuit*.

d Codex Regiom. *etsi non coronam, tamen veniam, & certam pœnæ evacuationem*: reliqui autem & edit. nihil differunt, nisi quod ubi edit. ac pauci mss. præferunt, *vacuationem* aut *evacuationem*, alii mss. magno numero legunt, *vacationem*. Non desunt porro qui cum ex his verbis tum ex aliis epist. 5. ad Horont. Ambrosium accedere veterum quorumdam opinioni, qua ferunt inter beatorum gloriam ac damnatorum pœnas medium quemdam statum admisisse, de quo dicetur ad eamdem epist. Hoc autem loco tantum monemus tangi quidem ab Auctore difficultatem, sed inexaminatam prætermitti. Hic enim oratoria concessio est, quasi diceret, & si gloriam adipisci non contingeret, de quo non disputo; saltem pœnarum obtinebis immunitatem. Si quis tamen ejusmodi consortem gloriæ futuram illam virginem ab Auctore affirmari contendat, dummodo non gloriam omnem intelligat, sed singularem illam quæ virginibus pactam cœlesti sponso fidem servantibus destinata est, manus dabimus.

Ninive peccatrix illa civitas incumbentem sibi evasit interitum. Peccator ergo si sibi ipsi non pepercerit, a Deo illi parcetur. Et si futuras pœnas gehennæ perpetuas in hoc parvo vitæ spatio compensaverit, se ipsum ab æterno judicio liberabit.

Jonæ. 3. 5. & seq.

37. Grandi plagæ alta & prolixa opus est medicina: grande scelus grandem habet necessariam satisfactionem. * Nam non est dubium levius esse crimen, ubi peccatum suum ultro homo confitetur, & pœnitet: at ubi celat mala sua, invitus deregitur, & nolens publicatur; illud gravius scelus est. Quod tibi utique provenisse negare non poteris. Et ideo fortius dolendum; quia peccatum est fortius.

38. Si mente cernerent [a] homines peccatores quale judicium emittet Deus in mundo, & sensus humanus non dispergeretur vanitate sæculari, non infidelitate gravaretur: quantumvis & qualemvis cruciatum ad præsens libentissime sufferrent, etiamsi esset longior vita; dummodo in illas pœnas æterni ignis non incurrerent. Sed tu quæ jam ingressa es agonem pœnitentiæ, insiste, misera: fortiter inhære [b] tamquam in naufragiis tabulæ, sperans per ipsam te de profundo criminum liberari. Inhære pœnitentiæ usque ad extremum vitæ, nec tibi præsumas ab humana die veniam dari; quia decipit te qui hoc tibi polliceri voluerit. Quæ enim proprie in Dominum peccasti, ab ipso solo te convenit in die judicii exspectare remedium.

CAPUT IX.

Objurgat virginis corruptorem; eumque Balthasaris exemplo terret. Quem deinde ut non contentus interno cruciatu, legitimam pœnitentiam amplectatur, monet: postremo ne sibi de peccantium multitudine blandiatur, ipsi Sodomæ & aliarum urbium incendium suggerens, ad confringendos inimici laqueos urget.

39. De te autem quid dicam, filio serpentis, ministro diaboli, violatore templi Dei: qui in uno scelere duo crimina perpetrasti, adulterium utique, & sacrilegium? Sacrilegium plane, ubi vas Christo oblatum, Domino dedicatum, dementi temeritate polluisti. Balthasar rex ille Persarum, qui in vasis Domini, quæ & a templo Hierosolymis fuerant a patre ejus ablata, bibere cum suis amicis & concubinis usurpavit; ipsa nocte Angeli manu percussus, crudeli morte punitus est: quid de te arbitraris, perdite pariter & perditor, qui vas rationabile consecratum Christo, [c] sanctificatum Spiritui sancto, impie temerasti, polluisti sacrilege, & tui propositi immemor, & judicii divini contemtor? Melius fuerat omnino te non fuisse natum, [d] quam sic natum, ut te sibi gehenna proprium filium vindicaret.

Dan. 5. 30.

40. Et licet te ipsa conscientia sceleris agat per diversa præcipitem (*fugit enim impius, nemine persequente se*) licet te diræ imagines peccati dormientem quoque perterreant, non solum vigilantem; tamen ne quid a pastore ovi morbidæ, vel morituræ medicaminis denegatum sit, do consilium. Petas ultro [e] carcerem pœnitentiæ, obstringas catenis viscera, animam tuam gemitibus jejuniisque crucies; sanctorum petas auxilium, jaceas sub pedibus electorum; ut non tibi cor impœnitens thesaurizet iram in die iræ & justi judicii Dei, qui reddet unicuique secundum opera sua. Nec te in eorum numerum constituas, quos luget Paulus: *Qui ante peccaverunt, & non egerunt pœnitentiam super immunditia & fornicatione & libidinibus quas gesserunt.*

Prov. 28. 1. — Rom. 2. 5. & 6. — 2. Cor. 12. 21.

41. Nec tibi de multitudine peccantium similium blandiaris, & dicas: Non solus hoc ego egi, multos habeo socios: sed recogita, quia MULTITUDO sociorum impunitatem non facit criminum. Nam in Sodoma & Gomorrha & in totis quinque civitatibus innumerabiles utique habitabant populi, & omnes pariter qui libidinose corpora sua tractaverunt, igneis imbribus conflagrarunt: solus autem Loth de illo inevitabili incendio evasit; quia ab illa turpitudine se alienum præstiterat.

Gen. 19. 25. — Ibid. 29.

42. Ex-

* Sequenti sententiæ quam apud Pseudohier. ipso statim hujus libri initio exstare diximus, proprium hunc locum esse negabit nemo. Eadem autem discere est illam priscorum temporum fuisse disciplinam, ut qui occultorum criminum ab aliis insimulabantur apud episcopum, sedulo peracta inquisitione, gravioribus pœnis condemnarentur, quam si se ipsos ultro accusassent. Qua de re consulat, cui libuerit, Morinum *de Administ. Pœnit.* lib. 5. cap. 10. & lib. 2. cap. 6.

a Omnes edit. ac mss. aliquot, *homines peccatores* (edit. Rom. cum Pseudohier. delevit *peccatores*) *judicium immittet mundo, sensus humanus ..... si non infidelitate gravaretur*, Rom. edit. & Pseudohier. *gravarentur*: ceteri mss. magis apposite ut in contextu.

b Edit. omnes, & quidam mss. cum Pseudohier. *tamquam naufragus tabulæ, sperans per ipsam*: reliqui mss. *tamquam in naufragiis* &c. nisi quod ommittitur in Floriac. *per ipsam*. Infra vero ubi edit. eadem cum paucis mss. *ab humano die posse veniam dari*. Et rursus, *ab illo solo quære remedium*; alii mss. numerosiores nobiscum faciunt, excepto quod in ultima parte multi exhibent, *ab ipso quære remedium*: Flor. autem ac Regiom. *ab illo solo te convenit* &c. Quos quia scriptoribus breviare, quam producere magis consuetum, hic præterimus. Ceterum, qui e postremis hisce periodis huic auctori novatianorum hæresim attribuunt, eos nulla certa niti ratione in Admonitione demonstratum est.

c Cod. Flor. & Regiom. *sanctificatum a Spiritu sancto*; Pseudohier. *sanctificatum Spiritu sancto*: Regiom. solus consequenter, *temerasso & impio polluisti sacrilegio*.

d Ita mss. Flor. alii autem & edit. *quam te sibi gehenna proprium filium vindicaret*; in pleritque mss. voces *proprium filium* non leguntur.

e Non pauci mss. *turrem pœnitentiæ*. Minime male: pœnitentia enim propugnaculi cujuidam instar ab ira divina tutos nos præstat. Sed potest etiam eo referri, quod Ambrosio familiare est Adamum post expulsionem suam e paradiso in castello religatum dicere: forte quia mos erat in loco munito adservari noxios, quod cum aliorum mss. atque edit. omnium lectione sensu convenit.

42. Exclude ergo vel nunc, infelix, de corde tuo blandimenta serpentis, & luctu, & fletibus continuis, dum in corpore tuo immunda anima illa tenebrosa versatur, [a] remedium tibi in die necessitatis adquire, semper ante oculos tuos habens Apostoli sententiam: *Quia omnes nos oportet manifestari ante tribunal Christi, ut referat unusquisque propria corporis sui secundum quod gessit, sive bonum, sive malum.* (2. Cor. 5. 10.)

CAPUT X.

Ad virginem lapsam demum rediens, illi concitatas quasdam precationes & varios pœnitentiæ affectus e Scripturis hinc inde lectos suppeditat.

43. Quis consoletur te, virgo filia Sion; *quia magna facta est sicut mare contritio tua. Effunde sicut aquam cor tuum ante faciem Domini*: extolle ad eum manus tuas [b] pro remedio peccatorum tuorum. (Thren. 2. 13. & 19.) Accipe igitur lamentum. Et primum quidem nullo die quinquagesimus psalmus intermittatur; quia in tali negotio cantatus est: & usque ad versiculum illum: *Cor contritum & humiliatum Deus non spernit*, cum lacrymis gemituque percurre. (Psal. 50. 19.)

44. Insuper etiam hanc lamentationem non sine compunctione cordis in conspectu Dei judicis funde: *Quis dabit capiti meo aquam, & oculis meis fontem lacrymarum*, ut defleam vulnera animæ meæ? (Hier. 9. 1.) Conversi sunt dies festi mei in luctum, & cantica in lamentationem: recessit sonus hymnorum, & lætitia psalmorum, & successit stridor dentium & fletus oculorum. (Amos 8. 10.) *Obmutui & humiliata sum, & silui a bonis, & dolor meus renovatus est. Concaluit cor meum intra me, & in meditatione mea exardescet ignis.* (Psal. 38. 3. & 4.) *Timor & tremor venerunt super me, & contexerunt me tenebræ. Abyssus circumdedit me, postremo demersit caput meum* [c] *in scissuras montium.* (Jonæ 2.)

45. Heu me, quia facta sum sicut Sodoma, & combusta sicut Gomorrha, quis miserabitur cineres meos? (Gen. 19. 24.) Durius offendi quam Sodoma, quia illa legem nesciens deliquerat, ego autem, accepta gratia, peccavi Domino. [d] Si homo peccet in hominem, erit qui interveniat: ego peccavi in Dominum, quem propitiatorem inveniam? (1. Reg. 2. 25.) Concepi dolorem, & peperi iniquitatem: lacum aperui & effodi eum, & incidi in foveam quam operata sum. (Psal. 7. 15. & seq.) Ideo conversus est dolor meus in caput meum, & in verticem meum iniquitas mea descendit. Immunditia mea ante pedes meos: non fui memor novissimorum, & cecidi miserabiliter.

46. Non est qui consoletur me. O quam acerbus fructus luxuriæ! Amarior felle, crudelior gladio. Quomodo facta sum in desolationem? (Psal. 72. 19. & 20.) Subito defeci, perii propter iniquitatem meam [e] velut e somno exsurgens; ideo in civitate Domini nullificata est imago mea. Deletum est de libro vitæ nomen meum, facta sum sicut nocticorax in domicilio, sicut passer unicus in ædificio: non est qui consoletur me. (Psal. 101. 7.) Considero a dextris, & video quia non est qui agnoscat me. *Periit fuga a me, & non est qui requirat animam meam.* (Psal. 141. 5. Psal. 30. 13. & 14.) Facta sum sicut vas perditum, audivi vituperationem omnium circa me habitantium. Væ diei illi in quo me [f] infelix genuit mater, & lux ista crudelis excepit! Oportuerat me non fuisse natam, quam sic in gentibus fabula fierem. (Job. 3. 3.) Propter me confusio facta est omnibus famulis Domini, & eum digne colentibus.

47. Lugete me montes & colles, lugete me fontes & flumina; quia fletus filia ego sum. Lugete me bestiæ silvarum, reptilia terræ, & volucres cæli, & omnis anima quæ vita frueris. Nam vos beatæ feræ & volucres, quibus nullus metus de inferis, neque post mortem reddenda est ratio: in nos manet pœna crudelis tartari, quia habentes sensum, delinquimus; ideo non est pax peccatoribus.

48. [g] Meum peccatum, mea iniquitas, non sunt similia offensis hominum; quia impietas est. Carnem pollicita servare virginem, & castitatem professa publice, mentita sum Domino; ideo non est mihi fiducia invocandi Dominum altissimum, quia obstructum est [h] os delinquentium. (Esa. 48. 22.) Nam meum malum Propheta cecinit, quod qui elongant se a Deo, peribunt: disperdit omnem fornicantem a se. (Psal. 72. 27.) Et iterum: *Adhæsit lingua mea faucibus meis, & in pulverem mortis* deductus sum. (Psal. 21. 16.)

49. Ve-

a Plures mss. & Pseudohier. *remedium tibi necessitatis*.

b Omnes edit. *pro remedio animæ tuæ & peccatorum* &c. Omnes mss. cum Pseudohier. ut in contextu.

c Mss. aliquot, *fissuras montium* Regiom. cum Pseudohier. *in fossuras* (Pseud. *in scissura*) *inferni*. Et infra idem ms. solus, *miserebitur sceleribus meis*.

d *Si homo. ... in Dominum*, desunt istæc propemodum in mss. in nonnullis tamen, & cunctis edit. nec non apud Pseudohier. inveniuntur.

e Ita mss. omnes: edit. vero, & Pseudob. *velut somnium surgentis*. Et sequenti versu pro *nullificata est*, quod erat in omnibus edit. & mss. aliquot, alii mss. exhibent, *nullificata sum*, partim ut in contextu.

f Omnes edit. cum mss. aliquot, & Pseudohier. *me infelix* (Rom. & Pseud. *infelicem*) *mater genuit*: alii magno numero ut in textu.

g Vet. edit. *Meum est peccatum, mea est iniquitas Non sunt similia offensa hominum; quia horribilis hæc impietas est, carne pollicita servare virginem, & castitatem professa publice mentita sum Deo*. Rom. edit. .... *carne pollicere virginitatem, & castitatem professam publice* &c. Mss. vero in lectionem nostram consentiunt, nisi quod pro *carnem pollicita*, duo præferunt, *carnem pollutam*, unus, *carne polluta*, alius denique, *carnem pollicitam*: quæ scriptoribus imputanda esse non videt nemo. Iterum expressam publice professæ virginitatis mentionem observes licet.

h Codex Regiom. *os loquentium iniqua*. Rursus vero ubi omnes edit. *Adhæsit anima faucibus meis*, omnes mss. exhibent. *Adhæsit lingua mea* &c. quam quidem lectionem Scripturæ textus, omnesque ipsius versiones confirmant.

49. Verumtamen clamabo ad Dominum, cum adhuc tempus est, dum datur spatium; quia in morte non est memoria, & in inferno non est confessio. *Domine ne in ira tua arguas me, neque in furore tuo corripias me. Quoniam sagittæ tua infixæ sunt mihi, nec est sanitas in carne mea a vultu iræ tuæ; non est pax ossibus meis a facie peccatorum meorum. Quoniam iniquitates meæ* [a] *superposuerunt caput meum, & sicut onus grave gravatæ sunt super me. Computruerunt & deterioraverunt cicatrices meæ, a facie insipientiæ meæ. Miseriis* afflicta *sum, & curvata usque in finem, rugio a gemitu cordis mei. Cor meum turbatum est intra me, dereliquit me virtus mea, & lumen oculorum meorum non est mecum*. Deus, repulisti me, & destruxisti me, ostendisti mihi dura, potasti me vino compunctionis: expulsa sum ab oculis tuis, jam non adjiciam [b] ut resurgam ad templum sanctum tuum, & facta sum in exterminio.

50. *Quæ utilitas in sanguine tuo, dum descendit in corruptionem? Numquid mortuis facies mirabilia, aut medici suscitabunt?* Tuus sermo est, tua promissio est: *Nolo mortem peccatoris*, [c] *sed conversionem & vivat*: ad te, Deus meus, mea conversio; quia solus potes renovare omnia, & ab inferis animas revocas. Tu solvis compeditos: tu, Deus, allisos erigis, cæcos illuminas, mortuos suscitas.

51. *Erravi sicut ovis perdita*: require famulam tuam, ne lupus crudelis glutiat me. *Multi dicunt animæ meæ: Non est salus illi in Deo ejus*. Sed tuum consilium tecum est. Quot sunt dies famulæ tuæ, quando facies mecum judicium? Sed ne intres in judicium cum famula tua. *Defecit in salutari tuo anima mea, defecerunt in lacrymas oculi mei, effusa est in terram gloria mea. Quando respiciens restitues animam meam? Propter iniquitatem meam corripuisti* me, *& tabescere fecisti sicut araneam, animam* meam. *Memento, Domine, quod pulvis sum: vide humilitatem meam, & laborem meum, & remitte omnia peccata mea. Remitte mihi ut refrigerer, priusquam abeam, & amplius non ero*, [d] nec in inferno erit confessio.

52. Potens es, Domine, conscindere saccum & præcingere me lætitia: dirumpere vincula mea, quibus ligata sum atque constricta, qui Rahab sordidam non adspernatus es. Iram tuam, Domine, aufer a me, quia peccavi tibi crudeliter, donec justifices causam meam, & educas me in lumine. Deus virtutum, [e] da pænitentiæ effectum, confessioni perseverantiam; ne me induret deceptor animæ. Hoc mihi donum, hanc mihi gratiam de tuo fonte præstari cupio, Deus; ut in æternum tibi confitear: qui vivis & regnas in Trinitate in sæcula sæculorum. Amen.

a Tres mss. cum Pseudohier. *supergressæ sunt*.

b Omnes edit. *ut respiciam*: omnes mss. partim *ut surgam*, partim *ut resurgam*.

c Ita mss. duobus exceptis, ubi pro, *sed conversionem*, legimus *sed ut convertatur*: vet. edit. *sed conversionem, ut possit vivere. Ad te Deus meus conversio, quia solus*: Rom. *sed conversionem & vivam: ut possim vivere, ad te Deus me converto, qui solus*. Pseudohier. *sed conversionem. Ut possim vivere, ad te Deus conversio mea; quia solus* &c.

d Hic definit tractatus apud Hieronymum: at Rom. edit. solum resciderat, *nec in inferno erit confessio*, quod mendose restituerant Paris. edit. hoc modo, *nec inferior erit conf.* Consequenter autem post voces: *Potens es Domine*, aberant e cunctis edit. *conscindere saccum meum, & præcingere me lætitia*, quod in hanc nostram ex mss. fere omnibus propourn neutiquam incongruum reposuimus.

e Tres mss. *Da patientiæ effectum*. Infra vero ubi omnes edit. & quidam mss. *præstare cupio, Deus; ut in æternum* &c. mss. multo plures locum ita contrahunt, *præstari cupio, Deus qui regnas in trinitate* (tres, *in æternitate*) *in sæcula* &c.

IN

IN LIBRUM DE MYSTERIIS ADMONITIO.

QUA ET IDEM LIBER AMBROSIO ADSERITUR.

AUctor hujus operis in ipso ejus limine profitetur [a] *se & recens baptizatis elaborare, & sacramenta quæ illis hactenus ignota fuerint, adoriri. Mos quippe erat priscorum temporum antistitibus, ut sublimia illa mysteria quam studiosissime celarent nondum initiatos. Hi quidem quoad e catechumenis atque competentibus excederent, crebris precibus, exorcismis, aliisque ceremoniis ad baptismum præparabantur: admittebantur audiendis concionibus, ubi potissimum eos rigidis ethices christianæ dogmatis imbui solitos hic ipse auctor aperte docet.* [b] *Suis tamen orationibus adversus falsa & impia ethnicorum atque hæreticorum placita disputationes miscebant episcopi: neque etiam unitatis substantiæ divinæ, trinitatis personarum adorandarum, aliorumque capitum, quæ ipsis a Symbolo exponi consueverant, cognitionem inserere prætermittebant. At vero penitiori aliorum sacramentorum, & præ ceteris Eucharistiæ discussione prorsus abstinebant. Erant porro ea mentis docilitate boni illi religionis nostræ candidati, ut quæ ipsis manifesta esse nolebat Ecclesia, suam ad ea curiositatem minime protenderent rati videlicet nihil falsi aut superstitiosi cultus in illa contineri religione, quæ tot miraculis ac prodigiis fulta, super idololatriæ quam subruebat, ruinis unius Dei adorationem erigebat, quæque sectatorum suorum mores ad amussim adeo severam & rationi consonam exigi postulabat. Hæc instituendæ vitæ præcepta nondum baptizatis a se tradita signat Ambrosius primis hisce verbis;* [c] De moralibus quotidianum sermonem habuimus *&c. ubi libros* de Abraham *atque alios quos ab eo coram catechumenis & competentibus pronuntiatos demonstravimus,* [d] *intelligi vix dubium est. Subjungit vero cum eos qui sacro baptismate regenerati sint, hic alloquatur; sibi ut ipsis cum ejusdem sacramenti, tum aliorum rationem atque ceremonias declaret, incumbere.*

Primum igitur post explicatam oris atque aurium apertionem, [e] *ac memoratam quæ fiebat in baptisterio, ejurationem,* [f] *fontis benedictionem* [g] *tractat. Ibi autem ut probet non aquæ simplicit efficacia, sed præsenti Spiritus divini virtute regenerationem perfici, varia symbola quibus idem sacramentum in veteri lege præfiguratum est, expendit; unde etiam colligit sacram illam ablutionem eumdem semper effectum obtinere, cum ad eum probitas improbitasve ministri nihil conferat. Mox a vivifico lavacro ascendentium ad episcopum, a quo post unctionem capitis ac pedum lotionem,* [h] *veste candida* [i] *induebantur, accessum narrat. Tum reddita cujusque ceremoniæ ratione, quanta lætitia ob familiæ suæ amplificationem gestiat Ecclesia mater,* [k] *depromtis a Cantico canticorum sententiis exprimit. Postremo ubi neophytos acceptæ Confirmationis ope septem donis Spiritus sancti ditatos atque exornatos fuisse* [l] *affirmavit, quemadmodum solemni pompa ex baptisterio ad altare processerint, ut ibi Dominici corporis reficerentur sacramento, multis* [m] *edisserit. Nec sane mirum, si in hoc adserendo immoretur multo longius, cum finis & consummatio sit ceterorum.*

Profitetur itaque id sibi esse in animo, [n] *ut* summo studio *cunctis veteris Synagogæ sacramentis hoc ipsum antiquitate atque excellentia præferendum adstruat; quorum quidem primum inde ostendit, quod panis ac vinum Abrahæ oblatum a Melchisedech, Eucharistiæ figura* [o] *exstiterit: secundum autem eo demonstrat, quod præ ipso manna quo nihil sanctius habuerunt Israelitæ, hoc mysterium* [p] *tanto præcellat, quanto* [q] potior est lux quam umbra, veritas quam figura, corpus Auctoris quam manna. *Enim vero quia neophytis in promptu erat contra opponere:* [r] Aliud video, quomodo tu mihi adseris quod Christi corpus accipiam? *ad objectionis solutionem aggreditur. Ea propter ut repudiato sensuum corporeorum testimonio, panem in Domini corpus sacerdotali benedictione converti certo teneant, non modo* [s] *clarissima quæque prodigia quibus mutatam fuisse naturam vel etiam e nihilo creatam prisci testamenti ferunt tabulæ, in medium profert; verum etiam miraculorum omnium maximum citat, Chri-*

sti

[a] Cap. 1. num. 1.
[b] Ibidem num. 1.
[c] Ibidem
[d] Admonit. in hos libr.
[e] Cap. 2. num. 5.
[f] Cap. 3. n. 5. & 6.
[g] Cap. 3. 4 & 5.
[h] Cap. 6. n. 29. & seq.
[i] Cap. 7. n. 34. & seq.
[k] Ibid. n. 35. & seq.
[l] Ibidem n. 42.
[m] Cap. 8. n. 43.
[n] Ibidem n. 44.
[o] Ib. n. 45. & seq.
[p] Cap. 8. & 9.
[q] Cap. 8. n. 49.
[r] Cap. 9. n. 50.
[s] Cap. 9. n. 51. & 52.

sti [a] scilicet incarnationem. Tum quasi omni dubitationis occasione prorsus depulsa, innocentem hunc gregem accomodatis [b] Canticorum quibusdam versiculis mones, ut secretum præstantes mysterio, & Christum diversis virtutum fructibus in se pascentes, Ecclesiam exhilarent: nec in posterum de sua regeneratione umquam ambigant.

a Ibidem num. 53.
b Ibid. 55. & seq.

Hic porro nobis temperare minime possumus, quin pauca quædam Eucharistiæ occasione animadvertamus. Neophytos a baptismate adhuc madentes episcopus sacramentorum eisdem hactenus ignotorum prima cognitione instituit. Simplex est ea catechesis, & ab omni amplificationis ac eloquentiæ fuco plane aliena. Id eo loci Auctor probandum sibi proposuit, eucharistiam præ manna tanto præstantiorem esse, quanto umbram corpus superat, veritas figuram. Hoc ut demonstret, Christi carnem in quam per Dominica verba panem converti docet, in sacramento contineri sæpius repetit. Exemplis ad adserendam hanc mutationem utitur omnium maxime prodigiosis. Denique summo conatu adhibito, ut oculorum testimonio derogetur, contendit nec levissimæ dubitationi locum esse, quin e pane quem præsentem sensus nuntiant, non figura corporis, sed corpus ipsum fiat conceptum in Virginis utero, & ad extrema supplicia pro nobis traditum. Quis ergo neget Præsulem nostrum veram & substantialem conversionem hic agnovisse? Hanc autem cum istis Domini verbis, Hoc est corpus meum, [c] firmatam ac stabilitam velit, [d] nonne manifesto intelligitur ab eo illa in simplici atque proprio sensu accipi, non in figurato? Fatemur quidem adhibita quoque ab illo miraculorum quorumdam exempla, quibus regenerandi vim baptismo inesse persuaderet: sed illic de virtute producendi effectus agitur, non de substantiali aliqua mutatione; nusquam enim aquæ naturam converti in Spiritum istic reperias: at e contrario eam semper subsistere, ac post benedictionem etiam remanere tam expressis, tam sæpe iteratis verbis testatur; ut quodammodo videatur, ne quis hanc sibi opinionem in mentem induceret, præcavisse. Ad hæc nemo non videt quam diversa sit hoc loco catholici atque heterodoxi causa. Etenim quivis sacerdotum nostrorum Ambrosianam in rudibus istius mysterii cognitione instituendis rationem & laudabit & sequetur quam lubentissime: quis vero ministrorum sectariorum tenendam sibi plane contrariam non existimet? Addimus etiam orthodoxo dogmati stabiliendo in hac opella suppeditari expressa & positiva, ut vocant, firmamenta; cum tamen Albertinus Carentonianus quondam minister hinc argumentum probandæ suæ opinioni nullum depromat; sed tantum sibi proponat [e] objectiones, quibus non nisi futilia penitus ac vana respondeat. Atqui constare oportet apud æquos æstimatores ex hoc opere ubi familiariter primis præceptis novos Christianos Ambrosius imbuit, quid sententiæ super eucharistia illi fuerit, potius discendum, quam ex aliis ejusdem libris; quandoquidem in his de industria propter infideles atque catechumenos qui cum cum baptizatis confusi audiebant, obscurius eloquebatur.

c Matth. 26. 26.
d Cap. 9. num. 52.
e Lib. 3. de Sacrament. cap. 2.

Hujusce scriptionis qui meminere, magno consensu eam Ambrosio semper adtribuerant: sed tandem superiori sæculo exstiterunt quidam heterodoxi, qui possessione tam diuturna sanctum Doctorem abdicandum arbitrati sunt. Reperimus enim Henr. Bullingeri ad Joach. Vadianum literas apud sanctum Gallum 7. Julii an. 1535. datas, quibus hunc librum cum sequentibus de Sacramentis una complectens, cum illo se de utroque opere sentire significat, nimirum stupidos hos nequaquam esse auctoris optimi & judicii emunctissimi fœturam. Causas istius rei tres adfert, styli differentiam, variam hic & in exploratis Ambrosii libris exponendæ eucharistiæ rationem, tractationem rerum frigidiorem quam pro Ambrosiano acumine ac diligentia. His addit Erasmum etsi dissimularit, & judicium texerit suum, ne videretur eorum de sacramentis sententiam sectari; cum tamen hos libros rejecerit in postremum Ambrosianæ editionis tomum, non dubitare se quin ille senserit mangonis cujuspiam illud esse opus. Quasi vero Erasmus quartum suum tomum ex solis adulterinis composuerit. Sed cum de sententia Erasmi mera sit istæc ariolatio, explodenda potius videtur quam refellenda. Tribus autem illis quæ præmissa sunt, uno verbo respondebimus catechesim esse, atque adeo charactere sibi proprio, id est, simpliciter, aperte ac sine motibus editam oportuisse: interim Bullingerum censorem Ambrosianorum scriptorum non videri admodum idoneum, qui quo loco tam levibus momentis legitimum extrudit fœtum, commentaria in epistolas Pauli admittit pro indubitato.

Is cujus opera Helmestadii Censura Roberti Coci prælo subjecta est, [f] hoc etiam opus ex Ambrosianorum catalogo exemit, qua in re eum Dallæus quoque in libro de Confirmatione sequutus est. Rationem judicii sui primam istam reddit: Affirmat auctor, inquit ille, Scripturam testari quod ad preces Hierobaal ignis descenderit de cælo. Atqui nihil tale de Hierobaal legitur in Scriptura. Sed quis non videat hic aliud significari nihil, præterquam quod libri Judicum cap. 6. narratur Gedeon Angelo supplicasse, ut sibi

f Anno 1655.

sacrificium offerre concederet: quo annuente, cum super azymis panibus, carnibusque elixis jus infudisset, Angelum summa virga hæc contigisse, ac divinitus e petra, cui eadem imposita fuerant, ignem erupisse. Dicendum igitur quæ in Scriptura susius memorantur, ea contractius referri ab Ambrosio. Fieri vero etiam potuit, ut hanc historiam in codicibus suis paulo aliter atque in nostris narratam invenerit: quod in aliis quoque ipsi contigisse non semel, at præcipue in caput ultimum libri de Nabuthe, observavimus. Et hoc sane mirum illi non videbitur, qui adverterit tantam olim codicum veteris Testamenti fuisse diversitatem, ut quot Ecclesiæ, tot varia circumferrentur exemplaria, sicut Hieronymus in Præfationibus suis passim testatur. Idem ferme habet S. Augustinus de Doct. Christ. lib. 2. cap. 11.

Secunda expunctionis ratio hæc est: Quod auctor iste, adjicit idem, Paralytici verba; [a] Hominem non habeo, ita exponit, quasi per hominem Paralyticus intellexerit Christum mediatorem, perquam leviculum est. Sed perquam leviculus est qui sic arguit. Enim vero vel non intelligit, vel non intelligere se fingit id eodem loco agere sanctum Antistitem, ut in piscina figuram baptismatis, in homine ægrum in eam demittente typum ipsius Christi, in ægro demum hominis peccatoris symbolum exstitisse ostenderet; atque adeo hic paralyticum mysticum, sive, ut sancti nostri utamur verbo, intelligibilem, accipiendum. Quo quid cum Ambrosiano exponendæ Scripturæ modo magis congruum?

Tertiam objectionem ita exprimit: Quod in his libris peccata propria, 1. Actualia, per baptismum relaxari dicat: hereditaria vero, 1. Originalia, per lotionem pedum, certe hæreticum est. Cum Theologia & Ecclesiæ doctrina non convenit, teste Maldonato. Et hoc quidem tam validum tamque ineluctabile argumentum Dallæo visum est, [b] ut qui alia quasi digito indicare satis habuerat, illud proprio voluerit cumulare suffragio. Nam cum & hujus operis & librorum de Sacramentis auctorem de lotione pedum incommode ac perabsurde philosophatos contendisset, allatis de quibus agebatur locis, ista subjungit: Utrumque somnium, quod vel plane vel pœne idem est, ineptum, & instituto a Christo baptismati contumeliosum, satis ostendit neutrius opusculi auctorem esse Ambrosium. Gravissima est, nec diffitemur, istæc accusatio. Sed hoc incommode ac perabsurde accusatoribus ipsis accidit, ut idem illud cui tam nigrum theta præfigunt isti aristarchi, non modo in aliis quæ exstant Ambrosii operibus non controversis invenire sit, verum etiam in deperditis, quorum loci occurrunt apud fidelissimum ipsius discipulum Augustinum in suis adversus pelagianos disceptationibus, ubi dubium dogma, nedum hæreticum numquam impune proposuisset. Hæc si consideraffent illi scriptores, in sententiam cum tantorum doctorum, tum etiam veteris Ecclesiæ auctoritate munitam haud insurrexissent tantis animis. Verum eas quod voces hereditaria peccata quibus nihil nisi concupiscentia, sive ut ipse ait, lubricum delinquendi, significatur, nequaquam recte intellexerint in errorem inductos ad eum locum [c] demonstrabimus.

Ultima Cociani editoris ratio tam futilis est, ut a nobis referri vix mereatur; ait enim quod in baptismo exprimendas esse tres personas divinas hic auctor dicit, cum eo pugnare quod in libris de Spiritu sancto adseritur, ad Baptismum invocationem unius personæ divinæ tantum sufficere. Sed si admitteretur hæc consecutio, ii omnes libri in quibus tres divinas personas in baptismo proferendas traditur, abjudicandi essent Ambrosio: quod affirmare vel ipsi adversarii erubescerent. At enim quænam in eo repugnantia, si quis de communi hujus sacramenti administrandi ratione agens, invocandas tres personas divinas dicat; idem tamen disputans utrum baptismum aliquando sub personæ unius invocatione collatum pro valido haberi oporteat, affirmantem teneat opinionem. Sed ea de re agemus suo loco. Interim illos pudeat, qui tam levibus momentis bonam scriptionem & Ambrosio minime indignam legitimo parenti ereptum eunt, idque non tantum contra mss. omnium, verumetiam contra tot ac tantorum virorum qua catholicorum qua sectariorum, qua veterum qua recentium testimonia, ut si nolint eorum auctoritate persuaderi, saltem multitudine obrui possint. Nec dubitamus hoc pervidisse scriptores multos, magnique [d] nominis in communione calviniana; quandoquidem paucorum e suis censura insuper habita, calculum suum non subtraxere veritati.

Cum igitur Ambrosium hujus libri possessione nihil dejiciat, jam quærendum est quotum eidem annum adtribuamus. In ipso statim Operis initio illius innuere tempus videtur S. Antistes; [e] hic quippe ait de moralibus quotidianum sermonem in exponendis patriarcharum gestis se habuisse: ubi libros de Abraham, Isaac & Jacob, & alios ab eo intelligi veri certe simillimum est.

Fate-

[a] Johan. 5. 7.

[b] Lib. 3. de Sanctimon. cap. 8.

[c] Cap. 6. num. 32.

[d] Blondel, Dalcar. Albert. &c.

[e] Cap. 1. num. 1.

Fatentur tamen inde aliquid oboriri difficultatis, quod eadem de materia variis annis habuerit sermones, quod & nos suis locis [a] *indicavimus. Verum tamen cum credibile sit eum præcipuos tantum significare, non putamus eadem verba rectius ad alios referri posse quam ad memoratos; proindeque annum huic opellæ 387. circiter duximus adsignandum.*

[a] In Admonit.

Porro ejusdem inscriptio alibi aliter invenitur. Legitur apud Amerbachium, De Mysteriis initiandis: *apud Erasmum & Gillotium*, De iis qui mysteriis initiantur: *in Rom. edit.* de Initiandis: *in mss. longe plurimis*, de mysteriis sive Initiandis, *nimirum prima eorumdem mysteriorum cognitione; nam alias scribendum esset* de initiatis: *in antiquissimis denique inscribuntur* de divinis Mysteriis, *aut simpliciter*, de Mysteriis: *quos & sequimur.*

SANCTI AMBROSII
MEDIOLANENSIS EPISCOPI
DE MYSTERIIS
LIBER UNUS. *

* Script. circ. ann. 387.

CAPUT I.

Tractatibus, quos ante de moribus Sanctus habuerat, subjecturum se mysteriorum expositionem spondet. Deinde cur ea non prius patefecerit, declarato, mysticam aggreditur aperitionem, quam a Christo ipso olim celebratam demonstrat.

1. DE moralibus quotidianum sermonem habuimus, cum vel Patriarcharum gesta, vel Proverbiorum legerentur præcepta; ut his informati atque instituti a adsuesceretis majorum ingredi vias, eorumque iter carpere, ac divinis obedire oraculis: quo renovati per baptismum, ejus vitæ usum teneretis, quæ ablutos deceret.

2. Nunc de mysteriis dicere tempus admonet, atque ipsam sacramentorum rationem edere: quam ante baptismum si putassemus insinuandam nondum initiatis, prodidisse potius quam edidisse æstimaremur. Deinde quod inopinantibus melius se ipsa lux mysteriorum infuderit, quam si eam sermo b aliquis præcucurrisset.

3. Aperite igitur aures, & bonum odorem vitæ æternæ inhalatum vobis munere sacramentorum carpite: quod vobis significavimus, * cum apertionis celebrantes mysterium diceremus: *Epheta, quod est adaperire*; ut venturus unusquisque ad gratiam quid interrogaretur, cognosceret: quid responderet, meminisse deberet. (Marc. 7. 34.)

4. Hoc mysterium celebravit Christus in Evangelio, sicut legimus, cum mutum curaret & surdum. c Sed ille os tetigit; quia & mutum curabat & virum: in altero, ut os ejus infusæ sono vocis aperiret; in altero, quia tactus iste virum decebat, feminam non decebat. (Ibidem.)

CAPUT II.

Quid initiandi Ecclesiam ingressi promiserint, quibusve coram testibus, & quamobrem se converterint ad orientem?

5. POst hæc reserata tibi sunt * sancta sanctorum, ingressus es regenerationis sacrarium: repete quid interrogatus sis, recognosce quid responderis.

* Re-

a Cod. Alnet. *ne adsuesceretis majorum ingredi vias*. Infra vero ubi vet. edit. & cuncti pæne mss. *obedire oraculis*; Rom. edit. cum pauculis posuit, *obedire mandatis*.

b Mss. nonnulli, *aliquo præcucurrisset*. Et post pauca in bene multis habetur, *illatum*, in quibusdam *illato*, *vobis munere sacramentorum capite*; pro eo quod est in aliis, & edit. omnibus, *inhalatum vobis* &c.

* De hac ceremonia Gregorius Magnus in Sacram. Ordo Rom. Albinus & alii scripsere: ignotam vero Græcis eam fuisse observavit Menardus noster in Sacram. pag. 139. Porro cum infra eamdem celebrasse Christus dicitur, hoc ita intellige non quod illam vere instituerit, sed ipsius institutioni causam præbuerit; quippe quæ ad ejusdem miraculi celebraretur imitationem. Nam ceremonias varias ab aliis institutas recte admonet Wal. Strabo lib. *de Reb. Eccles.* cap. 26. Quando autem fieret & quo ritu, explicatius docetur lib. *de Sacramentis* cap. 1.

c Edit. Eras. Gill. & Rom. *sed illi os tetigit*: Amerb. & omnes mss. *sed ille* &c. Consequenter autem ubi plures mss. & omnes edit. *curabat & virum*: legitur in mss. aliquot, *curabat & surdum*. Denique pro *sonum vocis*, quod callat in cunctis edit. & mss. non paucis; melius in aliis *sono vocis*, id est, ad sonum vocis emittendum.

* *Sancta Sanctorum*, hoc est, *regenerationis sacrarium*, *baptisterium*, *fons sacer*; his enim nominibus locus ille cum ab Ambrosio, tum ab aliis Patribus appellatur. Ceterum sanctorum reliquias cum Paulinus epist. 22. *Sancta sanctorum* vocasse reperiatur, atque ex Ennodio Ticin. epist. ad Ural. & Gregorio Turon. lib. 10. Hist. cap. 31. sacra illa pignora in baptisteriis condi solita intelligamus; erit fortasse qui hac ipsa de causa locum istum putet ab Ambrosio ita vocatum. Verum tamen metaphoram tantum hic esse probabilius est. De his autem omnibus quæ hoc loco commemorantur, consule Cyrillum Hierosol. Catech. 1. Mystag. & alios.

* * Renuntiasti diabolo & operibus ejus, mundo & luxuriæ ejus ac voluptatibus. Tenetur vox tua, non in tumulo mortuorum, sed in libro viventium.

a 6. Vidisti illic levitam, a vidisti sacerdotem, vidisti summum sacerdotem. Noli considerare corporum figuras, sed mysteriorum gratiam. Præsentibus Angelis loquutus es, sicut scriptum est: *Quia labia sacerdotis custodiunt scientiam, & legem exquirunt ex ore ipsius; quoniam Angelus est* b *Domini omnipotentis.* Non est fallere, non est negare: Angelus est qui regnum Christi & vitam æternam annuntiat. Non specie tibi æstimandus sit, sed munere. Quid tradiderit considera, usum ejus expende, & statum ejus agnosce.

Malac. 2. 7.

7. Ingressus es igitur ut adversarium tuum cerneres, c cui renuntiandum in os putaris: ad orientem converteris; qui enim renunciat diabolo, ad Christum convertitur, illum directo cernit obtutu.

CAPUT III.

In aqua & sacris ministris præsentiam atque operationem divinitatis considerandam esse, pluribus figuris quibus baptisma jam inde a mundi creatione ac postea prænunciatum est, docet.

8. Quid vidisti? Aquas utique, sed non solas: levitas illic ministrantes, summum sacerdotem interrogantem * & consecrantem. Primo omnium docuit te Apostolus non ea contemplanda nobis *quæ videntur, sed quæ non videntur; quoniam quæ videntur, temporalia sunt: quæ autem non videntur, æterna.* Nam & alibi habes: *Quia invisibilia Dei a creatura mundi per ea quæ facta sunt, comprehenduntur: sempiterna quoque virtus ejus ac divinitas* operibus æstimatur. Unde & ipse Dominus ait: *Si mihi non creditis, vel operibus credite.* Crede ergo divinitatis illic adesse præsentiam. Operationem credis, non credis præsentiam? Unde sequeretur operatio, nisi præcederet ante præsentia?

2. Cor. 4. 18. Rom. 1. 20. Joha. 10. 38.

9. Considera autem quam vetus mysterium sit, in ipsius mundi præfiguratum origine. In principio ipso, quando fecit Deus cœlum & terram, *Spiritus*, inquit, *superferebatur super aquas.* Qui superferebatur super aquas, non operabatur super aquas? d Sed quid dicam operabatur? quod ad præsentiam spectat, superferebatur. Non operabatur, qui superferebatur? Cognosce quia operabatur in illa mundi fabrica, quando tibi dicit Propheta: *Verbo Domini cœli firmati sunt, & Spiritu oris ejus omnis virtus eorum.* Utrumque prophetico subnixum est testimonio, & quia superferebatur, & quia operabatur. Quia superferebatur, Moyses dicit: quia operabatur, David testificatur.

Gen. 1. 2. Psal. 32. 6.

10. Accipe aliud testimonium. Corrupta erat caro omnis ab iniquitatibus suis. *Non permanebit*, inquit Deus, *Spiritus meus in hominibus, quia carnes sunt.* Quo ostendit Deus quia carnali immunditia, & gravioris labe peccati gratia spiritalis avertitur. Unde volens Deus reparare quod deerat, diluvium fecit, & justum Noe in arcam jussit adscendere. Qui dum, decedente diluvio, corvum dimisisset prius, qui non revertit; dimisit columbam, quæ cum ramo oleæ legitur revertisse. Vides aquam, vides lignum, columbam adspicis, & dubitas de mysterio?

Gen. 6. 3. Gen. 7. 1. & seq. Gen. 8. 7. & 8.

11. Aqua est ergo qua caro mergitur, ut omne e abluatur carnale peccatum. Sepelitur illic omne flagitium. Lignum est in quo suffixus est dominus Jesus, cum pateretur pro nobis. Columba est in cujus specie descendit Spiritus sanctus, sicut didicisti in novo Testamento, qui tibi pacem animæ, tranquillitatem mentis inspirat. Corvus est figura peccati, quod exit, & non revertitur; si in re quoque justi custodia & forma servetur.

Matth. 3. 16.

12. Tertium quoque testimonium est, sicut te Apostolus docet: *Quoniam patres nostri*

1. Cor. 10. 1. & 2.

* Etsi non omnes baptismi ceremonias enarret Ambrosius, hanc tamen, cujus nemo fere Patrum non meminit, omissam noluit, utpote inter præcipuas annumeratam.

a Rom. edit. sola, *vidisti sacerdotes*, & sane in lib. 1. *de Sacram.* cap. 2. presbyter memoratur in singulari. Per hanc autem vocem non episcopum, ut solet, designat S. Præsul, sed secundi ordinis sacerdotem, ad cujus distinctionem Episcopus continuo post summus sacerdos nominatur. Iterum vero ubi Erasm. cum seq. edit. & mss. aliquot, *mysteriorum gratiam*; Amerb. cum pluribus ac potioribus, ut in textu.

b Mss. nonnulli cum textu hebræo & version. Vulg. & Chald. *Domini exercituum*: Reliqui & edit. omnes cum LXX. Syriaca & Arabica, *Domini omnipotentis*.

c Omnes edit. *cui renuntiandum mox putares*. Omnes mss. *cui renuntiandum in os*, quidem *putares*, plures *putaris*, unus etiam *sputaris*. In os autem renuntiare idem est ac palam & aperte. Sic εἰς πρόσωπον sumitur in Didymo & Scholiis græcis pro κατὰ πρόσωπον. Sumitur etiam in aliis scholiis pro ἀναισχύντως impudenter: quo forte sensu Job. 1. 11. invenitur. Nec etiam nimium displicet quod habetur in cod. Reg. *sputaris*, hoc est, os tibi sputo illinitur. Sed tunc membra sic essent distinguenda, *cui renuntiandum. In os sputaris* &c. Discimus autem ex hoc loco moris fuisse, ut qui diabolo renuntiabant, in occidentem obverterentur; quandoquidem postea ut Christum adspiciat, convertitur in orientem.

* De fontis consecratione dicitur lib. 1. *de Sacram.* cap. 5. quam etiam constat notam fuisse non solum auctoribus *Constit. Apost.* lib. 7. cap. 4. & operis *de Hierar. eccles.* cap. *de Baptismo*: sed etiam SS. Cypriano epist. Synod. ad Januar. & ceteros Numidas epis. Basilio in Psal. 70. Greg. Nisseno & aliis, Unde merito editor Anglus operum Cypriani loco citato, negat illas formulas *tam nuperas esse quam novatores sibi & aliis persuadere conantur*.

d Rom. edit. sola. *Sed dicam operabatur. Quod ad præsentiam spectat, superferebatur. Quod autem operabatur, qui superferebatur in illa mundi fabrica: cognosce quando tibi* &c.

e Omnes edit. ac mss. aliquot, *abluatur peccatum, Sepelitur omne vitium*: reliqui mss. majori numero & antiquitate, ut in textu: unus tamen, *abluatur carnale peccatum*.

stri omnes sub nube fuerunt, & omnes mare transierunt, & omnes in Moyse baptizati sunt, in nube & in mari. Denique & ipse Moyses dicit in Cantico: *Misisti Spiritum tuum, & operuit eos mare.* Advertis quod in illo Hebræorum transitu jam tunc sacri baptismatis figura præcesserit, in quo Ægyptius interiit, & Hebræus evasit. Quid enim aliud in hoc quotidie sacramento docemur, nisi quia culpa mergitur, & error aboletur: pietas autem & innocentia a tuta permansit?

Exod. 15. 10

13. Audis quia sub nube fuerunt patres nostri, & bona nube, quæ carnalium refrigeravit incendia passionum. Bona nubes obumbrat quos revisit Spiritus sanctus. Denique supervenit in Mariam virginem, & virtus altissimi obumbravit ei; quando redemptionem genti genuit humanæ. Et illud miraculum per Moysen in figura factum est. Si ergo in figura adfuit Spiritus, non adest in veritate, cum Scriptura tibi dicat: *Quia Lex per Moysen data est, gratia autem & veritas per Jesum Christum facta est.*

Luc. 1. 35. Exod. 14. 21. & seq. Joan. 1. 17.

14. Merrha fons amarissimus erat: misit in eum Moyses lignum, & dulcis est factus. * Aqua enim sine prædicatione Dominicæ crucis ad nullos usus futuræ salutis est: cum vero salutaris fuerit crucis mysterio consecrata, tunc ad usum spiritalis lavacri & salutaris poculi temperatur. Sicut ergo in illum fontem Moyses b misit lignum, hoc est, propheta; ita & in hunc fontem sacerdos prædicationem Dominicæ crucis mittit, & aqua fit dulcis ad gratiam.

Exod. 15. 23. & seq.

15. Non ergo solis corporis tui credas oculis: magis videtur quod non videtur; quia istud temporale, illud æternum adspicitur, quod oculis non comprehenditur, animo autem ac mente cernitur.

16. Denique doceat te decursa Regnorum lectio. Naaman Syrus erat, & lepram habebat, nec ab ullo mundari poterat. Tunc ait puella ex captivis, quoniam esset propheta in Israel, qui posset eum a lepræ contagione mundare. Sumto, inquit, auro & argento, perrexit ad regem Israel. Qui cognita adventus ejus causa, scidit vestimenta sua, dicens quod tentaretur magis, cum de se ea quæ non essent potestatis regiæ, poscerentur: Elisæus autem regi intimavit ut ad se dirigeret Syrum, quo cognosceret quod esset Deus in Israel. Et cum venisset, mandavit ei ut septies mergeretur in Jordane fluvio.

4. Reg. 5. 1. & seq.

17. Tunc ille secum tractare cœpit quod meliores aquas haberet patriæ suæ, in quibus se sæpe mersisset, & numquam a lepra esset ablutus; eoque revocatus non obediebat mandatis prophetæ: sed & admonitu & persuasionibus servulorum adquievit, ac mersit. Mundatusque illico intellexit non aquarum esse quod unusquisque mundatur, sed gratiæ.

18. Cognosce nunc quæ sit illa puella ex captivis junior, scilicet ex gentibus congregatio, id est, Ecclesia Domini depressa ante captivitate peccati, quando libertatem adhuc gratiæ non habebat; cujus consilio vanus ille populus nationum verbum audivit propheticum, de quo ante diu dubitavit; postea tamen ubi credidit exsequendum, ablutus est ab omni contagione vitiorum. Et ille quidem dubitavit, antequam sanaretur: tu jam sanatus es, & ideo dubitare non debes.

CAPUT IV.

Aquam non mundare sine Spiritu, Johannis testimonio & ipsis quibus idem sacramentum administratur, verbis declaratur. Quod etiam adseritur significatum per Evangelicam piscinam, & paralyticum a Domino ibi sanatum: quo loco Spiritus sanctus in ejusdem Christi baptismo vere descendisse ostenditur, & quid in hoc mysterio intelligendum?

19. Ideo tibi ante prædictum est, ut non hoc solum crederes quod videbas; ne forte & tu diceres: Hoc est illud magnum mysterium; *quod oculus non vidit, nec auris audivit, nec in cor hominis adscendit?* Aquas video, quas videbam quotidie: istæ me habent mundare, in quas sæpe descendi, & numquam mundatus sum? Hinc cognosce quod aqua non mundat sine Spiritu.

1. Cor. 2. 9.

20. Ideoque legisti quod tres testes in baptismate unum sunt, aqua, sanguis, & Spiritus; quia si unum horum detrahas, non stat baptismatis sacramentum. Quid est enim aqua sine cruce Christi? Elementum commune, sine ullo sacramenti effectu. Nec iterum sine aqua regenerationis mysterium est: *Nisi enim quis renatus fuerit ex aqua & spiritu, non potest introire in regnum Dei.* Credit autem etiam catechumenus in crucem domini Jesu, qua & ipse signatur: * sed nisi baptizatus fuerit in

1. Joan. 5. 7. Joan. 3. 5.

a Vet. edit. ac pauci mss. *tuta permansit*: Rom. *tuta manet*: mss. aliquot, *tuta permanet*, plures *tuta permansit*.

* Videbitur forte cuipiam in ea sententia hic esse Ambrosius, ut aquam nisi prius oratione sanctificata sit, baptismo penitus inhabilem existimarit. Sed observandum non hic agi de jure, ut aiunt, ac validitate: at solum referri consuetudinem, & illi veterem figuram accommodari.

b Abstulerat edit. Rom. voces, *hoc est propheta*; quæ tamen vocabulo *sacerdos* per antithesin quamdam opponuntur.

* Duo ex his verbis advertere est: 1. necessitatem baptismi ad peccatorum etiam in catechumenis ablutionem, quod similiter docetur in Ps. 118 Serm. 3. pag. 991, unde inferimus Ambrosium in ea opinione quæ ipsi de Valentiniano imperatore tribuitur, nequaquam fuisse: 2. ad baptismi formam tres divinas personas accessario exprimi oportere; ex quo sententiam de sacramenti ejusdem sub Christi tantum nomine administrari validitate perperam ipsi imponi deducimus. At de utraque re suis locis.

in nomine Patris & Filii & Spiritus sancti, remissionem non potest accipere peccatorum, nec spiritualis gratiæ munus haurire.

21. Ergo ille Syrus septies mersit in Lege: [a] tu autem baptizatus es in nomine Trinitatis, confessus es Patrem, recordare quid feceris, confessus es Filium, confessus es Spiritum sanctum. Tene ordinem rerum in hac fide, mundo mortuus es, & Deo resurrexisti. Et quasi in illo mundi consepultus elemento, peccato mortuus, ad vitam es resuscitatus æternam. Crede ergo quia non sunt vacuæ aquæ.

4. Reg. 5. 14.

22. Ideo tibi dictum est; *Quia Angelus Domini descendebat secundum tempus in natatoriam, & movebatur aqua; & qui prior descendisset in natatoriam post commotionem aquæ, sanus fiebat a languore quocumque tenebatur.* Hæc piscina in Hierosolymis erat, in qua unus annuus sanabatur: sed nemo ante sanabatur, quam descendisset Angelus. Ut esset indicium quia descenderat Angelus, movebatur aqua propter incredulos. Illis signum, tibi fides: illis Angelus descendebat, tibi Spiritus sanctus: illis creatura movebatur, tibi Christus operatur ipse dominus creaturæ.

Johan. 5. 4.

23. Tunc curabatur unus, nunc omnes sanantur: aut certe unus solus populus christianus; est enim in aliquibus & aqua mendax. * Non sanat baptismus perfidorum, non mundat, sed polluit. Judæus urceos baptizat & calices, quasi insensibilia vel culpam possint recipere, vel gratiam. Tu baptiza hunc calicem tuum sensibilem, in quo bona opera tua luceant, in quo gratiæ tuæ splendor fulgeat. Ergo & illa piscina in figura; ut credas quia in hunc fontem vis divina descendit.

Hier. 15. 18. *Id. 1. cap. non sanat. Marc. 7. 4.*

24. Denique paralyticus ille exspectabat hominem. Quem illum, nisi dominum Jesum natum ex Virgine: cujus adventu non jam umbra sanaret singulos, sed veritas universos? Iste est ergo qui exspectabatur ut descenderet, de quo dixit Deus Pater ad Johannem Baptistam: *Super quem videris Spiritum descendentem de cælo, & manentem super eum, hic est qui baptizat in Spiritu sancto.* De quo testificatus est Johannes dicens: *Quia vidi Spiritum descendentem de cælo quasi columbam, & manentem super eum.* Et hic quare Spiritus sicut columba descendit, nisi ut tu videres, nisi ut tu agnosceres columbam etiam illam quam Noe justus emisit ex arca, istius columbæ speciem fuisse, ut typum agnosceres sacramenti?

Johan. 5. 7. *Johan. 1. 33.* *Ibidem 32.* *Gen. 8. 8.*

25. Et fortasse dicas: Cum illa vera columba fuerit quæ emissa est, hic quasi columba descenderit, quomodo illic speciem fuisse dicimus, hic veritatem; cum secundum * Græcos in specie columbæ Spiritum descendisse sit scriptum? Sed quid tam verum quam divinitas quæ manet semper? Creatura autem non potest veritas esse, sed species, quæ facile solvitur atque mutatur. Simul quia eorum qui baptizantur, non in specie esse debeat, sed vera simplicitas. Unde & Dominus ait: *Estote astuti sicut serpentes, & simplices sicut columbæ.* Merito ergo sicut columba descendit, ut admoneret nos simplicitatem columbæ habere [b] debere. Speciem autem & pro veritate accipiendam legimus & de Christo: *Et specie inventus ut homo*; & de Patre Deo: *Neque speciem ejus vidistis.*

Luc. 3. 22. *Matth. 10. 16.* *Phil. 2. 7.* *Johan. 5. 3*

CA-

a Rom. edit. cum uno aut altero mss. *Tu autem in gratia baptizatus es*: melius vero vet. edit. cum cod. reliquis omittunt, *in gratia*.

* Voce *perfidorum* primum intelligi possunt ii, qui fidem Christo de servandis ejus mandatis in baptismo datam fregerunt. Deinde strictius qui per hæresim a mystico Christi corpore sunt segregati. Postremo, qui oblatum fidei lumen repudiarunt. Primus sensus ut affingatur sancto Præsuli, nihil suadet. Et certe is hæreticus negari nequit; cum hunc VViclefi quartum art. *Si episcopus vel sacerdos est in peccato mortali, non ordinat, non conficit, non consecrat, non baptizat*; Constantiense Conc. Sess. 8. & Tridentinum Sess. 7. can. 17. condemnaverint. Qua de re adisis Guil. Estium in 4. *Sentent.* Dist. 1. & Mabillonium in Serm. 66. Sancti Bernardi. Quod autem ad acceptionem de Baptismo hæreticorum; ingentem olim fuisse super hac materia inter Cyprianum ac Stephanum controversiam, nemo nescit: neque etiam quæ fuerit Cypriani, Afrorumque sententia magis ignotum. Quod vero ad Stephani opinionem, extiterunt nostra memoria, qui contra placita veterum eum in quibuslibet ab hæresi redeuntibus, licet in Trinitatis nomine non baptizatis, iterari baptisma vetuisse disputarent. Illorum momentum præcipuum est decretum ipsius Stephani a Cypriano contra ejusdem epistolam relatum, scilicet: *Si quis ergo a quacumque hæresi venerit ad nos, nihil innovetur* &c. Item Augustini locus in lib. *De Unico Bapt. cont. Petil.* cap. 14. ita loquentis: *Stephanus Baptismum hæreticorum in nulla iterandum esse censebat*. Verum forte an non satis advertere amborum verba ex usu qui per ea tempora vigebat, intelligenda; sicut Eusebius lib. 7. cap. 3. & Vincentius Lerin. Comm. 1. cap. 19. satis indicant: hæreticos autem rebaptizari ex traditione fere communi eos solos moris fuisse, qui tincti sub Trinitatis invocatione non fuerant; ut constat auctoritate non modo laudatorum auctorum, sed etiam Augustini passim contra Donatistas, Optati Milev. Facundi Hermian. atque aliorum. Et sane Leo Magnus eamdem criminationem non effugeret, nisi simili modo acciperetur id quod ait epist. 89. ad Nicetam: *Qui baptismum ab hæreticis receperunt, sola S. Spiritus invocatione per impositionem manuum confirmandi sunt*; illic enim nulla hæreticorum distinctio exprimitur. Attamen multo etiam probabilius est conditionem illam, modo baptisma in nomine Trinitatis collatum fuerit, a Stephano exaratam esse in sua epistola. Quid enim aliud sibi voluit Firmilianus, dum ita scripsit. *Illud quoque absurdum, quo non putant quærendum esse, quis sit ille qui baptizaverit; eo quod qui baptizatus sit, gratiam consequi potuerit invocata Trinitate nominum Patris & Filii & Spiritus sancti!* Idem quoque post narratam dæmoniacæ cujusdam feminæ historiam subdit. *Quid igitur de hujusce baptismo dicemus.... maxime cui nec Symbolum defuit Trinitatis* &c. Adde his quod nec Patres Arelat. nec Augustinus cum Cypriani atque Afrorum causam aperte damnarint, in Stephanum & Rom. Ecclesiam quidquam dixere; immo Facundus diserte prodit Cyprianum a Stephano jure culpatum. Utcumque porro se res habeat, certum est perperam in hac controversia citari hunc Ambrosii locum; non enim in eo de hæreticorum, sed de Judæorum, aut etiam de infidelium, quæ tertia acceptio est, baptismis agi tum ipsa orationis series, tum auctor operis *de Sacram.* lib. 2. c. 1. n. 2. testatum reddunt.

* Apud Lucam græce hic locus ita exprimitur, *σωματικῷ εἴδει ὡσεὶ περιστερὰν*.

b Mss. plerique, ac edit. Amerb. hunc locum distinguunt alia ratione; hac videlicet, *debere: speciem & pro veritate accipiendam. Legimus & de Christo*. Potiorem tamen alteram esse subsequentia plane declarant.

A

CAPUT V.

Confirmatur adesse Christum in baptismate, atque adeo non considerandos ejus ministros. Demum confessio Trinitatis a baptizatis edi solita paucis expenditur.

26. EST ne adhuc quod dubitare debeas, cum evidenter tibi clamet in Evangelio Pater, qui ait: *Hic est Filius meus in quo complacui?* clamet Filius, super quem sicut columba se demonstravit Spiritus sanctus? clamet & Spiritus sanctus, qui sicut columba descendit? clamet David: *Vox Domini super aquas, Deus majestatis intonuit: Dominus super aquas multas?* Cum tibi Scriptura testetur quod ad Hierobaal preces ignis descenderit de cælo, & rursus precante Elia, ignis sit missus [a] qui sacrificium consecravit?

[Matt. 3. 17.] [Psal. 28. 3.] [Jud. 6. 21.] [3. Reg. 18. 38.]

27. Non merita personarum consideres, sed officia sacerdotum. Et si merita spectes, sicut Eliam consideres: Petri quoque merita spectato, vel Pauli, qui acceptum a domino Jesu hoc nobis mysterium tradiderunt. Ignis illis visibilis mittebatur, ut crederent: nobis invisibilis operatur, qui credimus: illis ad figuram, nobis [b] ad commonitionem. Crede ergo adesse dominum Jesum invocatum precibus sacerdotum, qui ait: *Ubi fuerint duo vel tres, ibi & ego sum*; quanto magis ubi est Ecclesia, ubi mysteria sua sunt, ibi dignatur suam impertire præsentiam?

[Matt. 18. 20.]

28. Descendisti igitur, recordare quid responderis, quod credas in Patrem, credas in Filium, credas in Spiritum sanctum. Non habes illic: * Credo in majorem & minorem & ultimum: sed eadem vocis tuæ cautione constringeris, ut similiter credas in Filium, sicut in Patrem credis: similiter in Spiritum sanctum credas, sicut credis in Filium; hoc solo excepto, quod in crucem solius domini Jesu fateris tibi esse credendum.

CAPUT VI.

Egressis e fonte baptismatis quare unctio fiat in capite: cur etiam pedum lotio post baptismum; quæve peccata utrisque remittantur?

29. POst hæc utique adscendisti ad sacerdotem: considera quid sequutum sit. Nonne illud quod ait David: *Sicut unguentum in capite, quod descendit in barbam, barbam Aaron?* Hoc est unguentum, de quo & Salomon ait: *Unguentum exinanitum est nomen tuum, propterea adolescentulæ dilexerunt te, [c] & adtraxerunt te.* Quantæ hodie renovatæ animæ dilexerunt te, domine Jesu, dicentes: *Adtrahe nos post te, in odorem vestimentorum tuorum currimus*, ut odorem resurrectionis hauriant?

[Psal. 132. 2.] [Cant. 1. 2.] [Ibid. 3.]

30. Quare hoc fiat intellige, quia *oculi sapientis in capite ejus*. Ideo in barbam defluit, id est, in gratiam juventutis; ideo in barbam Aaron, ut fias electum genus, sacerdotale, pretiosum; omnes enim in regnum Dei & in sacerdotium ungimur gratia spiritali.

[Eccl. 2. 14.]

31. Adscendisti de fonte, memento Evangelicæ lectionis. Etenim dominus noster [d] Jesus in Evangelio lavit pedes discipulis suis. Quando venit ad Simonem Petrum, ait Petrus: *Non lavas mihi pedes in æternum*; non advertit mysterium, & ideo ministerium recusavit; quod gravari humilitatem servi crederet, si sibi obsequium domini patienter admitteret. Cui respondit Dominus: *Si non lavero tibi pedes, non habebis partem mecum*. Quo audito, Petrus: *Domine, non tantum pedes*, inquit, *sed & manus & caput*. Respondit Dominus: *Qui lotus est, non indiget nisi ut pedes lavet: sed est mundus totus.*

[Johan. 13. 8.] [Ibidem 9.]

32. Mundus erat Petrus, sed plantam lavare debebat; habebat enim primi hominis de successione peccatum: quando eum supplantavit serpens, & persuasit errorem. * Ideo planta ejus abluitur, ut hereditaria

[Gen. 3. 6.]

a Rom. edit. sola, *qui sacrificium consumsit*. De igne autem in Hierobaal sacrificium descendente, vide quæ in Admonitione diximus. Citatur porro hic locus ab Algero lib 3. *de Sacram.* cap. 10. ut probet vera sacramenta esse apud hæreticos. Gratianus quoque eodem consilio hunc ipsum adhibet in Decr. sed corruptum, cum pro Hierobaal, præferat Hieroboam. Observat vero ejusdem commentator istic non agi de sacerdotibus improbis, proindeque in ea causa male allegari hoc testimonium.

b Mss. aliquot non inferioris notæ, *ad commonitionem*.

* Non alia efficatiori probatione omnimodam personarum divinarum æqualitatem contra arrianos, aliosque veteres hæreticos demonstrarunt antiqui Patres, quam ea quæ petitur ex forma baptismatis. Quo telo etiam nunc Sociniani confodiuntur. Adverte vero hic baptisma fieri per immersionem.

c Rom. edit. sola. *Adtrahe nos post te*. Et infra, *in odorem unguentorum*. Quod ad primum et congruit hebr. textus atque Vulg. nobis autem LXX. & reliquæ vers. Quod vero ad alterum, omnia Scripturæ idiomata eidem favent. Attamen locum hunc putamus ita citatum ab Ambrosio, ut simul ad flagrantiam vestimentorum Jacob fraternam benedictionem a patre suffurantis adluderet.

d Eadem edit. Rom. sola, *Jesus lavit pedes*, ablato nimirum, *in Evangelio*. Infra vero pro eo quod in edit. omnibus, & mss. nonnullis habetur, *ministerium recusavit*: legitur in reliquis mss. *mysterium recusavit*. Haud satis recte.

* Hic locus jam a longo negotium plurimis facessivit. Etenim in margine cod. Cistom. eadem qua textus manu notatum illud occurrit: *Mirum quod dicit in baptismo propria peccata lavari, in pedum ablutione a Domino discipulis facta originalia peccata tolli.* Non alio etiam respiciebat Hugo Victor cum in Johan. 13. scriberet aliquos, *lotione pedum peccatum originale dimitti post baptismum* adseruisse. At multo vehementius nonnulli ea heterodoxis in eam sententiam, ut in Admonitione diximus, excandescentes, ob eam præcipue librum Ambrosio abjudicarant. Verum tamen illis in mentem non veniebat duorum locorum, in quibus huic plane gemina docet S. Doctor. Primum qui e deperditis in Esaiam Comment. petitus fuit, August. lib. 4. Cont. duas epist. Pelag. cap. 11. citat in hæc verba: *Et alio loco in eodem Opere loquens de apostolo Petro: Ipse se, inquit, obtulit, quod ante putabat esse peccatum, lavari sibi non solum pedes & caput poscens; quod illico intellexisset lavacro pedum,*

ria peccata tollantur; nostra enim propria per baptismum relaxantur.

33. Simul cognosce mysterium in ipso humilitatis consistere ministerio; ait enim: *Si ego lavi vobis pedes dominus & magister; quanto magis & vos debetis lavare pedes invicem vobis?* Cum enim ipse auctor salutis per obedientiam nos redemerit; quanto magis nos servuli ejus humilitatis & obedientiæ exhibere debemus obsequium? [Johan. 13. 14.]

CAPUT VII.

Vestimentis candidis peccatorum ablutionem indicari: cujus opera ut Ecclesia se nigram atque decoram diceret, effectum est. Angelos nitorem ejus sicut & Dominicæ carnis miratos esse; quin immo ipsummet Christum sub variis figuris commendasse Sponsæ suæ formam: quorum in se mutui affectus describuntur.

34. Accepisti post hæc * vestimenta candida, ut esset indicium quod exueris involucrum peccatorum, indueris innocentiæ casta velamina, de quibus dixit Propheta: *Adsperges me hyssopo, & mundabor: lavabis me, & super nivem dealbabor.* Qui enim baptizatur, & secundum Legem & secundum Evangelium videtur esse mundatus: secundum Legem, quia hyssopi fasciculo Moyses adspergebat a sanguinem agni: secundum Evangelium, quia Christi erant candida vestimenta sicut nix, cum resurrectionis suæ gloriam in Evangelio demonstraret. Super nivem ergo dealbatur, cui culpa dimittitur. Unde & per Esaiam Dominus ait: *Si fuerint peccata vestra sicut phœnicium, ut nivem dealbabo.* [De consec. dist. 4. cap. accepisti. — Ps. 50. 9. — Exod. 12. 22. — Matt. 17. 2. — Esai. 1. 18.]

35. Hæc vestimenta habens Ecclesia per lavacrum regenerationis adsumta, dicit in Canticis: *Nigra sum & decora* b *filiæ Hierusalem*. Nigra per fragilitatem conditionis humanæ, decora per gratiam: nigra, quia ex peccatoribus; decora fidei sacramento. Hæc vestimenta cernentes filiæ Hierusalem stupefactæ dicunt: *Quæ est hæc quæ adscendit dealbata?* Hæc erat nigra, unde nunc subito dealbata! [Cant. 1. 4. — Cant. 8. 5.]

36. Dubitaverunt etiam Angeli cum resurgeret Christus, dubitaverunt Potestates cælorum videntes quod caro in cælum adscenderet. Denique dicebant: *Quis est iste Rex gloriæ?* Et cum alii dicerent: *Tollite portas* c *Principis vestri, & elevamini portæ æternales, & introibit Rex gloriæ*; alii dubitabant dicentes: *Quis est iste Rex gloriæ?* In Esaia quoque habes dubitantes virtutes cælorum dixisse: *Quis est iste qui adscendit ex Edom, rubor vestimentorum ejus ex Bosor? speciosus in stola candida.* [Psal. 23. 8. & 9. — Esai. 63. 1.]

37. Christus autem videns Ecclesiam suam in vestimentis candidis, pro qua ipse, ut habes in Zachariæ libro prophetæ, sordida vestimenta susceperat, vel animam regenerationis lavacro mundam atque ablutam, dicit: *Ecce formosa es, proxima mea, ecce es formosa, oculi tui sicut columba*; in cujus specie Spiritus sanctus descendit de cælo. Formosi oculi d sicut columbæ; quia in ejus specie Spiritus sanctus descendit de cælo. [Zach. 3. 3. — Cant. 4. 1. Luc. 3. 22.]

38. Et infra: *Dentes tui sicut grex tonsarum, quæ adscenderunt de lavacro, quæ omnes geminos creant, & infæcunda non est in eis; ut resticula coccinea labia tua.* Non mediocris ista laudatio. Primum dulci comparatione tonsarum; capras enim & in altis pasci sine periculo novimus, & in præruptis securas cibum capere: deinde eum tondentur, deonerari superfluis. Harum gregi comparatur Ecclesia, multas in se habens [Cant. 4. 1. & 2.]

 ani-

pedum, qui in primo lapsi sunt homine, fordem obnexiæ successionis aboleri. Secundus autem locus, qui ab eodem Augustino laudatur adversus Julianum, in Expos. Ps. 48. vers. 6. num. 8. sic habetur: *Alia est iniquitas nostra, alia calcanei nostri, in quo Adam dente serpentis est vulneratus, & obnoxiam hereditatem successionis humanæ suo vulnere dereliquit, ut omnes illo vulnere claudicemus. Unde Dominus discipulis pedes lavit, ut lavaret venena serpentis: & Petrus reprehenditur, quod excusabat, ut sibi Dominus pedes lavaret ..... Cui Dominus respondet: Qui lotus est non habet necesse ut lavet nisi pedes, sed est mundus totus.* Quid his tribus reperiri possit magis affine? Quamquam vero iisdem ad probandum originale peccatum utitur ibidem Augustinus, non est tamen existimandum Ambrosianam fuisse opinionem noxam originalem ejusmodi lotione aboleri. Quis enim credat Augustinum suis & Ecclesiæ adversariis testimonia, quæ a veritate ac fide abhorreant, opposituruin, maxime cum eadem illic ceremonia in Africa, ut alibi dicetur, non obtineret? Aut quis rursus Ambrosium qui ubique baptismo perfectam justitiam regenerationemque adtribuit, & hoc ipso loco sicut & aliis non paucis agnoscit Petrum fuisse mundum, existimet in ea sententia esse potuisse, ut originis maculam pedum lotione, quam non ignorabat omitti multis in Ecclesiis, ablui contenderet? Sed nihil hic opus est conjecturis, ipse mentem suam satis aperit citata Expos. Psal. 48. num. 9. in hunc modum: *Unde reor*, inquit, *iniquitatem calcanei magis lubricum delinquendi, quam reatum aliquem nostri esse delicti. Meritoque Dominus .... lavemus inquit & pedes, ut calcanei lubricum possimus auferre, quo fida statio possit esse virtutum; & ne paterno quis errore labatur, qui suo paratus est stare proposito: & non metuat lubricum hereditatis, qui cupit vestigium tenere virtutis.* Quid autem clarius, quam per *lubricum delinquendi, lubricum calcanei, lubricum hereditatis*, nihil aliud indicari, ut ad hunc eumdem locum adnotavimus, quam concupiscentiam: quæ tametsi vere ac proprie in renatis non sit peccatum, tamen quia ex peccato est, & ad peccatum inclinat, dicitur peccatum ab Apostolo. Ut igitur hæc *hereditaria peccata*, sive illud quod Petrus *habebat primi hominis de successione peccatum* tolleretur, in pedum lotione peculiarem gratiam conferri existimabat Ambrosius: quod *majus subsidium sanctificationis* vocat fidus ejus interpres, si tamen non Ambrosius ipse, libr. 3. *de Sacram.* cap. 1. num. 7. Non ignoramus quosdam e catholicis esse theologis, qui peccata ista levia quæ naturalia nominat Augustinus, hereditaria ab Ambrosio dici arbitrentur. Sed cum venialia peccata non minus quam capitalia in baptismo elui fides doceat, omnino standum illi expositioni, quam ipse suppeditat S. Doctor.

* Candidarum vestium, quibus indui solebant recens baptizati, qui non meminerit, ex antiquis Patribus, Ecclesiasticarumque rerum scriptoribus vix illum reperias.

a Rom. edit. sola, *sanguinem avis*. Ubi notavit in margine Levit. 14. sed consensus vet. edit. ac mss. omnium facit ut sit probabilius ad locum a nobis adsignatum fieri allusionem.

b Sic omnes edit. cum mss. aliquot: alii numerosissimi, *filia Hierusalem*. Sed contra sacrorum omnium cod. auctoritatem.

c Mss. partim, *principes vestri*, partim *principes vestras*, alii qui & plures, *Principis vestri*. De qua lectione dictum est ad libr. *de Instit. Virg.* cap. 5. num. 39. Ubi etiam de hac Angelorum ignoratione nonnihil subjunximus: de qua insuper cum alibi, tum libr. 1. *de Fide* cap. 6. tractat Ambrosius.

d Vet. edit. cum mss. plerisque, *sicut diximus supra quia sicut columba descendit. Et infra* &c. Melius Rom. edit. cum codicibus reliquis ut in contextu.

animarum virtutes, quæ per lavacrum superflua peccata deponant, quæ mysticam fidem & moralem gratiam deferant Christo, quæ crucem domini Jesu loquantur.

39. In iis formosa est Ecclesia. Unde ad eam Verbum Deus dicit: *Tota formosa es, proxima mea; & reprehensio non est in te*; quia culpa demersa est. *Ades huc a Libano, Sponsa, ades huc a Libano: transibis, & pertransibis a principio fidei*; eo quod renuncians mundo transierit sæculum, pertransierit ad Christum. Et iterum dicit ad eam Deus Verbum: *Quid pulcra & suavis facta es caritas in deliciis tuis? Statura tua similis facta est palmæ, & ubera tua botris.*

Ibidem 7. & 8.

Cant. 7. 6. 6. & 7.

40. Cui respondet Ecclesia: *Quis dabit te, frater, mihi lactentem ubera matris meæ? Inveniens te foris, osculabor te: & quidem non spernent me. Ad sumam te, & inducam te in domum matris meæ, & in secretum ejus quæ concepit me Docebis me.* Vides quemadmodum delectata munere gratiarum, ad interiora cupit mysteria pervenire, & omnes sensus suos consecrare Christo? Adhuc [a] quærit, adhuc suscitat caritatem, & suscitari sibi eam poscit a filiabus Hierusalem, quarum gratia, hoc est, animarum fidelium, Sponsum in amorem sui uberiorem desiderat provocari.

Cant. 8. 1. & 2.

41. Unde dominus Jesus & ipse invitatus tantæ studio caritatis, pulcritudine decoris & gratiæ; [b] quod nulla jam in ablutis delicta sorderent, dicit ad Ecclesiam: *Pone me ut signaculum in cor tuum, ut sigillum in brachium tuum*; hoc est, decora es, proxima mea, tota formosa es, nihil tibi deest. *Pone me ut signaculum in cor tuum*; quo fides tua pleno fulgeat [c] sacramento. Opera quoque tua luceant, & imaginem Dei præferant, ad cujus imaginem facta es. Caritas tua nulla persecutione minuatur, quam multa aqua excludere, flumina undare non possint.

Ibidem 6.

Ibidem 7.

42. Unde repete quia accepisti * signaculum spiritale, spiritum sapientiæ & intellectus, spiritum consilii atque virtutis, spiritum cognitionis atque pietatis, spiritum sancti timoris: & serva quod accepisti. Signavit te Deus Pater, confirmavit te Christus dominus; & dedit pignus Spiritus in cordibus tuis, sicut Apostolica lectione didicisti.

Esai. 11. 2.

2. Cor. 5. 5.

CAPUT VIII.

De mystico Dominici altaris convivio: quod ne quispiam minoris faciat, ostenditur Synagogæ sacris antiquius esse; cum in sacrificio Melchisedech expressum fuerit: ipso autem manna longe præstantius, cum sit corpus Christi; ac inter utrumque perelegans comparatio instituitur.

43. His abluta plebs dives insignibus, * ad Christi contendit altaria, dicens: *Et introibo ad altare Dei, ad Deum qui lætificat juventutem meam*; depositis enim inveterati erroris exuviis, renovata in aquilæ

Psal. 42. 4.

a Ita edit. Rom. cum parte cod. mss. veteres autem cum alia, *quæris suscitantem, & suscitari sibi eam* &c. Minus commode.

b Rom. edit. sola, *quod ablutæ nullis jam delictis sorderent*. Timuit forte ne abuterentur Ambrosianis verbis novatores, ut delicta non tolli sed tegi adstruerent. Verum futilis esset istorum ea probatio, ibi siquidem non sordent delicta, ubi nulla sunt.

c Eadem Rom. edit. etiam hic sola post vocabulum *sacramento* ista subjunxerat: *Ut signaculum super brachium tuum, quo opera tua .... facta es. Aqua multa non poterit extinguere caritatem, ut caritas tua .... non possint. Unde? Repete, quia* &c.

* De Confirmatione hoc dici extra dubium est. Sed cum chrismationis mentio hic nulla fiat, id multas parit nec exiguas difficultates. Nam contendebat P. Sirmondus recens baptizatis non aliam primis sæculis unctionem adhibitam in administrando hoc sacramento, nisi illam, quæ superiori capite designetur, qua sacerdos egredientium e sacro fonte caput linibat: episcopo autem reservatam solam manuum impositionem. Acerrimum ea in re adversarium expertus est Petr. Aurelium, qui chrismationem a sacerdote fieri solitam verticis fuisse disputabat, ac proinde aliam, frontis videlicet, adjici debuisse ab episcopo. Dallæus tuetur Sirmondi partes, & lib. 3. *de Confirm.* cap. 8. diserte negat ullam neque hoc loco, neque lib. 3. *de Sacram.* c. 2. unctionem significari: sed contendit ab his auctoribus tantum agnosci duplex signaculum, unum corporis, de quo supra cap. 6. & lib. 3. *de Sacram.* cap. 1. alterum spiritus, de quo locis modo cit. primum chrismate ab eodem presbytero qui verticem unxerat, in fronte factum ad crucis instar: alterum quo per manuum antistitis impositionem septiformi gratia cor consignatur. Sed primo hic errat ille minister, quod unctionem cap. 6. hujusce libri, & capit. 1. lib. 3. *de Sacram.* significatam a presbytero fieri docet; cum ex simplici locorum inspectione manifestum fit soli episcopo hanc arrogari. Deinde quod infert eamdem illam consignationem inter baptismatis numerandam esse ceremonias, pari etiam jure idem de sacramento eucharistiæ colligi posset, quod ne ille quidem umquam concederet. Verum hæc ulterius prosequi non est loci hujus. Addemus tamen Sanctibœuvium, qui ex SS. PP. chrismationi effectum & gratiam Confirmationis Dissert. 3. art. 11. adtribuit, numquam agere de impositione manuum, quin unctionem superiori capite memoratam ei adjungat. Si quis autem duas illas res tum hic apud Ambrosium, tum lib. 3. de Sacram. cap. 1. & 2. nimium separatas dixerit, quam ut unum ex eis coeat sacramentum, nullo negotio respondebitur fieri potuisse, ut non sejungerentur in administratione, quæ in expositione disjunguntur. Certum enim est omnia eodem ordine, quo gerebantur, non hic referri; immo vero nec pauca etiam prætermitti. Hoc quidem favet eorum opinioni, qui arbitrantur cum Petro Aurelio peculiarem hoc loco includi chrismationem. Sed quidquid dixerint heterodoxi, cum probabilius sit unctionem, quemadmodum loc. cit. propos. 6. docet Sanctibœuvius, tantummodo partem integrantem esse Confirmationis, sartam tectam ejusdem sacramenti substantiam semper habebimus. Ceterum duas chrismationes Greg. Sacramentarium distinctas notat, sed Gallic. Sacram. & Missale, atque item Missale Gothicum eam quæ frontis est, solam memorant. Verticalem quam a Silvestro papa institutam volunt, in iis locis in quibus necdum admissa fuerat, verisimile est canone Arausic. recipi jussam; quamquam tamen adfirmat P. Morinus ejusdem Concilii mentem fuisse, ut eam unctionem vel aboleret, vel declararet non necessariam. Quod autem addit frontalem diacono tributam a Concilio, minime mirum videri debet, si non est illi sacramento essentialis.

* Hic indicatur neophytorum a baptisterio ad altare, id est, ab infima Ecclesiæ parte ad sanctuarium, processus; ut ibi sancta perciperentur eucharistia. Hoc autem non fiebat sine pia quadam pompa, & plena majestatis. Singuli enim accensos cereos manu gerebant; cumque per totam octavam eodem ornatu accederent ad sacram synaxim, si quæ puellæ virginitatem in paschatis festo essent professæ, ipsæ etiam inter hos innocentes greges deducebantur. Ultimum hoc liber *de Lapsu virginis* testatum facit: de luminibus autem agitur in opella *de Mysterio Paschæ*, capit. 5. apud Gregorium Nazian. Orat. 40. prope finem, Cyrillum Hierosol. *Procatech.* & *Catech.* 1. Fortunatum, atque alios. Hoc adjungemus ab Ambrosio, fere quoties sacramenti eucharistici mentionem facit, & sane facit non infrequentem, psalmum 43. sed maxime 22. adhiberi. Vide quæ nos tomo super. ad Apologiam David priorem cap. 12. num. 59. observamus.

aquilæ juventute, cæleste illud festinat adire coovivium. Venit igitur, & videns sacrosanctum * altare compositum, exclamans ait: *Parasti in conspectu meo mensam.* Hanc loquentem inducit David dicens: *Dominus pascit me, & nihil mihi deerit: in loco pascuæ ibi me collocavit. Super aquam refectionis educavit me.* Et infra: *Nam etsi ambulem in medio umbræ mortis, non timebo mala; quoniam tu mecum es. Virga tua & baculus tuus, ipsa me consolata sunt. Parasti in conspectu meo mensam adversus eos qui tribulant me. Impinguasti in oleo caput meum,* a *& poculum tuum inebrians quam præclarum est!*

Psal. 22. 1. & 2.

Ibid. 4. & 5.

44. Nunc illud consideremus, oe quis forte visibilia videns (quoniam quæ sunt invisibilia, non videntur, nec possunt humanis oculis comprehendi) dicat forte: Judæis Deus manoa ploit, pluit coturnices: Ecclesiæ autem illi dilectæ hæc sunt quæ præparavit; de quibus dictum est: *Quod oculus non vidit, nec auris audivit, nec in cor hominis adscendit, quæ præparavit Deus diligentibus eum?* Ergo ne quis hoc dicat, summo studio volumus comprobare quod & antiquiora sunt sacramenta Ecclesiæ quam Synagogæ, & præstantiora quam manna est.

Exod. 16. 13.

1. Cor. 2. 9.

45. Aotiquiora docet lectio Genesis quæ decursa est; Synagoga enim ex lege Moysi priocipium sumsit: Abraham vero longe anterior, qui victis hostibus, & oepote proprio recepto, eom potiretur victoria; tuoc illi occurrit Melchisedech, & protulit ea quæ Abraham veneratus accepit. Noo Abraham protulit, sed Melchisedech; qui inducitur sine patre, sine matre, oeque initium dierum, neque finem habeos, similis autem Filio Dei: de quo ait Paulus ad Hebræos: *Quia manet sacerdos in perpetuum*; qui interpretatione latina dicitur rex justitiæ, rex pacis.

Gen. 14. 18

Exod. 34. 1. & seq.

Hebr. 7. 1. & seq.

46. Non agooscis quis iste sit? Potest homo esse rex justitiæ, cum ipse vix justus sit? Potest esse rex pacis, cum vix possit esse pacificus? Sine matre secundum divinitatem; quia ex Patre Deo genitus est, unius substantiæ cum Patre: sine patre secundum incarnationem, qui natus ex Virgioe est; initium & fioem non habens, quia ipse est initium & finis omnium, primus & novissimus. Non igitur humani, sed divini est muneris sacramentum quod accepisti, ab eo prolatum qui benedixit fidei patrem Abraham, illum cujus gratiam & gesta miraris.

47. Probatum est aotiquiora esse Ecclesiæ sacramenta, nunc cognosce potiora. Revera mirabile est qood manna Deus pluerit patribus, & quotidiano cæli pascebantur alimento. Unde dictum est: *Panem Angelorum manducavit homo.* Sed tameo panem illum qui manducaverunt, omnes in deserto mortui sunt; ista autem esca quam accipis, iste panis vivus qui descendit de cælo, vitæ æternæ substantiam subministrat; & quicumque hunc maoducaverit, non morietur in æternum: & est corpus Christi.

De consecr. dist. 2. revera.

Ps. 77. 25.

48. * Considera nunc utrum præstantior sit panis Angelorum, an caro Christi, quæ utique corpus est vitæ. Manna illud e cælo, hoc supra cælum: illud cæli, hoc Domini cælorum: illud corruptiooi obnoxium, si io diem alterum servaretur; hoc alieoum ab omni corruptione, quod quicumque religiose gustaverit, corruptiooem sentire ooo poterit. Illis aqua de petra fluxit, tibi sanguis e Christo: illos ad horam satiavit aqua, te sanguis diluit in æternum. Judæus bibit, & sitit: tu cum biberis, sitire non poteris: & illud io umbra, hoc in veritate.

De consecr. dist. 2. cap. revera §. considera.

Exod. 16. 14

Ibid. 17. 6.

Johan. 6. 55. & seq.

49. Si illud quod miraris, umbra est; quaotum istud est, cujus & umbram miraris? Audi quia umbra est quæ apud patres facta est: *Bibebant*, inquit, *de consequenti eos petra: petra autem erat Christus. Sed non in pluribus eorum complacitum est Deo; nam prostrati sunt in deserto.* Hæc autem in figura facta sunt oostra. Cognovisti præstantiora; potior est enim lux quam umbra, veritas quam figura, corpus auctoris quam maona de cælo.

1. Cor. 10. 4. & 5.

* *Altare compositum*, boc est, ornatum. Etenim jam a primo Ecclesiæ exordio, ut altaria sacra bissinis pallis, velis, variis ex auro atque argento donariis, cereis, floribus denique exornarentur, in more fuisse auctores sunt Optatus Milevit. lib. 6. Victor. *de Perseq.* lib. 1. Paulinus Nol. *Poem.* 24. de sancto Felice, Hieronymus *epist. ad Nepot.* Augustinus lib. 22. *de Civit. Dei* cap. 8. Theodoretus libr. 1. *Hist. Eccles.* cap. 31. & alii.

a Omnes edit. ac pauci mss. cum textu hebræo & Vulg. *& poculum meum*: mss. alii multo plures atque antiquiores, *& poculum tuum*. Sic etiam LXX. & aliæ versiones. Infra vero edit. Rom. sola, *nec in cor hominis adscenderunt*. Cui versio quoque Arabica istic concinit.

* Ab hisce verbis in superior. edit. caput 9. incipiebat: quam autem incongrue, nemo non videt. Porro ab boc ipso loco ad finem usque operis tot tamque efficacia probandæ Christi in sacramento reali, ut vocant, præseotiæ suppetunt argumenta, ut ea depromere atque adversus temerariam Berengarii novitatem opponere strenuissimi ejusdem eucharisticæ veritatis propugnatores Lanfraocus, Guitmundus, Algerus, Petrus Cluniacensis, aliique certatim contenderint. Neque vero ut easdem elevarent aut eluderent probationes, segniorem operam navaverunt heterodoxi. Verumtamen inanes, ne dicamus ineptas, eorum argutias atque cavillationes esse prudens lector facile deprehendit. Adi eminent. Card. Petronii lib. 2. *de Euchar.* sect. 14. ac Tomum 2. operis *de Perpetuitate fidei* &c. vernaculo sermone evulgati, & hoc ibi tam clare demonstratum leges, ut qui Romanæ Ecclesiæ fidem iu iisdem testimoniis non videant expressam, haud vulgariter cæcutire affirmaturus sis.

CAPUT IX.

Ne quis externa perculsus specie, in fide fluctuet, plurimis exemplis, quibus mutatam aut victam fuisse naturam constat, in medium allatis, e pane veram Christi carnem fieri evincit. Postremo nonnullis quæ ad effectus ejus, utentium dispositiones ac similia pertinent, figurate propositis, tractatum claudit.

50. Forte dicas. Aliud video, quomodo tu mihi adseris quod Christi corpus accipiam? Et hoc nobis adhuc superest ut probemus. Quantis igitur utimur exemplis? Probemus non hoc esse quod natura formavit, sed quod benedictio consecravit: majoremque vim esse benedictionis quam naturæ; quia benedictione etiam natura ipsa mutatur.

51. Virgam tenebat Moyses, projecit eam, & facta est serpens. Rursus prehendit caudam serpentis, & in virgæ naturam revertit. Vides igitur prophetica gratia bis mutatam esse naturam & serpentis & virgæ? Currebant Ægypti flumina puro aquarum meatu, subito de fontium venis sanguis cœpit erumpere; & non erat potus in fluviis. a Rursus ad prophetæ prece cruor cessavit fluminum, aquarum natura remeavit. Circumclusus undique erat populus Hebræorum, hinc Ægyptiis vallatus, inde mari clausus: virgam levavit Moyses, separavit se aqua, & in murorum specie congelavit, atque inter undas via pedestris apparuit. Jordanis retrorsum conversus contra naturam, in sui fontis revertit exordium. Nonne claret naturam vel maritimorum fluctuum vel fluvialis cursus esse mutatam? Sitiebat populus patrum; tetigit Moyses petram, & aqua de petra fluxit. Numquid non præter naturam operata est gratia, ut aquam vomeret petra, quam non habebat natura? b Merrha fluvius amarissimus erat, ut sitiens populus bibere non posset. Misit Moyses lignum in aquam, & amaritudinem suam aquarum natura deposuit, quam infusa subito gratia temperavit. Sub Elisæo propheta uni ex filiis prophetarum excussum est ferrum de securi, & statim mersum est. Rogavit Elisæum, qui amiserat ferrum; misit etiam Elisæus lignum in aquam, & ferrum natavit. Utique & hoc præter naturam factum cognoscimus; gravior est enim * ferri species, quam aquarum liquor.

52. Advertimus igitur majoris esse c virtutis gratiam quam naturam, & adhuc tamen propheticæ benedictionis numeramus gratiam? Quod si tantum valuit humana benedictio, ut naturam converteret; quid dicimus de ipsa * consecratione divina, ubi verba ipsa domini Salvatoris operantur? Nam sacramentum istud quod accipis, Christi sermone conficitur. Quod si tantum valuit sermo Eliæ, ut ignem de cælo deponeret: non valebit Christi sermo, ut species mutet elementorum? De totius mundi operibus legisti: *Quia ipse dixit, & facta sunt: ipse mandavit, & creata sunt*; sermo ergo Christi qui potuit ex nihilo facere quod non erat, non potest ea quæ sunt, in id mutare, quod non erant? d Non enim minus est novas rebus dare, quam mutare naturas.

53. Sed quid argumentis utimur? Suis utamur exemplis, incarnationisque exemplo adstruamus mysterii veritatem. Numquid naturæ usus præcessit, cum Jesus dominus ex Maria nasceretur? Si ordinem quærimus, viro mixta femina generare consuevit. Liquet igitur quod præter naturæ ordinem Virgo generavit. Et hoc quod conficimus corpus, ex Virgine est: quid hic quæris naturæ ordinem in Christi corpore, cum præter naturam sit ipse dominus Jesus partus ex Virgine? Vera utique caro Christi, quæ crucifixa est, quæ sepulta est: vere ergo carnis illius sacramentum est.

54. Ipse clamat dominus Jesus: *Hoc est corpus meum*. Ante benedictionem verborum cælestium e alia species nominatur, post

Exod. 4. 3. & 4. — Exod. 7. 20. & seq. — Exod. 14. 21. & seq. — Jos. 3. 16. — Exod 15. 23. & seq. — 4. Reg. 6. 6. — 3. Reg. 18. 38. — Psal. 148. 5. De consec. dist. 2. in quibus §. cujus clare. — Matth. 26. 26.

a Edit. omnes, & mss. nonnulli, *ad prophetæ preces*: alii aliquot, & Lanfrancus cum illis, *ad prophetæ voces*: omnium veterrimi, *a prophetæ prece*, id est, statim finita ejus oratione.

b Veteres edit. cum mss. non paucis, *Marath fluvius*: Rom. iala, *Marath fons*: alii mss. frequentissimi, ut in textu.

* Ferri species, hoc est, ferri natura & substantia. Namque illo significatu vocem *species* interdum sumi, supra docuit ipse Ambrosius.

c Dictio *virtutis* in mss. desideratur, quam nec agnoscit Algerus lib. 1. cap. 9. Exstat tamen apud Lanfrancum & in cunctis edit. Et certe si removeatur, subintelligenda necessario erit, vel alia non absimilis significationis.

* Hic apertissime sacramentalis consecratio fieri docetur ipsimet Domini verbis, illis videlicet quæ S. Præsul infra memorat: *Hoc est corpus meum*. Ita etiam lib. 4. *de Sacram.* ubi eadem eucharistiæ consecratio Dominicis etiam verbis cap. 4. attributa fuit, quænam illa sint, cap. seq. exponitur eo sane modo, quo nihil dici clarius potest. Semel enim atque iterum inculcat hæc ipsa esse: *Accipite & edite ex hoc omnes; hoc est enim corpus meum*; & alia illa *Accipite, & bibite ex hoc omnes; hic est enim sanguis meus*. Et ne quid relinquat ambiguitatis, adjicit ante Christi verba panem ac vinum esse: illis autem pronuntiatis, jam esse corpus & sanguinem Domini. Non ignoramus quidem Græcos inter atque Latinos de forma consecrationis nonnihil intercedere dissidii, nec Scholasticos etiam omnino inter se convenire in hac materia: sed hoc loco sufficiat admonuisse omnino nullum ex antiquis Patribus hac de re manifestius loquutum esse, quam hos duos, si tamen duo sunt, auctores; praetereaque consecrationem ac benedictionem hoc ipso loco idem sonare.

d Ita edit. omnes, & mss. exceptis uno vel altero, quibuscum Algerus quoque lib. 1. de Sacram. cap. 9. sic legit: *Nonne majus est novas rebus dare* &c. Iterum vero post pauca, ubi Rom. edit cum mss. nonnullis, cumque Lanfranco, Guitmundo & Algero, ut nos in textu; vet. edit. & multo plures mss. omittunt vocem *exemplo*, & mss. etiam non pauci, pro *veritatem* exhibent *veritate*.

e Expuncta fuerat in Rom. edit. vox, *alia*; quam tamen in ceteris, & in cunctis mss. sicut apud Guit. & Alger. legere est. At rursus vox *Christi*, quæ habetur in edit. omnibus, & apud Algerum ante verbum *significatur*, in mss. & apud Guitm. desideratur.

post consecrationem corpus significatur. Ipse dicit sanguinem suum. Ante consecrationem aliud dicitur; post consecrationem sanguis nuncupatur. * Et tu dicis: Amen, hoc est, verum est. Quod os loquitur, mens interna fateatur: quod sermo sonat, affectus sentiat.

(*De consec. dist. 2. §. his & his.*)

55. His igitur sacramentis pascit Ecclesiam suam Christus, quibus animæ firmatur substantia: meritoque videns profectum ejus gratiæ continentem, dicit ad eam: *Quam decora facta sunt ubera tua, soror mea Sponsa? quam decora facta sunt a vino: & odor vestimentorum tuorum super omnia aromata?* [a] *Favus distillans labia tua, o Sponsa, mel & lac sub lingua tua, & odor vestimentorum tuorum sicut odor Libani. Hortus conclusus soror mea Sponsa, hortus conclusus, fons signatus.* Quo significat signatum debere apud te manere mysterium, ne violetur operibus malæ vitæ, atque adulterio castitatis, ne divulgetur quibus non convenit, ne garrula loquacitate dispergatur in perfidos. Bona ergo debet esse fidei tuæ custodia, ut intemerata vitæ, ac silentii integritas perseveret.

(*Cant. 4. 10. & seq.*)

56. Unde & Ecclesia altitudinem servans mysteriorum cælestium, rejicit a se graviores venti procellas, & invitat vernantis gratiæ suavitatem: & sciens quod hortus suus Christo displicere non possit, ipsum advocat Sponsum dicens: *Exsurge aquilo, & veni auster: persla hortum meum, & defluant unguenta mea. Descendat frater meus in hortum suum, & edat fructum pomiferarum suarum.* Bonas enim arbores & fructiferas habet, quæ radices suas tinxerint sacri fontis irriguo, & in bonos fructus novæ fœcunditatis germine pullulaverint; ut non jam prophetica cædantur securi, sed Evangelica ubertate fœcundentur.

(*Ibidem 16. Cant. 5. 1. Matth. 3. 10*)

57. Denique fertilitate earum etiam Dominus delectatus respondet: *Ingressus sum in hortum meum, soror mea Sponsa: vindemiavi myrrham meam cum unguentis meis,* [b] *manducavi cibum meum cum melle meo, bibi potum meum cum lacte meo.* Quare cibum & potum dixerit, fidelis intellige. Illud autem non dubium, quod in nobis ipse manducat & bibit, sicut in nobis legisti quia in carcere esse se dicit.

(*Cant. 5. 1. Matth. 25. 30.*)

58. Unde & Ecclesia videns tantam gratiam, hortatur filios suos, hortatur proximos, ut ad sacramenta concurrant, dicens: *Edite proximi mei, & bibite, & inebriamini, fratres mei.* Quid edamus, quid bibamus, alibi tibi per Prophetam Spiritus sanctus expressit dicens: *Gustate & videte quoniam suavis est Dominus: beatus vir qui sperat in eo.* In illo sacramento Christus est; quia corpus est Christi: non ergo corporalis esca, sed spiritalis est. Unde & Apostolus de typo ejus ait: *Quia patres nostri escam spiritalem manducaverunt, & potum spiritalem biberunt;* corpus enim Dei corpus est spiritale: corpus Christi corpus est divini Spiritus; [c] quia Spiritus Christus, ut legimus: *Spiritus ante faciem nostram Christus dominus.* Et in Petri Epistola habemus: *Christus pro nobis mortuus est.* Denique cor nostrum esca ista confirmat, & potus iste lætificat cor hominis, ut Propheta memoravit.

(*Cant. 5. 1. Psal. 33. 9. De consec. dist. 2. c. in illo sacram. 1. Cor. 10. 3. Thren. 4. 20. 1. Pet. 2. 21. Psal. 103. 15.*)

59. Unde adepti omnia, sciamus regeneratos nos esse: nec dicamus, quomodo regenerati sumus? Numquid in ventrem matris nostræ introivimus, & renati sumus? non agnosco usum naturæ. Sed nullus hic naturæ ordo, ubi excellentia gratiæ est. Denique non semper usus naturæ [d] generationem facit: generatum ex Virgine Christum dominum confitemur, & naturæ ordinem denegamus. Non enim ex viro Maria concepit, sed de Spiritu sancto in utero accepit, ut dicit Matthæus: *Quia inventa est in utero habens de Spiritu sancto.* Si ergo superveniens Spiritus sanctus in Virginem, conceptionem operatus est, & generationis munus implevit: non utique dubitandum est quod superveniens in fontem, vel super eos qui baptismum consequuntur, veritatem regenerationis operetur.

(*Matth. 1. 18*)

* Primis Ecclesiæ incunabulis in more fuit, ut ex SS. Jacobi & Marci liturgia intelligimus missæ canon clara voce recitaretur, prolatisque verbis consecrationis, populus, & sequutis temporibus ex liturgiis Basilii atque Chrysostomi, chorus responderet, Amen. Hunc in Ambrosiana Ecclesia usum fuisse probat Menardus in S. Gregorii *Sacram* pag. 385. hujus loci nec non alterius e lib. 4. *de Sacram.* capit. 5. auctoritate. Idem etiam de orientalibus Ecclesiis docet Card. Bona *Rerum Liturg.* libr. 2. cap. 13. & 15. laudata in hanc rem Dionysii Alex. ad Xystum Rom. Pont. epistola, & Tertull. *de Spectac.* cap. 25. quorum tamen testimonia num statim a consecratione *Amen* succineretur, an tantum post recitatas alias orationes, non liquido exponunt. Apertior autem est Flori locus, quem idem citat. Quod vero ad morem quo singuli eucharistiam accipientes respondebant, *Amen*, ejus meminere auctor *Constit. Apost.* cap. 13. Cyrillus Hierosol. Catech. 5. Augustinus *Serm. ad Infantes*, & auctor operis *de Sacram.* lib. & cap. supra laudatis. Ubi hoc maxime dignum est observatu, fideles in ipso articulo quo vel consecrabatur a sacerdote, vel ab iis accipiebatur Domini corpus, veræ illius præsentiæ expressum reddidisse testimonium. Plura de his ritibus reperies cum apud scriptores jam memoratos, tum apud Baronium ad an. 57. Pamelium, & alios.

a Ver. edit. cum mss. pluribus potioribusque *Favus distillans:* Rom. cum reliquis, *Favum distillant*. Primæ lectioni favet sola Vulg. sed forte ad ejus formam locum accommodavere scriptores librarii, quod sæpe factum in mss. quivis non ægre deprehender.

b Rom. edit. sola, *manducabant panem meum .... bibi vinum meum .... Quare panem & vinum dixerim, fideles intelligunt.* Vet. & cuncti mss. ut in textu; nisi quod nonnulli præferunt partim *dixerunt*, partim *dixerim*; duo, *fideles intelligite;* unus, *fidelis intelligit.*

c Mss. aliquot non inferioris notæ, *quia Spiritus Christi.*

d Omnes edit. & mss. nonnulli, *regenerationem facit*, ceteri, qui & probatiores, *generationem*. Melius, ut ipse sensus aperte docet; nec enim regenerationis, sed generationis subjicitur exemplum.

IN

IN LIBROS DE SACRAMENTIS

PRÆFATIO,

UBI DE EJUSDEM OPERIS AUCTORE DISCEPTATUR.

IDem plane hujus operis argumentum est ac superioris libri de Mysteriis. Hic enim nihil nisi sermones continentur, quibus neophytos sacramentorum quæ pridie paschatis acceperant, id est, baptismi, confirmationis, & eucharistiæ doctrina informat episcopus. Tria tantum consideratu digna hic reperias, quæ non habentur in commentatione de Mysteriis; nimirum libro 3. [a] lotionem pedum quæ in Ecclesia sua instituta erat, in Romana tradit fuisse inusitatam; Libro 4. [b] ut quibus verbis mirabilis illa panis in corpus Domini efficiatur conversio, planius innotescat, eam liturgiæ partem, quam canonem dicimus, exponit: denique libro 5. [c] Dominicæ orationis quameis se se explicaturum fuerat pollicitus, enucleationem prosequitur. Quo quidem argumento iterum sub libri 6. [d] exitum repetito, precandi formam, eadem oratione Dominica & psalmo 8. perfectissimorum exemplarium instar propositis, aperit, singillatim [e] quomodo incipere, quo ordine distinguere, quid subtexere, quid allegare, quemadmodum claudere, pro quo orare debeas, edisserens. Ultima hæc pars, ubi de oratione generatim agitur, petita fuit ex Ambrosii scripto de Institutione virginis: [f] unde vero quæ lib. 5. [g] in precationem nobis a Christo commendatam dicuntur, mutuatus sit Auctor, nos prorsus fugit. Nam licet illam haud semel a Doctore nostro explicatam constet, ejus tamen in legitimis quæ restant, operibus ista non reperitur expositio. In reliquis autem ita imitatur disputationem de Mysteriis, ut præter paucas ceremonias quas aut fusius ab Ambrosio enodatas contrahit, aut discutit ab eo prætermissas, fere tantum ejusdem libelli ratiocinia sententiasque amplificet. Verum ut ille Ambrosium, ita etiam illum alii expresserunt. Siquidem in Appendice Sermonum August. novæ edit. qui numeratur 84. totus ex hoc opere iisdem pæne verbis decerptus fuit.

De auctore hujus operis nostra & superiori ætate quæstio fuit admodum controversa. Cum porro nobis per nostrum institutum non liceat eam quæstionem sinere indiscussam, rem examinabimus eo candore, ut studium partium omne omnino seponatur. Habemus autem illud persuasum, quisquis horum librorum auctor dicatur, nihil hinc veritatem catholicam damni passuram; certi videlicet, si scriptor ille ad sæculum 7. ut vult Albertinus, [h] retraheretur, aut etiam in 8. ut Dallæus, [i] ea ratione nobis futuros testes traditionis duos episcopos, nempe Ambrosium de Mysteriis, & alterum de Sacramentis concionantem: qui cum tribus aut quatuor sæculis ab invicem essent sejuncti, argumentum omnibus heterodoxorum cavillis validius præberent. Rem itaque, deposito quolibet præjudicio, perinde examinabimus, ac si nunc primum agitaretur ea quæstio. Quod ut clariori procedat ordine, argumentis atque responsis partis utriusque inter se compositis, adjiciemus quæ nobis vel Ambrosianarum commentationum lectio suppeditaverit, vel etiam aliunde contigerit super eadem hac materia comparare.

Luridis atque odiosis admodum coloribus tum opus ipsum, tum auctorem ejus depingunt hæreticorum nonnulli. Bullingerus [k] hos libros stupidos vocat, neque dubitat Erasmum sensisse, mangonis cujuspiam hoc esse opus. Editor Cocianæ censuræ eosdem etiam describens: [l] Nam in his libris, inquit, habentur multa falsa, quædam ridicula, unum indubium hæreticum, alterum quod repugnat dogmati Ambrosiano. Nec vero eumdem auctorem clementiori manu tractat Albertinus; in illo enim ingenti opere quod consarcinavit de Sacramento Eucharistiæ, ita loquitur: [m] Ambrosii simia est, barbarismis scatet, multa habet quorum nonnulla & ridicula, Ambrosianaque gravitate prorsus indigna, nonnulla repugnantia & contradictoria, nonnulla etiam simpliciter falsa; inepte concludit, crassum effutit mendacium: sic ne desiperet Ambrosius? Hæc sunt auctoris nostri apud ministros illos elogia, quæ in unum collecta lectorum oculis repræsentamus. Quantacumque autem Albertini ejusque operis admiratione teneantur calviniani, neutiquam tamen fore credimus, ut eorum paulo modestiores hujus ac similium scriptorum intemperiat probaturi sint. Nam licet

mini-

[a] Cap. 1.
[b] Cap. 5. & 6.
[c] Cap. 4.
[d] Cap. 5.
[e] Cap. 1.
[f] Cap. 1. num. 7. & Cap. 2. n. 8. & seq.
[g] Cap. 4.
[h] Lib. 2. de Sacr. Euch. pag. 509.
[i] Lib. 3. de Confir. c. 8.
[k] Epist. ad Joach. Vadian.
[l] Helmest. ann. 1635.
[m] Lib. 2. c. 1. p. 507.

minister ille unico veritatis amore in eo inductus [a] *velit videri, nullus qui hæc legerit, eum multo vehementiori sectæ suæ quoquomodo opitulandi cupiditate permotum non deprehendet. Si enim qualis in ista tabella exhibetur hic auctor, talis revera exstitisset, id est, ignarus, impostor, ingenio absurdo & ridiculo; quid statuendum de tot tantisque viris, qui easdem commentationes per tot sæcula Doctori nostro adtribuerint; cum interim eorum nemini crassa illa mendacia, graves contradictiones, deridicula commenta penitus Ambrosiano candore, acumine, ac judicio indigna esse suboleverit? Nonne vero etiam Albertinum pudere debuerat, quod auctorem non modo proletarium, sed etiam propter tot flagitia, si qua ipsi fides, capite diminutum, in sententiam suam invitum pertrahere tanto conatu molitus fuerit? Illum ab eo plane aperteque rejectum oportebat; numquam enim quisquam inducet in animum aliquid utilitatis ex illo teste rediturum ad calvinistas, quem cum in verbis Evangelicis mentitum velint, æque mentiri potuisse in Eucharistia dubium non sit.* Quoniam *autem eorum etiam ore qui affectibus impensissime obsequuntur suis, quandoque veritas profertur; Albertini objectiones, in quibus ille Cociani editoris* [b], *Riveti* [c] *& aliorum complures ac præcipuas est complexus, perinde examinabimus, ac si pacato animo & maxime libero proponerentur.*

Itaque petitam ex hisce verbis: Ideo Romæ fideles dicuntur *&c. objectionem sic ille urget* [d]: Quasi vero hæc appellatio Romæ peculiaris esset. At ubique communis erat, in oriente, in meridie, in septemtrione, in occidente, Ambrosius ipsemet Mediolani hac utebatur in genuinis suis scriptis. *Respondet vir cl. Nat. Alexander* [e] *nec in codicibus melioris notæ (puta eorum quos consulere ipsi licuit) nec in editionibus accuratioribus, nempe ex eis quæ ad Romanæ formam expressæ sunt, haberi vocem* Romæ*: in manuscriptis autem ubi habetur, illud hinc factum, quod pro syllaba* Ræ *in eorum nonnullis adscripta quidam legerint* Romæ, *cum legere debuissent* recte; *neque vero quidquam obstare quod posita sit diphthongus pro simplici, quippe quarum promiscuus usus occurrat in scriptis libris. Hanc quidem partem verissimam esse non diffitemur, quin & addimus toti solutioni favere haud mediocriter, quod loco* Romæ *in tribus codicibus, nimirum Vaticano, Regio, ac Thuaneo, legitur* recto nomine; *pro quo Romana editio adverbium* recte *substitutum maluit: verum tamen ne huic opinioni omnino subscribamus, facit manuscriptorum, in quibus vox* Romæ *integra exstat, numerus atque antiquitas. Etenim ex omni multitudine cujus paravimus varietates, exceptis tribus memoratis, nec non aliis duobus, in quibus antiquarii lapsu scriptum est* rotome, *aliis sexdecim quos inter Benignianus, Remensis & Claromontanus superant annos* 800. *dictionem* Romæ *suis litteris expressam præ se ferunt. Huc etiam accedit, quod adbreviationem isti qua de agitur, similem nusquam reperimus. Credimus igitur eamdem illam vocem hic* ἐμφατικῶς *esse positam, ut plus significetur quam exprimitur. Itaque idem erit,* Romæ fideles dicuntur, *ac si dixisset non solum in hac aut in alia qualibet Ecclesia, verum etiam in omnium nobilissima baptizati fideles nominantur. Et huic nostræ interpretationi favet cum particula* &, *quam vocabulo* Romæ *præmissam observavit in codicibus aliquot idem Alexander, nosque in pluribus nostrorum deprehendimus.*

Quæ idem Albertinus objicit [f] *contra expositionem verborum Domini.* Oportet enim nos implere omnem justitiam, *nec non contra doctrinam de secretis precibus ab eodem auctore propositam, adeo levia sunt, ut sola locorum inspectione possit evinci nec inepte concludere, nec desipere, quem sic deridet.*

Gravior est sane quæ sequitur accusatio in illa verba: [g] Crassum effutit mendacium; ait enim Dominum in oratione Dominica non dixisse: Ne nos inducas in tentationem; sed, ne patiaris nos induci in tentationem. *Qua criminatione quid in Evangelicum præconem atrocius conferri potest? Attamen accusator in eo infelix fuit, quod teli tanto nisu destinati atque vibrati cassus plane ac inutilis ictus cecidit. Nam cum ipse agnoscat eodem modo legisse Cyprianum, quod ibidem subjungit:* Sed aliud est ita legere, aliud adfirmare Dominum sic esse loquutum non aliter, *mera sycophantia est. Qui enim orationem qualem a Christo instituta est memorans, sextam illius petitionem effert his verbis:* Et ne patiaris nos induci in tentationem; *an non eamdem diversa sententia expressam sin minus ore, saltem animi cogitatione abunde negat? Neque profecto incurrere hic auctor debuit temeritatis aut mendacii crimen; quippe cui præsidio essent complures latinorum codicum, ut liquet Augustini* [h] *auctoritate.*

[a] Ibidem col. 1.
[b] Supra tit.
[c] Crit. sacr lib. 3. c. 18.
[d] Lib. 2. p. 507. col. 2
[e] Hist. Eccl. sec. 4. p. 1. §. 2. p. 503
[f] Loco cit. pag. 508. col. 1.
[g] Ibid. col. 2
[h] De dono Persev. c. 6.

Atqui

a Lib. 5. cap. 4.

Atqui, forte instabit aliquis, cum Auctor alibi [a] consultum abs se græcum idioma testificetur: cur hoc loco illud vel inspicere neglexit, vel contemsit inspectum? Augustinus enim eodem citato libro profitetur sibi non licuisse aliud quidquam reperire in græcis exemplaribus, nisi Ne nos inferas in tentationem. Quamvis autem ei objectioni color obductus videatur paulo verisimilior; nihilominus expedita responsio est. Enim vero cum de solis illis codicibus quos ipse legere potuerat, loquatur Augustinus; quid vetet quominus quidam alterius provinciæ codices diverse habuerint hanc sententiam? Nec tamen fuit, cur adeunda sibi putaret græca exemplaria, cum ad persuadendum cum tot latinorum consensus plane sufficeret.

b Loco cit. pag. 508. col. 1.

Idem vero ille minister, Auctoris loco de pedum lotione fusius exscripto, illa subjicit: [b] Atqui in hoc discursu præter loquutionis barbariem (fatemur autem in hoc discursu inesse barbariem, sed Albertini) primo falsitas est. Qui enim dicere posset Ambrosius .... se Romanæ Ecclesiæ typum & formam in omnibus sequi, cum ex Augustino constet Romam & Mediolanum in ceremoniis plerisque inter se variasse? Deinde & contradictio; nam postquam dixisset: In omnibus cupio sequi Ecclesiam Romanam, illico tamen quasi palidoniam agens (& hoc etiam quam latinum in Censoris adeo severi eloquutione) sed tamen & nos homines, inquit, sensum habemus, ideo quod alibi rectius servatur, & nos recte custodimus. Ac rursum postquam dixisset: Hoc ideo dico non quod alios reprehendam; subito illos reprehendit &c. Verum in his omnibus quod sibi contradicat, nihil invenias; si modo ea candide, atque ex humani sermonis consuetudine interpretari volueris. Quis enim eat inficias ubi dicitur: Cupio sequi Ecclesiam Romanam; sed tamen & nos homines sumus &c. non simplicem aut absolutam, ut vocant, sed conditionalem esse sententiam; atque adeo illic mente & cogitatione supplendum, quantum licuerit, aut visum fuerit expedire. Sic in eis quoque verbis quæ præmittuntur: Se Romanæ Ecclesiæ typum & formam in omnibus sequi, nihil falsi subesse confitebitur, quisquis ipsa non detorquebit a legitimo sensu, nempe morali. Denique quod eos reprehendere arguitur, quos negaverat abs se reprehendi, pura puta vitilitigatio est. Quid enim communi loquendi usui magis congruum, quam ut quispiam ubi crimen a se propulsare nequeat, nisi illud transferat in alium, id eadem ratione præmolliat?

c Ibidem pag. 508. col. 2.
d Loco supra cit.

Jam vero istam criminationem quænam excipiat, consideremus. Aliam, inquit Albertinus, [c] ab ea qua utebatur Ambrosius, auctor horum librorum sequitur versionem. Id quidem verissime dictum non abnuimus: sed ex operum sancti Ambrosii lectione constat, ut Alexander [d] scite reponit, eum non iisdem semper verbis eosdem scripturæ sacræ locos laudasse. Huic responsioni brevissimæ juxta ac certissimæ tantum addemus, cum sine magna præparatione auctorem hunc nostrum dixisse non sit dubium, neutiquam sane mirum videri, si Scripturam non semper suis, sed iis quæ illi ex tempore suggessit memoria, verbis citavit: constare autem ipsummet, cum Vulgatam, ut vocant, nusquam adhibuerit, Albertini opinione antiquiorem dicendum esse.

e Alex. ib.

Ad extremum alias quasdam minutias oggerunt; ut puta quod ajunt auctorem ludere vanis allegoriis: verum quas illi vanas allegorias dictitant, hoc ipsum est quo redditur Ambrosianæ eloquutioni vicinior. Addunt in solo libello de Mysteriis reperiri ea testimonia, quæ quasi ex opere de Sacramentis petita laudat Ratramnus. At vero quid si imperfectus codex illi imposuit? quid si labilis memoria? Et sane hic error eo fuerat proclivior, quod uterque tractatus conjungi solet in manuscriptis. Clamant postremo ipsa styli diversitate auctorum quoque diversitatem prodi demonstrarique. Sed hæc objectio alicujus ponderis negatur esse; [e] Quia patres diverso dicendi genere pro argumentorum diversitate utuntur. Quam responsionem quatenus extendi veritas sinat, infra expendetur: nunc autem contrariæ opinionis audiendi propugnatores.

f Bellarm. Sanctiberv. Alex. & alii.

Primum educunt illi [f] numerosos ac pervetustos codices manu exaratos, cumque his editos omnes, quibus post inventam typographiam iidem libri evulgati sunt. Deinde quasi succenturiatum agmen submittunt maximi nominis viros Hincmarum Remensem, Deoduinum Leodiensem, Paschas. Radbertum Corbei abbatem, Ratramnum ejusdem asceterii monachum, Florum diaconum Lugdun. Lanfrancum, Berengarium, Algerum, Guitmundum, Durandum Troarn. Hugonem Lingon. Ivonem Carnut. Gratianum, Magistrum Sentent. ac demum quotquot ab ineunte nono sæculo ad nostram vel patrum memoriam eorumdem librorum meminere, ne dissentientibus quidem, si nuperos aliquot excipias, heterodoxis? At licet hoc argumentum omnium quæ in eamdem rem proponi solent, validissimum

simum esse extra dubium sit, non tamen invicte & necessario concludit. Quot enim opera postquam diutissime sub auctorum quorumdam titulo pervagata essent, eo tandem exuta sunt, quotidieque exuuntur? Ceterum scriptores illi rem ipsi per se ac destinato consilio non discusserunt, sed vel alii alios sequuti sunt, vel fidem habuere suis manuscriptis, in quibus eamdem opellam alibi quidem Ambrosii nomenclatione inscriptam, alibi vero tractatui alicui eamdem inscriptionem præferenti junctam reperere. Nam cum antiquissimi quique codices nullum auctoris nomen exhibeant, qui exscribendis iis navaverunt operam, cum Ambrosium hac ipsa de materia scripsisse cognovissent, non dubitarunt eidem ipsos adjudicare: alii autem etsi Ambrosianos esse non arbitrarentur, libro tamen de Mysteriis *ob argumenti similitudinem duxerunt subjungendos.*

Proponitur secundo character dictionis, quam in scriptione de Mysteriis, *atque in hoc opere simillimam esse pertendunt: adversarii vero illud obnixe inficiantur. Sane quidem haud immerito; ita enim auctor conatur exprimere eum libellum, ut ferme omnia in stylum suum, hoc est, multo deteriorem, transferat convertatque. Sed ex eodem hoc loco ipsi illi adversarii ratiocinium ducunt plane contrarium. Nam cui verisimile sit, inquiunt, Ambrosium quod in disputatione* de Mysteriis *jam tractaverat, iterum recudere atque recoquere in alia? Verum tamen hoc argumentum nihilo firmius aut efficacius est, quam aliud. Nequaquam enim inauditum est, ut eadem materia in binis sermonibus aut libris explicata fuerit a Patribus; cum illud ipsum alibi a nobis observatum sit in Ambrosio.*

Quæ in tertio ordine ratio collocatur, his verbis concipitur: Ambrosium edidisse opus de Sacramentis *testis est Augustinus,* [a] *proindeque aut illud nobis, ajunt, repræsentetur, aut concedatur hoc ipsum esse quo de agimus. Verum in promtu responsio est; neque enim utriusque idem argumentum refertur, neque idem titulus. Quandoquidem id cujus mentio fit ab Augustino, non simpliciter inscribebatur* de Sacramentis, *sed adjiciebatur* sive de Philosophia: *cum autem, eodem Augustino teste, compositum esset adversus platonicos, diversam in eo tractatam materiam obscurum non est.*

Postremo quædam alia in medium proferri possunt, ut si dixeris auctorem [b] *de vocis queri fragilitate, de qua ipsemet Ambrosius in* Apologia David secunda [c] *quiritatur, quamque illi facile obtundi solitam memoratus ejusdem testatur discipulus* [d]. *Si addideris eumdem confiteri* [e] *quæ ipse non didicerit, se se docere: quod etiam haud parum familiare est Ambrosio. Si tandem institeris Dominicæ orationis expositionem, quam ejusdem Ambrosii in Lucam postulabat commentatio, non ob aliud istic omissam, nisi quod alibi traditam ab se idem meminerat? Cum autem ex omnibus quæ ipsius nomine circumferuntur operibus, in hoc solo explicata habeatur eadem oratio, cur illius hanc esse non agnoscamus? Sed opponi potest primæ objectioni, præterquam quod Ambrosio male tribui alteram illam David Apologiam probabilius est, complures & olim fuisse & esse etiam nunc, qui debilitate vocis ac pulmonum laborare se inter concionandum non dissimulent. Cum autem nec desint etiam qui materiæ, quam aggressi sunt, enodandæ impares modestiæ causa se fateantur, indidem quoque ad secundam difficultatem patet responsum.. Quod vero ad tertiam pertinet, illi similiter occurras licet, si Ambrosium quidquid voce pronuntiavit, scripto mandasse: quidquid autem scripto mandavit, ad nostram pervenisse ætatem negaverit. Eo forsan & hoc accedit, quod cum in illam orationem Tertulliani & Cypriani libri exstarent latinorum Patrum, ab isto labore tamquam parum necessario est revocatus: sicut etiam de se testatur Hilarius* Comment. in Matthæum *can. 5.*

Porro ex iis quæ hactenus a nobis disputata sunt, duo noscuntur. Etenim adhibitæ sectariorum argumentis solutiones palam faciunt contumeliis illis ac probris, quorum tota plaustra isti effundunt in hunc auctorem, nihil probari, nisi molestissimam ipsis esse atque odiosissimam ejus doctrinam. Rursus vero quæ nos reposuimus catholicorum hoc ipsum opus Ambrosio vindicantium rationibus, ea demonstrant partem negantem haud minus probabilem esse quam affirmantem; proindeque non immerito hac in re dubitasse nonnullos [f] *orthodoxorum. Sed ne in omnibus pendeamus animi, tria nobis hoc loco inquirenda proposuimus, nimirum quæ fuerit ejusdem auctoris dignitas, quo tempore vixerit, qua in regione?*

Primi sane capitis in promtu definitio est. Constat siquidem illum fuisse antistitem, qui neophytos & creditum curæ suæ populum erudiebat. Ubique in apertum erumpit ea di-

[a] Li. 2. Cont. Jul. c. 5. & seq. & Retr. lib. 2. c. 4.

[b] Lib. 1. c. 6

[c] Cap. 5. n. 28.

[d] Lib. 6 Conf. cap. 3 num. 3.

[e] Lib. 6. cap. 5.

[f] Carlin. Bona Rer. Liturg. lib. 2. c. 9. num. 4. Arnald. de Freq. Commun. p. 1. cap. 13. Hermann. &c.

gnitas. Et ut alia deessent queis probaretur, locus ille tam decantatus vel solus sufficeret, nempe ubi dicitur: In omnibus cupio sequi Ecclesiam Romanam, sed nos &c. Quis enim ita loqueretur, nisi episcopus?

Quod autem pertinet ad secundum caput, ex memoratis auctoribus probabile fit scriptorem de quo inquirimus, ante octavum sæculum floruisse: at e codice sancti-Gallensi majusculis litteris, ante annos ut Mabillonius noster testis est [a] locupletissimus, circiter mille exarato evincitur ipsum septimo etiam sæculo antiquiorem. Præterea vero hoc idem opus argumentis propriis ætatem remotiorem sibi vindicat. Etenim cum has conciones ad neophytos nec paucos sane, quando hic præsul & [b] multos & familiam candidatam illos vocitat, habitas constet; inde intelligas necdum omnino receptam fuisse baptizandorum infantium consuetudinem. Et eo quidem tempus designari haud multo Augustini ætate posterius nobis videtur. Deinde satis innuit Gentilium cultum [c] etiam tunc in diœcesi sua viguisse. Ad hæc idem quoque confirmatur iis rationibus, quod videlicet hæretici præter arrianos & eos qui Christi oppugnabant divinitatem, nulli refelluntur: quodque ex versione qua usus reperitur hic auctor, satis indicatur Vulgatæ id temporis nondum apud omnes adtributam auctoritatem.

De tertia demum quæstione sic statuimus. Extra controversiam est horum librorum parentem non fuisse subditum Romanæ metropoli: nec minus tamen certum ipsius sedem ab Urbe haud multum dissitam; quippe cujus ceremonias & perspectas habebat & sequebatur in pluribus. Cum vero etiam eisdem ceremoniis quarum mentio fit in hoc opere, cum veteris Ecclesiæ Gallicanæ sicut & cum Mediolanensis ritibus plurimum intercedat affinitatis; hinc deducimus vicinam utrique eamdem diœcesim exstitisse. Minime tamen refragabimur, si quis cum doctissimo viro [d] easdem sermones aut Venerio aut alii cuipiam Ambrosii discipulo, qui non multo post ipsum præfuerit Ecclesiæ Mediolanensi, tributos malit. Id unum hoc loci adjicimus ex iis quæ de sacra communione cum apud orientales populos tum apud suos [e] semel tantum singulis annis fieri solita memorat auctor, prudenter conjici haud dubie post Chrysostomi tempora ipsum vixisse; sed antequam in occidentem Romanus ordo & ceremoniæ reciperentur.

Ceterum quominus secundum eos a quibus Ambrosio hoc opus adjudicatur, omnino feramus suffragium, ea præcipue scrupulum movent. Primo diversitas eloquutionis; nam etsi stylum variari ab auctoribus, & pro re ac tempore modo adtolli modo deprimi non ignoremus; semper tamen scriptoris apparet ingenium & quasi intermicat: quique nobili & eleganti dictione uti consuevit, ad humilem numquam demittit se se: at vero frigidis illis & puerilibus interrogatis, quæ huic scriptioni subinde inspergmntur, caute abstinet, ut in libro de Mysteriis, ejusdem licet argumenti, fecit Ambrosius. Accedit & illud, quod Ambrosium non tam serviliter libros suos imitaturum fuisse existimamus; ista enim commentatio tota fere ex superiori de Mysteriis, partim etiam ex libro de Institutione Virginis [f] expressa fuit. Addimus quoque communionis tam infrequentis Mediolanenses a S. Præsule in certis suis libris nusquam incusari. Denique quod auctor tantis animis in Ecclesiam Romanam propter lotionem pedum insurgit, nobis Ambrosiani esse instituti minime videtur. Novimus quippe illum suos unicuique Ecclesiarum usus ac ritus adeo liberos esse voluisse, ut ad quamcumque forte pervenisset, ei se, quemadmodum Augustinus [g] tradit, accommodaret.

Verum tamen quoniam hac in re derogatum nolumus opinioni cujusquam, nec etiam sumus nescii plurimos fore, qui scriptionem pro Ambrosiana tamdiu communi pene consensu habitam solito suo loco privari moleste ferrent; eo propensius illam in ordine suo & possessione duximus conservandam, quod cum ex Ambrosii sententiis & plerumque etiam verbis condita fuerit, hac saltem ratione quæ Ambrosianis accenseatur, indigna non est.

Hoc porro liquet sex istos libros totidem conciones esse, quarum unam singulis diebus habebat Auctor. Quippe idem se vel pridie verba fecisse, vel postridie facturum, subinde ait. Orsus autem feria post Dominicam resurrectionis tertia, eo modo ad usque octavam ejusdem festi prosequutus est. Quandoquidem sub finem sermonis 4. [h] eos qui superarent, crastina die sabbato, & Dominica (in albis videlicet) habiturum se pollicetur. Verum si quis maluerit Gallensis manuscripti auctoritatem sequi, librum ultimum in duos dividentis, jam sermonem primum secunda a paschate feria pronuntiatum dicat necessum erit. Cum autem illa distributio videatur parum commoda, quippe qua ex libri 6. paucis versibus (ab illis nimirum verbis, Aliud, Psalmorum David &c.) novus liber constituatur; ejus scriptorem non alia re ductum putamus, quam quod illas voces, crastina die sabbato, de duobus intellexerit diebus; qui tamen eas per appositionem aut potius ellipsin grammaticam de unica rectius accepisset. Hinc etiam fieri potuit, ut sermo qui-

dam

[a] Museo Italic. p. 7.
[b] Lib. 5. c. 3.
[c] Lib. 6. c. 4. & 5.
[d] Herman. vita Ambr. Eule. p. 30.
[e] Lib. 5. c. 4.
[f] Cap. 1. n. 7. &c. 2. n. 8.
[g] Epist. 54. alias 118.
[h] Cap. 6.

dam in appendice Augustinianorum edit. novæ numero 247. quem Ivonis Carnutensis nomine typis editum, etiam ipsius esse unus e Bibliothecæ nostræ codicibus testatum facit; in Alnetino tamen [a] *sub titulo libri 7.* de Sacramentis, *post hosce nostros collocaretur. Quamvis a vero quoque non nimium abludat eos a quibus iidem sermones sunt exarati, illo spectasse, ut per octavam suum cuilibet diei adtribuerent, Dominica Resurrectionis, quod propter solemnitatem impeditior esset, tantum omissa. Sed nec aliunde ortum videtur, ut in mss. aliquot liber* de Mysteriis *inscribatur* primus de Sacramentis*: qui vero primus est* de Sacramentis *in secundum ordinem dejiciatur, & sic deinceps.*

[a] *Monast. Alnetensis Ord. Cistert.*

SANCTI AMBROSII
MEDIOLANENSIS EPISCOPI
DE SACRAMENTIS
LIBRI SEX.

CAPUT I.

Ubi præmisit acturum se de sacramentis, quæ prius explicata non oportuit, accedit ad mysterium apertionis, quam a Christo in surdi ac muti curatione signatam docet.

1 DE sacramentis quæ accepistis, sermonem adorior, [a] cujus rationem non oportuit ante præmitti; in christiano enim viro prima est fides. Ideo & Romæ fideles dicuntur qui baptizati sunt: & pater noster Abraham ex fide justificatus est, non ex operibus. *Rom. 4. 3.* Ergo accepistis baptismum, credidistis. Nefas est enim me aliud æstimare; neque enim vocatus esses ad gratiam, nisi dignum te Christus sua gratia judicasset.

2. Ergo quid egimus sabbato? Nempe apertionem: quæ mysteria celebrata sunt apertionis, quando tibi aures tetigit sacerdos & nares. *Marc. 7. 34.* Quod significat in Evangelio dominus noster Jesus Christus, cum ei oblatus esset surdus, & mutus, & tetigit aures ejus, & os ejus; aures, quia surdus erat; os, quia mutus; & ait: *Ephpheta*. *Ibidem.* Hebraicum verbum est, quod latine dicitur adaperire. Ideo ergo tibi sacerdos aures tetigit, ut aperirentur aures tuæ ad sermonem, & ad alloquium sacerdotis.

3. Sed dicis mihi: Quare nares? Ibi quia mutus erat, os tetigit; ut quia loqui non poterat sacramenta cælestia, vocem acciperet a Christo. Et ibi, quia vir; hic, quia mulieres baptizantur, & non eadem puritas servi, quanta & Domini (cum enim ille peccata concedat, huic peccata donentur, quæ potest esse comparatio?) ideo propter gratiam operis & muneris non os tangit episcopus, sed nares; [b] ut bonum odorem accipias pietatis æternæ, & ut dicas: *Christi enim bonus odor sumus Deo*, quemadmodum dixit Apostolus sanctus; & sit in te fidei devotionisque plena flagrantia. *De confec. dist. 4. cap. propter gloriam. 2. Cor. 2. 15.*

CAPUT II.

Unctionem athletæ christiani exponit, quem ut excites ad servandam fidem abrenuntiationis, testium quibus præsentibus ea facta est, dignitatem amplificat; ac demum rei lucem addit exemplo.

4. VEnimus ad fontem, ingressus es: consídera quos videris, quid locutus sis consídera, repete diligenter. *De confec. dist. 4. cap. Venisti ad fontem.* Occurrit tibi levita, occurrit presbyter: * unctus es quasi athleta Christi, quasi luctam hujus sæculi luctaturus, professus es luctaminis tui certamina. Qui luctatur, habet quod speret: ubi certamen, ibi corona. Luctaris in sæculo, sed coronaris a Chri-

a Mss. aliquot recentiores, *quorum rationem*: Rom. edit. *cujus rei rationem*: reliqui mss. ac edit. *cujus rationem*. Non male; ratio enim sæpe sumitur pro ipsa re, atque adeo idem est ac si legeretur, *quem sermonem non oportuit*, sive ut quidam mss. *non putavi* &c. Consequenter autem ultima edit. Paris. reposuerat: *In christiano enim viro optima est fides*, pro eo quod habetur in aliis ac mss. omnibus: *In christiano enim viro prima est fides*, quibus verbis habitum fidei supernaturalis infundi primum in baptismo clare indicatur. Denique de eo quod subjicitur, *Ideo & Romæ fideles* &c. jam dictum in Præfatione est, quam consule.

b Hic edit. & Grat. repetunt: *Quare nares*: at sine suffragio mss.

* Hujus unctionis in libello *de Mysteriis* non fit mentio.

Christo, & pro certaminibus sæculi coronaris? Nam etsi in cælo præmium, hic tamen [a] meritum præmii collocatur.

5. Quando te interrogavit: Abrenuntias diabolo & operibus ejus, quid respondisti? Abrenuntio. Abrenuntias sæculo & voluptatibus ejus, quid respondisti? Abrenuntio. Memor esto sermonis tui, & numquam tibi excidat tuæ series cautionis. Si chirographum homini dederis, teneris obnoxius, ut pecuniam ejus accipias: teneris adstrictus, & reluctantem te fœnerator adstringit; si recusas, [b] vadis ad judicem, atque illic tua cautione convinceris.

6. Ubi promiseris considera, vel quibus promiseris. Levitam vidisti, sed minister est Christi. Vidisti illum ante altaria ministrare. Ergo chirographum tuum tenetur non in terra, sed in cælo. Considera ubi capias sacramenta cælestia. Si hic corpus est Christi, hic & Angeli constituti sunt. *Ubi corpus, ibi & aquilæ*, legisti in Evangelio. Ubi corpus Christi, ibi & aquilæ volare consueverunt; ut terrena fugiant, cælestia petant. Quare hoc dico? Quia & homines Angeli quicumque annuntiant Christum, & in Angelorum adsciscì videntur locum. Quomodo? Accipe Baptistæ rationem. Johannes natus erat ex viro & muliere; attamen audi quia Angelus est & ipse: *Ecce mitto Angelum meum ante faciem tuam, & præparabit viam tuam ante te.* Accipe aliud [c] Malachiæ prophetæ: *Quia labia sacerdotis custodiunt scientiam, & Legem exquirunt ex ore ipsius; Angelus est enim Dei omnipotentis.* Hæc ideo dicuntur, ut sacerdotis gloriam prædicemus, non ut aliquid personalibus meritis arrogetur.

Matth. 24. 28.

Matth. 11.

Malach. 2. 7.

8. Ergo abrenuntiasti mundo, abrenuntiasti sæculo, esto sollicitus. Qui pecuniam debet, semper cautionem suam considerat: & tu qui fidem debes Christo, fidem serva, quæ multo pretiosior quam pecunia est; FIDES ENIM * æternum patrimonium est, pecunia temporale. Et tu ergo semper recordare quid [d] promiseris; & eris cautior. Si teneas promissionem tuam, tenebis & cautionem tuam.

CAPUT III.

Licet fontem atque ministros tantum viderint neophyti, majora tamen esse quæ non videntur, auctor ostendit.

9. Deinde accessisti propius: vidisti fontem, vidisti & sacerdotem supra fontem. Nec hoc possum dubitare, quod in animum vestrum non potuerit cadere, quod cecidit in illum Syrum Naaman; quia etsi mundatus est, tamen ante dubitavit. Quare? Dicam, accipe.

4. Reg. 5. 11 & seq.

10. Ingressus es, vidisti aquam, vidisti sacerdotem, vidisti levitam. Ne forte aliquis dixerit: Hoc est totum? Immo est totum. Vere totum, ubi tota innocentia, tota pietas, tota gratia, tota sanctificatio. Vidisti quæ videre potuisti oculis tui corporis, & humanis conspectibus: non vidisti illa quæ operantur; quia non videntur. Illa multo majora sunt quæ non videntur, quam quæ videntur; quoniam quæ videntur, temporalia sunt: quæ non videntur, æterna.

2. Cor. 4. 18.

CAPUT IV.

Sacramenta christianorum diviniora & priora esse quam Judæorum: atque inibi de vocis pascha *significatu.*

11. Ergo dicamus primum, tene cautionem vocis meæ, & exige. Miramur mysteria Judæorum, quæ patribus nostris data sunt, [e] primum vetustate sacramentorum, deinde sanctitate præstantia. Illud promitto, quod diviniora & priora sacramenta sunt christianorum quam Judæorum.

12. Quid præcipuum quam quod per mare transiit Judæorum populus? ut de baptismo interim loquamur. Attamen qui transierunt Judæi, mortui sunt omnes in deserto. Ceterum qui per hunc fontem transit, [f] hoc est, a terrenis ad cælestia; hic est enim transitus, ideo pascha, hoc est, transitus ejus, transitus a peccato ad vitam, a culpa ad gratiam, ab inquinamento ad sanctificationem: qui per hunc fon-

De consec. dist. 4. cap. per aquam baptismi.

a Gill. in marg. edit. Rom. in corp. & pauci mss. *meritum præmii colligitur.*

b Ita edit. Gill. Rom. & mss. plures ac potiores: at in reliquis edit. ac mss. omittuntur, *si recusas, vadis ad judicem.*

c Mss. plerique, *Malachiel*: quidam etiam, sed recentiores legunt, *ait Malachiel propheta.*

* Quæres cum Deum per fidem obscure tantum, atque, ut Paulus loquitur, *ex parte cognoscamus*, nec non ex eodem Apostolo evacuari oporteat *quod ex parte est*; quomodo fides æternum dicatur patrimonium? Sed expedita est responsio. Etenim duo fides in se continet, cognitionem & obscuritatem. Hanc quidem superveniente clara & intuitiva, ut vocant, visione expellendam constat: cognitio vero non destruetur, sed luminis beatifici perficietur accessu; quod pueri qui dissipatis pueritiæ vitiis, virilem perfectionem demum adsequitur, exemplum ibidem, nimirum 1. Cor. 13. propositum, satis ostendit.

d Vet. edit. & mss. non pauci, *promiseris. Cautior, si teneas*: Rom. *promiseris. Si teneas*; reliqui mss. ut in textu, nisi quod conjunctio *&* abest a pluribus.

e Ita mss. aliquot melioris notæ; ex quibus tamen Clarom. habet, *deinde sanctitate præstantia*: ceteri autem & ves. edit. *primum vetustatem sacramentorum, deinde sanctitatem præstantium.* Unde cum nullus sensus exprimi posset; quid enim sibi vult, *sacramentorum præstantium vetustatem*? Rom. edit. voci, *præstantium*, adtexuerat vocem *virtutum*, successu non multo feliciori. Consequenter autem ubi omnes edit. *præmitto*, magis commode legunt mss. *promitto*.

f Erat. & sequentes edit. *transit a terrenis ad cælestia; hoc est enim pascha, id est, transitus*; sic etiam Gratian. nisi quod pro *transit* habet *transitus est*: Amerb. vero, & mss. omnes ut in contextu.

fontem transit, non moritur, sed resurgit.

CAPUT V.

In historia leprosi Naaman signatum esse, aquam illam, quæ Christi gratiam habeat, solam sanare. Christum baptizari voluisse tantum propter nos. Quamobrem Spiritus sanctus in columbæ specie apparens, in illum non prius descenderit, quam idem ille aquam Jordanis esset ingressus: quonamve modo istic adfuerit tota Trinitas?

13. NAaman ergo leprosus erat, puella quædam ait uxori illius: Dominus meus si vult mundari, vadat in terram Israel, & ibi inveniet eum, qui possit ei lepram tollere. Dixit illa dominæ suæ, uxor marito, Naaman regi Syriæ, qui eum quasi acceptissimum sibi misit ad regem Israel. Audivit rex Israel quod missus esset ad eum cujus lepram mundaret, & scidit vestem suam. Tunc Elisæus propheta mandat ei: Quid est quod scidisti vestem, quasi non sit Deus potens, qui mundet leprosum? Mitte illum ad me. Misit illum; cui advenienti ait propheta: Vade in Jordanem, merge, & sanaberis.

(4. Reg. 5. 1. & seq.)

14. Ille cœpit cogitare secum & dicere: Hoc est totum? Veni de Syria in terram Judæam, & dicitur mihi: Vade & descende in Jordanem, merge, & sanaberis; quasi flumina meliora non sint in patria mea. Dixerunt ergo ei servi: Domine, quare non facis verbum prophetæ? Magis fac, & experire. Tunc ille ivit in Jordanem, mersit, & surrexit sanus.

15. Quid ergo significat? Vidisti aquam: sed non aqua omnis sanat, sed aqua sanat, quæ habet gratiam Christi. Aliud est elementum, aliud consecratio: aliud opus, aliud operatio. [a] Aqua opus est, operatio Spiritus sancti est. Non sanat aqua, nisi Spiritus descenderit, & aquam illam consecraverit; sicut legisti quod cum dominus noster Jesus Christus formam baptismatis daret, venit ad Johannem, & ait illi Johannes: *Ego a te debeo baptizari, & tu venis ad me! Respondit illi Christus: Sine modo. Sic enim decet nos implere omnem justitiam.* Vide quia * omnis justitia in baptismate constituta est.

(De consec. dist. 4. cap. per aquam § non omnis.)

(Matth. 3. 14. & 15.)

16. Ergo quare Christus descendit, nisi ut caro ista mundaretur, caro quam suscepit de nostra conditione? Non enim [b] ablutio peccatorum suorum Christo necessaria erat, qui peccatum non fecit: sed nobis erat necessaria, qui peccato manemus obnoxii. Ergo si propter nos baptismum, nobis forma est constituta, fidei nostræ forma proposita est.

(Ibidem.)

17. Descendit Christus, Johannes adstabat qui baptizabat, & ecce quasi columba Spiritus sanctus descendit. Non columba descendit, sed quasi columba. Memento quid dixerim: Christus carnem suscepit, non sicut carnem; sed carnis istius veritatem, [c] veram carnem Christus suscepit: Spiritus autem sanctus non in veritate columbæ, sed in specie columbæ descendit de cælo. Ergo vidit Johannes, & credidit.

18. Descendit Christus, descendit & Spiritus sanctus. Quare prior Christus descendit, postea Spiritus sanctus; cum forma baptismatis & usus hoc habeat, ut ante fons consecretur, & tunc descendat qui baptizandus est? Nam ubi primum ingreditur sacerdos, exorcismum [d] facit secundum creaturam aquæ, invocationem postea & precem defert; ut sanctificetur fons, & adsit præsentia Trinitatis æternæ. Christus autem ante descendit, sequutus est Spiritus. Qua ratione? Ut non quasi ipse egere dominus Jesus sanctificationis mysterio videretur: sed sanctificaret ipse, sanctificaret & Spiritus.

(De consec. dist. 4. cap. per aquam § descend.)

19. Er-

a *Aqua opus est, operatio Spiritus sancti est*, deerat in antiquis edit. atque in mss. non paucis: sed in edit. Rom restitutum est, & in mss. pluribus reperitur. Opus autem hoc loco idem est, ac res naturalis seu elementum; nam alias effectum potius significat.

* Diximus supra in Præfatione hunc locum ex illis esse unum quibus Albertinus minister utitur, ut librum Ambrosio abjudicandum probet. Relata quippe hac ipsa dominici expositione responsi, ita subdit: *At verus Ambrosius variis in locis hanc ipsam responsionem expendens, non sic inepte concludit.* In cujus rei probationem locos nonnullos indicat, quorum & hic est ex Apol. David. cap. 8. *Ad illud ergo perfectum tota intentione festinat, quo justitia omnis impletur, quod est baptismatis sacramentum .... sed postquam baptizatus Christus .... justitia omnis impleta est.* Mitare vero quam cum paucis mss ineptiat, qui inter duo illa discrimen conetur intrudare.

b Gill. in marg. & Rom. edit. in corp. *abolitio peccatorum*. At paulo infra, ubi omnes edit. *baptismi forma est constituta*; mss. præferunt, *baptismum*, recentiores *baptismus, nobis forma est constituta*. Videtur autem *forma* hic intelligi celebrandi sacramenti ratio & ordo, ut etiam infra num. 18.

c Edit. cum mss. non paucis, *vere carnem*; ex his tamen aliquot omittunt, *carnem*: reliqui mss. exhibent, *veram carnem*. Rursus continuo post, ubi legebatur in edit. & mss. plurimis, *in specie columbæ, non in veritate columbæ, sed in specie* &c. in aliis aliquammultis, iisque melioris ævi habetur ut in textu. Ceterum absunt e tractatu de Mysteriis quæ de carne Dominica hic dicuntur, videaturque ad hæreticos aliquos a quibus ejusdem veritas negaretur, spectare. Quapropter cum verisimile sit jam extinctos fuisse veteres Cerdonis, Marcionisque discipulos, quos Christo Domino carnem phantasticam adtribuisse ex Tertull. *de Præscript.* cap. 5. *de carne Christi* cap. 1. & advers. Marcionem, & aliis discere est: crediderimus auctorem fortassis alludere ad Manichæos vel potius ad Priscillianistas; quippe quos usque ad Leonis Magni tempora superfuisse, neque eamdem perfidorum istorum hæresiarcharum circa carnem Domini vesaniam tenuisse auctor est idem papa Epist. sua novæ edit. 15. cap. 4.

d Omnes edit. ac mss. nonnulli, *facit, secundo* [illegible] *creaturam aquæ, invocationem postea* &c. alii mss. [illegible] plures, *facit secundo creaturam aquæ invocationem*. [illegible] *invocationem*, &c. commodius reliqui [illegible], ut in contextu. Diversitatis autem causam in adverbio *secundum* arithmetica nota in cod. non paucis perperam [illegible] sitam fuisse manifestum est. Atqui *secundum* hic neque numeri neque ordinis adverbium est, sed tantum loci: ac plana idem significat ac prope, sive in proximo, ut pueri norunt. In memorandis autem baptismi ceremoniis non semper cum *Sacram. S. Gregorii*, neque cum Gerbert missali congruit, sed magis accedit ad missale vetus. Gallic. itemque ad Sacram etiam Gallic. quod nobis vulgavit Mabillonius. Qua de re jam nos aliquid in Præfatione ad hosce libros.

19. Ergo descendit in aquam Christus, & Spiritus sanctus sicut columba descendit, Pater quoque Deus e cælo loquutus est. Habes præsentiam Trinitatis.

CAPUT VI.

In mari rubro baptismi figuram præcessisse partium singularum accommodatione demonstratur. Idem quoque sed paucioribus verbis, ostenditur in diluvio: post quod absoluto primo sermone, sequens promittitur.

20. IN mari autem rubro figuram istius baptismatis exstitisse ait Apostolus dicens: *Quia patres nostri omnes baptizati sunt in nube & in mari.* Et subdidit: *Hæc autem omnia in figura facta sunt illis*: illis in figura, sed nobis in veritate. Tunc Moyses virgam tenebat, conclusus erat populus Judæorum, instabat Ægyptius eum armis ex una parte, [a] & ex altera parte mari claudebantur Hæbræi; neque maria transire poterant, neque in hostem recurrere: murmurare cœperunt.

1. Cor. 10. 1. & 2. Ibidem 6. Exod. 14. 21. & seq.

21. Vide, non te provocet quia exauditi sunt. Etsi exaudivit Dominus, tamen culpa non carent, qui murmuraverunt. Tuum est ubi constringeris, credere quod evadas, non murmurare: invocare, rogare, non querelam expromere.

22. Tenebat virgam Moyses, & ducebat populum Hebræorum in nocte, in columna lucis, in die in columna nubis. Lux quid est nisi veritas; quia apertum & plenum lumen effundit? Columna lucis quid est, nisi Christus dominus, qui tenebras infidelitatis depulit, lucem veritatis & gratiæ spiritalis affectibus infudit humanis? At vero columna nubis est Spiritus sanctus. In mari erat populus, & præibat columna lucis: deinde sequebatur columna nubis, quasi umbratio Spiritus sancti. Vides quod per Spiritum sanctum, & per aquam typum baptismatis demonstraverit.

23. In diluvio quoque fuit jam tunc figura baptismatis, & adhuc utique non erant mysteria Judæorum. [b] Si ergo hujus baptismatis forma præcessit, vides superiora mysteria christianorum, quam fuerint Judæorum.

24. Sed interim secundum * fragilitatem vocis nostræ, & secundum temporis rationem satis sit hodie etiam de sacro fonte libasse mysteria. Crastina die, si dominus dederit loquendi potestatem vel copiam, plenius intimabo. Opus est ut sanctitas vestra aures paratas habeat, promtiorem animum; ut ea quæ nos colligere possumus de serie Scripturarum, & vobis intimaverimus, tenere possitis; ut habeatis gratiam Patris, & Filii, & Spiritus sancti. Cui Trinitati perpetuum est regnum a sæculis, & nunc & semper, & in omnia sæcula sæculorum.

a In cunctis edit. & mss. non paucis desiderantur, *& ex altera parte*: quæ verba e multis cod. aliis restituimus.

b Omnes edit. ac plerique mss. *Sic ergo hujus bapt forma præcessit. Vides ergo &c.* sed omnium antiquissimi nobiscum faciunt.

* Hæc de fragilitate vocis querela videtur quidem iis, ut in Præfatione dictum est, nonnihil favere, qui hosce libros Ambrosio adsertum eunt: verum e contrario ipsis haud parum adversatur, quod auctor iste suos auditores paulo infra, & lib. 6. cap. 5. compellans, *sanctitas*, inquit, *vestra aures* &c. Quam loquutionem Ambrosianam esse non facile isti probaverint, sicut nec incisas interrogationes passim insertas.

LIBER SECUNDUS.

CAPUT I.

Resumit explicationem diluvii, quo figuratum esse adserit verum baptismum; ubi de aliis baptismis pauca subjungit.

1. IN diluvio quoque figuram baptismatis præcessisse hesterno cœpimus [a] disputare. Quid est diluvium, nisi in quo justus ad seminarium justitiæ reservatur, peccatum moritur? Ideo Dominus ut vidit hominum pullulare delicta, justum solum cum sua progenie reservavit: aquam autem supra montes quoque exire præcepit. Et ideo in illo diluvio omnis corruptela carnis interiit, sola justi prosapia & forma permansit. Nonne hoc est diluvium, quod est baptisma; quo peccata omnia diluuntur, sola justi mens & gratia resuscitatur?

Gen. 7. 23.

2. Multa sunt genera baptismatum, sed unum baptisma, clamat Apostolus. Quare? Sunt baptismata gentium, sed non sunt baptismata. Lavacra sunt, baptismata esse non possunt. Caro lavatur, non culpa

Ephes. 4. 5.

a Rom. edit. sola *disputare sermone. Nam quid* &c. Sed nihilo deterius subintelligas *die*, quam *sermone*.

culpa diluitur; immo in illo lavacro contrahitur. Erant autem baptismata Judæorum, alia superflua, alia in figura. Et figura ipsa nobis proficit; quia veritatis est nuntia.

Marc. 7. 8.

CAPUT II.

Piscinæ probaticæ ab Angelo commotæ, ac ei qui primus in illam descendisset, sanitatem restituentis; itemque paralytici ad Christum responsio edisseruntur.

3. Quid lectum est heri? * Angelus, inquit, secundum tempus descendebat in piscinam, & quotiescumque descendisset Angelus, movebatur aqua; & qui prior descendisset, sanabatur ab omni languore quocumque tenebatur. [a] Quod significat figuram venturam domini nostri Jesu Christi.

Joan. 5. 4.

4. Angelus quare? Ipse est enim magni consilii Angelus. Secundum tempus, quod ad horam novissimam servabatur; ut in occasu ipso diem deprehenderet, & differret occasum. Quotiescumque ergo descendisset Angelus, movebatur aqua. Dicis fortasse: Quare modo non movetur? Audi quare? Signa incredulis, fides credentibus.

Esai. 9. 6.

1. Cor. 14. 22.

5. Qui prior descendisset, sanabatur ab omni infirmitate. Quid est prior, tempore, an honore? Utrumque intellige. Si tempore, prior qui descendisset, sanabatur ante, hoc est, de populo Judæorum magis quam de populo nationum. Si honore, qui prior descendisset, hoc est, qui haberet Dei metum, studium justitiæ, gratiam caritatis, castitatis affectum; ipse magis sanabatur. Tamen tunc temporis unus sanabatur, tunc, inquam, temporis in figura qui prior descendisset, solus curabatur. Quanto major est gratia Ecclesiæ, in qua omnes salvantur, quicumque descendunt?

6. Sed videte mysterium. Venit dominus noster Jesus Christus ad piscinam, multi ægri jacebant. Et facile ibi multi ægri jacebant, ubi unus tantummodo curabatur. Deinde [b] ait ad illum paralyticum: *Descende*. Ait ille: *Hominem non habeo*. Vide ubi baptizaris. Unde sit baptisma, nisi de cruce Christi, de morte Christi? Ibi est omne mysterium, quia pro te passus est. In ipso redimeris, in ipso salvaberis.

Joan. 5. 7.

7. *Hominem*, inquit, *non habeo*; hoc est, *quia per hominem mors, & per hominem resurrectio mortuorum*. Non poterat descendere, non poterat salvari, qui non credebat quod dominus noster Jesus carnem suscepisset ex Virgine. Hic autem qui opperiebatur mediatorem Dei & hominum, hominem Jesum Christum, exspectans eum de quo dictum est: *Et mittet Dominus hominem qui salvos faciat eos*; dicebat: *Hominem non habeo*; & ideo ad sanitatem meruit pervenire, quia credebat in advenientem. Melior tamen & perfectior fuisset, si credidisset jam venisse quem sperabat esse venturum.

1. Cor. 15. 21.

Esai. 19. 20.

CAPUT III.

Nonnullis ex historia Naaman enarratis, alias aliquot ejusdem sacramenti figuras perstringit.

8. Nunc vide singula. Diximus figuram præcessisse in Jordane, quando Naaman leprosus ille mundatus est. Puella illa ex captivis quæ est, nisi quæ speciem habebat Ecclesiæ, & figuram repræsentabat? Captivus enim erat populus nationum, captivus erat, non dico captivitatem [c] sub hoste aliquo populo constitutam: sed eam captivitatem dico quæ major est, quando diabolus cum suis sævo dominatur imperio, & captiva sibi colla subjicit peccatorum.

4. Reg. 5. 2.

9. Ergo habes unum baptisma, aliud in diluvio, habes tertium genus, quando in mari rubro baptizati sunt patres, habes quartum genus in piscina, quando movebatur aqua. Nunc te consulo utrum credere debeas quia habes præsentiam Trinitatis in hoc baptismate, [d] quo baptizatur in Ecclesia.

CA-

* Hanc Evangelii lectionem intra paschalem octavam recitari consuevisse nulla liturgia, nec sacramentarium tradit. Hoc tamen forsitan innuitur in lib. *de Mysteriis*, ubi dicitur: *Ideo tibi dictum est quia Angelus Domini descendebat* &c. Sed peculiaris hic usus esse potuit quarumdam Ecclesiarum, vel inseri hæc verba baptismali cuipiam precationi: & tunc dicendum esset ipso die paschatis habitum fuisse eumdem sermonem, cui opinioni favere potest, quod in Gallensi cod. prænotatur: *Incipit prima die in pascha*.

a Ita vet. edit. ac plerique mss. alii etiam non pauci, *Quod significat figura ventura Domini* &c. quæ lectio non omnino respuenda est, modo *figura* in sexto casu, & *ventura* in quarto plurali accipiatur. Sententiam vero mutavit edit. Rom. in hunc modum. *Quod in figuram venturi D. N. J. C. fiebat*: aperto sensu. Verumtamen auctoritate ac numero mss. adducimur, ut antiquam lectionem præhabentes eodem modo interpretemur, *quod significat*, vel ut edit. *significabat*, *figuram venturam D. N.* quasi scriberetur, quod significabat præsentiam venturam D. N. figura enim ac species plerumque inter se confunduntur, & speciem pro ipsa re seu exteriori rei conspectu sumi & supra ex Ambrosio annotavimus & ex variis Scripturæ locis afferi potest. Non tamen dissimulandum est haberi in uno cod. Vat. *figuram venturi* &c. haud incommode.

b Mss. aliquot, *ait ad paralyticum: Vis sanus fieri? At ille: Hominem* &c. Ex hoc autem loco contra auctorem hujus operis objectionem consari in Præfatione diximus, quam consule.

c Nonnulli mss. *sub hoste aliquo populo constituto*: reliqui & omnes edit. ut in textu, nisi quod in Rom. vox *populo* jugulata est.

d Mss. clarom. *quod baptizat Christus*: alii nonnulli, *quod baptizat Ecclesia*.

CAPUT IV.

Alias duas baptismatis figuras, in ferro quod ad preces Elisæi natavit, nec non in fonte qui misso ligno, dulcis factus est, proponit Auctor.

10. IDem itaque dominus noster Jesus Christus in Evangelio suo dicit ad Apostolos: *Ite, baptizate omnes gentes in nomine Patris & Filii & Spiritus sancti.* Sermo hic Salvatoris est. (Matth. 28. 19.)

11. Dic mihi, o homo. Invocavit Elias de cælo ignem, & descendit ignis de cælo. Invocavit Elisæus Domini nomen, & de aqua ferrum securis adscendit quod demersum fuerat. Ecce aliud genus baptismatis. Quare? Quia omnis homo ante baptismum quasi ferrum premitur atque demergitur: ubi baptizatus fuerit, non tamquam ferrum, sed tamquam jam levior fructuosi ligni species elevatur. Ergo & hic figura altera. Securis erat qua cædebantur ligna. Cecidit manubrium de securi, hoc est, ferrum demersum est. Filius prophetæ nescivit quid faceret: sed hoc solum scivit, ut rogaret Elisæum prophetam, & remedium postularet. Tunc ille lignum misit, & ferrum levatum est. Vides ergo quod in cruce Christi omnium hominum levatur infirmitas? (3. Reg. 18. 38. 4. Reg. 6. 6.)

12. Aliud, etsi non ordinem tenemus; quis enim possit omnia gesta comprehendere Christi? sicut apostoli dixerunt. Moyses cum venisset in desertum, & sitisset populus, & venisset ad Merrha fontem, & bibere [a] vellet aquam: quia ubi primum hausit, amaritudinem sensit, & cœpit bibere non posse; ideo Moyses misit lignum in fontem, & cœpit aqua quæ antea erat amara, dulcescere. (Johan. 21. 25. Exod. 15. 23 & seq.)

13. Quid significat, nisi quia omnis creatura corruptelæ obnoxia, aqua amara est omnibus. Etsi ad tempus suavis est, etsi ad tempus jucunda; amara tamen est, quæ non potest auferre peccatum. Ubi biberis, sities: ubi potus ceperis suavitatem, iterum amaritudinem senties. Amara ergo aqua: sed ubi crucem Christi, ubi acceperis cæleste sacramentum, incipit esse dulcis & suavis: & merito dulcis, [b] in qua culpa revocatur. Ergo si in figura tantum valuerunt baptismata, quanto amplius valet baptisma in veritate?

S. Ambr. Tom. III.

CAPUT V.

Ad preces sacerdotis adesse Trinitatem, & colligit e superioribus, & ex figuris corporeis quibus in Christum atque in discipulos Spiritus sanctus illapsus dicitur, confirmat.

14. NUnc ergo consideremus. Venit sacerdos, precem dicit ad fontem, invocat Patris nomen, præsentiam Filii & Spiritus sancti: utitur verbis [c] cælestibus. Cælestia verba quæ? Christi sunt, quod baptizemus in nomine Patris & Filii & Spiritus sancti. Si ergo ad hominum sermonem, ad invocationem sancti aderat præsentia Trinitatis; quanto magis ibi adest, ubi sermo operatur æternus? Vultis scire quia descendit Spiritus? Audisti quia quasi columba descendit. Quare quasi columba? Ut increduli vocarentur ad fidem. In principio signum debuit esse, in posterioribus debet esse perfectio. (De consec. dist. 4. cap. venit Sacerdos. Matth. 3. 16.)

15. Accipe aliud: [d] Post mortem domini nostri Jesu Christi apostoli erant in uno loco, & orabant in die pentecostes, & subito factus est magnus sonus, quasi cum vi magna Spiritus ferretur, & visæ sunt linguæ dispersæ, sicut ignis. Quid hoc significat, nisi descensum Spiritus sancti, qui se voluit incredulis etiam corporaliter demonstrare, hoc est, corporaliter per signum, spiritaliter per sacramentum? Ergo manifestum testimonium ejus adventus: nobis autem fidei jam prærogativa defertur; quia in principio signa incredulis fiebant, nobis jam in plenitudine Ecclesiæ [e] non signo, sed fide veritas colligenda est. (Act. 2. 2. & 3.)

CAPUT VI.

Cum in homines mortis sententia propter peccatum lata fuisset, baptismus ad eosdem resuscitandos inventus adstruitur.

16. NUnc disputemus quid sit quod dicitur baptisma? Venisti ad fontem, descendisti in eum, attendisti summum sacerdotem, levitas & presbyterum in fonte vidisti. Quid est baptismum?

17. In principio Deus noster hominem fecit, ut si peccatum non gustaret, morte non moreretur. Peccatum contraxit, factus est obnoxius morti, ejectus est de paradiso. Sed Dominus qui sua vellet beneficia per-

Ff

[a] Ita mss. prope ad unum: edit. autem, *vellet, aquam ubi primum hausit, & amaritudinem sensit, & cœpit* &c. Unde tamen Rom. delevit ultimum & infra vero eadem sola post voces, *corruptelæ obnoxia*, subjunxit, *ut Marath.*

[b] Mss. aliquot, *in qua culpa resecatur*: ceteri ac vet. edit. ut in textu, nisi quod nonnulli pro *in qua* corrupte habent, *in aqua* vel *in aquam*: at Rom. edit pro *revocatur*, posuit, *devoratur*.

[c] Non pauci mss. *cælestibus, quæ Christi sunt*: reliqui & edit. vet. ut in corpore: Rom. vero *cælestibus. Cælestia verba quæ sunt?* At en antiqua lectione nihil mutandum, præter punctuationem, quæ tamen retineri potest, modo verbum *sunt* semel suppleas in hanc formam, *Cælestia verba sunt, quæ Christi sunt* &c.

[d] Quidam mss. *post adscensionem Domini* &c.

[e] Vet. edit. ac mss. aliquot, *non signa, sed fide*: Rom. edit. *non signa sed fides*: melius mss. complures, *non signo*, &c. quæ Latinii quoque conjectura est.

permanere, & insidias omnes abolere serpentis, rescindere quoque omne quod nocuit; primum quidem sententiam tulit in hominem: *Terra es, & in terram ibis*; & morti hominem fecit obnoxium. Erat divina sententia, solvi humana conditione non poterat. Remedium datum est, ut homo moreretur, & resurgeret. Quare? Ut illud quod ante damnationis loco cesserat, loco cederet beneficii. Quid illud est nisi mors? Quæris quomodo? Quia mors interveniens finem facit peccati. Quando enim morimur, utique peccare desistimus. Satisfactum ergo sententiæ videbatur, quia homo qui factus fuerat ut viveret, si tamen non peccaret, incipiebat mori. Sed ut Dei perpetua gratia perseveraret, mortuus est homo: sed Christus invenit resurrectionem, id est, ut redintegraret cæleste beneficium, quod fraude fuerat serpentis amissum. Utrumque ergo pro nobis; quia & mors finis est peccatorum, & resurrectio naturæ est reformatio.

Gen. 3. 19.

18. Verumtamen ne in hoc sæculo diaboli fraus vel insidiæ prævalerent, inventum est baptisma. De quo baptismate audi quid dicat Scriptura, immo Filius Dei, quia pharisæi qui noluerunt baptizari baptismo Johannis, consilium Dei spreverunt. Ergo baptismum consilium Dei est. Quanta est gratia, ubi est consilium Dei?

Luc. 7. 30.

19. Audi ergo: nam ut in hoc quoque sæculo nexus diaboli solveretur, inventum est quomodo homo vivus moreretur, & a vivus resurgeret. Quid est a vivus? Hoc est vita corporis vivens, cum veniret ad fontem, & mergeretur in fontem. Quid est aqua, nisi de terra? Satisfit ergo sententiæ cælesti sine mortis stupore. Quod mergis, solvitur sententia illa: *Terra es, & in terram ibis*; impleta sententia, locus est beneficio remedioque cælesti. Ergo aqua de terra, possibilitas autem vitæ nostræ non admittebat ut terra operiremur, & de terra resurgeremus. Deinde non terra lavat, sed aqua lavat; ideo fons quasi sepultura est.

Gen. 3. 19.

CAPUT VII.

Triplicis interrogationis & immersionis exemplum in trina responsione Petri exstitisse. Quare cum tota Trinitas peccata dimittat, dicitur unum nomen esse in quo salvari nos oporteat: & qua ratione Christo in baptismo commorimur, atque ungamur in vitam æternam?

20. Interrogatus * es: Credis in Deum Patrem omnipotentem? Dixisti: Credo, & mersisti, hoc est, sepultus es. Iterum interrogatus es: Credis in dominum nostrum Jesum Christum, & in crucem ejus? Dixisti: Credo, & mersisti; ideo & Christo es consepultus: qui enim Christo consepelitur, cum Christo resurgit. Tertio interrogatus es: Credis & in Spiritum Sanctum? Dixisti: Credo, tertio mersisti; ut multiplicem lapsum superioris ætatis absolveret trina confessio.

21. Denique ut vobis adferamus exemplum, sanctus apostolus Petrus posteaquam in passione Domini lapsus videretur infirmitate conditionis humanæ; qui antea negaverat, postea ut illum lapsum aboleret & solveret, tertio interrogatur a Christo, si Christum amaret; tunc ille dicit: *Tu nosti, Domine, quia amo te*. Tertio dixit, ut tertio absolveretur.

Luc. 22. 57. & sequ.

Johan. 21. 15. & seq.

22. Sic ergo peccatum dimittit Pater, sicut dimittit Filius, sic & Spiritus sanctus. In uno autem nomine baptizari nos jussit, hoc est, in nomine Patris, & Filii, & Spiritus sancti. Noli mirari quia dixit unum nomen, ubi est una substantia, una divinitas, una majestas. Hoc est nomen de quo dictum est: *In quo oportet omnes salvos fieri*. In hoc nomine omnes salvati estis, redditi estis ad gratiam vitæ.

Act. 4. 12.

23. Clamat ergo Apostolus, sicut audistis in lectione præsenti: *Quoniam quicumque baptizatur, in morte Jesu baptizatur*. Quid est in morte? Ut quomodo Christus mortuus est, sic & tu mortem degustes: quomodo Christus mortuus est peccato, & Deo vivit; ita & tu superioribus illecebris peccatorum mortuus sis per baptismatis sacramentum, & surrexeris per gratiam Christi. Mors ergo est, sed non in mortis corporalis veritate, sed in similitudine; cum enim mergis, mortis suscipis & sepulturæ similitudinem: crucis illius b accipis sacramentum, quod in cruce Christus pependit, & clavis confixum est ejus corpus. Tu er-

Rom. 6. 3. & seq.

a Rom. edit. sola, *vivus moreretur, & vivus resurgeret*.

* Cum formæ a sacerdote pronuntiatæ hic mentio non fiat, ambigere aliquis possit, num ipsius vicem ternæ illæ suppleverint interrogationes ac responsiones. Verum eam non fuisse prætermissam auctor infra satis indicat, ubi ait: *In uno autem nomine baptizari nos jussit, hoc est, in nomine Patris & Filii & Spiritus sancti* &c. Dicendum igitur non interpositas singulis immersionibus singulas interrogationes, sed omnes eisdem simul præmissas esse; quemadmodum fieri consuevisse discimus e Sacram. Gregor, Ordine Rom. Sacram. & Liturg. Gallic. Tertull. adv. Praxeam. Cyrillo Hierosf. Catech. Mystag. 2. compluribusque aliis. Quocirca nihil aliud hoc loco designatur, nisi easdem interrogationes ac mersiones respondere sibi mutuo, non quidem celebrandi ordine, sed celebrantium, ut sic loquamur, intensione.

b Clarom. cod. *accipe sacramenta*. Et post pauca pro *Christo ad...es*, legit *Christo aderis*, forte *adderis*, id est, adjungeris.

Tu ergo cum crucifigeris, Christo adhæres, clavis domini nostri Jesu Christi adhæres; ne te diabolus possit abstrahere. Teneat te clavus Christi, quem revocat humanæ conditionis infirmitas.

De consec. dist. 4. cap. mersisti.

14. Ergo mersisti, venisti ad sacerdotem: quid tibi dixit? * Deus, inquit, Pater omnipotens qui te regeneravit ex aqua & Spiritu sancto, concessitque tibi peccata tua, ipse te ungat in vitam æternam. Vide ubi unctus es: in vitam, inquit, æternam. Noli hanc vitam * illi vitæ anteferre. Verbi gratia si exsurgat inimicus aliquis, si velit tibi fidem tuam auferre, si minatur mortem, ut prævaricetur quisquam, vide quid eligas: a noli eligere illud in quo non es unctus, sed elige illud in quo unctus es, ut vitam æternam vitæ præferas temporali. Per Christum dominum nostrum. Amen.

* Hæc oratio in Sacram. Gregor. & Gallic. nec non in Missali quoque veteri Gallic. reperitur. Ex qua patet formam confirmationis, si tamen de illa hic agitur, deprecativam esse: quod etiam probare licet ex Tertul. lib. *de Baptismo*, ex Cypriano Epist. 73. ex Hieron. *Dial. advers. Lucif.* August. lib. 15. *de Trinit.* Isidoro lib. 2. de Offic. c. 26. & lib. 6. *Origin.* cap. ult. atque aliis.

* Lat. Latinius conjicit legendum, *illi vitæ*: sed quorsum ea mutatione opus sit, non videmus.

a MSS. prope universi, omissis *in quo non es unctus*, & postremis illis *per Christum* &c. locum sic habent: *Noli eligere*, Benig. *negligere*, *illud: sed elige in quo unctus es, vitam* &c. Sed cum lectionem nostram cod. Clarom. cunctæque edit. præferant, credibile est hic lacunam esse scriptori veteris alicujus exemplaris, unde transcripti alii fuerunt, adscribendam.

L I B E R
T E R T I U S.

CAPUT I.

Quare in baptismo demersi ac vivificati recipiant unguentum in capite, & quid sit regeneratio: qua ratione etiam nos pisces in mari sæculi hujus imitari naturam oporteat? item de mysterio lotionis pedum, cujus licet usus in Ecclesia Romana non obtineat, utilitas haud parva declaratur.

1. Hesterno a die de fonte disputavimus, cujus species veluti quædam sepulcri forma est; in quem, credentes in Patrem & Filium & Spiritum sanctum, recipimur & demergimur & surgimus, hoc est, resuscitamur. Accipis autem b μύρον, hoc est, unguentum supra caput. Quare supra caput? Quia sensus sapientis in capite ejus, Salomon ait; FRIGET ENIM sapientia sine gratia: sed ubi gratiam acceperit sapientia, tunc opus ejus incipit esse perfectum. Hæc regeneratio dicitur.

De consec. dist. 4. c. accepisti myster. Eccl. 2. 14.

2. Quid est regeneratio? Habes in Actibus apostolorum quod ille versiculus qui dicitur in psalmo secundo: *Filius meus es tu, ego hodie genui te*, ad resurrectionem spectare videatur. Namque sanctus c apostolus Petrus in Actibus apostolorum sic interpretatus est, quod tunc quando resurrexit Filius a mortuis, Patris vox resultaverit: *Filius meus es tu, ego hodie genui te.* Unde & primogenitus a mortuis dicitur. Ergo resurrectio quid est, nisi quando de morte ad vitam resurgimus? Sic ergo & in baptismate, quoniam similitudo mortis est, sine dubio dum mergis & resurgis, similitudo fit resurrectionis. Recte itaque secundum interpretationem apostoli Petri sicut illa resurrectio regeneratio fuit, ita & ista resurrectio regeneratio est.

Act. 13. 13.

Psal. 2. 7.

3. Sed quid dicis quia in aquam mergis? Ideo peregrinaris, ideo te dubitatio tenet? Legimus quidem: *Producat terra ex se fructum germinantem.* Similiter & de aquis legisti: *Producant aquæ animantia*, & nata sunt animantia. Illa quidem in principio creaturæ: sed tibi reservatum est, ut aqua te regeneret ad gratiam, sicut alia generavit ad vitam. Imitare illum piscem qui minorem quidem adeptus est gratiam; tamen debet tibi esse miraculo. In mari est, & super undas est: in mari est, & super fluctus natat. In mari tempestas furit, stridunt procellæ: sed piscis natat, non demergitur; d quia natare consuevit. Ergo

Gen. 1. 11.

Ibidem 20.

a Vocula *die* in MSS. prope omnibus desideratur; sed exstat in edit. omnibus: quod autem Rom. edit. voci *de fonte*, subjunxerat, *baptismatis*, id sine cujusquam suffragio fecerat.

b Omnes edit. ac MSS. longe plurimi, *mysterium*, *hoc est*, *unguentum*: Gemet. Pratell. Cænom. ac Teller. 1. præferunt partim *murrum* partim *myrrum* &c. Sed legendum μύρον, eamque germanam lectionem esse nemo cordatus ibit inficias. At infra pro *sed ubi gratiam* &c. MSS. non pauci locum ita contrahunt: *sed ubi gratia cæperit esse perfecta, hæc regeneratio dicitur.*

c Rom. edit. sola, *apostolus Paulus*. Et iterum sub finem hujus num. *interpretationem Apostoli sicut illa* &c. Sed mendum ipsum malumus auctori adtribuere, quam corruptos omnes & MSS. & vet. edit. existimare. Contione vero post ubi omnes edit. ac MSS. aliquot, *sicut illa resurrectio generatio fuit*, plures ac potiores habent .... *regeneratio fuit*. Alteram autem partem MSS. non pauci invertunt hoc modo, *ita & ista regeneratio resurrectio est*: reliqui & cunctæ edit. ut in textu.

d Clarom. cod. *quia natura consuevit*. Hic autem locus ex illis unus est, quem subsannarunt heterodoxi. Sed illi discant ab Augustino Dei opera communia & quotidiana admirationem per se tantam mereri, quantam maxime extraordinaria.

Ergo & tibi hoc sæculum mare est. Habet diversos fluctus, undas graves, sævas tempestates. Et tu esto piscis, ut sæculi te unda non mergat. Pulcre autem Pater dicit ad Filium: *Ego hodie genui te*, hoe est, quando redemisti populum, quando ad cæli regnum vocasti, quando implesti voluntatem meam; probasti meum esse te Filium. *Psal. 2. 7.*

4. Adscendisti de fonte, quid sequutum est? Audisti lectionem. [a] Succinctus summus sacerdos; licet enim & presbyteri fecerint, tamen exordium ministerii a summo est sacerdote. Succinctus, inquam, summus sacerdos pedes tibi lavit. Quod est istud mysterium? Audisti utique quia Dominus cum lavisset discipulis aliis pedes, venit ad Petrum; & ait illi Petrus: *Tu mihi lavas pedes?* Hoc est. tu dominus servo lavas pedes? tu immaculatus mihi lavas pedes? tu auctor cælorum mihi lavas pedes? Habes hoc & alibi: *Venit ad Johannem, & ait illi Johannes: Ego a te debeo baptizari, & tu venis ad me?* Ego sum peccator, & tu venis ad me peccatorem, ut tua quasi peccata deponas, qui peccatum non feceris? Vide omnem justitiam, vide humilitatem, vide gratiam, vide sanctificationem: *Nisi lavero*, inquit, *tibi pedes, non habebis mecum partem.* *Johan. 13. 8.* *Matth. 3. 14.*

5. Non ignoramus quod * Ecclesia Romana hanc consuetudinem non habeat, cujus typum in omnibus sequimur & formam: hane tamen consuetudinem non habet, ut pedes lavet. Vide ergo, forte propter multitudinem declinavit. Sunt tamen qui dicant & excusare conentur, quia hoc non in mysterio faciendum est, non in baptismate, non in regeneratione: sed quasi hospiti pedes lavandi sint. Aliud est humilitatis, aliud sanctificationis. Denique audi quia mysterium est & sanctificatio: *Nisi lavero tibi pedes, non habebis mecum partem.* Hoc ideo dico, non quod alios reprehendam, sed mea officia ipse commendem. In omnibus cupio sequi Ecclesiam Romanam: sed tamen & nos homines sensum habemus; ideo quod alibi rectius servatur, & nos rectius custodimus. *Johan. 13. 8.*

6. Ipsum sequimur apostolum Petrum, ipsius inhæremus devotioni. Ad hoc Ecclesia Romana quid respondet? Utique ipse auctor est nobis hujus adsertionis Petrus apostolus, qui sacerdos fuit Ecclesiæ Romanæ. Ipse Petrus ait: *Domine non solum pedes, sed etiam manus & caput.* Vide fidem. Quod ante excusavit, humilitatis fuit: quod postea [b] obtulit, devotionis & fidei. *Ibidem.*

7. Respondit illi Dominus, quia dixerat manus & caput: *Qui lavit, non necesse habet iterum lavare, nisi ut solos pedes lavet.* Quare hoc? Quia in baptismate omnis culpa diluitur. Recedit ergo culpa: sed quia Adam supplantatus a diabolo est, & venenum ei effusum est supra pedes, ideo lavas pedes; ut in ea parte in qua insidiatus est serpens, majus subsidium sanctificationis accedat, quo postea te supplantare non possit. Lavas ergo pedes, ut laves venena serpentis. Ad humilitatem quoque proficit, [c] ut in mysterio non erubescamus, quod dedignamur in obsequio. *Ibidem 3. Gen. 3. 6.*

CA:

[a] Gill. & Rom. edit. *Succinctus est summus sacerdos*, Amerb. & Eras. *Succinctus est sacerdos*: cuncti autem mss. omittunt verbum, *est*. plurimi etiam in quibus & antiquissimi adjectivum hic atque infra *summus* & *summo* non agnoscunt. Attamen usitatum erat istis seculis, ut episcopus summi sacerdotis, ac episcopatus summi sacerdotii nomine vocarentur. Primi exempla in Exposit. Psal. 118. serm. 2, versic. 23. & lib. de mysteriis cap. 2. num. 6. præbet Ambrosius: secundi probatio est in ejus vita apud Paulinum, hic enim ait: *Flebat amarissime quotiescumque forte nuntiatum illi fuerat de cujuscumque obitu sacerdotis, ... quia difficile esset invenire virum, qui summo sacerdotio dignus haberetur.* Iterum autem hoc ipso loco, ubi omnes edit. plerique mss. *exordium ministerii*. alii mss. exhibent, *consummatio mysterii*. Minus commode.

* Quæ de hoc ritu lib. *de Mysteriis* cap. 6. memorantur, hoc loco explicantur paulo fusius. Etenim istius instituti causam, nimirum Dominicæ humilitatis quæ in præmissa Evangelii lectione proposita fuerat, imitationem, ejusdem veluti proprium effectum, scilicet concupiscentiæ debilitationem, pertrinxisse auctor maxime consentus, præterea non ordinem solum quo ab episcopo presbyterisque perficiebatur, aperit, verum etiam confutat Rom. Ecclesiam, in qua ille mos non servabatur. Ceterum interpretationem illam qua Romani locum evangelicum de lavandis peregrinorum pedibus adferebant intelligendum, haud eo sensu ab aliis admissam constat, ut eam putarent in baptismate mitti pede. sed ut baptizatis imponeretur pedes peregrinorum lavandi necessitas. Vide in Append. Serm. S. August. pag. 188. tertium ex illis quos e cod. Remig. sub Augustini titulo Sirmondus ediderat: item Cæsarii sermonem qui ejusdem Append. 257. numeratur: sicut & alios duos Anonymi ibidem editos, nempe 149. & 158. quorum prior eidem lotioni non modo levia, sed lethalia quoque peccata remittende vim adtribuit. Porro consuetudinem pedum in baptismo eluendorum in Gallicanis Ecclesiis etiam obtinuisse discimus e Missalibus Gothico pag. 249. & Gallicano veteri pag. . . . . quæ Mabillonius noster evulgavit. Ab his quoque non abludit aliud Missale in *Itinere italico* ab eodem editum, nisi quod eamdem ablutionem collocat post datam vestem candidam. Hæc autem ablutio cum aliquamdiu viguisse in Hispania, a Conc. Elibet. can. 48. sublata est. Quod ad Africanam Ecclesiam August. epist. 54. n. 10. & 55. num. 35. non pauca tradit quæ spectant ad eamdem ceremoniam: ex quibus quantum Ecclesia illa ab Ambrosiana vel Gallicana in hoc dissideret, cognoscere est. Berosius in Ceremoniali Ambrosiano ejusdem usum lotionis suo tempore scribebat, necdum intercidisse testificatur.

[b] Omnes edit. *se obtulit*: omnes mss. *obtulit*, supple pedes &c. Ibidem etiam ubi cunctæ edit. ac plures mss. *devotionis & fidei*, alii nonnulli præferunt, *devotio fides*.

[c] Clar. cod. *ne in ministerio non erubescas*; Continuo vero post pro, *quod non dedignamur*, ut erat in omnibus edit. & mss. Clarom. sublata negatione in mss. legimus, *quod dedignamur*. Et hanc veram lectionem esse perspicuum est.

CAPUT II.

Baptizatum consignari Spiritu sancto, ad quem cum spectent omnes virtutes, quodam tamen præcipuo jure septem pertinent: eidem baptizato ubi ad altare accesserit, oculos cæci in Johannis Evangelio descripti instar, luto liniri, per quod peccatorum confessio significatur: quo loco iis qui peccatores esse se negant, confutatis, oculos hac impositione luti ad videnda spiritalia aperiri demonstrat.

De consec. dist. 4. c. accensiti & sequent. 8. Sequitur spiritale signaculum quod audistis hodie legi, quia post fontem superest ut perfectio fiat; quando ad invocationem sacerdotis Spiritus sanctus infunditur, Spiritus sapientiæ & intellectus, Spiritus consilii atque virtutis, Spiritus cognitionis atque pietatis, Spiritus sancti timoris: a septem quasi virtutes Spiritus. *Esai. 11. 2.*

9. Et omnes quidem virtutes ad Spiritum pertinent: sed istæ quasi cardinales sunt, quasi principales. Quid enim tam principale, quam pietas? quid tam principale, quam cognitio Dei? quid tam principale, quam virtus? quid tam principale, quam consilium Dei? quid tam principale, quam timor Dei? Sicut timor sæculi infirmitas, ita timor Dei magna est fortitudo.

10. Istæ sunt septem virtutes quando consignaris. Nam ut ait Apostolus sanctus: *Quia multiformis est*, inquit, *sapientia Dei nostri*. Et ut multiformis est sapientia Dei, ita multiformis est Spiritus sanctus, qui habet diversas variasque virtutes. Unde & Deus virtutum dicitur: quod aptari potest Patri & Filio & Spiritui sancto. Sed hoc alterius disputationis, alterius est temporis. *Ephes. 3. 10.*

11. Post hæc quid sequitur? Venire habes ad altare. b Quoniam venisti, videre habes quæ ante non videbas, hoc est, mysterium quod legisti in Evangelio; si tamen non legisti, certe audisti. Cæcus obtulit se Salvatori, ut curaretur: & ille qui alios verbo tantum & sermone curabat, & refundebat imperio lumen oculorum; tamen in libro Evangelii qui scribitur secundum Johannem, qui vere præ ceteris vidit magna mysteria, & designavit, & declaravit; mysterium hoc in illo voluit præfigurare. Omnes quidem sancti evangelistæ, omnes apostoli præter proditorem, omnes sancti; tamen sanctus Johannes qui ultimus scripsit Evangelium, quasi necessarius requisitus & electus a Christo, majore quadam tuba fudit æterna mysteria. Quidquid loquutus est, mysterium est. Alius dixit cæcum curatum, dixit Matthæus, dixit Lucas, dixit Marcus: solus Johannes quid ait? *Tulit lutum, & linivit super oculos ejus, & dixit ei*: c *Vade in Siloam. Et exsurgens ivit, & lavit, & venit videns.* *Psal. 79. 5.* *Johan. 9. 6. 7.*

12. Considera & tu oculos cordis tui. Videbas quæ corporalia sunt, corporalibus oculis; sed quæ sacramentorum sunt, cordis oculis adhuc videre non poteras. Ergo quando * dedisti nomen tuum, tulit lutum, & linivit super oculos tuos. Quid significat? Ut peccatum tuum fatereris, ut conscientiam tuam recognosceres, ut pœnitentiam ageres delictorum, hoc est, sortem humanæ generationis agnosceres. Nam etiamsi non confiteatur peccatum, qui venit ad baptismum; tamen hoc ipso implet confessionem omnium peccatorum, quod baptizari petit, ut justificetur, hoc est, ut a culpa ad gratiam transeat.

13. Nolite otiosum putare. Sunt quidam, scio certe aliquem fuisse qui diceret, cum illi diceremus: In hac ætate magis baptizari debes, dicebat ille: Quare baptizor? Peccatum non habeo. Numquid peccatum contraxi? Hic lutum non habuit, quod ei Christus d non leverat, hoc est, non ei aperuerat oculos; nullus enim homo sine peccato.

14. Ergo agnoscit se hominem, qui confugit ad baptismum Christi. Itaque & tibi imposuit lutum, hoc est, verecundiam prudentiam, considerationem fragilitatis tuæ; & dixit tibi: *Vade in Siloam*. Quid est Siloas? *Quod interpretatur*, inquit, *missus*; hoc est: Vade ad illum fontem in quo crux Domini prædicatur: vade ad illum fontem in quo omnium Christus redemit errores.

15. Isti,

a Mss. aliquot, *septem virtutes quasi septem Spiritus*.

b Ita edit. omnes & mss. plerique: duo tamen legunt: *qui modo venisti*: alii totidem, *quo ante non venisti*. Quæ lectio multum arridet. Infra vero ubi edit. ac plures mss. *si tamen non legisti*, negatio *non* desideratur in mss. haud paucis. Postremo quod subjicitur de cæco, id in libello *de Mysteriis* plane reticetur.

c Omnes edit. ac mss. nonnulli, *Vade, lava in Siloam*. Et post pauca, *oculis cordis tui*: utrobique autem alii mss. multo plures ac probatiores, ut in contextu.

* Nomen suum catechumeni dabant ad baptismum, qui in competentium ordinem admittebantur. Quod autem addit de confitendis priusquam baptizarentur, peccatis; eam olim fuisse consuetudinem observatum est in Synops. Evang. sec. Lucam lib. 6. col. 1383. Et hinc intelligi potest Ambrosiani ingenii non omnino esse, quod auctor eam confessionem omitti posse infra significat. Nam quamvis vera sit illa opinio, quemadmodum post Doct. Angelicum 3. p. q. 8. art. 6. docent Theologi; Ambrosium tamen qui ex usu veterum aliorum Patrum ad hujusmodi præparationem suos hortari consueverat, aliquid dicturum unde ab eadem avocari possent, non admodum fit credibile. Immo vero cum sensus totius loci is videatur, tingendos non alio modo peccata sua confiteri solitos, quam quod confugiendo ad remedium, ægrotos se atque saucios tacita quadam & implicita confessione declarabat; hoc satis aperte probari arbitramur hasce homilias alibi quam in Ecclesia Mediolanensi habitas esse.

d Vet. edit. & mss. aliquot, *non laverat*: melius edit. Rom. & codex Teller. alter, *non leuverat*: optime vero mss. reliqui, *non leverat*. Quod autem post duos versus pro *confugit ad baptismum*, ultimæ Paris. edit. substituerant, *confugit ad baptismum*, in hoc a ceteris edit. ac mss. omnibus desciverant. Sed illud operarum peccatum fuit.

15. Isti, lavisti, venisti ad altare, videre cœpisti, quæ ante non videras; hoc est, per fontem Domini & prædicationem Dominicæ passionis tunc aperti sunt oculi tui: qui ante corde videbaris esse cæcatus, cœpisti lumen sacramentorum videre. Ergo, fratres dilectissimi, venimus usque ad altare, ad tractatum uberiorem. Et ideo [a] quia id temporis est, disputationem integram non possumus incipere: quia prolixior tractatus est, satis sit quod dictum est hodie; & crastina die, si Domino placet, de sacramentis ipsis tractabimus.

a Clarom. solus, & per correct. sed eadem manu, *quia temporis non est disputationem integram incipere.*

LIBER QUARTUS

CAPUT I.

Secundum veteris legis Tabernaculum, & quæ moris erat ibi servari, ad baptisterium baptismique effectus adaptantur.

Levit. 16.2. & seq.

1. IN veteri Testamento sacerdotes frequenter io ptimum tabetnaculum inttare consueverant: in secundum tabernaculum semel in anno summus intrabat sacerdos. Quod evidenter ad Hebtæos recolens, seriem veteris Testameoti explanat apostolos Paulus. Erat autem in secundo tabetnaculo manna, erat etiam virga Aaron quæ aruit, & postea refloruit, erat & thymiamaterium.

Hebr. 9. 1. & seq.

2. Quo spectat hoc? Ut intelligatis quid sit secundum tabernaculum, in quod vos inttoduxit sacerdos, in quod semel io anno summus sacerdos intrare consuevit, hoc est, ad baptisterium, ubi virga Aaton floruit. Ante atida erat, postea refloruit: & tu aridus eras, & cœpisti io fonte irriguo teflorescere. Arueras peccatis, arueras ertoribus atque delictis: sed fructum jam adferre cœpisti, plantatus secus decursus aquarum.

Num. 17. 8.

3. Sed forte dicas: Quid hoc ad populum, si virga sacerdotis aruerat, & refloruit? Populus ipse quis est nisi sacerdotalis? Quibus dictum est: *Vos autem genus electum, regale sacerdotium, gens sancta*, ut ait apostolus Petrus. Unusquisque ungitur in sacerdotium, ungitur & in regoum: sed spiritale regnum est, & sacerdotium spiritale.

1. Petr. 2. 9.

4. In secundo quoque tabernaculo est thymiamaterium, quod bonum odorem flagrare consuevit; ita & vos jam bonus odor Christi estis, jam [a] nulla in vobis sors delictorum, nullus odor gravioris erroris.

Heb. 9. 4.

CAPUT II.

Humanam in baptismo conditionem admirationi esse ipsis Angelis; hanc enim per illum ad innocentiæ ac juventutis gratiam revocari.

5. SEquitor ut veniatis ad altare. Cœpistis venire: spectarunt Angeli, viderunt vos advenieotes, & humanam conditionem illam, quæ ante peccatorum tenebroso squallore sordebat, adspexerunt subito refulgere. Ideoque dixerunt: *Quæ est hæc quæ adscendit a deserto dealbata?* Mirantur ergo & Angeli. Vis scire quia mirantur? Audi ergo apostolum * Paulum dicentem ea nobis esse collata, quæ concupiscunt & Angeli videre. Et iterum: *Quod oculus non vidit, nec auris audivit .... quæ præparavit Deus diligentibus se.*

Cant. 8. 5.

1. Petr. 1. 12. 1. Cor. 2. 9.

6. Deinde quid acceperis recognosce. Sanctus David propheta hanc gratiam in figura vidit & concupivit. Vis scire quia concupierit? Iterum audi dicentem: *Adsperges me hyssopo, & mundabor: lavabis me, & super nivem dealbabor.* Quare? Quia nix, quamvis sit candida, cito aliqua sorde oigrescit atque corrumpitur: ista gratia quam accepisti, si teneas quod accepisti, erit diuturna atque perpetua.

Psal. 50. 9.

7. Veniebas ergo desiderans ad altare, utpote qui tantam gratiam videras; veoiebas desiderans ad altare, quo acciperes sacramentum. Dicat anima tua: *Et introibo ad altare Dei mei, ad Deum qui lætificat juventutem meam.* Deposuisti peccatorum senectu-

Psal. 42. 4.

a Gill. ac Rom. edit. & ms. Tell. alter, *nullæ in vobis sordes:* alii aliquot, *nulla in vobis sordes:* reliqui multo plures potioresque, sicut & Amerb. atque Eras. edit. *nulla in vobis sors.* Bona lectio, & quam jam tom. 1. col. 61. in Ambrosio adnotavimus, & sæpius adnotare si visum esset, in promtu fuit. Unde colligas aut hunc auctorem Ambrosianorum librorum maxime studiosum, aut utrumque non multum diversis vixisse locis ac temporibus.

* Iste ut alibi non semel auctorem fefellit memoria.

nectutem, sumsisti gratiæ juventutem: hæc præstiterunt tibi sacramenta cælestia. Denique iterum audi dicentem David: *Renovabitur sicut aquilæ juventus tua.* Bona aquila esse cœpisti, quæ cælum petis, terrena fastidis. Bonæ aquilæ circa altare; *Ubi enim corpus, ibi & aquilæ.* Forma corporis altare est, & corpus Christi est in altari: aquilæ vos estis, renovatæ ablutione delicti.

Psal. 102. 5. *Matth. 24. 28.*

CAPUT III.

Ostensurus auctor sacramenta nostra quam Judæorum tum antiquiora tum diviniora esse, priorem partem conficit instituta inter Melchisedech atque Abraham comparatione; ubi illum & mysteriorum nostrorum auctorem & Christi figuram exstitisse planum facit.

8. Venisti ad altare, vidisti sacramenta posita super altare, & ipsam quidem miratus es creaturam; tamen creaturam solemnem & notam.

9. Forte aliquis dixerit: Judæis Deus tantam gratiam præstitit, manna illis pluit e cælo: quid plus dedit fidelibus suis, quid plus tribuit iis quibus plus promisit?

Exod. 16. 13.

10. Accipe quæ dico, anteriora esse mysteria Christianorum quam Judæorum, & diviniora esse sacramenta Christianorum quam Judæorum. Quomodo? Accipe. Judæi quando esse cœperunt? Ex Juda utique pronepote Abrahæ: [a] aut, si vis & sic intellige, ex Lege, id est quando Judæi Legem accipere meruerunt. Ergo ex pronepote Abrahæ Judæi dicti sunt, aut a tempore sancti Moysis. Et si tunc Deus Judæis murmurantibus manna pluit e cælo: tibi autem sacramentorum horum figura præcessit, quando Abraham erat, quando vernaculos trecentos decem & octo collegit, & ibi persequutus est adversarios, de captivitate eruens nepotem suum; tunc victor venit, occurrit illi Melchisedech sacerdos, & obtulit ei panem & vinum. Quis habuit panem & vinum? Abraham non habuit. Sed quis habuit? Melchisedech. Ipse ergo auctor sacramentorum. Quis est Melchisedech? Qui significatur rex justitiæ, rex pacis. Quis est iste rex justitiæ? Numquid homo quisquam potest rex esse justitiæ? Quis ergo rex justitiæ, nisi justitia Dei, qui est Dei pax, Dei sapientia? Qui potuit dicere: *Pacem meam do vobis, pacem meam relinquo vobis.*

Gen. 14. 18. *Hebr. 7. 1. & seq.* *Joh. 14. 27.*

11. Ergo primo intellige sacramenta hæc quæ accipis, anteriora esse quam sint Moysi sacramenta, quæcumque Judæi habere se dicunt; & prius cœpisse populum Christianum, quam cœpisse populum Judæorum; sed nos in prædestinatione, illum in nomine.

12. Obtulit ergo Melchisedech panem & vinum. Quis est Melchisedech? *Sine patre*, inquit, *sine matre*, *sine generationis ordine*, *neque initium dierum*, *neque finem vitæ habens*: hoc habet ad Hebræos epistola. Sine patre, inquit, & sine matre est. Similis cui? Filio Dei. Sine matre natus est Dei Filius generatione cælesti; quia ex solo Deo Patre natus est: & iterum sine patre natus est, quando natus ex Virgine est; non enim ex virili semine generatus est: sed natus de Spiritu sancto & virgine Maria, utero editus virginali, similis per omnia Filio Dei. Sacerdos quoque erat Melchisedech; quia & Christus sacerdos, cui dicitur: *Tu es sacerdos in æternum secundum ordinem Melchisedech.*

Matth. 1. 20. *Psal. 109. 4.*

CAPUT IV.

Ut persuadeat hoc sacramentum divinius habendum quam manna, ex pane ipsummet Christi corpus ejusdem Christi sermone fieri adseverat: quod postquam allatis variis effectibus, quibus ejusdem sermonis efficacitas claret, confirmavit; cur sanguis sub aliena specie detur, causam reddit.

13. Ergo auctor sacramentorum quis est, nisi dominus Jesus? De cælo ista sacramenta venerunt; consilium enim omne de cælo est. Vere autem magnum & divinum miraculum quod populo pluit Deus manna de cælo, & non laborabat populus, & manducabat.

14. Tu forte dicis: * Meus panis est usitatus.

---

[a] Omnes edit. ac mss. nonnulli, *aut, si vis, & sic intellige, ex Lege quam Judæi accipere meruerunt*: reliqui magno numero, ut in textu.

*. Nasci possunt hinc duæ quæstiones, altera ex voce *meus*, altera ex voce *usitatus*. Nam jure quærat aliquis, an propterea *meus* dicatur a neophyto, quia eumdem ipse obtulisset? Quod sane palam faceret auctorem illum neutiquam sedisse Mediolani, quandoquidem in ea civitate neophytos ante octavam sui baptismatis panem a sacerdote consecrandum offerre non consuevisse to. 2. ad *Præfat. Expos. in Psalm.* 118. observatum est. Deinde rogabit nec immerito, num *panis usitatus* hoc loco idem sit ac fermentatus? In cibis enim quotidianis non alium ferme adhibemus quam fermentatum. Hæc erat opinio Jac. Sirmondi & Cardinalis Bonæ, doctiss. hominum, contra quos tamen Mabillonius *Differt. de Azymo*, pag. 88. & 131. tuetur oppositam, & panem azymum etiam quandoque dici communem atque usitatum Ruperti adstruit auctoritate. Sed ut difficultas utraque resolvatur, adverte neophytis mysteria sacra, quæ sibi prius ignota fuerant, primum adspicientia hæc verba esse: *Meus panis est usitatus*; proindeque ipsis non alium legitimum sensum tribui posse præter illum. Oculi mei hoc mihi renuntiant, nempe talem hunc esse panem, quali quotidie victito, non autem aliud: quod ad neutram propositarum difficultatum facere liquido patet. Etenim ut ab eone an ab alio fuerit oblatus, non hic agitur: ita etiam panis fermentatus azymusve sit, statim e primo conspectu ejus non distinguitur. Quid vero si fermentatus cum azymo mixtus fuerit? Certe chronicon Datii, si qua inscriptioni fides, Mediolanensis episcopi Ambrosio hunc morem adtribuit: sed illud opus jure pseudonymum haberi manifestum est.

De consec. dist. 2. cap. panis est. tatus. Sed panis iste panis est ante verba sacramentorum: ubi accesserit consecratio, de pane fit [a] caro Christi. Hoc igitur adstruamus. Quomodo potest qui panis est, corpus esse Christi? Consecratione. Consecratio autem quibus verbis est, & cujus sermonibus? Domini Jesu. Nam reliqua omnia [b] quæ dicuntur in superioribus, a sacerdote dicuntur, laudes Deo deferuntur, oratio petitur pro populo, pro regibus, pro ceteris: ubi venitur ut conficiatur venerabile sacramentum, jam non suis sermonibus utitur sacerdos, sed utitur sermonibus Christi. Ergo sermo Christi hoc conficit sacramentum.

15. Quis est sermo Christi? Nempe is quo facta sunt omnia. Jussit Dominus, & factum est cælum: jussit Dominus, & facta est terra: jussit Dominus, & facta sunt maria. Jussit Dominus, & omnis creatura generata est. *Gen. 1. 1. & seq.* Vides ergo quam operatorius sit sermo Christi. Si ergo tanta vis est in sermone domini Jesu, ut inciperent esse quæ non erant, [c] quanto magis operatorius est, ut sint quæ erant, & in aliud commutentur? Cælum non erat, mare non erat, terra non erat; sed audi dicentem David: *Ipse dixit, & facta sunt: ipse mandavit, & creata sunt.* *Psal. 148. 5.*

16. Ergo tibi ut respondeam, non erat corpus Christi ante consecrationem: sed post consecrationem dico tibi quia jam corpus est Christi. Ipse dixit, & factum est: ipse mandavit, & creatum est. Tu ipse eras, sed eras vetus creatura: postea quam consecratus es, nova creatura esse cœpisti. Vis scire quam nova creatura? *Omnis*, inquit, *in Christo nova creatura.* *2. Cor. 5. 17*

17. Ac-

a Mss. non pauci, & cum his Lanfrancus atque Algerus, *fit corpus Christi*, mss. tamen alii, & omnes edit. *fit caro Christi*. Rursus autem verba sequentia ita citat B. Algerus, ut omisso integro versu ista subnectat, *Consecratio igitur*: sed quæ continuo post ea hoc capite referuntur ab eodem Algero, locum contractius propositum esse clare ostendunt. Mss. autem & edit. hoc uno discrepant inter se, quod in multis illorum habetur *adstruimus*, & vox *consecratione* prætermittitur, atque in pluribus legas, *Consecratio autem*: edit. vero inter se conveniunt, nisi quod veteres interpungebant ad eum modum: *Hoc igitur adstruamus, quomodo potest qui panis est, corpus esse Christi consecratione. Consecratio igitur* &c. Minus concinne.

b Omnes edit. ac mss. undecim omittunt, *in superioribus a sacerdote dicuntur*: quæ nos aliorum codicum, maxime vero Benig. & Clarom. auctoritate restituimus. At consequenter pro, *laudem Deo deferunt: oratio præmittitur*, quod habetur in edit. Rom. aliæ quidem & mss. omnes exhibent, *laus Deo defertur*: sed in sequenti membro inter se trifariam dividuntur. Etenim vet. edit. ac quidam mss. legunt, *oratione petitur*: cod. Gemet. Pratel. Alnet. ac Teller. *oratio petit*: postremo Benig. Remen. Clarom. Sorb. & Colber. *oratio petitur*; quam lectionem ob trium cod. antiquitatem ita prætulimus, ut aliarum neutri derogemus. Observandum autem obiter missæ præfationem, ut loquuntur, ac factum trisagion per voces, *laus Deo defertur*: sequentem vero precationem, quam primam canonis vocitamus, per illas, *oratio petitur*, significari. Nec sane obstat quod scripsit auctor *pro regibus*, non pro imperatoribus. Nam præterquam quod rex pro imperatore apud bonos auctores & Ambrosium ipsum reperimus; forte usurpavit hoc vocabulum, ut Pauli elocutioni 1. Timoth. 2. 1. magis accederet. Adnotabimus præterea canonem a Gregorio M. l. 7. Epist. 7. Indict. 2. & Cypriano lib. *de Unit. Eccl.* precem vocari; nec non precem inter ac orationem ab Augustino Epist. 149. edit novæ constitui hoc discriminis, ut quæ consecrationem præcedunt, precationes: quæ vero illam sequuntur, orationes dici Ecclesiasticus mos voluerit. Sed huncce auctorem in singulis vocibus exactum non esse neutiquam mirabitur, qui canonis quem refert, integras orationes animadverterit ab eo prætermissas.

c Ita vet. edit. ac mss. excepto cod. Illid. ubi, *quanto magis .... quæ erant*, totum omittitur: ultimam vero partem Rom. edit. his verbis effert, *ut quæ erant, in aliud commutentur*. Præiverat quidem illi Lanfrancus in lib. *de Sacram.* sic enim in mss. quibusdam locum hunc legi testificatur. Sed & Lanfranco & Rom. edit. gravissimum crimen intendit Edm. Albertinus lib. 2. *de Sacram. Euch.* p. 510. quasi eumdem locum depravarint. Verum nec Romanis quod tanti viri auctoritatem secuti sint, crimini vertendum, nec Lanfranco ipsa accusatio falsi impingenda est. Nam præterquam quod eadem omissa sunt supra in cod. Illid. & similiter omitti potuere in quibusdam aliis, quis credat ab eo quæsitum effugium, primo qui alteram lectionem in mss. pluribus exstare non dissimulans eam exponit, neque alio sensu intelligi posse nisi catholico plane demonstrat: 2. qui diversam illam quam anteponit, loco petito ex libello *de Mysteriis* apte confirmat; cum enim hoc idem Ambrosii testimonium nonnisi absurde a realis præsentiæ sensu possit detorqueri, haud verisimile sit eum scriptorem, quem *Ambrosii Simiam* vocat Albertinus, illius placitis docere contraria: 3. tandem non cadebat in gravitatem ac prudentiam, qua erat Lanfrancus, ut sententiam illam corrumperet, quam evincebat ab adversario esse corruptam. Sed ad Lanfrancum omni malæ fidei suspicione liberandum ista sufficiant. Quod porro ad ipsum locum, idem Lanfrancus lib. cit. & Algerus *de Sacram.* lib. 1. cap. 7. respondent panem & vinum secundum speciem externam esse quæ erant: at vero secundum internam substantiam converti in corpus Christi. Quam expositionem licet Ambrosianis verbis atque exemplis ita roborent ut nihil amplius videatur desiderandum; tamen Mornæus Ples. idem argumentum quasi postliminio revocatum Card. Perronio opposuit. Ad hoc duo reposuit Cardinalis, nempe verba ipsa non carere suspicione corruptionis, scilicet propter memoratam Lanfranci auctoritatem: deinde illorum nequaquam hunc esse sensum, ut panis ac vinum dicantur esse *quæ erant*, sive id quod erant; cum in priori parte sententiæ panis aut vini nulla sit mentio: sed ut *quæ erant* simpliciter dicantur esse, non autem destrui: eo quod sacramenti materia per transubstantiationem tota essendi generalitate non spoliatur, sed ab esse specifico transfertur in aliud esse specificum, id est, non simpliciter ad non ens terminatur, sed ad aliud ens, cui successione, contiguitate existendi, & accidentium queis uterque terminus suppositus fuit, unitate jungitur & colligatur. Hæc vero ac sapienter dicta omnibus sinceritatis quam contentionis amantioribus poterant satisfacere, reclamat tamen adhuc Albertinus, ea de quorum substantia nihil permanet, quæque sunt simpliciter non ens, in latitudine entis remanere pernegans. Hic addit de pane ac vino pronuntiari, *ut sint quæ erant*: erant autem, inquit, in esse specifico panis & vini, unde concludit substantialem dici non posse hanc mutationem, sed accidentalem. Et vero suum hoc ratiocinium egregie confirmatum putat eo, quod subditur: *Tu ipse eras*, inquit auctor noster, *sed eras* &c. *Cur veri simile sit*, pergit Albertinus, *illum mutationis accidentalis exemplum ad thesens suæ confirmationem ex industria elegisse, si in ea de mutatione substantiali ageretur?* Primam harum rationem tomo 3. *de Perpetuitate fidei* lib. 7. c. 6. & 7. solutam reperies; ibi enim planissime docetur auctorem nostrum hoc loco nė minimum quidem ab usu & consuetudine loquendi recedere: quod aeris nec non aquæ fluvialis, quæ cum perpetuo mutentur, eadem tamen semper dicimus, exempla mirifice illustrant. Hinc etiam difflari posset, quod intulit de specifico sensu idem Albertinus, nisi captionem argumenti supra nobis Perronius aperuisset ac diluisset, quod sedulo dissimulavit ille minister. Sed hic exemplum unum affertur mutationis accidentalis, ergo, inquit ille, de accidentali tantum conversione agitur in hoc loco. Sed hic exempla multa substantialium mutationum subjiciuntur; ergo, inquimus, de substantiali conversione agi multo potiori jure colligimus. Itaque geminam agnoscimus in eucharistia conversionem, alteram substantialem qua panis substantia in corpus Christi tota commutatur; alteram accidentalem, qua species panis ad ejus præsentiam significandam naturaliter destinatæ, Dominici corporis figuræ fiunt atque antitypi. Verissima quidem hæc, & ad catholicum dogma contra calvinianam cavillationem vindicandum contendimus esse invictissima: quid tamen si verbis illis, *ut sint quæ erant, & in aliud commutentur*, divisionem contineri affirmaverimus? Certe particulam *&* interdum pro *vel* positam legi negabit nemo. Quid enim frequentius istis formulis: *Dominus mortificat & vivificat: deducit ad inferos, & reducit. Dominus pauperem facit, & ditat: humiliat & sublevat?* Profecto non utrumque simul, sed utrum voluerit, Dominus facit. Expende totum locum, de quo agitur, & tres effectus divinæ potentiæ deprehendes illic proponi, creationem scilicet non existentium, existentium vero vel conservationem, vel conversionem, pro ut Deo visum fuerit.

17. Accipe ergo quemadmodum sermo Christi creaturam omnem mutare consuevcrit, & mutet, cum vult, instituta naturæ. Quomodo requiris? Accipe, & primo omnium de generatione ejus sumamus exemplum. Consuetudo est ut non generetur homo, nisi ex viro & muliere, & consuetudine conjugali: sed quia voluit Dominus, quia hoc elegit sacramentum, de Spiritu sancto & Virgine natus est Christus, hoc est, mediator Dei & hominum homo Christus Jesus. Vides ergo quia contra instituta & ordinem natus est, homo est natus ex Virgine?

1.Tim.2.5.

18. Accipe aliud. Urgebatur populus Judæorum ab Ægyptiis, interclusus erat mari: divino imperio virga Moyses tetigit aquas, & se unda divisit; non utique secundum suæ naturæ consuetudinem, sed secundum [a] gratiam cælestis imperii. Accipe aliud. Sitiebat populus, venit ad fontem: amarus erat fons, misit lignum sanctus Moyses in fontem, & factus est dulcis fons, qui amarus erat; hoc est, mutavit consuetudinem naturæ suæ, accepit dulcedinem gratiæ. Accipe & quartum exemplum. Ceciderat ferrum securis in aquas, quasi ferrum sua consuetudine demersum est: misit lignum Elisæus, statim ferrum elevatum est, & aquis supernatavit: utique contra consuetudinem ferri; est enim materies gravior, quam aquarum est elementum.

Exod. 14. 21. & seq.
Exod. 15. 23. & seq.
4. Reg. 6. 6.

19. Ex his igitur omnibus non intelligis quantum operetur sermo cælestis? Si operatus est in fonte terreno, si operatus est sermo cælestis in aliis rebus, non operatur in cælestibus Sacramentis? Ergo didicisti quod ex pane corpus fiat Christi, & quod vinum & aqua in calicem mittitur: sed fit sanguis [b] consecratione verbi cælestis.

De consec. dist. 2. c. panis §. erat & §. sed forte.

20. Sed forte dicis: Speciem sanguinis non video. Sed habet similitudinem: sicut enim mortis similitudinem sumsisti, ita etiam similitudinem pretiosi sanguinis bibis; ut nullus horror cruoris sit, & pretium tamen operetur redemtionis. Didicisti ergo quia quod accipis, corpus est Christi.

CAPUT V.

Ipsis Domini verbis corpus ac sanguinem ejus consecrari & vere confici; proindeque hinc bene colligi præ manna excellere hoc sacramentum, cujus veritas consignatur per vocem, Amen.

21. Vis scire quia verbis cælestibus consecratur? Accipe quæ sunt verba. Dicit sacerdos: Fac nobis, inquit, hanc oblationem adscriptam, [c] ratam, rationabilem, acceptabilem: quod figura est corporis & sanguinis domini nostri Jesu Christi. Qui pridie quam pateretur, in sanctis manibus suis accepit panem, respexit in cælum ad te, sancte Pater omnipotens æterne Deus, gratias agens, benedixit, fregit, fractumque apostolis suis [d] & discipulis suis tradidit dicens: *Accipite, & edite ex hoc omnes; hoc est enim corpus meum, quod pro multis confringetur.*

De consec. dist. 2. c. panis §. vis scire.
Luc. 22. 19

22. Similiter etiam calicem postquam cœnatum est, pridie quam pateretur, accepit,

a MS. Clarom. *gratiæ cælestis imperium.*

b Clar. cod. *consecratione cælesti*. Porro sequentis dubii solutionem adversus orthodoxam doctrinam sic vertit Albertinus, ut velit non alio modo Christum a nobis in eucharistia sumi, nisi quo eum in baptismo induere, ac sanguine ejusdem tingi dicimur. Sed respondetur inter eucharistiam ac baptismum comparationem in hoc institui, quod ex hoc auctore similitudinem idcirco in utroque sacramento Christus posuerit, ne in altero mortis, in altero corporis & sanguinis horrore afficeremur: duas autem illas similitudines in hoc differre, quod altera sit rei tantum per suos effectus, altera rei etiam per suam substantiam præsentis. Quod vero urget *speciem sanguinis* hic positam pro veritate, ut opponatur similitudini: nos quidem fatemur speciem hoc sensu quandoque sumi, cum nempe in concreto, ut loquamur cum philosophis, accipitur, sed abstracte hoc loco poni jure contendimus. Nam 1. sic inter speciem & similitudinem abunde servatur oppositio, cum species forma externa sit, & propria rei, ut Perronius loquitur, apparentia; similitudo vero his in locis nihil aliud nisi remotam analogiam sonet: 2. hic auctor Christi corpus atque sanguinem hoc toto capite præsentem clare supponit, ut planum fiet libera mente examinanti: 3. cum hominem in baptismate mori ac resurgere in lib. 2. cap. 6. docere instituit, ei satis non est dicere: *Inventum est quomodo homo vivus moreretur, & vivus resurgeret*; sed quasi vereretur ne quia crederet se in baptismo vere obiisse, statim subjungit. *Quid est vivus? Hoc est vita corporis viventis cum veniret ad fontem, & mergeretur in fontem*: cum autem in hoc libro panem & vinum fieri corpus ac sanguinem inties repetat, numquam tamen illorum naturalem remanere substantiam monet. Adde tandem non magis tolli horrorem rei cujuspiam si absit, quam si tegatur; horror enim nascitur e sensuum affectione, quæ non nisi ab externa forma commovetur.

c Vox *ratam* deerat in cunctis edit. ac mss. nonnullis: at a pluribus aliis restituitur. Et interjectis duobus verbis, Rom. edit. sola, *quod fit in figuram corporis* &c. Sed communis lectio legitima est, nec vel transversum unguem a pio & catholico sensu abhorreas. Namque illic non de oblatione Dominici corporis ac sanguinis jam consecrata, sed de præparatione oblationis agi clarum est. Atqui hoc in statu pani cum corpore, & vino cum sanguine analogiam quamdam ac similitudinem intercedere communi consensu ex SS. Patribus docent catholici. Ceterum ut maxime consecrationis effectus, sive ipsa consecratio ut jam peracta per anticipationem hic spectaretur, quæ Albertini sententia est; non tamen illud contra catholicam doctrinam quidquam faceret. Quis enim puerulorum orthodoxorum, qui vel primoribus labris elementa religionis delibaverit, non statim respondeat in Eucharistia duo inesse, signum videlicet ac rem significatam, seu sacramentum & rem sacram: quorum alterum altero non excluditur? Quocirca Perronii firma & integra manet responsio. Quod autem Albertinus Rom. editores adulterati hujusce loci tam invidiose insimulat, primum rogamus unde ipsi constet mss. in quo legatur *fit in figuram*, nullum exstare. At, inquit ille, alio modo vet. omnes edit. cuncti mss. Paschasius denique, Durandus & alii locum efferunt. Fatemur quidem; sed corruptio loci adeo celebris eo videtur minus probabilis, quo facilius convinci potest. Adde non tam atrocem corruptionis censuram, ibi affigendam, ubi verbis parum mutatis, eadem sententia plane remanet: quod quidem hic factum esse liquet ex dictis.

d *Et discipulis suis* in sola edit. Rom. prætermissum est. Infra etiam ubi omnes edit. cum mss. omnibus ferunt, *pro multis confringetur*, eadem edit. Rom. ita correxit, *pro vobis datur*; forte ut auctoris verba canoni liturgiæ accommodaret. Sed quamvis idem ille canon, ut super cap. & in Admonit. observatum est, hic referatur; eum tamen non exhiberi neque integrum neque iisdem semper vocibus quibus in missalibus libris habetur, facile agnoscet, qui ambos contulerit. Quod vel infidæ auctoris memoriæ, vel varietati codicum imputandum est.

pit, respexit in cælum ad te, sancte Pater omnipotens æterne Deus, gratias agens, benedixit, apostolis suis & discipulis suis tradidit, dicens: *Accipite, & bibite ex hoc omnes; hic est enim sanguis meus*. Vide illa omnia. Illa verba Evangelistæ sunt usque ad *Accipite*, sive corpus, sive sanguinem. Inde verba sunt Christi: *Accipite, & bibite ex hoc omnes; hic est enim sanguis meus*. Et vide singula.

Matt. 26. 27. & 28.

23. Qui pridie, inquit, quam pateretur, in sanctis manibus suis accepit panem. Antequam consecretur, panis est; ubi autem verba Christi accesserint, corpus est Christi. Denique audi dicentem *Accipite, & edite ex eo omnes; hoc est enim corpus meum*. Et ante verba Christi, calix est vini, & aquæ plenus: ubi verba Christi operata fuerint, ibi sanguis Christi efficitur, qui plebem redemit. Ergo videte quantis generibus potens est sermo Christi universa convertere. Deinde ipse dominus Jesus testificatur nobis quod corpus suum accipiamus & sanguinem. Numquid debemus de ejus fide & testificatione dubitare?

Exod. 16. 13

24. Jam redi mecum ad propositionem meam. Magnum quidem & venerabile, quod manna Judæis pluit e cælo: sed intellige. Quid est amplius, manna de cælo, an corpus Christi? Corpus utique Christi, qui auctor est cæli. Deinde manna qui manducavit, mortuus est: qui manducaverit hoc corpus, fiet ei remissio peccatorum, & non morietur in æternum.

Ps. 77. De consec. dist. 2. c. Ante § qui manduc.

25. Ergo a non otiose dicis tu: Amen, jam in spiritu confitens quod accipias corpus Christi. Dicit tibi sacerdos: Corpus Christi; & tu dicis: Amen; hoc est, verum. Quod confitetur lingua, teneat affectus.

CAPUT VI.

Excellentia sacramenti hujus inde probata, quod per illud dominica passio renovetur; sermonem finit, de materia proximis diebus a se tractanda strictim pramonens.

26. Ut scias autem hoc esse sacramentum, hujus figura ante præcessit. Deinde quantum sit sacramentum, cognosce. Vide quid dicat: Quotiescumque hoc feceritis, toties commemorationem mei facietis, donec iterum adveniam.

1. Cor. 11. 26.

27. Et sacerdos dicit: Ergo memores gloriosissimæ ejus passionis, & ab inferis resurrectionis, & in cœlum adscensionis, offerimus tibi hanc immaculatam hostiam, rationabilem hostiam, incruentam hostiam, hunc panem sanctum, & calicem vitæ æternæ: & petimus & precamur, ut hanc oblationem suscipias in sublimi altari tuo per manus Angelorum tuorum, sicut suscipere dignatus es munera pueri tui justi Abel, & sacrificium patriarchæ nostri Abrahæ, & quod tibi obtulit summus sacerdos Melchisedech.

28. Ergo quotiescumque accipis, quid tibi dicit Apostolus? Quotiescumque accipimus, mortem Domini annuntiamus. Si mortem annuntiamus, annuntiamus remissionem peccatorum. Si quotiescumque effunditur sanguis, in remissionem peccatorum funditur, debeo illum semper accipere, ut semper mihi peccata dimittantur. Qui semper pecco, semper debeo habere medicinam.

Ibidem. De consec. dist. 2. c. Si quotiesc.

29. Interim & hodie quantum potuimus, explanavimus: sed crastina die sabbato & Dominica de orationis ordine dicemus, quemadmodum possumus. Dominus Deus noster conservet vobis gratiam quam dedit, & oculos quos vobis aperuit, plenius illuminare dignetur per unigenitum Filium suum regem ac salvatorem dominum Deum nostrum, per quem sibi, & cum quo sibi est laus, honor, gloria, magnificentia, potestas cum Spiritu sancto, a sæculis, & nunc, & semper in sæcula sæculorum, Amen.

a Gill. & Rom. edit. cum paucis mss. *non otiose cum accipis, tu dicis*, quidam cod. *respondes tu, Amen*. Amerb. atque Eras. cum mss. longe plurimis probatissimisque omittunt, *cum accipis*. Et continuo post, ubi edit. omnes, ac plures mss. *in spiritu confitens*, alii mss. aliquot præferunt, *in spiritu confidens*. Postremo ante voces, *dicit tibi sacerdos*, mss. nonnulli præmittunt, *cum tu petieris*, quod abest a reliquis, & edit. omnibus. Ceterum tam perspicue aperteque panis ac vini in corpus & sanguinem Christi conversio, & realis, ut vocant, præsentia, hoc toto capite asseritur, ut qui aliquid ei novi luminis addere vellet, non aliud moliri videretur, quam si alios radios soli aptare cogitaret.

L I B E R

Q U I N T U S.

CAPUT I.

Primum repetit quod jam ante dictum est sacramenti; atque adeo ipsius Christi figuram in Melchisedech ejusque sacrificio præcessisse: tum duplicem causam cur aqua in calice admisceatur, in medium profert.

1. HEsterno sermo noster ac tractatus usque ad sancti altaris sacramenta deductus est. Et cognovimus sacramentorum istorum figuram Abrahæ temporibus præcessisse, quando obtulit sacrificium sanctus Melchisedech, neque initium, neque finem habens dierum. Audi, homo, quid dicat Paulus apostolus ad Hebræos. Ubi sunt qui Filium Dei dicunt [a] esse de tempore Melchisedech? Dictum est, quia neque initium, neque finem dierum habet: si Melchisedech non habet initium dierum, num Christus habere potuit? Sed non est plus figura quam veritas. Vides ergo quia ipse primus & novissimus. [b] Primus, quia auctor est omnium: novissimus, non quod finem inveniat, sed quod universa concludat.

Gen. 14. 18. *Hebr. 7. 1. & seq.* *Apoc. 1. 8.*

2. Diximus ergo quod in altari constituatur calix & panis. [c] In calicem quid mittitur? Vinum. Et quid aliud? Aqua. Sed tu mihi dicis: Quomodo ergo Melchisedech panem & vinum obtulit? Quid sibi vult admixtio aquæ? Rationem accipe.

De consec. dist. 2. c. in calicem. *Exod. 17. 6.*

3. Primum omnium figura quæ ante præcessit tempore Moysi, quid habet? Quia cum sitiret populus Judæorum, & murmuraret quod aquam invenire non possent, jussit Deus Moysi ut tangeret petram de virga. Tetigit petram, & petra undam maximam fudit, sicut Apostolus ait: *Bibebant autem* [d] *de spiritali consequenti eos petra: petra autem erat Christus.* Non immobilis petra quæ populum sequebatur. Et tu bibe, ut te Christus sequatur. Vide mysterium. Moyses, hoc est, propheta: virga, hoc est, verbum Dei. Sacerdos verbo Dei tangit petram, & fluit aqua, & bibit populus Dei. Tangit ergo sacerdos, redundat aqua in calice, salit in vitam æternam, & bibit populus Dei, qui Dei gratiam consequutus est. Didicisti ergo hoc.

I. Cor. 10. 4.

4. Accipe & aliud. In tempore Dominicæ passionis cum sabbatum magnum instaret: quia [e] vivebat dominus noster Jesus Christus vel latrones, missi sunt qui percuterent eos: venientes autem invenerunt defunctum dominum Jesum Christum; tunc unus de militibus lancea tetigit latus ejus, & de latere ejus aqua fluxit & sanguis. Quare aqua? quare sanguis? Aqua, ut emundaret: sanguis, ut redimeret. Quare de latere? Quia unde culpa, inde gratia. Culpa per feminam: gratia per dominum Jesum Christum.

Johan. 19. 33. & seq. *De consec. dist. 2. c. in calicem §. De latere.*

a Eras. & seq. edit. *esse de tempore? De Melchisedech.* &c. Amerb. & mss. *esse de tempore? Melchisedech* &c. sed interpunctione minus commoda. Credimus autem ab auctore nostro illos hereticos designari, qui Melchisedechiani appellati sunt. Hi sacerdotem illum eximiam Dei virtutem fuisse dictitabant, & Christo ipso cum tempore tum dignitate præstantiorem; cum Christus multis post sæculis exortus ejusdem sacerdotali ordine ornatus sit. Horum errores Epiphanius Hæresi 35. refert ac refellit: brevius autem perstringit Augustinus in Indice Hæresi 34.

b *Primus, quia auctor est omnium: novissimus*, hæc in mss. pœne universis prætermittuntur.

c Mss. aliquot, *in calice inquam mittitur vinum*: alii multi & vet. edit. *in calice*, Eras. & Gill. *in calicem, inquit; mittetur vinum*. Cum autem illud *inquit* Rom. editoribus merito displicuisset, ipsum propria auctoritate jugularunt: sed veram lectionem cod. Clarom. nobis restituit, ut in textu. De aquæ porro mixtione, quam reticet in lib. *de Mysteriis* Ambrosius, alii plerique Patrum ita loquuntur, ut eam a Christo ipso institutam esse significant; ut Irenæus lib. 4. cap. 57. Cyprianus epist. 63. & ex eadem Augustinus lib. 4. *de Doctr. Christ.* capit. 21. item Punica Synodus 3. can. 24. quibus addere licet varias Liturgias Jacobi, Marci, Basilii, Chrysostomi, & cum his Damascenum lib. 4. *de Fide Orth.* In hoc autem dissidet Ecclesia orientalis ab occidentali, quod illa bis aquam infundit calici, nempe priusquam consecretur, frigidam, priusquam communicetur, calidam. Ceterum etiam fuerunt hæretici, qui solam aquam censebant offerendam: de quibus adisis Clementem Alex. *Stromat.* lib. 1. Irenæum lib. 5 cap. 1. Augustinum *de Hæresibus* cap. 74. Theodoretum *Hæret. fabul.* cap. 20. & alios.

d Edit. vet. & mss. multo plures, *de consequenti petra*, Rom. *de consequenti eos*: Clarom. & nonnulli alii, *de spiritali* &c. quod apostolico textui magis congruit. Idem autem Clarom. continuo post legit, *Moyses propheta virga, hoc est, verbo Dei sacerdos tangit petram* &c.

e Rom. edit. *quia pendebat Dominus . . . . inter latrones, missi sunt qui percuterent eum . . . . lancea latus ejus aperuit*: aliæ ac mss. omnes ut in textu, nisi quod Tell. unus legit, *percuterent eos viventes, invenerunt* &c.

CAPUT II.

Quemadmodum qui mundatus fuerit, & invitetur a Christo, & ipse ad inæstimabilem sacramenti suavitatem adspiret, mystica quorumdam e Canticis locorum interpretatione ostenditur.

5. VEnisti ad altare, vocat te dominus Jesus, vel animam tuam, vel Ecclesiam, & ait: *Osculetur me ab osculis oris sui*. Vis ad Christum aptare? Nihil gratius. Vis ad animam tuam? Nihil jucundius.

Cant. 1. 1.

6. *Osculetur me*. a Vides te mundum esse ab omni peccato, quia delicta detersa sunt; ideo te sacramentis cælestibus dignum judicat, & ideo invitat ad cæleste convivium: *Osculetur me ab osculis oris sui*.

7. Tamen propter sequentia anima tua, vel humana conditio, vel Ecclesia videns se ab omnibus mundatam esse peccatis, & dignam quæ ad altare Christi possit accedere (quid est enim altare, * nisi forma corporis Christi) vidit sacramenta mirabilia, & ait: *Osculetur me ab osculis oris sui*, hoc est, osculum mihi Christus infigat.

8. Quare? *Quia meliora ubera tua super vinum*; hoc est, meliores sensus, meliora sacramenta tua super vinum. Super illud vinum, quod etsi suavitatem habet, lætitiam habet, gratiam habet; tamen in illo lætitia sæcularis, in te autem jucunditas est spiritalis. Jam tunc ergo Salomon inducit nuptias vel Christi & Ecclesiæ, vel spiritus & carnis & animæ.

Cant. 1. 1.

9. Et addidit: *Unguentum exinanitum est nomen tuum, propterea adolescentulæ dilexerunt te*. Quæ sunt istæ adolescentulæ, nisi animæ singulorum, quæ deposuerunt istius corporis senectutem, renovatæ per Spiritum sanctum.

Ibidem 2.

10. *Adtrahe nos, post odorem unguentorum tuorum curremus*. Vide quid dicat. Non potes sequi Christum, nisi ipse te adtrahat. Denique ut scias: *Cum exaltatus*, inquit, *fuero, omnia traham ad me ipsum*.

Ibidem 3. Joan. 12. 32. Cant. 1. 3.

11. *Induxit me Rex in cubiculum suum*. * Græcus: *In promtuarium suum*, & *in cellarium suum*, habet. Ubi bona libamina, ubi boni odores, ubi mella suavia, ubi fructus diversi, ubi epulæ variæ; ut pluribus epulis tuum prandium condiatur.

CAPUT III.

Quam uberes ad eos qui Dominicum corpus acceperint, fructus redeant; & quonam modo Ecclesiæ de conviviarum multitudine gestienti respondeat Christus: quantam denique fideles ex Ægyptiaca servitute reduces in hac esca sentiant jucunditatem.

12. ERgo venisti ad altare, accepisti corpus Christi. Audi iterum quæ sacramenta es consequutus. Audi dicentem sanctum David: & ille in Spiritu hæc mysteria prævidebat, & lætabatur, & nihil sibi abesse dicebat. Quare? Quia qui acceperit corpus Christi, non esuriet in æternum.

13. Quoties audisti vicesimum secundum psalmum, & non intellexisti? Vide quemadmodum aptus sit cælestibus sacramentis: *Dominus pascit me, & nihil mihi deerit: in loco pascuæ ibi me collocavit. Super aquam refectionis educavit me, animam meam convertit. Deduxit me super semitas justitiæ propter nomen suum. Nam & si ambulem in medio umbræ mortis, non timebo mala; quoniam tu mecum es. Virga tua & baculus tuus, ipsa me consolata sunt*. Virga imperium, baculus b passio est, hoc est, æterna divinitas Christi, sed etiam passio corporalis: illa creavit, hæc redemit. *Parasti in conspectu meo mensam adversus eos qui tribulant me. Impinguasti in oleo caput meum, & poculum meum inebrians quam præclarum est!*

De consec. dist. 2. c. in calicem 5. Audi Psal. num. Psal. 22. 1. & seq.

Ibidem.

14. Venistis ergo * ad altare, accepistis gratiam Christi, sacramenta estis cælestia consequuti. Gaudet Ecclesia redemtione multorum, & adstare sibi familiam candidatam spiritali exsultatione lætatur. Habes hoc in Canticis canticorum. Lætata invocat Christum, paratum habens convivium, quod dignum cælesti epulatione vi-

a Omnes edit. *Videt te*: omnes mss. *Vides te*. At post pauca ubi vet. edit. cum mss. non multis, *de terra sunt*: aptius Gill. in marg. ac Rom. edit. in corp. cum mss. multo pluribus, *detersa sunt*. Denique Rom. edit. sola voci, *convivium*, adjunxerat, *inquiens*, & pro verbis illis, *Tamen propter sequentia anima tua*, reposuerat solum, *tum anima tua* &c.

* Dicitur hic & super lib. cap. c. num. 7. altare forma seu figura corporis Christi; eo quod in corpore suo tamquam in ara sacra perpetuum ac juge sacrificium Patri obtulit Christus Dominus.

* Scilicet εἰς ταμιεῖον αὐτοῦ, in promam-condam, seu penuariam cellam.

b Edit. Rom. sola, *passio est: æterna divinitas Christi, passio temporalis*.

* Ex hoc loco & e cap. 18. *de Mysteriis* advertere est recens baptizatos in illis Ecclesiis ad altare sacris communicare consuevisse. Quod vero ad fideles alios, hac in re non eadem ubique ratio servabatur. Nam Constantinopoli hoc moris fuit, ut laici saltem in eminentiori dignitate constituti postquam ad aram accessissent sacerdotibus oblaturi consecrandum panem, in choro tamdiu remanerent, quoad participes effecti essent sacramentorum: Mediolani autem oblatione facta iidem laici extra chorum statim recedentes, rursus altari (cum sacrificio participandum erat) sese sistebant. Et ibi quidem adeo rigide hanc legem servabat Ambrosius, ut Theodosium ipsum, qui post oblatum solitum munus intra clericorum septum substiterat, inde juberet abscedere: cui statim paruit imperator pientissimus, ut a nobis dicetur suo loco. Ceterum eamdem quoque consuetudinem in orientali Ecclesia servandam Conc. Laod. can. 19. præceperat: non secus ac posterioribus temporibus ipsam in Hispaniis Tolet. Syn. 4. can. 17. sanxit. Attamen contrarium usum apud Ecclesias Gallicanas obtinuisse non tantum ex Gregorio Turon. lib. 9. cap. 3. & lib. 10. cap. 8. discere licet, verum etiam e citata Synodo Tolet. in qua hic idem ritus can. 4. statuitur & comprobatur.

Cant. 5. 1. videatur. Ideoque ait: *Descendat frater meus in hortum suum, & capiat fructum pomiferarum suarum*. Quæ sunt istæ pomiferæ? Lignum aridum factus eras in Adam: [a] sed nunc per gratiam Christi pomiferæ arbores pullulatis.

15. Libenter accipit dominus Jesus, & dignatione cælesti respondit Ecclesiæ suæ: *Descendi*, inquit, *in hortum, vindemiavi myrrham cum unguentis meis: manducavi panem meum cum melle meo, & bibi vinum meum cum lacte meo. Edite*, inquit, *fratres mei, & inebriamini*. *Ibidem.*

16. *Vindemiavi myrrham cum unguentis meis*. Quæ est ista vindemia? Cognoscite vineam, [b] & agnoscetis vindemiam. *Vineam*, inquit, *ex Ægypto transtulisti*, hoc est, populum Dei. Vos estis vinea, vos estis vindemia: quasi vinea plantati, quasi vindemia fructum dedistis. *Vindemiavi myrrham cum unguentis meis*, hoc est, in odorem quem accepistis. *Psal. 79. 9.*

17. *Manducavi panem meum cum melle meo*. Vides quod in hoc pane nulla sit amaritudo, sed omnis suavitas sit? *Bibi vinum meum cum lacte meo*. Vides hujusmodi esse lætitiam, quæ nullius peccati sordibus polluatur? Quotiescumque enim bibis, remissionem accipis peccatorum, & inebriaris in spiritu. Unde & Apostolus ait: *Nolite inebriari vino .... sed implemini Spiritu sancto*; vino enim qui inebriatur, vacillat & titubat: Spiritu qui inebriatur, radicatus in Christo est. Et ideo * præclara ebrietas, quæ sobrietatem mentis operatur. Hæc sunt quæ de sacramentis breviter percurrimus. *De consecr. dist. 2. c. in calicem §. Quotiescumque. Ephes. 5. 18.*

CAPUT IV.

Ut novos fideles instituat orandi forma, propositam ipsis instar speculi Dominicam orationem paucis exponit.

18. Nunc quid superest, nisi oratio? Et nolite putare mediocris esse virtutis scire quemadmodum oretis. Apostoli sancti dicebant ad dominum Jesum: *Domine, doce nos orare, quemadmodum Johannes docuit discipulos suos*. Tunc ait [c] Dominus orationem: *Pater noster qui es in cælis: sanctificetur nomen tuum: adveniat regnum tuum: fiat voluntas tua, sicut in cælo & in terra: panem nostrum quotidianum da nobis hodie: & dimitte nobis debita nostra, sicut & nos dimittimus debitoribus nostris; & ne nos patiaris induci in tentationem, sed libera nos a malo*. Vides quam brevis oratio, & omnium plena virtutum: primus sermo quantæ sit gratiæ! *Luc. 11. 1. & seq.*

19. O homo, faciem tuam non audebas ad cælum adtollere, oculos tuos in terram dirigebas, & subito accepisti gratiam Christi, omnia tibi peccata dimissa sunt. Ex malo servo factus es bonus filius; ideo præsume, non de operatione tua, sed de Christi gratia: *Gratia enim salvati estis*, Apostolus ait. Non ergo hic arrogantia est, sed fides: prædicare quod acceperis non est superbia, sed devotio. Ergo adtolle oculos ad Patrem, qui te per lavacrum genuit: ad Patrem qui te per Filium redemit, & dic: *Pater noster*. Bona præsumtio, sed moderata. Patrem dicis quasi filius: sed noli tibi specialiter aliquid vindicare. Solius Christi specialis est Pater, nobis omnibus in commune est Pater; quia illum solum genuit, nos creavit. Dic ergo & tu per gratiam: *Pater noster*; ut filius esse merearis. Ecclesiæ contuitu & consideratione te ipse commenda. *Ephes. 2. 5. Psal. 112. 4.*

20. *Pater noster, qui es in cælis*. Quid est *in cælis*? Audi Scripturam dicentem: [d] Excelsus super omnes cælos Dominus. Et ubique habes quod super cælos cælorum Dominus sit, quasi non in cælis & Angeli, quasi non in cælis & Dominationes. Sed in illis cælis, de quibus dictum est: *Cæli enarrant gloriam Dei*. Cælum est ibi, ubi cessavit culpa: cælum est ibi, ubi flagitia feriantur: cælum est ibi, ubi nullum mortis est vulnus. *Psal. 18. 1.*

21. *Pater noster qui es in cælis: sanctificetur nomen suum*. Quid est, *sanctificetur*? Quasi optemus ut sanctificetur ille, qui ait; *Esto-* *Levit. 19. 2.*

a Omnes edit. ac mss. nonnulli, *pomifera arbor pullulasti*, mss. duo *pullulas*, totidem *pullulatur est*, antiquissimi vero & numerosissimi præferunt ut in contextu. Quod quidem licet cum superiori membro non admodum congruat, haud tamen abhorret ab auctoris ingenio simplicius quam accuratius semper loquentis.

b Mss. non pauci, *& agnoscite vindemiam*. Rursus versu seq. pro, *hoc est, populum Dei*, mss. aliquot habent, *hoc est populus Dei*. Non incommode.

* Hanc sententiam ubertim & eleganter expositam habes lib. 1. *de Cain & Abel*, cap. 5. n. 19. unde forsitan hunc in locum translata fuit.

c Rom. edit. sola, *Dominus, cum oratis dicite: Pater* &c. Hanc porro Domini orationem quæ hoc loci ab auctore neophytis edisseritur, in multis Ecclesiis præsules exponere solebant catechumenis ante baptismum, ut nobis ad lib. *de Instit. Virg.* cap. 2. n. 10. observatum est. Inde colligas in hujusmodi cæremoniis pro locorum diversitate diversos quoque fuisse usus. Quin immo in eadem Ecclesia non semper eumdem servatum esse deprehendimus. Namque exempli causa Aug. Serm. 227. qui quartus numeratur in die Paschæ, diserte ait recens baptizatos peracta sanctificatione orationem Dominicam reddidisse; cum Serm. 58. aperte dicat ipsos in ejusdem festi pervigilio reddituros esse *non orationem, sed symbolum*. Igitur crediderimus illud spectasse ad episcopos, ut pro rei, tempore, ac baptizandorum multitudine his de ritibus constituerent. Sed fieri etiam potuit ut dictionum trajectione a librariis locus Serm. 58. corruptus fuerit, ita corrigendus, *non symbolum, sed orationem*: cujusmodi transpositionum exempla occurrunt frequentia in mss. Nec etiam infulsum fuerit illa Serm. 227. verba, *dicimus orationem Dominicam, quam accepistis, & reddidistis*, intelligere non de recitatione quæ coram presbytero fieri solebat a neophytis, sed de illa qua cum episcopo celebrante ac simul universo populo sacris præsente memoratam orationem pronuntiabant.

d Ita mss. plures ac probatiores: alii & vet. edit. *Excelsus super omnes gentes Dominus*: cui addit. Rom. *& super cælos gloria ejus*. At opinamur auctorem nostrum ex illo versu ea tantum verba quæ ad propositum suum faciebant, retulisse.

Estote sancti, quia ego sanctus sum, quasi aliquid ei [a] ex nostra precatione sanctificationis accedat. Non, sed sanctificetur in nobis, ut ad nos ejus possit sanctificatio pervenire.

22. *Pater noster qui es in cælis: sanctificetur nomen tuum: veniat regnum tuum*. Quasi non æternum sit Dei regnum. Ipse Jesus dicit: *Ego in hoc natus sum*; & tu dicis Patri: *Veniat regnum tuum*; quasi non venerit. Sed tunc venit regnum Dei, quando ejus estis gratiam consequuti. Ipse enim ait: *Regnum Dei intra vos est*.

Johan. 18. 37. Luc. 17. 21. De consec. dist. 2. c. in calicem. § fiat voluntas.

23. *Veniat regnum tuum: fiat voluntas tua sicut in cælo, & in terra; panem nostrum quotidianum da nobis hodie*. Sanguine Christi pacificata sunt omnia, vel in cælo, vel in terra: sanctificatum est cælum, dejectus est diabolus. [b] Ubi versatur? Ubi & homo, quem ille decepit. *Fiat voluntas tua*, hoc est, sit pax in terra, quemadmodum in cælo.

24. *Panem nostrum quotidianum da nobis hodie*. Memini sermonis mei cum de sacramentis tractarem. Dixi vobis quod ante verba Christi quod offertur, panis dicatur: ubi Christi verba depromta fuerint, jam non panis dicitur, sed corpus appellatur. Quare ergo in oratione Dominica quæ postea sequitur, ait: *Panem nostrum*? Panem quidem dixit, sed ἐπιούσιον, hoc est, supersubstantialem. Non iste panis est, qui vadit in corpus: sed ille panis vitæ æternæ, qui animæ nostræ substantiam fulcit. Ideo Græce ἐπιούσιος dicitur: Latinus autem hunc panem quotidianum dixit, [c] quem Græci dicunt advenientem; quia Græci dicunt τὴν ἐπιοῦσαν ἡμέραν advenientem diem. Ergo quod Latinus dixit, & quod, Græcus utrumque utile videtur: Græcus utrumque uno sermone significavit, Latinus quotidianum dixit.

Sup. li. 4. cap. 4. Dist. 2. c. In calicem §. dixi vobis. Johan. 6. 35. De consec. dist. 2. c. non iste panis.

25. Si quotidianus est panis, [*] cur post annum illum sumis, quemadmodum Græci in oriente facere consuerunt? Accipe quotidie, quod quotidie tibi prosit. Sic vive, ut quotidie merearis accipere. Qui non meretur quotidie accipere, non meretur post annum accipere. Quomodo Job sanctus pro filiis suis offerebat quotidie sacrificium, ne forte aliqnid vel in corde, vel in sermone peccassent? Ergo tu audis quod quotiescumque offertur sacrificium, mors Domini, resurrectio Domini, elevatio Domini significetur, & remissio peccatorum: & panem istum vitæ non quotidianum adsumis? Qui vulnus habet, medicinam requirit. Vulnus est, quia sub peccato sumus: medicina est cæleste & venerabile Sacramentum.

Job. 1. 5. 1. Cor. 11. 26.

26. *Panem nostrum quotidianum da nobis hodie*. Quotidie si accipis, quotidie tibi hodie est. Si tibi hodie est Christus, tibi quotidie resurgit. Quomodo? *Filius meus es tu, ego hodie genui te*. Hodie ergo est, quando Christus resurgit. *Heri & hodie ipse est*, apostolus Paulus ait. Sed & alibi ait: *Nox præcessit, dies autem appropinquavit*: nox hesterna præcessit, dies hodiernus appropinquavit.

Psal. 2. 7. Hebr. 13. 8. Rom. 13. 12.

27. Sequitur: *Dimitte nobis debita nostra, sicut & nos dimittimus debitoribus nostris*. Debitum quid est, nisi peccatum? [d] Ergo si non acciperes alieni fœnoris pecuniam, non egeres; & ideo peccatum tibi imputatur. Habuisti pecuniam, cum qua dives nascereris. Dives eras, ad imaginem & similitudinem Dei factus: perdidisti quod habebas, hoc est, humilitatem, dum arrogantiam desideras vindicare: perdidisti pecuniam, sicut Adam nudus es factus: accepisti a diabolo debitum, quod non erat necessarium. Et ideo qui eras liber in Christo, debitor factus es diaboli. Cautionem tuam tenebat inimicus, sed eam Dominus crucifixit, & suo cruore delevit: abstulit debitum tuum, reddidit libertatem.

Gen. 1. 26. Gen. 3. 7. Coloss. 2. 14.

28. Bene ergo ait: *Et dimitte nobis debita nostra, sicut & nos dimittimus debitoribus nostris*. Vide

a Vet. edit. cum parte mss. ex *nostra prædicatione*. Infra vero post voces, *Ego in hoc natus sum*, addit Rom. edit. *& in hoc veni in mundum*.

b Omnes edit. *diabolus. Ibi versatur, ubi & homo*: contra vero omnes mss. ut nos in textu, si tamen unum aut alterum excipias, in quibus legitur, *diabolus, ubi versatur & homo* &c.

c Sic omnes edit. cum paucis admodum mss. in aliis autem sicut & in serm. 84. Append. Aug. desideratur, *quem Græci dicunt advenientem*. Negat porro Jos. Scaliger ἐπιούσιον reddi posse per *supersubstantialem*, eo quod non derivetur ἀπὸ τῆς οὐσίας; *dicendum enim esset*, inquit, ἐπουσιον: sed ab εἶμι & ἔω ἔσομαι, ἴεναι ἰέναι ab ἴω, unde ἐπιέναι: *unde postea ἐπιοῦσα, supple ἡμέρα crastina dies*. Recte atque ad illustrandum hunc auctoris nostri locum, apposite. Sed de his iterum lib. 3. de Fide cap. 7.

* Haud temere invenias, uti in Præfatione indicavimus, Ambrosium in certis suis operibus hujusmodi querelam de suorum in accipiendo Christi corpore negligentia instituisse. Innuit quidem lib. 2. *de Pœnit*. cap. 9. quosdam fuisse qui pœnitentiæ obtentu a sacra communione se abstinerent: sed neque communem, neque tam diuturnam extitisse illam abstinentiam inspectus locus abunde probat. Fatendum tamen illo jam sæculo intepuisse pristinum quotidianæ communionis usum; uti ex Hieronymi epist. 54. ad Januar. intelligimus; verum illi posteriorem hunc morem ita non condemnabant, ut sibi priorem magis probari significarent; namque Augustinus serm. 227. novæ edit. neophytos ad quotidianum eucharistiæ convivium, eadem ratione qua hic ipse auctor, inducere nititur. Quod autem ad Græcos, verum quidem est Chrysostomum populi sui fastidium & sumendæ eucharistiæ negligentiam castigare Homilia 3. in Epist. ad Ephesios, & apertius adhuc Hom. 5. in Epist. 1. ad Timoth. loqui de annua illa Dominici corporis communione; attamen ex eadem Hom. 3. supra laudata satis apparet non fuisse omnium istam indevotionem; ac proinde non in oriente quam in occidente multo majorem. Quapropter Ambrosius eam consuetudinem Græcis potius quam Latinis non videtur fuisse objecturus; atque adeo posteriori cuipiam auctori accusationem illam potius congruere non immerito hinc conjicias.

d Mss. aliquot, *Ergo si non acceperis, non egebis*: alii partim, *Ergo si non accepisses, non egeres*: partim ut in contextu. Ab his vero non discrepant edit. nisi quod pro *si* habent *etsi* minus commode. At continuo post ubi vet. edit. ac plures mss. *dives nasceris*, & alii nonnulli, *dives nascebaris*; aptius Rom. edit. licet cum paucis mss. *dives nascereris*.

Vide quid dicas: Quomodo ego dimitto, sic & tu dimitte mihi. Si dimiseris, [a] bene convenis, ut dimittatur tibi. Si non dimittis, quomodo eum convenis, ut dimittatur tibi?

29. *Et ne patiaris induci nos in tentationem, sed libera nos a malo.* Vide quid dicat: *Et ne patiaris induci nos in tentationem*, [*] quam ferre non possumus. Non dicit: Non inducas in tentationem: sed quasi athleta talem vult tentationem, quam ferre possit humana conditio; & unusquisque a malo, [b] hoc est, ab inimico, a peccato liberetur.

30. Potens est autem Dominus qui abstulit peccatum vestrum, & delicta vestra donavit, tueri & custodire vos adversum diaboli adversantis insidias; ut non vobis obrepat inimicus, qui culpam generare consuevit. Sed qui Deo se committit, diabolum non timet; *Si enim Deus pro nobis, qui contra nos?* (Rom. 8. 31.) Ipsi ergo laus & gloria a sæculis, & nunc, & semper, & in omnia a sæcula sæculorum, Amen.

a Omnes edit. *bene convenis*: omnes mss. *bene convenis*: optimo sensu, sicut ostendunt sequentia illa, *quomodo eum convenis*, id est, compellas alloqueris, &c.

* Hæc verba *quam ferre non possumus* expositionem superiorum esse auctor satis indicat, cum non tantum hic & initio capitis, verum etiam lib. seq. cap. 5. post illas voces *induci in tentationem*, statim subjungit ultimam petitionem, *sed libera nos a malo*. Contra vero S. Hilarius in Ps. 118. v. 8. videtur eadem ad textum referre voluisse ita inquiens: *Quod & in Dominicæ orationis ordine continetur*, *cum dicitur: Non derelinquas nos in tentationem, quam ferre non possumus.* At neque apud Evangelistas Matthæum & Lucam, neque in ullis aliis Patribus memorata verba reperiuntur.

b Edit. ultimæ Paris. *a vitio*: melius aliæ, ac mss. omnes, *ab inimico*. Quod enim græce habetur, *ἀπὸ τοῦ πονηροῦ* vulgo redditur latine, *a malo*, sive *a maligno*, quibus vocibus cacodæmon designari solet a SS. PP. cum tamen etiam sumi possit in neutro genere pro qualibet calamitate atque incommodo.

L I B E R
S E X T U S.

CAPUT I.

Cum Christi vera caro & verus sanguis in sacramento sint Divini scilicet verbi omnipotentia consecrati, & aliena specie, ne offensionem pariant, tecti; ex hoc intelligi nos divinæ substantiæ in illo alimento esse participes.

1. Sicut verus est Dei Filius dominus noster Jesus Christus, non quemadmodum [a] homines per gratiam, sed quasi Filius ex substantia Patris; ita vera caro, sicut ipse dixit, quam accipimus, & verus ejus est potus. (De consec. dist. 2. c. Sicut est verus.)

2. Sed forte dicas (quod dixerunt tunc temporis etiam discipuli Christi audientes dicentem: Nisi quis manducaverit carnem meam, & biberit sanguinem meum, non manebit in me, nec habebit vitam æternam.) (Johan. 6. 54.) Forte dicas: [b] Quomodo vera? Qui similitudinem video, non video sanguinis veritatem. (De conf. dist. 2. cap. forte dicas.)

3. Primo omnium dixi tibi de sermone Christi qui operatur, ut possit mutare & [c] convertere genera instituta naturæ. Deinde ubi non tulerunt sermonem Christi discipuli ejus, audientes quod carnem suam daret manducare, & sanguinem suum daret bibendum, recedebant; solus tamen Petrus dixit: *Verba vitæ æternæ habes, & ego a te quomodo recedam?* (Sup. lib. 4. cap. 4. Johan. 6. 67. — Ibid. 69.) Ne igitur plures hoc dicerent, veluti quidam esset horror cruoris, sed maneret gratia redemtionis; ideo in similitudinem quidem accipis sacramentum, sed vere [d] naturæ gratiam virtutemque consequeris.

4. *Ego sum*, inquit, *panis vivus qui de cælo descendi.* (Ibidem 41. De conf. 2. c. sicut est verus & ego sum.) Sed caro non descendit e cælo, hoc est, carnem in terris adsumsit ex Virgine. Quomodo ergo descendit panis e cælo, & panis vivus? Quia idem dominus noster Jesus Christus consors est & divinitatis & corporis: & tu qui accipis carnem, divinæ ejus substantiæ in illo participaris alimento.

CA-

a Locum hunc Lanfrancus legit in illa verba, *ceteri homines per gratiam, sed quasi filius per naturam*, *id est, ex substantia patris*. Consequentia vero quæ apud Amerb. Eras. & in mss. longe plurimis habentur ut in textu, non aliter etiam leguntur apud Gill. nisi quod ante *est potus*, vocem *sanguis* præmissam voluit. At edit. Rom. cum eodem Lanfr. tribus mss. Gallic. & uno Vat. in marg. sic reposuit *ita vera ejus*, mss. *Christi*, *caro est* .... *& verus ejus sanguis est*, *quem potamus*. Quod quidem nisi codicum oppositorum numerus & antiquitas nos retineret, libentissime amplecteremur. Adverte autem ex hac comparatione recte consequi Christi carnem & sanguinem substantialiter esse in sacramento.

b Ita vet. edit. ac omnes mss. exceptis paucis ubi additur, *caro*. Non tam concinne, cum dictio *vera* simul ad carnem atque sanguinem referatur. At hoc quidem explicatius habet edit. Rom. cum Gret in hunc modum, *Quomodo vera caro, quomodo verus sanguis?*

c Eras. & Gill. *convertere instituta generalia naturæ*: ab his autem eo tantum recedit edit. Rom. quod verbo *convertere* subjecit *in aliud*: Amerb. vero & cuncti mss. nobiscum conveniunt, nisi quod nonnulli: & cum his Lanfrancus, habent, *genera & instituta*.

d Clarom. cod. *naturam gratiamque consequeris*: Vallic. *naturæ gloriam*, *virtutemque consequeris*: reliqui & omnes edit. ut in textu. Ceterum auctor in hoc capite solutionem objectionis petitæ a testimonio sensuum, quam jam lib. 4. cap. 4. num. 14. proposuerat, ita exprimit, ut omnem præcidat cavillationem. Primo enim substantialem conversionem jam abunde probatam monet, deinde cur sub aliena specie, quam similitudinem vocat, sacramentum institutum sit, rationem affert.

CAPUT II.

In sacramentis omnibus Trinitatis operationem, divinarumque personarum æqualitatem adverti posse, ubi obiter perstringitur error arrianorum.

5. Ergo accepisti de sacramentis, plenissime cognovisti omnia, quod baptizatus es in nomine Trinitatis. In omnibus quæ egimus, servatum est mysterium Trinitatis. Ubique Pater & Filius & Spiritus sanctus, una operatio, una sanctificatio; etsi quædam veluti specialia esse videantur.

6. [a] Quomodo? Deus qui te unxit, & signavit te Dominus, & posuit Spiritum sanctum in corde tuo. Accepisti ergo Spiritum sanctum in corde tuo. Accipe aliud, quia quemadmodum Spiritus sanctus in corde, ita etiam Christus in corde. Quomodo? Habes hoc in Canticis canticorum Christum dicentem ad Ecclesiam: *Pone me sicut signaculum in corde tuo, sicut signaculum in brachiis tuis.*

(2. Cor. 1. 21. & 22. — Cant. 8. 6.)

7. Ergo unxit te Deus, signavit te Christus. Quomodo? Quia ad crucis ipsius signatus es formam, ad illius passionem: accepisti signaculum ad illius similitudinem, ut ad ipsius formam resurgas, ad ipsius vivas figuram, qui peccato crucifixus est, & Deo vivit: & tuus homo vetus in fonte dimersus, peccato crucifixus est, sed Deo resurrexit.

(Rom. 6. 4. & seq.)

8. Deinde habes alibi speciale, quod te vocaverit Deus, in baptismate autem quasi specialiter concrucifigeris Christo. Deinde quasi specialiter, quando accipis spiritale signaculum, vide distinctionem personarum esse, sed connexum omne mysterium Trinitatis.

9. Deinde quid Apostolus tibi dixit, ut lectum est nudius tertius? *Divisiones autem gratiarum sunt, idem autem Spiritus.* [b] *Divisiones ministeriorum sunt, idem autem Dominus. Divisiones operationum sunt, idem autem Deus, qui operatur omnia in omnibus.* Omnia, inquit, operatur Deus. Sed & de Spiritu Dei lectum est; *Unus atque idem Spiritus dividens singulis prout vult.* Audi Scripturam dicentem quia dividit Spiritus pro voluntate sua, non pro obsequio. Ergo dividit vobis Spiritus gratiam prout vult, non prout jubetur; & maxime quia Spiritus Dei, Spiritus Christi est. Et illud tenete ipsum esse Spiritum sanctum, ipsum Spiritum Dei, ipsum Spiritum Christi, ipsum Spiritum paraclitum.

(1. Cor. 12. 4. & seq. — Ibidem 11.)

10. Arriani putant se derogare sancto Spiritui, si dicant illum Spiritum paraclitum. Quid est paraclitus, nisi consolator? Quasi non & de Patre lectum sit, quia ipse est Deus consolationis. Vides ergo quia in eo derogandum putant Spiritui sancto, in quo Patris æterni potestas pio prædicatur affectu.

(2. Cor. 1. 3.)

CAPUT III.

Orandi rationem traditurus, Christi atque Apostoli verba inter se conciliat, cubiculum quo de loquitur Christus, de secreto cordis ac silentio interpretandum esse declarans.

11. Nunc quomodo orare debeamus accipite. Multæ virtutes orationis sunt. Ubi orare debeamus non est mediocre, nec mediocris quæstio. Ait apostolus: *Volo autem viros orare in omni loco, levantes puras manus sine ira & disceptatione.* Et Dominus dicit in Evangelio: *Tu autem cum oras, intra in cubiculum tuum; & clauso ostio, ora Patrem tuum.* Non tibi videtur esse contrarium, ut dicat Apostolus: *In omni loco ora*; & Dominus dicat: *Intra in cubiculum tuum, & ora?* Sed non est contrarium. Hoc ergo absolvamus: deinde quomodo debeas incipere orationem, & quo ordine distinguere, quid subtexere, quid allegare, quemadmodum claudere orationem, deinde pro quo orare debeas: [c] hæc omnia dicamus.

(1. Tim. 2. 8. — Matth. 6.)

12. Primo ubi orare debeas. Aliud Paulus videtur dicere, aliud Dominus. Numquid potuit Paulus contra Christi docere præcepta? Non utique. Qua ratione? Quia non contrarius, sed interpres est Christi: *Imitatores*, inquit, *mei estote, sicut & ego Christi.* Quid ergo? Potes ubique orare, & in cubiculo tuo semper orare. Habes ubique cubiculum tuum. Etsi inter gentes, inter Judæos positus sis; habes tamen ubique tuum secretum. Cubiculum tuum mens tua est. In populo licet positus, tamen in interiore homine arcanum tuum secretumque conservas.

13. *Tu autem cum oras, intra in cubiculum tuum.* Bene ait, *intra*: ne sic ores quomodo Judæus, cui dicitur; *Populus hic labiis me honorat, cor autem eorum longe est a me.* Non ergo de labiis tantummodo tua procedat oratio. Animo totus intende, intra in recessum pectoris tui, totus ingredere. Non te perfunctorium videat ille

(Esai. 29. 13.)

a Sic omnes edit. ac mss. nisi quod in horum nonnullis atque edit. Rom. omissum fuit, *te Dominus*. Hunc autem locum, non secus ac illum qui habetur infra, scilicet, *Quomodo? Habes hoc in Canticis*, mss. haud pauci exhibent sine interrogatione.

b Omnes edit. & mss. aliquot, *divisiones mysteriorum*: melius reliqui cum Apostolico textu, *divisiones ministeriorum*; quidam etiam, *ministrationum*.

c Mss. non pauci, nec inferioris notæ, *Hæc omnia discamus.*

le, cui te placere desideras. Videat quia ex corde oras, ut te ex corde orantem dignetur audire.

14. *Tu autem cum oras, intra in cubiculum tuum.* Habes hoc & alibi: *Ambula populus meus, & intra in recessus tuos, claude ostium tuum, abscondere pusillum, donec transeat ira Domini.* Hoc loquutus est Dominus per prophetam: in Evangelio autem dixit: *Tu autem cum oras, intra in cubiculum tuum; & clauso ostio, ora Patrem tuum.* (Esa. 26. 20.)

15. Quid est clauso ostio? [a] Audi quod ostium habeas, quod debeas claudere, quando oras. Utinam mulieres audirent! Audisti jam; sanctus David docuit te dicens: *Pone, Domine, custodiam ori meo, & ostium circuitus labiis meis.* Est alibi ostium, quod ait apostolus Paulus dicens; *Ut aperiatur, inquit, mihi ostium verbi ad loquendum mysterium Christi*; hoc est, quando oras, noli sermone clamare, nec diffundere orationem tuam, nec jactare per populos. In secreto tuo ora, securus quod te in secreto possit audire, qui omnia videt, atque audit universa. Et ora Patrem tuum in abscondito, [b] qui audit te in abscondito deprecantem. (Psal. 140. 3. — Coloss. 4. 3.)

CAPUT IV.

Quare secreto potius orandum sit, quam cum vociferatione: quare etiam viri in omni loco orare debeant, non autem mulieres: quonamve spectent voces subjectæ: levantes puras manus &c.

16. Quid prosit autem interrogemus, qua ratione secreto magis orare debeamus, quam cum vociferatione. Audi: de consuetudine hominum sumamus exemplum. Si aliquem rogas, qui cito audit, non opus putas esse clamorem: sensim rogas voce moderata. Si surdum aliquem roges, nonne incipis vociferari, ut te ille possit audire? Qui ergo clamat, putat quod aliter Deus non possit nisi clamantem audire; [c] & cum rogat eum, ejus derogat potestati: qui autem in silentio orat, fidem defert, & confitetur quod Deus scrutator cordis & renis sit, (Psal. 7. 10.)

& orationem tuam ante ille audiat, quam tuo ore fundatur.

17. Ergo videamus: *Volo autem viros orare in omni loco.* Qua ratione viros dixit? Utique communis oratio est & mulieribus & viris. Quod non invenio, nisi forte sanctus Apostolus ideo viros dixit, ne mulieres usurparent, & male intelligerent *in omni loco*, & inciperent ubique clamare, quas in Ecclesia sustinere non possumus. (1. Tim. 2. 8.)

18. *Volo autem viros*, hoc est, qui possint servare præceptum, *orare in omni loco, levantes puras manus.* Quid est, *levantes puras manus?* Numquid debes in oratione tua crucem Domini gentibus demonstrare? Illud quidem signum [d] virtutis est, non pudoris. Est tamen quomodo possis orare, nec figuram demonstres, sed actus tuos leves. Si vis operari orationem tuam, leva puras manus per innocentiam. Leva eas non quotidie: semel levasti, non opus est ut iterum leves.

19. *Volo autem in omni loco viros orare, levantes puras manus sine ira & disceptatione.* Nihil verius: *Ira*, inquit, *perdit etiam sapientes.* Ideo omni tempore, quantum fieri potest, Christianus vir iracundiam debet temperare, & maxime quando ad orationem [e] accedit; ne perturbet animum tuum indignatio iræ, ne quidam furor impediat orationem tuam: sed magis placido accede pectore. Quid enim irasceris? Servus peccavit? Tu accedis ad orationem, ut tua tibi delicta donentur, & alii indignaris? Hoc est, *sine ira?* (Prov. 15. 1.)

CAPUT V.

De inordinata orantium disceptatione, & qua modestia mulieres orare oporteat: item de inchoatione orationis, ejusque medio ac fine; cum iterata Dominicæ orationis expositione, quæ tractatum ducit ad umbilicos.

20. Nunc de disceptatione videamus. Plerumque negotiator venit ad orationem, aur avarus: alter de pecunia cogitat, alter de lucro, alter de honore, alter de cupiditate; & putat quod

a Ita edit. omnes ac mss. bene multi: alii tamen aliquot præferunt, *Audi quod ostium habeas claudere*: unus etiam; *Quod ostium habemus? Audi quod debeas* &c. Hoc autem ex loco ineptiæ Auctorem accusat Albertinus, quod statim subjecerit: *Utinam mulieres audirent.* Quasi vero ineptum cuiquam sano videri possit, quod modestiæ submoneantur eæ mulieres, quæ illius eousque oblitæ videbantur, ut intolerabiles in Ecclesia se sæ præberent; ut cap. seq. Auctor significat. Poterit profecto eodem jure etiam dici Ambrosius ipsemet ineptire, cum non absimilia reperiantur apud illum lib. 3. *de Virgin.* c. 3. n. 11. & deinceps.

b Vat. edit. ac mss. non pauci, *& audit*, Eras. ac Gill. *audiet te deprecantem*; Rom. edit. *ubi audit te deprecantem*: ceteri mss. ut in textu; si tamen Clarom. excipias, in quo legitur, *qui enim videt in abscondito, videt te deprecantem.*

c Rom. edit: sola. *Et qui cum clamore rogat eum.* Est autem etiam hic locus ex eorum numero, qui Albertiniano veru configuntur. Attamen si is ineptit, a quo supponitur eum qui clamat non putare se a Deo umquam audiri, nisi clamantem; quis non videat ab impio aliquo similem calumniam strui posse ipsimet Christo, nimirum quasi apud Matthæum cap. 6. eis qui orantes multum loquuntur, persuasum esse supposuerit nihil se nisi in multiloquio impetraturos. Verum ut Auctorem locum hunc evangelicum respexisse probabile est, ita nec minus ad clamores prophetarum Baal, nec non ad Eliæ verba eosdem 3. Reg. 18. irridentis videtur allusisse.

d Mss. aliquot, *virtuti est, non pudori.* Rursus vero longe plurimi exhibent, *levas puras manus .... levas eas* &c. ubi alii nonnulli & omnes edit. *leva* &c. Magis concinne. Quod autem præmisit inter orandum crucem Domini ostentandam non esse, veterem Christianorum usum, quo supplicantes brachia tollebant in crucis modum, indicat. Vide lib. 1. de Virg. c. 2. & lib. 2. c. 4.

e Omnes edit. ac mss. nonnulli, *accedit, ne perturbet animum suum indignatio, ne iræ quidam furor impediat orationem suam. Magis placido* &c. Mss. autem alii plures ac potiores ut in textu.

quod eum Deus possit audire. Et ideo quando oras, divina humanis præferre te convenit.

21. *Similiter & mulieres*, inquit, *volo orare non jactantes se in ornamentis, neque in margaritis*, ait apostolus Paulus. Sed & apostolus Petrus: Mulieris, inquit, gratia plurimum valet, ut viri ejus convertatur affectus per uxoris suæ bonam conversationem, & incredulus se convertat ad gratiam Christi. Hoc valet mulieris gravitas & pudicitia, & ejus bona conversatio, ut virum suum vocet ad fidem & devotionem, quod & prudentis viri sermo frequenter operatur. Ergo mulier, inquit, non in ornatu capillorum, non in tortis crinibus ornamentum suum habeat, sed in oratione ex corde puro; ubi est absconditus cordis homo, qui semper est apud Deum locuples. Habes ergo in quo sis dives. In Christo divitiæ tuæ pudicitiæ sunt & castitatis insulæ, fides, devotio, & misericordia. Hi sunt thesauri justitiæ, sicut propheta memoravit.

22. Deinde unde debeas incipere. Dic mihi, si velis hominem rogare, & sic incipias. Da mihi, ecce illud quod te peto; nonne arrogans videtur oratio? Et ideo inchoari oratio debet a Dei laude, ut roges omnipotentem Deum, cui possibilia sunt omnia, qui habet voluntatem præstandi. Sequitur obsecratio, sicut Apostolus docuit dicens: *Obsecro ergo primum* a *fieri orationes, obsecrationes, postulationes, gratiarum actiones*. Prima ergo oratio laudem debet habere Dei: secunda supplicationem: tertia postulationem: quarta gratiarum actionem. Non debes quasi famelicus ad cibum de cibo primum incipere, sed ante a laudibus Dei.

23. Unde & oratores isti sapientes hanc habent disciplinam, ut judicem fautorem sibi præstent: incipiunt a laudibus ejus, ut benevolum sibi faciant cognitorem. Deinde paulatim incipit rogare judicem, ut patienter dignetur audire. Audet tertio postulationem suam depromere, quid petat exprimere. Quarto quomodo cœpit a laudibus Dei, sic debet in laudem desinere.

24. Habes hoc in oratione Dominica: *Pater noster qui es in cælis*. b Laus Dei est, quod pater prædicatur: in eo pietatis gloria. Laus Dei, quia in cælis habitat, non in terris. *Pater noster qui es in cælis, sanctificetur nomen tuum*, id est, ut sanctificet servos suos; nomen enim illius sanctificatur in nobis, quando prædicantur homines christiani. Ergo optantis est, *sanctificetur nomen tuum*. *Adveniat regnum tuum*. Postulatio, ut in nobis sit regnum Christi. Si Deus in nobis regnat, locum habere adversarius non potest. Culpa non regnat, peccatum non regnat: sed regnat virtus, regnat pudicitia, regnat devotio. Deinde: *Fiat voluntas tua, sicut in cælo & in terra*. *Panem nostrum quotidianum da nobis hodie*. Hæc postulatio maxima est eorum quæ postulantur. *Et dimitte*, inquit, *nobis debita nostra, sicut & nos dimittimus debitoribus nostris*. Ideo quotidie c accipe, ut quotidie debito tuo indulgentiam petas. *Et ne patiaris nos induci in tentationem, sed libera nos a malo*. Quid sequitur? Audi quid dicat sacerdos: * per dominum nostrum Jesum Christum, in quo tibi est, cum quo tibi est honor, laus, gloria, magnificentia, potestas cum Spiritu sancto a sæculis, & nunc, & semper, & in omnia sæcula sæculorum, Amen.

25. d Aliud: Psalmorum David licet unus libellus sit, habens eas virtutes orationis, quas supra diximus; tamen plerumque & in uno psalmo omnes istæ orationis partes inveniuntur, quomodo in octavo psalmo invenimus. Denique sic cœpit; *Domine, Dominus noster, quam admirabile est nomen tuum in universa terra!* Oratio ergo prima. Deinde obsecratio: *Quoniam videbo cælos tuos opera digitorum tuorum*: e hoc est, *cælos videbo, lunam & stellas, quas tu fundasti*. Utique non cælum dicit videbo, sed videbo cælos, in quibus incipit albescere gratia & splendor cælestis. Hos sibi cælos tunc promittebat Propheta dari, qui cælestem gratiam a Domino f mererentur. *Lunam & stellas quas tu fundasti*: lunam Ecclesiam, stellas vocat sanctos cælesti gratia refulgentes. Deinde vide postulationem ejus: *Quid*

1. Tim. 2. 9. — 1 Petr. 3. 1. & 2. — Ibidem 3. & 4. — Isai. 33. 6. — 1. Tim. 2. 1. — Matt. 6. 9. — Ibidem 10. — Ibidem 11. — Ibidem 12. — Ibidem 13. — Sup. n. 22. — Psal. 8. 2. — Ibidem 4.

a Desunt in omnibus edit. multisque mss. *orationes, postulationes*, quæ tamen ex aliis percommode restituuntur.

b Ita mss. longe plurimi, & ant. edit. ex quibus tamen aliquot mss. ac vet. edit. non habent *est*. & Gill. cum duobus mss pro *in eo* habent *nova*, non inconsque: alii autem pauculi & cum his Rom. edit. *Laus hic Dei est, eo quod pater nunc prædicatur* &c. Quod vero omnes edit. exhibent, *& in terris*, e contrario cuncti mss. duobus exceptis præferunt, *non in terris*.

c Rom. edit. *dicitur*: vet. & quidam mss. *accipito*: reliqui *accipe*.

* His verbis indicari videtur illam clausulam a sacerdote solo recitari solitam: quemadmodum in græca Ecclesia idem etiam solus, ania Nonpranotente, pronuntiabat istam, ὅτι σοῦ ἐστιν ἡ βασιλεία &c. quæ ex Jacobi, Basilii & Chrysostomi liturgiis in Evangelicum Matthæi textum & versiones orient. translata fuit, ut Erasmus, Grotius atque alii observarunt. Cum porro memorata clausula in nullis latinis Ecclesiis usurpetur; ea cui præeat hic auctor, ad orientalem certum est magis accedere in eo ritu.

d Sic omnes edit. ac mss. non pauci: alii vero partim, *Iste psalmorum David*: partim, *Alius psalmorum David* &c. Porro in præfatione monuimus ab hisce verbis incipere novum sermonem in cod. Sangallensi: addimus autem hæc eadem in uno reg. codice ita describi, quasi novi tractatus sit exordium: at in Clarom. cum reliqua parte prorsus omitti.

e Rom. edit. resciderat voces, *hoc est, cælos videbo*.

f Sic mss. aliquot, a quibus ceteri & ant. edit. eo discrepant, quod habent, *stellas cælestis gratiæ refulgentes*. Minus commode. At Rom. edit. sola, *mererentur.... stellas homines cælestis gloriæ refulgentes*.

Quid est homo quod meministi ejus : aut filius hominis, quoniam visitas eum ? Minorasti eum paulo minus ab Angelis, gloria & honore coronasti eum, & constituisti eum super opera manuum tuarum. Et alia gratiarum actio: *Omnia subjecisti sub pedibus ejus, oves & boves universas, & insuper pecora campi, &c.*

Ibidem 8. & seq.

26. Docuimus pro captu nostro [a] forsitan quod non didicimus; & ut potuimus, expressimus. Sanctitas vestra institutis sacerdotalibus informata, laboret tenere quod accepit a Deo: [b] & oblatio sicut hostia pura, in vobis semper suum signaculum recognoscat, ut & ipsi ad gratiam & ad præmia virtutum pervenire possitis, per dominum nostrum Jesum Christum: cui est gloria, honor, laus, perpetuitas a sæculis, & nunc, & semper, & in omnia sæcula sæculorum. Amen.

a Rom. edit. sola, *forsitan quod a Domino didicimus*.

b MSS. non pauci, *ut oblatio sicut hostia pura, in vobis* &c. satis commode: alii plures nobiscum faciunt, nisi quod pro *sicut* Valliluc. legit, *sit ut*, non incongrue. Reliqui tandem & omnes edit. nobis etiam accedunt, excepta vocula, *&*, quam præmittunt dictionibus *in vobis*, hoc modo sententiam omnino corrumpentes.

IN LIBROS DE POENITENTIA.

ADMONITIO.

QUandoquidem hi duo libri adversus Novatianos scripti fuere, ut Ambrosii consilium, operis ordo atque series, vis ac pondus argumentorum percipiatur minori negotio, non ingratum lectori futurum duximus, si ejus oculis unde orta sit illa hæresis, quos habuerit progressus, quove in statu fuerit, cum iidem libri lucubrarentur, proponamus.

Dicti sunt Novatiani ab auctoribus sectæ Novato & Novatiano, quos inter se cum plerique veterum, & Græcorum imprimis male confundant, numquam non distinguit Ambrosius. Horum prior Carthaginensis Ecclesiæ presbyter fuit, numquam vero ad episcopalem pervenit dignitatem; qua in re Baronius, Petavius, Labeus & alii nonnulli erraverunt. Is erat animo inquieto & scelerato, neque ad aliud magis quam ad res novas comparato. Idem se conjunxerat Felicissimo, qui lapsis in idololatriam nulla imposita pœna reddendam pacem delirabat. Cujus hæresi quo plusculum conciliaret auctoritatis, eum omni arte atque ambitu protrudit ad diaconatum, non modo non annuente, sed ne consulto quidem antistite ipsius Cypriano. Huic facinori alia tum impudicitiæ, tum atrocis crudelitatis plena cumulum addiderunt, propter quæ dies a fratribus ei dictus est apud Cyprianum: sed renovata per id temporis persecutio, ne ulterius in eumdem inquireretur, prohibuit. Usus ea occasione Novatus Romam profugit; eoque cum sub anni 251. initium venisset, clerum ac populum ibi offendit de sufficiendo pontifice in locum Fabiani non pridem martyrio affecti dissentientes.

Divisa Romanorum studia duo presbyteri in se converterant, Cornelius & Novatianus. Hic stoicorum philosophorum scita profitebatur, homo acerrimi ingenii, multijugæ doctrinæ, nec facundiæ vulgaris: verum præterquam quod exorcismis subjectus fuerat, eum in lecto propter adversam valetudinem baptizatum sacra unctione episcopus non consignaverat. Neglectis tamen hisce defectibus, ipsum idem præsul honore sacerdotali dignatus est; unde in animis populi haud parvam excitavit offensionem. Itaque cum in pontificem plura justioraque suffragia Cornelium retulissent, virum eximiæ virtutis, atque in singulis Ecclesiæ gradibus exercitatum, Novatianus repulsæ impatiens electionem illam evertere secum statuit. Hoc inceptum ut perficeret, famosum libellum scripsit in Cornelium: ac denique ordinationem ejus idcirco legitimam esse negavit, quod eos Christianos qui sævienti persecutione thura idolis adoleverant, a sua communione non rejiceret. Pellexit in factionem suam non paucos e populo: quam occasionem Novatus rebus suis opportunam ratus, Novatiano se mancipavit. Igitur ut pro virili promoveret ejusdem partes, id tecnis suis est consequutus, ut ille a tribus episcopis, quos rudes & simplices ab exigua & vilissima Italiæ parte ad hoc exciverat, ordinaretur in pontificem; unde tum primum antipapæ nomen a constituta Christi religione incognitum audiri cœpit. Ordinationem suam datis litteris missisque legatis Africanæ atque Orientali Ecclesiæ significavit: sed ea ubique repudiata est.

Interim ut invidiam Cornelio conflare pergeret, ac sibi auctoritatem quodam disciplinæ fuco compararet, docebat ea potestate carere Ecclesiam qua lapsorum, quos in Libellaticos, Thurificatores, & Apostatas distinguebant, crimen dimitteretur; cum tamen eosdem ad pœnitentiæ opera exhortandos esse neutiquam negaret. Primo quidem isti hos intra fines se continebant. Sed cum acriter premerentur a Cypriano & aliis PP. qui non sine summa injuria quam veniam atrocioribus peccatis, puta homicidio, & adulterio

conce-

concedebant, illam solis lapsis negari demonstrabant; eo denique compulsi sunt, ut peccata omnia contenderent æque esse irremissibilia. Puduit tamen eorum sectatores hujus amentiæ; postea enim non defuere, qui hanc sententiam ad sola graviora crimina restrictam vellent.

Arrisit plurimis severitatis illa species, brevique ex his secta numerosa coalescens, ut ab orthodoxis distingueretur, sibi vanissimum Καθαρῶν, *id est, mundorum nomen adrogavit. Episcoporum ejusdem sectæ amplum catalogum magna cum laude texit Socrates.* [a] *Describit etiam susceptæ ab ejusdem professoribus pro Christi divinitate certamina, eorumque tam claram in suppliciis constantiam fuisse tradit, ut ea inducti ipsi catholici, preces cum illis in templis ipsorum optarent sociare. Quæ quidem haberemus minus suspecta, si a scriptore in eas partes non tam propenso proficiscerentur. Eam hæresim diversa Concilia proscripserunt, & quid in iis qui redirent ad Ecclesiam, servandum esset, præceperunt. Quamvis autem in illam Petrum eruditissimi calamum strinxerint, ipsa tamen per omnes ferme christiani orbis plagas propagata diutissime perseveravit.*

[a] Lib. 4. hist. c. 22.

Eamdem hoc in statu offendit Ambrosius, cum ipsam hisce duobus libris [b] *aggressus est. Primum aptissime a moderationis, quam in Novatianis desiderari certum erat, commendatione orditur. Tum commissam Ecclesiæ criminum quorumlibet absolvendorum potestatem* [c] *adstruit, Deum ad clementiam quam ad severitatem magis propensum* [d] *esse demonstrans. Postea vero ubi objectioni a divina immutabilitate petitæ* [e] *satisfecit, ipsis vicissim e variis Scripturæ testimoniis, ac potissimum ex eo quod Petro cæli claves Christus* [f] *promisit, acriter instat. His alia momenta ex eorum principiis moribusque desumta* [g] *jungit. Mox ad alias objectiones* [h] *gradum faciens, maxime in eo refellendo quod de peccato ad mortem* [i] *venditabant, moratur; ostensoque doctrinam orthodoxam a Johanne evangelista* [k] *clare adseri, futilia eorum responsa* [l] *prorsus evertit. Postremo ex Corinthii a Paulo separati, ac deinde sacris redditi historia* [m] *validissimum confirmando catholico dogmati ducit argumentum.*

[b] Cap. 1. [c] Cap. 2. [d] Cap. 3. & 4. [e] Cap. 5. [f] Num. 32. & 33. [g] Cap. 6. [h] Cap. 9. [i] Cap. 10. [k] Cap. 11. [l] Cap. 12. [m] Cap. 13. & seq.

In altero libro postquam docuit sollicite ac mature [n] *agendam esse pœnitentiam, præcipua duo Novatianorum præsidia impugnat. Primum* [o] *illis suppeditabant Apostoli verba, eos qui lapsi essent renovari non posse ad penitentiam adseverantis: secundum vero iidem mutuabantur ex Johannis Evangelio* [p], *ubi dicitur peccatum in Spiritum sanctum neque in hoc neque in futuro sæculo dimittendum. Utramque autem difficultatem ea vi rationum tractat & diluit, quæ posteris theologis pœne omnibus facem in his solvendis præluxerit, ut nos suis locis observavimus. Probat denique ab ipsis peccatores ad baptismi repetitionem induci* [q], *ut ejus beneficio veniam, quam penitentiæ operibus negabant, adsequerentur; cum apostoli e contrario nobis criminum veniam nusquam non promittant. Hinc occasionem nactus, christianos invitat* [r] *ad pœnitentiam, cujus & partes singulas qualitatesque oculis subjicit. Adjungit fore ut Christus eorum lacrymis nec non matris Ecclesiæ precibus motus, ad eos accedat spiritalem resurrectionem operaturus, cujus formam in Lazaro exstitisse* [s] *memorat. Suscitationem ejus sicut & convivium, cui una cum Domino idem interfuit, contra Novatianos propositum confirmat, veniæ qua Corinthium donavit Paulus, exemplo iterum adhibito. Sub hæc oculos* [t] *in se ipse reflectens, ut sibi detur & a commissis propriis absolutio, & commiseratio in alienis, quanta maxima potest animi submissione Deum precatur. Ad ultimum excussis quæ circa penitentiam obrepere solent,* [u] *vitiis, & præmonstrata quæ in eligendo ad publicam penitentiam tempore observanda sit, cautione, librum absolvit.*

[n] Cap. 1. [o] Cap. 2. & 3. [p] Cap. 4. [q] Cap. 5. n. 36. [r] Cap. 6. [s] Cap. 7. [t] Cap. 8. n. 67. & seq. [u] Cap. 9. & seq.

Porro quod ad tempus hujus operis, nobis videmur illud non incommode ex locis duobus inter se comparatis colligere posse, nimirum ex illis verbis, de Pœnitentia duos jam dudum scripsi libellos, *quæ in Expositione Psalmi 37.* [x] *quam anno 393. scriptam ostendimus, habentur; & ex eo quod ait commentationis hujus lib. 2.* [y] Peccamus & nos seniores, *maxime vero e superioribus istis,* [z] Ego laborem aliquem pro sancta Ecclesia tua suscepi. *Etenim cum hoc ultimo loco publicum laborem, ac nemini non notum designari dubium non sit, eum de certamine vel in Justinam Arrianorum antesignanam, vel in Symmachum idolorum propugnatorem suscepto oportet intelligi. Quapropter intermedium aliquem annum eidem huic operi adsignandum constat, forte 384. sit enim ea ratione ut vertente 393. Vir sanctus dicere potuerit,* Jam dudum scripsit.

[x] Num. 1. [y] Cap. 8. n. 74. [z] Num. 73.

Ultima hæc verba satis aperiunt cuinam auctori tribuenda sit ea commentatio: sed quod in ejusdem lib. 2. raptum se a tribunalibus, ac pro Ecclesia laborem suscepisse loquitur,

hoc

a Lib. Inst. Sacerd. de Necess. Confess. Lect. 9.

b Lib. de Pecc. orig. c. 32. lib. 2. cont. Juli. c. 3. & 9. & l. 4. contra duas epist. Pelag. cap. 11.

c Critic. sac. lib. 3. cap. 16.

hoc tam Ambrosianum est, ut Petrum Sotum [a] *vehementer miremur id operis Doctori nostro ereptum voluisse propter eos locos, quibus ut eidem ipsi adscribatur, persuaderi nemo non debeat. Sed ejus rationes, si tanti erunt, suo tempore discutiemus. Hic autem id unum adjiciemus Augustin. eosdem libros tamquam vere Ambros. iterum* [b] *ac tertio citantis vel solam auctoritatem praestare conjecturis omnibus, quae quantum imponere soleant etiam doctis, in memorato theologo exemplum exstat. Verum majori haud dubie in culpa fuit Rivetus* [c], *qui relatis Soti argumentis, opposita maligne tacuerit. Hujus silentii in opere quo censura hujusmodi librorum promittitur, causam pervidere arduum non est. Vix enim alibi clarius a Christo Ecclesiae tradita peccatorum dimittendorum auctoritas, necessitas eorumdem confitendorum, ac tandem bonorum operum corporisque castigationum meritum manifestantur.*

SAN-

SANCTI AMBROSII MEDIOLANENSIS EPISCOPI DE PŒNITENTIA.

LIBRI DUO. *

* Scripti circ. ann. 384.

CAPUT I.

Moderationis laus. Quam necessaria sit ea virtus præfectis Ecclesiæ, potissimum Dominicæ caritatis ac mansuetudinis exemplo demonstrari. Ab hac ergo cum desciverint Novatiani, eos pro Christi discipulis habendos non esse: quorum superbia & inclementia castigatur.

a 1. SI a virtutum finis ille est maximus, qui plurimorum spectat profectum, moderatio prope omnium pulcherrima est: quæ ne ipsos quidem quos damnat, offendit; & quos damnaverit, dignos solet facere absolutione. Denique sola est, quæ Domini quæsitam sanguine Ecclesiam propagaverit, imitatrix beneficii cælestis, & redemtionis universorum salubri fine temperans, quem ferre possint aures hominum, mentes non refugere, non pavere animi.

2. ETENIM QUI studet humanæ infirmitatis emendare vitia, ipsam infirmitatem suis debet sustinere, & b quodammodo pensare humeris, non abjicere. Nam pastor ille Evangelicus lassam ovem vexisse legitur, non abjecisse. Et Salomon ait: *Noli justus esse nimium*; debet enim justitiam temperare moderatio. NAM QUEMADMODUM se tibi curandum præbeat, quem fastidio habeas: qui contemtui se, non compassioni medico suo putet futurum?

(Luc. 15. 5. — De pœnit. dist 1. c. ferpent §. nam pastor. — Eccl. 7. 17.)

3. Ideo dominus Jesus compassus nobis est; ut ad se vocaret, non ut deterreret. Mitis venit, venit humilis. Denique ait: *Venite ad me omnes, qui laboratis, & onerati estis; & ego vos reficiam.* Reficit ergo dominus Jesus, non excludit, neque abjicit: meritoque tales discipulos elegit, qui Dominicæ voluntatis interpretes, plebem Dei colligerent, non repudiarent. Unde liquet eos inter Christi discipulos non esse habendos, qui dura pro mitibus, superba pro humilibus sequenda opinantur: & cum ipsi quærant Domini misericordiam, aliis eam denegant; ut sunt doctores Novatianorum, qui * mundos se appellant.

(Matth. 11. 28.)

4. Quid his superbius, cum Scriptura dicat: *quia nemo mundus a peccato, nec unius diei infans*; & David clamet: *Adel cto meo munda me*? Sanctiores isti quam David, de cujus nasci familia Christus incarnationis elegit mysterio, cujus posteritas aula

(Job. 14. 4. — Psal. 50. 2.)

a Codex Gemm. unus an. circ. 800. ita incipit: *Quando nos Deus terret, non frangere vult, sed punire nos vult. Ait quidam psalmus*: Dedisti metuentibus te significationem, ut fugiant a facie arcus. *Arcus enim quando intenditur, quantum retrorsum manus reducitur, tanto ictus vehementior concitatur: sic & minæ Dei tanto gravius veniunt, quanto diutius differuntur. Tamen misericordia est cum differtur, ut pœnitens sanetur, fanatus non damnetur. Apostolum audi*: An divitias bonitatis ejus longanimiter contemnis? Ignoras quia benignitas Dei ad pœnitentiam te adducit? *Sed ut possimus vitia nostræ infirmitates emendare* &c. Alii cod. atque edit. sibi consentiunt invicem, nisi quod in illorum nonnullis habetur. *Si virtutum finis*. Et infra, pro *redemtionis universorum*, in uno legitur, *redemtionis*, in duobus *redemtione universorum*. Et pro *salubri fine temperans*, in quibusdam, *salubres fines & temperans*: in aliis *salubris fine & temperans*.

b MSS. tres, *quoque modo pensare*: Clar. *quodammodo pensare*.

* Novatianos ut se a catholicis, quos pro immundis habebant, distinguerent, Καθαροὺς appellationem sibi arrogasse auctores sunt Eusebius lib. 4. Hist. Eccl. c. 23. Epiphanius, *Hæresi 59*. August. *de Hæres.* 38. Theodoretus libr. 3. Hæret. Fab. & alii: quos inter festive admodum in eos August. lib. de Agone Christ. cap. 2. ita ludit. *Qui nomen suum si vellent agnoscere, mundanos se potius, quam mundos vocarent.* Iidem illi catholicos, ut ex Cypriano, Paciano, Augustino, multisque aliis discere est, nuncupabant *apostaticos* & *capitolinos*: quod iis qui in capitolio Jovi libaverant, communicarent: & ab his vicissim appellabantur, *montenses*, sive ab aliquo loco ita vocato, sive propterea quod Novatus studuisset Felicissimo, qui ut ex Cypr. epist. 41. discimus, in montem cum suis secesserat: dicebantur etiam *sceræ*, forte non ob aliud nisi quod cum potestate ligandi peccata uterentur non autem solvendi, eos quodammodo imitarentur, qui omissa dextera, lævam solam ad ministerium adhiberent. Vide Conc. Lab. tom. 2. pag. 951.

a aula cælestis est, utero virginali suscipiens mundi Redemtorem? Quid autem durius, quam ut indicant pœnitentiam, quam non relaxent; cum utique veniam negando, incentivum auferant pœnitentiæ? NEMO ENIM potest bene agere pœnitentiam, nisi qui speraverit indulgentiam.

De pœnit. dist. 1. c. nemo potest.

CAPUT II.

Quod Novatiani dicunt se non nisi lapsis negare communionem, hoc neque cum Scriptura, neque cum sua ipsorum doctrina congruere: quod vero divinæ potestatis reverentiam prætexunt, eos hoc ipso in illam esse injurios; cum is injuriam inferat, qui creditum sibi munus aut ejus partem nolit exercere: ceterum ligandi & solvendi jus quod hæresi non potest adtribui, pulere vindicari ab Ecclesia, quippe quæ Spiritu sancto id acceperit, in quem isti superbe agunt.

5. SEd negant his oportere reddi communionem, qui prævaricatione lapsi sunt. Si unum tantum crimen exciperent sacrilegii, cui veniam negarent, dure quidem, sed tamen divinis tantum redargui viderentur sententiis, assertionibus tamen suis convenirent; Dominus enim crimen nullum excepit, qui peccata donavit omnia. At cum * omnia peccata Stoicorum quodam more paribus putent æstimanda mensuris, & æque eum qui gallum, ut ajunt, gallinaceum, atque illum qui patrem suffocaverit, perpetuo adserant cælestibus abdicandos mysteriis; quomodo unius criminis objiciunt reos, * cum indignissimum esse non possint etiam ipsi negare, paucorum pœna perveniat ad multos?

Alias Cap. II.

6. Sed ajunt se Domino deferre reverentiam, cui soli remittendorum criminum potestatem reservent. Immo nulli majorem injuriam faciunt, b quam qui ejus volunt mandata rescindere, commissum munus refundere. Nam cum ipse in Evangelio suo dixerit Dominus Jesus: *Accipite Spiritum sanctum; quorum remiseritis peccata, remittuntur eis: & quorum detinueritis, detenta erunt*; quis est ergo qui magis honorat, utrum qui mandatis obtemperat, an qui resistit?

Johan. 20. 22. & 23.

7. Ecclesia in utroque servat obedientiam, ut peccatum & alliget & relaxet: hæresis in altero immitis, in altero inobediens; vult ligare, quod non resolvat: non vult solvere, quod ligavit; in quo c se sua damnat sententia. Dominus enim par jus & solvendi esse voluit & ligandi, qui utrumque pari conditione permisit. Ergo qui solvendi jus non habet, nec ligandi habet. d Sicut enim secundum Dominicam sententiam, qui ligandi jus habet, & solvendi habet: ita istorum adsertio se ipsam strangulat; ut quia solvendi sibi jus negant, negare debeant & ligandi. Quomodo igitur potest alterum licere, alterum non licere? e Quibus donatum utrumque est, aut utrumque licere manifestum est, aut utrumque non licere certum est. Ecclesiæ utrumque licet, hæresi utrumque non licet; jus enim hoc solis permissum sacerdotibus est. Recte igitur hoc Ecclesia vindicat, f quæ veros sacerdotes habet: hæresis vindicare non potest, quæ sacerdotes Dei non habet. Non vindicando autem ipsa de se pronuntiat, quod cum sacerdotes non habeat, jus sibi vindicare non debeat sacerdotale. Ita impudenti contumacia pudentem cernimus confessionem.

De pœnit. dist. 1. cap. verbum Dei 5. Dominus.

8. Spe-

a Ita vet. edit. ac plures mss. at Rom. edit. cum aliis, *aula cælestis est uterus virginis*, mss. *virginalis*.

* Forte an pugnare inter se videantur, quod hic dicuntur omnia peccata æqualia esse Novatianis, & quod infra iidem referuntur manifestum discrimen inter graviores ac leviores culpas inducere. Verum ibidem non obscure indicat S. Doctor eam quam istic memorat responsionem, posteriorum esse Novatianorum: antiquiores autem de peccatorum paritate illud sensisse, quod hic traditur. Satis tamen probabile est Novatianum primo insimulatum quasi paria faceret qualibet peccata, eo quod libellaticos æque a reconciliatione excluderet ac thurificatores, tum doctrinæ suæ consequentia inductum peccatorum differentiam omnem rejecisse, tum etiam ut objectionem illam eluderet, qua ad pœnitentiam, quæ lapsis ab eo denegabatur, adulteros admittere arguebatur a Cypriano: cum vero æqualitas illa criminum sequutis temporibus nimis odiosam redderet eamdem sectam, recentiores illius professores ab eo dogmate duxisse recedendum. Quod porro ad exemplum a parentis & gallinacei nece petitum, illud ipsum proponitur a M. Tullio in Orat. pro L. Murena, & aliud de patris etiam ac servi cæde in Paradoxo 3. Sed hic non satis sibi constare videtur ipse Cicero, nam cum peccatorum æqualitatem ibi defendat, confiteri tamen cogitur, eum qui patrem occiderit, multa peccare. Merito igitur de hac opinione Stoicorum Horatius:

Queis paria esse fere placuit peccata, laborant
Cum ventum ad verum est; sensus moresque repugnant.

Et infra:

Nec vincet ratio hoc, tantumdem ut peccet idemque,
Qui teneros caules alieni fregerit horti,
Et qui nocturnus divum sacra legerit &c.

* Horum verborum quæ paulo intricatiora sunt, hic ordo est: *cum ipsi etiam negare non possint indignissimum esse, ut paucorum*, lapsorum scilicet, *pœna perveniat ad multos*, nempe ad quorumcumque criminum reos.

b Rom. edit. sola, *quam ei cujus volunt*. Male, cum antecedens *nulli* non in tertio singulari casu, sed in primo plurali positum sit, ut clarum erit examinanti.

c Mss. aliquot, *se suamque damnat sententiam*. Minus commode.

d *Sicut enim ...., & solvendi habet*, in mss. Laud. Sorb. & Mich. desiderantur, sensu nihilo deteriori.

e Ita Gill. ac mss. omnes præter Albin. duos, ubi legitur. *Quibus donatum utrumque est, & utrumque licere certum est. Ecclesiæ autem* &c. Amerb. vero & Eras. *Si quibusdam datum utrumque est licere, aut utrumque non licere: certum est Ecclesiæ utrumque licere, hæresi utrumque non licere*. At Rom. edit. sola, *Quibus datum, utrumque est licere: at quibus non datum, utrumque non licere certum est* &c. ut Amerb.

f Edit. ult. Parif. *quæ verus Sacerdos habet*. Paucis vero interjectis pro *sacerdotes Dei* Rom. edit. cum mss. duobus habet, *sacerdotes veros*. Hoc autem loco Ambrosius in adversariorum suppositione disputans nihil aliud docet, nisi sacerdotales actus episcoporum presbyterorumve novatianorum illicitos esse; validam enim ipsorum extitisse ordinationem Patres Conc. Niceni can. 8. non obscure significarunt; quandoquidem clericis omnibus ab eadem hæresi ad Ecclesiam redeuntibus gradum suum atque ordinem decrevit conservandum. Sic ergo sacerdotes hæreticorum veri negantur, ut vulgo negamus verum esse regem, qui non legitime utitur sua potestate.

8. Specta etiam illud, quoniam qui Spiritum sanctum accepit, & solvendi peccati potestatem & ligandi accepit. Sic enim scriptum est: *Accipite Spiritum sanctum; quorum remiseritis peccata, remittuntur: & quorum detinueritis, detenta erunt.* Ergo qui solvere non potest peccatum, non habet Spiritum sanctum. Munus Spiritus sancti est officium sacerdotis, jus autem Spiritus sancti in solvendis, ligandisque criminibus est: quomodo igitur munus ejus vindicant, de cujus diffidunt jure & potestate?

Johan. 20. 22. & 23.

9. Quid quod insolentiores sunt? Nam cum ad misericordiam promtior quam ad severitatem sit Spiritus Dei; quod ait se velle, id nolunt: quod nolle, hoc agunt; cum vindicare judicis sit, remittere misericordis. Tolerabilius igitur, Novatiane, remitteres, quam ligares; aliud enim quasi [a] delinquendi patens usurpares, aliud quasi ærumnæ compassus ignosceres.

CAPUT III.

Iisdem Novatianis veniam gravioribus tantum criminibus abs se denegari opponentibus, respondet S. Doctor hac sententia ab illis sectæ suæ parentem rursus damnari, & offendi ipsummet Deum, qui peccatorum quorumlibet remittendorum fecit potestatem: sed majoribus delictis majorem quoque pœnitentiam adhibendam esse. Adjicit autem ipsos in hoc perversos se se præbere, quod hujusmodi culparum distinctio severitatis materiam Deo relinquat: cujus misericordiam in incarnatione Christi adeo mirabiliter emicantem imitari detrectant.

10. Sed ajunt se, exceptis gravioribus criminibus, relaxare veniam levioribus. Non hoc quidem auctor vestri erroris [b] Novatianus, qui nemini pœnitentiam dandam putavit; ea scilicet contemplatione, ut quod ipse non posset solvere, non ligaret; ne ligando speraret a se fieret solutionem. In eo igitur patrem vestrum propria damnatis sententia, qui distinctionem peccatorum facitis, quæ solvenda a vobis putetis, & quæ sine remedio esse arbitremini: sed Deus distinctionem non facit, qui misericordiam suam promisit omnibus, & relaxandi licentiam sacerdotibus suis sine ulla exceptione concessit. Sed qui culpam exaggeraverit, exaggeret etiam pœnitentiam; MAJORA enim criminæ majoribus abluuntur fletibus. Ita nec Novatianus probatur, qui veniam interclusit omnibus: nec vos imitatores ejusdem & condemnatores; quia ibi minuitis studia pœnitentiæ, ubi augeri oportet; quia graviora peccata majoribus sustentanda fulcris docuit Christi misericordia.

De pœnit. dist. 1. cap. Deus.

11. Quæ autem ista perversitas est, ut vobis vindicetis [c] possibilia concessa Deo, ut ipsi dicitis, impossibilia reservetis? Hoc est sibi eligere causas ignoscendi, Deo materiam sæviendi relinquere. Et ubi est illud: *Sit autem Deus verax, omnis autem homo mendax, sicut scriptum est: ut justificeris in sermonibus tuis, & vincas cum judicaris?* Ut agnoscamus igitur Deum misericordiæ magis indulgentem esse, quam severitatis tenacem, ait: *Misericordiam malo, quam sacrificium.* Quomodo igitur vestrum potest acceptum esse sacrificium Deo, qui negatis misericordiam; cum ipse dicat nolle se mortem peccatoris, sed correctionem?

Rom. 3. 4. Osee 6. 6. Ezech. 18. 32.

12. Cujus interpres Apostolus ait: *Quia Deus Filium suum mittens in similitudinem carnis peccati, & de peccato damnavit peccatum in carne; ut justificatio Legis impleretur in nobis.* Non in similitudinem carnis ait; quia Christus veritatem suscepit carnis humanæ, [d] non similitudinem: neque in similitudinem peccati ait; quia peccatum non fecit, sed peccatum pro nobis factus est: sed venit in *similitudinem carnis peccati*, hoc est, suscepit similitudinem carnis peccatricis; ideo similitudinem, quia scriptum est: *Et homo est, & quis agnoscet eum?* [e] Homo erat in carne secundum hominem, qui agnosceretur: virtute supra hominem, qui non agnosceretur; ita & hic carnem habet nostram, sed carnis hujus vitia non habet.

Rom. 8. 3. & 4. 1. Petr. 2. 22. 2. Cor. 5. 21. Hier. 17. 9.

13. Non enim sicut omnis homo est, ex virili erat & feminea permixtione generatus: sed natus de Spiritu sancto & de Virgine, immaculatum corpus susceperat, quod non solum nulla vitia maculaverant, sed nec generationis aut conceptionis concretio injuriosa fuscaverat. Nam omnes homines sub peccato nascimur, quorum ipse ortus in vitio est, sicut habes lectum, dicente David: *Ecce enim in iniquitatibus conceptus sum, & in delictis peperit*

Matth. 1. 18. S. Aug. l. 2. cont. Jul. Pelag. in princ. & fin. Idem l. 2 de pec. orig. c. 40. & l. 4. contra duas epist. Pel. cap. 11. Psal. 50. 5.

a Amerb. & Eras. *delinquendi parens*: Gill. ac mss. non pauci, *delinquendi parte*, unus, *partem*: Rom. edit. ac reliqui cod. *delinquendi parens*; excipe tamen Cistert. in quo *delinquenti parcere*.

b Rom. edit. ubique Novatum fecit e Novatiano: qua mutatione inductus in errorem Petavius Ambrosium nostrum iis Patribus e quibus ambo illi hæresiarchæ inter se confunduntur, accensuit. Verum doctissimus vir secus sensisset, si quam aliam edit. aut quemlibet manu exaratum codicem consuluisset.

c Ita Rom. edit. cum mss. duobus: reliqui mss. partim, *possibilia concessa a Deo*, partim cum antiq. edit. *possibilia concessa Deo* &c. Melius: unus etiam, *possibilia concedi, Deo* &c. Nec male. Rursus post pauca, ubi Amerb. Eras. ac Rom. edit. cum Tell. cod. *materiam feriendi*, Gill. ac reliqui cod. *materiam sæviendi*.

d Mss. nonnulli, *non tantum similitudinem, sed in similitudinem carnis peccati, hoc est, suscepit* &c. Sic etiam alii aliquot, nisi quod omittunt vocem *tantum*: reliqui & edit. ut in textu.

e Ita edit. omnes, & plures mss. alii vero etiam non pauci, *hoc non erat in carne secundum hominem, qui non agnoscitur*. Minus commode.

perit me mater mea: Ideo Pauli caro corpus mortis erat, sicut ipse ait: *Quis me liberabit de corpore mortis hujus*? Christi autem caro damnavit peccatum, quod nascendo non sensit, quod moriendo crucifixit; ut in carne nostra esset justificatio per gratiam, ubi erat ante colluvio per culpam.

Rom. 7. 24.

14. Quid ergo dicemus ad hæc, nisi quod dixit Apostolus: *Si Deus pro nobis, quis contra nos? Qui Filio proprio non pepercit, sed pro nobis omnibus tradidit eum; quomodo non etiam cum illo omnia nobis donavit? Quis accusabit adversus electos Dei? Deus qui justificat, quis est qui condemnet? Christus qui mortuus est, immo qui & resurrexit, qui est in dextera Dei, qui etiam interpellat pro nobis.* Pro quibus ergo Christus interpellat, eos Novatianus accusat. Quos Christus ad salutem redemit, eos Novatianus damnat ad mortem. Quibus Christus dicit: *Tollite jugum meum super vos, & discite a me quia mitis sum*; Novatianus dicit: Immitis sum. Quibus Christus dicit: *Invenietis requiem animabus vestris; jugum enim meum suave est, & onus meum leve est*; his grave onus, & durum imponit jugum Novatianus.

Rom. 8. 31. & seq. — Matth. 11. 29. — Ibidem. 30

CAPUT IV.

Pergit divinam probare misericordiam, eamque majorem esse quam severitatem Evangelii testimonii expositione ostendit. Eos vero qui Christum negaverunt coram hominibus, non eadem omnes ratione habendos esse, athletarum exemplo palam facit.

15. QUam propensus igitur ad misericordiam sit dominus Jesus, licet illa satis instruant; tamen etiam ipse te doceat, qui cum adversus impressionem persecutionis instruere nos vellet, ait: *Nolite timere eos qui occidunt corpus, animam autem non possunt occidere: sed potius eum timete, qui potest animam & corpus mittere in gehennam.* Et infra: *Omnis ergo qui confessus me fuerit coram hominibus, confitebor & ego eum coram Patre meo, qui est in cælis: qui autem negaverit me coram hominibus, negabo & ego eum coram Patre meo, qui est in cælis.*

Matth. 10. 28. — Ibid. 32. & 33.

16. Ubi confitetur, pro omnibus confitetur, omnes complectitur: ubi negat, non omnes negat. Sicut enim supra habet: *Omnis qui me confessus fuerit, confitebor & ego eum*, hoc est, omnem: consequens erat ut infra quoque [a] sic redderet: *Omnis autem qui negaverit me*. Sed ne omnes negare videretur, ita subjecit: *Qui autem negaverit me coram hominibus, negabo & ego eum*. Gratiam promittit omnibus, non omnibus minatur injuriam. [b] Quod est miserationis, exaggerat: quod ultionis, extenuat.

17. Atque ita scriptum est non solum in eo libro, qui secundum Matthæum scribitur Evangelii domini Jesu: sed etiam in eo lectum est quem secundum Lucam reperimus; ut scias non otiose id posuisse utrumque.

Luc. 12. 8.

18. Diximus quid scriptum sit, colligamus sententiam: *Omnis*, inquit, *qui me confessus fuerit*, id est, ex quacumque vita, ex quocumque statu qui confessus me fuerit, habebit me remuneratorem confessionis suæ. Cum dicitur, *Omnis*, nullus a remuneratione, qui fuerit confessus, excluditur. Non similiter, omnis qui negaverit, negabitur; potest enim fieri ut aliquis victus suppliciis, sermone Deum neget, & corde adoret.

Alias Cap. III. Matth. 10. 32. — De pænit. dist. 1. cap. potest fieri. Psal. 66. 8. ibidem 9. & 10.

19. Numquid eadem causa est ejus qui sponte negat, & ejus quem tormenta inclinaverint ad sacrilegium, non voluntas? Quam autem indignum, cum apud homines valeat certaminis gratia, ut apud Deum non valere asseratur! Nam sæpe in hoc athletarum sæculari certamine etiam victos quorum fuerint certamina probata, vulgus hominum cum victoribus coronare consuevit; maxime quos viderit [c] forte dolo aut fraude victoria exclusos. Christus ergo athletas suos quos viderit gravibus paulisper cessisse suppliciis, sine venia patietur manere?

20. Numquid non habebit rationem laboris, qui etiam quos projicit, non in æternum projiciet? Dicit enim David: *Non in æternum projiciet Deus*; & contra hunc audiemus hæresim dicentem: Projicit in æternum? *Nec in finem*, inquit, *misericordiam suam abscidet a generatione in generationem, aut obliviscetur misereri Deus*, clamat Propheta: & sunt qui divinæ miserationis quædam inducant oblivia?

Psal. 66. 8. — Ibidem 9. & 10.

CA-

a Omnes edit. cum uno ms. *sic diceret*: ceteri mss. *sic redderet*. Optime; idem enim est ac priori parti hanc opponeret. Male vero hic Scripturæ perverti sensum arguit Sotus, cum Vir sanctus tantum sententiæ suæ confirmationem aliquam e voce, *Omnis*, in altero periodi membro omissa petat, ex ipso sensu fusius post.a disputaturus. Quod etiam is reprehendit, quæ dicuntur infra n. 26. is hoc non multos habebit suffragatores. Locum adi, & fateberis eum contra adversarios æque ingeniose ac pie tractatum.

b Totus hic locus in Clarom. cod. ita contrahitur: *Quam ejus miserationis exaggerationem non solum in eo libro qui secundum Matthæum scribitur Evangelii domini Jesu; sed etiam in eo lectum, qui secundum Lucam, reperimus*. Ceteri atque edit. inter se conveniunt, nisi quod illorum nonnulli pro *scribitur* legunt *inscribitur*.

c Mss. Aliquot omittunt *forte*, pro quo nonnulli habent *aut forte*: at loco vocis *exclusos* Eras. ac Rom. edit. & quidam mss. legunt *excussos*: Amerb. & Gill. *excisos*.

CAPUT V.

Objectioni ab immutabilitate Dei petitæ respondetur, allatis Scripturæ testimoniis, quibus misericordiam mergentibus e voutabro suo peccatoribus Deus promittit: additurque indulgentiam iis parari propensiorem, qui quodammodo inviti deliquerunt, quod eleganti bello captorum exemplo, & ipsiusmet diaboli prosopopœia illustratur.

21. SEd ajunt ideo se ista adserere, ne mutabilem Deum facere videantur; si his quibus fuerit iratus, ignoscat. Quid ergo? Repudiabimus divina oracula, & opiniones istorum sequemur? Sed non Deus alienis adsertionibus, sed suis æstimandus est vocibus. Quod enim promtius edere possumus [a] insigne ejus misericordiæ, quam quod ipse per prophetam Osee, quibus tamquam iratus minabatur, continuo tamquam reconciliatus indulget? Ait enim: *Quid tibi faciam Ephraim, aut quid faciam tibi Juda? Misericordia vestra*, &c. Et infra: *Quomodo te constituam? Velut Adam efficiam te, & sicut Seboim*. In ipsa indignatione velut patrio quodam affectu hæret, quomodo ad pœnam tradat errantem: [b] etsi Judæus mereatur, Deus tamen adhuc secum examinat. Sed continuo qui dixerat: *Sicut Adam faciam te, & sicut Seboim*; quæ urbes ex vicinia Sodomorum parilis excidii traxere consortium: *Conversum est*, inquit, *cor meum in eo ipso, conturbata est pœnitentia mea: non faciam secundum iracundiam furoris mei*.

(Alias Cap. IV. — Osee 6. 4. — Osee 11. 8. — De pænit. dist. 1. cap. sed constit. — Osee 11. 8. & 9.)

22. Nonne apparet quod ideo nobis peccantibus indignetur dominus Jesus, ut indignationis suæ nos terrore convertat? Indignatio ergo ejus non ultionis executio, sed magis absolutionis est operatio; sic enim dixit: *Si conversus ingemueris, salvus eris*. Exspectat gemitus nostros, sed temporales, ut remittat perpetuos: exspectat lacrymas nostras, ut profundat pietatem suam. Sic in Evangelio viduæ matris lacrymis compassus, filium ejus resuscitavit. Exspectat conversionem nostram, ut revertatur & ipse ad gratiam: quæ, si nullus lapsus nobis irreperet, in nobis perseveraret: sed quia peccatis nostris contrahimus offensam, indignatur, ut humiliemur: humiliamur, ut digni simus magis miseratione quam pœna.

(Esai 30. 15. — Luc. 7. 13.)

23. Doceat te certe Hieremias dicens: *Quia non repellet in æternum Dominus; quoniam cum humiliaverit, miserebitur secundum multitudinem misericordiæ suæ: qui non humiliavit toto corde suo, neque repulit filios hominum*. Hoc certe in Threnis Hieremiæ legimus, & ex his, vel ceteris quæ sequuntur, advertimus [c] quia ideo humiliat sub pedibus suis omnes vinctos terræ, ut judicium ejus declinemus. Sed nec toto corde humiliat peccatorem usque ad terram, qui etiam de terra suscitat inopem, & de stercore erigit pauperem; NON ENIM ex toto corde humiliat, qui se veniæ reservat.

(Thren. 3. 31. & 32. — Ps. 112. 7.)

24. Quod si non ex toto corde omnem humiliat peccatorem, quanto magis non ex toto corde humiliat eum, qui non ex toto corde peccavit? Nam sicut dixit de Judæis: *Populus hic labiis me honorat, cor autem eorum longe est a me*; fortasse & de aliquibus lapsis dicat: Isti labiis me negarunt, sed corde mecum sunt. Vicit eos pœna, non avertit perfidia. Sine causa autem his aliqui veniam negant, quorum fidem [d] eousque confessus persecutor est, ut eam studeret expugnare tormentis. Negarunt semel, sed quotidie confitentur: negarunt sermone, sed confitentur gemitibus, confitentur ejulationibus, confitentur fletibus, confitentur liberis non coactis vocibus. Cesserunt quidem ad tempus diaboli tentationi: sed etiam diabolus postea recessit ab his, quos sibi vindicare non potuit. Cessit eorum fletibus, cessit pœnitentiæ: quos invaserat alienos, perdidit suos.

(Esa. 29. 13. Matth. 15. 8.)

25. Nonne ita istud est, ac si quis captivum victæ urbis populum abducat? Captivus ducitur, sed invitus: qui in alienas terras necessitate contendat, intimo tamen non migret affectu, patriam secum animo vehat, quærat copiam quemadmodum revertatur. Quid ergo? Cum hujuscemodi revertitur, num est aliquis qui persuadeat non recipiendum; minore scilicet honore, sed studio propensiore, ne habeat in quo insultet adversarius? Si armato ignoscis, qui pugnare potuit; non ignoscis ei, in quo sola pugnabat fides.

26. Ipsius diaboli de hujusmodi lapsis si requiramus sententiam, nonne videtur dicere: *Populus hic labiis me honorat, cor autem eorum longe est a me?* Quomodo enim mecum est, qui non recedit a Christo? Sine causa autem me colere videntur, qui doctrinam Jesu custodiunt; ego autem putabam quod meam docerent. PLUS DAMNANT, dum comperta deserunt. Certe Jesus in his amplius gloriatur, dum recipit revertentes. Exsultant omnes Angeli;

a Albin. ac Thuen. cod. *insinuande ejus misericordiæ*: melius alii, atque edit. *insigne ejus misericordiæ*, id est, signum, testimonium, documentum &c.

b Vet. edit. *& si Judæus miretur*; male: Rom. & mss. aliquot, *& si Judæus minetur*; melius: optime ceteri mss. ut in contextu.

c Germ. cod. ent. *quia non ideo humiliat*.

d Omnes edit. *eousque confectatus*; omnes mss. *eousque confessus*. Et certe persecutores quodammodo confitentur eos Christi fidem habere, quos tormentis aggrediuntur. Nam si eadem fide illos crederent destitutos, amicorum loco ipsos haberent.

geli; quia gaudium majus est in cælo super uno peccatore pœnitentiam agente, quam in nonaginta & novem justis qui non indigent pœnitentia. De me in cælo, de me in terris triumphus sumitur. Nihil Christo perit, quando hi qui ad me cum fletu venerant, cum desiderio ad Ecclesiam revertuntur: & horum exemplo etiam de meis periclitor, qui didicerint nihil hic esse, ubi homines præsentibus provocantur præmiis; & plurimum illic, ubi gemitus, lacrymæ, jejunia meis epulis præferuntur.

CAPUT VI.

Novatianos dum peccatores a Christi convivio excludunt, non pii Samaritani, sed superbi legisperiti nec non sacerdotis atque levitæ, qui reprehenduntur in Evangelio, imitatores esse; immo iisdem etiam inclementiores.

Alias Cap. V.

27. HOs ergo, Novatiani, excluditis? Quid est enim aliud excludere, nisi spem veniæ denegare? Sed neque semivivum illum derelictum a latronibus Samaritanus præteriit: & vulnera ejus oleo vinoque curavit, prius infundens oleum quo foveret: supra jumentum suum imposuit vulneratum, in quo ejus peccata vexit omnia; nec ovem pastor despexit errantem. (Luc. 10. 33. & 34. — Luc. 15. 4.)

28. Vos autem dicitis: *Noli me tangere.* Vos dicitis volentes justificare vos ipsos: Non est proximus noster, superbiores quam legisperitus ille qui Christum tentare cupiebat; ille enim dixit: *Quis est meus proximus?* Ille interrogat, vos negatis; sicut sacerdos ille descendentes, & sicut levita prætereuntes, quem curandum suscipere debuissis, nec recipientes hospitio, pro quo Christus [a] duo numeravit æra, cujus te proximum fieri Christus jubet, ut facias in eum misericordiam. IPSE ENIM est proximus, quem non solum conformis natura conjunxerit, sed etiam misericordia copulaverit. Ab eo te alienum superbia facis, extollens te frustra inflatus mente carnis tuæ, & non tenens caput. Si enim caput teneres, adverteres non tibi eum deserendum, pro quo Christus mortuus est. Si caput teneres, adverteres corpus omne compaginando potius quam solvendo, in incrementum Dei per copulam caritatis, & redemtionem crescere peccatoris. (Luc. 10. 29.)

29. Cum igitur fructum omnem auferetis pœnitentiæ, quid aliud dicitis, nisi hoc: Nemo de vulneratis nostrum ingrediatur hospitium: nemo sanetur in nostra Ecclesia? Apud nos non curantur ægroti: sani sumus, medicum non habemus necessarium; quia ipse ait: *Non opus est sanis medicus, sed his qui male habent.* (Matth. 9. 12.)

CAPUT VII.

Christum ut omnes ad cœnam suam invitet, obtestatus, Novatianos nec ipsos ad eam ingredi, nec aliis ingressum permittere significat, quod Ecclesia sancta non imitatur. Deinde eosdem hæreticos cum Christo, qui omnes salvos fieri cupiat, partem habere non posse planum facit.

Alias Cap. VI.

30. ERgo, domine Jesu, ad Ecclesiam tuam totus adveni, quoniam Novatianus excusat. Novatianus dicit: *Juga boum emi*, qui jugum Christi suave non suscipit, & onus grave collo imponit suo, quod portare non queat. Novatianus servos tuos a quibus invitabatur, tenuit, & contumelia affectos occidit, [*] quos iterati baptismatis labe inquinavit. Mitte ergo ad exitus viarum, & collige bonos & malos: & debiles, & cæcos, & claudos introduc in Ecclesiam tuam. Jube impleatur domus tua. introduc omnes ad cœnam tuam; quia quem tu vocaveris, dignum facies, si sequatur. Ille sane rejicitur, qui non habuerit vestem nuptialem, hoc est, amictum caritatis, velamen gratiæ. Mitte, inquam, ad universos. (Luc. 14. 19. — Luc. 14. 21.)

31. [b] Non excusat Ecclesia tua a cœna tua, excusat Novatianus. Non dicit familia tua: Sana sum, medicum non requiro; sed dicit: *Sana me, Domine, & sanabor: salva me, & salvabor.* Denique Ecclesiæ tuæ species est in illa, quæ accessit retro, & tetigit fimbriam vestimenti tui, dicens intra se: *Quia si tetigero vestimentum ejus, salva ero.* Hæc ergo Ecclesia confitetur vulnera sua, hæc curari cupit. (Hier. 17. 14. — Matth. 9. 21.)

32. Et tu quidem, Domine, omnes cupis sanare, sed non omnes curari volunt. Non vult Novatianus, qui se putat esse sanum. Tu, Domine, ægrum te esse dicis,

---

a Sic omnes mss at contra edit. omnes, *duos numeravit denarios*: eodem sensu; cuncti enim parvi pretii nummi olim ærei erant. Hinc dicti χαλκολόγοι qui stipem ab aliis corrogabant. Hinc etiam duo illa λεπτὰ viduæ a Christo Domino præ divitibus multo plura in gazophylatium immittentibus commendatæ reddidit Hieronymus *duo æra*. Sed hujusmodi loquutionum referti sunt libri. Infra autem pro *ut facias in eum misericordiam*, ut in cunctis edit. & pluribus mss. legitur; alii præferunt, *ut facilius in eum misericordiam habeas*.

* Cyprianus epist. 73. Eusebius Hist. Eccl. lib. cap. 8. & alii eamdem hanc baptismatis iterationem objiciunt Novatianis: sed eorum baptismum vicissim improbavit idem Cyprianus epist. 76. Immo vero constat sanctum etiam Basilium Epist. 1. ad Amphil. can. 1. & Epist. 3. can. 47. de illo dubitasse; cum tamen Conc. Nicæni can. 8. & aliorum omnium PP. calculis fuerit approbatus.

b Ita vet. edit. & mss plerique, nisi quod in quibusdam præmittitur *se* ante *Novatianus*: Rom. autem edit. cum paucis mss. *Quos non excusat Ecclesia a cœna tua, excusat Novatianus*.

cis, & in minimo nostram sentis infirmitatem, dicens: *Æger eram, & visitastis me*: Novatianus illum minimum visitare nescit, in quo tu desideras visitari. Tu dicis Petro excusanti, ne ei pedes lavares: *Nisi lavero tibi pedes, non habebis partem mecum*. Quod ergo isti possunt consortium tecum habere, qui claves regni non suscipiunt, negantes quod dimittere peccata debeant?

33. Quod quidem recte de se fatentur; non habent enim Petri hereditatem, qui Petri sedem non habent, quam impia divisione discerpunt: sed hoc improbe, quod etiam in Ecclesia donari peccata negant posse, cum Petro dictum sit: *Tibi dabo claves regni cælorum, & quæcumque ligaveris super terram, erunt ligata & in cælo: & quæcumque solveris super terram, erunt soluta & in cælis*; cum & ipse Vas electionis Dominicæ dicat: *Si cui autem quid donastis, & ego; nam & ego quod donavi, propter vos in persona Christi*. Cur igitur Paulum legunt, si eum tam impie arbitrabantur errasse, ut jus sibi vindicaret Domini sui? Sed vindicavit acceptum, non usurpavit indebitum.

CAPUT VIII.

Quanta discipulis suis Christus contulerit? Novatianos dum manus imponunt ac baptismum conferunt, a se ipsis redargui; quippe quod eadem auctoritate peccata remittantur in pœnitentia atque in baptismate. Ad extremum eorum tumor maxime Dominico exemplo castigatur.

34. VUlt Dominus plurimum posse discipulos suos, vult a servulis suis ea fieri in nomine suo, quæ faciebat ipse positus in terris. Denique ait: *Et majora his facietis*. Dedit ut mortuos suscitarent, Et cum ipse Saulo reddere posset usum videndi, eum tamen ad Ananiam discipulum suum misit; ut ejus benedictione Saulo refunderentur oculi, quos amiserat. Petrum quoque secum in mari jussit ambulare & quia titubavit, reprehendit illico, eo quod doni gratiam fidei pusillitate minuisset. Dedit etiam discipulis ut lux mundi essent per gratiam, qui erat ipse lux mundi. Et quia descensurus esset e cælo, & in cælum adscensurus Eliam ad cælum levavit, inde eum terris complacito redditurus tempore. Baptizaturus quoque in Spiritu sancto & igne, per Johannem baptismatis sacramenta præmisit.

35. Omnia denique donavit discipulis suis, de quibus ait: *In nomine meo dæmonia ejicient, linguis loquentur novis, serpentes tollent; & si mortiferum quid biberint, non eis nocebit: supra ægros manus imponent, & bene habebunt*. Omnia ergo dedit, sed nulla in his hominis potestas est, ubi divini muneris gratia viget.

36. Cur ergo manus imponitis, & benedictionis opus creditis, si quis forte revaluerit ægrotus? Cur præsumitis aliquos a colluvione diaboli per vos mundari posse? Cur baptizatis, si per hominem peccata dimitti non licet? In baptismo utique remissio peccatorum omnium est: quid interest, utrum per pœnitentiam, an per lavacrum hoc jus sibi datum sacerdotes vindicent? Unum in utroque mysterium est.

37. Sed dicis quia in lavacro operatur mysteriorum gratia. Quid in pœnitentia? Nonne Dei nomen operatur? Quid ergo? Ubi vultis, vindicatis vobis Dei gratiam: ubi vultis, repudiatis? Sed hoc insolentis arrogantiæ, non sancti timoris est; ut fastidio vobis sint, qui volunt agere pœnitentiam. Perpeti videlicet flentium lacrymas non potestis. Non fertur oculi vestri vilia vestimentorum, illuviem sordidatorum, superbo oculo, & tumido corde delicati mei, indignanti voce dicentes singuli: Noli me tangere, quia mundus sum.

38. Dicit quidem Dominus ad Mariam Magdalenam: *Noli me tangere*; sed non dixit, quia mundus sum, qui mundus erat: tu audes, Novatiane, mundum te dicere, qui etsi operibus mundus esses, hoc solo verbo fieres immundus? Esaias dicit: *O miser ego, & compunctus corde; quia cum sim homo, & immunda labia habeam, in medio quoque populi immunda labia habentis habitem*: & tu dicis, mundus sum, cum mundus non sit, ut scriptum est, nec unius diei infans? David dicit: *Et a delicto meo munda me*, quem utique misericordem sæpe Domini justificavit gratia: tu mundus, cum tam injustus sis, ut non miserearis; ut festucam in oculo fratris tui videas, trabem autem quæ in oculo tuo est, non consideres? Immundus enim apud Deum omnis iniquus. Quid autem injustius, quam ut velis tibi dimitti peccata tua, cum

a Omnes edit. ac mss. nonnulli, *qui Petri fidem*: alii multo plures potioresque, *qui Petri sedem*.

b Edit. omnes, *dona gratiarum*: pauci mss. *donum gratiæ*: reliqui, *doni gratiam*. Optime; nam hic tantum agitur de gratia seu favore doni illius quo Petro super aquas pedibus incedere concedebatur. Iterum autem, ubi ver. edit. & cuncti mss. *lux mundi*, Rom. edit. sola adjecerat, *per naturam*.

* *Benedictionis opus*, hoc loco idem est ac *benedictionis effectus*. Ceterum videtur hic signari ea benedictio, qua ægri a presbyteris inunguntur, precibusque Deo opt. Max. commendantur, ex præcepto Jacobi apostoli, quam nos extremam unctionem appellamus. Nam præter quam quod hujus sacramenti effectus etiam est ægri sanitas, de impositione manuum episcopi, seu confirmatione jam observavimus nihil curasse Novatianos.

c Nonnulli mss. *agere pœnitentiam, perpeti videlicet fletus, lacrymas autem non potestis*. Minus commode.

cum roganti ipse non putes remittenda? Quid injustius, quam ut te justifices, in quo damnas alterum, cum graviora committas?

39. Denique remissionem celebraturus peccatorum nostrorum dominus Jesus dicenti sibi Johanni: *Ego a te debeo baptizari, & tu venis ad me!* respondit: *Sine modo; sic enim decet nos implere omnem justitiam*. Et Dominus quidem venit ad peccatorem, cum peccatum ipse non haberet; & baptizari voluit, cui mundari necesse non erat: vos quis ferat, qui putatis vobis opus non esse mundari per pœnitentiam; quia mundatos vos esse dicitis per gratiam, quasi jam peccare vobis impossibile sit?

Matth. 3. 14 & 15

CAPUT IX.

Scripturæ verbis, Si autem in Dominum peccaverit homo, quis orabit pro eo? *collatione similium locorum ostenditur non significari neminem rogaturum, sed dignum deprecatorem inquirendum esse, quales fuerunt Moyses ac Hieremias, quorum precibus populo Israelitico pepercisse Deus legitur*.

Alias Cap. VIII. 1. Reg. 2. 25

40. SEd dicitis: Scriptum est: *Si peccaverit homo in hominem, orabunt pro eo ad Dominum: si autem in Dominum peccaverit homo, quis orabit pro eo?* Primum, ut supra jam dixi, tunc te ista paterer objicere, si solis * prævaricantibus non relaxares pœnitentiam. Tamen quid scrupuli ista adfert quæstio? Non enim scriptum est: Nullus orabit pro eo: sed, *Quis orabit*, hoc est, quis ille sit, qui in tali causa orare possit, quæritur, non excluditur.

41. Denique habes in Psalmo decimoquarto: *Domine, quis habitabit in tabernaculo tuo, aut quis requiescet in monte sancto tuo?* Non enim nullus, sed probatus habitabit: nec hoc dicit quod nemo requiescat, sed requiescat electus. Ut scias hoc esse verum, non multo post in psalmo vigesimo tertio ait: *Quis adscendet in montem Domini, aut quis stabit in loco sancto ejus?* id est, non quicumque de vulgo, nec plebeiæ vilitatis aliquis: sed vitæ egregiæ, singularisque meriti. Et ut scias quia cum *quis* dicitur, non intelligitur nullus, sed aliquis significatur, cum dixisset: *Quis adscendet in montem Domini?* subjecit: *Innocens manibus, & mundo corde, qui non accepit in vano animam suam*. Et alibi: *Quis sapiens, & intelliget hæc?* Numquid dicit quia nullus intelliget? Et in Evangelio: *Quis fidelis dispensator & prudens, quem constituet Dominus super familiam suam, ut det illis in tempore tritici mensuram?* Et ut comprehendas quia de eo dixit, qui utique est, non de eo qui non est, subjunxit: *Beatus ille servus, quem cum venerit Dominus, invenerit sic facientem*. Et illud ita opinor dictum: *Deus quis similis tibi?* non utique nullus; quia imago Patris Filius est.

Psal. 14. 1. Psal. 23. 3. Ibidem 4. Osee 14. 10. Luc. 12. 42. Ibid. 43. Ps. 82. 1. De pœnit. dist. 1. c. Si sacerdos § Deus Hebr. 1. 3.

42. Similiter igitur accipiendum: *Quis orabit pro eo?* hoc est, singularis vitæ aliquis debet orare pro eo, qui peccavit in Dominum. Quo major culpa, eo majora sunt quærenda suffragia. Non enim quicumque de vulgo pro Judæorum populo, sed Moyses rogavit, quando vituli caput fidei immemores adoraverunt. Numquid erravit Moyses? Atqui non erravit, qui quod rogavit, & meruit & impetravit. Quid enim talis affectus non impetraret, quando se objecit pro populo dicens: *Et nunc si dimittis illis peccatum, dimitte: sin autem, dele me de libro vitæ?* Vides quia non tamquam deliciosus intercessor, & fastidii plenus sibi consulat, ne offensionem contrahat, quod Novatianus metuere se dicit: sed magis omnium memor, sui immemor, offendere non timebat ipse, ut plebem ab offensionis periculo exueret & liberaret.

1. Reg. 2. 25 Exod. 32. 31 Ibid. 32.

43. Merito ergo scriptum est: *Quis orabit pro eo?* hoc est, talis qualis Moyses qui se offerat pro peccantibus: talis qualis Hieremias, cui prophetæ cum esset dictum a domino Deo nostro: *Noli orare pro populo isto*; tamen oravit, & veniam meruit. Denique intercessione prophetica, & obsecratione tanti vatis inflexus Dominus dicit ad Hierusalem; [a] quoniam ea quoque pœnitentiam pro delictis egerat, dicens: *Domine omnipotens, Deus Israel, anima in angustiis, & spiritus anxius clamat ad te: audi, Domine, & miserere*. Et jubet luctus vestimenta deponi, & abjici gemitus pœnitentiæ; sic enim scriptum est in fine libri: *Exue te, Hierusalem, stola luctus & vexationis tuæ, & indue te decorem ejus, quæ a Deo data est tibi gloria in æternum*.

Hier. 7. 16. Baruch. 3. 1. & 2. Ibid. 5. 1.

CA-

* Quod ait Ambrosius *paterer*, non sic accipiendum, quasi hoc prævaricationis crimen irremissibile judicaverit, cum tota hac lucubratione probet contrarium: sed concedit id unum, nempe illos verba Evangelista plausibiliori quadam veritatis specie usurpaturos, si intra prævaricationis limites se continerent.

a Clarom. codex solus, *quoniam ea quoque pœnitentia pro delictis erat*.

CAPUT X.

Johannem non absolute ac simpliciter prohibuisse ne pro fontibus peccati ad mortem fieret oratio; cum pro similibus Moysem, Hieremiam ac Stephanum orasse non ignoraverit: & ipse quoque iisdem veniam significaverit non denegandam.

Alias Cap. IX. 44. TAles igitur deprecatores in delictis maximis sunt requirendi; nam si quicumque de populo orent, non exaudiuntur.

45. Unde nec illa quæstio vestra quidquam poterit adferre ponderis, quam sumitis de epistola Johannis dicentis: *Qui scit fratrem suum peccare peccatum non ad mortem, petat, & dabit illi vitam Deus; quia non peccat ad mortem. Est peccatum ad mortem, non de illo dico, ut oret*; non enim ad Moysen & Hieremiam loquebatur, sed ad populum, qui suorum peccatorum alium precatorem deberet adhibere: cui satis est si pro levioribus delictis Deum precetur, graviorum veniam * justorum orationibus reservandam putet. Nam quomodo Johannes diceret non orandum pro delicto graviore, qui legisset Moysen rogasse, & impetrasse; ubi erat prævaricatio voluntaria: qui sciret etiam Hieremiam rogasse?

1. Joan. 5. 16. — De pœnit. dist. 1. c. si sacerdos. §. Namquomodo. — Hier. 14. 13.

46. Quomodo Johannes diceret non orandum pro peccato quod esset ad mortem, qui ipse in Apocalypsi scripsit mandatum Angelo Ecclesiæ Pergami? Habes illic tenentes doctrinam Balaam, qui docebat Balaac mittere scandalum coram filiis Israel, manducare immolata, & fornicari; ita & tu habes tenentes doctrinam Nicolaitarum, similiter age pœnitentiam: ceterum venio tibi cito. Vides quod Deus qui pœnitentiam exigit, veniam pollicetur? Denique & ibi dicit: *Qui habet aures, audiat quid Spiritus dicat Ecclesiis: Vincenti dabo manducare manna absconditum*.

Apoc. 2. 12. — Apoc. 2. 7.

47. Nonne ipse Johannes cognoverat Stephanum pro persecutoribus suis, qui Christi nomen audire non poterant, deprecatum; cum de ipsis a quibus lapidabatur, diceret: *Domine, ne statuas illis hoc peccatum*? Cujus precationis effectum in Apostolo videmus; Paulus enim qui lapidantium Stephanum vestimenta servabat, non multo postea per gratiam Christi factus est apostolus, qui fuerat ante persecutor.

Act. 7. 59. — Act. 9. 15.

CAPUT XI.

Superior Johannis sententia illustratur alio ejusdem testimonio, quo credentibus in Christum salus promittitur. Unde arguuntur Novatiani ut qui lapsis fidem suadeant, quibus negent veniam. Additur multos martyrum post lapsum duplicem gratiam consequutos esse; nec non pii Samaritani exemplo declaratur eos in quibus vel tenuissima fides spiret, non deserendos.

Alias Cap. X. 48. ERgo quia de Johannis * generali epistola sermo est, ipsius Johannis in Evangelio scripta interrogemus, utrum cum vestra interpretatione conveniant. Scribit enim dixisse Dominum: *Quia sic dilexit Deus hunc mundum, ut Filium suum unigenitum daret; ut omnis qui credit in eum, non pereat, sed habeat vitam æternam*. Si quem ergo lapsum revocare cupias: a ut credat, an ut non credat, hortaris? Utique ut credat. Sed qui credit juxta Domini sententiam, habebit vitam æternam. Quomodo ergo prohibebis orare pro eo, cui æterna vita debetur? cum divinæ sit gratiæ fides, sicut Apostolus in divisionibus gratiarum docet, quia alii datur in eodem Spiritu fides; & discipuli Domino dicant: *Adauge nobis fidem*. Qui ergo fidem habet, habet vitam: qui vitam habet, non est utique exclusus a venia. *Omnis*, inquit, *qui credit in eum, non pereat*. Cum omnis dicitur, nullus excluditur, nullus excipitur; non enim excipit eum qui lapsus est, si tamen postea bene credat.

Joan. 3. 16. — 1. Cor. 12. 9. — Luc. 17. 5.

49. Plurimos comperimus b se denuo reformasse post lapsum, & pro nomine Dei passos: num possumus his martyrum consortia negare, quibus dominus Jesus non negavit? Audemus igitur dicere non esse his vitam redditam, quibus Christus coro-

* Quæras fortasse quidnam hoc loco per vocem *justorum* significetur? Ut autem facilius id intelligas, adverte non de quibuslibet justis eam accipi posse; cum non dubium sit, quin in populo tales fuerint multi, quibus tamen nihil aliud nisi ut pro levioribus culpis veniam orationis suæ mutuo impetrent, concessum tradit beatus Doctor. Itaque vel intelligendi veniunt insigniter justi, quales fuere prophetæ ac martyres in Moyse, Hieremia, atque Stephano his designati: vel saltem soli sacerdotes, qui & ipsi sub prophetarum persona adumbrari solent. Non est sane in controverso Ambrosium alludere ad Jacobi locum: *Confitemini alterutrum*, id est, alii aliis, *peccata vestra* ... *multum enim valet deprecatio justi assidua*; quibus verbis peccata sacerdotibus confitendi præceptum contineri plurimi cum ex antiquis patribus tum a recentioribus theologis docent. Quapropter vocem *alterutrum* determinari existimant per vocem *justi*, sacerdotem ad quem solum delictorum absolutio pertinet, significantis. Neque vero id a sententia Doctoris nostri de remittendorum criminum sacerdotali potestate alienum est: de qua consule *Comment. in Psal.* 118. Serm. 10. num. 17. & *Expos. in Lucam* lib. 5. nu. 11. Quod autem ad leviorum culparum expiationem, præter eas orationes quas alii pro aliis ex interno affectu profundebant, recitari etiam poterant psalmi aliquot, oratio Dominica, symbolum, & maxime confessio generalis quæ initio sacræ liturgiæ fieri consuevit: de qua hunc locum Morinus *de Pœnitentia* lib. 5. cap. 32. censet intelligendum. Sed cum & in isto & in aliis nonnullis quos eodem modo accipiendos tradit, hujusmodi confessionis nulla fiat mentio, credibilius est, de solis fidelium pro se vicissim orantium precibus agi.

* Generalis dicitur prima Johannis Epist. quia non singulari alicui personæ, ut secunda & tertia, sed toti simul Ecclesiæ destinatur.

a Mss. aliquot, *ut credat, hortaris? Utique* &c.

b Tres mss. *se armasse*: unus, *se renovasse*.

coronam reddidit? Sicut ergo post lapsum A plerisque si patiantur, corona redditur; ita si credant, & fides redditur. Quæ fides Dei donum est; sicut habes scriptum: *Quia a Deo vobis datum est, non solum ut credatis in eum, sed etiam ut pro illo patiamini.* Numquid is qui Dei donum habet, potest non habere indulgentiam?

Philip. 1. 29

50. Non una autem, sed duplex gratia est, ut omnis qui credit, & patiatur pro domino Jesu. Habet igitur qui credit suam gratiam: habet autem alteram, si fides ejus B passionibus coronetur. Neque enim priusquam pateretur Petrus, sine gratia fuit: sed ubi passus est, adquisivit alteram. Et plerique qui non habuerunt gratiam, ut pro Jesu paterentur; habuerunt tamen gratiam, ut in Jesum crederent.

51. Ideo dicitur: *Ut omnis qui credit in eum, non pereat. Omnis*, inquit, hoc est, ex quocumque statu, ex quocumque lapsu, si credat, perire non timeat. Potest enim C fieri ut aliquem de Hierusalem descendentem in Hiericho, hoc est, de martyrii certamine relapsum in istius vitæ cupiditatem sæcularemque gratiam, vulneratum a latronibus, hoc est, a persecutoribus, & semivivum derelictum Evangelicus ille Samaritanus inveniat, qui nostrarum custos animarum est (Samaritanus enim custos dicitur) & non prætereat eum, sed curet & sanet.

Joan. 3. Luc. 10. 33.

52. Fortasse ideo non præterit eum, D quia aliquid in eo vitale agnoscit; unde is possit vitam resumere. Nonne vobis videtur ille qui lapsus est, semivivus esse, si vitale aliquid [a] fides spiret? Nam qui penitus Deum ex suo corde abjicit, ille mortuus est. Qui ergo non penitus abjicit, sed per impressionem tormentorum ad tempus negavit, semivivus est. Aut si mortuus est, cur ei dicitis agendam pœnitentiam, qui jam curari non potest? Si E semivivus est, infunde oleum & vinum, non vinum sine oleo, scilicet quod & foveat & remordeat. Tolle eum in jumentum tuum, trade stabulario, duo æra ad ejus curam impende, esto ei proximus. Proximus autem esse non potes, nisi facias misericordiam; nemo enim potest dici proximus, nisi qui curaverit, non occiderit. Si autem vis dici proximus, dicit tibi Christus: *Vade & tu fac similiter.*

Ibid. 34. & 35. Ibid. 37.

CAPUT XII.

Locis ex Johannis Evangelio jam citatis alius indidem adjungitur. Tum servandorum Dei mandatorum necessitatem objicientibus facile respondetur non ei soli qui semper, sed etiam ei qui post lapsum illa servaverit, vitam promitti. Quod ubi ex Davide comprobatum est, quamdam tamen esse inter utrumque differentiam declaratur.

53. Aliud simile consideremus: *Qui credit in Filium, habet vitam æternam: qui autem non credit Filio, non videbit vitam, sed ira Dei manet super eum.* Quod manet utique jam cœpit, & ex delicto aliquo cœpit; quia ante non credidit. Ubi ergo quis credit, ira Dei discedit, vita autem accedit. Credere ergo in Christum, lucrum vitæ est; qui enim credit in eum, non judicatur.

Alias Cap. XI. Johan. 3. 36. Ibid. 36.

54. Sed referunt hoc loco quoniam is qui credit in Christum, custodire debeat sermonem ejus; sic enim ajunt scriptum, dicente Domino: *Ego lux in hunc mundum veni, ut omnis qui credit in me, in tenebris non maneat: & si quis audierit sermonem meum, & custodierit eum, ego non judico eum.* Ille non judicat, & tu judicas? Ille dicit: *Ut qui credit in me, in tenebris non maneat*, hoc est, & si fuerit in tenebris, non permaneat in eis, errorem emendet, culpam corrigat, custodiat mandata mea; dixi enim: *Nolo mortem peccatoris, sed correctionem.* Dixi supra: *Quoniam qui in me credit, non judicatur;* & hoc custodio: *Non enim veni, ut judicem mundum, sed ut salvetur mundus per me.* Libenter ignosco, promte indulgeo: *Misericordiam malo, quam sacrificium;* quia per sacrificium justus commendatur, per misericordiam peccator redimitur. *Non veni vocare justos, sed peccatores.* In Lege sacrificium, in Evangelio misericordia est: Lex per Moysen data est, per me gratiam. Quid hoc evidentius?

Johan. 12. 46. & 47. Ezech. 33. 11. Johan. 3. 17. De pœnit. dist. 1. cap. Libenter. Osee 6. 6. Matth. 9. 13 Johan. 1. 17.

55. Denique & subter ait: *Qui spernit me, & non accipit verba mea, habet qui judicet eum.* Num tibi videtur accipere verba Christi, qui se non correxerit? Profecto non videtur. Qui ergo corrigit se, accipit verbum ejus; hoc est enim verbum ejus, ut se unusquisque revocet a culpa. Aut excludas igitur necesse est hanc ejus sententiam: aut si negare non potes, adquiescas.

Johan. 12. 48.

56. Oportet eum quoque mandata custodire Dominica, qui peccare desinat, delictis renuntiet. Non ergo de eo debes interpretari dictum, qui semper custodierit;

[a] MSS. aliquot, *fide spiret.* Minus commode. Sed forrassis legendum, *fide spiret.* Eadem autem ratione Cyprianus epist. 52. de iis qui fidem intus conservantes, idolis thus ob tormentorum metum obtulissent, loquitur, qua hoc in capite Ambrosius.

rit; si enim hoc fecisset, addidisset, semper noo addendo autem, de eo pronuntiavit, qui quod audivit, custodierit: audivit autem, ut corrigeret errorem: custodivit igitur quod audivit.

Alias Cap. XII.

57. Quam vero durum sit ut ad pœnam vocetur perpetuam, qui vel postea custodit Domini mandata, ipse te doceat, qui etiam non custodientibus mandata sua veoiam non denegavit, sicut habes in psalmi corpore: *Si justitias meas profanaverint, & mandata mea non custodierint; visitabo in virga iniquitates eorum, & in flagellis delicta eorum: misericordiam autem meam non disperdam ab eis.* Omnibus igitur promittit misericordiam.

Psal. 88. 32. & 33.

58. Sed ne sine judicio hanc esse misericordiam putetis, est discretio inter eos qui perpetuam detulerint obedientiam mandatis cælestibus, & inter eos qoi aliquando vel errore, vel necessitate lapsi sint. Et ne nostro circumscribi te argumento putes, Christi judicium accipe; etenim ait: *Si sciens servus voluntatem domini sui non fecit, vapulabit multis: si autem nescivit, vapulabit paucis.* Uterque igitur si credat, recipitur; quia *castigat omnem filium Deus, quem recipit:* & quem castigat, morti utique oon tradit; quia scriptum est: *Castigans castigavit me Dominus, & morti non tradidit me.*

Luc. 12. 47. & 48. Hebr. 12. 6. Ps. 117. 18.

CAPUT XIII.

Qui peccatum ad mortem fecerint, non deferendos, sed pœnitentiæ subjiciendos ex Paulo docetur. Quid sit tradi satanæ in interitum carnis, & quam hoc optandum? Satanam corpori debilitates inferre, sed eas in spiritus utilitatem converti; unde magna Dei elucet potentia, qua illum ut sibi noceat, & nobis prosit, cogit invitum.

59. Denique Paulus docet non deferendos eos qui peccatum ad mortem fecerint, sed potius lacrymarum panibus, & potu coerceodos flebili; ita tamen ut ipsa moderata esset tristitia. Hoc enim significat: *Potum dabis eis in mensura*; ut ipsa mœstitia mensuram habeat, oe forte abundantiore tristitia ab-

Ps. 79. 6. 2. Cor. 2. 6. & seq.

S. Ambr. Tom. III.

sorbeatur qui agit pœnitentiam, sicut scripsit ad Corinthios: *Quid vultis? In virga veniam ad vos, an in caritate, spirituque mansuetudinis?* Sed nec virga gravis est, quoniam legerat: *Tu quidem percuties eum virga, animam autem ejus a morte liberabis.*

1. Cor. 4. 21. Prov. 23. 14.

60. Quid esset in virga venire, docet invectio fornicationis, accusatio incesti, [a] reprehensio tumoris, quod inflati essent, quos magis lugere oporteret: postremo condemnatio rei, ut rolleretur a consortio communionis, & traderetur adversario, non ad interitum animæ, sed carnis. Sicut enim Dominus in animam sancti Job potestatem non dedit, sed in carnem ejus permisit licentiam; ita & hic traditur satanæ in interitum carnis, ut serpens terram ejus lingeret, animæ non noceret.

1. Cor. 5. 2. & seq. Job. 2. 6. Mich. 7. 17.

61. [b] Moriatur ergo caro nostra cupiditatibus, sit captiva, sit subdita, nec legi mentis nostræ repugnet, sed bonæ servituti subjecta moriatur; sicut in Paulo qui castigabat corpus suum, ut servituti redigeret; quo probabilior fieret prædicatio, si lex carnis ejus cum lege mentis congrueret & conveniret. Interit enim caro, cum sapientia ejus [c] transit in spiritum; ut jam non quæ carnis sunt, sapiat, sed quæ sunt spiritus. Utinam videam infirmari carnem meam, utinam non trahar captivus in legem peccati, utinam non in carne vivam, sed in fide Christi! Et ideo major in infirmitate corporis gratia, quam in salute. Denique & Paulum quem multum dilexit, noluit liberare ab infirmitate carnis, cui petenti ut discederet a se infirmitas, respondit: *Sufficit tibi gratia mea; nam virtus in infirmitate perficitur.* Et Paulus plus sibi in infirmitatibus placet, dicens: *Cum infirmor, tunc potens sum*; consummatur enim carnis infirmitatibus animæ fortitudo.

1. Cor. 9. 27. Rom. 7. 23. Galat. 2. 20. 2. Cor. 12. 8. & 9. Ibid. 10.

Alias Cap. XIII.

62. Explanavimus Pauli sententiam, nunc verba ipsa consideremus, qua ratione dixerit * quod tradiderit eum satanæ in interitum carnis; quia tentator noster diabolus est. Nam debilitates membris singulis infert, & ægritudines

Kk toti

a Codex Germ. alter, *responsio tumoris*. Infra vero ubi cunctæ edit. ac plures mss. *condemnatio rei*; alii habent partim, *condemnatio erroris*, partim, *condemnatio communis*.

b Nonnulli mss. *Mordeatur ergo caro nostra ...., subjecta adornetur*. Non satis recta.

c Mss. aliquot, *transit in Christum*.

* Duplex fuit hujus sententiæ interpretatio apud antiquos: altera qua illam de pœnitentiæ operibus queis corpus affligitur, & conteritur Origenes Hom. 24. in Levit. Basilius Epist. ad Amphilochium can. 7. & alii exposuerunt: alteram vero qua eamdem plures a Græcis patribus ut Chrysostomus, Theodoretus, Oecumenius aliique ita voluerunt accipiendam, ut ab Ecclesia tradi satanæ in eorum corpora, qui separati a communione fuerint, sæviendi jus arbitrarentur. Ultimum hunc sensum Apostoli non esse in eumdem locum probat Estius, cujus rationibus alias addit lib. 6. *de Pœnit.* cap. 11. Morinus. In hoc porro lapsi sunt magni viri, quod prior Ambrosium secundam hanc interpretationem tantummodo sequutum crediderit: posterior autem quod eumdem Patrem hoc loco verba divi Pauli censeat non nisi de carnis castigatione, quæ coercendis animi cupiditatibus adhibetur, exposuisse; quamvis etiam eis a quibus de operibus pœnitentialibus Ambrosianus hic locus intelligetur, non reclamaturum se significet. Fatendum autem est Doctorem nostrum utramque Paulini loci explicationem amplexum esse; ultimam enim quam Chrysostomi & aliorum aliquot Græcorum fuisse diximus, aperte hoc loco proponit, ut vel solum Jobi exemplum abunde probat. Nec sane mirum, cum ipsemet, Paulino diacono teste, hanc dæmonis potestatem in hominis quem segregaverat a sacris, misero spectaculo fuisset expertus. Priorem vero interpretationem hoc ipso capite num. 59. satis intimuat, ubi ait qui *peccatum ad mortem perpetraverint*, pœnitentiæ laboribus addicendos: & adhuc manifestius cap. 17. sub finem, quem consule.

toti solet movere corpori. Denique percussit sanctum Job ulcere malo a pedibus usque ad caput; [a] quia in potestate acceperat interitum carnis ejus, dicente Deo: *Ecce trado tibi eum, tantummodo animam ejus custodi*. Hoc iisdem verbis Apostolus transtulit, dicens quod tradiderit hujusmodi hominem Satanæ in interitum carnis; ut spiritus salvus sit in die domini nostri Jesu Christi.

Job. 2. 6. 1. Cor. 5. 5.

63. Magna potestas, magna gratia, quæ imperat diabolo, ut se ipse destruat. Se enim destruit, eum hominem quem tentando supplantare studet, ex infirmo fortiorem efficit; quia dum carnem debilitat, mentem ejus corroborat. ÆGRITUDO enim carnis peccatum repellit; luxuria autem carnis culpam adolet.

De pœnit. dist. 1. cap. potest. §. Ægritudo.

64. Illuditur ergo diabolus, ut se ipse morsu suo vulneret, & contra se armet, quem debilitandum putavit. Sic & sanctum Job magis armavit, posteaquam vulneravit: qui totum corpus diris perfusus ulceribus, diaboli quidem morsum pertulit, sed venena non sensit. Et ideo bene ei dictum est: *Adduces draconem in hamo, illudes eum sicut avem: ligabis eum sicut passerem puer, imponens super eum manum*.

Job. 40. 24.

65. Vides quemadmodum a Paulo illudatur, ut in cavernam ejus, sicut puer ille propheticus, manum mittat, & nihil serpens noceat ei, de latebris etuat eum, de veneno ejus faciat spiritale antidotum; ut quod veneum est, medicamentum fiat: venenum est ad interitum carnis, medicamentum fit ad salutem spiritus. Quod enim nocet corpori, juvat spiritum.

Esai. 11. 8. & 9. De pœnit. dist. 1. cap. potest. §. Quod nocet.

66. Manducet ergo terram meam serpens, [b] dentem carni infigat, conterat corpus, dicat Dominus & de me: *Trado tibi eum, tantummodo animam ejus custodi*. Quanta vis Christi, ut custodia hominis imperetur etiam ipsi diabolo, qui semper vult nocere. Dominum ergo Jesum nobis propitiemus: imperante Christo, & diabolus ipse fit prædæ suæ custos, vel invitus mandatis obsecundat cælestibus: & quamvis immitis, tamen mansuetis obsequitur imperiis.

Job. 2. 6.

67. Sed quid ego commendo obsequium ejus? Sit ille semper malus, ut sit bonus Deus semper, qui malitiam ejus nobis in gratiam convertit. Vult nocere ille, sed non potest, si Christus obsistat: carnem ulcerat, sed custodit animam: terram devorat, sed reservat spiritum. Denique scriptum est: *Tune lupi & agni simul pascentur; leo & bos paleam manducabunt, serpens autem terram ut panem: & non nocebunt, neque vastabunt in monte sancto meo, dicit Dominus*. Damnati enim serpentis hæc est sententia: *Erit tibi terra cibus*. Quæ terra? Ea utique de qua dictum est: *Terra es, & in terram ibis*.

Ibid. 7. Ibid. 7. Esai. 11. 6. & seq. Gen. 3. 14. Ibid. 19.

CAPUT XIV.

Quod supra dixerit Ambrosius carnem ad interitum satanæ traditam a serpente comedi, hoc ita demum docet fieri, si anima carnalibus cupiditatibus liberetur. Quamobrem multa præcipit ad oculorum mentisque custodiam necessaria: quæ castissimi Josephi exemplo firmat: dehinc omnes ad retia quibus in voluptatis ignem trahimur, declinanda hortatus; ne timeamus quominus a serpente caro nostra edatur, suadet.

68. HAnc terram serpens manducat, si propitius est nobis dominus Jesus, [c] ut non compatiatur anima carnis debilitati, non accendatur vapore carnis, & calore membrorum. *Bonum est nubere magis quam uri*; est enim flamma quæ interna urit. Unde hunc ignem non alligemus in sinu mentis, & recessu pectoris, ne interioris nostri uramus exovias, & forense hoc nostræ animæ vestimentum, velamenque carnale edax libidinis flamma consumat, sed transeamus per ignem. Et si quis incidit amoris incendium, transiliat, & transeat: non alliget adulterinam cupiditatem vinculis cogitationum, nullos sibi nodos assiduæ nexu meditationis adstringat, non intendat sæpius in formam mulieris meretricis, nec adolescentula ad vultum juvenis oculos levet. Et si fortuitu adspexit, & capta est; quanto magis capietur, si curiosa aspexit?

1. Cor. 7. 9. Prov. 6. 27. Esai. 43. 2.

69. Vel consuetudo nos doceat. Ideo velamine obnubit caput suum mulier, ut etiam in publico tuta verecundia sit: non facile vultus ejus adolescentis oculos occurrat, nuptiali velamine tecta sit; ne vel fortuitis occursibus pateat ad vulnus vel alienum, vel suum: sed utrumque suum vulnus est. Quod si tegmine caput velat, ne temere aut videatur, aut videat (dum enim caput velatur, vultus absconditur) quanto magis velare se debet pudoris tegmine, ut etiam in publico habeat suum ipsa secretum?

1. Cor. 11. 5 & seq.

70. Verum esto, inciderit oculus, sed non intendat affectus. Non enim vidisse crimen est, sed cavendum ne origo sit criminis. Videt carnalis oculus, [d] sed premat cordis oculos, maneat mentis verecun-

a Rom. edit *quia potestatem acceperat in interitum*.
b Mss. aliquot, *dente carnis conterat corpus*.
c Non pauci mss. *ut non patiatur anima carnis debilitatem, non accendatur calore corporis. Bonum est* &c.

d Ita vet. edit. ac mss aliquot a quibus edit. Rom. hoc solo discrepat, quod verbum *maneat* non retinuit: alii mss. *premat corporis oculos manens mentis verecundia*: in quibusdam autem nihil sani.

eundia. Habemus moralem & indulgentem Dominum; dixit quidem propheta: *Nolo intendas in formam mulieris fornicariæ*; sed tamen Dominus dixit: *Qui viderit mulierem ad concupiscendum eam, jam adulteravit eam in corde suo*. (Prov. 5. 2.) Non dixit: Si quis viderit, adulteravit; sed: *Si quis ad concupiscendum viderit*, a non adspectum obligavit, sed affectum quæsivit. Bonus tamen pudor, qui ipsos corporis oculos sic premere consuevit, ut sæpe non videamus etiam quod videmus. Etenim specie adspicere videmur quidqnid occurrerit; sed si non misceatur animi intentio, hic quoque secundum carnis officium noster adspectus vanescit; ita plus videmus animo, quam corpore.

71. Et si viderit caro ignem, non alligemus ignem in sinu, hoc est, in secreto mentis, animique arcano. Non implicemus ignem hunc ossibus, non ipsi nobis nodos injiciamus, non misceamus sermonem aliquem cum hujusmodi, unde exæstuet ignis adulterinus. Sermo juvenculæ nodus adolescentium est: verba adolescentis vincula sunt amoris.

(Gen. 39. 7.) 72. Vidit hunc ignem Joseph, quando eum adulterii cupida mulier alloquuta est: voluit eum capere sermone, misit laqueos labiorum suorum, sed pudicum virum ligare non potuit. Solvit enim vincula mulieris vox pudoris, sermo gravitaris, habena cautelæ, fidei custodia, castimoniæ disciplina. Capere igitur eum retibus suis impudica non potuit: misit manum, & apprehendit vestem ejus, ut nodo stringeret. (Prov. 7. 21.) Verba petulantis mulieris cupiditatum retia sunt, manus ejus amoris nodus est: sed nec retibus capi potuit mens pudica, nec nodo: excussa vestis, solutus est nodus; & ideo quia non alligavit ignem in sinu mentis suæ, non combussit corpus suum.

(Alias Cap. XIV.) 73. Vides ergo, quia animus noster culpæ est auctor? Itaque innocens caro, sed plerumque peccati ministra. Ergo b non te vincat formæ concupiscentia. Multa retia tenduntur a diabolo, multi laquei. Oculus meretricis laqueus amatoris est. Ipsi nobis oculi nostri retia sunt; & ideo scriptum est: *Neque capiaris oculis tuis*. (Prov. 6. 25.) Ipsi nobis ergo tendimus retia, quibus involvimur & implicamur. Ipsi nobis vincula nectimus, sicut legimus: Quia vinculis peccatorum suorum unusquisque constringitur. (Ibid. 6. 2.)

74. Et ideo transeamus ignem adolescentiæ, ardoremque juvenilis ætatis: transeamus aquam, non remaneamus in aqua; ne flumina nos profunda concludant. Transeamus magis, ut & nos dicamus: *Torrentem pertransivit anima nostra*; qui enim transit, salvus est. (Psal. 123. 5.) Denique Dominus sic ait: *Si transeas per aquam, tecum sum, flumina te non concludent*; (Esai. 43. 2.) & Propheta dicit: *Vidi impium superexaltatum ultra cedros Libani: & transivi, & ecce non erat*. (Psal. 36. 35. & 36.) Transi sæcularia, c & cecidisse adspicies altitudines impiorum. Moyses quoque transiens sæcularia flumina, vidit visum magnum, & ait: *Transiens videbo hoc visum*; (Exod. 3. 3.) si enim fuisset in corporis vitiis, & sæculi istius lubricis voluptatibus, tanta non vidisset mysteria.

75. Transeamus ergo & nos ignem hunc libidinis, quem timens Paulus, sed nobis timens, qui castigando corpus suum, fecerat ut jam non timeret sibi, dicit nobis: *Fugite fornicationem*. (1. Cor. 6. 18.) Fugiamus ergo tamquam sequentem, quæ non post nos, sed in nobis sequitur nosmetipsos. Ergo videamus diligenter, ne dum illam fugimus, nobiscum eam portemus. Volumus enim plerumque fugere, sed si non penitus eam de nostro excutimus animo, rollimus eam magis, quam relinquimus. Transiliamus ergo eam, ne nobis dicatur: *Ambulate in igne flammæ vestræ, quem accendistis vobis*. (Esai. 50. 11.) Quoniam sicut ille *qui alligat ignem in sinu, vestimenta comburit*; (Prov. 6. 27.) sic qui ambulat super ignem, pedes comburat necesse est; quoniam scriptum est: *Ambulabis quis super carbones ignis, pedes autem non combures?* (Ibid. v. 28.)

76. Gravis ignis est, & ideo non demus illi alimenta luxuriæ. Pascitur libido conviviis, nutritur deliciis, vino accenditur, ebrietate inflammatur. Graviora his sunt fomenta verborum, quæ vino quodam Sodomitanæ vitis mentem inebrianr. Caveamus tamen & hujus abundantiam vini; ubi enim caro inebriatur, mens titubat, animus vacillat, cor fluctuat. Et ideo ad utrumque utile præceptum est, quo monetur Timotheus: *Vino modico utere propter frequentes tuas infirmitates*. (1. Tim. 5. 23.) Cum calet corpus, trahit vaporem: cum alget morbi frigore caro, refrigeratur anima tua: cum dolet corpus tuum, tristis est mens tua, sed tristitia tua in gaudium veniet.

77. Noli ergo timere si manducetur caro tua, anima tua non devoratur. Ideo David non timere se dicit; quia carnem ejus non animam inimici edebant, sicut legimus: *Dum appropinquant super me nocentes, ut edant carnes meas: qui tribulant me inimici mei, ipsi infirmati sunt, & ceciderunt*. (Psal. 26. 2.) Ruinam igitur solam facit sibi ser-

a Amerb. & Eras. cum multis nec inferioris notæ mss. omittunt *obligavit*; forte non sensu deteriore.
b Mss. aliquot satis probatæ manus, *non, te vincat formæ concupiscentiæ* &c. Iterum vero pro *laqueus amatoris*, non pauci legunt *laqueus amoris*.
c Nonnulli mss. *& quanam gloriam cecidisse adspicies impiorum*.

serpens; ideo serpenti traditur, qui a serpente elisus est; ut quem dejecit, hunc erigat; & fiat ruina serpentis hominis resurrectio. Satanam autem corporalis hujus contritionis & carnalis auctorem debilitatis Scriptura ostendit, Paulo dicente, *Datus est mihi stimulus carnis meæ angelus satanæ, qui me colaphizet, ut non extollar*. Sic ergo curare Paulus didicit, quemadmodum ipse sanatus est. (2. Cor. 12. 7.)

CAPUT XV.

Rediens a digressione quid sit venire in virga vel in spiritu mansuetudinis *docet. Sequestrandum graviter lapsum, sed eum Apostoli exemplo sacris reddendum, ubi pia plebis oratione atque lacrymis fuerit expiatus. Expurgari vetus fermentum, cum litteræ durities mollioris explicationis farina temperatur. Quomodo Ecclesia farina omnes conspergi ac cibo caritatis pasci debeant; ne similes evadant invidi illius fratris, quem æmulantur Novatiani, quorum tumor illic notatur.*

78. Bonus itaque doctor dum promittit alterum de duobus, utrumque donavit. Venit in virga, quia a communione sacra convictum removit. Et bene dicitur tradi satanæ, qui separatur a Christi corpore. Venit etiam in caritate, spirituque mansuetudinis, vel quia sic tradidit, ut spiritum ejus salvum faceret, vel quia eum quem ante sequestraverat, postea sacramentis reddidit.

79. Nam & sequestrari oportet graviter lapsum, ne modicum fermentum totam massam corrumpat: & expurgandum est vetus fermentum, vel in singulis vetus homo, hoc est, exterior homo cum actibus suis, vel in populo inveteratus peccatis, vitiisque concretus. Et bene dixit expurgandum: non projiciendum: quod enim expurgatur, non totum judicatur inutile; ideo enim purgatur, ut utile ab inutili separetur: quod autem projicitur, nihil in se utile habere creditur.

80. Jam tunc igitur Apostolus [a] reddendum sacramentis judicavit cælestibus, si purgari se ipse vellet. Et bene ait: *Expurgate*; velut enim operibus quibusdam totius populi purgatur, & plebis lacrymis abluitur, qui orationibus & fletibus plebis redimitur a peccato, & in homine mundatur interiore. Donavit enim Christus Ecclesiæ suæ, ut unum per omnes redimeret, quæ Domini Jesu meruit adventum, ut per unum omnes redimerentur. (a Alias Cap. XV.)

81. Hic sensus Pauli est, quem verba obscuriorem faciunt. Consideremus ipsum Apostoli sermonem: *Expurgate*, inquit, *vetus fermentum; ut sitis nova conspersio, sicut estis azymi*. Sive quod tota Ecclesia suscipiat onus peccatoris, cui compatiendum & fletu, & oratione, & dolore est: & quasi fermento ejus se totam conspergat, ut per universos ea quæ superflua sunt in aliquo pœnitentiam agente [b] virilis misericordiæ aut compassionis velut collativa quadam admixtione purgentur. Sive ut illa mulier Evangelica docet quæ typum prætendit Ecclesiæ, eo quod fermentum absconderat in farina sua, donec fermentetur totum; ut mundum omne sumatur. (1. Cor. 5. 7.) (Luc. 13. 21.)

82. Docuit me Dominus in Evangelio quid sit fermentum, dicens, *Non intelligitis quia non de pane dixi: Attendite a fermento pharisæorum & sadducæorum?* Tune, inquit, intellexerunt quia non dixit a panibus, sed a doctrina pharisæorum & sadducæorum attenderent sibi. Hoc ergo fermentum, hoc est, doctrinam pharisæorum, & disputationem sadducæorum abscondit Ecclesia in farina sua; cum litteram Legis duriorem spiritali interpretatione mollivit, & velut mola quadam suæ disputationis infregit, proferens velut * de folliculis litterarum mysteriorum interna secreta, & resurrectionis fidem adstruens; qua Dei misericordia prædicatur, qua reparari vita creditur mortuorum. (Matth. 16. 11.)

83.

a Ita Rom. edit. ac mss. omnes: at vet. edit. male præferebant, *addendum sacramentis*; & nihilo melius ult. Par. *credendum sacramentis*. Ceterum Ambrosius cum in aliis suis libris, tum in his potissimum graviorum criminum reos tam frequenter ut ad Ecclesiæ universorumque christianorum preces confugiant, hortatur, ut ambiguum haberi non possit, quin suffragia illa non fecerit minoris quam Tertullianus: cujus ea de re lib. de Pœnit. cap. 10. verba illa sunt: *Cum te ad fratrum genua protendis, Christum contrectas, Christum exoras: æque illi cum super te lacrymas agunt, Christus patitur, Christus pro te voluntatur* &c. Quibus autem ceremoniis publicæ illæ preces ac lacrymæ pro pœnitentibus funderentur, discant harum rerum studiosos ab auctore *Constit. apostol.* lib. 2. cap. 18. & maxime lib. 8. cap. 9. item e Conc. Laodic. can. 19. quibus si libuerit adjicere quæ de hoc ritu apud Chrysostomum Hom. 72. in Matth. & 18. in 2 ad Corinth. legere est, eumdem in orientali Ecclesia receptum & communem fuisse compertum fiet. Sed in occidentali quoque ipsum non minus obtinuisse præter citatum Ambrosium variis locis, Pacianum *Exhort. ad Pœnit.* & Epist. 1. ad Sympron. & alios, testes etiam sunt Sozomenus lib. 7. Hist. cap. 16. & *Ordo Romanus* eo loci quo absolutionis feriæ 5. in cœna Domini ratio describitur.

b Erasmus & seq. edit. *virilem misericordiæ*. Optime sane & accommodate ad illas voces, *collativa quadam admixtione*; his enim non dubium est aliud ad laudatissimum hunc veterum morem, quo cum quispiam amicorum casu aliquo bonis eversus fuerat, illius amici viritim ἔρανον, id est, collatitiam pecuniam tribuebant, ut inde sublevaretur ejus calamitas; ut docet Casaubonus Comment. in *Theoph. Charact.* ad Cap. [illegible]. Et eam quidem beneficentiam sic amplificavit primorum christianorum caritas, ut Apostolo non semel illius rei teste fratribus qui non modo in eadem urbe, sed etiam in diversis atque dissitis inopia premerentur, juvandis collectæ fierent. Quem morem a re corporea transtulit S. Doctor ad spiritalem. Attamen licet adverbium *viritim* peculiarem hoc loco gratiam habeat, cum *virilis* in mss. omnibus & apud Amerb. legatur, vocem hanc duximus retinendam. Neque vero ipsa suo etiam caret lepore; per eam enim hic misericordia gravis ac generosa requiri ostenditur, non autem mollicula & muliebris, qualem vel turpis causa sæpe commovet.

* *Folliculis* grana seminum velut pellicula integuntur.

83. Non abſurda autem videtur ad hunc locum adſumtio comparationis hujus. Siquidem regnum cælorum eſt [a] peccatoris redemtio; & ideo farina Eccleſiæ conſpergamur omnes boni & mali, ut ſimus omnes nova conſperſio. Ne quis autem vereretur, ne fermenti vitioſioris admixtio maſſam decoloraret, ideo dixit: *Ut ſitis nova conſperſio, ſicut eſtis azymi*, hoc eſt tales conſperſio vos reddet, qualis erat innocentiæ veſtræ pura ſinceritas: Ita ſi miſereamur, non fuſcamur peccato alieno; ſed redemtionem ejus adquirimus noſtræ gratiæ; ut qualis erat puritas, perſeveret. Et ideo addidit; *Etenim paſcha noſtrum immolatus eſt Chriſtus*, hoc eſt, paſſio Domini omnibus profuit, & peccatoribus donavit redemtionem, quos flagitii pœnituit admiſſi.

1. Cor. 5. 7.

Ibidem.

84. Itaque epulemur bonum cibum, pœnitentiam gerentes, læti redemtione; nullus enim cibus eſt benevolentia & pietate dulcior: epulis noſtris atque lætitiæ nulla de peccatore ſervato invidia admiſceatur; ne ſe ipſe a domo Patris quemadmodum expoſitus in Evangelio invidus ille frater excludat, qui fratrem receptum doluit, quem in perpetuum gaudebat excluſum.

Luc. 15. 28.

85. Cujus vos ſimiles eſſe, Novatiani, non poteſtis negare, qui ideo, ut dicitis, in Eccleſiam non convenitis, quia per pœnitentiam * tributa ſpes fuerat his qui lapſi ſunt, revertendi. Sed hoc prætentum eſt ſpecie. Ceterum epiſcopatus amiſſi dolore ſuccenſus Novatianus ſchiſma compoſuit.

86. Sed non intelligitis quia de vobis quoque prophetavit Apoſtolus, & vobis dicit: *Et vos inflati eſtis, & non magis luctum habuiſtis; ut tollatur de medio veſtrum, qui hoc opus fecit?* Utique tunc penitus tollitur, cum aboletur peccatum ejus; non enim excludendum ab Eccleſia dicit Apoſtolus, qui ſuadet eſſe purgandum.

1. Cor. 5. 2.

CAPUT XVI.

Novatiani cum Apoſtolo comparantur. Quam pulcre illis conveniat Domini verbum: Neſcitis cujus ſpiritus eſtis? Pœnitentiæ ſtudium ab eis extingui, dum ejus fructum e medio tollunt. Hoc pacto Chriſti promiſſis privari peccatores; qui tamen non cito admittendi ad myſteria. Denique pœnitentium quorumdam exempla proponuntur.

87. CUm igitur Apoſtolus peccatum remiſerit, qua vos auctoritate dimittendum negatis? Quis reverentior Chriſti, Novatianus, an Paulus? Sed noverat Paulus Dominum miſericordem, noverat dominum Jeſum ſeveritate magis diſcipulorum offenſum, quam miſericordia.

2. Cor. 2. 10.

88. Denique Jacobum & Johannem dicentes quod ignem de cælo peterent, qui conſumeret eos, qui Dominum recipere nolebant, confutavit Jeſus dicens: *Neſcitis cujus ſpiritus eſtis; Filius enim hominis non venit animas hominum perdere, ſed ſalvas facere*. Et illis quidem dixit: *Neſcitis cujus ſpiritus eſtis*, qui ipſius erant ſpiritus; vobis autem dicit: Non eſtis ſpiritus mei, qui meam clementiam non tenetis, qui meam refutatis miſericordiam, qui excluditis pœnitentiam, quam ego per apoſtolos meos prædicari volui in nomine meo.

Luc. 9. 55. & 56.

89. Fruſtra enim dicitis vos prædicare pœnitentiam, qui tollitis fructum pœnitentiæ. HOMINES enim ad aliquod ſtudium aut præmiis aut fructibus incitantur: omne autem ſtudium torpeſcit dilatione. Et ideo Dominus ut præſentium fructu cumularetur devotio diſcipulorum, dixit quoniam qui dimiſiſſet omnia ſua, & Deum ſequutus eſſet, [b] ſepties tantum reciperet & hic & in futurum. Prius hic promiſit, ut faſtidia dilationis auferret: addidit & in futurum, ut hic diſceres credere in futurum quoque ſolvenda tibi præmia. REMUNERATIO igitur præſentium teſtimonium futurorum eſt.

Luc. 24. 47. Matth. 19. 29.

90. Si

[a] Germ. cod. ant. *peccatorum remiſſio*. At paucis interjectis, ubi omnes edit. *ut ſimus in nova conſperſione. Quis autem vereretur* &c. Omnes mſſ. magis commode ut in contextu.

* Novatiani ut ſeceſſionem ſuam defenderent, Eccleſiam per lapſorum receptionem contendebant interiiſſe; ut Cyprianus Epiſt. 52. & Pacianus pag. 57. teſtificantur, atque adeo *in hæreſim ſchiſma verterunt*, ut loquitur Auguſtinus de Donatiſtis, qui ſe Novatianorum hac in parte ſedulos imitatores præbuerunt. Etenim Eccleſiam, quod cum Cæciliano communicaret a librorum ſacrorum, ut clamitabant, traditoribus ordinato, funditus periiſſe delirabant. Sed epiſcopatus amiſſi dolor Donatum non minus angebat, quam Novatianum: de quo hic Ambroſius noſter, & nos in Admonitione quæ conſulenda.

[b] Ita vet. edit. ac multo plures mſſ. at Rom. edit. cum nonnullis aliis cod. habet *centies*: quod quidem ad loci Evangelici verba ſcite congruit. Nihilominus tamen *ſepties* a Cypriano quater, & ab Auctore *Quæſt. nov. & vet. Teſtam.* apud Auguſtinum ter citari obſervatum eſt a Latinio.

* 90. Si quis igitur * occulta crimina babens, propter Christum tamen studiose pœnitentiam egerit; quomodo ista recipit, si ei communio non refunditur? Volo veniam reus speret, petat eam lacrymis, petat gemitibus, petat populi totius fletibus, ut ignoscatur, obsecret: & cum secundo & tertio fuerit dilata ejus communio, credat remissius se supplicasse, fletus augeat, miserabilior postea revertatur, teneat pedes brachiis, osculetur osculis, lavet fletibus, nec dimittat; ut de ipso dicat dominus Jesus: *Remissa sunt peccata ejus multa; quoniam dilexit multum.*

Luc. 7. 47.

91. Cognovi quosdam in pœnitentia sulcasse vultum lacrymis, exarasse continuis fletibus genas, stravisse corpus suum calcandum omnibus, jejuno ore semper & pallido mortis speciem spiranti in corpore prætulisse.

CAPUT XVII.

Severitati pietatem addendam esse, quod Apostolus præstitisse ostenditur in corinthio. Hunc baptismate contra Novatianorum cavillos initiatum fuisse adstruitur. Quibus additur non destructionem, sed castigationem carnis, per vocem interitum significari, quod etiam terra similitudine confirmatur.

92. Quid exspectamus ut mortui mereantur veniam, qui mortem sibi intulerunt, cum viverent? Satis est, inquit, ei qui talis est, objurgatio hæc quæ fit a pluribus; ita ut e contrario magis donetis & consolemini; ne forte abundantiore tristitia absorbeatur. Si satis ad condemnationem est objurgatio, quæ fit a pluribus, satis est quoque ad remissionem peccati obsecratio, quæ fit a pluribus. Moralis magister & nostræ fragilitatis conscius, & pietatis divinæ interpres, vult donari peccatum, vult consolationem adhiberi; ne tristitia pœnitentem tædio longæ dilationis absorbeat.

2. Cor. 2. 6.

93. Ideo ergo donavit Apostolus, nec solum donavit, sed etiam confirmari in eum caritatem voluit. Qui carus est, non habet duritiam, sed mansuetudinem. Nec solum

* Mirum quantum hic locus Dallæum torserit. Nam l. 3. de Confess. cap. 12. illum a Petronio objectum leviter admodum transiliens: *Et hæc*, inquit, *in Novatianos dicta sunt, significantque pœnitentem reconciliari debere, quod non negamus: nemini nisi peccata apud sacerdotem occulte confesso, ullum peccatum remitti, quod nos negamus, non significant.* Sed cum non posset non videre homo ingeniosus in promtu esse adversus ipsum concludere: Si peccata occulta habentem nec non eorum causa pœnitentem reconciliari oportuerit, ergo peccata occulta subjecta fuerunt pœnitentiæ publicæ, ergo subjecta etiam fuerunt sacerdotum auctoritati: ad id quidem ille hoc loco nihil. Verum lib. 4. ejusdem Operis cap. 55. non diffitetur interdum fieri potuisse, ut qui conscientiam secretorum criminum sarcina gravem haberent, illam sponte ac sine legis cujusquam coactione exonerarent apud sacerdotem, cujus consilio volentes lubentesque publicæ pœnitentiæ subjicerentur. Quod ibi fusius prosequutus adjicit: *Atque hæc in primis præfari hoc loco visum est, ne quem turbet, aut a vero abducat, si quod vel ipse offenderit, vel ab Arnaldo allatum viderit singulare hujusmodi pœnitentiæ apud veteres exemplum.* Ex quibus verbis facile nec sine causa colligitur non omnino rara vel singularia vita esse ista exempla; quippe qui nesciret quin talia & apud Arnaldum & alibi reperiantur, aufus non fuerit. Nunc peteremus ab illo ministro, utrum esset minus scandalum quempiam occultam noxam voluntarie confessum publice pœnitere, quam ex legis imperio confessum? Immo vero scandalum eo majus moveret, quo rariores essent, qui publicam pro occulte commissis agerent pœnitentiam. Ergo cum hujusmodi scandalum non prohibuerit, quominus pastores ad pœnitentiam publicam eos, qui voluntarie occulta confiterentur, admitterent; nec illos quoque potuit deterrere, ne legem de palam confitendis etiam reconditis criminibus sancirent. Eumdem rursus interrogaremus an distantia minor sit a peccato publico ad secretum voluntarie & ultro declaratum, quam ad declaratum ex legali necessitate? Hoc sane dixerit nemo, cum evidentissimum sit contrarium. Cum igitur hoc tantum discrimen non fuerit impedimento, quominus occulta voluntarie confitentes iisdem publicis pœnis addicerentur, quibus manifestorum scelerum reos afficiebant; nec etiam impedire debuit ne leges de secretis piaculis per eamdem publicam pœnitentiam qua curebantur manifesta, eluendis constituerentur. Et hinc clarum est præcipua illa incommoda, quæ opponit necessariæ occultarum culparum confessioni, quam rejicit; non minus pugnare contra voluntariam, quam admittit. Itaque haud immerito illud responsum auctori suo non satisfecit: sed tertium adtulit prioribus multo futilius, cum editos omnes codices corruptionis in verbo *occulta* postulavit. Exspectabamus ut editis codicibus opponeret manu exaratos, sin minus omnes, saltem aliquos, saltem unicum: quod cum nec fecerit, nec potuerit, hic unus editorum ineditorumque librorum qua veterum qua recentium consensus plusquam sufficit, ut idem locus auctoritatem plene planeque conservet suam. Audiamus tamen ejus conjecturas. Primum ille sciscitatur a catholicis, quorsum occultorum potius quam manifestorum istic mentio? Quasi vero, inquit, Novatiani solis occultis veniam negandam adseverassent, vel Ambrosius occultorum tantum exsolutionem ab Ecclesia sperandam ostenderet. Sed quis tam occulatum virum non miretur hoc loco tam caecutire, ut non videat hic propterea non nisi secretorum mentionem fieri, tum quia cuilibet expeditum erat a fortiori, ut ajunt, colligere de manifestis, de quibus alioqui abunde agitur in hoc Opere; tum quia sic evidentius fiebat crudelitatem Novatianorum patere latissime, quippe qua etiam occulti peccatores a spe veniæ excluderentur. Attamen urget adhuc Dallæus, & non *occulta*, sed *multa* legendum esse credit ex eo egregie probari, quod *proclive fuerit librariis hic decipi*, & *pro m duplex ce legere*. Quod quidem a similitudine utriusque elementi, ab antithesi inter multa peccata & pœnitentiam pro Christo susceptam hic apposita, denique a relatione quæ hisce verbis cum sequenti Evangelii loco intercedit. Sed primo pergratum ille nobis fecisset, si hujuscemodi lapsus aliquot exempla in medium protulisset; nobis enim nulladum observata possumus affirmare. Deinde quæ causa fuit, cur in citato Lucæ testimonio non idem peccarint librarii, vel saltem eodem loco admoniti fuerint admissæ corruptionis? Cur illam ex argumentis adeo, ut Dallæo videtur, perspicuis ante ipsum nemo deprehenderit? Sed profecto non minus referentur Ambrosiana verba ad memoratum testimonium si legeris *occulta*, quam si *multa*; nisi forte si occulta crimina non æque multa committi possint, ac manifesta. Quod vero ad antithesin, certe in lectione nostra multo pulcrior est, cum sic clanculum admissa publicæ pœnitentiæ opponantur. Utrumque sit, inquit, an unicus hic locus & rationibus, & contrariis ceterorum PP. testimoniis æquum est anteponi? Sed hæc fuga est, non responsio. Nam & alios PP. hic Ambrosio contrarios esse pernegamus, & multos cum Ambrosii tum aliorum veterum locos huic suffragari ostendimus. Nonnullos notavimus priore tomo, ut puta lib. 7. in Luc. pag. 1465. & lib. 10 pag. 1555. atque alibi. Plures etiam suppeditabunt in editis de hac materia libris Alexander, Bibaquæus, ac Sammarthanus noster, quos consule.

ſolum donavit ipſe, ſed voluit etiam omnes donare, & ſe propter alios donaſſe dixit; ne multi propter unum diutius contriſtarentur. *Si cui*, inquit, *donaſtis, & ego; nam & ego propter vos in perſona Chriſti, ut non circumveniamur a ſatana; nec enim verſutias ejus ignoramus*. Recte poteſt ſerpentem cavere, qui ejus poteſt verſutias non ignorare, quæ multæ ad nocendum ſunt. Vult ſemper nocere, ſemper circumvenire; ut mortem inferat: ſed debemus cavere ne remedium noſtrum fiat ejus triumphus; circumvenimur enim ab eo, ſi per [a] nimiam triſtitiam pereat, qui poteſt liberari per indulgentiam.

Ibidem 10.

94. Et ut ſciremus quia de baptizato dicit, addidit: *Scripſi vobis in epiſtola, ne commiſceamini fornicariis, non utique fornicariis hujus mundi*. Et infra ſubjunxit: *Nunc autem ſcripſi vobis, non commiſceri, ſi quis frater nominatur fornicator, aut avarus, aut idolis ſerviens*. Quos ſimul junxit ad pœnam, ſimul voluit etiam ad veniam pertinere. *Si quis autem talis eſt*, inquit, *cum hoc nec cibum ſumas*. Quam ſeverus pertinacibus, quam indulgens rogantibus! Adverſum illos Chriſti armatur injuria, his Chriſti invocatio ſuffragatur.

1. Cor. 5. 9. Ibidem 11. Ibidem.

95. At ne quis forte eo moveatur, quia ſcriptum eſt: *Tradidi hujuſmodi hominem ſatanæ in interitum carnis*, & dicat: Quomodo potuit ad veniam pertinere, cujus omnis interierat caro; cum manifeſtum ſit in utroque redemtum hominem, in utroque ſalvari: neque animam ſine carne, neque carnem ſine anima, cum ſibi ſint geſtorum [b] operum conſortiis copulatæ; ſine conſortio vel pœnæ eſſe vel præmii? Is ſibi reſponſum hoc habeat, quod interitus non conſummatam abſumtionem carnis ſignificet, ſed caſtigationem. Sicut enim mortuus peccato, Deo vivit: ita illecebræ carnis intereunt, & cupiditatibus ſuis moritur caro; ut caſtitati ceteriſque bonis operibus reviviſcat.

Ibidem 5.

96. Et quod aptius exemplum, quam de matre ſumamus? Namque ipſa de qua adſumti ſumus, terra, intermiſſo exercitio cultuque, videtur deſerta: & aut vinetis quibus conſitus eſt ager, aut oleis moritur; ſuccum tamen proprium velut quamdam ſui animam non amittit. Denique repetita cultione, & creditis ſeminibus, quibus habilis æſtimatur, feracior adſurgit fructibus. Non ergo alienum ſi etiam noſtra caro interire ſic dicitur; ut repreſſa magis, quam abſumta credatur.

a Germ. cod. antiquior, *nimiam obſtinationem*.

b MSS. non pauci, *geſtorum operumque conſortes copulatæ*.

LIBER SECUNDUS.

CAPUT I.

Ambrosius libri superioris præceptis nova subtexturus, necessitatem mature agendi pœnitentiam allegoriæ insinuat, quam & suadet agendam: deinde illius forma in Apostolo imitationi proposita, varios ejusdem fructus strictim proponit.

1. Etsi non pauca quæ ad cohortationem pœnitentiæ proficiant, scripta sint in libro superiore; tamen cum adjici possint complura, ne velut semesas verborum nostrorum epulas reliquisse videamur, inceptum persequamur convivium.

2. Agenda est enim pœnitentia non solum sollicite, sed etiam mature: ne forte Evangelicus ille paterfamilias qui arborem ficum plantavit in vinea sua, veniat; & quærens fructum in ea, si non invenerit, dicat cultori vineæ: *Succide illam. Ut quid etiam terram occupat?* Et nisi cultor vineæ interveniat, dicens: *Domine, remitte illam & hoc anno, usque dum fodiam circa illam, & mittam cophinum stercoris: & si quidem fecerit fructum; sin autem, excidatur ficulnea.* (Luc. 13. 7. Ibid. 8. & 9.)

3. Stercoremus ergo & nos agrum hunc quem possidemus, & imitemur laboriosos agricolas, quos * non pudet fimo pingui satiare terram, & immundo cinere agrum adspergere, ut fructus uberiores colligant.

4. Et quemadmodum stercoremus, docet Apostolus dicens: ª *Et æstimo omnia ut stercora, ut Christum lucrifaciam*, qui per infamiam & bonam famam meruit Christo placere. Legerat enim quod Abraham dum se stercus & cinerem fatetur, summa humilitate invenit Dei gratiam. Legerat quod Job in stercore sedens, omnia quæ amiserat, recuperavit. Legerat, prophetante David, quod Deus de terra suscitat inopem, & de stercore erigit pauperem. (Philip. 3. 8. Gen. 18. 27. Job. 2. Psal. 112. 7.)

5. Et nos ergo * non erubescamus fateri Domino peccata nostra. Pudor est ut unusquisque crimina sua prodat: sed ille pudor agrum suum arat, spinas tollit perpetuas, sentes amputat, fructus adolet, quos inter mortuos esse credebat. Sequere illum qui bene arando agrum suum, fructus quæsivit æternos. *Maledicimur*, inquit, *& benedicimus: persecutionem patimur, & sustinemus: blasphemamur, & obsecramus: tamquam purgamenta hujus mundi facti sumus.* Si & tu sic araveris, seminabis spiritalia. Ara, ut peccatum auferas, fructum adquiras. Ille aravit, ut persecutoris in se eradicaret affectum. Quid plus potuit nobis conferre Christus ad studium correctionis, quam ut converteret, & daret nobis ex persecutore doctorem? (1. Cor. 4. 12. & 13.)

CAPUT II.

Apostolicum locum ab hæreticis contra pœnitentiam objectum solvit, eumque de baptismatis iteratione intelligendum cum singularum illius partium expositione, tum præmissa ibidem legalium baptismatum mentione ostendit; quamvis subjungat eo quoque illum posse referri, ut quod impossibile sit hominibus, Deo impossibile nequaquam habeatur.

6. Cum igitur tam evidenti & ipsius Apostoli, & scriptorum ejus exemplo redarguantur, tamen adhuc obniti volunt, & auctoritatem aiunt * Apostolicæ sibi suffragari sententiæ, allegantes scriptum ad Hebræos: *Impossibile est enim hos qui semel illuminati sunt, & gustaverunt donum cæleste, & participes facti sunt Spiritus sancti, & bonum gustaverunt Dei verbum, virtutesque futuri sæculi, lapsos iterum renovari in pœnitentiam, rursus crucifigentes Filium Dei, & ostentatione triumphantes.* (Hebr. 6. 4. & seq.)

7. Numquid Paulus adversus factum suum prædicare potuit? Donavit Corinthio peccatum per pœnitentiam; quomodo hic potuit (2. Cor. 2. 10.)

---

* Imitatio illorum versuum e lib. 1. Georg.
Ne saturare fimo pingui pudeat sola, neve
Effœtos cinerem immundum jactare per agros.

a Vet. edit. & pauci mss. *Et æstimo stercora*: Rom. edit. & alii pauciores, *Et æstimo stercora*: reliqui mss. ut in textu, nisi quod nonnulli habent, *æstimare*.

* Hic agi de confessione quæ Deo apud sacerdotem illius ea in parte vicarium editur, compertum facit quod statim sequitur: *Pudor est* &c. Quem enim pudeat apud eum solum peccata fateri sua, cui eadem clarius quam sibi ipsi cognita esse perspectum habeat? Certe in eo quod illa perpetraverit, pudor esse potest, non autem in illorum confessione. Rursus vero quod unusquisque dicitur prodere crimina sua, inde satis intelligitur non de publicis tantum criminibus & scandalo conjunctis agi, sed etiam de occultis & reconditis, quæ ab aliquo sponte deteguntur ad sacerdotem. Confule quæ de reo minoris culpæ dicuntur infra cap. 4. n. 27.

* Non alium locum qui magis hæresi suæ patrocinari videretur, quam istum proferebant Novatiani. Et hoc quidem in causa fuit, cur serius hæc epistola apud latinos habita fuerit pro canonica, quemadmodum ex Eusebio lib. 3. Hist. Eccles. cap. 3. & lib. 6. cap. 20. ex Philastrio, lib. de Hæres. 41. ex Hieronymo variis locis cognoscere est. Epiphanius quoque præcipuum Catharorum in eo loco firmamentum fuisse, dum de eadem hæresi loquitur, tradit. Ceterum Ambrosiana responsio verissima est, eamque nobilissimi quique scriptores Doctori nostro suppares aut posteriores amplexati sunt; quamquam nonnulli de pœnitentia locum interpretati moralem impossibilitatem ibi significatam maluerunt: quæ responsio etiam in fine capitis indicatur.

potuit sententiam suam ipse reprehendere? Ergo quia non potuit quod ædificaverat destruere, non contrarium dixisse eum, sed diversum advertimus. Quod enim contrarium est, se ipsum impugnat: quod diversum est, distinctam solet habere rationem. Ita autem contrarium non est; ut alterum suffragetur alteri. Etenim quia de remittenda prædicavit pœnitentia, debuit & de iis qui iterandum putant baptismum, non silere: & prius sollicitudioem nobis auferri oportuit, ut sciremus etiam post baptismum, si qui peccarent, donari eis posse peccatum; ne spe veniæ destitutos iterandi baptismatis opinio vana perverteret: deinde iterandum non esse baptisma rationabili disputatione suadendum fuit.

8. De baptismate autem dictum verba ipsa declarant, quibus significavit impossibile esse lapsos renovari in pœnitentiam; per lavacrum enim renovamur, perquod renascimur, sicut ipse Paulus dicit: *Consepulti enim sumus cum illo per baptismum in mortem, ut quemadmodum surrexit Christus ex mortuis per gloriam Patris, ita & nos in novitate vitæ ambulemus.* Et alibi: *Renovamini spiritu mentis vestræ, & induite novum hominem, qui secundum Deum creatus est.* Et alibi: *Renovabitur sicut aquilæ juventus tua;* a quod etiam aquila, cum fuerit mortua, ex suis reliquiis renascitur, sicut per baptismatis sacramentum, cum fuerimus peccato mortui, renascimur Deo, ac reformamur. Unum ergo baptisma docet, sicut alibi: *Una fides, unum,* inquit, *baptisma.*

[Rom. 6. 4.] [Ephes. 4. 23 & 24.] [Psal. 102. 5] [Ephes. 4. 5.]

9. Illud quoque evidens, quod in eo qui baptizatur, crucifigitur Filius Dei; quia non potuit caro nostra abolere peccatum, nisi crucifixa esset in Christo Jesu. Denique scriptum est, quia *quicumque baptizati sumus in Christo Jesu, in mortem ipsius baptizati sumus.* Et infra: *Si enim complantati sumus similitudini mortis ejus, simul & resurrectionis erimus, scientes quia vetus homo noster simul confixus est cruci.* Et ad Colossenses ait: *Consepulti ei per baptismum, in quo & consurrexistis.* Quod ideo scriptum est, ut credamus quia ipse crucifigitur in nobis; ut per illum peccata nostra mundentur, ut ipso chirographum nostrum affigat cruci, qui solus potest donare delicta. Ipse in nobis Principatus & potestates triumphat; quoniam de ipso scriptum est: *Principatus & potestates ostentavit, triumphans eos in semetipso.*

[Rom. 6. 3.] [Ibid. 5. & 6.] [Coloss. 2. 12] [Ibid. 15.]

10. Ergo quod ait in hac epistola quæ scribitur ad Hebræos, impossibile esse *lapsos renovari in pœnitentiam, rursus crucifigentes Filium Dei, & ostentatione triumphantes,* eo spectat, ut de baptismo dictum credamus, in quo crucifigimus Filium Dei in nobis; ut per illum nobis mundus crucifigatur, qui quadam triumphamus specie, dum similitudinem mortis ejus adsumimus, qui principatus & potestates in sua cruce ostentavit ac triumphavit; ut in mortis ejus similitudioem nos quoque de principatibus quorum jugum deponimus, triumphemus. Semel autem crucifixus est Christus, semel peccato mortuus; & ideo unum, non plura baptismata.

[Hebr. 6. 6.]

11. Quid quod & supra doctrinam baptismorum præmisit? Et quia multa erant baptismata in Lege, merito reprehendit illos qui perfecta dimittant, & principium verbi requirant. Docet nos scire oportere destructa esse uoiversa Legis baptismata, unum baptisma esse in Ecclesiæ sacramentis. Hortatur autem oos, ut relinqueotes initium verbi, ad perfectum tendamus: *Et hoc faciemus,* inquit, *siquidem permiserit Deus;* non potest enim sine favore Dei aliquis esse perfectus.

[Hebr. 6. 3.]

12. Possem quidem etiam illud dicere ei, qui hoc de pœnitentia dictum putat; quia quæ impossibilia sunt apud homines, possibilia sunt apud Deum: & potens est Deus quando vult donare nobis peccata, etiam quæ putamus oon posse concedi. Et ideo quod nobis impossibile impetratu videtur, Deo donare possibile est. Nam & impossibile videbatur, ut peccatum ablueret aqua: denique Naaman Syrus lepram suam muodari per aquam posse non credidit. Sed quod impossibile erat, fecit Deus esse possibile, qui taotam nobis donavit gratiam. Similiter impossibile videbatur per pœnitentiam peccata dimitti: concessit hoc Christus apostolis suis, quod ab apostolis ad sacerdotum officia transmissum est. Factum est igitur possibile, quod impossibile videbatur. Sed tamen de baptismo dictum, ne quis iteraret, b vera ratione persuadet.

[4. Reg. 5. 11] [Johan. 20. 22.]

a Rom. edit. sola, *quod est: Sicut aquila cum fuerit ... sic per baptismatis* &c. Obiter autem observandum est, aquilæ illud adtribui ab Ambrosio, quod vulgo de phœnice dicitur, quem ex propriis cineribus renasci fabulantur multi scriptores.

b Edit. Rom. cum duobus omnino mss. *vera ratio persuadet.* Minime male. Verum cum aliam lectionem vet. edit. cum reliquis mss. iisque multo probatioribus habeant, referendum est verbum *persuadet* ad ipsum Paulum; is enim locum citatum ita exprimit, ut illum non sit de baptismi repetitione intelligendum persuadeat.

CAPUT III.

Superiorem solutionem confirmat proposita ex Evangelio prodigi parabola, cujus singulas partes exponens, easdem contra Novatianas adsertiones ita convertit, ut inde necessario deducat etiam gravissimi criminis reo, siquidem digne paenituerit, reconciliationem non denegandam.

Luc. 15. 13. & seq.

13. Neque enim Apostolus cootra evidentem Christi doctrioam veniret, qui de peccatore pœoiteotiam agente comparationem ª posuit, eo quod peregre profectus acceptam a patre oomem substantiam devoraverit vivendo luxuriose, & postea panem patris desideraverit, cum vesceretur siliquis: & meruit stolam, annulum, calceameotum, immolationem quoque vituli, quæ speciem habet passioois Dominicæ, per quam nobis donatur.

14. Beoe dicitur quia *peregre profectus est*, qui erat a sacris altaribus separatus; hoc est enim ab Hierusalem illa quæ in cælo est, civico quodam & domestico sanctorum separari domicilio. Unde & Apostolus ait: *Ergo jam non estis advenæ atque peregrini, sed cives sanctorum, & domestici Dei.* *Ephes. 2. 19.*

15. *Et consumsit*, inquit, *substantiam suam.* Merito coosumsit eam, cujus fides in operibus claudicabat: *Fides enim eorum quæ sperantur, substantia est, rerum argumentum non apparentium.* Et booa substaotia fides, in qua spei est nostræ patrimonium. *Hebr. 11. 1.*

16. Nec mirum si fame peribat, qui divioo alimeoto egebat; cujus desiderio compulsus: *Surgam*, ioquit, *& ibo ad patrem meum, & dicam illi: Pater, peccavi in cælum, & coram te.* Nonoe advertitis id evidenter oobis expositum, quod emerendi gratia sacraoienti ad precandum impellimor; & hoc auferre vultis, propter quod agitor pœniteotia? * Tolle gubernatori pervenieodi spem, & in mediis fluctibus incertus errabit. Tolle luctatori coronam, lentus jacebit in stadio. Tolle piscatori capiendi efficaciam, desinit jactare retia. Quomodo ergo potest qoi famem patitur animæ suæ, studiosius Deum precari, si saeram desperet alimoniam? *Luc. 15. 18.*

17. *Peccavi*, loqoit, *in cælum, & coram te.* Fatetur utique peccatum ad mortem, ne quem vos ageotem cujuslibet erimi-nis pœoitentiam jure excludi putaretis; quaodo is qui in cælum peccavit, vel in regnum cæleste, vel in animam suam, quod est peccatum ad mortem; & peccavit coram Deo, cui soli dicitur: *Tibi soli peccavi, & malum coram te feci.* *Psal. 50.*

18 Tam cito veniam meretur, ut venieoti & adhuc longe posito occurrat pater: osculum tribuat, quod insigne est sacræ pacis: stolam proferri jubeat, quæ vestis est nuptialis, quam si quis non habuerit, a convivio nuptiali excludutur: det anoulum in manu ejus, quod est fidei pignus, & sancti Spiritus sigoaculum: calceameota deferri præcipiat; celebraturus enim pascha Domini, epulaturus agnum, tectum debet adversus omnes incursus bestiarum spiritalium, morsusque serpeotis habere vestigium: vitulum præcipiat occidi; quia *Pascha nostrum immolatus est Christus.* Etenim quotiescumque sanguinem Domini sumimus, mortem Domioi aoountiamus. Sicut ergo semel pro omnibus immolatus est, ita quotiescumque peccata donantur, corporis ejus sacrameotum sumimus; ut per sanguinem ejus fiat peccatorum remissio. *Exod. 12. 11.* *1. Cor. 5. 7.* *1. Cor. 11. 26.* *De pœnit. 1. 2. c. pen. est fieri. 5. Sicut semel.*

19. Ergo evidentissime Domini prædicatione mandatum est etiam gravissimi criminis reis, si ex toto corde, & maoifesta confessione peccati pœniteotiam gerant, sacramenti cælestis refundendam gratiam. * Unde oihil vobis ad exeusationem resedisse certum est.

CAPUT IV.

Aliam objectionem ex blasphemia in Spiritum sanctum petitam retorquet in ipsos Novatianos; ostenditque per eam blasphemiam intelligi delere fidem non rectam: quod ubi Petri adversus Simonem magum sententia, nec non Evangelico testimonio confirmavit, eosdem hæreticos ad reditum in Ecclesiam cohortatur, ac tantam Domini clementiam esse adserit, ut Judæ traditori veniam si apud Christum pænituisset, non fuisset denegaturus.

20. Perlatum est tamen ad nos, etiam illud vos objicere solere, quod dicatis scriptum esse: *Omne peccatum & blasphemia remittetur hominibus: Spiritus autem blasphemia non remittetur hominibus. Et quicumque dixerit verbum contra Filium hominis, remittetur ei: qui autem dixerit contra Spiritum sanctum, non remittetur ei, neque in hoc sæculo, neque in futuro.* Qoo exemplo *Matth. 12. 31.*

ª Rom. edit. sola, *posuit in eo, qui peregre* &c.

* Exempla prorsus istorum similia proponit epist. 55. ad Anton. Cyprianus: unde isthæc imitatum esse Doctorem nostrum facile quispiam existimarit.

* Quam validum contra Novatianos hunc Evangelii locum arbitraretur, non ægre dices, si modo cum ejusdem expositione in Comment. super Lucam totum hoc caput conferre non pigeat.

plo omnis adſertio vestra deſtruitur & absolvitur; ſcriptum eſt enim: *Omne peccatum & blaſphemia remittetur hominibus*. Cur igitur non remittitis? Cur alligatis vincula, quæ non ſolvitis? Cur nodos nectitis, quos non relaxatis? Remittite ceteris: agite de iis, quos peccantes in Spiritum ſanctum Evangelica auctoritate in perpetuum adſtringi putatis.

21. Et tamen quos * adſtringar, conſideremus, repetentes ſuperiora lectionis ipſius, ut evidentius comprehendamus. Dicebant Judæi: *Hic non ejicit dæmonia niſi in Beelzebub principe dæmoniorum*. Reſpondit Jeſus: *Omne regnum diviſum contra ſe deſtruetur, & omnis civitas vel domus diviſa contra ſe, non ſtabit; ſi enim ſatanas ſatanam ejicit, adverſum ſe diviſus eſt: quomodo ergo ſtabit regnum ejus? Quod ſi ego in Beelzebub ejicio dæmonia, filii veſtri in quo ejiciunt?*

(Matth. 12. 24. & ſeq.)

22. De his utique expreſſum videmus, qui Dominum Jeſum in Beelzebub ejicere dæmonia loquebantur, quibus ſic reſpondit Dominus, quod ſatanæ hereditas in iis eſſet, qui ſatanæ compararent ſalvatorem omnium, & in regno diaboli conſtituerent gratiam Chriſti. Et ut cognoſceremus quia de hac dixit blaſphemia, adjunxit: *Progenies viperarum, quomodo poteſtis bona loqui, cum ſitis mali?* Hos ergo qui hæc loquuntur, negat ad veniam pertinere.

23. Denique Petrus Simoni, qui magicæ artis conſuetudine depravatus, putaſſet quod gratiam Chriſti per impoſitionem manus, atque infuſionem Spiritus ſancti compararet pecunia, ait: *Non eſt tibi pars, neque ſors in hac fide: quia cor tuum non eſt rectum apud Deum. Pœnitentiam itaque age a ab hac nequitia tua, & precare Dominum, ſi forte remittatur tibi hæc recordatio cordis tui; in obligatione enim iniquitatis, & amaritudine fellis video te eſſe*. Vides quod hanc magica vanitate blaſphemantem in Spiritu ſancto apoſtolica auctoritate condemnet; & eo magis quia puram conſcientiam fidei non habebat: & tamen non intercluſit ei ſpem veniæ, quem invitavit ad pœnitentiam?

(Decr. ca. 2. q. 1. cap. Petrus.)

(Act 8. 21. & ſeq.)

24. Reſponſum eſt igitur a Domino blaſphemiæ phariſæorum; & ideo his poteſtatis ſuæ gratiam negat, quæ in remiſſione peccatorum eſt, qui cæleſtem ejus poteſtatem diabolico fultam ſuffragio vindicarent. Eos quoque adſerit diabolico uti ſpiritu, qui ſepararent Eccleſiam Domini; ut omnium temporum hæreticos & ſchiſmaticos comprehenderet, quibus indulgentiam negat; quod omne peccatum circa ſingulos eſt, hoc in univerſos. Soli enim ſunt qui volunt ſulvere Chriſti gratiam, qui Eccleſiæ membra diſcerpunt, propter quam paſſus eſt dominus Jeſus, Spiritusque ſanctus datus eſt nobis.

(De pœnit. Diſt. 1. c. In poteſtatis.)

25. Denique ut ſciatis quia de diſperſoribus dicit, ſic habemus ſcriptum: *Qui non eſt mecum, contra me eſt: & qui non colligit mecum, diſpergit*. Et ut ſciremus de his dictum, ſtatim ſubjunxit: *Ideo dico vobis, omne peccatum & blaſphemia remittetur hominibus, Spiritus autem blaſphemiæ non remittetur hominibus*. Cum dicit: *Ideo dico vobis*; nonne evidenter hoc præ ceteris a nobis intelligi voluit? Meritoque adjunxit: *Arbor bona bonos fructus facit, mala autem arbor malos fructus facit*; congregatio enim mala bonum facere fructum non poteſt. Arbor itaque congregatio eſt, fructus bonæ arboris filii Eccleſiæ ſunt.

(Matth. 12. 30.) (Ibid. 31.) (Ibid. v. 33.)

26. Et ideo revertimini ad Eccleſiam, ſi qui vos ſeparaſtis impie. Omnibus enim converſis pollicetur veniam; quia ſcriptum eſt: *Omnis quicumque invocaverit nomen Domini, ſalvus erit*. Denique etiam Judæorum populus qui dicebat de domino Jeſu: *Dæmonium habet*; qui dicebat: *In Beel-*

(Joel. 2. 32.) (Joan. 8. ...)

* Huic objectioni ſane quam graviſſimæ iiſdem duobus reſponſis quæ hic adhibentur ab Ambroſio, ſatisfacit etiam Pacianus *e pſt. 3. ad Sympron.* ſub medium. Porro his ipſis locis adductus eſt lib. 9. *de Admin. Pœnit.* cap. 28. Morinus, ut utrique illi Patri eam doctrinam adtribueret, qua peccatum aliquod vere irremiſſibile conſtituerent. Attamen de Paciano cogitur confiteri eum mentem ſuam ita declaraſſe, ut nihil per hoſce locos tamquam irremiſſibile ſignificari autumaret, niſi perſeverantiam in crimine ſeu finalem impœnitentiam. Quod vero ad Ambroſianam ſententiam, ubi dixiſſet: *Fatetur*. Ambroſius nimirum, *iis qui dicebant, ut illi phariſæi, blaſphemant, veniam non eſſe ſperandam*; paucis interjectis ſubjungit: *Ut tamen argumenti robur everet, peccatum illud extendit ad hæreticos & ſchiſmaticos, quibus pœnitentibus gratia non denegatur: ut ſaſiones etiam aliis, ſi pœnitentiam agere poſſent, Dei miſericordiam non defuturam*. Hæc Morinus, cui certe quidem probandum erat Doctorem ſanctum exiſtimaſſe blaſphematoribus hujuſcemodi poſſibilem non eſſe pœnitentiam, quod ab illo minime præſtitum eſt. Ad clariorem vero hujus quæſtionis intelligentiam adverte locis de blaſphemia in Spiritum allatis ab hæreticis hic reſponderi, 1. per conceſſionem rhetoricam qua illorum argumentum retorquetur in eos ipſos: 2. preſſius eoſdem locos examinari, inquirique quodnam tandem ſit peccatum illud in Spiritum. Igitur ut exemplis res illuſtretur, hujus criminis rei pronuntiantur omnes illi, nimirum qui Chriſtum in Beelzebut dæmones ejicere calumniabantur, Simon & qui cum eo venalia crederent gratiæ dona, poſtremo hæretici & ſchiſmatici. Cum autem his poſtremis veniam revertentibus, vel ipſo Morino non inficiante, paſſim ſpondeat Ambroſius, Simoni quoque, ſi reſipuiſſet, gratiam vero promiſſam toto ſequenti capite demonſtret, nihil jam [illegible] idem de primis etiam cum ſenſiſſe [illegible] cum lib. 1. cap. 2. generatim pronuntiet: *Dominus nullum crimen excepit, qui peccata donavit omnia*; quod enim regulæ hujus univerſalis blaſphemiam ab eodem tacito habitam exceptionis loco memoratus theologus contendit, nullum idoneum hujus ſuæ opinionis profert argumentum. Maneat ergo nullum peccatum Ambroſio ſimpliciter fuiſſe alienum a ſpe veniæ præter finalem impœnitentiam. Auguſtinus quoque in hac quæſtione, quam difficillimam omnium eſſe in *Enchiridio* cap. 8. & *De Verbis Dom.* Serm. nunc 72. num. 38. profitetur, eamdem ſententiam lib. 1. Retract. cap. 19. ſequutus eſt. Si quis autem dixerit eodem modo culpas omnes dici poſſe irremiſſibiles, fatebimur id quidem, ſed adjungemus blaſphemiam propterea quod illi plus inſit malitiæ ac ſuperbiæ quam infirmitatis, proindeque multo difficilius remittatur, ſingulari quadam ratione ſic appellatam. Vide Maldonatum in Matthæi locum de quo agitur: & Alexandrum *Differtatione* 22. *in Hiſtor. Eccleſ. ſæculi* 3. & alios tum interpretes in memoratum Matthæi textum tum ſcholaſticos in 4. Sent. Diſt. 43. & 2. 2. B. Thomæ quæſt. 14. art. 3.

a Clarom. cod. *ab hac ſtultitia tua*. Rurſus vero ubi omnes mſſ. & vet. edit. *recordatio cordis tui*, Rom. ſola posuit, *cogitatio cordis tui*.

[Luc. 11. 15.] *zebub ejicit dæmonia*; qui crucifixit dominum Jesum, Petri prædicatione vocatur ad baptismum, ut sceleris tanti merita deponat.

27. Sed quid mirum, si salutem negatis aliis, qui vestram recusatis, a licet illi nihil differant, qui a vobis pœnitentiam petunt. Arbitror enim quod etiam Judas potuisset tanta Dei miseratione non excludi a venia, si pœnitentiam non apud Judæos, sed apud Christum egisset. *Peccavi*, inquit, *quod tradiderim sanguinem justum*. Responderunt: *Quid ad nos? Tu videris*. Quæ vox alia vestra est, cum etiam minoris peccati reus vobis factum proprium confitetur? Quid respondetis aliud, nisi hoc: *Quid ad nos? tu videris*. Hunc sermonem laqueus sequitur: eo feraliore pœna, quo culpa est minor.

28. Sed si isti non convertuntur, vel vos revertimini, qui lapsu vario de innocentiæ fideique præcelso fastigio decidistis. Bonum dominum habemus, qui velit donare omnibus, qui te per prophetam vocavit dicens: *Ego sum, ego sum qui deleo iniquitates; & memor non ero; tu autem memor esto, & judicemur.* [Esa. 43. 25.]

CAPUT V.

Quod Simoni mago veniam a Petro affirmate promissam negant, refertur primo eum apostolum propter cognitam magi illius perfidiam dubia locutione uti potuisse: secundo autem apte ad causam per adverbium forte *affirmationem etiam significari ex pluribus veteris Testamenti locis, ex prophanorum auctorum usu, denique ex ipsis evangelistis confirmatur. Deinde addit apostolos pœnitentiam cujus a Davide fructus ostenduntur, ad nos transmisisse. Postremo exemplum adducit Ephræmitarum, ad quorum instar pœnitentiam nostram agendam tradit, ut ei divina misericordia & sacramenta concedantur.*

29. Referunt tamen quæstionem de verbis apostoli Petri. Quia dixit: b *Ne forte*, putant non confirmasse Petrum, ut agenti pœnitentiam peccatum remitteretur. Sed considerent de quo loquatur, hoc est, de Simone, qui non ex fide crederet, sed dolum cogitaret. [Act. 8. 22.] Denique & Dominus dicenti ei, cujus non plenam sinceritatem videret: *Sequar te*, ait: *Vulpes foveas habent*. [Matth. 8. 20.] Quem ergo Dominus ante baptismum prohibuit sequi, quoniam fraudulentum videbat; miraris si post baptismum prævaricantem non absolvit apostolus, quem in obligatione iniquitatis manere pronuntiavit?

30. Sed hoc illis responsum sit. Ego autem nec Petrum dubitasse dico, nec verbi unius præjudicio tantam causam strangulandam arbitror. Nam si putant dubitasse Petrum, numquid & Deus dubitavit? qui ait ad Hieremiam Prophetam: *Sta in atrio domus Domini, & respondebis omni Judæ, iis qui veniunt adorare in domo Domini, omnia verba quæ constitui tibi respondere illis, noli auferre verbum: forsitan audient, & avertentur.* [Hier. 26. 2. & 3.] Dicant ergo & Deum ignorasse quid esset futurum.

31. Sed non ignorantia eo verbo exprimitur, sed in scripturis divinis frequens hujusmodi consuetudo advertitur; eo quod simplex sit elocutio. Siquidem & ad Ezechielem dicit Dominus: *Fili hominis, mittam ego te ad domum Israel, ad eos qui me exacerbaverunt, ipsi, & patres eorum usque in hodiernum, & dices ad eos: Hæc dicit Dominus, si forte audient & terrebuntur.* [Ezech. 2. 4. & 5.] Nesciebat ergo eos posse aut non posse converti? Non ergo semper dubitantis ista est elocutio.

32. Denique ipsi sapientes sæculi, qui omnem gloriam suam statuunt in expressione verborum, quod latine *forte* dicimus, græce τάχα, non ubique pro dubitatione posuerunt. Ajunt itaque dixisse primum suorum poetam ἤ τάχα χήρη ἔσομαι, quod est: Cito vidua ero. Et alibi: τάχα γάρ σε κατακτανέουσιν Ἀχαιοὶ πάντες ἐφορμηθέντες. [Homer. lib. 3. Iliad.] Non enim dubitaret in omnibus simul insurgentibus, unum facile ab universis posse prosterni.

33. Sed nos nostris magis quam alienis utamur. Denique habes in Evangelio quia ipse Filius de Patre ait (cum misisset servos ad vineam suam, c & occidissent) dixisse Patrem: *Mittam Filium meum dilectissimum, forsitan ipsum verebuntur.* [Matth. 21. 37.] Et alibi ex sua persona Filius ait: *Neque me scitis, neque Patrem meum. Si enim me sciretis, & Patrem meum forsitan sciretis.* [Johan. 8. 19.]

34. Si ergo his verbis usus est Petrus, quibus Deus usus est sine præjudicio scientiæ suæ; cur non accipiamus & Petrum his usum sermonibus sine suæ fidei præjudicio? Neque enim poterat dubitare de Christi munere, qui sibi solvendorum peccatorum dederat potestatem; [Matth. 16. 19.] præsertim cum versutiis hæreticorum locum non debe-

a Omnes edit. ac mss. non pauci, *licet illi nihil deferant*, quorum verborum non sensum ullum esse putamus. Melius ergo reliqui mss. .... *nihil differant*, id est, æque peccatores haberi debeant, ac volmet ipsi.

b Vet. edit. *Si forte, & putant*: Rom. *Si forte remittatur tibi &c. & putant*, mss. vero cuncti *Ne forte*, sed pro *putant*, aliqui legunt *putent*, aliqui etiam *ut putant*. Non tam incommoda.

c Omnes edit. & cod. Tell. *& occisi essent*: reliqui mss. *& occidissent*, Albin. *& eos occidissent*. Non male quidem, sed propter aliorum numerum & antiquitatem videtur accipiendum verbum, *occidissent*, pro perissent. Rursus post pauca, eædem edit. *sine præjudicio sententiæ suæ*: mss. vero . . . *scientiæ suæ*. Melius, ut per se clarum est. Unus tamen . . . , *conscientiæ suæ*.

a beret relinquere, qui ideo volunt a spem hominum destituere, ut iterandi baptismatis apud desperantes facilius inducant persuasionem.

35. Sed apostoli hoc habentes, secundum Christi magisterium pœnitentiam docuerunt, spoponderunt veniam, culpam relaxaverunt, sicut & docuit David dicens: *Beati quorum remissæ sunt iniquitates, & quorum tecta sunt peccata. Beatus vir cui non imputavit Dominus peccatum.* * Utrumque enim beatum dixit, & cujus iniquitas remittitur per lavacrum, & cujus peccatum tegitur operibus bonis. Qui enim agit pœnitentiam, non solum diluere lacrymis debet peccatum suum, sed etiam emendatioribus factis operire & tegere delicta superiora, ut non ei imputetur peccatum.

Psal. 31. 1. & 2.

De pœnit. adj. 3. cau. Pœnitentiæ § quagit.

36. Ergo tegamus lapsus nostros posterioribus factis, mundemus fletibus; ut audiat nos dominus Deus noster ingemiscentes, sicut audivit lacrymantem Ephræm, quemadmodum scriptum est, dicente Deo: *Audiens audivi Ephræm lacrymantem.* Et ipsa verba Ephræm lamentantis expressit dicens: *Castigasti me, & castigatus sum, sicut vitulus non sum edoctus.* Vitulus enim ludit, & præsepia deserit; & ideo Ephræm sicut vitulus non est edoctus, longe positus a præsepi; quia præsepe Domini deseruit, & Hieroboam sequutus, vitulos adoravit, quod prophetia futurum per Aaron indicaverat, sic lapsurum populum Judæorum. Ideoque agens pœnitentiam dicit: *Converte me, & convertar; quia tu es dominus Deus meus. Quia in novissimo captivitatis meæ pœnitentiam egi: & postquam cognovi, ingemui super dies confusionis, & subjectus sum tibi; quia accepi opprobrium, & demonstravi te.*

Hier. 31. 18. Ibidem. Tob. 1. 5. Exod. 32. Hier. 31. 19.

37. Advertimus quomodo agenda sit pœnitentia, quibus sermonibus, quibus fletibus; ut peccati dies, dies confusionis appelletur; confusio est enim, quando Christus negatur.

Alias Cap. VI. Ibidem.

38. Et ideo subjiciamus nos Deo, & non subditi simus peccato: & delictorum nostrorum memoriam recensentes, tamquam opprobrium erubescamus, non velut quamdam gloriam prædicemus, sicut quidam expugnata pudicitia, & oppressa justitia gloriantur: & tanta fiat conversio, ut qui Deum non agnoscebamus, ipsi eum jam aliis demonstremus: motus autem Dominus tali conversione nostra, respondeat: *A juventute mea dilectus mihi est filius Ephræm, puer in deliciis; quoniam eo quod sermones mei in ipso sunt, memoria memor ero ejus; propterea festinavi super illum, misericordia miserebor ejus, dicit Dominus.*

Hier. 31. 20.

39. Quam autem misericordiam nobis polliceatur, infra ostendit dicens: *Inebriavi omnem animam sitientem, & omnem animam esurientem satiavi. Ideo exsurrexi, & vidi, & somnus meus mihi dulcis est.* Advertimus b quod peccantibus Dominus sacramenta promittat sua; & ideo omnes convertamur ad Dominum.

Ibidem 25. & 26.

CAPUT VI.

A fide vel innocentia lapsos denuo hortaturus ad pœnitendum, ex Esaia quid eos a Deo exspectare, quidve ipsosmet præstare oporteat, docet. Hinc memorata Christi adversus Judæos proverbiali reprehensione, per ejus occasionem saltationes & choreas perstringens, idem proverbium ad spiritalem traducit intellectum. Deinde ex Hieremia pœnitentiam suscipiente pro Hierusalem, quas conditiones ea virtus requirat, aperit. Denique ut quanta sit efficaciæ hæc illa medicina clarius exhibeat, qui eadem vel pro se vel pro aliis uti voluerint, multos numerat.

40. Sed si isti non convertuntur vel vos revertimini, qui lapsi vario de innocentiæ fideique præcelso fastigio decidistis. Bonum Dominum habemus qui velit donare omnibus, qui te per prophetam vocavit dicens: *Ego sum, ego*

Es. 43. 25.

a MSS. aliquot antiquæ manus, *spem hominum destituere*.

* Davidica hæc verba semel ac iterum superiore tomo exposita reperire est, scilicet lib. *de Noe & Arca* cap. 31. num. 117. & *Apol. David* cap. 9. num. 49. quibus in locis baptismum ac pœnitentiam a Propheta significari docet sanctus Doctor. At in secundo indignum non est quod observetur ab Ambrosio inter opera quibus crimina suum David texerit, etiam ea quæ lapsum ejusdem præcesserunt, enumerari; unde illa theologorum opinio qua bona opera peccato quopiam lethali mortificata per pœnitentiam reviviscere autumant, non minimum capit auctoritatis. Hic vero ubi contra Novatianos disputat, rem examinat accuratius. Itaque duo in pœnitentia distinguit, nempe *diluere lacrymis peccatum*, & illud *emendatioribus factis operire*, quorum quidem prius ad contritionem, posterius autem ad satisfactionem referri facile catholici omnes adsentientur. Et certe de primo nec Dallæus ipse lib. 7. *De Pœnit. & satisfact.* cap. 8. a nobis dissidet. De secundo autem ibidem contra Card. Bellarmin. disputans, contendit sanctum Præsulem hoc sensu loqui, ut velit peccatorem scelerum jam remissorum inhærentes adhuc cicatrices bonis operibus quasi lituris & tectorio quodam obumbrare atque contegere. Sed contrarium orationis series aperte monstrat. Illam expende ac præcipue subjectum exemplum Ephræmitarum, ac per te ipsemet intelliges de lacrymis atque operibus eumdem sermonem institui, quia non modo peccatis jam condonatis tectorium inducant, verum etiam quæ divinam peccatoribus propitient misericordiam, ut commissorum veniam consequantur. Quod vero ad primam partem eorumdem citati psalmi 31. versuum, quam de baptismo exponit Ambrosius, ita eam etiam interpretes Pauli, a quo eadem verba Rom. 4. 7 proponuntur, vulgo accipiunt.

b Gill. ac Rom. edit. *quod pœnitentibus*: Amerb. atque Eras. cum Gill. in marg. & mss. omnibus, *quod peccantibus*; ubi subintellige dummodo pœnitentiam agant. At sequentis cap. initio, ubi omnes edit. *Si isti non convertantur*; omnes mss. exhibent, *Sed si isti non convertuntur*: quemadmodum legitur etiam in fine cap. 4. num. 29. Ceterum hæc illa versuum aliquot repetitio satis indicat quæcumque cap. superiori comprehendimus, quasi per digressionem posita esse, atque adeo in prioribus edit. capita non legitime distribui. Nec etiam ambiguum est quin ad hunc locum Sotus respexerit, cum in hoc opere *os nunquam eadem inculcare ad verbum* objecit; quasi vero infrequentes essent repetitiones in Ambrosio.

ego sum qui deleo iniquitates tuas, & memor non ero: tu autem memor esto, ut judicemur. Ego, inquit, *memor non ero: tu autem memor esto*, hoc est: Non revoco illa quæcumque delicta donavi tibi, velut quadam oblivione tecta sint: *tu autem memor esto*. Ego, inquit, memor non ero propter gratiam, tu memor esto propter correctionem: memor esto, ut scias donatum esse peccatum; ne glorieris quasi innocens, ne te justificando, plus ingraves: sed si vis justificari, fatere delictum tuum. * SOLVIT ENIM criminum nexus verecunda confessio peccatorum.

41. Vides quid a te exigat Deus tuus, ut memor sis ejus quam accepisti gratiæ, & non glorieris quasi non acceperis. Vides qua remissionis pollicitatione te provocet ad confitendum: vide ne reluctando mandatis cælestibus, in indevotionem Judæorum incidas, quibus dicit dominus Jesus: *Cantavimus vobis, & non saltastis: lamentavimus, & non plorastis.* (Luc. 7. 32.)

42. Vilis sermo, sed non vile mysterium. Et ideo cavendum ne quis vulgari quadam sermonis hujus deceptus interpretatione, putet nobis * saltationis lubricæ histrionicos motus, & scenæ deliramenta mandari; hæc etiam in adolescentula ætate vitiosa sunt: sed saltationem mandavit, quam saltavit David ante arcam Domini. TOTUM ENIM decet, quidquid defertur religioni; ut nullum obsequium quod proficiat ad cultum & observantiam Christi, erubescamus.

43. Non ergo illa deliciarum comes, atque luxuriæ prædicatur saltatio; sed qua unusquisque corpus adtollat impigrum, nec humi pigra jacere membra, vel tardis sinat torpere vestigiis. Saltabat spiritaliter Paulus, cum se pro nobis extenderet, & posteriora obliviscens, priora appetens, contenderet ad bravium Christi. Tu quoque cum ad baptismum venis, manus elevare, pedes quibus ad æterna conscendas, velociores habere moneris. Hæc saltatio fidei socia, gratiæ comes. (Phil. 3. 13 & 14.)

44. Hoc est ergo mysterium: *Cantavimus vobis*, novi utique canticum Testamenti: *& non saltastis*, hoc est, non elevastis animam ad spiritalem gratiam. *Lamentavimus, & non plorastis*, hoc est, non egistis pœnitentiam. Et ideo derelictus est Judæorum populus; quia nec egit pœnitentiam, a & gratiam refutavit. Per Johannem pœnitentia, per Christum gratia. Istam quasi dominus donat, illam quasi servus annuntiat. Utrumque igitur Ecclesia custodit, ut & consequatur gratiam, & non abjiciat pœnitentiam; gratia enim munus largientis est, pœnitentia delinquentis remedium.

45. Scivit Hieremias magnum remedium esse pœnitentiæ, quam in Threnis suis suscepit pro Hierusalem, & ipsam inducit agentem Hierusalem dicens: *Plorans ploravit in nocte, & lacryma ejus in maxillis ejus, nec est qui consoletur eam ab omnibus qui diligunt eam. Viæ Sion lugent.* Et adjecit: *In his ergo fleo, oculi mei caligaverunt a fletu, quia elongavit a me qui me consolabatur.* Advertimus quod hunc malorum suorum acerbissimum cumulum arbitrabatur, quia deerat qui consolaretur mœrentem. Quomodo ergo vos ipsam consolationem aufertis, qui spem relaxandæ negatis pœnitentiæ? (Thren. 1. 2. — Ibidem 16.)

46. Sed audiant qui agunt pœnitentiam, quomodo agere debeant, quo studio, quo affectu, qua mentis intentione, qua intimorum concussione viscerum, qua cordis conversione: *Vide*, inquit, *Domine quia tribulor, venter meus turbatus est a fletu meo, conversum est cor meum in me.* (Ibidem 20.)

47. Cognovisti intentionem animi, fidem mentis cognosce, & habitum corporis. *Sederunt*, inquit, *in terra, tacuerunt seniores filiæ Sion, & imposuerunt terram super caput suum, præcinxerunt se cilicio, deduxerunt in terram principes, virgines Hierusalem defecerunt in lacrymis, oculi mei caligaverunt, turbatus est venter meus, effusa est in terra gloria mea.* (Thren. 2. 10. & 11.)

48. Sic flevit & Ninive populus, & denunciatum excidium civitatis evasit; tanta est enim pœnitentiæ medicina, ut mutare videatur suam Deus sententiam. Inte est igitur ut evadas: vult rogari Dominus, vult de se sperari, vult sibi supplicari. Homo es, & vis rogari ut ignoscas, & putas Deum tibi non roganti ignoscere? (Jonæ 3. 5.)

49. Ipse Dominus Hierusalem flevit, ut quia ipsa flere nolebat, Domini lacrymis b ad veniam pertineret. Ipse nos flere vult, ut evadere possimus, sicut habes scriptum in (Luc. 19. 41.)

* Sunt è theologis orthodoxis non pauci, qui de sacramentali confessione hic agi adseverent, quorum etiam nonnulli hoc esse *meridiana luce clarius*, pronuntiant. Fatendum tamen est a nobis hic desiderari summam illam evidentiam; cum potius agatur de confessione, quæ peccatorum jam remissorum apud Deum fit. Ceterum probabilis est illorum opinio cum propter antecedentia verba, *si vis justificari, fatere delictum tuum*; & superiora illa, *vel vos recentemus, qui lapsu vestra de innocentiæ* &c. Illud vero omnino certum hic & in omni opere illam suppone confessionem; ubique enim tres ejusdem partes contritionem, declarationem ac satisfactionem esse ad remissionem peccati necessarias docent hi libri.

* Latinius conjicit legendum; *saltationis ludicræ*, nimirum propter id quod sequitur, *& scenæ deliramenta*: sed nihilo deteriori sensu cum omnibus & mss. & edit. legimus, *saltationis lubricæ*, id est, impuræ atque in luxuriam pronæ, ut infra describitur: Hunc porro Lucæ versiculum simili ratione interpretatur sanctus Doctor Commentarii in ejusdem Evang. lib. 6. num. 5.

a Mss. complures, *refutavit. per Iohannem pœnitentiam, per Christum gratiam*: aptius tamen alii & omnes edit. ut in textu.

b Rom. edit. *ad veniam pertingeret*. Haud male, nisi sola esset.

in Evangelio: *Filiæ Hierusalem, nolite me flere, sed vos ipsas flete.*

[2.Reg.24.10.] 50. Flevit David, & meruit ut mortem populi pereuntis divina removeret misericordia; quando tribus sibi propositis optionibus, eam tamen in qua majorem Domini miserationem experiretur, elegit. Quid erubescis tu peccata tua flere; cum Deus etiam prophetas jusserit flere pro populis?

[Ezech.2.9.] 51. Denique & Ezechiel jussus est flere Hierusalem, & accepit librum, in cujus capite scripta erat, *Lamentatio, & melos, & væ*, duo tristia & unum delectabile; quoniam ille salvus erit in futurum, qui in hoc sæculo plus fleverit: [Eccl.7.5.] *Cor enim sapientium in domo luctus, & cor stultorum in domo epularum.* Et ipse Dominus ait: [Luc.6.21.] *Beati qui nunc fletis; quia ridebitis.*

CAPUT VII.

Ad flenda & confitenda peccata hortatur, adferens peccatoris, & Ecclesiæ lacrymis Christum excitari, ut illum justificet: quod accommodata Lazari suscitati historia mire illustrat. Ubi postquam ostendit Novatianos Judæorum de interficiendo Lazaro cogitantium successores esse, perfectam cujuscumque peccati justificationem per odorem unguenti a Maria in Christi pedes effusi expressam docet: rursusque eosdem hereticos in Juda, cum ceteri gauderent, invidentis personæ signatos monstrat.

52. FLeamus igitur ad tempus, ut exsultemus in æternum. Timeamus Dominum, præveniamus eum confitendo peccata nostra, corrigamus lapsus nostros, emendemus errorem; ne & de nobis dicatur: [Mich.7.2.] *Heu me, anima mea,* [a] *periit reverens a terra & qui corrigat in hominibus non est.*

[Esai.43.26.] 53. Quid vereris apud bonum dominum tuas iniquitates fateri? *Dic*, inquit, *iniquitates tuas, ut justificeris.* Adhuc reo culpæ justificationis præmia proponuntur; ille enim justificatur, qui proprium crimen sponte agnoverit: denique [Prov.18.17.] *justus in exordio sermonis accusator est sui.* Novit omnia Dominus, sed exspectat vocem tuam; non ut puniat, sed ut ignoscat: non vult ut insultet tibi diabolus, & celantem peccata tua arguat. Præveni accusatorem tuum: si te ipse accusaveris, accusatorem nullum timebis: si re detuleris ipse, etsi mortuus fueris, revivisces.

54. Veniet ad monumentum tuum Christus, & si viderit flere pro te Martham boni feminam ministerii, flere Mariam quæ adtente audiebat verbum Dei, sicut sancta Ecclesia quæ optimam partem sibi elegit; movebitur misericordia, cum viderit in tuo obitu lacrymas plurimorum, & dicet: [Johan.11.34.] *Ubi posuistis eum?* hoc est, in quo reorum statu est, in quo pœnitentium ordine? Videam quem fletis; [b] ut lacrymis suis ipse me moveat? Videam si jam peccato ei cujus venia poscitur, defunctus est?

55. Dicet ei plebs: [Ibidem.] *Veni, & vide.* Quid est, *veni*? Hoc est, veniat peccatorum remissio, veniat defunctorum vita, mortuorum resurrectio, veniat & in hunc peccatorem regnum tuum.

56. Veniet, & levari lapidem jubebit, quem cervicibus peccatoris lapsus imposuit. Potuit removere lapidem imperio sermonis; jubenti enim Christo etiam insensibilis solet natura obedire: poterat tacita vi operationis occultæ transferre saxum sepulcri, in cujus passione remotis subito lapidibus, plurima defunctorum sepulcra patuerunt: sed hominibus jussit ut removerent lapidem; in veritate quidem, ut increduli crederent quod videbant, & adspicerent resurgentem mortuum: in typo autem, ut nobis donaret ut levaremus delictorum onera, moles quasdam reorum. Nostrum est onera removere, illius est resuscitare, illius educere de sepulcris exutos vinculis.

57. Videns itaque grave onus peccatoris, illacrymat dominus Jesus; solam enim flere non patitur Ecclesiam. Compatitur dilectæ suæ, & dicit defuncto, ut

a Vet. edit. *periit timor tuus*: mss. partim, *periit timoratus*; partim, *periit reverens*: quos sicut & Rom. edit. sequuti sumus.

b Rom. edit. cum mss. duobus, *si lacrymis suis ipse se moveas*. Commodius aliæ cum mss. reliquis, ut in contextu. Ceterum quæ hoc num. & seq. traduntur a sancto Ambrosio, ea planissime declarant, quidquid supra de confessione apud solum Deum secreto facta dictum videbatur, eo sensu intelligendum, ut apud sacerdotem quoque ipsa ederetur. Hac in re ne Dallæus quidem a nobis diffidet, nisi quatenus publice coram Ecclesia contendit eamdem exomologesin fieri debuisse. Cum vero suam hanc adsertionem probari putet e cap. 10. hujusce libri, ejus rationes istic expendemus. Interim quia pœnitentium stationes quarum singulæ variis hujus operis locis adtinguntur, hic indicantur in universum, eas libuit hoc loco verbis Matthæi Blastaris in Nomacon. repræsentare. *Pœnitentes*, inquit, *in quatuor ordines distinguuntur, flentes, audientes, substratos, & consistentes. Flentes illi sunt qui stant extra portam oratorii, & ab ingredientibus & egredientibus fidelibus & precum subsidium postulant, & peccati condonationem. Audientes illi sunt qui stant extra portam, in loco qui narthex dicitur, & divinas scripturas communisque doctrinæ explicationem audiunt, & postea cum catechumenis exeunt. Substrati vero sunt qui intra Ecclesiam stant, sed post ambonem, ipsique cum catechumenis exeunt, cum solemne illud:* Quicumque catechumeni, *a diacono promulgatur. Consistentes denique cum fidelibus precantur & psallunt: sed tamen sanctorum participatione abstinentur, donec elapso tempore statuto, divinæ communionis perfectio eos exceperit.* Hæc ille: quem quia rem omnium clarissime explicat, hic exscripsimus.

Johan. 11. 43. *Veni foras*, hoc est: a Qui jaces in tenebris conscientiæ, & delictorum tuorum fordibus, quodam reorum carcere, exi foras, delictum proprium prode, ut justificeris: *Ore enim confessio fit ad salutem*. Rom. 10. 10

58. Si confessus fueris, a Christo vocatus, claustra rumpentur, & omnia solventur vincula, etiam si corruptelæ corporeæ fœtor gravis sit. Quatriduum enim habebat ille, cujus fœtebat in tumulo caro: cujus autem caro non vidit corruptionem, triduo fuit in sepulcro; carnis enim vitia nescivit, quæ ex quatuor constat elementorum substantiis. Quantuslibet ergo mortui fœtor sit, aboletur omnis, ubi sacrum redoleverit unguentum: & resurgit defunctus, & solvi jubentur ejus vincula, qui adhuc in peccato est: tollitur velamen de facie ejus, quod veritatem gratiæ quam acceperat, obumbrabat. Sed quia venia donatus est, revelare faciem, aperire vultum jubetur: NON HABET enim quod erubescat, cui peccatum remissum est.

De pœnit. ut sup. 1. cap. quantuslibet.

59. In tanta vero domini gratia, tantoque divini muneris miraculo, cum oporteret universos lætari, commovebantur impii, & adversus Christum concilium congregabant: Lazarum quoque interficere volebant. Nonne merito eorum successores vos fore cognoscitis, quorum duritiæ heredes estis? Nam & vos indignamini, & contra Ecclesiam congregatis concilium; quia videtis mortuos in Ecclesia reviviscere, & peccatorum indulta venia resuscitari. Itaque quod in vobis est, per invidiam rursus vultis interficere suscitatos.

Johan. 11. 47. Johan. 12. 10.

60. Sed Jesus non revocat beneficia, immo cumulo liberalitatis amplificat: revisit sollicite resuscitatum, & celebratæ resurrectionis gratia lætus ad cœnam venit, quam ei sua præparavit Ecclesia, in qua ille qui fuerat mortuus, unus inter discumbentes cum Christo invenitur.

61. Tunc mirantur omnes qui vident puro utique obtutu mentis, qui invidere non norunt; tales enim Ecclesia filios habet. Mirantur, ut dixi, quomodo ille qui jacebat in tumulo heri & nudiustertius, unus fit de discumbentibus cum domino Jesu. Ibid. 3.

62. Ipsa Maria mittit unguentum in pedes domini Jesu. Ideo forte in pedes, quia unus de infimis ereptus est morti; omnes enim corpus Christi sumus, sed alii forte superiora membra sunt. Os erat Christi Apostolus, qui dicebat: *Experimentum quæritis ejus, qui in me loquitur Christus*. Os ejus prophetæ, per quos loquebatur futura: utinam & ego pes ejus esse merear, & mittat in me Maria unguentum suum pretiosum, & ungat, & peccatum extergat. 1. Cor. 12. 27. 2. Cor. 13. 3.

63. Quod igitur de Lazaro legimus, in unoquoque debemus converso peccatore credere: qui licet fœtorem habeat, tamen b fidei pretioso emundatur unguento: TANTUM ENIM gratiæ fides habet, ut ubi ante diem fœtebat mortuus, illic bono odore tota repleatur domus. Alias cap. VIII.

64. Fœtebat Corinthia domus, quando scriptum est de ea: *Auditur inter vos fornicatio, & talis fornicatio, qualis nec inter gentes*. Fœtor erat, quia modicum fermentum totam massam corruperat. Cœpit bene olere, cum dicitur: *Si cui quid donastis, & ego. Nam & ego quod donavi, propter vos in persona Christi*. Itaque, liberato peccatore, factum est in ea gaudium magnum, & redoluit domus tota suavitate gratiæ. Unde bene conscius Apostolus quod omnes Apostolicæ remissionis perfudisset unguento, ait: *Christi bonus odor sumus Deo in his, qui salvi fiunt*. 1. Cor. 5. 1. 2. Cor. 2. 10. Ibid. 15.

65. Hujus igitur effusione unguenti lætantur omnes, solus Judas contradicit. Ergo & nunc qui prævaricator est, contradicit; reprehendit, qui proditor: sed a Christo ipse reprehenditur, qui Dominicæ remedium mortis ignorat, & tantæ mysterium sepulturæ non intelligit. Ideo enim & passus & mortuus est Dominus, ut nos redimeret a morte. Hoc excellentissimum indicat pretium suæ mortis, quo peccator absolvitur, & in novam adsumitur gratiam; ut veniant & mirentur omnes quomodo cum Christo recumbat, & laudantes Deum, dicant: *Manducemus & epulemur; quia hic mortuus erat, & revixit: perierat, & inventus est*. Si quis autem infidelis objecerit, quare cum publicanis & peccatoribus manducat? respondetur ei: *Non opus est sanis medicus, sed his qui male habent*. Johan. 12. 4. Luc. 15. 24. Matth. 9. 12.

CAPUT VIII.

Ad confessionem & lacrymas urgere pergens ad se convertit orationem. Et ubi significavit desiderium emundandorum Domini pedum instar evangelicæ mulieris, in cujus actione traditam pe-

a Ita mss. ad unum: omnes edit. e contrario, *Quid jaces, o quodam reorum carcere? Exi foras*. Minus etiam male.

b Omnes edit. ac mss. nonnulli, *fidei pretiose emundatus unguento*: elegantius ceteri mss. ut in textu.

pœnitentiæ formam dicit; si quis tamen hujus exemplaris perfectionem non adsequatur, nihilominus Christum ad sepulcrum illius accessurum. Eum ut se in suo invisat ac resuscitet demississimo animo rogat; maxime vero ut det condolore peccatoribus; quorum delicta suis ipsius leviora esse persuasum habet. Non ergo insultandum iis pro quibus mortuus est Christus, a quo inter stipulas quas non negligit, se quoque colligi desiderat.

66. OStende igitur medico vulnus tuum, ut sanari possis. Etsi ooo monstraveris, oovit: sed a te expetit audire vocem tuam. Absterge lacrymis cicatrices tuas. Sic peccatum mulier illa in Evangelio, fœtoremque sui erroris abstersit, sic culpam diluit, cum Jesu pedes lacrymis lavat. (Ibid. 22.)

67. Utinam mihi quoque pedum tuorum lutum, Jesu, reserves, quos dum [a] in me deambulas, inquinasti? Utinam sordes vestigiorum tuorum detergendas mihi offeras, quas ego actu meo tuis affixi gressibus. Sed unde mihi aqua viva, qua pedes tuos possim lavare? Si aquam noo habeo, habeo lacrymas, quibus dum pedes tuos lavo, utinam me ipsum diluam! (Luc. 7. 47.) Unde mihi, ut de me dicas: *Dimissa sunt ejus peccata multa, quoniam dilexit multum?* Plus debuisse me fateor, & plus dimissum mihi, qui de forensium strepitu jurgiorum, & a publicæ terrore administrationis ad sacerdotium vocatus sum; & ideo vereor ne ingratus inveniar, si minus diligam, cui plus dimissum est. (Ibidem 44.)

68. Sed [b] oon omnes mulierem istam æquare possunt, quæ etiam Simoni, qui prandium Domino dabat, merito prælata est: quæ omnibus qui volunt veniam promereri, magisterium præstitit osculando pedes Christi, lacrymis lavando, tergendo crinibus, ungendo unguento.

69. In osculo insigne caritatis est; & ideo dicit Dominus Jesus: *Osculetur me ab osculo oris sui.* (Cant. 1. 1.) Capilli quid significaot, [c] nisi ut noveris, inclinata omni infularum dignitate sæcularium, obsecrandam indulgentiam; ut ad terram flens te ipse prosternas, ut humi jacens moveas misericordiam? In ungnento quoque [d] bonæ conversionis exprimitur odor. Rex nempe erat David, & dicebat: *Lavabo per singulas noctes lectum meum, lacrymis meis stratum meum rigabo.* (Psal. 6. 7.) Et ideo tantam gratiam meruit, ut ex ejus familia virgo eligeretur, quæ nobis partu proprio Christum ederet. Ideo & ista in Evangelio prædicatur mulier.

70. Tamen si hanc æquare non possumus, scit dominus Jesus & infirmis subvenire, ubi non est quæ possit parare convivium, quæ deferre unguentum, quæ fontem aquæ vivæ secum portare. Venit ipse ad sepulcrum. (Johan 12. 7.)

71. Utinam ergo ad hoc monumentum meum digneris accedere, domine Jesu, tuis me lacrymis laves; quoniam durioribus oculis non habeo tantas lacrymas, ut possim mea lavare delicta. Si illacrymaveris pro me, salvus ero: si dignus fuero lacrymis tuis, [e] fœtorem abstergo delictorum omnium: si fuero dignus ut paulisper illacrymes, vocabis me de monumento hujus corporis, & dices: Exi foras; ut non intra corporis hujus angustias inclusæ teneantur cogitationes meæ: sed egrediantur ad Christum, in lumine versentur; ut non cogitem opera tenebrarum, sed opera lucis. Qui enim peccatum cogitat, intra suam conscientiam studet se ipse includere. (Johan. 11. 34.) (Ibidem 43.)

72. Voca ergo foras servum tuum. Quamvis ligatus vinculis peccatorum meorum, vinctos habeam pedes, innexas manus, & cogitationibus & operibus mortuis jam sepultus, te vocante, liber egrediar, & inveniar unus de discumbentibus in convivio tuo, & domus tua pretioso replebitur unguento; si quem redimere dignatus es, custodieris. Dicetur enim: Ecce ille * non in Ecclesiæ nutritus sinu, non edomitus a puero, sed raptus a tribun-

a Ultimæ edit. Parif. *dum in terra ambulas*, Pessime ut docent sequentia, *Utinam sordes .... quas ego actu meo tuis*, &c.

b Sic omnes edit. ac mss. aliquot: reliqui vero, *non omnibus*: unus *non in omnibus, mulierem istam æquare possum*. Haud quidem male; sic enim a Viro sancto instituta de se ipso oratio non abrumpitur, quæ infra quoque pluribus verbis per summam humilitatem continuatur.

c Omnes edit. *nisi ut movearis ...., ad obsecrandam indulgentiam:* e contrario omnes mss. ut nos in textu.

d Edit. omnes ac mss. aliquot, *bonæ conversationis*: ceteri qui & potiores, *bonæ conversionis*. Magis apposite; ut subjectum pœnitentis Davidis exemplum docet.

e Ita cunctæ edit. ac plures mss. Ex reliquis vero duo legunt, *absterges*: duo *absterge:* alii quoque duo, *abstergebis*: totidem, *abstergam*, quomodo etiam legendum conjicit Latinius. At forte neque hi neque alii a quibus hujusmodi mutationes inductæ sunt, satis adverterunt nihil frequentius occurrere in auctoribus, quam præsentia tempora pro futuris.

* Quod ait Ambrosius: *Non Ecclesiæ nutritus sinu*, cave sic intelligas, quasi se aliquando aut in Idololatrarum, aut in hæreticorum schismaticorumve cœtu vixisse fateatur. Illud enim tantum innuit, se inter eos qui destinati ad altaris ministerium a puerilia in Ecclesia instituebantur, non fuisse nutritum. De hac porro puerorum ecclesiastica institutione adi epist. 1. Siricii cap. 3. & 9. Item Conc. Carth. 3. can. 19. Paulinum episcopum de sancto Felice Carm. 4. Paulinum diaconum in Ambrosii vita de se loquentem, Ambrosium ipsum in *Exhort. Virgin.* de Laurentio, atque alibi, Augustinum lib. 1. *de moribus Eccles. Cath.* cap. 33. & alios. Addit etiam hoc loci Ambrosius noster, *sed raptus a tribunalibus*: quibus verbis etiam lib. 1. Offic. cap. 1. num. 4. usus reperitur. Opponit quoque non illepide præconis, qui tumultum reprimere atque audientiam parare in foro solet, clamoribus psalmistæ cantum, id est, cantorum ecclesiasticorum modos. Infra vero ubi se pro Ecclesia susceptos quosdam labores testificatur, probabile est nihil aliud nisi certamina contra Symmachum aut Justinam imperatricem ab eodem initia designari. Quæ quidem omnia sicut & subinde inspersa intimæ demissionis testimonia tam clam auctorem loquuntur Ambrosium, ut mirum videatur, quid sibi voluerit Sotus, dum ob eadem Præsuli nostro hoc ipsum opus abjudicavit.

bunalibus, abductus de vanitatibus sæculi hujus, a præconis voce ad psalmistæ adsuefactus canticum, in sacerdotio manet non virtute sua, sed Christi gratia, & inter convivas mensæ cælestis recumbit.

73. Serva, Domine, munus tuum, custodi donum quod contulisti etiam refugienti. Ego enim sciebam quod non eram dignus vocari episcopus; quoniam dederam me sæculo huic: sed gratia tua quod sum. Et sum quidem minimus omnium episcoporum & infimus merito; tamen quia & ego laborem aliquem pro sancta Ecclesia tua suscepi, hunc fructum tuere; ne quem perditum vocasti ad sacerdotium, eum sacerdotem perire patiaris. [a] Ac primum da ut condolere norim peccantibus affectu intimo; hæc enim summa virtus, quia scriptum est: *Et non gaudebis super filios Juda in die perditionis eorum, & ne magna loquaris in die tribulationis eorum*: sed quotiescumque peccatum alicujus lapsi exponitur, compatiar: nec superbe increpem, sed lugeam & defleam; ut dum alium fleo, me ipsum defleam dicens: *Justificata est magis Thamar, quam ego.*

74. Fortasse adolescentula lapsa sit, occasionibus quæ delictorum fomites sunt, decepta ac præcipitata sit; peccamus & seniores. Repugnat in nobis lex hujus carnis legi mentis nostræ, & captivos nos trahit in peccatum, ut faciamus quod nolumus. Illi de ætate suppetit excusatio, mihi jam nulla; illa enim debet discere, nos docere. Ergo *justificata est magis Thamar, quam ego.*

75. Incusamus alicujus avaritiam, recordemur si nihil ipsi avare fecimus: & si fecimus, quoniam radix est malorum avaritia, & tamquam sub terra occulte in nostro serpit corpore; dicamus singuli: *Justificata est magis Thamar, quam ego.*

76. Si commoti fuerimus in quemquam graviter, leviorem causam laicus habet quam episcopus, eo quod commotus egerit aliquid; retractemus nobiscum, & dicamus: Justificatus est magis iste, qui commotionis arguitur, quam ego. Hæc enim si dicamus, ipsi nobis cavemus; ne dicat nobis dominus Jesus, aut quisquam de discipulis ejus: *Festucam in oculo fratris tui vides, trabem autem quæ in oculo tuo est, non vides. Hypocrita, ejice primum trabem de oculo tuo, & tunc videbis ejicere festucam de oculo fratris tui.*

77. Non ergo erubescamus dicere graviorem nostram culpam esse, quam ejus quem arguendum putamus; quia dixit hoc Judas qui arguebat Thamar, & recordatus suam ipse culpam ait: *Justificata est magis Thamar, quam ego.* In quo & altitudo mysterii est, & morale præceptum; & ideo culpæ ejus deputatum non est: quia ipse se accusavit prius, quam ab aliis accusaretur.

78. Non ergo gaudeamus super alicujus peccato, sed magis lugeamus; quia scriptum est: *Noli supergaudere mihi, inimica mea; quia cecidi: sed resurgam; quoniam si sedero in tenebris, Dominus illuminabit me. Iram Domini sustinebo, quia peccavi ei; donec justificet causam meam, & faciat judicium meum, & educat me ad lumen, & videbo justitiam ejus: & videbit inimica mea, & cooperietur confusione, quæ dicit ad me: Ubi est dominus Deus tuus? Oculi mei videbunt eam, & erit in conculcationem sicut lutum in via.* Nec immerito, quoniam qui lapsu alieno gaudet, diaboli gaudet victoria. Et ideo dolcamus magis, cum audimus perisse hominem, pro quo Christus mortuus est, qui nec in messe stipulam negligit.

79. Atque utinam hanc stipulam in messe, hoc est, inanem avenam fructus mei non abjiciat, sed colligat, sicut ait quidam: *Heu me, quia factus sum sicut qui colligit stipulam in messe, & racemum in vindemia!* ut vel primitiva manducet in me gratiæ suæ, etsi posteriora [b] non approbet.

Abdi. 12. — Gen. 38. 26. — 1 Tim. 7. 23. — 1 Tim. 6. 10. — Matth. 7. 4 & 5. — Gen. 38. 26. — Mich. 7. 8. & seq. — Mich. 7. 1.

CAPUT IX.

Quo pacto fides ad pœnitentiam necessaria? Quot etiam solvendi subsidia cuique suppetant? Orationem, fletus ac jejunia pecuniis potiora esse. Quod ubi exemplis confirmavit, additoque ad veniam liberalitatem multum valere, sed fidei conjunctam, vitia ejusdem liberalitatis nonnulla refert. His alios quosdam pœnitentiæ jungit defectus, eorum nempe vel qui statim reconciliari expetunt de solito luxu nihil remittentes, vel qui pœnitentiam in sola sacramentorum abstinentia locant, vel demum qui spe pœnitentiæ effunduntur in libidines.

80. Ergo & agendam pœnitentiam, & tribuendam veniam credere nos convenit; ut veniam tamen tamquam ex fide speremus, non tamquam ex debito; aliud est enim mereri, aliud præsumere. [c] Tamquam ex syngrapho fides

a Omnes edit. ac mss. duobus exceptis, *ac primum ut condolere norim* Cod. Laudun. *Ac primum ut condoleremus*. Optime Germ. antiqui, *ac primum da* &c.

b Sic omnes mss. omnes vero edit. *non approbem*.

c Mss. complures, *ex ingrato*: unus, *ex integro*: ceteri *ex syngrapho*: pro quo edit. *ex syngrapha*. Iterum pauca post versibus, ubi cunctæ edit. & mss. nonnulli, *ut usuram non facias*: unus, *ut versutiam non facias*: reliqui, *ut versuram* &c. Est autem versuram facere ita mutare creditores, ut ad pecuniam quæ sub mediocri fœnore alicui debetur, dissolvendam, ab alio summam necessariam cum onere majoris fœnoris accipias.

fides impetrat: præsumtio autem arrogan- ti est propior, qoam roganti. Prius solve quod debitum est; ut quod speraveris, impetrare merearis. Solve boni affectum debitoris, ut versuram non facias, sed fidei tuæ censu cootracti oominis fœous evacues.

81. Plura solvendi habet subsidia, qoi Deo quam is qui homini debet. Homo pecuniam pro pecuoia reposcit, quæ non semper debitori præsto est: Deus affectum exigit, qui in tua potestate est. NEMO PAUPER est qui Deo debet, oisi qui se ipsum paupetem fecerit. Et si non habet quæ veodat, habet quæ solvat. Oratio, lacrymæ, jejunia, debitoris boni census est, multoque uberior, quam si quis ex pretiis fundorum pecuniam sine fide deferat.

Act. 5. 1. & 2.

82. Deoique pauper erat Anaoias, cum vendito agro, pecuniam deferret ad apostolos; unde nec solvere se potuit, sed implicavit. Dives illa vidua quæ duo æra minuta in gazophylacium misit, de qua *omnibus misit. Hæc vidua paupercula plus* omnibus misit. Non enim pecuoiam Deus, sed fidem quærit.

Luc. 21. 2.

Alias Cap. IX.

83. Neque ego abnuo liberalitatibos in pauperes factis posse mioui peccatum; sed si fides commendet expensas. Quid enim prodest collatio pattimonii sioe gratia caritatis?

84. Sunt qui ad jactantiam solam decorem largitatis affectent; ut eo se probatos vulgo videri velint, quod sibi oihil reliqueriot: sed dum præsentis sæculi mercedem requiruot, non recondunt futuri; & quia hic perceperunt mercedem suam, illic sperare non possunt.

17. 9. 4. cap. *Sunt qui opes.*

85. Sunt qui opes suas tumultuario mentis impulsu, non judicio perpetuo, ubi Ecclesiæ contulerunt, postea revocandas putarunt: quibus nec prima [a] merces rata est, nec secunda; quia nec prima judicium habuit, & secunda habuit sacrilegium.

86. Sunt qoos pœnituerit opes suas divisisse pauperibus: SED EOS QUI pœoitentiam agunt, [b] hoc solum pœoitere non debet, ne ipsius pœoitentiæ agant pœnitentiam. Nam plerique futuri supplicii metu peccatorum suorum cooscii, pœnitentiam petuot; & cum acceperint, publicæ supplicationis revocantur pudore. HI VIDENTUR malorum petiisse pœnitentiam, agere booorum.

87. Noonulli ideo poscunt pœnitentiam, ut statim sibi reddi commuoionem velint. Hi ooo tam se solvere cupiuot, quam sacerdotem ligare; suam eoim conscientiam culpa non exuunt, & sacerdotis induunt, cui præceptum est: *Nolite sanctum dare canibus, neque miseritis margaritas vestras ante porcos*, hoc est; [c] immundis impuritatibus sacræ communionis noo impertienda coosortia.

Matth. 7. 6.

88. Itaque videas eos mutata veste iocedere, quos lugere & gemere oportebat; quia vestem illam [d] ablutionis & gratiæ sordidarunt: feminas autem margaritis onerare aures, curvare cervices, quas bene Christo non auro inclinarent: quæ se ipsas flere debebaot, quod margaritam quæ de cælo est, perdiderunt.

De Poenit. Dist. 3. cap. *Sunt qui arbitrentur.*

89. Sunt etiam qui arbitreotur hoc esse pœniteotiam, si abstineant a sacramentis cælestibus. [e] Hi sæviores in se judices sunt, qui pœnam præscribuot sibi, declinaot remedium, quos vel pœnam suam conveniebat dolere, quia cælesti fraudarentur gratia.

90. Alii proposita spe agendæ pœnitentiæ, licentiam sibi delinquendi propagatam putant; cum pœoitentia remedium peccati sit, non peccandi incentivum. Vulneri enim medicamentum oecessarium est, non vulnus medicamento; quia propter vulnus medicamentum quæritur, ooo propter medicamenrum vulnus desideratur. Infirma deinde spes quæ committitur tempori; cum omne tempus incertum sit, non omni spes tempori sit superstes.

CAPUT X.

Ut pudor quo revocantur a publica pœnitentia sontes, depellatur, prophanorum agendi ratione proposita, utilitatem precum ab omni Ecclesia simul emissarum, ac lugentium sanctorum exempla promis. Tum reprehensis qui eamdem pœnitentiam ducunt sæpius iterandam, quam difficulter bene agatur, quove modo exsequenda sit, explicat.

91. AN quisquam ferat ut erubescas Deum rogare, qui oon erubescis rogare homioem? & pudeat te Deo sup-

a Mss. plerique, *merces grata est*: unus, *gratia est*. Hoc autem loco mirari subit, quam abhorruerit ab avaritia noster Ambrosius; quandoquidem munera semel Ecclesiæ oblata & tradita, repetenti domino restituere adeo paratum se significet. Animum a cupiditate adeo liberum discipulus ejusdem Augustinus egregie imitatus est, quemadmodum in ejus vita cap. 24. testatur Possidius. Aliis etiam locis non absimilem divitiarum contemptum præ se fert Ambrosius: vide quæ in Lucæ Evang. super eadem re differit lib. 8. n. 79. sicut & Epist. *de Basilicis non tradendis*.

b Ita vet. edit. in corpore, & cuncti mss. Eras. autem & Gill. in margine, *hoc solum timere oportet*: quam lectionem Rom. edit. transtulit in contextum.

c Eras. & Gill. in marg. ac Rom. edit. in corp. *immundis spiritibus*. At Rom. edit. sola, *non facile impertienda*: reliquæ omnesque mss. omittunt, *facile*.

d Nonnulli mss. melioris ævi, *oblationis & gratiæ*. Non absurdo sensu. Etenim alludere potuit ad morem veterum, quo qui sacris operaturi erant, veste pura indui solebant: at in recepta lectione alluditur ad vestem baptismalem, de qua supra.

e Rom. edit. sola, *Hi severiores*; & infra cum uno vel altero mss. *præscribunt, si declinant* &c.

supplicare, quem non lates, cum te non pudeat peccata tua homini, quem lateas, confiteri? [a] An testes precationis & conscios refugis, cum si homini satisfaciendum sit, multos necesse est ambias, obsecres, ut dignentur intervenire; ad genua te ipse prosternas, osculeris vestigia, filios offeras culpæ adhuc ignaros, paternæ etiam veniæ precatores? Hoc ergo in Ecclesia facere fastidis, ut Deo supplices, ut patrocinium tibi ad obsecrandum sanctæ plebis requiras; ubi nihil est quod pudori esse debeat, nisi non fateri, cum omnes simus peccatores: ubi ille laudabilior, qui humilior; ille justior, qui sibi abjectior.

De Pænit. Dist. 1. cap. Fleat.

92. Fleat pro te mater Ecclesia, & culpam tuam lacrymis lavet, videat te Christus mœrentem, ut dicat: *Beati tristes; quia gaudebitis*. Amat ut pro nobis multi rogent. Denique in Evangelio motus viduæ lacrymis, quia plurimi pro ea flebant, filium ejus resuscitavit. Ideo citius exaudivit Petrum, ut Dorcas resurgeret; quia pauperes mortem mulieris ingemiscebant. Ideo ipsi Petro statim remisit, quia amarissime flevit. Et tu si amarissime fleas, Christus ad te respiciet, culpa discedet [b]. USUS ENIM DOLORIS ablegat luxuriam criminis, erroris delicias. Ita dum dolemus admissa, admittenda excludimus, & fit quædam de condemnatione culpæ disciplina innocentiæ.

Luc. 6. 21. Luc. 7. 13. Act. 9. 36. Luc. 22. 62.

93. Nihil ergo te revocet a pœnitentia, hæc tibi communis cum sanctis est. utinamque imitanda talis, qualis sanctorum deploratio. David manducabat sicut panem cinerem, & potum suum cum lacrymis temperabat; ideo nunc amplius gaudet, quia amplius flevit: *Per exitus aquarum descenderunt*, inquit, *oculi mei*.

Ps. 101. 10. Ps. 118. 136.

94. Johannes multum ploravit, & revelata sibi dicit Christi mysteria. At vero illa mulier, quæ cum esset in peccatis, & deberet flere, gaudebat, & veste purpurea atque coccinea operiebatur, & auro se multo & pretiosis lapidibus ornabat, æterni fletus nunc luget ærumnam.

Apoc. 5. 4. Apoc. 17. 4.

95. [c] Merito reprehenduntur qui sæpius agendam pœnitentiam putant; quia luxuriantur in Christo. Nam si vere agerent pœnitentiam, iterandam postea non putarent; quia sicut unum baptisma, ita una pœnitentia, quæ tamen publice agitur; nam quotidiani nos debet pœnitere peccati: sed hæc delictorum leviorum, illa graviorum.

De Pænit. Dist. 3. cap. Reperiuntur.

96. Facilius autem inveni qui innocentiam servaverint, quam qui congrue egerint pœnitentiam. An quisquam illam pœnitentiam putat, ubi adquirendæ ambitio dignitatis, ubi vini effusio, ubi ipsius [d] copulæ conjugalis usus? Renuntiandum sæculo est: somno ipsi minus indulgendum quam natura postulat, interpellandus est gemitibus, interrumpendus est suspiriis, sequestrandus orationibus: vivendum ita, ut vitali huic moriamur usui; se ipsum sibi homo abneget, & totus mutetur: sicut quemdam adolescentem fabulæ ferunt

De Pænit. Dist. 1. cap. Sunt qui. §. Facilius.

a Sic omnes edit. ac pauci mss. reliqui autem magno consensu, *Antistites precationis*, præter duos in quibus *præcationis*; minus commode. Quod vero ad vocem *Antistites*, ea non omnino displicet, cum referri possit ad presbyteros sive diaconos, qui pœnitentium orationibus præesse ab episcopo jubebantur. Sed gravior difficultas est quo sensu accipi debeant superiora illa, *cum te non pudeat* &c. Bellarminus & alii catholici cum illo eadem de auriculari, ut vocant, confessione interpretantur: quæ contra Dallæus, Albertinus aliique heterodoxi pertinacius ad publicam publici peccati declarationem, quam non lingua vel ore, sed lacrymis, gestu & totius habitu corporis efferebant, transferunt. At eos adversus apertam veritatem vana moliri manifestum est. Nam primo locutione utitur singulari, *homini*, inquit, *quem lateas, confiteri*; nemo quippe non videt, si publicam exomologesin significare habuisset in animo, ratiocinium per numerum multitudinis multo efficacius fuisse futurum: 2. demonstrat series omnis orationis pœnitentes non ob aliud avocatos a publica supplicatione, nisi quia per ejus exteriores actus prodebant esse se peccatores: 3. satisfactionis & confessionis manifestum discrimen exprimitur; verba enim proxime citata pertinent ad confessionem, ad satisfactionem vero sequentia: *cum si homini satisfaciendum sit* &c.

b Mss. aliquot, *Usus enim*, Clar. *Vulnus enim*, *doloris abnegat*; quidam *obligat*, *luxuriam* &c.

c Non pauci, nec deteriores Mss. *Merito reperiuntur*: paulo melius qui cum Grat distinguunt, *merito*. *Reperiuntur*: quibus tamen præferendi alii, & edit. Porro non obscure hic declaratur olim semel actam publice pœnitentiam non magis iterari consuevisse, quam baptismum. Idem etiam sub finem sequentis cap. significatur. Hanc autem sententiam Ambrosianam aliis Patribus communem fuisse cognoscere est ex Tertull. de Pœnit. cap. 7. Siricio Pont. Rom. *epist.* 1. *ad Himer* can 4. August. epist 157. novæ edit. & aliis. Immo vero non aliter hi loci Ambrosiani accipiuntur a *Magistro Sent.* in 4. distin. 14. a Divo Thoma 3. p. q. 80. art. 10. ad 2. atque ab aliis post ipsos theologis. Verum hac in re illi decepti sunt, quod eos qui peracta publica pœnitentia rursus in peccatum essent delapsi, ad secretam pœnitentiam admissos putaverint. Etenim qui ad pristina scelera quasi canes ad vomitum revertebantur, jam sibi ipsi relinquebantur, ut Deum qua potiori via visum fuisset, placarent; ita tamen ut in extremo vitæ per absolutionem reconciliati munirentur sacro viatico communionis. Qua de re adisis Morinum *de Administr. Pœnit.* lib. 9. c. 29. & Alexandrum *Sæc.* III. *Hist. Eccl. Dissert.* 10. Ceterum præter illam graviorum criminum pœnitentiam alia quoque erat pro culpis levioribus, & quotidiana. Tametsi vero utrumque peccati genus apte distinguatur ab Ambrosio, cum tamen ea quæ pro levibus, quæve pro gravibus haberi debeant, non edisserat, lectorem remittimus ad Auctorem ejus sermonis, qui inter dubios August. editus est 351. num. 7.

d Pauci mss. *culpæ conjugalis*. Haud satis recte; non enim de adulterio, quod nemini licet, sed de conjugali congressu, a quo soli pœnitentes jubentur abstinere, hic agitur. Verum fortasse miraberis cur hujusmodi abstinentiam exigat Ambrosius, cum eadem illa non memoretur in iis operibus, quæ pœnitentibus observanda imperant alii Patres. Attamen eum continentiæ usum obtinuisse illis temporibus videmur hinc posse colligere, quod Siricius papa epist. ad Himer. n. 5. eos qui publicam egerint pœnitentiam, si novum conjugium postea inierint, a communione præterquam in mortis articulo removet: quemadmodum etiam Conc. Arelat. 2. can. 21. cujus insuper can. 22. prohibetur, ne pœnitentia publica cuipiam conjugato sine conjugis consensu imponatur. His adde quod videatur mitigata illa severitas a Leone pont. epist. ad Rusticum Narbon. a Conc. Tolet. 6. can. 8. nec non a Ticin. 2. a quibus permittitur publicis pœnitentibus, ut si continere se non valeant, copulam legitimæ uxoris appetant, ne fornicationis periculo exponantur. Nec sane mirum si continentia imponebatur in publica pœnitentia, quando eadem ab innocentibus etiam in jejunio quadragesimali exigebatur: qua de re videas licet erudit. Thomassinum. Quod autem spectat alia publicorum pœnitentium opera, quæ ab Ambrosio hic describuntur, ea quoque exposita reperies apud alios PP. ut puta Tertull. *de Pœnit.* cap. 9. 10. 11. & 12. Cyprin. in suis ac Rom. Cleri epist. *de lapsis*, Greg. Nyss. *Hom. de Pœnit.* Pacianum Paræn. *ad Pœnit.* Cæsarium Hom. 8. & alios.

runt [a] propter amores meretricios peregre profectum, & abolito amore regressum, postea veteri occurrisse dilectæ, quæ ubi se non interpellavit, mirata putaverit non recognitam, rursus occurrens dixerit: Ego sum; responderit ille: Sed ego non sum ego.

97. Unde bene Dominus ait: *Qui vult post me venire, abneget semetipsum sibi, & tollat crucem suam, & sequatur me.* (Matth. 16. 24.) Etenim qui mortui & sepulti in Christo sunt, non debent iterum velut viventes de hoc mundo decernere, *Ne tetigeritis*, inquit, *nec attaminaveritis, quæ sunt omnia ad corruptelam ipso usu*, (Coloss. 2. 20.) eo quod ipse hujus vitæ usus corruptela sit integritatis.

CAPUT XI.

Ubi præmisit quominus ad mortem usque baptismus rejiciatur, in causa esse pœnitentiam; eos a quibus ipsa procrastinatur, allatis Scripturæ testimoniis urget. Subjungit tamen tum agendam illam non esse, cum adhuc fervent cupiditates, at quoad eædem resederint, exspectandum.

98. Bona ergo pœnitentia, quæ si non esset, omnes ad senectutem differrent ablutionis gratiam. Quibus satis responsi est, quia melius est ut habeam quod sarciam, quam non habeam quod vestiar: sed sicut semel adsuta redintegrantur, ita frequenter suta solvuntur.

99. Eos autem qui pœnitentiam differunt, satis ipse Dominus admonuit dicens: *Pœnitentiam agite; appropinquavit enim regnum cælorum.* (Matth. 4. 17.) Nescimus ergo qua hora fur venerit, nescimus an proxima nocte a nobis nostra reposcatur anima. Adam post culpam statim de paradiso Deus ejecit, non distulit: sed statim separavit a deliciis, ut agerent pœnitentiam: statim tunicam vestivit pelliceam, non sericam. (De Pœnit. Dist. 1. c. Adam. Gen. 3. 21.)

100. Quid enim est quod differas? An ut plura peccata committas? Ergo quia Deus bonus est, ideo tu malus, & divitias bonitatis ejus & patientiæ contemnis? (Rom. 2. 4.) Sed bonitas Domini magis ad pœnitentiam te debet adducere. Ideo ad omnes sanctus David dicit: *Venite adoremus, & procidamus ante eum, & ploremus ante Dominum nostrum, qui fecit nos.* (Psal. 94.) De peccatore autem sine pœnitentia mortuo, quia nihil aliud superest nisi graviter mœrere, nisi flere, habes plorantem ipsum & dicentem: *Filius meus Abessalon, filius meus Abessalon.* (2. Reg. 18. 33.) Qui enim penitus est mortuus, sine ulla exceptione defletur.

101. De his autem qui exsules atque peregrini limitum paternorum, quos lex Moysi sancta præscripsit, mundanis implicabuntur erroribus, audis canentem: *Super flumina Babylonis illic sedimus & flevimus, dum recordaremur Sion.* (Psal. 136.) Inducit enim [b] lapsorum gemitus, in ipso temporum præsentium & rerum labentium adhuc positos statu debere resipiscere; eorum videlicet exemplo, qui propter peccati pretium deducti erant in captivitatis ærumnam.

102. Nihil est autem quod tam summo dolori sit, quam ut unusquisque positus sub captivitate peccati, recordetur unde lapsus sit, atque unde deciderit; eo quod ad corporea atque terrena ab illa speciosa ac pulcra [c] divinæ cognitionis intentione deflexerit. (De Pœnit. Dist. 1. cap. Sunt qui. §. Nihil est.)

103. Sic habes Adam abscondentem se, ubi Deum cognovit esse præsentem, & quæsitum latere voluisse, & vocatum a Domino ea voce, quæ latentis morderet affectum, hoc est: *Adam ubi es?* (Gen. 3. 9.) hoc est, cur te abscondis? cur lates? cur fugis eum, quem videre desiderabas? ITA GRAVIS culpa est conscientiæ, ut sine judice ipsa se puniat, & velare se cupiat, & tamen apud Deum nuda sit.

104. Et ideo nemo in peccato positus arrogare sibi debet auctoritatem aut usurpationem sacramentorum; quia scriptum est: * *Peccasti, quiesce.* (De Pœnit. Dist. 1. c. Sunt qui. §. Nemo.) Quod in præsenti psalmo David dicit: *In salicibus*, inquit, *in medio ejus suspendimus organa nostra*, & infra: *Quomodo cantabimus canticum Domini in terra aliena?* (Gen. 4. 10. Psal. 136. 1. & 2. De Pœnit. Dist. 3. c. In salicibus.) Si enim caro menti repugnat, nec subdita est animi gubernaculo, & mentis imperio, aliena est terra quæ non domatur exercitio cultoris, & ideo non potest fructus caritatis, patientiæ, ac pacis

a Vet. edit. ac mss. aliquot, *post amores meretricios*: Rom. edit. & alii quos hic sequimur, *propter amores meretricios*, nonnulli, *amorem meretricium*. Rursus edit. ac pauci mss. *veteri occurrisse dilectæ, quæ ubi non interpellatam*, Rom. *non interpellata, mirata putaverit*: quidam mss. *postea vero ei occurrisse dilectam, quæ ubi se non interpellatam mirata, hinc putavit*, aliqui, *admirata sit, putaverit*: ceteri qui & potiores, ut in textu.

b Amerb. & Eras. *Inducit lapsorum gemitus in ipso tempore præsentium & rerum labentium* &c. Gill. ac mss. ut nos in textu, nisi quod horum quinque pro *gemitus* habent *genus*, minime male. Nam aa voa per syllepsin ad adjectivum *positos* referri potest, ut hic sensus sit, *Inducit lapsos homines.... positos* &c. Rom. edit. *Inducit lapsorum gemitus & in ipso præsentium & rerum* &c.

c Ita vet. edit. ac plures mss. quorum tamen unus pro *pulcra* legit *pura*, & alii non pauci, *defluxerit* pro *deflexerit*: At Rom. edit. ceterique mss. a nobis hoc solo dissident, quod e voce *cognitionis* fecere *conditionis*.

* Etsi passim in hisce libris Ambrosius aliorum Patrum exemplo peccatores ad Pœnitentiam non diutius procrastinandam impellat urgeatque; cum tamen ea, sicuti dictum est, non iteraretur, prudenter monet ejusdem tempus iis neutiquam esse maturandum, qui adhuc ætatis cupiditatumque æstu sic abripiuntur, ut vix sperandum videatur ipsos in pristinam consuetudinem non relapsuros. Et hæc causa fuit etiam Monnicæ baptismatis in Augustino filio differendi. Interim quid istis præcipue observandum sit, præcipit sanctus Doctor: ac primum eos ab usurpanda, hoc est, indigne sumenda eucharistia deterret. Ad id venuste accommodat hunc ipsum Genesis locum, non secus ac verbo *quiesce* Cainum a sacrificiis Deus removisset: quod verbum argute ad excusandi seu defendendi peccati prohibitionem idem traducit lib. 2. *de Cain & Abel* cap. 7.

cis adferre. MELIUS EST ergo tunc quiescere, cum exercere non queas opera pœnitentiæ; ne in ipsa pœnitentia fiat, quod postea indigeat pœnitentia. Quæ si semel fuerit usurpata, nec jure celebrata; nec prioris fructum obtinet, & auferet usum posterioris.

De Paenit. Dist. 3. cap. Si quis. §. Pœnitentia.

105. Sane & cum caro repugnat, mens ad Deum debet esse intenta: & si opera non sequuntur, [a] fides non deserat: & si impugnant vel carnis illecebræ, vel potestates adversariæ, maneat mens Deo dedita. Tunc enim maxime urgemur, cum caro cedit: & sunt qui vehementer incumbant miseræ animæ, quærentes omne auferre præsidium. Unde illud est: *Exinanite, exinanite usque ad fundamentum in ea.*

Rom. 7. 23. Psal. 136. 7.

106. Quam miseratus David ait: *Filia Babylonis misera.* Misera utique; quia Babylonis filia est, quæ Dei filia esse desivit. Cui tamen medicum invitat, dicens: *Beatus qui tenebit, & allidet parvulos tuos ad petram*, hoc est, qui infirmas & lubricas cogitationes elidat ad Christum, qui omnes irrationabiles motus sui reverentia & disceptatione comminuat, ut si adulterino quis amore rapiatur, excludat ignem, copulamque meretricis, & se studio suo abdicet, ut Christum adquirat.

Ibidem 8. Ibidem 9.

107. [b] Didicimus ergo & agendam pœnitentiam, & eo agendam tempore quo culpæ defervescat luxuria: & in captivitate peccati positos, reverentiores nos, non usurpatores esse debere. Nam si Moysi propius accedere gestienti, ut cognitionem mysterii cælestis hauriret, dicitur: *Solve calceamentum pedum tuorum*; quanto magis nos animæ nostræ pedes exuere vinculis corporalibus, & gressus omnes mundi istius nexu debemus absolvere?

De Pœnit. Dist. 5. §. Sunt qui. §. Didicimus. Exod. 3. 5.

a Amerb. atque Eras. *fides desiderat*. Gill. & mss. aliquot, qui & probatiores *fides deserviat*: Rom. *fides non deseratur*; reliqui mss. *non deserat*, nimirum ejusmodi peccatores.

b Mss. non pauci, nec inferioris notæ, *Dicimus ergo*: unus, *Discimus ergo*: reliqui autem, ac vet. edit. cum Grat. ut in textu. Iterum vero pro, *culpæ defervescat luxuria*, mss. aliquot invertunt, *culpa defervescat luxuriæ*. Denique ubi edit. *usurpatores*, mss. uno excepto, efferunt, *usurpatores*. Legendum forsitan, *usurpantiores*.

IN

IN LIBROS DE FIDE

ADMONITIO.

Cum Ecclesiam Mediolanensem Auxentius, pulso sancto præsule Dionysio, fretus Constantii Arriani imperatoris adminiculo, per vim occupasset, ac eam omni scelere lacerasset deformassetque; extra dubium est Ambrosium simul ac in hujus demortui locum electus fuit, nihil habuisse antiquius, quam ut ruinas sub tyrannica Arrianorum dominatione illatas repararet. Adspiravit tam piis conatibus divinus favor. Etenim licet a sæcularibus dignitatibus ad episcopalem esset translatus, illico tamen tantam sui admirationem concitavit, ut eum omnes spectarent quasi veritatis magistrum atque oraculum.

His motus Gratianus Cæsar cum in procinctu esset, ut in Orientem proficisceretur, Valenti patruo suo contra Gothos bellum gerenti suppetias laturus, ab illo [a] *commentationem qua divinitas Christi adstrueretur, poposcit; ut illa se adversus Arrianam pestem in iisdem provinciis atrociter grassantem tanquam præsentaneo antidoto communiret. Ambrosius, laudata imperatoris* [b] *fide, lubentiori animo se sa exhortationem ad fidem quam disputationem de fide scripturum fuisse professus, ejus tamen voluntati obtemperare ita voluit, ut paucis atque ex auctoritate* [c] *Conciliorum, potissimum vero Nicæni concertaret.*

Opere in duos libros distributo, statim a limine quid inter Catholicam fidem atque Arrianam perfidiam intersit discriminis, [d] *proponit. Illic etiam naturæ in Deo* [e] *unitatem, nec non personarum trinitatem adserit; unde Christum Filium Dei esse, ipsique* [f] *adorationem tamquam vero Deo deberi probat: quippe qui & adtributis divinis sit* [g] *præditus, & in Scriptura quatuor divinitatis nominibus* [h] *significetur. Deinde ex Esaia & Hieremia docet* [i] *hoc illud esse,* quod communis natura clamat. *Mox præcipuis Arriani erroris capitibus ob oculos positis, nimirum queis* [k] *Filius* dissimilis Patri, ex tempore cœpisse, & creatus esse *prædicabatur: contra vero* bonus, omnipotens, verus Dei Filius, ac divinitate unus cum Patre *negabatur; singula hisce duobus libris adoritur atque evertit. Igitur ubi præmonuit* [l] *ex Arrianæ factionis ducibus, quos inter se dissidere non ignoraret, nullum abs se privatim, sed universim omnes sub hæreticorum nomine impugnandos; Filium in omnibus Patri* [m] *similem esse, ipsique coæternum* [n] *demonstrat, ac proinde nec factum* [o] *neque creatum. Unde colligit* [p] *Nicænorum Patrum definitioni, quam Ariminensium* [q] *quoque prima & tertia confessio probavit, subscribendum, Postremo Deum* [r] *comprecatur, ut lectoribus suis & maxime imperatori hanc mentem injiciat, qua sacro fidei deposito* [s] *præferant nihil.*

In II. libro postquam XII. titulos [t] *quibus Dei Filium designat Scriptura, exposuit, initam in Arrianos pugnam prosequitur. Docet* [u] *quanta sit in neganda ipsius bonitate impietas. Postea eumdem* [x] *omnipotentem, & licet a Patre quem majorem dicebat,* [y] *missum, eique* [z] *subditum, plane tamen liberum* [aa] *fuisse probat. His addit infirmitatibus illis* [bb] *ac miseriis quas infinita sua benignitate victus subierat, ipsos adduci oportuisse ad saniora: sin minus illum* [cc] *eisdem timendum esse quasi judicem, cujus sententia tantum desperationis hæreticis incussura est, quantum fiduciæ catholicis. Sub hæc, oratione ad Gratianum* [dd] *conversa, hos libros a se breviter atque impolite conscriptos dicit; fore tamen ut hi sufficiant iis omnibus, qui veritatem sincere indagarent. Denique certam Augusto promittit* [ee] *victoriam, eique debitum ipsius fidei triumphum a Deo petit.*

Duos hos libros ad Gratianum in orientem iter parantem misit Ambrosius. Eos autem usque adeo Cæsar probavit, ut redux in patriam per litteras obsecraverit [ff] *sanctum Præsulem, ut ipsos iterum deferendos ad se curaret, hisque disputationem de Spiritus sancti divinitate adjiceret. Verum hæc eadem opella non majorem a catholicis retulerat approbationem, quam offensionem ab hæreticis, qui omnibus artibus eam elevare studuerant. Nihil tamen quod reprehenderent, deprehendere in ea potuerant, nisi quod ipsum dictitabant* [gg] *de industria affe-*

ctasse

[a] Lib. 1. de fid. Prolog. lib. 3. c. 1. num. 1.
[b] Lib. 1. Prolog. n. 4.
[c] Ibid. n. 5.
[d] Lib. 1. c. 1 n. 6. & seq.
[e] Ibid. n. 8. & seq.
[f] Cap. 2. num. 13.
[g] Ibid. n. 14 & 15.
[h] Num. 16. & seq.
[i] Cap. 3. & 4.
[k] Cap. 5.
[l] Cap. 6.
[m] Cap. 7.
[n] Cap. 8. & seq.
[o] Cap. 14. & seq.
[p] Cap. 18. & 19.
[q] Ibidem.
[r] Cap. 20. n. 122.
[s] Ibidem n. 136.
[t] Lib. 2. Prolog.
[u] Cap. 1. & seq.
[x] Cap. 4. & seqq.
[y] Cap. 9.
[z] Cap. 8.
[aa] Cap. 6.
[bb] Cap. 7.
[cc] Cap. 11. & seq.
[dd] Cap. 15.
[ee] Cap. 16.
[ff] Epist. ad Ambros.
[gg] Lib. 3. cap. 1. n. 1.

ctosse nimiam brevitatem, ut argumentis suis quacumque solutione validioribus respondendi necessitatem sic eluderet. Hujusmodi criminationibus, quæ quantumvis iniquæ, movere tamen poterant infirmiores, viam præcludere voluit Ambrosius. Quapropter venia differendæ lucubrationis de Spiritu sancto ab imperatore [a] *petita, alios tres libros quibus Arriani adigerentur ad silentium, composuit.*

In horum primo statim dilutis [b] *quibusdam adversariorum querelis, Arriani erroris fontem docet hunc esse, quod Christi divinitati qua* creator & altissimus *negari nequit,* [c] *ea tribuerent, quæ soli ejus humanitati, qua* redemtor & factus *jure dicitur, convenirent: hoc uno posito firmamento, omnes eorum molitiones cassas recidere, ipsosque nequicquam obtrudere quod in sacris paginis Pater* solus potens ac solus habens immortalitatem [d] *adseratur; Filius autem* factus [e] & creatus. [f] *Postea eumdem Filium ostendit verum Deum esse sicut & Patrem, quippe quibus unum* [g] *regnum sit, una* [h] *majestas, una gloria. Subjungit cum negare ipsi non possint, quin substantiæ* [i] *vox in Scripturis non sit usitata, eumdem Patri consubstantialem* [k] *cum Nicæna Synodo prædicandum esse, Ariminensi impietate* [l] *condemnata. Postremo alia nonnulla divinitatis Filii testimonia cum eorum, quæ ipsis opponebantur* [m] *solutionibus librum finiens.*

In subsequenti quamvis id mirum pronunties [n] *Scripturæ fidem abrogari ab hominibus, eosdem tamen circa divinitatem Christi hæsisse ambiguos mirandum negat; cum in ipsius adscensione suam hac de re dubitationem professi fuerint Angeli ipsi. Dehinc ad hæreticorum objectiones facta transitione, quod ab illis objiciebantur hæc verba* [o]: caput Christi Deus; *itemque alia illa:* [p] Non potest a se Filius facere quidquam, *quo sensu intelligenda sint, edisserit. Mox demonstrato omnia ipsi* [q] *vere esse possibilia, eum nec propterea quod generare nequeat,* [r] *imperfectum: nec propterea quod sit genitus,* [s] *temporalem argui planum facit. Demum ubi difficultatem ex Filii* [t] *missione &* [u] *clarificatione petitam enodavit, alias quasdam* [x] *cavillationes refellit.*

Ultimus liber a brevi cœptus exordio, primum [y] *quæ scribendi horum V. librorum causæ fuerint, quidve inde speretur* [z] *a lectoribus, aperit. Continuo repetuntur objectiones, & locus ille:* [aa] Ut cognoscant te verum Deum, *qua ratione Christo non officiat, fuse docetur. Alius iste:* [bb] Nos adoramus quod scimus, *tractatur paulo contractius: sed in eo quod a Domino dictum legitur:* Sedere autem ad dextram &c. *multus* [cc] *est Doctor noster. Accedit postmodum ad illas voces:* [dd] Dilexisti eos sicut me; *ubi iterum de Dominica missione paucis disputat. His disceptatis, quo intellectu Patrem* Dominum *Christus appellaverit,* [ee] *explicat; eaque occasione omnes hæreses hoc uno Davidis versiculo:* Dixit Dominus Domino meo *&c. extingui probat. Sub hæc postquam ostendit* [ff] *hæreticorum in eludendis baptismi verbis conatus quam sint inutiles, textum illum:* Qui credit in me, non credit in me *&c. demonstrat* [gg] *ipsis nequaquam favere ad abrogandam Christo divinitatem, quam ibidem variis argumentorum momentis* [hh] *confirmat. Ad extremum quidquid in sententia illa:* [ii] Cum tradiderit regnum Deo *&c. itemque in hac alia:* [kk] De die illo & hora nemo scit *&c. salebrosum esse poterat, complanato, fidem suam profitetur* [ll]: *nec non in Arrii superbiam divinorum cognitionem secretorum, quæ ne Moysi quidem aut Paulo sunt revelata, sibi arrogantis invehitur, impium illum Lucifero ipso exstitisse magis tumidum diserte pronuntians.*

Citantur a multis [mm] *auctoribus hi libri sub titulo* de Trinitate, *quo similiter in mss. haud paucis inscriptos legas. Veruntamen certum est communem epigraphen* de Fide *illis prænotatam ab Ambrosio; non solum enim ita laudantur a Leone* [nn] *Rom. Pont. atque aliis, sed etiam ab Ambrosio ipso hac eadem appellatione sæpius* [oo] *memorantur. Quamquam autem frequenter in iis* [pp] *Manichæus, Sabellius, Photinus, aliique ex veterum hæreticorum ducibus impugnantur; attamen ipsos potissimum contra puri Arrianismi sectatorum commenta editos esse cum relatæ superius objectiones, tum omne opus clare loquitur.*

Ex iis porro quæ hactenus a nobis observata sunt, priores duos libros constat id temporis elucubratos esse, cum Gratianus adversus Gothos, a quibus premebatur Valens, expeditionem adornabat, nempe sub exitum anni 377. aut 378. initium. Quod vero ad tres posteriores, cum non nisi reverso in occidentem eodem imperatore compositos esse extra dubium sit, illos in annum 379. rejiciendos quivis intelligat. Verum tametsi diversis temporibus fuerint scripti, facile tamen in unum corpus & unitate argumenti, & auctoris ipsius consilio, quod non solum operis dispositione, sed etiam priorum in posterioribus frequenti [qq] *citatione declaravit, coaluere. Ceterum non evidentius est ab eo totam commentationem* [rr] *in V. libros fuisse distributam, quam eorumdem librorum sectionem in capita ipsius non esse. Hoc probans cum*

manu-

[a] Epist. ad Gratian. & lib. 5. c. 2. n. 44. &c.
[b] Lib. 3. cap. 1.
[c] Cap. 2.
[d] Ibid. n. 22. & seq.
[e] Cap. 4. & seq.
[f] Cap. 7. & seq.
[g] Cap. 12.
[h] Cap. 13.
[i] Cap. 14.
[k] Cap. 15.
[l] Cap. 16.
[m] Ibid. & cap. seq.
[n] Lib. 4. c. 1. & 2.
[o] Cap. 3.
[p] Cap. 4.
[q] Cap. 5. & seq.
[r] Cap. 8.
[s] Cap. 9.
[t] Cap. 10.
[u] Ibid. nn. 130. & seq.
[x] Cap. 11. & 12.
[y] Lib. 5. Prolog.
[z] Ibid. n. 8. & seq.
[aa] Cap. 1. & seq.
[bb] Cap. 4.
[cc] Cap. 5. & seq.
[dd] Cap. 7.
[ee] Cap. 8.
[ff] Cap. 9.
[gg] Cap. 10.
[hh] Cap. 11.
[ii] Cap. 12. & seq.
[kk] Cap. 16 & seq.
[ll] Cap. 19.
[mm] Mag. Sent. Grat. D. Thom.
[nn] Epist. ad Leon. Imper.
[oo] Epist. ad Gratian. lib. 1. de Spir. sanct. Prolog. n. 4.
[pp] Lib. 1. cap. 1, 6. lib. 2. c. 5. 9. lib. 4. c. 3 lib. 5. c. 8. n. 104. & seq.
[qq] Lib. 3. c. 12. n. 92. c. 13. n. 103. l. 4. c. 1. &c.
[rr] Lib. 5. Prolog. n. 6. &c.

manuscripti antiquiores, in quibus continua oratione exhibentur libri singuli, tum codices recentiores atque editiones, ubi capitum summaria tam inepta tamque alienis locis posita exstant, ut non modo nova, quod ubique in hoc opere fecimus, substituere; verum & orationem ipsam, quod raro alibi, hic fere nusquam non aliter distinguere necessum fuerit.

Cum autem polemica opera lectoribus, maxime vero principibus insuavem quamdam satietatem afferre soleant; huic malo obviam ut iret Ambrosius, disputationem suam intra libellorum duorum angustias cogere statuerat: quos ipsos haud mediocriter exhilaravit tractandi dexteritate atque industria. Verum ubi materiam uberius discutiendam intellexit, multo prospexit diligentius, ut quidquid parere posset aliquid fastidii, removeretur. Eo consilio sedulam nectendis inter se probationibus objectionibusque operam dedit, aptas adhibuit atque ingeniosas transitiones, præfationes inseruit, subinde moralia præcepta, immo nonnumquam etiam nonnulla acute dicta miscuit atque inspersit. Ubique autem hac arte disponit objectiones, ut lector non sine voluptate solutiones earum prævideat: quas vero ipsemet profert, ita lectæ sunt atque solidæ, ut quicumque postea eodem in argumento desudarunt, nullas alias his præferendas existimarint.

Quantum hujus operis libri priores Gratiano *accepti fuerint, jam ante a nobis observatum est. Verum communibus judicii sui testimoniis minime contentus, illustrius ejusdem indicium adjicere voluit, [a] cum Ecclesiam quam sequestrari hereticorum improbitas obtinuerat, catholicis jussit restitui. Pontifices [b] max. Doctores, [c] œcumenica [d] concilia hos libros non solum eximiis laudibus exornarunt, sed etiam eorum testimoniis usi contra hæreses ætatibus posterioribus emergentes quam strenuissime decertarunt. Quamobrem satis mirari non possumus inventos esse nostra & patrum memoria, qui universalem totius Ecclesiæ ac temporum omnium traditionem divinorum codicum auctoritate stabilitam, a* Patribus *in universis conciliis firmatam, sanguine tot martyrum, totque confessorum laboribus, ut Ambrosius [e] ipse testatur, adsersam, probatam eruditissimis tot ac tantorum Doctorum libris, uno verbo ab innumeris viris ingenio, doctrina & pietate clarissimis receptam proculcantes, veterem illam atque exoletam hæresim renovare aggressi fuerint. Hoc autem etiam magis stupeas temerarios illos iis omnibus nihil opponere præter easdem objectiones, quas tam invicte sanctus Doctor hoc in* Opere *profligavit. Atqui ut testes hujusce rei non essent alii libri* Socinianorum, *impia Crellii commentatio* De uno Deo Patre *vel sola sufficeret, ut hoc ipsum nemini certum non fieret atque exploratum.*

a Lib. 1. de Spir. sancto cap. 1.
b L. ol. Agath. &c.
c Hieron. Augustin. Theodoret. Vinc. Lyrin. &c.
d Ephesin. Chalcedon. Constant. 3 &c.
e Lib. 3. c. 15. n. 118

SANCTI AMBROSII

MEDIOLANENSIS EPISCOPI

DE FIDE

LIBRI QUINQUE *

AD GRATIANUM AUGUSTUM.

* Quorum primi duo sub fin. an. 377. tres posteriores sequenti scripti fuere.

LIBER PRIMUS.

PROLOGUS.

Gratianum ob ardorem discendæ fidei laudat Ambrosius, semet vero deprimit. Quamquam autem illum humana doctrina indigere neget, quippe qui a Deo ipso fuerit institutus; addit tamen eumdem hac sua pietate viam sibi ad victoriam munire. Tum difficultate operis insinuata, non tam rationem quam auctoritatem, maxime vero Nicæni concilii, sequuturum se profitetur.

3 R. 10. 1. & seq. Ibid. 5. 1.

REGINA Austri venit audire sapientiam Salomonis, ut in libro Regnorum legimus. Hiram quoque rex ad Salomonem misit, ut cognosceret eum. Tu quoque, sancte imperator Gratiane, veteris imitator historiæ, fidem meam audire voluisti. Sed non ego Salomon, cujus mireris sapientiam: neque tu unius gentis, sed totius orbis Augustus fidem libello exprimi censuisti: non ut disceres, sed ut probares.

2. Quid enim discas, imperator Auguste [a], quam ab ipsis incunabulis pio fovisti semper affectu? *Priusquam te*, inquit, *formarem in utero matris tuæ, novi te: & priusquam exires de vulva, sanctificavi te.* (Hier. 1. 5.) Sanctificatio ergo non traditur, sed infunditur; & ideo divina dona custodi: QUOD ENIM nemo te docuit, utique Deus auctor infudit.

3. Petis a me fidei libellum, sancte Imperator, profecturus ad prælium; NOSTI ENIM fide magis imperatoris quam virtute militum quæri solere victoriam. Nam & Abraham trecentos decem & octo duxit ad bellum, & ex innumeris trophæa hostibus reportavit; * signoque Dominicæ crucis & nominis, quinque regum victriciumque turmarum subacto robore, & ultus est proximum, & fratris filium meruit & triumphum. (Gen. 14. 14. & seq.) Jesus quoque filius Nave hostes quos totius exercitus manu valida superare non poterat, septem tubarum sacerdotalium sono vicit, ubi ducem militiæ cælestis agnovit. (Jos. 6. 6. & seq. Ibid. 13. & seq.) Ergo & tu vincere paras, qui Christum adoras: vincere paras, qui fidem vindicas, cujus a me libellum petisti.

4. Mal-

a Edit. omnes cum duobus omnino mss. *cum ab ipsis cunabulis pio fusisti* &c. Elegantius reliqui mss. ut in textu.

* Signum crucis ponitur in littera T. quam in antiquis Hebræorum characteribus hanc ipsam figuram habuisse Hieronymus post Origenem auctor est in Ezech. cap. 9. vers. 4 cujus opinionem Grotius ad eumdem locum contra Scaligerum defendit. Quod autem ad numerum 318. is apud Græcos arithmetice efferebatur litteris τ & ιη, quarum posteriores duæ suavissimi nominis Jesu initiales sunt. Et hinc Ambrosianæ allusionis ratio patet. Illam autem hoc ipso libro cap. 18. rursus proponit, non secus ac lib. 1. *de Abraham* cap. 3. jam expresserat. Neque vero ea propria est sancto Præsuli; eamdem enim etiam exhibet lib. 1. *de Spiritu S.* cap. 1. Paschasius diaconus Gelasio papæ synchronus: sicut & Prudentius in *Præfat. Psychom.* sed obscurius. His autem omnibus præiverat Clem. Alexandrinus, qui eamdem interpretationem quasi ab antiquis theologis acceptam luculenter explicat lib. 6. Stromaton p. 656. Unde perspicuum est priscis illis persuasum neutiquam fuisse mysteria religionis ita litteris hebraicis Deum alligare voluisse, ut non etiam in græcis indicarentur, quemadmodum Domini crucem per elementum græcum τ ab Ezechiele designari adserit Tertullianus lib. 3. *contra Marcionem* c. 22.

4. Mallem quidem cohortandi ad fidem subire officium, quam de fide disceptandi; in altero enim religiosa confessio est, in altero incauta præsumtio: sed quoniam neque tu cohortatione indiges, neque ego excusandi liber, ubi pietatis officium est, audax negotium verecunda occasione suscipiam; ut de fide pauca disceptem, de testimoniis plura contexam.

5. De Conciliis id potissimum sequar, quod * trecenti decem & octo sacerdotes, tamquam Abrahæ electi judicio, consona fidei virtute victores, velut tropæum, toto orbe subactis perfidis, extulerunt; ut mihi videatur hoc esse divinum, quod eodem numero in Conciliis fidei habemus oraculum, quo in historia pietatis exemplum.

CAPUT I.

Catholicam fidem a gentilium, Judæorum, ac hæreticorum erroribus distinguit: expositoque vocum Dei & Domini significatu, personarum discrimen, & naturæ unitatem demonstrat: quam dum separant Arriani, non tres Deos tantum inducunt, sed etiam Trinitatis regnum destruunt.

6. ADsertio autem nostræ fidei hæc est, ut unum Deum esse dicamus: neque, ut gentes, Filium separemus: neque ut Judæi, natum ex Patre ante tempora, & ex Virgine postea editum denegemus: neque ut * Sabellius, Patrem confundamus & Verbum; ut eumdem Patrem adseramus & Filium: neque ut Photinus, initium Filii ex Virgine disputemus: neque ut Arrius, plures credendo & dissimiles potestates, plures deos gentili errore faciamus; quia scriptum est: *Audi, Israel, dominus Deus tuus, Deus unus est.* (Deut. 6. 4.)

7. Deus enim & Dominus nomen magnificentiæ, nomen est potestatis, sicut ipse dicit: a *Dominus nomen est mihi.* Et sicut alibi Propheta adserit: *Dominus omnipotens nomen est ei.* (Esai. 42. 8.) Dominus ergo & Deus vel quod dominetur omnibus, vel quod spectet omnia, & timeatur a cunctis.

8. Si ergo unus Deus, b unum nomen, potestas una est Trinitatis. Denique ipse dicit: *Ite, baptizate gentes in nomine Patris & Filii & Spiritus sancti. In nomine* utique, non in nominibus. (Matth. 28. 19.)

9. Ipse etiam dicit: *Ego & Pater unum sumus: Unum* dixit, ne fiat discretio potestatis & naturæ: *sumus* addidit, ut Patrem Filiumque cognoscas, quod perfectus Pater perfectum Filium genuisse credatur: & Pater & Filius unum sint, non confusione personæ, sed unitate naturæ. (Joan. 10. 30.)

10. Unum ergo Deum, non duos aut tres deos dicimus; ut impia Arrianorum hæresis dum criminatur, incurrit. Tres enim deos dicit, qui divinitatem separat Trinitatis; cum Dominus dicendo: *Ite, baptizate gentes in nomine Patris & Filii & Spiritus sancti:* unius esse Trinitatem potestatis ostenderit. Nos Patrem & Filium & Spiritum sanctum confitemur; ita ut in Trinitate perfecta & plenitudo sit divinitatis, & unitas potestatis. (Alias Cap. II.) (Matth. 28. 19.)

11. *Omne regnum in se divisum facile destruetur*, Dominus hoc dicit. Non ergo divisum est regnum Trinitatis. Si ergo divisum non est, unum est; quod enim unum non est, (Matth. 12. 25.)

* Hunc Nicænorum PP. numerum rursus libri hujus c. 18. scribit Ambrosius. In quo etiam ei suffragantur non modo Hilarius *contra Constant.* Hieronymus *in Chronic.* Rufinus & alii; verum & Athanasius ipse in Epist. ad Jovian. Quare nihil erat cur Valesius in Eusebium lib. 3. *de vita Constant.* cap. 8. constare negaret quot essent iidem episcopi; cum potius Eusebiani loci nonnisi 250. adsignantis corruptionem, de qua jam vulgo conveniunt, ipsum quoque agnoscere oportuisset. Hoc Socrates atque Eustathius planum faciunt, eumdem Eusebii textum allegantes; alter enim posuit trecentos & amplius, alter trecentos vel circiter, quod nequaquam ad 250. vulgatæ lectionis Eusebianæ, sed aptissime ad 318. referri potest: ubi tamen paucos Arrianos, qui Synodo interfuere, non comprehendimus.

* Præcipuarum hæresum in Trinitatem divinasque personas auctores memorat Ambrosius, Sabellium, Photinum atque Arrium. Primus, Eusebio teste lib. 7. Histor. cap. 6. errores Ptolemaide in urbe Pentapoleos circiter annum 257. spargere cœpit. Docebat autem in Deo unam tantum esse personam, sed tribus diversis nominibus eam efferri, ut auctores sunt Epiphanius *Hæres.* 62. Basilius epist. 64. Philastrius, Augustinus, atque alii. Photinus ex Galatia provincia natus Sirmicensis factus est episcopus quemadmodum a nobis in lib. 5. *Comment. in Lucam* n. 4. notatum fuit. Is cum doctrinam & eloquentiam singularem sibi comparasset, nova dogmata vulgare aggressus est anno circiter 343. Negabat porro Christum Maria priorem extitisse, ex qua & Josepho ipsum conjugali congressu, ut Marius Mercator prodidit, natum blasphemabat. Unde cum hic apud Ambrosium Photinus refertur dicere Dei Filium *ex Virgine* ortum cœpisse, aut *ex Maria Virgine* apud Epiphanium, id per quamdam licentiam accipiendum est, ut cum Virg. Egl. 6. Pasiphæon trium liberorum parentem virginem vocat, aut verius per antonomasiam, ut soliti nominis honore non privetur. Addit autem Epiphanius Photinum, cum urgeretur, dicere solitum: *Erat in Patre Verbum, sed nondum erat Filius.... quod filius non existeret, sed id ipsum solum, cui filii nomen erat aliquando tribuendum* &c. Quibus quidem videtur Verbi æternitatem divinitatemque non negare. Inde est fortassis quod Augustinus Hæresi 44. cum dixisset Photinum Paulo Samos. a quo initium Christo ex virgine tribuebatur, *similia credidisse*, continuo addit, *Secundum aliquid tamen adversatus ei dicitur*. Et hac ratione Garnerii conjectura confirmari non male posset, nisi adstruxisset Photinum eumdem fidem constanter tenuisse. Sic etiam loci PP. qui invicem contrarii apparent, conciliabuntur. Namque ubi traditur negatum ab eo Verbum consubstantiale esse, hoc ad veram ipsius opinionem erat referendum; ubi vero eidem attribui oppositum videtur, illud intelligi de secunda responsione ad quam coactus confugiebat, poterit. Consule si vis eumdem Garnerium *Dissert. 1. de Hæres. & lib. Nestorii*: &, ut cognoscas quæ rationes contra eum faciunt, Alexandrum. Quod autem superioribus duobus hæreticis Arrium jungit, cum toto hoc opere impugnetur ejus hæresis, de ipso actum est in Præfatione.

a Huic & sequenti Scripturæ textui post vocem *Dominus* Rom. edit. adjecerat, *Deus*, quæ in aliis ac mss. desideratur. Quod autem ad etymologias infra positas, prima plana est: altera vero deducitur ἀπὸ τοῦ θεᾶσθαι, *videre*, quam indicat Gregorius Nyss. *ad Ablavium*, Basilius epist. 141. Dionysius, Damascenus & alii: tertia demum a voce δέος quæ metum significat, quod Deus timorem incutiat; unde Petronius atque Statius, *Primus in orbe Deos fecit timor*. Vide Vossii Etymol. ad eam dictionem.

b Itamss. plures ac potiores: alii nonnulli, *unum nomen potestatis, unum Trinitatis*: aliqui tandem cum Lærpæ edit. *unum nomen, una potestas, una Trinitas*. Infra vero Rom. edit. tota, *utique ait, non in nominibus; ut unitas essentiæ ostendatur: per tria vero quæ supposuit, tres esse personas declaravit*. Quæ quidem unde petita fuerint, nec dum compertum.

est, divisum est. * Tale ergo regnum esse cupiunt Trinitatis, quod divisione sui facile destruatur. Immo quia non potest destrui, constat non esse divisum. Non enim dividitur unitas, nec scinditur; & ideo nec corruptelæ subditur, nec ætati.

CAPUT II.

Imperatorem ad fidei zelum exhortatus, ab ea quæ Christo cum Patre inest, voluntatis atque operationis unitate ipsum Deum esse ostendit. Quapropter expositis divinis ad ributis, eadem Christo etiam convenire affirmat: cujus præterea varias appellationes prosequutus, iis substantialem unitatem personalemque distinctionem probari docet: tum exemplis aliquot ad explicandam unitatem illam adductis, negat aliter Dei unitatem defendi posse.

12. NOn *quicumque*, inquit, *mihi dicit: Domine, domine, intrabit in regnum cælorum*. Non ergo perfunctoria fides debet esse, imperator Auguste; scriptum est enim: *Zelus domus tuæ comedit me*. Itaque fideli spiritu & mente devota Jesum dominum invocemus, Deum esse credamus; ut in nomine ejus quidquid a Patre petimus, impetremus. Pater enim se per Filium vult rogari, Filius vult rogari Patrem.

Matth. 7. 21.

Psal. 68. 10.

13. Concordat pietatis gratia, nec virtutis facta discordant. Quæcumque enim Pater facit, eadem & Filius facit similiter. Et similiter facit, & eadem facit Filius: sed vult rogari Patrem in eo, quod ipse facturus est; uti non impossibilitatis indicium, sed unitatem potestatis agnoscas. Jure igitur adorandus atque venerandus est Dei Filius, qui mundum divinitate sua condidit, & nostrum pietate sua condidit, & nostrum pietate sua informavit affectum.

14. Et ideo bonum Deum, sempiternum, perfectum, omnipotentem, verum debemus credere, ut in Lege accepimus & prophetis, scripturisque divinis ceteris, quia sine his Deus non est. Non potest enim bonus non esse, qui Deus est, cum in natura Dei plenitudo bonitatis sit: neque ex tempore Deus potest esse, qui fecit tempora: neque potest imperfectus Deus esse; qui enim minor est, imperfectus utique est, cui desit aliquid, quo majori possit æquari. Hæc igitur fidei prædicatio: Deus malus non est, Deo impossibile nihil est; Deus temporalis non est, Deus minor non est. [a] Si fallor, redarguant.

15. Quia igitur Deus Christus; & bonus utique, & omnipotens, & sempiternus, & perfectus, & verus est; hæc enim in natura divinitatis sunt. Aut igitur negent naturam divinitatis in Christo, aut quæ divinæ naturæ sunt, Deo negare non possunt.

16. Certe ne quis possit errare, sequatur ea, quibus scriptura sancta ut intelligere possimus Filium, significavit. Verbum dicitur, Filius dicitur, Dei virtus dicitur, dicitur Dei sapientia. * Verbum, quia immaculatus: virtus, quia perfectus: Filius, quia genitus ex Patre: sapientia, [b] quia unum cum Patre, unum æternitate, unum divinitate. Non enim Pater ipse, qui Filius: sed inter Patrem & Filium generationis expressa distinctio est; ut ex Deo Deus, ex manente manens, plenus e pleno sit.

17. Non sunt igitur hæc nuda nomina, sed operatricis virtutis indicia; est enim plenitudo divinitatis in Patre, est plenitudo divinitatis in Filio, non discrepans, sed una divinitas. Nec confusum, quod unum est: nec multiplex, quod indifferens.

18. Etenim si omnium credentium, sicut scriptum est, erat anima una & cor unum: si omnis qui adhæret Domino, unus spiritus est, ut Apostolus dixit: si vir & uxor in carne una sunt: si omnes homines, quantum ad naturam pertinet, unius substantiæ sumus: si hoc de humanis Scriptura dicit, quia multi unum sunt, quorum nulla potest esse cum divinis comparatio; quanto magis Pater & Filius divinitate unum sunt, ubi nec substantiæ nec voluntatis ulla est differentia?

Act. 4. 32.

1. Cor. 6. 17.

19. Namque aliter quomodo unum Deum dicemus? Diversitas plures facit, unitas potestatis excludit numeri quantitatem; quia unitas numerus non est, sed hæc omnium ipsa principium est.

CAPUT III.

Patris ac Filii unitatem Scripturæ testimoniis probat, & primo Esaiæ locum aliorum comparatione ita illustrat, ut nullam a Patris natura in Filio inesse differentiam adstruat; nisi quantum ad carnem; ac proinde unam utriusque deitatem esse. Quod ubi auctoritate Baruch confirmatum est, fidem prophetis hac in re habendam tradit.

20. QUantam vero scriptura divina Patris & Filii secundum divinitatem expresserit unitatem, prophetica testan-

* Divisa videlicet natura dividitur quoque potestas, ac proinde minor fit. Hinc illud celebre dictum Tertulliani: *Deus, si non unus est, non est*. Elegant etiam Gregorius Nazian. Carm. 3.

Ἴσον γὰρ πολύαρχον ἐμοὶ, καὶ πάμπαν ἄναρχον
Μεμάασιν. ἀρχὴ δὲ διάστασις. ἢ δ' ἐπὶ λύσιν
Στάσιν, τῷ δ' οὔ πως ἐκὰς πολυάρχον ἔμοιγε.

* Eodem sensu D. Th. 1. p. q. 32. a. 2. ad 3. *ut ostendatur*, inquit, *immaterialiter genitus, dicitur Verbum*.

a Mss. aliquot, *Si fallo*, nec etiam male.

b Nonnulli mss. pro *unum* ter habent *unus* non recte.

teſtantut oracula : Sic enim dicit Dominus ſabaoth : *Laboravit Ægyptus , & mercatus Æthiopum & Sebaim: viri excelſi ad te tranſibunt , & tui erunt ſervi , & poſt te ſequentur alligati vinculis , & adorabunt te , & in te deprecabuntur ; quoniam in te eſt Deus , & non eſt Deus præter te . Tu enim es Deus , & neſciebamus , Deus Iſrael .* (Eſa. 45. 14.)

21. Audi propheticam vocem : *In te* , inquit, *eſt Deus , & non eſt Deus præter te* . Quomodo hoc ſecundum Arrianos convenit? Neceſſe eſt negent aut Patris aut Filii divinitatem , niſi ejuſdem divinitatis credidetint unitatem .

22. *In te*, inquit, *eſt Deus ;* quoniam in Filio Pater. Scriptum eſt enim: *Pater qui in me manet , ipſe loquitur* , &: *Opera quæ ego facio , & ipſe facit* . Sed & alibi in Patre Filius eſt, qui dicit: *Ego in Patre , & Pater in me eſt* . Diſſolvant ſi poſſunt hanc naturæ proprietatem , & operis unitatem. (Johan. 5. 5. — Johan. 14. 20.)

23. Deus igitut in Deo eſt , ſed non duo dii: ſcriptum eſt enim, quia *unus Deus* : & Dominus in Domino , ſed non duo Domini ; quia æque ſcriptum eſt : *Nolite duobus Dominis ſervire* . Et Lex dicit : *Audi Iſrael, dominus Deus tuus Deus unus eſt* . Et utique in eodem eſt Teſtamento : *Pluit Dominus a Domino* . *Dominus* , inquit , *a Domino pluit* : Sic & in Geneſi habes : *Et dixit Deus , & fecit Deus* ; & infra : *Et fecit Deus hominem ad imaginem Dei* ; ſed tamen non duo dii , ſed unus Deus fecit . Utrobique igitur unitas operationis ſervatur & nominis . Nam utique cum legimus , Deus ex Deo , non duos deos dicimus . (Deut. 6. 4. — Matth. 6. 24. — Deut. 6. 4. — Gen. 19. 24. — Gen. 1. 3. & 26.)

24. Denique habes in Pſalmo quadrageſimo quarto , quod & Deum Patrem dixit Propheta , & Deum Filium declaravit , dicens : *Sedes tua , Deus , in ſæculum ſæculi* ; & infra : *Unxit te Deus Deus tuus oleo lætitiæ præ conſortibus tuis* . Deus eſt qui ungit , & Deus qui ſecundum carnem ungitur Dei Filius . Denique quos habet unctionis ſuæ Chriſtus niſi in carne conſortes ? Vides igitur quia Deus a Deo unctus : ſed in adſumtione naturæ unctus humanæ Dei Filius deſignatur , nec Legis forma violatur . (Pſal. 44. 7. & 8.)

25. Et hic ergo cum dicitur : *Pluit Dominus a Domino* , unitatem divinitatis agnoſce . Operationis enim unitas non facit pluralem divinitatem , ſicut ipſe Dominus oſtendit , dicens : *Credite mihi , quia ego in Patre , & Pater in me : alioquin vel propter opera ipſa credite* . Et hic advertimus quod unitatem divinitatis per unitatem operum deſignaverit . (Gen. 19. 24. — Johan. 10. 38.)

26. Ut autem una deitas & Patris & Filii , & una dominatio probatetur ; ne gentilis aut Judaicæ impietatis incurreremus errorem , providens Apoſtolus , quid ſequi deberemus oſtendit , dicens : *Unus Deus Pater , ex quo omnia , & nos in ipſo : & unus dominus Jeſus Chriſtus , per quem omnia , & nos per ipſum* . Sicut enim unum dicendo dominum Jeſum Chriſtum , Patrem dominum non negavit ; ita unum dicendo Deum Patrem , æque a deitatis veritate nec Filium ſeparavit . Unde nec pluralitatem divinitatis , ſed unitatem poteſtatis oſtendit ; quia & in dominatione divinitas , & in divinitate dominatus eſt ; ſicut ſcriptum eſt : *Scitote quoniam Dominus ipſe eſt Deus , ipſe fecit nos , & non ipſi nos* . (1. Cor. 8. 6. — Pſ. 99. 3.)

27. *In te* igitur *eſt Deus* , per unitatem naturæ : *& non eſt Deus præter te* , per proprietatem ſubſtantiæ , repulſa differentia .

28. In Hieremiæ quoque libro unum Deum Scriptura dicit , & tamen & Patrem & Filium confitetur . Itaque ſic habes : *Hic Deus noſter , & non reputabitur alius ad eum . Hic adinvenit omnem viam diſciplinæ , & dedit eam Jacob puero ſuo , & Iſrael dilecto ſuo . Poſt hæc in terris viſus eſt , & cum hominibus converſatus eſt* . (Baruc. 3. 36 & 37.)

29. De Filio dicit : Ipſe enim eſt *cum hominibus converſatus* ; & dicit : *Hic Deus noſter , & non æſtimabitur alius ad eum* . Quid diſcutimus eum , de quo tantus dicit propheta , quod ad eum non poſſit alius æſtimari ? Quæ enim poteſt eſſe alia æſtimatio , ubi deitatis unitas eſt ? Confitebatur hoc populus in periculis conſtitutus : neſciebat ſerere quæſtiones qui religionem timebat ,

30. Adeſto , ſancte Spiritus , prophetis tuis , quibus [a] ineſſe conſueſti , quibus credimus . Si prophetis non credimus , ſapientibus credam hujus mundi ? Sed ubi ſapiens , ubi ſcriba ? * Ruſticus noſter cum ficus insereret , invenit quod philoſophus ignoravit . Quæ ſtulta ſunt enim hujus mundi , elegit Deus , ut confundat quæ ſunt fortia . Credimus Judæis ; quia notus aliquando in Judæa Deus ? Sed hoc ipſum negant propter quod credimus ; quia non norunt Patrem , qui Filium negaverunt . (1. Cor. 1. 27 — Pſal. 75. 2.)

CA-

a Amerb. Eraſ. ac mſſ. aliquot , *ineſſe conſtituiſti* .
* Non alium ruſticum deſignat Ambroſius , quam Hieremiam ; alludit enim ad ficuum calathos , de quibus apud eumdem cap. 24. 1. & ſeq.

CAPUT IV.

Argumentis aliquot ad probandam Dei unitatem collectim propositis, in tribus magorum muneribus Christi divinitatem humanitatemque adumbratas ostendit; non secus ac in Angelo cum tribus pueris inter flammas deambulante, divinitatis ac trinitatis veritatem.

31. UNum Deum communis natura testatur; quia unus est mundus. Unum Deum fides significat; quia una fides novi & veteris Testamenti. Unum Spiritum sanctum testificatur gratia; quia unum baptisma in nomine Trinitatis est. Unum Deum prophetæ dicunt, Apostoli audiunt. Unum Deum Magi crediderunt, & aurum, thus, & myrrham supplices ad Christi cunabula detulerunt, auro regem fatentes, ut Deum thure venerantes. Thesaurus enim regni, sacrificium Dei, myrrha est sepulturæ.

32. Quid igitur voluerunt sibi mystica munera inter abjecta præsepia; nisi ut intelligeremus in Christo differentiam divinitatis & carnis? Ut homo cernitur, ut Dominus adoratur: a jacet in pannis, sed fulget in stellis: cunæ nascentem indicant, & stellæ dominantem: caro est quæ involvitur: divinitas, cui ab Angelis ministratur. Ita nec dignitas naturalis majestatis amittitur, & adsumtæ carnis veritas comprobatur.

33. Hæc est fides nostra. Sic se Deus cognosci voluit ab omnibus, sic tres pueri crediderunt, nec incendia circumjecta senserunt; cum infidos noxius ignis exureret, & fidelibus innoxia flamma roraret, quibus aliorum incendia refrigerabant; quia merito fidei perdiderat suam pœna naturam. Aderat enim in specie Angeli b qui monebat ut in numero Trinitatis, unius esset laudatio potestatis. Benedicebatur Deus, videbatur in Angelo Dei Filius, sancta & spiritalis in pueris gratia loquebatur.

CAPUT V.

Arrianorum variæ in Christum blasphemiæ referuntur, quibus antequam respondeatur, monentur catholici caveant a sophismatis philosophorum; eo quod scilicet in illis hæretici spem præcipuam collocarent.

34. NUnc consideremus quas Arriani de Dei Filio inserant quæstiones. (Alias Cap. III.)

35. Dissimilem Patri dicunt esse Dei Filium. Hoc si homini objiciatur, injuria est.

36. Ex tempore cœpisse dicunt Dei Filium; cum conditor ipse sit temporum. Homines sumus, & esse nolumus temporales. Ex tempore cœpimus, & sine tempore futuros esse nos credimus. Fieri nos optamus æternos, & quomodo negare possumus Dei Filium sempiternum, quem sempiternum docet atque demonstrat natura, non gratia?

37. Creatum dicunt. Quis auctorem inter opera sua deputet, ut videatur id esse quod fecit?

38. Bonum negant. Sacrilega vox ipsa se damnat, ut indulgentiam sperare non possit.

39. Negant verum Dei Filium, negant omnipotentem; cum fateantur omnia facta per Filium, omnia creata per Dei esse virtutem. Quid est enim virtus, nisi perfecta natura?

40. Negant etiam divinitate unum esse cum Patre. Deleant ergo Evangelium, deleant Christi vocem. Ipse enim dixit: *Ego & Pater unum sumus.* Non ego hoc dico, Christus dixit. Numquid fallax, ut mentiretur? Numquid impius, ut quod non erat usurparet? Sed singula suis locis plenius digerentur. (Johan. 10. 30.)

41. Nunc quoniam hæreticus dicit esse dissimilem, idque versutis disputationibus adstruere nititur, * dicendum est nobis quod scriptum est: *Cavete ne quis vos deprædetur per philosophiam, & inanem seductionem secundum traditionem hominum, & secundum elementa hujus mundi, & non secundum Christum; quia in ipso habitat omnis plenitudo divinitatis corporaliter.* (Coloss. 2. 8. & 9.)

42. Omnem enim vim venenorum suorum in dialectica disputatione constituunt, quæ

a Amerb. Eras. Rom. edit. ac mss. nonnulli, *licet in cunis*: Gall. cum mss. multo pluribus ac potioribus, *jacet* &c.

b Rom. edit. ac mss. non multi, *qui monuebat*; haud pravo sensu: reliqui tamen ac mss. complures, *qui monebat*; non etiam male. Sensus ergo est Angelum indicasse in tribus pueris divinarum personarum trinitatem significatam; non secus ac in se qui unus erat, indicabatur unitas potestatis seu naturæ; namque hæ voces promiscue ponuntur ab Ambrosio in hoc Opere. Quod autem doceatur in Angelo exstitisse Dei Filium; ea sententia non unius Ambrosii est, verum etiam non paucorum e priscis Patribus. Hos inter Auctor. *Quæst. Vet. Testam.* longius progressus quæst. 18. dicit de Nabuchodonosore, *regem meruisse in camino Christum vidit*. Huic tamen videtur præivisse S. noster infra cap. 13. n. 80. Vide interpretes in Danielem, & scholasticos in 2. Sentnn. Dist. 8. sicut & in D. Thomæ 1. p. q. 51.

* Hilarius quoque relato eodem hoc Apostoli loco, nos præmonet adversus philosophorum argumenta & fallacias: a quibus etiam cavendum præcipiunt alii Patres, maxime vero Augustinus lib. 13. *contra Faust.* cap. 15. Sed Epiphanius Aristotelis dialecticam expresse notat: ad quam etiam spectasse Ambrosium non inviti crediderimus. Hinc forte nata est illa fabula, de qua Card. Cusanus in *Apologia doctæ ignorantiæ*: *Legitur*, inquit, *beatiss. Ambrosium letaniis addidisse*: *A dialecticis*, quidam *a dialectica Aristotelis*, *libera nos Domine.*

quæ philosophorum sententia definitur non adstruendi vim habere, sed studium destruendi. Sed non in dialectica complacuit Deo salvum facere populum suum: *Regnum enim Dei in simplicitate fidei est, non in contentione sermonis.*

1. Cor. 4. 20.

CAPUT VI.

Christum Patri dissimilem non esse probaturus, memoratis celebrioribus Arrianorum ducibus, quam male inter eos conveniat, aperit, atque adversus eos, tamquam in monstra quædam, præsidium Scripturarum ostendit.

Alias Cap. IV.

43. Dissimilem igitur dicunt esse: nos negamus; immo potius horremus hanc vocem. Sed nolo argumento credas, sancte Imperator, & nostræ disputationi: Scripturas interrogemus, interrogemus apostolos, interrogemus prophetas, interrogemus Christum. Quid multa? Patrem interrogemus, cujus honori studere se dicunt, si Filius * degener judicetur. Sed non est honorificentia boni Patris Filii injuria. Non potest bono Patri placere, si Filius degenerasse potius a Patre, quam Patrem æquasse credatur.

44. Da veniam, sancte Imperator, si ad ipsos paulisper verba converto. Sed quem potissimum legam, a Eunomiumne, an Arrium, vel Aetium ejus magistros? Plura enim nomina, sed una perfidia, impietate non dissonans, communione discordans: non dissimilis fraude, b sed coitione discreta. Cur enim secum nolint convenire, non intelligo.

45. Eunomii personam defugiunt Arriani, sed ejus perfidiam adserunt, impietatem exsequuntur. Aiunt eum prodidisse effusius, quæ Arrius scripserit. Magna cæcitatis effusio! Auctorem probant, executorem refutant. Itaque nunc in plures se se divisere formas: c Alii Eunomium, vel Aetium, alii Palladium, vel Demophilum atque Auxentium, vel perfidiæ hujus heredes sequuntur, alii diversos. Numquid divisus est Christus? Sed qui eum a Patre dividunt, ipsi se scindunt.

46. Et ideo quoniam communiter adversus Ecclesiam Dei, quibus inter se ipsos non convenit, conspirarunt, communi nomine hæreticos, quibus respondendum est, nominabo. Hæresis enim, velut quædam * Hydra fabularum, vulneribus suis crevit: & dum sæpe reciditur, pullulavit, igni debita, incendioque peritura: aut velut quædam monstruosi Scylla portenti in varias formas distincta perfidiæ, velut supervacuum Christianæ sectæ nomen obtendit: sed quos in illa impietatis suæ freto miseros inter naufragia fidei reperit fluctuantes, belluinis succincta prodigiis, tetri dogmatis sævo dente dilacerat.

47. Cujus speluncam, sancte Imperator,

---

* *Degener* ab Ambrosio passim in his libris ille dicitur, qui a principio suo non tantum perfectione sed etiam natura & substantia desciscit. Nec aliter etiam ab Hilario sumitur lib. 8. *de Trinit. Dum nihil in eo*, Filio videlicet, *ex se Deus gignendo degenerat*. Nomen etiam *genus* passim ab eodem ponitur pro natura: in quo congruit cum Auctore *lib. de Definit.* apud Athanasium, ubi legimus οὐ ταὐ' ἐστι, καὶ γένος ἐστί.

a Omnes edit. & mss. aliquot hic & infra duobus locis, *Eudoxium, Eunomium* &c. alii vero mss. majori numero & auctoritate ubique omittunt *Eudoxium*. Et certe hanc esse germanam lectionem cognoscimus non solum quod in cunctis edit. ac mss. habetur, *ejus magistros*, ubi dicendum esset, *eorum magistros*: sed etiam quod, omisso eodem Eudoxio, post paucos versus agit de Eunomio. Illum autem fortasse hic addiderit quispiam, qui legerit vel apud Athanasium lib. de Synodis p. 913. Aetium Eudoxii magistrum dici, vel apud Theodoretum libr. 2. c. 27. Aetium Antiochiæ invenisse Eudoxium, qui ejus urbis sicut & postea Constantinopolis episcopatum invaserat, doctrina secum consentientem. Aetius vero, quem atheum vulgo nuncupabant, cum Epiphanio teste, litteras ad usque provectam ætatem ignorasset, operam dedit dialecticæ. Præcipua ejus doctrina in Aristotelicis categoriis posita erat, ac totos dies in divinis rebus per syllogismos geometricasque regulas tractandis, definiendis, dividendis terebat. Venit Alexandriam post intrusum in sedem patriarchalem Georgium, a quo etiam ad obeunda munia ecclesiastica videtur admissus; unde forsitan eum Athanasius putavit a Georgio diaconum ordinatum, cum tamen eum ordinem ab eunucho Leontio Antiochiæ Arrianorum episcopo accepisset. Is rotunde affirmabat Filium Patri ἀνόμοιον esse, hoc est, dissimilem; unde sectatores ejus, qui nonnumquam ab auctoris nomine dicebantur Aetiani, frequentius Anomæi vocitabantur. Aetium reliqui Arriani exagitarunt, non quod diversa illa sentiret, sed quod mentem suam simplicius patefaciens, blasphemiis suis toti factioni conflabat invidiam. Itaque relegatus fuit a Constantio Ambladam in finibus Pisidiæ ac Phrygiæ sitam, ubi libellum 300. argumentis aut verius paralogismis factum vulgavit. Horum 47. confutat S. Epiphanius, qui tam de Auctore ipso quam de sequacibus ejus non perfunctorie agit. Adi quoque Sozomenum lib. 3. c. 5. edit. Val. & Socratem lib. cap. 35. Eunomius magistrum habuit Aetium, quem cum Alexandriam anno 356. convenisset, eumdem anno 358. Antiochiam ad Eudoxium, uti diximus, proficiscentem comitatus est. Factus haud multo post ex Aetii notario Cyzicensis episcopus, tanta vehementia prædicavit errores suos, ut Eudoxius in Concilio, jubente imperatore, Constantinopoli habito illum exuere dignitate sua coactus fuerit. Rem quidem aliter Philostorgius narrat, sed ob professum in Eunomium studium, qui audiatur, plane indignus. Igitur abdicatus episcopatu idem Eunomius, ordinatis episcopis ac presbyteris, secessionem fecit; licet non videatur nisi sub Joviani imperio palam Eudoxio amicitiam renuntiasse. Qui non ignorabant in eadem opinione utrumque esse episcopum, quod Eudoxius per ignaviam defecisset ab Eunomio indignum rati, cum hujus factione sub Eunomianorum vocabulo coiverunt. Ex his fuere Georgius Alexandrinus, Acacius Cæsariensis, aliique plures orientales episcopi; & inter occidentales qui Arrianis partibus nomen dederunt, prope universi. Eos vero ceteri Arriani ac Semiarriani rejiciebant. Scripsere Gregorius Nyssenus & Basilius contra Eunomium: de quo meminit etiam Epiphanius Hæres. 76. Augustinus de Hæres. cap. 14. & præter Theodoretum Socratem & Sozomenum, alii multi.

b Vet. edit. cum uno vel altero mss. *sed cogitatione*: Rom. cum reliquis, *sed coitione*. Mulsa concinnius; respondet enim superioribus illis, *communione discordans*. Unus tamen a Thuan. *sed contentione*, non pravo sensu.

c Omnes edit. & pauci mss. *Alii Eudoxium, alii Eunomium*: alii multo plures omittunt, ut monuimus, *alii Eudoxium*: nonnulli etiam pro *vel Aetium*, utrobique habent, *vel Eutichium*, non satis recte. At infra ubi nos cum reliquis edit. ac non minima parte mss. *alii diversos*: ceteri scite etiam præferunt, *alii e diverso sentiunt*. Quod autem ad tres illos hæreticos qui superioribus hic accensentur, cum de primis duobus ad Concilium Aquil. de postremo vero pluribus locis futura sit loquendi occasio, nunc de illis nihil addemus.

* Monstra poetarum fabulis decantata, & ignota nemini. Cum his autem quam pulcre comparentur hæresis atque hæretici!, tum Hydræ virus ac septena capita dum truncabantur, succrescentia: tum scyllæorum canum latratus & rabies, nec non crebra imprudentium ad eumdem scopulum naufragia plus satis probant. Sed de his vir sanctus iterum lib. 3. cap. 1.

tor, ut ferunt nautæ, cæcis latebris inhorrentem, omnemque ejus viciniam cæruleis canibus inter perfidiæ saxa resonantem, clausa quodammodo præterire aure debemus. Scriptum est enim: *Sepi aures tuas spinis*. Et alibi: *Videte canes, videte malos operarios*. Et iterum: *Hæreticum hominem post primam correptionem devita, sciens quia subversus est qui ejusmodi est, & delinquit, cum sit proprio judicio damnatus*. Itaque tamquam boni gubernatores quo tutius prætermeare possimus, fidei vela tendamus, Scripturarumque relegamus ordinem.

Eccli. 28. 28. Philipp. 3. 2. Tit. 3. 10. & 11.

CAPUT VII.

Ex Paulo, prophetis atque Evangelio Christus adseritur Patri similis; maxime vero ex hominis ad similitudinem divinam creatione.

48. Apostolus dicit imaginem Patris Christum esse; ait enim quod ipse sit imago Dei invisibilis, primogenitus universæ creaturæ. Primogenitus, inquit, non primocreatus; ut & genitus pro natura, & primus pro perpetuitate credatur. Alibi quoque Apostolus adseruit quod ipsum *posuit heredem omnium, per quem fecit & sæcula, qui est splendor gloriæ, & character substantiæ ejus*. Imaginem Apostolus dicit, & Arrius dicit esse dissimilem: cur imago, si similitudinem non habet? In picturis homines nolunt esse dissimiles, & Arrius dissimilem Patrem contendit Filio, & vult ut Pater dissimilem genuerit sui, quasi impotens qui generare similem non potuerit.

Coloss. 1. 15. Hebr. 1. 2.

49. Prophetæ dicunt: *In lumine tuo videbimus lumen*. Prophetæ dicunt: *Splendor est enim lucis æternæ, & speculum sine macula Dei majestatis, & imago bonitatis illius*. Vide quanta dicantur. *Splendor*; quod claritas paternæ lucis in Filio sit: *speculum sine macula*; quod Pater videatur in Filio: *imago bonitatis*; quod non corpus in corpore, sed virtus in Filio tota cernatur. *Imago* docet non esse dissimilem, *character* expressum esse significat, *splendor* signat æternum. Imago utique non vultus est corporalis, non fucis composita, non ceris: sed simplex de Deo, egressa de Patre, expressa de fonte.

Ps. 35. 10. Sap. 7. 26.

50. Per hanc imaginem Philippo Patrem Dominus demonstravit, dicens: *Philippe, qui me videt, videt & Patrem. Et quomodo tu dicis: Ostende nobis Patrem? Non credis quia ego in Patre, & Pater in me est?* Videt enim in imagine Patrem, qui videt in Filio. Vides quam imaginem dicat? Imago ista veritas est, imago ista justitia est, imago ista Dei virtus est: [a] non muta; quia Verbum est: non insensibilis, quia sapientia est: non inanis; quia virtus est: non vacua; quia vita est: non mortua; quia resurrectio est. Vides ergo quia dum imago dicitur, Patrem significat esse cujus imago sit Filius; quia nemo potest ipse sibi imago sua esse.

Joan. 14. 9. & 10.

51. Plura possem [b] de Filii testimoniis dicere, sed ne forte ipse sibi nimium favisse dicatur, Patrem interrogemus. Nempe ipse dixit: *Faciamus hominem ad imaginem & similitudinem nostram*. Pater Filio dicit: *Ad imaginem & similitudinem nostram*; & tu dissimilem Filium Dei dicis?

Gen. 1. 26.

52. Johannes dicit: *Dilecti, filii Dei sumus, & nondum apparet quid erimus: scimus quia si revelatum fuerit, similes ei erimus*. O improvida amentia! o impudens pervicacia! Homines sumus, & in quo possumus, ad similitudinem Dei erimus; & similem audemus Dei Filium denegare?

1. Joan. 3. 2.

53. Ergo Pater dixit: *Faciamus hominem ad imaginem & similitudinem nostram*. In principio ipsius mundi Patrem & Filium esse audio, & unum opus cerno. Audio loquentem, agnosco facientem: sed & Patris & Filii unam imaginem, unam similitudinem lego. Similitudo hæc non diversitatis, sed unitatis est. Quod igitur tibi usurpas, Filio Dei derogas; cum utique nisi per imaginem Dei, ad imaginem Dei esse non possis.

CAPUT VIII.

Ex probata Filii cum Patre similitudine, eumdem æternum etiam esse haud ægre demonstrari, quod nihilominus adstruitur e prophetia Esaiæ, ac Johannis Evangelio; cujus ultimi auctoritate obrui hæresiarchæ declarantur.

Alias Cap. V.

54. Claret igitur non esse dissimilem, & ideo proclivior via est, ut etiam sempiternum esse fateamur, cum similis sempiterni utique sempiternus sit. Si autem Patrem sempiternum dicimus, & hoc idem Filium denegamus, dicimus esse dissimilem; sempiterno enim temporale dissimile est. Clamat Propheta sempiternum, clamat & Apostolus sempiternum: plenum est vetus Testamentum testimoniis Filii sempiterni, plenum est novum.

55. Ordinem ergo teneamus. Scriptum est in veteri Testamento, ut vel unum de pluribus dicam: *Ante me non fuit alius Deus, & post me non erit*. Nihil ergo argumen-

Esai. 43. 10.

a Mss. haud pauci, *non mutabilis*; reliqui atque edit. *non* [illegible] melius, ut ostendit subjecta ratio, *quia Verbum est*.

b Omnes edit. & pauci mss. *de Filio testimoniis*: commodius reliqui, *de Filii testimoniis*, id est, ab ipso Filio redditis, ut quæ continuo sequuntur, liquido produnt.

mentabor, te ipsum interrogo. Quis hoc dicit, Pater, an Filius? Utrum dixeris, eo te convinci intelliges: vel si credas, doceri? Quis ergo hoc dicit, Pater, an Filius? Si Filius: *Ante me*, inquit, *non fuit alius Deus*: si Pater: *Post me*, inquit, *non erit*. Hic priorem, ille posteriorem non habet: invicem in se & Pater in Filio, & Filius in Patre cognoscitur. Cum enim Patrem dixeris, ejus etiam Filium designasti; quia nemo ipse sibi pater est: cum Filium nominas, etiam Patrem ejus fateris; quia nemo ipse sibi filius est. Itaque nec Filius sine Patre, nec Pater potest esse sine Filio. Semper igitur Pater, semper & Filius.

Johan. 1, 1. 56. *In principio* enim *erat Verbum, & Verbum erat apud Deum, & Deus erat Verbum, hoc erat in principio apud Deum*. *Erat*, inquit, *apud Deum*. *Erat*, *erat*, *erat*, *erat*: ecce quater erat. Ubi impius invenit quod non erat? Alibi quoque Johannes in Epistola sua dicit: *Quod erat in principio*; indefinite tenditur, *erat*: quidquid excogitaveris, erat Filius. (1 Johan. 1, 1.)

57. Omnes autem hæreses hoc capitulo brevi piscator noster exclusit. Quod enim erat in principio, non includitur tempore, non principio prævenitur. Ergo Arrius conticescat, Quod autem erat apud Deum, non permixtione confunditur: sed manentis Verbi apud Patrem solida perfectione distinguitur, ut Sabellius obmutescat. *Et Deus erat Verbum*. Non ergo in prolatione sermonis hoc Verbum est, sed in illa cælestis designatione virtutis, [a] ut confutetur Photinus. Quod vero erat in principio apud Deum, sempiternæ divinitatis in Patre & Filio inseparabilis unitas edocetur, ut erubescat Eunomius. Postremo cum omnia per ipsum facta dicantur, ipse conditor novi utique Testamenti & veteris designatur; ut Manichæus locum tentationis habere non possit. Ita piscator bonus intra unum omnes rete conclusit; ut faceret inhabiles fraudi, quamvis essent inutiles captioni.

CAPUT IX.

Hæreticos interrogat Vir sanctus, ostensoque illorum responsione, qua Filium omni quidem tempore priorem, Patrem autem posteriorem esse affirmabant, in Deum induci mutationem, & æternitatem utrique personæ tribuendam colligit.

58. Dic mihi, hæretice, dat enim veniam clementissimus Imperator, ut te [b] non colloquendi studio, nec audiendi cupiditate, sed exponendi gratia, paulisper alloquar. dic mihi, inquam, fuitne aliquando tempus quo omnipotens Deus Pater non erat, & Deus erat? Tempus, inquis, non adstruo. Bene & argute. Si enim tempus dixeris, te ipse convinces: quia necesse est adseras fuisse tempus ante Filium, cum Filius temporis auctor sit & creator; non potest enim post opus suum ipse cœpisse: necesse est igitur auctorem operis sui esse fatearis.

59. Ante tempora, inquis, non nego Filium: sed cum Filium dico, ostendo priorem Patrem, quia Pater, inquis, Filio prior. Quid est hoc? Negas esse tempus ante Filium, & tamen nescio quid ante Filium vis præcessisse, quod temporis sit; & ostendis media nescio quæ molimina fuisse generandi, in quo generationem Patris significas temporalem. Nam si Pater esse cœpit, Deus ergo primo erat, postea Pater factus est. Quomodo ergo immutabilis Deus? Si enim ante Deus, postea Pater, utique generationis accessione mutatus est.

60. Sed avertat Deus hanc amentiam; nos enim ad impietatem eorum redarguendam, hanc retulimus quæstionem. Pia namque mens generationem sine tempore adserit; ut & sempiternum Patrem cum Filio dicat, nec aliquando adserat esse mutatum.

61. Jungat igitur honorificentia Patri Filium, quem divinitas junxit: non separet impietas, quem generationis proprietas copulavit. Honorificemus Filium, ut honorificemus & Patrem, sicut & in Evangelio scriptum est. Sempiternitas Filii paternæ majestatis insigne est. Si iste non semper fuit, ergo ille mutatus est: sed semper fuit Filius, ergo nec Pater aliquando mutatus est; quia immutabilis semper est. Itaque videmus quod illi qui volunt negare Filium sempiternum, volunt Patrem docere esse mutatum. (Johan. 5, 23.)

CAPUT X.

Ubi Christi æternitatem confirmavit ex Apostolo; Divinam generationem non ad humanæ modulum exigendam, aut curiosius excutiendam, at declinatis quæ hinc nascuntur, difficultatibus, quidquid more corporeo de hac generatione dicitur, spiritali sensu intelligendum esse declarat.

62. Accipe aliud quo clareat Filium sempiternum. Apostolus dicit quod (Rom. 1, 20.)

a Veteres edit. & quidam mss. *ut confiteatur*: optime Rom. edit. & alii cod. majori numero, & antiquitate, *ut confutetur*. Photinus enim cum veram animi sententiam aperiebat, Verbum non substantiale atque *ἐνδιάθετον*, sed transiens ac *προφορικὸν* esse contendebat, ut jam dictum est.

b Edit. omnes, ac mss. aliquot *non obloquendi*: alii vero etiam plures, *non colloquendi*.

quod Dei sempiterna virtus sit [a] atque divinitas: virtus autem Dei Christus; scriptum est enim Christum esse Dei virtutem, & Dei sapientiam. Ergo si Christus est Dei virtus, quia virtus Dei sempiterna: sempiternus igitur & Christus. (1.Cor.1.24.)

63. Non ergo ex usu generationis humanæ calumniam, hæretice, struas; neque ex nostro sermone componas. Neque enim angustiis sermonibus nostris immensæ magnitudinem possumus divinitatis includere, cujus magnitudinis non est finis. Namque hominis generationem si definire contendas, tempus ostendis: generatio autem divina supra omnia est: late patet; supra omnes cogitationes adscendit & sensus. Scriptum est enim: *Nemo venit ad Patrem, nisi per me.* Quidquid igitur de Patre cogitaveris, quamlibet ejus æternitatem, non potes de eo aliquid nisi per Filium cogitare: nec potest ullus ad Patrem nisi per Filium transire sensus. *Hic est*, inquit, *Filius meus dilectissimus.* [b] *Est*, inquit, qui quod est, semper est. Unde & David: *In æternum*, inquit, *Domine, permanet Verbum tuum in cælo.* Quod enim manet, nec substantia, nec æternitate deficit. (Psal.144.3; Joan.14.6; Matt.17.5.; Psal.118.89.)

64. Quæris a me quomodo Filius sit, si non priorem habeat Patrem? Quæro item abs te, quando aut quomodo Filium putes esse generatum? Mihi enim impossibile est generationis scire secretum: mens deficit, vox silet, non mea tantum, sed & Angelorum. Supra potestates, supra Angelos, supra Cherubim, supra Seraphim, supra omnem sensum est; quia scriptum est: *Pax autem Christi quæ est supra omnem sensum.* Si pax Christi supra omnem sensum est, quemadmodum non est supra omnem sensum tanta generatio? (Phil.4.7.)

65. Tu quoque manum ori adhibe, * scrutari non licet superna mysteria. Licet scire quod natus sit: non licet discutere quemadmodum natus sit. Illud negare mihi non licet, hoc quærere metus est. Nam si Paulus ea quæ audivit raptus in tertium cælum, ineffabilia dicit; quomodo nos exprimere possumus paternæ generationis arcanum, quod nec sentire potuimus, nec audire?

66. Verum si me ad consuetudinem trahis generationis humanæ, ut Patrem dicas priorem; vide utrum ad generationem Dei terrenæ generationis exempla conveniant. Si secundum hominem loquamur, negare non poteris priores esse in homine patris quam filii passiones. Prior crevit, prior senuit, prior doluit, prior flevit. Si igitur hic tempore minor, ille antiquior passione. Si hic generationis incurrit ætatem, nec ille generandi evasit pudorem.

67. Quid te ista quæstionum tormenta delectant? Audis Dei Filium: aut dele nomen, aut agnosce naturam. Audis uterum, agnosce generationis perspicuæ veritatem. Audis cor, Verbum intellige. Audis dexteram, agnosce virtutem. Audis os, agnosce sapientiam. Non hæc sunt in Deo corporaliter æstimanda. Incomprehensibiliter generatur Filius: impassibiliter generat Pater; & tamen ex se generavit, & ante omnem intellectum generavit Deus verus Deum verum. Pater diligit, & tu discutis: Pater complacet, & tu cum Judæis invides: Pater honorificat, & tu cum gentibus convicîaris.

CAPUT XI.

Non posse probari e Scriptura Patrem Filio priorem esse; neque etiam argumentis ex hominum generatione desumtis; cum inde innumera sequutura essent absurda: quod autem Christum ex tempore natum audent pronuntiare, id cumulum esse impietatis.

68. Quæris a me utrum prior non possit esse, qui Pater est. Quæro a te, ut doceas quando Pater prior fuerit; testimoniis, aut argumentis collige veritatem. Si testimoniis, accepisti utique sempiternam Dei esse virtutem. Legisti etiam dicentem: *Israel, si me audieris, non erit in te Deus recens, neque adorabis Deum alienum.* Aliud horum æternitatem, aliud [c] proprietatem substantiæ indifferentis significat; ut neque posteriorem Patre, neque alterius divinitatis Filium esse credamus. Nam si Patre posterior est, recens est: & si unius non est divinitatis, alienus est. Sed nec posterior; quia recens non est: nec alienus, quia ex Patre natus; quia *supra omnia est Deus benedictus in sæcula*, sicut scriptum est. (Psal.80.10.; Rom.9.5.)

69. Sed si alienum putant, * cur adorant

---

a Ebrul. codex *atque sapientia*.

b Ver. edit. cum mss. perpaucis, *Est*, *inquit*, *quod indesinenter est*.

* Nimiam in scrutandis rebus divinis ac potissimum Filii generatione curiositatem non solus damnavit Ambrosius; eam enim ceteri fere patres eodem modo proscriptam voluerunt. Sic Athanasius Orat. 3. *in Arrian.* Basilius Hom. 29. Gregorius Nazian. *Orat.* 2. Cyrillus Hierosol. *Catech.* 11. Cyrillus Alex. *Dial.* 2. *de Trinit.* Hilarius lib. 2. atque alii. Nec tamen theologi nostri, qui de eadem generatione in scholis disputant, propterea sunt condemnandi; non enim ab inquieti ac superbi animi vitio, ut in hæreticis, nascuntur illorum disputationes, sed ab humili ac pia voluntate discendi.

c Rom. edit. sola *unitatem substantiæ*.

* Hæc objectio haud leviter urgebat illos hæreticos, quam proinde ipsis subinde objicere Ambrosius non prætermisit: attamen eidem reponebant Patrem in Filio tamquam regem in imagine abs se adorari colique, ut ex *Athanasii orat.* 4. *in Arrianos* discere est. Sed cum sequatur ex hoc responso, eamdem quoque venerationem homini utpote ad imaginem Dei condito exhiberi posse; illo effugio nihilobstante, auctores ejus in ethnicorum ferme ordinem reposuerunt idem Athanasius *orat.* 3 & 4. contra eosdem, Basilius *Hom.* 27. *in Sabell.* Gregorius Nyss. & alii. Consule etiam Valesii notas ad lib. 2. Hist. Theodor. 3.

Psal. 80. 10. rant eum, cum scriptum sit: *Neque adorabis Deum alienum*? Aut si non adorant, fateantur, & finis est; ne quem sub religiosi nominis professione decipiant. Hæc nempe sunt testimonia Scripturarum. Aut si habes aliud, proferre debebis.

70. Superest ut & argumentis veritas colligatur. Quamquam etiam humanis testimoniis argumenta cedere soleant; argumentare tamen, hæretice, ut voles. Usu, inquis, accipimus eo qui nascitur, priorem esse qui generat. Persequere igitur omnia vestigia consuetudinis, & si cetera conveniunt, non obsisto quin & istud requiras: si autem nulla concordant, quemadmodum cum desint cetera, hoc solum exigis? Ergo quia usum requiris, quando generatus est ex Patre, parvulus fuit. Vidisti in cunis infantulum vagientem, processus aliquos accepit ætatis; si enim infirmitatem generationis habuit, necesse est ut non solum nascendi, sed etiam vivendi inciderit infirmitatem.

71. Sed fortasse eo prolabaris amentiæ, ut de Dei Filio ista non abnuas, qui eum ex infirmitate metiris humana; quid si Deum negare non potes nomine, infirmitate tamen hominem vis probare? Quid si dum Filium discutis, Patrem arguis: & dum Christo præjudicas, Patrem adjudicas?

72. Nam si divina generatio subjecta tempori fuit, & id ex usu generationis usurpatur humanæ; ergo & Pater corporali utero portavit Filium, decem mensium curriculis onus vexit. Sed quomodo sine sexu altero generationis usus? Vides solemnem generationis seriem non cœpisse, & tu [a] partus cujusdam corporeæ necessitatis putas fuisse solemnes. Tu usum quæris, ego sexum: tu tempus exigis, ego ordinem: tu finem discutis, ego quæro principium. Nempe finis ex principio, non principium pendet ex fine.

73. Omne, inquis, quod natum est, principium habet; & ideo quia Filius est, principium habet, & ex tempore esse cœpit. Quod ipsorum ore sit dictum. Ego autem Filium natum esse profiteor: quod reliquum est impietatis, horresco. Deum confiteris, homo, & tali circumscribis calumnia? Deus hanc averruncet amentiam.

CAPUT XII.

Iteratæ in Filium objectioni iterum respondetur eam retorqueri etiam in Patrem posse; cum ergo Pater nec loco, nec tempore, aliave ulla creatura indigeat, sic nec eorum indigentiam adtribuendam Filio: cujus singularis generatio est non solum e Patre, sed etiam e Virgine; proptereaque cum in hac non sexus aut similia locum habuerint, in illa quoque non habuisse.

74. RUrsus objiciunt: Ergo non est Filius, si non habet quæ habent filii. Ignoscat mihi Pater, ignoscat Filius, ignoscat & Spiritus sanctus, [b] quæstionem pro pietate referre cupienti. Est certe Pater, & manet semper: sunt etiam creaturæ pro dispositione divina. Est ergo aliquid earum quod non subjectum sit aut locis, aut temporibus, aut creationi, aut causæ alicui vel auctori? Profecto nihil. Quid ergo dicitis? Est horum aliquid quo egeat Pater? Impium est dicere. Ergo aut definite, quæ creaturarum sunt, aptare divinitati: aut si comparare contenditis, considerate quo vestra procedat impietas; quod absit ut vel in sensus nostros aliquando veniat.

75. Nos enim piam responsionem tenemus. Namque omnipotens Deus est, & ideo nullo eorum Pater indiget, qui non habet mutationem sui aliquam, vel profectum quo nos egemus, quorum infirmitas ex hujusmodi rebus profectum accipit. Qui autem omnipotens est, utique non creatus, & sine loco, & supra tempora est. Nihil enim ante Deum, immo hoc ipsum Verbum, ante Deum [c] dicere esse aliquid, grave. Ergo si ita est, quia nihil horum est in Deo Patre, quæ profectum significent; quia Deus est: nihil horum aptari etiam potest Dei Filio, ut vel initium accipiat, vel profectum; quia Deus verus ex Deo vero est.

76. Ergo quia usitatarum non reperimus ordinem, adquiesce, Arriane, præcipuam Filii generationem fuisse. Adquiesce, inquam; & si mihi non credis, erubesce vel Dei vocem dicentis: *Cui me similem æstimastis*? Et iterum: *Quia non sicut homo, ita & Deus*. Etenim si operatio Dei præcipua est, quia non manibus operatur aliquid, non labore conficit, non diebus absolvit; *Ipse enim dixit, & facta sunt: ipse mandavit, & creata sunt*: cur non credamus præcipuam generationem esse ejus in Filio, cujus [d] præ-

Esai. 46. 5. *Num.* 13. 19.

Psal. 148. 5.

a Omnes edit. cum paucis mss. *partus cujusdam corporei necessitates*: alii mss. multo plures potioresque, *partus cujusdam corporea necessitatis*, id est, partus corporeæ conditionis necessitati subditos atque adstrictos putas.
b Teller. codex unus, *quæstionem de proprietate*.
c Mss. aliquot, *dicere, est aliquid grave*.
d Omnes edit. ac pauci mss. *præcipuam operationem*: alii nonnulli; *præcipuam generationem*: ceteri melius, *præcipuam creationem*, activam scilicet, qua creavit universa per Filium.

præcipuam creationem in operibus agnoscimus? Dignum certe est ut specialiter & præcipue videatur generasse Filium. Habeat generationis inusitatæ gloriam, qui habet potestatis insitatæ gratiam.

77. Non sola admirabilis ex Patre generatio Christi, admirabilis etiam ipsa generatio ejus ex Virgine. Tu illam dicis nostræ similem conceptionis, & ego probo & istam nostræ esse dissimilem, immo te ipsum cogam fateri. Dic quemadmodum sit natus ex Maria, quo usu uterus eum habuerit virginalis, quomodo sine semine viri partus, unde virgo prægnans, quemadmodum [a] puella mater ante fœtus, quam copulam ut uxor experta? Causa deerat, & generabatur filius. Unde ergo legis novatæ partus?

78. Si igitur in Virgine usus defuit generationis humanæ; quemadmodum in Deo Patre propriæ generationis usum requiris? Certe usus in sexu est, quia sexus in carne est: ubi ergo caro non est, quemadmodum carnis infirmitatem exigis? NEMO MELIOREM discutit: credere tibi jussum est, non discutere permissum est. Scriptum est enim: *Credidit Abraham Deo, & reputatum est illi ad justitiam.* (Gen. 15. 6.) Nec solum in generatione Filii sermo deficit, sed etiam in operibus Dei. Scriptum est enim: *Omnia opera ejus in fide.* (Ps. 32. 4.) Opera ergo in fide, generatio sine fide? Et discutimus quæ non videmus, qui jubemur credere magis quam discutere, quæ videmus.

CAPUT XIII.

Quæstionem quomodo genitus sit Filius solvit sanctus Doctor; & revelationi credendum Nabuchodonosoris ac Petri exemplo docet. Hujus ultimi visione æternitatem divinitatemque Filii signatam esse; atque adeo illi credendum neglectis philosophis, quibus jam ubique fides abrogabatur. Contra vero gentilibus ostenduntur similes Arriani.

79. Dicet aliquis: Quomodo generatus est [b] Filius? Quasi sempiternus, quasi Verbum, quasi splendor lucis æternæ; quia simul splendor operatur, ut nascitur. Apostoli istud exemplum est, non est meum. (Hebr. 1. 3.) Noli ergo credere quod fuerit vel momentum aliquod quo fuerit sine sapientia Deus, aut sine splendore lux. Noli, Arriane, ex nostris æstimare divina: sed divina crede, ubi humana non invenis.

80. Rex gentilis in igne cum tribus pueris Hebræis quarti quasi Angeli vidit figuram: (Dan. 3. 92.) & quia præstare putabat Angelis, Dei Filium, quem non legit, sed credidit, judicavit. Abraham quoque tres vidit, & unum adoravit. (Gen. 18. 2.)

81. Petrus in monte Moysen & Eliam cum Filio Dei vidit, nec erravit in natura, nec erravit in gloria. Denique quid facere deberet, non illos, sed Christum interrogavit; nam etsi tribus parabat obsequium, unius tamen exspectabat imperium. Sed quoniam vel tabernaculorum numerum deferendum tribus simpliciter æstimavit, emendatur Dei Patris auctoritate dicentis: *Hic est Filius meus dilectissimus, ipsum audite;* (Matth. 17. 5.) id est: Quid conservos tuos cum Domino socias tuo? *Hic est Filius meus.* Non Moyses filius, non Elias filius: sed hic Filius. Sensit emendationem apostolus, procidit in faciem, consternatus Patris voce, & Filii claritate: sed sublevatur a Filio, qui jacentes erigere consuevit. Unum vidit, solum vidit Dei Filium. Recesserunt enim servuli, ut solus Dominus, qui solus designabatur Filius, videretur.

82. Quid igitur sibi voluit illa visio, non æqualitatem Christi servorumque significans, sed mysterium signans, nisi ut appareret nobis quod Lex & Prophetæ cum Evangelio congruentes, sempiternum Dei Filium, quem annuntiaverant, revelarent? Ergo & nos cum audimus ex utero Filium, ex corde Verbum, credamus quia non plasmatus manibus, sed ex Patre natus: non artificis opus, sed progenies est parentis.

83. Et ideo qui dicit: *Hic est Filius meus,* non dixit: Hic est temporalis; non dixit: Hæc est creatura mea, hæc factura mea, hic servus meus; sed hic Filius meus, quem videtis in gloria. Hic est Deus Abraham, Deus Isaac, Deus Jacob, qui apparuit in rubo Moysi, de quo Moyses ait: *Qui est, misit me.* (Exod. 3. 14.) * Non Pater in rubo, non Pater in eremo: sed Filius Moysi loquutus est. Denique de ipso Stephanus dixit: *Hic est qui fuit in Ecclesia, in eremo, cum Angelo.* (Act. 7. 38.) Hic est ergo qui Legem dedit, ipse qui loquutus est Moysi, dicens: *Ego sum Deus Abraham, Deus Isaac, Deus Jacob.* (Exod. 3. 16.) Hic est ergo Deus patriarcharum, hic Deus est prophetarum.

84. Filium ergo legimus: mens tua percipit lectionem, edat lingua confessionem. Aufer hinc argumenta, ubi fides quæritur:

a Ita mss. plerique: nonnulli alii, *matris ante fœtus, quam copulam uxoris*: alii demum & edit. omnes, nobiscum faciunt, nisi quod pro *fœtus*, plures efferunt *feta*.
b Edit. omnes, *Filius quasi sempiternus, quasi Verbum, quasi splendor lucis æternæ, quia splendor simul operatur, ut nascitur?* Aliud mss. fere ad unum, ut nos in textu.

* Compone cum hoc loco quæ super hac quæstione disputat ante exortam Arrianorum hæresim Irenæus l. 4. adv. Hæres. c. 26. & postmodum Hilarius lib. 3. & 4. *de Trinit.* Basilius l. 2. adv. Eunom. August. etiam *de Trinit.* libr. 2. cap. 7. Prudentius & alii.

tur. In ipsis gymnasiis suis jam Dialectica taceat. Non quæro quid loquantur philosophi, requiro quid faciant. Soli in suis gymnasiis remanserunt. Vide quam fides argumentis præponderet. * Illi quotidie a suis consortibus deseruntur, qui copiose disputant: isti quotidie crescunt, qui simpliciter credunt. Non creditur philosophis, creditur piscatoribus: non creditur dialecticis, creditur publicanis. Illi voluptatibus & deliciis orbem ligarunt, isti jejuniis & doloribus exuerunt. Plures itaque jam cœpit illicere injuria, quam voluptas.

85. Nunc videamus quo distant a gentilibus Arriani. Illi deos appellant dispares sexu, dissimiles potestate: isti Trinitatem adserunt differentis divinitatis, & dissimilis potestatis. Illi deorum suorum principium adseverant temporale; & isti Christum cœpisse ex tempore mentiuntur. Nonne ex philosophia omnem impietatis suæ traxerunt colorem? Illi tamen quod venerantur, amplificant: isti Dei Filium creaturam adserunt esse, qui Deus est.

CAPUT XIV.

Creaturam non esse Dei Filium hinc adstruitur, quod non jusserit sibi prædicari Evangelium, quod creatura vanitati subdita sit, quod omnia creaverit, quod legatur genitus, quod tandem tradita fuerit generationis & adoptionis differentia: ubi utraque natura in ipso declaratur. Quæ tot ac tanta testimonia Apostoli expositione confirmantur.

Alias Cap. VI. 86. Patuit, ut arbitror, sancte Imperator, neque dissimilem Patri, neque ex tempore esse Dominum Jesum. Restat ut illud quoque sacrilegium redarguatur, & probemus creaturam non esse Dei Filium: in quo nobis præsentis oraculum lectionis adspirat, audivimus enim legi, dicente Domino: *Ite in orbem universum, & prædicate Evangelium universæ creaturæ.* (Matt. 16. 15.) Qui universam creaturam dicit, nullam excipit. Et ideo ubi sunt, qui creaturam Christum appellant? Nam si creatura esset, numquid ipse sibi mandaret Evangelium prædicari? Non igitur creatura est, sed creator, qui docendæ creaturæ discipulis suis mandat officium.

87. Non creatura Christus: *Vanitati enim creatura subjecta est*, sicut Apostolus dixit. (Rom. 8. 20.) Numquid ergo Christus subjectus est vanitati? Rursus juxta eumdem Apostolum: *Creatura congemiscit & comparturit usque nunc.* (Ibid. 22.) Numquid ergo Christus congemiscit & comparturit, qui nostros a morte gemitus liberavit? *Creatura*, inquit, *liberabitur a servitute corruptionis.* (Ibidem 21.) Videmus igitur magnam inter creaturam & Dominum esse distantiam; quia servitus creatura est; *Dominus autem spiritus est; ubi autem spiritus Domini est, ibi libertas.* (2. Cor. 3. 17.)

88. Quis hunc induxit errorem, ut eum qui creavit omnia, qui fecit omnia, diceret creaturam? Numquid ipse Dominus se creavit? Si enim lectum est quod *per ipsum omnia facta sunt, & sine ipso factum est nihil*: (Johan. 1. 3.) numquid ipse se fecit? Si lectum est, quod negari non potest, quia Deus in sapientia fecit omnia: (Ps. 103. 24.) numquid verisimile videri potest a quia in se ipsa est facta sapientia?

89. Legimus genitum; quia Pater dixit: *Ego ex utero ante Luciferum genui te.* (Ps. 109. 3.) Legimus primogenitum Filium, legimus unigenitum: primogenitum; quia nemo ante ipsum: unigenitum; quia nemo post ipsum: legimus etiam: *Generationem ejus quis enarrabit? Generationem*, inquit, non creationem. (Matth. 1. 25. Johan. 1. 14. Esaiæ 53. 8.) Quid his tantis ac talibus conferri potest?

90. Ostendit etiam Dei Filius distantiam generationis & gratiæ, dicens: *Adscendo ad Patrem meum, & Patrem vestrum: Deum meum, & Deum vestrum.* (Johan. 20. 17.) Non dixit: Adscendo ad Patrem nostrum, sed: *Adscendo ad Patrem meum, & Patrem vestrum.* Separatio ista diversitatem ostendit, quod illius generator, noster creator sit.

91. Et addidit: *Deum meum, & Deum vestrum*; quia licet ipse & Pater unum sint, & illi Pater sit proprietate naturæ, nobis Deus Pater cœperit esse per Filium, non naturæ jure, sed gratiæ; tamen utramque naturam hic significare videtur in Christo & divinitatis & carnis, divinitatis ex Patre, carnis ex matre, illamque ante omnia, istamque ex Virgine. Denique ante Patrem ut Filius nominavit, Deum postea ut homo nuncupavit.

92. Ubique autem Deum suum quod ex persona dicat hominis, testimonia docent: *Deus, Deus meus, respice me; quare me dereliquisti?* (Psal. 21. 1.) Et alibi: *De ventre matris meæ Deus meus es tu.* (Ibidem 11.) Et supra quasi homo pati-

* Liquet ex hoc toto loco eorum qui tunc temporis philosophiam profitebantur, plurimos idolis mancipatos fuisse. Jam inde ab anno 362. legem sanxerat Julianus apostata, quæ Christianos a docendis discendisve litteris humanioribus ac philosophia in gymnasiis publicis removebat: cujus l. 3. *de Medic. & Profess. Cod. Theod.* appendicem esse Baronius atque alii observarunt. Contra cujus constitutionis injustitiam reclamarunt non modo scriptores Christiani, sed etiam infideles; ut legimus apud Gregor. Nazian. *orat.* 1. *in Jul.* Hieronymum in Chronico, Ambrosium *contra Symm.* Augustinum *de Civit. Dei* libr. 18. c. 5. Ammian. Marcellinum lib. 22. & alios. At revocata invenitur ea lex a Valentiniano, ut patet ex sequentibus n. 6. & 7. in quas consule Godofredum. Cum autem pagani iisdem legibus a scientiarum professione non prohiberentur, in eadem publice exercenda perseverarunt.

a Omnes edit. cum paucis mss. *quia a se ipsa*: concinnius vero mss. longe plurimi, *quia in se ipsa*.

patitur: & infra homo est, qui ex matris ventre jactatur. Itaque cum dicit: *De ventre matris meæ Deus meus es tu*; significat eum qui Pater semper erat, ex eo Deum sibi esse, ex quo de ventre matris jactatus est.

93. Cum igitur in Evangelio, in Apostolo, in prophetis generationem Christi legerimus, unde audent dicere creatum esse vel factum? Et quidem in quo creatum legerint, in quo factum, considerare deberent. Edoctum est enim Dei Filium de Deo esse genitum, de Deo natum: factum autem in quo legerint, diligenter advertant; non enim Deus factus, sed Deus Dei Filius natus est: postea autem secundum carnem homo factus ex Maria est.

94. Si mihi non credunt, credant Apostolo dicenti: *Postquam vero venit plenitudo temporis, misit Deus Filium suum factum ex muliere, factum sub Lege*. *Filium*, inquit, *suum*, non unum de multis: non communem, sed suum. *Suum* cum dicit, generationis æternæ proprietatem signavit. Hunc postea *factum ex muliere* asseruit, ut factura non divinitati, sed assumptioni corporis adscriberetur: *factum ex muliere* per carnis susceptionem: *factum sub Lege* per observantiam Legis: generatio autem illa cælestis ante Legem, ista post Legem.

CAPUT XV.

Ductus Scripturæ locis quibus factus & creatus Christus dicitur, ut satisfaciat sanctus Præsul, illos non nisi secundum naturam hominis ipsi convenire declarat: in quibus etiam præteritum pro futuro positum esse ex sacrorum codicum auctoritate planum facit.

95. Unde & illud vane jactare consueverunt quod scriptum est: *Et Dominum eum & Christum fecit Deus*. Imperiti legant totum, & intelligant; sic enim scriptum est: *Et Dominum eum fecit, & Christum fecit Deus hunc Jesum, quem vos crucifixistis*. Non divinitas crucifixa, sed caro est. Hoc utique fieri potuit, quod potuit crucifigi. Non ergo factura Dei Filius.

96. Facessat igitur & illud, de quo calumniari solent, & discant quemadmodum dictum sit: * *Dominus creavit me*. Non dixit: Pater creavit, sed *Dominus creavit me*. Caro Dominum agnoscit, gloria Patrem significat: creatura nostra Dominum confitetur, caritas Patrem novit. Itaque quis ignoret quia ob causam incorporationis hoc dicitur? In eo igitur se creatum dicit, in quo & hominem testificatur dicens: *Quid me quæritis occidere hominem, qui veritatem loquutus sum vobis?* Hominem dicit, in quo & crucifixus, & mortuus, & sepultus est.

97. Nec dubitandum quod præteritum posuit, quod erat futurum; hæc enim consuetudo est prophetiæ, ut quæ futura sunt, vel quasi præsentia, vel quasi facta dicantur. Denique in Psalmo XXI. legisti; *Tauri pingues obsederunt me*; legisti etiam: *Diviserunt sibi vestimenta mea*: quod Evangelista de tempore passionis prophetatum esse significat; Deo enim quæ sunt futura, præsentia sunt: & ei cui præcognita sunt omnia, ventura pro factis sunt, sicut scriptum est: *Qui fecit quæ ventura sunt*.

98. Nec mirum si ante sæcula fundatum se esse dicit, cum legeris prædestinatum ante tempora sæcularia. Quam vero de incarnatione id videatur expressum, declarant sequentia: *Sapientia*, inquit, *ædificavit sibi domum, & subdidit columnas septem, & interfecit suas hostias; miscuit in cratera vinum suum, & paravit suam mensam; & misit suos servos, convocans cum altissima prædicatione, dicens:* [a] *Qui est insipiens, declinet ad me*. Nonne in Evangelio post incarnationem hæc omnia videmus esse completa, quod sacri convivii celebravit mysteria, quod apostolos misit, voce magna clamavit dicens: *Si quis sitit, veniat ad me, & bibat?* Ergo sequentia respondent prioribus, & totius cursum incarnationis videmus prophetiæ expositione digestum.

99. Multa alia documenta præsto esse possent hujusmodi de incarnatione dicta videri: sed non me involvo libris, ne tractatus videatur esse diffusior.

CA-

* Huic loco quem non mediocriter jactabant Arriani, nunquam non eodem modo respondet Ambrosius, puta in *Psal.* 118. *serm.* 5. & infra hujus Operis lib. 3. cap. 4. ubi eumdem accuratius examinat. Eamdem quoque solutionem habes apud Athanasium pluribus locis, Basilium & Gregor. Nyss. *adversus Eunomium*, Gregorium Naz. Hieronymum, Augustinum atque alios. Fuere tamen qui illum ipsum locum diverso modo interpretarentur; qua de re consuli potest Petavius, *Theol. Dogm.* lib. 2. *de Trinit.* cap. 1.

a MSS. aliquot, *Quis est insipiens? Declinet ad me*.

CAPUT XVI.

Arrianos, si creatum & genitum illis idem sit; Christo inferre injuriam: sin autem illa distare credant, quem legerint genitum, creaturæ loco non habendum. Hoc Pauli ne creaturæ serviatur, prohibentis; Christi tamen se servum esse profitentis, testimonio confirmari: cui potius credendum quam Arrio. Subditur etiam creaturam in Deo non esse, cum simplex sit: nec Filium in creaturæ ordinem redigendum; cum in eo Patri complaceat.

100. NUnc ipsos Arrianos interrogo, utrum idem putent esse genitum, quod creatum? Si enim idem dicunt, nihil utique distat inter generare & creare. Ergo quoniam & nos creati sumus, inter nos & Christum & elementa nulla distantia est. Sed quamvis amentes sint, id tamen non audebunt dicere.

101. Postremo ut insipientiæ eorum quod verum non est, indulgeam; si nihil, ut putant, distat in verbo: cur non eum quem colunt, meliore appellant nomine? cur verbo non utuntur Patris? cur abjiciunt quod honorificentiæ est, assumunt quod injuriæ?

102. Si autem distat inter creatum & genitum, ut ego arbitror, cum legerimus genitum, non utique idem & genitum intelligimus & creatum. Dicant igitur generatum ex Patre, ex Virgine procreatum: aut dicant quomodo Dei Filius & genitus & creatus. Una natura, & maxime Deus diversitatem non recipit.

103. Certe facessat nostra sententia: Paulum interrogemus, qui Spiritu Dei plenus has prævidens quæstiones, generaliter contra gentes, specialiter contra Arrianos loquutus, ait divino judicio eos esse damnatos, qui servirent creaturæ potius quam creatori. Denique sic habes: *Tradidit illos Deus in desideria cordis ipsorum, ut contumeliis afficiant corpora sua inter semetipsos: qui commutaverunt veritatem Dei in mendacium, & coluerunt, & servierunt creaturæ potius quam creatori, qui est Deus benedictus in sæcula.* (Rom. 1. 24. & 25.)

104. Prohibet itaque me Paulus creaturæ servire, & Christo admonet serviendum. Non ergo creatura Christus. *Paulus*, inquit, *servus Jesu Christi*. (Ibid. 1.) Et bonus servus qui Dominum recognoscit, ipse creaturæ servire nos prohibet: quemadmodum ergo Christo ipse serviret, si creaturam Christum putaret? Aut igitur desinant colere quem creaturam appellant, aut desinant quem colere se simulant, dicere creaturam; ne sub appellatione cultorum sacrilegia graviora committant. Detestabilior enim domesticus hostis, quam extraneus: & gravius scelus ut adversus Christum abutantur Christi nomine.

105. Quem igitur meliorem interpretem quærimus Scripturarum, quam illum doctorem gentium, vas electionis, electum de persecutoribus? Qui Jesum persequutus fuerat, fatetur. Legerat utique Salomonem plus quam Arrius, & erat peritus in Lege; & ideo quia legerat, non creatum Christum dicit esse, sed genitum. Legerat enim: *Ipse dixit, & facta sunt: ipse mandavit, & creata sunt.* (Ps. 148. 5.) Numquid dicto factus est Christus? numquid mandato creatus est Christus?

106. Quomodo autem creatura in Deo esse potest? Etenim Deus naturæ simplicis est, non conjunctæ atque compositæ: [a] cui nihil accedat, sed solum quod divinum est in natura habeat sua: complens omnia, nusquam ipse confusus: penetrans omnia, nusquam ipse penetrandus: ubique totus, eodemque tempore vel in cælo, vel in terris, vel in novissimo maris præsens; visu incomprehensibilis, fatu ininterpretabilis, sensu inæstimabilis, fide sequendus, religione venerandus; ut quidquid religiosius sentiri potest, quidquid præstantius ad decorem, quidquid sublimius ad potestatem, hoc Deo intelligas convenire.

107. Ergo quia in Filio complacet Pater, crede quia dignus Patre Filius, crede quia a Deo exivit Filius, ut ipse testatur dicens: *Ex Deo processi, & veni*; & alibi: *A Deo exivi*. Qui ex Deo processit, & a Deo exivit, nihil aliud potest habere, nisi quod Dei est. (Matth. 17. 5. Johan. 8. 42. Johan. 16. 27.)

CAPUT XVII.

Christum Deum verum esse ex eo probat, quod sit proprius Dei Filius; præmissaque difficultatis suborientis solutione, eamdem rem inde confirmat, quod sit genitus, quodque ex Deo exierit. His subdit Patris ac Filii unitatem operationis ac voluntatis. Tum apostolis & Centurione quem cum Arrianis contendit, in testimonium adductis, Esaiam jungit ac Johannem.

108. UNde non [b] solum Deus, sed etiam verus Deus, verus e vero, & adeo verus, ut ipse sit veritas. Itaque si nomen quærimus, veritas est: si ma-

a Vet. edit. ac mss. nonnulli; *cui nihil accidat*: Rom. edit. & alii mss. numerosiores ..... *accedat*. Et infra ubi nos cum eadem Rom. edit. ac mss. pluribus, *fatu ininterpretabilis*, aut *affatu* ut in mss. quibusdam; ceteri mss. & edit. *factu interpretabilis*. Non omnino male, si *factu* positum fuerit pro facto sive operatione, unde Deum interpretamur atque cognoscimus.

b Ita Gil. ac Rom. edit. cum mss. plerisque: Amerb. vero & Eras. *& a Deo verus*: reliqui denique mss. *& a Deo Deus*.

majestatem quærimus naturalem, eo usque Filius Dei verus est, ut & proprius. Scriptum est enim: *Qui proprio Filio non pepercit, sed pro nobis tradidit eum*: tradidit utique secundum carnem, Proprietas divinitatis est, veritas proprietatis, misericordia pietatis, oblatio securitatis.

Rom. 8. 32.

109. Sed ne calumniarentur, quia scriptum est: *Tradidit eum Pater*; ipse Apostolus alibi dixit: *Pax a Deo Patre, & domino nostro Jesu Christo, qui se dedit pro peccatis nostris*; & alibi: *Sicut Christus* [a] *dilexit nos, & tradidit semet ipsum pro nobis*. Si ergo & traditus est a Patre, & ipse se tradidit, apparet unam esse operationem, unam esse Patris & Filii voluntatem.

Galat. 1. 3. & 4. Ephes. 5. 2.

110. Si naturalem ergo majestatem quærimus, genitus est. Qui genitum inficiatur, proprium negat: qui proprium abnuit, communem ceteris arbitratur. Sin vero generationis ipsius proprietatem requirimus, ex Deo exivit. Nam cum in usu nostro id sit exire [b] quod jam sit, & ex interioribus secretis prodire videatur, quod exire perhibetur: angustiis licet sermonibus proprietatem divinæ generationis advertimus; ut non ex loco aliquo videatur exisse, sed ut Deus ex Deo, Filius ex Patre; nec videatur cœpisse ex tempore, qui ex Patre nascendo prodit, ut dixit ipse qui natus est: *Ex ore altissimi prodii*.

Eccli. 24. 5.

111. Sed si naturam non agnoscunt, si non credunt Scripturis, vel operibus credant. Cui dicit Pater: *Faciamus hominem*; nisi ei quem verum Filium sciret? In quo nisi in vero suam imaginem recognosceret? Non est unum adoptivus & verus; nec Filius diceret: *Unum sumus*; [c] si se cum vero, qui verus non esset ipse, conferret. *Faciamus* ergo dicit Pater. Qui dixit, verus est: potestne ergo verus non esse ille, qui fecit; & quod dicenti defertur, facienti negatur?

Gen. 1. 26. Joan. 10. 30.

112. Quomodo autem nisi verum Filium sciret, committeret ei voluntatis suæ unitatem, & operis veritatem? Cum enim eadem faciat Filius opera, quæ Pater facit, & quos vult vivificet Filius, sicut scriptum est; nec differens potestate, & liber est voluntate: ita unitas servatur; quia & virtus Dei in divinitatis proprietate est, & libertas non in aliqua differentia, sed in unitate est voluntatis.

Joan. 5. 19 & 21.

113. Turbati in freto [d] apostoli, licet adhuc non credentes corde, ubi primum sub pedibus Domini ludere aquas, & inquieto maris æstu deambulantis Domini super aquas intrepida videre vestigia; subitoque navi quæ fluctibus turbaretur, ubi eam tamen Christus adscendit, placidata æquora, & elementa conspexere famulantia, verum Dei Filium crediderunt, dicentes: *Vere Dei Filius es*.

Matth. 14. 33.

114. Hoc idem Centurio cum aliis qui secum erant, tremefactis mundi cardinibus in passione Domini confitetur: & tu, hæretice, negas! Centurio dicit: *Vere Filius Dei erat iste*. *Erat*, inquit Centurio, & Arrianus dicit, non erat. Ille ergo generationis & veritatem & æternitatem adserit manu cruentus, sed mente devotus: tu, hæretice, veritatem generationis negas, tempus adscribis! Utinam manus potius quam animam cruentasses! Sed nec manu innocens, & mente feralis, quantum in te est, mortem infers, qui infirmum opinaris; immo, quod gravius est, etsi divinitas vulnus sentire non possit, quod in te tamen est, majestatem suam in Christo, non corpus interficere conaris.

Ibidem 33. Matth. 27. 54.

115. Verum igitur Deum dubitare non possumus, quem verum Dei Filium & carnifices crediderunt, & dæmones fatebantur: quorum nunc non testimonia requiruntur, sed tuis tamen sacrilegiis præferuntur. Illos nominavimus, ut erubesceres: divina quoque responsa adhibuimus, ut crederes.

116. Clamat Dominus per Esaiam: *Servientibus mihi vocabitur nomen novum, quod benedicetur super terram, & benedicent Deum verum: & qui jurant super terram, jurabunt per Deum verum*. Hæc, inquam, dixit Esaias, quando vidit majestatem ejus. Hoc in Evangelio designatur, quod majestatem viderit Christi, & loquutus sit de eo.

Esai. 65. 16.

117. Accipe tamen quid etiam scripserit Evangelista Johannes in Epistola sua dicens: *Scimus quia Filius Dei apparuit, & dedit nobis sensum*, [e] *ut cognoscamus Patrem, & simus in vero Filio ejus Jesu Christo domino nostro. Hic est verus Deus, & vita æterna*. Verum Johannes Filium Dei, & verum Deum dicit: ergo si verus Deus, utique non creatus, nihil fallax habens atque fucatum, nihil confusum atque dissimile.

1. Johan. 5. 20.

CA-

a Mss. aliquot, *dilexit vos, & .... pro vobis*.

b Mss. tres, *quod jam fit ex interioribus secretis exire*, quod &c. unus, *quod jam ex interioribus secretis prodire videatur* &c.

c Omnes edit. ac pauci mss. *si se cum uno*: ceteri, *si se cum vero*. Melius, ut per se liquet.

d Non pauci mss. *Turbati in freto apostolorum licet adhuc non credentium chori*: unus, *Turbatum in freto apostolorum licet adhuc non credentium cor*: commodius alii & edit. ut in textu.

e Ita edit. omnes ac mss. aliquot: alii vero multo plures, *ut cognoscamus potestatem*. Non satis recte.

CAPUT XVIII.

In Nicæna definitione Arrianos errores, ne quem decipiant, commemorari. Iidem cum anathemate suo referuntur, quod non modo Nicææ latum dicitur, sed & Arimini semel ac iterum.

Alias Cap. VIII. 118. **D**Eus igitur ex Deo, lumen de lumine, Deus verus de Deo vero, ex Patre natus, non factus, unius substantiæ cum Patre.

* 119. Sic nempe * nostri secundum Scripturas dixerunt Patres, qui etiam sacrilega dogmata ideo suis inserenda putavere decretis, ut Arrii perfidia ipsa se proderet; ne quasi fucis quibusdam & coloribus illita velaretur. Fucum enim faciunt, qui non audent explicare quod sentiunt. Censorie itaque impietas artiana non expositione reseratur, sed damnatione detegitur; ut qui curiose gestit audire, prius damnatam cognosceret, ne laberetur, quam expositam audiret, ut crederet.

a 120. Eos, [a] inquit, qui dicunt: Erat quando non erat, & antequam nasceretur non erat: & qui ex nihilo factum, aut ex alia substantia vel *οὐσία* dicunt esse, aut mutabilem, aut convertibilem Dei Filium, anathematizat catholica & apostolica Ecclesia.

Alias Cap. IX.

121. Accepisti, sancte Imperator, eos qui talia adserunt, jure damnatos. Non humana industria, [b] non composito aliquo trecenti decem & octo, ut supra pressius dixi, episcopi ad Concilium convenerunt: sed ut in numero eorum per signum suæ passionis & nominis dominus Jesus suo probaret se adesse Concilio; Crux in trecentis, Jesu nomen in decem & octo est sacerdotibus.

b Prolog. n. 5.

* 122. Hoc & in * Ariminensi Concilio habuit prima confessio, & post Ariminense Concilium secunda correctio. Confessionem epistola ad imperatorem Constantium missa testatur, correctionem sequuta Concilia confitentur.

CAPUT XIX.

Ubi Arrio primum e memoratis erroribus adtribuit, eumdem refellit Johannis testimonio, ac e re nata tragicam hæresiarchæ mortem describit. Mox singillatim reliquas ejusdem blasphemias expendit & confutat.

123. **A**Rrius ergo dicit: Erat quando non erat; sed Scriptura dicit, *Erat*, non dicit, non erat. Denique Johannes scripsit: *In principio erat Verbum, & Verbum erat apud Deum, & Deus erat Verbum: hoc erat in principio apud Deum.* Ecce quoties *erat*, & nusquam dixit quod non erat. Cui ergo credimus? Johanni in Christi pectore recumbenti, an Arrio * inter effusa se sua viscera voluntati; ut agnosceremus similem Judæ proditoris Arrii quoque fuisse perfidiam, quem similis pœna damnavit.

Johan. 1. 1.

124. Effusa sunt enim & Arrii viscera, pudet dicere ubi, atque ita crepuit medius, prostratus in faciem, ea quibus Christum negaverat, fœda ora pollutus. Crepuit enim, sicut etiam de Juda Petrus apostolus dixit, quia possedit agrum de mercede injustitiæ, & in faciem prostratus crepuit medius, & effusa sunt omnia viscera ejus. Non est fortuita mors, ubi in sacrilegio pari pœnæ parilis processit exemplum; ut idem subirent supplicium qui eumdem Dominum negaverunt, & qui eumdem Dominum prodiderunt.

Act. 1. 18.

125. Veniamus ad alia. Arrius dicit: Antequam nasceretur, non erat: sed Scriptura dicit omnia esse per Filium. Quomodo ergo aliis dedit esse, qui non erat? Cum autem dicit impius, quando & ante, hæc utique duo verba tempus ostendunt.

* Superiorem fidei definitionem nihil aliud esse quam Nicæni Symboli compendium declarat Ambrosius. Idem quoque discimus e collectoribus Actuum Synodicorum, ex posterioribus Conciliis, Chalcedonensi & aliis, ex variis quoque PP. Athanasio *Epist. ad Jovin.* Basilio epist. 78. &c. item e codicibus canonum Ecclesiæ Romanæ atque Africanæ: postremo ex historicis Rufino lib. 1. cap. 6. Socrate l. 1 cap. 8. Theodoreto lib. 1. cap. 12. qui ultimi duo etiam referunt Eusebii Cæsariensis hac de re epistolam.

a Vet. edit. ac mss. hoc uno inter se dissentiunt, quod horum non pauci habent *inquam* pro *inquit*: at Rom. edit. verbo, *Erat* subjungit *aliquando*. Invenitur quidem in monumentis omnibus hujus Synodi, sed quia facile a lectoribus subintelligi potest; ideo a S. Doct. putamus prætermissum.

b Omnes edit. & quidam mss. *non compositione aliqua: sed trecenti decem & octo, ut supra dixi, episcopi ad Concilium convenerunt. Sed* &c.

* Concilium hoc celebratum fuit anno 359. Arimini, quæ civitas maritima est in Romania Italiæ provincia. Quapropter ejusdem consessus acta, quæ, teste Hieronymo in Luciferianos, in publicis Ecclesiarumque tabulariis adservabantur, a Mediolanensibus non abfuisse per quam credibile est. Utitur tamen sanctus Ambrosius solo testimonio Synodicæ ad Constantium epistolæ: qua episcopi, qui ad quadringentos & amplius convenerant, certiorem faciunt Imperatorem, se statuisse, ne quid eorum quæ apud Nicæam sancita fuerant, mutaretur. Hæc epistola, qua vix pretiosius aliud antiquitatis pignus ad nos pervenit, exstat in Athanasii lib. *de Syn. Arim. & Seleuc.* referturque non modo a Socrate, Sozomeno & Theodoreto Græcis scriptoribus; at etiam ab Hilario in fragmentis. Verum præclara illa confessio non diu integra perseveravit; illam enim primo decem Concilii ad Constantium legati, deinde omnes ferme isti antistites non correxerunt, sed corruperunt: cum partim ab Imperatore territi, partim decepti ab Arrianis, in vocum *substantiæ* & *consubstantialis* abolitionem consensere: cujus quidem prævaricationis eorumque memoriæ prodiderunt res Ecclesiæ nemo non meminit. Certe jam vidimus quid sanctus Doctor de illa scripserit in Luc. libr. 5. num. 71. de qua etiam dicturus est infra lib. 3. & alibi pluribus locis. Sequuta est demum vera correctio, quam Ambrosius secundam vocat. Synodi porro quarum hic testimonia indicantur, eæ sunt, Alexandrina, cui præfuit Athanasius an. 362. Parisina eodem anno coacta, cujus Synodica epistola inter Hilarii fragmenta exstat; Romana denique habita sub Damasi pontificatu an. 369. quas omnes adire operæ pretium sane fuerit.

* Hancce tam fœdam atque horribilem Arrii mortem Athanasius memorat *Orat. 1. in Arrian.* & fusius adhuc *epist. ad Serap.* ubi Macarium presbyterum ejusdem narrationis prædem citat. Meminit etiam ejus Epiphanius hæresi 69. Quod autem ad historicos Ecclesiasticos, cum vix ullus eorum illam prætermiserit, supervacaneum esset ipsorum nomina hic prodere.

dunt. Quomodo ergo negant tempus ante Filium, & volunt prius fuisse quæ temporis sunt: cum idipsum, quando & ante, & aliquando non fuisse, sit temporis?

126. Arrius dicit ex nihilo Dei Filium. Quomodo ergo Dei Filius? quomodo paterno generatus ex utero? quomodo eructatum ex corde Verbum legitur, nisi ut ex intimo & inæstimabili Patris intelligatur, ut scriptum est, prodiisse secreto? Filius enim aut per adoptionem, aut per naturam est: per adoptionem nos filii dicimur, ille per veritatem naturæ est. Quomodo ergo ex nihilo ille, qui ex nihilo fecit omnia?

Psal. 44. 1.

127. Non habet Filium, qui nescit unde sit. Denique nec Judæi habebant Filium, quia unde esset nesciebant. Et ideo dixit his Dominus: *Nescitis unde veni*; & infra: *Neque me nostis, neque Patrem meum scitis*. Qui enim negat ex Patre Filium, nec Patrem ex quo est Filius, novit: neque Filium novit, quia Patrem nescit.

Galat. [4]. 5.

128. Arrius dicit: Ex alia substantia. Quæ igitur alia substantia æquatur Dei Filio, ut ex ipsa Dei Filius sit? Aut quomodo reprehendunt quia nos in Deo aut *οὐσίαν* græce, aut latine substantiam dicimus, cum ex alia dicendo substantia [a] Dei esse Filium, etiam ipsi substantiam Dei esse confirment?

Johan. 8. 14. Ibidem 19.

129. Sed si de nomine substantiæ aut naturæ divinæ voluerint dicere, facile revincentur; quia & *οὐσίαν* græce, & latine substantiam frequenter Scriptura memoravit. Et Petrus vult nos, ut legimus, divinæ consortes fieri naturæ. Quod si ex alia substantia Filium dicent, ipsi se revincunt, & verbum substantiæ quod metuunt confitendo, & Filium creaturis quibus præferre se simulant, conferendo.

2. Petr. 1. 4.

130. Arrius dicit creaturam Dei Filium, non sicut ceteras creaturas. Quæ enim creatura [b] non sicut alia creatura non est? Homo non ut Angelus, terra non ut cælum, sol non ut aqua, lumen non ut tenebræ. Nihil ergo præferendo donavit, sed ad simplices decipiendos misero colore fraudem suæ impietatis obduxit.

131. Arrius dicit mutabilem & convertibilem Dei Filium. Quomodo ergo Deus, si mutabilis; cum ipse dixerit: *Ego sum, ego sum, & non sum mutatus*?

Malac. 3. 6.

CAPUT XX.

Optat ad se mundandum ut olim ad Esaiam Seraphim aliquem advolare: immo vero ad se, ad Imperatorem aliosque lectores suos Christum invitat: ac tandem Dominico poculo mystice designato, ut ejus virtute Gratianus ceterique fideles inebrientur, petit.

132. VErum nunc mihi propheticum illud est confitendum, quod prophetaturus de Domino præmittit Esaias dicens: *O miser ego, & compunctio corde, qui cum immunda labia habeam, in medio quoque populi inhabitem immunda labia habentis; vidi Dominum Sabaoth*. Ergo si Esaias miserum se dicit, qui vidit Dominum Sabaoth; quid ego de me dicam, qui cum immunda labia habeam, cogor de Dei generatione tractare? Quo igitur de iis quæ metuo, loquututus erumpo; cum David de iis quæ sciat, ori suo custodiam petat? O si mihi quoque unus de Seraphim candentem illum carbonem, quem de altari divino sumsit, utriusque suscipe deferens Testamenti, immunda adurat labia!

Esai. 6. 5.

Psal. 38. 2.

133. At quia tunc Seraphim descendit in figura ad prophetam: tu autem, Domine, revelato mysterio ad nos in carne venisti, non per legatum, neque per nuntium, sed ipse per te, ab occultis meis conscientiam meam mundes; ut ego quoque dudum immundus, sed jam per tuam misericordiam fide mundus, illud Davidicum canam, dicens: *Psallam tibi in cithara, Deus Israel: gaudebunt labia mea, dum cantavero tibi; & anima mea, quam redemisti*.

Esai. 6. 6.

Psal. 7. 22. & 23.

134. Itaque, Domine, calumniatores tuos & hostes relinquens, confer te ad nos; & sanctifica aures principis Gratiani, omniumque præterea quorum in manus hic libellus venerit, vacuas mihi præsta aures; necubi auditæ perfidiæ sordes resideant. Emunda ergo, emunda aurem non fontanis poculis, nec fluviali haustu, nec susurro prætermeantis rivuli: sed sermonibus ad vicem aquarum operantibus, supra nitorem aquarum perspicuis, & omni purioribus nive; illis utique sermonibus, quibus dixisti: *Si fuerint peccata vestra sicut phœnicium, ut nivem dealbabo*.

Esai. 1. 18.

135. Est etiam poculum quo secreta mentis mundare consuevisti, poculum non naturæ veteris, nec ex vite solemni: sed poculum novum de cælo delatum in terram, expressum ex illo botryone peregrino, qui sicut uva de vite, ita ille in carne crucis pependit e ligno. Ex hoc ergo botryo-

a Omnes edit. cum parte non minima mss. *Deum esse filium*. melius tamen alii, qui nec pauciores nec inferiores, *Dei esse Filium*: ut per se clarum est.

b Edit. omnes, & mss. aliquot, *non sicut alia creatura est?* Male; hoc enim significaretur quamlibet creaturam esse sicut aliam, quod cum sequentibus non cohæret. Optime igitur ex aliis mss. negationem quidam removent, plures vero geminant ut in textu.

botryone [a] est vinum quod lætificat cor hominis, sobrietatem inebriat, crapulam fidei & veræ religionis exhalat, crapulam castitatis infundit.

136. Hoc igitur vino, Domine meus, [b] domini aures Augusti mentis emunda, ut sicut vino naturali homines inebriati, quietem diligunt*, timorem mortis expellunt, injurias non sentiunt, aliena non quærunt, suorum obliviscuntur; ita etiam vino tuo crapulatus, pacem diligat, & fidei exsultatione securus, mortem infidelitatis ignoret, patientiam caritatis exhibeat, sacrilegia aliena non teneat, fidem etiam * pignoribus suis præferat, secundum quod scriptum est: *Relinque omnia tua, & veni, sequere me.* (*Matth.* 19. 21.)

137. Hoc vino, Domine Jesu, sensus etiam nostros dilue, ut te adoremus, te colamus visibilium & invisibilium creatorem. Non potes ergo invisibilis aut bonus non esse, qui id etiam tuis operibus contulisti.

LIBER SECUNDUS.

PROLOGUS.

Ambrosius libro superiori hunc adjecturus 12 nomina Filii Dei primo trifariam divisa non ejus tantum, sed Patris etiam æternitatem probare docet. Mox eadem cum 12. sacerdotalis vestis lapidibus cursim comparans, quam necessario conjungenda sint, inducta ipsorum nova distributione patefacit. Deinde ad propositam comparationem rediens, allegorice memorati amictus texturam ac lapillos laudat. Hinc mystica etiam geminæ divisionis ratione allata, institutam comparationem pergit exponere; ex qua fidem operibus colligens adtexendam esse, contractam ejusdem fidei de Filio descriptionem subdit.

1. SAtis, ut arbitror, libro superiore, sancte Imperator, edoctum est sempiternum esse Dei Filium, non dissimilem Patri, genitum, non creatum: Deum quoque verum Dei Filium Scripturarum lectionibus approbavimus, & apertis majestatis suæ indiciis designatum.

2. Itaque quamvis ista ad fidem copiose redundantia sint, quod a fontis meatu magnitudo plerumque decurrentis fluminis æstimatur; tamen quo purius niteat fides nostra, tripartito videtur derivanda distinctio. [c] Sunt enim evidentia indicia quæ proprietatem deitatis ostendant: sunt quæ similitudinem Patris & Filii: sunt etiam quæ perspicuam divinæ majestatis exprimant unitatem. Proprietatis itaque sunt, generatio, Deus, Filius, Verbum: similitudinis, splendor, character, speculum, imago: unitatis æternæ, sapientia, virtus, veritas, vita.

3. Hæc indicia ita Dei Filium signant, ut ex his & sempiternum Patrem esse cognoscas, nec ab eo Filium discrepantem. Ex eo enim qui est, generatio; ex sempiterno Deus, ex Patre Filius, ex Deo Verbum, splendor gloriæ, character substantiæ, speculum Dei, majestatis imago, [d] de bono bonitas, de sapiente sapientia, de forti virtus, de vero veritas, de vivente vita. Concordant igitur Patris & Filii indicia, quibus non discrepare inter se, sed unius majestatis esse nemo dubitaverit. Quorum singulorum proferremus exempla nominum, nisi coartandi sermonis studio teneremur.

4. His duodecim tamquam lapidibus pretiosis fidei columna consurgit. Hi sunt enim pretiosi illi lapides, sardius, jaspis, smaragdus, chrysolitus, & ceteri; quibus sancti Aaron, illius utique qui figuram gerit Christi, veri scilicet vestimentum sacerdotis intexitur: circumliti auro lapides, & insculpti de nominibus filiorum Israel, duo- (*Exod.* 28. 17. & seq.)

a Hic & infra ubi plurium potiorumque mss. auctoritate restituimus, *vinum* & *vino*; in cunctis edit. & mss. non nonnullis habetur *poculum* & quater *poculo*.

b Mss. aliquot, *Domine, aures augustæ mentis*. Minus commode.

* Vix aliud testimonium de Gratiani liberis habemus quam hoc Ambrosianum. Citabatur quidem etiam Augustini locus lib. 5. *de Civit. Dei* cap. 25. in antiquis edit. conceptus in hæc verba, *cum parvulum haberet & fratrem*: at cum in nova edit. particula & sublata fuerit auctoritate mss. probatiorum; licet neutiquam raro eveniat, ut ejusmodi copulæ excidant diligentissimis quoque librariis, tamen eidem jam plena fides haberi nequit. Discimus igitur ex Ambrosio liberos Gratiano fuisse, dum hæc scriberentur. An vero unum pluresve progenuerit, incompertum est. Certe illud non est dubium, sobolem de qua hic agitur, non e secunda conjuge quam recens duxerat, ut diximus ad Expos. Psal. 61. pag. 963. natam esse, verum e priore, quam Constantiam vocant. His porro Ambrosii conortationibus adtribuitur, quod Gratianus amore propriæ prolis, quominus adoptarat Theodosium, revocari se non passus fuerit.

c Rom. edit. sola, *Sunt enim nomina quædam, quæ evidenter proprietatem* &c.

d *De bono bonitas* quod membrum supra non memoratum est, etiam in plerisque mss. omissum fuit; cum tamen in aliis aliquot, & cunctis edit. reperiatur.

duodecim lapides sibi invicem cohærentes. Nam si eos aliquis separet atque secernat, omnis fidei structura dissolvitur.

5. Itaque principium fidei nostræ est * scire quod genitus est Dei Filius: si genitus non est, nec Filius est. Nec satis est dixisse Filium, nisi & unigenitum Filium designaveris. Si creatura est, Deus non est: si Deus non est, nec vita est: si non est vita, nec veritas est.

6. Ergo tria illa, id est, generatio, Filius, unigenitus; principaliter & proprie indicant ex Deo Filium.

7. Tria sequentia, id est, Deus, vita, veritas, virtutem ejus manifestant, qua condidit & fecit subsistere creaturam: *In ipso enim vivimus, movemur, & sumus*, sicut Paulus dixit. Et ideo in illis tribus proprietas Filii, in istis aliis paternæ ac Filii operationis unitas declaratur. (Act. 17, 28.)

8. Imago quoque & splendor & character dicitur Dei Filius; quia hæc incomprehensibilem & investigabilem paternæ majestatis divinitatem in Filio, & expressam similitudinem revelarunt. Hæc quoque tria videmus ad similitudinem pertinere.

9. Reliquum est, virtus, a sapientia, justitia; ut his singulis operationibus æternitas probaretur.

10. Hoc igitur est illud vestimentum pretiosis lapidibus adornatum, hic veri amictus est sacerdotis, hæc vestis nuptialis; hic textor propheticus, qui bene noverit ista coorexere. Neque vilis ista textura est, de qua Dominus dicit per prophetam: *Quis dedit mulieribus texturæ sapientiam?* Nec communes isti lapides, * lapides, ut legimus, supplementi: OMNIS ENIM in eo perfectio est, si nihil desit. Lapides compositi & circumdati auro, intelligibili scilicet natura; si eos bene mens nostra componat, naturalisque sensus probabili ratione compaginet. Denique quam non mediocres lapides sint, lectio docet, quod cum alii alia viliora deferrent; istos tamen lapides super humeros suos religiosi principes adtulerunt, ex quibus fecerunt rationale, opus textile. Textile enim opus est, quando fidei facta concordant. (Exod. 28, 3. & seq. — Job 38, 36. — Exod. 35, 27. — Ibidem.)

11. Nec me aliquis errare putet, quia supra tripartitam de quaternis, subter vero quadripartitam de ternis feci distinctionem. Boni operis gratia per diversas plus placet formas. Bona enim & illa quæ textrinum indumenti sacerdotalis ostendit, vel Lex scilicet, vel Ecclesia, quæ binas vestes fecit viro suo, sicut scriptum est: unam operis, alteram mentis, fidei intexens factorumque velamina. Itaque alibi, sicut legimus, aurum prætexit, & postea hyacinthum ac purpuram cum cocco subjungit & bysso. Rursus alibi ex hyacintho & ceteris prius flosculos format, aurumque subnectit, b & unus est habitus sacerdotis; ut iisdem coloribus micans, gratiæ decorisque diversitas ordinis diversitate resplendeat. (Prov. 31, 22. & seq.)

12. Itaque ut etiam rationis typicæ series digeratur, auro & argento probabili non est dubium eloquia Domini designari, quibus fides constat. Scriptum est enim: *Eloquia Domini, eloquia casta, argentum igne examinatum, probatum terræ, purgatum septuplum*. * Hyacinthus autem aeris habet similitudinem, quem spiramus, & cujus carpimus flatum; purpura quoque speciem aquarum exprimit: per coccum ignis intelligitur: terra per byssum; hæc enim ex terra gignitur. Ex his autem quatuor elementis corpus subsistit humanum. (Psal. 11, 7.)

13. Sive ergo mentis fidei præcedenti coocinentia corporis facta subnectas: sive facta præcedant, & fides adstipuletur comes religiosa factorum, hic religiosi ornatus antistitis, hoc velamen est sacerdotis.

14. Bona ergo fides, cum pulcro operum renitet ornato: de qua, ut ad summam loquar, definitiones istæ sunt, quæ non queunt solvi. Si ex nihilo est, non est Filius: si creatura est, non est creator: si factura est, non est omnium factor: si discens, non præcognitor: si accipiens, non est perfectus: si proficiens, non est Deus: si dissimilis, non imago: si per gratiam, non per naturam: c si divinitatis expers, auctor malitiæ: *Nemo bonus, nisi unus Deus*. (Marc. 10, 18.)

CA-

* De hoc fidei principio multum atque acriter cum orthodoxis Arriani maxime vero Eunomiani decertarunt, quemadmodum fusius disputatur lib. *De Incarn. Myst.* cap. 9.

a Cod. Audoen. Ebrul. & alii nonnulli, *sapientia, verbum*. Sed neque hæc dictio, neque *justitia*, quæ in aliis mss. & edit. omnibus legitur, satis huic loco conveniunt. Nam *Verbum* pertinebat ad primam seriem, ubi repositum fuit *unigenitus*: de *justitia* vero nulla mentio facta fuerat. Unde colligas in his vocibus liberius lusisse sanctum Doctorem.

* LXX. Interpretes, τοὺς λίθους τοῦ πληρώματος ...... καὶ τοὺς συνθέτους. Textus Hebr. *lapides plenitudinum*. Chaldaica parapht. *lapides ad implendas cælaturas*. Quod autem subdit Ambrosius, *lapides compositi*, quæ verba referenda sunt ad τοὺς συνθέτους ea nihil habent in Hebræo aut versionibus aliis quod sibi respondeat: sicut nec *lapides supplementi* in Vulgata.

b Thuan. unus, *& unus ex* &c. Infra vero ubi nos cum Gill. in margine, Rom. edit. in corpore ac mss. quatuor, *series digeratur*; alii mss. ac edit. *series designatur*, Eras. & Gill. *seres designatur*.

* De illa horum 4. colorum interpretatione adisis observationem nostram in *Expos. Psal.* 118. *Serm.* 19. *num.* 22.

c Omnes edit. ac plures mss. *si bonitatis expers*: Audoen. tamen. Ebrul. Big. & Colb. unus, *si divinitatis*. Aptius sane, ut subjectus Scripturæ textus clare ostendit. Porro cum hoc eodem testimonio hæretici illi abuterentur, ut Christum spoliarent divinitate, illud strenue Patres contra ipsosmet retorquebant, adstruebantque non posse propter illum locum Filio negari divinitatem, quin simul bonitas

CAPUT I.

Arrianorum Dei Filio bonitatem abrogantium objectionem non sine horrore propositam ut solvat, Christi sententiam ex personis loquentium, nec non ex ipsis dictionibus explicat.

15. Stupeo itaque ad reliqua, sancte Imperator, & toto corpore animoque deficio, esse aliquos homines, vel potius non homines, sed humana adopertos specie, intus autem dementiæ bestialis, qui post tanta Domini & tam divina beneficia, bonum negent ipsum auctorem bonorum.

16. Scriptum est, inquiunt: *Nemo bonus, nisi unus Deus*. Scriptum agnosco: sed littera errorem non habet; utinam arriana interpretatio non haberet! Apices sine crimine sunt, sensus in crimine. Dictum Domini salvatoris agnosco: sed consideremus quando dicat, cui dicat, qua circumspectione dicat.

17. Dicit utique in hominis forma Dei Filius, & dicit scribæ, ei scilicet qui magistrum bonum Dei Filium nominaret, Deum negaret. Quod ille non credit, Christus adjungit; ut Dei Filium non ut bonum magistrum, sed ut bonum Deum credat. Nam sicubi unus Deus dicitur, nequaquam tamen Dei Filius [a] ab unitatis plenitudine separatur; quomodo ubi unus Deus bonus nuncupatur, a plenitudine divinæ bonitatis unigenitus excluditur? Necesse est igitur aut Deum negent Dei Filium, aut Deum bonum esse fateantur.

18. Et ideo circumspectione cælesti non dixit: Nemo bonus, nisi unus Pater; sed: *Nemo bonus, nisi unus Deus*. Pater enim proprium generantis est nomen, Deus autem unus nequaquam deitatem Trinitatis excludit, & ideo natura laudatur. Bonitas ergo in natura est Dei, & in natura Dei etiam Dei Filius; & ideo non quod singularitatis, [b] sed quod unitatis est, prædicatur.

19. Non igitur a Domino bonitas negatur, sed talis discipulus refutatur. Nam cum scriba dixisset: *Magister bone*, respondit Dominus: *Quid me dicis bonum*? id est, quem Deum non credis, non est satis (Ibidem 18.) Aut bonum dicas. Non tales ego quæro discipulos, qui me magis secundum hominem magistrum bonum, quam secundum divinitatem Deum bonum credant.

CAPUT II.

Bonum esse Dei Filium ab operibus probat, nimirum ab ejus in Israelitas sub Testamento veteri, & in Christianos sub novo, beneficiis. Tum ubi subjecit utile sibi esse ut bonum dominum ac judicem suum arbitretur: paternum de Filio testimonium affert; immo etiam partis non exiguæ Judæorum, quibus proinde pejores Arriani esse declarantur. Quæ omnia verborum Sponsæ, eamdem Christi bonitatem designantium, claudit expositio.

20. Sed nolo prærogativa naturæ suæ & privilegio potestatis utatur. Non dicatur bonus, si non meretur, a nobis. Si hoc non meretur operibus, si beneficiis non meretur, abdicetur suæ jure naturæ, subdatur nostro judicio. Qui judicaturus de nobis est, non dedignatur judicari; ut justificetur in sermonibus suis, & vincat cum judicatur. (Ps. 50. 6.)

21. Hiccine ergo non bonus, qui bona tribuit mihi? Hiccine non bonus, qui cum sexcenta millia populi Judæorum persecutoribus suis cederent, dehiscentem subito Rubri maris æstum individua aquarum mole divisit; ut fideles circumfusa unda muniret, infidos refusa demergeret? (Ps. 12. 6. Exod. 14. 6. & seq.)

22. Hiccine non bonus, cujus imperio maria solidata fugientibus, saxa humefacta sitientibus; ut opus veri agnosceretur auctoris, cum humor rigesceret, petra inundaret? Quod ut agnosceres opus Christi, Apostolus dixit: *Petra autem erat Christus*. (Ibid. 17. 6. 1. Cor. 10. 4.)

23. Hiccine non bonus, qui tam innumera populi millia, ne qua incesseret fames, in deserto pavit pane cælesti, sine usu laboris, cum fructu quietis; ita ut eorum per quadraginta annos nec vestimenta veterascerent, nec calceamenta reterentur, [c] inter fidelibus futuræ resurrectionis ostendens, quod nec factorum decor splendidorum, nec circumfusæ virtutis nitor, nec vitæ cursus periret humanæ? (Exod. 16. 13. & seq. Deut. 8. 4.)

24. Hic-

nitas quoque ipsi negetur. Unde ulterius promoventes malum eumdem in eorum opinione evincebant. Quo genere argumenti non solum hic & supra lib. 1. cap. 5. nec non *Exposit. in Luc.* lib. 8. num. 65. & seq. utitur Ambrosius, verum etiam præter Hilarium Epiphaniumque hujus Operis lib. & cap. citatis memoratos, Basilius lib. 4. *contra Eunom.* Gregorius Nyss. Orat. 11. in eumdem hæreticum, & Cyrillus Alex. in *Thesauro* simili ratione argumentati sunt. Quod autem Petavius tomo 2. *Theolog. Dogm.* lib. 2. *de Trinit.* cap. 4. scribit quosdam veteres esse, quos inter Gregorium Nyss. & Ambrosium numerat, *qui non satis animadversa re, vehementius in hæreticos illos invecti sunt, tamquam malum esse Dei Filium ex eorum oratione consequens foret*: non videtur vir magnus rem satis ipse cepisse. Nam si Filius non per se & natura sua bonus est, sed tantum externa & adventitia bonitate ut creaturæ aliæ, quod ex eorum oratione deduci ipse Petavius fatetur; inde profecto rite sequitur eumdem Filium seclusa precaria illa bonitate spectatum hoc sensu malum fore, quod esset imperfectus, & corruptioni, errori, peccato denique obnoxius. Et hoc plusquam satis erat Patribus, ut non aliter in Arrianos inveherentur, quam quo modo invectos reperimus. His etiam accedit quod Ambrosius l. 2. Offic. c. 25. n. 117. Eunomium Marcioni [illegible], quod eadem de duobus principiis sentientem. De quo [illegible].

a Ita Rom. edit. cum mss. multo pluribus; quorum tamen duo legunt....*a plenitudine divinæ majestatis & bonitatis*: vet. autem edit. ac pauci mss. *a divinitatis plenitudine separatur* ....*a plenitudine divinæ potestatis* &c.

b Vet. edit. & mss. nonnulli, *sed quod Trinitatis*: Rom. & reliqui mss. *sed quod unitatis*: uno tamen excepto ubi, *sed quod divinitatis*. Eodem sensu.

c Amerb. & Eras. cum majori numero mss. *instar infidelibus*: Gill. & Rom. cum cod. sex manu exaratis, *inter fidelibus*. Melius; nam supra de iisdem Israelitis dicitur, *ut fideles circumfusa* &c.

24. Hiccine non bonus, qui nobis cælum fecit esse, quod terra est; ut sicut in cælo, quasi in speculo quodam, stellarum lucentium refulgerent globi; ita etiam apostolorum & martyrum & sacerdotum, vice stellarum fulgentium, toto illucescerent chori mundo?

25. Ergo non solum bonus, sed etiam pastor bonus, hoc est, non sibi tantum, sed etiam ovibus suis bonus: *Bonus enim pastor animam suam ponit pro ovibus suis*. (Joan. 10. 11.) Posuit plane animam suam, ut nostram levaret: sed pro divinitatis potestate posuit & sumsit, sicut scriptum est: *Potestatem habeo ponendi animam meam, & potestatem habeo sumendi eam. Nullus eam tollit a me, sed ego a meipso pono eam.* (Ibid. 17. & 18.)

26. Vides bonitatem, quia sponte posuit: vides potestatem, quia sumsit; & tu bonum negas, cum ipse de se in Evangelio dixerit: *Si ego bonus, quare oculus tuus nequam?* (Matt. 20. 15.) Ingrate, [a] quid agis? Bonum negas, per quem bona speras, si tamen credas? Bonum negas, qui dedit nobis quæ oculus non vidit, nec auris audivit? (1. Cor. 2. 9.)

27. Mihi expedit ut bonum credam: *Bonum est enim confidere Domino*. Mihi expedit ut Dominum confitear; scriptum est enim: *Confitemini Domino, quoniam bonus*. (Psal. 117. 8.)

28. [b] Mihi expedit, ut judicem meum bonum arbitrer; Dominus enim judex bonus domui Israel. Ergo [c] si judex Dei Filius; utique quoniam judex Deus bonus, judex autem Dei Filius est; Deus bonus judex & Dei Filius est. (Videtur.)

29. Sed fortasse non credas aliis, non credas Filio; audi Patrem dicentem: *Eructavit cor meum Verbum bonum*. (Psal. 44. 1.) Bonum ergo Verbum est, Verbum hoc de quo scriptum est: *Et Verbum erat apud Deum, & Deus erat Verbum*. (Joan. 1. 1.) Ergo si Verbum bonum, Filius autem Dei Verbum est: bonus utique Deus est Dei Filius; etiamsi non placeat Arrianis. Erubescant aliquando.

30. Judæi dicebant: *Bonus est*. Etsi alii dicebant: *Non est*, alii dicebant tamen: *Bonus est*; (Joan. 7. 12.) & vos omnes bonum negatis.

31. Bonus est, qui peccatum unius donat; & bonus non est, qui peccatum mundi abstulit? De ipso enim dictum est: *Ecce agnus Dei, ecce qui tollit peccatum mundi*. (Joan. 1. 29.)

32. Sed quid dubitamus? Credidit jam Ecclesia bonum, & confessa est dicendo: *Osculetur me ab osculis oris sui; quoniam bona ubera tua super vinum*; (Cant. 1. 1.) & alibi: *Et faux tua tamquam vinum est optimum*. (Cant. 7. 9.) Bonus ergo ille nos Legis & gratiæ nutrit uberibus, cælesti curas hominum prædicatione demulcens; & nos bonum negamus cum sit imago bonitatis, exprimens æternæ in se bonitatis effigiem, sicut & supra ostendimus scriptum, quia ipse est *speculum sine macula, & imago bonitatis illius*? (Sap. 7. 26.)

CAPUT III.

Filium Dei Deum bonum ac verum esse, cum Deus unus sit.

33. Sed quid vobis videtur, qui bonum & verum Deum Dei Filium denegatis; cum scriptum sit quod nullus Deus, nisi unus? (Alias Cap. II.) Nam etsi sunt qui dicantur dii, an inter eos Christum annumeratis, qui dicuntur, & non sunt? (1. Cor. 8. 4.) Cum speciale sit ejus, ut semper sit: & præter ipsum bonus & verus alius Deus non sit; quoniam in ipso est Deus: speciale autem etiam Patris sit, ut post ipsum verus alius Deus non sit; quia unus Deus, nec juxta Sabellianos Patrem Filiumque confundens, nec juxta Arrianos Patrem Filiumque secernens. Pater enim & Filius distinctionem habent, ut Pater & Filius; separationem divinitatis non habent.

CAPUT IV.

Omnipotentem esse Dei Filium prisci novique fœderis auctoritate demonstratur.

34. Itaque cum verus & bonus Dei Filius, utique omnipotens Deus Dei Filius: num hinc quoque dubitari potest? (Alias Cap. III.) Supra diximus lectum quia dominus omnipotens nomen est ei. (Sup. lib. 1. cap. 1.) Ergo quia Filius dominus, dominus autem omnipotens; omnipotens est Dei Filius.

35. Sed accipe etiam eam de qua dubitare nequeas, lectionem: *Ecce venit*, inquit, *cum nubibus, & videbit eum omnis oculus, & qui eum compunxerunt: & plangent se super eum omnes tribus terræ. Etiam, amen. Ego sum A & Ω dicit Dominus Deus, qui est, & qui erat, & qui venturus est omnipotens*. (Apoc. 1. 7. & 8.) Quem igitur compunxerunt, & quem speramus esse venturum, nisi Filium? Ergo omnipotens dominus & Deus Christus est.

36. Accipe aliud, sancte Imperator, & accipe Christum loquentem: *Hæc dicit Dominus omnipotens: Post honorem misit me super gentes, quæ deprædaverunt vos; quoniam qui tangit* (Zach. 2. 8. 9.)

---

a Rom. edit. sola, *quod ais?*

b Ver. edit. *Nec in bonum credam? Bonum est enim confiteri Domino. Mihi expedit ut Dominum confitear*. Cum his etiam faciunt mss. nonnulli, nisi quod omittunt, *nec in bonum credam*. Rom. edit. sola, *Mihi expedit ut Dominum confitear, ... Mihi expedit ut bonum*, Optime vero ceteri mss. ut nos in textu, nisi quod pro *confiteor*, in quibusdam legitur *confiteri*.

c Omnes edit. ac mss. nonnulli, *si judex, Dei Filius utique; quoniam judex Dominus, & Deus bonus est. Judex autem Dei Filius est, & Deus* &c. Rom. edit. ..... *& Deus bonus, judex autem Dei Filius est Deus* &c. Reliqui mss. melius, ut in contextu.

tangit vos, quasi qui tangit pupillam oculi ejus. Quia ecce ego injicio manum meam super eos, qui deprædaverunt vos, & eruam vos; & erunt in prædam, qui deprædaverunt vos, & scient quia Dominus omnipotens misit me. Utique qui dicit: Dominus est omnipotens: & qui misit, Dominus est omnipotens. Ergo & Patris & Filii omnipotentia: sed tamen Deus unus omnipotens; quia unitas potestatis est.

37. Atque ut scias, Imperator auguste, Christum esse, qui loquutus est & in propheta & in Evangelio, tamquam in prædestinatione Evangelii per Esaiam dicit: *Ipse qui loquebar, adsum*, hoc est: Adsum in Evangelio, qui loquebar in Lege. (Esai. c. 5.)

38. Deinde alibi: *Omnia quæ Pater habet, mea sunt.* Quæ sunt omnia? Non utique loquutus est de creatis; hæc enim omnia facta sunt per Filium: sed ea quæ Pater habet, id est, æternitatem, majestatem, divinitatem, quæ nascendo possedit. Ergo eum qui omnia habet, quæ Pater habet (scriptum est enim: *Omnia quæ Pater habet, mea sunt*) omnipotentem esse dubitare non possumus. (Johan. 16. 15.)

CAPUT V.

Objectos adversus Christi omnipotentiam Scripturæ textus exponit; ac maxime in eo immoratur, ut eumdem non raro ex humana natura affectu loquutum probet.

39. NEc vereor ne quia scriptum est de Deo: *Beatus & solus potens*, ab eo Dei Filius separaretur, cum Scriptura Deum solum potentem dixerit, non Patrem solum: & ipse de Christo Deus Pater adserat per Prophetam: *Posui adjutorium super potentem*. Non ergo Pater solus potens, sed potens etiam Deus Filius; in Patre enim laudatur & Filius. (1. Tim. 6. 15. — Psal. 88. 20.)

40. Certe ostendat aliquis quid sit, quod non possit Dei Filius: quis ei adjutor cum cælum faceret, fuit: quis adjutor cum conderet mundum? An qui in constitutione Angelorum & Dominationum adjutore non eguit, eguit ut hominem liberaret?

41. Scriptum est, inquiunt: *Pater meus, si possibile est, transfer a me calicem hunc.* Et ideo si omnipotens est, quomodo de possibilitate ambigit? Ergo quia omnipotentem probavi, probavi utique ambigere eum de possibilitate non posse. (Matth. 26. 39. & seq. Luc. 22. 42.)

42. Verba, inquis, Christi sunt. Verum dicis: sed quando, & in qua forma loquatur, adverte. [a] Hominis substantiam gessit, hominis adsumsit affectum. Denique supra habes quia progressus pusillum procidit in faciem suam, orans & dicens: *Pater, si possibile est.* Non ergo quasi Deus, sed quasi homo loquitur; Deus enim possibile aliquid aut impossibile nesciebat? Aut aliquid impossibile Deo, cum scriptum sit: *Impossibile enim tibi nihil est?* (Job 11. 17.)

43. * De quo autem dubitat, de se, an de Patre? De eo utique qui dicit: *Transfer*: & dubitat hominis affectu. Ergo propheta non putat aliquid impossibile Deo. Propheta non dubitat, & Filium dubitare tu credis? Num infra homines constituis Deum? Et dubitat de Patre Deus, & de morte formidat? Timet ergo Christus; & cum Petrus non timeat, Christus timet? Petrus dicit: *Animam meam pro te ponam*; Christus dicit: *Anima mea turbatur.* (Johan. 13. 37. — Johan. 12. 27.)

44. Utrumque verum est, & plenum utrumque rationis; quod & ille qui est inferior, non timet: & ille qui superior est, gerit timentis affectum: ille enim quasi homo vim mortis ignorat, iste quasi Deus in corpore constitutus fragilitatem carnis exponit; ut eorum qui sacramentum incarnationis abjurant, excluderetur impietas. Denique & hæc dixit, & * Manichæus non credidit, Valentinus negavit, Marcion phantasma judicavit.

45. Eosf-

a MSS. aliquot, *fragilitatem gessit*: unus, *naturam gerit*: reliqui & edit. *substantiam gessit*: quidam etiam *gerit*.

* Magister Sent. lib. 3. Dist. 17. §. *Ceterum*, ita hunc locum refert, ut simul eo difficultatem haud mediocrem contineri profiteatur: *Quod tamen*, inquit, *ea ratione dictum accipi potest, non quia ipse* (etiam in quantum homo) *dubitaverit, sed quia modum gessit dubitantis, & hominibus dubitare videbatur.* Atqui non satisfecit Estio ista solutio; ea siquidem in eumdem locum relata, subdit: *Rectius autem dicemus dubitationem Ambrosio esse non judicium anceps de veritate rei, sed indifferentiam quamdam partis sensitivæ ad sequendum effectum naturæ, vel rationem dictantem* &c. Sed neque sua se responsione plane contentum non dissimulat, cum ejus beneficio futurum dicit, ut locus hic possit *utcumque intelligi*. Verumtamen miramur quis tantus nodus in eo esse videatur, quod Christum hominis affectu dubitare dicat Ambrosius. Etenim e tota sermonis ac ratiocinationis serie haud difficulter intelligitur Christum hominis affectu dubitare nihil aliud esse Doctori nostro, nisi Christum præ se tulisse idem dubitationis signum, quod in simili statu exhibere alii homines consuevere. Id quoque non obscure significatur in *Expos. Psal.* 39. n. 16. ubi eumdem locum eadem prorsus ratione enucleans: *secundum hominis loquutus est affectum, quem innuit cautum esse debere, nec præsumere quod facile implere non possit.* Et infra, *hominum sensum exprimit, qui putant se a Domino suo, quando sunt in periculis, derelictos.* Hinc autem patet Magistri solutionem repudiari ab Estio non debuisse: maxime vero cum neque citatis locis, neque in Lucam lib. 4. n. 12. ubi hic idem textus delibatur, modum quo Christus, ut homo, dubitare vel ignorare potuerit, prorsus non tangat. Sed fusius de his lib. 3. agit Ambrosius.

* Quod adserit Ambrosius de Manichæo, illud etiam traditur a multis aliis Patribus, nimirum illum veritatem incarnationis inficiatum, Christo phantasticam carnem, quæ humanis illuderet sensibus, adtribuisse. Hoc docet Athanasius l. *de salutari Adventu Chr.* p. 365. Epiphanius *Hær.* 66. Aug. *Hær.* 46. & Theodoretus pluribus locis. Certum est quoque Valentinum Christo corpus quoddam spirituale quod e cælo per Virginem tamquam per canalem descendisset, adfinxisse: Marcionis vero eam fuisse impietatem, ut eum Dominum nonnisi spectrum nescio quod esse blasphemaret. Testatum id faciunt de Valentino quidem Tertull. *de Præscr.* cap. 49. Epiphanius ex Irenæo *Hær.* 31. August. Theodor. & alii: de Marcione autem Tertull. adversus eumdem cap. 8. Theodoretus lib. 1. *Hæret. Fabul.* c. 12. & lib. *de Incarnat. Christi.* At de utroque simul laudatus jam non semel Tertull. lib. *de Præscript.* cap. 30. ubi amborum tempus, sectam philosophicam, religionem atque errores memorat.

45. Eousque autem * hominem quem veritate corporis demonstrabat, æquabat affectu, ut diceret: *Sed tamen non sicut ego volo, sed sicut tu vis*; cum utique similiter sit Christi velle, quod Pater vult: cujus similiter est facere, quod Pater facit. (Matth. 26. 39.)

46. Quo loco etiam illa vestra quæstio conticescit, quam soletis objicere, quia dixit Dominus: *Non sicut ego volo, sed sicut tu vis*; & alibi: *Ad hoc descendi de cælo, non ut faciam voluntatem meam, sed voluntatem ejus qui me misit*. (Matth. 26. 39. Joan 6. 38.)

CAPUT VI.

Occasione superiorum Scripturæ locorum tantisper digrediens, libertatem Domini primum ex eo quod eadem præditus affirmetur Spiritus sanctus; deinde expressis quibus ipsa Filio Dei adtribuitur, testimoniis demonstrat.

47. ERgo ut quasi interpositis plenioris expositionis paulisper induciis, cur dixerit: *Si possibile est*, voluntatis interim liberæ Dominum fuisse doceamus. In tantum processistis impietatis, ut negetis quod Filius Dei liberæ voluntatis * sit! At certe soletis etiam sancto Spiritui derogare, & negare non potestis scriptum esse: *Spiritus ubi vult, spirat. Ubi vult*, inquit, non ubi jubetur. Ergo si Spiritus ubi vult, spirat; Filius quod vult, non agit? Et certe idem Dei Filius in Evangelio suo dicit, ubi velit spirandi suppetere Spiritui facultatem. Numquid ergo superiorem fatetur; quia illi licet, quod sibi non licet? (Joan. 3. 8.)

48. Apostolus quoque dicit quia *omnia operatur unus atque idem Spiritus, dividens singulis prout vult*. *Prout vult*, inquit, hoc est, pro liberæ voluntatis arbitrio, non pro necessitatis obsequio. Et dividit Spiritus non mediocria; sed quæ Deus consuevit operari, gratiam curationum, & operationem virtutum. Ergo dividit Spiritus prout vult, Filius Dei non liberat quem vult? Sed audi etiam ipsum agere quod vult. Dixit enim: *Ut faciam voluntatem tuam, Deus meus, volui*. Et alibi: *Voluntarie sacrificabo tibi*: (1. Cor. 12. 11. Psal. 39. 9. Psal. 53. 8.)

49. Scivit sanctus apostolus Petrus Jesum in potestate habere quæ vellet; & ideo cum videret ambulare eum supra mare, ait: *Domine, si tu es, jube me venire ad te super aquas*, Petrus credidit quia si Christus jubeat, naturæ possit conditio mutari; ut humanis se subjiciat unda vestigiis, & discrepantium naturarum possit convenire concordia. Petrus poscit ut jubeat, non ut roget Christus: Christus non rogavit, sed jussit, & factum est: & Arrius contradicit? (Matth. 14. 28.)

50. Quid est tamen quod Pater velit, Filius nolit: aut Filius velit, & Pater nolit? *Pater quos vult, vivificat; & Filius quos vult, vivificat*, sicut scriptum est. Dic nunc quos vivificaverit Filius, & Pater vivificare noluerit. Cum autem Filius quos velit vivificet, & operatio una sit; vides quia non solum Filius voluntatem Patris, sed etiam Pater Filii faciat voluntatem? Quid est autem vivificare, nisi per Filii passionem? Passio autem Christi voluntas est Patris. Quos ergo Filius vivificat, per Patris vivificat voluntatem. Una igitur est voluntas. (Joan. 5. 21.)

51. Quæ autem voluntas Patris, nisi ut veniret Jesus in hunc mundum, & nos mundaret a vitiis? Audi leprosum dicentem: *Si vis, potes me mundare*. Respondit Christus, *Volo*; a & statim sequutus est effectus sanitatis. Vides quia Filius suæ arbiter voluntatis est, & Christi voluntas eadem quæ paterna est? Quamquam cum dixerit: *Omnia quæ Pater habet, mea sunt*; sine dubio quia nihil excipitur, quam Pater habet, eamdem habet & Filius voluntatem. (Matth. 8. 2. Joan. 16. 15.)

CAPUT VII.

Redit ad propositæ difficultatis solutionem, & voluntatem affectusque humanos a Christo vere susceptos esse, ac proinde quidquid in ipso non congruit divinitati, ex eisdem viri docet, atque ad id quod simul Deus & homo erat, referri.

52. UNa ergo voluntas, ubi una operatio; in Deo enim voluntatis series operationis effectus est. Sed alia voluntas hominis, alia Dei. Denique ut scias vitam in voluntate esse hominis; quia mortem timemus: passionem autem Christi in voluntate divina; ut pateretur pro nobis: cum Petrus eum vellet a passione revocare, Dominus ait: *Non sapis quæ Dei sunt, sed quæ sunt hominum*. (Matth. 16. 23.)

53. Su-

* Macarius atque Stephanus ut Monothelitarum hæresim defendarent, hunc locum in 6. Synodo generali, quæ 3 Constant. est, Act. 4. citaverunt, sed pro hæreticorum ingenio mutilatum, quemadmodum a catholicis demonstratum est. Lectæ quoque fuerant Act. 4. litteræ Agathonis Rom. Pont. a quo cetera Patrum in hæc Evangelica verba: *Pater si possibile* &c. testimoniis præmittitur Ambrosiana sententia, quæ cap. seq. n. 53. sic legitur: *Suscepit ergo voluntatem meam* &c. Quem locum in Act. 10. iterum placuit recitari. Unde quanti facerent Doctorem nostrum, cognoscere est.

* Arrius ejusque sectatores cum libertatem aliter eripere Christo non possent, eo devenerant impietatis, ut ab illo non animam, sed solam carnem adsumtam contenderent. Testis est hujus rei Athanasius de Salut. Adventu Chr pagin. 635. Epiphanius *Hær. 69.* nu. 49. Augustinus *Hær.* 49. Theodoretus lib 5. *Hæret. Fabul.* cap. 11.

a Ita edit. omnes & mss. aliquot: alii vero non pa vocem *sanitatis* prætereunt; pro qua substituunt aliqui *statim leprosus sanus effectus est*. Rursus autem pro *arbiter suæ voluntatis*, Theod. codex solus exhibet, *arbiter f . . . testatis*.

53. Suscepit ergo voluntatem meam, suscepit tristitiam meam. Confidenter tristitiam nomino, quia crucem prædico. Mea est voluntas, quam suam dixit; quia ut homo suscepit tristitiam meam, ut homo loquutus est; & ideo ait: *Non sicut ego volo, sed sicut tu vis.* Mea est tristitia, quam meo suscepit affectu. NEMO ENIM moriturus exsultat. Mihi compatitur, mihi tristis est, mihi dolet. Ergo pro me & in me doluit, qui pro se nihil habuit quod doleret.

Matth. 26. 39.

54. Doles igitur, domine Jesu, non tua, sed mea vulnera: non tuam mortem, sed nostram infirmitatem, sicut ait propheta: *Quia pro nobis doles*: & nos, Domine, æstimavimus te esse in doloribus; cum tu non pro te, sed pro me doleres.

Esai. 53. 4.

55. Et quid mirum si pro omnibus doluit, qui pro uno flevit? Quid mirum si moriturus pro omnibus tædeat; qui Lazarum resuscitaturus illacrymat? Verum & ibi piæ sororis lacrymis commovetur; quia [a] mente humana tangebatur: & hic alto operatur affectu; ut sicut mors ejus mortem abstolit, livor ejus ulcera nostra sanavit: ita etiam mœrorem nostrum mœror ejus aboleret.

56. Ut homo ergo dubitat, ut homo turbatur. [b] Non turbatur ejus virtus, non turbatur ejus divinitas: sed turbatur anima: turbatur secundum humanæ fragilitatis adsumtionem. Et ideo quia suscepit animam, * suscepit & animæ passiones; non enim Deus eo quod Deus erat, aut turbari aut mori potuisset. Denique, *Deus Deus*, inquit, *meus*, *quare me dereliquisti?* Ut homo ergo loquitur, meos circumferens metus; quod in periculis positi, a Domino deseri nos putamus. Ut homo turbatur, ut homo flet, ut homo crucifigitur.

Psal. 21. 1.

57. Sic enim & apostolus Paulus dixit: Quia *Christi carnem crucifixerunt*. Et alibi apostolus Petrus ait: *Christo passo secundum carnem*. Caro igitur est passa, divinitas autem mortis libera: passioni corpus naturæ humanæ lege concessit; an vero mori divinitas potest, cum anima non possit? *Nolite*, inquit, *timere eos qui corpus possunt occidere, animam autem non possunt*. Si ergo anima occidi non potest, quomodo divinitas potest?

Galat. 5. 24. 1. Pet. 4. 1.

Matth. 10. 28.

58. * Unde illud quod lectum est, Dominum majestatis crucifixum esse, non quasi in majestate sua crucifixum putemus: sed quia [c] idem Deus idem homo, per divinitatem Deus, per susceptionem carnis homo Jesus Christus, dominus majestatis dicitur crucifixus; quia consors utriusque naturæ, id est, humanæ atque divinæ, in natura hominis subiit passionem; ut indiscrete & Dominus majestatis dicatur esse qui passus est, & Filius hominis, sicut scriptum est, *qui descendit de cælo*.

* Alias Cap. IV. 1. Cor. 2. 8.

Johan. 3. 13.

CAPUT VIII.

Ex principio proxime ante constituto illud solvitur, quod Christus dixit: Pater major me est. *Quæ verba & alia ejusdem rationis ubi secundum humanitatem intelligenda esse ostensum est, eumdem Dominum secundum naturam divinam dici non posse Patri inferiorem multis confirmatur.*

59. PEr naturam igitur hominis & dubitavit, [d] & tæduit, & resurrexit; quod enim cecidit, hoc resurgit. Per naturam hominis dicitur etiam illud, de quo calumniari solent, quia dictum est: *Quoniam Pater major me est*.

Johan. 14. 28.

60. Verum quia alibi dicitur: *Exivi a Patre, & veni in mundum: iterum relinquo mundum, & vado ad Patrem*; quomodo vadit, nisi per mortem: & venit, nisi per resurrectionem? Denique addidit, ut de adsumtione se dixisse signaret: *Propterea dixi vobis priusquam fiat; ut cum factum fuerit, credatis*. Loquebatur enim passionem sui corporis, & resurrectionem per quam credere cœperant, qui ante dubitabant; neque enim Deus de loco ad locum transit, qui ubique semper est. Ut homo est qui vadit, ipse est qui venit. Denique & alibi dicit: *Surgite, eamus hinc*. In eo ergo vadit & venit, quod est commune nobiscum.

Johan. 16. 28.

Johan. 14. 29.

Ibidem 31.

a Vet. edit. ac mss. bene multi, *mentem humana tangebat*, duo *tangebant*: Rom. edit. *mentem humanam tangebant*: mss. reliqui ut in textu. At contrario post ubi vet. edit. cum parte mss. *operabatur effectu*: Rom. edit. cum aliis mss. *affectu*.

b Mss. aliquot, *Non turbatur ut virtus*.

* Intellige affectus innocuos, nec non vitiorum quibus nostros depravari dolemus, immunes. Etsi vero eosdem alii post Hieronymum in Matth. 36. *propassiones* vocare maluerunt, quam passiones; hanc tamen vocem adhibere voluit Ambrosius, ut Arriano errori validius orthodoxa veritas opponeretur. De Christi porro affectibus ubertim Magister in 3. *Sentent.* Distinct. 15. D. Thom. 3. p. 3. q. 15. a. 4. & 6. aliique posteos Theologi disputant.

* Hic locus non modo in epist. 134. Leonis Magni ad Leon. *August.* verum etiam in Conc. Chalced. Act. 1. & in epist. 24. ejusdem Leonis papæ ad *Flavian.* relatus invenitur. Ambigitur autem a quo idem cum aliorum PP. testimoniis additus fuerit in epistola memorata. Garnerius *Præfat. in Schol. S. Cyrilli* hoc a Theodoreto factum contendit: Quesnellius vero in *Not. ad epist.* 24. Leonis supra citatam, dispunctis Garnerii rationibus, eadem illa testimonia a Leone ipso proposita, & ejus nomine in Concilio recitata esse disputat. Sed isthæc parum ad nostrum propositum.

c Rom. edit. *Idem Deus & homo*. Quod autem hic & infra l. 3. dicitur propter intimam illam in Christo divinæ humanæque naturæ unionem Dominum majestatis e cruce pependisse, ac vice versa e cælo descendisse Filium hominis, rite pronuntiari; hoc ipsum postea docuit Augustinus lib. 1. *de Trinit.* c. 13. n. 28. quem consule. Hoc porro illud est, quod communicatio idiomatum appellatur a scholasticis.

d Ita omnes edit. ac mss. aliquot: ceteri vero partim, *& tædiavit*, partim *& tædificavit*.

61. Nam quomodo potest minor esse Deus, cum Deus perfectus & plenus sit? Sed minor in natura hominis: & miraris si ex * persona hominis Patrem dixit majorem, qui in persona hominis se vermem dixit esse, non hominem; dixit enim: *Ego autem sum vermis, & non homo*; & alibi: *Sicut ovis ad occisionem ductus est*.

Psal. 21. 7. Esai. 53. 7.

62. Si in hoc minorem dicis, negare non possum: sed, ut verbo utar Scripturæ, non minor natus, sed *minoratus*, hoc est, minor factus est. Quomodo autem minor factus, nisi quia: *Cum in forma Dei esset, non rapinam arbitratus est esse se æqualem Deo, sed semet ipsum exinanivit*: non remittens utique quod erat, sed adsumens quod non erat; quia formam servi accepit.

Hebr. 2. 9. Phil. 2. 6. & 7.

63. Denique ut sciremus per susceptionem corporis minoratum, de homine se David prophetare signavit dicens: *Quid est homo, quod memor es ejus: aut Filius hominis, nisi quia visitas eum? Minorasti eum paulominus ab Angelis*. Et hoc ipsum interpretatus Apostolus, ait: *Nam paulo quam Angelos minoratum videmus Jesum, propter passionem mortis gloria & honore coronatum; ut sine Deo pro omnibus gustaret mortem*.

Psal. 8. 5. & 6. Hebr. 2. 9.

64. Non solum ergo Patre, sed etiam Angelis minor Filius Dei factus est. Et si hoc ad præjudicium trahis; num ergo Filius in natura Dei minor est, quam fui Angeli qui ei serviunt & ministrant? Ita dum minorem vultis adserere, impietatem incurritis; ut Angelorum naturam Dei Filio præferatis. Sed *non est servus supra Dominum suum*. Denique & in carne constituto Angeli ministrabant; ut nihil eum agnoscas per naturam corporis imminutum. Neque enim Deus sui pati potuit detrimentum, eum id quod adsumsit ex Virgine, nec accessio divinæ nec diminutio potestatis sit.

Matth. 4. 6. Matth. 10. 24.

65. Non est ergo secundum divinitatem minor, qui plenitudinem habet divinitatis & gloriæ. Major enim & minor in iis quæ corporalia sunt, distingui solent: aut statu major, aut plenitudine, aut certe ætate. Vacant ista, ubi de divinis tractatus inducitur. Major enim vulgo dici solet, qui aliquem instituit & informat: in Dei autem sapientiam non cadit, ut instituta sit alterius disciplinis; cum ipsa disciplinarum omnium tradiderit institutum. Quam bene autem posuit Apostolus: *Ut sine Deo pro omnibus gustaret mortem*; ne divinitatis illam passionem putaremus fuisse, non carnis!

Hebr. 2. 9.

66. Ergo si non invenerunt quemadmodum possent probare majorem, non verbis calumnientur, sed verborum rationem requirant. Ergo illos interrogo quo putent esse majorem? Si quia Pater est, eo majorem putant: sed non hic ætas & tempus, neque canities Patris, & filii pueritia est; hæc enim majorem [a] solent facere patrem. Ceterum pater & filius generantis & nati nomina sunt, quæ non videntur separare, sed jungere; non enim pietas naturæ detrimentum est: namque homines sibi invicem conciliat necessitudo, non separat.

67. Itaque si nec de natura adferre possunt aliquam quæstionem, vel testimoniis credant. Denique Filium non esse eo minorem, quia Filius est, Evangelista testatur; & æqualem esse, quia Filius est, ipse significat dicens: *Propterea enim volebant eum occidere Judæi, quia non solum solvebat sabbatum, sed & Patrem proprium dicebat Deum, æqualem se faciens Deo*.

Johan. 5. 18.

68. Non Judæi hoc dicunt, sed Evangelista testatur, quod æqualem se faciebat Deo, proprium se Filium Dei dicens. Non enim scriptum est ex persona Judæorum dicentium: Propterea volebamus eum occidere; sed Evangelista ex sua persona dicit: *Propterea enim volebant illum Judæi occidere*. Et interpretatus est causam, ideo Judæos ad necem ejus esse commotos, quod cum & sabbatum quasi Deus solveret, & Deum Patrem sibi proprium vindicaret, non solum in solutione sabbati majestatem divinæ potestatis, sed etiam [b] in Patris proprii nomine jus sibi æternæ æqualitatis adscisceret.

69. Quibus aptissime respondit Dei Filius, ut & Dei se Filium, & æqualem probaret: *Quæcumque*, inquit, *Pater fecerit, eadem & Filius facit similiter*. Filius igitur Patri & dicitur & probatur æqualis. Bona æqualitas, quæ & differentiam divinitatis excludit, & cum Filio Patrem signat, cui Filius sit æqualis: non est enim diversa, nec singularis æqualitas; quia nemo æqualis ipse sibi solus est. Ergo Evangelista interpretatus est quid sit proprium Filium Dei se dicere, hoc est, æqualem se facere Deo.

Ibidem 19.

70. Unde id sequutus Apostolus dixit: *Non rapinam arbitratus est esse se æqualem Deo*. Quod

Phil. 2. 6.

* Paulo durior videtur ea loquutio, quippe quæ hominis naturam personamque saltem voce tenus confundat. Difficultatem ut solvat Petavius Dogm. Theolog. de Trinit. ait personam hic eo significatu accipiendam, quo vulgus dicit aliquem in persona alicujus loqui vel agere, id est, vice, nomine vel auctoritate: quo sensu personæ vocem etiam ab aliis quibusdam Patribus positam censet. Addere potuisset Ambrosium ipsum infra c. 12. num. 84. ubi dicit mortis obedientiam incarnationis fuisse, *in qua & officia nostra suscepit & nomina*. Verum quidquid sit de hac acceptione, cum passim in hoc Opere naturam ac personam satis distinguat S. Doctor, certum est orthodoxam hoc loco esse ipsius sententiam, nec aliud sibi voluisse, nisi Christum ut hominem seu secundum naturam humanam loquutum, cum Patrem majorem dixit; sicut etiam lib 4. ait eumdem Christum *ex personæ hominis incarnati susceptione loqui*.

a MSS. aliquot, *solent fateri patrem*.

b Codex Tell. *in Patre proprio nomen ejus* &c.

Quod enim quis non habet, rapere conatur. Ergo non quasi rapinam habebat æqualitatem cum Patre, quam in substantia sui tamquam Deus & Dominus possidebat. Unde addidit: *Formam servi accepit.* (Ibidem 7.)

a [a] Contrarium utique servus, & æqualis. Æqualis ergo in Dei forma, minor in susceptione carnis, & hominis passione. Nam quomodo eadem posset minor esse æqualisque natura? Quomodo autem si minor est, eadem similiter facit, quæ Pater facit? Nam quemadmodum eadem operatio diversæ esset potestatis? Numquid sic potest minor, quemadmodum major operari? aut una operatio potest esse, ubi diversa substantia est?

B

71. Itaque accipe Christum * secundum divinitatem minorem non posse dici. Ipse loquitur ad Abraham: *Per me ipsum juravi.* (Gen. 22. 16.) Ostendit autem Apostolus eum qui per se jurat, minorem esse non posse. Itaque sic ait: *Abraha cum repromisisset Deus, quoniam nullum alium majorem habebat, juravit per se ipsum, dicens: Nisi benedicendo benedixero te, & multiplicando multiplicavero te.* (Hebr. 6. 13. & 14.) Ergo majorem non habuit Christus, & ideo per se juravit. Et bene addidit: *Homines enim per majorem se jurant; quia homines majorem habent, Deus non habet.* (Ibid. 16.)

C

72. Aut si volunt de Patre dictum videri, reliqua non cohærent; neque enim Pater visus est Abrahæ, nec Deo Patri pedes lavit, sed ei in quo futuri hominis est figura. Denique Filius Dei dicit: *Abraham diem meum vidit, & gavisus est.* (Johan. 8. 56.) Ipse est ergo qui per se juravit, quem Abraham vidit.

D

73. Et revera quomodo majorem habet, qui divinitate cum Patre unum est? (Johan. 10. 30.) Quod enim unum est, dissimile non est: inter majorem autem minoremque discretio est. Ergo de Filio & Patre præsentis docet lectionis exemplum, quia nec Pater minorem habet, nec majorem Dei Filius; cum in Patre & Filio nulla distantia divinitatis sit, sed una majestas.

E

CAPUT IX.

Objicientibus Filium cum a Patre sit missus, eo utique minorem esse; respondetur illum etiam a Spiritu missum, quo tamen minor non habeatur. Additur etiam Spiritum mitti a Patre & Filio, ut utriusque operationum unitas designetur. Hinc admonemur sedulo distinguendum qua locutiones Christo ut Deo, quave eidem ut homini conveniant: quarum exempla non pauca subjiciuntur exponunturque.

74. Nec illud sane metuo, quod solent obtendere minorem esse, quia missus est. Si enim & minor non docetur, & honorificentiæ docetur æqualitas; cum ita omnes honorificent Filium, sicut honorificant Patrem, constat eo minorem non esse, quod missus est. (Johan. 5. 23.)

75. Non ergo humani sermonis angustias, [b] sed verborum caritatem intuere, operibus crede. Considera quia dominus noster Jesus Christus in Esaia loquutus est ab Spiritu sancto esse se missum. Numquid ergo Spiritu minor Filius, quia missus ab Spiritu est? (Esai. 61. 1.) Habes igitur scriptum quod Filius a Patre & Spiritu ejus dicat esse se missum: *Ego sum*, inquit, *primus, & ego in æternum, & manus mea fundavit terram, dextera mea solidavit cælum*; & infra: *Ego loquutus sum, & ego vocavi; adduxi eum, & prosperum iter ejus feci. Accedite ad me, & audite hæc: non in occulto ab initio loquutus sum. Cum fierent, illic eram: & nunc Dominus misit me, & Spiritus ejus.* (Esaie 48. 12. & 13. Ibid. 15. & 16.) Utique qui cælum fecit & terram, ipse dicit a Domino & a Spiritu ejus esse se missum. Videtis ergo quod simplicitas sermonis, non injuria missionis sit. Ipse igitur missus a Patre, ipse est missus ab Spiritu.

76. Et ut cognoscas nullam majestatis esse distantiam, etiam Filius Spiritum mittit, sicut ipse dixit: *Cum venerit autem paraclitus, quem ego mittam vobis a Patre meo, Spiritus veritatis, qui a Patre meo procedit.* (Johan. 15. 26.) Hunc eumdem paraclitum & a Patre esse mittendum supra docuit dicens: *Paraclitus autem ille Spiritus sanctus, quem mittet Pater in nomine meo.* (Johan. 14. 26.) Vide unitatem, quia quem Deus Pater mittit, mittit & Filius: & quem mittit Pater, mittit & Spiritus. [c]

c

a Mss. nonnulli, ac edit. vet. *Contrarium*, edit. *Contrarius, utique servus æqualis*: reliqui mss. & edit. Rom. ut in textu. Infra vero ubi omnes edit. atque mss. duobus exceptis, *quomodo eadem*; iidem duo legunt, *quomodo eidem* &c.

* Hic aperte declarat Ambrosius, quod ex toto capitis hujus contextu cognoscitur, Filium scilicet quatenus Deum nullo modo posse Patre minorem dici. Qua quidem responsione præcipuam Arrianarum legionum machinam everti, & confringi non dubium est. Verumtamen ex Patribus non defuerunt, qui eumdem Filium, etiam qua Deum, voluerunt eatenus dici minorem posse, quatenus omnimoda naturæ inter utrumque servetur æqualitas; ut hoc unum Filius infra Patrem habeat, quod sit genitus: & Pater hoc unum supra Filium, quod sit ingenitus, ac Filii origo. Adisis hac de re Synodum Sardic. in epist. Synod. Alexandrum Alex. episc. scribentem ad Alexandrinos, cujus litteræ a Theodoreto lib. 1. cap. 4. referuntur, Athanasium l. 2. *in Arrianos*, Gregorium Naz. Orat. 5. & 3. Chrysost. hom. 75. in Johan. & alios Græcos: inter Latinos autem Hilarium lib. 9. *de Trinit.* c. 31. atque Augustinum lib. 3. *cont. Maxim. Arrian.* cap. 14. Magis tamen Ambrosiana distinctio obtinuit apud posteros.

b Mss. Aud. & Ebrul. *sed verborum claritatem.*

c Ant. edit. cum uno vel altero ms. *Aut si volunt*: Rom. & mss. ceteri, *Aut si volunt*. Optime, referendum enim ad ultima verba loci ex Esaia citati, *Dominus misit me, & Spiritus ejus*. Etenim qui Christum hic a propheta loquentem induci negaverit, eum hæc verba Patri attribuere necessum erit.

Aut si nolunt Filium missum, quia dexteram Patris Filium legimus; ipsi de Patre quod de Filio abnuunt, fatebuntur: nisi forte aut alterum sibi Patrem, aut alterum sibi Filium inveniant Arriani.

77. Sileant igitur [a] inanes de sermonibus quæstiones; quia regnum Dei, sicut scriptum est, non in persuasione verbi est, sed in ostensione virtutis. (1. Cor. 2. 4.) Servemus distinctionem divinitatis & carnis. Unus in utraque loquitur Dei Filius; quia in eodem utraque natura est: & si idem loquitur, non uno semper loquitur modo. Intende in eo nunc gloriam Dei, nunc hominis passiones. Quasi Deus loquitur quæ sunt divina; quia Verbum est: quasi homo dicit quæ sunt humana; quia in mea substantia loquebatur.

78. *Hic est panis vivus, qui descendit de cælo.* (Johan. 6. 51.) Panis hic caro est, sicut ipse dixit: *Hic panis quem ego dabo, caro mea est.* (Ibidem 52.) Hic est qui descendit de cælo, hic est quem Pater sanctificavit, & misit in hunc mundum. [b] Nec ipsa littera nos docet sanctificatione divinitatem eguisse, sed carnem. Denique ipse Dominus dixit: *Et ego memet ipsum sanctifico pro ipsis*; (Johan. 17. 19.) ut agnoscas quod & sanctificatur in carne pro nobis, & divinitate sanctificat.

79. Hic idem est quem Pater misit, sed *factum ex muliere, factum sub Lege*, (Galat. 4. 4.) ut Apostolus dixit. Hic est, qui ait: *Spiritus Domini super me, propter quod unxit me: evangelizare pauperibus misit me.* (Luc. 4. 18.) Hic est qui dicit: *Mea doctrina non est mea, sed ejus qui misit me. Si quis voluerit voluntatem ejus facere, cognoscet de doctrina, utrum ex Deo est, an ego a me ipso loquar.* (Johan. 7. 16. & 17.) Alia ergo ex Deo doctrina, alia ex homine. Itaque Judæi cum doctrinam ejus secundum hominem quærerent, & dicerent: *Quomodo hic litteras novit, cum non didicerit?* (Johan. 7. 15.) respondit Jesus, & dixit: *Mea doctrina, non est mea*, nam cum sine eruditione litterarum doceat, non quasi homo, sed potius ut Deus videtur docere, qui doctrinam non didicerit, sed invenerit.

80. Adinvenit enim omnem viam disciplinæ, ut supra lectum est. Nam utique de Filio Dei dictum est: *Hic est Deus noster, & non æstimabitur alius ad eum, qui adinvenit omnem viam disciplinæ. Post hæc in terris visus est, & cum hominibus conversatus est.* (Baruc. 3. 36. & seq.) Quomodo ergo secundum divinitatem doctrinam suam non habet, qui adinvenit omnem viam disciplinæ antequam videretur in terris? Aut quomodo minor, de quo dictum est: *Non æstimabitur alius ad eum?* Utique incomparabilis dicitur, ad quem nemo alius æstimari potest: sed ita incomparabilis, ut Patri nequeat anteferri. Quod si de Patre dictum putant, impietatem * Sabellii non evadent, ut Patri susceptionem humanæ carnis adtribuant.

81. Persequamur sequentia: *Qui a semet ipso*, inquit, *loquitur, gloriam suam quærit.* (Johan. 7. 18.) Vide unitatem, quæ & Patrem signat & Filium. Non potest non esse, qui loquitur: sed non potest a semet ipso esse quod loquitur, in quo naturaliter ex Patre sunt omnia.

82. Quid est autem: *Gloriam suam quærit?* Hoc est, non divisam a Patre gloriam; nam utique & Verbum Deus habet gloriam. Denique dicit: *Ut videant gloriam meam.* (Johan. 17. 24.) Sed illa Verbi gloria eadem Patris gloria est, sicut scriptum est: *Dominus Jesus Christus in gloria est Dei Patris.* (Philip. 2. 11.) Ita igitur secundum divinitatem Dei Filius suam gloriam habet, ut Patris & Filii una sit gloria. Non est ergo minor in claritate, quia una gloria: non minor divinitate, quia plenitudo divinitatis in Christo est.

83. Et quomodo, inquis, scriptum est: *Pater, venit hora, clarifica Filium tuum?* (Johan. 17. 1.) Qui hoc dicit, clarificatione, inquis, indiget. Hucusque oculos habes; quod reliquum est non legisti; sequitur enim: *Ut Filius tuus clarificet te.* (Ibidem.) Numquid & Pater indiget, qui clarificandus a Filio est?

CA-

a Ita non solum Ambrosiani cod. omnes scripti acediti; verum etiam *Concilium Ephes.* 1. quod est generale 3. c. 23. inter *excerpta ex opusculis Patrum*, tom 3. edit. Labb quæ in Act. quoque 6. repetita sunt in *Collect. Baluz. & Concil. Chalc.* actumen 3. act. 1. & 2. tom 4. ejusdem edit. Labb. verum etiam in *epist. Leonis papæ ad Leon. imperat.* cum apud Labbeum tom. 3. tum in edit. Quenelliana Operum ejusdem Leonis in contextu citatæ epist. attamen ibidem in margine Quenellius in cod. Thuan. scriptum notavit, *inanes dissertationis quæstiones.* Infra vero diligentiss. Baluzius ex vet. exemplaribus Ephes. Concilii, ex Contio, & mss. Corbei. Synodi Chalced. cui etiam Rustici lectionem addit, quibus præterea jungere licuisset ex ipsa Synodo Chalc. edit. Labb. græca illa [Greek illegible], sicut & laudatam Leonis epist. edit. Quen. in eodem igitur Ephes. Conc. Baluzius repoluit, *unus in utroque loquutus est* &c. ubi apud Ambrosium, Facundum, & in Act. 5. Concilii Later. sub Martino papa, nec non in mss. duobus Colb. legebatur, *unus in utraque loquutus est* &c. Quam tamen lectionem præter hæc a Baluzio ipso memorata nostri omnes mss. laudata Concilia Ephes. & Chalc. in Labb. edit. atque epistol. Leonis ibidem, series quoque orationis plane confirmant.

b Omnes edit. ac mss. non pauci, *Hæc ipsa littera .... non divinitatem eguisse*: alii mss. & græcus textus Synodi Chalc. edit. Labb. nobiscum faciunt; excepto quod nonnulli cod. geminant negationem in hunc modum, *nec ipsa littera .... non divinitatem eguisse*: quam lectionem ex antiq. exemp. Ephes. Synodi, & duobus Ambros. prætulit Baluzius. Verum omnino expungendam secundam negationem docet ipse sensus: aut saltem cum M. Mercatore atque Contio, quos ibidem refert Baluzius, legendum erit, *Et ipsa littera* &c.

* Epiphanius in *Anaceph.* lib. sui 2. scribit, *Sabelliani cum Noetianis in omnibus propemodum consentiunt, nisi quod Patrem ipsum negant passum.* Qua sententia quid magis cum Ambrosiana pugnare videatur? Verum præceptori suo commodum Augustinus tulit suppetias; is enim Hær. 41. citatis Epiphanii verbis ita subjungit: *Quomodo de Sabellianis intelligi potest; cum sic innotuerint dicere Patrem passum, ut Patripassiani quam Sabelliani crebrius nuncupentur?* Sed hæc inter se alio loco conciliabuntur.

CAPUT X.

Objectionem a Filii obedientia desumtam solvit, ostensoque Trinitatis unam potentiam, divinitatem atque operationem esse, addit Christum etiam matri, qua minor dici neutiquam potest, obedientiam exhibuisse.

84. Pari modo obedientiam Filii objicere solent; quia scriptum est: *Et specie inventus ut homo, humiliavit semet ipsum, factus obediens usque ad mortem.* Et hominem præmisit, & usque ad mortem dixit; ut intelligeremus obedientiam mortis non divinitatis fuisse, sed incarnationis: in qua & officia nostra suscepit, & nomina.

Phil. 2. 7. & 8.

85. Didicimus itaque unam esse potentiam Trinitatis, quam nos [a] in ipsa atque post ipsam docuit passionem; Filius enim patitur per corporis sacramentum, apostolis Spiritus sanctus infunditur: in manus Patris commendatur spiritus, Deus quoque Pater maxima voce signatur. Didicimus unam Patris & Filii esse imaginem, unam similitudinem, unam sanctificationem. Didicimus unam esse operationem, unam gloriam, unam quoque divinitatem.

86. Unus ergo & solus Deus; quia scriptum est: *Dominum Deum tuum adorabis, & illi soli servies.* Unus Deus, non ut ipse sit Pater & Filius, sicut impius Sabellius adserit: sed quia Patris & Filii, Spiritusque sancti una divinitas sit: ubi autem una divinitas, una voluntas, una præceptio.

Deut. 6. 13.

87. Denique ut scias & Patrem esse, & Filium esse, & unum opus Patris ac Filii esse, Apostolum sequere, qui dixit: *Ipse autem Deus, & Pater noster, & dominus noster Jesus dirigat viam nostram ad vos.* [b] Et Patrem loquitur, & Filium loquitur: sed unitas directionis est; quia unitas potestatis est. Sic & alibi habes: *Ipse autem dominus noster Jesus Christus, & Deus & Pater noster, qui dilexit nos, & dedit consolationem æternam, & spem bonam in gratia; consoletur corda vestra, & confirmet.* Quantam unitatem ostendit, ut consolationis unitas non pluralitas sit! Conticescat ergo perfidia, aut si ratione non vincitur, morali humanitate flectatur.

1. Thess. 3. 11.

2. Thess. 2. 15. & 16.

88. Consideremus quam moraliter egerit Dominus; ut nos non solum fidem, sed etiam mores doceret. Namque in forma hominis constitutus, subditus erat Joseph & Mariæ. Numquid ergo minor & hominibus, quia subditus? Aliud pietatis, aliud potestatis est: sed non præjudicat pietas potestati. In quo ergo legis subditum Patri? In corpore scilicet, in quo erat subditus matri.

Luc. 2. 51.

CAPUT XI.

Proponit cum Arrianis humaniter agere, Christi exemplo vulnera vino & oleo curantis: ad quod cæleste medicamentum omnes invitans, quo consilio is carnem induerit, & qua utilitate, tradit. Hinc aperit quantum prosit fidem habere, qua Christum propter nos omnem infirmitatem suscepisse cognoscimus, cujus divinitas in passione erumpebat. Ex quibus intelligere est Dei Filium sine subjectione ulla missum fuisse: nec metuendum ne fides hæc displiceat Patri; quippe qui in Filio sibi complacere significet.

89. Agamus & nos moraliter; persuadeamus illis quod sibi prosit, obsecremus & ploremus ante Dominum qui fecit nos. Non enim vincere volumus, sed sanare: non insidiose agimus, sed religiose monemus. SÆPE FLECTIT humanitas, quos nec virtus potuerit superare, nec ratio. Denique Dominus illum hominem qui ex Hiericho descendens, incidit in latrones, quem non asperioribus Legis medicamentis, non prophetico rigore curaverat; oleo curavit & vino.

Psal. 94. 6.

Luc. 10. 30. & seq.

90. Veniant ergo ad hunc omnes qui sanari volunt, accipiant medicamentum, quod & a Patre detulit, & præparavit in cælo, ex illis confectum immortalibus succis. Hoc ex terra non pullulat; expers enim est omnis natura hujus confectionis. Divino enim consilio suscepit hanc carnem, ut ostenderet legem carnis legi esse subditam mentis. Suscepit carnem, ut quasi homo vinceret, qui homines erudiret.

91. Quid mihi prodesset, si quasi Deus exerta potestate divinitatem suam tantummodo inviolabilem demonstrasset? Aut cur susciperet carnem, nisi ut tentari se naturæ atque infirmitatis meæ conditione pateretur? Tentari debuit, compati mihi debuit; ut scirem quemadmodum tentatus vincerem, compassus evaderem. Vicit per continentiam, vicit per contemtum divitiarum, vicit per fidem: calcavit ambitionem, fugavit intemperantiam, [c] lasciviam relegavit.

92. Hoc medicamentum Petrus vidit, & retia sua, instrumenta videlicet quæstus & sub-

a Vet. edit. *in ipsa quoque docuit passione'. Filius enim patitur, in manus Patris commendatur spiritus, Deus quoque Pater maxima voce,* Gill. *solus reclamatur, at pie post ipsam docuit passionem. Filius enim patitur* &c. Confuse perturbateque Mss. autem nobiscum faciunt, paucis tamen exceptis qui ultimam partem ita efferunt, *Spiritus sanctus infunditur. Pater quoque* &c. omissis vocibus quæ interjiciuntur.

b Edit. ultimæ Paris. *Et Pater loquitur, & Filius loquitur.* Corrupto sensu.

c Mss. aliquot, *lasciviam religavit*; nonnulli etiam, *ligaverit.*

subsidia, dereliquit, renuntians carnis concupiscentiæ tamquam corruptæ navi, in quam quasi sentina quædam multarum ingreditur passionom. Magnum ergo medicamentum, quod non solum cicatricem vetusti vulneris amputavit, sed etiam causam passionis incidit. O fides thesauris omnibus opulentior! o vulnerum nostrorum, peccatorumque medicina præstantior!

93. Consideremus quia nobis prodest bene credere. Mibi enim prodest scire quia propter me Christus suscepit meas infirmitates, mei corporis subiit passiones: pro me peccatum, hoc est, pro omni homine, pro me maledictum factus est, pro me atque in me subditus atque subjectus, pro me agnus, pro me vitis, pro me lapis, pro me servus, pro me filius ancillæ, pro me diem judicii ignorans, pro me nesciens diem aut horam.

Esai. 53. 4. 2. Cor. 5. 21.

94. Nam quomodo posset diem nescire, qui dies fecit & tempora? Quomodo posset diem ignorare judicii, qui & horam futuri judicii expressit & causam? Factus ergo maledictum non secundum divinitatem, sed secundum carnem; scriptum est enim: *Maledictus omnis qui pendet in ligno*. Secundum carnem utique pependit; & ideo maledictum, qui nostra maledicta suscepit. Ille flevit, ne tu homo diu fleres: ille injurias passus est, ne tu injuriam tuam doleres.

Deut. 21. 23.

95. GRANDE REMEDIUM, solatium habere de Christo. Ille enim pro nobis hæc patientius tulit, & sumus qui patienter hæc pro illius nomine ferre nequeamus! Quis appetitus non discat ignoscere, quando & pro persecutoribus suis Christus etiam crucifixus orabat? Videsne illas quas tu putas Christi infirmitates, tuas esse virtutes? Cur de remediis nostris ei quæstionem movemus? Lacrymæ illæ [a] nos lavant, fletus illi nos abluunt, ac dubitatio illa nos firmat; ne tu si cœperis dubitare, desperes. Quanto major est injuria, tanto uberior debetur gratia.

96. Sed in ipsis injuriis cognosce divinitatem. In cruce pendebat, & elementa ei omnia serviebant. Sol refugit, dies occidit, obfusæ & circumfusæ tenebræ, terra tremuit: non tremuit qui pependit. Quid aliud hæc, quam Auctoris reverentiam signant? Quia in cruce est, vides: quia regnum Dei donat, non vides. Quia mortem gustavit, legis: quia latronem quoque ad paradisum invitavit, non legis. Mulieres flentes intueris ad tumulum, non intueris Angelos excubantes. Quid dixerit legis, quid gesserit non legis. Dicis Chananææ mulieri dixisse Dominum: *Non sum missus nisi ad oves quæ perierunt domus Israel*: non dicis, quoniam id quod ab ea rogatus est, fecit.

Matth. 27. 51. Luc. 23. 43. Johan. 20. 12. Matth. 15. 24.

97. Unde intelligere te convenit, quia missus non id significat, quod alieno sit coactus imperio, sed quod voluntario functus sit arbitratu: alioquin contemtum ostendis Patris. Si enim, ut tu interpretaris, paternorum famulus præceptorum Christus venerat in Judæam, ut solis ejus incolis mederetur, & Chananææ prius filiam, ut legimus, liberavit; non utique alieni fuit exsecutor imperii, sed voluntarii liber arbitrii. Ubi autem libertas voluntatis, ibi nulla prævaricatio missionis.

98. Nec vereare ne displiceat Patri, quod fecit Filius; cum ipse dicat: *Quacumque placita sunt ei, facio semper*: & alibi: *Opera quæ ego facio, ipse facit*. Quomodo ergo Patri potuit displicere, quod ipse fecit per Filium? Unus enim Deus, sicut scriptum est, *qui justificavit circumcisionem ex fide, & præputium per fidem*.

Johan. 8. 29. Johan. 14. 12. Rom. 3. 30.

99. Omnia lege, omnia diligenter adverte; invenies sic demonstrasse se Christum, ut Deus in homine cerneretur: nec malitiose accipias de Patre Filium gloriantem; cum audias Patrem in Filio complacentem.

Matth. 17. 5.

CAPUT XII.

Christum in persona judicis consideratum Catholici an Arriani melius sibi concilient, inquiritur. Objectio propter judicis sessionem ac Patris voces exorta dissolvitur; demonstraturque nullam in Filio nec subjectionem significari, quod sedeat a Patre invitatus; nec prælationem, quod ad ejus dextram sedeat. Denique ex Angelico Trisagio personarum in Deo Trinitatem, ac simul unitatem naturæ significari declaratur.

100. SEd si moralibus flecti non queunt, provocemus ad judicem. Ad quem tandem ibimus? Nempe ad eum qui judicium habet. Numquid ad Patrem? Sed *Pater non judicat quemquam; omne enim judicium dedit Filio*. Dedit utique generando, non largiendo. Vide quam te noluerit Filio suo derogare, ut tibi ipsum judicem daret.

Johan. 5. 22.

101. Videamus ergo ante judicium quis causam meliorem habeat; ego, an tu. Nempe prudentis actoris est prius conciliare sibi judicem. Hominem honoras, Deum non honoras? Quid ergo conciliat cognitorem, honorificentia, an injuria? Pone me peccasse, quod non est; num offenditur honore suo Christus? Peccamus omnes: quis ergo veniam promerebitur, qui defert honorificentiam, an qui irrogat contumeliam?

102. Aut

[a] Nonnulli mss. *nos liberant*: concinnius alii, & edit. *nos lavant*.

102. Aut si te ratio non movet, species saltem judicii ipsa commoveat. Attolle oculos ad judicem tuos, intuere qui sedeat, cum quo sedeat, ubi sedeat. Sedet Christus ad dexteram Patris. Aut si oculis hoc non potes comprehendere, audi dicentem Prophetam: *Dixit Dominus Domino meo, sede ad dexteram meam.* Sedet ergo ad dexteram Patris Filius. Dic nunc qui de sæcularibus arbitraris æstimanda divina, num tibi videatur inferior qui ad dexteram sedet? num injuria Patris, quia ad sinistram sedet? Pater honorat, & tu injuriam putas? Pater mavult id esse pietatis exemplum, & tu putas præceptionis imperium? De morte surrexit, & ad dexteram Dei sedet.

Psal. 109, 1.

103. Sed *dixit*, inquis, Pater. Accipe etiam ubi non dicit Pater, & prædicit Filius: *Amodo videbitis Filium hominis sedentem ad dexteram virtutis.* Et hoc de adsumtione corporis dicit; huic dicit: *Sede ad dexteram meam.* Nam si de æterna sede divinitatis inquiris, interrogatus a Pilato si ipse esset rex Judæorum, ait: *In hoc sum natus.* Unde & Apostolus monet hoc esse nobis utile, si Christum non ex præcepto, neque ex gratia, sed quasi dilectissimum Filium ad dexteram Dei sedere credamus. Sic enim habes: *Quæ sursum sunt, quærite, ubi Christus est ad dexteram Dei sedens: quæ sursum sunt, sapite.* Hoc est enim superiora sapere, credere quia Christus ut sedeat, non quasi jussus obsequitur, sed quasi Filius dilectissimus honoratur. Propter rationem ergo corporis dicit: *Sede ad dexteram meam, donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum.*

Matth. 26, 64. Psal. 109, 1. Johan. 18, 37. Coloss. 3, & 1. Psal. 109, 1.

104. Quod si & hoc ad calumniam trahis, quia Pater dixit: *Ponam inimicos tuos;* etiam Pater trahit ad Filium, quos Filius suscitet atque vivificet: *Nemo enim, inquit, potest venire ad me, nisi Pater qui misit me, adtraxerit eum: & ego resuscitabo eum in novissimo die.* Et tu Filium Dei pro infirmitate dicis esse subjectum, cui Pater adtrahit quos ille in novissimo die suscitet? Hæccine tibi videtur esse subjectio, in qua regnum Patri paratur, cum Pater ad Filium trahat, & calumniæ locus non fit, cum Patri regnum Filius tradat, [a] nec aliquid præferatur? Hæc enim documenta pietatis sunt, quod & Pater Filio, & Filius Patri tradat; ita enim sibi tradunt, ut neque ille qui accipit, quasi alienum adquirat; nec qui tradit, amittat.

Johan. 6, 44.

105. Ad dexteram quoque sedere nulla prælatio est, neque ad sinistram injuria; divinitas enim gradum nescit, nec loco aliquo circumscribitur, nec temporibus definitur. Angustis animis homines ista pensamus. Nulla differentia caritatis, nullum discrimen est unitatis.

106. Sed cur longius evagamur? Circumspectasti omnia, vidisti judicem, advertisti Angelos prædicantes. Illi laudant, & tu vituperas! Dominationes & Potestates venerantur, & tu calumniaris! Adorant omnes sancti ejus: non adorat Dei Filius, non adorat Spiritus sanctus. Seraphim dicunt: *Sanctus, sanctus, sanctus.*

Esai. 6, 3.

107. Quid sibi vult sub uno nomine sanctitatis trina repetitio? Si trina repetitio; cur una laudatio? Si una laudatio, cur trina repetitio? Trina repetitio cur, nisi quia Pater & Filius & Spiritus sanctus sanctitate unum sunt? Non dixit semel, ne Filium sequestraret: non bis, ne Spiritum præteriret; non quater, ne creaturas conjungeret. Et ut ostenderet Trinitatis unam esse deitatem, cum tertio dixisset: *Sanctus, sanctus, sanctus;* addidit singulariter: *Dominus Deus sabaoth.* Sanctus igitur Pater, sanctus Filius, sanctus & Dei Spiritus. Adoratur igitur Trinitas, non adorat: laudatur Trinitas, non laudat. Ego malo sicut Seraphim credere, & sicut omnes Potestates Virtutesque cælestes adorare.

1. Johan. 5, 7. Esai. 6, 3.

CAPUT XIII.

Continuata judicii Dominici allegoria, blasphemas Arrianorum, Sabellianorum, & Manichæorum de suo judice opiniones Ambrosius paucis refellit. Deinde propositis Christi de ceteris suis adversariis expostulationibus, judicium sibi mitius futurum sperat.

108. Igitur prosequutionem tuam videamus, quemadmodum concilies tibi judicem. Dic sane, dic, inquam: Ego te, Christe, puto esse dissimilem Patri. Respondebit & ille: Discerne, si potes; discerne, inquam, in quo putes esse dissimilem.

109. Dic aliud: Creaturam, inquies, te arbitror: Respondebit & Christus: Si duorum hominum testimonium verum est, tu nec mihi, nec Patri saltem credere debuisti, qui genitum nominavit?

110. Bonum, inquies, nego. Dicet & ille: Fiat tibi secundum fidem tuam, ut tibi bonus non sim.

111. Omnipotentem non arbitror. Respondebit & ipse: Non possum ergo tibi tua peccata donare.

112. Subjectum dico. Referet ad hoc: Cur igitur libertatem ac veniam ab eo petis, quem putas pro servitio esse subjectum?

113. Video hærere prosequutionem tuam: non urgeo, quia peccatorum meorum ipse sum

a Codex Albin. *nec aliquis*, Teller. *nec alicui præferatur*.

sum conscius. Non invideo veniam; quia ipse opto indulgentiam: votum tuum scire desidero. En allego apud judicem desideria tua: non prodo crimina, seriem tuorum exspecto votorum.

114. Dic itaque ea quæ in communi voto sunt; dic, inquam: Domine fac me ad imaginem Dei. Respondebit ille: Ad quam imaginem? Quam negasti?

115. Dic, Fac me incorruptibilem. Referet utique: Quomodo te incorruptibilem facere possum, quem tu creaturam dicendo, capacem corruptibilitatis esse voluisti? Mortui resurgent incorrupti, & tu corruptibilem dicis quem Deum cernis? (1. Cor. 15. 52.)

116. Dic, Bonus esto mihi. Dicet tibi: Quid postulas, quod negasti? Ego te bonum esse volui, ego dixi: *Estote sancti, quoniam ipse sanctus sum*; & tu mihi id negare contendis? & tu exspectas veniam peccatorum? Sed nemo potest donare peccata, nisi solus Deus. Itaque cum verus & solus tibi Deus non sim, non possum utique tua peccat donare. (Levit. 19.)

117. Hæc Arrianus dicat, & Photinianus: Nego te, inquit, Deum. Respondebit ei Dominus: *Dixit insipiens in corde suo, Non est Deus*. De quo dictum putas, de Judæo, de gentili, an de diabolo? De quovis dictum sit, Photiniane, tolerabilior est ille, qui tacuit: tu vero & voce ausus es dicere, ut insipiente insipientior probareris. Negas ergo, inquit, Deum; cum ego dixerim: *Dii estis, & filii excelsi omnes*. Et tu Deum negas, cujus opera divina circumspicis? (Psal. 52. 1.) (Psal. 81. 6.)

118. Dicat & Sabellianus: Ego te ipsum Patrem & Filium & Spiritum sanctum arbitror. Respondebit & Dominus: Non audis Patrem, non audis Filium. Numquid hic ulla confusio est? Scriptura ipsa [a] te docet Patrem esse, qui detulit judicium: Filium esse, qui judicat. Non audisti me dicentem: *Solus non sum; sed ego, & qui misit me Pater*. (Johan. 8. 29)

119. Dicat & Manichæus: * Ego auctorem carnis nostræ diabolum credo. Respondebit ei: Ergo quid facies in cælestibus? Vade ad auctorem tuum. Ego eos volo mecum esse, quos dedit mihi Pater. Tu te a diabolo creatum, Manichæe, arbitraris: ad illius ergo festina sedem, ubi ignis & sulphur, ubi non restinguitur ejus incendium ne umquam pœna moriatur.

120. Mitto alia hæreticorum portenta, [b] non nomina; quid eis erit judicii, quæ erit forma sententiæ? Respondebit his omnibus & ille moraliter: *Populus meus, quid feci tibi, aut quid contristavi te?* Nonne ex Ægypto eduxi te, & ex domo servitutis liberavi te? (Mich. 6. 3.)

121. Sed parum est ex Ægypto liberasse, & ex domo servitutis eripuisse: plus est te ipsum dedisse pro nobis. Dices ergo: Nonne vestras omnes suscepi injurias? Nonne corpus meum pro vobis obtuli? Nonne mortem appetivi, quod non erat divinitatis meæ, sed vestræ [c] redemtionis? Hæcine referuntur gratiæ? Hoc profecit sanguis meus, sicut in Propheta ipse jam dixi: *Quæ utilitas in sanguine meo; quia descendi in corruptionem?* Hoc ergo profecit, ut me impie negaretis, pro quibus ista sustinui. (Psal. 29. 10.)

122. Ego vero tunc, domine Jesu, etsi gravium peccatorum mihi ipse sim conscius, dicam tamen: Non te negavi; habes quod ignoscas fragilitati carnis. Delictum fateor, peccatum non abnuo: *Si vis, potes me mundare*; quia hoc dixit, emeruit. *Ne*, quæso, *in judicium intres cum servo tuo*. Non quæro ut judices, sed ut ignoscas. (Matth. 8. 2.) (Psal. 142. 2.)

CAPUT XIV.

Judicis exponit sententiam; discussisque adversariorum cavillis, ab ea provocationem non dari planum facit.

123. Quid putamus Christum judicaturum? Ego scio, judicaturum dico? Immo jam judicavit. Tenemus ejus sententiam: *Omnes*, inquit, *honorificent Filium, sicut honorificant Patrem. Qui non honorificat Filium, non honorificat Patrem, qui misit illum*. (Johan. 5. 23)

124. Si displicet sententia, appella ad Patrem, rescinde judicium, quod Pater detulit. Dic quia dissimilem habet filium. Respondebit tibi: Ego ergo mentitus sum, qui dixi Filio: *Faciamus hominem ad imaginem & similitudinem nostram*. (Gen. 1. 26.)

125. Dic quia creavit. Respondebit tibi: Cur ergo adorasti, quem creaturam putasti?

126. Dic quia minorem generavit Filium. Respondebit: * Metire, videamus.

127. Dic quia ei non debuisti credere. Re-

a Ita edit. cum mss. aliquot; aliorum vero nonnulli, *nos docet*; nonnulli, *vos docet*: duo etiam, *te non docet*. Perperam, nisi per interrogationem accipiatur.

* Manichæos principia duo admisisse, alterum boni, mali alterum: a mali autem principio corporea omnia condita docuisse auctores sunt a nobis jam sæpius laudati Epiphanius Hær. 76 & Augustinus Hær. 47. qui etiam adjicit ab illis cædem animalium sedulo prohibitam, ne principes tenebrarum offenderentur.

b Omnes edit. & mss. aliquot, *non nomina, qui dicunt: Quæ dies erit judicii*: alii nonnulli, *non nomina. Quæ dies erit judicii*; unus .... *Quid gesserit judicii*. Optime autem reliqui, ut in textu, duobus tamen exceptis, ubi pro *non nomina* legitur *non nomine*, nec pravo sensu.

c Nonnulli mss. *redemtionis a vobis me*.

* Irridentur hic Arriani, qui cum philosophiæ placitis niti se jactarent, relationem quantitatis, ubi philosophice loquendo qualitatis esse debeat, induxerant. Sic etiam Cyrillus Alex. in *Thes. assert.* 11. eamdem Eunomii [illegible] arguit. Eapropter autem difficultatem hanc uno verbo perstrinxit Ambrosius, quia ipsam supra abunde enodavit.

Referet ad hoc: Non tibi dixeram: *Hic est filius meus dilectissimus, in quo complacui, ipsum audite?* Quid est, *ipsum audite?* Dicentem utique: *Omnia quæ Pater habet, mea sunt.* Hoc audierunt apostoli, sicut scriptum est: *Et ceciderunt in faciem suam, & timuerunt valde.* Si ceciderunt qui confessi sunt, quid facient qui negarunt? Sed illos Jesus tetigit & levavit: vos jacere patietur; ne videatis gloriam, quam negastis.

Joban. 17. 10. *Matth. 17. 6.*

128. Videamus ergo quoniam quem Filius damnat, & Pater damnat. Et ideo honorificemus Filium, sicut honorificamus Patrem; ut per Filium ad Patrem pervenire possimus.

CAPUT XV.

Modeste sentit de Opere suo: dicit tamen ad fidem illud sufficere; cum divinæ generationi tot locis Scripturæ suffragetur, cui obsurdescunt Arriani. Horum pervicaciam judaicæ plane similem patefaciens, adprecatur illis veritatis amorem. Postremo deserendos eos, utpote hæreticos & Antichristos, docet.

129. HÆc ego, Imperator auguste, carptim ac breviter impolita magis proposui, quam enodata digessi. Quod si qua Arriani inconsummata arbitraotur, ego vix fateor inchoata: si qua adhuc superesse opinantur, ego prope omnia; infidelibus enim totum deest, abundat fidelibus. Denique una confessio Petri abundavit ad fidem Christo: *Tu es Christus Filius Dei vivi*; sat est enim generationem scire divinam, non divisam, [a] non diminutam, non derivatoriam, non creatam.

Matth. 16. 16.

130. Hoc etiam totis Scripturarum exponitur libris, nec adhuc ab impiis creditur: *Incrassatum est* enim, ut scriptum est, *cor populi hujus, & auribus graviter audierunt, & oculos suos gravaverunt; ne quando oculis suis videant, & auribus audiant, & corde intelligant.* Namque, more Judaico, aures suas Arriani claudere solent, aut serere tumultus, quotiescumque verbum salutis auditur.

Esai. 6. 10.

131. Et quid mirum si humanis vocibus credere non soleant infideles, qui non credunt divinis? Filius Dei dicebat, sicut habes in Evangelio: *Pater clarifica nomen tuum.* Vox Patris de cælo audita est dicentis: *Et clarificavi, & iterum clarificabo.* Infideles hæc audiebant, sed non credebant. Dicebat Filius, respondebat Pater; & dicebant Judæi: *Tonitruum factum est ibi*; alii dicebant: *Angelus loquutus est ei.*

S. Ambr. Tom. III.

Johan. 12. 28. *Ibidem 29.*

132. Paulus quoque, sicut scriptum est in Actibus Apostolorum, cum voce Christi vocaretur ad gratiam, plurésque comites pariter incederent, solus vocem Christi audisse se dixit. Adeo, sancte Imperator, qui credit, audit; & audit, ut credat: qui non credit, non audit; sed nec vult, nec potest audire, ne credat!

Act. 9. 4.

133. Atque utinam, quod in me est, audire vellent, ut crederent: audire cum bona caritate & mansuetudine, ut verum quærentes, non veritatem impugnantes. Scriptum est enim, ut non intendamus *fabulis & genealogiis interminabilibus, quæ quæstiones magis præstant quam ædificationem Dei, quæ in fide est. Finis autem præcepti est caritas de corde puro, & conscientia bona, & fide non ficta. A quibus quidam aberrantes, conversi sunt in vaniloquium, volentes esse legis doctores, non intelligentes neque quæ loquuntur, neque de quibus affirmant.* Alibi quoque idem Apostolus dicit: *Stultas autem & sine disciplina quæstiones devita.*

1. Tim. 1. 4. & seq. *2. Tim. 2. 23.*

134. Tales [b] deserendos Apostolus dicit, qui quæstiones serunt, hoc est, hæreticos: de quibus & alibi dicit quod *discedent quidam a fide, intendentes spiritibus erroris, & doctrinis dæmoniorum.*

1. Tim. 4. 1.

135. Et Johannes dicit hæreticos esse Antichristos, Arrianos utique designans. Hæc enim hæresis post omnes hæreses cœpit, & ex omni hæresi venena collegit. Sicut enim de Antichristo scriptum est quia *aperuit os suum in blasphemiam ad Deum, blasphemare nomen ejus, & bellum facere cum sanctis ejus*: ita & isti Filio Dei derogant, nec martyribus pepercerunt; &, quod fortasse ille non faciet, [*] Scripturas falsavere divinas. Itaque qui dicit quia Jesus non est Christus, hic est Antichristus: qui negat Salvatorem mundi, negat Jesum: qui negat Filium, negat & Patrem; quia scriptum est: *Omnis qui negat Filium, [c] negat & Patrem.*

1. Johan. 2. 18. *Apoc. 13. 6.* *1. Johan. 2. 23.*

Rr CA-

a Mss. haud pauci, *non demutatam*. Quamquam non absurde, melius tamen alii, atque edit. *non diminutam*. Hanc autem vocem, perinde ac sequentem non possis rectius intelligere, quam ex hoc Hilarii loco lib. 6. *de Trinit.* sic loquentis: *Nescit in Deo portionem, sed scit Deum totum ex Deo toto: scit ex uno unum; non defectum, sed natum: scit nativitate Dei nec diminutionem esse gignentis, nec infirmitatem esse nascentis.*

b Ita mss. plures ac potiores: alii vero partim, ut Amerb atque Eras. *qui quæstiones adferant, hos esse hæreticos*; partim ut Gill.... *serunt, hos esse hæreticos*, unus ms. *& eos hæreticos*: Rom. edit. *hoc est, eos esse hæreticos.*

* Ambrosium in *Exposit. Psal.* 36. atque alibi questum vidimus, quod initium Evangelii Johannis minus commode distinguerent Alexandrini; quam distinctionem etiam memorat infra non semel: sed eam non se corruptionis loco habuisse ibidem ipse plane significat. Quare aliam adulterationem hic designatam ab eo manifestum est: quam etiam minime levem fuisse inde colligas, quod non solum hoc in Opere de illa expostulat, sed etiam in Commentatione *de Spiritu S.* lib. 2. cap. 6. & fusius adhuc lib. 3. cap. 11. ubi ejusdem corruptionis exemplum profert.

c Sex mss. *nec Patrem habet*. Sic etiam græce, οὐδὲ τὸν πατέρα ἔχει. Reliqui tamen mss. & edit. omnes, *negat & Patrem.*

CAPUT XVI.

Gratiano victoriam spondens, eam ab Ezechiele prædictam narrat. Ex pietate Imperatoris banc spem confirmat, superiores clades heresi orientalium acceptas ferens. Deum tandem obsecrat, ut jam placatus, fideli exercitui, regioni, ac duci ferat auxilium.

136. Neque vero te, Imperator, pluribus tenere debeo bello intentum, & victricia de barbaris trophæa meditantem. Progredere plane scuto fidei septus, & gladium spiritus habens: progredere ad victoriam superioribus promissam temporibus, & divinis oraculis prophetatam.

137. Namque & futuram nostri depopulationem, & bella Gothorum Ezechiel illo jam tempore prophetavit; sic enim habes: *Propterea prophetiza, fili hominis, & dic: O Gog, hac dicit Dominus: Nonne in die illa cum constituetur habitare populus meus Israel in pace, surges & venies de loco tuo, ab extremo Aquilone: & gentes tecum multæ, sessores equorum omnes*, [a] *congregatio multa & magna, & virtus copiosa; & adscendes ad populum meum Israel, ut nubes operire terram in novissimis diebus, &c.*

Ezech. 38, 14. & seq.

138. Gog iste Gothus est, quem jam vidimus exisse, de quo promittitur nobis futura victoria, dicente Domino: *Et deprædabuntur eos, qui deprædati eos fuerant, & despoliabunt eos, qui sibi spolia detraxerant, dicit Dominus. Eritque in die illa, dabo Gog*, hoc est, Gothis, *locum nominatum, monumentum Israel multorum virorum congestum, qui supervenerunt ad mare: & per circuitum* [b] *struet os vallis, & obruet illic Gog & totam multitudinem ejus, & vocabitur Ge Polyandrium Gog; & obruet eos domus Israel, ut purgetur terra.*

Ezech. 39, 10. & seq.

139. Nec ambiguum, sancte Imperator, quod qui perfidiæ alienæ [c] pugnam excepimus, fidei catholicæ in te vigentis habituri simus auxilium. Evidens enim antehac divinæ indignationis causa præcessit; ut ibi primum fides Romano imperio frangeretur, ubi fracta est Deo.

140. [d] Non libet confessorum neces, tormenta, exsilia recordari, piorum sacerdotia, proditorum muneta. Nonne de Thraciæ partibus per Ripensem Daciam & Mysiam, omnemque Valeriam Pannoniorum, totum illum limitem sacrilegis pariter vocibus & barbaricis motibus audivimus inhorrentem? Quid poterat nobis vicinia tam feralis invehere? aut quemadmodum res Romana tali tuta poterat esse custodia?

141. Sed jam satis superque, omnipotens Deus, [e] nostro exsilio, nostroque sanguine, confessorum neces, exsilia sacerdotum, & nefas tantæ impietatis eluimus: satis claruit eos qui violaverint fidem, tutos esse non posse. Convertere, Domine, fideique tuæ attolle vexilla.

142. Non hic aquilæ militares, neque volatus avium exercitum ducunt: sed tuum, domine Jesu, nomen & cultus. Non hic infidelis [f] aliqua regio, sed ea quæ confessores mittere solet Italia; Italia aliquando tentata, mutata numquam: quam dudum ab hoste barbaro defendisti, nunc etiam vindicasti. Non hic in Imperatore mens lubrica, sed fides fixa.

143. Ostende nunc evidens tuæ majestatis indi-

a Mss. aliquot, *congregatio copiosa, & adscendes:* reliqui, atque edit. ut in textu, nisi quod vet. edit. cum mss. nonnullis habent, *& descendes*, Rom. vero, *& adscendes*. Ceterum hanc Ambrosii interpretationem qua per vocem Gog Gothos autumat intelligendos, Hieronymus *Præfat lib.* 11. in *Ezech.* sicut & in *Quæst. seu Tradit. Hebraicis* cap. 10 eatenus sibi non probari significat, ut tamen eam aperte improbare veritus fuerit. Et certe primo loco in ipsam cujus auctorem non sine honoris testimonio designat, nihil certi ac definiti proponit; secundo autem etiam paratum se ad eamdem, si modo confirmaretur eventu, sequendam satis indicat; quod enim addit Gothos magis appellari Getas ab eruditis quam Gog & Magog, id parum urget. Certum quippe est plurima gentium nomina aliter in sacris codicibus, aliter in Græcis Latinisve scriptoribus haberi. Credibile ergo est Hieronymum si post victoriam Theodosii scripsisset, hac in re Ambrosio fuisse accessurum. Hanc ipsam interpretationem cum Proclus Constantinopolitanus episcopus, imperante Theodosio juniore, verba è suggestu faciens, ad victoriam de barbaris quæ eisdem temporibus imperium vastabant, reistam accommodasset, retulit ab auditoribus ingentem plausum, ut Socrates lib. 7. Hist. cap. 43. testificatur. Debuerat igitur his revocari Johan. Dallæus ne lib. 2. *de Usu Patrum cap.* 3. ita pronuntiaret: *Ambrosius, ut supra adtigimus, per Gog & Magog Gothos.... parum considerate intelligit*: qua in censura, ne quid gravius dicamus, parum consideratum semet ostendit.

b Amerb cum paucis mss. *struet has valles, istum & eos: & obruet illic Gog*; deest in iisdem mss. *istum & eos*, cujus loco eod. Tell. habet, *& per circuitum istum instruet eos valles*: Eras. & sequentes edit. *struet per flumium, & obruet eos*, Rom. vero, *struent .... obruent*: Reliqui mss. ut in textu, nisi quod legunt, *struet eos* pro *struet os*, græce τὸ περιστόμιον τῆς φάραγγος. Infra vero ejusdem Eras. & seq. edit. *Et vocabitur Polyandrium*: Amerb. & mss. *Ge Polyandrium*. Sic etiam LXX. *τὸ γαὶ τὸ πολυάνδριον*: valles autem & confragosa loca hebraice dicta *gai* sive *ge*, auctor est Hieronymus in eum locum.

c Mss aliquot, *pœnam excepimus*, non male: recte tamen alii quoque, ac omnes edit. *pugnam excepimus*, hoc est, bellum propter alienam perfidiam, Constantii videlicet ac Valentis imperatorum Arianorum, divinitus immissum. Hoc intulerunt Gothi, qui sedibus suis expulsi ab Alanis, permissu Valentis transmisso Danubio, partem Thraciæ colendam acceperant. Sed non multo abhinc tempore in eumdem imperatorem arma capientes, post multas ejus ducibus clades illatas, regiones quæ ab Ambrosio hic memorantur, cædibus, stupris, incendiisque fœdaverunt. Gratianus itaque cum in procinctu esset, ut contra barbaros illos Valenti ferret auxilium, hos libros a Doctore nostro postulavit; nimirum ut ad Arrianum profecturus imperatorem, salubri antidoto præmuniretur. Hoc autem gothicum bellum cum ab aliis, tum ab Amm. Marcellino lib. 31. cap. 4. & seq. diligenter descriptum reperies.

d Ita edit. omnes & mss. quidam, alii omittunt, *tormenta*, & pro *piorum sacerdotia*, nonnulli habent, *impiorum* vel *perfidorum sacerdotia*; quidam autem totum locum hoc modo legunt, *exsilia recordari piorum sacerdotum, perfidorum* &c. Porro quantum sub Arrianis principibus passi fuerint catholici episcopi, præter historicos ecclesiasticos eleganter describit Gregorius Naz Orat. 250. *ad Episcopos*, & *Orat. ad Arrian.* atque alibi.

e Rom. edit. cum uno altero mss. *nostra exitia*: vet. cum reliquis, *nostro exsilio*, non male. Loquitur enim in catholicorum persona, quorum certum est non paucos his barbarorum incursionibus e patria sua expulsos.

f Mss. nonnulli, *aliqua religio*, minus concinne.

indicium; ut is qui te verum virtutum Dominum, & cælestis militiæ ducem: is qui te veram Dei virtutem credit esse atque sapientiam, non temporalem utique nec creatam, sed sempiternam, sicut scriptum est, Dei virtutem & divinitatem, tuæ majestatis fultus auxilio, fidei suæ trophæa mereatur. *1. Cor. 1. 2.*

LIBER TERTIUS.

CAPUT I.

Ubi præmissis Ambrosius quamobrem strictius tractata in prioribus libris, in his uberius tractanda suscipiat; objectum sibi fabularum usum exemplo Scripturæ diluit cum alia poetica memorantis, tum maxime Sirenas, quæ figura sunt voluptatum: a quibus & Pauli verba & Christi facta oportet avocent Christianos.

1. Quoniam, clementissime Imperator, instruendi tui gratia, aliqua de fide mihi scribenda mandaveras, & verecundantem coram etiam ipse fueras adhortatus; ideo quasi in procinctu positus, duos tantum conscripsi libellos, quibus vias quasdam fidei & semitas demonstrarem.

2. Sed quoniam mens prava quorumdam serendis intenta quæstionibus, stylo lacessit [a] uberiore confici; tuæ quoque pia me cura clementiæ ad cetera vocat, volens in pluribus experiri, quem in paucis probasti, ea quæ perstricta paucis superius sunt, placuit mihi paulo latius exsequi; ne ea quasi diffidentia assertionis deseruisse potius, quam securitate fiduciæ proposuisse videamur.

3. Et quia [b] Hydræi nominis, & Scyllæi littoris comparationem induximus, ut ostenderemus vel rediviva plantaria cavenda perfidiæ, vel famosa naufragia: si quis contra licitum putat colorem disputationis ejusmodi a poeticis fabulis derivatum, & cum in fide nihil quod vituperare possit invenerit, aliquid in sermone reprehendit; agnoscat non solum sententias, sed etiam versiculos poetarum scripturis insertos esse divinis. *Sup. lib. 1. cap. 4.*

4. Unde enim illud: *Hujus & genus sumus*, quod Paulus usu prophetico doctus usurpat? Nam & gigantes, & vallem Titanum prophetici sermonis series non refugit. Et Esaias Sirenas, & filias passerum dixit. Et Hieremias de Babylonia memoravit quod habitabunt in ea filiæ Sirenum; ut ostenderet Babylonis, hoc est, sæcularis confusionis illecebras, vetustæ [c] lasciviæ fabulis comparandas; quæ velut scopulosa in istius vitæ littore, dulcem resonare quamdam, sed mortiferam cantilenam ad capiendos animos adolescentium viderentur: quam sapiens etiam ab ipso poeta Græco inducitur, quasi quibusdam prudentiæ suæ circumdatus vinculis præteriisse. Ita difficile judicatum est ante adventum Christi etiam fortiores non posse capi speciosæ deliciis voluptatis. *Act. 17. 8. Num. 13. 34. 2. Reg. 5. 18. Esai. 43. 20. Hier. 27. 39. Hom. 12. Odyss.*

5. Quod si poeta ille perniciosam mentibus hominum, & subeundis obnoxiam naufragiis, lasciviæ sæcularis illecebram judicavit; quid nos æstimare oportet, quibus scriptum est: *Carnis curam ne feceritis in concupiscentia?* Et alibi: *Castigo corpus meum, & servituti redigo; ne aliis prædicans, ipse reprobus efficiar?* *Alias Cap. II. Rom. 13. 14. 1. Cor. 9. 27.*

6. Non enim per luxuriam nobis Christus, sed per jejunium salutem adtulit. Neque ille emerendæ gratiæ suæ causa, sed nostræ eruditionis gratia jejunavit. Neque infirmitate corporis victus est, ut esuriret: sed esuriendo suscepti corporis fidem præstitit; ut non solum corpus, sed etiam infirmitates nostri corporis doceret a se esse susceptas, sicut scriptum est. *Quoniam infirmitates nostras suscepit, & ægritudines nostras portavit.* *Esai. 53. 4.*

a Rom. edit. sola, *uberiore confligi*: ver. edit. ac mss. nonnulli, *uberiore confligi*: melius reliqui, ut in textu.

b Amerb. & Eras. *Hydræ numinis .... calorem disputationis*: Gill. ac Rom. *Hydræ nominis .... calorem disputationis*: mss. vero nobiscum faciunt; excipe tamen Thuan. unum, ubi legitur.... *vel residua plantaria* .... *vel plaginosa naufragia* &c. Per colorem autem disputationis intellige ornatum ejus ac lepores.

c Pro voce *lasciviæ* in Thuan. uno col. habetur hic & infra, *fallaciæ*.

CAPUT II.

Quæ corporis sunt a Christo pro nobis suscepti, divinitati non tribuenda: secundum hanc illum altissimum; quod qui neget, eum Patri adscribere incarnationem. Cum Deus legitur solus esse, aut solus habere immortalitatem, id etiam intelligendum de Christo, tum ut memorata impietas declinetur, tum quia eadem Filii, ac Patris adseritur operatio.

7. Corporis est igitur, hoc est, nostrum est, quod esurivit: nostrum est, quod flevit, quod tristis fuit usque ad mortem. Cur ad divinitatem quæ sunt nostra referuntur? Corporis est, quod etiam factus adseritur. Denique sic habes: *Mater Sion dicet: Homo, & homo factus est in ea, & ipse fundavit eam altissimus. Homo*, inquit, *factus est*, non Deus factus est.

Ps. 86. 5.

8. Qui autem idem altissimus, idem homo, nisi *Mediator Dei, & hominum, homo Christus Jesus, qui dedit semet ipsum redemtionem pro nobis*? Et hoc utique ad incarnationem pertinet; redemtio enim nostra per sanguinem, remissio per potestatem, vita per gratiam. Quasi altissimus donat, quasi homo precatur: aliud creatoris, aliud redemtoris est. Distincta licet, unius tamen auctoris beneficia sunt; decuit enim ut ille nos redimeret, qui creavit.

1. Tim. 2. 5. & 6.

9. Quis autem neget Christum esse altissimum significatum? Nam qui aliter sentit, Deo Patri sacramentum incarnationis adscribit. Sed hinc dubitari non potest quod altissimus Christus sit; cum etiam alibi dixerit de mysterio passionis; *Dedit vocem suam altissimus, & mota est terra*. Et in Evangelio habes: *Et tu puer propheta altissimi vocaberis; præibis enim ante faciem Domini parare vias ejus*. Qui altissimus? Dei Filius. Ergo qui altissimus Deus, Christus est.

Psal. 17. 14.

Luc. 1. 76.

10. Et solus utique cum dicitur Deus, non separatur etiam Dei Filius. Qui enim altissimus, solus, sicut scriptum est: *Et cognoscant quoniam nomen tibi Dominus, tu solus altissimus super omnem terram*.

Ps. 82. 19.

11. Unde etiam illud explosum est, quod solent ad calumniam derivare, quia de Deo scriptum est: *Qui solus habes immortalitatem, & lucem habitat inaccessibilem*; de Deo enim scriptum est, quod est commune nomen Patri & Filio.

1. Tim. 6. 16.

12. Nam si ubicumque Deum legunt, negant etiam Filium designari; & impii sunt, divinitatis potentiam Filio denegando, & incarnatum Patrem Sabelliana impietate adstruere videbuntur. Dicant enim quomodo illud non impie de Patre intelligere possint, quod Apostolus ait: *In quo & consurrexistis per fidem operationis Dei, qui suscitavit illum a mortuis*; & advertant de sequentibus quid incurrant; sequitur enim: *Et cum mortui essetis delictis & præputio carnis vestræ, vivificavit nos cum illo, donans nobis omnia delicta, delens quod adversum nos erat chirographum decreti, quod erat contrarium nobis: & ipsum tulit de medio, affigens illud cruci, exuens se carne*.

Coloss. 2. 12.

Ibid. 13. & 14.

13. [a] Ergo non Deus Pater solus intelligendus est, qui suscitavit carnem: & non etiam Filius, cujus templum resuscitatum est. Qui suscitavit, utique & vivificavit: qui vivificavit, & delicta donavit: qui delicta donavit, & chirographum tulit: qui chirographum tulit, affixit illud cruci; qui affixit illud cruci, carnem se exuit. Sed Pater non se exuit carnem; non enim Pater caro factus est, sed *Verbum*, sicut legimus, *caro factum est*. Videtis ergo quod Arriani dum separant a Patre Filium, in id periculum incidant, ut Patrem passum esse commemorent.

Johan. 1. 14.

14. Nos autem facile docemus de Filii dictum operatione; nam & ipse corpus suum resuscitavit, sicut ipse dixit: *Solvite templum hoc, & in triduo resuscitabo illud*. Et ipse vivificat nos cum suo corpore: *Sicut enim Pater suscitat mortuos & vivificat; sic & Filius quos vult, vivificat*. Et ipse delicta donavit dicens: *Dimissa sunt tibi peccata tua*. Et ipse chirographum affixit cruci, qui crucifixus est per corporis passionem. Nec alius se carnem exuit, nisi Dei Filius, qui carnem se induit. Ipse ergo significatur Deus, qui opus nostræ resurrectionis operatus est.

Johan. 2. 19.

Johan. 5. 21.

Luc. 5. 20.

CAPUT III.

Filium a Patre non separandum ex Apostolo confirmari, cum Filio quoque conveniat beatum esse, solum potentem, ac immortalem, natura videlicet, non gratia qua ipsi etiam Angeli sunt immortales; & lucem habitare inaccessibilem: quo ultimo qua ratione fiat explicato, quo pacto Pater solus, ac Filius pariter solus dicantur, ostenditur.

15. Ergo cum legis Deum, non separes Patrem, non separes Filium; quia deitas & Patris & Filii una eademque est. Et ideo nec ibi separes, ubi legis quia *beatus & solus potens*; [b] de Deo enim dictum est, sicut habes: *Præcipio coram Deo, qui vivificat omnia*; sed etiam Christus vivificat: convenit ergo & Patri & Filio Dei nomen, quando convenit & operationis effectus. Persequamur & cetera. *Præcipio*, inquit, coram

1. Tim. 6. 13.

a Mss. complures. *Ergo si Deus*. Male, nisi per interrogationem, aut admirationem dictum accipias, ubi particula & esset expungenda.

b Edit. *de eo enim*: mss. *de Deo enim* &c.

coram Deo qui vivificat omnia, & Christo Jesu. Psal. 55. 12.

16. In Deo est etiam Verbum, sicut scriptum est: *In Deo laudabo Verbum*. In Deo sempiterna sua [a] virtus est Jesus: in Deo igitur unitatem divinitatis, in Christi autem nomine incarnationis testificatus est sacramentum.

17. Denique ut de incarnatione Christi se dixisse ostenderet, subdidit: *Qui testimonium reddidit sub Pontio Pilato bonam confessionem; ut serves mandatum sine macula usque in adventum domini nostri Jesu Christi: quem suis temporibus ostendet beatus & solus potens, rex regum, & Dominus dominantium; qui solus habet immortalitatem, & lucem habitat inaccessibilem: quem vidit hominum nemo, sed nec videre potest*. (1 Tim. 6. 13 & seq.) Ergo de Deo hæc scripta sunt, cujus nominis & dignitas & veritas communis est Filio.

18. Cur igitur hoc loco Filius separatur, cum etiam Filio hæc cuncta conveniant? Aut si non conveniant, nega Deum; [b] ut neges quæ Deo sunt convenientia. Beatus negari non potest, qui beatitudines donat: *Beati* enim *quibus remissæ sunt iniquitates*. (Psal. 31. 1.) Beatus negari non potest, qui sanam doctrinam tribuit, sicut scriptum est: *quæ est secundum Evangelium claritatis beati Dei*. (1. Tim. 11.) Potens abnui non potest, de quo Pater dicit: *Posui adjutorium super potentem*. (Psal. 88. 20.) Immortalitatem autem ejus quis audeat diffiteri, cum etiam aliis immortalitatem ipse largitus sit, sicut scriptum est de sapientia Dei: *Per hanc habebo immortalitatem?* (Sap. 8. 13.)

19. Sed alia immortalitas suæ naturæ, alia nostræ. Non sunt fragilia comparanda divinis: una sola substantia divinitatis est, quæ mori nescit. Unde & Apostolus, cum sciret & animam & Angelos immortales, quod solus Deus immortalitatem habeat prædicavit. Nam & anima moritur: *Anima enim quæ peccat, ipsa morietur*: (Ezech. 18. 20.) nec Angelus immortalis est naturaliter, cujus immortalitas in voluntate est creatoris.

20. Neque ad præjudicium trahas, quod non moritur Gabriel, non moritur Raphael, [c] non moritur Uriel; & in ipsis enim naturæ capacitas vitio obnoxia, sed non obnoxia disciplinæ. Omnis enim rationabilis creatura accidentia recipit, & subjecta judicio est. In accidentibus autem & pœna judicii, & corruptela est, & profectus. Unde & Ecclesiastes ait: *Quoniam omne opus suum Deus adducet in judicium*. (Eccl. 12. 14.) Ergo corruptelæ & mors, etiam si non moriatur aut peccet, capax tamen omnis est creatura: nec ex immortali natura habet, sed ex disciplina vel gratia, si se in aliquibus ad vitia non mutat. Alia ergo immortalitas quæ donatur, alia quæ sine capacitate mutabilitatis est semper.

21. An negatur immortalis divinitas Christi, quia in carne pro omnibus mortem gustavit? Jam ergo melior Gabriel quam Christus; quia ille non est defunctus, hic mortuus est. Sed non est servus supra Dominum; (Matth. 10. 24.) alia enim carnis infirmitas, alia divinitatis æternitas: mors carnis est, immortalitas potestatis. Quod si divinitas fecit ne caro videret corruptionem, quæ utique corruptelæ erat obnoxia per naturam; quomodo mori posset ipsa divinitas?

22. Quomodo autem lucem inaccessibilem non habitat Filius; cum in sinu Patris Filius sit: lux autem Pater, lux etiam ipse sit Filius; quia Deus lux est? (Johan. 1. 9.) Aut si aliam lucem inaccessibilem nisi deitatis putamus, numquid melior Patre lux est; ut non sit in luce, qui sicut scriptum est, & apud Patrem est, & in Patre? Non ergo separent Filium, cum legunt solum Deum: (Ibidem 1.) nec Patrem separent, cum legunt Filium solum.

23. In terris Filius sine Patre non est, & putas quia Pater sine Filio sit in cælo? In carne est Filius, cum dico in carne est, vel in terris, secundum Evangelii tempora loquor; nunc enim secundum carnem jam non novimus Christum: ergo in carne est Filius, & solus non est, secundum quod scriptum est: *Et non sum solus, quia Pater mecum est*; (Joan. 8. 16.) & putas quod sit Pater solus in luce?

24. At ne hoc [d] argumentum putes, accipe etiam testimonium: *Deum*, inquit, *nemo vidit umquam, nisi unigenitus Filius, qui est in sinu Patris, ipse enarravit*. (Johan. 1. 18.) Quomodo solus Pater, si in sinu Patris Filius est? quomodo enarrat, quem non videt? Non ergo solus Pater.

25. Ac-

a *Virtus est Jesus*, vox ultima in mss. plerisque omissa est.

b Non pauci mss. *sicut negas quæ Deo sunt consequentia*.

c *Non moritur Uriel*, abest a mss. non paucis; cum autem in aliis quibusdam & cunctis edit. inveniatur, nihil prohibet quin Ambrosii esse arbitremur. Etenim quamvis cl. vir J. B. Thiersius in epist. ad Lucam Acherium περὶ χειρίδω argumentis pluribus, maxime vero testimoniis Caroli Magni, Haitonis Basileensis, Concilii Aurelian. & Conc. Rom. 2. sub Zacharia pontifice, ex Angelorum albo expungendum esse hunc Urielem demonstraverit; tamen cum lib. 4 Esdræ ubi nomen illud sæpius occurrere agnoscit Thiersius, pro canonico sæpius Ambrosius laudaverit, non est dubium quin ejusdem auctoritatem hic etiam sequi potuerit. Nam quod ibidem addit vir eruditus Urielem forte a Doctore reprobis angelis annumerari, hoc ab ejus mente prorsus alienum est. Ceterum pulcre ac sapienter hoc loco immortalitatem naturalem a participata, distinguit sanctus Præsul, & priore Deo soli concessa & reservata, alteram tantummodo Angelis adtribuit: in quo eum Augustinus quoque postea sequutus.

d Eras. ac Gill. in marg. & edit. Rom. in corp. *argumentum putes*: iidem Eras. & Gill. in corp. nec non Amerb. cum mss. omnibus, *argumentum putes*. Optime, siquidem non semel advertere licuit Ambrosio argumentum esse probationem humano ingenio & solertia excogitatam, cui opponere solet Scripturæ testimonium, ut hoc in loco.

25. Accipe nunc & solum Patrem, & solum Filium. Solus Pater, quia alius Pater non est: solus Filius, quia alius Filius non est: solus Deus, quia una divinitas Trinitatis est.

CAPUT IV.

Christum non nisi secundum carnem factum narrari; quippe qui ut homines redimeret, non eguerit adjutorio, sicut nec ut se resuscitaret; cum aliis ut mortuos resuscitarent, oratione opus fuerit. Etsi autem ipse oraverit, hoc referendum ad humanitatem: divinitatem vero ex eo quod imperaverit, æstimandam; in quo diabolus Arrianis anteponitur. Tum exposito cur Filius hominis potens dicatur, argumenti ponitur conclusio.

Alias Cap. III.

26. Satis ergo claret & solum Deum non esse Patrem sine Filio, & solum Deum non intelligi Filium sine Patre; [a] quia secundum carnem factus legitur Dei Filius, non secundum divinam generationem.

27. In quo autem factus sit, per os sancti patriarchæ loquutus adseruit, dicens: *Quia repleta est malis anima mea, & vita mea inferno appropinquavit. Æstimatus sum cum descendentibus in lacum: factus sicut homo sine adjutorio inter mortuos liber.* (Psal. 87. 4. & seq.) Et hic *sicut homo*, inquit, non sicut Deus, factus sum. Et *repleta est malis anima mea*: anima utique, non divinitas. Factus est in eo, in quo erat infernis debitus: factus est in eo, in quo cum aliis æstimatus est; divinitas enim similitudinem collationis abjurat. Et tamen in ipsa carne morti obnoxia majestatem adverte divinitatis in Christo. Et si factus est sicut homo, & sicut caro factus est; factus est tamen inter mortuos liber, & liber sine adjutorio.

28. Sed quomodo hic sine adjutorio fuisse se Filius dicit, cum supra dictum sit: *Posui adjutorium super potentem?* (Sup. cap. 2. Ps. 88. 20.) Ergo & hic distingue naturas. Adjutorium caro habet, divinitas non habet. Liber igitur est, quia mortis vincula nescivit; non captus ab inferis, sed qui operatus sit in infernis: sine adjutorio est; quia neque per nuntium, neque per legatum, sed ipse per se Dominus salvum fecit populum suum. Quomodo enim potuit adjutorium sui corporis quærere suscitandi, qui alios suscitavit?

29. Ac licet homines quoque suscitaverint mortuos; non in sua tamen virtute fecerunt, sed in Christi nomine. Aliud est rogare, aliud imperare: aliud mereri, aliud donare.

30. Elias ergo suscitavit, sed oravit, non imperavit. (3. Reg. 17. 21. & 22.) Elisæus suscitavit [b] configuratus mortuo: suscitavit etiam ipsius mortui corporis tactus; ut esset typus venturum eum qui missus in similitudinem carnis peccati, etiam sepultus mortuos suscitaret. (4. Reg. 13. & 14.)

31. Petrus quoque cum Æneam curaret, ait: *In nomine Jesu Nazareni surge & ambula*: (Act. 2. 6.) non in suo ait, sed in Christi nomine. Surge autem verbum est imperantis: sed fiducia de merito est, non præsumtio [c] de potestate; & de nominis operatione, non de sua virtute præceptionis auctoritas. Quid igitur Arriani dicunt? In nomine Christi & Petrus imperat, & illi nolunt imperasse Dei Filium, sed rogasse.

32. Sed lectum est quia rogavit. Disce distantiam. Rogat quasi filius hominis, imperat quasi Dei Filius. Ac non defertis hoc Dei Filio, quod etiam diabolus detulit, & vos majore sacrilegio derogatis? Ille dicit: *Si filius Dei es, dic lapidi huic ut fiat panis.* (Luc. 4. 3.) Ille dicit, impera: vos dicitis, obsecra. Ille credit quod, jubente Dei Filio, elementorum rerumque natura in adversum vertatur: vos creditis quod nisi roget Dei Filius, nec voluntas ipsius impleatur. Et diabolus de potestate æstimandum putat Dei Filium, vos de infirmitate. Tolerabiliora sunt tentamenta diaboli, quam argumenta Arrii.

33. Nec moveat quia potentem Filium dixit hominis, cum Dominum majestatis legeris crucifixum. (1. Cor. 2. 2.) Quæ autem major potentia, quam supra cælestes potestates habere dominatum? (Ephes. 1. 21.) Habebat autem qui Thronis, Dominationibus, Angelis imperabat. Nam etsi erat inter bestias, sicut scriptum est, tamen Angeli ministrabant ei; (Marc. 1. 13.) ut agnoscas aliud incarnationis esse, aliud potestatis. Secundum carnem itaque tentatur a bestiis, secundum dignitatem ab Angelis adoratur.

34. Didicimus igitur factum esse hominem, & ad hominem hoc esse referendum. Denique & alibi habes: *Qui factus est ei ex semine David*, secundum carnem utique ex semine David factus est: Deus autem ante sæcula ex Deo natus est.

CA-

a Deerat in antiq. edit. ac mss. aliquot, *quia secundum carnem* &c. quod Rom. edit. prima restituit: a qua plures nostrorum mss. hoc solo distant, quod pro *factus intelligitur*, exhibent *factus legitur*.

b Tres mss. *configuratus mortuo, corporis tactu*; unus vero quæ continuo sequuntur, ita legit, *ut esset typus venturi ejus, qui missus in similitudinem carnis, mortuos humana etiam sepultus carne suscitaret.*

c Mss. aliquot, *de potestate & hominis operatione* &c.

CAPUT V.

Factum *in Scriptura non semper idem esse ac* creatum *exemplis ex ipsa petitis docet. Inde colligit non cavillandum ex littera more* Judaeorum, *quibus tamen haereticos pejores probat; atque iterum propositam confirmat sententiam.*

35. NEc semper tamen factum esse ad creationem refertur; scriptum est enim: *Domine, refugium factus es nobis*; & : *Factus es mihi in salutem*. Non utique creationis definitio vel editio declaratur: sed refugium factus mihi, & conversus mihi dicitur ad salutem, sicut & Apostolus dixit: *Qui factus est nobis sapientia a Deo, & justitia, & sanctificatio, & redemtio*. Nobis factum non creatum ex Patre dixit. Denique quomodo dicat factum nobis esse sapientiam, in posterioribus exposuit dicens: Sed *loquimur Dei sapientiam in mysterio, quae abscondita est, quam praedestinavit Deus ante tempora saecularia in gloriam nostram, quam nemo principum hujus saeculi cognovit. Si enim cognovissent, numquam Dominum majestatis crucifixissent*. Ubi mysterium passionis exprimitur, non utique generationis aeternae series declaratur.

Psal. 89. 1. Psal. 117. 14. 1. Cor. 1. 30. 1. Cor. 2. 7. & 8.

36. Sapientia igitur mea crux Domini est, redemtio mea mors Domini est; sanguine enim pretioso redemti sumus, ut apostolus Petrus dixit. Sanguine igitur suo, quasi homo, Dominus nos redemit; idemque, quasi Deus, peccata donavit.

1. Petr. 1. 19.

37. Non ergo in verbis quasdam constituamus insidias, & verborum tendiculas aucupemur; ut quia & aliud secundum impios significare putatur sermo qui legitur, non id quod sensus exprimat, sed quod littera ostendat, interpretemur. Sic perierunt Judaei, dum sensuum profunda despiciunt, & sequuntur nuda verborum; *Littera* enim *occidit, spiritus autem vivificat*.

2. Cor. 3. 6.

38. Et tamen interdum gravia sacrilegia fortasse detestabilius sit ad divinitatem referre quae carnis sunt, [a] quam ad litteram referre quae spiritus sunt. Illi timuerunt in Deo carnem credere; & ideo redemtionis gratiam perdiderunt, quia causam salutis abjurant; isti divinitatis majestatem usque ad carnis infirma deducunt. Detestandi Judaei, qui carnem Domini crucifixerunt: detestabiliores tamen eos arbitror, qui divinitatem Christi cruci subditam crediderunt. Denique qui cum Judaeis saepe tractabat: *Haereticum*, inquit, *post unam correptionem devita*.

Tit. 3. 10.

39. Nec tamen sine injuria Patris [b] factum nobis esse sapientiam, ad illam inenarrabilem, nec ullis temporibus momentisque obnoxiam Christi generationem sacrilega interpretatione derivant. Nam praeter id quod Filii injuria Patris est contumelia, etiam in Patrem sacrilegia ista procedunt, de quo scriptum est: *Fiat autem Deus verax, omnis autem homo mendax*. Aut si de Filio putant dictum, generationi quidem non praejudicant: [c] Deum autem & Deum verum hujus lectionis auctoritate quod abnuunt, confitentur.

Rom. 3. 4.

40. Prolixum est si velim singula recensere, quoties factum legerimus, non utique per naturam, sed per gratiam. Nam & Moyses dicit: *Adjutor & protector factus est mihi in salutem*. Et David dicit: *Esto mihi in Deum protectorem, & in domum refugii, ut salvum me facias*. Et Esaias dicit: *Factus est omni civitati humili adjutor*. Non utique sancti Deo dicunt: Creatus es, sed protector & adjutor per gratiam tuam factus es nobis.

Exod. 15. 2. Psal. 30. 3. Esai. 25. 4.

CAPUT VI.

Objectionem ex Johanne *desumtam ut diluat, primo demonstrat Manichaeis patrocinari Arrianum sensum: deinde varia distinguendorum verborum ejusdem loci exposita ratione, ipsum nullo modo ad substantiam divinam sine Patris injuria referri posse aperte probat, verumque illius exponit intellectum.*

41. UNde nec illud verendum est, quod solent Arriani saeva interpretatione componere, dicentes factum esse Dei Verbum; quia scriptum est, inquiunt: *Quod factum est in ipso*, [d] *vita est*.

Johan. 1. 4.

42. Primum intelligant si ad substantiam divinam referant, *quod factum est*; Manichaeorum se quaestionibus implicari. Objiciunt enim Manichaei: Si quod in ipso factum est, vita est: est ergo aliquid quod in ipso factum non sit, & mors sit; ut dum impie inducant principia. Sed hoc damnat Ecclesia.

43. Deinde unde possunt docere sic pronun-

a Nonnulli mss. *quam ad carnem referre* &c.
b Amerb. & mss. aliquot, *factam nobis esse sapientiam*: melius tamen reliquae edit. ac mss. *factum*, quippe quod ad superiora referatur Apostoli verba, *Qui factus est nobis sapientia* &c.
c Ita mss. prope ad unum: edit. vero, *quia Deum verum hujus lectionis* &c.
d Omnes edit. ac mss. nonnulli, *vita erat*: alii mss. plures potioresque, *vita est*.

* nuntiasse Evangelistam? * Plerique enim docti & fideles sic pronuntiant: *Omnia per ipsum facta sunt, & sine ipso factum est nihil quod factum est*; alii sic: *Omnia per ipsum facta sunt, & sine ipso factum est nihil*; denique: *Quod factum est*, pronuntiant, & subjungunt: *in ipso*, hoc est: Quidquid autem factum, est in ipso. Quid est, *In ipso*? Apostolus docet dicens: *In ipso enim sumus, & vivimus, & movemur*.

Johan. 1. 3. & 4. — Act. 17. 28.

44. Tamen etiamsi quemadmodum velint, pronuntient, non possunt hic calumniari Deo Verbo, si ad substantiam ejus velint referre, *Quod factum est*; quin calumnientur & Patri Deo, de quo scriptum est: *Qui autem facit veritatem, venit ad lucem; ut manifestentur opera ejus, quia in Deo sunt facta*. Ecce hic opera hominis in Deo facta legimus, & ad substantiam tamen divinam referre non possumus: sed aut per ipsum facta cognoscimus, ut est etiam illud Apostolicum, quod *omnia per ipsum, & in ipso creata sunt; & ipse est ante omnes, & omnia in ipso constant*: aut, ut docet præsentis [a] lectionis testimonium, virtutes quibus vitæ æternæ fructus adquiritur, in Deo factas æstimare debemus, castitatem, pietatem, religionem, fidem, & alia hujusmodi, quæ in voluntate Dei facta sunt.

Johan. 3. 21. — Coloss. 1. 16.

45. Ergo sicut in Dei Patris, ita etiam in Christi voluntate & virtute facta sunt, sicut legimus: *Creati in Christo in operibus bonis*; & in psalmo: *Fiat pax in virtute tua*; & alibi: *Omnia in sapientia fecisti*. *In sapientia*, inquit, *fecisti*, non sapientiam fecisti. Nam cum omnia in sapientia facta sint, Christus autem Dei sapientia sit, non accidens utique, sed subsistens & permanens in æternum; si facta est sapientia, jam deteriore conditione facta est quam omnia; quia sapientia fieri per se ipsam non potuit. Ergo si factum esse frequenter ad aliquid, non ad naturam refertur, etiam creatum esse ad causam refertur.

Ephes. 2. 10. — Psal. 121. 7. — Psal. 103. 24. — 1. Cor. 1. 24.

CAPUT VII.

Quod a Salomone dictum est: Dominus creavit me &c. *incarnationem Christi ad redimenda Patris opera factam signare; quo ex ipsius Filii verbis declarato*, principium *ostendit etiam accipi posse de documentis virtutum, quarum omnium vias nobis Dominus aperuisse, ac vere principium exstitisse demonstratur*.

46. Unde intelligimus illud quod de incarnatione Domini scriptum est: *Dominus creavit me principium viarum suarum in opera sua*, id significare quod ad redimenda opera Patris dominus Jesus ex Virgine sit creatus. Neque enim dubitari potest de incarnationis dictum esse mysterio, cum propter opera sua a corruptelæ servitio liberanda Dominus susceperit carnem; ut illum qui imperium habebat mortis, per sui corporis destrueret passionem. Caro enim Christi propter opera, divinitas ante opera; quia ipse ante omnia, sed & omnia in ipso constant.

Alias Cap. IV. — Prov. 8. 22.

47. Non ergo divinitas propter opera, sed propter divinitatem opera; sicut Apostolus declaravit, dicens quod propter Filium Dei omnia. Sic enim habes: *Decebat autem eum per quem omnia, & propter quem omnia, multis filiis in gloriam adductis, ducem salutis eorum per passionem consummari*. Nonne evidenter exposuit quia Dei Filius qui propter divinitatem suam omnia creavit, is postea propter populi salutem & carnis susceptionem, & mortis adsumserit passionem?

Hebr. 2. 10.

48. Propter quæ autem opera sit creatus ex Virgine, ipse Dominus cum illum cæcum curaret, ostendit dicens: *In illo me oportet operari opera ejus, qui misit me*. Et addidit, ut de incarnatione ejus dictum crederemus: *Cum in hoc mundo sum, lux sum hujus mundi*. Etenim quasi homo in hoc mundo pro tempore est; nam quasi Deus semper est. Denique & alibi ait: *Ecce ego vobiscum sum usque ad consummationem mundi*.

Johan. 9. 4. — Ibidem 5. — Matth. 28. 20.

49. Nec de principio residet aliquid quæstionis, cum interrogatus in carne: *Tu qui es?* responderit: *Principium quod & loquor vobis*. Quod non solum [b] ad substantiam divinitatis æternæ refertur, sed etiam ad documen-

Johan. 8. 25.

* Alexandrinos atque Ægyptios hic indicari cognoscere est ex iis quæ S. Doctor *Exposit. Psalmi* 36. num. 35. memorat. Ex his autem duobus locis duas præcipuas legendi hujusce textus rationes fuisse intelligas; alteram quæ verbis illis, *Omnia per ipsum facta sunt, & sine ipso factum est nihil*, absolutum sensum includebat: altera vero qua sensus non nisi sequentibus istis, *quod factum est*, terminabatur. Sed nec deerant qui sensum perducerent usque ad illa verba, *quod factum est in ipso*. Hanc distinctionem sequuti sunt Gregorius Nyss. lib. 1. Contr. *Eunomium*, & Epiphanius in *Ancorat*. num. 75. ubi primam acerbe notat quasi Spiritui sancto injuriosam, de qua lib. 1. *de Spiritu sancto* forte aliquid erit dicendum. Primam vero Augustinus ita admittit, ut secunda ejus pars hoc modo distinguatur: *Quod factum est, in illo vita erat*; alteram autem ejusdem partis subdistinctionem qua virgula post voces, *in ipso*, apponebatur, absurdam censet. Vide lib. 5. *de Gen. ad Litt.* capit. 14. & Tract. 1. in Johan. num. 16. sicut & Interpretes ad eumdem locum.

a Ita mss. probatiores: alii vero & omnes edit. *lectio testimonii*. Rursus autem ubi nos cum mss. omnibus, *castitatem, pietatem*; edit. omnes e contrario legebant, *caritatem, pietatem*.

b Vet. edit. cum mss. aliquot, *ad divinitatis æternitatem*.

cumeota virtutum. Ex hoc enim & Deum A se probavit æternum; quia omnium ipse principium est, & uniuscujusque virtutis auctor, quia Ecclesiæ caput est, sicut scriptum est: *Quia ipse est caput corporis Ecclesiæ, qui est principium, primogenitus ex mortuis.* (Coloss. 1. 18)

50. Liquet igitur & de incaroatione dictum esse *principium viarum suarum*, quod ad sacramentum suscepti corporis videtur esse referendum. Ideo enim carnem suscepit, ut ad cælum nobis sterneret iter. Denique ait: *Ascendo ad Patrem meum, & Patrem vestrum: Deum meum, & Deum vestrum.* (Johan. 20. 17.) Denique ut scias quod vias suas omnipotens Pa- B ter secundum iocaroatiooem præscripserit Filio, habes io Zacharia ad Jesum indutum vestimenta sordida ab Angelo dictum: *Hæc dicit Dominus omnipotens: Si in viis meis ambulaveris, & præcepta mea custodieris.* (Zach. 3. 7.) Quod est vestimentum illud sordidum, nisi carnis adsumtio?

51. Viæ igitur Domini velut quidam tramites bonæ vitæ sunt, quæ diriguntur a Christo, qui ait: *Ego sum via, & veritas, & vita.* (Johan. 14. 6.) Via ergo superna est Dei virtus; Christus enim nobis via est. Et bona via, C quæ credentibus cæli regna patefecit. Viæ autem Domini viæ rectæ sunt, sicut scriptum est: *Vias tuas, Domine, notas fac mihi.* (Psal. 24. 4.) Via castitas, via fides, via est abstineotia. Est namque via virtutis, est & via iniquitatis; scriptum est enim: *Et vide si est via iniquitatis in me.* (Psal. 138. 24.)

52. Principium itaque nostræ virtutis est Christus. Principium integritatis, qui docuit virgines non viriles expectare concubitus, sed integritatem mentis & corporis sancto magis dicare Spiritui, quam marito. (1. Cor. 11. 2.; 2. Cor. 8. 9.) Principium parsimoniæ Christus, qui pauper factus est, cum esset dives. Principium patientiæ Christus, qui cum male- D diceretur, non remaledixit; cum percuteretur, non repercussit. (1. Petr. 2. 23) Principium humilitatis Christus, qui formam servi accepit; (Philip. 2. 7.) cum Patrem Deum majestate virtutis æquaret. Ex illo enim accepit virtus unaquæque principium.

53. Et ideo ut hæc virtutum genera disceremus: *Filius datus est nobis, cujus principium super humeros ejus.* (Esai. 9. 6.) Principium illud crux Domini est; principium fortitudinis, quo via sanctis est reserata martyribus ad E sacri certaminis passionem.

CAPUT VIII.

Versiculus in Esaia proxime citatus de Christi humanitate ac divinitate explicatur, eoque varias hæreses jugulari evincitur.

54. Vidit hoc principium Esaias, & ideo ait: [a] *Puer natus est, Filius datus est nobis.* Viderunt & Magi, & ideo cum parvulum in præsepi cernerent, adoraverunt dicentes: *Puer natus est*; cum stellam conspicerent, prædicantes: *Filius datus est nobis.* (Matth. 2. 11.) Aliud munus e terris, aliud munus e cælo, & utrumque uous in utroque perfectus, & sine mutabilitate divinitatis, & sine humanæ imminutiooe naturæ. Unum adoraverunt, eidemque munera obtulerunt; ut ostenderent ipsum esse cæli Domioum, qui in præsepibus videretur.

55. Distingue singulorum momenta verborum: *Puer natus est, Filius datus est nobis.* Etsi ex Patre oatus, non tamen nobis natus, sed datus est; quia noo Filius propter nos, sed nos propter Filium. Neque enim nobis natus est, qui & ante oos natus est, & totius est cooditor creaturæ: oeque ounc primum nascitur, qui erat semper, [b] & erat in principio; sed illud quod non erat, nobis nascitur. Quod etiam Angelus pastoribus cum loqueretur, dixit esse generatum, sicut habes scriptum: *Quia natus est nobis hodie Salvator, qui est Christus Dominus, in civitate David.* (Luc. 2. 11) Nobis ergo quod non erat, oatum est: hoc est, puer ex Virgioe, corpus ex Maria; hoc eoim post nos, illud ante nos.

56. Alii codices sic habent: *Puer natus est nobis, Filius datus est nobis*; hoc est, qui erat Filius Dei, [c] hic ex Maria puer natus est oobis, & datus est nobis. Quia datus sit, audi Prophetam dicentem: *Et salutare tuum da nobis.* (Psal. 84. 8.) Quod enim supra oos est, datur: quod de cælo est, datur; sicut etiam de Spiritu legimus quod, *Caritas Dei effusa est in cordibus nostris per Spiritum sanctum, qui datus est nobis.* (Rom. 5. 5.)

57. Sed videte quemadmodum hic locus multas hæreses extioguat. *Puer natus est nobis*, noo Judæis: *nobis*, non Manichæis: *nobis*, non Marcionitis. Propheta dicit: *Nobis*, hoc est credentibus, non incredulis. Et ille quidem misericordia sua omnibus natus est, sed perfidia hæreticorum fecit, ut noo omoibus oasceretur, qui omnibus natus est. Nam & lumen diei oriri jubetur super booos & malos: sed oriri oon videntibus non videtur. (Matth. 5. 45.)

58. Sicut ergo puer noo omnibus natus est,

a Edit. omnes ac pauci mss. hic & infra *Puer natus est nobis*, plures mss. omittunt, *nobis*, melius, ut patet e contextu.

b Mss. aliquot, *ut erat in principio.*

c Non pauci mss. *hic Mariæ. Puer natus est* &c.

est, sed fidelibus: sic Filius nnn infidelibus datus est, sed fidelibus. Nobis datus est, nnn Photinianis; illi enim non datum nnbis Dei Filium dicunt esse, sed ab initio inter nos natum: nobis datus est, non Sabellianis; illi enim nolunt Filium datum, eumdem adserentes Patrem esse quem Filium: nobis, non Arrianis; & ipsi enim nnn habent Filium pro salute datum, sed pro infirmitate transmissum: non habent consiliarium, quem putant futura nescisse: non habent Filium, quem sempiternum nnn putant; cum scriptum sit de Verbo Dei, *quod erat in principio*; & alibi: *In principio erat Verbum*. [Johan. 1. 2.] Denique ut ad prnpositum revertamur exemplum: *In principio*, inquit, *antequam terram faceret*, [a] *antequam abyssos faceret, & antequam produceret fontes aquarum, ante omnes colles genuit me.* [Prov. 8. 23. & seq.]

CAPUT IX.

Difficultatem ex loco Salomonis supra laudato exorientem solvit Ambrosius, illic & praeteritum sumi pro futuro, & geminam in Christo naturam designari patefaciens.

59. FOrtasse dices, qunmodo de incarnatione Christi dictum esse memoraverim: *Dominus creavit me*; cum ante incarnationem Christi creatura sit mundi? Sed considera quia moris est scripturis divinis, & futura pro praeteritis dicere, & geminam in Christo significare substantiam divinitatis, & carnis; ne quis aut divinitatem neget ejus, aut carnem.

60. Nam sicut in Esaia habes: *Puer natus est nobis, & Filius datus est nobis*; [Esai. 9. 6.] ita hic quoque ante praemisit creaturam carnis, & subtexuit adsertionem divinitatis; ut scires non duos Christos, sed unum esse: qui & ante saecula generatus sit ex Patre, & ultimis temporibus creatus ex Virgine, hoc est: Ego sum ille creatus ex homine, creatus ad causam, qui sum generatus ante saecula.

61. Denique dicturus: *Dominus creavit me*, praemisit: *Commemorabo quae a saeculo sunt.* Dicturus: *Genuit*, praemisit: *In principio antequam terram faceret, ante omnes colles genuit me. Ante*, cum dicitur, in infinitum retro sine aliqua definitione porrigitur. Denique, *ante Abraham*, inquit, *ego sum*, [Johan. 8. 58] non utique post Adam: & *ante Luciferum*, [Psal. 109. 3.] non utique post Angelos. Sed *ante* cum dixit, non se intra aliquem, sed omnia intra se dixit; sic enim moris est aeternitatem Dei scripturis significare divinis. Denique alibi habes: *Priusquam montes fierent, & formaretur orbis terrae, a saeculo & usque in saeculum tu es.* [Psal. 89. 2.]

62. Ante omnia ergo generatio, inter omnia & prnpter nmnia creatura. Natus ex Patre supra Legem, factus ex Maria sub Lege.

CAPUT X.

Baptistae verba ex quibus Christum etiam ante incarnationem factum disputabant, soluturus, ubi praemisit ea referri posse ad praedestinationem; intelligenda tamen de incarnatione, ab antecedentibus probat. Hinc progrediens ad mystica; ipsum dignitate ac merito ante Johannem fuisse declarat: maxime cum Ecclesiae, cujus typus in historia Ruth expressus fuerat, sponsus, etiam excluso Moyse, solus exstiterit; quam licet Synagoga non omnino neglecta, solus vocavit.

63. SEd scriptum est: *Post me venit vir, qui ante me factus est; quia prior me erat.* [Alias Cap. V.] Unde dicunt: Ecce qui erat, factus est. Ipsa verba perpendamus. *Post me*, inquit, *venit vir*. [Johan. 1. 30] Vir ergn est qui venit, ipse qui factus est. Vir autem nnmen est sexus: sexus autem non utique divinitati, sed naturae deputatur humanae.

64. Possem ergo dicere: Erat in praecognitione quidem curpnris, sed aeternitate virtutis; nam & Ecclesia erat, & sancti erant praedestinati ante saecula: sed non id hoc loco dico, at illud adsero, factum esse non ad divinitatem, sed ad incarnationis pertinere naturam, sicut ipse Jnhannes dixit: *Hic est de quo dixi: Post me venit vir, qui ante me factus est.*

65. Itaque cum geminam, sicut supra dixi, in Christn substantiam proposuisset, ut utramque intelligas & divinitatis & carnis, [b] hoc loco coepit a carne. Est enim scripturis promiscua consuetudo divinis, ut interdum a divinitate Christi incipiant, & ad incarnatiunis sacramenta descendant; interdum ab humilitate incarnationis exordium sumant, & ad gloriam divinitatis adsurgant, ut in prophetis, & in evangelistis frequenter, & in Paulo. Ergo & hic juxta memoratam consuetudinem ab incarnatione Domini coepit de ejus divinitate dicturus; non ut confunderet humana atque divina, sed ut distingueret. Verum Arriani, velut Judaici caupones, miscent aquam cum vino; quia divinam generationem, humanamque confundunt, ad deitatem referentes quod de carne sit dictum.

66. Nec metuo quod objecturi videntur quia in superioribus non habet, Virum;

a *Antequam abyssos faceret*, desiderabatur in edit: quod nos ex mss. restituimus.

b MSS. aliquot, *hoc loco coepit a carne*.

Johan. 1. 14. rum; sic enim habet: *Qui post me venit*. Sed videant & ibi quid præmiserit: *Verbum*, inquit, *caro factum est*. Et ideo non addidit, Virum; quia carnem dixerat: per carnem autem istic virum intelligimus, & per virum carnem. Ergo quia dixerat: *Verbum caro factum est*, virum hoc loco nominare superfluum fuit, quem jam carnis expressione signaverat.

67. Quo exemplo in posterioribus quoque & agnum præmisit, qui tolleret peccata mundi; & ut incarnatum intelligeres, (Ibidem 29.) quem ante memoraverat, ait: *Hic est de quo ante dixi: Post me venit vir, qui ante me factus est*, hoc est, virum dixi, non Deum factum. Sed ut ipsum incarnatum declararet esse, qui ante sæcula erat; ne duos filios crederemus, ait: *Quia prior me erat*. Nam si, *Factus est*, ad divinam generationem retulisset, quid opus erat ut adhuc adderet tertium, atque iteraret quod supra dixerat? Sed quia ante de incarnatione tantum dixerat: *Post me venit vir, qui ante me factus est*; ideo addidit: *Quia prior me erat*, quoniam divinitatis æternitas fuerat exprimenda. Et hæc est causa prælationis, ut merito antelatus videatur qui proprii Patris sempiterna virtus est.

68. Dat tamen intellectus spiritalis ubertas, ut excurrere & evagari ad concludendos libeat Arrianos, qui volunt factum hoc loco non ad virum, sed ad divinitatem referre. Quid est enim tenere [a] quod possint; cum dixerit Baptista: *Post me venit, qui ante me factus est*; hoc est, supra meritum meum factus, supra meam gratiam, tempore carnis posterior, divinitatis honore venerabilis? *Post me* enim *venit*, temporis est: *prior me erat*, æternitatis: *ante me factus est*, honoris; quia etiam incarnationis mysterium supra humanam est gratiam.

69. Denique in inferioribus quid supra (Johan. 1. 27.) contexuisset expressit dicens: *Post me venit vir, cujus non sum dignus calciamenta portare*; præstantiam utique [b] dignitatis, non æternitatem divinæ generationis exponens. Quod eousque ad incarnationem pertinet, ut typum in hominibus mystici calciamenti ante præmiserit. (Num. 36. 6.) Lege enim proximo defuncti vel fratri copula deferebatur ejus uxoris; ut semen fratris vel proximi resuscitaret. (Ruth. 4. 5.) Unde quod Ruth, licet ipsa alienigena, tamen quia maritum habuerat ex Judæis, qui reliquerat superstitem proximum, eamque colligentem manipulos suæ messis, quibus alebat & se & socrum, Booz vidit (Ibidem 7.) & amavit: non aliter eam accipit uxorem, nisi calciamentum ejus ante solvisset, cui uxor debebatur ex Lege.

70. Historia simplex, sed alta mysteria; aliud enim gerebatur, aliud figurabatur. Nam si secundum litteram sensum torqueamus, prope quidam pudor & horror in verbo est, si ad commixtionis corporeæ consuetudinem sententiam intellectumque referamus. Designabatur autem futurus ex Judæis, ex quibus Christus secundum carnem, qui proximi sui, hoc est, populi mortui semen doctrinæ cælestis semine suscitaret, cui calciamentum nuptiale Ecclesiæ copulandæ præscripta Legis spiritalia deferebant.

71. Non Moyses sponsus; illi enim dicitur: *Solve calciamentum pedum tuorum*; ut (Exod. 3. 5.) Domino suo cedat. Non Jesus Nave filius (Josue 5. 16.) sponsus; nam & ipsi dicitur: *Solve calciamentum pedum tuorum*; ne ex similitudine nominis sponsus Ecclesiæ crederetur. Non alius sponsus, sed solus Christus est sponsus, de quo dixit Johannes: *Qui habet sponsam sponsus est*. (Johan. 3. 29.) Illis igitur calciamentum solvitur, huic solvi non potest, sicut dixit Johannes: *Non sum dignus solvere corrigiam calciamenti ejus*. (Johan. 1. 27.)

72. Solus ergo Christus est sponsus, cui illa veniens ex gentibus sponsa, ante inops atque jejuna, sed jam Christi messe dives, innubat: quæ manipulos fœcundæ segetis, Verbique reliquias gremio legat mentis interno; ut exhaustam illam viduam morte filii, atque inopem defuncti populi matrem novis pascat alimentis, non relinquens destitutam viduam, & novos quærens.

73. Solus ergo Christus est sponsus, qui nec Synagogæ ipsi manipulos suæ messis invideat. Utinam se non ipsa excluderet! Habuit quos per se colligeret: sed quia [c] populus ejus est mortuus, quasi filio egena defuncto, per Ecclesiam manipulos, quibus viveret, colligebat; quos venientes in exsultatione portabunt, sicut scriptum est: *Venientes autem venient in exsultatione, tollentes manipulos suos*. (Psal. 125. 6.)

74. Quis enim sibi alius sponsam audeat Ecclesiam vindicare, quam a Libano unus & solus vocavit dicens: *Ades huc a Libano, sponsa; ades huc a Libano*. (Cant. 4. 8.) Aut de quo alio potuit Ecclesia dicere: [d] *Fauces ejus dulcedines, & totus desiderium*? (Cant. 5. 16.) Et quia de calciamento pedum tractatum sumsimus, cui alii nisi Verbo Dei incarnato convenit dictum: *Crura ejus columnæ marmoreæ, fundatæ super bases aureas*? (Ibidem 15.) Solus enim Christus inambulat animis, & graditur in mente sanctorum, in quibus velut aureis basibus, fundamentisque pretiosis solidata vestigia Verbi cælestis hæserunt.

a Amerb. ac Eras. *tenere quod posuit*: Gill. & Rom. edit. cum mss. ut in textu.

b Nonnulli mss. *divinitatis*: aptius alii, & cunctæ edit. *dignitatis*.

c Omnes edit. *Sponsus ejus est mortuus*: omnes mss. *populus ejus* &c. Magis congrue; hæc enim referendum ad superiora illa: *inopem defuncti populi matrem*.

d Mss. aliquot, *Fauces ejus dulcedines & totius desiderium*.

75. Claret igitur & virum & typum ad incarnationis spectare mysterium.

CAPUT XI.

Redit ad locum propositum, & ubi Christus dicitur factus, hoc vel ad incarnationem vel ad causam sive adjunctum aliquod referri docet. Ad eum sensum plurima sacrorum codicum & Pauli imprimis testimonia edisserit: maxime autem in eo immoratur, ut Christum verum sacerdotem esse atque in Melchisedech præfiguratum, eique cum Patre operationis unitatem, non vero solam similitudinem messe persuadeat.

76. NOn ergo ad substantiam divinitatis, sed ad incarnationem sæpe, nonnumquam etiam ad causam pertinet, cum dicitur factus. Nam si ad divinitatem refers, ergo & in opprobrium Deus factus est; sic enim habes: *Tu autem repulisti, & ad nihilum redegisti, distulisti Christum tuum;* & infra: *Et factus est in opprobrium vicinis suis. Vicinis*, inquit, non civibus, non domesticis, non adhærentibus; quoniam *qui adhæret Domino, unus spiritus est:* qui vicinus est, non adhæret. Et, *Factus est in opprobrium*; quia crux Domini Judæis scandalum, [a] Græcis stultitia. Nam sapientibus per eamdem crucem excelsior factus est cælis, excelsior Angelis, & melioris testamenti factus est sponsor, ipse qui erat prioris.

Psal. 88. 39. — Ibidem 42. — 1. Cor. 6. 17. — 1. Cor. 1. 23.

77. Vide quam non defugiam ista, ut etiam congeram: sed quomodo factus sit, considera.

78. Primum quod *purificatione facta, consides in dextera magnitudinis in excelsis, tanto melior factus Angelis.* Ubi purificatio, hostia: ubi hostia, corpus: ubi corpus, oblatio: ubi munus oblationis, ibi sacrificium passionis.

Hebr. 1. 3. & 4.

79. Deinde *sponsor melioris testamenti. Ubi testamentum, mors necesse est præcedat testatoris*, sicut subter est scriptum: mors autem non ad divinitatis æternitatem, sed ad fragilitatem refertur humanam.

Ibid. 7. 22. — Ibid. 9. 16.

80. *Excelsior* quoque *cælis factus* quomodo fit, ostenditur: *Immaculatus*, inquit, *segregatus a peccatoribus, & excelsior cælis factus: qui non habet quotidie necessitatem, sicut sacerdotes, prius pro suis delictis hostiam offerre, deinde pro populi. Hoc enim fecit semel se offerendo*, sicut scriptum est. Nemo excelsior factus dicitur, nisi qui in aliquo fuerit humilior: in eo igitur [b] excelsior factus est, sedendo ad dexteram Patris, in quo se minor Angelis factus, obtulit passioni.

Ibid. 7. 26. & 27.

81. Postremo ipse Apostolus ad Philippenses ait, quia *in similitudine hominis factus, & specie inventus ut homo, humiliavit semet ipsum, factus obediens usque ad mortem.* Vide ubi factus sit: *In similitudine*, inquit, *hominis*, non in potestate Dei: & *factus obediens usque ad mortem*; [c] ut obedientiam quidem hominis habuerit, regnum divinitatis.

Phil. 2. 7. & 8.

82. Quantis igitur adhuc utemur exemplis ad incarnationem, vel ad aliquid referendum esse [d] quod factus est? Quod autem & factum est, idem est & creatum; *Dixit enim, & facta sunt: ipse mandavit, & creata sunt. Dominus creavit me*, secundum carnem dictum: creatum quoque supra ostendimus in libro primo de incarnatione dictum videri.

Psal. 148. 5. — Cap. 14. & seq.

83. Ipse etiam Apostolus adserendo fer vicodum oon esse creaturæ, significavit ex Deo Filium non creatum esse, sed genitum. Tamen etiam alibi, ut manifestaret quomodo in Salomone sit lectum: *Dominus creavit me*; quid in Christo creatum esset, ostendit.

Rom. 1. 25. — Prov. 8. 22.

84. Itaque totius seriem capitis recenseamus; sic enim habes: *Ergo quia filii participes sunt carnis & sanguinis, & ipse similiter particeps factus est eorumdem; ut per mortem destrueret hunc qui mortis habebat imperium.* Quis ergo est qui nos participes sui voluit esse carnis & sanguinis? Utique Dei Filius. Quomodo nisi per carnem particeps factus est noster? aut per quam, nisi per corporis mortem mortis vincula dissolvit? Mortis enim mors facta est susceptio mortis in Christo. Ergo de incarnatione proposuit.

Hebr. 2. 14.

85. Videamus sequentia: *Nec enim statim Angelos*, inquit, *adsumsit, sed semen Abrahæ. Unde habuit per omnia fratribus similari; ut misericors fieret & fidelis princeps, sacerdos ad Deum, ut expiaret peccata populi. In quo enim passus est ipse, & tentatus, potest & tentatos juvare .... Propter quod, fratres sanctissimi, vocationis cælestis participes, intuemini apostolum & principem sacerdotum confessionis nostræ Jesum fidelem esse creatori suo, sicut & Moyses* in

Ibidem 16. & 17. — Ibidem 3. 1. & 2.

a Non pauci mss. *Græcis stultitia sapientibus*. Per eamdem &c.

b Edit. omnes, *excellentior:* mss. prope ad unum, *excelsior*.

c Ita edit. ac plures mss. nonnulli tamen pro *obedientiam* legunt *obedientia*, virgulam expungentes ante *regnum divinitatis:* pro quibus vocibus alii etiam aliquot habent, *regnum dignitatis*.

d Rom. edit. cum mss. duobus, *quod factum est:* vet edit. cum reliquis *quod factus est*, Christus videlicet. Subjungit autem Ambrosius factum & creatum eamdem habere significationem, eam nimirum qua de productione rerum ex nihilo intelliguntur. Et hoc quidem in græco idiomate verissimum est, ut Hieronymus *in cap. 4. Epistol. ad Ephes.* & August. *lib. 1. Cont. Advers. Leg. & Prophet.* capit. 23. docent: licet ultimus utrumque etiam in Scripturis indifferenter de rebus sive ex materia aliqua factis sive ex nihilo dici adserat. Quod autem ad latinam linguam, iidem illi Patres creari ac fieri & de generatione liberorum & de magistratuum institutione usurpari memorant, quod probatorum scriptorum usu planissimum est. Græcorum igitur Patrum, qui Verbum divinum κτίσμα, idest, creaturam dicere semper exhorruerunt, Ambrosius ubique quam firmissime vestigiis, ea ratione omnia Scripturæ testimonia quibus Arriani abutebantur, commodissime exponi posse persuasum habens.

in domo ejus. Hæc nempe verba fuot Apostoli.

86. Videris in quo creatum dicat: in quo *adſumſit*, inquit, *ſemen Abrahæ*, corporalem utique generationem adſerit. In quo autem, niſi in corpore expiavit populi peccata? In quo paſſus eſt, niſi in corpore; ſicut & ſupra diximus: *Chriſto paſſo ſecundum carnem*? In quo ſacerdos, niſi in eo quod ſacerdotali adſumſit ex genere?

Hebr. 9. 23. 87. Sacerdos enim aliquid debet offerre, & ſecundum Legem in ſancta intrare per ſanguioem: ergo quia ſanguioem taurorum, hircorumque repudiaverat Deus, *Ibidem* 72. hooc utique ſacerdotem per ſuum ſanguinem, ſicut legiſti, in ſancta ſanctorum cæli ſumma penetraotem oportebat intrare; ut æterna ooſtrorum eſſet [a] oblatio peccatorum. Idem ergo ſacerdos, idem & hoſtia: & ſacerdotium tamen, & ſacrificium humaoæ cooditiooisofficium eſt; nam & agous ad immolandum ductus eſt, & ſacerdos eſt ſecundum ordinem Melchiſedech.

88. Nemo igitur ubi ordinem cernit humanæ conditionis, ibi jus divinitatis adſerat. Nam & illum Melchiſedech per Gen. 14. 18. quem Abraham hoſtias ſuas obtulit, * non Angelum utique ſecundom Judaica ludibria intelligit Eccleſia, ſed virum ſanctum, ac ſacerdotem Dei, qui typum gerens Domini, & ſine Patre, & ſine matre, & ſioe generatioois enarratione, & ſine initio, & ſine fine deſcribitur; ut oſtenderet ſempiternum Filium Dei in hunc mundum eſſe venturum, qui & ſine Patre ſecuodum incarnationem oatus eſt, & ſine matre ſecundum divinam generationem, & ſioe enarratiooe generationis; *Iſai.* 53. 8. quia ſcriptum eſt: *Generationem autem ejus quis enarrabit?*

89. Ergo illum Melchiſedech in Chriſti typo ſacerdotem Dei accepimus; ſed illum in typo, hunc in veritate: typus autem umbra eſt veritatis: illum in nomine unius civitatis, hunc regem in recoociliatione totius mundi; quia ſcriptum eſt: 2. *Cor.* 5. 19. *Deus erat in Chriſto, mundum reconcilians ſibi*; hoc eſt, ſempiterna divinitas: aut, ſi Pater in Filio, ſicut Filius in Patre, & ſubſtantiæ utique & operationis unitas non negatur.

90. Quomodo autem negare merito poſſunt, etiam ſi veliot, cum ſcriptum ſit: *Joan.* 14. 10. *Pater autem qui in me manet, ipſe facit opera*; &: *Opera quæ ego facio, ipſe facit?* Non dixit: Et ipſe facit; ne ſimilitudinem magis, quam unitatem operis æſtimares: ſed dicendo: *Quæ ego facio, ipſe facit*, manifeſtum reliquit quod unum opus Patris & Filii credere debeamus.

91. Deoique ubi ſimilitudinem operum, oon unitatem voluit intelligi: *Qui credit*, *Ibidem* 12. inquit, *in me, opera quæ ego facio, & ipſe faciet*. Bene hic & interponeodo, ſimilitudinem nobis dooavit; & tamen unitatem naturalem negavit. Unum eſt igitur opus Patris & Filii, etiamſi oon placeat Arrianis.

CAPUT XII.

Regnum Patris atque Filii unum eſſe ac indiviſum; & unam ſimiliter utriuſque divinitatem.

92. QUæro autem quomodo regnum velint Patris & Filii eſſe diviſum; cum Dominus dixerit, ut ſupra oſteodimus: *Omne regnum in ſe diviſum, facile deſtruetur?* *Matth.* 12. 25.

93. Et ideo ad excludendum arrianæ ſacrilegium ſævitatis, uoum imperium Patris & Filii etiam Petrus ſanctus adſeruit dicens: *Quapropter ſatagite, fratres, certam veſtram vocationem & electionem facere. Hæc enim* 2. *Petr.* 1. 10. & 11. *facientes non errabitis; ſic enim abundantius miniſtrabitur vobis introitus in æternum imperium Dei, & domini noſtri* [b] *conſervatoris Jeſu Chriſti*.

94. Aut ſi quis de Chriſti tantum imperio dictum putat, & hoc ideo ſic accipit, ut Patrem Filiumque poteſtate ſecernat; is tamen & regnum Filii fatebitur, & æternum. Itaque non ſolum duo inducent regna diviſa, ot obnoxia ſint defectui; ſed etiam cum regna comparabilia nulla ſint Dei regno, quod Filii eſſe, etiamſi veliot, negare non poſſunt: [c] aut contra ſuam ſententiam redibunt, ut idem Patris & Filii regnum eſſe fateantur: aut, quod ſacrilegium eſt dicere, jus Patri regni minoris adſcribent: aut, quod contrarium eſt, quem minorem divioitate impie memorant, ejus regnum fatebuntur æquale.

95. Sed hoc non qnadrat, non congruit, non cohæret. Dicant igitur uoum eſſe regoum, ſicut nos dicimus, & probamus: probamus autem non ooſtris, ſed cæleſtibus teſtimooiis.

96. Primum eoim etiam aliis exemplis diſce regnum cælorum, regnum etiam Filii eſſe; ipſe enim dixit: *Amen amen dico vobis* *Matth.* 16. 20.

a Omnes edit. ac mſſ. aliquot, *ablutio peccatorum*; ceteri mſſ. *oblatio peccatorum*. Magis appoſite, idem enim eſt atque oblatio pro peccatis, de qua hic agitur.

* Hieronymus epiſt. 25. *ad Evagr.* hanc opinionem non Judæis, ſed Origeni ac Didymo adſcribit.

b Mſſ. unus, *creatoris*; alii nonnulli, & omnes edit. *Salvatoris*: ceteri qui & probatiores, *conſervatoris*.

c Edit. omnes cum mſſ. aliquot, aut contra *ſententiam ſuam redibunt*. Quid magis ridiculum?

vobis quoniam sunt aliqui [a] *de hic adstantibus, qui non gustabunt mortem, donec videant Filium hominis venientem in regnum suum*. Dubitari ergo non potest quod sit regnum Filii Dei.

97. Sed accipe ipsum esse regnum Filii, quod Patris est: *Amen dico vobis quod sunt quidam circumstantium, qui non gustabunt mortem, donec videant* [b] *regnum Dei veniens in virtute*. (Marc. 8. 39.) Eo enim usque unum regnum est, ut unum sit præmium, idem heres, eadem merita, idem sponsor.

98. Quomodo non idem regnum, cum præsertim ipse de se Filius dixerit: *Tunc justi fulgebunt sicut sol in regno Patris mei?* (Matth. 13. 43.) Quod enim Patris est per majestatis proprietatem, id etiam Filii est per ejusdem claritudinis unitatem. (Joan. 17. 5.) Ergo & Patris regnum Scriptura dixit, & Filii.

99. Accipe nunc quia ubi regnum Dei dicit, nec Patris nec Filii separat potestatem; quia & paternum & Filii regnum uno Dei nomine comprehendit, sicut habes: *Cum videritis Abraham, Isaac, & Jacob, & omnes prophetas in regno Dei*. (Luc. 13. 28.) An negamus in regno Filii prophetas esse, cum & latroni dicenti: *Memento mei, cum veneris in regnum tuum*; responderit Dominus: *Amen dico tibi, hodie mecum eris in paradiso?* (Luc. 23. 42. & 43.) Aut quid est [c] esse in regno Dei, nisi æternam nescire mortem? Qui autem nesciunt æternam mortem, vident Filium hominis venientem in regnum suum.

100. Quomodo ergo potest non in potestate habere quod donat dicens: *Tibi dabo claves regni cælorum?* (Matth. 16. 19.) Et videto distantiam. Servus aperit, Dominus largitur: iste per se, ille per Christum: famulus claves accipit, Dominus ordinat potestates: [d] aliud jus donantis, aliud dispensantis obsequium est.

101. Accipe adhuc unum regnum, unum imperium esse Patris & Filii. Habes ad Timotheum: *Paulus apostolus Jesu Christi secundum imperium Dei salvatoris nostri, & Christi Jesu spei nostræ*. (1. Tim. 1. 1.) Unum igitur Patris & Filii regnum evidenter est declaratum, sicut & apostolus Paulus adseruit dicens: *Hoc enim scitote quod omnis impudicus, aut immundus, aut avarus, quod est idololatria, non habet hereditatem in regno Christi & Dei*. (Ephes. 5. 5.) Ergo unum regnum, & una divinitas.

102. Unam divinitatem Lex probavit, quæ dicit unum Deum. (Deut. 6. 4.) Probavit & Apostolus, dicendo de Christo: *In quo habitat omnis plenitudo divinitatis corporaliter*. (Coloss. 2. 9.) Si enim juxta Apostolum plenitudo omnis corporaliter divinitatis in Christo est, aut unius divinitatis Patrem & Filium fatebuntur: aut si Patris & Filii divinitatem cupiunt separare, cum omnem plenitudinem divinitatis corporaliter Filius habeat; quid est quod [e] existimant amplius reservandum, cum amplius nihil sit plenitudine perfectionis? Ergo una divinitas.

CAPUT XIII.

Filio majestatem suam esse, ac paternæ æqualem: cujus socii non sint Angeli, sed spectatores.

103. Imaginem autem unam, & similitudinem unam supra diximus, superest ut unius quoque majestatis Patrem Filiumque doceamus. (Alias Cap. VII. Sup. lib. 1. cap. 7.) Nec longe aberit; cum enim ipse dixerit de se Filius: *Cum venerit Filius hominis in majestate sua, & omnes Angeli cum eo, tunc sedebit super sedem majestatis suæ*. (Matth. 25. 31.) Ecce Filii expressa majestas est: quid ei deest, cujus increatam majestatem negare non possunt? Est ergo Filii majestas.

104. Accipiant nunc, ut dubitare non possint, quod Patris & Filii una majestas sit; ipse enim dominus dixit: *Nam qui me erubuerit & meos sermones, hunc Filius hominis erubescet; cum venerit in majestate sua, & Patris, & sanctorum Angelorum*. (Luc. 9. 26.) Quid est: *Et sanctorum Angelorum*, nisi quia honorantur & servi dignitate domini sui?

105. Dignitatem ergo suam ad Filium & Patrem retulit; non ut Angeli habeant cum Patre & Filio æquale consortium, sed ut præeminentem gloriam Dei cernant. Neque enim suam majestatem Angeli habent, sicut lectum est de Filio: *Cum sederit in sede majestatis suæ*; sed adsistunt, ut Patris & Filii [f] gloriam videant, quibus aut possunt aut merentur adspectibus. (Matth. 25. 31.)

106. Denique ipsa se explanant verba divina, ut intelligas illam gloriam Patris & Filii cum Angelis non esse communem, sic enim habes: *Cum autem venerit Filius hominis in majestate sua, & omnes Angeli cum eo*. Et ut doceret unam majestatem & unam gloriam esse Patris & suam, ipse in alio libro ait: *Et Filius hominis* [g] *confundet eum, cum* (Marc. 8. 38.)

a Vet. edit. ac mss. non pauci, *de istis adstantibus*: Rom. *de istic adstantibus*: reliqui mss. *de hic adstantibus*. At omnino scribendum ut in textu; hoc namque loco, sicut & apud Marcum infra citatum in græco constanter legas, *ὧδε ἑστηκότων*. Rursus vero ubi habetur in cunctis edit. ac mss. quibusdam, *Dubitari ergo non potest*; in reliquis cod. præfertur, *Dubitare ergo noli*.

b Omnes edit. *regnum Dei venientis*: mss. *regnum Dei*, unus *filium Dei*, *venientem*: quod omnibus quoque Scripturæ idiomatis confirmatur. Iterum autem ubi omnes edit. ac plures mss. *idem heres*, alii nonnulli exhibent, *eadem hæreditas*.

c Nonnulli mss. *in regno Filii*.

d Mss. aliquot, *jus donationis*.

e Omnes edit. *æstimant amplius adscribendum*; mss. nonnulli, *æstimant*, plures *existimant*, sed omnes omnino, *amplius reservandum*.

f Mss. aliquot, *gratiam videant*.

g Ita omnes edit. ac plures mss. Rom. autem sola, *confundetur eum*, ubi reliqui mss. præ se ferunt, *confitebitur eum*.

cum venerit in gloria Patris sui cum Angelis sanctis. Ili in obseqoio, hic in gloria: illi in comitatu, hic in suggestu: illi staot, hic sedet; ut verbo tamen usus utamur homaoi, hic judicat, hi ministraot.

107. Divinam autem non præmisit majestatem Patris, & subdidit suam & Angelorum; ne de superioribus ad inferiora fecisse gradum quemdam & ordinem videretur. Sed quia Pater inferior videri noo poterat, præmisit majestatem suam, & addidit Patris & Angelorum; ne se medium inter Patrem & Aogelos nominando, aut ab Angelis ad Patrem per sui quoque incremeota fecisse quemdam videretur adscensum, aut a Patre rursus ad Angelos per ordinem cum sui etiam dimioutione crederetur fecisse descensum. Nam nos qui unam divinitatem Patris & Filii confitemur, diversum, ut Arriani, ordinem non putamus.

CAPUT XIV.

Unius substantiæ cum Patre Filium esse: banc autem etiam secundum divinitatem sumi debere in multis Scripturarum testimoniis, tametsi in aliis nonnullis hoc verbum aut de possessionibus aut de incarnatione intelligatur.

108. De substaotia autem, Imperator auguste, quid ioquar uoius Filium cum Patre esse substantiæ; cum imaginem paternæ substaotiæ Filium legerimus, ut in nullo secundum divinitatem a Patre iotelligas discrepare? (Sap. 7. 26.)

109. Juxta hanc imaginem dixit: *Omnia quæ Pater babet, mea sunt*. (Johan. 16. 15.) Ergo nec * substaotiam io Deo possumus denegare; neque enim insubstaotivus est, qui aliis dedit habere substantiam: licet alia sit substaotia Dei, alia creaturæ. Nec posset iosubstantivus Filius Dei esse, per quem cuncta subsistunt.

110. Et ideo ait: *Non est occultatum os meum quod fecisti in abscondito, & substantia mea in inferioribus terræ*. (Psal. 138. 15) Virtuti enim & divinitati ea, quæ ante cooftitutionem mundi, vel imperspicabili majestate sunt gesta, abscondita esse non poterant. Legimus ergo substaotiam.

111. Sed dices de incaroatione dictam esse substantiam. Interim nomen substantiæ lectum probavi, & lectum non pro patrimoniis, ot dicitis. Jam, si placet, accipiamus secuodum mysterium in inferioribus Christi fuisse substaotiam. Etenim ut defunctorum animas in sui corporis anima liberaret, vincula mortis solveret, peccata donaret, operatus est in inferno.

112. Et tamen quid obstat qoominus illam divinam iotelligas esse substantiam; cum Deus ita ubique sit, ut ei dictum sit: *Si adscendero in cælum, tu illic es: si descendero ad infernum, ades?* (Ibidem 8.)

113. Denique ad substaotiam divinam derivandum esse iotellectum sequentibus declaravit diceos: *Inoperatum meum viderunt oculi tui*; eo quod non operis factura sit Filius, sed Verbum genitum potestatis æternæ: ἀκατέργαςον enim dixit, hoc est, inoperatum atque iocreatum Verbum sine alicujus creaturæ testimoooio ex Patre natum: & tameo abuodamus aliis substaotiæ testimoniis. Sit ista hoc ioco substantia corporalis, dummodo non opus Dei Filium, sed inoperatam ejus divinitatem & ipse fatearis. (Ibidem 16.)

114. Scio autem aliquos dicere inoperatum esse etiam iocarnationis mysterium, quod noo fit virilis copulæ usu operatus; quia partus est Virginis. Si ergo plerique hoc loco nec Mariæ partus opus esse dixeruot, to Arriane, opus putas esse Dei Verbum?

115. Aut hic tantum substantiam legimus? Noone & alibi dixit: *Portæ civitatum effractæ sunt, montes ceciderunt, & revelata est substantia*? (Nahum. 1. 6.) Numquid hic quoque creatura figoatur? Solent enim aliqui dicere pecuniariam esse substantiam. Ergo si ad hunc seosum refers, ideo occiderunt montes, ut pecuniarium patrimonium cerneretur.

116. Sed memioerimus qui mootes ceciderunt, illi utique de quibus dictum est: *Si babueritis fidem sicut granum sinapis, dicetis buic monti: Tollere, & jactare in mare*. (Matth. 17. 19.) Montes ergo sunt altitudioes se extollentes.

117. Denique in Græco, * *regna ceciderunt*, habetur. Quæ regna, nisi satanæ, de quo dixit Dominus: *Quomodo stabit regnum ipsius?* (Matth. 12. 26.) Ipsos ergo legimus montes, quæ regna sunt diaboli. Ideoque istis cadeotibus regnis de corde fidelium, revelatum

* Substantia ubique Ambrosio idem est atque οὐσία Græcorum, id est, ipsamet rei natura, sive hoc ipsum quod res quæque est. Qui sane intellectus cum negari non possit admodum catholicus, tandem invaluit apud Latinos, ut Deus habere substantiam & Christus Patri consubstantialis esse diceretur. Nam cum vocem *substantia* Latini ad originem suam referebant, sive illam deducerent a verbo *subsistere*, ut Augustinus lib. 7. *de Trinit.* capit. 4. & 5. sive a verbo *substare*, ut Boetius lib. *de duab. naturis*; eamdem vocem proprie sumi non posse affirmabant, nisi de eo quod subjectum esset, sive substaret & quasi substerneretur accidentibus. Eosdem adeas licet, sicut & Marium Victor. qui Constantii florebat temporibus. Hic enim & varias hujus dictionis significationes fuse prosequitur, & omnes locos quos hic refert Ambrosius noster, idem commemorat. Phæbadius quoque hæc ipsa pertractat, ex quibus omnibus quantum ab ea voce abhorrerent intelligitur. Sed non omittendus Athanasius qui libro de Synodis pag. 903. secundum Sirmiens. confessionem referens, illic statutum ut vocibus *substantiæ & consubstantialitatis* abstineretur, scribit.

* LXX. Interpr. καὶ τὰ βασίλεια ἐσείσθη.

tum est paternæ Dei filium Christum esse substantiæ. Qui sunt etiam illi ipsi montes ærei, de quorum medio quatuor currus procedunt? (Zach. 6. 1.)

118. Advertimus altitudinem illam extollentem se adversus scientiam Dei verbo Domini corruisse; cum diceret Dei Filius: *Obmutesce, & exi immunde spiritus*. (Marc. 1. 25.) De quo & propheta dixit: *Ecce ego ad te, mons corrupte*. (Hier. 51. 25.)

119. Isti ergo ceciderunt montes, & revelatum est quod esset in Christo divina substantia, dicentibus iis, qui viderant: *Vere Filius Dei est*; (Luc. 4. 41.) non enim humana, sed divina potestate dæmoniis imperabat. Jeremias quoque dicit: *Super montes accipite luctum, & super semitas desertas planctum, quia defecerunt; eo quod non sint homines, non acceperunt vocem substantiæ; a volatilibus usque ad jumenta expaverunt & defecerunt*. (Hier. 9. 10.)

120. Nec præteriit etiam alibi, cum fragilitates exponeret conditionis humanæ, ut susceptam a se infirmitatem carnis, & affectum nostræ mentis ostenderet, dixisse Dominum per Prophetam: *Memento, Domine, quæ est substantia mea*; (Psal. 88. 48.) quia in natura fragilitatis humanæ Dei Filius loquebatur.

121. De quo supra, ut incarnationis mysteria revelaret, ait: *Tu vero repulisti, Domine, & pro nihilo habuisti: distulisti Christum tuum, evertisti testamentum servi tui, profanasti in terra sanctitatem ejus*. (Ibidem 39. & 40.) In quo utique servum dixit, nisi in carne, quia *non rapinam arbitratus est esse se æqualem Deo, sed semet ipsum exinanivit formam servi accipiens, in similitudinem hominum factus, & specie inventus ut homo?* (Philip. 2. 6. & 7.) Mea ergo susceptione servus, sua Dominus potestate.

122. Quid illud quod habes? *Quoniam quis stetit in substantia Domini*; (Hier. 23. 18.) & alibi: *Et si stetissent in substantia mea, & audissent verba mea, & si docuissent plebem meam; avertissem eos a nequitiis & adinventionibus suis?* (Ibidem 22.)

CAPUT XV.

Cum Filium Patri ἑτεροούσιον Arriani dicant, eos in Deo substantiam aperte agnoscere: nec ob aliud hanc vocem defugere, nisi quod illum verum Dei Filium fateri nolint, ut significavit Eusebius Nicomediensis. Recte igitur constitutum a Nicænis Patribus verbum ὁμοούσιον, utpote hæresi oppositum & in Scriptura firmatum; proindeque neglectis quæ isti fingunt de Sabellianis, retinendum.

123. QUomodo negant Dei esse substantiam? Quomodo verbum substantiæ, quod creberrimum in Scripturis est, putant esse vitandum; cum ipsi ex alia substantia, hoc est, ἑτεροούσιον dicendo Filium, substantiam tamen in Deo esse non abnuant?

124. Non igitur verbum, sed vim verbi fugiunt; quia nolunt verum esse Dei Filium. Nam licet humano verbo non possit divinæ generationis series comprehendi; tamen judicarunt Patres fidem suam [a] tali proprie contra ἑτεροούσιον sermone signandam, auctoritatem sequuti prophetæ, qui ait: *Quis stetit in substantia Domini, & vidit Verbum ejus?* Secundum impietatem igitur suam positum substantiæ verbum recipiunt Arriani, secundum pietatem autem fidelium comprobatum repudiant & refutant.

125. Nam quid est aliud, cur ὁμοούσιον Patri nolint Filium dici, nisi quia nolunt verum Dei Filium confiteri? sicut auctor ipsorum Eusebius Nicomediensis * epistola sua prodidit scribens: Si verum, inquit, Dei Filium & increatum dicimus, ὁμοούσιον cum Patre incipimus confiteri. Hæc cum lecta esset epistola in Concilio Nicæno, hoc verbum in tractatu Fidei posuerunt Patres, quia id viderunt adversariis esse formidini; ut tamquam evaginato ab ipsis gladio ipsorum nefandæ caput hæreseos amputarent.

126. Frustra autem verbum istud propter Sabellianos declinare se dicunt, & in eo suam imperitiam produnt, * ὁμοούσιον enim aliud alii, non ipsum est sibi. Recte ergo ὁμοούσιον Patri Filium dicimus; quia verbo eo & personarum distinctio & naturæ unitas significatur.

127. An negare possunt οὐσίαν lectam, cum

a Amerb. & Eras. tali proprie ἑνώσει: Gill. & Rom. edit. cum mss. ut textu, si tamen duos cod. excipias, in quibus habetur, contra ὁμοούσιον. Non recte.

* Ambigitur inter eruditos quænam sit illa Eusebii Nicom. epistola, cujus hic mentio fit ab Ambrosio. Hermannus lib. 2. Vitæ S. Athan. cap. 8. post Card. Baronium ad annum 325. putat eam esse, cujus Theodoretus lib. 1. c. 8. edit. Vales. commeminit. Valesius vero in eumdem locum non de Epistola Nicomediensis, sed de libello fidei ab Eusebio Cæsar. Patribus concilii oblato intelligendum hunc Theodoreti locum defendit, allatis in hanc rem quibusdam rationibus: quæ sane tanti non videntur, ut ejus opinio omni careat difficultate. Verum quidquid sit, certum est Ambrosium non de formula seu libello fidei, sed de epistola hoc loco loqui. Quod vero idem Eusebius Ambrosio dicitur Arrianorum auctor, hoc sancto viro non est singulare; Athanasius enim passim Arrianos Eusebianorum nomine significat. Socrates quoque libr. 1. cap. 6. de litteris Alexandri Alexandrini episc. agens, Eusebium non tam Arrii doctrinam defendisse, quam suam ipsius propagare voluisse scripto prodidit.

* Hoc illud est, quod scribit Basilius epist. 300. οὐ γὰρ αὐτό τι ἑαυτῷ ὁμοούσιον, ἀλλ' ἕτερον ἑτέρῳ.

cùm & [a] panem ἐπιούσιον Dominus dixerit; & Moyses scripserit: ὑμεῖς ἔσεσθέ μοι λαὸς περιούσιος? Aut quid est οὐσία, vel unde dicta, nisi οὖσα ἀεὶ, quod semper maneat? Qui enim est, & est semper, Deus est; & ideo manens semper οὐσία dicitur divina substantia. Propterea ἐπιούσιος panis, quod ex Verbi substantiam virtutis manentis cordi & animæ subministrer; scriptum est enim: *Et panis confirmat cor hominis*.

128. Servemus igitur præcepta majorum, nec hæreditaria signacula [b] ausi rudis temeritate violemus. Librum signatum illum propheticum non Seniores, non Potestates, non Angeli, non Archangeli aperire ausi sunt: soli Christo explanandi ejus prærogativa est servata. Librum sacerdotalem quis nostrum resignare audeat, signatum a confessoribus, & multorum jam martyrio consecratum? Quem qui resignare coacti sunt, postea tamen damnata fraude, signarunt: qui violare non ausi sunt, confessores & martyres exstiterunt. Quomodo fidem eorum possumus denegare, quorum victoriam prædicamus?

CAPUT XVI.

Ut catholici contra fraudes Arrianorum præmuniantur, subdolas quasdam eorum confessiones exponit: nec sufficere quod Filium nonnunquam Deum vocitent, nisi eum admittant Patri æqualem, collectis argumentis probat.

129. Nemo metuat, nemo formidet: PLUS CONFERT fidelibus, qui minatur. Venenatæ sunt blanditiæ perfidorum, tunc cavendæ, cum id quod negant, prædicare se simulant. Sic decepti sunt & ante, qui facile crediderunt; ut ibi perfidiæ laqueos inciderent, ubi fidem esse credebant.

130. Qui dicit, inquiunt, Christum creaturam secundum ceteras creaturas, anathema sit. Audierunt simplices, & crediderunt; Innocens enim, sicut scriptum est, *credit omni verbo*. Audierunt ergo, & crediderunt, primo decepti sono; ac velut aves intenti ad escam fidei, extentum sibi laqueum non caverunt. Ita dum fidem sequuntur, hamum nefandæ fraudis adtrectaverunt. Et ideo: *Estote*, inquit, *astuti sicut serpentes, & simplices sicut columbæ*; præmittitur astutia, ut sit tuta simplicitas.

131. Sunt enim serpentes Evangelici, qui exuunt veterem usum, ut induant novos mores, sicut scriptum est: *Exspoliantes veterem hominem cum actibus ejus, & induentes novum secundum imaginem ejus, qui creavit eum*. Discamus ergo depositis vetusti hominis exuviis, Evangelicorum serpentium vias; ut more serpentium servare caput, fraudem cavere noscamus.

132. Satis fuerat dicere: Qui dicit creaturam Christum, anathema sit. Cur bono confessionis, Arriane, venena permisces, ut totum corpus contamines? Addendo enim: Secundum ceteras creaturas, non creaturam Christum negas, sed creaturam dicis esse dissimilem; creaturam enim dicis, etsi præstantiorem ceteris adseras creaturis. Denique Arrius hujus impietatis magister Dei Filium creaturam dixit esse perfectam, sed non sicut ceteras creaturas. Videtis igitur hæreditario patris vestri vos usos esse sermone? Sat est creaturam negare; quid opus fuit addere: Sed non sicut ceteras creaturas? Recide quod putruit, ne serpat contagio: venenum habet; mortem adfert.

133. Deinde dicis interdum Deum Christum: sed ita dic [c] Deum verum, ut plenitudinem ei paternæ divinitatis adsignes; sunt enim qui dicuntur dii sive in cælo, sive in terra. Non ergo perfunctorie nuncupandus Deus, sed ita ut eamdem divinitatem prædices in Filio, quam Pater habet, sicut scriptum est: *Sicut enim Pater vitam habet in semet ipso, sic dedit & Filio vitam habere in semet ipso*. Dedit utique quasi Filio per generationem, non quasi inopi per gratiam.

134. Et *potestatem dedit ei judicium facere, quia Filius hominis est*. Vide quid addidit, ne tu calumnieris ex verbo. Filium hominis legis, & accipientem arguis? Nega ergo Deum, si non omnia Filio quæ Dei sunt, deferuntur; cum enim dixerit: *Omnia quæ Pater habet, mea sunt*; cur tu non omnia quæ divinæ naturæ sunt, etiam in Filio

a Edit. ultimæ Paris. *panem περιούσιον*, ut & infra *περιούσιος panis*. Absurde. Ceterum Marius Victor. lib. 1. & 2. *Cont. Arrianos*; eodem modo vocem ὁμοούσιον defendit, quo hic defenditur ab Ambrosio. Unde non satis caute videtur Petavius lib. 4. *de Trinit.* c. 2. n. 13. de hoc Ambrosii loco ita scripsisse: *Verum levius id argumentum, quam ut eo persuaderi possit velut vocem in Scripturis nominatim exprimi. Melius id alii demonstrant ex eo quod Deus ipse ὁ ὢν appellatur*. Certum est enim Arrianos contra hanc vocem quasi Scripturis omnino incognitam reclamare solitos, ut Athanasius Orat. 2. *Cont. Arrianos*, Epiphanius *Hær.* 69. Marius Vict. atque alii testificantur; quibus querimoniis Ambrosium hic recta occurrere manifestum est. Quod autem ad etymologiam, quam hic & lib. *de Incarn. Myst.* cap. 9. tradit sanctus Doctor, fatemur quidem eum dictionem simpliciter repetendam a participio οὖσα, sed in hujusmodi originibus rem ad vivum resecam velle æquo severius est. Proinde vix ullum fore existimamus, qui effrænem illam intemperiem probet, qua Dallæus lib. 2. *de usu PP.* cap. 3. ob similes nævos in Patres aliquot invehitur, maxime vero in Ambrosium.

b Nonnulli mss. *ut rudes temeritate* &c. Librum porro sacerdotalem vocat Ambrosius Nicæni Concilii definitionem & symbolum, quod ut everterent Arriani in concilio Ariminensi Valens Sygid. catholicis episcopis simplicibus Arrianæ perfidiæ venenum propinavit; cum in secunda hujus concilii Confessione inter varias propositiones orthodoxæ fidei congruentes hanc vir callidissimus inseruit, qua anathemate feriebantur, qui Christum creaturam sicut ceteras creaturas profiterentur. Porro quibus artibus hanc tragœdiam excitarint Arriani narrat Sulp. Sev. l. 2. & Hieron. *Adv. Lucif.* Quam Arrii ipsius impietatem nullibi non exagitat Ambrosius.

c Omnes edit. ac mss. aliquot, *dic Deum, ut Deum verum, ut plenitudinem* &c. elegantius reliqui, ut in textu.

lio confiteris? Nam qui dicit: *Omnia quæ Pater habet, mea sunt*; quid excipit quod non habet?

135. Quid est quod ἐμφατικῶς, quam fideli magis sermone commemores, quod mortuos suscitaverit, maria pedes transmiserit, infirmitates hominum curaverit? Hæc enim etiam servulis suis præstitit. Plus ista miror in hominibus, quod tantam eis dederit potestatem. Aliquid de Christo audire desidero, quod speciale sit Christi, quod cum iis quæ creata sunt, non possit esse commune: quia genitus, quia unicus est Dei Filius, quia Deus verus ex Deo vero, quia ad dexteram Patris sedet.

136. Ubicumque lego consessum Patris & Filii, semper ad dexteram Filius sedet. Numquid melior Filius Patre? Non hoc dicimus: sed quem caritas Dei honorat, humana iniquitas derogat. Scivit Pater ferendas esse de Filio quæstiones, præbuit nobis quod sequeremur, pietatis exemplum, ne Filio derogemus.

CAPUT XVII.

Objectioni quæ hic nasci poterat, occurrens, cur Dominus Stephano stare visus sit, explicat: & ex hujus ad Filium precibus ejusdem ac Patris æqualitate confirmata, librum terminat.

Act. 7. 55. 137. UNo tantum loco stantem ad dexteram Dei Jesum Stephanus vidisse se dixit. Et hoc disce, ne quam hinc moveas quæstionem. Cur enim ubique ad dexteram sedere ostenditur, uno legitur in loco stare? Sedet quasi judex vivorum & mortuorum: stat quasi advocatus suorum. Stabat ergo quasi sacerdos, quando Patri hostiam boni martyris offerebat: stabat quasi bono luctatori bravium tanti præsul certaminis redditurus.

138. Accipe & tu spiritum Dei, ut ista distinguas, sicut accepit & Stephanus; & dicas sicut dixit & martyr: *Ecce video cælos apertos, & Filium hominis stantem ad dexteram Dei.* Qui cælos apertos habet, Jesum ad dexteram Dei cernit: qui clausos oculos habet mentis, Jesum ad dexteram Dei non videt. Confiteamur ergo Jesum ad dexteram, ut cælum & nobis aperiatur. Claudunt sibi cælum, qui aliter confitentur.

139. Quod si qui objiciunt quod Filius stabat, ostendant hoc loco quod Pater sedebat. Nam licet Filium hominis stare dixerit; tamen hoc loco nec Patrem sedere commemoravit.

140. Ut autem evidentius cognosceretur nulla esse stantis injuria, sed potestas, Filium Stephanus obsecrabat, ut se amplius commendaret Patri, dicens: *Domine Jesu, recipe spiritum meum.* Et ut eamdem Patris & Filii potestatem esse ostenderet, repetivit dicens: *Domine, ne statuas illis hoc peccatum.* Hoc Dominus in passione propria quasi Filius hominis Patri dicit: hoc & Stephanus Filium Dei in suo martyrio deprecatur. Cum eadem gratia a Patre Filioque deposcitur, eadem potentia declaratur. *Ibid. 58.* *Ibid. 59.*

141. Aut si volunt Stephanum Patri dixisse, videant quid propria testificatione significent. Licet nos ista non moveant; advertant tamen qui totum in littera constituunt & in ordine, quod Filius prius sit rogatus. Nos autem & secundum eorum interpretationem ostendimus unitatem Paternæ majestatis & Filii; nam cum Pater rogatur & Filius, æqualitas precationis operationis indicat unitatem. Si autem illis non placet Filio dictum, *Domine*; videmus quod etiam Dominum eum negare conantur.

142. Sed jam quia martyris tanti corona processit, studia certaminis relaxemus, ferias hodierni sermonis habeamus. Prosequamur sanctum martyrem laudibus, sicut post magna decebat certamina, vulneribus quidem adversarii cruentatum, sed Christi præmiis coronatum.

LIBER QUARTUS.

CAPUT I.

Haud mirum esse quod homines in Christi cognitione erraverint, sed quod Scripturæ non obtemperaverint: illum quoque nec ab Angelis nisi revelatione fuisse cognitum, sicut nec ab ipso Præcursore. Ejusdem Christi in cælum adscendentis triumphus qualis, & raptu prophetarum quorumdam quanto præstantior. Tum descripto Angelorum hac de re colloquio, contra Arrianos Filius omnipotens esse ostenditur.

a 1. CONsideranti mihi, Imperator auguste, qua ratione sic erraverit a genus hominum, ut de Dei Filio plerique, væ mihi, diversa sequerentur; nequaquam satis mirum videtur quia erravit humana scientia de supernis, sed quod b Scripturis non detulit obedientiam.

Coloss. 2. 3. 2. Quid enim mirum, si mysterium b Dei Patris & domini Jesu Christi, in quo sunt omnes thesauri sapientiæ & scientiæ absconditi, per sapientiam mundi non potuerunt homines comprehendere, quod nec Angeli cognoscere nisi ex revelatione potuerunt?

3. Quis enim potuit opinione magis quam fide sequi dominum Jesum nunc de cæli altissimis inferna penetrantem, nunc ab inferis ad cælestia resurgentem: subito exinanitum, ut habitaret in nobis; nec umquam imminutum, cum semper Filius in Patre, & in Filio Pater esset?

4. Dubitavit in eo ipse Prænuntius, licet * per Synagogæ typum, dubitavit ipse ante Domini faciem destinatus. Denique *Matth. 11. 3.* missis discipulis, interrogat: *Tu es qui venturus es, an alium exspectamus?*

5. Obstupuerunt & Angeli cæleste mysterium. Unde cum resurgeret Dominus, atque illum quem dudum secundum carnem angustus sepulcri locus texerat, resurgentem ab inferis c cæli alta sustinere non possent, hæserunt etiam cælestia opinionis incerta.

6. Veniebat enim novis victor redimitus exuviis, Dominus in templo sancto suo; præibant Angeli & Archangeli, mirantes spolium ex morte quæsitum: & quamvis scirent nihil Deo accedere ex carne potuisse, quia infra Deum omnia sunt; tamen trophæa crucis, cujus principium super humeros ejus, & triumphatoris æterni manubias intuentes, quasi eum quem emiserant cæli portæ, capere non possent; licet numquam ejus capiant majestatem, majorem viam quærebant aliquam revertenti: adeo nihil exinanitus amiserat!

7. Debuit tamen novo victori novum iter parari; semper enim victor tamquam major & præcelsior est: sed quia æternæ sunt justitiæ portæ, d eædemque novi & veteris Testamenti, quibus cælum aperitur, non mutantur utique, sed elevantur; quia non unus homo, sed totus in omnium redemptore mundus intrabat.

8. Translatus erat Enoch, raptus Elias: *Gen. 5. 24. 4. Reg. 2. 11.* sed non est servus supra Dominum. *Nullus enim adscendit in cælum, nisi qui descendit de cælo.* *Joan. 3. 13.* Nam & Moysen, licet corpus ejus *Deut. 34. 6.* non apparuerit in terris, nusquam tamen in gloria cælesti legimus, nisi posteaquam Dominus resurrectionis suæ pignore vincula solvit inferni, & piorum animas elevavit. Translatus ergo Enoch, raptus Elias; ambo famuli, ambo cum corpore: sed non e post resurrectionem, non cum manubiis mortis, & triumpho crucis viderant illos Angeli.

9. Et ideo Dominum omnium primum ac solum de morte triumphantem venire cernentes, illi portas principibus imperabant, cum admiratione dicentes: *Tollite portas, principes, vestras; & elevamini portæ æternales: & introibit rex gloriæ.* *Psal. 23. 7.*

10. Erant tamen adhuc & in cælestibus qui

a Sic mss. plures ac potiores: alii autem ac edit. *genus hominum* (vet. edit. *humanum*) *de Dei Filio, ut plerique diversa* (vet. edit. *væ diversa*) *sequerentur*.
b *Dei Patris & Domini*, in mss. plerique omittitur copula.
* *Per Synagogæ typum*, id est, in quantum Synagogæ figura erat, ejusque personam repræsentabat: in quantum autem Christi præcursor, non cadebat in talem prophetam tanti erroris suspicio, ut ipse Ambrosius tradidit lib. 5. *in Lucam*, n. 93. ubi fusius hæc prosequitur. Videri etiam possunt præter D. Thomam 2. 2. q. 2. art. 7. ad 3. sacri interpretes in 11. Matthæi, & 7. Lucæ. Quod vero ad Angelorum dubitationem, jam a nobis observatum est ad lib. *de Instit. Virg.* cap. 5. num. 39. Doctorem nostrum eamdem hanc opinionem sæpius repetere: sed eam nusquam pertractat uberius, quam hoc ipso loco.
c Mss. aliquot, melioris notæ, *cæli astra sustinere ..... opinionis incerta*.
d Thuan. cod. unus, *idemque novi & veteris Testamenti aditus, quibus* &c.
e Non pauci mss. *post resurrectionem jam cum manubiis*. Non ita male; subintelligitur enim, ut postea Christus adscendit.

qui stuperent, qui admirarentur novam pompam, novam gloriam; & ideo requirebant: *Quis est iste rex gloriæ?* Sed quia & Angeli processus habent scientiæ, & capacitatem profectus; habent utique discretionem virtutis, atque prudentiæ: solus enim sine processu Deus; quia in omni perfectione semper æternus est.

Ibidem. 8.

11. Dicebant alii, illi utique qui adfuerant resurgenti, illi qui viderant vel jam cognoverant: *Dominus fortis & potens, Dominus potens in prælio.*

12. Iterum multitudo Angelorum triumphali agmine præcinebant: *Tollite portas, principes, vestri; & elevamini portæ æternales: & introibit rex gloriæ.*

Ibidem 10. Esai. 53. 2.

13. Rursus alii stupentes dicebant; *Quis est iste rex gloriæ? Videmus eum non habentem speciem neque decorem*: si ergo ipse non est, *Quis est iste rex gloriæ?*

14. Respondetur a scientibus: *Dominus virtutum, ipse est rex gloriæ.* Ergo Dominus virtutum ipse est Filius. Et quomodo infirmum Arriani dicunt, quem Dominum virtutum, sicut & Patrem, credimus? Quomodo Arriani discretionem faciunt potestatis, cum Dominum sabaoth Patrem, Dominum sabaoth Filium legerimus? Nam & hic sic positum plerique codices habent, quod a *Dominus sabaoth ipse sit rex gloriæ*: sabaoth autem interpretes alicubi Dominum virtutum, alicubi regem, alicubi omnipotentem interpretati sunt. Ergo quoniam qui adscendit Filius est: qui adscendit autem, Dominus est sabaoth; omnipotens utique Dei Filius est.

CAPUT II.

In Cælum sine fide adscensurum neminem, vel si quis adscenderit, ejiciendum: illam itaque sedulo conservari debere. Esse etiam in nobis cælos, quorum portæ aperiendæ, ac per Christi divinitatis confessionem elevandæ sunt. Has ab Arrianis non elevari, nec ab iis qui requirunt Filium inter terrena; proindeque illos tum Magdalena remittendos ad Apostolos, in quos portæ inferi non prævalebunt. Colligitur ex dictis a servo Domini dignitati non derogandum.

14. Quid igitur agemus? Quomodo adscendemus ad cælum? Sunt illic dispositæ potestates, ordinatio principes, qui cæli januas servant, qui adscendentem interrogant: quis me admittet, nisi omnipotentem annuntiem Christum? Clausæ sunt portæ, non cuicumque aperiuntur: non quicumque vult, nisi qui fideliter credit, ingredietur. Custoditur aula imperialis.

Matth. 22. 11. & seq.

15. Sed esto, indignus obrepserit, latuerit principes portarum cælestium, discubuerit in cœna Domini; ingressus Dominus convivii, videns non indutum nuptiale fidei vestimentum, projiciet eum in tenebras exteriores, ubi sit fletus & stridor dentium, si fidem pacemque non servet.

16. Servemus igitur nuptiale quod accepimus vestimentum, nec Christo propria denegemus, quem omnipotentem annuntiant Angeli, prophetæ significant, apostoli testificantur, sicut jam supra ostendimus.

Sup. lib. 2. c. 4.

17. Et fortasse non de istius tantummodo cæli portis propheta dixerit quod præteribit; & alios enim cælos Dei Verbum penetrat, de quibus dictum est: b *Habemus enim sacerdotem magnum principem sacerdotum, qui pertransivit cælos, Jesum Filium Dei.* Qui sunt isti cæli, nisi & hi de quibus dicit Propheta: *Cæli enarrant gloriam Dei?*

Hebr. 4. 14. Psal. 18. 1.

18. Stat enim Christus ad januam mentis tuæ, audi eum dicentem: c *Ecce sto ad januam, & pulso; si quis mihi aperuerit, ingrediar ad illum: & cœnabo cum eo, & ipse mecum.* Et Ecclesia de eo dicit: *Vox fratris mei pulsat ad januam.*

Apoc. 3. 20. Cant. 5. 2.

19. Stat ergo, & non solus stat; sed præcedunt eum Angeli, qui dicunt: *Tollite portas, principes, vestri.* Quas portas? Illas utique de quibus & alibi dicit: *Aperite mihi portas justitiæ.* Aperi ergo Christo portas tuas, ut ingrediatur in te: aperi portas justitiæ, aperi portas pudicitiæ, aperi portas fortitudinis atque sapientiæ.

Psal. 23. 7. Psal. 117. 19. Psal. 23. 7.

20. Crede Angelis dicentibus: *Et elevamini portæ æternales* d *& introibit rex gloriæ, Dominus sabaoth.* Porta tua vocis fidelis canora confessio est: porta tua ostium verbi est, quam sibi Apostolus optat aperiri, dicens: *Ut aperiatur mihi ostium verbi ad eloquendum* e *Mysterium Christi.*

Coloss. 4. 3.

21. Aperiatur igitur Christo porta tua, nec solum aperiatur, sed etiam elevetur; si ta-

a Mss. aliquot, *interpretes alicubi omnipotentem interpretati sunt.* Et sane cum Ambrosius ex voce *omnipotens* argumentetur, sine dispendio sensus aliæ interpretationes omitti possent. Verum cum habeantur in aliis cod. manu exaratis, nec non in editis omnibus, rejiciendas alias duas non putavimus. Primam qua *sabaoth* exponitur *virtutum* sive *exercituum*, agnoscit Epiphanius Hær. 26. & præter alios Patres Origenem, Gregorium Nazian. Augustinum &c. Hieronymus epist. 136. ad Marcellam: sicut & eamdem simul atque tertiam, qua scilicet memorata dictio idem sonat ac *omnipotens* epist. 142. comprobat. Quod autem illa ipsa vox etiam pro rege sumi dicitur, hoc non reperimus alterius cujusquam firmatum suffragio.

b Rom. edit. *Habemus enim principem sacerdotum, qui penetravit.* aliæ ac mss. ut in textu, nisi quod vet. edit. cum Rom. legunt, *penetravit.*

c Mss. nonnulli, *Ecce steti ad januam mentis tuæ, & pulso.*

d Ita mss. plures ac potiores: alii vero, & edit. *ut introeas in te rex gloriæ* &c.

e Mss. aliquot, *martyrium Christi.*

si tamen æternalis est, non conducа; scriptum est enim: *Et elevamini portæ æternales*. Elevatum est superlimen Esaiæ, quando Seraphim labia ejus tetigit, & vidit regem Dominum sabaoth.

Esai. 6. 7.

22. Tuæ ergo portæ elevabuntur, si sempiternum, si omnipotentem, si inæstimabilem, si incomprehensibilem, si eum qui & præterita omnia & futura noverit, Filium Dei credas. Quod si præfinitæ potestatis & scientiæ, subjectumque opinaris, non elevas portas æternales.

23. Eleventur ergo portæ tuæ, ut non Arriano sensu parvulus, non pusillus, non subditus ad te Christus introeat: sed intret in Dei forma, intret cum Patre, intret talis, qualis est & cælum & omnia supergressus, emittat tibi Spiritum sanctum. Expedit tibi ut credas quia adscendit, & sedet ad dexteram Patris. Nam si eum inter creaturas & terrena impia cogitatione detineas, si non tibi abeat, non tibi adscendat, nec paraclitus ad te veniet, sicut ipse dixit: *Nam si ego non abiero, paraclitus non veniet ad vos: si autem abiero, mittam illum ad vos.*

Johan. 16. 7.

24. Quod si inter terrena eum requiras, sicut Maria Magdalene requirebat; cave ne & tibi dicat: *Noli me tangere; nondum enim adscendi ad Patrem meum.* Portæ enim tuæ angustæ sunt, capere me non queunt, elevari non queunt, intrare non possum.

Johan. 20. 17.

25. Vade ergo ad fratres meos, hoc est, ad illas portas æternales, quæ cum Jesum viderint, elevantur. Æternalis porta est Petrus, cui portæ inferi non prævalebunt. Æternales portæ Johannes & Jacobus, utpote filii tonitrui. Æternales portæ sunt Ecclesiæ, ubi laudes Christi annuntiare Propheta desiderans, dicit: *Ut annuntiem omnes laudationes tuas in portis filiæ Sion.*

Ibidem. *Matth. 16. 18.* *Marc. 3. 17.* *Psal. 9. 15.*

26. Grande ergo mysterium Christi, quod stupuerunt & Angeli; & ideo venerari debes, & Domino famulus derogare non debes. Ignorare non licet; propterea enim descendit ut credas: si non credis, non descendit tibi, non tibi passus est. *Si non venissem*, inquit, *& loquutus non fuissem his, peccatum non haberent: nunc autem excusationem non habent de peccato suo. Qui me odit, & Patrem meum odit.* Quis igitur odit Christum, nisi qui derogat? Sicut enim amoris est deferre, ita odii est derogare. Qui odit, quæstiones movet; qui amat, reverentiam defert.

Johan. 15. 22. & 23.

CAPUT III.

Verba illa: Omnis viri caput Christus...: caput autem Christi Deus; *primo in Arrianos ipsos retorquet: deinde Christi tantum secundum naturam humanam consideratі Deum caput esse ex alio Scripturæ loco, quem objicere solebant iidem hæretici, probat: nec prudentius quoque oppositum ab ipsis textum illum:* Qui autem plantat, & qui rigat, unum sunt. *Quibus explicatis, quo pacto Pater in Filio, & Filius in Patre, nec non in utroque fideles esse dicantur, aperitur.*

27. Itaque discutiamus eorum alias quæstiones. Scriptum est, inquiunt: *Omnis viri caput Christus est, caput autem mulieris vir, caput autem Christi Deus.* Qua in quæstione dicant mihi velim, utrum conjungere, an dividere hæc quatuor velint. Si enim conjungere, atque ita dicunt Deum caput esse Christi, sicut vir est mulieris caput, videte quid incidant. Nam si hæc tamquam ex paribus sumta est comparatio, & hæc quatuor, id est, mulier, vir, Christus, & Deus, quasi ex unius atque ejusdem naturæ similitudine comparantur: ergo mulier & Deus unius incipient esse naturæ.

Alias Cap. II. *1. Cor. 11. 3.*

28. Quod si hoc displicet, quia sacrilegum est dicere, ut volunt dividant. Itaque si Christum apud Deum Patrem ita volunt esse, sicut est mulier apud virum; unius utique Christum & Deum dicunt esse substantiæ, quoniam mulier & vir unius sunt in carne naturæ: nam quod distat, in sexu est. Cum vero inter Christum & Patrem sexus non interveniat; quod unum inter Filium & Patrem in natura est, fatebuntur: quod diversum in sexu est, denegabunt.

Gen. 2. 21.

29. Placetne ista divisio? An mulierem, virum & Christum unius volunt esse substantiæ, & Patrem separant? Hæccine igitur divisio placet? Si ita est, videte quid incidant. Aut enim non solum Arrianos, sed etiam Photinianos se necesse est confiteantur; quia Christum hominem tantum fatentur, quem humanæ tantummodo naturæ æstimant copulandum: aut vel invitos adquiescere par est nostræ sententiæ, per quam id quod impie cogitarunt, pie religioseque defendimus; ut sit Christus quidem secundum generationem divinam Dei virtus, secundum adsumtionem autem carnis, unius cum omnibus hominibus in carne substantiæ: salva tamen incarnationis suæ gloria; [a] qui veritatem suscepit, non imaginem carnis.

30. Sit

a Vet. edit. *qui auctoritatem suscepit, non imaginem carnis.* Rom. & mss. ut in textu, nisi quod eadem præfert, *qui veritatem*: & cod. Thuan. unus, *quia veritas suscepit imaginem carnis.* Pessime.

30. Sit ergo juxta humanam conditionem caput Christi Deus; non enim dixit caput Christi Pater, sed *caput Christi Deus*; quia divinitas, ut pote creatrix, caput est creaturæ. Et bene dixit: *Caput Christi Deus*; ut & divinitatem Christi significaret, & carnem, hoc est, incarnationem in Christi nomine: in Deo autem unitatem divinitatis, & magnitudinem potestatis.

31. Eousque autem caput Christi Deus secundum incarnationem dictum est, ut & caput viri Christus secundum incarnationem Verbi dictum sit. Quod alibi Apostolus evidenter exposuit dicens: *Quoniam vir caput est mulieris, sicut & Christus caput Ecclesiæ*. [Ephes. 5. 23.] Et in consequentibus addidit: *Qui se tradidit pro ea*. [Ibid. 25.] Secundum incarnationem igitur caput viri Christus; quia secundum incarnationem facta traditio est.

32. [a] Est ergo caput Christi Deus; ubi servi, hoc est hominis, non Dei forma tractatur. Sed nihil præjudicat Dei Filio, si secundum carnis veritatem similis sit hominibus, qui in divinitate cum Patre unum est; [Johan. 10. 30.] non enim potestas hac interpretatione minuitur, sed misericordia prædicatur.

33. Quis autem unam divinitatem Patris & Filii pie abneget; cum ipse Dominus consummaturus præcepta, discipulis suis dixerit: *Ut sint unum, sicut & nos unum sumus*? [Johan. 17. 11.] Pro testimonio enim fidei positum est, licet ab Arrianis ad argumentum perfidiæ derivetur. Etenim quoniam toties lectam negare non queunt unitatem, extenuare conantur; ut talis videatur divinitatis unitas inter Patrem & Filium, qualis est inter homines unitas devotionis & fidei: licet etiam inter ipsos homines unitas naturæ sit ex communitate naturæ.

34. Unde & illud apertissime solvitur, quod ad extenuationem Dominicæ unitatis objicere consueverunt, quia scriptum est: *Qui autem plantat, & qui rigat, unum sunt*. [1. Cor. 3. 8.] Hoc Arriani, si saperent, non objicerent. Quomodo enim negare conantur quia Pater & Filius unum sunt; cum Paulus & Apollo & natura unum sint & fide? Sed tamen per omnia unum esse non possunt; quia nequeunt comparari humana divinis.

35. Inseparabilis ergo Deus Pater Verbo, inseparabilis virtute, inseparabilis sapientia per divinæ unitatem substantiæ; & est in Filio, sicut frequenter est scriptum: est vero non ut [b] egentem sanctificans, nec ut vacuum implens; quia non vacua Dei virtus. Nec enim virtus virtute augetur; quia non duæ virtutes, sed una virtus: nec divinitas divinitatem accipit; quia non duæ divinitates, sed una divinitas: nos autem per acceptam & inhabitantem in nobis virtutem unum erimus in Christo:

36. Communis ergo littera, sed discrepans divina, humanaque substantia. Nos unum erimus, Pater & Filius unum sunt: nos secundum gratiam, Filius secundum substantiam. Alia autem per conjunctionem, alia per naturam unitas. Denique vide quid ante præmiserit: *Ut omnes unum sint, sicut tu, Pater, in me, & ego in te*. [Johan. 17. 21.]

37. Considera ergo quia non dixit: Tu in nobis, & nos in te: sed *tu in me, & ego in te*; ut se a creaturis separaret. Et addidit: *Et ipsi in nobis*, [Ibidem.] ut etiam hic suam potentiam & Patris a nobis secerneret; ut quod nos in Patre & Filio unum sumus, non naturæ videatur esse, sed gratiæ: quod autem Filius & Pater unum sunt, non hoc Filius accepisse per gratiam, sed naturaliter ut Filius possidere credatur.

CAPUT IV.

Objectum ab hæreticis locum illum: Non potest Filius facere a se quidquam &c. *primo e subsequentibus verbis exponit: deinde singulas integri textus voces expendens, eas Arriana interpretatione sumi sine impietate aut absurditate haud quaquam posse, potissimum creationis mundi & quorumdam Christi miraculorum exemplis docet.*

38. Aliud rursus objiciunt, adserentes unam atque eamdem potestatem Filii & Patris esse non posse; quia ipse dixit: *Amen amen dico vobis, non potest Filius facere a se quidquam, nisi quod viderit Patrem facientem*. [Alias Cap. III.] [Johan. 5. 19.] Itaque nihil ex se fecisse Filium dicunt, nec facere posse, nisi quod viderit facientem Patrem.

39. O præscia sapientia infidelium argumentorum! quæ subjecit quod solveret quæstionem, addendo quod sequitur: *Quia quæcumque ille fecerit, eadem & Filius facit similiter*; [Ibidem.] hoc nempe sequitur. Cur ergo scriptum est: Eadem facit Filius, [c] & non talia; nisi ut in Filio unitatem, non imitationem paterni operis æstimares?

40. Sed

a Omnes edit. *Est ergo caput viri Christus, caput Christi Deus*: mss. vero concinnius omittunt, *caput viri Christus*, ut proxime sequentia satis ostendunt.

b Omnes edit. ac duo mss. *egentem significans*: reliqui mss. *egentem sanctificans*. Magis commode. Ceterum obiter observabimus arrianam hanc verborum Johannis interpretationem admodum communem fuisse. Nam præter Ambrosium nostrum eamdem quoque referunt ac refellunt Athanasius *Orat. 4. cont. Arrian.* Hilarius lib. 8. *de Trinit.* August. lib. 3. *Cont. Maxim.* Cyrillus Alex. & alii.

c Mss. aliquot, *& non alia*: reliqui & edit. omnes, *& non talia*. Rectius; eadem quippe facere, æqualitatis est; talia, id est, similia, imitationis. Objectionem porro, quam ex superiori loco urgebant Arriani, non solum hic, & lib. *de Spiritu sancto*, cap. 12. confutat, verum etiam l. 2. *Hexaem.* cap. 5. n. 19. & in Psal. 118. Serm. 10. n. 32. quem ultimum locum non sine operæ pretio examinabis.

40. Sed tamen ut illorum quoque argumenta diſcutiamus, qnæro ut reſpondeant, utrum videat Filius opera Patris. Videt itaque, an non? Si videt, ergo & facit: ſi facit, deſinant omnipotentem negare, quem omnia poſſe facere, quæ Patrem facientem viderit, confitentur.

41. Quid eſt autem, *viderit*? Corporalinmne [a] aliquis uſus oculorum eſt? Sed ſi hoc de Filio velint dicere, corporalis etiam in Patre uſum operationis oſtendent; ut facientem videat, quod ipſe facturus eſt.

42. Quid eſt autem: *Non poteſt Filius facere a ſe quidquam*? Hoc interrogemus, hoc conſideremus. Eſt ergo aliquid impoſſibile Dei virtuti atque ſapientiæ? Hoc eſt enim Dei Filius, qui utique non alienam accepit fortitudinem: ſed quemadmodum vita eſt, non aliena vivificatione ſubnixus, ſed alios vivificans; quia ipſe vita eſt: ita etiam ſapientia eſt, non quaſi inſipiens accipiens ſapientiam, ſed qui de ſuo alios faciat eſſe ſapientes: ita etiam virtus eſt, non quaſi per infirmitatem conſeqnutus incrementa virtutis; ſed ipſe virtus, qui virtutem fortibns largiatur.

43. Qnomodo ergo virtus qnaſi cum jurisjurandi adteſtatione dicit: *Amen, amen dico vobis*, [*Ibidem.*] quod eſt: * Fideliter, fideliter dico? Fideliter ergo dicis, domine Jeſu, & cum ſacramenti quadam repetitione confirmas quod nihil facere potes, niſi quod facientem Patrem videris. Feciſti mundum, numquid alterum mundnm Pater tuus fecit, quem quaſi ad exemplar acceperis? Ergo neceſſe eſt fateantur impii * aut duos, aut certe multos eſſe mnndos, quod philoſophi adſerunt; nt ſe etiam in hoc errore gentilitatis involvant. Aut ſi velint verum ſequi, dicant ſine exemplari te feciſſe quod feceris.

44. [*Marc.* 6. 48.] Dic mihi, Domine, quando ln mari Patrem incarnatum videris ambulantem. Ego enim neſcio, ego hoc de Patre credere ſacrilegum puto, qni te ſolum carnem adſumſiſſe cognovi. Quando videris [*Johan.* 2. 9.] in nnptiis Patrem aquam in vina vertentem. Sed ſolnm te nnigenitum Filium legi ex Patre natum, ſolum te ex Spiritu ſancto accepi & Virgine ſecundum incarnationis ſacramenta generatum. [*Matth.* 1. 25.] Ergo iſta, quæ memoravimus a te geſta, non fecit Pater: ſed ſine exemplari paterni operis ad redimendam tuo ſanguine ſalutem mundi ſolus immaculatus ex alvo Virginis proceſſiſti.

45. Ac ne forte incarnationis tantummodo putent ſequeſtrandum eſſe myſterium (licet cum dicunt: *Non poteſt Filius a ſe facere quidquam*, [*Johan.* 5. 19.] nihil excipiant, ita ut & quidam impius dixerit: Nec culicem facere poteſt; tam temerario auſu, petulantique ſermone majeſtatem ſupernæ virtutis irridens) dic, domine Jeſu, quam terram ſine te Pater fecerit? Cælum enim ſiue te non fecit, quia ſcriptum eſt: *Verbo Domini cæli firmati ſunt*. [*Pſal.* 32. 6.]

46. Sed nec terram ſine te fecit, quia ſcriptum eſt: *Omnia per ipſum facta ſunt, & ſine ipſo factum eſt nihil*. [*Johan.* 1. 3.] Nam ſi aliquid ſine te Deo Verbo Pater fecit; non ergo omnia facta per Verbum, & Evangeliſta mentitur. Quod ſi omnia facta per Verbum, & omnia per te cœperunt eſſe, quæ non erant; utique quæ non vidiſti a Patre facta, a te ipſe feciſti. Niſi forte * philoſophicas tibi ideas Platonica illa diſputatione præſtituunt, quas ab ipſis tamen philoſophis ſcimus irriſas. Si autem ex te ipſe feciſti, vana eſt adſertio perfidorum, quæ auctori omnium, cui ſuppetit ex ſe faciendi magiſterium, tribuit diſcendi profectum.

47. Quod ſi per te negant cælum eſſe factum, vel terram, conſiderent impii quo ſe ſuo furore præcipitent; cum ſcriptum ſit: *Dii qui non fecerunt cælum & terram, pereant*. [*Hierem.* 10. 11.] Peribit ergo, Arriane, qui quod perierat, & reperit & redemit? Sed ad propoſita revertamur.

CA-

a Nonnulli mſſ. *aliquis viſus oculorum eſt ..... corporales etiam in Patre viſus* &c.

* Hunc ſignificatum dictionis *Amen* tradit etiam Hieronymus epiſt. 134. quæ eſt *ad Sophronium*, & 137. quæ *ad Marcellam*. In illis autem alias duas acceptiones addit, nimirum ubi quandoque pro *fiat*, quandoque pro *vere* ſeu *verum eſt*, ponitur. Eaſdem ſimiliter admittit Ambroſius, priorem ſcilicet in *Pſalm* 40. num. 36. alteram autem lib. *de Myſt.* cap. 9. num. 54. & alibi.

* Quam hoc loco tangit Vir ſanctus philoſophorum quorumdam de mundorum multiplicitate opinionem, ejuſdem alibi non ſemel mentionem facit, ut exempli cauſa lib. 1. *Hexaem.* cap. 1. n. 3. & lib. 2. cap. 2. n. 5. Hæc autem illa ſententia bifariam dividebatur. Etenim plures mundos exiſtere corporeos adſeverabant nonnulli, cum alii geminum tantum, corporeum ſcilicet quem habitamus, atque incorporeum qui & archetypus vocitabatur, admittebant. De priore intelligendus videtur Ambroſius citatis locis, non ſecus ac Magnus Auguſtinus lib. 3. *Cont. Academ.* capit. 10. n. 23. nec non lib. 2. *de Civit. Dei*, cap. 2. & lib. 11. c. 5. pluresque alii: de poſteriore autem idem Auguſtinus lib. 1. *de Ordine*, cap. 11. n. 32. & lib. 1. *Retract.* cap. 3. Euſebius lib. 11. *Præpar. Evang.* n. 27. ex libr. 6. *Strom.* Clementis Alex. & multi alii. Porro Gregorius quoque Nazianz. *Orat.* 36. non minori impetu invehitur in Arrianos, quod duos vel etiam quatuor mundos induceret.

* Ambroſius tum hic, tum lib. 1. *Hexaem.* cap. 1. num. 1. veteres PP. ſequutus, ut puta Juſtinum Mart. *Paræn. ad Græcos*, Clementem Alexand. libr. 6. *Stromat.* Tertullianum *de Anima* cap. 8. & *Præſcript.* cap. 7. atque alios, idearum nomine intelligit naturas quaſdam incorporeas, æternas, increatas, a Deo & mundo diſtinctas, quo ſenſu illas Ariſtoteles variis locis *Metaphyſ.* atque *Ethic.* explicat, & irridet. Sed ipſum ſive quod præceptori ſuo invideret, ſive quod non ſatis caperet illius mentem, ejuſdem doctrinam traduxiſſe ad abſurdum ſenſum multi arguunt; cum per ideas nihil aliud intellexiſſet divinus philoſophus, niſi formae in mente Dei exiſtentes, ad quas ille mundum creaverit. Sic eum interpretantur præter Euſebium libr. 11. *de Præpar. Evang.* n. 53. & lib. 15. nu. 13. Auguſtinus libr. *de Quæſt.* 83. q. 46. & lib. 1. *Retract.* cap. 3. & plures alii.

CAPUT V.

Captam objecti loci expositionem urgens, rationes quatuor quibus aliquid fieri non posse affirmamus, explicat, & earum primas tres in Christum non cadere, solutis quibusdam objectiunculis, demonstrat; & Filium propter solam potestatis cum Patre unitatem nihil a se facere posse deducit.

48. Quomodo *non potest Filius facere a se qidquam?* Quæramus quid sit quod facere non possit. Multæ sunt impossibilitatum differentiæ. Est aliquid natura impossibile, & est aliquid quod est possibile per naturam, impossibile per infirmitatem. Est etiam tertium quod sit possibile per corporis & animi firmitatem: impossibile per imperitiam aut impotentiam. Est etiam quod per definitionem immutabilis propositi, & constantis perseverantiam voluntatis atque amicitiæ fidem sit impossibile mutari.

49. Sed hæc ut evidentius possimus advertere, per exempla nobis disputatin dirigatur. Impossibile est ut avis sapientiæ disciplinam aliquam adsequatur aut artem: impossibile est & lapidem prodire quoquam; impossibile est enim lapidem moveri, nisi motu moveatur alterius: non potest ergo lapis per se ipsum moveri, & transire de loco. Non potest etiam aquila humanis imbui disciplinis. Habes unam speciem, cui impossibilitatis causa natura est.

50. Impossibile est & debili facere opera robusti: sed huic alia impossibilitatis causa est; quod enim facere potest per naturam, per infirmitatem non potest. Causa igitur huic qnoque impossibilitati infirmitas. Alia ergo impossibilitatis hæc species; quoniam a faciendi possibilitate corporis infirmitate revocatur.

51. Tertia quoque impossibilitatis est causa, qua etiamsi per naturam quis, & firmitatem corporis facere aliquid possit; non potest tamen facere per imperitiam vel impotentiam, ut aut indoctus, aut servus.

52. Quas igitur harum, quas enumeravimus, impossibilitatum causas, ut quartam interim sequestremus, Filio Dei existimas convenire? Numquid insensibilis per naturam, & immobilis, sicut lapis? Lapis quidem est impiis in ruinam, fidelibus angularis. Sed non insensibilis, supra quem sensibilium populorum fideles ædificantur affectus. Non immobilis petra: *Bibebant enim ex consequenti petra; petra autem erat Christus*. Non ergo paternum opus per naturæ distantiam impossibile Christo.

Pet. 2. 6.

1. Cor. 10. 4.

53. Numquid forte per debilitatem impossibile ei aliquid existimamus? Sed non ille debilis, qui aliorum debilitates imperiali sermone sanabat. An debilis videbatur, cum paralytico præcipiens: *Tolle grabatum tuum, & ambula*; sanitatis jam mandabat officium, cum adhuc ille remedium debilitatis oraret? Num debilis Dominus virtutum, cum illuminaret cæcos, inclinatos erigeret, mortuos suscitaret, votis nostris medicinæ præcurreret effectus, orantes curaret, & fimbriæ mundaret adtactus?

Marc. 2. 11.

Psal. 145. 8.

Matth. 11. 5.

54. Nisi forte debilitatem illam, Impii, putabatis, quando vulnera videbatis. Erant quidem illa corporis vulnera, sed non erat vulneris illius ulla debilitas, ex quo omnium vita profluebat. Unde & propheta dixit: *Livore ejus nos sanati sumus*. An qui in vulnere debilis non erat, erat in majestate? Quomodo quæro. Cum dæmoniis imperaret, & reis peccata dimitteret; an cum rogaret Patrem?

Marc. 6. 56.

Esai. 53. 5.

Luc. 5. 20.

Johan. 17. 9.

55. Quo loco fortasse dicant: Quomodo Pater & Filius unum sunt, si Filius nunc imperat, nunc precatur? Et unum sunt, & imperat, & precatur; sed neque cum imperat, solus; nec cum precatur, infirmus. Solus non est; quia quæcumque Pater facit, eadem similiter & Filius facit: infirmus non est; quia etsi in carne infirmatus est propter peccata nostra, tamen [a] illud nostræ erat in eo pacis eruditio, sicut scriptum est, non suæ majestatis infirmitas.

Johan. 5. 19.

Esai. 53. 5.

56. Denique ut scias quia secundum hominem rogat, divinitate imperat, habes in Evangelio quia Petro dixit: *Rogavi pro te, ut non deficiat fides tua*. Eidem autem supra dicenti: *Tu es Christus Filius Dei vivi*, respondit: *Tu es Petrus, & super hanc petram ædificabo Ecclesiam meam; & tibi dabo claves regni cælorum*. Ergo cui propria auctoritate regnum dabat, hujus fidem firmare non poterat; quem cum petram dicit, [b] firmamentum Ecclesiæ indicavit? Quando igitur roget, quando imperet, considera. Rogat, quando pasturus ostenditur: imperat, quando Filius Dei creditur.

Luc. 22. 32.

Matth. 16.

57. Duas igitur species impossibilitatis vacare jam cernimus, quod neque insensibilis, neque infirma potest esse Dei virtus. Numquid tertium profertis in medium, quod quasi imperitus sine magistro facere nihil possit, aut servus sine domino? Ergo mentitus es, domine Jesu, qui te & magistrum, & dominum ipse dixisti;

(a) Mss. aliquot illud, quidam, illa nostra erat &c.

(b) Mss. nonnulli, firmamentum Ecclesiæ judicavit.

sti; & fefellisti discipulos tuos, dicens: *Vos vocatis me magistrum & dominum*, [a] *& bene dicitis; sum etenim*. Sed non falleres, veritas, eos præsertim quos amicos vocasti.

58. Tamen si ut imperitum te ab artifice secernunt, [b] viderint tibi, hoc est, Dei sapientiæ dicant peritiam defuisse; unitatem tamen substantiæ inter te & Patrem separare non possunt. Artificem namque ab imperito imprudentia non natura secernit: sed non in Patre artificium, neque in te insipientia; non est enim insipiens sapientia.

59. Ergo si neque insensibilis in Filio natura, neque debilitas, neque imperitia, neque servitus potest esse; considerent quod & per naturam & majestatem unum sit cum Patre Filius, & per operationem non discrepet a Patre virtus; cum omnia quæ Pater fecerit, eadem Filius faciat similiter: neque enim similiter potest quisquam facere idem opus, quod alius fecerit; nisi qui & inæqualitatem non habeat operationis, & naturæ ejusdem habeat unitatem.

60. Adhuc tamen requiro, quid sit quod non possit facere a se Filius, nisi viderit facientem Patrem, & insipienter aliqua [c] de vilioribus exempla propono: *Factus sum insipiens, vos me coegistis*. Nam quid insipientius, quam de majestate Dei argumenta discutere, *quæ quæstiones magis præstant, quam ædificationem Dei, quæ est in fide*? Sed argumentis argumenta respondeant: illis verba, nobis caritas, [d] quæ in Deo est, *de corde puro & conscientia bona, & fide non ficta*. Ergo ad infirmationem tam ineptæ propositionis, non piget etiam ridicula derivare.

Johan. 5. 19. 2. Cor. 12. 11. 1. Tim. 1. 4. & 5.

61. Quomodo ergo videt Filius Patrem? Videt equus picturam, quam per naturam imitari non potest: non utique sic videt Filius. Videt parvulus viri opera majoris, sed imitari non potest: nec utique sic videt Dei Filius.

62. Ergo si Filius per ejusdem cum Patre arcanum commune naturæ invisibiliter & videre & facere potest, & per plenitudinem divinitatis quod voluerit exsequi: quid superest, nisi ut per unitatem inseparabilem potestatis nihil credamus Filium facere, nisi quod viderit Patrem facientem; [e] quia per incomparabilem caritatem nihil a se facit Filius; quoniam nihil vult, quod Pater nolit? Quod utique non infirmitatis, sed unitatis est.

CAPUT VI.

Accedit ad quartam e rationibus supra memoratis, & Filium nihil facere quod non probetur a Patre, cum sit utriusque perfecta voluntatis atque potestatis unitas, liquido probans, nonnullas difficultates subinde tollit.

63. Ergo nec contumax Filius, ut etiam de quarta propositione dicamus; nihil enim consiliarius Filius fecit, quod cum Patris non conveniat voluntate. Denique vidit Pater quæ fecit Filius, & probavit quia bona valde; sic enim habes in Genesi: *Et dixit Deus: Fiat lux, & facta est lux; & vidit Deus lucem, quia bona est.*

Gen. 1. 3. & 4.

64. Numquid hic dixit Pater: Fiat talis lux, qualem ipse feci: [f] aut fiat lux, quæ ante non fuerat: aut Filius qualem faceret, interrogavit? Sed fecit, ut voluit, qualem Pater usque eo voluit, ut probaret. Ergo novum opus Filii est.

65. Deinde si reprehenditur in Filio secundum interpretationes Arrianorum quia quod viderit, fecit, qui utique secundum Scripturas quod non vidit, & fecit; & dedit esse quæ non erant: quid dicunt de Patre, qui quod viderat prædicavit, quasi ea quæ facienda forent, non potuerit prævidere.

66. Similiter ergo videt Filius Patris opus, sicut Pater opus Filii: nec quasi alienum laudat, sed quasi proprium recognoscit: *Quæcumque enim Pater fecerit, eadem Filius facit similiter*; ut idem opus Patris Filiique sentires. Nihil ergo facit Filius, nisi quod Pater probet, Pater laudet, Pater velit; quia ex Patre totus est: non ut creatura, quæ multa committit, dum studio lapsuque peccari voluntatem frequenter offendit auctoris. Nihil ergo Filius facit, nisi quod placeat Patri; quia una voluntas, una sententia est, una est vera caritas, unius operationis effectus.

Johan. 5. 19.

67. Denique ut scias caritatis esse quod *non potest Filius a se facere quidquam, nisi quod viderit facientem Patrem*, cum præmisisset: *Quæcumque ille fecerit, eadem & Filius facit similiter*, subjecit: *Pater enim diligit Filium*. Ergo quod dixit Scriptura quia *non potest*, ad inseparabilis & individuæ caritatis retulit unitatem.

68. Quod si naturaliter est, ut vere est, inseparabilis caritas; inseparabilis utique est etiam operatio naturaliter: & impossi-

(a) Duo mss. *& benefacitis*.
(b) Nonnulli mss. *videro utrum tibi* &c.
(c) Bigot. cod. *debilioribus exempla* &c.
(d) Nonnulli mss. cum Apostolico textu omittunt, *in Deo*; & infra pro *tam ineptæ*, iisdem codices præferunt *tue ineptæ* &c.

(e) Ita mss. plures ac probatiores: alii autem, & edit. *quia per inseparabilem unitatem*.
(f) Omnes edit. & mss. aliquot, *sed fiat lux .... aut Filius*, ultimæ edit. Paris. *At Filius*. Haud incommode: reliqui autem mss. ut in textu.

Jo an. 12. 5. possibile ut opus Filii cum Patris non conveniat voluntate; quando id quod Filius operatur, operatur & Pater: & quod Pater operatur, operatur & Filius: & quod loquitur Filius, loquitur & Pater, sicut scriptum est: a *Pater meus qui in me manet, ipse loquitur; & opera quæ ego facio, ipse facit* (Joan. 14. 10.). Nihil enim Pater sine virtute atque sapientia fecit, sicut scriptum est: *Omnia in sapientia fecisti* (Psal. 103. 24.). Nihil etiam Deus Verbum sine Patre fecit.

69. Non operatur sine Patre, non sine patria voluntate sacrosanctæ illi se obtulit salutaris mundi totius hostia passioni (Hebr. 10. 10.), non sine patria voluntate mortuos suscitavit. Denique Lazarum suscitaturus levavit oculos sursum, & dixit: *Pater, gratias ago tibi, quia audisti me: & ego sciebam quia semper me audis: sed propter turbam quæ circumstat, dixi; ut credant quia tu me misisti* (Joan. 11. 41. & 42.): ut quamvis b ex personæ hominis incarnati susceptione loqueretur, unitatem tamen paternæ voluntatis & operationis exprimeret; quia Pater omnia audit, omnia videt quæ vult Filius. Videt ergo & Pater facientem Filium, audit volentem. Denique non rogavit, & exauditum se esse dixit.

70. Nec existimari potest quia non audit Pater, quod velit Filius: & ut scias quia semper auditur a Patre, non quasi servus, nec quasi propheta, sed quasi Filius: *Et ego*, inquit, *sciebam quia semper me audis: sed propter turbam quæ circumstat, dixi; ut credant quia tu me misisti.*

71. Propter nos igitur c gratias agit, ne eumdem Patrem, eumdemque Filium esse credamus, cum idem opus Patris audimus Filii. Nam ut cognosceres non quasi infirmum gratias egisse, sed quasi Dei Filium semper sibi divinam potentiam vindicare, clamavit: *Lazare veni foras*. Imperantis utique vox ista est, non precantis.

CAPUT VII.

Proposita doctrina hinc confirmatur, quod Filius sit Patris Verbum, non quale nostrum, sed vivum & operatorium; atque adeo non possit negari ejusdem cum Patre voluntatis, potestatis, ac substantiæ.

72. Sed ut ad superiora redeamus, & proposita concludamus, facit quasi Verbum Filius voluntatem Patris. Verbum hoc nostrum utique prolativum est, syllabæ sunt, sonus est; & tamen a sensu nostro, & mente non discrepat, & quæ interiori tenemus affectu, ea tamquam operantis verbi testificatione signamus. Sed non sermo noster operatur, solum est Verbum Dei, quod nec * prolativum est, nec quod ἐνδιάθετον dicunt; sed quod operatur & vivit & sanat.

73. Vis scire quale Verbum? Audi dicentem: *Vivum est enim Verbum Dei, & validum atque operatorium & acutum, & penetrabilius omni gladio acutissimo, penetrans usque ad divisionem animæ & spiritus, artuumque & medullarum* (Hebr. 4. 12.).

74. Verbum igitur audis Dei Filium, & a patria voluntate & potestate secernis? Audis quia vivit, audis quia sanat: noli ergo nostro comparare verbo. Si enim verbum nostrum quæ non obtutu viderit, non auditu audierit, loquitur tamen cognita per quædam naturæ humanæ interna mysteria: quomodo non impius, qui secundum divinitatem in Dei Verbo & obtutum quemdam corporeum exigit, & auditum: & putat quod non possit a se quidquam facere Filius, nisi quod Patrem facientem viderit (Joan. 5. 19.); cum per unitatem, ut diximus, ejusdem substantiæ idem velle atque idem nolle, & idem posse & in Patre sit & in Filio & in Spiritu sancto?

75. Quod si homines plerumque sensuum qualitate discreti, tamen unius propositi intentione concordant; quid de Patre nos & Dei Filio congruit æstimare: cum id quod humana imitatur caritas, substantia divina possideat?

76. Ponamus tamen, sicut ipsi volunt, quia quasi in exemplari, quod viderit Patrem facientem Filius faciat. Et hoc uti-

a Rom. edit. sola, *Quæ ego loquor, sicut dixit mihi Pater, sic loquor*; &: *Pater meus qui in me manet, ipse facit opera*. Quæ quidem verba sic habentur apud Johannem citatis locis. At contra consensum mss. ac vet. edit. nihil movemus.

b Quinque mss. *ex persona hominis in carnis susceptione*: reliqui & edit. ut in textu. Jam autem monuimus vocem *persona* non semper stricte & scholastico rigore sumtam ab Ambrosio. Et sane hoc loco nihil aliud sonat, nisi in quantum homo. Quod vero ad voluntatis cum Patre unitatem intelligamus, nihil aliud erit illa unitas, nisi consensio, subjectio & conformitas. At quominus eam de vera divinæ voluntatis unitate interpretemur, nihil vetat.

c Omnes edit. ac mss. quidam, *gratias egit. Nec eumdem* &c. alii cod. majori numero & auctoritate *gratias agit, ne eumdem* &c. Optime; quamobrem enim propter nos gratias egerit, hæc ratio redditur, ne videlicet Patris ac Filii unam personam esse credamus, cum nemo sibi ipsi gratias agat.

* Verbum prolativum seu προφορικὸν verbo interno sive ἐνδιάθετῳ opponi jam ad adnotavimus. Verbum autem divinum προφορικὸν qui eo modo diceret, ut syllabas aut sonum corporeum esse fingeret, nemo usque adeo insanus fuit: at illud ipsum esse ἐνδιάθετον contendebant, ac similem humanis habitibus, proindeque accidentalem, atque a Patris natura separatum, ut ex Basilii Homil. 27. cont. Arianos &c. intelligimus. Veruntamen idem illud Verbum

utique ejusdem substantiæ est; nullus enim potest alterius imitationem operationis implere, nisi qui ejusdem naturæ habeat unitatem.

CAPUT VIII.

Hæreticorum objectionem, qua Filium, quod alium generare non possit, Patri negabant esse æqualem, primo in adversarios ipsos retorquet: deinde hominum ostendit exemplis, quod quispiam generet aut secus, ad potentiam non pertinere; maxime cum alioqui ipsemet Pater minus potens dicendus esset. Inde colligit divina ex humanis non esse judicanda, sed standum Scripturæ auctoritati. Postremo omnipotentiam vel Patri abjudicandam, vel adjudicandam Filio ubi demonstravit, ipsos si filios non genuerint, propriis servis qui sobolem procreaverint, minus potentes fore inducit, proindeque totam eorum disputationem ineptam esse.

Alias Cap. IV.

77. Illud ridiculum est, [a] Imperator auguste, quod quidam hoc etiam ad inæqualitatem Dei Patris & Filii objiciendum usurpare consueront, quod dicant omnipotentem Patrem esse, quod generavit Filium: negent autem omnipotentem Filium, dicentes quia generare non potuit.

78. Sed vide quemadmodum sæva impietas; ut dialectica philosophorum se ipsa convincat. Hac enim quæstione aut coæternum Patri Filium necesse est sua voce fateantur; aut si principium temporis Filio aliquod adscribunt, principium potentiæ necesse est tribuant etiam Patri. Ita eum omnipotentem Filium negant, incipiunt, quod nefas dictu est, adserere per Filium Patrem omnipotentem esse cœpisse.

79. Nam si per generationem omnipotens Pater, utique aut coæternus Patri Filius est; quia si semper omnipotens Pater, sempiternus & Filius: aut si fuit, quando non erat Filius sempiternus; fuit ergo quando non erat omnipotens Pater. Nam eum volunt dicere Filium aliquando cœpisse, in illud recidunt, ut & Patris potentiam dicant non semper fuisse, sed ex Filii generatione cœpisse. Ita dum Filio Dei cupiunt derogare, plus tribuunt; ut contra fas omne auctorem paternæ potentiæ declarare videantur; cum Filius dicat: *Omnia quæ Pater habet, mea sunt*, hoc est, non quæ Patri ipse tradiderit, sed quæ a Patre jure generationis acceperit. (Johan. 16. 15.)

80. Et ideo Filium sempiternam dicimus esse virtutem: si ergo sempiterna ejus virtus atque divinitas, utique & potentia ejus est sempiterna. Filio igitur qui derogat, Patri derogat, pietatem offendit, violat caritatem. Nos honorificemus Filium, in quo Pater complacet; placet enim Patri ut laudetur Filius, in quo ipse complacuit. (Rom. 1. 16)

81. Respondeamus tamen intentioni eorum, * ne epilogo quodam invidiam quæstionis declinasse videamur. Generavit, inquiunt, Pater, non generavit Filius. Quod hic argumentum est inæqualitatis? Generatio enim paternæ proprietatis est, non potentiæ: & pietas æquat, non separat. Denique in ipso usu nostræ infirmitatis frequenter evenire cognoscimus, ut & infirmi filios habeant, & non habeant fortiores: habeant servi, non habeant domini: habeant inopes, non habeant [b] qui potentes sunt.

82. Sed si dicunt & hoc infirmitatis esse, quia volunt homines filios habere, nec possunt: quamvis humana non sint conferenda divinis, intelligant tamen inter ipsos quoque homines non potentiæ esse, sed paternæ proprietatis habere filios, vel non habere: nec in potestate nostræ voluntatis esse generare, sed in corporis qualitate; nam si esset potentiæ, utique potentior multos haberet. Ergo non est potentiæ habere filios vel non habere.

83. Numquid naturæ est? Si naturæ infirmitatem putatis, & ad humana vos confertis exempla, eadem Patris est natura quæ Filii est. Itaque aut verum Filium dicitis; & Patri in Filio derogatis per unitatem ejusdem naturæ (sicut enim Pater natura Deus est, ita & Filius: deos autem ait Apostolus non natura deos esse, sed dici) aut si negatis esse verum Filium, hoc est, ejusdem naturæ; non est ergo generatus: si non est generatus Filius, non generavit Pater. (1. Cor. 8. 5.)

84. Colligitur itaque juxtam sententiam vestram, ut non sit omnipotens Deus Pater; quia generare non potuit, si non generavit Filium, sed creavit. Sed quia omnipotens Pater, eum juxta sententiam vestram solus generator omnipotens sit; generavit utique Filium, non creavit. Verum ipsi magis quam vobis credendum est. Ille ait: *Genui*; & frequenter ait, generationis suæ testis. (Psal. 109. 3.)

85. Non est ergo naturæ, non est po-

a Omnes edit. & mss. aliquot omisso, *illud ridiculum est*, statim incipiunt, *Imperator auguste*, *quidam* &c. Unde non pauci mss. etiam resecant, *Imperator auguste*: melius alii, quamquam pauciores, ut in contextu.

* Epilogum pro querimoniis ab Ambrosio usurpatum *Hexaem*. lib. 6. cap. num. 14. observabamus. Neque vero eamdem vocem hoc loci usurpat sensu admodum alieno; nihil enim aliud signat quia ejusmodi sermonem, qualem oratores, ut judicum mentes a causa quæ agitur, cogitatione avertant, ad movendos eiendosque affectus adhibere solent.

b Ita vet. edit. & plures potioresque mss. at Rom. edit. cum aliis nonnullis, *qui ditiores sunt*.

tentiæ in Christo aliqua, quia non generavit, infirmitas; quia generatio, sicut sæpe jam diximus, non ad sublimitatem potentiæ, * sed ad proprietatem refertur naturæ. Nam si ideo omnipotens Pater, quia Filium habet; omnipotentior ergo esse potuit, si plures haberet.

86. An vero potentia ejus in una generatione defecit? At ego ostendam & Christum habere filios, quos quotidie generat, sed ea generatione, vel potius regeneratione, quæ potestatis est; non naturæ; adoptio enim potestatis est: generatio proprietatis. Quod ipsa Scriptura nos docuit; dicit enim Johannes; quia *in hoc mundo erat, & mundus per ipsum factus est, & mundus eum non cognovit. In propria venit, & sui eum non receperunt. Quotquot autem receperunt eum, dedit illis potestatem filios Dei fieri, his qui credunt in nomine ejus.* (Johan. 1. 10. & seq.)

87. a Didicimus itaque potestatis esse, quod nos filios Dei fecit: proprietatis autem generationem esse oracula divina declarant; dicit enim Sapientia Dei: *Ex ore altissimi prodivi*, hoc est, non coacta, sed libera: non potestati obnoxia, sed nata generationis arcano, privilegio dominationis & b jure potestatis. Denique de eadem Sapientia, hoc est, de domino Jesu, alibi Pater dicit: *Ex utero ante luciferum genui te.* (Eccl. 24. 5.) (Psal. 109. 3.)

88. Quod utique ideo dixit, non ut corporalem alvum declararet, sed ut proprietatem veræ generationis ostenderet. Nam si ad corporalem referas; ergo omnipotens Pater eum dolore & conceptione generavit. Sed absit, ut Deum ex infirmitate corporis metiamur. Est quidam uterus paternæ arcanum substantiæ, interiusque secretum, quod non Angeli, non Archangeli, non Potestates, non Dominationes, non aliqua creaturarum potuit penetrare natura. Cum Patre enim semper, & in Patre semper est Filius: eum Patre per distinctionem indissociabilem Trinitatis æternæ, in Patre per divinæ unitatem naturæ.

89. Quis igitur hic arbiter divinitatis, qui discutiat Patrem ac Filium: ille, quare generaverit: iste, cur non generaverit? Servulum suum aut ancillulam cur non generaverit, nemo condemnat: isti condemnant, cur non generaverit Christus; condemnant enim sua opinione, cum derogant. Nec conjugibus inter se cur non generaverint, aut caritas minuitur, aut meritum derogatur: isti, quia non generavit, Christi minuunt potestatem.

90. Cur, inquiunt, Filius Pater non est? Quia & Pater Filius non est. Cur non iste generavit? Quia nec ille generatus est. Nec ideo minus habet Filius, quia Pater non est: nec Pater minus habet, quia Filios non est. Dixit enim Filius: *Omnia quæ Pater habet, mea sunt.* Adeo generatio in paterna proprietate, non in jure est potestatis. (Johan. 16. 15.)

91. Est quædam indistincta distinctæ incomprehensibilis & inenarrabilis substantia Trinitatis. Distinctionem etenim accepimus Patris & Filii & Spiritus sancti, non confusionem: c distinctionem, non separationem: distinctionem, non pluralitatem. Divino itaque admirandoque mysterio manentem semper accipimus Patrem, semper Filium, semper Spiritum sanctum; non duos Patres, non duos Filios, non duos Spiritus. *Unus enim Deus Pater, ex quo omnia, & nos in ipso: & unus dominus Jesus, per quem omnia, & nos per ipsum.* Unus natus ex Patre dominus Jesus, & ideo unigenitus. *Unus & spiritus sanctus*, ut idem Apostolus dixit. Sic accipimus, sic legimus, sic tenemus. Distinctionem scimus, d secreta nescimus: causas non discutimus, sacramenta servamus. (1. Cor. 8. 6.) (Ibid. 12. 11.)

92. Facinus indignum, ut qui generationis suæ facultatem non habent, divinæ generationis examen sibi arrogent, vindicent potestatem? Negent ergo æqualem Patri Filium, quia non generavit Filius: negent æqualem Patri Filium, quia Patrem habet. Hoc si de hominibus dicerent, quorum aliqui volunt filios habere, nec possunt, injuriam putaremus: sic etiamsi inter duos honore pares habenti filios qui non habet, negaretur æqualis. Et ideo hoc, inquam, grave & de ipsis hominibus videtur, ut quis ideo minor putetur, quod Patrem habet. Nisi forte tamquam constitutum in familia putant Christum dolere, quod emancipatus a Patre non sit, & administrandi patrimonii non habeat facultatem. Sed non est Christus in sacris, e qui sacra universa destruxit.

93. Quo-

* Hanc Ambrosii sententiam Petavius lib. 2. *de Trinit. cap.* 5. ita exponit, *hoc est*, inquit, *proprium quiddam esse personæ, sive naturæ divinæ, quæ in Patre subsistit.* Quod ut adhuc fiat planius, advertendum ex natura Patris generari Filium, non quatenus natura est, sed quatenus est in Patre; ut ille simul & consubstantialis sit Patri, & ab eo personaliter distinctus.

a Rom. edit. & quidam mss. *Dicimus itaque.* vet. edit. & alii mss. *Didicimus itaque:* Aptius, refertur enim ad superiora, *dedit illis potestatem &c.* Iterum vero ubi omnes; & mss. aliquot, *proprietatis autem generationem*, Amerb. atque Eras. *generationes*; reliqui cod. invertunt sententiam in hunc modum: *proprietatem autem generationis.* Minus commode.

b Mss. quatuor, *jure pietatis.* Haud incongrue.

c. Sic omnes edit. & mss. non pauci: alii vero jugulatis vocibus, *distinctionem non separationem*, subjungunt, *divinitatemque admirando mysterio manentem semper accipimus ex Patre, semper per Filium, semper in Spiritum sanctum:* unus e Colbert. *distinctionem, non separationem, non pluralitatem didicimus.* Cætera ut in contextu.

d Nonnulli mss. *secreta scimus, sacramenta servamus.*

e Vet. edit. *qui sacra universa distinxit:* Rom. & mss. .... *destruxit.* Dicebantur autem pupilli in sacris esse, ut patet ex Cod. Theod. *de Maternis bonis.* L. 1. 2. 9.

93. Quomodo volunt tamen, respondeant, verane generatio sit, & verus Filius ex Deo Patre natus, hoc est, ex substantia Patris, an ex alia natus substantia. Si enim dicunt ex Patre, hoc est, ex Dei substantia, [a] convenit; quia ex substantia Patris Filium dicunt. Ergo quia unius substantiæ, unius utique potentiæ. Si vero ex alia substantia Filius est, quomodo omnipotens Pater est, & omnipotens Filius non est? Quid enim præstantius si ex alia substantia Filium Deus fecit, cum utique & Filius ex alia nos substantia filios Dei fecerit? Ergo aut unius substantiæ Filius cum Patre, aut unius potentiæ.

94. Friget igitur eorum quæstio, quia de Christo judicare non possunt; immo quia vincit ille, cum judicatur. Digni tamen sunt isti judicio suo, qui hanc objiciunt quæstionem. Si enim ideo æqualis Patri Filius non est, quia non generavit Filium, & isti utique fateantur, si non habent filios, qui ferunt hujusmodi quæstiones, suos sibi etiam servulos præferendos, eo quod habentibus filios æquales esse non possunt. Si autem habent filios, non putent sibi meritum, sed filiorum juri deferri.

95. Non consistit igitur hæc quæstio, quia æqualis Filius Patri ideo esse non possit, quia Pater generaverit Filium, Filius nullum ex se ipse generaverit. Nam & fons fluvium generat, & fluvius fontem ex se ipse non generat: & lux splendorem generat, non splendor lucem; & una natura est splendoris & lucis.

CAPUT IX.

Varias Arrianorum captiunculas, queis Filium cœpisse arguebantur, profert & explodit. Nam præter quam quod eos aut contra se, aut nihil efficere constat; cum rerum omnium principio non possit esse principium, in humanis etiam eorum argumentatio vitiosa est. Tempus igitur non præcessisse auctorem suum: qui si aliquando non fuit, tunc Pater fuit sine sua virtute ac sapientia. Denique ubi humanis exemplis ostensum est aliquem priusquam nascatur, esse dici, hæreticorum temeritatem detestatur.

96. UNde cum inæqualitatem ex generationis objectu probare non potuerint, intelligant etiam illam divulgatam suæ calumniam quæstionis explosam. [b] Solent enim proponere: Quomodo æqualis potest esse Filius Patri? Nam si Filius est, antequam generaretur, non erat: aut si erat, cur natus est? Et Arrianos se negare consuerunt, qui proponunt Arrii quæstiones?

97. Itaque exigunt a nobis responsionem, ut si dixerimus: Antequam generaretur erat, astute teferant: Ergo antequam generaretur, creatus est, & non differt a ceteris creaturis; quia prius cœpit creatura esse quam Filius. Et adjiciunt: Cur qui erat, natus est? An quia imperfectus erat, ut postea perfectior fieret? Si autem responderimus quia non erat, objiciunt statim: Ei ergo generatio contulit ut esset, qui non erat antequam nasceretur; ut hinc colligant: Erat ergo, quando non erat Filius.

98. Sed qui hoc proponunt, & obscuritate volunt involvere veritatem, dicant ipsi utrum temporaliter generet Pater, an intemporaliter. Si enim temporaliter dixerint, quod Filio objiciunt, Patri adscribent; ut videatur Pater cœpisse esse, quod non erat: si intemporaliter, quid superest, nisi ut ipsi solvant, quam proposuerint quæstionem; ut cum generationem Patris abnuant temporalem, generationem quoque Filii temporalem non esse fateantur?

99. Si ergo non est generatio ejus ex tempore, æstimari datur quod nihil præcesserit ante Filium, qui non sit ex tempore. Si enim aliquid ante Filium, jam non sunt in ipso creata omnia, quæ vel in cælo sunt vel in terris, & Apostolus redarguitur, qui hoc in epistola sua scripserit. Quod si nihil ante generationem, non adverto cur posterior adseratur, quem nemo præcessit.

Col. 1. 16.

100. Connectenda est alia eorum plena impietatis objectio, quæ latentem habeat dolum, quo sensus facilium, mentesque perstringat. Interrogant enim, utrum omne quod finem habet, aliquando cœperit. Et si acceperint ejusmodi responsionem, quia quod finem habet, cœpit aliquando; referunt, utrum Pater desierit generare Filium. Quod cum tenuerint, nostro adspirante consensu, contexunt: Cœpit ergo generatio. Id si non abnuas, consequi videtur, ut si cœpit generatio, videatur in eo cœpta, qui natus est; ut natus esse dicatur, qui ante non fuerat; un de definiant: Aliquando ergo Filius non fuit.

101 Adjiciunt alias ineptias loquacitatis suæ, dicentes: Si Verbum Patris Filius est: & ideo genitus dicitur quia Verbum est: quod autem Verbum est, opus non est: multifariam loquutus est Pater; multos ergo

Hebr. 1. 1.

a Omnes edit. *convenit quod .... dicant*: mss. *convenit quia .... dicunt*. Optime, idem enim est ac si legeretur, convenit inter nos, sive in hoc non dissentimus, &c.

b Ita mss. prope ad unum: edit. vero, *Solent enim opponere*. Ceterum ea objectio una semper fuit a præcipuis Arrianorum: sed illam peculiari quadam ratione nobis instructam rationibus intorquebant Eunomiani. His responderunt Gregorius Nyss. lib. 8. *in Eunom.* Basilius lib. 4. contra eumdem, Hilarius lib. 12. *de Trinit*, atque alii.

a ergo generavit filios, a si non operatus est, sed loquutus est Verbum. Amentes homines! quasi non intelligant, quid intersit inter prolativum sermonem, & in æternum permanens Dei Verbum ex Patre natum: natum utique, non prolatum: in quo non composita syllaba, sed plenitudo divinitatis æternæ est, & vita sine fine.

102. Subtexunt aliam impietatem, proponentes utrum volens, an invitus generaverit Pater; ut si dixerimus volentem, antiquiorem generatione voluntatem videamur fateri, & referant quia non sit Filius coæternus Patri, quem aliquid antecessit: aut quia & ipse sit creatura; quia scriptum est: *Omnia quæ voluit, fecit*; cum hoc ipsum non de Patre & Filio, sed de his quas Filius fecit, dictum sit creaturis. Sin autem invitum Patrem generasse responderimus, invalidum Patrem dixisse videamur.

Psa.113.11

103. Sed nihil in sempiterna generatione præcedit, nec velle, nec nolle: ergo nec invitum dixerim, nec volentem; quia generatio non in voluntatis possibilitate est, sed in jure quodam & proprietate paterni videtur esse secreti. Nam sicut bonus Pater non aut ex voluntate est, b aut necessitate, b sed super utrumque, hoc est, natura; ita non generat ex voluntate aut necessitate Pater.

104. Esto tamen, sit generatio in voluntate generantis, quando hanc voluntatem fuisse dicunt? Si in principio, in principio utique Filius: si sempiterna voluntas, sempiternus & Filius: si cœpit voluntas; displicuit igitur sibi quod erat Deus Pater, ut mutaret statum. Displicuit ergo sibi sine Filio, placere cœpit sibi in Filio.

105. Jam illa consequentia ut dicamus: Si studium generandi nostro more adsumsit; ergo & cetera quæ generationem præcedere solent, nostro more adsumsit: nostro autem usu generationis votum est, non voluntas.

106. Produnt igitur impietatem suam, qui volunt generationem cœpisse Christi; ut videatur non generatio illa Verbi manentis, sed prolatio fluentis esse sermonis: deinde multos inducendo filios, negent in Christo divinæ proprietatem naturæ; ut nec unigenitus, nec primogenitus æstimetur: postremo ut si principium credatur accepisse, etiam finem videatur habiturus.

Joban.1.1.

107. Sed neque principium adsumsit aliquando Dei Filius, qui erat in principio: neque finem habebit, qui est principium universitatis & finis. Nam cum sit principium, quomodo quod habebat, accepit? aut quomodo sui finem habebit; cum omnium ipse sit finis, ut in illo fine sine fine maneamus? Dei enim generatio cum temporalis non sit, nec ante se, nec in se tempus invenit.

Joban.8.25.

108. Frigida igitur eorum & vana quæstio in creaturis ipsis non habet locum; ipsa etenim quæ temporalia sunt, discretionem in quibusdam habere temporis non videntur. Lux nempe splendorem generat, nec comprehendi potest quod splendor luce posterior sit, aut lux splendore antiquior; quia ubi lumen est, splendor est: & ubi splendor, etiam lumen est. Itaque nec sine splendore lumen, nec splendor potest esse sine lumine; quia & in splendore lumen, & splendor in lumine est. Unde & Apostolus splendorem paternæ gloriæ Filium dixit, quia splendor paternæ lucis est Filius: coæternus, propter virtutis æternitatem; inseparabilis, propter claritudinis unitatem.

Hebr.1.3.

109. Ergo si temporalia & aerea hæc comprehendere & separare non possumus, quæ videmus; Deum quem non videmus, qui super omnem est creaturam, in ipso suæ generationis arcano possumus comprehendere? Possumus eum a Filio tempore separare, cum omne tempus opus Filii sit?

110. Desinant ergo dicere: Et antequam generaretur, non erat. Ante enim temporis est, generatio ante tempora; & ideo quod posterius est; prius non est: nec opus ante auctorem potest esse; cum opera ipsa principium de operatore suo sumant. Nam quomodo ante operatorem suum usus operis æstimetur; cum omne tempus opus sit, & omne opus de operatore suo ut esset, accepit?

111. Experiri igitur adhuc istos volo, qui sibi videntur astuti; ut de nostris respondeant, qui calumniantur divinis, longeque refugiunt ab inscrutabili supernæ generationis arcano: quæstionem suam humanæ adstruant generationis exemplo. De Filio Dei dicunt quia antequam generaretur non erat, hoc est, de Dei sapientia, de virtute Dei, c de Dei Verbo, cujus generatio nihil ante se novit. c Quod si aliquando, ut volunt, non fuit (quod nefas dictu est) non fuit ergo in Deo perfectionis aliquando plenitudo divinæ, si postea processum generationis accepit.

112. Tamen ut sciant quam vana sit & solu-

a Mss. duo, *si non creavit*: unus, *si non creatus est*.

b Ver. edit. *sed per naturam, ita generat*: non pauci mss. ac Gill. in marg. *sed super utrumque, ita generat*: reliqui atque edit. Rom. ut in textu. Erat porro ipsius Arrii hæc objectio, ut Epiphanius Hær. 76. num. 6. scriptis mandavit. Geminam ei responsionem Patres opponebant; alii enim Filium voluntate agnoscebant genitum, voluntatem tamen, quod hoc etiam loco non prætermisit Ambrosius, generatione priorem esse pernegabant; alii vero plures hanc ipsam quam Doctor hic noster, solutionem afferebant.

c Paris. quædam edit. *de Deo vero*.

solubilis eorum quæstio; licet nihil in eo humanis divinisve commune, tamen doceo homines, antequam nascerentur, fuisse. Aut negent Jacob sanctum fuisse, priusquam nasceretur, qui fratrem supplantavit in materni adhuc uteri positus arcano: negent Hieremiam, antequam nasceretur, a fuisse, cui dicitur: *Priusquam te formarem in utero matris tuæ, novi te: & priusquam exires de vulva, sanctificavi te, & prophetam in gentibus posui te.* Quid hoc evidentius tanti exemplo prophetæ, qui sanctificatus est, antequam natus, & antequam formaretur, est cognitus?

Gen. 25. 23.

Hier. 1. 5.

113. Quid etiam de Johanne loquar, de quo mater religiosa testatur, quia intra materna situs adhuc viscera, præsentiam Domini spiritu cognovit, exsultatione consignavit, sicut scriptum meminimus, matre dicente: *Ecce enim ut facta est in auribus meis vox salutationis tuæ, exsultavit in gaudio infans in utero meo?* Erat igitur qui prophetabat, an non erat? At certe erat; erat enim qui venerabatur auctorem, erat qui loquebatur in matre. Denique Elizabeth filii spiritu replebatur, Maria filii spiritu sanctificabatur; sic enim habes, quia *exsultavit infans in utero ejus, & repleta est Spiritu sancto Elizabeth.*

Luc. 1. 41.

Ibidem.

114. * Vide singulorum verborum proprietates. Vocem quidem Mariæ prior Elizabeth audivit, sed Johannes prior Domini gratiam sensit. Pulcre sibi conveniunt oracula oraculis, femina mulieri, & pignus pignori. Istæ gratiam loquuntur, illi intus operantur, pietatisque mysterium maternis adoriuntur profectibus; duplicique miraculo, licet honore diverso, prophetant matres spiritu parvulorum. Quis igitur auctor hujus miraculi, nonne Dei Filius, qui fecit esse non natos?

115. De rebus humanis b quæstio vestra non potest convenire; potestne divinis convenire secretis? Quid est: Antequam generaretur, non erat? Numquid Pater aliqua tempora conceptionis accepit, ut Filium tempora prævenirent? Aut feminææ more naturæ generationis suæ molitus est partum, ut molitio ipsa Filio esset antiquior? Quid est hoc? Cur divina secreta discutimus? Proprietatem legi divinæ generationis, non qualitatem.

116. Facinus indignum: ut ex se quidam cælestia metiantur, qui Christum non nasci potuisse, sed fieri, tamquam unum de spadonibus putant: aut tamquam unum de spadonibus Patrem Filium, quem generare non potuerit, adoptaverit.

CAPUT X.

Objicientibus Christum, Johanne teste, vivere propter Patrem, ac proinde ipsi æqualem non habendum, respondetur Filii vitam secundum divinitatem nec cœpisse ex tempore, nec pendere ab aliquo: locum vero de humana ipsius vita intelligendum, ex eo probari, quod ibidem de corpore ac sanguine suo præmiserat. Tum duarum controversi loci expositionum primam referri ad humanitatem, & secunda Filii cum Patre æqualitatem, nec non cum homine similitudinem signari docet. Deinde perstricta quam Filio inurebant, injuria, quo pacto etiam secundum divinitatem propter Patrem vivat, aperit. Ac tandem exposito quæ vita nostræ cum divina unitas sit, aliam objectionem, qua Filius per Patrem clarificari opponitur, paucis absolvit.

117. Plerique etiam hinc faciunt quæstionem, quia scriptum est: *Sicut misit me vivus Pater, & ego vivo propter Patrem: & qui manducat me, & ipse vivit propter me;* dicentes: Quomodo æqualis est Patri Filius, qui dixit quia propter Patrem vivit?

Alias Cap. V.

118. Qui hoc proponunt, primum respondeant, cujusmodi vita sit Filii, c utrum ea quam Pater largitus sit non habenti? Sed quomodo vitam aliquando potuit non habere; cum ipse sit vita, sicut ait: *Ego sum via, veritas, & vita?* Vita utique sempiterna, sicut virtus est sempiterna. Aliquando ergo, ut sic loquar, se vita non habuit?

Ibid. 14. 6.

119. Considerate quid lectum sit hodie de domino Jesu, quia *mortuus est pro nobis; ut sive vigilemus, sive dormiamus, simul cum illo vivamus.* Cujus mors vita est, hujus divinitas vita non est; d cum divinitas vita sit sempiterna?

Rom. 5. 8.

1. Thess. 5. 10.

120. An vero vita ejus in Patris est potestatem? Sed ne corporis quidem sui vitam in alterius fuisse potestate memoravit, sicut scriptum est: *Ego pono animam meam, ut iterum sumam illam. Nemo tollit eam a me, sed ego pono eam a me ipso. Potestatem habeo ponendi eam, & iterum potestatem habeo sumendi eam: hoc mandatum accepi a Patre meo.*

Johan. 10. 17. & seq.

121. Ejus ergo vita secundum divinitatem in alterius potestate posita judicatur, cujus vita secundum corpus alienæ non erat subdita potestati? Aliena enim pote-

(a) Omnes edit. *sanctum fuisse*: melius mss. omittunt *sanctum*.

* Confer, si vacat, hanc istius loci enarrationem cum ea quam lib. 2. *in Lucam* tantum non iisdem verbis reperies.

(b) Edit. *quæstio nostra*, mss. *quæstio vestra*, id est, objectio vestra.

(c) Edit. ultimæ Paris. *utrum eam quam Pater largitus sit, non habeat.*

(d) Tres mss. *cum divina vita sit sempiterna*: unus *cum divinitas sit sempiterna.*

potestas erat, si non erat unitas potestatis. Sed sicut potestatis suæ esse significat ponere animam, & liberæ voluntatis: ita etiam quod secundum mandatum deposuit Patris, suæ ac paternæ voluntatis significat unitatem.

122. Ergo si vitam Filius neque aliquo accepit ex tempore, neque alienæ habet potestati subditam, videamus qua ratione dixerit: *Sicut misit me vivus Pater, & ego vivo propter Patrem.* Exponamus ut possumus; immo ipse potius exponat.

Ibid. 6. 58.

123. Considera igitur quid ante præmiserit; ait enim: *Amen, amen dico vobis.* Ante instruit quemadmodum audire debeas: *Vere*, inquit, *vere dico vobis, nisi manducaveritis carnem Filii hominis, & biberitis sanguinem ejus, non habebitis vitam in vobis.* Secundum Filium hominis se diecere ante præmisit, & tu quod secundum Filium hominis de carne est loquutus & sanguine, ad divinitatem putas esse referendum?

Ibidem 54.

124. Denique addidit: *Caro enim mea vere est esca, & sanguis meus est potus.* Carnem audis, sanguinem audis, mortis Dominicæ sacramenta cognoscis; & divinitati calumniaris? Audi dicentem ipsum: *Quia spiritus carnem & ossa non habet.* Nos autem quotiescumque sacramenta sumimus, quæ per sacræ orationis mysterium * in carnem transfigurantur & sanguinem, mortem Domini annuntiamus.

Ibidem 56.

Luc. 24. 39. 1. Cor. 11. 26.

125. Ergo posteaquam se loqui secundum hominis Filium declaravit, & carnem sæpe repetivit & sanguinem, subdidit postea: *Sicut misit me vivus Pater, & ego vivo propter Patrem; & qui manducat me, & ipse vivit propter me.* Quomodo igitur hoc accipiendum putant? Potest enim duplex videri comparatio. Prima ita: *Sicut misit me vivus Pater, & ego vivo propter Patrem.* Secunda ita: *Sicut misit me vivus Pater, & ego vivo propter Patrem; ita & qui manducat me, ipse vivit propter me.*

Johan. 6. 58

126. Si primam eligunt, hoc significat quia sicut missus sum a Patre, & descendi a Patre; ita vivo propter Patrem. a Quasi quis autem missus est, atque descendit; nisi quasi Filius hominis, sicut ipse supra dixit: *Nemo adscendit in cælum, nisi qui de cælo descendit Filius hominis?* Ergo sicut quasi Filius hominis missus est, atque descendit; ita quasi Filius hominis vivit propter Patrem. Denique & qui manducat quasi Filium hominis, & ipse vivit propter Filium hominis. Actum ergo incarnationis suæ adventui comparavit.

Johan. 3. 13

127. Quod si secunda complacuit, nonne & æqualitatem Filii cum Patre, & similitudinem ejus cum homine manifesta distinctione colligimus? Nam quid est: Sicut ipse vivit propter Patrem, & nos vivimus propter ipsum; nisi quia sic vivificat Filius hominem, sicut Pater in Filio carnem vivificavit humanam? *Sicut enim Pater suscitat mortuos, & vivificat; sic & Filius quos vult, vivificat*, ut ipse Dominus supra dixit.

Johan. 5. 21.

128. Æqualitas ergo Filii ad Patrem per unitatem quoque vivificationis adstruitur; quando sic vivificat Filius, ut Pater. Agnosce ergo ejus vitam & potentiam sempiternam. Similitudo etiam nostra ad Filium, & quædam secundum carnem unitas declaratur, quoniam quemadmodum Dei Filius a Patre, sic homo est vivificatus in carne. Sic enim scriptum est, quia sicut Deus Jesum Christum a mortuis suscitavit, ita etiam nos quasi homines vivificeamur a Dei Filio.

Rom. 4. 24.

129. Secundum hanc ergo expositionem non solum ad conditionem humanam derivatur gratia largitatis, sed etiam divinitatis æternitas prædicatur: divinitatis, quia ipsa vivificat: humanæ autem conditionis, quia vivificata est & in Christo.

130. Quod si quis utrumque ad Christi refert divinitatem: ergo Filius Dei hominibus comparatur, ut ita Filius propter Patrem vivat, sicut nos propter Filium Dei vivimus. Sed Filius Dei vitam largitur æternam, nos autem largiri nequimus: ergo nostri comparatione nec ille largitur. Habeant igitur Arriani fidei suæ præmium, ne vitam æternam adipiscantur a Filio.

131. Libet jam ulterius progredi; nam si illis placet hunc locum ad divinæ b perpetuitatem referre substantiæ, accipiant etiam

* Eloquutionem plane similem è lib. *de Incarn:* cap. 4. citaverat Card. Perronius lib. 2. *de Sacram. Euch. Auctor.* 31. eaque idem significari docuerat, quod vertare significat in Virgiliano illo: *Formas se vertit in omnes*, nimirum conversionem corporis in aliam formam & figuram. Huic Albertinus lib. 2. *de Sacram. Euchar.* respondere conatus, ait duas alias hujus verbi significationes adjici posse. At hæ causam ipsius nihil adjuvant. Nam primo indicat interdum idem esse ac *efficere*, ut cum Plinius dicit de amygdalis, *ex dulcibus transfigurantur in amaras*: nec diffitetur hoc sensu Christi corpus offerri altaribus transfigurandum. Qua in re ab eo minime dissentimus, nisi quod symbolicum corpus intelligere se non dissimulat. Enim vero absurdum est illud ultimum; nam præterquam quod erat jam corpus symbolicum in antitypia, certum est semper veram aliquam conversionem indicari sive substantiæ, si de substantia agatur, sive accidentis, ut in Pliniano exemplo. Secundam autem acceptionem hanc esse dicit, qua compositum ponitur pro suo simplici, ut idem sit in corpus transfigurari, ac figurari in corpus, hoc est, ex ipsius quidem sententia, corporis figuram fieri. Verum quis umquam hominum ita loquutus est? Certa exempla verborum *tradere* atque aliorum, & suam compositorum rationem nusquam deponunt; nec, ut maxime illam exuant, hic ullo modo faciunt ad propositum. Nihil igitur hic significatur ab Ambrosio, nisi quod habetur lib. *de Myster.* cap. 9. n. 50. *Benedictione etiam ipsa natura mutatur.* Nam *sacræ orationis mysterium*, idem est ac benedictio, & ipsa Domini verba: qua de re ibidem num. 52.

(*a*) Amerb. & Eras. *Quis autem missus est*: aliæ edit. ac omnes mss. *Quasi quis autem missus est*: Excipe tamen ultimas edit. Paris. ubi pro *Quasi* legitur: *Quomodo*. Male; est enim, *Quasi quis*; idem atque in cujus conditione ac nomine. Iterum vero ubi edit. cum uno vel altero mss. *sicut ipse*, Rom. edit. *ipsa*, *supra sapientia*; plures probatioresque mss. omittunt, *sapientia*.

(*b*) Mss. aliquot, *proprietatem referre substantiæ*.

etiam tertiam expositionem. Nonne evidenter videtur dicere quod sicut vivus Pater est, ita vivit & Filius? Quod utique quis non advertat ad unitatem vitæ, quod eadem Patris & Filii vita sit, esse referendum? *Sicut enim Pater vitam habet in semet ipso, sic dedit & Filio vitam habere in semet ipso*. (Johan. 5. 26) Dedit per unitatem: dedit non ut auferat, sed ut clarificetur in Filio: dedit, ut complaceat: dedit non ut Pater custodiret, sed ut Filius possideret.

126. Sed objiciendum putant quia dixerat: *Ego vivo propter Patrem*. (Johan. 6. 58) Unque si ad divinitatem referunt, propter Patrem vivit Filius; quia ex Patre Filius est: propter Patrem; quia unius substantiæ cum Patre; propter Patrem; quia eructatum est Verbum ex Patris corde, (Psal. 44. 2.) quia a Patre processit, (Psal. 109. 3.) quia ex paterno generatus est utero, quia fons Pater Filii est, quia radix Pater Filii est.

127. Sed dicunt fortasse: Si unitatem putas Patris ac Filii vitæ esse, cum Filius dixerit: *Et ego vivo propter Patrem*; (Johan. 6. 58) numquid unitas est Filii vitæ atque hominum: cum dixerit Filius quia: *Qui manducat me, & ipse vivit propter me?*

128. Immo plane, sicut unitatem fateor esse vitæ cælestis in Patre & Filio per divinæ unitatem substantiæ; ita vel divinæ naturæ vel Dominicæ incarnationis excepto privilegio, societatem nobiscum vitæ spiritalis in Filio esse profiteor per humanæ unitatem naturæ: *Qualis enim cælestis, tales & cælestes*. (1. Cor. 15. 48.) Denique sicut in illo sedemus ad dexteram Patris, non quia cum ipso sedemus, sed quia sedemus in Christi corpore, (Inf. lib. 5.) de quo postea dicemus plenius: sicut, inquam, sedemus in Christo per corporis unitatem; ita & in Christo vivimus per corporis unitatem.

129. Non solum autem non vereor quia scriptum est: *Et ego vivo propter Patrem*; sed etiam si per Patrem dixisset, non vererer.

130. Solent enim etiam illud objicere (Alias Cap. VI.) quia dixit: *Hæc infirmitas non est ad mortem, sed pro claritate Dei; ut clarificetur Filius ejus per ipsum*. (Johan. 11. 4) Non solum enim per Patrem, & a Patre Filius clarificatur; quia scriptum est: *Clarifica me, Pater*; (Ibid. 18. 5.) & alibi: *Nunc clarificatus est Filius hominis, & Deus clarificatus est in eo, & Deus clarificavit eum*: (Ibid. 13. 31 & 32.) sed etiam per Filium; & a Filio clarificatur Pater; quia veritas dixit: *Ego te clarificavi super terram*. (Ibid. 17. 4.)

131. Sicut ergo clarificatur per Patrem, ita etiam propter Patrem vivit. Unde & * quidam δόξαν opinionem magis putaverunt esse, quam gloriam; & ideo sic interpretati sunt: Ego te clarificavi super terram, opus consummavi quod dedisti mihi; & nunc clarifica me, Pater, hoc δόξασον, ut sit hic sensus: Ego opinionem de te hominibus hujusmodi infudi, ut cognoscant te Deum verum; & tu hanc de me confirma illis opinionem, ut credant me tuum Filium & Deum verum.

CAPUT XI.

Discrimen quod conflare Arriani moliebantur e verbis Apostoli ex Patre omnia, & per Filium omnia esse docentis, irridetur. Ostenditur enim illic eamdem Patris, ac Filii omnipotentiam exprimi: quod cum ex aliis locis, tum ex ipsius Pauli textu confirmatur. Hunc absurde ad Patrem referri ab hæreticis, ac pertinere ad Filium ex ejusdem serie demonstrari: nec tamen quidquam Filii derogari potentiæ, si de Patre intelligatur. Postremo in istis, ex quo, per quem, & in quo aliquid, nullam intercedere differentiam; & hæc omnia de tribus personis dici, evincit.

132. Jam illud ridiculum est, quod quidam ex illo Apostolico discretionem inter Patrem & Filium faciunt potestatis, [a] quia scriptum est: *Nobis tamen unus Deus Pater, ex quo omnia, & nos in ipso: & unus dominus Jesus Christus, per quem omnia, & nos per ipsum*. (1. Cor. 8. 6.) Aiunt enim non mediocrem divinæ majestatis esse distantiam, quia dictum est: Ex illo omnia, & per hunc omnia. Nihil autem expressius, quam quod hoc loco omnipotens Filius evidenti ratione signatur; nam ut ex illo omnia, ita per hunc omnia.

133. Inter omnia [b] Pater non est, cui dictum est: *Quia universa serviunt tibi*. (Psal. 118. 91.) Inter omnia Filius non est, quia *omnia per ipsum facta sunt, & omnia in ipso constant, & ipse est super omnes cælos*. (Johan. 1. 3. Coloss. 1. 17.) Non ergo inter omnia Filius, sed super omnia: qui secundum carnem quidem est ex familia Judæorum; (Rom. 9. 5.) idem tamen super omnia Deus benedictus in sæcula: cujus est nomen super omne nomen, & de quo dicitur: *Omnia subjecisti sub pedibus ejus*. (Psal. 8. 8.) Subjiciendo autem omnia, nihil reliquit ei non subjectum, sicut Apostolus dixit. (Hebr. 2. 8.) Quod si hoc etiam secundum incarnationis loquutus est sacramentum, quemadmodum possumus de supernæ generationis incomparabili majestate dubitare?

134. Ni-

* Hoc eodem sensu hunc locum interpretatur Didymus in Catena Græc. Patr. in Johan. Similiter etiam ipsum explicat Cyrillus Alex. in Thesau. Assert. 30. ubi tradit Ambrosianis verbis plane similia. Sed alia expositio germanior est.

a Nonnulli mss. *quia scriptum est non esse differentiam potestatis, quia scriptum est ex Patre omnia, & per Filium omnia esse per ipsum: nobis tamen unus*: alii, & omnes edit. magis congrue ut in contextu.

b Mss. nonnulli, *Filius non est*.

134. Nihil igitur potestatis inter Patrem & Filium certum est interesse. Deinque eousque nihil interest potestatis, ut idem Apostolus ex ipso dixerit esse omnia, per quem omnia, sicut habes: *Quoniam ex ipso, & per ipsum, & in ipso sunt omnia.*

Rom. 11. 36

135. Si igitur Pater, sicut putant, tantummodo significatur, non potest idem & omnipotens esse, quia ex ipso omnia: & omnipotens non esse, quia per ipsum omnia. Aut igitur invalidum, nec omnipotentem Patrem sua adsertione memorabunt, aut certe omnipotentem etiam Filium vel inviti voce propria fatebuntur.

136. Eligant tamen utrum hic Patrem declaratum putent. Si Patrem, ergo & per ipsum omnia: si Filium, ergo & ex ipso omnia. Si autem & per Patrem omnia, nihil utique Filio derogandum: & si ex Filio omnia, similiter & Filio deferendum.

137. Ac ne insidiari nos unius arbitrentur obreptione versiculi, totum caput recenseamus: *O altitudo*, inquit, *divitiarum sapientiæ & scientiæ Dei: quam inscrutabilia sunt judicia ejus, & investigabiles viæ ejus! Quis enim cognovit sensum Domini? aut quis consiliarius ejus fuit? aut quis prior dedit illi, & retribuetur ei? Quoniam ex ipso, & per ipsum, & in ipso sunt omnia, ipsi gloria in sæcula.*

Ibid. 33. & seq.

138. De quo igitur dictum putant, de Patre, an de Filio? Si de Patre: sed non est Sapientia Dei Pater; quia Sapientia Dei Filius est. Quid est autem quod non possit Sapientia, de qua scriptum est: *Cum sit una omnipotens & permanens, in se omnia innovat?* Non ergo accedentem legimus, sed permanentem. Habes ergo juxta Salomonem, omnipotentem & permanentem Sapientiam. Habes etiam bonam, quia scriptum est: *Sapientiam autem non vincit malitia.*

Sap. 7. 27.

Ibid. 30.

139. Sed ad propositum revertamur. *Quam inscrutabilia sunt*, inquit, *judicia ejus!* Si igitur omne judicium Pater dedit Filio, Filium Pater videtur declarare, qui judicat.

Rom. 11. 33

140. Denique ut scias quia non de Patre, sed de Filio dicit, addidit: *Quis prior*, inquit *dedit illi?* Dedit enim Pater Filio: sed dedit jure generationis, non munere largitatis. Et ideo quia negari non potest a Patre accepisse Filium, secundum quod scriptum est: *Omnia mihi tradita sunt a Patre meo*; dicendo tamen: *Quis prior dedit illi?* non accepisse per naturam a Patre Filium designavit, sed priorem non posse dici inter Patrem & Filium declaravit; quia etsi Pater dedit Filio, non tamen quasi posteriori dedit: quia increata & inæstimabilis Trinitas, quæ omnis est æternitatis & gloriæ, nec tempus nec gradum vel posterioris recipit vel prioris.

Matth. 11. 27.

141. Quod si Græcos magis codices sequendos putamus, qui habent * τίς προέδωκεν αὐτῷ; vides omnino cui nihil addi potest, non dispar a pleno est. Ergo si Filio magis convenit hoc totum Apostolicum caput, videmus & de Filio esse credendum, quia ex ipso omnia, sicut scriptum est: *Quoniam ex ipso, & per ipsum, & in ipso sunt omnia.*

142. Esto tamen de Patre dictum putent. Itaque meminerimus quia sicut ex ipso legimus omnia, ita etiam per ipsum omnia: in universitatem quippe totius creaturæ Patris & Filii profertur auctoritas. Ac licet superius omnipotentem Filium paterno probaverimus exemplo; tamen quia illis derogare studium est, considerent quia & Patri derogant. Si enim infirmus Filius, quia per ipsum omnia; numquid infirmus & Pater, quia & per Patrem omnia?

143. Sed ut agnoscant nullam discretionem inter hæc esse, iterum demonstrabo ejusdem esse, ex quo aliquid, & per quem aliquid; & ostendam utrumque de Patre lectum. Sic enim habemus: *Fidelis Deus, per quem vocati estis in communionem Filii ejus.* Quid Apostolus dixerit, considerent. Per Patrem vocamur, & nihil est quæstionis: per Filium creamur, & hoc vilius æstimarunt? Pater in communionem Filii vocavit, & religiose hoc, sicut debemus, accipimus: Filius omnia creavit, & putant non liberæ fuisse voluntatis arbitrium, sed coactæ atque servilis operationis obsequium?

1. Cor. 1. 9.

144. Ut autem agnoscas plenius nihil distare inter Patris & Filii potestatem, cum per Patrem in communionem Filii ejus vocemur; ex Filio est ipsa communio, sicut scriptum est: *Quoniam de plenitudine ejus nos omnes accepimus*; licet secundum græcum Evangelium, ex plenitudine ejus intelligere debeamus.

Johan. 1. 16

145. Ecce & per Patrem communio, & ex Filio communio: sed non discrepans, sed

* Deerant græcæ voces in Amerb. & Eras. Sed hic ultimus in margine hanc adscripsit observationem: *τίς προέδωκεν αὐτῷ. Sic habet locus apud Esaiam cap. 40. & item apud Paulum. Ambrosius tamen legisse videtur προσέδωκεν, sive προσέδωκε, cum dicit*, cui nihil addi potest. *Et eamdem lectionem indicabant qualiacumque vestigia græcorum elementorum: quamquam quod nobis tradidit editio Aldina, nec consentit cum eo quod vertit* Hieron. *nec cum eo quod editum est nomine* LXX. *latine.* Non absimilia quoque leguntur apud Estium in Rom. 11. 35. ubi additur: *Germaniorem lectionem esse προέδωκε. quod ei magis apposite respondeat verbum ἀνταποδοθήσεται.* Ceterum quæ hoc in cap. disputat Ambros. super discrimine præpositionum *ex* & *per*, iterum fusius disceptantur lib. 2. de *Spiritu S.* ubi hanc ipsam argumentationem ex Basilio desumtam esse ostendemus.

sed una communio; sicut idem Johannes in epistola sua dixit: *Et communicatio nostra sit cum Patre, & cum Filio ejus Jesu Christo.* (1. Johan. 1. 3)

146. Accipe etiam quia non solum ex Patre & Filio, sed etiam ex Spiritu sancto unam nobis communionem Scriptura commemoravit: *Gratia*, inquit, *Domini nostri Jesu Christi, & caritas Dei, & communicatio sancti Spiritus cum omnibus vobis.* (2. Cor. 13. 13.)

147. Quæro autem in quo minor videatur is per quem omnia, quam is ex quo omnia? [a] An quia operatus asseritur? Sed operatur & Pater; quia verus est, qui dixit: *Pater meus usque modo operatur, & ego operor.* (Johan. 5. 17.) Sicut igitur Pater operatur, operatur & Filius. Non ergo operator infirmus aut vilis est; quoniam operatur & Pater: & ideo quod commune est Filio cum Patre, vel propter Patrem inferiore loco accipi non oportet; ne Patri potius in Filio ab hæreticis derogetur.

148. Nec mediocre illud, quod alibi etiam idem sanctus Johannes ad refellendas Arrianæ perfidiæ quæstiones ait: *Si scitis quoniam justus est, scitote quoniam* [b] *qui facit justitiam, ex ipso natus est.* (1. Johan. 2. 29. Psal. 10. 8.) Justus autem quis nisi Dominus, qui justitias dilexit? Aut quem, sicut superiora indicant, sepromissorem vitæ habemus æternæ, si Filium non habemus? Si igitur Filius Dei vitam nobis promisit æternam, & ipse justus est, ex ipso utique nati sumus. Aut si ex Filio nos per gratiam natos negant, nec justum Filium confitentur.

149. Credas igitur necesse est etiam ex Dei Filio omnia; quia omnium sicut Deus Pater, ita & Filius & auctor est & creator. Videmus ergo inanem esse hanc quæstionem; cum & de Filio credi conveniat quoniam *ex ipso, & per ipsum, & in ipso sunt omnia.*

150. Diximus quomodo ex ipso, quomodo etiam per ipsum. In ipso autem omnia esse quis dubitet, cum alibi scriptum sit: *Quoniam in ipso condita sunt omnia in cælis, & in ipso creata sunt: & ipse est ante omnes, & omnia in ipso constant?* (Coloss. 1. 16.) Habes ergo ex ipso gratiam, ipsum operatorem, in ipso omnium firmamentum.

CAPUT XII.

Quod objiciebatur ex Johanne Filium viti, & Patrem agricolæ comparari, de incarnatione intelligendum: qui vero secundum generationem divinam illud accipiant, Filio duas injurias inferre, quem & Paulo postponant, & æquent aliis hominibus: totidem etiam Patri, quem non solum eidem Apostolo parem, sed etiam nihili esse testificentur. Tum falsa interpretatione denuo rejecta, veraque confirmata, Filius quoque secundum divinitatem agricola esse, ac uva secundum humanitatem, adstruitur; unde superior præcellentia paternæ explicatio stabilitur.

151. Illud quoque ad separandam Patris & Filii divinitatem objicere consueverunt, quia Dominus dixit in Evangelio: *Ego sum vitis vera, & Pater meus agricola est*; agricolam & vitem diversæ dicentes esse naturæ, & vitem in agricolæ esse potestate. (Alias Cap. VII. Johan. 15. 1.)

152. Sic ergo vultis esse Filium secundum divinitatem, sicut vitis est; ut sine cultore nihil valeat, & possit deseri vel recidi: & ex littera calumniam comparatis, quia Dominus vitem se esse dixit, incarnationis suæ significans sacramentum? Tamen si placet ut ex littera argumentemur, fateor & ego, immo profiteor quia vitem se Filius nominavit. Væ enim mihi, si sacramentum salutis publicæ denegavero!

153. Quomodo ergo vultis accipere quod se vitem Dei Filius nominavit? Si secundum divinam substantiam dictum accipiris; & sicut inter agricolam & vitem, ita etiam inter Patrem & Filium divinitatis creditis esse distantiam, geminam Filio, geminam Patri facitis injuriam: Filio, quia si secundum divinitatem inferior est quam agricola, inferior etiam Paulo apostolo vestra assertione necesse est æstimetur; quia & Paulus agricolam se esse dixit, sicut habes: *Ego plantavi, Apollo rigavit; sed Deus incrementum dedit.* (1. Cor. 3. 6.) Num ergo vultis ut Paulus melior sit Dei Filio?

154. Habetis unam injuriam. Alteram, quia si secundum substantiam generationis æternæ, vitis est Filius, cum dixerit: *Ego sum vitis, vos palmites estis*; unius nobiscum etiam illa divina generatio videbitur esse substantiæ. (Johan. 15. 5.) Sed *quis similis tibi in diis, Domine*, sicut scriptum est? (Exod. 15. 11) Et rursus in psalmo: *Quoniam quis in nubibus æquabitur Domino? aut quis similis erit Deo inter filios Dei?* (Psal. 88. 7.)

155. Nec tamen soli Filio derogatis, sed etiam

a Pauci mss. *An quia operatus.*
b Mss. aliquot, *qui justificat justitiam..., aut per quem, sicut sup. indicant, repromissionem vitæ habemus? Sic igitur* &c.

etiam Patri. Nam si in agricolæ nomine omnis paternæ prærogativa est potestatis; cum etiam Paulus agricola sit, Patri utique, cui Filium negatis æqualem, Apostolum comparatis.

156. Deinde cum scriptum sit: *Sed neque qui plantat, est quidquam, neque qui rigat: sed qui dat incrementum Deus*; in eo nomine vos [a] summam paternæ majestatis locabitis, quod videtis infirmum. Si enim qui plantat, & qui rigat, nihil est, sed qui dat incrementum Deus; videte quid vestra adserere moliatur impietas, ut & Pater nomine sit contemnendus agricolæ; & Deus aliquis incrementum paterno operi qui tribuat, requirendus. Impie igitur ex nomine agricolæ præferendam Dei Patris existimant potestatem, in quo sit Patri Deo cum homine appellationis commune consortium.

(1. Cor. 3. 7.)

157. Quid autem egregium, si ei (ut vultis hæretici) Filio præferatur, cujus divina substantia ab humana conditione non discrepet? Nam si vitem Filium secundum divinam substantiam appellatum putatis, non solum corruptelæ, incertisque elementorum obnoxium judicatis, sed etiam humanæ tantummodo consortem naturæ; quia unius naturæ sunt vitis & palmites: ut non per incarnationis sacramentum carnem Dei Filius adsumsisse videatur, sed principium sumsisse de carne.

158. Ego autem dicam plane carnem ejus, licet novo generationis mysterio, unius tamen naturæ fuisse nobiscum, & hoc salutis nostræ sacramentum esse, non divinæ generationis exordium. Vitis enim est, quia meas sustinet passiones; quandoquidem in illo nixa fragilis prius humana conditio fœcundis redivivæ fructibus pietatis adolevit.

159. Verumtamen si te pompa delectat agricolæ; [b] dicas, velim, quis ille sit, qui loquutus est in propheta: *Domine, notum mihi fac, ut sciam: tunc vidi cogitationes eorum. Ego ut agnus ductus sum innocens ad immolandum, & nesciebam: adversum me cogitaverunt consilium, dicentes: Venite, injiciamus lignum in panem ejus.* Si enim Filius incarnationis futuræ loquitur sacramentum, quia impium est ut de Patre credas, Filius est utique qui supra dicit: *Ego plantavi te vitem fructiferam: quomodo conversa es in amaritudinem vitis alienæ?*

(Hier. 11. 19) (Hier. 2. 21.)

160. Itaque & Filium vides esse agricolam, unius nominis cum Patre, unius operis, unius dignitatis atque substantiæ. Ergo [c] si agricola & vitis est Filius, vitem utique secundum incarnationis accipimus sacramentum.

161. Sed non solum se esse vitem dixit, sed etiam botryonem voce prophetica nuncupavit, tunc quando ad vallem botryonis exploratores Moyses jussu Domini direxit. Quæ est illa vallis, nisi humilitas incarnationis, & fœcunditas passionis? Et puto botryonem ideo dictum, quia ex vinea illa translata ex Ægypto, hoc est, ex familia Judæorum, [d] utilis mundo fructus emicuit. Nemo certe botryonem potest ad generationem referre divinam: aut qui refert, aliud nihil relinquit, nisi ut botryonem illum natum ex vite credamus, Itaque adscribit insipiens Patri, quod reprehendit in Filio.

(Num. 13. 24) (Psal. 79. 9.)

162. Verum si jam dubitari non potest quod vitis secundum incarnationem Dei Filius nominatus sit, videtis secundum quod sacramentum Dominus sit loquutus: *Quoniam Pater major me est*. Nam cum hoc in superioribus dixerit, continuo subjecit: *Ego sum vitis vera, & Pater meus agricola est*; ut agnosceres secundum id Patrem esse majorem; quia sicut agricola vitium, ita Pater Dominicæ carnis est cultor: quæ & augeri potuit per ætatem, & per passionem recidi; ut omne humanum genus ab æstu sæcularium noxio voluptatum, diffusæ salutaribus brachiis crucis umbra velaret.

(Johan. 14. 28.) (Ibid. 15. 1.)

a Non pauci, nec infimæ notæ mss. *summæ paternæ majestatis*.
b Mss. nonnulli, *dicas vel invitus*. Et post pauca, verbis, *notum mihi fac*, addunt duo cod. *finem meum*: quod nec in aliis, neque in Hieremia legere est.
c Ita edit. omnes, ac pauci mss. alii vero, *& si agricola vitis est Filius*: unus, *si agricola* &c.
d Nonnulli mss. *utilis modo fructus*, haud malo sensu.

LIBER QUINTUS.

PROLOGUS.

Quisnam fidelis & prudens servus? Ejus merces in Petro indicatur, item etiam in Paulo, cujus auctoritati parere Ambrosius cupiens hunc librum aliis adjectum voluit, qui non potuerit in superiore comprehendi. Quid in hoc disputaturus sit, quove consilio? Deberi sibi veniam, cum ab omnibus ministris quærenda sit credita sibi pecuniæ usura. Hanc sibi usuram fideles esse: beatum autem fore, si mercedem sperare sibi liceat; se tamen sanctorum præmia non tam optare, quam pœnarum immunitatem, ad quam merendam omnes hortatur.

1. Quisnam est fidelis servus & prudens, quem constituit Dominus super familiam suam, ut det illis in tempore cibum? Beatus ille servus, quem veniens dominus ejus invenerit sic facientem.* [Matth. 24, 45. & 46.] Non vilis hic servus est, magnus aliqnis esse debet: quis sit iste consideremus.

2. Est Petrus ipsius Domini ad pascendum gregem electus judicio, qui tertio meretur audire: *Pasce agniculos meos, pasce agnos meos, pasce oviculas meas.* [Johan. 21, 15. & seq.] Itaque pascendo bene cibo fidei gregem Christi, culpam lapsus prioris abolevit. Et ideo tertio admonetur ut pascat, tertio utrum Dominum diligat, interrogatur; [Matth. 26, 70. & seq.] ut quem tertio ante crucem negaverat, tertio fateretur,

3. Beatus & ille servus, qui potest dicere: *Lac vos potavi, non escam; nondum enim poteratis;* [1. Cor. 3. 2.] novit enim quos quemadmodum pascat. Quis nostrum hoc facere potest? Quis nostrum potest vere dicere: *Factus sum infirmis infirmus, ut infirmos lucrifaciam?* [1. Cor. 9. 22]

4. Et tamen ille tantus ad curam gregis electus a Christo, qui sanaret infirmos, curaret invalidos, hæreticum a commisso sibi ovili statim post unam correptionem repellit; [Tit. 3. 10.] ne unius erraticæ ovis scabies serpenti ulcere totum gregem contaminet. Jubet præterea stultas quæstiones & contentiones esse vitandas. [Ibidem 9.]

5. Quid igitur nos agemus, inter messis antiquæ nova zizania imprudentes accolæ constituti? Si taceamus, cedere videbimur: si contendamus, verendum est ne nos quoque judicemur esse carnales. Scriptum est enim de hujusmodi quæstionibus, quæ generant lites: *Servum autem Domini non oportet litigare, sed mansuetum esse ad omnes, docibilem, patientem,* [a] *cum modestia docentem eos qui resistunt:* [2. Tim. 2. 23. & 24.] & alibi: *Si quis contentiosus est, nos talem consuetudinem non habemus, neque Ecclesia Dei.* [1. Cor. 11. 16] Eoque scribere aliquid [b] sententiæ fuit, ut sine strepitu aliquo impietati hæreticorum nostra pro nobis scripta respondeant.

6. Quintum itaque, Imperator auguste, hunc librum paramus ordiri: nam & quartum librum oportuit in illa vitis disputatione finiri; ne coacervasse magis librum eumdem quodam videremur quæstionum tumultu, quam fructu spiritalis vineæ replevisse: nec inconsummatam fidei vindemiam tantis adhuc superfluentibus disputationibus decuit derelinqui.

7. [c] Quinto igitur libro de Patris ac Filii & Spiritus sancti inseparabili divinitate digerimus, sequestrata interim [d] pleniore disputatione de Spiritu sancto, provocati magisterio evangelicæ lectionis; [Matth. 25. 15.] ut credita nobis quinque fidei talenta, quasi quadam horum quinque sorte librorum, humanis fœneremus affectibus; ne forte cum venerit Dominus, & invenerit in terra absconditam pecuniam suam; dicat mihi: *Serve male & piger, sciebas quia meto, ubi non semino; & congrego, ubi non sparsi: oportuit ergo te committere pecuniam meam nummulariis; ut veniens ego recepissem quod meum est:* [Ibidem 26. & 27.] aut quemadmodum in alio libro est: *Et ego,* inquit, *veniens cum usuris utique exegissem illam.* [Luc. 19. 23.]

8. Date ergo veniam, si quos prolixioris hujuscemodi sermonis offendit audacia. Officii contemplatio cogit credere quod accepimus: *Dispensatores sumus mysteriorum cælestium.* [1. Cor. 4. 1.] Ministri sumus, non ex æquo omnes: *sed unicuique,* inquit, *sicut Dominus dedit. Ego plantavi, Apollo rigavit; sed Deus incrementum dedit.* [Ibid. 3. 5. & 6.] Unusquisque igitur enitatur ut mercedem possit accipere secundum suum laborem; *Dei* enim *sumus*, ut Apostolus dixit, *cooperarii, Dei cultura, Dei* [Ibid. 9.] *ædi-*

---

a Rom. edit. sola, *cum modestia corripientem.*
b Mss. aliquot, *sententiæ Dei fuit.*
c Omnes edit. ac mss. nonnulli, *Quinque igitur libros*: melius reliqui mss. ut in contextu.
d Non pauci mss. *planiore disputatione.*

ædificatio. Beatus itaque ille qui tales fœnoris sui cernit usuras: beatus & ille qui fructus sui operis intuetur: *Beatus* quoque *qui superædificat supra fundamentum fidei aurum, argentum, lapides pretiosos*.

(Ibid. v. 12.)

9. Vos nobis estis omnia, qui hæc auditis aut legitis: [a] vos fœneratoris usuræ; verbi usuræ, non pecuniæ: vos agricolæ reditus: vos ædificatoris aurum, argentum, lapidesque pretiosi. In vestris meritis sacerdotalis summa laboris est, in vestris animis fructus episcopalis operis enitescit; in vestris profectibus aurum Domini refulget, multiplicatur argentum, si eloquia divina teneatis: *Eloquia* enim *Domini, eloquia casta: argentum igne examinatum, probatum terræ, purgatum septuplum*. Vos ergo facietis fœneratorem divitem, agricolam fructuosum: vos peritum probabitis architectum. Non arroganter dico; quia non tam mea sunt, quam vestra, quæ voveo.

(Psal. 11. 7.)

10. O si mihi liceat secure de vobis [b] tunc temporis dicere: *Domine, quinque talenta mihi dedisti, & ecce alia quinque lucratus sum*; & ostendere vestrarum talenta pretiosa virtutum! *Habemus* enim *thesaurum in vasis fictilibus*. Hæc sunt talenta quæ jubet Dominus spiritaliter fœnerari: aut duo æra novi & veteris testamenti, quæ spoliato illi a latronibus Samaritanus ille Evangelicus ad curanda vulnera dereliquit.

(Matth. 25. 20. — 2. Cor. 4. 7. — Luc. 10. 35.)

11. Neque ego, fratres, [c] voti avarus ideo hæc opto, ut supra multa constituar: sat est mihi præmium de vestro profectu. Utinam non indignus eo inveniar, quod accepi! Ea quæ sunt me majora melioribus tribuenda, non exigo; licet soleas, Domine, dicere: *Volo autem & huic novissimo dare, sicut & tibi*. Accipiat potestatem supra decem civitates, qui meretur.

(Matth. 20. 14. — Luc. 19. 17.)

12. Sit ille talis, qualis Moyses, qui Legis decem verba conscripsit. Sit ille Jesus Nave, qui subegit quinque reges, & Gabaonitas in deditionem accepit; ut esset typus venturum ejus nominis virum, cujus imperio corporales omnes deliciæ vincerentur, converterentur gentes; ut fidem Jesu Christi magis, quam pristina studia sua & vota sequerentur. Sit ille David, cui occurrerunt psallentes juvenculæ, dicentes: *Saul triumphavit in millibus, David in decem millibus*.

(Deut. 5. 6. & seq. — Josue 10. 22 & seq. — 1. Reg. 18. 7.)

13. Mihi sat est, si non in exteriores tenebras extrudar, quemadmodum ille qui commissum sibi talentum in terra quadam suæ carnis abscondit: [d] sicut princeps Synagogæ, ceterique principes Judæorum, qui credita sibi eloquia Dei humo quadam sui corporis occuparunt; deliciisque carnis intenti, quasi in quamdam exaltati cordis foveam fœnus cæleste merserunt.

(Matth. 25. 14. & seq.)

14. Nos igitur non intra latibula carnis absconditam Domini teneamus pecuniam, vel mnam illam in sudario reponamus: sed tamquam boni nummularii cum sudore quodam mentis & corporis æquo & parato semper libremus affectu; ut prope sit verbum in ore tuo & in corde tuo.

(Luc. 19. 20. — Deut. 30. 14.)

15. Hoc verbum Dei est, pretiosum est talentum, quo redimeris. Hæc est pecunia per mensas animarum sæpe cernenda; ut frequenter agitando in omnem terram bonorum sonus possit exire nummorum, per quem vita paretur æterna. *Hæc est autem vita æterna*, quam largiris omnipotens Pater; ut cognoscamus *te solum verum Deum, & quem misisti Jesum Christum*.

(Joan. 17. 3.)

CAPUT I.

Quam impii sint Arriani, dum illud in quo humana felicitas consistit, impugnant. Johannem semper cum Patre Filium conjungere, maxime ubi ait: Ut cognoscant te solum verum &c. *Illic igitur verum Deum etiam intelligendum de Filio, quando is nec Deus negari possit, nec falsus dici; immo nec etiam nuncupativus. Quod ultimum ubi ex Apostolo demonstratum est, Christum verum Deum esse rite conficitur.*

16. Unde advertant Arriani quam impii sint, qui de spe nostra & voto vobis faciunt quæstiones. Et quoniam hinc præ ceteris vociferari solent, dicentes separatum a solo & vero Deo Christum, intellectus impios pro nostris viribus confutemus.

17. Hoc enim loco magis intelligere debent quia hæc utilitas, hæc merces est perfectæ virtutis, hoc divinum & incomparabile munus, ut cognoscamus cum Patre Christum, nec separemus a Patre Filium, sicut Scriptura non separat. Nam que hoc magis ad unitatem, quam ad distantiam divinæ proficit potestatis, quod idem præmium, unum honorem nobis dat Patris, Filiique cognitio: quam mercedem habere non poterit, nisi qui & Patrem cognoverit & Filium; sicut enim Patris, ita Filii cognitio vitam adquirit æternam.

18. Itaque sicut in principio statim Verbum

a Omnes edit. & quidam mss. *vos fœneratores usuræ .... vos ædificatores .... lapidesque pretiosos superædificantes*: alii mss. majori numero & auctoritate; *vos fœneratoris* &c. quam germanam esse lectionem & antecedentia hæc, *vos nobis estis omnia*; & sequentia illa, *in vestris meritis sacerdotalis summa laboris est* &c. planissime demonstrant.

b Ita edit. Amerb. atque Eras. cum mss. pluribus melioribusque: Gill. autem & Rom. cum aliis, *nunc temporis*. Non recte; neque enim de tempore præsenti, sed de resurrectione futura hic agitur.

c Mss. aliquot, *voti avarus, haud ideo* &c.

d Omnes edit. ac pauci mss. *sicut principes*: alii plures potioresque, *sicut princeps*.

bum cum Deo Patre pia confessione junxit Evangelista dicens: *Et Verbum erat apud Deum*; ita & hic scribendo verba Domini: *Ut cognoscant te solum verum Deum, & quem misisti Jesum Christum*; conjunctione illa Patrem utique copulavit, & Filium, ut Christum verum Deum a majestate Patris nemo secernat: numquam enim conjunctio separat.

Johan. 1. 1. Ibid. 17. 3.

19. Et ideo dicendo: *Ut cognoscant te solum verum Deum, & quem misisti Jesum Christum*; & Sabellianos interficit, & Judæos exclusit, eos utique qui audirent loquentem; ne aut illi eumdem Patrem putarent esse quem Filium, si non addidisset & Christum: aut isti a Patre Filium separarent.

B

20. Quæro autem cur non putent subaudiendum, & ex superioribus colligendum; ut quia præmisit solum verum Deum Patrem, subaudiamus etiam Jesum Christum solum verum Deum? Exprimendum enim aliter non fuit, ne duos deos dicere videretur; nam neque duos dicimus deos, & ejusdem cum Patre divinitatis Filium confitemur.

C

22. Itaque quæramus qua ratione divinitatis hic putent factam esse distantiam, utrum Deum negent Christum? Sed negare non possunt. An verum Deum negent? Sed dicant, si verum negant, utrum falsum, an nuncupativum Deum judicent? Nam secundum Scripturas aut verus Deus est, aut tantummodo nuncupativus, aut falsus. Verus ut Pater, nuncupativus ut sancti, falsus ut dæmones atque simulacra. Dicant igitur qua Filium Dei confessione designent, utrum [a] falso præsumtum Dei nomen, an vero quasi nuncupativo inspirationem tantum divinitatis inesse arbitrantur.

a

D

23. Falso præsumtum nomen non puto quod dicant, ut apertiore se crimine impietatis involvant; ne ut dæmoniis & simulacris, ita etiam Christo falsum Dei inditum nomen insinuando se prodant. Sin autem ideo dictum putant Deum, quia inspirationem divinitatis habuit, sicut & multi sancti viri (eos enim Scriptura deos dixit, ad quos sermo fiebat Dei) ergo non ultra homines eum præferunt, sed comparandum hominibus arbitrantur; ut hoc eum putent esse quod hominibus ipse donavit, dicens ad Moysen: *Posui te in Deum Pharaoni*. Unde & in psalmo dictum est: *Ego dixi, dii estis*.

Johan. 10. 35.

E

Exod. 7. 1. Psal. 81. 6.

24. Et hanc tamen sacrilegorum opinionem Paulus excludit, qui ait: *Nam etsi sunt qui dicantur dii, sive in cælo, sive in terra*. Non dixit, sunt dii, sed *sunt qui dicantur*. *Christus* autem, sicut scriptum est, *heri & hodie ipse est*. *Est*, inquit, hoc est, non solum nomine, sed etiam veritate.

1. Cor. 8. 5. Hebr. 13. 8.

25. Et bene scriptum est: *Heri & hodie ipse est*; ut Arrii impietas adstruendi sacrilegii locum invenire non posset. Qui cum legeret in psalmo secundo dicentem Filio Patrem: *Filius meus es tu, ego hodie genui te*; adnotavit *hodie* non heri, ad æternitatem divinæ generationis referens, quod de carnis adsumtione memoratum est, sicut Paulus in Actibus apostolorum ait: *Et nos vobis adnuntiamus, quæ ad patres nostros repromissio facta est; quoniam hanc Deus adimplevit* [b] *filiis nostris, resuscitans dominum Jesum Christum, sicut scriptum est in psalmo secundo: Filius meus es tu, ego hodie genui te*. Sancto igitur Spiritu repletus Apostolus, ut illam elideret sævitatem, ait: *Heri & hodie ipse est, & in secula: heri*, propter æternitatem: *hodie*, propter corporis susceptionem.

Psal. 2. 7. Act. 13. 32. & seq.

b

26. Est ergo Christus, & est semper, qui enim est, semper est. Christus autem semper est, de quo dicit Moyses: *Qui est, misit me*. Erat utique Gabriel, erat Raphael, erant Angeli: sed semper esse, qui aliquando non fuerint, nequaquam pari ratione dicuntur. Christus autem, sicut legimus, *non fuit, est, & non: sed est in illo fuit*; unde vere Dei solius est esse, qui semper est.

Exod. 3. 14. 2. Cor. 1. 19.

27. Ergo si & nuncupativum Deum non audent dicere, & falsum eum dicere majoris est impietatis; restat ut Deus verus sit, veri Patris non dissimilis, sed æqualis. Qui cum & justificet & sanctificet quos velit, non foris adsumens, sed in se habens sanctificandi potestatem, quomodo non est verus Deus? Nam Apostolus eum utique verum Deum dixit, [c] qui naturaliter Deus esset, sicut habes: *Quia tunc*, inquit, *nescientes Deum, servistis his qui natura non erant dii*; hoc est, qui veri dii esse non poterant, quibus hoc naturaliter minime suppetebat.

Rom. 9. 18.

c Galat. 4. 8.

CA-

a Edit. & pauci mss. hic & infra, *falso præreptum*.

b Rom. edit. cum uno ms. *filiis illorum*: ceteri cod. *filiis nostris*. Sic etiam nonnulla græca exemplaria, & Vulg. versio: plures autem græcorum cod. τοῖς τέκνοις αὐτῶν ἡμῖν. Tota porro hæc pericope, *sicut Paulus in Actibus .... ego hodie genui te*, quæ ab antiq. edit. ac mss. non paucis aberat, sicut & alia plurima, primum conjecta fuerat inter varias lectiones Gill. edit. & postea in textum Rom. admissa, ubi nos eam mss. aliquot melioris ævi auctoritate duximus retinendam.

c Omnes edit. ac mss. nonnulli, *qui naturaliter verus Deus esset*: melius in mss. plerisque omittitur *verus*; ut patebit attentius consideranti.

CAPUT II.

Cum probatum sit Filium esse verum Deum, nec in eo minorem Patre; ostenditur per vocem solus *cum in Scripturis de Patre dicitur, non excludi Filium; quin immo hanc ei vocem præ cunctis & soli ipsi convenire. Trinitatem non inter omnia, sed super omnia solam esse:* Filium *vero solum facere, quæ facit Pater, ac solum habere immortalitatem; nec proinde in verbis conversis eum a Patre separandum; licere tamen eum locum intelligere de incarnatione: ab illis demum Patrem ab hominum redemtione secludi, qui ab hoc Filium sejunctum volunt.*

28. VErum copiose jam verum Deum Christum in superioribus libris Scripturarum lectionibus approbavimus. Ergo si Christus, ut edoctum est, Deus verus est, quæramus qua ratione, cum solum verum Deum Patrem legant, a Patre Filium cupiunt separare.

29. Si dicunt quia verus Deus solus Pater est, negare non possunt quia & Filius solus Deus veritas est; quia Christus veritas est. Numquid veritas vero minor est, cum secundum appellationem nominum verus plerumque a veritate dicatur, sicut sapiens a sapientia, justus a justitia? Hoc nos inter Patrem non sentimus & Filium; quia & Patri nihil deest, [a] quia Pater est verax: & Filius quia veritas est; æqualis est vero.

30. Ut sciant autem, cum solum legunt, nequaquam esse a Patre Filium separandum, meminerint in prophetis a Deo dictum: *Ego extendi cælum solus*. (Esai. 44. 24) Et utique non extendit sine Filio Pater. Ipse enim Filius qui sapientia Dei est, dicit: *Quando parabat cælum, cum ipso aderam*. (Prov. 8. 27) Et Paulus de Filio dictum esse confirmat: *Initio terram tu fundasti, Domine, & opera manuum tuarum sunt cæli*. (Hebr. 1. 10) Sive ergo Filius cælum fecit, sicut & Apostolus voluit intelligi, & ipse utique non sine Patre cælum solus extendit, sive ut in Proverbiis habes, *Deus in sapientia fundavit terram, paravit autem cælos in intellectu*, (Prov. 3. 19) ostenditur quia nec Pater solus sine Filio cælos fecit; nec sine Patre Filius; & tamen qui cælum extendit, solus dicitur.

31. Quam vero id & de Filio aperte intelligendum sit, quod solus appelletur, [b] etsi numquam, inscio Patre, aliquid fecisse credatur; etiam alibi habes, ubi scriptum est: *Extendens cælum solus, & ambulans quasi in pavimento super mare*. (Job. 9. 8) Namque Evangelium Domini docuit nos, quod in mari non Pater, sed Filius ambulavit, quando Petrus rogavit eum dicens: *Domine, jube me venire ad te*. (Matth. 14. 28) Sed etiam prophetia ipsa documento est; sanctus enim Job adventum Domini prophetabat, de quo vere dixit quia magnum cetum erat debellaturus, & factum est: nam feralem illum cetum, [c] diabolum scilicet, ultimis temporibus venerabili corporis sui passione prostratum perculit & afflixit. (Job. 3. 8; Esa. 27. 1)

32. Est ergo solus & verus Deus Filius; hæc enim & Filio prærogativa defertur. De nullo namque qui creatus est, proprie dici potest, quia solus est. Nam cui inest communitas creaturæ, quemadmodum quasi solus potest a ceteris separari? Itaque homo rationabilis videtur inter omnia terrena animantia, sed tamen non est solus rationabilis; scimus enim rationabilia esse & cælestia opera Dei, Angelos & Archangelos rationabiles confitemur. Si ergo Angeli rationabiles, non utique solus rationabilis homo dicitur.

33. Sed dicunt solum dici posse solem; quia sol alter non est. At & ipse sol habet communia multa cum stellis, (Gen. 1. 14) quod percurrit cælum, quod æthereæ illius cælestisque substantiæ est, quod creatura est, quod inter omnia Dei opera computatur, quod cum omnibus Deo servit, cum omnibus benedicit Deum, cum omnibus laudat. (Ps. 148. 3) Non ergo solus proprie dicitur, quia nec a ceteris separatur.

34. Itaque cum Patris & Filii Spiritusque sancti divinitati, quæ sola non inter omnia, sed super omnia est, nulla possit creatura conferri, ut de Spiritu interim assertio reservetur: sicut Pater dicitur solus Deus verus, cui nihil sit commune cum ceteris; ita etiam solus est Filius imago veri Dei; solus dextera Patris, solus virtus Dei atque sapientia.

35. Solus ergo Filius facit sicut & Pater; quia scriptum est: [d] *Quæcumque facio, ipse facit*. (Johan. 5. 19) Cum enim unum opus sit Patris & Filii, bene de Patre & Filio dicitur quia Deus solus operatus est; unde etiam cum creatorem dicimus, & Patrem & Filium confitemur. Nam utique cum Paulus diceret: *Qui servierunt creaturæ potius quam creatori*; (Rom. 1. 25) nec Patrem creatorem negavit, ex quo omnia hæc; nec Filium, per quem omnia.

36. A quo alienum utique non videtur, quia scriptum est: *Qui solus habet immortalitatem*. (1. Tim. 6. 16) Quomodo enim immortalitatem non habet, qui vitam habet in semetipso? Habet utique in natura, habet in sub-

a Mss. aliquot, *quia Pater est veritas*: unus, *veritatis*.
b Tres mss. *& se numquam inscio Patrem*: unus, *Patre* &c.
c Omnes edit. *Zabulum*; & certe sæpius eo nomine diabolum designat Ambrosius; verum hoc loci cuncti prope scripti cod. præferunt, *diabolum*.
d Rom. edit. sola, *Quæcumque facit ipse, hæc & Filius similiter facit*.

substantia; & habet non per gratiam temporalem, sed per sempiternam divinitatem: habet non ex dono quasi servus, sed ex generationis proprietate quasi Filius coæternos; & habet sicut Pater: *Sicut enim Pater habet vitam in semet ipso, ita & Filio dedit vitam habere in semet ipso*; sicut habet, inquit, sic dedit. Didicisti supra quemadmodum dederit; ne putares esse gratiæ largitatem, ubi generationis arcanum est. Cum ergo inter Patrem & Filium vitæ nulla distantia sit, quemadmodum quod immortalitatem solus habeat Pater, Filius non habeat, æstimari potest?

Joan. 5. 26.

Sup. lib. 4. cap. 6.

37. Unde intelligant nec hoc loco a solo vero Deo Patre Filium separandum; quia probare non possunt quod solus & verus Deus Filius non sit: cum præsertim & hic aut subaudiatur, ut diximus, & Christum verum solum Deum esse: aut certe aliud ad divinitatem Patris & Filii, aliud ad Incarnationem Christi relatum intelligendum sit; quia non est perfecta cognitio, nisi quæ & secundum æternitatem unigenitum Deum verum Dei Filium Jesum Christum, & secundum carnem generatum ex Virgine confitetur. Quod alibi hic ipse Evangelista nos docuit dicens: *Omnis spiritus qui confitetur Jesum Christum in carne venisse, de Deo est*.

1. Johan. 4. 2.

38. Denique quam non alienum sit etiam incarnationis hoc loco intelligere sacramentum, docet nos ipsius series lectionis; sic enim habes: *Pater, venit hora, clarifica Filium tuum*. Utique cum & horam venisse commemoret, & clarificari petat, quomodo nisi secundum carnis adsumtionem loquutum eum convenit æstimari? Nam nec ulla sibi temporum præscripta momenta divinitas habet, nec clarificatione indiget lumen æternum. Ergo in solo vero Deo Patre & Filium Dei solum verum secundum divinitatis intelligimus unitatem, & in Jesu Christi nomine, quod ex Virgine natus accepit, incarnationis agnoscimus sacramentum.

Johan. 17. 1.

39. Quod si eum solum verum Deum Patrem legunt, Filium cupiunt separare; ergo cum de Filii incarnatione legunt: *Hic est lapis qui reprobatus est a vobis ædificantibus, qui factus est in caput anguli*; & infra: *Non est aliud nomen sub cælo datum hominibus, in quo oporteat nos salvos fieri*, Patrem existimant ab impertiendæ nobis salutis beneficio separandum. At neque sine Patre salus, neque vita æterna sine Filio.

Act. 4. 11. & 12.

CAPUT III.

Arrianis contra urgentibus deos induci duos ex unitate substantiæ, respondetur pluralitatem ex diversitate potius inferri, proindeque in ipsos recidere suam accusationem. Diversitatem multiplicem in causa esse cur duo homines unus homo dici non possint; cum tamen omnes homines singulariter homo dicantur, ubi naturæ unitas indicatur. Solam in his naturam unam esse; at omnimodam in personis divinis unitatem: a Patre igitur non separandum Filium; maxime cum ei debitam esse adorationem negare non audeant.

40. SEd adserunt Arriani: Si solum verum Deum sicut Patrem, ita & Filium dicitis, & unius substantiæ Patrem & Filium confitemini, non unum Deum, sed duos deos inducitis; quia qui unius substantiæ sunt, non unus Deus, sed duo dii videntur esse, sicut duo homines, aut duæ oves, pluresve dicuntur: homo autem & ovis nec duo homines dicuntur, nec duæ oves; sed unus homo, & una ovis.

41. Hæc Arriani dicunt, & hac disputatione versuta simpliciores capere nituntur. Tamen si legamus Scripturas divinas, invenimus pluralitatem magis in ea cadere, quæ diversæ discretæque substantiæ sunt, hoc est, ἑτερουσία. Idque in Salomonis libris habemus expressum, eo loco scilicet in quo dicit: *Tria sunt autem impossibilia intelligere, & quartum quod non cognosco; vestigia aquilæ volantis, & vias serpentis super petram, & semitas navis navigantis, & vias viri in juventute*. Utique aquila & navis & serpens unius non sunt generis atque naturæ, sed differentis discretæque substantiæ; & tamen tria sunt. Contra se igitur sua esse intelligunt argumenta testimoniis Scripturarum.

Prov. 30. 18. & 9.

42. Itaque dicendo Patris & Filii discretam esse substantiam, differentemque deitatem, duos utique ipsi deos adserunt: nos autem eum & Patrem confitemur, & Filium; adserendo tamen unius esse deitatis, non duos deos, sed unum Deum dicimus. Et hoc dominicis eloquiis approbamus; quia ubi plures sunt, ibi aut naturæ, aut voluntatum & operationum est differentia. Denique ut suis sibi testimoniis revincantur, duo homines dicuntur; quia licet unius naturæ sint jure nascendi, tamen & tempore & cogitatione & opere & loco distant: & ideo non potest unus homo dici in significatione & numero duorum; quia unitas non est, ubi est diversitas: unus autem Deus dicitur, & Patris & Filii ac Spiritus sancti gloria & plenitudo signatur.

43. Denique tanta veritas unitatis est, ut etiam quando natura sola generationis aut carnis significatur humanæ, & unus homo de multis dicatur, sicut habes: *Dominus mihi adjutor, non timebo quid faciat mihi homo*, id est, non una persona hominis, sed una caro, & una fragilitas generationis humanæ. Et addidit: *Bonum est sperare in Domino, quam sperare in homine*. Nec hic utique specialem hominem, sed generalem conditionem designavit. Denique statim subjecit de pluribus: *Bonum est confidere in Domino, quam confidere in principibus*. Sed ubi homo dicitur, naturæ interdum, ut supra diximus, communis inter omnes unitas significatur: ubi principes, variarum quædam differentia potestatum est.

Psal. 117. 6. *Ibidem 9.* *Ibidem 8.*

44. Sed inter homines aut in hominibus unius alicujus rei unitas est, aut caritatis, aut cupiditatis, aut carnis, aut devotionis & fidei: generalis autem unitas, & quæ in se secundum divinitatis gloriam complectitur omnia, solius est Patris & Filii & Spiritus sancti.

45. Unde & Dominus cum diversitatem inter se hominum designaret, qui nihil habent inter se quod possit ad unitatem individuæ substantiæ pertinere: *In Lege vestra*, inquit, *scriptum est, quod duorum hominum testimonium verum est*. Et cum præmisisset: *Duorum hominum testimonium verum est*; ubi venit ad suum & Patris testimonium, non dixit: Verum est testimonium nostrum, quia duorum deorum testimonium est; sed: *Ego*, inquit, *sum qui testimonium perhibeo de me ipso, & testimonium perhibet de me, qui misit me, Pater*. Supra quoque similiter ait: *Et si judico ego, judicium meum verum est; quia solus non sum, sed ego & qui misit me Pater*. Itaque & infra & supra & Patrem significavit & Filium, nec pluralitatem admiscuit, nec divinæ unitatem substantiæ separavit.

Johan. 8. 17. *Ibidem 18.* *Ibid. 16.*

46. Evidens est igitur quia quod unius est substantiæ, separari non potest; etiamsi non sit singularitatis, sed unitatis. Singularitatem hanc dico, quæ græce μονότης dicitur. Singularitas ad personam pertinet, unitas ad naturam. Ea vero quæ diversæ substantiæ sunt, non solum unum, sed etiam plura dici solere licet jam & prophetico claruerit testimonio; expressius tamen ipse Apostolus declaravit dicens: *Nam etsi sunt qui dicantur dii, sive in cælo, sive in terra*. Vides igitur quia hi qui ex diversis substantiis sunt, & non ex unius veritate naturæ, dii appellantur? Pater autem & Filius quia unius substantiæ sunt, non duo dii, sed *Unus Deus, Pater ex quo omnia, & unus dominus Jesus Christus, per quem omnia. Unus*, inquit, *Deus Pater, & unus dominus Jesus*; & supra: *Unus Deus, non duo dii*; & infra: *Unus dominus, & non duo*.

I. Cor. 8. 5. *Ibid. 6.* *Ibidem 4.*

47. Pluralitas ergo excluditur, non unitas sequestratur. Sed quemadmodum cum legimus dominum Jesum, nec Patrem, ut supra diximus, a dominationis jure secernimus, quod ei commune cum Filio est: ita cum legimus solum verum Deum Patrem, nec Filium a solius veri Dei jure possumus separare, quod ei commune cum Patre est.

Sup. lib. 1. cap. 5.

48. Aut dicant quid aliud sentiant, quidve arbitrentur, cum legimus: *Dominum Deum tuum adorabis, & ipsi soli servies*; utrum Christum non adorandum, & Christo non existiment serviendum? Quod si illa quæ adoravit eum Chananæa, impetrare meruit quod poposcit; & Paulus apostolus, qui servum se Christi prima scriptorum suorum præfatione profitetur, apostolus esse meruit, non ab hominibus neque per hominem, sed per Jesum Christum; dicant quid arbitrentur sequendum, utrum cum Arrio malint sibi societatem esse perfidiæ; ut solum & verum Deum Christum negando, ostendant quia nec adorandum eum, nec serviendum ei judicent: an vero consortium malint habere cum Paulo, qui serviendo atque adorando etiam Christum, utique solum verum Deum voce affectuque non diffitebatur, quem pio servitio fatebatur.

Matth. 4. 10. *Matth. 15. 25.* *Rom. 1. 1.*

CAPUT IV.

Objiciebatur ab hereticis Christum Patri adorationem exhibuisse. At reponitur & hoc referendum ad humanitatem, ut ex loci examine manifestatur: illic tamen addita esse divinitatis testimonia, quod in aliis etiam Christi operibus factum videmus.

49. Quod si quis dicat quoniam Deum Patrem adorat & Filius; quia scriptum est: *Vos adoratis quod nescitis, nos adoramus quod scimus*; consideret quando, & apud quem, & cujus suscepto loquatur affectu.

Alias Cap. II. *Johan. 4. 22.*

50. Denique & in superioribus non immerito præmissum est quia Jesus fatigatus ex itinere sedebat, & a Samaritana bibere postulabat; quia secundum carnem hominis loquebatur: nam secundum divinitatem nec fatigari poterat, nec sitire.

Ibid. 6. & 7.

51. Deinde cum Samaritana quasi Judæum appellaret, & prophetam putaret; quasi Judæus qui spiritaliter mysteria Legis doceret, respondit: *Vos adoratis quod nescitis, nos*

nos adoramus quod scimus. *Non*, inquit, hoc est, se hominibus copulavit. Quomodo autem nisi secundum carnem hominibus copulatur? Et ut ostenderet quia secundum incarnationem responderat, addidit: *Quia salus ex Judæis est*. (*Ibid. 22.*)

52. Sed statim post hoc sequestravit hominis affectum, dicens: *Veniet hora, & nunc est, quando veri adoratores adorabunt Patrem*. (*Ibid. 23.*) Non dixit: Adorabimus. Quod utique dixisset, si consortium nostri subiret obsequii.

53. Verum cum legerimus quod Maria adoravit eum, intelligere debemus quod (*Matt. 28. 9.*) non potest per eamdem naturam & adorare quasi servus, & adorari quasi Dominus: sed potius quia ut homo inter homines adorare dicitur, & quasi [a] Dominus a famulis adoratur.

54. Multa ergo secundum incarnationis legimus & credimus sacramentum, sed in ipsa naturæ humanæ affectione majestatem licet spectare divinam. Fatigatur ex itinere Jesus, ut reficiat fatigatos: [b] petit bibere, sitientibus potum spiritalem daturus: esurit, cibum salutis esurientibus traditurus: moritur, vivificaturus: sepelitur, resurrecturus: tremulo pendet in ligno, confirmaturus trementes: cælum caligine obducit, ut illuminet: terras tremefacit, ut solidet: maria conturbat, ut mitiget: reserat tumulos mortuorum, ut ostendat domicilia esse vivorum: creatur ex Virgine, ut ex Deo natus esse credatur: nescire se simulat, ut scire faciat nescientes: adorare quasi Judæus dicitur, ut quasi verus Deus Filius adoretur.

CAPUT V.

Dominica ad Zebedæi filiorum matrem verba ingerentibus Ambrosius respondet, quod Christus mœstitia illam afficere noluerit, clementia fuisse. Affertur hujusce indulgentiæ causa multiplex. Maluisse igitur Dominum petitionis illius concessionem ad Patrem remittere, quam eamdem impossibilem pronuntiare; nec tamen Christo incommodare suum responsum, tum ex ipsis ejusdem verbis, tum ex aliorum locorum comparatione ostenditur.

55. Quomodo, inquiunt, Filius Dei solus verus Deus potest esse similis Patri; cum ipse dixerit filiis Zebedæi: *Calicem quidem meum bibetis, sedere autem ad dexteram meam vel ad sinistram non est meum dare vobis, sed quibus paratum est a Patre meo?* (*Matth. 20. 23.*) Hoc igitur vestitum divinæ, ut vultis, [c] inæqualitatis est argumentum; cum in eo magis venerari Domini clementiam, adorare gratiam deberetis: si tamen virtutis atque sapientiæ Dei profunda secreta possetis advertere.

56. Considerate enim [d] quæ cum filiis & pro filiis petat. Mater est utique, cui pro filiorum honore sollicitæ immoderatior quidem, sed tamen ignoscenda mensura votorum est. Atque mater ætate longæva, studio religiosa, solatio destituta: quæ tunc temporis quando vel juvanda vel alenda foret validæ prolis auxilio, abesse sibi liberos patiebatur, [e] & voluptati suæ mercedem sequentium Christum prætulerat filiorum: qui prima voce vocatia Domino, ut legimus, relictis retibus & patre, secuti sunt eum. (*Matth. 4. 22.*)

57. Hæc igitur studio maternæ sedulitatis indulgentior, obsecrabat Salvatorem, dicens: *Dic ut sedeant hi duo filii mei, unus ad dexteram tuam, & alter ad sinistram in regno tuo*. (*Ibid. 20. 21.*) Etsi error, pietatis tamen error est; nesciunt enim materna viscera patientiam: etsi voti avara, tamen veniabilis cupiditas, quæ non pecuniæ est avida, sed gratiæ: nec Inverecunda petitio, quæ non sibi, sed liberis consulebat. Matrem considerate, matrem cogitate.

58. Sed nihil mirum si vilis vobis videtur circa filios affectus parentum, qui etiam omnipotentis Patris vilem putatis esse circa unigenitum Filium caritatem. Dominus cæli atque terrarum verecundabatur (ut secundum assumtionem carnis & virtutes animæ loquar) verecundabatur, inquam, & ut ipsius verbo utar, confundebatur matri pro filiis postulanti etiam suæ sedis consortium denegare: vos æterni Dei Filium proprium interdum pro ministerio stare contenditis, [f] interdum famulatorium, hoc est, non ex majestatis unitate, sed ex Patris præceptione vultis ejus esse consessum; & negatis hoc Deo vero Dei Filio, quod ille hominibus aperte noluit denegare.

59. Considerabat enim matris dilectionem, quæ filiorum mercede grandævam solabatur senectam, & desideriis licet fessa maternis, carissimorum pignorum tolerabat absentiam.

60. Considerate etiam feminam, hoc est,

a Edit. Amerb. Eras. & Gill. sed hæc in marg. *Dominus & Filius*: Gill. in corpore, ac Rom. cum scriptis eod. *Dominus a famulis*. Rursus vero post tria verba mss. aliquot legunt, *secundum incarnationem legimus & credimus sacramenta*: sed contra aliorum, ac edit. omnium auctoritatem. Neque etiam hic de sacramentis disputatur, sed de Scripturæ testimoniis.

b Ita omnes edit. at e contrario cuncti propeeod. manu exarati, *petit bibere, daturus*.

c Mss. nonnulli: *inæqualitatis est sacramentum*; Non satis recte.

d Iidem mss. *quæcumque filiis & pro filiis petat mater. Est utique pro filiorum honore sollicita. Immoderatior quidem* &c.

e Mss. aliquot, *& voluntati suæ mercedem*. Infra etiam, *Hæc igitur studio materno, sed utilitatis indulgentior*. Parum commode.

f Pauci mss. *interdum famulari*: aptius reliqui & edit. ut in textu.

est, sexum fragiliorem, quem Dominus propria nondum confirmaverat passione. Considerate, inquam, Evæ illius primæ mulieris heredem transfusa in omnes immoderatæ cupiditatis successione labentem, quam Dominus adhuc proprio sanguine non redemerat, nondum insitam affectibus omnium immodici contra fas honoris appetentiam suo cruore diluerat. Hereditario igitur mulier delinquebat errore.

61. Et quid mirum si mater pro filiorum suorum, [a] quod est tolerabilius quam pro se; quando etiam apostoli ipsi inter se, sicut legimus, de sui prælatione certabant? Luc. 22, 24.

62. Non debuit igitur medicus omnium destitutam matrem, & ægram adhuc mentem pudoris convicio sauciare; ne postulato sibi superbius denegato, quasi immoderatæ petitionis damnata mœreret.

63. Denique Dominus [b] qui honorandam sciret esse pietatem, non mulieri, sed filiis ejus respondit dicens: *Potestis bibere calicem, quem ego bibiturus sum?* Dicentibus autem illis: *Possumus; ait illis Jesus: Calicem quidem meum bibetis; sedere autem ad dexteram meam vel ad sinistram non est meum dare vobis, sed quibus paratum est a Patre meo.* Matth. 20. 22. & 23.

64. Quam patiens & clemens Dominus, quam alta sapientia & bona caritas! Volens enim ostendere quia non perfunctoriam rem aliquam discipuli postularent; sed eam quam impetrare non possent, [c] prærogativam ejus paternæ honorificentiæ reservavit: non metuens, ne quid juri proprio derogaret, *qui non rapinam arbitratus est esse se æqualem Deo*; simul diligens discipulos, quia sicut habes, *usque in finem dilexit eos*, noluit iis quos diligeret, videri quod peterent denegasse: sanctus & bonus Dominus, QUI MALLET aliquid dissimulare de jure, quam de caritate deponere: *Caritas enim patiens est, benigna est, non æmulatur, non inflatur, non quærit quæ sua sunt.* Philip. 2. 6. Johan. 13. 1. 1. Cor. 13. 4.

65. Denique ut agnoscatis non infirmitatis, sed indulgentiæ esse, quia dixit: *Non est meum dare vobis*; ubi sine matre filii Zebedæi rogant, nihil de Patre dixit; sic enim habes: *Non est meum dare vobis, sed quibus paratum est.* Ita Marcus evangelista posuit. Ubi vero mater pro filiis rogat, hoc est, secundum Matthæum: *Non est*, inquit, *meum dare vobis, sed quibus paratum est a Patre meo.* Hic addidit; *A Patre meo*; quia majorem indulgentiam maternus poscebat affectus. Marc. 10. 40. Matth. 20. 23.

66. Quod si putant, dicendo: *Quibus paratum est a Patre meo*: quia aut Patri plus tribuit, aut sibi aliquid derogavit; dicant utrum & illic putent Patri aliquid derogatum, quia dixit in Evangelio Filius de Patre: *Pater non judicat quemquam.* Johan. 5. 22.

67. Quod si sacrilegum putamus credere quia Pater ita judicium detulit Filio, ut ipse non habeat; habet enim, nec potest amittere quod habet naturaliter divina majestas: sacrilegum utique æstimare debemus quia non potest Filius dare quidquid aut homines mereri possunt, aut quævis accipere creatura; præsertim cum ipse dixerit: *Ego ad Patrem vado, & quodcumque ab eo petieritis in nomine meo, hoc faciam.* Si enim quod Pater dare potest, Filius non potest; mentita est ergo veritas, & non potest facere quidquid in nomine ejus Pater fuerit obsecratus. Nec enim ideo dixit: *Quibus paratum est a Patre meo*; ut tantummodo a Patre poscatur: nam omnia quæcumque a Patre fuerint postulata, se donare memoravit. Denique non dixit: Quodcumque a me petieritis, [d] hoc faciam; sed: *Quodcumque ab eo petieritis in nomine meo, hoc faciam.* Johan. 14. 12. & 13.

CAPUT VI.

Accuratius propositam soluturus objectionem, contendit memoratam petitionem, si modo in se impossibilis non fuit, possibilem fuisse Christo; maxime cum ipsi omne judicium Pater dederit, quod sine ulla imperfectionis nota intelligendum. Attamen idem postulatum inter impossibilia censendum probat. Quod ut omnino esset possibile, tunc responsum Christi secundum naturam humanam accipiendum tradit, ac loci explicatione declarat. Denique iterum suam confirmat de sessionis hujus impossibilitate responsionem.

68. QUæro nunc utrum possibile aliquid humanæ conditioni, aut alicui creaturæ, an impossibile putent a Zebedæi conjuge & filiis postulatum? Si possibile, quomodo ad sinistram suam vel ad dexteram impertiendæ apostolis sedis non habuit potestatem, qui omnia fecit esse, quæ non erant? Aut quomodo non poterat judicare de meritis hominum, cui Pater dedit omne judicium?

69. Notum est quemadmodum dederit: nam quomodo quasi indigens accepit Filius, qui omnia creavit ex nihilo? Quorum igitur naturas fecerat, eorum judicium non Johan. 5. 22.

a Tres mss. post voces *quod est tolerabilius*, omittunt, *quam pro se*, cujus loco unus exhibet, *honore sollicita fuit*: Amerb. ac Eras. *quam si ipsi*.
b Mss. duo, *quo honorandam doceret*: unus, *diceret* &c.
c Edit. Gill. ac Rom *prærogativam ero*: aliæ cum mss. *prærogativam ejus*, rei scilicet quam postulabant iidem Apostoli. Rursus autem pro *juri proprio derogaret*, quod est in edit. omnibus, & mss. nonnullis; alii mss. majori numero præferunt, *juri proprio deurgaret*.
d Mss. aliquot, *hoc faciet*: unus, *hoc faciat*. Reliqui, ac edit. omnes, nec non cod. sacri quorumcumque idiomatum, *hoc faciam*.

non habebat? Dedit autem Pater Filio omne judicium; *Ut omnes*, inquit, *honorificent Filium, sicut honorificant Patrem*. Non igitur potentia Filii, sed cognitio nostra proficit: neque aliquid ad substantiam ejus accedit, sed ad nostram utilitatem, quod a nobis cognoscitur; ut cognoscendo Dei Filium, vitam habeamus æternam.

Ibidem 23. Johan. 17. 3

70. Cum autem in cognitione Filii Dei honor illius, noster autem non illius sit profectus; si quis putat quia Dei virtus illo honore cumulatur, necesse est etiam Deum Patrem credat posse cumulari; quia & ipse per cognitionem nostram clarificatur sicut Filius, juxta quod scriptum est, dicente Filio: *Ego te clarificavi super terram*. Ergo si possibile aliquid erat quod petebatur, in potestate utique Filii fuit.

Ibidem 4.

71. Sed tamen ostendant, si possibile putant, qui de hominibus aut ceteris creaturis, aut ad dexteram, aut ad sinistram Dei sedeat; Pater enim dicit Filio: *Sede ad dexteram meam*. Itaque si quis ad dexteram Filio sedet, inter ipsum utique & Patrem, ut humano usu loquamur, Filius medius reperitur.

Psal. 109. 1.

72. Non ergo possibile homini aliquid petebatur; sed noluit dicere quod homines sedere secum non possint; si quidem divinam suam gloriam celari, priusquam resurgeret, non divulgari cupiebat. Nam & supra cum inter famulos suos Moysen & Eliam apparuisset in gloria, monuerat discipulos, ne cui dicerent, quod vidissent.

Matth. 17. 9

73. Itaque si possibile non erat hominibus vel creaturis ceteris hoc mereri, non debet videri Filius minus posse, quia non dedit apostolis, quod nec Pater hominibus vel creaturis ceteris dedit. Aut dicant cui horum dederit Pater. Non utique Angelis, de quibus Scriptura dicit, quia omnes Angeli stabant in circuitu sedis. Denique Gabriel se stare dixit, sicut habes: *Ego sum Gabriel, qui adsto ante Dominum*.

Apoc. 7. 11. Luc. 1. 19.

74. Non ergo Angelis, non senioribus qui adorant sedentem; illi enim non super sedem majestatis sedent: sed, ut dixit Scriptura, in circuitu sedis; sedes enim aliæ viginti & quatuor sunt, ut habes in Apocalypsi Johannis: *Et supra sedem viginti quatuor seniores sedentes*. In Evangelio quoque ipse Dominus dicit: *Cum sederit Filius hominis in sede majestatis suæ, sedebitis & ipsi super sedes duodecim, judicantes duodecim tribus Israel*. Non ergo sedis suæ dixit apostolis dari posse consortium, sed alias illas sedes esse duodecim; quas tamen non pro corporali consessu, sed pro successu spiritalis gratiæ æstimare debemus.

Apoc. 4. 4. Matth. 19. 28.

75. Denique in libro Regnorum dixit Michæas propheta: *Vidi dominum Deum Israel sedentem super thronum suum, & omnis militia cæli stabat circa eum, ad dexteram ejus & ad sinistram*. Quomodo igitur stantibus Angelis ad dexteram vel ad sinistram domini Dei, stante omni militia cælesti, sedebunt homines ad dexteram Dei, vel ad sinistram, quibus pro virtutis præmio Angelorum similitudo promittitur, sicut Dominus dicit: *Eritis sicut Angeli in cælo? Sicut Angeli*, dicit, non plus quam Angeli.

3. Reg. 22. 19. Matth. 22. 30.

76. Si ergo nihil plus dedit Pater quam Filius, nihil utique minus dedit Filius quam Pater: nihil igitur minus Filius potest quam Pater.

77. Ponite tamen possibile impetratu hominibus quod posceretur, quid est quod ait: *Sedere autem ad dexteram meam vel ad sinistram non est meum dare vobis?* Quid est *meum*? Supra dixit: *Calicem quidem meum bibetis*; & infra posuit: *Non est meum dare vobis*; & supra *meum*, & infra *meum*, dixit, nec immutavit. Ergo superiora docent propter quid dixerit *meum*.

Matth. 20. 23.

78. Rogatus enim a muliere quasi homo, ut ad dexteram vel ad sinistram suam filios ejus sedere pateretur; quia illa quasi hominem rogaverat, & Dominus quasi tantummodo homo de sua passione respondit: *Potestis bibere calicem, quem ego bibiturus sum?*

Ibid. 22.

79. Itaque quia secundum carnem de passione sui corporis loquebatur, demonstrare voluit quod secundum carnem quidem subeundæ passionis nobis exemplum ac similitudinem derelinqueret, secundum humanam autem conditionem non sedis supernæ consortia donaret. Hoc est enim quod dixit: *Non est meum*; sicut alibi: *Mea doctrina non est mea*; non est enim, inquit, [a] secundum carnem mea: quia quæ divina sunt, non sunt carnis eloquia.

Johan. 7. 16

80. Indulgentiam autem suam circa discipulos quos diligeret, quam expresse revelavit, præmittens: *Calicem quidem meum bibetis?* Etenim quia non debebat id dare quod petierant, aliud proposuit; ut prius commemoraret quid iis tribueret, quam quid negaret: quo magis æquitatem sibi petitionis, quam studium dominicæ liberalitatis intelligerent defuisse.

81. *Calicem quidem*, inquit, *meum bibetis*, hoc est, passionem quidem quæ carnis meæ est, non negabo; quod enim humanæ adsumtionis habeo, potestis imitari: donavi vobis victoriam passionis, hereditatem crucis:

a Edit. Amerb. Eras. & ultimæ Paris. *secundum carnem meam*: Optime Gill. Rom. & mss. *secundum carnem mea*, nempe *doctrina*.

cis: *Sedere autem ad dexteram meam, vel ad sinistram non est meum dare vobis*. Non dixit: Non est meum dare; sed, *non est meum dare vobis*, hoc est, non sibi potestatem deesse adserens, sed meritum creaturis.

82. Accipe aliter: *Non est meum dare vobis*. Quod est, *non est meum*, qui veni [a] humilitatem docere: *non est meum*, qui veni non ministrari, sed ministrare: *non est meum*, qui justitiam servo, non gratiam.

83. Denique ad Patrem referens, addidit: *Quibus paratum est*; ut ostenderet Patrem quoque non petitionibus deferre solere, sed meritis, quia Deus personarum acceptor non est. Unde & Apostolus ait: *Quos præscivit, & prædestinavit*; non enim ante prædestinavit, quam præsciret: sed quorum merita præscivit, eorum præmia prædestinavit.

(Act. 10. 34. Rom. 8. 29.)

84. Jure igitur reprehenditur mulier, quæ & impossibilia & speciali quodam privilegio ab eo Domino postulavit, qui ea quæ sanctis judicavit esse donanda, non duobus apostolis, sed omnibus discipulis, etiam sine cujusquam precatione, voluntaria sui largitate contulerit, sicut scriptum est: *Duodecim vos sedebitis super sedes, judicantes duodecim tribus Israel*. (Matth. 19. 28.)

85. Ergo etiamsi possibile putemus postulatum fuisse, calumniæ locus non est; tamen cum legerim Seraphim stare, quomodo possum quod homines ad dexteram vel ad sinistram Filio Dei sedeant, arbitrari? Supra Cherubim Dominus sedet, sicut habes: *Qui sedes super Cherubim, appare*; quomodo apostuli super Cherubim sedebunt? (Isai. 6. 2. Psal. 79. 2.)

86. Et hoc tamen colligo non ex meo ingenio, sed ex Dominicæ vocis oraculo; ipse enim Dominus in posterioribus apostolos commendans Patri, ait: *Pater quos dedisti mihi, volo ut ubi ego sum, & illi sint mecum*. Utique si judicasset quia divinam sedem Pater hominibus daret, dixisset: Volo ut ubi ego sedeo, & illi sedeant mecum; Sed *volo*, inquit, *ut sint mecum*, non ut sedeant mecum; & *ubi ego*, non quomodo ego. (Johan. 17. 24. Ibidem.)

87. Deinde sequitur: *Ut videant claritatem meam*. Nec hic dixit: Ut habeant claritatem meam, sed *ut videant*; servus enim videt, Dominus possidet, sicut & David docuit dicens: *Ut videam* [b] *voluptatem Domini*. Et ipse Dominus in Evangelio revelavit adserens: *Beati mundi corde, ipsi enim Deum videbunt*. *Videbunt*, inquit, non super Cherubim cum Deo sedebunt. (Psal. 26. 4. Matth. 5. 8.)

88. Desinant ergo viliora secundum divinitatem æstimare de Dei Filio; ne viliora quoque de Patre æstiment. Qui enim male crediderit de Filio, non potest bene sentire de Patre: [c] qui male crediderit de Spiritu, non potest bene sentire de Filio. Ubi enim una dignitas, una gloria, una caritas, una majestas est; in commune derogatur, quidquid in aliquo putaveris derogandum: jam enim non erit plenitudo quam discernas & dividas in aliquas portiones.

CAPUT VII.

Objectio petita ex hoc loco: Dilexisti eos, sicut & me dilexisti, *ut diluatur, primo Arrianorum expositionis impietas demonstratur, deinde comparantur eadem verba cum similibus, ac demum totus locus consideratur. Hinc deducitur Christi missionem, etsi secundum carnem accipienda est, illi non officere. Quo probato, qui sit divina missio describitur.*

89. Existunt tamen, Imperator auguste, qui hanc divinæ unitatem substantiæ negare cupientes, extenuare studeant Patris & Filii caritatem; quia scriptum est: *Et dilexisti eos, sicut & me dilexisti*. Quod cum dicunt, quid aliud agunt, nisi inter Dei Filium & homines æqualitatem quamdam comparationis inducunt? (Alias Cap. III. Johan. 17. 23.)

90. Numquid sic diligi possunt a Deo homines quemadmodum Filius, in quo complacuit Pater? Ille per se complacet, nos per ipsum: in quibus enim Deus Filium suum ad imaginem suam cernit, eos per Filium adsciscit in gratiam filiorum; ut quemadmodum per imaginem ad imaginem sumus, sic per generationem Filii in adoptionem vocemur. Alius igitur naturæ amor sempiternus, alius gratiæ.

91. Aut si ex verbis faciunt quæstionem, quia scriptum est: *Et dilexisti eos, sicut & me dilexisti*; & comparationem factam putant: ergo & illud comparative dictum putant: *Estote misericordes, sicut & Pater vester qui est in cælis, misericors est*; & alibi: *Estote perfecti, sicut & Pater meus qui in cælis est, perfectus est*. Quod si ille secundum plenitudinem majestatis suæ perfectus est, nos autem perfecti [d] secundum virtu- (Luc. 6. 36. Matth. 5. 48.)

[a] Mss. aliquot, *in humilitate docere ... qui justitiam servo. Nam gratiam denique .... deferre solere, non meritis*. Pessime.

[b] Non pauci mss. *voluntatem Domini*: sed voluntatem & voluptatem frequenter in mss. commutari, sæpius licuit advertere.

[c] *Qui male crediderit de Spiritu, non potest bene sentire de Filio*, in mss. plerisque desideratur. Ceterum quod in ea refellenda objectione longiuscule hæserit Ambrosius, nihil mirum est; eam enim ab Arrianis jactari solitam ex iisdicas, quæ Basilius lib. 4. *cont. Eunom.* p. 107. Epiphanius *Hær.* 69. num. 58. & Cyrillus Alex. *Adsert.* 26. aliique scriptis mandarunt.

[d] Nonnulli mss. *secundum virtutes accedentes. Profecto etiam Filius*: alii vero, & edit. inter se consentiunt, nisi quod hæ legunt, *accidentis*, pro *accedentis*.

virtutis accedentis profectum; etiam Filius diligitur a Patre secundum semper maoeotis plenitudinem caritatis: In nobis autem caritatem Dei virtutis emeretur profectus.

92. Vides igitur quam [a] gratiam Deus dederit hominibr, & tu Patris & Filii vis dissolvere naturalem & individuam caritatem; & tu verba adhuc discutis, ubi unitatem majestatis advertis?

93. Vide totum hunc locum, ex cujus affectu loquatur; habes enim dicentem ipsum: *Clarifica me, Pater, claritate ea quam habui, priusquam mundus esset, apud te.* (Joan. 17. 5.) [b] Vide quia ex primi homiois loquatur affectu; quia nobis ea petitione deposcit, quæ ante peccatum io paradiso homo meminerit esse collata, ut & latroni in passione memoravit: *Amen, amen dico tibi, hodie mecum eris in paradiso.* (Luc. 23. 43.) Hæc est ante mundum claritas. Mundum ante pro hominibus dixit, sicut habes: *Ecce mundus totus post ipsum abit*: (Joan. 12. 19.) & alibi: *Ut cognoscat hic mundus quia tu me misisti.* (Ibid. 14. 31.)

94. r tameo ut scires magnum Deum, & salutarem & omnipotentem Dei Filium; [c] indiciom suæ majestatis admiscuit dicendo: *Et mea omnia tua sunt, & tua mea.* (Ibidem 10.) Omnia habet, & tu missum esse ad injuriam derivas?

95. Qui si secundum carnem oon accipis missum, ut Apostolus dixit, (Rom. 8. 3.) & ex verbo simplici præjudicium struis, quo dicas inferiores a superioribus mitti solere: quid ad illa respondes, quia Filius ad homioes missus est? Nam si minorem putas eum qui mittitur, eo videlicet a quo mittitur; disce quod & minor majorem misit, [d] & majores ad minores missi sunt. Nam & Tobias Raphaelem Archangelum misit, (Tobiæ 9. 3.) & Angelus ad Balaam missus est, (Num. 22. 22.) & Dei Filius ad Judæos. (Matth. 5. 24.)

96. Numquid ergo mioor etiam Judæis Dei Filius, ad quos mittebatur? De ipso enim scriptum est: *Novissime autem misit eis filium suum unicum dicens: Verebuntur filium meum.* (Matth. 21. 37.) Et vide quia aote servos, postea filium nomioavit; ut scias quod Deus Filius uoigenitus secundum divinitatis potentiam nec nomen habet, nec consortium commune cum servis: reverendus mittitur, noo cum famulis conferendus.

97. Et bene addidit, *meum*, ut non unus de moltis, nec degeneris naturæ, nec minoris alicujus potestatis: sed verus a vero, & paternæ Imago venisse substantiæ crederetur.

98. Esto tamen, minor sit qui mittitur, eo a quo mittitur; ergo & Pilato mioor Christus, quoniam Pilatus misit eum ad Herodem. [e] Sed sermo non præjudicat potestati: Scriptura, quæ missum dicit a Patre, missum dicit a præside.

99. Unde si sobrie de Dei Filio quæ digoa sunt, opinemur; ideo missum intelligere debemus, quia ex illo incompreheosibi ioenarrabilique secreto majestatis profundæ dedit se comprehendeodum pro captu nostro mentibus oostris Dei Verbum, noo solum eum se exioaniret, sed etiam cum habitaret io nobis, sicut scriptum est: *Quoniam inhabitabo in illis.* (2. Cor. 6. 16.) Deoique & alibi habes quia Deus dixit: *Venite, descendamus, & confundamus linguas eorum.* (Gen. 11. 7.) Non eoim Deus de loco aliquando descendit, qui ait: *Ego cælum & terram compleo*; (Hier. 23. 24.) sed in eo descendere videtur, si nostros Dei Verbum peoetret affectus, sicur dixit propheta: *Parate viam Domino, rectas facite semitas ejus*: (Esai. 40. 3.) ut quemadmodum ipse ptomisit, veniens cum Patre, apud nos faciat maosionem.

CAPUT VIII.

Christo in quantum verus est Dei Filius, dominum non esse, sed in quantum homo est; ut verbis ejusdem modo Patrem, modo Dominum compellantis significatur. Quot hæreses uno jugulentur Scripturæ versiculo. Distinguenda igitur quæ Christo vel ut Dei vel ut Davidis filio conveniant; illi enim sub ultimo tantum nomine adscribendum, quod servus fuerit. Ad extremum complures locos demonstrat non nisi secundum incarnationem accipi posse.

100. UNde & evidens est quomodo dominum dicat, quem Patrem novit; ait enim: *Confiteor tibi, Pater, domine cæli & terræ.* (Matth. 11. 25.) Aote Patrem dixit Sapientia suum, postea cteaturæ dominum ouncupavit. Itaque dominatum non esse ubi vera progeoies est, ipse Domious osteodit io Evangelio suo, diceos: *Quid vobis videtur de Christo? cujus Filius est? Dicunt ei: David. Ait illis Jesus: Quomodo ergo David in spiritu vocat eum dominum, dicens: Dixit Dominus Domino meo, sede a dextris meis?* (Matth. 22. 42. & seq.) Et addidit: *Si ergo David in spiritu vocat eum dominum, quomodo filius ejus est? Et nemo poterat ei respondere verbum.*

101. O

a Mss. aliquot, *gratiam Dei*.

b *Vide quia ex primi hominis .... quia tu me misisti*: hæc omnia non solum in omnibus edit. sed etiam in gallicanis mss. quotquot consulere nobis licuit, desiderantur; ea vero restituimus ex uno cod. Vaticano. Et sane præter quam quod ab ingenio Ambrosiano minime abhorrent, iisdem omissis, nec satis implebatur, quod proxime ante vir sanctus ad totum locum excutiendum provocat, nec satis cohærebat cum antecedentibus, quod infra de Christi missione subjicitur.

c Duo mss *judicium suæ majestatis*.

d Big. cod. *& majores a minoribus*: alii nonnulli, *& majores minoribus*. Magis commode.

e Vet. edit. *Sed præjudicat potestati Scripturæ*: Gill. Rom. & mss. aliquot, *Sed non præjudicat* &c. Reliqui mss. qui & potiores, ut in textu, nisi quod pro *quæ missum*, in quibusdam habetur *quem missum*. Non malo sensu.

101. O quam caute propter Arrianos etiam in hoc testimonio Dominus fidei prospexit! Non enim dixit: Vocat eum spiritus dominum: sed quia Davit dixit in spiritu; ut cujus secundum carnem Filius est, David scilicet, ejus etiam secundum divinitatem & dominus & Deus crederetur. Vides igitur quia nomen [a] pietatis & dominii discretum est.

102. Et bene Dominus suum quidem Patrem, cæli autem & terræ dominum prædicavit; ut tu cum legis & Patrem & dominum, intelligas Patrem Filii, & dominum creaturæ. In alio prærogativa naturæ est, in alio auctoritas potestatis; formam enim servi accipiens, eo utique dominum vocat, quo servitutem suscepit, æqualis in Dei forma, servus in corporis: servitus enim carnis, dominatus autem divinitatis est. Unde & Apostolus ait: *Deus domini nostri Jesu Christi, pater gloriæ*, hoc est, Deum adsumtionis humanæ adserens, Patrem autem gloriæ. Num enim duos filios habuit Deus Christum & gloriam? Minime. Ergo si unus Dei Filius Christus, utique Christus est gloria. Quid autem ei derogas, qui Patris gloria est? (1. Cor. 1. 3.)

103. Si ergo Filius gloria est, & Pater gloria; quia Pater gloriæ non potest aliud esse quam gloria: non divisio gloriarum, sed una est gloria. Itaque ad proprietatem naturæ gloria refertur, dominatus autem ad suscepti corporis servitutem. Si enim caro etiam justi animæ subdita est, sicut scriptum est: *Castigo corpus meum, & servituti redigo*; quanto magis subjecta est divinitati, de qua dicitur: *Quoniam universa serviunt tibi*? (1. Cor. 9. 27.) (Psal. 118. 91.)

104. Una autem quæstione & Sabellianos & Photinianos & Arrianos Dominus exclusit. Nam cum Dominum dixisse Domino dicit, Sabellius excluditur, qui eumdem Patrem vult esse quem Filium. Excluditur Photinus, * qui secundum carnem judicat; quia dominus David regis non poterat esse, nisi qui Deus est; scriptum est enim: *Dominum Deum tuum adorabis, & illi soli servies*. Numquid contra Legem propheta sentiret, qui sub Lege regnaret? Excluditur Arrius, qui Filium sedere audit ad dexteram Patris; ut si ex usu argumentetur humano, ipse se perimat, & venenum sacrilegæ disputationis suæ in se refundat, [b] ut dum inæqualitatem Patris & Filii ex consuetudine hominum interpretatur, in utroque a vero devius, eum præferat cui derogat, consessurus priorem quem audit ad dexteram. Excluditur etiam Manichæus; non enim negat esse se David filium secundum carnem; ut pote qui elamantibus cæcis: *Jesu filii David miserere nobis*; & delectatus est fide, & stetit & curavit eos: sed negat hoc suæ esse æternitatis, si David solius filius a perfidis nominetur. (Deut. 6. 13.) (Matth. 20. 30.)

105. Nam Filius Dei est contra * Hebionem, Filius David est contra Manichæos: Filius Dei est contra Photinum, Filius David est contra Marcionem: Filius Dei est contra Paulum Samosatenum, Filius David est contra Valentinum: Filius Dei est contra Arrium atque Sabellium gentilis erroris heredes: Dominus David est contra Judæos, qui Dei Filium in carne cernentes, hominem tantummodo impio furore credebant.

106. Sed ecclesiastica fide & Dei Patris & David idem atque unus est Filius; quia incarnationis Dei mysterium universæ salus est creaturæ, secundum quod scriptum est: *Ut sine Deo pro omnibus gustaret mortem*, id est, quod creatura omnis sine passione aliqua divinitatis dominici sanguinis redimenda sit pretio, ut alibi habet: *Omnis creatura liberabitur a servitute corruptionis*. (Hebr. 2. 9.) (Rom. 8. 21.)

107. Aliud est igitur secundum divinam substantiam, aliud secundum susceptionem carnis filium nominari: nam secundum generationem divinam Deo Patri æqualis est Filius, & secundum susceptionem corporis Deo Patri servus est; quia formam servi, inquit, accepit: unus tamen atque idem est Filius. Contra autem sancto patriarchæ David secundum gloriam suam Dominus est, secundum corporalis successionis seriem filius est, * non deficiens a se, sed nostræ jus sibi adoptionis adquirens: (Phil. 2. 7.)

108. Nec solum ex genere David servitutem suscepit in persona hominis; [c] sed etiam ex nomine, sicut habes: *Inveni David servum meum*; & alibi: *Ecce ego mittam ad vos servum meum, Oriens nomen est ei*. Et ipse Filius ait: *Sic dicit Dominus, qui finxit me ex utero servum sibi, & dixit mihi: Magnum tibi est vocari puerum meum. Ecce posui te in testamentum generis mei, in lucem gentium; ut sis in salutem usque ad extremum terræ*. Cui hoc dicitur, nisi Christo? qui cum in (Zac. 3. 8.) (Esai. 49. 6. & seq.)

a Quidam mss. *Patris & Domini*.

* Id est, qui Christum antequam carnem susciperet, fuisse negat, ut alibi a nobis observatum est.

b Mss. aliquot, *ut Deo inæqualitatem .... interpretans, in utraque* &c.

* Hebionem in Christo nihil agnovisse, quod non esset puri ac nudi hominis, tradit Tartullianus lib. *de Carne Chr.* cap. 18. Eusebius lib. 3. Hist. cap. 21. & 27. Epiphanius Hær. 30. Augustinus *de Hær.* cap. 10. & alii. Pauli quoque Samos. is error fuit, quemadmodum ex Eusebii lib. 5. cap. 28. & lib. 7. cap. 27. 29. & 30. cognoscere est, ut purum hominem Christum diceret. Addebat tamen Verbum e cælo delapsum in Jesu habitasse, uti testatur Epiphanius *Hær.* 65. Ejusdem heretici Augustinus quoque meminit lib. *de Heres.* cap. 44. atque alii.

* Hilarius lib. 2. *de Trinit. Potestatis dignitas non amittitur, dum carnis humilitas adoptatur*, id est, incarnatione suscipitur. Quæ duo membra tam apte respondent duobus hisce Ambrosianis, ut iis commentarii vicem præstare possint.

c Nonnulli mss. *sed etiam ex Domino*. Parum congrue.

Phil. 2. 6. in forma Dei esset, exinanivit se, & formam servi accepit. Quid est in Dei forma, nisi in divinitatis plenitudine?

109. Disce igitur quid sit: Formam servi accepit, id est, plenitudinem perfectionis humanæ, plenitudinem obedientiæ. Ideoque dicit in psalmo trigesimo: *Statuisti in loco spatioso pedes meos. Si per omnes inimicos meos factus sum opprobrium. Illustra faciem tuam super* ª *servum tuum*. Servus dictus est homo, in quo sanctificatus est: servus homo, in quo unctus est: servus homo, in quo factus sub Lege, factus ex Virgine est; & ut compendio dicam, servus dictus est, in quo matrem habet, sicut scriptum est: *O Domine, ego servus tuus, ego servus tuus, & filius ancillæ tuæ*; & alibi: *Afflictus sum & humiliatus sum nimis*.

Psal. 30. 9. 12. & 17. — Psal. 115. 7. — Psal. 37. 9.

110. Quis nimis humiliatus est, nisi Christus, qui venit ut omnes liberaret per obedientiam? *Sicut enim per inobedientiam unius hominis peccatores constituti sunt plurimi, ita & per unius obedientiam justi constituentur multi*. Quis calicem salutarem accepit, Christus princeps sacerdotum, an David, qui neque sacerdotium habuit, neque passionem subiit? Quis sacrificavit hostiam laudis?

Rom. 5. 19. — Psal. 115. 13 & 17.

111. Sed si hoc parum est, accipe aliud: *Custodi animam meam, quoniam ego sanctus sum*. Numquid de se hoc diceret David? Sed ille dicit, qui ait: *Non derelinques animam meam in inferno, nec dabis sanctum tuum videre corruptionem*. Idem ergo utrumque dicit.

Psal. 85. 2. — Psal. 15. 10

112. Addidit vero: *Salvum fac servum tuum*; & infra: *Da potestatem puero tuo, & filio ancillæ tuæ*, & alibi, id est, in Ezechiele: *Et suscitabo super eos pastorem unum, & reget eos servus meus David. Ipse pascet eos, & erit eorum pastor; & ego Dominus ero illis in Deum, & servus meus David in medio eorum princeps*. Utique David jam defunctus erat, filius Jesse. De Christo itaque dicit, qui propter nos filius ancillæ factus est, secundum formam hominis; nam secundum divinam generationem non matrem habet, sed Patrem: nec corporalis ventris est fructus, sed sempiterna Dei virtus.

Ibid. 16. — Ezech. 34. 23. & 24.

113. Ergo etiam illud cum legimus quia dixit Dominus: *Tempus meum nondum impletum est*; &: *Adhuc modicum vobiscum sum*; &: *Vado ad eum qui misit me*; &: *Clarificatus est Filius hominis*, ad incarnationis sacramentum referre debemus. Cum autem legimus: *Et Deus clarificatus est in eo, & Deus clarificavit eum*; quid ibi est quæstionis, ubi & Filius clarificatur a Patre, & Pater clarificatur a Filio?

Joann. 7. 8. Ibidem 13. 33. Ibid. 31.

114. Denique ut fidem unitatis & copulam Trinitatis aperiret, etiam ab Spiritu clarificandum esse se dixit, sicut habes: *Ille de meo accipiet, & clarificabit me*. Clarificat ergo Dei Filium etiam Spiritus sanctus. Quomodo igitur ipse dixit: *Si ego clarificavero me ipsum, claritas mea nihil est?* Ergo nihil est claritas Filii? Sacrilegum est dicere, nisi referas ad carnem; quia ex persona hominis Filius loquebatur, eo quod comparatione divinitatis nulla est carnis claritas.

Ibidem 16. 14. — Ibid. 8. 54.

115. Desinant igitur impie objicere, quod in suam perfidiam retorquetur. Dicunt enim: Scriptum est; *Nunc clarificatus est Filius hominis*. ᵇ Non nego scriptum: *Clarificatus est Filius hominis*; sed videant quid sequatur: *Et Deus clarificatus est in eo*. Ego excusationem habeo de Filio hominis, ille de Patre non habet; quia Pater non suscepit carnem. Excusationem habeo, & non utor: ille non habet, & calumniatur. Aut simpliciter me patiatur intelligere, aut ad carnem referre quæ carnis sunt. Pia mens, quæ leguntur secundum carnem divinitatemque, distinguit: sacrilega confundit, & ad divinitatis detorquet injuriam quidquid secundum humilitatem carnis est dictum.

Ibidem 13. 31.

CAPUT IX.

Judaico more ordinem verborum: In nomine Patris & Filii & Spiritus sancti, *objicientibus, præter responsum quod vir sanctus indicat a se jam datum, regerit etiam Filium ante Patrem sæpe locari*.

116. Quid quod etiam more Judaico falsi & impudentes interpretes Arriani verborum sunt divinorum, dicentes usque adeo aliam Patris, aliam Filii, aliam Spiritus sancti esse potestatem, ut scriptum sit: *Ite, docete omnes gentes, baptizantes eos in nomine Patris & Filii & Spiritus sancti*; & ex verborum ordine differentiam divinæ faciunt potestatis?

Alias Cap. IV. — Matth. 28. 19.

117. Ego autem licet hoc ipsum testimonium in superioribus libris pro unitate adseruerim majestatis ac nominis, tamen si hinc faciunt quæstionem, possum testimoniis adserere Scripturarum in plerisque locis prius Filium nominatum, postea Patrem dictum. Numquid igitur quia Filii significatio ante præmissa est, verborum, ut Arria-

a Mss. aliquot, *servum tuum. Servus est, in quo unctus est: servus est, in quo sanctificatus est: servus est, in quo creatus est, & ut compendio dicam* &c.

b Veteres edit. ac plures mss. *Scriptum est enim, non nego: Nunc clarificatus est Filius hominis. Sed videant quid adjectum sit: Clarificatus est Filius hominis. Videant etiam quid sequatur* &c. Edit. Rom. cum mss. nonnullis, ut in textu. Licet autem non absurda sit ejus lectio, nobis tamen altera magis arrideret, si pro *Nunc clarificatus est Filius hominis*, primo loco positum esset, *Si ego clarificavero me ipsum* &c. Hoc quippe modo concinnior affer orationis textus & series.

Arriani volunt, præjudicio Pater secundus a Filio est? Absit, inquam, absit. Nescit hunc ordinem fides, nescit discretum Patris & Filii honorem. Non legi, non audivi, nec aliquem in Deo inveni gradum. Nusquam secundum, nusquam tertium Deum legi: primum legi, primum ac solum audivi.

Isai. 44. 6.

118. Si ordinis exigimus superstitionem, nec ad dexteram Patris sedere Filius debet, nec primum se & principium debuit diceret. Male ergo Evangelista prius a Verbo, quam a Deo cœpit, dicens: *In principio erat Verbum, & Verbum erat apud Deum.* Etenim juxta humani ritus ordinem, prius Patrem debuit nominare. Nescivit etiam Apostolus ordinem, qui ait: *Paulus servus Christi Jesu, vocatus apostolus, segregatus in Evangelium Dei*; & alibi: *Gratia domini nostri Jesu Christi, & caritas Dei, & communicatio Spiritus sancti.* Si verborum persequamur ordinem, in primo Filium posuit, in secundo Patrem. Sed verborum ordo sæpe mutatur: & ideo non debes vel de ordine, vel de gradu Patri Deo & Filio ejus facere quæstionem, cum secundum divinitatem divisio nulla sit unitatis.

Joan. 1. 1. Rom. 1. 1. 2. Cor. 13. 13

CAPUT X.

Arrianos ad gentiles palam transire, dum objiciunt illa verba: Qui in me credit, non in me credit, &c. *Verus loci sensus explicatur, & ne credatur Dominus nostram in ipsum fidem prohibuisse, alias ut Deus, alias ut homo loquutus ostenditur. Mox variis ejusdem fidei effectibus prolatis in medium, alios quoque nonnullos locos eodem modo sumendos probat.*

119. AD extremum ut christianos se non esse manifestent, negant in Christum esse eredendum, dicentes scriptum esse: *Qui in me credit, non credit in me, sed in eum qui me misit.* Hanc ego exspectabam confessionem, quid me quibusdam ambagibus ludebatis? Sciebam mihi adversum gentiles esse contentionem: sed illi convertuntur, vos non convertimini. Illi si credant, salvum est sacramentum: vos perdidistis acceptum; & nec cœptum forsasse, sed fictum.

Johan. 12. 44.

120. Scriptum est, inquiunt: *Qui in me credit, non in me credit, sed in eum qui me misit.* Sed videte quid sequatur, & videte sic quemadmodum se Dei Filius vult videri; sequitur enim: *Et qui videt me, videt eum qui me misit*, hoc est, quia Pater videtur in Filio. Exposuit igitur id quod ante præmisit, quia ille credit in Filium, qui confitetur & Patrem. Nam qui Filium nescit, nec Patrem novit; omnis enim qui negat Filium, nec Patrem habet: qui confitetur Filium, & Filium, & Patrem habet.

Johan. 12. 45.

121. Quid est ergo: *Non credit in me?* Non in id quod corporaliter cernitis, non in hominem tantummodo, quem videtis: non enim in hominem tantummodo eredendum adseruit, sed ut eredas quia Jesus Christus ipse est Dei Filius & homo. Propter quod & utrumque ait: *A meipso non veni*; & alibi: *Ego sum principium quod & loquor vobis.* Quasi homo, a se non venit: quasi Dei Filius, non ex homine principium habet: sed sum, inquit, ipse *principium quod & loquor vobis*: neque humana, sed divina sunt, quæ loquutus sum.

Ibid. 7. 28. Ibid. 8. 25. Ibid. 12. 45.

122. Neque enim fas est credere quod negaverit in se esse credendum, eum ipse dixerit: *Ut omnis qui credit in me, in tenebris non maneat*; & alibi: *Hac est enim voluntas Patris mei qui me misit, ut omnis qui videt Filium & credit in eum, habeat vitam æternam*; & alibi: *Creditis in Deum, & in me credite.*

Ibid. 6. 40. Ibid. 14. 1.

123. Nemo ergo Filium sine Patre accipiat, quia Filium legimus. Habet Patrem Filius, sed non temporalem, non ex passione, non ex conceptione, non ex gratia. Generationem legi, non legi conceptionem. Et Pater dicit, *genui*; non dicit, creavi: & Filius non creatorem suum Deum secundum æternitatem divinæ generationis, sed Patrem nominat.

Psal. 2. 7.

124. Se quoque nunc ex persona hominis, nunc in Dei majestate significat: nunc unitatem sibi divinitatis eum Deo Patre vindicans, nunc fragilitatem humanæ carnis adsumens: nunc doctrinam suam se non habere, nunc voluntatem suam se non quærere: nunc testimonium suum verum non esse, nunc verum esse significans. Nam ipse dixit: *Si ego testimonium perhibeo de me ipso, testimonium meum non est verum.* Et ipse in posterioribus ait: *Etsi ego testimonium perhibeo de me, verum est testimonium meum.*

Johan. 5. 31. Ibid. 8. 14.

125. Quomodo igitur non est verum testimonium tuum, domine Jesu, cui qui credidit, in cruce licet positus, & inter confessi sceleris supplicia constitutus, merita latronis exuit, præmia innocentis emeruit?

Luc. 23. 42. & seq.

126. Deceptus est ergo Paulus, qui ideo recepit oculos, quia credidit; quos amiserat, antequam crederet?

Act. 9. 18.

127. Erravitne etiam Jesus Nave, qui ducem militiæ cælestis agnovit? Sed posteaquam eredidit, statim vicit, dignus qui fidei prælio triumpharet. Denique non æratas acies in bella produxit, nec ariete, ceterisque tormentorum machinis, sed tubarum septem sacerdotalium sono, murorum hostilium septa deposuit. Ita bellum im-

Josue 5. 13. Josue 6. 20.

immane confecit tubæ clangor, & infula sacerdotis.

128. Vidit hoc meretrix, & quæ in excidio civitatis remedia desperaret salutis, quia fides vicerat, signa fidei atque vexilla Dominicæ passionis adtollens, coccum in fenestra ligavit; ut species cruoris mystici quæ foret mundum redemtura, vernaret. [a] Ita foris Jesu nomen fuit præliantibus ad victoriam, intus species Dominicæ passionis periclitantibus ad salutem. Unde quia intellexit Rahab cæleste mysterium, dicit Dominus in psalmo: *Memor ero Rahab & Babylonis scientium me.* (Ibid. 18. 2.; Psal. 86. 4.)

129. Quomodo ergo non est verum testimonium tuum, Domine, nisi secundum fragilitatem hominum? *Omnis enim homo mendax.* (Psal. 115. 2.)

130. Denique ut secundum hominem dixisse se demonstraret, ait: *Qui misit me Pater, ipse testimonium perhibet de me.* Verum autem est testimonium secundum divinitatem, sicut ipse ait: *Et verum est testimonium meum; quia scio unde veni, & quo vado: vos autem nescitis unde veni, & quo vado. Vos secundum carnem judicatis.* Non ergo secundum divinitatem, sed secundum hominem judicant, qui putant Christo testificandi scientiam defuisse. (Joan. 5. 18.; Ibidem 14. & 15.)

131. Ergo cum audis: *Qui credit in me, non credit in me*; &: *Qui misit me Pater, ipse mihi mandatum dedit*; didicisti [b] quo id putes esse referendum. Denique mandatum quod esset, ostendit dicens: *Pono animam meam, ut iterum sumam illam. Nemo tollit eam a me, sed ego pono eam a me ipso.* Vides ideo dictum, ut ostenderet liberam sibi ponendæ ac resumendæ animæ potestatem, sicut ipse dixit: *Potestatem habeo ponendi eam, & potestatem habeo iterum sumendi eam. Hoc mandatum accepi a Patre meo.* (Ibid. 12. 49.; Ibid. 6. 17. & seq.; Ibidem.)

132. Sive igitur mandatum, sive, ut aliqui latini codices habent, præceptum, non utique secundum divinitatem, sed secundum [c] incarnationem datur, ad subeundæ victoriam passionis.

CAPUT XI.

Quod Christus legatur nihil a se loqui, hoc referendum ad ipsius humanitatem. Quomodo etiam secundum divinitatem audire ac videre Patrem recte dicatur, exposito. Dei Filium creaturam non esse multis coacervatis argumentis evincit.

133. AN vero in hanc humilitatem Dei Filium deducemus, ut nisi quæ audierit, facere aut loqui nesciat: & præscriptam agendi loquendique ei putemus esse mensuram; quia scriptum est: *Ex me ipso non sum loquutus*; & infra: *Sicut dixit mihi Pater, ita loquor?* Sed ad obedientiam carnis, aut ad fidem unitatis ista referantur. Plerique enim doctiores & audire Filium, & dicere aliquid Filio Patrem accipiunt per unitatem naturæ; quod enim per unitatem voluntatis novit Filius Patrem velle, videtur audisse. (Alias Cap. V.; Johan. 12. 49.; Ibid. 50.)

134. Unde non officium corporale, sed arbitrium indissociabile [d] cooperationis declaratur; neque enim verborum hic aliquem significat auditum, sed unitatem voluntatis atque virtutis, quæ & in Patre est in & Filio. Quam etiam in Spiritu sancto esse memoravit alio loco, dicens: *Non enim loquetur a se, sed quæcumque audit, loquetur*; ut adverteremus quia quidquid Spiritus loquitur, loquitur & Filius: & quidquid loquitur Filius, loquitur & Pater; quia [e] una sententia & operatio Trinitatis est. Sicut enim Pater videtur in Filio, non utique specie corporali, sed unitate divinitatis; ita etiam Pater loquitur in Filio, non temporali voce, nec corporali sono, sed operis unitate. Denique cum dixisset: [f] *Pater qui in me manet, ipse loquitur: & opera quæ ego facio, ipse facit*; addidit: *Credite mihi, quia ego in Patre, & Pater in me est. Alioquin propter opera ipsa credite.* (Johan. 16. 13.; Ibid. 14. 10.; Ibid. 11.; Ibid. 11.)

135. Hic intellectus est noster secundum divinarum seriem scripturarum: Ariani autem qui nolunt de Deo æstimare quæ digna sunt, vel apto suis meritis consutentur exemplo, ne totum carnaliter credant; cum ipsi Patris sui diaboli opera Incorporaliter videant. Sicut de eorum consortibus Judæis Dominus declaravit dicens: *Vos quod vidistis patrem vestrum facientem, facitis*; cum utique non quia diabo- (Ibid. 8. 38.)

a Mss. nonnulli, *Ita futuri Jesu nomen* &c. Minus apposite.

b Quidam mss. *quod Patri sit deferendum*.

c Pauci mss. *incarnationem naturæ subeundæ* &c. Porro ubi latini cod. vertunt *mandatum*, sive *præceptum*; græci habent ἐντολήν: in quam vocem observat Grotius ἐντέλλεσθαι etiam dici, ubi locus non sit imperio proprie dicto.

d Ita omnes edit. plures vero ex mss. expungunt vocem *cooperationis*, cujus loco Lætiensis habet, *comparatur*. Mendose.

e Mss. aliquot, *una essentia*: Thuan. unus, *una substantia*. Magis ad usum ambrosianum accomodate.

f Rom. edit. sola, *Sicut dixit mihi Pater, sic loquor; & Pater qui in me manet, ipse facit opera.* Sic etiam supra lib. 4. cap. 6. n. 68.

lum operantem viderint, sed quia [a] arbitria ejus fecerint, arguantur, invisibiliter in his secundum iniquitatem suam diabolo operante peccatum. Hoc secundum Apostolum propter insipientiam posuimus perfidorum.

136. Ceterum satis probatum est Scripturarum exemplis ad unitatem majestatis pertinere divinæ, quod & Pater maneat in Filio; & ea quæ loquitur Filius, a Patre videatur audisse. Unitatem autem majestatis quibus aliis possumus intelligere, quam quod eadem Patri & Filio deferuntur? Nam quid præcellentius potest dici, quam quod Apostolus dixit Dominum majestatis crucifixum?

137. Filius ergo est & Deus majestatis, & Dominus majestatis; sed non creaturis subjecta majestas: non ergo creatura Filius.

138. Filius paternæ est imago substantiæ: omnis autem creatura dissimilis supernæ substantiæ, sed non dissimilis Dei Patris Filius: non ergo creatura Filius.

139. Filius non rapinam arbitratus est esse se æqualem Deo: sed nulla creatura æqualis Deo, æqualis autem Filius: non ergo creatura Filius.

140. Omnis creatura mutabilis: sed non mutabilis Dei Filius: non ergo creatura Dei Filius.

141. Omnis creatura accidentia & boni & mali recipit suæ capacitate naturæ, eademque decessionem sentit: Dei autem Filio nihil potest ex ejus divinitate vel decedere vel accedere: non ergo creatura Dei Filius.

142. Omne opus suum adducet Deus in judicium, sed Dei Filius non adducitur in judicium; quia ipse judicat: non ergo creatura Dei Filius.

143. Postremo ut unitatem intelligas, de ovibus dicens Salvator: *Nullus*, inquit, *rapit eas de manu mea. Pater quod dedit mihi, majus omnibus est, & nemo potest rapere de manu Patris mei. Ego & Pater unum sumus.*

144. Sic vivificat Filius, ut Pater: *Sicut enim Pater suscitat mortuos & vivificat; sic & Filius quos vult, vivificat.* Sic suscitat Filius, ut Pater: sic conservat Filius, ut Pater. Qui non impar est gratia, quomodo impar est potestate? Sic etiam non perdit Filius, ut Pater. Et ideo ne quis vel duos deos crederet, vel discretionem potestatis induceret, unum se esse cum Patre dixit. Id quemadmodum potest dicere creatura? Non ergo creatura Dei Filius est.

145. Non idem est regnare & servire: Christus autem & rex est & filius regis: non ergo servus est Dei Filius. Omnis autem creatura servit; sed non servit Dei Filius, qui ex servis filios Dei facit: non ergo creatura Dei Filius.

CAPUT XII.

Superiora confirmat ex parabola divitis ad quærendum sibi regnum proficiscentis; ostenditque eum regnum tradat Patri Filius, ad contumeliam non accipiendum, si omnia huic subjicere Pater dicatur. Nos hic esse Christi regnum, & in Christi regno; futuros aliquando in regno Dei, ubi regnat ex æquo tota Trinitas.

146. Divine itaque illam parabolam induxit divitis, qui in regionem longinquam profectus est accipere regnum & reverti, se ipsum secundum substantiam divinitatis incorporationisque describens. Ipse enim dives secundum plenitudinem divinitatis, qui pro nobis pauper factus est, cum dives esset & rex æternus, & æterno rege progenitus: peregre profectus secundum corporis susceptionem; quia vias hominis tamquam iter ingressus alienum, venit in hunc mundum, ut regnum sibi pararet ex nobis.

147. Venit ergo Jesus in hanc terram regnum accipere de nobis, quibus ait: *Regnum Dei intra vos est.* Hoc est regnum quod Christus accepit, hoc est, quod Patri tradidit. Nam quomodo regnum accepit, qui erat rex sempiternus? *Venit ergo Filius hominis accipere regnum, & reverti.* Noluerunt eum suscipere Judæi, de quibus ait: *Illi qui noluerunt me regnare super se, adducite & interficite eos.*

148. Sequamur Scripturarum ordinem. Ille qui venit, regnum Deo Patri tradet: & cum tradiderit regnum, tunc & ipse subjectus erit ei, qui sibi subjecit omnia; ut sit Deus omnia & in omnibus. Si ut Filius hominis regnum accepit Dei Filius; ut Filius utique hominis etiam traditurus est, [b] quod accepit: si ut Filius hominis tradit, ergo & ut Filius hominis subjectionem, utique per conditionem carnis, non per majestatem divinitatis, agnoscit.

149. Et tu ad contumeliam objicis, quod ei subjecerit omnia Deus; cum audias

1. Tim. 3. 9. — 1. Cor. 2. 8. — Hebr. 1. 3. — Phil. 2. 6. — Eccl. 12. 14. — Johan. 10. 29. — Ibid. 5. 21. — Luc. 19. 12. — Ibid. 17. 21. — Ibid. 19. 27. — 1. Cor. 15. 24. & 28.

a Paris. quædam edit. *arbitrio ejus*: rectius aliæ, ac mss. *arbitria ejus*, id est voluntatem & præcepta ejus.

b Ita vet. edit. ac plures mss. nisi quod eædem edit. nec pauci mss. habent hic & supra, *sicut Filius hominis*; ubi nos ex potioribus restituimus, *sicut Filius*: & quidam virgulam præfigunt verbo *tradit*, quam alii post *tradit ergo* rejiciunt: denique sententiam edit. claudunt verbo *agnoscetur*, ubi *agnoscit* habetur in dictis mss. Tres autem alii cod. *quod accepit sicut Filius hominis. Tradit ergo & Dei Filius. Hominis susceptionem.... agnosce.* Neque vero ab his dissidet edit. Rom. nisi quod ita distinguit, *quod accepit: sicut Filius hominis ergo tradit & Dei Filius. Hominis vero susceptionem utique.... agnosce.*

dias quod regnum Filius hominis Deo tradat, & ut in superioribus diximus libris, legeris: *Nemo venit ad me, nisi Pater adtraxerit eum, & ego resuscitabo eum in novissimo die?* Si litteram sequamur, vide magis atque adverte unitatem honorificentiæ: & Pater subjecit Filio, & Filius Patri tradit. Dic quid sit amplius trahere, an resuscitare? Nonne secundum morem hominum ministerium trahentis, potestas est suscitantis? Sed & Filius ad Patrem trahit, & Pater ad Filium trahit: & Filius suscitat, & Pater suscitat. Facessant sacrilegæ commenta discretionis, ubi unitas potestatis est.

(Sup. lib. 2. cap. 4.)

150. [a] Tradat igitur Patri regnum suum Filius? Non deperit Christo regnum quod tradit, sed proficit. Nos sumus regnum, quia nobis dictum est: *Regnum Dei intra vos est*. Et sumus regnum Christi ante, postea Patris; quia scriptum est: *Nemo venit ad Patrem, nisi per me*. Cum in via sum, Christi sum; cum pervenero, Patris sum: sed ubique per Christum, & ubique sub Christo.

(Luc. 17. 21. — Johan. 14. 6.)

151. Bonum est in regno Christi esse, ut Christus nobiscum sit, sicut ipse ait: *Ecce ego vobiscum sum usque ad consummationem mundi*. Sed melius est esse cum Christo: *Dissolvi enim & cum Christo esse multo melius*. [b] Cum in hoc mundo sub peccato sumus, Christus nobiscum est; ut per unius obedientiam justi constituantur multi. Et si peccatum hujus mundi evasero, incipiam esse cum Christo. Denique ait: *Veniam iterum, & adsumam vos ad me*; & infra: *Volo ut ubi ego sum, & isti sint mecum*.

(Matth. 28. 20. — Phil. 1. 23. — Rom. 5. 19. — Johan. 14. 3. — Ibid. 17. 24.)

152. Ergo nunc sub regno Christi sumus, [c] dum in corpore versamur, & nondum forma exuimur servi, quam ille cum se exinanivisset, accepit: cum vero gloriam ejus viderimus, quam habuit priusquam mundus esset, erimus in regno Dei, in quo patriarchæ sunt & prophetæ, de quibus scriptum est: *Cum videritis Abraham, Isaac & Jacob, & omnes prophetas in regno Dei*; ut jam pleniore Dei cognitione potiamur.

(Luc. 13. 28.)

153. Sed in Filii regno & Pater regnat, & in regno Patris Filius regnat; quia Pater in Filio, & in Patre Filius: & in quo habitat Filius, habitat & Pater; & in quo habitat Pater, habitat & Filius, sicut ipse ait: *Ego & Pater ad eum veniemus, & apud eum mansionem faciemus*. Ergo sicut una domus, ita & unum regnum. Eousque autem unum Patris & Filii regnum est, ut quod Filius tradit, Pater accipiat: & quod Pater accipit, Filius non amittat. Ergo in uno regno unitas potestatis est. Nemo igitur divinitatem inter Patrem Filiumque secernat.

(Johan. 14. 23.)

CAPUT XIII.

Quæ Christi subjectio sit, quæsiturus, ubi subjectiones varias proposuit ac rejecit, Apostolicum textum percurrit; unde impiam explodit hæreticorum hac de re opinionem. Subjectionem quæ futura significatur, divinitatis esse non posse; cum inter Patrem & Filium voluntatis summa semper fuerit concordia. Etiam eidem Filio secundum divinitatem vere omnia subjecta esse, at nondum subjecta hoc sensu dici, quod ejus mandatis non pareant omnes homines: qui postquam illis fuerint subditi, tum Christus in his subjicitur, & Patris opus perfectum erit.

154. Quod si Patri & Filio unum Dei nomen & jus est, cum Deus verus, & rex sempiternus sit etiam Dei Filius; non utique secundum divinitatem subjectus est Dei Filius. Subjectum itaque, Imperator auguste, quemadmodum debeamus accipere, consideremus.

(Alias Cap. VI.)

155. Quomodo enim subjectus Dei Filius? Ut creatura vanitati? Sed impium est de divinitatis substantia tale aliquid æstimare.

156. An quemadmodum creatura omnis Dei Filio, quia æque scriptum est: *Omnia subjecisti sub pedibus ejus?* Sed non Christus sibi ipse subjectus est.

(Psal. 8. 8.)

157. An quemadmodum mulier viro, sicut legimus: *Mulieres viris suis subjectæ sint*; & alibi: *Mulier in silentio discat cum omni subjectione?* Sed sacrilegum est vel Patri virum, vel Dei Filio mulierem comparare.

(Ephes. 5. 22. — 1. Tim. 2. 11.)

158. An quemadmodum Petrus dixit: *Subjecti estote omni [d] humanæ creaturæ?* Nec sic utique Christus.

(1. Petr. 2. 13.)

159. Vel quemadmodum Paulus scripsit: *Deo & Patri subjecti invicem in timore Christi?* Sed neque in suo, neque in alterius Christi timore subjectus est Filius, quia unus est Christus. Quorum verborum vim considerate, quia Patri subjecti sumus, dum etiam Christum veremur.

(Ephes. 5. 21.)

160. Quomodo ergo subjectum intelligimus? Totum Apostolicum caput recenseamus; ut nihil videatur fraude subtractum, [e] aut obreptione præstrictum: *Si in hac* in-

(1. Cor. 15. 19. & 20.)

[a] Rom. edit. cum paucis mss. *Tradit igitur .... Nec deperit* &c. Melius autem vet. edit. cum mss. multo pluribus, *Tradat* &c. Iterum vero ubi omnes edit. ac plures mss. *cum in via sum*; in aliis quibusdam mss. legitur, *cum in vita sum*.

[b] Omnes edit. *cum in hoc .... sumus*; post quæ notato puncto, ea verba superiori sententiæ subnectunt: mss. vero exhibent eam lectionem quæ est in texto.

[c] Mss. aliquot, *dum in opere versamur & facto, dum formam sequimur servi*. Non satis apte.

[d] Sic omnes edit. at e contrario mss. prope ad unum, *omni humanæ ordinationi*.

[e] Nonnulli mss. *obreptione præscriptum*.

inquit, *vita tantum in Christo sperantes sumus, miserabiliores sumus omnibus hominibus. Si autem Christus resurrexit a mortuis primitiæ dormientium.* Videtis quoniam de resurrectione Christi tractata est disputatio.

Ibid v. 21. & seq.

161. *Quoniam sicut per unum hominem*, inquit, *mors, & per hominem resurrectio mortuorum. Sicut enim in Adam omnes moriuntur, ita & in Christo omnes vivificabuntur. Unusquisque autem in suo ordine, primitiæ Christus: deinde hi qui sunt Christi, qui in adventum ejus crediderunt. Deinde finis, cum tradiderit regnum Deo & Patri, cum evacuaverit omnem principatum, & potestatem & virtutem. Oportet enim illum regnare, donec ponat omnes inimicos sub pedibus ejus. Novissime autem inimica destruetur mors; omnia enim subjecit sub pedibus ejus. Cum autem dicat: Omnia subjecta sunt ei, sine dubio præter eum qui subjecit ei omnia. Cum autem subjecta illi fuerint omnia, tunc & ipse Filius subjectus erit illi, qui sibi subjecit omnia; ut sit Deus omnia in omnibus.* Quod etiam ad Hebræos idem Apostolus dixit: *Nunc autem nondum videmus omnia illi esse subjecta.* Accepimus Apostolicæ seriem lectionis.

Ibid v. 27.

Hebr. 2. 8.

162. Quomodo igitur subjectum dicimus? Sabelliani & Marcionitæ dicunt quod hæc futura sit Christi ad Deum Patrem [a] subjectio, ut in Patrem Filius refundatur. Si ergo ea erit Verbi subjectio, ut resolvatur in Patrem Deus Verbum: ergo & quæcumque Patri Filioque subjecta sunt, in Patrem & Filium resolventur; ut sit Deus omnia & in omnibus creaturis. Sed absurdum est dicere: non igitur per refusionem subjectio. Alia sunt enim quæ subjiciuntur, ea utique quæ creata sunt: & alius, cui fit illa subjectio. Conticescant itaque sævæ refusionis interpretes.

163. Atque utinam & illi tacerent, qui quoniam resolubile Dei Verbum, Deique sapientiam probare non possunt, infirmitatem divinitati subjectionis adscribunt, dicentes quia scriptum est: *Cum autem subjecta illi fuerint omnia, tunc & ipse Filius subjectus erit illi.*

1. Cor. 15. 28.

164. Videmus igitur quia nondum subjectum, sed subjiciendum esse Scriptura commemorat: ergo nunc non est subjectus Deo Patri Filius. In quo igitur Filium subjectum fore dicitis? Si in divinitate; nec inobediens est, quia non est a Patre discors: nec subjectus, quia non est servus, sed unicus proprio Patri Filius. Denique cum cælum crearet, terram conderet, & potestatem exercebat & caritatem. Nulla igitur servilis in Christi divinitate subjectio. Si autem nulla subjectio, voluntas libera est.

165. Quod si eam subjectionem putant Filii, quia cum ejus voluntate omnia faciat Pater: discant hoc ipsum esse individuæ potestatis argumentum; quia unitas voluntatis est, quæ non cœpit ex tempore, sed erat semper. Ubi autem unitas perpetua voluntatis, non utique temporalis subjectionis infirmitas. Si enim per naturam subjiceretur, semper subjectus maneret: cum vero subjiciendus dicatur in tempore, dispensationis ergo susceptæ, non perpetuæ infirmitatis erit illa subjectio; maxime cum sempiterna Dei virtus non possit statum mutare pro tempore, nec Deo Patri ex tempore jus potestatis accidere. Nam si Filius aliquando mutabitur, ut secundum divinitatem subjiciatur: ergo & Deus Pater, si aliquando plus poterit, ut subjectum secundum divinitatem habeat Filium, nunc interim minus posse secundum interpretationem vestram necesse est æstimetur.

166. Quid autem culpæ commeruit Filius, ut postea secundum divinitatem subjici posse credatur? Numquid [b] secundum carnem ad dexteram Patris sedere præripuit, & invito Patre, sibi prærogativam paterni solii vindicavit? Sed ipse ait: *Omnia quæ placita sunt ei, facio semper.* Ergo si in omnibus Patri complacet Filius, cur subjicietur qui ante subjectus non erat?

Johan. 8. 29

167. Videamus itaque ne non divinitatis illa, sed nostra fiat in Christi timore subjectio, plena gratiæ, & plena mysterii. Itaque rursus Apostolica verba pendamus. *Cum autem subjecta*, inquit, *illi fuerint omnia, tunc & ipse subjectus erit ei, qui sibi subjecit omnia; ut sit Deus omnia & in omnibus.* Ergo quid dicis? Nunc subjecta non sunt ei omnia? Non subjecti sanctorum chori? non Angeli, qui in terris posito ministrabant? non Archangeli, qui etiam ad Mariam adventus Dominici prænuntii mittebantur? non omnis militia cælestis? non Cherubim & Seraphim, non Throni & Do-

Matth. 4. 11.

[a] Quidam mss. *subjectio, ut resolvatur in Patrem Deus. Verbum ergo*: nonnulli etiam .... *in Patre. Deus ergo Verbum*: commodius alii, & omnes edit ut in textu. Ceterum quæ hic referentur de Sabelliana refusione Verbi in Patrem non absurdam viam nobis suppeditant Epiphanii atque Augustini inter se conciliandorum. Diximus enim supra lib. 2. cap. 9. priorem ab alio reprehensum fuisse, quod a Sabellianis Patrem negari passum adseveraverit, cum scilicet Patrem, Filium ac Spiritum sanctum in unam personam isti confunderent. Attamen credibile est illos, quod sæpe usu venit cunctis hæreticis, in opinione responsisque suis titubasse; atque ut Patripassianorum eluerent appellationem, aliquando professos Verbum quidem ante incarnationem cum Patre eidem exstitisse, per incarnationem vero emanasse ex Patre, in quem consummata demum passione fuerit resolutum. Id sane non solum cum hoc Ambrosiano loco, sed etiam cum alio lib. 2. *de Spiritu Sancto* cap. 7. pulcre concinit; potuitque fieri, ut Augustinus, cum argueret Epiphanium, ad hanc Sabellianorum forte paucorum obscuriorumque cavillationem animum non adverteret.

[b] Omnes edit. *secundum divinitatem*: omnes mss. *secundum carnem*. Consequenter autem Rom. edit. cum paucis mss. *ut invito Patre .... vindicaret*, ubi ceteræ ac plures mss. ut in textu.

Dominationes & Potestates, quæ venerantur & laudant?

168. Quomodo ergo subjecta erunt? Sic utique quemadmodum ipse Dominus dixit: *Tollite jugum meum super vos*; (Matth. 11. 29.) non enim indomiti jugum portant, sed humiles atque mansueti. [a] Hæc est plane nec ipsis hominibus vilis, sed gloriosa subjectio; *ut in nomine Jesu omne genu curvetur cælestium, & terrestrium, & infernorum: & omnis lingua confiteatur quia dominus Jesus in gloria est Dei Patris.* (Phil. 2. 10. & 11.) Ideo autem ante subjecta non erant omnia, quia nondum receperant sapientiam Dei, [b] nondum habile jugum Verbi mentis quadam cervice portabant. *Quotquot autem,* (Johan. 1. 12.) sicut scriptum est, *receperunt eum, dedit eis potestatem filios Dei fieri.*

169. Dicet aliquis: Ergo jam subjectus est Christus; quia plurimi crediderunt? Minime, quia non in paucis est Christi subjectio, sed in omnibus. Sicut enim si in me concupiscat adhuc caro adversus spiritum, spiritus autem adversus carnem, non videor esse subjectus, etsi ex parte sim subditus; ita quia omnis Ecclesia unum corpus est Christi, quamdiu genus dissentit humanum, Christum dividimus. Nondum ergo subjectus est Christus, cujus non sunt adhuc membra subjecta. Cum autem fuerimus non multa membra, sed unus spiritus: tunc & ipse subjectus erit; ut per ipsius subjectionem *fit Deus omnia & in omnibus.*

170. Sicut autem nondum subjectus est Christus, ita nondum perfectum est opus Patris; quia dixit Filius Dei: *Meus cibus est ut faciam voluntatem Patris mei qui me misit, & perficiam opus ejus.* (Johan. 4. 34.) Quid igitur quæstionis est, quia in me erit Filii subjectio, in quo imperfectum est opus Patris; quia non sum ipse perfectus? Ergo qui imperfectum opus facio Patris, ipse Filium facio esse subjectum? Sed non est injuria ista, sed gratia; quia in eo quod subjicimur, noster utique non divinitatis est profectus; ut subjiciamur Legi, subjiciamur gratiæ. Quoniam ante, sicut ipse dixit Apostolus, sapientia carnis inimica erat in Deum; *Legi enim non erat subdita*: (Rom. 8. 7.) nunc autem jam per Christi est subdita passionem.

CAPUT XIV.

Prosequitur cœptam difficultatem, & Christum non nisi secundum carnem subjectum docet: sed ipsum dum carne subjiceretur, præbuisse tamen signa divinitatis. Repugnare ut secundum hanc subjiciatur: humanitatem vero quam adoptavit, ita in nobis subditam esse, quo pacto in eadem ejus humanitate exaltatur & nostra. Denique quando futura sit eadem illa Christi subjectio, explicatur.

171. Et tamen ne quis calumnietur, videte quid divinitus inspirans Scriptura præcaverit; ostendit enim nobis in quo subjectus erit Deo Christus, dum docet in quo sibi universa subjecerit. Ideoque dicit: *Nunc autem non videmus omnia ei subjecta.* (Hebr. 2. 8.) Nam paulominus quam Angelos minoratum vidimus Jesum propter passionem mortis. Ostendit itaque minorem factum in carnis susceptione. Quid igitur impedit quin etiam subjectionem in carnis susceptione significet, per quam subjiciet sibi omnia, dum in ipsa Patri Deo est ipse subjectus?

172. Consideremus itaque ejus subjectionem: *Pater*, inquit, *meus, si vis, transfer calicem hunc a me: verum non mea voluntate, sed tua fiat.* (Luc. 22. 42.) Ergo secundum humanæ naturæ adsumtionem erit illa subjectio; quia sicut legimus: *Specie inventus ut homo, humiliavit semet ipsum, factus obediens usque ad mortem.* (Phil. 2. 7.) Subjectio utique obedientiæ est, obedientia mortis, mors adsumtionis humanæ: adsumtionis ergo humanæ erit illa subjectio. Nequaquam igitur divinitatis infirmitas, sed dispensatio ista pietatis est.

173. Vide quam non timeam eorum propositiones. Illi objiciunt subjiciendum Patri Deo, ego lego Mariæ subditum matri; quia scriptum est de Joseph & Maria: *Et erat subditus illis.* (Luc. 2. 51.) Aut si hoc putant, dicant quia hominibus erat subjecta divinitas.

174. Non igitur præjudicet quia subjectus dicitur, cui non præjudicat, quia servus legitur, quia crucifixus adseritur, mortuus prædicatur. Qui cum moreretur, vivebat; cum subjiceretur, regnabat; cum sepeliretur, resuscitabat; ac subjectum se potestati præbebat humanæ, alias se Dominum majestatis declarabat æternæ. Erat sub judice, & ad dexteram Dei solium sibi judex perpetuus vindicabat. Scriptum est denique: *Amodo videbitis Filium hominis sedentem ad dexteram virtutis Dei, & venientem in nubibus cæli.* (Matth. 26. 64.) Vapulabat a Judæis, imperabat Angelis: natus ex

a Ita mss. plures & potiores, nisi quod pro *plane*, in nonnullis legitur *plena*: reliqui vero & edit. omnes præferunt, *Nec est plane Angelis, nec ipsis hominibus* &c.

b Nonnulli mss. *non domabili jugo Verbi* &c. minime male, si *domabili* cum *cervice*, non autem cum *jugo* construatur.

ex Maria sub Lege erat, ante Abraham supra Legem erat. In cruce veneraodus natura: denique sol refugit, terra contremuit, conticuerunt Angeli. Cujus igitur passiooem elementa videre timuerunt, hujus geoeratiooem videre potuerunt? Et in quo subjectionem corporis non tuleruot, in eo subjectionem naturæ veoerabilis sustinebunt?

Galat. 4. 4. Matth. 27. 51.

175. Sed cum unius naturæ siot Pater & Filius & Spiritus sanctus, utique non erit Pater sibi ipse subjectus. Et ideo non erit io eo subjectus Filius, in quo cum Patre unum est; ne per unitatem divinitatis videatur & Pater Filio esse subjectus. Ergo sicut in illa cruce non divinitatis plenitudo, sed nostra fragilitas erat subdita: ita etiam postea subjectus erit Filius Patri, in nostræ utique participatione naturæ; ut subjectis carnis illecebris, [a] ooo divitiæ sint cordi, non ambitio, non voluptas: sed omnia nobis Deus sit, si per omoia quantum capere possumus, ad ejus imaginem, similitudinemque vivamus.

176. Ad commuoitatem igitur beneficium transivit a specie; quia in sua carne naturam totius humanæ carnis edomuit. Et ideo juxta Apostolum: *Sicut portavimus imaginem hujus terreni, portemus & imaginem hujus cælestis*. Quod utique nisi per interiorem hominem non potest evenire. Deponentes igitur universa, hoc est, illa quæ legimus: *Iram, animositatem, blasphemiam, turpiloquium*; & sicut infra dictum est; *Exspoliantes nos veterem hominem cum actibus suis, induamus novum, qui renovatur in agnitionem, secundum imaginem ejus, qui creavit eum*.

1. Cor. 15. 49. Coloss. 3. 8. Ibidem 9. & 10.

177. Et ut scires, quia cum dicit: *Ut sit Deus omnia & in omnibus*, a Deo Patre non separet & Christum, ipse ad Colossenses dicit: *Ubi non masculus, inquit, & femina, Judæus & Græcus, Barbarus & Scytha, servus & liber: sed omnia & in omnibus Christus*. Ergo etiam ad Corinthios diceos: *Ut sit Deus omnia & in omnibus*, & unitatem & æqualitatem cum Deo Patre complexus est Christi; quia nec a Patre Filius separatur. Et similiter sicut Pater omnia & in omnibus, ita omnia in omnibus etiam Christus operatur. Si ergo Christus quoque in omnibus omnia operatur, non utique in divininitatis majestate subjectus est, sed in nobis. Quomodo autem subjectus est in nobis, nisi eo modo quo minor Angelis factus est, in corporis scilicet sacrameoto? In eo enim nondum subjecta ei omnia videbantur, quæ creatori suo a principio sui utique serviebant.

Coloss. 3. 11. 1. Cor. 15. 28. 1. Cor. 12. 6.

178. Quod si quæsieris qoemadmodum sit subjectus in nobis, ipse osteodit dicens: *In carcere eram, & venistis ad me; infirmus eram, & visitastis me. Quod enim uni horum minimorum fecistis, mihi fecistis*. Infirmum audis, & non moveris: subjectum audis, & moveris; cum in eo infirmus, in quo subjectus, in quo peccatum atque maledictum pro nobis factus est.

Matt. 25. 36. & seq.

179. Sicut igitur non propter se, sed propter nos peccatum atque maledictum factus est: ita non pro se, sed pro nobis erit subjectus in nobis, non in natura subjectus æteroa, neque in natura maledictus æterna: *Maledictus enim omnis qui pendet in ligno*. Maledictus, quia nostra maledicta suscepit: subjectus quoque; quia subjectiooem nostram ipse suscepit, sed io servilis formæ adsumtione, oon in Dei majestate; ut dum ille nostræ fragilitatis se præberet in carne consortem, nos in virtute sua divinæ faceret coosortes naturæ. Non quo aut hoc nobis cum superna Christi generatione naturale consortium, aut divinitatis in Christo sit illa subjectio: sed sicut in illo per eternem illam, quæ est pignus nostræ salutis, sedere nos in cælestibus Apostolus dixit, utique non sedentes; sic & ille per nostræ adsumtionem naturæ dicitur subjectus in nobis.

Galat. 3. 13. 2. Petr. 1. 4. Ephes. 2. 6.

180. Quis enim tam demens qui putet, ut supra diximus, quod ad dexteram Dei Patris sedes sibi veoerabilis, [b] debeatur; cum licet etiam secundum carnem Christo ea a Patre, generationis tamen supernæ & æqualis poteotiæ deferatur? Angeli adoraot, & tu tibi præsumtione sacrilega solium Dei sterois?

Supr. c. 5. & seq.

181. Scriptum est, [c] inquies, quia *cum mortui essemus peccatis, convivificavit nos in Christo, cujus gratia estis salvi facti; & simul suscitavit, simulque fecit sedere in cælestibus, in Christo Jesu*. Agnosco scriptum: sed non ut homines sedere ad dexteram sibi patiatur Deus, sed ut in Christo sedere; quia ipse est omoium fundamentum, & ipse est caput Ecclesiæ, in quo communis secundum carnem natura prærogativam sedis cælestis emeruit: in Christo eoim Deo caro, in carne autem humani natura generis omnium hominum particeps honoratur.

Ephes. 2. 5. & 6. Ephes. 5. 23.

182. Sicut nos ergo in illo sedemus [d] per cor-

Galat. 3. 13.

a Omnes edit. cum uno alterove mss. *non cupiditas dominetur cordi*: alii mss. multo plures ac probatiores, ut in textu.

b Ita mss. magno consensu: edit. vero, *non debeatur, cum scilicet etiam* &c.

c Omnes edit. *inquiunt, quod cum mortui essetis peccatis, convivificavit vos*: omnes mss. *inquies, quia* &c.

d Vet. edit. *per corporea commune naturæ*; Rom.... *communionem naturæ*: mss. aliquot, *per corpus commune naturæ*; reliqui nobiscum faciunt.

corporeæ communitatem naturæ, ita & ille qui per susceptionem nostræ carnis maledictum pro nobis factus est; cum maledictum utique in benedictum Filium Dei non cadat: ita, inquam, & ille per obedientiam omnium erit subjectus in nobis; cum Gentilis crediderit, cum Judæus agnoverit, quem crucifixit; cum Manichæus adoraverit; quem in carne venisse non credidit; cum Arrianus omnipotentem confessus fuerit, quem negavit; cum postremo in omnibus fuerit sapientia Dei, justitia, pax, caritas, resurrectio. Per sua igitur opera Christus & genera diversa virtutum erit in nobis Patri subditus; cum vitiis abdicatis, & feriante delicto, unus in omnibus Deo cœperit in uno sensu populorum omnium spiritus adhærere, tunc erit Deus omnia & in omnibus.

1. Cor. 15. 28.

CAPUT XV.

Superius disputata strictim resumit, ex unitate divinæ potestatis in Patre ac Filio quæcumque de Filii subjectione dicuntur, ad solam referenda humanitatem scite colligens: quod præterea ex caritate, quæ eadem utriusque est, confirmat.

183. Conclusionem igitur totius absolutionis breviter colligamus. Unitas potestatis opinionem injuriosæ subjectionis excludit: evacuatio potestatum, & victoria de morte quæsita, triumphatoris utique non minuit potestatem: subjectionem operatur obedientia, obedientiam Christus adsumsit, obedientia usque ad crucem, crux ad salutem. Ergo ubi opus, ibi & auctor est operis. Cum igitur omnia Christo subjecta fuerint per obedientiam Christi, ut in nomine ejus omnes genu flectant, tunc erit ipse omnia in omnibus; nunc enim, quia non omnes credunt, non videntur omnes esse subjecti. Cum omnes ergo crediderint, & Dei fecerint voluntatem, erit omnia & in omnibus Christus: cum Christus fuerit omnia & in omnibus, erit omnia & in omnibus Deus; quia Pater manet semper in Filio. Quomodo ergo infirmitatis arguitur, qui redemit infirmos?

184. Ac ne forte & illud ad infirmitatem Filii referas, quod scriptum est quia subjecit ei Deus omnia; disce quod omnia sibi etiam ipse subjecerit; scriptum est enim: *Nostra autem conversatio in cælis est; unde & Salvatorem exspectamus dominum Jesum, qui transfigurabit corpus humilitatis nostræ, conforme ut fiat corpori gloriæ suæ secundum operationem, quo possit etiam subjicere sibi omnia*. Didicisti ergo quod omnia possit sibi ipse subjiccre, secundum operationem utique divinitatis.

Phil. 3. 20. & 21.

185. Disce nunc quoniam secundum carnem omnia subjecta accipiat, sicut scriptum est: *Qui operatus est in Christo, suscitans eum a mortuis, & constituens eum ad dexteram in cælestibus, supra omnem principatum, & potestatem, & virtutem, & dominationem, & omne nomen quod nominatur non solum in hoc sæculo, sed etiam in futuro; & omnia subjecit sub pedibus ejus*. Secundum carnem igitur ei omnia subjecta traduntur, secundum quam & a mortuis suscitatus est, & secundum animam humanam ac rationabilem subjectionem.

Ephes. 1. 20. & 21.

186. [a] Divine pleri que interpretantur quod scriptum est: *Nonne Deo subjecta erit anima mea?* animam dixit, non divinitatem; animam, non majestatem. Et ut sciremus quod Dominus per Prophetam de susceptione naturæ est loquutus humanæ, addidit: *Usquequo adjicietis super hominem?* Secundum illud quod ait in Evangelio: *Quid me quæritis interficere hominem?* Et addidit: *Verumtamen pretium meum voluerunt repellere, cucurrerunt in siti, ore suo benedicebant, & corde suo maledicebant*. Judæi enim, reportante Juda pretium, recipere noluerunt, currentes in siti amentiæ; quia spiritalis potus gratiam recusarunt.

Psal. 61. 1. — Ibid. 3. — Johan. 8. 40. — Psal. 61. 4. — Matth. 27. 6.

187. Hæc est pia subjectionis interpretatio. Etenim cum Dominicæ passionis hoc munus sit, utique in quo passus est, in hoc erit subjectus in nobis. Quærimus qua causa? Ut neque Angeli, neque virtutes, neque altitudo, neque profundum, neque præsentia, neque futura, neque creatura alia separare nos possit a caritate Dei, quæ est in Christo Jesu. Videmus itaque ex his quæ diximus, nullam exceptam esse creaturam: sed istis, quas supra dixit, omnem, si qua est, annumeratam esse.

Rom. 8. 38. & 39.

188. Simul etiam illud est considerandum, quod cum in superioribus dixerit: *Quis nos separabit a caritate Christi?* subter posuit: *Neque mors, neque vita, nec alia creatura separare nos poterit a caritate Dei, quæ est in Christo Jesu*. Videmus ergo eamdem caritatem Dei esse, quæ Christi est. Denique non otiose posuit caritatem Dei, *quæ est in Christo Jesu*; ne separatam Dei & Christi intelligeres caritatem. Nihil autem est quod caritas dividat, nihil quod divinitas sempiterna non possit, nihil quod lateat veritatem, fallat justitiam, prætereat sapientiam.

Ibid. 35.

a Nonnulli mss. *Domini jure plerique*.

CAPUT XVI.

Arrianos a Spiritu sancto per David condemnatos, quippe qui scientiæ Christi derogare audeant. Locum ab illis ad hoc citatum suspicione corruptionis minime carere; sed ut maxime careat, distinguendam esse vocem Filius; *Christo enim ut Dei Filio scientiam deesse non posse, cum sit sapientia: nec partis ullius cognitionem, cum omnia crearit. Eum qui sæcula fecerit, futurum non posse non cognoscere, & multo minus diem judicii. Sive quid magnum sit ea cognitio, sive quid parvum, eam Filio non negandam; immo neque etiam Spiritui sancto. Demum his addit varia signa, quibus hæc scientia inesse Christo colligi potest.*

Alias Cap. VII.

189. UNde exsecrabiles eos qui ista commemorant, & a Spiritu sancto esse damnatos scire debemus. Quos enim alios, nisi specialiter Arrianos Propheta condemnat, qui dicunt quod Dei Filius nesciat tempora & annos? Non enim est aliquid quod ignoret Deus: est autem Deus Christus, & altissimus Christus; ipse est enim super omnia Deus.

190. Videte quemadmodum sanctus David hujuscemodi homines qui Dei Filio scientiam derogent, perhorrescat; sic enim habes: *In laboribus hominum non sunt, & cum hominibus non flagellabuntur; ideo obtinuit eos superbia eorum; cooperti sunt iniquitate & impietate sua: prodiit quasi ex adipe iniquitas eorum, pertransierunt in dispositionem cordis.* Utique eos condemnat qui ex dispositione cordis æstimanda quæ divina sunt, arbitrantur: nam Deus nec dispositioni est subjectus, nec ordini; quando etiam ipsa quæ sunt in usu hominum, & [a] successione generis humani, non semper aliqua solemnis dispositione rationis, sed plerumque secretis latentibusque decursa mysteriis, evenire cernamus.

Psal. 72. 5. & seq.

191. *Cogitaverunt*, inquit, *& loquuti sunt nequitiam, iniquitatem in Excelsum loquuti sunt, posuerunt in cælum os suum.* Videmus itaque quod impii sacrilegii reos damnet, qui ex similitudine humanæ naturæ, dispositionem sibi arrogent cælestis arcani.

Ibidem 8.

192. Et dixerunt: *Quomodo scivit Deus? & si est scientia omnis in Altissimo?* Nonne hæc quotidie perstrepunt Arriani, scientiam omnem in Christo esse non posse? Quia ipse, inquiunt, diei & horæ se professus est esse ignarum. Nonne dicunt: Quomodo scivit, qui eum non potuisse scire commemorant, nisi quæ audierit, & viderit: & ea quæ spectant ad divinæ unitatem naturæ ad infirmitatem sacrilega interpretatione derivant?

Ibidem 11.

193 Scriptum est, inquiunt: *De die autem illo & hora nemo scit, neque Angeli cælorum, nec Filius, nisi solus Pater.* Primum * veteres non habent codices græci quia nec Filius scit: sed non mirum si & hoc falsarunt, qui scripturas interpolavere divinas. Qua ratione autem videatur adjectum, proditur, dum ad interpretationem tanti sacrilegii derivatur.

Marc. 13. 32.

194. Pone tamen ab Evangelistis scriptum. Medium utique nomen est Filii: nam & Filius hominis dicitur; ut secundum [b] imprudentiam adsumtionis nostræ diem futuri judicii nescisse videatur. Quomodo enim nesciret diem Dei Filius, cum in ipso sint thesauri sapientiæ & scientiæ Dei absconditi?

Coloss. 2. 3.

195. Quæro autem utrum ex substantia, an ex accidenti habuerit scientiam; omnis enim scientia aut ex natura, aut ex disciplina est: ex natura suppetit, ut equo currere, pisci natare; hæc enim faciunt antequam discant: ex disciplina rursus suppetit natare homini; nam nisi didicerit, scire non poterit. Cum ergo mutis animantibus suppetat ex natura facere & scire quæ non didicerint, quid censes de Dei Filio, utrum ex institutione, an ex natura habeat scientiam? Si ex institutione: ergo non est natus sapientia, & ex processu cœpit esse perfectus, nec erat semper. Quod si naturalem scientiam habet, utique perfectus in principio erat, perfectus ex Patre processit; & ideo præscientia non eguit futurorum.

196. Non ergo nescivit diem; neque enim sapientiæ Dei est ex parte scire, & ex parte nescire. Nam quomodo potest nescire partem, qui fecit omnia; cum minus sit scire, quam facere? Multa enim scimus, quæ facere non possumus: nec eodem modo omnes scimus, sed ex parte cognoscimus. Novit enim ventorum vim, stellarumque cursus aliter rusticus, aliter civi-

Johan. 1. 3.

a Ita vet. edit. ac plures mss. at Rom. edit. cum aliis, *successione fruuntur humana.*

* Hilarius can. 26. in Matth. *De fine*, inquit, *temporum curam sollicitudinis nostræ ademit, diem illum dicens nemini esse cognitum, & non solum Angelis, sed etiam sibi ignoratum.* At licet ita differat in Matthæum, hinc tamen minime probatur eum hæc verba, *nec Filius* legisse apud eumdem Evangelistam, cum ita ratiocinari potuerit ex aliis istis, *nisi solus Pater*; vel certe alludere ad locum Marci, ubi exhibentur. Veruntamen nec apud hunc eadem legisse videtur Ambrosius; alioqui enim hæreticis expedita fuisset responsio hæc ipsa in Marci Evangelio exstare. Hieronymus quoque idem quodammodo indicat in eumdem v. 36. cap. 24. Matth. cum ex eo quod memorata verba non reperiantur in græcis & maxime in Adamantii & Pierii exemplaribus, argumentum elicit adversus Arrium atque Eunomium: quibus utique ut hujus rationis vim eliderent, sufficiebat, si apud Marcum eadem habebantur. Quod autem Erasmus in eumdem Matthæi locum autumat has ipsas voces e textu Matthæi sublatas fuisse, cum a Marco ejusdem Matthæi breviatore referantur, is merito reprehenditur a Grotio in eum locum, easdem potius ex Marco in Matthæum a librariis translatas affirmante. Sed ipsum consulere lectori licet.

b Rom. edit. sola, *imprudentiæ adsumtionem nostræ.*

civitatis incola, aliter gubernator. Etsi non omnes norunt omnia, tamen nosse dicuntur: solus autem plene novit ille, qui fecit omnia. Novit gubernator quota vigilia procedat * Arcturus, quales ortus explotet Orionis; non tamen colligationes Vergiliarum, ceterarumque stellarum aut numerum novit, aut nomina, sicut ille, *Qui numerat multitudinem stellarum, & omnibus his nomina vocat:* quem utique non fallit operis sui virtus. (Psal. 146. 4.)

197. Quomodo enim vultis hæc fecisse Dei Filium? Numquid quasi * annulum, qui non sentit quod exprimit? Sed omnia [a] in sapientia Pater fecit, id est, omnia per Filium fecit, qui est virtus Dei & sapientia: sapientiæ autem id convenit, ut suorum operum & virtutes norit & causas. Et ideo non potuit creator omnium ignorare quod fecit, nescire quod ipse donavit: novit ergo diem quem fecit. (Psal. 103. 24. — 1 Cor. 1. 24.)

198. Sed dicis, quia præsentem novit, nescit futurum. Licet inepta sit propositio, tamen ut de Scripturis satisfaciam tibi, disce quia non solum præterita fecit, sed etiam quæ futura sunt, sicut scriptum est: *Qui fecit quæ adventura sunt*. Et alibi ait Scriptura: *Per quem & facta sunt sæcula, splendor est gloriæ, & character substantiæ ejus*. Sæcula enim & præterita & præsentia & futura sunt. Quomodo ergo facta sunt quæ futura sunt; nisi quia operatoria virtus & scientia comprehendit numerum omnium sæculorum? Sicut enim vocat quæ non sunt, tamquam quæ sunt: sic & fecit quæ futura sunt, tamquam quæ sint; [b] quia non contiogit ut non sint, sed necessario sunt futura, quæ esse præcepit. Ergo qui fecit quæ futura sunt, eo genere quo sunt futura cognovit. (Esai. 45. 11. — Hebr. 1. 2. & 3. — Rom. 4. 17.)

199. Si hoc de sæculis, multo magis de judicii credendum est die; eo quod cognitionem ejus habeat Dei Filius tamquam a se jam factæ; quia scriptum est: *Dispositione tua [c] permanebit dies*. Nec solum *permanet* dixit, sed etiam *permanebit*; ut ejus dispositione quæ ventura sunt, gubernentur. Quæ disposuit ergo, non novit? *Qui plantavit aurem, non audit? qui finxit oculum, non considerat?* (Psal. 118. 91. — Psal. 93. 9.)

200. Videamus tamen ne quid forte magnum sit, quod creatorem suum potuerit præterire; & tamen eligant utrum quasi magnum aliquid & præstantius putent esse quam cetera: an quasi minimum atque abjectum? Si minimum atque abjectum, non est injuria, ut nostro usu loquar, vilia & exigua nescire; nam cum potentiæ sit scire quæ maxima sunt, despexisse magis videtur degeneris operis vilitatem. Fastidio igitur absolutus est, non potestate fraudatus.

201. Quod si magnum & summum arbitrantur scire judicii diem, dicant quid Deo Patre majus aut melius sit. Patrem igitur Deum novit, ut ipse ait: *Nemo novit Patrem, nisi Filius, & cui voluerit Filius revelare*. Patrem, inquam, novit, & diem nescit? Sic ergo creditis quia Patrem revelat, & diem non potest revelare? (Matth. 11. 27.)

202. Deinde quia gradus quosdam facitis, ut Patrem Filio, Filium Spiritui præferatis; dicite mihi utrum Spiritus sanctus noverit judicii diem, nihil enim de eo scriptum est hoc loco. Negatis profecto. Quid si doceo quod noverit? Lectum est enim: *Nobis autem revelavit Deus per Spiritum suum; Spiritus enim omnia scrutatur, etiam alta Dei*. Utique quia alta Dei scrutatur, cum Deus noverit judicii diem, etiam Spiritus novit. Novit enim omnia quæ Deus novit, sicut Apostolus declarat dicens: *Quis enim scit hominum quæ sunt hominis, nisi spiritus hominis qui in ipso est? Sic & quæ Dei sunt, nemo cognovit, nisi Spiritus Dei*. Videte igitur, [d] ne aut negando Spiritum sanctum scire, negetis & Patrem scire; quia quæ Dei sunt, cognovit & Dei Spiritus: quæ autem non cognovit Spiritus Dei, utique Dei non sunt: aut confitendo quia Spiritus Dei novit, quod negatis Filium scite, contra vestram adsertionem Spiritum Filio præferatis. Verum non solum sacrilega ista, sed etiam inepta dubitatio. (1. Cor. 2. 10. — Ibidem 11.)

203. Nunc consideremus quibus modis scientia colligatur, & ostendamus ipsum Filium demonstrasse quod & diem sciret. Quod enim scimus, aut tempore, aut loco, aut signis, aut personis declaramus, aut ordine. Quomodo igitur nescivit judicii diem, qui & horam judicii & locum, & signa expressit & causas.

* Arcturus, qui & Bootes & Arctophylax vocatur, constellatio septemtrionalis, primum atque ultimum nomen hinc adeptus est, quod retro & quasi ad caudam Ursæ positus sit, quemadmodum etiam Bootes dicitur quod sequi ac regere plaustrum cæleste videatur. Orion a multitudine aquarum nomen obtinuit, quod oriatur hyemali tempore, & pluvias tempestatesque ciere existimetur. Postremo Vergiliæ a Latinis idcirco, quod vere ortum suum habeant, fuerunt nominatæ; sicut & a Græcis Pleiades, quod plures simul appareant; unde Ambrosius noster nominat *colligationes*, sive ut in mss. quibusdam legitur: *collegiationes*, *vergiliarum*.

* Annulum signatorium intellige, qui expressam sui in ceris relinquit imaginem.

a Mss. aliquot, *in sapientia perfecit, id est*, &c.

b Colb. unus, *non quia contigerit ut jam sint, sed quia*. Minime male.

c Rom. edit. sola, *permanet dies. Nec solum permanet, sed etiam permanebit* (*dixit autem: Permanet, quia prophetis etiam futura præsto sunt in spiritu*) *ut ejus* &c. Sed manifestum est hujusmodi interpolatione Ambrosianam corrumpi sententiam, ac S. Doctorem scripsisse, *permanebit dies*; quamvis ipsemet in Psal. 118. communem secutus fuerit lectionem.

d Ita mss. plures ac probatiores: alii vero & cum eis Gill. ac Rom. edit. *ne negando .... & Patrem scire. Quæ Dei sunt .... Dei non sunt. Confitendo igitur quæ Spiritus. .... Spiritum Filio præfertis*. Minus concinne. Porro apud Amerb. & Eras. lacuna est ab initio hujus num. usque ad locum de quo agimus.

Luc. 17. 31. 204. Denique sic habes: *In illa hora qui fuerit in tecto, non descendat tollere vasa de domo sua; & qui in agro, similiter non redeat retro*. Eousque igitur futurorum norat periculorum eventus, ut etiam præsidia periclitantibus demonstraret.

Matth. 12. 8. 205. An poterat Dominus diem ignorare, qui ipse de se dixit quia Filius hominis * dominus est sabbati?

206. Locum quoque etiam alibi designavit, cum sibi structuras templi ostendentibus discipulis, diceret: *Videtis hæc omnia? Amen dico vobis, non relinquetur lapis super lapidem, qui non destruatur*. Matth. 24. 2.

207. De signo quoque interrogatus ab Apostolis respondit: *Videte ne seducamini. Multi enim venient in nomine meo dicentes, quia ego sum Christus*; & infra: *Terræ motus*, inquit, *magni erunt per loca singula, & fames, & pestilentia, terroresque de cælo, & signa magna erunt*. Itaque & personas expressit & signa. Luc. 21. 8. Ibidem 11.

208. Quo autem modo, vel circumdaturos exercitus Hierusalem dicat, vel implenda tempora gentium, & quo ordine, Evangelicæ utique lectionis adtestatione referatur. Scivit ergo omnia.

CAPUT XVII.

Quod Christus diem judicii revelare noluerit, in hoc nostræ utilitati consultum esse. Illud alia Domini sententia declaratur; nec non & Pauli loco plane simili. Urgentibus vero cur ita responderit discipulis ac si nescisset, alii loci quibus Patri eadem tribui videtur ignoratio, opponuntur: ex quibus si ignorantiam impotentiamve in Patre illi admittant, hinc in Filio eamdem quæ in Patre substantiam admittendam esse contra ipsos arguit Ambrosius; nisi tamen malint mendacii accusare Filium; cum neque in hunc neque in Patrem cadat fallere, sed memoratis locis utriusque unitas designetur

209. SED quærimus qua ratione designare momenta noluerit. Si quæramus, non ignorantiæ inveniemus esse, sed sapientiæ. Nobis enim scire non proderat; ut dum certa futuri judicii momenta nescimus, semper tamquam in excubiis constituti, & in quadam virtutis specula collocati, peccandi consuetudinem declinemus; ne nos inter vitia dies Domini deprehendat. Non enim prodest scire, sed metuere quod futurum est; Luc. 10. 43. A scriptum est enim; *Noli alta sapere, sed time*. Rom. 11. 20.

210. Nam si diem designasset expresse, uni ætati hominum quæ proxima erat judicio, videretur disciplinam præscripsisse vivendi, superioris temporis aut justus esset remissior, aut peccator securior. Namque adulter nisi quotidianam pœnam metuat, non potest [a] ab adulterandi cupiditate desinere: nec latro obsessorum saltuum secreta deserere, nisi sciat sibi momentis omnibus imminere supplicium. PLERUMQUE enim quibus incentivum est impunitas, timor tædio est.

211. Ideo ergo dixi quia scire non proderat, immo proderat ignorare; ut ignorantes timeremus, ut observantes emendaremur, sicue ipse dixit: *Estote parati, quia nescitis qua hora Filius hominis venturus est*. Namque miles nisi bellum in manibus esse cognoscat, prætendere non novit in castris. Matth. 24. 44.

212. Unde alibi quoque ipse Dominus interrogator ab apostolis, inquam, qui utique non sicut Arrius intelligebant, sed Filium Dei futura scire credebant; nam nisi hoc credidissent, numquam interrogassent: interrogatus ergo quando restitueret regnum Israel, non se nescire dixit, sed ait: *Non est vestrum scire tempora & annos, quæ Pater posuit in sua potestate*. Adtende quid dixerit: *Non est vestrum scire*. Lege iterum, *Non est vestrum*. *Vestrum* dixit, non meum; jam enim non secundum perfectionem, sed secundum profectum humani corporis ac nostræ animæ loquebatur. *Vestrum* ergo dixit, non meum. Act. 1. 7.

213. Quod & Apostolus sequutus: *De temporibus autem & momentis, fratres, non habetis*, inquit, *opus ut vobis scribamus*. Itaque ne Apostolus quidem ipse Christi servus dixit se nescire momenta, sed non opus esse doceri populum, qui semper spiritalibus munimentis esse debet armatus; ut virtus Christi in unoquoque prætendat. Cum autem dicit Dominus: *De temporibus quæ Pater posuit in sua potestate*, utique non potest exsors esse scientiæ paternæ, cujus nequaquam exsors est potestatis; cum potestas ex sapientia & virtute gignatur, quod utrumque Christus est. 1. Thess. 5. 1.

214. Sed quæritis qua causa non ita discipulis negaverit, quasi sciret & nollet dicere: sed neque Angelos, neque Filium scire memoraverit? Interrogabo vos & ego, qua causa in Genesi Deus dicat: *Descendam* Marc. 13. 32. Gen. 18. 21.

* Ne cui videatur obscurum quod Ambrosius diem judicii Christo cognitum fuisse exinde probet, quia Dominus est etiam sabbati; advertendum hanc mentem esse Doctoris nostri, Christum scilicet ea quorum fuerit ipse Dominus, ignorare haud quaquam posse: cum autem diei judicii dominum esse ex eo doceri, quod sit dominus etiam sabbati, qui dies & aliorum omnium præstantissimus, & resurrectionis, ut idem Ambrosius sæpius tradit, figura est. Quæ vero de destruendis Hierosolymis subjiciuntur, spiritualiter intelligenda noscas e lib. 10. *in Lucam* numer. 15. & sequentibus.

a Ver. edit. *adulterandi cupiditatem desinere*: Rom. .... *relinquere*; mss. vero ut in contextu.

dam itaque, ut videam secundum clamorem illorum venientem ad me, si consummabuntur: sin autem, ut sciam? Qua causa etiam Scriptura de Domino dicat: *Et descendit Dominus videre civitatem & turrim, quam ædificarent filii hominum?* Qua causa etiam dicat Propheta in Psalterio: *Dominus respexit super filios hominum, si est intelligens, aut requirens Deum;* quasi & illic si non descenderet Deus, & hic si non prospiceret Dominus, aut opera hominum ignoraret aut merita?

Gen. 11. 5. *Psal. 52. 3.*

215. Sed etiam in Evangelio habes secundum Lucam, quia Pater dicit: *Quid faciam? Mittam filium meum dilectissimum, forsitan hunc verebuntur.* Secundum Matthæum autem, & secundum Marcum habes: *Quoniam misit unicum filium suum, dicens: Verebuntur filium meum.* In uno libro dicit: *Forsitan verebuntur*, & quasi nesciens dubitat; nam hic sermo dubitantis est: in duobus autem aliis libris: *Verebuntur*, inquit, *filium meum*; hoc est, confirmat reverentiam deferendam.

Luc. 20. 13. *Matth. 21. 37.* *Marc. 12. 6.*

216. Sed neque dubitare Dei est, neque falli; dubitat enim, qui ignorat quod futurum est: fallitur autem, qui aliud prædixit, & aliud est sequutum. Quid autem evidentius, quam quod Scriptura habet aliud Patrem dixisse de Filio, & aliud accidisse eadem Scriptura testatur? Ille dixit: *Verebuntur filium meum*: Filius autem vapulavit, illusus est, crucifixus est, mortuus est; multoque illis servis qui prius fuerant destinati, graviora secundum carnem passus est. Fefellit igitur Pater, an ignoravit, vel subvenire non potuit? Sed verus nescit fallere; scriptum est enim: *Fidelis Deus qui non mentitur*. Quomodo autem ignoravit, qui novit omnia? Aut quid non potuit, qui omnia potest?

Matth. 27, 29. & seq. *Tit. 1. 2.* *Dan. 13. 42.*

217. Tamen si aut ignoravit, aut non potuit (facilius enim adquiescitis, ut dicatis Patrem ignorasse, quam confiteamini Filium scisse) videtis quia [a]ex hoc ipso unius substantiæ est Filius cum Patre; si quemadmodum Pater, ita & Filius, ut secundum vestram insipientiam loquar, aut non omnia novit, aut non omnia potest. Non sum enim avarus aut præceps circa Filii laudes, ut plus audeam dicere Filium posse quam Patrem, qui nullam inter Patrem & Filium discretionem facio potestatis.

218. Sed fortasse dicatis, non ita dixisse Patrem, sed de Patre Filium fefellisse. Jam ergo non solum infirmitatis Filium, sed etiam sacrilegii & mendacii arguitis. Verumtamen si non creditis de Patre Filio, nec de eo credatis; si enim fallere nos voluit, quia dixit dubitasse Patrem, quasi nesciret quod esset futurum: fallere ergo etiam de se nos voluit, quia futura nescire se dixit; multoque tolerabilius ad pudorem, si ignorantiam ante prætendit, quod de se facit, quam si contrario promissis lusus videatur effectu, quod de Patre prædicavit.

219. Sed neque fallitur Pater, neque fallit Filius: verum ea est in scripturis consuetudo divinis, sicut & superiora, & multa alia exempla testantur, ut Deus dissimulet se nescire quod novit. Et in hoc ergo unitas divinitatis, [b]& unitas dispositionis in Patre probatur & Filio, si quemadmodum Deus Pater cognita dissimulat, ita Filius etiam in hoc imago Dei, quæ sibi sunt nota dissimulet.

CAPUT XVIII.

Dominici ad apostolos responsi causam allaturus, primo illud indulgentiæ Christi acceptum refert, mox alia quorumdam ratione proposita, germanam hanc esse profitetur, quod idem Dominus ex humano affectu loquutus fuerit. Inde colligit scientiam Patris ac Filii æqualem esse; atque adeo non minorem Patre Filium. Postea ubi textui quo dicitur minor, alium quo æqualis traditur, opposuit; Arrianorum de Filio judicantium temeritatem castigat, & cum illum impie minorem adstruerent, ipsum pie lapidem abs se dici ostendit.

220. Doctum est igitur non ignorasse Dei Filium quæ futura sunt. Quod si fatentur, & ego, ut jam respondeam qua ratione neque Angelos, neque Filium, sed Patrem scire memoravit, solemnem ejus in discipulos caritatem etiam in hoc loco & gratiam recognosco, quod ex frequentia ipsa debet omnibus esse jam cognitum. Mavult enim Dominus nimio in discipulos amore propensus, petentibus his quæ cognitu inutilia judicaret, videri ignorare quod noverat, quam negare; plusque amat nostram utilitatem instruere, quam suam potentiam demonstrare.

Marc. 13. 32.

221. Sunt tamen plerique non ita timidiores, ut ego; malo enim alta timere, quam sapere: sunt tamen plerique eo freti, quod scriptum est: *Et Jesus proficiebat ætate & sapientia & gratia apud Deum & homines*, qui dicant confidenter quod secundum

Luc. 2. 52.

a Omnes edit. & pauci mss. *ex hoc ipso quod unius substantiæ est Filius cum Patre, sic quemadmodum* &c. reliqui mss. nobiscum faciunt. Et recte quidem; non enim supponebant adversarii Filium cum Patre unius esse substantiæ, ut hinc adversus eos argueret Filium perinde ac Patrem aut non omnia novisse, aut non omnia potuisse: sed e converso exinde quod illi eumdem scientiæ ac potentiæ defectum in Patre admittebant, quem contendebant esse in Filio, hinc sequi affirmat unam ac camdem utique inesse substantiam.

b Mss. duo, *& unitas dispensationis*: unus .... *disputationis*.

dum divinitatem quidem ea quæ futura sunt, ignorare non potuit, sed secundum nostræ conditionis adsumtionem ignorare se quasi Filium hominis ante crucem dixit. Etenim cum Filium dicit, non quasi de alio dicit; nam ipse est & Dominus noster Dei Filius, & Filius Virginis: sed medio verbo nostrum informat affectum, ut quasi hominis filius secundum susceptionem nostræ imprudentiæ, vel profectus non plene adhuc scisse omnia crederetur, a non enim est nostrum scire quæ futura sunt. Eadem igitur videtur ignorare conditione, qua proficit: nam quomodo secundum divinitatem proficit, in quo habitat plenitudo divinitatis? B Aut quid est quod nesciat Dei Filius qui dicebat: *Quid cogitatis mala in cordibus vestris?* Quomodo nesciat, de quo dicit Scriptura: *Jesus autem norat cogitationes eorum?*

Coloss. 2. 9.
Matth. 9. 4.
Luc. 6. 8.

222. Hæc tamen alii dicant: ego autem ut ad superiora redeam, qui proposuerim scriptum quia Pater dixit: *Fortasse reverebuntur filium meum*; quod utique ideo arbitror positum, ut quia de hominibus loquebatur Pater, humano loquutus videatur affectu: multo magis arbitror quia Filius qui cum hominibus conversatus est, & hominem egit, & carnem suscepit, nostrum adsumsit affectum; ut nostra ignoratione nescire se diceret, non quia aliquid ipse nesciret. Nam etsi homo in veritate corporis videbatur; erat tamen vita, erat lux, & virtus exibat de eo, quæ vulnera sauciorum majestatis suæ auctoritate sanabat.

Luc. 20. 13.
Luc. 6. 19.

223. Advertitis ergo quæstionem vobis esse sublatam, cum & Filii dictum ad susceptionem integræ conditionis referatur humanæ, & de Patre ideo scriptum sit, ut vel sic calumniari Filio desinatis.

224. Nihil ergo fuit quod ignoraverit Dei Filius; nihil enim fuit quod ignoraverit Pater. Quod si nihil & Filius ignoravit, ut jam concludamus, dicant in quo eum minorem velint videri. Si minorem generavit Deus Filium, minus contulit; si minus contulit, aut minus voluit, aut minus potuit: sed nec infirmus, nec invidus Pater; quia nec voluntas ante Filium, nec potestas: in quo enim minor, qui omnia habet quæ Pater habet? Nam & omnia a Patre jure generationis accepit, & totum Patrem gloriæ suæ majestatis expressit.

Johan. 16. 15.

225. Scriptum est, inquiunt: *Quoniam Pater major me est*. Sed scriptum est: *Non rapinam arbitratus est se esse æqualem Deo*. Scriptum est quod propterea volebant illum Judæi occidere, quia Filium se dicebat Dei, æqualem se faciens Deo. Scriptum est: *Ego & Pater unum sumus*. Unum legunt, multa non legunt. Numquid ergo & minor & æqualis per naturam eamdem potest esse? Sed aliud ad divinitatem refertur, aliud ad carnem.

Ibid. 14. 28.
Philip. 2. 6.
Johan. 5. 18.
Ibid. 10. 30.

226. Minorem dicunt: quæro quis mensus sit, quis tam exaltati cordis, qui velut ante tribunal suum Patrem Deum & Filium constituat; ut de prælatione dijudicet? *Non est exaltatum cor meum, neque in vanum elati sunt oculi mei*, David dicit. Rex David exaltare cor metuit in rebus humanis, nos exaltamus adversus divina secreta. Quis igitur judicat de Dei Filio? Throni, Dominationes, Angeli, Potestates? Sed famulantur & serviunt Archangeli, sed ministrant Cherubim & Seraphim, sed laudant. Quis igitur judicat de Dei Filio, cum legent quia ipse Pater noverit Filium, non judicet; *Nemo enim novit Filium, nisi Pater. Novit*, inquit, non judicat. Aliud est nosse, aliud judicare. C Habet Pater in se scientiam, Filius supra se non habet potestatem. Et rursus: *Nemo novit Patrem, nisi Filius*; & ipse novit Patrem, sicut eum Pater novit.

Psal. 130. 1.
Hebr. 1. 7.
Esai. 6. 3.
Matth. 11. 27.

227. Sed dicis quia minorem se dixit · dixit & lapidem. Plus dicis, & impie calumniaris: minus dico, & pie adstruo. Minorem dicis, & supra Angelos confiteris: ego minorem Angelis dico, & non derogo; quia non divinitatem arguo, sed misericordiam prædico.

Johan. 14. 28.

D

CA-

a Omnes edit. ac mss. aliquot, *Non est vestrum scire*: ceteri mss. *non enim est nostrum scire*. Multo concinnius; est quippe ratio superioris illius, *nostrum informat, affectum, ut quasi* &c. Illam porro quorumdam opinionem qua Christum tempore suæ missionis secundum naturam humanam de facto nonnulla ignorasse, ac vere scientia profecisse affirmabant, ut in fide quodammodo periculosam sibi non probari declarat Ambrosius. Quapropter qui eamdem vulgo sequuntur heterodoxi, quin sanctum Doctorem hac parte contrarium habeant, negare non possunt. Neque vero timendum fuerit, ne illa dissimulatio quam admittit, videatur conjuncta mendacio. Etenim præterquam quod attemperabat se iis quos alloquebatur, quibus debita non erat ista cognitio; ipsemet ut homo loquebatur, id est, ut præditus anima rationali, cui naturaliter minime competebat futura cognoscere, licet eadem ea Verbi unione non ignoraret. Quo sensu etiam interpretari possis Athan. Orat. 4. *cont. Arian.* Hilar. lib. 9. *de Trin.* Basil. epist. 391. & Greg. Nazian. Orat. 36. & alios.

CAPUT XIX.

Conversus ad Deum Patrem Vir sanctus, cur Filium eo minorem non statuat, exponit: cum adseris suum non esse ut metiatur Dei Filium; cum Angelo metiri tantum Hierusalem datum fuerit, immo & forte Christo, ut homini: sed Arrium satbanæ imitatorem se præbuisse. Temere igitur de divina generatione disputari; cum tantum humanæ signum per Esaiam sit propositum; nec debeat comparatio fieri in divinis. Postremo quantum fugienda sit Arrii arrogantia, variorum Scripturæ exemplorum oppositione demonstrat.

228. AD te nunc, omnipotens Pater, cum lacrymis verba converto. Ego te quidem inaccessibilem, incomprehensibilem, inæstimabilem promte dixerim: sed Filium tuum minorem non ausim dicere. (Hebr. 1. 3.) Nam cum illum splendorem gloriæ, & imaginem substantiæ tuæ legerim; vereor ne minorem imaginem tuæ dicendo substantiæ, minorem substantiam tuam dicere videar, cujus imago sit Filius; cum plenitudo tuæ divinitatis omnis in Filio sit. Immensum te Filiumque tuum & Spiritum sanctum, incircumscriptum, inæstimabilem, inenarrabilem legi frequenter, credo libenter. Et ideo æstimare non possum, ut examinare possim.

229. Esto tamen, spiritu ausuque temerario metiri te velim, unde, quæso, te metiar? Funiculum agrimensorium vidit propheta, quo metiebatur Angelus Hierusalem. (Ezech. 40. 3.) Metiebatur tamen Angelus, non Arrius: metiebatur Hierusalem, non Deum. Et fortasse nec Hierusalem metiri poterat Angelus; vir enim erat. Denique sic habes: *Et allevavi oculos, & vidi: & ecce vir, & in manu ejus funiculus agrimensorius.* (Ibidem.) Vir erat quia typus suscipiendi corporis declarabatur. Vir erat ille, de quo est dictum: *Post me venit vir, cujus non sum dignus solvere corrigiam calceamenti ejus.* (Johan. 1. 27.) Ergo Christus in typo Hierusalem metitur, [a] Arrius Deum.

230. Et Satanas transfigurat se in Angelum lucis, quid mirum si Arrius suum imitatur auctorem, ut usurpet illicita? (2. Cor. 11. 14.) Licet quod Pater suus diabolus per semet ipsum non fecit, intolerabiliore iste sacrilegio divinorum sibi scientiam secretorum, & supernæ generationis arcana præsumat; diabolus enim verum Dei Filium fatebatur, Arrius negat.

231. Si ergo metiri te, omnipotens Pater, non queo, possumne sine sacrilegio de tuæ generationis disputare secreto? Possumne dicere quod aliquid inter te & Filium tuum plus minusve sit; cum ipse qui ex te natus est, dixerit: *Omnia quæ Pater habet mea sunt?* (Johan. 16. 15.) Quis me constituit judicem aut divisorem de rebus humanis? Hoc Filius dicit, & nos inter Patrem & Filium divisionem nobis & judicium vindicamus? Bona pietas arbitros refugit etiam in divisione patrimonii. Nos ergo erimus arbitri, ut inter te & Filium tuum [b] increatæ majestatem substantiæ dividamus?

232. *Generatio*, inquit, *hæc, generatio nequam est: signum quærit, & signum non dabitur ei, nisi signum Jonæ Prophetæ.* (Luc. 11. 29.) Signum utique datur non divinitatis, sed incarnationis. Denique de incarnatione dicturus ait: *Pete tibi signum*. Et cum ille dixisset: *Non petam, neque tentabo Dominum*, responsum est: *Ecce virgo in utero accipiet.* (Esai. 7. 11. & seq.) Ergo signum divinitatis videre non possumus, mensuram quærimus? Væ misero mihi, impie discutere audemus, quem digne rogare non possimus!

233. [c] Viderint tamen quid faciant Ariani: ego te, Pater, si majorem omnibus dixero, injuriose te tuis operibus comparavi: si majorem Filio, ut Arrius adserit, impie judicavi. De te prior erit illa sententia, nam neque ulla fieri potest nisi ex comparatione prælatio, neque præferri quisquam, nisi de quo prius fuerit judicatum.

234. Jurare nobis per cælum non licet, [d] judicare de Deo licet: sed Filio tuo soli judicium de omnibus detulisti. (Matt. 5. 34.)

235. Johannes carnem Domini baptizare metuebat, Johannes prohibebat dicens: *Ego a te debeo baptizari, & tu venis ad me;* (Matth. 3. 14.) & ego Christum judicio meo subdam?

235. [e] Moyses excusat sacerdotium, Petrus imperatum in ministerio declinat obsequium; Arrius scrutatur etiam alta Dei? Sed non Arrius Spiritus sanctus: sed Arrio & hominibus dictum est: *Altiora te ne quæsieris.* (Eccl. 3. 22.)

236. Moyses vultum Domini prohibetur videre: Arrius meruit videre secretum. (Exod. 33. 23.) Moyses & Aaron in sacerdotibus ejus, Moyses qui cum Domino apparet in gloria; Moyses ergo ille posteriora tantummodo Dei in typo vidit: Arrius totum Deum facie ad faciem comprehendit. *Sed nemo*, inquit, *videre potest faciem meam, & vivit.* (Exod. 33. 20.)

237. Pau-

a Vet. edit. *Non Arrius Deum*: Rom. cum mss. aliquot sustulit negationem, quod & sequimur. Nonnulli tamen alii mss. negationem habent, sed vocem Deum non agnoscunt, haud malo sensu.

b Mss. aliquot, *increatæ majestatis substantiam*.

c Ita Rom. cum parte mss. vet. autem edit. cum aliis cod. scriptis, *Videro tamen .... de te prius erit* &c.

d Omnes edit. *judicare de Dei Filio*: mss. contra prope ad unum, *judicare de Deo*.

e Vet. edit. *Moyses excusat*, Rom. edit. *se excusat*, *Petrus* &c. mss. autem nonnulli *Moyses se excusat sacerdotio*, *Petrus* &c. plures ac potiores ut nos in textu. Infra vero ubi omnes edit. ac plures mss. exhibent *in ministerio*, quidam alii cod. præferunt, *in mysterio*.

137. Paulus etiam de inferioribus dicit: *Ex parte cognoscimus, & ex parte etiam prophetamus*: Arrius dicit ex toto Deum, non ex parte cognovi. Inferior ergo Paulus, quam Arrius; & vas electionis ex parte scit, vas perditionis totum scit: *Scio*, inquit, *hominem, sive in corpore sive extra corpus nescio, Deus scit, quoniam raptus est in paradisum, & audivit verba ineffabilia*. Paulus raptus usque ad tertium cælum, se ipsum nescivit; Arrius in stercore volutatus Deum A scivit. Paulus dicit de se ipso, *Deus scit*: Arrius de Deo dicit: Ego novi.

1. Cor. 12. 3 & 4.

238. Sed non Arrius raptus in cælum, quamvis eum sequutus sit, qui jactatione damnabili divina præsumeret, dicens: *Ponam thronum meum super nubes, & ero similis Altissimo*; sicut enim ille dixit: *Ero similis Altissimo*: sic & Arrius altissimum Dei Filium sui similem vult videri: quem non in divinitatis æternæ majestate veneratur, sed ex carnis infirmitate metitur.

Esai. 14. 14.

IN

IN EPISTOLAS SANCTI AMBROSII

NOVO ORDINE DISTRIBUTAS

ADMONITIO.

OMnes quidem scriptores cum in universis suis Operibus, tum vel maxime in epistolis effigiem sui consignare extra dubium est: præ ceteris vero sanctum Ambrosium & passim in omnibus suis lucubrationibus quosdam quasi ductus ac characteres virtutum suarum appinxisse, & potissimum in hoc epistolarum syntagmate expressam spirantemque sui imaginem reliquisse negabit nemo. Etenim hoc in Opere, nam de aliis interim hic silebimus, emicant suis quæque locis egregiæ illæ virtutes, quibus, ut absolutum episcoporum exemplar Ambrosius habeatur, effectum est. Quanto amore ad propugnandam christianæ religionis dignitatem impelleretur, oblati Valentiniano libelli seu epistolæ testificantur. Quanto ardore flagraret defendendi catholici dogmatis, ac sanguinis pro illius integritate profundendi, quæ in causa basilicarum scripsit, patefaciunt. Alibi miramur ejus in condonandis injuriis, beneficiisque in sibi inimicissimos conferendis magnanimitatem: alibi ejus adversus imperatores atque tyrannos constantiam obstupescimus. Occurrunt epistolæ in quibus pastoralis ejus sollicitudo, qua non solum diœcesim Mediolanensem, sed & alias quoque licet dissitas complectebatur, elucet: sunt aliæ, in quibus erumpit doctrina ejus, prudentia, sanctitas, & ab omnis avaritiæ sordibus abalienatio; quibus dotibus adducti eum tamquam commune sæculi sui oraculum, diaconi, presbyteri, atque episcopi consulebant: ac non modo privati, verum etiam principes viri gravissima negotia ejus fidei committebant atque solertiæ. Postremo in his epistolis ubique sancti Præsulis pietas, caritas, misericordia, modestia, æquitas, atque indefessa in vigiliis piisque laboribus perseverantia non sine admiratione conspicitur; ut non levem ac monogrammam Ambrosii picturam, sed effictum & solidum signum, immo vero Ambrosium ipsum redivivum cernere videamur.

Persuasum omnino habemus ex pulcherrimis his epistolis ad lectorem redire magnam utilitatem, utque reddatur eadem uberior, non solum illustrationi locorum, quos vindice indigere duximus, verum etiam novæ totius operis distributioni operam impendimus. Sane perquam optatum nobis fuisset ab alterutro vulgatorum ordinum non discedere, certis nimirum in ea genere nihil mutari sine aliquo eorum incommodo, qui varia testimonia inde ab auctoribus, sive indicata, sive citata in propriis inspicere fontibus volunt: attamen tanta utriusque perturbatio est, tanta confusio, ut alium quempiam excogitare nobis plane fuerit necessarium. Enim vero antiquiores editiones præterquam quod plurimis epistolis carent, quas addiderunt Romani editores, eam exhibent epistolarum seriem, quæ neque ad temporis, neque ad materiæ rationem adaptetur. Editio Romana, dum huic malo mederi tentat, omnia magis confudit. Nam & epistolas complures e natali solo, sit verbo venia, per vim avulsas in alienum transtulit: nec ullam distinguendorum temporum curam, quam profecto maximam esse oportebat, adhibuit; ut interim hic sileamus quam parum feliciter in materia digerenda illi cecidit, non raro distractis quæ conjungendæ fuerant epistolis, & quæ distrahendæ fuerant, conjunctis. Sed nec perfugium nobis erat ad manuscriptos; illi enim præter vitia, quibus laborare diximus editiones, cum ab utroque earumdem editionum ordine haud parum dissident, licet minus ab antiquarum, tum ita discrepant ipsi inter se, ut epistola quæ XXX est in codice Thuaneo, LXIX sit in Longipontino: quæ in Longipontino, XXXVI hæc ipsa in Thuaneo XLVIII. collocetur; & in aliis multis eodem modo.

Quamobrem, ut coacti hanc tantam confusionem digereremus, nihil commodius nobis visum

est, quam ut omnes illas epistolas, quarum ætatis notam aliquam licuit deprehendere, secundum temporum rationem, quam novimus potissimum probari ab eruditis, distribueremus. Inde classes exsurgunt duæ, sed quarum prior posteriorem longe superat. Ut vero intelligant lectores quidnam in adsignando singulis epistolis loco suo atque numero sequuti simus, argumenta, quibus ipsarum probatur ætas, breviter & continenti serie proponemus. Potuissent quidem & aliæ quædam epistolæ accedere primo huic ordini, si ad statuendum ipsarum tempus earumdem cum aliis nonnullis aut styli aut materiæ affinitatem sufficere judicassemus: at firmamenta istiusmodi debiliora nobis videntur, quam ut his solis tuto nos niti posse credamus. Quod vero ad posteriorem classem, hoc modo eam duximus instituendam; ut epistolæ, quæ pertinent ad exponendos sacros codices, in fronte locarentur: sequerentur, quæ in gravi ac religioso quopiam versantur argumento; ac demum aliquot epistolia, quæ ad neutram partem referri satis apte concinneque poterant, agmen clauderent.

Jam monuimus non paucas epistolas, quæ in antiquis editionibus non habebantur, in Romana vulgatas esse; nihilo tamen minus certum nobis est multo adhuc plures interiisse, aut saltem in aliquo ignotæ bibliothecæ angulo luctari cum tineis. Etenim ut maxime certum est non pauca ab Ambrosio [a] *ad Satyrum fratrem aliosve nonnullos ex amicissimis datas fuisse; ita similiter ex iis quæ restant, cognoscere est alias plures quas ad Marcellinam sororem, ad Theodosium imperatorem, ad Eugenium tyrannum, ad Alypium, ad Phœbadium atque Delphinum scripserat sanctus Præsul, desiderari. Has ut e tenebris erueremus, cum adhibita cura, qua majorem non potuimus, nihil hac parte profecissemus; quod unum fuit reliqui, sedulo in residuis, quas omnium a sancto Præsule scriptarum pulcherrimas esse arbitramur, ornandis incubuimus. Itaque præter illa quæ jam supra memoravimus a nobis fuisse præstita, magnum numerum manuscriptorum, e quibus plerique antiquissimam optimamque manum præferunt, ad earum emendationem adhibuimus. Ad hæc spurias aliquot a reliquis segregavimus, cujus rei, ne hoc temere a nobis factum quis existimet, ratio reddetur suis locis. Denique ut pro virili eorum quibus citata ex aliis editionibus in nostra consulere opus fuerit, laborem relevemus; triplicem catalogum secundum tres ordines omnium editionum inter se comparatos subjici curavimus, quartumque adjunximus alphabeticum, quorum ope omnis salebra complanabitur ac difficultas. Sed prius chronologia primæ nostræ classis est demonstranda.*

[a] Libro de Excessu Satyri.

ORDO

ORDO
EPISTOLARUM SECUNDUM
TEMPORUM
RATIONEM DISTRIBUTARUM ADSERITUR.

Annus 379. PRima epistola respondet Gratiano imperatori, cujus litteræ etiam præmittuntur. In ipsa excusat Ambrosius quod eidem principi ex oriente revertenti non occurrerit. Cum autem hic Gratiani reditus intelligi commodius non possis quam de illo ipso, quo is post victum a Gothis atque in tuguriolo agresti III. Kal. Sept. ann. 378. ambustum Valentem patruum, cui suppetias iverat, sequenti anno in occidentem regressus est, non immerito huic epistolæ annum 379. adtribuimus.

II. quæ Constantio novo episcopo muneris sui officiis instituendo destinata est, ipsi quoque Immolensem commendat Ecclesiam, utque ab Arrianis ab Illyria venientibus caveat, monet. Quod quidem cum de incursionibus Gothorum exstincto, us jam dictum est, Valente provincias illas populantium intelligatur, cumque dierum ingruentium quadragesimæ mentionem faciat; hinc colligimus eamdem epistolam sub quadragesimam anni 379. scriptam fuisse.

Annus 380. III. & IV. Felici inscribuntur. Harum ætatem inde colligas, quod posterior, cui priorem non multis diebus præmissam constat, Comensem illum episcopum invitet ad dedicationem basilicæ a Bassiano Laudensi episcopo constructæ, cujus consecrationem anno 380. factam fuisse tradit Ughellus Tomo 2. *Ital. sacræ*. Si porro isthæc epocha legitima sit, erit etiam adjiciendum hanc ipsam epistolam pridie Kal. Novembris datam fuisse; quippe quæ eumdem diem aperte prodat.

V. & VI. Syagrio Veronensi episcopo scriptæ sunt. His Ambrosius illi nuntiat judicium ab eo contra Indiciam virginem latum, a se in episcoporum conventu rescissum esse. Quamvis autem qui volunt id contigisse anno 380. nullam opinionis suæ rationem reddant; nobis tamen cur ab eis non recedamus, causæ non desunt. Nam primo loco satis clarum est ipso episcopatus ejusdem Syagrii initio hæc facta esse, cum Indicia quæ ab ejus decessore Zenone ante multos annos velum acceperat, criminis accusaretur, potissimum in juniores annos, animumque minus maturum quadrare soliti: deinde Nicetus ille, cujus mentio fit in hac epistola, idem esse existimatur atque is Nicetus, quem lex 11. *Ne sanctum baptisma* &c. anno 377. data memorat.

VII. & VIII. Justo inter Lugdunenses præsules tertiodecimo missæ creduntur. Itaque cum is post concilium Aquilejense, cui simul cum Ambrosio anno 381. interfuerat, dicatur numquam deinceps Lugdunum revertisse, sed in Ægypti se recepisse solitudines; hinc efficitur utramque epistolam dicta Synodo priorem esse.

Annus 381. IX. X. XI. & XII. eæ sunt, quibus Aquilejense concilium in causa Palladii ac Secundiani habitum occasionem dedit. Illas una cum actis ejusdem Concilii hanc in editionem non solum ideo recepimus, quia in Romana fuerant evulgatæ, & inter Ambrosiana opera in manuscriptis quibusdam reperiuntur; sed multo magis quod Patribus Aquilejensibus & linguæ in disputando, & manus in scribendo officium præstitisse noscatur sanctus Præsul. Jam vero tempus Concilii clare definitur, cum ejusdem acta Syagrii atque Eucherii Coss. nomina in fronte præferant, quorum consulatum in annum 381. incidisse extra dubium est.

Attamen quid faciemus P. Franc. Chiffletio, qui eadem Acta adulterina esse, & a Vigilio Tapsensi qui vertente quinto sæculo scriptitabat, fabricata contendit; eoque non solum illa edi curavit inter legitima Vigilii opera, sed & judicium suum propria dissertatione defendit? Nos vero ut appareat cur adsentiri eidem non potuerimus, præcipua ipsius dispiciemus, quam brevissime nobis licebit, argumenta.

Narrat igitur Vigilium ad procudendam Synodum illam ea re ductum, quod Arrianos, quos impugnare professo nomine neutiquam audebat, facilius objecta Concilii auctoritate arbitraretur esse confutandos. Illud autem inde confirmas, quod alios quoque libros abs se compositos Athanasio atque Ambrosio supposuerit idem Vigilius. Verum ut maxime certa esset ultima ista suppositio, plurimum inter se illa differunt, libello cuipiam recens elucubrato veteris auctoris nomen adscribere, & pro vero Concilio, cujus Acta jam pridem in vulgus exierint, & Ecclesiarum eruditorumque scriniis conserventur, falsum substituere. Primum illud non ita insolens est, nec tam facile deprehenditur, maxime si auctor qui peregrino idiomate scripserit, adoptetur: secundum vero prope inauditum est, nec ferme nisi ab amente homine tentari queat. Quis igitur sibi persuadeat præsulem eruditum, famam propriam, atque Ecclesiæ catholicæ causam Arrianorum probris ac ludibriis usque adeo prostituisse? Nam cum idem ille integrum Concilium penes se haberet, cujus etiam epocham, subscriptiones, licet alicubi corruptas, nec non Synodalium epistolarum partem retinuerit, ut scribit ipsemet Chiffletius; quo pacto sibi tantum adulari potuit, ut crederet hanc eamdem synodum apud nullum alium neque in Africa, neque in Gallia, neque in Italia ipsa usquam servari? Quin immo quare vera illa monumenta non ipse vulgavit, majorem haud dubie adversus hæreticos vim habitura, quam commentitia? Huc adde nihil in iisdem Actis occurrere, quod non argumento & personis ex tem-

tempore ac ſubito quodam calore diſputantibus apte congruat.

Inſtar tamen adhuc Chiffletius, & quod Valerianus illic Ambroſio contra decus ac ſedis Mediolanenſis dignitatem ſemper præponatur, nec non Anemius Illyrici primatum ſibi vindicando ex æquo contra modeſtiam ac veritatem peccet, reprehendit. Atqui ſi vera Concilii Acta, ut Chiffletius tradit, habuit Vigilius, cur in eis illa potiſſimum mutata voluit, unde minimo negotio fraus ejus atque impoſtura detegeretur? Sed nihil iſtic, quod merito reprehendatur, admiſſum eſſe a nobis demonſtrabitur propriis locis.

Alia nonnulla objicit idem auctor iis, quæ retulimus, adhuc debiliora, & quorum aliqua non modo in rem ejus nihil faciant, ſed & in ipſum poſſint retorqueri majore ictu. Quapropter non dubitamus germana eſſe hæc eadem acta, illudque unum exoptaremus, nempe ut integra ad noſtram ætatem ipſa perveniſſent. Nam quod Chiffletius pro complemento hujus operis libellum *de Filii divinitate* obtrudere nobis voluit, id ab omni ſpecie veritatis ſuo loco tam abhorrere declarabimus, quam quod maxime.

Annus 381. & 382.

XIII. & XIV. Epiſtolæ, quas cur Ambroſianis adjunxerimus, illic a nobis explicabitur, nomine Italorum epiſcoporum inſcriptæ ſunt. Prima verſatur tam in cauſa ſchiſmatis Antiocheni, quam ordinationum Maximi Cynici atque Nectarii: quorum ultimus ad ſedem Conſtantinopolitanam in Synodo univerſali anno tantum 381. menſe Martio illic habita, vel ut volunt alii, anno 382. rurſus coacta, fuit adſcitus. Itaque ſi cui allubuerit prima ſententia, quominus eamdem epiſtolam in concilio Aquilejenſi ſcriptam cenſeat, nihil vetabit. Quod vero ad epiſtolam XIV. cum in ea Theodoſio propter datam ſuperiori reſponſionem agantur gratiæ, ipſam a Concilio ante annum 382. convocato non fuiſſe profectam manifeſtum eſt.

Annus 383.

XV. & XVI. in quibus de morte ſancti Acholii, deque Anyſii in Sedem ejus ſubrogatione agitur, non alterius anni quam 383. eſſe videntur. Acholius enim Romanæ ſynodo anno 382. celebratæ interfuerat, eique Anyſius, Damaſo cujus mors anno 384. ponitur, adhuc ſuperſtite, jam ſuccedebat. Quocirca dum & Theſſalonicam rediret Acholius, & Ambroſium de obitu ejus certiorem Anyſius faceret, poſtremos anni 382. menſes, ac primos 383. interim effluxiſſe neceſſum fuit.

Annus 384.

XVII. & XVIII. contra Symmachi Relationem datæ ſunt. Earum tempus non difficulter cognoſci poteſt. Nam cum Symmachus, Valentiniano ſub matris hæreticæ tutela adhuc poſito, & Gratiano Maximi fraude ac ſcelere extincto, peropportunam revocandis fictitiorum numinum religionibus occaſionem exiſtimaſſet, eidem Valentiniano relationem obtulit ſuam. Huic ubi primum licuit, reſpondit Ambroſius, nimirum ipſo anno 384. quo & ipſe a prima ſua ad Maximum tyrannum legatione in Italiam rediit, & Symmachus Urbis præfecturam adminiſtrabat. Ceterum in hoc certamine orator prophanus chriſtiano uſque adeo inferior fuit, ut nec aræ Victoriæ, nec aliarum ceremoniarum reſtitutionem obtineret. Unde haud illepide cecinit de hoc eventu Ennodius:

Dicendi palmam Victoria tollit amico,
Tranſit ad Ambroſium, plus favet ira Deæ.

Annus 385.

XIX. Vigilio ad Tridentinum epiſcopatum ante paucos menſes evecto eorum quæ ad epiſcopale munus pertinent, præcepta tradit. Vigilius annos 20. ut ipſius teſtantur Acta, præfuit eidem Eccleſiæ: ejus vero martyrium contigiſſe dicitur ſub conſulatu Stiliconis, quem anno 400. & 405. eam dignitatem geſſiſſe comperimus. Itaque pontificatum ſuum non potuit niſi anno 380. vel 385. inire novus præſul; unde cum anno 380. quo & ſequenti etiam Abundantium illius deceſſorem in vivis egiſſe Aquilejenſis concilii Acta teſtantur, id non contigiſſe manifeſtum ſit, relinquitur ut contigerit anno 385. Non tamen ſumus neſcii Mabillonium noſtrum in *Præfat. ſæculi quinti Benedictini*. Acta quædam ejuſdem Vigilii abs ſe conſpecta teſtatum eſſe, quibus ipſi non anni 20. epiſcopatus, ſed tantum 12. adtribuantur. Verum ne hiſce Actis poſterioribus fidem habeamus, illud diſſuadet, quod in hac hypotheſi ejuſdem Vigilii pontificatus iniri debuiſſet anno 388. vel 393. proindeque alterutro poſterior eſſet hæc epiſtola; quam tamen antequam Theodoſii lege Judæorum cum chriſtianis conjugia prohiberentur, hoc eſt, ante annum 388. ſcriptam agnoſcimus. Etenim cum in ea potiſſimum agatur de hujuſmodi matrimoniis, Ambroſius cui eadem lex ignota eſſe non potuiſſet, illius uti auctoritate dubio procul hac in cauſa non omiſiſſet.

Annus 385 & 386.

XX. & XXI. Cum Sermone illis adjuncto e vexatione, quam a Juſtina imperatrice aliiſque Arrianis paſſus eſt Ambroſius, ortum duxere. In confeſſo eſt ſanctum Præſulem ſic fuiſſe agitatum hac tempeſtate, ut cum eodem anno quo inceperat, ſedata eſſet, iterum ſequenti recruduerit. Autumat Baronius priorem hujus perſecutionis annum incidiſſe in 386. reparatæ ſalutis, quo ſanctus noſter primum ſuum libellum ſeu epiſtolam XXI. ad Valentinianum deſtinavit: proxime autem ſequenti anno Sermonem de Baſilicis habitum dominica palmarum, ac poſtridie ſcriptam ad Marcellinam epiſtolam. Attamen rem ſecus ſe habere obſcurum non eſt. Enim vero quo tempore eumdem Sermonem pronuntiabat, Baſilica multos jam dies a militibus obſeſſa erat, & Ambroſius, ne raperetur, illic a populo diu noctuque adſervabatur; cum e contrario intelligatur ex epiſtola ad Marcellinam ipſum ad ædes proprias hac ipſa dominica cubitum rediiſſe, paratum, ſi juberetur, in exſilium proficiſci. Exinde etiam cognoſcas eumdem ſanctum feria VI. & ſabbato proxime ſuperiori ſumma cum libertate domo in Eccleſiam atque ex Eccleſia domum itaviſſe. Adde his plurima, quæ in Sermone memorantur, in illa epiſtola reticeri: qualia ſunt promulgata lex pro Ariminenſi concilio, juſſio veniendi ad Comitatum, & cum ei ſanctus Præſul non paruiſſet, excedendi Mediolano; hymni denique ab eo compoſiti. Neque vero opponi poteſt omnia illa ſorori ab eo aliis litteris eſſe ſignificata; nam etiamſi ex eodem Baronio non ejuſdem anni ſint epiſtola XX. & memorata concio, in utraque tamen acerrime in exſecrandam illam legem invehitur. Poſtremo cum epiſtolam illam & concionem ſynchronas eſſe ambarum demonſtret comparatio, ex eo ipſo quod eas ſeparavit idem Cardinalis, quam parum firma ejus opinio ſit, intelligitur.

Sed nec levioris negotii eſt perſecutioni poſte-

riori annum ab incarnato Deo 387. adscribere. Nam potissimum circa paschalia debacchabatur ista procella, cumque postea deferbuisset, legatus ad Maximum missus est Ambrosius, cujus legationem etiam alia legatio deinde sequuta est, ac demum irrupit in Italiam cum exercitu idem tyrannus, quod factum esse mense Augusto nonnulli tradunt. His autem omnibus tam exiguum temporis spatium satis fuisse vix quisquam credat. Ad hæc Augustinus, ut peritiorum calculis definitur, anno 387. per festa paschalia genitalis aquæ sacramento regeneratus est: quæ non ipso tot tantarumque turbarum anno, sed proxime sequuto factum esse idem testatur.

Sed Baronium atque alios in errorem illud induxit, quod legem anno 386. synodi Ariminensis gratia latam arbitrati sunt vexandi catholicos ansam dedisse. Novimus quoque a Mabillonio, ex eo quod Evangelium de ingressu Christi Hierosolimam olim in multis Ecclesiis prima Adventus dominica recitaretur, & etiam nunc Mediolani mos idem perstet, bene observari, nimirum eidem anno ita tribui posse duas illas epistolas atque Sermonem, ut quæ ad sororem est, in paschate dicatur scripta, in sequentem vero Adventum alia & memoratus Sermo rejiciatur. Verum ut sileamus tunc temporis non e consuetudine, sed casu quodam lectum esse illud Evangelium, anni duo persecutioni adsignantur ab Ambrosio, quodque ex lege sæpius decantata contra Baronium objicitur, & in hanc opinionem pariter valet.

Quamobrem agnoscendum est duobus distinctis annis a nefaria Justina sævitum esse. Sed nihil vetat, immo vero cuncta persuadent, ut eamdem persecutionem, quæ in sola imperatricis impotentia fontem habuit, jam a festis Resurrectionis anni 385. ortam credamus. Hanc sanctus Præsul in ipso initio sorori suæ significavit. Justina vero cum caruisse illam effectu moleste ferret, odio solito exstimulata, legem in Ariminensis concilii gratiam ineunte sequenti anno ferri curavit. Cum nec etiam satis hac via ipsi procederet, tum conveniri voluit Ambrosium nostrum, ut cum Auxentio certamen iniret in palatio. At respuente hanc conditionem sancto Doctore, in apertam vim atque insaniam tandem erupit illa femina. Itaque cum ille in Basilica obsideretur, ad populum pronuntiavit dictum Sermonem. Hunc porro ea re distractum noluimus ab hisce epistolis, tum quod ex ea conjunctione historiæ series facilius intelligatur, tum quod eumdem Marcellinæ ab Ambrosio missum fuisse non dubitemus, ad quam similiter idem duos alios sequenti epistola inclusos destinavit.

Annus 386. XXII. tota est in texenda inventionis, ac translationis corporum Gervasii & Protasii fratrum martyrum descriptione. Alterum e Sermonibus, quos hac epistola contineri supra diximus, injuria Romani editores expulerant e loco proprio, in quem a nobis postliminii jure restitutus est. Cum porro finem adtulerit persecutioni eadem inventio, hanc epistolam anno 387. a Baronio, a nobis autem 386. adjudicatur. Horum corporum translationem Romanum Martyrologium XIII. Kal. Julias renuntiat, quo die habitus etiam ab Augustino in eamdem rem Sermo superest; unde sibi in animum induxerunt aliqui hoc ipso die sacra illa pignora ab Ambrosio translata esse. Veruntamen e persecutionis fine, quem illi ipsis festis paschalibus tributum volunt, satis docemur ejusdem translationis celebrationem propter paschales solemnitates in aliud tempus esse rejectam.

XXIII. quibusdam episcopis, qui super paschatis VII. Kal. Majas anno 387. incidentis difficultate Ambrosium consuluerant, respondet. Huic annum a Christo nato 381. ideo adsignat Bucherius, quod *ante biennium* paschæ dominicam XI. Kal. Maii celebratam illa testatur, quo die idem hoc festum anno 379. evenisse in confesso est. Verum Bucherio illud reclamat, quod nec Ambrosius de paschate ante sex annos non redituro dicturus fuit, *quod futurum erat proxime*: nec ii a quibus ille consulebatur, tam præmatura sollicitudine laboraturi. Huc adde in epistola, quam anno 381. scriptam fuisse idem adserit, hæc verba *temporibus paulo superioribus*, quæ de solo 380. anno possent intelligi, inepte sonatura; cum pulcre in hypothesi nostra tam de illo anno, quam de 383. accipiantur. Adsignandus ergo est huic epistolæ annus 386. agnoscendusque lapsus in voce *biennium*, quam inde factam licet conjicere, quod è numero septenario his notis scripto VII. primus character V. detritus sit, & remanserint tantum sequentes duo numeri, II. videlicet. Erroris originem alio refert Franc. Balbus, ut videbitur proprio loco, ubi etiam de alio quodam cyclo paschali dicendum erit.

Annus 387. XXIV. scripta est in reditu secundæ legationis ab Ambrosio ad Maximum susceptæ, cujus rationem atque ordinem Valentiniano juniori narrat. Profectus erat sanctus Antistes paulo post sedatas, quas Justina in eumdem concitarat, turbas: redeuntem vero in Italiam idem tyrannus cum exercitu pone sequutus est 387. salutis anno.

XXV. Studio respondet, an aliquem capitali sententia damnare liceret, ambigenti. Dubitatio omnis in eo vertebatur, quod clericorum nonnulli erant, a quibus communione privabantur ii, qui ultimo supplicio animadverti in reum quempiam jussissent. Agnoscit porro sanctus Ambrosius majorem ex eo accessisse difficultatem, quod inter episcopos etiam non deerant, qui reorum supplicium apud sæculares judices prosequerentur. Cum autem Ithacianos Priscilliani, qui anno 385. securi percussus fuit, supplicio afficiendi auctores designaverit, nec tamen significaverit eos ab orthodoxorum consortio adhuc expulsos, quod non multo post Maximi supplicium anno 388. interemti tandem factum est; necessario hinc efficitur epistolam hanc medio intervallo eorumdem annorum 385. & 388. fuisse datam.

XXVI. superioris continuatio est, in qua Dominicum de adultera muliere judicium, quod supra tantum delibaverat, uberius expendit. Inde est quod utraque & eodem tempore, & ad eumdem hominem, licet inscriptionis quædam varietas sit, missa noscitur.

XXVII. earum omnium quæ inscribuntur ad Irenæum, prima vel saltem e primis esse eo probatur, quod hisce verbis in ea loquitur Ambrosius: *Non erubescas patrem interrogare*. Annum vero quo scripta fuit, hinc eruimus, quod quæ indicatur pro Christo passus, ea intelligi commodius non posse videantur, quam de Justinæ persecutione. Quapropter illam aut huic anno 387. aut superiori 386. tribuendam existimamus. Et sane tanta est eorum quæ in ea tractantur, cum argumento epistolæ ad Simplicianum secundæ affinitas atque consensio, ut alterius ætatem altera quodammodo demonstret ac confirmet.

XXVIII.

XXVIII. fatis concinne cohæret atque connectitur cum superiore. Namque ubi supra expositum est quam fugiendus nobis fit improborum convictus & locietas, hic Irænεum ad sublimiorem gradum promovet, eum ut pote Ecclesiasticæ militiæ adicriptum, ceteris christianis vitæ sanctimonia præcellere debere patefaciens. Hinc intelligas eadem epistola superiore hanc non esse nisi parvo spatio posteriorem.

XXIX. præcepta majoris adhue perfectionis tradit Irenæo. Ostendit enim ad tam perfectam cum summo bono conjunctionem adspirare ipsum debere; ut ad inferiora, quæ hanc ob causam relinquenda sunt, numquam redeat. Hanc ergo epistolam superiores duas brevi sequntam dubium non est. Quod præterea Gratiani luctuosa mors, quæ non obscure ibidem indicatur, multum confirmat.

XXX. versatur in exponendo Aggæi loco. Hanc Ambrosius statim atque XXIX. obsignasset, tradidissetque tabellario, abs se exaratam primis ejus verbis testificatur.

XXXI. XXXII. & XXXIII. sic sibi invicem concatenantur. Cum sanctus Præsul quæstioni sibi ab Irenæo propositæ epistola XXXI. satisfecisset, in citatis sub ejus finem Deuteronomii verbis proponendæ novæ quæstionis occasionem invenit Irenæus. Illi respondet idem sanctus ea epistola, quam XXXII. esse oportebat. Sed cum antequam ultimas illas Irenæi litteras is accepisset, epistolæ XXXI. aliam subjunxisset, in locum XXXIII. illa rejecta fuit. In inscriptione quidem XXXII. a Romanis editoribus facta est mutatio, sed quæ melius notis illic addendis explicabitur. Itaque ut ætatem illarum investigemus, advertendum est in XXXIII. sententiam illam, *omnis sanctus est primogenitus*, disputari multo fusius, quam in lib. *de Cain & Abel.* Hinc conjicimus in libro *de Benedict. Patriarch.* c. 11. n. 55. ubi agitatur idem argumentum, ad hanc epistolam remisti lectores his ejus verbis; *sicut alibi demonstravimus*. Est enim illud admodum probabile hujusmodi epistolas non ea mente scriptas esse ab Ambrosio, ut legerentur ab iis solis, ad quos inscriptione sua destinabantur, sed ut communicarentur etiam cum aliis. At si admittenda est hæc conjectura, necessum erit eidem libro, quem anno circiter 387. editum esse existimamus, priorem haberi hanc epistolam. Cum autem ipla non scripta fuerit, nisi post XXVII. quæ prima est responsionum ad Irenæum; hinc efficitur has epistolas eidem tempori tribuendas esse, cui superiores. Ceterum quæ hic diximus satis ostendunt Ambrosii epistolam in Apollinarium, in qua sub finem mentio fit perdicis Hieremianæ contra Hermanni opinionem, adhuc superesse.

Annus 387.

XXXIV. XXXV. & XXXVI. statim a primis verbis abunde produnt, quam parvo temporis spatio inter se distent. Ad Horontiani dubitationes his respondetur. In tertia vero queritur sanctus Antistes martyrii occasiones, cum prope ad voti exitum jam pervenisset, sibi ereptas. Nemo autem non videt hoc non posse alio referri magis congrue, quam ad crudelia Justinæ sævientis tempora: & quamvis definire non facile sit, num hæc a longo clapsa essens; tamen his verbis sanctus vir loquitur, quæ vicinam occasionem quodammodo magis declarent.

XXXVII. & XXXVIII. ad Simplicianum datæ sunt eum, qui Ambrosium excepit in episcopatu. Baronius cum in *Ambrosii Vita*, tum in *Annalibus Ecclesiasticis* ad annum 375. ac 385. omnes Ambrosianas ad Simplicianum epistolas a sancto Præsule primis initi episcopatus annis scriptas adserit, ut a nobis ad epistolam LXV. explicabitur. Quæ vero ab opinione doctissimi Cardinalis hoc loco nos avocant, ea potissimum sunt. I. quod intelligatur ex ipso exordio epistolæ XXXVIII. Ambrosium, cum illam exaravit, in medio ipso concionum suarum cursu exstitisse. II. ethnicos philosophos e sacris nostris Auctoribus plurima mutuatos non quasi aliud agendo, sed ex instituto probare aggreditur, quod argumentum etiam in *Exposit. Psal.* 118. & in libris *de Patriarchis* maxime tractat. Igitur haud parum verisimile est, omnes illas commentationes adversus superbos illos atque imperitos homines, qui sacros eosdem auctores e prophanorum fontibus hausisse, uti testatur sanctus Augustinus, inepte jactitabant, ad idem propemodum tempus esse referendas. Postremo tanta est hujus XXXVII. epistolæ cum lib. *de Jacob & Vita beata* in elocutione atque in sententiis ac toto argumento cognatio, ut facile ab omnibus eidem tempori adjudicentur. Quod vero ad XXXVIII. cum superioris continuatio sit, inter utramque interjectum constat non esse longum spatium.

XXXIX. Faustino mortem sororis immodice lugenti destinata est. Ad eum communium calamitatum exemplo consolandum ibi memorantur *semirutarum urbium cadavera*, quas quidem urbium eversiones ut ad irruptionem Maximi tyranni in Italiam referas Baronius, Pacati utitur auctoritate. Verum tamen non de Italia, sed de Galliis agitur eo Pacati loco, quem indicare ad id videtur. Sed cum easdem nobilium urbium excisiones ad bellum Eugenii referre haud minus difficile sit, quam ad Maximi, a Baronii sententia non recedimus, hancque epistulam exeunte anno 387. cum verisimilius occurat nihil, scriptam putamus.

Annus 388. aut 389.

XL. tota est in persuadendo Theodosio, ut edictum de synagoga quadam Judæorum ab episcopo castri Callinici reædificanda, deque monachis qui fanum Valentinianorum hæreticorum ab iis contumelia provocati incenderant, supplicio afficiendis revocaretur. Contendit Gothofredus non aliam legem indicari hac epistola, nisi L. 1v. *de Judæis* Constantinopoli 111. Kal. Octobr. anni 393. latam; atque adeo eamdem epistolam huic ipsi anno attribuendam. Confirmandæ suæ opinioni addere insuper is potuisset ab Ambrosio & incensæ *dudum* Constantinopoli domus episcopalis, & injuriæ Antiochenis a Theodosio condonatæ mentionem fieri. Nihilominus tamen illis omnibus potior nobis est Paulini auctoritas, in præceptoris sui rebus testis oculati. Aperte autem hic profitetur, *extincto Maximo, Theodosio consistente Mediolani; Ambrosio vero episcopo constituto Aquilejæ*, scriptam fuisse hanc epistolam. Et re vera in Maximo commemorando Ambrosius ibi multus est, satisque innuis ipsa ratione qua de illo agit, eum non a longo tempore Theodosii armis devictum esse. Constat igitur legem, quæ causam præbuit huic epistolæ, non Constantinopoli, sed Mediolani editam fuisse; ac proinde ab ea quam proposuit idem Godofredus, longe diversam. Quod ad veniam da-

In Ambrosii Vita.

datam Antiochenis, eam Sozomenus libr. 7. cap. 23. refert ad illud tempus, quo Theodosius ad bellum Eugenio tyranno inferrendum se se parabat: sed ipsum in hoc errare omnes agnoscunt. Quod vero ad episcopi Constantinopolitani incensas ædes, quos anno 388. flagrasse narrat Socrates, eas profecto nihil officere, quominus in epistola ejusdem anni adverbium *dudum* adhiberi jure potuerit, loco suo demonstrabimus. Statuendum itaque hanc epistolam tunc temporis fuisse scriptam, cum profligato Maximo, Mediolanum rediit imperator. Atqui ex Codice Theod. intelligitur eumdem XII. Kal. Octobr. anni 388. nondum recessisse Aquileja, VI. vero idus ejusdem mensis jam venisse Mediolanum, qua in urbe usque ad Majum sequentis anni commoratus est. Ex quibus liquet hoc ipso intervallo S. Præsulem, qui negotiorum suorum causa Aquileiam se contulerat, super memorati edicti revocatione scripsisse ad Theodosium.

XLI. Eam ob rem exarata est ab Ambrosio, ut sororem faceret certiorem, quo pacto Episcopi ac Monachorum causa, qua de agitur in epistola superiori, felicem exitum esset consequuta. Eidem adjunxit & eum Sermonem, quem reversus Mediolanum, eadem de re coram Theodosio pronuntiavit. Hinc nemo neget hanc epistolam parvo intervallo postquam superior scripta fuisset, sequutam esse. Nullus enim locus est dubitandi, Ambrosium ubi primum ei licuit, ad sedem suam reversum esse, ut iis a quibus decipi potuisset religio imperatoris, aditus præcluderet, & ipse eorum quæ peroptabat, fieret compos.

XLII. Respondet Syricio. Namque hic papa, cum Romæ Joviniani hæresis palam erupisset, habito Romani cleri concilio, ejus auctorem ac sectatores anathematis pœnæ subjecit. Tum vero synodicam epistolam ad Mediolanenses ideo scripsit; ut idem hæreticus, quem e monasterio non procul a muris Mediolanensibus posito, & Ambrosii vigilantia gubernato profugisse noverat, in illa urbe tamquam anguis quidam in specu suo suffocaretur. Acceptis Syricii litteris, camdem hæresim in synodo Mediolani coacta damnari curavit Ambrosius, & episcoporum præsentium nomine id ita significavit pontifici, ut simul hæresim validis rationibus confutaret. In cognitionem ætatis hujus epistolæ deducimur his ejus verbis: *Impietas Manichæorum, quam clementissimus imperator exsecratus est*. Quæ quidem verba ad legem XX. *de Hæreticis* anno 391. promulgatam referuntur a Godofredo; attamen cum ibi nulla Manichæorum mentio fiat, illis ad legem XVIII *de Hæreticis* allusum esse cum Baronio existimamus. Cum ergo hæc ultima lex anno 389. V. Kal. Julias lata prodatur, non incongruum putamus fore, si Concilium ac epistolam eidem anno vel potius 390. adjudicemus.

(Annus 389.) XLIII. & XLIV. Horontiano inscribuntur. Hic post lectum Hexaemeron eam ob causam scripserat Ambrosio, ut quia ibidem non satis explicatum viderat, cur postremus rerum omnium homo creatus a Deo esset, illud sibi planius aperire non gravaretur. Primis ejus dubiis cum satisfecisset sanctus Antistes, aliam difficultatem ex ejusdem Operis lectione sibi exortam iterum idem illi proposuit. Hanc similiter Ambrosius dissolvit; ex quibus responsis constant hæ duæ epistolæ. Constat igitur utramque Hexaemero posteriorem esse, id est, anno 389. circa quem illud Operis in vulgus exiisse declaravimus: easdem tamen haud interjecto longo tempore illud sequutas hinc evincitur, quod cum Horontianus Ambrosio, cujus manibus in diaconum aut presbyterum fuerat consecratus, artissima necessitudine conjungeratur, nullum dubium est, quin idem ille Hexaemeron, mox ubi editum fuit, ab eo acceperit evolveritque.

XLV. Earum quæ ad Sabinum scriptæ habentur, ordinem ducit. Fuit autem Sabinus ille Placentinus episcopus, qui Aquilejensi concilio subscripsit, cujus miraculum quoddam refertur lib. 5. Dialog. sancti Gregorii cap. 10. & nomen in Martyrologio Romano ad III. idus Decembris commemoratur. Hexaemeri quoque lectio ipsi moverat quamdam propter hoc difficultatem, quod nihil ibidem de paradiso disputaretur. Cognito ex ejus litteris illo dubio, Ambrosius cur illud caput prætermisisset, hanc causam reddit, quod videlicet idem argumentum ante plures annos jam tractavisset. Hinc intelligas epistolam hanc librum *de Paradiso* non paucis annis, librum vero *Hexaemeron* brevi spatio sequutam esse.

XLVI. & XLVII. Sabino quoque se missas ferunt. Harum priori occasionem dedit nescio quis Apollinarista, qui ad suam hæresim proseminandam terras ac maria peragraverat. Idem cum venisset Mediolanum, quædam in Ambrosii libris carpere cœpit: quem publice a se confutatum hac epistola nuntiat sanctus Doctor. In sequenti autem ubi de libro, quem distinctius quam antea scriptum, ad Sabinum deferri curaverat, pauca præmisit, de mutui commercii epistolarum, in quibus potissimum aliquid e Scripturis discutiatur, utilitate fusius agit. Porro cum prorsus verisimile sit commentationes Ambrosianas, quas arrodere ausus narratur ille Apollinarista, quasque peritiori manu descriptas se transmisisse Ambrosius memorat, easdem esse ac libros *de Fide* ac *de Incarn. Dom. sacram*, cum præterea is de se quasi jam senis mentionem faciat; eis de causis non arbitramur utramque epistolam ad alium annum melius, quam ad hunc 389. vel circiter referri posse.

XLVIII. Ut argumento sic & ætate conjuncta est superioribus. Libellos enim quos hic testatur Ambrosius sibi redditos, non alios ab his esse credimus, qui missi Sabino supra dicuntur. Idque hinc etiam adstrui potest, quod ætatis suæ provectioris nec in hac epistola mentionem omittat beatus Præsul.

XLIX. E superiore etiam pendat. Etenim cum epistolis, maxime vero quibus aliquid e sacris libris examinetur, operam se daturum frequentiorem illic testetur Ambrosius noster, in hac epistola, quæ in sententiis divinis pene tota est, fidem profecto liberat suam; proindeque ab aliis eam abstrahi non oportere negabit nemo.

L. Chromatii precibus concessa est Aquilejensis episcopi, qui Ambrosium, ut sibi aliquid e sacris codicibus epistolari familiaritate disputatum mitteret, obsecraverat. Ejus optatis ut Sanctus noster satisfaceret, e prophetia Balaam elegit argumentum. Propterea vero hanc epistolam superiorum ordini accensuimus, quod in ea quoque suæ senectutis mentionem injiciat.

(Annus 390.) LI. Theodosio imperatori Mediolanum postquam Thessalonicæ strages edita esset, venienti ob id missa est, ut Ambrosius cur non exspectasset ejus adventum, causas proponeret. Cadeautem

autem illam anno 390. patratam fuisse in confesso est.

Annus 392

LII. Eo tempore datam se prodit, quo Rufinus ex Magistro Officiorum consul & præfectus prætorio creatus fuit. Cum autem eum anno 392. ad has dignitates gradum fecisse non ambigatur, hanc epistolam eodem anno ad Titianum perlatam constat.

LIII. Immaturam ac tristem Valentiniani minoris mortem amanter luget, de cujus etiam sepultura acceleranda interpellat Theodosium. Certum autem est anno 392. eumdem illum Valentinianum idibus Maii extinctum esse; unde hanc epistolam non ita multo post missam fuisse intelligimus.

LIV. & LV. Eusebio, qui caput erat nobilis familiæ Bononiensis, destinatæ sunt. Agitur in earum altera de quodam apparitore, deque tussi Faustini pueri: at in altera eumdem puerum cum Faustino ipsius patre ad eum Bononiam profectum, Mediolani autem secum remansisse Ambrosium atque Ambrosiam seite nuntiat noster Ambrosius. Porro cum eamdem hanc Ambrosiam non ob aliud *spiritalem columbam* vocet, nisi quia ipsam virginali velo, sicut ad lib. *de Instit. Virg.* annotatum est, consecraverat; hinc colligitur eidem libro, cui nos annum 392. adtribuimus, posteriores esse has epistolas.

LVI. Theophili Alexandrini respondet epistolæ. Materia scribendi fuerat Antiochenum schisma, de quo plura ad Ambrosii epistolam dicenda erunt. Observandum interim in eadem culpari Flavianum, quod se adversus Capuanæ synodi auctoritatem rescriptis a Theodosio, qui tunc in orientem reversus erat, impetratis communiisset. Exacto in Italia prope triennio, imperator non nisi VI. kal. Decembris anni 391. redierat Constantinopolim; proindeque Synodum illam intra eum diem atque idus Majas anni sequentis, qua die necatum diximus Valentinianum, habitam fuisse necesse est. Nam post id temporis conventus episcopales in Italia haberi per excitata ab Eugenio tyranno bella neutiquam licuit. Finita Synodo, quod in ea super memorato dissidio statutum fuerat, Theophilo significarunt Capuani Patres. At ipse cum postea litteras eamdem ob causam destinasset ad Ambrosium, a Viro sancto epistolam, de qua hic agitur, elicuit. Quis igitur eat inficias vix illam ante anni 392. exitum scribi potuisse?

Superiori epistolæ aliam subjecimus in Bonosi hæreseos postulati causa versantem. Jam tota res in Capuano consessu, de quo proxime ante dicebamus, tractata fuerat; ejusque cognitio vicinis illius hæretici episcopis ad maturius & accuratius examen demandata. Cum vero iidem antistites consuluissent auctorem hujus epistolæ, ac ei judicium hoc viderentur permittere; hic non sibi, sed ipsis ut potè quibus commissum erat a Concilio, id competere responsum dedit: ac simul etiam errorem Bonosianum circa perpetuam Deiparæ virginitatem valide confutavit. Illa quidem planum faciunt hanc epistolam superiori synchronam esse, & ab eadem non solum hoc nomine, sed etiam quod Capuanæ synodi tamquam pars altera sit, in emtione Romana male abstractam. Illud vero difficilius, cuinam auctori hæc debeatur, patefacere. Sunt rationes in utramque partem haudquaquam leves, quas loco proprio excutiemus.

Annus 393

LVII. Eugenio tyranno, cur eo Mediolanum accedente, Ambrosius hinc recessisset, causas aperit. Est autem perquam verisimile tyrannum illum non statim atque, Valentiniano idibus Maii e vivis sublato, in solium ab Arbogaste collocatus est, in Italiam impetum fecisse, at prius alias quasdam absolutas ab eo esse expeditiones. Id quidem tum e Paulino in *Ambrosii Vita*, & Severo Alexandro apud Gregorium Turonensem *Hist.* lib. 2. cap. 9. intelligimus, tum ex hac ipsa epistola, ubi Ambrosius eumdem Eugenium *in primordiis imperii* ad se scripsisse, ac se postea, si quando emersisset aliqua necessitas, ad eum quoque litteras dedisse testificatur. His ergo ducti eam tyranni irruptionem non nisi exeunte anno 392. vel potius ineunte 393. factam putamus; atque adeo hanc epistolam eidem tempori adtribuendam.

LVIII. In argumento versatur plane celebri. Nihil enim ea tempestate Paulini avitis atque propriis honoribus nobilissimi abdicatione ac secessu illustrius. Non tamen scripta est hæc epistola, postquam ille Nolam jam recesserat, id est, anno 394. ut opinatus videtur Baronius. Nam præterquam quod ex epistolis ejusdem Paulini ad Alypium atque Augustinum, nec non utriusque ad eumdem Paulinum haud male colligitur ipsum ab anno 393. Nolam venisse; hæc ipsa epistola satis indicat Ambrosium, cum eam scripsit, illius conspectu numquam potitum. Vidit autem postea eumdem Florentiæ, quo tempore Romam iter habebat, statim hinc Nolam se recepturus. Hue etiam accedit, quod primis annis, quos egit Barcinone idem Paulinus, non omnes simul suas facultates publicaverit, venditeritque, sed illas in plures partes sensim distraxerit. Itaque cum venditis illis omnibus, Paulinum ipsum jam factum pauperem testetur Ambrosius, illum in procinctu ad iter suum, cum Sanctus noster ista scriberet, jam tum fuisse existimamus. Et hinc clarum fit hanc ipsam epistolam adjudicari non posse melius, quam aut anni 392. postremis mensibus, aut primis 393.

LIX. Illud observatione dignum præ se fert, quod nempe quoto ætatis Ambrosii anno data fuerit, planum faciat. Aperte enim testatur fanctus Antistes *annum tertium & quinquagesimum* se peregisse, cum hæc scriberet. Verum quæ præmittuntur paulo superius, multo plus negotii verba facescunt. Sic autem habent: *Objecti*, ait ille, *barbaricis motibus, & bellorum procellis, in medio versamur bellorum freto*. Hunc locum ad Maximi tyranni bella referendum autumant Baronius in *Ambrosii Vita* & in *Annalibus*, Ughellus in *Italia sacra*, & Bollandistæ in *Actis hujus sancti Severi*: hincque colligunt & hanc epistolam anno 387. esse tribuendam, & cum eodem concurrisse annum Ambrosianæ ætatis 53. Addunt insuper sanctum Præsulem, cum vitam ad usque mensem Aprilem anni 397. produxerit, annos implevisse quatuor supra sexaginta. Illud autem opinioni suæ impendio favere putant, quod in Maximiano bello fusum fuerit multo plus sanguinis, quam in Eugeniano. Sed tamen hæc eorum ratio nihil efficit; namque in epistola, de qua loquimur, barbarici motus ac bellorum procellæ commemorantur, an vero eadem bella exstiterint aliis quibusdam crudeliora, nemo hinc probet. Mavult Hermannus locum Ambrosii a nobis propositum de bello Eugenii scriptum fuisse: idque contendit cum Ambrosianæ

fianæ vitæ historia magis congruere, quam quidem ultra 57. annum productam negat. Sed hoc non usque adeo perspicuum est. Fatendum ergo memorata verba sive Eugenii sive Maximi bello accommodentur, perinde esse. Illud autem Baronii opinioni magis favare forte videatur, quod Ambrosius in non paucis epistolarum superiorum locis senectutis suæ mentionem subinde iteret, quod sane illi viro minus convenit, qui vitæ curriculum anno 57. quam qui 64. terminaverit. Verum tamen non ignoramus illud Basilio aliisque sanctis quibusdam usu venisse, ut quamvis in ætate minus provecta diem obierint, de se tamen quasi jam senibus loqui amarent. Inde est quod lectoribus integrum relinquere velimus rei judicium. Monemus tamen illud discriminis in episcopatus Ambrosii annis nihil mutare, sed solum in actis ante episcopatum: hos tamen ipsos plus æquo producere videtur Baronius.

LX. Paternum deterret, ne filium cum nepte ex filia, id est, avunculum cum filia sororis, matrimonio jungat. Nititur autem in dissuadendo potissimum his argumentis Ambrosius noster, quod hujusmodi conjugium & divinis legibus contrarium sit, & prohibitum constitutione Theodosii, a quo *amplissimum*, inquit, *accepisti honorem*. Hæc porro verba cum aptari non possint commodius, quam dignitati *comitis sacrar. Largit.* qua Paternum ornatum fuisse ex multis Symmachi epistolis cognoscere est, quamque ab eodem administratam anno 393. indicat lex XXV. *de Metallis*; hanc quoque epistolam eidem anno 393. adtribuamus, nobis persuadent. Quod autem ad prohibitionem Theodosii supra memoratam, ea quidem ad ætatem nostram transmissa non est, sed ejus in aliis quibusdam exstat mentio, quemadmodum a nobis declarabitur proprio loco.

Annus 394. LXI. Ad Theodosium, a quo sanctus vir de gratiarum actionibus ob profligatum non sine miraculo Eugenium tyrannum Deo reddendis litteras acceperat, responsio est. Hac ergo Ambrosius impetratorem eorum quæ exsequendis ejus postulatis ipse præstiterat, certiorem facit. Unde hæc epistola per se loquitur non alio anno nisi 394. se missam esse; cum tyrannus ille hoc ipso anno mense Septembri luerit supplicium.

LXII. Eidem principi, eodem tempore, & in argumento non absimili exarata est. Quippe qua illis Ambrosius ab imperatore veniam petit, qui cum tyrannum essent sequuti, eo interfecto, confugerant in Ecclesias, criminis sui pœnam declinaturi.

Annus 396. LXIII. Postremum primæ nostræ classis locum obtinet. Ejus scribendæ hæc causa fuit. Morte Limenii, non autem, ut quibusdam videtur, Eusebii, quem anno 371. vivere desiisse Hieronymus in *Chronico* & in *Scriptoribus Ecclesiasticis* docet, episcopo destituta erat diœcesis Vercellensis. Tanti mali originem, nimirum cleri atque populi contentiones resecare cupiens Ambrosius noster, hanc epistolam ad eos misit. Extra dubium est eam Aquilejensi Synodo, anni 381. cui subscripsit idem Limenius, posteriorem esse: at præterea non nisi anno 396. ponendam fatebitur, qui noluerit Actis Gaudentii Novariensis, quæ a Mombritio atque Bollando ad XI. Kal. Februarias referuntur, fidem abrogare. Legimus enim in illis Actis Ambrosium paucis mensibus antequam e vita excederet, Vercellas componendi cujusdam dissidii causa se contulisse. Quod quidem iter commodissime intelligemus, si dixerimus sanctum Præsulem, cum litteris suis parum profecisset apud obstinatos animos, eo profectum; ut demum eorumdem pervicaciam præsens expugnaret.

Qui ob mentionem *Venetiarum* hanc epistolam Ambrosio putant suppositam, ii non advertunt cum apud alios ejusdem ætatis, tum apud Ambrosium ipsum in certis operibus usurpari eamdem vocem. Majori forte an veri specie maxima fragmenta ex aliis Doctoris nostri commentationibus in hanc translata atque inserta, quæ nos suo quæque loco indigitabimus, iidem obtenderent. Verum tamen id non abhorret ab Ambrosii consuetudine, & ut maxime nusquam is alibi hoc usurparet, hic nihilominus mirum non esset, si quæ meminisset de continentia, de jejunio, de vigiliis non segniter abs se alibi disputata, eadem contra Sarmationem ac Barbatianum harum virtutum infensissimos adversarios rursus instrueret intenderetque. Ceterum quidquid dicitur de istis hæreticis, ætatem hujus epistolæ liquido confirmant: ejus vero dictio, character atque argumentum illam Ambrosio tamquam vero parenti validissime adserunt.

Epist. 18. num. 21.

SECUNDA CLASSIS.

Alteram classem epistolarum in Admonitione trifariam divisam fore indicavimus, nimirum in eas epistolas vel quæ de Scripturis edisserendis institutæ sunt, vel quæ in serio aliquo versantur argumento, vel ad postremum quæ familiaris urbanitatis atque officii significationes tantum continent.

Prima series epistolis omnino tredecim constat, de quibus illud est admonendum, eam scilicet quæ in aliarum fronte ponitur, & inscribitur ad Irenæum, non incommode subjici potuisse epistolæ XXVII. Utraque enim & eidem Irenæo, & in locos ejusdem libri Exodi scriptæ fuerunt.

Similiter etiam LXX. & LXXI. quæ datæ sunt ad Horontianum, & quibus eum animæ in peccatum delapsæ ad bonam frugem atque virtutem reditus, tum varii ejusdem in virtutis itinere progressus aperiuntur; epistolæ XXXV. in qua ad eumdem Horontianum de ejusdem animæ spiritualitate disputatur, jungi poterant: si ex sola hujusmodi affinitate idoneum duci argumentum judicassemus tempori adserendo.

LXXII. quæ Constantio inscribitur, varias diluit, quæ ab ethnicis atque hæreticis circa institutionem abrogationemque circumcisionis proponebantur difficultates. Cum autem ea tempestate tres Constantii, episcopali dignitate omnes ornati reperiantur, nempe Arausicanus, Sciscienfis, atque alius sedis incertæ, quemadmodum a nobis in Acta concilii Aquilejensis observabitur, non facile definiatur ad quem illorum, immo vero num ad illorum omnino ullum destinata sit. Huc tamen nos propendemus magis libenter, ut ad eumdem scriptam putemus, ad quem & secunda hujus editionis missa fuerat. Cum enim hic Constantius sanctum Doctorem, sicut vidimus, non secus ac pattem de vitæ suæ institutione, atque muneris administratione consuluerit, verisimile est eum Ambrosio, si quid aliud obortum fuerit difficultatis, proponere non dubitasse. Hæc porro epistola melius alibi collocari posse non videbatur quam isto loco, quippe quæ partim ad antiquum fœdus, in quo circumcisio

cumciſio inſtituta eſt, partim ad novum, in quo eadem eſt abrogata, referri poſſit.

Denique LXXIV. & LXXV. varias epigraphas in fronte gerunt, ut alibi commodius dicetur. Id vero tantum hoc loci non ſilebimus, has duas epiſtolas, quantum ex orationis genere conjici poteſt, ipſo Ambroſiani epiſcopatus initio datas fuiſſe; quando videlicet volvendis operibus Origenianis maxime incumbebat ſanctus Antiſtes.

Secunda ſeries hujuſce claſſis octo epiſtolas tantum exhibet, ſed omnes magnis de rebus gravique ſtylo elucubratas. In his quippe modo novi fœderis dignitatem antiquo præcellere oſtendit Ambroſius, modo ad maturanda baptiſmi ſacramenta pie hortatur, Alibi clericos animo deſpondentes in officio confirmat, alibi qua ratione familiarum conſulendum ſit tranquillitati, verbo & exemplo juxta declarat. Alibi demum ſancte juſteque facta atque conſulta non ſinit privari laudibus ſuis. Cum autem in iiſdem epiſtolis nihil occurrat, quod non aptius in notis ad illas ediſſeratur, pluribus modo ſuperſedemus.

Tertia ſeries aliis cedit tam paucitate ac brevitate epiſtolarum, quam gravitate. Non enim ea continentur niſi ſeptem epiſtolis, familiari ſtylo ad amicorum nonnullos ſcriptis: ſed quæ tamen non tantum Sancti urbanitatem, verum etiam in honeſtis jocis amœnitatem patefaciunt.

SAN.

ORDO NOVUS EPISTOLARUM SANCTI AMBROSII

CUM ANTEA VULGATIS COMPARATUS.

ORDO novus.	ORDO Editionum Amerb. Eraſmi, Gill. &c.	ORDO Editionis Romanæ & posteriorum Pariſ.	*PRIMA CLASSIS.*	
.. ..	25.	Tom. 4.	*Gratianus Ambroſ. pag.*	777.
I.	26.	Tom. 4.	Gratiano imperat.	778.
II.	44.	XIX.	Conſtantio.	781
III.	51.	LXIX.	Felici.	790.
IV.	5.	LX.	Felici.	791.
V.	64.	XLVI.	Syagrio.	794.
VI.	65.	XLVII.	Syagrio.	802
VII.	1.	Tom. 1.	Juſto.	809.
VIII.	63.	X.	Juſto.	816.
			GESTA CONCILII AQUILEJENSIS.	
IX.	*deeſt.*	II.	Epiſcopis Gall. &c.	841.
X.	*deeſt.*	I.	Imper. Gratiano &c.	*Ibid.*
XI.	*deeſt.*	IV.	Imper. Gratiano &c.	849.
XII.	*deeſt.*	III.	Imper. Gratiano &c.	851.
XIII.	*deeſt.*	*deeſt.*	Imper. Theodoſ &c.	854.
XIV.	*deeſt.*	*deeſt.*	Imper. Theodoſ. &c.	858.
XV.	59.	XXII.	Anatolio, Numerio	860.
XVI.	60.	XXIII.	Anyſio fratri.	864.
XVII.	30.	XI.	Valentiniano imper.	866.
....	....	....	*Relatio Symmachi.*	871
XVIII.	31.	XII.	Valentiniano imper.	877
XIX.	70.	XXIV.	Vigilio.	888.
XX.	33.	XIV.	Marcellinæ.	900
XXI.	32.	XIII.	Valentiniano imper.	909
....	....	....	Sermo de Baſilicis	914.
XXII.	85.	LIV.	Dominæ ſorori.	927
XXIII.	83.	Tom. 4.	Epiſcopis per Æmil.	935
XXIV.	27.	LVI.	Valentiniano imper.	944.
XXV.	58.	LI.	Studio.	949
XXVI.	76.	LII.	Studio, *vel* Irenæo.	951.
XXVII.	4.	Tom. 1.	Irenæo.	956.
XXVIII.	6.	XX.	Irenæo.	961.
XXIX.	11.	Tom. 2.	Irenæo.	964.
XXX.	12.	Tom. 2.	Irenæo.	971.
XXXI.	13.	XXXV.	Irenæo.	976.
XXXII.	48.	Tom. 2.	Irenæo.	980.
XXXIII.	14.	XXXVI.	Irenæo.	983.
XXXIV.	21.	XXXVIII.	Horontiano.	985.
XXXV.	22.	XXXIX.	Horontiano.	989.
XXXVI.	23.	XL.	Horontiano.	994.
XXXVII.	7.	Tom. 1.	Simpliciano.	996.
XXXVIII.	10.	XXVII.	Simpliciano.	1009.
XXXIX.	8.	LXI.	Fauſtino.	1013.
XL.	29.	XVII.	Theodoſio imperat.	1015.
XLI.	*deeſt.*	XVIII.	Frater ſorori.	1027.
.....	80.	VI.	*Syricius Mediol. Eccleſ.*	1037
XLII.	81.	VII.	Syricio Papæ &c.	1039
XLIII.	38.	Tom. 1.	Horontiano.	1045.
XLIV.	39.	Tom. 1.	Horontiano.	1052.

ORDO novus.	ORDO Editionum, Amerb. Eraſmi, Gill. &c.	ORDO Editionis Romanæ & posteriorum Pariſ.	*PRIMA CLASSIS.*	
XLV.	42.	Tom. 1.	Sabino.	1058.
XLVI.	47.	VIII.	Irenæo, *nunc* Sabino.	1062
XLVII.	45.	LXV.	Sabino.	1067
XLVIII.	40.	LXIII.	Sabino.	1069.
XLIX.	41.	XXXI.	Sabino.	1071.
L.	37.	Tom. 1.	Chromatio.	1073.
LI.	28.	LIX.	Theodoſio imperat.	1078
LII.	53.	L.	Tiriano.	1083
LIII.	34.	LVII.	Theodoſio imperat.	1084.
LIV.	35.	LXII.	Euſebio.	1086.
LV.	46.	LXVI.	Euſebio.	*Ibid.*
LVI.	78.	IX.	Theophilo.	1089
....	79.	V.	*De cauſa Bonoſi.*	1091.
LVII.	*deeſt.*	XV.	Eugenio imperat.	1094.
LVIII.	36.	XXX.	Sabino.	1098.
LIX.	37.	XXXII.	Severo.	1102
LX.	66.	XLVIII.	Paterno.	1103
LXI.	*deeſt.*	LVIII.	Theodoſio imperat.	1106
LXII.	*deeſt.*	XVI.	Theodoſio imperat.	1108
LXIII.	82.	XXV.	Vercellenſi Eccl. &c.	1110
			SECUNDA CLASSIS.	
LXIV.	62.	Tom. 1.	Irenæo.	1143.
LXV.	2.	Tom. 1.	Simpliciano.	1146.
LXVI.	56.	Tom. 1.	Romulo.	1149
LXVII.	3.	Tom. 1.	Simpliciano.	1152.
LXVIII.	52.	Tom. 1.	Romulo.	1156.
LXIX.	15.	Tom. 1.	Irenæo.	1157.
LXX.	18.	Tom. 2.	Horontiano.	1159.
LXXI.	19.	Tom. 2.	Horontiano.	1167.
LXXII.	77.	Tom. 1.	Conſtantio.	1170
LXXIII.	71.	XLI.	Irenæo.	1173
LXXIV.	72.	XLII.	Irenæo *vel* Clement.	1181.
LXXV.	73.	XLIII.	Clementiano.	1185
LXXVI.	16.	XXXVII.	Irenæo.	1187.
LXXVII.	20.	XXVIII.	Horontiano.	1192.
LXXVIII	74.	XLIV.	Horontiano.	1197
LXXIX.	9.	XXVI.	Bellicio.	1199.
LXXX.	75.	XLV.	Bellicio.	1200
LXXXI.	17.	Tom. 2.	Clericis.	1203.
LXXXII.	24.	XLIX.	Marcello	1206.
LXXXIII	43.	LXIV.	Siſinnio.	1210.
LXXXIV.	67.	LXXII.	Cynegio.	1212
LXXXV.	54.	XXI.	Syricio.	1213
LXXXVI.	49.	LXVII.	Syricio.	1214.
LXXXVII.	55.	LXX.	Segatio & Delphino.	*Ibid.*
LXXXVIII.	50.	LXVIII.	Attico.	1215.
LXXXIX.	69.	LXXIV.	Alypio.	*Ibid.*
XC.	68.	LXXIII.	Antonio.	1216
XCI.	61.	LXXI.	Candidiano.	*Ibid.*

Quatuor in Appendicem rejectæ, & una prætermiſſa.

ORDO
ROMANÆ EDITIONIS
CUM VETERIBUS
ET HAC NOVA EDITIONE COMPARATUS.

ORDO Editionis Romanæ & posteriorum Parif.	ORDO Editionum Amerb. Erafmi, Gill. &c.	ORDO novus.		
Tom. I.				
I.	38.	XLIII.	Horontiano, *p. no. ed.*	1045.
II.	39.	XLIV.	Horontiano.	1052.
III.	42.	XLV.	Sabino.	1058.
IV.	4.	XXVII.	Irenæo.	956.
V.	62.	LXIV.	Irenæo.	1143.
VI.	2.	LXV.	Simpliciano.	1146.
VII.	1.	VII.	Jufto.	809.
VIII.	56.	LXVI.	Romulo.	1149.
IX.	3.	LXVII.	Simpliciano.	1152.
X.	77.	LXXII.	Conftantio.	1170.
XI.	71.	LXVIII.	Romulo.	1156.
XII.	37.	L.	Chromatio.	1073.
XIII.	15.	LXIX.	Irenæo.	1157.
Tom. 2.				
I.	7.	XXXVII.	Simpliciano.	996.
II.	17.	LXXXI.	Clericis.	1203.
III.	11.	XXIX.	Irenæo.	964.
IV.	48.	XXXII.	Irenæo.	980.
V.	10.	LXX.	Horontiano.	1159.
VI.	19.	LXXI.	Horontiano.	1167.
VII.	11.	XXX.	Irenæo.	971.
Tom. 4.				
I.	25.	....	*Gratianus Ambrofio.*	777.
II.	26.	I.	Gratiano imperat.	778.
III.	83.	XXIII.	Epifcopis per Æmil.	935.
Tom. 5.				
I.	*deeft.*	X.	Imper. Gratiano &c.	844.
....	*defunt.*	....	*Acta Concilii Aquilei.æ.*	820.
II.	*deeft.*	IX.	Epifcopis Gall. &c.	841.
III.	*deeft.*	XII.	Imper. Gratiano &c.	851.
IV.	*deeft.*	XI.	Imper. Gretiano &c.	849.
V.	79.	*De Bonofo.*	Theoph. & Anyfio.	1091.
VI.	80.	....	*Syricius Mediol. Eccl.*	1037.
VII.	81.	XLII.	Syricio Papæ &c.	1039.
VIII.	47.	XLVI.	Sabino.	1062.
IX.	78.	LVI.	Theophilo.	1089.
X.	63.	VIII.	Jufto.	816.
XI.	30.	XVII.	Valentiniano imper.	866.
....	....	....	*Relatio Symmachi.*	871.
XII.	31.	XVIII.	Valentiniano imper.	877.
XIII.	32.	XXI.	Valentiniano imper.	909.
XIV.	33.	XX.	Marcellinæ.	900.
XV.	*deeft.*	LVII.	Eugenio imperat.	1095.
XVI.	*deeft.*	LXII.	Theodofio imperat.	1108.
XVII.	29.	XL.	Theodofio imperat.	1015.
XVIII.	*deeft.*	XLI.	Marcellinæ.	1027.
XIX.	44.	II.	Conftantio.	781.
XX.	6.	XXVIII.	Irenæo.	961.
XXI.	54.	LXXXV.	Syricio.	1283.
XXII.	59.	XV.	Anatolio, Numerio	860.
XXIII.	60.	XVI.	Anyfio fratri.	864.
XXIV.	70.	XIX.	Vigilio. *pag. novæ edit.*	888.
XXV.	82.	LXIII.	Vercellenfi Eccl. &c.	1110.
XXVI.	9.	LXXIX.	Bellicio.	1199.
XXVII.	10.	XXXVIII.	Simpliciano.	1009.
XXVIII.	20.	LXXVII.	Horontiano.	1192.
XXIX.	*deeft.*	*Append.*	*Floriano.*	T. 4.
XXX.	36.	LVIII.	Sabino.	1098.
XXXI.	41.	XLIX.	Sabino.	1071.
XXXII.	57.	LIX.	Severo.	1102.
XXXIII.	84.	*Rejecta.*	*Demetriadi.*	
XXXIV.	*deeft.*	*Append.*	*Virginibus facris.*	T. 4.
XXXV.	13.	XXXI.	Irenæo.	976.
XXXVI.	14.	XXXIII.	Irenæo.	983.
XXXVII.	16.	LXXVI.	Irenæo.	1187.
XXXVIII.	21.	XXXIV.	Horontiano	985.
XXXIX.	22.	XXXV.	Horontiano.	994.
XL.	23.	XXXVI.	Horontiano.	989.
XLI.	71.	LXXIII.	Irenæo.	1178.
XLII.	72.	LXXIV.	Clement. *vel* Irenæo.	1181.
XLIII.	73.	LXXV.	Clementiano.	1185.
XLIV.	74.	LXXVIII.	Horontiano.	1197.
XLV.	75.	LXXX.	Bellicio.	1200.
XLVI.	64.	V.	Syagrio:	794.
XLVII.	65.	VI.	Syagrio.	802.
XLVIII.	66.	LX.	Paterno.	1103.
XLIX.	24.	LXXXII.	Marcello.	1206.
L.	53.	LII.	Titiano.	1083.
LI.	58.	XXV.	Studio.	949.
LII.	76.	XXVI.	Studio, *vel* Irenæo.	951.
LIII.	*deeft.*	*Append.*	*Fratribus per Italiam.*	T. 4.
LIV.	85.	XXII.	Marcellinæ.	927.
LV.	*deeft.*	*Append.*	*Fratribus & univer. &c.*	T. 4.
LVI.	27.	XXIV.	Valentiniano imper.	944.
LVII.	34.	LIII.	Theodofio imperat.	1084.
LVIII.	*deeft.*	LXI.	Theodofio imperat.	1106.
LIX.	28.	LI.	Theodofio imperat.	1108.
LX.	5.	IV.	Felici.	791.
LXI.	8.	XXXIX.	Fauftino.	1013.
LXII.	35.	LIV.	Eufebio.	1086.
LXIII.	40.	XLVIII.	Sabino.	1069.
LXIV.	43.	LXXXIII.	Sifinnio.	1210.
LXV.	41.	XLIX.	Sabino.	1071.
LXVI.	46.	LV.	Eufebio.	1080.
LXVII.	49.	LXXXVI.	Syricio.	1214.
LXVIII.	50.	LXXXVIII.	Attico.	1215.
LXIX.	51.	III.	Felici.	790.
LXX.	55.	LXXXVII.	Segatio & Delphino.	1214.
LXXI.	61.	XCI.	Candidiano.	1216.
LXXII.	67.	LXXXIV.	Cynegio.	1212.
LXXIII.	68.	XC.	Antonio.	1216.
LXXIV.	69.	LXXXIX.	Alypio.	1215.

ORDO VETERUM EDITIONUM CUM ROMANA

ET HAC NOVA EDITIONE COMPARATUS.

ORDO Editionum Amerb. Eraſmi, Gill. &c.	ORDO Editionis Romanę & poſteriorum Pariſ.	ORDO novus.		
I.	Tom. I.	VII.	Juſto. *pag. novæ edit.*	809.
II.	Tom. I.	LXV.	Simpliciano.	1146.
III.	Tom. I.	LXVII.	Simpliciano.	1152.
IV.	Tom. I.	XXVII.	Irenæo.	956.
V.	60.	IV.	Felici.	791.
VI.	20.	XXVIII.	Irenæo.	961.
VII.	Tom. I.	XXXVII.	Simplieiano.	996.
VIII.	61.	XXXIX.	Fauſtino.	1013.
IX.	26.	LXXIX.	Bellieio.	1199.
X.	27.	XXXIII.	Simpliciano.	1009.
XI.	Tom. 2.	XXIX.	Irenæo.	964.
XII.	Tom. 2.	XXX.	Irenæo.	971.
XIII.	35.	XXXI.	Irenæn.	976.
XIV.	36.	XXXIII.	Irenæo.	983.
XV.	Tom. I.	LXIX.	Irenæo.	1157.
XVI.	27.	LXXIV.	Irenæo.	1187.
XVII.	Tom. 2.	LXXXI.	Clericis.	1203.
XVIII.	Tom. 2.	LXX.	Horontiano.	1159.
XIX.	Tom. 2.	LXXI.	Horontiano.	1167.
XX.	28.	LXXVII.	Hornntiano.	1192.
XXI.	38.	XXXIV.	Horontiano.	985.
XXII.	39.	XXXV.	Horontiano.	989.
XXIII.	40.	XXXVI.	Horontiano.	994.
XXIV.	49.	LXXXII.	Marcello.	1206.
XXV.	Tom. 4.	. . . . .	*Gratianus Ambroſio.*	777.
XXVI.	Tom. 4.	I.	Gratiano imperat.	778.
XXVII.	56.	XXIV.	Valentiniano imper.	944.
XXVIII.	59.	LI.	Theodoſio imperat.	1108
XXIX.	17.	XL.	Theodoſio imperat.	1105.
XXX.	11.	XVII.	Valentiniano imperat.	866.
. . . .	. . . .	. . . .	*Relatio Symmachi.*	871.
XXXI.	12.	XVIII.	Valentiniano imper.	877.
XXXII.	14.	XXI.	Valentiniano imper.	909.
XXXIII.	14.	XX.	Marcellinæ.	900.
XXXIV.	57.	LIII.	Theodoſio imperat.	1084.
XXXV.	62.	LIV.	Euſebio.	1086.
XXXVI.	30.	LVIII.	Sabino.	1098.
XXXII.	Tnm. I.	L.	Chromatio.	1073.
XXXVIII.	Tom. I.	XLIII.	Horontiano.	1045.
XXXIX.	Tnm. I.	XLIV.	Horontiano.	1052.
XL.	58.	XLVIII.	Sabino.	1069.
XLI.	31.	XLIX.	Sabino.	1071.
XLII.	Tom. I.	XLV.	Sabino.	1058.
XLIII.	64.	LXXXIII.	Siſinnio. *pag. novæ edit.*	1210
XLIV.	19.	II.	Conſtantio.	781
XLV.	65.	XLVII.	Sabino.	1067
XLVI.	66.	LV.	Euſebio.	1086
XLVII.	8.	XLVI.	Irenæo, *nunc* Sabino.	1062
XLVIII.	Tom. I.	XXIII.	Irenæo.	980.
XLIX.	67.	LXXXVI.	Syricio.	1214
L.	68.	LXXXVIII	Attico.	1214
LI.	69.	III.	Feliei.	790.
LII.	Tnm. I.	LXV.	Romulo.	1149
LIII.	50.	LII.	Titiano.	1083
LIV.	21.	LXXXV.	Syrieio.	1213
LV.	70.	LXXXVII	Segatio & Delphino.	1214
LVI.	32.	LIX.	Romulo.	1156
LVII.	Tom. I.	LXVI.	Severo.	1102
LVIII.	51.	XXV.	Studio.	949
LIX.	22.	XV.	Anatolio, Nnmerio & c.	860
LX.	23.	XVI.	Anyſio fratri.	864
LXI.	71.	XCI.	Candidiann.	1216
LXII.	Tom. I.	LXIV.	Irenæo.	1142
LXIII.	10.	VIII.	Juſto.	816
LXIV.	46.	V.	Syagrin.	794
LXV.	47.	VI.	Syagrio.	802
LXVI.	48.	LX.	Paterno.	1103
LXVII.	72.	LXXXIV.	Cynegio.	1212
LXVIII.	73.	XC.	Antnnio.	1216
LXIX.	74.	LXXXIX.	Alypio.	1215
LXX.	24.	XIX.	Vigilio.	888
LXXI.	41.	LXXIII.	Irenæo.	1178
LXXII.	42.	LXXIV.	Irenæo.	1181
LXXIII.	43.	LXXV.	Clementiano.	1185
LXXIV.	44.	LXXVIII.	Hornntiano.	1197
LXXV.	45.	LXXX.	Bellieio.	1200
LXXVI.	52.	XXVI.	Studio, *nunc* Irenæo.	951
LXXVII.	Tom. I.	LXXII.	Conſtantio.	1170
LXXVIII	9.	LVI.	Theophilo.	1089
LXXIX.	5.	. . . . .	*De cauſa Bonoſi.*	1091
LXXX.	6.	. . . . .	*Syricius Mediol. Eccleſ.*	1037
LXXXI.	7.	XLII.	Syricio Papæ &c.	1039
LXXXII.	25.	LXIII.	Vercellenſi Eccl. &c.	1110
LXXXIII	Tom. 4.	XXIII.	Epiſcopis per Æmil.	935
LXXXIV.	33.	*Rejecta.*	*Ad ſacram Virg. Demetriad.*	
LXXXV.	54.	XXII.	Dnminæ ſorori.	927

SANCTI AMBROSII MEDIOLANENSIS EPISCOPI EPISTOLAE

IN DUAS CLASSES DISTRIBUTAE.

Prior eas continet, quas in ordinem chronologicum licuit digerere: posterior ceteras secundum argumenti rationem distinctas complectitur.

I. CLASSIS.

GRATIANI AD AMBROSIUM EPISTOLA.

Scripta an. 379.

AMBROSIUM ad se invitat, ut se in fide de Filii ac Spiritus sancti divinitate confirmet. Librum etiam petit, cui & alium de Spiritu sancto jungi postulat.

AMBROSIO *religioso sacerdoti omnipotentis Dei* GRATIANUS AUGUSTUS.

1. *CUPIO valde ut quem recordor absentem, & cum quo mente sum, cum eo etiam corpore sim praesenti. Festina igitur ad me, religiose Dei sacerdos, ut doceas* [a] *doctrinam vere credentem: non quod contentioni studeam, aut velim magis Deum verbis quam mente complecti; sed ut magis aperto pectori revelatio divinitatis insideat.*

2. *Docebis enim me ille, quem non nego, quem fateor Deum ac dominum esse meum,* * *non ei objiciens, quam in me video, creaturam, qui Christo nihil me addere posse confiteor;* [b] *velle tamen ut etiam Patri me commendem, Filium praedicando. Non ego in Deo verebor invidiam: non me talem laudatorem putabo, qui divinitatem verbis augeam. Ego infirmus & fragilis, quantum possum, praedico: non quantum est ipsa divinitas.*

3. *Rogo te ut mihi des* * *ipsum tractatum, quem dederas, augendo illic de Spiritu sancto fidelem disputationem: Scripturis atque argumentis Deum esse convincas. Divinitas te servet per multos annos,* * *parens, & cultor Dei aeterni, quem colimus, Jesu Christi.*

EPISTOLA I.

Scripta an. 379.

AMBROSIUS *apud Caesarem se, quod non venerit, excusat, & laudata ipsius humilitate, fide ac pietate, a se mitti libros petitos scribit, seque voluntati ejusdem in lucubrandis tractatibus de Spiritu sancto satisfacturum spondet.*

Beatissimo augusto GRATIANO, & * christianissimo principi AMBROSIUS episcopus.

1. NON mihi affectus defuit, christianissime principum; nihil enim ha-

[a] MSS. & superiores edit. partim, *doctrinam veram credentem*: partim nobiscum, *doctrinam vere credentem*.

* Hoc est, non illud ad negandam Christi divinitatem vertens, quod naturam meam ab eodem susceptam credo.

[b] MSS. nonnulli, *velim tamen . . . . me commendarem*.

* Priores duos libros *De Fide* intelligit, qua de re dictum est in Admonitione ad eosdem libros: nec non in ea quam Operi *De Spiritu sancto* praefiximus.

* Quemadmodum amorem suum Gratianus in Ambrosium testabatur, eum parentem appellando; sic Ambrosius etiam quam tenere Gratianum diligeret, illum filii nomine vocitando significabat: *Doleo te, fili Gratiane, suavis mihi valde* &c. Locum ipsum consule sub finem orationis *in Obitu Valentiniani*, ubi praeclara mutui amborum amoris testimonia reperies.

* Christianissimi titulum imperatoribus tribui non ita consuevisse quodammodo indicat Ambrosius; namque in epistolae principio, cum Gratianum rursus eodem vocabulo compellasset, rationem ejus statim adjicit: *Nihil enim*, inquit, *habeo* &c. Sane quidem jure merito christianissimus ille salutatus est, qui cum se ab arriana peste, quae Valentem patruum, Justinam novercam, utrosque principes infecerat, intactum servasset, tanto ardore flagitabat vera fide se informari, cujus propugnator semper exstitit quam acerrimus. Eodem quoque modo idem Ambrosius Valentinianum in lemmata prioris adversus Symmachum epistolae appellat christianissimum; ut videlicet hoc illo titulo eum ad christianae fidei defensionem teneri significaret.

habeo, quod hoc verius & gloriosius dicam: non, inquam, mihi affectus defuit, sed affectum verecundia retardavit, quominus clementiæ tuæ occurrerem. * Revertenti tamen si non occurri vestigio, occurri animo, occurri voto, in quo majora sunt officia sacerdotis. Occurri, dico? Quando enim absui, quem toto sequebar affectu, cui sensu ac mentibus inhærebam? ET CERTE major animorum præsentia est. Tuum quotidianum iter legebam, nocte ac die in tuis castris cura & sensu locatus, orationum excubiis prætendebam: & si invalidus merito, sed affectu sedulus.

2. Et hæc quidem cum * pro tua salute deferebamus, pro nobis faciebamus. Nihil hic adulationis est, quam tu non requiris, ego alienam nostro duco officio: sed plurimum gratiæ, quam dedisti. Scit ipse nostri arbiter, quem fateris, & in quem pie credis, refici viscera mea tua fide, tua salute, tua gloria: meque non solum * officio publico debitas pendere preces, sed etiam amore privato. * Reddidisti enim mihi quietem Ecclesiæ, perfidorum ora, atque utinam & corda, clausisti: & hoc non minore fidei, quam potestatis auctoritate fecisti.

3. Nam quid de litteris recentibus loquar? Scripsisti tua totam epistolam manu; ut ipsi apices fidem tuam pietatemque loquerentur. Sic Abraham sua manu quondam vitulum occidit, ut hospitibus epulantibus ministraret: nec in ministerio religioso aliorum adjumenta quæsivit. Sed ille privatus aut Domino & Angelis, aut Domino in Angelis deferebat: tu, Imperator, dignatione regali honoras infimum sacerdotem. Sed Domino defertur, cum servulus honoratur; ipse enim dixit: *Quod uni horum minimorum fecistis, mihi fecistis.*

Gen. 18. 7.

Matth. 25. 40.

4. At ego humilitatem tantummodo prædico in imperatore sub imem, ac non amplius fidem, quam ve e conscia meriti tui mente dixisti, quam docet te ille, quem non negas? Quis enim alius docere te potuit, ut ei non objicias, quam in te vides, creaturam? Nihil moralius, nihil expressius dici potuit; creaturam enim Christum dicere, pro objecta contumeliæ est, non pro confessione reverentiæ. Deinde quid tam insolens, quam id eum existimare, quod nos sumus? Docuisti igitur me, a quo te discere velle profiteris: nihil tale adhuc legi, nihil tale audivi.

5. Quam pium autem illud, quam admirabile, quod in Deo non vereris invidiam! De Patre remunerationem pro Filii amore præsumis, & laudando Filium, non ei te posse aliquid addere profiteris: sed velle ut etiam Patri te Filii prædicatione commendes. Quod utique solus te docuit ille, qui dixit; *Qui me diligit, diligetur a Patre meo.*

Johan. 14. 21.

6. Addidisti ad hæc, quia tu infirmus & fragilis non te talem laudatorem putabas, ut divinitatem verbis augeas; sed quantum possis prædices, non quantum est ipsa divinitas. Hæc infirmitas in Christo fortior est, sicut & Apostolus dixit: *Cum infirmor, tunc potens sum.* Hæc humilitas excludit fragilitatem.

2. Cor. 12. 10.

7. * Veniam plane, & festinabo, ut jubes; ut hæc præsens audiam, ut hæc præsens legam, cum ex tuo ore procedunt. Misi autem duos libellos, quorum jam, quia tuæ clementiæ sunt probati, periculum non verebor: de Spiritu vero interim veniam scriptioni peto; quoniam quem judicem mei sim sermonis habiturus, agnovi.

8. Interim tamen sententia & fides tua de Domino & Salvatore deprompta de Dei filio, redundat ad assertionem uberrimam, per quam sancti quoque Spiritus divinitas sempiterna credatur; ut non ei objicias, quam in te vides creaturam, nec Deum Patrem domini nostri Jesu Christi Spiritui suo existimes invidere. QUOD ENIM creaturæ caret communione, divinum est.

9. Si Dominus faverit, huic etiam clementiæ tuæ satisfaciam voluntati; ut cujus accepisti gratiam, eum plane in Dei gloria præeminentem suo nomine æstimes honorandum.

10. Beatissimum te & florentissimum Deus omnipotens Pater domini nostri Jesu

su

* Hoc intellige de Gratiani reditu ex oriente in Germaniam, de quo vide quæ nos in Admonitione ad libros *De Fide* observamus.

* Ex hoc loco publicas preces pro imperatoribus in expeditionem profectis episcoporum jussu fieri consuevisse non sine causa colligi potest. Baronius quidem ad ann. 379. Ambrosium non solum fuisse, qui Gratiani arma publicis orationibus Deo commendaverit, hinc demonstrari sibi persuadet, quod in oratione Ausonii de suo consulatu anno citato eidem imperatori oblata sic legamus: *Forum & basilica olim negotiis plena, nunc votis votisque pro tua salute susceptis; nam de sua cui non, te imperante, securitas.* Verum non satis advertit magnus Cardinalis vocem *basilica* non pro æde sacra hic positam esse, quo sensu apud Hieronymum, Ambrosium nostrum aliosque auctores ecclesiasticos frequens occurrit; sed pro amplo quodam loco, ubi consilia & judicia, convivia, ludi & similia habebant, ut a Cicerone aliisque usurpata est. Hoc intelligas non solum ex eo quod foro conjuncta est ab Ausonio, sed etiam quia ibidem de utroque juxta dicitur, *olim negotiis plena.* Quod autem additur publicam securitatem in salute principis esse positam; id pulcre convenit cum superioribus illis Ambrosianis: *Et hæc quidem cum pro tua salute &c.*

* Vexationes aliquas hic indicari, quas ipso episcopatus initio ab Auxentii fautoribus passus fuerit sanctus Præsul, non ambigimus. Et certe libro 1. *de Spiritu sancto* cap. 1. basilicæ cujusdam mentio extat, quam prius, Justinæ procul dubio precibus & auctoritate, a Gratiano sequestratam, catholicis postea idem restituit. Sed ea huic epistolæ posteriora sunt.

* Roget aliquis num revera ad Gratianum Ambrosius se contulerit? Baronius ad annum 379. sic factum putat. Neque vero illud penitus a fide videtur alienum; cum Ambrosius tam diserte hanc professionem sit pollicitus, numqua Gratianus tam officiosa humanitate anteverterit. Verum tamen negantem opinionem existimamus probabiliorem, tum propter alia, tum quod libros ab eo postulatos ad eumdem non pertulerit ipse, sed miserit; tum etiam quod imperatorem mense Augusto hujus ipsius anni Mediolani reducem fuisse comperiamus.

su Christi tueri ætate prolixa, & regnum tuum in summa gloria, & pace perpetua confirmare digneris, domine Imperator auguste, [a] divino electe judicio, principum gloriosissime.

EPISTOLA II.

CONSTANTIUM *in Episcopum nuper electum monet, ut Ecclesiam in mari ac fluminibus regat, quid utroque significetur, promens. Hortatur ut aquas, queis populi mentes rigent, colligat: & cujusmodi sermones ejus esse, quasve illum præcipere virtutes oporteat, ubi docuit, de statera, qua sermo expendatur, tractat. Humilitatis ostensurus utilitatem, exemplum affert beati Joseph; præsentiumque vanitate, ejusdem Joseph ac David historiis demonstrata, populos ad veras opes sibi parandas excitandos tradit. Denique Ecclesiam Fori Cornelii ei commendans, de prudentia in hæreticos, de justitia in vicinos, deque humanitate in servos nonnihil addit.*

[b] AMBROSIUS CONSTANTIO.

1. SUscepisti munus sacerdotii, & in puppe Ecclesiæ sedens, navim adversus fluctus gubernas. Tene clavum fidei, ut te graves hujus sæculi turbare non possint procellæ. Mare quidem magnum & spatiosum, sed noli vereri; quia *ipse super maria fundavit eam, & super flumina præparavit eam* [Psal. 23. 2.]. Itaque non immerito inter tot mundi freta Ecclesia Domini tamquam supra apostolicam ædificata petram [Matth. 16. 18.] immobilis manet, & inconcusso adversum impetus sævientis sali perseverat fundamine. Allnitur undis, non quatitur: & licet frequenter elementa mundi hujus magno illisa resultent fragore; habet tamen quo laborantes excipiat, tutissimum portum salutis.

2. Sed tamen etsi in mari fluctuat, currit in fluminibus; & vide ne in illis fluminibus magis, de quibus dictum est: *Elevaverunt flumina vocem suam* [Psal. 92. 3.]. Sunt enim flumina, quæ de ventre ejus fluent, qui potum a Christo acceperit [Johan. 7. 38], & de Spiritu Dei sumserit. Hæc ergo flumina, cum redundant spiritali gratia, elevant vocem suam. Est & fluvius qui decurrit in sanctos suos sicut torrens [Esai. 66. 12]. Est & fluminis impetus [Psal. 45. 5.], qui lætificat animam pacificam atque tranquillam. Ex hujus fluminis plenitudine quicumque acceperit, sicut Johannes evangelista, sicut Petrus & Paulus, elevat vocem suam: & sicut apostoli evangelicæ prædicationis vocem usque in totos fines orbis terrarum canoro diffuderunt præconio; ita & iste incipit evangelizare dominum Jesum. Accipe ergo a Christo, ut & tuus sonus exeat.

3. Mare est scriptura divina, habens in se sensus profundos, & altitudinem propheticorum ænigmatum: in quod mare plurima introierunt flumina. Sunt ergo & fluvii dulces atque perspicui [Johan. 4. 14], sunt & [c] fontes nivei, qui saliant in vitam æternam: sunt & sermones boni, sicut favi mellis [Prov. 16. 24.]: & gratæ sententiæ, quæ animos audientium spiritali quodam potu irrigent, & præceptorum moralium suavitate mulceant. Diversa igitur scripturarum divinarum fluenta. Habes quod primum bibas, habes quod secundum, habes quod postremum [Esai. 9. 5.].

4. Collige aquam Christi, illam quæ laudat Dominum [Psal. 148.]. Collige aquam de pluribus locis, quam effundunt nubes propheticæ. Quicumque colligit de montibus aquam [Eccl. 11. 3], atque ad se trahit, vel haurit e fontibus, & ipse rorat sicut nubes. Imple ergo gremium mentis tuæ, ut terra tua humescat, & domesticis irrigetur fontibus. Ergo qui multa legit & intelligit, impletur: qui fuerit impletus, alios rigat; ideoque Scriptura dicit: *Si impletæ fuerint nubes, pluviam in terram effundent* [Ibidem.].

5. Sint ergo sermones tui profui, sint puri, & dilucidi; ut morali disputatione suavitatem infundas populorum auribus, & gratia verborum tuorum plebem demulceas; ut volens quo ducis, sequatur. Quod si aliqua vel in populo vel in aliquibus contumacia, vel culpa est, sint sermones tui hujusmodi, ut audientem stimulent, compungant male conscium: *Sermones enim sapientium tamquam stimuli* [Eccl. 12. 11]. Stimulavit & dominus Jesus Saulum, cum esset persecutor. Quam salutaris fuerit stimulus, considera, qui ex persecutore apostolum fecit, dicendo: *Durum est tibi, ut adversus stimulum calces* [Act. 9. 5.].

6. Sunt etiam sermones sicut lac, quos infudit Paulus Corinthiis [1. Cor. 3. 2.]; qui enim fortio-

a *Divino electe judicio* &c. quæ deerant in edit. e cod. Mediol. restituta sunt. Id autem citata verba significant, principes etiam in hereditaria successione non sine divino judicio institui: sed insuper videntur indicare extraordinariam Gratiani novennis pueri electionem, quæ qua ratione de communi consensu exercitus a patre Valentiniano facta sit, describit Ammianus lib. 27.

b Sic vet. edit. ac mss. excepto solo Longip. ubi scribitur *Ambrosius Constantino*. Esse tamen etiam alibi mss. aliquem sub eadem hac inscriptione ex eo cognoscimus, quod Ughellus tom. 2. *Italiæ sacræ* p. 635. ex hac epistola locum proponens, eam nominat *ad Constantinum imperatorem*. Sed crassus hic error est, cum id temporis nec Constantinus ullus imperator esse potuerit, & eum ad quem data fuit hæc epistola, episcopum vel prima ejusdem verba declarent: *Suscepisti munus sacerdotii* &c. Hunc ergo non male Rom. editores indicassent, cum pro lemmate eidem præfixerunt *Ambrosius Constantio fratri*; nisi eum in argumento epistolæ *Arausicorum episcopum designatum* significassent. De quo nos infra.

c Rom. edit. sola, *fontes vivi*. Haud incommode, nisi aliarum & mss. prævaleret consensus. Intelligantur ergo *fontes nivei* non e nivibus collecti, sed frigidi; aut certe puri ac nitidi, ut proxime ante dicitur de fluviis.

tiorem cibum epulati non queunt, succo lactis ingenii sui exercent infantiam.

7. Alloquia tua plena intellectus sint. Unde & Salomon ait: *Arma intellectus labia sapientis*; & alibi: *Labia tua alligata sint sensu*, id est, fulgeat sermonum tuorum manifestatio, intellectus coruscet, & alloquium tuum atque tractatus aliena non indigeat adsertione: sed sermo tuus velut armis suis se se ipse tueatur, nec ullum verbum tuum in vanum exeat, & sine sensu prodeat. Est enim alligatura, quæ constringere solet animorum vulnera: quam si quis rejicit, desperatam sui prodit salutem. Et ideo circa eos qui gravi ulcere vexantur, utere oleo sermonis, quo foveas mentis duritiam: appone malagma, adjunge alligaturam salutaris præcepti; ut vagos & fluctuantes circa fidem, vel disciplinæ observantiam nequaquam soluto animo & remisso vigore patiaris perire.

(Prov. 14. 3. — Prov. 15. 5. — 1. 6.)

8. Admone igitur plebem Domini, atque obsecra, ut abundet in operibus bonis, renuntiet flagitiis, non accendat flammarum incendia, non dicam in sabbato, sed in omni tempore; ne comburat corpus suum: fornicatio & immunditia non sit in Dei servulis; quia immaculato servimus Dei Filio. Noverit unusquisque se, & vas possideat suum, quo subacto quodam sui corporis solo, fructus exspectet debitos, nec spinas & tribulos ei terra sua germinet, sed dicat & ipse: *Terra dedit fructus suos*; atque in hac dumosa quondam passionum fragilitate insitiva virtutum effloreant.

(Eph. 5. 3. — 1. Thess. 4. 4. — Gen. 3. 18. — Psal. 84. 13.)

9. Edoce etiam atque institue, ut faciant quod bonum est, & unusquisque non intermittat opus probabile, sive a pluribus videatur, sive sine arbitro sit; abundat enim sibi locuples testis conscientia.

10. Fugiat etiam mala opprobria; etiamsi se credat non posse convinci. Nam etsi clausus parietibus sit, & opertus tenebris, sine teste, sine conscio; habet tamen facti arbitrum, quem nihil fallat, ad quem facta clamant omnia. Denique clamavit & vox sanguinis. Se ipsum unusquisque & animum suum severum judicem sui, ultorem sceleris, & vindicem criminis habet. Denique timens & tremens oberrabat Cain, parricidialis facinoris luens pœnas; ut ei remedio sua mors fuerit, quæ vagum exsulem formidato per omnia momenta terrore mortis, per mortem exuit: Nemo igitur vel solus, vel cum altero aliquid turpe aut improbum faxit. Et si quis solus est, se ipsum præ ceteris erubescat, quem maxime debet vereri.

(Gen. 4. 10. — Ibid. 14.)

11. Nec concupiscat plurima, quia & pauca ei plurima sunt; paupertas enim & opes inopiæ & satietatis vocabula sunt. NEC DIVES est, qui indiget aliquo: nec pauper, qui non indiget. Nec quisquam viduam spernat, circumscribat pupillum, fraudet proximum suum. Væ enim illi, qui congregatam dolo habet substantiam, & in sanguine ædificat civitatem, id est, animam suam! Hæc est enim, quæ ædificatur sicut civitas. Hanc civitatem non ædificat avaritia, sed destruit: non ædificat libido, sed exurit atque incendit. Vis bene ædificare civitatem? *Melius est exiguum cum Dei timore, quam thesauri magni sine timore*. Divitiæ hominis ad redemtionem animæ debent proficere, non ad destructionem. Et thesaurus redemtio est, si quis eo bene utatur: & iterum laqueus est, si quis uti nesciat. Quid enim homini pecunia sua, nisi quoddam viaticum est? Multa oneri, moderata usui. Viatores somus vitæ hujus: multi ambulant, sed opus est ut quis bene transeat; cum illo enim est dominus Jesus, qui bene transit. Ideoque legis: *Si transeas per aquam, tecum sum; flumina te non concludent, nec ignis exuret vestimenta tua, si transeas*. Qui autem ignem alligat in corpore suo, ignem libidinis, ignem immodicæ cupiditatis, non transit, sed exurit involucrum istud animæ suæ. Præclarior est bona existimatio quam pecunia, & super omnes argenti acervos bona est gratia. Fides ipsa abundat sibi, satis superque censu suo dives. Sapienti quoque nihil alienum, nisi quod virtuti incongruum: quocumque [a] accesserit, inveniet sua omnia. Totus mundus possessio ejus est; quoniam toto eo quasi suo utitur.

(Hab. 2. 6. — Psal. 121. 3. — Prov. 15. 16. — Prov. 13. 8. — Esai. 43. 2. — Prov. 6. 27. — Prov. 22. 1. — Prov. 17. 5.)

12. Quid igitur circumscribitur frater? quid fraudatur mercenarius? Non magna, inquit, lucra de mercede meretricis, id est, lubricæ istius fragilitatis. Meretrix ista non specialis, sed publica est: non una mulier, sed vaga omnis cupiditas meretrix est. Omnis perfidia, omnis fallacia meretrix, non illa sola, quæ corpus prostituit suum; sed omnis anima quæ spem suam vendit, quæ deformes quæstus & degenerem stipem quærit. Et nos mercenarii sumus, qui ad mercedem laboramus, & hujus operis nostri mercedem speramus a domino nostro & Deo. Si quis cognoscere vult quam mercenarii sumus, audiat dicentem: *Quantis panibus mercenarii patris mei abundant? ego autem hic fame pereo*; & infra: *Fac me*, inquit, *sicut unum mercenariorum tuorum*. Omnes mercenarii omnes operarii: qui tamen fructum exspectat laboris, consideret quod is qui alium mercede fraudaverit debita, & ipse fraudabitur sua. Fœneratum istud offendit, & postea cumulatiore men-

(Prov. 6. 26. — Luc. 15. 17. — Ibid. 19.)

a Mss. non pauci & cum his omnes edit. *accesserit*, *sua omnia*: sed verbum *inveniet* in pluribus ac potioribus mss. inventre est.

mensura exsolvet. Ergo qui non vult amittere quod est perpetuum, non eripiat alii quod temporale est.

13. Nemo etiam in dolo loquatur ad proximum suum. Laqueus est in labiis nostris, & sæpe unusquisque sermonibus suis nun explicatur, sed involvitur. Fovea alta est os malevoli: grande innocentiæ præcipitium, sed majus malevolentiæ. Innocens dum credit facile, cito labitur; sed tamen iste lapsus resurgit: maledicus autem suis artibus præcipitatur, unde numquam exsiliat atque evadat. Ponderet ergo unusquisque sermones suos, non cum fraude & dolo: *Statera fallax improbabilis apud Deum*: non illam stateram dico, a quæ mercem appendit alienam (& in vilibus quidem rebus caro constat fallacia) sed statera verborum ipsa apud Deum est execrabilis, quæ prætendit pondus gravitatis sobriæ, & subnectit versutias fraudulentiæ. Hoc maxime condemnat Deus, si decipiat aliquis proximum suum promissorum benignitate, & subdola iniquitate defœneratum opprimat, nihil sibi profuturus astutiæ suæ artibus. Quid enim prodest homini, si totius mundi capiat opes, animam autem suam vitæ æternæ defraudet stipendio?

Prov. 6. 2. Prov. 22. 14 Prov. 14. 15 Prov 11. 1. Matth. 16. 26.

14. Alia piis mentibus consideranda statera, qua singulorum facta trutinantur, in qua plerumque ad judicium peccata propendunt, aut bene gesta peccatis præponderant. Væ mihi, si præcedant flagitia, & ad mortis præjudicium lethali vergant pondere! Tolerabilius si subsequantur omnia tamen manifesta Domino: & ante judicium nec bona possunt latere, nec ea quæ plena sunt offensionis, abscondi.

1. Tim. 5. 24.

15. Quam beatus qui radicem vitiorum tesecare potuerit avaritiam! Is profecto stateram hanc non reformidabit. Avaritia enim plerumque sensus hebetat humanos, & pervertit opiniones; ut quæstum pietatem putent, & pecuniam quasi mercedem prudentiæ. Merces autem magna pietatis est, & quæstus sobrietatis, habere quod usui est satis. Quid enim in hoc mundo prosunt divitiarum superflua; cum in iis & nulla adjumenta nascendi sint, nec impedimenta moriendi? Nam & sine integumento in hoc mundo nascimur, & sine viatico discedimus, sine hereditate sepelimur.

Ibid. 6. 10.

16. Pendet singulis nostrorum statera meritorum, atque exiguis vel boni operis, vel degeneris flagitii momentis huc atque illuc sæpe inclinatur: si mala vergant, heu me! si bona, præsto est venia. Nemo enim a peccato immunis: sed ubi propendunt bona, elevantur peccata, obumbrantur, teguntur. Ergo in die judicii aut nostra opitulabuntur nobis opera, aut ipsa nos in profundum, tamquam molari depressos lapides, mergent. Gravis est enim, utpote talento plumbeo suffulta, iniquitas; intolerabilis avaritia, atque omnis superbia, tetra fraudulentia. Et ideo hortare plebem Domini sperare magis in Domino, abundare in divitiis simplicitatis, in quibus ambulet sine laqueo, sine impedimento.

Zach. 5. 7. 2. Cor. 8. 2.

17. Bona etiam puri sermonis sinceritas, & locuples apud Deum, etiamsi inter laqueos ambulet; tamen quia alii nescit insidias aut vincula innectere, non alligatur.

18. Illud quoque præcipuum, si persuadeas ut noverint humiliari, sciant verum humilitatis colorem, naturam noverint. Multi habent humilitatis speciem, virtutem non habent: multi eam foris prætendunt, & intus impugnant: ad fucum præferunt, ad veritatem abjurant, ad gratiam negant: *Est enim qui nequiter humiliat se, & interiora ejus plena sunt doli*. Et est qui se nimium submittit ab humilitate multa. Non est ergo humilitas nisi sine fuco, sine fraude. Ipsa est vera, quæ habet piam mentis sinceritatem. Magna virtus ejus. Denique per inobedientiam unius hominis mors introivit, & per obedientiam unius domini Jesu Christi facta est universorum redemtio.

Eccl. 19. 23 Rom. 5. 19.

19. Scivit humiliari S. Joseph, qui cum esset a fratribus in servitutem venditus, vel a negotiatoribus coemtus, humiliatus in compedibus, ut Scriptura dicit, virtutem humilitatis didicit, infirmitatem repudiavit. Itaque emtus in Ægypti partibus a servo regio, coquorum præposito, non prosapiæ nobilis conscientia, quasi germen Abrahamitarum, dedignatus obsequia vernacula, fastidivit degenerem conditionem: sed magis gnavum se & fidelem herili imperio præbuit, alto intendens consilio nihil interesse in quo statu quis probabilem se præstatet: sed illum esse finem bonorum, ut in quocumque statu probarentur; illudque præcipuum, si magis mores commendarent statum, quam status mores. ETENIM QUO status inferior, eo virtus eminentior. Talem itaque se exhibebat, tam sedulum; ut ei dominus suus totam domum suam crederet, ipsi omnia committeret.

Gen. 37. 28. Psal. 104. 18. Gen. 39. 1. & seq.

20. Unde & uxor ejus oculos injecit in eum, capta formæ venustate; nihil enim ad nos, si petulantibus oculis aut ætas expetitur, aut pulcritudo. ARS DESIT, nullum est crimen decoris: illecebra facessat,

Ibid. 7. & seq.

a Vet. edit. cum parte mss. *quæ mercedem*: Rom. cum alia parte, *quæ mercem*.

ſat, inoffenſa eſt ſpecies, & formæ gratia. Itaque percita atque animi furens interpellat juvenem, & cogente libidine, victa paſſionum ſtimulis crimen fatetur. Verum ille abjurat flagitium, * dicens nec moribus Hebræorum convenire, nec legibus, ut alienum violent thorum, quibus cura eſt tuendi pudoris; ut integri nuptiarum integris ſocientur virginibus, nec ulli conveniant feminæ, quæ legitimi uſus thori neſciat: religionemque ſibi eſſe, [a] ne ebrius turpis intemperantiæ, ingratus herilis indulgentiæ, cui obſequium deberet, ei gravem inferret contumeliam.

21. Numquid erubeſcebat illum vilem dominum tamen dicere, & ſe ſervum fateri? Quin etiam cum ambiret mulier, obſecraret etiam metu proditionis, vel amoris ſui lacrymas funderet ad extorquendi neceſſitatem, nec miſericordia flexus ad flagitii conſenſum, nec coactus metu, & precibus reſtitit, nec minis ceſſit, præponens præmiis periculoſam honeſtatem, quam turpem remunerationem caſto pudori. Iterum quoque mulier majoribus adorſa tentamentis, cum inflexibilem adverteret, etiam [b] ſecunda vice immobilem, paſſione effera & impudentia vires miniſtrante, juvenem aggreditur, veſte apprehenſa ad cubile trahens, complexum offerens: & pene ceperat, niſi exuiſſet Joſeph veſtem, qua tenebatur; ne exueret amictum humilitatis, indumentum pudoris.

(Ibid. 39. 11. & ſeq.)

22. Scivit igitur humiliari, qui humiliatus eſt uſque ad carcerem; & cum ſuſtineret calumniam, maluit crimen falſum ſubire, quam verum referre. Scivit, inquam, humiliari, quia humiliabatur pro virtute. Humiliabatur in typo ejus, qui ſe erat humiliaturus uſque ad mortem, mortem autem crucis: qui venturus erat, ut vitam hanc de ſomno reſuſcitaret; & ſomnium eſſe hunc vivendi uſum doceret, in quo diverſæ commutationum vices tamquam ebriæ, & nihil ſolidum, nihil firmum, tamquam dormientis ſomnium videntes non videmus, & audientes non audimus, & manducantes non ſatiamur, gratulantes non gratulamur, currentes non pervenimus. Vanæ ſpes hominum in hoc ſæculo, qui ea quæ non ſunt, tamquam quæ ſint, ſequenda arbitrentur. Itaque inanes & vacuæ rerum ſpecies tamquam in ſomnio venerunt, abierunt: adſtiterunt, evanuerunt. Circumfuſæ & diſperſæ ſunt, teneri videntur, & non tenentur. Denique ubi quis audivit dicentem: *Surge qui dormis*, & de ſæculi iſtius ſomno exſurrexit, falſa hæc intellexit omnia; evigilavit, & fugit ſomnium, fugit poteſtas, abiit cura patrimonii, formæ venuſtas, honorum ſtudium. Hæc enim ſomnia ſunt, quibus non moventur qui vigilant corde: ſed dormientes exagitantur.

(Ephes. 5. 14.)

23. Vadatur hunc ſermonem meum S. Joſeph, non eſſe perpetua nec diuturna, quæ ſunt hujus ſæculi, qui ab initio nobilis genere, cenſu dives, ſubito ignobilis ſervulus eſt, & (quod ipſam ſervitii vilitatem acerbat) degeneris domini ære emtum mancipium. MINUS ENIM vile putatur ſervire libero: geminatur autem ſervitus, ubi ſervitur vernaculis. Servus igitur ex genere præclaro, pauper ex patre divite, de amore ad odium, de gratia ad ſupplicium: rurſus de carcere ad aulam, de reatu ad judicium traductus; neque adverſis fractus eſt, neque elevatus ſecundis.

(Gen 41. 39. & ſeq.)

24. Adſtipulatur etiam momentarias eſſe vices rerum etiam ſancti David frequenter variatus ſtatus, qui deſpectus patri, pretioſus Deo, triumpho nobilis, invidia vilis, accitus ad miniſterium regium, electus ad affinitatem, poſtremo faciem & ora mutatus, exſul regni, fugitans parricidii, nunc ſua offendicula deplorabat, & rurſus aliena removebat, conciliato herede nobilior, quam decolorato. Expertus igitur omnia, pulcre dixit: *Bonum mihi quod humiliatus ſum*.

(1. Reg. 16. 11 & ſeq. 1. Reg. 18. 1. & ſeq. 2. Reg. 12. 1. & ſeq. Pſal. 118. 71.)

25. Quamquam hoc & ad eum poſſit referri, qui cum eſſet in Dei forma, facilis inclinare cælos; deſcendit tamen, & formam ſervi accipiens noſtras portavit infirmitates: qui prævidens ſanctos ſuos, non quaſi rapinam ſibi proprium honorem adſumere; ſed ſubjicere ex æqualibus, & alios ſibi anteferre, dixit: *Bonum mihi eſt quod humiliatus ſum*. Bonum mihi eſt quod me ſubjeci; ut ſubjecta mihi ſint omnia, & ſit Deus omnia & in omnibus. Hanc infunde humilitatem ſingulorum animis, & te ipſum formam præbe omnibus, dicens: *Imitatores mei eſtote, ſicut & ego Chriſti*.

(Phil. 2. 6. 1. Cor. 15. 27. & 28. 1. Cor. 11. 1)

26. Diſcant bonorum operum divitias quærere, & morum eſſe locupletes. Pulcritudo divitiarum non in ſacculis divitum, ſed in alimentis pauperum eſt. In illis infirmis & egenis melius opes lucent. Diſcant itaque pecunioſi non ſua, ſed ea quæ ſunt Chriſti, quærere; ut illos & Chriſtus requirat, ut illis ſua largiatur. Impendit pro illis ſanguinem ſuum, effundit illis Spiritum ſuum, offert illis regnum ſuum. Quid amplius dabit, qui ſe ipſum obtulit? Aut quid eſt quod non ſit daturus Pater, qui pro nobis unicum Filium

(Rom. 8. 32.)

* Hac de re adiſis Philonem lib. *De Joſeph* ultimæ edit. Pariſienſis pag. 533.

a Nonnulli mſſ. *ne Hebræus*, minus concinne.

b Omnes edit. *etiam ſecunda immobilem paſſione, effera impudentia* &c. omnes mſſ. ut in textu, niſi quod bene multi omittunt & ante vocem, *impudentia*.

lium tradidit morti? Admone igitur illos servire Domino in sobrietate & gratia, tota mentis sedulitate erigere oculos ad cælestia, nihil ponere in lucro, nisi quod vitæ æternæ sit; nam iste omnis hujus quæstus sæculi animarum dispendium est.

Phil. 3. 8. Denique omnium detrimentum passus est, qui volebat Christum lucrari: quod etsi mirabiliter dixerit, minus tamen expressit, quam acceperat. Hic enim de alienis *Luc. 9. 13.* loquutus est, Christus autem dixit: *Qui vult post me venire, abneget se ipsum sibi*; ut ipse suum detrimentum sit, quo fiat lu- B crum Christi. Caduca hæc omnia, [a] cum damno, sine lucro: illud solum est lucrum, ubi fructus perpetuus, ubi æternæ merces quietis.

27. Commendo tibi, * fili, Ecclesiam, quæ est ad Forum Cornelii, quo eam de proximo intervisas frequentius, donec ei ordinetur episcopus. Occupatus diebus ingruentibus quadragesimæ, tam longe non possum excurrere.

28. Habes illic Illyrios de mala doctrina Arrianorum, cave eorum zizania: non appropinquent fidelibus, non serpant adulterina semina: * advertant quid propter suam perfidiam acciderit sibi, quiescant, ut veram fidem sequantur. Difficile quidem imbuti animi infidelitatis venenis abolere possunt impietatis suæ glutinum; si tamen in iis virus infaustum inoleverit, nec facile iis credendum putes. NERVI ENIM sunt, & quidam artus sapientiæ, non temere credere, maxime in causa fidei, quæ raro perfecta est in hominibus.

29. Tamen si quis est, qui licet suspectæ sit infirmitatis, & nutantis affectus, purgare habitam de se opinionem velit; permitte ut satisfecisse se putet, indulge aliquantulum; cujus enim excluditur satisfactio, avertitur animus. Nam etiam medendi periti cum vident * notas ægritudines, ut ipsi appellant, medicinam quidem non adhibent; sed tamen medicinæ tempus exspectant: nec deserunt invali- A dum, sed lenioribus verbis, aut quibus possunt, palpant delinimentis; ne aut intermissa ægritudo desperatione animi gravescat, aut crudior medicinam respuat: eo quod ad maturitatem pervenire nequeat, si indigestæ insolens rerum hujusmodi medicus adhibeat manus. Siquidem & pomum cum immaturum exagitatur, cito deperit.

30. Et quia de agro exemplum sumsimus, præcipe illis inviolata confinii servare jura, paternos custodire terminos, quos Lex tuetur. Supra fraternam caritatem *Deut. 19. 14.* frequenter est vicini gratia; ille enim sæpe longe, hic in proximo est, vitæ omnis testis, conversationis arbiter. Delectet eum per finitima spatia laxari liberum pecus, & in herba viridi projectum secura captare otia.

31. Servos quoque dominus jure servitii subditos habeat pro moderamine coercitionis, quasi animæ consortes. Paterfamilias enim dicitur, ut quasi filios regat; C quoniam & ipse Dei servus est, & patrem appellat dominum cæli, moderatorem potestatum omnium. Vale & nos dilige, ut facis; quia nos te diligimus.

EPISTOLA III.

Scrip. circ. ann. 380.

FELICIS *munusculum prædicat, sed eum quod se a longo tempore non inviserit, arguens; ut non tamdiu procrastinetur, petit.* D

AMBROSIUS FELICI.

1. MIsisti mihi tubera, & quidem miræ magnitudinis; ut stupori forent ea tam grandia. * Nolui in sinu, ut ajunt, abscondere: sed aliis quoque demonstrare malui. Itaque partem direxi amicis, partem mihi reservavi.

2. Suave munus, non tamen ita præ- E pollens, ut comprimeret querelam meam jure excitatam, quod nos tamdiu amantes tui nequaquam revisas. Et cave posthac

 ne

a Mss. non pauci, *sine damno, sine lucro*: melius alii, & edit. omnes, ut in textu.

* Episcopum, a quo episcopus alius filii vocabulo compellatus sit, haud facile reperiat apud antiquos. Nec sane aliam ullam causam, cur hoc nomine Constantium appellaverit Ambrosius, mens nobis suggerit, nisi quod ille aut e clero Mediolanensi ad episcopatum assumtus fuerit, vel statim a consecratione in Ambrosii disciplinam se tradiderit spiritalis vitæ placitis instituendum. Utcumque sit, eum vere fuisse episcopum totius epistolæ series clamat; proindeque Rom. edit. in summula male scripsisse *episcopum designatum*. Sed nec felicius ea ibidem Arausicanam sedem ipsi adsignat. Qui enim isthuc fieri possit, cum eidem præsuli hoc ipso loco Ecclesia Fori Cornelii commendetur, *de proximo* frequentius intervisenda? Nam quæ urbs Forum Cornelii olim nuncupabatur, eadem nunc dicitur Imola; sicuti discimus ex P. Varnefrido lib. 2. *de Gestis Langob.* c. 18. quem geographi posteriores secuti sunt. Ea metropolitæ Ravennati hodie paret. Fuit hoc eodem tempore Constantius alius, qui simul cum Arausicano subscripsit Aquilejensi Concilio, episcopus Scissiensis. Verum cum Scissiam novi geographi eamdem esse velint ac Segestam, quæ sita est in Pannonia, nec etiam ad hunc Constantium destinari potuit hæc epistola. Cum igitur ejusdem nominis præter hos duos nullus Antistes, qui floruerit illa ætate, nobis occurrat; nostri hujus sedem ingenue fatemur nobis ignotam.

* Non alia clades procul dubio hic indicatur, nisi qua, Valente Arriano imperatore profligato atque combusto, illæ provinciæ a Gothis victoribus dirum in modum pervastatæ sunt.

* Forte legendum *notas ægritudinis*, ut designetur statim atque deprehensa sunt prima ægritudinis indicia, medicinam non adhiberi: nempe secundum Hippocratis pronuntiatum, Πέπονα φαρμακεύειν καὶ κινεῖν, μὴ ὠμά. Quod pulcre convenit cum verbis Ambrosii infrapositis, *aut crudior*, ægritudo scilicet, *medicinam respuat*. Verumtamen per *notas ægritudines* intelligere etiam possumus consuetos & non immodicos morbos; cum in extremis atque insolitis, quando periculum in mora est, actutum curatio fit necessaria. Quapropter in lectione omnium mss. & edit. nihil mutandum.

* Multæ sunt proverbiales formulæ a sinu ductæ, quibus occultum quidpiam significatur: ut puta *in sinu gaudere*, *in sinu esse*: de quibus Erasm. Chil. 1. Cent. III. Prov. 13.

ne majora [a] invenias doloris tubera. Nam hujus nominis diversa ratio; ut enim grata in munere, ita in corpore atque in affectu molesta sunt. De te impetra, quominus te abesse doleam; nam causa commotionis meæ, desiderium est tui. Effice, si potes, ut minus gratus sis.

3. Rem exposui, causam probavi. Intorquenda est * amentata illa non manipularis sententia. Meministi certe: sed vide quam moveat, ut delectet jocari. Postea tamen ne excusaveris: etenim quamvis tua hæc * vectigalis mihi sit excusatio; male tamen de te judicat, nec de me melius, si aut tuam absentiam muneribus compensandam, aut me muneribus redimendum putes. Vale, & nos amantes tui dilige.

Scripta an. 380.

EPISTOLA IV.

Sermone FELICIS *recreatum se esse; maxime vero quod venturum ad basilica consecrationem eum speraret, postquam celebrassent initi abs se episcopatus diem. Suas ad hoc preces ei promittit, mutuasque ab eodem reposcit, dum ingreditur sancta sanctorum. Tum quæ illic contineantur, mystice decursis,* FELICIS *administrationem prædicat, polliceturque adjutores ei non defuturos.*

AMBROSIUS [b] FELICI salutem.

1. ETsi habitu corporis minus valebam, tamen ubi sermonem unanimi mihi pectoris tui legi, non mediocrem sumsi ad convalescendum gratiam, quasi quodam tui alloquii [c] pulejo refotus; simul quia celebrem utrique nostrum annuntiasti diem adfore, quo suscepisti gubernacula summi sacerdotii, de quo ante momentum cum fratre nostro [d] Bassiano loquebar. Ortus enim sermo de Basilicæ, quam condidit apostolorum nomine, dedicatione, dedit huic sermoni viam; siquidem significabat quod sedulo tuæ quæreret sanctitatis præsentiam.

2. Tum ego nostris fabulis intexui * diem natalis tui, qui foret in exordio ipso Kalendarum novembrium: eumque, si non fallerer, appropinquasse, & crastina celebrandum die; unde posthac non excusaturum. Promisi ergo de te, quoniam & tibi id de me licet: promisi illi, exegi mihi; præsumtum enim habeo quod affuturus sis, quia debes adesse. Non ergo te magis meum promissum tenebit, quam tuum institutum, qui id in animum induxeris, ut quod oportet facias. Advertis itaque quia non tam promissi audax, quam tui conscius fratri spopondi. Veni igitur, ne duos sacerdotes redarguas: te, qui non adfueris; & me, qui tam facile promiserim.

3. Natalem autem tuum prosequemur nostris orationibus, & tu nostri in tuis votis non obliviscaris. Te noster spiritus comitabitur: tu quoque cum ingrederis secundum tabernaculum, quod dicitur sancta sanctorum; facito nostro more, ut nos quoque tecum inducas. Cum spiritu adoles aureum illud thymiamaterium, nos ne intermiseris; ipsum est enim quod in secundo tabernaculo est, de quo plena sapientiæ oratio tua sicut incensum dirigitur ad cælestia.

Exod. 26. 33. & seq.

4. * Ibi arca Testamenti undique auro tecta, id est, doctrina Christi, doctrina sapientiæ Dei. Ibi dolium aureum habens manna; receptaculum scilicet spiritalis alimoniæ, & divinæ promtuarium cognitionis. Ibi virga Aaron insigne sacerdotalis gratiæ. Aruerat ante, sed in Christo reflo-

---

a Omnes edit. *invehas*, omnes mss. *invenias*. Neutrum incommode. At quod ultimæ Paris. edit. pro *grata in munere* contra ceterarum & mss. fidem posuerunt, *grata in mente*, id quidem a mente auctoris alienum est: cum tubera, quæ in amici munere sibi grata fuisse significat, pro fructu terræ videlicet posita; eadem potius pro tumore corporis ex vulnere, aut animi quasi turgescentis ægritudine, molesta esse reticeatur.

* *Amentata sententia* metaphorice dicitur ab amentata hasta, id est, vinculo quodam quod amentum dicitur, illigata; ut certius validiusque intorqueretur. De quo vide Junium Adagiorum Cent. III. prov. 12.

* *Vectigalis* hoc est, gratuita; eo quod munusculorum quasi vectigal secum attulerit.

b Omnes edit. *Felici Comensi episcopo*: omnes mss. *Felici salutem*, præter paucos in quibus omittitur *salutem*, & Thuan. ubi habetur *Feliciano*. Non satis recte. Hunc porro Felicem Comensi diœcesi præfuisse hujus epistolæ contextus aperte probat; eumdem autem affectum eo, ad quem datum est superius epistolium, non e nomine solo colligi datur, sed potissimum ex argumenti affinitate. Cum enim Felici excusanti quod non venisset, priores litteræ destinatæ essent, hæ ipsæ non obscuram ejusdem excusationis faciunt mentionem. Adde quod utraque ad familiarissimum, nec nimio intervallo seminorum scriptæ cognoscuntur. Hujus Felicis, cujus nomen sanctorum catalogo inseri meruit, festum renuntiatur pridie idus Julias in hæc verba: *Novocomi sancti Felicis primi ejusdem civitatis episcopi*. Eum Ughellus adserit ab Ambrosio non tamquam Metropolitano, sed tamquam apostolico legato episcopum Comensis Ecclesiæ fuisse institutum; cum hæc sedes Aquilejensi numquam subjecta non fuerit. At nullum sententiæ hujus argumentum profert. Quod vero eumdem primum Novocomi sedisse negat, id non injuria ex ultima parte hujus epistolæ refelli potest. Expende, lector, & promotia.

c Ubi edit. *pulegio*, mss. habent partim *pulejo*, partim *pulejo*. Et sane pulegium & pulejum eadem herba est; legimus enim in *Glossis Philoxeni pulejum* βλήχων sive γλήχων. Est etiam herba polium dicta παρὰ τῆς πολιότητος a canitie. De quarum ambarum virtutibus consule Dioscoridem atque alios.

d Cod. Lær. & Carol. *Bassiliano*: ceteri & edit. *Bassiano*. Subscripsit is Concilio Aquilejensi & epistolæ ad Syricium, ac utrobique sicut & apud Paulinum in vita Ambrosii vocatur Laudensis episcopus. Basilicæ ab eodem conditæ meminit Ughellus, ut dictum est in Admonitione. Ejus vero nomen inscriptum albo sanctorum legitur XIV. Kal. Februarias.

* Ambrosius anniversarium consecrationis episcopalis diem hoc loco vocat *diem natalis*, quo etiam modo illum vocarat lib. 5. Expos. in Luc. n. 73. Cum autem jam ibi nonnihil de consuetudine celebrandi ejus diei observatum sit, id unum placuit hic addere, eum qui uberius quidpiam de hoc more desideraverit, plura reperturum in *Notis Casauboni ad Spartianum* p. 10. n. 45.

* Quemadmodum hic per arcam Testamenti sanctorum Evangeliorum liber designatur, ita per dolium aureum manna refertum significatur sacra illa pyxis, in qua servabatur adoranda eucharistia.

floruit. Ibi Cherubim super tabulas Testamenti, lectionis cognitio sacræ. Ibi propitiatorium, supra quod in excelsis Deus Verbum est, imago invisibilis Dei, quod tibi dicit: *Loquar tecum desuper propitiatorium de medio duorum Cherubim*; sic enim loquitur nobiscum, ut nos ejus sermonem intelligamus: vel quia non mundana, sed intelligibilia loquitur, sicut ait: *Aperiam in parabolis os meum*. Ubi enim Christus, ibi omnia, ibi doctrina ejus, ibi peccatorum remissio, ibi gratia, ibi separatio mortuorum ac viventium.

(Coloss. 1. 15) (Exod. 25. 22) (Psal. 77. 2)

5. Et Aaron quidem semel stetit in medio eorum, objiciens se, ne mors transiret ad viventium agmina, a funeribus mortuorum. Hic autem quasi Verbum semper stat in singulis, quem nos non videmus, intra nos separans rationabiles virtutes a cadaveribus passionum lethalium, & pestilentium cogitationum. Hic stat, quasi qui in hunc mundum venerit, ut aculeum mortis hebetaret, devoratorium ejus obstrueret, viventibus æternitatem gratiæ daret, defunctis resurrectionem concederet.

(Num. 16. 47. & 48.) (Hebr. 2. 14. & 15.)

6. Huic tu militas bonam militiam, hujus depositum custodis, hujus pecuniam fœneras, secundum quod scriptum est: *Fænerabis gentibus*. Bonum fœnus spiritalis gratiæ, quod veniens Dominus cum usuris exiget: & eum te bene dispensasse invenerit, dabit tibi plura pro paucioribus: eritque mihi fructus dulcissimus, quod meum in te judicium comprobabitur. * Ordinatio non reprehendetur, quam accepisti per impositionem manuum mearum, & benedictionem in nomine domini Jesu. Fac ergo bonum opus, ut in illo die mercedem invenias, & ego in te, & tu in me requiescamus.

(1. Tim. 1. 18) (Deut. 15. 6.) (2. Tim. 1. 6.)

7. Multa messis Christi, sed pauci operarii; & difficile reperiuntur, a qui adjuvent. Verum hoc vetus: sed potens est Dominus, qui mittat operarios in messem suam. Certe in illo ordine Comensium jam plerique cœperunt credere magisterio tuo, & doctrina tua verbum Dei receperunt: sed qui dedit credentes, & adjutores dabit; quo & tibi excusandi auferatur necessitas, quod serius nos inviseris: & mihi crebrior tuæ præsentiæ refundatur gratia. Vale, & nos dilige, ut facis.

(Matth. 9. 37.)

EPISTOLA V.

Script. cir. an. 380.

Sententiam abs se in causa Indiciæ latam defendens, SYAGRII *judicium arguit, quod legitima in eo forma non servata sit. Maximum tragœdiæ auctorem apud se non comparuisse: Syagrium inspectionem virginis contumeliosissimam decrevisse; cum alia, unde judicari virgo debeat, suppetant: inspectionem incertam atque inutilem; aliud enim obstetricum officium esse: non ergo hac ratione causam decidendam; præsertim cum peperisse diceretur Indicia. In quibus inspectio sit toleranda? Syagrium vanam afferre excusationem: Maximum vere accusatorem esse. Postremo accusatione ac testibus rursus vituperatis, refertur Marcellinæ aliarumque pro Indicia testimonium, post quod judicium Ambrosianum subjicitur.*

AMBROSIUS b SYAGRIO.

1. PRospiciendum esse ne de nostro obloquantur judicio carissimi nostri Veronenses, propriis texuisti litteris. Non arbitror fore, certe non solent. Aut si obloquantur, de quo obloqui soleant, haud dubie liquet: cum * exasperati huc veniant, pacifici ad te revertantur; præsertim cum hoc judicium nostrum cum fratribus & consacerdotibus nostris participatum processerit: tu autem sine alicujus fratris consilio hoc judicium tibi solus c vindicandum putaris; in quo tamen ante judicium præjudicium feceris, ut puellam Zenonis sanctæ memoriæ judicio probatam, ejusque sanctificatam benedictione post tot annos, sine auctore criminationis, sine accusatore, d sine professore delationis, in periculum reatus deducendam arbitrare: cui invidia esset a vanis, ab hæreticis, ut ipsi volunt, a turpibus personis conflata per scelus, per avaritiam, per intemperantiam, quærentibus proprii libertatem flagitii; ab iis postremo, qui domo ejus

* Adverte institutum episcopum numquam reperiri, nisi per manuum alterius etiam episcopi impositionem: qui mos temere antiquatus est ab hæreticis.

a Belvac. cod. *qui adjuvent*. Et continuo post habet Albin. *Verbum hoc vetus*: Boyer. *Verum hoc apud nos*.

b Omnes edit. *Syagrio Veronensis Ecclesiæ episcopo*: mss. contra, ut in textu. Eum tamen cui hac epistola respondet Ambrosius, illius Ecclesiæ clavum tenuisse dubium non est.

* Intellige Veronenses ob judicium episcopi sui non servata forma legitima contra Indiciam virginem sacram latum graviter offensos Ambrosium convenisse, ut eadem causa ab eo tamquam metropolitano ad examen revocaretur. Quod quidem sanctus Præsul vocatis ad Concilium vicinis episcopis præstitit anno, ut censent Ughellus & Baluzius, 80. post 300.

c Ita mss. at vero edit. *judicandum putaris*. Zenonem autem illum, a quo Indicia probata & consecrata dicitur, eumdem esse, cujus memoria pridie idus April. ponitur in Rom. Martyrologio, in suis notis negat Baronius. Altum vero esse contendit etiam Veronensem episcopum, sed aliquo posteriorem, cujus sermones Zenonis martyris nomine vulgati sunt. Atqui contra non desunt, qui hunc Zenonem Syagrii decessorem, ad hæc tempora solum ejus nominis Veronensem gubernasse Ecclesiam affirment; eique forte propterea quod sub Juliano apostata aliquid perpessus fuerit, martyris nomen attributum in ea sermonum collectione, quæ ex variorum Patrum operibus compacta eidem adscribitur.

d Mss. aliquot, *sine professore declinationis*: alii nonnulli .... *declamationis*, reliqui & omnes edit. .... *delationis*. Rectius id quidem: verum non ita male quod pro *professore*, mss. aliquot legunt *professione*.

ejus ejecti atque eliminati forent, quod discolora opera subtexerent, quam prima fronte suæ professionis prætenderant.

2. Hujusmodi accusatores, hujusmodi testes in tuo constituebas judicio, qui neque accusare audebant, neque delationis se nexu obligare; atque ita inspectioni adjudicandam constituebas virginem, quam nullus argueret, nullus deferret. Ubi hæc cognitionis solemnitas? Ubi talis judicandi formula? Si leges publicas interrogamus, accusatorem exigunt; si Ecclesiæ; *Duobus*, inquit, *& tribus testibus stat omne verbum*: sed illis testibus qui ante hesternum & nudiustertius non fuerint inimici; ne irati nocere cupiant, ne læsi ulcisci se velint.

Matth. 18. 16.

3. Inoffensus igitur affectus testium quæritur; ita tamen ut accusator prius in medium procedat. Ipsi illi presbyteri Judæorum manus suas prius supra caput imposuerunt Susannæ, & accusationem professi sunt, & pariter addiderunt testimonii auctoritatem, quam imprudenter populus sub errore positus acceperat: sed divino judicio per prophetam retexit, & redarguit omnipotens Deus; ut liqueret omnibus eos velle invidiam præseminare adversum innocentis periculum, qui deficerent accusationis argumento, & firmamento probationis, conjicientes videlicet quod si præoccupatis vulgi auribus invidia mentem incesseret, præjudicium examinandæ veritatis inferret. Etenim cum audita præveniunt, aurem obstruunt, animum occupant; ne probatio desideretur, ut rumor pro convicto teneatur crimine.

Dan. 13. 34. & seq.

4. Nos igitur accusatorem exegimus, & auctorem totius scenæ Maximum persequendum arbitrati sumus. Verum ille accusationem, quam studio informaverat, verbo detulerat, deseruit professione; & tamen affectu urgebat, arte exsequebatur; sed fugiebat nomine, quod diffideret probationi. Denique sparsis rumoribus, sed etiam epistolis compositis & destinatis, quæsivit acerbare invidiam delationis: sed nequaquam opprimi potuit integritas & circumveniri. Nam si habuisset probationes, numquam inspectionem tua sententia flagitavisset.

5. Quid igitur sibi velit, & quo spectet quod obstetricem adhibendam credideris, non possum advertere. Itane ergo liberum erit accusare omnibus, & cum probatione A destiterint, patebit ut genitalium secretorum petant inspectionem, & addicentur semper sacræ virgines ad hujusmodi ludibria, quæ & visu & auditu, horrori & pudori sunt? Denique non minima etiam in tuis litteris tentatæ expressionis verecundia est. Quæ ergo sine damno pudoris in alienis auribus resonare non queunt, ea possunt in virgine sine ejus tentari verecundia?

6. Invenisti tibi vile mancipium, procacem vernulam, cur non abutaris pudibundo ministerio, & exponas ejus modestiam; B cum præsertim nihil sanctius in virgine sit, quam verecundia? Non enim sacra virgo ut corpore tantummodo integra sit quæritur, & non ut in omnibus ejus inoffensus maneat pudor. Virgo Domini suis est nixa fulcris ad sui probationem, nec alienis dotibus eget, ut se virginem probet: & nec abditorum, occultorumque inspectio, sed obvia omnibus modestia adstipulatur integritati. NON PLACET Deo, quam non suorum gravitas morum probat: non probatur Domino, quæ unius obstetricis indiget testimonio, quod plerumque quæritur pretio. Ea ergo tibi locuples videtur ad fidem, quæ C & redimi & falli potest; ut excuset reatum, & crimen tegat, aut nesciat, & non possit flagitium deprehendere?

7. Neque vero illud justum arbitror, quod tuis comprehendisti litteris, quia nisi inspecta fuerit, integritas periclitetur, & incerto sui fluctuet. Ergo omnes quæ inspectæ non sunt, periculum subjerunt pudoris? Ergo & quæ nupturæ sunt, prius inspiciantur, ut nubant probatiores? Ergo & quæ velandæ sunt, prius subjiciendæ D sunt hujusmodi adtrectationi; non enim visitantur, sed adtrectantur: & rectius secundum tuam sententiam inspicitur non probata, quam consecrata.

8. Quid, quod etiam * ipsi archiatri dicunt non satis liquido comprehendi inspectionis fidem, & ipsis medicinæ vetustis doctoribus id sententiæ fuisse? Nos quoque usu hoc cognovimus, sæpe inter obstetrices obortam varietatem, & quæstionem excitatam; ut plus dubitatum sit de ea, quæ inspiciendam se præbuerit, quam de ea E quæ non fuerit inspecta. Siquidem & proximo id comperimus exemplo: nam quædam conditionis servilis [a] Aitini inspecta & resu-

* Si cujus interfuerit plura de hac re & explicatiora discere, illum ad archiatros, hoc est, principes in medendi arte remittimus. Interim observabimus non solum e Patribus Ambros. quam incerta sit turpis illa integritatis exploratio, docuisse; sed etiam Cyprianum epist. ad Pomponium, ubi legimus: *Cum & manus obstetricum & oculus sæpe fallantur*. Immo vero periculosam etiam esse Augustinus satis judicat, cum lib. 1. de Civit. Dei, cap. 18. ita loquitur: *Obstetrix virginis cujusdam integritatem manu velut explorans, sive malevolentia, sive inscitia, sive casu, dum inspicit, perdidit.*

[a] Mss. aliquot, *saltim* aut *saltem inspecta*. Non satis recte; Altinum enim fuit Italiæ municipium haud ignobile, cujus ab Attila, ut volunt, solo æquati ruinæ quædam adhuc visuntur, ut tradit Leand. Albertus in *Marchia Tarvisiana*. Iterum autem ubi omnes edit. exhibent, *Nicenti extribuni & notarii*, omnes mss. legunt, *Nicente ex tribuno & notario*: durius cule quidem, sed tamen non prorsus incongrue. Hujus porro Nicenti Paulinus meminit in Ambrosii vita, & eumdem esse autumat Godefridus ac Nicentium illum cujus mentio fit in lege 11. anni 377. *Ne sanctum Baptisma iteretur.*

refutata, postea Mediolani non meo quidem jussu, sed Nicenti ex tribuno & notario domini vel patroni sui voluntate visitata est a peritissima & locupleti femina hujusmodi artis; & cum simul ista suppeterent, ut neque paupertas obstetricis suspectam faceret fidem, neque indocilitas imperitiam, tamen adhuc manet quæstio.

9. Quid profuit igitur eam inspici, cum damnatio maneat? Nam ut quisque voluerit, aut imperitam medicam, aut redemtam adseret; ita sine effectu ullo injuria inspectionis est. Quid deinde fiet? Quotiescumque emerserit, qui non credat, toties [a] virgo adtrectabitur? Nam si umquam se visitandam abnuerit, secundum adsertionem tuam de crimine confitebitur. Et facilius est ut refutet, quod numquam fecerit, quam quod fecerit. Variabuntur igitur obstetrices, ne suspectæ aliqua repetatur gratiæ. Erit itaque inter plures, quamquam paucarum etiam in magnis urbibus hic usus medendi sit: erit, inquam, vel malevola, vel imperita, quam pudoris claustra prætereant, & per imperitiam integro notam affigat pudori. Vides in quod periculum inducas virginalem professionem, dum obstetricem adhibendam putas; ut jam non solum verecundiæ suæ dispendio, sed etiam obstetricis incerto periclitetur.

10. Nunc consideremus quod obstetricis officium sit. Legimus etiam in veteri Testamento obstetrices, sed non inspectrices: denique ad parturientes ingrediebantur, non ad virgines; ut partus susciperent, non ut pudorem examinarent. Unde & * obstetrices dictæ, eo quod obsistant dolori: vel certe pignori, ne laxatis uteri genitalibus claustris, in terram defluat. Secundo & tertio loco in Scripturis invenimus obstetrices adhibitas: sed ubique partui, nusquam inspectioni. Primo ubi Rachel parturit, deinde ubi Thamar parit, tertio ubi necandos mares Pharao mandat Hebræorum obstetricibus; quando responderunt illæ, non eo more Hebræas feminas parere, quo pariunt Ægyptiæ: sed Hebræas prius parere, quam introeant obstetrices ad eas. Qui locus ut superiori utilis ad Hebræorum salutem; ita reliquo confragosus ad obstetricum fidem, quæ didicerunt mentiri pro salute, & fallere pro excusatione.

Gen. 35. 17. Gen. 38. 27. Exod. 1. 15. & seq.

11. Quid igitur suspecta & dubia captamus; cum majora sint alia examinandæ veritatis documenta & testimonia, in quibus expressiora insignia vel temerati pudoris sint? Quid enim est quod magis publicum sit, quam offensa pudoris, & defloratio virginitatis? Nihil profecto quod magis se prodat, quam castitatis dispendium. Tumescit alvus, & incedentem fœtus sui onera gravant; ut prætermittamus alia, quibus se vel tacita prodit conscientia.

12. At forte sterilitatis obtentu abscondi in aliquibus possit flagitium. Hic vero cum editus partus & expositus, vel necatus (dum invidiæ magis, quam probationi consulitur) dissipatus sit per aures universorum, strangulata est libertas calumniarum, si peperit. Nempe Veronæ fuit, visebatur frequenter a virginibus & mulieribus; in honore enim semper erat. Visebatur & a sacerdotibus propter pudicitiæ reverentiam, & gravitatis speculum. Quomodo ergo potuit occulere crimen, quod se vel specie sui proderet? Quomodo texit uterum? quomodo non refugit adspectum mulierum, oculos salutantium? quomodo parturiens vocem repressit? Sed hoc non patitur dolor: denique Scriptura hos maximos decit dolores, qui sunt parturientis. Sic enim inquit, Dies Domini subito venit, & improvisus adest, ut dolor partus, qui intercludit omnia effugia delitescendi.

Gen. 3. 16. Esai. 13. 8. & 6.

13. Hæc est verior documentorum fides, quam erubescunt & mulieres. Denique Elisabeth occultabat se mensibus quinque; eo quod sterilis conceperat in senectute. His signis & ipsa Mariæ virginitas apud ignaros mysterii, probri suspectabatur. Unde & Joseph, cui desponsata erat Virgo, suspectum habebat vitium; dum adhuc nesciret Dominicæ incarnationis sacramentum.

Luc. 1. 14. Matth. 1. 18.

14. Quid ergo, negamus inspiciendas virgines? Interim quod nusquam legerim, non adstruo, nec verum arbitror. Sed quia pleraque ad speciem facimus, non ad veritatem; & erroris gratia complura frequenter prætendimus (sunt enim qui nesciant recte facere, nisi metu pœnæ) relinquamus hoc illis, quas non verecundia revocat a lapsu, sed solus injuriæ deterret metus: apud quas nulla cura pudoris, & castitatis gratia, sed pœnæ timor est. Relinquamus vernaculis, quibus formido est deprehendi magis, quam peccasse. Absit a virgine sacra, ut obstetricem noverit: partus putatur, & remedium doloris ducitur, non examen pudoris. Relinquamus etiam illis, si quæ gravibus apperitæ calumniis, * oppressæ testimoniis, strangula-

[a] Amerb. & mss. nonnulli, *virgo obtrectabitur*. Non pravo sensu.

* Vossius in Etymol. postquam hanc vocis illius originem memoravit, addit illud sibi magis arridere, ut *obstetrix* dicatur quasi *adsestrix*, quod parienti adsideat. Sed haud scimus an multis approbaverit hanc sententiam, nobis sane non approbavit.

* Ita etiam Cyprianus jam laudata epist. *ad Pomponium* quamvis incertam esse hanc indagandæ virginitatis viam agnovisset, cum tamen ageretur de puellis, quæ se una cum viris cubitasse confiterentur, negarent autem venereum aliquid expertas esse, præcipit eas explorari: *Inspiciantur*, inquit, *interim virgines ab obstetricibus diligenter*.

gularæ argumentis, ad id confugiant, ut se offerant inspectioni, quo vel corporis probetur custodia; si tamen deprehendi potest, in quibus nutat pudoris gratia, & disciplina integritatis. MALE TAMEN se habet causa, ubi potior est carnis, quam mentis prærogativa. Malo motum signaculo, quam corporis claustro virginitatem exprimi.

15. Jam illud præclarum, quod scripsisti insinuatum tibi a quibusdam quod nequaquam tibi communicarent, si eam sine visitatione suscipiendam crederes. Ergo judicandi accepisti formulam. Quales illi, qui volunt præscribere sacerdotibus quid sequi debeamus? Liberavimus itaque te a cognitionis gravissimæ necessitate, ne necesse haberes formulam mandatam exsequi. Quid nobis futurum est, qui eorum studiis non obtemperavimus?

16. Sed tamen scio illic plerosque esse, qui timeant Dominum. Nam & hic vidimus dudum, & illic esse comperimus, qui compositam hanc querantur calumniam: quos ajunt eo offensos favisse Maximo, quod ista virgo non circumeat domos, nec eorum matronas salutet atque ambiat. Quid igitur fiet, quomodo tanto eam exuemus crimine? quomodo persuadebimus ut cultus adsumat novos, suos exuat? Grave flagitium virginem intra secreta domus degere, claudi penetralibus suis! Sic certe lectio docet [a] Mariam domi repertam, cum ad eam Gabriel Archangelus venisset. Susanna fugiens turbarum inducitur. Denique cum se lavaret, paradisum claudi jubebat. Quid autem præstantius (præsertim in virgine, cujus præcipuum opus [b] verecundia) quam secretum? quid tutius secreto, & ad omnes actus expeditius? Munia enim pudoris induit, non concursationis. Sed de aliis videro, tuæ nunc mihi respondendum epistolæ est.

Luc. 1. 28. *Dan. 13. 15. & seq.*

17. Te miror, frater, qui tantopere defendas Maximum non fuisse accusatorem, sed parentis dolore doluisse invidiam sparsi rumoris; cum ille se inimicum & adversarium litigatorem, proposito jam jurgio, negare non potuerit adversus sacram virginem judicia adtentavisse: muroque interjecto, discretas ædes uxoris suæ ac virginis, divisam germanitatis inter sorores societatem; [c] aliaque, quibus doleret quod virgo in agro affinitatis suæ refugisset consortium. Quomodo ergo non accusator, qui affectum accusatoris jamdudum exercuit, qui sermone suo accusationem detulit, aures tuas implevit clamore, * & testes auditionis deduxit, cognitionem poposcit?

18 Quamlibet argumentatus, negare non potuisti quod ad Indiciam scripseris, quoniam Maximus seu impulsu aliorum, seu dolore proprio crimen grave detulerit. Sola hæc epistola satis est ad accusationis testimonium; neque enim te ego tuis ad me datis litteris urgendum putavi, sed iis lectis quas ad virginem dederas, adverti diversum esse, quod ad me scripseras: & tamen eum epistolæ tuæ sibi non convenirent, consulendum te, non arguendum putavi. Quid igitur sibi vult illa argumentatio, quia illud detulerit, quod ad me scripseras, delatam videlicet eam in turpi crimine; ita ut editum & obrutum partum dici adserat? Quasi vero istud ad Indiciam, non ad me scripseris. Illa ubi audivit litteris tuis Maximum subduci accusationi, litteras tuas protulit, quibus eum criminis delatorem probavit: ad me datas non legerat, nec quid haberent, sciebat.

19. Ego autem exhorrui a primo calumniam, quia advertebam non crimen intendi, sed injuriam virginis desiderari, cujus inspectio & visitatio postulabatur, non aliquod flagitium deferebatur. Quis enim istud a principio fraude compositum nequaquam sibi congruere & convenire non arbitraretur? Cucurrisse mulieres viles * ad monasterium, jactasse partum virginis, & necem pignoris, de monasterio rumorem per populos sparsum, eumque affluxisse in aures novi affinis Maximi, ab ipso interpellatum episcopum, dimissas eas quæ dixisse ferebantur, atque in fugam coactas, ut apud nos patuit eos qui audisse se dicerent, ad Ecclesiam vocatos prodisse Renatum & Leontium, duos illos iniquitatis viros, quos apposuit Jezabel, redarguit Daniel, subornavit Judæorum populus; ut auctorem vitæ suæ falso appeterent testimonio. Qui tamen cum simul composuissent flagitium, simul ingressi essent viam, & ne quid prætereant, adjuncti Maximo, comitantibus, ut dixit Leontius, iis qui illum rumorem sparserant; tamen ubi in meo adstiterunt judicio,

3. Reg. 21. 10. Dan. 13. 15. & seq. Matth. 26. 59. & 60.

a MSS. aliquot, *Mariam matrem Domini repertam*.

b Vet. edit. *verecundia quæ secreta est, tutius secreta, ad omnes actus expeditius?* Rom. & mss. aliquot, ut nos in texto. Nec male etiam reliqui mss. ita legunt, *verecundia, quæ secreta est tutior, secreto ad omnes actus expeditior*.

c Omnes edit. *aliaque, pro dolor! & quod virgo* &c. mss. e contrario ad unum nobiscum faciunt.

* *Testes auditionis* ii sunt qui rem auditu solum & ex rumore acceptam, non autem propriis oculis conspectam adseverant; cum tamen, ut Plautus ait:

Pluris sit oculatus testis unus, quam auriti decem:
Qui audiunt, audita dicunt: qui vident, plane sciunt.

* Si monasterium hoc Veronæ institutum feminarum erat, quod maxime videtur verisimile, inde cognoscas illic e sanctimonialibus alias fuisse, quæ in communi parthenone degerent, alias quæ in suis aut parentum ædibus; privatim enim Indicia habitavisse liquido ex multis hujus epistolæ locis intelligitur. Sed idem observatum quoque aliis locis, uti non semel ante designatum est.

cio, cum primo de origine cauſæ quære- A rem, diverſa & diſtantia promſere, non locorum ſeparati, ſed mendaciorum divortio.

20. Cum igitur ſibi ipſi non convenirent, Mercurium & Leam viliſſimæ conditionis & deteſtabilioris nequitiæ perſonas amandaviſſent, aufugiſſet Theudule, non ignara objiciendi ſibi facinoris, quod ante lectum Renati ſola cubitaviſſet, ancilla præſto eſſet alia, quæ ſtupro ejuſdem Renati ſe diceret coinquinatam; die B ipſo, qui dictus erat cognitioni, ſubtraxerunt ſe epiſcoporum conventui; licet etiam pridie ſubito ſe profecturos idem Renatus clamaverit.

21. Unde ego judicio præſcripſi diem, & tamen nullo accuſante, nullis teſtimonis perurgentibus, inſinuavi ſanctæ ſorori quod peteres coram ipſa inſpici & viſitari memoratam virginem. At illa ſancte in- C ſpectionem quidem recuſavit, ſed teſtimonium non declinavit, dicens nihil ſe in Indicia comprehendiſſe, niſi quod eſſet virginalis pudoris & ſanctitatis: habitaſſe eam Romæ in domo noſtra, nobis abſentibus, nulli eam [a] ſe vitiorum familiaritati dediſſe, optare cum ea ſibi a domino Jeſu partem reſervari in regno Dei.

22. Paternam quoque filiam noſtram interrogavi, quod ab ea numquam ſoleat diſcedere, cujus caritas vitæ hujus teſtimonium eſt. Iraque etſi quod injurata di- D ceret, fidei ſacramento conferendum foret; ſub obteſtatione tamen profeſſa eſt alienam criminis quo appetebatur, nec quidquam in ea ſcire ſe bonæ vacuum converſationis.

23. Nutricem quoque liberæ conditionis interrogavimus, cui & ſtatus haudquaquam degeneri ſervitio obnoxius libertatem vera fatendi daret, & fides atque ætas ad veritatem adſtipularetur, & officium nutricis ad cognitionem ſecreti. Ea quoque nihil ſe indecorum vidiſſe, nihil ſibi quaſi parenti commiſſum a virgine aliqua dignum E reprehenſione.

24. His moti, Indiciam inoffenſi virginem muneris pronunti avimus: Maximum autem & Renatum & Leontium ita involvit ſententia, ut Maximo, ſi errorem emendaret, ſpes reditus reſervaretur; Renatus autem & Leontius excommunicati manerent, niſi forte probata ſui pœnitentia, & hujus facti diuturna deploratione, dignos ſe præberent miſericordia. Vale, frater, & nos dilige; quia nos te diligimus.

EPISTOLA VI.

Cum SYAGRIO *quod Indiciam contumelioſæ inſpectioni ſententia ſua addixiſſet*, AMBROSIUS *amice expoſtulat; eique atrociſſimam ultionem, quam Iſraelitæ ob violatam in levitæ uxore caſtitatem repetiverunt, ante oculos ponens, totam rei ſeriem eleganter deſcribit.*

AMBROSIUS SYAGRIO.

Scrip. an. circ. 380.

1. QUæ ſint in noſtro judicio decurſa, comperta retines; & ideo nunc quaſi animæ portionem convenio meæ, habens apud te pro caſtitatis contumelia familiarem & dolentem querelam. Itane oportuit inoratam atque inauditam virginitatis cauſam adjudicari, ut non poſſit abſolvi? Hoc eſt, niſi ſua injuria, niſi ab honeſto pudore traducatur ad indecoram ſui corporis oblationem, grande videlicet relatura ſui teſtimonium, ut exponatur ludibrio, & procacitatis notetur. Hanc igitur prærogativam detuliſti integritati, hujuſmodi honorificentiam, qua ſe laceſſiri aut inviatri gaudeant, quæ hoc munus recipiendum putant; ut amittant libertatem communis adſertionis, nec ſe jure tueantur vel ſanctæ legis, vel publico, ut non accuſatorem exigat, non arcerſitorem urgeat: ſed impudentiam ſolam induat, ac ſe ſe projiciat ad injuriam?

2. Non ita majores noſtri deſpicabilem habebant caſtimoniam, cui tantum deferebant reverentiæ, ut bellum adverſum temeratores pudicitiæ ſuſcipiendum putarent. Denique tantum fuit ultionis ſtudium; ut omnes tribules de Benjamin tribu extinguerentur, [b] niſi ſexcentos qui bello reliqui forent, natura editioris loci defendiſſet; ſic enim lectionis divinæ ſerie expreſſum tenetur, cujus tenorem recenſere congruit.

Judic. 20. 1 & ſeq.

3. Levites [*] vir animo major quam opibus, habitabat in partibus montis Ephræm; ei quippe tribui ſortito obtigerat locus in poſſeſſionem terræ datus pro ſuniculo hereditatis. Is ſibi accepit jugalem de Juda Bethleem. Et ut ſe habent prima copularum exordia, ardebat juvenculam immodica animi cupiditate: ſimul quia ſimilibus ejus non fungebatur, [c] exardeſcebat magis magiſque poſſeſſione, atque immane quantum exæſtuabat. Unde quia nihil referebatur ex parte adoleſcentulæ, vel levitate amoris, vel vi doloris, quod haudquaquam mercede pari ſecum decer-

a Eraſ. & ſeq. edit. *ſe virorum familiaritati*. Optimo ſenſu. Verum cum nec ſenſus lectionis mſſ. & Amerb. abſurdus videatur, ab eorum conſenſu recedere religio eſt.

b Mſſ. non pauci, *niſi quingentos*: quorum etiam aliquot infra loco virginum quadringentarum e Jabis excidio reſervatarum non niſi trecentas habent. Sed alii & omnes edit. melius, ut in textu.

* Quæ ſequuntur, non omnia quidem reperiuntur in ſacris codicibus; attamen leguntur apud Joſephum libr. 5. *Antiq. Judaic.* cap. 2.

c Omnes edit. *Exardeſcebat magis, atque*; mſſ. frequentiſſimi, *exardeſcebat magis poſſeſſio, atque*: ſed omnium optime cod. Lat. ut in contextu.

decerneret, cum eadem expostulabat. Hinc frequens jurgium: quo mulier offensa, * claves remisit, domum revertit.

4. At ille amore victus, qui quod speraret non habebat aliud; cum quartum jam mensem fluere cerneret, eo contendit, fretus quod consilio parentum emolliretur animus adolescentulæ. Occurrit pro foribus socer, generum introduxit, filiam reconciliavit; & ut lætiores dimitteret, triduo tenuit, quasi repararet nuptias: ac volenti abire, quartum quoque diem comperendinavit; prætexta humanitatis specie, moras innectendo. Pari modo cum etiam quintum diem vellet adjungere superioribus, & jam novæ deessent causæ morandi; paterno tamen affectu retinendæ filiæ desiderium non deforet, promissam profectionis copiam distulit in meridiem, ut viam cibo curati adorirentur. Post epulas quoque volens dilationem adtexere, eo quod jam vesper appropinquaret, generi precibus, ægre licet, tamen adquievit.

5. Ille iter suum perrexit lætus animi, quod dilectam sibi recuperavisset. Qui uno comitati servulo, cum jam declinaret dies, festino viam celerabant gradu. Mulier vehebatur jumento, viro nullus sensus laboris, qui fructu desiderii, simul & vario mulieris ac vernaculi sermone viam levaret. Denique ubi Hierosolymam appropinquarunt, quæ triginta stadiis aberat, quam tunc temporis Jebusæi tenebant; suggessit puer deflectendum in civitatem, quia sub noctem suspecta essent etiam illa, quæ tutiora sunt, cavendaque tenebrarum ambigua; maxime quia locorum incolæ non essent de filiis Israel. Et ideo prævertendum, ne quid adversa studia gerentes insidiarum inferrent, obscuro noctis dolum quærentibus ad perpetraodum facinus satis opportuno. Sed domino ejus haudquaquam placuit sententia, ut inter alienigenas hospitio succederent; cum Gaba & Rama non longe abessent civitates Benjamin. Itaque prævalens sententia, posthabuit servuli suggestionem; quasi ex conditione consilium æstimaretur, & non consilio quamvis infima conditio allevaretur. Et jam sol in occasu erat: denique vix occurrit, eum jam urgeretur vespere in civitatem succedere.

6. Gabaonitæ incolebant locum, inhospitales, immites, intolerabiles; [a] omnia tamen tolerabiliores, quam si aliquem hospitio recepissent. Denique commodius huic viro levitæ cesserat, si in Gabaa hospitium non reperisset. Verum ne quid deesset offensionis, primo ingressu diversorium non reperit: & cum in publico situs, alienam misericordiam imploraret, offendit advenientem ex agro senem, quem vesper ex opere agresti compulit nocte decedere. Et cum esset ei conspicuus, rugatus quo iret, & unde adventaret, respondit: De Bethleem Juda revertor, contendo ad montem Ephræm, & mulier est mecum: sed ecce huc diverti, & nemo est qui hospitio recipiat, & requiescendi usum ministret. Non quo cibi aut potus sibi, aut pecori pabulorum esset indigentia, sed tecti hospitio prohiberentur: præsto esse illa, nudum tecti hospitium desiderari. Ad ea senior benigne satis & placide: Pax, inquit, tibi: & succede hospes pariter & civis; nam & mihi origo de montis Ephræm partibus, & hic hospitalis habitatio: sed tempore diuturno incolatus sedes fundavit. Itaque receptos domicilio ministerio sui & subsidiis hospitalibus [b] juxta fovit.

7. Hortabatur ad lætitiam senior, & frequentioribus provocabat poculis, ut vino aboleret curarum oblivia; cum subito circumsistunt eos Gabaonitæ, juvenes ad omnem projecti libidinem, nihil pensum ac moderatum habentes: quos forma mulieris illexerat, & in omnem amentiam præcipitabat; capti enim ejus decore, & per senectutem hospitis, atque infirmitatem subsidii, accepta spe potiundi, poscunt mulierem, & pulsant januam.

8. Itaque egressus senior rogabat eos, ne hospitales mensas turpi flagitio fœdarent, & reverendum jus etiam indomitis barbararum gentium nationibus violandum arbitrarentur: contribulem illum sibi, Israelitem virum legitimi thori subnixum copula non sine indignatione cælestis arbitri tanta affici contumelia. Quod ubi parum procedere advertit, esse sibi filiam virginem adjecit, illam se offerre majore parentis dolore, sed minore gratiæ hospitalis dispendio: [c] publicum flagitium privato dedecore tolerabilius habere. At illi exagitati æstu furoris, & inflammati incentivo libidinis, eo amplius ardebant formam juvenculæ, quo magis negabatur. Et justitiæ exsortes ridebant verba æquitatis, filiam senis, quia minore invidia sceleris offerebatur, despectui habentes.

9. Ita-

* *Claves remisit*. Hoc petitum est ex jure Romanorum, quorum si quis uxorem dimitteret *suas sibi res habere* vel *curare* illam jubebat, simulque claves eidem adimebat, quemadmodum ex Ciceronis Philip. 2 ostendit Sigonius l. 1. *de Antiq. Jure civ. Rom.* cap 5. & alii.

a Edit. vet *omnia tamen tolerabiliora*: melius Rom. & cuncti mss. *omnia tamen tolerabiliores*; ubi Prit. quædam pro *omnia* posuere *omnes*. Haud recte; hic enim dicitur per ellipsim *omnia tolerabiliores*, non secus ac apud Horatium *cetera lætus*, & similia.

b Nonnulli mss. *juxta vires fovit*.

c Rom. edit. *publico flagitio privatum dedecus tolerabilius habere*. Bono quidem & perspicuo sensu: sed cum ea lectio non solum a ceteris edit. verum etiam a mss. omnibus abhorreat, eam tanto consensui non præferimus. Quid vero si legas *intolerabilius*? Certe mutatio in communi lectione levior esset.

Ibid. 25. & seq. 9. Itaque cum piæ nihil proficerent preces, & seniles frustra hospes manus tenderet, desperato præsidio, rapitur mulier, & per totam noctem injuriæ impletur. At ubi lux finem intemperantiæ dedit, januam hospitalem repetit, non quo viri conspectum exposceret, quem magis declinandum putaret, contumeliæ pudore miserabilis: sed ut affectum viro referret, quæ castitatem amiserat, & contumeliæ suæ funus lamentabili specie ante januam hospitalem exponeret. Egressus itaque levita, eum jacentem invenisset, arbitratus quod verecundia vultum nequaquam adtollere auderet, consolari cœpit; quia non voluntate, sed invita tantæ injuriæ succubuisset: hortari adsurgere, & secum repetere domum. Sed ubi nullum responsum referebatur, quasi quiescentem majore voce e somno excitare.

Ibid. 28. 10. Verum ubi mortis supremæ patuit fides, impositas jumento reliquias domum pertulit, & divisos artus mulieris in partes duodecim misit per singulas tribus Israel. Quo commotus universus populus convenit in Massephat, atque ibi querela per levitam cognita, omnes in bellum exarsere, statuentes neminem virorum fas esse in tabernaculum succedere, priusquam de tanti sceleris auctoribus ultio capesseretur. Animis itaque ruebant in prælium: sed consilium prudentiorum prævertit sententiam, non temere confligendum bello cum civibus, sed prius verbis experiendum de flagitio, & decernendum conditionibus pro delictis: neque justum videri, ut paucorum sceleris pretium ad omnes perveniret, & privata adolescentium peccata statum salutis publicæ labefactarent. Itaque miserunt viros, qui denuntiarent Gabaonitis, ut tanti reos flagitii offerrent: sin autem, cognoscerent non minoris esse criminis tantum facinus defendisse, quam exercuisse.

Ibid. 20. 1. & seq.

Ibid. 13. & seq. 11. Verum illis superba referentibus, consilia pacis bello mutata. Neque primo aut secundo conflictu eum plurimi a paucis affligerentur, cedendum Israelitæ adversis præliis æstimarunt; quadringenta enim millia virorum bellantium adversum viginti quinque millia Benjamin tribus, & septingentos Gabaonitas expertos belli juvenes decertabant. Et cum sinistra sorte duo sibi jam cecidissent prælia; animi tamen promtus haudquaquam deposuit Israel vincendi fiduciam, & ulciscendi præsumtam spem.

Ibid. 26. & seq. 12. Sed quia causa numeroque præstantiores, inferiores pugnæ eventu pedem retulerant, divinam offensam rati, jejunio & fletu maximo reconciliationem gratiæ cælestis affectavere. Itaque orata Domini pace, acriores in bellum revertuntur; ut pote quibus oraculum animos dederat, spem accumulaverat. Et simulato a fronte quod cederetur, ac dispositis per noctem insidiis a tergo urbis, in qua locata erat manus hostium; dum hi cedunt, & illi sectantur, invadendi urbem vacuam facta copia, & mox admoto, statimque adulto incendio, flammarum fragor atque æstus furens captæ urbis speciem manifestarunt. Quo & suis fracti animi, & erecti hostium. Nam & Benjamin viri clausos se & circumventos rati, priusquam a tergo invaderentur, dispergere se se, atque in desertum fugere cœperant; & contra Israel gemino agmine urgere eos, ac palantes persequi.

Ibid. 35. & seq. 13. Cæsa itaque vigintiquinque millia, id est, omnes fere de viris Benjamin, præter sexcentos, qui arrepto scrupeæ rupis munimento, partim loci ingenio & subsidio naturæ, partim desperatione victoribus terrori fuere. NAM SECUNDÆ RES cautionis admonent: in adversis ultio pro victoria habetur. Nec feminarum numerus tanti discriminis exsors fuit: sed omnis tribus Benjamin muliebris sexus cum pueris & puellis, omnique ætate gladio aut igne extinctus; sacramentumque additum, ne quis tribus illius viro filiam suam in uxorem daret, quo reparandi nominis omnis aboleretur successio.

Ibid. 21. 2. & 3. 14. Belli finis simul atque iræ factus, & furor in pœnitentiam vertit: armisque positis, in unum convenientes viri Israel fleverunt fletum magnum, & celebrarunt jejunium, dolentes unam tribum perisse ex fratribus, atque extinctam populi sui validam manum: jure quidem pro delicti pretio bellatum adversum propugnatores flagitiorum, sed misere * in sua populum conversum viscera, & bello civili utrumque afflictum. Lacrymarum effusio movit passionem animi, & affectum perpulit, sævitiæ ratio successit: missique legati ad sexcentos illos Benjamin viros, qui per quatuor menses edito se præruptarum tuebantur rupium, aut deserti indigentia, quæ multitudini obsidentium periculo foret, deploraverunt communem illam ærumnam, quod illi contribules, isti cognatos & socios amisissent; sed tamen non penitus interceptam reparandæ tribus succes-

* *In sua populum conversum viscera*, id est, populum conversum in suam & cognatæ tribus perniciem. Est autem imitatio illius ex libr. 1. Lucani de Bello Pharsal.

Populumque potentem
in sua victrici conversum viscera dextra.

fionem: consulere se in medium quomodo & sacramenti fides sibi constet, & tribus una nequaquam a corpore avulsa intercidat.

15. Altari itaque posito, reconciliationis & pacis oblatum sacrificium. Et quia Jabis Galaad populus erat pœnæ & maledicto obnoxius (obstrinxerat enim se omnis Israel magno sacramento, ut si quis non adscendisset cum eo ad puniendum flagitium, morte moreretur) [a] duodecim millia bellatorum directa; ut & viri omnes & mulieres ferro extinguerentur, solas virilis thori exsortes reservarent adolescentulas. Interfectis itaque omnibus Jabis Galaad, solæ virgines quadringentæ exitio ceterorum superfuerunt. Quas accipiens Israel, statuit viros Benjamin belli metum deponere, & in conjugium sibi sumere integras ævi juxta ac pudoris puellas: quibus & causa esset apud viros integra, quod nemo suorum adversum eos bellum susceperat: & caritatis gratia, quia propter eos supremo supplicio ereptæ forent. Hoc igitur modo quadringentis juvenibus quæsita copularum consortia sunt.

16. Sed quia ducenti numero supererant, quibus jugales deerant, iis quoque sine fraude sacramentorum consultum accepimus. Dies festus in Silo quotannis celebrabatur. Ibi exsultare solitæ virgines, & choreas ducere in honorem religionis: aliæ præire matribus, & totum iter agmine viantum repleri. Dixit unus ex senioribus: Si ducenti illi tribus Benjamin viri intra vineas siti excubias tenderent, donec se omnis feminea turba effunderet, & surgentes ex vineis unusquisque quam occursus dederit, uxorem sibi vindicaret, fraudi id nequaquam futurum; populum etenim favere reparandæ Tribus successioni, propter sacramentum impertire non posse filiarum suarum societatem: neque tamen contra sacramentum videri, si prohibendum non putaret; quia sacramento neque cogendi, neque prohibendi necessitas imposita videretur: illis sibi sine metu consulere oportere. Sane si puellarum parentes vindictam efflagitarent, partim prece, partim etiam retorquendo [b] in ipsos invitæ culpam custodiæ, se se revocaturos; quia cum scirent Benjamin viros exsortes esse jugalium, cum filiabus processerint: dignam sane tribum jam non pœna, sed misericordia: satis dure sævitum in eos, & debellatam corporis sui partem: immoderatius exarsisse plebem, ut successionem domesticam extingueret, atque ex suis necaret: placere Deo non perire populo tribum, neque pro una muliere tam acerbe consuli.

17. Probaverunt consilium Israelitæ: exsequuti sunt viri Benjamin, & dispositi in vineis loco opportuno & tempore, plenas feminei agminis vias occupaverunt. Præbuit illis festum nuptiarum religiosis solemnitas. Avulsæ de complexu patrum filiæ, tamquam in manum ab ipsis parentibus tradebantur, & velut pactam e gremio matris non abduci, sed prodire arbitrareris. Ita tribus Benjamin pene intercepta atque extincta brevi floruit, documentum exhibens, quod magno exitio sit insolentibus vindicta pudicitiæ, & læsæ castitatis ultio.

18. Nec hoc solo loco, sed plerisque Scriptura hoc docet. Nam & in Genesi legimus exercitum * quæstionibus regem Ægypti Pharao, quod Saram adtentavisset; & tamen alienam esse uxorem nesciebat.

19. Est igitur Domino castitatis tuendæ voluntas, quanto magis est defendandæ integritatis? Unde nulla debet virginibus sacris irrogari injuria; quæ enim non nubunt, & qui uxores non ducunt, habentur sicut Angeli Dei in cælo. Et ideo cælesti gratiæ non inferamus corporalem contumeliam; quoniam potens est Deus, quem nec prævaricatio prætereat, & moveat accepti sibi muneris & consecratæ virginitatis acerba & gravis contumelia. Vale, frater, & nos dilige; quia nos te diligimus.

EPI-

a Mss. aliquot, *viginti duo millia bellatorum.*

b Ita mss. nonnulli, & vet. edit. Rom. vero sola, *in ipsos in diligentis culpam custodiæ*: at in pluribus mss. hic nihil sani.

* *Quæstionibus*, hoc est, tormentis & doloris cruciatibus.

Script. ante an. 381.

EPISTOLA VII.

JUSTO *sciscitanti quidnam didrachmi dimidium pro redemtione afferri præceptum significasset*, AMBROSIUS *rescribit fidem ac misericordiam, in quibus redemtio est, eo signari: hac de re idem pretium cunctis præscriptum, in quo cum manna, cujus mensura de sapientia & Christi sanguine explicatur, congruit: congruit præterea cum paschali agno, qui æqualiter distributus æqualem singulis redemtionem tribui indicabat; quo etiam refertur promissa in Evangelio eadem merces. His subdit Christum nostram esse redemtionem, qua cum pro se non indigeat, staterem non sua, sed nostra causa dari jussisse. Quid eodem statere significetur, aut cur illum ignoraverint Judei a Christianis haud imitandi. Adjicit dimidium didrachmi eorum figuram esse, qui vitæ partem mundo impendunt: quod non fecerunt Hebræi pueri. Denique ubi exposuit, quare Dominus quod non debebat, solverit, mystica quædam enucleat ad instituendos mores idonea.*

AMBROSIUS [*] JUSTO salutem.

1. PUlcre admones, frater, ut epistolares fabulas, & sermonem absentium ad interpretationem conferamus oraculi cælestis, interrogans me quid significet illud [*] didrachmum, cujus dimidium Hebræus præcipitur offerre pro redemtione animæ suæ. Quid enim tam consociabile, quam de divinis rebus sermonem contexere? (Exod. 30. 12. & seq.)

2. Est autem dimidium didrachmi, drachma: redemtio autem animæ, fides: fides ergo drachma, quam illa mulier in Evangelio, ut legimus, amissam diligenter requirit, lucernam accendens, & mundans domum suam; & si invenerit, convocat amicas & vicinas petens congratulari eas secum, quod invenerit drachmam, quam perdiderat. Magnum enim damnum animæ, si quis fidem amiserit, vel gratiam, quam fidei pretio adquisivit sibi. (Luc. 15. 8. & seq.)

A Et tu ergo accende lucernam tuam: *Lucerna tua oculus tuus est*, ille scilicet interior oculus mentis. Istam lucernam accende, quæ accipit oleum spiritale, & lucet in tota domo tua. Quære drachmam redemtionem animæ tuæ, quam qui amiserit, turbatur: qui invenerit, exsultat. (Matt. 6. 22.)

3. Est & redemtio animæ misericordia; redemtio enim animæ hominis divitiæ ejus, quibus utique fit misericordia, quæ sumtu pauperes juvat. [a] Fides igitur gratia, misericordia, redemtio est animæ, quæ drachmæ, id est, integro pretio summæ plenioris expenditur. Sic enim scriptum est, dicente Domino ad Moysen: *Cum acceperis computationem filiorum Israel in visitatione* B *ipsorum, dabunt singuli* [b] *redemtionem animæ suæ Domino, & non erit in his ruina, in visitatione eorum. Et hoc est quod dabunt, quotquot perambulant visitationem, didrachmi dimidium partem, quod est secundum didrachmum sanctum. Viginti oboli didrachmum: dimidia autem pars didrachmi illatio Domino. Omnis qui intraverit visitare a viginti annis & supra, dabunt illationem Domino. Qui dives est, non adjiciet: & qui pauper est, non minorabitur a dimidia parte didrachmi; cum cœperint dare oblationem Domino, exorare pro animabus suis. Et accipies pecuniam illationis a filiis Israel, & dabit illam in opus Tabernaculi testimonii, & erit filiis Israel legitimum memoriale in conspectu Domini, exorare pro* C *animis vestris.* (Prov. 13. 8.) (Exod. 30. 12. & seq.)

4. Ita ergo deerat vel dives, qui plus offerret; vel pauper, qui minus haberet, si in pecunia dimidium didrachmum istud, & non in virtute esset? Unde advertendum quod non materialis ista, sed intelligibilis drachma sit, quæ ex æquo ab omnibus conferenda æstimatur.

5. Denique etiam de illa cælesti esca (esca autem & delectatio alimenti cælestis sapientia est, qua vescebantur in paradiso locati, qui erat indeficiens animæ cibus, quem vocavit manna divinus sermo) ita D legimus distributionem factam per singulas animas, ut æqualis fieret divisio. Et collegerunt secundum dispositionem Muysi, qui plurimum, & qui minimum: & meo- (Exod. 16. 17. & 18.)

[*] Ita mss. at edit. nomini *Justo* nihil plane addunt. Solent quidem Augustinus, Hieronymus, Leo & alii illius ad quem scribunt, nomen etiam titulo dignitatis aut professionis decorare. Ambrosius vero hujusmodi titulis nisi in his epistolis, quæ datæ sunt ad imperatores, fere abstinet. Hinc fit ut difficilius eos quibus missæ sunt, cognoscamus; nisi quid in ipso contextu illos indicet. Porro præterquam quod familiaritatem quamdam spirat tota hujus series, hic ipse Justus ab Ambrosio *frater* vocatur: quo vocabulo cum olim episcopi raro alios dignarentur, quam episcopos, hinc illum eadem dignitate prædituum fuisse conjicere est: cum autem eo tempore sanctus Justus, cujus meminit IV. Non. Sept. Rom. Martyrologium. Lugdunensi Ecclesiæ præfuerit, idemque Aquilejensi Concilio interfuerit, dubio procul ab Ambrosio hujusce Concilii auctore præcipuo invitatus, non alius nobis Justus occurrit, cui justius destinata dicatur hæc epistola.

[*] *Didrachmum* apud Hebræos pondere idem erat ac siclus. Itaque ut duplex siclus fuit, alius prophanus qui duas dragmas seu decem obolos continebat; alius ecclesiasticus qui dragmas quatuor, sive obolos viginti: sic geminum etiam didragmum admittendum est, vulgare quod decem obolis, & sacrum quod viginti constabat. Eamobrem quod Ambrosius *didragmi dimidiam partem*, hoc Versio Vulg. transfert, *dimidium sicli*; & quod ille, *viginti obolis didragmum*, hoc eadem Vulg. *Siclus viginti obolos habet*. Plura de hisce ponderibus tradunt Munsterus, Fagius & Vatablus in eumdem locum: itemque Gualperius in Matth. 17.

[a] Vet. edit. *Fides igitur gratia, gratia misericordia, misericordia redemtio*: a quibus plures mss. hoc tantum distant, quod habent, *gratia misericordia*, & sequentem dictionem, scilicet *misericordia* expungunt: sed cod. Belvac. & aliquot alii veram exhibent lectionem, quam amplectimur.

[b] Cum mss. in hoc Exodi textu vet. edit. satis congruunt: at Rom. edit. immutavit nonnulla, quæ uno conspectu hic exhibemus, *pretium redemtionis .... in ipsis plaga .... didrachmi oblatio .... intraverit visitationem .... dabit oblationem .... non minorabit .... pecuniam oblationis .... Israel memoriale .... ad propitiandum pro animabus*.

* mensuram * fecerunt gomor, & non abundavit, nec superfuit ei, qui multum, & ei qui minus, non defuit. Unusquisque enim pro numero animarum, qui apud se erat in tabernaculis, collegerunt per singula capita a gomor, id est, mensuram vioi, sicut habet interpretatio.

6. Est autem mensura sapientiæ, quæ si supra mensuram sit, oocet; quia scriptum est: *Noli esse multum sapiens.* (Eccl. 7. 17) Et Paulus docuit secundum mensuram dari divisionem gratiarum, cum dicit: *Quia unicuique datur manifestatio spiritus ad utilitatem, alii sermo sapientiæ,* b *alii sermo scientiæ, alii fides sapientiæ per spiritum scientiæ secundum eumdem spiritum, fides in eodem spiritu*; (1 Cor. 12. 7. & seq.) & divisit eam gratiam secundum voluntatem Spiritus. Quod dividit, æquitatis est: quod autem secundum voluotatem suam dividit, potestatis. Vel quia id velit uoicuique conferre, quod profuturum noverit.

7. Gomor ergo mensura est, & mensura vini, quod lætificat cor hominis. (Ps. 103. 15.) Quid autem nisi sapientiæ potus jucunditas cordis est? Hoc est illud vioum, quod miscent in cratere Sapientia, & offert bibendum, (Prov. 9. 5.) ut sumamus nobis sobrietatem & prudeotiam: quod ea æqual tate transfundi oportet seosibus & cogitationibus nostris, & omnibus motibus, qui intra hanc nostram sunt domum; ut sciamus posse abundare omnibus, deficere nulli.

8. Plenius autem de sanguine Christi iotelligitur, * cujus ad gratiam nibil minuitur, oihil adjungitur. Et si parum sumas, & si plurimum haurias, eadem perfecta est omnibus mensura redemtioois.

9. Pascha quoque Domini, hoc est, agnum, (Exod. 12. 4.) ita patres epulari jubentur, ut secundum numerum animarum epuleotur suarum, neque plures, neque pauciores: neque aliis plus dari, aliis minus, sed secuodum animas singulorum; ne aut fortiores amplius sumaot, aut iofirmiores minus. Gratia eoim æqualis singulis dividitur, redemtio dividitur, donum dividitur. Neque plures oportet esse, ne quis vacuus ipsi & redemtioois recedat. Plures sunt, quando aliqui extra numerum sunt: sancti autem numerati sunt omnes, & capilli eorum; cognovit enim Dominus qui sunt ipsius: (Matth. 10. 30.) neque pauciores, ne magnitudine gratiæ sit ad recipieodum infirmior.

10. Et ideo omnes æqualitatem devotionis & fidei deferre præcepit ad pascha Domini, id est, ad transitum. Pascha autem est, quando aoima irrationabilem deponit passionem, (1 Cor. 6. 8) sumit autem bonam compassionem; ut compatiatur Christo, & traositum ejus io se suscipiat, ut inhabitet in ea, & deambulet, & fiat ejus Deus. Gratia itaque æqualis per omnes, virtus autem diversa in singulis. Unusquisque ergo portionem competentem suis viribus sumat, ne aut fortior indigeat, aut ooeretur infirmior.

11. Habes hoc in Evangelio, quia merces æqualis omnibus solvitur in vinea laborantibus: (Matt. 20. 10.) sed pauci ad bravium, pauci ad coronam perveniunt, pauci dicant: *Reposita est mihi corona justitiæ*. (2 Tim. 4. 8.) Alia est enim merces liberalitatis & gratiæ, alud virtutis stipendium, c laboris remuneratio.

12. Ergo didrachmum redemtio est, immo dimidium didrachmi. Redemit autem oos a morte, redemit a servitute; ne subjecti simus mundo, cui renuntiavimus. Unde Dominus in Evangelio dicit ad Petrum, ut vadat ad mare, mittat hamum, (Matth. 17. 26.) & in ore piscis inventum * staterem sumat, & det pro Domino & pro se exigentibus d didrachma. Hoc est igitur didrachma, quod exigebatur secundum Legem: sed non debebat illud filius regis, sed alienus. (Ibid. 24.) Quid enim se Christus redimeret ab hoc mundo, qui venerat ut tolleret peccatum mundi? (Johan. 1. 29) Quid se a peccato redimeret, qui descenderat, ut omnibus peccatum dimitteret? Quid se redimeret a servitute, qui se exinaoiverat, ut universis libertatem daret? (Phil. 2. 7.) Quid se redime-

* Gomor mensura est trium chenicum atticarum, teste Hieronymo. Josephus inquit eam habere τρεῖς κοτύλας: cotyla autem & hemina idem est, teste Fannio. Continet ergo heminam & ejus dimidium. Ita Nannius, a quo Fagius in Exodi 16. non discrepat.

a Rom. edit. sola, *gomor*, *id est*, *mensuram*, *seu consummationem*. Et Hieronym. quidem *de Nomin. Hebraic.* Gomor *adsumtio*, *sive consummatio*, *vel perfectio est*: sed non hic agitur de hujusmodi significatione; nibil quippe aliud indicatur, nisi cujusnam generis mensura sit, quæ sic dicitur. Propterea infra subdidit Ambrosius: *Gomor ergo mensura est*, *& mensura vini*.

b Ita mss. magno consensu: contra vero edit. omnes a communi lectione Apostolici textus non recedentes, eumdem efferunt in hæc verba: *alii sermo scientiæ secundum eumdem spiritum*, *alteri fides in eodem spiritu*, *alii genera sanitatum in uno spiritu*, &c.

* Hic locus reperitur citatus ab Ecclesia Lugdunensi in fine libri *de Tenenda Scripturæ veritate*, ubi tamen quonam ex opere fuerit desumtus, non exprimitur.

c Rom. edit. *alia laboris remuneratio*: sed vocem *alia* neque vet. edit. neque mss. ulli agnoscunt. Melius utique; nam virtutis & laboris merces gratiæ & liberalitatis dono concinna opponitur: non autem laboris remuneratio stipendio virtutis, cum hoc loco virtus in labore posita sit. Eadem edit. Rom. ante vocem *a morte* posuit *Christus*, & voci *a servitute* subjunxit *peccati*: sed utraque abest a mss. & antiq. edit. nec ullo modo sensui est necessaria.

* Stater nomen erat nummi Dorici, quem ejusdem pretii fuisse ac siclum sive majus didrachmum non ex hac tantum Ambrosii epistola, verum etiam ex collatione cap. 30. Exodi tralationis LXX. Interp. cum Versione Vulg. ejusdem cap. Unde cum Origenes in Matthæi 17. dicit: *Præcepit Salvator dari staterem, in quo erant duo didragma*, intelligendus videtur non de didrachmis templi, sed de communibus. Itaque minus recte a Nannio in Scholiis ad hancce epistolam reprehenditur Budeus, quod staterem quatuor drachmas valere docuerit; si enim de minoribus drachmis loqui voluit, a vero pretio non aberravit. Ipsum consule.

d Ita mss. & vet. edit. hic & infra semel ac iterum. Nec male quidem; habetur enim bis apud Matthæum cit. loco; τὰ δίδραχμα in recto plurali; dici tamen *drachma* in singulari quod continuo sequitur, ostendit: sed Rom. edit. ubique anteposuit *didrachmum*.

meret a morte, qui carnem susceperat, ut morte sua omnibus resurrectionem adquireret?

[Luc. 2. 22.] 13. Non utique opus habuit redemtione redemtor universorum: sed sicut circumcisionem accepit, ut Legem impleret; [Matth. 3. 15.] & ad baptismum venit, ut impleret justitiam: ita etiam didrachma exigentibus solutionem non recusavit, sed statim staterem pro didrachmo jussit pro se & Petro [Matth. 17. 26. Ibidem.] dari. Maluit enim supra Legem solvere, quam id quod erat Legis negare. Ostendit autem contra Legem Judæos facere, qui ab uno didrachmum exigerent; cum dimidium didrachmi exigendum Moyses præscripserit. Et ideo & pro se & pro Petro tamquam singulas drachmas in statere solvi mandavit. Bonus autem census Christi, qui statere solvitur; quia statera justitia est, justitia autem supra Legem. [Rom. 10. 4.] Denique finis Legis Christus ad justitiam omni credenti. Hic stater in ore piscis invenitur: illius piscis, quem capiunt piscatores hominum: illius piscis, [a] qui ponderat sermones suos, ut igne examinatos [Psal. 17. 31.] proferat.

14. Hunc staterem nescierunt Judæi, quem proditori dederunt. Lex autem dimidium didrachmi pro redemtione animæ exigit, quam drachmam Deo deputat; quia totum didrachmum vindicare non poterat. Vix enim in Judæo vel portio devotionis poterat investigari. Qui autem verus est liber, verus Hebræus, totus est Dei; totum quod habet, libertatis est. [Exod. 21. 5.] Nihil habet illius, qui libertatem recusat dicens: *Dilexi dominum meum, & uxorem & infantes: non abibo liber*. Quod non solum ad dominum, sed etiam ad ejus refertur infirmitatem, qui se subjecerit mundo, quod diligat mundum, [b] vel mentem suam, id est, *νοῦν*, hujus auctorem voluntatis. Nec solum ad uxorem, sed etiam ad delectationem refertur, quæ domesticam, non illam æternam curam suscipit. Huic ergo ad limen & ostium suum dominus suus aurem pertundit; ut meminerit sermonis sui, quo servitutem elegit.

15. Et ideo tu, christiane, [c] istum non imiteris; quia tibi scriptum est, non ut didrachmi dimidium, si tamen vis perfectus [Matth. 19. 21.] esse, Deo offeras: sed ut omnia tua vendas, & des pauperibus. Nec ut portionem servitutis mundo reserves: sed ut totum te abneges, & Domini crucem tollas, & sequaris eum.

16. Cognovimus itaque ideo dimidium didrachmi Lege postulari, quia dimidium generi hujus mundi, id est, conversationi sæculari, & usui domestico, & posteritati reservabatur, quibus necesse erat & [d] sortem ex sorte, id est, transmissionis deputari. Unde & Dominus tentantibus se pharisæis subdola interrogatione utrum suaderet censum dari Cæsari, respondit: *Quid me tentatis, hypocritæ! Ostendite mihi numisma census*. At illi obtulerunt ei denarium, in quo [Matth. 22. 18. 19. Ibid. 21.] erat imago Cæsaris. Ait illis: *Reddite quæ sunt Cæsaris, Cæsari: & quæ sunt Dei, Deo*; ostendens illos ita esse imperfectos, qui sibi perfecti viderentur, ut prius Cæsari quam Deo solverent. Quibus enim prior esset cura mundi, ab iis prius solvendum foret, quod erat mundi. Unde & ait: *Red-* [Dan. 2. 17.] *dite*, id est, vos reddite, *quæ sunt Cæsaris*, apud quos figura & imago invenitur Cæsaris.

[Dan. 3. 18. Dan. 1. 8.] 17. Illi ergo Hebræi pueri Ananias, Azarias, Misael, ille Daniel sapientior, qui non adoraverunt imaginem regis, qui non receperunt eam, qui nihil de illa mensa regis accipiebant, non tenebantur ad solutionem tributi. Nihil enim eorum, quæ [Deut. 18. 2.] sub rege terreno erant, possidebant. Ergo eorum imitatores non solvunt tributum, quibus portio Deus est. Ideo Dominus ait: *Reddite*, id est, vos reddite, qui protulistis imaginem Cæsaris, apud quos invenitur: ego autem nihil debeo Cæsari, quia nihil hujus mundi habeo: *Venit enim hujus mundi* [Johan. 14. 30.] *princeps, & in me inveniet nihil*. Nihil debet Petrus, nihil apostoli mei; quia non sunt de hoc mundo, etsi in hoc mundo sunt. Ego misi eos in hunc mundum: sed jam non sunt de hoc mundo, quia mecum sunt supra mundum.

18. Ergo quod divinæ legis est, solvi jubetur, non quod Cæsaris. Sed tamen & ipsum perfectus, id est, prædicator Evangelii jam non debebat, qui plus prædicabat. Non debebat Filius Dei, non debebat & Petrus in adoptionem a Patre adscitus per gratiam: sed *ne scandalizentur*, [Matth. 17. 26.] inquit, *vade ad mare, & mitte hamum, & eum piscem, qui primus adscenderit, tolle; & aperto ore ejus, invenies ibi staterem, illum sumens da iis pro me & te*. O magna mysteria! dat dimidium didrachmi quod Lex jubebat,

a Rom. edit. *qui statera ponderat*: aliæ omnes, ac mss. omittunt vocem *staterа*.

b Vet. edit. *vel mentem suam, id est, non*: Rom. *νοῦν* quidem restituerat, sed vocum ordinem inverterat, quem nos restituimus e cunctis mss. Ceterum non parum lucis hic locus accipiet, si eum cum lib. 2. *de Paradiso* c. 2. n. 11. conferre volueris.

c Mss. nonnulli, *Christum non imiteris*. Minus recte; *istum* enim certum est referri ad servum illum, de quo proxime ante dictum fuit. Adverte autem illud non admodum esse usitatum, ut quis ad amicum privatim scribens, litteris suis morales præceptiones, quæ alios spectent, adspergat, quemadmodum hic & in fine Ambrosius. Attamen haud absimiles exhortationes reperias apud Hieronymum sicut in epist. 128. ad Fabiolam, & 129 ad Dardanum: unde conjicias utrumque sanctum epistolas suas publici juris aut fore prævidisse, aut fortean facere decrevisse.

d Cod. Vat. Thuan. & Belv. *sortem exsortem*, hoc est, vanam atque inutilem, utpote terrenam; non secus ac dicitur a Græcis *βίος ἀβίωτος, χάρις ἄχαρις, δῶρον ἄδωρον*: mss. tamen ceteri & edit. omnes, *sortem ex sorte*, nimirum portionem illius possessionis, quæ in prima divisione ac sortitione singulis tribubus adtributa est.

bat, & non negat quod Legis est, quasi factus ex muliere, factus sub Lege. Factum secundum incarnationem loquutus sum, ex muliere secundum sexum: mulier sexus est, virgo species: sexus generis, virgo integritatis. In quo ergo venit sub Lege, in eo factus est ex muliere, id est, in corpore. Et ideo didrachmum solvi jubet pro se & Petro, quia uterque sub Lege generati. Jubet ergo secundum Legem solvi; ut eos qui sub Lege erant, redimeret.

Galat. 4. 4.

Galat. 4. 5.

19. Et tamen staterem dari jubet, quo vectes imponerent ori suo, ne ex multiloquio peccatum admitterent. Et jubet dari in ore piscis repertum, ut agnoscerent Verbum. Qui enim quod Legis est, exigebant; cur quod Legis est, nesciebant? Verbum enim Dei ignorare non debebant; quia scriptum est: *Prope est Verbum in ore tuo, & in corde tuo.* Totum igitur didrachmum Deo solvit, qui sæculo nihil reservavit. Deo enim justitia solvitur, quæ est mentis sobrietas: Deo solvitur sermonis custodia, quæ est sermonis sobrietas: *Corde enim creditur ad justitiam, ore confessio fit ad salutem.*

Deut. 30. 14.

Rom. 10. 10.

20. Potest autem & drachma pro veteri Testamento accipi, didrachmum pro utriusque Testamenti pretio; quia secundum Legem unusquisque per Legem redimebatur: qui autem secundum Evangelium redimitur, solvit drachmam secundum Legem, sanguine redimitur Christi secundum gratiam, geminam habens redemtionem, & devotionis & sanguinis. Nec enim fides sola ad perfectionem satis est, nisi etiam baptismatis adipiscatur gratiam, [a] & sanguinem Christi redemtus accipiat. Bona ergo drachma, quæ Deo solvitur.

21. * Non est drachma denarius, sed diversum est. Denique in denario imago Cæsaris est, in drachma imago Dei; quia unius est Dei, ad imitationem ipsius. Ab uno incipit, & in infinitum diffunditur: & iterum de infinito numero in unum, quasi in finem omnia revertuntur; quia Deus & principium & finis omnium est. Unde nec numerum monada, sed elementum numeri, quibus ea cura est, appellaverunt. Et hoc propterea diximus, quia scriptum est: *Ego sum α & ω, primus, & novissimus*: & : *Audi Israel, Dominus Deus tuus Deus unus est.*

Matth. 22. 12

Apoc. 1. 8.

22. Et tu ergo ad similitudinem Dei unus esto atque idem: non hodie sobrius, cras ebrius: hodie pacificus, crastina die litigiosus: hodie frugi, crastina die incontinens; mutatur enim unusquisque morum varietate, & fit alter: in quo non agnoscitur, quod fuit, & incipit esse, quod non fuit, sui degener. GRAVE est enim mutari in pejus: sed esto sicut imago in drachma, immutabilis, eumdem habitum servans quotidie. Videns drachmam, attende imaginem, hoc est, videns Legem, attende in Lege imaginem Dei Christum; quia ipse imago Dei invisibilis & incorruptibilis, luceat tibi velut in speculo Legis. Confitere eum in Lege, ut eum in Evangelio recognoscas. Si cognovisti in mandatis, recognosce in operibus. Vale, & si non infructuose didrachmum istud commissum mihi arbitraris, iterum si quid habes, committere ne dubitaveris.

Deut. 6. 4.

Col. 1. 15.

EPISTOLA VIII.

Script. ante ann. 381.

Adversus eos, qui secundum artem negabant scripsisse sacros auctores, contendit ab his ipsis illos qui de eadem arte præceperunt, expressisse placita sua. Tum propositis sacrorum codicum aliquot locis, dicendi leges illic servari sedulo probat.

AMBROSIUS * JUSTO.

1. NEgant plerique * nostros secundum artem scripsisse. Nec nos obni-

a Ita vet. edit. ac mss. prope ad unum: nonnulli tamen & Rom. edit. *sanguine Christi redemtus crucem accipiat.*

* An drachma & denarius pretio inter se conveniant, dissentiunt inter se, ut Nannius in scholiis observat, Badeus, Alciatus, atque Rod. Agricola, ad quos hujusmodi studiosos eruditionis remittimus, sicut & ad Villapandum, Brerewodum ac Valtonum.

* Veri admodum simile est, cum Ambrosius extremis ultimæ epistolæ verbis Justo potestatem fecisset denuo circa Scripturas, si quid videretur, interrogandi; hanc ab eo suscitatam fuisse, quidnam de stylo & dicendi charactere, quem Fœderis utriusque scriptores sequuti sunt, sentiret; illumque hac responsione ejusdem interrogato satisfecisse.

* Quod arguebatur a plerisque ex artis præceptis scriptum composuisse sacros auctores, nemini mirum videri debet. Nam de veteri quidem Testamento, licet partim a Moyse in Ægyptiorum sapientia peritissimo exaratum sit, partim ab aliis quorum non paucos multi jugi doctrina excultos constat; tamen quia ob rarum primigenii eorumdem librorum sermonis cognitionem, fere non nisi in versionibus, iisque de verbo prope redditis, legebantur, illos necesse erat parum præ se ferre elegantiæ, utpote nativa sua perinde ac peregrina destitutos. Quod autem ad novas Tabulas, cum earum scriptores rustici ac imperiti fuerint, si modo Lucam, & Paulum, qui tamen humanæ sapientiæ lenocinio usum se negat, excipias; quomodo consentaneum arbitraremur, at scripta quæsito & adscititio nitore perpoliturí essent? Cum igitur *nostros secundum artem scripsisse* a plerisque negari tradit Ambrosius, hoc non de solis exteris & infidelibus accipiendum est, a quibus frequens jactabatur isthæc accusatio: verum etiam de christianis ipsis, qui objectionis agnoverunt veritatem. Namque, ut omittamus alios plures, Origenes lib. 1. *Cont. Celsum* de apostolis ita loquitur: *Non enim*, inquit, *ulla his inerat ex arte dicendi vis, sive pronuntiandi: vel pro Græcorum artificio dialectico quodam aut rhetorice ordo aliquis aut modus, quo auditores allicerent.* Arnobius quoque lib. 1. *Adv. Gentes* non diffitetur *ab indoctis hominibus & rudibus* condita esse sacra volumina, quorum sermonem non modo *trivialem & sordidum* appellat, sed nec clamitantibus res nostras *barbarismis ac solœcismis* obsitas esse refragatur, barbariem illam in christianæ causæ utilitatem transtulisse contentus, quod etiam ab Origene libro cit. factitatum est. Quid ergo, inquies, an contra tantorum virorum auctoritatem sacros codices ad grammaticales canones exactos, vel rhetoricis flosculis & calamistris comtos adserit Doctor noster? Minime sane; hoc enim unum contendit, auctores sacros quæ ad cujusque rei cognitionem præcipue exponenda sunt, ita expressisse, ut posteris formam, ex cujus observatione ars confici posset, relinquerent: quod quidem cum styli simplicitate aut etiam barbarie neutiquam pugnat.

obnitimor; non enim secundum artem scripseruot, sed secuodum gratiam, quæ super omnem artem est; scripserunt enim quæ Spiritus iis loqui dabat. Sed tamen ii, qui de arte scripseruot, de eorum scriptis artem invenerunt, & condiderunt commenta artis, & magisteria.

Act. 2. 4.

2. Denique io arte requiruntur præcipue, ut sit αἴτιον, ὕλη, ἀποτέλεσμα; cum igitur legamus sanctum * Isaac Patri dicere: *Ecce ignis & ligna, ubi hostia*, quid horum deest? Nam qui quærit, dubitat: qui respondet quærenti, pronuntiat, & dubitationem absolvit. Ecce ignis, id est αἴτιον: & ligna, id est, ὕλη, quæ latine materia dicitur: tertium quid superest, nisi ἀποτέλεσμα, quod filius quæsivit, pater retulit dicenti: *Ubi hostia? Deus*, inquit, *providebit sibi sacrificium, fili*.

Gen. 22. 7. Ibid. 8.

3. a Differamus paulisper mysterium. Ostendit Deus arietem pendentem cornibus: aries autem est Verbum plenum tranquillitatis, & moderationis, atque patientiæ; quo ostenditur bonum sacrificium esse sapientiam, & prudeoter emerendi ac propitiandi rationem cognoscere. Unde & Propheta ait: *Sacrificate sacrificium justitiæ*. Iraque justitiæ, ita ut sapientiæ sacrificium est.

Ibid. 13. Psal. 4. 6.

4. Ecce ergo mens calida & fervens, ut ignis, quæ operatur: ecce & intelligibilia, id est, materia; ubi est tertium, intelligere? b Ecce color; ubi est videre? Ecce sensibilia; ubi est sentire? Materia enim non ab omnibus videtur; ideoque Deus dat munus intelligendi, & sentiendi, & videndi.

5. Verbum ergo Dei ἀποτέλεσμα est, id est, definitio & consummatio disputationis, quod infunditur prudentioribus, & dubia confirmat. Pulcre autem etiam ii, qui in adventum Christi nonjcrediderunt, se ipsos revincunt; ut confiteantur, quod negandum putant. * Dicunt enim arietem Verbum Dei, & non credunt passionis mysterium; cum in illo mysterio Verbum Dei sit, in quo impletum est sacrificium.

6. Ergo primum accendamus in nobis ignem mentis, ut operetur in nobis. Quæramus c subjicientis materiam, quid sit quod nutriat aoimam; tamquam in tenebris requiramus eam. Neque enim vel Patres sciebaot, quid esset manna: invenerunt, inquit, manna, dicentes ipsum esse sermonem & Verbum Dei; unde omnes disciplinæ fonte jugi ac perpetuo fluunt, atque derivant.

Exod 16. 15 & 16.

7. Hæc est esca cælestis. Significatur autem ex persona dicentis: *Ecce ego pluam vobis panes de cælo*: αἴτιον ergo, eo quod operatur Deus, qui irrigat mentes rore sapientiæ: ὕλη, quia videntes animæ & gustantes delectantur, & requiruot unde sit illud splendidius luce, dulcius melle. Respondetur eis Scripturæ serie: *Hic est panis, quem dedit vobis manducare Dominus*; & hoc est Verbum Dei, quod disposuit Deus, vel ordinavit: quo pascitur anima prudentium, & delectatur: quod est candidum & suave, veritatis splendore illuminans, & virtutum suavitate demulcens audientium animas.

Ibidem. Ibid. 15.

8. In se enim didicerat propheta quid esset consummandæ rei αἴτιον. Nam cum mitteretur ad populum Dei liberandum, ad regem Ægypti, ait: *Quis sum ego, ut vadam, & educam populum a regis potestate?* Respondit Dominus: *Ego ero tecum*. Interrogabat iterum Moyses: *Quid dicam illis, si requirant: Quis est Dominus, qui misit te, & quod nomen est illi? Dixit Dominus: Ego sum qui sum. Dices: qui est, misit me*. Hoc est verum nomen Dei, esse semper. Unde & Apostolus de Christo: *Dei enim filius Jesus Christus, qui in vobis est, qui per nos prædicatus est, per me & Silvanum & Timotheum; non fuit*, inquit, *Est & Non: sed Est in illo fuit*. Respondit Moyses: *Si non crediderint mihi, neque obaudierint vocem meam, dicentes, quia non apparuit tibi Deus, quid dicam illis?* Dedit illi signa facere, ut crederetur quia a Domino missus est. Tertio ait Moyses: *Non sum dignus, & gracili voce sum, tardiore lingua, quomodo me audiet Pharao?* Responsum est

Exod 3. 11 & 12. Exod. 3. 13. & 14. 2. Cor. 1. 19. Exod 4. 1. & seq. Ibid. 10. Ibid. 11.

* Hæc & pleraque alia hujus epistolæ ex Philonis libro *de Profugis* hausit Ambrosius. Ut autem ex minori negotio capias, adverte Philonem agere eo loci de scientiarum adeptione: ubi, postquam exposuit quadruplicis generis hominum affectus atque conatus erga scientiam, secundi generis, nempe eorum qui & quærerent illam, & invenerent, figuram fuisse in Josepho atque Isaacio docet. Ut autem eam rem demonstret de Isaacio, quam apte idem causas dubii sui interrogando aperuerit, quamquam absolutam a patre tulerit responsionem, ostendit.

a Rom. edit. *Differamus paulisper*, ceteræ cum mss prope universis, *Differamus*. Minime male; idem enim est atque expandamus, & quasi in plura distrahamus. Iterum vero ubi edit. vet. *bonum esse sacrificium justitiæ etiam sapientiam, & prudenter*: & Rom. autem *justitiæ, esse sapientiæ prudenter*: mss nobiscum faciunt, nisi quod nonnulli *patientiam* exhibent, non *sapientiam*; quidam etiam utrumque habent. Postremo pro, *Itaque justitiæ, ita ut sapientiæ est*, quod in cunctis edit. ac mss. legitur, solus Belv. cod. habet, *Itaque justitia, itaque sapientia*.

b Rom. edit. sola, *Ecce visus, aer, color: ubi est videre? Ecce sensus, ecce sensibilia; ubi est sentire?* Nimirum ex Philonis libro citato, ubi legimus, Ἰδοὺ ἡ ὅρασις, ἰδοὺ τὸ χρῶμα, ποῦ τὸ ὁρᾶν; ... ἰδοὺ αἰσθητὰ τὰ κρατήματα. ἀλλὰ καὶ τὰ αἰσθητὰ αἰ εἶναι, τὸ δὲ αἰσθάνεσθαι ποῦ;

* Ambrosii mentem facile adsequeris, si observaris Philonem, cum dixisset proprium Dei esse sibi providere de victima, paulo post addere: Κριὸς δὲ ἐυρίσκεται κατεχόμενος, τουτέστι λόγος ἡσυχάζων καὶ ἐπέχων &c. quod supra n. 3. redditum est.

c Omnes edit. & mss. nonnulli, *subjicientes materiam*: reliqui mss. partim, *subjiones*; partim, *subjicientes materiam*, Lat. solus, *naturam*. Et post duos versiculos, ubi vet. edit. cum omnibus mss. *Invenerunt* &c. sola Rom. edit. emendavit. *Invenientes vero manducaverunt ipsum esse Verbum Dei*. Nec sane multum reclamaremus, si in recepta lectione vocem *dicentes* tantum vertisset in *discentes*; nam & scribis hic labi pronum, & Philo posteriori dictioni favet, ubi scribit: εὗρον μαθόντες ῥῆμα Θεοῦ καὶ λόγον θεῖον &c.

est ei: *Vade, & ego aperiam os tuum, & instruam te quid debeas loqui*.

9. Interrogationes ergo illæ in medio & responsiones habent sapientiæ semina & διαίρεσιν. Gratum tamen ἀποτέλεσμα est; quia ait: *Ego ero tecum*. Et quamvis dederit ei signa facere; tamen dubitanti iterum, ut scias quia signa non credentibus, promissum autem credentibus, respondit ad infirmitatem vel meriti, vel voti: *Ego aperiam os tuum, & instruam te quid debeas loqui*. Perfectum ergo ἀποτέλεσμα servatum est.

Exod. 4. 12.

10. Habes hoc & in Evangelio: *Petite, & dabitur vobis: quærite, & invenietis: pulsate, & aperietur vobis*. Pete ἀπὸ τῶ αἰτίου, id est, ab auctore quære. Habes ὅλων intelligibilia, quibus quæras: pulsa, & aperit tibi Deus Verbum. Quæ petit, mens est, quæ operatur, sicut ignis: intelligibilia, in quibus mentis ardor operatur, sicut ignis in lignis: aperit tibi Verbum Deus, quod est ἀποτέλεσμα. Habemus & alibi in Evangelio, dicente Domino: *Cum autem tradent vos, nolite cogitare quomodo aut quid loquamini; dabitur enim vobis in illa hora quid loquamini. Non enim vos estis, qui loquimini: sed Spiritus Patris vestri, qui loquitur in vobis*.

Matth. 7. 7. — Matth. 10. 19.

11. Habes hoc & in Genesi, * dicente Isaac: *Quod est, quid tam cito invenisti, fili*; Qui dixit: *Quid tradidit dominus Deus tuus in manus meas*. Ἀποτέλεσμα Dominus est. Qui per Dominum quærit, invenit. Laban denique qui per Dominum non quæsivit; quia quærebat idola, non invenit.

Gen. 27. 20. — Gen. 31. 33. & seq.

12. Pulcre autem quos dicunt ὅρους, servavit. Primus est ὅρος: *Vade, affer mihi de venatione tua, ut manducem*. Excitat atque adolet velut igni quodam adhortationis suæ mentem ejus, ut operetur & quærat. Secundus ὅρος *Quid est, quod tam cito invenisti?* Hic in interrogatione est. Tertius ὅρος in responsione; *Quod tradidit dominus Deus tuus in manus meas*. Ἀποτέλεσμα Deus est, qui concludit & consummat omnia, de quo dubitandum non est.

Gen. 27. 3. — Ibid. 20.

13. Est & ille ὅρος de spontaneis: a *Si non seminaveritis, non metetis*; nam etsi cultura provocet semina, tamen natura spontaneo quodam, ut surgant, in iis operatur ingenio.

Levit. 25. 11 & seq.

14. Unde Apostolus: *Ego plantavi*, inquit, *Apollo rigavit, sed Deus incrementum dedit. Itaque neque qui plantat, est quidquam; neque qui rigat: sed qui dat incrementum, Deus*. Dat tibi Deus in spiritu, & in corde tuo seminat Dominus. Age ergo, ut inspiret, & seminet; ut metas: si non seminaveris, non metes. Quasi admoneris, ut semines: non seminasti, non metes; sententia est. Principio finis convenit: principium semen est, finis messis.

1. Cor. 3. 6. & 7.

15. Disce, inquit, ex me: natura adjuvat discentem. Deus autem auctor naturæ est. Dei quoque, ut bene discamus; quia hoc naturæ est, perdiscere: duri enim corde non discunt. Incrementa per naturam, quæ divini habet gratiam muneris: consummationem & perfectionem Deus dat, id est, illa præstantissima & divina Trinitatis natura & substantia. Vale, & nos dilige, ut facis; quia nos te diligimus.

GESTA CONCILII * AQUILEJENSIS contra PALLADIUM & SECUNDIANUM *hæreticos*.

Ann. 381.

Consessus Patrum, & AMBROSII ad eos de conficiendis actis oratio.

1. SYAGRIO *& Eucherio viris clarissimis coss.* b III. *Non. sept. Aquileja in Ecclesia considentibus, cum episcopis, Aquilejensium civitatis Valeriano, Ambrosio, Eusebio, Limenio, Anemio, Sabino, Abundantio, Artemio, Constantio, Justo, Philastro, Constantio, Theodoro, Almachio, Domnino, Amantio, Maximo, Felice, Bassiano, Numidio, Januario, Proculo, Helio-*

* Eadem habet Ambrosius lib. *de Isaac* cap. 8. sed paulo fusius explicata. Illic autem cum monuerimus imitationem esse Philoniani lib. *de Profugis*, hic adjicimus Judæum illum ibi docere typum atque imaginem eorum, qui scientiam non laboriosa inquisitione, sed vi & sagacitate ingenii, invenirent, in Jacobo patriarcha nobis proponi: & hoc inde probari ab eodem Philone, quod Isaaco admiranti filii celeritatem, is causam illius statim reddiderit voluntatem divinam; ex qua ingeniorum oritur diversitas. Per ὅρους vero de quibus infra, non tantum accuratæ definitiones intelligendæ, sed etiam formulæ ac modi omnes, quibus quidpiam clare exponitur.

a Rom. edit. *Non seminabitis, neque metetis spontanea ascendentia. Et si dixeritis: Si non seminaverimus, non metemus; respondebitur vobis, sicut scriptum est, & mittam benedictionem meam vobis in anno sexto, & faciet fructus in tres annos. Quod utique verum est*. Non &c. Veteres edit. cum mss. omnibus, *Si non seminaveritis, non metetis*. Propius ad verba Philonis, ubi tantum legas. Οὐ σπερεῖτε, οὐδὲ μὴ ἀμήσητε τὰ αὐτόματα ἀναβαίνοντα αὐτῆς.

* Aquileja ubi habita fuit ea Synodus, Carnorum, ut observat Binius, metropolis erat, & ab aquis legendis sic dicebatur: de qua idem plurcula addit in notis suis ad hanc Synodum. Ughellus vero ex Strabone etiam ab aquila Rom. sic dictam tradit. Hoc autem coactum Concilium fuit adversus Palladium & Secundianum Arrianæ impietatis assertores. Constat quidem eos episcopos fuisse in Dacia & Mœsia, ut Patres sua ad imperatores epistola significant: cujus diœcesis incertum est. Palladii meminit Ambrosius lib. 1. *de Fide* c. 6. n. 45. tamquam hominis Arrianorum partibus addictissimi. Habemus etiam Palladium quemdam Germinii adversarium, ac Secundianum sacerdotem Illyricum, Ursacii ac Valentis ministrum: sed alios ab his illos fuisse probabilius est. Porro episcopi a quibus damnati sunt iidem hæretici, etsi non frequentissime sederint, saltem meriti extitere longe clarissimi. Eorum sedes maximam partem infra cum ipsorum suffragiis reperies: ubi si quid de illustrioribus notandum videbitur, breviter adjungemus.

b Edit. Rom. & Labb. *Nonis septembribus*: cod. vero Tell. ac Chifl. III. *Non. sept*. Et certe proclivius hic fuit aliquid omittere, aut integrum numerum pro fracto ponere, quam contra. Sed continuo post ubi idem cod. & Labb. atque Chifl. *cum episcopis*, sola Rom. edit. prætermittit, *cum*, diversitate sensus non mediocri.

Heliodoro, Jovino, Felice, Exuperantio, Diogene, Maximo, Macedonio, Cassiano, Marcello, & Eustathio episcopis; Ambrosius episcopus dixit.

2. [a] Diu citra acta tractavimus: & quoniam tanta sacrilegia a parte Palladii & Secundiani nostris auribus ingeruntur, ut difficile quisque credat tam aperte eos blasphemare potuisse; vel ne qua ipsi calliditate dicta sua postea negare conentur, licet de tantorum sacerdotum testificatione dubitari non queat: [b] tamen quoniam omnibus episcopis placet, fiant acta; ut unusquisque professionem suam negare non possit. Quid ergo vobis, sancti viri, placeat declarandum est.

Omnes episcopi dixerunt: [c] *Placet.*

Ambrosius episcopus dixit: Disceptationes nostræ ex re firmandæ sunt scripto imperiali, ut allegentur.

Scriptum imperiale recitatur in Concilio.

3. *Sabinianus diaconus recitavit:* [d] *Ambigua dogmatum reverentia ne dissideant sacerdotes quamprimum experiri cupientes, convenire in Aquilejensium civitatem ex diœcesi meritis excellentiæ tuæ creditam, episcopos jusseramus.* [e] *Neque enim controversiæ dubiæ sententia rectius poterant expediri, quam si obortæ altercationis interpretes ipsos constituissemus antistites; ut videlicet a quibus proficiscuntur instituta doctrinæ, ab eisdem discordis eruditionis repugnantia solveretur.*

4. *Neque sane nunc aliter jubemus ac jussimus, non invertentes præcepti tenorem, sed superfluam convenarum* [f] *copiam recolentes. Nam quod Ambrosius & vitæ merito, & Dei dignatione conspicuus episcopus Mediolanensium civitatis ibi multitudinem non opus esse suggeris, ubi veritas non laboraret in pluribus, si locata esset in paucis: seque eorum qui contra adstarent assertionibus, & sacerdotes vicinarum ex Italia civitatum satis abundeque sufficere posse suggerit; abstinendum venerabilium virorum fatigatione censuimus, ne quis vel maturo ævo gravis, vel corporali debilitate confectus, vel laudabili paupertate mediocris, insuetas repetat terras. Et reliqua.*

AMBROSIUS *lectam Arrii epistolam damnari a Palladio petit: hic tergiversatur, & nisi in generali Concilio negat se responsurum: Patres anathemate percellunt eos, qui Filii Dei vel divinitatem vel æternitatem negarent. Effugium aucupatur in eo Palladius, quod se fateri dicitat Christum verum esse Dei Filium. Ejus fraus in confitendo eumdem esse Deum atque unigenitum. Postea transitur ad Christi immortalitatem, atque ab ea ad sapientiam, a qua similiter ad bonitatem; ubi more suo Palladius conatur illudere. Deinde utrum Dei Filium omnipotentem, utrum etiam judicem eum agnoscat, urgetur: ad quæ post multam tergiversationem solita utitur ad plenum Concilium provocatione. Sub hac Attalo condemnato, qui respondere etiam recusabat, Palladius auditores laicos petit, & condemnatur.*

5. AMBROSIUS *episcopus dixit:* Ecce quod Chistianus constituit imperator. Noluit injuriam facere sacerdotibus; ipsos Interpretes constituit episcopos. Ac per hoc, quoniam in sacerdotali Concilio consedemus, responde ad ea quæ tibi proponuntur. Arrii epistola lecta est: etiam nunc recitabitur, si tibi videtur. A principio habet blasphemias, solum Patrem æternum dixit. Si tibi videtur quod Dei Filius sempiternus non sit, hoc ipsum quemadmodum vis, adstrue: si damnandum putas, damna. Evangelium præsens est, & Apostolus, omnes Scripturæ præsto sunt. Unde vis adstrue, si putas non esse Dei Filium sempiternum.

6. *Palladius dixit: Vestro studio factum est, sicut* [g] *dictat lectio sacra a vobis prolata, ut non esset generale & plenum Concilium: absentibus consortibus nostris, nos respondere non possumus.*

Ambrosius episcopus dixit: Qui sunt consortes vestri?

Palladius dixit: Orientales episcopi.

7. *Ambrosius episcopus dixit:* Interim quia superioribus temporibus Concilium sic factum est, ut orientales in orientis partibus constituti haberent Concilium, occidentales in occidente; nos in occidentis partibus constituti, convenimus ad Aquilejensium civitatem, [h] juxta imperatoris præceptum. Denique etiam præfectus Italiæ litteras dedit, ut si vellent orientales convenire, in potestate haberent;

a Rom. edit. sola: *Jamdiu, fratres consacerdotes, nostras disceptationes citra acta tractavimus. Verum quia tanta tamque aperta* &c.

b Rom. edit. sola, *ubi omnibus episcopis placeat, fiant acta. Ita namque unusquisque .... non poterit* &c.

c Eadem Rom. edit. *Scribantur acta, placet .... controversiæ nostræ firmandæ, & rescripto imperiali publicandæ sunt, ut allegari possint. Recitetur ergo rescriptum, si placet. Omnes episcopi dixerunt, placet.*

d Sequentibus rescripti verbis edit. Rom. præmittit: *Gratianus, Valentinianus & Theodosius* &c. *Imperatores* &c.

e Eadem edit. Rom. *Neque dubia sententiæ rectius manifestari poterant controversiæ, quam si in obortæ altercationis judicium.*

f Eadem edit. *copiam recidentes.*

g Chifl. *indicat lectio sacra a vobis prolata*: Rom. edit. *dictat divalis sanctio*: Tell. autem & Labb. *lectio sacra*, quod sensu minime diversum est. Infra vero, ubi eædem edit. ac Chifl. habent, *consortibus nostris*, Tell. & Labb. legunt, *consacerdotibus nostris*.

h Rom. edit. Labb. & Chifl. *imperatorum præscriptum*: melius cod. Tell. *imperatoris*, Gratiani scilicet, cujus mentio hic passim exstat.

ſed quia ſcierunt conſuetudinem hujuſmodi, ut in oriente orientalium eſſet Concilium, intra occidentem occidentalium; ideo putaverunt non eſſe veniendum.

8. *Palladius dixit: Imperator noſter Gratianus juſſit orientales venire; negas tu juſſiſſe eum? Ipſe imperator nobis dixit ſe orientales juſſiſſe venire.*

Ambroſius epiſcopus dixit: Utique juſſit, qui non prohibuit huc venire.

Palladius dixit: Sed ne venirent tua petitio fecit: ſub ſpecie falſæ voluntatis hoc impetraſti, & diſtuliſti Concilium.

9. *Ambroſius Epiſcopus dixit;* Non opus eſt diutius evagari, reſponde nunc, Bene dixit Arrius ſolum æternum Patrem? Et ſecundum Scripturas hoc dixit, an non?

Palladius dixit: Non tibi reſpondeo.

Conſtantius epiſcopus dixit: Non reſpondes, * *qui tamdiu blaſphemaſti?*

Euſebius epiſcopus dixit: Sed debebis ſimpliciter fidei tuæ prodere libertatem. Si a te gentilis exigeret quemadmodum in Chriſtum crederes, confiteri erubeſcere non deberes.

10. *Sabinus epiſcopus dixit: Tu petiſti ut reſponderemus: hodie ex voluntate tua, & te urgente, convenimus, & non exſpectavimus reliquos fratres, qui poterant venire. Proinde non tibi liberum eſt evagari. Chriſtum dicis eſſe creatum? aut ſempiternum dicis eſſe Filium Dei?*

Palladius dixit: [a] *Dixi tibi, nos ideo diximus vobis ut veniremus, & convinceremus quod non recte feciſtis ſubrepere imperatori.*

Ambroſius epiſcopus dixit: Legatur epiſtola Palladii, utrum nobis hoc mandaverit, & docebitur quod etiam nunc fallit.

Palladius dixit: Legatur plane.

Epiſcopi dixerunt: Imperator cum eſſet præſens Syrmio, tu illum interpellaſti, an ipſe te compulit? Et addiderunt: Quid ad iſta reſpondes?

Palladius reſpondit: Dixit mihi: Vade. Diximus; Orientales conventi ſunt? [b] *Ait: Conventi ſunt. Numquid ſi orientales non fuiſſent conventi, numquid nos conveniſſemus?*

11. *Ambroſius epiſcopus dixit:* Sequeſtrata ſit cauſa orientalium, ſententiam tuam hodie quæro. Arrii tibi epiſtola lecta eſt: ſoles te Arrianum negare. Aut damna hodie Arrium, aut defende.

Palladius dixit: Non eſt auctoritatis tuæ, ut hoc a me quæras.

Euſebius epiſcopus dixit: Non credimus religioſum imperatorem aliud dixiſſe, quam ſcripſit. Epiſcopos juſſit convenire: non potuit tibi ſoli contra reſcriptum ſuum dicere, ut ſine orientalibus cauſa minime diceretur.

Palladius dixit: Si Itali ſoli juſſi ſunt convenire?

Evagrius presbyter & legatus dixit: Ut ante quatuor dies, & ante biduum reſponderet ſe aſfuturum. Quid ergo exſpectabas? Orientalium, ut dicis, conſortium tuorum [c] *ſententiam exſpectandam? Sic debuiſti mandare, non promittere conflictum.*

Palladius dixit: Quia quaſi ad Concilium plenum veneram, vidi non conveniſſe conſortes meos, [d] *ut convenirem, & dicerem ſecundum juſſionem ageretis in præjudicium futuri Concilii.*

12. *Ambroſius epiſcopus dixit:* Ut hodie reſideremus, ipſe exegiſti. Denique etiam hodie tu ipſe dixiſti quia chriſtiani ad chriſtianos venimus. Chriſtianos igitur nos probaſti. Promiſiſti te conflictaturum, promiſiſti [e] te allaturum aut acceptaturum eſſe rationem. Libenter itaque accepimus præfationem tuam. Optavimus ut quaſi chriſtianus venires. Obtuli tibi epiſtolam Arrii, quam ſcripſit Arrius, de cujus nomine dicitis vos injuriam frequenter ſuſtinere. Dicitis quod Arrium non ſequamini. Hodie aperta debet eſſe ſententia: aut condemna illum, aut adſtrue [f] quibuſvis lectionibus. *Et addidit:* Ergo juxta epiſtolam Arrii Chriſtus Dei Filius non eſt ſempiternus?

Palladius dixit: Nos diximus probaturos nos chriſtianos, ſed in Concilio pleno. Non vobis reſpondemus omnino in præjudicium Concilii futuri.

Euſebius epiſcopus dixit: Sine calliditate fidei tuæ profeſſionem debes exponere.

Palladius dixit; Et quid Concilio reſervamus?

13. *Ambroſius epiſcopus dixit:* Omni ore condemnatio facta eſt in eum, qui negaret Dei Filium ſempiternum. Negavit Arrius, hunc ſequitur Palladius, qui non vult condemnare Arrium. Itaque utrum hujus probanda ſententia ſit, conſiderate: & utrum ſecundum Scripturas dicat, aut contra Scripturas, intelligere licet: Lectum eſt enim: *Sempiterna virtus Dei atque divinitas. Dei virtus Chriſtus eſt?* Si igitur ſem-

Rom. 1. 20. 1. Cor. 1. 8.

* *Qui tamdiu blaſphemaſti*, refer hæc verba ad ſuperiora illa: *Diu citra acta tractavimus*, quibus docemur diſputationem jam prius utrimque fuiſſe agitatam.

a Rom. edit. *Dico tibi nos ideo dixiſſe jam vobis, quod veniremus ut conveniretis & vos; quia exſpectabamus conſortes: ſed non recte feciſtis ſubrepere.* Labb. vero & Chifl. ſatis congruunt cum mſ. Tell. niſi quod Chifl. ſolus pro *diximus* habet *ſcripſimus*; & pro *convinceremus* legit cum Labb. *conveniremus*: denique ubi nos cum utroque *ſubrepere*, Tell. exhibet *ſubripere*. Forte ac haud ita male, cum eodem ſenſu infra ponatur, *ſubripuiſtis*.

b *Ait: Conventi ſunt*, deerant in edit. Rom. quæ nos ex cod. Tell. Labb. & Chifl. reſtituimus.

c Rom. edit. *præſentiam*: Tell. Labb. & Chifl. *ſententiam exſpectandam*.

d Edit. Rom. *Judicavi vero, ut convenirem ſecundum juſſionem, ut dicerem ne aliquid egeritis.*

e Ita cod. Tell. niſi quod pro *allaturum* lapſu librarii ſcriptum eſt, *ablaturum*: in edit. autem deerat, *aut acceptaturum*.

f Rom. edit. ſola, *quibuſvis rationibus*.

sempiterna Dei virtus est, sempiternus utique Christus est, quia Christus est Dei virtus.

Eusebius episcopus dixit: Hæc fides nostra est, hæc intelligentia catholica. Qui hæc non dixerit, anathema.

Omnes episcopi dixerunt: Anathema.

14. *Eusebius episcopus dixit: Specialiter dicit solum Patrem sempiternum, & Filium aliquando cœpisse.*

Palladius dixit, Arrium nec vidi, nec scio qui sit.

Eusebius episcopus dixit: Arrii blasphemia prolata est, in qua negat Dei Filium sempiternum. Hanc perfidiam damnas eum auctore, aut adseris?

Palladius dixit: Ubi auctoritas pleni Concilii non est, non dico.

15. *Ambrosius episcopus dixit*: Dubitas post divina judicia damnare Arrium, eum crepuerit medius? *Et addidit*: Dicant etiam sancti viri legati Gallorum.

Constantius episcopus & legatus Gallorum dixit: Hanc impietatem ejus hominis & semper damnavimus, & nunc damnamus non solum Arrium, sed & quicumque Filium Dei non dixerit sempiternum.

Ambrosius episcopus dixit: Quid etiam dicit dominus meus Justus?

Justus episcopus & legatus Gallorum dixit: Qui Filium Dei coæternum cum Patre non confitetur, anathema habeatur.

Omnes episcopi dixerunt: Anathema.

16. *Ambrosius episcopus dixit*. Dicant etiam Afrorum legati, [a] qui omnium civium huc adtulere sententias.

Felix episcopus & legatus dixit: Si quis Filium Dei negaverit sempiternum, & coæternum negaverit, non solus ego legatus totius Africanæ provinciæ damno: sed & cunctus chorus sacerdotalis, qui ad hunc cœtum sanctissimum me misit, etiam ipse ante damnavit.

Anemius episcopus dixit: Caput Illyrici non nisi civitas est Syrmiensis: ego igitur episcopus illius civitatis sum. Eum qui non confitetur Filium Dei æternum, & coæternum Patri, quod est sempiternum, anathema dico: [b] *sed etiam iis qui idem non confitentur.*

17. *Ambrosius episcopus dixit*: Audite sequentia.

Et recitatum est: Solum æternum, solum sine initio, solum verum, solum immortalitatem habentem.

Ambrosius episcopus dixit: Et in hoc damna eum, qui negat Filium Deum verum: Cum enim ipse sit veritas, quemadmodum non est Deus [c] verus? *Et addidit*: Quid ad hoc?

Palladius dixit: Filium verum quis non dicit?

Ambrosius Episcopus dixit: Arrius negavit.

Palladius dixit: Cum Apostolus dicat, Christum super omnia Deum, potest aliquis negare verum Filium Dei?

18. *Ambrosius episcopus dixit*: Ut scias quam simpliciter veritas a nobis requiratur, ecce dico ego, ut dicis: sed semiplenum [d] habeo. Cum enim ita dicis, videris negare Deum verum: si autem simpliciter confiteris: verum Deum Filium Dei, eo ordine adstrue, quo ipse propono.

Palladius dixit. Ego secundum Scripturas tibi loquor, verum Filium Dei dominum dico.

Ambrosius episcopus dixit. Verum [e] dominum dicis Filium Dei?

Palladius dixit. Cum verum Filium dicam, quid amplius?

Ambrosius episcopus dixit. Non quæro tantummodo, ut verum Filium dicas, sed ut verum dominum Dei Filium dicas.

19. *Eusebius episcopus dixit. Christus Deus verus est, secundum omnium fidem, & catholicam professionem?*

Palladius dixit. Verus Dei Filius est.

Eusebius episcopus dixit. Nam & nos per adoptionem filii sumus, ille secundum proprietatem generationis divinæ. Et addidit. Confiteris ergo verum Filium Dei dominum verum esse [f] *secundum nativitatem & proprietatem.* (Galat. 4. 7.)

Palladius dixit. Verum Dei Filium unigenitum dico.

Eusebius episcopus dixit. Hoc ergo putas contra Scripturas, si Christus Deus verus esse dicatur?

20. *Cumque Palladius reticeret, Ambrosius episcopus dixit*. Solum verum Filium Dei qui dicit, & non vult dicere dominum verum, [g] videtur negare. Hoc igitur ordine confiteatur, si tamen confitetur, Palladius; & dicat utrum verum dominum Dei Filium dicat.

Palladius dixit. Cum dicat Filius. Ut cognoscant te solum verum dominum, & quem misisti Jesum Christum; [h] *affectu, an in veritate?* (Johan. 17. 3.)

Ambrosius episcopus dixit. Johannes dixit in epistola sua. *Hic est verus Deus*. Nega hoc. (1. Johan. 5. 20.)

Palladius dixit. Cum dicam tibi verum Filium, profiteor veram etiam divinitatem.

a Edit. Rom. & Chisl. *qui omnium Africæ sacerdotum.* Tell. & Labb. ut in textu.

b Ita Chisl. a quo non recedunt Tell. & Labb. nisi quod primum membrum legunt hoc modo: *sed etiam is quidem non confitetur*: totum autem locum edit. Rom. sic habet: *& etiam, ut recitatum est, eum qui confitetur solum Patrem æternum, solum sine initio, solum verum, solum immortalitatem habentem, non etiam Filium æqualem, anathema dico. Ambrosius episcopus dixit: & ea hoc damno.*

c Rom. edit. sola, *verus. Palladius dixit: Quid est hoc? Filium verum quis non dicit?*

d Edit. Rom. sola, *habeo responsum*.

e Hic & infra pluribus locis ubi Rom. edit. ponit *Deum*; aliæ ac Tell. mss. constanter habent, *Dominum*.

f Chisl. solus, *secundum divinitatem*.

g Ita Tell. Lab. & Chisl. Rom. autem edit. *Deum verum, Deum esse videtur negare.*

h Rom. edit. *humano affectu dicit, an in veritate?*

Ambrosius episcopus dixit. Et in hoc est fraus; sic enim soletis dicere unam & veram divinitatem, ut Patris tantummodo non etiam Filii veram & unam divinitatem dicatis. Ergo si aperte vis dicere, quia ad Scripturas me provocas, dic quod dixit evangelista Johannes. *Hic est verus Deus*, aut nega dictum.

Palladius dixit. Absque Filius aliusgenitus non est.

21. *Eusebius episcopus dixit. Christus verus Deus secundum omnium fidem, & catholicam professionem, an in sententia tua Deus verus non est?*

Palladius dixit. Virtus Dei nostri est.

Ambrosius episcopus dixit. Non habes libertatem profitendi; ac per hoc anathema ei, qui non confitetur [a] verum dominum Filium Dei.

Omnes episcopi dixerunt. Anathema habeatur, qui Christum Filium Dei dominum verum non dixerit.

22. *Iterum addidit. Solum verum; solum immortalitatem habensem.*

Ambrosius episcopus dixit. Filius Dei habet immortalitatem, aut non habet secundum divinitatem?

1.Tim.6.16. *Palladius dixit. Apostolum admittis, an non?* Rex regum, qui solus habet immortalitatem.

Ambrosius episcopus dixit. De Christo Filio Dei quid dicis?

Palladius dixit. Christus nomen divinum est, an humanum?

23. *Eusebius episcopus dixit. Secundum carnis quidem sacramentum Christus dicitur, sed idem Deus & homo est.*

Palladius dixit. Christus nomen carnis est. Christus nomen humanum est; & respondete vos mihi.

Eusebius episcopus dixit. Quid superfluis immoraris? Cum legeretur impietas Arrii, qui hoc dicit de Patre, quia solus habet immortalitatem, adtulisti testimonium ad consensum impietatis Arrii, ex Apostolo dicens. Qui solus habet immortalitatem, & lucem inaccessibilem habitat. *Sed si intelligis, totius naturæ dignitatem in Dei nomine expressit, siquidem in Dei nomine Pater & Filius designantur.* (Al. item.)

Palladius dixit. Et ego vos, quod interrogavi, respondere noluistis.

24. *Ambrosius episcopus dixit.* Aperte de te sententiam quæro. Filius Dei habet immortalitatem secundum generationem divinam, an non habet?

Palladius dixit. Secundum generationem divinam incorruptibilis, & per carnem mortuus est.

Ambrosius episcopus dixit. Non divinitas mortua est, sed caro mortua est.

Palladius dixit. Ante vos mihi respondete.

Ambrosius episcopus dixit. Filius Dei secundum divinitatem habet immortalitatem, an non habet? [b] Sed & jam fraudes & insidias tuas non secundum Arrii professionem prodidisti? *Et addidit.* Qui Filium Dei negat habere immortalitatem, quid vobis videtur?

Omnes episcopi dixerunt. Anathema habeatur.

25. *Palladius dixit. Status divinus immortalis est.*

Ambrosius episcopus dixit. Astute & hoc, ut de Dei Filio nihil exprimas evidenter, & ego dico: Immortalitatem habet Dei Filius secundum divinitatem, aut nega quia non habet immortalitatem.

Palladius dixit. Christus mortuus est, an non?

Ambrosius episcopus dixit. Secundum carnem: anima nostra non moritur; scriptum est enim. *Nolite timere eos qui occidunt corpus, animam autem non possunt occidere.* Cum igitur anima nostra mori non possit, putas quod Christus secundum divinitatem mortuus sit? (Matth. 10. 28.)

Palladius dixit. Mortis appellationem quare tu horres?

Ambrosius episcopus dixit. Immo non horreo, sed confiteor [c] secundum carnem meam; est enim per quem a mortis vinculis sum revinctus.

Palladius dixit. Mortem separatio facit spiritus; nam Christus Filius Dei carnem suscepit, & per carnem mortuus est.

Ambrosius episcopus dixit. Scriptum est [d] Christum passum. Secundum carnem igitur passus est, secundum divinitatem habet immortalitatem. Hoc qui negat, diabolus est.

Palladius dixit. Ego Arrium non novi.

26. *Ambrosius episcopus dixit.* Ergo male dixit Arrius, cum etiam Filius Dei habeat immortalitatem secundum divinitatem. *Et addidit.* Bene dixit ergo, an male?

Palladius dixit. Non consentio.

Ambrosius episcopus dixit. Cui non consentis? Anathema illi, qui non explicat fidei libertatem.

Omnes episcopi dixerunt. Anathema.

Palladius dixit. Dicite quod vultis, ejus est divinitas immortalis.

Ambrosius episcopus dixit. Cujus? Patris, an & Filii? *Et addidit.* Multas impietates congessit Arrius. Sed ad alia transeamus.

27. *Et*

a Eadem edit Rom. *verum Deum, Filium Dei.*

b Rom. edit. *Sed jam fraudes & insidias tuas secundum* &c. Sensu quidem magis concinno, si quod aliud ei præsidium suffragaretur.

c Ita cod. Tell. & edit. Labb. & Chifl. at Rom. edit. locum refinxit in hæc verba: *secundum carnem Christum mortuum esse. Ejus namque morte diaboli vinculis revinctus a mortis potestate sum erutus.* At observandum vocem *revinctus* in hoc contextu negationem involvere, ut illæ aliæ reclusus, retectus & similes: quod non videntur advertisse Romani.

d Rom. edit. *passum in carne ...: Arrianus est*: aliæ cum Tell. cod. omittunt, *in carne*, & præferunt, *diabolus est.*

27. *Et recitatum est: Solum sapientem.*

Palladius dixit: Pater a se sapit. Filius autem sapiens non est.

Ambrosius episcopus dixit: Ergo Filius non est sapiens, cum ipse sit sapientia? Nam & nos dicimus, quia ex Patre natus est Filius. (1. Cor. 1. 24.)

Eusebius episcopus dixit: Est aliquid tam impium, tam profanum, quam quod dixit sapientem Filium Dei negare?

Palladius dixit: Sapientia dicitur, quis potest sapientiam denegare?

Ambrosius episcopus dixit: Sapiens est, an non?

Palladius dixit: Sapientia est.

Ambrosius episcopus dixit: Sapiens ergo, cum sit sapientia.

Palladius dixit: Secundum Scripturas vobis respondemus.

Ambrosius episcopus dixit: Etiam sapientem, quantum video, Filium Dei Palladius negare conatus est.

Eusebius episcopus dixit: Qui negat Filium Dei sapientem, anathema sit.

Omnes episcopi dixerunt, Anathema.

28. *Eusebius episcopus dixit: Etiam Secundianus adhoc respondeat.*

Cumque Secundianus reticeret, Ambrosius episcopus dixit. Qui tacet, integrum vult habere judicium. *Et addidit*: Solum Patrem bonum cum dicit, Filium confessus est, an negavit?

Palladius dixit: Legimus: Ego sum pastor bonus; *& nos negamus? Quis non dicat bonum Dei Filium?* (Joban. 10. 11.)

Ambrosius episcopus dixit: Ergo bonus est Christus?

Palladius dixit: Bonus.

Ambrosius episcopus dixit: Male ergo Arrius de solo Patre dixit, eum etiam [a] Filius Dei Deus omnibus sit.

Palladius dixit: Qui bonum non dicit Christum, male dicit.

29. *Eusebius episcopus dixit: Christum bonum confiteris? Nam & ego bonus sum. Mihi dixit.* Euge serve bone, &. Homo bonus profert de thesauro suo bona. (Matth. 25. 20. Luc. 6. 45.)

Palladius dixit: Jam dixi, vobis non respondeo usque ad plenum Concilium.

Ambrosius episcopus dixit. Judæi dicebant quia bonus est: & Arrius negat quia Filius Dei bonus est. (Joban. 7. 12.)

Palladius dixit: Quis potest hoc negare?

Eusebius Episcopus dixit: Bonus est ergo Deus Filius Dei.

Palladius dixit. Bonus Pater bonum Filium genuit.

30. *Ambrosius episcopus dixit*: Et nos bonos genuit; sed non secundum divinitatem. Deum bonum Dei Filium dicis. (Gen. 1. 31.)

Palladius dixit: Filius Dei bonum est.

Ambrosius episcopus dixit: Vides ergo quia Christum bonum, bonum Filium, non bonum Deum dicis; quod a te quæritur. *Et addidit*: Qui bonum Filium Dei Deum non confitetur, anathema.

Omnes episcopi dixerunt: Anathema.

31. *Item recitavit: Solum potentem.*

Ambrosius episcopus dixit. Potens est Filius Dei, an non.

Palladius dixit: Qui omnia fecit, non est potens? Qui omnia fecit, minus potest?

Ambrosius episcopus dixit: Ergo Arrius male dixit. *Et addidit*: Vel in hoc damnas Arrium?

Palladius dixit: Unde scio qui sit? Ego pro me respondeo tibi.

Ambrosius episcopus dixit: Filius domini Dei Deus potens est?

Palladius dixit: Potens.

Ambrosius episcopus dixit: Deus bonus est?

Palladius dixit: Jam dixi Filium Dei unigenitum esse potentem.

Ambrosius episcopus dixit: Dominum potentem.

Palladius dixit: Filium Dei potentem.

32. *Ambrosius episcopus dixit*: Potentes & homines sunt; scriptum est enim: *Quid gloriaris in malitia, qui potens es in iniquitate?* Et alibi: *Cum infirmor, tunc potens sum.* Illud a te requiro, ut confitearis Dominum potentem esse Christum Dei Filium: aut si negas, adstrue. Nam qui unam potentiam dico Patris & Filii, sic Filium Dei dico potentem sicut & Patrem. Dubitas ergo confiteri Dominum potentem esse Dei Filium. (Psal. 51. 3. 2. Cor. 12. 10.)

Palladius dixit: Jam dixi, secundum disputationem, prout possumus, respondemus vobis; vos enim soli vultis esse judices: vos litigatores esse vultis. Non vobis respondemus nunc, sed in Concilio generali & pleno respondebimus vobis.

Ambrosius episcopus dixit. Anathema illi, qui negat Dominum potentem Christum.

Omnes episcopi dixerunt: Anathema.

33. *Item recitatu est: Solum potentem, omnium judicem.*

Palladius dixit: Omnium judicem [b] Filium Dei. Est qui dat, est qui accipit.

Ambrosius episcopus dixit: Per gratiam dedit, an per naturam. Et hominibus datur judicium.

Palladius dixit: Patrem majorem dicis, an non.

Ambrosius episcopus dixit: Postea respondebo tibi.

Palladius dixi: Ego tibi non respondeo, si non respondes mibi:

Epi-

[a] Edit. Rom. & Chifl. *Filius Dei bonus Deus sit*. Teil. ac Labb. . . . . *bonus omnibus sit*. Et post duos versus, ubi edit. *Christum bonum*; cod. Teil. exhibet, *Christum Deum bonum*. Magis accommodare ad sequentia.

[b] Rom. edit. *Filium Dei profiteor: sed Pater est, qui dat: & Filius est, qui recipit.*

Eusebius episcopus dixit: Nisi impietatem Arrii ex ordine damnaveris, interrogandi non tibi dabimus facultatem.

Palladius dixit: Non tibi respondeo.

Ambrosius episcopus dixit: Filius Dei, sicut lectum est, judex est, an non?

Palladius dixit: Si non respondes mihi, ego tibi, ut impio, non respondeo.

34. *Ambrosius episcopus dixit:* Habes professionem meam, qua respondebo tibi. Interim perlegatur epistola Arrii: *Et addidit.* In epistola Arrii invenies & hoc sacrilegium, quod tu moliris.

Palladius dixit: Ego qui interrogo, non respondetis?

Eusebius episcopus dixit: Filium Dei Deum æqualem dicimus.

Palladius dixit: Tu judex es, tui exceptores hic sunt.

Ambrosius episcopus dixit: Scribant tui, qui volunt.

35. *Palladius dixit: Pater major est, an non?*

Eusebius episcopus dixit. Secundum divinitatem æqualis est Filius Patri. Habes in Evangelio quod Judæi persequebantur eum; quia non solum solvebat sabbatum, sed & Patrem suum dicebat Deum, æqualem se faciens Deo. Quod ergo impii persequentes confessi sunt, nos credentes negare non possumus. (Joan. 5. 18.)

Ambrosius episcopus dixit: Et alibi habes: *Qui cum esset in forma Dei, non rapinam arbitratus est esse se æqualem Deo; sed semetipsum exinanivit, formam servi accipiens, in similitudinem hominum factus obediens usque ad mortem. Et addidit:* Vides quia in forma Dei æqualis est? *Et formam,* inquit, *servi accepit.* In quo ergo minor est? Secundum formam utique servi, non Dei. (Philip. 2. 6. — Ibidem.)

Eusebius episcopus dixit. Sicut in forma servi constitutus, inferior servo non fuit: ita in forma Dei constitutus, inferior Deo esse non potuit.

36. *Ambrosius episcopus dixit:* Aut dic quia secundum divinitatem minor est [a] Patre Dei.

Palladius dixit: Pater major est.

Ambrosius episcopus dixit: Secundum carnem.

Palladius dixit: Qui me misit, major est me. *Caro missa est a Deo, aut Filius Dei?* (Joan. 14. 27.)

Ambrosius episcopus dixit: Falsari a vobis divinas scripturas hodie comprobamus; sic enim scriptum est: *Pacem meam do vobis, pacem meam relinquo vobis. [b] Non turbetur cor vestrum: non quomodo hic mundus dat, ego do vobis. Si diligeretis me, gauderetis quia dixi, vado ad Patrem; quia Pater major me est.* Non dixit: Qui me misit, major me est.

Palladius dixit: Pater major est.

Ambrosius episcopus dixit: Anathema illi, qui divinis scripturis addit aliquid, aut minuit.

Omnes episcopi dixerunt: Anathema.

37. [c] *Palladius dixit: Pater major est Filio.*

Ambrosius episcopus dixit: Secundum carnem Filius minor est Patre, secundum divinitatem æqualis est Patri: legi igitur Dei Filium æqualem Patri, sicut jam & prolata exemplaria testantur. Secundum carnem autem quid miraris minorem; cum dixerit se servum, cum dixerit se lapidem, cum dixerit se vermen, cum dixerit se minorem Angelis; quia scriptum est: *Minorasti eum paulominus ab Angelis?* (Psal. 115. 16. — Matth. 21. 42. — Psal. 21. 7. — Psal. 8. 6.)

Palladius dixit: Impie vos adserentes video: non respondemus vobis sine auditoribus.

Sabinus episcopus dixit: Nemo requirat ab eo sententiam, qui tam innumeris sententiis blasphemavit.

Palladius dixit: Non vobis respondemus.

38. *Sabinus episcopus dixit: Ab omnibus jam damnatus est Palladius: Arrii blasphemiæ multo minores sunt quam Palladii. Et cum Palladius surrexisset, atque foras exire voluisset: Ideo, inquit, surrexit Palladius, quoniam apertis Scripturarum testimoniis convincendum esse se cernit, sicut jam convictus est; sic enim lectum est, secundum divinitatem quod æqualis Patri Filius sit. Accipiat autem quia Filius Dei secundum divinitatem majorem non habet. Scriptum est.* Abrahæ cum repromisisset Deus. ... quoniam nullum alium habebat majorem, per quem juraret, juravit per semetipsum. *Vides igitur Scripturam, quia nullum alium majorem habet, per quem juraret. Filius autem est, de quo dicitur quoniam ipse visus est Abrahæ; unde & ait:* Abraham diem meum vidit, & gavisus est. (Hebr. 6. 13. — Joan. 8. 56.)

Palladius dixit: Pater major est.

Eusebius episcopus dixit: Quando ut Deus loquutus est, majorem non habuit: quando ut homo loquutus, majorem habuit.

39. *Palladius dixit: Pater genuit Filium, Pater misit Filium.*

Ambrosius episcopus dixit: Anathema illi, qui negat Filium secundum divinitatem æqualem Patri.

Omnes episcopi dixerunt: Anathema.

Palladius dixit: Filius subjectus Patri, Filius præcepta Patris custodit.

Ambrosius episcopus dixit: Subjectus secundum carnis rationem. Ceterum & ipse meministi quia legisti: *Nemo venit ad me, nisi quem Pater attraxerit.* (Joan. 6. 44.)

Sabinus episcopus dixit: Dicat si secundum divinitatem subjectus est Patri, an secundum incarnationem?

40. *Pal-*

a Ita Dell. & Labb. al Rom. edit. & Chifl. *Filius Patre*. Continuo vero post, pro *Pater major est*; Rom. edit. sola, *Pater*, *inquit*, *major me est*.

b *Non turbetur cor vestrum*, sicut & verbum *dixi* ante *vado* in edit. Rom. desideratur.

c Hic versus in Chifl. totus desideratur.

40. *Palladius dixit: Ergo Pater major est.*

Ambrosius episcopus dixit: Et alibi scriptum est: *Fidelis Deus, per quem vocati estis in communionem Filii ejus.* Ego dico Patrem majorem esse secundum carnis adsumtionem, quam suscepit Filius Dei, non secundum divinitatem.

1. Cor. 1. 9.

Palladius dixit: Quæ enim comparatio est Filii Dei? Et caro potest dicere: Deus me major est? Caro loquebatur, aut divinitas; quia ibi erat caro?

Ambrosius episcopus dixit: Caro sine anima non loquitur.

Eusebius episcopus dixit: Deus in carne loquebatur secundum carnem, quando dicebat: Quid me persequimini hominem? *Quis hoc dixit?*

Joh. 8. 40.

Palladius dixit: Filius Dei.

Ambrosius episcopus dixit: Deus ergo Filius Dei est secundum divinitatem, & homo est secundum carnem.

Palladius dixit: Carnem suscepit.

Eusebius episcopus dixit: Ergo humanis verbis usus est.

Palladius dixit: Carnem humanam suscepit.

41. *Ambrosius episcopus dixit*: Dicat quia non secundum divinitatem Apostolus [a] dixit subjectum, sed secundum carnem; scriptum est enim: *Humiliavit semet ipsum, factus obediens usque ad mortem.* In quo ergo mortem gustavit?

Philip. 2. 8.

Palladius dixit: Quia se humiliavit.

Ambrosius episcopus dixit: Non divinitas, sed caro humiliata est atque subjecta. *Et addidit*: Creaturam perfectam bene dixit Arrius, an male dixit?

Palladius dixit: Ego tibi non respondeo auctoritatem non habenti.

Ambrosius episcopus dixit: Profitere quod vis.

Palladius dixit: Non respondeo vobis.

42. *Sabinus episcopus dixit*: [b] *Pro Arrio non respondes, ad interrogata non respondes?*

Palladius dixit: Pro Arrio ego non respondi.

Sabinus episcopus dixit: Usque adeo respondisti, ut Filium Dei negares potentem, negares verum Deum.

Palladius dixit: Ego te judicem non patior, quem impietatis arguo.

Sabinus episcopus dixit: Ipse nos coegisti sedere.

Palladius dixit: Mandavi ut sederetis, ut arguerem vos. Quare subripuistis imperatori? Ut plenum Concilium non esset, obripuistis.

Ambrosius episcopus dixit: Cum Arrii impietates legerentur, & impietas tua pariter condemnata est, quæ consensit Arrianæ impietati. [c] Placuit tibi in epistola media lectionem proponere, quam volebas: responsum tibi est quemadmodum Filius Patrem majorem dixerit, eo quod secundum carnis susceptionem Pater major est eo. Proposuisti etiam subjectum esse Filium Dei; & in hoc responsum tibi est, quia subjectus Filius Dei secundum carnem est, non secundum divinitatem. Habes professionem nostram, nunc audi cetera. Quoniam tibi responsum est, responde ad ea, quæ leguntur.

43. *Palladius dixit: Non tibi respondeo; quia quæcumque ego dixi, non sunt scripta: vestra tantummodo scribuntur verba: non vobis respondeo.*

Ambrosius episcopus dixit: Omnia vides scribi. Denique quæ scripta sunt, abundant ad tuæ impietatis indicium. *Et addidit*: Creaturam dicis Christum, an negas?

Palladius dixit: Non respondeo.

Ambrosius episcopus dixit: Ante horam citra actam, cum legeretur quia Arrius dixit creaturam Christum, negasti; oblatum est tibi, ut damnares perfidiam, noluisti: vel nunc dic utrum natus ex Patre Christus sit, an creatus?

Palladius dixit: Si vultis, exceptores nostri veniant, & sic totum excipiatur.

Sabinus episcopus dixit: Adducat suos exceptores.

Palladius dixit: Pleno Concilio vobis respondebimus.

44. *Ambrosius episcopus dixit*: Attalus in tractatu Nicæni Concilii subscripsit. Neget factum, quia venit ad Concilium. Dicat hodie utrum subscripserit in tractatu Nicæni Concilii, an non.

Cumque Attalus reticeret, Ambrosius episcopus dixit: Attalus presbyter licet inter Arrianos sit, tamen habet auctoritatem loquendi: libere profiteatur utrum subscripserit in tractatu Nicæni Concilii sub episcopo suo Agrippino, an non.

Attalus dixit: Jam dixisti me aliquoties damnatum: non tibi respondeo.

Ambrosius episcopus dixit: Subscripsisti in tractatu Concilii Nicæni, an non?

Attalus dixit: Non tibi respondeo.

45. *Palladius dixit: Modo vultis tractatum plenum haberi, an non?*

Chromatius presbyter dixit: Creaturam non negasti, potentem negasti. Omnia negasti, quæ fides catholica profitetur.

Sabinus episcopus dixit: Testes sumus nos Attalum

a Rom. edit. *dixit, obediens usque ad mortem.*

b Eadem edit. Rom. *Pro Arrio respondes, ad nostra interrogata non respondes.*

c Sic Tell. Labb. & Chifl. nisi quod habetur in hoc ultimo, *in media epistolæ lectione proponere quod volebas*; totum vero locum Rom. edit. præfert hoc modo: *Placuit tibi ut Arrii epistola legeretur: dictum est ut dubitationem proponeres, quam volebas; proposuisti quod Filio Pater major est.... quod Patrem majorem dixerit Filius Dei.*

talem subscripsisse in Concilio Nicæno, & nunc A *nolle respondere. Quid cunctis videtur?*

Cumque Attalus reticeret, Ambrosius episcopus dixit: Dicat utrum subscripserit in tractatu Concilii Nicæni, an non?

46. *Palladius dixit: Exceptor vester & noster stent, & omnia scribant.*

Valerianus episcopus dixit: Jam *quæ dixisti, & quæ negasti, scripta sunt omnia.*

Palladius *dixit: Dicite quod vultis.*

Ambrosius episcopus dixit: Quia sæpius vult damnari Palladius, qui jam frequenter damnatus est, lego epistolam Arii, quam B ille noluit condemnare: profitemini quid vobis videtur?

Omnes episcopi dixerunt: Legatur. Et recitata est: Nato autem non putative, & reliqua.

Ambrosius episcopus dixit: Respondi tibi de majore, respondi tibi & de subjecto: nunc & ipse responde.

47. Palladius *dixit: Non respondebo nisi auditores veniant post Dominicam diem.*

Ambrosius episcopus dixit: Veneras tractaturus, sed posteaquam objeci tibi, vidisti epistolam Arrii, quam damnare noluisti, adserere autem non potes; idcirco nunc re- C fugis & cavillaris. Plenarie ipsam [a] recito ad singula. Dic utrum Christus creatus videatur; an fuit, quando non fuit: an vero semper fuit unigenitus Dei Filius? Cum Arrii epistolam audieris, aut damna, aut proba.

48. Palladius *dixit: Cum impietatis te arguam, te judice non utor. Transgressor es.*

Sabinus episcopus dixit: Quas impietates objicis fratri nostro & consacerdoti nostro Ambrosio, dicito.

Palladius *dixit:* Jam *vobis dixi; pleno Concilio respondebo, & [b] præsentibus auditoribus.*

Ambrosius episcopus dixit: In consessu fratrum D meorum cupio confutari & redargui. Quæ igitur impie dixerim, dicito: sed impius tibi videor, qui pietatem adstruo.

Sabinus episcopus dixit: Ergo impius tibi videtur, qui Arrii blasphemias [c] arguit?

49. Palladius *dixit: Ego non negavi bonum Filium Dei.*

Ambrosius episcopus dixit: Dicis ergo Christum Deum bonum?

Palladius *dixit: Non vobis respondeo.*

Valerianus episcopus dixit: Nolite multum adigere Palladium, *non potest vera nostra simpliciter confiteri. Ipsius enim conscientia duplici blasphemia confusa est; nam a* Photinianis *est ordinatus, & cum ipsis est damnatus: & [d] nunc plenius damnabitur.*

Palladius *dixit: Hoc proba.*

Sabinus episcopus dixit: Non aliter poteras Christum verum negare, nisi auctores suos sequeretur.

50. *Ambrosius episcopus dixit:* Objecisti me esse impium, hoc proba.

Palladius *dixit: Expositionem nostram afferemus; cum autem adtulerimus, [e] tunc disputatio habebitur.*

Ambrosius episcopus dixit: Damna impietatem Arrii.

Cum reticeret Palladius, E*usebius episcopus dixit: Superfluis immoratur. Tot impietates Arrii* Palladius *noluit condemnare, immo potius adserendo confessus est. Hunc qui non damnat, similis illius est, & hæreticus jure dicendus est.*

Omnes episcopi dixerunt: A nobis omnibus anathema sit Palladio.

51. *Ambrosius episcopus dixit:* Adquiescis, Palladi, ut cetera legantur Arrii.

Palladius *dixit: Date auditores: veniant & ex utraque parte exceptores. Non potestis esse judices, si auditores non habuerimus; & nisi ex utraque parte venerint, qui audiant, non vobis respondemus.*

Ambrosius episcopus dixit: Quos quæris auditores?

Palladius *dixit: Sunt hic viri honorati multi.*

Sabinus episcopus dixit: Post tot blasphemias auditores petis?

Ambrosius episcopus dixit: Sacerdotes de laicis judicare debent, non laici de sacerdotibus. Sed tamen quos judices petas, dicito.

Palladius *dixit: Auditores veniant.*

Chromatius presbyter dixit: Salva condemnatione sacerdotali, quin & qui Palladii sunt, etiam [f] nunc in pleno legantur.

52. Palladius *dixit: Non permittuntur loqui. Auditores veniant, & ex utraque parte exceptores, & respondebunt vobis hi in Concilio generali.*

Ambrosius episcopus dixit: Etsi in multis impietatibus deprehensus sit, erubescemus tamen, ut videatur qui sacerdotium sibi vindicat, a laicis esse damnatus: ac per hoc quoque & in hoc ipso damnandus est, qui laicorum exspectat sententiam; cum magis de laicis sacerdotes debeant judicare. Juxta ea quæ hodie audivimus Palladium profitentem, & juxta ea quæ condemnare noluit, pronuntio illum sacerdotio

---

a Ita cod. Tell. a quo non abeunt Labb. & Chifl. nisi quod ille punctum postponit verbo *recito*; hic autem illud præfigit adverbio *utrum*: quocum edit. Rom. etiam conveniret, nisi *audes* pro *potes* reposuisset, & ante *recito* dictionem *iterum* apposuisset.

b Tell. & Labb. *præsentibus auditoribus*. Non satis recte.

c Verbo *arguit* Rom. edit. ista subnectit, & *profitetur Deum bonum Filium Dei*.

d Rom. edit. *nunc ut Arrianus plenius damnabitur*.

e Sic Tell. ac Chifl. Labb. autem, *tunc dispositio*: Rom. *tunc probatio*.

f Rom. edit. *etiam nunc audiantur*: alii ac Tell. ut in textu.

dotio indignum, [a] & carendum, ut in loco ejus catholicus ordinetur.

Omnes episcopi dixerunt: Anathema Palladio.

53. *Ambrosius episcopus dixit:* Imperator clementissimus & christianus sacerdotum judicio causam, & [b] ut ipsi arbitri essent altercationis, inquit, constituissemus. Quoniam igitur nobis judicium videtur declaratum interpretes esse Scripturarum, condemnemus Palladium, qui impii Arrii noluit damnare sententiam: & quia ipse Filium Dei sempiternum, & cetera quæ actis inhærent, negavit. Ergo anathema habeatur.

Omnes episcopi dixerunt: Omnes condemnamus eum, anathema habeatur.

Patrum singulorum in Palladium condemnatio.

54. Ambrosius episcopus dixit: Quoniam omnes consistunt viri christiani, & Deo probati fratres, & consacerdotes nostri, dicat unusquisque quid sibi videatur.

* *Valerianus episcopus dixit: Mihi quidem videtur, quia qui Arrium defendit, Arrianus est: qui blasphemias ejus non condemnat, ipse blasphemus est; ideoque hujusmodi hominem a consortio sacerdotum censeo esse alienum.*

Palladius dixit: Cœpistis ludere, ludite. Sine Concilio orientali vobis non respondemus.

55. * *Anemius episcopus Sirmiensis dixit: Quicumque hæreses Arrianas non condemnat, Arrianus sit necesse est. Hunc igitur alienum etiam a nostra communione, & sacerdotali cœtu denuo privatum esse censemus.*

* *Constantius episcopus Arausicus dixit: Palladium Arrii discipulum, cujus impietates jam olim damnatæ sunt a patribus nostris in Concilio Nicæno, & nunc hodie probatæ, cum recenserentur, a Palladio singulæ; quia [c] non confusus est dum Dei filium a Deo Patre esse alienum, cum creaturam confitetur: cum temporalem cœpisse dicit, Dominum verum negat, in sempiternum censeo esse damnandum.*

56. * *Justus episcopus dixit: Palladium, qui blasphemias Arrii damnare noluit, sed etiam magis has confiteri videtur, censeo ulterius sacerdotem dici non posse, nec inter episcopos deputari.*

[d] *Eventius episcopus Ticiniensis dixit: Palladium, qui impietatem Arrii damnare noluit, arbitror a consortio sacerdotali in perpetuum esse remotum.*

57. *Abundantius Episcopus Tridentinus dixit: Cum evidentes blasphemias Palladius defendat, damnatum se ex Concilio Aquilejensi cognoscat.*

* *Eusebius episcopus Bononiensis dixit: Quia impietates Arrii diabolico stylo conscriptas, quas non licebat nec ad aures admittere, Palladius non solum noluit condemnare, sed & earum extitit assertor, negando Filium Dei Dominum verum, Dominum bonum, Dominum sapientem, Dominum sempiternum; hunc a cœtu sacerdotali, & mea sententia & omnium catholicorum judicio arbitror jure esse damnatum.*

58. * *Sabinus episcopus* Placentinus dixit: *Quoniam cunctis patefactum est, Palladium, [e] qui Arrianæ perfidiæ auctor est, etiam ejus impietatem tenere, quæ contra evangelica & apostolica instituta venit, justa in eum totius Concilii illata sententia est, qui mea licet parvitatis sententia sacerdotio denuo privatus, ex hoc sacrosancto cœtu jure pellatur.*

Felix & Numidius legati Afrorum dixerunt: Arriana hæresis secta, in qua in Aquilejensi Synodo Palladius declaratus est, anathema.

a Chisl. & *curandum*: Tell. & Labb. & *carendum*: eadem forma scilicet, qua dicebant *abstinendum*, pro eo quod est, prizaodum, quam ultimam vocem posuit Rom. editio.

b Ita Labb. & Chisl. a quibus Tell. hoc solo differt, quod primam partem bis verbis legat, *licet & ut ipse arbiter esset*, quæ similiter Rom. edit. exhibet, sed præterea expunxit, *inquit*, & post *constituissemus*, addidit *commisit*.

* Valerianus qui semper in hoc Concilio primus nominatur, & in duobus Romanis altero anni 370. altero 382. post Damasum Papam memoratur, in Aquilejensi episcopatu Fortunatiano successisse creditur, Arriano catholicus. Ejus hæc laus præcipua est, quod clerum suum optime instituerit, ut inde quasi a sacro seminario quam plurimi episcopi adsciti postea fuerint. Illic se ad pistatum formari voluit Hieronymus: Rufinus vero ibidem in monasterio educatum se esse narrat. Eidem etiam Valeriano rescriptum imperatoris destinatum fuisse existimat Hermannus; & causam, cur hic ponatur ante Ambrosium, hanc esse putat, vel quod revera Dalmatiæ metropolita esset, vel certe quod Itali episcopi ad eum, dum sedes Mediolanensis ab Auxentio occuparetur, tamquam ad metropolitanum recurrerent: quo quidem honore ipsum maxime in Ecclesia propria spoliare noluerit Ambrosius. Porro de dignitate ejusdem Ecclesiæ plura apud Ughellum reperies.

* Anemius post mortem Germinii qui Sirmiensem invaserat Ecclesiam, illic ab Ambrosio, Justina quæ modis omnibus Arrianum eligi satagebat, invita, ordinatus fuit: in qua ordinatione miraculum insigne factum Paulinus in Ambrosii vita commemorat. Quod autem Sirmium Illyrici caput supra nominavit idem Anemius, id vel de occidentali Illyrico intelligendum est; vel si etiam de orientali, dicendum erit sedem Thessalonicensem necdum a Damaso in metropolis dignitatem evectam fuisse, ut idem Hermannus in Ambrosii vita prudenter observat.

* Jam monuimus ad epistolam II. voci *Constantio* ad quem eadem illa destinata est, perperam addidisse Romanos editores *Arausicano episcopo*. Quod autem Arausicanum spectat, ejus auctoritatem hinc conjicias quod eum pluribus synodis interfuisse reperiamus.

c Rom. edit. sola, *quia non confusus est dicere Dei Filium .... & cum creaturam confitetur, cum tempore* &c.

* Cum hunc Justum non alium ab eo esse, ad quem Ambrosianæ duæ epistolæ exstant, admodum sit verisimile, ibidem a nobis de eodem satis dictum putamus.

d Edit. Conc. Bin. ac Labb in textu *Citiniensis*, & in marg. *Tinensis*: Regius cod. & Chisl. ex Divion. *Ticiniensis*. Et hinc optime confirmatur Baronii conjectura, qua hunc Eventium Ticinensem episcopum facit, cujus festum sub nomine Juventii sive Eventii vi. Idus febr. celebratur. Nam quod opinionem illam videtur propter auctoritatem Rom. edit. ubi *Centensis episcopus* dicitur, abjicere, non admodum firmo movetur argumento; quando quidem ei lectioni auctoritas mss. & aliarum edit. refragatur.

* Nihil obstare sane credimus, quin hic Eusebius idem ipse sit, qui lib. *de Virginit.* cap 20. num. 129. ab Ambrosio dicitur *piscator Ecclesiæ Bononiensis, aptus ad hoc piscandi genus*, id est, ad persuadendum puellis sacræ virginitatis propositum: & sub quo florentissima Bononiæ fuerunt sanctimonialium contubernia, quæ ab eodem Ambrosio laudantur lib. 1. *de Virgin.* cap. 2. n. 60.

* Sabinum hunc, seu Savinum, jam diximus *in Admon.* non alium videri ab eo Sabino, ad quem haud paucæ Ambrosii extant epistolæ: de quo proinde rursus occurret dicendi locus.

e Sic Tell. & Labb. Rom. autem edit. *qui .... adsertor est*. Chisl. *adsertorem*.

Sed & eos qui contra veritatem Nicænæ synodi repugnantes sunt, condemnamus. A

59. * *Limenius episcopus Vercellensis dixit: Arrianam doctrinam sæpe esse damnatam manifestum est; & ideo Palladius conventus in hac sacra Synodo Aquilejensi, quia noluit se corrigere vel emendare: sed magis probavis a reprehensibilem, & se oletavit perfidia, quam se publice confessus est tenere, hunc sententia mea & ego profiteor a consortio sacerdotali esse privandum.*

*Maximus episcopus * Emonensis dixit: Palladium, qui blasphemias Arrii nec damnare voluit, sed magis ipse confessus est, juste ac merito esse damnatum, & Deus novit, & fidelium conscientia condemnavit.* B

60. *Exuperantius episcopus Dertonensis dixit:* Palladium, *qui sectam Arrii vel ejus doctrinam damnare noluit, sed defendit, ut ceteri consortes mei damnaverunt, etiam & ego condemno.*

* *Bassianus episcopus Laudensis dixit: Audivi sicut & ceteri consortes mei, impietates Arrii, quas Palladius non solum non condemnavit, sed confirmavit: hic anathema sit, & sacerdotio privetur.* C

61. * *Philaster episcopus Brixianus dixit: Blasphemias & iniquitatem* Palladii, *qui Arrianam doctrinam sequitur & defendit, una cum omnibus ego condemnavi.*

* *Constantius episcopus Scisciensis dixit:* Palladium, *qui blasphemias & impietates Arrii non condemnavit, sicut & ceteri consacerdotes mei, & ego censeo damnandum.*

* *Heliodorus episcopus Altinensis dixit: Qui perfidiam Arrii, omniumque hereticorum, quorum consors est Palladius, cujus insipiens est, qui veritatem non est confessus, cum ceteris consacerdotibus meis condemno.* D

62. * *Felix episcopus Jadertinus dixit: Palladium, qui blasphemias dicis in Filium sicut Arrius, cum omnibus pariter condemno.*

Theodorus episcopus Octodorensis dixit: Palladium, *qui Christum Deum verum, coæternum Patri negavis, nec christianum hunc, nec sacerdotem ullo modo censemus.*

Domninus episcopus Gratianopolitanus dixit: Palladium *in perfidia Arrii permanentem in perpetuum, sicut & fratres damnaverunt, etiam & ego censeo esse damnandum.* E

63. *Proculus episcopus Massiliensis dixit: Palladium, qui Arrii blasphemias sub quadam impia hereditate non condemnando defendis, sicut hunc & plurimorum jam venerabilium sacerdotum sententia blasphemum designavit, atque a sacerdotio alienum dixit, ita mea pariter sententia in perpetuum condemnatum designas.*

Diogenes episcopus Genuensis dixit: Palladium, qui Christum dominum Deum verum similem & æqualem Patri dum non confitetur, immo negavis, damnationem judico eum ceteris fratribus meis b *vel consacerdotibus fortiri.*

64. *Amantius episcopus Nicienfis dixit: Palladium, qui sectam Arrii non destruxis, secundum consacerdotum meorum judicium etiam & ego condemno.*

Januarius episcopus dixit: Sicut omnes consacerdotes mei damnaverunt Palladium, *ita & ego pari judicio eum censeo esse damnandum.*

Secundianus Christum agnoscere Deum verum interpellatus, eadem, qua Palladius, cavillatione conatur Patres ludificari.

65. **E**T *eum* c *Secundianus subripuisset, Ambrosius episcopus dixit:* Audisti Secundiane, cujusmodi Palladius impius sententiam, sacerdotali Concilio damnatus exceperit; licet displicuerit nobis quod ejus, hoc est, Palladii non horrueris amentiam, tamen de te aliqua specialiter quæro. Utrum Dei Filium dominum nostrum Jesum Christum, verum vel non verum Deum dicas?

Secundianus dixit: Qui negat Deum verum esse Patrem domini & Dei nostri Jesu Christi, non est christianus: d *nec qui negat dominum Filium Dei verum.*

Ambrosius episcopus dixit: Deum verum Dei Filium confiteris?

Secundianus dixit: Verum Dei Filium, unigenitum Dei Filium verum dico.

66. *Ambrosius episcopus dixit:* Verum dominum dicis?

Secundianus dixis: Verum unigenitum Filium: quis negas verum Filium Dei?

Eu-

* De Limenio jam perstrinximus aliquid in *Admonit.* & forte ad epist. *ad Vercell.* nonnihil etiam adjiciemus.

* Chift. *argrebensibili se se collutavit perfidia.*

a Urbem Emonam Geographia sacra locat in provincia Istria sub metropoli Aquilejensi: Valesius autem eam esse cestimat, quæ ab Herodiano Ema dicetur, ac prima Italiæ urbium ponitur.

* Bassiane hujus, seu Bassiliani, ut vocatur in cod. Tell. mentio fit in secunda ad Feliceem Comentem epistola, n. 1, ad quem locum nonnulla etiamobservavemus.

* Philaster ingenii sui monumentum reliquit libellum *de hæresibus*, at multo clariorem sanctitatis suæ memoriam in dypticis Ecclesiasticis, in quibus ad xv. Kal. Augusti renuntiatur.

* Constantius hic a Scificia, quæ urbs in finibus Pannoniæ sita est, dicitur Scisciensis. Et hinc colligas neque etiam hunc esse, ad quem superior epistola *ad Constantium* exarata fuit; cum ab Imola, quæ proxima Ecclesiæ hujus Constantii dicitur, nimio intervallo distet Scificia.

* Heliodori doctrinam ac pietatem aliquot Hieronymi epistolis consignatam habemus: ejus vero nomen in sanctorum albo scriptum legitur III. Non. Julii.

* Felicis Jadertini sive Jadrensis sedes episcopalis erat Jadera urbs Dalmatiæ, hodie *Zara Vecchia.*

b Tell. cod. *damnationes ejus cum ceteris fratribus meis, vel consacerdotibus ejus sociari:* edit. vero inter se consentiunt, nisi quod pro *consacerdotibus* habet Rom. *cum sacerdotibus.*

c Rom. edit. sola, *Secundianus se paululum subripuisset, & postea convenisset.*

d Eadem edit. sola, *idem qui negat Christum Filium Dei verum.* Et infra: *Dei Filium unigenitum verum Filium Dei dico.* Et etiam non multo post, *unigenitum Christum quis negat?*

Eusebius episcopus dixit: *Non sufficit* [a] *quod Filium Dei unigenitum confitearis; nam hoc omnes confitentur: sed hoc movet, quod Arrius dixit Dominum solum Patrem, solum verum: negavit Filium Dei Dominum verum. Simpliciter Filium Dei Deum verum confiteris?*

Secundianus dixit: *Quis fuerit Arrius, ignoro: quid dixerit nescio? Mecum loqueris vivus ad vivum. Illud dico quod Christus dixit*: [b] Unigenitum qui est in sinu Patris; (Joan. 1. 18) *ergo unigenitum Filium se adseruit Patris: Filius igitur unigenitus est Dei Filius verus.*

67. *Ambrosius episcopus dixit*: Deus verus est, [c] verus Dei Filius Deus? *Et addidit*: In divinis libris scriptum est: (Esai. 66. 16) *Quia qui jurant super terram, jurabunt Deum verum.* Quod utique de Christo esse non dubium est. Nos ergo verum Deum profitemur: & fides nostra hæc est, & professio, quia unigenitus Patris Filius est verus Deus. Dic & tu de Deo vero, deinde Filium Deum verum.

Secundianus dicit: *De Deo vero.*

68. *Ambrosius episcopus dixit*: Filius Dei Deus verus est?

Secundianus dixit: [d] *Ergo mendax.*

Ambrosius episcopus dixit: In hoc fraudem facis, ut non Deum verum dicas, sed Deum unigenitum verum, ac per hoc dic simpliciter: Unigenitus Dei Filius Deus verus est.

Secundianus dixit: *Unigenitum dixi Dei Filium.*

69. *Eusebius episcopus dixit*: *Hoc Photinus non negat, hoc Sabellius confitetur.*

Ambrosius episcopus dixit: Et qui hoc non confitetur, jure damnatur: ac per hoc sæpe te convenio, licet cavillando negaveris veritatem. Non quæro ut tantummodo unigenitum verum Filium dicas Dei, sed etiam Deum verum.

Secundianus dixit: *Veritatis me servum profiteor. Quæ dico, non scribuntur: & quæ dicis, scribuntur. Christum verum Dei Filium dico. Quis negat Filium Dei verum esse?*

70. *Ambrosius episcopus dixit*: [e] Qui negat Deum verum unigenitum Dei Filium, anathema sit.

Secundianus dixit: *Deum verum unigenitum Filium Dei*: *Quid mihi profiteris, quod non est scriptum?*

Ambrosius episcopus dixit: Apertum sacrilegium est, quando Christum Dei Filium Arrius Deum verum negavit.

Secundianus dixit: *Jesum Christum* [f] *Filium Dei Deum, qui Christus dicatur Filius verus, Filium Dei dico: sed verum Deum non est scriptum.*

71. *Ambrosius episcopus dixit*: Nondum resipuisti? *Et adjecit*. Ne quid illi videatur esse subreptum, confirmet sententiam suam. Dicat ergo unigenitum Christum Dei Filium Deum verum.

Secundianus dixit: *Jam dixi: Quid mihi extorquere vis amplius?*

Ambrosius episcopus dixit: Quid dixisti Certe [g] si dixisses tanta, quod gloriose dicitur, sæpe repetendum est.

Secundianus dixit: *Dictum est*: Sit sermo vester, est est, non non. (Matt. 5. 37.)

72. *Ambrosius episcopus dixit*: Qui dicit ipsum Patrem Filium, sacrilegus est. Hoc a te quæro, ut dicas de Deo vero Deum verum Dei Filium natum.

Secundianus dixit: *Ego Filium a Deo genitum*, [h] *dicente ipso*: Genui te, *& confitentem se genitum esse, dico.* (Psal. 109. 3.)

73. *Ambrosius episcopus dixit*: A Deo vero Deus verus est?

Secundianus dixit: *Et cum nomini etiam addis, & verum; audis qualis in te fides sit, & christianus es?*

Eusebius episcopus dixit: *Qui negavit illum Deum verum? Arrius & Palladius negavit. Tu si Deum verum credis, debes simpliciter designare.*

74. *Ambrosius episcopus dixit*: Si non dixeris Deum verum de Deo vero natum esse, Christum negasti.

Secundianus dixit: *Interrogatus de Filio, dedi responsum: quemadmodum deberem profiteri, respondi.* [i] *Habemus vestram expositionem, afferemus, legatur.*

Ambrosius dixit: Hodie afferre debueras, ceterum tu subterfugere conaris. [k] Professionem a me exigis: & professionem a te exigo. Deus verus est Dei Filius?

Secundianus dixit: *Unigenitus est* [l] *Deus Dei Filius. Et ego cum interrogo: Unigenitus est?*

75. *Ambrosius episcopus dixit*: [m] Ratio permo-

a Ita Tell. Labb. & Chifl. Rom. autem edit. *quod verum Filium Dei*...*Hoc vero potissimum nos movet, quod Arrius dixit Deum solum Patrem solum bonum: negavit vero Filium Dei Deum verum. Simpliciter ergo* &c.

b Rom. edit. sola, *dixit*: *Unigenitus qui* &c. Chifl. & Labb. *dixit unigenitum Filium se*, reliqua desunt.

c Eadem Rom. edit. *verus Dei Filius? Responde Et addit*: *In divinis lectionibus scriptum est quia jurantes*. Et post duos versus: *Nos ergo Filium Dei verum* &c.

d Tell. & Labb. *Ergo mendax unigenitus*. Et infra: *sed Deum unigenitum*. In sequentibus demum vocem *verum* semel atque iterum prætermittunt.

e Idem Tell. & Labb. *Qui negat unigenitum*.

f Rom. edit. sola, *Filium Dei, quia Christus dicitur Filius Dei, verum Filium Dei dico: sed verum Deum non est scriptum.*

g Eadem Rom. edit. *Si verum multoties dixisses, adhuc respondere deberes. Nam quod gloriose* &c.

h Rom. edit. *dicente Patre: Ego hodie genui te; & confitente se genuisse, unigenitum Dei verum esse dico.*

i Edit. Rom. *Habemus nostram expositionem*...*legetur*.

k Tell. & Labb. *professionem a me exige*.

l Rom. edit. *verus Dei Filius. Et ego te interrogo.*

m Sic Tell. & Labb. Rom. autem edit. *Ratio permoveat nos & non impietas*: Chifl. *Ratione permoveat nos impietas*.

movent nos, & impietas & insipientia tua. [a] Cum dicis Deum verum unigenitum, non Deum verum dicis: sed verum unigenitum. Ac per hoc, ut istam adimas quæstionem, ita responde: Ex Deo vero Deus verus est?

Secundianus dixit: Ergo Deus Deum non genuit? [b] *Deus verus ille qui est, quod est, genuit: unum verum, unigenitum filium genuit?*

Ambrosius dixit: Non confiteris Deum verum, sed vis dicere verum unigenitum. Et ego unigenitum dico', sed & Deum verum.

Secundianus dixit: Ego dico genitum a Patre, verum genitum dico omnibus.

Episcoporum & presbyterorum qui Concilio interfuerunt, nomina.

76. *Valerianus episcopus Aquilejensis.*
Ambrosius episcopus Mediolanensis.
Eusebius episcopus Bononiensis.
Limenius episcopus Vercellensis.
Anemius episcopus Sirmiensis Illyrici.
Sabinus episcopus Placentinus.
Abundantius episcopus Tridentinus.
Philaster episcopus Brixianus.
Constantius episcopus Arausicus, legatus Gallorum.
Theodorus episcopus Octodorensis.
Domninus episcopus Gratianopolitanus.
Amantius episcopus Niciensis.
Maximus episcopus Emonensis.
Bassianus episcopus Laudensis.
Proculus episcopus Massiliensis, legatus Gallorum.
Heliodorus episcopus Altinensis.
Felix episcopus Jadertinus.
Eventius episcopus Ticinensis.
Exsuperantius episcopus Dertonensis.
Diogenes episcopus Genuensis.
Constantius episcopus Sciscensis.
Justus episcopus Lugdunensis, alius legatus Gallorum.
Felix legatus Afrorum.
Numidius legatus Afrorum.
* *Evagrius presbyter & legatus.*
Artemius, Almachius, Januarius, Jovinus, Macedonius, Cassianus, Marcellus, Eustathius, Maximus, * *Chromatius presbyter.*

EPISTOLA IX.

Concilium Gallis episcopis gratias agit, eisque Palladii & Secundiani damnationem scribit.

Concilium quod convenit Aquilejæ, dilectissimis fratribus episcopis Galliarum provinciæ Viennensis & Narbonensis primæ & secundæ.

1. Agimus gratias sanctæ unanimitati vestræ, quod in dominis & fratribus nostris Constantio & Proculo omnium vestri præsentiam nobis contulistis: simulque præscripta majorum sequentes, non mediocre addidistis pondus sententiis nostris, cum quibus etiam vestræ sanctitatis convenit professio, domini fratres dilectissimi. Itaque ut libenter suscepimus memoratos de vestro nostroque consortio sanctos viros; ita etiam uberi gratiarum actione dimittimus.

2. Quam necessarius autem conventus hic fuerit, rebus ipsis patescet, quando adversarii & inimici Dei, Arrianæ sectæ ac hæresis defensores, Palladius ac Secundianus, duo tantum, qui ausi sunt ad Concilium convenire, debitam præsentes excepere sententiam, super impietate convicti. Valete. Incolumes vos & florentissimos Deus noster tueatur omnipotens, domini fratres dilectissimi. Amen.

EPISTOLA X.

Imperatoribus de Synodi convocatione gratias agit, qui ad eam convenerint, exponit, hæreticorum tergiversationem blasphemias ac pervicaciam memorat, tandem implorat fidem imperatorum, ut & eorum auctoritate exsecutioni mandentur concilii decreta, & alii nonnulli hæretici coerceantur.

Imperatoribus clementissimis & christianis; beatissimisque principibus GRATIANO, VALENTINIANO, & THEODOSIO, sanctum Concilium, quod convenit Aquilejæ.

1. Benedictus Deus pater domini nostri Jesu Christi, qui vobis Romanum imperium dedit; & benedictus dominus noster Jesus Christus unigenitus Dei Filius, qui regnum vestrum sua pietate custodit, apud quem gratias agimus vobis, clementissimi Principes, quod & fidei vestræ studium probavistis, qui ad removendas altercationes congregare studuistis sacerdotale Concilium, & episcopis dignatione vestra honorificentiam reservastis; ut nemo

a Edit. Rom. *Cum dicis Filium verum unigenitum ... ut istam diluas*. Sed sine cujusquam suffragio
b Eadem edit. *Filium non genuit? Deus verus ille qui est? Et quid est, genuit? nisi quia Deus unum*. Et infra, *unigenitum verum dico, & Deum verum*: aliæ ac Tell. ut in textu.
* Evagrius cujus nationis legatus ad Synodum venerit, non exprimitur: forte cujuspiam privati episcopi; nam cum nationum suffragia colligerentur, conticuit.
* De hoc Chromatio, qui postea episcopus Aquilejensis fuit, diximus in Admonitione, & fortasse iterum aliquid dicturi sumus.

nemo deesset volens, nemo [a] cogeretur invitus.

2. Itaque juxta mansuetudinis vestræ præceptum convenimus sine invidia multitudinis, & cum affectu disceptationis: nec ulli de hæreticis episcupi sunt reperti, nisi Palladius & Secundianus, nomina vetustæ perfidiæ, propter quos congregari Concilium postulabant de extrema orbis parte Romani. Ecce nullus senectutis gravatus annis, cujus vel sola esset reverenda canities, de ultimo sinu maris Oceani venire compulsus est, [b] & Concilio nihil defuit: nullus debile corpus trahens, jejuniorum stipendiis oneratum, itineris est coactus injuria fortitudinis amissæ damna deflere: nullus postremo pauperiem in sacerdotibus gloriosam subsidio veniendi destitutus ingemuit. Unde completum est in te, clementissime principum Gratiane, quod scriptura divina laudavit: *Beatus qui intelligit super egenum & pauperem.* (*Psal. 40. 1.*)

3. Quam vero grave fuisset propter duos tantum [c] in perfidia cariosos sacerdotes toto orbe essent Ecclesiæ summis sacerdotibus destitutæ? Qui etiamsi venire propter prolixitatem itineris nequiverint, tamen omnes prope ex omnibus provinciis occidentalibus, missis adfuere legatis, & adtestationibus evidentibus id se tenere, quod nos adserimus, & in tractatu Niceni congruere Concilii designarunt, sicut subjecta declarant. Ubique ergo nunc pro vestro imperio concinunt vota populorum, nec tamen arbitrio vestro fidei adsertores defuerunt. Nam licet evidentia essent præscripta majorum, a quibus impium est & sacrilegum deviare; tamen disceptandi obtulimus facultatem.

4. Ac primo principium ipsum obortæ discussimus quæstionis, atque Arrii epistolam putavimus esse recitandam, qui auctor Arrianæ hæresis invenitur, unde & hæresis nomen accepit; ea videlicet & gratia; ut quoniam Arrianos se negare consueverant, Arrii blasphemias aut incusando damnarent, aut adstruendo defenderent, aut certe non recusarent nomen ejus, cujus impietatem, perfidiamque sequerentur. Sed quia auctorem suum [d] nec damnare poterant, nec probare volebant; cum ipsi ad disceptandum ante triduum provocassent loco & tempore constituto, non exspectata conventione, prodiissent, subito qui dixerant se quia christiani esent facile probaturos (quod nos libenter accepimus, & optavimus ut probarent) fugere congressum illico, & disceptationem declinare cœperunt.

5. Multus tamen nobis cum his sermo fuit, propositæ divinæ in medio scripturæ, disceptandi de primo ortu diei in horam septimam copia data, delata patientia. Atque utinam pauca dixissent, vel certe quæ audivimus, possemus abolere! Nam sacrilegis vocibus cum Arrius solum Patrem sempiternum, solum bonum, solum verum Deum, solum immortalitatem habentem, solum sapientem, solum potentem dicendo, expertem horum Filium [e] impia commonitione voluisset intelligi; isti Arrium potius sequi, quam sempiternum Deum Dei Filium, & verum Deum, & bonum Deum, & sapientem, & potentem, & immortalitatem habentem voluerunt fateri. Multas horas frustra consumsimus. Crescebat illorum impietas, nec corrigi ullo poterat modo.

6. Denique cum viderent se Arrii epistolæ sacrilegiis perurgeri (quam ideo subdidimus, ut eam etiam vestra clementia perhorrescerer) resilientes [f] de media epistolæ lectione, petierunt ut eorumpropositis responderemus. Quamquam non esset ordinis neque rationis, ut proposita interrumperemus; responsumque esset a nobis ut damnarent Arrii impietates, & de quibus vellent, ordine, locoque servato, [g] eorum intentionibus responderemus: tamen adquievimus præposteræ voluntati. Ibi tum Evangelii scripta falsantes, proposuerunt nobis, dixisse Dominum: Qui me misit, major me est; cum aliter scriptum doceat series Scripturarum.

7. Redarguti de falsitate sunt, ut fatentur; nec tamen ratione correcti. Nam cum diceremus secundum carnis susceptionem minorem Patre suo Filium dici, secundum divinitatem autem pro testimoniis Scripturarum parem Patri & æqualem probari, nec posse ibi esse [h] discretionis

a Quidquid a verbis *cogeretur invitus* usque ad *senectutis gravatus* continetur, in Rom' edit. rejectum fuerat post inferiora illa, *super egenum & pauperem*.

b *Et Concilio nihil defuit* in Rom. edit. omissum erat.

c Ita cod. Reg. ac Tell. necnon edit. Labb. & Chifl. nisi quod Tell. prima manu habebat *curiosos*, & Reg. solus pro *suis destitutæ* legit *summis destitutæ*: & sub totius periochæ finem, ubi nos cum Tell. & Chifl. *præscripta majorum*, Cod. Regius præfert, *rescripta*, Labb. *præcepta majorum*: Rom. autem edit. locum sic habet, *in fide cariosos, sacerdotes toto ex orbe huc convenire, ac Ecclesias suis destitui pastoribus, clementia vestra perpendere dignatus. Nihilominus etsi nonnulli propter itineris prolixitatem venire nequiverint, tamen omnes ex omnibus occidentis prope provinciis, vel missis adfuere legatis, qui adtestationibus .... & quod Niceni Concilii congruit tractatui protestantur, prout scripta declarant. Ubique ergo nunc per vestrum imperium concinunt, sicut nec pro vestro arbitrio fidei adsertores hic defuerunt. Denique licet .... opponentibus tamen &c.*

d Rom. edit. sola, *nec probare poterant, nec damnare volebant*. Sed in aliarum ac mss. lectione nihil mutamus.

e Ita Tell. & Chifl. Labb. vero, *impia commotione*: at cod. Reg. ac Rom. edit. *impia commendatione*, forte melius legatur, *commonitione*. Quod autem Rom. edit. habet, *voluisset intelligere*, in hoc mss. ei nullus adstipulatur.

f Tell. & Labb. *de media epistola electionem petierunt*.

g Rom edit. *eodem propositionibus responderemus, tandem* &c.

h Reg. cod. *discretionem gradus*.

tionis gradus alicujus, aut magnitudinis, ubi esset unitas potestatis; non solum illi noluerunt emendare errorem, sed etiam vesaniam augere cœperunt, ut & subjectum secundum divinitatem dicerent Filium, quasi ulla Dei secundum divinitatem & majestatem suam possit esse subjectio. Mortem denique ejus non ad sacramentum nostræ salutis, sed ad infirmitatem quamdam divinitatis referunt.

8. Horremus, clementissimi Principes, tam dira, sacrilegia, pravosque doctores: & ne ulterius populus deciperent [a] quos tenebant, sacerdorio putavimus abdicandos; quoniam subditi libelli impietatibus concinebant. Neque enim dignum est ur ejus sacerdorium sibi vindicent, quem negarunt. Vestram fidem, vestram gloriam deprecamur, ut reverentiam imperii vestri deferatis auctori, censeatisque impietatis adsertores, & adulreros veritatis, datis apicibus clementiæ vestræ ad judicia competentia, ab Ecclesiæ arcendos esse liminibus, & ut in damnatorum locum per nostræ parvitatis legatos sancti subrogentur sacerdotes.

9. Attalum quoque presbyterum de prævaricatione confessum, [b] & Palladii sacrilegiis inhærentem, parilis sententia comprehendit. Nam quid de magistro ejus Juliano Valente dicamus? qui cum esset proximus, declinavit sacerdotale Concilium; ne eversæ patriæ, proditorumque civium præstare causas sacerdotibus cogeretur. Qui etiam torquem, ut adseritur, [c] & brachiale, Gothica profanatus impietate, more indutus gentilium, ausus sit in conspectu exercitus prodire Romani: quod sine dubio non solum in sacerdote sacrilegium, sed etiam in quocumque [d] christiano est; etenim abhorret a more Romano. Nisi forte sic solent idololatræ sacerdores prodire Gothorum.

10. Moveat pietatem vestram sacerdotale nomen, quod ille sacrilegus infamat: qui etiam suotum vocibus, si qui tamen superesse possunt, nefandi sceleris arguitur. Certe domum repetat suam, non contaminet florentissimæ Italiæ civitates, qui nunc illicitis ordinationibus consimiles sui sociat sibi, & seminarium quærit suæ impietatis atque perfidiæ [e] per quosque perditos derelinquere; qui episcopus esse nec cœpit. Nam primo Patavione superpositus fuerat sancto viro Marco, admirabilis memoriæ sacerdoti: sed postea quam desortiter dejectus a plebe est, qui Patavione esse non potuit, is nunc Mediolani post eversionem patriæ, [f] dicamus proditionem, inequitavit.

11. Super omnibus ergo pietas vestra nobis consulere dignetur; ne nos obtemperantes vestræ tranquillitatis statutis, frustra convenisse videamur. Non solum enim cavendum est, ne nostra, sed etiam vestra decreta infamentur [g]. Petimus igitur ut legatos Concilii, sanctos viros æque clementia vestra audire dignetur, & cum effectu eorum quæ poscimus, maturius redire præcipiat; ut mercedem recipiatis a domino Deo Christo, cujus Ecclesias ab omni sacrilegorum labe purgastis.

12. Photinianos quoque, quos & superiori lege censuistis nullos facere debere conventus, [h] & eam quæ de sacerdotum Concilio data est congregando, removistis; petimus, ut quoniam in Syrmiensi oppido adhuc conventus tentare cognovimus, clementia vestra, interdicta etiam nunc coitione, reverentiam primum Ecclesiæ catholicæ, deinde etiam legibus vestris deferri jubeatis; ut & vos, Deo præsule, triumphetis, qui paci Ecclesiarum quietique consulitis.

EPI-

a Ita reg. cod. Tell. autem atque edit. Rom. Labb. & Chifl. *quod, tenebant, sacerdotio putamus abdicandos. Neque enim* &c.

b Edit. Rom. & Labb. cum Tell. cod. *&, palam sacrilegiis .... comprehendat*. Chifl. cum Reg. cod. ut in textu. Infra vero ubi Attali hujus magister nominatur, solus cod. Regius habet *Juliano Valente*, cum prænomen in Tell. & tribus edit. prætermittatur. Hic porro minime confundendus videtur cum Valente Mursiano Ursacii collega, quem verisimile est ante hunc annum vivere desiisse: at junior alius potius fuit qui Patavione in Pannonia intrusus ab Arrianis in sedem Marci pii & catholici episcopi adhuc superstitis; hoc enim signat *superpositus*, inde brevi post ejectus, in Italiam fugit, & illic eas turbas excitavit, quæ in hac atque in ultima hujus Concilii epistola memorantur.

c Reg. cod. *& brachiales Gothica profanatus* &c.

d Tell. cod. & Labb. *christiano abhorretur more Romano*, Rom. edit..... *atque Romano*: Reg. cod. & Chifl. ut in textu.

e Rom. edit. *ne perditos quosque sibi conciliet*: aliæ & mss. inter se conveniunt, nisi quod pro *derelinquere* Tell. habet *derelinqueret*, Labb. *delinqueret*.

f Edit. *ne dicamus*, mss. *dicamus*: at ubi Reg. cod. & Rom. edit. exhibent *latet*, Labb. legit, *inquietavit*, Tell. & Chifl. *inequitavit*; sensu quidem minime diverso, verbo autem magis Ambrosiano. Rursus vero pro *nobis consulere*, ut in Reg. cod. & Rom. edit. legitur, Labb. & Chifl. cum Tell. mss. habent *consolari*.

g Reg. ms. *laedantur*, Chifl. *laedantur*, edit. Rom. *infirmentur*, Tell. & Labb. *infamentur*. Iterum vero ubi edit. Rom. *opportune redire*, aliæ duæ, & totidem cod. *maturius redire*. Magis ad mentem Conciliorum, quæ longam aut non necessariam episcoporum in principum aula commorationem numquam non damnarunt.

h Rom. edit. sola, *prout jam & sacerdotum Concilio sententia in eos lata est. Petimus insuper ut* &c. Quam lectionem si quis amplecti voluerit, sacerdotum illud Concilium, cujus mentio fit in hac epistola, non sine causa de illorum aliquo intellexerit, in quibus Photinum condemnatum fuisse auctor est Hilarius in fragmentis pag. 343. & 344. ubi & Synodi Mediolanensis an. 347. celebratæ, ad quam alludere possent hi antistites, idem meminit. Sed in aliis quoque Conciliis damnatus fuit hæreticus ille, in quibus Epiphanius *Hæresi 71* Sardicense ponit, qua in re non omnes illi consentiunt. Verum cum duo scripti cod. & totidem editi lectionem plane diversam exhibeant, quænam Lex in eosdem hæreticos lata dicatur, modo inquirendum. Baronius ad an. 381. eam esse autumat VI. *Leg. de Hæreticis*, quæ data IV. idus Januarii hujusce anni Photinianos, ne conventus in urbibus habeant, interdicit. Sed opinioni huic opponitur I. non esse probabile legem, quæ in oriente lata fuerit, istic citari: deinde II. illam legem non ad Photinianos solos, sed etiam ad alios nonnullos hæreticos pertinere. Attamen primæ rationi responsio facilis affert, hanc ipsam legem adaptari potuisse a Gratiano: secundæ vero, Photinianos primos ac præcipuos esse, contra quos lex eadem promulgata est. Verum cum hæc epistola legem, quam hic allegat, aliam abrogari testificetur, quod non reperitur in eadem lege VI. hinc intelligitur aliam quampiam, quæ non superest, a Concilio commemorari.

EPISTOLA VI.

Imperatoribus, quid in Synodo actum fuerit, significant, eosque monent, ne Ursinum sibi patiantur obrepere, ipsum turbarum auctorem esse, nec non infami crimine accusatum adseverantes. Rogant denique ut Romani cleri, ac simul omnium in columitati prospiciant.

Imperatoribus clementissimis, & principibus christianis, gloriosissimis ac beatissimis GRATIANO, VALENTINIANO, & THEODOSIO Concilium, quod convenit Aquilejæ.

1. PRovisum est quidem, clementissimi Principes, vestræ tranquillitatis statutis, ne Arrianorum perfidia possit ulterius vel latere, vel serpere; etenim effectum Concilii decretis putamus [a] minime defuturum: nam quantum ad partes spectat occidentis, duo tantum reperti sunt, qui auderent prophanis & impiis vocibus obviare Concilio, vix angulum Ripensis Daciæ turbare consueti.

[b] Aliud est quo magis angimur, de quo, quoniam convenimus, fuit rite tractandum; ne posset totum corpus Ecclesiæ toto orbe diffusum, & universa turbare. Nam licet frequenter convenerimus * Ursinum non potuisse obrepere pietati vestræ (quamvis quietum nihil esse patiatur, & inter tot bellicas necessitates obreptio importuna tentetur) tamen ne sancta mens vestra, animique tranquillitas, quæ omnibus consulere gestit, importuni hominis simulata adulatione flectatur, deprecandos vos & obsecrandos, si dignanter ducitis, æstimamus, non solum præcaventes futura, sed etiam præterita, quæ jam ipsius temeritate gesta sunt, perhorrescentes. Nam si aliquam viam nactus fuerit audaciæ, quid non ille confundat?

3. Sed si unius miseratio vos inflectere potest, multo magis vos precatio omnium moveat sacerdotum. Quis enim nostrum ei communionis societate jungetur, cum indebitum sibi gradum usurpare conatus sit, nec jure ad eum potuerit pervenire; & quem importune affectavit, importunissime repetere moliatur? Turbarum toties damnatus, incedit adhuc quasi præteritis non perhorrescendus exemplis. Qui plerumque (sicut in hoc Concilio cognovimus, & vidimus) cum Arrianis copulatus atque conjunctus erat * eo tempore, quo turbare Mediolanensem Ecclesiam cœtu detestabili moliebatur [c] cum Valente: nunc ante Synagogæ fores, nunc in Arrianorum domibus miscens occulta concilia, & suos eis jungens; & quoniam ipse aperte in eorum congregationes prodire [d] non poterat, instruens & informans quemadmodum pax Ecclesiæ turbaretur: quorum furore respirabat, quod eorum posset fautores & socios emereri.

4. Cum igitur scriptum sit: *Hæreticum post unam correptionem devita*; cum & alius vir sancto loquutus Spiritu, dixerit declinandas hujusmodi bestias, nec salutatione recipiendas, neque congressu: quomodo fieri potest, ut eum quem societati eorum insertum vidimus, non etiam assertorem perfidiæ judicemus? Quid etiam si deforet? tamen totius orbis Romani caput Romanam Ecclesiam, atque illam sacrosanctam Apostolorum fidem, ne turbari sineret, obsecranda fuit clementia vestra; inde enim in omnes venerandæ communionis jura dimanant. Et ideo petimus & rogamus ut obrependi ei adimere dignemini facultatem.

5. Scimus clementiæ vestræ sanctum pudorem; ne auditu vestro indigna ingerat, non alienа ab officio & nomine sacerdotis interstrepat, non inverecunda vobis loquatur: quem eum habere oportuerit testimonium etiam ab his qui foris sunt, quali testimonio & cives proprii prosequuti sunt, clementia vestra meminisse

Tit. 3. 10. 2. Joh. 10

1. Tim. 3. 7.

a Ita Reg. cod. & Sirmondus: at edit. Rom. addit, *nec id temere*.

b Rom. edit. *jam turbare consueti. Sed aliud est propter quod magis animo angimur.... & universa fœdare*.

* Ursinus hic sive Ursicinus; qui presbyter a Liberio factus, basilicæ Juliæ ministerio addictus erat, ab iis qui adhæserant eidem Liberio, electus fuit in pontificem, ut Damaso qui Felicis partibus studuerat, & ministrabat in Laurentiana, opponeretur. Hoc dissidium quam plurimas inter fideles pugnas ac cædes intulit, quarum causam in Damasum quidem retundere conantur Marcellinus atque Faustinus schismatici, quibus etiam subsidio venit Ammianus religionis christianæ apertus hostis: verum quanti facere oporteat hujusmodi hominum testimonia, nemo non videt. Certe Damasum abunde a culpa liberant cum Juventii ac Prætextati præfectorum Urbis, tum Valentiniani ipsius sententiæ Ursinum Roma expellentium; maxime vero Conciliorum Romanorum & hujus Aquilejensis judicia, eloqia sanctorum Ambrosii atque Hieronymi, ac demum Rufini, Socratis aliorumque historicorum testimonia.

* Quo facilius intelligatur quondam tempus hic designetur, adverte Ursinum, quem ad extinguendum seditionis incendium an. 366. ejecerat, ut jam diximus, Juventius, anno sequenti revocatum esse a Prætextato: sed cum hoc ipso anno ab eodem præfecto Urbis in Gallias fuisse amandatus, illic usque ad an. 371. exulasse, quo sibi exsilii pomæria laxari obtinuit: ad postremum cum an. 378. falsis criminibus Damasum per quemdam Isaac judæum, & christianorum sacrorum desertorem appetivisset, Judæo in Galliam exsulatum misso, ipsum in Hispanias fuisse relegatum; unde postea revertisse non invenitur. Dicendum igitur nebulonem hunc eo temporis intervallo, quo liberius vagari sinebatur, aliquum variis locis turbas excitasse, ac Mediolani, maxime post Valentiniani senioris excessum, se iis Arrianis, ut hic dicitur, conjunxisse. Nec profecto abhorret a verisimili, si credamus ab Ambrosio hos ipsos motus Gratiani auctoritate sopitos indicari; cum prima ad eum epistola ipsi propter redditam Ecclesiæ pacem gratias agit.

c *Cum Valente* in edit. Rom. prætermissum est. Intellige autem non Valentem Mursiensem, ut Labb. admonet in nota marginali: sed Petavionum, de quo superiori epistola

d Hunc locum Rom. edit. ita restituerat, *non poterat, etc. quorum favore respirabat, quo magis posset fautores, & fere emereri. instruxit & informavit, quemadmodum pax Ecclesiæ turbaretur*. Sirm. & Reg. cod. ut in textu, nisi quod pro *respirabat*, Sirm. edidit *spirabat*.

nisse dignetur. Pudet enim dicere, inve recundum est recensere quam turpis fama ejus convicio sauciaverit. Quo saltem pudore constrictus conticescere debuisset; & si haberet aliquam conscientiam sacerdotis, pacem Ecclesiæ, concordiamque ambitioni suæ & studio præoptaret. Verum longe alienus ab omni verecundia, per abscissum hominem Paschasium, signiferum furoris sui, missis litteris, serit turbas, gentiles quosque ac perditos homines concitare conatur.

6. Oramus igitur, ut jam & populo Romano, qui post relationem præfecti Urbis pendet incertus, & nobis sacerdotibus securitatem interdictam [a] importunissimi hominis abjectione tribuatis. Quo impetrato, apud Deum omnipotentem Patrem, & Christum & dominum Deum gratias jugi continuatione celebremus.

EPISTOLA XII.

Aguntur imperatoribus gratiæ ob restitutam Ecclesiæ tranquillitatem, eisdemque episcoporum preces promittuntur. Tum nuntiatis quibusdam catholicorum dissidiis, rogantur iidem principes, ut Alexandriæ jubeant coire Concilium, cui & auxilium suum impendere non dedignentur, magnum episcopis collaturi beneficium.

Imperatoribus clementissimis christianisque, & gloriosis, beatissimisque principibus GRATIANO, VALENTINIANO, & THEODOSIO sanctum Concilium, quod convenit Aquilejæ.

1. Quamlibet etiam redundantibus gratiarum actionibus, nequaquam tamen possumus beneficia vestræ pietatis æquare, Imperatores clementissimi, atque beatissimi & gloriosissimi principes Gratiane, Valentiniane & Theodosi dilecti Deo Patri, & Filio ejus domino nostro Jesu Christo. [b] Nam cum post multa tempora, & persecutiones varias, quas catholicis intulerunt Arriani, maximeque [c] vel Lucius ille monachorum & virginum impia cæde grassatus, sed etiam [*] Demophilus dirum perfidiæ caput, [d] omnes Ecclesiæ Dei, maxime quæ per orientem, catholicis restitutæ sint: in occidentalibus autem partibus vix duo hæretici, qui obviate possint sancto Concilio, sint reperti; quis est qui putet se gratiarum vestrarum fore idoneum relatorem?

2. Sed tamen etsi beneficia vestra verbis explicare non possumus, votis tamen Concilii compensare desideramus: qui licet per singulas quasque Ecclesias quotidianas apud Deum nostrum pro imperio vestro celebremus excubias; tamen conducti in unum quo munere nihil esse pulcrius opinamur, Deo nostro omnipotenti & pro imperio, & pro pace ac salute vestra gratias agimus, quod per vos nobis pax & concordia [e] ita sit refusa.

3. Equidem per occidentales partes duobus in angulis tantum, hoc est, in latere Daciæ Ripensis, ac Mœsiæ, fidei obstrepi videbatur: quibus tandem nunc post Concilii sententiam, vestræ favore clementiæ opinamur illico consulendum. Per omnes autem tractus atque regiones, & vicorum claustra usque ad oceanum manet una & intemerata fidelium communio. In Orientalibus autem partibus cognovimus quidem summo gaudio atque lætitia, ejectis Arrianis qui Ecclesias violenter invaserant, sacra Dei templa per solos catholicos frequentari.

4. Sed tamen quoniam invidia diaboli numquam quiescere solet, inter ipsos catholicos audimus crebras dissensiones esse, impacatamque discordiam; totoque confundimur affectu, quod innovata pleraque comperimus, eosque gravari nunc, quos oportuit adjuvari, qui in nostra semper communione durabant. Denique Alexandrinæ Ecclesiæ [*] Timotheus episcopus, sed & Antiochenæ Paulinus, qui semper commu-

a Rom. edit. *objectione tribuatis. Quo ea impetrata a clementia vestra, apud Deum Patrem omnipotentem, & Christum ejus Filium Deum ac dominum gratias agamus, & merita vestra jugi oratione celebremus*. Reg. cod. atque Sirm. ut in contextu, nisi quod hic pro *dominum Deum*, legit *dominum ejus filium*.

b Rom. edit. *quod post multa pericula*.

c Eadem edit. *maximeque Vellutius ille in monachorum & virginum impias cædes grassatus, ut & Demophilus*: cod. Reg. ut nos in textu: Sed nec dissidet edit. Sirmondi, excepto quod habet, *maximeque Lucius ..... atque Demophylus*. Animadvertit scilicet vir doctissimus non de alio ullo hic agi, quam de Lucio illo, qui post obitum Athanasii occupata per scelus Alexandrina Ecclesia, pios aliquot monachos e speluncis suis per vim extractos amandavit in exsilium, quemadmodum Theodoretus lib. 4. Hist. Eccl. c. 21. scribit. Quod vero ad cædes virginum, quam ignominiose jussu ejusdem Lucii ab ethnicis militibus nudatæ in Ecclesia fuerint, & per urbem pertractæ, quamque inhumaniter earum non paucæ atrocitate incussorum verberum occubuerint, in epistola Petri Alexandrini apud eumdem Theodoretum capite sequenti memoratur.

* Commode porro eidem Lucio jungitur Demophilus; is enim unus e præcipuis Arrianarum partium ducibus fuit. Cum Berrhææ in Thraciis episcopus esset, eo nomine interfuit Ariminensi Concilio. Deinde vero cum exsularet eadem in urbe Liberius, ei Sirmiensem confessionem, Athanasiique condemnationem obtulit subscribendam, nec ipsi minima causa lapsus exstitit. Mortuo Eudoxio Constantinopoli Arrianorum episcopo, ab eadem factione suffectus est in ejus locum idem Demophilus anno 370. Sed post decennium a Theodosio in exsilium fuit ejectus. Verumtamen anno 383. cum variarum sectarum antesignanis, quos Theodosius componendæ, si qua fieri posset, concordiæ causa Constantinopolim evocaverat, reperitur etiam convenisse: qua in urbe anno demum 386. mortem oppetiit. Ejus mentionem fecit Ambrosius lib. 1. *de Fide* cap. 6. & historici Ecclesiastici certatim ac fuse meminerunt.

d Ita cod. Reg. ac Sirm. at Rom. edit. *omnibus eandem Ecclesiis Dei, maximeque per orientem catholicis per clementiam vestram pax & tranquillitas sit restituta*.

e Rom. edit. *ita sit refusa, quod per occidentales* &c.

* Hic Timotheus in episcopum Alexandriæ cooptatus est post mortem Petri, qui illic Athanasio successerat, & Maximum Cynicum philosophum, & Apollinaris erroribus infectum Gregorio Nazian. superordinaverat. Sed commodius de his, sicut & de Paulino Antiocheno dicetur ad epistolam subsequentem.

munionis nobiscum intemeratam habuere concordiam, dissensionibus aliorum, quorum fides superioribus temporibus hæsitabat, feruntur urgeri. Quos quidem, si fieri potest, & fides plena commendat, ad consortia nostra optamus adjungi: sed ita ut vetustæ communionis sociis sua prærogativa servetur, quorum nobis non superflua cura est: primo omnium, quia communionis societas nullam debet habere offensam: deinde, quia utriusque partis dudum accepimus litteras, præcipueque illorum, qui in Antiochena Ecclesia dissidebant.

5. Et quidem nisi hostilis impedimento fuisset irruptio, aliquos etiam de nostro numero disposueramus illo dirigere, qui sequestres & arbitri refundendæ, si fieri posset, pacis existerent. Sed quia studia nostra tunc temporis habere effectum per tumultus poblicos nequiverunt, oblatas [a] pietati vestræ opinamur preces nostras, quibus juxta partium factum poposcimus ut altero decedente, penes superstitem Ecclesiæ jura [*]permanerent, nec aliqua superordinatio vi adtentaretur. Ideoque petimus vos, clementissimi & christiani Principes, ut & Alexandriæ sacerdotum catholicorum omnium Concilium fieri censeatis, qui inter se plenius tractent atque definiant quibus impertienda communio, [b] quibusque servanda sit.

6. Nam etsi Alexandrinæ Ecclesiæ semper dispositionem ordinemque tenuerimus, & juxta morem, consuetudinemque majorum ejus communionem indissolubili societate ad hæc usque tempora servemus; tamen ne aut aliqui videantur esse posthabiti, qui etiam pacto, quod stare volumus, communionem nostram rogarunt: aut illius pacis & societatis fidelium neglecta compendia; id obsecramus, ut cum inter se cœtu pleniore tractaverint, etiam auxilia decretis sacerdotalibus vestræ pietatis adspirent. [c] Et nobis deferri in notitiam censeatis; ne titubanti nutemus affectu, sed læti atque securi pietati vestræ apud Deum omnipotentem agamus gratias, non solum quia exclusa perfidia est, sed quia catholicis fides & concordia est restituta. Quod a vobis Africanæ & Gallicanæ Ecclesiæ per legatos obsecrant, hoc est, ut toto vobis faciatis in orbe episcopos debitores; licet non mediocre sit debitum, [d] quod virtuti vestræ debetur.

7. Ad deprecandam autem clementiam vestram, & impetranda quæ poscimus, legatos fratres & compresbyteros nostros direximus, quos petimus ut & clementer audire dignemini, & redire maturius censeatis.

EPISTOLA XIII.

Actis Theodosio gratiis de restitutis in basilicas orthodoxis, & dolore suo propter Ecclesiæ turbas significato, episcopum Antiochiæ mortuo Meletio subrogatum queritur: & ut Nectarius Constantinopoli post Maximum ordinatus loco cedat, vel de utriusque ordinatione in Synodo Romæ pronuntietur, petit.

Beatissimo Imperatori, & clementissimo principi [*] THEODOSIO, AMBROSIUS & ceteri episcopi Italiæ.

1. Sanctum animum tuum Deo omnipotenti pura & sincera fide deditum sciebamus: sed recentibus [*] cumulasti beneficiis, quod catholicos Ecclesiis reddidisti, Imperator auguste. Atque utinam catholicos ipsos reverentiæ veteri reddidisses, ut nihil novarent contra præscripta majorum, nec temere vel servanda rescinderent, vel rescindenda servarent. Itaque dolentius forte quam inconsultius ingemiscimus, Imperator, facilius expelli potuisse hæreticos, quam inter catholicos convenire. Quanta enim nuper confusio facta sit, explicari non potest.

2. Scripseramus dudum, ut quoniam [*] Antiochena civitas duos haberet episcopos, Paulinum atque Meletium, quos fidei concinere putabamus, aut inter ipsos pax & concordia salvo ordine Ecclesiastico conveniret: aut certe, si quis eorum, altero superstite, decessisset, nulla subrogatio in defuncti locum, superstite altero, gigneretur. At nunc Meletio defuncto,

a Rom. edit. *pietati vestræ nostras repetimus preces, quibus poposcimus* &c. Labb. & cod. Reg. ut in textu: sed pro *partium factum* Valesius legendum censet, *partium pactum*. Et revera statim ejusdem pacti conditiones subjiciuntur.

b Ita Reg. cod. & Sirm. Rom. autem edit. *quibus observanda sit*. Et infra post vocem *societate* eadem addit, *ad hæc usque tempora*.

c Rom. edit. *& vobis deferri* &c.

d Eadem edit. *virtuti vestræ pro totius orbis Romani pace debetur* &c.

* Hanc & sequentem epistolam primus e mss. Regiæ biblioth. vulgavit Jac. Sirmondus in *Append. Cod. Theodos.* unde in suam Concil. edit. illas transtulit Phil. Labbeus. Cum autem necdum inter Ambrosii opera prodiissent, easdem in edit. nostram idcirco admittendas esse duximus, quod negari minime possit ipsas ad Ambrosium non minus pertinere, quam Concilii Aquileiensis epistolas. In qua porro Synodo scriptæ illæ fuerint, ignoratur; licet Italicam illam fuisse jure dicatur.

* His verbis sextam indicari conjectant Theodosii legem *de hæreticis*, qua & his conventus habere prohibetur, & catholicis Ecclesias reddi præcipitur. Quemadmodum autem Arriani Ecclesiis, quas Constantinopoli occupabant, cesserint, descriptum habes apud Socratem lib. 5. cap. 7. & Sozomenum lib. 7. cap. 5.

* Eadem plane superiore patrum Aquileiensium ad Theodosium epistola n. 5. memorantur de hoc Paulini ac Meletii pacto: de quo etiam consuli possunt Socrates lib. 5. cap. 5. & Sozomenus lib. etiam 5. cap. 3. Nam quod Theodoretus lib. 5. cap. 3. oblatam hujusce pacti a Meletio conditionem a Paulino repudiatam fuisse narrat, cum ab omnium aliorum in hoc recedat testimoniis, id non injuria ipsius in Meletium ac Flavianum propensioni tribuitur.

Pulino superstite, quem in communione nostra mansisse consortia, quæ a majoribus inoffense ducta, testantur, contra fas atque Ecclesiasticum ordinem * in locum Meletii, non tam subrogatus, quam superpositus adseritur.

3. Atque hoc factum allegatur consensione & consilio * Nectarii, cujus ordinatio quem ordinem habuerit, non videmus. Namque in Concilio nuper, cum Maximus episcopus Alexandrinæ Ecclesiæ communionem manere secum, lectis Petri sanctæ memoriæ viri litteris, prodidisset; ejusque intra privatas ædes, quia Arriani Ecclesiæ basilicas adhuc tenebant, * secretum esse, mandatoribus episcopis ordinantibus, dilucida testificatione docuisset, nihil habuimus, beatissime Principum, in quo de episcopatu ejus dubitare possemus; cum vim sibi repugnanti a plerisque etiam de populo & clero testatus esset illatam.

4. Tamen ne, absentibus partibus, præsumte aliquid definisse videremur, clementiam tuam, datis litteris, putavimus instruendam; ut ei consuleretur ex usu publicæ pacis atque concordiæ; quia revera advertebamus Gregorium nequaquam secundum traditionem patrum Constantinopolitanæ Ecclesiæ sibi sacerdotium vindicare. Nos igitur in Synodo ea, quæ totius orbis episcopis videbatur esse præscripta, nihil temere statuendum esse censuimus. * Adeo ipso tempore qui generale Concilium declinaverunt, Constantinopolique gessisse dicuntur; nam cum cognovissent ad hoc partium venisse Maximum, ut causam in Synodo ageret suam (quod etiamsi indictum Concilium non fuisset, jure & more majorum, sicut & sanctæ memoriæ Athanasius, & dudum Petrus Alexandrinæ Ecclesiæ episcopi, & orientalium plerique fecerunt; ut ad Ecclesiæ Romanæ, Italiæ, & totius occidentis confugisse judicium viderentur) cum eum, sicut diximus, experiri velle adversum eos, qui episcopatum ejus abnuerant, comperissent; præstolari utique etiam nostram super eo sententiam debuerunt. Non prærogativam vindicamus examinis, sed consortium tamen debuit esse communis arbitrii.

5. Postremo prius constare oportuit, utrum huic abrogandum, quam alii conferendum sacerdotium videretur; ab his præsertim, a quibus se Maximus vel destitutum, vel appetitum injuria querebatur. Itaque cum Maximum episcopum receperunt in communionem nostra consortia, quoniam eum a catho-

* Quis in Meletii locum suffectus fuerit, hic subticetur. Constat autem non alium designari, quam Flavianum: quem contra propr[illegible] jusjurandum a juniorum factione, nequidquam dissentiente Gregorio Nazian. electum scimus; unde non tantum hac Synodica epistola, sed & Ambrosii ad Theophil. improbatur illius electio.

* Sozomenus lib. 7. cap. 11. occidentales episcopos Paulino semper favisse testificatus: *Ad Flavianum vero*, inquit, *nullas litteras dabat. Quin & Diodorum Tarsi, & Acacium Beroeæ episcopos, qui illum ordinaverant in crimen vocabant, & ab eorum communione abstinebant*. Ubi vides nullam Nectarii fieri mentionem: sed eum ordinationis Flaviani auctorem fuisse forsitan e communi rumore acceperat Synodus. Quod autem ad ordinationem ipsius Nectarii, quæ hic perstringitur; sciendum est eum in Constantinopolitanam sedem impositum fuisse, postquam se se ultro abdicasset Nazianzenus. Quæ quidem abdicatio, nec non sequuta Nectarii institutio qua ratione peractæ sint, explicat Socrates lib. 5. cap. 8. & Sozomenus lib. 7. cap. 8 licet hic ultimus rem ita narret, ut videatur parum admodum verisimilis. Theodoretus lib. 5. cap. 9. Synodicam Concilii Constantinopolitani epistolam infert, qua Nectarium summo cleri consensu ac plausu civitatis a se ordinatum significat: sed quæ Constantinopoli acta fuerant, fortasse nondum pervenerant in cognitionem Latinorum: neque his satis perspectum erat vafrum ac subdolum Maximi ingenium, ut a mendaciis & involucris, quibus ordinationis suæ vitia tegere satagebat, cavere possent.

* Valesius Observat. in lib. 7. Sozom. cap. 9. docet legendum, *se creatum esse mandato, tribus episcopis ordinantibus*. Egregia quidem emendatio, licet in textum sine mss. patrocinio non admittenda. Porro cum de Maximo falsa veris intexta hic referantur, ut ab invicem facilius secerni queant, paulo altius repetenda narratio est. Is patria fuit Alexandrinus, qui Cynicorum philosophorum impudentiam cum christianis institutis aggressus sociam, varias urbes, unde quam primum ob morum improbitatem ejiciebatur, peragravit. Tandem cum venisset Constantinopolim, tam fraudulenter in animum Gregorii episcopi se insinuavit, ut ab eo publica oratione laudaretur. Verum brevi post in ipsum Gregorium insurgens, tantum solitis suis artibus promovit; ut antistites a quibus manuum impositionem acciperet, a Petro Alexandrino episcopo mitterentur. Ordinatus est in domo choraulæ cujusdam, non propterea quod basilicæ ab Arrianis occuparentur, ut mendaciter persuasit Latinis præsulibus; sed ne catholici ordinationem ipsius prohiberent. Hinc detegitur aliud ejusdem mendacium, quo scilicet sibi, ut consecraretur, vim adhibitam adseveravit. Et certe cum nostu Ecclesiam sanctæ Anastasiæ occupasset, inde a clero & populo expulsus est. Itaque Constantinopolim deserere coactus, Thessalonicam venit ad Theodosium: a quo cum rejectus fuisset, Alexandriam se contulit, ubi ejus impudentia eo pervenit, ut etiam Petro se invasurum ipsius sedem minatus sit; nisi ab eo restitueretur in Constantinopolitanam. Verum inde ejectus a præfecto Ægypti, tantisper quietem colere adactus est; quoad Concilium in Italia indictum esse cognovisset. Tunc igitur venit ad Concilium (quod enim Valesius litteras tantum ab eo missas existimavit, minus cum hujus epistolæ verbis videtur congruere) cumque Petri Alexandrini, cujus maxima erat apud Latinos auctoritas, secum litteras adtulisset, a Patribus admissus est in communionem. Illi tamen ne, parte inaudita altera, quid statuerent, hujusce impostoris historiam cum Damaso atque aliis probe cognitam esse ignorarent, hanc epistolam super ea re ad Theodosium destinarunt. At quæri potest ad hanc ne Synodum, an ad superiorem aliquam accesserit Maximus? Vero quidem similius videtur eum ad aliam venisse prius habitam; hoc enim & adverbium *nuper* quod hic ponitur, & epistola a Petro adhuc superstite, qui tamen vita functus hic indicatur, exarata satis ostendunt.

* Labbeus adscribit in margine, *Al.* eo. Haud incommode. Sed quod Synodum œcumenicam, de qua hic mentio fit, indicat ibidem eamdem esse, quam ab Ambrosio prohibitam in Concilio Aquileiensi toties objectat Palladius; hoc quidem non tantam præ se fert speciem veritatis. Quo enim pacto qui ne generalis esset ea Synodus, in causa fuerant, orientalibus quod ad eam venire detrectassent, crimini darent? Attamen de Synodo in occidente celebrata hic agi sequentia planum faciunt.

* Gregorium nequaquam secundum Ecclesiasticos canones Constantinopolitanæ diœcesi fuisse præpositum cognoscere est e can. 16. synodi Antiochensis, quem habemus a Dionysio Exiguo ita redditum: *Si quis episcopus vacans in vacantem Ecclesiam prosiliat, sedemque pervadat absque integro perfectoque Concilio, hic abjiciatur necesse est, etsi cunctus populus, quem diripuit, eum habere delegerit*. Huc adde can. 2. Synodi Sardicensis, & 15. Nicene 1. sicut & Hieron. *epist. ad Oceanum*. Verum tamen eadem Gregorii translatio, postquam eam universale Concilium approbavit, ex eodem can. Antiocheno facta est legitima: sed hoc nondum rescire potuerant occidentales.

catholicis constitit episcopis ordinatum, nec ab episcopatus Constantinopolitani putavimus petitione removendum. Cujus allegationem præsentibus partibus æstimavimus esse pendendam. * Nectarium autem cum nuper nostra mediocritas Constantinopoli cognoverit ordinatum, cohærere communionem nostram cum orientalibus partibus non videmus; præsertim cum ab iisdem Nectarius dicitur illico sine communionis consortio destitutus, a quibus fuerat ordinatus.

6. Non mediocris igitur hic scrupulus. Nec quædam nos angit de domestico studio & ambitione contentio, sed communio soluta & dissociata perturbat. Nec videmus eam posse aliter convenire, nisi aut is reddatur Constantinopoli, qui prior est ordinatus: aut certe super duorum ordinatione sit in urbe Roma nostrum orientaliumque Concilium.

7. Neque enim indignum videtur, Auguste, ut Romanæ Ecclesiæ antistitis, finitimorumque & Italorum episcoporum debeant subire tractatum, * qui unius Acholii episcopi ita exspectandum esse putaverunt judicium, ut de occidentalibus partibus Constantinopolim evocandum putarent. Si quid uni huic reservatum est, quanto magis pluribus reservandum est?

8. Nos autem a beatissimo principe fratre tuæ pietatis admoniti, ut tuæ clementiæ scriberemus imperio; postulamus ut ubi una communio est, commune velit esse judicium, concordantemque consensum.

EPISTOLA XIV. *

* Scripta circa an. 382.

THEODOSIO *quod restituendæ inter orientalem atque occidentalem Ecclesiam unitati operam dedisset, commendato, episcopi cur de ea re superiorem scripserint epistolam, exponunt: addunt curæ etiam sibi fuisse ut fautores Apollinaris condemnarentur: postremo nec se Concilium petendo injuriam cuipiam intulisse, nec a majorum instituto usquam defecisse adserunt.*

Beatissimo imperatori, & clementissimo principi THEODOSIO, AMBROSIUS & ceteri episcopi Italiæ.

1. Fidei tuæ diffusa toto orbe cognitio intimum nostræ mentis demulsit affectum; eoque, ut hæc quoque gloria tuo imperio crearetur, quod unitatem reddidisse * occidentalium juxta atque orientalium Ecclesiis videreris, clementiam tuam obsecrandam pariter, ac super Ecclesiasticis negotiis instruendam nostris litteris æstimavimus, Imperator tranquillissime ac fidelissime. Dolori enim erat inter orientales atque occidentales interrupta sacræ communionis esse consortia.

2. Silemus jam quorum errore, quorumve delicto, ne serere fabulas & alloquia cassa videamur. Nec nos tentasse pœnitet, quod intentatum caderet in culpam. Isto enim sæpe arguebamur, quod posthabere orientalium societatem, & refutare gratiam videremur.

3. Laborem quin etiam nobis indicendum putavimus, non pro Italia, quæ jam dudum ab Arrianis quieta atque secura est, nec ulla hæreticorum perturbatione vexatur: non, inquam pro nobis; quia non quærimus quæ nostra sunt, sed quæ sunt omnium: non pro Gallia atque Africa, quæ omnium sacerdotum concordi societate potiuntur; sed ut ea quæ communionem nostram de orientis parte turbaverunt, cognoscerentur in synodo, & omnis e medio scrupulus tolleretur.

4. Non solum enim de his de quibus * cle-

* *Gregorium* non vero *Nectarium* legendum esse Valesius & post eum Hermannus arbitratur. Et sane historica ratio pulcre convenit. Nam cum Gregorium Meletius aliique Patres Constantinopolitanæ synodi eidem Ecclesiæ præfecissent, ubi e vivis excessit idem Meletius, Gregorio sponte loco cedenti Nectarium Præsules suffecere. Attamen vix credibile sit Nectarium irrepsisse in omnes cod. pro Gregorio. Nam primo certum est præcipue agi de Nectario hac tota epistola, neque Maximo nisi respectu Nectarii convenire, quod infra dicitur, *is reddatur Constantinopoli, qui prior electus est*: deinde hanc Nectarii destitutionem eo referre licet, quod Theodosio Nectarium necdum baptismo initiatum eligenti plures episcopi, si tamen Sozomeno lib. 7. cap. 8. id adferenti credendum est, initio reluctati sunt: tertio demum hæc etiam potuit esse Maximi impostura, quam ille ut efficacius Latinos in partes suas pertraheret, commentus fuerit.

* Hermannus lib. 10. Vitæ Gregorii Nasian. cap. 5. hæc referenda esse conjicit ad historiam Concilii Constantinopolitani, ubi dicitur episcopos in causa ut videtur Meletii ac Paulini inter se diffidentes, litteris propere ad Ægyptios & Macedonicos antistites datis, ipsos invitasse; quod eorum auctoritate, maxime vero Acholii Thessalonicensis, concordiam restitui posse confiderent. Idem porro est ille Acholius qui Theodosium an. 380. baptizavit, & cujus virtutes epist. xv. prædicat Ambrosius.

* Hæc verba referenda videntur ad ista superioris epistolæ num. 5. *cohærere communionem nostram cum orientalibus partibus non videmus*. Quod autem hic subjungitur, *Silemus jam* &c. hoc sensu intellige, ut Patres & errorem suum fuisse, quod Nectarii electio ut fuerit peracta ignoravissent, agnoscant; & Maximi delictum, quod Concilio mendaciis suis ac fraudibus imposuisset.

* Hinc intelligas, nec non ex eo quod infra legitur, *augusto principalique responso*, primis episcoporum litteris rescripsisse imperatorem, & seriem qua Nectarii facta est ordinatio, non secus ac Maximi dolos ac scelera significasse, sicut & quæ ad Paulini ac Flaviani causam pertinebant. Ejus porro quod de Apollinaristis additur, nulla mentio fit in epistola superiore; & quodammodo indicari videtur non ita pridem cognitam sibi fuisse illam hæresim, cum tamen eam jam ante Damasus papa damnavisset.

clementia tua dignata est scribere, sed etiam de illis, qui dogma nescio quod, Apollinaris adseritur, in Ecclesiam conantur inducere, nos pleraque moverunt, quæ partibus fuerant resecanda præsentibus; ut convictus in dogmate novo, & redargutus in errore, nequaquam sub generali fidei lateret nomine: sed illico, quod doctrinæ magisterio non teneret, & officium deponeret, & vocabulum sacerdotis; nec fibræ aliquæ posthac fallere cupientibus, & præstigiarum commenta remanerent. NAM QUI convictus non fuerit præsentibus partibus, quod vere augusto principalique responso tua clementia definivit, referendam semper ansulam quæstionis arripiet.

5. Eo igitur obsecravimus * sacerdotale Concilium, ut nemini liceret mendacium in absentem componere, & in Concilio discuteretur quid esset in vero. Itaque non cadit in eos intentionis vel facilitatis ulla suspicio, qui omnia præsentibus partibus observarunt.

6. Sane allegata texuimus, non definiendi, sed instruendi gratia: & qui judicium petivimus, non deserimus præjudicium. Neque ullum eorum æstimandum convicium fuit, cum rogarentur ad Concilium sacerdotes, quorum frequenter præsentior absentia fuit, quando in commune consuluit. Neque enim vel nos æstimavimus esse convicium, cum unus Constantinopolitanæ Ecclesiæ presbyter, Paulus * nomine, intra Achajam synodum orientalium juxta atque occidentalium postulaverit.

7. Advertit clementia tua non fuisse irrationabile postulatum, quod etiam ab orientalibus est petitum. Sed quia Illyrici suspecta movetur, ideo maritima ac tutiora quæsita sunt. Neque plane nos tamquam ex forma aliquid innovavimus: * sed sanctæ memoriæ Athanasii, qui quasi columen fidei fuit, & veteris sanctitatis patrum nostrorum in Conciliis definita servantes, non evellimus terminos, quos posuerunt patres nostri; nec hereditariæ communionis jura violamus: sed debitam vestro imperio honorificentiam reservantes, studiosos nos pacis & quietis ostendimus.

* EPISTOLA XV.

Script. an. 383.

Acholii mortem se rescivisse, nec sine quodam miraculo: illum non tam mortuum esse, quam ad feliciorem vitam translatum: actiones ejus ut Elisæo similis haberetur, commeruisse; ut autem etiam Eliam dicatur exprimere, maxime successorem, quem spiritus sui heredem fecit, persuadere: jucundissimum sibi fuisse Acholii primum congressum, & ejus obitum plurimis valde flebilem: sed viri sancti desiderium levari virtute successoris.

AMBROSIUS ANATOLIO, [a] NUMERIO, SEVERO, PHILIPPO, MACEDONIO, AMMIANO, THEODOSIO, EUTROPIO, CLARO, EUSEBIO, & TIMOTHEO [b] Domini sacerdotibus, & omni clero & plebi Thessalonicensium dilectis salutem.

1. DUm semper affixum tenere animo desidero virum sanctum, atque omnes actus ejus quasi in specula positus exploro, hausi nimia indagine sollicitudinis amaritudinem nuntii celerioris, & quod adhuc mallem nescire, cognovi in cælestibus jam tequiescete [c] virum, quem in terris requirebamus.

2. Quæritis quis hoc annuntiaverit, cum vestræ sanctitatis nondum venissent litteræ? Non teneo anctorem nuntii: & usu quidem venit, ut non libenter teneamus nuntium mœstitudinis; sed tamen clauso tunc temporis mari, occupatis terrarum barbarica infestatione regionibus, cum deesset qui advenire potuerit, non defuit qui nuntiaret: ut mihi videatur ipse sanctus annuntiasse se nobis, eo quod jam perpetuo laboris sui potiretur stipendio, & solutis vinculis corporis, inter Angelorum ministeria Christo adhæreret, cupiens amantis sui errorem absolvere; ne illi longævitatem vitæ hujus deprecaremur, cui vitæ æternæ jam præmia deferebantur.

3. Abiit ergo, non obiit, & emigravit a nobis veteranus Christi Jesu, [d] cælo terræ istius solum mutans, & plandens alis

* Respondet hic locus istis superioris epistolæ verbis numer. 6. *super duorum ordinatione sit in urbe Roma nostrum orientaliumque Concilium*. Quod enim mentem suam in Concilii postulatione immunem vitiis fuisse, nec accusari merito potuisse contendunt; similiter quoque in eadem superiore epistola criminandi sui causas antuverterant non uno loco.

* Labb. ad marginem isthæc adscribit: *Deturbatus an. 342 cum Hermogene a populo cæso, Constantius Macedonium in sede Constantinopolitana collocavit.*

* Eodem sensu hæc verba accipimus, quæ in priore quoque epistola dicebatur: *jure & more majorum, sicut & sanctæ memoriæ Athanasius* &c.

a Mss. aliquot melioris notæ, *Munerio*.

b Vet. edit. *dominis sacerdotibus*: Rom. & mss. aliquot, *Domini sacerdotibus*: utrumque vero in aliis pluribus omittitur. At continuo post, ubi omnes edit. *clero plebis Thessalonicensis*; mss. prope ad unum nobis suffragantur.

c Edit. dictioni *virum* subjungunt *sanctum Acholium*: quidam recentiores mss. ex his alterutram ponunt: plures autem & antiquiores neutram. Ii porro nequaquam absurde sentiunt, qui Ambrosium in sequentibus tacite indicare existimant sibi Acholium post mortem in visione apparuisse.

d Ita mss. at contra edit. posita post vocem *cælo* virgula, dictioni *terræ* conjunctionem *que* subjungebant. Non satis recte, hic enim *terræ istius solum* opponi *cælo* per se clarum est.

alis atque remigiis spiritalibus, dicit: *Ecce elongavi fugiens*. Cupiebat enim Apostolico spiritu jamdudum terras relinquere: sed tenebatur votis universorum, sicut de Apostolo legimus, quia remorari eum diutius in carne erat Ecclesiæ necessarium. Vivebat enim non sibi, sed omnibus: & populi erat vitæ æternæ minister; ut prius ejus fructum etiam in aliis, [a] quam cognitionem in se adipisceretur.

(Psal. 54. 8.) (Philip. 1. 23 & 24.)

4. Est igitur jam superiorum incola, possessor civitatis æternæ illius Hierusalem, quæ in cælo est. Videt illic urbis ejus mensuram immensam, purum aurum, lapidem pretiosum, lumen sine sole perpetuum: & hæc omnia jamdudum quidem sibi comperta, sed nunc facie ad faciem manifestata videns dicit: *sicut audivimus, ita & videmus in civitate Domini virtutum, in civitate Dei nostri*. Ibi ergo positus appellat populum Dei, dicens: *O Israel, quam magna est domus Dei, & quam ingens locus possessionis ejus! magnus & non habens finem*.

(Psal. 47. 9.) (Baruch 3. 24. & 25.)

5. Sed quid hoc est? Dum merita viri considero, & quasi discedentem spiritu sequor, & sanctorum choris deducentibus intermisceor, non merito ullo, sed affectu, pene sum oblitus mei. Itane ergo raptus est nobis murus fidei, gratiæ, & sanctitatis: * quem toties ingruentibus Gothorum catervis, nequaquam tamen potuerunt barbarica penetrare tela, expugnare multarum gentium bellicus furor? Denique in ceteris populatores locis, illic pacem rogabant; mirantibusque quid sibi sine milite ullo obsisteret, a prudentioribus intimabatur Elisæi intus imitatorem degere, ætate supparem, non imparem spiritu: caverent ne exemplo Syriaci agminis sibi quoque cæcitas offunderetur.

(4. Reg. 7. 1. & seq.)

6. Et tamen circa discipulos suos diversa dona Christi sunt. Elisæus quidem in Samariam captivas acies induxit Syrorum, sanctus autem Acholius precibus suis fecit, ut de partibus Macedoniæ victores fugaret. Nonne & hoc intelligimus virtutis superioris fuisse; ut ubi miles nullus aderat, illic pellerentur sine milite? Nonne & hoc cæcitatis est, ut fugerent, quos nullus urgebat? Sed urgebat & præliabatur sanctus Acholius non gladiis, sed orationibus: non telis, sed meritis.

7. An incognitum nobis est dimicare sanctos, etiam cum feriantur? Nonne otiosus erat Elisæus? Otiosus scilicet corpore; sed vibrabat spiritu, & orationibus præliabatur, quando in castris Syriæ vox equitum & vox virtutis magnæ audiebatur: adeo ut putarent Syri aliorum regum adversus se venire exercitus, qui populo Israel adjumento forent; unde perculsi magno fugerunt pavore, ita ut leprosi quatuor, qui mortis egressi fuerant desiderio, castra hostium deprædarentur. Nonne in Macedonia similia Dominus per orationes sancti Acholii fecit mira, aut prope majora? Non enim inani metu, nec superflua suspicione, sed sæviente lue, & ardenti pestilentia perturbati Gothi ac territi sunt. Denique tunc fugerunt, ut evaderent: regressi postea pacem rogaverunt, ut viverent.

8. Vidimus itaque in tanti viri meritis superiora sæcula, & opera prophetarum, quæ legebamus, adspeximus. Quasi Elisæus inter arma, inter acies, dum vixit, versatus est, meritis suis componens prælia. Denique ubi securitas cohabitantibus reddita est, quod ipso fuit durius bello, sanctum exhalavit spiritum. Quasi Elias usque ad cælum elevatus est, non curru quidem igneo, nec equis igneis, nisi forte illa non vidimus, nec in commotione aeris: sed in voluntate & placiditate Dei nostri, & sanctorum Angelorum lætitia, qui ad se tantum virum transisse gratulabantur.

(4. Reg. 2. 11.)

9. Certe dubitare illa nequaquam possumus, quandoquidem reliqua congruerunt. Siquidem eodem momento, quo ille adhuc elevabatur, velut quodam * melotidis suæ dimisso amictu, sanctum Anysium discipulum suum induit, & sui vestivit infulis sacerdotii: cujus meritum & gratiam non nunc primum audio, nec in vestris epistolis didici, sed in vestris litteris recognovi. Nam quasi præscius successurum sibi, etsi promissis tegebat, tamen indiciis designabat, adjutum se ejus cura, labore, officio memorans, ut jam declarare consortem videretur, qui non quasi novus ad summum sacerdotium veniret, sed quasi vetus sacerdotii exsecutor accederet. Cui pulcre convenit dictum illud Evangelicum: *Euge bone serve & fidelis, quoniam super pauca fidelis fuisti, super multa te constituam*.

(Matth. 25. 23.)

10. Hæc mihi de sancto Acholio vobiscum

---

a *Cognitionem*, quæ vox deest in edit. e mss. restituimus.

* Hoc Baronius contigisse affirmat an. 378 Cum extincto Valente, Gothi victores crudelissimas populationes ac strages ediderunt, de quibus non semel loquuti sumus. Nihil tamen vetat, quin hic etiam indicentur anni sequentes; adverbium enim *toties* eamdem rem sæpius factam plane testetur.

* Melotis nihil aliud est quam pellis ovina; quippe quod ovis græce *μῆλον* dicatur. Quamvis autem hoc loco præcipue ad Eliæ pallium, quod LXX. *μηλωτὴν* vocant, Ambrosius alludat; nihil tamen prohibet, quin illum ea voce propterea etiam usum putemus, ut significaret Acholium in episcopatu quoque retinuisse vestem monasticam. Etenim non solum Athanasius Antonium eo indumenti genere usum scribit: sed illud etiam commune Ægyptiis monachis fuisse ex Cassiano, Palladio, Socrate atque aliis cognoscere est.

scum communia: illud tamen speciale, quod devinctus sum beatæ memoriæ viro; quia tribuit mihi, ut eum non ignorarem. Nam cum * eo veniente ad Italiam, ægritudine confectus tenerer, ut non possem occurrere, ipse ad me venit & visitavit. Quo studio, quo affectu ipse in me, & ego in eum irruimus! Quo gemitu mala istius sæculi, & ea quæ hic accidereut, deploravimus! ita ut lacrymarum profluvio vestem infunderemus, dum salutatione exoptatissima, mutuo desiderio, & expetito diu fruimur, adhæremus amplexu. Itaque quod voti mei erat, illius beneficii fuit, quia potui illum videre. Nam etsi major portio, & plenior cognitio sit [a] in spiritu, quo diligimus; tamen etiam in figura corporis videre desideramus. Sic aliquando reges terræ quærebant faciem Salomonis videre, & audire ejus sapientiam.

3. Reg. 10, 24.

11. Discessit igitur a nobis, & nos in hoc reliquit salo: sed quod illi utile, id multis ipso barbarico furore est gravius; quia illum iste depellebat, ihunc nobis quis poterit repræsentare? Sed repræsentat Dominus, & se ipse in discipulo repræsentat. Repræsentant judicia vestra, quibus dictum est: *Date Levi manifestos ejus, & veritatem suam viro sancto*. Dedistis manifestum ejus, ut pote ejus institutione fundatum: dedistis imitatorem viri ejus, qui dixit patri suo & matri suæ: *Non vidi te*; & fratres suos non scivit, & filios non recognovit: custodivit verbum Domini, & Testamentum ejus observavit. Narrabunt populi justitiam ejus.

Deut. 33. 15. Ibidem 9. Eccl. 44. 15.

12. Talis viri vita, talis hereditas est, talis conversatio, talis successio. Ille se monasteriis puer dedit, & intra Achajam angusto clausus tugurio, gratia tamen multarum terrarum peragravit divortia. Ad summum sacerdotium a Macedonicis * obsecratus populis, electus a sacerdotibus; ut ubi ante fides [b] per sacerdotem claudebatur, ibi postea per sacerdotem muralia fundamenta fidei confirmarentur.

13. [c] Non alia etiam ejus discipulus imitatione, qui & ipse *dixit patri suo & matri suæ: Non vidi te*. Non vidit enim studio, non vidit affectu: & fratres suos non scivit; quia Dominum scire desideravit. Et hic recognovit verbum Domini, & custodivit testamentum ejus, & imponet honorem in ara ejus semper. Benedic, Domine, fidem ejus, sanctitatem, sedulitatem. Benedictio tua veniat super caput ejus, & super cervicem ipsius. Sit honorificus inter fratres suos: sit in eo tauri species; ut ventilet corda inimicorum suorum, & sanctorum mentes demulceat, & judicium sacerdotum tuorum in eo sicut lilium floreat. Valete, fratres, & diligite me; quia ego vos diligo.

Deut 33. 9. & seq. Ibidem 16. & seq.

EPISTOLA XVI.

Anysio in Acholii locum recens adscito gratulatur, & decessoris sanctimoniam, adolescentiam in monasterio exactam, ornatam virtutibus juventutem, cumulatamque senectutem laudans, ut Anysius ejusdem meritorum successor fiat, apprecatur.

AMBROSIUS episcopus ANYSIO fratri.

1. Jamdudum teneo, etsi nunc primum lego; meritisque compertum habeo, quem oculis non videram. Doleo quidem illud accidisse, sed hoc successisse gaudeo: quia licet, superstite me, non optaverim illud contingere; speravi tamen post illius sancti viri exitum hoc solum posse merito succedere. Tenemus ergo te sanctæ memoriæ Acholii dudum discipulum, nunc successorem, heredemque ejus vel honoris vel gratiæ. Magnum meritum, frater. Gaudeo tibi, ne uno quidem momento de successore tanti dubitatum viri. Et magnum onus, frater, tanti nominis pondus subisse, tantæ libræ, tantique examinis. Quæritur in te Achollus: & sicut erat in affectu tuo, ita in officiis desideratur illius virtutis, illius disciplinæ effigies, illius fortitudo animi in tam senili corpore.

2. Vidi, fateor, virum; nam & hoc meritis illius debeo, quod illum viderim: vidi ita illum esse in corpore, ut extra corpus putarem: vidi imaginem illius, qui se sive in corpore, sive extra corpus nesciens, raptum ad paradisum viderat; ita enim percurrebat omnia excursu frequenti, Constantinopolim, Achajam, Epirum, Italiam, ut juniores eum non possent consequi. Cedebant fortiores corpore, quia eum sine impedimento esse corporis noverant; ut eo tantum pro velamine

2. Cor. 12. 2.

* Non sine verisimilitudine loquuntur, qui hunc primum Acholii cum Ambrosio nostro congressum anno 382. adtribuunt; cum scilicet ille in Italiam venit, Concilio quod eodem vertente anno Romæ habitum, cuique Ambrosium etiam interfuisse dicunt, præsens futurus.

a Omnes edit. *in spiritu videre, quos diligimus*: omnes mss. omittunt quidem verbum *videre*; sed potiores tantum pro *quos diligimus*, habent *quo diligimus*.

* Adverte hoc loco populis non eligendi aut instituendi episcopi, sed obsecrandi & postulandi tantum jus adtribui. De quo nos plenius infra in epist. ad Vercell.

b Mss. non pauci, *per sacerdotem claudebat*: sed non multo minus carere videtur corruptione, quam ... *claudebatur*. Quid ergo si legeremus *claudicabat*? Certe concinnius opponeretur sequenti membro: *fundamenta fidei confirmarentur*. Sed *claudebat* potest etiam idem significare, a verbo *claudeo* scilicet, seu *claudo* quæ non penitus inusitata esse Vossius docet.

c Edit. *Non aliter etiam*: mss vero partim, *Non alias etiam* Partim, *Non alia etiam*. quod & melius.

lamine uteretur, non pro officio: certe ad ſervitium, non ad ſubſidium; ita enim afficerat corpus ſuum, ut in eo mundum crucifigeret, & mundo ſemet ipſum.

3. Benedictus Dominus, & benedicta adoleſcentia ejus, quam exegit in tabernaculis Dei Jacob, poſitus in monaſteriis, in quibus eum quæreretur a parentibus vel proximis, dicebat: *Qui ſunt fratres mei, aut quæ mater mea?* Non novi patrem, vel matrem, vel fratres meos; niſi qui audiunt verbum Dei, & faciunt. Benedictus etiam proceſſus juventutis ipſius, in qua ad ſummum electus eſt ſacerdotium, maturo jam probatus virtutum ſtipendio. Venit enim tamquam David ad pacem populi reformandam. Venit tamquam illa navis aurum ſecum intelligibile vehens, & ligna cedrina, & lapides pretioſos, [a] & illas columbæ pennas deargentatas, quibus medias inter ſorres ſomno pacis & tranquillitatis ſopore dormivit.

4. Eſt enim ſanctorum etiam ſomnus operarius, ſecundum quod ſcriptum eſt: *Ego dormio, & cor meum vigilat*. Et ſecundum quod Jacob ſanctus divina dormiens videbat myſteria, quæ vigilans non viderat, de cælo ad terras aerem pervium ſanctis, reſpicientem Dominum, & pollicentem terræ ejus poſſeſſionem. Itaque brevi ſomno dormiens impetravit, quod magno labore poſtea adquiſivit hereditas ejus. Eſt enim ſomnus ſanctorum feriatus ab omnibus corporis voluptatibus, ab omni animi perturbatione, tranquillitatem menti invehens, placiditatem animæ; ut tamquam ſoluta nexu corporis ſe attollat, & Chriſto adhæreat.

5. Hic eſt ſomnus vita ſanctorum, quam vivebat ſanctus Acholius, cujus benedicta etiam ſenectus. Ipſa eſt vere ſenectus illa venerabilis, quæ non canis, ſed meritis albeſcit; ea eſt enim reverenda canicies, quæ eſt canicies animæ, in canis cogitationibus & operibus effulgens. Quæ eſt enim vere ætas ſenectutis, niſi vita immaculata, quæ non diebus aut menſibus, ſed ſæculis propagatur, cujus ſine fine eſt diuturnitas, ſine debilitate longævitas? Quo enim diuturnior, eo fortior: & quo diutius eam vitam vixerit, eo fortius in virum perfectum excreſcit.

6. Hujus igitur ſucceſſorem te Dominus non ſolum honore, ſed etiam moribus probet, & ſumma fundare dignetur gratia; ut ad te quoque populi concurrant, de quibus dicas: *Qui ſunt iſti, qui ſicut nebulæ volant, & ſicut columbæ cum pullis ſuis?* Veniant quoque ſicut naves Tharſis, quæ accipiant frumentum, quod Salomon verus impertivit viginti menſuras tritici. Accipiant oleum & ſapientiam Salomonis, & ſit pax inter te, & populum, & teſtamentum pacis cuſtodias. Vale, frater, & nos dilige; quia & nos te diligimus.

Marginalia: Matth. 12. 48. — 3. Reg. 5. 3. — 2. Paral. 9. 21. — Pſal. 67. 14. — Cant. 5. 2. — Gen. 28. 13. — Sap. 4. 8. — Ibidem 9. — Eſai. 60. 8. — 2. Paral. 9. 21.

EPISTOLA XVII.

Imperatorum eſſe religionem tueri: nec ab eis inſtaurationem ſuperſtitionis poſtulandam. Nullam ergo illorum habendam rationem a quibus quidpiam contra fidei chriſtianæ decus flagitatur. Falſo petitionem ſenatus nomine oblatam eſſe, cum ei chriſtiani ſenatores non conſenſerint. De hoc referri oportere ad Theodoſium, & ad epiſcopos: Valentinianum, ſi privilegia infidelibus conceſſerit, ab Eccleſia rejiciendum, ſed & fratris ac patris memoriæ irrogaturum injuriam, de qua graviter expoſtulantes, inducuntur.

AMBROSIUS epiſcopus beatiſſimo principi, & chriſtianiſſimo imperatori VALENTINIANO.

1. Cum omnes homines, qui ſub ditione Romana ſunt, vobis militent imperatoribus terrarum atque principibus, tum ipſi vos omnipotenti Deo & ſacræ fidei militatis. Aliter enim ſalus tuta eſſe non poterit, niſi unuſquiſque Deum verum, hoc eſt, Deum [b] chriſtianorum, a quo cuncta reguntur, veraciter colat; ipſe enim ſolus verus eſt Deus, qui intima mente veneretur: *Dii* enim *gentium dæmonia*, ſicut Scriptura dicit.

2. Huic igitur Deo vero quiſquis militat, & qui intimo colendum recipit affectu, non diſſimulationem, non conniventiam, ſed fidei ſtudium & devotionis impendit. Poſtremo ſi non iſta, conſenſum ſaltem aliquem non debet colendis idolis, & profanis ceremoniarum cultibus exhibere. NEMO ENIM Deum fallit, cui omnia etiam cordis occulta manifeſta ſunt.

3. Ergo cum a te, Imperator chriſtianiſſime, fides Deo vero ſit exhibenda, cum ipſius fidei ſtudium, cautio atque devotio, miror quomodo aliquibus in ſpem vene-

Marginalia: Pſal. 95. 5.

a Ita mſſ. & vet. edit. niſi quod pro *&* hæ præferunt, *ut*: Rom. autem edit. locum ſic mutat: *ut illa columba pennas habens deargentatas*.

* Codex Long. *Libellus ſancti Ambroſii ad Valentinianum imperatorem juniorem contra Symmachum* Et revera ipſemet Ambroſius ejuſdem Symmachi relationi] reſpondens libelli nomine hoc ſcriptum citat. Sed cum in mſſ. ceteris, atque in edit. omnibus epiſtola non libellus dicatur, mutandam eſſe vulgarem inſcriptionem non putavimus.

b Ita vet. edit. ac mſſ. aliquot: Rom. edit. *chriſtianorum, a quo cuncta reguntur, ipſe enim ſolus* [illegible] *intima mente veneretur*: mſſ. complures recidunt etiam illa verba, *a quo cuncta reguntur*. Sed ipſa varietas [illegible] videtur exorta, niſi ex eo, quod verbum [illegible] ſignificatu dici poſſe non crediderunt, quod [illegible] ſemel ab Ambroſio poſitum, ſi attentius legeris, deprehendes.

venerit, quod debeas aras diis gentium tuo instaurare præcepto, ad usus quoque sacrificiorum profanorum præbere sumtum; quod enim jamdudum a vel fisco vel arcæ est vindicatum, de tuo magis conferre videbere, quam de suo reddere.

4. Et de dispendiis queruntur, qui numquam nostro sanguini pepercerunt, qui ipsa Ecclesiarum ædificia subruerunt. Petunt etiam ut illis privilegia deferas, * qui loquendi & docendi nostris communem usum Juliani lege proxima denegarunt, & privilegia illa, quibus sæpe decepti sunt etiam christiani: nonnullos enim illis privilegiis partim per imprudentiam, partim propter publicarum necessitatum molestias declinandas irretire voluerunt; & quia non omnes fortes inveniuntur, etiam sub principibus christianis plerique sunt lapsi.

5. Sed hæc si jam sublata non essent, auferenda tuo imperio comprobarem: at cum per totum fere orbem * a pluribus retro principibus inhibita interdictaque sint, Romæ autem a fratre clementiæ tuæ augustæ memoriæ Gratiano fidei veræ ratione sublata sint, & datis antiquata rescriptis; ne, quæso, vel fideliter statuta convellas, vel fraterna præcepta rescindas. De negotiis civilibus, si quid statuit, nemo putat esse temerandum; & præceptum de religione calcatur.

6. Nullus obrepat juniori ætati tuæ: sive ille gentilis est, qui ista deposcit, non debet mentem tuam vinculis suæ superstitionis innectere: sed proprio studio docere & admonere te debet, quemadmodum veræ fidei studere debeas, quando ille tanto motu veri vana defendit. Deferendum meritis clarorum virorum & ego suadeo: sed Deum certum est omnibus præferendum.

7. Si de re militari est consulendum, debet exercitati in præliis viri exspectari sententia, consilium comprobari: quando de religione tractatus est, Deum cogita. NULLIUS INJURIA est, cui Deus omnipotens antefertur. Habet ille sententiam suam. Invitum non cogitis colere, quod nolit; hoc idem vobis liceat, Imperator, & unusquisque patienter ferat, si non extorqueat imperatori, quod moleste ferret, si ei extorquere cuperet imperator. Ipsis gentilibus displicere consuevit prævaricantis affectus; libere enim debet defendere unusquisque fidele mentis suæ & servare propositum.

8. Quod si aliqui nomine christiani tale aliquid decernendum putant, mentem tuam vocabula nuda non capiant, nomina cassa non fallant. Quisquis hoc suadet, sacrificat, & quisquis hoc statuit: TOLERABILIUS TAMEN est unius sacrificium, quam lapsus omnium. Totus hic christianorum periclitatur senatus.

9. Si hodie gentilis aliquis, Imperator, quod absit, aram statueret simulacris, & eo convenire cogeret christianos; ut sacrificantibus interessent, ut oppleret anhelitus & ora fidelium cinis ex ara, favilla de sacrilegio, fumus ex busto: & in ea curia sententiam diceret, ubi jurati ad aram simulacri in sententiam cogerentur (propterea enim interpretantur aram locatam, ut ejus sacramento, ut ipsi putant, unusquisque conventus consuleret in medium, cum majore jam curia christianorum numero sit referta) persecutionem esse crederet christianus, qui cogeretur tali optione ad senatum venire: quod fit plerumque; nam & injuriis convenire coguntur. Te ergo imperatore, christiani in aram jurare cogentur? Quid est jurare, nisi ejus quem testaris fidei tuæ præsulem, divinam potentiam confiteri? Te imperatore, hoc petitur & postulatur; ut aram jubeas elevari, sumtum sacrificiis profanis dari?

10. Sed hoc non potest sine sacrilegio decerni; unde rogo te ne id decernas, statuas, vel in ejusmodi decreta subscribas. Convenio fidem tuam Christi sacerdos: omnes conveniremus episcopi, * nisi incredibile hoc & repentinum ad aures pervenisset hominum, quod tale aliquid esset vel in consistorio suggestum tuo, vel a sena-

a MSS. longe plurimi, *fisco vel arcæ*: alii nonnulli, *fisco vel ære*. Non prorsus mala; idem enim est, atque confiscationa vel emtione. Verum ab aliis, & cunctis edit. non recedimus.

* Christianis a Juliano prohibitum fuisse, ne disciplinas docerent humaniores, jam ad lib. 1. *de Fide*, cap. 13. n. 84. annotavimus. Legem autem proximam hanc forte dicit, quam ultimam promulgaverat idem imperator.

* Designantur hic procul dubio Constantinus Magnus, ejusque filii. Sane quidem superest adhuc lex IV. Constantii *de Paganis*, qua templa idolorum claudi, aboleri sacrificia, & facultates huic sacrilego cultui destinatas fisco vindicari decernit. Sed cum Julianus illa omnia, sicuti lib. 4. Hist. cap. 3. prodidit Sozomenus, in usum revocasset; Valentinianus, Valens, & Gratianus denuo profanas commentitiorum numinum religiones proscripserunt, bonis earum fisco addictis, quemadmodum ex lege XX. *de Paganis*, & lege VIII. *de Jure fisci* cognoscas licet. Porro Godefridus in Leg. III. *de Quæst.* eorum, qui aram Victoriæ an. 382. eversam volunt, errorem esse communem dicit; idque multo ante factum autumat, an. scilicet 376. cum sub Gracchο præfecto Urbis hoc contigisse doceant Hieronymus epist. 7. & Prudentius lib. 1. *cont. Symmachum*. Sed licet apud hos nulla specialim ejusdem aræ Victoriæ fiat mentio, eam tamen aliquot annis ante 382. sublatam constat, quando quidem & hoc ipso anno ut eadem repararetur, tentare aggressi sunt; & jam ab an. 379. Italiæ ac Romæ præesse Gratianus desisset.

* Hinc conjicimus relationem Symmachi clanculum imperatori oblatam esse, idque fortassis ne vel episcopi, priusquam ejus postulatis Valentinianus annueret, intercederent: vel christiani senatores contrario libello dato reclamarent, quod jam in simili causa contigisse testatur Ambrosius.

senatu petitum. Sed absit ut hoc senatus petisse dicatur: pauci gentiles communi utuntur nomine. Nam & ante biennium ferme, cum hoc petere tentarent, misit ad me sanctus Damasus Romanæ Ecclesiæ sacerdos, judicio Dei electus, libellum quem christiani senatores dederunt, & quidem innumeri, postulantes nihil se tale mandasse, non congruere gentilium istiusmodi [a] petitionibus, non præbere consensum: questi etiam publice privatimque se non conventuros ad curiam, si tale aliquid decerneretur. Dignum est temporibus vestris, hoc est, christianis temporibus, ut dignitas christianis senatoribus abrogetur; quo gentilibus profanæ deferatur voluntatis effectus? Hunc libellum ego fratri clementiæ vestræ direxi; unde constitit non senatum aliquid de superstitionis impensis mandasse legatis.

11. Sed fortasse dicatur: Cur dudum non interfuerint senatui, cum ista peterentur? Satis loquuntur quid velint, qui non interfuerunt: satis loquuti sunt, qui apud imperatorem loquuti sunt. Et miramur tamen si privatis resistendi Romæ eripiunt libertatem, qui nolunt esse liberum tibi non jubere, quod non probas; [b] servare, quod sentis.

12. Et ideo memor * legationis proxime mandatæ mihi, convenio iterum fidem tuam, convenio mentem tuam; ne vel respondendum secundum hujusmodi petitionem gentilium censeas, vel in ejusmodi responsa sacrilegium subscriptionis adjungas. Certe refer ad parentem pietatis tuæ principem Theodosium, quem super omnibus fere majoribus causis consulere consuesti. NIHIL MAJUS est religione, nihil sublimius fide.

13. Si civilis causa esset, diversæ parti responsio servaretur; causa religionis est, [c] episcopus convenio. Detur mihi exemplum missæ relationis, ut ego plenius respondeam; & sic de omnibus consultus clementiæ tuæ parens respondere dignetur. Certe si aliud statuitur, episcopi hoc æquo animo pati & dissimulare non possumus; licebit tibi ad Ecclesiam convenire: sed illic non invenies sacerdotem, aut invenies resistentem.

14. Quid respondebis sacerdoti dicenti tibi: * Munera tua non quærit Ecclesia; quia templa gentilium muneribus adornasti? Ara Christi dona tua respuit, quoniam aram simulacris fecisti; vox enim tua, manus tua: & subscriptio tua, opus est tuum. Obsequium tuum dominus Jesus recusat & respuit, quoniam idolis obsequutus es; dixit enim tibi: *Non potestis duobus dominis servire*. (Matth. 6. 24.) Privilegia tua sacratæ Deo virgines non habent, & vindicant virgines Vestæ? Cur sacerdotes Dei requiris, quibus petitiones profanas gentilium prætulisti? Alieni erroris societatem suscipere non possumus.

15. Quid respondebis his verbis? Puerum esse te lapsum? OMNIS ÆTAS perfecta [d] Christo est: omnis Deo plena. Pueritia fidei non probatur: parvuli etiam Christum intrepido adversus persecutores ore confessi sunt.

16. Quid respondebis germano tuo? Nonne tibi dicet: Victum me esse non credidi, quia te imperatorem reliqui: mori non dolui, quia te heredem habebam: imperio me decedere non ingemui; quia imperia mea, præsertim de religione divina, omnibus sæculis mansura credebam? Hos ego titulos piæ virtutis erexeram, has de sæculo manubias, hæc spolia de diabolo, has ego de adversario omnium exuvias offerebam, in quibus æterna victoria est. Quid mihi plus potuit meus hostis auferre? Abrogasti decreta mea: quod adhuc ille qui contra me levavit arma, non fecit. Nunc gravius telum corpore recipio, quod a fratre mea statuta damnantur. Meliore parte mei apud te periclitor; illa enim mors corporis, ista virtutis est. Nunc mihi abrogatur imperium, & quod est gravius, abrogatur a meis: & id abrogatur, quod in me etiam mei adversarii prædicarunt. Si volens adquievisti, damnasti fidem meam: si invitus cessisti, prodidisti tuam. Ergo, quod gravius est, & in te periclitor.

16. Quid respondebis etiam patri, qui te

a Mss. aliquot, *petitionibus non præbere consensum*.

b Ita mss. melioris notæ: aliorum aliquot, & cum his edit. *non servare quod non sentis*: reliqui in locandis negationibus inter se dissentiunt, sed pravo sensu.

* Legationem designat a Damaso papa sibi commissam, ut nempe apud Gratianum ageret, ne concederet postulata infidelium. Non enim ita dicit, *convenio iterum fidem tuam*, quasi Valentinianum jam convenisset, sed quod ipse jam semel simili provincia, licet apud alium defunctus esset. Sic etiam eamdem legationem *proxime* sibi creditam ait, quod ab illa obita hanc solam suscepisset, quemadmodum legem proximam ea re ab ipso Ambrosio fortasse dictam vidimus, quod esset ultima Juliani imperatoris.

c Mss. aliquot, *episcopus convenio*. Quod autem dicitur non multo post: *clementiæ tuæ parens*, dictio *parens* non hic naturæ significationem habet, sed honoris ac benevolentiæ. Siquidem ea quasi monetur Valentinianus adolescentulus, & adhuc sub materna tutela constitutus, ut Theodosium filii amore ac veneratione prosequatur.

* Cum Valentinianus adhuc tantum esset catechumenus, nec ei missæ fidelium adesse liceret, hæc munera non possunt intelligi de iis muneribus ac donis, quæ iidem fideles ut ex illis a sacerdote consecratis communicarent, offerebant: sed accipienda sunt de variis illis donariis, quæ ad templorum ornamenta, victum ministrorum, aliosque similes usus christiani jam inde a priscis temporibus conferebant. Unde Marcellinus calumniandi Romanos pontifices ansam arripiens, mirum esse negat, si pontificatus ab eis ambiatur: *Cum id adepti*, inquit, *futuri sint ita securi, ut ditentur oblationibus matronarum*, &c. Ceterum quis non miretur non modo quam Ambrosius præ se fert, verum etiam quam in antistitibus aliis præfulsisse testatur episcopalem fortitudinem? Felicia tempora, quæ tales sacerdotes ediderel!

d Omnes edit. ac plures mss. *Christo est. Omnis Deo plena pueritia fidei comprobatur*: at locum nobis restituere cod. Belv. Thuan. Reg. & Carol. ut in textu. Ibi autem observa non obscuram allusionem ad Apostolica illa 1. Cor. 14. 20. *Nolite pueri effici sensibus* &c. Opportunum porro hoc tempus pagani ad sacrorum obtinendam restitutionem arbitrati sunt, non solum propter imperatoris pueritiam per quam regimen esse consuevit debilius, sed & propter Maximum tyrannum, a quo Italiæ cruentum bellum imminebat.

te majore dolore conveniet, dicens: De me, fili, pessime judicasti, qui putasti quod ego gentilibus conniventiam præstitissem: nemo ad me * detulit aram esse in illa Romana curia; numquam tantum nefas credidi, quod in communi illo christianorum gentiliumque concilio sacrificarent gentiles, hoc est, insultarent gentiles præsentibus christianis, & inviti christiani interesse sacrificiis cogerentur. Multa & diversa crimina, me imperante, commissa sunt, ultus sum quæcumque sunt deprehensa: si quis tunc latuit, debet ergo dicere me probasse, quod ad me nemo detulerat? De me pessime judicasti, si mihi superstitio aliena, non fides mea servavit imperium.

17. Unde cum id advertas, Imperator, Deo primum, deinde patri & fratri injurias irrogari, si quid tale decernas; peto ut id facias, quod saluti tuæ apud Deum intelligis profuturum.

* Scripta an. 384.

RELATIO SYMMACHI URBIS PRÆFECTI.*

Imperatoribus supplicat senatus nomine, ut veteres religiones instaurentur, ac reparetur ara Victoriæ, ut ad eam jusjurandum exigatur more antiquo; non enim superiores principes in eo imitandos, quod eam sustulere, sed in eo quod alios ritus non sustulerunt. Hoc ab eis Romam poscere, & profecto sine damno ærarii concedi posse: iniquum autem illud habendum, quod bona sibi legata Vestales sacrificique adire prohibeantur: quam rem dii ulti dicuntur immissa fame. Negat denique dicendum, quod petit, sumtum publicum: & orationem cohortando imperatores ad postulata sibi præstanda claudit.

1. UBi primum senatus amplissimus, semperque vester, subjecta legibus vitia cognovit, & a principibus piis vidit purgari famam proximorum temporum, boni sæculi auctoritatem sequutus, evomuit diu pressum dolorem, atque * iterum me querelarum suarum jussit esse legatum: a cui ideo divi principis denegata est ab improbis audientia; quia non erat justitia defutura, domini imperatores Valentiniane, Theodosi, & Arcadi incliti, victores ac triumphatores, semper augusti.

2. Gemino igitur functus officio, & ut præfectus vester gesta publica prosequor, & ut legatus civium mandata commendo. Nulla est hic dissensio voluntatum; quia jam credere homines desierunt b aulicorum se studio præstare, si discrepent. AMARI, COLI, diligi, majus imperio est. Quis ferat obfuisse reipublicæ privata certamina? MERITO ILLOS senatus insequitur, qui potentiam suam famæ principis prætulerunt.

3. Noster autem labor pro clementia vestra ducit excubias. Cui enim magis commodat quod instituta majorum, quod patriæ jura & fata defendimus, quam temporum gloriæ: quæ tum major est, cum vobis contra morem parentum intelligitis nil licere? Repetimus igitur religionum statum, qui reipublicæ diu profuit. Certe numerentur principes utriusque sectæ, utriusque sententiæ: * proximus eorum ceremonias patrum coluit, recentior non removit. Si exemplum non facit religio veterum, faciat dissimulatio proximorum.

4. Quis ita familiaris est barbaris, ut aram victoriæ non requirat? Cauti in posterum sumus, & talium rerum ostenta vitamus. Reddatur tamen saltem nomini honor, qui numini denegatus est. Multa victoriæ debet æternitas vestra, & adhuc plura debebit. Aversentur hanc potestatem, quibus nihil profuit: vos amicum triumphis patrocinium nolite deserere. Cunctis potentia ista votiva est: nemo colendam neget, quam profitetur optandam.

5. Quod si c hujus ominis non esset justa vitatio, ornamentis saltem curiæ decuit abstinere. Præstate, oro vos, ut ea quæ pueri suscepimus, senes posteris relinquamus. Consuetudinis amor magnus est. Merito divi * Constantii factum diu non stetit. OMNIA VOBIS exempla vitanda sunt, quæ mox remota didicistis. Æternitatem cura-

* Baronius ad an. 371. hæc verba magis rhetorico impetu ad deliniendum Valentiniani pueri animum, quam ex veritate dicta existimat, Seniorem enim illa ignorare non potuisse: nec sane mirum, si dissimularit, cum leges etiam promulgaverit pro libertate Ethnicæ religionis. Sed pace tanti viri, nequaquam videtur prudentiæ, qua erat Ambrosius, illa dixisse, quorum falsitatem non nesciret fore ab adversario quam facillime revincendam. Et sane ut eidem principi ignorare non licuerit hanc illam aram in curia positam fuisse, maxime tamen credibile est de sacrificiis, quibus ibidem interesse adigebantur christiani, deque juramentis quæ ab his exigere solebant infideles, ad eum nihil delatum esse.

* Discimus ex his verbis eumdem Symmachum ab ethnicis senatoribus ante biennium electum fuisse, ut sacrorum suorum obtinere instaurationem conaretur: de qua Ambrosius superiori epist. n. 10.

a *Cui ideo divi principis ... semper augusti*, hæc tota pericope in Rom. edit. jugulata est: quæ non solum in aliis edit. cunctisque mss. invenitur, verum etiam libellorum supplicum formula erat.

b Ita mss. & Rom. edit. Amerb. vero, Erasm. ac Gill. *credere desierunt. Aliquorum ministri regum coguntur studio se præstare*. At infra ubi vet. edit. cum mss. longe plurimis *jura & fata*.

* *Proximus*, id est, Julianus: *recentior*, nempe Valentinianus; qui etiam sequenti sententia cum Valente fratre significatur nomine *proximorum*. Adverte autem in hac Symmachi Relatione admodum desiderari prudentiam, quandoquidem non secus de suis numinibus ac sacrificiis cum imperatore christiano loquitur passim, ac si cum idolorum cultore loqueretur.

c Reg. edit. *hujus ominis non est etiam justa vitatio*: ab his mss. aliquot hoc solo distant, quod pro *non est etiam*, legunt *non esset*: reliqui vero locum ita exhibent; *hujus hominis non esset justa visitatio*. Non satis recte. Porro aliam lectionem sequitur Onuphr. Panvinius lib. *de Civit. Rom.* voces *hujus hominis*, mutans in *hujus numinis* & ponens *visitatio* pro *vitatio*; indicans etiam alicubi scriptum, *visitatio*. Sed præstare putamus lectionem nostram, cujus hic est sensus: etsi justum non esset vitare malum omen, quod ex deposita Victoriæ ara ducitur, tamen &c.

* Ita edit. ac mss. omnes, excepto uno Long. ubi habetur *Constantini factum*. Baronius autem ad an. 340. suadet le-

ceramus famæ & nominis vestri; ne quid futura ætas inveniat corrigendum.

6. *Ubi in leges vestras & verba jurabimus? qua religione mens falsa terrebitur; ne in testimoniis mentiatur? OMNIA QUIDEM Deo plena sunt, nec ullus perfidis tutus est locus: sed plurimum valet ad metum delinquendi etiam præsentia religionis urgeri. Illa ara concordiam tenet omnium, illa ara fidem convenit singulorum: neque aliquid magis auctoritatem facit sententiis vestris, quam quod omnia quasi juratus noster ordo decernit. Patebit ergo sedes profana perjuriis, & hoc incliti principes mei probabile judicabunt, qui sacramento publico tuti sunt.*

7. *Sed divus Constantius idem fecisse dicitur. Cetera potius illius principis æmulemur; qui nihil tale esset aggressus, si quis ante se alius deviasset. CORRIGIT ENIM sequentem lapsus prioris,* [a] *& de reprehensione antecedentis exempli nascitur emendatio. Fas fuit ut parens ille clementiæ vestræ in re adhuc nova non caveret invidiam. Num potest etiam nobis eadem defensio convenire, si imitemur, quod meminimus improbatum?*

8. *Accipiat æternitas vestra alia ejusdem principis facta, quæ in usum dignius trahat.* [*] *Nil ille decerpsit sacrarum virginum privilegiis, replevit nobilibus sacerdotia, Romanis ceremoniis non negavit impensas, & per omnes vias æternæ Urbis lætum sequutus senatum, vidit placido ore delubra, legit inscripta fastigiis* [b] *Deorum nomina, percontatus est templorum origines, miratus est conditores. Cumque alias religiones ipse sequeretur, has servavit imperio; suus enim cuique mos, suus cuique ritus est. Varios custodes* [c] *urbibus & cultus mens divina distribuit. Ut animæ nascentibus, ita populis fatales genii dividuntur.* [*] *Accedit utilitas, quæ maxime homini Deos adserit. Nam cum ratio omnis in operto sit, unde rectius quam de memoria atque documentis rerum secundarum cognitio venit numinum? Jam si longa ætas auctoritatem religionibus faciat, servanda est* [d] *tot sæculis fides, & sequendi sunt nobis parentes, qui sequuti sunt feliciter suos.*

9 *Romam nunc putemus adsistere, atque his vobiscum agere sermonibus: Optimi principes, patres patriæ reveremini annos meos, in quos me pius ritus adduxit. Utar cærimoniis avitis; neque enim pœnitet. Vivam meo more; quia libera sum. Hic cultus in leges meas orbem redegit: hæc sacra Annibalem a mœnibus, a Capitolio Senonas repulerunt. Ad hoc ergo servata sum, ut longæva reprehendar? Videro quod instituendum putatur; sera tamen & contumeliosa emendatio senectutis.*

10. *Ergo diis* [e] *patriis, diis indigetibus pacem rogamus. Æquum est quidquid omnes colunt, unum putari. Eadem spectamus astra, commune cælum est, idem nos mundus involvit. Quid interest qua quisque prudentia verum requirat? Uno itinere non potest perveniri ad tam grande secretum: sed hæc otiosorum disputatio est:* [f] *nunc preces, non certamina offerimus.*

11. *Quanto commodo sacri ærarii vestri Vestalium virginum prærogativa detracta est? Sub largissimis imperatoribus denegatur, quod parcissimi præstiterunt? Honor solus est in illo velut stipendio castitatis. Ut vittæ earum capiti decus faciunt, ita insigne ducitur* [g] *sacrificii vacare muneribus. Nudum quodammodo nomen immunitatis requirunt; quoniam paupertate a dispendio tutæ sunt. Itaque amplius laudi earum tribuunt, qui aliquid rei detrahunt; SIQUIDEM SALUTI publicæ dicata virginitas crescit merito, cum caret præmio.*

12. *Absint ab ærarii vestri puritate ista compendia. Fiscus bonorum principum non sacerdotum damnis, sed hostium spoliis augeatur. Ullumne lucrum compensat invidia? Et quia avaritia in mores vestros non cadit, hoc miseriores sunt, quibus subsidia vetera decerpta sunt. Etenim sub imperatoribus, qui alieno abstinent, qui resistunt cupiditati, ad solam detrahitur a-*

legendum *Constantis factum* quasi exprobraret Symmachus imperium Constantis breve fuisse, ac propter vetita Deorum sacra eum a Magnentio de medio sublatum. Quam conjecturam egregie hinc putat confirmari, quod infra subditur: *Sed divus Constantius* cod. Long. *Constantinus* &c. Idem ad an. 356. eadem iterat atque adserit. Baronium sequitur Godefridus in leg. 11. & 111. *de paganis*, quas Constantis esse arbitratur, atque in hanc ultimam eo loci a Symmacho Constantis facto tacita Magnentii deorum nempe sacra reddentis factum opponi existimat. Deinde vero propositis Constantii tribus legibus, queis templorum aditu, nec non usu sacrificiorum interdicitur, in 111. tradit per hæc tempora, scilicet an. 356. a Constantio aram Victoriæ dirutam esse, idque ex his Symmachi ac Ambrosii scriptis probari. Verumtamen eorum argumenta non sunt tanti, ut contra tot mss. & cunctarum edit. auctoritatem *Constantium* hic deleramus. Quid enim vetat, ne dicatur ipsius factum non diu stetisse, cum illud proximus ejusdem Constantii successor Julianus antiquaverit? Deinde quod Constantii Symmachus iterum fecerit mentionem, id more Oratorum eadem subinde, cum sibi ex usu esse putant, iterantium non abhorret. Huc adde quod infra dicitur: *qui nihil tale esset aggressus, si quis ante se alius deviasset.* Quo enim pacto ista Constantio e Symmachi mente convenirent, si latas a germano hac de re leges, atque a Magnentio sublatas intellexisset idem Constantius? Credibile ergo est nocturna tantum sacrificia a Constante fuisse prohibita, quæ Magnentius restituisse reperitur.

a Rom. edit. sola, & *deprehensione antecedentis exempli.*

* Marcellinus lib. 22. cap. 11. Constantii in Urbem ingressum commorationemque describit, ad quam haud dubie hoc loco alludere voluit Symmachus.

b Mss. aliquot, *Deum nomina.*

c Ita omnes edit. mss. autem fere ad unum omittunt negationem: nec pauci quoque dictionem *cultus*; cujus loco legit *urbibus cunctis* citatus jam supra Panuians.

* Epictetus Enchir. cap. 58. ἐὰν γὰρ τὸ συμφέρον, ἐκεῖ καὶ τὸ εὐσεβές. Uterque ergo pietatis fundamentum vult esse utilitatem: sed non eodem modo hanc definiunt.

d Rom. edit. sola, *totius sæculi fides.*

e Mss. non pauci, *diis patriis indigetibus*, quidam corrupte *indigentibus*. Sane quidem Virg. lib. 1. Georg. conjunctim ponit, *dii patrii indigetes*: at nihil impedit quominus duo hæc nomina Symmachus diviserit. Nam ut non raro indigetes pro iisdem accipiantur, qui dicuntur a Græcis θεοὶ πατρῷοι καὶ ἐγχώριοι, sæpe tamen pro Heroibus in deos relatis, atque inter eos degentibus sumuntur. Vide alias quoque ejusdem significationes apud Vossium in Etymol. Jos. Laurentium lib. 2. Polym. Dissert. 49. atque alios.

f Ita vet. edit. ac mss. exceptis paucis, ubi etiam legitur *nunc certamina*: Rom. autem edit. *nos preces non certamina*. Per certamina vero intelligi non debent pugnæ armis commissæ, sed concertationes illæ, quas proxime ante dicit esse *otiosorum*.

g Rom. edit. sola, *sacerdotii vacare muneribus.*

mittentis injuriam, quod desiderium non movet auferentis.

13. *Agros etiam virginibus & ministris* * *deficientium voluntate legatos fiscus retentat. Oro vos, justitiæ sacerdotes, ut Urbis vestræ sacris reddatur privata successio. Dictent testamenta securi, & sciant sub principibus non avaris stabile esse, quod scripserint. Delectet vos ista felicitas generis humani, cœpit causæ hujus exemplum sollicitare morientes. Ergo Romanæ religiones sub Romana jura non pertinent? Quod nomen accipiet ablatio facultatum, quas nulla lex, nullus casus fecit caducas? Capiunt legata liberti, servis testamentorum* * *justa commoda non negantur; tantum nobiles virgines, & fatalium sacrorum ministri excluduntur prædiis hereditate quæsitis. Quid juvat saluti publicæ castum corpus dicare, & imperii æternitatem cœlestibus fulcire præsidiis, armis vestris, aquilis vestris amicas applicare virtutes, pro omnibus efficacia vota suscipere, & jus cum omnibus non habere? Itaque melior est servitus, quæ hominibus impenditur. Rempublicam lædimus, cui numquam expedit ut ingrata sit.*

14. *Nemo me putet solam causam religionum tueri:* * *ex hujusmodi facinoribus orta sunt cuncta Romani generis incommoda. Honoraverat lex parentum vestales virgines, ac ministros deorum, victu modico, justisque privilegiis. Stetit muneris hujus integritas usque ad degeneres trapezitas, qui ad mercedem vilium bajulorum sacræ castitatis alimenta verterunt. Sequuta est hoc factum fames publica, & spem provinciarum omnium messis ægra decepit. Non sunt hæc vitia terrarum. Nihil imputamus astris. Nec rubigo segetibus obfuit, nec avena fruges necavit: sacrilegio annus exaruit; necesse enim fuit perire omnibus, quod religionibus negabatur.*

15. *Certe si est hujus mali aliquod exemplum, imputemus tantam famem viribus annorum. Gravis hanc sterilitatem aura constrinxit: silvestribus arbustis vita producitur, & rursus* a *ad Dodonæas arbores plebis rusticæ inopia convolavit. Quid tale provinciæ pertulerunt, cum religionum ministros honor publicus pasceret? Quando in usum hominum concussa quercus, quando vulsæ sunt herbarum radices, quando alternos regionum defectus deseruit fœcunditas mutua; cum populo & virginibus sacris communis esset annona? Commendabat enim terrarum proventus victus antistitum: & remedium magis, quam largitas erat. An dubium est semper pro copia omnium datum, quod nunc inopia omnium vindicavit?*

16. *Dicet aliquis sumtum publicum denegatum alienæ religionis impendiis. Absit a bonis principibus ista sententia;* b *ut quod de communi quibusdam tributum est, in jure fisci esse videatur. Nam cum respublica de singulis constet; quod ab ea proficiscitur, fit rursus proprium singulorum. Omnia regitis, sed suum cuique servatis: plusque apud vos justitia, quam licentia valet. Consulite certe munificentiam vestram, an hæc publica velit existimari, quæ in alios transtulistis? Semel honori Urbis delata compendia desinunt esse tribuentium; & quod a principio beneficium fuit, usu atque ætate fit debitum. Inanem igitur metum divino animo vestro tentat incutere, si quis adserit conscientiam vos* c *habere præbentium, nisi detrahentium subieritis invidiam.*

17. *Faveant clementiæ vestræ sectarum omnium arcana præsidia: & hæc maxime, quæ majores vestros aliquando juverunt, vos defendant, a nobis colantur. Eum religionum statum petimus, qui divo* d *parenti culminis vestri servavit imperium, qui fortunato principi legitimos suffecit heredes. Spectat senior ille divus ex arce siderea lacrymas sacerdotum, & se culpatum putat more violato, quem libenter ipse servavit.*

18. *Præstate etiam divo fratri vestro alieni consilii correctionem: tegite factum quod Senatui displicuisse nescivit. Siquidem constat ideo exclusam legationem, ne ad eum judicium publicum perveniret. Pro existimatione est temporum superiorum, ut non dubitetis abolere, quod probatum est principis non fuisse.*

EPI-

* *Deficientium* nomine illos appellat, quorum vita senectutis oneri cedit, quos Ambrosius *defectos* vocare solet; maxime enim obsignantur ad hujusmodi testamenta.

* *Justa commoda* ideo dicit, quia nec hereditatem integram, nec legata qualibet accipere servis licebat: sed vel peculium, id est, modicam pecuniæ summam, vel pensionem aliquam, ut puta fructuum, vestium &c. Nam *commoda* pro pensione quæ sacerdotibus, militibusve adtribuatur, usurpari ex Suetonio, Juvenali atque aliis intelligimus.

* Vetus erat ac trita paganorum criminatio, ut imperium nullam pateretur calamitatem, quin eam christianæ religioni acceptam ferrent. Eleganter Tertullianus *Apolog.* cap. 40. *Si Tiberis*, inquit, *adscendit ad mœnia, si Nilus non adscendit in arva, si cælum stetit, si terra movit, si fames, si lues, statim christianos ad leonem.* Verum hasce calumnias præter eumdem Tertullianum hoc ipso Apologetico, & Ambrosium nostrum sequenti dissertatione, alii quoque innocentiæ christianorum defensores, inter quos Augustinus editis libris *de Civit. Dei* palmam tulit.

a MSS. nonnulli, *ad idoneas arbores*. Male; sunt enim dodonææ arbores quercus, e quarum glandibus victitasse feruntur primi homines: ac proinde tanta fuisse fames significatur, ut mitiorum frugum defectu glandes esitare pauperes coacti sint.

b MSS. aliquot, *ut quod commune*: reliqui, ac edit. *ut quod de commune*, vet. edit. *olim de commune*.

c Nonnulli MSS. *habere præsentium*. Non recte; *conscientiam* enim *habere præbentium* &c idem est ac tam in culpa esse, quam si præberent, nisi detraxerint.

d Rom. edit. *parentis vestri culminis servavit* &c. Quod autem ait numinum suorum religionibus servatum Valentiniani senioris imperium, hoc eo sensu intelligendum est, non quod illas sequutus fuerit, sed quod non aboleverit, sicut a Symmacho supra dictum est. Hanc etiam ob rem eumdem principem commendat ethnicus Marcellinus lib. 30. c. 9. Quin immo idem Valentinianus libertatem cuique sequendæ religionis, quam elegisset, a se relictam lege 9. *de Maleficiis* testificatur. Et hoc ipsum est cur de Valentiniano juniori Ambrosius in funebri ejusdem laudatione: *Quod patri defuerat*, inquit, *adjunxit: quod frater constituit, custodivit.*

* Scripta an. 383.

* EPISTOLA XVIII.

Relationi Symmachi respondet AMBROSIUS, *& post conciliatam sibi* VALENTINIANI *benevolentiam, tria in eadem Relatione præcipua capita aggreditur. Nam prosopopœjæ qua Roma priscos suos ritus poscere fingebatur, alia ejusdem Romæ contraria efflagitantis opponitur, cum Vestalibus & sacrificulis virgines sacræ & Christi sacerdotes comparantur, ac tandem quod sublatas illas ceremonias famem ultam fuisse dictitabatur, id vanum esse invictissimis argumentis demonstratur.*

AMBROSIUS episcopus beatissimo principi, & clementissimo imperatori VALENTINIANO augusto.

1. CUm * vir clarissimus præfectus Urbis Symmachus ad clementiam tuam retulisset, ut ara quæ de urbis Romæ curia sublata fuerat, redderetur loco; & tu, Imperator, licet adhuc in minoris ævi tyrocinio florentibus novus annis, fidei tamen virtute veteranus obsecrata gentilium non probares; eodem, quo comperi, puncto libellum obtuli: quo licet comprehenderim, quæ suggestioni necessaria viderentur; poposci tamen exemplum mihi Relationis dari.

2. Itaque non fidei tuæ ambiguus, sed providus cautionis, & pii certus examinis, hoc sermone Relationis assertioni respondeo, hoc unum petens, ut non verborum elegantiam, sed vim rerum [a] exspectandam putes. (Eccl. 6. 11.) Aurea enim, sicut scriptura divina docet, est lingua sapientium litteratorum, quæ phaleratis dotata sermonibus, & quodam splendentis eloquii velut coloris pretiosi corusco resultans, capit animorum oculos [b] specie formosi, visuque perstringit. Sed aurum hoc, si diligentius manu tractes, * foris pretium, intus metallum est. Volve, quæso, atque excute sectam gentilium: pretiosa & grandia sonant, veri effœta defendunt: Deum loquuntur, simulacrum adorant.

3. Tria igitur in relatione sua vir clarissimus præfectus Urbis proposuit, quæ valida putavit: quod Roma veteres, ut ait, suos cultus requirat, & quod sacerdotibus suis virginibusque Vestalibus emolumenta tribuenda sint, & quod emolumentis sacerdotum negatis, fames sequuta publica sit.

4. In prima propositione, flebili Roma questu sermonis illacrymat, veteres, ut ait, cultus ceremoniarum requirens. Hæc sacra, inquit, * Annibalem a mœnibus, a Capitolio Senonas repulerunt. Itaque dum sacrorum potentia prædicatur, infirmitas proditur. Ergo * Annibal diu sacris insultavit Romanis, & diis contra se dimicantibus, usque ad muros Urbis vincendo pervenit. Cur se obsideri passi sunt, pro quibus deorum suorum arma pugnabant?

5. Nam de Senonibus quid loquar, quos Capitolii secreta penetrantes Romanæ reliquiæ non tulissent; nisi eos pavido anser strepitu prodidisset? En quales templa Romana præsules habent. Ubi tunc erat Jupiter? An in ansere loquebatur?

6. Verum quid negem sacrorum ritus militasse Romanis? Sed etiam Annibal eosdem Deos colebat. Utrum volunt igitur, eligant. Si in Romanis vicerunt sacra, in Carthaginensibus ergo superata sunt: si in Carthaginensibus triumphata, nec Romanis utique profuerunt.

7. Facessat igitur invidiosa illa populi Romani querela: [c] non hanc Roma mandavit. Aliis illa eos interpellat vocibus: Quid me casso quotidie gregis innoxii sanguine cruentatis? Non in fibris pecudum, sed in viribus bellatorum trophæa victoriæ sunt. Aliis ego disciplinis orbem subegi. Militabat * Camillus, qui sublata Capitolio signa, cæsis Tarpejæ rupis triumphatoribus, reportavit: stravit virtus, quos religio non removit. Quid de * Attilio loquar, qui militiam etiam mortis impendit? Africanus non inter Capitolii aras, sed inter Annibalis acies triumphum invenit. Quid mihi veterum exempla profertis? Odi ritus Neronum. Quid dicam * bime-

* *Vir clarissimus* non tam honori personæ tribuitur, quam dignitatis titulus ac significatio est, ut jam alicubi observavimus. Adi etiam, si vacat, Alciati lib. 3. *Dispunctionum.*

a Rom. edit. *expendendam putes*: reliquæ, ac mss. *exspectandam putes*, uno Vat. cod. excepto, ubi *expetendam.*

b Duo mss. *specie formosa, visuque perstringit*: unus, *speciei formositatis perstringit*: ceteri & edit. *specie formosi, visuque*, Rom. *visusque perstringit.*

* *Foris pretium*, supple, auri præ se fert. *Intus metallum*, æs videlicet aut ferrum; ubi generis nomen pro viliori specie positum est.

* Annibalem Carthaginensium ducem Romano populo infensissimum nemo nescit in summum periculum res Romanorum adduxisse: qui tandem Apuliæ deliciis emollitus, & Fabii cunctatione debilitatus, Italia recedere coactus fuit, ac postmodum a Scipione Africano debellatus. Senones vero cum e Celtica Gallia in Italiam transiissent, Urbem ipsam armis ceperunt, at capitolium delusa canum custodia occupaturi, anserum gingritu detecti sunt, & a Manlio de Tarpeia rupe dejecti.

c Omnes edit. *non hæc Roma mandavit*: mss. aliquot, *non hanc rem mandavit*: reliqui melius, *non hanc &c.* supple querelam.

* Camillus quinquies dictator creatus est, & ob præclara in Remp merita alter Romulus dictus. Hic collectis Romanorum reliquiis Senonas prædæ intentos fudit ac profligavit: quo potissimum nomine hic ab Ambrosio memoratur.

* Attilius Regulus a Carthaginensibus, a quibus captus in bello fuerat, ad senatum de permutandis captivis missus, cum eam permutationem efficaciter dissuasisset, Carthaginem ad certissimam & crudelissimam mortem rediit.

* Galbam, Othonem, Vitellium intelligit, quorum Galba septimo imperii mense occisus est, Otho nonagesimo quinto die, Vitellius octavo mense; tres certe annos trini principes in imperio non impleverunt, quod eleganti carmine comprehensum est ab Ausonio.

Galba senex, Otho lascive, famose Vitelli,
Tertia vos Latio regnantes nescit æstas.

Nisi hoc potius referri velimus ad Æl. Pertinacem qui duobus mensibus & diebus 25. & ad Didium, qui duobus mensibus & quinque diebus in imperio fuere: quod certius convenit cum spatio Ambrosiano. Ita Nannius.

bimestres imperatores, & terminos regum cum exordiis copulatos? Aut forte illud est novum, barbaros suis excessisse finibus? Numquid etiam illi christiani fuerunt, quorum miserabili novoque exemplo * alter captivus imperator, sub altero captivus orbis, [a] fefellisse quæ victoriam promittebant, suas cerimonias prodiderunt? Numquid & tunc non erat ara victoriæ? Pœnitet lapsus: vetusta canities pudendi sanguinis traxit ruborem. Non erubesco cum toto orbe longæva converti. VERUM CERTE est quia nulla ætas ad perdiscendum sera est. Erubescat senectus, quæ emendare se non potest. Non annorum canities est laudata, sed morum. NULLUS PUDOR est ad meliora transire. Hoc solum habebam commune cum barbaris, quia Deum antea nesciebam. Sacrificium vestrum ritus est bestiarum cruore respergi. Quid in mortuis pecudibus quæritis Dei voces? Venite, & discite in terris cælestem militiam: hic vivimus, & illic militamus. Cæli mysterium doceat me Deus ipse, qui condidit: non homo, qui se ipsum ignoravit. Cui magis de Deo, quam Deo credam? Quomodo possum vobis credere, qui fatemini vos ignorare quod colitis?

8. Uno, inquit, itinere non potest perveniri ad tam grande secretum. Quod vos ignoratis, id nos Dei voce cognovimus. Et quod vos suspicionibus quæritis, nos ex ipsa sapientia Dei & veritate compertum habemus. Non congruunt igitur vestra nobiscum. Vos pacem diis vestris ab imperatoribus obsecratis, nos ipsis imperatoribus a Christo pacem rogamus. Vos manuum vestrarum adoratis opera, nos injuriam ducimus omne quod fieri potest, Deum putari. Non vult se Deus in lapidibus coli. Denique etiam ipsi philosophi vestri ista riserunt.

9. Quod si vos ideo Christum Deum negatis; quia illum [b] mortuum esse non creditis (nescitis enim quod mors illa carnis fuerit; non divinitatis, quæ fecit ut credentium jam nemo moriatur) quid vobis imprudentius, qui contumeliose colitis, & honorifice derogatis; vestrum enim Deum lignum putatis. O contumeliosa reverentia! Christum mori potuisse non creditis. O honorifica pervicacia!

10. Sed vetera, inquit, reddenda sunt altaria simulacris, ornamenta delubris. Reposcantur hæc a consorte superstitionis: christianus imperator aram solius Christi didicit honorare. Quid manus pias & ora fidelia ministerium suis cogunt [c] sacrilegiis exhibere? Vox imperatoris nostri Christum resultet, & illum solum, quem sentit, loquatur; *quia cor regis in manu Dei*. (Prov. 21. 1.) Numquid imperator gentilis aram Christo levavit? Dum ea quæ fuerunt, reposcunt, exemplo suo admonent quantum christiani imperatores religioni, quam sequuntur, debeant deferre reverentiæ; quando gentiles superstitionibus suis omnia detulerunt.

11. Dudum cœpimus, [d] & jam sequuntur exclusos. Nos sanguine gloriamur, illos dispendium movet. Nos hæc victoriæ loco ducimus, illi injuriam putant. Numquam nobis amplius contulerunt, quam cum verberari christianos atque proscribi ac necari juberent. PRÆMIUM fecit religio, quod perfidia putabat esse supplicium. Videte magnanimos. Per injurias, per inopiam, per supplicium [e] nos crevimus: illi ceremonias suas sine quæstu manere posse non credunt.

12. Habeant, inquit, * Vestales virgines immunitatem suam. Dicant hoc, qui nesciunt credere, quod possit esse gratuita virginitas: provocent lucris, qui diffidunt virtutibus. Quantas tamen illis virgines præmia promissa fecerunt? Vix septem Vestales capiuntur puellæ. En totus numerus, quem infulæ vittati capitis, purpuratarum vestium murices, pompa lecticæ ministrorum circumfusa comitatu, privilegia maxima, lucra ingentia, præscripta denique pudicitiæ tempora coegerunt.

13. Attollant mentis & corporis oculos, videant plebem pudoris, populum integritatis, concilium virginitatis. Non vittæ capiti decus, sed ignobile [f] velamen usui, nobile castitati: non exquisita, sed abdicata lenocinia pulcritudinis: non illa purpurarum insignia, non luxus deliciarum, sed usus jejuniorum: non privilegia, non lucra: omnia postremo talia, ut revocari a studio putes, dum exercentur officia. Sed dum exercetur officium, studium provocatur. Suis castitas cumulatur dispendiis. NON EST virginitas, quæ pretio emitur, non virtutis studio possidetur: non est integritas quæcumque [g] in au-

* Idem Nannius ad hæc verba: Id haud dubie, inquit, de Lic. Valeriano, & filio ejus Gallieno intelligendum, quorum pater captus a rege Persarum Sapore, cui adscensuro cervicem pro scabello subjiciebat, in miserabili servitute consenuit: alter orbem terrarum luxu & nequitia perdidit; adeo ut triginta tyranni provincias occupaverint, & feminæ quoque contra eum diadema sumserint.

a Mss. aliquot, *fefellitque quæ victoriam promittebat*. Minus commode.

b Nonnulli mss. *mortuum esse creditis*; reliqui, & omnes edit.... *non creditis*. Melius ut docent sequentia, *Christum mori potuisse non creditis*.

c Pauci mss. *sacrificiis exhibere*.

d Vet. edit. *Dum cœpimus, sequamur exclusos*: Rom. & mss. nobiscum consentiunt, nisi quod retinuit *sequamur*, ubi illi prope ad unum ponunt *sequuntur*.

e Omnes edit. *nos credimus*: omnes mss. *nos crevimus*.

* De Vestalibus vide quod a nobis observatum est ad lib. 1. 2. *de Virgin.* cap. 4. n. 15. Quod autem infra dicitur *Vestales capiuntur*, allusio est ad illam Pontificis novam virginem accipientis formulam: *Capio te amata*.

f Edit. ac pauci mss. *velamen, usui* (Rom. edit. *usu*) *nobile castitati*: mss. plures & potiores ut in textu.

g Omnes edit. *tamquam in auctione .... sollicitatur*: omnes mss. nobiscum faciunt, nisi quod pro *auctione* unus legit *actione*, alter *cautione*.

auctione nummario ad tempus licitatur compendio. PRIMA CASTITATIS victoria est facultatum cupiditates vincere; quia lucri studium tentamentum pudoris est. Ponamus tamen subsidia largitatum conferenda virginibus. Quæ christianis munera redundabunt? quod tantas opes sufficiet ærarium? Aut si arbitrantur solis Vestalibus conferendum; non pudet, ut qui totum sibi sub imperatoribus gentilibus vindicarunt, iidem sub principibus christianis non putent nobis sortem debere esse communem?

13. Sacerdotibus quoque suis & ministris queruntur alimenta publica non deberi. Quantus hinc verborum tumultus increpuit? At contra, nobis etiam privatæ successionis emolumenta * recentibus legibus denegantur, & nemo conqueritur; non enim putamus injuriam, quia dispendium non dolemus. Si privilegium quærat sacerdos, * ut onus curiale declinet, patria atque avita & omnium facultatum possessione cedendum est. Quomodo hanc gentiles si haberent, ingravarent querelam, quod sacerdos ferias ministerii sui emat totius patrimonii sui damno, & privati universæ commoditatis dispendio usum publici mercetur obsequii: prætendens communis salutis excubias, domesticæ inopiæ se mercede soletur; quia ministerium non vendidit, sed gratiam comparavit.

14. Conferte causas. Vos excusare vultis * decurionem, cum Ecclesiæ excusare non liceat sacerdotem. Scribuntur testamenta templorum ministris, nullus excipitur prophanus, nullus ultimæ conditionis, nullus prodigus verecundiæ: soli ex omnibus clerico commune jus clauditur, a quo solo pro omnibus votum commune suscipitur, officium commune defertur: nulla legata vel gravium viduarum, nulla donatio. Et ubi in moribus culpa non deprehenditur; tamen officio mulcta præscribitur. Quod sacerdotibus fani legaverit christiana vidua, valet: quod ministris Dei, non valet. Quod ego non ut querar, sed ut sciant quid non querar, comprehendi; malo enim nos pecunia minores esse, quam gratia.

15. Sed referunt, ea quæ vel donata vel relicta sunt Ecclesiæ, non esse temerata. Dicant & ipsi quis templis dona detraxerit, * quod factum est christianis. Quæ si facta essent gentilibus, redderetur potius quam inferretur injuria. Nunccine demum justitia prætenditur, æquitas postulatur? Ubi tunc erat ista sententia; cum direptis christianorum omnium facultatibus, ipsos vitales anhelitus inviderent, & nullis usquam negata defunctis inhiberent supremæ commercia sepulturæ? Quos gentiles præcipitarunt, maria reddiderunt. Fidei ista victoria est, quod & ipsi jam facta majorum carpunt, quorum gesta condemnant. Sed quæ, malum ratio, ut eorum munera petant, quorum gesta condemnant?

16. Nemo tamen donaria delubris, & * legata haruspicibus denegavit: sola sublata sunt prædia; quia non religiose utebantur iis, quæ religionis jure defenderent. Qui nostro utuntur exemplo, cur non utebantur officio? Nihil Ecclesia sibi, nisi fidem possidet. Hos reddidit, præbet, hos fructus. POSSESSIO Ecclesiæ * sumtus est egenorum. Numerent quos redemerint templa captivos, quæ contulerint alimenta pauperibus, quibus exsulibus vivendi subsidia ministraverint. [a] Prædia igitur intercepta, non jura sunt.

17. En quod factum, quæ triste piaret nefas, fames, ut ajunt, publica vindicavir; quia usui omnium proficere cœpit, quod proficiebat commodis sacerdotum. Propterea ergo detractis, ut ajunt, arbusta exuta corticibus, succo miserabile deficientium ora lambebant. Propterea [b] Chaoniam frugem glande mutantes, rursus in pecudum pastus, & ad infelicis victus alimenta revocati, concussa quercu, famem in silvis [c] miseram solabantur. Nova videlicet prodigia terrarum, quæ numquam ante

* Volunt hic designari ab Ambrosio Valentiniani legem xx. *De episcopis* &c. ad Damasum pont. Rom. destinatam, qua de facto clerici prohibentur a piis mulieribus, quæ se illis adjunxerint, testamento quidquam accipere. Quod autem Ambrosius detrimento, quod eadem lex clericia irrogabat, se non moveri testificatur, cum Hieronymo pulere consenrit: sed hic se graviter dolere non dissimulat, quod eidem legi causam præbuerit clericorum avaritia. Lege secundam ejusdem epistolam *de vita Clericorum*.

* De onere curiali dicetur commodius *epist. ad Theodosium*.

* Intellige Theodosii leg. cxv. *De Decurionibus*: de qua etiam erit dicendi locus ad epistolam ante citatam.

* Hanc Ecclesiarum direptionem sub Juliano factam fuisse constat. De qua Sozom. lib. 5. Hist. cap. 5. Theodoret. lib. 3. c. 12. & *Tripart. Hist.* lib. 6. cap. 31.

* *Pro legata haruspicibus* legendum *legata avis spectibus* conjicit Samuel Petit lib. 3. *Variar. lection.* cap. 7. non injuria *infelix excisens* a Valesio vocitatos. Certe ut omittamus mss. ac edit. contentum, lectio illa minime Ambrosiana est, nec rationes, quibus nititur, satis idoneæ. Locum expende ac pronuntia.

* Hanc legem, qua Ecclesiam omnem teneri hoc loco testatur Ambrosius, quam perfecte ipsemet impleverit, cognosces ex iis, quæ ad lib. 2. Offic. cap. 15. & 28. observavimus.

a Mss. duo, *Præda igitur intercepta*. Et post secundum versum, ubi vet. edit. ac mss. aliquammulti, *quod*, nonnulli *quæ*; *triste piare nefas*, melius edit. Rom. cum reliquis, *quæ triste piaret nefas*. Est quippe imitatio illius versus n lib. 2. Æneid.

Effigiem statuere, nefas quæ triste piaret.

b Hic mss. & edit. inter se conveniunt, excepto quod in illorum nonnullis dictio *glande* prætermittitur: sed tamen ulcus his verbis inest minime obscurum. Nam præterquam quod Ambrosium respexisse liquet ad versum illum et 1. Georg. *Chaoniam pingui glandem mutavit arista*; vox *Chaoniam* ducitur a regione Epiri, in qua Dodone urbs condita erat. Non longe autem ab hac surgebat silva Jovi sacra, & tota quercina; unde Symmachus in *Relatione*, & Ammianus infra quercus *Dodoneas arbores* vocant. Scribendum ergo vel *Chaoniam fruge glandem mutantes*, vel *chaonia frugem glande* &c.

c Non pauci mss. *miseram solabantur*. Et istic alluditur etiam ad Virgilianum illud e lib. jam citato.

Concussaque famem in silvis solabere quercu.

ante acciderant; cum superstitio gentilis toto orbe ferveret? Re vera quando ante * vacuis avenis seges avari vota lusit agricolæ, & spem rusticæ plebis quæsita sulcis frugis herba destituit?

18. Et unde Græcis [a] oracula habita suæ querens, nisi quia remedium silvestris alimoniæ cælestis religionis donum putarunt? Talia enim suorum munera credunt deorum. Quis dodonæas arbores nisi gentium populus adoravit; eum pabulum [b] triste agri nemorum honore donaret? Non est verisimile quod indignantes eorum dii id pro pœna intulerint, quod solebant placati conferre pro munere.

Quæ autem æquitas, ut paucis sacerdotibus dolentes victum negatum, ipsi omnibus denegarent; eum inclementior esset vindicta, quam culpa? Non est igitur idonea, quæ tantam ægritudinem mundi fallentis causa constrinxerit; ut virentibus segetibus subito spes anni adulta moreretur.

19. Et certe ante plurimos annos templorum jura toto orbe sublata sunt: modone demum diis gentilium venit in mentem suas injurias ultum ire? Propterea nec adsueto cursu Nilus intumuit, * ut urbicorum sacerdotum dispendia vindicaret, qui non vindicavit suorum?

20. Esto tamen si superiore anno deorum suorum injurias vindicatas putant, cur præsenti anno contemtui fuere? Jam enim nec herbarum vulsis radicibus rusticana plebs pascitur, nec baccæ silvestris explorat solatia; [c] nec cibum de sentibus rapit: sed operum læta felicium, dum messes suas & ipsa miratur, explevit voti satietate jejunium: usurarios nobis reddidit terra proventus.

21. Quis ergo tam novus humanis usibus vices stupeat annorum? Et tamen etiam superiore anno plerasque novimus provincias redundasse fructibus. De Galliis quid loquar solito ditioribus? Frumentum Pannoniæ, quod non severant, vendiderunt: [d] & secunda Rhetia fertilitatis suæ novit invidiam; nam quæ solebat tutior esse jejunio, fœcunditate hostem in se excitavit: Liguriam Venetiasque autumni frumenta paverunt. Ergo nec ille sacrilegio annus exaruit, & iste fidei fructibus annus effloruit. Negent etiam quod largo fœtu vineæ redundaverint. Itaque & messem fœneratam recepimus, & liberalioris vindemiæ beneficia possidemus.

22. Postremus superest & maximus locus, utrum ea quæ vobis profuerint, Imperatores, restituere subsidia debeatis; ait enim: Vos defendant, a nobis colantur. Hoc est, fidelissimi Principes, quod ferre non possumus; quia exprobrant nobis vestro se nomine diis suis supplicare, & vobis non mandantibus, sacrilegium immane committunt, dissimulationem pro consensu interpretantes. Sibi habeant præsidia sua: suos, si possunt, illa defendant. Nam si iis a quibus coluntur, auxilio esse non possunt; quomodo possunt vos defendere, a quibus non coluntur?

23. Sed majorum, inquit, servandus est ritus. Quid quod omnia postea in melius profecerunt? Mundus ipse, qui vel primum * coactis elementorum per inane seminibus, tenero orbe, concreverat, vel confuso adhuc indigesti operis caligabat horrore; nonne postea distincto cæli, maris, terrarumque discrimine, rerum formas quibus speciosus videtur, accepit? Exutæ humentibus tenebris novum terræ stupuere solem. Dies in exordio non refulget, sed in processu temporis incremento luminis micat, & caloris exæstuat.

24. Luna ipsa, qua propheticis oraculis species Ecclesiæ figuratur; cum primum resurgens in menstruas reparatur ætates, [e] tenebris nobis absconditur: paulatimque cornua sua complens, vel e regione solis absolvens, clari splendore fulgoris irrutilat.

25. Exerceri in fructus terræ ante nesciebant: post * ubi imperare arvis sollicitus cœpit agricola, & informe solum vestire vinetis, silvestres animos domesticis mollitæ cultibus exuerunt.

26. Anni ipsius ætas prima, quæ nos usu parili coloravit [f] nutu gignentium: sed

---

* Virg. lib. cit. *Exspectata seges vacuis elusit avenis.*

a Ita mss. edit. autem, *oracula habitæ*. Utique ex Virg. lib. 2. Georg. ubi legitur:

Atque habitæ Grajis oracula quercus.

De dodoneis porro quercubus hic agi constat; de quibus præter Virgilii commentatores ad versum citatum, consulere etiam licet Erasmum Chil. 1. Cent. 1. *Adagio* 7.

b Omnes edit. *pabulum triste facit nemoris*: omnes mss. ut nos in textu.

* Quemadmodum Roma per Antonomasiam Urbs, ita & Romanos sacerdotes hoc loco Urbicos vocat Ambrosius.

c Nonnulli mss. *nec cibus de sentibus sapit*. Sequenti autem sensu perodia est ex illo Virg. Georg. 1.

Et ipsa suas mirantur Gargara messes.

d Omnes edit. *& fœcunda Rhetia*: omnes mss. *& secunda Rhetia*. Hodie dividitur ea regio in superiorem & inferiorem: an autem Ambrosii ætate in primam & secundam distingueretur, nobis non constat. Vide situm ejus apud Ptolomæum lib. 2. & apud Geographos recentiores.

* Compone, si lubet, totum hunc locum cum simili apud Virgilium Egl. VI. & alterum ex altero petitum non diffiteberis.

e Mss. aliquot, *tenebris noctis absconditur*.

* Mutuatus est etiam hunc locum Ambros. ex illo Virg. Georg. 1.

Exercetque frequens tellurem, atque imperat arvis.

Alios quoque versus e lib. 2. hic expressi sunt, quos ipse per te facile deprehendes.

f Rom. edit. *nuda gignentium*; optimo sensu, sed mss. atque edit. vet. præsidiis destituto. Idem vero est, *nutu gignentium* ac gignentium arbitrio seu lege.

sed in processu lapsoris floribus vernat, A postremis adolescit fructibus.

27. Nos quoque ævi rudes, sensus [a] habemus infantiam: sed mutati in annos ingenii rudimenta deponimus.

28. Dicant igitur in suis omnia manere debuisse principiis; mundum tenebris obductum, quia splendore solis illuxerit, displicere. Et quanto gratius est animi tenebras depulisse, quam corporis; fideique jubar emicuisse, quam solis? Ergo & mundi sicut omnium rerum [b] primæva nutarunt; ut venerabilis canæ fidei sequeretur senectus. Quos hoc movet, reprehendant messem; quia sera fœcunditas est: reprehendant vindemiam; quia in occasu anni est: reprehendant olivam; quia postremus est fructus.

29. Ergo & messis nostra fides [c] animorum est; Ecclesiæ gratia meritorum vindemia est, quæ ab ortu mundi virebat in sanctis, sed postrema ætate se diffudit in populos; ut adverterent omnes non rudibus animis irrepsisse fidem Christi (nulla enim sine adversario corona victoriæ) sed explosa opinione, quæ ante convaluit, [d] quod erat verum, sit jure prælatum.

30. Si ritus veteres delectabant, cur in alienos ritus eadem Roma successit? Omitto absconditam pretio humum, & pastorales casas auro degeneri renitentes. Quid, ut de ipso respondeam quod queruntur, captarum simulacra urbium, victosque deos, & peregrinos ritus sacrorum alienæ superstitionis æmuli receperunt? Unde igitur exemplum, quod [e] currus suos simulato Almonis in flumine lavat Cybele? Unde Phrygii vates, & semper invisa Romanis [*] non æquæ Carthaginis numina? Quam [*] Cælestem Afri, Mitram Persæ, plerique Venerem colunt, pro diversitate nominis, non pro numinis varietate. Sic deam esse D & victoriam crediderunt, quæ utique munus est, non potestas: donatur, non dominatur, legionum gratia, non religionum potentia. Magna igitur dea, quam militum multitudo sibi vindicat, vel præliorum donat eventus?

31. Hujus aram strui in urbis Romæ curia petunt, hoc est, quo plures conveniunt christiani. Omnibus in templis aræ, ara etiam in templo victoriarum. Quoniam numero delectantur, sacrificia sua ubique concelebrant. Quid est nisi insultare fidei, onius aræ sacrificium vindicare? Ferendumne istud, ut gentilis sacrificet, & christianus intersit? Hauriant, inquit, hauriant vel inviti fumum oculis, symphoniam auribus, cinerem faucibus, thus B naribus, [f] & aversantium licet ora excitata focis nostris favilla respergat. Non illi satis sunt lavacra, non porticus, non plateæ occupatæ simulacris? Etiamne in communi illo concilio non erit communis conditio? Obstringetur pia senatus portio obtestantium vocibus, adjurantium sacramentis. Si refutet, videbitur mendacium prodere: si adquiescat, sacrilegium fateri.

32. Ubi, inquit, in leges vestras & verba jurabimus? Ergo mens vestra, quæ legibus tenetur inclusa, ceremoniis gentium suffragium colligit, fidem stringit? Jam non solum præsentium, sed absentium etiam, C & quod est amplius, Imperatores, fides vestra pulsatur; vos enim cogitis, si jubetis. [g] Constantius augustæ memoriæ nondum sacris initiatus mysteriis, contaminari se putavit, si aram illam videret. Jussit auferri, non jussit reponi. Illud auctoritatem facti habet, hoc præcepti non habet.

33. Nemo sibi de absentia blandiatur. [*] PRÆSENTIOR EST, qui se animis inserit, quam qui oculis protestatur. Plus enim est mente connecti, quam corpore copulari. Vos senatus cogendi concilii præsules habet, [h] vobis coit: vobis conscientiam suam, non diis gentium præstat: vos liberis suis, non tamen fidei suæ præfert. Hæc est caritas expetenda, hæc est caritas

a Omnes edit. *habemus infantia*: omnes prope mss. *habemus infantiam*.

b Edit. cum paucis mss. *primæva viam mutarunt*; alii mss. magno numero, *primæva nituerunt*: reliqui melius, *nutarunt*, id est, præ infirmitate vacillarunt.

c Rom. edit. *fides animatum, & in Ecclesia gratia* &c.

d Omnes edit. *id quod erat verum, jure prælatum*, mss. partim, *quod erat verum, sit jure prælatum*, partim.... *injuria prælatum*, partim etiam.... *in jure prælatum*. Nec male forsitan legeremus.... *id jure prælatum*.

e Mss. aliquot, *cursus suos*. Est autem Almo, ut Nannius observat, fluvius Romæ in prima regione, apud quem olim Romani sacra Cybelis faciebant eodem ritu, quo Galli sacerdotes in Phrygia. Tum subjectis de eodem fluvio nonnullis Ovidii ac Juvenalis versiculis, idem adjungit: Ad cujus similitudinem cum alibi sacra fiunt, proximum fluvium Almonem esse fingunt; si quidem mos est, ut quæ in sacris haberi nequeant simulentur: quod perinde accipitur, ac si vera essent. Virg. 4. Æneid.

Sparserat & latices simulatos fontis averni.

Hæc Nannius. Porro de sacris peregrinis, quæ Romæ adoptata tradit Ambrosius, eleganter quoque Leo pont. Rom. sect. 1. *de Apostolis*: *Cum pene omnibus*, inquit, *dominaretur gentibus, omnium gentium serviebat erroribus* &c. Verumtamen facta sæpius edicta de pellendis ex Urbe religionibus peregrinis non ignoramus.

* Sumtum est ex illo Herodoti. ἐπιμεμάθηκασι δὲ ἐς τῇ Οὐρανίῃ θύειν παρά Ἀσσυρίων μαθόντες καὶ Ἀραβίων, καλέουσι δὲ Ἀσσύριοι τὴν Ἀφροδίτην Μύλιττα, Ἀράβιοι δὲ Ἀλίτταν, Πέρσαι δὲ Μίτραν. Ita Nannius.

f Amerb. cum mss. non paucis, *& adversantium*; alii cum reliquis, *& aversantium*.

g Cod. Long. & Lat. *Constantinus*. Sed omnino legendum Constantius, de cujus baptismate scribit Socrates lib. 2. cap. 47. & alii.

* Ambrosius supra epist. XIV. num. 6. *Quorum frequentior præsentior absentia fuit*: & hæc sententia sancto Præsuli erat admodum familiaris.

h *Vobis coit* in mss. fere omnibus desideratur.

ritas major imperio, si fides tuta sit, quæ servat imperium.

34. Sed fortasse aliquem moveat * ita fidelissimum principem destitutum: proinde quasi meritorum pretium caducis æstimetur præsentium. Quia enim sapiens non in orbe quodam atque circuitu locata humanarum rerum novit negotia; quia non eosdem semper successus habent: sed variant status, & mutanr vices?

35. Quem beatiorem Cneio Pompeio Romana templa miserunt? At ia cum tribus triumphis terrarum einxisset orbem, pulsus acie, bello profugus, & sui terminis exsul imperii, Canopei * manu spadonis occubuit.

36. Quem nobiliorem Cyro Persarum totius orientis terræ regem dederunt? Is quoque eum principes potentissimos adversantes vicisset, * victos reservasset, mulieribus armis fusus interiit. Et ille rex qui superatos etiam confessus honore donaverat, exsecto capite, & intra utrem plenum cruoris, a satiari jussus, incluso, femineis imperiis ludibrio fuit. Adeo in istius vitæ curriculo non paria paribus, sed longe diversa referuntur!

37. Quem etiam magis sacrificiis deditum, quam Carthaginensium ducem Hamilcarem reperimus? Qui cum toto prælii tempore inter acies positus dimicantes, sacrificium faceret; ubi partem suorum victam esse cognovit, in ipsos quos adolebat, se præcipitavit ignes: ut eos b vel corpore suo restinguæret, quos sibi nibil profuisse cognoverat.

38. Nam de Juliano quid loquar? qui cum responsis haruspicum male credulus esset, * ademit sibi subsidia revertendi. Ergo in communi casu non est communis offensa; neminem etenim promissa nostra luserunt.

39. Respondi lacessentibus tamquam non lacessitus, refellendæ etenim Relationis, non exponendæ superstitionis mihi studium fuit. Te tamen, Imperator, ipsa eorum Relatio faciat cautiorem. Nam eum de superioribus principibus texuisset, quia prior eorum numerus ceremonias patrum coluit, recentior non removit; addidisset etiam: Si exemplum religio veterum non facit, faciat dissimulatio proximorum; evidenter docuit quid & fidei tuæ debeas, ut gentilitii ritus non sequaris exemplum: & pietati, ut fratris statura non violes. Si enim pro suis dumtaxat partibus eorum dissimulationem principum prædicarunt, qui cum essent Christiani, decreta tamen gentilium minime removerunt: quanto magis amori debes deferre fraterno, ut qui dissimulare deberes, etiamsi quid forsitan non probares, ne fraternis derogares statutis, & nunc teneas quod & fidei tuæ, & germanitatis necessitudini judicas convenire.

* EPISTOLA XIX.

*Scrip circ ann 385.

AMBROSIUS a VIGILIO *ad episcopatum recens allecto, ut sibi formam institutionis traderet, obsecratus, admonet ne fideles cum infidelibus patiatur inire conjugia: deterreat populum a fraudibus atque fœnoribus: ad hospitalitatem vero illum hortetur: sed potissimum ut memorata christianorum cum gentilibus matrimonia efficacius probibeat, bistoriam Samsonis universam decurrit atque edisserit.*

* AMBROSIUS VIGILIO.

1. Poposcisti a me institutionis tuæ insignia, quoniam novus accitus es ad sacerdotium. Et quoniam te ipsum ædificasti, ut oportuit, qui dignus habitus es tanto munere, quomodo & alios ædifices, significandum videtur.

2. Primum omnium cognosce Ecclesiam Domini tibi commissam; ideoque vitandum semper, ne quid obrepat offensionis, & fiat velut commune corpus ejus gentilium admixtione. Unde Scriptura tibi dicit: Ne accipias uxorem de filiabus Chananæorum, sed vade in Mesopotamiam, in domum Bathuel, id est, domum sapientiæ; c & ejus tibi adquire copulam. Mesopotamia autem regio est in partibus orientis, quæ duobus maximis per ea locorum Euphrate & Tigri fluminibus circumvenitur, * quibus origo est in Armeniæ locis. Influunt autem diver-

Gen. 28. 1.

* Gratianus dubio procul hic designatur, de cujus morte adi, Exposit. psal. lxi. & quæ nos ibidem annotabamus

* Pompeium, amissa Pharsalica pugna, ad regem Ægypti perfugientem, cum a navi sua in Ægyptiam coque fus esset, Achillas regius eunuchus nefarie trucidavit, ut Plutarchus in illius Vita, Suetonius in Vita Jul. Cæsaris, atque alii commemorant. Canopeum autem spadonem vocat a Canopo Ægypti urbe, quæ ab Alexandria cxx. stadiis dissita erat

* De Cyro Persarum rege, qui devictum Crœsum perhumaniter planeque regie tractaverat, a Thomyri capto & obtruncato scripsit Herodotus libro 1. Histor. Justinus lib. etiam 1. atque alii.

a *Satiari jussus* deest in mss. fere omnibus: at contra in cunctis edit. invenitur.

b Ita omnes mss. paucis exemtis, in quibus pro *restinguæret* habetur *restinguerer*: omnes vero edit. *vel cruore suo restingueret*.

* Hanc Juliani apostatæ bellum adversus Persas adorientis imprudentiam, qua combustis navibus sibi ac Romano exercitui redeundi spem intercepit, descriptam habes apud Sozomenum lib. 6. cap. 1. Theodor. lib. 3. cap. 25. & alios.

* Vigilium ad quem data est hæc epistola, non alium esse a Vigilio Tridenti episcopo jam in *Admonit.* ad lib. *de Tobia* indicavimus, nec a nobis hac in re quisquam dissenserit. Ejus porro mortem *Rom. Martyrol.* vii. Kal. Julias annuntians, eum a paganis cum idololatriæ reliquias cascindere conaretur, lapidibus obrutum tradit, in quo illi concinnunt collectio Usuardi, & Acta in Mabillonii *Præfat.* in x. suum sæculum memorata. Unde in promtu est, cur a permittendis fidelium atque ethnicorum inter se connubiis Vigilium tantopere dehortatus fuerit Ambrosius.

c Rom. edit. sola, *& de filiabus Laban tibi &c.*

* Mesopotamia ergo propterea dicitur hic terræ tractus, quod sit μέσον ποταμῶν.

a diverso meatu [a] in mare Rubrum; & ideo Mesopotamiæ nomine signatur figura Ecclesiæ, quæ maximis fluentorum prudentiæ irriguis atque justitiæ fœcundat mentes fidelium, quibus sacri baptismatis, cujus typus præcessit in Rubro mari, infundit gratiam, culpamque abluit. Doce ergo plebem, ut non ex alienigenis, sed ex domibus christianis conjugii quæratur copula.

Levit. 19. 13. 3. Nemo fraudet * mercenarium mercede debita; quia & nos mercenarii sumus Dei nostri, & ab eo mercedem laboris nostri exspectamus. Et tu quidem, o quicumque es negotiator, mercenario tuo B mercedem pecuniariam negas, id est, vilem, caducam: tibi autem negabitur merces promissorum cælestium: *Non fraudabis* (Deut. 24. 14.) ergo, ut Lex dicit, *mercenarium mercede sua*.

4. Non dabis pecuniam tuam ad usuram; quoniam scriptum est quod is qui (Ps. 14. 5.) pecuniam suam non dedit ad usuram, b habitabit in tabernaculo Dei; [b] nam ille supplantatur, qui usurarum captat emolumenta. Itaque vir Christianus si habet, det pecuniam quasi non recepturus; aut C certe sortem, quam dedit, recepturus. Habet in ea non mediocrem gratiæ usuram. Alioquin decipere istud est, non subvenire. * Quid enim durius, quam ut des pecuniam tuam non habenti, & ipse duplum exigas? Qui simplum non habuit, unde solveret; quemadmodum duplum solvet?

Tob. 4. 21. 5. Exemplo nobis sit Tobis, qui numquam requisivit pecuniam, quam dederat, nisi extremo vitæ suæ tempore; * magis ne fraudaret heredem, quam ut depositam D pecuniam cogeret ac recuperaret. [c] Populi sæpe conciderunt fœnore, & ea publici exitii causa exstitit. Unde nobis sacerdotibus id præcipue curæ sit, ut ea vitia resecemus, quæ in plurimos videntur serpere.

6. Hospitem doce voluntarium magis quam ex necessitate esse oportere, ne in hospitio deferendo inhospitalem affectum animi sui prodat, & in ipsa hospitis susceptione per injuriam violetur gratia: sed magis excolatur officiorum usu, & aliquo humanitatis ministerio. * Non enim a te munera exiguntur ditia, sed officia voluntaria, plena pacis, & convenientis concordiæ; meliora sunt enim olera cum amicitia & gratia, quam si exquisitis dapibus (Prov. 15. 17.) adornetur convivium, si desit affectus gratiæ. Legimus peremtos gravi populos excidio propter violata jura hospitii. (Judic. 20. 44.) Propter libidinem quoque commissa bella atrocia. (Gen. 34. 25.)

7. Sed prope nihil gravius quam copulari alienigenæ, ubi & libidinis & discordiæ incentiva, & sacrilegii flagitia conflantur. Nam cum ipsum conjugium * velamine sacerdotali, & benedictione sanctificari oporteat; quomodo potest conjugium dici, ubi non est fidei concordia? Cum oratio communis esse debeat, quomodo inter dispares devotione potest esse conjugii communis caritas? Sæpe plerique capti amore feminarum fidem suam prodiderunt; ut patrum populus in Beelphegor. Unde Phinees, arrepto gladio, interfecit (Num. 25. 8.) Hebræum & Madianiten feminam, & mitigavit indignationem divinam, ne totus populus extingueretur.

8. Quid de pluribus exemplis loquar? Ex multis unum proferam, & ejus commemoratione liqueat, quam perniciosum sit alienigenæ mulieris adscivisse copulam. Quis fortior, & ab incunabulis suis & munitior Dei spiritu, quam nazaræus Samson? Et ipse proditus est, & ipse per mulierem non potuit suam tenere gratiam. (Judic. 16. 16. & seq.) Cujus generationis & vitæ totius seriem hi-

S. Ambr. Tom. III. Kkk 2

a Rom. edit. in *mare Persicum*; sed præstat in geographiam errorem pati, quam ab omnibus mss. atque edit. deficere.

* Eadem præcipiebat vir sanctus Constantio epist. 2. n. 13. immo etiam christianis omnibus lib. *De Tobia* cap. 14. num. 92.

b Ita mss. duobus tantummodo exceptis, ubi prima manu positum fuerat, *supplantator*, quod legitur in omnibus edit. Sed verosimilius est *supplantatur* activo sensu hic usurpari. Ceterum quod pecuniam dare jubet sine spe recipiendi, id quam simillimum est iis, quæ lib. *de Tobia* cap. 2. num. 8. cap. 14. num. 49. & cap. 16. num. 54. præcipiuntur.

* Eodem sensu lib. *de Tobia* cap. 4. num. 13. *Quid vobis iniquius* &c. Item cap. 3. num. 11. *Minus datis & plus exigitis* &c. denique cap. 14. num. 48. *Durum est repetere* &c.

* Citato lib. *De Tobia* cap. 2. num. 6. *Non tam cupiens commendatum reposcere* &c.

c Long. cod. *Populi sibi conciderunt fœnora*: alii, atque edit. ut in textu, nisi quod pro *sæpe conciderunt*, pauci mss. habent *se conciderunt*. Non alii porro populi hic indicantur, quam Chunii illi, de quibus lib. *de Tobia* cap. 12. num. 39. dixit Ambrosius *plures suis quam hostilibus patribus interire*.

* Non alio plane sensu idem Ambrosius lib. 1. *de Abraham* cap. 5. num. 35. *Non opes a te hospes requirit* &c.

* Nihil magis omnibus notum, quam feminas apud ethnicos caput crocei coloris velamine, dum ad maritum ducebantur, obnubere consuevisse. Hoc etiam apud christianos a primis temporibus usu receptum esse discimus a scriptoribus Ecclesiasticis: sed ejus rei originem Tertullianus *de Veland. Virg.* cap. 11. atque Ambrosius lib. 1. *de Abrah.* cap. 9. referunt ad Rebeccæ imitationem, quæ conspecto marito, ad quem contendebat, extemplo velavit se, quemadmodum scripturæ divinæ memorant. Hac autem velatione significatum docet Ambrosius nuptiis præire debere verecundiam. Isidorus autem lib. 2. *De Ecclesiast. Offic.* cap. 19. subjectionem uxoris erga maritum signatam tradit. Porro quod Ambrosius utitur his verbis *velamine sacerdotali*, videtur indicare illud velamen a sacerdote ipso imponi solitum, quod non facile apud alium auctorem invenias. Quod vero ad benedictionem non modo illius usum in prima Ecclesia viguisse ostendunt Innocentius 1. *epist. ad Victric.* Synodus IV. Carthag. can. 13. Isidorus lib. 2. *de Eccles. Offic.* c. 19. & alii; sed etiam ante hos Tertullianus lib. 2. *ad Uxorem* c. 9. Syricius *epist. 1. ad Himerium* c. 4. ubi sic loquitur: *Illa benedictio, quam nupturæ sacerdos imponit, apud fideles cujusdam sacrilegii instar est, si ulla transgressione violetur*. Tertullianus autem benedictioni, oblationem jungit: nec sane mirum, cum apud plerosque infideles conjugium sine sacrificio non celebraretur.

historico digestam stylo enarrabimus secundum sacri libri continentiam, quæ in hunc est modum, non verborum serie, sed sensu.

9. Multos per annos Hebræorum populum subditum Palæstini ac subjectum habebant; quoniam fidei prærogativam amiserat, qua victoriam patres adepti fuere. Non penitus tamen interciderat insigne electionis apud auctorem suum, & funiculus hereditatis; sed quia rerum secundarum insolentia sæpe extollebantur, dabat eos plerumque in potestatem hostium; ut more ingenii humani remedium malorum de cælo sibi quærerent. TUNC ENIM Deo subditi sumus, cum adversis aliquibus urgemur: secundæ res mentem extollunt. Quod cum alias usu probatum sit, tum maxime in ea rerum conversione, qua rursus ad Hebræos a Palæstinis versa vice res mutatæ.

Judic 13.1. & seq.

10. Namque cum diuturna injuria longæ subjectionis ita essent depressa Hebræorum pectora, ut nullus virili ingenio ad libertatem animos tollere auderet, ortus est illis Samson divino oraculo prædestinatus, magnus vir, nec in pluribus numerandus, sed in paucis præstantissimus, & quod sine ulla controversia sit, viribus corporis omnium facile primus. Eoque ingenti admiratione nobis spectandus a principio, non illa quæ temperantiæ & sobrietatis jam inde a pueritia vini abstemius præclara insignia dedit, nec illa quæ intonso capite nazaræus sacra diu servavit custodia: sed ab adolescentia, quæ in aliis ætas mollior, in hoc egregia, atque supra humanum modum perfectæ virtutis stupenda facinora effecit: quibus divini oraculi mox aperuit fidem, quod non perfunctorie tanta eum anteisset gratia; ut descenderet Angelus, per quem ortus ejus præter spem parentibus annuntiaretur, a futurum regimen & præsidium suis; nam gravibus jamdiu Palæstinorum imperiis afflictabantur.

Judic.13.2. & seq.

11. Pater illi erat de tribu Dan timens Deum, haud ignobili genitus loco, præstans ceteris: mater utero sterilis, sed animi virtutibus haud infœcunda; quæ propriæ hospitio mentis recipere meruit visionem Angeli, mandatum tenuit, oraculum implevit. Nec tamen passa sine viro scire vel divinitatis secretum, insinuavit marito visum sibi hominem Dei, præclara specie, futuræ sobolis ferentem oracula: qua pollicitatione se se fidentem cum conjuge fidem promissorum cælestium participare. Quod ubi comperit, pie Deum precatus oravit; ut sibi quoque visionis ejus gratia tribueretur, dicens, *Ad me, Domine, Angelus veniat tuus*.

12. Unde ego arbitror, non zelo mulieris, quæ esset spectabilis, pulcritudinis, aliquid eum suspectum habuisse, * ut quidam existimavit: sed magis divinæ zelo gratiæ provocatum, conspectus sacri voluisse participari munere. Neque enim vitiis animi parve affectus, tantam apud Dominum invenisset gratiam, ut Angelus in ejus domum reverteretur: qui monitis iis quæ usus oraculi postulavisset, subito flammæ vehementis elevatus specie, se se recepit. Id formidolosum viro, mulier salubrius interpretata, in gaudium vertit, atque ademit sollicitudinem; eo quod prosperorum indicium, non adversantium sit videre Deum.

13. Talibus e cælo commendatus insignibus ubi primum adolevit, conjugio mentem intendit, sive quod vagam ac familiarem adolescentulis abhorreret animo lubricæ libidinis consuetudinem: sive quia jam causa quærebatur, quemadmodum a cervicibus plebis suæ averteret Palæstinorum potentiam, duraque imperia. Pergens itaque in Thamnatam (urbi hoc nomen est in illis positæ locis, quæ tunc temporis Palæstinorum incolis frequentabatur) virginem adspexit, grata specie, & vultu decoro; & parentes proprios, quorum comitatu fultus gradiebatur, oravit ut eam in conjugium sibi poscerent. Verum illi ignorantes quod eo intentio vergeret, ut Palæstinis aut negotibus infestior foret, aut adquiescentibus, affectus inferendæ in subditos injuriæ demeretur; cum ex conjunctione æqualitas par, & gratia consortii jure accresceret, aut si quid offensum esset, longius ultionis studia procederent, quasi alienigenam declinandam arbitrabantur. Sed ubi flectere animum pignoris legitimorum objectu frustra experti, in arbitrium ejus volentes concessere.

Ibid.14.1. & seq.

14. Recepta itaque petitione, Samson cum sibi promissam reviseret, divertit, & paulisper de aggere deflexit; continuoque occurrit ei leo ferus de silva, agresti libertate sævior. Comes nullus, telum in manibus haudquaquam suppeditabat: cedere pudor, & conscia virtus fiduciam dare. Leonem in se brachiis amplexus necat, & lacertorum nodo exanimatum, præ-

a Edit. omnes, *futuri regimen*, mss. a contrario, *futurum regimen*; si tamen unum alterumve excipias, ubi habetur, *futurus regimen*, sed incongrue. Porro quod *Palæstinos* appellat, quos LXX & Vulg. versio dicunt *Philisthim*, in eo sequitur non Josephum modo, verum etiam textum Hebraicum, cui Versio quoque Syriaca & Arabica consentiunt.

* Non alius hic verbis denotatur, quam Josephus; is enim lib. 5. *Antiq.* cap. 10. ubi eximiam matris futuræ Samsonis formam prædicavit, non multo post subjungit: *ἦν δὲ ὁ* *μανιωδὴς ὑπ' ἔρωτος ἐπὶ τῇ γυναικὶ, καὶ διὰ τοῦτο ζηλότυπος ἄκρατος*. Ac demum post factam primæ Angeli apparitionis mentionem addit: *ἡ δὲ τἀνδρὶ παραγενομένῳ τὰ περὶ τοῦ Ἀγγέλου ἐξηγήσατο, ἐκθαυμάζουσα τοῦ νεανίσκου τὸ κάλλος, τὸ μέγεθος, ὡς ἐκεῖνον, ἐκ τῶν ἐπαίνων εἰς ἔκπληξιν ζηλοτυπίας προάγεσθαι, καὶ ὑπόνοιαν τὴν ἐκ τοιούτου πάθους κινουμένην*.

præter aggerem ſupra ſilveſtria germina projecit ac dereliquit. Locus erat latus pabuli herboſo gramine, vinctis conſitus. Itaque apud dilectiſſimam ſibi ſponſam exuvias feræ credidit ſine momento futuras; cum talium rerum tempora non terribilibus ſpoliis, ſed mitibus gaudiis, & feſta fronde fiant venuſtiora. Denique poſt eadem regrediens via, favum in utero leonis offendit, atque abſtulit, donum parentibus ac puellæ futurum; talia enim ſponſam munera decent; ac deguſtato melle, favum prædictis edendum dedit, cauſam repreſſit.

Ibidem 12. & seq.

15. Sed forte quadam die nuptialis feſti celebrabatur convivium, * læta in epulis juventus mutuis ſe ad ludum invitabat ſermonibus; cum alius alium ſalſiore dicacitate perſtringeret, ſicut ſe hujuſmodi uſus habet, certamen lætitiæ accendebatur. Ibi tum quæſtionem hujuſmodi propoſuit Samſon juvenibus compulantibus: *De manducante exivit eſca, & de forti proceſſit dulce*; abſolventibus pollicens præmium, quaſi mercedem ſapientiæ, triginta ſindones, & totidem ſtolas, ſecundum numerum virorum comeſſantium: aut mulctam ignorantibus.

Ibidem.

16. Qui cum enodare implexa, & diſtinguere ambigua nequirent, mulierem ejus partim minis exagitando, partim fatigando precibus, eo impulere; ut a viro poſceret quæſtionis ejus abſolutionem, inſigne futurum conjugalis gratiæ in mercedem amoris. Atque ea ſeu animi territa, ſeu muliebri ingenio inflexa, veluti pio queſtu maritalis odii dolorem prætexere hoc cœpit, quod ſecretum viri conſors totius vitæ [a] & conſcia non comperiſſet, ſimiliſque ceteris habita foret, cui arcanum viri proprii non crederetur. *Odiſti me*, inquit, *& non amaſti, quam celaſti uſque adhuc*.

17. [b] Hiſque & ceteris talibus invictus ad cetera animus, muliebribus emollitus blanditiis, aperuit dilectæ propoſitam quæſtionem, & illa civibus. A quibus vix tandem ſeptimo die, qui præſcriptus abſolvendæ parabolæ fuerat, ante occaſum ſolis comperta ſoluta ſunt, atque in hunc modum relata: *Quid fortius leone? Quid dulcius melle?* Et ille reſpondit: * Nec muliere aliquid perfidioſius: *Nam ſi non domuiſſetis vitulam meam, numquam intelligeretis parabolam meam*; & ſtatim deſcendit in Aſcalonem & triginta viros peremit, quorum exuvias auferens, eos qui propoſitam quæſtionem ſolverant, promiſſo munere donavit.

18. Abſtinuit autem conjugio puellæ, cujus perfidiam deprehenderat, atque in patriam domum ſe ſe recepit. Turbataque animi juvencula, quæ indignationem læſi, ferociam fortiſſimi fraudi ſibi futuram juſta formidine perhorreſceret, in alterius viri conceſſit nuptias; quem tamen paranymphum ſibi Samſon quaſi fidum ſodalem, cum duceret eam uxorem, adſciverat. Nec ſic tamen, prætento licet conjugio, offenſionis periculum avertit. Namque ubi res prodita, volentique ad conjugem redire interclufa copia, quod pater eam alii viro nupſiſſe diceret, ſororem ſane ejus, ſi vellet, ducere liceret; ſtimulo injuriæ exulceratus, publicam excogitavit ultionem capeſſere domeſticæ contumeliæ indignatione: correptiſque trecentis vulpibus, adulta æſtate, cum jam matura eſſent in agris frumenta, binas ſibi invicem caudam ad caudam ligavit, atque in medium earum ardentem inſeruit facem; nodoque adſtrinxit inexſolubili, & ultor injuriæ ſuper manipulos meſſis dimiſit frumentariæ; quam ſecuerant incolæ Palæſtinorum. At illæ igni exterritæ, quacumque præcipites convolvebantur, ſpargebant incendium, & exurebant ſpicas eorum. Quo diſpendio commoti, quod omnes ſibi locorum fructus interierant, factum principibus ſuis intimaverunt. Et illi miſerunt viros in Thamnatam, qui mulierem quæ variato fidem conjugio mutaverat, ac totam ejus domum parenteſque igni involvere; quod ea cauſa ſuæ vaſtratis & injuriæ foret: nec oportuiſſe lædi virum pronuntiantes, qui poſſet malo publico ſe ulciſci.

Judic. 15. 1 & seq.

19. Nec tamen Samſon populis Palæſtinorum delicti gratiam fecit, atque eo vindictæ fine contentus fuit: ſed concidit eos ſtrage maxima, plurimique eorum ferro interiere. Ipſe autem conceſſit in Etam, ad torrentem in deſerto. Petra illic erat munitio tribus Juda. Palæſtini vero, ut qui eum non auderent laceſſere, nec munitionis prærupta arduaque ſuperare, tribum Juda denuntiato adorſi urgere prælio, [c] cum juſta referri cernerent, quod ſubditos ſibi & tributarios per-

* Joſephus loco citato τοῦ πότου προβαίνοντος, καὶ παιδιᾶς οὔσης, οἷα φιλεῖ παρὰ τοῖς τοιούτοις καιροῖς. Hinc animadverte quam vetus fuerit miſcendæ genialibus epulis verborum laſciviæ conſuetudo, & unde thalaſſionis feſcenninorumque carminum licentia ortum duxerit.

a Omnes edit. & pauci mſſ. *& conſocia* : ceteri, qui & melioris notæ, *& conſcia*.

b Omnes edit. *His atque talibus invictus certe animus*: at omnes mſſ. ut nos in textu; niſi quod nonnulli non ponunt *ad* ante *cetera*.

* Joſephus, ὅτι γυναικὸς εἶναι τι δολιώτερον: quæ verba cum deſint in ſacris codicibus, ab eodem hiſtorico transtulit ſanctus Doctor.

c *Cum juſta referri cernerent*, deſideratur in cunctis edit. ſed e cunctis mſſ. reſtituitur.

perditum iri nequaquam verum & æquum atque ex usu videretur publico, pro alieno præsertim facinore: consulentes in medium, tradi sibi desighatorem tanti flagitii postulaverunt, atque ita illis quod ab eo commissum, futurum sine noxa esse.

20. Qua præscripta sibi conditione, viri de tribu Juda tria millia ex suis congregantes adscenderunt ad eum, & præfato quod essent subdititii Palæstinorum, quibus sibi necessitas obediendi non ex arbitrio, sed ex periculi formidine maneret; facti sui invidiam retorquebant in eos, qui jus cogendi habebant. Tum ille: Et quæ, inquit, justitiæ forma est, genus Abrahamidarum, ut circumscriptæ primo conjugis, deinde abductæ perniciosa mihi vindicta sit, & sine periculo domesticam injuriam non licuerit ulcisci? Tantumne inclinatis animos ad turpe vernularum obsequium; ut exsecutores vos alienæ prævaricatis insolentiæ, atque in vosmet ipsos vertatis manus? Si pereundum est, quia dolorem habui liberum, juvat perire manibus Palæstinorum. Tentata domus, sollicitata uxor: si non licuit mihi vivere sine eorum fraude, saltem liceat mori sine meorum scelere. Retuli ego acceptam injuriam, non intuli? Vos æstimate an digna vicissitudo fuerit. Illi de damno fructuum queruntur, ego de conjugis amissione: conferte manipulos messis, & sociam thori. Dolorem meum ipsi probarunt, cujus injurias vindicaverunt. Videte quo vos ministerio dignos putant. A vobis eum in mortem affici volunt, quem ipsi ultione dignum de iis, qui læserant, judicaverunt, & qui vindictæ præbuere ministerium. Sed si adeo subdita superbis colla geritis, tradite me hostium manibus, vos nolite occidere. Non mortem abnuo, * sed vestrum fugio contagium. Verum si formidine ceditis insolentibus, alligate vinculis manus: inermes licet, invenient sibi arma nodis solutæ. Certe conditioni impositæ fatis futurum arbitrati sunt, si viventem in potestatem darctis.

Judicum 13. & seq.

21. Quibus illi auditis, quamvis tria millia virorum adscenderant, sacramentum dederunt quod a se vitæ ejus vis nulla irrogaretur; tantummodo patiens vinculorum esset, ut deditionem ejus patrarent, quo vacui fierent ejus, cujus arguebantur, facinoris.

22. Accepta itaque fide speläo egressus, deseruit Petræ munitionem, ac duobus innexus funibus, ubi appropinquare accitos ad suscipiendum Palæstinorum validos videt, intremuit spiritu, & universa dirupit vincula; atque arripiens maxillam asini jacentem, percussit mille viros, fugavit alios grandi virtutis spectaculo; cum inermi & uni cederent armatorum agmina. Et qui cominus ausi fuerant congredi, facili negotio, nullo labore obtruncati; aliis fuga exitium dempsit. Unde hodieque [a] Agon loco nomen est, quod ibi Samson gloriosum certamen virtute egregia consummaverit.

23. Sed utinam quam fortis in hostem, tam moderatus in victoria fuisset. Verum quod facile usu venit, insolens rerum secundarum animus, qui debuit eventum pugnæ divino favori & præsidio deferre, sibi arrogavit, dicens: *In maxilla asina delevi mille viros*. Nec aram statuit Deo, nec hostiam immolavit: sed negligens sacrificii, adsumtor gloriæ, uttriumphum suum perpetuo consecraret nomine, vocavit locum Maxillæ interfectionem.

24. Et mox siti graviter cœpit inardescere, & potus deerat, nec jam ferre ac tolerare poterat. Unde intelligens quod nihil tam facile esset [b] humanæ opis, quod sine divino adjumento non difficile foret, exclamavit atque obsecravit; ne sibi Deus omnipotens in offensam verteret, quod imprudenter incauto sermone sibi aliquid adsignavisset. Quinetiam illam victoriam Deo deputabat dicens: *Tu dedisti in manu servi tui salutem magnam hanc, & nunc subveni; quia ecce morior siti, & in potestatem eorum, de quibus tantum donasti triumphum, sitis necessitate adjudicor*. Quomodo Dei misericordiâ, cum projecisset ille maxillam, aperuit scissuram ejus, & fons erupit ex ea, & bibit Samson, & resumsit spiritum, & vocavit locum [c] Invocationem fontis; eo quod victoriæ jactantiam invocationis precibus emendasset: ita diversa judicia mature edita, quod & arrogantia cito offensam incurreret, & humilitas sine ulla offensione se se reconciliaret.

25. Verum ubi decursa serie bellum Palæstinorum composuit, & suorum declinans ignaviam, & hostilem despiciens manum, Gazam se se contulit, ea civitas erat in locis Palæstinorum, & habitabat illic in di-

* *Vestrum fugio contagium* hoc loco ita interpretandum, caveo ne vos ex morte mea contagium peccati contrahatis.

a Rom. edit. *Siagon loco nomen est.... virtute egregia asini maxilla consummaverit*. Verum tametsi & in sacris paginis & apud Josephum locus ille *Maxilla* & *elevatio Maxillæ* vocitetur; tamen cum in omnibus mss. & antiq. edit. scribatur *Agon*, & nuncupationis causa reddatur certamen ibidem consummatum, mentione asininæ maxillæ prætermissa, non dubitamus quin nostra lectio sit etiam Ambrosiana. Verisimile ergo est in illis Josephi verbis, [illegible] Ambrosium legisse [illegible] &c. Porro quod subjicitur de Samsonis animo in victoria sua elato, necnon divini beneficii immemore, id ex eodem historico petitum fuit.

b. Ita vet. edit. ac mss. omnes, uno excepto, ubi habetur, *humanæ operi*, minime male: at Rom. edit. emendavit, *humanæ vis*. Verum tamen *humanæ opis* recte servari potest, modo sic construatur, nihil humanæ opis, id est, humanarum virium, tam facile esset, quod &c.

c Rom. edit. sola, *invocationis fontem*. Hunc porro non ex ipsa maxilla, sed e vicina petra scaturivisse narrat Josephus.

in diversorio. Quod cognitum Gazei haudquaquam dissimulatione prætetierunt, sed festinantes circumdederunt diversorium ejus, & obsederunt universos aditus domus; ne fugam in nocte componeret. Itaque Samson cognito quid pararetur, compositas insidias noctis medio [a] prævertens, columnas domus manibus amplexus, materiem totam & culminis molem cervice valida sustentans, in verticem montis altissimi transportavit, qui imminebat urbi Chebron, quæ populis Hebræis incolebatur.

26. Sed cum libero & vago motu transgrederetur non solum regionis paternæ terminos, sed etiam morum limites, & majorum observatione præscriptos, eam sibi futuræ mox cladis pestem invenit. Namque parum fida expertus alienigenæ uxoris prima connubia, qui debuisset cavere vel postea, rursus Dalilæ mulieris fornicariæ copulam non declinavit; & cum eam diligeret impense, tentandi se causam dolis hostilibus præstitit. Adscendentes enim Palæstini ad eam, polliciti sunt pecuniam viritim daturos mille & centum denarios, si proderet eis in quo ille fiduciam virtutis suæ constitutam haberet: quo cognito, circumveniri & capi posset.

Ibid. 6. & seq.

27. At illa quæ semel se pecuniæ prostituerat, astute satis [b] & callide inter pocula & illecebras amoris quasi admirans fortitudinis ejus eminentiam, quærere hoc cœpit, quo tandem genere tantum præstaret reliquorum virtutibus; simul & quasi pavida atque sollicita orare, ut dilectæ suæ committeret, qui nexus adstrictum alienæ potestati subterneret. Ille autem adhuc sobrius & fortis animi adversus delinimenta meretricia dolum dolo retulit, dicens quia si vitibus virentibus adhuc & non aridis alligaretur, infirmitate corporis adæquaret aliorum similitudinem. Quo Palæstini per Dalilam sibi comperto, cum vitea soporanti circumdedissent vincula, quasi de improviso excitum, haud degenerem offendere notæ & solitæ fortitudinis; cum solutis nexibus, virtus libera multis licet, resisteret ac repugnaret.

28. Sed ubi parum processit, rursus Dalila quasi derisa & conquerens repetere artes suas, & fidem amoris poscere non prætermittebat. Cui Samson validus adhuc consilii, dolum rideos, significavit ligatum se septem funibus; qui adhuc sine usu forent, venturum in potestatem hostium: sed & hoc frustra fuit. Tertioquoque tamquam de mysterio depromsit, & jam [c] lapsuro propior, si dissoluti essent crines septem capitis sui, & quasi in cubitum intexti, discederet ab eo virtus sua. Et hoc quoque lusit insidiarum fabricatores.

29. At postremum cum illusum sibi toties procax mulier deploravisset, indignam se habitam dolens, cui committeretur arcanum dilecti, & id quod pro remedio quæreret, ad proditionem suspectari videret, lacrymis fidem coegit: simul quia debebatur invictæ ad id tempus fortitudinis viro, ut ærumnam incideret; saucius animi secretum apetit: prætendere in se virtutem Dei, & esse Domino sanctificatum, secundum ejus præceptum comam pascere, quæ si attonderetur, desineret nazaræus esse, & propriæ virtutis usum amitteret. Palæstini per mulierem comperta infirmitate viri, sceleris mercedem afferunt; ut pretio obnoxia, dolum patraret.

30. At illa meretriciis delinimentis fessum amoris in soporem compulit, & tonsure adhibito, septem crines capitis ejus admota novacula abscidit, continuoque interdicti prævaricatione vires minutæ. Denique ex somno expergitus: *Faciam*, inquit; *sicut soleo, & excutiam me super adversarios*, sed nec animi sui alacritatem, nec virtutem agnovit: nec vigor erat, nec gratia manebat. Itaque reputans secum [d] quod improvide se mulieribus credidisset, & calvi ratus tentare ulterius aliquid damnatum infirmitatis cæcitati oculos, vinculis manus præbuit; & compedibus innexus carcerem intravit multis sibi in cognitum tempestatibus.

31. Et jam processu temporis crescere ei coma cœperat; itaque cum esset celebre convivium, Palæstinorum conventui producitur de carcere Samson, ac statuitur in populi conspectu. Erant tria millia ferme hominum virilis ac muliebris sexus; & gravibus eum insultabant conviciis, circumagebant ludibriis: quod durius & ultra ipsam captivitatis speciem viro ingenitæ virtutis conscio tolerabatur. NAM VIVERE & mori naturæ functio, ludibrio esse probro ducitur. Cupiens igitur tantam contumeliam vel ultione solari, vel morte in reli-

a Eadem edit. Rom. *Prævertens, fores portæ urbis, & utrosque postes manibus amplexus, materiem totam & seram cervice* &c. vet. edit cum mss. omnibus, ut in contextu, nisi quod pro *materiem* unus ms. exhibet *maceriem*. Non satis recte; nam per *materiem totam* redduntur illa Josephi verba, ὅσα τε ἄλλα περὶ αὐτὰς ἦν ξύλινα. Ceterum ut vectes portæ omittit Ambrosius, ita etiam *culminis molem* solus memorat.

b Vet. edit. inter epulas & illecebras; Rom. cum mss. multo pluribus, *inter pocula & illecebras*: quinque mss. *interpolat & illecebras*: quos quidem non repugnantes hic sequeremur, nisi cum Josepho magis alii congruerent.

c Belv. end. *lapsui propior*. Quod autem infra ponitur *incubitum*, videtur idem hoc esse ac *licio* sive *in licium*, ut in Scriptura legitur; attamen erat etiam vinculi genus, quod vocabatur ἀγκυλωτόν, quo respicere potuit Ambrosius.

d Omnes edit. *Quam improvide se mulieri adversariorum credidisset, & clavatus tentare ulterius aliquid damnatus infirmitatis nequiret, cæcitati oculos*, Eras. & Gill. *cæcatus oculos, vinculis* &c. mss. vero lectionem nostram calubine magno contextu, nisi quod voces *clavi ratus* plerique compingunt in *calvatus*, quæ dictio nulla est apud latinos. Ut autem ultimam hanc partem facile assequaris, eam hoc modo interpretare: *calvi ratus*, id est, decipi se ratus: *tentare ulterius aliquid*, hoc est, si tentaret &c. denique *damnatum infirmitatis*, idem est atque, cum damnatus esset &c.

teliquum prævertere, simulato quod propter infirmitatem corporis & nodos compedum sustentare se se nequiret; poposcit a puero, qui dirigebat vias ejus, ut admoveret eum ad columnas proximas, quibus domus omnis suffulciebatur. Et admotus, utraque manu fulcra totius comprehendit ædificii, atque intentis ad festa sacrificii Palæstinis, quod Dagoni deo suo deferebant, per quem sibi adversarium suum datum in potestatem arbitrabantur, muliebris perfidiæ dolos beneficiis annumerantes cælestibus, exclamavit ad Dominum dicens: Domine, adhuc semel memor pueri tui esto, ut pro duobus oculis meis vindictam tribuas de nationibus, ne deot gloriam suis diis, quod ipsis juvantibus, me in potestatem acceperint: nec vitam meam pluris facio. *Moriatur anima mea cum Palæstinis*; ut agnoscant sibi infirmitatem meam non minus quam virtutem exitialem fuisse.

32. Concussit itaque columnas magna vi, ac dissolvit & comminuit eas: quas secuta ruina superioris culminis, & ipsum involvit, & universos, qui desuper adspectabant, præcipitavit. Ibi magna vis marium, feminarumque promiscue exanimata, [a] & triumphus quæsitus peremto & supra omnes superiores victorias haud quaquam degenere & decoloro exitu. Nam etsi inviolabilis ad id locorum & deinceps, atque incomparabilis in hac vita expertis belli fuerit viris; tamen in morte se ipsum vicit, & insuperabilem gessit animum, ut contemneret, & quasi pro nihilo haberet vitæ finem omnibus formidolosum.

33. Virtutis igitur fuit quod victoriarum numero diem clausit, nec captivum exitum, sed triumphalem invenit. Circumscriptum autem fuisse a muliere, naturæ potius quam personæ adscribendum; quia humana [b] conditio, quam culpa inferior; premitur enim & cedit illecebris flagitiorum. Itaque cum Scriptura ei restificetur quod plures in morte, quam in lumine vitæ istius positus occiderit; videtur ad adversariorum magis exitium captos, quam quo ipse dejectior fieret, aut minor esset: NON EST ENIM se expertus inferiorem, cujus sepultura præstantior, quam potentia fuit. Denique non telis, sed cadaveribus hostium pressus & humatus est, proprio tectus triumpho, clarum insigne relinquens posteris; eo quod populum suum, quem captivum invenerat, viginti annis in libertate judicio suo rexit, & sepultus in patrio solo libertatis heredem dimisit.

34. Hoc ergo exemplo liquet * alienigenarum consortia refugienda; ne pro caritate conjugii proditionis insidiæ succedant. Vale, & nos dilige; quia nos te diligimus.

* EPISTOLA XX.

* Script. ann. 385.

Narrat sorori quæ Mediolani per dies aliquot propter basilicam, quam Arriani petebant, evenere: quomodo a Valentiniani ministris ipse fuerit compellatus, populus autem reclamaverit: deinde quomodo missis decanis ad basilicam invadendam, raptus fuerit a populo Castulus Arrianus, cujus occasione, licet sua ipsius cura liberati variæ sequuta sunt condemnationes; post quæ iterum interpellatus imperatoris nomine sanctus præsul magna constantia respondet. Addis postridie occupata basilica, milites se ad catholicos transituros promisisse, nec populum de fortitudine quidquam remisisse: tentationes Job & maxime quas a muliere passus legitur, huic tempori accommodatas: interim liberatam basilicam, sed Notarium sibi dura nuntiasse, quibus nusquam motus fuerit: postremo prophetia Jonæ ad res præsentes adaptationem, populi ob liberatam basilicam, & mulctam mercatoribus remissam gaudium, verba Valentiniani ad comites, & suum ad Calligoni minas responsum subdit.

1. QUoniam in omnibus [c] fere epistolis sollicite quæris de Ecclesia, accipe quid agatur. Postridie quam accepi litteras tuas, quibus significaveras quod te exagitarent somnia tua, moles inquietudinum gravium cœpit moveri. Nec jam * Portiana, hoc est, extramurana basilica pe-

a Mss. duo, *& triumphus quietus:* alii totidem; *& triumphus magnus.*

b Omnes edit. *conditio major, quam culpa inferior*: nullo sensu vel absurde enuntiato: optime igitur omnes mss. dictionem *major* excluserunt, ut humana conditio dicatur culpæ obnoxia. Suffragantur correctioni nostræ etiam Josephi verba, in celæ memorati jam sæpe loci ita loquentis, [illegible] &c.

* Non hac tantum epistola conjugia christianorum cum alterius sectæ personis proscribuntur ab Ambrosio, verum etiam variis prioris voluminis locis, nimirum lib. 1. *de Abraham* cap. 9. n. 84. *Exposit. in Psal.* 118. serm. 20. num. 48. & lib. 8. *in Luc.* num. 2. Magna vero controversia est inter veteres novosque scholasticos, utrum ea cultus, ut vocant, disparitate matrimonium non modo contrahendum impediri, sed etiam dirimi dissolvique contractum censeat Doctor noster. Affirmantem defendunt opinionem Gratianus P. Lombardus, atque alii: a negante autem stat Bellarminus, Estius, & cetera turba recentiorum. Hi porro potissimum ducuntur ea ratione, quod hæreticos quoque in eamdem classem cum ethnicis ac Judæis cogat Ambrosius: atque adeo impedimentum illud usu potius & tacito consensu quam ulla lege dirimens factum esse iidem contendunt. Fatemur quidem non tam perspicue loquutum hac de re Ambrosium, ut nullus supersit dubii locus: attamen si testimonia ipsius jam indicata penitius introspicias, omnia ejusmodi connubiorum genera ab eo sic prohiberi comperies, ut pro nullis habenda esse satis significet. Quod vero ad principum constitutiones, Theodosii legem habemus an. 388. datam, qua christianis ac Judæis inter se matrimonio coeuntibus adulterii pœnam, hoc est, capitalem, indixit. Ceterum ante illa tempora in eadem re varias variis locis consuetudines observari consuevisse credibile est.

c Rom. edit. sola, *Ambrosius episcopus Marcellinæ sorori*.

* Mabillonius noster *Itinerit Ital.* pag. 17. *Sancti Victoris Basilica, aut Ambrosii extra murana, a conditore Portiana vocabatur.*

petebatur: sed basilica nova, hoc est, intramurana, quæ major est.

2. Convenerunt me [a] primo principes virtutum viri, comites consistoriani, ut & basilicam traderem, & procurarem, ne quid populus turbarum moveret. Respondi quod erat ordinis, templum Dei a sacerdote tradi non posse.

3. Acclamatum est sequenti die in Ecclesia: etiam * præfectus eo venit; cœpit suadere vel ut basilica Portiana cederemus. Populus reclamavit. Ita tunc discessum est, ut intimaturum se imperatori diceret.

4. Sequenti die, erat autem Dominica, * post lectiones atque tractatum, dimissis catechumenis, symbolum aliquibus competentibus [b] in baptisteriis tradebam basilicæ. Illic nuntiatum est mihi comperto quod ad Portianam basilicam de palatio * decanos misissent, & vela suspenderent, populi partem eo pergere. Ego tamen mansi in munere, * missam facere cœpi.

5. Dum offero, raptum cognovi a populo Castulum quemdam, quem presbyterum dicerent Arriani. Hunc autem in platea offenderant transeuntes. Amarissime flere, & orare in ipsa oblatione Deum cœpi, ut subveniret, [c] ne cujus sanguis in causa Ecclesiæ fieret: certe ut meus sanguis pro salute non solum populi, sed etiam pro ipsis impiis effunderetur. Quid multa? Missis presbyteris & diaconibus, eripui injuriæ virum.

6. Condemnationes illico gravissimæ decernuntur: primo in corpus omne mercatorum. Itaque sanctis diebus hebdomadis ultimæ, * quibus solebant debitorum laxari vincula, strident catenæ, imponuntur collo innocentium, exiguntur ducenta pondo auri [d] infra totum triduum. Respondent aliud se tantum aut duplum, si peterentur, daturos, dummodo servarent fidem. Erant pleni carceres negotiatoribus.

7. Palatina omnia officia, hoc est, * memoriales, agentes in rebus, apparitores diversorum comitum temperare a processu jubentur, specie qua seditioni interesse prohibebantur: honoratis multa minabantur gravissima, nisi basilicam traderent. Fervebat persecutio: ac si aperuissent portam,

a *Principes virtutum* desideratur in multis mss. in nonnullis tamen & cunctis edit. reperitur. Forsitan autem *principes virtutum* non alii dicuntur ab Ambrosio, quam magistri militum, & principes agentium in rebus: de quorum officiis consule J. C. Bulengerum lib. 3. *de Imperio Rom.* cap. 12. & lib. 6. cap. 44. Comites vero consistoriani vocantur ii, qui principis consilioro intererant: de quibus idem Bulingerus lib. 3. *de Imperat. Rom.* cap. 11. & lib. 2. *de Imperio Rom.* cap. 9. Quibus etiam addere licet Godefridum in Leg. *de Comit. Consist.*

* Erant varia præfectorum genera, de quibus citatus Buleng. *de Imp. Rom.* variis locis, sicut & Godefr. at cum *præfectus* simpliciter hic appellatur, intelligimus præfectum prætorio, cujus officium passim explicant iidem auctores.

* *Post lectionem* videlicet sacrarum paginarum: *atque tractatum*, concionem scilicet, seu lectionis expositionem. Quod autem ait se competentibus tradidisse symbolum, jam quidem ad lib. 1. *de Elia* cap. 10. num. 34. quinam vocarentur competentes, explicuimus: quando vero symbolum acciperent, hoc loco diserte exprimitur, Isidorus quoque lib. 1. de Eccles. Offic. cap. 27. loquens de Dominica palmarum: *Hoc autem die*, inquit, *symbolum competentibus traditur*. Sed non diu stetisse eam consuetudinem hinc deducimus, quod Alb. Flaccus, dum agit de eadem re, non verbum *utitur*, sed *utebatur*, adhibet. Immo vero non ubique eamdem diem tradendo symbolo etiam Ambrosii ætate attributam intelligimus ex Augustino. Expende ipsius Serm. 59. *in Matthæum* Serm. 212. *de Tradit. Symb.* atque alios.

b Rom. edit. cum mss. aliquot, *in baptisterii tradebam basilica*: alii edit. cum ceteris mss. ut in contextu. Notum vero est baptisteria, statim atque libertas Ecclesiæ affulsit, inferiori Ecclesiarum parti adjungi cœpisse. Adi hac de re Paulini epist. 32. *ad Severum*.

* Godefridus ad leg. *de Decanis* eorum idem officium esse atque lictorum asserit: *Ideo*, inquit, *corripiendis reis: velis item seu cortinis regiis, locis fisco vindicatis, suspendendis operam decani navabant*. Quod ut ostendat, hunc ipsum locum allegat. Eumdem etiam citat Bulengerus lib. 6. cap. 73. quem consule.

* *Missam facere cœpi* non de missione competentium, sed de sacrificio ipso dictum videtur. Nam alioqui verbo *cœpi*, cum jam catechumenos dimisisset, admodum impropria usus fuisset.

c Vet. edit. & mss. non pauci, *nec hujus sanguis*. Non quidem absurde, si referatur ad Castulum; melius tamen Rom. edit. cum mss. aliquot, *ne cujus sanguis*. Primum auctorem hujus emendationis Costerium laudat Nannius: attamen sibi suppuratum adhuc locum videri hanc ob rem ait, quod *sanguis fieri* Latine non dicatur. Proinde non *fieret*, sed *flueret* legendum putat. Gronovius *Observat. in Eccle.* 25. Nannii scrupulum, allatis T. Livii testimoniis, removet. Verum is ipse dum pro *ne cujus sanguis* legendum censet, *ne quis sanguis*, acutius, quam par sit, philosophatur.

* Idem Ambrosius in Psalm. 118. Serm. 15. num. 7. agens de oleo misericordiæ: *Hoc oleum*, inquit, *lucet in Ecclesiæ solemnitatibus*. At potissimum in paschali solemnitate vinctos laxari olim solitos testatur Gregorius Nyss. Orat. 3. *de Resurrect. Dom.* Chrysostomus Orat. 6. *ad popul. Antioch.* & alibi, nec non alii Patres. Datæ sunt quoque in eamdem rem leges plurimæ, ut puta III. IV. VI. VII. & VIII. *de Indulg. Crim.* Sed sanctum nostrum ad III. & IV. quæ a Valentiniano I. an. 367. & 368. latæ sunt, hic alludere facile deprehendas.

d Ita mss. a quibus non recedunt edit. nisi quod pro *infra* exhibeant *intra*, & quod vocem *totum* Rom. edit. jugulavit, Continuo vero post, ubi omnes edit. & pauci mss. *Respondent aliqui*; mss. plures potioresque præferunt *Respondent aliud*.

* *Omnia officia*, id est, plurima, nimirum quæ hic significantur; licet etiam nonnulla forte reticuerit. Sunt autem *memoriales*, qui scrinio memoriæ præsunt, de quibus Buleng. lib. 4. *de Imperio Rom.* cap. 13. *De agentibus in rebus*, Titulus est in *Cod. Justin.* l. 12. multa etiam mentio in *Cod. Theod.* præsertim lib. 6. Sunt qui generale nomen putent in eos relatum, qui res Cæsaris agunt, ut aut procuratores sint principis: aut commissi fuerint per diversas provincias ad legatos, aucto imperio, dispersos; unde in libris posterioribus ducenarii quidam, alii centenarii leguntur. Ita Nannius ex Alciato, quam tamen sententiam refellens, ait diversos se agentes in rebus eos esse qui ordinem ducunt, hoc est, militares magistratus; idque ex legibus Theodosii et Justiniani, ubi palatinæ militiæ iidem opponuntur, probari putat. *Apparitores* ii dicebantur, qui cæteris parebant magistratibus. De quibus Bulengerus lib. cit. cap. 17. *De Comitibus* autem idem auctor tot locis agit, ut longius esset eos vel recensere. Præstat igitur eodem lectorem remittere sicut & ad Godefr. De *honoratis* tandem jam nonnihil dictum est ad lib. 2. *de Officiis* cap. 29. num. 150. quibus tantum addimus illos ab Alciato, *lib. Præterm.* 1. definiri, *qui palatinam dignitatem habent, administratione autem abstinent*: & a Nannio pro iisdem haberi, qui Romæ senatores, in municipiis decuriones vocabantur: quod ut ostendat ex lib. 16. Tit. 4. leg. 44. Theodosii citat. Adi etiam Godefridum ad legem *de officio judic. civil.*

tam, prorupturi in omne facinus videbantur.

8. Convenior ipso a comitibus & tribunis, ut basilicæ fieret matura traditio, dicentibus imperatorem jure suo uti; eo quod in potestate ejus essent omnia. Respondi, si a me peteret, quod meum esset, id est, fundum meum, argentum meum, [a] quidvis hujusmodi meum, me non refragaturum; quamquam omnia quæ mei sunt, essent pauperum: verum ea quæ sunt divina, imperatoriæ potestati non esse subjecta. Si patrimonium petitur, invadite: si corpus, occurram. Vultis in vincula rapere? vultis in mortem? [b] voluptati est mihi. Non ego vallabor circumfusione populorum, nec altaria tenebo vitam obsecrans, sed pro altaribus gratius immolabor.

9. Horrebam quippe animo, cum armatos ad basilicam Ecclesiæ occupandam missos cognoscerem; ne dum basilicam vindicant, aliqua strages fieret, quæ in perniciem totius vergeret civitatis. Orabam ne tantæ urbis vel totius Italiæ busto superviverem. * Detestabar invidiam fundendi cruoris, offerebam jugulum meum. Aderant Gothi tribuni, adoriebar eos, dicens: Propterea vos possessio Romana suscepit, ut perturbationis publicæ vos præbeatis ministros? Quo transibitis, si hæc deleta fuerint?

10. Exigebatur a me, ut compescerem populum. Referebam in meo jure esse, ut non excitarem: in Dei manu, uti mitigaret. Postremo si me [c] incentorem putaret, jam in me vindicari oportere, vel abduci me in quas vellet terrarum solitudines. His dictis, illi abierunt: ego in basilica veteri totum exegi diem. Inde domum cubitum me recepi; ut si quis abducere vellet, inveniret paratum.

11. Ante lucem ubi pedem limine extuli, circumfuso milite occupatur basilica. Idque a militibus imperatori mandatum dicitur, ut si prodire vellet, haberet copiam; se tamen præsto futuros, si viderent eum cum catholicis convenire: alioquin se ad eum cœtum, quem Ambrosius cogeret, transituros.

12. Prodire de Arrianis nullus audebat; quia nec quisquam de civibus erat, pauci de familia regia, nonnulli etiam Gothi. Quibus ut olim * plaustra sedes erat, ita nunc plaustrum Ecclesia est. Quocumque femina ista processerit, secum suos omnes cœtus vehit.

13. Circumfusam basilicam esse gemitu populi intellexi: sed dum leguntur lectiones, intimatur mihi plenam populi esse basilicam etiam novam: majorem videri plebem, quam cum essent omnes liberi: lectorem efflagitari. Quid plura? Milites ipsi, qui videbantur occupasse basilicam, cognito quod præcepissem, ut abstinerentur a communionis consortio; ad conventum hunc nostrum venire cœperunt. Quibus visis, turbantur mulierum animi, proripit se una. Ipsi tamen milites se ad orationem venisse, non ad prælium loquebantur. Clamavit aliqua populus. Quam moderate, quam constanter, quam fideliter poscebat, ut ad illam pergeremus basilicam! In illa quoque basilica fertur quod populus præsentiam flagitabat meam.

14. Tunc ego hunc adorsus sermonem sum: Audistis, filii, librum Job legi, qui solemni munere est decursus & tempore. Scivit ex usu hunc librum etiam diabolus intimandum, quo virtus omnis suæ tentationis aperitur & proditur; & ideo se hodie motu majore concussit. Sed gratias Deo nostro, qui vos ita firmavit fide atque patientia. Unum Job miraturus adscenderam, omnes Job quos mirarer, inveni. In singulis vobis Job revixit, in singulis sancti illius patientia & virtus refulsit. [d] Quid enim præsentius dici potuit a christianis viris, quam id quod hodie in vobis Spiritus sanctus est loquutus? Rogamus, Auguste, non pugnamus: non timemus, sed rogamus. Hoc christianos decet; ut & tranquillitas pacis optetur, & fidei veritatisque constantia nec mortis revocetur periculo. Est enim præsul Dominus, qui salvos faciet sperantes in se. *Ps. 16. 7.*

15. Sed veniamus ad propositas lectiones. Videtis diabolo tentandi licentiam dari; ut boni probentur. [e] Invidet iniquus bonis profectibus, tentat diversis modis. Tentavit sanctum Job in patrimonio, tentavit in filiis, tentavit in dolore corporis. Fortior in suo corpore tentatur, infirmior in alieno. Et mihi meas divitias, quas in vobis habeo, volebat auferre, & hoc tranquillitatis vestræ patrimonium dissi-

Job. 1. 11.

a Vet. edit. cum mss. multa plutibus, *jus hujusmodi*. Rom. cum aliis *quidvis hujusmodi*.

b MSS. prope ad unum, *voluntati est mihi*: melius omnes edit. *voluptati* &c.

* Id est, magis horrebam, ne invidia & offensio alieni sanguinis in me rediret, quam ne meus ipsius funderetur.

c Omnes edit. *incentorem putarent .... in quas vellent*: omnes mss. *putares* nempe imperator, aut potius Justina ipsius mater.

* Gothi Scythica gens creditur, qui in curribus degunt, ἁμαξόβιοι, & ἁμαξοίκοι appellantur. Gothorum sedes tum orientalium, hoc est, *Ostgoethen*, vulgo *Ostrogothen*; tum occidentalium, hoc est, *Westgoethen*, vulgo *Visigothen*, in mari Balthico ad Sueciam demonstrantur. Arbitror illis nomen inditum a bonitate, hoc est *goeth*, ut altera gens te a malitia, hoc est, *quaeth*, appellaverunt Quados: ut Franci dicti sunt *vrii anchen*, hoc est, juvenes cælibes, nondum mariti. Ita Nannius. Innuitur ergo ab Ambrosio synaxes Arrianorum fuisse ambulatorias.

d Rom. edit. sola, *Quid enim præstantius*? At minime mutandum *præsentius*; idem enim est ac si scribas: Quodnam dictum ab animo sibi magis præsente, & affectibus libero proferri potuit?

e Omnes edit. *Invidet inimicus*: omnes mss. nihilo deteriori sensu, *Invidet iniquus*.

diſſipare cupiebat. Vos quoque ipſos mihi bonos filios geſtiebat eripere, pro quibus ego quotidie inſtauro ſacrificium: vos ruinis quibuſdam publicæ perturbationis conabatur involvere. Duo igitur jam genera tentationis excepi. Et fortaſſe quia infirmiorem me dominus Deus novit, adhuc in corpus meum non dedit poteſtatem. Etſi ipſe cupiam, etſi offeram; adhuc me fortaſſe huic certamini imparem judicat, & diverſis exercet laboribus. Nec Job ab iſto cœpit certamine, ſed in hoc conſummavit.

16. Tentatus eſt autem Job nuntiis coacervatis malorum, tentatus eſt etiam per mulierem, quæ ait: *Dic aliquod verbum in Deum, & morere*. Videtis quanta ſubito moveantur, Gothi, arma, gentiles, multa mercatorum, pœna ſanctorum. Advertitis quid jubeatur, cum mandatur: Trade baſilicam, hoc eſt: *Dic aliquod verbum in Deum, & morere*. Nec ſolum dic adverſum Deum, ſed etiam fac adverſus Deum. Mandatur: Trade altaria Dei.

Job. 2. 9.

17. Urgemur igitur præceptis regalibus, ſed confirmamur Scripturæ ſermonibus, quæ reſpondit: *Tamquam una ex inſipientibus loquuta es*. Non mediocris igitur iſta tentatio; namque aſperiores tentationes has eſſe cognovimus, quæ fiunt per mulieres. Denique per Evam etiam Adam ſupplantatus eſt; eoque factum, ut a mandatis cæleſtibus deviaret. Quo errore cognito, prævaricatricis conſcientiæ reus latere cupiebat, ſed latere non poterat; & ideo ait ei Deus: *Adam, ubi es?* hoc eſt, quid eras ante? ubi nunc eſſe cœpiſti? ubi te conſtitueram? quo ipſe tranſgreſſus es? Agnoſcis eſſe te nudum, quia bonæ indumenta fidei perdidiſti. Folia ſunt iſta, quibus nunc velare te quæris. Repudiaſti fructum, ſub foliis Legis latere cupis, ſed proderis. Recedere a domino Deo tuo propter unam mulierem deſideraſti, propterea fugis, quem videre quærebas. Cum una muliere te abſcondere maluiſti, relinquere ſpeculum mundi, incolatum paradiſi, gratiam Chriſti.

Ibidem 10. *Gen. 3. 6.* *Ibidem 9.*

18. Quid dicam quod etiam Eliam Jezabel cruente perſequuta eſt? quod Johannem Baptiſtam Herodias fecit occidi? Singulæ tamen ſingulos, mihi quo minora longe merita, eo tentamenta graviora. Virtus infirmior, ſed plus periculi. Succedunt ſibi mulierum vices, alternantur odia, commenta variantur, ſeniores conveniuntur, prætexitur regis injuria. Quæ ratio igitur eſt adverſus hunc vermiculum [a] gravioris tentationis, niſi quia non me, ſed Eccleſiam perſequuntur?

3. Reg. 19. 2 & ſeq. Matth. 14. 3. & ſeq.

19. Mandatur denique: Trade baſilicam. Reſpondeo: Nec mihi fas eſt tradere; nec tibi accipere, Imperator, expedit. Domum privati nullo potes jure temerare, domum Dei exiſtimas auferendam? Allegatur imperatori licere omnia, ipſius eſſe univerſa. Reſpondeo: Noli te gravare, Imperator, ut putes te in ea, [*] quæ divina ſunt, imperiale aliquod jus habere. Noli te extollere, ſed ſi vis diutius imperare, eſto Deo ſubditus. Scriptum eſt: Quæ Dei Deo, quæ Cæſaris Cæſari. Ad Imperatorem palatia pertinent, ad ſacerdotem Eccleſiæ. Publicorum tibi mœnium jus commiſſum eſt, non ſacrorum. Iterum dicitur mandaſſe imperatorem: Debeo & ego unam baſilicam habere. [b] Reſpondi: Non tibi licet illam habere. Quid tibi cum adultera? Adultera eſt enim, quæ non eſt legitimo Chriſti conjugio copulata.

Matth. 22. 21.

20. Dum hæc tracto, ſuggeritum eſt mihi [*] cortinas regias eſſe collectas, refertam autem populo baſilicam, præſentiam mei poſcere; ſtatimque eo converti ſermonem meum, dicens: Quam alta & profunda oracula ſunt Spiritus ſancti! Matutinis horis lectum eſt, ut meminiſtis fratres, quod ſummo animi dolore reſpondemus: *Deus, venerunt gentes in hereditatem tuam*. Et re vera venerunt gentes, & plus etiam quam gentes venerunt; venerunt enim Gothi, & diverſarum nationum viri: venerunt cum armis, & circumfuſi occupaverunt baſilicam. Hoc nos ignari tuæ altitudinis dolebamus, [c] ſed noſtra imprudentia aliud opinabatur.

Pſal. 78. 1.

21. Venerunt gentes, ſed vere in hereditatem tuam venerunt; qui enim gentes venerunt, facti ſunt chriſtiani. Qui ad invadendam hereditatem venerunt, facti ſunt coheredes Dei. Defenſores habeo, quos hoſtes putabam: ſocios teneo, quos adverſarios æſtimabam. Completum eſt illud quod de domino Jeſu David propheta cecinit, quia *factus eſt in pace locus ejus*, & *Ibi confregit cornua arcuum, ſcutum, gladium, & bellum*. Cujus enim hoc munus, cujus opus, niſi tuum, domine Jeſu? Videbas ad

Pſal. 75. 3. & 4.

a Ita mſſ. plures, & potiores: alii vero, *graviores tentationes*: quod ut congruum effici poſſet, edit. præmiſerunt verbum *moveri*.

[*] Imperatoribus in Eccleſiam reſque divinas nullum jus eſſe jam ſupra dixerat ſanctus Doctor, & infra quoque in ſuo ad Valentinianum libello denuo repetit. Hanc veritatem plurimi ac ſanctiſſimi viri laboribus innumeris, & quandoque etiam ſanguine proprio tutati ſunt. Alii vero eam libris editis invicte propugnarunt, quos inter Facundus contra lib. Juſtin. cæſaris *adverſus tria capitula* de magnanimitate, qua Eccleſiæ jura ab epiſcopis defendenda ſunt, validiſſimis diſputat argumentis, ſed præcipue lib. 12. quem conſule.

b *Reſpondi: Non tibi licet illam habere*, deſunt in mſſ. prope omnibus. Verum cum non ſolum in cunctis edit. habeantur, ſed etiam videantur ſenſui non parum neceſſaria, a textu expungenda non putavimus.

[*] Cortinæ regiæ vela quædam erant, quæ alicubi ſuſpendebantur, ut locus in fiſco principis eſſe indicaretur.

c Mſſ. aliquot, *ſed noſtra impudentia*. Non ſatis recte.

ad templum tuum armatos venire: hinc gemere populum, & frequentem adesse, [a] ne basilicam Dei tradere videretur: inde vim militibus imperari. Mors ante oculos mihi; ne quid inter hæc furori liceret: inseruisti te, Domine, medium, & fecisti utraque unum. [Ephes. 2. 4.] Compescuisti armatos, dicens profecto: Si ad arma coocurritur, si in templo meo [b] clausi commoventur, *quæ utilitas in sanguine meo?* [Deut. 32. 36. Psal. 29. 10.] Gratias itaque tibi, Christe. Non legatus, neque nuntius, sed *tu, Domine, salvum fecisti populum tuum: conscidisti saccum meum, & præcinxisti me lætitia.* [Ibidem 12.]

22. Hæc ego dicebam, miratus imperatoris animum studio militum, obsecratione comitum, precatu populi posse mitescere. Interea nuntiatur mihi missum * notarium, qui mandata deferret. Concessi paululum, mandatum intimat. Quid tibi visum est, inquit, ut contra placitum faceres? Respondi: Quod placitum sit ignoro, quidve temere factum dicatur, incertum habeo. Ait: Cur presbyteros ad basilicam destinasti? Si tyrannus es, scire volo; ut sciam quemadmodum me adversum te præparem. Retuli dicens me nihil in præjudicium fecisse Ecclesiæ: eo tempore quo audieram occupatam esse a militibus basilicam, gemitum tantummodo liberiorem habuisse; multisque adhortantibus ut eo pergerem, dixisse: Tradere basilicam non possum, sed pugnare non debeo. Postea vero quam cognoverim cortinas regias inde esse sublatas, cum me populus eo ire deposceret, direxisse presbyteros; me tamen noluisse ire, sed dixisse: Credo in Christo quod ipse nobiscum faciet imperator.

23. Si hæc tyrannidis videntur, habeo arma, sed in Christi nomine: habeo offerendi mei corporis potestatem. Quid moraretur ferire, si tyrannum putaret? * Veteri jure a sacerdotibus donata imperia, non usurpata: & vulgo dici quod imperatores sacerdotium magis optaverint, quam imperium sacerdotes. [Joan. 6. 15.] Christus fugit, ne rex fieret. Habemus tyrannidem nostram. Tyrannis sacerdotis, infirmitas est: *Cum infirmor*, inquit, *tunc potens sum*. [2. Cor. 12. 10.] Cavere tamen ne ipse sibi tyrannum faceret, cui Deus adversarium non excitavit. * Non hoc Maximum dicere, quod tyrannus ego sim Valentiniani, qui se meæ legationis objectu queritur ad Italiam non potuisse transire. Addidi quia numquam sacerdotes tyranni fuerunt, sed tyrannos sæpe sunt passi.

24. Exactus est totus ille dies in mœrore nostro: scissæ tamen ab illudentibus pueris cortinæ regiæ. Ego domum redire non potui; quia circumfusi erant milites, qui basilicam custodiebant. Cum fratribus psalmos in Ecclesiæ basilica minore diximus.

25. Sequenti die lectus est de more liber Jonæ, quo completo, hunc sermonem adorsus sum: Liber lectus est, fratres, quo prophetatur quod peccatores in pœnitentiam revertantur. Acceptum est ita, ut speraretur in præsenti futurum. Addidi quod vir justus etiam offensam contrahere voluisset, ne vel spectaret, vel denuntiaret excidium civitati. Et quod lugubre esset illud dictum, contristatus quoque sit, quod aruisset cucurbita. Deum quoque dixisse ad prophetam: *Si tristis es pro cucurbita?* Respondisse Jonam, *Tristis*. Dixisse Dominum, si illud doleret quod exorta esset cucurbita, quanto magis sibi curæ esse oportere tantæ plebis salutem? Et ideo excidium, quod paratum toti urbi fuerat, removisse.

26. Nec mora, nuntiatur imperatorem jussisse, ut recederent milites de basilica: negotiatoribus quoque, quod exacti de condemnatione fuerant, redderetur. Quæ tunc plebis totius lætitia fuit? qui totius populi plausus? quæ gratiæ? Erat autem dies quo se Dominus pro nobis tradidit, quo in Ecclesia pœnitentia relaxatur. Certatim hoc nuntiare milites, irruentes in altaria, osculis significare pacis insigne. Tunc agnovi quod Deus vermem ante lucanum percusserat, ut tota civitas servaretur.

27. Hæc gesta sunt, atque utinam jam finita! sed graviores motus futuros plena commotionis imperialia verba indicant. Ego tyrannus appellor, & plus etiam quam tyrannus. Nam cum imperatorem comites obsecrarent, uti prodiret ad Ecclesiam; idque petitu militum facere se dicerent, respondit: Si vobis jusserit Ambrosius, vinctum me tradetis. Quid post hanc vocem supersit, considera. Quam vocem omnes cohorruerunt, sed habet a quibus exasperetur.

28. De-

a Omnes edit. *ne basilica Dei traderetur. Inde vim militibus, imperatori: mortem ante oculos*. Mss. ut in contextu, nisi quod pro *vim militibus* &c. duo habent, *ut a militibus imperatoris mors ante oculos*. Unus ms. *Compescuisti armatos, duces & præfectos. Si arma concurrunt, si in templo meo clausi* &c.

b Ita mss. edit. vero, *lis commoveatur*. Minus concinne.

* Tria erant officiorum genera, queis ad perferenda secreta mandata utebantur imperatores, scilicet notarii, tribuni, & comites. Verum tamen illæ dignitates nonnumquam in uno homine coalescebant: cujus rei plurima suggerit exempla Godefridus ad leg. 1. *de Mandatis principum*, & nos infra unum in Ambrosii libello reperiemus. Agit de notario Bulengerus lib. 6. cap. 5.

* In antiquo fœdere a Samuele Saul & David uncti fuere, ac Salomon a propheta Nathan. Reges vero Saul & Osias, cum sacerdotale munus usurpassent, in gravem Dei offensam inciderunt.

* Hoc de priori legatione intelligendum, ut a nobis dictum est in Admonitione.

28. Denique etiam speciali expressione * Callignnus præpositus cubiculi mandare mihi ausus est: Me vivo, tu, contemnis Valentinianum? Caput tibi tollo. Respondi: Deus permittat tibi, ut impleas quod minaris; ego enim patiar quod episcopi, tu facies a quod spadones. Atque utinam Deus avertat eos ab Ecclesia, in me omnia sua tela convertant, meo sanguine sitim suam b expleant.

* EPISTOLA XXI.

* Scripta anno 386.

Excusat Ambrosius quod vocatus non venerit ad consistorium, asserens in causa fidei vel ecclesiastica judicare nisi sacerdotes neminem debere; nec se in eo contumacem, quod injuriam ordini suo non inurat. Addit Auxentium forte Judæos aut infideles electurum judicum loco, id est, Christi inimicissimos: nec recusare quominus in Ecclesia vel in Synodo de his disputaret: hoc demum se coram fuisse dicturum, nisi a coepiscopis & populo esset prohibitus.

Clementissimo imperatori, & beatissimo Augusto VALENTINIANO, AMBROSIUS episcopus.

1. Dalmatius * me tribunus & notarius mandato, ut allegavit, clementiæ convenit tuæ, postulans ut & ipse judices legerem, sicut elegisset Auxentius. Nec tamen expressit eorum nomina, qui fuerant postulati: sed id addidit, quod in consistorio esset futura certatio, arbitro pietatis judicio tuæ.

2. Cui rei respondeo, ut arbitror, competenter. Nec quisquam contumacem judicare me debet, cum hoc adseram, quod augustæ memoriæ pater tuus non solum * sermone respondit, sed etiam legibus suis sanxit: In causa fidei vel ecclesiastici alicujus ordinis eum judicare debere, qui nec munere impar sit, nec jure dissimilis; hæc enim verba rescripti sunt, hoc est, sacerdotes de sacerdotibus voluit judicare. Quinetiam si alias quoque argueretur episcopus, & morum esset examinanda causa, etiam hæc voluit ad episcopale judicium pertinere.

3. Quis igitur contumaciter respondit clementiæ tuæ? Ille qui te patris similem esse desiderat, an qui vult esse dissimilem? Nisi forte vilis quibusdam tanti imperatoris æstimatur sententia, cujus & * fides confessionis constantia comprobata est, & sapientia melioratæ reipublicæ profectibus prædicatur.

4. Quando audisti, clementissime Imperator, * in causa fidei laicos de episcopo judicasse? Ita ergo quadam adulatione curvamur, ut sacerdotalis juris simus immemores, & quod Deus donavit mihi, hoc ipse aliis putem esse credendum? Si docendus est episcopus a laico, quid sequetur? Laicus ergo disputet, & episcopus audiat: episcopus discat a laico. At certe si vel scripturarum seriem divinarum, vel vetera tempora retractemus, quis est c qui abnuat in causa fidei, in causa, inquam, fidei episcopos solere de imperatoribus Christianis, non imperatores de episcopis judicare?

5. Eris, Deo favente, etiam senectutis maturitate provectior, & tunc de hoc censebis, qualis ille episcopus sit, qui laicis jus sacerdotale substernit. Pater tuus, Deo favente, vir maturioris ævi, dicebat: Non est meum judicare inter episcopos; tua nunc dicit clementia: Ego debeo judicare. Et ille baptizatus in Christo inhabilem se ponderi tanti putabat esse judicii: clementia tua, cui adhuc emerenda baptismatis sacramenta servantur, arrogat de fide judicium; cum fidei ipsius sacramenta non noverit?

6. Quales autem elegerit judices, pos-

* Quænam præpositi cubiculi dignitas esset, explicat Bulengerus lib. 3. *de Imperio Rom.* cap 13. et Gothofr. *lege de Præpos. S. cub.* Quod autem pertinet ad insolentissimas hujusce eunuchi minas, nec non ad liberam ac generosam Ambrosii vocem, eas quidem *lib. de Joseph.* cap. 6. n. 33. idem sanctus tacite tangit, sicut & cruentum istius supplicium; id tamen tanta cum modestia facit, ut nihil ab insultandi modo magis abhorreat. De supplicio autem ejus vide quæ ex Augustino diximus in ejusdem libri Admon.

a Ita vet. edit. ubi post vocem *episcopi* subintellige, pati solent; ac similiter post vocem *spadones* mente supplendum, facere solent. Qua oratione alludere potuit ad Achillam illum Ægyptium, a quo interemtum Pompeium libello in Relationem Symmachi designat Ambrosius. Porro edit. Rom. hic pro *spadones* ponit *spadonis* & continenter sola subjungit. *Minas tuas non timeo; carnem enim occidere potes, animam autem non potes. Vitam istam corporis potes eripere, meritum non potes extinguere. Anima namque quæ Deo subdita est, humanæ potestati non est subjecta. An nocere te putas? Immo magnum mihi commodum præstas. Vitam adimis temporalem, ut succedat perpetua.*

b Verbo *expleant* adjicit edit. Rom. *vale, frater in Domino.*

* In uno cod. Vat. & Long. hoc lemma præmittitur: *Libellus ejusdem Ambrosii ad Valentinianum imperatorem contra Auxentium.* Ipse quoque Ambrosius ita subscribit: *Ego Ambrosius episcopus hunc libellum obtuli* &c.

* Notarios ac tribunos imperatores ad Secretiora mandata usos fuisse diximus in *epist. superiore ad Marcellinam.*

* Sozomenus lib 6. cap. 7. refert episcopis Hellesponti ac Bithyniæ a Valentiniano postulantibus, *ut ad corrigendam fidei doctrinam convenire permitterentur*, imperatorem sic respondisse: *Mihi quidem in laicorum ordine constituto fas non est hujusmodi negotia curiosius scrutari: sacerdotes vero, quibus id curæ est, seorsum ubicumque voluerint, conveniant.* Quæ sane cum Ambrosii verbis pulcre concinant. Sed hic addere etiam liceret, quæ memorantur a Theodoreto lib. 4. cap. 6. nec non quæ Marca lib. 2. *Concordiæ* cap. 6. & quæ super Ambrosii ordinatione disputat. Quod autem ad legem hic designatam, Baronius ad an. 369. censet indicatam esse ab Ambrosio Valentiniani legem xx. *Quorum appellationes.* Sed a Gothofrido in eamdem legem refellitur. Verisimilius ergo putamus legem, de qua hic Ambrosius, jam non extare. Alia vero habetur anno 376. data Gratiani nomine, nempe xxiii. qua jubetur, *ut si qua sunt ex quibusdam dissensionibus, levibusque delictis ad religionis observantiam pertinentia locis suis, & a suæ diœceseos synodis audiantur.* Vide Gothofredum in eamdem legem.

* Hic alluditur ad generosum illud Valentiniani senioris factum, quo cum inter præfectos Juliani numeraretur, ministrum quemdam, a quo aqua lustrali adspersus fuerat, impacto in faciem pugno cecidit.

* Non aliter quoque Athanasius pag. 845. dicit: *Quando a condito ævo auditum est, quando judicium Ecclesiæ auctoritatem suam ab imperatore accepit?* &c.

c Colb. codex, *qui annuat.* Non bono sensu.

ſumus exiſtimationi relinquere, quando eorum nomina timet prodere. Veniant plane, ſi qui ſunt, ad Eccleſiam: audiant cum populo, non ut quiſquam judex reſideat, ſed ut unuſquiſque de ſuo affectu habeat examen, eligat quem ſequatur. Agitur de iſtius Eccleſiæ ſacerdote: ſi audierit illum populus, & putaverit melius diſputare, ſequatur fidem ejus: non invidebo.

7. Omitto quia jam ipſe populus judicavit: taceo quia eum, quem habet, * de patre tuæ clementiæ poſtulavit: taceo quia pater pietatis tuæ quietem futuram ſpopondit, ſi electus ſuſciperet ſacerdotium. Hanc fidem ſequutus ſum promiſſorum.

8. Quod ſi de aliquorum peregrinorum adſentatione ſe jactat, ibi ſit epiſcopus, unde ſunt ii, qui eum epiſcopatus putant nomine eſſe donandum. Nam ego nec epiſcopum novi, nec unde ſit ſcio.

9. Ubi illud conſtituimus, Imperator, quod jam ipſe tuum judicium declaraſti; immo etiam dediſti * leges, ne cui eſſet liberum aliud judicare? Quod cum præſcripſiſti aliis, præſcripſiſti & tibi: LEGES ENIM imperator fert, quas primus ipſe cuſtodiat. Viſne igitur experiar, ut incipiant ii, qui judices eliguntur, aut adverſus tuam venire ſententiam, aut certe excuſare quod imperatoris tam ſevero, & tam diſtricto imperio non potuerint obviare?

10. Sed hoc contumacis, non modeſti eſt ſacerdotis. Ecce, imperator, legem tuam jam ex parte reſcindis: ſed utinam non ex parte, ſed in univerſum! legem enim tuam nollem eſſe ſupra Dei legem. Dei lex nos docuit quid ſequamur, humanæ leges hoc docere non poſſunt. Extorquere ſolent timidis commutationem, fidem inſpirare non poſſunt.

11. Quis erit igitur ille, qui cum legat per tot provincias uno momento eſſe mandatum, ut quicumque obviaverit imperatori, feriatur gladio: quicumque Dei templum non tradiderit, protinus occidatur? quis, inquam, eſt qui poſſit vel unus, vel inter paucos dicere imperatori: Lex tua mihi non probatur? Non permittitur hoc dicere ſacerdotibus, permittitur laicis? Et judicabit de fide, qui aut gratiam ſperat, aut metuit offenſam?

12. Deinde ipſe committam, ut eligam judices laicos, qui cum renuerint fidei veritatem, aut proſcribantur, aut necentur, quod lex de fide lata decernit? Ego igitur aut prævaricationi offeram homines, aut pœnæ?

13. Non tanti eſt Ambroſius, ut propter ſe dejiciat ſacerdotium. Non tanti eſt unius vita, quanti eſt dignitas omnium ſacerdotum, * quorum de conſilio iſta dictavi, intimantibus ne forte etiam gentilis eſſet aliquis, aut Judæus, qui ab Auxentio eſſet electus, quibus traderemus de Chriſto triumphum, ſi de Chriſto judicium committeremus. Quid illos aliud, niſi Chriſti injuriam audire delectat? Quid illis aliud poteſt placere, niſi (quod abſit) ut Chriſti divinitas denegetur? Cum iis plane bene convenit Arriano, qui creaturam Chriſtum dicit; quod etiam gentiles ac Judæi promtiſſime confitentur.

14. Hoc ſcriptum eſt in Ariminenſi ſynodo: meritoque concilium illud exhorreo, ſequens tractatum * concilii Nicæni, a quo me nec mors, nec gladius poterit ſeparare. Quam fidem etiam parens clementiæ tuæ Theodoſius beatiſſimus imperator & ſequitur, & probavit. Hanc fidem Galliæ tenent, hanc Hiſpaniæ, & cum pia divini Spiritus confeſſione cuſtodiunt.

15. Si tractandum eſt, tractare in Eccleſia didici: quod majores fecerunt mei. Si conferendum de fide ſacerdotum debet eſſe iſta collatio, ſicut factum eſt * ſub Conſtantino auguſtæ memoriæ principe, qui nullas leges ante præmiſit, ſed liberum dedit judicium ſacerdotibus. Factum eſt etiam ſub a Conſtantio auguſtæ memoriæ imperatore, paternæ dignitatis herede: ſed quod bene cœpit, aliter conſummatum eſt. Nam epiſcopi ſinceram primo ſcripſerant fidem: ſed dum volunt quidam de fide intra palatium judicare, id egerunt, ut circumſcriptionibus illa epiſcoporum judicia mutarentur. Qui tamen inflexam ſtatim revocavere ſententiam

---

* Quæ in Ambroſii electione magis ſingularia contigerunt, hic moleſtiſſime adtinguntur. Ea fuſius tractata reperies apud Paulinum in ejuſdem Ambroſii vita.

* Deſignat hoc loco ſanctus Præſul leg. IV. *de Fide catholica*; quæ & Arrianis in Eccleſias conveniendi licentiam dabat, & capitis pœnam non ſolum iis qui eidem conſtitutioni per vim obſiſterent, ſed etiam iis qui ſupplices libellos imperatori adverſus eamdem offerrent, denuntiabat. Qua ratione autem ea lex promulgata fuerit, eleganter deſcripſit Sozomenus lib. 7. cap. 13.

* Hinc intelligas epiſcopos ſtatim poſt legem a Valentiniano latam, Ambroſii cura conveniſſe; ut in hoc rerum articulo viderent, ne quid Eccleſia caperet detrimenti.

* Nicænæ tantum ſynodi teſtimonio, non autem Conſtantinopolitanæ, ideo fortaſſis utitur Ambroſius, quod hujus auctoritas non admitteretur in occidente. Unde etiam non ſine veri ſimilitudine diximus, cum ad adſtruendam, quam obiter tangit, Spiritus ſancti divinitatem, non ejuſdem concilii canones, ſed Galliarum Hiſpaniarumque confeſſionem propoſuiſſe.

* Hac de re Socrates lib. 1. cap. 22. ita loquitur: *Tunc igitur cum de pace & concordia abunde diſſeruiſſet*, Conſtantinus ſcilicet, *deinceps ut de religionis noſtræ dogmatibus accuratius diſquirerent*, nimirum epiſcopi, *eorum arbitrio poteſtatique reliquit*. Adi etiam Athan. *Orat. Adv. Arrianos*.

a Codex Belv. & alii quatuor, *ſub Conſtantino*. Non ſatis recte, quemadmodum ex ſequentibus intelligitur.

tiam. Et certe a major numerus Arimini Nicæni concilii fidem probavit, Ariana decreta damnavit.

16. Si ad Synodum provocat Auxentius, ut de fide disputet (licet non sit necesse * propter unum tot episcopos fatigari, qui etiamsi Angelus de cælo esset, paci Ecclesiarum non deberet præferri) cum audiero Synodum congregari, & ipse non deero. Tolle igitur legem, si vis esse certamen.

17. Venissem, Imperator, ad consistorium clementiæ tuæ, ut hæc coram suggererem; si me vel episcopi, vel populus permisissent, dicentes de fide in Ecclesia coram populo debere tractari.

18. Atque utinam, Imperator, * non denuntiasses, ut quo vellem pergerem. Quotidie prodibam, nemo me adservabat. Debuisti me, quo volueras, destinare, quem ipse omnibus offerebam. Nunc mihi a sacerdotibus dicitur: Non multum interest, utrum volens relinquas, an tradas altare Christi; cum enim reliqueris, trades.

19. Atque utinam liquido mihi pateret quod Arrianis Ecclesia minime traderetur, sponte me offerrem tuæ pietatis arbitrio. Sed si ego solus interstrepo, cur etiam de aliis omnibus invadendis Ecclesiis est præceptum? Utinam confirmetur, ut Ecclesiis nullus molestus sit! Opto ut de me, qualis videtur, sententia proferatur.

20. Dignanter igitur, Imperator, accipe quod ad consistorium venire non potui. * Ego in consistorio nisi pro te stare non didici: & intra palatium certare non possum, qui palatii secreta nec quæro, nec novi.

21. Ego Ambrosius episcopus hunc libellum obtuli clementissimo imperatori, & beatissimo augusto Valentiniano.

SERMO CONTRA AUXENTIUM
de Basilicis tradendis.

Populi ob imperialem jussum sollicitudinem levaturus, responsum suum exponit, additque ad consistorium se non ivisse, quod basilicæ traditionem esset veritus. Tum adversariis ad disceptandum in Ecclesia provocatis, negat se armis exterreri: suoque de sacris vasis responso memorato, paratum se ad certamina esse testatur. Eludi non posse Dei decretum, nec præsidium ipsius superari, sed in servis suis pati eumdem velle. Cum ipse antea non fuerit captus, liquere quam inaniter heretici tumultuentur. Deinde ubi Nabuthæ historiam, & Christi ingressum in Hierusalem rei præsenti accommodavit, Auxentii perstringit crudelem legem, solutisque Arrianorum objectionibus, libenter se coram populo disputaturum prædicat. Auxentium vero jam a paganis, quos in judices elegerat, damnatum, sicut & a Paulo & Christo ipso. Quod idem hæreticus ad Cæsarem provocaret, eum oblitum anni superioris: & Arrianos, dum servis Christi conflant invidiam, multo pejores esse Judæis: Ecclesiam enim non Cæsaris, sed Christi præferre imaginem. Sub quæ ubi pauca de suo responso & hymnis adjecit, se non inobedientem, at imperatorem Ecclesiæ filium, & Auxentium plusquam judæum esse declarat.

1. VIdeo vos præter solitum subito esse turbatos, atque adservantes mei. b Miror quid hoc sit, nisi forte quia per tribunos me vidistis aut audistis imperiali mandato esse conventum; ut quo vellem, abirem hinc: & si qui vellent, sequendi potestatem haberent. Metuistis ergo ne Ecclesiam desererem, & dum saluti meæ timeo, vos relinquerem? Sed quid & ipse mandaverim, potuistis advertere: deserendæ Ecclesiæ mihi voluntatem subesse non posse; quia plus Dominum mundi, quam sæculi hujus imperatorem timerem: sane si me vis aliqua abduceret ab Ecclesia, carnem meam exturbari posse, non mentem: paratum me esse, ut si ille faceret, quod solet esse regiæ potestatis; ego subirem, quod sacerdotis esse consuevit.

Quid

a Edit. ultima Paris. *minor numerus*; quod cum synodi Ariminensis historia minus cohæret. Etenim cum ibi primo Nicænam fidem magno consensu amplexi essent, postea vero, inflexis quos ad Constantium destinaverant legatis, propemodum omnes articulis Valentis subscripsissent; postremo tandem *major numerus* illatum hac subscriptione fidei damnum considerans, resipuit, ac formulam Arrianæ confessionis ejuravit. De qua consule quæ nos lib. 1. *de Fide* cap. 18. num. 122. observavimus.

* Sic etiam in epistola ad Gratianum, Aquileiensi Concilio subjecta num. 3. legere est: *Quam vero grave fuisset, propter duos tantum in perfidia corruptos sacerdotes toto orbe essent Ecclesiæ summis sacerdotibus destitutæ*.

* Videtur imperator Ambrosio hanc optionem proposuisse per Dalmatium, ut vel in consistorium veniret ad defendendam adversus Auxentium suam dignitatem, vel eadem simul ac civitate ultro cederet: sed hoc utroque sanctum Præsulem ab episcopis & plebe catholica fuisse prohibitum.

* Ad hunc locum ita Nannius: Tacite, inquit, illi objicit, quod pro eo ad Maximum legatus bis coactus sit contra decus episcopale in consistorio stare: semel eo destinatus pro pace, semel ut Gratiani fratris reliquias reportaret. Est autem consistorium tribunal imperatoris, ubi jus dicit. Hæc ille; verum in eo falsus est vir doctus, quod utramque Ambrosii legationem existimavit anteriorem hac epistola, cum tamen de prima sola id dici possit, ut in Admonitione demonstratum est.

b MS. nonnulli, *Miror quid hic sit ... me vidistis alii, audistis alii*; quæ ultima verba in mss. plusculis sic efferantur: ceteri autem ac edit. magis concinne ut in textu.

2. Quid ergo turbamini? Volens numquam vos deseram, coactus repugnare non novi. Dolere potero, potero flere, potero gemere: adversus arma, milites, Gothos quoque lacrymæ meæ arma sunt; talia enim munimenta sunt sacerdotis. Aliter nec debeo, nec possum resistere: fugere autem & relinquere Ecclesiam non soleo; ne quis gravioris pœnæ metu factum interpretetur. Scitis & vos ipsi quod imperatoribus soleam deferre, non cedere: suppliciis me libenter offerre, nec metuere quæ parantur.

3. Utinam essem securus quod Ecclesia hæreticis minime traderetur! Ad palatium imperatoris irem libenter, si hoc congrueret sacerdotis officio; ut in palatio magis certarem, quam in Ecclesia. Sed in consistorio non reus solet Christus esse, sed judex. Causam fidei in Ecclesia agendam quis abnuat? Si quis confidit, huc veniat: inclinatum jam vel imperatoris judicium, * quod lata lege patefecit, quod impugnat fidem: vel sperata ambientium quorumdam studia non requirat. Non committo, ut quisquam vendat injuriam Christi.

4. Circumfusi milites, armorum crepitus, quibus vallata est Ecclesia, fidem non terrent meam: sed mentem exagitant, ne dum me tenetis, perniciosum aliquid vestræ oboriatur saluti. Ego enim jam didici non timere: sed vobis timere plus cœpi. Sinite, quæso, vestrum sacerdotem congredi: habemus adversarium qui lacessit; adversarius enim noster *diabolus, sicut leo rugiens circuit, quærens quem devoret*, ut apostolus dixit. Accepit sine dubio, accepit (non fallimur, sed admonemur) tentandi hujusmodi potestatem; ne forte corporis mei vulneribus possim a fidei intentione revocari. Legistis & vos quia [a] multis his tentavit sanctum Job diabolus: ad postremum potestatem hujusmodi petit, & accepit, ut tentaret corpus ejus, quod perfudit ulceribus.

1 Petr. 5. 8.

5. Cum esset propositum * ut Ecclesiæ vasa jam traderemus, hoc responsi reddidi: me, si de meis aliquid posceretur, aut fundus, aut domus, aut aurum, aut argentum, id quod mei juris esset, libenter offerre: templo Dei nihil posse decerpere, nec tradere illud, quod custodiendum, non tradendum acceperim. Deinde consulere me etiam imperatoris saluti; quia nec mihi expediret tradere, nec illi accipere; accipiat enim vocem liberi sacerdotis, si vult sibi esse consultum, recedat a Christi injuria.

6. Hæc plena humilitatis sunt, & ut arbitror, plena affectus ejus, quem imperatori debet sacerdos. Sed quia *lucta nobis est non solum adversus carnem & sanguinem; sed etiam*, quod gravius est, *adversus spiritalia nequitiæ, quæ sunt in cælestibus*, tentator ille diabolus per ministros suos certamen auget, vulneribus corporis mei experiendum arbitratur. Scio, fratres, vulnera hæc, quæ pro Christo excipimus, non esse vulnera, [b] quibus vita non amittitur, sed propagatur. Sinite, quæso, esse certamen: spectatores vos esse decet. Considerate quia si quidem habet civitas vel athletam, vel alterius nobilis artis peritum, optat offerre certamini. Cur in majoribus rebus repudiatis, quod vel in minoribus velle consuestis? Non metuit arma, non barbaros, qui mortem non timet, qui nulla carnis voluptate retinetur.

Ephes. 6. 12.

7. Certe si Dominus huic nos certamini deputavit, frustra pervigiles tot noctibus & diebus custodias exhibuistis & excubias: implebitur Christi voluntas. Omnipotens enim noster est dominus Jesus, hæc est fides nostra; & ideo quod fieri mandat, implebitur: nec convenit nos divinæ ob iare sententiæ.

8. Audistis quod * hodie lectum sit: Pullum sibi asinæ Salvator per apostolos jussit adduci, mandavitque ut si quis resisteret, diceretur: *Dominus operam ejus desiderat*. Quid si & nunc pullum istum asinæ, hoc est, ejus animalis quod gravem sarcinam portare consuevit, sicut est humana conditio, cui dicitur: *Venite ad me omnes qui laboratis, & onerati estis, & ego vos reficiam: tollite jugum meum, quia leve est*; quid si, inquam, pullum istum ad se modo jussit adduci, missis apostolis illis, qui jam exuti corpore incomprehensibilem oculis nostris Angelorum speciem gerunt? Nonne si ab aliquo resistatur, dicent: *Dominus operam ejus desiderat*? si resistat vel vitæ hujus cupiditas, si resistat caro & sanguis si resistat conversatio corporalis, quia aliquibus forsitan grati videmur. Sed qui nos hic diligit, multo amplius diliget, si sinat fieri hostiam Christi; quia *dissolvi, & cum Christo esse multo melius: etsi manere in carne magis necessarium propter vos*. Nihil est ergo quod vereamini, fratres dilectissimi; scio enim quia quidquid passus fuero, pro Chri-

Luc. 19. 35.

Matt. 11. 28.

Philip. 1. 23.

* De hac lege abunde dictum superiore epistola.

a Omnes edit. *multis aliis tentavit*, mss. nonnulli, *multis tentavit*: alii multo plures, ac notæ potioris, *multis his tentavit*, nimirum corporis vulneribus. Nam quod subjungit *ad postremum potestatem* &c. hujus tentationis probatio est, non alterius explicatio.

* Erant in Ecclesiis duo vasorum genera: inauguratorum scilicet, quæ sacris mysteriis inserviebant, & eorum quæ propter pretium aut artem suam inter ornamenta numerabantur. Sed hæc fusius ad lib. 2. Offic. cap. 28. num. 130. explicata sunt.

b Edit. omnes, *quibus vita amittitur*, mss. e contrario *non amittitur*. Melius, hic enim conjunctiones quippe vel utpote subaudiuntur.

* Hæc quidem lectio Dominica Palmarum erat propria, sed cum eadem *casu* recitata infra dicatur, hæc ea die facta fuisse hinc non sequitur.

Christo patiar. Et legi quod eos timere non debeam, qui possunt carnem occidere. Et audivi dicentem: *Qui perdiderit animam suam propter me, inveniet eam.* (Matt. 10. 39.)

9. Ergo si vult Dominus, certum est quod nullus obsistat. Quod si adhuc nostra differt certamina, quid veremini? Servum Christi non custodia corporalis, sed Domini providentia sepire consuevit.

10. Turbati estis quia apertas reperistis geminas fores, quas captus oculis quidam, dum hospitium proprium repetir, patefecisse memoratur. In quo cognoscite quod nihil suffragetur humana custodia. Ecce unus qui videndi munus amisit, solvit vestra universa munimina, & custodias lusit: Dominus autem suæ misericordiæ custodiam non amisit. Nonne ante biduum, ut meministis, etiam illud repertum est, quod a parte leva basilicæ ingressus quidam pervius fuit, quem putabatis clausum esse atque munitum? Sepserunt nempe armati basilicam, explorabant hos atque illos aditus. cæcitate perfusi sunt, ut quod apertum erat, videre non possent: itaque per plurimas noctes quod apertum fuerit, non ignoratis. Desinite ergo sollicitari; quia hoc erit, quod Christus jubet, & quod esse expedit.

11. Denique exempla vobis Legis proferam. Elisæus quærebatur a rege Syriæ, missus erat exercitus qui eum caperet, circumvallatus erat undique: cœpit timere ejus servulus; quia servulus erat, hoc est, non erat liberæ mentis, & liberæ potestatis. Petivit aperiri ejus oculos sanctus propheta, & ait: *Respice, & vide quanto plures sint pro nobis, quam contra nos.* Et respexit, & vidit Angelorum millia. Advertistis igitur quod servulos Christi ii magis custodiant, qui non videntur, quam qui videntur. Sed & illi si custodiunt, vestris custodiunt orationibus advocati: legistis nempe eos ipsos, qui Elisæum quærebant, ingressos esse Samariam [a] ad eum ipsum, quem capere gestiebant: cui non solum non potuerunt nocere; sed ipsius, adversus quem venerant, intercessione servati sunt. (4. Reg. 6. 14. & seq.)

12. Petrus quoque apostolus utriusque rei vobis edat exemplum. Nam ubi eum Herodes quæsivit & cepit, [*] recepit in carcerem; non enim recesserat Dei servulus, sed steterat timoris ignarus. Orabat pro eo Ecclesia, sed apostolus in carcere quiescebat, quod est indicium non timentis. Missus est Angelus qui dormientem excitaret, per quem Petrus productus e carcere, [b] mortem ad tempus evasit. (Act. 12. 4. & seq.)

13. Idem Petrus postea, victo Simone, cum præcepta Dei populo seminaret, doceret castimoniam, excitavit animos gentilium: quibus eum quærentibus, Christianæ animæ deprecatæ sunt, ut paulisper cederet. Et quamvis esset cupidus passionis, tamen contemplatione populi precantis inflexus est; rogabatur enim ut ad instituendum & confirmandum populum se reservaret. Quid multa? Nocte muros egredi cœpit, & videns sibi in porta Christum occurrere, urbemque ingredi, ait: Domine, quo vadis? Respondit Christus: [c] Venio iterum crucifigi. Intellexit Petrus ad suam crucem divinum pertinere responsum; Christus enim non poterat iterum crucifigi, qui carnem passione susceptæ mortis exuerat: *Quod enim mortuus est, peccato mortuus est semel: quod autem vivit, vivit Deo.* (Rom. 6. 10.) Intellexit ergo Petrus quod iterum Christus crucifigendus esset in servulo. Itaque sponte remeavit; interrogantibus Christianis responsum reddidit, statimque correptus, per crucem suam honorificavit dominum Jesum.

14. Videtis igitur quod in servulis suis pati velit Christus. Quid si & huic servulo dicit: *Illum volo manere, tu autem me sequere;* (Johan. 21. 22.) & de hac arbore gustare vult fructum? Nam si illius cibus erat, ut faceret voluntatem Patris: (Ibid. 4. 34.) itidem cibus illius est, ut nostris passionibus epuletur. Nonne, ut de ipso Domino sumamus exemplum, quando voluit, passus est: & cum quæreretur, inventus est? quando autem hora non venerat passionis, per medium quærentium transibat, & videntes eum tenere non poterant? (Johan. 7. 30.) Quod utique evidenter ostendit quia quando Dominus vult, unusquisque invenitur & capitur: [d] quod autem differt, etiamsi quærentium occurrat oculis, non tenetur.

15. Ergo ipse non quotidie vel visitandi

a Mss. aliquot, *duce ipso, quem.* Minime male.

* Dubium esse putat Nannius an recipere in carcerem idem sit quod recondere seu retradere. Attamen solemnis in hac re juris formula est; siquidem Ulpianus D. L. 1. *de Custod. reor. Utrum in carcerem,* inquit, *recipienda sit persona.* Et Callistratus eodem tit. L. *In eos. Cum recepti essent in carcerem* &c.

b Rom. edit. cum paucis mss. *mortem evasit*: aliæ cum ceteris cod. interponunt voces *ad tempus.*

c Ita vet. edit. & cuncti mss. paucis exceptis, ubi posterior aliqua manus *Romam* addidit, quam vocem etiam in textum admisit Rom. edit. Ceterum hujus Petro factæ Christi apparitionis præter Hegesippum lib. 3. Ambrosium hoc loco, & Gregorium in Psal. 4. Pœnit. vix alium ex antiquis reperias, qui meminerit. Quod vero ad Petri Romam adventum, ejusque de Simone Mago victoriam, utrumque tam multiplici Patrum veterum testimonio celebratur, ut nos puderet vel recensendis eorum nominibus immorari; cum tamen quosdam ex heterodoxis adhuc non pudeat rem a Calvino ipso & Blondello evidentur vi coactis agnitam & confessam inficiari.

d Omnes edit. *Quando autem differt, etiamsi quærentium manibus occurrat & oculis*: omnes mss. nobiscum faciunt, nisi quod ita legitur in uno Colb. ... *i. etiamsi quæratur, quærentium oculis non tenetur.*

di gratia prodibam, vel pergebam ad Martyres? non regiam palatii * prætexebam eundo atque redeundo? Et tamen nemo me tenuit, cum exturbandi me haberent, ut prodiderunt postea, voluntatem, dicentes: Exi de civitate, & vade quo vis. Exspectabam, fateor, magnum aliquid, aut gladium pro Christi nomine, aut incendium: at illi delicias mihi pro passionibus obtulerunt; sed athleta Christi non delicias, sed passiones suas exigit. Nemo ergo vos turbet, quod aut carrum præparaverunt, aut dura, ut videbatur sibi, Auxentii ipsius, qui se dicit episcopum, ore jactata.

16. Plerique narrabant percussores præmissos, pœnam mortis esse decretam: nec illa timeo, & ista non desero. Quo enim abibo, ubi non omnia plena gemitus sint, atque lacrymarum; quando per Ecclesias jubentur ejici catholici sacerdotes, resistentes gladio feriri, * curiales proscribi omnes, nisi mandatum impleverint? Et hæc episcopi manu scripta, & ore dictata, qui se ut probaret doctissimum, vetus non omisit exemplum; legimus enim in propheta quod viderit falcem volantem: hanc imitatus Auxentius gladium volantem per omnes urbes direxit. Et satanas transfigurat se in Angelum lucis, & in malum imitatur ejus potentiam.

(Zach. 5. 1. — 2. Cor. 11. 14.)

17. Tu, domine Jesu, uno momento mundum redemisti: Auxentius uno momento tot populos, quod in ipso est, trucidabit; alios gladio, alios sacrilegio? [a] Meam Basilicam petit cruento ore, sanguinolentis manibus. Cui bene præsens respondit lectio: *Peccatori autem dixit Deus: Quare tu enarras justitias meas?* id est, non convenit paci & furori, non convenit Christo & Belial. Meministis etiam quod lectum est hodie Naburhe sanctum virum possessorem vineæ suæ, interpellatum petitione regia, ut vineam suam daret; ubi rex succisis vitibus, olus vile sereret, eumque respondisse: *Absit ut ego patrum meorum tradam hereditatem*; regem contristatum esse, quod sibi esset alienum jus relatione justa negatum, sed muliebri consilio deceptum. Naburhe vites suas vel proprio cruore defendit. Si ille vineam non tradidit suam, nos tradamus Ecclesiam Christi?

(Psal. 49. 16. — 2. Cor. 6. 15. — 3. Reg. 21. 1. & seq. — 22. 4. & c. — convenire. — § Nabutoe.)

18. Quid igitur a me responsum est contumaciter? Dixi enim convenrus: Absit a me ut tradam Christi hereditatem. Si ille patrum hereditatem non tradidit, ego tradam Christi hereditatem? Sed & hoc addidi: *Absit ut tradam hereditatem patrum*, hoc est, hereditatem Dionysii, qui in exsilio in causa fidei defunctus est, hereditatem Eustorgii [b] confessoris, hereditatem Myroclis, atque omnium retro fidelium episcoporum. Respondi ego, quod sacerdotis est: quod imperatoris est, faciat imperator. Prius est ut animam mihi, quam fidem auferat.

19. At cui tradam? Præsens lectio Evangelii docere nos debet, quid petatur, a quibus petatur. Audistis nempe legi, quod eum Christus super pullum asinæ sederet, clamabant pueruli, & moleste ferebant Judæi. Deoique interpellaverunt dominum Jesum, dicentes ut faceret eos tacere; respondit: *Si hi tacuerint, lapides clamabunt*. Deinde ingressus templum, ejecit nummularios, & cathedras, & columbas vendentes in templo Dei. Lectio nempe ista nulla nostra dispositione recitata est, sed casu: quæ præsentibus bene aptatur temporibus. Semper ergo Christi laudes verbera perfidorum sunt. Et nunc cum laudatur Christus, dicunt hæretici quia seditio commovetur: dicunt hæretici quia his mors parabatur; & vere mortem habent in laudibus Christi. Quomodo enim laudes ejus ferre possunt, cujus infirmitatem prædicant? Itaque & hodie cum laudatur Christus, Arrianorum amentia verberatur.

(Luc. 19. 35. — Ibidem 40.)

20. Geraseni præsentiam Christi ferre non poterant, isti pejores Gerasenis nec laudationem Christi sustinere possunt. Vident pueros Christi gloriam concinentes; quia scriptum est: *Ex ore infantium & lactentium perfecisti laudem*. Irrident istam ætatulam fidei pleoam, cum dicunt: *Ecce quid clamant?* Sed respondit iis Christus: *Si hi tacebunt, lapides clamabunt*, hoc est, fortiores clamabunt, clamabunt & juvenes, cla-

(Luc. 8. 37. — Psal. 8. 3. — Luc. 19. 35.)

* *Prætexebam*, id est, non pertransibam, inquit Nannius, regiam palatii in itu atque reditu? Ut intelligatur illum diverticula non quæsiisse, aut obliquasse iter, dum ad martyres tenderet, ne regiam præteriret.

* *Curiales* dicebantur hi, qui magistratibus atque officiis municipalibus fungebantur. De quibus vide Bulengerum *de Imp. Rom.* lib. 7. c. 3. & 5 & Godefr. Ceterum in ferenda lege pro Ariminensi Concilio, quam ab Auxentio ipso dictatam, & scriptam esse affirmat Ambrosius, id contigisse testificantur Rufinus Hist. lib. 2. cap. 15. Gaudentius *Præfat. in Serm.* Sozomenus lib. 7. *Hist. Eccl.* cap. 13. nimirum Benevolam Memoriæ scriniis præfectum, cum illam dictare ac subscribere jussus fuisset, magna constantia recusasse, ac propterea ejectum esse in exsilium a Justina.

a Plures mss *Mihi basilicam*: alii & edit. omnes, *Meam basilicam*, hoc est, unam ex meis; erant quippe non paucæ Mediolani.

b In codicibus varie scribuntur nomina horum episcoporum; nam in quibusdam *Extorgi*, & *Euxtorgii*, pro *Eustorgii*, sicut & *Metrocli*, ac *Merocli*, pro *Myroclis* habetur. Fuit autem Myrocles, si credendum Ughello, octavus Mediolanensis episcopus, sin vero sequamur vetustissimum in *Musæo Italico* pag. 110. vulgatum, septimus a sancto Barnaba, qui recentissima manu exemplari adscriptus traditur. Eustorgius & apud Ughellum & apud Mabillonium decimus numeratur. At vero Dionysius, qui tantum tertio decimo loco in *Italia sacra* ponitur, Eustorgium in citato *Musæo* pone sequitur. Hunc eo quod Athanasium in synodo Mediol. damnare detrectasset, a Constantio ejectum in exsilium, in illo diem obiisse tradit Rufinus lib. 1. *Hist.* cap. 19. Socrates lib. 2. cap. 36. atque alii.

clamabunt & maturiores, clamabunt [a] & senes: isti lapides ad illum jam solidati lapidem, de quo scriptum est: *Lapidem quem reprobaverunt ædificantes, hic factus est in caput anguli*. (Psal. 117. 22.)

21. His igitur laudationibus invitatus templum suum Christus ingreditur, & flagellum prehendit, & ejicit de templo nummularios. (Joan. 2. 15.) Non patitur enim in suo templo pecuniæ esse vernaculos, non patitur in suo templo esse eos, qui vendant cathedras. Quid sunt cathedræ, nisi honores? Quid sunt columbæ, nisi simplices mentes, vel animæ fidem candidam & puram sequentes? Ego ergo inducam in templum, quem Christus excludit? Jubetur enim exire, qui dignitates vendit & honores: jubetur exire, qui vendere vult simplices mentes fidelium.

22. Ergo Auxentius ejicitur, Mercurinus excluditur. Unum portentum est, duo nomina. Etenim ne cognosceretur quis esset, mutavit sibi vocabulum; ut quia hic fuerat Auxentius episcopus Arrianus, ad decipiendam plebem, quam ille tenuerat, [b] se vocaret Auxentium. Mutavit ergo vocabulum, sed perfidiam non mutavit: exuit lupum, sed induit lupum. Nihil prodest quod mutavit nomen: quid sit agnoscitur. Alius in Scythiæ partibus dicebatur, alius hic vocatur: nomina pro regionibus habet. Habet ergo jam duo nomina; & si hinc alio perrexerit, habebit & tertium. Quomodo enim patietur ut maneat ei vocabulum ad tanti sceleris indicium? Minora fecit in Scythia; & ita erubuit, ut mutaret vocabulum: sceleratiora hic ausus est; & volet, quocumque perrexerit, nomine suo prodi? Tantorum populorum sanguinem manu sua scribet, & poterit consistere animo?

23. Paucos excludebat dominus Jesus de templo suo, Auxentius nullum reliquit. De templo suo Jesus flagello ejicit, Auxentius gladio: Jesus flagello, Mercurinus securi. Pius Dominus flagello exturbat sacrilegos; nequam persequitur pios ferro. De quo bene dixistis hodie: Leges suas secum ferat. Feret, etiamsi nolit: feret conscientiam suam, etsi non fert chartulam: feret sanguine inscriptam animam suam, etsi atramento inscriptam epistolam non feret. Scripta est, Juda, culpa tua graphio ferreo & ungue adamantino, & scripta in pectore tuo, hoc est, ibi scripta, unde processit. (Jerem. 17. 1.)

24. Is mihi etiam audet mentionem [c] facere tractandi, plenus sanguinis, plenus cruoris? Qui quos non potuerit sermone decipere, eos gladio putat esse feriendos, cruentas leges ore dictans, manu scribens, & putans quod lex fidem possit hominibus imperare. Non audivit & id quod hodie dictum est: *Quoniam non justificatur homo ex operibus Legis*; aut: *Per Legem Legi mortuus sum, ut Deo vivam*, id est, per legem spiritalem interpretationi Legis est mortuus corporali. (Galat. 2. 16. Ibidem 19.) Et nos per legem domini nostri Jesu Christi moriamur huic legi, quæ sancit decreta perfidiæ. Non lex Ecclesiam congregavit, sed fides Christi. Lex enim non est ex fide: *Justus autem ex fide vivit*. (Ibid. 3. 11.) Justum ergo fides, non lex facit; quia non est per legem justitia, sed per fidem Christi. Qui autem fidem repudiat, & legis jura præscribit, ipse se testatur injustum; quia *Justus ex fide vivit*.

25. Hanc ergo legem quisquam sequatur, qua firmatur Ariminense concilium, in quo creatura dictus est Christus? Sed ajunt: *Misit Deus Filium suum factum ex muliere, factum sub Lege*. (Ibid. 4. 4.) Ergo, *factum*, legunt, hoc est, creatum. Nonne hoc ipsum considerant, quod proposuerunt, quia factus dicitur Christus, sed *ex muliere*, hoc est, secundum partum Virginis factus est, qui secundum divinam generationem ex Patre natus est? Legerunt & hodie, quia *Christus nos redemit de maledicto Legis, factus pro nobis maledictum*. (Ibid. 3. 13.) Numquid maledictum Christus secundum divinitatem est? Sed quare maledictum dicatur, Apostolus te docet, dicens quia scriptum est: *Maledictus omnis, qui pendet in ligno*, hoc est, qui in carne sua nostram carnem, in suo corpore nostras infirmitates & nostra maledicta suscepit, ut crucifigeret; non enim ille maledictus, sed in te maledictus. (Ibidem.) Denique habes alibi: *Qui peccatum non cognovit, sed pro nobis peccatum factus est; quia nostra peccata suscepit, ut sacramento suæ passionis aboleret*. (2. Cor. 5. 21.)

26. Hæc ego, fratres, coram ipso apud vos plenius disputarem: sed certus non ignaros vos esse fidei, vestrum refugit examen, & gentiles quosdam quatuor aut quinque ferme homines elegit * cognitores sibi, si tamen aliquos elegit: quos vellem adesse in cœtu omnium, non ut de Christo judicent, sed ut majestatem audiant Christi. Tamen illi jam de Auxentio pronuntiaverunt, cui tractanti quotidie

a Mss. non pauci, *& senes isti laudes, ad illum* &c.

b Omnes edit. *se vocaret Mercurinum*; omnes mss. *Auxentium*. Et certe correctionem hanc sensus exigit. Id enim hoc loci indicat Ambrosius istum qui sub Mercurini nomine odiosus evaserat, ut in Arrianorum Mediolanensium, quorum ultimus pseudo episcopus Auxentius fuerat, animos nominis similitudine facilius irreperet, Auxentii nuncupationem adoptasse.

c Rom. edit. sola, *facere retractandi*. Forte an pro iterum tractandi, quia jam anno superiore tractaverant. Sed non est, cur propterea quidquam mutetur.

* Cognitor sæpe ipse judex est, qui causam cognoscit: sæpe procurator litis, cui apud judicem præsenti a præsente litigatore causa committitur: sæpe etiam is est, qui alios de statu suo disceptantes agnoscere se dicit, & eorum natalia, patriamque docet. Cic. in Verrem: Civem Romanum qui cognitores homines honestos daret, sublatum esse in crucem. Ita Nannius.

die non crediderunt. Quæ major ejus condemnatio, quam quod sine adversario apud judices suos victus est? Ergo & ipsorum sententiam contra Auxentium jam tenemus.

27. Et quod gentes elegit, jure damnandus est; quia Apostoli præcepta dimisit, cum Apostolus dicat: *Audet aliquis vestrum adversus alterum habens negotium, judicari apud iniquos, & non apud sanctos? An nescitis quoniam sancti de hoc mundo judicabunt?* Et infra ait: *Sic non est inter vos sapiens quisquam, qui possit judicare inter fratres: sed frater cum fratre judicio contendit, & hoc apud infideles?* Vides quia quod ille obtulit, contra auctoritatem Apostoli fit. Vos eligite utrum Auxentium an Paulum sequi debeamus magistrum.

I. Cor. 6. 1.

Ibidem 5. & 6.

28. Sed quid dicam de Apostolo, cum ipse Dominus clamet per prophetam: *Audite me, populus meus. Qui scitis judicium, quorum in corde lex mea est.* Deus dicit: *Audite me populus meus. Qui scitis judicium;* Auxentius dicit: Nescitis judicium. Videtis quia jam Deum contemnit in vobis, qui sententiam cælestis refutat oraculi? *Audite me*, inquit, *populus meus*, dicit Dominus. Non dicit: Audire gentes. Non dicit: Audite Judæi. Jam enim populus Dei qui fuerat, populus erroris est factus: & qui populus erroris erat, populus Dei esse cœpit; quia in Christum credidit. Iste ergo populus judicat, cujus in corde lex divina est, non humana: lex non atramento scripta, sed spiritu Dei vivi: non in charta exarata, sed in corde signata: lex gratiæ, non cruoris. Quis igitur vobis injuriam facit, qui recusat vestram, an qui eligit audientiam?

Esai. 51. 7.

2. Cor. 3. 3.

29. Conclusus undique ad versutiam patrum suorum confugit. De imperatore vult invidiam commovere, dicens judicare debere adolescentem catechumenum, sacræ lectionis ignarum, & in consistorio judicare. Quasi vero superiore anno quando ad palatium sum petitus, cum præsentibus primatibus ante consistorium tractaretur, cum imperator basilicam vellet eripere; ego tunc aulæ contemplatione regalis infractus sim, constantiam non renuerim sacerdotis, aut imminuto jure discesserim? Nonne meminerunt quod ubi me cognovit populus palatium petisse, ita irruit, ut vim ejus ferre non possent; quando comiti militari cum expeditis ad fugandam multitudinem egresso obtulerunt omnes se neci pro fide Christi? Nonne tunc rogatus sum, ut populum [a] multo sermone mulcerem? sponderem fidem, quod Basilicam Ecclesiæ nullus invaderet? Et cum pro beneficio meum sit officium postulatum; tamen quod populus ad palatium venisset, mihi invidia commota est. In hanc igitur invidiam me redire desiderant.

30. Revocavi populum, & tamen invidiam non evasi: quam quidem invidiam ego temperandam arbitror, non timendam. Quid enim timeamus pro Christi nomine? Nisi forte illud movere me debet, quod ajunt: Ergo non debet imperator unam Basilicam accipere, ad quam procedat: & plus vult Ambrosius posse, quam imperatur; ut imperatori prodeundi facultatem neget? Quod cum dicunt, apprehendere sermones nostros gestiunt, sicut Judæi qui Christum versuto sermone tentabant dicentes: *Magister, licet tributum dare Cæsari, aut non?* Semper ne de Cæsare servulis Dei invidia commovetur? Et hoc ad calumniam sibi arcessit impietas, ut imperiale nomen obtendat? Et isti possunt dicere quod eorum non habeant sacrilegium, quorum imitantur magisterium?

Matth. 22. 17.

31. Et tamen videte quanto pejores Arriani sint, quam Judæi. Illi quærebant utrum solvendum putaret Cæsari jus tributi, isti imperatori [b] volunt dare jus Ecclesiæ. Sed ut perfidi suum sequuntur auctorem; ita & nos quæ nos Dominus & auctor noster docuit, respondeamus. Considerans enim Jesus dolum Judæorum, dixit ad eos: *Quid me tentatis? Ostendite mihi denarium.* Et cum dedissent, dixit: *Cujus imaginem habet & inscriptionem?* Respondentes dixerunt: *Cæsaris*. Et ait illis Jesus: *Reddite quæ sunt Cæsaris, Cæsari; & quæ sunt Dei, Deo.* Ergo & ego dico illis, qui mihi objiciunt: *Ostendite mihi denarium.* Jesus Cæsaris denarium vidit, & ait: *Reddite Cæsari, quæ Cæsaris sunt; & quæ Dei sunt, Deo.* Numquid de Ecclesiæ Basilicis occupandis possunt denarium offerre Cæsaris?

Ibidem 18.

Ibidem 21.

32. Sed in Ecclesia unam imaginem novi, hoc est, imaginem Dei invisibilis, de qua dixit Deus: *Faciamus hominem ad imaginem & similitudinem nostram*; illam imaginem, de qua scriptum est: quia Christus *splendor gloriæ, & imago substantiæ ejus.* In ista imagine Patrem cerno, sicut dixit ipse dominus Jesus: *Qui me videt, videt & Patrem.* Non enim hæc imago a Patre est separata, quæ unitatem me docuit Trinitatis, dicens: *Ego & Pater unum sumus*; & infra: *Omnia quæcumque habet Pater, mea sunt.* Et de Spiritu sancto, dicens quia Spiri-

Gen. 1. 26.

Hebr. 1. 3.

Johan. 14. 9.

Ibid 10. 30.

Ibid 16. 15.

a Rom. edit. sola, *molli sermone*. [b] MS. aliquot, *volunt dare* Contrario sensu.

Spiritus Christi sit, & de Christo accepit, sicut scriptum est: *Ille de meo accipiet, & annuntiabit vobis.* (Ibidem 14.)

33. Quid igitur non humiliter responsum a nobis est? Si tributum petit, non negamus. * Agri Ecclesiæ solvunt tributum: si agros desiderat imperator, potestatem habet vindicandorum; nemo nostrum intervenit. Potest pauperibus collatio populi redundare: non faciant de agris invidiam, tollant eos, si libitum est imperatori: non dono, sed non nego. Aurum quærunt, possum dicere: Argentum & aurum non quæro. Sed invidiam faciunt, quia aurum erogatur. Nec ego hanc invidiam perhorresco. Habeo * ærarios: ærarii mei pauperes Christi sunt, hanc novi congregare thesaurum. Utinam hoc mihi semper crimen adscribant, quia aurum pauperibus erogatur! Quod si objiciunt quod defensionem ab iis requiram, non nego, sed etiam ambio. Habeo defensionem, sed in orationibus pauperum. Cæci illi & claudi, debiles & senes robustis bellatoribus fortiores sunt. Denique munera pauperum Deum obligant; quia scriptum est: *Qui largitur pauperi, Deo fœnerat.* (Prov. 19. 17.) Præsidia bellatorum divinam sæpe gratiam non merentur.

34. Hymnorum quoque meorum carminibus deceptum populum ferunt. Plane nec hoc abnuo. Grande carmen istud est, quo nihil potentius. Quid enim potentius quam confessio Trinitatis, quæ quotidie totius populi ore celebratur? Certatim omnes student fidem fateri, Patrem & Filium & Spiritum sanctum norunt versibus prædicare. Facti sunt igitur omnes magistri, qui vix poterant esse discipuli.

35. Quid igitur obaudientius potest esse, quam ut Christi sequamur exemplum, qui *specie inventus ut homo, humiliavit semet ipsum factus obediens usque ad mortem*? (Philip. 2. 7. & 8.) Denique omnes per obedientiam liberavit: *Sicut enim per inobedientiam unius hominis peccatores constituti sunt plurimi, ita & per unius obedientiam justi constituentur multi.* (Rom. 5. 19.) Si ergo ille obediens, accipiant obedientiæ magisterium, cui nos inhæremus, dicentes iis qui nobis de imperatore invidiam faciunt: Solvimus quæ sunt Cæsaris Cæsari, & quæ sunt Dei Deo. (Matth. 22. 21.) Tributum Cæsaris est, non negatur; Ecclesia Dei est, Cæsari utique non debet addici; quia jus Cæsaris esse non potest Dei templum. (23. Quæst. 8. c. Convenior. §. Tributum.)

36. Quod cum honorificentia imperatoris dictum nemo potest negare. Quid enim honorificentius, quam ut imperator Ecclesiæ filius esse dicatur? Quod cum dicitur, sine peccato dicitur, cum gratia dicitur. [a] IMPERATOR ENIM intra Ecclesiam, non supra Ecclesiam est; bonus enim imperator quærit auxilium Ecclesiæ, non refutat. Hæc ut humiliter dicimus, ita constanter exponimus. Sed incendia aliqui, gladium, * deportationem minantur. Didicimus Christi servuli non timere. Non timentibus numquam est gravis terror. Denique scriptum est: *Sagittæ infantium factæ sunt plagæ eorum.* (Psal. 63. 8.)

37. Satis igitur propositis responsum videtur. Nunc illos interrogo, quod Salvator interrogavit: *Baptismum Johannis de cælo est, an ex hominibus?* (Luc. 20. 4.) Et non potuerunt respondere ei Judæi. Si baptismum Johannis non solverunt Judæi, Auxentius solvit baptismum Christi? Non enim istud ex hominibus est baptismum, sed de cælo, quod detulit nobis consilii magni Angelus, ut justificemur Deo. Cur igitur * rebaptizandos Auxentius fideles populos putat, baptizatos in nomine Trinitatis; cum Apostolus dicat: *Una fides, unum baptisma*: (Ephes. 4. 5.) & se hominum dicat adversarium esse, non Christi; cum consilium Dei spernat, & condemnet baptismum, quod Christus nobis ad redimenda nostra peccata donavit? (Luc. 7. 30.)

EPI-

* Non mirum, si affirmetur ab Ambrosio Ecclesiæ agros vectigales esse, ac tributum pendere imperatoribus, exstant siquidem in *Cod. Theod.* leges a Constantino, ejusque successoribus promulgatæ, puta l. 1. *de Annona & tributis* atque aliæ tit. de *Episcopis & clericis*: quibus Ecclesiæ possessiones vectigalibus subjiciuntur. Quod vero ad clericos, certum est eorum facultates tributo obnoxias fuisse, & plerumque etiam personas muneribus publicis, ut dicit Ambrosius contra Symmachum.

* Ærarius, inquit Nannius, fieri dicebatur, qui plebeius; censoribus in Ceritum tabulas referebatur, ac per hoc ex albo centuriæ suæ expunctus, amplius æra mereri non poterat. Quod cum per imperatorem fieret, ære diruti nominabantur. Livius decstertiæ l. 9. inter nomina eorum, quos ærarios relinquebat, dedit collegæ nomen. Sed & ærarii aliquando milites dicebantur contrario sensu, qui æra accipiebant, qui μισθοφόροι dicebantur. Cicero ad Atticum, Milites non tam ærarii, quam ut appellantur ærati. Atque ita hic capitur: nam pauperes qui de stipendio Ecclesiæ vivebant, ærarios Christi appellavit.

a Omnes edit. *Imperator enim bonus*: omnes mss. omittunt, *bonus*, licet in sequenti sententia ubique habeatur.

* Deportatio sævissimum exsilii genus est, ubi nimirum quis in remota insula includitur.

* Augustinus lib. *de Hæres.* cap. 49. *Rebaptizari quoque*, inquit, *ab his*, nempe Arrianis, *catholicos novimus, utrum non catholicos nescio*. Gregorius etiam Turon. tempore Vandalicæ persecutionis iteratum ab Arrianis baptismum testatur lib. 2. cap. 11. & alibi. Vide etiam Alexandrum Dissert. 22. tom. 8. Hist. Eccl.

Script. an. 386.

* EPISTOLA XXII.

Inventione corporum Gervasii ac Protasii martyrum nuntiata, refert se ad populum illa dixisse: Cælos esse martyres, sicut & apostolos; diem quoque fuisse illorum confessionem: eosdem a Domino humiliatos, ac deinde suscitatos de terra; idque eorum resurrectionem esse, cum tot miracula operati sint: gratias ob tantum præsidium Deo egisse, illudque amplificasse ex gestis Elisæi: tandem reliquiarum descriptionem, ac translationis consilium populari plausu excepta. Subjungit sequentis diei sermonem, quo memorata catholicorum lætitia, invidentiam Arrianorum exagitavit, ostendens eos, dum evidenti miraculo fidem negant, Judæorum similes esse, atque aliter credere, quam martyres crediderunt: dum vero Trinitatem quam dæmones confitebantur, non agnoscerent, ipsis dæmoniis esse pejores.

a

[a] Dominæ sorori vitæ atque oculis præferendæ frater.

1. Quia nihil sanctitatem tuam soleo eorum præterire, quæ hic te geruntur absente; scias etiam sanctos martyres a nobis repertos. Nam cum ego basilicam [b] dedicassem, multi tamquam uno ore interpellare cœperunt dicentes: Sicut Romanam basilicam dedices. Respondi: Faciam, si martyrum reliquias invenero. Statimque subiit veluti cujusdam * ardor præsagii.

2. Quid multa? Dominus gratiam dedit: formidantibus etiam clericis jussi eruderari terram eo loci, qui est ante cancellos sanctorum Felicis atque Naboris. Inveni signa convenientia: adhibitis etiam quibus per nos manus imponenda foret, sic sancti martyres eminere cœperunt; ut adhuc nobis silentibus, arriperetur urna, & sterneretur prona ad locum sancti sepulcri. Invenimus miræ magnitudinis viros duos, ut prisca ætas ferebat. Ossa omnia integra, sanguinis plurimum. Ingens concursus populi per totum illud biduum. Quid multa? [c] Condivimus integra ad ordinem: transtulimus vespere jam incumbente ad basilicam Faustæ; ibi vigiliæ tota nocte, manus impositio. Sequenti die transtulimus ea in basilicam, quam appellant * Ambrosianam. Dum transferimus, cæcus sanatus est. Talis mihi ad populum fuit sermo.

3. Cum tam effusam, tamque inauditam considerarem conventus vestri celebritatem, & divinæ gratiæ munera, quæ in sanctis martyribus refulserunt, imparem me, fateor, huic muneri judicabam; nec fieri posse, ut sermone absolverem, quod vix possumus animo intendere, oculis comprehendere. Sed ubi sanctarum legi cœpit series scripturarum, largitus est Spiritus sanctus, qui loquutus est in prophetis, quo dignum aliquid tanto cœtu & exspectatione vestra, martyrumque sanctorum meritis proferamus.

4. *Cæli*, inquit, *enarrant gloriam Dei*, Psal. 18. 2. Cum legitur hic psalmus, occurrit quod non tam elementa materialia, quam cælestia merita dignum Deo præconium deferre videantur. Hodierno tamen fortuita lectione patuit qui cæli enarrant gloriam Dei. Adspicite ad dextram meam, adspicite ad sinistram reliquias sacrosanctas: [d] videte cælestis conversationis viros, spectate animi sublimis trophæa. Isti sunt

cæ-

[a] Sic edit. vet. ac mss. nisi quod in horum nonnullis pro *atque oculis* legitur *atque osculis*, voci *frater* additur *Ambrosius*, & loco verbi *præferre*, ponitur in uno *prætermittere*: at Rom. edit. totum ut [illegible] in hanc formam: *Ambrosius episcopus Marcellinæ sorori. Quoniam nihil eorum, quæ hic te absente geruntur, sanctitatem tuam celare soleo, scias etiam, dilectissima soror*, &c.

[b] Rom. edit. sola, *dedicare vellem .... Sicut in Romana, sic basilicam dedices*: in hac vero secunda parte variant vet. edit. & mss. Ubi enim illa cum paucis mss. *Sic in Romana basilica dedices*; alii mss exhibent partim, *Sic in Romanam basilicam*; partim, *Sicut Romanam basilicam dedicas*: alii demum *sic & Romanam*, aut, *sicut Romanam basilicam dedices*: quæ quidem lectio videtur omnium potissima. Sensus autem est, cum Ambrosius Ecclesiam dedicasset, nec tamen reliquias in ea condidisset, populum illud ægre ferentem efflagitasse, ut ne hanc etiam ceremoniam prætermitteret, quam in Romanæ basilicæ consecratione non omiserat. Samuel Petitus lib. 3. *Observ.* c. 8. ait nonnullos ex hoc loco duo colligere, primum fuisse Mediolani Romanam regionem, unde Romana basilica nominata sit: alterum eam basilicam, de cujus dedicatione hic agitur, eamdem esse ac Romanam. Utrumque evertere idem aggreditur. Et secundum quidem per se caducum est; namque ex serie liquido colligimus basilicam, in quam sanctorum Gervasii & Protasii ossa translata sunt, Ambrosianam esse, cum ex Paulino manifestum sit in Romana corpus beati Nazarii fuisse depositum. Quod vero nomen Romanæ ex regione impositum ideo negat, quia non in Romana fuisse dicitur, sed ipsa Romana appellatur; id quidem frigidius est, quam ut refutatione indigeat. Sed nec multo validiora sunt, quas hujus nuncupationis rationes profert; quod enim eam basilicam aut a ritu Romano, qui in eadem forsan observaretur, aut a Petro, cui dedicata erat, Romanæ fidei ac sedis primo parente Romanæ suspicatur traxisse nomen, nos ejus suspicioni fidem negamus. Cum ergo constet hanc Ecclesiam ad eam portam quæ Romana vocitabatur, constructam fuisse, verisimilius est eidem e vicinia nomen factum. Vide Herman in Vita Ambrosii lib. 4. cap. 17. Ughellum in Ital. sacra, & alios.

* Augustinus lib. 9. Confess. cap. 7. has reliquias Ambrosio *per visum* revelatas dicit: & lib. 22. *de Civit. Dei* cap. 8. eas *per visionem* manifestatas. Unde colligitur non modo per interiorem illum afflatum de illis admonitum esse sanctum Præsulem, sed etiam per apparitionem? At non omnia hic memorari quæ contigere, satis intelligitur ex eo quod subjicitur: *Quid multa?*

[c] Omnes edit. *Condivimus integra, ad ordinem transtulimus: Vespere jam incumbente ad basilicam Faustæ*. Quæ lectio cum claudicaret Rom. edit. subjecit verbum *venimus* pro tibicine. Omnes vero mss. nobiscum faciunt, nisi quod Belv. habet, *vigiliæ ad ordinem*: sed melius ceteri respuunt *vigiliæ* in quibus *ad ordinem* idem significat, ac *per ordinem*.

* Basilica illa *Ambrosiana* dicebatur a conditore, & etiam nunc sancti Ambrosii major appellatur. Quam vero basilicam Faustæ appellat Ambrosius, ea nunc SS. Vitalis & Agricolæ titulo gaudet. At illa unde eruta sunt sacra Gervasii ac Protasii lipsana, quam SS. Naboris ac Felicis dictam ait Paulinus, jam vocabulo mutato sancti Francisci nominatur. De his adeas Ughellum, ubi de reliquiis, quæ Mediolani adservantur differit, & Mabillonium, *Iter. Ital.* p. 15.

[d] Ita omnes mss. paucis exceptis, ubi pro *videte* ponitur *videtis*: omnes vero edit. *vidnis .... spectantes* &c.

cæli, qui enarrant gloriam Dei: hæc opera manuum ejus, quæ annuntiat firmamentum. Non enim eos sæcularis illecebra, sed divini operis gratia ad firmamentum sacratissimæ passionis evexit; multoque ante morum virtutumque documentis annuntiavit in his martyrium, quod adversus lubricum sæculi hujus stabiles permanserunt.

Phil. 3. 20. Marc. 3. 17. 5. Cælum erat Paulus, qui ait: *Nostra conversatio in cælis est*. Cæli erant Jacobus & Johannes: denique filii tonitrui nuncupantur; & ideo quasi cælum Johannes Verbum apud Deum vidit. Ipse dominus Jesus perpetui luminis erat cælum, cum enarraret Dei gloriam, sed eam quam nemo ante conspexerat. Et ideo dixit: *Deum nemo vidit unquam, nisi unigenitus Filius, qui est in sinu Patris, ipse enarravit*. Opera quoque manuum Dei si quæris, audi Job dicentem: *Spiritus divinus, qui fecit me*. Et ideo adversus diaboli tentamenta firmatus, inoffensæ vestigium constantiæ servavit. Sed veniamus ad reliqua. *(Johan. 1. 1.; Johan. 1. 18.; Job. 33. 4.)*

Psal. 18. 3. 6. *Dies*, inquit, *diei eructat verbum*. Ecce veri dies, quos nulla caligo noctis interpolat. Ecce veri dies pleni luminis & fulgoris æterni, qui non perfunctorio sermone verbum Dei, sed intimo corde eructarunt in confessione constantes, in martyrio perseverantes.

Psal. 112. 5. 7. Alius psalmus lectus dicit: *Quis sicut dominus Deus noster, qui in altis habitat, & humilia respicit in cælo & in terra?* Respexit sane humilia Deus, qui latentes sub ignobili cespite reliquias sanctorum martyrum suæ Ecclesiæ revelavit, quorum anima in cælo, corpus in terra: *Suscitans a terra inopem, & de stercore erigens pauperem*; quos videtis ut eos cum principibus populi sui collocarit. Principes populi quos alios nisi sanctos martyres æstimare debemus, quorum [a] jam in numerum diu ante ignorati Protasius Gervasiusque præferuntur, qui sterilem martyribus Ecclesiam Mediolanensem, jam plurimorum matrem filiorum lætari passionis propriæ fecerint & titulis & exemplis? *(Ibidem 7.)*

Psal 18. 3. 8. Nec hoc abhorreat a vera fide: *Dies diei eructat verbum*, anima animæ, vita vitæ, resurrectio resurrectioni. *Et nox nocti indicat scientiam*, hoc est, caro carni, quorum passio veram fidei scientiam omnibus indicavit. Bonæ noctes, noctes lucidæ, quæ habent stellas; *Sicut enim stella a stella differt in claritate, ita & resurrectio mortuorum*. *(1. Cor. 15. 1.)*

9. Non immerito autem plerique hanc martyrum resurrectionem appellant; [b] videro tamen utrum sibi, nobis certe martyres resurrexerint. Cognovistis, immo vidistis ipsi multos a dæmoniis purgatos: plurimos etiam, ubi vestem sanctorum manibus contigerunt, iis quibus laborabant, debilitatibus absolutos: reparata [c] vetusti temporis miracula, quo se per adventum domini Jesu gratia terris major infuderat, umbra quadam sanctorum corporum plerosque sanatos cernitis. *Quanta oraria jactitantur? quanta indumenta super reliquias sacratissimas & tactu ipso medicabilia reposcuntur? Gaudent omnes extrema linea contingere; & qui contigerit, salvus erit.

10. Gratias tibi, domine Jesu, quod hoc tempore tales nobis sanctorum martyrum spiritus excitasti, * quo Ecclesia tua præsidia majora desiderat. Cognoscant omnes quales ego propugnatores requiram, qui propugnare possint, impugnare non soleant. Hos ego adquisivi tibi, plebs sancta, qui prosint omnibus, nemini noceant. Tales ego ambio defensores, tales [d] milites habeo: hoc est, non sæculi milites, sed milites Christi. Nullam de talibus invidiam timeo, quorum quo majora, eo tutiora patrocinia sunt. Horum etiam illis ipsis, qui mihi eos invident, opto præsidia. Veniant ergo & videant stipatores meos; talibus me armis ambiri non nego: *Hi in curribus, & hi in equis: nos autem in nomine domini Dei nostri magnificabimur*. *(Psal. 19. 8.)*

11. Elisæum scripturæ divinæ series refert, cum ab exercitu Syrorum esset obsessus, dixisse timenti servulo, ne timeret: *quia plures*, inquit, *pro nobis sunt, quam contra nos*; & ut hoc probaret, perisse ut oculi Giezi aperirentur: quibus ille apertis, innumeros adesse vidit propheta exercitus Angelorum. Nos etsi eos videre non possumus, sentimus tamen. Erant clausi isti *(4 Reg. 6. 16.)*

a Thuan. cod solus, *quorum jam nomina, diu ante ignorata*: sed cum ceteris mss. *præferuntur*, ubi omnes edit. *proferuntur*.

b Omnes edit. & pauci mss. *Videro*, nonnulli mss. *video & videbo*, *tamen utrum sibi, an nobis certe* quidam *certe martyres*: at reliquorum alii sic habent, *Videro tamen utrum sibi, an nobis, certe martyres* &c. alii tandem ut nos in textu.

c Ita mss. plures potioresque: alii vero & omnes edit. *vetusti corporis miracula*.

* *Oraria* hoc loco dicuntur sudaria; nam alioqui sunt etiam oraria in sacerdotalibus indumentis.

* Hic indicatur Justinæ augustæ persecutio, quemadmodum in Admonitione jam diximus. Ceterum obiter annotandum est sententiam infra positam, nempe *Tales ego ambio defensores*, tactam patrum memoria celebriorem, cum eam vexillo sanctorum Gervasii ac Protasii imaginibus insignito, & in publica supplicatione ostendandam suem deferendo inscribi sanctus Carolus jussit, ut habetur in ejus Vita.

d Pro *milites habeo* legendum conjicit Latinius *milites aveo*. Verbum quidem *habeo* in mss nonnullis deest, sed in multo pluribus, & cunctis edit. reperitur. Ea vero quæ sequuntur, nempe *hoc est, non sæculi .... invidiam timeo*, in edit. omissa erant, sed ex omnibus mss. restituuntur. Iterum autem ubi omnes edit. ac pauci mss *qui mihi invident*: alii magno numero inserunt voculam *eos*, haud incongrue.

isti oculi, quamdiu obruta sanctorum corpora delitescebant. Aperuit oculos nostros Dominus, vidimus auxilia, quibus sumus sæpe defensi. Non videbamus hæc, sed habebamus tamen. Itaque trepidantibus nobis quasi dixerit Dominus: Respicite quantos vobis martyres dederim: ita [a] reseratis oculis gloriam Domini speculamur, quæ est martyrum passione præterita, & operatione præsens. Evasimos, fratres, non mediocrem pudoris sarcinam: patronos habebamus, & nesciebamus. Inveoimus unum hoc, quo videamur præstare majoribus. Sanctorum martyrum cognitionem, quam illi amiserunt, nos adepti sumus.

12. Eruuntur nobiles reliquiæ e sepulcro ignobili, ostenduntur cælo trophæa.* Sanguine tumulus madet, apparent cruoris triumphalis notæ, inviolatæ reliquiæ loco suo & ordine repertæ, avulsum humeris caput. Nunc senes repetunt audisse se aliquando horum martyrum nomina, titulumque legisse. Perdiderat civitas suos martyres, quæ rapuit alienos. Etsi hoc Dei munus est; tamen gratiam quam temporibus sacerdotii mei dominus Jesus tribuit, negare non possum: & quia ipse martyr esse non mereor, hos vobis martyres adquisivi.

13. Succedant victimæ triumphales in* locum, ubi Christus hostia est. Sed ille super altare, qui pro omnibus passus est: isti sub altari, qui illius redempti sunt passione. Hunc ego locum prædestinaveram mihi; dignum est enim ut ibi requiescat sacerdos, ubi offerre consuevit: sed cedo sacris victimis dexteram portionem; locus iste martyribus debebatur. Condamus ergo reliquias sacrosanctas & [b] dignis ædibus invehamus, totumque diem fida devotione celebremus.

14. Acclamavit populus, ut in Dominicum differretur diem martyrum depositio: sed tandem obtentum, ut sequenti fieret die. Sequenti die talis mihi ad populum iterum sermo fuit.

15.* Hesterno tractavi versiculum: *Dies diei eructat verbum*, prout nostri captus rulit ingenii: hodie mihi non solum superiore tempore, sed præsenti quoque prophetasse videtur scriptura divina. Nam cum diebus ac noctibus continuatam videam sanctitatis vestræ celebritatem, istos esse dies prophetici carminis oracula declararunt, hesternum atque hodiernum, de quibus opportunissime dicitur: *Dies diei eructat verbum*; & istas noctes, de quibus aptissime disputatur, quia *nox nocti indicat scientiam*. Quid enim aliud hoc biduo, nisi verbum Dei intimo eructastis affectu, & scientiam vos habere fidei probavistis?

[Psal. 18. 3.]

16. Cui tamen celebritati vestræ, qui solent, invident. Et quia celebritatem vestram invidis animis [c] ferre non possunt, causam celebritatis oderunt: atque in tantum amentiæ prodeunt, ut negent martyrum merita, quorum opera etiam dæmones confitentur. Sed hoc non mirum; siquidem tanta est incredulorum perfidia, ut tolerabilior sit diaboli plerumque confessio. Dicebat enim diabolus: *Jesu Fili Dei vivi, quid venisti ante tempus torquere nos!* Et cum hæc audirent Judæi; ipsi tamen Dei Filium denegabant. Et nunc audistis clamantes dæmones, & confitentes martyribus quod pœnas ferre non possint, & dicentes: Quid venistis, [d] ut nos tam graviter torqueatis? Et Arriani dicunt: Non sunt isti martyres, nec torquere diabolum possunt, nec aliquem liberare; cum tormenta dæmonum ipsorum [e] voce probentur, & beneficia martyrum remediis sanatorum, & absolutorum indiciis declarentur.

[Matth. 8. 29.]

17. Negant cæcum illuminatum, sed ille non negat se sanatum. Ille dicit: Video, qui non videbam. Ille dicit: Cæcus esse desivi; & probat facto. Isti beneficium negant, qui factum negare non possunt.* Notus homo est, publicis cum valeret mancipatus obsequiis, Severus nomi-

a Rom. edit. sola, *reseratis oraculis*. Minus apposite.

* Gregorius Turon. lib. 1. Mirac. cap. 47. rem narrat, quam in historia SS. Gervasii & Protasii proditam negat, sed sibi ait cujusdam narratione cognitam; nimirum cum inter sacra e camera decidens tabula in capita martyrum allisa esset, tamdiu sanguinem inde fluxisse, quoad omnia linteamina & vela Ecclesiastica affatim eo tingerentur.

* Quid hoc loco expressius ad veram & corporalem Christi in altari sacro præsentiam probandam dici possit, sane non videmus. Omnia illius verba perpendant sectarii, & si quid eis insit sinceritatis ac bonæ fidei, rem fatebuntur.

b Omnes edit. at pauci mss. *dignis ædibus*: contra vero plerique mss. *dignis sedibus*.

* Hæc ultima pars ab hujus epistulæ corpore avulsa, inter sermones in omnibus edit. collocatur: sed quam inepte, penes lectorem esto judicium.

c Mss. non pauci, *referre non possunt*. Nec plane sine sensu aliquo; potest enim *referre* sumi pro exprimere, ac talem voluptatem, qualem catholicis afferebat ea solemnitas, animo percipere.

d Ita mss. at edit. inter *ut* & *nos* inserunt *ante tempus*.

e Mss. aliquot, *voce prodantur*, aliorum autem quidam *probentur*; alii, ac edit. *probentur*: Et rursus ubi omnes edit. & mss. nonnulli, *remediis cæcorum*; alii partim *remediis sanctorum* partim *sanatorum* præferunt: quod magis placet.

* Nihil hoc miraculo certius aut magis testatum, non modo propter gravissimam Ambrosii auctoritatem, & adjuncta illius universis mediolanensibus, quos alloquebatur hic idem Præsul, compertissima; verum etiam propter Augustinum oculatum, sit verbo venia, testimonium, quod lib. 22. *de Civit. Dei* cap. 8. & expressius adhuc *Serm. in Natali mart. Gerv. & Prot.* legere est. Idem etiam miraculum simul cum aliis, quæ memorantur in hac epistola, narrat, qui similiter oculatus testis esse potuit, Paulinus in Ambrosii Vita. Mirum igitur tantam fuisse Arrianorum pervicaciam, ut miracula tam evidentia pro commentitiis, immo etiam, ut Paulinus auctor est, pretio simulatis haberent. Verumtamen ex iisdem Augustino atque Paulino cognoscimus perfidiam hæreticorum ea Martyrum manifestatione, sin minus fractam, saltem debilitatam fuisse, ac deferbuisse persecutionem. Et hinc sane magis miramur inter nostri temporis heterodoxos, qui vix majorem in alium ullum e Patribus, quam in Ambrosium nostrum venerationem præ se ferunt; inventum tamen, qui veterem Arrianorum calumniam licet sub quibusdam dicteriorum involucris renovare.

nomine, lanius ministerio. Deposuerat officium, postquam inciderat impedimentum. Vocat ad testimonium homines, quorum ante sustentabatur obsequiis: eos indices suæ visitationis arcessit, quos habebat testes & arbitros cæcitatis. Clamat quia ut contigit fimbriam de veste martyrum, qua sacræ reliquiæ vestiuntur, redditum sibi lumen sit.

18. Nonne simile istud est, atque illud quod in Evangelio legimus? Unius enim potentiam laudamus auctoris: nec interest utrum opus sit, an munus; eum & muneretur in opere, & operetur in munere. Quod enim aliis faciendum donaverit, hoc in aliorum opere nomen ejus operatur. Legimus ergo in Evangelio Judæos, cum viderent in illo cæco sanitatis remedium, requisisse parentum testimonium. Interrogabant: Quomodo videt filius vester? Cum ille diceret: *Cæcus cum essem, modo video*. Hoc & iste dicit: Cæcus fui, & modo video: Interrogate alios, si mihi non creditis, interrogate extraneos, ne adstipulari mihi parentes putetis. Detestabilior istorum, quam Judæorum pertinacia. Illi cum dubitarent, vel parentes interrogabant: isti occulte interrogant, palam negant, jam non operi increduli, sed auctori.

Johan. 9. 25.

19. Sed quæro quid non credant, utrum a martyribus possint aliqui visitari; Hoc est Christo non credere; ipse enim dixit: Et majora his facietis. An ab istis martyribus, quorum merita jam dudum vigent, corpora dudum reperta sunt? Quæro hic utrum mihi, an sanctis martyribus invideant? Si mihi, numquid a me aliquæ virtutes fiunt? numquid meo opere, meo nomine? Cur igitur mihi invident, quod meum non est? Si martyribus (restat enim ut si mihi non invident, martyribus invidere videantur) ostendunt alterius fidei fuisse martyres, quam ipsi credunt. Neque enim aliter eorum operibus inviderent; nisi fidem in his fuisse eam, quam ipsi non habent, judicarent. Fidem illam majorum traditione firmatam, quam dæmones ipsi negare non possunt; sed Arriani negant.

Johan. 14. 12.

21. Audivimus hodie dicentes eos, quibus manus imponebatur, neminem posse [a] esse salvum, nisi qui in Patrem & Filium & Spiritum sanctum credidisset: illum mortuum, illum funereum, qui Spiritum sanctum negaret, qui Trinitatis omnipotentem virtutem non crederet. Confitetur hoc diabolus, sed Arriani nolunt fateri. Dicit diabolus: Sic torqueatur, quemadmodum ipse à martyribus torquebatur, qui Spiritus sancti deitatem negaret.

22. Non accipio a diabolo testimonium, sed confessionem. Invitus dixit diabolus, sed exactus & tortus. Quod nequitia supprimit, extorquet * injuria. Cedit diabolus plagis, & adhuc cedere nesciunt Arriani. Quanta perpessi sunt, & quemadmodum Pharao, malis suis indurantur? Dicebat diabolus, ut scriptum legimus: *Scio te quis sis, tu es Filius Dei vivi*. Dicebant Judæi: *Nescimus quis sit*. Dicebant hodie & superiore die vel nocte dæmones: Scimus quia martyres estis. Et Arriani dicunt; Nescimus, nolumus intelligere, nolumus credere. Dicunt dæmones martyribus: Venistis perdere nos; Arriani dicunt: Non sunt dæmonum vera tormenta, sed ficta & composita ludibria. Audivi multa componi, hoc nemo umquam fingere potuit, [b] ut dæmonem se esse simularet. Quid illud, quod ita exagitari eos videmus, quibus manus imponitur? Ubi hic locus fraudi est? ubi suspicio simulandi?

Marc. 1. 24. Johan. 9. 29.

23. Sed non ego ad suffragium martyrum usurpo vocem dæmoniorum. Beneficiis suis sacra passio comprobetur. Habet judices, sed purgatos: habet testes, sed absolutos. Melior vox est, quam sanitas loquitur eorum, qui debiles advenerunt: melior vox est, quam sanguis emittit; habet enim sanguis vocem canoram, quæ de terris ad cælum pervenit. Legistis dicente Deo: *Sanguis fratris tui clamat ad me*. Et hic sanguis clamat coloris indicio: sanguis clamat operationis præconio: sanguis clamat passionis triumpho. * Satisfactum est petitioni vestræ, ut condendas hesterno in hodiernum diem differremus reliquias.

Gen. 4. 10.

a Omnes addit *esse salvum, qui Patrem & Filium & Spiritum sanctum negaret, qui Trinitatis*. &c. mss. contra nullo excepto locum restituunt, ut in contextu.

* *Extorquet injuria*, id est, cruciatus, & dolor. Sic lib. 2. *de Abraham* cap. 8. num. 3. *dometur injuriis*, pro, labore ac verberibus.

b Vet edit. *ut dæmoniacum*: mss. nonnulli, *ut dæmonum*: alii plures, & Rom. edit. *ut dæmonem*.

* Hæc translatio sacrarum reliquiarum in Martyrol. Rom. refertur XIII. Kal. Jul. de qua nos in admonitione.

* Scrip. an. 386.

* EPISTOLA XXIII.

Definiendi paschalem diem difficultate ac simul necessitate propositis, licitam esse dierum observationem, dum superstitio absit, probat, suumque consilium aperit. Ad hoc quænam consideranda, quove pacto observanda Lex? Post quæ diem passionis ac diem resurrectionis distinguendos esse ubi demonstravit, difficultatesque diluit exemplo temporum superiorum; ad litteram nos non teneri declarat: & confirmata tota disputatione virtutes celebrandæ paschæ necessarias perstringit.

Dominis fratribus dilectissimis episcopis per Æmiliam constitutis AMBROSIUS episcopus.

NOn mediocris esse sapientiæ diem celebritatis definire paschalis & scriptura divina nos instruit, & traditio majorum: qui convenientes * ad synodum Nicænam, inter illa fidei ut vera, ita admiranda decreta, etiam super celebritate memorata, congregatis peritissimis calculandi, decem & novem annorum collere rationem, & quasi quemdam constituere circulum, ex quo exemplum in annos reliquos gigneretur. Hunc circulum enneadecaderida nuncuparunt, sequentes illud, quod non debeamus vana quadam opinione super celebritate hujusmodi fluctuere: sed vera ratione comperta, ita omnium concurrat affectio, * ut una nocte ubique sacrificium pro resurrectione Domini referatur.

2. Domini fratres dilectissimi, eousque a vero nos deviare non convenit, nec vago ingenio discrepare, ut quædam necessitas celebritati, hujus omnibus sit imposita christianis; quando quidem ipse Dominus eum elegit diem, quo pascha celebraret, qui cum observantiæ veræ ratione concurrit. Scriptum est enim: *Venit autem dies, in qua necesse erat Pascha immolari, & misit Petrum & Joannem, dicens: Euntes parate nobis pascha ut manducemus. At illi dixerunt: Ubi vis paremus? Et dixit ad illos: Ecce introeuntibus vobis in civitatem, occurret homo amphoram aquæ portans; sequimini eum in domum, in quam intrat, & dicetis patrifamilias: Dicit tibi magister; Ubi est diversorium, ubi pascha cum discipulis manducem? Ipse vobis ostendet in superioribus locum magnum: ibi parate.* (Luc. 22. 10 & seq.)

3. Advertimus igitur quod non ad terrena descendere, sed in superioribus locum magnum stratum quærere debeamus; ut Domini pascha celebremus. Abluere etiam sensus nostros quadam spirituali aqua fontis æterni, & devotæ celebritatis tenere mensuram; nec opinione vulgari dies quosdam explorare lunares, cum Apostolus dicat: *Dies observatis, & menses, & tempora, & annos; timeo ne sine causa laboraverim in vobis*; nam incipit esse contrarium. (Galat. 4. 10.)

4. Sed aliud est observare gentilitio more, ut qua luna quid adoriendum sit judices, ut puts * quintam esse fugiendam, nihilque ea inchoandum: varios quoque cursus lunæ obeundis negotiis commendare, vel cavere quosdam dies, quemadmodum plerique a posteros dies vel Ægyptiacos declinare consuerunt. Aliud vero est observantiam religiosæ mentis intendere in eum diem, de quo scriptum est: *Hic est dies, quem fecit Dominus*. Nam etsi scriptum sit quod pascha Domini quartodecimo die mensis primi celebrari debeat, & vere quartamdecimam lunam ad celebrandam Dominicæ seriem passionis inquirere debeamus; tamen ex hoc possumus intelligere, quod ad hujusmodi solemnitatem vel Ecclesiæ perfectio, vel claræ fidei ple- (Psal. 117. 24.)

* Bedam aliosque nonnullos, qui non concilio Nicæno, sed Eusebio Cæsariensi decemnovalem Cyclum adtribuunt, Baronius ad annum 325 reprehendit Ambrosiani hujusce loci auctoritate, cui etiam Dionysii Exigui testimonium ex prima ejus epistola jungere potuisset. Verum tamen errores Dionysium arguit Bucherius. Ambrosium autem in hac epistola minus clare loquutum eo probat, quod infra circulum enneadecaeteridis non dicit aperte constitutum, sed his verbis utitur: *si quis diligenter intendat, statuendum putarent*. Nos quidem Bucherio non adsentimur in eo, quod ut Ambrosium quæ hic super paschæ celebratione tradit, a Theophilo probet mutuatum fuisse, hanc epistolam an. 381. post pascha, *secundo post editum a Theophilo Alex. Laterculum paschalem anno* scriptam affirmat; cum nobis probabilius videatur hanc ipsam eodem laterculo paschali antiquiorem esse. Quod vero ad enneadecaeteridem, cujus mentionem aliquam in Nicæna synodo factam non negat ipsemet Bucherius, eam non ita definire decretam ac stabilitam putamus, ut plana fieret de celebrando paschate controversia. In quam quidem opinionem non solum propter Ambrosii verba supra laudata adducimur, verum etiam propter eas difficultates, quas cum ex hac ipsa epistola, tum ex Cyrillo, Leone Magno atque aliis etiam postea emersisse certum est. Credimus igitur definitum a Concilio, ut pascha resurrectionis Græci ac Latini eodem die celebrarent; deinde ut ad Judæorum differentiam ea dies esset Dominica xiv. lunæ martii mensis proxime sequens; tertio ut circuli decemnovalis usus admitteretur: sed quædam tamen ad eumdem usum necessaria non satis explicata fuisse, unde postea natæ difficultates. Adi hac de re Franc. Balbi notas in hanc epistolam inter opuscula Nic. Fabri editas.

* Observa veteris Ecclesiæ consuetudinem, qua sacrificium in pervigilio paschatis eo ipso tempore offerebatur, quod Christi resurrectione consecratum est.

* De gentilium superstitionibus in quarti diei observatione tractavit Ambrosius lib. 4. *Hexaem.* cap. 9. quod autem hoc loco dicit de luna quinta, id dubio procul referendum est ad illud Virg. ex 1. Æneidos:

Ipsa dies alios alio dedit ordine luna.
Felices operum: quintam fuge &c.

a Guill. *pastores dies*. Operarum lapsus, sed tamen qui in edit. Paris. anni 1580. receptus fuit. Posteros vero dies Bucherius, ita explicat: *Posteri dies*, inquit, *qui postridie Kal. Non. vel Idus erant, Romanis infausti habebantur*. Gellius lib. 5. cap. 17. Quod ad Ægyptios pertinet, eorum Augustinus quoque in Apostoli verba, quæ supra citantur ab Ambrosio, mentionem facit, sed quinam fuerint, non aperit. Cangius ad verbum *dies* varias recentiorum de iisdem diebus opiniones referens, singulis mensibus duos fuisse tradit aggrediendis rebus inauspicatos. Vide etiam Abulensem in Exod. 12.

plenitudo quæratur, sicut dixit Propheta, cum loqueretur de Filio Dei, quia *sedes ejus sicut sol in conspectu meo, & sicut luna perfecta, in æternum manebit*. (Psal. 88. 38.)

5. Inde est quod & ipse Dominus, eum opera in terris miranda fecisset, quasi jam fundata humanarum mentium fide, tempus passionis esse memoravit dicens: *Pater venit hora, clarifica Filium tuum; ut Filius tuus clarificet te*. (Johan. 17. 1.) Hanc enim celebrandæ passionis claritudinem quæsicam alibi docet dicens: *Ite, dicite illi vulpi: Ecce ejicio dæmonia hodie, & cras sanitates perficio, & sequenti consummor die*. (Luc. 13. 32.) His utique consummatur Jesus, qui incipiunt esse perfecti; ut plenitudinem divinitatis & redemtionis ejus fide sua eredant.

6. Ergo & diem & horam exquirimus, ut Scriptura nos instruit. Prophetia etiam David dicit: *Tempus faciendi, Domine*, petens accipere sensum ad cognoscenda Domini testimonia. (Psal. 118. 126.) Et Ecclesiastes quoque ait: *Omni rei tempus*. (Eccl. 3. 1.) Hieremias elamat: *Turtur & hirundo, agri passeres agnoverunt tempora introitus sui*. (Hier. 8. 7.) Quid autem evidentius, quam de passione Domini dictum videri potest: *Agnovit bos possessorem suum, & asinus præsepe domini sui*? (Esai. 1. 3.) Agnoscamus ergo hoc præsepe Domini, in quo alimur, pascimur & reficimur.

7. Hoc igitur tempus præcipue scire debemus, quo per universum orbem consona sacræ noctis fundatur oratio; quia & tempore commendantur preces, sicut scriptum: *Tempore accepto exaudivi te, & in die salutis adjuvi te*. (Esai. 49. 8.) Hoc est tempus de quo Apostolus dixit: *Ecce nunc tempus acceptabile, ecce nunc dies salutis*. (2. Cor. 6.)

8. Unde necesse fuit, quia etiam post Ægyptiorum supputationes, & Alexandrinæ Ecclesiæ definitores, * episcopi quoque Romanæ Ecclesiæ per litteras plerique meam adhuc exspectant sententiam, quid existimem scribere de die paschæ. Nam licet futuri diei paschæ inciderit quæstio; tamen etiam in reliquum quid tenendum videatur, aperimus; si qua quæstio talis incurrerit.

9. Duo autem sunt observanda in solemnitate paschæ, quartadecima luna, & primus mensis, qui dicitur novorum. Itaque ne a veteri Testamento videamur discedere, ipsum de paschæ celebrandæ die capitulum recenseamus. Monet Moyses populum, dicens custodiendum mensem novorum; eum primum esse mensem prædicans: ait enim: *Hic mensis vobis principium mensium, primus erit in mensibus anni: & facies pascha domino Deo tuo quartadecima die mensis primi*. (Exod. 12. 2.)

10. Lex nempe *per Moysen data est: gratia autem & veritas per Jesum Christum facta est*. (Johan. 1. 17.) Ipse ergo qui Legem loquutus est, postea veniens per Virginem novissimis temporibus plenitudinem Legis consummavit; quia venit non Legem solvere, sed implere; (Matth. 5. 17.) & celebravit pascha hebdomade, in qua fuit quartadecima luna quiota feria. Denique ipsa die, sicut superiora docent, pascha eum discipulis manducavit: sequenti autem die, hoc est, sexta feria, crucifixus est, luna quintadecima. Sabbato quoque magno illo sextadecima fuit: ac per hoc septimadecima luna resurrexit a mortuis.

11. Unde hæc lex paschæ nobis servanda est, ut non quartamdecimam observemus in die resurrectionis, sed in die magis passionis, aut certe aliis proximis superioribus diebus; quia resurrectionis celebritas die Dominica celebratur: Dominica autem jejunare non possumus; quia * Manichæos etiam ob istius diei jejunia jure damnamus. Hoc est enim in resurrectionem Christi non credere, si legem quis jejunii die resurrectionis indicat; cum Lex dicat pascha edendum cum amaritudine, hoc est, cum dolore, quod tanto sacrilegio hominum auctor salutis sit interemtus: (Exod. 12. 8.) die autem Dominica exultandum Propheta docet, dicens: *Hic est dies, quem fecit Dominus; exsultemus & lætemur in eo*. (Psal. 117. 24.)

12. Ergo non solum passionis diem, sed etiam resurrectionis observari oportet a nobis; ut habeamus & amaritudinis & lætitiæ diem: illo jejunemus, isto reficiamur. Unde si inciderit, sicut futurum est proxime, * quartadecima luna mensis primi die Dominica; quia neque Dominica jejunare debemus, neque tertiadecima lu-

* Utrum vox *episcopi* cum adjectivo *plerique* & verbo *expectant* conveniat, an vero posita sit in gignendi casu & ad *vi definitiones* referatur, ambigi potest. Attamen ultimum nobis verisimilius est, cum & adverbii *quoque* proprium sit antecedenti orationi sequentem connectere, nec satis recte dici videatur plerosque episcopos Ecclesiæ Romanæ Ambrosianam adhuc exspectare sententiam; nisi quis malit *Ecclesiæ Romanæ* hoc loco poni pro metropoleos Romanæ. Sed præterquem quod inusitatior est an locutio, quæ causa esset, cur potius Mediolanensis quam Romani metropolitæ sententiam quærerent iidem antistites? Itaque vocem *episcopi* accipimus indefinite pro episcoporum; cum a plerisque pontificibus Romanis constitutiones de paschali festo ante illud tempus editas constet. Quin immo eamdem difficultatem, quæ Ambrosium nostrum ad scribendum hac de re compulerat, etiam postea rediisse ex epistola sancti Leonis ad Marcianum imperatorem cognoscere est. Utramque epistolam compara, & affinitatem inter illas non mediocrem comperies.

* De jejunio Dominicæ diei a Manichæis observari solito consule Augustini epistolam 36. *ad Casulanum* num. 27. & 29. De quo etiam nonnihil habet *Proterius* in epistola ad Leonem.

* Hic erat cardo difficultatis, de qua consultus fuerat Ambrosius, nimirum quod cum pascha incideret in xiv. Kal. maias, utrum in vii. transferri posset, dubium erat propter rationes hic a sancto Ambrosio, & a Proterio in epistola citata propositas. Ubi obiter animadvertes, quod in *Admonit. ad lib. Elia & Jejun.* a nobis dictum est de jejunio sabbati sancti, plane confirmari.

na die sabbati incidente jejunium solvere, quod maxime die passionis est exhibendum: in alteram hebdomadam celebritas paschæ est differenda. Siquidem sequitur quintadecima luna, qua passus est Christus, & erit secunda feria: tertia quoque feria erit sextadecima luna, qua Domini caro in sepulcro quievit; cum quarta etiam feria septimadecima luna futura sit, qua Dominus resurrexit.

13. Cum igitur triduum illud sacrum in hebdomadam proxime incurrat ultimam, intra quod triduum & passus est, & quievit, & resurrexit, de quo triduo ait: *Solvi e hoc templum, & in triduo excitabo illud*; (Joan. 2.19) quid nobis potest molestiam dubitationis afferre? Nam si ea res scrupulum movet, quia quartadecima luna non celebramus ipsum diem vel passionis, vel resurrectionis; ipse Dominus non quartadecima luna passus est, sed quintadecima, & septimadecima resurrexit. [a] Quod si movet, quia quartamdecimam lunam transeuntes, quæ die Dominica incidit, hoc est, quartodecimo Kalendas maii, sequenti Dominica instaurandam celebritatem suademus; auctoritas exstat hujusmodi.

14. Nam temporibus paulo superioribus, cum incidisset quartadecima luna mensis primi in Dominicam diem, sequenti altera Dominica celebrata solemnitas est. [b] Octogesimo autem & nono anno ex die imperii Diocletiani, cum quartadecima luna esset nono Kalendas aprilis, nos celebravimus pascha pridie Kalendas aprilis. Alexandrini quoque & Ægyptii, ut ipsi scripserunt, cum incidisset quartadecima luna [c] vigesimo & octavo die phamenoth mensis, celebraverunt pascha quinta die pharmuthi mensis, quæ est pridie Kalendas aprilis, ac sic convenere nobiscum. Rursus nonagesimo & tertio anno a die imperii Diocletiani, cum incidisset quartadecima luna in quartumdecimum diem pharmuthi mensis, quæ est quinto idus aprilis, quæ erat Dominica die, celebratum est pascha Dominica pharmuthi vigesimo & primo die, qui fuit secundum nos [d] sextodecimo Kalendas maii. Unde cum & ratio sit & exemplum, nibil super hoc movere nos debet.

15. Nunc illud est, quod enodandum videtur, quia plerique putant secundo mense nos celebraturos pascha, cum scriptum sit: *Custodi primum mensem novorum*; (Deut. 16.1) quod non potest incidere, ut præter mensem novorum pascha celebrent, nisi qui quartamdecimam lunam ita observant secundum litteram, ut non alio nisi ipso celebrent die. Denique futurum Judæi duodecimo, non primo mense celebraturi sunt pascha, hoc est, [e] decimo tertio Kalendas aprilis, secundum nos: secundum Ægyptios autem vigesimoquarto die phamenoth mensis, qui est non primus mensis, [f] sed duodecimus; primus enim mensis apud Ægyptios dicitur pharmuthi, & incipit sexto Kalendas aprilis, & finitur septimo Kalendas maii. Ergo secundum Ægyptios primo mense celebraturi sumus Dominicam paschæ, hoc est, septimo Kalendas maii, qui est dies trigesimus pharmuthi mensis.

16. Nec absurdum arbitror, ut inde observandi mensis trahamus exemplum, ubi primum pascha celebratum est. Unde & majores nostri in tractatu concilii Nicæni, [g] eumdem enneadecateridem, si quis diligenter intendat, statuendum putarunt, & ipsum mensem novorum recte custodierunt; quia in Ægypto hoc primo mense nova secantur frumenta: hic autem mensis & primus est secundum Ægyptiorum proventus, & primus secundum Legem, & octavus secundum consuetudinem nostram; * indictio enim septembri mense inci-

a Omnes mss. *Quid si movet.... qua die* &c.

b Vet. edit. *Octogesimo autem anno & nonagesimo tertio*: Rom edit. tantum resecavit, *& nonagesimo tertio*: melius Franc Balbus, & Bucherius. *Octogesimo autem & nono anno*; quo cyclum decemnovennalem, inquit Balbus, XIII. invenio: F. litteram domin. ampliatumque pascha in pridie Kal. aprilis. Hunc autem annum post reparatam salutem 373. fuisse tradit Bucherius. Et hæc utriusque emendatio etiam ex epistola Proterii, nec non ex æra Diocletiani, quam anno Christi 284. IV. Kal. Sept. institutam volunt, confirmatur.

c Ita Rom. edit. & mss. cum epist. Proterii, & Balbi ac Bucherii supputatione: Vet. autem edit. *& vigesimo, & octavo die pharmuthi*.

d Vet. edit. *nos quinta decima*; restituit edit. Rom. *nos sexta decimo*. Ex certe manifestum est, priore dominica in V. idus aprilis incidente, proxime sequentem non in XV. sed in XVI. Kal. maii incidere.

e Edit. antiq. *tertia Kal. april.* Rom. cum mss. *tertio decimo* &c. unde confirmari mutationem *pharmuthi* in *phamenoth*, de qua superius dictum est, observat Balbus.

f Ita Rom. edit. vet. autem, *sed duodecimus: & incipit sexta*. Mendose, certum enim est mensem *phamenoth* incipere V. Kal. martias & finire VII. Kal. april. ac proinde mensem *pharmuthi* initium sumere a VI. Kal. ejusdem aprilis. At illud animadvertendum videtur, Ambrosium, cum *pharmuthi* primum mensem appellat, intelligendum esse de primo novorum, qui primus anni erat secundum Legem: nam apud Ægyptios mensis primus *Thoe* dicebatur, & nostro Septembri respondebat. Vide Lact. Firmianum *lib.* 1. *c.* 6.

g Edit. vet. *eum diem endecate ide*: Rom. *eumdem*, mensem nimirum, *enneadecateridem*. Optima correctio; id enim hoc loci docet Ambrosius Nicænos patres propterea statuisse, ut circulus decemnovalis a mense novorum inciperet, atque in eum desineret, quia in eodem primum pascha olim a Judæis celebratum est.

* Ex hoc potissimum loco adstruunt chronologi Ambrosium a Patribus latinis primum fuisse, a quo indictionum facta sit mentio. Verum tamen illud potiori jure collegissent ex lib. *de Noe & Arca*, cap. 17. num. 63. ubi earum usum non diu ante cœpisse satis insinuat. Dubitari autem hic potest, quam indictionem utroque loco designaverit: utrum Constantinopolitanam, quæ incipiebat Kal. septembris, an Constantinianam, cujus initium erat VIII. Kal. ejusdem mensis; an tandem Romanam, Antiochenam vel aliam ex earum numero, quæ a scriptoribus commemorantur? Sed inter se satis conveniunt peritiores Ambrosium de Constantiniana intelligendum: cujus quidem institutio quamvis rem obscurissimam esse affirmet Baronius, receptiori tamen sententia tribuitur anno Domini 312. Constantino Magno imperante. Nec vero leve hujus opinionis argumentum est, quod Athanasius in *lib. de Synodis* agens de conventiculo Arrianorum Antiochiæ habito, illud præsente Constantio indictione XIV. coivisse declarat: & hinc qui Theodosio indictiones his Ambrosii locis persuasi adtribuunt, liquido refelluntur. Porro indictionum crebra mentio fit in Cod. Theodos. quarum laterculum Godefridus exhibet statim initio. Vide etiam Chronicon Marcellini, & Alexandrinum, licet innumeris erroribus fœdatum.

incipit. Octavo igitur mense Kalendæ Aprilis sunt: incipit autem mensis non secundum vulgarem usum, sed secundum consuetudinem peritorum ab æquinoctio, qui dies est duodecimo Kalendas aprilis, & finitur undecimo Kalendas maii. Inde maxime intra hos triginta & unum dies [a] sæpe celebrati paschæ dies.

17. Sed cum * ante sexennium celebraverimus paschæ Dominicam undecimo Kalendas maii, hoc est, trigesimo die mensis, secundum nostram scilicet calculationem, moveri non debemus, si & proxime trigesimo die pharmuthi mensis celebraturi sumus paschæ Dominicam. Verum si quis mensem secundum inde existimat, quia post triduum completi mensis, qui compleri videtur undecimo Kalendas maii, paschæ Dominica erit; illud consideret, quia quartadecima luna, quæ quæritur, quartodecimo Kalendas maii erit, hoc est, intra præscriptum mensis numerum. Lex autem diem passionis exigit intra primum mensem novorum debere celebrari.

18. Satisfactum est igitur secundum plenitudinem lunæ, cui ad complendum mensem supersunt tres alii dies. Non ergo in alterum mensem recidit, quando intra eumdem mensem, qui primus est, pascha celebrabitur. Ad litteram autem nos teneri non oportere, licet consuetudo celebrandi pascha ipsa nos instruat; tamen & Apostolus docet, qui ait: *Pascha nostrum immolatus est Christus*. (1. Cor. 5. 7.) Sed & proposita lectio docet litteram non sequendam; sic enim habes: *Et facies pascha domino Deo tuo quartodecimo die mensis primi*. (Exod. 12 18.) Diem pro luna dicit; unde peritissimi quoque secundum Legem lunari cursu computant mensem: & ideo cum a pluribus nonis lunæ cursus incipiat, hoc est, dies primus, [b] vides nonas maii adhuc ad mensem primum novorum computari posse. Ergo & juxta Legis sententiam primus hic mensis est. Denique μήνη lunam vocant Græci, unde μῆνας græce dicunt menses; & naturalis usus nationum exterarum lunam pro diebus appellat.

19. Alium autem diem passionis, alium resurrectionis celebrandum veteris quoque Testamenti series ostendit; sic enim habes: *Agnus sine macula, mundus, consummatus, anniculus, masculus erit vobis, ab ovibus & hædis sumetis, & erit vobis in observatione usque in quartamdecimam mensis hujus, & occidetis illum tota multitudo Synagogæ filiorum Israel ad vesperum, & sument de sanguine ejus, & ponent super duos postes, & super limen ostii domus, in qua manducabunt eum inter semetipsos: manducabunt carnem hanc nocte igni assatam*; (Ibidem 5. & seq.) & infra: *Et edetis illum cum sollicitudine; pascha est enim Domini & pertransibo in terram Ægyptiorum in nocte illa, & percutiam omne primitivum in Ægypto ab homine usque ad pecus, & in omni terra Ægypti faciam vindictam, ego Dominus. Et erit vobis sanguis in signo in domibus, in quibus eritis ibi; & videbo sanguinem, & protegam vos, & non erit in vobis plaga exterminii. Et conteram terram Ægypti, & erit dies hic vobis memorabilis, & solemnis, & diem festum agetis eum Domino in progenies vestras, legitimum sempiternum, diem festum agetis illum.*

20. Advertimus & passionis diem descriptum in jejunio, quia ad vesperum occidendus est agnus; licet ultimum tempus pro vespere possimus accipere secundum Johannem, qui ait: *Pueri, novissima hora est*. (1. Johan. 2. 18) Sed & juxta mysterium vespere diei constat occisum, quando tenebræ statim factæ sunt: & jejunium deferendum eo die verum est, quia ita edetis illum cum sollicitudine; jejunantibus enim sollicitudo adhæret. Resurrectionis autem die exsultatio refectionis est atque lætitiæ, quo die videtur exisse populus ex Ægypto, primitivis Ægyptiorum necatis. Quod posteriora evidentius docent, in quibus ait Scriptura, quia postquam fecerunt Judæi pascha, sicut præcepit Moyses, *factum est circa mediam noctem, & Dominus percussit omne primitivum in terra Ægypti, a primitivo Pharaonis*. (Exod. 12 29) *Et vocavit Pharao Moysen & Aaron nocte, & dixit illis: Surgite & exite de populo meo, & vos & filii vestri: ite & servite domino Deo vestro*. (Ibidem 31.) Et urgebant Ægyptii populum, festinantes quam celerrime expellere. Denique sic profecti sunt Israelitæ, ut non occurreret sibi

a Tres mss. Vat. *sæpe celebratos*: unus qui & antiquissimus, ac omnes edit. *sæpe celebrati*; exceptis quibusdam Paris. ubi legimus, *sæpe celebratur*. Ceterum quod ait Ambrosius *intra hos triginta & unum dies*, erratum etiam ibi videtur; sunt enim xxxii. a xii. Kal. april. ad xi. Kal. maii.

* Scite advertit Balbus sequentia cum τῷ biennium quadrare non posse; nec enim ea convenire alii anno, quam 95. æræ Diocletiani, Christi vero 379. Unde colligit biennium ex eo factum quod scriptum fuerat vi. ennium. Qua conjectura nihil probabilius. Nihilominus tamen Bucherius vulgarem retinet lectionem, annumque designatum per voces *ante biennium* Christi 369. fuisse arbitratur. Verum ea supputatio non cohæret cum eo quod de anni 387. pascha hic dicitur: *quod futurum est proxime*; cum hanc epistolam idem Bucherius scriptam anno 381. censeat. Et certe recurrente postmodum simili difficultate de paschate anni 355. sanctus Leo non ante annum 353. consulendos peritos æstimavit. Quod autem Hermannus tradit fieri potuisse, ut alius cyclus a Victoriniano observaretur: & revera alium hoc ipso antiquiorem etiam a Bucherio editum esse, in quo pascha resurrectionis anni 384. ponatur xii. Kal. maias, id est, 21. cum festum paschatis apud eum auctorem ab anno 378. semper uno die anteverteretur. Sed idem canon tot mendis scatere deprehenditur, ut ei fidere non audeamus.

b Rom. edit. *Vides pridie nonas maii*: vet. *Vides nonas maii*. Commoda lectio; cum enim nova luna primi mensis, ut notat Balbus, in Alexandrinorum cyclo incipere possit vel v. april. fit ut nonæ maii primo lunari mense includantur aliquando. Sed forte non putarunt Rom. editores nonas ad superiorem mensem pertinere posse: cum ex Festo nonæ dicantur a nova luna, quod incidat in eas lunæ principium: ex Macrobio autem, quod sint quasi exordium novæ observationis. At hujusmodi etymologiæ non sunt tanti. Et profecto recte hic ab Ambrosio dicitur, *cum a pluribus nonis* &c. non autem ab omnibus.

sibi azyma fermentare, ejecerunt enim eos Ægyptii, & non potuerunt sustinere, [a] quem apparatum sibi fecerant in viam.

21. Reseratum est igitur diem resurrectionis observandum post diem passionis, qui dies resurrectionis non quartadecima luna debet esse, sed postea, ut vetus loquitur Testamentum; quia dies resurrectionis is, cum egrediens populus de Ægypto, in mari & in nube baptizatus, ut Apostolus dicit, mortem vicit, panem spiritalem accipiens, & potum de petra hauriens spiritalem: nec passionem Domini die Dominica posse celebrari; & si quartadecima luna in Dominicam inciderit, adjungendam hebdomadam alteram, sicut & septuagesimo sexto anno ex die imperii Diocletiani factum est. Nam tunc [b] vigesimo octavo die pharmuthi mensis, qui est nono Kalendas maii, Dominicam paschæ celebravimus sine ulla dubitatione majorum. Simul etiam lunæ cursus & ratio suffragatur, quoniam vigesima prima luna proximum pascha celebrandum est; nam usque ad vigesimam primam lunam consuevit extendi.

1. Cor. 10 & seq.

22. Ergo cum tot veritatis indicia concurrant, juxta majorum exempla festum publicæ salutis læti exsultantesque celebremus, postes nostros ubi est ostium verbi, quod sibi Apostolus optat aperiri, fide passionis Dominicæ colorantes. De hoc ostio dicit etiam David: *Pone domine, custodiam ori meo, & ostium circuitus labiis meis*; ut nihil aliud nisi sanguinem Christi loquamur, quo mortem vicimus, quo redempti sumus. Fulgeat in nobis odor Christi. Ipsum audiamus, in illum & mentis & corporis oculos dirigamus, opera ejus mirantes, beneficia prædicantes: super limen ostii nostri sacræ redemtionis confessio resplendeat. Sumamus ferventi spiritu sacramentum in azymis sinceritatis & veritatis, pia doctrina gloriam Patris [c] & Filii, & Spiritus majestatem individuam concinentes.

Coloss. 4. 3.

Psal. 140. 3.

*EPISTOLA XXIV.

* Scripta an. 387.

Exponit cur legationis suæ rationem reddat, quomodo in consistorium ingredi coactus, Maximi osculum recusaverit & accusationes quibus hic ab eo se deceptum; & a Bautone immissos imperio barbaros criminabatur, in ipsum retorserit, narrat. Tum ubi retulit; qua libertate Valentiniani clementiam ejus crudelitati opposuerit, utque Gratiani corpus redderetur, institerit, nec non post exprobratam tyranno Vallionis cædem fuerit ejectus, suam non tam de periculo suo, quam de Hygini exsilio sollicitudinem subdit.

AMBROSIUS VALENTINIANO imperatori.

1. Etsi superioris legationis meæ fides ita approbata sit tibi, ut ratio ejus a me non quæratur; satis enim claruit eo ipso quod aliquot dies retentus sum intra Gallias, [d] me volentia Maximo non recepisse, neque iis adstipulatum, quæ ad voluntatem ejus magis, quam ad pacem propenderent: denique non commisisses secundam legationem, nisi primam probasses. Sed quia regredienti mihi decernendi secum impotuit necessitatem, ideo hac epistola expositionem legationis meæ insinuandam putavi, ne cujusquam sermo [e] veris prius vana intexeret, quam reditus meus integra, & sinceræ veritatis expressa signaculo manifestaret.

2. Cum pervenissem Treviros, postridie processi ad palatium. Egressus est ad me [*] vir Gallicanus, præpositus cubiculi, eunuchus regius. Popotci adeundi copiam, quæsivit num rescriptum haberem clementiæ tuæ. Respondi habere. Retulit non posse me, nisi in consistorio videri. Dixi non esse hunc morem sacerdotalem, certe esse aliqua de quibus [f] serio deberem cum suo principe confabulari. Quid plura? Consuluit eum, sed eadem referenda credidit; ut liqueret etiam priora ex illius arbitrio deprompta. Dixi tamen alienum id quidem a nostro munere, sed me recepto officio non defuturum; gratam mihi

a Vet. edit. cum tribus mss. *sustinere apparatum sibi fecerant*: Rom. *sustinere, nec apparatum sibi fecerunt*. Et certe suffragantur huic correctioni verba illa Exodi 12. καὶ οὐκ ἠδυνάσθησαν ἐπιμεῖναι, οὐδὲ ἐπισιτισμὸν ἐποίησαν &c. Verumtamen cum lectionem unus Vat. codex suppeditet ab illo textu haud multum recedentem, in textum recipiendam existimavimus.

b Omnes edit. *trigesimo die pharmuthi mensis, qui est septimo Kal. maii*. Sed Balbus ac Bucherius emendationis locum indigem deprehenderunt, atque adeo reponendum *vigesimo octavo die ... qui est IX. Kal. maii*. Optima correctio; cum enim illic agatur de anno reparatæ salutis 360. aliter ea inter cohærere nequaquam possunt.

c Ms. unus, *& Filii majestatem & Spiritus sancti individuam concinnitatem*.

d Edit. Amerb. & mss. aliquot, *me violenti a Maximo*: seq. edit. *me violentiam a Maximo*, neutrum congruo sensu: reliqui mss. partim *me volente a Maximo*, partim, *me volenti a Maximo*, vel *me volentia Maximo*, quæ vera lectio est. Sic enim Tacitus: *Hæc atque talia plebi volentia fuere*. Ita etiam Salust. Indicat igitur Ambrosius placentia Maximo se vel non admisisse, vel facturum se non promisisse; hic enim verbum *recepisse* utroque modo potest explicari. Rursus vero, ubi nos cum antiq. edit. & mss. pluribus, *ad pacem protenderent*: Rom. edit. & quidam mss.... *propenderent*, unus *prætenderent*.

e Vet. edit. & mss. non pauci, *viri prius vana*, nonnulli, *veri prius vana*, nec incommode, cum non sit insolens Ambrosio, ut veritatis vacua imitatione Virgilii appellet *vera vana*: bene tamen aliquot mss. ac Rom. edit. ut in textu.

* An per catachresin *vir* nominetur, qui vere fuerit evitatus; an vero quod *eunuchus* dicitur, nomen sit muneris ac dignitatis, non definimus. Vide quæ ad lib. *de Joseph patriarcha* cap. 6. observavimus.

f Rom. edit. sola, *secreto deberem*.

mihi esse humilitatem in tuo præsertim, & quod verum est, fraternæ pietatis negotio.

3. Ubi sedit in consistorio, ingressus sum, adsurrexit ut osculum daret. Ego inter consistorianos steti. Hortari cœperunt alii, ut adscenderem: vocare ille. Respondi ego: Quid oscularis eum, quem non agnoveris? Si enim me agnovisses, non hoc loco videres. Commotus es, inquit, episcope. Non, inquam, injuria, * sed verecundia, quod alieno consisto loco. Et prima, inquit, legatione ingressus es consistorium. Nec illud, inquam, mei erroris fuit: vocantis, non ingredientis vitium est. Cur, inquit, ingressus es? Quia, inquam, tunc ut inferiori pacem petebam, nunc ut æquali. Cujus, inquit, beneficio æquali? Respondi: Omnipotentis Dei, qui Valentiniano regnum, quod dederat, reservavit.

4. Ad postremum erupit dicens: Quoniam me lusistis tu & ille * Bauto, qui sibi regnum sub specie pueri vindicare voluit, qui etiam barbaros mihi immisit: quasi ego non habeam, quos possim adducere; cum mihi tot millia barbarorum militent, & annonas a me accipiant. Quod si ego tunc temporis quando venisti, non fuissem retentus, quis mihi obstitisset & virtuti meæ?

5. Ad hæc ego leniter: Non opus est, inquam, ut commovearis, cum causa nulla sit commotionis: sed patienter audias, quæ referantur istis. Propterea & ego veni, quia prima legatione, dum mihi credir, per me deceptum te esse adserebas. Gloriosum mihi est & hoc pro salute pupilli imperatoris. Quos enim episcopi magis, quam pupillos debemus tueri? Scriptum est enim: *Judicate pupillo, & justificate viduam, & eripite injuriam accipientem*; & alibi: *Judices viduarum, & patres orphanorum*. [Esai. 1. 17.] [Psal. 67. 6.]

6. Tamen non exprobrabo beneficium meum Valentiniano. Ut verum eloquar, ubi ego tuis legionibus obstiti, quominus influeres in Italiam? Quibus rupibus? qua acie? quibus numeris? An vero corpore meo clausi tibi Alpes? * Utinam hoc meum esset! objectionem non timerem, non vererer criminationes tuas. Quibus promissis lusi te, ut paci adquiesceres? Nonne intra Gallias juxta urbem Moguntiacum comes * Victor occurrit mihi, quem direxisti, ut pacem rogaret? In quo ergo te fefellit Valentinianus, qui prius pacem a te rogatus est, quam postularet? In quo te fefellit Bauto, qui devotionem imperatori exhibuit suo? An quia principem suum non prodidit?

7. In quo ego te circumscripsi? Qui ubi primum veni, cum diceres quod Valentinianus ad te quasi filius ad patrem venire deberet; responderim non esse æquum, ut aspero hiemis tempore puer cum matre vidua penetraret Alpes: sine matre autem tanto itineri dubiis rebus committeretur? De pace a nobis legationem commissam, non de adventu ejus promissionem: spondere nos id non potuisse certum est, quod mandatum non erat: me certe nihil spopondisse, adeo ut diceres: Exspectemus quid Victor responsi referat. Illum autem liquet, me retento, pervenisse Mediolanum; negatumque ei, quod postulabat. De pace tantum conspirare studia, non de adventu imperatoris, quem moveri non oporteret. Præsens eram, ubi Victor rediit. Quomodo ergo revocavi Valentinianum? Legati iterum missi ad Gallias, qui ejus adventum negarent, apud Valentiam Gallorum me repererunt: milites utriusque partis, qui custodirent juga montium, offendi reverteos. Quos ego tuos revocavi exercitus? quas de Italia reflexi aquilas? quos immisit barbaros Bauto comes?

8. Et quid mirum si hoc Bauto fecisset, Transrhenanus genere; cum tu ministeris imperio Romano barbarorum auxilia, & turmas translimitanas, quibus commeatus b provincialium tributa solvebant? Vide autem quid interfit inter tuas minitationes, & Valentiniani augusti pueri mansuetudinem. Tu flagitabas quod barbarorum stipatus agminibus Italiæ te infunderes: Valentinianus * Hunnos atque Alanos appropinquantes Galliæ per Alemaniæ terras reflexit. Quid habet invidiæ, si Bauto barbaros cum barbaris fecit decernere? Quoniam dum tu militem Roma-

* Cum ex hoc Ambrosii exemplo, tum ex aliis virorum sanctitate ac modestia præcellentium cognoscimus honorem muneri ac dignitati suæ debitum tueri non vanitatis, sed magnanimitatis esse, modo non personæ tribuatur, quod speciei dignitatis expetitur.

* Bautonis comitis iterum sanctus noster meminit epistola ad Theodosium. Ejus filiam Arcadio imperatori nupsisse tradit Philostorgius lib. 11. Histor. Zosimus vero tam prolixa voluntate eumdem laudat, ut fere suspicionem injiciat, quod idolorum superstitioni addictus fuerit. Hunc ipsum quoque non alium esse arbitrabantur ab eo Bautone, qui tum temporis consulatum gerebat, cum ipsi panegyricam orationem Mediolani Augustinus pronunciavit, ut ipse scripsit. lib. 3. *advers. Litt. Petil.* cap. 25.

* Quam sincero affectu Ambrosius Valentiniano puero operam suam in obeundis hisce duabus legationibus præstiterit, idem ipse in ejusdem principis laudatione funebri commemorat, quam consule.

* Victorem, cujus hic mentio fit, alium esse constat a Victore Maximi filio, quem Arbogastes a Theodosio post necem ejusdem Maximi in Gallias missus interfecit.

a Plures mss. *vobis legationem promissam*: alii & edit. potiori sensu, *nobis .... commissam*.

b Rom. edit. cum paucis mss. *provincianum*.

* Verisimile est Hunnos, post quam una cum Gothis a Theodosio, ut Zosimus lib. 4. memorat, victi fuissent, pacem usque tunc coluisse cum Romanis: quod autem ad Alanos, Gratianus eam gentem adeo diligebat, ut a se propterea animos Romanorum abalienaverit, dederitque Maximi usurpationi occasionem.

manum occupas, dum is adversum se utrinque praetendit, in medio Romani imperii sinu * Juthungi populabantur Rhetias; & ideo adversus Juthungum Hunnus accitus est. Idem tamen quia de finitimo proterebat Alemanniam, a & jam de vicinia mali urgebat Gallias; coactus est triumphos suos deserere, ne tu timeres. Confer utriusque factum. Tu fecisti incursari Rhetias, Valentinianus suo tibi auro pacem redemit.

9. Adspice illum quoque, qui tibi ad dexteram adsistit, quem Valentinianus, cum posset suum dolorem ulcisci, honoratum ad te redire fecit. Tenebat eum in suis terris, atque in ipso nuncio necis fraternae fraenavit impetus: nec tibi vicem etsi non paritis dignitatis, ejusdem tamen necessitudinis retulit. Confer ergo, te judice, utriusque factum. Ille tibi * fratrem tuum viventem remisit, tu illi vel mortuum redde. Quid illi reliquias germani abnegas, qui tibi adversum se auxilia non negavit?

10. Sed vereris ne exuviarum reditu renovetur militibus dolor; hoc enim allegas. Quem viventem deseruerunt, eum defendent peremtum? Quid eum mortuum times, quem occidisti, cum posses servare? Hostem, inquis, meum peremi. Non ille tuus hostis, sed tu illius. Ille jam non sentit b defensionem, tu causam considera. Si quis adversum te hodie imperium in his partibus usurpandum putet, quaero utrum te hostem illius dicas, an illum tibi? Nisi fallor, usurpator bellum infert, imperator jus suum tuetur. Ergo quem non debueras occidere, ejus reliquias negas? Habeat Valentinianus imperator vel fratris exuvias pacis tuae obsides. Et quomodo allegabas quod eum non mandaveris occidi, quem prohibes sepeliri? Poterit igitur credi quod ei non invideris vitam, cui etiam sepulturam invides?

11. Sed ad me revertar. Audio te queri quod se ad Theodosium imperatorem potius contulerint, qui sunt cum Valentiniano imperatore. Quid igitur futurum sperabas, cum tu refugientes eos ad poenam posceres, captos necares: Theodosius autem muneribus ditaret, donaret honoribus? Quos, inquit, occidi? Respondi ei, c Vallionem. At quem virum? qualem bellatorem? Haeccine fuit justa causa exitii, quod imperatori suo fidem servavit? Non ego, inquit, eum jussi occidi. Respondi: Hoc audivimus, quod occidi jussus sit. Sed, inquit, si ipse sibi vim non intulisset, jusseram eum deduci Cabillonum, & ibi vivum exuri. Respondi: Ergo propterea & illud creditum est, quod eum occideris. Quis autem sibi parcendum putaret, cum occisus sit bellator strenuus, miles fidelis, comes utilis? Ita tum discessi, ut se tractaturum diceret.

12. Postea cum videret me * abstinere ab episcopis, qui communicabant ei, vel qui aliquos devios licet a fide ad necem petebant; commotus eis jussit me sine mora regredi. Ego vero libenter, etsi me plerique * insidias evasurum non crederent, ingressus sum iter, hoc solo dolore percitus, quod Hyginum episcopum senem in exsilium duci comperi cui nihil jam nisi extremum superesset spiritus. Cum de eo convenirem comites ejus, ne sine veste, sine * plumario paterentur extrudi senem, extrusus ipse sum.

13. Haec est expositio legationis meae. Vale, Imperator; & esto tutior adversus hominem pacis involucro bellum tegentem.

EPI-

* Quos Treb. Pollio Virtingos seu Vitinguos vocat, eosdem esse qui Juthungi ab Ambrosio hic appellentur, suspicari sese indicat Casaubonus in eum auctorem p. 221. num. 204.

a Eras. & seq. edit. *& jam vicinia*: Amerb. & omnes mss. *& jam de vicinia*.

* Quomodo hic vocatus fuerit, reticetur a sancto Praesule: at Marcellino nomen ei fuisse Pacatus in Panegyr. Theodosii aperte prodit.

b Omnes edit. *defensionem, tuam causam*: scripti cod. magno numero, *defensionem tuam. Causam considera*: Thuan. expungit *tuam*, cujus loco Reg. habet *tu causam*. Magis convenit.

c Nomen hujus comitis varie reperitur; omnes enim edit. scribunt *Balionem*: mss. nonnulli *Balionem*: alii demum longe plurimi *Valionem*. Optime sane. Ita namque de eodem Pacatus in Panegyr. citato: *Vallio triumphalis ... post amplissimos magistratus, & purpuras consulares, & contractum intra unam domum quamdam bonorum senatum vita se abdicare compulsus est*.

* Quod Ambrosius asserit se abstinuisse a communione episcoporum, qui cum Maximo factorum societatem contrahebant, nihil miramur, quando ipsum quoque Maximum a communione, ut narrat Paulinus in ejus Vita, rescidit; divina ultione, nisi eum poeniteret, gravissime verbis denuntiata. Quod autem ad alios episcopos, quos hic indicat, haud dubie Ithacium, Idacium eorumque fautores intelligit, qui Priscillianum, devium a fide scilicet, usque ad capitale supplicium persequuti sunt; quemadmodum rursus epistola 26. significatur.

* Forte an ad hoc periculum respiciebat Ambrosius, cum in funebri laudatione ejusdem Valentiniani dolem se, quod minae a Maximo sibi intentatas evaserit, testatur.

* *Plumarium*, id est, plumacea culcitra, ut paulo mollius fracta boni illius senis membra cubitarent. Ceterum suspicatur Baronius ad an. 387. hunc Hyginum eumdem esse atque Adiginum Cordubensem episcopum, a quo primum antistites adversus Priscillianum concitatos narrat Severus lib. 2. Hist. Verum tamen cum ex eodem historico, Adiginus ille, seu Iginus, ut in sequentibus appellatur, priscillianistas admiserit in communionem, id cum Hygini nostri generositate non cohaeret; nisi forte is exsilii propositi asperitate deterritus, priorem constantiam abjecerit, quod Ambrosio adhuc in reditus itinere posito innotescere nequaquam potuerit.

* Scripta post annum 385. & ante an. 387.

* EPISTOLA XXV.

STUDIO *num sibi in reos sententiam ferre liceret, consulenti respondet ipsi quidem usum gladii esse permissum, ut tamen utatur clementia, expedire. Quam in rem Christi adulteram mulierem absolventis exemplum promit; & cur communio judicibus capitalibus neganda non sit, explicat.*

a AMBROSIUS STUDIO.

1. Recognosco puræ affectum mentis; & fidei studium, & domini nostri Jesu Christi timorem. De quo etiam ego vererer responsum referre: constrictus altero, quod est commissum vobis propter custodiam legum; altero autem propter misericordiam & gratiam, nisi de hoc apostolicam haberes auctoritatem: *Quia non sine causa gladium portat, qui judicat*; Dei enim vindex est in eos, qui male agunt. (Rom. 13. 4.)

2. Quod tamen etsi cognitum tibi foret, non otiose sciscitandum putasti. Nam sunt b extra Ecclesiam tamen, qui eos in communionem non vocent sacramentorum cælestium, qui in aliquos capitalem sententiam ferendam æstimaverunt. Plerique etiam sponte se abstinent: & laudantur quidem, nec ipsi eos possumus non prædicare: qui auctoritatem Apostoli eatenus observamus, ut iis communionem non audeamus negare.

3. Vides igitur quid auctoritas tribuat, quid suadeat misericordia. Excusationem habebis, si feceris: laudem, si non feceris. Sed si non potueris facere c, nec tamen nocentes adterere squallore carceris, sed absolvere, plus quasi sacerdos probabo. Potest enim fieri, ut causa cognita, recipiatur ad sententiam reus, qui postea aut indulgentiam sibi petat, aut certe sine gravi severitate, quod quidam ait, habitet in carcere. Scio tamen plerosque gentilium gloriari solitos, * quod incruentam de administratione provinciali securim revexerint. Si hoc gentiles, quid christiani facere debent?

4. Ad omnia tamen accipe responsum (Joan. 8. 3. & seq.)

Salvatoris. Nam cum adulteram reperissent Judæi, obtulerunt eam Salvatori, captantes ut si absolveret eam, videretur Legem solvere, qui dixerat: *Non veni Legem solvere, sed adimplere*: si damnaret, videretur adversus finem venisse propositi sui. Hoc igitur prævidens dominus Jesus, inclinato capite, scribebat in terra. Quid scribebat, nisi illud propheticum: *Terra, terra scribe hos viros abdicatos*; quod de Jechonia descriptum est in Hieremia propheta? (Matth. 5. 17. Hier. 22. 29.)

5. Cum Judæi interpellant, in terra scribuntur nomina Judæorum: cum adeunt christiani, non scribuntur in terra fidelium nomina, sed in cælo. In terra autem scribuntur abdicati a patre proprio, qui patrem tentant, & contumelias irrogant auctori salutis. Cum interpellant Judæi, inclinat caput Jesus; & quia non habet ubi reclinet caput suum, iterum erigit, quasi dicturus sententiam, & ait: *Qui sine peccato est, prior lapides eam*. Et iterum inclinato capite, scribebat in terra. (Matth. 8. 20. Joan. 8. 7.)

6. Audientes illi exire cœperunt singuli, incipientes a senioribus: vel quod ipsi plura haberent crimina, qui diu vixerant: vel quia priores vim intellexerunt sententiæ, quasi prudentiores; & cœperunt sua magis peccata deflere, qui alieni criminis venerant accusatores.

7. Recedentibus ergo illis, remansit solus Jesus, & elevans caput ad mulierem, ait: *Ubi sunt, qui te accusabant? d Nemo te lapidavit? Et illa respondit: Nemo: Dicit ei Jesus: Nec ego te damnabo. Vade, & vide amodo ne pecces.* Non damnat, quasi redemtio: corrigit, quasi vita: quasi fons, abluit. Et quia quando se inclinat Jesus, ideo inclinat, ut jacentes elevet; ideo ait remissio peccatorum: *Nec ego te damnabo.* (Ibid. 10. & 11.)

8. Habes quod sequaris; potest enim fieri, ut ille criminosus possit habere spem correctionis: si sine baptismo est, ut possit accipere remissionem: si baptizatus, * ut pœnitentiam gerat, & corpus suum pro Christo offerat. Quantæ sunt ad salutem viæ!

Ooo 9. Et

a edit. *Ambrosius episcopus Studio*: mss. *Ambrosius Studio*: Gem. *Studrere*. Fuit autem Studius quidam comes R.P. an. 401. lege 17. *de Bonis Proscript.* & P. V. anno 404. leg. 13. *de Episc.* Sed utrum idem ille fuerit, ad quem hæc & sequens epistola destinatæ sunt, definiri certo non potest.

b Ita mss. summo consensu: vet. edit. a nobis minime discreparent, nisi negationem hoc modo inseruissent, *nam non sunt*: at Rom. edit. negationem quidem rejecit, sed simul quoque exemit a textu sequentes voces, *extra Ecclesiam tamen*: perperam; etenim nimiam hanc severitatem non fuisse catholicorum verba inferius posita plane demonstrant: *Et ideo majores maluerunt indulgentiores esse circa judices* &c. Eamdem rem etiam aperte definivit Innocentius 1. *epist.* 3. *ad Exuper.* cujus verbis supersedemus. Verisimile ergo putamus non alios hic designari quam Novatianos, qui inter alia, quæ affectabant, rigidioris disciplinæ documenta, & illud adjecerint, ut judicem qui reum juste capitis condemnasset, ab altaris communione removerent.

c Omnes edit. ac mss. longe plurimi, *nec tamen innocentes*: Gem. vero & Prat. *nec tamen nocentes* Et sane sic legendum hunc locum avincit quod subditur, *plus quasi sacerdos probabo*; quando innocentes in vinculis teneri nemo non improbat. Interjectis vero non multis verbis, ubi omnes mss. ac vet. edit. *recipiatur ad sententiam reus*, inde Rom. edit. resecaverat, *ad sententiam*.

* Isti dicuntur græce ἀναιμακτί imperium administrare, quale T. Vespasiani traditur, cujus vox est, se malle perire quam perdere. Ita Nannius: quibus etiam addere potuisset a Capitolino dictum de Antonino Pio: *Solus omnium prope principum prorsus sine civili sanguine & hostili, quantum ad se ipsum pertinet, vixit*. Ἀναιμακτί quoque imperium Severo tribuit Lamprid. at falso titulo.

d Rom. edit. *Nemo te condemnavit*: aliæ cum mss. omnibus, *lapidavit*.

* Canonicæ pœnitentiæ labores olim tanti tamqua diuturni erant, ut non immerito pro capitali pœna, tamquam mors quædam importunior, subirei possent.

9. Et ideo majores maluerunt indulgentiores esse circa judices; ut dum gladius eorum timetur, reprimeretur scelerum furor, & non incitaretur: quod si negaretur communio, videretur criminosorum vindicata pœna. Maluerunt igitur priores nostri, ut in voluntate magis abstinentis, quam in necessitate sit legis. Vale, & nos dilige; quia nos quoque te diligimus.

EPISTOLA XXVI.

Argumento superioris epistolæ repetito, ad Judæos adulteram Christo sistentes redit, quibus episcopos reorum mortem prosequentes comparat. Hinc locum ubi oblata fuit mulier, exponens, de remissione peccatorum multa disputat. Postremo singulas ejusdem historiæ partes ex Evangelio, recenset, atque enucleat.

AMBROSIUS IRENÆO.

1. Etsi jam superiore epistola hanc, quam proposuisti, quæstiunculam absolverim; tamen aliquid plenius requirenti tibi, ut filio afferre atque exsculpere non supersederim.

2. Ac semper quidem decanta quæstio, & celebris absolutio fuit mulieris ejus, quæ in libro Evangelii, quod secundum Johannem scribitur, adulterii rea oblata est Christo. Id enim Judæorum commentata est tergiversatio; ut si contra Legem absolveretur, contra Legem prolata domini Jesu sententia teneretur: si autem damnata esset ex Lege, vacare Christi videretur gratia.

3. Sed vehementior facta est, posteaquam episcopi reos criminum gravissimorum in publicis judiciis [b] accusare, alii & urgere usque ad gladium, supremamque mortem, alii accusationes hujusmodi, & cruentos sacerdotum triumphos probare cœperunt. Quid enim aliud isti dicunt, quam dicebant Judæi reos criminum legibus esse publicis puniendos; & ideo accusari eos etiam a sacerdotibus in publicis judiciis oportuisse, quos adserunt secundum leges oportuisse, puniri? Eadem causa est, sed numerus minor, hoc est, non dispar judicii quæstio, sed pœnæ dispar invidia. Unam Christus puniri ex Lege non passus est, isti minorem numerum adseruot esse punitum.

4. At quo loci hoc judicat Christus? * Nam plerumque secundum qualitates locorum in quibus docebat famulos suos, disputationes suas formare dignatus est; ut in porticu Salomonis, hoc est, sapientis, deambulans loquebatur: *Ego & Pater unum sumus*; ut in templo Dei dicebat: *Mea doctrina non est mea, sed ejus qui me misit*. Hoc quoque judicium in templo positus exercet, sicut scriptum est in posterioribus; sic enim habes: *Hæc verba loquutus est Jesus in gazophilacio, docens in templo; & nemo apprehendit eum*. Quid est gazophilacium? Collatio fidelium, sumtus pauperum, requies egenorum, juxta quod sedens Christus, ut habes secundum Lucam, duo æra mulieris viduæ divitum muneribus censuit præferenda, divino videlicet testimonio præferens opimæ præmiis largitatis [c] sedulæ liberalitatis affectum.

5. Qui tale habebat judicium, videamus quid ipse juxta gazophylacium positus conferebat; non enim otiose viduam prætulit duo æra mittentem. Pretiosa ista paupertas est fidei opulenta mysterio. Ista sunt duo æra quæ Samaritanus ille evangelicus ad ejus curanda vulnera, qui incidit in latrones, stabulario dereliquit. Ergo & ista specie vidua, in typo Ecclesiæ, hoc gazophylacio sacro conferendum putavit, quo pauperum sanarentur vulnera, peregrinorum jejunia sedarentur.

6. Unde & nunc quid Christus conferat, spiritaliter te oportet expendere; dividebat enim populis argentum igne examinatum el quiorum cælestium, & imaginis regiæ pecuniam populorum annumerabat affectibus. Nemo plus misit, quam qui totum donavit. Satiabat esurientes, replebat inopes, illuminabat cæcos, redimebat captivos, paralyticos erigebat, mortuos resuscitabat, & quod est amplius, conferebat absolutiones reorum, peccata donabat. Hæc sunt duo æra, quæ misit Ecclesia, [d] posteaquam accepit a Christo. Quid enim sunt duo æra, nisi pretium novi & veteris Testamenti? Pretium Scriptu-

Johan. 8. 11 — Johan. 10. 30 — Johan. 7. 16 — Johan. 8. 20 — Luc. 21. 2. — Luc. 10. 35. — Psal. 11. 6.

a Omnes edit. *Studio*: omnes mss. *Irenæo*: excipiendi tamen cod. Gorb. Germ. & Ful. in quibus prætermissa prima sententia, continuatur cum epist. ad Bellicium, quæ in edit. antiq. 75. in Rom. vero 45. numeratur. Certum quidem est ex argumento non ad alium scriptam esse hanc epistolam, quam ad eum cui superior inscribitur: verum an hoc ipso credibilius est ab auctoribus pro *Irenæo* positum fuisse *Studio*, quam pro *Studio* a scriptoribus *Irenæo* substitutum. Quam cum is ad quem datæ sunt eædem epistolæ, Studius Irenæus vocari potuerit, nihil prohibet, quin prior priori vocabulo, posterior autem posteriori inscripta fuerit.

b M Corb. Germ. & Ful. *accusarent alii, & urgerent .... alii accusationes*, Germ. *accusatores, hujusmodi .... improbare cœperunt*. Veritati autem maxime congruum est, quod Hermannus lib. 5. *Vitæ Ambr.* cap. 4. & lib. 7. cap. 1. nec non Thaumassinus tom. 1. part. 2. lib. 2. cap. 11. sentiunt, nimirum non alios episcopos hic designari quam Ithacianos, quippe quorum impulsu Maximus tyrannus Priscillianum passus est affici supplicio, ut Sev. Sulpitius lib. 2. commemorat. Ceterum quantopere ab eorum crudelitate abhorruerit mitissimus Ambrosii animus non solum ex hac & superiori epist. patet, sed etiam ex iis quæ ab eodem tradita sunt in *Psal.* 118. Serm. 6. num. 41 & lib. 2. Offic. cap. 21.

* Eodem plane sensu dixerat lib. 3. *de Spiritu sancto* cap. 7 *Refert itaque advertere quo loci hæc Dominus disputaverit; frequenter enim ejus oracula ex locorum, in quibus diversatus est, qualitatibus æstimantur.*

c Mss. Dorb. Germ. & Ful. *sedulæ libertatis affectum*.

d Thuan. cod. *posteaquam accepit Christum*.

pturæ fides nostra est; nam quod legitur, pro intelligentis æstimatur arbitrio. Remissio igitur peccatorum utriusque pretium Testamenti est, [a] quæ per agnum in typo annuntiata est, in veritate completa per Christum.

Exod. 12. 3. Levit. 12. 2. Luc. 24. 7.

7. Ideo habes neque septem dierum purgationem sine trium dierum esse purgatione. Septem dierum purgatio secundum Legem, quæ in specie præsentis sabbati spiritale sabbatum annuntiavit: trium dierum purgatio secundum gratiam, quæ Evangelii testificatione signatur; quia tertio die Dominus resurrexit. UBI PŒNA præscribitur, debet esse pœnitentia peccatorum: ubi remissio donatur, gratia est. Præcedit pœnitentia, sequitur gratia. Neque pœnitentia ergo sine gratia, neque gratia sine pœnitentia; debet enim pœnitentia prius damnare peccatum, ut gratia possit abolere. Ideo typum Legis accipiens Johannes baptizavit in pœnitentiam, Christus ad gratiam.

Matth. 3. 11. Eccl. 11. 2. Osee 3. 1.

8. * Septimus ergo dies Legis mysterium signat, octavus resurrectionis, sicut habes in Ecclesiaste: *Da partem illis septem, & illis octo*. Nam & in propheta Osee legisti dictum ad eum: *Conduc tibi fornicariam quindecim denariis*; eo quod gemino ære veteris & novi Testamenti, hoc est, integro fidei pretio, mulier illa vago quodam & meretricio gentium convenarum comitatu fulta conducitur.

Ibidem 2.

9. *Et conduxi*, inquit, *eam gomor hordei, & semigomor, & nevel vini*. Per hordeum significat quia imperfectos vocaret ad fidem, ut perfectos redderet: per gomor intelligitur plena mensura, per semigomor semiplena mensura. Plena mensura in Evangelio est, semiplena in Lege, cujus plenitudo novum est Testamentum. Siquidem ipse Dominus ait: *Non veni Legem solvere, sed implere*.

Matth. 5. 17. Esai. 38. 8. Malac. 4. 2. Galat. 1. 18.

10. Nec otiose quindecim anabathmorum psalmos Davidicos legimus, & quindecim gradibus adscendisse solem, cum Ezechias justus sex vitæ hujus acciperet commeatum. Significabatur enim esse venturus sol justitiæ, qui gradus quindecim veteris & novi Testamenti illuminaturus esset præsentiæ suæ lumine, quibus nostra fides ad vitam adscendit æternam. Unde & hoc quod hodie in Apostolo lectum est, mysticum reor, eo quod quindecim diebus apud Petrum manserit: videtur enim mihi quod apostolis sanctis scripturæ divinæ interpretationem sermone secum vario conferentibus pleni luminis refulserit claritudo, ignorantiæ umbra decesserit. Sed jam veniamus ad mulieris hujus adulteræ absolutionem.

Johan. 8. 3. & seq. Johan. 8. 5. Levit. 20. 10.

11. Oblata erat a scribis & pharisæis domino Jesu adulterii rea, & hac oblata fraude, ut si eam absolveret, Legem solvere videretur: sin vero damnaret, propositum sui mutaret adventus; quia peccata omnium remissurus advenit. Denique supra ait: *Ego non judico quemquam*. Offerentes ergo eam, dixerunt: *Hanc mulierem invenimus publice mœchantem. Scriptum est enim in lege Moysis omnem mœcham lapidari. Tu vero quid dicis de ea?*

12. Quæ cum dicerent, Jesus inclinato capite, digito scribebat in terra. Et cum exspectarent, ut audirent eum, erigens caput dixit: *Qui sine peccato est, prior lapidet eam*. Quid tam divinum, quam illa sententia; ut is peccata puniat, qui exsors ipse peccati sit? Quomodo enim feras alieni ultorem, & proprii criminis defensorem? Nonne se magis ipse condemnat, qui in alio damnat, quod ipse committit?

Matth. 7. 5.

13. Hoc autem dixit, & scribebat in terra. Quid? Utique dicens: *Festucam, quæ in oculo est fratris tui, vides: trabem autem, quæ in oculo tuo est, non vides*. Libido enim velut festuca est, cito accenditur, propere consumitur: sacrilegium [b] perfidiæ, quo Judæi negabant propriæ salutis auctorem, sceleris magnitudinem personabat.

Exod. 31. 18. Hier. 17. 13. Luc. 10. 20.

14. [c] Scribebat autem in terra digito, quo Legem scripserat. Peccatores in terra scribuntur, justi in cælo, sicut habes dictum ad discipulos: *Gaudete quia nomina vestra scripta sunt in cælis*. Secundo autem scripsit, ut gemino Testamento Judæos scias esse damnatos.

Johan. 8. 6.

15. Audientes autem hoc verbum, exierunt foras unus post unum, incipientes a senioribus, & sedebant cogitantes de se. Et remansit solus Jesus, & mulier in medio stans. Bene ait quod exierunt foras, qui nolebant esse cum Christo. Foris littera est, intus mysteria. Sequebantur enim divinarum lectionum quædam velut arborum folia, non fructum; qui vivebant in umbra Legis, & solem justitiæ videre non poterant.

Johan. 16. 32. Esai. 73. 8.

16. Denique discedentibus illis, remansit solus Jesus, & mulier in medio stans. Donaturus peccatum, solus remanet Jesus, sicut ipse ait: *Ecce venit hora, & jam venit, ut dispergamini unusquisque in sua, & me solum relinquatis*; non enim legatus, neque nuntius, sed ipse Dominus salvum fecit populum suum. Solus remanet; quia non

a Mss. quatuor, *quæ per agnum in typo annuntiata est* &c.

* Vide quæ ab Ambrosio disputata sunt *Exposit. in Luc.* lib. 7. num. 49. & quæ ibidem annotavimus.

b Quidam mss. *perfidiæ in salutis auctorem* &c.

c Tres mss. *Peccatoribus in terra scribuntur, justis in cælo*.

potest hoc cuiquam hominum cum Christo esse commune, ut peccata condonet. Solius hoc munus est Christi, qui tulit peccatum mundi. Meruit & mulier absolvi, quæ recedentibus Judæis, remansit sola cum Jesu.

Joan. 1. 29

17. Elevans autem caput Jesus dixit mulieri: *Ubi sunt, qui te accusabant? Nemo te lapidavit? Et illa respondit: Nemo, Domine. Et ait ad illam Jesus: Nec ego te damnabo; vade, & amodo vide ne pecces*. Vide, lector, divina mysteria, & clementiam Christi. Cum accusatur mulier, caput Christus inclinat: elevat autem, ubi deficit accusator; ita nullum damnari vult, absolvi omnes.

Joan. 8. 10 & 11.

18. Breviter autem omnes hæreticorum interimit quæstiones, dicendo: *Nemo* [a] *te lapidavit?* qui dicunt Christum diem nescire judicii, vel qui ait: *Sedere autem ad dexteram meam vel ad sinistram, non est meum dare vobis*; ecce & hic ait: *Nemo te lapidavit?* Quomodo utique interrogat, quod videbat? Sed interrogat nobis, ut cognosceremus non esse lapidatam. Est etiam humani affectus hæc consuetudo, ut interrogemus sæpissime, quod videmus. Et ideo mulier respondit: *Nemo, Domine*; hoc est dicere: Quis potest lapidare, quam ipse non damnas? Quis potest alium sub tali sententiæ conditione punire?

Matth. 20. 23.

19. Cui respondit Dominus: *Nec ego te damnabo*. Adverte quomodo propriam sententiam temperavit; ut Judæi de absolutione mulieris calumniari nihil possent, sed in se magis calumniam retorquerent, si queri vellent: dimittitur enim mulier, non absolvitur; quia deerat accusator, non quia innocentia probabatur. Quid ergo querentur, qui priores a persecutione criminis, & ab exsecutione supplicii destiterunt?

20. Addidit autem deviæ: *Vade, & amodo vide ne pecces*. Emendavit ream, non crimen absolvit. Etenim severiore sententia culpa damnatur, si unusquisque crimen suum oderit, & in se incipiat condemnare delictum. ETENIM CUM reus occiditur, persona magis, quam culpa punitur: ubi vero culpa deponitur, absolutio personæ est pœna peccati. Quid est ergo: *Vade, & amodo vide ne pecces?* hoc est: Ex quo te Christus redemit, [b] corrigat gratia, quam pœna non emendabet, sed plecteret. Vale, fili, & nos dilige, ut filius; quia nos te, ut parentes diligimus.

* EPISTOLA XXVII.

* Scripta circa an. 387.

Ægyptiorum abominationes IRENÆUM *docet pecora esse: hinc intelligi pietatem atque virtutem improbis displicere: ac proinde viros bonos contrariis instare studiis oportere. Hoc illustratur exemplo uxorum Jacob ad fugiendum patrem sequendumque conjugem consensum præbentium: quæ in allegoria quidnam præstare conveniat accedentes ad Ecclesiam declaratur.*

AMBROSIUS * IRENÆO salutem.

1. Moveri te significasti mihi, eo quod legetis: [c] *Abominanda apud Ægyptios immolemus Deo*. Sed habuisti quo istud solveres; quia in Genesi scriptum est quod Ægyptii pastorem pecorum abominabantur, non utique propter hominem, sed propter pecora. Illi enim aratro terram invertebant: Abraham autem, & Jacob, & postea Moyses & David [d] pastores fuerunt, regalem quamdam in hoc munere disciplinam induentes.

Exod. 8. 26. Gen. 46. 34.

2. Oderant ergo Ægyptii [e] immolata sacrificia, id est, perfecta studia virtutum, & plena disciplinæ. Quod ergo vitiosi oderunt, hoc apud bonos sincerum ac pium est. Opus virtutis detestatur [f] luxuriosus, helluo refugit. Ægyptium itaque corpus, quod illecebras diligit, aversatur animæ virtutes, abominatur imperium, refugit virtutum disciplinas, & omnia opera, quæ hujusmodi sunt.

3. Quæ ergo Ægyptius refugit, Ægyptius ille & non homo, hæc tu amplectere, qui habes humanitatis scientiam. Illa autem declina, quæ illi sequuntur atque eligunt; quoniam duo sibi ista congruere non possunt, prudentia & insipientia. Itaque sicut iis quæ in quodam censu imprudentiæ atque intemperantiæ sunt, abdicat

a Rom. edit. posuit *condemnavit, condemnatam, condemnare*, ubi reliquæ & cuncti mss. *lapidavit* &c.

b Corb. & Fil. *corriget gratia, quod pœna non poterat*: quibus verbis concludunt epistolam.

* Irenæus ille, ad quem tot Ambrosii epistolæ exstant, quisnam fuerit, ambiguum est. Attamen eum diaconum, aut potius secundi ordinis sacerdotem fuisse conjicimus, tum quod epistola sequenti ei sacerdotalis vitæ præcepta tradit sanctus noster, tum quod ipsum de Scripturæ difficultatibus consultum ex epistola 33. deprehendimus. Quod autem Ambrosius eumdem in epistolarum calce filium salutat, nec non propter persecutiones ob Christi gloriam constanti animo toleratas laudat; hinc forte non sine ratione colligatur eumdem inter clericos Mediolanenses tempore concitatæ a Justina persecutionis vitam degisse.

c Rom. edit. *Nam abominationes Ægyptiorum sacrificabimus domino Deo*. Cod. Prat. & Gem. *abominata apud Ægyptios immolata Deo*: reliqui, ac vet. edit..... *immolemus Deo*. Rursus vero eadem edit. Rom. cum uno cod. Vat. *quod studio solveres*: at cæteræ cum reliquis aptius, *quo istud solveres*.

d Post vocem *pastores* Rom. edit. sola repetit *pecorum*: ubi autem vet. ac mss. longe plurimi, *disciplinam induentes*; eadem Rom. cum duobus omnino cod. *disciplinam invenientes*. Non displiceret *invenientes*: sed receptiori lectioni nihil detrahimus.

e Ita vet. edit. & mss. Rom. autem edit. *immaculata sacrificia*. Nimirum ex Philonis lib. *de Profugis*, ubi habes, τᾶσι γὰρ ἡ ἄμωμα ἱερεῖα αἱ ἀρεταί: quibus verbis similia etiam leguntur in lib. *de Sacrif.* Sed forte immolata sacrificia idem sunt hoc loco, ac perfecta; quandoquidem ad eorum spectabat perfectionem, ut mola salsa adspergerentur, unde immolandi tractum est verbum.

f Omnes edit. ac mss. aliquot, *luxuriosus helluo, refugit Ægyptius: ita corpus* &c. reliqui autem mss. qui & probatiores, ut in textu. Quam quidem lectionem idem Philo in libro citato *de Profugis* unde non pauca huc translata sunt, confirmat. Sic enim ibi, τὸ φιλάρετον αἰγύπτιον βδελύττεται σῶμα.

dicat se prudentia, abdicat continentia: ita eorum exsors omnis insipiens est atque incontinens, quæ in bonis atque in hereditate sapientis viri sunt & continentis.

4. Denique sanctæ illæ tali conjugio (Gen. 29. 18.) Lia & Rachel, una laboriosa, altera adspiratio fortis, refugientes non generis necessitudinem, sed morum discrepantiam; cum viri exerciti Jacob sermone edoctæ essent, quod vellet discedere, ut Laban & filiorum ejus invidiam declinaret atque ignaviam, responderunt (Gen. 31. 14. & 15.): *Numquid est nobis portio aut hereditas in domo patris nostri? Nonne sicut alienæ æstimamur ei? Vendidit enim nos, & devoravit pretium nostrum*. Ecce primum, quia ignavus & invidus laboriosam & disciplinæ tenacem alienat a se ac defugit, seseque cupit separare; quoniam eas oneri esse cerdit sibi, putat se lucrum fecisse, quod alienavit eas, & hoc esse suum pretium judicat, eumque fructum voluptatis suæ.

5. Nunc audiamus quomodo quæ habet virtus, non habeat ignavia; aiunt enim (Ibidem 16.): *Omnes divitiæ & gloria, quam tulit Deus patri nostro, nobis erit, & filiis nostris*. Merito, Deo arbitro, dicunt esse sublata, quia ipse est auctor bonorum, cujus gratia ignavi exuuntur; quia decorem hereditatis divinæ capere improbi atque infirmi non queunt: [a] succedit autem intentus, & spiritum in se fortis habens. Quis autem fortis nisi solus Deus, qui omnia coercet & regit?

6. His ergo debetur hereditas Dei. Unde & Esaias dicit (Isai. 54. 17.): *Est hereditas* [b] *credentibus in Domino*. Et pulcre ait: *Est hereditas*; ipsa enim sola hereditas est, alia non est. Neque enim cæcus thesaurus hereditas est, neque caduca omnia hereditatis habent commodum: sola est illa hereditas, in quibus est portio Deus. Unde sanctus Domini dicit (Ps. 118. 57.): *Portio mea Dominus*; & alibi (Ibidem 111.): *Heres factus sum testimoniorum tuorum*. Vides quæ possideat justus, mandata Dei, oracula ejus, præcepta ejus. In his dives est, in his pascitur, in his delectatur, quasi in omnibus divitiis.

7. Hæc ergo possidentes Lia & Rachel, opes patrias non requirebant, in quibus erat pecunia adultera, irrationabilis species, & spiritalis expers vigoris. Denique quasi divites & liberæ non eum divitem, sed egentem arbitrabantur. Omnis enim bonarum & liberalium consors disciplinatum * neminem insipientium divitem putar, sed inopem atque egenum, abjectum quoque; etsi regalibus divitiis affluat, & superbus auro suam jactet potentiam.

8. Fugienda est igitur talium societas, etiamsi qua generis copulentur necessitudine: NOXIÆ SUNT enim conversationes cum insipientibus, & inficiunt sobriam mentem ac decolorant; quia sicut adhærens sancto sanctus eris, ita cum perverso [c] perversus eris (Psal. 17. 26. & 27.). Frequenter enim accidit, ut quis contra propositum suum intemperantem audiens, cum velit ipse continentiæ disciplinam tenere, fuco insipientiæ coloretur, meritoque contrariæ sibi sunt & repugnantes disciplina atque insolentia.

9. Unde cum vir exercitatus earum sententiam quæreret, vocem emittunt probatæ jam diuturno exercitio virtutis (Gen. 31. 14.): *Numquid est nobis portio aut hereditas in domo patris nostri?* id est, consulis nos utrum velimus ab eo recedere? Quasi vero non cognoveris quod nullam habeamus cupiditatem ejus societatis, neque nos [d] dulcis pluribus sæcularium divitiarum cupiditas teneat, aut luxuriæ lætitia? Hæc sunt quæ nos misera, ac nobis aliena duximus: hæc sunt quæ plena inopiæ atque egestatis arbitramur.

10. Adjiciunt etiam causam secessionis, quia veram gloriam, & boni thesauri copias amisit Laban, [e] in quibus nascimur. Vigor datus est mentis, & bona moneta imaginis Dei & similitudinis; quia spiritalis moneta. Amisit, quia splendida magis sæculi elegit, quam vera & utilia vitæ suæ: quorum decor expertem divinorum bonorum præterit; quoniam ille quæ putat pulcra, in iis se fallit ipsum & decipit. Unde audi ejus verba, & judica.

11. Sequutus sanctum Jacob & filias suas; ne forte apud eas suorum vitiorum reperiret aliquid, & revocandi ad se haberet auctoritatem, coarguens justum, cum ratione esset redargutus, & nihil respondere ac referre posset, quo eum deberet tenere: *Si annuntiasses*, inquit, *mihi*, [f] *emisissem te* (Ibidem 27.). In quo prodidit quid justus fugerit, ne eum prosequeretur, ne deduceret, ne

---

[a] Ultimæ edit. Parif. *Succedis autem intus*. Non bono sensu.

[b] Rom. edit. sola, *ferventibus Domino*.

* Tullius quidem Paradoxo ultimo solum sapientem divitem esse disputat: sed eadem sententia apud Philonem quoque reperitur libro jam laudato, quem consule.

[c] Vocibus *perversus eris*, addit. Rom. edit. *sicut scriptum est*.

[d] Ita vet. edit. & cuncti mss. at Rom. edit. resecavit vocem *pluribus*.

[e] Omnes edit. & mss. nonnulli, *in quibus maximus vigor datus est .... quia spiritalem monetam amisit, quia* &c. Sed præter quam quod triplo major numerus mss. lectionem nostram constituunt, et etiam sensus perspicuitas patrocinatur.

[f] Post *emisissem te* subjungit edit. Rom. *cum lætitia & cymbalis*. At melius illa prætermitti indicat subjecta dubitatio: *Sed quomodo me dimisisses?*

ne tali comitatu stipatus procederet. Primum quod multorum dominorum mancipio se subjicere non debuit; ut ab eo tamquam servulus dimitteretur. Deinde quia vir exercitio intentus, & quærens veram viam ad virtutem persequi, non hominem deductorem, sed oracula quæsivit cælestia. Quæ me, inquit, hinc præceperunt abire, & nunc comitantur viantem.

12. Sed quomodo me dimisisses? An cum lætitia tua, quæ plena est mæstitudinis, cum tympanis scilicet atque organis [a] immoderata modulantibus, & sonis tibiarum suavibus insuavia resultantibus, sonis dissonis, crepitibus discrepantibus, vocibus mutis, cymbalis animam ferientibus? His me delectari posse credidisti? his revocari? Hæc sunt quæ ego fugi; nec vereor verborum tuorum invidiam. Fugi, ne me talia sequerentur, ne quid de tuis accipiens abirem.

13. Non enim talibus deductoribus ad Ecclesiam Christi pervenitur, ad quam tendebat Jacob; ut eo deduceret populorum copias, inveheret nationum divitias, posteritatem infunderet, fugiens umbras inanium rerum, præferens insensibilibus simulacris virtutum spirantem decorem, plausibilibus præponens seria. Vides enim quemadmodum convivia gentiles adornent, festa annuntient: sed ea piis mentibus infestiora sunt; quia iis plerique decipiuntur, dulcibus capiuntur epulis, capiuntur saltantium choris: dum jejunia nostra fugiunt, dum ea sibi aspera putant, dum corpori noxia & molesta arbitrantur.

14. An opinatus es quia aurum tuum desiderarem? Sed non habes aurum igne examinatum, quo justi probantur. An quia argentum cuperem? Sed non habes argentum, [b] qui non habes splendorem alloquii cælestis. Sed fortasse speravi quod adjiceres mihi ad obsequium servulos tuos? Ego vero liberos quæro, fugio servos peccati. Sed forte comites itineris, & duces viarum necessarii fuerunt? Utinam sequi possent! ego illis monstrarem Domini vias. Sed qui Deum nescitis, vias ejus quomodo novistis? Vias ejus ingrediuntur electi Domino: non quicumque intrant eas, sed tamen nemo excluditur.

15. Sequatur qui paratus est, ingrediatur viam, quæ ducit ad Mesopotamiam; ut qui eam petit, per aquas transeat, aquas Tigris atque Euphratæ, fortitudinis atque justitiæ, per lacrymas pœnitentiæ, baptismum gratiæ. [c] In ea est via exercitus Dei; omnes enim qui sunt in Ecclesia, Deo militant. In ea est grex ille insignis diversarum virtutum, quem Jacob sibi elegit; omnis enim sine signo anima, indocta & inerudita est, disciplinarum nescia: quæ autem insignita, eadem dives operum, & gratiarum opima.

16. Ad eam qui venit, iratum fratrem reconciliet prius. Ad eam qui venit, Sichimam pretiosam illam & actuosam inhabitet virtutum officinam, ubi læsæ castitatis gravis est ultio. Ad eam qui venit, luctetur cum Deo; ut ad imitationem ejus se exerceat, ad humilitatem Christi & passiones ejus congrediatur. Tollat crucem suam, & Christum sequatur. Denique bonus congressor non æmulatur, non inflatur; immo etiam benedicit congredientem sibi tali munere.

17. Sequamur ergo sanctum Jacob, & vias ejus; ut perveniamus ad eas passiones, ad eas congressiones, [d] perveniamus ad humerum, perveniamus ad patientiam matrem fidelium, & ad patrem Isaac, id est, jucunditatis capacem, lætitiæ redundantem. Ubi jam patientia, ibi lætitia; quia post tribulationes patientia, patientia autem probationem operatur, in qua est spes, de qua non confundimur; quoniam qui non fuerit consulus crucem Christi, nec Christus confundetur in eo. Vale, fili, & non erubescas patrem interrogare, qui non erubescis in passionibus Christi gloriari.

Psal. 11. 7. Matth. 16. 24. Rom. 5. 3.

EPI-

a Rom. edit. sola, *immodulate modulantibus*: aliæ ac mss. *immoderata*, horum nonnulli, *immoderate*, *modulantibus*. Infra vero, ubi omnes edit. excepta Amerb. *vocibus mutis*; omnes prope mss. præferunt, *vocibus multis*. Sed scriptorum imperitiæ hoc tribuendum; hic enim respiciebat Ambrosius illa Philonis ἀφώνων φωνῶν καὶ ἀλόγων.

b Eadem Rom. edit. *qua splendorem alloquii cælestis abjecisti*.

c Omnes edit. *in ea est virtus*: omnes mss. *in ea est via*.

d Vet. edit. & cuncti mss. *Perveniamus ad murum*: edit. Rom. *Perveniamus ad humerum*. Quam quidem correctionem non possumus non retinere. Manifestum quippe est Sichimam hoc loco designari, quam vocem Ambrosius numquam non humerum interpretatur. Evolve superiori tomo lib. 1. *de Abraham* cap. 2. num. 5. & lib. 2. cap. 3. num. 8. lib. *de Joseph* cap. 3. num. 9. lib. de *Benedict. Patriarch.* cap. 3. num. 11. &c.

* Script. circa an. 387.

* PISTOLA XXVIII.

Pythagoricum adagium, communem viam eſſe declinandam, petitum fuiſſe ex ſacris paginis, indeque colligi a plebeja vita abhorrere debere ſacerdotalem. Hinc Ambroſius Irenæum ut populares opiniones & cupiditates fugiat, ingrediatur Domini portas, & viam artam, atque ducentem ad ſuperiora, calcet, excitat.

AMBROSIUS IRENÆO ſalutem.

1. Pythagoricum mandatum * in aliquorum ſcriptis prædicari invenimus, quod ille diſcipulos ſuos communem atque uſitatam populo probibuerit ingredi viam. Sed hoc onde adſomſerit, non eſt incognitum. Nam cum * ex populo Judæorum, ut plerique arbitrantur, genus duxerit, ex ejus diſciplina derivavit etiam magiſterii præcepta: meritoque magnus apud philoſophos habitus; [a] æqualem, ut ajunt, vix reperit. Legerat itaque in Exodo Moyſi divino præceptum eſſe oraculo: *Solve calceamentum pedum tuorum*. Id eriam præceptum Jeſu Nave, videlicet ut detritæ & popularis viæ deponerent pulverem, qui viam Domini ambulare deſiderarent. Legerat præceptum eidem Moyſi, ut montem cum ſacerdotibus adſcenderet, populus autem ſeorſum ſtaret. Separavit igitur ſacerdotes a populo, & poſtea ipſum Moyſen intra nubem introire præcepit.

Exod. 3. 5. Joſue 5. 16. Exod. 24. 13 & 14.

2. Vides diviſiones? Nihil in ſacerdotibus plebejum requiri, nihil populare, nihil commune cum ſtudio atque uſu & moribus incoditæ multitudinis. SOBRIAM a turbis gravitatem, ſeriam vitam, ſingulare pondus dignitas ſibi vindicat ſacerdotalis. Quomodo enim poteſt obſervari a populo, qui nihil habet ſecretum a populo, diſpar a multitudine? Quid enim in te miretur, ſi ſua in te recognoſcat, ſi nihil in te adſpiciat, quod ultra ſe inveniat, ſi quæ in ſe erubeſcit, in te quem reverendum arbitratur, oſtendat?

3. Supergrediamur igitur plebejas opiniones, & ſtrata quædam gregalis converſationis, ac detritæ viæ orbitas declinemus, ac vulgaris ſemitæ ſolum, quam currit ille, cujus vita levior curſore, de quo dicitur: [b] *Tranſivit, & non vidit*. Sed quæramus nobis viam inacceſſam ſermonibus inſolentium, inviam operibus imperitorum, quam nullus maculoſus deterat, maculoſus ſcilicet ignaviæ ſuæ ſordibus, & fumo iniquitatis oblitus, tenebriſque & parietinis quibuſdam animæ ruinoſus, qui nullam virtutis ſuavitatem guſtaverit, aut [c] certe limis eam ſpectandam magis quam directo affectu, & aperto ſinu mentis ſuſcipiendam arbitratus ſit: & (quod plerique amant, qui ſibi faceti atque urbani videntur, pulcritudinem ſapientiæ in dedecus verſutiæ transfigurantes) veram non intuens gratiam, tamquam in nocte poſitus, non credit in die viventibus; quia de numero Themanorum & Sabæorum eſt deficientium & avertentium ſe a veritate, de quibus dicit Job: *Videte vias Themanorum, & ſemitas Sabæorum; quia confuſionem incident, qui in civitatibus & divitiis ſpem habent. Ita & vos inſurrexiſtis in me ſine miſericordia; unde viſo vulnere meo, timete*.

Job. 9. 25.

Job. 6. 19. & ſeq.

4. Has igitur devias ſemitas declinantium, & illum deficientium pulverem, qui propter ſuam appetentiam ceciderunt ſæpe in deſerto, derelinquamus. Convertamur autem, & ſequamur ſapientiæ viam, quam non calcaverunt filii glorificantium ſe & jactantium, quam [d] interitio ignorat, mors neſcit; quia Deus dixit eam: *Abyſſus dixit: Non eſt in me; mare dixit: Non eſt mecum*. Sed ſi quæris viam ſapientiæ & diſciplinæ; colere Deum, atque ei ſubditum eſſe ſapientia eſt: abſtinere autem a peccatis diſciplina eſt.

Job. 28. 14.

5. Quid

* Non alium hic intelligimus, quam Philonem, qui initio libri *Quod omnis probus liber ſit*, Pythagoream ſententiam τὰς λεωφόρους μὴ βαδίζειν ὁδοὺς, quam *ἱερώτατον [illegible]* vocat, commode & eleganter explicat. Eamdem quoque inter Pythagorea ſymbola refert Eraſmus, & ab Hieronimo in eumdem plane intellectum exponit. Qua autem ratione præceptum illud obſervarint Pythagorei, & maximus eorum numerus, quod in ſe aliorum hominum, quos fugiebant, odium concitaſſent, internecione deletus fuerit, narrant Laertius lib. 8. Juſtinus lib. 20. Arnobius lib. 1. *adverſ. Gentes* & alii.

* De Pythagoræ natali ſolo multa controverſia eſt apud antiquos, ut diſcere licet ab Clemente Alex. lib. 1. *Stromat.* Diogene Laert. lib. 8. & aliis, quibus addimus erudit. Huetium lib. 1. *Demonſt. Evang.* Propoſ. 4 cap. 2. Quod vero plurima a Judæorum fontibus hauſiſſe hic dicitur, nihil ea de re adjiciemus his, quæ priori tomo in Pſal. 118. Serm. 5. & alibi ſubnotavimus.

a Ita vet. edit. & cuncti mſſ. Rom. autem edit. *qualem vix reperis ullum*; quod ex Virgilii Epigr. deſumtum, eſſe addita marginali notula indicavit. Verum quidem eſt inter illa epigrammaria Maroni adſcripta unum, quod etiam inter Auſonii Idyllia reperitur, extare, in quo illud hemiſtichium habetur, ubi tamen *reperit* legitur, non *reperis*. Verum tamen non eo reſpexiſſe Ambroſium jure dixeris, ſed vel ad Joſephum qui lib. Cont. *Appion.* eidem Pythagoræ pietatis ac ſapientiæ palmam adjudicat, vel ad Ovidii teſtimonium lib. 15. *Transform.* de eodem Philoſopho ita canentis:

Mente deos adiit, & quæ natura negavit.
Viſibus humanis, oculis ea pectoris hauſit.

vel denique ad alios quoſpiam antiquorum locos, ubi non infrequentes Pythagoræ laudes occurrunt.

b Edit. ultimæ Pariſ. *tranſivi, & non vidi*. Et infra, ubi nos cum ant. edit. & pluribus potioribuſque mſſ. *fumo iniquitatis*; Rom. edit. cum aliis mſſ. *fimo iniquitatis*. Non malo ſenſu. At vero quod pro *oblitus* quidam mſſ. præferunt, *obligatus* inſcitiæ eſt.

c Mſſ aliquot, *aut certe lippis oculis*. Minus commode.

d Nonnuli mſſ. *interitus ignorat mors: neſcit quia* &c. Melius vero ceteri, & edit. ut in textu.

5. Quid igitur nobis cum istius sæculi via, in qua est tentatio; immo ipsa vita hominis tentatio est, & exsilior quam sermo fabularum, habitare in luteis domibus, dies & noctes in lucris ponere, & de lucris semper cogitare, & sicut mercenarios diurnam mercedem quærere, atque, ut cicadas aiunt, aura quadam pasci enpiditatum? Vere sicut cicadas, quia de die in diem vivunt, [a] questu rumpuntur suo. Quid enim aliud sunt homines nullius ponderis, nullius disciplinæ; nisi ut videantur sicut cicadæ, ad mortem nati diurnam, strepentes magis quam loquentes? Qui sub ardore ferventium cupiditatum se mulceant cantu sibi noxio, statimque occidant, nullum fructum ferentes, nihil habentes gratiæ. Horum igitur viæ noxiæ tortuosæque serpentium, qui venenato lapsu corporis se se trahunt, atque [b] in spiram nequitiæ se se colligunt, & erigere non queunt ad cælestia.

Psal. 117. 19.

6. Ingrediamur autem portas Domini, portas justitiæ, quas justus qui fuerit ingressus, confitetur Domino. Sed hæc paucorum ingressio, unde Dominus ait, quia *angusta porta, & arta est via, quæ ducit ad vitam; & pauci sunt, qui inveniunt eam.* Lata autem porta & spatiosa via, qua multi gradiuntur, ad mortem dirigit, & viatores suos eo ducit.

Matth. 7. 14.

7. Sit ergo via nostra angustior, virtus exuberantior, trames pressior, fides sublimior, callis artior, vigor mentis exundans, semitæ rectæ; quia inflexibilia sunt virtutum vestigia. Unde Salomon: *O qui dereliquerunt semitas rectas!*

Prov. 2. 13.

8. Sit gressus ad superiora; quia melius est adscendere. Denique, sicut lectum est hodie: *Væ iis, qui descendunt in Ægyptum!* Non utique transire in Ægyptum criminosum est: sed transire in mores Ægyptiorum, transire in eorum [c] perfidiæ sævitatem, & luxuriæ deformitatem. Qui eo transit, descendit: qui descendit, cadit. Declinemus itaque Ægyptium hominem, & non Deum. Vitiis enim suis etiam ipse rex Ægyptiorum in potestatem est datus, cujus comparatione Moyses Deus æstimatus est, imperans regnis, subjiciens sibi potestates. Unde ei dictum legimus: *Faciam te in Deum regi Pharaoni.* Vale, & nos, ut facis, quasi filius dilige.

Isai. 31. 1.

Exod. 7. 1.

* EPISTOLA XXIX.

Script. circ. an. 387.

Pulcritudinem summi boni quærendam suadet, fore ut illa recreetur oculus noster, atque anima nutriatur spondens; eo quod hic animæ cibus sit, cujus cognitionem sanctis Deus revelat, quemque David cupide indagavit. Hoc bonum diligenter tenendum esse; quando idem ipsum sit, quod annuntiaverunt Evangelistæ, scilicet Christum. Hoc bonum qui cum desiderio hauserit, eum ad mysteriorum scientiam perventurum, & jam neglecturum quæ sunt corporis, ad quod Apostolus nos adhortatur. Elevandam igitur animam ab affectibus, ut feratur ad bonum illud, in quo fons vitæ est, & quo non nisi virtute perducimur. Verum perseverantiam ad id opus esse, & constantiam.

AMBROSIUS IRENÆO salutem.

1. INter legendum, cum paululum requievissem animo, quia lucubratione destiteram, versiculum illum cœpi mecum volvere, * quo vesperi in vigiliis usi fueramus: *Ὡραῖος κάλλει παρὰ τοὺς υἱοὺς τῶν ἀνθρώπων. Ὡς ὡραῖοι οἱ πόδες τῶν εὐαγγελιζομένων αὐτόν.* Et vere nihil * speciosius illo summo bono, cujus etiam prædicatio speciosa est nimis, & maxime perseverantis sermonis processus, & quædam apostolicæ prædicationis vestigia. Sed illa qui possunt? Quibus donavit Deus, non solum ut Christum annuntiarent, sed etiam pro illo paterentur.

Psal. 44. 3.

Rom. 10. 15.

2. Nos quantum possumus, intendamus illo animum, & in illo simus, illud animo teneamus, quod est pulcrum, decorum, bonum; ut fiat illuminatione ejus, & fulgore speciosa anima nostra, & mens dilucida. Nam si oculi nostri cum aliqua obducuntur caligine, pascuntur agrorum viriditate, & specie nemotis, vel collis herbosi omnem inæqualitatem ægrescentis obtutus repellunt, & quadam salubri specie pupillæ ipsæ, atque orbes colorari videntur; quanto magis hic mentis oculus eum

a Vet. edit. *quæstuque* Rom. *questuque*: mss. omittunt copulam *que*, non incommode; sed minus concinne *questu* per diphthongum efferunt. Breslau hic non obscure alludit ad illud Virg. ex lib. 3. Georg.

Et cantu querulæ rumpent arbusta cicadæ.

Quod autem easdem cicadas aura victitare adserit sanctus Præsul, etsi respicere potuerit aut ad Arist. lib. 2. *de Hist. animal.* cap. 7. aut ad Plinii lib. 2. cap. 26. maxime vero ad Virg. Eclog. 5. ubi legimus: *Dumque thymo pascentur apes, dum rore cicadæ.* Certum tamen est imitationem hic Philonis esse ex citato libro *Quod omnis probus liber* non longe ab initio.

b Mss. aliquot, *in sphæram*: alii, & edit. *in spiram*. Virg. lib. 2. Georg.

Squameus in spiram tractu se colligit anguis.

c Vet. edit. & mss. non pauci, *perfidiam*, *escæ cupiditatem luxuriæ*, quidam, *aviditatem & luxuriæ deformitatem*: Pratell. & Gem. *perfidiam escæ cupiditate, & luxuriæ deformitate*, alii, ac Rom. edit. *perfidiæ sævitatem*, Albin. *cæcitatem*, &c.

* De primis vigiliis quæ statim prima noctis hora persolvebantur, hic locus est. De iisdem etiam loquitur Hieronymus epist. 7. *ad Lætam* hisce verbis, *accensaque lucerna reddere sacrificium vespertinum* supple adsuescat. A lucerna autem dicebatur lucernarium, de quo Epiphan. in *Anacaph.* Basil. *de Spiritu sancto* cap. 29. & Chrysost. Hom. 29. *ad Antioch.* Porro de aliis duabus vigiliis quæ & media nocte, & sub ortum solis agebantur, clare loquitur Ambrosius lib. 1. *de Abrah.* cap. 9. lib. *de Elia & Jejunio* c. 15. in Ps. 36. vers. 25. & in 118. Serm. 19.

* Hunc versum de corporea Christi specie vulgo interpretantur novi Theologi, cum veteres Patres eum de sola interiori pulcritudine intellexerint, corporeæ formæ ignobilitatem ad humilitatem incarnationis pertinere existimantes. Qua de re consule Rigaltii dissertationem *de pulchritudine Christi*.

cum illud summum intuetur bonum, & in eo versatur, atque eo pascitur, splendescit, atque enitet, ut fiat illud quod scriptum est: *Tamquam adipe & pinguedine repleatur anima mea?* Denique qui scientet agnoscit animas gregis sui, curam adhibet herbis campestribus, ut sint ei pascua plurima; herbis enim suavioribus & agni pinguiores fiunt, & succus lactis salubrior. Quibus pascuis usi sunt divites illi, qui *manducaverunt & adoraverunt;* sunt enim bona fidei pascua in quibus collocatur sanctus Dei.

Ps. 21. 21.

Ps. 22. 1.

3. Est ergo & fœnum, quo aluntur greges ovium, qui emittunt vellera sapientiæ, & dant amictum prudentiæ. Et fortasse hoc est fœnum montanum, in quod verba descendunt prophetæ: *sicut nix super fœnum;* & quod diligenter colligit sapiens, ut sint ei oves ad vestitum, spiritalis utique velaminis. Habet ergo cibum suum & amictum anima, quæ illi summo bono adhæret, quod est divinum: quod apostolus Petrus suadet quærendum; ut per ejus cognitionis adquisitionem divinæ simus consortes naturæ.

Deut. 32. 2. Prov. 27. 25

2. Petr. 1. 4.

4. Hujus cognitionem aperit sanctis suis Deus bonus, & donat hoc de thesauro suo bono, sicut testificatur lex sacra, dicens: *Quia juravit Dominus* a *patribus tuis dare tibi & aperire thesaurum suum bonum*: de quo thesauro cælesti dat pluviam terræ suæ, benedicere omnia opera manuum tuarum. Hæc est pluvia eloquium Legis, quod irrorat animam illam fœcundam & fertilem bonorum operum; ut habeat humorem gratiæ.

Deut. 28. 11. & 12.

Deut. 32. 2.

5. Hujus boni cognitionem quærebat David, sicut ipse significat, dicens: *Unam petivi a Domino, hanc requiram, ut inhabitem in domo Domini omnes dies vitæ meæ, & videam delectationes Domini, & considerem templum ejus*. Denique hoc esse summum bonum subtexuit statim in eodem psalmo: *Credo videre bona Domini in terra viventium*. Hic enim quæritur, illic facie ad faciem plene videbitur. Hoc bonum in domo Dei est, in illo secreto ejus ac recessu. Unde iterum ait: *Replebitur in bonis domus tua*. Alibi quoque hanc summam esse benedictionis expressit, dicens: *Benedicat te Dominus ex Sion, & videas quæ bona sunt Jerusalem*. Ideo beatus qui illic habitat in ingressu fidei, hospitioque mentis, devotionis habitaculo, conversatione virtutis.

Psal. 26. 4.

Ibidem 13.

Psal. 64. 5.

Psal. 127. 5.

6. In illo igitur simus, atque in eo maneamus, b de quo & Esaias dicit: *Quam speciosi pedes evangelizantium pacem, evangelizantium bona!* Qui sunt qui evangelizant, nisi Petrus, nisi Paulus, nisi omnes apostoli? Quid evangelizant nobis, nisi dominum Jesum? Hic est pax nostra, hic est bonum illud summum; quia ipse bonus ex bono, ex arbore enim bona bonus fructus legitur. Denique & spiritus ejus bonus, qui ex ipso accipit, & deducit Dei servulos in viam rectam. Quis autem habens spiritum Dei in se, neget bonum, cum ipse dicat: *An oculus tuus nequam est, quia ego bonus sum?* Hoc bonum veniat in animam nostram, in nostræ mentis viscera, quod propitius Deus dat petentibus se. Hic est thesaurus noster, hic est via nostra, hic est sapientia nostra, justitia nostra, pastor noster, & pastor bonus, hic est vita nostra. Vides quanta bona in uno bono?

Esai. 52. 7.

1. Cor. 1. 1.

Matth. 7. 18.

Psal. 142. 10

Matth. 20. 15.

7. Hæc bona nobis prædicant Evangelistæ. Hæc bona requirens David, ait: *Quis ostendit nobis bona?* Et ostendit ipsum esse bona, subjiciens: *Signatum est in nobis lumen vultus tui*. Quis autem lumen vultus Patris, nisi splendor gloriæ, & imago invisibilis Dei, in quo & videtur & clarificatur Pater, sicut ipse clarificat Filium suum?

Psal. 4. 6. Ibidem 7. Hebr. 1. 3.

Joan. 17 5

8. Ipse est ergo dominus Jesus summum bonum, quod nobis annuntiatum a prophetis, prædicatum ab Angelis, promissum a Patre, evangelizatum est ab apostolis. Qui nobis tamquam maturitas advenit: nec solum tamquam maturitas, sed tamquam maturitas in montibus adest; ut nihil acerbum, nihil immaturum in nostris consiliis sit, nihil immite, nihil asperum in operibus, ac moribus, qui primus Evangelizantis bona adfuit. Unde & ait: *Ipse qui loquebar, adsum*, id est, qui loquebar in prophetis, adsum in corpore, quod suscepi ex Virgine: adsum interior imago Dei, character substantiæ; & adsum ut homo. Sed quis cognoscit me? Hominem enim viderunt, sed operibus supra hominem crediderunt. An non ut homo, cum Lazarum fleret; & rursus supra hominem, cum eum resuscitaret? An non ut homo, cum vapularet; & rursus supra hominem, cum totius mundi peccatum tolleret?

1. Tim. 3. 16

Hebr. 1. 3.

Joan. 11. 35.

Joan. 1. 29

9. Ad illum igitur properemus, in quo summum est bonum; quoniam ipse bonitas, ipse patientia Israel, qui ad pœnitentiam te vocat; ne venias in judicium, sed accipias remissionem peccatorum. *Agite*, inquit, *pœnitentiam*. Ipse est de quo elamat Amos propheta: *Exquirite bonum*. Ipse est summum bonum, qui nullius indiget, & abondat omnibus. Facile abundat, in quo plenitudo divinitatis habitat corporaliter. Facile abundat, de cujus plenitudine omnes acce-

Matth. 4. 17 Amos 5. 14.

Coloss. 2. 9.

Joan. 1. 9.

a Nonnulli mss. *patribus tuis, ut aperiret thesaurum*.

b Rom. edit. sola, *de quo & Apostolus dicit*.

accepimus, & in illo repleti sumus, ut dicit Evangelista.

10. Hoc igitur verum & summum bonum, si illo concupiscibili suo & delectabili anima gustaverit, & duabus his hauserit affectionibus, excludens dolorem & formidinem, incredibiliter exæstuat. Osculata enim Verbum Dei, modum non capit, nec expletur, dicens: [Psal. 118. 68.] *Suavis es, Domine, & in jucunditate tua doce me justificationes tuas*. Osculata Dei Verbum, concupiscit super omnem decorem, diligit super omnem lætitiam, delectatur super omnia aromata, cupit frequenter videre, sæpe intendere, cupit adtrahi, ut sequi possit. [Cant. 1. 2.] *Unguentum*, inquit, *exinanitum est nomen tuum*; propterea te diligimus adolescentulæ, propterea certamus, sed comprehendere te non possumus. Adtrahe nos, ut possimus currere, ut odore unguentorum tuorum accipiamus virtutem sequendi.

11. [Ibidem.] Festinat etiam interna mysteria videre, ipsam requiem Verbi, ipsam boni illius summi habitationem, & lucem ejus, & claritatem. In illo sinu ac recessu patrio festinat audire sermones ejus; & cum audierit, super omnem suavitatem accipit. Doceat te Propheta, qui gustavit, & ait: [Psal. 118. 103.] *Quam dulcia faucibus meis verba tua, super mel & favum ori meo!* Quid enim aliud desiderat anima, quæ semel suavitatem Verbi gustaverit, quæ semel claritatem ejus viderit? Moyses in monte positus quadraginta diebus Legem accipiens, cibum corporis non requirebat: [Exod. 34. 28. 3. Reg. 19. 4.] Elias ad illam festinans requiem, rogabat ut acciperetur a se anima sua: Petrus adspiciens & ipse in monte Dominicæ resurrectionis gloriam, [Matth. 17. 4.] nolebat descendere, dicens: *Domine, bonum est nos hic esse*. Quanta igitur illa divinæ substantiæ gloria, quanta Verbi bona, in quæ concupiscunt & Angeli prospicere? [1. Petr. 1. 12.]

12. Anima igitur quæ illud videt, corpus hoc non requirit, minimamque sibi familiaritatem cum eo esse debere intelligit, renunciat sæculo, abdicit se a vinculis carnis, exuit omnibus voluptatum istarum nexibus. Denique Stephanus Jesum videbat, & lapidari non formidabat; [Act. 7. 55. & seq.] immo cum lapidaretur, non pro se, sed pro illis a quibus perimebatur, rogabat. Paulus quoque raptus usque ad tertium cælum, [2. Cor. 12. 2.] cum corpore esset, an sine corpore, nesciebat: raptus, inquam, in paradisum, usum proprii jam non sentiebat corporis; & audiens verba Dei, quomodo ad corporis infirmitates descenderet, erubescebat.

13. Itaque sciens quid vidisset in paradiso, vel quid audisset, clamabat dicens: [Coloss. 2. 20. & seq.] *Quid adhuc velut videntes de hoc mundo decernitis? Ne tetigeritis, ne contaminaveritis, ne gustaveritis quæ sunt omnia ad corruptelam ipso usu*. Volebat enim nos * in figura esse illius mundi, non in possessione atque usu; ut ita utamur hoc mundo tamquam non utamur, tamquam prætereuntes, non tamquam residentes: ambulantes tamquam in imagine sæculi, non in cupiditate, a ut velocissima disputatione ipsam imaginem hujus mundi transeamus. Denique ipse fide ambulans, non specie, peregrinabatur a corpore, aderat Domino, & cum esset in terris, non in terrenis, sed in cælestibus conversabatur.

14. Ergo anima nostra, quæ Deo vult appropinquare, elevet se a corpore, semper illi summo adhæreat, illi bono quod est divinum, quod est semper, & quod erat ab initio, & quod erat apud Deum, hoc est, Dei Verbum. Ipsum est illud divinum, [Act. 17. 28.] *in quo vivimus, & sumus, & movemur*. [Joan. 1. 1.] Ipsum est quod erat in principio, ipsum est quod est: *Dei enim filius Jesus Christus* b *in vobis*, inquit, *est*: [2. Cor. 1. 19.] *in quo non fuit, Est & Non; sed Est in illo fuit*. Ipse dixit Moysi, ut diceret: *Qui est, misit me*. [Exod. 3. 14.]

15. Cum hoc igitur anima nostra sit, & sit (si fieri potest) semper; ut & nostrum possit quis dicere: [Psal. 108. 109.] *Anima mea in manibus tuis semper*. Erit autem, si non in carne sit, sed in spiritu: erit, si se terrenis non misceat. Cum enim ad carnalia reflectitur, tunc ei illecebra obrepit corporis, tunc ira & indignatione exæstuat, tunc mœstitia afficitur, tunc * supinatur per arrogantiam, tunc dolore affligitur.

16. Hæ sunt ægritudines animæ graves, quibus plerumque ad mortem cogitur; dum oculi ejus cæcantur, ut non videant veræ lumen gloriæ, & divitias æternæ hereditatis. Quod si eos ad Deum semper intendat, accipiet a Christo fulgorem sapientiæ; ut illuminatum in agnitione Dei

habeat

* Subobscurus sermo, inquit Nannius: sensum hunc opinor. Volebat nos versari in mundo, quasi in re imaginaria, & quæ nulla soliditate subsisteret. Puto enim illum allusisse ad illud primæ ad Corinth. cap. 7. *Præterit enim figura hujus mundi*; nam postea addit: *Ambulantes tamquam in imagine sæculi*. Ita ille.

a Edit. Eras. & Gill. cum duobus mss. *velocissima dispositione*: Rom. *velocissima præteritione*; Amerb. & ceteri mss. .. *disputatione*. Commodo sensu; nihil enim aliud exprimit Ambrosius, nisi velle se quam paucissimis verbis de imagine mundi disputare. Iterum autem post duos versus, ubi nos cum pluribus mss. & edit. *aderat Domino*, Rom. *sed aderat Domino*; unus mss. exhibet, *adhæserat Domino*, alter, *adhærebat Deo*.

b Rom. edit. *qui in vobis est*, *non fuit*, inquit, *in eo*; vet. autem ac mss. ut in contextu, nisi quod pro *in vobis*, vet. edit. præferebant, *in nobis*.

* Describit vultum superbi, qui os sublime in cælum erigit: contrarius est demissus, qui vultum in terram dejicit. Ita Nannius.

habeat obtutum, videat illam spem nostræ vocationis, adspiciat illud quod est bonum, & placitum, & perfectum. Quod enim bonum, complacitum Patri: quod complacitum, perfectum; sicut habes in Evangelio, ubi dicit Dominus: *Diligite inimicos vestros, ut imitemini Patrem, qui pluit super justos & injustos*; [Matt. 5. 44 & seq.] quod est utique bonitatis. Et postea concludit, dicens: *Estote perfecti sicut Pater vester, qui in cælis est, perfectus est*. [Rom. 13. 10] Caritas enim perfecta est: denique plenitudo Legis est. Quid autem tam bonum quam caritas, quæ malum non cogitat?

17. Et ideo terras fugito, in quibus invidia est, ubi ambitio, ubi contentio. Boni ergo illius capacem se anima tua præbeat; ut supra nubes volet, sicut aquila renovetur, sicut aquila pennas emittat; ut renovatis * alarum remigiis, alta petere non reformidet, hanc habitationem relinquat: terrenum enim habitaculum gravat animam. [Sap. 9. 15.] Exuat vetera, abjiciat erroris desideria, abluat oculos suos; ut videat illum fontem veræ sapientiæ, illum fontem vitæ æternæ, qui affluit, atque exundat omnibus, nullius indigens. Quis enim dedit illi, cum *ex ipso, & per ipsum, & in ipso omnia sint*? [Rom. 11. 35]

18. Vitæ igitur fons est summum illud bonum, ex quo vivendi substantia ministratur omnibus: ipsum autem in se habet vitam manentem. A nullo quasi inops accipit: largitur bona aliis, non aliunde adsumit sibi; neque enim nostri indiget. [Psal. 15. 2.] Unde & ait ex persona hominis: *Quoniam bonorum meorum non indiges*. Quid ergo pulcrius, quam ei appropinquare, ei adhærere? ª quæ major voluptas est? Quod is qui viderit, & de fonte aquæ vivæ gratis gustaverit, quid potest aliud desiderare? quæ regna? quas potestates? quam pecuniam? cum advertat quam miseræ etiam hic regum conditiones sint, quam mutabiles imperii status, quam exigua vitæ hujus spatia, quanta in ipso imperio servitia; cum ad aliorum, non ad suum vivant arbitrium.

19. Quis autem peculiatus ad vitam æternam transit, nisi virtutum fultus peculio, quod receptum omnibus, solis divitibus impossibile pronontiatur? [Matth. 19. 23.] Non ergo his nti beatum est, sed illud videre, quo ista despicias, ᵇ & vana veri refellas, atque inania & cassa judices, illam nudæ veritatis pulcritudinem diligas, quæ has sæculi fucosissimas vanitates redarguat.

20. Erige igitur oculos, anima, tuos; illos oculos, de quibus tibi Verbum Dei dicit: * *Corde nos cepisti, soror mea sponsa, corde nos cepisti uno ab oculis tuis*. [Cant. 4. 9.] Adscende in palmam, vince sæculum, ut teneas Verbi altitudinem. Imaginem istam mundi foris relinque, foris malitiam: introduc autem bonitatem mentis, quæ habet gratiam in ligno vitæ; si laveris stolam suam, & ingrediatur in civitatem, quæ vera est gratia sanctorum, in qua est Dei tabernaculum, circa quod scribæ Domini * prætendunt, ubi non dies, aut sol, aut luna lumen ministrant: [Apoc. 21. 23] sed ipse Dominus lumen est, totam illam civitatem illuminans; est enim lux mundi: [Jo. 8. 12.] non utique lux visibilis, sed animarum, quæ in hoc mundo sunt, intelligibilis claritudo, quibus se splendenti lumine rationabilis infundit prudentiæ, prædicatur in Evangelio, incorporeæ virtutis inflammans vapore secreta mentium, animorumque penetralia. [Luc. 24. 32.]

21. Si quis igitur incola esse cœperit illius civitatis supernæ, incola videlicet conversatione ac moribus, non discedat ab ea, non exeat; non reflectat vestigium, non corporis dico, sed mentis vestigium, non tevertatur retro. Retro luxuria, retro impuritas est. Denique adscendens ad montem Lot, retro reliquit sodomitana flagitia; quæ autem respexit retro, non potuit ad superiora evadere. [Gen. 19. 30.] Non ergo pedes tui retro, sed mores non revertantur. Non fiant manus tuæ remissæ, & devotionis tuæ, ac fidei genua dissoluta. Non fiat voluntatis tuæ recidiva infirmitas, non ullus intercursus criminum. Sed ingressus es, mane: pervenisti, consiste: *salvans salva animam tuam*. [Gen. 19. 17.]

22. Adscendens directum adtolle gradum, nullus inde tuto redit. Hinc via, inde ruina est. Hinc adscensus, inde præcipitium. Adscendendi quidem labor, sed descendendi periculum: sed potens est Dominus, qui te fundatum illic custodiat septum propheticis muris, & apostolicis turribus. Ideo tibi dicit Dominus: Intrate, calcate, quia adsistit vindemia. [Joel. 3. 13.] Intus, non foris simus. Et in Evangelio Dei Filius dicit: *Qui est in tecto, non descendat vasa sua tollere*. [Luc. 17. 31] Non utique de hoc tecto dicit, sed de illo: *Extendit cælum sicut cameram*. [4. Esdr. 16. 60.]

 23. In-

* Cum sit avibus alæ sint, quod remigium navibus; hinc ducta est a poetis, & maxime a Virgilio, ista metaphora, unde illam transtulit Ambrosius.

ª Edit. vet. *Quæ major voluptas est, quam quod is qui viderit .... gustaverit? Quid potest* &c. his etiam accedit. Rom. nisi quod habet, *quam cum quis id viderit*: melius vero exarati cod. quos & sequimur.

ᵇ Mss. aliquot, *& velut vana refellas*, quidam *& vana veris* (unus, *vere*) *refellas*: rectius alii, & omnes edit. *& vana veri* &c. de qua locutione jam diximus.

* Græcum verbum [illegible], quod hic vertitur ab Ambrosio, majorem quamdam emphasin habere observat Nannius; cum idem sonet atque excordiasti: quod vetus interpres reddidit. *Vulnerasti cor meum* &c.

* *Prætendunt*, id est, ante alios tentoria sua figunt, & eos custodiis suis cingunt, ut scite annotavit Nannius, & jam alicubi a nobis observatum esse meminimus.

23. Intus ergo est, intra Hierusalem, intra animam tuam pacificam, mitem atque tranquillam. Non exeas de ea, neque descendas vas tuum istud, aut honoribus, aut divitiis, aut arrogantia adtollere. Intus esto, ut per te alienigenæ non transeant, peccata animam tuam non transeant, vanæ operationes & [a] cogitationes inanes: non transibunt autem, si sanctificaveris bellum pro devotionis & fidei certamine, pro veritatis studio adversus passionum illecebras, & sumseris arma Dei adversum spirirales nequitias, & astutiam diaboli, qui pertentat sensus nostros fraude ac dolo; quem mansuetus bellator facile proterit, qui non ferat jurgia, sed sicut decet servum Domini, cum modestia fidem doceat, & eos qui adversantur, redarguat. De hoc dicit Scriptura: *Qui mansuetus est, bellator exsurgat*, & infirmus dicat: *Omnia possum in eo, qui me confortat*.

Joel. 3. 9.

Phil. 4. 13

24. Hac fide fretus etiam qui infirmus est, prævalebit, & erit sancta anima ejus, & stillabunt ei montes prophetici, vel apostolici dulcedinem, & colles fluent lac: qualis ille collis, qui lactis potum Corinthiis dabat; & fluent ei aquæ de suis vasis, & de puteorum suorum fontibus: vel de ventre ejus aquæ vivæ, spiritales videlicet quas fidelibus suis Spiritus sanctus ministrat, qui etiam animam tuam dignetur rigare, ut abundet in te fons aquæ salientis in vitam æternam. Vale, & nos [b] ut filius dilige; quia nos te ut parentes diligimus.

Joel 3. 18.

1. Cor. 3. 2.

Joan. 4. 14.

* Script. circ. ann. 387.

*EPISTOLA XXX.

Docet non habitandum in locis depressis more luxuriosorum, sed sanctorum instar in editioribus, ubi ædificandum est templum Domino, scilicet in propriis mentibus. A luxuriosis non ædificari hoc templum, cujus fastigium aqu tatis ope metimur. Quinam sepulcra negantur sibi condere, & adscendere in domum Dei; quove pacto ad struendam eam qua minis, qua promissis excitantur?

AMBROSIUS IRENÆO salutem.

1. UBi superiorem absolvi epistolam, & perferendam tibi tradidi, venit in mentem illud quod Dominus in manu Aggæi prophetæ loquutus est dicens: *Si tempus vobis est, ut habitetis [*] in domibus cælatis?* Quid ergo istud est, nisi in superioribus habitandum, non in vallestribus & subterraneis habitaculis? Qui enim infra terram habitant, non possunt ædificare templum Dei, & dicunt: *Non venit tempus ut ædificetur domus Domini*; simul quia [*] luxuriosorum est hypogæa quærere, captantium frigus æstivum, eo quod resoluti deliciis æstus aliter ferre ac tolerare non queant, & ideo requirant umbrosa penetralia: vel quod desidiosi ignava sub terris agant otia: deinde quod tenebrosa illos & opaca delectent magis, quibus operiri flagitia sua credant, secundum illud: *Tenebræ circumdant me & parietes, quem vereor?* Sed frustra hoc sperant, cum profunda abyssi & abscondita Deus cernat, & omnia deprehendat, antequam fiant.

Agg. 1. 4.

Ibidem 2.

Eccles. 23. 26.

Sap. 8. 8.

2. At non Elias in hypogæis, non Elisæus habitabant. Denique alter mortuum viduæ filium tulit ad superiora, in quibus consueverat sedere, & ibi eum resuscitavit: alteri quoque Sunamitis illa magna mulier, ut Scriptura testificatur, in superioribus hospitium paravit, & ibi concipiendæ sobolis, quia non habebat, meruit prærogativam, ejusdemque resuscitati pignora vidit miracula. Quid de Petro dicam, qui [c] ad horam sextam adscendens in superiora, baptizandarum gentium cognovit mysteria? At vero parricida Abessalon in valle Regis sibi titulum statuit, & in fossam projectus est, cum esset peremtus. Ergo sancti adscendunt ad Dominum, flagitiosi ad vitia descendunt: sancti in montibus, criminosi in vallibus; *Deus enim montium est, & non* [d] *Deus vallium*.

3. Reg. 17. 21.

4. Reg. 4. 10. & seq.

Act. 10. 9. & seq.

2. Reg. 18. 17.

3. Reg. 20. 28.

3. Qui ergo illic, id est, in domibus habitabant vallestribus, in quibus non habitat Deus, domum Dei in se habere non poterant; hanc enim Dominus quærebat ab illis domum, ut semet ipsos ædificarent, atque intra se Dei templum vivis fidei lapidibus adtollerent. Neque enim terrenorum parietum constructiones, & silvestrium [e] ligna culminum desiderabat, quæ cum fuissent, manus dirueret hostilis: sed illud templum quærebat, quod in hominum conderetur mentibus, quibus dicendum

a Pleríque mss. *cogitationes inanes non transibunt*, unus *non transeant, si autem sanctificaveris*: concinnius vero alii & edit. ut nos in textu, nisi quod vet. edit. habent, *sustentaveris*, pro *sanctificaveris*.

b Ultima edit. Paris. *ut filios dilige.... ut parentem diligimus*: sensu præpostero.

* Legitur in græco ἐν οἴκοις κοιλοστάθμοις, id est, in domibus cavatis; unde Nannius existimat Ambrosium per voces *in domibus cælatis* significatum voluisse in illis ædibus subterraneas cellas extitisse. Nihilominus tamen idem agnoscit infra dictum ab Ambrosio, *domos cælatas*, & *argentum cælatum*.

* Hypogæa, inquit Nannius, loca subterrestria, ubi caupones & meretrices stabulari solent, quæ ob similitudinem cubilium terarum lustra Romanis appellantur. Meretrix certe χαμαιτύπη & χαμαιταίρα nominatur.

c Amerb. cum mss. aliquot, *ad horam nonam*. Quod autem subditur *adscendens in superiora*, ibi vetus consuetudo Judæorum indicatur, superiorem ædium partem cum oratori erant, conscendentium.

d *Deus vallium* his vocibus subjungit Rom. edit. *Inquit ergo: Ponite jam corda vestra in vias vestras, adscendite in montem*. Sed sine ullo scripti editive codicis suffragio.

e Nonnulli mss. *lignorum culmina*. Sed retinenda ceterorum, & edit. lectio, cum *ligna culminum* hic idem significet, ac ligna montium.

(1. Cor. 3. 16.) dum foret: *Vos estis templum Dei*; in quo habitaret dominus Jesus, & unde ad redemtionem universorum procederet; ut in utero Virginis sacra reperiretur aula, in qua Rex habitaret cælestium, & corpus humanum Dei templum fieret; quod etiam, cum solutum esset, in triduo resuscitaretur.

4. Sed hanc domum luxuriosi non ædificant, (Aggæi 1. 4.) qui cælatas inhabitant domos, & cælato argento delectantur; fordet enim illis purum argentum, ita & istis fordet simplicis habitationis locus. Sinuant spatia domorum, & adjiciendo adjiciunt, (Esaiæ 5. 8.) conjungentes domum ad domum, & villam ad villam, effodiunt terram; ut elementum quoque eorum cedat habitaculis, & quasi terræ filii intra ejus recondantur uterum, & abscondantur alvo. Isti plane sunt, de quibus dicit Hieremias: *O qui ædificant domum suam non cum justitia!* qui (Hier. 22. 13.) enim cum justitia ædificat, non in terrenis ædificat, sed in cælestibus.

5. *Ædificasti*, inquit, *domum*, *metire superiora ejus*, (Ibidem 14.) *perflatilia distincta fenestris*, *& contignata cedro*, *& illita minio*. Metitur autem superiora, qui contemplatus judicium Dei, judicat judicium humilis, & judicium pauperis. Qui autem in avaritiam intendit, & in sanguinem innocentis, non ædificat superiora cum judicio, nec mensuram tenet; quia non habet Christum: nec adspirare sibi divinæ flatus explorat gratiæ, nec pleni luminis splendorem requirit: nec illita minio habet cœnacula, cui non potest dici: *Sicut resticula coccinea labia tua*. (Cant. 4. 3.)

6. *Non sepelietur*, inquit, *hujusmodi*; qui (Hier. 22. 19.) enim vivum se sub terram infodit, & tamquam in sepulcro sepelivit, eripuit sibi mortuo requiem sepulturæ. Depositus itaque in valle corporalium delectationum, non invenit sepulcrum, de quo possit resurgere. Hujusmodi ergo vir, nec templum Deo ædificat; quia non novit tempus correctionis suæ. Quomodo enim possunt tales homines templum ædificare, qui quasi feræ ac bestiæ in speluca ferarum & bestiarum latibula se receptant, atque in foveas se serpentium more demergunt, & consuetudine fraudulentæ vulpis infodiunt?

7. Sed nec sepulcrum sibi condit, qui (1. Tim. 5. 6.) ante tempus moritur; vivens enim mortuus est: nec audit vocem Aggæi, id est * epulantis, ut interpretatio declarat; quoniam non ingreditur tabernaculum Dei, *in voce exsultationis & confessionis, sonus epulantis*. (Psal. 41. 5.) Quomodo enim vocem ejus audit, qui opera ejus non videt? Nam si videret, audiret verbum, quod in ejus manu factum est, delectatus ejus actibus, quibus pulsavit, & apertum est ei, & descendit in ejus animam; ut epuletur in eo sinceritatis & [a] veritatis cibos.

8. Ergo quia non audivit, fit iterum in manu Aggæi verbum, [b] & dicit: Surgite (Aggæi 1. 8.) de cælatis & depressis malitia domibus, & adscendite in montem scripturarum cælestium, & cædite lignum sapientiæ, lignum vitæ, lignum cognitionis: & dirigite vias vestras, ordinate actus vestros; ut habeant ordinem suum debitum, qui necessarius & utilis est ad ædificandam Domini domum.

9. Nam si non feceritis, *nec cælum dabit rorem suum*, (Ibidem 10.) id est, sermo cælestis, qui sicut ros descendit super fœnum, non temperabit fervidos corporalium motus passionum; nec ignita restinguet diversarum spicula cupiditatum: *nec terra ejus*, id est, [c] anima, *fructus dabit*; eo quod arescat, nisi repleatur irriguo verbi Dei, & perfundatur rore cælesti, spiritalis ubertate gratiæ.

10. Et quia sciebat desides esse habitantes in hypogæis, & voluptatum gurgustiis: [d] *Excitabo*, inquit, *illis spiritum Zorobabel de tribu Juda*, *& Jesum Josedech sacerdotem magnum*: (Ibidem 14.) ut incitentur ad ædificationem divinæ domus. *Nisi enim Dominus ædificaverit sibi domum*, *in vanum laboraverunt*, *qui ædificant eam*. (Ps. 126. 1.) Ipse est Zorobabel jugis redundantia, utpote fons vitæ, & Verbum Dei, *per quod omnia*, *& ex quo omnia*, *& omnia in ipso*. (Coloss. 1. 16. & 17.) Hæc dicit redundantia: *Si quis sitit*, *veniat ad me*, *& bibat*, hoc est (Johan. 7. 37.) profluvium indeficientis meatus. Profluvium quoque nocturnum [e] legimus Zabulon, quod est propheticum; sed jam & ipsum hujus fluenti infusione resplenduit, per quod evanuit illud profluvium vanitatis in Jesabel, quæ inimica veritati, & adversaria prophetarum eloquiis, ita dilacerata est canum morsibus, ut nullum ejus superesset vestigium, sed toto (4. Reg. 9. 33. & seq.) corpore suo cum omnibus posteritatis suæ insignibus extingueretur. Ipse igitur Zorobabel ex tribu Juda, ipse Jesus magnus sacer-

* Aggæum vulgo interpretantur festivum, solemnem & gyrantem: sed forte illud vocabulum reddidit Ambrosius per τὸ epulantem, quod solemnitatum non minima pars in epulis soleat esse posita.

a Vet. edit. & mss. non pauci, *veritatis cibus*. Non satis recte, nisi quis τὸ *epuletur* passive accipiat, pro manducetur.

b Rom. edit. sola, *& dicit*; *adscendite in montem*, *cædite ligna*, *& ædificate domum*; *quasi dicat*: *Surgite &c.*

c Edit. Rom. *anima germina sua dabit*.

d Ita vet. edit. ac mss. nisi quod illæ omittunt, *Jesum* ante *Josedech*: at Rom. edit. sic emendavit: *Excitavit*, *inquit*, *illis Dominus spiritum Zorobabel* .... *& spiritum Jesu filii Josedech sacerdotis magni*.

e Vet. edit. *legimus*, *quod est Zabulon*, *id est*, *propheticum*; *sed etiam & ipsum*: Rom. *legimus quod est propheticum*, *& ipsum*: at mss. magno consensu nobis suffragantur.

sacerdos, & tribu designatus & nomine: duo significari videntur, & unus exprimitur; quia idem quasi potens natus ex potente, quasi redemtor ortus ex virgine, in utriusque idem naturæ diversitate dividuæ, unius Filii Dei veritatem gigas salutaris implevit.

11. Excitaturus [a] itaque a mortuis Zorobabel sanctum, ait: *Adhuc semel ego movebo cælum, & terram, & maria, & desertum*. Moverat ante hæc, cum de Ægypto liberaret populum suum, quando in cælo columna erat ignis, terra inter fluctus, murus in mari, via in aqua, in deserto messis quotidiana frugum cælestium multiplicabatur, petra solvebatur in fontes aquarum: sed movit & postea in passione domini Jesu; quando cælum tenebris obductum, sol refugit, petræ scissæ, tumuli aperti, mortui resuscitati, draco victus in fluctibus suis vidit piscatores hominum, non solum navigantes in mari, sed etiam ambulantes sine periculo.

12. Desertum quoque motum, quando infructuosus nationum populus messe cœpit devotionis & fidei flavescere; & cousque deserti, & gentium commotio facta est, ut apostolorum quos direxit ad gentes vocandas, tanta esset & tam vehemens prædicatio; ut *in omnem terram exiret sonus eorum, & in fines orbis terræ verba eorum*. Tanta, inquam, commotio deserti, ut plures filii fierent desertæ, quam ejus quæ habebat virum; & floreret desertum, ut lilium: introirent electa gentium ad residuos populi; quo reliquiæ salvæ fierent per electionem gratiæ.

13. *Et replebo*, inquit, [b] *domum hanc* argento meo & auro; eloquiis cælestibus, quæ sunt sicut argentum igne examinatum, & veri claritate luminis, sicut auro spiritali in sanctorum occultis mentibus refulgente. Has divitias confert Ecclesiæ suæ, quibus intelligibiles thesauri replentur, & gloria augetur domus super priorem gloriam, quam populus habuit [c] electus.

14. Pax enim & tranquillitas animæ super omnem domus gloriam est; quia pax superat omnem sensum. Hæc est pax super pacem, quæ dabitur post tertiam commotionem cæli, maris, terræ, deserti; quando destruet omnes Potestates & Principatus. *Cælum enim & terra transibunt*, & omnis istius mundi figura: & unusquisque in romphæa insurget ad fratrem suum, id est, verbo penetrante medullas animæ; ut destruatur quidquid est contrarium, currus ex Ephræm, & equus ex Hierusalem, ut Zacharias dixit. Et sic erit pax per omnia, nullis obsistentibus corporis passionibus, aut incredulæ mentis impedimentis; ut fiat in omnibus omnia Christus, subdita Patri exhibens corda universorum.

15. Unde & ad ipsum solum mystice dicitur: *Sumam te, Zorobabel, & ponam te sicut signaculum; quia te elegi*. Etenim cum fuerit anima nostra pacifica, ut dicatur ei: *Convertere, convertere Sunamitis*: quod pacificam significat, & ut tuo nomine utar *eiphnnxh*; tunc accipiet in se sicut signaculum Christum, id est, imaginem Dei, ut sit ad imaginem; quoniam *qualis cælestis, tales & cælestes*. Et oportet nos portare imaginem cælestis, id est, pacem.

16. Atque ut sciamus verum esse, habes in Canticis, in ultimo jam perfectæ animæ dici, quod & tibi dicat dominus Jesus: *Pone me ut signaculum in brachium tuum*; ut luceat pax in corde tuo, & in operibus tuis Christus, & formetur in te sapientia, & justitia, & redemtio. Vale, fili, & nos dilige; quia nos te diligimus.

* EPISTOLA XXXI.

* Script. circa an. 387.

Quærenti IRENÆO *num eos qui statim a pueritia, & eos qui jam ætate provectiores crediderint, diversa caritate Deus diligat; respondet sanctus Præsul in Scriptura Deum Synagogæ, quæ prius fidelis fuerat, lapsum doluisse; postea tamen caritatem suam transtulisse ad Ecclesiam, ut per duas uxores David, nec non Moysis de muliere captiva locum significatur.*

AMBROSIUS IRENÆO salutem.

1. Differentia caritatis utrum sit aliqua apud Deum, eorum qui a pueritia crediderint, & eorum qui juventutis, aut posterioris ætatis processu, prudenter requirendum putasti; nam hoc quoque scriptura divina non prætermisit, neque intactum reliquit. Siquidem dominus Deus noster ad Joel prophetam non otiose ait: *Lamentare ad me super Sponsam præcinctam sacco in virum ejus virginalem*, dolens Synagogam, quæ antea virginitate sua desponsata Dei Verbo foret, vel animam certe quæ [d] de bonis meritis decidisset; ita offendiculum incidisse peccatorum flagitiis, ut

a Rom. edit. sola e textu eximit *οι'* a mortuis.

b Rom. edit. *domum hanc gloria, dicit Dominus exercituum. Meum est argentum, & meum est aurum, Replevi ergo argento* &c.

c Eadem edit. Hoc *enim est quod sequitur: Magna erit gloria domus istius novissimæ super primam, dicit dominus exercituum: & in loco isto dabo pacem*. Pax enim &c.

d MSS. nonnulli, *de bonis mentis*.

ut odia contraheret, & inquinamento impietatis, ac perfidiæ obsoleta sordibus, miserabili esset despectui, longe mutata ab illius Sponsæ gratia, quæ ante meruerat audire: *Sponsabo te mihi in fide & justitia & misericordia*. (Osee. 2. 19.)

2. Nec immerito lamentabilis pronuntiatur, quæ taotorum munerum amiserat pretium, & virtutum dotalium tam grave subierat dispendiom, ut ei virginalis Sponsus eriperetur. Nostris eoim meritis Verbum Dei nobis aut vivit, aut moritur, nam si bona studia atque opera nostra sint, vivit atque operatur in nobis Dei Verbum: si tenebrosæ cogitationes operatiooesque nostræ fior, occidit nobis sol justitiæ. Et ideo lamentaodum præcepit pro ea anima. (Malac. 4. 2.) Nam sicut illis gratulandum & epulandum est, cum quibus Sponsus est; ita illi animæ lugeodum, cui Sponsus fuerit ereptus, sicut de apostolis scriptum est io Evangelio: quoniam *cum auferetur ab eis Sponsus, tunc je unabunt in illis diebus*. (Matth. 9. 15.)

3. Ergo & hæc anima habebat ante lætitiam & exsultatiooem, cum haberet παρθενικὸν λόγον. Et ideo non jejunabat, quia dies erant epularum & refectionis; cum adesset Sponsus, invehens quibus aderat, [a] ubertatis affluentias, cælestis alimenti copias, vini rigatus, quo corda hominum lætificaotur: (Psal. 103. 15.) sed posteaquam Sponsum factis suis amisit, jubetur in cilicio agere pœoitentiam peccatorum suorum, & deflere semet ipsam; quia mortuus est & crucifixus pro ea Christus, qui est παρθενικὸς λόγος.

4. Si a prima ætate convenit, nec alterius aoima hæc videtur experta copulam; sed a principio virginalem fidei suæ florem Christo dicavit, atque ipsi primis fœderata pietatis mysteriis sacros juveoculа cultus recepit; ipsa est Israelitica anima [b] veteris prosapiæ ex genere patriarcharum, quæ si iooffensum fidei servasset curriculum, magni meriti foret Sponsa Verbi virgioalis, tamquam illa quæ apprehendit justitiam, & obviabit illi quasi mater, & quasi mulier a virginitate suscipiet illam. (Eccl. 15. 2.)

5. Altera quoque est adquisita ex gentibus, & utraque Sponsa unius Verbi, quod est magnum mysterium. Idque tibi demonstratur in libro Regnorum, si quidem David duas uxores habuit Achioaam Jezrahelitem, & Abigæam adquisitam sibi postea: (1. Reg. 25. 43.) illam rigidiorem, istam misericordiæ plenam & gratiæ, hospitalem ac liberalem animam, quæ revelata facie Patrem vidit, speculata ejus gloriam; quæ suscepit divinum illum paternæ gratiæ rorem, ut habet oomiois interpretatio. Quid autem ros Patris, nisi Dei Verbum, [c] quod humore fidei atque justitiæ infudit corda universorum?

6. Pulcre igitur huic animæ verus dicit David, quod illi Abigææ dictum est: *Benedictus dominus Deus Israel, qui misit te hodie huc obviam mihi, & benedicti mores tui*. (Ibid. 32. & seq.) Et iterum dicit ei: *Adscende in pace in domum tuam. Vide, jam audivi vocem tuam, & reveritus sum faciem tuam*. (Ibidem.) Denique in Canticis etiam hæc verba sunt Sponsi ad Sponsam: *Ostende mihi faciem tuam, & insinua mihi vocem tuam*. (Cant. 2. 14.)

7. Et tunc quidem dimissa est, quoniam alterum habebat virum, qui dicebatur hebraice Nabal, [d] latine insipiens, durus, inhospitalis, iohumaous, ingratus qui officia nesciret referre: sed posteaquam defunctus est vir ejus, solutam a lege viri accepit eam sibi in uxorem propheta David. Per cujus copulam [e] Ecclesiæ creditur ex gentibus significantur mysteria, quæ amisso viro, cui ante juncta fuerat, transivit ad Christum, censu pio dives, humilitatis & fidei, misericordiæ quoque dotata patrimonio.

8. Sed hoc loco non ista deploratur, sed illa Achioaam, quæ fuit male fortis io fratrem; & ideo illi frater factos est in commotionem. Unde ex persooa eorum dictum est: *Posuisti nos in parabolam in gentibus, commotionem capitis in populis*. (Psal. 43. 15.) Quam nutantem inveniens diabolus, sicut leo diruit, & jucunditatem ejus abstulit: vioeam ejus & ficum evertit, sub quibus solebat ante requiescere, & arescere fecit fructus ejus. (Mich. 4. 4.)

9. Quos aridos miseratus, atque albeotes siccitate nimia, dicit ad prophetam Deus: *Lamentare ad me super Sponsum præcinctam cilicio, & super virum ejus virginalem*, (Joel. 1. 9.) id est, super animæ hujusmodi vel Synagogæ virum mortuum. Cui loco alio expostulaos dicit, eo quod oblita propositi sui, oblita caritatis, immemor gratiæ, devia disciplioæ, superiorem uxoris affectum amiserit. (Osee. 4. 6.) Meritoque suis eam sermonibus redarguit, memorans & retexens ejusdem blandicias, & pietatis vocabula: Non sicut domesticum me vocabas, & patrem & initiatorem virginitatis tuæ.

10, Er-

a Omnes edit. & mss. aliquot, *ubertatis adfluentiam cælestis alimenti, copiæ vini rigatus*: alii mss. ut nos in textu, paucis exceptis, in quibus habes, *ubertatis adfluentia, cælestis alimenti copiam vini rigatus*, cod. Long. *vino rigatus*. Hoc ultimum non satis apte, cum *rigatus* sit in quarto casu pro, rigationes.

b Duo mss. *veritatis prosapiæ*: melius alii totidem, *veritatis prosapiæ*: unus, *pietatis prosapiæ*. Minus eleganter.

c Cod. Boyer. *quod humore gratiæ & fidei*.

d Amerb. & sex mss. *latine insipientia*.

e Cod. Boyer *Ecclesiæ creduntur significata mysteria*. Et rursus pro *censu pio dives*, idem habet, *censu prædives*.

10. Ergo huic animæ cui per intemperantiam ejus mortuum est Dei Verbum, & ille παρθενικὸς λόγος occidit, a luctum indicit, intercessorem adhibet; ut vocetur ad pœnitentiam, quo possit mereri misericordiam. Illa autem quæ bona intellectu, & decora in adspectu valde, sicut Abigæa adquisita sibi erat in prælio; devictis adversariis, & mortuo viro, qui vallatus nequitiis spiritalibus repugnabat ac resistebat, ne sibi speciosa uxor adimeretur: quasi victor & diligens Sponsus jucunditatem confert & gratiam, emundans eam ab omnibus pulcritudinis ejus impedimentis, & exuens vestimentis captivitatis; ut depositis omnibus capitis sui capillis, id est, peccatorum criniculis, qui quasi superflui nostro in corpore videntur: *Quoniam si vir comam nutriat, ignominia est illi*; in unitate fidei, in virum perfectum, in mensuram ætatis plenitudinis Christi studeat occurrere; ut omnem deponat animi perturbationem, & caritate fundata augeatur in domino Jesu, b & universo adquirat incrementum corpori.

[1. Reg. 25. 30.] [1. Cor. 11. 14] [Eph. 4. 13.]

11. Hæc est anima illa, quam Lex demonstrat tibi in specie mulieris bonæ, quam si videris in præda, & concupieris accipere in uxorem tibi: *Induces*, inquit, *eam in domum tuam*; ut tota ei committas interiora domus tuæ, omnium tuorum viscerum possessionem, auferas ejus superflua, tondeas lapsus; & novacula non satis acuta, ne faciat dolum, tuarum exuvias passionum, atque inanes sensus recidas. Ideo ait: *Rades ejus caput*; quo nulla obstacula patiantur oculi sapientis, qui sunt in capite ejus. *Et sedebit*, inquit, *triginta diebus in domo tua*, peccata propriæ deplorans nativitatis, & commenta nequissimi patris diaboli, qui vult congregare, quæ non generavit; ut hujus mystici numeri purificatione mundata, conjugii claves adipiscatur.

[Deut. 21. 11. & seq.] [Eccl. 2. 14.] [Hier. 17. 11.]

12. Et pulcre ait: *Postea intrabis ad eam*; ut totus ingrediaris in animam tuam, atque intra ipsam te colligas, & in ea habites, apud eam commoreris, in ipsa tibi sit omnis conversatio; ut sis non in carne, sed in spiritu, & proponas adjungere eam tibi ad consortium vitæ, sciens quoniam communicabit tecum de bonis; & perfunctus ejus gratia dicas: *Puer autem eram ingeniosus, & sortitus sum animam bonam*. Et illa tibi respondeat: *Adsumam te, & inducam te in domum matris meæ, & in secretum ejus, quæ me concepit*. Bona mater animarum Hierusalem illa, quæ in cælo est.

[Sap. 8. 19.] [Cant. 3. 4.]

13. Erit ergo uxor tua, & invenient te osculabitur te. *Et si postea displicuerit tibi*; quod castiget corpus suum, & servituti redigat, non patieris eam servire, id est, voluptatibus corporis, nec subjicies eam carni, sed liberam permanere patieris: nec alienabis eam, hoc est enim vendere: nec contemnes eam, sed permittes servire eam Deo suo in castitate fidei, & bonorum operum sobrietate. Vale, & nos dilige; quia nos te diligimus.

[Deut. 21. 14.]

* EPISTOLA XXXII.

[* Script. circa an. 387.]

Perdicis fallacia & libidine adumbrari satanam tradit. Quomodo hic clamando sibi congregaverit populos, & eos Christus etiam clamando ad se revocaverit? quonamve pacto id cum perdicis natura conveniat? Sub qua colligit non incassum Christum clamasse, ac postquam diabolus omnino spoliatus fuerit, tune stultum illum, quem Deus elegit, salvum futurum.

c AMBROSIUS IRENÆO salutem.

1. *Clamavit perdix, congregavit quæ non peperit*. d Licet enim mihi de superioris fine epistolæ, sequentis mutuari exordium. Celeberrima quæstio; & ideo ut possimus eam absolvere, quid de natura avis istius habeat * historia, consideremus.

[Hier. 17. 11.] [3. Reg. 4. 33]

a Ultima edit. Parif. *luctum incidit*.

b Omnes edit. & nonnulli mss. *& uni versa adquirat incrementa corpori*; alii mss. plures & potiores, *& universo adquirat incrementum*, quidam *incrementa, corpori*.

c Ita mss. magno numero, & vet. edit. cod autem Vat. unus Long. ac Lær. & cum his Rom. edit. *Ambrosius Sabino*, quam inscriptionem jam jam excutiemus.

d Rom. edit. sola, *liceat mihi de superiore ad Irenæum de incarnationis Dominicæ sacramento contra Apollinarium epistolæ fine* &c. Manifestum autem est istæc ab editoribus ea menta interpolata asse, ut indicarent hujusce epistolæ initium referri oportere ad finem illius, quæ sic desinit: *derelictus est .... perdix, qui clamavit, ut congregaret quæ non peperit* &c. Hujus quidem ultimæ in ant. edit. inscriptio legitur *Irenæo*: sed cum eamdem epistolam non modo cuncti mss. verum etiam ipsamet edit. Rom. *Sabino* inscriptam exhibeant, mirum est cur in eadem edit. dicatur exarata *ad Irenæum*. Contigisse porro videtur, ut quemadmodum quæ *ad Sabinum* est ideo in vet. edit. inscripta fuit *ad Irenæum*, quia editores eam huic ipsi destinatam putarunt, ad quem hæc nostra; non aliter etiam hanc, qua de agitur, tres memorati mss. inscriptam *Sabino* exhibent, quod librarii illam eidem destinatam fuisse, ad quem alia illa, sibi persuaserint. Sed illas diversis scriptas ut arbitremur, facit vel ipsa ratio, quæ in utraque servatur; in illa enim agitur cum Sabino, quasi cum viro ejusdem cujusdam meriti atque auctoritatis, in hac autem familiarius cum Irenæo, quippe quem etiam filii vocabulo compellare in subscriptione non dubitaverit sanctus noster. Itaque cum multo major numerus mss. & omnes vet. edit. eamdem hanc epistolam ad Irenæum datam significent, cumque prima hujusce verba commode referri queant ad illa superioris n. 11. *& commenta nequissimi diaboli, qui vult congregare quæ non generavit*; eidem ordinem suum & inscriptionem restituenda esse putavimus.

* Intellige *Histor. Anim.* Aristotelis, ubi lib. 9. cap. 8. vel *Hist. Natur.* Plinii, ubi lib. 10. cap. 33. subjecta perdicis in venatores astutia describitur. Nonnulla etiam hac de re tradit Basilius Hom. 8. *in Hexaem.* & plura Hom. 13. *Exhort. ad Bapt.* Multa similiter Aldrovandus lib. 13. *Ornithol.* & Huetius in *Observat. ad Origen. Comment.* pag. 16. & 17. quos consule.

mus. Nam & hoc considerare non mediocris prudentiæ est, siquidem & Salomon cognovit naturas animalium, & loquutus est de pecoribus, & volatilibus, & de reptilibus, & de piscibus.

2. Dicitur itaque avis ista plena esse doli, fraudis, fallaciæ, quæ decipiendi venatoris vias calleat, atque artes noverit, ut eum a pullis avertat suis; omniaque tentamenta versutiæ non prætermittere, quo possit venantem abducere a nido & cubilibus suis. Certe si insistere adverterit, tamdiu illudit, quamdiu soboli fugiendi signum tribuat & potestatem. Quam ubi evasisse senserit, tunc se & ipsa subtrahit, & lubrica arte deceptum insidiantem relinquit.

3. Fertur etiam promiscuæ esse permixtionis, [a] ut in feminas cum summo certamine mares irruant, & vaga calescant libidine. Unde impurum & malevolum & fraudulentum animal adversario & circumscriptori generis humani, fallacissimoque, & impuritatis auctori confetendum putatur.

3. Clamavit ergo perdix, * qui a perdendo nomen accepit, satanas ille, qui latine contrarius dicitur. Clamavit in Eva primum, clamavit in Cain, clamavit in Pharao, Dathan, Abiron, Core. Clamavit in Judæis, quando petierunt sibi fieri deos, cum Moyses Legem acciperet. Clamavit iterum, quando de Salvatore dixerunt: *Crucifigatur, crucifigatur*; &: *Sanguis ejus super nos, & super filios nostros*. Clamavit, quando sibi regem fieri postulaverunt; ut recederent a domino Deo rege. Clamavit in omni vano & perfido.

(Gen. 3. 4. & 5. — Gen. 4. — Exod. 5. 2. — Num. 16. 3. — Exod. 32. 1. — Matth. 27. 23. & 25. — 1. Reg. 8. 5.)

4. His vocibus congregavit sibi populos, quos non creaverat; Deus enim hominem ad imaginem & similitudinem suam fecit, & diabolus sibi hominem vocis suæ fraude sociaverat. Congregavit sibi nationum populos, faciens divitias non cum judicio. Unde in proverbio est de divite avaro, quia perdix iste congregat divitias non cum judicio. At vero meus Jesus quasi judex bonus cum judicio omnia agit, qui venit, sicut scriptum est, dicens: *Ego loquor justitiam & [b] judicium salutis*.

(Gen. 1. 27. — Esai 63. 1.)

5. Ea igitur gratia deprædatus est perdicem illum diabolum, abstulit ei male congregatas divitias multitudinis, revocavit ab errore animas gentium, mentesque nationum deviantium. Et quia diaboli voce deceptos sciebat, & ipse ut vincula nexusque veteris erroris solveret, clamavit primum in Abel, cujus clamavit vox sanguinis. Clamavit in Moyse, cui dixit: *Quid clamas ad me?* Clamavit in Jesu Nave. Clamavit in David, qui ait: *Clamavit ad te, salva me*. Clamavit & in omnibus prophetis. Unde & ad Esaiam dicit: *Clama*; & ille ait: *Quid clamabo?* Clamavit in Salomone, convocans cum altissima [c] prædicatione sapientia: *Venite, edite de meis panibus, & bibite vinum quod miscui vobis*. Clamavit etiam in corpore suo, sicut scarabæus in ligno. Clamavit ut insidiatorem falleret & circumveniret, dicens: *Deus, Deus meus, quare me dereliquisti?* Clamavit ut dispoliaret, respondens latroni: *Amen, amen dico tibi, hodie mecum eris in paradiso*. Itaque ubi clamavit Jesus, continuo perdix ille a congregatis in dimidio dierum suorum derelictus est.

(Gen. 4. 10. — Exod. 14. 15. — Josue 1. ... — Psal. 118. 146. — Esai. 40. 6. — Prov. 9. 5. — Habac. 2. 11. — Matth. 27. 46. — Luc. 23. 43.)

6. Unde & quidam naturæ perdicis etiam istud aptandum putarunt, eo quod aliena diripiat ova, & foveat suo corpore, atque hac sua fraude partus alienos studeat adquirere. Sed (quod ajunt, [d] cornici oculum; habent enim & volatilia suas artes) ubi istud adverterit, cujus aut singula ova direpta, aut cubile fuerit invasum, aut sollicitata soboles [e] errore similitudinis, speciei simulatione decepta, etsi infirmior viribus, induit se atque armat versutia; & cum labor omnis impensus detrimentorum educantem exhauserit, atque adolescere pulli cœperint, tunc vocem emittit, & quadam pietatis tuba prolem advocat. Quæ naturali quodam auditu excitata agnoscit parentem, & simulantem deserit. Ita cum vult congregare quæ non peperit, amittit quos nutriendos putavit.

7. Non superfluo igitur & Jesus clamavit; ut quia totius mundi populus voce perdicis, blanditiis, arte, specie deceptus ab auctore proprio deviaverat, lubricas artes sequutus, veri parentis voce revocatus fallacem relinqueret, atque in dimidio dierum ejus fraudulentum desereret, id est, ante hujus finem sæculi, cui nos eripuit dominus Jesus, & ad vitam æternam

a Ms. colb. *ut in mares veluti feminas*.

* Hanc perdicis etymologiam a recentioribus confictam dicit Aldrovandus; unde intelligis eum in hunc Ambrosii locum non incidisse. Quod autem illam ridiculam esse idem contendit, non refragamur; cum ad Ambrosii propositum satis fuerit eam ipsius ætate receptam esse. Dalechampius in Plinium dictam ait a verbo πέρδειν, & alii alias ejusdem vocis origines excogitarunt.

b Rom. edit. sola, *judicium salutaris*.

c Omnes edit. *prædicatione ad sapientiam*: Vat. unus, *prædicatione ac sapientia*: melius ceteri mss. ut in contextu.

d Edit. *cornicis oculum*; mss. *cornici, oculum*, quomodo etiam Tullius *orat. pro L. Flacco*. Videtur autem Ambrosius proverbium græcum, de quo Macrobius lib. 7. *Saturn.* meminit, innuere; scilicet cornici oculum effodit, id est, callidus callidi artem, qua sibi fraudem facere moliebatur, astutiori arte deludit. Vide Adag. Eras. Chil. 1. cent. 3. Prov. 75.

e Ita Eras. & seq. edit. cum mss. aliquot: Amerb. autem cum aliis nonnullis, *erroris similitudine, speciei simulatione*, colb. unus *specie simulationis, decepta*. Prat. vero, & Gem. *errori, similitudine, specie, simulatione decepta*. Quæ quidem lectio non displicet.

nam vocavit. Itaque nunc mortui mundo, A vivimus Deo.

8. Cum igitur perdix iste penitus a falsis filiis derelictus fuerit, tunc erit stultus ille, quem elegit Deus, & sapientem confudit, salvus; quoniam quæ stulta sunt mundi, elegit Deus. (1.Cor.1.27.) Ideoque si quis videtur sapiens esse in hoc sæculo, stultus fiat, ut sit sapiens. Vale, fili, & nos dilige, ut facis; quoniam nos te diligimus.

* EPISTOLA XXXIII.

(* Scripta circa ann. 387.)

IRENÆO *vereri se ne quis ex loco Scripturæ de duabus uxoribus duas in eodem homine animas esse arbitretur, significanti; scribit varias ibidem indicari animæ qualitates; in amabili enim animam voluptati deditam adumbrari, in odibili vero severiores virtutes conspectantem: hujus autem unius primogenitos esse cum ex altero loco, tum ex eo etiam qui fuit propositus, intelligi.*

AMBROSIUS IRENÆO salutem.

1. * Superiore epistola scripsimus liberandam ab adversariis animam nostram, & cum ea indissociabilis vitæ subeundum consortium. Et quia sermo iste nobis de Deuteronomio exemplum adsumsit (Deut. 21. 16.) adsertionis suæ, quo loci subjectum est de viro, qui duas uxores habebat, unam odibilem, alteram amabilem; non perfunctorie motus videris, ne forte duas animas istum sibi adsciviffe aliquis intelligat: quod fieri nequaquam potest.

2. Verum ipse non ignoras quod inter dum Scriptura cum allegoriam dicit, alia D ad speciem Synagogæ, alia ad Ecclesiæ refert: alia ad animam, alia ad Verbi mysterium: alia ad diversas species & qualitates animarum: quæ discernit, qui dijudicat spiritu. Unde sequenti capitulo Legis non duas animas, sed diversas qualitates unius animæ comprehensas esse arbitror. Est enim amabilis animæ species, quæ concupiscit voluptaria, quæ laborem fugit, compunctionem declinat, judicium Dei negligit. Ideo amabilis, quia dulcis & suavis ad tempus videtur, quæ mentem non afficiat, sed oblectet. At illa altera tristior, quæ zelo Dei conficiatur, sicut uxor severa scortari comparem suum nolit, non patiatur, non sinat, nihil indulgeat corpori, nihil voluptati & delectationi relaxet, abdicet occulta dedecoris, dura laborum sequatur, gravia periculorum.

3. Si igitur pepererint ei ambæ, non (Ibidem.) poterit, inquit, primitivum filium amabilis in hereditatis institutione præponere primitivo filio odibilis; cum sciat odibilis filium primitivum esse. In quo non tam prælationem simpliciter significari puto, quasi inter primitivos duos, quam expressionem solum odibilis filium primitivi habere prærogativam. Primitivus enim primogenitus est, sancti autem primogeniti sunt; quia *omnis masculus adaperiens vulvam,* (Exod.13. 2. Luc. 2. 23.) B *sanctus Domino vocabitur.* Non tamen omnis primogenitus sanctus; non enim sanctus Esau, qui utique primogenitus.

4. Sancti autem primogeniti sunt; denique habes in Numeris: * *Ecce tuli levitas de medio filiorum Israel pro omni primogenito, qui aperit vulvam, a filiis Israel. Mihi enim in quo die percussi omne primogenitum Ægypti, sanctificavi omne primogenitum Israel.* (* Num 3.12.) Ergo levitas primogenitis accepit, quasi sanctos; sanctos enim primogenitos esse cognoscimus ex epistola ad Hebræos scripta, in qua habemus: *Sed appropinquastis* (Hebr. 12. 22.) C *Sion monti, & civitati Hierusalem, & decem millibus Angelorum, & Ecclesiæ primitivorum.* Ergo sicut primogeniti Ecclesiæ sancti, sic & levitæ; quoniam ipsi quoque primogeniti. Non enim nascendi ordine sancti, sed sanctificationis munere; Levi enim tertius filius fuit Liæ, non primus utique.

5. Qui autem sanctificatur, ipse aperit (Gen. 29. 34.) vulvam. Quam vulvam? Audi dicentem: *Erraverunt peccatores ab utero.* (Psal. 57. 4.) Quia intellexisti primogenitum, qui aperit vulvam; intellige uterum bonæ matris, a quo non errant sancti, sed peccatores. Levitæ autem auferuntur de medio Israel; quia nihil habent commune cum populo, cujus primogenita sæcularia destruuntur. Primogenita enim sæculi alterius matris sunt, a cujus utero segregatus Paulus est, cum ad (Galat.1.15.) gratiam vocaretur Dei. Et ideo de medio populi segregatus, Verbum recepit, quod est medium in corde nostro. Unde & illud dictum est: *Medius autem vestrum stat, quem vos non videtis.* (Johan.1.26.)

6. Non otiosus itaque nobis a Lege in E Legem excursus fuit, ut primogenitum non esse amabilis illius, id est, remissioris & voluptariæ filium doceremus; quamvis propositi capituli verba hoc exprimant, dicente Scriptura: Non poterit filium amabilis a primitivum præponere, (Deut. 21.17.) cum sciat filium odibilis primitivum esse. Ille est vere primitivus, qui sanctæ matris sanctus est partus; sicut illa vera mater, a cujus utero non errant veri filii, sed peccatores.

Ergo

* *Superiore epistola* non *proxime* superiore, sed tantum penultima; cum illam inter & eam quæ hic incipit, alia videatur fuisse interjecta, ut in Admonit. ostensum est.

* Hunc locum etiam in lib. 2. de Cain. & Abel, cap. num. 7. tractatum reperies. Utrum vero ad eum librum, an ad hanc epistolam Ambrosius de eodem Numerorum loco in libro *de Benedict. Patriarch.* differens, lectorem remiserit, in Admonit. examinavimus.

a Ita omnes edit. ac plerique mss. non male tamen Prat. & Gem. *primitivo præponere.*

Ergo ille non veræ matris filius, non primitivus verus, sed quasi primitivus juvatur sumtu, ne egeat; non ut dives sit, honoratur: hic autem dupla ex omnibus accepit, ut abundet; sicut etiam In Genesi habes patriarchas a fratre suo Joseph geminæ singulos stolæ donatos munere, cum remitterentur ad patrem, [a] ut significarent patri repertum Joseph, quem defunctum esse crediderat pater.

(Gen. 45. 22.)

7. Primogenirus itaque hereditatis accepit prærogativam, dicente Scriptura: *Hic est initium filiorum ejus, & huic debentur primogenitalia*. A primogenito igitur Dei Filio primogeniti sancti, & ab illo initio (quia ipse est initium & finis) initium sanctus nuncupatur, Initium filius, cui debetur primitiarum prærogativa, secundum illud ad Abraham dictum: *Ejice ancillam, & filium ejus; non enim heres erit filius ancillæ cum filio meo Isaac*.

(Deut. 21. 18. — Apoc. 1. 8. — Gen. 21. 10.)

8. Quod magis ad hereditatem virtutum, quam pecuniæ spectare divino oraculo docetur, dicente Domino: *Omnia quæcumque tibi dixerit Sarra, audi vocem ejus; quoniam in Isaac vocabitur tibi semen*. Quæ erat alia in Isaac, nisi sanctitatis hereditas, quæ nobilitaret patrem? Et filium quidem ancillæ super nationes præfecit, quasi simpla conferens patrimonii: filio autem Sarræ dupla dedit, cui non solum temporalia, sed etiam superna & perpetua collata sunt. Vale, & nos dilige; quia nos te diligimus.

(Ibidem 12.)

(* Script. circ. an. 387.)

* EPISTOLA XXXIV.

HORONTIANUM *an anima, de qua prave sentiunt philosophi, cælestis substantia sit, quærentem primo remittit ad libros Esdræ; tum dignitatem ejus ostendens Pauli testimonio, qua ratione ibidem omnis creatura ingemiscere, ac rursus liberanda esse dicatur, explicat.*

AMBROSIUS HORONTIANO salutem.

1 QUæsisti a me utrum anima cælestis esse videatur substantiæ; * non enim aut sanguinem, aut ignem, aut nervorum harmoniam animam putas, ut vulgus philosophorum interpretatur: aut, ut illa patricia quædam eorum prosapia Platonis disputat, quod ipsum se movet, & non movetur ab alio, ipsa tibi anima videtur: vel certe ut Aristoteles acri ingenio quintum quoddam elementi genus induxit, probasti, id est ἐντελέχειαν, ex quo componeres & velut fingeres animæ substantiam.

2. De quo tibi * Esdræ librum legendum suadeo, qui & illas philosophorum nugas despexerit; & abditiore prudentia, quam collegerat ex revelatione, perstrinxerit eas substantiæ esse superioris.

3. Apostolus quoque etsi [b] non expresse, tamen intelligendum nobis reliquit, quasi bonus magister, & spiritalis agricola, occultis doctrinæ seminibus excitans discipulorum ingenia, quod animæ nostræ potioris creaturæ sint, & cujusdam præstantissimæ naturæ. Cum enim dicit, quia *vanitati creatura subjecta est non sponte, sed propter eum qui subjecit in spe; quoniam & ipsa creatura liberabitur a servitute corruptionis in libertatem gloriæ filiorum Dei*; ostendit non mediocrem animarum esse gratiam, quarum vigore & virtute in adoptionem filiorum Dei adsurgit humanum genus, habens in se quod ad similitudinem & imaginem Dei tributum est sibi. Animæ enim neque tactu aliquo comprehenduntur, neque visu corporeo videntur; & ideo præferunt illius incorporeæ & invisibilis naturæ similitudinem, & supergrediuntur substantia sua corpoream & sensibilem qualitatem. Quæ enim videntur, temporalia sunt, temporalia significant, temporalibus agglutinantur: illa autem quæ non videntur, æterno illi & summo adhærent bono, atque in ipso vivunt, & sunt, & moventur; nec ab eo, si boni consulunt, se patiuntur separari ac dividi.

(Rom. 8. 20. & seq. — Act 17. 28.)

4. Unaquæque ergo anima videns se corporeo isto clausam gurgustio, quæ tamen terrenæ hujus habitationis consortio non degeneraverit, ingemiscit gravata corporis hujus conjunctione; quia corruptibile corpus gravat animam, & inclinat terrenum habitaculum mentem multarum cogitationum: simulque cognoscens quia per fidem ambulat, non per speciem, peregrinari vult de corpore, & adesse ad Dominum.

(1. Cor. 5. 4. — Sap. 9. 15. — 2. Cor. 5. 7.)

5. Advertamus igitur quomodo vanitati creatura subjecta sit, non ex voluntate sua,

(Rom. 8. 20.)

[a] Omnes edit. & mss. nonnulli, *ut significarent fratrem*; alii tamen plures ac probatiores, *ut significarent patri*.

* Congerit Ambrosius fere omnium philosophorum opiniones de anima. Siquidem Xenocrati anima mens est nullo corpore, Zenoni ignis, Aristoteli quinta quædam essentia, quam entelechiam nominat, Aristoxeno corporis intentio quædam, Empedocli cordi suffusus sanguis, Euripidi Deus, Pythagoræ numeri, Dicæarcho nomen inane, Democrito atomi. Hæc P. Nannius; quibus etiam præmisit relatam a sancto Præsule Platonis sententiam ex lib. 5. *de Legibus* petitam esse. Adisis quoque lib. *de Noe & Arca*, cap. 25. num. 92. & Ciceronem lib. 1. *Quæst. Tuscul.*

* Liber 4. Esdræ hoc loco indicatur, de cujus auctoritate actum reperies in Admonit. ad lib. *de Bono Mortis*.

[b] Eras. & seq. edit. *non expressit*: Amerb. & omnes mss. *non expresse*.

sua, sed ex divino arbitrio, quo dispositum est animas corporibus conjungi oportere propter spem earum; ut dum sperant bona, dignas se præsteot cælesti remuneratione: *Omnes enim nos oportet adesse ad tribunal Christi; ut referat unusquisque propria corporis*. Iden uniuscujusque anima prævideat rependenda sibi merita conversationis suæ. Et pulcre ait, *propria corporis*, id est, quod suscepit regendum; ut si bene rexit, præmium referat, propter quod in spe subjecta est: & si male, supplicium; quia non speravit in Deum, nec ad illam adoptionem filiorum, & ad veræ libertatem affectavit gloriæ.

6. Docuit igitur Apostolus quod humani generis creatura subjecta vanitati sit. a Quid enim tam homo, quam anima ejus? De consortibus ejus dicit: *Cum sumus in corpore isto, ingemiscimus gravati*. Sed & David dicit: *Homo vanitati similis factus est*; &: *Universa vanitas, omnis homo vivens*. Vita itaque hominis in hoc sæculo vanitas est. Huic vanitati subjecta est anima. Itaque sanctus eum facit quæ sunt corporis, non sponte facit, non volens, sed *propter eum qui subjecit in spe*, b facit ut ei pareat. Ab hoc igitur exemplo animæ progrediamur ad creaturas reliquas.

7. Propone tibi solem, lunam, & stellas, quæ cæli lumina etsi præclaro fulgent nitore, creaturæ sunt tamen, & ad quotidianum ministerium vel surgunt, vel occidunt, servientes c dispositioni creatoris æterni, ministrantes splendorem, quo vestiuntur, atque die nocteque emicant. Quoties sol ille obtexitur nubibus, quoties d objectu aufertur terræ, vel cum e regione ejus luminis sui radius fuerit repercussus, oriuntur ecclipses, & ut ait Scriptura: *Luna novit occasus suos*. Novit quando pleno orbe suo luceat, quando exinanito. Stellæ quoque nebulis obductæ vanescunt, quæ sustinent ministerii hujus mundani usus, non sponte utique, sed in spe; * quia sperant etiam hujus laboris gratiam ab eo, qui subjecit eas. Ideoque propter eum sustineat, id est, propter ejus voluntatem.

8. Nec mirum si patienter sustinent, cum sciant dominum suum, & creatorem omnium sive quæ in cælo, sive quæ in terra sunt, suscepisse nostri corporis fragilitatem, nostræ conditionis servitutem. Cur ergo illa servitutem corruptionis suæ non patienter sustineant; cum Dominus omnium pro toto mundo se humiliaverit usque ad mortem, servi formam susceperit, peccatum mundi, maledictum etiam pro nobis factus sit? Illius ergo imitantes bonitatem cælestes creaturæ licet ingemiscant, quod mundi hujus vanitati subjectæ sint, consolantur se tamen quod liberabuntur a servitute corruptionis, in libertatem gloriæ; cum filiorum Dei adoptio venerit, quæ est universorum redemtio: *Cum enim intraverit plenitudo gentium, tunc omnis Israel salvus erit*. Cui enim non ignoscet populo, qui ignoscit etiam illi persecutori suo, qui dixit: *Crucifige, crucifige eum*; &: *Sanguis ejus super nos & super filios nostros*? Sed quia vanitati etiam cælestis subjecta creatura est, licet istud in spe, etiam horum perfidiam & temulentiam, vanitatem hujus mundi lapsam, pertinere ad veniam patietur veritatis pietas, & redemtio universitatis.

9. Ergo ut concludamus, & ille tantus ac talis sol, & illa luna quam noctis tenebræ non operiunt, & illæ stellæ quæ sunt ornamenta cæli, servitutem corruptionis nunc sustinent; quia corruptibile omne corpus: siquidem & cæli peribunt, & exlum & terra præteribunt. Postea autem & sol & luna & cetera stellarum lumina requiescent in gloria filiorum Dei; quando *erit Deus in omnia in omnibus*: qui & in te & in nobis sit per suam plenitudinem & misericordiam.

10. An ipsos quoque Angelos, qui in istius mundi laboribus diversa sustinent ministeria, sicut in Apocalypsi legimus Johannis,

a Omnes edit. *Quid enim tam subjectum vanitati, quam homo, & quam anima ejus*: omnes mss. *quid enim tam homo, quam anima ejus*. Haud incommode; hinc enim homo probatur vanitati obnoxius, quod ejus anima, in qua maxime consistit, eidem subdita sit.

b Rom. edit. sola, *facit in spe, ut ei* &c.

c Quadam edit. Paris. *dispositione creatoris.... quo vestiuntur: itaque die* &c.

d Vet. edit. cum mss. Reg. *objectum afferunt terræ*; mss. non pauci, *objectu afferunt terræ*; in quorum tamen aliquot verbum *afferunt* prætermittitur, cujus loco non male substituitur in uno Vat. *ut fertur*: sed nihilo deteriori sensu Rom. edit. cum mss. quatuor, *objecta affertur terræ*. Continuo vero post, ubi vet. edit. ac mss. *vel cum e regione ejus*, Rom. edit. reposuit, *vel cum e regione lunæ*: at rursus paucis interjectis, pro *oriuntur ipsi*: *sed ut ait*: ut habent edit. vel ut mss. partim, *oriuntur ipsis*, partim *oriuntur ex his*, *& ut ait*; unus codicum Vat. restituit, *oriuntur ecclipses* &c. Denique locum Psalmistæ, qui exhibetur in ant. edit. & cunctis mss. *Luna novit occasus suos*, edit. Rom. ex sacris codicibus effert his verbis: *Fecit lunam in tempora, sol novit* &c.

* Hic locus præbuit nonnullis occasionem, ut Ambrosium cælo & sideribus rationales animas secundum Origenis opinionem adtribuere existimarent. Qua de re consuli potest Dion. Petavius lib. 1. *de Opificio sex dier.* cap. 12. & Dan. Huetius lib. 2. *Origen. quæst.* 8. Verum præterquam quod responderetur ab aliquibus hic a sancto Doctore quamdam fieri prosopopœiam, advertere operæ pretium est non paucos illis temporibus extitisse, qui rationali anima præditos esse globos cælestes arbitrarentur, in quorum hypothesi & sententia, quæ nondum ab Ecclesia damnata erat, hoc loco loquitur Ambrosius: ut eidem hanc opinionem non pro vera & certa habitam esse hinc intelligas, quod sequenti epistola alias proponit, & Horontiano, ut quam potissimam censuerit, sequatur, liberum relinquit. Non possumus autem quæ fuerit sancti Præsulis hac de re sententia, melius aliunde colligere quam ex lib. 6. Hexaem. c. 4. n. 17. ubi distincte negat cælos ac firmamentum tamquam spirituales quasdam virtutes Deum laudare, sed tantummodo quasi opera mundi. Locum expende, & cum similis apud Basilium Homil. 3. in Hexaem. compara.

nis, * non ingemiſcere credimus; cum adhibentur pœnarum & excidiorum miniſtri? a qui habentes vitam beatam, mallent utique eam in illo ſuperiore tranquillitatis ſuæ ſtatu recurrere, quam noſtrorum peccatorum pœnis ultricibus interpolari. Etenim qui gaudent unius peccatoris redemtione, utique tantorum peccatorum ærumnis ingemiſcant.

Apoc. 3. 1. & ſeq. *Luc. 15. 10.*

11. Si igitur etiam cæleſtes creaturæ & Poteſtates ſervitutem corruptionis ſuſtinent, ſed in ſpe, ut pro nobis poſtea & nobiſcum lætentur; etiam nos paſſiones hujus temporis futuræ ſpe & expectatione conſolemur gloriæ. Vale, fili: & nos dilige; quia nos te diligimus.

** Script. circa an. 387.*

*EPISTOLA XXX.

In hac epiſtola quæritur primo, cur cum in verbis Apoſtoli non omnis creatura dicatur corruptioni obnoxia, congemiſcere tamen omnis dicatur: poſtea ex iis quæ ibidem ſequuntur, de ſpiritu adoptionis, de magnitudine præmiorum cæleſtium, de ſanctorum gemitu, primitiis Spiritus, adoptione filiorum, ac ſpe ſalvante diſſeritur.

AMBROSIUS HORONTIANO.

1. Superior epiſtola tuæ inquiſitioni reſpondit; hæc meæ reſponſionis portio eſt, quæ non ſolvat, ſed impleat ſuperiorem. Nam dum ulteriora recenſeo, movit me, fateor, quia addidit: *Scimus enim quod omnis creatura ingemiſcit*, cum in priori capitulo ſine adjectione dixerit: *Quia creatura vanitati ſubjecta eſt*. Non enim omnem creaturam, ſed creaturam ſubjectam dixit. Et iterum ait: *Quoniam & ipſa creatura liberabitur a ſervitute corruptionis*. Tertio autem addidit quod omnis creatura congemiſcat.

Rom. 8. 20. *Ibidem 21.* *Ibidem 22.*

2. Quid ſibi igitur vult iſta adjectio; niſi forte quia non omnis creatura ſubjecta vanitati eſt: & quia non omnis vanitati ſubjecta eſt, non omnis a ſervitute corruptionis liberabitur? Quid enim b liberetur, quæ a ſubjectione vanitatis & a ſervitute corruptionis ejus expers atque immunis ſit? Omnis autem congemiſcat non in ſuo, ſed in noſtro labore, & * comparturiat illum fortaſſe ſpiritum ſalutis; ſpiritum jucunditatis, exſpectans adoptionem filiorum Dei; ut communem de redemtione humani generis conſequatur lætitiam & exſultationem. Aut propter caritatem igitur ſuam omnis ingemiſcit noſtrum laborem, aut propter membrum ſui corporis, cujus caput Chriſtus eſt. Sed ſive ita ut diximus, ſive ſimpliciter ſubjectam creaturam omnem dixerit congemiſcere & comparturire, ut voles intellige.

3. Nunc illud conſideremus quod adjecit: *Non ſolum autem illa, ſed etiam nos primitias ſpiritus habentes, ipſi intra nos ingemiſcimus, adoptionem filiorum exſpectantes, redemtionem corporis noſtri*. Quid ſit adoptio filiorum ſuperior pagina docet; & ideo exponendi ſenſus gratia ad ſuperiorem recurrendum eſt paginam.

Rom. 8. 23

4. Qui ſpiritu, inquit, facta carnis mortificat, vivet. Nec mirum ſi vivat, cum filius Dei fiat, qui habet Spiritum Dei. Adeo eſt filius Dei, ut non accipiat ſpiritum ſervitutis, ſed ſpiritum adoptionis filiorum; eouſque ut teſtimonium ſpiritui noſtro ſanctus Spiritus reddat quod ſumus filii Dei. Teſtimonium autem hoc eſt Spiritus ſancti, quod ipſe eſt qui clamat in cordibus noſtris, *Abba pater*, ſicut ad Galatas ſcriptum eſt. Sed & illud grande teſtimonium quod filii ſumus Dei; quia ſumus heredes Dei, coheredes autem Chriſti: coheres autem eſt ejus, qui conglorificatur ei: c conglorificatur vero illi, qui patiendo pro ipſo, compatitur ei.

Ibidem 13. *Galat. 4. 6* *Rom. 8. 16 & ſeq.*

5. Et ut nos hortetur ad paſſionem, adjungit quia omnia quæ patimur, minora ſunt & indigna quorum pro laboribus tanta rependatur futurorum merces bonorum, quæ revelabitur in nobis; cum ad Dei imaginem reformati gloriam ejus facie ad faciem adſpicere meruerimus.

Ibidem 18.

6. Et ut magnitudinem revelationis futuræ extolleret, addidit quod & creatura hanc revelationem exſpectet filiorum Dei, quæ nunc vanitati ſubjecta eſt non ſponte, ſed in ſpe; quia ſperat de Chriſto gratiam miniſterii ſui: vel quia & ipſa liberabitur a ſervitute corruptionis; ut adſumatur in libertatem gloriæ filiorum Dei, ut ſit una libertas creaturæ, & filiorum Dei,

* Quamvis reprobos angelos ad exigendas criminum pœnas Deus potiſſimum adhibeat, quaſi juſtitiæ ſuæ liſtores ac ſatellites, unde legimus pſal. 77. verſ. 49. *immiſſiones per angelos malos*; bonis tamen quandoque ad hoc miniſterium utitur, ut non ſolum ex variis locis Apocalypſis intelligimus, verum etiam e lib. 4. Regum cap. 19. & Daniel. c. 10. Quod autem teſtatur Ambroſius eoſdem Angelos ingemiſcere, id eo ſenſu accipiendum eſt, quo ſequenti epiſtola ſignificat hos ipſos corpori Eccleſiæ compati, tamquam membra ſuperiora inferioribus membris laborantibus. Hac autem compaſſione illorum non impediri felicitatem Auguſtinus cum alibi non ſemel, tum in lib. *de Civit. Dei* pluribus locis docet, ac poſt eum agmen Theologorum.

a Mſſ. aliquot. *Qui non habentes*. Minus commode. Infra vero, ubi ant. edit. cum mſſ. multo pluribus, *interpolari*, edit. Rom. cum aliis cod. pauculis prælert, *interpellari*. Sed tam ſæpe, ait Nannius, in his libris occurrit *interpolare* pro *interpellari*, ut dubium ſit, num S. Ambroſius promiſcue illis utatur.

b Omnes edit. & mſſ. nonnulli: *Quid enim liberetur; quæ vanitatis, & corruptionis*: alii mſſ. complures. *Quid enim liberetur, quæ vanitatis & a ſervitute corruptionis*: at locum reſtituit cod. Albin. ut in textu.

* Græcum verbum ὠδίνω & parturio & doleo ſignificat, ad utramque ſignificationem hic alluſit S. Ambroſius, quam in latina dictione parturio non aſt. Ita Nannius.

c Edit. ac plures mſſ. *conglorificatur vero ille*; alii cod. *conglorificatur vero illi*, quod gradationem efficit magis concinnam,

Dei, cum revelata fuerit eorum gloria. Verum nunc dum revelatio procrastinatur, congemiscit omnis creatura exspectans adoptionis & redemtionis nostræ gloriam, parturiens jam illum spiritum salutis, & volens liberari a vanitatis servitio.

7. Cui conjunxit Apostolus etiam sanctorum gemitum, qui habent primitias Spiritus; nam & ipsi ingemiscunt. Quamvis enim de suo merito securi sint, tamen quia futura est adhuc redemtio totius corporis Ecclesiæ, compatiuntur. Cum enim adhuc membra patiuntur corporis sui, quomodo alia membra, licet superiora, non compatiuntur membris unius corporis laborantibus?

1. Cor. 15. 28.

8. Unde puto dixisse Apostolum quia tunc & ipse Filius subjectus [a] erit, qui ei subjecit omnia: qui enim adhuc laborant, nondum subjecti sunt, in quibus fortasse adhuc sitit Christus, adhuc esurit, in quibus nudus est; eo quod non impleant verbum Dei, non induant Christum, qui est indumentum credentium, amictus fidelium. Sed & illi in quibus æger est, adhuc medicina indigent; & ideo nondum subditi; subjectio enim ista virtutis est, non infirmitatis: denique in fortibus & facientibus mandatum Dei, subjectus est Dei Filius. Nunc autem magis in iis laborat, qui non subveniunt laborantibus, quam in illis, qui sibi postulant subveniri. Hæc est pia interpretatio & vera subjectionis domini Jesu, qui ideo se subjiciet, ut sit Deus omnibus in omnia.

Rom. 8. 2.

9. Sensum Apostolicum percurrimus: nunc consideremus qui sunt primitias Spiritus habentes. Et ideo Legem interrogemus quid sit quod primitiarum vel initii nomine declaraverit. *Initia*, inquit, *areæ & lacus tui non fraudabis*; & infra, *Initia primitiarum tuarum inferes in domum domini Dei tui*. Aliæ sunt primitiæ, aliæ decimæ: primitiæ majoris gratiæ, sanctificationis observantissimæ. Ideo placuit Abel, quia non est suum munus moratus, qui de primitivis ovium obtulit. Licet aliqui distantiam velint esse inter primitias & primogenita, id est, quæ primo nascuntur; eo quod collectis seminibus, quasi ex omnibus initia offerantur areæ: tamen de messe quod primum tollitur, id offertur Domino, * sed de hoc alias. Sanctificari autem videtur primitiarum munere tota areæ messis, sed ipsæ sanctiores primitiæ sunt.

Exod. 22. 29. Exod. 34. 26. Gen. 4. 4.

10. Similiter sancti primitiæ sunt Domini, præcipue apostoli; primum enim Deus posuit in Ecclesia apostolos, qui & pleraque prophetarunt, & evangelizarunt dominum Jesum; quia primi receperunt eum. Recepit eum Symeon propheta, Zacharias propheta, Johannes filius ejus, Nathanael, in quo dolus non erat; & ideo sub ficu requiescebat: Joseph, qui dicebatur justus, qui sepelivit eum. Isti sunt primitiæ fidei nostræ; sed tamen eadem ceterorum natura seminum, quæ primitiarum, licet in aliquibus minor gratia: *Potens est enim Deus ex lapidibus filios Abrahæ excitare*.

1. Cor. 12. 28. Luc. 2. 28. Johan. 1. 47. Luc. 23. 53. Matth. 3. 9.

11. En tibi exemplum de ipso domino Jesu. In resurrectione mortuorum primogenitus ex mortuis dicitur. Eumdem ipse Apostolus primitias significavit dicens: *In Christo omnes vivificantur, unusquisque autem in suo ordine: primitiæ Christus, deinde ii qui sunt Christi, qui in adventum ejus crediderunt*. Eadem in illo corporis veritas, quæ in nobis: sed tamen & primogenitus ex mortuis dicitur; quia primus resurrexit: & primitiæ: quia sanctior omnibus fructibus, qui etiam ceteros consortii sui fructus sanctificavit. Ipse etiam initium eorum qui ad imaginem, quasi imago invisibilis Dei, in quo secundum divinitatem nihil corporeum, nihil temporale; quia splendor est gloriæ paternæ, & imago substantiæ ejus. Produximus sermonem epistolarem, dum volumus quid sint primitiæ significare.

Coloss. 1. 18. 1. Cor. 15. 22. Coloss. 1. 15. Hebr. 1. 3.

12. Primitiæ ergo nostræ apostoli, electi [b] ex omnibus præsentis scilicet tunc temporis fructibus, quibus dictum est: Et majora his facietis; fudit enim se in eos gratia Dei. Isti, inquam, ingemiscebant, exspectantes redemtionem totius corporis, & adhuc ingemiscunt; quia multorum est labor, qui adhuc fluctuant. [c] Ut si aliquis ad superiora se littoris subsistar & adhuc medio corpore cædatur fluctibus, in-

Johan. 14. 12.

a Rom. edit. sola, *subjectus erit ei: qui subjecit sibi omnia*.

* In margine Rom. edit. annotabatur lib. 2. de Cain & Abel cap. 2. & re vera ibi n. 5 & 6. nonnulla de primitiis atque initiis mystice disputantur. Nobis tamen credibilius est Doctorem nostrum Horontiano hic polliceri se fusius aliquando hac de re ad eum conscripturum, quam eodem illum remittere. Sententiam porro hujus loci Ambrosiani Nannius enarrat in hunc modum. Hanc differentiam S. Ambrosius facit inter primitias & initia, quod primitiæ sint ex messe, initia ex tritura: primitiæ cum aristis sint, initia puro semine constent: quod primum metitur, primitias: quod primum excusso frumento ex tritura colligitur, initia vocat. Hoc quoque adjici potest, initia tum proprie vocari, quia Deo initiata sint & consecrata; sic primitias esse in concipiendis votis, initia in reddendis. Hæc ille.

b Rom. edit. hinc exemerat vocem *præsentis*, quæ & in ceteris, atque in mss. omnibus occurrit, nec sensui omnino videtur inutilis. Dictionem vero *scilicet* e præcipuis cod. huic adjunximus.

c Eadem Rom. edit. *Et si aliquis ad superiora se subrigat*: aliæ ac mss. *Et si*, mss. non pauci melius *Ut si aliquis....subsistat*, Albin. cod. *sustollat*, si vel uno alio fulciretur, jure ceteris præferendus.

ingemiſcit & comparturit, donec totus evadat. Ingemiſcit utique, qui adhuc nobis dicit: *Quis infirmatur, & ego non infirmor?*

13. Non ergo nos moveat, quod ita ſcriptum eſt: *Qui primitias Spiritus habentes, ipſi intra nos ingemiſcimus, adoptionem filiorum exſpectantes, redemtionem corporis noſtri*; ſenſus enim apertus eſt, eo quod primitias Spiritus habentes ingemiſcunt, adoptionem filiorum exſpectantes: quæ adoptio filiorum, redemtio totius corporis eſt, quando facie ad faciem quaſi Dei filius per adoptionem videbit illud divinum & æternum bonum; eſt enim adoptio filiorum in Eccleſia Domini, quando clamat Spiritus, *Abba pater;* ſicut habes ad Galatas. Sed illa erit perfecta, quando reſurgent omnes in incorruptione, honore, gloria, qui mereantur Dei faciem videre; tunc enim vere redemtam ſe humana judicabit conditio. Unde Apoſtolus gloriatur dicens: *Quia ſpe ſalvi facti ſumus*. Salvat enim ſpes, ſicut & fides, de qua dicitur: *Fides tua te ſalvum fecit*.

14. Ergo creatura quæ non ſponte, ſed in ſpe vanitati ſubjecta eſt, ſpe ſalvatur, ſicut & Paulus, cum ſciret lucrum ſibi eſſe mori, ut cum Chriſto eſſet ſolutus corpore, permanebat in carne propter eos quos Chriſto adquireret. Spes autem quid eſt, niſi futurorum exſpectatio? Unde ait: *Spes autem quæ videtur, non eſt ſpes*. Non enim quæ videntur, ſed quæ non videntur, æterna ſunt: *Nam quod videt quis, quid ſperat?* Videmur enim tenere ea, quæ videmus: quomodo ergo quæ tenemus, ſperamus? Nihil igitur eorum quæ ſperantur, videtur: *Oculus* enim *non vidit, nec auris audivit, quæ præparavit Deus diligentibus eum*.

15. Ergo ſi ſperari non poteſt quod videtur, non bene habent aliqui: *Nam quod vidit quis quid, & ſperat*. [a] Niſi forte ſic: *Nam quod vides quis, quid & ſperat*, vel quid exſpectat? Quia illud verum eſt, quia id ſperamus, quod non videmus; & ideo quamvis abeſſe videatur a nobis, exſpectamus illud per patientiam: *Exſpectans* enim *expectavi Dominum, & reſpexit me*. Ideo ergo exſpectamus patienter, quia *bonus eſt Dominus ſuſtinentibus eum*. Et videtur convenire, quia reddidit per patientiam: Exſpectamus quæ ſperamus, & non videmus. Multum enim facit, qui ſperat ea & exſpectat, quæ non videntur, & propterea quod intendat mentem ad illud omne quod eſt, ſuſtinet.

16. Pulcre autem dicitur: *Spes autem quæ videtur, non eſt ſpes*; de poteſtatibus iſtius ſæculi, de dignitatibus, de divitiis. Vides neſcio quem faſcibus præeminentem & curribus, nihil habet ſpei in curribus, qui videntur. Nec in ipſo cæli elemento ſpes eſt, ſed in Domino cæli. Nec * Chaldæus in ſtellis ſpem habet, quas obſervat; nec dives in poſſeſſionibus, nec avarus in uſuris: ſed ille ſpem habet, qui in eum ſpem ſuam ponit, quem non videt, id eſt, in domino Jeſu, qui medius noſtrum ſtat, & non videtur. Denique *oculus non vidit, nec auris audivit, quæ præparavit Dominus diligentibus eum*.

* EPISTOLA XXXVI.

* Scripta circa ann. 387.

Roganti quemnam ſpiritum Paulus ſcripſeris poſtulare pro nobis gemitibus inenarrabilibus, *reſpondetur non alium denotari niſi Spiritum ſanctum, qui & orationes noſtras dirigit, & gemit pro delictis noſtris, gemitu inenarrabili, hoc eſt, cæleſti.*

AMBROSIUS HORONTIANO.

1. Concatenantur ſibi epiſtolæ noſtræ, ut tamquam inter præſentes videamur ſermonem cædere; ita ego ex tua interrogatione, tuque ex mea explanatione epiſtolis ſcribendis materiam damus.

2. Moveri enim te indicaſti de quo ſpiritu dictum ſit: *Quia poſtulat pro nobis gemitibus inenarrabilibus*. Superiora igitur repetamus; ut lectio manifeſtet, quod quærimus: *Similiter, inquit, & Spiritus adjuvat infirmitatem noſtræ orationis*. Nonne tibi videtur Spiritus ſanctus, quia adjutor nobis eſt, ſicut ille cui dicitur: [b] *Adjutor meus es tu, ne derelinquas me, neque deſpicias me, Deus ſalutaris meus*.

3. Quis enim alius ſpiritus, qui poſſit docere Paulum quid oraret? Docet autem Spiritus Chriſti, ſicut & Chriſtus, orare diſcipulos ſuos. Quis autem poſt Chriſtum doceret, niſi Spiritus ejus, quem ipſe miſit, ut doceret, & dirigeret noſtras orationes: oramus enim Spiritu, oramus & mente. Ut bene mens poſſit orare, præcedit Spiritus, & deducit eam in viam rectam; ne obrepant carnalia, ne minora, ne etiam majora viribus: *Unicuique enim datur manifeſtatio Spiritus ad utilitatem*. Denique ſcriptum eſt: Petite magna, & parva adjicientur vobis. Petite cæleſtia, & terrena adjicientur.

4. Er-

[a] Ita omnes mſſ. at edit. *niſi & forte ſic intelligas*. Paucis vero interpoſitis, ubi omnes edit. ac plures mſſ. *Quia illud verum eſt*, legitur in mſſ. aliquot, *Quid aliud? Verum eſt* &c.

* Chaldæorum vanitatem ſuperiori tomo ita frequenter impugnat Ambroſius, ut magis expeditum nobis videatur lectores ad indicem remittere, quam eos locos hic recenſere.

[b] Nonnulli mſſ. *Adjutor meus eſto*.

4. Ergo vult nos majora petere, non in terrenis morari. Ille autem scit quid tribuat, *dividens singulis, prout vult*. Dicit enim interdum, sciens mensuram, quam nos ignoramus: Non potestis hæc modo accipere. Peto mihi passionem martyrii, [a] Spiritus sanctus promtus est: sed videns infirmum carnis meæ, ne dum majora cupio, minora amittam, dicit: Non potes hæc accipere. * Quales occasiones habui: & de ipso prope fine revocatus sum? Novit enim bonus medicus * quæ esca cui apta sit infirmitati, & cui tempori ad profectum valetudinis. Interdum opportunitas escæ sanitatem reddit: quod si importune aliquis accipiat, non convenientem, implicatur periculo.

5. Ergo quia nos nescimus quid oremus, & quomodo oporteat, postulat [b] pro nobis Spiritus sanctus; est enim Spiritus advocati nostri Jesu: & postulat gemitibus ineffabilibus; dolet enim pro nobis & Christus. Et Deus Pater dicit: *Ventrem meum doleo*. Et frequenter indignantem eum legimus & dolentem. Gemit autem, ut auferat peccata nostra, doceat nos agere pœnitentiam. Est enim pius gemitus, & plenus auctoritatis, de quo dicit Propheta: *Et gemitus meus non est absconditus a te*. Non enim latebat ut Adam, sed dicebat: *Ecce ego pastor, & grex iste quid deliquit? Ego peccavi, in me vindica*.

6. Ex hoc igitur gemitus Spiritus Dei; [c] & ille Prophetæ gemitus, bene ineffabilis; quia cælestis. Ea enim quæ in cælo audivit Paulus, ineffabilia audivit; ut fari ea homines non debeant: sed quæ occulta hominibus, Deo nota sunt. Novit enim omnia, qui scrutator est cordis: sed illa scrutatur, quæ mundavit Spiritus. Novit ergo Deus quid postulet Spiritus, [d] & quæ Spiritus sapientia sit; quæ interpellat pro sanctis, sicut habes: *Quia & Spiritus interpellat pro nobis*; pro quibus enim Christus passus est, & quos sanguine mundavit suo, pro iis interpellat & Spiritus. Vale, & nos ut filius dilige; quia nos te diligimus.

(Marginal references: 1. Cor. 12. 11. — Matth. 26. 41. — Rom. 8. 26. — Isai. 53. 4. Hierem. 4. 19. — Psal. 37. 10. — 1. Par. 21. 17. — 2. Cor. 12. 4. — Rom. 8. 27. — Ibid. 26.)

* EPISTOLA XXXVII.

* Scripta circ. ann. 387.

Cum SIMPLICIANUS AMBROSIO *sectatus esset eum utiliter facturum, si quid ex Apostolo dissereret apud populum, ipsius voluntati se hoc daturum spondet sanctus vir, maxime cum amicum in eo judicem sibi futurum noscat. Itaque mittit ad eum, quod eodem absente disputaverat, scilicet libertatem nostram in sapientia positam esse: quam sententiam a philosophis ambitiose jactatam dicit. Hanc tamen a Patribus proditam cum ex Salomone adstruit, tum exemplis Jacobi ac Josephi. Ex his ostendit non venditione servum, at sapientia liberum quemque fieri. Hinc demonstrato quis liber, an secus, eum solum definit sui juris esse, qui non cogitur; unde colligit servire cum libertate interdum jungi. Sub hæc sequuntur vere liberorum quædam exempla & descriptiones, quibus subditur libertate hunc demum frui, qui vivat ex legibus. Deinde nonnullis contra philosophos disputatis, eorum heroibus Christianos opponit. Ac tandem ubi confirmavit eos, qui pravis affectibus serviunt, liberos non esse; quomodo membra nostra justitiæ serviant, docet.*

AMBROSIUS [e] SIMPLICIANO salutem.

1. PRoxime cum veteris amoris usu familiaris inter nos sermo cæderetur, delectari te insinuasti mihi, cum aliquid [f] de Pauli apostoli scriptis coram populo ad disputandum adsumerem; quod ejus profundum in consiliis vix comprehendatur, sublime in sententiis audientem erigat, disputantem accendat: tum quia in plerisque ita se ipse suis exponat sermonibus, ut is qui tractat, nihil inveniat quod adjiciat suum; ac si velit aliquid dicere, grammatici magis quam disputatoris fungatur munere.

2. In eo tamen quoniam & veteris affectum amicitiæ, & quod plus est, paternæ gratiæ amorem recognosco (nam vetustas habet aliquid cum pluribus consociabile, patrius amor non habet) tum quia non jejune me fecisse jam, quod postulas, arbitratus es, parebo voluntati tuæ, admoni-

a Omnes edit. ac mss. nonnulli, *Spiritus promtus est*: sed plures ac potiores addunt *vò sanctus*; quæ vox cum serie orationis minime pugnat.

* Legationes suas ad Maximum tyrannum, sicut & Justinæ persecutionem: de qua si quæ scripsit sanctus Antistes, attentius perlegas, fateberis non illum martyrio, sed martyrium illi defuisse.

* Ambrosianum hunc locum contende cum Augustinianis aliquot, maxime vero cum his e lib. 1. *ad Simplic.* quæst. 2. & lib. *de dono Persever.* cap. 14. ubi de congruentia vocationis divinæ disputatur; & non mediocrem inter præceptorem ac discipulum doctrinæ affinitatem reperies.

b Mss. aliquot, *pro nobis, Spiritus est enim advocati*: reliqui, & omnes edit. ut nos in textu, nisi quod vet. edit. ac mss. non pauci vocem *Spiritus* ante *advocati* prætermittunt.

c Nonnulli mss. *& ille profecto gemitus*.

d Pauci mss. *& qui Spiritus sapientiæ sit*.

e Thuan. unus, *Feliciano*: sed aliorum, atque edit. retinenda inscriptio est.

f Rom. edit. sola, *de Psalmistæ mysteriis, vel de Pauli .... quod eorum profundum .... ipsi suis exponant sermonibus*. Manifestum autem est non alio consilio hæc & similia ab editoribus Rom. interpolata fuisse in hac epistola, nisi ut illam inter expositiones Psalmorum intruderent. Quod porro ad locorum quorumdam Paulinorum obscuritatem, eodem plane modo de illa loquitur Augustinus in *epist. ad Rom.* Quia & Petrus ipse epist. 2. cap. 3. vers. 16. eamdem agnoscit.

monitus præsertim, & provocatus exemplo meo, quod mihi non difficillimum; quia non magnum aliquem, sed me ipsum imitabor, cum in meos non magnos aliquos usus revertor.

3. Et de consiliis quidem, cum beatæ vitæ imago atque effigies nostro sermone exprimeretur, putamus eam factam complexionem, ut pluribus fortasse aliis, tibi certe amanti nostri non improbemur; licet difficilius sit tuo judicio, quam plurium non displicere: sed judicii pondus affectu ablevas, eoque mihi blandior.

4. Hæc autem epistola, quoniam te absentem [a] offendit, de sententiis Pauli est apostoli, qui nos a servitute in libertatem vocat dicens: *Pretio emti estis, nolite fieri servi hominum*, ostendens libertatem nostram [b] in cognitione esse sapientiæ. Quæ sententia magno a philosophis fluctuata atque jactata est disputationis molimine, dicentibus quia omnis sapiens liber, omnis autem [c] insipiens serviat. [1. Cor. 7. 23.]

5. Sed multo hoc prius David filius dixit, qui ait: *Stultus sicut luna mutatur*. Sapiens enim non metu frangitur, non potestate mutatur, non attollitur prosperis, non tristibus mergitur; ubi enim sapientia, ibi virtus animi, ibi constantia & fortitudo. Sapiens ergo idem est animo, non minuitur, non augetur rerum mutationibus: nec ut parvulus fluctuat, ut circumferatur omni vento doctrinæ, sed manet perfectus in Christo, fundatus caritate, radicatus fide. Sapiens ergo defectus rerum ignorat, [d] & varios animi casus nescit: sed fulgebit sicut sol justitiæ, qui in regno Patris sui fulget. [Eccl. 27. 12.] [Matth. 13. 43.]

6. Unde tamen hoc plenius hauserit Philosophia, de qua Patrum disciplina & prudentia, consideremus. Nonne primus Noe, cum advertisset quia insipienter filius suus Cham riserat nudatum patrem, maledixit ei, dicens: [e] *Maledictus Cham, servus domesticus erit fratribus suis*; & præposuit ei fratres ejus dominos, qui sapienter patris senectutem honorandam putarunt? [Gen. 9. 25.]

7. Nonne etiam fons ille disciplinarum omnium Jacob, ubertatem disputationis hujus omnium pectoribus infudit, qui sapientiæ merito prælatus est fratri seniori? Denique pater pius, qui inter duos filios affectu certaret paterno, sed discreparet judicio (affectus enim necessitudine defertur, meritis autem judicia formantur) cum divideret alteri gratiam, alteri misericordiam: sapienti gratiam, insipienti misericordiam; quia ad virtutem se propriis viribus erigere non poterat, nec spontaneum gressum attollere, benedixit eum, ut serviret fratri suo, & esset ipsius servus, ostendens ita [f] deteriorem esse servitute insipientiam, ut remedio ei servitus sit; quia stultus regere se non potest, & nisi moderatorem habeat, præcipitatur propriis voluntatibus. [Gen. 27. 29.]

8. Diligens ergo pater [g] & consulens, servum eum fratris sui fecit, ut ejus regeretur consilio. Ideo inconsultis populis sapientes quique adhibentur rectores, qui plebejam insipientiam vigore proprio regant; ut potentiæ specie dominentur, quo vel invitos auctoritate potestatis subjiciant ad obediendum prudentioribus, & obsequendum legibus. Imposuit igitur insipienti velut indomito jugum, & cui in gladio suo vivendum dixerat, libertatem negavit; ne temeritate laberetur, præfecit ei fratrem, cujus auctoritate & moderatione subjectus proficeret ad conversionem. Et quia servitus habet discretionem (est enim necessitatis infirmior, voluntatis fortior; quia pulcrius est bonum, quod non ex necessitate fit, sed ex voluntate) ideo ei primo jugum imposuit necessitatis, postea benedictionem ei voluntariæ subjectionis impertivit.

9. Non igitur natura servum facit, sed insipientia: nec manumissio liberum, sed disciplina. Denique Esau liber natus est, & servus factus est: Joseph venditus in servitutem est, & electus est ad potestatem; ut suis emtoribus imperaret. Non dedignabatur tamen obsequium sedulitatis, sed tenebat virtutis fastigium, conservabat liber- [Ibidem. Gen. 37. 28. Gen. 41. 41.]

a Rom. edit. sola *offendit*, *de Psalmo est xiv. qui hodie lectus est*, & *de sententiis* &c.

b Omnes edit. *in Christi esse sapientia*: mss. frequentissimi, *in Christo esse sapientia*: unicus Boyer. & edit. Eras. ac Gill. ad marginem, *in cognitione esse sapientiæ*. Neque vero germanam hanc lectionem esse dubitamus, alias ex voce *cognitione* in antiquo exemplari caesa profluxisse existimantes. Nam sive legas *in Christo sapientiæ*, quod sensum efficit parum congruum, sive *in Christi sapientia*, quod paulo concinnius videtur; quonam pacto subjungeret sanctus Doctor hanc sententiam magna contentione jactatam esse a Philosophis. Atqui e contrario libertatem in cognitione sapientiæ positam, seu solum sapientem esse liberum Stoici magno ambitu venditaverunt. Versatur in hac materia *Paradoxorum* 5. M. Tullii, & 6. non in multum diversa. Clemens Alex. lib. 3. Pædag. c. 6. solum christianum divitem adstruit: Philo quoque omnem probum potiri libertate demonstrat edita commentatione sub eodem titulo, ex quo non pauca in hanc epistolam transtulit Ambrosius noster, quemadmodum in lib. 1. de Jacob & Vita beata cap. 7. & 8. & lib. 2. cap. 5. & 3. ubi tractatur idem argumentum, quædam etiam mutuatus est, ut in admonit. ad eosdem libros observavimus.

c Rom. edit. *insipiens servus*. At sequenti versu pro *David filius dicit*, mss. multo plures legunt, *David ait*: aliquot autem *Salomon dicit*. Quam ob rem porro Salomoni Ambrosius tribuat Ecclesiasticum, diximus tomo 1. pag. 8.7. De plagiis vero philosophorum tot tamque multis locis cum eodem priori tomo, tum etiam hoc ipso disputas, ut eis recensendis arbitremur supersedendum.

d Omnes edit. *varium animum nescit*: mss. vero plurimi *varios animi casus*, quidam etiam *motus nescit*: alii nonnulli, *varius animi*, Boyer. *varius esse animi*, *nescit*. Haud incommode.

e Rom. edit. sola, *Maledictus Chanaam*. Et certe scribunt LXX. ἐπικατάρατος Χαναάν, quos hoc loco, sicut & alibi sequutum constat Ambrosium.

f Eadem edit. *deteriorem esse insipientiam*; sed cur sublata sit vox *servitute*, nihil causæ est.

g Mss. aliquot, & *consulens servum eum* &c.

bertatem innocentiæ, integritatis auctoritatem. Unde pulcre psalmista ait: *In servum venumdatus est Joseph: humiliaverunt in compedibus pedes ejus.* [Ps. 104. 18.] *In servum*, inquit, *venumdatus est*, non servus factus. *Humiliaverunt pedes ejus*, non animam ejus.

10. Quomodo enim humiliata est anima, de qua dicit: *Ferrum pertransivit anima ejus?* Nam cum aliorum animas peccatum transeat (ferrum enim peccatum est, quod est penetrabile) Joseph sancti anima ita non patuit peccato, ut magis peccatum ipsa penetraret. Denique nec herilis illecebræ flexus est delinimento, nec immerito flammas non sensit libidinis; quia majore divinæ flagrabat ardore gratiæ. Unde & hoc pulcre de eo dictum est: *Quia eloq. ium Domini ussit eum*; [Ps. 104. 19.] quo restinxit ignitas diaboli sagittas.

11. Qnomodo hic servus, qui erudivit principes populi in illa frumentaria dispensatinne; ut futuræ inopiæ consulerent & providerent? [Gen. 47. 20.] Ant quomodo servus, qui totam terram adquisivit, & universum populum Ægyptiorum in servitutem redegit? Non ut conditionem servitii ignobilis irrogaret, sed ut tributum constitneret, præter possessionem tamen sacerdotalem, quam a tributis immunem reservavit; ut apud Ægyptios quoque inviolabilis haberetur religio sacerdotalis.

12. Non fecit igitur eum servum venditio; nam ntique negotiatnribus erat venditus: verum si pretium spectes, multos invenies qui emerunt sibi puellulas formæ elegantioris, quarum amore capti, turpi servitio se se dederunt. Videbatur Apeme concubina Darii regis sedens ad dexteram ejus, [3. Esdr. 4. 29. & 30] auferens de capite ejus diadema, & suo imponens vertici, palmis faciem ejus sinistra manu verberans: quam rex aperto ore intuebatnr, gaudens si quando arrideret ei mulier: quod si ea indignaretur, miserum se atque afflictum putaret; ut potestate submissa, [a] blanditias obtexeret, & conciliari sibi eam deprecaretur.

13. Sed quid ista magno allegamus ambitu? Non videmus plerumque in potestatem piraticam vel immanium barbarorum redactos parentes a filiis [b] redimi pecunia? Numquid leges pecuniæ potiores, quam leges naturæ? Numquid in servitute accersitur pietas? Plerique emtores leonum sunt, & tamen non dominantur leonibus: sed ita subjiciuntur versa vice, ut si exasperatos eos excutere cervice toros viderint, fugiant & delitescanr. Nihil ergo præjudicat pecunia, quæ plerumque sibi dominos emit: nihil tabulæ auctionales, quibus emtnr frequenter adjudicatur atque addicitur. CONTRACTUS NON mutat genus, nec sapientiæ libertatem adimit. Denique famulo sapienti multi, ut scriptum est, serviunt liberi: & est servus intelligens, qui regat dominos stultos. [Prov. 17. 2.]

14. Quem ergo magis liberum censes? Sola est sapientia libera, quæ divitibus pauperes præficit, & quæ servos propriis fœnerare dominis facit: fœnerare non pecuniam, sed intellectum: fœnerare talentnm illius Dominici æternique thesauri, qui numquam corrumpitur, cujus & usura pretiosa est: fœnerare illud intelligibile eloquiorum argentum cælestium, de quo Lex dicit: *Fœnerabis gentibus, tu autem non mutuaberis.* [Deut. 15. 6.] Quod Hebræus fœneravir gentibus, ipse autem non accepit a populis doctrinam, sed tradidit: cui aperuit Dominus thesaurum suum, ut gentes pluvia sermonis sui faceret humescere, & fieret princeps gentium, ipse autem supra se principem nullum haberet.

15. Liber est ergo qui sapiens est, pretio emtus oraculorum cælestium, illn auro, illo argento sermonis divini: pretio emtus sanguinis (non enim minimum est emtorem agnnscere) pretio emtus gratiæ, qui audivit & intellexit dicentem: *Qui sititis, ite ad aquam; & quicumque non habetis argentum, ite, emite, & bibite, & manducate.* [Esai. 55. 1.]

16. Liber est ille, qni progrediens in bellum, si viderit mulierem bonam adspectu, & deprædatus opes inimicorum suorum, repertam illic concupierit eam, demtis superfluis, & indumento captivitatis detractn, in uxorem sibi copulaverit, jam non servam, sed liberam; [Deut. 21. 10 & 11.] intelligit enim famulatui prudentiam & disciplinam non subjacere. Ideoque Lex dicit: *Non venumdabitur pecunia*; [Ibidem 14.] omne enim pretiosum non est ea dignum. Et Job dicit: *Adtrahe sapientiam in interiora.* [Job. 28. 18.] Non illi comparabitur [c] Æthiopiæ topazinn, quod auro habetur argentoque pretiosius.

17. Sed non ille solum liber, [d] qui dominum licitatorem non pertulit, aut tollentem digitum non vidit: sed ille magis liber, qui intra se liber est, qui legibus naturæ liber est, legem sciens naturæ præscriptam

a Codex Boyer. *Blandiens furorem obtexeret.*

b Ita edit. & mss. longe plurimi, nisi quod omittitur in omnibus edit. & paucis mss. vox *pecunia*; cod. vero Boyer. locum sic effert, *redimi. Numquid pecuniæ subjacent leges naturæ? Numquid in servitutem accersitur pietas?*

c Boyer. cod. *aurum de Æthiopia, & topazion.*

d Duo mss. *qui dominum litigatorem*: unus, *licitatorem*. Neutrum commode; idem enim est, *licitatorem non pertulit*, ac qui emtus in auctione non fuit. Quod autem additur, *tollentem digitum non vidit*, ibi tangitur prisca consuetudo, qua qui emebant, digitum in adicensos te stimonium elevabant. Cicero Verr. 3. *Accurrunt ad tempus emtores, digitum tollit.*

ptam eſſe moribus, non conditionibus; & menſuram officiorum conſentaneam non hominis arbitrio, ſed naturæ diſciplinis. Utrum igitur iſte liber tibi tantummodo, an quidam cenſor videtur, & præfectus moribus? Unde vere ait Scriptura quia pauperes divitum præpoſiti erunt, & privati utique adminiſtrantium. (Prov. 22. 7.)

18. An tibi liber videtur, qui pecunia ſuffragium ſibi emit? qui plauſum populi magis, quam judicium requirit prudentium? Ille ergo liber eſt, qui popularibus auris movetur; ille qui reformidat ſibilum vulgi? Sed non iſta libertas, quam manumiſſus accipit, * & palma lictoris donatus adquirit. Non enim munificentiam, ſed virtutem libertatem eſſe arbitror: quæ non ſuffragiis defertur alienis, ſed magnanimitate propria vindicatur ac poſſidetur. Sapiens enim ſemper liber eſt, ſemper honoratus, ſemper is qui præſit legibus. Denique juſto non eſt poſita lex, ſed injuſto; juſtus enim ipſe ſibi lex eſt, non habens neceſſe longius ſibi accerſere formam virtutis, quam corde incluſam gerat, ſcriptum habens opus legis in tabulis cordis ſui, cui dictum ſit: *Bibe aquam de tuis vaſis, & de puteorum tuorum fontibus*. Quid enim nobis tam proximum, quam Dei verbum? Hoc eſt verbum in corde noſtro, & in ore noſtro, quod non videmus & tenemus. (1. Tim. 1. 9. — Prov. 5. 15.)

19. Sapiens ergo liber, quoniam qui ea facit, quæ vult, liber eſt. Sed non omnis a bona voluntas, ſed ſapientis eſt omnia quæ bona ſunt velle; odit enim malum, quia quod bonum eſt, elegit. Ergo ſi quod bonum eſt elegit, arbiter electionis, & eligens operationis liber eſt; quia quod vult facit: liber ergo ſapiens. Sapiens omnia quæ facit, bene facit. Qui autem bene facit omnia, recte facit omnia: qui vero recte facit omnia, utique inoffenſe, & irreprehenſibiliter, & ſine damno & commotione ſui facit omnia. Cui igitur hoc ſubeſt, ut inoffenſe faciat omnia, faciat irreprehenſibiliter, faciat ſine commotione ſui, ſine damno; nihil inſipienter facit, ſed ſapienter omnia. Qui autem ſapienter facit, nihil habet quod metuat; metus enim in peccato eſt. Ubi autem nulla formido, ibi libertas: ubi libertas, ibi poteſtas faciendi quod vult: ſolus ergo ſapiens liber eſt.

20. Etenim qui neque cogi poteſt, neque prohiberi, is nequaquam ſervus: ſapientis autem eſt neque cogi, neque prohiberi: non eſt igitur ſervus ſapiens. Prohibetur enim, qui non fungitur iis, quæ deſiderat: quæ autem deſiderat ſapiens, niſi ea quæ virtutis & diſciplinæ ſunt, ſine quibus eſſe non poteſt? In ipſo enim ſunt, nec divelluntur ab eo. Quod ſi divelluntur, jam non ſapiens, qui ſit ſine virtutis uſu ac diſciplina, quibus ipſe ſe fraudet, ſi non ſit voluntarius virtutis interpres. Quod ſi cogitur, manifeſtum eſt quod invitus faciat. In omnibus autem factis aut a virtute correctiones ſunt, aut a malitia prolapſiones, aut media, aut indifferentia. Virtutis non coactus, ſed voluntarius exſecutor eſt ſapiens; quoniam omnia quæ placent, agit malitiæ fugitans, nec ſomnium ejus admittit. Indifferentibus ita non movetur, ut nullis momentis ſicut vulgus hominum huc atque illuc inclinetur, ſed tamquam in ſtatera mens ejus æqua lance pendeat; ut neque ad voluptaria propendeat, neque omnino ad ea, quæ ſunt averſanda, vel leviter ſtudium inclinet ſuum, ſed immobilis maneat affectu. Unde liquet quia nihil invitus facit ſapiens, neque cogitur; quia ſi ſervus eſſet, cogeretur: liber igitur eſt ſapiens.

21. Apoſtolus quoque ſic definit dicens: *Non ſum ego liber, non ſum apoſtolus?* Sed adeo liber, ut cum ſubintraſſent quidam tentare libertatem ejus, nec ad horam, ut ipſe ait, cederet ſubjectioni, ut veritas Evangelii prædicaretur. Qui ergo non ceſſit, volens prædicavit. Ubi voluntas, ibi merces voluntatis: ubi neceſſitas, ibi obſequium neceſſitatis. Melior ergo voluntas quam neceſſitas. Velle ergo ſapientis eſt, parere & ſervire inſipientis. (1. Cor. 9. 1. — Galat. 2. 5.)

22. Hæc etiam eſt Apoſtoli definitio dicentis: *Si enim volens hoc ago, mercedem habebo: ſi autem invitus, diſpenſatio mihi credita eſt*. Sapienti igitur merces defertur, ſapiens autem ex voluntate facit: liber itaque ſecundum Apoſtolum ſapiens. Unde & ipſe clamat: *Vos enim in libertatem vocati eſtis, tantum ne libertatem in occaſionem carnis detis*. Sequeſtrat a lege Chriſtianum, ne invitus videatur legi ſuccumbere: vocat in Evangelium, quod volentes & prædicant & operantur. Judæus ſub Lege, Chriſtianus per Evangelium: in Lege ſervitus, in Evangelio libertas, ubi cognitio ſapientiæ. Omnis ergo qui Chriſtum recipit, ſapiens: qui autem ſapiens, liber: omnis igitur Chriſtianus & liber & ſapiens. (1. Cor. 9. 17. — Galat. 5. 13.)

23. Docuit me tamen Apoſtolus quod ultra ipſam libertatem ſit, ut ſervire libertas

* Putat Nannius palmam lictoris idem eſſe ac prætoris vindictam apud Horatium. Erat autem vindicta; ſive, ut alii vocant, feſtuca, quædam virga cujus extremo, ſive prætor, ſive juſſu ejuſdem lictor, caput illius, qui adſerebatur in libertatem, tangebat; malumus tamen palma ſignificari domini ſeu lictoris manum, qua illi alapam manumittendo infligebant: de quo vide lib. 2. Phædri Fab. 30.

a Rom. edit. *bona voluntatis, ſed ſapientis tantum eſt*: aliæ cum omnibus omnino mſſ. ut nos in textu.

bertas sit: *Cum liber*, inquit, *essem, omnium me servum feci, ut plures lucrifacerem*. Quid est ultra libertatem, nisi habere Spiritum gratiæ, habere caritatem? Libertas enim liberum facit hominibus, caritas amicum Deo. Unde ait Christus: *Vos autem dixi amicos*. Bona caritas, de qua dicitur: *Per caritatem Spiritus servite invicem*. Servivit & Christus, ut omnes liberos faceret. *Manus ejus in cophino servierunt*: qui non rapinam est arbitratus esse se æqualem Deo, formam servi accepit; & omnia omnibus factus est, ut omnibus salutem afferret. Cujus imitator Paulus, & quasi sub Lege erat, & quasi sine Lege vivebat pro eorum utilitate, quos cupiebat lucrari: & infirmis volens fiebat infirmus, ut eos confirmaret; & currebat, ut comprehenderet: & corpus suum castigabat, ut potestates aereas in Christo triumpharet.

24. Est ergo sapienti & servire libertas. Unde colligitur quia stulto & imperare servitus est; & quod pejus est, cum paucioribus præsit, pluribus dominis & gravioribus servit. Servit enim propriis passionibus, servit cupiditatibus suis, quarum dominatum nec nocte potest fugere, nec die; quia intra se dominos habet, intra se servitium patitur intolerabile. Gemina enim servitus est, altera corporis, animarum altera: domini autem corporis quidem homines, animarum autem malitiæ & passiones, a quibus sola animi libertas sapientem vindicat; ut servitio ei liceat exire.

25. Quæramus igitur illum vere sapientem, vere liberum, qui quamvis sub plurimorum dominatu degat, libere dicit: *Quis est, qui mecum judicio contendat? Tu solus manum tuam a me abstine, a cujus conspectu non potero me abscondere; & timor tuus non me percellat*.

26. Quem sequutus David rex ait: *Tibi soli peccavi*. Regali enim subnixus fastigio, quasi legum dominus legibus reus non erat, soli Deo obnoxius tenebatur, qui dominus est potestatum.

27. Alium audi liberum: *Mihi autem pro minimo est, ut a vobis dijudicer, aut ab humano die: sed neque me ipsum dijudico; nihil enim mihi sum conscius.... qui autem dijudicat me, Dominus est*. Vera libertas hominis spiritalis, quia dijudicat omnia, ipse autem a nemine dijudicatur, nec a quocumque creaturæ participe, sed soli Deo se subditum novit, qui solus sine peccato est, de quo dicit Job: *Vivit Dominus, qui sic me judicat*; solus enim ille potest judicare justum, cujus in conspectu cælum non est mundum, nec stellarum pura & clara lumina.

28. Quis est qui * Sophoclea in medium ferat carmina dicentia: Jupiter mihi præest, nullus autem hominum? Quanto antiquior Job, quanto vetustior David? Agnoscant ergo de nostris se habere quæcumque præstantiora loquuti sunt.

29. Quis igitur sapiens, nisi qui ad ipsa pervenit divinitatis secreta, & manifestata sibi cognovit occulta sapientiæ? Solus igitur sapiens, qui duce Deo usus est ad cognoscenda veritatis cubilia, & mortalis homo immortalis Dei heres & successor est factus per gratiam, & quidam jucunditatis particeps, sicut scriptum est: *Propterea unxit te Deus, Deus tuus oleo lætitiæ præ consortibus tuis*.

30. Si quis igitur propius ea introspiciat rerum negotia, cognoscet quanta sapienti adjumenta, & quanta in ipsis insipienti refragia sint; quod huic adjumento libertas, illi impedimento servitus sit. Insurgit enim sapiens quasi victor debellatis a se ac triumphatis libidine, timore, ignavia, mœstitudine, ceterisque vitiis; donec ea de possessione suæ mentis eliminet, & omnibus terminis finibusque suis propulset atque arceat: quoniam dux cautior novit excursus cavere latrocinantium, & quædam * furta belli, quæ iniquissimi animæ nostræ adversarii ignitis sæpe pertentant spiculis; SUNT ENIM nobis quædam & in pace prælia, & in bello pax. Unde & ille ait: *Foris pugnæ, intus timores. Sed in his omnibus superamus propter eum, qui dilexit nos*. a Dicit quia neque angustiis, neque persecutionibus, neque fame, periculo, morte terretur.

31. Qui vero hæc timet, qui mortem reformidat, quomodo non servus? Servit profecto, & miseram quidem servitutem; nihil enim sic animam ad omnem servitutem dejicit, quomodo formido mortis. Quomodo enim se erigat abjectus & vilis sensus atque ignobilis, demersus in omnem infirmitatis voraginem vitæ hujus cupiditate? Vide quam servus: *Abscondam me*, inquit, *& ero gemens & tremens super terram; & erit, omnis qui invenerit me, occi-*

* Hoc Sophoclei versus exemplum ex Philone cum aliis plurimis mutuatus videtur Ambrosius; at inter utrumque illud occurrit discriminis, quod Judæus ille prophana exempla plura commemoret, quam sacra; & eadem illa tamquam ad veram virtutem pertinentia laudet atque amplificet: Ambrosius autem cum in prophanis referendis multo parcior sit, tum etiam illa semper deprimat, ut eis Judæorum aut Christianorum facta dictave anteponat. Ita hoc loco Sophoclem, quem olympiade tantum 52. vixisse constat, beato Job, quem multi censent scriptorum omnium antiquissimum, posteriorem dicit; ut illum ex hoc accepisse ostendat.

* Stratagemata intellige, quæ furta belli vocitat, imitatus Sallustium atque Virgilium pluribus locis.

a Edit. *Dicit quia* (Rom. *hoc quia*) *neque angustiis .... neque periculo mortis*: mss. vero nobiscum faciunt, excepto Boyer. qui suffragatur editionibus.

occidet me. Itaque quasi servus signum accepit, nec sic tamen necem potuit evadere. Servit igitur peccator formidini, servit etiam cupiditati, servit avaritiæ, servit libidini, servit malitiæ, servit iracundiæ, & videtur hujusmodi sibi liber: sed magis servit, quam si sub tyrannis positus.

32. Illi autem liberi sunt, qui legibus vivunt. Lex autem vera sermo rectus, lex vera non insculpta tabulis, nec ære incisa, sed impressa mentibus, atque infixa sensibus; quando sapiens non sub lege, sed ipse sibi lex est, opus legis in corde suo continens, naturali sibi stylo & quadam inscriptione formatum. Tantumne igitur cæcitatis est, ut non videamus manifestas rerum expressiones, & virtutum imagines? Et quam indignum, ut populi integri obediant humanis legibus, quo sint libertatis participes: sapientes autem veram legem naturæ expressam ad imaginem Dei veramque rationem signiferam libertatis negligant & derelinquant; cum in ea tanta libertas sit, ut parvuli servire vitiis nesciamus, alieni ab ira, exsortes avaritiæ, ignari libidinis? Quam miserum igitur, ut qui nascimur in libertate, moriamur in servitute!

Rom. 2. 14. & 15.

33. Sed hoc fit levitate animi, atque infirmitate morum; quia curas inanes volvimus, & operamur supervacua: sapientis autem cor, actumque & opus radicatum esse decet atque immobile. Hoc docuit Moyses, quando manus ei graviores fiebant, ita ut vix sustineret eas Jesus Nave. Ideoque vincebat populus, quando non perfunctoria gerebantur opera, sed plena ponderis atque virtutis, non nutantis animi, nec titubantis affectu, sed fundatæ mentis stabilitate. Ergo sapiens extendit manus suas, stultus autem contrahit, sicut scriptum est: *Quia stultus complexus est manus suas, & voravit viscera sua*, carnalia magis cogitans quam spiritalia. At non filia Juda, quæ expandens manus, clamavit ad Dominum: *Tu scis quia falsum testimonium adversus me dicunt*. Melius est arbitrata non peccare, sed & incidere in calumnias accusantium, quam peccatum subire sub impunitatis velamine. Ea ergo contemtu mortis servavit innocentiam. Sed nec filia Jephte, quæ votum patris de immolatione sua proprio atque hortatorio firmavit adsensu.

Exod. 17. 12. — Eccl. 4. 5. — Dan. 13. 43. — Judic. 11. 36.

34. Non enim ego de contemtu mortis libros philosophorum depromo, aut gymnosophistas Indorum, quorum præ ceteris Calani laudatur responsum Alexandro, cum eum juberet sequi: Qua me, inquit, laude dignum Græciam petere poscis, si possum cogi facere quod nolo? Et vere plenus auctoritatis sermo, sed magis mens plena libertatis. Denique & epistolam scripsit.

CALANUS ALEXANDRO.

35. Amici persuadent tibi manus & necessitatem inferre Indorum [a] philosophis, nec in somnis quidem videntes nostra opera. Corpora enim transferes de loco ad locum: animas non coges facere, quod nolunt, non magis quam saxa & ligna vocem emittere. [b] Maximus ignis viventibus corporibus dolorem inurit, & gignit corruptionem: super hunc nos sumus, viventes enim exurimur. Non est rex, neque princeps, qui extorqueat nobis facere, quod non proposuimus. Nec similes sumus Græciæ philosophorum, qui verba pro rebus meditati sunt ad opinionis celebritatem: nobis res sociæ verbis, & verba rebus: res celeres, & sermones breves: in virtute nobis libertas beata est.

36. Præclara verba, sed verba: [c] præclara constantia, sed viri: præclara epistola, sed philosophi. Apud nos autem & puellæ de mortis appetentia sublimes usque ad cælum erexere virtutum gradus. Quid Theclam, quid Agnem, quid Pelagiam loquar, quæ tamquam nobilia* vitulamina pullulantes, ad mortem quasi ad immortalitatem festinaverunt? Inter leones virgo exsultavit, [d] & rugientes bestias spe-

a Mss. aliquot & vet. edit. *Indorum philosopho*. At paucis interjectis, ubi omnes mss. ac vet. edit. *Corpora enim transferes* &c. edit. Rom. locum sic effert. *Corpora transferes .... animas non magis coges facere quod nolunt, quam saxa* &c. Porro etiam a Philone propositum est lib. cit. Calani philosophi exemplum, de quo Plutarchus in *Alexandro Magno* etiam agit.

b Rom. edit. sola. *Maximum ignis... dolorem gignit & corruptionem*.

c Eadem edit. *præclara constantia, & viri præclara epistola*: multo concinnius alia, ac mss. ut nos in textu. Clarum enim est eo loco positum, *sed viri*, ut ei puellarum, de quibus mox agitur, opponatur constantia, & magnanimitas. Videtur porro Ambrosius dissimulare quod Cicero, Valerius Max. Plutarchus & alii de morte Calani prodiderunt: quem vivum in ardentem pyram conscendisse memorant. Sed cum superbiæ & ostentationi hæc mors tribuenda sit, non mirum est eam pro nihilo duxisse sanctum Præsulem.

* Metaphora ab arboribus petita, in quibus stolones, & surculi pullulant, quæ μοσχεύματα nominantur a græcis. Ceterum exempla hic & infra posita sancto Doctori perquam familiaria sunt, ut non opus sit de illis quidquam adjungere. De Pelagia tantum admonebimus, quæ sub finem lib. 3. *de Virg.* observata sunt, adiri posse.

d Amerb. & Rom. edit. cum mss. non paucis, *videntes bestias expectavit*: Eras. & Gill. *prudenter bestias suspectavit*. Aptius mss. aliquot, *rugientes bestias spectavit*: unus, *adspectavit*.

spectavit intrepida. Et ut nostra cum Indorum gymnosophistis conferamus, quod ille verbis gloriatus est, sanctus Laurentius factis probavit; ut vivus exureretur, & flammis superstes diceret: Versa, manduca. Haud degener Abrahamidarum, & Machabæorum concertatus puerorum, quorum alii super flammas canebant: alii cum exurerentur, non rogabant, ut parceretur: sed invehebantur, ut amplius persecutor inflammaretur. Liber igitur sapiens.

38. Quid autem sublimius sancta Pelagia, quæ vallata persecutoribus; priusquam tamen in eorum conspectum veniret, aiebat: Volens morior, nemo me continget manu, nemo oculo protervo violabit virginem, mecum feram pudorem, mecum incolumem verecundiam: nullum prædones lucrum suæ capient insolentiæ. Pelagia Christum sequetur, libertatem nemo auferet, nemo captivam videbit liberam fidem, insignemque pudicitiam, & prosapiam prudentiæ. Quod servum est, hic manebit, nullos in usus debitum. Magna igitur piæ virginitatis libertas, quæ septa agminibus persecutorum, inter maxima pericula integritatis & vitæ nequaquam inclinata est.

39. At non ille cui dominatur ira, subjicitur enim jugo peccati; homo etiam iracundus peccatum effodit: *Qui autem peccatum facit, servus est peccati*. At non ille liber, qui servit avaritiæ; non potest enim possidere vas suum. Non ille liber, qui serviens desideriis & voluptatibus, vago fluitat errore. Non ille liber, qui curvatur ambitu; servit enim alieno imperio. Sed ille liber, qui potest dicere: *Omnia mihi licent*, [a] *sed non omnia mihi utilia; omnia mihi licent, sed ego sub nullius redigar potestate. Esca ventri, & venter escis*. Ille liber, qui ait: *Quid enim libertas nostra judicatur ab infideli conscientia?*

40. Libertas igitur [b] sapienti, non insipienti convenit; quoniam qui deligat lapidem in fundibalo, similis est ei, qui dat imprudenti claritatem: se ipsum vulnerat, sibique potius, dum intorquet jaculum, affert periculum. Certe sicut tormento acerbatur, & geminatur malum saxi ruina; sic insipientis in libertate ruina vehementior est. Recidenda igitur insipienti potestas, non adjicienda libertas est; servitus enim ei convenit. Ideoque addidit: *Spinæ nascuntur in manu ebriosi, servitus autem in manu imprudentis*; quia sicut ille suis vulneratur poculis, ita insipiens suis factis. Ille bibendo se peccato inserit, iste operando se culpæ adjudicat, & factis suis trahitur in servitutem. Videbat se Paulus in captivitatem trahi a lege peccati; & ideo ut liberaretur, confugit ad libertatis gratiam.

41. Non sunt igitur liberi insipientes, quibus dicitur: *Nolite fieri sicut equus & mulus, quibus non est intellectus. In fræno & chamo maxillas eorum constringe, qui non appropinquent tibi. Multa flagella peccatorum*; quia multis flagellis opus est, ut eorum imprudentia coerceatur. Disciplina hoc exigit, non inclementia. Denique *qui parcit baculo suo, odit filium suum*: simul quia unusquisque gravius suis peccatis flagellatur. Gravia enim delictorum pondera, gravia criminum verbera, sicut onus gravantur grave, & infligunt animæ cicatrices, & putrescere faciunt mentis ulcera.

42. Deponamus igitur tam gravem servitutis sarcinam, renuntiemus luxuriæ ac deliciis, quæ non quibusdam adstringunt nexibus cupiditatum, & vinculis ligant. Nihil enim prosunt deliciæ stulto: & quicumque a pueritia dederit se deliciis, manebit in servitute; ut vivens mortuus sit. Recidatur ergo luxuries, [c] deliciæ resecentur: & si quis fuit luxuriosus, valedicat superioribus. Recisa enim vinea fructum affert, semiputata frondescit, neglecta luxuriat. Ideoque scriptum est: *Tamquam agricultura homo imprudens, & tamquam vinea homo egens sensu; si reliqueris eum, desertus erit*. Colamus ergo corpus hoc nostrum, castigemus illud, redigamus in servitutem, non illud despiciamus.

43. Sunt enim * membra nostra arma justitiæ, sunt & arma peccati. Si elevantur, arma justitiæ sunt, ut peccatum in his non dominetur: si mortuum [d] fuerit corpus nostrum peccato, non regnabit in eo culpa, & erunt membra nostra a peccato libera. Non obediamus igitur cupiditatibus ejus, neque exhibeamus membra nostra arma iniquitatis peccato. Si videris mulierem ad concupiscendum eam, membra tua arma peccati sunt. Si loquutus es ad sollicitandam eam, lingua tua & os tuum membra peccati sunt. Si abstulisti terminos a patribus positos, membra tua arma peccati sunt. Si festinasti ve-

a *Sed non omnia mihi utilia: omnia mihi licent*: ex mss Boveriano restituta sunt.
b Ultima edit. Paris. *sapienti convenit*, omisso *non insipienti*.
c Codex Boyer solus, *divitiæ resecentur*.
* Forsitan non ingratum fuerit, si quæ sequuntur usque ad numerum ultimum, conferre libuerit cum iis, quæ in lib. 1. *de Jacob*, & *Vita beata* cap. 3. num. 10. disseruntur.
d Ita cod. Boyer. ceteri vero, & omnes edit. prætermiserunt, *corpus nostrum*. Haud bono sensu.

velocioribus pedibus ad effundendum innocentium sanguinem, membra tua arma iniquitatis sunt.

44. Contra si vidisti egenum, & induxisti in domum tuam, membra tua arma justitiæ sunt. Si eripuisti injuriam accipientem, vel eum qui ducebatur ad mortem, si scidisti chirographum debitoris, membra tua arma justitiæ sunt. Si confessus es Christum (arma enim intellectus [a] labia sapientiæ) labia tua membra justitiæ sunt. Qui potest dicere: *Oculus eram cæcorum, pes claudorum, pater infirmorum*, membra ejus membra justitiæ sunt.

Prov. 14. 7. Job. 29. 15.

45. Ergo liberati a peccato, quasi pretio emti sanguinis Christi, non subjiciamur servituti hominum vel passionum. Non erubescamus peccatum nostrum fateri. Vide quam libet, qui poterat dicere: *Non reveritus sum multitudinem populi; ut non annuntiarem in conspectu omnium peccatum meum*. Qui enim confitetur Domino, exuitur a servitute; *Justus enim accusator est sui in principio sermonis*. Non solum liber, sed etiam justus; sed justitia in libertate est, & libertas in confessione; simul enim ac confessus quis fuerit, absolvitur. Denique *Dixi pronuntiabo adversum me injustitiam meam Domino, & tu remisisti impietatem cordis mei*. Mora ergo absolutionis in confitendo est, confessionem sequitur peccatorum remissio. Sapiens est igitur, qui confitetur; libet, cui peccatum dimissum est, nulla jam contrahens æra peccati. Vale, & nos dilige, ut facis; quia & ego te diligo.

Job. 31. 33. Prov. 18. 17. Psal. 31. 5.

* EPISTOLA XXXVIII.

* Script. circa an. 387.

Sapientem esse divitem, neque hic ullum sexum excipi se didicisse ex Petri epistola, cujus locus enucleatur. Pacem aliasque virtutes divites esse, divitumque ordini Enoch atque Eliam annumerandos. Post quæ Achab & Nabuthe inter se comparatis, propositum problema confirmatur.

AMBROSIUS SIMPLICIANO salutem.

1. Videbamus proxime in disceptationes incidisse philosophiæ, cum de apostoli Pauli epistola sumentes exordium, tractaremus quod omnis sapiens liber. Verum postea, cum Petri apostoli epistolam legerem, adverti quod omnis sapiens etiam dives: nec sexum excepe-rit, qui feminas ornatum omnem non in pretiosis monilibus, sed in bonis moribus habere scripserit: [b] *Non enim*, inquit, *extrinsecus capillorum implicatio, aut auri circumpositio, aut habitus vestimentorum ornamentum, sed ille absconditus cordis homo*.

1. Petr. 3. 3. & 4.

2. Duo sunt igitur & esse hominem in homine, & illum esse divitem, qui sibi nullarum divitiarum usum requirat. Pulcre autem cordis hominem dixit, eo quod totus sapientiæ sit absconditus, sicut ipsa sapientia, quæ non videtur, sed intelligitur. Nemo ante Petrum tali expressione usus est, ut diceret cordis hominem; exterior enim homo plurima in se membra habet: interior autem cordis homo totus plenus sapientiæ est, plenus gratiæ, plenus decoris.

3. *In incorruptione*, inquit, *quieti & modesti spiritus, qui est ante Deum dives*. Et vere dives, qui in conspectu Dei potest dives videri, in cujus conspectu terra exigua, mundus ipse angustus est; sed solum illum Deus divitem novit, qui fit dives æternitate, qui non opum, sed virtutum fructus recondat. Quis autem ante Deum dives nisi quietus & modestus spiritus, qui numquam corrumpitur? Nonne tibi videtur dives, qui habet pacem animi, tranquillitatem quietis; ut nihil concupiscat, nullis exagitetur cupiditatum procellis, nec vetera fastidiat, & nova quærat, & semper desiderando, fiat in summis divitiis inops?

Ibidem

4. Ea est [c] pax vere dives, quæ superat omnem mentem. Dives pax, dives modestia, dives fides; *Fideli enim totus mundus possessio est*: dives simplicitas; sunt enim & divitiæ simplicitatis, quæ nihil discutit, nihil contractum, nihil suspectum, aut fraudulentum putat, sed puro se fundit affectu.

Philip. 4. 7. Prov. 17. 6.

5. Dives bonitas, quam si quis servaverit, pascitur in divitiis cælestis hereditatis; & ut antiquioribus exemplis Scripturæ utamur: *Beatus*, inquit, *vir, quem arguit Dominus. Admonitionem autem Dei ne recusaveris.....In fame liberabit te a morte, in prælio de manu ferri liberabit te, & a flagello linguæ te abscondet....Feræ bestiæ pacificæ erunt tibi, & scies quod in pace erit domus tua*. Mitigatis enim carnis hujus vitiis, & passionibus, quæ militare adversus animam solent, tabernacula tua sine perturbatione erunt, domus sine offensione, semen sine defectu, * posteritas sicut odor agri ple-

Job. 5. 17.

[a] Rom. edit. & pauci mss. *labia sapientis*: vet. & mss. multo plures, *labia sapientiæ*; fortasse *sapientia*]: nam græcus habet ὅπλα δὲ αἰσθήσεως χείλη σοφά.

[b] Ita mss. & edit. nisi quod Rom. præfert, *Quarum non sit*, inquit, &c. ms. vero Boyer. totum locum his verbis reddit; *Non inquit, extrinsecus capillorum intricatio, aut auri compositio, aut vestimentorum habitus ornamentum est, sed interior absconditus cordis homo*.

[c] Nonnulli mss. *pax vera dives*: Boyer. *pax vera & dives*: melius tamen ceteri, ac edit. ut in textu.]

* Alluditur ad Gen. 27. 27. *Ecce odor filii mei, sicut odor agri pleni* &c. nec non ad Job. 5. 26. *Ingredieris in abundantia sepulcrum, sicut infertur acervus tritici* &c.

pleni, sepultura sicut messis. Siquidem quando alii [a] suum defectum arbitrantur, tunc acervus tritici tui supernis maturus infertur * apothecis.

6. Merito justus semper fœnerat, iniquus indiget. Ille [b] justitias fœnerat, fœnerat mandatum Dei pauperibus & egenis: at vero insipiens & quod putat se habere, nequaquam possidet. An putas illum possidere, qui thesauro suo die ac nocte incubans, avara & misera torquetur sollicitudine? Ille vero eget, & si aliis dives videtur, sibi pauper est; quia non utitur eo quod habet, qui adhuc alia rapit, alia desiderat: UBI ENIM nullus cupiditati modus, qui fructus divitiarum? Nemo est dives, qui quod habet, secum hinc auferre non potest: quod enim hic relinquitur, non nostrum, sed alienum est.

(Psal. 36. & 36.)

7. Dives Enoch, qui quod habuit secum transtulit, & omnem illum bonitatis suæ censum cælestibus intulit receptaculis: qui ideo *raptus est, ne cor ejus malitia mutaret*. Dives Elias, qui virtutum suarum thesauros curru igneo sublimis sedibus æthereis invexit. Et tamen iste non mediocres divitias heredi reliquit, quas ipse non amitteret. Quis hunc pauperem vel tunc dixerit, cum victus quotidiani indigens alimonia, mitteretur ad viduam, ut pasceretur ab ea; quando ad ejus vocem cælum claudebatur & aperiebatur, quando ad ejus verbum hydria farinæ & vas olei non deficiebat per triennium, sed abundabat: nec minuebatur usu, sed replebatur? Quis illum pauperem dixerit, ad cujus voluntatem descendebat ignis, quem invia aliis flumina non concludebant, sed in suum fontem recurrebant; ut sicco propheta transiret pede?

(Gen. 5. 25. Sap. 4. 11. 4. Reg. 2. 11. 3. Reg. 17. 9. & seq. 4. Reg. 1. 4. 4. Reg. 2. 8.)

8. Duos finitimos vetus historia describit, regem Achab, & pauperem Nabuthen; quem horum pauperiorem, quem ditiorem credimus? Alter regali fulcro divitiarum præditus, inexplebilis insatiabilisque opibus suis, exiguam pauperis vineam desideravit: alter [c] despiciens animo βασιλείων τὰς πολυχρύσους τύχας, imperialesque gazas, suo erat contentus palmite. Nonne videtur hic magis dives, hic magis rex, * qui sibi abundabat, suas regebat cupiditates; ut nihil alienum concupisceret? Ille autem egentissimus, cui aurum suum vile, alienus palmes pretiosissimus æstimabatur? Sed qua ratione [d] egentissimus, cognosce: quia divitiæ injuste congregatæ evomuntur, radix autem justorum manet, & ut palma floret.

(3. Reg. 21. 1. & seq. Job. 20. 15. Prov. 12. 12.)

9. An non egentior paupere is, qui tamquam umbra præterit? Hodie impius exaltatur, cras non erit, nec invenietur aliquis locus ejus. Quid est itaque divitem esse, nisi abundare? Quis autem abundat, qui sit animo contractior? Qui autem animo contractior; utique angustior: quæ igitur in angustiis abundantia? Non ergo dives, qui non abundat. Unde pulcre David: *Divites*, inquit, *eguerunt, & esurierunt*; quoniam cum haberent scripturarum thesauros cælestium, eguerunt qui non intellexerunt, & esurierunt qui nullum spiritalis gratiæ gustarunt cibum.

(Psal. 91. 13. Psal. 143. 4. Psal. 36. 35. & 36. Psal. 33. 10.)

10. Nihil igitur affectu sapientis ditius, nihil insipientis egentius. Nam cum regnum Dei pauperum sit, quid esse locupletius potest? Et ideo præclare Apostolus: *O altitudo*, inquit, *divitiarum sapientiæ & scientiæ Dei!* Præclare etiam David, qui in via testimoniorum cælestium, quasi in omnibus divitiis, delectabatur. Expresse Moyses, qui ait: *Nephthalim satietas accipientium*. Nephthalim, [e] abundantia significatur latina interpretatione, vel dilatatio. Ibi ergo abundantia, ubi satietas: ubi autem fames cupiditatum, ubi inexplebilis appetentia; ibi utique paupertas. Sed quia vix ulla rei pecuniariæ vel mundi hujus cupiditas satietatem habet; [f] ideo addidit: *Et replebitur benedictione*.

(Matth. 5. 3. Rom. 11. 33. Psal. 118. 14. Deut. 33. 23. Ibidem.)

11. Secundum hæc Petrus apostolus definivit non in auro & argento & indumentis feminarum esse ornamentum, sed in occulto cordis homine atque abscondito; unde nulla se exuat cultum pietatis, ornatum gratiæ, vitæ æternæ hereditatem. Vale, & nos dilige; quia nos te diligimus.

(1. Pet. 3. 3.)

EPI-

[a] Codex Boyer. *suum fructum arbitrantur*.

* Ubi aliquid reponitur, ait Nannius, apotheca dicitur: nunc autem pharmacopularum officinas ita appellamus.

[b] Rom. edit. *justitias fænerat mandato Dei*: aliæ, ac mss. *justitias fænerat mandatum Dei*. In solo Boyer. geminatur *fænerat*, quod saltem in aliis subintelligitur.

[c] Amerb. cum mss. non paucis, *adspiciens animo*.

* Divitem eum esse definit Cicero loc. cit. *cui tanta possessio est, ut ad liberaliter vivendum facile contentus sit, qui nihil quærat, nihil appetat* &c. Maxime vero ab ejus argumentandi ratione in eo discrepat Ambrosius, quod pro veterum Romanorum exemplis, quæ ille adhibet, hic nullis utitur nisi e divina scriptura petitis.

[d] Cod. Boyer. *egentissimus? Quia divitiæ congregatæ pereunt. radix enim* &c.

[e] Idem cod. Boyer. *latinæ interpretationis significatione abundantiam vel dilationem significat*. Quod vero ad hunc significatum, in eo alluditur ad illa verba citati loci ex Deut. *Nephthali abundantia perfruetur, & plenus erit benedictionibus*. Nam alioqui rectius interpretaremur idem vocabulum comparationum, retorsionem ac tortuositatem, ut vulgo solent.

[f] Boyer. solus, *ideo de justo dicitur*.

[* Scripta haud multo post ann. 387.]

* EPISTOLA XXXIX.

Faustinum propter sororis mortem hominum consortium fugientem arguit, hoc ipsi sorori injurium, ac interitum non hominibus solum, sed & civitatibus communem esse monens. Nihil ergo illi jam deberi nisi preces; vetare siquidem Apostolum, ne quem secundum carnem jam cognoscamus, at novam creaturam. Quænam illa sit, & quomodo illum solari Ambrosius ipse teneatur, expenditur.

AMBROSIUS FAUSTINO salutem.

1. Acerbo te doliturum dolore obitum germanæ tuæ non ignorabam; non tamen ut a nobis te ablegares, sed ut nobis te redderes: nam etsi minus jucunda solatia mœrentibus, tamen nonnumquam necessaria sunt. Tu antem abiisti in secreta montium, & inter ferarum diversaris spelæa, omni humanæ conversationis usu abdicato, & quod gravius est, judicio tuo.

2. Tantumne de te commeruit germana tua, ut propter quam excellere apud te debuit conditio humana, quæ tam egregiam feminam tulit, propter eam apud te minoris prærogativæ sit? Illa certe vita excedens, hoc se mulcebat solatio, quod te sibi superstitem derelinqueret, parentem nepotibus, præsulem parvulis, auxiliatorem destitutis: tu ita te & nepotibus & nobis abnegas, ut consolationis illius fructum non sentiamus. Illa te cara pignora vocant non ad dolendum, sed ad consolandum; ut eum te vident, matrem sibi [a] non credant obiisse: in te eam recognoscant, in te ejus præsentiam teneant, in te vitam ejus sibi manere arbitrentur.

3. Sed doles quod dudum florentissima repente occiderit. Verum hoc nobis commune non solum cum hominibus, sed etiam eum civitatibus, terrisque ipsis est. * Nempe de Bononiensi veniens urbe a tergo Claternam, ipsam Bononiam, Mutinam, Rhegium derelinquebas, in dextera erat Brixillum, a fronte occurrebat Placentia, veterem nobilitatem ipso adhuc nomine sonans, ad lævam Apennini inculta miseratus, & florentissimorum quondam populorum castella considerabas, atque affectu relegebas dolenti. Tot igitur semirutarum urbium cadavera, terrarumque sub eodem conspectu exposita funera non te admonent unius, sanctæ licet & admirabilis feminæ, decessionem consolabiliorem habendam; præsertim cum illa in perpetuum prostrata ac diruta sint: hæc autem ad tempus quidem erepta nobis, meliorem illic vitam exigat.

4. Itaque non tam deplorandam, quam prosequendam orationibus reor: nec mœstificandam [b] lacrymis tuis, sed magis oblationibus animam ejus Domino commendandam arbitror.

5. Verum forte asseras securum te [c] de meritis ejus ac fide; nequire tamen ferre desiderium, quod eam jam non videas secundum carnem, idque tibi summo dolori sit. Nec illud te movet Apostolicum, quod ait: *Quia neminem novimus ex hoc secundum carnem. Et si cognovimus secundum carnem Christum, sed nunc jam non novimus?* [2.Cor.5.16.] Caro enim nostra perpetua esse ac diuturna non potest, necesse est occidat, ut resurgat: necesse est resolvatur, ut requiescat, [d] ut fiat quidam finis peccati. Et ideo multos cognovimus secundum carnem, sed nunc jam non novimus. Ipsum dominum Jesum cognovimus, inquit Apostolus, secundum carnem: *sed nunc jam non novimus*. [Ib. ibid.] Jam enim carnis deposuerat exuvias, jam specie hominis non videbatur, jam pro omnibus mortuus erat, & omnes in illo mortui; sed ut per ipsum renovati, & vivificati spiritu, jam non sibi, sed Christo vivant. Unde & alibi ait idem Apostolus: *Vivo autem jam non ego, vivit autem in me Christus*. [Gal.2.20.]

6. Meritoque qui ante cognoverat secundum carnem Christum, jam operationes ejus invisibiliter agnoscens, jam non carnem ejus, sed potentiam scrutans, qui ante persecutor discipulos hominis, & pedissequos carnis infestis odiis urgebat, postea doctor gentium factus, veneratores majestatis ejus ad prædicationem Evangelii instruere atque informare cœperat. [2.Cor.5.16.] [Act 9.1. & 22.4.] Et ideo addidit: *Si quis in Christo nova creatura*, id est, qui perfectus in Christo, nova creatura est; quoniam qui caro est, imperfectus est. Denique ipse Dominus ait: *Non permanebit spiritus meus in istis hominibus, quoniam carnes sunt*. [2.Cor.5.17] Carnalis itaque non est in Christo: sed si quis in Christo est, nova creatura est, non naturæ novitate formatus, sed gratiæ. Vetera itaque [Gen.6.3.]

a Cod. Boyer. *non credant abesse*.

* Imitatio est Servii Sulpitii ad Ciceronem de obitu Tulliæ filiæ: Ex Asia rediens, cum ab Ægina Megaram versus navigarem, cœpi regiones circum circa prospicere: post me erat Ægina, ante Megara, dextra Pyreus, sinistra Corinthus, quæ oppida quodam tempore florentissima fuerunt; nunc prostrata & diruta ante oculos jacent. Cœpi egomet mecum cogitare, hem nos homunculi indignamur, si quis nostrum interiit, aut occisus est; cum in uno loco tot oppidorum cadavera projecta jaceant]. Ita Nannius.

b Ms. Boyer. *lacrymis tuis animam, sed magis oblationibus eius commendandam arbitror*. Observabis obiter Ambrosium hoc loco sicut & alibi non semel consuetudinem orationum atque oblationum pro mortuis faciendarum testificari.

c Codex Boyer. solus *de meritis ejus ad fidem*.

d MSS. nonnulli, *& fiat quidam* &c. Boyer. solus, *necesse est ut figat quosdam fines peccato*.

quæ secundum carnem erant, transierunt: facta sunt nova omnia. Quæ illa, nisi quæ scriba doctus in regno cælorum novit, similis illius patrisfamilias, qui profert de thesauro suo nova & vetera: neque vetera sine novis, neque nova sine veteribus? Ideo & Ecclesia dicit: quia *nova & vetera servavi tibi*. Sed transierunt vetera, id est, Legis mysteria abscondita, in Christo facta sunt omnia nova.

Matth. 13. 52.

Cant. 7. 13.

7. Hæc est nova creatura, de qua Apostolus ad Galatas ait: *In Christo enim Jesu neque circumcisio aliquid valet, neque præputium: sed nova creatura, per quam jam renovata caro floret, & fructum invenit gratiæ, quæ ante inveterati flagitii spinas habebat.* Quid ergo est [a] quod mœreamus, si jam ad animam dicitur: *Renovabitur sicut aquilæ juventus tua?* Quid est quod ingemiscamus pro mortuis, cum jam reconciliatio mundi apud Deum Patrem facta sit per dominum Jesum?

Galat. 6.

Psal. 102. 5.

2. Cor. 5. 19.

8. Quoniam ergo Christi beneficia tenemus, cum apud omnes, tum apud re pro Christo legatione fungimur; ut noveris irrevocabilia ejus esse dona, ut credas, quod semper credidisti: nec nimio mœrore tuam in dubium adducas sententiam; quia ideo peccatum factus est dominus Jesus, ut tolleret peccatum mundi, & essemus in illo omnes justitia Dei: jam non culpæ obnoxii, sed justitiæ remuneratione securi. Vale & nos dilige; quia nos te diligimus.

2. Cor. 5. 21.

* EPISTOLA XL.

* scripta circiter ann. 388.

Ab imperatore audiri se postulat, affirmans in principe laudari facilitatem; tacere se sine utriusque periculo non posse: nec regibus displicere libertatem: illum vero, quamvis pius sit, decipi posse: sententiam de synagoga reparanda esse periculosam; cum episcopum martyrio vel prævaricationi exponat. In hanc rem exemplo Juliani proposito, rescripti causæ refelluntur; maxime quod Judæi plures usserint Ecclesias. Hinc agitur de Valentinianorum, qui gentilibus pejores declarantur, fano; ac donariis, quæ dicebantur sublata; extenuatis, januam ad calumnias Judæis aperiri, triumphumque de Christo dari demonstratur. Hac de re allegorica instituitur Domini expostulatio: postquam deterretur Maximi exemplo Theodosius, neve Judæos aut hæreticos ulcisci velit, admonitus, denuo stimulatur ad clementiam.

[b] Clementissimo principi, ac beatissimo imperatori THEODOSIO augusto AMBROSIUS episcopus.

1. EXercitus [c] semper jugibus fere curis sum, Imperator beatissime: sed numquam tanto in æstu fui, quanto nunc, cum video cavendum ne quid sit, quod adscribatur mihi etiam de sacrilegii periculo. Itaque peto ut patienter sermonem meum audias. Nam si indignus sum, qui a te audiar; indignus sum, qui pro te offeram, cui tua vota, cui tuas committas preces. Ipse ergo non audies eum, quem pro te audiri velis? Non audies pro se agentem, quem pro aliis audisti? Nec vereris judicium tuum, ne cum indignum putaris, quem audias; indignum feceris, qui pro te audiatur?

2. Sed neque imperiale est libertatem dicendi denegare, neque sacerdotale, quod sentias, non dicere. Nihil enim in vobis imperatoribus tam populare & tam amabile est, quam libertatem etiam in iis diligere, qui obsequio militiæ vobis subditi sunt. Siquidem hoc interest inter bonos & malos principes, quod boni libertatem amant, servitutem improbi. Nihil etiam in sacerdote tam periculosum apud Deum, tam turpe apud homines, quam quod sentiat, non libere denuntiare. Siquidem scriptum est: *Et loquebar in testimoniis tuis in conspectu regum, & non confundebar*; & alibi: *Fili hominis, speculatorem te posui domui Israel, in eo* inquit, *ut si avertatur justus a justitiis suis, & fecerit delictum; quia non distinxisti ei*, [d] hoc est, non dixisti quid sit cavendum, *non retinebitur memoria justitiæ ejus, & sanguinem ejus de manu tua exquiram. Tu autem si distinxeris justo, ut non peccet, & ipse non peccaverit, justus vita vivet; quia dixisti ei; & tu animam tuam liberabis.*

Psal. 118. 46. Ezech. 3. 18. & 19.

3. Malo igitur, Imperator, bonorum mihi esse tecum, quam malorum consortium; & ideo clementiæ tuæ displicere debet sacerdotis silentium, libertas placere. Nam silentii mei periculo involveris, libertatis bono juvaris. Non ergo importunus indebitis me interfero, alienis ingero: sed debitis obtempero, mandatis Dei nostri obedio. Quod facio primum tui amore, tui gratia, tuæ studio conservandæ salutis. Si id mihi vel non creditur, vel interdicitur; dico sane [e] divinæ offensæ metu.

a Cod. Long. *quod mœreamur*; non satis recte.

b Ita omnes edit. & mss. longe plurimi. nonnulli tamen solum præfigunt: *Ambrosius Theodosio imperatori*. Hujus porro epistolæ Paulinus meminit, ejusque scribendæ occasionem, materiam atque exitum narrat, de quibus omnibus in epistolæ temporis adsignando satis disputatum est in admonitione.

c Mss. aliquot, *Exercitiis semper jugibus, fere curis sum, imperator beatissime, deditus*. Haud male quidem; alii tamen plures, & omnes edit. nobis patrocinantur, nisi quod Rom. edit. expunxit adverbium *semper*.

d Reg. cod. *hoc est, non distinxisti*. Et infra, *quia distinxisti*. At vice versa ubi idem codex cum aliis multo pluribus & cunctis edit. *si distinxeris justo*; mss. Prat. ac Gem. legunt, *si dixeris justo*.

e Reg. cod. Solus, *de inaccessæ memor. Nam si ... tu hauseris*.

metu. Nam si meum periculum te exueret, patienter me pro te offerrem, sed non libenter; malo enim te sine meo acceptum Deo esse & gloriosum periculo. Sin autem silentii mei dissimulationisque culpa & me ingravat, nec te liberat; malo importuniorem me, quam inutiliorem aut turpiorem judices. Siquidem scriptum est, dicente sancto apostolo Paulo, cujus non potes doctrinam refellere : *Insta opportune, importune, argue, obsecra, increpa in omni patientia & doctrina*. (2. Tim. 4. 2.)

4. Habemus ergo & nos cui displicere plus periculi sit; præsertim cum etiam imperatoribus non displiceat suo quemque fungi munere, & patienter audiatis unumquemque pro suo suggerentem officio, immo corripiatis, si non utatur * militiæ suæ ordine. Quod ergo in iis libenter accipitis, qui vobis militant, num hoc in sacerdotibus potest molestum videri; cum id loquamur, non quod volumus, sed quod jubemur? Scis enim lectum : *Cum stabitis ante reges & præsides, nolite cogitare quid loquamini; dabitur enim vobis in illa hora quid loquamini : non enim vos estis qui loquimini, sed Spiritus Patris vestri, qui loquitur in vobis*. (Matth. 10. 19. & 20.) Et tamen si in causis reipublicæ loquar, quamvis etiam illic justitia servanda sit, non tanto adstringar metu, si non audiar : in causa vero Dei quem audies, si sacerdotem non audias, cujus majore peccatur periculo? Quis tibi verum audebit dicere, si sacerdos non audeat?

5. Novi te pium, clementem, mitem, atque tranquillum, fidem ac timorem Domini cordi habentem : sed plerumque aliqua nos fallunt. Habent aliqui zelum Dei, sed non secundum scientiam. (Rom. 10. 2.) Ne igitur hoc etiam fidelibus animis obrepat, cavendum arbitror. Novi pietatem tuam erga Deum, lenitatem in homines : obligatus sum beneficiis tuarum indulgentiarum. Et ideo plus metuo, amplius sollicitor; ne etiam ipse tuo me postea judicio condemnes, quod mea aut dissimulatione aut adulatione prolapsionem non evitaveris. Si in me peccari viderem, non deberem tacere; scriptum est enim : a Si frater tuus in te peccaverit, corripe illum primo, deinde increpa, duobus aut tribus testibus. (Matth. 18. 15. & seq.) Si te non audierit, dic Ecclesiæ. Causam ergo Dei tacebo? Quid igitur sit quod meruam, consideremus.

6. Relatum est a * comite orientis militarium partium incensam esse synagogam, idque auctore factum episcopo. Jussisti vindicari in ceteros, synagogam ab ipso exædificari episcopo. b Non adstruo exspectandam fuisse adsertionem episcopi; sacerdotes enim turbarum moderatores sunt, studiosi pacis, nisi eum & ipsi moventur injuria Dei, aut Ecclesiæ contumelia. c Sit alioquin iste episcopus ferventior in exustione synagogæ, timidior in judicio : non vereris, Imperator, ne adquiescat sententiæ tuæ; ne prævaricetur, non times?

7. Non etiam vereris, quod futurum est; ne verbis resistat comiti tuo? Necesse erit igitur ut aut * prævaricatorem aut martyrem faciat : utrumque alienum temporibus tuis, utrumque persecutionis instar, si aut prævaricari cogatur, aut subire martyrium. Vides d quo inclinet causæ exitus. Si fortem episcopum putas, caveto martyrium fortioris : si inconstantem, declina lapsum fragilioris. PLUS ENIM adstringitur, qui labi infirmum coegerit.

8. Hac proposita conditione, puto di-

* Prorsus & in principio hujus epistolæ (nempe his verbis, *qui obsequio militiæ*) videtur militiam ponere non tantum pro castrensi stipendio, sed pro quavis functione, ministerio, & officio. Hæc Nannius.

a Reg. cod. solus : *Quod si peccaverit in te frater tuus, vade & corripe eum inter te & ipsum. Si te audierit, lucratus es fratrem tuum : si autem te non audierit, adhibe tecum adhuc unum vel duos, ut in ore duorum vel trium testium stet omne verbum. Quod si non audierit eos, dic Ecclesiæ. Adverris ergo, Imperator, quod causam Dei dissimulare non queam. Quid igitur? Causam Dei* &c.

* Cedrenus in Hist. hunc magistratum appellat *Honoratum præfectum*, nimirum Constantinopolis, ubi hanc actionem contigisse memorat. Sed in rei veritatem tam multa peccat, ut ejus haberi possit nulla ratio. Valesius in Ammian. Marcellinum pag. 4. de comite orientis agens : *Ceterum*, inquit, *cum hæc civilis potestas fuerit, miror sanctum Ambrosium in epistola ad Theodosium hæc scribere : Relatum est a comite orientis militarium partium .... sed hunc nodum sol ent peritiores*. Fuit sane in eo solvendo felicior Godofredus; hic enim in *Chronol. Cod. Theod.* & in Comment. in leg. IX. *de Judæis* docet eum qui ab Ambrosio dicitur *comes orientis militarium partium*, quem lex citata titulo comitis & magistri utriusque militiæ per orientem signat, ut distinguatur ab altero comite orientis civilium partium, quem describit Zosimus lib. 5. Bullengerus lib. 4. *de imp. Rom.* cap. 25. quamvis duas illas dignitates non videatur satis distinguere, attamen, ad comitem orientis militiam quoque pertinuisse clare indicat hisce verbis : *Quia Persæ Armeniam & Mesopotamiam vastabant, comes orientis vir spectabilis et cum exercitu impositus, vicarius præfecti prætorio*. Et paulo post : *Comes & magister militum per orientem illustris L. VIII. de Metatis*. Idem vero sequenti cap. duos comites rei militaris fuisse in oriente tradit, quem consula. Hæc porro abunde Valesii diluunt dubitationem. Quod autem Godofredus contra Baronium hanc epistolam anno 393. scriptam contendit, jam ante examinavimus suo loco.

b Aliquot mss. *Non adsero*. Dictionem vero *adsertionem*, quæ pone sequitur, Nannius exponit in hunc modum : *Adsertionem*; id est, defensionem. Metaphora inde sumta, quod in causa liberali adsertorem sive vindicem adesse oportebat, quo alterius libertatem, qui in servitutem petebatur, adsereret. Ita ille. Sed fortu verius ac simplicius dixeris *adsertionem* sive affirmationem episcopi testimonium esse, quo remne illam fecisset, an secus, declararet. Est autem in verbis *Non adstruo* quædam præteritio rhetorica, qua, quod maxime dicitur, dici negatur.

c Omnes edit. ac mss. plerique, *Sit aliquis* : alii nonnulli, *Sit aliquibus*. Rag. & Latinii conjectura, *Sit alioquin*.

* Prævaricari Nannius idem hic esse vult, atque in idololatriam incidere : prævaricatorem quoque eumdem dici, quem nunc apostatam vocant; cum in litteris prophanis prævaricator is sit, qui cum reo colludit, & causam adversario prodit.

d Mss. aliquot, *quo inclinentur causæ*, vel *quo inclinet causa*.

ctorum episcopum quod ipse * ignes sparserit, turbas compulerit, populos conduxerit; ne amittat occasionem martyrii, & pro invalidis subjiciat validiorem. * O beatum mendacium, quo adquiritur sibi aliorum absolutio, sui gratia! Hoc est, Imperator, quod poposci & ego; ut in me magis vindicares: & si hoc crimen putares, mihi adscriberes. Quid mandas in absentes judicium? Habes præsentem, habes confitentem reum. Proclamo quod ego synagogam incenderim, certe quod ego illis mandaverim; ne esset locus in quo Christus negaretur. Si objiciatur mihi, cur hic non incenderim? Divino jam cremari cœpit judicio: meum cessavit opus. Et si verum quæritur, ideo segnior fui, quia non putabam hoc vindicandum. Quid facerem, quod nullo ultore sine præmio foret? Tangunt hæc verecundiam, sed revocant gratiam; a ne fiat quo Dei summi contrahatur offensio.

9. Esto tamen, nemo episcopum ad hoc munus conveniat; rogavi enim clementiam tuam: & licet ipse hoc revocatum adhuc non legerim, revocatum tamen constituamus. Quid si alii timidiores, dum mortem reformidant, offerant ut de suis facultatibus reparetur synagoga; aut comes ubi hoc compererit primo constitutum, ipse de christianorum censu exædificari jubeat? Habebis, Imperator, comitem prævaricatorem, & huic vexilla committes victricia, huic labarum, hoc est, b Christi sacratum nomine, qui synagogam instauret, quæ Christum nesciat? Jube labarum synagogæ inferri, videamus si non resistunt.

10. Erit igitur locus Judæorum perfidiæ factus de exuviis Ecclesiæ: & patrimonium, quod favore Christi adquisitum est christianis, hoc transferetur ad donaria perfidorum? Legimus templa idolis antiquitus condita c de manubiis Cimbrorum, de spoliis reliquorum hostium. Hunc titulum Judæi in fronte synagogæ suæ scribent: Templum impietatis factum de manubiis christianorum.

11. d Sed disciplinæ te ratio, Imperator, movet. Quid igitur est amplius disciplinæ species, an causa religionis? CEDAT OPORTET censura devotioni.

12. * Non audisti, Imperator, quia cum jussisset Julianus reparari templum Jerosolymis, divino, qui faciebant repurgium, igne flagrarunt? Non caves ne etiam nunc fiat? Adeo a te non fuit jubendum, ut Julianus hoc jusserit!

13. Quid tamen movet? Utrum quia quodcumque ædificium publicum exustum est, an quia synagogæ locus? Si ædificio incenso moveris vilissimo (quid enim in tam ignobili castro esse potuit) non recordaris, Imperator, quantorum Romæ domus præfectorum incensæ sint, & nemo vindicavit? Immo si quis imperatorum voluit factum severius reprehendere, ejus magis qui tanto est perculsus dispendio, e causam gravavit. Quid igitur dignius, ut Callinici castri in parte aliqua ædificiorum incendium, an urbis Romæ vindicandum æstimaretur, si oporteret tamen? * Constantinopoli dudum domus episcopi incensa est, & filius clementiæ tuæ intercessit apud patrem; ut & suam, hoc est, filii imperatoris injuriam, & domus sacerdotalis incendium non vindicares. Non consideras, Imperator, ne & hoc cum vindicari jusseris, ipse iterum interveniat, ne vindicetur? Sed bene illud adquisitum est a patre filio; dignum erat enim,

* Eliberitanæ synodi an. 305. habitæ canon lx. prohibuit, ne quis ob idolum confractum interemtus, in martyrum catalogum admitteretur. Verum ea exustio, de qua hic agitur, talionis lege, & jure gentium, ut infra dicitur, non videbatur illicita.

* O *beatum mendacium*! eodem sensu hoc intellige, quo ab Ecclesia canitur. O *felix culpa*! propter effectum scilicet; per se enim mendacium semper malum est. Adi, si lubet, quæ nos priori tomo lib. 1. *de Abraham* cap. 8. n. 71. annotavimus.

a Omnes edit. *ne fiat opus*: at mss. a contrario omittunt *opus*.

b *Christi sacratum nomine*, Rom. edit. adjicit, *signum*. Sed præterquam quod hanc vocem nulla alia edit. aut mss. agnoscit, labarum proprie signum non erat, id est, e solida materia non erat, sed velum augustale. Hujus instituendi occasionem, non secus ac ejusdem formam abunde describit Eusebius lib. 1. *Vitæ Const.* cap. 31. ex quo eamdem descriptionem certatim posteriores historici prodiderunt. Cum autem idem Eusebius ibidem lib. 2. cap 8. electos a Constantino commemoret ex protectorum numero viros 50. quorum hoc unum erat officium, ut vexillum illud, quod alternatim humeris sustinebant, circumstantes satellitio suo tuerentur: quos Theodosius junior λαβουρ., sic enim Græci labarum dicunt, præpositos vocari, & e scholis domesticorum adsumi jubet in una ex legibus Cod. Theod. mirum fortasse videri queat, cur Ambrosius, istis omissis, mentionem absentis comitis hic instituat. Verum tamen fieri potest, ut Theodosius aut discedens ab Oriente huic comiti vexillum illud reliquerit, aut post victoriam ipsum cum eodem redire voluerit; quemadmodum Stiliconem post mortem Arcadii Constantinopolim proficiscentem illud idem vexillum secum tulisse auctor est Sozomenus lib. 9. cap. 4.

c Pauculi mss. *de manibus Cimbrorum .... de manibus christianorum*. Non satis recte; sunt enim manubiæ aut pecuniæ ex præda hostili vendita comparatæ, aut præda ipsa. De Cimbris autem a Mario deletis consule Flori lib. 3. c. 3. & Paterculi lib. 2. atque alios.

d Reg. cod. unus, *disciplina & ratio*: ceteri & edit. inter se conveniunt, nisi quod Rom. pro *movet* posuit *moveat*, minus commode.

* Sensus est, ut ait Nannius: Non audisti Imperator, eos qui purgabant arenam, a parietinis & caducam materiam eruderabant, ut ibi novum templum jussu Juliani consurgeret, cælesti igne combustos esse. Nam in Theodoreti lib. 3. *Eccles. Hist.* cap. 20. legitur ignem ex fundamentis erupisse & concremasse operarios. Hæc ille: quibus addere potuisset testem hac parte omni exceptione majorem Ammianum lib. 23. cap. 1. & auctorem *Hist. Tripart.* lib. 6. cap. 43.

e Long. cod. *causam curavit*. Ceterum castrum Callinicum in Osdroena orientis provincia situm fuisse Godofredus loco citato auctoritate Ammiani, Zosimi ac Notitiæ imperii tradit.

* Discimus ex Socrate lib. 5. cap. 17. incensam esse Nectarii domum, idque Theodosio Augusto & Cynegio Coss. accidisse, hoc est, ipso anno, quod huic epistolæ adsignamus. Neque vero nobis officit, quod Ambrosius dudum incensam dicit eamdem domum; perinde enim hoc loco agit, ac si quis quempiam judicio defendens, qui commisso per imprudentiam homicidio, statim pœnam subire cogeretur, eum cum alio qui cædem ante sex menses ex insidiis perpetratam impune tulisset, ita compararet: Sententiam in hunc insontem jam vos tulistis, cum in sceleratum illum, a quo dudum civis immaniter trucidatus est, nihil dum gravius decreveritis. In quo videtis ab usu communi nihil recedere.

enim, ut suam injuriam prius ipse donaret. Bene illud cum gratiæ distinctione divisum est, ut & filius pro sua, & pater pro filii injuria rogaretur. Hinc nihil est quod filio reserves, & vide ne quid Deo deroges.

14. Non est ergo causa tantæ commotioni idonea; ut propter ædificii exustionem in populum tam severe vindicetur: multo autem minus quia synagoga incensa est, perfidiæ locus, impietatis domus, amentiæ receptaculum, quod Deus damnavit ipse. Sic enim legimus per os Hieremiæ, dicente domino Deo nostro: *Et faciam domui, ubi invocatum est nomen meum super ipsam, in qua confiditis vos, & loco quem dedi vobis & patribus vestris*, [a] *sicut feci Selon: & projiciam vos a facie mea, sicut projeci fratres vestros omne semen Ephram. Et tu noli orare pro populo isto, & noli postulare illis misericordiam, & neque accesseris ad me pro illis; quia non exaudiam te. Aut non vides quid isti faciunt in civitatibus Juda?* Deus se pro illis prohibet rogari, quos tu vindicandos putas.

Hier. 7. 14. & seq.

15. At certe si jure gentium agerem, dicerem * quantas Ecclesiæ basilicas Judæi tempore imperii Juliani incenderint: duas Damasci, quarum una vix reparata est, sed Ecclesiæ non synagogæ impendiis: altera basilica informibus horret ruinis. Incensæ sunt basilicæ Gazis, Ascalonæ, Beryto, & illis fere locis omnibus, & vindictam nemo quæsivit. Incensa est basilica & Alexandriæ a gentilibus & Judæis, quæ sola præstabat ceteris. Ecclesia non vindicata est, vindicabitur synagoga?

16. Vindicabitur etiam Valentinianorum fanum incensum? Quid est enim nisi fanum, in quo est conventus gentilium? Licet gentiles duodecim deos appelient, [b] isti triginta & duos Æonas colant, quos appellant deos. Nam & de ipsis comperi relatum & præceptum, * ut in monachos vindicaretur, qui prohibentibus iter Valentinianis, quo psalmos canentes ex consuetudine usuque veteri pergebant ad celebritatem Machabæorum martyrum, moti insolentia incenderunt fanum eorum in quodam rurali vico tumultuarie conditum.

17. [c] Quanti se offerre habent tali optioni; cum meminerint tempore Juliani illum, qui aram dejecit, & turbavit sacrificium, damnatum a judice fecisse martyrium? Itaque numquam alias ille judex, qui audivit eum, nisi persecutor habitus est: nemo illum congressu, nemo illum umquam osculo dignum putavit. Qui nisi jam esset defunctus, timerem, Imperator, ne in eum tu vindicares, quamquam vindictam cælestem non evaserit, * suo superstes heredi.

18 Sed refertur cognitionem mandatam judici, scriptumque eo quod non referre debuerit, [d] sed vindicare: requirenda quoque sublata donaria. Omittam alia: incensæ sunt a Judæis Ecclesiarum basilicæ, & nihil redditum est, nihil repetitum, nihil quæsitum. Quid autem habere potuit synagoga in castro ultimo; cum totum quidquid illic est, non multum sit, nihil pretiosum, nihil copiosum? Quid deinde incendio potuit rapi Judæis insidiantibus? Artes istæ sunt Judæorum volentium calumniari; ut dum ista queruntur, mandetur extra ordinem militaris censura judicii, mittatur miles fortasse dicturus quod hic aliquando ante tuum, Imperator, dixit adventum: Quomodo poterit nos Christus juvare, qui pro Judæis adversus Christum militamus? [e] qui mittimur ad vindictam Judæorum? Suos perdiderunt exercitus, nostros volunt perdere.

19. In quas præterea non prosiliant calumnias, qui etiam Christo falsis testimo-

a Ita mss. edit. autem Amerb. cum LXX. Interpr. scribit *Selo*: Eras. & sequentes cum Vulg. vers. *Silo*. Infra vero pro *fratres vestros* mss. nonnulli habent, *patres vestros*.

* Confule super his basilicarum incendiis Gregorii Nazian. Orat. 19 in Julian. Chrysostomi orat. 4. tom. 1. Cyrillum Alex. & alios.

b Rom. edit. *triginta Æonas colant*. Et re vera totidem agnoscunt Irenæus lib 1. *Adversf. Hæreses*, Tertullianus *Adversf. Valent.* Epiphanius Hær. 31. Theodoretus, Paulinus in *Vita Ambr.* & Augustinus *de Hæres.* cap. 15. Sed cum ultimus hic proditum a Valentinianis adferat omnes illos Æonas ex Bytho & Sige generatos, movet consensus mss. & vet. edit. ut utrumque ab Ambrosio aliis 30. annumeratum arbitremur. Certe ipsemet lib. *de Incarn. Dom.* cap. 4. num. 2. ubi eamdem horum hæreticorum insaniam tangit, Æonum numerum non exprimit. Porro per duodecim illos deos, qui superiori versu memorantur, Nannius recte intelligit consentes deos, quod Jovis consiliis interesse crederentur, ita nominatos, ac suo quemque mensi præfectos. Horum nomina efferuntur hoc disticho apud Ennium:

Juno, Vesta, Minerva, Ceres, Diana; Venus, Mars,
Mercurius, Jo is, Neptunus, Vulcanus, Apollo.

* Hic multa occurrunt, quæ pertinent ad Ecclesiasticam disciplinam: nimirum publicarum supplicationum antiquitas, celebritas monasticæ institutionis, ac denique Machabæorum martyrum prisca veneratio, quam etiam plurimi sermones Patrum Græcorum ac Latinorum in eorumdem natalibus habiti contestantur.

c Omnes edit. *Quot se offerre .... illum quia aram*: omnes mss. *Quanti se offerre*, sed plures tantum, *illum qui aram*: unus etiam Reg. ante vocem *illum* exhibet nomen *Capitolium*. Verum tamen si opinio Baronii ad an. 362. nec non Hermanni lib. 5. *Vitæ Ambr.* cap. 13. admittenda est, quæ certe probabilis admodum nobis videtur, Emilianus appellabatur hic ipse martyr. Etenim eidem uterque adtribuit, quæ de Emiliani Dorostoritani martyrio Hieronymus in Chronico tradidit, sicut & Theodoretus lib. 3. Hist. cap. 7. ubi judici nomen fuisse Capitolinum scribit. Quod vero subdit neminem eidem judici osculum postea non negasse, de iis osculis potissimum intelligimus, quibus jusserunt Apostoli christianos invicem salutare, quæque præsertim in sacrorum celebratione singuli singulis offerebant. Qua de re adisis Baronium ad an. 45. Albaspinæum in *Observat.* & lib. 2. *de Veteri Politia* cap. 55. & seq. Card. Bonam lib. 2. *de Rebus Liturg.* cap. 16. atque alios.

* Heres hic, sit Nannius, non qui in jus defuncti successit, sed successurus esse sperabatur; ut intelligas filium ante patrem mortem obiisse.

d Ita mss. longe plurimi: alii autem nonnulli, & omnes edit. *sed vindicare. Requirenda.... donaria, ut omittam alia. Incensæ sunt* &c. Innuitur autem ab Ambrosio Ecclesiam illis temporibus numerosa pretiosarum rerum ac vasorum supellectile abundasse.

e Omnes edit. *Qui mittuntur ad vindictam Judæorum sunt* &c. omnes mss. melius, ut in textu.

moniis calumniati sunt? In quas non profiliant calumnias homines & circa divina mendaces? Quos non auctores seditionis fuisse dicant? Quos non appetant, etiam quos non recognoscant; ut catenatorum ordines innumeros spectent de christiano populo, ut captiva videant colla plebis fidelis, ut condantur in tenebras Dei servuli, ut feriantur securibus, dentur ignibus, tradantur metallis, ne pœna cito transeat!

20. Hunc dabis triumphum Judæis de Ecclesia Dei? hoc trophæum de Christi populo? hæc gaudia, Imperator, perfidis? hanc celebritatem Synagogæ, hos luctus Ecclesiæ? Referet Judæorum populus hanc solemnitatem in dies festos suos; & inter illos profecto numerabit, quibus aut de Amorrhæis, aut de Chananæis triumphavit, aut de Pharao rege Ægypti, aut de Nabuchodonosor regis Babyloniæ manu liberari potuit. Addet hanc celebritatem, significans se de Christi populo triumphum egisse.

21. Et cum ipsi romanis legibus teneri se negent, ita ut crimina, leges putent; nunc velut romanis legibus se vindicandos putant. Ubi erant istæ leges, cum incenderent ipsi sacratarum basilicarum culmina? Si Julianus non est ultus Ecclesiam; quia prævaricator erat: tu, Imperator, ulcisceris synagogæ injuriam, quia Christianus es?

22. Et quid tecum post hac Christus loquetur? Non recordaris quid David sancto per Nathan prophetam mandaverit? Ego te de fratribus tuis minorem elegi, & de privato imperatorem feci. Ego de fructu seminis tui in sede imperiali locavi. Ego tibi subjeci nationes barbaras, ego tibi pacem dedi, ego tibi inimicum tuum in potestatem tuam captivum deduxi. Frumentum non habebas ad exercitus alimoniam, ipsorum hostium manu patefeci tibi portas, aperui horrea: dederunt tibi hostes tui commeatus suos, quos sibi paraverant. Ego perturbavi hostis tui consilia, ut se ipse nudaret. Ego ipsum usurpatorem imperii ita vinxi, ac mentem ejus ligavi, ut cum haberet adhuc fugiendi copiam; tamen cum omnibus suis tamquam metuens, ne quis tibi periret, ipse se clauderet. * Ego comitem ejus atque exercitum ex altera parte naturæ, quos ante dispersieram, ne ad belli societatem coirent, ad supplementum tibi victoriæ congregavi. Ego exercitum tuum ex multis indomitis convenam nationibus, quasi unius gentis fidem & tranquillitatem & concordiam servare præcepi. Ego cum periculum summum, esset ne Alpes infida barbarorum penetrarent consilia, intra ipsum Alpium vallum victoriam tibi contuli, ut sine damno vinceres. Ego ergo te triumphare feci de inimico tuo, & tu de plebe mea das meis inimicis triumphum.

23. Nonne propterea Maximus destitutus est, qui ante ipsos expeditionis dies, cum audisset Romæ synagogam incensam, edictum Romam miserat, quasi vindex disciplinæ publicæ? Unde populus Christianus ait: Nihil boni huic imminet. Rex iste Judæus factus est: [a] defensorem istum disciplinæ audivimus, quem mox Christus probavit, qui pro peccatoribus mortuus est. Si de sermone hoc dictum est, quid de ultione dicetur? Ille igitur statim a Francis, a Saxonum gente, in Sicilia, [b] Sisciæ, Petavione, ubique denique terrarum victus est. Quid pio commune cum perfido? Abolenda cum impio sunt etiam impietatis exempla. Quod illi nocuit, quo victus offendit: hoc non sequi debet, sed damnare, qui vicit.

24. Itaque illa tibi non quasi ingrato recensui, sed quasi jure collata numeravi; ut his admonitus, * cui plus collatum est, plus diligas. Denique hoc respondenti Simoni dixit Dominus Jesus: *Recte judicasti*. Statimque conversus ad mulierem quæ pedes ejus unguento unxit, typum Ecclesiæ gerens, ait Simoni: *Propter quod dico tibi remissa sunt peccata ejus multa, quoniam dilexit multum. Cui autem minus dimittitur, minus diligit*. Hæc est mulier quæ in domum Pharisæi intravit, & ejecit Judæum, Christum autem adquisivit. Ecclesia enim Synagogam exclusit: cur iterum tentatur utapud Christi famulum, hoc est, de pectore fidei, de domo Christi Synagoga excludat Ecclesiam?

25. Hæc ego, Imperator, amore & studio tui in hunc sermonem contuli. Debeo enim beneficiis tuis, * quibus me peten-

2. Reg. 7. 8. & 12.

Rom. 5. 6.

Luc 7. 44.

Ibid. 47.

* Intelligo, inquit Nannius, classem navarchi, quem Maximus bello maritimo præfecerat, tempestate disjectam fuisse. Sunt enim qui duas naturæ partes appellent, terram & equam: aerem & ignem non esse elementa sed elementata nata naturarum elunde; non autem primordia, aut semina rerum naturæ. Ita Nannius. Ceterum hic multa tanguntur historiæ capita, quæ cum narrationibus historicorum ejusdem ætatis conferre non fuerit supervacaneum. Vide similiter quæ ad Psal. 61. n. 62. observavimus.

a Tota illa pericope, *defensorem istum.... pro peccatoribus mortuus est*, in uno cod. Reg. desideratur: forte non male.

b Lem. cod. *Scythia*, melius alii, atque edit. *Siscia*, quod nomen male scribitur in edit. *Sicia*; erat enim *Siscia* sedes episcopalis non ignobilis in Pannonia superiore. Infra vero, ubi omnes edit. ac multo plures mss. *& quo victus offendit*, alii aliquot præ se ferunt, *eo quoque victus offendit*.

* Sensus nonnihil obscurus ob verborum trajectionem, quæ ut facilius explicentur, ita ordinanda sunt, *ut plus diligas, cui plus collatum est*.

* Hic temporibus relatam de Eugenio victoriam sequutis Hermannus adtribuit, atque multos sancti Antistitis rogatu ob exilium, & extremo supplicio liberatos esse. Verum præterquam quod ex Orosio & Pacato Theodosium victoria sua clementer usum ipse agnoscat, jam advertimus Ambrosium multa hujusmodi impetrasse a Theodosio. Et certe episcoporum esse, ut pro miseris imperatores conveniant, non semel a nobis observatum est apud Ambrosium, & ex pluribus Augustini epistolis adverere licet.

tente, liberasti plurimos de exsiliis, de carceribus de ultimæ necis pœnis; ut malle debeam pro salute tua etiam offensionem tui animi non timere (nemo majore fiducia utitur, quam qui ex affectu diligit: nemo certe debet lædere, qui sibi consulit) ne tot annorum conceptam a cujuscumque sacerdotis gratiam uno momento amittam. b Et tamen non damnum gratiæ deprecor, sed salutis periculum.

26. Quamquam quantum est, Imperator, ut quærendum aut vindicandum non putes, quod in hunc diem nemo quæsivit, nemo umquam vindicavit? Grave est fidem tuam pro Judæis periclitari. Gedeon cum occidisset sacratum vitulum, dixerunt gentiles: Dii ipsi injuriam suam vindicent. Quis habet Synagogam vindicare? Christus quem occiderunt, quem negaverunt? An Deus Pater vindicabit eos, qui nec Patrem recipiunt, dum Filium non receperunt? Quis habet Valentinianorum hæresim vindicare: c quam pietas tua quomodo vindicat, cum eos excludi jusserit, nec conveniendi usurpare copiam? Si Josiam tibi objiciam regem Deo probatum, hoc in istis damnabis, quod in illo probatum est.

Judic. 6, 31. *4. Reg. 23.*

27. Certe si mihi parum fidei defertur, jube adesse quos putaveris episcopos: tractetur, Imperator, quid salva fide agi debeat. Si de causis pecuniariis comites tuos consulis, quanto magis in causa religionis sacerdotes Domini æquum est consulas?

28. Consideret clementia tua quantos insidiatores habeat Ecclesia, quantos exploratores: levem rimam si offenderint, figent aculeum. Secundum homines loquor: ceterum d plus hominibus Deus timetur, qui etiam imperatoribus jure præfertur. e Si amico aliquis, si parenti aut propinquo deferendum existimat, recte ego & deferendum Deo, & eum præferendum omnibus judicavi. Consule tibi, Imperator, aut patere me consulere mihi.

29. Quid respondebo postea, si compertum fuerit, data hinc auctoritate, aliquos christianorum aut gladio, aut fustibus, aut plumbeis necatos? Quomodo hoc purgabo factum? Quomodo excusabo apud episcopos, qui nunc quia per triginta & innumeros annos f presbyteri quidam gradu functi, vel ministri Ecclesiæ retrahuntur a munere sacro, & curiæ deputantur, graviter gemunt? g Nam si qui vobis militant, certo militiæ tempore servantur; quanto magis etiam eos considerare debetis, qui Deo militant? Quomodo, inquam, hoc excusabo apud episcopos, qui queruntur de clericis, & impressione gravi vastari scribunt Ecclesias?

30. Hoc tamen in notitiam clementiæ tuæ pervenire volui; de hoc, ut placet, arbitrio tuo consulere & temperare digneris: illud autem quod me angit, & jure angit, exclude atque ejice. Ipse facis, quidquid fieri jussisti: aut si ille facturus non est, malo te magis esse clementem, quam illum non fecisse, h quod jussus est.

31. Habes in quibus Domini adhuc debes circa imperium Romanum invitare & emereri clementiam, * habes quibus amplius, quam tibi speres: illorum gratia, illorum salus te in hoc sermone i conveniat. Timeo ne causam tuam alieno committas judicio. Integra adhuc tibi sunt omnia. In hoc me ego Deo nostro pro te obligo, * nec verearis sacramentum. Numquid Deo displicere poterit quod pro ejus emendatur honorificentia? Nihil mutave-

a Omnes edit. *cujuscumque sacerdotii*: mss. e contrario prope ad unum *cujuscumque sacerdotis*. Quibus prior lectio magis arriserit, ita intelligant: Ne mihi comparatam sacerdotio meo, quodcumque illud sit, sive dignum, sive indignum gratiam & favorem amittam. Lectionem vero posteriorem possumus interpretari illo sensu: Ne *cujuscumque sacerdotis*, id est, omnium episcoporum gratiam, qua jam a tot annis principum adversus reos indulgentiam obtinere solent, amittam.

b Colb. cod. *Et tamen donum gratiæ deprecor. Sed salutis periculum quantum est, Imperator, ut quærendum aut vindicandum* &c. infra vero pro *fidem tuam*, idem mss. habet, *fidem nostram*.

c Reg. cod. unus, *quamquam præ ceteris ipse tua quomodo vindicas, cum eos excludi jusseris*: reliqui mss. & omnes edit. ut in textu, nisi quod pro *quomodo*, quidam cod. legunt, *quo quo modo*. Ceterum extant plures leges in Cod. tit. *de Hæret.* quibus omnium hæreticorum conventicula prohibita sunt, licet illic Valentiniani speciatim non nominantur.

d Mss. non pauci, *Ceterum plus omnibus* &c.

e Mss. aliquot, *Si amico suo aliqui, si parenti aut propinquo; deferendum Deo & eum* &c.

f Non pauci mss. *presbyteri quidam* &c. Curiæ porro officium clericis maxime onerosum erat, quandoquidem ad illud tributorum, ac publicorum ædificiorum cura pertinebat. Onerosius tamen adhuc fuisset, si spectacula profana curare clericos oportuisset, ut Innocentius I. decretali sua ad *Victric. Rothom.* cap. 13. edit. Quesn. item epist. 4. *ad Nucer.* cap. 2. & epist. 23. *ad episc. Synodi Tolet.* videtur significare. Probabilius tamen est intelligendum esse eumdem pontificem de laicis curialibus, quos vetat in clericalem gradum adoptari. Saltem dubitare non licet clericos profanis illis ministeriis neutiquam fuisse obnoxios, dum hæc scriberet Ambrosius noster: nam alioqui numquam tam levitat rem adeo indignam præteriisset. Quod ad alia curiarum munera, eorum immunes clericos esse voluerat Constantinus Magnus lege 1. *de episcop.* Verum non modo Julianus apostata omnes clericorum immunitates resciderat, ut Sozomenus lib. 5. cap. 5. sed & alii quoque imperatores easdem partim revocaverant, partim variis appositis conditionibus restrinxerant, ut discere est ex variis legibus Cod. Theod. Vide pariter supra epist. 18. num. 13. & 14.

g Reg. codex, *Nam si quis vobis militat, certo se militiæ tempore tuetur.....considerare oportet*: reliqui, & edit. satis conveniunt, nisi quod in his habetur: *Nam cum ii qui* &c. Fornerius parte 3. Select. 7. pro *serventur*, ut erat in edit. sive *servantur*, ut legunt plerique mss. emendandum putat, *fervetur* haud incongrue. Ceterum hoc loco Ambrosius indicat leg. 88. *de Decurion.* & legem 100. ejusdem tituli, quibus post quinquennium armatæ militiæ, aut 30. annos palatinæ dignitatis immunitas ab hisce muneribus conceditur. Adi similiter leg. 11. *de Privil. eor. qui in sacr.* &c. qua ipsemet Theodosius palatinæ militiæ tempus ad 20. annos redegit.

h Codex Reg. *quod tu jusseris*.

* Intellige Theodosii liberos hic designari.

i Omnes edit. ac plerique mss. *eos conveniat*, *ne causam*: colb. unus, *conveniat. Munus ne causam*: Reg. at nos in textu.

* Scilicet *sacramentum custodire* interdum contra officium est, quemadmodum tradit ipsemet sanctus Doctor lib. 1. *de Offic.* cap. 50. num. 264.

taveris certe in illa epistola, sive missa, sive nondum missa est: dictari jube aliam, quæ plena fidei, plena pietatis sit. Tibi integrum est emendare, mihi non est integrum dissimulare.

32. * Antiochenis tuam donasti injuriam, inimici tui a filias revocasti, nutriendas apud affinem dedisti, matri hostis tui misisti de ærario tuo sumtus. Hæc tanta pietas, tanta erga Deum fides hoc facto obfuscabitur. Tu igitur qui armatis pepercisti hostibus, & servasti inimicos tuos; ne, quæso, tanto studio putes vindicandum in christianos.

33. Nunc te, Imperator, rogo, ut non adspernanter acceperis me & pro te & pro me timentem; sancti enim vox est: *Ut quid factus sum videre contritionem populi mei*, ut offensam incurram Dei? Ego certe quod honorificentius fieri potuit, feci; ut me magis audires in regia, ne si necesse esset, audires in Ecclesia.

1. Mach. 2. 7.

* EPISTOLA XLI.

* Scripta an. 388.

Sororem ut de iis quæ synagogæ ac fani supra dictorum causa evenerant, certiorem faciat, refert quemadmodum loco Jeremiæ de sacerdotum verbis, explicato, Evangelicam lectionem enarraverit, ostenderit illic Domini misericordiam commendari, cujus idem a nobis exigit imitationem: ac docuerit qua ratione evangelicam peccatricem Dominicos pedes lavando, tergendo, ungendo atque osculando referamus; alioqui nos propheticæ reprehensioni fore obnoxios: denique quo modo sermone converso ad Theodosium, tandem ut revocaret edictum obtinuerit.

b FRATER SORORI.

1 Sollicitam sanctitatem tuam esse adhuc scribere dignata es mihi, eo quod sollicitum me esse scripsetim; unde miror quod litteras non acceperis meas, quibus refusam mihi scripseram securitatem. Nam cum c relatum esset synagogam Judæorum incensam a christianis, auctore episcopo, & Valentinianorum conventiculum; jussum erat, me Aquilejæ posito, ut synagoga ab episcopo reædificaretur, & in monachos vindicaretur, qui incendissent ædificium Valentinianorum. Tum ego, cum sæpius agendo parum proficerem, epistolam dedi imperatori, quam simul misi; & ubi processit ad Ecclesiam, hunc sermonem habui.

2. In libro prophetico scriptum est: *Sume tibi baculum nucinum*; & qua ratione hoc dixerit Dominus prophetæ, debemus considerare: non otiose etenim scriptum est; quandoquidem & d in Pentateucho legimus quod virga nucina Aaron sacerdotis, cum diu reposita fuisset, effloruit. Nam videtur per virgam significare quod directa esse debeat prophetia vel sacerdotalis auctoritas; ut non tam delectabilia, quam utilia persuadeat.

Hier. 1.

Num. 17. 8.

3. Ideoque nucinum baculum sumere jubetur propheta, quia memoratæ pomum arboris amarum in cortice, durum in testa, intus est fructuosum; ut ad ejus similitudinem propheta quoque amara & dura prætendat, & denuntiare tristia non reformidet. Similiter etiam sacerdos, quia præceptio ejus etsi ad tempus aliquibus amara videatur, & tamquam virga Aaron reposita diu in auribus dissimulantium; tamen aliquando cum æstimatur aruisse, florescit.

4. Unde & Apostolus ait: *Quid vultis, in virga veniam ad vos, an in caritate, spirituque mansuetudinis?* Prius enim virgam dixit, & tamquam virga nucina percussit errantes, ut postea consolaretur eos spiritu mansuetudinis. Itaque quem virga sacramentis abdicavit cælestibus, eumdem mansuetudo restituit. Discipulo quoque talia præscripta dedit, dicens: *Argue, obsecra, increpa.* Duo dura, unum mite: sed ideo dura, ut etiam ipsa molliret; quia sicut ægris redundanti felle corporibus cibo um aut potus amaritudo dulcescit, & contra epularum suavitas amaritudini est: ita ubi animus est saucius, e voluptariæ fotu adulationis ægrescit, & rursum correctionis temperatur amaritudine.

1. Cor. 4. 21.

2. Cor. 2. 10.

2. Tim. 4. 2.

5. Hæc de prophetica lectione libata sint: Evangelii quoque lectio quid habeat consideremus: *Rogavit quidam pharisæus dominum Jesum, ut manducaret cum illo: & ingressus domum pharisæi, discubuit. Et ecce mulier, quæ erat in civitate peccatrix, ut cognovit quod Jesus accubuit in domo pharisæi, attulit*

Luc. 7. 36. & seq.

* Antiochiæ per seditionem eversas esse Flaccillæ imperatricis atque etiam Theodosii statuas Zozimus, Sozomenus aliique scriptores litteris commendarunt. Hujus porro facinoris occasione cum maximo in metu essent Antiochenses, ad eos consolandos pulcherrimas orationes *de Statuis* habuit Chrysostomus adhuc presbyter. Sed converso tandem ad mitiora consilia Theodosio, idem Chrysost. Orat. 20. *ad Antioch.* egregie ipsius clementiam commendavit.

a Mss. Belv. Thuan. & Carol. *filios revocasti nutriendos* &c. Quæ quidem lectio si vera esset, eo laude dignior haberetur Theodosius, qui contra propriam securitatem masculis hostis sui liberis pepercisset. Verum tamen præter Victorem, quem ab Andragathio interemtum narrat Zozimus, virilem prolem Maximo fuisse non reperimus.

b Rom. edit. in qua primum vulgata fuit hæc epistola, eam inscribit *Ambrosius episcopus, Marcellinæ sorori*: cod. Reg. in quo solo eamdem licuit reperire, simplicius præfigit, *Frater sorori*. Ceterum hanc ipsam epistolam tam dilucide tamque expresse signat Paulinus, ut dubitare, quin vere Ambrosiana sit, nulli possimus.

c Ita Reg. cod. at in Rom. edit. legitur: *Relatum esset imperatori synagogam Judæorum in partibus Orientis incensam... & Valentinianorum lucum.... qui incendissent lucum.*

d Rom. edit. *in Lepentencho*, qua voce in Psal. quoque 118. Serm. 21. n. 12. usus est Ambrosius, ubi vim ejusdem vocabuli explicuimus. Pentateuchus vero v. librorum Moysis complexio est.

e Reg. ms. *voluntariæ.... correptionis.*

tulit alabastrum unguenti; *& stans retro secus pedes ejus*, [a] *lacrymis cœpit rigare pedes ejus*. Et reliqua recitavit usque ad locum! *Fides tua te salvam fecit, vade in pace*. Quam simplex, subjunxi, in verbis, quam profunda in consiliis Evangelii lectio! Itaque quia magni consiliarii sermo est, altitudinem ejus consideremus.

Esai. 9. 6.

6. Dominus noster Jesus Christus judicavit magis homines beneficiis alligari posse, & provocari ad ea [b] quæ sunt recta facienda, quam metu: plusque caritatem proficere, quam formidinem ad correctionem. Itaque præmisit gratiam, veniens per Virginis partum; ut in baptismo peccata donaret, quo sibi faceret gratiores. Deinde si competentia [c] gratis viris officia reponeremus, ipsius gratiæ remunerationem futuram omnium in hac muliere declaravit. Nam si tantummodo prima debita nobis remisisset, videretur cautior, quam indulgentior; correctionisque [d] providentior quam remunerationis magnificentior. Angusti animi sola astutia est, ut illiciat: Deo autem convenit, ut quos invitaverit per gratiam, eosdem gratiæ ipsius incrementis provehat. Ideoque nobis & ante donat per baptismum, & post bene servientibus uberiora largitur. Ita ergo Christi beneficia & incentiva virtutis & præmia sunt.

7. [e] Sed nemo vocabulum fœneratoris horrescat. Fuimus ante sub fœneratore duro, qui nisi morte debitoris expleri ac satiari nequiret. Venit dominus Jesus, vidit [f] gravi nos obligatos fœnore. Nemo fœnus suum patrimonio innocentiæ suæ poterat exsolvere: de meo, unde me liberarem, habere non poteram, novum genus absolutionis mihi detulit; ut creditorem mutarem, quia fœnus unde solverem, non habebam. Debitores autem nos non natura, sed culpa fecerat; peccatis enim nostris æra gravia contraximus, ut essemus obnoxii, qui eramus liberi; debitor enim est, qui aliquid accepit de fœneratoris pecunia. Peccatum vero a diabolo est: tamquam in ejus patrimonio has habet impius opes; SICUT ENIM Christi divitiæ virtutes sunt, ita diaboli opes crimina sunt. Redegerat humanum genus in perpetuam captivitatem [g] obnoxiæ hereditatis gravi fœnore, quod obæratus auctor ad posteros de fœnerata successione transmiserat. Venit dominus Jesus, mortem suam pro morte omnium obtulit, sanguinem suum pro sanguine fudit universorum.

Luc. 7. 41.

8. Mutavimus ergo creditorem, non evasimus; immo evasimus, manet enim debitum, fœnus intercidit, dicente domino Jesu *qui in vinculis sunt*: *Exite*; *& his qui in carcere sunt*: *Procedite*; dimissa sunt ergo peccata vestra. Omnibus igitur dimisit, nec quisquam est, cui non relaxarit. Sic enim scriptum est, quia donavit *omnia delicta, delens quod adversum nos erat chirographum decreti*. Cur nos aliorum tenemus chirographa, & volumus exigere aliena, qui nostrorum utimur indulgentia? Qui donavit omnibus, ab omnibus exigit; ut quod unusquisque sibi dimissum meminit, alii ipse dimittat.

Esai. 49. 9.

Coloss. 2. 13 & 14.

9. Vide ne graviorem causam incipias habere fœneratore, quam debitor: sicut ille in Evangelio, cui dominus suus dimisit [h] omne debitum, ille postea a conservo suo cœpit exigere, quod ipse non solverat; unde iratus dominus ejus de ipso summis exegit injuriis, quod ei ante donaverat. Caveamus ergo ne nobis hoc accidat, ut non remittendo quæ nobis debentur, incipiamus & illa solvere quæ remissa sunt nobis; ita enim scriptum est, dicente domino Jesu: *Sic & vobis faciet Pater meus, qui in cælis est, si non remiseritis unusquisque fratri suo de cordibus vestris*. Dimittamus ergo pauca, quibus plura donata sunt: & intelligamus eo nos Deo acceptiores fore, quo etiam plura donamus; quia hoc gratiores Deo sumus, quo nobis plura dimissa sunt.

Matth. 18. 27. & seq.

Ibidem 35.

10. Denique interrogatus a Domino pharisæus: *Quis*, inquit, *eum plus diligit?* Respondit: *Æstimo quia is cui plus donavit*. Cui Dominus dixit: *Recte judicasti*. Laudatur pharisæi judicium, sed arguitur affectus; De aliis bene judicat: sed quod de aliis opinatur, ipse non credit. Audis laudantem Judæum Ecclesiæ disciplinam, ejusque veram gratiam prædicantem, honorantem sacerdotes Ecclesiæ, [i] hortaris ut credat, renuit; ita quod in aliis laudat, ipse non sequitur. Non ergo plena ejus laudatio est, quia audivit a Christo: *Recte judicasti*; nam & Cain recte obtulit, sed non recte divi-

Luc. 7. 42. & 43.

a Reg. codex, *lacrymis rigabat pedes ejus*; postque omissis, *& reliqua recitavit usque ad locum*, totum evangelici textus seriem ad finem usque capitis prosequitur. Et hac decursa subdit, *Quam simplex in verbis* &c.

b Idem codex; *quæ sunt recta, quam metu*; *plusque caritate proficere, quam formidine* &c.

c Ibidem, *gratiarum in nos officia dependeremus*, forte rependeremus.

d Ita codex manu exaratus: at Rom. edit. hæc tantum habet, *providentior. Angusti namque animi est, ut illiciat, non autem promoveat. Ideoque* &c.

e Præmittit edit. Rom. *Erant duo debitores cuidam fœneratori*, quod in codice Reg. prætermittitur.

f Regius codex, *gravi obligatos ære funereo*, forte melius legas, *fœnereo*.

g Rom. edit. *obnoxia hereditas*, non satis recte: at rursus quod legit *obæratus*, ubi scriptus codex præfert, *operatus*, anteponenda est.

h Eadem edit. *omne debitum. Nam quia ille... non solverat, iratus dominus ejus de ipso exegit, quod* &c. Sed non erat cur jugularetur *summis injuriis*; nam jam non semel annotavimus per injurias Ambrosium tormenta & cruciatus significare.

i Reg. codex, *hortaris ut credat, & quod in nobis* &c

divisit; ideoque dixit illi Deus: *Si recte offeras, non recte autem dividas; peccasti, quiesce.* (Gen. 4. 7.) Ergo & hic recte obtulit, quia judicat Christum a christianis amplius diligendum; quia multa nobis peccata donavit: sed non recte divisit, quia putavit quod peccata hominum posset ignorare, qui hominibus peccata dimitteret.

11. Ideoque ait Simoni: *Vides hanc mulierem? Intravi in domum tuam, aquam pedibus meis non dedisti: hæc autem lacrymis suis rigavit pedes meos.* (Luc. 7. 44.) Omnes unum corpus Christi sumus, cui caput Deus, membra autem nos sumus (1. Cor. 12. 12): alii fortasse oculi, ut prophetæ: dentes, ut apostoli, qui Evangelicæ prædicationis cibum nostris infudere pectoribus; meritoque scriptum est: *Oculi ejus hilares a vino, & dentes candidiores lacte.* (Gen. 49. 12.) Sunt & manus ejus illi, qui videntur exsecutores bonorum operum. Sunt & venter ejus, qui vires alimoniæ pauperibus largiuntur. Sunt ergo & pedes ejus aliqui: atque utinam merear ejus esse calcaneum! Aquam igitur mittit in pedes Christi, qui etiam ultimis quibusque peccata concedit; & dum plebejos liberat, Christi tamen lavat vestigium.

12. Mittit & ille aquam in pedes Christi, qui a peccatorum colluvione mundat conscientiam suam; ambulat enim Christus in pectoribus singulorum. Cave igitur ne pollutam habeas conscientiam, & pedes Christi incipias inquinare. Cave ne spinam in te improbitatis ostendat, qua ejus in te deambulantis calcaneum saucietur. Nam ideo aquam pedibus Christi non dedit pharisæus (Luc. 7. 44.), quia mundum a colluvione perfidiæ animum non habebat. Unde enim suam mundaret conscientiam, qui aquam non susceperat Christi? Ecclesia autem & aquam habet, & lacrymas habet: aquam baptismatis, lacrymas pœnitentiæ. Fides namque, quæ superiora peccata deplorat, nova cavere consuevit. Ergo Simon pharisæus, qui aquam non habebat, utique & lacrymas non habebat. Quomodo enim haberet lacrymas, qui pœnitentiam non gerebat; quoniam vero non credebat in Christum, nec habebat lacrymas? Nam si habuisset, lavisset oculos suos; ut Christum videret, quem adhuc, cum simul accumberet, non videbat. Nam si vidisset, non utique de ejus potestate dubitasset.

13. Non habebat capillos pharisæus, qui Nazaræum scire non poterat: habebat Ecclesia, quæ Nazaræum quærebat. Capilli veluti in superfluis corporis æstimantur; iidem tamen si ungantur, bonum reddunt odorem, & ornamento sunt capiti: si non unguntur oleo, ingravant; ita & divitiæ oneri sunt, si his uti nescias, si non adspergas iis Christi odorem. Si vero alas pauperes, laves eorum vulnera, illuviemque detergas; tersisti utique pedes Christi.

14. *Osculum mihi non dedisti: hæc autem ex quo intravi, non cessavit osculari pedes meos.* (Ibid. 45.) Osculum utique insigne est caritatis. Unde ergo Judæo osculum, qui pacem non recognovit, qui pacem a Christo non accepit dicente: *Pacem meam do vobis, pacem meam relinquo vobis?* (Johan. 14. 27.) Non habet Synagoga osculum, habet Ecclesia, quæ exspectavit, quæ dilexit, quæ dixit: *Osculetur me ab osculis oris sui* (Cant. 1. 1.); diuturnæ enim cupiditatis ardorem, quem adventus Dominici exspectatione adoleverat, osculo ejus volebat stillanter exstinguere, hoc explere sitim suam munere. Ideoque [a] sanctus Propheta ait: *Os meum aperies, & annunciabit laudem tuam.* (Ps. 50. 17.) Qui ergo laudat dominum Jesum, osculatur eum: qui laudat, credit utique. Denique ipse David ait: *Credidi, propter quod loquutus sum* (Ps. 115. 10); & supra: *Repleatur os meum laude tua, & cantem gloriam tuam.* (Psal. 70. 8)

15. De specialis quoque gratiæ infusione eadem te Scriptura docet, quod osculetur Christum, qui accipit Spiritum, dicente Propheta sancto: *Os meum aperui, & adtraxi Spiritum.* (Ps. 118. 131.) Osculatur ergo Christum, qui confitetur illum: *Corde enim creditur ad justitiam, ore autem confessio fit ad salutem.* (Rom. 10. 10) Osculatur vero pedes Christi, qui Evangelium legens, domini Jesu gesta cognoscit, & pio miratur affectu; ideoque religioso osculo velut quædam deambulantis Domini lambit vestigia. [b] Osculamur ergo Christum communionis osculo: *Qui legit intelligat.* (Matth. 24. 15.)

16. Unde hoc Judæo osculum? Qui enim non credidit in adventum ejus, nec in passionem credidit. Quomodo enim credit passum, quem venisse non credidit? Non ergo habebat osculum pharisæus, nisi forte Judæ proditoris. Sed nec Judas habebat, ideoque cum Judæis promissum osculum, tamquam signum proditionis vellet ostendere, dicit ei Dominus: *Juda, osculo Filium hominis tradis* (Luc. 22. 48.): hoc est, osculum offers, qui non habes osculi caritatem: osculum offers, qui nescis osculi sacramentum. Osculum non labiorum quæritur, sed cordis & mentis.

17. Sed dicis: Osculatus est Dominum. Verum osculatus est labiis. Hoc habet osculum populus Judæorum, ideoque dictum est: *Populus hic labiis me honorat, cor autem* (Matth. 15. 8)

a Regius codex, *sanctus ait: Os meum aperui, & annunciavi.*

b Idem codex *Osculemur Christum* &c. ubi observabimus vestigium religiosi illius silentii, quo Eucharistiæ mysterium a priscis Patribus, quoties coram non initiatis verba faciebant, occultabatur.

tem eorum longe est a me. Ergo non habet osculum, qui fidem & caritatem non habet; osculo enim [a] vis amoris imprimitur. Ubi non est amor, non est fides, non est dilectio; quæ potest esse suavitas osculorum?

18. Ecclesia autem non cessat osculari pedes Christi; & ideo non unum, sed multa in Canticis canticorum exigit oscula, quæ velut sancta Maria ad omnes ejus est intenta sermones, omnia ejus verba excipit; cum legitur Evangelium, vel propheta, & omnia ejus dicta conservat in corde suo. Sola ergo Ecclesia habet oscula quasi sponsa; osculum enim quasi pignus est nuptiarum, & prærogativa conjugii. Unde Judæo oscula, qui non credit in Sponsum? Unde Judæo oscula, qui Sponsum adhuc venisse non novit?

Cant. 1. 1. Luc. 2. 51.

19. Nec solum oscula non habet, sed nec oleum habet, quo ungat pedes Christi; nam si haberet oleum, cervicem utique suam ante molliret. Denique Moyses dicit: *Populus hic duræ cervicis est*; & Dominus ait quod levita & sacerdos præterierunt, nec quisquam eorum oleum aut vinum illius a latronibus percussi vulneribus infudit: non enim habebant quod infunderent; nam si habuissent oleum, suis quoque vulneribus infudissent. Sed clamat Isaias: *Non est malagma imponere, neque oleum, neque alligaturam*.

Ibid. 7. 46. Exod. 34. 9. Luc. 10. 31. & 32. Esai. 1. 6.

20. Ecclesia autem habet oleum, quo suorum vulnera fovet; ne duritia vulneris alte serpat: habet oleum, quod [b] accepit absconse. Hoc oleo Aser pedem suum lavit, sicut scriptum est: *Benedictus filius Aser; & erit acceptus fratribus suis, & intinget in oleo pedem suum*. Hoc ergo oleo ungit Ecclesia cervices suorum, ut suscipiant jugum Christi: hoc oleo unxit martyres, ut sæcularem ab eis pulverem detergeret: hoc oleo confessores unxit; ne labori cederent, ne succumberent fatigati, ne æstu mundi istius vincerentur: ideo unxit eos, [c] ut spiritali ipsos oleo refrigeraret.

Deut. 33. 24.

21. Synagoga hoc oleum non habet, quæ olivam non habet, quæ non intellexit illam columbam, quæ ramum oleæ detulit post diluvium. Illa enim columba postea descendit, cum Christus baptizaretur, & mansit super eum, sicut in Evangelio testatur Johannes dicens: *Quia vidi spiritum descendentem de cælo quasi columbam, & mansit super eum*. Quomodo ergo vidit columbam, qui non vidit eum, per quem Spiritus quasi columba descendit?

Gen. 8. 11. Johan. 1. 32.

22. Ecclesia igitur & lavat pedes Christi, & capillis suis tergit, [d] & oleo ungit, & perfundit unguento; quia non solum saucios curat, & lassos fovet, verum etiam suavi gratiæ odore respergit: nec divitibus tantum ac potentioribus, sed etiam plebeiæ familiæ viris eamdem transfundit gratiam, æqua omnes lance examinat, omnes eodem sinu suscipit, eodem gremio fovet.

23. Semel mortuus Christus est, semel sepultus est, & nihilominus quotidie vult in pedes suos mitti unguentum. In quos ergo Christi pedes mittimus unguentum? Pedes Christi illi sunt, de quibus ipse dicit: *Quod uni horum minimorum fecistis, mihi fecistis*. Hos pedes illa mulier Evangelica refrigerat, hos lacrymis suis irrigat; quando infimis peccatum remittitur, culpa lavatur, donatur indulgentia. Hos pedes osculatur ille, qui etiam infimos plebis sanctæ diligit. Hos pedes unguento ungit ille, qui etiam tenuioribus mansuetudinis suæ gratiam impertit. In his se martyres, in his apostoli, in his ipse dominus Jesus honorari indicat.

Matth. 25. 40. Luc. 7. 38.

24. Vides quam moralis Dominus sit, ut exemplo sui te ad pietatem provocet: moralis est etiam, cum arguit. Denique accusans Judæos ait: *Popule meus, quid feci tibi, aut quid contristavi te, aut quid molestus fui tibi? Responde mihi. Quia eduxi te de terra Ægypti, & de domo servitutis liberavi te?* Et addidit: *Et misi ante faciem tuam Moysen & Aaron & Mariam?* In mente habeto quid cogitaverit in te Balac, hoc est, ille magicæ artis opem quærens: sed tamen eum tibi non permisi nocere. Deprimebaris utique in peregrinis exsulans terris, gravibus [e] urgebatis oneribus: misi ante faciem tuam Moysen, & Aaron, & Mariam, & primum ille, qui spoliaverat exsulem, spoliatus ipse est. Tu, qui amiseras tua, adquisisti aliena, liberatus ab hostibus circumvallantibus, atque inter aquas medias tutus stragem vidisti inimicorum tuorum; cum eadem unda, quæ te circumfusa provexerat, hostem refusa demergeret. Nonne cum tibi per desertum venienti alimenta deessent, altricem tibi pluviam, & commeatus, quocumque pergeres, circumfluos ministravi? Nonne te, debellatis inimicis omnibus, in regionem Botryonis induxi? Nonne ipsum Sehon Amorrhæorum regem, hoc est, superbum, exasperantium [f] ducem: nonne regem

Mich. 6. 3. & 4. Num. 23. 2. & seq. Exod. 14. 29. Exod. 16. 4. & seq. Num. 13. 24. Num. 21. 24.

a Rom. edit. *vis amoris exprimitur*: aptius codex manu exaratus ... *imprimitur*, hoc est, non extrinsecus tantum ostenditur, sed etiam transmittitur, ac transfunditur.
b Post verbum *accepit* Rom. edit. adverbium, *absconse* non agnoscit.
c Regius codex, *ut his spiritale oleum refrigeraret*.
d Rom. edit. *& ideo magis*.
e Codex manu exaratus, *urgebaris fascibus*.
f Idem codex, *ducem viventem tibi obtuli, quem suffixum* &c.

regem Hai viventem tibi tradidi, quem suffixum ligno ac sublatum in cruce maledicto vetere condemnasti? Quid dicam caesa quinque regum agmina, quae debitas tibi terras negare contendebant? Et nunc pro his omnibus quid aliud a te quaeritur, homo, nisi ut facias judicium & justitiam, & diligas misericordiam, & paratus sis ire cum domino Deo tuo?

25. Ad ipsum regem David, illum pium atque mansuetum, qualis per Nathan prophetam expostulatio? Ego, inquit, te minorem elegi de fratribus tuis: ego te mansuetudinis replevi spiritu: ego te per Samuelem, in quo ego eram, & meum nomen, unxi in regem. [a] Ego te, sublato illo rege superiore, quem malus spiritus exagitabat, ut persequeretur sacerdotes Domini, de exsule feci triumphatorem. Ego de semine tuo in throno tuo non prius heredem quam consortem locavi. Ego tibi feci etiam alienigenas subditos, ut tibi serviant, qui te impugnabant: & tu servientes mihi in potestatem deduces inimicorum meorum: & tu auferes quod erat servuli mei, in quo & tibi peccatum inuritur, & habebunt de quo mei adversarii glorientur?

26. Ergo Imperator, ut jam non solum de te, sed etiam ad te verba convertam; quoniam advertis quam graviter Dominus convenire soleat, quo gloriosior factus es, eo amplius auctori tuo deferendum noveris. Scriptum est enim: Cum te induxerit dominus Deus tuus in terram alienam, & manducaveris fructus alienos, non dicas: Virtus mea & justitia mea hoc mihi dedit; sed dominus donavit Deus, sed Christus misericordia sua contulit: & ideo corpus ejus, hoc est, Ecclesiam diligendo, aquam da pedibus ejus, osculare pedes ejus; ut non solum absolvas eos, qui in peccatis deprehensi sunt, verum etiam pace tua dones concordiae, & quieti relaxes. Mitte unguentum in pedes ejus, ut tota domus in qua Christus recumbit, tuo repleatur unguento, omnes recumbentes cum eo gaudeant tuis [b] odoribus, hoc est, sic honora ultimos, ut eorum absolutione gaudeant Angeli, sicut super uno peccatore poenitentiam agente; laetentur apostoli, delectentur prophetae. Non enim possunt dicere oculi manui: *Operam tuam non desideramus; aut caput pedibus: Non estis mihi necessarii.* Ergo quia omnes necessarii sunt, tuere omne corpus domini Jesu; ut ipse quoque regnum tuum caelesti sua dignatione custodiat.

27. [c] Ubi descendi, ait mihi: De nobis proposuisti. Respondi: Hoc tractavi, quod ad utilitatem tuam pertineret. Tunc ait: Re vera de synagoga reparanda ab episcopo durius statueram, sed emendatum est. Monachi multa scelera faciunt. Tunc Tymasius magister equitum & peditum coepit adversum monachos esse vehementior. Respondi ei: Ego cum imperatore ago, ut oportet; quia novi quod habeat Domini timorem: tecum autem aliter agendum, qui tam dura loqueris.

28. Deinde cum aliquamdiu starem, dico imperatori: Fac me securum pro te offerre, absolve animum meum. [d] Cum adsideret, annueretque, non tamen aperte polliceretur, atque ego starem, dixit se emendaturum rescriptum. Statim dicere coepi, ut omnem cognitionem tolleret; [e] ne occasione cognitionis comes aliqua christianos attereret injuria. Promisit futurum. Ajo illi: Ago fide tua; & repetivi: Ago fide tua. [f] Age, inquit, fide mea. Et ita ad altare accessi, non aliter accessurus, nisi mihi plene promisisset. Et vere tanta oblationis fuit gratia, ut sentirem etiam ipse eam Deo nostro [g] commendatiorem fuisse gratiam, & divinam praesentiam non defuisse. Omnia itaque ex sententia gesta sunt.

EPI-

a Reg. codex, *Ego & sublato illo tuarum partium rege superiore.*
b Idem Reg. cod. *odoribus, sic est qui honorat ultimos.*
c Quidquid ab hoc numero ad sequentem usque comprehenditur, ex ms. rec. restituitur. Et certe praeter argumenti seriem, similitudinemque dictionis, etiam quae Paulinus de sancti Praesulis cum imperatore ac ejus purpuratis colloquio memorat, haec Ambrosiana esse persuadent.
d Regius cod. *Cum adsideret, non tamen aperte.... dixit se emendaturum.* *Stare coepi.* Lege *Instare coepi.*
e Rom. edit. *ne hujus occasione cognitionis comites aliqua christianos injuria afficerent. Promisit facturum.* Magis arridet lectio ms. quam & sequimur.
f Reg. cod. *Age, inquit. Ita ad altare &c.*
g Idem ms. *commendatiorem fuisse, & divinam &c.*

* Scripta exeunte an. 389. vel ineunte 390.

EPISTOLA SYRICII PAPÆ

ad Mediolanenſem Eccleſiam.

Mediolanenſes docet diaboli factum invidia, ut novæ hæreſes irreperent in Eccleſiam. Quam pernicioſæ illæ ſint, prodit; & in conventu eccleſiaſtico eorum auctores, quorum ſingillatim nomina recenſentur, damnatos refert.

SYRICIUS [a] Mediolanenſi Eccleſiæ.

1 *Optarem ſemper, fratres cariſſimi, dilectionis & pacis veſtræ ſinceritati gaudia nuntiare, ita ut viciſſim diſcurrentibus literis* [b] *ſoſpitatis veſtræ juvaremur judicio. At* [c] *vero quia non patitur quiete nos vacare ab incurſione ſua hoſtis antiquus, ab initio mendax, inimicus veritatis, æmulus hominis, quem ut deciperet, ſe ante decepit, pudicitiæ adverſarius, luxuriæ magiſter, crudelitatibus paſcitur,* [d] *abſtinentia punitur, odit jejunia, miniſtris ſuis prædicantibus,* [e] *dum dicit eſſe ſuperflua, ſpem non habens de futuris, Apoſtoli ſententia repercuſſus dicentis:* Manducemus & bibamus; cras enim moriemur. (1. Cor. 15. 32.)

2. *O infelix audacia! o deſperatæ mentis aſtutia! Jam incognitus ſermo hæreticorum intra Eccleſiam cancri more ſerpebat, ut occupans pectus, totum hominem præcipitaret in mortem: & niſi Dominus Sabaoth laqueum, quem paraverant, dirupiſſet, ſcena tanti mali, & hypocriſis publicata multorum ſimplicium corda traxiſſet in ruinam; quia facile ad deteriorem partem mens humana traducitur,* [f] *malens per ſpatioſa volare, quam per arctæ viæ iter cum labore tranſire.*

3. *Qua de re neceſſarium ſatis fuit, dilectiſſimi, quæ hic geſta ſunt, ad veſtram conſcientiam cognoſcenda mandare; ne ignorantia ſacerdotis cujuſpiam peſſimorum hominum Eccleſiam irrumpentium ſub religioſo nomine contagio violaret, ſicut ſcriptum eſt, Domino dicente:* Multi veniunt ad vos in veſtimentis ovium, intus autem ſunt lupi rapaces: a fructibus eorum cognoſcetis eos. (Matth. 7. 15. & 16.) [g] *Hi ſunt videlicet, qui ſub veſtium vilitate chriſtianos ſeſe jactant: ut ſub velamento pii nominis gradientes, domum orationis ingreſſi, ſermonem ſerpentinæ diſputationis effundant:* ut ſagittent in obſcuro rectos corde, (Pſal. 10. 3.) *atque* [h] *a veritate catholica avertendo, ad ſuæ doctrinæ rabiem diabolico more traducant, atque ovium ſimplicitatem defraudent.*

4. *Et quidem multarum hæreſum malignitatem* [i] *ab apoſtolis nunc uſque didicimus, & experti probavimus: ſed numquam* [k] *tales canes Eccleſiæ myſterium latratibus fatigaverunt, quales iſti nunc ſubito irrumpentes, doctrina perfidiæ pullulata, hoſtes fidei, qui cujus ſint diſcipuli, verborum fructibus prodiderunt. Namque cum alii hæretici ſingula ſibi genera quæſtionum male intelligendo propoſuerint convellere atque concerpere de divinis inſtitutionibus: iſti non habentes veſtem nuptialem, (Matth. 22. 11.) ſauciant catholicos, novi ac veteris Teſtamenti, ut dixi, continentiam pervertentes,* [l] *& ſpiritu diabolico interpretantes, illecebroſo atque ficto ſermone* [m] *aliquot chriſtianos experunt jam vaſtare, atque ſuæ dementiæ ſociare,* [n] *non intra ſe continentes nequitiæ ſuæ virus: verum electi eorum blaſphemias ſuas conſcriptione temeraria prodiderunt; & deſperatæ mentis furore conciti, paſſim in favorem gentilium publicaverunt.*

5. [o] *Eorum autem inſania a fidelibus chriſtianis, viris genere optimis, religione præclaris,* ad meam

---

[a] In codice Canonum & Conſtit. Eccl. Rom. Queſnellii opera primum evulgato hæc & ſequens epiſtola editæ ſunt cum variis etiam lectionibus, quæ hic a nobis exhibebuntur. Hæc ergo ibius apud illum habetur inſcriptio, *ad omnes epiſcopos Italiæ* (Thuan. mſ. *ad diverſos epiſcopos*) *ſuper damnationem Joviniani, & reliquorum hæreticorum virginitati arrogantium*. Sed ab edit. Operum Ambr. & Conciliorum Labb. in quibus idem lemma præfigitur, non recedimus.

[b] Queſn. *ſoſpitatis indicio juvaremur*.

[c] Edit. Ambr. & Conc. *quia non patitur nos quietos ab incurſione ſua vacare*. His accedit edit. Rom. niſi quod pro *non quia* poſuit, *numquam*. Lectio Queſn. concinnior eſt, quam amplectimur.

[d] Ita Rom. edit. & Queſn. Vet. autem edit. & Conc. *abſtinentia puniendus*, quidam Rom. cod. *punitur*. Non male, verum antecedenti membro, ſi quid conjecturis indulgeremus, pro voce *crudelitatibus*, libentiſſime reponeremus, *cruditatibus*, cui mutationi ſuffragatur & ſcolus ratio & ſcripturæ affinitas; unde ſimiles ſcriptorum lapſus in mſſ. haud infrequenter deprehendimus.

[e] Rom. edit. ſola, *eadem dicit eſſe ſuperflua.... ſententia percuſſus*. Per miniſtros autem diaboli hic indicantur Jovinianus, & ejus ſectæ, adverſus quorum errores libros duos, ac tres Apologias conſcripſit Hieronymus. In illorum librorum primo cap. 2. eoſdem errores enumerat: quos Auguſtinus quoque ſtrictim recenſet lib. *de Hæreſibus*, cap. 82. Idem præterea variis Operum ſuorum locis multa, quæ Joviniani hæreſim ſpectent, tradit, ut puta lib. 2. *de Nupt. & Concup.* cap. 23. ac lib. ſimiliter 2. nec non cap. 23. *Retract.* atque alibi.

[f] Ita vet. edit. atque etiam Rom. niſi quod verbo *volare* ſubſtituat *ambulare*. Labb. & Queſn. *volens per ſpatioſa volitare*: prior in marg. *per ſpatioſam viam volitare*.

[g] Vet. edit. *is vid. qui quaſi militiæ Chriſti miſſe ſe jactant*; Rom. & Labb.... *qui ſub Chriſtianos ſe ſe jactant*: omnium optima Queſn. ut nos in textu.

[h] Omnes edit. ac Labb. in textu, *veritatem catholicam vertendo*, Rom. *pervertendo*: nobiſcum vero faciunt Labb. in margine, & Queſn. in corpore, niſi quod ille legit, *antevertendo*.

[i] Rom. edit. & Labb. in marg. *ab apoſtolicis nunc uſque temporibus*. At continuo poſt, ubi eadem edit. Rom. cum Labb. & Queſn. habet, *probavimus*, vet. edit. ferunt, *abrogavimus*.

[k] Thuan. cod. *tales Eccleſiæ myſt. latratus fatigaverunt*. Et non multo poſt, ubi nos cum Queſn. *pullulatæ*, vet. edit. & Labb. ponunt, *polluta*, Rom. *polluti*; meliuſcule.

[l] *Et ſpiritu diabolico interpretantes* ex Labb. & Queſn. reſtituimus.

[m] Queſn. ſolus, *aliquantos Romanos cœperunt* &c.

[n] Vet. edit. omiſſa negatione *non* ante *intra ſe* poſt vocem *virus*, ita proſequuntur: *Verum illecti blaſphemias ſuas .... paſſim in favorem gentilium publice a fidelibus* &c. Rom. edit. omiſſa ſimiliter negatione, locum ita emendat, *præferentes ſe tamquam electi, blaſphemias tamen ſuas conſcriptione temeraria publicarunt....paſſim in favorem gentilium ſe prodiderunt*. Labb. primam partem habet, ut vet. edit. Queſn. ſecundam in hæc verba, *paſſim furorem gentilium publicaverunt*: nos vero priorem hujus partem, & illius poſteriorem in textu exhibemus.

[o] Ita Queſn. niſi quod ex aliis edit. retinuimus, *divinæ legi*: reliquæ edit. non agnoſcunt, *Eorum autem inſania*; ſed leviculæ ſunt aliæ illarum varietates, nec ſeorſum reddunt ſatis congruum.

ad meam humilitatem subito per scripturam horrificam videtur esse perlata; ut sacerdotali judicio detecta, divinæ legi contraria spiritali sententia deleatur. Nos sane nuptiarum vota non adspernanter accipimus, [a] quibus velamine interfuimus: sed virgines, quas nuptiæ creant, Deo devotas majore honorificentia honoramus.

6. Facto igitur presbyterio, constitit doctrinæ nostræ, id est, christianæ legi [b] esse contrariam eorum sententiam. Unde Apostoli sequuti præceptum; quia aliter quam quod accepimus, [c] annuntiabant excommunicavimus. Omnium ergo nostrum tam presbyterorum & diaconorum, quam totius etiam cleri unam scitote fuisse sententiam, ut Jovinianus, Auxentius, Genialis, Germinator, Felix, Prontinus, Martianus, Januarius & Ingeniosus, qui incentores novæ hæresis & blasphemiæ inventi sunt, divina sententia & nostro judicio in perpetuum damnati extra Ecclesiam remanerent.

7. Quod custoditurum sanctitatem vestram non ambigens, hæc scripta direxi per fratres [d] & presbyteros meos Crescentem, Leopardum, & Alexandrum, qui religiosum officium fidei spiritu possint adimplere ferventes.

Galat. 1. 8.

*EPISTOLA XLII.

* Scripta circ. ann. 390.

Synodus Mediolanensis laudat Syricium, quod Ecclesiam a lupis defenderet. Hos adversus virginitatem, simulata conjugi. defensione, sævire; cum huic illam præferri jubeat Paulus. Iidem hæretici e Virgine Christum negantes nasci potuisse, Scripturæ testimoniis refelluntur. Paucis additis de laude viduitatis & abstinentiæ, quibus isti infesti erant, ipsos ut pote Manichæos anathemate ab se confixos testantur Patres.

Domino dilectissimo fratri SYRICIO Papæ, [e] AMBROSIUS; SABINUS, BASSIANUS, & ceteri.

1. RECognovimus litteris sanctitatis tuæ boni pastoris excubias, [f] qui fideliter commissam tibi januam serves, & pia sollicitudine Christi ovile custodias, dignus quem oves Domini audiant & sequantur: & ideo [g] quia nosti oviculas Christi, lupos facile deprehendes, & occurres quasi providus pastor, ne isti moribus perfidiæ suæ feralique ululatu Dominicum ovile dispergant.

Joan. 10. 7. & seq.

2. Laudamus hoc, Domine frater nobis dilectissime, & toto concelebramus affectu. Nec miramur si luporum rabiem grex Domini perhorruerit, in quibus Christi vocem non recognovit. Agrestis enim ululatus est nullam virginitatis gratiam, nullum castitatis ordinem servare, promiscue omnia velle confundere, diversorum gradus abrogare meritorum, & paupertatem quamdam cælestium remunerationum inducere: quasi Christo una sit palma, quam tribuit; ac non plurimi abundent tituli præmiorum.

3. Simulant [h] se isti donare conjugio. Sed quæ potest laus esse conjugii, si nulla virginitatis est gloria? Neque vero nos negamus sanctificatum a Christo esse conjugium, divina voce dicente: *Erunt ambo in carne una*, & in uno spiritu: sed prius est quod nati sumus, quam quod effecti; multoque præstantius [i] divini operis mysterium, quam humanæ fragilitatis remedium. Jure laudatur bona uxor, sed melius pia virgo præfertur, dicente Apostolo: *Qui jungit virginem suam, bene facit: & qui non jungit, melius facit; hæc enim cogitat quæ Dei sunt, illa quæ mundi.* Illa conjugalibus vinculis colligata est, hæc libera vinculorum: illa sub lege, ista sub gratia. Bonum conjugium, per quod est inventa posteritas successionis humanæ: sed melior virginitas, per quam regni cælestis hereditas adquisita, & cælestium meritorum reperta successio. Per mulierem cura successit, per virginem salus evenit. Denique speciale sibi donum virginitatis Christus elegit, & integritatis munus exhibuit, atque [k] in se repræsentavit, quod elegit in matre.

Matth. 19. 5.

1. Cor. 7. 38.

4. Quanta dementia funestorum latratuum, ut iidem dicerent * Christum ex

a Rom. edit. sola, *qui velamini interfuimus*: at eadem simul ac vet. *sed virginum nuptias Deo devotas* &c. Melius vero Labb. & Quesn. ut nos in textu. Ceterum de velamine nuptiali, seu flammeo jam alibi diximus.

b Edit. omnes Ambr. & Conc. *esse contraria*. *Unde* &c. Quid autem sit, *facto presbyterio* Nannius exponit: Quasi dicas, inquit, habito senatu, est enim πρεσβυτέριον seniorum congregatio, ut γερουσία senatorum apud Lacedemonios. Erant enim presbyteri in Ecclesia, quod senatores in republica. Utrique nomen inditum a graviori ætate.

c Vet. edit. Ambr. & Conc. *annuntiabant omnium nostrum ....una suscitata fuit sententia*: Rom. edit. *una lata fuit sententia*, Labb. in marg. *unam factam constat esse sententiam*: optime Quesn. ut in contextu.

d Labb. ac Quesn. *& compresbyteros .... adimplere ferventes*.

e Ita Labb. & Quesn. Vet. autem edit. *Ambrosius Episcopus, Bassianus episcopus, & ceteri*: Rom. vero, *Ambrosius episcopus, Bassianus, & ceteri episcopi*.

f Labb. & Quesn. *qui diligenter* &c.

g Quesn. minus, *quia tu ostio contra se iculas* &c. Thuan. *quia nos, qui inter se, forte qui in corde, oviculas Christi, & lupos* &c.

h Sic edit. Rom. cum Labb. Quesn. vero, *se isti non damnare conjugia*. Sed vet. edit. a voce *quasi* reliqua vitiosissime ac sine sensu exhibebant.

i Quesn. & Oxon. *divini operis ministerium*.

k Omnes Ambr. edit. *in se præsentavit*: optime Labb. & Quesn. *in se repræsentavit*.

* Eam hæresim, qua Mariam post conceptum quidem virginem remansisse profitebantur, non autem post partum, reticet Syricius in epistola; forte quod illam in Urbe promulgare ausi non fuerant Joviniansitæ. Atqui ejus meminit Augustinus *de Hæres.* cap. 8. & lib. 1. *in Jul.* cap. 2. Hanc infra impugnat Ambrosius iisdem argumentis, quibus utitur non solum in lib. *de Instit. Virg.* cap. 8. & 9. atque *in Luc.* lib. 2. num. 75. sed etiam in lib. *de Mysteriis*, & in epist. *ad Vercell.* Ceterum generatio hic passim usurpatur pro ipso partu, quæ tamen proprie idem est atque conceptio; cum generare non magis feminarum quam marium sit.

ne non potuisse generari, qui adserunt ex muliere, editis humaoorum pignorum partubus, virgines permanere? Aliis ergo præstat Christus, quod sibi, ut dieunt, præstare non potuit? Ille vero, etsi carnem suscepir, etsi homo factus est, ur hominem redimeret, atque a morte revocaret; inusitato tamen, quasi Deus, itinere venit in terras, ut quemadmodum dixerat: *Ecce facio omnia nova;* [Esai. 43. 19.] partu etiam immaculatæ Virginis nasceretur, & sicut scriptum est, ut crederetur nobiscum Deus. [b] [Matth. 1. 23.] Sed de via perversitatis produntur dicere: Virgo concepit, sed non virgo geoeravit. Potuit ergo virgo coneipire, non potuit virgo generare; cum semper conceptus præcedat, partus sequatur?

5. Sed si doctrinis non creditur sacerdotum, eredatur oraculis Christi, eredatur monitis Angelorum dicentium: *Quia non est impossibile Deo omne verbum.* [Luc. 1. 37.] Credatur * Symbolo apostolorum, quod Ecclesia Romana intemeratum semper custodir & servat. Audivit Maria vocem Angeli, & quæ ante dixerat: *Quomodo fiet istud?* [Ibidem 34.] non de fide generationis interrogans, respondit postea: *Ecce ancilla Domini, contingat mihi secundum verbum suum.* [Ibidem 38.] Hæc est virgo, quæ in utero concepit: virgo, quæ peperir filium. Sic enim scriptum est: *Ecce virgo in utero accipiet, & pariet filium;* [Esai. 7. 14.] non enim concepturam tantumodo virginem, sed & parituram virginem dixir.

6. Quæ autem est illa porta sanctuarii, porta illa exterior ad Orientem, quæ manet elausa; *& nemo*, inquit, [c] *pertransibit per eam, nisi solus Deus Israel?* [Ezech. 44. 2.] Nonne hæc porta Maria est, per quam in hunc mundum redemtor intravit? Hæc porta justitiæ, sieut ipse dixit: *Sine nos implere omnem justitiam.* [Matth. 3. 15.] Hæc porta est beata Maria, de qua scriptum est quia *Dominus pertransibit per eam, & erit clausa* [Ezech. 44. 2.] post partum; quia virgo concepit & genuit.

7. Quid autem inerediblle si contra usum originis naturalis peperit Maria, & virgo permanet; quando eootra usum naturæ mare vidit & fugit, [Psal. 113. 3.] atque in fontem suum Jordanis fluenta remearunt? Non ergo excedit fidem quod virgo peperit, quando legimus quod petra vomuit aquas, [Exod. 17. 6.] & in muri speciem maris uoda solidata est. [Exod. 14. 22.] Non virgo excedit fidem quod homo exivit de virgine, quando petra [d] fontem profluum scaturivit, [Num. 20. 11.] ferrum super aquas natavir, ambulavit homo super aquas. [Matth. 14. 26.] Ergo si hominem unda portavit, non potuit hominem [e] virgo generare? At quem hominem? De quo legimus: *Et mittet illis Dominus hominem, qui salvos faciet eos, & notus erit Dominus Ægyptiis.* [4. Reg. 6. 6. Esai. 19. 20. Exod. 24. 21.] In veteri itaque Testamento [f] virgo Hebræorum per mare duxit exercitum: in novo Testamento virgo regis, aula cælestis electa est ad salutem.

8. Quid autem? etiam viduitatis adtexamus præconia, cum in Evangelio post Virginis celeberrimum partum Anna vidua subrogetur, *quæ vixerat cum viro suo annis septem a virginitate sua, & hæc vidua annorum octogintaquatuor, quæ non discedebat de templo, jejuniis & obsecrationibus serviens die ac nocte.* [Luc. 2. 36. & 37.]

9. Et merito ab illis viduitas despieitur, quæ solet observare * jejunia, quibus se doleot isti aliquo tempore esse maceraros, & propriam ulcifcuntur injuriam, quotidianis quoque conviviis usuque luxuriæ laborem abstinentiæ propulsare desiderant. Qoi nihil rectius faciunt, quam quod ipsi suo se ore condemnant.

10. [a] Sed

a Vet. edit. *qui carnem suam suscepit, etsi homo factus est*: Labb. *qui sic carnem suscepit etsi* &c. Rom. *sic carnem suscepit, sic homo factus*: nobis vero Quesn. lectio potior est.

b Ita omnes Ambr. edit. Labb. & Thuan. codex: Quesn. vero prætulit, *Sed devii a via veritatis.*

* Symbolum a græco συμβάλλειν dici non ambigitur. Sed hujus verbi duplex significatio est, altera quæ ad animum, alteraque ad corpus refertur. Primo modo συμβάλλειν idem est, ac conjicere seu judicare; atque ita symbolum nihil est aliud, quam indicium & quasi arrha quædam, qua se christiani dignoscebant, & distinguebant ab hæreticis, quemadmodum milites se ab hostibus tessera militari solent distinguere. Secunda ejusdem verbi significatio est, cum sumitur pro conferre ac congerere; unde symbolum ex eo dictum volunt, quod singuli apostolorum post adscensionem Domini ad constituendam fidei formulam convenientes, quod sentiebant, in unum contulerint, atque ita symbolum composuerint. Utramque originem tradit Rufinus: sed in ultima acriter a recentioribus impugnatur. Horum præcipua argumenta sunt, 1. quod symboli mentio in *Actis apostol.* nulla occurrat, 2. quod priorum trium Ecclesiæ sæculorum Patres de eodem alte sileant, 3. denique quod prima symbola in verbis nonnihil diffideant. Unde colligunt non apostolos ipsos, sed priscos episcopos symbolum e præcipuis fidei capitibus conflavisse. Hanc litem secare non est nostri officii: sed non possumus quin hic dicamus & vocem symboli & significationem antiquissimas esse in Ecclesia: siquidem non modo apud Augustinum Serm. 50. 212 & 214. Hieronymum *epist. ad Pammach.* & Ambrosium non uno loco, ejus mentio fit; verum etiam apud Tertullianum *lib. de Veland. virg.* circiter initium, *lib. de Præscript.* cap. 13. & lib. *Advers. Praxeam*. Non porro dissimulandum ab Hieronymo scribi de hoc symbolo *quod ab apostolis traditum non scribitur in charta & atramento, sed in tabulis cordis carnalibus*; unde non levis ducitur argumentum adversus eos, qui ab ipsis apostolis compositum & litteris mandatum esse contendunt. Ceterum quod ait Ambros. apostolicum symbolum ab Ecclesia Romana intemeratum custodiri, hoc ipsum eodem plane modo Rufinus adseverat. Quando vero sacra illa tessera olim traderetur competentibus, atque ab eisdem repeteretur, explicatur in *epist. ad Marcell.* n. 4.

c Quesn. solus, *perstransivit eam, sed solus Deus Israel pertransivit eam*. Et infra, *pertransivit eam, & erit clausa, quia virgo* &c.

d Ita edit. Rom. & Quesn. a quibus Labb. non recedit, nisi quod legit, pro *fonte flumen* &c. Vet. autem edit. corrupte & absurde locum efferebant.

e Omnes edit. & Quesn. *virgo generare, atque hominem, de quo* &c. multo concinnatius Labb. quem hic sequimur.

f Rom. edit. & Quesn. *virga Hebræorum*: melius vet. edit. ac Labb. *virgo Hebræorum*, nimirum soror Moysis. Rursus vero ubi vet. edit. *virgo generis*, & Rom. *virga regis*; Labb. & Quesn. rectius legunt, *virgo regis*; ut Ambrosius in *Exhort. Virgin.* & lib. *de Instit. Virg.* non semel.

* Quod Ambrosius Jovinianum ejusque socios jejuniis carnem suam macerasse testificatur, eo respicit, quod aliquamdiu in monasterio Mediolani sanctis illis exercitiis operam dederant, quorum eos jam pœniteret. Hinc est quod Epicureorum nomine subinde appellantur ab Hieronymo & Augustino.

10. [a] Sed & metuunt ne in istis illud jejunium reputetur. Eligant quod volunt: si aliquando jejunaverint, gerant ergo boni facti sui pœnitentiam: si numquam, suam ergo ipsi intemperantiam & luxuriam confiteantur. [b] Et ideo dicunt Paulum luxuriæ magistrum fuisse. At quis erit sobrietatis magister, si fuit ille luxuriæ, qui castigavit corpus suum, & servituti redegit, atque jejuniis multis se debitam Christo observantiam detulisse memoravit; non ut se suaque laudaret, sed ut nos quid sequeremur, edoceret? Ille ergo luxuriam docuit, qui ait: *Quid ad ut velut viventes de hoc mu do decernitis? Ne tetigeritis, ne attaminaveritis, ne gustaveritis, quæ sunt omnia in corruptelam?* Qui etiam ait: *Non in indulgentia corporis, non in honore aliquo ad saturitatem & diligentiam carnis, non in desideriis erroris: sed in Spiritu, quo renovamur,* esse vivendum?

1. Cor. 9. 27.
1. Cor. 6 5.
Coloss. 2. 19. & seq.

11. Si parum est quod Apostolus dixit, audiant Prophetam dicentem: *& operui in jejunio animam meam.* Ergo qui non jejunat, intectus est, & nudus, & patet vulneri. Denique si Adam se texisset in jejunio, non fuisset [c] nudus effectus. Ninive se a morte jejunio liberavit. Et ipse Dominus ait: *Non ejicietur hoc genus dæmoniorum, nisi per orationem & jejunium.*

Psal. 68. 11.
Gen. 3. 7.
Marc. 9. 28. Matth. 17. 20.

12. Sed quid plura apud magistrum atque doctorem? cum jam [d] dignum præmium retulerint illi perfidiæ suæ, qui ideo usque huc venerunt, ne superesset locus, in quo non damnarentur; qui vere se * Manichæos probaverunt, non credentes quia [e] ex Virgine utique venisset. Quænam hæc est suppar novorum Judæorum amentia? Si venisse non creditur, nec carnem creditur suscepisse: ergo in phantasmate visus est, in phantasmate crucifixus est. Sed nobis in veritate crucifixus est, in veritate redemptor noster est.

13. Manichæus est, qui abnegat veritatem, qui carnem Christi negat; & ideo non est illius remissio peccatorum: sed est impietas Manichæorum, quam & * clementissimus execratus est imperator, & omnes qui illos viderunt quasi quædam contagia refugerunt, sicut testes sunt fratres & compresbyteri nostri Crescens, [f] Leopardus, & Alexander, sancto ferventes Spiritu, qui eos omnium exsecratione damnato, Mediolanensi ex urbe [g] quasi profugos repulerunt.

14. Itaque Jovinianum, Auxentium, Germinatorem, Felicem, Plotinum, Genialem, Martianum, Januarium, & Ingeniosum, quos sanctitas tua damnavit, scias apud nos quoque secundum judicium tuum esse damnatos. Incolumem te & florentissimum Deus noster tueatur omnipotens, domine dilectissime frater.

[h] Item subscriptio.

Eventius episcopus saluto sanctitatem tuam in Domino, & huic epistolæ subscripsi.

Maximus episcopus.

Fœlix episcopus.

Bassianus episcopus.

Theodorus episcopus.

Constantius episcopus.

Ex jussu domini episcopi Geminiani, ipso præsente, Aper præsbyter subscripsi.

Eustasius episcopus, & omnes Ordines subscripserunt.

EPI-

a Quesn. *Sed Deum metuunt, ne in istis illud jejunium reputet.*

b Idem Quesn. *& iidem dicunt Paulum.*

c Quesn. solus, *nudus ejicitur.* At continuo post. vet. edit. ponunt: *Niniven a mort jejunio liberavit*; ubi idem Quesn. cum Rom. & Labb. legit, ut in contextu.

d Quesn. *dignum pretium .... ideo huc quoque venerunt.*

* Baronius ad annum 389. hoc sancti Ambrosii loco fretus, Jovinianum his temporibus aliqua ex parte sensisse cum Manichæis affirmat. Verum tamen cum Jovinianus catholicis, ex eo quod Deiparam etiam post partum virginitatem suam conservasse profiterentur, calumniam hæresis Manichæorum conflaret, uti apud Augustinum lib. 1. in *Julian.* cap. 2. legere est; multo credibilius videtur non aliud Joviniano hic objici a sancto Doctore, quam consequutionem ex ejus erroribus, ut in disceptationibus fieri solet. Atque ita crimen quod ille orthodoxis perperam intentabat, in semet jure merito retortum sensit.

e Quesn. *ex virgine venerit Christus.*

* Quodnam imperatoris edictum hic indicetur, ambiguum est. Occurrunt quidem tres leges in Cod. Theod. tit. *de Hæreticis*, quarum prima Manichæis, ne conventus illos faciant, prohibetur: secunda vero & tertia iidem hæretici pelli jubentur. Ad primam illam, cum a Valentiniano seniore jam ab anno 372. data fuerit, hunc Ambrosii locum non pertinere in confesso est: sed eum ad secundam, quæ 15. Kal. Jul. an. 389. fuit constituta, referendum autumat Baronius; cum Gothofredus e contrario eumdem locum de tertia lege, cui annus 391. adsignatur, intelligendum esse contendit. Verum tamen hujus firmamentum debilius est, quam ut eo nitì possimus; opinionemque Baronii certiorem esse ducimus, ut in Admonitione observatum est. Quod vero idem Cardinalis leg. 1. *de Monachis* anni 390. contra Jovinianistas latam arbitratur, cum illa solos orientis monachos respiceret, nec multo post fuerit revocata, eam horum hæreticorum causa datam non esse manifestum est. Quod ad leg. 53. *de Hær.* anno 412. factam, qua Jovinianum *plumbo contusum* in Insulam Boam deportari jubetur, non solum ea videtur Hieronymi, a quo Jovinianus anno 409. quo scribebat in Vigilantium, vita functus significatur, testimonio contraria, verum etiam cum Gothofredi, a quo tamen pro legitima habetur, *Chronol. in cod. Theod.* aperte pugnat.

f Ita omnes edit. Amb. atque Labb. at prætermittitur *Leopardus* a Quesn.

g Quesn. solus, *quasi profugos reliquerunt.* Sed paulo post idem Quesn. cum Labb. legit *Plotinum*, ubi Ambrosii edit. exhibebant *Protinum*.

h Rom. edit. *Subscriptio. Ego Ambrosius Mediol. episc. subscripsi. Event. episc. Cenetensis saluto. ..Maximus episc. Emonensis, Felix episc. Jadrensis, Bassianus episc. Laudunensis, Theodorus episc. Octodurensis, Constantius episc. Arausicanus, Sabinus episc. Placentinus. Ex jussu .... Eustasius episc. & omnes minores subscripserunt.* Sed cum nomina sedis singulorum episcoporum in Antiq. edit. in Labb. & Quesn. desiderentur, non leve argumentum est ea reperta ille ex concilio Aquil. maxime cum duo episcopi, quibus hic sedes non tribuitur, in eodem Concilio non reperiantur. Omnes aliæ edit. satis inter se congruunt, nisi quod *Eustasius* geminatur in vet. edit. & Labb. ac pro *omnes Ordines* in eadem Labb. & Quesn. ponitur *omnes ordine.*

* Scripta circ. ann. 389.

*EPISTOLA XLIII.

HORONTIANO *roganti cur homo rebus aliis, quibus longe praecellit, conditus fuerit poſterior, nec rei hujus vel Ambroſius ipſe vel Moyſes rationem depromſerit; ubi reſpondit Moyſen conjecturas ſuas miſcere noluiſſe libris divinis, addit ſe congruas cauſas propoſiturum. Utitur ergo exemplo convivii, quod hominis cauſa ſit paratum: deinde certaminis, cujus homo athleta futurus varias pugnas inire debeat: demum id in more eſſe prædicat, ut præſtantiſſima in principio & fine collocentur; unde cum cælum primo loco creatum ſit, hominem ultimo creari docuerit. Hujus cum cælo comparatio, poſt quam dotes eidem conceſſæ aperiuntur, nec non ipſius in elementa & beſtias imperium: ex quibus alias creaturas congrue præmiſſas elicitur.*

AMBROSIUS HORONTIANO.

1 MOveri te inſinuaſti mihi, lecto Hexaemero, quod ipſe ſcripſi, quia cum tantum divinæ ſcripturæ ſerie, vel ſtylo ſermonis mei collatum adverteres homini quantum nulli in hac terra animantium, prius omnia vel volatilia, vel terreſtria, vel quæ a in aquis ſunt, produxerit terra vel aqua, quam homo, propter quem illa creata ſunt, generaretur; ejuſque rei rationem de me requirere, quam & Moyſes ſiluerit, & ego non auſerim adtingere.

Gen. 1. 26. & ſeq.

2. Et forte ille oraculi interpres divini, conſilio conticuerit; ne cæleſtis diſpoſitionis arbitrum ſe & conſiliarium præſtare videretur; aliud eſt enim loqui quod infundebatur a Dei ſpiritu, aliud voluntatem Dei interpretari: nos autem non quaſi interpretes Dei, ſed quaſi ex uſu humano rationis ſeminaria colligentes, æſtimamus poſſe nos ex eo quod humano uſui in ceteris rebus ipſe Dominus infuderit, opinari quoniam decuit hominem poſtremum creari.

3. Etenim qui convivium adornat, ut ille Evangelicus dives (oportet enim divina divinis conferamus, quo melius colligere poſſimus) utique omnia prius præparat, tauros & ſaginata occidit, & tunc amicos ad cœnam invitat. Prius ergo quæ leviora ſunt, parantur, & tunc rogatur honoratior. Unde & Dominus homini ante animalium ceterorum præparavit epulas, tunc ipſum quaſi amicum ad ſuum vocavit convivium; & vere amicum, quaſi caritatis divinæ participem, & heredem gloriæ. Denique ipſi dicit: *Amice, quomodo huc veniſti ad nuptias?* Præcedentia ergo, miniſteria ſunt; amicus, qui poſtremus rogatur.

Luc. 14. 16. & ſeq. — Matth. 22. 12.

4. Accipe aliud. Quid eſt mundus, niſi quidam agon plenus certaminum? Unde & in Apocalypſi Dominus ait: *Vincenti dabo coronam vitæ*; & Paulus ait: *Certamen bonum certavi*; & alibi: *Nemo niſi qui legitime certaverit, coronatur*. Hujus agonis inſtaurator utique omnipotens Deus eſt. Qui igitur agonem ſuſcipit in hoc ſæculo, nonne omnia præparat, quæ agoni ſunt neceſſaria: & tunc athletas vocat, paratis præmiorum inſulis, certaturos ad coronam; ne moram patiatur qui vicerit, ſed præmio donatus recedat? Præmia ergo hominis terrarum fructus ſunt, & cæli lumina: illa ad vitæ præſentis uſum, hæc ad ſpem vitæ æternæ.

Apoc. 2. 10. 2. Tim. 4. 7. 2. Tim. 2. 5.

5. Quaſi athleta igitur poſtremus ingreditur in agonem: erigit ad cælum oculos, videt quia & cæleſtis creatura vanitati ſubjecta eſt non ſponte, ſed propter eum qui ſubjecit eam in ſpe. Videt quia omnis creatura congemiſcit, exſpectans redemtionem. Videt quia omnis manet labor. Erigit oculos, * videt coronas luminum, lunæ & ſtellarum globos conſiderat: *Quoniam juſti, qui vicerint, erunt ſicut ſtellæ in cælo*. Et caſtigat corpus ſuum, ne ſibi adverſetur in certamine: ungit oleo miſericordiæ, exercet diurna virtutis palæſtra, b pulvere ſe oblinit, ſtadii metam currit non quaſi in incertum, ictus dirigit, lacertos excutit, ſed non in vacuum: percutit adverſarium, quem non videt; quia illum ſolum adtendit, cui cedunt omnes, etiam qui non videntur, in cujus nomine poteſtates aeriæ divertebantur. Ille ergo ictum librat, & Chriſtus percutit: ille calcem levat, & Chriſtus in vulnus dirigit. Denique etſi non videbat Paulus quos cæderet, non quaſi aera tamen cædebat; quia in Chriſti prædicatione omnes ſpiritales nequitias, quæ ſibi adverſabantur, convulnerabat. Non immerito ergo poſtremus homo ingreſſus eſt ſtadium, cui parabatur corona; ut eum præcederet cælum; quaſi ſui præmium.

Rom. 8. 20. Dan. 12. 3. 1. Cor. 9. 26.

6. Sed non ſolum adverſus nequitiæ ſpiritalia, quæ ſunt in cæleſtibus, ſed etiam adverſus carnem & ſanguinem lucta nobis. Lucta adverſus ſatietatem, lucta cum ipſis frugibus terræ, lucta cum vino, quo etiam vir juſtus inebriatus eſt, quo etiam integer Judæorum exercitus ſupplantatus eſt:

Eph. 6. 12. Gen. 9. 21. Exod. 32. 6.

a Nonnulli mſſ. *in aquis ſunt, quæ produxerat terra vel aqua, ad quam cauſam propter quem illa creata, ſunt, ultimus generaretur*. Elegantius vero ceteri, & omnes edit. ut in contextu. Ceterum obiter lectorem admonebimus non pauca eſſe in hac epiſtola, quæ ex Philonis lib. *de Mundi Opificio* hauſerit Ambroſius. Sed eadem illa in formam pietati & chriſtianæ religioni magis accommodatam convertit ſanctus Doctor.

* Vel alluſum ad coronam Ariadnes, vel in genere ſidera hic illic quaſi flores ſparſa coronas appellat; nimirum unde coronæ ſtellantes fieri paſſunt. Ita Nannius.

b Omnes edit. ac mſſ. aliquot, *pul ere ſe oblinit ſtadii, currit* &c. mſſ. Belv. & Albin. *pulvere ſe oblinit; ſtadia currit*: Lætien.... *ſtadium currit*: Prat. denique ac Gem. ut in textu. Quid porro ſit *pulvere ſe oblinere*, diximus ad lib. *de Elia & jejunio* cap. 22. n. 79.

est: lucta cum feris bestiis, lucta cum volatilibus cæli, quibus caro saginata non redigitur in servitutem: lucta cum periculis itinerum, periculis fluminum, ut ait Paulus: lucta cum virgultis arborum, quibus [Act. 16. 22.] cædebantur apostoli. Vides quanta certamina. Terra ergo * exercitium est hominis, cælum corona. Aut quasi amicum igitur præcedere debuerunt ministeria, aut a quasi athletam præmia.

7. Specta aliud. In omnibus rebus præstantiora sunt principia & finia. Si domum consideres, potiora omnibus fundamenta & culmina: si agrum, satio & messis, plantatio & vindemia. Quam jucunda insitiva arborum, quam fructus votivi! Ita ergo & cælum primo est conditum, novissimus homo, quasi quædam cælestis in terris creatura. Nam etsi corpore cum bestiis confertur, animo tamen cælestibus annumeratur; [1. Cor. 15. 49.] sicut enim portavimus imaginem terreni, ita portamus & imaginem cælestis. [Gen. 1. 26.] Quomodo non cælestis, qui ad imaginem & similitudinem factus est Dei?

8. Recte ergo in constitutione mundi primum cælum, & novissimum cælum, in quo quod ultra cælum est, Deus cæli est. [Esai. 66. 1.] Denique de eo magis accipitur: *Cælum mihi thronus*; non enim Deus supra elementum sedet, sed in corde hominis. Unde & Dominus ait: [Joan. 14. 23.] *Veniemus ad eum, & mansionem apud eum faciemus*. Principium ergo operis mundani cælum, finis homo.

9. Cælum de mundo, homo supra mundum: illud enim mundi portio, iste paradisi incola, Christi possessio. Cælum incorruptibile putatur, & præterit; homo corruptibilis habetur, & incorruptionem induit: illius b figura perit, iste quasi immortalis resurgit; utrumque tamen manus Domini fecerunt secundum Scripturæ auctoritatem. Sicut enim de cælis legimus: [Ps. 101. 26.] *Et opera manuum tuarum sunt cæli*; ita & homo dicit: [Ps. 118. 73.] *Manus tuæ fecerunt me*, c *& plasmaverunt me*; similiter quoque: [Psal. 18. 1.] *Cæli enarrant Dei gloriam*: & ut cælum stellarum fulget splendoribus, ita & homines meritorum luminibus micant, quorum opera coram Patre suo lucent, qui est in cælis. [Matth. 5. 16.] Firmamentum cæli supernum illud, hoc quoque non dissimile firmamentum, de quo dictum est: [Mat. 16. 18.] *Super hanc petram ædificabo Ecclesiam meam*: illud firmamentum elementorum, hoc virtutum. Jam illud præstantius: [Deut. 32. 13.] suxerunt oleum de firma petra, petra enim caro Christi, quæ cælum & totum mundum redemit.

10. Quid illa adtexam, & quasi toto [1. Cor. 10. 3.] stadio te urgeam, quod hominem Deus divinæ fecit consortem naturæ, sicut in epistola Petri legimus? [2 Petr. 1. 4.] Unde non immerito quidam ait: [Act. 17. 28.] *Cujus & genus sumus*; dedit enim nobis d de cognatione sua, & rationabilis scilicet naturæ, ut quæramus illud divinum, quod non longe est ab unoquoque nostrum, in quo & vivimus & sumus & movemur. [Ibidem.]

11. Cum itaque contulisset homini quod est gratiarum maximum, quasi carissimo & dumestico animanti concessit ea, quæ [Gen. 1. 28.] in hoc mundo sunt omnia; ut nullius indigeret, quod esset necessarium vel ad vitam, vel ad bonam vitam. Quorum alia ministraret e abundantia copiarum terrestrium ad voluptatis perfunctionem: alia cognitio secretorum cælestium, quæ mentem inflammaret hominis amore & desiderio disciplinarum, per quas ad sublime illud divinorum penetralium possimus pervenire. Utrumque igitur præstantissimum, ut & subjectas haberet omnes mundi opes, omnia volatilia, terrestria, etiam pisces, & usum maris, tamquam rex elementorum, ac sine labore, sine indigentia ad imitationem & similitudinem venerandi auctoris abundaret omnibus, atque in summa degeret copia, & vias sibi aperiret, gradusque admoveret, per quos ad cæli adscendat regiam.

12. Cujus difficilis itineris f viatorem facile reperies illum virum, qui ita sit animi inductione formatus ac voluntate, ut minima sibi cum suo corpore sit familiaritas, neque in ullum ingrediatur vitiorum contubernium, nullis adsentantium * pumicetur sermonibus: neque in rotis secundorum temporum positus, humiles fastidiat, mœsta fugiat, sanctorum laudes excutiat atque elevet, neque gloriæ ardore aut pecuniæ præsumtæ, spei omnem exurat cupiditatem. Cujus animum non inflectat mœstitia, non frangat injuria, nulla sollicitet suspicio, g libido non excitet, non expugnent passiones corporis, non inquietet vanitatum appetentia, voluptatum gratia. Jam si adjungas virtutes, castimoniam, sobrietatem, ac temperantiam, facile refrænare potens sit immoderatos impetus levium passionum, mensuramque imponat delectationibus suis & cupiditatibus, æquitate ambigua distinguat, tranquillitate mentis dubia componat, & velut compositis omnibus corporis & mentis jurgiis, quasi bonus arbiter inoffensam teneat exterio-

* *Exercitium* idem quod palæstra. Inquit Nannius; locus nimirum ubi pugiles se se exercent. Aut allusit ad illud Gen. 3. *Emisit illum Dominus, ut excoleret terram*. Hæc ille.

a Ita omnes mss. at edit. e contrario, *quasi athletam corona & præmia*.

b Rom. edit. *illius figura præterit*.

c Eadem Rom. edit. *& para vennt me*.

d Eadem edit. *de cognitione sua*. Non recte, ut superiora illa indicant: *cujus & genus sumus*.

e Nonnulli mss. *abundantiam ... ad voluntatis perfunctionem: alia cognitionem* &c.

f Omnes edit. *viatorem non facile reperies*: mss. fere omnes concinnius expungunt negationem.

* Metaphora est a lapide pumice, quo artifices ad lævigandum ac poliendum uti solent; quod adulatores, blandiendo atque palpando ferme imitantur.

g Edit. Eras. ac seq. *non exagitet*. Amerb. & mss. *non excitet*.

terioris hominis atque interioris concordiam, placidans eos in semet ipso, ac si causa exigat, nullus eum malus consiliarius tevocet metu a passionis corona; is plane non solum quasi amicus, sed etiam quasi filius adsumetur a patre, ut divitias gloriæ & hereditatis ejus adipiscatur.

13. Merito ergo postremus, quasi finis naturæ formatus ad justitiam, inter cetera animantia justi arbiter. Et si licet exemplum arcessere, sicut inter homines finis legis est Christus ad justitiam omni credenti, & nos tamquam jumenta contemplatione Domini; sic enim Propheta ait: *Κτηνώδης ἐγενήθην παρὰ σοι*, id est, *jumentum æstimatus sum apud te*. [a] Et quæ tamen comparatio, cum ille pereuntes redemerit, nos immolemus? ille servos ad libertatem vocaverit, nos liberis irrogemus captivitatem? Sed quis similis Deo?

Rom. 10. 4.

Psal. 72. 23.

Psal. 88. 9.

14. Processit tamen postremus creaturarum omnium homo, specie gratus, mente sublimis; ut omni esset creaturæ miraculo. In quo ad similitudinem æterni Dei * νοῦς esset invisibilis, humana specie amictus. Hic est νοῦς animæ vigor, principatum animæ & corporis sibi quasi rector vindicans. Quem etiamsi non vident animalia cetera, tamen reformidant; sicut nos Deum, [b] quem non videmus, timemus; & eo plus metuimus, quia non videmus.

15. Namque ut ad imaginem ejus & similitudinem, sicut scriptum est, præsumamus dicere, cum ille se fundat majestatis suæ plenitudine, & videat omnia, cælum, aerem, terram, mare, complectens universa, & penetrans per singula; ut eum nihil prætereat, & nihil sit quod non consistat in eo, atque ex ipso pendeat, & ipsius plenum sit, sicut ipse ait: *Cælum & terram ego compleo, dicit Dominus*: ita νοῦς hominis videt omnia, & non videtur, habens sui invisibilem substantiam: disciplinis & consiliis ac sensibus comprehendit latentia, penetrat occulta maris, atque omnium diffusa terrarum latibula, utriusque scrutator naturæ, ad similitudinem Dei summi, quem imitatur & sequitur, cujus imago pro exiguis portionibus in singulis figuratur: elevans quoque se in aerem, & ejus nubilosa prætergrediens, ad cæli alta se dirigit studio cognitionis, & ardore sapientiæ; ubi paulisper stupefactus admiratione stellarum cælestium, & luminum delectatus claritate, prospiciens desuper mundana ista, conferensque sead hespernm atque arcturum, & ceteros illos ἀπλανεῖς [c] πλανήτας, & videns quod inoffensus ille sit error, quem sine errore, quo magis omnia obeant, intexere atque oberrare videantur; majore se cupiditate adtollit ad ipsum gremium Patris, in quo est unigenitus Dei Filius enarrans secreta Dei, & facie ad faciem postea revelanda. Nunc tamen quibus dignatur, ex parte demonstrat, atque in ænigmate, simulque de Spiritu & vultu suo splendorem luminis, more torrentis effundit; ut eo illuminatus dicat: *Et erat ignis flammigerans in ossibus meis, & dissolutus sum undique, & ferre non possum*. Ex David ait: *De vultu tuo judicium meum prodeat*.

Gen. 1. 26.

Hier. 23. 24.

Johan. 1. 18.

Hier. 20. 9.

Psal. 16. 2.

16. Hoc igitur mentis vigore, ut revertar unde digressus sum, quo & externa subigit, & separata & distantia videt, & validiora viribus animalia subjicit, tantam ceteris venerationem sui infudit; ut certatim quasi regi obediant, voci ejus obsecundent. Et cum sint irrationabilia, rationem agnoscant, [d] & disciplinam eam imprimant, quam natura non tribuit. Denique videntes feræ ejus mansuetudinem, ejus imperio mansuescunt. Sæpe suspenderunt morsus suos, revocante sono vocis humanæ. Videmus innoxio canum dente lepores sine vulnere capi: leones quoque ipsos, si vox hominis resultaverit, prædam dimittere: pardos atque ursos incitari [e] ac revocari vocibus: equos plausu hominum fremere, silentio mollire cursum: denique sæpe sine verbere prætereunt verberatos, ita vehementius illos incitat linguæ flagellum.

17. Quid vero de muneribus loquar? Nutrit aries vellera, ut placeat homini: atque in fluvio mersatur, ut nitorem augeat. Oves quoque meliora pabula legunt, ut suaviore succo lactis fœta distendant ubera: subeunt partus dolores, ut homini sua munera ferant. * Tauri depresso sulcis per totum diem ararro gemunt. Cameli præter subeundi oneris obsequia, tondendos se exhibent, ut arietes; quo velut regi diversa animalia tributum suum consetant,

a Prat. cod. ac Gem. *& æqua tamen comparatione*.

* Miratus Nannius, cur S. Ambrosius græcam vocem retinuerit. An quia Latini varie hanc efferant, cum eam modo mentem, modo animum interpretantur. An quod etymon græcum illi magis placuerit, quod νοῦς ἀπὸ τοῦ νοεῖν, hoc est, ab intelligendo sit dictus, cum mens a meminisse, animus, ἄνεμος appellatus sit: quorum verborum vim naturamque νοῦς probe explet. An quia Anaxagoras omnia dixerit materia & νῷ conservari? Verum non erat, cur tam anxie hæc disputaret vir eruditus; hic enim locus non alio referendus est quam ad Philonis imitationem, qui citato libro eodem plane modo philosophatur.

b Omnes edit. ac pauci mss. *quem quia non videmus*: alii plures, ac potiores melius excludunt *quia*; non enim idcirco Deum timemus, quia eum non videmus, sed quia justum atque omnipotentem scimus.

c Prat. & Gem. πλανῆτας *ablantides*. Sed hæc ultima vox glossa est, quæ in textus ajecti locum irrepsit; namque explicat Ambrosius, cur planetæ, id est, stellæ erraticæ erroris tamen sint immunes, nimirum quia eorum *inoffensus* (pessime Amerb. cum plerisque mss. *infensus*) *ille sit error* &c.

d Mss. aliquot, *& disciplina eam imprimant*, supple rationem.

e Nonnulli mss. *ac revocari; vocari vocibus equos, plausu hominum fremere, silentio mollire, cursu denique* &c. haudquaquam male.

* Virgilianum esse observat Nannius; ex hoc scilicet Georg.

Depressa incipiat jam tum mihi taurus aratro ingemere

fetant, pendantque vectigal annuum. Equus tanto se jactans equite, *glomerat gressus superbos, atque ad domini adscensum dorsa sinuatus, herili terga substernit sedili. Sed ne forte adhuc moveat quod novissimus homo factus sit, idem equus nos doceat non ad contemtionem referendum esse, sed honorem. Portat posteriorem suum, nec despicit, sed reformidat, & per diversa eum suo circumfert labore. Uno momento homo longinqua obit, circumettat distantia, * tum equis singularibus, tum quadrigis triumphalibus.

18. Et quoniam triumphales memoravi quadrigas, necesse est adtexam iis currus Eliæ, quibus per aera vectus est, elephantorum, quibus homo victor adsistens, cum sit postremus, priores regit. Sic quoque gubernator navis in puppi seder, & totam navem gubernat. Unde puto illud non otiosum esse in Evangelio, quod dominus Jesus in puppi dormiebat: denique excitatus imperavit vento & mari, & sedavit tempestatem, ostendens ideo se novissimum venisse, quia gubernator venerit. Unde Apostolus ait: *Factus est primus homo Adam in animam viventem, novissimus Adam in spiritum vivificantem. Sed non prius quod spiritale est, sed quod animale, deinde quod spiritale*; & addidit: *Primus homo de terra terrenus, secundus homo de cælo cælestis.*

4 Reg. 2.11. — Matth. 8. 24. — 1. Cor. 15. 45. & 46. — Ibidem 47.

19. Recte ergo novissimus quasi totius summa operis, quasi causa mundi, propter quem facta sunt omnia; quasi omnium habitator elementorum inter feras vivit, cum piscibus natat, super aves volat, conversatur cum Angelis, terram inhabitat, & cælo militat, sulcat mare, aere pascitur, cultor soli, viator profundi, piscator in fluctibus, in aere auceps, in cælo heres, Christi coheres. Hæc secundum industriam.

Rom. 8. 17.

20. Accipe etiam quod supra hominis substantiam. Moyses in imo ambulavit mari, in summo apostoli. Habacuc sine pennis volavit. Elias in terra vicit, & in cælo triumphavit. Vale, fili, & nos dilige; quia nos te diligimus.

Exod. 14. 29. — Joan. 21. 8. — Dan. 14. 35. — 4. Reg. 2. 11.

* EPISTOLA XLIV.

* Scripta circa ann. 389.

Moysen, quæ inter Deum ac mundum distinctio sit, recte indicasse; cum illum impassibilem atque invisibilem, hunc corruptibilem corporeumque significavit. Sex dies orbis creationi non eo adtribui, quod tempore Deus indigeat, sed ut dispositio exprimeretur. Declaratur septenarii dignitas cui tamen octonarius antefertur, ut pote qui sit novi testamenti numerus, ut ille veteris. Exponitur in hanc rem Oseæ locus, & continuata ejusdem ogdoadis commendatione, in laudes fœderis novi desinit epistola.

AMBROSIUS HORONTIANO.

1. Divisionem egregie advertisti propheticam, vel potius divinam; non enim sua Moyses, sed infusa & revelata sibi scripsit, ea præcipue quæ sunt de constitutione mundi: quæ divisio operatorem atque opera distinxit. Nam cum aliud impassibile esset, aliud passionis receptabile; quod erat impassibile, ad Deum operatorem retulit: quod autem passibile sine anima, sine motu proprio, motum & animam & figuram a creatore accipiens suo, deputavit huic mundo. Quem factum non oportuit sine gubernatore, & quodam patre indefensum relinqui. Et ideo invisibilem Deum visibilis hujus mundi rectorem esse & quasi tutorem apertissime describit. Quod ergo invisibile, sempiternum: quod autem videtur, temporale.

Gen. 1. 2. & seq. — 2. Cor. 4. 18.

2. Sex itaque diebus factum mundum exprimit, non quod Deus tempore indiguerit ad constitutionem ejus, cui intra momentum suppetit facere, quæ velit (*dixit enim, & facta sunt*) sed quia ea quæ fiunt, ordinem quærunt: ordo autem & tempus & numerum plerumque exigit. Illud quoque præcipue, quoniam nobis ad operandum formam daturus, numerum dierum servavit & tempora: nos enim tempore indigemus, ut aliquid maturius agamus; ne præcipitemus consilia atque opera nostra, ne ordinem prætermittamus. Cum enim Deum legimus, ut Scriptura ostendit, cum sapientia & quodam consilio & dispositione omnia fecisse & ordine; consentaneum est rationi, ut primo cælum faceret, quod est pulcherrimum: oportet ut eo primum oculos erigamus; illo nobis contendendum esse arbitremur, illam sedem terrenis omnibus præferendam putemus.

Ps. 148. 5. — Ps. 103. 24.

3. Sex

* Et hoc, inquit idem Nannius, virgilianum: *Insultare solo, & gressus glomerare superbos.* Ubi Servius id est, ut cum disciplina incedat.

* Cum scilicet uno equo ad cursum utuntur, quales Græci vocant celetes: non binos trahunt, ut desultores: non jugis innectunt, ut in bigis & quadrigis fit. Ita Nannius.

3. Sex itaque diebus mundum creavit, septimo die requievit ab operibus suis. *Gen. 2. 2.* Bonus septimus numerus, * quem non Pythagorico & ceterorum philosophorum more tractamus, sed secundum formam, & divisiones gratiæ spiritalis; septem enim virtutes principales sancti Spiritus prophe-*Esai. 11. 2.* ta Esaias complexus est. Hæc hebdomas, sicut ipsa Patris & Filii & Spiritus sancti venerabilis Trinitas, sine tempore, sineordine, auctor numeri, non sub numeri lege devincta. Itaque sicut ad æternæ Trinitatis gratiam cælum, terra, maria formata; sicut sol, luna & stellæ: ita etiam ad illum septenarium virtutum spiritalium circuitum atque orbem operationis divinæ vigore præstantem, septenarium quoddam ministerium planetarum creatum advertimus, quo hic mundus illuminatur. Quarum concurrere fertur militia ad earum numerum, a quas inerrabiles ferunt stellas, & ut Græci dicunt, ἀπλανεῖς. Septemtrio quoque inde latine nomen accepit, quod septem in eo fulgor stellarum irradiet, in quem maxime gubernatores, quasi ducem feruntur intendere.

4. Descendit hæc de cælo in terras prærogativa: nam ut transeam septiformem capitis nostri gratiam, in oculis duobus, auribus & naribus binis, ore quoque per quod magnam suavitatem percipimus; quantum illud miraculi, * quod septimo mense in plerisque origo legitima formatur, & qui fuerit editus, vitalis generationis curricula sortitur? Octavo autem mense interdicta naturali lege pariendi cernimus tempora, ac si forte lethalis necessitas partus claustra laxaverit, periculum pariter generantis properetur & pignoris.

5. Sed tamen ille septimanus, etsi bene nascatur, ad labores nascitur: qui autem octavo die regenerationis sortitur mysteria, consecratur per gratiam, & ad hereditatem regni cælestis vocatur. Magna in virtutibus Spiritus sancti hebdomadis gratia, eadem tamen hebdomadam sonat, ogdoaden consecrat. In illa sonus, in ista fructus est; ideoque octavo die soluta paradiso reddidit Spiritus gratia, quos extorres sua fecerat culpa.

6. Novit ogdoaden istam, quam octavam latine dicimus, vetus Testamentum; siquidem ait Ecclesiastes: *Da partem illis septem, & illis quidem octo*. *Eccl. 11. 2.* Hebdomas veteris Testamenti est, octava novi, quando Christus resurrexit, & dies omnibus novæ salutis illuxit. Ille dies, de quo ait propheta: *Hic dies, quem fecit Dominus, exsultemus & lætemur in eo*; *Ps. 117. 24.* quo die se fulgor plenæ atque perfectæ circumcisionis humanis pectoribus infudit. Propterea & vetus Testamentum dedit partem octavæ in circumcisionis solemnitate. Sed illa adhuc in umbra latebat: venit Sol justitiæ, *Malac. 4. 2.* & consummatione passionis propriæ revelavit sui luminis radios: b quos retexit omnibus, & vitæ claritatem aperuit æternæ.

7. Isti ergo sunt septem & octo, de quibus & Osee dicit quod eo numero conduxerit sibi, & adquisierit fidei plenitudinem; sic enim habes: *Et abii, & conduxi mihi quindecim argenteis, & coro bordei, & semicoro bordei, c & nevel vini*. *Osee 3. 2.* Conducendam autem ei meretricem Dominus præceperat in superioribus: itaque manifestum est quod conduxit eam, qui etiam mercedis quantitatem expressit. Quindecim autem argentei ex septem & octo constant: hebdumadam itaque & octavam significant. Duorum igitur Testamentorum, id est, plenæ fidei pretio d Prophetia consummationem accepit fidei, Ecclesia plenitudinem; primo enim Testamento Israel adquisitus est populus, secundo nationum & gentium. Fide ergo plena conducitur meretrix, vel ex gentibus copulam sui quærens, vel ex adultero Judæorum populo, qui dominum suum & auctorem virginalis fidei dereliquerat, conventus suos totius orbis spatio diffundens.

8. Quod autem dixit: *In coro & in semicoro bordei*; in coro mensuræ plenitudo est, in semicoro semiplena mensura. Plenitudo in Evangelio, e semiperfectio in Lege; sicut legimus, dicente Domino: *Non veni Legem solvere, sed implere*. *Matth. 5. 17.* Et alibi, habemus dicente Domino per Michæam prophetam, quia *tunc pax erit in terra Israel, cum venerit Assyrius in terram ejus, & insurrexerunt in eum septem pastores & octo* *Mich. 5. 5.*

* Certum est Pythagoræos, ut observavit Stobæus lib. 1. Eccl. Physic. cap. 11, omnium philosophorum addictissimos fuisse scientiæ numerorum. Platonici quoque magnam eorumdem rationem habuisse reperiuntur; unde factum est, ut antiqui Patres, qui fere sectam istam philosophiæ amplectebantur, in explicandis numeris non perfunctorie versari nolu erint. Multus in his est Ambrosius, ut ex Indicibus utriusque tomi voce *numerus* cognosces licet. Hoc autem unum libet adjicere ipsum & hac epistola, & aliis locis non pauca imitatum e Philonis libro *de Mundi Opific.* & lib. 2. *Leges Allegor.* circa initium.

a Nonnulli mss. *quas inenarrabiles*. Non bene, ut subjecta dictio ἀπλανεῖς clare demonstrat.

* Agellius lib. 3. cap. 16. agens de temporis varietate in puerperiis, ex medicis ac philosophis scribit *gigni homines septimo rarenter, nunquam octavo, sæpe nono, sæpe numero decimo mense*. Ipsum consule, sicut & quæ diximus in Psal. 118. Serm. 15. num. 16.

b Quidem mss. *quo retexit omnibus* &c. Non incongrue.

c Ms. Prat. in glossa, *ephy*: Gem. in textu *nephy vel vini*. Neutrum commode. Hunc autem locum sic transfert Hieronymus: *Et fodi eam mihi quindecim argenteis, & coro hordei, & dimidio coro hordei*; lxx. vero: *Et conduxi eam mihi quindecim argenteis, & gomor hordei, & nevel vini*. Sic Ambrosiana interpretatio ab utroque nonnihil variat. Ubi in glossa est, gomor & corum ejusdem esse mensuræ, nimirum triginta modiorum; & nevel esse dimidium cori. Hæc. P. Nannius.

d Ms. aliquot, *propheta consummationem*. Et infra, *ex adulterino Judæorum populo*.

e Rom. edit. sola, *semipletio in Lege*.

& octo morsus hominum. Tunc enim plena pax est fideli populo ab omnibus tentationibus & vanitatibus absoluto, cum mundi hujus vanitatem excluserint de cordibus nostris pax & gratia: pax veteris, gratia novi Testamenti.

9. Septem pastores præcepta Legis sunt, quibus grex adhuc quasi irrationabilis in virga Moysi per desertum ductus & gubernatus est. Octo morsus hominum mandata Evangelii & Dominici oris alloquia; *Corde enim creditur ad justitiam, ore autem confessio fit ad salutem*. Boni morsus, per quos vitæ æternæ munus gustavimus, peccatorum remissionem in Christi corpore devorantes. In veteri Testamento amarus morsus est mortis, propterea dictum est: *Devoravit mors prævalens*. In novo Testamento suavis morsus est vitæ, quæ mortem absorbuit, propterea Apostolus ait: *Devorata est mors in victoria sua. Ubi est, mors, victoria tua? ubi est, mors, aculeus tuus?*

[Exod. 4. 20.] [Rom. 10. 10.] [Esai. 25. 8.] [1. Cor. 15. 54. & 55.]

10. Atque ut apostolicis utamur testimoniis, ubi hominem fecit Deus, requievit ab omnibus operibus suis in die septima. Sed quia populus Judæorum per contumaciam contemsit mandata Dei sui, ait Dominus: *Si introibunt in requiem meam*. Et ideo aliam Deus præfinivit diem, de qua dicit: *Hodie si vocem meam audier tis*. Duos enim dies comprehendit Scriptura [a] generales, heri & hodie; de quibus dicit: [a] *imitamini fidem Jesu Christi. Heri & hodie ipse est, & in sæcula*. In superiore die promissio est, in consequenti solutio. Sed quia hesterna die neque Moyses, neque Jesus Nave populum induxit in requiem; hodierna die Christus induxit, cui dixit Pater: *Ego hodie genui te*; per suam enim resurrectionem Jesus populo requiem comparavit. Requies nostra dominus est Jesus, qui ait: *Hodie mecum eris in paradiso*. Requies enim in cælo, non in terra est.

[Gen. 2. 2.] [Hebr. 4. 3.] [Psal. 94. 8.] [Hebr. 13. 7. & 8.] [Psal. 2. 7.] [Luc. 23. 43.]

11. Quid igitur opus est ut explorem* ortus signorum atque obitus, quorum ad exortum duris [b] inaratæ vomeribus findantur novales, vel ad occasum læta messis recumbat? Una mihi stella abundat pro omnibus, stella splendida & matutina: cujus ad exortum seminata est non frugum, sed martyrum seges; quando Rachel ploravit* filios suos, ut lacrymis ablutos suis, pro Christo offerret infantulos. Cujus stellæ obitus [c] non cremiorum insensibilium, sed spirantium defunctorum triumphales manipulos de tumulis resuscitavit.

[Apoc. 22. 16.] [Hier. 31. 15.]

12. Celebretur itaque hebdomas, eo quod per septem ætatum cursus vita hominum usque ad senectutem transcurritur, sicut * Hippocrates medicinæ magister scriptis explicuit suis. Prima ætas infantia est, secunda pueritia, tertia adolescentia, quarta juventus, quinta virilis ætas, sexta ævi maturitas, septima senectus. Est ergo infans, puer, adolescens, juvenis, vir, veteranus, senex.

13. Solon autem decem fecit ætatum ordines per annos septenos; ita ut prima ætas infantiæ usque ad emissionem sit dentium, quibus conficiat cibum, sermonemque distinguat, ut possit [d] effabilis videri: pueritia quoque usque ad annos pubertatis procedit, & genitalia tentamenta: adolescentia usque ad barbæ lanuginem; juventas usque ad perfectæ virtutis processum: quinta ætas virilis est, apta copulis conjugalibus per totam hebdomadam: sexta quoque hebdomas virili deputatur ætati, & ad prudentiæ processum habili, & ad agendum strenuæ: septima quoque hebdomas, & octava ævi maturum, & [e] sensu vigentem, & sermonem item non insuavis alloquii gratia præditum produnt: nona hebdomas reliquias adhuc habet aliquas virium, lingua ac sapientia mollior: decima vero hebdomas mensuram implet, ad quam is qui pervenire potuerit, non immaturo temporum cursu pulsabit [f] mortis sera vestibula.

14. Ex-

a Ita plerique mss. & vet. edit. Rom. vero & Thuan. codex: *Quorum imitamini fidem: Jesus Christus heri, & hodie, ipse est in sæcula.*

* Ex Virgilianis verbis, inquit Nannius, hoc deformatum est:

Daphni quid antiquos signorum suspicis ortus?
Nec frustra signorum obitus, speculamur & ortus.

b Edit. *inarata . . . novalia*; mss. contra, *inaratæ . . . novales*; ex illo videlicet libri 1 Georg.

Alternis idem tonsas cessare novales.

* Ambrosium libenter sanctorum Innocentium mentionem facere hinc intelligas, quod non solum lib. 2. in *Luc.* n. 49. eorum cum laude meminit; sed & lib. 1. *Offic.* cap. 41. num 113. ubi nonnulla subnotavimus, quæ consulenda.

c Rom. edit *non cremiorum sensibilium*: cæteræ, & omnes mss. *non cremiorum*, (mss. aliquot, *gremiorum*) *insensibilium*. Quid autem per cremium significetur, Nannius exponit in hæc verba. Cremium a cremando dictum: volunt nonnulli grammatici cremium id esse, quod dum in sartagine cibus frigitur, circa margines combustum adhæret, allegantque illum locum psal. 101. Et *ossa mea sicut cremium aruerunt*. Ubi LXX. habent, ὡσεὶ φρύγιον συνεφρύγησαν. Hesychius autem φρύγιον ξύλον ξηρόν, hoc est, torrem interpretatur. Hic autem sine omni dubitatione cremia busta significant, hoc est, ossa quæ ex ustrina sepulcrali residua superfunt, quæ aliquando reliquias appellamus.

* Quæ de variis hominis ætatibus ex Hippocrate ac Solone hic disseruntur, ea quidem Ambrosius mutuatus est e lib. Philonis *de Mundi Opif.* sed ita tamen ut ad christianum sensum adaptaret.

d Nonnulli mss. *affabilis videri*. Et infra paulo plures, *genitalia testamenta*. Non prorsus male, siquidem testamenta sumi possunt eodem sensu ac signa atque indicia; recepta tamen lectio potior est.

e Vet. edit. ac pauci mss. *sensum vigentem, & sermonem non insuaves* &c. Rom. edit. cum aliis quibusdam mss. *sensu vigentem, sermone, & non insuavis* &c. Nobiscum vero faciunt reliqui mss. nisi quod pro *sermonem item*, nonnulli præferunt, *sermonem mitem*, & ante vocem *insuavis* tollunt negationem: haud bono sensu.

f Tres mss. *mortifera vestibula*: unus, *mortis severa vestibula*.

12. Ergo Hippocrates & Solon vel ſeptem ætates, vel hebdomadas ætatum norunt. In illis ſe hebdomas præferat: octava autem unam & perpetuam ætatem invehit, qua excreſcimus in virum perfectum, in agnitione Dei, fidei pleoitudine, in qua legitimæ ætatis menſura impletor. (Epheſ. 4. 13.)

13. Eſt etiam io viſceribus ooſtris hebdomadis explorata gratia; ferunt eoim ſeptem quoque eſſe in nobis interiora viſcera, ſtomachum, cor, pulmonem, lieo, hepar, renes duos. Septem quoque exteriora, caput, poſteriora, veotrem, binas manus, & binos pedes.

14. Præſtaotiſſima bæc, ſed obnoxia dolori. Quis autem dubitet majus eſſe octavæ munus, quæ totum renovavit hominem, ut jam nihil poſſit dolere? Itaque ſeptima muodi ætas concluſa eſt, octava illuxit gratia, quæ fecit hominem jam non hujus mundi eſſe, ſed ſupra mundum. Jam enim non vitam noſtram, ſed Chriſtum vivimus: *Nobis enim vivere Chriſtus, & [a] mori lucrum. Itaque jam non in carne, ſed in fide vivimus Chriſti.* (Philip. 1. 21; Galat. 2. 20.) Apoſtolus dicit: *Unde colligimus quia concluſus eſt mundi dies.* Deoique noviſſima hora venit dominus Jeſus, & pro nobis mortuus eſt, & omnes in illo mortui ſumus, ut vivamus Deo. (1. Joban. 6. 18.) Non ergo nos qui eramus, vivimus: ſed vivit Chriſtus in nobis. (2. Cor. 5. 15.)

15. Abiit ergo hebdomas, venit octava. Abiit heri, venit hodie: illud hodie quod promiſſum eſt, quo admoniti ſumus vocem Dei audieodam & ſequendam. Abiit ergo ille dies Teſtamenti veteris, venit dies novus, quo Teſtamentum conſummatum eſt oovum, de quo dicit: *Ecce dies veniunt, dicit Dominus, [b] & confirmabo domui Iſrael & domui Juda Teſtamentum novum: non ſecundum Teſtamentum, quod feci patribus illorum in die, qua apprebendi manum ipſorum educere illos de terra Ægypti.* (Hebr. 8. 8.) Et qua ratione [c] mutatum ſit Teſtamentum adjicit: *Quoniam ipſi non manſerunt*, inquit, *in Teſtamento meo, & ego neglexi eos, dicit Dominus.* (Ibidem 9.)

16. [d] Abierunt ſacerdotes Legis, Legis tribunalia: accedamus ad ſacerdotem novum, ad ſedem gratiæ, viſitatorem aoimarum noſtrarum, ſacerdotem non ſecundum Legem mandati carnalis creatum, ſed ſecuodum [e] virtutem inſatigabilis electum. (Hebr. 4. 14.; Hebr. 7. 16.) Non enim ipſe ſibi honorem præripuit, ſed electus a Patre eſt, ſicut ipſe Pater ait: *Tu es ſacerdos in æternum ſecundum ordinem Melchiſedech.* (Hebr. 5. 4. &; Pſal. 109. 4; Hebr. 7. 17.) Novos ergo ſacerdos videmus quid obtulerit. Alii ſacerdotes pro ſe offerebant, & pro populo ſuo: hic quia non habuit peccatum, ut pro ſe offerret, pro univerſo mundo ſe obtulit, & per ſanguinem ſuum intravit in ſancta.

17. Hic eſt ergo ſacerdos novus, & nova hoſtia non ex Lege, ſed ſupra Legem; advocatus muodi, lux ſæculi, qui dixit: Ecce veoio, & venit. (Apoc. 22. 7.) Ad quem accedamus in abuodaotia fidei adoraotes & obſecraotes & ſperantes in eum, quem non videmus oculis, ſed affecto tenemus: cui eſt omnis booor ſemper & gloria. Vale, fili, & nos dilige; quia nos te diligimus.

* EPISTOLA XLV.

(* Scripta circ. ann. 389.)

SABINO *ſciſcitanti an de paradiſo ſcripſiſſet Ambroſius, quæve ipſius de illo eſſet ſententia, reſpondet; leviterque perſtricta ſecundum hiſtoriam loci deſcriptione, ad myſticam tranſit expoſitionem. Itaque ubi docuit in principali animæ portione paradiſum eſſe, quid per ea quæ illic exſtiterunt, ſignificetur; quidve in ſerpente homines imitentur edocet; & quanta ſit humana infirmitas, quantave in eum Dei caritas ſemper fuerit, declarato, nos ad fugiendam ſenſuum delectationem hortatur.*

AMBROSIUS SABINO.

1 Lecto Hexaemero, utrum paradiſum ſubtexuerim, requirendum putaſti, & quam de eo haberem ſententiam, ſignificandum, idque velle te ſtudioſe cognoſcere. Ego autem jam dudum de eo ſcripſi, nondum veteraous ſacerdos.

2. Senteotias autem de eo diverſas eſſe plurimorum comperi. Nam Joſephus, ut pote hiſtoriographus locum dicit refertum arboribus virgultiſque plurimis, irrigari etiam flumine, quod dividatur in quatuor fluvios. (Joſeph. lib. 1. antiq. cap. 2.) Collecta eteoim in unom congregatione aquarum, non ſe penitus exinanivit terra, & fraudavit irriguis ſuis: ſed hodieque in fontes prorompit, & deducit meatus fluminum, quibus pignora ſua quaſi pia mater, plenis lactat uberibus.

3. Alii

a Ita vet. edit. ac mſſ. non pauci: Rom. autem edit. *mori lucrum. Et alibi itaque* &c. mſſ. vero alii bene multi, *mori lucrum, a peccato eſt fuga. Itaque* &c.

b Rom. edit. *& conſummabo ... ut educerem illos* &c.

c Amerb. cum mſſ. non paucis, *mutatum ſit tamen*, adjicit.

d Cod. Prat. & Gem. *Abierunt ſacerdotes Legis*, Gem. *regis tribunalia.*

e Rom. edit. ſola, *virtutem inſolubilem*: vet. edit. cum mſſ. aliquot, *virtutem inſatigabilem*: reliqui cod. ut in contextu, niſi quod Prat. & Gem. exhibent, *virtutem inſatigabilis vitæ*, ſed in aliis melius ſubintelligitur *teſtamenti*, quæ vox in antecedenti membro exprimitur, *mandati*.

Gen. 2. 9.

3. Alii alias, omnes tamen congruunt in paradiso, & lignum vitæ radicatum, & lignum scientiæ, quæ discernat bonum & malum, cetera quoque ligna plena vigoris, plena vivificationis, * spirantia, & a rationabilia. Ex quibus colligitur a paradisum ipsum non terrenum videri posse, non in solo aliquo, sed in nostro principali, quod animatur & vivificatur animæ virtutibus, & infusione Spiritus Dei.

4. Denique Salomon in spiritu paradisum in homine esse evidenter declaravit. Et quia mysteria exprimit vel animæ & Verbi, vel Christi & Ecclesiæ, ideo ait de virgine anima, vel Ecclesia quam volebat virginem castam adsignare Christo: *Paradisus clausus, soror mea sponsa, paradisus clausus, fons signatus.* (2. Cor. 11. 2. Cant. 4. 12.)

5. Paradisus græce, latine hortus dicitur. Denique Susanna in paradiso erat, & sic legitur latine. Et Adam in paradiso erat, & sic legimus. Ergo non te moveat quod alii codices latini hortum habent, alii paradisum. (Dan. 13. 7. Gen. 2. 8.)

6. Ibi ergo est casta uxor, ubi virgo. Licet virgo excepta habeat claustra & signacula sua, sed utraque in paradiso; ut adversum æstus corporis & carnis flagrantiam refrigeretur virtutum umbraculis.

7. Ergo paradisus in principali nostro est, silvescens plurimarum opinionum plantariis: in quo principaliter lignum vitæ constituit Deus, id est, pietatis radicem; ea est enim vitæ nostræ substantia, si domino & Deo nostro debitos cultus deferamus.

8. Constituit etiam scientiæ boni & mali seminarium; homo enim solus in ceteris animantibus terrenis habet scientiam boni & mali. Alia quoque illic plantaria diversa, quorum fructus virtutes sunt.

9. Sed quia scientiæ capax hominis affectus cognitus est Deo, quod citius ad astutiam inclinaretur, quam ad summum prudentiæ (neque enim judicem, qui fines certos in anima nostra constituit, operis sui qualitas latere poterat) eliminare voluit astutiam de paradiso, quasi providus auctor nostræ salutis, & vitæ studium, & disciplinam pietatis infundere; ideoque præcepit homini ab omni ligno, quod est in paradiso, esse gustandum, de ligno autem scientiæ boni & mali non esse gustandum. (Gen. 3. 1. & 3.)

10. Sed quia creatura omnis passioni obnoxia, ideo delectatio, sicut serpentino illapsu, humanis irrepsit affectibus. Itaque non immerito sanctus Moyses delectationem serpentis figuravit similitudine; prona est enim in ventrem sicut serpens, non pedibus incedens, aut ullis elevata cruribus, sed sinuoso flexu totius velut corporis sui lubrica. Ei terra cibus est, sicut serpenti, quoniam escam nescit cælestem; corporalibus enim pascitur, atque in varias mutatur species cupiditatum, & * tortuosis angulatur amfractibus. Venenum in dentibus habet, quibus unusquisque se eviscerat luxuriosus, helluo interoccat, abliguritor perimit. Quantos ruperunt vina, dissolvit ebrietas, distendit cruditas?

11. Nunc intelligo qua causa domicus Deus insufflavit in faciem hominis: ibi enim sensus omnis, ibi sedes atque illecebra delectationis, in oculis, auribus, naribus, atque in ore; ut sensus nostros adversus delectationem fortiores faceret. Hæc ergo nobis, sicut serpens astutiam infudit; non enim delectatio, sed labor & diuturna meditatio cum Dei gratia dat perfectam prudentiam. (Gen. 2. 7.)

12. Tamen quia serpentis fraudibus involuta est humani generis hereditas, * in eo astutiam serpentis sequamur; ut caput nostrum non projiciamus in pericula, sed præ ceteris integrum custodiamus: *Caput autem nostrum Christus est.* Hoc maneat incolume, ut serpentis venena nobis non possint nocere: *Bona est enim sapientia cum hereditate*, id est, cum fide; quoniam est hereditas credentibus in Domino. (1. Cor. 11. 3. Eccl. 7. 12.)

13. Quod si primus ille homo, qui cum Deo loquebatur in paradiso positus, labi tam facile potuit, ex terra creatus virgine, quæ ad verbum Dei formata & creata recenti fuerat exortu, nondum ea parridiali b cædiumque concreta sanguine, flagitiis & dedecore polluta, nondum carne nostra damnata maledicto obnoxiæ hereditatis; quanto facilius postea lubrica ad peccandum via majus advexit humano generi præcipitium, cum deterior tolerabilior per vices generationis successerit? (Gen. 2. 15.)

14. Ete-

* Philo Judæus lib. *de Mundi Opific.* pag. 35. ἐν δὲ τῷ θείῳ παραδείσῳ ἔμψυχα καὶ λογικὰ τὰ φυτὰ εἶναι, ... συμβέβηκε &c.

a Rom. edit. sola, *paradisum in nostro principali, quod animatur.... & infusione Spiritus, posse videri. Denique* &c. Non est autem dubium quin invecta fuerit isthæc mutatio, ne paradisi terrestris veritatem Ambrosius negare videretur. Verum ea nihil opus fuerat; historiæ siquidem veritatem ubique aut agnoscit, aut supponit beatus Doctor: quemadmodum lib. 2. *de Paradiso* cap. 2. num. 5. & Serm. 40. in Psal. 118. num. 5. observatum est. Nam alioqui quo pacto hic affirmaret omnes congruere ligna fuisse *spirantia & rationabilia*, si hoc intelligeret excluso naturali sensu, qui a pluribus illud intelligi non ignorabat? Et certe multa sunt sub finem hujus epistolæ, quæ a sancto Doctore secundum historiam dici obscurum non est.

* Allusum hoc verbo, *angulatur* ad etymon anguis, quod se circumagat, & voluminibus implicet; quæ a Prudentio Ciceroneque Meandri appellantur. Ita Nannius.

* Germana huic loco reperies in *Ps.* 37. n. 8. & in *Ps.* 118. Ser. 6. n. 15.

b Ita omnes edit. contra vero mss. prope ad unum, *ceterorumque concreta*: duo, *ceterarumque*.

a 14. Etenim, a si magnetis lapis tantam naturæ vim habet, ut ferrum ad se trahat, & transfundat se in illius speciem, ita ut plerisque experiri volentibus cum plures annulos ferreos ad eum lapidem admoverint, omnes pari teneat modo: deinde si ei annulo cui adhæserit lapis, alium admoveas annulum, & rursus per ordinem singulis substituas; licet in omnes penetret per ordinem ex illo lapide vis naturæ, tamen priores nexu vehementiore constringit, posteriores remissiore: quanto magis humani generis conditio atque natura ex puriore statu in deteriorem lapsa b est, b quando nequiorem adrigit?

15. Nam si per eas species minuitur natura, quæ non sunt culpæ capaces; quanto magis per animos atque artus labe pollutos scelerum virtus ejus hebetatur? Unde quia excreverat malitia, abolita innocentia fuerat, non erat qui faceret bonitatem, non erat usque ad unum: venit Dominus, qui reformaret naturæ gratiam, immo augeret; ut ubi superabundavit peccatum, superabundaret gratia. Ergo liquet & quia auctor hominis Deus, & quod Deus unus, non multi dii: sed unus qui mundum operatus est, & unum, non multos mundos, ut dicunt philosophi.

Psal. 13. 1. *Rom.* 5. 20

16. Primum igitur mundum creavit, deinde habitatorem mundi, cui totus mundus patria foret. Nam si hodie quocumque accesserit sapiens, ubique civis est, ubique sua intelligit, nusquam se peregrinum, nusquam hospitem judicat; quanto magis ille primus homo totius erat mundi incola, & ut Græci dicunt, * κοσμοπολίτης, opus Dei recens, confabulator assiduus, civis sanctorum, complantatus virtutibus, præpositus omnibus terrenis animantibus, marinis, volatilibus, totum mundum suam possessionem putabat: quem Dominus tuebatur, ut opus suum, neque ut bonus parens atque auctor deserebat? Denique eo usque creatum fovit, ut abdicatum redimeret, eliminatum reciperet, mortuum passione Filii sui unigeniti resuscitaret. Est ergo hominis auctor Deus, & diligit opus suum operator bonus, nec derelinquit bonus Pater, quem etiam sicut dives pater-

1. Cor. 8. 6.

familias censu propriæ hereditatis redemit.

17. Caveamus ergo ne hominem istum, id est, νοῦν, mulier illa, id est, passio sensuum nostrorum delectatione & ipsa decepta atque illusa effeminet, & circumscriptum in leges suas & sententiam trahat. Fugiamus delectationem sicut serpentem; multas artes habet, & maxime in homine. Nam alia animantia cibi aviditate capiuntur, homo quanto plures sensus oculorum auriumque habet, tanto majora pericula. Vale, & nos dilige, ut facis; quia nos te diligimus.

* EPISTOLA XLVI.

* Scripta circ. ann. 389.

AMBROSIUS SABINO *scribit maledicum Apollinaristam publice fuisse confutatum: se se cum eo etsi servilem in Christum formam non admitteret, humaniter egisse: at illa verba, Deum scilicet* Patrem Filii esse & Dominum creaturæ, *quæ illi cumprimis displicebant, cum verbis Davidicis convenire. Post quæ eumdem Filium sine injuria divinitatis factam non modo servum, verum etiam maledictum, opprobrium atque peccatum multiplici Scripturæ testimonio demonstrat.*

c AMBROSIUS SABINO.

1. QUem scripsisti maledici sermonis seminatorem, d levissimus est, qui jam veneni sui mercedem recepit. Siquidem responsum est ei publice; & quod privatim severat, palam messuit. Ego autem vaoum ante & invisorem tantum habebam: at ubi iste sermo ad aures pervenit meas, statim respondi quod eum virus infecerit Apollinaris, qui non potest audire quod dominus noster Jesus pro nobis servitutem susceperit in istius corporis susceptione; cum Apostolus clamet quod formam servi acceperit. Hoc munimentum, hæc sepes est fidei nostræ; qui hanc destruit, destruetur ipse, sicut scriptum est; *Quia destruentem sepem mordebit serpens.*

Phil. 2. 7. *Eccl.* 10. 8.

2. Equidem primo leoiter mandavi ei; Qua ratione bonam rem malo animo facis?

Xxx

a Rom. edit. *si magnes lapis*: ver. autem, & cuncti mss. *si magnetes*, quidam *magnetes, lapis*. Hoc porro axemplo, quod sicut & non pauca alia ex Philonis lib. *de Opific. mundi* huc translatum ast, originals peccati contagium per concupiscentiæ propagationem transfundi haud ambigue declarat: qua etiam ratione Augustinus sinceram illam hereditatem contra Julianum ubique aaplicat, ad pactum illud, quod axcogitarunt theologi recentiores, numquam confugiens. Quid atiam quod Philo ipsa lib. cit. eamdem concupiscentiam omnium humani generis malorum fontem atque originem esse agnoscit? Ipsum consula pag. 35.

b Mss. aliquot, *quanto nequiorem*: commodius vero alii, & omnes edit. *quando nequiorem*.

* Κοσμοπολίτης, id est, mundi civis, inquit Nannius. Ita nonnulli philosophi de sua patria responderunt, interrogati cujates essent; unde & illud poetæ natum est:

Omne solum forti patria est, ut piscibus æquor.

Porro superioris responsi non alium auctorem indicat Nannius, nisi Socratem, de quo Eras. Chil. a. Cent. a. Adag. 93.

c Vat. adit. *Ambrosius Irenæo*: Rom. cum mss. *Ambrosius Sabino episcopo*; nisi quod ex his multo plures omittunt *episcopo*. Neque tamen minus certum est Sabinum illum ea dignitate ornatum fuisse, cum non alius a Sabino eatitetit Placentino antistite, qui Synodo Aquileiensi interfuisse reperitur, & cujus cum Ambrosio familiaritatem hujus ad eum plures testantur epistolæ. Hanc quan ad Sabinum scriptam citarunt Leo Magnus epist. 134. alias 97. & Leontius Bizantinus.

d Mss. aliquot, *verissimus est*: unus *scelerissimus*, forte *sceleratissimus*.

eis? Ego enim beneficio annumero, si quis mea legens scripta, dicat mihi quo videatur moveri. Primum quia & in iis quæ scio, falli possum. [a] Multa aurem prætereunt, multa quibusdam aliter sonant: pulcrum est, si fieri potest, cavere omnia. Deinde quia non debeo moleste ferre, cum de apostolicis & ipsis Evangelicis Dominicisque verbis plerique multas quæstiones serant, si etiam in meis scriptis reperiant, de quo disputandum putent; plerique enim studio indulgent suo, ut iste qui propterea orbem circuivit, ut quæreret quem reprehenderet, non quem sibi imitandum arbitraretur.

3. Hic igitur ut arroderet aliquid de meis scriptis, eam sibi amplam viam reperit, quoniam eo loci ubi dixit dominus Jesus: *Confiteor tibi Pater, domine cæli & terræ* (Matth. 11. 25.); diximus ideo dictum, ut nos intelligamus * patrem filii esse, & dominum creaturæ. Quamquam in psalmo evidenter dominum dixerit Patrem Filius: *Viderunt me, & moverunt capita sua: adjuva me, domine Deus meus* (Psal. 108. 25. & 26.). Etenim secundum formam servi loquutus, dominum vocavit, quem Parrem noverat, æqualis in Dei forma, servum secundum carnis substantiam se prædicans; servitus enim carnis, dominatus autem divinitatis est.

4. Advertis igitur primum pro tua admirabili prudentia ea quæ in Evangelio dicuntur, ad Evangelii tempus referri, quo dominus Jesus inter homines humana specie conversabatur; nunc enim secundum hominem jam non novimus Christum (Cor. 5. 16.). Sit ita visus & cognitus veteribus, jam *transierunt vetera, & omnia nova facta sunt* (Ibidem 17.). Omnia tamen ex Deo, qui nos sibi per Christum reconciliavit; eramus enim mortui, & ideo unus pro omnibus servus factus est. Quid dicam, [b] servus? Peccatum, opprobrium, maledictum factus est. Dixit enim Apostolus: *Quia pro nobis peccatum factus est*, quia *maledictum factus est* dominus Jesus (Philip. 2. 7. 2. Cor. 5. 21. Psal. 21. 7. Galat. 3. 13.). Dixit quia cum sibi subjecerit omnia, tunc & ipse subjectus erit (1. Cor. 15. 28.). Dixit & Petrus: *In nomine Jesu Nazareni surge, & ambula*, in Actibus apostolorum (Actor. 3. 6.). Dixit ibi quia *glorificavit puerum suum Jesum* (Ibidem 13.), & nemo calumniatur de tempore. In Apocalypsi autem & agnus dictus est a Johanne (Apoc. 5. 12.), dictus est in psalmo *vermis, & non homo* (Psal. 21. 7.). Hæc omnia factus est, ut nostræ obtunderet mortis aculeum, nostram servitutem tolleret, maledicta, peccata, opprobria deleret (1. Cor. 15. 55.).

5. Hæc & alia, quæ consulenti cuidam, & multo plura a te scripsisti relata, cum scriptura divina habeat (Exod. 16. 18.), quemadmodum quisquam dubitabit dicere [c] quæ pie scripta sunt; quoniam ad gloriam Christi spectant, non ad imminutionem? Nam eum de dono ejus, hoc est manna, dictum sit quia & *qui minus collegit, non diminuit: & qui plurimum, non amplivavit*; num potuit ipse vel minui vel augeri? Quid enim in eo imminutum est, quod nostram servitutem, nostras infirmitates susceperat? Erat humiliatus, erat in servi forma, sed idem in gloria Dei Patris (Esai. 53. 4. Philip. 2. 6. Psal. 21. 7. Luc. 23. 34. Psal. 21. 7.). Erat vermis in cruce, sed idem dimittebat peccata etiam persecutorum suorum. Erat opprobrium, sed idem majestas Domini, sicut scriptum est: *Et videbitur majestas Domini, & videbit omnis caro salutare Dei* (Esai. 40. 5.). Quid amisit, cui nihil minus est? Non habebat quidem speciem neque decorem (Esai. 53. 2.), sed habebat plenitudinem divinitatis. Infirmus æstimabatur, sed non destiterat esse Dei virtus. Videbatur, ut homo, sed fulgebat in terris majestas divina & Patris gloria.

6. Unde pulcre Apostolus ejusdem verbi repetitione usus est, dicens de domino Jesu: *Qui cum in forma Dei esset, non rapinam arbitratus est esse se æqualem Deo; sed semet ipsum exinanivit, formam servi accipiens* (Philip. 2. 6. & 7.). Quid est in Dei forma, nisi in plenitudine divinitatis, in illa perfectionis divinæ expressione? Ergo cum esset in plenitudine divinitatis, exinanivit se, & accepit plenitudinem naturæ & perfectionis humanæ: sicut Deo nihil deerat, ita nec hominis consummationi, ut esset perfectus in utraque forma. Unde & David dicit: *Speciosus forma præ filiis hominum* (Psal. 44. 3.).

7. Concluditur Apollinarista, nec quo se vertat, habet, suis clauditur retibus. Ipse enim dixerat: Formam servi accepit, [d] non servus lectus est. Iterum ergo interrogo,

a Amerb. & pauci mss. *multæ jure prætereunt*: Eras. & Gill. cum aliis, *multa autem* (Rom. edit. *multa autem*) *prætereunt*.

* Conferatur hic locus cum alio lib. 5. *de Fide*, cap. 8. n. 102. & non difficulter intelligetur eumdem indicari ab Ambrosio.

b Ita mss. ad unum: edit. autem voci *servus* addunt *factus est*; & infra post verbum *ambula* jugulant has voces *in Actibus apostolorum*.

c Rom. edit. sola, *quia pie scripta sunt*: at infra cum aliis, *unde potuit*; ubi nos cum mss. *non potuit*. Sed edit. Rom. particulam *non* transtulit post *imminutum est*.

d Leonis epistola, *non servus loquutus est*: sed melius edit. ac mss. Ambrosiani, ... *lectus est*. Hoc autem præcipuum fuisse constat erroris Apollinaristarum firmamentum, quod hic validissime ab Ambrosio nostro evertitur. Nec tamen existimandum ab Ambrosio contraria docuisse Adrianum P. 1. in sua ad concilium Francoford. epistola, cum Dominum servi nomine appellandum negat, vel idem concilium, ubi mirex Augustino: *Dominus noster etiam in forma servi non servus, sed in forma etiam servi Dominus fuit*. Etenim sic illa intelligenda sunt, ut opponantur hæresi Elipandi neque aliorum Christum adoptione tantum Dei Filium, ac proinde non alieno & libere suscepta servitute, sed propria & naturali servum esse blasphemantium. Quod toto cælo ab Ambrosiana mente abhorret.

terrogo, quid est in forma Dei? Respondet: In natura Dei. Sunt enim, ait Apostolus, *qui non sunt natura dii*. Quæro quid sit, *formam servi accipiens*? Sine dubio perfectionem naturæ & conditionis, ut dixi, humanæ, ut esset in hominum similitudine. Et pulere non carnis, sed hominum dixit similitudinem; quia in carne eadem. Sed quia sine peccato erat solus, omnis autem homo in peccato, in specie hominis videbatur. Unde & propbeta ait: *Et homo est, & quis cognoscet eum?* Homo secundum carnem, sed ultra hominem secundum divinam operationem. Denique cum leprosum tangeret, homo videbatur: sed ultra hominem, cum emundaret. Et cum Lazarum fleret mortunm, quasi homo flebat: sed supra bominem erat, cum mortuum juberet vinctis pedibus exire. Homo videbatur, eum penderet in cruce: sed supra hominem, eum reseratis tumulis, mortuos resuscitaret.

Philip. 2. 7. Galat. 4. 8. — Hier. 17. 9. — Matth. 8. 3. Johan. 11. 35. & 44. — Matth. 27. 52.

8. Nec sibi blandiatur virus Apollinaris, * quia ita legitur: *Et specie inventus ut homo*; non enim negatus est homo Jesus, cum alibi ipse Paulus de eo dicat: *Mediator Dei & hominum homo Christus Jesus*, sed confirmatus est. Id enim est usus & moris Scripturæ sic significare, sicut & in Evangelio legimus: *Et vidimus gloriam ejus, gloriam quasi unigeniti a Patre*. Sicut ergo quasi unigenitus dicitur, & non abnuitur unigenitus Dei Filius; ita ut homo dicitur, & perfectio fuisse in eo hominis non negatur.

Philip. 2. 7. — 1. Tim. 2. 5. — Johan. 1. 14.

9. Cum esset igitur in forma servi, humiliatus usqne ad mortem; erat tamen in Dei gloria. Quid ei igitur obfuit servitus? Servus autem factus legitur, quia legitur factus ex Virgine, & creatus in carne; omnis enim creatura servit, dicente Propheta: *Quia universa serviunt tibi*. Unde & Deus Pater ait: *Inveni David servum meum, in oleo sancto unxi eum. Ipse vocabit me: Pater meus es tu, Deus salutis meæ. Et ego primogenitum ponam eum*; & in alio psalmo: *Custodi animam meam; quoniam sanctus sum: salvum fac servum tuum*; & infra in eodem psalmo: *Da potestatem puero tuo, & salvum fac filium ancillæ tuæ*. Congessi enim Patris & Filii voces; ut ei non argumenta humana, sed divina responderent oracula.

Phil. 2. 6. — Galat. 4. 4. — Ps. 118. 91. — Ps. 88. 27. & 28. — Psal. 85. 2. — Ibidem 16.

10. Alibi inquit: *In manus tuas commendo spiritum meum*; &: *Statuisti in loco spatioso pedes meos*; &: *Super omnes inimicos meos factus sum opprobrium*. Et in eodem psalmo: *Illustra faciem tuam super servum tuum*. Per Esaiam quoque dicit ipse Filius Dei: *Ex utero matris meæ vocavit Dominus nomen meum, & posuit os meum ut gladium acutum, & sub tegumento manus suæ protexit me. Posuit me sicut sagittam electam, & pharetra sua texit me; & dixit mihi: Servus meus es tu Israel*. Dicitur enim Dei filius & Israel, sicut alibi: *Jacob puer meus, Israel dilectus meus*. Solus enim vere Deum Patrem non solum vidit, sed etiam enarravit.

Psal. 30. 6. — Ibidem 9. — Ibidem 17. — Esai. 49. 2. & 3. — Esa. 42. 1. — Johan. 1. 18.

11. Et sequitur: *In te glorificabor. Et ego dixi: In vacuum laboravi, & in nihilum dedi vires meas; ideo judicium meum ante Dominum, & dolor meus ante Deum meum*. Et nunc sic dicit Dominus, *qui finxit me servum ex utero sibi ad congregandum Jacob & Israel*. Quis congregavit Dei populum, nisi Christus? Quis glorificatus est ante Dominum? Quis est Dei virtus? Cui dixit Pater: *Magnum tibi est vocari te puerum meum?* Et cui dicit: *Ecce posui te in testamentum generis mei, in lucem gentium; ut sis in salutem usque ad extremum terræ*. De quo etiam per os Ezechiel loquutus est, dicens: *Suscitabo super eos pastorem unum, & reget eos servus meus David, & erit eorum pastor: & ego Dominus ero illis in Deum, & David in medio eorum princeps*. David utique rex jam defunctus erat, & ideo vetus David, verus humilis, verus mansuetus, verus manu fortis Dei Filius, hoc annunciatur nomine: qui etiam in Zachariæ prophetæ libro significatur, dicente Deo Patre: *Ecce ego mittam servum meum, Oriens nomen est ei*. Numquid quia habebat vestimenta sordida, ideo fulgorem divinitatis suæ sol justitiæ non habebat?

Esai. 49. 4. & 5. — Ibidem 6. — Ezech. 34. 23. & 24. — Zach. 3. 8.

12. Et quid plura? An infirmius putamus servitium esse quam peccatum, quam maledictum, quam opprobrium, quam infirmitates, quas pro nobis suscepit, ut a nobis averterentur? Factus est enim hæc omnia; ut universa vacuaret. Sed hæc ideo non recipiunt, quod servus, opprobrium, peccatum, maledictum factus sit; * quia Verbum & carnem unius asserunt esse substantiæ, & dicunt: Ergo quia nos redemit, servus dictus est, & peccatum debuit dici. Nec advertunt quod hæc Christi gloria sit, quia servitutem suscepit in corpore suo, ut libertatem omnibus redderet: peccata nostra portavit, ut mundi peccatum tolleret.

13. Servus, peccatum, maledictum fa-

* Hanc ipsam objectionem cum eodem plana responso reperire est *Serm.* 18. *in Psalm.* 118. verum adversarii, quod ibidem impugnat, nomini parcit.

* Refellitur hic error ab Athanasio *epist. ad Epict.* ab Epiphanio *Hæres.* 77. ab ipso etiam Ambrosio lib. *de Incarn. Domin. Sacr.* cap. 6. nec non ab aliis, quorum ibidem, atque in Admonit. ad eumdem librum abunde fecimus mentionem.

ctus est, ut tu peccati servus esse desisteres, & te divinæ sententiæ maledicto absolveret. Ille ergo maledictum suscepit tuum: *Maledictus* enim *omnis, qui pendet in ligno*. (Galat. 3. 13.) Ille maledictum in cruce factus est, ut tu benedictus esses in Dei regno. Ille dehonestatus & depretiatus est, nec aliquid æstimatus. Ille dicebat: *In vacuum laboravi*; (Psal. 49. 4.) per quem meruit Paulus dicere: *Non in vacuum laboravi*; (Phil. 2. 16.) ut boni operis fructum, & Evangelicæ prædicationis gloriam suis conferret servulis, per quam universi sarcina laboris absolverentur.

14. His igitur auditis, derelictus est in dimidio dierum suorum perdix, qui clamavit ut congregaret quæ non peperit, & (Hier. 17. 11.) oppressus est voce domini Jesu. Denique * adornat fugam. Vale, & nos dilige; quia nos te diligimus.

* EPISTOLA XLVII.

(* Scripta circ. an. 390.)

SABINO *cur librum apertius perscriptum ipsi miserit, causam reddens, quamobrem scribere quam dictare malit, explicat. Hinc illum ad mutuum epistolarum usum invitat, quanta inde redeat utilitas, patefaciens.*

AMBROSIUS SABINO.

1 TRansmisi petitum codicem scriptum apertius atque enodatius, quam ea scriptura est, quam dudum direxi; ut legendi facilitate nullum judicio tuo afferatur impedimentum. Nam exemplaris liber non ad speciem, sed ad necessitatem scriptus est; * non enim dictamus omnia, & maxime noctibus, quibus nolumus aliis graves esse ac molesti: tum quia ea quæ dictantur, impetu quodam proruunt, & profluo cursu feruntur.

2. Nobis autem quibus curæ est senilem sermonem [a] familiari usu ad unguem distinguere, & lento quodam figere gradu, aptius videtur propriam manum nostro affigere stylo; ut non tam * deflare aliquid videamur, quam abscondere: neque alterum scribentem erubescamus, sed ipsi nobis conscii sine ullo arbitro, non solum auribus, sed etiam oculis ea ponderemus, quæ scribimus. Velocior est enim lingua quam manus, dicente Scriptura: *Lingua mea calamus scribæ velociter scribentis*. (Psal. 44. 2.)

3. Sed forte dicas, quia velocitatem ad scribentem retulit. Non te fallit tamen id significari, quod scribæ velociter scribentis celeritas sola possit linguæ propheticæ excipere sermones. Apostolus quoque Paulus sua scribebat manu, sicut ipse ait: *Mea manu scripsi vobis*; (Galat. 6. 11.) ille propter honorificentiam, nos propter verecundiam.

4. Tamen dum adhuc habes de libris judicium, interludamus epistolis, quarum ejusmodi usus est, ut disjuncti locorum intervallis, affectu adhæreamus: in quibus inter absentes imago refulget præsentiæ, & collocutio scripta separatos copulat: in quibus etiam cum amico miscemus animum, & mentem ei nostram infundimus.

5. Jam, si ut hortaris, aliquid & de veteribus scripturis redoleat in epistolis, non solum animi conglutinari videntur per veræ doctrinæ profectum; sed etiam plenioris colloquii species & forma exprimi, ut inter quærendi & respondendi mutuas vices adsumta concertatio in unum conducere, & coram videatur amicos locare, qui tali se lacessunt & complectuntur munere.

6. Quid autem majorum nostrorum exempla proferam, qui epistolis suis fidem infuderunt populorum mentibus, atque ad integros & confertos scripserunt populos, & præsentes se esse, cum absentes scriberent, significarunt, dicente sancto Apostolo, quia absens erat corpore, sed præsens (1. Cor. 5. 3.) spiritu; non solum cum scriberet, sed etiam cum judicaret? Denique absens per epistolam condemnabat, & idem absolvebat per epistolam; epistola enim Pauli quædam effigies erat ejus præsentiæ, & forma operis.

7. Non enim ut aliorum epistolæ, *graves*, inquit, *& fortes, præsentia autem corporis infirma, & sermo contemtibilis*; (2. Cor. 10. 10.) talis & Apostoli; sed talis hujus epistola, ut talis esset forma præcepti, qualis esset operationis substantia: *quia quales sumus*, inquit, *verbo per epistolam absentes, tales & præsentes sumus in opere*. (Ibidem 11.) Imaginem præsentiæ suæ in episto-

* Hunc hæreticum postquam Mediolano Placentiam venisset, a Sabino cujusdam ipsum consulentis meatu confutatum fuisse, atque eam rem ad Ambrosium ab eodem episcopo delatam censet Hermannus. Atqui series epistolæ indicare potius videtur Apollinaristam Placentia venisse Mediolanum; & Ambrosium eorum quæ illic evenerant, a Sabino litteris præmonitum, eidem vicissim, quæ in eadem causa Mediolani facta fuerant, rescripsisse. Quam quidem opinionem hæc ultima verba plane confirmant.

* Hæc satis conveniunt cum illis Paulini verbis: *Necoperam declinabat scribendi propria manu libros, nisi cum aliqua infirmitate adtenuaretur*. Quod autem præter curam excolandi styli, aliam causam cur ipse scriberet, subjungit, nimirum ne alienæ fatigationi parceret, id quidem eximiam Viri sancti humanitatem pulcre declarat. Hieronymus autem noctu se dictare solitum non uno loco testificatur. Neque ignota res est, dictante Origene, plures simul antiquarios, quibus sumtum suppeditabat alius Ambrosius, excipere consuevisse.

a Belv. codex, *familiarius ad unguem* &c. Minus commode.

* *Deflare* hoc loco idem est, ac subito impetu quidquid in buccam venerit, effundere.

a epistolis expressit, a fructum & testimonium in opere significavit. Vale, & nos dilige, ut facis; quia nos te diligimus.

* Scripta circ. ann. 390.

* EPISTOLA XLVIII.

SABINUM, *ut libros suos severo expendat examine, obsecrat, & quae commoda hinc oriantur, exponit; subjungens tamen duritiem verborum tolerandam esse, dum fidei professio integra sit, suas variis haeresibus fidei professiones opponit: ac demum se in posterum scribendis epistolis maxime operam daturum spondet.*

AMBROSIUS SABINO.

1 Remisisti mihi libellos, quos tuo judicio probatiores habebo. Ideo misi alios non judicii favore delectatus, sed promissa a te, & petita a me veritate illectus: malo enim tuo corrigatur judicio, si quid movet, priusquam foras prodeat, unde jam revocandi nulla facultas sit; quam laudari a te, quod ab aliis reprehendatur. Itaque arbitrum te eorum quae postulas, rogavi; neque enim legi a te mea, quae nonnumquam tribuo in vulgus, sed in tuae calculum venire sententiae desideravi. * Non erit longi subsellii ista judicatio & mora, ut dictum est antiquitus. Facile est tibi de nostris judicare?

2. Ego certe huc invitatu tuo prodeundum putavi: tuum est liquido decernere, & scrutanter discutere, quae corrigas; ne tibi vitio vertant ea, quae nobis potuerunt obrepere. Nescio quo enim modo praeter imprudentiae caliginem, quae me circumfundit, * unumquemque fallunt sua scripta, & aurem praetereunt; atque ut filii etiam deformes delectant, sic etiam scriptorem indecores sermones sui palpant. Incautius plerumque aliquid promitur, aliquid accipitur malevolentius, aliquid exit ambiguum, tum quia alieno examinanda judicio, non pro nostra debemus magis, quam pro aliena opinione trutinare, & discutere omnes scrupulos malevolentiae.

3. Adsume igitur benevolenti animo aurem vetustiae, & pertracta omnia, b sermones vellica; si in iis non forenses blanditiae, & suasoria verba, sed fidei sinceritas est, & confessionis sobrietas. * Notam appone ad verbum dubii ponderis, & fallacis staterae; ne quid pro se esse adversarius interpretetur. Esto ut revincatur, si congredi coeperit: MALE SE HABET liber, c qui sine adsertore non defenditur. Ipse igitur pro se loquatur, qui procedit * sine interprete: noster hic tamen non egredietur a nobis, nisi a te acceperit auctoritatem. Itaque cum eum fide tua prodire jusseris, committetur sibi.

4. Tamen quoniam *non in sermone est regnum Dei*, sed in virtute; verbum si offenderit, virtutem professionis interrogato. Professio autem fidei sententia est, quam adversum Sabellianos & Arrianos ita * a majoribus traditam tenemus, ut Patrem Deum, & Filium ejus unigenitum, & Spiritum sanctum veneremur: hanc Trinitatem unius esse substantiae, majestatis, divinitatis: in hoc nomine Patris & Filii & Spiritus sancti baptizare nos, quemadmodum scriptum est: Filium itaque coaeternum Patri suscepisse carnem, natum de Spiritu sancto & Virgine Maria, aequalem Patri secundum divinitatem in Dei forma, id est, in omni plenitudine divinitatis, quae in illo habitat, ut dixit Apostolus, corporaliter; qui in persona hominis formam servi accepit, & se humiliavit usque ad mortem.

1. Cor. 4. 20. — Matth. 28. 19. — Coloss. 2. 9. — Philip. 2. 8

5. Ergo & adversus Photinum haec nobis sententia est: adversus Apollinarem autem legitima circumspectio; ut confiteamur sicut in Dei forma nihil ei defuit divinae naturae & plenitudinis, * sic in illa forma hominis nihil ei defuisse, quo imperfectus homo judicaretur: qui ideo venit, ut totum hominem salvum faceret. Neque enim decebat, ut qui perfectum opus in aliis consummaverat, hoc imperfectum in se esse pateretur; si enim aliquid ei defuit, non totum redemit: si non totum rede-

a Ita plerique mss. nonnulli tamen, & omnes edit. *fructum testimonii* &c.

* Haec verba huc translata sunt ex epist. 9. lib. 3. epist. Cicer. ubi sic habetur: *Longi subsellii, ut noster Pompeius appellat, judicatio & mora.*

* Non sine laude a plerisque memorata sunt verba haec Ambrosiana, sed in primis a Baronio *in Martyr. Rom.* ubi de sancta Sabino agitur.

b Vat. edit. *sermones ventila*: Rom. cum scriptis cod. *sermones vellica*. Est autem vellicare manu tentare utrum aliquid alicui valide cohaereat, aut facile possit avelli. Unde clarus fit metaphoricus sensus, quo hic ponitur.

* Fuit antiquis ea consuetudo, ut qui libros aliorum examinandos acciperent, quid tolli, quidve mutari oporteret, appositis quibusdam notis indicarent. Horatius *de Arte poet.* *Incomtis allinet atrum transverso calamo signum* &c.

c Thuan. codex, *qui suo adsertore*; Non satis commode.

* Interpres hic est, quem vulgo mediatorem dicimus, hoc est, conciliatorem. Cicero in Verrem: *Aut qui sequestres, aut interpretes corrumpendi judicii esse solent.* Idem in epistolis: *Quo ergo interprete novissime ad Lepidum usus sum.* Ita Nannius.

* Quanti faceret Ambrosius veteres Ecclesiae traditiones a nobis jam aliquoties observatum est, sed hunc etiam locum indicare non gravabimur. Quod autem spectat ad Sabellianos, Arrianos, ac Photinianos, de commentis atque erroribus eorum ad lib. *de Fide* ac *de Incarn.* satis diximus.

* Apollinaristarum praecipuum hunc errorem fuisse, quod a Christo humanam animam vel susceptam negarent, vel sine mente ac ratione susceptam contenderent, observavimus ad lib. *de Incarn. Sacr.* cap. 7. n. 61. Quo etiam lib. cap. 7. Ambrosius illud ipsum, quo hic utitur, adhibet argumentum.

redemit, fefellit igitur, qui dixit ideo se venisse, ut totum hominem salvum faceret. Sed quia impossibile est a mentiri Deo, non fefellit: ergo quia ita venit, ut totum redimeret, & salvum faceret, totum utique suscepit, quod erat humanæ perfectionis.

Hebr. 6. 18.

6. Nostra sententia hujusmodi est, ut meministi. Si verba alicubi movent, non præjudicant fidei; etenim sermonem dubium mens non dubia obumbrat, & defendit a lapsu.

7. Hæc tecum prolusimus, quæ in libros nostrarum epistolarum referam, si placet, atque in numerum reponam; ut tuo commendentur nomine, & tuis ad nos, & nostris ad vos litteris augeatur mutuus amor per Dominum: ut ita legas, quod judices; & quod moverit, scribas ad me: AMOR ENIM verus constantia probatur. Placet jam quod senibus usu facilius est, quotidiano & familiari sermone epistolas texere; & si quid de scripturis divinis obvium inciderit, adtexere. Vale, frater, & dilige amantem tui; quia plurimum te diligo.

Scripta circa ann. 390.

*EPISTOLA XLIX.

Numquam minus se solum esse, quam cum solus sit amico scribens, solitudinis bona exemplis docet, maxime quod tunc liceat præsentem in Scripturis habere Deum, & ei mentem nostram patefacere.

AMBROSIUS SABINO.

1. Quoniam tibi quoque complacuit nostrarum usus epistolarum, b in quibus quidam inter absentes præsentium sermo est, pergam frequentius te in meis scriptis & cum solus sum, alloqui. *Numquam enim minus solus sum, quam cum solus esse videor: nec minus otiosus, quam cum otiosus. Certe pro arbitrio accerso quos volo, atque adjungo mihi quos magis diligo, aut quos aptiores arbitror: nemo interpellat, nemo interpolat. Tunc ergo te magis teneo, & de Scripturis confero, & prolixiorem simul sermonem cædimus.

Luc. 1. 28.

2. Sola erat Maria, & loquebatur cum Angelo. Sola erat quando supervenit in eam Spiritus sanctus, & virtus Altissimi obumbravit eam. Sola erat, & operata est mundi salutem, c & concepit redemtionem universorum. Solus erat Petrus, & totum per orbem consecrandarum gentium cognovit mysteria. Solus erat Adam, & non est prævaricatus; quia mens ejus adhærebat Deo. Postquam vero ei mulier adjuncta est, non potuit inhærere mandatis cælestibus; & ideo se abscondebat, quando Deus deambulabat in paradiso.

Act. 10. 10. & seq. Gen. 2. 9. De Parad. Dist. 1. cap. Quando Adam.

Gen. 3. 8.

3. Et nunc deambulat in paradiso Deus, quando divinas scripturas lego. Paradisus est Genesis liber, in quo virtutes pullulant patriarcharum: paradisus Deuteronomium, in quo germinant Legis præcepta: paradisus Evangelium, in quo arbor vitæ bonos fructus facit, & æternæ spei mandata diffundit per universos populos.

4. Audiens itaque: Diligite inimicos; audiens: Dimitte omnia tua, & sequere me; audiens: Qui te percutit in maxilla, præbe ei & alteram; & hæc non faciens, & vix diligens eum, qui me diligat, non dimittens quæ habeo, injuriam acceptam ulcisci volens, & sublatum mihi extorquere; cum Scriptura dicat etiam aliud, id est, plus quam petitum aut ereptum est, concedendum, video me contra mandata Dei facere. Et aperiens oculos conscientiæ, deambulare mihi Deum præsentem recognosco: cupio me abdere, cupio velare; sed nudus sum Deo, apud quem nuda & intecta sunt omnia. Erubescens itaque tegere pudenda facinorum desidero, quasi membra mei corporis: sed quia Deus omnia videt, quia foliis obumbratus, latebris tectus appareo, puto me abscondi; quia corpore amictus sum. Ipsa est tunica pellicea, cum qua Adam de paradiso ejectus est, nec a frigore tutus, nec tectus ab opprobrio, sed & injuriæ & culpæ patens.

Matth. 5. 44. Matth. 19. 21. Luc. 6. 29.

Hebr. 4. 13.

Gen. 3. 23.

5. Liquet igitur ex his, quia soli cum sumus, tunc nos offerimus Deo, tunc mentem ei nostram aperimus, tunc amictum fraudis exuimus. Solus erat Adam, quando in paradiso constitutus est, solus erat & quando ad imaginem Dei factus est: sed non erat solus, quando de paradiso ejectus est. Solus erat dominus Jesus, quando mundum redemit; non enim legatus neque nuntius, sed ipse Dominus solus salvum fecit populum suum, etsi numquam solus est ille, in quo Pater est sem-

Gen. 2. 8. Gen. 1. 27

Johan. 16. 32.

a Rom. edit. mentiri Deum: græce similiter Ψεύσασθαι Θεόν. Attamen propter mss. ac vet. edit. consensum existimamus hyperbaton ab Ambrosio hoc factum esse ita restituendum, Deo impossibile est mentiri.

b Rom. edit. in quibus quidem. Minus apposite.

* Actum est de hoc paradoxo lib. 3. Offic. cap. 1. num. 2. ubi & nos unde petitum fuit, indicavimus. Non omittemus autem hoc loco Franc. Petrarcham lib. 1. de Vita Solit. sect. 3. cap. 2. quam cordi Ambrosio solitudo fuerit, commemorare; ejusque suburbanum secessum describere, ubi hoc ipsum epistolæ hujus testimonium citat.

c Ita vet. edit. cum mss. pluribus potioribusque; Rom. vero cum aliis cod. nonnullis, & concepit redemtorem. Sed eodem modo redemtionem concepisse Maria dici utique potest, quo dicitur salutem operata, in quantum scilicet mediatorem ac reparatorem mundo peperit. Qui quidem loquendi modus minime infrequens est apud Ambrosium.

semper. Unde & nos soli fimus, ut Dominus nobiscum sit. Vale, & nos dilige; quia nos te diligimus.

* Scripta circ. ann. 390.

*EPISTOLA L.

Quod mentiri Deus non possit, non esse infirmitatis; Dei tamen esse aliquod infirmum, sed quod fortius sit hominibus, crucem nimirum. Quod Deus prophetiam Balaam infuderit mirum non esse; cum illud nec sacerdoti negaverit Christum persequenti; ut nempe sibi ex inimicis exprimeret testimonium. Quanta infidelitate atque avaritia prophetias suas corruperit Balaam: sed potissimum quæ fuerit illius in persuadendo scelere perfidia? Unde efficitur Deum mutabilem non fuisse erga eum, ut pote cujus nequitiam perspexerat.

AMBROSIUS CHROMATIO

1. Numquidnam [a] mentitur Deus? Sed non mentitur, quia impossibile est mentiri Deum. Impossibile quoque istud numquidnam infirmitatis est? Non utique; nam quomodo omnia potest, si aliquid efficere non potest? Quid ergo ei impossibile? [b] Non quod virtuti arduum, sed quod naturæ ejus contrarium. Impossibile, inquit, est ei mentiri. Impossibile istud non infirmitatis est, sed virtutis & majestatis; quia veritas non recipit mendacium, nec Dei virtus levitatis errorem. Ideoque fit *Deus verax, omnis autem homo mendax.*

Tit. 1. 2. Hebr. 6. 18. — Rom. 3. 4.

2. [c] Veritas itaque semper in eo est, fidelis manet, mutare se, & negare non potest. Si enim verum se negat, mentitur: mentiri autem non virtutis, sed infirmitatis est. Nec mutare se potest, quia natura ejus non recipit infirmitatem. Hoc igitur impossibile ejus plenitudinis est, quæ minuere se & augere non potest: non infirmitatis, quæ in eo quod se auget, imbecilla est. Ex quo colligitur impossibile Dei potentissimum esse. Quid enim potentius, quam nescire quidquid infirmitatis est?

3. Est tamen & aliud infirmum Dei, quod fortius est hominibus; & stultum Dei, quod sapientius est hominibus: sed hoc crucis, illud divinitatis. Si ergo quod infirmum est ejus, potentia est: quod potentiæ, quomodo infirmum est? Sit igitur nobis positum, quia non mentitur Deus.

1. Cor. 1. 25.

4. Sed nec augurator auguril in Israel, secundum legem Dei. Quomodo ergo Balaam prohibitum se oraculo Dei dicit, ut vadat ad maledicendum populo Israel, & ivit, & occurrit ei Angelus Domini, qui eum prohibuerat pergere, ita ut obsisteret asinæ ejus, quæ vehebat eum; & nihilominus & ipse dixit ei ut iret, sed hoc diceret, quod sibi infunderetur? [d] Si augurator non est in Israel, unde isti oraculum Dei, quod futura manifestavit, qui augur erat? Si oraculum Dei loquebatur, unde meritum divinæ adspirationis adsumserat?

Deut. 18. 10. — Num. 22. 31. & seq.

5. Sed non mireris infusum auguri a Domino, quod loqueretur; quando infusum legis in Evangelio etiam [e] principi Synagogæ uni ex persequentibus Christum, quia oportet unum hominem mori pro populo. In quo non prophetiæ meritum, sed adsertio veritatis est; ut adversariorum testimonio manifestaretur, quo perfidia non crederetur vocibus suorum augurum redargueretur. [f] Ideo Abraham ille Chaldæus adscitur ad fidem, ut Chaldæorum superstitio conticesceret. Non igitur confitentis meritum, sed vocantis oraculum est, [g] revelantis Dei gratia.

Johan. 11. 50. — Num. 22. 21.

6. Quid igitur Balaam contraxit offensionis, nisi quia aliud loquebatur, aliud machinabatur? Deus enim vas mundum requirit, non immunditia inquinatum & sordibus. Tentabatur igitur Balaam, non probabatur; erat enim plenus fallaciæ ac doli. Denique cum primo consuluisset utrum ad illum vanitatis populum deberet pergere, & prohibitus esset, excusavit: postea missis legatis honoratioribus, promissis uberioribus, muneribus cumulatioribus illectus, qui renuntiare debuerat, iterum consulendum putavit: quasi Deus aut pretio aut muneribus inflecteretur.

Ibidem 19.

7. Res-

a Rom. edit. quæ tomo 2. hanc epistolam, adscripto ei titulo Annotationis super cap. 23. Num. exhibet, eidem hæc etiam verba præmittit: *Dictum est, Non ut homo Deus, ut mentiatur: neque ut filius hominis, ut mutetur.* Ferendum tamen est abruptum id videri, quo senctus noster utitur, exordium: sed cum sub finem epistolæ ad tractande hujusmodi argumenta testetur se Chromatii rogatu animum appulisse, credibile est aliquid fuisse in hujus litteris, quod tali initio responsi Ambrosiani ansam dederit.

b Eadem edit. Rom. *Illud utique quod naturæ ejus contrarium est, non quod virtuti arduum*. Sed quorsum hujusmodi trajectio & mutatio spectet, non videmus. Adverte autem obiter quanto sagacius sapientiusque Ambrosius hoc loco argumentetur, quam Plinius lib. 2. *Hist. natur.* cap. 7. ubi Deum non omnia posse ex eo colligit, quod sibi mortem non possit consciscere.

c Mss. non pauci, *Verax itaque*, nonnulli *utique*; ceteri, ac edit. ut in textu.

d Rom. edit. sole, *Si divinatio non est*.

e Eadem edit. Rom. cum uno alterove mss. *principi sacerdotum*. Quæ autem de prophetia hic tradit Ambrosius, eo vertuntur, quod illa sit e genere donorum, quæ gratis datæ vocantur a theologis: quæque non ad sanctificationem eorum, quibus insunt, conceduntur; sed ad proximi utilitatem. Unde scite de illis Facundus lib. 8. cap. 7. *Quoties per nescientes scienter operatur ipse, qui potest omnia facere?*

f Omnes edit. *Balaam ille Chaldæus*; ubi Nannius, allusio, inquit, ad id quod a gentis vitio mathematici & genethliaci Chaldæi appellantur. Attamen cum propemodum omnes mss. præferant, *Abraham ille Chaldæus*, verisimilius est donum fidei Abrahæ ex ipsa Chaldæa oriundo collatum ad probandum quod hic dicitur de prophetia Balaamo concessa, in medium proferri.

g Ita mss. præter unum aut alterum: hi vero, & omnes edit. *revelante Dei gratia. Quid igitur contraxit* &c.

7. Responsum est quasi avaro, non quasi ei, qui verum quæreret; ut illuderetur potius, quam informaretur. Cœpit ire, occurrit ei Angelus in angusto, demonstravit se asinæ, non demonstravit auguri. Illi se revelavit, illum obtrivit; tamen ut aliquando & ipse cognosceret, aperuit oculos ejus: vidit, & adhuc tamen non credidit evidenti oraculo; & qui vel oculis credere debuisset, involuta & ambigua respondit. (Ibidem 24.)

8. Tunc indignatus Dominus per Angelum dixit: *Vade; sed quæcumque tibi inspiravero, hæc dices*, id est, non quæ vis, sed quæ cogeris loqui. Quasi organum inane sonum meis præbebis sermonibus. Ego sum, qui loquar, non tu qui ea quæ audieris resultabis, & quæ non intelliges. Nihil proficies eundo; [a] quia sine mercede remeabis pecuniæ, & sine profectu gratiæ. Denique ea prima vox ejus est: *Quid maledicam, cui non maledicit Dominus?* ut ostenderet non in sua voluntate esse benedictionem Hebræi populi, sed in Dei gratia. (Ibidem 35. Ibid. 23. 8.)

9. *A summis*, inquit, *montibus conspiciam eum*; quoniam non oculis comprehendere possum hunc populum, qui habitabit solus, fines suos non locorum possessione determinans, sed virtutis incolatu, & morum singularium proprietate in æterna diffundens sæcula. Quis enim annumerabitur ei de nationibus aliis, qui finitimorum populorum excedit consortia justitiæ sublimitate? Quis constitutionem generationis ejus colliget? Corpora quidem eorum humanis seminibus concreta & figurata advertimus, sed de superioribus, & mirabilibus seminariis animæ eorum pullularunt. (Num. 23. 9.)

10. *Moriatur anima mea in animis eorum*, moriatur hanc corporalem vitam, ut in animis justorum illius æternæ vitæ adipiscatur gratiam. In quo jam tunc sacramenti hujus cælestis, & sacri baptismatis revelata est magnificentia, per cujus operationem moriuntur homines culpæ veteri, & iniquorum operibus; ut novitate vitæ in consortia justorum transfigurati, in eorum mores resurgant. Et quid mirum de hominibus, cum moriantur peccato, ut Deo vivant? (Ibidem 10.)

11. Hæc audiens Balac, indignatus est [b] dicens: Ad maledicendum te adduxi, & tu benedicis. Respondit ille: Calumniam patior de eo, quod nescio; ego enim nihil meum loquor, sed quasi cymbalum tinniens sonum reddo. Iterum alio atque alio transductus, cum vellet maledicere, benedicebat: [c] *Non est labor in Jacob, neque dolor*. Dominus illum protegit. Et infra jubet parari aras septem & sacrificia. Utique debuit discedere, sed per infirmitatem mentis, & mutabilitatem sententiæ putabat quod avertere posset Dei voluntatem: ipse autem per excessum mentis aliud cupiebat, & aliud loquebatur. (Ibidem 21.)

12. *Quam speciosa*, inquit, [d] *habitacula tua*, o Hebræorum milia! *Tabernacula tua sicut nemora obumbrantia, sicut paradisus super flumina, & sicut cedrus secus aquas*. Exiet homo ex Jacob, & obtinebit multas gentes, & adtolletur regnum ejus in altum: in terris quoque extendet principatum suum in Ægyptum. *Qui benedicent eum, benedicentur: & qui maledixerint ei, maledicti erunt*. Quem igitur nisi Christi populum [e] significat? Eum benedicit Deus, in cujus medullas Verbum Dei descendit usque ad divisionem animæ, artuum quoque & medullarum: in quo habuisset Balaam gratiam Domini, si id ex sententia & affectus sui proposito fecisset. Sed quia revincitur mala mens consiliis suis, & occulta animi produntur exitu; ideo sequentibus insidiis animus ejus aperitur. (Num. 24. 5. & 6. Ibidem 9. Hebr. 4. 12.)

13. Unde & dignam mercedem suæ invenit malevolentiæ. Nam cum adverteret quod non posset in excessu mentis positus maledicere, dat consilium regi, dicens: [f] Illa sint oracula horum quæ Deus præcepit, accipe consilium adversus oracula Dei. Populus iste justus est, habet protectionem Dei; quia non divinationibus & auguriis se se dedit, sed soli æterno Deo; ideo ceteris fide præstat. Interdum tamen & fideles mentes corporis labuntur illecebra, & formæ lenocinio. Sunt tibi mulieres plurimæ, & pleræque non indecores pulcritudine: virilis autem sexus nullo magis lubricus, quam muliebri decore cito capitur; & maxime si ardor mentium alloquiis inflammetur frequentibus, & quasi facibus inardescat; si spem potiundi hauriat, affectum differat. Jaciant igitur mulieres tuæ vocibus suis hamos, nec difficiles primos congressus suos præbeant, sed & * visu faciles, & dictu affabiles circumerrent, & toto se circumfundant exercitui;

a Mss. aliquot, *qui sine mercede remanebis*. Non satis recte.

b Rom. edit. sola, *dicens: Quid fecisti mihi? Ad maledictionem inimicorum meorum vocavi te, & ecce benedixisti benedictione*.

c Eadem edit. *Non erit labor in Jacob, neque dolor in Israel. Dominus Deus ejus cum eo*.

d Rom. edit. *habitacula tua Jacob, tabernacula tua Israel*.

e Vet. edit. ac plures mss. *significat & benedicit* (quidam *benedixit*) *Deus*; in mss. nonnullis *Deus* omittitur: edit. Rom. *quem benedixit Deus*: reliqui mss. ut contextu.

f Omnes edit. ac plerique mss. *Illa sint oraculorum*: aptius Prat. & alii aliquot, *Illa sint oracula horum*.

* Versus Maronis, inquit Nannius, cum parvula immutatione:

Nec visu facilis, nec dictu affabilis ulli,

citui; atque hos arte tractent viros, ut concubitu non indulgeant, nisi amoris mutui fidem consortio sacrilegii comprobaverint. Sic enim poterunt cælesti protectione destitui, si ipsi a domino Deo suo sacrilegiis deviaverint.

14. Non igitur justus Balaam, ut pote consiliarius fornicationis & sacrilegii, sicut evidenter etiam in Apocalypsi scriptum est Johannis evangelistæ, dicente domino Jesu ad Angelum Ecclesiæ Pergami: *Habes illic tenentes doctrinam Balaam, qui docebat Balac mittere scandalum coram filiis Israel, manducare immolata, & fornicari; ita habes & tu tenentes doctrinam Nicolaitarum.* Quo apparet inde Manichæorum sacrilegia manasse, qui miscent atque adjungunt * sacrilegium turpitudini.

Apoc. 2. 14. & 15.

15. Ergo nec Deus injustus, nec mutabilis ejus sententia: deprehendit enim mentem ejus, & occulta cordis; & ideo tentavit eum quasi divinum, non elegit quasi prophetam. Et utique vel tantorum oraculorum gratia & revelationum sublimitate converti debuit: sed animus nequitiæ plenus verba promsit, non fidem detulit, consiliis infirmare cupiens, quod annuntiabat futurum. Et quia oracula fraudare non poterat, consilia fraudulenta subministrabat, quibus a levis populus Judæorum tentati quidem sunt, sed non expugnati; unius enim viri sacerdotis justitia solutum est omne facinorosi hominis consilium, multoque mirabilius per unum hominem potuisse liberari exercitum patrum, quam potuisse decipi.

Num. 25. 11

16. Hoc munusculum sanctæ menti tuæ transmisi; quia vis me aliquid de veterum scriptorum interpretationibus paginare. Ego autem adsumsi epistolas familiari sermone adtexere, redolentes aliquid de patrum moribus; quarum gustum si probaveris, post hæc hujusmodi mittere non verecundabor. Malo enim senilibus verbis de supernis rebus hallucinari tecum, quod græce dicunt ἀδολεσχῆσαι: b Ἐξῆλθεν Ἰσαὰκ εἰς τὸ πεδίον ἀδολεσχῆσαι, c veniente Rebecca futuræ Ecclesiæ animo videns mysteria: malo, inquam, hallucinari tecum verbis senilibus, ne videar d artem deseruisse, quam concitatioribus deflare aliquid jam nec studiis nostris aptum nec viribus. Vale, & nos dilige; quia ego te diligo.

* EPISTOLA LI.

** Scripta circ. ann. 390.*

Adventum ejus non ingrato affectu se declinare, sed ne tacere cogeretur, aut offensionis causam præberet. Iracundum esse Theodosium, sed ex se placabilem: ne igitur eum commoveret, valetudinem excusasse. Ingemuisse episcopos cædem Thessalonicensem, proinde in eluenda illa sanctorum imitandam pœnitentiam, sine qua peccatum non tollitur. Diabolum qui ei inviderit, vincendum. Non audere se, illo præsente, offerre sacrificium, a quo etiam divinitus fuerit deterritus: at ipsam pœnitentiam sacrificium esse. Quod factum ejus non præverterit, dolere se, quippe qui eum vere diligat.

Augustissimo imperatori THEODOSIO AMBROSIUS episcopus.

1. ET veteris amicitiæ dulcis mihi recordatio est, & beneficiorum, quæ crebris meis intercessionibus summa gratia in alios contulisti, gratiæ memini. Unde colligi potest quod non ingrato aliquo affectu adventum tuum semper mihi antehac exoptatissimum declinare potuerim. Sed qua causa hoc fecerim, breviter expediam.

2. Soli mihi in tuo * comitatu jus naturæ ereptum videbam audiendi, ut & loquendi privarer munere; motus enim frequenter es quod ad me pervenissent aliqua, quæ in consistorio tuo statuta forent. Ego ergo expers communis usus sum, cum dicat dominus Jesus *nihil esse occultum, quod non manifestetur.* Verecundia igitur, qua potui, satisfeci imperiali arbitrio; & prospexi ne aut ipse causam commotionis habeas, cum id egerim, ne quid ad me de imperialibus deferatur statutis: aut ego cum fuero præsens, aut non audiam per metum omnium, & quasi conniventis famam subibo: aut ita audiam, ut mihi aures pateant, vox intercludatur; ut audita non possim eloqui, ne eos qui in suspicionem proditionis venerint, lædam in periculo.

Luc. 8. 17.

* Quænam sint turpitudines, quibus adjunctum a Manichæis sacrilegium adserit Ambrosius, explicatur ab Augustino lib. *de Hæres.* cap. 46.

a Edit. cum mss. aliquot, *quibus leves populi Judæorum tentati.* Alii mss. plures ac probatiores, *quibus levis populus Judæorum tentati*, minime male.

b Cum imperite & parum distincte græca verba scribantur in cod. manu exaratis, eam lectionem ex illis expresserat Amerbachius, quæ non modo barbara, sed etiam omni sensu destituta esset. Quapropter ut manifesto ulceri medicinam Erasmus exhiberet, hanc sententiam quasi germanam substituit, *græce dicunt*, ἀδολεσχίαν γὰρ λαλεῖν περὶ τῶν ἀδολεσχῆσαι. Verum non satisfecit Romanis editoribus; ii siquidem, non paucis vocibus trucidatis, has tantum nobis exhibuerunt, *Græci dicunt* ἀδολεσχῆσαι. Ceterum curiosius characteres, queis hic locus in ms. Reg. exaratur, examinantibus vera lectio detegitur, quam restituimus. Porro de voce ἀδολεσχίαν & ejus significatione tractavit Ambrosius lib. *de Isaac & Anima* cap. 2. n. 1. & in Psal. 118. n. 13. & 14. atque alibi.

c Vet. edit. *ut cernente Rebecca*: Rom. & nonnulli mss. *ut veniente Rebecca*: Sed in aliis mss. concinnius *ut* omittitur.

d Omnes edit. & pauci mss. *artem desisse*: aliqui alii: *artem dedisse*: melius ceteri, *artem deseruisse*, interpretandi nempe Scripturam, ut aliquid proprio marte lucubraret.

* Comitatus, ut Nannius observat, est familia imperatoris, cum officiariis & stipatoribus, quæ olim cohors dicebatur.

3. Quid igitur facerem? Non audirem? Sed aures non possem cera veterum fabularum claudere. Proderem? Sed quod in tuis jussis timerem, in meis verbis deberem cavere; ne quid eruentum committeretur. Tacerem? Sed quod miserrimum [a] foret omnium, alligaretur conscientia, vox eriperetur. Et ubi illud? Sed si sacerdos non dixerit erranti, is qui erraverit, in sua culpa morietur, & sacerdos reus erit pœnæ, quia non admonuit errantem? (Ezech. 3. 19.)

4. Accipe illud, imperator auguste. Quod habeas fidei studium, non possum negare; quod Dei timorem, non diffiteor: sed habes naturæ impetum, quem si quis lenire velit, cito vertes ad misericordiam: si quis stimulet, in majus exsuscitas, ut eum revocare vix possis. Utinam si nemo mitigat, nullus accendat! Libenter eum committo tibi: ipse te revocas, & pietatis studio vincis impetum naturæ.

5. Hunc ego impetum malui cogitationibus tuis secreto committere, quam meis factis publice fortassis movere. Itaque malui officio meo aliquid deesse, quam humilitati: & requiri in me ab aliis sacerdotis auctoritatem, quam a te desiderari in me * amantissime honorificentiam; ut represso impetu, integra esset consilii eligendi facultas. Prætendi ægritudinem corporis re vera gravem, & nisi a viris mitioribus vix levandam: vel emori tamen maluissem, quam adventum tuum biduo, aut triduo non exspectarem. Sed quid facerem, non erat.

6. Factum est in urbe Thessalonicensium * quod nulla memoria habet, * quod revocare non potui, ne fieret; immo quod ante atrocissimum fore dixi, cum toties rogarem: & quod ipse sero revocando grave factum putasti, hoc factum extenuate non poteram. Quando primum auditum est, [b] propter adventum Gallorum episcoporum Synodus convenerat; nemo non ingemuit, nullus mediocriter accepit: non erat facti tui absolutio in Ambrosii communione. In me etiam amplius commissi exageraretur invidia, si nemo diceret Dei nostri reconciliationem fore necessariam.

7. An pudet te, Imperator, hoc facere quod rex propheta, auctor Christi secundum carnem prosapiæ, fecit David? Illi dictum est, quia dives qui haberet plurimos greges, unam pauperis ovem propter adventum hospitis eripuit & occidit; & cognito quod in hoc ipse argueretur, quia ipse fecisset, ait: *Peccavi Domino*. Noli ergo impatienter ferre, Imperator, si dicatur tibi: Tu fecisti istud, quod David regi dictum est a propheta. Si enim hoc sedulo audieris, & dixeris: *Peccavi Domino*; si dixeris regale istud propheticum: *Venite adoremus, & procidamus ante eum; & ploremus ante Dominum nostrum, qui fecit nos*, dicetur & tibi: Quoniam pœnitet te, dimittit tibi Dominus peccatum tuum, & non morieris. (2. Reg. 12. 13.) (Psal. 94. 6.) (2. Reg. 12. 13.)

8. Iterum cum plebem numerari jussisset David, percussus est corde, & dixit ad Dominum: *Peccavi vehementer, quod fecerim hoc verbum, & nunc, Domine, aufer iniquitatem servi tui, quod deliqui vehementer*. Et missus est iterum ad eum Nathan propheta, qui ei trium optionem conditionum offerret, ut quam vellet, eligeret: famem tribus annis in terra, aut tribus mensibus fugere a facie inimicorum suorum, aut triduo mortem in terra. Et respondit David: *Angustiæ sunt tria hæc vehementer; verumtamen incidam in manus Domini; quoniam multa misericordia ejus nimis: & in manus hominis non incidam*. Culpa autem erat, quoniam voluit scire numerum totius plebis, quæ secum erat: quod scire Deo soli debuit reservare. (2. Reg. 24. 10.) (Ibidem 14.)

9. Et cum, inquit, mors fieret in plebe, ipso primo die ad horam prandii cum vidisset David percutientem Angelum in plebem, ait David: *Ego peccavi, & ego pastor malignum feci, & hic grex quid fecit? Fiat manus tua in me, & in domum patris mei*. Itaque pœnituit Dominum, & jussit Angelo ut parceret plebi, sacrificium autem offerret David; erant enim tunc sacrificia pro delictis, hæc nunc sunt sacrificia pœnitentiæ. Itaque ea humilitate acceptior Deo factus est: NON ENIM MIRANDUM peccare hominem; sed illud reprehensibile, si non se cognoscat errasse, non humiliet Deo. (Ibidem 17.)

10. Job sanctus & ipse potens in sæculo, ait: *Peccatum meum non abscondi, sed coram plebe omni annuntiavi*. Ipsi immani regi Saul dixit Jonathas filius suus; *Noli peccare in* ser- (Job. 31. 33.) (1. Reg. 19. 4.) (Ibidem 5.)

a Vet. edit. *forte omnium*: Rom. *foret omnium*; multo melius. Quapropter cum in emendanda hac epistola destituamur auxilio mss. nihil potius nobis videtur, quam ut ejus editionis lectionem retineamus, quam præstare aliis arbitrabimur.

* Ita omnes edit. sed locus nobis nonnihil suspectus est corruptionis; forte tamen non difficulter sanandus, si pro *amantissime*, substituatur *amantissimo*.

* Promiserat Ambrosio Theodosius injuriam suam Thessalonicensibus se donaturum, sed purpuratorum suorum instinctu rursus ad ultionem animum reflexerat, ut docet Paulinus in Ambrosii Vita.

b Rom. edit. sola, *cum propter*, &c. Sed sine adverbio *cum* nihilo pejus sensus constare potest. De qua porro Synodo intelligenda sint subjecta verba, controvertitur. Eam esse autumat Baronius, in qua Jovinianus ejusque sectatores condemnati sunt. Hermannus autem licet in Elucidationibus profiteatur se nihil quo illa opinio vel adstruatur vel destruatur, advertere; lib. tamen 7. cap. 1. Vitæ Ambr. censet episcoporum illum conventum propter Ithacianos, & Felicem diœcesi Treverensi ab eis impositum coivisse: sed nec ullum sententiæ suæ firmamentum ipsemet profert. De hac vero ultima Synodo iterum a nobis dicendum erit.

servum tuum David; &: *Ut quid peccas in sanguinem innocentem occidere David sine causa?* Quia etsi rex erat, peccabat tamen, si occideret innocentem. Denique etiam David cum jam regno potiretur, & audisset Abner innocentem occisum a Joab duce militiæ suæ, ait: *Innocens sum ego & regnum meum amodo & usque in æternum a sanguine Abner filii Ner*; & jejunavit in dolore.

2. Reg. 3. 28

11. Hæc ideo scripsi, non ut te confundam, sed ut regum exempla provocent, ut tollas hoc peccatum de regno tuo: tolles autem humiliando Deo animam tuam. Homo es, & tibi venit tentatio, vince eam. PECCATUM non tollitur nisi lacrymis & pœnitentia. Nec Angelus potest, nec Archangelus; Dominus ipse, qui solus potest dicere: *Ego vobiscum sum*; si peccaverimus, nisi pœnitentiam deferentibus non relaxat.

Matth. 28. 20.

12. Suadeo, rogo, hortor, admoneo; quia dolori est mihi, ut tu qui pietatis inauditæ exemplum eras, qui apicem clementiæ tenebas, qui singulos nocentes non patiebaris periclitari, tot periisse non doleas innocentes. Etsi in præliis felicissime egeris, etsi in aliis quoque laudabilis; tamen apex tuorum operum pietas semper fuit. Id tibi invidit diabolus, quod habebas præstantissimum. Vince eum, dum habes adhuc, unde possis vincere. Noli peccato tuo aliud peccatum addere; ut usurpes, quod usurpasse multis officit.

13. Ego certe in omnibus illis licet debitor pietati tuæ, cui ingratus esse non possum, quam pietatem multis imperatoribus præferebam, uni adæquabam: ego, inquam, causam in te contumaciæ nullam habeo, sed habeo timoris: * offerre non audeo sacrificium, si volueris adsistere. An quod in unius innocentis sanguine non licet, in multorum licet? Non puto.

14. Postremo scribo manu mea, quod solus legas. Ita me Dominus ab omnibus tribulationibus liberet; quia non ab homine, neque per hominem, sed aperte mihi interdictum adverti. Cum enim essem sollicitus, * ipsa nocte qua proficisci parabam, venisse quidem visus es ad Ecclesiam; sed mihi sacrificium offerre non licuit. Alia prætereo, ut potui cavere: sed pertuli amore tuo, ut arbitror. Dominus faciat ut omnia cum tranquillitate cedant. Multifarie Deus noster admonet, signis cælestibus, prophetarum præceptis: visionibus etiam peccatorum vult nos intelligere; quo rogemus eum, ut perturbationes auferat, pacem vobis imperantibus servet, fides Ecclesiæ & tranquillitas perseveret, cui prodest christianos & pios esse imperatores.

15. Certe vis probari Deo. Omnis rei tempus, ut scriptum est: *Tempus*, inquit, *faciendi, Domine*: &: *Tempus beneplaciti Deus*. Tunc offeres, cum sacrificandi acceperis facultatem, quando hostia tua accepta sit Deo. Nonne me delectaret habere gratiam imperatoris, ut secundum voluntatem tuam agerem, si causa pateretur? ET SIMPLEX oratio sacrificium est: hæc veniam refert, illa offensionem; quia hæc habet humilitatem, illa contemtum: Dei enim vox est, quod malit ut fiat mandatum ejus, quam deferatur sacrificium. Clamat istud Deus, ad populum Moyses annuntiat, ad populos Paulus prædicat. Id facito quod intelligis in tempore plus facere. *Misericordiam*, inquit, *malo, quam sacrificium*. Quare non illi magis sint Christiani, qui peccatum condemnant suum, quam qui defendere putant? *Justus enim in exordio sermonis accusator est sui*. QUI SE ACCUSAT cum peccaverit, justus est, non ille qui se laudaverit.

Eccles. 3. 1. Psal. 118. 126. Psal. 68. 14.

Matth. 9. 13.

Prov. 18. 17

16. Utinam, Imperator, etiam ante mihi potius credidissem, quam consuetudini tuæ. Cum puto quod cito ignoscis, cito revocas, ut sæpe fecisti; & tu præventus es, & ego non declinavi, quod cavere non debueram. Sed gratias Domino, qui vult servulos suos castigare, ne perdat. Istud mihi commune est cum prophetis, & tibi erit commune cum sanctis.

17. An ego * Gratiani patrem non oculis meis præferam? Debent veniam sancta alia pignora tua. Dulce mihi nomen ante-

* Hic episcopalem auctoritatem officiosa indulgentia temperat beatus Ambrosius. Alibi vero illum severius egisse animadvertimus cum Valentiniano juniore, dum eum aditu Ecclesiæ prohibendum ab episcopis, ejusque dona rejicienda minitatus est. Immo vero & Theodosium ipsum acerbius increpavit, cum eumdem in Ecclesiam per vim ingredi velle suspicatus esset, ut narrat Paulinus in ipsius Vita. Sed sanctis episcopis id moris erat, ut & adversus humiles ac resipiscentes indulgentiam præ se ferrent, & severitatem distringerent in contumaces. Unde Cyprianus epist. 55 antiq. edit. *Si qui autem sunt*, inquit, *qui putant se ad Ecclesiam non precibus, sed minis regredi posse .... pro certo habeant contra tales clausam stare Ecclesiam Domini*.

* Non omnia somnia sive nocturnas visiones rejiciebant antiqui Patres, quin immo non modo Ambrosium de multis apparitionibus tamquam divinitus immissis subinde loqui animadvertimus, sed etiam Cyprianum pluribus locis Augustinum in libris *de Civit. Dei*; atque alibi, Gregorium in lib. 4. *Dialog.* & in Homiliis, aliosque benemultos quos prætermittimus.

* Ambigi potest cujusnam Gratiani hic fiat mentio. Et certe vir quidem eruditissimus scripsit non pridem ex hoc Ambrosii loco nec non ex verbis Gregorii Nyss. præter Honorium & Arcadium Theodosii filios par alterum, de quibus auctores ferme sileant, se reperisse, Gratianum scilicet & Pulcheriam. De Pulcheria quidem, quam Baronius aliique multi agnoscunt, nulla controversia est: verum de Gratiano haud ita expeditum fuerit pronunciare. Etenim locus Gregorii, qui sub finem Orationis in funere Flaccillæ habetur, & quo ille auctor quatuor liberos, tres masculos scilicet ac filiam unam, Theodosio diserte adtribui sibi persuadet; ita explicari commode potest, ut e tribus liberis, duos qui virilis sexus essent, marito Flaccilla reliquerit, tamquam ad imperii defensionem idoneos: ipsa vero solam filiam sibi retinuerit. Quod autem Ambrosius hoc loco dicit de Gratiano, non de vero & per sanguinis propagationem sato filio intelligatur, necesse est; cum imperatores ætate provectiores juniorum quamquam alieno semine prognatorum parentes, & juniores eorumdem seniorum principum filios dici consuevisse passim indicetur ab Ambrosio. Sic epist. 17. n. 12. Theodosium Valentiniani secundi patrem appellat, sic epist. 24. n. 7. Maximum tyrannum conquestum refert, quod ad se Valentinianus non venerit *quasi filius ad patrem*, sed multo clarius epist. 53. n. 5. eumdem Valentinianum etsi jam vita functum vocitat filium Theodosii. Et hinc colliges quomodo Gratiani pater hic dici possit Theodosius.

tetuli, quibus amorem communiter detuli. Amo, diligo, orationibus prosequor. Si credis, sequere; si, inquam, credis, agnosce quod dico: si non credis, ignosce quod facio, in quo Deum præfero. Beatissimus & florentissimus cum sanctis pignoribus fruaris tranquillitate perpetua, Imperator auguste.

* Scripta circ. ann. 392.

* EPISTOLA LII.

TATIANO *causam cur in judicio cum nepte subeundo timeat, subl tam gratulatus, ei ut facilem se ad componendum præbeat, suadet.*

a AMBROSIUS TITIANO.

1 VEnit tibi innocens victoria, ut sine voti amaritudine potiaris victoriæ securitate; Rufinus enim ex magistro officiorum factus est in consulatu præfectus prætorio: ac per hoc b plus posse cœpit, sed tibi jam nihil obesse; est enim aliarum præfectos partium. Quam gaudeo vel illi, ut amico; quia honore auctus, invidia levatus est: vel tibi, ut filio; quia liberatus es ab eo, quem tibi graviorem judicem arbitrabare; ut si de negotio desinveris cum tua nepte, pietatis tuæ sit, non formidinis.

2. Ideoque promtior esto decisioni, cujus & spes potior, & fructus est. Spes, quia pater c neptis tuæ, qui de illius sententia sibi plorimum blandiebatur, jam quod de eo speret, non habet; ille enim alia curat, præterita negligit, vel cum illo, quod tunc gerebat, deposuit officio; iste negotii sui meritum, non sententiæ patronum considerat. Et fructus jucundior est, ut tibi referatur decisionis gratia, qui potueris jam spernere, & non spreveris, pietatem spectans necessitudinis, non stimulum offensionis. Vale, & nos dilige, ut filius; quia nos te, ut parentes, diligimus.

* Scripta ann. 392.

* EPISTOLA LIII.

Causam silentii sui aperiens, VALENTINIANI *obitum maxime propter summam ejus in Deum pietatem, atque in se benevolentiam luget. Deinde nuntiato ad ejusdem sepulturam sibi præsto esse marmor, ut ea sororum illius causa maturetur, suadet.*

AMBROSIUS THEODOSIO imperatori.

1 SIlentium meum rupit sermo clementiæ tuæ; nihil enim in tam tristibus rebus melius facere in animum induxeram, quam si fieri posset, me ipsum abdere. Sed quia in secessu aliquo delitescere, & sacerdotio exire non poteram, vel silentio intra me latebam.

2. Doleo enim, fateor, dolore acerbo, non solum quod immatura ætate Valentinianus augustus decesserit; sed etiam * quod informatus fide, ac tuis institutis tantam devotionem erga Deum nostrum induerat, atque tanto in me incubuerat affectu, ut quem ante persequebatur, nunc diligeret: quem ante ut adversarium repellebat, nunc ut parentem putaret. Quod ego non pro recordatione injuriæ veteris expromsi, sed pro testimonio conversionis. Illud enim alienum, hoc suum, quod a te insusum sibi ita tenuit, ut matris persuasionem excluderet. Ille se a me nutritum præferebat, ille ut sedulum patrem desiderabat, ille simulabo a quibusdam adventus mei nuntio, impatienter præstolabatur. Quin etiam illis ipsis publici doloris diebus, * cum sanctos & summos sacerdotes Domini intra Gallias haberet; ut a me tamen sacramentis baptismatis initiaretur, scribendum arbitratus est: quod etsi non rationabiliter, amabiliter tamen erga me suum studium testificatus est.

3. Hunc ergo non intimo anhelem spiritu, secretisque mentis atque animi visceribus amplectar? Hunc mihi mortuum putem? immo mihi d magis mortuum. Quas ego Domino deferebam gratias, quod ita in

a Rom. edit. solo, *episcopus Titiano*. Titianus autem ille, seu Tatianus (ita enim vocatum in Cod. Theod. atque alibi reperimus) magni meriti ac auctoritatis fuit, qui dignitatem præfecti prætorii gessit sub Theodosio imperatore, sub quo etiam filius ejus Proclus sive Proculus præfecti Constantinopolis munere ornatus est. Verum cum uterque in odium Rufini incidisset, hic patrem in exsilium pelli, filium vero capitali supplicio affici curavit, ut narrat Zosimus lib. 4.

b Ultimæ edit. Paris. *plus esse cœpit*. Quod porro Rufinus ex magistro officiorum præfectus prætorio in consulatu factus dicitur, hinc intellige illum maximis imperii dignitatibus cumulatum fuisse. Bollengerus lib. 1. *de Imperat. Rom.* cap. 18. agit de Consulibus, lib. 1. *de Imperio Rom.* cap. 23. de Magistro Offic. & lib. 3. cap. 2. de Præfecto prætorio. Ceterum tot ac tam multiplices ejus honores, quominus facinorum suorum pœnas lueret, non prohibuerunt. Qua de re adi Philostorgii lib. 11. & alios.

c Amerb. & mss. prope ad unum, *neptis tuæ. Quid de illis sentias Sibi plurimum* &c. Sed veram lectionem exhibent aliæ edit.

* His mirum in modum conveniunt, quæ ab eodem Ambrosio dicuntur in funebri laudatione hujus ipsius Valentiniani, maxime sub finem orationis. Neque etiam ab his discrepant ea, quæ scribit Theodoretus lib. 5. Hist. cap. 15. Nec non Suidas in *Excerp. Vit. Cæsar.* ubi de juniore Valentiniano.

* In Galliis ea tempestate florebant episcopi vitæ sanctimonia eminentissimi, ut puta Martinus Turonensis, Delphinus Burdegalensis, Victricius Rotomagensis, & alii.

d Omnes edit. *magis vivum*: omnes mss. *magis mortuum*: Haud malo sensu; idem enim est, ac si diceret: Illa omnia efficiunt, ut eum mihi ereptum magis sentiam.

in me converſus eſſet, quod ita emendatus, quaſi ſenioris cujuſdam ætatis mores induiſſet: quas clementiæ tuæ, quod eum non ſolum regno rediddiſſes; ſed etiam, quod eſt amplius, inſtituiſſes fidei & pietatis tuæ diſciplinis? Hunc ergo non doleam, ævi integrum, antequam ſacramentorum quæ deſideravit, adipiſceretur gratiam, repentina obiiſſe morte? Refrigeraſti animum, quod etiam ipſe dignatus es ferre teſtimonium meo dolori. Te, Imperator, arbitrum teneo affectus mei, te meæ meoris interpretem.

4. Sed flendi tempora alias non deerunt: nunc de ſepultura ejus, quoniam ſcripſit clementia tua ita hic ª procurandam. Si exſors receſſit baptiſmatis, quid cognoverim, nunc repreſſi. Eſt hic porphyreticum labrum pulcherrimum, & in uſus hujuſmodi aptiſſimum; nam & Maximianus Diocletiani ſocius ita humatus eſt. Sunt tabulæ porphyreticæ pretioſiſſimæ, ᵇ quibus veſtiatur operculum, quo regales exuviæ clauduntur.

5. Hoc fuerat præparatum, ſed exſpectabatur reſcriptum clementiæ tuæ: cujus perceptione recreatæ ſunt ſanctæ filiæ tuæ, filii tui * Valentiniani ſorores, quæ ſe gravibus afficiunt modis; & amplius exagitabantur, quod diu nihil ſcriberetur ſibi. Unde iis non parum acceſſit ſolatii, ſed dum inhumatæ ſunt reliquiæ, nequaquam ſibi parcunt; videntur enim ſibi germani ſui quotidianum funus tenere. Et re vera cum ſine fletu magno, ac ſine dolore gravi numquam ſint; tamen quotieſcumque eo accedunt, exangues revertuntur. Et ipſis igitur conſuletur, & cariſſimis exuvis, ſi acceleretur ſepultura, ne æſtivo penitus ſolvantur calore; vix enim ſuperiorem æſtatem tranſegimus.

6. Mandatum tuum ſervo, & commendo Domino. Diligat te Dominus, quia tu Domini ſervos diligis.

* EPISTOLA LIV.

* Scripta circ. ann. 392.

Remiſſam apparitori offenſam, nec non Fauſtini tuſſim recrudeſcentem Euſebio nuntiat.

AMBROSIUS * EUSEBIO.

1 APparitor * præfecturæ, qui propter operas Portuenſes offenſam contraxerat, jam in portu navigat. Opportune autem advenit; nam ſimul ᶜ ut accepi litteras tuas, vidi præfectum, rogavi pro eo: ignovit illico, juſſit retrahi epiſtolam, quam de facultatibus ejus publicandis dictaverat. Quod ſi tardius veniſſet, nemo magis probaſſet inexplicabile illud opus eſſe portus reformandi, quam iſte, qui illic naufragium fecerat, niſi te habuiſſet gubernatorem; ut aliter non poſſet inde niſi nudus exire.

2. Fauſtinus parvulus tuſſi laborat, * ad ſanctam ſororem curatum venit, & venit ſponte; expertus enim eſt melius ſibi ventrem curari. ᵈ Denique & me medicum putat, exſpectat prandium. Itaque hic bis ad diem curatur, & cœperat pulcre valere: ſed dum eum nimio amore abſtinere geſtiunt, tuſſire de ventre plus cœpit; & laborabit adhuc, niſi ad medicamenta ſua revertatur. Vale, & nos dilige; quia nos te diligimus.

* EPISTOLA LV.

* Scripta circ. ann. 392.

EUSEBII ſobolem partim apud ſe remanſiſſe, partim ad illum profectam eſſe commemorans, duos Fauſtinos accommodatis familiæ Noachi benedictionibus exornat; & ſalutanti Valentiniano Chanaan & Nembrot perſonas aptat.

AMBROSIUS * EUSEBIO.

1 FAuſtinus uterque tibi redditus eſt, nobis utrumque Ambroſium pignus

a Edit. *procurandum. Sed exſors....non repreſſi*: mſſ. contra ut in textu; niſi quod haud pauci habent cum edit. non *repreſſi*.

b Ita plerique mſſ. edit. vero & alii quidam mſſ. *quibus veſtiebatur operculum*, labri videlicet.

* Juſta & Grate Valentiniani hujus ſorores in virginitate perſeverarunt.

* Euſebii Bononienſis epiſcopi memoria in *Martyr.* Rom. ponitur VI. Kal. octobres. Idem in Aquil. conc. memoratur pag. 801. ubi nos alium non videri ab eo, quem Ambroſius initio lib. *de Inſtit. Virg.* laudat, ſubmonuimus. Sed illum, ad quem hæc & ſubſequens epiſtola deſtinantur, ab eo exiſtimamus eſſe diverſum, ut dictum eſt in Admon. ad lib. *de Inſt. Virg.* Quod ergo in mſſ. aliquot, & edit. in lemmate ſcribitur *Euſebio epiſcopo*; id errori eorum adſcribimus, qui ex utroque Euſebio unum fecerunt. Certe in ſequente epiſtola epiſcopus non ſalutatur, nec in ambarum fine vocatur frater, quo nomine epiſcopos alloqui ſolet Ambroſius.

* Apparitor, apparere, & apparitum quid ſint, quamque varii hujus nominis officiales, & quibus olim paruerint magiſtratibus, diligenter explicat Bulengerus lib. 6. *de Imp. Rom.* cap. 17. Idemque de apparitoribus præfecti prætorio, e quibus erat is, de quo hic agitur, nonnulla refert. Adverte porro quam lepide ludat Ambroſius noſter in proverbiis a portu derivatis, nimirum accommodando reparandorum portuum redemptori has parœmias, *in portu navigare*, & *in portu impingere* vel *naufragium facere*, de quibus Eraſ. Chil. 1. Cent. 1. Adag. 46. & Chil. 1. Cent. 5. Adag. 76.

c Quædam edit. exhibent, *ut accepis .... juſſi retrahi*. Neutrum appoſite.

* *Ad ſanctam ſororem*, id eſt, ſanctimonialem virginem; qua de re dicetur ſeq. epiſt.

d Omnes mſſ. *& medicum putat*: ſed in omnibus edit. *me* reperitur.

* Non eſt dubium quin hic Euſebius idem plane ſit, ad quem inſcribitur ſuperior epiſtola, pater Fauſtini alterius, ejus vero qui tuſſi laborans nuntiatus eſt, avus. Utrumque autem hic deſignari nemo dubitet: verum haud mediocriter erravit P. Nannius, dum *Ambroſium pignus* ita exponit, quaſi ipſemet Ambroſius noſter cum alio Ambroſio, patre ſuo nimirum, ſignificetur. Atqui certum eſt non niſi de Ambroſio puero & Ambroſia virgine, cujus gratia liber de *Inſtit. Virg.* editus fuit, hoc dictum eſſe. Idem etiam non ſimiliter hallucinatur, dum ſequentem ſententiam perinde accipit, ac ſi Vir ſanctus per voces *in patre* patrem ſuum Ambroſium, & per *τὸ in filio minore* Parthenium fratrem ſuum minorem intelligeret. Sed quis ſomniet Ambroſii noſtri avum fuiſſe hunc Euſebium. Hæc apinæ ſunt, ac meræ nugæ.

gnus resedit. Ipse habes quod primum in patre, & quod jucundissimum est in filio minore; quia & virtutis apicem tenes, & humilitatis exhibes gratiam: nos quod medium inter patrem & juniorem filium. Tecum summa totius domus, [a] & perpetuari vocabuli jugis successio: apud nos parca mediocritas, quæ & de summopendeat, & in posteriore subsistat. Tecum igitur requies utriusque nostrum, quæ cum invicem nobis refunditur, omnem animi abstergit sollicitudinem. Tecum is qui & moribus & operibus suis & sobole tali invenit gratiam apud Dominum nostrum. Tecum is qui inter mundi hujus procellas [*] spiritalem nutrivit columbam, quæ ei fructus afferat pacis, uncta olivo integritatis. Tecum is qui ædificavit aram Deo, quem benedixit Deus & filios ejus, dicens: *Crescite, & multiplicamini*; cum quo testamentum pacis statuit suæ; ut sit ei & filiis ejus in progeniem æternam.

2. Habes igitur heredem divinæ benedictionis, consortem gratiæ, [b] participem justitiæ. Sed vide, quæso, ne iste noster Noe agricola, bonus plantator feracis vineæ, cum fuerit amoris & gratiæ tuæ inebriatus poculo, tamquam crapulatus a vino, diutius quieti indulgeat: ac si forte indormierit, excitet eum Sem nostri desiderium.

3. Est & ibi Japhet junior ex fratribus, qui pietatis reverentia patrem induat, quem pater & dormiens videat, nec umquam de pectore dimittat suo, quin semper oculis & complexu teneat, atque evigilans intelligat, quæ ei fecerit filius suus junior. Qui latitudo latine dicitur, eo quod in labiis ejus diffusa gratia sit, & in moribus; propter quod benedixit eum Dominus, quia ipse [c] tamquam Bononiam retrorsum rediens patrem texit pio caritatis velamine, & detulit pietati honorem, de quo & pater ait: *Lætificet Deus Japhet in domibus Sem.* Unde & in enumeratione generationum præfertur seniori fratri, in benedictione substituitur: præfertur propter honorem nominis, substituitur propter prærogativam senioris ætatis, & honorificentiam naturæ debitam.

4. Sem autem dicitur latine nomen. Et bene hic noster Ambrosius bonum nomen, cujus domibus [d] dilatetur Japhet; *quia potius est nomen bonum super multas divitiarum copias.* Sit ergo & iste benedictus, & gratia ejus super aurum & argentum, sit in portione ejus semen Abrahæ, [e] sit benedictio omnis in posteritate, & omni familia justi viri. Sed maledictus nemo, benedicti omnes; benedictus enim Sarræ fructus.

5. Salutant te Ambrosii, salutat Parthenius dulcissimus, salutat Valentinianus paratus ad humilitatem; quod hebraice Chanaan dicitur quasi puer fratris sui, [f] cui & nomine suo cessit. Et ideo tamquam Nembroth gemini gigas nominis, venator egregius super terram, de quo dictum est: *Tamquam Nembroth gigas venator ante Dominum.* Namque ingenio subrusticus, viribus validus, quos ingenio æquare non potest, viribus superat; ut Comacinas rupes gestare secum, [g] & faciem, tauro propior, vultu videatur exprimere, posthabitum se indignatus, & paterno exutum vocabulo, metropolitanum virum Bononiensi subditum; quia infantiæ nescit blanditias, & de nutricis gremio se [h] illæsus excussit. Vale, & nos dilige; quia nos te diligimus.

EPI-

a Codex Vind. *& perpetua vocabuli*: edit. Rom. *& perpetuati vocabuli*: melius reliqui mss. ac edit. ut in textu.

* Ambrosiam intellige, de qua in *Admon. lib. de Instit. Virg.* a nobis dictum.

b Ita edit. vet. ac plures mss. at Rom. edit. cum aliis quibusdam mss. *principem justitiæ*.

c Vet. edit. *tamquam bonus*: Rom. adjecit, *nepa*, forte quia subjicitur in textu, *retrorsum rediens*, quod nepæ seu cancro convenit. Vera tamen lectio est mss. *tamquam Bononiam*, quidam *Bononia*, non satis recte, cum hic agatur de Faustino puero, qui una cum patre rediit Bononiam. Et continuo pro *lætificet*, eadem Rom. edit. posuit *latificet*: quod non displiceret, si vel unus mss. suffragaretur.

d Ita Rom. edit. cum mss. multo pluribus: Vet. autem cum uno vel altero, *lætetur Japhet*.

e Edit. vet. ac pauci mss. *sine benedictione*: Rom. edit. *sit benedictus omnis*: mss. magno numero, ut in textu.

f Nonnulli mss. *cui & nomine successit*.

g Edit. quædam Paris. *& faciem tauri proprio vultu*. Sensus quidem apertus, sed mss. & alia edit. contrarius. Ea isne vera lectio est, quam amplectimur; alluditur enim ad illud Virg. lib. 3. Georg.:

Et faciem tauro propior; quæque ardua tota.

faciem autem posuit Ambrosius pro externa regionis specie, atque asperitatis imagine. Porro *Comacinas rupes*, Nannius eam alpium partem esse conjicit, quæ Como imminet, quo coloniam Pompeius Strabo deduxit, pater Pompei Magni: sed hæc, inquit, divinatio est.

h Ita omnes edit. ac plures mss. aliorum autem nonnulli, *in ulcus*, nonnulli, *inultus*, magis apposite.

* Scripta ann. 392.

* EPISTOLA LVI.

Dolet AMBROSIUS *contentionibus Evagrii ac Flaviani Capuanum concilium finem afferre non potuiſſe. Flavianum, quod imperatori preces obtulerit, incuſat: ſed ita tamen ut hoc ipſius juri nolit officere. Poſtremo Theophilum quomodo judicium hoc a Capuana ſynodo illi commiſſum exerceat, monet; ut ea de re imprimis ad Romanum pontificem referat ſuadens.*

AMBROSIUS THEOPHILO.

1. NOn habet * quod urgeat Evagrius, & habet quod metuat Flavianus, ideoque refugit examen. Dent fratres veniam dolori juſto; quia propter ipſos univerſus orbis conceutitur, & illi tamen noſtro non compatiuntur dolori. a Perſtringi ſ/item ſe æquanimiter ferant ab iis, quos vident ſua per tantorum curricula temporum vexari intentione. Inter hos etenim duos nihil, quod ad Chriſti pacem pertineat, eligentes gravis toto orbe ſtabat diſcordia.

2. Cui bonæ pacis naufragio ſancta ſynodus Capuenſis tandem obtulerat portum tranquillitatis; ut omnibus per totum orientem daretur communio catholicam confitentibus fidem, & duobus iſtis tuæ ſanctitatis examen impertiretur, fratribus & conſacerdotibus noſtris Ægyptiis pariter confidentibus; quia hoc verum judicium futurum arbitrati ſumus, quod neutri parti ſociata communione, aliquo favore propenderet.

3. Cum ex his igitur b æquiſſimis ſynodi conſtitutis ſperaremus jam remedium datum, finemque allatum diſcordiæ, ſcribit ſanctitas tua iterum fratrem noſtrum Flavianum ad precum auxilia, & imperialium reſcriptorum ſuffragia remeaviſſe. Fruſtra ergo tantorum ſacerdotum fuſus labor, iterum ad hujus ſæculi judicia revertendum, iterum ad reſcripta, iterum vexabuntur ſacerdotes ſenes, transfretabunt maria, iterum invalidi corpore patriam peregrino mutabunt ſolo, iterum ſacroſancta altaria deſerentur, ut in longinqua proficiſcamur, iterum pauperum turbæ epiſcoporum, quibus ante onerosa paupertas non erat, c externæ opis egentes, compellentur inopiam gemere, aut certe victum inopum itineris uſurpare.

4. Interea ſolus exlex Flavianus, ut illi videtur, non venit, quando omnes convenimus. Fœnerator & debitor invicem ſibi occurrunt, iſti ſibi non poſſunt occurrere: ſolus exſors Flavianus, ut ipſe vult, ſacerdotalis conſortii, qui nec imperialibus decretis, nec ſacerdotum conventui præſentiam faciat ſui.

5. Nec tamen etiam hoc moti dolore fratri Evagrio donamus ſpeciem bonæ cauſæ, qui eo defenſabilior ſibi videtur, quod eum refugit Flavianus, aut quod habere ſe alterum arbitratur æqualem, uterque alienæ magis ordinationis vitiis, d quam ſuis fretus. Quos tamen nos in meliorem vocamus viam; ut malimus eos ſuis potius bonis, quam alieno vitio defendi.

6. Qua de re quoniam propriis texuiſti litteris poſſe typum reperiri aliquem, quo poſſit auferri fratrum diſcordia; eum ſancta Synodus cognitionis jus unanimitati tuæ, ceteriſque ex Ægypto conſacerdotibus noſtris commiſerit: iterum oportet fratrem noſtrum Flavianum convenias; ut ſi in eo perſeveraverit, quo veniendum non putet, ſalvis concilii Nicæni, ſed etiam ſynodi Capuenſis ſtatutis, illibata pace univerſorum ita conſulas, ut non videamur deſtruere quod ædificatum eſt: *Si enim quod ædificavi, deſtruo, prævaricatorem me ipſe conſtituo; ac ſi quæ deſtruxi, iterum ædificem.* Servetur ergo impertitæ pacis gratia inter univerſos, & nihilominus declinatio partis alterius fruſtrandi effectum habere non poſſit. (Gal. 2. 18.)

7. Sane referendum arbitramur * ad ſanctum fratrem noſtrum Romanæ ſacerdotem

* De diſſidio Eccleſiæ Antiochenæ ob Meletii atque Paulini ordinationes moto, deque pacto novum antiſtitem in alterius demortui locum non ſufficiendi per Flaviani conſecrationem violato Ambroſius aliquid jam delibavit epiſt. 53. num. 4. & epiſt. 54. num. 3. ubi nos etiam nonnihil adnotavimus. Earumdem autem turbarum continuatione factum eſt, ut Paulinus antequam moreretur, Evagrium ſibi ſucceſſorem adoptaret, & nullo alio adjuncto epiſcopo inaugurarer; qua utraque re cum in ſacros canones peccatum ſit, non mirum eſt utrumque ſibi diffidiſſe, in æmuli autem vitioſa ordinatione ſpem collocaſſe. Conſulendi porro de hoc ſchiſmate Socrates lib. 5. cap. 5. & 15. Sozomenus lib. 2. cap. 31. atque alibi; ſed hic ultimus apertius Flaviani fautorem ſe profitetur.

a Mſſ. aliquot, *Præſtringi ſaltem*. Infra vero *intentione* idem ſignificari ac contentione & pervicacia commode Nannius obſervavit.

b Omnes edit. ac mſſ. nonnulli, *æquiſſime ſynodi....finemque oblatum diſcordiæ*: alii cod. magno numero, ut in textu, niſi quod pro *allatum*, in mſſ. quibuſdam habetur, *ablatum*; non recte.

c Ultima edit. Pariſ. *æternæ opis egentes*. De ſequenti porro ſententia Nannius ita ſcribit: Rectum ne ſit valde mecum ambigo, ut hic ſenſus, collatione pauperum viaticum conquirunt; nihil enim hic victus itineris, niſi viaticum. Quid ſi legas pro *inopum* inopem; ut aut cogantur inopia gemere, aut ſi non gemant, ferre? Eo deſcenderem; niſi *uſurpare* proprie diceretur, cum quæ noſtra non ſunt, occupamus: quod tum fit, cum ſacerdotes pauperibus victum in ſui uſum detrahunt. Bene autem emendavit Coſterus pro *gerere gemere*. Hæc ille.

d Ita omnes edit. & quidam mſſ. alii autem plures, *quam ſui fretus*. At nobis utrumque haud parum ſuſpectum eſt. Quis enim *ſuis* aut *ſui* vitiis fretus dici poſſit. Sed hic etſi nullum ſubſidium afferant mſſ. omiſſam tamen a ſcriptoribus vocem *bonis*, quæ proxime ſequitur, ſententia ſatis declarat.

* Adverte quam antiquum ſit majores cauſas ad pontificis Romani judicium remittere, & conſule ſuper hoc Innocentii primi, ac Leonis item primi epiſtolas, ſicut & Marcæ Concordiam, atque alios.

dotem Ecclesiæ; quoniam præsumimus ea te judicaturum, quæ etiam illi displicere nequeant. Ita enim utile erit consultum sententiæ, ita pacis & quietis securitas; si id vestro statuatur consilio, quod communioni nostræ dissensionem non adferat; ut nos quoque, accepta vestrorum serie statutorum, cum id gestum esse cognoverimus, quod Ecclesia Romana haud dubie comprobaverit, læti fructum hujusmodi examinis [a] adipiscamur.

EPISTOLA DE CAUSA BONOSI *ex Capuanæ synodi decreto judicanda.*

Sciscitantibus quid in BONOSI causa esset statuendum respondet auctor suum jam non esse de illa judicium, sed eorum ipsorum, ut pote quibus illud a Capuano consessu demandatum sit. Addit tamen Bonosum merito reprehensum de Mariæ filiis, eique unicum fuisse paucis adstruit.

1. DE [b] *Bonoso direxistis episcopo, quibus vel pro veritate, vel pro modestia nostram sententiam sciscitari voluistis. Sed cum hujusmodi fuerit concilii Capuensis judicium, ut finitimi Bonoso atque ejus accusatoribus judices tribuerentur; & præcipue Macedones, qui cum episcopo Thessalonicensi; de ejus factis* [c] *vel scriptis cognoscerent, advertimus quod nobis judicandi forma competere non posset. Nam si integra esset hodie Synodus, recte de iis, quæ comprehendit vestrorum scriptorum series, decerneremus. Vestrum est igitur, qui hoc recepistis judicium, sententiam ferre de omnibus, nec refugiendi vel elabendi, vel accusatoribus, vel accusato copiam dare; vicem enim Synodi recepistis, quos ad examinandum Synodus elegit.*

2. *Denique cum Bonosus episcopus post judicium vestrum misisset ad fratrem nostrum Ambrosium, qui ejus sententiam consuleret, interdictam sibi Ecclesiam irrumpere atque ingredi; responsum est ei, quod nihil temerandum foret, sed omnia* [d] *modeste, patienter, ordine gerenda, neque contra sententiam vestram tentandum aliquid; ut quod videretur vobis justitiæ convenire, statueretis, quibus hanc Synodus dederat auctoritatem. Ideo primum est, ut ii judicent quibus judicandi facultas est data; vos enim totius, ut scripsimus, Synodi vice decernitis; nos quasi ex Synodi auctoritate judicare non convenit.*

3. *Sane non possumus negare de Mariæ filiis jure reprehensum, meritoque vestram sanctitatem abhorruisse, quod ex eodem utero virginali, ex quo secundum carnem Christus natus est, alius partus effusus sit. Neque enim elegisset dominus Jesus nasci per virginem, si eam judicasset tam incontinentem fore, ut illud genitale Dominici corporis, illam aulam regis æterni, concubitus humani seminis coinquinaret. Qui enim hoc adstruit, nihil aliud nisi perfidiam Judæorum adstruit, qui dicunt eum non potuisse nasci ex Virgine. Jam si hanc accipiant a Sacerdotibus auctoritatem, ut videatur Maria partus fudisse plurimos, majore studio veritatem fidei expugnare contendent,*

4. *Et*

a Parif. quædam edit. *adipiscamur*: Cardinalis de Cusa, *comprobamus*: reliquæ edit. ac mff. *adipiscamur*.

b Huic epistolæ in cunctis edit. præfigebatur, *Ambrosius Theophilo & Anysio*. In Rom. additur, *episcopis*: at horum loco ponitur in mff. omnibus, *De Bonoso ep. espo*. Excipe tamen Carolil. ac Thuan. in quibus subjungitur, *Ambrosius Theophilo*. Quærendum igitur an hæc eadem epistola vere Ambrosii sit, & ad quos data. Et primo quidem præter omnium edit. duorumque mff. ut diximus consensum, doctrinæ & argumentorum, quæ hic proponuntur, perfecta cum indubitatis quibusdam Ambrosii scriptis affinitas eam sancto Antistiti videtur adstruere. Verumtamen cum multo plurium mff. consensus opponatur edit. auctoritati, cumque in his litteris Doctoris nostri mentio fiat in hæc verba, *cum Bonosus.... misisset ad fratrem nostrum Ambrosium*, veri multo similius est ab alio quopiam scriptas fuisse. Quapropter non temere fecerunt ii, qui illas Ambrosio abjudicarunt. Atqui non mediocriter iidem inter se dissentiunt in ipsarum auctore definiendo. Holstenius in *Collatione Romana* illas adscribit Syricio: sed utrum mff. aliquorum auctoritatem, an vero Baronii conjecturam sequutus, ei propriam quoque adjectam voluerit, incertum manet. Easdem quasi a Damaso profectas citat Jac. Almainus in lib. *de Auctor. Ecclesiæ*, nec in hoc ab eo Cajetanus in *Apologia libri de comparat. auctor. Papæ & Conc.* discrepat. Atqui utrumque chronologiæ ratio falsi convincit; non secus ac Nic. de Cusa lib. 2. *de Concordia Cath.* cap. 18. ubi multis ex eadem epistola propositis, subjungit: *Fuit, credo, ille papa* (cujus nomen in mf. suo non reperiri supra testatur) *S. Damasus, qui hanc rescripsit, quoniam ut ex immediate sequenti epist. 73. habetur, tunc Damasus illis temporibus fuit*. At illa verba, quæ ibidem hic auctor laudat, cum petita sint ex epist. 17. n. 10. quam datam constat an. circ. 384. ejus conjecturæ haudquaquam favent. Non ergo etiam audiendus Rob. Cocus, qui lib. 3. cap. 14. illam eidem pontifici addicit, & ita affirmatum in conc. Basil. ex Æneæ Silvii lib. 1. memorat. Quid vero si quis memoratam epistolam alterius cujusdam ex Italiæ metropolitanis esse voluerit? Quid si ipsiusmet Ambrosii, sed scribentis nomine alicujus synodi post Capuanam habitæ, cui præfuerit? Nos sane in tam densis tenebris nihil definimus. Quod porro ad eos quibus destinata est eadem epistola, quamvis Theophilus in omnibus edit. jungatur Anysio, & in duobus mff. solus ponatur; cum tamen in ceteris, nec non a Cusano & Almaino reticeatur, manifestum est illius nomen non alia re præmissum esse a librariis, quam quia superior inscripta est ad Theophilum. Et certe ejus diœcesis erat remotior, quam ut commode Bonosi causam ipse decideret. Sed neque ad Anysium solum datam arbitramur illam epistolam, alioqui quomodo ad eum de ipso scriberetur, *qui cum episcopo Thessalonicensi* &c? Non male igitur inscriptionem eidem fecit citatus Holstenius: *Dilectissimis fratribus Anysio & ceteris episcopis per Illyricum constitutis*: Cusanus vero & Almainus asserunt responsionem esse ad eorum scripta quibus Bonosi judicium a Capuano concilio fuerat demandatum. Postremo hæc epistola in edit. omnibus ita incipit: *Accepi litteras vestras de Bonoso episcopo*: contra vero in cunctis mff. hoc illius initium est: *De Bonoso direxistis*, nimirum epistolas, plures tamen legunt, *direxit*, sed illi male.

c Omnes edit. ac mff. *vel cognoscerent*: alii vero nonnulli expungunt το *vel* ac Long. vocem *scriptis* solus retinet. Quod autem ad hunc Bonosum spectat, de illo fuse a nobis dictum est ad lib. *de Instit. Virg.* cap. 5. n. 35. & cap. 10. n. 65. cujus rei monuisse lectorem hic sufficiat.

d Non pauci mff. *modeste, patienti ordine*: alii, atque edit. ut in textu. Hic autem forte mirabitur aliquis judicium Bonosi eisdem judicibus, a quibus jam damnatus fuerat, a Capuana synodo remissum esse. Verum credibile est priorum sententiam non fuisse, ut vocant, definitivam. Et potuit etiam fieri ut primis judicibus alios synodus adjungeret. Sed cum ejusdem synodi acta exciderint, nihil nisi hæsitanter proponi potest. Attamen multa Launoius tomo 1. epistola ad Sambixavium de illo concilio disputat, minime indigna quæ consulantur.

Johan. 19. 26. & 27.

4. *Et ubi est illud, quod scriptum est, dicente Domino ad matrem de Johanne Evangelista:* Mulier, ecce filius tuus; *& rursus ad Johannem de Maria:* Ecce marer tua? *Quid sibi istud vult, quod cum in cruce Dominus positus peccatum mundi tolleret, pronuntiavit etiam de integritate materna? Aut quid aliud dicitur, nisi ut claudat sua ora perfidia, & obmutescat; ne matrem Domini aliquo audeat temerare convicio? Iustis est ergo idem arbiter, idem materni pudoris assertor, quod desponsata fuerit viro tantummodo Joseph; nulla tamen conjugalis coitus consuetudine tori jura cognoverit: neque enim eam suscepturam ex Joseph filios a viri consortio separare voluisset.*

Matth. 1. 18

5. *Sed si hoc parum est, addidit testimonium Evangelista, dicens quod* suscepit eam Discipulus [a] in sua. *Numquid ergo divortium fecit? Numquid a viro abduxit atque abstulit? Ergo qui hoc legit in Evangelio, quomodo quasi naufragus titubat & fluctuat?*

Johan 19. 17

Ibidem 30.

6. *Hoc ergo testamentum filii est de matris integritate, hæc Mariæ locuples integri pudoris hereditas, hic totius finis consummationis. Denique hoc dixit,* & emisit spiritum, *consummans omne mysterium bono fine pietatis.*

7. *Legimus etiam & omnia percurrimus, vel de eo quod fratri nostro & coepiscopo Basso in consortium regendæ Ecclesiæ datus est Senecio, vel de ceteris, unde vestræ normam exspectamus sententiæ.*

* EPISTOLA LVII.

* Scripta sub finem ann. 392. vel initio n. 393.

EUGENIO *cur eum Mediolani non exspectaverit, explicat: deinde iis quæ sub Valentiniano & Theodosio relationis Symmachi occasione facta fuerant, recensitis, eumdem tyrannum quod sumtus idolorum templis concedendo, nec Dei timorem, nec aliorum de se existimationem ante oculos habuerit, libere arguit; oppositoque ipsius prævaricationi Hebræorum exemplo, hanc ait fuisse causam cur ad eum non rescripserit; se tamen in posterum libertate, quam apud alios principes adhibuerit, cum eodem usurum.*

Clementissimo imperatori EUGENIO AMBROSIUS episcopus.

1. SEcessionis mihi causa * timor Domini fuit, ad quem omnes actus meos, quantum queo, dirigere, neque umquam ab eo mentem deflectere, nec pluris facere cujusvis hominis, quam Christi gratiam consuevi. Nemini enim facio injuriam, si omnibus Deum præfero, & confidens in ipso, non vereor vobis imperatoribus dicere, quæ pro meo captu sentio. Itaque quod apud alios imperatores non tacui, nec apud te, clementissime Imperator, tacebo. Atque ut ordinem rerum custodiam, strictim recensebo, quæ ad hoc spectant negotium.

2. Retulerat vir amplissimus * Symmachus, cum esset præfectus Urbis, ad Valentinianum augustæ memoriæ imperatorem juniorem, ut templis, quæ sublata fuerant, reddi juberet. Functus est ille partibus suis pro studio & cultu suo. Utique etiam ego episcopus partes meas debui recognoscere. Dedi libellos [b] imperatoribus duos, quibus significarem sumtus sacrificiorum christianum virum non posse reddere: & non fuisse quidem me auctorem, cum tollerentur; auctorem tamen fieri, [c] quominus decernerentur: deinde quia dare eos ipse simulacris videretur, non reddere. Quod enim ipse non abstulerat, noo quasi ipse reddebat: sed arbitratu proprio largiebatur ad superstitionis impensas. Postremo si fecisset, aut non veniret ad Ec-

a Omnes edit. ac pauci mss. *in suam*, subintellige matrem: at alii plures potioresque *in sua*; ex græco scilicet εἰς τὰ ἴδια; quomodo non semel ab Ambrosio citari jam ante vidimus. Non ingratum autem fuerit argumenta quibus hic perpetua Mariæ integritas vindicatur, cum iis quibus eamdem citatis locis libri *de Instit. Virg.* propugnat Ambrosius, sedulo componere; sic enim facile advertetur non tantopere allucinatos illos, qui utramque scriptionem eidem auctori adjudicarunt.

* Ambrosium, audito Eugenii adventu, Bononiam se recepisse, indeque causas secessus sui eidem significasse auctor est Paulinus in ejus vita, & nos in *Admonit. ad Exhort. Virgin.* observavimus.

* Hujus Relationem col. 828. & sequentibus editam habes.

b Rom. edit. *imperatori duos*. Reg. codex, in quo uno invenimus hanc epistolam, *imperatoribus duos*. Forte an quod eorumdem libellorum exempla Theodosio quoque deferri curaverit, aut certe quod ea quæ uni imperatori offerebantur, ejus collegis etiam censebantur oblata, quemadmodum a nobis alibi observatum est. Hi porro duo libelli nihil aliud sunt quam epistolæ 17. & 18. supra exhibitæ.

c Eadem edit. *quominus decernerentur debere, quia dare pretia sacrificiorum:* cod. Reg. ut in textu. Rationes autem quibus apud Valentinianum epist. 17. usus reperitur, hic quasi in fasciculum revocat.

Ecclesiam, aut si veniret, futurum ut aut sacerdotem non inveniret, aut inveniret sibi in Ecclesia resistentem. Nec ad excusationem obtendi posse, quod esset catechumenus; cum non liceat etiam catechumenis sumtus idolis subministrate.

3. Lecti sunt libelli mei in consistorio, aderat amplissimus honore magisterii militaris * Bauto comes, & Rumoridus, & ipse ejusdem dignitatis gentilium nationum cultui inserviens a primis pueritiæ suæ annis. Valentinianus tunc temporis audivit suggestionem meam, nec fecit aliud, nisi quod fidei nostræ ratio poscebat. Adquieverunt etiam comiti suo.

4. Postea etiam * clementissimo imperatori Theodosio coram intimavi, atque in os dicere non dubitavi, cui intimata senatus legatione hujusmodi, licet non totus senatus poposcerit, insinuationi meæ tandem adsensionem detulit, & sic aliquibus ad ipsum non accessi diebus, nec moleste tulit; quia non pro meis commodis faciebam, sed quod & ipsi, & animæ meæ proderat, in conspectu regis loqui non confundebar. (Ps. 118, 46.)

5. Iterum Valentiniano * augustæ memoriæ principi, legatio a senatu missa intra Gallias, nihil extorquere potuit: & certe aberam, nec aliquid tunc ad eum scripseram.

6. Sed ubi clementia tua imperii suscepit gubernacula, compertum est postea donata illa esse * præcellentibus in republica, sed gentilis observantiæ viris; & fortasse dicatur, Imperator auguste, quia ipse non templis reddideris, sed bene meritis de te donaveris. Verum nosti pro Dei timore agendum esse constanter, quod etiam pro libertate frequenter fit non solum a sacerdotibus, sed etiam ab his qui vobis militant, aut in numero habentur provincialium. Te imperante, petierunt legati, ut templis redderes, non fecisti: iterum alteri postulaverunt, renisus es; & postea ipsis, qui petierunt, donandum putasti.

7. Etsi imperatoria potestas magna sit, tamen considera, Imperator, quantus sit Deus: corda omnium videt, conscientiam interiorem interrogat, novit omnia, antequam fiant, novit interna pectoris tui. Ipsi falli vos non patimini, & Deum a vultis celare quidquam? Hoc non cecidit in animum tuum? Quamvis enim illi agebant tam perseveranter, nonne tuum fuit, Imperator, pro Dei summi & veri & vivi veneratione perseverantius obsistere, & negare, quod erat in injuria sacræ legis? (Act. 1. 24. Dan. 13. 42.)

8. Quis invidet, quoniam quæ voluisti, aliis donavisti? Non sumus scrutatores vestræ liberalitatis, nec aliorum commodorum invidi; sed sumus interpretes fidei. Quomodo offeres dona tua Christo? Pauci æstimabunt quid feceris; omnes, quid volueris: quidquid illi fecerint, tuum erit: quidquid non fecerint, suum. Etsi es imperator, Deo subditus magis esse debes. Quomodo sacerdotes Christi tua munera dispensabunt?

9. Fuit hujusmodi quæstio temporibus superioribus; & tamen fidei patrum ipsa cessit persecutio, & gentilitas detulit. Nam cum ageretur * agon quinquennalis in civitate Tyro, & ad spectandum venisset Antiochiæ rex sceleratissimus, Jason b ordinavit sacrorum procuratores, ut ab Hierosolymis Antiochenses ferrent didrachmas argenti trecentas, & illas darent ad sacrificium Herculis: verum patres non gentilibus dederunt pecunias, sed viris fidelibus missis, c protestarunt non erogari ad deorum sacrificium, quia non congruebat, sed in alios sumtus dari. Et pronunciatum est, quia ille ad sacrificium Herculis missum dixerat argentum, suscipi quidem debere in id, quod erat missum: sed quia illi, qui detulerant, resistebant pro studio & cultu suo; ut non sacrificio proficerent, sed aliis necessitatibus, traditæ sunt pecuniæ ad constructionem navium: etsi coacti miserunt, d non tamen ad sacrificium, sed ad alios sumtus reipublicæ. (2. Mach. 4. 18. & seq.)

10. De-

* Bautonem idolorum cultui addictum fuisse hic non liquido indicat S. Ambrosius; annotavimus tamen ad epist. 24. n. 4. laudes quibus eum Zosimus prosequitur, ferme suspicionem injicere alienum eum fuisse a christianis sacris. Quod si verum non sit, ejus virtutem singularem certius dicendum erit, quæ a tanto christianorum obtrectatore fuerit approbata.

* Id Baronius conjicit evenisse anno 389. cum post Maximum devictum rediit Mediolanum Theodosius, ad ethnicorum postulata benigne audienda post tantam victoriam, ut ipsi sibi persuadebant, magis paratus.

* Theodosio in orientem regresso, novos libellos circ. an. 391 Valentiniano, cujus adolescentiam tandem expugnaturos se credebant, obtulerunt, sed casso conatu, ut hic, & in epistola imperatoris funebri laudatione testatur Ambrosius. Et hinc agnoscimus diversissimos hosce libellos a Paulino in Ambrosii vita male confundi.

* Flaviani atque Arbogastis comitum precibus atque auctoritati ab Eugenio concessa esse privilegia illa scribit Paulinus.

a Reg. cod. *altis celare? Non cecidit in animum tuum quidquam. Si illi agebant* &c. Sed hoc etiam modo idem hic locus a Paulino refertur, a quo alia similiter nonnulla ad verbum ex hac epistola descripta sunt.

* Olympicos ludos intellige olim in Græcia celeberrimos, qui propterea quinquennales appellabantur, quod celebrarentur quinto quoque anno. Hos autem non solum in Elide, sed alibi etiam institutos ex Eusebio, Xiphilino atque aliis discere est.

b Reg. cod. *ordinavit spectatores Antiochenses, qui ab Hierosolymis ferrent drachmas. Et illi quidem misit ad sacrificium* &c.

c Idem cod. *expostularunt non erogare ad sacrificium.... licet ille ad sacrificium Herculis missum dixerit.... debere quod erat missum.*

d *Non tamen ad sacrificium*, deest in cod. Reg.

a 10. Denique [a] qui adtulerant, utique A potuissent tacere: sed lædebant fidem, quia sciebant quo deferrentur; & ideo miserunt viros timentes Deum, qui agerent, ut non templo, sed ad impensas navium, quæ missa fuerant, depurarentur. Ipsis enim crediderunt pecunias, qui causas agerent sanctæ legis: judex rerum effectus fuit, qui absolvit conscientiam. Si positi in aliena potestate, sic præcavebant, quid te oportuerit facere, o Imperator, dubitari non potest. Tu utique quem nemo cogebat, nemo habebat in potestate, debuisti ab sacerdote consulere.

11. Ego certe quando tunc restiti, etsi solus restiti, tamen non solus volui, nec B solus id suasi. Quoniam igitur meis vocibus & apud Deum & apud omnes homines teneor; aliud mihi non licere intellexi, aliud non oportere, nisi ut consulerem mihi; quia non potui tibi credere modeste. Certe diu pressi, diu texi dolorem, nulli quidquam intimandum putavi; dissimulare mihi nunc non licet, tacere liberum non fuit. Ideo etiam in primordiis imperii tui scribenti non rescripsi, quia istud prævidebam futurum. Denique reposcenti litteras, cum ipse non rescriberem, dixi: Hæc causa est, quod extorquendum ei arbitror.

12. Tamen ubi causa emersit officii mei, C pro his qui sollicitudinem sui gerebant, & scripsi & rogavi; ut ostenderem in causis Dei timorem mihi justum inesse, nec pluris me facere adulationem, quam animam meam: in his vero, in quibus vos rogari decet, etiam me exhibere sedulitatem potestati debitam, sicut & scriptum est: *Cui honorem, honorem: cui tributum, tributum*. Nam eum privato detulerim corde intimo, quomodo non deferrem imperatori? Sed qui vobis deferri vultis, patimini ut deferamus ei, quem imperii vestri vultis auctorem probari.

Rom. 13.7.

* EPISTOLA LVIII.

* Scripta circ. ann. 393.

PAULINI & THERASIÆ *post distributas egenis suas facultates secessum narrat, nec non futuras ob eam causam paganorum criminationes, quorum superstitionem ac caecitatem luget. Tum nihil pro religione turpe ducendum exemplis probans, saltationem Davidis, Eliaque nuditatem mystice explicat, & defendit.*

AMBROSIUS SABINO
episcopo.

1. PAulinum splendore generis in partibus * Aquitaniæ nulli secundum, venditis facultatibus tam suis, quam etiam conjugalibus, in hos se se induisse cultus ad fidem comperi; ut ea in paupetes conferat, quæ redegit in pecuniam: & ipse pauper ex divite factus, tamquam deoneratus gravi sarcina, domui, patriæ, cognationi quoque valedicat, quo impensius Deo serviat. Elegisse autem secretum affirmatur Nolanæ urbis, ubi tumultum fugitans ævum exigat.

2. Matrona quoque virtuti & studio ejus proxime accedit, neque a proposito viri discrepat. Denique transcriptis in aliorum jura suis, prædiis virum sequitur, & exiguo illic conjugis contenta cespite [b] solabitur se religionis & caritatis divitiis. * Soboles eis nulla, & ideo meritorum posteritas desiderata.

3. Hæc ubi audierint * proceres viri, quæ loquentur? Ex illa familia, illa prosapia, illa indole, tanta præditum eloquentia migrasse a senatu, interceptam familiæ nobilis successionem: ferri hoc non posse. Et cum ipsi * capita & supercilia sua radant, si quando Isidis suscipiunt sacra; si forte christianus vir adtentior, sacrosanctæ D religioni, vestem mutaverit, indignum facinus appellant.

4. Equidem doleo tantam esse * in men-

a Ita edit. Rom. mss. autem Reg. *Denique & obtinuerunt, atque potuerant tacere &c.*

* Paulinum Burdigalæ in Aquitania natum pauci ambigunt, nec Baronius ipse refragatur. Unde nihil erat, cur hujus loci verba magnus Cardinalis a scriptoribus transposita fuisse suspicaretur; atque adeo sic ordinanda: *Paulinum splendore generis nulli secundum, in partibus Aquitaniæ venditis facultatibus.* Sed sincerum esse locum non modo consensus mss. atque edit. evincit, verum etiam ipsamet verborum sententia. Non enim istic negatur eumdem Paulinum tam paterno quam materno genere ex majoribus Romanis ortum duxisse, cum senatorii ordinis utrimque esset: sed ei propriam patriam adsignat Ambrosius. Si tamen ex mente Baronii exponendus esset hic idem locus, hyperbaton in eo admitteremus, figuram scilicet Auctori nostro minime insolentem.

b Rom. edit. cum paucis mss. *solatur se religionis & simplicitatis divitiis:* vet. edit. cum reliquis cod. ut in contextu, nisi quod pro *caritatis* Long. habet, *castitatis*. Per cespitem autem indicat sanctus Doctor exiguum aliquod prædium Paulino & conjugi ejus alendis vix idoneum.

* Paulinus natum sibi in Hispania filium, sed eumdem die octavo e vivis ereptum, Compluti in Martyrum basilica sepultum esse in Poem. 32. testificatur.

* Non levis augur hoc loco fuit Ambrosius. Paulini secessum invidiosissime traduxerunt prophani homines, quemadmodum vel ex Ausonii epistolis ad Paulinum hac de re scriptis, nec non ex hujus ad illum responsis intelligimus. Verum e contrario generosum illud hujusce tanti viri propositum summis laudibus extulerunt Ambrosius, Hieronymus, Augustinus atque alii.

* Isidis, quæ aliis Io, aliis Ceres dicitur, cultus olim in Ægypto, maxime autem Alexandriæ celebrabatur. Ejus sacra cum Romam inde translata essent, Urbe tandem ob cultus ac ceremoniarum turpitudinem expulsa fuerunt Pisone atque Gabinio Coss. sed postmodum iterum revocata, ut discimus ex *Apolog.* Tertulliani cap. 6. Non solum autem capitis ac superciliorum, sed etiam totius corporis crines abradebant, ut Deæ Osiridis conjugis mortem lugenti dolorem restarentur suum: quæ res in causa fuit, cur christiani imperatores, ne mulieres decalvarentur, multis legibus prohibuerint. Plura de Iside habentur apud Diodorum Sic. lib. 1. Apulejum *Milesiar.* cap. ultimo, Plutarchum lib. *de Iside & Osiride* & alios.

dacio observantiam, in veritate negligentiam; ut confundantur plerique adtentiores ad sacrosanctam religionem videri, non considerantes vocem dicentis: *Qui me confusus fuerit coram hominibus, confundar & ego eum coram Patre meo, qui est in cælis*. Sed non confusus est Moyses, qui cum esset adscitus in domum regiam, thesauris Ægypti opprobrium Christi præferendum putavit. Non confusus est David, qui ante Arcam testimonii coram omni populo saltavit. Non confusus est Esaias, qui nudus & discalceatus ibat per populos, oracula clamans cælestia.

Marc 8.38. 2. Reg. 6.20. Esai. 20.2.

5. Quid utique tam deforme visibili spectaculo, quam histrionicos sinuare gestus, & femineo usu mollire membra? Deliciarum comes & luxuriæ ludibrium est lasciva saltatio. Quid illud quod ipse cecinit dicens: *Omnes gentes plaudite manibus*? Nempe si corporalia consideremus, tamquam mulieribus intermixtum choreis putamus eum concrepare manibus, & turpi sono plaudere. Nam & de Ezechiel dictum est: *Plaude manu, & percute pede*.

Psal. 46.2. Ezech. 6.11.

6. Sed hæc quæ corporeo adspectu fiunt turpia, sacrosanctæ religionis contemplatione [a] reverenda sunt; ut qui ista reprehendunt, ipsi in laqueos reprehensionis animas suas inducant. Denique reprehendit Michol saltantem David, & ait ad eum: *Quid honorificatus est hodie rex Israel; quia denudatus est hodie ante oculos puellarum suarum?* Et respondit ei David: *Coram Domino ludam, qui elegit me pro patre tuo, & pro universa domo ejus; ut constitueret me regem super populum suum Israel. Et ludam coram Domino, & denudabor adhuc sic, & ero nugax ante oculos tuos, & cum puellis, quibus dixisti me denudatum, honorificabor*.

2. Reg. 6.20. & seq.

7. Non erubuit igitur David femineas opiniones, nec opprobria apud mulieres subire pro religionis obsequio verecundatus est. Ludebat enim Domino puer suus; & ideo amplius placuit, quia ita se humiliavit Deo, ut regale posthaberet fastigium, & ultimum exhiberet Deo quasi servulus ministerium. Denique illa quæ saltationem hujusmodi reprehendit, sterilitatis damnata, non dedit sobolem regiam, ne superbos crearet: & quod verum est, nullam est adepta posteritatis suæ meritorumque successionem.

8. Quod si quis adhuc dubitat, accipiat Evangelicum testimonium; dixit enim Dei Filius: *Cantavimus vobis, & non saltastis*. Derelicti sunt itaque Judæi, qui non saltaverunt, qui nescierunt manibus suis plaudere: adscitæ sunt gentes, quæ spiritalem Deo plausum dederunt. *Stultus enim complexus est manus suas, & devoravit viscera sua*, id est, corporalibus se implicavit negotiis, & devoravit viscera sua, sicut mors prævalens; & ideo non inveniet vitam æternam: sapiens autem adtollens opera sua, ut luceant coram Patre suo, qui in cælis est; non absumsit, sed elevavit viscera sua usque ad resurrectionis gratiam. Hæc gloriosa sapientis saltatio, quam saltavit David; & ideo usque ad sedem Christi sublimitate spiritalis saltationis adscendit, ut videret atque audiret dicentem Dominum Domino suo: *Sede a dextris meis*.

Matth. 11. Eccles. 4.5. Matth. 5.16. Psal. 109.1.

9. Ergo si non absurde [b] cecidisse nobis hanc de saltatione interpretationem judicas, non supersedeas adhuc lectionis labore; ut etiam de Esaia mecum recenseas, quod bene tibi cognitum est illum non ludibriose, sed gloriosissime denudatum esse in conspectu populorum occursantium, ut pote qui oracula Domini ore proprio resultabat.

Esai. 20. 2.

10. Sed forte aliquis dicat: Non igitur erat turpe, ut vir [c] nudus per omnia iret per populos; cum ei & virilis sexus & muliebris occurreret? Non ipsa species offendebat oculos omnium, & maxime mulierum? Nonne ipsi nos inspicere nudos plerumque reveremur? Denique idcirco indumentis operiuntur genitalia hominum, ne deformi visu obtutum, aciemque perstringant oculorum intuentium.

11. Adquiesco & ego: sed considera quæ figura sit facti hujus, quidve prætendat species hujusmodi; eo quod ita nudi ambulabunt pueri Judæorum & virgines in captivitatem deducti: *Sicut puer*, inquit, *meus Esaias, vadit nudus & excalciatus*. Potuit quidem hoc & sermone exprimere, sed exemplo acerbare maluit; * ut species ipsa plus incuteret horroris, & quod in prophetæ corpore aversabantur, in se pertimescerent. In quo igitur horror gravior turpitudinis, in corpore prophetæ, an in perfidorum peccato, quod tantam meritis suis ærumnam incidit captivitatis?

Ibidem 3.

12. Quid si in prophetico corpore nihil opprobrii? Ille enim corporalibus non intendebat, sed spiritalibus. Namque in excessu mentis non dicit: *Audiam quid loquar*;

Psal. 84.9.

* Mendacium hic vocat idolum aut cultum idoli, phrasi ecclesiastica: quod alio nomine vanitatem appellant. Reg. 16. *Provocantes Deum in vanitatibus suis*. Psal. 4. *Ut quid diligites vanitatem & quæritis mendacium*. Hier. 8. *Quare ad iracundiam me provocaverunt in sculptilibus suis & vanitatibus*. Ita Nannius.

a Nonnulli mss. *revelanda sunt*.
b Mss. aliquot, *excanuisse nobis*, minus concinne.
c Omnes edit. & pauci mss. *nudus omnino iret*.
* Species, inquit Nannius, ipsius rei conspectus visioque est, ab antiquo verbo specere, quod videre significat.

quar; sed, *quid loquatur in me Deus*. Neque attendit utrum nudus, an vestitus sit. Denique Adam ante peccatum nudus erat, sed nudum se nesciebat; quia erat indutus virtutibus: posteaquam vero peccatum commisit, nudum se esse vidit, & texit. Noe nudatus erat, sed non erubescebat; quia erat plenus jucunditatis, & spiritalis lætitiæ. Denique qui eum risit ut nudum, ipse mansit perpetuæ obnoxius opprobrio turpitudinis. At vero Joseph ne turpiter nudaretur, vestem reliquit, & nudus aufugit. Quis igitur turpis, illa quæ vestem alienam tenuit, an is qui suam exuit?

[Gen. 2. 25.] [Gen. 3. 7] [Gen. 39.12.]

13. Sed ut plenius liqueat quia non se, neque ea quæ juxta pedes sunt, prophetæ adspiciunt, sed cælestia; lapidabatur Stephanus, & videbat cælos apertos, & Jesum ad dexteram Dei stantem: & ideo lapidum ictus non sentiebar, corporis non considerabat vulnera; sed oculis erat Christo affixus, illi adhærebat. Ergo & Esaias nudum se non conspicabatur, sed divinæ vocis organum se præbebat; ut promeret quod in eo loquebatur Deus.

[Act. 7. 55.] [Esa. 20. 2.]

14. Sed esto ut se videret, poterat non facere quod jubebatur? Poterat turpe arbitrari, quod imperabat Deus? Sata quia risit, incredulitatis coarguta est: Abraham laudatus; quia in verbo Dei non hæsitavit: & donatus remuneratione maxima; quia jubente Deo pie posse fieri credidit etiam * parricidium.

[Gen. 18. 2.] [Gen. 15. 6.] [Ibid. 22. 3. & seq.]

15. Hic igitur quid verecundiæ esset prophetæ, ubi aliud gerebatur, & aliud figurabatur? Judæi propter flagitia sua destituti a domino Deo, cœperant vinci ab adversariis suis, conferre se volebant ad Ægyptios; ut sibi essent præsidio adversum Assyrios, qui redire magis ad fidem, si boni consulerent, debuissent. Iratus Dominus significat vanam illos spem gerere, qui offensam Domini putarent majore peccato levandam; cum illi ipsi vincendi forent, in quorum auxiliis populus Judæorum confideret: hoc secundum historiam.

16. Figura autem illa, quia in Ægyptiis confidit qui luxuriis deditus est, mancipatus lasciviæ. Nemo autem se luxui committit, nisi qui recedit a præceptis Dei veri. Ubi autem cœperit quis luxuriari, incipit deviare a fide vera. Ita duo committit maxima crimina, opprobria carnis, & mentis sacrilegia. Ergo qui non sequitur dominum Deum suum, ingurgitat se luxuriæ ac libidini, pestiferis corporis passionibus. Qui autem se ingurgitaverit atque [a] immerserit hujusmodi volutabris, perfidiæ laqueos incurrit: *Sedit enim populus manducare & bibere*, & fieri sibi Deos poposcit. Unde docet Dominus quoniam qui duobus istis flagitiorum generibus dederit animam suam, exuitur indumento, non vestis laneæ, sed vividæ virtutis, cujus amictus non temporalis, sed æternus est. Vale, & nos dilige; quia nos te diligimus.

[Exod. 32.6.]

* EPISTOLA LIX.

[* Scripta circ. ann. 393.]

Nuntiato Jacobi presbyteri secessu ex Perside in Campaniam; hujus plagæ tranquillitatem laudat, tumultus quis Mediolanum agitabatur, illi opponens.

AMBROSIUS * SEVERO episcopo.

1. EX ultimo * Persidis profectus sinu Jacobus frater & compresbyter noster, Campaniæ sibi ad requiescendum littora, & vestras elegit amœnitates. Advertis quibus in locis [b] quasi ab hujus mundi vacuam tempestatibus suppetere sibi posse præsumserit securitatem, ubi post diuturnos labores reliquum vitæ exigat.

2. Remota enim vestri ora littoris non solum a periculis, sed etiam ab omni strepitu tranquillitatem infundit sensibus, & traducit animos a terribilibus, & sævis curarum æstibus ad honestam quietem; ut illud commune omnium specialiter vobis videatur congruere & convenire, quod ait David de sancta Ecclesia: *Ipse super maria fundavit eam, & super flumina præparavit eam*. Etenim liber animus a barbarorum incursibus, & præliorum acerbitatibus, vacat orationibus, inservit Deo, curat ea quæ sunt Domini, fovet illa quæ pacis sunt & tranquillitatis.

[Psal. 23 2.]

3. Nos autem objecti * barbaricis motibus, & bellorum procellis, in medio versamur omnium molestiarum freto, & pro his laboribus & periculis graviora colligimus

---

* Id est, ut Nannius observat, filii mactationem; omnis enim cædes in cognatos parricidium dicitur, & in eos qui titulum patris patriæ meruerunt.

a Mss. aliquot, *immerserit volutabris*: unus etiam, *immerserit voluptatibus*.

* Severi Neapolitani episcopi nomen sanctorum albo inscribitur pridie Kal. Maii, cujus etiam perhonorifica mentio fit apud Symmachum quamvis ethnicum lib. 6. epist. 51. Hunc autem ipsum esse ad quem Ambrosiana hæc epistola destinatur, post Baronium tradidit Ughellus tom. 6. *Italiæ sacræ* ac Bollandistæ ad memoratam diem; ubi ejusdem sancti episcopi vitam addidere.

* Utrum hæc verba de quadam ipsiusmet sinus Persici ora, an de remotiore Persidis regione intelligenda sint, non liquet.

b Plerique mss. *quasi ad hujus mundi vacuum*.

* Baronius, quem in hoc Ughellus aliqua recentiores, nec non etiam Bollandi continuatores sequuti sunt, hunc locum ad Maximi tyranni bellum pertinere contendit, contra vero auctor vitæ Ambrosii vernacula lingua editæ, easdem verba ad Eugenii adventum in Italiam referenda defendit. Qua de re satis diximus in *Admonitione*.

mus futuræ vitæ pericula. Unde de nobis propheticum illud concinere videtur; *Pro laboribus vidi tabernacula Æthiopum.*

Habac. 3. 7.

4. Etenim in istius mundi tenebris, quibus obumbratur veritas futuræ perfectionis; [a] cum annum tertium & quinquagesimum jam perduxerim in hoc corpore situs, in quo tam graves jamdudum sustinemus gemitus, quomodo non in tabernaculis Æthiopum tendimus, & habitamus [b] cum habitantibus Madian? Qui propter tenebrosi operis conscientiam adjudicari etiam ab homine mortali reformidant: *Spiritalis enim dijudicat omnia, ipse autem a nemine dijudicatur*. Vale, frater, & nos dilige, ut facis; quia nos te diligimus.

1 Cor. 2. 15.

* Scripta circ. ann. 393.

* EPISTOLA LX.

PATERNUM *filio neptem ex filia uxorem tradere cogitantem a proposito ipsa nominum consideratione deterret. Id legi divinæ congruum negat, itemque pietati, ac Cæsareis constitutionibus: tum solutis quibusdam objectiunculis, easdem nuptias non expedire confirmat.*

AMBROSIUS PATERNO.

1. PAterni quidem unanimi mei salutationem legi, [c] sed consultationem haudquaquam paternam; ut velis filio neptem copulare ex filia: sed nec avo te, nec patre dignam. Itaque quid consulueris, considera; omne enim quod agere volumus, prius nomen facti ejus interrogemus, & tunc utrum laude an vituperatione dignum sit, æstimabimus. Verbi gratia, misceri mulieri quibusdam voluptas est, [d] medicorum etiam pueri corporibus utile ferunt: sed considerandum utrum conjugi, an extraneæ; deinde nuptæ, an innuptæ. Si quis desponsata sibi & tradita utatur, [e] conjugium vocat: qui alienæ expugnat pudorem, adulterium facit, cujus vel solo nomine reprimitur pierumque tentandi audacia. Hostem ferire victoria est, reum æquitas, innocentem homicidium; quod si quis [f] perspiciat animo, revocat manum. Ergo etiam tu quid consulas, quæso tecum retractes.

Deut. 22. 23. [Qui desponsata.]

2. Conjugium vis inter filios nostros componere. Quæro utrum pares copulandi, an impares sint? Sed, nisi fallor, compares appellari solent. Boves qui jungit ad aratrum, equos ad currum, pares eligit, & ut ætas conveniat & forma; nec natura [g] discrepet, nec decoloret diversitas. Tu copulare paras filium tuum, & neptem ex filia, hoc est, ut accipiat sororis suæ filiam, diversa licet matre quam socrus editus. Interroga nominum religionem; nempe avunculus iste illius, illa hujus * neptis vocatur. Nec ipse te revocat sonus nominum; cum hic avum resonet, illa hoc nomen ad avunculum, quod ad avum referat? Quanta deinde etiam reliquorum confusio vocabulorum? Idem avus & socer vocabere, ea quoque tibi neptis & nurus diverso nomine nuncupabitur. Mutuabuntur etiam fratres diversa vocabula, ut illa soerus fratris sit, iste gener sororis. Nubat avunculo suo neptis, & immaculatorum pignorum caritas illecebroso amore mutetur.

3. Super hoc igitur meam a sancto viro episcopo vestro [h] expectari sententiam dicis. Non opinor, neque arbitror. Nam si ita esset, & ipse scribendum putasset: non scribendo autem significavit quod nequaquam hinc dubitandum arbitraretur. Quid enim est, quod dubitari queat; cum lex divina etiam * patrueles fratres pro-

a Nonnulli mss. *cum ad annum.... jam produxerim.*

b Rom. edit. *cum tabernaculis cedar.*

c Non pauci mss. *consolationem*, haud satis recte. Hujus autem epistolæ propositum Nannius exponit in hunc modum. Olim licebat patruum filiam ea fratre in uxorem ducere, ut patet ex fragmentis Ulpiani, cujus verba hæc sunt: *Inter cognatos autem ex transverso gradu olim quidem usque ad quartum gradum matrimonia contrahi non poterant, nunc autem ex tertio gradu licet uxorem ducere; si tamen fratris filia, non etiam sororis filia, aut amita, aut matertera, quam is eodem gradu sit. Hoc genere connubii primus inter Romanos usus est Cl. Cæsar. Aggrippina fratris filia in uxorem ducta.* Nunc autem Paternus in pari gradu idem jus putavit, quæsivitque quod licitum erat patruo, num idem liceret avunculo: si incestæ nuptiæ non erant cum fratris filia, non videri etiam incestas cum sororis filia. Quod S. Ambrosius hac epistola refellit. Hæc ille. Sed nihil est in tota epistola, unde colligere liceat istam Paterno fuisse dubitationis causam: contra vero omnis fetres clamat Doctorem nostrum haud minus illicitas habuisse nuptias patrui cum fratris filia, quam avunculi cum sororis.

d Edit. aliquot Paris. *medicorum etiam periti*, non bene; medicorum enim pueri a græcis ipsi medici appellantur; ut jam alicubi observavimus.

e Rom. edit. sola, *conjugio vocat*: verum nulla causa est, cur ab aliis ac mss. omnibus recedatur.

f Edit. ac mss. nonnulli, *percipiat animo*: Belv. *præcipiat animo*: Colb. *præcipiat amicum*: reliqui, ut in textu.

g Mss. aliquot, *discopulet, nec discoloret*. Non absurde autem monet Nannius Ambrosium allusisse ad illud Ovidii:

Quam male inæquales veniunt ad aratra juvenci,
Tam premitur magna conjuge nupta minor.

* Observabat Casaubonus *in Spartianum* pag. 6. n. 12. vocem *neptis* ad Ambrosio in hac epistola positam & pro filii filia veteri significatu, & pro filia fratris recenti usurpatione, quæ tandem sola invaluit apud Italos & Gallos. Addimus vero Præsulem nostrum, dum nominum consideratione propositum conjugium dissuadet, imitatum videri Sophoclis ac Senecæ tragœdias, in quibus Oedipi cum Jocasta matre conjugium, propositis affinitatum quæ hic confundebantur, vocabulis, exsecratione dignum ostendunt. Priorem consule Oedipi Tyranni ultimo Actu, posteriorem autem Thebaidis primo.

h. Omnes edit. *exspectari sententiam non opinor*: omnes mss. e contrario, ut nos in textu.

* Qui ex duobus fratribus nascuntur, fratres patrueles, sororesque patrueles appellantur. Cicero 2. Philip. Sed enim si alter sit masculus altera sit femina, qui ex duobus fratribus, sive altero fratre, sive altera sorore nascuntur, æque fratres patrueles vocantur, a digniore transsumta significatione; & sic etiam maritos vocamus, cum & uxorem, virumque ejus intelligimus. Ita Nannius. Ceterum quæ lex divina hic indicetur ab Ambrosio, nobis non succurrit.

prohibeat convenire in conjugalem copulam, qui sibi quarto sociantur gradu? Hic autem gradus tertius est, qui etiam civili jure a consortio conjugii exceptus videtur.

4. Sed prius sacræ legis scita interrogemus; prætendis enim in tuis litteris, quod permissum hoc divino jure connubium hujusmodi pignoribus existimetur, eo quod non sit prohibitum*. Ego autem & prohibitum adsero; quia cum leviora interdicta sint de patruelibus fratribus, multo magis hoc quod arctioris est plenum necessitudinis, interdictum arbitror. QUI ENIM leviora adstringit, graviora non solvit, sed alligat.

5. Quod si ideo permissum putas, quia specialiter non est prohibitum; nec illud prohibitum sermone Legis reperies, ne pater filiam suam accipiat uxorem. Numquid ideo licet, quia non est prohibitum? Minime; interdictum est enim naturæ jure, interdictum est lege, quæ est in cordibus singulorum: interdictum est inviolabili præscriptione pietatis, titulo necessitudinis. Quanta hujusmodi invenies non esse interdicta lege per Moysen edita, & tamen interdicta sunt quadam voce naturæ?

6. Multaque sunt, quæ licet facere, sed non expedit; omnia enim licent, sed non expediunt: omnia licent, sed non ædificant. Si ergo etiam ab iis nos revocat Apostolus, quæ non ædificant; quomodo faciendum putamus, quod & non licet Legis oraculo, & non ædificat, discrepante pietatis ordine? Et tamen illa ipsa vetera, quæ fuerant duriora, temperata sunt per Evangelium domini Jesu: *Transierunt vetera, ecce facta sunt nova*.

1. Cor. 6. 12.

2. Cor. 5. 17.

7. Quid tam solemne quam* osculum inter avunculum & neptem, quod iste quasi filiæ debet, hæc quasi parenti? Hoc igitur inoffensæ pietatis osculum suspectum facies de talibus cogitando nuptiis, & religiosissimum sacramentum caris pignoribus eripies.

8. Sed si divina te prætereunt, saltem imperatorum præcepta, a quibus* amplissimum accepisti honorem, haudquaquam præterire te debuerunt. Nam Theodosius imperator etiam patrueles fratres & consobrinos vetuit inter se conjugii convenire nomine, & severissimam pœnam statuit, si quis temerare ausus esset fratrum pia pignora; & tamen illi invicem sibi æquales sunt: tantummodo quia propinquitatis necessitudine, & fraternæ societatis ligantur vinculo, pietati eos voluit debere, quod nati sunt.

9. Sed dicis* alicui relaxatum. Verum hoc legi non præjudicat; quod enim a in commune statuitur, ei tantum proficit, cui relaxatum videtur, longe diversa invidia. Illud tamen licet in veteri Testamento legimus, ut aliquis uxorem suam sororem diceret; istud inauditum, ut quisquam neptem suam in uxorem accipiat, & conjugem dicat.

10. Jam illud pulcherrimum, quod negasti neptem tuam avunculo suo tuo filio b propinquo femini convenire; quia non agnationis copuletur necessitudine. Quasi vero & uterini fratres, id est, diverso patre, sed eadem matre geniti, possint diverso sexu inter se in conjugium convenire; cum & ipsi agnationis jus habere non queant, sed cognationis tantum sibi titulo connexi sint.

11. Unde oportet ab ea discedas intentione, quæ etiam si liceret, tamen tuam familiam non propagaret; debet enim c tibi filius noster nepotes, debet etiam neptis carissima pronepotes. Vale cum tuis omnibus.

*EPISTOLA LXI.

* Scripta circ. ann. 394.

Cur Mediolano secesserit, ac mature eodem redierit, declarato, gratiisque Deo propter opem THEODOSIO *præstitam actis, voluntati ejusdem principis obsequuturum se pollicetur. Cujus pietatem summe commendans, ut clementia utatur, petit.*

d AMBROSIUS THEODOSIO. imperatori.

1. ARbitratus es, beatissime Imperator, quantum ex augustis litteris tuis com-

* Romanis olim moris fuisse, ut cognati cognatas suas, nisi si quæ famosæ erant, osculo salutarent, ex Cicerone observat Adrianus Turnebus lib. 10. *Adversar.* cap. 27.

* Paternum hunc magnis dignitatibus ornatum fuisse isthæc Ambrosii verba declarant. Quapropter non absurde conjectant ii, qui eumdem hunc esse putant, ad quem cum titulo comitis Sacr. Largit. destinata est lex 14. Theodosii *de Metallis*, necnon epistolæ quinque Symmachi in ejus libro 5. inscribuntur. Excidit] porro, quæ hic indicatur, Theodosii constitutio: sed ejus mentio fit in duabus filiorum ejus legibus, quarum altera quæ est 3. *de incestis nuptiis*, ab Arcadio lata est, altera: *Si nuptiæ ex rescripto petantur*, ab Honorio. Sed & alii quoque ejusdem prohibitionis meminerunt: nimirum Libanius *Orat. de Angariis* edita a Godefredo: Augustinus lib. 15. *de Civit. Dei* cap. 16. Paulus Diac. lib. 13. & alii.

* Hoc scilicet objiciebatur e citata lege Honorii, cujus verba sunt, *exceptis his, quos ... supplicare non vetuit*. Hujus certe relaxationis exemplum habes apud Symmachum lib. 10. epist. 11. seu 14. Jureti Auctuarii. Vide similiter Cassiod. lib. 7. *Variar. Form.* 46.

a Paris. quædam edit. *in communione*: aliæ, & cuncti mss. *in commune*. Verum neutra vox satis probatur, nisi verbo *statuitur* præfigatur negatio. Iterum autem ubi omnes edit. *diversa injuria*; ex omnibus mss. restituimus *diversa invidia*.

b Omnes edit. *propinquo femine*: mss. vero partim, *propinqui femini*, partim, *propinqui femine*: alii demum complures, *propinquo femini*. At continuo post cum [?] geretur in edit. Eras. & seq. *agnationis ei legitimo jure, sed cognationis copuletur* &c. Amerb. cum omnibus mss. efferunt, ut in textu.

c Mss. aliquot. *tibi filia & filius noster* &c.

d Ita codex Reg. edit. autem Rom. *Augustissimo imperatori Theodosio Ambrosius episcopus*.

comperi, me longe abesse ab urbe Mediolanensium, [a] quia res tuas crederem a Deo destitui. Sed non ego ita imprudens, aut virtutis & meritorum tuorum immemor absui, ut non præsumerem cælestе auxilium pietati tuæ adfore, quo Romanum imperium a barbari latronis immanitate, & ab usurpatoris indigni solio vindicares.

2. [b] Festinavi igitur illico reverti, posteaquam illum, quem jure declinandum putaveram, jam abesse cognovi; non enim ego Ecclesiam Mediolanensem derelinqueram Domini judicio mihi commissam: [*] sed ejus vitabam præsentiam, qui se sacrilegio miscuisset. Redii itaque circiter Kalendas augustas, ex illo die hic resedi. Hic me, Auguste, clementiæ tuæ apices repererunt.

3. Gratias domino Deo nostro, qui fidei tuæ pietatique respondit; & formam [c] veteris restituit sanctitatis; ut videremus nostro tempore, quod in Scripturarum lectione miramur, tantam in præliis divini auxilii fuisse præsentiam, ut nulli vertices montium adventus tui cursum retardarent, non hostilia arma impedimentum aliquod adferrent.

4. Pro his gratias me censes agere oportere domino Deo nostro: faciam libenter conscius meriti tui. Certum est placitam Deo esse hostiam, quæ vestro offertur nomine, & hoc quantæ [d] devotionis & fidei est? Alii imperatores in exordio victoriæ arcus triumphales parari jubent, aut alia insignia triumphorum: clementia tua hostiam Deo parat, oblationem & gratiarum actionem per sacerdotes celebrari Domino desiderat.

5. Etsi ego indignus atque impar tanto muneri, & tantorum votorum celebritati; tamen quid fecerim scribo. Epistolam pietatis tuæ mecum ad altare detuli, ipsam altari imposui, ipsam gestavi manu, cum offerrem sacrificium; ut fides tua in mea voce loqueretur, & apices Augusti sacerdotalis oblationis munere fungerentur.

6. Vere Dominus propitius est imperio Romano; quandoquidem talem principem, & parentem principum elegit, cujus virtus & potestas in tanto imperii constituta culmine triumphali, tanta sit humilitate subnixa, ut virtute imperatores, humilitate vicerit sacerdotes. Quid exuptem? quidve desiderem? [e] Omnia habes: ex tuis itaque summam votorum capessam, pius es, Imperator, clementiam habes maximam.

7. Opto tamen tibi etiam atque etiam incrementa pietatis, qua nihil Dominus præstantius dedit; ut per tuam clementiam Ecclesia Dei sicut innocentium pace & tranquillitate gratulatur, ita etiam [f] reorum absolutione lætetur. Ignosce maxime his, qui non ante peccarunt. Dominus clementiam tuam conservet, Amen.

* EPISTOLA LXII.

* Scripta sub fin. an. 394.

Quod pridem ad THEODOSIUM *non scripserit, excusat; seque ad eum mittere diaconum significans, ut ipsius preces pro quibusdam in Ecclesiæ asylum receptis admittat, petit.*

[g] AMBROSIUS THEODOSIO imperatori.

1. Quamvis proxime scripserim augustæ clementiæ tuæ etiam secundo, mihi tamen non satis fuit velut pari vice sermonis officium reddidisse; cum beneficiis clementiæ tuæ tam frequentibus oppigneratus sim, ut nullis officiis possim compensare quæ debeo, beatissime atque augustissime Imperator.

2. Itaque ut prima occasio non prætermittenda fuit, qua per cubicularium tuum clementiæ tuæ gratias agerem, & alloqui mei officium repræsentarem; maxime ne desidiæ putaretur fuisse potius quam necessitatis, quod tempore superiore non scripserim. Itaque requirenda mihi causa fuit, qua pietati tuæ deferrem debitum salutationis obsequium.

3. Merito autem ad præferendam epistolam meam filium meum * Felicem diaconum

[a] *Quia res tuas ... destitui*, hoc desideratur in cod. Reg. sed cum videatur sententiæ integritati necessarium, & satis frequenter in omittendo peccent librarii, loco movendum nequaquam duximus. At vero sequenti versu pro *ita impudenti*, aptius e mss. restituitur, *ita impie agenti*.

[b] Reg. codex, *Festinavi ro erit .... declinandum putaveram, Mediolano abesse cognoveram.*

[*] Eugenium significat post concessam instaurandi sacrilegas paganorum ceremonias licentiam advenientem Mediolanum, de quo adventu vide epist. 57. ad eumdem Eugenium, quæque nos illic e Paulino in Ambrosii vita, observavimus.

[c] Rom. edit. *veteri restituit sanctitati*. Hoc autem loco designat Ambrosius miracula prorsus insolita, quibus Theodosii victoriam de Eugenio tyranno Deus illustravit: de quibus agitur apertius sequenti epistola.

[d] Ita codex Reg. et edit. Rom. *devotionis & fidei indicium est .... in commemorationem victoriæ*, minus eleganter.

[e] Rom. edit. *Omnia habes, & ut summam &c.*

[f] Ultimæ edit. Paris. *in eorum absolutione*. Non recto sensu. Infra vero ubi edit. Rom. perquam apposite, *qui non ante peccarunt*, id est, qui antea cum Maximo non rebellarunt, Reg. cod. habet nihilo deterius, *qui etiam in te peccarunt*. Et his quidem verbis definit epistola in eo codice; non displicet tamen exitus, quo finitur in edit. si modo voculam *ante* inde amoveas.

[g] Ita codex Reg. edit. autem Rom. *Clementissimo principi, ac beatissimo imperatori Theodosio augusto Ambrosius episcopus.*

[*] Felicem hunc eumdem esse, qui postea ad regendum Bononiensis Ecclesiæ clavum adscitus fuit, communis nec parum probabilis opinio est.

a eorum misi, simul ut mei vicem officii [a] A repræsentaret, memoratum quoque pro his qui ad matrem pietatis tuæ Ecclesiam, petentes misericordiam, confugerunt, quorum lacrymas sustinere non potui, [b] quin adventum clementiæ tuæ meis obsecrationibus prævenirem.

4. Grande est quod petimus, sed ab eo cui Dominus inaudita & admiranda concessit, ab eo cujus clementiam novimus, & obsidem pietatem tenemus. Unde plus expectare nos confitemur; quoniam ut te virtute vicisti, ita etiam tua te vincere debes pietate. Victoria enim tua antiquo more, vetustisque miraculis, qualis sancto Moysi, & sancto Jesu nave, & Samueli, B atque David, non humana æstimatione, c sed cælestis gratiæ [c] effusione tibi collata censetur: hic pietatem æqualem poscimus, cujus merito tanta victoria ipsa quæsita est.

* Scripta ann. 396.

* EPISTOLA LXIII.

Vercellensem Ecclesiam episcopo propter intestinas contentiones diutius orbatam dolens, concordiam qua Eusebius olim fuerat electus, laudat; utque Christum in medio sui stantem habere eadem Ecclesia studeat, suadet. Hinc invehitur in Sarmationem & Barbatianum, qui, e monasterio profugi, abstinentiam ac virginitatem quas abjecerant, aliis invidebant. Addit reparatum esse mundum abstinentia; & hereticos illos Epicuro ipso deteriores: horumque doctrina hominem converti in pecudem, immo infra nonnulla animalia dejici. Laudantur memoratæ virtutes, & observanda proponuntur. Quæ dotes in eligendo episcopo consideranda: Quantumve periculum si vel eligatur indignus, vel digno non obediatur. Divinam esse debere electionem, electum vero alienum ab iracundia, D *& continentia præcellentem. Quam eximius requiratur in Vercellensi Ecclesia, ubi cum vita clericali monastica conjuncta fuerit ab Eusebio. Hujus ac Dionysii laus, & clericalis monasticæ*

que vitæ comparatio. Post quæ Vercellensibus pulcherrima virtutum præcepta dantur.

* AMBROSIUS servus Christi vocatus episcopus Vercellensi Ecclesiæ, & iis qui invocant nomen domini nostri Jesu Christi. Gratia vobis a Deo Patre & unigenito Filio ejus adimpleatur in Spiritu sancto.

1. CONficior dolore quia Ecclesia Domini, quæ est in vobis, * sacerdotem adhuc non habet, ac sola nunc ex omnibus Liguriæ atque Æmiliæ, * Venetiarumque vel ceteris finitimis Italiæ partibus hujusmodi eget officio, quod ex ea B aliæ sibi Ecclesiæ petere solebant, & quod verecundius est, mihi adscribitur * vestra intentio, quæ affert impedimentum. Nam cum sint in vobis dissensiones, quomodo possumus aliquid aut nos decernere, aut vos eligere, aut quisquam adquiescere; ut inter dissidentes suscipiat hoc munus, quod inter convenientes vix sustinetur?

2. Hæc illa est confessoris institutio, hæc justorum soboles patrum, qui sanctum * Eusebium quem numquam ante cognoverant, posthabitis civibus, simul ut C viderunt & probaverunt: tantumque interfuit, ut probaretur; quantum, ut videretur? Merito vir tantus evasit, quem omnis elegit Ecclesia: merito creditum quod divino esset * electus judicio, quem omnes postulavissent. Convenit igitur ut sequamini exemplum parentum, præsertim cum a sancto confessore institutos tanto meliores patribus esse oporteat, quanto vos [d] melior doctor instituit atque erudivit; modestiæque vestræ & concordiæ insigne edere, ut congruatis adsensu ad po- D stulandum sacerdotem. d

3. Etenim si juxta Dominicam sententiam, quod duobus convenerit super terram, de omni re quamcumque petierint, fiet, inquit, illis a Patre meo, qui in cælis est, *ubi* Matth. 18

a Rom. edit. *repræsentaret & memoriam.*

b Reg. cod. *qui adventum clementiæ tuæ nostris obsecrationibus prævenirent.* Sed edit. lectio potior est.

c Idem cod. *effusione censetur.* Victoriam porro illam de Eugenio tyranno relatam a Theodosio imperatore his Ambrosii litteris causam dedisse narrat Paulinus, ut in *Admon.* observatum est. Ceterum cum de prodigiis, quæ Theodosianis partibus subsidio fuerunt, nonnihil ad Expos. Psal. 36. n. 25. notaverimus, hoc loco nihil addimus.

* Hæc inscriptio abhorrere videtur ab Ambrosii consuetudine, quem alia simili nusquam alibi usum reperias. Et hanc quidem facile tribueremus audaciæ librariorum, nisi in omnibus omnino cod. inveniretur. Quamobrem verius existimamus eam idcirco a sancto Præsule adhibitam, quod Ecclesiæ sibi subditæ pastorali modo scribendam putaverit.

* Non Eusebii jam diu defuncti, sed Limenii, quem una cum Ambrosio Aquilejensi concilio subscripsisse vidimus, obitu tunc temporis vocabat sedes Vercellensis.

* Qui ex his verbis epistolam hanc Ambrosio abjudicandam censent, nihil sane vident; non enim illa de Venetiis urbe, quæ nondum constructa erat, intelligenda: sed de Venetiis regione, quam non solum scriptoribus multo antiquioribus cognitam constat, verum etiam commemorat ipsemet Ambrosius epist. 18. n. 21.

* *Intentio*, ut Nannius observat, hic nihil aliud est quam contentio, id est, animorum in sua cujusque opinione pertinacia. Hæc autem Ambrosio imputabatur, quod pro sua metropolitana auctoritate illam sopire & componere teneretur.

* Vercellensium episcoporum, qui quidem pervenerint ad nostram memoriam, primum esse hunc Eusebium Ughellus lib. 4. *Ital. sac.* litteris prodit. Cujas fuerit non dicitur ab Ambrosio, sed Hieronymus Sardum fuisse testificatur in hæc verba: *Eusebius natione Sardus, & ex lectore urbis Romanæ Vercellensis Ecclesiæ episcopus, ob confessionem fidei a Constantio principe Scythopolim & inde in Cappadociam relegatus, sub Juliano imperatore ad Ecclesiam reversus .... mortuus est Valentiano & Valente regnantibus.* Hunc ipsum obitum idem in Chronico ponit anno 6. eorumdem imperatorum, quem incidere in annum repar. sal. 371. docet Baronius.

* Hic electionem & postulationem apte distinguit sanctus noster; ut nimirum illam cleri, hanc populi fuisse significet; quemadmodum epist. 15. n. 12. utramque liquido separavit, de sancto Acholio ita loquens: *a Macedonibus obsecratus populis, electus a sacerdotibus.*

d Codex Gem. *melior auctor instituit.*

enim *sunt duo vel tres congregati in nomine meo, ibi ego sum in medio eorum*: quanto magis ubi plena est in nomine Domini congregatio, ubi universorum postulatio congruit, dubitare nos nequaquam oportet, ibi Dominum Jesum & voluntatis auctorem, & petitionis arbitrum fore, & ordinationis præsulem, vel largitorem gratiæ?

4. Facite ergo vos dignos videri, quorum in medio Christus sit. Ubi enim pax, ibi Christus; quia pax Christus: ubi justitia, ibi Christus; quia Christus justitia. Sit in medio vestrum, ut videatis eum; ne dicatur & vobis: *Medius autem vestrum stat, quem vos non videtis*. Non illum viderunt Judæi, in quem non crediderunt: nos illum devotione conspicimus, fide cernimus.

Ephes. 2. 14. 1 Cor. 1. 30. Johan. 1. 26.

5. Stet igitur in medio vestrum, ut aperiantur vobis cæli, qui enarrant gloriam Dei, ut voluntatem ejus faciatis, & operemini opus ejus. Qui videt Jesum, cæli ei aperiuntur, sicut aperti sunt Stephano dicenti: *Ecce video cælos apertos, & Jesum stantem ad dexteram Dei*. Stabat Jesus quasi advocatus: stabat quasi sollicitus, ut Stephanum athletam suum certantem juvaret: stabat quasi paratus, ut coronaret suum martyrem.

Psal. 18. 2. Act. 7. 55.

6. Stet igitur & vobis, ut eum non timeatis sedentem; sedens enim judicat, sicut Daniel dicit: *Throni positi sunt, & libri aperti sunt, & antiquus dierum sedit*. In octogesimo autem & primo psalmo scriptum est: *Deus stetit in congregatione deorum: in medio autem deos dijudicat*. Sedens igitur judicat, stans dijudicat; & judicat de imperfectis, inter deos autem dijudicat. Stet vobis ut defensor, ut bonus pastor, ne vos lupi incursent graves.

Dan. 7. 9. Psal. 81. 1.

7. Quo non otiose nostra admonitio deflectit; audio enim venisse ad vos * Sarmationem & Barbatianum vaniloquos homines, qui dicant nullum esse abstinentiæ meritum, nullam frugalitatis, nullam virginitatis gratiam, pari omnes æstimari pretio, delirare eos qui jejuniis castigent carnem suam, ut menti subditam faciant. Quod numquam fecisset, numquam scripsisset ad instituendum alios Paulus apostolus, si deliramentum putasset. Gloriatur itaque dicens: *Sed castigo corpus meum, & servituti redigo; ne aliis prædicans, ipse reprobus inveniar*. Ergo qui non castigant corpus suum, & volunt prædicare aliis, ipsi reprobi habentur.

1. Cor. 9.

8. An quidquam tam reprobum, quam quod ad luxuriam, ad corruptelam, ad lasciviam provocat; quam incitamentum libidinis, illecebra voluptatis, incontinentiæ fomes, incendium cupiditatis? Quæ istos Epicureos nova schola misit? Non philosophorum, ut ipsi aiunt, sed imperitorum, qui voluptatem prædicent, delicias suadeant, castimoniam nulli usui esse ducant. Fuerunt nobiscum, sed non fuerunt ex nobis; neque enim pudet dicere, quod dicit evangelista Johannes. Sed hic positi primo jejunabant, intra monasterium continebantur: nullus erat luxuriæ locus, interdicta ludibriosæ disputationi licentia.

1. Johan. 2. 20.

9. Hoc delicati non potuerunt ferre. Abierunt foras: deinde volentes redire, non sunt recepti; a pleraque enim audieram, quæ deberem cavere: monueram, nihil profeceram. Effervescentes itaque dissеminare talia cœperunt, quibus incentores essent vitiorum omnino miserabiles. Perdiderunt utique quod jejunaverunt: perdiderunt quod se aliquo continuerunt tempore. Nunc itaque diabolico studio invident aliorum operibus bonis, quorum ipsi fructu exciderunt.

10. Quæ virgo audiat nullum præmium esse integritatis, & non ingemiscat; absit enim ut facile credat, certe ut non studia deponat, & intentionem suæ mentis inflectat? Quæ vidua b cum compererit nullum esse fructum viduitatis, mallet servare fidem conjugii, & in tristibus degere, quam se credere lætioribus? Quæ conjugii districta vinculo, si audiat quod nullus honos castitatis sit, non possit incuriosa tentati corporis aut mentis facilitate? Et ideo Ecclesia quotidie in lectionibus sacris, in sacerdotum tractatibus laudem pudicitiæ, gloriam integritatis personat.

11. Frustra ergo dicit Apostolus: *Scripsi vobis in epistola, ne commisceamini fornicariis*. Et ne forte c dicant: Non de omnibus mundi nos dicimus fornicariis, sed dicimus quod qui fuerit in Christo baptizatus, haberi jam non debeat fornicarius; sed

1. Cor. 5. 9.

* Duos hosce apostatas monachos jam perstrinxit sanctus Ambrosius *Enarr. in ps.* 36. num. 49. ubi tacito eorum nomine, quam simillima iis, quæ hic dicuntur, in illos scribit. Horum autem hæresis ex tetro Joviniani fonte ortum ducebat, de cujus erroribus agitur epist. 42. ad Syricium.

a Ita vet. edit. & mss. nisi quod horum nonnulli habent *plerumque* pro τῷ *pleraque*: illæ vero pro *deberem* ponunt *deberent*; sicut etiam Rom. edit. quæ præterea effert, *caveri*. *Monueram*, *nihil profeci*. Intelligitur autem ex istis verbis Ambrosium per se hujus monasterii, in quo vixerant Sarmation ac Barbatianus, curam gerere, tametsi ei sacerdotem quoque præfecisset, ut testatur Augustinus lib. *de Moribus Eccl. Cath.* cap 33. quocum quæ idem libr. 8. *Confess.* c. 6. de eodem asceterio memorat, conferenda sunt.

b Edit. omnes, ac pauci mss. *cum conceperit*: alii mss. elegantius, *cum compererit*.

c Rom. edit. *dicant non de omnibus mundi nos dicere fornicatores, sed quod qui fuerit .... non debeat fornicarius, quilibscumque*, &c. omnes vero aliæ, ac mss. ut in contextu. Hic autem error, quo qui baptizatus semel fuisset, negabatur peccare posse, etiam a Joviniano defendebatur, quemadmodum cognoscimus ex August. lib. *de Hæres.* cap. 82.

sed qualiscumque vita ejus accepta sit Deo; & ideo addidit Apostolus: *Non utique fornicariis hujus mundi*; & infra: [a] *Si quis frater nominatur fornicator, aut avarus, aut idolis serviens, aut maledicus, aut ebriosus, aut rapax; cum ejusmodi nec cibum quidem sumere. Quid enim mihi de iis, qui foris sunt, judicare?* Et ad Ephesios: *Fornicatio autem, & omnis immunditia, & avaritia nec nominetur in vobis, sicut decet sanctos.* Et statim subinfert: *Hoc enim scitote quod omnis impudicus, aut immundus,* [b] *aut avarus, quod est idololatria, non habet hereditatem in regno Christi & Dei.* De baptizatis utique dictum liquet; ipsi enim accipiunt hereditatem, qui baptizantur in morte Christi, & consepeliuntur cum ipso, ut cum ipso resurgant. Ideo heredes Dei, coheredes Christi sunt: heredes Dei; [c] quia transcribitur in eos Dei gratia: coheredes Christi; quia renovantur in vitam ipsius: heredes quoque Christi; quia datur illis per mortem ipsius tamquam testatoris hereditas.

12. Isti igitur magis sibi debent adtendere, qui habent quod possint amittere, quam qui non habent. [d] Isti majore agere custodia, isti cavere vitiorum illecebras, erroris incitamenta debent, quæ maxime ex cibo, potuque oriuntur. Denique *sedit populus manducare & bibere, & surrexerunt ludere.*

13. Ipse quoque Epicurus, quem isti sibi magis sequendum quam apostolos putant, adsertor voluptatis, etsi neget [e] inventricem mali esse voluptatem, non negat tamen ex ea fieri quædam, ex quibus generentur, mala: denique nec luxuriosorum vitam reprehensibilem videri, quæ repleatur delectationibus; nisi vel doloris, vel mortis quatiatur metu. Atque hic quam alienus a vero sit, etiam hinc deprehenditur, quod voloptatem in homine Deo auctore creatam adserit principaliter, sicut [f] Philomarus ejus sectator in epitomis suis disputat, & hujus [g] allegat stoicos esse auctores sententiæ.

14. Sed hoc divina scriptura redarguit, quæ serpentis insidiis atque illecebris [h] infusam Adæ atque Evæ voluptatem docet. Siquidem ipse serpens voluptas sit, & ideo variæ ac lubricæ, & velut veneno quodam corruptelarum infectæ passiones voluptatis sint. Appetentia igitur voluptatis constat deceptum Adam excidisse a mandato Dei, & fructu gratiæ. Quomodo igitur voluptas ad paradisum revocare nos potest, quæ sola nos paradiso exuit?

15. Unde & dominus Jesus volens nos adversus diaboli tentamenta fortiores [i] reddere, certaturus jejunavit; ut sciremus quia aliter illecebras mali non possumus vincere. Denique ipse diabolus primum tentamentorum suorum spiculum de voluptate intorsit, dicens: *Si Filius Dei es, dic ut lapides isti panes fiant.* Unde ait Dominus: *Non in pane solo vivit homo, sed in omni verbo Dei;* & noluit facere, cum posset, ut magis lectionis studio quam voluptati intendere nos salutari præcepto doceret. Et quia illi jejunandum negant, qua causa Christus jejunaverit, adstruant; nisi ut nobis exemplo esset ejus jejunium. Denique in posterioribus docuit non facile malum posse, nisi nostro vinci jejunio, dicens: *Hoc genus dæmoniorum non ejicitur, nisi in oratione & jejunio.*

16. Quid etiam sibi vult Scriptura, quæ docet jejunasse Petrum, & jejunanti atque oranti de baptizandis gentibus revelatum mysterium; nisi ut ostenderet etiam ipsos sanctos, eum jejunant, tunc fieri præstantiores? Denique Moyses eum iejunaret, Legem accepit. Et ideo Petrus cum jejunaret, edoctus est novi Testamenti gratiam. Daniel quoque jejunii merito ora clausit leonum, futurorumque temporum vidit negotia. Aut quæ nobis salus esse potest, nisi jejunio eluerimus peccata nostra; cum Scriptura dicat: Jejunium, & eleemosyna [k] a peccato liberat?

17. Qui sunt ergo hi præceptores novi, qui meritum excludant jejunii? Nonne gentilium vox ista est dicentium: *Manducemus & bibamus.* Quos bene irridet Apostolus dicens. *Si secundum hominem pugnavi Ephesi ad bestias, quid mihi prodest, si mortui non resurgunt? Manducemus & bibamus; cras enim moriemur,* hoc est: Quid mihi profuit usque

a Rom. edit. *si qui frater nominatur, est fornicator.*
b Omnes edit. ac mss. nonnulli, *quod est idololatra*: reliqui magno numero, *quod est idololatria.*
c Rom. edit. *quia transmittitur*: alia cum mss. prope ad unum, *quia transcribitur.*
d Ita vet. edit. cum mss. pluribus potioribusque: at Rom. cum aliis nonnullis, *egere custodia.*
e Nonnulli mss. *inventricem mali.* Ceterum de eo quod Epicurus ab aliis philosophis, maxime vero a sanctis patribus corporeæ voluptatis patronus habeatur, licet acriter defendatur a multis auctoribus, dictum a nobis est ad lib. a. Offic. cap. 13. num. 50. Hic autem illud unum adjicietur Ambrosium quidquid hoc loco de Epicuri opinionibus memorat, id ex ejus epistola ad Menæceum a Diogene Laert. lib. 10. proposita, vel, ut Gassendus existimat, e Demarchi libro esse mutuatum.
f Mira est in hoc nomine scribendo varietas: edit. vet. præferunt *Philuminaris*, Rom. *Philomarus*: mss. vero *Filominus*, nonnulli *Filuminus*. Cum porro inter Epicureos nullum sic appellatum reperire sit, haud inviti crederemus eumdem esse, quem Diogenes Laert. initio Philodemum nominat, & cujus etiam meminit Cicero lib. 2. *De Finib.* at, similiter non sine aliqua diversitate; cum ipsius edit. ac mss. quidam habeant *Volpdemum*; alii vero *Philodamum*: quem Gadareum illum esse arbitratur Gassendus, cujus apud Strabonem lib. 16. mentio exstat.
g Edit. vet. *allegat historicos*: Rom. & omnes mss. *allegat stoicos.*
h Mss. aliquot partim, *infusam illatamque Evæ voluptatem*, partim, *infusam illam tamquam Evæ voluptatem*: ceteri, & omnes edit. ut in contextu. Infra vero ubi edit. & quidam mss. *voluptatis sint. Appetentia igitur voluptatis*; complures mss. exhibent, *voluptatis sint appetentia. Igitur voluptate* &c.
i Nonnulli mss. *reddere certatores, jejunavit.*
k Gem. codex, *a pœna liberat.*

ad mortem contentio, nisi ut hominem redimerem meum? Quia frustra redimitur, si nulla est spes resurrectionis. Ac per hoc, spe omni resurrectionis amissa, manducemus & bibamus: non amittamus fructum præsentium, qui futurorum nullum tenemus. Illorum ergo est cibis & potibus indulgere, qui nihil post mortem suam sperant.

17. Denique Epicurei dicunt adsertores voluptatis, * quia mors nihil ad nos; quod enim dissolvitur, insensibile est: quod autem insensibile, nihil ad nos. Quo demonstrant corpore se tantum, non mente vivere: nec animæ fungi, sed carnis solius munere, qui secessione animæ corporisque dissolvi munus suæ vitæ omne existimen', perire merita virtutum, atque animæ omnem vigorem, totos se deficere eom corporis sensu, nihil reliquiarum superesse animæ, cum ipsum corpus non statim resolvatur. Prius ergo dissolvitur anima quam corpus; cum secundum suam opinionem vel carnem & ossa considerare debeant, quæ post mortem supersunt: secundum veram autem ad eriiooem negare non debeant resurrectionis gratiam?

18. Merito ergo hos redarguens Apostolus, monet nos ne talibus labamur opinionibus, dicens: *Nolite seduci, corrumpunt mores bonos colloquia mala.* b *Sobrii estote juste, & nolite peccare*; ignorantiam enim Dei quidam habent. Bonum ergo sobrietas; quia peccatum ebrietas est.

1. Cor. 15. 33

19. Quid quod ille ipse Epicurus defensor voluptatis, cujus ideo frequentem facimus mentionem, ut hos aut gentilium discipulos, & epicuream probemus sectam sequi: aut illum ipsum, quem ipsi philosophi a suo excludunt consortio tamquam patronum luxuriæ, tolerabiliorem his esse doceamus? Clamat ergo ille, ut * Demarchus adserit, quia non potationes, neque comessationes, nec filiorum soboles, nec feminarum copulæ, nec piscium copia aliorumque hujusmodi, quæ splendido usui parantur convivii, suavem vitam faciant, sed sobria disputatio. Denique addidit quod ii copiis convivii moderate utantur, qui non immoderate eas quærunt. Succo solo & pane vel aqua qui libenter utitur, despuit deliciarum epulas; quia multæ ex his generantur molestiæ. Etiam alibi dicunt: Non immoderatæ epulæ, non potationes voluptatis suavitatem generant, sed continens vita.

20. Cum igitur illos abdicaverit philosophia, hos non excludit Ecclesia? Si quidem & illi, c quod malæ causæ habent, se adsertionibus suis impugnant frequenter. Nam etsi principalis eorum sententia sit quod nullam suavitatem voluptatis putent, nisi quæ cibo poruque percipiatur; tamen intelligentes in tam reprehensibili definitione versari se sine summo dedecore non posse, ac deseri ab omnibus, fuco quodam probabilium disputationum eam colorare voluerunt; adeo ut diceret quidam ex iis: Dum studemus delectationi per epulas & cantus, amisimus eam quæ per verbi, quo solo salvi esse possumus, infunditur perceptionem.

21. Nonne isti dispares, discolores in hac multiformi disputatione nobis videntur? Quos adeo Scriptura condemnat, d ut non prætermittit eos, quos Apostolus redarguebat, dicente Luca in Actibus apostolorum, qui eum librum historico stylo scripsit: Quidam autem epicurei & stoici philosophi disputabant cum eo; & quidam dicebant: *Quid sibi vult hic seminiverbius? Alii autem: Novorum dæmoniorum videtur pronuntiator esse.*

Act. 17. 18.

22. Ex hoc tamen numero non immunis gratiæ abiit Apostolus. Siquidem etiam Dionysius areopagites e cum Damari uxore sua, aliisque multis credidit. Itaque illi doctissimorum & eloquentium cœtus simplici disputatione victos se esse credentium exemplo manifestarunt. Quid igitur sibi isti volunt, qui tentant eos pervertere, quos adquisivit Apostolus, quos redemit

a Ita omnes edit. ac pars mss. reliqui autem mss. *redimerem eum, qui frustra.* Iterum vero, ubi nos cum mss. aliquot, & Rom. edit. *resurrectionis amissa*; ver. edit. cum mss. aliis præferunt, *redemptionis amissa*.

* Habetur ista sententia in Epicuri epist. *ad Menecœum*, & adhuc liquidius in ejus *Ratas sententias*; unde hanc ipsam refert Laertius. Ceterum de opinione hujus philosophi circa mortalitatem animæ, idem plane quod Ambrosius, testantur etiam Hieronymus lib. 2. *Contra Jovin.* & Augustinus lib. 6. *Confess.* cap. 16. atque alii bene multi.

b Septem mss. *Sobrii estote & justi*: ceteri & omnes edit. *Sobrii estote juste*. Melius, quandoquidem habetur in textu Apostoli, [illegible].

* Quod e Demarcho hic refert Ambrosius, legitur quoque in *epist. ad Menecœum* jam non semel citata. Id a Gassendo lib. 3 *de Vita Epic.* observatum est, ubi ejusdem Demarchi mentio negatur alibi, quam apud Doct. nostrum, usquam fieri. Sed oppido quam probabile est non alium hunc esse ab Hermacho Epicuri discipulo, qui eidem in secta & disciplina successit, & plures libros edidit in Platonem & Platonicos, ut ex Diog. Laertio cognoscere est. Et certe non ita inter se discrepant *Hermachus* atque *Demarchus*, ut non unum pro alio facile a scriptoribus accipi possit.

c Eras. & seq. edit. *quod malam causam habent*: Amerb. & omnes mss. *quod malæ causæ habent*. Non incommode; idem enim signat, ac quod in malis causis sit, soler &c.

d Mss. aliquot, *prætermisit quod eos Apostolus*. Infra vero ubi omnes edit. & mss. longe plurimi, *historico stylo*; nonnulli habent, *florico stylo*. Perperam, alibi enim ab Ambrosio stylum beati Lucæ historicum esse observatum est.

e Ita omnes edit. ac plures mss. excepta Rom. edit. ubi habetur *mulier sua*: mss. alii etiam non pauci pro *Damari* legunt partim *Damaïs*, partim *Damale*. Adeo librariis proclive erat in propriis nominibus peccare. Non hic autem solum, sed alibi quoque Damarim Dionysii areopagitæ conjugem facit Ambrosius.

mit Christus sanguine suo? [a] Quod adserunt baptizatos intendere non debere virtutum disciplinis, nihil illis obesse comessationes, nihil voluptatum affluentiam, insipientes esse eos qui iis careant: virgines oportere nubere, filios facere: similiter & viduas iterare, quod semel male virili admixtione expertæ sint; etiamsi se continere possint, errare eas quæ nolint iterare copulam.

25. Quid ergo? Placet ut hominem exuentes, induamus pecudem: & exspoliantes Christum, vestiamur aut supervestiamur amictus diaboli? Sed cum ipsi doctores gentium ne honestatem quidem cum voluptate copulandam putaverint, eo quod pecudem viderentur cum homine includere: [b] nos ut belluinos usus humano infundamus pectori, & rationabili menti inscribamus irrationabiles ritus ferarum?

24. Quamquam multa genera sint animantium, * quæ amisso pari, concubitu vitæ indulgere nesciant, & tamquam solitariæ ævum exigant: plurima quoque herbis vescantur simplicibus, [c] nec alias nisi fonte puro sitim restinguere noverint: canes quoque videas frequenter interdicto cibo temperare solitos; ut jejuna fame ora suspendant, si imperetur abstinentia. Ab hoc igitur revocantur homines, quod didicerunt per hominem etiam mutæ non prævaricari bestiæ?

26. Quid autem pulcrius abstinentia, quæ facit etiam juventutis annos senescere; ut fiat morum senectus? Namque ut redundantia ciborum ac temulentia etiam maturior ætas calescit; ita mitigatur juventutis ferocitas epularum parcimonia, [d] irriguoque fontis. Exterior ignis aquæ infusione extinguitur, non mirum si etiam interior æstus corporis fluviali potu [e] refrigeratur; cibo enim flamma alitur ac deficit. Siquidem fœnum, stipula, lignum, oleum, atque hujusmodi alimenta ignis sunt, quibus pascitur: ea si detrahas, vel non suggeras, etiam ignis sopitur. Similiter ergo vapor corporis cibo alitur aut minuitur: cibo excitatur, cibo solvitur. Luxuria igitur mater libidinis est.

27. Quid quod naturæ conveniens temperantia est, atque illi divinæ legi, quæ in ipso rerum ortu omnium fontes potui, fructus arborum esui dedit? Vinum post diluvium justus ad tentationem sui reperit. [Gen. 9. 20.] Utamur ergo temperantiæ naturali cibo, utinamque possimus! Sed quia non omnes fortes, ideo Apostolus ait: *Vino modico utere propter frequentes tuas infirmitates*. [1. Tim. 5. 23.] Non ergo propter voluptatem bibendum est, sed propter infirmitatem. Pro remedio igitur parcius, non pro deliciis redundantius.

28. Denique Elias, quem Dominus ad virtutis erudiebat perfectionem, ad caput suum * collyridam & vas aquæ reperit; [3. Reg. 19. 6.] & ideo in virtute escæ illius quadraginta diebus jejunavit. Patres nostri, cum mare transirent pedibus, aquam non vinum bibebant. [Exod. 17. 6.] Daniel & Hebræi pueri patrio cibo, & aquæ potu, ille furorem leonum repressit, illi ardentem ignem innoxio videre tactu circa membra sua pasci. [Dan. 1. 8. Dan. 14. 30. Dan. 3. 49.]

29. Et quid de viris loquar? Judith luxurioso [f] Holophernis haudquaquam inflexa convivio, solo titulo sobrietatis desperatum lacertis virilibus reportavit triumphum, patriam obsidione exuit, ducem militiæ suis manibus occidit. [Judith. 13. 16.] Exemplum evidens, quod & illum terribilem populis bellatorem virum luxuria sua emollivit, & hanc feminam temperantia cibi fortiorem viris fecit. Non hic in sexu fuo victa est natura, sed in cibo fuo vicit. Esther regem superbum suis inclinavit jejuniis. [Esther. 4. 16.] Anna [g] octogința quatuor annos in viduitate sua jejuniis & obsecrationibus in templo die ac nocte serviens, Christum agnovit, quem [Luc. 2. 37.] Johannes abstinentiæ magister & quidam novus terrarum Angelus annuntiavit. [Matth. 3. 4.]

30. O stultum Elisæum, [h] qui silvestribus grumis & amaris pascebat prophetas! [4. Reg. 4. 39.] immemorem Scripturarum Esdram, qui memoria Scripturas reddidit! [2. Esdr. 8. 2.] insipientem Paulum, qui gloriatur in jejuniis; si nihil prosunt jejunia! [2. Cor. 11. 27.]

31. Sed quomodo non prosunt, quibus vitia purgantur? Quæ si deferas cum humili-

a Omnes edit. *Quid est quod adserunt*: cum mss. omittunt, *quid est*, at nonnulli pro *quod adserunt*, habent, *qui adserunt*. Infra vero ubi omnes edit. & plures mss. *virili admixtione*, in quibusdam cod. legitur, *virili amissione*. Non malo sensu.

b Rom. edit. sola, *nos & belluinos usus humano infundemus pectori, & rationabili menti inscribemus*. Non male quidem, sed haud minus elegans est nostra lectio; quippe quæ exclamatio cum quadam stomachatione exprimitur.

* Turturem indicat sanctus Præsul, quam toto cap. 19. libri 5. *Hexaem.* ob tam insignem continentiam pulcre commendat, strictius vero *Serm.* 19. *in Psalm* 118. num. 13. & alibi.

c Edit. Amerb. *nec alios nisi fonte*; Eras. & seq. *nec alio* &c. mss. vero prope ad unum, ut in textu. Infra etiam ubi omnes edit. & quidam mss. *canesque videmus*; mss. multo plures nobiscum faciunt.

d Omnes edit. *irriguoque fontis & exterior* (Rom. *Et si exterior*) *ignis aquæ infusione*: mss. nonnulli, *irriguoque fonte exterior ignis atque infusione*: alii nobis patrocinantur.

e Lat. codex, *refrigeratur, ac deficit; cibo enim flamma alitur*. Siquidem &c.

* Græcis κολλυρα & κολλυρις, panis est subcinericius, de quo vide Vossii Etym. in voce *Collyrium*.

f Ver. edit. & mss. aliquot, *Holopherni haudquaquam inflexit*, (mss. *inflexi*) *convivio*: ceterorum aliqui, *Holopherni haudquaquam infelice delectata convivio*, alii ac Rom. edit. ut in textu. Sed & pro *lacertis virilibus*, in quibusdam legitur, *lacerti viribus*. Non ita male.

g Codex Ramig. & Reg. *octoginta tres*.

h Ver. edit. ac mss. nonnulli, *qui silvestribus ramis*, Rom. edit. .... *plumis*: optimæ ceteræ mss. *qui silvestribus grumis*. Nam quidquid minutum est grumus dicitur, unde ipsemet Ambrosius lib. *de Elia & Jejun.* cap. 6. num. 18. in eamdem sententiam ait: *Vitis agrestis grumulis mensas onerabat*.

militate, cum misericordia, ut Esaias Spiritu divino loquutus est, ossa tua pinguescent, & eris sicut hortus ebrius. Pinguescit igitur anima tua, virtutesque ejus spiritali adipe jejunii, & fructus tui multiplicantur ubertate mentis tuæ; ut fit in te sobrietatis ebrietas, sicut illud est poculum, de quo ait Propheta: *Et poculum tuum inebrians quam præclarum est!*

32. Sed non illa solum laudabilis, quæ parca est ciborum temperantia; sed etiam illa quæ concupiscentiæ. Denique scriptum est: *Post concupiscentias tuas ne eas*, [a] *& a voluptate tua vetare. Si dederis animæ tuæ concupiscentiam, gaudio eris inimicis tuis*: & infra: *Vinum & mulieres apostatare faciunt etiam sapientes*. Unde & Paulus etiam in ipsis conjugiis temperantiam docet; EST ENIM velut quidam adulter incontinens in matrimonio, qui legem Apostolicam prævaricatur.

33. Quid autem loquar quanta sit [b] virginitatis gratia, quæ meruit a Christo eligi; ut esset etiam corporale Dei templum, in qua corporaliter, ut legimus, habitavit plenitudo divinitatis? Virgo genuit mundi salutem, virgo peperit vitam universorum. Sola ergo non debet esse virginitas, quæ omnibus in Christo profuit? Virgo portavit, quem mundus iste capere ac sustinere non potest. Qui cum ex Mariæ nasceretur utero, [c] genitalis tamen septum pudoris, & intemerata virginitatis conservavit signacula. Itaque in Virgine Christus reperit, quod suum esse vellet, quod sibi omnium dominus adsumeret. Per virum autem & mulierem caro ejecta de paradiso, per virginem juncta est Deo.

34. Quid de altera Moysi sorore Maria loquar, quæ feminei dux agminis, pedes transmisit pelagi freta? Quo munere autem venerabilis Thecla etiam leonibus fuit; ut ad pedes prædæ suæ stratæ impastæ bestiæ [d] sacrum deferrent jejunium; nec proc aci oculo virginem, nec ungue violarent aspero; quoniam & ipso adspectu virginitatis violatur sanctitas.

35. Denique qua reverentia virginitatis loquutus est sanctus Apostolus: *De virginibus præceptum Domini non habeo, consilium autem do, tamquam misericordiam consequutus a Domino*. Præceptum non habet, consilium habet; non enim præcipitur, quod supra legem est: sed magis dato suadetur consilio. Nec auctoritas præsumitur, sed demonstratur gratia: nec a quocumque demonstratur, sed ab eo qui misericordiam Domini meruit. Horum ergo meliora quam apostolorum consilia? Apostolus [e] dicit: *Consilium do*; isti dissuadendum putant, ne qua studeat virginitati.

36. Cujus quantam laudem brevi versiculo propheta expresserit, vel potius Christus in propheta, debemus cognoscere. *Hortus*, inquit, *clausus soror mea Sponsa, hortus clausus, fons signatus*. Christus hoc dicit ad Ecclesiam, quam vult esse virginem, sine macula, sine ruga. Bonus hortus virginitas, quæ plurimos boni ferat fructus odoris. *Hortus clausus*; quia undique vallata est muro castitatis. *Fons signatus*; eo quod virginitas sit fons & origo pudicitiæ, quæ inviolata custodiat integritatis signacula: in quo fonte imago Dei luceat; quia cum munditia corporis congruit etiam puritas simplicitatis.

37. Nec potest dubitare quisquam quod Ecclesia virgo sit, quam etiam in Corinthiis despondit apostolus Paulus, virginem castam adsignare Christo. In superiore igitur epistola dat consilium, & existimat bonum esse munus virginitatis, ut nullis instantis sæculi turbetur necessitatibus, nulla illuvie coinquinetur, nullis exagitetur procellis: in posteriore sponsor est Christo, quod virginitatem Ecclesiæ in illius plebis consignare possit integritate.

38. Responde mihi nunc, Paule, qua ratione propter instantem necessitatem des consilium? Quoniam *qui sine uxore est, sollicitus*, inquit, *est quæ Domini sunt, quomodo placeat Deo*. Et addidit: *Et mulier innupta & virgo cogitat quæ sunt Domini; ut sit sancta corpore & spiritu*. Habet igitur murum suum adversus mundi hujus turbines, & ideo septo divinæ [f] munita protectionis nullis sæculi flabris inquietatur. Bonum ergo consilium; quia in consilio utilitas est, in præcepto laqueus. CONSILIUM invitat voluntarios, præceptum adstringit invitos. Si qua ergo sequuta fuerit consilium, & eam non pœnituerit, adquisivit utilitatem: si quam vero pœnituerit, non habet quod accuset Apostolum; ipsa enim de infirmitate sua judicare debuit: & ideo sibi voluntatis suæ rea est, cujus graviore quam ferre posset, laqueo se ac nodo ligavit.

39. Ita.

Margin notes: Esai. 58. 11. — Psal. 22. 5. — Eccli. 18. 30. — Eccl. 19. 2. — 1 Cor. 7. 2. & seq. — Col. 2. 9. — Exod. 15. 20. — 1 Cor. 7. 25. — Cant. 4. 12. — Ephes. 5. 27. — 2 Cor. 11. 2. — 1 Cor. 7. 26. — 1 Cor. 7. 26. — Ibidem 32. & seq.

a Cod. Lat. Gem. & Big. *a voluptate tua avertere*.
b Omnes edit. *virginitatis gloria*: omnes mss. *virginitatis gratia*.
c Ita mss. prope universi; nonnulli tamen & edit. *genitale tamen* &c. obiter autem animadverte quam aperte pronuntiet de Mariæ post partum integritate etiam corporea, & confer quæ nos ad lib. 2. *in Luc.* num. 57. nec non ad epist. 42. n. 4. observavimus.
d Rom. edit. *sacro deferrent jejunio*: reliquæ ac mss. *sacrum deferrent jejunium*, quidam *differrent*, minime male, cum idem hic esset, ac producerent. Theclæ porro exemplum, sicut & subjecta ratiocinia quam sint Ambrosio in caussa simili familiaria, supervacaneum putamus admonere.
e Mss. non pauci, *dicit*: *Consilio, isti dissuadendum*.
f Paris. quædam edit. *munita perfectionis*.

39. Itaque tamquam bonus medicus, qui & fortibus ſtabilitatem virtutis conſervare copiat, & infirmis ſalubritatem dare, aliis dat conſilium, aliis demonſtrat remedium: *Qui infirmus eſt, olera manducet*, accipiat uxorem: qui validior eſt, fortiorem virtutis cibum expetat. Meritoque adjunxit: *Nam qui ſtatuit in corde ſuo firmus, non habens neceſſitatem, poteſtatem autem habens ſuæ voluntatis; & hoc judicavit in corde ſuo ſervare virginem ſuam, bene facit. Igitur & qui matrimonio jungit virginem ſuam, bene facit: & qui non jungit, melius facit. Mulier vincta eſt legi, quanto tempore vir ejus vivit. Quod ſi dormierit vir ejus, liberata eſt; cui vult nubat, tantum in Domino. Beatior autem erit, ſi ſic permanſerit, ſecundum meum conſilium; puto enim, & ego Spiritum Dei habeo.* Hoc eſt conſilium Dei habere, explorare diligenter omnia, & quæ meliora ſunt, ſuadere; quæ tutiora, demonſtrare.

Rom. 14. 2.

1. Cor. 7. 38. & ſeq.

40. Providus ductor multas oſtendit vias, ut qua vult unuſquiſque, quam ſibi accommodam arbitratur, incedat; dummodo occurrat, quo poſſit in caſtris prætendere. Bona virginitatis via, ſed ſublimis & ardua validiores requirit. Bona etiam viduitatis, non tam difficilis, ut ſuperior: ſed confragoſa & aſpera cautiores exigit. Bona etiam matrimonii, plana & directa longiore circuitu ad caſtra ſanctorum pervenit, ea plurimos recipit. Sunt ergo virginitatis præmia, ſunt merita viduitatis, eſt etiam conjugali pudicitiæ locus. Gradus ſingulatum ſunt & incrementa virtutum.

41. Stare igitur in corde veſtro, ne quis vos ſubruat, ne quis poſſit ſubvertere. Docuit nos Apoſtolus quid ſit ſtare, hoc eſt, quod Moyſi dictum eſt: *Locus enim in quo tu ſtas, terra ſancta eſt*; nemo enim ſtat, niſi qui fide ſtat, niſi qui fixus ſtat ſui cordis ſententia. Alibi quoque legimus: *Tu autem hic ſta mecum*. Utrumque ad Moyſeo a Domino dictum eſt, &: *Ubi tu ſtas, terra ſancta eſt*; &: *Hic ſta mecum*, hoc eſt, mecum ſtas, ſi ſtes in Eccleſia. Ipſe enim locus eſt ſanctus, ipſa terra fecunda ſanctitatis, & opima virtutum meſſibus.

Exod. 3. 5.

Deut. 5. 31.

42. Sta ergo in Eccleſia, ſta ubi tibi apparui, ibi ego tecum ſum. Ubi eſt Eccleſia, ibi firmiſſima ſtatio tuæ mentis eſt: ibi fundamentum animi tui, ubi tibi de rubo apparui. Tu rubus, ego ignis: ignis in rubo, ego in carne. Propterea ignis, ut tibi luceam, ut tuas ſpinas, ut tua peccata conſumam, & meam tibi demonſtrem gratiam.

43. Stantes ergo in corde veſtro lupos fugate ab Eccleſia quærentes prædam tollere. Non ſit in vobis deſidia, non ſit pravum os, lingua amarior. Nolite in concilio vanitatis ſedere; ſcriptum eſt enim: *Non ſedi in concilio vanitatis*. Nolite audire detrahentes de proximis; ne dum auditis alios, provocemini; ut & ipſi derogetis proximis, & dicatur unicuique veſtrum: *Sedens adverſus fratrem tuum detrahebas*.

Pſal. 25. 4.

Pſal. 49. 20

44. Sedentes detrahunt, ſtantes autem Dominum benedicunt, quibus dicitur: *Ecce nunc benedicite Dominum omnes ſervi Domini, qui ſtatis in domo Domini*. Qui ſedet, ut de corporeo uſu loquar, a quaſi otioſo reſolvitur corpore, atque intentionem mentis relaxat. Stat autem ſpeculator providus, explorator impiger, pervigil cuſtos, qui prætendit in caſtris. Bellator quoque ſtrenuus b ante exſpectatum ſtat in agmine, qui vult adverſarii conſilia prævenire.

Pſal. 133. 1.

45. Qui ſtat, *videat ne cadat*. Qui ſtat, obtrectare neſcit; otioſorum etenim fabulæ ſunt, quibus obtrectatio feritur, malignitas proditur. Unde ait Propheta: *Odio habui congregationem malignorum, & cum impiis non ſedebo*. Et in trigeſimo ſexto pſalmo, c quem præceptis referſit moralibus, in principio ſtatim poſuit: *Noli malignari inter malignantes, neque æmulatus fueris facientes iniquitatem*. Malignitas plus nocet quam malitia; quia malignitas non puram ſimplicitatem habet, nec apertam malitiam: ſed abſconditam malevolentiam. DIFFICILIUS autem cavetur occulta, quam quæ ſunt cognita. Unde & Salvator noſter d a ſpiritibus malignis cavendum admonet, quod nos blandarum ſpecie voluptatum capiant, ceterarumque rerum ſimulatione; cum ad ambitionem, honorem, avaritiam, divitias, ad ſuperbiam potentiæ lenocinia prætendunt.

1. Cor. 10. 12

Pſal. 25. 5.

Pſal. 36. 1.

46. Itaque cum in omni actu, tum maxime in epiſcopi petitione abeſſe debet malignitas, in quo vita formatur omnium; ut placido & pacifico judicio præferatur vir omnibus, qui eligatur ex omnibus, & qui medeatur omnibus: Etenim *manſuetus homo, cordis medicus eſt*. Cujus ſe medicum etiam Dominus in Evangelio loquutus eſt, dicens. *Non opus eſt ſanis medicus, ſed iis qui male habent*.

Pro. 14. 17

Matth. 9. 12

47. Bonus medicus, qui infirmitates noſtras ſuſcepit, ſanavit ægritudines; & tamen

a Edit. vet. cum paucis mſſ. *quaſi otio reſolvitur corpore*: Rom..., *corporis*: alii mſſ. partim, *quaſi otio reſolvitur corpora*; partim ut nos in textu.

b Rom. edit. *ante exſpectatum prælium*. Minus commode; ibi enim intelligitur tempus, eſtque manifeſta imitatio verſus Virg. e lib. 4. Georg.

Ante exſpectatum poſitis ſtat in ordine caſtris. quem jam retulimus ad locutionem iſti ſimilem lib. *de Fuga ſæculi* cap. 8. n. 47.

c Ita omnes edit. ac mſſ. aliquot: alii vero, *quem præceptis*, nonnulli, *in præceptis refert moralibus*.

d Mſſ. Big. & Gem. *a ſpiritalibus malignis*.

men iste, sicut est scriptum, non se honorificavit fieri summum sacerdotem: sed qui loquutus est ad eum, Pater dixit, *Filius meus es tu, ego hodie genui te*. Sicut & alibi dicit: *Tu es sacerdos in æternum secundum ordinem Melchisedech*. Qui quoniam typus futurus erat sacerdotum omnium, ideo carnem suscepit; *ut in diebus carnis suæ preces & supplicationes Deo Patri cum magna voce & lacrymis offerret: & ex iis quæ passus est, quamvis esset Filius Dei, discere videretur obedientiam, quam nos doceret, ut nobis fieret auctor salutis*. Denique consummatis passionibus, tamquam consummatus ipse, sanitatem dedit omnibus, peccatum tulit omnium.

Hebr. 5. 5. & seq.

48. Ideo & Aaron sacerdotem ipse elegit, ut non humana cupiditas in eligendo sacerdote præponderaret, sed gratia Dei, non voluntaria oblatio; nec propria adsumtio, sed cælestis vocatio; ut is offerat munera pro peccatis, qui possit affici pro peccantibus: quia & ipse, inquit, gestat infirmitatem. Non sibi quis honorem debet sumere, sed vocari a Deo, sicut & Aaron; & ita Christus non exegit, sed accepit sacerdotium.

Num. 17. 8.

Hebr. 5. 2. & 3.

49. Denique cum ab Aaron per genus ducta successio, generis magis teneret heredes, quam justitiæ consortes; propterea ad typum illius Melchisedech, quem in veteri testamento legimus, verus Melchisedech, verus rex pacis, verus rex justitiæ venit; hoc enim habet nominis interpretatio, *sine patre, sine matre*, [a] *sine generationis enumeratione, neque initium dierum, neque finem vitæ habens*: quod & ad Filium Dei refertur, qui matrem in illa divina generatione nescivit, patrem in hoc virginis Mariæ partu ignoravit; ex Patre solo natus ante sæcula, ex Virgine sola ortus in hoc sæculo, initium dierum habere utique non potuit, qui erat in principio. Quomodo autem vitæ finem haberet, qui vitæ auctor omnibus est? *Ipse principium & finis omnium*. Sed refertur & ad exemplum, ut tamquam sine patre & sine matre sacerdos esse debeat; in quo non generis nobilitas, sed morum [b] eligatur gratia, & virtutum prærogativa.

Hebr. 7. 3. & 3.

Apoc. 1. 8.

50. Sit in eo fides, & morum maturitas: non alterum sine altero, sed utrumque in uno cum bonis operibus conveniat & factis. Unde nos apostolus Paulus eorum vult esse imitatores, qui per fidem, inquit, & patientiam possident repromissiones Abrahæ, qui per patientiam promissæ sibi benedictionis meruit accipere & possidere gratiam. Imitatores nos sancti Aaron David propheta debere esse admonet, qui eum inter sanctos Domini ad imitandum nobis constituit, dicens: *Moyses & Aaron in sacerdotibus ejus, & Samuel inter invocantes nomen ejus*.

Hebr. 11. 9. & seq.

Psal. 98. 6.

51. Dignus plane vir qui sequendus proponatur omnibus; nam cum dira mors propter contumaces in plebem serperet, medium se inter viventes morientesque objecit; [c] ut mortem statueret, ne plures perirent. Vere vir mentis & animi sacerdotalis, qui se pro Domini grege quasi pastor bonus pio objiceret affectu. Itaque infregit aculeum mortis, impetum tenuit, transitum negavit. [d] Pietas meritum adjuvit; quia pro ipsis se obtulit, qui resistebant.

Num. 16. 48.

52. Discant igitur dissidentes [e] timere Domini commotionem, sacerdotes placare. Quid? Dathan & Abiron & Core nonne propter dissensionem hiatus terræ absorbuit? Nam cum instigassent Core & Dathan & Abiron ducentos [f] quinquaginta viros adversus Moysen & Aaron, ut separarent se ab iis, insurrexerunt illi dicentes: *Satis sit vobis quod tota Synagoga, omnes sancti, & in ipsis Dominus*.

Ibidem 33.

Ibidem 3.

53. Unde iratus Dominus loquutus est ad omnem Synagogam. Consideravit & novit Dominus qui sunt ejus, & sanctos adduxit ad se: & quos non elegit, non adduxit ad se. Et jussit Dominus, ut eligerent sibi arulas, & incensum ponerent Core & omnes, qui cum eo insurrexerant adversum Moysen & Aaron sacerdotes Domini; ut qui electus esset a Domino, ipse sanctus confirmaretur inter levitas Domini.

2. Tim. 2. 19.

54. Et dixit Moyses ad Core: *Audite me, filii Levi, numquid hoc pusillum est vobis, quod separavit vos Deus a synagoga Israel, & adduxit vos ad se; ut ministraretis ministeria Tabernaculi Domini*? Et infra: Quæritis sacerdotio fungi, sic tu & omnis synagoga tua congregata ad Deum? Et Aaron quid est, quia murmuratis de eo?

Num. 16. 9. & seq.

55. Consideratis igitur, quæ offensionis causæ exstitetint, quod sacerdotio fungi indigni vellent, & propterea dissiderent, quod immurmurarent improbantes in sacerdotis sui electione judicium Dei: propterea totum populum metus ingens corripuit, pœnæ terror [g] involvit universos. Obse-

a Non pauci mss. *sine generatione* (Reg. *sine genealogia*) *sine numeratione*: alii cod. scripti ac editi, ut in textu.
b Mss. aliquot, *eligatur, gratia virtutum*. *Prærogativa sit in eo fides*.
c Edit. Eras. & seq. *ut sisteret*: Amerb. & mss. maximo numero, *ut statueret*: qua locutione Ambrosium etiam alibi non semel usum vidimus.
d Non pauci mss. *pietatis meritum*.
e Mss. etiam complures, *timere Dominum, commotionem sacerdotis placare*.
f Nonnulli mss. *quadraginta viros .... omnes sancti & ipse Dominus*.
g Cod. Gem. *invasit universos*.

Obſecrantibus tamen omnibus, ne paucorum inſolentia omnes perirent, deſignantur ſceleris rei, & a totius populi corpore ducenti quinquaginta cum auctoribus ſuis ſeparantur viri, immugiens terra in medio plebis ſcinditur, aperitur in profundum ſinus, abripiuntur noxii, & ita ab omnibus mundi hujus ablegantur elementis; ut nec aerem hauſtu, nec cælum viſu, nec mare tactu, nec terram contaminarent ſepulcro.

56. Ceſſavit pœna, non ceſſavit malitia: ex hoc ipſo immurmuratio exorta populi, quod per ſacerdotes periſſet populus. Qua indignatione Dominus perdidiſſet omnes, niſi Moyſi & Aaron primo precibus inflexus, poſt etiam objectu ſacerdotis ſui Aaron maluiſſet ingratos majore veniæ pudore donare iis, quotum abnuebant gratiam.

57. Ipſa propheteſſa Maria, quæ cum fratribus pede tranſmeaverat freta maris, quia Æthiopiſſæ myſterium adhuc neſciens, immurmuraverat adverſus fratrem Moyſen, lepræ maculis inhorruit; ut vix tanto eſſet abſoluta contagio, niſi Moyſes rogaſſet. Quamvis ad typum Synagogæ illa refertur admurmuratio, quæ Æthiopiſſæ iſtius, id eſt, Eccleſiæ ex gentibus ſacramentum ignorans; quotidiano immurmurat convicio, & invidet ei plebi, cujus fide etiam ipſa exuetur a perfidiæ ſuæ lepra, ſecundum quod legimus, quia *cæcitas ex parte in Iſrael contigit, donec plenitudo gentium intraret, & ſic omnis Iſrael ſalvus fieret.*

Num. 12. 10

Rom. 11. 25

58. Et ut advertamus quia in ſacerdotibus divina magis quam humana operatur gratia, una ex multis quas Moyſes per Tribus acceperat & tecondiderat virga Aaron floruit: atque ita divini judicii munus ſpectandum in ſacerdote populus advertit, ac deſtitit parem ſibi humano judicio vindicare gratiam, qui ante parem ſibi prærogativam competere arbitrabatur. Virga autem illa quid aliud oſtendit, niſi quod numquam ſacerdotalis marceſcat gratia, & in ſumma humilitate habeat in ſuo munere commiſſæ ſibi florem poteſtatis, vel quia id quoque ad myſterium refertur? Nec otioſe prope exitum vitæ Aaron ſacerdotis hoc factum putamus. Declarari videtur populus ſenior, ſacerdotalis longævæ infidelitatis vetuſtate carioſus, quod ultimis temporibus imitatione Eccleſiæ reformatus in ſtudia fidei & devotionis, emortuum jam tot ſæculis rediviva gratia florem remittat.

59. Quid autem illud ſignificat, quod poſt defunctum Aaron non univerſo populo, ſed ſoli Moyſi qui eſt in ſacerdotibus Domini, imperavit Deus ut exuviis Aaron ſacerdotis filium ejus indueret Eleazarum; niſi ut cognoſceremus * quod ſacerdos ſacerdotem conſectare debeat, & ipſe eum induere veſtimentis, hoc eſt, virtutibus ſacerdotalibus: ac tunc ſi nihil ei deeſſe indumentorum advertetit ſacerdotalium, & apte quadrare omnia, ſacris eum adhibeat altaribus? Supplicaturus enim pro populo, eligi a Domino, & probari debet a ſacerdotibus; ne quid ſit, quod in ipſo graviter offendat, cujus officium eſt pro aliorum offenſa intervenire. Neque enim mediocris virtus ſacerdotalis eſt, cui cavendum non ſolum ne gravioribus flagitiis ſit affinis, ſed ne minimis quidem; ut ſit promtus ad miſericordiam, promiſſum non remordeat, lapſum revocet, compatiatur dolori, manſuetudinem teneat, pietatem diligat, iram repellat vel decoquat: ſit quidam lituus plebis excitandæ ad devotionem, mitificandæ ad tranquillitatem.

Num. 20. 26

Hebr. 5. 1. & ſeq.

60. Vetus dictum eſt: Adſueſce unus eſſe; ut vita tua quamdam picturam exprimat, eamdem ſervans ſemper imaginem, quam acceperit. Quomodo poteſt unus eſſe, qui nunc iracundia inflammatur, nunc indignatione gravi exæſtuat, nunc vultu excandeſcit, nunc pallore immutatur, per momenta varius & diſcolor? Sed eſto, ſit naturæ iraſci, aut plerumque cauſæ; hominis eſt tamen temperare iracundiam, non leonino [a] raptari furore, ut non norit manſueſcere, clamores non ferere, nec acerbare familiare jurgium; ſcriptum eſt enim: *Vir iracundus effodit peccatum.* Non eſt unus duplici corde, non eſt unus qui ſe cohibere neſcit in iracundia, de quo pulcre David ait: *Iraſcimini, & nolite peccare.* Non iram imperat, ſed indulget naturæ: quam homo prævenire non poteſt, mitigare poteſt. Ergo etſi iraſcimur, affectus noſter motum recipiat ſecundum naturam, non peccatum præter naturam. Quis enim ferat, ſi ipſe ſe gubernare nequeat, qui alios gubernandos receperit?

Pro. 15. 18.

Pſal. 4. 5.

61. Ideoque Apoſtolus formam dedit, quia & epiſcopum eſſe oportet irreprehenſibilem; & alibi ait: *Oportet enim epiſcopum ſine crimine eſſe, ſicut Dei diſpenſatorem, non ſuperbum, non iracundum, non vinolentum, non percuſſorem, non turpis lucri cupidum.* Nam quomodo conveniunt ſibi diſpenſantis miſericordia, & cupientis avaritia?

1. Tim. 3. 2. Tit. 1. 7. & ſeq.

62. Hæc poſui, quæ cavenda acceperim: virtutum autem magiſter Apoſtolus eſt, qui cum patientia redarguendos doceat contra-

* Epiſcopalem conſecrationem non niſi a ſacerdotibus, hoc eſt, ab epiſcopis fieri oportere expreſſis verbis oſtendit ſanctus Doctor, nec ambigue etiam quam parum juris populo in epiſcopali electione ſemper fuerit, dum nullas illius partes hic commemorat, ſatis innuit.

a Ita omnes mſſ. at contra omnes edit. *raptari furore, non noris adſueſcere clamore, non ferere &c.*

tradicentes, qui *unius uxoris virum* præcipiat esse, non quo exsortem excludat conjugii (nam hoc supra legem præcepti est) sed ut conjugali castimonia servet [a] ablutionis suæ gratiam: neque iterum ut filios in sacerdotio creare Apostolica invitetur auctoritate; habentem enim dixit filios, non facientem, neque conjugium iterare.

63. Quod ideo non prætermisi, quia plerique ita argumentantur, [b] unius uxoris virum dici post baptismum habitæ; eo quod baptismo vitium sit ablutum, quo adferebatur impedimentum. Et vitia quidem atque peccata diluuntur omnia; ut si quis contaminaverit suum corpus cum plurimis, quas nulla conjugii lege sociaverit, remittuntur ei omnia: sed conjugia non resolvuntur, si quis iteraverit; culpa enim lavacro, non lex solvitur: nulla enim culpa conjugii, sed lex est. Quod legis est igitur non remittitur, quasi culpa: sed tenetur, quasi lex. Ideo & Apostolus legem posuit, dicens: Si quis sine crimine est, unius uxoris vir. Ergo qui sine crimine est, unius uxoris vir, tenetur ad legem sacerdotii suscipiendi: qui autem iteraverit conjugium, culpam quidem non habet coinquinati, sed prærogativa exuitur sacerdotis.

64. Diximus quid legis sit, dicamus etiam quid rationis. Sed prius cognoscamus non solum hoc Apostolum de episcopo & presbytero statuisse, sed etiam Patres [c] in concilio Nicæni tractatus addidisse, neque clericum quemquam debere esse, qui secunda conjugia sortitus sit. Quomodo enim potest consolari viduam, honorare, cohortari ad custodiendam viduitatem, servandam marito fidem, quam ipse priori conjugio non reservaverit? Aut quid interesset inter populum & sacerdotem, si iisdem adstringerentur legibus? Debet præponderare vita sacerdotis, sicut præponderat gratia; nam qui alios præceptis suis ligat, debet ipse legitima præcepta in se custodire.

65. Quam resistebam ne ordinarer! postremo cum cogerer, saltem ordinatio protelaretur! Sed non valuit * præscriptio, prævaluit impressio. Tamen ordinationem meam occidentales episcopi judicio, orientales etiam exemplo probarunt. Et tamen neophytus prohibetur ordinari, ne extollatur superbia. Si dilatio ordinationi defuit, vis cogentis est: si non deest humilitas competens sacerdotio, ubi causa non hæret, vitium non imputatur.

66. Quod si in aliis Ecclesiis tanta suppetit ordinandi sacerdotis consideratio, quanta cura expetitur in Vercellensi Ecclesia, ubi duo pariter exigi videntur ab episcopo, monasterii continentia, & disciplina Ecclesiæ? * Hæc enim primus in occidentis partibus diversa inter se Eusebius sanctæ memoriæ conjunxit; ut & in civitate positus instituta monachorum teneret, & Ecclesiam regeret jejunii sobrietate. Multum enim adjumenti accedit ad sacerdotis gratiam, si ad studium abstinentiæ, & ad normam integritatis juventutem adstringas, & versantes intra urbem [d] abdicet usu urbis & conversatione.

67. Hinc illi processerunt viri, Elias, Elisæus, [e] Johannes Elisabeth, qui pelliceis

Ibidem.

Ibidem. Dist. 50. c. Lex sive.

Dist. 61. c. Neophytus. Tit. 3. 6.

a Codex Vall. *absolutionis gratiam*.

b Big. cod. *unius uxoris dici potest baptismum habitæ*: rectius alii, ut nos in textu. Operæ pretium fuerit, quæ hic de monogamia & continentia sacerdotali traduntur, cum iis quæ disputantur lib. 1. *Offic.* cap. 50. n. 257. & 258. componere, nec non observationem a nobis illic subjectam consulere.

c Rom. alii. & pauci mss. *in concilii Nicæni tractatu*: alii mss. aliquot, *in concilio Nicæno tractatus*: reliqui, & vet. edit. *in concilio Nicæni tractatus*: sicut etiam legitur in ant. edit. Gratiani, & aliorum. At vero quoquo modo legamus hunc locum, difficultate sua non carebit. Etenim cum canones concilii Nicæni tantum 20. habeantur, in quorum nullo de bigamis ad clericatum non admittendis quidquam dicitur, quid his verbis indicet Ambrosius, incertum est. Baronius & qui eum sequuntur, cuneum sibi videntur huic nodo invenisse, dum præter hos 20. canones dicunt alios quosdam ab eadem Synodo conditos esse, qui ad ætatem nostram non pervenerint. Verumtamen, pace tantorum virorum, inquisitio Afrorum antistitum qui temporibus Bonifacii ac Zosimi, missis Alexandriam atque Antiochiam ad quærendos eosdem canones legatis, tantum 20. receperunt: vetera ejusdem Synodi exemplaria, in quibus totidem inveniuntur, nam quod 22. habet Rufinus, nihil est, cum ille 4. in duobus divisis effecerit: postremo testimonia Theodoreti lib. 1. cap. 8. & Hincmari Rhemensis epist. ad Laudunensem non plures Nicænos canones fuisse quam 20. palam faciunt. Quare nonnulli quidem de numero eorum non difficantur, sed ii negant agi de canonibus a Doctore nostro, quem tractatus eatum, hac de re in Niceno concilio habitos, non autem canones conditos certari dicunt. At vero cum præmiserit Ambrosius, quid Apostolus de episcopo & presbytero statuerit, manifestum est eum quid in memorata synodo de diacono & subdiacono decretum fuerit, subjecisse: neque hunc locum alio sensu posse intelligi. Nobis igitur nihil occurrit verisimilius, quam si dicamus canonem illum ex alio Concilii Nicæni canonibus in eo codice, quo utebatur sanctus Antistes, additum esse, quo ille in fraudem inductus fuerit, sicut in simili re alii non pauci. Sed neque ullum movere debet, quod habetur, *neque clericum quemquam* &c. vocem enim *clericum*, ad diaconos & subdiaconos restringi constat, quemadmodum verba quoque Leonis Magni in epist. 12. *ad Anastas.* cap. 4. ubi scribitur: *Nam cum extra clericorum ordinem constitutis nuptiarum societati .... nec subdiaconis quidem connubium carnale conceditur*. Quibus verbis subdiaconos ac superiores ordines intra clericorum classem includere voluit sanctus Papa, non autem inferiores; cum his uxorum copula permitteretur.

* *Præscriptio* idem hic sonat ac ecclesiastica seu canonica constitutio: *impressio* autem vis est atque impetus popularis. Frequenter porro de electione sua conqueri solet Ambrosius, exempli causa lib. 1. *de Offic.* cap. 1. n. 4. lib. 2. *de Pœnit.* cap. 8. n. 72. & alibi. Quod autem adjungit ordinationem suam ab orientalibus episcopis exemplo fuisse comprobatam, Baronius & alii post eum intelligendum censent de Nectario Constantinopolitano, de quo satis abunde a nobis dictum ad epist. 13. n. 3.

* Hanc institutionem Baronius ad an. 328. ab Eusebio tum factam censet, cum ab Ægypto, quo legatus a Romano Pontifice missus fuerat, ad suos rediit. Sed cum Ambrosius non monachorum Ægyptiorum, ut Baronius asserit, sed Eliæ, Elisæi ac Baptistæ exemplis Eusebium ductum memoret, ut monasticam vitam conjungeret cum clericali, nihil prohibet quominus conjunctionem hanc ea legatione priorem arbitremur.

d Nonnulli mss. *abducat usu urbis*.

e Mss. aliquot, & edit. Rom. omittunt *Elisabeth*: at omissionis causam putamus esse, quod eam vocem in gignendi casu positam non adverterunt, phrasi enim græca dicitur, Johannes *Elisabeth*, suppl. filius.

ceis tunicis & caprinis exuviis induti, inopes atque egentes, anguſtiis & doloribus afflicti, in ſolitudinibus errabant, inter alta & condenſa montium, invia rupium, [a] ſpeluncarum horrida, fovearum vadoſa, quorum converſatione dignus orbis terrarum non erat. Hinc illi Daniel, Ananias, Azarias, Miſael, qui in aula regia palcebantur, jejunio alebantur tamquam in deſertis, cibo aſpero, potuque obvio. Meritoque regii ſervuli [b] regnis prævaluerunt, & captivitatem decuſſo jugo contemſerunt, poteſtates ſubegerunt, elementa vicerunt, naturam ignis extinxerunt, hebetarunt flammas, obtuderunt aciem gladii, ſtrinxerunt leonum ora; & ubi infirmiores fieri æſtimabantur, ibi fortiores reperiebantur: non refugiebant ludibria humana, quia cæleſtia ſperabant præmia: non horrebant tenebras carceris, quibus æterni luminis gratia refulgebat.

(Hebr. 11. 36. & ſeq.) (Dan. 1. 14. & ſeq.)

68. Hos ſecutus Euſebius ſanctus exivit de terra ſua, & de cognatione ſua, & domeſtico otio peregrinationem prætulit. Pro fide quoque exſilii dura præoptavit atque elegit, conjuncto ſibi ſanctæ memoriæ * Dionyſio, qui poſthabuit imperatoris amicitiam exſilio voluntario. Itaque memorabiles viri circumdati armis, vallati exercitu, cum raperentur de Eccleſia majore, triumphabant de imperio; quia contumelia terreſtri mercabantur mentis fortitudinem, regni potentiam, quibus [c] militaris manus, armorum ſtrepitus extorquere non potuit fidem, ſubegerunt beſtialis animi feritatem, quæ nocere ſanctis nequivit. Ira enim regis, ira leonis, ut in Proverbiis habes.

(Prov. 19. 12.)

69. Confeſſus eſt victum ſe eſſe, qui rogabat ut mutarent ſententiam: ſed illi validiorem calamum ſuum ferreis gladiis arbitrabantur. Denique vulnerata eſt perfidia, ut occideret, non eſt vulnerata ſanctorum fides: non deſiderarunt patrium ſepulcrum, quibus reſervabatur cæleſte domicilium. Erraverunt toto orbe, ut nihil habentes, & poſſidentes omnia. Quocumque miſſi eſſent, locus deliciarum putabatur; neque enim illis quidquam deerat, quibus fides locuples abundabat. Denique locupletabant alios, ipſi inopes ad ſumtum, opimi ad gratiam. Tentabantur, ſed non mortificabantur, in jejuniis, in laboribus, in cuſtodiis, in vigiliis. Evaſerunt de infirmitate fortes. Non exſpectabant deliciarum illecebras, quos ſaginabat fames: non adurebat eos torrida æſtas, [d] quibus refrigerabat æternæ ſpes gratiæ: non frangebant glacialis plagæ frigida, quibus ferventi ſpiritu vernabat devotio: non verebantur vincula hominum, quos Jeſus ſolverat: non deſiderabant redimi a morte, qui præſumebant a Chriſto reſuſcitari.

(2. Cor. 6. 10.) (Hebr. 11. 34.)

70. Denique ſanctus Dionyſius exegit votis, ut in exſilio vitam poneret; ne regreſſus confuſa inſtitutis ſeu uſu infidelium ſtudia plebis aut cleri inveniret: meruitque hanc gratiam; ut pacem Domini tranquillo affectu ſecum referret. Itaque ut Euſebius ſanctus prior levavit vexillum confeſſionis; ita beatus Dionyſius in exſilii locis [e] priori martyribus titulo vitam exhalavit.

71. Hæc igitur patientia in ſancto Euſebio monaſterii coaluit uſu, & durioris obſervationis conſuetudine hauſit laborum tolerantiam. Namque hæc duo in adtentiore chriſtianorum devotione præſtantiora eſſe quis ambigat, clericorum officia, & monachorum inſtituta? [f] Iſta ad commoditatem & moralitatem diſciplina, illa ad abſtinentiam adſuefacta atque patientiam: hæc velut in quodam theatro, illa in ſecreto: ſpectatur iſta, illa abſconditur. Ideo bonus athleta ait: *Spectaculum facti ſumus huic mundo & Angelis*. Dignus ſane qui ſpectaretur ab Angelis, cum luctaretur, ut ad Chriſti bravium perveniret: cum certaret, ut in terris vitam Angelorum inſtitueret, in cælo nequitiam Angelorum refelleret: colluctabatur enim nequitiis ſpiritalibus. Merito mundus eum ſpectabat, ut mundus imitaretur.

72. Hæc ergo vita in ſtadio, illa in ſpelunca: hæc adverſus confuſionem ſæculi, illa adverſus carnis appetentiam: hæc ſubjiciens, illa refugiens corporis volupta-

a Mſſ. nonnulli, *ſpeluncarum horrea*.

b Edit. Amerb. atque Eraſ. *regis prævaluerunt*, Gill. ac Rom. *regi prævaluerunt*: mſſ. vero ut in textu.

* Quemadmodum Euſebius Vercellenſis ac Dionyſius Mediolanenſis propterea in exilium a Valente imperatore pulſi fuerint, quod in Mediolanenſi concilio recuſaverint Athanaſii ſubſcribere condemnationi, explicet Athanaſius ipſe in *epiſt. ad Solitarios*, Hilarius extrema *epiſt. ad Conſtant.* Socrates; Sozomenus, Sulp. Severus, & alii.]

c Ita mſſ. prope ad unum: edit. vero dictionem *manus* non agnoſcebant.

d Rom. edit. & mſſ. aliquot, *quos .... gloriæ .... plagæ frigora*: vet. edit. *quos .... gratiæ .... plagæ frigiditas*, mſſ. autem magno numero, ut in contextu.]

e Omnes edit. & mſſ. nonnulli, *propiori martyribus* (quidam *martyrii*) *titulo*: alii multo plures, *priori* &c. quod magis videtur huic loco congruere, ut cruento ſed brevi martyrio diuturni exſilii labores ac moleſtiæ, in quibus vitam finivit Dionyſius, præferantur. Ejus porro obitum in civitate Retroienſi provinciæ Cappadociæ anno 371. vel 374. 8. Kal. Jun. contigiſſe memorant Baronius ad annum 375. Ughellus tomo 4. & Bollandi continuatores. Quod autem ad Euſebium, is in ſermonibus duobus Ambroſii nomine hactenus evulgatis, quos Ughellus ex mſ. allegat ante annos 1000. ut putat, ſcripto, dicitur inter cruciatus ab Arrianis ipſi edhibitos expiraſſe. Attamen veri ſimile, ut Baronius ad ann. 371. obſervat, minime videtur Ambroſium hoc loco id vel prætermiſſurum, vel ſecundum vet. edit. lectionem Dionyſio priores in Euſebium delaturum fuiſſe, ſi hujus exſilium cruentus exitus coronaſſet. Sed alibi de iiſdem illis ſermonibus ac de utroque ſancto confeſſore dicturi ſumus.

f Omnes edit. ac pauci mſſ. *ad comitatem*: alii vero mſſ. majori numero, *ad commoditatem*, nimirum ut proximorum neceſſitatibus inſerviat, & ſe accommodet: ſic etiam moralitas Ambroſio idem eſt ac morum facilitas.

tes: haec gratior, illa tutior: haec se ipsam regens, illa semet ipsam coercens: utraque tamen se abnegans, ut fiat Christi; quia perfectis dictum est: *Qui vult post me venire, abneget se ipsum sibi, & tollat crucem suam, & sequatur me*. Sequitur ergo Christum, qui potest dicere: *Vivo autem jam non ego, vivit vero in me Christus*.

Matth. 16. 25. — Gal. 2. 20.

73. Negabat se Paulus, cum sciens quia vincula & tribulationes eum manerent in Hierosalem, voluntarius se offerret periculis, dicens: *Nec facio animam meam cariorem mihi, dummodo consummem cursum meum, & ministerium verbi, quod accepi a domino Jesu*. Denique circumstantibus plurimis, plorantibus & obsecrantibus, non reflexit animum: ita fides prompta dura sui censor est!

Act. 20. 24. & seq.

74. Haec ergo dimicat, illa se removet: haec illecebras vincit, illa refugit: huic mundus triumphatur, illi exsultat: huic mundus crucifigitur, vel ipsa mundo, illi ignoratur: huic plura tentamenta, & ideo major victoria; illi infrequentior lapsus, facilior custodia.

Gal. 6. 14.

75. Denique ipse Elias, [a] ut confirmaretur verbum oris ejus, missus est a Domino, ut se ad torrentem absconderet Chorath. Minabatur Achab, minabatur Jezabel, timuit Elias & exsurrexit, & iterum in virtute escae intelligibilis quadraginta diebus ambulavit, & quadraginta noctibus usque ad montem Dei Choreb, & introivit in speluncam, & requievit ibi; & sic postea missus est, ut ungeret reges. Duratus igitur ad patientiam est solitudinum incolatu, & tamquam pastus ad virtutis adipalem agresti alimento processit fortior.

3. Reg. 17. 3. — 3. Reg. 19. 8.

76. Johannes quoque in deserto adolevit, [b] & Dominum baptizavit; & constantiam illic prius exercuit, ut postea regem increparet.

Luc. 3. 2. & 19.

77. Et quia de sancti Eliae habitatione deserti nomina locorum non otiosa quasi feriati praeterivimus, quid significent repetendum videtur. Missus est Elias ad torrentem Chorath, ibi eum corvi alebant, mane panem afferebant, ad vesperam carnes. Non immerito mane panis afferebatur; quia confirmat cor hominis. Quo enim cibo nisi mystico aleretur propheta? Ad vesperam caro ministrabatur. Intellige quae legis, quia * Chorath intellectus est, Choreb omne cor, vel quasi cor dicitur, Bersabee quoque puteus septimi, aut juramenti latina interpretatio est.

Psal. 103. 15.

78. Primum Elias in Bersabee concessit ad sanctae legis mysteria, divinique juris sacramenta: postea ad torrentem mittitur, ad illum fluminis impetum, qui laetificat civitatem Dei. Utrumque adverte unius auctoris Testamentum: vetus Scriptura quasi puteus profunda atque obscurior, unde cum labore haurias: non plena; quia adhuc qui impleret eam, non venerat. Denique postea ait: *Non veni Legem solvere, sed implere*. Ideo ad fluvium transire sanctus a Domino jubetur; quoniam qui de novo Testamento biberit, non solum flumen est; sed etiam flumina de ventre ejus fluent aquae vivae, flumina intellectus, [c] flumina cogitationis, flumina spiritalia: quae tamen perfidiae aruerunt tempore, ne sacrilegi biberent, potarent perfidi.

Psal. 45. 5. — Matth. 5. 17. — 3. Reg. 17. 3. — Johan. 7. 38.

79. Ibi prophetam Domini agnoscebant corvi, quem non agnoscebant Judaei. Pascebant corvi, quem genus regale illud & nobile persequebatur. Quae est Jezabel, quae persequebatur, nisi Synagoga, vane fluens, vane abundans Scripturis, quas neque custodit, neque intelligit? Qui corvi pascebant, nisi quorum pulli eum invocant, quorum jumentis dat escam, ut legimus, *pullis corvorum invocantibus eum*? Sciebant illi corvi, quem pascerent: qui juxta intellectum erant, & ad illum cognitionis sacrae fluvium escam vehebant.

3. Reg. 17. 6. — Psal. 146. 9.

80. Pascit prophetam, qui intelligit, qui custodit quae scripta sunt. Dat ei fuscum fides nostra, dat ei alimentum noster profectus: [d] mentes ille nostras sensusque pascitur, in nostro sermo ejus intellectu epulatur. Damus ei mane panem, qui in lumine Evangelii positi, conferimus ei nostri firmamenta cordis. His alitur, his viget, his jejunantium replet ora, quibus Judaeorum perfidia nullum fidei cibum subministrabat. Jejunus est illic omnis sermo propheticus, cujus adipem interiorem non videor, exesus & tenuis, qui impinguare eorum fauces non potest.

81. Fortasse ideo deferebant ad vesperam carnes, quasi fortiores cibos, quos infirmi ingenio Corinthii non poterant sumere; & ideo lacte potabantur Apostolico. Esca ergo fortior ad vesperam mundi hujus

3. Reg. 17. 6. — 1. Cor. 3. 2.

a Mss. aliquot, *ut informentur verbum* &c.

b Ita vet. edit. pluresque mss. Rom. autem edit. cum aliis cod. nonnullis omittunt, *& Dominum baptizavit*.

* In lib. *de Fuga Saeculi* cap. 6. num. 34. *Chorath* exponitur *cognitio*: sed Oreb, vel ut scribitur in mss. Choreb, in eodem libro dicitur *exsiccatio*, & vulgo etiam explicatur *siccitas*, *desertum*, *destructio* & *gladius*, a quibus interpretationibus hoc loco non parum Ambrosius recedit, sed haud dubie alius cujuspiam scriptoris auctoritatem sequutus. Quod vero ad vocem *Bersabee* seu *Betsabee*, illam ejus explicationem omnes proponunt.

c Ita mss. prope ad unum: omnes vero edit. *flumina cognitionis*.

d Rom. edit. sola, *ille sensu nostro pascitur*. At eadem cum aliis non post multa, *his jejuna diu*: mss. autem utrobique ut nos in textu.

jus deferebatur, mane panis. Et ideo quia Dominus hanc ministrari mandavit alimoniam, bene illud propheticum dici ei hoc loco convenit: [a] *Exitus matutinos & vespere delectabis*; & infra: *Parasti cibum illorum; quia ita est praeparatio ejus*. [Psal. 64. 9.]

82. Sed satis de magistro dictum puto, nunc discipulorum vitam persequamur, qui in illam se laudem induerunt, hymnis dies ac noctes personant. Haec nempe Angelorum militia est semper esse in Dei laudibus, orationibus conciliare crebris, atque exorare [b] Dominum: student lectioni, vel operibus continuis mentem occupant, separati a coetu mulierum, sibi ipsi invicem tutam praebent custodiam. Qualis haec vita, in qua nihil sit quod timeas, & quod imiteris plurimum adest? Jejunii labor compensatur mentis placiditate, levatur usu, sustentatur otio, aut fallitur negotio: non oneratur mundi sollicitudine, non occupatur alienis molestiis, non urgetur urbanis discursibus.

83. Huic vel servando, vel edocendo muneri advertitis qualis adhibendus magister sit, quem reperire possumus, si vestra unanimitas adspiret, si vos donetis invicem vobis, si quis ab altero [c] se laesum putat. Non enim haec sola est forma justitiae, ut non laedas eum, qui te non laesit; sed etiam illa, ut etiam ei remittas, qui te laeserit. Laedimur plerumque fraude alterius, dolo proximi: numquid hoc virtutis putamus, ut dolum dolo ulciscamur, fraudem referamus fraudibus? Etenim si justitia virtus est, crimine debet [d] vacare, nec improbitatem improbitate refellere. Quae enim virtus hoc a te fieri, quod in altero ipse punias? Contagio ista improbitatis non ultio est: nihil autem interest, cui malefacias, utrum justo, an injusto, cum te malefacere non oporteat. Neque distat quomodo malignus sis, utrum [e] vindicandi studio, an voto nocendi; cum malignitas in utroque genere non careat reprehensione. Nam malignum esse ab injusto nihil distat; ideoque tibi dictum est: *Noli malignus esse inter malignantes, neque aemulatus fueris facientes iniquitatem*; & supra idem ait: *Odio habui congregationem malignantium*. Omnes utique complexus est, nullum excepit: malignitatem tenuit, non causam interrogavit. [Ephes. 4. 32] [Psal. 36. 1.] [Psal. 25. 5.]

84. Quae autem melior forma quam justitiae divinae? Dicit enim Dei Filius: *Diligite inimicos vestros*. Et iterum dicit: *Orate pro persequentibus & calumniantibus vos*. Eousque perfectis studium adimit ultionis, ut laedentium [f] caritatem imperet. Et quoniam in veteri Scriptura dixerat: *Mihi vindictam, & ego retribuam*, in Evangelio ait orandum pro iis qui laeserint; ne in eos vindicet, qui vindicandum promisit: vult enim ex tua dimittere voluntate, in quo ex sua convenitur promissione. Quod si vindictam requiris, habes quia injustus amplius suis punitur opinionibus, quam judiciariis severitatibus. [Matth. 5. 44.] [Deut. 32. 35]

85. Et quoniam nemo potest esse sine aliquibus adversis, id agamus, ne nobis [g] nostro vitio adversa accidant. NEMO ENIM gravius alieno condemnatur judicio, quam insipiens suo, qui sibi auctor est malorum. Unde molesta & plena contentionis declinemus negotia, quae neque fructum habent, & impedimentum adferunt. Quamquam id agere debemus, ne nos arbitrii nostri poeniteat, aut facti: PRUDENTIS est enim prospicere, ne frequenter eum poeniteat sui; numquam enim poenitere solius est Dei. Quis vero justitiae fructus, nisi mentis tranquillitas? Aut quid est juste vivere, nisi cum tranquillitate vivere? Qualis forma fuerit domini, talis totius domus est status. Quod si domui quaeruntur ista, quanto magis in Ecclesia, *ubi & dives & pauper, servus & liber, Graecus & Scytha, honoratus & plebeius, omnes in Christo unum sumus?* [Coloss. 3. 11]

86. Nemo praesumat, quia dives est, plus sibi deferendum. Ille est dives in Ecclesia, [h] qui fide dives est; fideli enim totus mundus divitiarum est. Quid mirum si mundum fidelis possidet, qui possidet Christi hereditatem, quae pretiosior est mundo? *Sanguine pretioso redemti estis*, omnibus utique non solis pecuniosis, dictum est. Sed si vultis divites esse, sequimini dicentem: *Sancti in omni conversatione estote*. Non solis divitibus dicit, sed omnibus; quia sine discrimine personarum judicat, ut bonus testis ejus Apostolus dicit: Et iden non in remissione, non in fastidio, non in exaltatione cordis: sed *in timore*, inquit, *hoc incolatus vestri tempore conversamini*. Tempus accepistis hac in terra, non per- [Prov. 17. 5] [1. Petr. 1. 19.] [Ibidem 15.] [Ibidem 17.]

[a] Sic omnes edit. ac mss. nonnulli: alii vero plures, *exitus matutinos & vesperis*, quidam etiam, *exitus matutini, & vespere delectabis*.

[b] Omnes edit. & quidam mss. *Dominum student, oratione vel operibus* &c. mss. autem plures ac probatiores nobiscum faciunt.

[c] Eras. & seq. edit. *se laesum non putat*: sed abest negatio ab Amerb. & cunctis mss. nec eam quoque sensus admittit. Nam qui se laesum non putat, quod alteri remittat, nihil habet.

[d] Mss. aliquot, *vacare, probitate improbitatem refellere*: in quibusdam etiam omittitur vox *probitate*.

[e] Rom. edit. sola, *justo vindicandi studio*. Ceterum videtur Ambrosius varias causas, quibus dissidium, in Ecclesia Vercellensi nutriebatur, ac episcopi retardabatur electio, hic perstringere.

[f] Mss. aliquam multi, *caritatem impleret*. Non satis recte.

[g] Omnes edit. *nostro judicio.... condemnari potest*, optime vero propemodum omnes mss. *nostro vitio .... condemnatur*.

[h] Ita mss. edit. vero, *qui pauperi non sibi dives est. In Ecclesia factis dives est; fidelis enim* &c.

perpetuitatem: Ipsi tempore utamini, qui sciatis vos migraturos.

87. Nolite in divitiis confidere; quia omnia illa hic relinquuntur, sola vos comitabitur fides. Erit sane etiam justitia comes, si fides prævia sit. Quid vos palpant divitiæ? *Non auro vel argento*, non possessionibus, non sericis vestibus, *de vana vestra conversatione redempti estis: sed pretioso sanguine Christi Jesu*. Ille ergo dives est, qui fuerit heres Dei, Christi coheres. Noli pauperem contemnere, ille te divitem fecit. Noli egentem fastidire: *Iste pauper clamavit, & Dominus exaudivit eum*. Noli inopem refutare: a & Christus pauper factus est, cum dives esset: sed propter te pauper factus est; ut te inopia sua divitem faceret. Noli quasi dives te adtollere: sine pecunia misit apostolos suos.

88. Denique primus eorum dixit: *Argentum & aurum non habeo*. Gloriatur in paupertate, quasi refugiat contaminationem. *Argentum*, inquit, *& aurum* b *non habeo*: non, aurum & argentum. Nescit ordinem, qui nescit usum. *Argentum & aurum non habeo*, sed fidem habeo. Satis dives sum in nomine Jesu, quod super omne nomen est. Argentum non habeo, sed nec requiro; aurum non habeo, sed nec desidero: sed habeo quod vos divites non habetis, habeo quod pluris esse etiam vos arbitremini, & dono pauperibus; ut in nomine Jesu dicam: *Convalescite, manus remissæ, & genua dissoluta*.

89. Sed si vultis divites esse, estote pauperes. Tunc eritis per omnia divites, si fueritis pauperes spiritu: NON CENSUS divitem, sed animus facit.

90. Sunt qui se humiliant in multis divitiis, & recte, ac prudenter; satis enim dives omnibus naturæ lex est, cui cito invenias, quod abundet: cupiditatibus autem omnis divitiarum abundantia inopia est. Denique nemo pauper nascitur, sed fit. NON ERGO naturæ paupertas, sed opinionis est; ideoque cito invenitur dives naturæ, difficile cupiditati. Etenim quo plus unusquisque adquisierit, plus sitit, & quasi quadam inardescit ebrietate cupiditatum suarum.

91. Quid quasi necessarium quæritis cumulum divitiarum? NIHIL TAM necessarium, quam cognoscere quid non sit necessarium. Quid in carnem retorquetis excusationem? c Non corporis venter insatiabilem, sed mentis avaritia facit. Numquid caro spem futuri abstulit? Numquid caro spiritalis gratiæ suavitatem ademit? Numquid caro fidem impedivit? Numquid caro aliquid tamquam furiosis dominis, vanis opinionibus adjudicavit? Plus amat caro moderatam frugalitatem, qua exuitur onere, induitur salubritate; quia sollicitudinem deponit, adsumit tranquillitatem.

92. Sed nec ipsæ divitiæ vituperabiles. Denique *redemtio animæ viri, divitiæ ejus*; quoniam qui pauperi donat, redimit animam suam. Est ergo & his materialibus divitiis virtuti locus. Quasi gubernatores estis in magno mari. Si quis bene gubernat suum navigium, cito transit fretum, ut perveniat ad portum: qui autem nescit regere suum censum, onere suo mergitur. Ideo scriptum est: *Possessio divitum civitas firmissima*.

93. Quæ est ista, nisi Hierusalem, quæ in cælo est, in qua regnum est Dei? Bona hæc possessio, quæ fructus perpetuos facit. Bona possessio, quæ non hic relinquitur, sed illic possidetur. In hac possessione qui fuerit, dicit: *Portio mea Dominus*. Non dicit: Portio mea ab illis usque ad illos porrecta & diffusa terminos. Non dicit: Portio mea inter illos vicinos, nisi forte inter apostolos, inter prophetas, inter sanctos Domini; hæc est enim justo portio. Non dicit: Portio mea in pratis, non in silvis, non in campis; nisi forte in campis silvæ, in quibus invenitur Ecclesia, de qua scriptum est: *Invenimus eam in campis silvæ*. Non dicit: Portio mea greges equorum: *Mendax* enim *equus ad salutem*. Non dicit: Portio mea armenta boum, asini, oves; nisi forte inter illa se numerat armenta, quæ agnoscunt possessorem suum: & in illa asina vult consortium habere, quæ non refugit præsepe Christi: & illa ovis sibi portio est, quæ ad immolandum ducta est, & ille *Agnus coram tondente sine voce, qui non aperuit os suum*; cujus in humilitate judicium exaltatum est. Bene ait: *Coram tondente*, quia superflua, non propria in illa deposuit cruce: qui corpus exuit, non divinitatem amisit.

94. Non quicumque * ergo dicit: *Portio mea Dominus*. Non avarus dicit; quia venit avaritia, & dicit: Mea portio es, ego te subditum habui, mihi servisti, mihi te in illo auro vendidisti, mihi te in illa possessione adjudicasti. Non dicit luxuriosus: Portio mea Christus; quia venit luxu-

[Margin: 1 Petr. 1. 18. & 19. — Psal. 33. 6. — Act. 3. 6. — Philip. 2. 9. — Philip. 2. 9. — Esai. 35. 3. — Matth. 5. 3. — Prov. 13. 8. — Prov. 10. 15. — Psal. 118. 49. — Psal. 131. 6. — Psal. 32. 17. — Esai. 1. 3. — Ibid. 53. 7.]

a Edit. Amerb. atque Eras. *& Christus pauper factus est, ut te inopia* &c. Rom. *& Christus propter te pauper factus est; cum esset dives: ut te inopia* &c. Gill. autem & mss. optime locum restituunt, ut in corpore.

b Sic mss. magno numero: edit. autem Gill. ac Rom. *non habeo. Aurum & argentum nescit ordine, qui nescit usu*: at in Amerb. ac Eras. nec non in mss. quibusdam lacuna est.

c Codex Colb. unus. *Non corporis cura*.

* Quidquid hoc & seq. num. dicitur, tantam affinitatem habet cum expositione hujus ipsius versiculi *Serm.* 12. *in Psal.* 118. num. 38. & 39. ut negari nequeat idem hic factum ab Ambrosio, quod ei subinde usu venire sæpe advertimus; nimirum ipsum quæ alicubi commode a se tractata arbitraretur, alio etiam pro re nata & argumento transferre consuevisse.

luxuria, & dicit: Mea portio es, ego te in illo mihi mancipavi convivio, illis te cepi epularum retibus, ego te addictum teneo gulæ tuæ chirographo. An ignoras quia carius fuit mensæ tuæ quam vitæ pretium? Tuo te judicio revinco: nega, si potes, sed negare non potes. Denique nihil ad vitam reservasti, totum ad mensam expendisti. Non potest dicere adulter: *Portio mea Dominus*; quia venit libido, & dicit: Ego sum tibi portio, mihi te in illius adolescentulæ addixisti amore, in illius nocte meretricis in meas leges, in mea jura migrasti. Non dicit proditor: Portio mea Christus; quia statim [a] irruit in eum nequitia mali, & dicit: Fallit te, domine Jesu, meus est iste.

95. Habemus exemplum, quia eum Judas panem a Christo accepisset, immisit se in cor ejus diabolus, quasi possessionem suam vindicans, quasi portionis suæ jus retinens, quasi dicens: Non est tuus iste, sed meus: meus certe minister, tuus proditor; meus plane iste est. Denique tecum recumbit, & mihi servit: tecum epulatur, & mecum pascitur: a te panem accepit, a me pecuniam: tecum bibit, & mihi tuum sanguinem vendidit. Quam vera diceret, probavit. Denique Christus recessit ab eo, ipse quoque Judas reliquit Jesum, sequutus diabolum.

Johan. 13. 2.

96. Quam multos dominos habet, qui unum refugerit! Sed nos non refugiamus. Quis refugiat eum quem sequuntur alligati vinculis, sed vinculis voluntariis, quæ solvunt, non alligant, quibus vincti vinculis gloriantur dicentes. *Paulus vinctus Jesu Christi, & Timotheus*: Gloriosius ab hoc stringimur, quam aliis absolvimur & relaxamur. Quis igitur fugiat pacem? quis fugiat salutem? quis fugiat misericordiam? quis fugiat redemtionem?

Philem. 1. 1.

97. Videtis, filii, quales evaserint, qui hæc sequuti sunt, quomodo operentur defuncti? Quarum virtutum laudem miramur, earum studeamus adipisci industriam: & quas prædicamus in aliis, eas in nobis taciti recognoscamus. Nihil molliculum, nihil infractum ad laudem pervenit: *Regnum cælorum cogitur, & cogentes diripiunt illud*. Festinantes patres agnum manducabant. Festina est fides, alacris devotio, spes impigra; contradictiones animi non amat, sed traductionem ab infructuoso otio ad fructum laborum. Quid in crastinum differs? Potes & hodiernum diem lucrari; cavendum est enim ne & illum non teneas, & hunc amittas. Non exiguum detrimentum est vel horæ unius: & una hora totius vitæ portio est.

Matth. 11. 12.

98. Sunt juvenes, qui cito volunt ad senectutem pervenire; ne subjaceant diutius seniorum arbitrio: sunt etiam senes, qui velint, si possint, ad juventutem redire. Quorum studium neutrum probo; quia juvenes fastidiosi præsentium, quasi ingrati mutationem vivendi requirunt, senes dilationem; cum possit & juventus senescere moribus, & senectus virere operibus. Neque enim emendationem morum magis ætas affert, quam disciplina. Quanto ergo magis nos oportet spem adtollere ad regnum Dei, ubi vitæ novitas, ubi gratiæ erit non ætatis commutatio?

99. Non otio, non somno merces paratur. Nullum opus dormientis est, nullus fructus otii, immo magis dispendium. Otiosus Esau amisit [b] primatus benedictionis; quia maluit cibum accipere, quam quærere. Laboriosus Jacob apud utrumque parentem invenit gratiam.

Gen. 27. 35.

100. Et tamen eum superior esset Jacob virtute & gratia, cessit fratris indignationi, qui sibi prælatum fratrem juniorem dolebat. Ideo scriptum est: *Date locum iræ*; ne alterius indignatio te quoque in peccatum trahat, dum vis resistere, dum vis vindicari. Potes & ab illo & a te [c] removere culpam, si cedendum putes. Imitare patriarcham, qui de consilio matris longinqua petiit. Et cujus matris? Rebeccæ utique, hoc est, patientiæ. Cujus enim nisi patientiæ hoc consilium esse poterat? [d] Amabat mater filium, maluit enim sibi eum exsulare quam Deo. Et ideo quia bona mater, utrique detulit, juniori tamen filio benedictionem, quam conservare poterat, dedit; non enim filium filio, sed impigrum otioso prætulit, fidelem infido. Sed etiam filio ipsi seniori non parum contulit amandando minorem filium, ne parricidium faceret.

Rom. 12.

Gen. 27. 41.

101. Itaque quoniam ob pietatem non propter improbitatem exsulabat a parentibus, loquebatur cum Deo, augebatur censu, liberis, gratia. Neque istis elatus est, eum fratri occurreret: sed humiliatus adoravit, non utique illum immitem, illum furibundum, illum degenerem; sed eum quem in fratre considerabat. Ideo-

a Colb. cod. *irruit in eum malus dolus*.

b Omnes edit. *primatus benedictionem*: omnes mss. *primatus benedictionis*.

c Mss. non pauci, *removere culpam secedendo*. *Potes imitari* &c. Monebimus autem obiter Ambrosio nostro insolitum non esse, ut cum agitur de pacanda iracundia, Rebeccæ ac Jacob exemplum in medium afferat. Vide lib. 2. *de Jacob* &c cap. 4. num. 14. & lib. 1. Offic. cap. 21. n. 91.

d Ita mss. prope ad unum: omnes contra edit. *Amabat mater contra affectum pii amoris dimitti filium*. Et tutius ubi nos cum omnibus edit. ac mss. nonnullis, *Et ideo quia* &c. alii multo plures cod. expungunt voculas *ideo* . . . *tamen*, & verbum *dedit*. Non malo sensu, modo verborum trajectionem ita restituas; *Et quia bona mater* (supplendum *erat*) *utrique filio detulit benedictionem, quam minori poterat reservare*.

* Ideoque adoravit septies, * numero scilicet remissionis; quia non hominem adorabat, sed eum, quem in carne hominis esse venturum prævidebat spiritu, ut tolleret peccata mundi. Quod tibi ex Petri responsione aperitur mysterium, dicente eo: *Si peccaverit in me frater meus, quoties remittam ei? Usque septies?* Vides quoniam peccatorum remissio, typus est illius magni sabbati, illius quietis perpetuæ gratiæ; & ideo contemplatione donatur.

102. Sed quid sibi vuit quod & uxores, & filios, & omnes disposuit suos, & præcepit ut & ipsi adorarent super terram? Non utique ut elementum; quod plerumque repletur sanguine, in quo officina est scelerum, aut vastis plerumque horret cautibus, aut prærupris rupibus, aut sterili & jejuno solo: sed ut carnem præsidio nobis futuram. Et fortasse hoc illud est mysterium, quod te docuit Dominus dicens: *Non solum septies, sed etiam septuages septies.*

103. Et vos igitur donate injurias vestras, ut fitia filii Jacob. Nolite exasperari sicut Esau. Imitamini sanctum David, qui tamquam bonus magister reliquit nobis quod imitaremur, dicens: *Pro eo ut diligerent me, detrahebant mihi: ego autem orabam*; & cum malediceretur, orabat. Bonum scutum oratio, qua contumelia excluditur, maledictum repellitur, & in ipsos qui maledixerint, frequenter retorquetur; ut suo telo vulnerentur: *Maledicent*, inquit, *& tu benedices*. Ambienda hominum maledictio, quæ adquirit Dominicam benedictionem.

104. Quod superest, carissimi, considerate quia Jesus extra portam passus est, & vos egredimini de hac terrena civitate; quia civitas vestra superior est Hierusalem. Ibi conversamini, ut dicatis: *Nostra autem conversatio in cælis est*. Ideo Jesus exivit de civitate, [a] ut vos exeuntes de hoc mundo, supra mundum sitis. Moyses solus qui Deum videbat, extra castra habebat tabernaculum, quando loquebatur eum Deo; & hostiarum, quæ pro peccato fiebant, sanguis quidem altaribus inferebatur, corpora autem extra castra comburebantur; quia nemo infra mundi hujus vitia positus peccatum deponit, nec sanguis ejus acceptus est Deo, nisi de corporis hujus exeat inquinamento.

105. Hospitalitatem diligite, per quam sanctus Abraham [b] invenit gratiam, Christum hospitio suscepit, filium Sarra meruit effœta jam senectute. Lot quoque Sodomitani exeidii evasit ignem. Et tu potes suscipere Angelos, si advenientibus hospitium tuum offeras. Quid de Rahab dicam, quæ hoc munere invenit salutem?

106. Compatimini iis qui alligati tenentur vinculis, tamquam simul alligati. Consolamini in luctu positos: *Melius est enim ire in domum luctus, quam in domum gaudii*. Illic officii meritum boni, hic vitium lapsus refertur. Postremo illinc mercedem sperans, hic recepisti. Sentite de laborantibus tamquam simul laborantes.

107. Mulier viro deferat, non serviat; regendam se præbeat, non coercendam. Indigna est conjugio, que digna est jurgio. Vir quoque uxorem tamquam gubernator dirigat, tamquam consortem vitæ honoret, participet ut coheredem gratiæ.

108. Matres, ablactate filios, diligite eos: sed orate pro iis ut longævi super terram sint, non in terra, sed super terram; nihil enim longævum in hac terra, & quod est diu, breve est & magis lubricum. Monete eos ut magis crucem Domini tollant, quam hanc vitam diligant.

109. * Maria mater Domini ante crucem filii stabat: nullus me hoc docuit, nisi sanctus Johannes evangelista. Mundum alii concussum in passione Domini conscripserunt, cælum tenebris obductum, refugisse solem, in paradisum latronem, sed post piam confessionem receptum. Johannes docuit quod alii non docuerunt, quemadmodum in cruce positus matrem appellaverit, pluris putatis quod victor suppliciorum pietatis officia matri exhibebat, quam quod regnum cæleste donabat. Nam si religiosum est, quod latroni donatur venia; multo uberioris pietatis est, quod a filio mater tanto affectu honoratur: *Ecce*, inquit, *filius tuus .... Ecce mater tua*. Testabatur de cruce Christus, & inter matrem atque discipulum dividebat pietatis officia. Condebat Dominus non solum publicum, sed etiam domesticum testamentum, & hoc ejus testamentum signabat Johannes, dignus tanto testatore testis. Bonum testamentum non pecuniæ, sed vitæ æternæ: quod non atramento scriptum est, sed Spiritu Dei vivi, qui ait: *Lingua mea calamus scribæ velociter scribentis*.

110. Sed nec Maria minor, quam matrem Christi decebat. Fugientibus apostolis,

* Septenarium remissionis numerum propter sabbati diem ac Jubilæi annum vocat S. Doctor: & mysticam hanc ejusdem numeri explicationem tot locis tractat, ut apud eum vix quidquam aliud occurrat frequentius.

a Mss. aliquot, *ut nos .... supra mundum simus*.

b Vet. edit. *invenit gratiam. Hospitio suscipere filium Sarra meruit*: mss. aliquot, *invenit Christum, hospitio suscepit, filium Sarra meruit*: ceteri vero mss. ac Rom. edit. ut in contextu.

* Quidquid hoc toto numero, & prima sequentis parte continetur, ex lib. 10. in Luc. n. 129. ac tribus sequentibus totidem pæne verbis desumtum fuit.

lis, ante crucem ſtabat, & piis ſpectabat oculis filii vuloera; quia exſpectabat non pigooris mortem, ſed muodi ſalutem. Aut fortaſſe qnia cognoverat per filii mortem mundi redemtionem aula regalis, etiam ſua morte putabat ſe aliquid publico addituram muneri. Sed Jeſus non egebat adjutore ad redemtionem omnium, qui omoes ſine adjutore ſervavit. Unde & dicit: *Factus ſum ſicut homo ſine adjutorio inter mortuos liber*. Suſcepit quidem affectum parentis, ſed non quæſivit alterius auxilium.

Pſ. 87. 5.

111. Hanc imitamini, matres ſanctæ, quæ io unico filio dilectiſſimo tantum materoæ virtutis exemplum edidit; neque eoim vos dulciores liberos habetis, [a] neque illud Virgo quærebat ſolatium, quod alium poſſet geoerare filium.

112. Domini ſervis imperate non quaſi conditiooe ſubditis, ſed ita ut oaturæ ejuſdem cujus vos eſtis, [b] conſortes eos eſſe memineritis. Servi quoque dominis ſervite cum voluotate; etenim unuſquiſque quod natus eſt, patienter debet ſuſcipere: nec ſolum bonis, ſed etiam aſperis obedite domio's. Nam quæ eſt veſtræ ſervitutis gratia, ſi boois ſerviatis ſedulo? Sed ſi etiam aſperos promereamini; nam liberi quoque nullam habent mercedem, ſi peccantes puniantur a judicibus: ſed illa merces eſt, ſi eriam non peccantes. Et vos ergo cootemplatiooe domioi Jeſu etiamſi difficilibus ſerviatis dominis cum patientia, mercedem habebitis. Siquidem ipſe Dominus juſtus ab injuſtis paſſus eſt, & patientia mirabili peccata noſtra ſuæ affixit cruci: ut qui illum imitatus fuerit, peccata ſua ſanguioe ſuo diluat.

1. Petr. 2. 18.

113. Ad ſummam, coovertimini omoes ad dominum Jeſum. Sit in vobis vitæ hujus delectatio in bona cooſcientia, patientia mortis cum ſpe immortalitatis, confirmatio reſurrectionis cum Chriſti gratia, veritas cum ſimplicitate, fides cum confidentia, abſtinentia cum ſanctitate, induſtria cum ſobrietate, converſatio cum modeſtia, eruditio ſine vanitate, [c] ſobrietas doctrinæ, fidelitas ſine hæreſis temulentia. Gratia domini Jeſu Chriſti cum omnibus vobis, Amen.

a Non pauci mſſ. *neque allum Virgo* &c.

b Rom. edit. *conſortes eſſe vos*. Fortaſſe hic ſit operarum lapſus, ſed in omnes ſeq. edit. propagatus eſt.

c Vet. edit. cum mſſ. non paucis, *ſobrietas doctrinæ fidelis ſine hæreſis temulentia*: quibus verbis terminant epiſtolam: at Rom. edit. cum reliquis cod. nobiſcum faciunt, niſi quod in quibuſdam τὸ *Chriſti* non habetur.

SECUNDÆ
CLASSIS.

EPISTOLA LXIV.

IRENÆO *roganti cur manna quod olim pluit Iſraelitis, Chriſtianis non pluat; reſpondet manna Dominici corporis typum fuiſſe, ac proinde ubi hoc præſens datum eſt, illud evanuiſſe. Addit inſuper in eodem exſtitiſſe figuram ſapientiæ, qua verus animarum cibus eſt, & cujus ſubtilitas ex variis Scripturæ locis commendatur.*

AMBROSIUS IRENÆO ſalutem.

1 Quæris a me cur dominus Deus manna pluerit populo patrum, & nunc non pluat. Si cognoſcis, pluit, & quotidie pluit de cælo manna ſervientibus ſibi. Et corporeum quidem illud manna hodie pleriſque in locis invenitur: ſed nunc non eſt tanti res miraculi; quia venit quod perfectum eſt. Perfectum autem panis de cælo, corpus ex Virgine, de quo ſatis Evangelium te docet. Quanto præſtantiora hæc ſuperioribus? * Illud enim manna, hoc eſt, panem illum qui manducaverunt, mortui ſunt: hunc autem panem qui manducaverit, vivet in æternum.

2. Sed eſt ſpiritale manna, hoc eſt, pluvia ſpiritalis ſapientiæ, quæ ingenioſis & quærentibus de cælo infunditur, & irrorat mentes piorum, & obdulcat fauces eorum. Qui igitur intellexerit infuſionem divinæ ſapientiæ, delectatur, nec alium cibum requirit, nec in ſolo pane vivit, ſed in omni verbo Dei. [a] Qui curioſior fuerit, quærit quid ſit iſtud quod melle dulcius ſit. Reſpondet illi miniſter Dei: *Hic eſt panis, quem* [b] *dedit tibi Deus manducare.* Quid ſit iſte panis, audi: *ſermo*, inquit, *quem ordinavit Deus.* Hæc ergo ordinatio Dei, hæc alimonia alit animam ſapientis, & illuminat atque obdulcat, reſplendens veritatis coruſco, & mulcens tamquam favo quodam, ita diverſarum virtutum ſuavitate & ſermone ſapientiæ: *Favi enim mellis ſermones ſunt boni*, ſicut ſcriptum eſt in Proverbiis.

3. [c] Cur autem minutum ſit, cauſam accipe; quia & granum ſinapis minutum eſt, quod comparatur regno cælorum: & fides quæ ſicut granum eſt ſinapis, poteſt montes tollere, & jactare in mare. Et *fermento ſimile eſt regnum cælorum, quod abſcondit mulier in farina menſuris tribus, donec fermentetur totum.* Et Moyſes caput vituli aurei comminuit ſicut pulverem, & miſit in aquam, & dedit populo bibere; incraſſatum enim erat cor eorum perfidiæ immanitate, * ut emolliretur, & fidei ſumeret ſubtilitatem. Denique illa mulier, quæ bene emoluerit, adſumetur: ea autem quæ male emoluerit, derelinquetur.

4. Emole ergo & tu fidem tuam, ut ſis ſicut illa anima quæ Chriſti in ſe caritatem excitat, quam mirantur adſcendentem virtutes cælorum; quod ſine offenſione adſcendat, & ex hoc mundo adſcendat cum lætitia & jucunditate: ſicut vitis propago, & ſicut fumus ſe ad ſuperna ſubrigat, flagrans odorem reſurrectionis piæ, & ſuavitatem fidei, ſicut habes ſcriptum: *Quæ eſt hæc, quæ adſcendit a deſerto, ſicut vitis propago* [d] *fumo incenſa, odorificata mirrha & thure ab omnibus pulveribus unguenti?*

5. Pulcre ſubtilitatem ejus expreſſit pulveris comparatione & unguenti commemoratione; [e] quia in Exodo ſubtile legimus, & ex multis compoſitum thymiama illud eſſe incenſum propheticum, quod eſt ſanctorum oratio; ut dirigatur in conſpectu Domini, ſicut & David dicit: *Dirigatur oratio mea, ſicut incenſum in conſpectu tuo.* Denique græcus Καθευθυνθήτω ἡ προσευχή μου ὡς θυμίαμα ἐνώπιόν σου dixit. Et in Apocalypſi Johannis legimus quia *ſtetit Angelus ante altare, habens thuribulum aureum, & data ſunt ei thymiamata multa de orationibus ſanctorum omnium. Et adſcendit*, inquit, *fumus thymiamatum orationum ſanctorum de manu Angeli in conſpectu Dei.*

6. Et

* Quidquid a primis hujus epiſtolæ verbis uſque ad vocem *ſuperioribus* comprehenditur, ad probandam ſubſtantialem Chriſti in euchariſtia præſentiam citatur a Lanfranco lib. *de Corp. & Sang. Dom.* cap. 18.

a Multæ edit. Pariſ. *Qui glorioſior fuerit.*

b Rom. edit. *dedit vobis Dominus* . . . *Verbum*, *inquit*, quod &c.

c His verbis præmittit Rom. edit. *Ecce ſuper ſuperficiem deſerti minutum ut coriandrum*, quod in aliis, & miT. deſideratur.

* Mallemus ſcriptum, ut emoleretur; nam ſubtilitas comminuendo potius, quam emolliendo efficitur, & ſubjectum mulieris, quæ bene moluerit, exemplum favet: attamen reclamant miT. & edit.

d MiT aliquot, *fumo incenſi odorificata.*

e Rom. edit. ſola, *quia in Exodo legimus compoſitum ſubtile thymiama: illud vero eſt incenſum propheticum.*

6. Et umbilicus animæ ac venter ſubtilis eſt illius, quæ adſcendit ad Chriſtum; ideoque laudatur voce ſponſi dicentis: *Umbilicus tuus crater tornatilis, non deficiens mixto, venter tuus acervus* a *tritici minuti inter lilia*. Eſt enim in omni doctrina tornatus, & potus ſpiritalis non deficiens plenitudine, & cæleſtium ſecretorum cognitione. Venter quoque animæ myſticus, ſicut umbilicus, quo ventre non ſolum fortem cibum ſumit, quo corda firmantur; ſed etiam ſuavem ac florulentum, quo delectantur. Et fortaſſe hoc docuit Moyſes multis orationibus, & piis illud mitigandum ſacrilegium.

7. In libro quoque Regnorum cum ſe Dominus ſancto revelaret Eliæ, vox auræ tenuis præceſſit, & ſtatim ſe ei Dominus revelavit; ut cognoſcamus ea, quæ corporea ſunt, craſſa eſſe & pinguia: ea quæ ſpiritalia, mollia & ſubtilia, ut non poſſint comprehendi oculis. Denique & ſpiritus ſapientiæ ſubtilis & mobilis legitur in libro Sapientiæ, quia eſt in illa ſpiritus Intelligentiæ, ſanctus, unicus, multiplex, ſubtilis, & mobilis: qui ſermones ſuos molat prius, ne quid offendat vel in ſenſu, vel in alloquio. b Denique Babyloni illi, cum deſtruetur, dicetur: *Et vox molæ non audietur in te amplius*.

(3. Reg. 19. 12. — Sap. 7. 22. — Apoc. 18. 22.)

8. Hoc igitur manna ſubtile erat, & ad diem colligebatur, in diem alterum non ſervabatur; eo quod inventa ſapientiæ in tempore ſint gratiora, nec tam miranda quæ ſpatio temporis reperiuntur, quam illa quæ præſentis funduntur ingenii vivacitate: ſive quia futura revelantur myſteria, eo quod ſervatum manna uſque ad ſolis exortum, eſui jam eſſe non poſſet, id eſt, uſque ad Chriſti adventum habere gratiam: oriente autem juſtitiæ Sole, & ſplendidioribus Chriſti corporis & ſanguinis ſacramentis refulgentibus, ceſſarent inferiora, perfecta illa ſumenda populo forent. Vale, & nos dilige; quia nos quoque te diligimus.

EPISTOLA LXV.

SIMPLICIANUM *cur hoſtiarum ſanguis partim ſuper altare, partim in crateras infunderetur, ſcire cupientem Ambroſius honorifice alloquutus, per cruoris partem, qua perfundebatur altare, myſteriorum cognitionem: per eam vero, qua in crateras immittebatur, morum ſcientiam ſignificari docet. Subdit inſuper adventum Chriſti, qui utraque diſciplina nos erudivit, quique proprio ſanguine omnes redemit, in eodem ſacrificio figuratum.*

AMBROSIUS SIMPLICIANO ſalutem.

1 MOtum te, cum legeres, ſignificaſti mihi, quid ſibi velit, quod Moyſes poſt oblatum ſacrificium, & immolatas Domino ſalutares hoſtias, dimidiam partem ſanguinis in crateras miſerit, dimidiam autem ad altare effuderit. * Sed quid eſt, quod ipſe dubites, & a nobis requiras; cum fidei & adquirendæ cognitionis divinæ gratia totum orbem peragraveris, & quotidianæ lectioni nocturnis ac diurnis vicibus omne vitæ hujus tempus deputaveris, acri præſertim ingenio etiam intelligibilia complectens; ut pote qui etiam philoſophiæ libros, quam a vero ſint devii demonſtrare ſoleas, & plerosque tam inanes eſſe, ut prius ſcribentium in ſuis ſcriptis ſermo, quam vita eorum defecerit.

(Exod. 24. 6.)

2. Tamen quia collatio ſermonis, ut pecuniæ, magno eſt uſui, atque ea maximus in commune emolumentum negotiationis profectus paratur, quam mirabilis ſit iſta ſanguinis diviſio, reticere non queo. Pars enim ejus moralem ſapientiæ diſciplinam videtur ſignificare, pars myſticam. Illa quæ in crateras mittitur, moralis eſt: hæc quæ ad altare effunditur, myſtica; eo quod divino munere & adſpiratione quadam humanis infundatur mentibus, ut convenientia & fidei plena de Deo ſentiant.

3. Denique qui loquuti ſunt de ejus majeſtate, & de cæleſtibus, vel apoſtoli,

a Eadem Rom. edit. *tritici muniti*; cui lectioni ſuffragantur ſacræ paginæ: at ei adverto non ſolum mſſ. ac edit. Ambroſii refragentur, verum & ipſius quoque ſenſus ratio. Etenim Sponſæ venter non probaretur ſubtilis eſſe, quod acervo tritici muniti ſimilis diceretur, ſed quod acervo tritici minuti ac tenuis.

b Ita vet. ac plerique mſſ. Rom. autem edit. ſola, *quæ deſtruetur*: vel cum antiq. edit. ac mſſ. nonnullis, *dicitur*.

* His potiſſimum verbis niti videtur Baronius in Ambroſii vita, ut doceat Simplicianum a Damaſo Rom. Pont. Mediolanum ſtatim atque Ambroſii ordinationem reſcivit, miſſum fuiſſe, qui novo epiſcopo & e provinciæ adminiſtratione ad epiſcopale munus adſcito patris ac præceptoris vices præberet: cum autem non eſſet dignitate inferior diſcipulo, hanc ad illum erudiendum viam iniviſſe, ut non doctorem ageret, ſed quaſi diſcipuli ſui diſcipulum ſe exhiberet, propoſitis de ſacra ſcriptura quibuſdam quæſtionibus ipſum ad probandas ingenii vires excitans, & quaſi aquila pullum ſuum ad volandum provocans. Hæc ipſa idem Cardinalis in *Annalibus* ad annum 375. & 385. eodem prope modo repetit: in quo eum ſequuti ſunt Ughellus, Papebrochius & alii. Verum tamen licet Simplicianum Romæ ſub Conſtantio degiſſe, atque ad Victorini rhetoris converſionem operam contuliſſe diſcamus ex Auguſtini Confeſſ. lib. 8. cap. 2. non tamen inde colligi poteſt eum aut Romæ natum, aut Romanæ Eccleſiæ presbyterum fuiſſe, multo etiam minus ipſum a Damaſo deſtinatum ad Ambroſium inſtituendum. Deinde ut demus Simpliciani epiſtolam ad ſanctum noſtrum initio epiſcopatus ſui ſcriptam fuiſſe, at nequaquam hinc ſequeretur eumdem Simplicianum docendi conſilio eam ſcripſiſſe; cum ſimiliter Auguſtino recens ad eamdem dignitatem electo quæſtiones propoſuerit, nec propterea doctoris partes erga eum ſuſcipere conſtituerit. Hæc ergo de ſancto illo ſene tantum certa ſunt, eum a primis annis Deo ſerviſſe, ac doctiſſimum fuiſſe in litteris divinis, quarum cognitionem ut compararet, regiones diverſas peragraſſe, poſtremo eumdem Ambroſio in accipienda gratia parentem extitiſſe, ſeu quod ipſum Romæ primis fidei elementis imbuerit, ſive quod Mediolani, cum adhuc catechumenus in epiſcopum eſſet conſecrandus, ipſum ad conſecrationem rite pieque ſuſcipiendam præparaverit. Quomodo autem in epiſcopatu eidem ſucceſſerit, narrat Paulinus in *Ambroſii Vita*.

vel sancti prophetæ, nonnisi ex revelatione demonstrata sibi loqui ausi sunt. Unde Paulus & raptum se in paradisum, & audisse se verba, quæ non licet homini loqui, in epistola sua testificatus est: Stephanus quoque vidit cælos apertos, & Jesum ad dexteram Dei stantem: [a] & David propheta vidit sedentem. Nam de Moyse quid loquar, de quo dicit Scriptura, quod non surrexit amplius propheta in Israel, sicut Moyses, qui scivit Dominum facie ad faciem, in omnibus signis & prodigiis quæ fecit in terra Ægypti.

2. Cor. 12. 4. — Act. 7. 55. — Ps. 109. 1. — Deut. 34. 10. & 11.

4. [b] Mystica ergo Deo libatur, qui splendore divinæ sapientiæ, cujus pater & genitor est, inflammat animæ vigorem ac mentem illuminat. Sapientia autem Dei Christus, in cujus pectore recumbebat Johannes, ut de principali illo secretoque sapientiæ hausisse divina proderetur mysteria. Denique ipse conscius muneris hoc scripsit, qui sibi, quod acceperat, vindicare, & suo adsignare ingenio reformidabat. Sed & ipse Dominus dicebat apostolis, os suum aperiens: *Accipite Spiritum sanctum*; quo declaravit se esse, qui Moysi dixerat: *Ego aperiam os tuum, & instruam te quid debeas loqui*. Ergo hæc sapientia divina, inenarrabilis, impermixta atque incorrupta sanctorum animis sui infundit gratiam, & cognitionem revelat, ut speculentur ejus gloriam.

Johan. 13. 25. — Johan. 20. 22. — Exod. 4. 12.

5. Illa autem moralis sapientiæ disciplina est, quæ mittitur in crateras, & ex illis percipitur atque hauritur. Crateres igitur sensuum receptacula. Crateres oculi sunt duo, aures sunt, nares sunt, os quoque, & aliæ partes convenientes muneri; oculi enim visum recipiunt & ministrant, auditum aures, odorem nares, ora gustatum, & cetera. In istos crateres Verbum illud, in quo est principatus sacerdotii vel prophetiæ, effundit sanguinis sui partes; ut vivificet atque animet irrationabiles portiones, & faciat rationabiles.

6. Denique ubi Legis præcepta enumeravit atque annuntiavit populo, theoriam postea intelligibilis illius arcæ testimonii, vel candelabri, [c] vel thymiamaterii loquuturus, immolavit hostias & libavit, sanguinis partem affundens altaribus sacris, partem autem infundens crateribus.

Exod. 15. 31 & seq.

7. Fit ergo divisio mysticæ illius, hoc est, divinæ moralisque sapientiæ. Λόγος enim divisor est animarum atque virtutum; λόγος autem verbum Dei validum & acutum, quod pertransit ac penetrat usque ad divisionem animæ, virtutes quoque distinguit & dividit; cujus minister Moyses divisione sanguinis virtutum genera distinxit.

Hebr. 4. 12.

8. Et quia nihil præ ceteris in Lege, nisi Christi adventus annuntiatur, atque ejus præfiguratur passio; vide ne ista sit hostia salutaris, quam Verbum Deus in semet ipso obtulit, atque in suo immolavit corpore: quod primo moralem in Evangelio, sed etiam in Lege docuit disciplinam, & in sua patientia atque in ipso actu & opere monstravit, tamquam in crateras, ita in mores nostros sensusque transfundens velut substantiam quamdam & vitalia ipsa sapientiæ, quibus mentes hominum vivificavit ad virtutis seminarium, & instituta pietatis: deinde accedens ad altare, effudit hostiæ suæ sanguinem.

9. Itaque sive ita hæc accipias, pius, ut arbitror, sensus est: sive secundum Salomonem velis, concurrit æque, ut quia sanguinem misit in crateras Moyses propheta, cognoscas ipsum esse sanguinem, de quo scriptum est quia sapientia miscuit in cratere vinum suum, dicens ut relinquerent insipientiam, & quærerent sapientiam. Hauritur ergo de cratere sapientia, hauritur disciplina, hauritur intellectus, hauritur correctio, hauritur vitæ emendatio, hauritur morum & consiliorum temperatio, pietatis gratia, virtutis incrementum, fons ubertatis.

Prov. 9. 2.

10. Quod vero ad altare effundit sanguinem, [d] ut intelligas licet ablutionem mundi, remissionem omnium peccatorum. Etenim sanguinem illum ad altare quasi hostiam effundit ad multorum exhaurienda peccata. Agnus enim hostia est, sed agnus non irrationabilis naturæ, sed divinæ potentiæ, de quo dictum est: *Ecce agnus Dei, ecce qui tollit peccatum mundi*. Non solum enim mundavit sanguine delicta universorum, sed etiam divina potestate donavit. An non tibi videtur effudisse sanguinem suum, de cujus latere supra ipsum passionis altare aqua cucurrit & sanguis? Vale, & nos parentis affectu dilige, ut facis.

Johan. 1. 29. — Ibid. 19. 34.

EPI.

[a] Ita mss. prope ad unum: edit. autem e contrario, *&* *Esaias propheta*. Sed verisimilius est editores ideo posuisse *&* *Esaias*, quod apud eum prophetam 6. 1. clare habeatur, *Vidi Dominum sedentem* &c. quam a scriptoribus pro Esaia substitutum *David*, ad quem scilicet obscurius refertur Ambrosii locus.

[b] Omnes edit. *Mystica ergo Deo libantur*: codex Lat. *Mystica pars ergo* &c. sed elegantius sin reliquis mente suppletur, *disciplina*; in paucis autem mss. pro *libatur* legimus *libat*.

[c] Nonnulli mss. & vet. edit. *vel thymiamatis*; alii, & Rom. edit. *vel thymiamaterii*.

[d] Ita mss. edit. vero, *intelligere licet*.

EPISTOLA LXVI.

Præmissa laude epistolarum, maxime quæ de re utili instituuntur, docet per id quod Aaron mulierum inaures in vituli caput conflaverit, significari ereptum serpentinis flatibus fidei signaculum, ac præmonstratam Judæorum idololatriam: per id vero quod fractis tabulis, Moyses vitulum comminuit, indicari delendam superbiam ac perfidiam: per illud tandem quod in proximum jussit sævire, nos admoneri, ut consanguineos postbabeamus religioni, & quidquid Deo in nobis resistit, præcidamus.

AMBROSIUS ROMULO.

1 EPistolarum genus propterea repertum, ut quidam nobis cum absentibus sermo sit, in dubium non venit: sed sit hoc usu exemploque pulcrius, si inter parentem ac filios crebra & jucunda [a] alloquia cædantur; ut vere inter disjunctos corpore quædam imago referatur præsentiæ: his enim adolescit officiis amor, [b] sicut tuis ad me, aut meis ad te augetur litteris. Sed hoc multo locupletius proximis tuæ dilectionis experiri cœpi affatibus, quibus me consulendum putasti, quid sibi vellet quod Aaron aurum detraxerit populo poscenti sibi fieri deos, & quod eo auro figuratum sit vituli caput, vel quod Moyses tam dure indignatus sit, ut juberet proximum quemque insurgere gladiis in necem proximi sui. MAGNUM EST enim nullum pati absentibus damnum irrepere, non solum suavitatis, sed etiam collationis & liberalis scientiæ. Quid igitur de ea sentiam, quoniam exposcis, conferendi magis quam exponendi studio loquar.

2. Cum Moyses in monte Sina Legem acciperet, populus erat cum Aaron sacerdote; & quamvis frequenter ad culpam lubricus, tamen quamdiu Lex dabatur, sacrilegio errasse non proditur. Verum ubi divinum conticuit oraculum, peccatum irrepsit, ut peterent sibi fieri deos. [c] Coactus Aaron petiit annulos eorum, & inaures mulierum. quæ tradita in ignem misit, & conflatum est vituli caput.

3. Neque excusare tantum sacerdotem possumus, neque condemnare audemus. Non imprudens tamen, qui annulos Judæis & inaures abstulit; etenim qui sacrilegium moliebantur, nec fidei signaculum habere poterant, nec ornamenta aurium. Denique & patriarcha Jacob abscondit inaures cum simulacris gentium, quando in Sichimis abscondit; ut nullus audiret superstitiones gentilium. Pulcre autem dixit: *Deponite annulos & inaures aureas*, [d] *quæ sunt inaures mulierum vestrarum*; non quo virorum inaures relinqueret, sed quod viros non habere manifestaret. Congrue quoque inaures auferuntur mulieribus, ne iterum Eva vocem serpentis audiret.

4. Et ideo quia sacrilegium audierant, conflatis earum inauribus, conflata est imago sacrilegii; qui enim male audit, conflare sacrilegium solet. Cur autem caput vituli exierit, sequentia docent; quia significabatur futurum quod Hieroboam posteriore tempore hoc genus sacrilegii induceret; ut populus Hebræorum adoraret [e] vitulas aureas: sive quod omnis perfidia similis immanitatis atque insipientiæ bestialis sit.

5. Cujus rei indignitate percitus fregit tabulas Moyses, & comminuit vituli caput, atque in pulverem redegit; ut omnia impietatis aboleret vestigia. [f] Fractæ sunt enim primæ tabulæ; ut repararentur secundæ, quibus per Evangelii prædicatiunem perfidia comminuta evanuit. Sic Moyses * typhum illum dissipavit Ægyptium, & altitudinem extollentem se compressit æternæ legis auctoritate. Unde & David ait: *Et confringet Dominus cedros Libani, & comminuet eas tamquam vitulum Libani.*

6. Itaque absorbuit populus omnem perfidiam ac superbiam, ne eum absorberet impietas & arrogantia. Melius est enim, ut unusquisque prævaleat carni & viriis ejus; ne dicatur de eo quia devoravit eum mors prævalens, sed dicatur magis: *Devorata est mors in victoria. Ubi est, mors, victoria sua? Ubi est, mors, aculeus tuus?* Et de Domino dictum: *De torrente in via bibet*; quia

a Nonnulli mss. & quædam Paris. edit. *alloquia cudantur*: Rom. sola, *alloquia conferantur*: alii mss. frequentissimi, ac vet. edit. *alloquia cædantur*. Qua quidem locutione jam usum videas Ambrosium epist. 37. num. 1. estque imitatio, ut Nannius advertit, Terentiana: *Verum*, inquit Comicus, *interea dum sermones cædimus*; ubi etiam aliqui legunt, *cudimus*. Hæc ille.

b Mss. non pauci, *si aut tuis .... augetur litteris*, unus, *augeatur litteris*: quod non displicet.

c Rom. edit. sola: *Sic enim dicunt: Surge & fac nobis Deos, qui præcedant nos. Coactus ergo*.

d Ita vet. edit. ac plures mss. nonnulli vero tantum exhibent, *quæ sunt mulierum*: at Rom. edit. maluit, *quæ sunt in auribus mulierum*. Ad hunc autem locum loquitur Nannius in hæc verba: Sæpius me male habuit, cur inaures ab idololatriæ cultu diversissimas sepelierit Jacob una cum idolis. Sed hunc scrupulum mihi eripuit Hebræus noster Andræas Balensis, qui respondit inaures ibi vocari, quo sacerdotes in cultu numinis aures tegunt, quales fuere apud Romanos infulæ. Attamen mallemus intelligere de inauribus alicui numini dicatis, ejusque aut siderali figura insignitis, de quibus consule Grotium ad eumdem locum.

e Omnes edit. ac mss. aliquot, *vitulos aureos*: alii vero plures & potiores *vitulas aureas*. Hanc porro insaniam adorandi boves retulerant Israelitæ ex longo Ægyptiorum usu Apin sive Serapidem sub bovina figura venerantium.

f Rom. edit. sola, *Dicit enim: Iratus ira Moyses projecit de manibus suis duas tabulas & confregit sub monte, & accipiens vitulum quem fecerant, combussit illum igni, & contrivit &c. Fractæ sunt ergo*.

* Typhus apud auctores ecclesiasticos pro superbia & fastu sumitur. Nam vox τῦφος, unde oritur, proprie fumum significat.

quia acetum accepit, ut absorberet universorum tentationes.

7. Quod autem occidi fecit a proximis proximos, filios a parentibus, a fratribus fratres, præceptum evidens, quia præferenda est religio necessitudini, pietas propinquitati: EA EST ENIM vera pietas, quæ præponit divina humanis, perpetua temporalibus. Unde & ipse Moyses [a] ad filios Levi dixit: *Qui paratus est a Domino, veniat ad me. Et dixit illis: Hæc dicit dominus Deus Israel: Imponite unusquisque gladium suum in femore suo, & pertransite*; ut contemplatione atque amore reverentiæ divinæ perimeretur omnis affectus necessitudinis. Et occisa quidem scribuntur tria millia hominum, nec numeri invidia movemur; quia melius est paucorum supplicio universos exui, quam in omnes vindicari. Neque vero aliquid durum videtur pro vindicta injuriæ cælestis.

8. Denique sanctiora ceteris ad hoc munus eliguntur ministeria levitarum, quorum portio Deus: NESCIUNT ENIM suis parcere, qui nihil suum norunt; quoniam sanctis omnia Deus est. Est etiam ille levita verus ultor & vindex, qui carnem interimit, ut servet spiritum, qualis erat ille qui ait: *Castigo corpus meum, & servituti redigo.* Quid autem tam proximum, quam caro animæ? Quid tam proximum, quam sunt passiones corporis? Eas in se levita bonus interimit spiritali gladio, qui est verbum Dei bis acutum & validum.

9. Est & gladius spiritus, qui pertransit animam, sicut ad Mariam dictum est: *Tuam ipsius animam pertransibit gladius, ut revelentur multorum cordium cogitationes.* Nonne caro animæ fraterno quodam copulatur consortio? Nonne etiam menti nostræ affinis & propinquus sermo est? Cum igitur comprimimus sermonem, ne multiloquio peccatum incidamus, jus germanitatis abrumpimus, & fraternæ vinculum propinquitatis dissolvimus; irrationabile quoque suum anima tamquam cognatum rationabili vigore dissociat.

10. Sic ergo Moyses docuit populum insurgere in proximos suos, per quos [b] fides revocaretur, & virtus impediretur; ut desecaretur in nobis quidquid a virtute devium foret, confusum erroribus, vitiis innexum. Hac institutione populi meruit, ut non solum deliniret indignationem divinam, atque offensam averteret; verum etiam conciliaret gratiam.

11. Pro captu itaque nostro quid sentiremus, quoniam consuluisti, expressimus. Ipse si quid melius habes, [c] nobiscum participato; ut ex te, & ex nobis discamus quid potius eligendum & sequendum sit. Vale, & ut filius nos dilige; quoniam & nos te diligimus.

EPISTOLA LXVII.

Ubi ostensum est, quod Aaron filios excusanti Moyses adquieverit, innui sententiam cujusque circa proprium munus antecellere, idem locus consideratur. Inde colligitur raram esse veram pœnitentiam; ei enim officere naturam ac verecundiam, nec non affectuum velocitatem: ad hæc eam agi non posse, nisi extinctæ sint cupiditates, & vigeat amor justitiæ: propterea cassam fuisse Judæ resipiscentiam; nullam enim Deo acceptam, nisi sinceram: quæ res sub figura trium hircorum designabatur.

AMBROSIUS SIMPLICIANO salutem.

1. QUantus sit unusquisque in suo munere, exemplo debet esse lectio, quæ jure te movit, quod Moyses ille, quo nemo præsentius Deum vidit, neque surrexit amplius in Israel propheta, qui Deum facie ad faciem, [d] sicut Moyses videret; ille qui quadraginta diebus & noctibus jugiter cum Domino fuit, cum Legem acciperet in monte: ille, inquam, cui Deus dabat, quos loqueretur, sermones, invenitur magis Aaron fratris consilium quam suum probasse. Fuit ergo quisquam hominum Moyse prudentior [e] & instructior? Atqui ipsum Aaron postea cum Maria circa Æthiopissæ personam legimus errasse.

2. Sed hoc ipsum diligenter discute, ubi Moyses scientia præponderet, ubi Aaron consilio. Moyses magnus propheta, qui

[a] Ita vet. edit. cunctique mss. nisi quod pro *a Domino*, in quibusdam legitur *ad Dominum*: at Rom. edit totum locum refinxit in hanc formam: *Moyses dixit: Si quis a Domino, veniat ad me. Et congregati sunt ad eum omnes filii Levi; & dixit .... & pertransite, & redite a porta in portam per castra: & occidite unusquisque fratrem suum, & unusquisque proximum suum* &c.

[b] Duo mss. *fidei revocaretur virtus*, alii totidem, *fide revocaretur & virtus*: at cum hi quatuor, tum alii prope ad unum omittunt, *ut desecaretur*; quæ tamen verba & in cunctis edit. inveniuntur, & ad sententiæ concinnitatem aliquid addunt.

[c] Omnes edit. *nobis compartieipato*: omnes mss. *nobiscum participato*. At infra ubi omnes mss. & prope omnes edit. *potius eligendum*, Paris. quædam efferunt, *potius diligendum*. Dum vero ita cum Romulo se gerit Ambrosius, ut eum filium appellet, & tamen in Scripturis peritum significet, haud ægre nobis in mentem inducimus eum vel Diaconum vel potius sacerdotem quempiam fuisse, cui Ecclesia aliqua ruri administranda commissa esset. Certe in secunda ad ipsum epistola ruri habitare aperte dicitur.

[d] Rom. edit. sola, *sicut Moyses Deum nosset*.

[e] Omnes edit. & mss. nonnulli, *& instructior? Atque ipsum*: alii magno numero, ut in textu; solus autem Belv. *& instructior aliquis? Ipsum* &c.

Deut. 18. 15. Luc. 16. 31. qui de Christo dixit: *Sicut me, ipsum audietis*. Et de quo ipse Dominus ait: *Si Moysen & prophetas non audiunt, nec si quis ex mortuis ad illos abierit, credent*. Ergo in causa prophetiæ præfertur Moyses sicut propheta: ubi autem causa, & munus, & officium sacerdotii est, præfertur Aaron sicut sacerdos. Tractemus ergo ipsum locum.

3. Immolatus erat hircus pro peccato, & oblatus in holocaustum. Quæsivit eum Levit. 10. 16 & seq. postea Moyses, & combustus fuerat: *Et iratus est Moyses ad filios Aaron Eleazar & Ithamar, qui superfuerant, dicens: Quare non manducastis, quod pro peccato immolatum est in loco sancto? Quoniam quidem* a *sancta sanctorum sunt, hoc vobis dedi manducare; ut auferatis peccatum Synagogæ: & intus manducandum esse, sicut mihi præceptum est*, ait. Cum ergo iratum eum vidisset Aaron placide respondit ei: *Si hodie obtulerint pro peccato suo holocausta sua contra Dominum, & acciderint mihi talia; manducabo quod pro peccato obtulerunt hodie? Numquid placebit Domino? Et audivit Moyses, & placuit illi*. Quid ista significent, consideremus.

4. * Nihil peccare solius est Dei: emendare sapientis est, & corrigere erratum, & pœnitentiam gerere peccati. Id tamen est difficile in hac vita hominum. Quid enim tam rarum, quam ut invenias virum, qui se ipsum coarguat, & factum condemnet suum? Rara itaque confessio de peccato, rara pœnitentia, rara in hominibus verbi ejus adsertio. Repugnat enim natura, repugnat verecundia: natura, quia omnes sub peccato; & qui carnem gerit, culpæ obnoxius est. Ergo repugnat natura carnis & illecebra sæculi innocentiæ integritatique. Repugnat etiam verecundia; quia erubescit unusquisque propriam culpam fateri, dum præsentia magis, quam futura cogitat.

5. Studebat autem Moyses peccati vacuam reperire animam, ut exuvias erroris deponeret, & nuda culpæ sine ullo sui pudore discederet: sed non invenit, quia cito impetus irrationabilis prævenit, & flamma quædam celerrimi motus animam depascitur, atque exurit ejus innocentiam; præponderant enim futuris præsentia, & violenta moderatis, & plura potioribus, & jucunda seriis, & asperis mollia, & tristibus læta, & illecebrosa rigidioribus, & præpropera tardioribus. Velox enim est iniquitas, quæ ad nocendum occasiones suggerit; quia *veloces pedes ejus ad ef-* Psal. 13. 3. *fundendum sanguinem*: lenta autem virtus omnis & diuturna cunctatrix, ante judicat, & adorienda inspicit. Ita mens boni, speculatrix consiliorum suorum est, priusque examinat quid decorum atque honestum: iniquitas vero b opere cogitationi antevertit. Pigra igitur & verecunda est pœnitentia; quia premitur, & revocatur præsentium pudore; solis enim intendit futuris, quorum spes sera, tardior fructus, & ideo petitio ipsa tardior.

6. Inter hæc spei & virtutis molimina præcurrit impudentia, & specie præsentium pœnitentia excluditur, & tamquam exuritur affectus ejus, & hujusmodi c abolet inruitus. Quærit eam Lex, & non invenit; ambusta est enim fervore & fumo iniquitatis, & indignatio quædam Legis movetur. Dicit Moyses devorandam fuisse pœnitentiam in sanctis sanctorum, sacerdotes quasi segniores increpat. Respondit Aaron providum debere esse judicium sacerdotale, nec facile malesanæ conscientiæ committendum id muneris, ne fiat error priore deterior. Vase enim fœtido vel oleum vel vinum facile corrumpitur ac deterioratur.

7. Quomodo autem poterat, ubi ignis alienus erat, peccatum exuri; & hoc sub conspectu Domini, cui & occulta sunt cognita? Numquid potest placere Domino, si quis cum adhuc versetur in iniquitatibus, & injustitiam corde inclusam teneat, dicat se agere pœnitentiam? Simile est ac si quis æger se sanum simulet, magis ægrotabit: quia nihil ei prodesse potest simulatio sanitatis; cum verbo adumbretur, non ullo fulciatur virtutis subsidio.

8. Ignis itaque alienus est libido, ignis alienus est omne injustæ incendium cupiditatis, ignis alienus est omnis ardor avaritiæ. Hoc igni nemo mundatur, sed exuritur. Nam ubi iste ignis alienus est, si quis in conspectu se offerat Domini, ignis eum cælestis absumit, sicut Abiud & Nadab, quos exussit ignis cælestis pariter cum iis, quæ pro peccato sacris fuerant oblata altaribus. Qui ergo vult mundare peccatum suum, ignem a se removeat alienum. Illi soli igni se offerat, d qui culpam, non hominem exurit.

9. Qui sit iste ignis, audi dicentem quia *Jesus baptizat in Spiritu sancto & igni*. Matth. 3. 11. Hic est ignis, qui siccavit hæmorrhoissæ per duodecim annos sanguinem profluentem. Matth. 9. 20. Hic est, qui peccatum Zachæi abstulit dicentis Luc. 19. 8. quod dimidium bonorum suorum daret pau-

a Rom. edit. *sancta sanctorum est, hæc vobis .... manducandum est in loco sancto*. Et infra, *holocausta sua coram Domino*.

* Philo Judæus lib. *de Profugis*, τὸ μὲν μηδὲν ἁμαρτεῖν, ἴδιον θεοῦ· τὸ δὲ μετανοεῖν, σοφοῦ. [illegible] Alia non pauca ex eodem libro in hanc epistolam translata reperias.

b Omnes edit. *opere cogitationem*: mss. vero partim *opera*, partim *opere cogitationi intervenit*.

c Edit. vet. & plures mss. *abolet in vitiis*: Rom. & alii mss. aliquot, *abolet invitus*; melius vero Boyer. & Colb. unus, *abolet inruitus*.

d Nonnulli mss. *qui culpam in homine exurit*.

pauperibus, & si cui quidquam abstulit, redderet quadruplum. Hic est ignis, qui abstersit culpam latronis; ignis enim consumens est, qui dixit ei: *Hodie mecum eris in paradiso.* Illos itaque sanavit, in quibus simplicem & puram reperit confessionem, nihil malignum, nihil fraudulentum.

Luc. 23. 43.

10. Denique Judas ad remedium pervenire non potuit, cum diceret: *Peccavi quod tradiderim sanguinem justum*; quia alienum ignem volvebat in pectore suo, qui eum inflammavit ad laqueum. Indignus enim remedio fuit, quia non in intimo mentis conversus ingemuit, nec sedulo gessit pœnitentiam; tantæ enim pietatis est dominus Jesus, ut & ipsi donaret veniam, si Christi exspectasset misericordiam.

Matth. 27. 34.

11. * Hanc ergo culpam sacerdotes non auferunt, neque peccatum ejus, qui in dolo se offert, & adhuc in studio delinquendi est. Non enim possunt epulari in eo, quod plenum fraudis, & serpentis interius cicatricis est; cibus enim sacerdotis est in peccatorum remissione. Unde ait princeps sacerdotum Christus: *Meus cibus est, ut faciam* [a] *voluntatem Patris mei, qui in cælis est*. Quæ est voluntas Dei, nisi ea: *Cum conversus ingemueris, tunc salvus eris?* In illo ergo subdolo cibus nullus est. Denique nec ipse epulandi suavitatem capere potest. in quo non sincera & pura conscientia est; amaritudo enim fraudis epulandi suavitatem obducit: nec permittit mala conscientia, ut reficiat & pascat obnoxium animum pœnitentia.

Johan. 4. 34. Isai. 30. 15.

12. Ideo ergo talis affectus, talis petitio, talis pœnitentia non est usui aut voluptati sacerdotibus. Meritoque hircus ille, qui pro peccato oblatus est in holocaustum, quia non fuit sincera hostia, exustus est; quia in ejus sacrificio ignis alienus repertus est. Non est itaque complacitum & acceptum sacrificium Deo; non est enim acceptum, nisi quod fuerit in divitiis sinceritatis & veritatis probatum.

Levit. 16. 27.

13. Ideo & alibi legis duos hircos, unum in quo sors Domini, alterum transmissionis; illum in quo sors Domini, offerri atque immolari pro peccato: illum vero in quo sors transmissionis, dimitti in desertum; ut accipiat populi iniquitates, vel alicujus peccatoris. Sicut enim duo sunt in agro, & unus eorum adsumetur, & alius derelinquetur; ita sunt duo hirci, unus qui ad sacrificium est utilis, alius qui in desertum dimittitur. Hic nulli usui, neque edendus, neque epulandus est sacerdotum filiis. Sicut enim ex iis, quæ alimentorum sunt, quod bonum est, editur; quod inutile aut malum, projicitur: ita & bona opera epulatoria dicimus, [b] quia sunt esui.

Levit. 16. 8. & seq. Matth. 24. 40.

14. Non placebit ergo Domino, si manducet sacerdos sacrificium, in quod [c] fraus sit oblationis, non seduiæ confessionis sinceritas. Et ideo hircus iste in desertum dimittendus est, ubi erraverunt patres nostri, erraverunt in eo, & non potuerunt [d] ad resurrectionis terram pervenire, sed interiit a terra memoria eorum. Denique quæ sint epulatoria opera, audi: *Et erunt sabbata terræ vobis esca*. Epulatoria enim & refectoria requies in Deo, quæ facit animi tranquillitatem. Unde & nos etiam in sermone requiescamus. Vale, & nos, ut diligis, dilige; quia nos te diligimus.

Levit. 25. 6.

EPISTOLA LXVIII.

Quidnam Deus Judæis interminatus fuerit, dicens; Ponam cælum æreum, & terram ferream.

AMBROSIUS ROMULO.

1. CUm sis in agro, miror qua ratione de me quærendum putaveris, cur dixerit Deus: [e] *Ponam cælum æreum, & terram ferream*. Nam species ipsa agri, & præsens fertilitas docere nos potest quanta clementia sit aeris, & cæli indulgentia, quando dignatur Deus ubertatem dare: quando autem sterilitas, quemadmodum clausa omnia, spissus aer, ut in rigorem æris solidatus putetur. Unde alibi habes quia in diebus Heliæ clausum est cælum annis tribus & mensibus sex.

Deut. 28. 23. 3. Reg. 17. 1.

2. Significatur igitur clausum cælum æreum esse, usum sui terris negare. Terra quoque ferrea est, cum proventus abnuit, & jacta sibi semina tamquam hostili duritia genitali [f] excludit arvo, quæ gremio solet blandæ matris fovere. Quando enim ferrum fructificat? quando æs imbres relaxat?

Luc. 4. 25.

3. His igitur miserandam famem minatur impiis, ut qui pietatem filiorum communi omnium domino & patri exhibere nesciunt, careant nutrimento paternæ indulgentiæ, sit illis cælum æreum, concreto aere, & solidato in metalli rigorem, sit illis terra ferrea, partus suos nesciens,

* Adverte hic Ambrosium & sinceram animi conversionem in peccatoribus ad consequendam veniam exigere, & veram auctoritatem in sacerdotibus ad remittendum bene dispositis peccatum agnoscere.

a Rom. edit. sola, *voluntatem ejus, qui misit me.*

b Ita vet. edit. ac plures mss. at Rom. edit. & alii nonnulli etiam non pauci, *quæ sunt usui.*

c Boyer. cod. *fraus sit adulationis.*

d Nonnulli mss. *ad repromissionis terram.*

e Rom. edit. *Ponam vobis cælum sicut aneum, & terram vestram sicut ferream.*

f Omnes edit. *excludit alvo:* omnes mss. *excludit arvo.*

a sciens, [a] ut quod plerumque inopia habeat, discordias ferens. Rapto enim utuntur, qui victu indigent; ut alienis dispendiis famem suam ablevent.

4. Jam si & offensa inhabitantium hujusmodi sit, ut divina commotione iis inferantur prælia, vere terra est ferrea, * telorum segetibus inhorrens, & suis nuda fructibus, fœcunda ad pœnam, sterilis ad alimoniam. Ubi autem abundantia? *Ecce* Exod. 16. 4. *ego pluo vobis panes, dicit Dominus.* Vale, & nos dilige, quia nos te diligimus.

EPISTOLA LXIX.

Roganti quare Lex viros veste muliebri, ac mulieres virili uti prohibeat; respondet a natura id abhorrere, ut ex brutis ipsis intelligitur; feminas tamen virorum, quam viros feminarum cultum sumere tolerabilius: at legem potius esse de moribus, quam de vestibus. Post quæ in eos, qui capillos crispparent, invehitur.

AMBROSIUS IRENÆO salutem.

1 PErtulisti ad me quasi filius quæsivisse aliquos de te, quid sibi velit quod tam severe Lex immundos eos dixerit, qui alieni sexus uterentur vestibus, vel viros scilicet vel mulieres; sic enim b scriptum est: [b] *Non erit res viri super mu-* Deut. 22. 5. *lierem, neque induetur vir stolam muliebrem; quia immundus est Domino omnis, qui fecerit hæc.*

2. Et si vere discutias, incongruum est, quod ipsa etiam abhorret natura. Cur enim homo non vis videri esse, quod na- D tus es? cur alienam tibi adsumis speciem? cur mentiris feminam: vel tu, femina, virum? Suis unumquemque sexum induit natura indumentis. Denique diversus usus, c diversus color, motus, incessus, [c] diversæ vires, diversa vox est in viro & femina.

3. Sed etiam in reliqui generis animan- d tibus alia species leonis, alia leænæ, [d] alia vis, alius sonus: alia tauri, alia vitulæ. In cervis quoque quantum distat sexus, tantum discrepat species; ut eos etiam eminus possis discernere. In avibus vero

A etiam propius ad vestitum est inter eos & homines comparatio; in illis enim sexum naturalia ipsa indumenta discernunt. Pavi mares speciosi, feminæ non item pennarum vario pinguntur decore. Fasianis quoque diversus color, cui distinguat sexus discretionem. Quid in pullis? Quam canora vox galli, [e] nocturnis vicibus sole- e mne munus ad excitandum & canendum ministrans? Numquid illa mutant speciem suam? Cur nos mutare desideramus?

4. Et quidem græco more influxit ut feminæ virilibus quasi succinctioribus tuni- B cis utantur. * Esto tamen ut illæ imitari videantur melioris sexus naturam, quid viri inferioris sexus mentiri speciem volunt? Mendacium & in verbo turpe est, nedum in habitu. Denique in templis, ubi mendacium fidei, ibi mendacium naturæ. Illic adsumere viros muliebrem [f] vestem, f gestumque femineum, sacrum putatur. Unde Lex dicit quia immundus est Domino omnis vir, qui stolam muliebrem induerit.

5. Arbitror autem quod non tam de ve- C ste, quam de moribus dixerit, vel de usibus nostris atque actibus, quo alius virum, alius feminam deceat actus. Unde & Apostolus ait, quasi interpres Legis: *Mulieres vestræ in Ecclesia taceant: Non enim* 1. Cor. 14. 15. & 35. *permittitur eis loqui, sed subditas esse, sicut Lex dicit. Si quid autem volunt discere, domi viros suos interrogent.* Et ad Timotheum: *Mu-* 1. Tim. 2. 11. & 12. *lier in silentio discat* [g] *cum omni subjectione.* g *Docere autem mulieri non permitto, neque dominari in virum.*

6. Quam deforme autem virum facere opera muliebria? Ergo & pariant, ergo D parturiant, qui crispant comam sicut feminæ. Et tamen illæ velantur, isti belligerantur. Verum habeant excusationem, qui patrios usus sequuntur, sed tamen barbaros, ut Persæ, ut Gothi, ut Armenii: MAJOR QUIDEM est natura, quam patria.

7. Quid de aliis dicemus, qui hoc ad luxuriam derivandum putant; ut calamistratos & torquatos habeant in ministerio, ipsi promissa barba, illos remissa coma? MERITO ILLIC non servatur castimonia, ubi non tenetur sexus distinctio; in

a Eras. & seq. edit. *& quod plerumque inopia habet.* Amerb. & plerique mss. *ut quod plerumque inopia habebat*, mss. *habeat*: cod. vero Belv. & nisi nonnulli, ut in contextu. Sed ut locus hic planius a lectore intelligatur, ita videtur esse construendus: discordias ferat, tamquam id quod plerumque inopia habeat.

* Allusionibus Virgilii, ait Nanning, hæc verba constant: *Horrescit strictis seges ensibus, æraque fulgent.*

b Rom. edit. *Non erit vestitus viri super mulierem, neque induetur vir stola muliebri; quoniam immundus est domino Deo tuo* &c.

c *Diversæ vires*, ab hisce verbis hinc ingens lacuna in mss. fere omnibus & edit. Amerb. quam nisi supplevisset Erasmus, nobis ad eam restituendam solus Lat. codex auxilium suppeditasset.

d Ita Eras. & seq. edit. at Lat. codex, *vel alia vis, alius sonus.*

e Eras. & seq. edit *nocturnisque vicibus ..... & canendum? Numquid* &c. Lat. codex, ut in textu.

* Multa Concilia virilium vestium usu feminis interdicunt, ut Gangrense can. 13. & alia. Quod vero similis mutatio viris non item prohibita reperitur, illud inde est, quod rari qui sexus sui dignitatem hac infamia dehonestarent, futuri crediti sunt.

f Lat. codex, *vestem gestiunt, quæ femineum sacrum ostentat*: melius vero edit. At interjectis tribus vocibus sola Rom. edit. habet: *Quoniam immundus est domino Deo tuo omnis, qui fecerit hæc, hoc est, vir* &c.

g *Cum omni subjectione*, in mss. lacuna desinit ad hæc verba, quibus Amerbachius ista præmittit: *Apostolus inquit: Mulier in silentio discat.*

quo evidentia naturæ magisteria sunt, dicente Apostolo: *Decet mulierem non velatam orare Deum? Nec ipsa natura docet vos quod vir quidem* a *si comam nutriat, ignominia est illi: mulier vero si capillos habeat, gloria est illi; quoniam quidem capilli pro velamine ei dati sunt.* Hæc sunt quæ referas requirentibus. Vale, & nos ut filius dilige; quia nos te ut parentes diligimus.

1. Cor. 11. 13. Ibidem 11. 14. & 15.

EPISTOLA LXX.

Quemadmodum fortis animæ est in bono stare, ita debilis labi, ac resurgere. Quocirca eum in Canticis processus animæ robustioris describantur, in Michææ vero prophetia lapsæ conversio; eam considerandam proponit. Præmissa igitur nominis Michææ interpretatione, miseriam peccatricis animæ exponit, internas correptiones narrat, addit exhortationes ac paratum Domini auxilium, felicem ejusdem immutationem aperit, & quam ei Christus largitur, fœcunditatem ac tranquillitatem. Deinde ubi repetivit non pauca ex superioribus, subjungit ejusdem animæ pro sua liberatione gratiarum actiones. Post quæ Horontianum ad perseverantiam exhortatur.

AMBROSIUS HORONTIANO.

1 PRophetæ quidem congregationem gentium, atque Ecclesiæ annuntiarunt ædificationem futuram; sed tamen quia in Ecclesia non solum fortium animarum jugis profectus, verum etiam infirmarum lapsus, & rursus conversio est: ideo possumus ex propheticis libris colligere quemadmodum aut præclara illa & fortis anima sine ulla gradiatur offensione, aut infirmior labatur, aut lapsa reparet, ac reformet gradum.

2. Itaque sicut in * Canticis canticorum beatæ illius animæ continuos processus legimus, ita in Michæa, de quo nobis propheta sermo exortus est, consideremus lapsæ conversionem. Non enim otiose te movit: *Et tu Bethleem domus Ephrata*, quod dictum est ab hoc propheta. Quomodo enim potest domus furoris esse, ubi Christus natus est? Hoc enim exprimunt locorum vocabula, sed illustrant operationum mysteria.

Mich. 5. 2.

3. Ac primum consideremus quid interpretationis in Latino habeat Michæas. Significat autem, quis a Deo: vel, ut alibi invenimus, quis iste, b Morathi filius, id est, heredis. Quis autem heres, nisi Filius Dei, qui ait: *Omnia mihi tradita sunt a Patre meo*; & cum ipse esset heres, nos esse voluit coheredes? Merito quis iste, non e populo unus, sed electus ad gratiam Dei, in quo loquitur Spiritus sanctus, qui prophetare cœpit *in diebus Joathan, & Achaz, & Ezechiæ regum Juda*. Quo ordine significatur visionis profectus; a malis enim regibus ad boni regis pervenit tempora.

Mich. 1. 1. Matth. 11. 27. Mich. 1. 1.

4. Et ideo quoniam * anima afflicta sub malis ante laborabat regibus, quem processum conversionis suæ habeat, considerandum videtur. Destructa erat quasi infirmior, & omnis munitio ejus facta erat via transeuntium, & incursus passionum, luxuria resoluta, ac deliciis, contrita erat, ac relegata a facie Domini: *Turris ejus squallida erat*, quæ posita est, ut in Esaiæ cantico legimus, in medio florentis vineæ. Squallet etenim turris, quando vitis arescit, c & ovis sua errat: regrediente autem vitis viriditate, vel ove, resplendet; nihil enim squallidius iniquitate, nihil splendidius justitia.

Mich. 4. 8. Esai. 5. 2.

5. Ad hanc tuttim revocatur ovis, quando anima revocatur a lapsu, & in illa ove Christi regnum redit, quod est initium; quia ipse est initium & finis, vel initium salutis: sed tamen corripitur prius, eo quod tam graviter erraverit, & dicitur ei: *Ut quid cognovisti mala? numquid rex non erat tibi?* Hoc est, habebas regem, qui te regeret, & tueretur, deviare a justitiæ tramite non debuisti, nec relinquere vias Domini, qui tibi rationabiles sensus impertivit. d Ubi erant cogitationes tuæ, ubi consilia, quibus prævidere injustitiam, propulsare iniquitates insito tibi vigore potuisti? *Cur comprehenderunt te dolores ut parturientis*; ut parturires iniquitates, & pareres injustitias? Nullus enim major est dolor, quam is qui peccati mucrone

Apoc. 1. 8. Mich. 4. 9. Ibidem.

a Edit. & plures mss. *si comam habeat*. Et infra, *pro velamine ei sunt*: alii nonnulli utrobique melius, ut in textu.

* Progressus animæ in Canticis cant. obscure adumbratos in lib. *de Isaac & Anima* exponit atque illustrat Ambrosius. Quod autem hic ait sibi cum Horontiano sermonem de Michæa exortum esse, satis indicat causam hujus epistolæ non aliunde quam ex eodem colloquio fuisse profectam.

b Ita vet. edit. ac mss. Rom. autem edit. *Morasthi filius, heres*. Alludit porro Ambrosius ad prima hujus prophetæ verba: *Verbum Domini .... ad Michæam Morasthitem*, quibus quidem non ipsius pater, sed patria terra significatur: atque adeo *Morasthi*, seu *Morathi filius*, utroque enim modo recte scribitur, idem est ac Morasthi natus. De vocis autem significatione Ambrosius cum Hieronymo in Prologo ad ejusdem Michææ prophetiam plane convenit.

* Innuuntur alii nominis Michææ significatus. Nam præter quam quod exponi potest, *quis a Deo*, vel *quis iste* quæ quidem interpretationes, modo tamen primam scripseris *quis adeo* non *quis a Deo*, haud ita recedunt ab eo quod Hieronymus loco supra citato dicit: Michæas *quis iste* ... *apud nos sonat*, *quis quasi*, *vel*, *quis velut*; præter has igitur expositiones etiam explicatur Michæas humiliatus, percussus &c.

c Mss. aliquot, *& uva sua terret*; & infra, *viriditate uva resplendet*. Atque ita in sequentibus semper uva substituitur, sed minus recte.

d Rom. edit. *Aut consilium tuum periit? quasi dicat: Ubi sunt* &c.

erone vulnerat conscientiam: neque ullum gravius est onus, quam peccatorum sarcina, & pondus flagitiorum. Deprimit animam, curvat usque ad terram; ne se erigere possit. Gravia, fili, gravia nimis delictorum pondera. Denique illa in Evangelio mulier, quæ curvata erat, speciem prætendens animæ laborantis, a Christo potuit solo erigi.

Luc 13.11.

6. Huic ergo animæ dicitur: *Viriliter age*, [a] *& appropinqua, filia Sion; ut parturias.* Dolores enim parturientis tribulationem operantur, *tribulatio patientiam, patientia probationem, probatio spem, spes autem non confundit in æternum.* Simul egeritur atque excluditur omne quod adversum est bonis moribus; ne residentia ejus frutescant semina, atque in novos iterum germinent partus.

Mich.4.10. Rom.5.3.& 4.

7. [b] Nec otiose dantur ei cornua & ungulæ; ut conterat omnes manipulos areæ, sicut vitulum Libani. Nisi enim manipuli contriti fuerint, paleæ ventilatæ, fructus apparere interiores & absolvi nequeunt. Comminuat igitur atque excutiat prius anima proficiens passionum superflua; ut fructus suos demonstrare possit in ipsa segete. Quanta adversa sunt, quæ partus impediant bonos! Hæc prius exstirpanda sunt; ne his fructifera internecentur animæ sata.

Mich.4.13

8. Tunc etiam illud prospicit providus animæ consultor, ut concludat eam in voluptatibus suis, atque intercludat ejus cupiditates, ne in iis delectetur. Utiles enim sunt correptiones parentis, qui non parcit virgæ; ut obedientem præceptis salutaribus præstet animam filii sui. Virga enim visitat, sicut legimus: *Visitabo in virga iniquitates eorum.* Itaque qui virga maxillam percutit Israeliticæ animæ, erudit eam ad disciplinam patientiæ Dominica correptione. Nemo enim desperare debet, quicumque corripitur atque arguitur; qui enim diligit filium, corripit. Nemo de remedio diffidat.

Prov.13.24 Ps.88.33. Eccl.30.1.

9. Ecce tibi ubi domus furorem videntis erat, ibi domus panis est: ubi crudelitas, ibi pietas: ubi pœna innocentium, ibi universorum redemtio, sicut scriptum est: *Et tu Bethleem, domus Ephrata, non es minima inter principes Juda; ex te enim exibit Princeps in Israel.* Bethleem domus panis est: Ephrata domus furorem videntis. Hoc habet interpretatio istorum nominum. In Bethleem natus est de Maria Christus: eadem autem Bethleem, quæ Ephrata. In domo igitur furoris generatus est Christus: & ideo jam non domus furoris, sed domus panis; quia panem recepit eum, qui descendit de cælo. Domus autem furorem videntis est Ephrata; quia illic Herodes dum Christum requirit, perimi statuit infantulos; unde *Vox in Rama audita est, Rachel plorantis filios suos.*

Mich. 5.2. Luc. 2.6. Joan.6.50. Matth.2.18

10. Sed jam nemo timeat; quia requies illa quam quærebat David, audita est in Ephrata, inventa est in campis silvæ. Tunc adhuc silva erat nationum congregatio: sed posteaquam in Christum credidit, fructuosa facta est; quia benedicti ventris fructum recepit. Mortua est ergo Rachel parturiens; quia jam tunc quasi patriarchæ uxor furorem Herodis videbat, qui nec minusculæ ætati pepercit. Simul quia in Ephrata peperit Benjamin specie superiorem, mysterio posteriorem, Paulum scilicet, qui antequam generaretur, non minimos dolores matri præstitit, cujus filios persequebatur. Et illic mortua & sepulta est; ut nos commortui & consepulti cum Christo, in Ecclesia resurgamus. Inde enim alia interpretatione, vel fœcundata, vel repleta fructibus, Ephrata significatur.

Psal.131.6. Luc.1.42. Gen.35.19.

11. * Hic tamen, id est, in libro prophetico invenimus, ὀλιγοστὸς εἶ, id est, in paucioribus es. In Matthæo autem: *Et tu Bethleem domus Juda, non es in paucioribus.* Ibi domus Juda, hic domus Ephrata: in quo verborum discrepantia, non sensuum est. Nam & Judæa interior vidit furorem, & exterior pertulit. Et in paucioribus est; quia pauci sunt, qui intrant in domum panis per angustam viam. Et non est in paucioribus, id est, deproficientibus, quæ Christum non agnovit. Nec minima est, quæ est domus benedictionis, & divinæ gratiæ receptaculum: & in eo minima, cui is qui aliquid confert Christo, videtur deferre. Et qui appetit Ecclesiam, Christum appetit; in quovis minimo enim Christus aut læditur, aut honoratur, secundum quod ipse ait: *Quod enim uni horum minimorum fecistis, mihi fecistis.*

M.6.5.2. Matth. 25. 40.

12. Ipsam autem Bethleem esse quæ est Ephrata, docet lectio Genesis, ubi ait: *Mortua est autem Rachel, & sepulta est in via Ephrata, ipsa est Bethleem.* In via [c] sepultura est sanctæ Rachel, quæ typus fuit Ecle-

Gen.35.19.

a Eadem edit. *& dole, filia Sion, ut parturiens.*

b Rom. edit. *Cornua tua ponam ferrea, & ungulas tuas ponam æneas. Non otiose* &c.

* Absoluta præcipua difficultate, nimirum qua ratione domus furoris vocari possit illud oppidum, in quo Christus nasci voluit, Ambrosius ad variam lectionem qua propositus textus apud Michæam atque Matthæum sibi contrarius videtur, transit. Verum utriusque verborum sensum pulcre sibi congruentem, nedum sibi repugnare ubi declaravit, de apicibus, in quibus solis repugnantiam esse contendit, conciliandis minime laborat: Hieronymus vero in eumdem Michææ locum, ejus prout in LXX. atque in Hebræo legitur, cum ipsius citatione, apud Matthæum, contrarietatem animadvertit; ac tantæ diversitatis causas inquirit. Ipsum consule non solum in eumdem prophetam, sed etiam *epist. ad Pammach. de optimo genere interpretandi*, aliosque interpretes.

c Ita mss. plures potioresque: alii nonnulli, & omnes edit. *sepulta est sancta Rachel.*

(Psal. 128. 8. Ps. 125. 6.) clesiæ, ut transeuntes dicant: *Benedictio Domini super vos*; &: *Venientes venient in exsultatione*.

13. Omnis itaque anima, quæ recipit panem illum descendentem de cælo, domus panis est, hoc est, panis Christi, quæ habitantis in se panis cælestis firmamento alitur, & corde confirmatur. Unde & Paulus ait: (1. Cor. 10. 17.) *Omnes enim unus panis sumus*. Omnis anima fidelis Bethleem est, sicut Hierusalem dicitur, quæ pacem & tranquillitatem habet superioris Hierusalem, quæ in cælo est. Verus panis est, qui fractus & comminutus [a] satiavit universos.

14. Quinta autem traditio habet, Domus panis. *Beth* enim domus est, *leem* panis dicitur. De aliorum traditionibus propter perfidiam Judaicam, ne ipsi se redarguerent, vel ab ipsis præteritum putamus, vel sublatum ab aliis.

15. (Judic. 19. 2.) De Juda quoque tribu esse Bethleem docet lectio in Judicum libro; quia vir ille levita accepit sibi concubinam de Bethleem Juda, & irata est ei concubina ejus, & rediit in domum patris sui in Bethleem Juda.

16. (Mich. 5. 2.) [b] Egressus itaque Christus a diebus sæculi; tunc enim nobis incipit sæculum, quando dies salutis, & egressus ad currendam viam dedit Israel. (Ps. 18. 7. Mich. 5. 3.) *Usque ad tempus parientis*. Cui advenit Christus, advenit fœcunditas, advenit partus; sicut advenit Ecclesiæ, quæ peperit plures, quam quæ filios habebat; & peperit septem, id est, legitimos, tranquillos, pacificos. Incipit ergo concipere anima, & formari in ea Christus, quæ receperit adventum ejus, & pascitur in divitiis ejus; (Ps. 36. 4.) ut nihil ei desit, ut videntes etiam eam aliæ animæ revertantur ad viam salutis.

17. (Mich. 5. 5.) *Et erit ei pax*, sed non potest probari nisi tentationibus. Tunc enim pax ejus æstimabitur & tranquillitas; cum excluserit vanas cogitationes, vel compresserit, cum motus omnes edomuerit passionum insurgentium, cum increbruerint angustiæ, persecutio, fames, periculum, gladius. (Rom. 8. 35.) Tunc *erit*, inquit, *pax*; quia in his omnibus superamus propter eum, qui nos dilexit, quoniam confidimus in eo quia neque mors, [c] neque vis tentationum nos ab ejus divellat caritate & separet. Tunc ergo dabit tentationes, ut justi probentur. Et Dominus quidem dat tentationes ea voluntate, ut neminem decipi velit: sed quia plerique vincuntur infirmi tentationibus, qui fortes sunt, probantur.

18. (Mich. 5. 7.) Tunc illis *erit ros a Domino*, tunc requies: tunc erit anima justi, sicut *catulus leonis* [d] *in ovilibus pecorum*. Quod Evangelico exemplo ad Christum referre non dubitaverim; quia ipse dixit: (Ibid. 8. Matth. 13. 43.) *Tunc justi fulgebunt sicut sol in regno Patris sui*. (Mich. 5. 10.) Comprimentur enim quadrigæ ejus, irrationabiles scilicet impetus & motus istius corporis; sedabitur illud: (2. Cor. 7. 5.) *Foris pugnæ, intus timores*; sed ubique, id est, intus & foris, tranquillitas erit: & non erit qui respondeat & resistat bonæ voluntati; quia obedientia carnis, sublato pariete maceriæ, cum fuerint utraque unum, omnes abolebit discordias. (Ephes. 2. 14.)

19. Si qua autem anima infirma, sicut ille secundum carnem Israel, titubaverit, & ab illa Christi caritate persecutionibus turbata se aliquantulum separarit, [e] corripitur atque arguitur quasi infida, quasi ingrata, quasi incredula, quæ liberata a vanitatibus sæculi, in eas respiciendo reciderit: a qua non munera, non taurorum sacrificia; sed tantummodo ut bonum cognosceret, justitiam faceret, postulatum est. (Mich. 6. 8.) *Renuntiatum est* (inquit) *tibi, homo, quid sit bonum, aut quid Dominus exquirat a te, nisi ut facias judicium & justitiam, & diligas misericordiam, & paratus sis ire cum Domino tuo*. Sed quia non servavit hæc illa infirmior anima, ideo Dominus ait: (Mich. 7. 1.) *Heu me, quia factus sum sicut qui colligit stipulam in messe, & sicut racemum in vindemia*! Audiens ergo hæc propheta, in quo loquebatur Deus, ait ad illam animam: *Heu me anima*! [f] *quod non est plenus timoris a terra*. Vel si ipse Dominus dicit, miseratus futuras pro peccatis ultiones, atque pro nostris erroribus ingemiscens.

20. Audiens hæc anima, quia seminum suorum fructus non colliget, nullum, messe amissa, firmamentum inveniet sui, premet olivam, & unctionem lætitiæ non habebit, neque bibet vinum jucunditatis. Cognoscens etiam in operibus carnis omnia plena sanguinis, plena circumscriptionis, fraudum, fallaciæ, ficta officia pietatis, compositas simulationes, & inimicos sibi omnes qui in domo sunt; ideoque proximi

a Rom. edit. sola, *satiat mel orbes*. *Quinta autem editio.... de aliorum editionibus*. Alibi quoque in eadem edit. vox *traditio* similiter mutata reperitur. Advertendum autem est illis locis agi ab Ambrosio de *Hexaplis* atque *Octaplis* Origenis, de quibus dum Hieronymus in cap. 4 Michææ loquitur, etiam quintæ editionis vocem usurpat. Sed & eodem sensu dictio ἔκδοσις posita est ab Epiphanio lib. *de Pond. & Mensur.* num. 9. & alibi. Verum tamen quia Ambrosio vox *traditio* magis arridere potuerit, nihil prohibet. Porro de Hexaplis Octaplisque Origenianis consulere licet Eusebium lib. 6. cap. 17. & Valium ad eumdem locum, item Huetium lib. 3. *Origen.* 5. 4. atque alios.

b Rom. edit. *Et egressus ejus ab initio, a diebus sæculi*.

c Omnes edit. & mss. aliquot, *neque quidvis tentationum*: alii mss. majori auctoritate, *neque vis tentationum*.

d Rom. edit. sola, *in gregibus pecorum*.

e Mss. nonnulli, *corripitur atque corrumpitur*.

f Rom. edit. *Væ mihi anima; quia periit timor a terra*: ceteræ ac mss. omnes, ut in textu. Quod autem græce habetur, ἀπόλωλεν εὐλαβὴς, non male vertitur ab Ambrosio, *periit plenus timoris*, supple divini.

tui sibi corporis motus cavendos, qui sunt graves animæ nostræ adversarii; convertitur, & de Deo sperare incipit, & intelligens vere inimicam sibi carnem existere, ait ad eam: *Noli supergaudere mihi, inimica mea, quia cecidi: sed resurgam; quia si sedero in tenebris, Dominus illuminabit me.* (Mich. 7. 8.)

21. Considerans etiam insultare sibi aliquam potestatem, quæ resistebat sibi; ne meliorem sequeretur viam: a & inequitare, quod tradita esset in interitum carnis; ut diversis attereretur malis, quæ vel a Domino propter peccatorum solutionem decernerentur, vel ab iniquo propter invidiam conversionis; ut ad se revocaret afflictam, dicit adhuc: *Iram Domini sustinebo;* qui vel lapsam castigat, vel tibi potestatem affligendi dedit: *quia peccavi*, sustinebo tamen, *donec justificet ipse causam meam*. Nisi enim confessa fuero, & exsolvero pretia iniquitatum mearum, non potero justificari. Cum autem fuero justificata, solvens duplicia peccata: b *Educet judicium meum*, deponens indignationem; quia satisfactum sententiæ est. *Educet me ad lumen, ut videam justitiam ejus*, & adspiciam delectationem ejus. *Videbit* hoc lumen reconciliationis meæ *inimica mea*, id est, diaboli nequitia; *& operietur confusione, quæ nunc dicit: Ubi est dominus Deus tuus?* Videbit in me misericordiam ejus, videbit pietatem ejus. (1. Cor. 5. 5.; Mich. 7. 9.; Ibidem 10.; Ibidem 18.)

22. Et ideo non audiamus eum, quanso sumus in adversis aliquibus sæculi; cum aut dolor corporis est, aut filiorum amissio, vel ceterarum necessitudinum: non audiamus, inquam, dicentem: *Ubi est dominus Deus tuus?* Tunc ejus tentationes cavendæ sunt, cum gravis urget dolor, tunc animam ægram avertere studet.

23. Ergo anima, quæ illum non audierit insidiantem sibi, videns postea mirabilia Dei, videns se in cælo, diabolum autem sicut colubrum reptantem in terrestribus, gratulabitur dicens: *Quis Deus sicut tu, auferens peccata, & transferens impietates?* Qui non fuisti memor indignationis tuæ: sed sicut in mari mersisti omnes iniquitates nostras, c sicut Ægyptium plumbum, & redisti ad misericordiam voluntarius, quam gemino contulisti munere, dimittens peccata, atque abscondens, secundum quod scriptum est: *Beati quorum remissæ sunt iniquitates, & quorum tecta sunt peccata!* Alia enim sanguine Filii tui abluis, alia donas nobis; * ut bonis operibus & confessionibus nostros errores tegamus. Quod ergo ait: *Auferens peccata*, ad remissionem pertinet; quia penitus ea tollit, ita ut non sit quorum memor non erit. Quod vero ait: *Transferens* d *iniquitates*; eo quod confitentibus nobis lapsus nostros, & obumbrantibus eos bonæ operationis fructu referantur in auctorem culpæ, & peccati incentorem. Quid enim aliud agit, qui culpam fatetur, nisi ut adversantis nequitiæ spiritalis dolo se & malitia transductum probet? (Ibidem.; Psal. 31. 1.)

24. In eo itaque gratias agit anima ista: quia & aufert Dominus peccata, & transfert iniquitates, & demergit in profundo maris. Quod potest & ad baptismum referri, quo Ægyptius mergitur, Hebræus resurgit: & quo altitudine sapientiæ, & bonorum operum abundantia teguntur peccata superiora, per divitias misericordiæ Dei nostri, qui memor promissionis suæ, quam dederat Abrahæ, heredem ejus animam non est passus perire.

25. Et illa quidem anima hoc revocatur modo. Tu autem, * fili, qui a primo flore pueritiæ es heres Ecclesiæ, quæ te suscepit & tenet, persevera in proposito, memor gratiæ Dei & muneris, quod per impositionem suscepisti manuum mearum; ut & in hoc gradu sicut in ministerio sacro fidem tuam demonstres atque industriam, & exspectes remunerationem Domini Jesu. Vale, & nos ut filius dilige; quia nos te diligimus.

EPI-

a Quidam mss. & *inquietare*: sed *inequitare* magis videtur Ambrosianum.
b Rom. edit. *Faciet judicium meum*.
c Cod. Carol. *sicut Ægyptium populum*. Et continuo post Prat. & Gem. *& reddidisti misericordiam*.
* Observa non dicere sanctum Doctorem tegi peccata per extrinsecam, ut Calvinistæ volunt, justitiæ Christi imputationem, sed per bona opera e gratuita ipsius gratia promanantia. Quam perpetuam Ambrosii doctrinam esse facile agnosces, si huncce locum & ea quæ lib. *de Noe & Arca* cap. 31. num. 117. nec non *Apol. David.* cap. 13. num. 6c. atque alibi in eumdem sensum differuntur, inter se conferas.
d Rom. edit. *impietates ad misericordiam, eo quod* &c.
* Nonnulla in hujus epistolæ calcem Ambrosius noster conjecit, quæ spectant Honoratiani cognitionem. Primo enim illum ab ipsa pueritia significat educatum atque institutum fuisse inter clericos, quemadmodum olim pueros ad ecclesiasticam militiam destinatos consuevisse ad libr. 1. *de Penit.* cap. 8. n. 72. observavimus. Deinde cum eum impositione manuum suarum sacratum dicit, Mediolanensem clericum fuisse satis declarat. Postremo eumdem fidem suam demonstrasse in diaconatu, indeque ad altiorem pervenisse gradum testificatur; quandoquidem ut quam fidem prius in *ministerio sacro*, id est, diaconatu, præ se tulerat, eam quoque in *hoc gradu* quo tunc eminebat, haud dubie sacerdotio exhibeat, ab eo exigitur. Et hinc conjecturam non levem ducas, ipsum Ecclesiæ cujuspiam extra Mediolanum positæ regimini ab Ambrosio nostro fuisse præfectum.

EPISTOLA LXXI.

Post varios gradus, queis anima lapsa se se reparat, supra descriptos, hic anima fidelis a Christo susceptio, eruditio & consummatio considerantur; ostenditurque in Christi itineribus diversos ejusdem animæ progressus designari.

AMBROSIUS HORONTIANO.

1 Superiore epistola de ea [a] anima sermonem contulimus, quæ itineris sui devios aliquos habuerit amfractus, ut vetus Israel secundum carnem fluctuans; quia & ipse liberabitur per domini nostri Jesu Christi gratiam, *cum intraverit plenitudo gentium*: licet ista leviore errore conversione se se reformaverit. Hac vero epistola de Ecclesiæ filia nobis sermo sit, quam dominus Jesus quemadmodum primo susceperit, erudierit, consummaverit in suo Evangelio, consideremus.

Rom. 11. 25.

2. Suscepit itaque eam primo tuendam in confusione positam; exsul enim paradisi ubi nisi in confusione degeret anima uniuscujusque hominis? deduxitque eam in Bethleem. Jam profectus susceptæ animæ significatur, quod adscendit ad domum panis, in qua famem fidei & sterilitatem nesciat. De nostrarum animarum genere & ordine loquor, quibus nos vivimus & movemur, non de aliqua specialiter; non enim de proprietate & specie alicujus, sed de genere, ut dixi, animarum disputandum putamus.

Gen. 3. 23.
Matth. 2. 1.

3. Descendit in Ægyptum Christus, patrocinium & ductum nostræ animæ ferens, inde rediit in Judæam. Fuit in deserto, fuit in Capharnaum, fuit juxta fines Zabulon, circa maritima, transivit per sata, fuit in Bethphage, fuit in Ephrem, in Bethania; inde transivit in paradisum, ubi se capiendum dedit, passus est in Golgotha.

Ibidem 14.
Matth. 4. 1.

4. Omnes isti processus animæ nostræ sunt, per quos exercitata gratiam piæ institutionis invenit. Nam posteaquam exclusa de paradiso conditio humana in Adam & Eva, in castellum [b] relegata est, vagari cœpit huc atque illuc, errabunda circumferens vestigia sine ullo delectu: sed tempore complacito sibi exinanivit se dominus Jesus, ut exsulem in se susciperet, & veteri reformaret gratiæ. Itaque [c] inventam recursu amfractu erroris revocavit ad paradisum, ut Evangelii docet lectio.

5. Per sata eam duxit, ut jejunam pasceret, primum in deserto, deinde in Capharnaum, agri non urbis incolatu: deinde juxta fines Zabulon, circa nocturna profluvia, id est, prophetarum obscuriora ænigmata; ut disceret prætendere ad fines gentium, quo omnes convenirent, nec timeret fluctus vitæ hujus & procellas; quia habet Christus naves Tharsis, intelligibiles scilicet, quæ percurrant mare, & ad templi constructionem pias merces advehant. In hujusmodi navibus navigat Christus, & in puppi tamquam bonus gubernator tranquillo quiescit mari: commoto excitatur, & increpat ventos, ut suis tranquillitatem refundat. Transiens quoque ad gentes, hanc animam liberat, quæ Legis vinculis tenebatur; ne transiret ad nationum consortia.

3. Reg. 10. 22.
Matth. 8. 25.

6. Venit in Bethaniam, in locum obeditionis, ideo ibi mortuus suscitatur; cum enim caro subdita fuerit animæ, tunc jam non quasi mortua jacet in sepulcro suo conditio humana, sed resuscitatur per gratiam Christi; ibi etiam se pro Dei nomine passioni discit offerre. De loco obeditionis, ut Johannes docet, in Ephræm ducitur, id est, ad bonorum fructuum fœcunditatem: inde in Bethaniam reducitur, id est, obedientiam; semel enim quæ piæ subjectionis fructum gustaverit, servare eam, & in ea probari sæpius nequaquam recusat.

Johan. 11. 17. & seq.
Johan. 12. 1

7. Unde jam probata Hierosolymam venit, digna quæ sit in templum Dei, [d] in qua Christus habitaret. Denique sedens super pullum asinæ dominus Jesus cum gratulatione & gaudio innocentis suscipitur ætatis.

Ibidem 14.

8. Postea in paradiso verba vitæ æternæ docentur; unde etiam Dominus se permisit capi, sicut Johannes scribit Evangelista, significans animam nostram, vel potius conditionem humanam, solutis erroris vinculis, eo unde ejecta erat in Adam, per Christum regressam. Unde & latroni illi confitenti dicitur: *Amen amen dico tibi, hodie mecum eris in paradiso*. Ille dixerat: *Memento mei, cum veneris in regnum tuum*; Christus non de regno respondit, sed ad causam: *Hodie mecum eris in paradiso*, id est, reformandum est ante quod amissum est, postea conferendum id quod augendum est;

Johan. 18. 8.
Luc. 23. 42. & 43.

a Rom. edit. sola, *sermonem confecimus*. Infra vero, ubi eadem *leviore ab errore*, & nos cum ant. edit. ac plerisque mss. *leviore errore*; mss. nonnulli habent, *leviore erroris* &c.

b Mss. non pauci, *relegata est*. Rursus autem pro, *sine ullo delectu*, quæ lectio est cunctarum edit. ac plurium mss. in quibusdam horum legitur, *sine ullo dilatu*, in paucis *delicto*, sed male.

c Mss. aliquot, *inventam recursu, amfractu* &c. Interjectis vero tribus vocibus Rom. edit. sola posuit, *ut Evangelicæ lectionis docet adsertio*.

d Belv. codex, *in qua Spiritus habitaret*.

* est; ut per * paradisum ad regnum perveniatur, non per regnum ad paradisum.

9. Servatur discipulis, quod plus conferatur pro laboribus; ideoque incolatum promisit, regnum distulit. Itaque is qui sub ictu mortis convertitur, & coofitetur dominom Jesum, mereatur incolatum paradisi: qui vero multo ante se exercuir, & Christo militavit, adquisivit populorum animas, pro Christo se obtulit; habeat paratum stipendiis suis Dei regnum, cujus se remuneratione donatum gaudeat. Ideoque Petro dicitur: *Tibi dabo claves regni cælorum.* Ex latrocinio conversus requiem habet, io apostolatu probatus accepit potestatem.

Matth. 16. 19.

10. Hæc est anima Evangelica, hæc est de gentibus, hæc filia Ecclesiæ, longe melior e cursu, quam illa ex Judæa projecta, ad dominum Jesum, & ad superiora se bonis coosiliis & operibus adtollens, * quam suscepit io Golgotha Christus. * Ibi Adæ sepulcrum; ut illum mortuum in sua cruce resuscitaret. Ubi ergo io Adam mors omnium, ibi in Christo omnium resurrectio. Vale, fili, & nos dilige; quia nos te diligimus.

EPISTOLA LXXII.

Rogabant aliqui cur Deus cum in Testamento veteri circumcisionem instituerit, eam abrogaverit in novo? cur etiam de illa omnino legem tulerit, cum ipsa puerum in discrimen adduceret? cur tandem in ea corporis parte fieri voluerit? Primum igitur ut illis satisfaciat, qui erant a fide alieni; reponit circumcisionem a sapientibus viris, plurimisque populis usurpatam esse, nec deesse rationem, cur octavo die celebraretur. Deinde christianos docet in illa signum fuisse redemtionis, ac proinde ubi pretium hujus solutum est, illam omitti jam debuisse. Tum hæreticos legem de fundendo sanguine calumniantes ostendit passionem Domini simul damnare. Hinc eos rejellit, qui fidei circumcisionem obfuisse criminabantur, sicut & illos, qui partem corporis, quæ naturalis esset, argutabantur non esse recidendam. Postremo pluribus de occulta christianorum circumcisione disputatis, eos ad externam probat non obligari.

AMBROSIUS CONSTANTIO.

1. NOn mediocris plerosque movet quæstio, qua causa circumcisio & veteris Testamenti auctoritate quasi utilis imperetur, & novi testamenti magisterio quasi inutilis repudietur; cum præsertim Abraham primus oraculum circumcisionis celebrandæ acceperit, qui diem domini Jesu vidit, & gavisus est. Quod utique in evidenti est, quia non corporalibus, sed spiritalibus legis divinæ intenderit; & ideo veram Dominici corporis passionem, a in agni coospexerit immolatione.

Act. 15. 10. Gen. 17. 10. Johan. 8. 56.

2. Quid ergo dicemus sequutum patrem Abraham, ut id primus institueret, quod ejus non sequeretur hereditas? aut qua ratione circumciduntur infantulorum corpora; b & in ipso ortu subjiciuntur periculis, & hoc imperari oraculo; ut discrimen salutis fiat de mysterio religionis. Quid hoc significat? Latet enim causa veri, & oportuit aut aperto aliquid mysterio significari, aut non periculoso mysteriorum indicio mandari.

3. Cur vero signum Testamenti divini in ea datur parte membrorum, quæ visu inhonestior æstimatur? aut qua gratia ipse operator corporis nostri in ipso nostræ generationis exordio circumcidi voluit opus suum, & vulnerari, & cruentari, & abscidi partem, quam velut necessariam, qui omnia dispoluit ordinate, cum ceteris membris faciendam putavit? Aut enim præter naturam est hæc portio corporis nostri, & noo oportuit habere omnes homines, quod esset præter naturam: aut secundum natoram est, & non decuit amputari, quod secundum natoræ perfectionem creatum foret; cum præsertim alieni a portione domini Dei nostri, id præcipue irridere soliti sint. Deinde cum propositum sit Deo, ut frequenrer ipse testificatus est, plures ad sacræ observaotiam provocare religionis; quanto magis invitarentur, si non aliqui circumcisionis ipsius aut periculo, aut opprobrio revocareotur.

4. Ergo ut ad prima redeamus, & propositi-

* Admonuimus ad lib. *de lapsu Virg.* cap. 8. n. 36. nonnullos esse, qui cum ex verbis quibusdam illic extratis, tum ex hoc ipso epistolæ istius loco eam Ambrosio affingerent opinionem, qua inter cælestem beatitudinem infernique supplicia medius quidam status abaliquibus admittebatur. Sed præterquam quod ex citato libro, cujus auctor non plane compertus est, de Ambrosii hac in re sententia nihil certi colligi potest, qui attentius proposita ejusdem libri ac epistolæ hujus verba discusserit, ea eis non difficulter sensum eruet commodiorem. Etenim advertendum est illic sermonem fieri de illa puella, quæ amissis continentiæ aliquamdiu servatæ nec non aliorum bonorum operum meritis, gravissimorum criminum veniam per continuæ pœnitentiæ labores dicitur esse impetratura: hic vero cum qui tantum *sub ictu mortis convertitur*, cum illo comparari, qui virtutum ac piorum operum meritis cumulatus, e vivis excesserit. Unde nullo negotio intelligetur illam *pacationem*, illam *requiem*, illum *paradisum*, quo perventuros hujusmodi pœnitentes Ambrosius promittit, nihil aliud esse, nisi ultimam in domo Patris mansionem, hoc est infimum beatitudinis gradum: regnum vero quod sanctis & apostolici meriti viris adserit destinatum, de summo gloriæ cælestis apice intelligendum. Optime igitur ait: *per paradisum ad regnum pervenitur;* quia prius est ut quis admissorum veniam obtineat, quam ut thronum mereatur sublimiorem. Idem quoque leges lib. *de Fide Resurr.* de quo nos ibi.

* Hic materiæ suæ Ambrosius Hebræorum quorumdam & aliorum veterum opinionem accommodat, de qua libr 10. *in Lucam* n. 114. idem loquitur: ad quem locum a nobis etiam aliquid observatum est.

a Rom. edit. *in arietis*: aliæ & cuncti mss. *in agni*. Sed per agnum aries significatur, ut in Exodi cap. 32. & superiori epist. per vitulum bos, sive taurus.

b Mss. nonnulli, *& in ipso actu.*

positum persequamur ordinem, de ipsa circumcisionis qualitate dicendum videtur. Cujus gemina debet esse defensio, quia duplex est accusatio: una quæ irrogatur a gentilibus, altera quæ ab iis, qui de populo Dei sunt, æstimatur. Vehementior autem gentilium, qui viros circumcisione signatos etiam * opprobrio & illusione dignos arbitrantur. Sed etiam ipsorum sapientissimi quique ita circumcisionem approbant, ut electos suos erga cognoscenda & celebranda mysteria circumcidendos putent.

5. Denique Ægyptii, qui & geometriæ, & colligendis siderum cursibus [a] operam intendunt suam, impium judicant sacerdotem, qui nequaquam habeat circumcisionis insigne. Nam neque magici carminis sapientiam, nec geometriam, nec astronomiam judicant [b] vim suam obtinere sine circumcisionis signaculo. Et ideo ut impetrandi vim operationi adhibeant suæ, purgationem quamdam vatum suorum circumcisionis arcano celebrandam existimant.

6. Reperimus autem in historia veterum non solum * Ægyptios, sed etiam Æthiopum, & Arabum, & Phœnicum aliquos circumcisione erga suos usos. Et hanc putant se adhuc probandæ viam servare rationis; eo quod sui corporis primitiis & sanguinis initiati, insidias dæmonum, quas illi generi nostro moliuntur, exiguæ partis arbitrentur consecrationibus destruendas; ut qui totius hominis saluti nituntur nocere, infirmari operationem suam putent circumcisionis sacræ vel lege, vel specie. Arbitror enim quod in præteritum ipse dæmonum princeps cessare suas artes erga noxiæ operationis effectum æstimaverit, si ei nocere conaretur, quem signaculo circumcisionis sacræ initiatum adverteret, aut ei qui videretur in hoc saltem munere legi divinæ obtemperare.

7. Jam qui singulorum membrorum officia diligenter expendit, non otiosam causam in hac membri hujus portiuncula æstimare poterit, qua ratione non solum circumcidatur puer, verum etiam octavo circumcidatur die; quando incipit mater pignotis nati in sanguine esse puro, quæ ante octavum diem fertur in sanguine immundo sedere. Hæc adversum eos dicta sint, qui nulla nobis unitate fidei sociantur; & ideo tamquam adversum dissidentes difficilior disputandi locus. *Gen. 17. 12.*

8. Responsum autem sibi hujusmodi habeant, qui credunt in dominum Jesum, quod nudare noluimus, cum adversum opiniones gentilium disputaremus. Nam si redemti sumus non corruptibilibus argento & auro, sed pretioso sanguine domini nostri Jesu Christi; quo utique vendente, nisi eo [c] qui nostrum jam peccatricis successionis ære quæsitum servitium possidebat: sine dubio ipse flagitabat pretium, ut servitio exueret, quos tenebat obstrictos. Pretium autem nostræ liberationis erat sanguis domini Jesu, quod necessario solvendum erat ei, cui peccatis nostris venditi eramus. *1. Petr. 1. 18. & 19.*

9. Donec igitur hoc pretium pro omnibus solveretur hominibus, quod Dominici sanguinis effusione pro omnium fuit solvendum absolutione, opus fuit singulorum sanguine, qui Lege & consuetudinis ritu, sacræ præcepta sequerentur religionis. Sed quia pretium pro omnibus solutum est, posteaquam passus est Christus dominus, jam non opus est, ut viritim sanguis singulorum circumcisione fundatur; cum in sanguine Christi circumcisio universorum celebrata sit, & in illius cruce omnes simul crucifixi simus cum eo, & consepulti in ejus sepulcro, complantati similitudini mortis ejus, ut ultra non serviamus peccato: *Qui enim mortuus est, justificatus est a peccato.* *Rom. 6. 7.*

10. Quod si quis, * ut Marcion & Manichæus, reprehendendum Dei putat esse judicium, quia vel oraculum de circumcisione celebranda edendum putavit esse, vel legem qua sanguinis effusio mandatur; necesse est ut is etiam dominum Jesum reprehendendum arbitretur, qui non exiguum, sed multum sanguinem pro hujus mun-

* Judæos propter abscissum præputium a prophanis per ludibrium curtos, verpos, ac recutitos appellari solitos deprehendimus.

a Ita vet. edit. ac mss. prope ad unum: edit. autem Rom. *operam impenaunt suam*. Ceterum de peritia Ægyptiorum in mathematicis disciplinis non semel alibi loquitur Ambrosius.

b Vet. edit. & mss. nonnulli, *viam suam*: Rom. edit. ac plures mss. *vim suam*.

* Apud Ægyptios non solum mares, sed feminas etiam circumcidi solitas ex testimonio quorumdam refert sanctus Doctor lib. 2. *de Abrah.* cap. 11. n. 78. De illis vero ceterisque nationibus, a quibus usurpatam circumcisionem idem hic narrat, consuli possunt Josephus *Antiq.* lib. 1. cap. 13. & lib. 8. cap. 4. Epiphanius *Hæresi* 30. n. 30. & Polydorus cap. 3. ubi inter alios auctores Cyprianum citat, sed sermone eidem Patri in antiquis ejus editionibus perperam adtributo deceptus.

c Amerb. & Rom. edit. cum paucis mss. *qui nostro jam*: Eras. ac Gill. cum reliquis cod. *qui nostrum jam*. Observabis autem obiter his paucis verbis clare primigenii peccati successionem insinuari.

* Cum isti hæretici, ut jam a nobis observatum est, totum antiqui fœderis instrumentum rejicerent; immo etiam Deum Legis auctorem, ut Augustinus lib. *de Hæres.* cap. 4. de Manichæis testificatur, non Deum bonum, sed unum e principibus tenebrarum esse crederent, consequens erat ut circumcisionem proscriberent, ut pote in Lege veteri constitutam. Sed cum hæreticorum sit excessus omnes sanæ doctrinæ oppositos semper tueri, non defuere, qui retinendam etiam sub Evangelio carnalem hanc amputationem profiterentur. Hujusmodi fuisse Ebionitas ac Symmachianos litteris mandarunt Epiphanius *Hæresi* 30. Augustinus libr. *de Hæres.* cap 9. & 10. lib. 1. *Contra Cresconi.* cap. 31. & lib. 19. *contra Faust.* cap. 18. Philastrius atque alii.

mundi effudit redemtione, & hudieque nos fundere jubet sanguinem nostrum pro tanto religionis certamine, dicens: *Qui vult me sequi, tollat crucem suam, & sequatur me.* Si autem nequaquam justa est accusatio, cum aliquis totum se pro pietate offerat, & multi sanguinis se mundet effusione; quomodo legem possumus reprehendere, exigui stillam exigentem sanguinis, cum prædicemus dominum Jesum multi effusionem sanguinis, & totius corporis mortem imperantem?

Matth. 16, 24.

11. Nec ipsum circumcisionis signaculum & species feriabatur, quo populus Dei velut quodam sigillo signatus corporis, discernebatur a ceteris nationibus. Nunc autem Christi donatus nomine signum corporis nequaquam requirit, qui prærogativam divinæ meruit nuncupationis. Quid autem absurdum si propter pietatem aliquid doloris vel laboris inferri videbatur, quo plus devotio per hæc certamina probaretur? Pulcrum etiam ut ab ipsis vitæ incunabulis insigne religionis adolesceret, & puderet unumquemque ætatis provectioris vel labori, vel dolori cedere, quorum utrumque tenera infantia vicisset.

12. Sed jam levi circumcisionis dolore non opus est Christiano populo, qui mortem Domini circumferens, * per momenta singula fronti propriæ mortis contemtum inscribit, utpote qui sciat sine cruce Domini salutem se habere non posse. Quis enim acu utatur ad præliandum, cum telis instructus sit validioribus?

13. Jam illud quivis facile refellendum advertit, quia propositum est plerosque potuisse ad sacræ religionis provocari obsequium, nisi essent doloris timore, vel laboris contuitu revocati. Et potuit hoc terrere majorem, quod infantuli plerique sustinebant sine periculo? Esto tamen aliquos infantulos Judæorum, cum dolorem circumcisi corporis plagæque serventis sustinere non potuerint, defunctos fuisse: sed hoc nec ceteros deterrebat provectiori ætate robustos, & laudabiliorem faciebat eum, qui præceptis obedisset cælestibus.

14. Quod si hoc in exiguo dolore arbitrantur confessionis fuisse onstaculum, quid de martyrio dicunt? Nam si reprehendunt circumcisionis dolorem, reprehendant & martyrum mortem, per quos cumulata non minuta religio est. In tantum autem abest nocuisse fidei circumcisionis dolorem, ut probabiliorem fidem faciat dolor, major enim fidei gratia, si quis pro religione contemnat dolorem: & hic magis habet præmium quam ille, qui ideo dolorem voluit circumcisionis subire, ut gloriaretur in Lege, & laudem ex hominibus magis quam ex Deo quæreret.

15. Oportuit igitur circumcisionem ex parte fieri ante ejus adventum, qui totum circumcideret hominem; ex parte enim debuit adsuescere humana conditio, quemadmodum in id, quod perfectum est, crederetur. Si autem oportuit circumcidi, in qua magis parte membrorum oportuit circumcisionem fieri quam in ea, quæ quibusdam videtur inhonestior? *Ut iis quæ putarentur ignobiliora esse membra corporis nostri, bonestatem abundantiorem circumdarent; & quæ inhonesta sunt nostra, bonestatem abundantiorem haberent.* Ubi enim magis vir sanguinis sui admoneri debuit, quam in ea parte, quæ ministerium errori exhibet.

1. Cor. 12, 23.

16. Nunc tempus est ut & illis respondeamus, qui dicunt, si ea pars corporis nostri secundum naturam est, nequaquam eam amputari oportuisse: si non est secundum naturam, non debuisse simul nasci. Qui quoniam tam arguti sunt, & ipsi mihi respondeant, utrum secundum naturam successio humana sit, quæ generationibus adolescit, an contra naturam. Si enim secundum naturam, numquam igitur intermittenda est: & quomodo integritas virorum, virginitas puellarum, abstinentia viduarum, continentia conjugum prædicatur? Nullum ergo studium quærendæ successionis feriari debuit. Sed ipse auctor naturæ non utique generationi obsequutus est, qui de se, cum esset in corpore constitutus, præbuit magisterium, & hortatus est discipulos ad integritatem, dicens: *Sunt spadones, qui se castraverunt propter regnum cælorum; qui potest capere capiat.*

Matth. 19, 12.

17. Cum sit autem homo compositus ex corpore & anima (satis est enim interim hoc dicere, * & silere de spiritu) non est in utroque idem secundum naturam: sed quod est secundum corporis naturam, id contra naturam est animæ; & quod secundum naturam est animæ, id contra nataram est corporis; ut si dicam quod secundum naturam est visibili, id contra naturam est ei, quod non videtur; & quod secundum naturam est ei, quod non videtur, id contra naturam est visi-

* Eodem sensu libr. *de Fide Resurr.* *Morte ejus signamur*, inquit, *mortem ejus orantes annuntiamus* &c. Tertullianus etiam *de Corona Milit.* cap. 3. hanc frontis muniendæ expressa crucis imagine religionem, quam ex apostolica traditione manasse docet, ad singulos quosque actus ætate sua iterari consuevisse auctor est. Qua de re adi similiter Hieron. epist 22. *ad Eustoch.* Cyril. Hierosf. Catech. 13. & alios.

* *Ex anima & corpore constamus & spiritu* inquit sanctus Doctor lib. 2. *de Cain & Abel* cap. 2. num. 6. Quam quidem hominis definitionem passim apud eum advertere est.

visibili. Nihil ergo incongruum [a] in hominibus Dei, si fiant aliqua contra naturam corporis, quæ sint secundum animæ naturam.

18. Qui autem dicunt quoniam plures credidissent, si circumcisio non fuisset, ii sibi responsum hoc habeant, quoniam plures crederent, si martyria non fuissent: sed præstantior est fortitudo paucorum, quam remissio plurimorum. Sicut autem plurima baptismatum genera præmissa sunt, quia sequuturum erat verum illud unum in spiritu & aqua sacramentum baptismatis, quo totus redimitur homo: ita plurimorum [b] circumcisio præmittenda fuit; quia sequutura erat circumcisio Dominicæ passionis, quam pertulit Jesus quasi Agnus Dei, ut tolleret peccata mundi. [Joan. 1. 36]

19. Hæc ideo scripsimus, ut ostenderemus quia & debuit præmitti circumcisio, quæ foris est, ut & ea jam post adventum Domini jure videatur exclusa. Nunc autem circumcisio est necessaria, quæ in occulto est, sicut Judæus præstantior, qui in occulto, in spiritu, non littera; quoniam cum sint in uno homine duo homines, de quibus dictum est: [2. Cor. 4. 16.] *Et si is qui foris est, homo noster corrumpitur secundum desideria erroris, sed qui intus est, renovatur de die in diem*; & alibi: [Rom. 7. 22.] *Condelector enim legi Dei secundum interiorem hominem*; interior est homo noster, qui est ad imaginem & similitudinem Dei factus, exterior qui figuratus e limo. [Gen. 1. 27. Gen. 2. 7.] Sic denique & in Genesi duas tibi creaturas hominis ostendit, secundo creatum hominem significans.

20. Sicut ergo duo homines, ita & gemina conversatio est: una interioris hominis, altera exterioris. Et quidem plerique actus interioris hominis perveniunt ad exteriorem hominem, quemadmodum castimonia interioris hominis transit etiam ad castitatem corporis. Qui enim adulterium cordis ignorat, idem utique nescit corporis adulterium: non tamen etiam illud est consequens, ut qui non adulteravit corpore, non adulteraverit etiam corde, secundum illud: [Matth. 5. 28.] *Quoniam qui viderit mulierem ad concupiscendum eam, jam adulteravit eam in corde suo*. Nam etsi adhuc non sit adulter corporis, tamen jam affectu adulter est. Ergo est interioris hominis circumcisio: nam qui circumciditur, totius carnis illecebras tamquam præputium exuit; ut sit in spiritu, non in carne, & spiritu mortificet corporis sui actus.

21. Et hæc est, quæ in occulto est circumcisio, sicut Abraham ante in præputio erat, postea factus est in circumcisione. [Rom. 4. 11.] Sic interior homo noster, quando est in carne, tamquam in præputio est: quando autem jam non est in carne, sed in spiritu, incipit esse in circumcisione, non in præputio. Sicut autem qui circumciditur, non totam carnem exuit, sed solum præputium, ubi corruptela frequentior; ita qui in occulto circumciditur, carnem illam exuit, de qua scriptum est: [Esai. 40. 6. & 7.] *Omnis caro fœnum, & omnis gloria ejus, ut flos fœni. Aruit fœnum, & flos ejus decidit: verbum autem Domini manet in æternum*. Et remanet caro, quæ videbit salutare Dei, sicut scriptum est: [Luc. 3. 6.] *Et videbit omnis caro salutare Dei*. Quæ sit ista caro, munda aures, ut intelligas.

22. Talis ergo debet esse in occulto circumcisio, ut nullam habeat comparationem cum ea, quæ foris est, circumcisione. Et ideo qui in occulto Judæus est, ipse præstat; [Gen. 49. 8.] qui est a Juda, cujus manus supra cervicem inimicorum ejus, qui recubans requievit ut leo, & ut catulus leonis, quem laudant fratres ejus. Ab hoc Juda non deficit princeps; quia sermo ejus principes facit, qui non subjiciantur illecebris sæcularibus, & captiventur voluptatibus istius mundi. Et quia ipse Judas in hanc generationem venit, [c] ideo plurimi, qui postea generati sunt, præferuntur; ut virtutum principatu gaudeant. Habeamus itaque circumcisionem in occulto, & in occulto Judæum, qui est spiritalis: spiritalis autem, utpote princeps, dijudicat omnia, ipse autem a nemine dijudicatur. [1. Cor. 2. 15.]

23. Debuit ergo [d] Legis mandata præscripto circumcisio, quæ ex parte erat, cessare; posteaquam venit qui circumcisionem faceret totius hominis, & impleret circumcisionem Legis. Quis autem est iste, nisi qui dixit: [Matth. 5. 17.] *Non veni Legem solvere, sed implere?*

24. Quamquam si diligenter intendas, & illa sit ratio, qua jam cessare debuerit præputii circumcisio; quia plenitudo gentium venit. Non enim gentibus circumcisio mandata est, sed semini Abraham; sic enim habes in primo oraculo: [Gen. 17. 7. & seq.] *Et dixit Deus ad Abraham: Tu autem Testamentum meum observabis, tu & semen tuum post te in progenies eorum. Et hoc est Testamentum meum, quod observabis inter me & vos, & semen tuum post te in progenies eorum. Circumcidetur vestrum omnem masculinum, & circumcidetis carnem præputii vestri, & erit in signo Testamenti inter*

a Ultimæ edit. Paris. *in operibus Dei*. Sunt etiam aliqua toto hoc numero mutata in Rom. edit. sed quæ alium sensum minime inducant.

b Eædem edit. Paris. *circumcisio prætermittenda fuit*. Etinfra, *debuit prætermitti circumcisio*. Neutrum commode.

c Ita Rom. edit. & mss. aliquot: vet. autem & mss. nonnulli, *ideo plurimi .... proficiunt, ut virtutem*; ceteri cod. *ideo plurimi .... præfertur, ut* &c. Minus commode.

d Omnes edit. ac pauci mss. *Legis mandato præscripta*: reliqui mss. ut in contextu.

inter me & vos. Infans octo dierum circumcidetur vobis, omne masculinum in progenies vestras. Vernaculus domus tuæ & pecunia emtus ab omni filio alterius, qui non est ex semine tuo, circumcisione circumcidetur:[a] *& erit Testamentum meum in carne vestra, in Testamentum æternum. Et incircumcisus masculus, qui non circumciderit carnem præputii sui octava die, exterminabitur anima illa de generatione illa; quia Testamentum meum transgressus est.* Hebræus quidem negatur habere de octavo die, sicut * Aquila significat. Sed non in Aquila omnis auctoritas, qui quasi Judæus in littera præteriit, nec posuit octavum diem.

25. Interim & octavum diem, & in signo datam circumcisionem audisti: signum autem rei majoris iodicium est, indicium veritatis futuræ; & datum Testamentum Abrahæ & semini ejus, cui dictum est; *In Isaac erit semen tuum.* Ergo circumcidi licuit Judæum, vel domi ejus natum vel pecunia ejus emtum. Non possumus derivare hoc ad alienigenam, aut proselytum, nisi fuerint in domo Abrahæ nati, aut pecunia ejus emti, vel seminis ejus. Denique nihil dixit de proselytis, de quibus quando voluit dicere, nominavit eos, sicut habes; *Et loquutus est Dominus ad Moysen, dicens: Loquere ad Aaron, & ad filios ejus, & ad omnes filios Israel, & dices ad eos: Homo homo a filiis Israel, & a proselytis, qui sunt appositi vobis, quicumque fecerit holocaustum.* Ubi ergo comprehendit eos, ibi Lex eos teoet: ubi oraculo non significantur, quomodo astringi videntur? Sic habes denique: *Dic filiis Aaron,* quando de sacerdotibus dicit. Habes, quando & de levitis dicit.

Gen. 21. 12. — Gen. 17. 12. — Lev. 17. 2. & seq.

26. Ergo omoifariam claret etiam secundum litteram Legis, quamquam Lex spiritalis sit, & secundum ipsam tamen litteram ad circumcisionem teneri non potuisse natiooum populos; sed ipsam circumcisionem in signo fuisse, donec plenitudo gentium intraret; & sic omnis Israel salvus fieret, circumcisus corde, uoo exigua membri uoius parte. Ergo satis & excusata a nobis, & exclusa est Judæorum manens hodieque circumcisio.

27. Quod autem reprehensioni eam dicunt fuisse, vel esse geotilibus, primum non habeot reprehendere ipsi, vel irridere, * quod alii consortes faciunt sui. Esto tamen, fuerit quod irriderent; quid hoc nos movere debet, cum ipsa crux Domini Judæis scandalum, Græcis stultitia, nobis autem virtus Dei sit, atque sapientia? Et ipse Dominus dixerit: [b] *Qui me confusus fuerit coram hominibus, confundar & ego eum coram Patre meo, qui est in cælis;* docens nos iis, quæ ridentur ab hominibus, non commovendos, si qua pro religionis obsequio deferuntur.

1. Cor. 1. 23. & 24. — Luc. 9. 26.

EPISTOLA LXXIII.

Interroganti cur lata sit Lex, cum eam obesse Paulus indicet; respondetur inutilem eam futuram, si naturalis, quæ inscribitur cordibus nostris, & in infantibus deprehenditur, servata esset: hac soluta, illam fuisse necessariam, ut excusationem tolleret peccatum manifestando, quod postmodum Christi gratia sublatum est.

AMBROSIUS IRENÆO.

1. DEcursa lectione Apostoli, non perfunctorie motus es; quia audisti hodie lectum: *Lex enim iram operatur: ubi autem non est Lex, nec prævaricatio.* Unde & consulendum arbitratus es [c] cur lata sit Lex, si nihil proderat; immo oberat, quæ operaretur iracundiam, & prævaricationem introduceret.

Rom. 4. 15.

2. Et quidem secundum interrogationem tuam certum est non fuisse Legem necessariam, quæ per Moysen data est. Nam si naturalem legem, quam Deus creator infudit singulorum pectoribus, homines servare potuissent, non fuerat opus ea lege, quæ in tabulis scripta lapideis, implicavit atque innodavit magis humani generis infirmitatem, quam elaqueavit atque absolvit. Esse autem legem naturalem in cordibus nostris etiam Apostolus docet, qui scripsit quia plerumque *& gentes naturaliter ea, quæ Legis sunt, faciunt; & cum Legem non legerint, opus tamen Legis scriptum habent in cordibus suis.*

Rom. 2. 14.

3. Ea igitur lex non scribitur, sed innascitur: nec aliqua percipitur lectione, sed profluo quodam naturæ fonte in singulis exprimitur, & humanis ingeniis hauritur. Quam debuimus vel futuri judicii metu servare, cujus testis conscientia nostra tacitis cogitationibus apud Deum ipsa se prodit, quibus vel redarguitur improbitas, vel defenditur innocentia. Itaque cum semper pateat Domino, tum maxime in die judicii manifestabitur; quando occulta cordis in examen venient, quæ putaban-

Ibidem. — Ibidem 15.

a Rom. edit. sola, *& erit pactum meum.*

* Quam familiare sit Ambrosio varias Aquilæ lectiones in medium proferre, tum aliunde tum ex Psalmi 118. expositione quivis agnoscat.

* Gentiles illos intelligit, apud quos circumcisionem in usu fuisse supra n. 5. & 6. memoratum est.

b Quatuor mss. *Qui me confessus ...., confitebor & ego.* Haud apposite.

c Codices Vatt. ac Gem. *cur ita sit, Lex si nihil* &c.

tur latere. Quorum tamen proditio, occultorum scilicet, nequaquam noceret, si lex naturalis inesset pectoribus humanis; est enim sancta, sine versutia, sine fraude, consors justitiæ, expers iniquitatis.

4. Denique interrogemus infantiam, videamus si quod in ea crimen reperitur, si avaritia, ambitio, dolus, sævitia, insolentia. Nihil suum novit, nullos honores sibi arrogat, præferre se alteri ignorat, fraudem nescit, vindicare se se nec vult, nec potest. Insolentia quid sit puro ac simplici nequit animo comprehendere.

Gen. 3, 6.

5. Solvit hanc legem Adam, qui voluit sibi arrogare quod non acceperat, ut esset sicut creator & conditor suus, sic ut divinum honorem affectaret. Itaque per inobedientiam offensam traxit, & culpam incidit ex insolentia. Qui si non rupisset imperium, & obediens fuisset mandatis cælestibus, prærogativam naturæ atque ingenitæ sibi innocentiæ heredibus propriis reservasset. Ergo quia per inobedientiam prærogativa naturalis legis corrupta atque interlita est, ideo scriptum legis existimatum est necessarium; ut vel partem haberet, qui universum amiserat: & cui perierat quod nascendo adsumserat, discendo saltem cognosceret & custodiret. Simul quia causa dejectionis ejus superbia fuit, superbia autem orta est ex prærogativa innocentiæ; debuit ea Lex ferri quæ subditum Deo & subjectum redderet. Nam sine Lege peccatum nesciebatur, & minor erat culpa, ubi erat culpæ ignorantia. Unde & Dominus ait: *Si non venissem, & locutus non fuissem iis, peccatum non haberent: nunc autem excusationem non habent de peccato.*

Rom. 7, 8. Joan. 15. 22.

6. Lata est ergo Lex, primum ut excusationem tolleret, ne quis diceret: Peccatum nescivi; quia præscriptum nun erat quid caverem. Deinde ut omnes subditos faceret Deo agnitione peccati. Omnes autem subditos fecit; quia non solum Judæis data est, sed etiam gentes vocavit; proselyti enim ex gentibus sociabantur. Neque vero exceptus videri potest, qui vocatus defuit; Lex enim quos vocavit & alligavit. Universorum itaque culpa operata est subjectionem, subjectio humilitatem, humilitas obedientiam. Itaque quia superbia culpam contraxerat, e contrario culpa obedientiam generavit. Unde lex scripta, quæ videbatur superflua, facta est necessaria; ut peccatum peccato solveret.

Rom. 3, 19.

7. Sed ne rursus aliquis deterreatur, & dicat incrementum peccati factum esse per Legem, & Legem non solum non profuisse, sed etiam obfuisse arbitretur; habet quo solari suam possit sollicitudinem, quia *etsi per Legem superabundavit peccatum, superabundavit & gratia.* Quid sit hoc, intelligamus.

Rom. 5. 20.

8. Superabundavit peccatum per Legem; quia per Legem agnitio peccati, & cœpit mihi obesse scire id, quod per infirmitatem vitare non possem; ad cavendum enim prodest præscisse: sed si cavere non queam, obfuit nosse. Versa ergo Lex in contrarium, tamen ipso peccati incremento facta est mihi utilis; quia humiliatus sum. Unde & dixit David: *Bonum est mihi, quod humiliatus sum.* Humiliando autem me, solvi vinculum erroris superioris, [a] quo Adam & Eva nexuerant omnem propriæ seriem successionis. Unde & Dominus quasi obediens venit; ut inobedientiæ & prævaricationis humanæ laqueus solveretur. Itaque sicut per inobedientiam peccatum intravit, ita per obedientiam peccatum solutum est. Unde & Apostolus ait: *Quia sicut per inobedientiam unius hominis peccatores constituti sunt plurimi; ita & per obedientiam unius hominis justi constituentur multi.*

Ibid. 7, 8. Ps. 118. 71. Rom. 5. 19.

9. Habes igitur unum, quia Lex & superflua fuit, & facta est non superflua: superflua in eo, quia non fuisset necessaria, si illam legem naturalem servare potuissemus: sed quia non servavimus, ista lex per Moysen necessaria facta est; ut doceret me obedientiam, & laqueum illum solveret prævaricationis Adæ, qui laqueus totam adstrinxit hereditatem. Crevit quidem culpa per Legem, sed & culpæ auctor superbia soluta est, idque mihi profuit; superbia enim culpam invenit, culpa autem gratiam fecit.

10. Accipe aliud. Non fuit necessaria lex per Moysen, denique subintravit: quod utique non ordinarium, [b] sed velut furtivum significare videtur introitum; eo quod in locum naturalis legis intraverit. Itaque si illa suum servasset locum, hæc lex scripta nequaquam esset ingressa: sed quia illam legem excluserat prævaricatio, ac propemodum [c] aboleverat pectoribus humanis, regnabat superbia, inobedientiaque se se diffuderat; ideo successit ista, ut nos scripto conveniret, & omne os obstrueret, ut

Rom. 5. 20. Rom. 3. 19.

a Vet. edit. ac mss. aliquot, *quo Adam & Eva exuerant.* Rom. & alii mss. melius .... exuerant. Ceterum peccati originalis ab Adamo in omnem ejus propaginem derivatio tam clare tamque distincte explicatur in hac epistola, ut eam ab Augustino lectam non fuisse intelligamus, quando ejusdem testimonium in Pelagianos nusquam adhibet.

b Ita Rom. edit. ac plures mss. vet. autem edit. & quidam mss. *sed velut fortuitum.*

c Omnes edit. & mss. nonnulli, *aboleverat, pectoribus* (Rom. edit. *in pectoribus*) *humanis regnabat superbia*: reliqui mss. qui etiam melioris notæ, ut in textu. Continuo vero post ubi eædem edit. ac plures mss. *inobedientiaque*; duo mss. legunt, *inobedientiæ que*, totidem, *per inobedientiam que.*

ut totum mundum faceret Deo subditum. Subditus autem mundus eo per Legem factus est, quia ex præscripto Legis[a] omnes conveniuntur, & ex operibus Legis nemo justificatur; id est, quia per Legem peccatum cognoscitur, sed culpa non relaxatur, videbatur Lex nocuisse, quæ omnes fecerat peccatores.

11. Sed veniens dominus Jesus, peccatum omnibus, quod nemo poterat evadere, donavit, & chirographum nostrum sui sanguinis effusione delevit. (Coloss. 2. 14) Hoc est quod ait: Superabundavit peccatum per Legem: superabundavit autem gratia per Jesum; (Rom. 5. 20) quia postquam totus mundus subditus factus est, totius mundi peccatum abstulit, sicut testificatus est Johannes, dicens: *Ecce agnus Dei, ecce qui tollit peccatum mundi.* (Johan. 1. 29) Et ideo nemo glorietur in operibus; quia nemo factis suis justificatur: sed qui justus est, donatum habet, quia per lavacrum justificatus est. Fides ergo est quæ liberat per sanguinem Christi; quia beatus ille cui peccatum remittitur, & venia donatur. (Rom. 4. 6.) Vale, fili, & nos dilige; quia nos te diligimus.

EPISTOLA LXXIV.

Quod multi Legem, utpote quam Deus condidisset, negabant abrogandam: aut ex ejus abrogatione utrumque Testamentum ab eodem Deo non esse colligebant, id solvi ex illo Apostoli: Lex pædagogus noster fuit *&c. non enim nisi pueris pædagogum necessarium; Judæis igitur tamquam infirmis positam Legem, cujus præcepta imperfecta fuerunt, sed perfectorum prænuntia. Postremo ubi obiter in avaritiam disputatum est, subjicitur ad utrumque Testamentum, quod per bovem & asinum ab Esaia designatur, suscipiendum exhortatio.*

[b] AMBROSIUS IRENÆO.

1 Audisti, [c] fili, hodie lectum in Apostolo quia *Lex pædagogus noster fuit in Christo, ut ex fide justificemur.* (Gal. 3. 24.) Quo uno absolutas arbitror quæstiones, quæ plerosque movere consuerunt. Sunt enim qui dicant: Cum Legem Deus Moysi dederit, quid causæ est ut pleraque in Lege sint, quæ per Evangelium jam vacuata videntur? Et quomodo unus utriusque conditor Testamenti, cum id quod licebat in Lege, per Evangelium cœperit non licere; ut est circumcisio corporalis, quæ licet etiam [d] tunc signo data sit, ut circumcisionis spiritalis veritas teneretur; tamen qua ratione vel in ipso signo fuit? Cur ista diversitas æstimatur, ut tunc circumcidi pietas crederetur, nunc impietas judicetur? Deinde sabbati diem feriatum esse debere observabatur ex Lege; ita ut si quis onus aliquod lignorum portasset, mortis fieret reus: (Num. 15. 35) nunc autem diem ipsum & oneribus subeundis, & negotiis obeundis sine pœna advertimus deputari. Et pleraque præcepta sunt Legis, quæ præsenti tempore cessare videntur.

2. Quid ergo causæ sit consideremus; non enim otiose dixit Apostolus quia *Lex pædagogus noster fuit in Christo.* (Galat. 3. 24) Pædagogus [e] cujus est, maturioris, an adolescentis? Utique aut adolescentis, aut pueri, hoc est, ætatis infirmæ. Pædagogus enim, sicut etiam interpretatio latina habet, [f] doctor est pueri: qui utique imperfectæ ætati non potest perfecta adhibere præcepta, quæ sustinere non queat. Denique per prophetam Deus Legis ait: *Dabo vobis præcepta non bona*, hoc est, non perfecta; quod enim bonum, utique perfectum. (Ezech. 20. 25.) Idem autem Deus Evangelio perfectiora servavit; siquidem ait: *Non veni Legem solvere, sed implere.* (Matth. 5. 17)

3. Quæ igitur istius causa distantiæ, nisi humana varietas? Sciebat duræ cervicis populum Judæorum, [g] lapsu mobilem, humilem, perfidiæ promtiorem, qui aure audiret & non audiret, oculis videret & non videret, (Exod. 34. 9. Esai. 6. 9.) lubrico quodam infantiæ levem & immemorem præceptorum; & ideo Legem tamquam pædagogum mobili plebis ingenio & menti adhibuit infirmæ, ipsaque Legis præcepta moderatus, aliud legi voluit, aliud intelligi; ut insipiens saltem quod legeret, custodiret, & a præscripto litteræ non recederet: sapiens intelligeret divinæ mentis sententiam, quam littera non resonaret: imprudens servaret Legis imperium, prudens mysterium. Ideo Lex severitatem gladii habet tamquam pædagogus baculum; ut imperfectæ plebis infirmita-

---

a Rom. edit. sola, *omnes convincuntur.*

b Ita vet. edit. & cuncti mss. quorum nonnulli etiam addunt: *Sermo sancti Ambrosii ad plebem*; quæ inscriptio in libris sermonariis Corb. Big. Germ. & Ful. in quibus eamdem invenimus epistolam, sola reperitur. At edit. Rom. eidem huic epistolæ præfixit: *Ambrosius episcopus Clementiano*. Dubium autem non est quin Clementianum idcirco substituerit, pro Irenæo; quia hanc & sequentem epistolam ad eumdem scriptas fuisse ex sequentis initio manifestum fit. Verumtamen cum in utriusque inscriptione vitium resideat, non tam expedite statui possit, a mss. & ant. edit. duximus non esse recedendum.

c Cod. Laud. Corb. Germ. & Ful. *Audisti, frater, hodie lectum* &c.

d Iidem cod. *tunc in signo data sit, ut circumcisio spiritalis in ipso signo fuit. Cur ista diversitas æstimatur? Deinde* &c.

e Mss. aliquot, *cujus est? Maturioris, an adolescentis, aut pueri.*

f Nonnulli mss. *doctor est pueri, cui utique* &c.

g Edit. vet. *lapsum humilem, perfidiæ promtiorem*: Rom. *lascivum, mobilem, perfidiæ promtiorem*: mss. quoque nonnulli omittunt *humilem*, quidam etiam *mobilem*: reliqui vero ut in contextu, nisi quod pro *perfidiæ* in aliquibus legitur *perfidia*, non malo sensu.

mitatem pœnæ saltem denuntiatione deterreat: Evangelium autem indulgentiam habet, quo peccata donantur.

2.Cor.3.6.

4. Jure ergo ait Paulus, quia *littera occidit, spiritus autem vivificat*. [a] Littera igitur circumcidit exiguam corporis portionem: spiritus intelligens circumcisionem totius animæ corporisque custodit; ut superfluis amputatis (quid enim tam superfluum, quàm avaritiæ vitia, libidinisque peccata, quæ natura non habuit, culpa quæsivit) castimonia teneatur, frugalitas diligatur. B Signum igitur circumcisio corporalis: veritas autem circumcisio spiritalis est: illa membrum amputat, ista peccatum. Nihil imperfectum in homine natura generavit; hec tamquam superfluum jubebatur auferri: sed ut adverterent, qui partem sui corporis amputabant, multo magis amputanda peccata, recidendos eos, qui delicta suadeant, etiamsi quadam unitate corporis connecterentur, sicut habes scriptum: *Si dextera manus tua scandalizat te, abscinde eam, & projice abs te; expedit enim tibi ut pereat unum membrorum tuorum, quam totum corpus tuum eat in gehennam*. Ergo sicut pueris, ita Judæis mandata sunt non plena præcepta, sed ex parte, & velut unam membri sui partem mundam servare præcepti sunt, qui totum corpus suum mundum servare non poterant.

Matth. 5. 30.

5. Sabbati quoque ferias uno die in hebdomada celebrare jussi sunt, ut nulli oneri subderentur, qui mundanis operibus absoluti utinam sic abiissent; ut in illud perpetuum futurorum sabbatum sæculorum D nulla secum graviora veherent onera delictorum. Sed quia lubricum populum Deus noverat, partem infirmioribus diei unius observatione præscripsit, plenitudinem fortioribus reservavit: Synagoga diem observat, Ecclesia immortalitatem. In Lege igitur portio, in Evangelio perfectio est.

Exod 31.13.

6. Populus Judæorum ligna portare prohibetur, hoc est, illa quæ consumuntur incendio. Umbram tenet, qui solem refugit. Tibi sol justitiæ umbram impedimento esse non passus, apertum gratiæ suæ lumen infundens ait: *Vade, & amodo vide ne pecces*. Tibi æterni illius solis imitator ait: *Si quis autem superædificaverit super fundamentum aurum, argentum, lapides pretiosos, ligna, fœnum, stipulam; uniuscujusque opus manifestum erit. Dies enim Domini manifestabit, quoniam in igne revelabitur. Et uniuscujusque opus quale sit, ignis probabit*. Et ideo illud superædificemus supra Christum (Christus A enim nostrum est fundamentum) quod non exuratur, sed melioretur. Aurum melioratur igne, melioratur argentum.

Num. 15. 33

Joban.8. 11.

1.Cor.3.12. & seq.

7. Audisti aurum & argentum, putas hoc materiale, congregare desideras: sed ludis operam. Hoc aurum & argentum bonus habet, fructum non habet. Onus quærentis est sumtus heredis. Hoc aurum sicut lignum exuritur, non perpetuatur; hoc argentum in die illo detrimentum vitæ tuæ, non lucrum afferet. Aliud au- B rum, aliud argentum a te quæritur, hoc est, sensus bonus, [b] verbum optimum, de quibus dicit Deus quia dat vasa aurea & argentea. Hæc sunt munera Dei: *Eloquia Domini, eloquia casta: argentum igne examinatum, probatum terræ, purgatum septuplo*. Gratia sensus tui, nitor casti sermonis exigitur: splendor fidei, non tinnitus argenti. Hoc manet, illud perit: hoc mercedem habet, & migrat nobiscum; illud detri- C mentum habet, quod hic relinquitur.

Prov. 17. b

Psal.11.7.

8. Si quis divitum putat quod illud argentum repositum & reconditum ei suffragari possit ad vitam, onus inane portat, quod judicii ignis absumat. Hic relinquite ligna vestra, divites, ut onus vestrum futuro incendio incrementa non addat. Si erogaveris, minuetur onus: & quod remanserit, onus non erit. Noli, avare, recondere; ne fias nodo quidem nomine Christianus, opere Judæus: cum adverteris onera tua tibi esse supplicio. Dictum est enim tibi non per umbram, sed in sole: *Si cujus opus manserit, mercedem accipiet: D si cujus arserit, detrimentum patietur*.

9. Et ideo tamquam perfectus eruditus in Lege, confirmatus in Evangelio, utriusque fidem suscipe Testamenti: *Beatus enim qui seminat super omnem aquam, ubi bos & asinus calcat*, sicut hodie lectum est, hoc est, qui seminat super populos, qui sequuntur Testamenti utriusque doctrinam; [c] bos est ille aratorius, Legis jugum portans, de quo Lex dicit: *Bovi trituranti os non alligabis*; qui habet scripturarum cornua divinarum. Pullum autem asinæ Dominus in Evangelio in figura populi gentilis adscendit.

Esai.32. 20

c

Deut. 5. 4.

Luc.19.33.

10. Puto autem quoniam dives est ver- E bum Dei, quod etiam illud intelligere debeamus, quia bos habet cornua plena terroris, taurus ferociam habet, asinus mansuetudinem: quod bene ad præsentia derivatur, quia beatus qui & severitatem & mansuetudinem tenet; ut altero disciplina servetur, altero innocentia non opprimatur:

a Omnes edit. ac pauci mss. *Littera igitur occidit*, reliqui in quibus & probatissimi .... *circumcidit*.
b Rom. edit. sola, *verbum optimum*. *Hæc sunt munera Dei, de quibus dicit David: Eloquia Domini &c.*
c Ultima edit. Paris. *bos est ille aratorius*.

tur: NIMIA ENIM severitas extorquet plerumque terrore mendacium. Deus diligi maluit, quam timeri: Dominus autem caritatem exigit, servus timorem; cum perpetuus in homine terror esse non possit; quia scriptum est, sicut hodie lectum est: *Ecce in timore vestro ipsi timebunt, quos timebatis*. [a] Vale, fili, & nos dilige; quia nos te diligimus.

EPISTOLA LXXV.

Proposita eruendi Paulini sensus difficultate, subjungit textum ejusdem Apostoli heredem nullum fieri, nisi per fidem affirmantis. Deinde Judaos hereditatem propter vetus Testamentum sibi debitam contendentes refellit, cujusmodi heredes habendi sint, patefaciens.

AMBROSIUS [b] CLEMENTIANO.

1. ET si sciam quod * nihil difficilius sit, quam de Apostoli lectione disserere; cum ipse Origenes longe minor sit in novo, quam in veteri Testamento: tamen quoniam superiori epistola visus tibi sum, cur pædagogus Lex diceretur, non absurde explicavisse; hodierno quoque sermone vim ipsam Apostolicæ disputationis meditabor aperire.

2. Superiora enim lectionis ejus bo:habent, eo quod ex operibus Legis nemo justificetur, sed ex fide; *Quoniam qui ex operibus Legis sunt, sub maledicto sunt .... Christus* autem *redemit nos de maledicto Legis, factus pro nobis maledictum*. Non ex Lege igitur hereditas data est, sed ex repromissione. *Etenim Abrahæ dictæ sunt repromissiones, & semini ejus.... quod est Christus*. Lex itaque *prævaricationum gratia posita est, donec veniret semen, cui repromissum est*; & ideo *conclusa sunt omnia sub peccato, ut repromissio ex fide Jesu Christi daretur credentibus .... Postquam autem venit fides, jam non sub Lege*, hoc est, [c] sub pædagogo *sumus*; & quia sumus filii Dei, & omnes sumus in Christo Jesu. Si autem omnes sumus in Christo Jesu, ergo Abrahæ semen sumus, secundum promissionem heredes. Hæc est Apostolicæ conclusio sententiæ.

(Galat. 3. 10. — Ibidem 13. — Ibidem 16. — Ibidem 19. — Ibidem 25.)

3. Sed occurrit adhuc ei, qui poterat etiam Judæus dicere: Et ego heres sum, quoniam sub Lege sum: Lex autem vetus dicitur Testamentum: ubi autem testamentum, ibi hereditas. Et licet ad Hebræos ipse dixerit, quia testamentum non valet, nisi mors intercedat testatoris, id est, quoniam testamentum non valet quamdiu vivit testator, sed ejus morte firmatur; tamen quia in Hieremia Dominus loquutus est de Judæis, & ait: *Facta est hereditas mihi sicut leo*; heredes eos negare noluit. Sed sunt heredes sine re, sunt & cum re: & dicuntur heredes testatore vivente, qui scripti sunt, sed sine re.

(Hebr. 9. 17. — Hier. 12. 8.)

4. Sunt etiam heredes parvuli, qui nihil differunt a servulo, quoniam sub curatoribus sunt [d] & actoribus: *Ita*, inquit, *& nos eramus Judæi sub elementis mundi hujus servientes. Postquam vero venit plenitudo temporis, & Christus advenit*; jam non sumus servi, sed liberi, si credamus in Christum. Ergo [e] dedit illis speciem hereditatis, possessionem negavit. Habent nomen heredis, usum non habent; quia sicut parvuli heredes nomen nudum hereditatis, non auctoritatem usurpant, jubendi jus & utendi non habent; quia plenitudinem suæ ætatis exspectant, ut a curatoribus liberentur.

(Galat. 4. 3.)

5. Sicut ergo parvuli, ita & Judæi sub pedagogo sunt. Lex pædagogus est: pædagogus ad magistrum ducit; magister noster solus est Christus: *Nolite dicere vobis dominum & magistrum; quia dominus & magister vester unus est Christus*. Pædagogus timetur, magister viam salutis ostendit. Timor ergo ad libertatem perducit, libertas ad fidem, fides ad caritatem: caritas adquirit adoptionem, adoptio hereditatem. Ergo ubi fides, ibi libertas: servus enim sub metu, liber ex fide. Ille sub littera, iste sub gratia: ille in servitute, iste in spiritu. Ubi autem *spiritus Domini, ibi libertas*. Si igitur ubi fides, ibi libertas; ubi libertas, ibi gratia; ubi gratia, ibi hereditas: Judæus autem littera non spiritu in servitute est; qui non habet fidem, non habet spiritus libertatem. Ubi autem nulla libertas, nulla gratia; ubi nulla gratia, nulla adoptio; ubi nulla adoptio, nulla successio.

(Matth. 23. 10. — 2. Cor. 3. 7.)

6. Tamquam clausis ergo tabulis, * cernit

a *Vale fili*, &c. in cod. Corb. Germ. & Fol. prætermissa sunt.

b In Cod. Long. ac Lat. *Ambrosius Ireneo*. Et certe si ad Irenæum data est superior epistola, hanc quoque ad Irenæum datam fuisse manifestum est. Sed in tam perplexa difficultate nihil potius videtur, quam omnium edit. ac plurium mss. lectionem loco non movere.

* Verisimile est Ambrosium, ut in Apostolico textu edisserendo tantum inesse difficultatis profiteatur, duabus illis causis, quas epistola 37. n. 1. in medium profert, adductum esse; nimirum quod in explicandis consiliis divinis tam profundus sit, ut eum vix adsequi possit humanus intellectus: contra vero ita se ipse exponat quibusdam locis, ut interpreti præter grammaticam enarrationem, quod adjiciatur, nihil relinquat. Quod autem ad Origenem, hanc Ambrosii de illo sententiam verissimam esse agnoscit Huetius libr. 3. Origen. cap. 1. §. 1. n. 7. Sed alias duas hujus rei causas subjicit, videlicet quod jam pluribus commentariis, traditionibus, dissertationibus illustrata fuerat vetus scriptura, quæ ei potuerant esse auxilio: deinde quod ibidem abrogatis priscis ceremoniis, ipsi in allegoriis liberius stylo indulgere liceret.

c Rom. edit. *sub pædagogo, hoc est, sub Lege sumus*.

d Mss. nonnulli, *& auctoribus*, quidam etiam, *& factoribus*. Minus apposite.

e Rom. edit. *dedit illis spem hereditatis*.

* Nannius in hæc verba sic annotabat: Cernere hereditatem est adire hereditatem; sic enim vulgo præceptum: sed ex fragmentis Ulpiani & ex Cod. Theod. quarto tit. 1. cretio id temporis est, quod datur heredi liberum ad cernendum, hoc est, consulendum, velitne adire hereditatem. Sed hic cernere hereditatem idem est quod adspicere, quamquam non statim, qui adspicit, cernit: ille enim cernit qui rem agnoscit, nec minus animo quam visu perlustrat, ut ex illo prophetico: *Ut audientes non audiant, & videntes non cernant*.

cernit hereditatem, non possidet, auctoritatem non habet lectionis. Nam quomodo dicit: *Pater noster*, qui verum Dei Filium negat, per quem adoptivus adquiritur? Quomodo testamentum nuncupat, qui mortem testatoris negat? Quomodo libertatem usurpat, qui negat sanguinem, quo redemtus est? Hic enim est nostræ pretium libertatis, sicut Petrus dicit: *Sanguine pretioso redemti estis*, non agni utique, sed ejus qui mansuetudine & humilitate, tamquam agnus advenit, & totum mundum una sui corporis hostia liberavit, sicut ipse ait: *Sicut agnus ductus sum ad immolandum*. Unde & Johannes ait: *Ecce agnus Dei, ecce qui tollit peccatum mundi.*

Matth. 6. 9. — 1. Pet. 1. 19. — Esai. 53. 7. — Johan. 1. 29. — Galat. 4. 4.

7. Ergo Judæus heres in littera, non spiritu, tamquam parvulus est sub curatoribus & actoribus: christianus autem, qui plenitudinem temporis agnovit, qua Christus advenit factus ex muliere, factus sub Lege; ut omnes qui sub Lege erant, redimeret: christianus, inquam, per unitatem fidei, & agnitionem Filii Dei in virum perfectum, in mensuram ætatis exsurgit plenitudinis Christi. Vale, fili, & nos dilige; quia nos te diligimus.

Ephes. 4. 13.

EPISTOLA LXXVI.

Rogatus ab IRENÆO AMBROSIUS *epistolæ ad Ephesios summam exhibet. Scribit igitur illic nobis proponi cælestem hereditatem, & solii cælestis consortium cum Christo, per quem in libertatem sumus adserti: finem vero fidei caritatem, qua Christo connectimur, ostendit nullam aliam epistolam pluribus refertam esse benedictionibus, quas singulatim breviterque prosequitur.*

AMBROSIUS IRENÆO salutem.

1. POposcisti ut summam epistolæ quæ ad Ephesios scripta est, inculcaremus tibi, quæ obscurior videtur, nisi ejus distinctione colligas, quibus persuadendum putavit Apostolus de Dei regno nobis non desperandum.

Ephes. 1. 3. & seq.

2. Proposuit itaque primum, quod bonis maximum solet esse [a] ad studia virtutis incitamentum, præmiorum spem, & promissorum cælestium hereditatem, quæ A in passione Christi & resurrectione appropinquaverint.

3. Deinde subjecit non solum in paradisum reditum nobis reformatum esse per Christum: sed etiam cælestis solii honorem per consortium Christi corporis carni huic esse impertitum; ut de ascendendi possibilitate jam non dubites, qui consortia tua in carne Christi regno cælesti adhærere cognoscas, per sanguinem ejus reconciliationem factam omnium, quæ vel in terra, vel in cælo sunt [b] (qui ideo descendit ut B impleret omnia) per ejus apostolos, prophetas, sacerdotes, confirmationem universorum, & congregationem gentium: finem autem spei nostræ caritatem ipsius, ut augeamur in ipso per omnia; quia ipse est caput universorum, ad quem omnes secundum mensuram operationis in unum corpus ædificatione caritatis adsurgimus.

Ibid. 4. 15. & seq.

4. Non ergo desperandum quod capiti suo membra adhæreant; præsertim cum in adoptionem filiorum Dei ab initio simus prædestinati per Jesum Christum in ipso: C quam prædestinationem probavit, adserens illud quod ab initio prænuntiatum est, quia *relinquet homo patrem & matrem, & adhærebit uxori suæ, & erunt ambo in carne una*; sacramentum esse Christi & Ecclesiæ. Si ergo Adæ & Evæ copula sacramentum magnum est in Christo & in Ecclesia, certum est quod sicut Eva os de ossibus viri fuit, & caro de carne ejus; & nos membra simus corporis Christi, os de ossibus, & caro de carne ejus.

Gen. 2. 24. Ephes. 5. 31.

D 5. Nulla autem epistola tantum benedictionis increpuit in plebe Dei, quantum ista, in qua non solum benedictos nos a Deo, sed in omni benedictione benedictos & spiritali & in cælestibus significavit [c] divinæ locuples gratiæ testis, & prædestinatos nos in adoptionem filiorum, in Filio quoque Dei nos cumulatos gratia, abundasse ea ad cognoscendum mysterium æternæ voluntatis: tum præterea in plenitudinem temporum cum pacificarentur omnia in Christo, & quæ in terra sunt, & quæ in cælo, forte nos in ipso constitutos; ut quæ Legis sunt implerentur in E nobis, & quæ gratiæ: cum etiam secundum Legem electi videremur in juventutis ætate, quæ est vita immaculata, nihil habentes lasciviæ puerilis, & senilis infirmitatis: docti quoque prælium non solum adversus carnem & sanguinem, sed etiam [d] adver-

Ephes. 1. 1. & seq.

a Long. codex, *ad justitiam virtutis* &c.

b Erat. & seq. edit. *qui ideo descendit, ut captivitatem nostram averteret: ideo adscendit, ut impleret omnia per apostolos .... gentium consummaret. Finem autem.* Rom. *omnia, & per apostolos .... gentium consummaret. Finem autem*: nonnulli vero faciunt mss. & Amerb. Adverte porro loci hujus difficultatem in hyperbato & ellipsi esse positam, quæ commode sic explanabis. per sanguinem ejus (qui ideo descendit, ut impleret omnia) reconciliationem factam omnium, quæ vel in cælo vel in terra sunt: per ejus apostolos ... congregationem gentium factam cognoscas: finem autem cognoscas &c.

c Mss. aliquot, *divinæ locupletatos gratia*, &c. alii plures, *divinæ locupletes gratiæ testes*: ceteri demum, omnesque edit. ut in textu, ubi per voces *divinæ locuples* &c. Paulus designatur.

d Non pauci mss. *adversus omnem malitiam*.

Ephes.6.12 versus omnem militiam spiritalis nequitiæ, quæ est in cælestibus, vividis gerere virtutibus.

6. Itaque sicut illis sortito obtigit captarum ex hoste terrarum possessio; ita nobis cecidit sors gratiæ, ut simus possessio Dei, qui renes possidet nostros, id est, seminarium castitatis & temperantiæ. Quæris hanc sortem agnoscere? Recordare illam quæ cecidit super Matthiam, ut in duodecimum apostolorum numerum subrogaretur. Sed etiam propheta David ait: *Si dormiatis inter medias sortes*; eo quod is qui medius inter veteris sortem & novi Testamenti est, recumbens in utroque, ad regni cælestis tranquillitatem adsciscitur. Hanc sortem filiæ Salphæ petebant hereditatis paternæ, & earum petitio divino judicio probata est. Sed illæ petebant in umbra; Salpha enim umbra oris significatur: in umbra ergo sermonis petebant, loquebantur quod non revelabatur. Paternæ itaque hereditatis petitio Salphæ filiabus in umbra sermonis erat, nobis autem est in Evangelii splendore, & revelatione gratiæ.

Ps. 138.13. — Act. 1.26. — Ps. 67.14. — Num. 27.1 & seq.

7. Simus itaque nos possessio Dei & ille nobis portio, in quo sunt divitiæ gloriæ & hereditatis ejus. Quis enim dives, nisi solus Deus, qui omnia creavit? Sed multo magis dives misericordia, qui omnes redemit, & nos secundum carnis naturam iræ filios, & [a] commotioni obnoxios mutavit quasi auctor naturæ, ut simus filii pacis & caritatis. Quis enim naturam mutare potest, nisi qui creavit naturam? Itaque suscitavit mortuos, & vivificatos in Christo sedere fecit in cælestibus in ipso domino Jesu.

Ephes. 2.4 — Ibidem 5.

8. Non quo quisquam hominum prærogativam sedendi meruerit in illa sede Dei, de qua Pater soli Filio dixit: *Sede a dextris meis*; sed quia in illa carne Christi per consortium ejusdem naturæ caro omnis humani generis honorata est. Nam sicut ille in nostra carne subditus legitur per unitatem carnis & obedientiam corporis, in quo fuit obediens usque ad mortem; sic & nos in illius carne consedimus in cælestibus. Non ergo sedimus, sed in Christo consedimus, qui solus sedet ad dexteram Dei Filius hominis, sicut ipse dixit: *Amodo videbitis Filium hominis sedentem ad dexteram Dei*. In eo enim abundavit gratia ejus & bonitas super nos in Christo Jesu, ut operibus mortuos, per fidem redemptos, salvatos gratia tantæ donaret libertatis munere, in quo velut resuscitata etiam ipsa natura novæ sensit creaturæ gratiam; ut in bonis operibus ambulemus creati in Christo, qui ante [b] obnoxiæ hereditatis vitio degeneravimus.

Ps. 109.1. — Luc. 2.51. — Philip. 2.8 — Matth. 26.64.

9. Etenim sublatis inimicitiis, quæ erant ante in carne, pax facta est universitatis in cælo; ut essent homines sicut Angeli in terra, ut essent gentes unum atque Israelitæ, ut in homine uno & novus homo & vetus sublato pariete maceriæ, qui utrumque dissidioso obice dividebat, inter se convenirent. Nam cum hujus natura carnis iram & discordias ac dissensiones excitavisset, Lex nos damnatorum nexuisset vinculis, Christus Jesus insolentiam atque intemperantiam carnis mortificatione compressit, legem mandatorum in decretis evacuavit, in quibus ostendit non secundum litteram interpretanda legis spiritalis dogmata; cum & sabbati ignava otia, & corporalis superflua destrueret circumcisionis, atque omnibus accessum ad Patrem in uno reseraret spiritu. Quomodo enim potest discordia esse, ubi una vocatio, unum corpus, & unus spiritus est?

Ephes. 2.14

10. Quid enim aliud descendens operatus est dominus Jesus, nisi ut de captivitate nos in libertatem vindicaret, & illam captivitatem vinctam perfidiæ vinculis sibi captivam faceret, alligatam sapientiæ compedibus, mittente unoquoque prudente pedes suos in compedes ejus, sicut scriptum est: & cum descendisset, & adscenderet, *ut impleret omnia*, & nos omnes de plenitudine ejus acciperemus?

Ephes. 4.8. — Ibidem. Johan. 1.16

11. Ideoque primum repletos Spiritu sancto posuit in Ecclesia apostolos, prophetas alios, alios evangelistas, alios autem pastores & doctores, ut eorum adhortationibus consummaretur profectus credentium, & ministerii fidelis [c] opus cresceret. Ædificatur unusquisque ædificatione virtutum in mensuram ætatis interioris, quæ mensura perfectior vitæ immaculatæ, id est, perfecti viri, accipiens de plenitudine Christi recepit gratiæ plenitudinem.

Ephes. 4.11 — Ibidem 13.

12. Qui autem vir perfectus est, nisi ille qui absolutus infantia puerilis ingenii, atque adolescentiæ incerto ac lubrico, & immoderato juventutis calore, in viri perfecti firmitatem successerit, atque ad illam morum maturitatem adoleverit; ut non facile devii disputatoris alloquio flectatur, & quasi quadam doctrinæ irrationabilis turbidiore in scopulos jactetur procella, ad erroris remedia se conferens: & qui

a Eras. ac seq. edit. *& morti obnoxios*: Amerb. omnesque mss. *& commotioni obnoxios*.

b Mss. aliquot, *obnoxii hereditatis vitio eramus*: melius ceteri, & omnes edit. *obnoxiæ* &c. ubi & primigenii peccati apertissime exprimitur propagatio.

c Ita mss. magno numero: nonnulli autem, & Amerb. pro *ædificatur* legunt *ædificatus*: Eras. vero & seq. edit. *opus cresceret, ædificaretur* &c.

qui veritatem non solum in sermone, sed etiam in operibus sequatur suis, & ædificationem caritatis in se suscipiat; ut in unitate fidei & agnitionis occurrat, & quasi membrum non desit capiti suo, id est, Christo, qui est caput omnium, ex quo totum corpus fidelium & sapientium per harmoniam rationabilem Verbi, hoc est enim [a] συναρμολογούμενον, ἁρμονίᾳ τοῦ λόγου δεδεμένον, id est, harmonia Verbi compaginatum & compactum atque connexum, per omnem juncturam ministrationis, in mensuram uniuscujusque partis augmentum corporis facit, in ædificationem sui, in caritate; ut adsurgat unum templum Dei in omnibus, & unum domicilii cælestis habitaculum in spiritu universorum?

13. In quo non solum sanctorum hominum, sed omnium credentium, omnium etiam superiorum rationabilium Virtutum ac Potestatum, connexionem fidei, spiritusque accipiendam arbitror; ut per harmoniam quamdam virtutum ac ministeriorum corpus unum ex omnibus rationabilis naturæ spiritibus adhæreat capiti suo Christo, ita ædificationis compage connexa, ut ne tactu quidem junctura singulorum adhærentium discrepare videatur. Hoc est enim [b] quod ἀφῆς dixit Græcus, τῆς χορηγίας κατ' ἐνέργειαν ἐν μέτρῳ: quod non difficile erit tanto architecto secundum mensuram uniuscujusque meritorum ac fidei convenientem sibi connectere; cum ædificatio caritatis [c] rimam offensionis excludat, atque obstruat. Non est ergo dubitandum cælestium potestatum adhæsura ad hoc templum ædificandum consortia; incongruum quippe intelligi quod ita adsurgat humanæ caritatis ædificatio in templum Dei, ut fiat in nobis habitatio Dei in spiritu, non fit autem in cælestibus Potestatibus.

14. Cujus rei gratia, ut maturius in nobis ædificatio hujusmodi procederet, hortatur nos Apostolus aperire oculos cordis, elevare ad superiora, agnitionem Dei impense quærere, veritatem discutere, abscondere in corde mandata Dei, deponere erroris desideria, dedecoris occulta, renovari per gratiam sacramentorum, temperare iracundiam, commotionem ante occasum solis relaxare, cavere ne superiora tua occupet adversarius, spiritus ille habens potestatem, qui se immersit in cor Judæ, & comminuit animæ ejus januas; ne possit resistere, furem excludere, mendacem avertere, exsurgere a mortuis, sobrietatem adsumere: uxorem viro, ut Ecclesiam Christo, debere esse subditam, virum pro uxore animam suam offerre, sicut se pro Ecclesia tradidit Christus: postremo quasi bonum bellatorem sumere arma Dei, ac prætendere semper, non solum adversus carnem & sanguinem, sed etiam adversum spiritales nequitias; ne a suis emolliri, ab extraneis capi possit. Hæc breviter comprehensa, ut potui, perstrinxi. Vale, fili, & nos dilige; quia nos te diligimus.

(Ibidem 16. — Johan. 13. 12. — Ephes. 5. 25 — Ibid. 6. 12.)

EPISTOLA LXXVII.

Roganti quæ hereditas illa sit, pro qua mortem oppetere plerique non dubitant; respondet hanc ipsam esse quam ex repromissione quasi liberi adipiscimur; nos enim cum Deo ex caritate servimus, vera potiri libertate. Hoc in Esau benedictione signatum docet; unde colligit ex Lege per quam servitus fuit, etiam libertatem esse, ut quæ ad fidem nos adduxerit: addit non Christum, sed Moysen accusaturum; atque adeo Judæos desipere, a quibus accusator pro bono judice eligitur.

AMBROSIUS HORONTIANO.

1. NOn otiose quærendum putasti quæ sit rei divinæ hereditas; & cur [d] tanto æstimetur nomine, ut propter eam plerique etiam mortem suam offerant. Verum si consideres quia & in usu humano hereditatis pecuniariæ gratia facit, ut venerabiliora fiant jura pietatis; quia hoc quoque plus defertur parentibus, ne læsa pietas patris ulciscatur se * exheredatione, vel abdicatione contumacis pignoris: mirari profecto desines quæ sit tanta divinæ hereditatis appetentia.

2. Est autem hereditas proposita christianis omnibus; sic enim dicit Esaias: *Est hereditas credentibus in Domino*: quæ speratur ex repromissione, non ex Lege. Quod veteris Testamenti exemplo probatur, dicen-

(Esai. 54. 17)

a Rom. edit. jugulaverunt, ἁρμονίᾳ τοῦ λόγου δεδεμένον, quod etiam abest a mss. non paucis. Verum cum librariis satis familiare sit græcum omittere, locum ex aliis codicibus, & edit. duximus esse restituendum.

b Sic Amerb. & mss. aliquot, a quibus Eras. hoc solo differt, quod verba transposuit in hunc modum, *quod dixit græcus ἀφῆς τῆς* &c. Edit. autem Rom. reposuit *quod dixit græcus διὰ πάσης ἁφῆς τῆς* &c. In pluribus vero mss. græca sententia desideratur.

c Edit. vet. ac mss. nonnulli, *ruinam offensionis*: Rom. & alii scripti cod. *rimam offensionis*, quidam *confessionis*. Absurde.

d Rom. edit. *cur æstimetur tanti*: vet. *cur tanto æstimetur*: omnes vero mss. addunt, *nomine*; non male, cum hic idem sonet ac pretio.

* Latini exheredant, Græci abdicant: hoc discriminis inter utrumque, quod abdicamus in vita, exheredamus in morte. Abdicato statim gratia paternum, jusque liberorum denegatur: exheredato successio bonorum. Per pignora autem hic intelligimus liberos. Ita Nannius.

dicente Sarra: *Expelle ancillam, & filium ejus; non enim heres erit filius ancillæ cum filio meo Iſaac*. Filius Sarræ Iſaac, filius ancillæ Iſmael; hi ante Legem ſunt: ergo antiquior [Galat. 4. 28] repromiſſio quam Lex. Nos ſecuodum Iſaac filii per repromiſſionem, Judæi ſecundum carnem filii ancillæ. Nobis mater libera, quæ non parturiebat, & poſtea ex repromiſſiooe effudit, peperitqne maſculum: illis mater Agar, generans in ſervitutem. Liber eſt, cni gratia promittitur; ſervus, cui jugum Legis imponitur: prius ergo nobis repromiſſio quam illis Lex; & ſecundum naturam antiquior libertas, quam ſervitns. Libertas igitnr ex repromiſſione, ex Lege ſervitus. Sed licet repromiſſio ipſa ante Legem ſit, ut diximus, ex repromiſſione autem libertas, io libertate caritas; ſecuodnm Legem tamen eſt caritas, [a] quæ major libertate eſt.

3. Non ergo ſervi? Et quomodo ſcriptum eſt: *Laudate ſervi Dominum*? [Pſal. 134. 1.] Quomodo ipſe Apoſtolus ait: [Epheſ. 6. 6.] *Sed ut ſervi Chriſti facientes voluntatem Dei ex animo cum bona voluntate*? Verum eſt & ſervitus libera, quæ eſt voluntaria, de qua Apoſtolus ait: [1. Cor. 7. 22.] *Qui liber vocatus eſt, ſervus eſt Chriſti*. Hæc eſt ſervitus ex animo, non ex neceſſitate. Itaque nos ſervi quidem ſumus creatoris noſtri: ſed libertatem habemus, quam per gratiam Chriſti accepimus, generati ex repromiſſione ſecundnm fidem. Uode quaſi ex libera geniti, libertatis ſacrificium deferamus, ſigoati in fronte, ſicnt liberos decet; ut non confundamur, ſed gloriemur, ſignati ſpiritu, oon carne. Quibus recte dicitur: [Galat. 5. 1.] *State, & nolite iterum jugo ſervitutis contineri*. Non dixit: nolite ſervire, ſed *nolite jugo ſervitutis contineri*; eſt enim gravius jugum ſervitutis, quam ſervitus.

4. Denique Iſaac filio ſuo Eſau petenti benedictionem ait: [Gen. 27. 39. & 40.] *Ecce ab ubertate terræ erit ſibi habitatio, & a rore cæli ſummo: & ſuper gladium tuum vives, & ſervies fratri tuo. Erit autem cum depoſueris & ſolveris jugum illius a collo tuo*. Quomodo iſtud convenit, ut ſerviat, cum ſolverit jugum fratris a collo ſuo, niſi diſtantiam eſſe intelligamus ſervitutis? Quæ igitur ſit differentia, ipſa oobis exponat lectio. Bonus Iſaac, & bonus nobis, qui ſecundum ipſum in libertatem naſcimur: & bonus pater utrique filio. Deoique quod utrumque diligeret, circa alterum affectu probavit, circa alterum benedictione; ſeniori enim filio dixerat, ut cibum deferret ſibi, & acciperet beoedictionem: ſed dum ille moram facit, & cibum agreſtem & forenſem requirit, frater juoior domeſticum detulit ex ovium grege.

5. Bonus cibus omnium Chriſtus eſt, bonus cibus eſt fides, ſuavis cibus miſericordia, jucundus cibus gratia. Hos cibos epulatur populus Eccleſiæ ſanctæ. Bonus cibus ſpiritus Dei, bonus cibus peccatorum remiſſio. At vero ille prædurus cibus rigor Legis, terrorque pœnarum: agreſtis cibus obſervantia litteræ potius, quam gratia indulgentiæ. Denique ille populus ſub maledicto, nos in benedictione. [Galat. 3. 10.] Velox cibus fides: [Deut. 30. 14.] *Prope eſt enim verbum in ore tuo, & in corde tuo*: tardior cibus Legis. [Exod. 32. 1. & ſeq.] Denique dum Lex exſpectatur, populus erravit.

6. Contulit igitur benedictionem pater impigro & fideli filio: ſed quia bonus pater erat, ſervavit & ſeniori filio benedictionem; nt eum ſervum faceret fratris ſui: noo quo familiam ſuam [b] degeneri vellet ſervituti addicere, ſed quia is qui regere ſe noo poteſt & guberoare, ſervire debet, & ſubditus eſſe prudentiori; ut ejus regatur coofilio, ne ſua ſtultitia præcipitetur, & labatur temeritate. Pro benedictione igitur hujuſmodi conſertur ſervitus. Denique inter bona annumeratur, inter collatam terræ ubertatem, & rorem cæli a ſummo. Sed quia dixerat: *Super gladium tuum vives*; ne ei fortitudinis aut poteſtatis noceret præſumtio, addidit: *Servies fratri tuo*; ut & carnis fructus uberes, & divinæ rorem adipiſcaris gratiæ, & eum ſequaris, qui te ſuo gubernaculo regat.

7. Sed tunc erit iſtud, cum depoſueris jugum ejus a collo tuo; ut voluntariæ ſervitutis mercedem habeas, non iojuriam ſubeas neceſſitatis. INHONORATA enim hujuſmodi ſervitus, quæ neceſſitate cogitur: honorata autem, quæ pietate defertur. Unde Apoſtolus: [1. Cor. 9. 17.] *Si volens hoc ago, mercedem habeo: ſi invitus, diſpenſatio mihi credita eſt*. Melius ntique mercedis præmium, quam diſpenſationis obſequjum eſt. Nos igitur non contineamur ſervitutis jugo, ſed caritate ſpiritus ſerviamus; quia dicit Apoſtolus: [Galat. 5. 13.] *Per caritatem ſpiritus ſervite invicem*. Timor Legis eſt caritas Evangelii. Denique: [Eccleſ. 1. 16.] *Initium ſapientiæ timor Domini, plenitudo autem Legis caritas*. Tameo & ipſa Lex dicit: [Rom. 13. 8. Galat. 5. 14.] *Et in hoc verbo omne mandatum inſtauratur, & in iſto uno*, ioquit, *ſermone impletur: Diliges proximum tuum*.

8. Hoc eſt igitur quod propoſuimus, quia etſi ex Lege ſervitus, tameo ſecundum Legem libertas; caritas enim libertatis, timor ſervitutis eſt. Eſt igitur & caritas Le-

a Mſſ. aliquot, *quæ major libertas eſt*. Et alii nonnulli pro *Non ergo ſervi*, legunt *Nunc ergo ſervies*?

b Non pauci mſſ. *degenerari vellet, ac ſervituti adducere*.

Legis, & servitus caritatis: sed Lex caritatis prænuntia est, caritas Evangelii piæ servitutis arbitra est.

(Galat. 3. 24) 9. Non superflua itaque Lex, quæ tamquam pædagogus prosequitur infirmiores. Infirmitatem dico morum, non corporum; infantes enim sunt, qui fari verbum Dei nesciunt, qui ejus opera non recipiunt. (Sap. 4. 9.) Nam si ætas senectutis vita immaculata, utique ætas adolescentiæ est vita maculosa. [a] Lex (Galat. 3. 23) ergo pædagogus fuit, id est νόμος, donec fides veniret. *Et quasi infirmi*, inquit, *custodiebamur a Lege, conclusi in eam fidem, quæ revelanda foret*. Postquam autem fides advenit, non dicit Evangelium, sed fidem; ea est enim sola fides, quæ est in Evangelio. (Rom. 1. 17.) Nam licet justitia Dei in eo revelatur, quæ est ex fide in fidem; tamen sic illa Legis est fides, si ei accedat fidei plenitudo. Merito ergo fides ista quasi sola dicitur; quia illa sine hac fides non est, in hac confirmatur. Denique ubi hæc fides venit, plenitudo advenit, advenit filiorum adoptio, cessavit infirmitas, abiit infantia, in virum perfectum adsurgimus, Christum induimus. Quomodo igitur infirmus & parvulus esse potest, in quo Christus est Dei virtus? Ergo ad perfectionem venimus, perfectionis præcepta accepimus.

(Johan. 5. 30) 10. Audisti hodie * lectum: *Non possum ego a me facere quidquam: sicut audio, judico.* Audisti lectum: Ego non accuso vos, ego non judico. (Ibidem 45.) Ego non accuso, *Moyses vos accusat, in quem speratis*. (Ibidem 31.) Audisti lectum: *Si ego testimonium perhibuero de me ipso, testimonium meum non est verum*. Didici qualis judex, qualis testis esse debeam. Non enim quasi infirmus dicit: *Non possum ego a me facere quidquam*: sed infirmus ille, qui sic intelligit. Nihil quidem sine Patre facit Filius; quia communis operatio, & unitas potestatis est: sed hoc loco quasi judex loquitur, ut cognoscamus homines in judicando, quod non ex voluntate nostra & potestate, sed ex æquitate debeamus formare sententiam.

11. Constitue aliquem reum coargutum & convictum criminis, non adstruentem defensionis genera, sed deprecantem & advolventem se ad genua judicis; respondet ei judex: Non possum a me facere quidquam; justitia in judicando, non potentia est in judicando. Ego non judico, sed facta tua de te judicant: ipsa te accusant, & ipsa condemnant. Leges te adjudicant, quas judex non converto, sed custodio. Nihil ex me ego profero, sed ex te forma judicii in te procedit. Secundum quod audio, judico, non secundum quod volo; & ideo judicium meum verum est, quia non voluntati indulgeo, sed æquitati.

12. Consideremus itaque quæ sit judicandi religio. Dominus cæli atque terrarum judex omnium dicit: *Non possum a me facere quidquam: sicut audio, & judico*; & homo dicit Domino suo: *Nescis quoniam potestatem habeo dimittere te, & potestatem habeo crucifigere te?* (Johan. 19. 10.) Quare Dominus non potest? *Quia judicium*, inquit, [b] *meum verum est*. (Johan. 5. 31) Non enim *quæro voluntatem meam, sed voluntatem ejus, qui misit me*, id est: Non voluntatem hominis, quem videtis: non arbitrium hominis, quem vos hominem tantummodo judicatis: non voluntatem carnis; quia spiritus promtus, caro autem infirma: (Matth. 26. 41.) sed voluntatem divinam, quæ auctor legis, arbitraque judicii est. Similiter & testis verus est, qui non sibi, sed alii fert testimonium; scriptum est enim: *Laudet te proximus tuus, & non os tuum.* (Prov. 27. 2.)

13. Pulcre autem dicitur Judæis mystice: Ego vos non judico, id est, ego universorum redemtio, ego peccatorum remissio vos non judico; quia me non recepistis. Non judico, qui libenter indulgeo. Ego non judico, qui sanguine meo redimo peccatores. Ego non judico, qui deleo iniquitates, & memor non ero. (Esai. 43. 25) Ego non judico, qui malo vitam quam mortem peccatoris. (Ezech. 18. 23.) Ego non judico, qui non damno, sed justifico confitentes. Moyses vos accusat, ille vos arguit, in quem speratis: ille accusat vos; quia judicandi non habet potestatem, quæ ejus debetur auctori. Ille ergo in quem speratis accusat: iste in quem sperare noluistis, absolvit.

14. Magna Judæorum [c] imprudentia! Merito accusantur in criminibus suis; quia accusatorem elegerunt, & bonum judicem refutaverunt: ideoque deest illis absolutio, pœna non deest.

15. Recte ergo, fili, * a Lege cœpisti, in Evangelio confirmatus es, a fide in fidem, sicut scriptum est: *Justus enim ex fide vivit*. (Rom. 1. 17.) Vale & nos dilige; quia nos te diligimus.

EPI-

a Rom. edit. Νόμος ergo, *id est*, *Lex pædagogus fuit*.
* Lectionem hanc in Ecclesiæ synaxi factam esse dubium non est. An vero Mediolani, minime liquet.
b Rom. edit. sola, *meum justum est*.
c Mss. aliquot, *Judæorum prudentia*. Male.
* Hermannus his verbis ductus, Horontianum hunc e Judaismo conversum existimat: neque nos ab eo hac in re diffidemus. Addimus vero non eumdem illum videri, ad quem destinatæ sunt superiores ad Horontianum epistolæ. Hunc enim a teneris Ecclesiæ oblatum a parentibus constat, nec videtur ea quæstio a Diacono & a viro ecclesiasticis disciplinis instructo proposita, ad quam enodandam has litteras direxit Ambrosius.

EPISTOLA LXXVIII.

Abrahæ instar nos ex fide justificari, qua sumus filii liberæ: circumcisionem tantum per Christum vim habuisse, quam ipse in semet passus antiquavit: justitiam ergo non exspectandam nisi ex fide, quæ si perfecta sit, numquam caritate destituitur.

[a] AMBROSIUS HORONTIANO.

1. SI *Abraham credidit Deo, & reputatum est ei ad justitiam*, quod autem reputatur ad justitiam, ex incredulitate ad fidem est: utique ex fide justificamur, non ex operibus Legis. Abrahæ autem ipsi duo filii Ismael & Isaac, unus de aocilla, alter de libera. Et responsum hujusmodi, ut expelleret ancillam, & filium ancillæ; non enim heredem fore ancillæ filium: & ideo non ancillæ nos filios esse, sed liberæ, qua libertate nos Christus liberavit. Unde colligitur quod ii magis Abrahæ filii, qui ex fide; præstant enim fidei quam generationis heredes. Lex pædagogus est, fides libera: abjiciamus ergo opera servitutis, teneamus gratiam libertatis: [b] deseramus umbram, solem sequnti: ritus Judaicos deseramus.

2. Circumcisio membri unius nihil prodest. Denique ait Apostolus: *Ecce ego Paulus dico vobis, quoniam si circumcidamini Christus vobis nihil proderit*. Non quia non possit, sed quia indignos beneficiis suis judicet, qui vias ejus deserant.

3. Et quidem ante Sephora circumcidit filium suum, & periculum depulit, quod imminebat: sed tunc profuit Christus, cum adhuc perfecta differret. Cum parvulus esset populus credentium, venit non parvulus, sed perfectus in omnibus dominus Jesus. Circumcisus est primo secundum Legem, ne Legem solveret: postea per crucem, ut Legem impleret. Cessavit ergo quod ex parte est, quia venit quod perfectum est; crux enim in Christo non unum membrum, sed totius circumcidit superfluas corporis voluptates.

4. Fortasse adhuc quæritur qua ratione circumcidi ex parte voluerit, qui venerat perfectam circumcisionem demonstraturus. De quo non puto esse diutius deliberandum. Nam si peccatum factus est, ut nostra peccata mundaret: si maledictum pro nobis factus est, ut Legis maledicta vacuaret; ea ratione & circumcisus pro nobis est, ut circumcisionem Legis auferret, daturus salutem crucis.

5. Spiritu igitur ex fide spem justitiæ expectandam nobis adserit Apostolus, & in libertatem vocatos, libertatem nostram in occasionem carnis non debere conferre. Siquidem *neque circumcisio aliquid valet, neque præputium: sed fides quæ per caritatem operatur*. Et ideo scriptum est: *Diliges dominum Deum tuum*. Qui autem diligit, utique credit, & credendo unusquisque diligere incipit. Denique Abraham credidit, & sic diligere cœpit: & credidit non ex parte, sed per omnia. Aliter enim plenam non poterat habere caritatem; quia scriptum est: *Caritas credit omnia*. Si non credit omnia, non videtur caritas esse perfecta. Ergo perfecta caritas omnem fidem habet.

6. Non tamen facile dixerim, qood continuo omnis fides perfectam caritatem habeat; quia Apostolus dixit: *Si habuero omnem fidem, ita ut montes transferam: caritatem autem non habeam, nihil mihi prodest*. Etenim cum tria sint maxime in viro christiano, spes, fides, caritas: major his est caritas.

7. Sed arbitror [c] propositi gratia hoc dixisse Apostolum; neque enim videtur mihi qui habeat omnem fidem, ita ut montes transferat, caritatem non habere; quomodo & illud, si habeat aliquis omnia mysteria, & omnem scientiam; quomodo non habeat caritatem, præsertim cum dicat Johannes: *Quia omnis qui credit quia Jesus Christus est, de Deo natus est*; & supra ipse dixerit: *Quoniam qui de Deo natus est, non peccat?* Unde colligitur, si is qui credit quia Jesus Christus est, de Deo natus est; & qui de Deo natus est, non peccat: utique is qui credit qoia Jesus Christus est, non peccat. Si quis autem peccat, non credit: qui autem [d] non credit, nec diligit: qui autem non diligit, peccato obnoxius est. Ergo non diligit, qui peccat; caritas enim multitudinem operit peccatorum. Quod si caritas peccandi excludit affectum, quandoquidem etiam timorem excludit foras; plena est utique perfectæ fidei caritas.

8. Denique apostoli, qui futuri erant amici, dixerunt: *Adauge nobis fidem*, petentes a bono medico, ut infirmantem in se fidem sanaret. Infirmabatur adhuc fides in iis, cum audiret etiam Petrus: *Minimæ fidei quare dubitasti?* Ergo fides velut prævia caritatis occupat animam, & præparat semitas

a Rom. edit. *Ambrosius episcopus Horontiano*; vox *episcopus* in vet. edit. cunctisque mss. desideratur, nec nonnullis horum aliquot inscriptio omnino prætermissa est.
b Mss. quatuor, *deseramus umbram solis, sicuti ritus Judaicos: deseramus circumcisionem membri unius, quæ nihil prodest*.
c Nonnulli mss. *proposita gratia*: melius alii, & omnes edit. *propositi gratia*, id est, argumenti sui gratia, sive ut argumento serviat suo; vult enim sanctus Doctor Apostolum hypothesim impossibilem proposuisse, ut caritatis necessitatem explicaret.
d Mss. aliquot, *non credit, peccato obnoxius est*.

mitas venturæ dilectioni. Sic omnis fides est, ubi perfectio caritatis.

9. Ideo puto dici quia caritas credit omnia, hoc est, facit fidem omnia credere, [a] & habere hujusmodi animam omnem fidem. Ac per hoc ubi perfecta caritas, ibi omnis fides: sicut ubi perfecta caritas, ibi spes omnis. Denique sicut omnia credit, ita scriptum est quia sperat omnia. Ideo major, quia spem, fidemque complectitur. [1. Cor. 13. 7.] [Ibidem.]

10. Hanc caritatem habens, nihil timet; quia caritas timorem excludit foras; & ideo [b] ablegato & exuto timore, omnia sustinet, omnia sustinet. [c] Qui ergo per caritatem omnia sustinet, non potest timere martyrium. Et ideo quasi victor alibi in fine ait: *Mihi enim mundus crucifixus est, & ego mundo*. Vale, fili, & nos dilige; quia nos te diligimus. [Galat. 6. 14.]

EPISTOLA LXXIX.

BELLICIO, *qui cum credidisset in Christum e morbo convaluerat, asserit & morbum & sanitatem ejusdem Christi tribuenda visitationi, atque ut ipsum retineat, & ad alia sacramenta properet, illum hortatur.*

AMBROSIUS BELLICIO salutem.

1. Jactatum [d] te gravi ægritudine significasti mihi credidisse in dominum Jesum, & jam cœpisse revalescere. [e] Ad salutem igitur ea infirmitas fuit, plus aculei quam periculi ferens; quia diu promissum remorabaris. Hoc est quod ait: *Percutiam, & sanabo*. Percussit infirmitate, sanavit fide. Vidit enim interiorem affectum tuum non vacuum piæ cupiditatis, sed excuti dilationibus; & ideo admonere maluit, ita ut salutem non læderet, devotionem excitaret. [Deut. 32. 39.]

2. Quomodo enim saluti noceret, qui solet dicere, ut legimus in Evangelio: *Ego veniam, & curabo eum?* [f] Ergo & cum a tuis invitaretur, ut inviseret domum tuam, sine dubio dixit: *Ego veniam, & curabo eum.* Et si non audisti eum, ille tamen quasi Deus insensibiliter loquutus est: & si non vidisti eum, ille tamen quod te incorporaliter inviserit, dubitari non potest. [Matth. 8. 7.]

3. Sed vidisti eum, qui credidisti ei; vidisti eum, qui recepisti eum hospitio tuæ mentis; vidisti eum spiritu, vidisti eum oculis interioribus. Tene ergo hospitem novum, diu exspectatum, sed sero susceptum: in quo & *vivimus, & sumus & movemur*. [g] Gustasti igitur fidei prima exordia, non fiat verbum occultum in corde tuo. Hæc omnis gratia est, hoc est omne munus. Nemo enim penetralia domus de ingressu æstimat, siquidem [h] omnis fructus in interioribus est; neque enim sapientis est a fenestra respicere in domum, & stultitia hominis audire per ostium. [Act. 17. 28.] [Deut. 15. 7.]

4. Alia sunt sacramentorum perfectiorum mysteria; quia *Oculus non vidit, nec auris audivit, quæ præparavit Deus diligentibus eum*, ut dixit Scriptura. Alia sunt illa, quæ de gloria futura annuntiarunt prophetæ, quibus revelatum est, & evangelizarunt sancti, *Spiritu Dei misso de cælo, in quem concupiscunt & Angeli videre*, ut ait apostolus Petrus. Alia sunt illa, in quibus est [*] mundi redemtio, peccatorum remissio, gratiarum divisio, sacramentorum participatio: quæ cum acceperis, tunc mirabere tantum donatum esse homini, ut illud manna, quod miramur fluxisse de cælo Judæis, [i] nec tantæ gratiæ nec tantæ operationis judices ad salutem fuisse. Illud enim quicumque acceperunt in deserto, mortui sunt, præter Jesum Nave, & Caleb: hoc sacramentum quicumque gustaverit, non morietur in æternum. Sanet te dominus Jesus. Vale. [1. Cor. 2. 9.] [1. Cor. 2. 6.] [1. Pet. 1. 12.] [Exod. 17. 15 & seq.] [Num. 32. 12.]

EPISTOLA LXXX.

Ubi curationem cæci a nativitate ostendit divinæ fuisse potestatis, discipulorum interrogationem reprehendit, atque nonnullas ejusdem historiæ partes memorat & paucis edisserit.

[k] AMBROSIUS BELLICIO.

1. Audisti, frater, lectionem Evangelii, in qua decursum est quod præteriens dominus Jesus vidit a generatione

a *Et habere hujusmodi animam omnem fidem*, isthæc in mss. quatuor jugulata sunt: nec non sequenti versu illa similiter, *ibi omnis fides, sicut ubi perfecta caritas, ibi*.

b Mss. aliquot, *obligato & excluso timore*.

c Hæc verba, *Qui ergo per caritatem omnia sustinet*, sicut & illa: *Vale, fili*, &c. in mss. Corb. Laud. Fal. & Colb. desiderantur.

d Codex Boyer. *Mactatum te* &c.

e Idem cod. *plus auxilii*: magis scite alii & omnes edit. *plus aculei*, ut morbo scilicet ad fidem extimularetur. At sequenti versu cum legeretur in cunctis edit. ac prope omnibus mss. *promissum remordebas*, e solo cod. Albin. restituimus, *promissum remorabaris*.

f Boyer. cod. *A tuis ergo exspectavit, ut invitaretur*.

g Mss. Long. *Gusta igitur fidei* &c.

h Cod. Boyer. *omnis fastus*. Minime male.

* Videtur indicare sacramenta baptismi, confirmationis atque eucharistiæ: sed in hoc ultimo paulo diutius immoratur, eaque de illo obscurius proponit, quæ distinctius atque accuratius lib. *de Mysteriis* c. 8. disputantur.

i *Nec tantæ gratiæ* additum est e solo cod. Boyer. quod in aliis & cunctis edit. non sine concinnitatis detrimento prætermittitur.

k Ita mss. nonnulli, ac vet. edit. Rom. autem inserunt, *vel episcopus*, mss. Lat. Long. & Gem. per correctionem *Ambrosius Irenæo*: idem Gem. 1. manu, *Horontiano*, alii quinque salutationem omnino repudiant, cujus loco in tribus aliis substituitur: *Prædicatio de cæco nato*. Sed hanc epistolam ad Bellicium esse inscribendam ex superiori manifestum est.

tione cæcum. Ergo si Dominus vidit, non eum præterivit: quare nec nos quidem præterire debemus, quem prætereundum Dominus non putavit; præsertim cum a generatione cæcus fuerit, quod non otiose est positum.

2. Est enim cæcitas, quæ plerumque vi ægritudinis aciem obducit oculorum, eademque temporis spatio mitigatur: est cæcitas, quæ humorum infusione generatur; ea quoque vitio plerumque sublato, medicinæ arte depellitur; ut cognoscas quia quod iste sanatur, qui a generatione sua cæcus est, non artis est, sed potestatis. Donavit enim Dominus sanitatem, non medicinam exercuit; eos enim sanavit dominus Jesus, quos nemo curaret.

3. [a] Quam stolidi autem Judæi, qui interrogant: *Hic peccavit, an parentes ejus?* debilitates corporum referentes ad merita delictorum. Et ideo Dominus ait: *Neque hic peccavit, neque parentes ejus: sed ut manifestentur opera Dei in illo.* Quod enim naturæ defuit, creatori competit reformare, qui auctor naturæ est. Unde addidit: *Cum in hoc mundo sum, lux sum hujus mundi*; hoc est, omnes [b] possunt videre, qui cæci sunt, si me lumen requirant. Accedite & vos, [c] & illuminamini, e ut videre possitis.

4. Deinde quid sibi vult quod is, qui vitam refundebat imperio, salutem præcepto dabat, dicens mortuo: *Exi foras*, & egressus est Lazarus de sepulcro; dicens paralytico: *Surge, tolle grabatum tuum*; & surrexit paralyticus, & cœpit grabatum ipse portare, in quo [d] solutus membris omnibus, portabatur: quid, inquam, sibi vult, quod expuit & fecit lutum, & superunxit oculos cæci, & dixit ei: *Vade & lava in Siloam, quod interpretatur missus; & abiit, & lavit, & videre cœpit?* Quæ ista ratio est? Magna, ni fallor; plus enim videt, quem Jesus tangit.

5. Simul & divinitatem & sanctificationem ejus adverte. Quasi lux tetigit, & lumen infudit; quasi sacerdos per figuram baptismatis mysteria gratiæ spiritalis implevit. Expuit, ut adverteres quia interiora Christi lumen sunt. Et vere videt, [e] qui Christi mundatur internis. Lavat saliva ejus, lavat sermo ejus, sicut habes: *Jam vos mundi estis propter sermonem, quem locutus sum vobis.*

6. Quod autem lutum fecit, & superunxit oculos cæci, quid aliud significat, nisi ut intelligeres quia ipse hominem, luto illito, reddidit sanitati, qui de luto hominem figuravit: & quod hæc caro luti nostri per baptismatis sacramenta æternæ vitæ lumen accipiat? Accede & tu ad Siloam, hoc est, ad eum qui missus est a Patre, sicut habes: *Mea doctrina non est mea, sed ejus qui me misit.* Diluat te Christus, ut videas. Veni ad baptismum, tempus ipsum adest: veni festinus, ut tu dicas: *Abii, & lavi, & videre cœpi*; ut & tu dicas: [f] *Cæcus eram, & videre cœpi*; ut tu dicas, sicut iste refuso lumine ait: *Nox præcessit, dies autem appropinquavit.*

7. Nox erat cæcitas. Nox erat, cum Judas accepit buccellam a Jesu, & introivit in eum satanas. Judæ nox erat, in quo diabolus erat: Johanni dies erat, qui in Christi pectore recumbebat. Petro quoque dies erat, cum lumen Christi videret in monte. [g] Nox erat aliis, sed Petro dies erat. At vero ipsi Petro nox erat, quando Christum negabat. Denique gallus cantavit, & flere cœpit, ut emendaret errorem; jam enim dies appropinquabat.

8. Interrogabant Judæi cæcum: *Quomodo vidisti?* Grandis amentia! interrogabant quod videbant: interrogabant causam, cum factum viderent.

9. *Et maledixerunt ei, dicentes: Tu sis discipulus ejus.* [h] Maledictio eorum benedictio est; quia benedictio eorum maledictio est. *Tu sis*, inquiunt, *discipulus ejus.* Tunc prosunt, quando [i] nocere se credunt. Vale, fili, & nos dilige, ut facis; quia nos te diligimus.

EPI-

a Rom. edit. *Quam stolide autem discipuli interrogant*: alii vero, & mss. ut in textu, nisi quod in paucis *stulti* ponitur pro *stolidi*. Eodem etiam sensu hanc ipsam discipulorum interrogationem Chrysostomus absurdam vocat.

b Ver. edit. *possunt videre, quia cæci sunt.*

c Codices Laud. Corb. Germ. Colb. ac Ful. *ut videri possit Deus.*

d Mss. aliquot, *solutus*, nonnulli, *solutis membris jacebat.*

e Corb. codex, *qui a Christo mundatur in terris.* Observatu porro dignum est in hac caci nati curatione Patres egregiam baptismi figuram deprehendisse. Adissis inter alios Augustinum in hunc Johannis locum, & discipulum præceptoris vestigia legere animadvertes. Hic etiam annotandum est hoc ipsum Evangelium olim in Ecclesia sub extremam quadragesimam legi solitum, ut hæc verba testificantur: *Veni ad baptismum, tempus ipsum adest.* Ex quibus verbis etiam constat a catechumenis needum excessisse hunc Bellicium.

f Mss. Corb. Laud. Colb. Germ. ac Ful. *in tenebris eram.*

g Iidem mss. *Nox erat, sed lumen videbat. Nox erat aliis* &c.

h *Maledictio eorum ..... discipulus ejus*, in mss. non paucis, & apud Amerb. desideratur.

i Hæc epistola cum ea, quam 26. loco collocavimus, una serie in mss. aliquot ita compingitur: *nocere se credunt. Semper quidem decantata quæstio* &c.

EPISTOLA LXXXI.

Quosdam clericos propter laborem ac difficultatem animo despondentes, verbis erigit, eisque non modo futuram mercedem ponit ob oculos, sed etiam paratum Christi præsidium. Eam ob rem explicatis aliquot Scripturæ locis, admonet ne se divelli ab illo patiantur.

AMBROSIUS CLERICIS.

1 Plerumque humanis obrepit mentibus, ut aliqua levi præstricti offensione, si non illis cedant pro studio voluntaria, officio desistant: quod in alio genere hominum tolerabile, in iis vero qui rei divinæ intendunt, plenum doloris.

2. Sunt enim aliqui in clericorum munere, quibus inimicus obrepere studet, si alias eos non poterit circumvenire, ut læsis hujusmodi inferat cogitationes. Quid mihi prodest in clero manere, subire injurias, labores perpeti, quasi non possit * ager meus me pascere, aut si ager desit, quasi aliter exercere sumtum non queam? Itaque hujusmodi cogitationibus etiam boni mores ab officio retrahuntur: quasi vero hoc solum sit in clerico, ut sumtum expediat suum, & non ut divinum sibi post mortem potius subsidium locet; quamquam ille post mortem abundet, qui tutus hic poterit decernere adversum tot inimicorum insidias.

3. Unde Ecclesiastes ait: *Optimi duo super unum, quibus est merces bona in labore ipsorum; quoniam* [a] *si ceciderit, unus erigit socium suum.* [Eccl. 4. 9. & 10.] Ubi sunt *duo optimi super unum*, nisi ubi Christus est, & is quem Christus tuetur? Quia si ceciderit, qui cum domino est Jesu, erigit eum Jesus.

4. Sed qua ratione dixit: *In labore ipsorum?* [Psal. 68. 4.] Ergo & Christus laborat? Utique laborat, qui ait: *Laboravi clamans.* Laborat, [b] sed in nobis: denique ad puteum fatigatus sedebat. [Johan. 4. 6.] Sed quomodo laboret, docuit nos Apostolus minore exemplo, dicens: *Quis infirmatur, & ego non infirmor?* [2. Cor. 11. 29] Docuit & ipse Dominus sua voce: *Æger eram, & non visitastis me: nudus eram, & non operuistis me.* [Matth. 25. 43.] Laborat, ut me jacentem erigat.

5. Unde & in Elisæo figura Domini præcessit, qui projecit se, ut mortuum eri- [4. Reg. 4. 34] geret: in quo symbolum est, quod nobis Christus commortuus sit, ut nobis resurgeret. Projecit itaque se usque ad nostram Christus fragilitatem, ut nos erigeret. Projecit se, non cecidit, sed erexit consortem. Ipse enim consortes nos sibi fecit, ut scriptum est, quia *unctus est* [c] *oleo justitiæ præ consortibus suis.* [Psal. 44. 8.]

6. Unde pulcre ait Ecclesiastes: *Quoniam qui ceciderit, erigit socium suum*, non ipse erigitur; [Eccl. 4. 10.] Christus enim non alterius auxilio, atque ope erectus est, sed ipse se resuscitavit. Denique *solvite*, inquit, *hoc templum, & in triduo illud resuscitabo. Hoc autem dixit de templo corporis sui.* [Johan. 2. 19] Nec immerito erectus non est ab alio, qui non cecidit; nam & ille qui a secundo erigitur, cecidit: & qui cecidit, indiget auxilio, ut erigatur. Quod & subjecta docent, dicente Scriptura: *Væ illi uni, cum ceciderit, & non est secundus qui eum erigat! quia & si dormierint duo, est calor illis.* [Eccl. 4. 10. & 11.] Commortui enim sumus Christo, & ideo convivimus. [Rom. 6. 8.] Christus nobis commortuus est, ut nos calefaceret, qui ait: *Ignem veni mittere in terram.* [Luc. 12. 49]

7. Mortuus eram, sed quia in baptismate commortuus Christo sum, accepi lumen vitæ a Christo. Et qui in Christo moritur, per Christum calefactus vitæ & resurrectionis vaporem accipit. Frigidus erat puer, calefecit eum Elisæus spiritu suo, dedit ei vitæ calorem. [4. Reg. 4. 34] Condormivit ei, ut eum calor quietis ejus, qui in symbolo consepultus ei fuerat, excitaret. Frigidus itaque est, qui non moritur in Christo: calefieri non potest, cui ignis ardens non appropinquat: [d] incalescere non potest alteri, qui secum non habet Christum.

8. Et ut cognoscas secundum mysterium dictum, non secundum numerum; quia *optimi duo quam unus*, subjecit mysticum: *Et spartum triplex;* [e] *non corrumpetur.* Tria enim, quæ non sunt composita, non corrumpuntur: Trinitas itaque incomposita naturæ corrumpi non potest; quia Deus unum & simplex, & incompositum est, quidquid est: quod autem est, permanet, non subjicitur.

10. Bonum est itaque adhærere alteri, & inserere collum in torques ejus, & subjicere humerum, & portare illum, nec tædiare ad vincula; quia de domo alligatorum exivit, qui regnet, puer ille qui

---

* Indicatur hoc loco in clericorum ordine alios fuisse, qui facultates aliquas possiderent, alios qui nullas; qua de re diximus ad lib. 1. *Offic.* cap. 36. n. 184.

a Vet. edit. hic, & nos cum Rom: ac mss. lib. *de Instit. Virg.* cap. 11. *si ceciderit unus, alter eriget:* de qua lectione videsis Nobilium. Vet. autem edit. citato libr. *de Instit. Virg.* & Rom. hic *si ceciderit unus, eriget:* Nos vero cum mss. virgulam præmittimus voci *unus*, at sine illis pro *ceciderit* non audemus restituere *si ceciderint:* quod tamen Ambrosium scripsisse conjicimus e græcis verbis ἐὰν πέσωσιν, ὁ εἷς ἐγερεῖ, vel ἐγείρει &c.

b Mss. aliquot, *sed non in nobis.* At pravo sensu.

c Rom. edit. sola, *oleo lætitiæ.*

d Ita Rom. edit. cum parte mss. vet. autem edit. cum reliquis, mss. *invalescere non potest.*

e Rom. edit. sola, *non cito rumpitur.*

qui super regem, seniorem & stultum est. Ideoque qui eum sequuntur, alligati vinculis sunt. Denique Paulus vinctus Jesu Christi. Unde & ipse Jesus captivam duxit captivitatem. Non satis visum est ei solvere captivitatem, quam diabolus imposuerat; ne iterum a liberos vagantesque invaderet: sed perfecta absolutio æstimata est sub Christo degere, & injicere pedes in compedes sapientiæ, ipsius captivum esse, ut sis liber ab adversario.

11. Recte puer, quoniam *puer natus est nobis*; & vere optimus puer, cui dictum est a Patre Deo: *Magnum tibi est vocari puerum meum*. Sapiens quoque, ut Evangelium docet; quia *proficiebat ætate & sapientia*. Convenienter etiam pauper: *quia cum dives esset, pauper factus est, ut nos sua inopia ditaret*. Et ideo non fastidit in regno suo pauperem, sed exaudit eum, & liberat ex omnibus angustiis & molestiis.

12. Sub hoc ergo vivamus, ut rex ille senior & stultus, b nullam habeat potestatem supra nos. Qui dum vult regnare quasi voluntaris suæ dominus, nec sub vinculis esse domini Jesu, inveteratus in peccatis, stultitiæ incidit deformitatem. Quid enim stultius quam, relictis cælestibus, ad terrena intendisse, & postbabitis perpetuis, elegisse ea quæ caduca sunt & fragilia?

13. Nemo ergo dicat: Non est nobis c portio in Jacob, neque hereditas in Israel. Nemo dicat: Non sum in clero; quia scriptum est: *Date Levi cleros ejus*. Et iterum David ait: Quia is qui inter cleros duos medius requiescit, ipse ad superna alis evolat spiritalibus. Non dicas de Deo tuo: *Gravis mihi est*; nec de loco tuo: *Inutilis est mihi*; quia scriptum est: *Locum tuum nolire linquere*. Vult enim auferre eum adversarius, vult te abducere; quia invidet spei tuæ, invidet muneri.

14. Sed tu quicumque in clero es Domini, portio ejus & possessio, noli recedere de Domini possessione, ut dicas Domino: *Possedisti renes meos: suscepisti me ex utero matris meæ*; & ille tibi quasi bono servo dicat: *Transi, recumbe*.

Valete, filii, & servite Domino; quia bonus Dominus.

EPISTOLA LXXXII.

Quomodo in MARCELLI, Læti & amborum sororis causa constitutus sit judex, & quare illam cognitionem ita susceperit, ut maluerit arbitrum agere, commemorat, litis exponit statum, ac Marcello damnum non ægre ferendum ostendit. Hinc eum laudat, quod arbitrum se ipse præstiterit longe æquissimum. Cur tamen in ejus arbitrio nonnihil mutaverit, docet: ac demum qua ratione singuli sine Ecclesiæ damno vicerint, declarat.

AMBROSIUS MARCELLO.

1. APud me decursus est tui textus negotii, quod non intulisti, sed recepisti; quia erat & pietatis necessitas, & probandæ in pauperes liberalitatis voluntas. Cognovi autem * secundum sacræ formam præceptionis, in quam me induit & beatissimi Apostoli auctoritas, & tuæ doctrinæ ac vitæ forma & disciplina. Nam cum ipse arguerem quod adhuc inter vos maneret veternosum jurgium, cognoscendi mihi necessitatem partes imposuerunt.

2. Erubui recusare, fateor, eum præsertim * togati utriusque partis invicem se lacesserent, dicentes ut meo sub examine liqueret, cui parti majora juris vel justitiæ suffragia forent. Quid plura? Cum jam conclusi essent dies, & paucarum horarum superesset spatium, quibus tamen alia audiret præfectus negotia; petierunt causæ patroni prorogari paucorum dierum tempora, ut ego residerem cognitor. Tantus ardor erat christianis viris, ne præfectus de episcopi judicaret negotio. Ajebant præterea nescio quæ gesta indecore, & pro suo quisque studio jactabat, quæ episcopo potius judice, quam præfecto examinari oporteret.

3. His confusus, simul admonitus Apostolicæ præceptionis, quæ arguit, dicens: *Nonne de iis qui intus sunt, vos judicatis?* Et iterum: *Sæcularia igitur judicia si habueritis, contemtibiles qui sunt in Ecclesia, illos constituite ad judicandum. Ad verecundiam vestram dico. Sic non est inter vos sapiens quisquam, qui possit judicare inter fratrem suum: sed frater cum fratre judicio contendit, & hoc apud infideles*; recepi cognitionem, ita tamen ut compositionis essem arbiter. Videbam enim quod si pro tuis judicarem partibus, posset ille non ad-

a Omnes edit. ac mss. nonnulli, *liberos vacantesque*; alii plures, & notæ melioris, *liberos, vagantesque*. Et hoc aptius opponitur sequentibus his, *injicere pedes in compedes sapientiæ*.
b Edit. Rom. hic inseruit *qui non novit præcavere ultra*.
c Eadem edit. sola, *portio in David, neque hereditas in filio Jesse*.
* Formam sacræ præceptionis vocat Ambrosius leges imperiales, ut Thomass. *Discipl. Eccl.* p. 2. l. 2. c. 42 tradit. Nec forte alia constitutio hic indicatur, nisi celebris illa, cujus a Constantino magno promulgatæ meminit Sozomenus lib. 1. *Histor.* c. 9.
* Togati, ait Nannius, ex habitu cultuque, quo causas agebant, patroni litium & causidici appellari cœpti sunt.

adquiescere: si pro illo ferretur sententia, obediret tua & sanctæ sororis defensio. Erat ergo iniqua decernendi conditio. Posset etiam illis videri suspecta necessitudinis sacerdotalis gratia. Quando enim victus quemvis alium quam se æquiorem putat? Et quod verum est, error vetusti jurgii intolerabilia utrique parti dispendia; si finis ejus aut [a] fructu careret, aut liberalitatis solatio.

4. Cum igitur anceps judicium, jus controversum, multiplices ab utraque parte actiones cernerem, invidiæ * plenas supplicationes, rescriptorum quoque obreptiones obtexerent: adverterem etiam gravi conditione illum, si vicisset, actorum * de duplis fructibus, & de sumtibus annosæ litis: tuo autem officio non convenire, ut expensas jurgii posceres: nec competere, ut quidquam de fructibus possessor ageres, quos percepisses; malui jurgium [b] compositione cædere, quam pronuntiatione acerbare. Alia enim habebant excitari jurgia: tum, quod est gravissimum, etsi jurgia sublata forent, erant tamen odia mansura, quæ apud bonos mores dispendii sunt.

5. Inter hos æstus positus, cum me persona sacerdotis, feminæ sexus, viduæ gravitas, amici quoque contemplatio, trino quodam non perfunctorio conveniret nomine, illud sequendum putavi; ut omnem vinci vellem, & omnes vincere. Nec fefellit sententia; vicistis enim omnes germanitati, vicistis naturæ, vicistis Scripturæ dicenti: *Quare non magis injuriam accipitis? quare non magis fraudem patimini?* (Ibidem 7.)

6. Sed putas te gravatum jactura juris, damno pecuniæ. MELIORA UTIQUE sacerdotibus damna, quam lucra sæculi sunt: *Beatius est enim dare, quam accipere.* (Act. 20. 35.) Sed forte dicas: Fraudem non debui pati, injuriam non debui perpeti, damnum subire. Quid ergo? Inferre velles? Sed etsi tu non inferres, ille se passum diceret. Itaque vide quid dicat Apostolus: *Quare non magis fraudem patimini?* (1. Cor. 6. 7.) ut prope videatur, qui non patitur, fecisse; tolerare enim debet, qui fortior est.

7. Verum quid ego ita tecum ago, quasi hoc meum, & non tuum sit? Tu enim obtulisti, quasi arbiter litis, ut soror * in diem vitæ suæ possideret partem prædii, post obitum ejus fratri cederet omnis possessio. Neque quisquam eum vel tuo, vel Ecclesiæ conveniret nomine: sed sibi haberet, si ita mallet, ut nihil dispensaret Ecclesiæ. Hoc cum ego prædicarem, & præferrem tantam animo tuo infusam liberalitatis gratiam; respondit germanus tuus placere sibi oblationem, si metus deteriorandæ possessionis decederet. Quemadmodum enim femina, & quod est amplius, vidua * possessionem regeret tributariam? Quid sibi profuturum, quod sibi [c] jura possessionis cederes; si majora ex incultu agri subeunda sibi damna arbitraretur?

8. Movebat hoc utriusque partis togatos. Itaque omnium conspirante adsensu, placuit ut Lætus V. C. agrum susciperet, & certum numerum frumenti, vini, olei, sorori quotannis pensitaret. Ergo sanctæ germanæ tuæ non jus, sed sollicitudo decessit; non fructus, sed culturæ labor: non reditus, sed incerti eventus quædam, ut dicitur vulgo, alea. Si tempestates ventorum graves proventum impedierint, sorori tamen tuæ sua ubertas manebit. Si nimia siccitate aruerint locorum gignentia, [d] sorori tamen tuæ sata non minuetur fœcunditas. Sibi adscribet Lætus conditionem oblationis suæ: si necessitates temporum & extraordinariæ incubuerint exactiones, germana tua beneficio tuo, ut dispendio Læti, immunis erit: Lætus autem se proprietate locorum solabitur.

9. Vicistis ergo omnes: Lætus, quia jus loci adeptus est, quod non tenebat: soror, quia annuis potietur fructibus jam sine lite, sine jurgio; nemo tamen plenius, nemo gloriosius quam tu vicisti, qui dum erga sororem confirmari vis liberalitatem tuam, in utrumque eam fraternæ consortem neces-

[a] Sic omnes edit. ac mss. aliquot: alii autem plures, *fructi caret*, vel *careret*: quidam etiam, *fructificaret*; unde non absurde quis conjiciat Ambrosium scripsisse *fructi careret*: nam *fructi* in genitivo usi sunt Terentius atque alii. Quod autem supra non semel, & infra quoque loco litis vocem *jurgii* adhibet sanctus Præsul, hoc inde esse Nannius docet, quia jurgium dicitur, quod jure agatur.

* Id est, libelli principibus ab uno litigantium oblati.

* Lege 1. *de fruct. & lit. imp.* a Valentiniano seniore an. 369. lata edicitur, ut qui rem injuste possederit, non modo ejiciatur illius possessione, sed etiam duplos fructus justo domino restituat, additis & litis sumtibus. Hoc tamen ultimum postea Honorii lege temperatum est an. 423. promulgata, qua quidem ne de impensis litis nova instituatur actio, prohibetur.

[b] Eras. & seq. edit. cum paucis mss. *compositione sedare*: Amerb. cum aliis multo pluribus, *comp. cædere*. Ita porro dicere licet litem cædere, quemadmodum litem secare atque dirimere.

* Hunc locum Casaubonus *in Spartianum nu. 26.* allegat, ut ea formula demonstret apud latinos in diem mortis significari.

* Possessionem tributariam dici putat Nannius, quod tributa dependat, quæ si suo die non repræsententur, magna multa involvunt proprietarium. Sed hinc etiam videtur hujusmodi possessionis administratio viduæ difficilior, quod illæ soleant in tributorum aliorumque onerum distributione atque exactione magis vexari; quippe quæ ab injustitia defendere se minus valeant.

[c] Mss. Long. *jura possessionis crederes*: Gem. *jure possessionis decederes*.

[d] Eras. & seq. edit. *sorori tamen tuæ fata*: Amerb. & mss.... *fata*, Long. *fantle*. Quod autem subditur: *sibi adscribet Lætus* &c. Nannius explicat in hunc sensum: Idest, suo periculo, inquit, pensitationem sustinebit, eamque ab oneribus extraordinariis expediet, & indemnitatem persolvet.

neceſſitudinis contuliſti. Nam & fratri ² conceſſiſti proprietatem, & ſorori ª uſus fructum: NIHIL AUTEM adimitur Eccleſiæ, quod pietati adquiritur; caritas enim non damnum, ſed lucrum Chriſti eſt; denique caritas fructus Spiritus ſancti eſt. Apoſtolico igitur charactere cognitio decurſa eſt. Dolebamus ante quod litem haberes: profuit jurgium, ut formam indueres apoſtolicæ vitæ & præceptionis. Illud ſacerdotio non congruebat, hæc tranſactio & apoſtolicam decet normam.

Galat.5.22

10. Nec vereare ne immunis ſit atque exſors Eccleſia liberalitatis tuæ. Habet & illa fructus tuos & quidem uberiores, habet fructus doctrinæ tuæ, habet tuæ vitæ ſtipendium, habet fœcunditatem, quam tuis inſtitutis rigaſti. His dives reditibus, non quærit temporalia; quia æterna poſſidet. Addidiſti autem ei non ſolum apoſtolicos, ſed etiam evangelicos fructus; Dominus enim dixit: *Facite vobis amicos de iniquo mammona*. Feciſti & tu amicos, & quod mirabile eſt, ex diſſidentibus. Feciſti in jus germanitatis redire fratres, feciſti eos hac caritate, hac gratia ſecuros eſſe, quod ſuſcipiantur in æterna tabernacula.

Luc.16.9.

11. Chriſto igitur auctore & duobus arbitris ſacerdotibus, te qui formam prior dediſti, me qui ſententiam promſi, facta pax non claudicabit; quando tanta fidei convenerunt ſuffragia, ut perfidia non poſſit eſſe ſine pœna.

12. Arabit Lætus ſorori, cui antea alienos invidebat labores: meſſem Lætus ſorori colliget, in qua ante ferre non poterat alienas donationes: deferet fructus ad ſororis horrea; & hoc * lætus faciet, recepta etiam jam nominis ſui proprietate.

13. Tu interea conformatus in apoſtolum Chriſti, adſumens propheticam auctoritatem dices ad Dominum: *Poſſediſti renes meos*. Hæc melius poſſeſſio Chriſtum decet; ut virtutes ſacerdotis poſſideat ſui, hos fructus capiat, qui ſunt integritatis & continentiæ, & quod eſt amplius, caritatis & tranquillitatis. Vale, & nos dilige; quia nos te diligimus.

Pſ.138.13.

EPISTOLA LXXXIII.

SISINNIUM *propter veniam filio, qui ſe inconſulto uxorem duxerat, datam commendat; & commodis quibuſdam quæ ille ex eo relaturus erat, memoratis, eumdem hac ignoſcendi facilitate ſanctorum veſtigiis inſtitiſſe oſtendit.*

AMBROSIUS SISINNIO.

1 Quod filio noſtro remiſiſti meo rogatu, quia te inconſulto, uxorem acceperat, pietati magis tribuo, quam noſtro amori; plus eſt enim pietatem ipſam de te impetraviſſe, ᵇ quam cujuſque petitionem. Certe ſacerdos tunc magis impetrat, cum virtus prævalet; ſacerdotis enim petitio doctrina pietatis eſt. Impetravit igitur natura, impetravit filius eo plenius, quia poſtulati contemplatio temporalis ſolet eſſe: virtutis diuturnus habitus, & jugis * animorum inductio.

2 Pulcre itaque geſtum, ut te patrem recognoſceres: ſimul quia juſta indignatio fuit; malo enim culpam fateri, ut plus laudetur paterna indulgentia: ſed & ipſa paterna offenſio fuit, * quoniam venturam in locum filiæ tuo debuiſti eligere judicio, cui fieres pater. Namque aut natu-

 ra

ª Nonnulli mſſ. *uſus fructuum*. Adverte autem ex ſequentibus quantum a moribus Ambroſianis ad abſuerit, ſut Eccleſiam e familiarum ruina vel perturbatione vellet diteſcere.

* Hoc eſt, inquit Nannius, hilaris id faciet, proprietatique & etymologiæ ſui nominis, quod lætitiam ſonat, reſpondebit. Ita ille. Ceterum Ambroſio hujuſmodi alluſiones non diſplicuiſſe ex epiſtolis ad Paternum, Irenæum & Priſcum intelligimus. Sed hoc ipſum illi commune eſt cum aliis multis auctoribus, quorum nonnullos Caſaubonus in Lampridium nu 23. memorat, ubi hæc ipſa Doctoris noſtri verba duriuſcula, ipſe forſitan hoc loci paulo delicatior, exiſtimat.

b Eraſ. & ſeq. edit. *quam cujuſquam*: Amerb. cum mſſ. *quam cujuſce*. Sed hic exceptorum error eſt ortus e ſoni ſimilitudine, qua eodem modo veteres pronuntiabant cujuſce & cujuſque, coce & quoque, unde notus Ciceronis jocus in filium coci candidatum: Ego tibi, coce, favebo. Hic enim in ambigua pronuntiatione acumen erat.

* Φιλοστοργίαν ſignificat, inquit Nannius, nimirum eam propenſionem, qua parentes adverſus liberos ſuos vergunt: aliquum nonnihil, quod ex ſequentibus magis patebit, ad illud Terentii: Pro peccato magno paulum ſupplicii ſatis eſt patri.

* Utrumnam matrimonium a liberis initum inſciis, nec adſentientibus parentibus, ratum ac firmum habendum ſit, diſceptatur a theologis. Qui negantem partem defendunt, auctoritatem Ambroſii proferunt libr. 1. *de Abraham* cap 9. n. 91. hujuſmodi matrimonia non in filiis familias tantum, ſed etiam in junioribus viduis condemnantis. Quod autem ad locos e lib. 1. *de Virgin.* cap. 10. n. 5. nec non e lib. *de Virginit.* cap. 5 n. 25. qui primo teſtimonio videntur contrarii, eos illi hoc ſenſu explicant, ut puellæ ad nubendum invitæ cogi non poſſint, ſi procos a parentibus propoſitos illis diſplicere forte contingat. Contra vero qui conſenſum parentum ad validitatem conjugii contendunt non eſſe neceſſarium, ii Doctorem noſtrum in libris *de Virginibus* id aperte definire affirmant, in libro autem *de Abraham* parentum voluntatem requirere, non quod ſit abſolutæ neceſſitatis, ſed tantum honeſtatis; atque decori. Advertendum eſt autem Gratianum, P. Lombardum ac D. Thomam, qui hujus opinionis duces fuere, ex ævi ſui diſciplina a mentem Ambroſii eſſe interpretatos. Conſtat ſiquidem eorum temporibus clandeſtina matrimonia ab Eccleſia pro legitimis habita eſſe, ut a Tridentinis quoque Patribus definitum eſt. Verum non ita obtinebat ætate Ambroſii. Etenim ambigere non licet, quin Eccleſia diſciplinam ſuam principum, quorum eſt conditiones ad legitimum contractum neceſſarias conſtituere, legibus tunc temporis accommodaverit. Cum igitur multæ leges imperiales, quas & in *Codice* & apud Cl. Sponeum in Tractatu de hac materia edito reperire eſt, hujuſmodi furtiva connubia proſcripſerint, hinc colligimus eadem illa ætate nec ab Eccleſia nec ab Ambroſio admiſſa eſſe. Certe quidem multis retro annis filios ſine parentum conſenſu *rite & jure* nubere negaverat Tertullianus lib. 2. *Ad Uxorem* c. 9. Quapropter locos lib. *de Virgin.* ita exponimus, ac ſi legatur: Quamobrem filias veſtras a ſervanda virginitate prohibere tentatis, quas illas ad nubendum non poteſtis cogere, niſi eiſdem non invitos, ſed quos amare velint, procos offeratis.

ra filios suscipimus, aut a electione; in natura casus est, in electione judicium: magisque in adoptatis offendimus, quam in genitalibus filiis; quia genitales filios esse degeneres, ad naturam refertur: adscitos vel adoptione vel copula dedecores esse nostro errori adscribitur. Fuit ergo quod succenseres filio, sed fuit etiam quod temitteres; qnia sibi uxorem elegit. Adquisisti filiam sine electionis periculo. Si bonam duxit, tibi adquisivit gratiam: si erravit, recipiendo meliores facies, refutando deteriores.

3. Maturiore quidem consilio puella filio a patre traditur: sed majore obsequii proposito a filio ad patrem ducitur, & a viro lecta ingreditur soceri domum; dum metuit & filius displicere judicium suum, & nurus ministerium. Illam paternæ electionis prærogativa adtollit atque erigit; illam offensionis humiliat metus, inclinat verecundia. Non habebit filius, quod in uxorem referat, quasi exsors culpæ, si quid fortasse offensum sit, quod habet usus; immo amplius elaborabit, ut in utroque suum possit probari, & in uxore judicium, & in se obsequium.

4. Fecisti igitur quod boni parentes, ut cito ignosceres, sed obsecratus; nam antequam rogareris, non erat ignoscere, sed factum probare. Deinde diutius differre veniam, & tibi acerbum, & illis inutile; neque enim paterna viscera diutius tolerare possent.

5. Summæ devotionis proposito Abraham filium suum secundum oraculum Dei offerebat in holocaustum; & quasi exsors naturæ exerebat gladium, ne mora sacrificium decoloraret; tamen ubi abstinere a filio jussus est, gladium libenter recondit: & qui immolare unigenitum fidei intentione properabat, majore pietatis studio festinavit ovem subrogare sacrificio.

7. Joseph quoque, ut fratrem juniorem teneret, simulabat iracundiam fratribus, & b compositum furti fraudem; Indignatus tamen, cum advolveretur ad genua ejus unus ex fratribus Judas, flerent alii, fraterno victus & compassus affectu, diutius tenere non potuit simulationem severitatis: remotisque arbitris, aperuit fratribus quod germani sui essent, & ipse esset Joseph, quem vendidissent: nec se memorem suæ esse injuriæ, & fraternæ venditionis acerbitatem fraterne excusare, atque id c quod posset arguere, ad altiores causas referre; eo quod ita oportuisset fieri, procurante Deo; ut transiret in Ægyptum, qui gentem suam frugis externæ egentem pasceret, ut sterilitatis tempore alendis patri & filiis subsidio foret.

8. Quid autem de sancto David loquar, qui degenerem filium, d & fraterno oblitum sanguine, ad unius mulieris petitionem paternis visceribus mentem emollitus domo recepit?

9. Ipse ille evangelicus pater adolescentiorem filium, qui prodegerat omnem substantiam a patre acceptam vivendo luxuriose, regredientem tamen unius sermonis inflexus humilitate, quod in patrem peccasse se fatebatur, occursu pio fovit, supra collum ejus cecidit, primam illi stolam, annulum & calceamenta deferri jussit; atque honoratum osculo, donatum munere, admirabili suscepit convivio.

10. Horum te imitatorem præbuisti pietate patria, qua proxime ad Deum accedimus; & ideo ego promte filiam nostram adhortatus sum, ut etiam hyemali tempore viæ laborem exciperet, commodius hybernatura non solum in hospitio, sed etiam in affectu paterno, cum jam successerit indignationi gratia: quandoquidem ut plene te ad similitudinem atque imitationem sanctorum referres, eos accusavisti, qui compositis mendaciis animum tuum adversum filios excitandum arbitrati sunt. Vale, & nos dilige; quia nos te diligimus.

EPISTOLA LXXXIV.

CYNEGIUM *de consultatione sua commendat.*

AMBROSIUS e CYNEGIO.

1. Quam ingenuo commendasti pudore, quia de eo consuleres, quod non probares, sed morem gereres parenti; ut pietatem non læderes, securus quod non aliud a me posset referri, nisi quod sanctas deceret necessitudines.

2. Ego vero libenter tua in me onera suscepi, & avo neptem, ut opinor, refudi. Quam nescio plane qua opinione nurum sibi fieri desiderabat, ut avum socero muta-

Marginalia: Gen. 22. 6. & seq. — Gen. 44. 15. & seq. — 2. Reg. 14. 33. — Luc. 15. 22.

a MSS. Thuan. & Caroli. *in natura causa est*. Non recte. Porro eodem plane sensu de generationis atque adoptionis discrimine loquitur Plinius junior in Panegyrico, ubi de Trajano a Nerva imperatore in filium allecto sermonem habet.

b Rom. edit. *composita a se furti fraude indignatus est*: vet. *compositam a se* &c. mss. omittunt *a se*.

c MSS. non pauci, *quod oportuisset*, aliqui, *quod potuisset*, *arguere*.

d Complures mss. *fraternum oblitum sanguinem*: melius lamen illi, & omnes edit. *fraterno* &c.

e Vet. edit. ac mss. nonnulli, *Quinegio* seu *Quinigio*: Rom. edit. & mss. ceteri *Cynegio*. Hunc autem Paterni filium illum fuisse, quem is cum nepte jungere matrimonio cogitabat, hujus epistolæ cum ea quæ ad eumdem Paternum inscribitur, comparatio videtur ostendere. Adde præterea quod hæc illi subjungitur in ant. edit. ac pœne omnibus mss. ad quem ordinem si quis eam in hac etiam edit. redactam oportuisse contenderit, non admodum repugnabimus.

mutaret. Plura non opus est, ne hoc quoque accedat ad verecundiam. Vale, fili, & nos dilige; quia nos quoque te diligimus.

EPISTOLA LXXXV.

SYRICIO *gratiis actis, quod litteras ad se miserit per Syrum presbyterum, celerem hujus reditum laudat, & de sequendo Christo quædam subjungit.*

AMBROSIUS SYRICIO.

1 Gratum est mihi cum litteras accipio tuas. At cum de conservitio nostro aliquos dirigis, ut fratrem nostrum & compresbyterum Syrum tuis es prosequutus litteris, geminatur lætitia. Sed utinam fructus fuisset iste diuturnior! Nam statim ut venit, recurrendum putavit: quod quidem desiderium meum plurimum minuit, ad sui gratiam multum addidit.

2. Nam ego diligo eos * vel presbyteros vel diaconos, qui cum aliquo processerint, nequaquam se patiuntur a suo diutius abesse munere. Dicit enim propheta: *Non laboravi sequens post te.* (Hier. 17. 16.) Quis autem potest laborare sequens Jesum; cum ipse dicat: *Venite ad me omnes qui laboratis, & onerati estis, & ego vos reficiam?* (Matth. 11. 28.) Sequamur ergo Jesum semper, nec desinamus. Quod si semper sequamur, numquam deficimus; dat enim vires sequentibus se. Itaque quo propior virtuti fueris, eo fortior eris.

3. Plerumque cum sequimur, dicitur nobis ab adversariis: *Ubi est verbum Domini? Veniat.* (Hier. 17. 15.) Sed nos non fatigemur sequendo, non avertamur subdolæ interrogationis impedimento. Dicebatur hoc prophetæ, cum mitteretur in carcerem, cum demergeretur in voraginem luti: *Ubi est verbum Domini? Veniat.* (Ibid. 37. 15.) Sed ille multo magis sequutus est, & ideo ad bravium pervenit, ideo accepit coronam; quia non laboravit, qui sequebatur Jesum: *Non est enim labor Jacob, nec dolor videbitur in Israel.* (Num. 23. 21.) Vale, & nos diligas; quia & nos amantem nostri, ᵃ & parentem, diligimus.

EPISTOLA LXXXVI.

De litteris a Prisco utrinque perlatis.

AMBROSIUS SYRICIO.

1 Prisco amico ᵇ & æquævo meo de disti advenienti litteras, ego quoque revertenti reddidi, quas & pro officio, & pro amore debui. Utrumque igitur nostrum suo officio remuneratus est, qui & mihi tuas, & meas tibi restituit; ideo ejus officii pretium incremento debet adipisci gratiæ. Vale, & nos, frater, dilige; quia nos te diligimus.

EPISTOLA LXXXVII.

Laudat Polybium, cuius rogatu se binas ad Segatium & Delphinum epistolas scripsisse significat.

AMBROSIUS ᶜ SEGATIO & DELPHINO episcopis.

1 Polybius filius noster cum de Africanis regressus partibus, in quibus proconsularem jurisdictionem egregie repræsentavit, aliquantulos nobiscum exegisset dies, summa gratia se meis visceribus infudit.

2. Deinde cum abire hinc & demeare vellet, poposcit ut utrique vestrum scriberem. Promisi futurum. Itaque dictavi epistolam, & utriusque conscriptam nomine dedi. Postulavit alteram. Dixi ad utrumque vestrum datam * more, usque nostro; eo quod sancta mens vestra non epistolarum numero, sed conjunctione nominum delectaretur: nec perpeti posset, ut fieret vocabulorum separatio, quorum affectus conveniret; idque præscriptum nostro muneri, ut uteremur caritatis compendio.

3. Quid plura? Exegit alteram, dedi; ut neque illi negatem, quod posceret: nec mihi immutarem, quod in usum ve-

* Ex his verbis, nec non ex iis quibus epistola 12. n. 7. Ambrosius tam suo quam aliorum Italiæ antistitum nomine imperatoribus ut legatos a se ad Comitatum destinatos maturius dimittant, supplicat, atque ex aliis similibus locis intelligitur, quam ab ecclesiastico officio sancti præsules alienum judicaverint sacros ministros a suis sedibus ac stationibus diu abesse.

a Edit. *ut parentem* mss. *& parentem*. Quem autem hic isto dignatur vocabulo, ab eo quem sequenti epistola fratrem appellat, diversum non putamus, sed nec forsitan a Syricio Romano pontifice.

b Mss. aliquot, *& æquali meo*.

c Vet. edit. ac duo mss. *Fogadio*: Rom. *Fygadio*: ceteri mss. *Segatio*; excipe tamen Albin. ubi scribitur, *Segatiano*. Non dubitatur autem quin is ipse sit, de quo Hieronymus lib. 2. *de Script. Eccles.* cap. 1 9. *Sabadius*, inquit, *Agenni Galliarum episcopus edidit contra Arianos librum. Dicuntur & ejus esse alia opuscula, quæ necdum legi.* Ejus quoque meminit. Sev. Sulpitius lib. 2. sub nomine *Sequadii*, sicut & concilium Cæsaraugustanum, *Fitadii*. Quod autem ad Delphinum, is procul dubio non alius erat a Burdigalensi episcopo, qui baptismate regeneravit sanctum Paulinum, & ad quem hujus extant aliquot epistolæ; & in aliis crebra mentio. Sanctorum albo inscriptum est ejusdem nomen xx. Kal. Januariis.

* Epistolas, quarum hic mentio fit ab Ambrosio, in librum epistolarum suarum, si ullus ex illis ab eo umquam compactus est, relatas esse dubitari non potest. Unde cum jam nullibi extent, interiisse necesse est eumdem librum. Sed ex sequentibus etiam epistolis alias pariter ad nos non pervenisse intelligimus.

venerat. Ita & ille habet quod utrique reddat; quia id solum prætendit, ne cum alteri reddidisset, alteri vacuus foret. Et ego vobis indivisæ gratiæ munus sine ullo dependam offensionis periculo, & divisionis scrupulo; cum præsertim etiam hæc forma scriptionis apostolicæ sit, ut & unus ad plures, ut Paulus ad Galatas: & duo ad unum possint scribere, sicut scriptum est: *Paulus vinctus Jesu Christi*, [a] *& Timotheus frater, Philemoni*. Salutem vobis dico: diligite nos, & orate pro nobis; quia ego vos diligo.

EPISTOLA LXXXVIII.

Priscum litterarum utriusque bajulum laudat.

AMBROSIUS ATTICO.

1 PRisco meo dedisti litteras. Priscus meus mihi reddidit, & ego Prisco. Tu Priscum, ut soles, dilige; & plus etiam quam soles: quod eo suadeo, quia & ipse Priscum meum facio plurimi. Est enim erga eum priscus hic noster amor, qui a pueritia jam inde nobiscum ætate accrevit simul: sed eum multo post vidi tempore; ut vere mihi non solum nomine, sed etiam tanti intervallo temporis priscus advenerit. Vale, & nos amantes tui dilige; quia nos te diligimus.

EPISTOLA LXXXIX.

De ALYPII *ad se, deque suis ad eum litteris agit.*

AMBROSIUS ALYPIO.

1 ANtiochus vir [b] consularis reddidit mihi eximietatis tuæ litteras, nec supersedi respondendi munere; nam per meos homines dedi litteras, & ni fallor, alia oborta copia, geminavi epistolam. Sed quia non tam remetienda amicitiæ munia, [c] quam cumulanda arbitror: oportuit ipso præsertim regrediente, qui me tanto litterarum tuarum [d] affecit nomine, referri aliquod officium sermonis mei; ut ego utrique vestrum, & ille tibi absolveretur, qui debebat referre quod acceperat. Vale, [e] & diligentes te dilige.

EPISTOLA XC.

ANTONII *amorem in se suumque vicissim in illum commemorat.*

AMBROSIUS ANTONIO.

1 NUmquam es tacitus mihi, nec umquam tuo me transmissum silentio querar, qui sciam quod tuo non desim pectori. Nam cum id pendas, quod pluris est; qui potes etiam id negare, quod sæpe etiam in multos defluit, non tam amoris usu, quam officii vicissitudine?

2. Ego vero etiam ex meo animo tuam vicem æstimo, ut numquam me tibi, & te mihi absentem putem; quoniam semper animis adhæremus: numquam tuas litteras mihi deesse opinet, aut meas tibi; cum re quotidie coram alloquar, in te oculos, studia, atque omnia officia mea dirigam.

3. His tecum delectat congredi; nam litteræ tuæ, ut aperte cum individuo pectoris mei loquar, verecundari me faciunt. Unde peto ut supersedeas gratiarum relatu; mihi enim mei in vos officii summa merces est, si me debito erga vos muneri [f] non desuisse arbitrarer. Vale, & nos dilige, quia ego quoque te diligo.

EPISTOLA XCI.

CANDIDIANUM *laudat, ac se deprimit.*

AMBROSIUS CANDIDIANO fratri.

1 SUmmus quidem splendor in sermone est tuo, sed magis in affectu elucet mihi; nam in epistolis mentis tuæ adspicio fulgorem, dilectissime frater ac beatissime. Dominus te benedicat, & det tibi suam gratiam; nam & ipse in epistolis tuis vota magis, quam mea merita recognosco. Quæ enim merita mea tantis tuis æquentur sermonibus? Dilige nos, frater; [g] quia nos te diligimus.

a Plerique mss. *& Timotheus fratri Philemoni*.

b Rom. edit. cum mss. aliquot, *vir clarissimus:* vet. edit. cum ceteris mss. *vir consularis* Fatendum tamen est inter illius sæculi consules hujus nominis nullum occurrere. Sed eum honoris titulum præfectis provinciarum & aliis quibusdam adtribui solitum intelligimus ex Paulino in *Ambrosii Vita*, Rufino *Hist.* lib. 2. cap. 11. ubi de Ambrosio ipso loquitur, ex Cod. Theod. &c.

c Ita mss. magno numero, & cum his Rom. edit. vet. autem edit. cum mss. nonnullis, *quam contumeliam non cumulandam*.

d Rom. edit. sola, *affecit munere*.

e Codex Gem. *Vale frater, & nos dilige; quia nos quoque te diligimus*: Prat. *Vale frater*. Explicit &c.

f Mss. aliquot, *non desuisse arbitreris*.

g Non pauci mss. *quia & ego te diligo*.

FRA-

FRAGMENTUM AMBROSIANUM EX THEODORETO DESUMTUM, POLYMORPHI DIALOGO II.

ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΑΜΒΡΟΣΙΟΥ Ἐπισκόπου Μεδιολάνου ἐν ἐκθέσει πίστεως.

A Ὁμολογοῦμεν τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν τὸν υἱὸν τοῦ Θεοῦ τὸν μονογενῆ, πρὸ πάντων μὲν τῶν αἰώνων ἀνάρχως ἐκ πατρὸς γεννηθέντα κατὰ τὴν θεότητα· ἐπ' ἐσχάτων δὲ τῶν ἡμερῶν ἐκ τῆς ἁγίας παρθένου Μαρίας τὸν αὐτὸν σαρκωθέντα, καὶ τέλειον ἄνθρωπον ἐκ ψυχῆς λογικῆς καὶ σώματος ἀνειληφότα, ὁμοούσιον τῷ πατρὶ κατὰ τὴν θεότητα, καὶ ὁμοούσιον ἡμῖν κατὰ τὴν ἀνθρωπότητα. Δύο γὰρ φύσεων τελείων B ἕνωσις γεγένηται ἀφράστως. Διὸ ἕνα Χριστὸν, ἕνα υἱὸν τὸν κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν, τὸν υἱὸν τοῦ Θεοῦ καθομολογοῦμεν, εἰδότες ὅτι περὶ συναΐδιος ὑπάρχων τῷ ἑαυτοῦ πατρὶ κατὰ τὴν θεότητα, καθ' ἣν καὶ πάντων ὑπάρχει δημιουργὸς, ἠξίωσε μετὰ τὴν συγκατάθεσιν τῆς ἁγίας Παρθένου, ἡνίκα εἴρηκε πρὸς τὸν Ἄγγελον: Ἰδοὺ ἡ δούλη Κυρίου, γένοιτό μοι κατὰ τὸ ῥῆμά σου, ἀπορρήτως ἑαυτῷ ἐξ αὐτῆς οἰκοδομῆσαι τὸν ναὸν, καὶ τοῦτον ἑνῶσαι ἑαυτῷ ἐξ αὐτῆς τῆς συλλήψεως, C οὐ συναΐδιον ἐκ τῆς ἑαυτοῦ οὐσίας οὐρανόθεν ἐπιφερόμενον σῶμα, ἀλλ' ἐκ τοῦ φυράματος τῆς ἡμετέρας οὐσίας, τουτέστιν ἐκ τῆς Παρθένου, τοῦτο εἰληφὼς καὶ ἑαυτῷ ἑνώσας.

Οὐχ ὁ Θεὸς Λόγος εἰς σάρκα τραπεὶς, οὔτε μὴν φάντασμα φανείς: ἀλλ' ἀτρέπτως καὶ ἀναλλοιώτως τὴν ἑαυτοῦ διατηρῶν οὐσίαν, τὴν ἀπαρχὴν τῆς φύσεως τῆς ἡμετέρας εἰληφὼς, ἑαυτῷ ἥνωσεν. Οὐκ ἀρχὴν ὁ Θεὸς Λόγος ἐκ τῆς Παρθένου εἰληφὼς, ἀλλὰ συναΐδιος τῷ ἑαυτοῦ πατρὶ ὑπάρχων, τὴν τῆς φύσεως τῆς ἡμετέρας ἀπαρχὴν ἑαυτῷ διὰ πολλὴν ἀγαθότητα ἑνῶσαι κατηξίωσεν, οὐ κραθεὶς, ἀλλ' ἐν ἑκατέραις ταῖς οὐσίαις εἷς καὶ ὁ αὐτὸς φανεὶς, κατὰ τὸ γε- D γραμμένον: Λύσατε τὸν ναὸν τοῦτον, καὶ ἐν τρισὶν ἡμέραις ἐγερῶ αὐτόν. Λύεται γὰρ ὁ Χριστὸς Θεὸς κατὰ τὴν ἐμὴν οὐσίαν ὃν ἀνέλαβε, καὶ λελυμένον ἐγείρει τὸν ναὸν ὁ αὐτὸς κατὰ τὴν θείαν οὐσίαν, καθ' ἣν καὶ πάντων ὑπάρχει δημιουργός.

Οὐδέποτε μετὰ τὴν ἕνωσιν, ἣν ἐξ αὐτῆς τῆς συλ- E λήψεως ἑαυτῷ ἑνῶσαι κατηξίωσεν, ἢ ἀποστὰς τοῦ οἰκείου ναοῦ, ἢ ἀποστῆναι διὰ τὴν ἄφατον φιλανθρωπίαν δυνάμενος· ἀλλ' ἔστιν ὁ αὐτὸς παθητὸς, καὶ ἀπαθής· παθητὸς κατὰ τὴν ἀνθρωπότητα, ἀπαθὴς κατὰ τὴν θεότητα. Ἴδετε γὰρ, ἴδετέ με, ὅτι ἐγώ εἰμι, καὶ οὐκ ἠλλοίωμαι. Ἐγείρας τοιγαροῦν τὸν ἑαυτοῦ ναὸν

SANCTI AMBROSII EPISCOPI Mediolanensis in Expositione fidei.

Confitemur dominum nostrum Jesum Christum, filium Dei unigenitum, ante omnia sæcula sine principio ex Patre genitum secundum divinitatem: in novissimis vero diebus ex S. Virgine Maria eumdem incarnatum esse, perfectumque hominem ex anima rationali & corpore adsumsisse, consubstantialem Patri secundum divinitatem, & consubstantialem nobis secundum humanitatem. Duarum enim perfectarum naturarum unio facta est ineffabiliter. Ideo unum Christum, unum filium dominum nostrum Jesum Christum filium Dei confitemur, scientes quod Patri suo secundum divinitatem coæternus existens, secundum quam omnium etiam est conditor, dignatus est, post S. Virginis adsensum, quando dixit Angelo: *Ecce ancilla Domini, fiat mihi secundum verbum tuum*, ineffabiliter sibi ex ea templum ædificare, & hoc sibi ab ipsa conceptione unire, non coæternum ex sua substantia cælitus delatum corpus, sed ex substantiæ nostræ massa, hoc est, ex Virgine id assumens, & sibi ipsi uniens.

Luc. 1. 38.

Non in carnem mutatus Deus Verbum, neque ut spectrum apparens, sed sine mutatione & alteratione suam conservans substantiam, adsumtas naturæ nostræ primitias sibi uniit. Non principium sumens Deus Verbum ex Virgine, sed Patri suo coæternus existens, naturæ nostræ primitias per immensam bonitatem sibi unire dignatus est, non commixtus, sed in utraque substantia unus & idem apparens, sicut scriptum est: *Solvite templum hoc, & in tribus diebus excitabo illud.* Solvitur enim Christus Deus secundum meam substantiam, quam adsumsit: & solutum templum idem excitat secundum divinam substantiam, secundum quam & omnium est conditor.

Johan. 2. 19.

Numquam post unionem, quam sibi ex ipsa conceptione unire dignatus est, vel a suo templo recedens, vel propter ineffabilem benignitatem valens recedere. Sed idem est patibilis & impatibilis; patibilis secundum humanitatem, impatibilis secundum divinitatem. *Videte enim, videte me, quia ego sum, & non*

Malach. 3.

ὁ Θεὸς Λόγος, καὶ ἐν αὐτῷ τῆς φύσεως ἡμῶν ἀνανέωσιν καὶ ἀνάστασιν ἐργασάμενος, καὶ ταύτην τοῖς ἑαυτοῦ μαθηταῖς δείξας, ἔλεγε: Ψηλαφήσατέ με, καὶ ἴδετε ὅτι πνεῦμα σάρκα καὶ ὀστέα οὐκ ἔχει, καθὼς ἐμὲ θεωρεῖτε, οὐκ ἔστι, ἀλλ' ἔχοντα. ἵνα καὶ τὸν ἔχοντα, καὶ τὸ ἐχόμενον κατανοήσας, οὐ κρᾶσιν, οὐ τροπὴν, οὐκ ἀλλοίωσιν, ἀλλ' ἕνωσιν γεγενημένην ἐπίδοις.

Διὰ τοῦτο καὶ τοὺς τύπους τῶν ἥλων, καὶ τῆς λόγχης τὴν νύξιν ἐπίδειξε, καὶ ἔμπροσθεν τῶν μαθητῶν ἔφαγεν, ἵνα διὰ πάντων τὴν ἀνάστασιν τῆς ἡμετέρας φύσεως ἐν αὐτῷ ἀνακαινωθεῖσαν πιστώσηται αὐτοῖς. Καὶ ὅτι κατὰ τὴν μακαρίαν τῆς θεότητος οὐσίαν ἄτρεπτος, ἀναλλοίωτος, ἀπαθὴς, ἀθάνατος, ἀνενδεὴς ὑπάρχων, πάντα τὰ πάθη ὥσπερ κατὰ συγχώρησιν τῷ οἰκείῳ ἐπενεχθῆναι ναῷ, καὶ τοῦτον τῇ οἰκείᾳ ἀνέστησε δυνάμει, διά τε τοῦ οἰκείου ναοῦ, τελείαν τὴν ἀνανέωσιν τῆς ἡμετέρας ἐξειργάσατο φύσεως.

Τοὺς δὲ λέγοντας ψιλὸν ἄνθρωπον τὸν Χριστὸν, ἢ παθητὸν τὸν Θεὸν Λόγον, ἢ εἰς σάρκα τραπέντα, ἢ συνουσιωμένον ἐσχηκέναι τὸ σῶμα, ἢ οὐρανόθεν τοῦτο κεκομικέναι, ἢ φάντασμα εἶναι, ἢ θνητὸν λέγοντας τὸν Θεὸν Λόγον δεδεῆσθαι τῆς παρὰ τοῦ πατρὸς ἀναστάσεως, ἢ ἄψυχον τὸ σῶμα ἀνειληφέναι, ἢ ἄνουν ἄνθρωπον, ἢ τὰς δύο φύσεις τοῦ Χριστοῦ κατὰ ἀνάκρασιν συγχυθείσας μίαν γεγενῆσθαι φύσιν: καὶ μὴ ὁμολογοῦντας εἰς κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν δύο φύσεις εἶναι ἀσυγχύτους, ἓν δὲ πρόσωπον, καθὸ εἷς Χριστὸς, εἷς υἱὸς, τούτους ἀναθεματίζει ἡ καθολικὴ καὶ ἀποστολικὴ Ἐκκλησία.

A *& non mutor*. Resuscitato igitur templo suo Deus Verbum, & in ipso naturæ nostræ resurrectione ac renovatione perfecta, hanc discipulis suis ostendens dicebat: *Palpate me, & videte, quod spiritus carnem & ossa non habet, sicut videtis me*, non esse, sed *habere*; ut habentem & id quod habetur considerans, non mixtionem, non conversionem, nec alterationem, sed unionem factam intelligas. *Luc. 24. 39.*

Ideo & fixuras clavorum & lanceæ ictum demonstravit, & coram discipulis comedit; ut omni ratione naturę nostræ resurrectionem in se renovatam persuaderet. Et cum secundum beatam divinitatis substantiam mutationis & alterationis expers, impatibilis, immortalis, nulla re indigens esset, passiones omnes templo suo inferri permisit, & hoc propria potentia excitavit, & per templum suum perfectam naturæ nostræ renovationem effecit. B

Eos vero qui dicunt nudum hominem esse Christum, vel passioni obnoxium Deum Verbum, aut in carnem conversum, vel consubstantiatum corpus habuisse, vel de cælo id detulisse, aut phantasma esse: vel qui mortalem dicunt Deum Verbum opus habuisse, ut a Patre suscitaretur, vel inanimatum corpus sumsisse, vel sine mente hominem, vel duas Christi naturas per commixtionem confusas unam naturam factas esse: & qui non confitentur in domino nostro Jesu Christo duas esse naturas inconfusas, unam autem personam, quatenus unus est Christus, unus Filius, eos anathematizat catholica & apostolica Ecclesia. C

Etsi hæc in fragmento tam aperta legantur contra hæreses Nestorii atque Eutychetis, ut illud auctoris esse Ephesino & Chalcedonensi Concilio posterioris quispiam non sine veritatis specie sibi persuadeat; cum tamen apud Theodoretum loco citato integrum, & apud Leontem Byzantinum libr. 1. adversus memoratos hæreticos pars ultima ejusdem fragmenti, ab his scilicet verbis, Eos vero qui dicunt &c. *exaretur, ipsum ex aliqua Ambrosii commentatione quam invidia temporis intercepetit, excerptum libentiori animo existimamus. Itaque propter illius cum libris de Fide, at potissimum de* Incarn. Dom. Sacramento *affinitatem rati nusquam melius quam hoc loco exhiberi posse, hic idem illud Theodoreti verbis cum versione sua ex ultima edit. Parif. repræsentamus.*

IN.

ELENCHUS

MANUSCRIPTORUM ATQUE EDITORUM CODICUM ad quos exacta & emendata sunt sancti Ambrosii Opera, quæ in hoc tertio volumine continentur.

Castigata sunt Opera hujus & sequentis voluminis prope omnia ad variantes lectiones e codicibus Vaticanæ bibliothecæ collectas, ut dictum est de singulis commentationibus antecedentium voluminum. Emaculata quoque fuerunt ad easdem editiones, quarum subsidio priora volumina emendata sunt, de quibus cum in eorumdem elencho jam egerimus, nibil hoc loco superaddemus.

LIBRI TRES DE OFFICIIS

Recensiti sunt ad mss.

THuaneum unum nonc Colbert. annorum 1000.
Vaticaoos tres optimæ notæ.
Beoigoianum unum aonorum 800.
Lauduneoses duos, alterum aoo. 700. alterum 500.
Crespiensem onum annorum 700.
Bigotinum unum annorum 700.
Telleriaoum uoum annorum 600.
Fuliensium uoum annorum 600.
Compendiensem unum annorum circ. 600.
Sorbooicos duos, alterum aon. 600. alterum circiter 400.
Regios duos, alterum annor. 600. alterum 400.
Victorinos tres annorum 600. 500. & 400.
Colbertinos quatuor annorum 600. 500. 400. & 300.
Carnutensem unum annorum circ. 500.
Dionysianum ooum ejusdem propemodum ætatis.
Theodoricensem unom anoorum 500.
Sagieusem unum annorum 500.
Vallis-luceotis unum annorum 500.
Germanensem uoum ejusdem ætatis.
Pratellensem unum ejusdem etiam ætatis.
Corbejensem uoum anoorum 400.
Lyrensem unum annorom 300.
Laudioum unum aooorum 300.
Gemetieeosem unum non multo recentiorem.

LIBRI TRES DE VIRGINIBUS

castigati sunt ad mss.

Remensem unum ab Hincmaro Ecclesiæ suæ datum, aonorum 800.
Gemeticenses duos, alterum annorum 800. alterum mutilum, annorum 700.

Pratellensem onum annorum 700.
Fiscaoensem unum, sed mutilum annorum 700.
Sagieosem, & huoc mutilum ann. 600.
Albiniaoum uoum annorum 600.
Telleriaoum uoum aonorum 600.
Colbertinos duos, alterum anoorum 600. alterum annorum 400.
Regium unom aonorum 500.
Carouteosem onum, ex Abbatia sancti Petri in Valle, sed mutilum, annorum 500.
Floriacensem unum aonorum 500.
Theodoricensem uoum anoorum 500.
Vallis-elaræ ooum annorum 500.
Vallis-lueeotis uoum ejusdem ætatis.
Sorbooicum unum annorum 400.

LIBER DE VIDUIS

emendatos est ad mss.

Gemeticensem unum anoorum 700.
Fiscanensem uoum aonorum 700.
Pratellensem noum ejusdem ætatis.
Tellerianum ooum anoorum 600.
Colbertinos duos, alterum aonorum 600. alterum 400.
Albinianom unum annorum 600.
Regium unum annorum 500.
Vallis-elaræ unum annorum 500.
Sorbonicum unum annorum 400.

LIBER DE VIRGINITATE

Collatus fuit cum omnibus fere codicibus iis, ad quos castigati sunt libri tres de Virginibus.

LIRER DE INSTITUTIONE VIRGINIS

recensitus est ad mss.

Gemeticenses duos annorum circiter 700.
Pratellensem uoum ejusdem ætatis, sed mutilum.
Albinianum unum annorum 600.

Vallis-lucentis uoum anoorum 500.
Carnutensem uoum aooorum 500.

EXHORTATIO VIRGINITATIS

emendata est ad mss.

Gemeticenses duos aooorum circiter 700.
Fiscanensem unum annorum etiam 700.
Pratelleosem unum ejusdem propemodum ætatis.
Sagiensem unum anoorum 600.
Albinianum uoum anoorum 600.
Colbertioos doos, alterum annorum 600, alterum 400.
Reglum uoom annorum 500.
Carnutensem unum annorum 500.
Vallis-luceotis uoum ejusdem ætatis.
Sorbooicum unum annorum 400.

LIBER DE LAPSU VIRGINIS CONSECRATÆ

correctus fuit ad mss.

Gemeticensem uoum aooorum 700.
Floriacensem onum annorum 600.
Michaelioum unum anoorum 600.
Albinianum unum ejusdem quoque antiquitatis.
Colbertinos tres anoorum 600. 500. & 400.
Regium unom anoorum 500.
Victorinum unum annorum 500.
Regiomontanum unom aonnrum circiter 500.
Sorbonicum unum aonnrom 400.

LIBER DE MYSTERIIS

collatus fuit cum mss.

Benigniano uoo annnrum 800.
Claromontaoo uno annnrum 800.
Remeosibus duobus, altero Hincmarl annorum 800. altero ann. 500.
Gemeticeosi uoo annorum circiter 700.
Pratellensi uno annorum etlam 700.
Vinceotino uno, id est, sancti Viocentii Cenomaneosis, annor. 600.
Albiniano uoo annorum 600.
Michaelino ono annorum 600.
Illidiano ono, id est, sancti Illidii Claromontani, annor. 600.
Tellerianis duobus annorum circiter 600.
Fragmenro unius codicis Germanensis annor. 600.
Regiis duobus, altero anoorum 500. altero 400.
Lætiensi uno aooor. 500.
Alnetino uno ejusdem ætatis.

Colbertiois tribus doobus annorum 500. tertio 400.
Victorioo uno aonnrum 400.
Sorbooico uno ejusdem circiter antiquitatis.

SEX LIBRI DE SACRAMENTIS

recogoiti sunt ad eosdem mss. ad qoos liber de Mysteriis exactus fuit, & præterea ad Germanensem uoum aooorum 500. & Vallis-lucentis unum ejusdem ætatis.

LIBRI DUO DE POENITENTIA

recensiti suot ex mss.

Benigniano uno annorum 800.
Claromontano uno aonorum 800.
Laudunensi uoo aooorum 700.
Germaoensibus duobus, altero ann. 800. altero 500.
Colbertlois duobus, altero annnrum 600. altero 400.
Floriacensi uno annorum eirciter 600.
Michaelioo uno aonorum 600.
Albiniano uno aooorum etiam 600.
Fuliensium uno anoorum 600.
Remensi uno anoorum 500.
Cistercieosi uoo anoorum 500.
Sorbooico uno aooorum circiter 400.

LIBRI DE FIDE AD GRATIANUM

emendati sunt ad mss.

Remensem uoum ab Hiocmaro Ecclesiæ suæ datum, annnrum 800.
Colbertioos septem annorum 800. 600. 500. & 400.
Albinianum unum annorum 600.
Bigotinum unum annorum circiter 600.
Tellerianum unum annorum 500.
Audoenensem unum annorum 500.
Ebrulphensem onum annorum 500.
Theodoricensem unum annorum 500.
Lætiensem unum ejusdem ætatis.
Sorbonicum uuum annorum circiter 400.

Observandum autem est in manuscriptis aliquot e libris quinque de Fide non nisi priores duos contineri.

LIBER EPISTOLARUM

expurgatus est ad mss.

Belvacensem uoum aonorum circiter 800.
Pratellensem unum annorum etiam 800.
Thuaneum uoum annorum 800.
Vindocioensem uoum annorum 700.

Re-

Regium unum annorum 600.
Albinianum unum annorum circiter 600.
Tellerianum unum ætatis circiter ejusdem.
Gemeticensem unum annorum amplius 500.
Longipontinum unum annorum 500.
Caroli-loci unum annorum 500.
Pontiniacenses duos non diversæ antiquitatis.
Lætiensem unum etiam ann. 500.
Michaelinum unum ejusdem ætatis.

Et horum manuscriptorum singuli omnes aut prope omnes Ambrosianas epistolas comprehendunt: ad eos vero qui sequuntur non omnes, sed tantum aliquot recensitæ sunt, nimirum.

XIII. ad Boyerianum, id est, e bibliotheca D. Boyerii Præsidis in senatu Divionensi, unum annor. circiter 800.
VII. ad Corbejensem annorum etiam 800.
ad Laudunensem annorum 700.
ad Thuanenm annorum circiter 500.
ad Germanensem unum ejusdem etiam ætatis, & ad Colbertinos duos alterum ann. circiter 600. alterum 400.
IX. ad Regium secundum annorum circiter 400.
Concilium Aquilejense ad Tellerianum secundum annorum circiter 600. & ad editiones Chifletii in suo Vigilio, nec non Labbei in Conciliis.

Postremo aliæ quædam partim ad Regium tertium, partim ad Tellerianum etiam tertium, partim ad unum Fuliensium, unum B. Mariæ Remensis, atque unum Remigianum.

INDEX
LOCORUM SACRÆ SCRIPTURÆ
IN HOC VOLUMINE EXPOSITORUM.

GENESIS.

EXODI.

LEVITICI.

NUMERORUM.

DEUTERONOMII.

I. REGUM.

II. REGUM.

III. REGUM.

JOB.

Index locorum

NAHUM.

Sacræ Scripturæ.

II. 14.

Index locorum

A C T U U M.

A D   R O M A N O S.

I. A D   C O R I N T H I O S.

II. A D   C O R I N T H I O S.

A D   G A L A T A S.

12. Uti-

Index locorum Sacræ Scripturæ.

INDEX
RERUM ET SENTENTIARUM.

A

Ager

Index Rerum & Sententiarum.

An

Index Rerum & Sententiarum.

APE.

Index Rerum & Sententiarum.

Index Rerum & Sententiarum.

Index Rerum & Sententiarum.

Index Rerum & Sententiarum.

Index Rerum & Sententiarum.

autem

Index Rerum & Sententiarum.

Con-

Index Rerum & Sententiarum.

Index Rerum & Sententiarum.

Index Rerum & Sententiarum.

Index Rerum & Sententiarum.

Index Rerum & Sententiarum.

Index Rerum & Sententiarum.

Paulus

Index Rerum & Sententiarum.

S. Ambr. Tom. III.

Nnnn

IRE-

Index Rerum & Sententiarum.

Index Rerum & Sententiarum.

Index Rerum & Sententiarum.

Index Rerum & Sententiarum.

N.

O.

Index Rerum & Sententiarum.

P

Patri-

Index Rerum & Sententiarum.

Index Rerum & Sententiarum.

Index Rerum & Sententiarum.

Index Rerum & Sententiarum.

Index Rerum & Sententiarum.

Index Rerum & Sententiarum.

Index Rerum & Sententiarum.

INDEX VERBORUM,

Sententiarum, dogmatum difficiliorum, rituum veterum &c. quae in notis explicantur.

Index Verborum, Sententiarum &c.

Index Verborum, Sententiarum &c.

Jos-

Index Verborum Sententiarum &c.

Index Verborum, Sententiarum &c.

VARIÆ

VARIÆ QUÆDAM LECTIONES

inter omiſſas non contemnendæ.

EX LIBRIS OFFICIORUM.

COlumna 2. A. Vet. Cod. unus, *& eſſentia beatitudinis*.
Ibidem B. mſſ. aliquot, *quo ille Spiritus*.
Col. 3. A. nonnulli mſſ. & Gill. in marg. *Vigilantiam apoſtolorum*.
Ibid. B. non pauci mſſ. *quod homines docerent*.
Col. 4. C. Eraſ. & ſeq. edit. cum paucis mſſ. *Caſtum et ſervare*.
Ibid. Eædem edit. ſine mſſ. *Hoc eſt tacito &c.*
Col. 5. B. Gill. ac Rom. edit. *Eſt enim magnum & negotioſum*.
Ibid. E mſſ. aliquot, & Gill. in marg. *Ne diſrumpant vindemiam*.
Col. 6. D. mſſ. non pauci, *verba ſua, ſi cuſtodiendum hoc*.
Col. 7. A. tres mſſ. *Symmachus a verbo irritationis dixit*.
Col. 8. D. Rom. edit. ſola, *adhibet hominem nequam ſpiritus*.
Ibid. D. mſſ. non pauci, *Semei filius, ſa... ebat David*, alii aliquot, *Semei filius Gera, execrabat David*. Rom. edit. *Semei filius Gera, filii Gemini &c.*
Ibid. E. Cod. Theod. *cui abundabat bonus, & optimam conſcientia*.
Ibid. F. Pleraque mſſ. poſt, *quaſi ſtruxerit*, omittunt ſequentia: cujus loco legit cod. Laud. *eſt quaſi ſtruxerit*.
Col. 9. E. Vet. edit. cum paucis mſſ. *caritate pendet*.
Col. 10. D. plures mſſ. *dari ... ſtimaverunt*, non tale.
Ibid. mſſ. non pauci, *deinde indicere*, quidam *loquendi*.
Col. 12. B. mſſ. aliquot, *Nec ipſa natura*: edit. vet. *Nec non ipſa natura*.
Ibid. C. mſſ. nonnulli, *ſonus excitatio*.
Col. 14. F. cod. Tell. *homo mentiens non poteſt redarguere*.
Ibid. F. quidam mſſ. *infeſtis ſucceſſionibus propriis*.
Col. 15. D. pauci mſſ. *anima ſua ille vitam accipit*.
Ibidem vet. edit. & quidam mſſ. *epulatus fuerit inferent: homines nihil &c.*
Col. 19. E. mſſ. aliquot, *variis terrae effundit in fructus*.
Col. 20. F. nonnulli mſſ. *Unguentati ſpontaneos faleas*. Et conſequenter poſt quidam alii, *non faleas agros &c.*
Col. 22. F. nonnulli mſſ. *virtus eſt miſericordia & ſuavis gratia*.
Col. 24. B. mſſ. haud pauci, *Colorem pudoris abducat*.
Col. 25. A. mſſ. aliquot, *nel ipſa neceſſitatis*.
Col. 28. C. Pleraque mſſ. *ſed ne intemperantiam*.
Col. 29. E. Vet. edit. ac mſſ. aliquot, *mala eam lex ponat*.
Col. 30. A. quidam mſſ. *affectiones propoſit in naturam vertat*.
Ibid. nonnulli mſſ. & edit. Gill. in marg. ac Rom. in corp. *atque omnes non queat*.
Col. 31. A. vet. edit. ac mſſ. nonnulli, *in te refectus*.
Col. 32. C. mſſ. aliquot, *& quaſi emulti*.
Col. 34. A. Vet. edit. & quidam mſſ. *plenum tamen ſuavitatis*.
Col. 35. B. Nonnulli mſſ. ac edit. *multiplicatu*, quidam, *multiplici neceſſitudinis profectibus aſſecta*.
Ibid. D. Rom. edit. cum uno vel altero mſſ. *Captum opinem... bello reperio*.
Col. 37. D. mſſ. non pauci, *Quomodo ſapiens, ut Arcanum... ut Marcum*.
Col. 41. D. nonnulli mſſ. *equus vel aristes gregibus*.
Col. 46. mſſ. aliquot, & vet. edit. *fame laborare*.
Col. 54. A. edit. ac pauci mſſ. *uſum penſandum beneficii, ne tanto ſubtrahat, quanto &c.*
Ibid. E. Rom. edit. ſola, *menſuram bonam confertam*.
Col. 55. B. plures mſſ. *circa latera ſua rudentes*.
Col. 56. D. mſſ. aliquot, *fortitudo flectatur*, quidam *flectitur, animi*.
Ibidem E. in mſſ. aliquot ſæpius variis periis inceptias; in quibuſdam enim legitur, *hauſtum exciaiur*: in aliis, *propoſiti cernuntur*: in nonnullis, *ſuſpenderare*: in aliquibus, *propterea cernitur*.
Ibid F. mſſ. aliquot, *frangi homines ſolent*.
Col. 57. A. nonnulli mſſ. *niſi qui legitime certaverit*.
Ibid. C. quidam mſſ. *ad corruptelam ipſorum*. Et infra: *Fili*, inquit, *Timothee, conventum doctrinarum... ſuadeo &c.*
Col. 60. A. Tres mſſ. *perturbatur cogitationibus*.
Ibidem C. cod. Fiſc. *nudus egreſſus ſum de utero matris meæ*.
Col. 61. F. mſſ. aliquot, *præliatorum fortitudinem*.
Ibidem. Vet. edit. ac mſſ. non pauci, *ſurgeret prælium*.
Col. 63. C. Eraſ. ac ſeq. edit. cum mſſ. duobus, *gloriosiorem triumphis mortem*.
Col. 67. D. pauci mſſ. & vet. edit. *Non ſuſtum noverit &c.*
Col. 69. B. edit. & quidam mſſ. *Quod gratia dantur*.
Col. 70. C. nonnulli mſſ. & vet. edit. *Habes hanc decorem generalem*.
Col. 71. C. mſſ. aliquot, *vi quadam ſerpente*.
Col. 72. E. cod. Big. *Solent non quaſi quæ objicerat, non ſum tantus... etiamſi non objicit alienum errorem*.
Col. 73. A. duo mſſ. *& benedicimus: perſecutionem patimur, & ſuſtinemus*.
Ibidem C. mſſ. unus, *quia maledictio illa*.
Ibidem D. duo mſſ. *Dominus benedictionem pro maledictis hoc*.
Col. 74. D. mſſ. Thuan. *Hoc ergo in imagine videmus*.
Col. 75. E. mſſ. aliquot, *qui aggerare*, quidam *augent, poſſit*.
Ibidem edit. ac pauci mſſ. *merces congerat*.
Col. 76. A. mſſ. nonnulli, *tranſfretum pertinet mare*, unus *merces tendat*.
Ibidem quidam mſſ. & edit. *delapidate habet luxurioſus*.
Ibidem E. nonnulli mſſ. *paritis adquirit hereditatis*.
Ibidem C. cod. Big. *& attollere in imaginem Chriſti*.
Col. 77. C. mſſ. aliquot, *ſed etiam inſidiantem, id eſt, etiam quæ ferre ſunt*.
Col. 79. B. Eraſ. in marg. & Gill. in corp. cum mſſ. nonnullis, *vaſa ejus, altare, & ſuper*: Rom. edit. *vaſa ejus, & ſuper*.
Col. 80. A. mſſ. non pauci, *ut oneroſos populo deſerat*.
Col. 81. A. ultimæ edit. Pariſ. *quidquid peccatum eſſe*.
Ibid. B. ſuperiores edit. *breviſſimi arbitrabamur... poſitam eſſe minime dubitabamus*.
Col. 83. C. edit. & quidam mſſ. *tuba canende*: alii nonnulli, *tuba canentes*.
Col. 84. B. edit. *aſtimanda relinquerentur*: mſſ. *aſtimandum relinqueretur*, ſupple negotium.
Col. 85. E. edit. ac mſſ. aliquot, *factio repelliæ*.
Col. 86. E. edit. *poſt me, abnegat ſemet ipſum, tollat*: mſſ. *poſt me, tollat*.
Col. 88. B. mſſ. aliquot, *Beati pauperes ſpiritu*: ſequenti autem verſu edit. ſolæ, *& ſitimus juſtitiam*.
Col. 89. A. nonnulli mſſ. *angi dolore, deplorare*.
Col. 91. A. edit. *de quibus dicitur... dum deſcendis in corruptionem, id eſt, quæ &c.*
Col. 92. D. Edit. *ac facilitate animi, moderatione præcepti, & affabilitate ſermonis, verborumque honore*.
Ibid. 93. quidam mſſ. *Conſilii uſus miniſterio*.
Ibidem E. nonnulli mſſ. *abſolvebat commendat*.
Ibidem. F. ult. edit. Pariſ. *quam mala in ſermone*.
Col. 94. D. mſſ. nonnulli, *faciat exemplis*, quidam *exemplum*.
Col. 99. A. mſſ. aliquot, *Vera ſe eſſe annuntiatum*.
Col. 100. C. edit. ac pauci mſſ. *libido devincitur*.
Col. 101 B. Eraſ. & ſeq. edit. cum mſſ. quibuſdam, *invenitur purior*.
Ibid E. eædem edit. ac mſſ. aliquot, *habens juſtitiam*, *indam conſtantiam*.
Col. 104. A. Eraſ. & ſeq. edit. *qua operum collatione*.
Col. 105. C. quædam edit. *impendentiſſimus ſit*.
Col. 106. D. nonnulli mſſ. *pertinentem ſollicitudinem ſtatuit*.
Ibid. E mſſ. non pauci, *ut jejuno corpore*.
Col. 107. A. mſſ. aliquot, *de terra ſurgebant ſimul*.
Col. 108. B. vetuſtiſſimi cod. *Efficit nobis, inquit, ... quæ efficiebant illi*.
Col. 110. C. ſuperiores edit. *itaque bonis ſungi plurimum proficit*.
Ibidem. D. edit. cum mſſ. nonnullis, *refulgere præſentia & videretur majeſtas &c.*
Col. 113. A. quidam mſſ. *Jacob. Quanta gratia & merces eſt, quæ hoſpites & peregrinos ſuſcipis. Valde id &c.*
Col. 114. A. plures edit. & quidam mſſ. *Qui ſcis an tu eam ſuſcipis hoſpitem... cum in hoſpite ſit Chriſtus*.
Ibid. C. cod. Big. poſt vocem *genera* ſubjungit, *De duobus generibus largitatis*, Sed in margine.
Ibid. E. Grat. *Pulcra etiam liberalitas eſt in ipſo pauperis dare menſuram tenere*.
Col. 118. B. Rom. edit. *intercipi volunt, ne vel inferre arma*.
Col. 120. C. Eraſ. & ſeq. edit. *ſolum ſſere*.
Col. 123. A. edit. ac pauci mſſ. *in commercium, qui videmus? Cur tua ab hujus &c.*
Ibid. D. Eraſ. & ſeq. edit. cum mſſ. nonnullis, *agnoſce*, cum in utroque *vidēre &c.*
Ibidem C. quidam mſſ. *ſpecies vaſculorum*.
Ibid. F. nonnulli mſſ. *Laurentius, & videt quæ eos &c.*
Col. 125. A. quatuor mſſ. *quadam autem orphani Tobiæ*.
Ibid. D. quædam edit. *deleſtique ex amicis*. Cæteræquæ autem omnes edit. ac pauci mſſ. *ut vitam proferret et*. Denique Rom. edit. ſola, *quærebat ſpiritum*.
Col. 128. B. cod. Carn. *qui invidiam generat*.
Col. 129. D. mſſ. aliquot, *difficultate & generandi inopia, ſterilem conceptionem*, quidam *conceptione fœcundat*.
Col. 133. A. edit. & pauci mſſ. *membrum membro detere, non et mihi &c.*
Col. 134. C. Rom. edit. *ut a tor alteri donabat*.
Col. 135. A. nonnulli mſſ. *quam exſilium, debilitas, dolor*.
Col. 136. D. quidam mſſ. *Sed ut jam in hoc libro ponamus faſtidium*.
Col. 137. A. edit. Amerb. & Eraſ. *fabulatrum aliam equam*: Gill. & Rom. *fabulatorem &c.*
Col. 138. B. Rom. edit. *Et ait David: Vivit Dominus*.
Ibid. F. mſſ. aliquot, *nec perſonam ſuam indutus abſcondat. Romanis apoſtolis ...*
Col. 140. C. edit. ac mſſ. nonnulli, *... in indoſtriam & indulgentiam*.
Col. 141. A. Eraſ. & ſeq. edit. *frumentarii præſidii capiatorem*.
Col. 143. E. edit. & pauci mſſ. *cultores agrorum eſſet vani*.
Col. 144. D. mſſ. aliquot, *plebes reclamabant dicentes*.
Col. 146. E. Eraſ. & ſeq. edit. *cum honeſtate, quam utilitatem*.
Col. 147. B. nonnulli mſſ. *menſura æqualitatis*.
Col. 149. B. mſſ. aliquot, *cæterorumque amicorum convivarum*.
Col. 150. B. cod. Laud. *ſicut eſſe idem Doech maligno ebrius vino*.
Ibid. Eraſ. & ſeq. edit. *Achimelech*.
Col. 152. D. mſſ. aliquot, *fugavit populos cum filio ſuo*.
Col. 154. A. Rom. edit. *non licere ſibi habere uxorem fratris ſui*.
Ibid. E. mſſ. aliquot, *turpem remunerabat*.
Ibid. F. Vet. edit. ac mſſ. nonnulli, *verſo cadentes*, forte *calentes* quidam, *ſcatentes*.

Col

Variæ quædam lectiones inter omiſſas &c.

Col. 157. D. edit. & pauci mſſ. *hymnum Deo uſque quo conſummatum eſt* &c.
Col. 158. F. Rom. edit. *diſpertitas apparuiſſe linguas.*
Col. 159. B. eadem edit. *libertatis bevolutur.*
Ibidem E. omnes edit. *homo noſter auctior crucifixus.*
Col. 160. D. pauci mſſ. *quam . . . concubinam appellabat.*
Col. 161. A. omnes edit. *& appropinquandum foret.*
Ibid. C. nonnulli mſſ. *ante hoſpitium hoſpitis,* Eraſ. & ſeq. edit. *ante oſtium hoſpitii.*
Ibid. E. cod. Thuan. *in numero patet.*
Col. 162. A. Gill. in marg. & Rom. edit. in corp. *teſtatis non offerebantur.*
Ibid. D. mſſ. aliquot, *ſinum ſuum negat, & abſcondit eum.*
Ibid. E. Rom. edit. *Filius hic homicidio miſit.*
Col. 164. A. edit. omnes, *non parcere arci ejus.*
Ibid. B. Rom. edit. *praponderavit caritati votum.*
Col. 165. C. edit. ac pauci mſſ. *quae eadem complexa eſt caritas.*
Col. 166. C. Eraſ. & ſeq. edit. cum mſſ. nonnullis, *propter amicitiam deſeratur.*
Ibidem E. edit. ac mſſ. aliquot, *non penuria quaeritur.*
Col. 167. A. Gill. ac Rom. edit. *nemo adſentator eſt.*
Col. 168. A. codex Benign. *de quo loco, ut ſupra diximus, bene ait ſanctus David: Tu vero* &c.

EX LIBRIS DE VIRGINIBUS.

Col. 175. A. edit. *non forte de terra, quædam, non forte* &c.
Ibid. E. mſſ. aliquot, *mirentur inopes, & laniantur.*
Col. 176. B. nonnulli mſſ. *ſere omnes propinqui poterant.*
Col. 178. C. pauci mſſ. *& corporis ne ullo . . . . labe ſauciavit.*
Col. 179. C. quidam mſſ. *non morum prudentia.*
Ibidem E. nonnulli mſſ. *petulantium ſit iudicium.* Et poſt pauca, *pretio adducitur, pretio commutatur.*
Col. 180. C. mſſ. non pauci, *momentum ſui pudoris, unum monumentum* &c.
Col. 181. D. mſſ. aliquot, *renatus ob ſacula.*
Ibidem F. Rom. edit. ſola, *Quanta ſit ut virgo liceat.*
Col. 182. B. nonnulli mſſ. *fecundoſe mulier nobilis partu.*
Col. 183. C. quidam mſſ. *maritale judicium, perdidere ſuam.*
Ibid. E. edit. ac pauci mſſ. *etiam odorum varia* &c.
Col. 184. A. nonnulli mſſ. *arbiter petitus Deus . . . deleget animas.*
Ibid. B. mſſ. aliquot, *neſcit ſuntra heredis.*
Col. 185. A. quidam mſſ. *emerent ſtudio generum.*
Ibidem C. pauci mſſ. *per ſucceſſorum ſeriem.*
Col. 186. F. mſſ. aliquot, *forma itaque mollis suo opere componat . . . Nos quoque virginem,* Rom. edit. *virgini.*
Col. 188. C. edit. *in lignis nemoroſis.*
Col. 189. D. mſſ. aliquot, *mille Salomon:* nonnulli, *mille, inquit, Salomon.*
Ibidem E. omnes edit. *Invitas armatas tellis.*
Col. 191. A. edit. *tectela decorus tuto plus placet.*
Col. 192. A. mſſ. aliquot, *de Placentinenſe grandes virgines veniunt.* Non recte.
Ibidem, quidam mſſ. *ut alibi profundeam.*
Col. 194. B. omnes edit. *virgo occurreret, quam ubi* &c.
Col. 197. B. Rom. edit. cum uno aut altero mſſ. *nullis retinaculis corporalibus.*
Ibid. D. mſſ. aliquot, *aut loca repetis.*
Ibidem E. nonnulli mſſ. *quo virtutis meriſtros habes, quia quidquid geris.*
Col. 199. A. quidam mſſ. *non ſolis ſibi debent poſſe.* Et infra D. *mundus eo non cognovit.*
Ibidem D. omnes edit. at pauci mſſ. *cinctibus exsitatis.*
Col. 200. B. nonnulli mſſ. *non uſus decepit adſuetus.*
Col. 202. B. non pauci mſſ. *Claudite intus columbam . . . qui columbam primus invadet.*
Ibidem D. plures mſſ. *& ecce vir miles, facris terribilis.*
Ibidem edit. *cum virgo, ut vidit, tremuit.*
Col. 204. C. quidam mſſ. *Cave contradicere audiaris.*
Col. 206. E. mſſ. aliquot, *vel ſi qua eſt gratia, noſtra debilaſſis augeatur.*
Col. 207. A. nonnulli mſſ. *Excute plauſus cujuſdam ſinetum diſcis amare, cervices ut iniuſti jugum.*

Col. 209. A. quidam mſſ. *unguentorum currentes.*
Ibidem B. mſſ. aliquot, *At illa impatiens dui laboris.*
Col. 212. A. mſſ. aliquot, *ſublimi nitens, virginare propter* &c.
Col. 213. D. pauci mſſ. *& inventum plantetur.* Et paulo poſt omnes edit. *immanitate moriatur.*
Col. 214. A. nonnulli mſſ. *in florem depo nat radicis.*
Col. 215 B. mſſ. non pauci, *florem vigetur ſtatibus.*
Col. 217. C. quidam mſſ. *Quo dicto, non contriſtatus eſt.*
Col. 218. C. mſſ. aliquot, *videre quid docere.*
Col. 219. C. quidam mſſ. *qua vis voluntatis illa magis eſt? Mori velle nec poſſum.*
Ibidem D. pauci mſſ. *nullum peccatum ſatis relinquam.*
Col. 222. A. plerique mſſ. *carniſici dedit fortis & patiens, ut cum* &c.
Ibidem iidem mſſ. *cum gemitu nulla lacrymam dedit.*

EX LIBRO DE VIDUIS.

Col. 227. B. nonnulli mſſ. *quatuor libris ſuperioribus.*
Col. 228. A. quidam mſſ. *ſecundum meum conſilium duo.*
Ibidem B. mſſ. non pauci, *propria ſingularis gratia reſervetur.*
Col. 229. D. mſſ. aliquot, *pignori ſuperbiret.*
Col. 230. C. quidam mſſ. *parentibus deſerat diverſum.*
Ibidem E. vet. edit. *ipſa Doctoris ſermone,* Rom. *ipſe Doctoris gentium ſermone.*
Col. 232. B. pauci mſſ. *ſenſu debilis in viduam, mitigetur* &c.
Ibid. quidam mſſ. *ſancta viduæ, quamquam lubricus uſus ſtudio deferendus, quod* &c.
Col. 234. A. cod. Tell. *univerſa terrarum:* alii nonnulli, & edit. *univerſam terram.*
Ibidem D. quidam mſſ. *erpes quadam invidia navo.*
Col. 236. A. omnes edit. *qui devotionem:* omnes mſſ. *qua devotionem,* nempe *virginitas.*
Ibidem F. nonnulli mſſ. *ſibi reliqui facit, quædam ſibi trenutt.*
Col. 239. D. Cod. Vall. *bonam commendationem materia ſua.*
Col. 241. A. cod. Vall. *quam patria libertatem.*
Ibidem B. mſſ. non pauci *ebrios excitatum vitas* &c.
Col. 242. C. mſſ. aliquot, *cognoſcite alias.*
Col. 244. B. deeſt in multis mſſ. *Arma Eccleſia fides.*
Ibidem C. edit. *veſtram adſtruere poſſitis.*
Col. 246. C. quædam edit. *etiam cum viverent.*
Col. 247. B. cod. Vall. *Et facile viſitare viduas dignatur.*
Col. 248. B. edit. & pauci mſſ. *humilitatis conſcius ſue.*
Ibidem D. mſſ. aliquot, *Et tu igitur qui indecore . . . . . obſecro Deum. Si fidem deſeres* &c.
Col. 250. D. Rom. edit. *ſervienti addictus ſrater.*
Ibidem E. edit. *Et ſicut Chriſti grex conſtat ex omnibus, grex tamen* &c.
Col. 251. D. mſſ. non pauci, *ibi lex eſt, ubi conſilium gratiam provocat.* *Et ideo* &c.
Col. 252. A. pauci mſſ. ſed omnes edit. *Cujus deſectum arbitror.*
Ibidem F. omnes edit. *non virtus eſt caſtitatis. Et ſunt ſpadones.*
Col. 257. B. pauci mſſ. *quamquam conſilii non ſit.*

EX LIBRO DE VIRGINITATE.

Col. 265. D. nonnulli mſſ. *domus ſua monstraſſet oſtium, immolaret Deo.*
Col. 267. D. plerique mſſ. *Pater orphanorum, & judices viduarum.*
Col. 268. D. mſſ. aliquot, *quia dubitabat.*
Col. 270. D. mſſ. nonnulli, *deſenſorum venit,* quidam *deſenſatum invenio.*
Col. 271. A. quatuor mſſ. *utinam non vincere.*
Ibidem D. mſſ. aliquot, *non audent, neque nubentur.*
Col. 272. F. quidam mſſ. *alieni ab uxoris* &c.
Col. 274. D. cod. Reg. & Fiſc. *Dicunt quamvis Alexandrina.*
Col. 275. D. mſſ. Fiſc. *dicimus: ſed virtutem unam.*
Col. 284. D. mſſ. aliquot, *conſurges in terram, exeuntibus preparet mensam.*
Col. 285. B. quidam mſſ. *Exi, exterius explora.*
Col. 286. D. pauci mſſ. *nihil terrenum habeas.*
Col. 289. C. nonnulli mſſ. *divino jure ſedet.*

Col. 291. D. tres mſſ. *ut vindemiet myrrham, ſidem copias odoris, pabulum cæleſte* *capiat.*
Col. 297. D. quidam mſſ. *cupiditatibus mundi revolventibus . . . . . reſoluto totorum pernicie.*

EX LIBRO DE INSTIT. VIRGINIS.

Col. 310. A. nonnulli mſſ. *Eccleſia gloriam.*
Col. 311. A. quidam mſſ. *& educam te.*
Col. 313. A. Duo mſſ. *Caſtigabat corpus ſuum, & in ſervitutem* &c.
Ibidem D. cod. Vall. *Vetus ille peccator . . . . ſollicitudine adtritus.*
Col. 314. B. quidam mſſ. *ne anima conſtet* &c.
Col. 316. C. nonnulli mſſ. *Quid mirari ſum, ſi infirmior lapſus eſt ſexus.*
Col. 318. A. edit. & quidam mſſ. *jejuniorum ſolvis.*
Col. 325. C. edit. *ſed non omnis clauſa ſemper.*
Col. 332. B. mſſ. duo, *eo quod ſpecioſa Eccleſia.*
Col. 337. B. edit. *Pater gloria . . . ineffabiles gratias agimus.*
Ibidem C. mſſ. duo, *ad invitanda virginum ſtudia.*
Col. 338. C. iidem mſſ. *ſacra virginis crinem.*
Ibidem E. iidem mſſ. *Pater claritatis & gloria.*
Ibidem edit. Rom. *quem colebat ſanctus Iſaac.*
Col. 359. D. omnes edit. *excludere caritatem, nec perſecutio, nec gladius.*
Col. 340. C. eædem edit. *ad omne opus bonum paratum.*

EX LIBRO EXHORT. VIRGINITATIS.

Col. 346. B. mſſ. non pauci, *Videte, inquit, vos Apoſtoli. Plus putatis depreſſiſſe* &c.
Col. 348. C. plures mſſ. *quod deligendum putes.*
Ibidem C. mſſ. haud multi, *pauper eſt, & divites humilis & excelſos facit.*
Col. 350. C. plerique mſſ. *quando infirmior.*
Col. 355. B. edit. & quidam mſſ. *ut vos vitis lumpea diſtorcitis.*
Ibidem C. mſſ. quidam *ſuper virginem:* edit. *per virginem.*
Ibidem E. nonnulli mſſ. *cum ipſi diſcipuli dixerint.*
Col. 357. D. plerique mſſ. *& ſollicitudinem metuens.*
Col. 359. B. Rom. edit. *Quis audivit talo, ſi parametur* &c.
Col. 362. E. edit. *ſolemnus cotous:* mſſ. *ſolemnus motu.* Sed eodem ſenſu, cum ſit utrumque a verbo coire.
Col. 364. B. mſſ. plerique, *dum tractaſſe cogitas.*
Ibidem C. edit. *quare in cubili tuo.*
Col. 366. B. eædem edit. *quid nitidius lactea veſtimento.*
Col. 370. B. mſſ. aliquot, *& de ſpinis eum coronabant.*
Col. 371. B. edit. *& concubitus cupiditas.*
Col. 373. A. Rom. edit. *Soatas de neceſſitatibus.*
Col. 374. D. edit. *adhuc diſcerno:* mſſ. *adhuc decerno.*

EX LIBRO DE LAPSU VIRGINII.

Col. 382. C. edit. & pauci mſſ. *& an ex juſto dolore procedant.*
Col. 383. A. edit. *Et quoties dico.*
Ibidem eædem edit. *in pallore auri.*
Ibidem C. edit. ac mſſ. aliquot, *virginitatis decorem.*
Col. 384. E. eædem edit. ac pauci mſſ. *noluiſti violari.*
Col. 385. A. mſſ. nonnulli, *Iſtud nutrix pudor prohibuit.*
Col. 386. B. mſſ. aliquot, *& Domini ſponſalia.*
Ibidem C. edit. ac pauci mſſ. *cum hac exempla . . . . Quid putes fore, ſi inter* &c.
Col. 387. C. eædem edit. ac mſſ. *habitus virginitatis.*
Col. 388. A. mſſ. aliquot, *glorificate Dominum in corpore veſtro.* Et infra, *in regno Dei.*
Ibidem B. nonnulli mſſ. *Ipſa ſcriptura ingerebat.*
Ibidem C. quidam mſſ. *Dolet famam ſuorum ſequi ſactum, tua autem ad malum fama perveniat . . . & ſubſannatio de te fuiſſet.*
Col. 390. A. pauci mſſ. *ſpinam in miſſe? Et quidem ſi te ſolam* &c.
Col. 391. A. mſſ. nonnulli, *enarrandum eſt annulum illud.*
Col. 392. D. edit. & quidam mſſ. *& miſericors ſum.*
Col. 393. D. mſſ. magno numero, *ab ipſo quoque in die judicii remedium.*

Variæ quædam lectiones inter omissas &c.

EX LIBRO DE MYSTERIIS.

Col. 410. C. mss. nonnulli, *quando descenderet diluvium.*
Col. 412. A. edit. *a lepra esset mundatus.*
Col. 414. B. edit. *Creatura autem &c.*
Col. 416. C. mss. non pauci, *in regnum Dei, & consacerdotium.*
Ibidem mss. aliquot, *gratiae humilitate se fecerat credit.*
Col. 417. A. quidam mss. *consistere mysterium.*
Col. 418. D. Rom. edit. *apta comparatione.*
Col. 419. A. Gem. mss. *Advenit et a Libano, sponsa, advenit et &c.*
Col. 421 E. mss. nonnulli, *cum ipse vidit junxit se: alii aliquot, sumsisse eos paris vix justus sit.*
Col. 425. C. quidam mss. *Fructum pomorum suorum.*

EX LIBRIS DE SACRAMENTIS.

Col. 431. C. cod. Clar. *Accipe, Baptizaverat Johannes natus ex vita.*
Ibidem D. quadam edit. *ut sacerdotali gratiae.*
Col. 438. C. mss. aliquot, *quae operantur, sed quae videntur.*
Col. 441. C. edit. *Vade, descende in Jordanem.*
Col. 446. A. mss. nonnulli, *apertum & planum.*
Col. 449. B. non pauci mss. *peccator moreretur. Et infra, sed justitia manet.*
Col. 467. D. mss. aliquot, *gratia caritatem.*
Col. 450. B. edit. *Andite quia quasi &c.*
Col. 611. D. nonnulli mss. *Ergo aqua est terra.*
Col. 431. B. Rom. edit. *quia nos regenerat.*
Col. 613. E. mss. non pauci, *sed ubi ratione cognovit esse projecta, hac regeneratio diceretur.*
Col. 455. D. mss. Clar. *mysterium non est sine ratione.*
Col. 631. A. edit. *oculis cordis tui.*
Col. 46. C. cod. Claromont. *praestitis ut manere sibi placeret.*
Ibidem D. nonnulli mss. *decem & novem colligit, & aliis, & prosequitur est.*
Col. 611. A. mss. aliquot, *ubi dedi odoris mella.*
Col. 430. F. quidam mss. *in cubiculum pectoris suo.*
Col. 434. A. nonnulli mss. *ut in omnibus sit regnum Christi.*

EX LIBRIS DE POENITENTIA.

Col. 678. A. mss. nonnulli, *majoribus ad vulnerum ferentur . . . nec res dissipabit mercatores.*
Col. 500. D. quidam mss. *commemorationem laboris.*
Col. 501. D mss. non pauci, *Spectat gemitus nostros . . . spectat lacrymas nostras . . . spectat &c.*
Col. 501. C. quidam mss. *capta urbis populum.*
Ibidem D. alii nonnulli, *non minore scelerum horrore, studio propensiore.*
Ibidem quidam edit. ac mss. aliquot, *quae repugnant pietati.*
Col. 503. B. nonnulli mss. *dispersione dispergunt.*
Col. 516. B. quidam mss. *unum in utroque mancipatum est.*
Col. 518. C. mss. nonnulli, *cui cum prophetarum esset dictum.*
Col. 509. B. quidam mss. *alium propitiatorem.*
Col. 510. A. mss. aliquot, *cujus peccatoris effectum, quidam affectum.*
Ibidem C. nonnulli mss. *prohibetis orare.*
Col. 511. C. quidam mss. *fruituri gratia.*
Col. 512. B. edit. Rom. *incredulus est Filio, mss. Clar. non credit in Filium.*
Ibidem D. mss. Clar. *misericordiam tuis.*
Ibidem E. edit. *qui peccare desinit, delictis renunciavit.*
Col. 593. B. cod. Clar. *Christi judicatum accipe . . . qui autem nescivit, paucis.*
Ibidem E. idem cod. *in mensura, ut in ipsa mensura absolvatur.*
Col. 595. A. cod. Clar. *an infirma familiaritate.*
Ibidem B. idem cod. *dein patruelium ulteribus.*
Ibidem E. cod. Ben. *sed referens Christum.*
Col. 597. D. mss. non pauci, *excussa veste, quodam excusso vestimento.*
Col. 598. B. quidam mss. *in aliqua parte tam agenda.*
Col. 599. A. edit. *ut sinas in nova confessione.*
Ibidem mss. aliquot, *redemtione ejus adquisitam nostri gratiam*, quidam *redemtione ejus adquisitam gratiam.*

Col. 522. E. cod. Clar. *praesentium, spes est futurorum.*
Col. 525. C. quidam mss. *Christi invocatione suffragatur.*
Col. 526. B. mss. aliquot, *agrum suum stercorat, sy aut tota &c.*
Col. 528. A. mss. nonnulli, *in se eradicatur, effectum.*
Col. 530. B. mss. aliquot, *dimittunt, & principia Verbi requirunt:* nonnulli, *dimittunt, & principalia verba requirunt.*
Ibidem mss. aliqui, & edit. *nunc baptisma est in Ecclesia. Hortatur &c.*
Col. 531. D. pauci mss. *spei est nostra peccatorum.*
Col. 532. C. quidam mss. *reformandam gratiam . . . sed esse etiam est.*
Col. 533. A. mss. nonnulli, *destruitur, & resolvitur*, quidam *& absorbetur.*
Col. 535. A. mss. aliquot, *qui crucifixit Dominum suum . . . aut sceleris sanos eximi, & deponat.*
Col. 536. E. edit. *praejudicio sententia sua*, quidam mss. *conscientia sua.*
Col. 537. B. nonnulli mss. *emendationibus facta oportet.*
Col. 538. C mss. Clar. *salvationis publica.*
Col. 540. B. cod. Clar. *ab omnibus qui derelinquunt eam.*
Col. 541. A. idem mss. *in timore ac confusione visceram.*
Ibidem B. idem cod. *in domo epulantium.*
Col. 542. D. mss. aliquot, *exutus pendere.*
Col. 543. A. nonnulli mss. *Si conversus fuerit.*
Col. 547. A. cod. Ben. *custodi domum, quam concul.di.*
Ibidem D. nonnulli mss. *eo quod commodius egerit.*
Col. 549. A. edit. & quidam mss. *ut usuram non faciat.*
Col. 550. A. mss. aliquot, *sacerdotes induunt, quibus &c.*
Ibid. B. nimium edit. *candida veste lacedere.*
Col. 555. A. mss. nonnulli, *cum exercere non quaerat.*
Col. 556. A. quidam mss. *reverentia & discretione, unus & discretione.*

EX LIBRIS DE FIDE.

Col. 565. A. mss aliquot, *verecunda invasione suscipiam.*
Col. 567. C. pauci mss. *Pater enim semper Filium vult rogari.*
Col. 568. A. mss. nonnulli, *sequantur ea, quae scriptura &c.*
Col. 569. C. non pauci mss. *dixit Propheta, nec Filium denegavit dicens.*
Col. 571. B. plerique mss. *Unum Dominum . . . unum Dominum sibi significat.*
Ibid. D. quidam mss. *laudatis majestatis.*
Col. 575. A. non pauci mss. *forum quia perversus est. Et infra unus, propria vita damnatus.*
Col. 577. A. mss. aliquot, *ecce et convinci intellige.*
Ibid. C. edit. *ne erubescat Eudoxius & Eunomius.*
Col. 579. C. mss. non pauci, *qua exuberat omnem sensum. Si qua Christi superat &c.*
Col. 582. A. mss. aliquot, *Audis verum, agnosce . . . corporalibus aestimanda.*
Col. 584. A. non pauci mss. *& Deum esse distantiam.*
Col. 587. A. mss. aliquot, *Et quid est in quo creatum.*
Ibid. D. edit. *& Deum cum . . . & Deum cum fecit.*
Col. 588. A. non pauci mss *claritas Patrem novit. Minime male.*
Ibid. B. mss. aliquot, *creatura perfecta sunt, sicut &c.*
Col. 591. A. mss. non pauci, *quacumque naturalem, genitus est.*
Col. 595. D. edit. *se simulant, evacuabunt.*
Col. 600. B. mss. aliquot, *& negasse apostolis.*
Ibidem edit. *praecedenta conclusentia*, quidam *consecutia.*
Col. 608. C. quidam mss. *& statim leprosus factus effectus est.*
Col. 609. D. mss. complures, *a Deo deseri.*
Col. 611. A. edit. *quem in nomine sui.*
Ibidem B. nonnulli mss. *& multiplicando multiplicabo.*
Col. 609. C. plerique mss. *Maledictus homo qui &c.*
Col. 610. E. mss. aliquot, *Dominum non honorat.*
Col. 627. D. non pauci mss. *dabo Gog, hoc est, Gothos.*
Col. 639. C. edit. *divinitatis adscribas.*
Col. 651. A. nonnulli mss. *Dubitare ergo noli.*
Ibid. C. mss. aliquot, *in regno Filii.*
Col. 652. D. ver. edit. *nisi quod honorant & servi Domini dignitatem suam.*

Col. 667. C. quidam mss. *unam Dei divinitatem.*
Col. 668. A. iidem cod. *percepta & inhabitante in nobis veritate.*
Col. 680. C. mss. nonnulli, *examinanda sibi arrogent potestatem.*
Col. 688. D. mss. aliquot, *ad divina proprietatem.*
Col. 689. D. nonnulli mss. *sed per claritatem Dei.*
Col. 696. C. mss. non pauci, *& sunt in agricola & vite.*
Col. 698. C. mss. aliquot, *humani sauciamus affatus.*
Col. 700. D. quidam mss. *Et quoniam mihi pro oravit.*
Col. 701. C. non pauci mss. *aut tantum modo inconcupiscibus, ut sanctis aut falsum, ut daemones.*
Col. 710. C. edit. & pauci mss. *in Christo autem, sicut legimus.*
Col. 705. C. mss. non pauci, *in eorum venisse.*
Ibid. D. quidam mss. *vos salvos fieri.*
Col. 707. E. mss. aliquot, *licet etiam ex prophetice.*
Col. 709. A. Rom. edit. *nominis affectum.*
Col. 710. C mss aliquot, *& si tibi avara*, quidam, *& si ibi avara.*
Col. 712. A. pauci mss. *sacrilegium putatis credere.*
Col. 713. B. mss. nonnulli, *in principio Filium.*
Ibid. D. duo mss. *esse confessionem*, unus *esse confessorem.*
Col. 729. B. mss. aliquot, *Dum in vita sum.*
Col. 739. D. mss. nonnulli, *subtilius, nec cerdi.*
Col. 740. A. quidam edit. *nisi quae didiceris.*
Col. 741. A. pauci mss. *colligationes Vergiliorum.*
Col. 748. A. quidam edit. *contraria promissis suis lusus videatur affectu.*

EX EPISTOLIS.

Col. 777. A. quidam mss *cupio valde quem recordor absentem, ut cum . . . corpore sim praesens.*
Ibid. D. pauci mss. *potiore revelatio divinitatis impedit.*
Col. 778 A. cod. Alb. *non enim in Deo ego videbor habere invidiam.*
Ibid. mss. nonnulli, *ut de ipsa tenfiatu.*
Col. 783. C. edit. ac mss. aliquot, *& ipse eigat, ut subest.*
Col. 783. A. mss. nonnulli, *alligata sit sensus.*
Ibid. C. mss. plerique, *sed dicat: Et ipsa terra &c.*
Ibidem nonnulli mss. *mala & approbria.*
Ibidem D. edit. *Sibi ipsum unusquisque.*
Col. 790. A. mss. aliquot, *sed lenioribus verbis.*
Ibid. E. edit. & quidam mss. *non tamen ita praepotens.*
Col. 794. B. edit. *in animum induxeris.*
Col. 795. A. mss. aliquot, *obsecima spero fructuosum.*
Ibid. C. quidam mss. *qui deserverant*, unus *qui deserverentur.*
Col. 799. B. mss. aliquot, *offensus fuissi maxime.*
Col. 802. D. nonnulli mss. *animi major e quam moderor.*
Col. 805. E. cod. Belv. *infirma studorio alter caretur.*
Col. 806. A. mss. non pauci, *inferiore pugna evenit.*
Ibid. E. edit. *afflictum percutit.*
Col. 807. B. cod. Reg. *virginus trecento . . . quadringentis juvenibus.*
Col. 820. B. mss. aliquot, *ut denudaremus.*
Ibid. D. edit. Rom. & Labb. *Amenio. Samun* Chiff. & Tell. *Avemo, Sabina,* Tell. *Savane.*
Col. 821. A. Tell. & Labb. *Felice, Basiliano . . . . Marcella, Eustathio.*
Ibid. edit. Rom. *misteri in diro ambibus ingeruntur . . . tam immaniter eos blasphemare putuisse.*
Col. 821. D. Rom. edit. *adsumendam idee . . . infatigatione . . . fu nos, ne quis . . . infantes commutet.*
Col. 822. C. edit. quadam, *adfirmare. Sed demandum putavi Damum.*
Col. 825. A. edit. Rom. *sub specie pia, sed falsa voluntate.*
Col. 826. A. eadem edit. *Episcopos occidentales justè commoveri.*
Col. 846. B. eadem edit. *verum Filium Dei dico.*
Col. 847. A. Rom. edit. *praeter Filium alius non est.*
Ibid. B. eadem edit. *Deum verum non dixerit.*

Col.

Variæ quædam lectiones inter omissas &c.

Col. 830. A. Rom. edit. *Filium Dei non confitetur.*

Ibidem. eadem edit. *Filius Dei Deus potens est, an non.* Et infra: *Deus ergo bonus est Filius.*

Col. 834. E. edit. Rom. *ad ea quæ sequuntur.*

Ibidem edit. Rom. & Lab. *impietatis judicium.*

Ibid. F Rom. edit. *Filium creaturam non negaste.* Consequenter vero Lab. & Chiff. *potentiam negasse.*

Col. 835. D. cod. Tell. *Ego non negavi, bonum Filium dixi.*

Col. 836. A. edit. Rom. *Christum verum Deum negans.* Paril. quædam *perperam.*

Ibidem E. Rom. edit. *si exceptores non haberemus.*

Col. 838. C. edit. Rom. & Lab. *Deum verum, Deum bonum, Deum sapientem, Deum sempiternum.*

Ibidem D. Rom. edit. *cujus . . . . Palladius adscriptus & claratus est.*

Col. 841. A Rom. edit. *Quid mihi profers?*

Col. 843. A eadem edit. *unigenitum verum dico, & Deum verum.*

Col. 844. A. cod. Tell. *Epistola conc. Aquil. ad episcopos Italiæ.* Sed ubi ipse librarius contradicit, dum hæc subdit: *Concilium . . . . episcopis provinciæ Viennensium & Narbonensium* &c.

Ibidem D. Rom. edit. *solum, gratias agimus vobis . . quia & fides nostra* &c.

Col. 846. A. Rom. edit. *ad deprecandum triduum ante nos, loco & tempore constitutu provinciali, non exspectata sententia, prodeerant subito, & dixit non se quia christiani essent facile probaturos. Quod nos ubi libenter accepimus (probaturos se ut probarent) refugere coeperunt illico* &c.

Col. 847. C. Rom. edit. *coronam dicere causas.*

Col. 848. D. Rom. edit. *correctio hæc ejus criminis . . . . ut & nos, Deo præstante, tremuistis.*

Col. 850. A. Cod. Reg. *toties damnatus insistat . . . Qui quod pariter* &c.

Col. 857. E. Reg. cod. *non debeant subire cruciatum.*

Col. 859. B. idem cod. *referendum semper apostolica quæstionis accipiet.*

Col. 861. A. nonnulli mss. *de apostolo Petro legimus.*

Col. 865. A. quidam mss. *elevatus est sacerdotium.*

Col. 867. C. edit. *si quid statuitur.*

Col. 872. C. pauci mss. *fatetur homini honor.*

Col. 873. C. mss. aliquot, *in aperto sit. unus. in operato sit.*

Col. 875. D. pauci mss. *fruges arguit.*

Col. 877. B. nonnulli mss. *& christianissimo imperatori.*

Col. 879. B. omnes edit. ac pauci mss. *canitiæ ipsi laudanda.*

Col. 888. C. Rom. edit. *Vigiliis festis.* Et infra, *infamandum videtur.*

Col. 890. C. edit. & mss. nonnulli, *a puerorum eorum abstinens.*

Col. 893. A. mss. aliquot, *donum parentibus parilis.*

Col. 895. A. edit. & quidam mss. *justum & æquum.* Infra vero mss. nonnulli, *patratorem tanti flagitii.*

Col. 896. B. Rom. edit. *virtute egregia, afas maxilla consummaverit.*

Col. 897. D. Rom. edit. *quasi dorsum tangatur.*

Col. 901. B. quædam Paris. edit. *Apparuerat adversarium omnium.*

Col. 904. B. Rom. edit. *librum Job hodie legi.*

Col. 907. A. nonnulli mss. *gladii commeverunt.*

Ibid. B. omnes mss. legunt, *miratus imperatoris*, habetur in omnibus edit. *ratus imperatoris.*

Col. 908. C. edit. Rom. *quod exaltum de condemnatione fuerat.*

Col. 913. A. mss. non pauci, *vel episcopi, vel populus remiscerent.*

Col. 915. C. Rom. edit. *armorum sit opibus.*

Col. 919. C. mss. aliquot, *ait convenit vos divinæ* &c.

Col. 917. E. Rom. edit. *nobis dedit exemplum.*

Col. 923. D. mss. aliquot, *fieri non possum.*

Col. 932. D. omnes edit. *quibus communicent adesse* &c.

Col. 935. C. mss. duo, *pro resurrectione Domini offeratur.*

Col. 937. A. iidem mss. *& tertia consumat die.*

Col. 938. A. nonnulli mss. *qui per lege in loquuntur est.*

Col. 942. A. unus cod. Vat. *totam multitudinem Synagogæ.*

Ibid. B. tres mss. *& non erit vobis in plaga.*

Ibid. D. edit. *& vos & filii Israel.*

Col. 943. A. cod. Vat. unus, *quod dies passionis sunt, cum egrediens* &c.

Ibid. C. idem cod. *fide paschalis Dominica celebrantes.*

Ibid. D. alius cod. *sacramentum imaginis sacerdotis.*

Col. 944. B. Duo mss. *ut voluntatem Maximi non* &c.

Col. 945. A. iidem mss. *inter consistoria non fuisti.*

Col. 949. D. non pauci mss. *quid studeas exspectavit dia?*

Col. 951. C. edit. & quidam mss. *commentum est tergiversatio.*

Col. 952. A. vet. edit. ac mss. aliquot, *sed pene dispar invidia.*

Col. 955. D. edit. *nos quia omnium approbatur.*

Col. 957. D. Rom. edit. *Unde David sanctus invitat.*

Col. 958. C. mss. non pauci, *quasi vero nos cognoverit.*

Col. 962. A. Rom. edit. *& sine iniquitatis obitus.*

Col. 964. B edit. Rom. *non a lucubratione.* mss. nonnulli, *qui a lucubratione.*

Col. 965. D. quidam mss. *qui loquebatur, adsum, id est, qui loquebatur* &c.

Col. 967. A mss. aliquot, *sicut illa, quidam in alio, concupiscebat sue.*

Col. 969. B. cod. Reg. *Et ideo terrena fugito.*

Col. 970. B. edit. *& ut prædicatur in Evangelio.*

Col. 971. B. nonnulli mss. *quem manent verus bellator.*

Col. 975. D. quidam mss. *angustus domus superiore gloria.*

Col. 976. D. Rom. edit. *aut procellioris utatis.*

Ibidem mss. aliquot, *procellosam ac super virum: edit. procellam facto super virum.*

Col. 996. C. edit. Gall. *internus sermo redderetur.*

Col. 997. B. 998. edit. *sed discerptaret judicio.*

Col. 999. E. vet. edit. *in servitute accrescit potius.*

Col. 1002. D. eadem edit. *quod voluntas & prædicat, & operatur.*

Col. 1004. B. pauci mss. *quanta sapientia adjumenta.*

Ibidem C. iidem mss. *semper tentant spiritus.*

Col. 1013. C. nonnulli mss. ac vet. edit. *usu abdicata.*

Col. 1016. B. omnes edit. & quidam mss. *quod sentiat, non decoro.*

Ibidem C. duo mss. *si dixeris justo.*

Col. 1019. A. vet. edit. *populos concluserit.*

Ibidem D. quidam mss. *Judæorum gentes perfidia.*

Col. 1022. C. nonnulli mss. *rapi Judaicis insectationibus.*

Col. 1024. A. pauci mss. *convenerant nationibus.*

Col. 1028. A. Rom. edit. *significari quod diversa esse debeat prophetica* &c.

Col. 1032. E. Rom. edit. *qua Nazaræum quærebat.*

Col. 1035. C. edit. ac duo mss. *existimamus posse.*

Col. 1049. A. quidam mss. & omnes edit. *removet metus a passionis terrore.*

Col. 1050. A. mss. aliquot, *qua magis omnia obeunt.*

Col. 1070. E. vet. edit. ac plerique mss. *& ordine, ut primo cælum faceret.*

Col. 1083. B. edit. Rom. *Congaudeo vel illa* &c.

Col. 1092. B. mss. nonnulli, *synodi vice discernetis.*

Col. 1098. D. mss. aliquot, *indignum facinus clamant.*

Col. 1100. D. quidam mss. *sed exemplo aternare.*

Col. 1112. A. unus ms. *nullius vis esse ducant; alius, nullius fami esse ducant.*

Ibidem B. nonnulli mss. *disseminare alia.*

Ibidem C. Reg. cod. *fidem conjuge . . . . aut muneris frugalitas.*

Col. 1119. A. edit. *in te sobria ebrietas.*

Col. 1121. A. mss. aliquot, *virtutis sibimet inspectat.*

Col. 1124. D. nonnulli mss. *& ipsi Dominus.*

Col. 1125. E. quidam mss. *in studia fida devotionis.*

Col. 1126. A. pauci mss. *Supplicatur enim pro populo.*

Col. 1153. B. plerique mss. *quod pro peccato est in loco* &c.

Col. 1162. D. edit. & quidam mss. *domus Juda*, nonnulli *domus Judæa.*

Col. 1167. B. mss. aliquot, *erravit conversione.* Rom. edit. *ab errore conversione.*

Col. 1174. D. Rom. edit. *non est utrique idem secundum naturam: sed quod est corpori . . . id contra naturam est corpori.*

Col. 1175. E. edit. *non fit adulter corpore.*

Col. 1189. C. nonnulli mss. *magister instruit, magister viam salutis ostendit.*

Col. 1193. B. mss. aliquot, *Nam ergo servire? Et quomodo* &c.

Col. 1201. A. vet. edit. ac mss. quidam *a generatione ratum. Ergo ut nos quidem præterire debemus.* Et infra, *ut cognoscat quia quod ille fonatur, qui a generatione sua varus est, ona arbor est* &c.

Finis tertii Tomi.